This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Stanford University Libraries
3 6105 121 178 979

LELAND·STANFORD·JVNIOR·VNIVERSITY

28/1
M635

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS ET AD BESSARIONIS TEMPORA (ANNO 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS; AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUIDNON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES, SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD BESSARIONEM

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXX.

S. BASILIUS CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA : *AVENUE DU MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE DU MAINE*, 127.

1888

Clichy. — Ex typis PAUL DUPONT, 12, viâ dictâ Bac-d'Asnières. 70.5.88.

P4
v. 30

SÆCULUM IV.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—

S. P. N. BASILII,

CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

VEL QUÆ SUB EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR,

AD MSS. CODICES GALLICANOS, VATICANOS, FLORENTINOS ET ANGLICOS, NECNON AD ANTIQUIORES EDITIONES CASTIGATA, MULTIS AUCTA : NOVA INTERPRETATIONE, CRITICIS PRÆFATIONIBUS, NOTIS, VARIIS LECTIONIBUS ILLUSTRATA, NOVA SANCTI DOCTORIS VITA ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA,

OPERA ET STUDIO

Monachorum ordinis sancti Benedicti e congregatione S. Mauri.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

TOMUS SECUNDUS

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,
IN VIA DICTA : *AVENUE DU MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE DU MAINE*, 127

1888

ELENCHUS

AUTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXX CONTINENTUR.

Quæ stellula prænotantur nunc primum comparent inter opera Basilii.

S. BASILIUS MAGNUS CÆSARIENSIS ARCHIEPISCOPUS.

Appendix tomi I operum S. Basilii.	*col.*	9
Oratio I. — De hominis structura.		10
Oratio II. — — —		38
Oratio III. — De paradiso.		62
Homilia in partem I psalmi XIV (Memoratur tantum utpote inter genuina tomo I reposita).		71
Homilia in psalmum XXVIII.		72
— in psalmum XXXVII.		82
— in psalmum CXV.		103
— in psalmum CXXXII.		115
Commentarius in Isaiam prophetam.		118
Liber de virginitate.		670
* Sermo de contubernalibus.		812
* Argumenta contra Arianos.		827
* Expositio de sancta et orthodoxa fide.		831
Liber Eunomii apologeticus.		835
Eustathii Metaphrasis in Hexaemeron Basilii.		870
Notæ Frontonis Ducæi.		970
Notæ et animadversiones Federici Morelli.		1115
Variæ lectiones.		1131

256333

STANFORD LIBRARY

APPENDIX TOMI PRIMI
OPERUM S. BASILII MAGNI,

COMPLECTENS

OPERA QUÆDAM EI FALSO ASCRIPTA, QUIBUS OPUS EUNOMII ADJUNGITUR.

—

MONITUM.

323 Has tres homilias, quæ jam olim editæ fuerant, videlicet duæ priores in editione Basileensi, tertia in editione Parisiensi, rursus edendas curavit vir doctissimus Combefisius in suo *Basilio recensito:* unde tam Græca quam Latina mutuati sumus (a). Cur autem id ceperit consilii, ipse docet tomo primo pag. 558. *Ut,* inquit, *has homilias ex integro darem, fecerunt unus et alter Reg. cod. jam ascripti, tum ut ex illorum fide Basilio appendices has lucubrationes assererem, tum quod præcipue duæ priores pessime editis habitæ sunt, plurimis desideratis, ac prorsus alia compositione, quam mss. codd. habeant; præsertim vero ille Henr. II insignibus notatus n.* 1472 (nunc 503), *ex quo etiam Gregorii Nysseni illustre excerptum ad defensionem Basilii produco. Tenet ejus antiquarius sententiam, ut nec Basilio asserat, nec abjudicet, sed rem in dubio, diversorum sententiis pugnantibus, relinquat. Mirum sane sic explicata Basilio connexione horum tractatuum, ad nonam illum* εἰς τὴν Ἑξαήμερον, *sic alte de illis dubium insedisse, quod veteres novem illarum duntaxat meminerint: cum proclivis ratio sit ita meminisse, quod illæ sic quasi conatu dictæ, magnoque plausu acceptæ, mox in publicum vulgatæ sint; Basilio interim per ægram valetudinem quiescente, ac per otium, et ut licebat ista supplente. Nec aliter Bellar. Budæus quoque hinc passim locos Basilii nomine exponit. Quod Gregorius Nyssenus Basilii fratris lucubrationem* τῆς Ἑξαημέρου, *in Homine suppleverit, egregio præstitit, in opere pene illi æmulo, in quo ejus plurimum opera desudavit, magisque in luculentissimo libro* De opificio hominis, *quem Petri fratris in eam ipsam rem hortatu conscripsit, omnemque physiologiam hominis mirabili arte ac conatu eximie expressit; ipsaque hic Basilii ejusdem vota feliciter implevit. Pauca adnoto; quæ præstiterim magis docebunt, quæ repræsento cum editis, ut lubeat, collata.* Hactenus is, quem dixi, vir de Basilio Magno optime meritus.

Ubi primum has tres homilias legi in vulgatis, eas Basilii non esse judicavi quidem: sed postquam easdem reperi auctiores in *Basilio recensito* Combefisii, in hac mea sententia longe magis confirmatus sum. Et vero quæ adjecta sunt, et quæ Combefisius putabat in vulgatis desiderari, ea harum orationum falsitatem magis ac magis ostendunt. Nec aliter existimaturum puto, qui utraque inter se comparaverit. Lege Præfationem, ubi de unaquaque re suo loco et ordine disputatur. Hoc est, quæ primo loco in Appendice posita sunt, de iis primo loco disceptatur in Præfatione: itidem, quæ secundo loco in Appendice occurrunt, ea secundo loco excutiuntur in Præfatione; qui ordo ad finem usque servabitur.

—

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας

ΛΟΓΟΣ Α'

Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς.

A

SANCTI PATRIS NOSTRI

BASILII

Cæsareæ Cappadociæ archiepiscopi,

ORATIO I

De hominis structura.

—

1. Παλαιοῦ χρέους ἔκτισιν ἀποπληρώσων ἥκω· οὗ τὴν ἀπόδοσιν ἀνεβαλόμην, οὐκ ἀγνωμοσύνῃ προαιρέσεως, ἀλλ' ἀσθενείᾳ σώματος· χρέος ἀναγκαιότατον, καὶ ὀφειλόμενον ὑμῶν τῇ ἀκροάσει. Καὶ γὰρ ἂν εἴη

324 1. Vetus debitum persoluturus advenio; cujus utique solutionem, non improbi animi vitio differebam, sed infirma corporis valetudine: in iis, quæ summe necessaria sunt, habendum debitum,

(a) Priores duæ leguntur etiam inter Opera Gregorii Nysseni. Vide Garnerii Præfat., n. 13, p. CXXXI. Ex editi Combefisiani collatione nonnulla restituimus. Varias lectiones codicis Regii olim 1472, postea 2286, nunc 503, a nobis denuo collati, ad calcem libri edendas curavimus. EDIT.

nec vestræ quidquam audientiæ denegandum. Iniquum quippe fuerit, qui de bestiis, deque natatilibus et jumentis ac volucribus, de cœlo item, et iis quæ ad ipsum spectant; deque de terra, iisque stirpibus, quæ in terra sunt, didicerimus, ut non etiam nostrum ortum ex divina Scriptura lucisque ejus radio doceamur. Quemadmodum enim oculi nostri, cum ea quæ extra se sunt videant, seipsos haud intuentur, nisi forte læve aliquod solidumque attingant, unde refractus obtutus velut reflexu hoc præstet ut quæ se retro sunt conspiciant: sic et animus noster, qui alia videat, haud aliter seipsum videt, quam si divinis Scripturis incumbat. Dum enim quod in eis est lumen refrangitur, id facit ut quisque nostrum seipsum pervideat. Ipsi namque nos ipsos non intelligimus: inconspicua nobis nostra constitutio et fabrica est: quod sumus, quidve simus, nescimus. Nostri in rebus summa socordia versamur, ut nec eorum quæ in promptu sunt ut sciantur, et quæ in nobis minima sunt, notitiam habeamus. Multæ artes et scientiæ circa corpus nostrum humanum versatæ sunt; nec pauci nobis superiorum omnem suam operam ac studium in eo rimando impenderunt. Artem medicam si percurreris, quam multa de usu eorum quæ in nobis sunt disserat, facile inveneris: quam multas de interiori nostra structura, dissectionum molitione, abditas occultasque vias deprehendit; obscuros meatus ac foramina, unum corporis ratione concentum ac concordiam, spiritus rivos, sanguinis ductus, animæ attractionem, foci caloris in corde sedem, perpetuam spiritus in præcordiis agitationem. Quæ numerum excedant ab illis disputata sunt; et tamen nos omnium ignari sumus, quippe qui in ejusmodi studium nihil incumbamus; nec est qui curet scire quis sit ipse. Proclive nobis est, ut cœlum potius, quam nos ipsos cognoscamus. Quamobrem quod in te miraculi est ne contempseris. Etenim pusillus es, ut arbitraris; at magnum te oratio excurrens comperiet. Propterea sapiens David, qui seipsum considerare noverat, *Mirabilis*, inquit, *facta est scientia tua ex me* [1]. Hoc est, quæ de te est scientiam mirabili ratione deprehendi. Undenam porro? *Ex me. Mirabilis facta est scientia tua ex me;* eamque, quæ in me est, artem, quanta sapientia meum sit constructum corpus, considerans, ex parva quidem, sed mirabili hac fabrica, in magni sensum opificis veni.

A ἀδικον, τὰ περὶ θηρίων καὶ νηκτῶν καὶ κτηνῶν καὶ πτηνῶν, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν, περί τε γῆς καὶ τῶν ἐν τῇ γῇ φυτῶν διδαχθέντας ἡμᾶς, μὴ καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας γενέσεως ἐκ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς φωτισθῆναι. Ὥσπερ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν, τὰ ἔξω βλέποντες, ἑαυτοὺς οὐχ ὁρῶσιν, ἐὰν μή που λείου τινὸς ἅψωνται στερεοῦ, κἀκεῖθεν ἀνακλασθεῖσα ἡ ὄψις, ὥσπερ ἀπὸ παλιρρόίας, ὁρᾷν αὐτοὺς ποιήσῃ τὰ ἑαυτῶν κατόπιν· οὕτω καὶ ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος, ἄλλα ὁρῶν, ἄλλως ἑαυτὸν οὐ βλέπει, ἐὰν μὴ ταῖς Γραφαῖς ἐγκύψῃ· τὸ γὰρ ἐνταῦθα φῶς, ἀνακλώμενον, τοῦ καθορᾶσθαι ἕκαστον αἴτιον ἡμῶν γίνεται. Ἐπεὶ ἀσύνετοί ἐσμεν ἑαυτῶν, ἀπερίοπτοι τῆς ἑαυτῶν κατασκευῆς· ὅπερ ἐσμὲν, καὶ τί ἐσμεν ἀγνοοῦμεν· ἀμελέστατα γὰρ ἑαυτῶν διακείμεθα, τῶν προχείρων τῆς γνώσεως καὶ τῶν μικροτάτων τῶν ἐν ἡμῖν B γνῶσιν οὐκ ἔχοντες. Πολλαὶ πραγματεῖαι περὶ τὸ σῶμα τὸ ἡμέτερον τὸ ἀνθρώπινον, καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν πρό ἡμῶν τὴν πᾶσαν ἑαυτῶν σπουδὴν κατανάλωσαν. Κἂν ἰατρικὴν ἐπέλθῃς, εὑρήσεις πόσα περὶ τῆς χρείας τῶν ἡμετέρων ἡμῖν διηγεῖται· πόσας περὶ τῆς ἔνδοθεν ἡμῖν κατασκευῆς, ἐν ταῖς ἀνατομικαῖς ἐγχειρήσεσιν, ἐξεῦρε κεκρυμμένας ὁδούς· συντρήσεις ἐν τῷ ἀφανεῖ, μίαν σύμπνοιαν ἀπὸ τοῦ σώματος, ὀχετοὺς πνεύματος, ὑδραγωγίας αἵματος, ἀναπνοῆς ὁλκὴν, οἴκησιν ἑστίας τοῦ θερμοῦ ἐπὶ τῆς καρδίας, κίνησιν διαρκῆ τοῦ περικαρδίου πνεύματος. Μυρία παρ' ἐκείνοις πεφιλοσόφηται, καὶ οὐδεὶς ἡμῶν ἐστιν ἔμπειρος, τῷ μηδεμίαν σχολὴν ἀπονεῖμαι τῷ μέρει τούτῳ τῆς ἐξετάσεως, μηδὲ γνῶναι ἑαυτὸν ἕκαστος ὅστις ἐστίν. Εὐκολοί ἐσμεν γνῶναι οὐρανὸν μᾶλλον ἢ C ἑαυτούς. Ὥστε μὴ καταφρόνει τοῦ ἐν σοὶ θαύματος· μικρὸς γὰρ εἶ, ὡς νομίζεις, μέγαν δὲ ἐπερχόμενος ὁ λόγος εὑρήσει. Διὰ τοῦτο ὁ σοφὸς Δαβὶδ, εἰδὼς ἀκριβῶς ἑαυτὸν ἐξετάσαι, Ἐθαυμαστώθη, φησὶν, ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ· τουτέστι, τὴν γνῶσιν τὴν περὶ σοῦ θαυμαστῶς ἐξεῦρον· πόθεν; Ἐξ ἐμοῦ. Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ· καὶ τὴν τέχνην τὴν ἐν ἐμοὶ, ὅση σοφίᾳ κατεσκευάσθη μου τὸ σῶμα, κατανοήσας, ἐκ τοῦ μικροῦ μὲν, θαυμαστοῦ δὲ τούτου κατασκευάσματος, τὸν μέγαν δημιουργὸν ἐνενοήσα.

2. *Faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem* [2]. Ostensum est pridem, ac, quantum sat erat, ostensum quisnam sit qui loquatur, ad et quem sermo dirigatur. Habet Ecclesia de hisce rebus demonstrationes; quinimo **325** fidem habet omni demonstratione firmiorem. *Faciamus hominem.* Disce teipsum, hinc auspicatus. Nondum in ullo creationis opere vox illa conscripta est. Lux creata est; simplexque jussio: *Dixit Deus, Fiat lux* [3]; cœlum, nullaque cœlum consultatione; luminaria, nullumque illis præivit consilium; mare, et quæ numerum excedunt æquora; jussuque producta sunt, ut essent in rerum natura; piscium

D 2. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ἐδείχθη πρώην ἐν παραδρομῇ, καὶ ἀρκούντως ἐδείχθη, τίς ὁ λέγων, καὶ πρὸς τίνα ὁ λόγος. Ἔχει ἡ Ἐκκλησία τὰς περὶ τούτων ἀποδείξεις· μᾶλλον δὲ ἔχει πίστιν, ἀποδείξεως βεβαιοτέραν. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Κατάμαθε σεαυτὸν, ἐντεῦθεν ἀρξάμενος. Οὔπω περὶ ἄλλου τῶν κατασκευασμάτων αὕτη ἡ φωνὴ ἀνάγραπτος. Φῶς ἐγένετο, καὶ ἁπλοῦν πρόσταγμα. Εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω φῶς· οὐρανὸς, καὶ ἄνευ βουλῆς ὁ οὐρανός· φωστῆρες, καὶ οὐδὲν προεβουλεύσατο περὶ τῶν φωστήρων· θάλασσα καὶ πελάγη ἄπειρα, καὶ προσταγῇ παρήχθη εἰς τὸ εἶναι. Ἰχθύων γένη παντοδαπὰ, κελευθέντα

[1] Psal. CXXXVIII, 6. [2] Gen. I, 26. [3] ibid. 3.

ἐγένετο· θηρία καὶ κτήνη νηκτὰ, καὶ πτηνά. Εἶπε, καὶ ἐγένετο. Ἐνταῦθα οὔπω ὁ ἄνθρωπος, καὶ βουλὴ περὶ ἀνθρώπου· οὐκ εἶπεν, ὡς περὶ τῶν ἄλλων πάντων· Γενηθήτω ἄνθρωπος· Κατάμαθε ἑαυτοῦ τὸ τίμιον· οὐ προσέρριψέ σου τὴν γένεσιν προστάγματι· ἀλλὰ βουλευτήριον συνέστη τῷ Θεῷ περὶ σοῦ, πῶς μέλλει τὸ τίμιον ζῶον εἰς τὸν βίον παράγεσθαι· Ποιήσωμεν γὰρ, φησίν· ὁ σοφὸς βουλεύεται, ὁ τεχνίτης ἐνθυμεῖται· Ἄρα λείπει αὐτοῦ τῇ τέχνῃ, καὶ ἐκ τῆς μερίμνης βούλεται ἀπηρτισμένον καὶ τέλειον καὶ ἠκριβωμένον αὐτοῦ ποιῆσαι τὸ φιλοτέχνημα, ἢ ἵνα σοι δείξῃ ὅτι τέλειος εἶ παρὰ Θεῷ; Ἔμαθες μὲν οὖν, ὅτι δύο πρόσωπα ἐπὶ Θεοῦ, ὁ λέγων, καὶ πρὸς ὃν ὁ λόγος. Διὰ τί οὐκ εἶπε, Ποίησον, ἀλλὰ Ποιήσωμεν ἄνθρωπον; Ἵνα νοήσῃς τὴν δεσποτείαν· Ἵνα μὴ, τὸν Πατέρα ἐπιγινώσκων, τὸν Υἱὸν ἀπογνοίης· Ἵνα εἰδῇς, ὅτι Πατὴρ ἐποίησε διὰ Υἱοῦ, καὶ Υἱὸς ἐκτίσατο (*a*) πατρῴῳ θελήματι· καὶ δοξάσῃς Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Οὕτω κοινὸν γέγονας ἔργον, ἵνα καὶ κοινὸς προσκυνητὴς ἀμφοτέρων ᾖς, μὴ σχίζων τὴν προσκύνησιν, ἀλλ' ἑνῶν τὴν θεότητα. Ὅρα ἱστορίαν ἁπλῆν μὲν τῷ σχήματι, θεολογίαν δὲ ἀκραιφνῆ τῷ νοήματι. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Ποιήσωμεν· καὶ οὐκ εἶπε. Καὶ ἐποίησαν, ἵνα μὴ πολυθείας λάβῃς ἀφορμάς· εἰ γὰρ πληθυντικῶς παρεισήχθη (*b*) καὶ ἡ ποίησις, ἀφειδεῖς ἂν ἐγένοντο οἱ ἄνθρωποι, πολλὰ πλήθη θεῶν ἑαυτοῖς ἐπισωρεύοντες. Νῦν μέντοι, Ποιήσωμεν, ἵνα γνωρίσῃς Πατέρα, καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον.

A omnigena copia; bestiæ et pecora, natatilia et volatilia. *Dixit, et facta sunt* [4]. Hic, nondum est homo, et de homine habetur consilium. Non dixit, quemadmodum in omnibus reliquis, Fiat homo. Disce tuum pretium ac dignitatem. Non projecit ortum tuum nudo præcepto atque mandato: sed in Deo de te consilium cogitur, qua ratione præstans animal atque nobile in vitam sit producendum: *Faciamus* enim inquit. Sapiens consilium init: artifex secum cogitat. Ergo laborat artis defectu, curaque sollicita hoc agit, ut artificiosum solersque opus suum absolutum atque perfectum exacteque excultum edat, an ut tibi ostendat, esse te perfectum apud Deum? Nosti itaque duas esse personas in Deo, alteram quæ loquatur, alteram ad quam est sermo. Cur non dixit, Facito, sed, *Faciamus hominem?* Nimirum B ut intelligas dominatum; ne, qui Patrem agnoscere, Filii ignorantia tenereris; ut scires Patrem fecisse per Filium, et Filium paterna creasse voluntate; laudaresque Patrem in Filio, et Filium in Spiritu sancto. In hunc modum commune exsistis opus, ut et communis trium cultor sis et adorator; non adorationem scindens, sed copulans deitatem. Vide simplici quidem specie expositum gestæ rei narrationem; sensu vero ac intelligentia, sinceram deitatis personarum doctrinam. *Et fecit Deus hominem* [5]. *Faciamus*. Et non dixit, Et fecerunt, ne plurium deorum erroris ansam inde arriperes. Si enim plurali numero ipsa quoque inducta fuisset creatio, omni licentia homines deorum sibi turbam acervassent. Nunc enimvero, *Faciamus*, ut Patrem noveris, et Filium, et Spiritum sanctum.

3. Ἔπειτα δέ· Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· Ἵνα Θεὸν ἕνα, τὰ τρία νοήσῃς πρόσωπα· οὐ τὰς ὑποστάσεις ἑνοποιῶν, ἀλλὰ τὴν μίαν οὐσίαν καὶ δύναμιν λογιζόμενος· καὶ μίαν δόξαν ἔχῃς, μὴ μεριζόμενος περὶ τὴν προσκύνησιν, μηδὲ εἰς πολυθείαν ἐμπίπτων. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἐποίησαν οἱ θεοὶ τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ', Ἐποίησεν ὁ Θεός. Εἰ γὰρ καὶ ἰδία μὲν ὑπόστασις Πατρὸς, ἰδία δὲ Υἱοῦ, καὶ ἰδία Πνεύματος ἁγίου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τρεῖς θεοί· ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐν τοῖς τρισὶ νοουμένη οὐσιώδης θεότης. Ἣν γὰρ βλέπω ἐν Πατρὶ θεότητα, ταύτην καὶ ἐν Υἱῷ· καὶ ἣν ἐν Υἱῷ, ταύτην καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· διότι καὶ μία ἡ ἐν τούτοις θεωρουμένη μορφὴ, καὶ ἀρχὴ ἡ αὐτή. Διὰ τοῦτο καὶ παρ' ἡμῖν μία προσκύνησις καὶ δοξολογία τοῖς τρισὶν ὡς ἑνὶ Θεῷ. Τὸ γοῦν προοίμιον τῆς ἡμετέρας γενέσεως, θεολογία κατανενόηται ἀληθινή.

C 3. Tum vero, *Et fecit Deus hominem;* ut unum Deum ac tres personas intelligas; non qui subsistentias unitate componas, sed qui unam essentiam reputes ac potentiam: unamque habeas majestatem, haud scissus atque divisus adorationis cultu, nihilque impingens in errorem plurium deorum. Non enim dixit, Fecerunt dii hominem; sed *Fecit Deus*. Tametsi enim propria est persona Patris, propriaque Filii, ac propria Spiritus sancti, haud tamen propterea etiam tres dii; idcirco quia in tribus eadem substantialis intelligitur deitas. Quam enim in Patre cerno deitatem, hanc et in Filio, et quam in Filio, eam et in Spiritu sancto. Quod nimirum in his quoque una intelligatur forma, idemque principium: idque in causa est, ut et a nobis una tribus adoratio ac laudatio quasi uni Deo adhibeatur. Ortus itaque nostri exordium, vera trinæ deitatis professio intelligitur.

4. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Κατ' εἰκόνα μὲν Θεοῦ γεγενῆσθαι ἡμᾶς, εὔδηλον ἀπὸ τῆς Γραφῆς. Πῶς δὲ τὸ, Κατ' εἰκόνα Θεοῦ, νοητέον. Οὐδέν τι σωματικὸν καὶ γήινον ἐννοήσασθαι χρή· ἀποκαθάρωμεν ἑαυτῶν καρδίαν ἰδιωτικὴν, πρόληψιν ἀπαίδευτον, ἀμαθεῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις, ὁποῖά τινές φασιν. Εἰ κατ' εἰκόνα γὰρ

D 4. *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem.* Fuisse nos conditos ad Dei imaginem, perspicuum ex Scriptura est. At quonam modo intelligendum, quod ita dictum est: *Ad imaginem*? Nihil tibi corporeum ac terrenum in mentem **326** veniat. Rude cor nostrum atque inscitum depurgemus; ineruditam occupatam existimationem; indoctas de

[4] Psal. CXLVIII, 5. [5] Gen. I, 27.

(*a*) Ἔκτιασο. H., ἔκτισε.

(*b*) Παρεισήχθη. Ms., παρεδόθη.

Deo ac illiberales opiniones; cujusmodi quidam dicunt. Etenim si ad Dei imaginem conditi sumus, Deus nobis prorsus conformis exsistit? nec forte desunt Deo oculi et aures ; caput, manusque et coxas, quibus fulciatur, habet? Etenim in Scriptura dicitur Deus sedere ; pedibus præditus esse, quibus ambulet. Haud enim vero Deus talis est. Absurdas animo ablega cogitationes. Sensum abjice a Dei abhorrentem magnitudine. Deus omni vacat figura ; simplex est, mole caret et quantitate. Noli tuo ipse animo formam in Deo cogitare. Noli Judaice eum qui magnus est, in angustum cogere. Noli corporeis Deum cogitatibus complecti : ne tuæ mentis angustiis eum circumscribas. Incomprehensus est magnitudine. Cogita magnum, addeque magno amplius quam cogitaveris ; amptiusque adhuc superaddas, certusque animo sis, non posse fieri, ut quæ sunt infinita, unquam assequaris.

A Θεοῦ γεγόναμεν, σύμμορφος πάντως ἡμῖν ἐστιν ὁ Θεός; καὶ ὀφθαλμοὶ τάχα περὶ Θεὸν, καὶ ὦτα, κεφαλὴ, χεῖρες, ἰσχίον ἐφ' οὗ ἵδρυται; Λέγεται γὰρ ὁ Θεὸς ἐν τῇ Γραφῇ καθέζεσθαι· καὶ πόδες αὐτῷ, δι' ὧν περιπατεῖ. Οὐκοῦν τοιοῦτος ὁ Θεός ; Ἀποσκεύασον (a) τῆς καρδίας φαντάσματα ἀπρεπῆ· ἔκβαλε ἀπὸ σοῦ διάνοιαν ἁφαρμόζουσαν τῷ μεγέθει τοῦ Θεοῦ. Ἀσχημάτιστος ὁ Θεὸς, ἁπλοῦς, ἀμεγέθης, ἄποσος. Μὴ φαντασθῇς μορφὴν ἐπὶ Θεοῦ· μὴ κατασμικρύνῃς Ἰουδαϊκῶς τὸν μέγαν· μὴ περιλάβῃς τὸν Θεὸν σωματικαῖς ἐννοίαις· μὴ περιγράψῃς αὐτὸν τῷ σῷ νῷ. Ἀπερίληπτός ἐστι τῷ μεγέθει. Κατανόησον τὸν μέγαν, καὶ τῷ μεγάλῳ πρόσθες πλεῖον τοῦ νενοημένου, καὶ τῷ πλείονι τὸ πλεῖον· καὶ τὸν σεαυτοῦ λογισμὸν πεῖσον, ὅτι τῶν ἀπεράντων οὐκ ἐφίξεται.

5. Noli itaque cogitare figuram ; a potentia intelligitur Deus. Non quantitatem ; etenim ubique est, et supra rerum omnem universitatem modis majoribus excedit : qui nec attrectari queat, nec videri, aut mente intelligi, qui nec figura coerceatur, nec magnitudine circumscribatur, nec potentia mensuram habeat, non temporis concludatur angustiis, non tribus terminis finiatur. Nihil enim prorsus in Deo, cujusmodi in nobis, aut etiam in iis quæ sola mente possunt intelligi. Quonam igitur modo Scriptura ad Dei nos imaginem factos esse dixit?

B 5. Μὴ οὖν σχῆμα νοήσῃς· ἀπὸ δυναμεως Θεὸς νοεῖται. Μὴ μέγεθος παντα χοῦ γάρ ἐστι, καὶ ὑπὲρ τὸ πᾶν περισσεύει. Ἀνέπαφον, ἀόρατον, ἀκατανόητον· μήτε σχήματι περιλαμβανόμενον, μήτε μεγέθει περιγραφομενον· μὴ δυνάμει ἐκμετρούμενον μὴ χρόνῳ περικλειόμενον, μὴ πέρασι τρισὶν ὁριζόμενον. Οὐδὲν γάρ ἐστιν ὅλως περὶ Θεὸν, ὁποῖον περὶ ἡμᾶς, ἢ καὶ τὰ μόνως νοητά. Πῶς οὖν ἡ Γράφὴ εἶπεν ἡμᾶς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ;

6. Agnoscamus quid Dei proprium habeamus, atque id quod est ad imaginem haud prorsus in forma corporea accipi posse. Hæc quippe in corpore est oculis conspicuo : nusquam vero fiat, ut quod inaspectum est, in re oculis conspicua figuretur ; at neque, ut quod corruptioni obnoxium est, ejus imago sit, quod ab omni est corruptione immune. Etenim corpus augmentum facit, diminutionem patitur, consenescit, alia ex alia qualitate deterente mutatur ; aliud in juventute est, atque aliud in senectute ; aliud cum prospera utitur valetudine, atque aliud cum morbis jactatur ; aliud cum lætatur, aliud cum in doloribus versatur ; aliud præfidens, aliud cum metuit ; aliud in penuria, atque aliud in redundantia ac saturitate ; aliud in pace, atque aliud in bello. Alius vigilantis est color, atque alius dormientis. Vigilans magis effloret, quo rubore perfunditur, idcirco quia calor extra progreditur ; dormientis autem confrigescit calor et in profundum contruditur ; atque id causæ est cur subpallescant, qui somno sopiti sunt. Quonam igitur modo, quod sic ex alio aliud mutat, eum referat qui ab omni immunis mutatione est? id quod nunquam consistit, nec in eodem statu manet, eum qui eodem semper modo peræque se habet? Dilabitur nobis, velut res fluxa : priusquam conspexerimus, se velocius subducit : allud ex alio apparet humanum corpus. *Ad imaginem nostram.* Quinam

C 6. Ἐπιγνῶμεν τί οἰκεῖον Θεοῦ ἔχομεν, καὶ ὅτι τὸ κατ' εἰκόνα πάντως οὐκ ἐν τῇ σωματικῇ μορφῇ ἐκληρωθῆναι δυνατόν. Ἡ μὲν γὰρ ἐπὶ ὁρωμένου σώματος· ἐν ὁρατῷ δὲ τὸ ἀόρατον οὐ σχηματίζεται· ἀλλ' οὐδὲ μὲν (b) τὸ φθαρτὸν εἴη ἂν τοῦ ἀφθάρτου ἡ εἰκών. Τὸ σῶμα μὲν γὰρ αὔξεται, μειοῦται, γηρᾷ, ἀλλοιοῦται. Ἄλλο ἐστὶν ἐν τῇ νεότητι, καὶ ἄλλο ἐν γήρᾳ. ἄλλο ὅταν εὐεκτῇ, καὶ ἄλλο ὅταν ἐν πάθεσιν ᾖ· ἄλλο εὐφραινόμενον, καὶ ἄλλο λυπούμενον· ἄλλο θαῤῥοῦν, καὶ ἄλλο φοβούμενον· ἄλλο ἐν ἐνδείᾳ, καὶ ἄλλο ἐν πλησμονῇ· ἄλλο ἐν εἰρήνῃ, καὶ ἄλλο ἐν μάχῃ, ἄλλο χρῶμα ἐγρηγορότος, καὶ ἄλλο καθεύδοντος· τοῦ μὲν ἐξανθεῖ πρὸς τὸ ἐρυθρότερον, τοῦ θερμοῦ ἐπὶ τὸ ἔξω χωροῦντος· τοῦ δὲ κατέψυκται καὶ συνέσταλται, διὰ τὸ ἐπὶ τὸ βάθος τὴν θερμότητα εἰσδύεσθαι· διὸ καὶ ὕπωχρα τῶν κοιμωμένων τὰ σώματα. Πῶς οὖν δύναται τὸ ἀλλοιούμενον τῷ ἀναλλοιώτῳ ἐοικέναι ; τὸ μηδέποτε ἑστηκὸς μηδὲ ἐπὶ ταυτοῦ μένον, τῷ ἀεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντι ; Ἐκφεύγει ἡμᾶς D ὡς τὰ ῥευστὰ, πρὶν θεαθῆναι ὑπέδραμεν, ἄλλο ἐξ ἄλλου φαίνεται τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Πῶς σῶσαι δύναται τῆς ἀκινήτου φύσεως ἡ ῥευστὴ καὶ ἀλλοιουμένη εἰκών ; τῆς ἀμόρφου, ἡ μεμορφωμένη ; Πῶς οὖν ζητήσωμεν τὸ κατ' εἰκόνα ; Ἐν οἷς αὐτὸς εἶπεν ἐξ ὑπογύου ἡ Θεός. Ἐὰν ἐμόν τι εἴπω, μὴ προσδέξησθε· ἐὰν δὲ δεσποτικὸν, καταδέξασθε. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων

(a) Ἀποσκεύασον. Editi, ἀποσκεύαζον. EDIT.

(b) Μέν. Forte μήν. EDIT.

Τίνι ἄρχεις τῶν ἰχθύων; εἰπέ μοι· σώματι, ἢ λογισμῷ; ἐν ψυχῇ τὸ ἄρχον, ἢ ἐν σαρκί; A fiat, ut immutabilis naturæ fluxa sit imago, aliamque ex alia qualitatem mutans? ejus qui omnis formæ exspers exsistit, quæ forma imbuta est? Ubinam igitur quæremus, quod est ad imaginem? In iis nimirum, in quibus ipse Deus proxime 327 dixit. Si quid meum dixero, ne recipiatis; si autem quod Domini est, id vero recipite. *Faciamus hominem ad imaginem nostram et similitudinem; et præsint piscibus.* Quonam, quæso te, piscibus præes, iisque imperas? corpore, an ratione? in animo posita imperii vis, an in carne?

7. Τὸ μὲν γὰρ ἀνθρώπινον σῶμα, πολλῶν ζώων ἀλόγων καθέστηκεν ἀσθενέστερον· καὶ οὐκ ἄν ποτε συγκριθείη πρὸς δύναμιν σὰρξ ἡμετέρα τῇ τοῦ καμήλου, ἢ ἐλέφαντος, ἢ τοῦ ἵππου, ἢ τοῦ βοὸς, ἢ ἑκάστου, ὧν ἂν εἴποις μεγίστων θηρίων. Εὐάλωτος ἡ σὰρξ ἡ ἀνθρωπίνη, σαρκὶ θηρίου παραλαμβανομένη (a). Ἀλλ' ἐν τίνι τὸ ἀρχικόν; Ἐν τῇ τοῦ λογισμοῦ περιουσίᾳ· ὅσον λείπει τῇ δυνάμει τοῦ σώματος, τοσοῦτον περίεστι τῇ τοῦ λογισμοῦ κατασκευῇ. Καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ ἡμῶν, καὶ ὁ ἐν αὐτῇ νοῦς, ἅπαντα ταῦτα ῥᾳδίως ὑποτάττειν δεδύνηται. Ὁθεν τὰ μεγάλα B βάρη μετατίθησιν ἄνθρωπος; Ἐπινοίᾳ, ἢ τόνοις σωματικοῖς; Ὥστε τὸ ἀρχικὸν ἡμῖν, καὶ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, ἐν τῇ τοῦ λογισμοῦ κατασκευῇ θεωρητέον, οὐκ ἐν τῇ τοῦ σώματος μορφῇ. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Τὸν ἔσω ἄνθρωπον λέγει, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Ἀλλ' ἐρεῖς σύ. Διὰ τί οὐ λέγει ἡμῖν περὶ λογισμοῦ; Τὸν ἄνθρωπον εἶπε κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ὁ δὲ λογισμὸς, ἄνθρωπος; Ἄκουε τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· Εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος φθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Πῶς οὖν δύω γνωρίσω τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον; Ναὶ, φησὶν, ἕνα τὸν φαινόμενον, καὶ ἕνα τὸν ὑπὸ τῷ φαινομένῳ κεκρυμμένον, ἀόρατον, νὸν ἔσω ἄνθρωπον, τὸν καὶ κυριώτερον καὶ ἀληθέστερον ἄνθρωπον. Ἔσω τοίνυν ἔχομεν ἄν- C θρωπον, καὶ διπλοῖ τινές ἐσμεν· καὶ τό γε ἀληθὲς λεγόμενον, ὅτι ἔνδον ἐσμέν. Ἐγὼ γὰρ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον· τὰ ἔξω οὐκ ἐγὼ, ἀλλὰ ἐμά· ἐγὼ δὲ τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς. Ὥστε τὸ τέλειον ἐν τῷ λογικῷ τῆς ψυχῆς ἔχομεν. Τὸ οὖν σῶμα, ἐμά· τὸ οὖν σῶμα, ὄργανον τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς ὄργανον· ἄνθρωπος δὲ κυρίως, τὸ κατ' αὐτὴν τὴν ψυχήν. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν· τοῦτέστι, δώσωμεν αὐτῷ λόγου περιουσίαν, καὶ οὕτως Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων καὶ τῶν θηρίων καὶ πάντων. Οὐκ εἶπέ δὲ, ὅτι Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ θυμούσθωσαν, καὶ ἐπιθυμείτωσαν, καὶ λυπείσθωσαν. Οὐ γὰρ τὰ πάθη εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα παρελήφθη· ἀλλ' ὁ λογισμὸς τῶν παθῶν δεσπότης, ὁ ἄρχων πάντων τῶν σωματικῶν, καὶ ὑπεραν- D εστηκὼς τῶν φαινομένων καὶ ψευδομένων. Σὺ δέ μοι θαύμασον τὴν περὶ σὲ τοῦ Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς αὐτῆς κηδεμόνιαν καὶ πρόνοιαν, ὅτι εὐθὺς ἐκτίσθης, καὶ ἄρχων ἐκτίσθης, καὶ διηνεκῆ ἔχεις καὶ ἀδιάδοχον τὴν ἀρχήν. Ἄνθρωπος γὰρ παρὰ ἀνθρώπου ἐξουσίαν τινὰ λαμβάνων, ὡς θνητὸς παρὰ θνητοῦ, καὶ ὡς μὴ ἔχων παρὰ μὴ ἔχοντος, (ποίαν γὰρ ἐξουσίαν ψυχῆς ἔχει ἄνθρωπος;) εἰκότως ταχὺ μάλα αὐτὴν ἀποβέβληκε· σὺ δὲ παρ' αὐτοῦ ταύτην ἔλαβες τοῦ Θεοῦ,

7. Nam quod attinet ad corpus humanum, multarum brutarum animantium imbecillius est: nec fiat unquam, ut nostra caro, quantum ad vires, conferatur cum cameli carne aut elephantis, vel equi aut bovis seu cujuscunque malueris majorum bestiarum. Fragilis est humana caro, si cum bestiæ carne contuleris. Enimvero, in quonam posita vis illa imperii? In rationis copia ac præstantia. Quantum deficit corporis viribus, tanto rationis apparatu superior exsistit. Anima quippe nobis, et qua mente prædita est, isthæc omnia facile potuit subigere. Undenam homo ingentis molis transfert pondera? mentis acumine, an corporis robore? Itaque vis illa in nobis imperii, et quod ad Dei imaginem ac similitudinem sumus, in rationis animique structura considerari debet, non in forma corporis. *Faciamus hominem ad imaginem nostram.* De interiori homine lequitur, cum ait, *Faciamus hominem.* Atenim dices, Ut quid nobis de ratione non loquitur? Hominem dixit ad Dei esse imaginem: nunquid ratio homo est? Audi Apostolum dicentem: *Licet is qui foris est*, inquit, *noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem*[6]. Ergo duplicem agnoscam unum eumdemque hominem? Ita plane; unum conspicuum, et unum sub illo conspicuo occultum, interiorem hominem oculis non conspicuum; qui et proprie magis veriusque homo est. Intus itaque habemus hominem, atque duplices quodammodo sumus; verumque est quod dicitur, esse nos interius; ego namque homo ille interior sum. Quæ foris sunt, non ego, sed mea sunt; ego autem anima compos rationis. Quapropter, quod perfectum est, in animo residet rationis compote. Corpus igitur in iis quæ mea sunt. Ergo corpus hominis instrumentum est, animæ instrumentum; homo autem proprie, ipse animus. *Faciamus hominem ad imaginem nostram;* hoc est, Faciamus illi rationis copiam; inque eum modum *Præsint piscibus et bestiis* atque omnibus. Non dixit, *Faciamus hominem ad imaginem nostram*, et irascundia feratur, cupiditate, et mœstitia agatur. Non enim perturbationes assumptæ sunt in Dei imaginem; sed ratio quæ perturbationibus herili potestate dominatur; ratio nimirum in corporea omnia principatu pollens, et quæ oculis subjecta sunt luduntque specie excedens. Tu vero, quæso, mirare Dei in te ex ipso exordio curam ac providentiam, quod statim atque conditus es, princeps cum imperio conditus es, jugeque imperium, ac quod nullo successore abolendum sit, nactus es.

[6] II Cor. IV, 16.

(a) Παραλαμβανομένη. Forte, παραβαλλομένη. EDIT.

Homo namque ab homine potestatem aliquam, quasi mortalis a mortali, et quasi non habens a non habente accipiens (quam enim homo in animam potestatem habet?), merito quam cito eam amittit; tu autem ab ipso Deo eam accepisti, et quæ obliterari non possit habes, non in tabulis ligneis scriptam, aut in codicillis perituris, quæ a tineis exedantur, sed in ipsa natura divinæ vocis munere insculptam ac cælatam; nempe. *Præsint.* **328** Ex tunc namque et in finem usque cuncta hæc humano serva facta sunt ac mancipata imperio. Ait namque: *Præsint piscibus, bestiis terræ, volatilibus cœli, pecoribus ac jumentis, reptilibus quæ reptant super terram* [7]. Non dixit: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, et vescatur de omni ligno pomifero, quod habet fructum in semeptiso. Hæc enim postea, post paradisi scilicet plantationem; quo tu discas, in secundis habere quæ sunt necessaria carnis, præ iis quæ ad animum spectant, suntque principaliora ac primo destinata.

A καὶ ἀνεξάλειπτον ἔχεις· οὐκ ἐν ξύλοις γεγραμμένην, οὐδὲ ἐν πλαξὶ φθαρταῖς καὶ σητῶν δαπανήμασιν, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ φύσει ἐγκεκολαμμένην ἀπὸ τῆς πρώτης θείας φωνῆς, τῆς, Ἀρχέτωσαν. Δοῦλα γὰρ ἔκτοτε καὶ ἄχρι τέλους τὰ σύμπαντα ταῦτα τῆς ἀνθρωπίνης ἀρχῆς. Ἀρχέτωσαν γὰρ, φησὶ, τῶν ἰχθύων, τῶν θηρίων τῆς γῆς, τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, τῶν κτηνῶν, τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐκ εἶπε· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν, καὶ ἐσθιέτωσαν πᾶν ξύλον κάρπιμον, ὃ ἔχει καρπὸν ἐν ἑαυτῷ· ὕστερον γὰρ ταῦτα, μετὰ τὴν τοῦ παραδείσου φυτείαν, ἵνα σὺ διδαχθῇς, δεύτερα ἔχειν τὰ τῆς σαρκὸς ἀναγκαῖα παρὰ τὰ τῆς ψυχῆς προηγούμενα.

8. Prima namque nobis unaque comes constituta est imperandi potestas: tum et paradisi liberalitatis cumulo adjectæ deliciæ. Animal es, homo, imperio destinatum: ut quid perturbationibus atque vitiis servis? ut quid tuam dignitatem dejicis, ac peccati servus efficeris? ut quid te diabolo captivum addicis? Creaturæ princeps creatus es, tuæque gravitatem projecisti naturæ. In gradu quodam ac magistratu sæculi hujus constitutus es: magis teneris ac debitor es, ut et animum ac rationem pariter imperio pollentem habeas, atque vitiis ac affectibus dominantem; ne risus ac ludibrium subditis exsistas, qui pro eo ac præsis atque præcellas, te subditum, et qui agaris perinde ac servus vinctus et inutilis, reputent ac intelligant. *Servus vocatus es* [8]? Quid tibi molestiæ facit servitus corporis? Quidni magis altum sapis ac gloriaris dominatu tibi a Deo concesso, quod ratione perturbationum domina præditus es? Cum herum, cui servis, voluptatis servum videris ac libinis, te vero temperatis esse castisque moribus, intelliges esse te servum solum nomine tenus; illum contra nomine quidem heri potestate pollere, ipsa autem re obfirmatum sibi ascivisse servitutis jugum. Quandoquidem enim illum quidem fornicationis puta vitium mancipatum trahit, tu vero rationis dominatu illo superior evasisti, qui fiat ut non ipso proprie vereque dominus sis, qui voluptate ac libidine superior sis, illeque potius servus, qui vitio a te proculcato subjaceat? Ubi itaque imperii vis ac principatus, ibi Dei imago: ubi autem Dei imago, illic et homo qui ab illo formatus est.

B 8. Ἐπειδὴ καὶ πρῶτον ἡμῖν συνεχειροτονήθη ἡ τοῦ ἄρχειν δύναμις, ἔπειτα καὶ ἡ παραδείσου συνεπεδαψιλεύθη ἀπόλαυσις. Ἀρχικὸν εἶ ζῶον, ἄνθρωπε, καὶ τί δουλεύεις τοῖς πάθεσι; τί σεαυτοῦ τὸ ἀξίωμα καταβάλλεις, καὶ δοῦλος γίνῃ τῆς ἁμαρτίας; διὰ τί σεαυτὸν ποιεῖς αἰχμάλωτον τοῦ διαβόλου; Ἄρχων κτίσεως ἐχειροτονήθης, καὶ ἀπέῤῥιψας σεμνότητα τῆς σεαυτοῦ φύσεως. Ἐν ἀρχῇ τινι τέταξαι κοσμικῇ; ἔστι σοι πλέον δι' ὀφειλῆς, τὸ καὶ τὸν λογισμὸν ὁμοίως ἔχειν συνάρχοντα, καὶ κρατοῦντα τῶν παθῶν· ἵνα μὴ γέλως εἴῃς τοῖς ἀρχομένοις, καὶ ἐμπαιγμὸς, ἀντὶ ἄρχοντος καὶ ὑπερέχοντος, ὑποκείμενον καὶ ἀγόμενον ἴσα καὶ δούλῳ δεσμίῳ καὶ ἀχρήστῳ κατανοοῦσί σε. Δοῦλος ἐκλήθης; τί σε λυπεῖ ἡ δουλεία τοῦ σώματος; διὰ τί οὐ μέγα φρονεῖς τῇ C δεσποτείᾳ τῇ παρὰ Θεοῦ σοι διδομένῃ, ὅτι λογισμὸν ἔχεις παθῶν δεσπότην; Ὅταν ἴδῃς τὸν δεσπότην σου δοῦλον ὄντα τῆς ἡδονῆς, σεαυτὸν δὲ σώφρονα, γίνωσκε ὅτι σὺ μὲν εἶ δοῦλος ὀνόματι μόνον· ἐκεῖνος δὲ ὀνόματι μόνον (*a*) ἔχει τὴν δεσποτείαν, ἔργῳ δὲ βεβαιουμένην ἐπεσπάσατο τὴν δουλείαν. Ὁπότε γὰρ ἐκεῖνον μὲν τὸ τῆς πορνείας πάθος τυχὸν ἕλκει καταδουλῶσαν, σὺ δὲ τούτου διὰ τὴν τοῦ λογισμοῦ κυριότητα ὑπεράνεστηκας, πῶς οὐχὶ δεσπότης μὲν κυρίως εἶ, ὁ τῆς ἡδονῆς ὑπερκείμενος ἐκεῖνος δὲ μᾶλλον δοῦλος, ὁ ὑποκείμενος τῷ ὑπὸ σοῦ πατουμένῳ πάθει; Ὅπου γοῦν ἡ τοῦ ἄρχειν δύναμις, ἐκεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκών· ὅπου δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν, ἐκεῖ ὁ ὑπ' αὐτοῦ πεπλασμένος ἄνθρωπος.

9. *Præsint piscibus.* Primum datum est nobis imperium eorum quæ procul semota sunt. Non dixit, Et præsint animalibus quæ simul educantur, sed, *Piscibus*, qui vitam in aquis degunt. Primo igitur nobis in pisces traditum est imperium, ut per ea, quæ longius dissita sunt ac aquatilia, potiori longe ratione postmodum etiam quæ sunt viciniora complectatur, id est terrestria, et quæ

D 9. Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων. Πρῶτον ἡμῖν τῶν ἀπῳκισμένων ἡ ἀρχὴ ἐδόθη. Οὐκ εἶπεν, Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν συντρόφων ζώων, ἀλλὰ, Τῶν ἰχθύων· ἔνυδρος γὰρ αὐτῶν ἡ δίαιτα. Τῶν οὖν ἰχθύων ἐδόθη ἡμῖν ἡ ἀρχὴ πρῶτον, ἵνα, διὰ τῶν πορρωτέρω καὶ ἐνύδρων, πολλῷ μᾶλλον καὶ τὰ πλησιαίστερα ὕστερον συμπεριλάβῃ, ἤγουν τὰ χερσαῖα καὶ σύντροφα. Ἱὼς οὖν τῶν ἰχθύων δοκοῦμεν ἄρχειν, οἱ μὴ διά-

[7] Gen. I, 26. I Cor. VII, 21.

(*a*) Μόνον. Ms., μόνῳ.

γοντες σὺν αὐτοῖς; Εἴ που ἔγνως σεαυτὸν ἐν λίμνῃ ποτὲ καταφανέντα, ἔβλεψάς τε πῶς ἡ σκιά σου μόνη πάντα τὰ ἐνδιαιτώμενα ταύτῃ ἰχθύδια διεπτόησεν, ἐπέγνως ἂν πάντως ταχὺ τὸ τῆς ἀρχῆς. Τίς γὰρ οὕτω δεσπότης οἰκίας, θορυβουμένου τοῦ οἴκου, ἀθρόως ἐπιστὰς, ἡσυχίαν ἐποίησε, καὶ πάντα μετέβαλεν εἰς εὐκοσμίαν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κρατοῦντος, ὡς πᾶσα ἡ ἔνυδρος κτίσις, ἐπιφάνεντος ἑνὸς ἀνθρώπου, μεταβάλλει τὸ σχῆμα; Οὐκέτι τὴν ἐλευθέραν ἔχει διαγωγήν· οὐ τολμᾷ ἐπινήξασθαι τοῖς νώτοις τῆς θαλάσσης ἢ τῆς λίμνης.

A una nobiscum vitam agunt et educantur. Qua itaque ratione videmur piscibus imperio præesse, qui vitam cum eis non agamus? Si quando teipsum in palude animadvertisti conspicuum, atque vidisti, quemadmodum sola tua umbra pisciculis cunctis in ea degentibus terrorem injecit, cito prorsus imperii vim agnovisti. Quis enim ita paterfamilias, turbata domo, derepente æstans, sedata turba silentium fecit, cunctaque dominantis potentia in ordinem redegit, quomodo natatilium genus omne ad unius hominis aspectum, gestum mutat atque genium? Non amplius degit libere; nec per maris lacusve summas undas audet natare.

10. Ὁ δελφὶς, ὅταν πλησίον ἄνθρωπον ὄντα θεάσηται, καίτοι αὐτὸς ὢν ὁ βασιλικώτατος τῶν ἰχθύων, B αἰδεῖται οἱονεὶ, καὶ οὐκέτι κινεῖται, οὐδ' ὡς ἔθος ἄλλεται. Δελφὶς τῶν νηκτῶν ὁ βασιλικώτατος αἰδεῖται· οὕτως ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ ἡ κατὰ τῶν νηκτῶν ἀρχή. Ὅταν δὲ ἴδῃς σεαυτοῦ τὸν λογισμὸν διὰ πάντων διήκοντα καὶ πάντων ταῖς τέχναις κρατοῦντα, πῶς οὐχὶ τῶν κητῶν τῶν μεγάλων ἄρχεις;

329 10. Delphinus, ubi hominem se prope conspexerit, tametsi inter natatilia ac pisces regali maxime pollet genio atque indole, velut veretur ac timet; nec ultra movetur, neque ut assolet, salit ac tripudiat. Sic datus homini in ea quæ in aquis degunt, principatus est. Cum itaque rationem tuam animumque omnia pervadentem, cunctisque artium vi dominantem videris; quomodo non etiam magnorum cetorum imperio potiris?

11. Εἶδον ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην, ὅτι ποιοῦσιν ἀγκίστρων τινῶν κατασκευὴν, καὶ τούτοις ἐπιβάλλοντες δελεάσματα σύμμετρα τῷ μεγέθει τῶν καταπινόντων κητῶν· εἶτα τῶν ἄκρων ἐκείνων τῶν σχοινίων, ὧν ἀπήρτηται τὰ ἄγκιστρα κατὰ τὸ ἕτερον πέρας, ἀσκοὺς πνεύματι διατείνοντες, καὶ ἐκδήσαντες τῶν ἄκρων ἐκείνων, μετεώρους ἀφιᾶσιν ἐπὶ τοῦ πελάγους. Ἐνεχθέντα τοίνυν τὰ ἄγρια κήτη τοῖς C δελεάσμασι, καὶ τὰ ἄγκιστρα ἔνδον ἑαυτῶν δεξάμενα, σύρει μὲν τοὺς ἀσκοὺς εἰς τὸ βάθος· ἡ δὲ τῶν ἀσκῶν φύσις ἀνωφερὴς οὖσα, πάλιν ἀνθέλκει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ ἐμπεπαρμένα τῇ ἰδίᾳ τροφῇ ἄνω καὶ κάτω μαιμάσσεται, καὶ ἀλύοντα τοὺς βυθοὺς διερευνᾶται, πελάγη πελαγῶν ἀμείβει· καὶ τὸν πολὺν πόνον ἄπρακτον ἔχον, τελευταῖον βραχεῖ τῷ ἀγκίστρῳ, τὸ μέγα καὶ ἄτρυτον θηρίον ἁλώσιμον γίνεται, τῷ πόνῳ δαμασθὲν, τῳ λιμῷ καταπονηθὲν, καὶ νεκρὸν μετὰ τῶν ἀσκῶν συρόμενον, θήραμα γίνεται τῷ θηρατῇ· τῷ μικρῷ, τὸ μέγα· τῷ ἀσθενεῖ, τὸ ἄμαγον τὴν ἰσχύν· διὰ τί; ὅτι τῇ τοῦ λογισμοῦ περιουσίᾳ δύναμιν τοῦ ἄρχειν λαβὼν ὁ ἄνθρωπος, ὡς κακοὺς δραπέτας πρὸς εὐπείθειαν ἄγει τοὺς ἀπειθεστάτους· καὶ τοὺς μὴ δυναμένους δι' ἡμερότητος προσαχθῆναι, τούτους διὰ τῆς ἀνάγκης καταδουλοῦται. D Οὕτως πανταχοῦ ἡ τοῦ ἄρχειν δύναμις παρὰ τοῦ κτίσαντος ἐγγινομένη τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχει. Ἐντεῦθεν ξιφίαι, καὶ ζύγεναι, καὶ φάλαιναι, καὶ πρίονες, καὶ βόες, καὶ πάντα ἐκεῖνα τὰ φοβερὰ τῶν κητῶν ὀνόματα ὑποχείρια γέγονε τῷ ἀνθρώπῳ.

11. Vidi ergo subtile hominum inventum, qui hamis ad cetos capiendos confectis, atque esca pro ratione magnitudinis eorum qui deglutiant, adjecta summis funibus quibus hami suspensi sunt, utres ex altera parte vento plenos alligant, eosque pensiles super mare jactant. Invecti itaque in escam feri ceti, exque ea hausti hamis, utres quidem in profundum trahunt: verum cum ea utres indole sint ut sursum tendant, ad summam rursus superficiem retrahunt: confixique cum sua esca ceti, sus deque perciti motu concitantur, doloreque ac æstu profunda scrutantur; alia ex aliis mutantes æquora: frustraque conatu ac labore impenso, ad extremum brevi hamo grandis ac indomabilis bestia capta in manus venit; labore edomita, fame confecta, et quæ una cum utribus trahatur mortua, venantis præda effecta; ejus qui pusillus sit, præmagna; ejus qui imbecillis, immenso robore vique prædita. Quid ita? Quod nimirum rationis præstantia atque copia, imperio regendi facultate accepta, tanquam mancipia quædam procacissimos ad obedientiam per vim revocat; ut qui lenitate adduci nequiverant, ii necessitate servitute premantur. Sic imperii vis a Creatore homini indita, ubique sibi competit. Hincque adeo fit, ut et xiphiæ seu gladii, et zygenæ, et balænæ, et serræ, et vituli marini, et reliqua terribilia cetorum genera homini subjecta sint.

12. Ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς. Οὐχ ὁρᾷς τὸν λέοντα τὸν βαρὺν, τὸν βρυχητικὸν, οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἀφόρητον τῇ ἀκοῇ, καὶ ὁ βρυγμὸς ὑπότρομον ποιεῖ τὴν γῆν; ᾧ (a) τίνι ἐστὶν οὕτως φορητὸν, ὥστε ὁρμὴν αὐτοῦ ὑπομεῖναι; Οὐδὲν τῶν ἀλόγων καὶ μεγίστων ζώων τοσαύτῃ πέποιθε δυνάμεως περιουσίᾳ, ὥστε ἀντιστῆναι ὁρμωμένῳ λέοντι. Ἀλλ' ὅμως ἐκεῖνον ὁρᾷς ἐν μικρῷ ζώγρῳ κατακεκλεισμένον. Τίς ὁ καθείρξας

12. *Et præsint piscibus maris, et bestiis terræ.* Nunquid non gravem leonem, rugientem feram conspicis, cujus et nomen auditu importabile, rugitusque pavore terram succutit? ecquod tandem est robur, ut ejus sustinere impetum possit? Nulla enim brutarum animantium, et quæ prægrandi mole corporis sint, tanta virium copia confidit, ut leonis obsistere impetui possit. Attamen illum in parvo vivario inclusum vides. Quisnam carcere con-

(a) Ὃ. Forte, ὅ, scilicet θηρίον vel ὄνομα. Edit.

strinxit? quis exiguum carcerem grandi bestiæ excogitavit? quis raros caveæ ligneæ cancellos inclusæ feræ exstruxit, quo respiraret, ne suo ipsa anhelitu suffocaretur, sed libere animam duceret, secureque ageret? quis? Nunquid non homo, qui bestiarum sævissimas sibi ludum facit?

13. Nunquid non pantheras deludit, cum charta, in hominis effigiem efficta e superiori loco objecta, chartam panthera discerpit, atque homo infra positus, bestiæ dementiam prono risu excipit? Nunquid non homo rationis copia cunctis superior exsistit? Quonam id modo? Dicam tibi de volucribus haud quidem in aera corpore conscendere hominem: nam neque alis præditus est: mentis tamen potentia, una cum eis volatum contendit. Nihil est quod hominis rationem animumque detineat. Quæ in profundo sunt, rimatur; quæ super terram, venatu **330** capit; quæ in aere, pernicitate majori antevertit, detractaque solo devehit.

14. Vidisti aliquando in summo arboris ramo insidentem volucrem, subtus in terra versantes homines deridentem; ut quæ alarum freta pernicitate sit? Videas nihilominus hic quoque hanc a puero ludo capi. Calamos enim calamis subjicit, summosque eo visco illinit: ac tum per ramos ac folia ita furtim disponit ac locat, ut viscum non appareat, vagumque ac sublimem volucris fallat obtutum. Levi attactu per aera volantem aviculam tenuit: quæ per æthera feratur, volucrem visco devinxit. Nam humi quidem jacet homo; humi vero ejus et manus et pedes; ejus enimvero mens atque animus una cum volucribus in sublime ascendit, ac qua pollet artis industria, pervia illi fiunt cœlestia et quæ sub manu veniant ac capiantur, quæ sunt alis prædita. Tum enim retia tenduntur volucribus, tum sagittarii volantes assequuntur, ac quæ sunt gulosiores, escarum illecebra prædæ cedunt.

15. Num et aquilam nunquam vidisti vehementi impetu prædæ illapsam plagis humi confestim irretiri? Ac quæ volatu alta petebat, hominis astu objecta esca, in terram detruditur ac tenetus. Omnia quippe sub hominis manu a Deo posita sunt. Et implevit orbem, et hominem principatus expertem non fecit. Ne dixeris: Quæ in aere feruntur, quomodo mea sunt? Nam et illa rationis ope tibi subjecta ac obnoxia fiunt.

16. *Et reptilibus, quæ reptant super terram.* Vides ubi situm sit, quod ad Dei imaginem conditus es? In eo nimirum quod principatu polles, inque animi parte intelligente ac utente ratione, *Et fecit Deus hominem.* Quid igitur est homo? Ex iis quæ legimus, et ex iis quæ audivimus, hominem definiemus. Nihil enim jam opus est ut alienas definitiones mutuemur, neque ut ab externa vanitate petita in veritatis cogitatum sensumque inducamus. Home est opus Dei, ratione præditum, ad creantis imaginem conditum.

αὐτόν; τίς ὁ τὸ μικρὸν δεσμωτήριον τῷ μεγάλῳ ζώῳ ἐπινοήσας; τίς ὁ τῇ ἀραιότητι τῶν στημόνων ἐκείνων τῶν ξυλίνων τὴν ἀναπνοὴν τῷ ἐγκεκλεισμένῳ (*a*) θηρίῳ παρασκευάσας, ὡς μὴ ἀποπνῖξαι αὐτὸ τῷ ἰδίῳ ἄσθματι, ἀλλὰ καὶ ἀναπνοὴν ἐλευθέριον αὐτῷ δοὺς, καὶ τὴν ἀσφάλειαν διοικησάμενος; Τίς; οὐχὶ ἄνθρωπος παίγνια ποιεῖται τῶν θηρίων τὰ χαλεπώτατα;

13. Οὐκ ἀποπαίζει τῶν παρδάλεων, ὅταν ὑπερτείνῃ χάρτην εἰς ἄνθρωπον ἐσχηματισμένον· καὶ ἡ μὲν τὸν χάρτην ἐσπάραξεν, ὁ δὲ ἄνθρωπος κάτω κείμενος τῆς ἀνοίας τοῦ θηρίου κατεγέλασεν; Οὐ περιουσίᾳ τοῦ λογισμοῦ πάντων κρατεῖ ὁ ἄνθρωπος; πῶς; Εἶπω σοι περὶ τῶν πετομένων, ὅτι οὐκ ἀναβαίνει μὲν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἀέρα σώματι· οὐ γὰρ ἔχει πτερά· συμπαρίπταται δὲ τοῖς πτηνοῖς τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει. Οὐδὲν κατέχει τὸν τοῦ ἀνθρώπου λογισμόν· τὰ ἐν βυθῷ διερευνᾶται, τὰ ὑπὲρ γῆς θηρᾶται, τὰ ἐν τῷ ἀέρι προκαταλαμβάνει, καὶ εἰς γῆν κατασπάσας, ἀποκομίζει.

14. Εἶδές ποτε ἐπ' ἄκρου κλάδου καθεζόμενον ὄρνεον καταγελῶν τῶν κάτω περὶ τὴν γῆν στρεφομένων ἀνθρώπων, ἐν τῷ πεποιθέναι τῇ κουφότητι τοῦ πτεροῦ; Ἀλλ' ὅμως ἔστιν πάλιν κἀνταῦθα ἰδεῖν παῖδα ἀδολεσχοῦντα, καλάμους καλάμοις ὑποβάλλοντα, καὶ κατὰ τῶν ἄκρων τῶν καλάμων ἰξὸν προσαρτήσαντα· εἶτα λανθανόντως διὰ τῶν κλάδων καὶ τῶν φύλλων κλέψανσα τοῦ ἰξοῦ τὴν παρουσίαν, καὶ ἀπομετεωριζόμενον τὸ ὄμμα τοῦ ὀρνέου. Μικρᾷ προσψαύσει ἐκράτησε τὸ ἀεροποροῦν· τὸ διὰ τοῦ αἰθέρος φερόμενον πτηνὸν, δέσμιον ἰξῷ ἤγαγε. Κάτω μὲν γὰρ κεῖται ὁ ἄνθρωπος, κάτω δὲ καὶ τὼ χεῖρε αὐτοῦ καὶ τὼ πόδε· ἀλλ' ἡ διάνοια τούτου συναναβαίνει εἰς ὕψος τοῖς πτηνοῖς, καὶ διὰ τῆς τέχνης ἐφικτὰ τούτῳ γίνεται τὰ οὐράνια, καὶ τὰ πτερωτὰ, ἁλωτά. Δίκτυά τε γὰρ ἵσταται τοῖς πτηνοῖς, καὶ τοξόται τῶν πετομένων καταστοχάζονται, καὶ δελεάσμασι βρωμάτων θηρῶνται τὰ λαιμαργότερα.

15. Οὐκ εἶδές ποτε καὶ ἀετὸν λάθρως μὲν ἐμπεσόντα τῷ θηράματι, τάχος δὲ περιπαρέντα ταῖς κάτω πάγαις; Οὕτως τὸ ὀφηλὸν κάτω γίνεται τοῖς ἀνθρωπίνοις δελεάσμασιν καθελκυσθέν. Πάντα γὰρ ὑπὸ τὴν χεῖρα ἤγαγε τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τὴν κτίσιν ἐκλήρωσε, καὶ τὸν ἄνθρωπον ἄμοιρον τῆς δεσποτείας οὐκ ἐποίησε. Μὴ εἴποις· Τὰ ἐν τῷ ἀέρι φερόμενα, πῶς ἐμοὶ διαφέρει; ἐπεὶ κἀκεῖνα διὰ τοῦ λογισμοῦ σοι ὑποχείρια γίνεται.

16. Καὶ τῶν ἑρπετῶν τῶν ἑρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁρᾷς ποῦ ἔχεις τὸ κατ' εἰκόνα γεγενῆσθαι Θεοῦ; κατὰ τὸ ἀρχικὸν δηλαδὴ, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς νοερόν τε καὶ λογικόν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Τί οὖν ἐστιν ἄνθρωπος, ἐξ ὧν ἀνέγνωμεν, καὶ ἐξ ὧν ἠκούσαμεν, ὁρισόμεθα. Οὐκέτι γὰρ χρεία δανείζεσθαι ὅρους ἀλλοτρίους, οὐδὲ τὰ ἐκ τῆς ματαιότητος ἐπεισάγειν τῷ λογισμῷ τῆς ἀληθείας. Ἄνθρωπός ἐστιν ποίημα Θεοῦ λογικὸν, κατ' εἰκόνα γενόμενον τοῦ κτίσαντος αὐτόν. Εἴ τι λείπει τῷ

(*a*) Verba, τῷ ἐγκεκλεισμένῳ usque ad καὶ ἀναπνοήν in editione Garnerii ob homœoteleuton omissa, ex Combefisii *Basilio recensito* restituimus. EDIT.

λόγῳ τούτῳ, οἱ πολλὰ προσαναλώσαντες τῇ ἀναλήψει τῆς φθειρομένης σοφίας ἐπισκεψάτωσαν. Ἡμεῖς δὲ τοῦ πρόσω ἐχώμεθα. Κατ' εἰκόνα Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος.

17. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἶπεν· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Αὕτη καὶ ἡ ἰχθύων εὐλογία. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, καὶ ἐγένετο οὕτως. Εἶτα· Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα. Τί οὖν περισσόν; Ἀναγκαίως καὶ τὰ κοινά σοι ταῦτα ἐχαρίσατο, καὶ τὰ ἴδιά σε ἀναμένει. Αὐξάνῃ γὰρ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα. ἀπὸ μικροῦ τοῦ πρώτου ταῖς κατ' ὀλίγον προσθήκαις ἐπὶ τελείωσιν ἔρχῃ. Οὕτω καὶ ἵπποι καὶ κύνες, οὕτω καὶ ἀετοὶ καὶ κύκνοι, καὶ πάντα ἅπερ (*a*) ἂν εἴποις, διὰ μικρᾶς τῆς πρώτης κυήσεως τῇ κατ' ὀλίγον προσθήκῃ τὸ τέλειον τῆς αὐξήσεως ἀπολαβόντα, πάλιν διὰ τῆς μειώσεως πρὸ τὸ ἔλαττον ὑποστρέφει. Ἃ τοίνυν κοινὰ τῆς φύσεως ἦν, καὶ ἡμῖν ἐδωρήσατο. Αὐξάνεσθε· τουτέστι, τρέφεσθε· μικροὶ γεννώμενοι μεγάλοι γίνεσθε, καὶ πέρας ἔστω τῆς αὐξήσεως. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ ἐν τῇ πρώτῃ ἑπταετίᾳ τρεφόμεθα, καὶ λαμβάνει ἡμᾶς μεθηλικίωσις ἐπὶ τὴν δευτέραν ἑβδομάδα τῶν ἐτῶν, ἤδη ὀφείλομεν ὁμοίως ἐν παντὶ μέρει τῆς ζωῆς τῆς ἡμετέρας καθ' ἑβδομάδας μεθηλικιοῦσθαι.

18. Ἡ πρώτη ἑβδομὰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔχει. Ὅρους τῆς παιδικῆς ἡλικίας φανεροῖ ἡ τῶν ὀδόντων ἐκβολή· οἱ μὲν ἔπεσον, οἱ δὲ ἀνεφύησαν. Δευτέραν ἔλαβε ἀρχὴν αὐξησις ἕως τέλους τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης. Ἡ δευτέρα λοιπόν, ἡ τῶν παίδων· πρῶτον μὲν γὰρ παιδίον, εἶτα παῖς, εἶτα ἔφηβος ἀπὸ τεσσαρεσκαιδεκαετοῦς (*b*)· ἐνταῦθα οἱ ὅροι τῆς τρίτης αὐξήσεως. Εἶτα ἀνήρ. Αὐξάνεσθε οὖν. Οὐκ ἐὰν γένῃ ἑκατὸν ἐνῶν ἀπὸ πρώτου μέχρι τοῦ ἑκατοστοῦ αὔξησιν ἐπιδέχῃ· ἀλλὰ τοῦτο τὸ, Αὐξάνεσθε, ἓν ῥῆμα σοφῶς λεχθὲν, προνοητικῶς οἰκονομεῖται· αὐξάνεσθε μέχρι τινός. Κατὰ τὴν πρώτην σύστασιν τὴν καταβληθεῖσαν ἐν τῇ μήτρᾳ, κατεβλήθησαν καὶ οἱ λόγοι τῆς αὐξήσεως· ἀλλ' οὐ τὸ μετὰ ταῦτα νεώτερον τὸ τῆς ἡλικίας χάρισμα ἐπιγίνεται, ἀλλ' αἱ μητρῷαι καταβολαὶ συγκαταβεβλημένας ἔχουσι τὰς πρὸς τὸ αὐξάνεσθαι ἐπιτηδειότητας. Ἔπεσον οἱ ὀδόντες; ἔγνωμεν ὅτι ηὐξήθη τόσον μέτρον· τριετὲς τὸ παιδίον ἐμέτρησεν ὁ πατήρ· οἶδεν ὅτι τὸ διπλάσιον τούτου μέγεθος ἀπολήψεται ἐν τῇ τελειώσει. Ὅσος γὰρ ἐν τῇ τριετίᾳ τῷ μήκει ὁ ἄνθρωπος φαίνεται, δὶς τοσοῦτον ἔσται ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς αὐξήσεως. Τοῦτο τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μέχρι πέρατος, μέχρι ὅρου. Ἀπὸ τῆς ἑβδομάδος τῆς πρώτης ἐπὶ τὴν δευτέραν μεταβαίνει· ἐκεῖ λοιπὸν ἡ θερμότης πλείων, ἡ διάπλασις τοῦ σώματος ἁραιοτέρα, ἡ ὑγρότης ἐπιλείπει, κραταιοῦται τὰ μέλη· ἰσχυροτέρων ἐφάπτεται ἔργων, οἷον οἱ τῶν ἐφηλίκων εἰσί, οὔπω μὲν τὸ τέλειον ἔχοντες· νεοπαγὴς γὰρ αὐτῶν ἡ σὰρξ ἔτι, καὶ πρὸς πόνους καρτερικοὺς ἀνεπιτηδεία. Τὸ μὲν κοῦφον καὶ εὐκίνητον ἀπέλαβε λοιπὸν τὸ ζῶον· ἐν δὲ

A Si quid in hac definitione desit, considerent il, qui multum in studiis sapientiæ caducæ operæ posuerunt : nos vero ulterius progrediamur. Ad imaginem Dei factus est homo.

17. *Et benedixit Deus hominem; et ait : Crescite et multiplicamini, et replete terram* [9]. Hæc et piscium benedictio est. *Et dixit Deus : Producant aquæ reptilia animarum viventium : et factum est ita. Et ait Deus : Crescite et multiplicamini, et replete aquas* [10]. Quid igitur homini amplius ? Necessario hæc quoque communia tibi tribuit; teque manent quæ sunt propria. Crescis enim ut et reliqua animalia, et paulatim per incrementa ex parva ad justam perfectamque magnitudinem pervenis. Sic et equi et canes; sic et aquilæ et cygni, et quæcunque dixeris reliqua animalia, a primo exiguo partu paulatim B per assiduas accessiones ad absolutum perveniunt augmentum; rursumque paulatim minori mole contrahuntur. Quæ igitur naturæ communia sunt, hæc et nobis elargitus est. *Crescite :* id est, enutrimini; et cum parvi nascamini, justa statura magnique evadite; atque augmenti sit terminus. Neque enim quoniam primo septennio 331 ita nutrimur, atque vertimur, ut altero septennio in aliam ætatem immutamur : sic in omni vita per septennia de ætate in ætatem commutari debemus.

18. Primum septennium infantilem ætatem continet. Infantilis fines ætatis manifestat dentium ejectio; cum in locum eorum qui ceciderunt, alii fuerint enati. Alterum rursus augmentum sumit principium, ad finem usque anni quartidecimi. Hæc C altera jam ætas, quæ est puerorum. Primum enim infans est; tum puer, exinde pubes, ab anno quartodecimo. Hic tertii augmenti finis : ac deinde vir. *Crescite* ergo. Non si centum annorum vixeris, a primo ad centesimum usque annum, augmentum susceperis : sed una illa vox, *Crescite*, sapienti dicta consilio, res providentia disponit. Ad certum usque terminum crescite. Pro ratione primæ illius in utero constitutionis, jactæ fundamento sunt etiam augmenti rationes. Non enim quod postea accedit recentius est staturæ munus; sed materna fetus ab alvo, una quoque ad augmentum idonea, rata semina tulit. Dentes ceciderunt : scimus tantum augmenti accessisse. Triennem infantem admensus est parens; novit foro ut duplo majorem hac D quantitatem recipiat, cum fuerit ætatis perfectæ. Quanta enim triennis ætatis statura hominis visitur, duplo auctior erit cum jam augmentum expleverit. Hic humanæ modus naturæ est, in finem usque. A primo septennio ad secundum transit. Ibi jam exuberat calor : rarior corporis constitutio est, deficit humiditas, roborantur membra, fortiora aggrediuntur opera, cujusmodi puberum, qui nondum perfecti sunt. Est enim illis recens compacta caro, et ad robustos labores minus idonea. Levitatem duntaxat et agilitatem animal jam recepit. In tertio

[9] Gen. 1, 28. [10] Ibid. 20, 22.

(*a*) Ἅπερ Mss., ὅσα. (*b*) Τεσσαρεσκαιδεκαετοῦς. Editi, Τεσσαρεσκαίδεκα ἔτους. Edit.

deinceps septennio, una quoque perfectum augmentum nanciscitur: nec jam amplius, tertio expleto septennio corpus altiore statura surrigitur. Postquam vero natura a laboribus augendi in altum respiraverit : jam in latum incipit augmentum traducere, ædificiique sui fastigium, tanquam fundamentis substratis fulcire, crassaque in orbem adjicere pergit, atque in eum modum membra corporis roborare atque formare, et in robustiorem statum perducere. Agit hæc quotidie natura imprætermisse suo ipsa ordine, sed cujus, ex præcepto Dominico erigo est; ac tunc prolatum, per omnem in finem usque perpetuo creaturam grassatur : *Crescite, et multiplicamini. Crescite*, inquit, ne in uno natura definiatur. *Multiplicamini*, ne ad unum duntaxat, sed et ad plures genus excurrat. Unde et adjecit : *Et replete terram. Replete* vero, non habitatione; sic enim falsus esset sermo, quandoquidem etiamnum magnam terræ partem, quæ non habitetur, videmus : verum *Replete*. Potestatem, inquit, dominandi terræ nobis tribuit. Quod enim dictum est, *Replete terram*, in habitatione locum non habet; nam neque solis ardoribus exustam, atque incultam, sive gelu rigidam inviamque ac inaccessam. Nunquid hanc quoque homines habitant, et implent terram? Sed ea ratione terræ replendæ arbitros fecit, et replemus per rationem, quod sciamus quanta sit ejus pars inhabitabilis solisque ardoribus exusta : quod noverimus quanta ejus borealis plaga, ex **332** frigoris exsuperantia inculta est nulliusque frugis. Nunquid non terram replevimus? nunquid non delecto quod usui esset, quidquid parum commodum ad humanam vitam transigendam rejecimus? Quamobrem quod ita dictum est, *Replete*, rei nos arbitros fecit. Non quia universæ usum non habemus, non ejus quanta est, domini constituti sumus. Neque enim tu, coempto tritico, idcirco non ejus omnis dominus es quod in tritico aliud edule, aliud quod in escam cedere nequeat offendis, et abjicis; ac scrupulos quidem ac lapides projicis ut inutiles, ac si quid aliud commistum est quod ad usum minime idoneum sit, glumaque exsufflata atque palea, ac secreto lolio, quidquid ad vitæ sustentationem purum est, id deligis.

19. Sic itaque etiam terra, partim ad habitandum nobis concessa idonea est; partim ad colendos agros necessaria; partim ad quadrupedum atque pecorum pascua dimissa; aliaque secundum alium quemdam usum, tibi vitæ rationibus tuendis opportunum, deque illa quæ libet, et ut libet, disponis; idcirco nimirum, quod Dominus suæ te creaturæ dominum constituit. Licet itaque mihi quæ velim disponere, quippe qui dominus creatus sim, ipsius qui me creavit Domini munere. *Et implete terram. Et præsidete piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis terræ* [11]. Hæc jam ejus, quod est, *Replete terram*, benedictio; hæc sancita lex : hæc no-

A τρίτῃ λοιπὸν ἑβδομάδι καὶ τὸ τέλειον τῆς αὐξήσεως συναπολαμβάνει· ἔτι δὲ καὶ εἰς μῆκος ἡ διανάστασις τοῦ σώματος οὐκ ἐπιγίνεται μετὰ τὴν τρίτην ἑβδομάδα. Ἐπειδὰν δὲ ἀναπνεύσῃ ἡ φύσις τῶν καμάτων τῆς ἐπὶ τὸ ἄνω αὐξήσεως, ἄρχεται λοιπὸν εἰς τὰ πλάτη διαβιβάζειν τὴν αὔξησιν, καὶ οἱονεὶ περιθεμελιοῦν τὰ ὑψωθέντα, καὶ πάχη αὐτοῖς περιτιθέναι, καὶ οὕτω στερεοῦν καὶ κρατύνειν τοῦ σώματος τὰ μέλη, καὶ εἰς τὸ ῥωμαλεώτερον ἀποκαθιστᾷν. Ταῦτα ποιεῖ μὲν ἑκάστοτε ἡ φύσις ἀπαραλείπτως κατὰ τὴν ἑαυτῆς ἀκολουθίαν· ἐγένετο δὲ ἐξ ἀρχῆς προστάγματι δεσποτικῳ, καὶ τότε λαληθὲν, διὰ πάσης ἀεὶ τῆς κτίσεως μέχρι τέλους χωρεῖ. Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Αὐξάνεσθε γὰρ, φησὶ, ἵνα μὴ ἀτελὲς διαμείνῃ τὸ ποίημα· πληθύνεσθε, ἵνα μὴ εἰς ἕνα, ἀλλὰ B καὶ εἰς πολλοὺς διαδράμῃ τὸ γένος. Διὸ καὶ ἐπήγαγε· Καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Πληρώσατε δὲ, οὐ τῇ κατοικήσει· οὕτω γὰρ ἔσται ὁ λόγος διεψευσμένος, ἐπειδὴ ἄχρι τοῦ νῦν ὁρῶμεν πολλὴν γῆν ἀοίκητον, ἀλλὰ, Πληρώσατε· τὴν ἐξουσίαν, φησὶ, τοῦ κυριεύειν τὴν γῆν δέδωκεν ἡμῖν. Τὸ γὰρ, Πληρώσατε τὴν γῆν, ἐπὶ τῆς κατοικήσεως χώραν οὐκ ἔχει· ἐπειδὴ οὐδὲ τὴν διακεκαυμένην καὶ ἀγεώργητον, ἢ τὴν κατεψυγμένην καὶ ἄβατον· καὶ οὐχὶ ταύτην οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦσι καὶ πληροῦσι τὴν γῆν. Ἀλλὰ κυρίους ἡμᾶς ἐποίησε πληροῦν, καὶ πληροῦμεν ἐκείνην τῷ λογισμῷ, τῷ εἰδέναι ἡμᾶς πόσον μέτρον τῆς ἀοικήτου καὶ διακεκαυμένης γῆς. Ὅταν ἴδωμεν (*a*) πόσον τὸ κλίμα τὸ βόρειον, ὃ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ψύξιν ἀγεώργητόν ἐστι καὶ ἄχρηστον, οὐχὶ ἐπληρώσσμεν τὴν γῆν ; οὐ τὸ χρήσιμον ἐκλεξάμενοι, τὸ ὅσον ἄχρηστον C εἰς διαγωγὴν ἀνθρώποις ἀπεπεμψάμεθα ; Ὥστε τὸ, Πληρώσατε τὴν γῆν, κυρίους ἡμᾶς ἐποίησεν. Οὐκ ἐπειδὴ πάσης οὐκ ἔχομεν τὴν χρῆσιν, οὐκ ἔχομεν πάσης τοῦ κυριεύειν. Οὐδὲ γὰρ σὺ τὸν σῖτον ἀγοράσας (*b*), οὐκ εἶ διὰ τοῦτο τοῦ παντὸς κύριος, ἐπειδὴ ἐν τῷ σίτῳ τὸ μὲν ἐδώδιμον, τὸ δὲ ἄβρωτον εὑρίσκεις καὶ ἀποβάλλῃ· καὶ τὰ λιθίδια γὲ ὡς ἄχρηστα ἀποῤῥίπτεις, καὶ εἴ τι ἄλλο ἐπιμέμικται πρὸς βρῶσιν ἀνεπιτήδειον· τὸ δὲ ἄχυρον ἀποφυσήσας καὶ τὸ ζιζάνιον ἀποκρίνας, τὸ ὅσον καθαρὸν πρὸς τὴν τοῦ βίου σύστασιν τοῦτο ἐκλεξάμενος.

19. Οὕτω τοίνυν καὶ ἡ γῆ, ἡ μὲν πρὸς οἴκησιν ἐχαρίσθη ἐπιτηδεία, ἡ δὲ ὡς πρὸς γεωργίαν ἀναγ- D καία· ἄλλη ὡς πρὸς βοσκημάτων καὶ τετραπόδων ἀνείθη νομὴν, καὶ ἄλλη κατ' ἄλλην χρείαν τινὰ τῶν σοι κατὰ τὸν βίον ἁρμοζουσῶν· καὶ διατάττῃ ἃ βούλει, καὶ ὡς βούλει περὶ αὐτῆς, ἐπειδή σε κύριον ὁ Δεσπότης τῆς ἑαυτοῦ κατέστησε κτίσεως. Ἔξεστιν οὖν διατάξασθαι ἃ βούλομαι, ἐπειδὴ γέγονα κύριος, παρὰ τὴν τοῦ κτίσαντός με Δεσπότου δωρεάν. Καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Καὶ ἄρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν θηρίων τῆς γῆς. Αὕτη λοιπὸν ἡ τοῦ Πληρώσατε τὴν γῆν, εὐλογία, αὕτη ἡ νομοθεσία, τοῦτο τό

[11] Gen. I, 28.

(*a*) Ἴδωμεν. Forte εἰδῶμεν, ut et interpres legisse videtur. EDIT. (*b*) Ἀγοράσας. L., ὠνησάμενος.

ἀξίωμα τὸ δεδομένον ἡμῖν παρὰ Θεοῦ. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Ἆρα οὐκ ἐπεσημήνῳ, ὅτι ἐλλιπὴς ἦν ἡ ἀπόδειξις (a); Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ἡ βουλὴ δύο εἶχε, κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν· ἡ δημιουργία τὸ ἓν ἔχει μόνον, τὸ κατ' εἰκόνα. Μὴ ἄλλως ἐβουλήθη, καὶ ἄλλως μετεβουλεύσατο; μὴ μεταμέλειά τις ἐν τῇ κτίσει παρηκολούθησε; μὴ ἀτονία τυχὸν κτίσαντος, μεγάλα μὲν προελομένου, μικρὰ δὲ ἀποτελέσαντος; ἢ, μή που ἀδολεσχία ἐν τοῖς προτέροις λόγοις ὑπολη-φθείη, καὶ περιττὴ ἡ τοῦ δευτέρου προσθήκη, ὡς τῶν δύο λέξεων τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἐχουσῶν, καὶ τὸ αὐτὸ ἀπαραλλάκτως σημαινουσῶν; Ἀλλ' ὅπερ ἂν ἐκ τούτων ἁπάντων ὑπονοήσωμεν καὶ προφασισώμεθα, εἰς κατηγορίαν τοῦτο τῆς Γραφῆς οὐ μετρίαν ἀποτελευτήσει. Εἴτε γὰρ ὡς παρέλκον τι τὸ, Καθ' ὁμοίωσιν, εἴποι τις, ὡς δὶς τὸ αὐτὸ λέγειν, ἀργὸν ἐλέγχει τὸ ῥῆμα· καὶ βλασφημία δεινὴ τοῦτο κατὰ τῆς Γραφῆς, ἥτις οὐκ οἶδε ποτὲ ἀργολογεῖν. Οὐκοῦν ἀναγκαῖα καὶ ἄμφω καὶ ἰδιοσήμαντρα, τό τε Κατ' εἰκόνα, καὶ τὸ, Καθ' ὁμοίωσιν. Πῶς οὖν οὐχὶ καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι τὸν ἄνθρωπον ὁμοίως ἐρρήθη τὸ, Κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἐποίησεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ μόνον, κατ' εἰκόνα; Εἰ μὲν ὅτι ἠτόνησεν ὁ ποιῶν, ἀσεβὴς ὁ λόγος καὶ ἄτοπος· εἰ δὲ ὅτι μετεμελήθη ὁ προστάσσων, ἀσεβέστερον τὸ ἐνθύμημα· εἰ δὲ καὶ ὅτι τὴν προτέραν βουλὴν οὐ πάνυ ὀρθῶς ἔχουσαν, ὕστερον τάχα ἐν τῇ ποιήσει ἐπιδιωρθώσατο, καὶ τοῦτο ὁμοίως ἀθεΐας τὸ ἐννόημα. Ἀλλ' οὔτε ὁ Δημιουργὸς ἀτονεῖ, οὔτε ὁ ἀγαθὸς, τὰ πάντα εἰδὼς, μεταμέλεται, καὶ περὶ τὰς ὑποσχέσεις ἀναβάλλεται, οὔτε ὁ σοφὸς μεταβουλεύεται, οὔτε ἡ Γραφὴ τοιοῦτόν τι λέγει. Τίς οὖν ὁ λόγος τοῦ τὸ, Κατ' εἰκόνα, μόνον, ἐν τῇ ποιήσει τοῦ ἀνθρώπου, εἰπεῖν τὸν θεσπέσιον Μωϋσῆν, τὸ, Καθ' ὁμοίωσιν, ἀποσιωπήσαντα, καίτοι ἐν τῇ προτέρᾳ βουλῇ ἀμφοτέρων ὁμοίως συμπαραληφθέντων αὐτῷ;

A bis a Deo collata dignitas. *Et fecit Deus hominem. Ad imaginem Dei fecit eum.* Nunquid non observasti, mancum esse ac diminutum id quod redditur? *Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem.* Consilium duo habuit, ad imaginem, et ad similitudinem: procreatio unam duntaxat habet, nempe quod est ad imaginem. Nunquid aliter decrevit, atque aliter mutato consilio fecit? num pœnitudo aliqua in creatione subsecuta est? Num forte fractæ creantis vires ac minutæ, ut cum magna destinaverit, minora opere exsecutus sit? Aut, nunquid in prioribus verbis nugacitas æstimanda sit superfluaque ejus, quod secundo loco positum est, adjectio; quippe quod ambæ dictiones eumdem habeant sensum, nulloque discrimine idem significent? B Enimvero quidquid horum suspicati ac causificati fuerimus, in Scripturæ haud leve crimen cedet. Sive enim ceu quid redundans dicat quis, quod ita scriptum est, *Ad similitudinem*, quasi bis idem dicatur, otiosum verbum arguit: gravisque hæc in Scripturam blasphemia, cujus nunquam moris est otiosa loqui. Itaque necessaria ambo sunt, ac cujusque proprium significatum, tum ejus quod *Ad imaginem*, tum quod *Ad similitudinem* scriptum est. Quid igitur causæ est, cur et post conditum hominem, non pariter dictum est, Ad imaginem et similitudinem fecit eum Deus, sed duntaxat, *Ad imaginem*? Ac quia si ideo quod creans minutus potentia est, impius sermo est et absurdus. Sin vero, idcirco quia prius consilium, quod haud valde recte haberet, postmodum forte in creatione denuo emendarit, et hæc perinde C impietati hærens existimatio est. At neque Creator viribus deficitur; neque qui bonus est, cunctaque explorata habet, pœnitudine ducitur, ac moras nectit ut promissa impleat: nec qui sapiens est, consilium mutat, nec Scriptura ejusmodi ***** quidpiam loquitur. Quænam igitur ratio est, cur divinus Moses hoc, quod est ad imaginem, in hominis creatione solummodo dixerit, quodque ad similitudinem est, silentio presserit: tametsi in priori consilio utrumque simul perinde assumpserat?

20. Ῥᾴδια τῷ προσέχοντι καὶ συνιέναι βουλομένῳ ἡ ἐπίλυσις. Τὸ μὲν γὰρ, Κατ' εἰκόνα, φύσει δέδοται ἡμῖν, καὶ ἀμετάβλητον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τὸ τέλος συμπάρεστι· τὸ δὲ, Καθ' ὁμοίωσιν, ἐκ προαιρέσεως, καὶ οἰκοθεν κατορθοῦμεν ὕστερον. Ἐν μὲν οὖν τῇ πρώτῃ βουλῇ λέγων ὁ Θεὸς, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ τὸ, Καθ' ὁμοίωσιν προσέθηκεν· δεικνὺς, ὅτι καὶ προαίρεσιν ἡμῖν αὐτεξουσίαν ἐμβαλεῖ, τὴν δυναμένην ποιῆσαι ἡμᾶς ὁμοιωθῆναι Θεῷ. Καὶ γοῦν καὶ τοιοῦτοι ἀπετελέσθημεν, κατὰ τὴν πρόῤῥησιν τοῦ Θεοῦ. Πολλοὶ γὰρ οἱ ὁμοιωθέντες αὐτῷ, πάντως δὲ καὶ ὁμοιωθησόμενοι; κἂν μὴ καὶ πάντες εἰς τοῦτο ἐπισπεύδοιμεν, ἀλλὰ τὴν ἐναντίαν μᾶλλον ὑπὸ ἐθελοκακίας βαδίζοιμεν. Ἐν δὲ τῇ κατασκευῇ ὕστερον μόνον εἶπε τὸ, Κατ' εἰκόνα, ὡς καὶ μόνον τοῦτο ἐντελὲς καὶ ἀναλλοίωτον τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐγκατασκευάσας· τὸ δέ γε, Καθ' ὁμοίωσιν, ἐπειδὴ δυνάμει τέως μόνον ἐγκατέσπειρε τῷ ἀνθρώ-

20. Facilis est, si quis animum attendat ac intelligere velit, solutio. Etenim quod est ad imaginem, natura nobis concessum est, atque a principio immutabile et in finem usque comes est. Quod vero ad similitudinem, libera voluntate et a nobis postmodum præstatur. Cum itaque in primo consilio ait Deus. *Faciamus hominem ad imaginem nostram*, adjicit et, *Ad similitudinem*; ut ostenderet liberam quoque nobis voluntatem indere, per quam nancisci liceat, ut Deo similes efficiamur. Ac sane tales etiam effecti sumus, pro eo ac divino prædictum oraculo est. Multi enim similes ei evasere, prorsusque etiam futurum ut multi evadant, tametsi non omnes ad hoc properemus, sed contrariam prorsus viam nostra sponte socordia incedamus. In hominis vero postmodum structura solum dixit quod est ad imaginem, quippe qui etiam unum hoc perfectum et immutabile in humana natura fabricatus

(a) Ἀπόδειξις. Leg., ἀπόδοσις.

esset.Quod vero ad similitudinem est,quod potentia solum hactenus homini inseruerat, ac necdum in effectu eluxerat, sed ad actus effectum accipientis adhuc animum volentem exigebat,merito silentio pressit. Siquidem igitur nullo præeunte ei consilio dixisset Deus,quod est ad similitudinem, primique illius effati tenore virtutem statim elargitus esset, ut Deo similes efficeremur,haudquaquam ex sola nostra potestate postmodum magnum istud donum ascisere potuissemus, ac propterea necessario tunc adepti essemus. Ubi jam vero eo devenimus ut conderemur, atque ex nihilo ut essemus in rerum natura adipsceremur, id quidem quod a creante naturæ nostræ ut ei velut substantia inditum,atque jam tum perfectum tribuebatur, statim nacti sumus,atque ex eo nuncupati,nempe ad imaginem.Quod vero non statim una nobiscum absolutum est, nec natura comes formationi fuit, sed ex adventura libera voluntate,nostra quippe operatione, postmodum nobis congruere debebat, quæ nobis,inquam,cum Deo initur similitudo, id nimirum nec adhuc eramus,nec dici poteramus.Dimisit enim hoc de industria Creator imperfectum, ut a nobis boni usura perficeretur, nostrumque bonum videretur,ut et debitam inde mercedem consequeremur : ne velut simulacra inanima essemus, pictorum quidem arte efficta temereque jacentia, et quæ a se nihil conferant ad decorem ; quæ qui contueatur, exacteque depicta consideret, pictorem quidem merito et admiretur et laudet ; ipsorum vero sui causa colorum,aut in quibus depicti sint tabellarum nullam rationem habeat. Ut itaque admiratio etiam mea foret, ac cum Deo optimæ laudem creationis una partirer,mihi reliquit ut ad Dei efficerer similitudinem. Est itaque in me potentia quidem rationis vis ac intelligentiæ,quod utique ad Dei me factum imaginem ostendit : actu vero,ut et virtutem amplectar,sedulaque actione id quod honestum ac officii est, præstem, atque ita vita optimis rationibus instituta, ad Dei similitudinem **334** deveniam.Quare id quidem,quod est ad imaginem, boni origo radixque est, quam ipsa statim conditione cum natura fundamento jactam habui ; quod vero ad Dei similitudinem,ex meis postremum operibus, iisque quæ honesta ac officii sunt impensis laboribus, tota denique vita virtutis cultu exacta, mihi accedit. Congrue itaque haud una cum creatione, ut mihi statim quod ad Dei similitudinem est,proveniret, Creator sanxit. Audi enim quid dicat in Evangelio : *Estote perfecti sicut et Pater vester cœlestis perfectus est ; quia solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et iniquos* [12].

21. Vidisti ubinam et quando Dominus id quod est ad similitudinem nobis reddiderit? *Quoniam solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et iniquos.* Si oderis scelera, si injuria-

πῳ, οὕπω δὲ καὶ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἐμπεφάνιστο, ἀλλ' ἐδεῖτο ἔτι πρὸς ἀποτέλεσμα τῆς πράξεως τοῦ λαβόντος τὴν προαίρεσιν, εἰκότως ἀπεσιώπησεν. Εἰ μὲν οὖν, μηδὲ προλαβὼν ἐν τῇ βουλῇ ὁ Θεὸς εἶπε τὸ, Καθ' ὁμοίωσιν, καὶ διὰ τοῦ πρώτου λόγου ἐκείνου τὴν δύναμιν εὐθὺς ἐχαρίσατο τοῦ γενήσεσθαι ὅμοιοι Θεῷ, οὐκ ἂν ἀπὸ μόνης τῆς ἑαυτῶν ἐξουσίας ἡμεῖς ὕστερον τὸ μέγα τοῦτο χάρισμα προσδέξασθαι ἠδυνάμεθα· καὶ διὰ τοῦτο ἀναγκαίως τότε προσείληπται. Ἐπεὶ δὲ καὶ εἰς τὸ κτίζεσθαι ἤδη κατέστημεν, καὶ τὸ εἶναι ἀπὸ τοῦ μὴ ὄντος προσελαμβάνομεν, ὃ μὲν παρὰ τοῦ κτίζοντος ἐδίδοτο τῇ φύσει ἡμῶν οἱονεὶ συνουσιωμένον, καὶ ἀπεντεῦθεν ἀπηρτισμένον, τοῦτο εὐθὺς ἔχομεν, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐκαλούμεθα, κατ' εἰκόνα δηλαδὴ Θεοῦ · ὃ δὲ οὐκ εὐθὺς συναπετελέσθη ἡμῖν, οὐδὲ συμπαρωμάρτησε φυσικῶς ἐκ τῆς πλάσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐπιγενησομένης προαιρέσεως, ἅτε ἐνεργείας ἡμετέρας, ἔμελλε ἐσύστερον προσαρμόσαι ἡμῖν, τὸ τῆς ὁμοιώσεώς φημι τοῦ Θεοῦ, τοῦτο οὔπω οὔτε ἡμῖν, οὔτε λέγεσθαι ἠδυνάμεθα. Ἀφῆκε γὰρ τοῦτο ἀτελὲς ὁ κτίσας ἐπίτηδες, ἵνα παρ' ἡμῶν ἡ ἐργασία τοῦ καλοῦ ἀποτελεσθῇ, καὶ ἡμέτερον δόξῃ τὸ ἀγαθὸν, ὥστε καὶ μισθὸν ἡμᾶς ἐντεῦθεν ὀφειλόμενον σχεῖν· ἵνα μὴ ὥσπερ εἰκόνες ἄψυχοι (*a*), παρὰ ζωγράφοις μὲν ἀποτελεσθεῖσαι, εἰκῇ δὲ κείμεναι, καὶ μηδὲν πρὸς τὸ κάλλος ἑαυταῖς συμβάλλόμεναι· ἃς ὁ θεώμενος, καὶ πρὸς ἀκρίβειαν γεγραμμένας κατανοῶν, τὸν μὲν ζωγράφον εἰκότως καὶ θαυμάζει καὶ ἐπαινεῖ, αὐτὰ δὲ δι' ἑαυτὰ χρώματα, ἢ τοὺς ἐφ' ὧν γεγράφαται πίνακας, οὐδενὸς ἀξιοῖ λόγου. Ἵνα τοίνυν τὸ θαῦμα καὶ ἐμὸν γένηται, καὶ συμμερίσωμαι τῷ Θεῷ τὸν ἐκ τῆς καλῆς δημιουργίας ἔπαινον, ἐμοὶ κατέλιπε τὸ καθ' ὁμοίωσιν γεγενῆσθαι Θεοῦ. Ἔστιν οὖν δυνάμει μὲν τὸ ἐν ἐμοὶ λογικὸν καὶ νοερὸν, ὃ δὴ καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιῆσθαί με δείκνυσιν · ἐνεργείᾳ δὲ, τὸ καὶ ἀντιποιηθῆναι τῆς ἀρετῆς, καὶ πράξει κατορθῶσαι τὸ καλὸν, καὶ οὕτως ἐλθεῖν διὰ τῆς ἀρίστης πολιτείας εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Ὥστε τὸ μὲν κατ' εἰκόνα Θεοῦ, ἀρχή ἐστι καὶ ῥίζα τοῦ ἀγαθοῦ, ἣν εὐθὺς ἐν τῷ κτίζεσθαι συγκαταβεβλημένην τῇ φύσει μου ἔσχηκα· τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ, ἔσχατον ἐκ τῶν ἔργων μου, καὶ τῶν περὶ τὰ καλὰ πόνων, καὶ τῆς πρὸς ὅλην ζωὴν ἐναρέτου διαγωγῆς, περιγίνεταί μοι. Εὐλόγως τοίνυν, οὐχ ἅμα τῷ κτισθῆναι, καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ εὐθὺς γενέσθαι μοι ὁ κτίσας ἀπεφήνατο. Ἄκουε γὰρ καὶ τί φησιν ἐν Εὐαγγελίῳ · Γίνεσθε τέλειοι, καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

facit super malos et bonos, et pluit super justos et

21. Εἶδες ποῦ καὶ πότε ἀποδίδωσιν ἡμῖν ὁ Κύριος τὸ καθ' ὁμοίωσιν ; Ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἐὰν γένῃ μισοπόνηρος, ἀμνη-

[12] Matth. v, 48, 45.

(*a*) Hic deesse videtur ὥμεν, vel tale quid. EDIT.

σίκακος, μὴ ἀμυνόμενος τὸν ἐχθρὸν, μὴ μεμνημένος τῆς χθιζῆς ἔχθρας· ἐὰν γένῃ φιλάδελφος, συμπαθὴς, ὡμοιώθης Θεῷ. Ἐὰν οἷός ἐστιν ἐπὶ σὲ τὸν ἁμαρτωλὸν ὁ Θεὸς, τὸν ἐναντιούμενον αὐτῷ καθ' ἑκάστην, τοιοῦτος γένῃ ἐπὶ τὸν εἰς σὲ πεπλημμεληκότα ἀδελφὸν, τῇ τελείᾳ ἀγαπῇ καὶ τῇ πρὸς τὸν πλησίον εὐσπλαγχνίᾳ, ὡμοιώθης Θεῷ. Ὥστε τὸ κατ' εἰκόνα μὲν ἔχεις ἐκ τοῦ λογικὸς εἶναι· κεθ' ὁμοίωσιν δὲ γένῃ, ἐκ τοῦ χρηστότητα ἀναλαβεῖν. Ἀνάλαβε τοιγαροῦν σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ἵνα ἐνδύσῃ Χριστόν· δι' ὧν γὰρ ἀναλάμβάνεις τὴν χρηστότητα, διὰ τούτων ἐνδύῃ Χριστὸν, καὶ τῇ πρὸς αὐτὸν οἰκειώσει οἰκειούμενος Θεῷ. Οὕτως ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπίνης πλάσεως παίδευσίς ἐστι τοῦ βίου τοῦ ἡμετέρου. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Ἐχέτω ἐτ αὐτῇ τῇ κτίσει τὸ κατ' εἰκόνα· γενέσθω δὲ καὶ καθ' ὁμοίωσιν διὰ τῆς οἰκείας σπουδῆς. ἐπειδὴ τὴν δύναμιν τούτου ἔχει ἐν τῇ οἰκείᾳ φύσει λαβών. Εἰ ἐποίησε καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ ἐξ ἀρχῆς, ποῦ σου ἡ χάρις; πόθεν ἂν σὺ ἐστεφανοῦ; Εἰ γὰρ ὁ Δημιουργὸς τὸ ὅλον τῇ φύσει ἀπέδωκε, πῶς ἂν σοι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἠνοίγετο; Νῦν δὲ, τὸ μὲν ἐδόθη· τὸ δὲ ἀτελὲς κατελείφθη· ἵνα σεαυτὸν τελειώσας, ἄξιος γένῃ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ μισθαποδοσίας. Πῶς οὖν γινόμεθα καθ' ὁμοίωσιν; Διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Τί γάρ ἐστι Χριστιανισμός; Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει. Εἰ ἀνεδέξω τὸ εἶναι Χριστιανὸς, ἐπείχθητι γενέσθαι ὅμοιος Θεῷ· ἔνδυσαι Χριστόν. Πῶς δὲ ἐνδύσῃ, ὁ μὴ σφραγισάμενος; πῶς ἐνδύσῃ, ὁ μήπω τὸ βάπτισμα εἰληφώς; Ὁ γὰρ τὸ ἔνδυμα τῆς ἀφθαρσίας μὴ δεξάμενος, πόῤῥω πάνυ καθίσταται τῆς πρὸς Θεὸν ὁμοιώσεως Εἰ ἔλεγόν σοι, δεῦρο γενοῦ ὅμοιος βασιλεῖ, οὐκ ἂν εὐεργέτην με ἔκρινας, καὶ πολλῷ τῷ τάχει ἔσπευδες πρὸς τὸ καλούμενον; Ἐπεὶ δὲ βούλομαί σε ὅμοιον Θεῷ ποιῆσαι, φεύγεις τὸν λόγον τὸν θεοποιοῦντά σε, ἐπιφραξάμενος τὰ ὦτα, ἵνα μηδὲ ἀκούειν ἔχῃς τῶν σωτηρίων λόγων.

A rum memoriam deleveris, hostem haud ulciscare, si hesternæ simultatis atque odii recordatus non fueris : si fratrem amore ac miseratione fueris prosecutus, Deo similis evasisti. Si ex animo dimisisti inimico, Deo similis existis. Si qualis erga te peccatis obnoxium Deus est, qui quotidie illi adverseris, talis et ipse erga fratrem in te delinquentem efficiare, affectu illo miserantis animi erga proximum, Deo similis effectus es. Quamobrem quod est ad imaginem inde habes, quod ratione præditus es : efficeris vero ad similitudinem, ex eo quod benignitatem assumis. Assume itaque *viscera misericordiæ, benignitatem* [13], ut Christum induas. Quibus enim benignitatem assumis, iis Christum induis ; et qua illi necessitudine conjungeris, cum Deo necessitudinem contrahis. In hunc modum hominis formati B historia, vitæ nostræ formatio est ac disciplina. *Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem.* Habeat homo in ipsa creatione, ut quod est ad imaginem, fiat et ad similitudinem proprio studio atque opera ; quippe qui rei hujus facultatem in propria nactus natura est. Si Deus a principio ad similitudinem fecisset, ubinam tua foret gratia? Quid esset unde corona donareris? Si enim Creator rem omnem naturæ tribuisset, qua tandem ratione regnum cœlorum tibi pateret? Nunc vero alterum dedit, alterum imperfectum reliquit, ut tu te ipse perficiens dignus efficiaris, qui mercedem a Deo consequaris. Qua igitur ratione ad similitudinem efficimur? Per Evangelium. Quid enim est Christiana professio? Inita cum Deo similitudo, quoad ejus capit humana natura. Si in animum induxisti C ut esses Christianus, operam nava ut Deo similis efficiaris : indue Christum. At quanam indues ratione, qui non es sigillo consignatus? Quomodo indues, qui nondum baptismo es initiatus? Qui enim incorruptionis indumentum non suscepit, valde segedum, esto similis imperatori ; nonne amicum me ac beneficum existimares, ac quam celerrime quo invitaris properares? Quia vero Deo te similem præstare satago, obstructis auribus sermonem fugis te deitate donantem, ut nec auditu salutis verba possis percipere.

22. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Εἶποι ἂν τάχα ἐνταῦθα ἡ γυνή· Τί πρὸς ἐμὲ ὁ λόγος; ὁ ἀνὴρ τηνικαῦτα ἐγένετο. Οὐ γὰρ εἶπε τὴν ἄνθρωπον, φησίν, ἢ ἁπλῶς ἄνθρωπον. ἀλλὰ τῇ τοῦ ἄρθρου προσθήκῃ τὸ ἀῤῥενικὸν ἐνέφηνεν. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἀμαθῶς τις τῇ τοῦ ἀνθρώπου προσηγορίᾳ ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς ἢ μόνον κεχρημένος, προσέθηκεν. Ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· ἵνα γνῷς, ὅτι καὶ ἡ γυνὴ ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι, καὶ ὁ ἀνήρ. Ὅμοιαι γὰρ αἱ φύσεις ἀμφοτέρων ἐπλάσθησαν, καὶ ἴσαι τούτων αἱ πράξεις, ἴσα τὰ ἔπαθλα, ἴση ἡ τούτων καταδίκη. Μὴ γὰρ προφασιζέσθω τὸ ἀσθενέστερον ἡ γυνή· ἐν γὰρ τῇ σαρκὶ τοῦτο· ἡ μέντοι ψυχὴ ἐπίσης τῇ ἀνδρείᾳ τὴν οἰκείαν ἴσχηκε δύναμιν. Ἐπειδὴ οὐκ ὁμότιμον τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ εἰλήφασιν, ὁμότιμον ἔχουσι καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν

22. *Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit eum* [14]. Dicat hic forsitan mulier : Quid ad me sermo spectat? Vir tunc conditus est. Non enim, **335** inquit, dixit hominem genere feminino, aut simpliciter hominem, sed articuli adjectione masculinum sexum indicavit. At ne quis inscite hominis D appellatione in viro duntaxat usum existimet, adjecit : *Masculum et feminam fecit eos ;* ut intelligas habere et mulierem, quod ad Dei imaginem condita sit, et quod ad Dei similitudinem esse nanciscatur, uti et vir. Paris dignitatis amborum formati sexus, paresque sunt horum actiones, paria præmia, par eorum damnatio. Ne enim mulier imbecilliorem sexum causificetur. Istud namque in carne est ; ad animam vero quod attinet, nihil viro imparem nacta est potentiam. Quandoquidem igitur feminæ

[13] Coloss. III, 12. [14] Gen. I, 27.

pari viris dignitate accepere ut ad Dei sint imaginem, pari dignitate virtute pollent, bonorumque operum edunt specimen: nullaque excusatio est, si qua forte corporis imbecilles vires ostendat. Quanquam enim absolute mollius delicatiusque natum est, at pronum paratumque ad miserationem, ad tolerantiam vividum ac firmum, in vigiliis acre ac contentum. Longe enim etiam femineus sexus honesti studio, laboris instantia ac tolerantia virilem excedit. Ac nunquam fiat ut vir paribus modis feminæ æquetur, sive in jejunii virtutisque reliquæ cultu, sive in lacrymarum exuberantia, sive in rationis labore, sive in beneficentiæ copia. Vidi ego mulierem, clam viro, quæ usus familiæ essent pio ac salutari furto subducentem, ac pauperibus occulte distribuentem, invitumque virum ac nescientem, necnon domesticos demerentem. Pro illo namque et familiæ augmento, natorumque incolumitate beneficentiæ opera præstabat.

A τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐπίδειξιν· καὶ οὐδεμία παραίτησίς ἐστι τῇ προβαλλομένῃ τυχὸν τὴν τοῦ σώματος ἀσθένειαν. Εἰ γὰρ καὶ ἁπλῶς ἁπαλὸν ἐπεφύκει, ἀλλὰ ἕτοιμον εἰς συμπάθειαν εὔτονον εἰς καρτερίαν, σύντονον ἐν ἀγρυπνίαις. Ὑπεραίρει γὰρ πολὺ καὶ τὴν ἀνδρείαν φύσιν ἡ τοῦ θήλεος περὶ τὸ ἐνστατικὸν τοῦ καλοῦ καὶ καρτερικόν· καὶ οὐκ ἄν ποτε ἐξισωθείη ἀνὴρ γυναικὶ, ἢ περὶ τὴν τῆς νηστείας καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ἄσκησιν, ἢ τὸ ἐν δάκρυσι δαψιλὲς, ἢ τὸ ἐν προσευχαῖς φιλόπονον, ἢ τὸ ἐν εὐποίαις ἄφθονον. Εἶδον ἐγὼ γυναῖκα λάθρα τοῦ ἀνδρὸς ὑφαιρουμένην τὰ τῆς οἰκίας χρειώδη, κλοπὴν ἐπαινετὴν καὶ σωτηρίαν, καὶ πένησιν αὐτὰ ἐν τῷ λεληθότι διανέμουσαν, καὶ ἄκοντα καὶ ἀγνοοῦντα τὸν ἄνδρα καὶ τοὺς οἰκείους εὐεργετοῦσαν· ὑπὲρ γὰρ ἐκείνου, καὶ τῆς τοῦ B οἴκου αὐξήσεως, καὶ τῆς τῶν τέκνων διαμονῆς ἔδρα τὴν εὐποιίαν.

23. Habet itaque et femina, nihil viro minus, tum quod ad imaginem, tum quod ad similitudinem est: quando non in homine qui foris paret, id est in corpore, sed in interno ac principaliori hæc tum intelliguntur, tum constituta sunt ac resident. Idque adeo in causa est, ut et nos ad utrosque, quasi ad unum, sermonem intendamus. Ejus vero prorsus compos efficiere benignitatis stipendiis, malorum sustinentiæ, communionis, impartitionis, mutuæ fraternæque amicitiæ, odii scelerum ac vitiorum; atque hoc demum, si peccati libidinum victor exstiteris. Hinc enim in ea quæ ratione carent brutasque animantes imperium provenit.

23. Ἔχει τοίνυν καὶ τὸ θῆλυ, οὐχ ἧττον τοῦ ἄῤῥενος, καὶ τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν· ἐπειδὴ μὴ ἐν τῷ ἔξωθεν φαινομένῳ ἀνθρώπῳ, ἤτοι τῷ σώματι, ἀλλ' ἐν τῷ ἔσωθεν καὶ κυριωτέρῳ ταῦτα καὶ ἐπιθεωρεῖται καὶ ἐπισυνίσταται· καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ὡς πρὸς ἕνα, πρὸς ἀμφοτέρους ποιούμεθα τὴν διάλεξιν. Τοῦνο δὲ περιέσται σοι πάντως, διὰ τῆς χρηστότητος, τῆς ἀνεξικακίας, τῆς κοινωνίας, τῆς μισοπονηρίας, καὶ τοῦ κρατεῖν τῶν παθῶν τῆς C ἁμαρτίας· ἐντεῦθεν γὰρ ἀκολουθεῖ καὶ τὸ ἄρχειν τῶν ἀλόγων.

24. *Et præsint*, inquit, *bestiis*. Forte vero an dicas, quibusnam futurum ut præsim bestiis, ac ubi hæ mihi adsunt? Utique vero nescis, bestias quæ numerum excedant circum te esse, multamque ejusmodi turbam in te circumferre, ac in te versari continue? Parvane bestia ira et furor, cum in corde oblatrat, omnique pejus cane exacerbatur ac exæstuat? Dolus atque fraus, cum in animo delitescit, atque insidias instruit, nonne bestia vulpe sævior ursaque incicurabilior? Qui autem injuriarum procacitate præceps est, nonne palam scorpius? At qui clanculum ex insidiis ulciscitur, nonne vipera trucior? Quamnam bestiam intus animo, et in nobis ipsi non alimus, quando etiam qui et feminarum libidine æstuant, equi sunt insanientes? D *Equi enim*, inquit, *furentes in feminas facti sunt: unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebant*[15]. In brutarum namque animantium indolem sensumque **336** sese quis transtulit, qua se libidini atque vitio necessitudine devinxit. Multæ itaque sunt in nobis bestiæ, quibus enitere ut imperio præsis. Si quidem iis quæ foris sunt præsis, quæ vero intus sunt imperio liberas, id est, non mancipatas, subditasque reliqueris, pensa animo quid cernentibus videberis, qui leonis quidem mutæ animantis victor exsistas,

24. Καὶ ἀρχέτωσαν, φησὶν, τῶν θηρίων. Τάχα οὖν ἐρεῖς· Καὶ ποίων μέλλω θηρίων ἄρχειν; καὶ ποῦ μοι ταῦτα πάρεισιν; Ἀγνοεῖς δὲ ἄρα, ὅτι μυρία θηρία περὶ σὲ, καὶ πολὺν τοιοῦτον ὄχλον ἐν σεαυτῷ περιφέρεις, καὶ ἐντός σου διατρίβει διηνεκῶς; Μικρὸν θηρίον ἐστὶν ὁ θυμὸς, ὁπότε ὑλακτεῖ τῇ καρδίᾳ καὶ χεῖρον παντὸς κυνὸς ἀγραίνεται; ὁ δόλος δὲ, ὅταν τῇ ψυχῇ ἐμφωλεύει, καὶ τὰς ἐπιβουλὰς καταρτύῃ, οὐ θηριον ἀλώπεκος ἀγριώτερον καὶ ἄρκτου δυσημερέστερον; ὁ δὲ ὀξὺς εἰς ὀργὴν, οὐ σκορπίος ἀντικρυς; ὁ δὲ λάθρα ἀμυνόμενος, οὐκ ἐχίδνης χαλεπώτερος; Ποῖον θηρίον οὐκ ἔνδον καὶ ἐν ἑαυτοῖς ὑποτρέφομεν, ἐπεὶ καὶ ὁ θηλυμανὴς, ἵππος ἐστὶν ἐπιμαινόμενος; Ἵππνι γὰρ, φησὶ, θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν· ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζε. Μετέθηκε γὰρ ἑαυτὸν ἐπὶ τὴν τῶν ἀλόγων φύσιν, διὰ τὸ πάθος ᾧ προσωκειώθη. Πολλὰ τοίνυν θηρία ἐν ἡμῖν, ὧν ἀγωνίζου ἄρχειν. Εἰ γὰρ τῶν ἔξω μὲν ἄρχεις θηρίων, τὰ δὲ ἔνδον ἀβασίλευτα, εἶτουν ἀνυπότακτα καταλείψεις, σκόπει, τί τοῖς ὁρῶσί σε δόξεις λέοντος μὲν ἀλόγου ζώου κρατῶν καὶ καταφρονῶν αὐτοῦ τοῦ βρυχήματος, τοῦ δὲ περὶ τὴν καρδίαν θυμοῦ ἡττώμενος· καὶ πρίων μὲν τοὺς ὀδόντας, φωνὴν δὲ ἄναρθρον πολλάκις, ὑπὸ τῆς κατασχούσης μανίας, ἀφιείς· τυχὸν δὲ καὶ χεῖρας ἐκτεί-

[15] Jerem. v, 8.

νων εἰς τὴν τοῦ παρεστῶτος ἄμυναν. Ἆρα οὐ παντὸς ἀρχομένου μὲν, εὐεκτοῦντος δὲ, ἀθλιώτερος ἐντεῦθεν καὶ καταγελαστότερος, ὅτι ἄρχει μᾶλλον σοῦ ὁ θυμὸς, τὸν λογισμὸν παρωσάμενος, καὶ τὴν δυναστείαν τῆς ψυχῆς παραλαβὼν, ἄγει σε ὅπου τύχοι ἴσα καὶ δέσμιον, ὃν ἄρχοντα πάντων κατέστησεν ὁ Θεός;

A iræ vero succumbas; ac quidem strideas dentibus, nec raro impeditam vocem et indistinctam furore correptus emittas; fors autem etiam manus ad ultionem ejus qui stat e vicino extendas. Nunquid non quovis sudito, cui sane rite habeant mentis rationes, inde miserabilior es ac deridiculosior, quod ira magis imperio premit, submota ratione, arreptoque animi dominatu, ac quasi vinctum quo libuerit trahit, cui Deus universorum concessit imperium?

25. Ἀλλὰ σὺ μὲν φύλαττε τὸ δοθὲν ἀξίωμα· ἄρχων ἐκτίσθης, ἄρχων παθῶν. Ἄρχε θηρίων, ἄρχε ἑρπετῶν, ἄρχε πετεινῶν. Μὴ μετεωρίζου τοῖς λογισμοῖς, μὴ κοῦφος ἔσο τῇ διανοίᾳ καὶ ἄστατος· ἄρχειν γὰρ ἐκρίθης πτηνῶν, οὐχ ὁμοιοῦσθαι πτηνοῖς. Μὴ οὖν τυφωθῇς, μὴ ὑπεραθῇς, μὴ μείζω φρονήσῃς B τῆς ἀνθρωπίνης καὶ γηίνης φύσεως· μὴ ἄπερφυσῶ ἐπαινούμενος, μὴ δόξαζε σεαυτὸν, μηδὲ μεγάλυνε τὰ σὰ, ἵνα μὴ μετᾶ τῶν πτηνῶν λογισθῇς, ἐπίσης ἐκείνοις ἐπαιρόμενος, καὶ τῇδε κἀκεῖσε τῇ πτήσει περιφερόμενος. Ἄρχε τῶν ἐν σοὶ λογισμῶν, ἵνα γένῃ ἄρχων τῶν ὄντων πάντων· οὕτως ἡ κατὰ τῶν ζώων δεδομένη ἀρχὴ ῥυθμίζει ἡμᾶς πρὸς τὸ ἡμῶν αὐτῶν ἄρχειν. Ἄτοπον γὰρ ἐστι βασιλευόμενον οἴκοι, ἐθνῶν ἄρχειν· καὶ ἄπο ἑτέρας κρατούμενον εἴσω ἐξουσίας, δημοσίᾳ πόλεως εἶναι προστάτην. Χρὴ δὲ τὰ οἰκεῖα πρῶτον καλῶς διαθέμενον, καὶ τὰ ἔνδον εὐταξίᾳ κοσμήσαντα, οὕτω τῶν ἐκτὸς καὶ ὀθνείων προσλαμβάνειν τὴν ἐπιστασίαν· ἐπεὶ περιστραφήσεται παρὰ τῶν ἀρχομένων ὁ λόγος, ὅτι Ἰατρὲ, θεράπευσον σεαυτόν. Λοιπὸν ἑαυτοὺς θεραπεῦσαι πρῶτον σπου- C δάσωμεν. Οὐδεὶς γὰρ ὅτι μὴ ἐθήρασε λέοντα κατεμέμφθη ποτέ· εἰ δὲ μὴ ἐκράτησε τοῦ θυμοῦ, ἐνεπαίχθη παρὰ πάντος· ὡς ὁ μὲν μὴ δυνηθεὶς ἀγρίων περιγενέσθαι θηρίων, οὕπω μέμψεως ἄξιος· ὁ δὲ τοῦ ἐνοχλοῦντος πάθους κρατῆσαι ἠτονηκὼς, ὑπὸ κατάγνωσιν πάντως· διότι ἐκεῖνο μὲν οὐ συμβάλλεται τῷ τῆς λογικῆς ἀξιωθέντι ἀρχῆς, τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον καὶ ὀφειλόμενον. Ὁ δὲ οἰκονομήσας ταῦτα γραφῆναι Κύριος, ὁ καὶ τὴν μικρὰν ἡμῶν καὶ ἀσθενῆ γλῶσσαν παρασκευάσας μέχρι τοσούτου ὑμῖν ὁμιλῆσαι, ὁ διὰ τῆς ἀσθενοῦς ἡμῶν διανοίας μεγάλους ὑμῖν θησαυροὺς ἐν τοῖς βραχέσι ἀποσκιάσμασι τῆς ἀληθείας ἐγκατασπείρας, δῴη ὑμῖν διὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, διὰ τῶν ὀλίγων σπερμάτων τὸ τέλειον τῆς γνώσεως· καὶ ἡμῖν μὲν τῆς προαιρέσεως τὸν μισθὸν ἐντελῆ, D ὑμῖν δὲ τῆς ἀπολαύσεως τῶν θείων λόγων καρπὸν πεπληρωμένον· ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

25. Enimvero, tu quidem serva concessam dignitatem. Princeps creatus es: qui vitiis imperio præsis ac affectibus. Esto bestiis, esto serpentibus, esto volatilibus præses. Noli animo extolli. Noli esse mente levis ac instabilis. Constitutum tibi est ut præsis volucribus, non ut volucribus similis sis. Noli itaque superbia inflari, noli altius efferri, ne quam pro humana terrenaque indole majus sapias. Ne extra modum fastu tumeas laudibus acceptis. Noli teipsum laudare, nec magnifice tua efferre, ne cum volucribus computeris, qui pari illis ratione attollaris, atque huc ac illuc volatu circumferaris. Tuis ipse præsis rationibus, ut rerum omnium præses efficiaris. Eum in modum concessa nobis adversus mutas animantes imperii vis, ut nos ipsos imperio regamus componit. Absurdum namque est, ut qui penes seipsum imperio prematur, gentibus imperio præsit; quique tutus animo alteri sit mancipatus potentiæ, publice urbi patronum agere. Porro operæ pretium est ut de suis primum optime statuat, qui eorum quæ foris sunt et extraneorum assumpturus est prælationis munus. Alioqui in tuum vertetur caput a subditis quod ita dictum est: *Medice, cura teipsum* [16]. Reliquum est, ut ipsi nos primum curare studeamus. Nemo enim quod leonem venatu non ceperit unquam reprehendatur; nisi vero quis iræ compos factus fuerit, ob omnibus ludibrio habetur. Quare is quidem qui feras bestias domare nequiverit, haud dum dignus vituperio est; qui autem viribus fractior fuerit, quam ut moleste ingruentes affectus vitiaque domuerit, damnationi prorsus obnoxius fuerit. Idcirco nimirum quod illud nihil condueit ei, qui rationis principatu donatus sit, istud vero necessarium ac debitum sit. Dominus porro, cujus hæc providentia scripta sunt ac consilio; qui et concessit ut modica atque debilis lingua nostra hæc vobis loqueretur, quique adeo infirmæ mentis nostræ opera ingentes vobis thesauros, tenui veritatis adumbratione, quovis modo inspersit, ipse vobis ex parvis magna, ex paucis seminibus perfectam scientiam tribuat: ac tum nobis ejus voluntatis cumulatum præstet præmium, tum vobis fruendorum divinorum sermonum plenum fructum. Ipsi gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς ἀνθρώπου κατασκευῆς, ΛΟΓΟΣ Β'.

Ὁ μὲν σοφὸς Σολομὼν, οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας ἀνθρωπίνης λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου σοφισθεὶς, ἐν τοῖς ἀρτίως ἡμῖν ἀνεγνωσμένοις ἀποσεμνύνων τὸν ἄνθρωπον, ἐβόα λέγων· Μέγα ἄνθρωπος, καὶ τίμιον ἄτλῃρ ἐλεήμων. Ἐγὼ δὲ

[16] Luc. IV, 13.

337 *Ejusdem, de hominis structura* ORATIO II.

Sapiens ille Salomon, non humanæ sapientiæ verbis ad suadendum compositis, sed doctrina sancti Spiritus eruditus, in his quæ paulo antea nobis lecta sunt hominem delaudans ac elogio celebrans, exclamabat, *Magna*, inquiens, *res est homo, et pretio-*

sum vir misericors [17].Ego autem stulte mecum ipse reputans, tum quæ mihi animus suggerebat, tum quæ ex Scriptura de homine didiceram; plane dubitabam, qui fiat in homo res magna sit, mortale scilicet animal,innumerabilibusque obnoxium perturbationibus, atque ab ortu nativitatis ad senium usque malorum quæ numerum excedant examen exantlans; de quo scriptum est : *Domine, quid est homo, quia innotuisti ei* [18]? Ac quidem Psalmista hominem despicit, ut vile animal. Parœmiastes vero ut magnum quid hominem prædicat et effert. Verum quidquid istud dubii est mihi solvit quæ lecta est hominis ortus procreationisqne historia. Audivimus enim modo quod Deus pulverem de terra sumpserit, atque hominem formarit. Quo ex verbo ac sententia, utrumque scilicet inveni,tum nihil esse hominem,tum magnum quid esse. Ad solam naturam si respexeris,nihil est homo,nulliusque pretii : sin autem ad honorem quem adeptus est,magnum quid homo est.

1.Quem illum?Compone hominis ortum,omniumque aliarum rerum. Dixit Deus, *Fiat lux, et facta est lux* [19].*Fiat firmamentum*; magnaque cœli fabrica desuper nobis extenta est, solo verbo effecta : stellæ, sol, luna; cunctaque alia,| tum quæ oculo cernimus,tum quæ mente complectimur,verbo nacta sunt ut essent. Mare, et terra, et quantus in eis ornatus est:animalium omnimoda genera,stirpium diversæ variæque species; cuncta præcepto condita sunt.Homo autem non item.Haud enim dictum est, Fiat homo, veluti *Fiat firmamentum;* verum amplius aliquid in homine vides, quam in luce, quam in cœlo,quam in luminaribus.Præstat omnibus hominis procreatio. *Accepit* enim, inquit, *Deus pulverem de terra, et formavit hominem* [20]. Manu propria dignatur corpus nostrum formare. Non angelus formando ministravit. Non velut cicadas, sponte humus hominem protulit.Non administris potestatibus hoc ut illudve facerent præcepit;sed manu sua opus elaborat, sumpto e terra pulvere. Ubi oculos ad id quod acceptum est adverteris, merito dicturus es, *Quid est homo?* Ubi autem ad formantem, ejusque ipsius fabricam mentis considerationem adjeceris, mutata rursus sententia,*Magnum est homo*,pronuntiaveris;alterum propter materiam ex qua fabrefactus est,ut quæ sua ipsa natura nihili reputetur; alterum honoris causa quo donatus est; **338** quippe revera magnum quid exsistat,eo quod ad imaginem et ad similitudinem. *Et sumpsit Deus pulverem.* Quomodo ibi in superioribus, *Et fecit Deus hominem ad imaginem suam* [21].Hominis procreatio jam in superioribus tradita; hic autem rursus a principio, ac si nihilum de hominis formatione didicissemus, narrationem instituit. *Et sumpsit Deus pulverem de terra, et formavit hominem.*Quod si quidam dixere,

A ματαίως κατ' ἐμαυτὸν λογισάμενος, ἅ τε εἶχον ἐν τῇ ἐμαυτοῦ διανοίᾳ, καὶ ἃ παρὰ τῆς Γραφῆς δεδιδαγμένος ἤμην περὶ τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸς μὲν διηπόρουν, ὅτι πῶς μέγα ἄνθρωπος, τὸ ἐπίκηρον ζῶον, τὸ μυρίοις πάθεσιν ὑποκείμενον, τὸ ἐκ γενετῆς εἰς γῆρας μυρίων κακῶν ἐσμὸν ἐξαντλοῦν, περὶ οὗ εἴρηται· Κύριε, τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ; καὶ ὁ μὲν Ψαλμῳδὸς καταφρονεῖ ὡς εὐτελοῦς τοῦ ζώου, καὶ ἡ Παροιμία ἀποσεμνύνει ὡς μέγα τι τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλά μοι τὴν τοιαύτην διαπόρησιν ἔλυσεν ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωσθεῖσα. Ἠκούομεν γὰρ νῦν ὅτι Θεὸς ἔλαβε χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον. Εὗρον τοίνυν ἐγὼ ἐκ τοῦ ῥήματος τούτου ἀμφότερα, ὅτι οὐδὲν ἄνθρωπος, καὶ μέγα ἄνθρωπος. Ἐὰν

B πρὸς τὴν φύσιν μόνον ἀποβλέψῃς, τὸ μηδὲν, καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξιος· ἐὰν δὲ πρὸς τὴν τιμὴν ἣν ἐτιμήθη, μέγα ὁ ἄνθρωπος.

1. Ποίαν ταύτην ; Σύγκρινον ἀνθρώπου γένεσιν, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων. Εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς· γενηθήτω στερέωμα, καὶ ὁ μέγας οὐρανὸς ἄνωθεν ἡμῖν ὑπερτέταται, ῥήματι Θεοῦ γενόμενος· ἀστέρες καὶ ἥλιος καὶ σελήνη, καὶ τ' ἄλλα ὅσα θεωροῦμεν ὀφθαλμῷ, καὶ ὅσα νῷ καταλαμβάνομεν, ῥήματι ἔσχε τὸ εἶναι. Θάλασσα καὶ γῆ, καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς διακόσμησις, ζώων γένη παντοδαπὰ, φυτῶν διάφοροι ποικιλίαι, πάντα προστάγματι γέγονεν. Ἄνθρωπος δὲ οὐχ οὕτως. Οὐ γὰρ ἐλέχθη (*a*), Γενηθήτω ἄνθρωπος, ὡς Γενηθήτω στερέωμα·

C ἀλλὰ πλεῖόν τι ὁρᾷς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὲρ φῶς, ὑπὲρ οὐρανόν, ὑπὲρ φωστῆρας· ὑπὲρ πάντα ἡ ἀνθρώπου γένεσις· Ἔλαβε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον. Καταξιοῖ ἰδίᾳ χειρὶ διαπλάσαι τὸ ἡμέτερον σῶμα. Οὐκ ἄγγελος ὑπηρετήσατο εἰς τὴν πλάσιν· οὐχ ἡ γῆ αὐτομάτως ὥσπερ τοὺς τέττιγας ἡμᾶς ἐξέβρασεν· οὐκ εἶπε τόδε καὶ τόδε ποιῆσαι λειτουργικαῖς δυνάμεσιν· ἀλλ' ἰδίᾳ χειρὶ φιλοτεχνεῖ, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς. Ὅταν μὲν πρὸς τὸ ληφθὲν ἀπίδῃς, εἰκότως ἐρεῖς· Τί ἐστιν ἄνθρωπος· ὅταν δὲ τὸν πλάσαντα, καὶ τὴν τούτου αὐτουργίαν κατανοήσῃς, πάλιν μεταβαλὼν ἀποφήνῃ ἐνδιαθέτως, ὅτι Μέγα ἄνθρωπος·

D τὸ μὲν, διὰ τὴν ὕλην ἐξ ἧς κατεσκεύασται, ὡς οὐδέν τι κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν λογιζομένην· τὸ δὲ, διὰ τὴν τιμὴν ἣν τετίμηται, ὡς μέγα ἐν ἀληθείᾳ, διὰ τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν, κρινομένην. Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν. Πῶς ἐκεῖ μὲν ἐν τοῖς κατόπιν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα αὐτοῦ, ἐνταῦθα δὲ ἄνωθεν πάλιν ἀνθρώπου γένεσις ἱστορεῖται, ὡς μήπω μηδὲν περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσεως δεδιδαγμένων ἡμῶν; Λέγει γάρ· Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον. Εἰ δέ τινες ἔφασαν, τὸ

[17] Prov. xx, 6. [18] Psal. CXLII, 3. [19] Genes. I, 3, 6. [20] Genes. II, 6. [21] Genes. I, 27.

(*a*) Ἐλέχθη Mss., εἶπε.

μὲν ἔπλασεν, ἐπὶ τοῦ σώματος εἰρῆσθαι· τὸ δὲ ἐποίησεν, ἐπὶ τῆς ψυχῆς· καὶ ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. Ὅπου μὲν γὰρ εἴρηται, Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, λέγει, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ὅπου δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως καὶ τῆς πλάσεως διηγεῖται, τὸ ἔπλασεν λέγει. Διαφορὰν δὲ ποιήσεως καὶ πλάσεως καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς ἐδίδαξεν, εἰπών· Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με καὶ ἔπλασάν με· ἐποίησαν τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ἔπλασαν τὸν ἔξω· καὶ γὰρ πρέπει ἡ μὲν πλάσις πηλῷ, ἡ δὲ ποίησις τῷ κατ' εἰκόνα· ὥστε ἐπλάσθη μὲν ἡ σαρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχή. Ἄνω τοίνυν ἐπὶ ψυχῆς ὑποστάσεως, νῦν περὶ τῆς τοῦ σώματος διαπλάσεως ἡμῖν διαλέγεται. Ἔχε καὶ τοῦτον τὸν λόγον. Τίς δὲ οὗτος; Ὅτι τὰ μὲν ἐν κεφαλαίῳ λέγεται· τὰ δὲ κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἕκαστον γέγονεν, ἡμῖν παραδίδοται. Ἄνωθεν μὲν οὖν ὅτι καὶ ἐποίησεν, οὐκ ἐνδιέτριψε δὲ τῷ τρόπῳ τῆς ποιήσεως· ὧδε καὶ πῶς ἐποίησεν. Εἰ γὰρ ἁπλῶς εἶπεν, ὅτι ἐποίησεν, ἐλογίζετο ἄν, ὅτι ἐποίησεν ὡς τὰ κτήνη, ὡς τὰ θηρία, ὡς τὰ φυτὰ, ὡς τὸν χόρτον. Ἵνα οὖν φύγῃς τὴν πρὸς τὰ ἀγριώτερα καὶ ἀναισθητότερα κοινωνίαν, τὴν ἰδιάζουσαν περὶ σὲ τοῦ Θεοῦ φιλοτέχνησιν ὁ λόγος παρέδωκεν. Ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς. Ἐκεῖ εἶπεν, ὅτι ἐποίησεν, ἐνταῦθα δὲ πῶς ἐποίησε· χοῦν ἔλαβε ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασε ταῖς ἰδίαις χερσίν. Ἐνθυμήθητι, πῶς ἐπλάσθης· τὸ ἐργαστήριον τῆς φύσεως λόγισαι· χεὶρ ἐστι Θεοῦ ἡ κατασκευάσασα. Τὸ οὖν παρὰ Θεοῦ πλασθὲν, διά πονηρίας μὴ μιανθῇ, δι' ἁμαρτίας μὴ ἀλλοιωθῇ, μὴ ἐκπέσῃς βία τῆς συνεχούσης σε χειρὸς τοῦ Θεοῦ. Σκεῦος εὖ θεόπλαστον, παρὰ Θεοῦ γενόμενον· δόξαζε τὸν ποιήσαντα. Οὐδὲ γὰρ ἄλλου τινὸς ἕνεκεν ἐγένου, ἢ ἵνα ὄργανον ᾖς ἐπιτήδειον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ὁ κόσμος οὗτός σοι ὅλος ὥσπερ τι βιβλίον ἔγγραφόν ἐστιν, ὑπαγορευόμενον τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν· τὴν ἀπόκρυφον καὶ ἀόρατον τοῦ Θεοῦ μεγαλωσύνην δι' ἑαυτοῦ διαγγέλλον σοι τῷ νοῦν ἔχοντι, εἰς κατανόησιν Θεοῦ υἱῆς ἀληθείας. Ἤντως οὖν μέμνησαι (a) τῶν εἰρημένων.

A illud quidem *formavit*, de corpore dictum esse : quod vero *fecit*, de anima ; haud forte a vero sententia hæc abierit. Nam ubi dictum est, *Et fecit Deus hominem*, subditur, *ad Dei imaginem fecit illum :* at ubi nobis corporis fabricam narrat ac substantiam, *formavit* dicit. Porro discrimen ejus quod est facere, et quod formare, docuit nos et Psalmista dicens : *Manus tuæ fecerunt me, et formaverunt me* [18]. *Fecit* interiorem hominem ; *formavit* eum qui foris est. Ac sane luto quidem formari convenit ; fieri vero, ei quod est ad imaginem. Quamobrem caro quidem formata est ; factus vero animus. Cum itaque superius de animi substantia dixisset, de corporis nunc formatione nobis disserit. Quin hanc quoque habe sententiam. Quænam vero est illa ? B Nempe partim summatim dicere Scripturam ; partim modum quo singula quæque facta sint, nobis tradere. Superius igitur etiam fecisse hominem dixit, in modo tamen quo sit factus non hæsit ; hic modum quoque tradit quo fecit. Si enim simpliciter eum fecisse dixisset, existimaretur sic fecisse quemadmodum jumenta, quemadmodum bestias, quemadmodum stirpes, quemadmodum fenum. Ut igitur hoc caveas ; ne eadem forte atque agrestiora animantia, atque a sensu remotiora corpora habeare, peculiare in te Dei artificis operam Scriptura tradidit : *Sumpsit Deus pulverem de terra.* Illic dixit quod fecerit, hic vero modum quo fecit. Sumpsit de terra pulverem, et formavit propriis manibus. Alta monte cogita quomodo formatus sis : quæ naturæ officina, animo reputa, Dei scilicet manus est, C quæ te est fabricata. Quod itaque Deo auctore formatum est, cave ne per malitiam polluatur ; ne peccati contagio in diversum mutetur, ne excussus vi a Dei manu te conservante prolabaris. Vas est divinitus formatum, a Deo conditum ; lauda eum qui fecit. Neque enim ulla alia ex causa conditus es, quam ut divinæ laudis idoneum organum esses. Et enim mundus hic universus velut liber quidam scriptus tibi est, qui Dei laudem atque gloriam in memoriam revocet ; occultam atque oculis inaspectam ad Dei, qui veritas est, intelligentiam annuntians.

Dei majestatem, a se tibi, qui ratione præditus sis, Prorsus igitur quæ dicta sunt memoria teneto.

2. Καὶ ηὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ εἶπεν. D Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Διπλῆ γάρ ἡ αὔξησις· ἡ μὲν σώματος, ἡ δὲ ψυχῆς. Ἀλλὰ ἡ ψυχῆς αὔξησις, ἡ διὰ τῶν μαθημάτων εἰς τελείωσιν προσθήκη· σώματος δὲ αὔξησις, ἡ ἀπὸ μικροῦ εἰς τὸ καθῆκον μέτρον ἀποκατάστασις. Τὸ οὖν Αὐξάνεσθε ἐπὶ πάντων λεγόμενον, τοῖς μὲν ἀλόγοις ζώοις, κατὰ τὴν τοῦ σώματος τελείωσιν κατὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς φύσεως, εἴρηται· ἡμῖν καὶ τοῖς λογικοῖς, τὸ Αὐξάνεσθε, κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, κατὰ τὴν προκοπὴν τὴν εἰς Θεὸν ἀνάγουσαν· οἷος ἦν ὁ Παῦλος, τοῖς μὲν ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, τῶνδ' ὄπισθεν ἐπιλανθανόμενος, Λύτη ἐστὶν ἡαὔξησις, ἡ τῶν θεωρημάτων τῆς εὐσεβείας ἀνάληψις,

2. *Et benedixit eis Deus, et ait : Cruscite et multiplicamini, et replete terram* [19]. Duplex namque est incrementum : unum corporis, alterum animæ. Verum augetur animus, cum disciplinis excolitur ac perficitur : corpus autem crescit, dum ex parva mole ad justum ac congruentem magnitudinis modum provenit. Crescere igitur quod de omnibus dicatur ; brutis quidem animantibus dictum est, ut ad corporis perfectionem instituta natura pervenirent : nobis autem in interiori homine posita crescendi lex, profectu illo qui provehit ad Deum ; qualis erit Paulus, ad ea quæ a fronte extendens semetipsum, et quæ retro essent obliviscens [20]. Hoc nimirum augmentum, piarum contemplationum sensorum-

[18] Psal. CXXIII, 73. [19] Gen. I, 28. [20] Philipp. III, 13.

(a) Μέμνησαι. At interpres ita vertit, quasi legisset μέμνησο. EDIT.

que animi susceptio ; ad id quod frugis amplioris sit superextensio ; eorum quæ supra nos sunt jugis continuaque appetitio : id quod accessit, retro semper dimittere ; quod vero reliquum est, ut quod desideretur, pro virili nostra 339 requirere. Talis erat Isaac, de quo testimonium illud sacris Litteris consignatum est : *Et procedens exaltatus est, donec magnus factus est* [21]. Non enim abscessit, nec cum parum auctus esset, substitit ; sed magnis semper gressibus processit, gradum ad virtutem tollens. Temperantiæ stadia ac continentiæ celeri pede transivit ; justitiam inscendit, exin fortitudinem conscendit ; atque ita gradiens, ad summum boni apicem vir justus fastigio assurgit. *Crescite* igitur eo cremento, ea perfectione quæ est secundum Deum, quæ in interiori homine versatur. *Multiplicamini*. Ecclesiæ hæc benedictio est. Ne in uno ac duobus circumscribatur deitatis notitia, sed in omnem terram Evangelii salutis prædicatio proferatur. *Multiplicamini*, quinam ? Vos qui ex Evangelii rationibus nascimini. *Replete terram*. Carnem vobis datam in obsequium replete bonis operibus. Repleatur oculus visu eorum quæ officii sunt : manus plenæ sint bonorum operum : incedant pedes ad invisendos infirmos, agili gressu ad ea quæ honesta exque munere sunt. Omnis membrorum nostrorum constitutio plena sit obsservatione mandatorum Dei. Hoc sibi vult quod ait ad hominem, *Replete terram*. Communes quidem sunt et mutis animantibus voces ; propriæ tamen fiunt, cum in eo quod est ad imaginem, et quo honore provecti sumus imprætermisse illis usi fuerimus. Nam illa quidem corporali augmento crescunt ; nos autem spiritali : atque illa quidem terram replent multiplici sobole ; nos vero conjunctam nobis terram, corpus scilicet e terra efformatum, bonis replemus operibus. *Ecce dedi vobis*, inquit : *Omne lignum quod fructum habet in semetipso, erit vobis in cibum* [22]. Nihil Ecclesia prætereat : omnia legitima sunt. Non dixit : Dedi vobis pisces maris in cibum ; dedi vobis pecora ; dedi reptilia, volatilia, quadrupeda. Non enim in hunc usum fuere creata, inquit ; sed prima lex ut fructibus vesceremur concesserat. Adhuc enim paradiso digni existimabatur, ejusque quæ in ea est victus ratione. Qualenam vero quod in abdito adjacet mysterium ? Quod nimirum non solum nobis, sed et mutis animantibus universis eadem tunc ex frugibus terræ et seminibus alimonia constituta fuerit. *Ecce enim*, inquit, *dedi vobis omne pabulum seminate seminans semen, quod est super terram ; et omne lignum quod habet in semetipso fructum seminis seminalis, vobis erit in cibum, omnique reptili, quod reptat super terram* [23].

3. Atqui nunc dicat aliquis : Videmus plerasque bestias non vesci fructibus. Quo enim fructu panthera vitam sustinet tolerare ? quis vero fructus

[21] Gen. xxvi, 13. Gen. i, 29. ibid. 29, 30.

A ἡ τοῦ πλείονος ἐπέκτασις, τὸ ἀεὶ ὀρέγεσθαι ἡμᾶς τῶν ὑπερήμᾶς· τὸ προσγενόμενον μὲν ἀεὶ κατόπιν ἑαυτοῦ ἀφιέναι· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς εὐσεβείας, τοῦτο ὡς ἐνδέον ὅση δύναμις ἐπιζητεῖν. Οἷος ἦν Ἰσαὰκ, περὶ οὗ ἡ μαρτυρία ἐκείνη ἀναγραπται, ὅτι Προβαίνων ὑψοῦτο, μέχρις οὗ μέγας ἐγένετο. Οὐ γὰρ ἀπέστη, οὐδὲ μικρὸν αὐξηθεὶς ἀπέμεινεν· ἀλλὰ προέσβαινεν ἀεὶ διαβήμασι μεγάλοις, ἀναβαίνων ἐπὶ τὴν ἀρετήν. Διέβη μεγάλῳ βήματι τὴν σωφροσύνην· ἐπέβη τὴν δικαιοσύνην· ἐκεῖθεν ἐπὶ τὴν ἀνδρείαν ἀνέβη. Οὕτω διαβαίνων, ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ ὕψους τοῦ ἀγαθοῦ κορυφοῦται ὁ δίκαιος. Αὐξάνεσθε οὖν αὔξησιν τὴν κατὰ Θεὸν, τελείωσιν τὴν κατὰ τὸν ἔνδον ἄνθρωπον. Πληθύνεσθε. Ἐκκλησίας ἡ εὐλογία. Μὴ ἐν ἑνὶ, φησὶ, καὶ δυσὶ περιγραφείτω ἡ θεολογία· ἀλλ' εἰς πᾶσαν τὴν γῆν κηρυχθήτω τὸ Εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας. Πληθύνεσθε, τίνες ; Οἱ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον γεννώμενοι. Πληρώσατε τὴν γῆν. Τὴν σάρκα τὴν δεδομένην ὑμῖν εἰς ὑπηρεσίαν, πληρώσατε ἀγαθῶν ἔργων· ὀφθαλμὸς πλήρης ἔστω τοῦ ὁρᾷν τὰ δέοντα· χεὶρ πλήρης ἔστω τῶν ἀγαθῶν ἔργων· πόδες βαδιζέτωσαν εἰς ἐπίσκεψιν ἀσθενούντων, πορευτικοὶ ὄντες ἐφ' ἃ προσῆκε· πᾶσα ἡ τῶν μελῶν ἡμῶν κατάστασις πλήρης ἔστω τῶν κατὰ τὰς ἐντολὰς ἐργασιῶν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, Πληρώσατε τὴν γῆν. Κοιναὶ μὲν γὰρ αἱ φωναὶ καὶ τοῖς ἀλόγοις· ἰδιάζουσαι δὲ πρὸς τὸν ἄνθρωπον γίνονται, ὅταν ἡμεῖς τῷ κατ' εἰκόνα καὶ ᾧ ἐτιμήθημεν, τούτῳ ἀδιαλείπτως χρησώμεθα. Τὰ μὲν γὰρ σωματικῶς αὔξει· ἡμεῖς δὲ, πνευματικῶς· καὶ τὰ μὲν, τῷ πλήθει πληροῖ τὴν γῆν· ἡμεῖς δὲ πληροῦμεν ταῖς ἀγαθαῖς ἐργασίαις τὴν συνεζευγμένην

B ἡμῖν γῆν,, τουτέστι τὴν σωματικὴν διάπλασιν. Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν· Πᾶν ξύλον ὅπερ καρπὸν ἔχει, φησὶν, ἐν ἑαυτῷ, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, Μηὲν παρατρεχέτω ἡ Ἐκκλησία· πάντα νόμιμά ἐστιν. Οὐκ εἶπε· Δέδωκα ὑμῖν τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης εἰς βρῶσιν (*a*)· δέδωκα ὑμῖν τὰ κτήνη, τὰ ἑρπετὰ, τὰ πετεινὰ, τὰ τετράποδα· οὐ γὰρ τούτων ἕνεκεν ἐκτίσθησαν, φησίν· ἀλλ' ἡ πρώτη νομοθεσία καρπῶν ἀπόλαυσιν συνεχώρησεν. Ἔτι γὰρ ἐνομιζόμεθα ἄξιοι εἶναι τοῦ παραδείσου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ διαίτης. Οἷον δέ τί ἐστι καὶ τὸ ἐν τῷ λανθάνοντι παρακείμενον μυστήριον· ὅτι οὐ μόνον ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις

C πᾶσιν, ἡ αὐτὴ ἐκ τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ τῶν σπερμάτων ὡρίσθη τῷ τότε τροφή. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, δέδωκα ὑμῖν κάντα χόρτον σπόριμον, σπεῖρον σπέρμα, ὅ ἐστιν ἐπάνω τῆς γῆς· καὶ πᾶν ξύλον ὃ ἔχει ἐν ἑαυτῷ καρπὸν σπέρματος σποριμου, ὑμῖν ἔσται εἰς βρῶσιν, καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς μοῦ οὐρανοῦ, καὶ παντὶ ἑρπετῷ ἕρποντι ἐπὶ τῆς γῆς.

D *cunctisque bestiis terræ, et cunctis volucribus cæli*

3. Καὶ μὴν εἴποι τις· Νῦν ὁρῶμεν τὰ πλείονα τῶν θηρίων καρποῖς μὴ τρεφόμενα. Ποίῳ γὰρ καρπῷ ἀνέχεται πάρδαλις τραφῆναι ; τίς δὲ καρπὸς δύναται

(*a*) Verba δέδωκα... βρῶσιν. supplevimus ex Combefisio ; ut mox ex editione Basileensi Ἔτι... παραδείσου, in utraque Combefisii et Garnerii editione omissa, quæ tamen Combefisius verterat. Edit.

λέοντα θρέψαι; Ἀλλ' ἴστω, ὅτι καὶ ταῦτα, τῷ νόμῳ τῆς φύσεως ὑπυτεταγμένα, καρποῖς τὸ πρὶν διετρέφετο· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐξεδιητήθη, καὶ ἐξέβη τοὺς ὅρους τοὺς δοθέντας αὐτῷ, μετὰ τὸν κατακλυσμὸν εἰδὼς (*a*) ὁ Κύριος ἀφειδεῖς τοὺς ἀνθρώπους, πάντων τὴν ἀπόλαυσιν συνεχώρησε. Πάντα ταῦτα φάγεσθε ὡς λάχανα χόρτου· Ταύτῃ αῇ συγχωρήσει καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα εὐθὺς ἔλαβε τὴν τοῦ σαρκοφαγεῖν ἄδειαν.

4. Ἐξ ἐκείνου λοιπὸν ὠμοβόρος ὁ λέων· ἐξ ἐκείνου καὶ γῦπες ἀναμένουσι θνησιμαῖα. Οὐ δήπου γὰρ καὶ γῦπες ὁμοῦ τῷ γεννηθῆναι ζῶα, περιεσκόπουν τὴν γῆν· οὔπω γάρ τι ἀπέθανεν τῶν παρὰ Θεῷ (*b*) γενομένων, ἵνα γῦπες τραφῶσιν. Οὔτε γὰρ ἡ φύσις διεχείριζεν· ἀκμαῖα γάρ· οὔτε θηραταὶ ἀνάλωσαν· οὔπω γὰρ ἐπιτήδευσις ἦν θήρας· οὐ θηρία διέσπα· οὔτε γὰρ ἦν ὠμοβόρα· γυψὶ δὲ σύνηθες ἀπὸ νεκρῶν διαιτᾶσθαι. Ὥστε οὔπω ἦν νεκρὰ, οὔπω δυσωδία, οὔπω τοιαύτη τροφὴ γυπῶν· ἀλλὰ πάντες τὰ κύκνων διῃτῶντο, καὶ πάντα τοὺς λειμῶνας ἐπενέμετο. Καὶ οἷα ὁρῶμεν κύνας θεραπείας ἕνεκεν πολλάκις ἄγρωστιν ἐπινεμομένους, οὐκ ἐπειδὴ συμφυὴς αὐτοῖς ἐστιν ἡ τροφὴ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀδιδάκτῳ τινὶ φύσεως διδασκαλίᾳ ἐπὶ τὸ συμφέρον ἔρχεται τὰ ἄλογα· τοιαῦτα καὶ τότε λόγισαι καθεστάναι τὰ νῦν ὠμοβόρα τῶν ζώων, καὶ (*c*) χόρτον ἑαυτοῖς τροφὴν ἐπινοεῖν, οὐκ ἀλλήλοις ἐπιβουλεύοντα· ἀλλ' οἷα μέλλει εἶνοι μετὰ ταῦτα ἡ ἀποκατάστασις, τοιαύτη ἦν ἡ πρώτη γένεσις. Ἐπανέρχεται δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τὴν πάλαι αὐτοῦ κατάστασιν, τῆς πονηρίας ἀφέμενος, καὶ τῆς περὶ τὴν γεηρὰν ταύτην καὶ ὀδυνηρὰν ζωὴν μοχθηρίας, τῶν περὶ τὰ βιωτικὰ ταῦτα, τὰ τὴν ψυχὴν συνθολοῦντα, φροντίδων καὶ μεριμνῶν. Ταῦτα οὖν πάντα ἀποθέμενος, ἐπὶ τὸν ἐν παραδείσῳ ὑποστρέφει βίον ἐκεῖνον τὸν ἀδούλωτον τοῖς πάθεσι τῆς σαρκὸς, τὸν ἐλεύθερον, τὸν Θεῷ συνόμιλον, τὸν ἀγγέλοις ὁμοδίαιτον. Ταῦτα τοίνυν εἴρηται ἡμῖν, οὐκ ἐπειδὴ ἀποκλείειν θέλομεν τῆς δεδομένης ἡμῖν παρὰ Θεοῦ χρήσεως τῶν βρωμάτων, ἀλλ' ἵνα τὸν πρώην μακαρίσωμεν χρόνον· οἷα ἦν ἡ τότε ζωὴ, ὅπως ἀπροσδεής, ὅπως ὀλιγαρκής· πῶς βραχέα πάνυ καὶ εὐπόριστα τὰ πρὸς τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν τοῖς ἀνθρώποις συντείνοντα, καὶ πῶς τὸ ποικίλον τῆς διαίτης ἡμῖν ἡ τῆς ἁμαρτίας συνεισήνεγκεν αἰτία. Ἐπειδὴ γὰρ τῆς ἀληθινῆς τρυφῆς τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ἐξεπέσαμεν, νενοθευμένας τρυφὰς (*d*) ἑαυτοῖς ἐπενοησάμεθα· καὶ ἐπειδὴ οὐκέτι βλέπομεν τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, οὐδὲ τῷ κάλλει ἐκείνῳ (*e*) ἐναβρυνόμεθα. ἐδόθησαν ἡμῖν εἰς ἀπόλαυσιν μάγειροι λοιπὸν, καὶ ἀρτοποιοὶ, καὶ πεμμάτων ποικιλίαι καὶ θυμιαμάτων, καὶ τοιαῦτά τινα παραμυθούμενα ἡμῶν τὴν ἐκεῖθεν ἔκπτωσιν.

A leonem potest alere? Scite nihilominus tamen quod hæc ipsa legi naturæ obsecuta pridem fructibus vescebantur: postquam autem homo pristinam mutavit vitæ rationem, finesque sibi constitutos excessit, videns Dominus post diluvium homines profusos deliciis, nullaque obstrictos parcimonia, vescendi omnibus facultatem fecit. *Cuncta hæc*, inquit, *comedetis, quasi olera virentia* [24]. Quo concesso, reliqua quoque animantia edendi statim licentiam accepere.

4. Ex illo jam et leo crudivorus: ex illo vultures avida gulositate exspectant cadavera. Neque 340 enim vultures simul ac animalia genita sunt, circumlustrabant terram. Quid enim eorum quæ a Deo creata essent, statim interierat, ut vultures alerentur? Neque enim natura neci dabat; quippe quæ vigens florensque erat; neque venatores disperdebant; B nondum enim ars venandi erat: nec bestiæ erant quæ discerperent; nam neque erant crudivora: vulturibus vero ex indole est ut cadaveribus vescantur. Quare nondum erant cadavera; nondum fetor; nondum talis vulturum esca: sed omnia cycnorum more victitabant, cunctaque in pratis pascebantur. Ac sicut videmus canes curationis causa haud raro gramen depascere; non quod sit illis genuinus ex natura conveniens cibus, sed quod naturali quodam instinctu brutæ animantes in id feruntur quod in rem earum conducibile est. Ejusmodi cogita tunc fuisse quæ nunc crudivora sunt animalia, quæ sibi ipsis herbam virentem escam prospicerent, nec sibi mutuo insidias struerent: sed qualis post hæc futura est in pristinum restitutio, talis erat prima C procreatio. Revertitur autem homo ad pristinum illum statum, pravitate solutus, circaque terrenam hanc ac ærumnosam vitam gravi molestia, nec non curis ac sollicitudinibus ergà sæcularia hæc exque vitæ usu, animi serenum turbantia. Hæc igitur omnia qui abdicaverit, ad vitam illam in paradiso olim constitutam postliminio redit; vitam utique carnalibus vitiis nihil obnoxiam, liberam illam, Deo contubernalem, angelis sociam. Hæc porro dicta a nobis sunt, non quod a concesso nobis a Deo ciborum usu arcere velimus; sed ut prisci temporis felicitatem prædicemus; qualis vita hæc erat, ut curis libera, ut frugalis, ut pauca valde ipsaque expedita ad vitam transigendam humano generi conducentia, et ut variis dapibus differtas mensas D una nobis invexit peccati causa. Postquam enim a veris illis paradisi deliciis excidimus, adulterinas falsasque nobis delicias adinvenimus: quodque jam amplius lignum vitæ non conspicimus, nec illa nobis pulchritudine placemus et gloriamur, in rem nostram fruendaque vitæ lenia cessere coqui ac pistores, variaque bellariorum ac suffimentorum genera, ejusque generis alia quædam nostri inde lapsus solatia.

5. Ὥσπερ οἱ νοσοῦντες, ὅταν καταβληθῶσιν ὑπὸ σφοδρᾶς ἀῤῥωστίας, οὐ δυνάμενοι μετέχειν τῆς συν-

5. Ut ægrotis, qui gravi aliquo morbo conflictantur, cum solitis voluptatibus frui non possint, quas-

[24] Gen. IX, 3.

(*a*) Εἰδώς. Forte ἰδών. EDIT.
(*b*) Θεῷ Forte Θεοῦ. EDIT.
(*c*) Καὶ. Hic collocavimus illud καὶ, quod statim post καθεστάναι positum erat. EDIT.
(*d*) Τρυφάς. Ms. τροφάς.
(*e*) Ἐκείνῳ. Forte ἐκείνου. EDIT.

dam odorum suavitates medici subministrant. Cum enim robustioribus oblectari non liceat, quæ infirmis consentanea sit, exque eorum modo sensibus oblandientes, delinitionem prospiciunt. Quin et nunc quoque, quibus constitutum sit, ut ad ejus, quæ in paradiso erat, vitæ normam rationes nostras instituamus, pinguem hanc lautis dapibus ac copiosis voluptatem caventes, ad eam vitam, quod licet per facultatem, nos ipsos surrigamus, fructibusque et seminibus et pomis ac nucibus vitæ sustentandæ utentes, quod his amplius est ut minus necessarium respuamus. Non quia abominabilia sint, quippe cum Deo auctore cuncta creata sint, sed quod ob carnis bonam habitudinem nocumento non careant.

A ἡθους ἀπολαύσεως, ὅσφραντικάς τινας παρὰ τῶν ἰατρῶν λαμβάνουσι δεξιώσεις. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν στερεωτέρων εἰς ἀπόλαυσιν ἐκπεπτώκασι, εἰς ἀπόλαυσιν σύμμετρον τῇ ἀσθενείᾳ τούτων, οἱ κολακεύοντες αὐτῶν τὰς αἰσθήσεις περινοοῦσι θεραπείαν. Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν κατὰ μίμησιν τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ζωῆς ἑαυτοὺς ἄγειν βουλόμενοι, φεύγοντες ταύτην τὴν πολύθλον τῶν βρωμάτων ἀπόλαυσιν, ἐπ' ἐκεῖνον τὸν βίον, καθὼς ἐστι δυνατὸν, ἑαυτοὺς ἀναγώμεθα, καρποῖς καὶ σπέρμασι, καὶ τοῖς ἐκ τῶν ἀκροδρύων εἰς διαγωγὴν χρώμενοι· τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ὡς οὐκ ἀναγκαῖον ἀποπεμπώμεθα. Οὐχ ὅτι βδελυκτά· ἐκ Θεοῦ γὰρ πάντα γεγένηται· ἀλλ' ὅτι βλαβερὰ, διὰ τὴν τῆς σαρκὸς εὐπάθειαν.

6. *Et requievit Deus ab omnibus operibus suis die septimo* [24]. Dicant igitur arithmetici, et qui talibus studiis incumbunt, ac ceu magnum quid rei hujus ac numerorum jactant scientiam, senarium **341** numerum mundi creationi esse affinem, eo quod longe fecundissimus sit, multas ex se pariens numerorum species, suisque ipse partibus perfectus exsistat, ac quæcunque de senario suis in scholiis disputationibus arithmetici garriunt: ac si forte vacat, per sese esse dicatur. Dicant vero et de septenario, esse in eo quamdam sterilitatis labem, ut qui nec alium ex se numerum gignat, nec ab alio ipse gignatur. Ac ne multiplici rerum tractatione sermonem protrabam, missa quæ ad vos instituta oratio est, ad ea quæ æqua magis ingenuique animi ac necessaria procedamus. Quod si quis etiam iis in rebus versatus est, is noverit harum quoque rerum thesaurum apud nos reconditum esse. Quare si magni facienda est arithmetica, hic sita sunt arithmeticæ semina. Nos vero non in istis animos sumimus, quod e mundi profecta sapientia sint, aut in ejus quæ ex sæculi usu est sapientiæ gratiam, quæ magis spernere ut exigua, nec ad virtutem conducentia, quam ostentare jussi sumus. Nam qui istis studium operampue navant, parvis hinc (ex nostra scilicet doctrina) furtim sublatis, suisque ipsorum lucubrationibus admistis, ita se magnifice jactant. Nos itaque, ut hinc illis liqueat, ea nos despectui habere quæ sic apud ipsos plurimi fiant, silentio transcurramus, qui de illis sermo est. Simul vero, quod ejusmodi rerum consideratio haud ita facilis sit ac pervia publico ac rudi plebi, collectaque concio sit, non quæ artificiosos illos ac sophisticos sermones audire paret, sed quæ ad ædificationem facientia quæsita sibi resolvi atque exponi quærat.

B . Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ. Λεγέτωσαν οὖν ἀριθμητικοὶ, καὶ οἱ περὶ ταῦτα ἐσχολακότες, καὶ τὴν τοιαύτην σοφίαν ἀντὶ μεγάλου κατορθώματος προβαλλόμενοι, οἱ μὲν ὅτι συγγενὴς τῇ τοῦ κόσμου κτίσει ὁ ἐξ ἀριθμὸς, οἱ δ' ὅτι πολύγονός ἐστι, πολλὰ σχήματα ἀριθμῶν ἀφ' ἑαυτοῦ τίκτων· καὶ τέλειος τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι, καὶ ὅσα περὶ τῆς ἑξάδος ἐν ταῖς σχολικαῖς διαλέξεσιν ἀριθμητικοὶ διηγοῦνται· εἴ πως σχολὴ, καθ' ἑαυτὸν λεγέσθω. Λεγέτωσαν δὲ καὶ περὶ τῆς ἑβδομάδος, ὅτι στείρωσίς τίς ἐστιν ἐν τῷ ἑβδόμῳ· οὔτε μὲν γὰρ γεννᾷ ἀφ' ἑαυτοῦ, οὔτε παρ' ἑτέρου τίκτεται ὁ τῶν ἑπτὰ ἀριθμός. Καὶ ἵνα μὴ εἰς πολύϋλον κατάγω τὸν λόγον, τὴν διάλεξιν τὴν πρὸς ὑμᾶς διαδραμὼν, ἐπὶ τὰ εὐγνωμονέστερα χωρήσωμεν καὶ ἀναγκαιότερα. Εἰ δέ τις καὶ περὶ C ταῦτα ἔχει τινὰ ἐμπειρίαν, ἴστω, ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν ἐναπόκειται· ὥστε εἰ μέγα ἀριθμητικὴ, ἐνταῦθά ἐστι τῆς ἀριθμητικῆς τὰ σπέρματα. Ἡμεῖς δὲ οὐ φρονοῦμεν ἐν τούτοις μέγα, διὰ τὸ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου εἶναι σοφίας, ἢ διὰ τὴν ἐκ τοῦ κόσμου σοφίαν, ἃ περιφρονεῖν μᾶλλον ἡμεῖς, ὡς μικρὰ καὶ ἀσυντελῆ πρὸς ἀρετὴν, ἀλλ' οὐκ ἐπιδείκνυεσθαι ἐντετάλμεθα. Οἱ γὰρ ταῦτα περιέποντες, μικρὰ ἐνταῦθα κλέψαντες, ἐκ τῶν ἡμετέρων λέγω, ταῖς πραγματείαις αὐτῶν καταμίξαντες, οὕτως ἀποσεμνύνονται. Ἵνα τοίνυν δείξωμεν αὐτοῖς, ὅτι τὰ παρ' ἐκείνοις περισπούδαστα, ἡμῖν ἐστιν εὐκαταφρόνητα, σιωπῇ παραδράμωμεν τὸν περὶ τούτων λόγον· ὁμοῦ δὲ, καὶ ὅτι οὐκ εὔληπτος τῷ κοινῷ καὶ ἰδιώτῃ λαῷ, ἡ τεχνικῶν ἐκείνων λόγων καὶ σοφιστικῶν θεωρία· πάρεστι δὲ ἡ D ἐκκλησία, οὐ παραδόξων λόγον ἀκρόασιν ἐνδεχομένη (*a*), ἀλλὰ τῶν ἐπ' οἰκοδομῇ οἰκείᾳ θεωρημάτων ἐπιζητοῦσα τὰς λύσεις.

7. Septimus itaque dies honore prælatus est, id est, Sabbatum; indeque septenarius numerus apud Hebræos venerabilis: in quo Tabernaculorum festum Tubæ ac dies Propitiationis: sed et annus septimus apud eos venerabilis, quem Remissionis dicebant. Licebat quippe annis sex excolere ter-

7. Τετίμηται τοίνυν ἡ ἑβδόμη ἡμέρα, τὸ Σάββατον, κἀντεῦθεν ὁ ἕβδομος ἀριθμὸς παρὰ Ἰουδαίοις τίμιος· ἐν ᾧ αἱ Σκηνοπηγίαι, αἱ Σάλπιγγες, ἡ ἡμέρα τοῦ Ἱλασμοῦ· καὶ ὁ ἐνιαυτὸς ἕβδομος δὲ παρ' ἐκείνοις τίμιος, ὁ τῆς Ἀφέσεως λεγόμενος. Ἐξὴν μὲν γὰρ αὐτοῖς ἓξ ἔτη ἐργάσασθαι τὴν γῆν. τῷ δὲ

[24] Gen. II, 22.

(*a*) Ἐνδεχομένη. Forte ἐκδεχομένη. Edit.

ἑβδόμῳ ἐνιαυτῷ τοῖς αὐτομάτοις ἀρκεῖσθαι, ὅτε εἶχον τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Ἐξ ἔτη ἐδούλευεν ὁ Ἑβραῖος, καὶ τῷ ἑβδόμῳ ἔτει ἀφεῖτο τῆς δουλείας. Ἑβδομηκοστῷ ἔτει ἐλύθη παρ' αὐτοῖς ἡ αἰχμαλωσία. Λοιπὸν ἐρῶ καὶ τὰ ἡμέτερα. Ἑπτάκις, φησί, πεσεῖται ὁ δίκαιος καὶ ἀναστήσεται. Οὕτως οἰκειούμεθα ἡμεῖς τὴν ἑβδομάδα. Ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνὼχ οὐκ οἶδε θάνατον· μυστήριον τοῦτο Ἐκκλησίας. Ἕβδομος ἀπὸ Ἀβμαὰμ Μωϋσῆς νόμον ἔλαβε· τοῦτο μεταβολὴ βίου, ἀνομίας κατάλυσις, δικαιοσύνης εἴσοδος, Θεοῦ ἐπιδημία, εὐταξία κόσμου, νομοθέτησις τῶν πρακτέων. Ἑβδομηκοστῇ καὶ ἑβδόμῃ γενεᾷ ἀπὸ Ἀδὰμ ὁ Χριστὸς ἐφάνη. Οἶδε τὸ μυστήριον τῆς ἑβδομάδος Πέτρος. Ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; Ὀλίγα ᾔδει τὸ μυστήριον· οὔπω ἔμαθε τὸ τέλειον· μαθητὴς γὰρ ἔτι ἦν. Ἕως ἑπτάκις; ἀπεκρίθη ὁ διδάσκαλος, καὶ οὐδ αὐτὸς ἀπέστη τοῦ ἑπτά· ἀλλ' εἶπε μὲν, οὐχ ὅσον ᾔδει ὁ μαθητὴς, ἀλλ' ὅσον ὑπερέβαλλε τῷ τοσούτῳ ὁ Δεσπότης. Ποσάκις ἁμαρτήσει, καὶ ἀφήσω; Διὰ τί οὐκ εἶπεν, ἕως ἑξάκις, ἢ ἕως ὀκτάκις, ἀλλ' ἕως ἑπτάκις; Διὰ δὲ τί ὁ Κύριος οὐκ εἶπεν, Ἕως ἑκατοντάκις ἑκατόν, ἀλλὰ τὸν ἑπτὰ ἀσιθμὸν ἐπολυπλασίασεν; Οὔτε ὁ Πέτρος ἄλλον ἠρώτησεν ἀριθμὸν, οὔτε ὁ Κύριος ἐξέβη τοῦ κανόνος τοῦ ἑβδοματικοῦ. Παρετήρησεν ὁ Πέτρος, ὅτι κανὼν παραδόσεως ἀρχαῖος, καὶ τὴν ἑβδομάδα ἔμφασιν ἔχειν τινὰ ἀφέσεως ἁμαρτημάτων, ἀναπαύσεως τελείας, οὗ σημεῖον τὸ Σάββατόν ἐστιν, ἡ ἑβδόμη ἡμέρα ἀπὸ γενέσεως. Ὁ Πέτρος ἑπτάκις. ὁ Κύριος ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἁμαρτίαι τὸ παλαιὸν κατὰ τοῦτον ἐκδικοῦνται τὸν ἀριθμόν. Οὐχ οὕτω, φησὶν ὁ Θεός· πᾶς ὁ ἀποκτείνας Κάϊν, ἑπτὰ ἐκδικούμενά καταλύσει. Οὐδὲ ἐκεῖ ὀκτὼ, ἀλλὰ ἑπτά. Καὶ ὁ Λαμὲχ δὲ ἑαυτοῦ κατακρίνας, τοῦ ἑβδόμου οὐκ ἀπέστη, Φησὶ γὰρ ὅτι, Ἐκ Κάϊν ἐκδεδίκηται ἑπτάκις, ἐκ δὲ Λαμὲχ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, Διὰ τί; Μικρὸν ἀνάμεινον, καὶ εὑρήσεις τὸ μυστήριον, Ἡ πρώτη ἁμαρτία ἑπτάκις ἐκδικεῖται, ἑβδομηκοντάκις δὲ ἑπτὰ ὁ δεύτερος φόνος τοῦ Λαμέχ." Οτι ἐκ τοῦ Κάϊν ἐκδεδίκηται ἑπτάκις, ἐκ δὲ Λαμὲχ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Λογιζόμεθα οὖν, ὅτι ἡ αἰτηθεῖσα ἄφεσις παρὰ Πέτρου, ἐνάγει (a) τῇ ἐκδικήσει τὴν τοῦ Κάϊν συγχώρησιν· ἡ δὲ παρὰ τοῦ Κυρίου ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, συγχωρεῖ τῷ Λαμὲχ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ὅσον γὰρ τὸ παράπτωμα, τοσοῦτον καὶ τὸ χάρισμα· ὅπου ὀλίγη ἡ ἁμαρτία, ὀλίγη καὶ ἡ ἄφεσις. ὯΙ γὰρ ἀφῆκεν ὀλίγον, ὀλίγον καὶ ἀγαπᾷ. Ὅπου ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις.

ram ; septimo autem anno, iis contentos esse oportebat, quæ terra sponte produceret [26], tum scilicet, cum terræ promissæ compotes facti essent. Annos sex Hebræus serviebat ; anno septimo a servitute liberabatur. Anno septuagesimo soluta apud eos captivitas est. Sed nostra quoque videamus. *Septies*, innuit, *cadet justus, et resurget* [28]. Sic nos hebdomadem nobis vindicamus. Septimus ab Adamo Enoch mortem non vidit : Ecclesiæ hoc mysterium. Septimus ab Abrahamo Moses legem accepit : mutotio id vitæ, iniquitatis eversio, justitiæ ingressus, Dei adventus, ordo mundi compositus, ejusque tranquillitatis, eorum quæ agenda sint legislatio. Septuagesima ac septima post Adamum ætate Christus apparuit. Novit Petrus septenarii mysterium. *Quoties peccabit in me frater meus, et dimittam ei? usque septies* [24] ? Parum noverat mysterium : nondum quod perfectum est didicerat ; adhuc namque discipulus erat. At nec rursus doctor a septenario abscessit ; dixitque, non quantum discipulus noverat, sed quantum Dominus opulentia majore superabat. *Quoties peccabit, et dimittam* ? Cur non dixit, usque sexies, aut usque octies, sed usque septies ? Quidni vero dixit Dominus, Usque centum centies, sed numerum septenarium multiplicavit ? Neque Petrus alium quæsivit, neque Dominus a septenarii regula exorbitavit. Observarat Petrus, veterem 342 traditionis regulam esse, atque septenario numero vim quamdam expressionis remissionis peccatorum inesse ; signum quietis perfectæ ; Sabbatum dies septima est a creatione. Petrus *septies* ; Dominus *usque septuagies septies* [29]. Sed et peccata, vetusto ritu, ex numeri hujus ratione vindice pœna plectuntur. *Non ita*, ait Deus ; *sed omnis qui occiderit Cain septem ultiones dissolvet* [30]. Ne illic quidem octo, sed septem. Sed et Lamech ipse in seipsum dicens sententiam, a septenario numero non recessit. Ait enim : *Ex Caino vindicatum est septies, ex Lamech autem septuagies septies* [31]. Quid ita ? Paululum sustine, et invenies mysterium. Primum peccatum septies vindicatur ; septuagies vero septies altera a Lamecho patrata cædes. *Quoniam ex Caino vindicabitur septies, ex Lamecho autem septuagies septies.* Existimamus itaque, quod Petrus septies dimitti petiit, Caini condonationem inducit : quod vero Dominus septuagies septies, Lamecho septuagies septies ignoscit. Quantum est delictum, tanta est et gratia. Ubi parvum delictum est, parva est dimissio, seu venia. Cui enim parum dimisit, parum et diligit [32]. *Ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia* [33].

8. Τί οὖν ἐστι τὸ μυστήριον ; Ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ λέγεται ὁ αἰὼν οὗτος πληροῦσθαι, καὶ μετὰ τοῦτο ἐφίστασθαι τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως, τὴν ὀγδόην· ἐν ᾗ ὁ ἁμαρτωλὸς ἑπτάκις, ὁ καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς

8. Quid ergo sibi vult mysterium ? Die septimo dicitur ævum hoc complendum ; et post hoc venturum judicii diem, octavum ; in quo peccator septies, ac qui exsuperanter peccator, septuagies se-

[26] Levit. xxv, 3. [27] Prov. xxiv, 16. [28] Matth. xviii, 21. [29] ibid. 22. [30] Gen. iv, 15. [31] ibid. 24. [32] Luc. vii, 42. [33] Rom. v, 20.

(a) Ἐνάγει. Editi ἀνάγει.

pties plectetur. Vicissimque justus septies, ac qui excellenter justus, septuagies septies præmio afficietur. Dei namque benignitas, nunc quidem per ænigmata, quæ sunt futura obscure significat : tunc autem in secundo adventu perspicuam ac manifestam exhibiturus est veritatem : tunc enim quibus quisque dignus præmiis sit, ostendet. Septemplicia igitur, quæ nobis peccantibus ultrice pœna debeantur, vita hac Dominus condonabit, dummodo per pœnitentiam ac confessionem a nobis fuerit placatus. Qui itaque tremendum illum diem noverimus, in quo reservata hoc ævo peccantibus justa scelerum retributio æquaquo lance repensio, pœnitentiæ stipendiis quoad vivimus occupantes, peccata diluamus, pro illic multiplice mærumnam atque dolorem ac cruciatum evadere possimus.

9. Hunc itaque diem septimum existimemus eptimo illi diei, consummationis hujus sæculi figura respondere. Dicamus igitur, *et requivit Deus die septimo ab omnibus operibus suis* ; sed et in illo pariter, nulla amplius mundi hujus futura sunt opera. Non erunt ultra nuptiæ, non amplius contractus, non mercaturæ : agriculturam vero, si quid reliquorum studiorum est ac negotiorum, ne vel animo illic cogitare licet : sed stabit creatura attonita ac tremens; sudorque ex omnibus, quem vis nulla coerceat, metuque perplexi omnes : justi quoque apud nos ipsi anxii tunc formidine erunt, utra de illis sententia ferenda sit. Erit et Abrahamus tunc anxius ac sollicitus, non velut qui in gehennam detrusum se iri exspectet, sed in qua justorum classe ; prima, secunda, aut tertia locandus sit. Dominus de cœlo advenit : revelantur cœlestes potestates, cœlis diruptis ; omnis creatura tremebunda metuque contrahetur ; quia et ipsi forsitan angeli astabunt metu perculsi ac pavidi, non ea ratione quod de suis metuant 343 delictis, sed quod gloriosus præpotensque judicis conspectus, cunctis perinde creatis sui ipsius metum immissurus sit. Non audis Isaiam dicentem *Si aperueris cœlum, tremor apprehendet ex te montes* [34] ? quibus diem illum subindicat. Ab ejusconspectu mare conglaciat, res omnes obstupescunt, natura emoritur, ars omnis rhetorica vacat verborumque facultas, ob Dei e cœlis adventum. Tunc enim justi rapientur, eorumque currus nubes erunt, ac deducent angeli. Tunc justi quasi stellæ, e terra in cœlum recipientur ; peccatores vero vincti, peccatorum proprio pondere præpediti ad inferna cadentes jacebunt, ipso conscientiæ præjudicio confusi.

10. Octavus igitur ille dies hocce septimo figuratur. *Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.* Non jam amplius, quæ sunt hujus sæculi vitæque munera, nec quæ hic carnalia desideria comitantur vota. Illo die consopita erunt juvenilia desideria ac libidines. Nulla jam fœderis nuptiarum attonita vesanaque libido, prolisve suscipiendæ cupido. Nulla jam auri corrogandi cura ac sollicitudo

[34] Isa. LXIV, 1.

A ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ ἐκδικηθήσεται· καὶ ἔμπαλιν, ὁ δίκαιος ἑπτὰ τιμηθήσεται· ὁ καθ' ὑπερβολὴν δίκαιος, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία, νῦν μὲν δι' αἰνιγμάτων ἡμῖν τὰ μέλλοντα ὑποφαίνει· τότε δὲ, ἐπὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας, ἐναργῆ καὶ τετρανωμένην παριστᾷ τὴν ἀλήθειαν· δείξει γὰρ τηνικαῦτα, τίς τίνων ἐστὶν ἄξιος. Ἐπταπλασίονα τοίνυν τὴν ἀντίδοσιν ἡμῖν χρεωστουμένην τοῖς ἁμαρτωλοῖς συγχωρήσει ὁ Κύριος ἐνταῦθα, εἰ διὰ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως ἐξιλεώθειη παρ' ἡμῶν. Ὥστε, εἰδότες τὴν φοβερὰν ἐκείνην ἡμέραν, ἐν ᾗ τεταμίευται τοῖς ἐνταῦθα ἡμαρτηκόσι ἡ πρὸς ἀξίαν τῶν ἁμαρτημάτων ἀντιμέτρησις καὶ ἀντισήκωσις, διὰ μετανοίας ἐν ζωῇ προλαβόντες ἀναλύσωμεν τὰ ἁμαρτήματα, ἵνα ἐκεῖ σὸν πολυπλασιασμὸν τῆς ἐπιπόνου καὶ ὀδυνηρᾶς ἀντιδόσεως ἐκφυγεῖν δυνηθείημεν.

B 9. Ἑβδόμην τοίνυν ταύτην ἡμέραν λογισώμεθα ἐκείνης τῆς ἑβδόμης τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος τούτου ἀντίτυπον. Εἴπωμεν τοίνυν· Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. Καὶ ἐν ἐκείνῃ δὲ ὁμοίως, οὐκέτι τὰ ἔργα τοῦ κόσμου τούτου· οὐκέτι γάμοι, οὐκέτι συναλλάγματα, οὐκέτι ἐμπορεῖαι· γεωργίας δὲ, ἤ τι τῶν λοιπῶν ἐπιτηδευμάτων, οὐκ ἔστιν ἐκεῖ κἂν ἐννοῆσαι· ἀλλὰ πᾶσα ἡ κτίσις ἐπτοημένη καὶ ἔντρομος ἕστηκε, καὶ ἰδρὼς ἀπὸ πάντων ἀκατάσχετος, καὶ πάντες ἐναγώνιοι· καὶ αὐτοὶ οἱ παρ' ἡμῖν δίκαιοι, τίς ποτε ἄρα ψῆφος περὶ αὐτῶν ἐξενεχθήσεται. Καὶ Ἀβραὰμ ἀγωνιάσει τότε, οὐχ ὡς καταδίκην εἰς γέενναν προσδοκῶν, ἀλλ' ἐν ποίᾳ τάξει τῶν δικαίων ταχθήσεται· πρώτῃ, ἢ δευτέρᾳ, ἢ τρίτῃ. Κύριος ἐξ οὐρανοῦ παραγίνεται· αἱ οὐράνιαι δυνάμεις ἀποκαλύπτονται, οὐρανῶν ῥηγνυμένων· πᾶσα ἡ κτίσις ἐν τρόμῳ καὶ συστολῇ· καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι περιδεεῖς τάχα παρίστανται, οὐχ ὅτι περὶ ἁμαρτημάτων οἰκείων δεδίασιν, ἀλλ' ὅτι ἡ ἔνδοξος καὶ μεγαλοδύναμος τοῦ κριτοῦ ἐπιφάνεια, πᾶσιν ὁμοίως τοῖς γεννητοῖς τὸ ἑαυτῆς ἐμβάλλει φόβον. Οὐκ ἀκούεις τοῦ Ἡσαΐου λέγοντος, Ἐὰν ἀνοίξῃς τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη; περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αἰνιττομένου, ἐν ᾗ θάλασσα πέπηγεν, ἐν ᾗ κτίσις σχολάσει, ἡ φύσις νενέκρωται, πᾶσα μέθοδος διὰ λόγων ἀργὴ, πρὸς τὴν ἐξ οὐρανῶν τοῦ Θεοῦ ἐπιδημίαν. Τότε ἁρπάζονται οἱ δίκαιοι, καὶ ὀχήματα αὐτῶν αἱ νεφέλαι, καὶ προπομποὶ αὐτῶν ἄγγελοι. Τότε δίκαιοι μὲν, ὡς ἀστέρες, ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν D ἀναλαμβάνονται· οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ, δέσμιοι, τῷ ἰδίῳ βάρει τῶν ἁμαρτημάτων πεπεδημένοι, κάτω πεσόντες κεῖνται δυσσυνείδητοι.

10. Ἐκείνην οὖν τὴν ὀγδόην ἡμέραν αὕτη ἡ ἑβδόμη διασχηματίζεται. Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. Οὐκέτι τὰ τοῦ βίου τούτου, οὐδὲ τὰ παρακολουθοῦντα ἐνταῦθα ταῖς σαρκικαῖς ὀρέξεσιν. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐκοιμήθησαν ἐπιθυμίαι νεωτερικαὶ· οὐκέτι περὶ γάμου πτόησις, ἢ ἐπιθυμία παιδοποιίας· χρυσοῦ φροντὶς οὐδεφμία· ἐκελάθετο ὁ φιλάργυρος τοῦ

βαλαντίου, τοῦ ἁρπάζειν καὶ βιάζεσθαι ὁ πλεονέκτης, τῆς γῆς ὁ πολυκτήμων, τῆς δόξης ὁ δοξομανής. Πάντα τὰ τοῦ βίου ἐξέπτη τῆς διανοίας. Ἀπεσβέσθη τοῖς ἐπηρτημένοις ὀθενδήποτε τῶν κοσμικῶν τούτων προτερημάτων τὴν διάνοιαν, ἡ κενὴ καὶ κατάπτυστος δόξα· οὐκ ἐνοχλεῖ θυμὸς πρὸς ἄμυναν τοῦ λυπήσαντος. Πάντα ἐκεῖνα ἐκλέλοιπε τηνικαῦτα τοῦ λογισμοῦ· ἡ ψυχὴ δὲ πρὸς τῷ φοβοῦντί ἐστι, πρὸς τῇ προσδοκίᾳ τῶν ἐπηρτημένων δεινῶν· ὄντινα δὴ φόβον Θεοῦ, εἰ καὶ ἐνταῦθα δυνηθείη τις ἐσοικίσαι τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ ἀνέκλειπτον, ἢ οὐδὲν, ἢ βραχέα τυχὸν ἁμαρτήσεται. Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, γοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς. Οὐκ ἐπανάληψιν τοῦτον τὸν περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου λόγον ἡγητέον, εἰ καί τισι φαίνεται, ἀλλ' ἀκολουθίαν μᾶλλον ἀδιάκοπον τῆς προτέρας περὶ τούτου ἐπιχειρήσεως, καὶ συνημμένην οἱονεὶ τῇ προκατάρξει συμπλήρωσιν τῆς διηγήσεως. Εἰπὼν γὰρ, ὅτι ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ αὐτοῦ, καὶ δηλώσας, ὅτι ἐν τῇ ποιήσει τοῦ ἀνθρώπου συνετέλεσεν ὁ Θεὸς πάντα τὰ τοῦ κόσμου ἔργα, τῆς αὐτῆς καὶ πάλιν ἔχεται περὶ τοῦ ἄνθρώπου διηγήσεως, συνημμένως καὶ ἀμεσολαβήτως, ἐπεργαζόμενος οἱονεὶ καὶ λεπτολογῶν τὸν τρόπον τῆς τούτοτ ποιήσεως. Πρῶτον μὲν γὰρ εἶπεν ἁπλῶς· Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· νυνὶ δὲ προστίθησι καὶ πῶς ἐποίησε, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς. Ὅταν οὖν ἀκούσῃς χοῦν, παιδεύου μετριοφρονεῖν· μὴ οἷου μεγάλα περὶ σεαυτοῦ. Ὅταν προσβάλλωσί σοι λογισμοὶ, ἐπαίροντες τὴν σὴν καρδίαν, καὶ δίκην φλεγμονῆς ἐξοιδοῦντες εἰς κενοδοξίαν, ἢ ἐκ τύχης ἁπλῶς, ἢ καὶ ἀπὸ προτερημάτων καὶ κατορθωμάτων τινῶν, ἀντεισαχθήτω σοι παρευθὺ ἡ τῆς πλάσεώς σου ὑπόμνησις, καὶ σύνες, ὅπως ἐκτίσθης, καὶ ὡς χοῦς εἶ τὸ ὅλον, καὶ τῆς ὑπὸ σοῦ πατουμένης γῆς ἀπογέννημα· Εἶ τι γοῦν ἐν αὐτῇ διάγων ἐκτελεῖς, κἂν μέγα, κἂν μικρὸν, ἐξ ὑπογυίου ἔχεις τὸ ὑπόμνημα τῆς σεαυτοῦ ταπεινώσεως. Εἰ θυμὸς ἐνοχλεῖ σοι, τυχὸν διὰ τὸ ὑβρισθῆναι δυσγενῆ σε εἰπόντος τινός, καὶ διεγείρει σε πρὸς τὸ ἀνθυβρίσαι, καὶ τραχύτερα ὧν ἤκουσας κατειπεῖν τοῦ ὑβρίσαντος, κατάγαγέ σου τὸ βλέμμα πρὸς τὴν γῆν, καὶ ἐνθυμήθητι, ὅθεν προῆλθες, καὶ ἀπέσβεσται αὐτίκα ὁ θυμός· συνιέντος ταχέως τοῦ λογισμοῦ, ὅτι ὁ δυσγενῆ σε εἰπὼν, οὐχ ὅπως ὕβρισε τῷ λόγῳ, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐτίμησεν. Ἄνθρωπος γὰρ ἔμψυχος ὁ δυσγενὴς ἐκεῖνος, κἂν δοῦλος εἴη τυγχάνων· σὺ δὲ ἀπὸ τῆς ἀψύχου καὶ ἀναισθήτου γῆς κυρίως καὶ γενέννησαι καὶ ὑπάρχεις. Ὥστε οὐχ ὕβρις τὸ λεχθὲν κατὰ σοῦ, ἀλλὰ πλέον τιμή.

A Sacculi et arcæ avarus obliviscetur ; iniquus raptor, rapiendi vis ac injuriæ ; prædtorum, locuples ; gloriæ et claritatis, ambitiosus insane doperiens. Quidquid rerum sæculi est, animo excidit. Exstincta est, quovis tandem modo elatis animo sæculi hisce magnificis dotibus, vana, despicabilis ac conspuenda gloria. Nihil jam molesta ira ad ejus ultionem qui molestia affecit. Cuncta illa tunc animo abscessere: uno anima suspensa terrentis metu, una malorum imminentium exspectatione : quem utique Dei timorem, quisquis indeficientem suo animo vita hac inducere potuerit, aut nihil aut quam minimum plane peccabit. *Et fecit Deus hominem, sumpto de terra pulvere* [35]. Cave hunc de hominis structura sermonem resumptam narrationem existimes, tametsi nonnullis ita videtur, sed magis inintercisam B a priore, hac de re argumento seriem, ac velut conjunctum jam tum præjactis iisque hærens gestæ rei supplementum. Dicto enim fecisse Deum hominem, et quæ de illo sequuntur, ostensoque absolvisse Deum hominis creatione, quidquid est mundi operum, eidem quoque rursus de homine narrationi, juncta opera immediateque incumbit, veluti enucleatius edisserens tradensque subtilius ejus modum creationis. Nam primum quidem dixerat, *Fecit Deus hominem* ; nunc vero adjungit, quo etiam modo fecerit, sumpto e terra pulvere. Cum itaque pulverem audieris, disce modesti sensum animi ; noli de te magna præsumere. Si incesserint cogitationes quæ animum efferant, ac velut inflammato putrique ulcere inanis gloriæ tumorem, vel ex fortuna absolute, vel ex aliis præclaris dotibus ac C virtutibus inducant, confestim contra tibi recurrat tuæ formationis memoria. Intellige qua ratione creatus sis : ac quidquid demum es, pulverem esse, terræque feturam, quam tuis subjectam pedibus conculces. Si quid igitur in ea degens præstas operis, vel magnum, vel exiguum, in procinctu est vilitatis tuæ abjectionisque monumentum. Ira si molesta ingruit, forte quod violatus injuria sis, quod quidam ignobilem dixerit : atque ut vicissim injuriam reponas concitat, asperioraque obloquaris, quam ille injuriarum procacitate effuderit, oculos vultumque **344** in terram dejice, atque animo reputa unde processeris, moxque ira furorque exstinctum ibit ; cum tecum ipse confestim intelligas, D eum qui ignobilem dixit, non usque adeo sermone injuriam fecisse, quin potius etiam honore affecisse. Etenim ignobilis ille eque populi fæce, homo est, vel si servus exstiterit ; tu vero ex inanimi omnique destituta sensu vere terra tum procreatus es, tum es. Quapropter quod in te dictum est, non injuria, sed magis honor est.

11. Πάλιν ὅταν ἐπιθυμία τις σαρκικὴ κρατήσῃ σου τῆς διανοίας. καὶ πείθῃ μελετᾷν τὸ τῆς ὀρέξεως ἀποτέλεσμα, ὅρα ταχέως ἐπὶ τὴν γῆν. Μνήσθητι ὅτι ὥσπερ ἐκ ταύτης προῆλθες, οὕτω καὶ εἰς ταύτην μετ' οὐ πολὺ ἀναλυθήσῃ· καὶ τὰ νῦν σφύζοντα μέλη, καὶ ἡ ἄλογος ἐπιθυμία, καὶ ὁ γαργαλισμὸς τῆς σαρ-

11. Rursus ubi carnalis ulla cupiditas tui compos facta fuerit animi, suadeatque, ut cujus desiderio teneris, reipsa efficias, in terram statim verte oculos. Memineris qua ratione ex illa processisti, eadem ipsa in eam haud multo post te resolvendum esse ; ac quæ nunc pruriunt membra, brutamque

[35] Gen. II, 7.

concupiscentiam, ac carnis titillationem, nec fore in crastinum, membris emortuis ac appetitione celeri volatu elapsa. Atque ita quod jugiter in terram parentem nostram proni aspectemus ac agnoscamus; in causa est, ut a molestis quotidie omnibus, et quæ ægre curationem admittant, obtundentibus vitiis ac pertubationibus nos ipsi abstineamus ac liberemur. *Sumpto*, inquit, *e terra pulvere*. Si e cœlo formati fuissemus, quod illud haud semper suspicere possumus, non continue naturæ nostræ memores fuissemus; nunc vero in parato proclive adest inintermissumque vilitatis nostræ et imbecillitatis monumentum, unde incedimus, unde tangimus, unde cernimus, unde alimur, unde jugiter conspurcamur. Quid humo lutoque, unde tu formatus es, abominabilius ac spernendum magis? Quæ major ratio modeste sapiendi, et ut nullo nos dignos existimemus?

12. Cum igitur quempiam videris de se altum sapientem, amœno pictoque amictu, splendenti annulo, pallam gestantem ingentis pretii, superfluam trahentem servitii turbam, promissa coma atque soluta, eaque flava ac torta, artisque lenocinio in auras sparsa, aureos circumferentem torques, aurea sella curuli, vultu, sermone majestatis pleno, tollentum animos, præ multitudine deducentium, [comitantium, adulatorum, famulorum, quos trahit, turbam submoventem; parasitorum lautis mensis ac splendidis inhiantium: ad faustas acclamationes salutationesque in foro, quas omnes deferunt, alii e subselliis surgentes, alii obviam procedentes, alii deducentes, atque alius aliud quid, ejus honoris laudisque causa exhibentes. Cum hosce magistratus præsidesque videris, præeunte alta voce præcone procedentes, atque alium submoventes, alium cædentes, alium publicantes, alium neci addicentes; ne ea quæ videntur magna putaveris, ne animo concideris, ne pompa fastuque offendaris. Tecum reputa, fecisse Deum hominem sumpto e terra pulvere. Ac si quidem aliud quidpiam est, quod in homine cernitur, time, ac quæ geruntur miraculo habe: sin autem pulvis e terra est, qui se his jactabundus effert, contemne. *Et formavit Deus hominem*. Vox ipsa, *formavit*, artificiosam quamdam Dei circa hominem operationem continuo innuit. Numquid vero sic et ipse nostram arte effinxit formationem, veluti qui figlina effingunt, quive gypsea fabricantur, aut qui ære statuas cudunt, seu aliud quid artis opus efficiunt, quibus ad superficiem **345** usque simulacrum, circumscribitur; sicut haud raro videmus, in eum modum efformatum virum, ut externa specie atque indole iram puta ac fortitudinem, seu metum ac formidinem præferat, rursusque mulierem, quæ vel amore insaniat, vel pudibunda exsistat, aut si quid aliud sexui comes ac opportunum in affectibus animi solers plastes effecit? Haud enim vero ejusmodi Dei for-

A κὸς αὖριον οὐκ ἔσται, τῶν με.ῶν ἀπονεκρωθέντων, καὶ τῆς ὀρέξεως ἀποπτάσης. Οὕτως ἡ πρὸς τὴν γῆν τὴν μητέρα ἡμῶν διηνεκὴς σύννευσις καὶ ἐπίγνωσις, αἰτία καθίσταται ἀποχῆς καὶ ἐλευθερίας πάντων τῶν ἐνοχλούντων ἑκάστοτε χαλεπῶν καὶ δυσιάτων παθῶν. Χοῦν, εἶπε, λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς. Εἰ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπλάσθημεν, ὡς μὴ δυνάμενοι ἀεὶ βλέπειν ἐκεῖνον, οὐκ ἂν συνεχῶς τῆς οἰκείας ὑπεμιμνησκόμεθα φύσεως· νῦν δὲ ἐκ τοῦ προχείρου πάρεστιν ἡμῖν, καὶ ἀδιάλειπτον τὸ τῆς ἡμετέρας καὶ εὐτελείας καὶ ἀσθενείας ὑπόμνημα ἐξ ὧν πατοῦμεν, ἐξ ὧν ἁπτόμεθα, ἐξ ὧν θεώμεθα, ἐξ ὧν τρεφόμεθα, ἐξ ὧν διηνεκῶς συμφυρόμεθα. Τί τῆς γῆς καὶ τοῦ πηλοῦ βδελυκτότερον καὶ ἀποβλητότερον, ὅθεν σὺ ἐκμεμόρφωσαι; Τί μεῖζον αἴτιον τοῦ μετριοφρονεῖν ἡμᾶς, καὶ τὸ μηδενὸς
B ἀξίους νομίζειν ἑαυτούς;

12. Ὁπόταν οὖν ἴδῃς τινὰ μέγα φρονοῦντα ἐφ' ἑαυτῷ, ἐσθῆτα ἀνθηρὰν περιβεβλημένον, δακτυλίῳ τὴν χεῖρα περιλαμπόμενον, σφενδόνην τὴν τῶν πολυτίμων φέροντα, οἰκέτας ἑφελκόμενον περισσούς, κόμην περιβεβλημένον μεγάλην, καὶ ἀνειμένην, καὶ ταύτην ξανθήν τε καὶ ἑλικτήν, καὶ σοβοῦντα τοῖς ἐπιτηδεύμασι, μανιάκας χρυσοῦς περιφέροντα, ἐπὶ χρυσῆς καθέδρας ἐνιδρυόμενον, σεμνοπροσωποῦντα, σεμνολογούμενον, ὑψηλοφρονοῦντα, σοβαρευόμενον ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν προπομπῶν, τῶν ἀκολούθων, τῶν κολάκων, τῶν οἰκετῶν, οὓς ἐπισύρονται, τῶν περὶ τὰς πολυτελεῖς τραπέζας παρασίτων, ἐπὶ ταῖς εὐφημίας καὶ ἀσπασμοῖς οὓς πάντες αὐτῷ προσάγουσι
C περὶ τὴν ἀγορὰν, οἱ μὲν ἐξανιστάμενοι τῶν βάθρων, οἱ δὲ προϋπαντῶντες, οἱ δὲ προπομπεύοντες, ἄλλος ἄλλο τι εἰς τιμὴν καὶ δόξαν ἐκείνου ἐνδεικνύμενοι. Ὅταν ἴδῃς τοὺς ἄρχοντας τούτους, τοὺς ὑπὸ κήρυκι προαγομένους, ὑψηλῇ τε φωνῇ τὸν δεῖνα μὲν σοβοῦντας, τὸν δεῖνα δὲ ξέοντας, ἄλλον δημεύοντας, κἀκεῖνον θανάτῳ παραδιδόντας, μὴ μεγάλα ἡγήσῃ τὰ ὁρώμενα, μὴ καταπέσῃς τὴν διάνοιαν, μηδὲ ξενίσῃ σε ἡ φαντασία· ἐνθυμήθητι ὅτι ἔπλασεν ὁ Θεὸν τὸν ἄνθρωπον, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς. Κἂν μὲν ἄλλο τί ἐστι τὸ ὁρώμενον περὶ τὸν ἄνθρωπον, φοβήθητι, καὶ θαύμασον τὰ πραττόμενα· εἰ δὲ χοῦς ἀπὸ τῆς γῆς, ὁ ταῦτα ἐπιδεικνύμενος, καταφρόνησον. Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ μὲν φωνὴ τοῦ ἔπλασε τεχνικήν τινα ὑποφαίνει εὐθὺς ἐνέργειαν τοῦ
D Θεοῦ περὶ τὸν ἄνθρωπον. Ἆρα δὲ οὕτω καὶ αὐτὸς τὴν ἡμετέραν ἐτεχνήσατο πλάσιν, ὡς οἱ τὰ πήλινα πλάσσοντες, ἢ τὰ γύψινα διασκευάζοντες, ἢ τοὺς ἀνδριάντας χαλκεύοντες, ἢ ἄλλο τι τῶν τεχνιτῶν ἀποτελοῦντες, οἷς ἄχρι τῆς ἐπιφανείας τὰ τῆς μιμήσεως περίεστηται, ὥσπερ ὁρῶμεν πολλάκις ἄνδρα μὲν πεπλασμένον, καὶ ἦθος ἔξω ἐμφαίνοντα, ἢ θυμοῦ τυχὸν καὶ ἀνδρείας, ἢ φόβου καὶ δειλίας, γυναῖκα δὲ πάλιν ἢ ἐρωτιῶσαν ἢ αἰδουμένην, ἢ ἄλλο τι παρεπόμενον τῇ ταύτης φύσει πάθος ὁ πλάστης γνωρίζων ἐξειργάσατο; Θεοῦ δὲ πλάσις οὐ τοιαύτη. ἀλλ' αὐτοῦ (a)

(a) Αὐτοῦ. Forte αὐτά. Edit.

ἐκεῖνα τὰ πρωτοτυπα ἤθη τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ἐπὶ τὸ βάθος γωρήσασα, ἔνδον ἕκαστα διωργάνωσε, πολλῶν καὶ παντοδαπῶν καὶ διαφόρων παθῶν καὶ γνωμῶν εἰς ταὐτὸν μίξιν καὶ σύγκρασιν ἀκαρῆ ἐκτελέσαντα. Εἴθε μοι τοσοῦτον σχολῆς (*a*), ὥστε κατὰ λεπτὸν καὶ ἀκριβολογουμένως, ὑποδεῖξαί σοι τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευήν· ἔμαθες γὰρ ἂν ἀπὸ σεαυτοῦ τὴν περὶ σὲ σοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ οἰκονομίαν. Τῷ ὄντι γὰρ μικρὸς διάκοσμός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὀρθῶς ἐστοχάσαντο, οἱ τούτῳ τῷ ὀνόματι αὐτὸν ἀποσεμνύναντες. Πόσαι γοῦν, καὶ παρὰ πόσων ἐκ παλαιοῦ περὶ τὸ θαυμαστὸν τοῦτο πλάσμα πραγματεῖαι κατανηλώθησαν! αἱ φυσιολογίαι τῶν φιλοσόφων, αἱ τεχνολογίαι τῶν ἰατρῶν, τῶν γυμναστῶν αἱ παρατηρήσεις, αἱ περὶ ἀναλογίας, αἱ περὶ τῆς τῶν μελῶν πρὸς ἄλληλα συμμετρίας, αἱ περὶ σώματος πολυσαρκίας· ταῦτα πάντα περὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάπλασιν συνεισέρχεται. Καὶ πόθεν ἐμοὶ λόγος τοσοῦτος, ὥστε δυνηθῆναι εἰπεῖν μετὰ ἀκριβείας, ὅσα ἐν μιᾷ φωνῇ τοῦ ἔπλασεν ἐμπεριέχεται; Τὰ μέντοι πρόχειρα, κἂν ἐγὼ μὴ λέγω, σὺ οἶδας. Ἔπλασέ σε γὰρ ὁ Θεὸς, ὡς ὁρᾷς, ὄρθιον, καὶ ταύτην σοι τὴν διάπλασιν ἐξαίρετον δέδωκε παρὰ τὰ λοιπὰ πάντα ζῶα. Διὰ τί; ἐπειδὴ ἐξαίρετόν σοι καὶ τὴν ὀφειλομένην καὶ ἀναγκαίαν ἐνέργειαν προσεπιδοῦναι ἔμελλε.

matio: sed ipsam primam ac exemplarem hominis indolem creandi vis ad ima ipsa pervadens, singula intus articulis organisque distinxit, quibus multorum omnisque generis ac diversorum affectuum sensuumque in idem mistio temperatioque momento emersit. Atque utinam tantum mihi suppeteret otii, ut subtili ac accurata disputatione hominis liceret fabricam submonstrare. Dei certe ergate sapientiam rarumque consilium ex te ipse condisceres. Plane enim homo minor mundus ac ornatus est, rectaque ducti conjectura sunt, qui hoc ipsum nomine honestarunt. Quam multæ itaque, et a quam multis, olim jam hoc in negotio mirandoque opificio artes totæ operam impendere! naturales philosophorum considerationes, medicorum artis disquisitiones, gymnastarum observationes; quæ ad analogiam spectant; ad membrorum inter se certa ratione modum ac compositionem, ad corporis obesitatem. Cuncta hæc, in formati hominis uno agmine veniunt consideratione. Et unde mihi tanta dicendi vis, ut accurate satis omnia eloqui valeam, quæ hac una voce, *formavit*, sacer complectitur textus? Porro, quæ in promptu sunt ac facilia, vel si ego non dixero, tu per te ipse nosti. Formavit namque te Deus, ut vides, statura recta, hancque tibi singularem præ reliquis omnibus animantibus præbuit formam. Quid ita? quod nimirum singularem etiam debitam necessariamque abunde erat vim agendi concessurus.

13. Τὰ μὲν ἄλογα πάντα ζῶα βοσκήματά ἐστι μόνον, καὶ πρὸς ὃ πέφυκε, πρὸς τοῦτο ἔχει καὶ τὴν κατασκευήν· ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ πρόβατον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐγεννήθη νέμεσθαι, κάτω ἔχει συννεύουσαν καὶ τὴν κεφαλήν, ὥστε τῇ γαστρὶ ἐνορᾷν καὶ τοῖς ὑπὸ γαστέρα· τέλος γὰρ αὐτοῖς εὐεξίας, πλήρωσις γαστρὸς καὶ ἀπόλαυσις ἡδονῆς. Ἀνθρώπῳ δὲ ἡ κεφαλὴ ἐπὶ τὰ ἄνω ἐξ αὐτῆς τῆς πλάσεως ἀναδεδράμηκεν, ἵνα τὴν ἄνω βλέπῃ συγγένειαν, καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἄλλων ἁπάντων τοῦ σώματος μερῶν καθέστηκε. Μὴ τοίνυν μεταποίει σεαυτὸν εἰς τὰ παρὰ φύσιν, μηδὲ τὰ γήϊνα κύψας περισκόπει· ἀλλὰ ὑψιπετῶς διηνεκῶς κατόπτευε, καὶ ἐνοπτρίζου, ἔνθα σου καὶ τὸ πολίτευμα προηυτρέπισται. Οὕτω σοι τὸ σῶμα διαπέπλασθαι, καὶ τὸ διάπλασμα διδασκαλεῖόν ἐστι τοῦ τέλους πρὸς ὃ γέγονας. Οὐ γὰρ ἵνα ἐπὶ γῆς σύρηταί σου ἡ ζωὴ, ὡς τῶν ἑρπετῶν, κατεσκευάσθης ὄρθιος, ἀλλ' ἵνα οὐρανὸν βλέπῃς, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Θεόν· οὐδὲ ἵνα τὴν κτηνώδη μεταδιώκῃς ἀπόλαυσιν, ἀλλ' ἵνα τὴν οὐράνιον, ἐνδιδομένῃ (*b*) σοι διανοίᾳ, ἐπιτελῇς πολιτείαν. Διὰ τοῦτο, Τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ, ὁ σοφός φησιν Ἐκκλησιαστής. Τίνος δὲ ἕνεκεν, οὐ περὶ τὰ κάτω τοῦ σώματος οἱ ὀφθαλμοὶ, ἀλλ' ἐν τῇ κεφαλῇ; Ἵνα τὰ ἐν ὕψει περισκοπῶσιν· ὁ δὲ εἰς τὰ ὑψηλὰ μὴ βλέπων, ἀλλ' εἰς τὰ γήϊνα ἐπικύπτων, κατήγαγε εἰς ἑρπετοῦ φύσιν τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἐκεῖνα συρόμενος.

13. Nam brutæ quidem omnes animantes, duntaxat pecuariæ sunt, et ad quod natæ sunt, ad hoc quoque corporis structuram acceperunt; cujusmodi etiam ovis ac pecus. Quia enim in hoc condita est ut pastu vivat, etiam capite humi vergit, ut ad ventrem ac venerea versos oculos habeat. Finis enim illis bonæ habitudinis, ventris expletio est ac fruitio voluptatis. Homini vero caput ex ipsa formatione sursum excurrit, ut quam ad superna affinitatem habet, conspiciat; superiorique loco reliquis omnibus partibus corporis consistit. Noli itaque te transmutare in id, quod est præter naturam, nec ore prono terrena circumspicias; sed cœlestia jugiter contuere, ac velut in speculo objecta habe. ubi et tuus tibi municipatus olim paratus est. In hunc modum tibi quoque corpus efformatum est, ac qua præditus forma es, finem te docet in quem conditus es. Non enim ut humi vitam trahas serpentum more, recta statura conditus es, sed ut cœlum conspicias; Deumque cujus in eo sedes est? neque ut pecuariam persequaris voluptatem, sed ut cœlestem, indulta tibi mente, vitæ rationem ineas. Eam ob rem. *Oculi sapientis in capite ejus*, ait sapiens Ecclesiastes [35]. Quorsum vero non in inferiore ulla corporis parte, sed in capite sunt oculi? Nimirum ut ea lustrent quæ in sublimi posita sunt. Qui autem non ad excelsa respicit, sed ad terrena procumbit, ad 346 serpentum indolem oculos dejicit, qui eorum instar ventrem trahat humi.

[35] Eccle. II, 14.

(*a*) Desideratur εἴη vel περιείη. Edit.

(*b*) Ἐνδιδομένῃ. Editi ἐνδεχομένῃ. Edit.

14. Caput itaque toti corpori eminens, humeris incumbit; non illis immersum, ne obtegatur, sed convenienti fulcimento ac velut sede quadam graduque in exstante cervice locatum. In illo infixa oculorum gemina lumina radiique. Non enim unum satis erat; ut si forte casu alterum concideret, ejus quod immune a labe esset, solatium non deesset. Præterea vero etiam, ab uno horum profectus obtutus, prorsus imbecillior est; ex duplici vero fonte confluens rivus, valentior exit. Procedens namque utrinque ex altera alteraque nare obtuendi vis, tum ibi conquiescit, tumque una ad anteriora tendens iisque incumbens, unus alteri copulatur visorius radius, velut ex rivo duplici, ex utraque visoria facultate, quasi ex duplici prodeunte fonte, tumque brevi aquas commiscente, unus quispiam validior efficitur fluvius; cujus scilicet major vis ac efficacior sit. Remque certo probant viri senes. Ii namque, quæ sunt valde prope, haudquaquam cernunt; quæ vero paulo ab oculis remotiora sunt, clarius contueutur. Idcirco nimirum quod visorio radio dissectis partibus a principio progresso, imbecillior ab utroque obtutus sit: ubi autem ambo confluxerint ac coaluerint, velut multiplici quadam exundantia atque copia, valentior efficaciorque ad perspicienda, quæ in aspectum cadunt, consurgit. Non pauca vero sunt, quibus oculi incolumitati prospicitur. Tunica interior, quæ nec ipsa sufficit. Non enim res ferebat ut erassior strueretur; alioqui visui incommodasset; necesse autem erat, ut perspicuum leveque esset, quod obtegebat. Altera itaque pellucida, altera tenuior rariorque; illa quidem crystallina, hæc cornea. Obtegendi causa obtenta tunica ac exterior, firmior est atque durior; interior, rarior et tenuior, ne immeantia prohibeat: tertia rursus crystallum referens, ut in ea ambæ reliquæ repræsentandi vim ac perspicuitatem obtineant.

A 14. Ἡ μὲν οὖν κεφαλὴ τοῦ ὅλου σώματος ὑπεραν-
ἐχουσα, τοῖς ὤμοις ἐπίκειται· οὐκ ἐνδεδυκυῖα τού-
τοις, ἵνα μὴ κρύπτηται, ἀλλ' ἐρείσματι ἀξιολόγῳ, καὶ
οἷον ὑποβάθρᾳ τινὶ τῷ τοῦ αὐχένος ἀνεστηκότι, ἐπ-
αναπαυομένη. Ἐν ταύτῃ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν ἐμπεπή-
γασι δίδυμοι βολαί. Οὐκ ἤρκει γὰρ ὁ εἷς, ἀλλὰ δύο
ἐγενέσθην, ἀλλήλοις βοηθώ· ἵνα ἡ τοῦ ἑνὸς κατὰ
τύχην διάλυσις, τὴν τοῦ ἀβλαβοῦς ἑτέρου παραμυ-
θίαν ἔχῃ. Καὶ ἄλλως δὲ ἀπὸ ἑνὸς τούτων προερχόμε-
νον τὸ ὁρατικὸν, ἀσθενέστερον πάντως· ἐκ δὲ δύο
πηγῶν συμβαλλόμενος ὁ ὀλκὸς εὐτονώτερος γίνεται.
Προϊοῦσα γὰρ ἑκατέρωθεν τῆς ῥινὸς ἡ ὄψις, ὁμοῦ
μὲν προσαναπαύεται; ὁμοῦ δὲ προκύπτουσα ἐπὶ τὸ
ἔμπροσθεν, ἑνοῦται ἡ μία τῇ ἑτέρᾳ, οἷον ἐκ δύο τι-
νῶν ὀχετῶν ἀφ' ἑκατέρας ὄψεως ὥσπερ πηγῆς ἐξιόν-
των, καὶ μετὰ βραχὺ μιγνυμένων, εἷς ἀποτελούμενος
B ποταμὸς, ὁπότε δὴ καὶ ἰσχυρότερος γίνεται, εἴτουν
ἐνεργέστερος. Καὶ τούτοτ ἀπόδειξις, οἱ γέροντες τῶν
ἀνθρώπων· οἳ τὰ μὲν ἐγγὺς πάνυ, ἥκιστα βλέπουσι,
τὰ δὲ πορρώτερον ἀποδιϊστάμενα τῶν ὀφθαλμῶν
ἐναργέστερον καθορῶσιν· ἐπειδὴ διηρημένως μὲν
τοῦ ὁρατικοῦ προϊόντος ἐξ ἀρχῆς, ἀσθενὴς ἡ ἑκατέ-
ρου ὄψις· μετὰ δὲ τὴν συμβολὴν ἀμφοτέρων καὶ
ἕνωσιν, οἷον ἐπὶ πλημμύρας τινὸς πολυπλασιαζομέ-
νη, εὐτονωτέρα γίνεται καὶ δραστικωτέρα περὶ τὴν
τῶν ὁρατῶν ἀνάληψιν. Φυλακαὶ δὲ περὶ τὸν ὀφθαλμὸν
οὐκ ὀλίγαι. Χιτὼν ἐντεῦθεν, καὶ οὐκ ἀρκεῖ οὗτος·
οὐ γὰρ ἐνεδέχετο παχὺς κατασκευασθῆναι· ἦ γὰρ
ἐμπόδισμα καθειστήκει τῆς ὄψεως· ἔδει δὲ διαφανὲς
εἶναι καὶ ἐλαφρὸν τὸ προκάλυμμα. Οὐκοῦν εἷς μὲν
διαυγὴς, εἷς δὲ ἀραιός· ὁ μὲν κρυσταλλοειδὴς, ὁ δὲ
C κερατοειδής· ὁ προκεκαλυμμένος, στερεώτερος· ὁ
ἔνδοθεν, ἀραιότερος, ἵνα μὴ κωλύῃ τὴν πάροδον· ὁ
τρίτος πάλιν κρυσταλλοειδὴς, ἵνα ἐν αὐτῷ τὴν ἔμφασιν
καὶ τὴν διαύγειαν ἑκάτερα ἔχῃ.

15. Palpebræ projectura sunt, oculi uimirum operimentum ac umbraculum, velutque domicilium. Poterat quidem et manus obtegere; sed interim dum ea admoveretur, haud raro prius oculum oblædi contingeret. Nunc vero prope adjacet quod tueatur. Mox enim ac nocumentum præsentiunt, operimentum obtendunt. Id namque in causa est, ut plerumque pupula oculi, iis, quæ exterius nocumentum afferant, inviolabilis sit, ut quæ sub palpebrarum tegumento desideat. Unaque fere ex omnibus corporis membris ita servatur, ut contactum omnem respuat. Prominent palpebris et pilorum cuspides. Quid ita? ut nimirum accuratior harum complicatio sit, dum superior palpebra, inferiori per ejusmodi pilos coaptatur ac committitur. Sunt enim pili velut vincula, inter se conserti ac complicati. Accedit quod et minuscula animalia arceant, nec lanugines pupillæ propinquare sinant, quæ facile injuriæ obnoxia sit, ac cui quodvis obvium labem afferre queat.

15. Προβολὴ τὸ βλέφαρον· τοῦτο γὰρ προκάλυμμα
τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ σκέπασμα, καὶ οἷον οἰκητήριόν
ἐστιν. Ἠδύνατο μὲν γὰρ σκοπεῖν (a) καὶ χείρ· ἀλλ'
ἕως ἐκείνη ἀνήρχετο, ἔφθανε πολλάκις ἀμαυρωθῆναι
ὁ ὀφθαλμός. Νῦν δὲ ἐκεῖθεν παράκειται προφυλακή·
ὁμοῦ τε γὰρ ᾔσθετο τῆς βλάβης, καὶ προεβάλετο τὸ
προκάλυμμα. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἡ κόρη τοῦ ὀφθαλ-
μοῦ ἀνεπιχείρητος ὡς τὰ πολλὰ ταῖς ἔξωθεν ἐπερχο-
D μέναις βλάβαις, ἅτε ὑπὸ παραπετάσμασι καθεζομένη
τῷ βλεφάρῳ, καὶ μόνη σχεδὸν τῶν ἐν ἡμῖν πάντων
μελῶν διατηρουμένη ἀνέπαφος. Προβέβληνται δὲ τοῖς
βλεφάροις καὶ ἀκίδες τριχῶν. Διὰ τί; ἵνα ἀκριβε-
στέρα γένηται ἡ τούτων περιπλοκὴ, τοῦ ἄνω πρὸς
τὸ κάτω διὰ τῶν τοιούτων προσαρμοζομένου τριχῶν.
Οἷον γὰρ σύνδεσμοι καθεστᾶσιν αἱ τρίχες ἀλλήλαις
περιπλεκόμεναι· εἶτα, καὶ τὰ λεπτὰ τῶν ζώων πόρ-
ρωθεν ἀπείργουσι, καὶ τὰ χνοώδη οὐκ ἐῶσι πλησιάσαι
τῇ κόρῃ, ἐμπαθεῖ οὔσῃ, καὶ τῷ παρατυχόντι ἀμαυ-
ροῦσθαι δυνομένῃ.

(a) Σκοπεῖν. Lege σκέπειν. Edit.

16. Ἑτέρα δὲ πάλιν ἐστί τις φυλακὴ ἄνωθεν ἐπικειμένη ἑκατέρῳ τῶν ὀφθαλμῶν διὰ τῶν τριχῶν, ὁμοῦ μὲν τῇ περιγραφῇ εὐπρέπειαν χαριζομένη, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν ἀσφάλειαν παραχομένη· ἥτις ἐστὶν ἡ ὀφρὺς, ἄνωθεν προβεβλημένη, ἵνα κατευθύνῃ τὸ ὁρατικόν. Καὶ τούτου ἀπόδειξις, ὅταν βουληθῇς πόῤῥωθέν τι κατασκοπεῦσαι, καὶ κοιλάνας τὴν χεῖρα, ὑπερτείνῃς τῶν ὀφρύων. Εἰς τί γὰρ τοῦτο ποιεῖς; ἵνα τὸ ἐπὶ τὸ ἄνω διαφορούμενον τῆς ὄψεως μὴ εἰκῇ σκεδάννυται, τῷ πλάτει τοῦ ἀέρος ἐγκαταχεόμενον· ἀλλ' ἔκ τε τῆς ἄνωθεν ἀνοχῆς τῆς χειρὸς, ἔκ τε τῆς ἄνωθεν προβολῆς τῶν ὀφρύων κατευθυνόμενον, ἀκριβέστερον σχοίη τοῦ ὁρατοῦ τὴν μετάληψιν. Διὰ τοῦτο ὀφρύες, ὁμοῦ μὲν τὸ ὀπτικὸν τῶν ὀφθαλμῶν κατευθύνουσαι, ὁμοῦ δὲ καὶ τὸν ἄνωθεν καταῤῥέοντα ἱδρῶτα ἐπέχουσαι, καὶ οὐκ ἐῶσαι καταχεῖσθαι τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐμποδίζειν ταῖς ὄψεσιν, οἷόν τι διατείχισμα ἱκανὸν πρὸς τὴν τῆς ἔξωθεν ἐπιούσης βλάβης ἀποτροπήν.

17. Ποῖος ἀμπελουργὸς οὕτω δύναται ἀσφαλῶς τὴν οἰκείαν ἄμπελον περικλεῖσαι, καὶ θριγκὸν αὐτῇ τοιοῦτον περιβαλεῖν, ὡς ἀνεπίβατον πάντως καθεστάναι τὸν χῶρον, ὡς ὁ Θεὸς ἐξειργάσατο τὴν τῶν ὀφθαλμῶν περιβολὴν, τὴν τῶν ὀφρύων περιβολὴν εἰς τὴν τῶν ὀφθαλμῶν φυλακὴν, μηνοειδῶς ἡμῖν αὐτὰς περιγράψας, ἀπὸ μιᾶς συμβολῆς τῆς κατὰ τὴν ῥῖνα, ἐφ' ἑκάτερα τὰ μέρη διατεινομένας· ἵνα ὁ ἱδρὼς τῇδε κἀκεῖσε περιῤῥέων, μηδεμίαν ἀσχολίαν παρέχῃ τῷ πονοῦντι ἀνθρώπῳ περὶ τὸ προκείμενον ἔργον, καὶ τῇ τούτου χειρὶ ἀνιούσῃ συνεχῶς ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ τὰς καταφερομένας νοτίδας ἀπομασσομένῃ· ἀλλ' ὁμοῦ μὲν διαῤῥέῃ αὐτομάτως ἐπὶ τὰ ἑκατέρωθεν πλάγια, μεταφερόμενος διὰ τῶν ἰδίων ὀχετῶν ἄνωθεν τῶν ὀφρύων, ὁμοῦ τε (a) οἱ ὀφθαλμοὶ ἀνενοχλήτως τὴν ἰδίαν ἐπιτελοῖεν ἐνέργειαν; Εἰ μὲν οὖν κατὰ μέρος καὶ περὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώματος βουληθείημεν λογίσασθαι, καὶ τὴν ἐφ' ἑκάστῳ σοφίαν τοῦ Θεοῦ διατρανῶσαι καὶ ἐξυμνῆσαι, ἐπιλείψει πάντως ἡμᾶς ἡ ἡμέρα. Ὑμεῖς δὲ καὶ ἐξ ἑνὸς μόνου μορίου κατανοήσατε πάντως τὸ τῆς θείας προνοίας περὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τεχνικῆς οἰκονομίας ἀπειροδύναμον· ἡμᾶς δ' ἐπειγομένους ἐπί τινα ὁδὸν ἀναγκαίαν, μετ' εὐχῶν προπέμψατε, ἵνα ἐν τάχει ἀποσωθέντες, καὶ τῶν λειπομένων ἀποδώσωμεν τὸ χρέος· χάριτι τοῦ πάντα οἰκονομήσαντος περὶ ἡμᾶς Κυρίου, τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς τῇ αὐτοῦ χάριτι· ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

16. Altera vero rursus superius imminens utrique oculo, pilorum exsistit tuitio; quæ tum decorem ambitu conciliet, tum vero etiam securitatem præstet; supercilium scilicet superne productum ut oculorum aciem dirigat. Huicque 347 rei argumento est, quod cum animo constitutum sit, ut rem longe distantem speculeris, curvatam manum superciliis obtendis. Quid enim causæ ut id facias? Ut nimirum quod videndi vis sursum versus disjicitur, haud frustra dissipetur, vastoque aere diffundatur; sed tanta superius manu, desuperque protensis superciliis directa, rem in aspectum cadentem accuratius percipiat. Hæc superciliorum ratio, quæ tum oculorum obtuendi vim dirigant, tumque etiam desuper defluentem sudorem retineant, nec oculis offundi sinant visuique officere, velut quoddam intersepimentum, a se idoneum sufficiensque ad arcendam, quæ ab exteriori est, injuriam.

17. Quis rogo vinitor sic tuto vineam suam queat occludere, circumjectaque communire maceria, ut locus prorsus inaccessus exsistat, quemadmodum Deus oculorum nobis ambitum effecit, quibus ut caveatur superciliorum orbem semicirculari ductu uno ad nasum confluxu utrinque protensa linea, effinxit, quo sudor, hinc inde defluens, nihil laboranti homini negotii faciat, in quodvis opus impenditur, manusque libera sit, nec ad oculos continue levari, atque inde defluentem humorem abstergere debeat. Sed simul quidem ad utrumque sponte latus per suos canales super supercilia defluat, simulque oculi nulla molestia suam operationem perficiant. Sane igitur, si quidem sigillatim corporis membra reliqua rationis libra velimus expendere, Deique in singulis sapientiam enucleatius tradere ac dilaudare, omnino deficiet nos tempus. Vos itaque vel ex uno membro, et quidem exiguo, prorsus pensate divinæ erga hominem providentiæ artisque dispositionis vim infinitam; nosque adeo, qui ad necessarium quoddam iter properemus, precibus deducite, ut ex illo quam cito incolumes, quæ sunt reliqua debiti exsolvamus; Domini gratia, qui erga nos prudenti consilio disponit omnia, qui nos creavit sua gratia; cui gloria et potestas in sæcula sæculorum. Amen.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ παραδείσου

ΛΟΓΟΣ Γ'.

1. Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. Νοήσωμεν, ἀκροαταὶ ἀξίαν Θεοῦ φυτείαν, καὶ παράδεισον πρέποντα τῇ φιλοκαλίᾳ τοῦ τοιούτου καὶ τηλικούτου δημιουργοῦ. Ἐν μὲν τοῖς κατόπιν

Ejusdem de paradiso.

ORATIO III.

1. *Et plantavit Deus paradisum in Edem ad orientales plagas, ei posuit ibi hominem quem formaverat*[36]. Ad mentem revocemus, auditores, ejusmodi plantationem quæ Deo digna sit, ac paradisum, qui talis tantique opificis artis solertiam elo-

[36] Gen. II, 8.

(a) Τί. Forte δέ. Edit.

gantiamque nihil dedeceat. In superioribus quidem dictum est : *Germinet terra herbam virentem, et lignum fructiferum seminans semen, faciens fructum : et factum est ita* [37]. Hic vero rursus ait : *Et plantavit Deus paradisum in Edem.* Si quidem paradisus communibus lignis atque stirpibus confertus erat, a prima arborum editione statum suum ac constitutionem habebat, nec singulari Dei plantatione quæ postea in eo enatæ sunt, arbores, opus habebant. Nunc vero, quod aliæ longe præstantiores genere pariter gustuque, iis, quæ superius sponte e terra emerserant, in paradiso postmodum enatæ sunt omnis generis arbores, vel ex ipsa Scriptura manifestum est.

348 2. *Et produxit*, inquit, *Deus adhuc de terra omne lignum pulchrum visu et suave ad vescendum* [38]. Quemadmodum enim hominem eximia ac singulari formatione præ reliquis animantibus dignatus est, sic et hominis domicilium suæ opus dexteræ voluit; delecto loco idoneo, omni creatorum præstante natura, cui ob celsitatem nullæ umbræ obtunderent, decore mirabili, tuto situ, quod cunctis emineret, splendido, ac quod omni siderum ortu collustraretur limpidissimo circumfuso aere; partium anni temperatione jucundissima simul optimaque. Ibi igitur Deus paradisum plantaverat, ibi non ventorum vis, non anni tempestatum intemperies, non grando, non ignei turbines, non procellæ, non contorta ac violenta fulmina, non glacies hiemalis, non veris humiditas, non æstatis ardor ac æstus, non autumni siccitas; sed temperata pacataque anni temporum mutua concordia, singulo quoque proprio convestito decore, et quod a vicino nihil sibi insidiarum timeret. Nam neque vernos flores æstas, forsitan suum præmature tempus occupans, labefactaret; non æstivi ac autumnales fructus aeris haud raro inordinatione adusti diffluerent ac interirent; cunctæ vero ordinate tempestates locum illum velut choro circuirent, inter se placide, nulla cujusque labe ac molestia implexæ ac copulatæ; ac quo singulæ suo tempore, quod a se singulare eximiumque esset, nihil cujusque injuria oblæsum, dono contribuerent. Terra illa opima mollisque, ac quæ prosus melle manaret ac lacte, atque ad omne fructuum genus edendum esset idonea, fertilissimisque aquis circumflua. Aquæ ipsæ perpulchræ ac dulces, valdeque tenues ac limpidæ quæ et aspectu plurimum recrearent, ac quam oblectarent majorem quoque utilitatem præberent.

3. Prius itaque ipsum condidit locum, ejusmodi scilicet ut divinæ aptui sationi esset, nec ab ea quidquam abhorreret. Exinde in eo plantavit genus omne pulcherrimarum stirpium, quæ et aspectu summam gratiam haberent, et summam gustu homini dulcedinem præberent. Qua tibi ratione ob oculos clare patriæ, ex qua excidisti, decora repræ-

εἴρηται· Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, καὶ ξύλον κάρπιμον σπεῖρον σπέρμα, ποιοῦν κάρπον· καὶ ἐγένετο οὕτως. Ἐνταῦθα δὲ πάλιν λέγει· Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ. Εἰ ἀπὸ τῶν κοινῶν ξύλων ἐτεπέπλητο ὁ παράδεισος, εἶχεν ἂν τὴν ἰδίαν σύστασιν ἀπὸ τῆς πρώτης γενέσεως τῶν φυτῶν, καὶ οὐκ ἐδεῖτο ἐξαιρέτου φυτείας τοῦ Θεοῦ τὰ ἐν αὐτῷ ὕστερον ἀναφυέντα δένδρα. Νῦν δὲ, ὅτι ἕτερα πολὺ διαφορώτερα, καὶ τῷ εἴδει καὶ τῇ γεύσει, τῶν προαναδοθέντων αὐτομάτως ἐκ τῆς γῆς, τα ἐν τῷ παραδείσῳ ὕστερον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ φιλοτεχνηθέντα παντοῖα γένη τῶν φυτῶν καθειστήκει, καὶ ἀπ' αὐτῆς δηλοποιεῖται τῆς Γραφῆς.

2. Καὶ ἐξανέτειλε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον εἰς ὅρασιν ὡραῖον, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν. Ὥσπερ γὰρ τὸν ἄνθρωπον ἐξαιρέτου τῆς πλάσεως παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα ἠξίωσεν, οὕτω καὶ τὸ ἐνδιαίτημα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἰδίας αὐτοῦ χειρὸς ἔργον ἐποίησε, τόπον ἐπιλεξάμενος ἐπιτήδειον ὑπερφέροντα τῆς ὅλης κτίσεως καὶ διὰ τὸ ὕψος ἀνεπισκότητον, θαυμαστὸν τῷ κάλλει, ἀσφαλῆ τῇ θέσει, λαμπρὸν τῇ κατὰ πάντων ὑπεροχῇ καὶ τῷ καταλάμπεσθαι πάσαις ταῖς τῶν ἄστρων ἀνατολαῖς, ἀέρι διαυγεστάτῳ περιεχόμενον καὶ τῶν ὡρῶν εὐκρασίαν ἡδίστην τε ἅμα καὶ βελτίστην ἔχοντα. Ἐκεῖ οὖν ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς τὸν παραδεισον, ὅπου οὐκ ἀνέμων βία, οὐκ ἀμετρία ὡρῶν, οὐ χάλαζα, οὐ πρφηστῆρες, οὐ λαίλαπες, οὐ σκηπτοὶ, οὐ χειμερινὴ πῆξις, οὐχ ὑγρότης ἠρινὴ, οὐ θερινὴ πύρωσις, οὐ φθινοπωρινὴ ξηρότης· ἀλλ' εὔκρατος καὶ εἰρηνικὴ συμφωνία τῶν ὡρῶν, ἑκάστης τῷ ἰδίῳ κάλλει κεκοσμημένης, καὶ μὴ ἐπιβουλευομένης παρὰ τῆς γείτονος. Οὔτε γὰρ τοῖς ἠρινοῖς ἄνθεσι τὸ θέρος, προτρέχον τυχὸν τοῦ ἰδίου καιροῦ, ἐλυμαίνετο, οὔτε πάλιν θερινοὶ καὶ μετοπωρινοὶ καρποὶ, τῇ τοῦ ἀέρος ἀταξίᾳ πολλάκις καταφλεχθέντες ἐρρύησκοντο καὶ ἀπώλοντο (*a*)· πᾶσαι δὲ τὸν τόπον ἐκεῖνον εὐτάκτως αἱ ὧραι περιεχόρευον, ἀλλήλαις ὁμαλῶς καὶ ἀλύπως συμπεριπλεκόμεναι καὶ συνδούμεναι, καὶ τὰ παρ' ἑαυτῆς ἑκάστη, κατὰ τὸν ἴδιον καιρὸν, δωροφοροῦσα ἐξαίρετα καὶ ἀνεπιβούλευτα. Καὶ ἡ γῆ δὲ ἐκείνη πίων καὶ μαλακὴ, καὶ ὅλως ῥέουσα μέλι καὶ γάλα, καὶ πρὸς πᾶσαν καρπογονίαν ἐπιτηδεία· ὕδασι γοιμωτάτοις κατάρρυτος· περικαλλῆ καὶ ἡδέα τὰ ὕδατα, καὶ σφόδρα λεπτὰ καὶ διαφανῆ, πολὺ μὲν ἐξ ὕψεως ἔχοντα τὸ τερπνὸν, πλέον δὲ τοῦ τερπνοῦ τὸ ὠφέλιμον παρεχόμενα.

3. Πρότερον μὲν οὖν αὐτὸν ἐδημιούργησε τὸν τόπον ἄξιον τῆς ὑποδοχῆς τῶν τοῦ Θεοῦ φυτευμάτων· ἔπειτα δὲ ἐνεφύτευσεν αὐτῷ παντοδαπὰ κάλλη δένδρων, ὄψιν τε χαριεστάτην καὶ ἀπόλαυσιν ἡδίστην τῷ ἀνθρώπῳ χαριζόμενα. Πῶς σοι δυνηθῶ ἐπ' ὄψιν ἐναργῶς ἀγαγεῖν τὰ κάλλη τῆς πατρίδος, ὅθεν ἐκπέπτωκας, ἵνα περιαλγήσας ἐξίως ἐπὶ τῇ τούτων στερήσει,

[37] Gen. I, 11. [38] Gen. II, 9.

(*a*) Ἀπώλοντο. Forte ἀπώλλυντο. EDIT.

δυνηθῆς ὀψέ ποτε τῆς ἐξορίας ἀνακαλέσασθαι σεαυτὸν, καὶ πρὸς ἐκεῖνα παλινδρομῆσαι τὰ βέβαια καλὰ καὶ τερπνὰ, καὶ ἀμιγῆ τῶν φαύλων καὶ λυπηρῶν ; nullisque malis ac tristibus commista, postlimidio redire ?

A sentare sufficiam, ut eorum merito carentis mœrens, tandem aliquando ab exsilio tete revocare valeas, atque ad illa firma bona ac delectabilia,

4. Εἰσὶ μὲν γὰρ κἀνταῦθα λειμῶνες εὐανθεῖς, καὶ τὴν θέαν περικαλλεῖς· ἀλλὰ τοσοῦτον χαριέστατον τῇ διανοίᾳ φαντάσθητι· πῶς τὸ ῥόδον μὲν μετὰ τῆς ἀκάνθης ὧδε κεκρυμμένον, ἔχον τὴν ἀηδίαν τῇ χάριτι σύνδρομον, καὶ μονονουχὶ διαμαρτυρόμενον ἡμῖν, ὅτι τὰ τερπνὰ πάντα τοῦ τῇδε βίου τοῖς λυπηροῖς ἀναμέμικται. Τῷ ὄντι γὰρ οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων ἀγαθῶν ἀκραιφνές· ἀλλὰ πάσῃ κοσμικῇ εὐφροσύνῃ εὐθὺς ἡ λύπη συμπαραπέπηγε· τῷ γάμῳ ἡ χηρεία, τῇ παιδοτροφίᾳ ἡ μέριμνα, τῇ εὐτεκνίᾳ ἡ ἀποβολὴ, ταῖς περιφανείαις αἱ ἀτιμίαι, ταῖς τρυφαῖς αἱ παρέσεις, B ταῖς ὑγιείαις αἱ ἀῤῥωστίαι· ἀνθηρὸν τὸ ῥόδον, ἀλλ' ἐμοὶ κατήφειαν ἐμποιεῖ· ὁσάκις γὰρ ἂν ἴδω τὸ ἄνθος, τῆς ἁμαρτίας ἀναμιμνήσκομαι τῆς ἐμῆς, δι' ἣς ἀκάνθας ἡ γῆ καὶ τριβόλους ἀνατέλλειν κατεδικάσθη μοι. Καὶ ἐνταῦθα μὲν οὖν ὀλιγοχρόνιος τῶν ἡρινῶν ἀνθέων ἡ χάρις, ἔτι ποθοῦντας ἡμᾶς ἐπιλιποῦσα· οὐ γὰρ ἔφθημεν δρεψάμενοι, καὶ ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν ἀπεμαράνθη. Ἐκεῖ δὲ τὸ ἄνθος οὐ πρὸς βραχὺ διαλάμπον, εἶτα ἐκλεῖπον, ἀλλὰ διαρκὲς τὸ τερπνὸν ἔχον καὶ ἀΐδιον, ἀσυντέλεστον τὴν ἀπόλαυσιν· ἡ εὐωδία ἀκόρεστος, ἡ εὔχροια διηνεκῶς ἐξαστράπτουσα. Οὐ βίαι ἀνέμων παραλυποῦσιν, οὐ νηνεμίαι ἀπομαραίνουσιν, οὐ παγετοὶ ἀποπνίγουσιν, οὐχ ἡλίου φλόγωσις καταφρύσσει· ἀλλὰ πνεῦμα μέτριον, λεπτήν τινα καὶ ἡδεῖαν παρεχόμενον αὔραν, καὶ κούφως αὐτοῖς C καὶ προσηνῶς ἐπιπνέον, ἀδάμαστον χρόνῳ καὶ ἀμάραντον τὴν χάριν αὐτῶν διασώζει.

4. Sane quidem nec hic desunt prata florida, aspectuque perpulchra ac grata : quod enimvero illa maxime gratiarum habent, animo reputa ; quonam modo rosa cum spina hic deliteat, cujus gratiæ insuavitas assecla exsistat, propeque nobis contestetur, quidquid vitæ hujus delectabilium est, tristibus ac molestis esse commistum. Revera enim nulla in bonis humanis sincera sunt ac pura, sed sæculi omnilætitiæ confestim mœstitia dolorque cohæret ; nuptiis, viduitas ; liberorum educationi, sollicitudo ac cura ; copiosæ probæque prolis amissio ; conspicuis honoribus, infamiæ dedecora ; voluptatibus, membrorum solutio ; sanitati, ægritudo. Florida rosa est, at mœsto me animo facit. Quotiescunque enim florem conspicio, in mei memoriam peccati redeo, cujus reatu indictum terræ, ut mihi spinas ac tribulos germinet [39]. Et hic sane brevissimi temporis 349 florum gratia est, qui adhuc cupientes deserant. Necdum enim legimus, cum in manibus nostris emarcuere. Illic vero flos, non ad breve effulgens tempus, tumque deficiens, sed perennem, jucunditatem ac sempiternam habens ; aspectum gratum ac immortalem, fruitionem indelebilem. Fragrantia, omnis tædii expers ; coloris suavitas jugiter effulgens. Nihil ventorum impetus ac turbines nocent, non sudum tempus nullis auris emarcescere facit ; non glacies horrida congelat ; non solis ardor æstu torret ; sed moderatus quidam ventus, tenuem quamdam dulcemque præbens auram, tempore indomabilem ac immarcescibilem illorum servat gratiam.

5. Τὰ δὲ τῶν φυτῶν κάλλη, ἄξια καὶ αὐτῆς (*a*) τῆς δημιουργίας καὶ φυτείας τοῦ κτίσαντος· ὅπα φρυγανικὰ καὶ ὅσα ἔνθαμνα, τὰ μονοστέλεχα, τὰ πολύκλαδα, τὰ ὑψίκομα, τὰ ἀμφιθαλῆ, τὰ φυλλοβόλα, τὰ ἀείφυλλα, τὰ γυμνούμενα, τὰ ἀειθαλῆ, τὰ κάρπιμα, τὰ ἄκαρπα· τὰ μὲν τῇ χρείᾳ ὑπηρετούμενα, τὰ δὲ πρὸς ἀπόλαυσιν συμβαλλόμενα· πάντα μιγέθει καὶ κάλλει διαφέροντα, κατάσκια τοῖς κλάδοις, ἀμφιθαλῆ ταῖς κόμαις, βρύοντα τοῖς καρποῖς, ἄλλοις ἄλλην χρείαν ὁμοῦ καὶ τέρψιν ἀφθόνως ἀποπληροῦσιν· D ἑκάστου γὰρ τῶν καρπῶν τούτων πολὺ μὲν τὸ χάριεν, πλέον δὲ πάλιν τοῦ τερπνοῦ τὸ χρειῶδες.

5. Ipsa quoque stirpium venustas, quæ et ipsa conditoris opificium ac plantationem deceat ; quæcunque sarmentitiæ sunt et quæ fruticosæ, quæ unistirpes, multiramæ, alticomæ, opaca viridate, foliis deciduæ, semper foliatæ, quæ folia exuant, semper virentes atque floridæ, frugiferæ, infrugiferæ ; quarum aliæ usui destinatæ sint, aliæ conferant ad jucunditatem fruendam ; præstantes omnes proceritate et venustate, opacæ ramis, comis virentes ac floridæ, fructibus scatentes, quæ aliam atque aliam cum utilitatem tum oblectationem ubertim præbeant.

6. Ποῖος λόγος παραστήσει τῆς ἡδονῆς ἐκείνης τὸ ὑπερβάλλον ; Ἐὰν γὰρ συγκρίνῃ τις τοῖς ὧδε τὰ ἐκεῖ, καθυβρίζει μᾶλλον τῇ παραθέσει, ἢ τινά σοι ἐνάργειαν ἐκ τῆς εἰκόνος παρίστησιν, ἀποπιπτούσης πολὺ τῆς εἰκόνος πρὸς τὴν τοῦ πρωτοτύπου ἀλήθειαν. Πάντα τέλεια, πάντα ὥριμα, οὐ κατὰ μικρὸν αὐξηθέντα (οὐ γὰρ ἀπὸ ἄνθους ἐπὶ τὴν ἀκμὴν τῷ χρόνῳ προέρχεται), ἀλλ' αὐτόθεν μετὰ τῆς οἰκείας ἀκμῆς ἐκφυέντα, καὶ ἀποτελέσματα φύσεως οὐκ ἀνθρωπίνης ἐπιχειρήσεως.

6. Quænam dicendi vis voluptatis illius repræsentet præstantiam ? Si quis namque cum iis quæ sunt vitæ hujus comparaverit, injuriam potius faciet comparando, quam ex simulacro ullam tibi rei evidentiam præstabit, quod longe procul a prima veritate ac exemplari similitudo excidat. Perfecta omnia, cuncta matura, non paulatim facto cremento adaucta (non enim a flore ad summum incrementum provehunt ac maturitatem), sed ab ipso statim ortu cum sua enata summa perfectione ac vigore atque naturæ effectus, non industriæ humanæ.

[39] Gen. III, 18.

(*a*) Αἰτῆς. Forte αὐτά, ut et interpres legisse videtur. Edit.

7. Ibi et avicularum omnigenum genera, tum pennarum flore, tum nativo concentu atque garritu, miram quamdam a se jucunditatem spectantibus offerentia; ut nullo non sensu homo liberalissime acceptus, qua visu, qua auditu, qua tactu, qua olfactu ac gestu, affatim deliciaretur. Cum volucribus erant et terrestrium animalium omnigena spectacula, cicura omnia et mansueta; pari cunctis secum indole ac ingenio, sic audientia ac loquentia, ut nullo negotio intelligerentur. Nihil tum serpens horroris faciebat, sed mitis ac mansuetus erat; non agresti sævoque modo undose in terræ faciem reptans ventremque trahens, sed erectus celsusque in pedes incedens. Sic et cæteræ bestiæ quæcunque nunc indomitæ et feræ sunt, tunc mansuetæ erant. Illic itaque Deus hominem posuit, quem formaverat. Alibi formatum, illuc induxit. Quemadmodum enim Deus luminaria primum condidit, et in firmamento posuit [40]; ita et hominem formavit quidem limum e terra, tumque posuit in paradiso [41]. Observa autem, haud dictum esse, Quem fecerat, sed, *Quem formaverat*. Fecerat namque, id est, quod est ad imaginem, illud vero incorporeum est; quod vero vacat corpore, nec loco circumscriptum est. Est quidem quod factum est, figmento necessario comes; anima scilicet corpori. Necesse enim est esse simul quod compositum est. Enimvero primaria ratione locus corporis est, anima vero ex consequenti sed loco concluditur, qua habitudine se ad corpus habet, illique commiscetur: haud tamen ex sua ipsa indole, id est, qua parte substantia mente prædita est. Num, quæso, te exhilaravi, narrando paradisi amœnitatem, vel majoris quidpiam doloris, eorum quæ corruptione intereunt comparatione conscivi? Omnino autem mens tua et animus, quæ excelsa sapiat mundoque superiora, ut cujus in cœlis conversatio sit [42], atque ea quæ sursum lumina erecta habeat, quæ promissionis sunt cogitabat, eorumque bonorum quæ sunt nobis promissa, quidpiam audire observabat: *Quæ videlicet nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendere* [43]. Quisnam igitur est qui enarret, si oculus non vidit? Si auris non audivit, qui fiat ut tua suscipiat? Si in cor hominis non ascenderunt, quomodo noster capiet animus? Neque igitur corporalia respuimus, et spiritalia requirimus. Nam quemadmodum in lege erat quod et in sensum caderet, cum et ejus quod mente intelligitur nihilominus figuram præstaret; sic et paradisum, tum corporali ratione intelligimus, tum et spiritali quoque per allegoriam exponimus. *Plantavit* igitur *Deus paradisum in Edem ad orientales plagas*. Plantarum quidem stirpiumque nomina pressa silentio sunt; locus vero, in quo plantavit, declaratus est; hoc est, in voluptate. Edem enim nominis etymo voluptas deliciæque exponitur.

8. Num igitur eas vocat delicias, quæ per os in ventrem immigrant, ac quarum finis secessus? ejusmodi tradidit delicias, quæ intereunt? in eoque Dei erga hominem beneficium positum est, ut venter suffarciatur, bonaque sit corporis habitudo, ac cu-

7. Ἐκεῖ καὶ ὀρνίθων παντοδαπῶν γένη, τῷ τε τῶν πτερῶν ἔνθει καὶ τῷ τῆς φωνῆς λιγυρῷ ἀπόλαυσίν τινα θαυμαστὴν προτιθέντα τοῖς ὁρωμένοις· ὥστε διὰ πασῶν τῶν αἰσθήσεων εὐωχεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, τὰ μὲν ὁρῶντα, τὰ δὲ ἀκούοντα· ἄλλων ἁπτόμενον, ἄλλων ὀσφραινόμενον, ἑτέρων ἀπογευόμενον. Σὺν τοῖς ὄρνισε δὲ καὶ χερσαίων ζώων παντοδαπῶν θεάματα, πάντων ἡμέρων, πάντων συνήθως ἀλλήλοις καὶ ἀκουόντων καὶ φθεγγομένων εὐσύνοπτα. Οὐ φρικτὸς ὄφις τότε, ἀλλὰ προσηνὴς καὶ ἥμερος· οὐκ ἄγριον ἐπικυμαίνων καὶ ἕρπων κατὰ προσώπου τῆς γῆς, ἀλλ' ὑψηλὸς ἐπὶ ποδῶν βεβηκώς. Τοιαῦτα μειλίχια καὶ τὰ λοιπὰ πάντα ἄλογα ζῶα, ὅσα νῦν ἀτίθασσα παντελῶς καὶ ἀμείλικτα. Ἐκεῖ οὖν ἔθετο ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἔπλασεν· ἀλλαχοῦ ἔπλασε, κἀκεῖ εἰσήγαγεν. Ὥσπερ γὰρ τοὺς φωστῆρας πρῶτον μὲν ἐποίησεν ὁ Θεὸς, καὶ ἔθετο ἐν τῷ στερεώματι· οὕτω καὶ τὸν ἄνθρωπον ἔπλασε μὲν χοῦν ἀπὸ γῆς, ἔπειτα δὲ ἔθετο ἐν τῷ παραδείσῳ. Σημείωσαι δὲ, ὅτι οὐκ εἴρηται, Ὃν ἐποίησεν, ἀλλ', Ὃν ἔπλασεν. Ὃ γὰρ ἐποίησε, τὸ κατ' εἰκόνα ἐστί· τοῦτο δὲ ἀσώματον· τὸ δὲ ἀσώματον, τόπῳ ἀπερίγραπτον. Ὅμως μέντοι ἐξακολουθεῖ ἐξ ἀνάγκης τῷ πλάσματι τὸ ποίημα, τουτέστι νῷ σώματι ἡ ψυχή· ὁμοῦ γὰρ εἶναι δεῖ τὸ σύνθετον. Ἀλλὰ προηγουμένως μὲν τοῦ σώματος ὁ τόπος, ἡ ψυχὴ δὲ κατ' ἐπακολούθησιν περικλείεται τόπῳ διὰ τῆς πρὸς τὸ σῶμα σχέσεως ἢ ἀνακράσεως, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως, εἴτουν τῆς νοερᾶς οὐσίας. Ἆρά σε εὔφρανα τῇ διηγήσει τῶν τοῦ παραδείσου τερπνῶν, ἢ πλέον ἐλύπησα τῇ τῶν φθαρτῶν παραθέσει; Πάντως γάρ σου ἡ διάνοια, ὑψηλὰ καὶ ὑπερκόσμια φρονοῦσα, οἷα δὴ τὸ πολίτευμα ἔχουσα ἐν οὐρανοῖς καὶ πρὸς τὴν ἄνω ἀξίαν ἀφορῶσα, τὰ τῆς ἐπαγγελίας ἐνενόει, καὶ περιεσκόπει ἀκούσασθαί τι τῶν ἐπηγγελμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, Ἃ οὔτε ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Τίς οὖν ὁ διηγούμενος, εἰ ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν; Εἰ οὖς οὐκ ἤκουσεν, πῶς τὸ σὸν ὑποδέξεται; Εἰ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, πῶς ἡ ἡμετέρα χωρήσει διάνοια; Οὔτε οὖν τὰ σωματικὰ ἐκβάλλομεν, καὶ τὰ πνευματικὰ ἐπιζητοῦμεν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ νόμου ἦν μὲν καὶ τὸ αἰσθητὸν, ἀλλὰ καὶ τύπον ἐποίει τοῦ νοητοῦ· οὕτω καὶ τὸν παράδεισον νοοῦμεν μὲν καὶ σωματικῶς, ἀλληγοροῦμεν δὲ καὶ πνευματικῶς. Ἐφύτευσεν οὖν ὁ Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς. Τὰ μὲν ὀνόματα τῶν φυτῶν σεσιώπηται· ὁ δὲ τόπος, ἐν ᾧ ἐφύτευσε, δεδήλωται· τουτέστιν, ἐν τῇ τρυφῇ· Ἐδὲμ γὰρ τρυφὴ ἑρμηνεύεται.

8. Ἆρα οὖν τρυφὴν τὴν διὰ στόματος ὀνομάζει, τὴν τῇ κοιλίᾳ παραδιδομένην, καὶ ἧς τέλος ὁ ἀφεδρών; καὶ τρυφὴν παρέδωκε τὴν ἀπολλυμένην; καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ παρὰ Θεοῦ χάρις περὶ τὸν ἄνθρωπον, γαστρὸς πλήρωσις, καὶ σαρκὸς εὐπάθεια, καὶ διάχυ-

[40] Gen. I, 16. [41] Gen. II, 15. [42] Philipp. III, 20. [43] I Cor. II, 9.

σις ἡδονὴν ἐμποιοῦσα ; Ἢ τοῦτο μὲν εἰπεῖν οὐδὲ εὐσεβές. Ἀκολασίας γὰρ που καὶ ὕβρεως, καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν ἀπηγορευμένων ἐφόδιον, ὑπερπιαίνειν τὸ σῶμα, καὶ καταβαπτίζειν τῷ πλήθει τῶν βρωμάτων τὴν ἐνοικοῦσαν ψυχὴν, εὐκατάφορον ποιοῦντα πρὸς πᾶσαν ἁμαρτίαν.

9. Οὐκοῦν ἄλλην χρὴ νοῆσαι τρυφὴν, ἀξίαν Θεοῦ, ἵνα καὶ ἡ φυτεία πρέπουσα τῇ γεωργίᾳ τοῦ Θεοῦ λογισθῇ. Τίς οὖν δύναται γενέσθαι τρυφὴ ἁγίοις ἁρμόττουσα ; Ἄκουσον τοῦ λέγοντος· Κατατρύφησον τοῦ Κυρίου, καὶ δώσει σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου.

10. Ἐπεὶ οὖν ἄπειρον τὸ ποικίλον τῆς ἀρετῆς, καὶ τὸ κάλλος ἀμήχανον, ἀπὸ τῆς πολυτρόπου σοφίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἀρχὴν εἰληφότα, διὰ τοῦτο γέγραπται, ὅτι Ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον, οὐχὶ κατὰ ἀνατολὴν, ἀλλὰ Κατὰ ἀνατολάς. Ἕκαστον γὰρ τῶν πεφυτευμένων παρὰ Κυρίου φυτῶν, ἐν ἰδίῳ φωτὶ ἀρετῆς κεκαλλωπισμένον ἐξήστραπτεν. Ἐκεῖ Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα, τοῦ εὐφραίνοντος τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλαχοῦ δὲ Χειμάῤῥους τῆς τρυφῆς ὀνομάζεται, τρέφων καὶ αὔξων τῶν νοητῶν ἐκείνων φυτῶν τὰ κάλλη· ὅστις καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς τῆς προκειμένης Γραφῆς λέγεται ποταμὸς ὁ πορευόμενος ἐξ Ἐδὲμ ποτίζειν τὸν παράδεισον. Ἐν μὲν οὖν τοῖς κατόπιν ἐγέγραπτο, ὅτι πρότερον τὴν κτίσιν πληρώσας, οὕτως ἐπεισήγαγεν εἰς ἀρχὴν οἱονεὶ καὶ κυριότητα ταύτην (a) τὸν ἄνθρωπον· νῦν δὲ, τὸ ἀνάπαλιν, πρότερον ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ τότε ἐφύτευσε τὸν παράδεισον. Ἡ δὲ αἰτία, ὅτι ἐκεῖ μὲν, ἵνα πληρώσῃ τὸν οἶκον, τὸν οἰκοδεσπότην εὐθὺς ἐπεισήγαγε· καὶ ἵνα μὴ πένητα κτίσας, ὕστερον τὴν εὐπορίαν αὐτῷ χαρίσηται. Ἐνταῦθα δὲ, τὴν ἐκ προκοπῆς τελείωσιν χαρισάμενος, ἀλλαχοῦ ἔκτισε, καὶ ὕστερον ἐγκατοικίζει τῷ παραδείσῳ· ἵνα τὸ διάφορον καταμαθὼν τῆς τε ἔξω ζωῆς καὶ τῆς ἐν παραδείσῳ διαγωγῆς, ἐκ τῆς συγκρίσεως ἑκατέρων, καὶ αὐτῆς τῆς πείρας, γνωρίσῃ μὲν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐν αὐτῷ κάλλους, φοβηθῇ δὲ καὶ τῆς ἐκπτώσεως τὴν ζημίαν.

11. Ἵνα δὲ νοήσῃς φυτείαν ἀξίαν θείας χειρὸς καὶ ἐργασίας, μνήσθητι τῶν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ παρὰ τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς μαθητὰς εἰρημένων, ὅτι, Ὑμεῖς ἐστε τὰ κλήματα, καὶ ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι· δηλονότι, ὡς παρ' αὐτοῦ φυτευθέντες. Ταύτης εἰσὶ τῆς φυτείας καὶ οἱ ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου πεφυτευμένοι, ὡς γέγραπται, καὶ ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθοῦντες. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐν τῷ προφήτῃ· Ἐγὼ ἐφύτευσα ἄμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. Ὁ δὲ μιμητὴς τοῦ Χριστοῦ Παῦλος ἀποτολμᾷ καὶ λέγει ὅτι, Θεοῦ συνεργοί ἐσμεν· Θεοῦ γεώργιόν ἐστε. Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότι-

ticula curetur, eaque diffusio sit, qua voluptas ac libido creatur? At hoc ne dictu quidem pium est. Corpus enim abunde saginare, inque eo degentem animum ciborum copia obruere, viaticum quoddam est ad lasciviam stuprumque ac procacitatem, et si quid aliud in vetitis est, atque in omne peccatum pronum reddit ac præcipitem.

9. Aliæ igitur intelligendæ deliciæ sunt, ut et plantatio, quæ Dei culturam deceat, mente percipiatur. Quænam igitur voluptas, quæ deliciæ esse possint, quæ sanctis congruant? *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* [44].

10. Quoniam igitur infinita est virtutis varietas, ac quam nemo satis sapiat, pulchritudo, a multiplici Dei sapientia horum ducta origine, propterea scriptum est, *Plantavit Deus paradisum*, non ad orientem, sed *ad orientis plagas*. Quæque enim a Domino satarum stirpium, in propria luce eximio cultu atque ornatu persplendebat. Illic *Fluminis impetus, ejus quod lætificat civitatem Dei* [45]. Alio autem loco *Voluptatis torrens* [46] nuncupatur, alens, et ad justum crementum trahens spiritualium illarum stirpium venustatem atque decorem. Is, in sequenti Scripturæ textu, fluvius dicitur ex Eden egrediens, ad irrigandum paradisum. Sane quidem in superioribus dictum est, quod absoluta prius creatione mundoque constituto, sic induxerit hominem, qui præesset imperio ac dominio polleret. Hic autem e converso, prius formavit hominem, deinde paradisum plantavit. Hujus porro ratio est, quod illic quidem istud consilii fuerit, ut in plenam domum patremfamilias statim induceret; nec 351 quem pauperem creasset, postmodum rerum copia locupletaret. Hic vero, qui eam perfectionem, quæ ex profectu est, tribueret, alibi creatum, in paradiso postmodum colonum collocavit; ut explorato quid interesset inter vitam quam foris gesserat, et paradisi institutionem ac disciplinam, ex utriusque collatione, tum pulchritudinis excellentiam condisceret, tum quam facturus esset jacturam, si inde excideret, metueret.

11. Ut vero plantationem Dei manu dignam intelligas, in memoriam veniat eorum quæ a Domino dicta sunt ad discipulos: *Vos estis palmites, et Pater meus agricola est* [47], ut qui nimirum sati ab eo essent. Ex illa sunt plantatione, et qui in domo Domini plantati sunt [48]. Et rursus in propheta: *Ego plantavi vineam fructiferam, omnem veram* [49]. Audetque et ait Christi æmulus Paulus, *Dei adjutores sumus; Dei agricultura estis. Ego plantavi, Apollo rigavit. Deus autem incrementum dedit* [50]. Justus quoque in Davide similis dictus est arbori consitæ secus decursus aquarum, *Quæ fructum suum dabit*

[44] Psal. XXXVI, 4. [45] Psal. XLV, 5. [46] Psal. XXXV, 9. [47] Joan. XV, 1. [48] Psal. XCI, 14. [49] Jerem. II, 21. [50] I Cor. III, 9, 6.

(a) Ταύτην. Forte legendum ταυτης, nempe κτίσεως. EDIT.

in tempore suo, et folium ejus non defluet [51]; ac rurrus : *Justus ut palma florebit* [52]; et : *Vineam ex Ægypto transtulisti; ejecisti gentes, et plantasti eam* [53]. Da igitur operam, ut per istiusmodi documenta paradisum illum mente assequaris, perveniasque et ipse ad divinæ lucis fulgores; ubi lumen scientiæ oritur; ubi consitus est paradisus deliciarum. Quanquam vero etiam locum corporeum animo informaveris, qui sanctorum sedes sit, in quo omnes qui super terram bonis operibus claruerunt, Dei gratiæ compotes effecti, veræque ac spiritalis jucunditatis, vitam agant, nihil ab ea, quæ doceat, paradisi conjectura ac simulacro forsitan erraveris.

A σεν, ὁ δὲ Θεὸς ηὔξησε. Καὶ ὁ δίκαιος δὲ, ὁ παρὰ τῷ Δαβὶδ, ὡμοίωται τῷ ξύλῳ τῷ πεφυτευμένῳ παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, Ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀποῤῥυήσεται· καὶ πάλιν· Δίκαιος ὡς φοίνιξ ἀνθήσει· καὶ, Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας· ἐξέβαλες ἔθνη, καὶ κατεφύτευσας αὐτήν. Πειράθητι τοίνυν διὰ τῶν τοιούτων διδαγμάτων ἐν περινοίᾳ γενέσθαι τοῦ παραδείσου ἐκείνου, καὶ φθάσαι καὶ αὐτὸς εἰς τὰς αὐγὰς τοῦ θείου φωτός· ἔνθα τὸ φῶς τῆς γνώσεως ἀνατέλλει, ἔνθα ὁ παράδεισος τῆς τρυφῆς πεφύτευται. Κἂν χωρίον δέ τι νοῆς σωματικὸν, δεκτικὸν τῶν ἁγίων, ἐν ᾧ πάντες οἱ ἐπὶ γῆς διαλάμψαντες ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς διαιτῶνται, τῆς τοῦ Θεοῦ ἀπολαύοντες χάριτος, κατ' ἀξίαν ἀμοιβὴν, καὶ τῆς ἀληθινῆς καὶ μακαρίας τερπνότητος, οὐκ ἀποπίπτεις τάχα οὐδ' οὕτω τῆς πρεπούσης περὶ αὐτοῦ εἰκασίας.

12. Illic itaque bonæ quædam virtutes missis radicibus firmiter stabilitæ sunt sanctorum administræ, quarum fidei ac curæ homo recens ortus, multaque ad perfectionem indigens exercitatione virtutis palæstra traditus est. Ubi sanctorum cœtus est; ubi lucis exortus; ubi deliciæ animæ : illic Deus posuit hominem. Si carnalis es, habes corporalis paradisi delineationem, delicatissimamque expletionem. Ad hæc propera, velut indeficientem subministrandum illic voluptatem nacturus. Seu spiritalis es, et sublimiora sapis quam pro rerum in sensum cadentium oblectatione, ascende animo ad decora angelorum, condisce qui in eis sunt justitiæ fructus. Contuere Dei flumen aquis repletum, *Cujus impetus lætificant civitatem Dei* [54]; *Cujus artifex ac conditor Deus* [55]. Per hanc fluit ille fluvius, qui ducta ab Edem origine, irrigat paradisum. Cuncta hæc mente reputans, horum lauda conditorem, qui tot tantaque bona tui causa fecerit, et ut tu eis fruereris, tantaque te claritate dignatus sit, si modo ad eum semper animo convertaris, intellexerisque a quo et quem in finem in rerum naturam fuerimus producti. Ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen.

B 12. Ἐκεῖ οὖν ἐῤῥιζωμέναι εἰσὶ καὶ παγίως ἐρηρεισμέναι αἱ ἀγαθαὶ δυνάμεις, λειτουργοὶ τῶν ἁγίων, εἷς ὁ ἄνθρωπος παρεδόθη ἀρτιγενὴς ὢν καὶ πολλῆς δεόμενος συγγυμνασίας πρὸς τὴν τελείωσιν. Ἐν ᾧ τὸ σύστημα τῶν ἁγίων, ἐν ᾧ αἱ ἀνατολαὶ τοῦ φωτὸς, ἐν ᾧ ἡ τρυφὴ τῆς ψυχῆς· ἐκεῖ ἔθε-ο τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεός. Ἂν μὲν οὖν σάρκινος εἶ, καὶ μεγάλην ἡγῇ τὴν τῶν αἰσθητῶν ἀπόλαυσιν, ἔχεις τὴν ὑπογραφὴν ἐκείνην τοῦ σωματικοῦ παραδείσου, καὶ τὴν ἡδίστην ἐμφόρησιν· καὶ πρὸς ταῦτα ἐπείγου, ὡς ἐκεῖ εὑρήσων χορηγίας τρυφὴν ἀδιάλειπτον. Εἰ δὲ πνευματικὸς εἶ, καὶ ἀνώτερα φρονεῖς τῶν σαρκικῶν ἀπολαύσεων, ἀνάβα τῇ διανοίᾳ πρὸς τὰ κάλλη τῶν ἀγγέλων, κατάμαθε τοὺς ἐν αὐτοῖς τῆς δικαιοσύνης καρποὺς· ἐνοπτρίσθητι τὸν ποταμὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν C πεπληρωμένον ὑδάτων, Οὐ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνει τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, Ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός. Ἐκείνην τὴν πόλιν διαῤῥέει ὁ ποταμὸς οὗτος, ὁ ἀρχόμενος ἐξ Ἐδὲμ, ὁ ποτίζων τὸν παράδεισον. Πάντα ταῦτα τῇ διανοίᾳ καταμαθὼν, δόξαζε τὸν τούτων δημιουργὸν, τὸν τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα ἀγαθὰ διὰ σὲ καὶ τὴν σὴν ἀπόλαυσιν πεποιηκότα, καὶ τοιαύτης δόξης σε ἀξιώσαντα, εἰ πρὸς αὐτὸν ἀεὶ ἐπιστρέφοις τῇ διανοίᾳ, καὶ συνίης παρ' οὗ καὶ ἐφ' ᾧ εἰς τὸ εἶναι παρήχθημεν. Ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

252-257 HOMILIA IN PARTEM I PSALMI XIV.

Hanc ut genuinam præmisimus ejusdem psalmi partis II, *expositioni. Vide tomum præcedentem*, col. 252. EDIT.

---

258 IN PSALMUM XXVIII.

Adorate Dominum in aula sancta ejus.

1. Non oportet quemquam extra sanctam aulam Dominum adorare : sed intra eam constitutum;

D ΕΙΣ ΚΗ' ΨΑΛΜΟΝ (1).

Προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ.

1. Ἔξω τῆς ἁγίας αὐλῆς οὐ χρὴ προσκυνεῖν τῷ Κυρίῳ, ἀλλ' ἔνδον γενόμενον· τουτέστι, μὴ ἐκβαίνειν

[51] Psal. I, 3. [52] Psal. XCI, 13. [53] Psal. LXXIX, 6. [54] Psal. XLV, 5. [55] Hebr. XI, 10.

(1) Hic est titulus Colb. sexti. Editio Paris. εἰς τὰ λειπόμενα τοῦ κη' ψαλμοῦ, pessime. Quæ enim in hac secunda oratione explicantur, ea jam in priore longe clarius dilucidiusque exposita vidimus. Nullus titulus est in Reg. quarto; sed relictum est vacuum spatium tituli, quasi librarium puduerit orationem tam ineptam Basilio Magno tribuere. Opusculum illud non reperitur neque in Coisl. neque in Oliv. neque in Reg. secundo.

τοῦ συστήματος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ καθ' ἑαυτὸν κατάρχειν παρασυναγωγῆς καὶ σχισμάτων, τὸν ὀφείλοντα ἀληθινῶς τῷ Θεῷ λατρεύειν. Οὐ γὰρ (4-5) προσῆκεν. Ὥσπερ δὲ οἰκόν τις ἑαυτὸν κατασκευάζει τοῦ Κυρίου, τοῦ γενέσθαι ναὸς Θεοῦ· οὕτω καὶ αὐλὴν περιβαλέσθαι δύναται, περιτειχίζων ἑαυτὸν τῷ βίῳ, καὶ τῷ λόγῳ, καὶ τοῖς θείοις νοήμασιν, ἐν ἑαυτῷ προσκυνῶν τὸν Θεὸν (6), ἀρκοῦσαν ἀφορμὴν εἰς προσκύνησιν τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ, ἔκ τε τῆς σωματικῆς κατασκευῆς, καὶ ἐκ τῆς περὶ ψυχὴν οἰκονομίας συνέντος τοῦ κτίσαντος αὐτόν. Ἤδη δὲ καὶ ὁ Κύριος αὐλὴν εἶπεν τὴν Ἰουδαίων, εἰπών· Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης, ἐνδεικνύμενος δηλονότι καὶ ἄλλη εἶναι αὐλὴν τὴν ὄντως ἁγίαν, τὴν μέλλουσαν σύνάγειν τὰ Χριστοῦ πρόβατα, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προωρισμένους εἰς σωτηρίαν· τουτέστι, τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ἐν ᾗ οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνοῦσιν (7) ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Οὐδεὶς δὲ θεοποιῶν τι ἄλλο παρὰ τὸν Θεὸν δύναται προσκυνῆσαι τῷ Θεῷ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ. Θεοποιοῦσι δὲ, οἱ μὲν, κοιλίαν· ὧν ὁ Θεὸς ἡ κοιλία· οἱ δὲ, ἀργύριον· οἱ τῇ πλεονεξίᾳ, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία, προσκείμενοι, καὶ ἕκαστός γε ὃ πάντων μᾶλλον τετίμηκε, τούτῳ τὴν τοῦ Θεοῦ περιτίθησι δόξαν. Ὁ δὲ τοιοῦτος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἁγίᾳ αὐλῇ, οὔτε προσκυνεῖ τῷ Θεῷ, κἂν ἀχώριστος τῶν αἰσθητῶν συνάξεων εἶναι δοκῇ.

2. Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ἄξιον ὑπὲρ τοῦ νοῆσαι τί ἐστιν ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου, συναγαγεῖν ἡμᾶς κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς τὰ γεγραμμένα περὶ φωνῆς. Εὕραμεν (8) τοίνυν ἐν τῇ Γενέσει γεγραμμένον ῥῆμα Κυρίου πρὸς Ἀβραὰμ, ἐν ὁράματι λέγοντος· Μὴ φοβοῦ, Ἀβραάμ· ἐγὼ ὑπερασπίζω σου, ὁ μισθός σου πολύς· καὶ ἀπεκρίνατο Ἀβραάμ· Δέσποτα, τί μοι δώσεις; Ἐγὼ δὲ ἀπολύομαι ἄτεκνος. Καὶ μετ' ὀλίγα· Καὶ εὐθὺς φωνὴ ἐγένετο πρὸς αὐτόν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ Ἐξόδῳ φησίν· Ἕστωσαν ἕτοιμοι εἰς τὴν ἡμέραν τὴν τρίτην. Καὶ, Ὅταν αἱ (9) φωναὶ καὶ αἱ σάλπιγγες καὶ ἡ νεφέλη ἀπέλθῃ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐκεῖνοι ἀναβήσονται ἐπὶ τὸ ὄρος. Καὶ μετὰ τὴν Δεκάλογον· Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνὴν καὶ τὰς λαμπάδας, καὶ τὴν φωνὴν τῆς σάλπιγγος. Καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ γέγραπται· Φωνὴν λέγοντος· Βόησον. Ἔστιν οὖν φωνὴ, πληγὴ ἀέρος, ἤ τι τὸ γινόμενον εἶδος περὶ τὸν ἀέρα, πρὸς ὃ βούλεται (10) τυποῦν τὸ φωνοῦν. Οἱ μὲν διὰ σαρκὸς ὁμιλοῦντες ἀλλήλοις, πλήττοντες τὸν ἀέρα, καὶ οἱονεὶ τύπον τινὰ καὶ εἶδος

A hoc est, qui vere Deum colere debet, eum non oportet e cœtu Ecclesiæ egredi, neque synagogæ falsæ aut schismatum auctorem esse. Nec enim convenit. Quemadmodum autem quispiam se ipsum domum Domini constituit, ut Dei sit templum : ita et induere potest aulæ proprietatem, si modo vita, sermoneque, et divinis cogitationibus, ceu muro se ipsum præcingat, Deum adorans in semetipso : quippe sufficientem ad adorandum occasionem in ipso exsistentem, tum ex corporis structura, tum ex animæ constitutione conditor ipsius cognoscit. Jam vero etiam Dominus aulam dixit Judæorum, ubi ait : *Et alias oves habeo quæ non sunt ex hoc ovili*[56]. Ostendit autem et aliam aulam esse vere sanctam quæ oves Christi congregatura sit, eos videlicet qui ex gentibus ad salutem prædestinati B sunt : hoc est, Ecclesiam hanc, in qua veri cultores *in spiritu et veritate adorant*[57]. Nemo autem Deum in aula sancta ejus adorare potest, qui aliud quid præter Deum, Deum faciat. Deum autem faciunt alii ventrem, quorum Deus venter est[58] : alii argentum, qui avaritiæ, quæ idololatria est[59], addicti sunt. Atque quod quisque pluris omnibus æstimat, ei Dei tribuit gloriam. Talis autem non est in aula sancta, neque adorat Deum, etiamsi a sensibilibus conventibus nequaquam separatus esse videatur.

2. VERS. 3. *Vox Domini super aquas.* Ut intelligamus quid sit vox Domini, ea quæ de voce scripta sunt, ex divina Scriptura pro viribus colligere operæ pretium est. Illud igitur Domini ad Abraham C dictum in Genesi scriptum invenimus, dicentis in visione : *Noli timere, Abraham : ego protego te, merces tua multa. Et respondit Abraham : Domine, quid mihi dabis? Ego autem dimittor sine liberis*[60]. Et paulo post : *Et statim vox facta est ad eum*[61]. Et rursus in Exodo ait : *Sint parati in diem tertiam*[62]. Et : *Cum voces, et tubæ, et nubes discesserint a monte, illi ascendent in montem*[63]. Et post Decalogum : *Et omnis populus videbat vocem et lampades et vocem tubæ*[64]. Scriptum quoque est in Isaia : *Vox dicentis : Clama :* Vox itaque aeris est percussio, aut species quædam in aere impressa, ad quam formandam aerem percutere vult qui loquitur. Qui itaque carnis subsidio inter se confabulantur, percutientes aerem, et velut formam D quamdam ac speciem ei imprimentes, spiritu hunc aerem impellunt, ut ad aures ejus ad quem

[56] Joann. x, 16. [57] Joan. iv, 23. [58] Philipp. iii, 19. [59] Coloss. iii, 5. [60] Gen. xv, 1-2. [61] Ibid. 4. [62] Exod. xix, 11. [63] Ibid. 13. [64] Exod. xx, 18. [65] Isa. xl, 6.

(4-5) Deest γάρ in nostris mss. Mox illa ὥσπερ γάρ, etc., sic reddiderat interpres vetus : *Ita et aulam ejus sive atrium undique potest cingere.* Sed ne accessit quidem ad mentem auctoris. Ad verbum, *sic et aulam potest induere :* hoc est, *potest aulæ formam exhibere*, seu, *vice aulæ potest fungi, potest esse loco aulæ.*

(6) Reg. quartus, τῷ Θεῷ. Mox Regii quartus et quintus συνιέντος.

(7) Reg. quartus προσκυνήσουσιν. Editi vero et alii tres mss. προσκυνοῦσιν.

(8) Sic tres mss. At editi cum Reg. quarto εὕρομεν.

(9) Illa, καὶ ὅταν αἱ, etc., restituta fuisse ex Scripturæ verbis monet Ducæus. Nec aliter fieri potuit, cum hoc loco mendosi sint veteres tum manu exarati, tum typis impressi libri. Sic enim legitur in Regiis quarto et quinto, σάλπιγγες καὶ αἱ νεφέλαι ἀναβήσονται ἀπὸ τρῦ ορους ἐκεῖνοι, καὶ μετά.

(10) Sic quatuor nostri mss. cum editione Basil. Editio Paris., πρὸς ὃν βούλεται. Infra editio Paris., γινομένην πολλάκις. Deest πολλάκις in nostris mss. et in editione Basil.

359 dirigitur, perveniat. Vox vero Domini alterius est generis, Deo imaginationem eorum quos suam vocem audire vult commovente, atque excitante; adeo ut imaginatio isthæc cum ea quæ in somnis fit habeat cognationem. Non enim illic, externo aere percusso, perceptio eorum quæ dicuntur, per aures illabitur : sed ea, ipsa mente cogitationes excipiente, in memoria eorum qui viderunt, permanere solet. Facta est itaque vox ad Abraham, quod aures quæ Dei mandata audire possent, haberet, divina ipsa voluntate ei latenter insonante. Vox vero illa quæ ad populum fiebat, erat visibilis [66], hoc est, cognitu facilis, ac omnibus comprehensibilis. Non enim profecto colore aliquo colorata erat ac circumscripta, sic ut prolata ore vox percipi oculis posset : sed videbat populus vocem, propterea quod *lucidum est Domini præceptum, illuminans oculos* [67], exclusa a dictis obscuritate omni. Quin et ad Isaiam fiebat vox, præcipiens, *Clama;* id est, mens prophetæ ab indita sibi a Deo potentia informabatur. *Vox Domini super aquas.* Quæ vox? Super quas aquas? Dictum, ut prophetiam accipiamus. Memineris Joannis, qui cum interrogaretur a Judæis : *Quis es tu? quod responsum dabimus iis qui miserunt nos?* respondit : *Ego vox clamantis in deserto* [68]. Joannes ergo vox est Domini, angelus ante faciem Domini a Deo missus, qui Domino populum expeditum pararet [69]. Hæc igitur vox super aquas erat, in Jordane, in quo baptizabat, baptismum prædicans pœnitentiæ : nec in Jordane solo, sed et in Enon prope Salem, quod illic multum erat aquarum [70]. Vox igitur Domini super aquas, Joannes est, qui confert baptismum. Illic et Deus majestatis intonuit. Venit enim vox e cœlo, dicens : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui* [71]. Tunc etiam Dominus super aquas multas erat, cum, ut omnem legis justitiam adimpleret, ad Joannis baptismum descendere dignatus est.

3. Vers. 4. *Vox Domini in virtute.* Aufert enim infirmitates populi per pœnitentiæ baptisma, per ipsum baptizans in aqua ad pœnitentiam. Illud, *In virtute,* vox est dicens : *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum* [72]; item : *Facite fructus dignos pœnitentiæ* [73]. Aut forte vox *in virtute,* quia Domino vere forti Joannes dat testimonium, dicens : *Ego baptizo in aqua : qui autem post me venturus est, fortior me est* [74]. Hæc igitur vox virtuti testimonium dabat. *Vox Domini in magnificentia.* Nimirum cum mysteria magna de Jesu narraret

ἐπιβάλλοντες αὐτῷ, ὠθοῦσι διὰ τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ φθάνειν μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ πρὸς ὃν γίνεται· ἡ δὲ τοῦ Κυρίου φωνὴ, ἑτερογενής τίς ἐστι, φαντασιοῦντος τοῦ Θεοῦ οἷς ἀκούειν βούλεται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, ὥστε ἀναλογίαν ἔχει τὴν φαντασίαν ταύτην πρὸς τὴν ἐν τοῖς ὀνείροις γινομένην. Καὶ γὰρ ἐκεῖ, οὐχὶ τοῦ ἔξωθεν ἀέρος πληγέντος, εἰσέπεσε διὰ τῆς ἀκοῆς τῶν λεγομένων ἡ αἴσθησις, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ παραδεξαμένου τὰ νοήματα, τῇ μνήμῃ τῶν θεασαμένων πέφυκε παραμένειν. Ἐγένετο οὖν πρὸς τὸν Ἀβραὰμ φωνὴ, διόνι εἶχεν ὥτα ἀκούειν δυνάμενα τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ ἀφανὲς ἐνηχοῦντος αὐτῷ τοῦ θείου βουλήματος. Πρὸς δὲ τὸν λαὸν ἡ φωνὴ γινομένη ὁρατὴ ἦν· τουτέστιν εὔγνωστος, συνετὴ πᾶσιν. Οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ χρώματός τινος ἐχρώννυτο καὶ περιεγράφετο, ὥστε αἰσθητὴ ὀφθαλμοῖς γενέσθαι ἡ λαλουμένη φωνὴ, ἀλλ' ἐώρα ὁ λαὸς τὴν φωνήν· διότι ἡ ἐντολὴ τοῦ Κυρίου τηλαυγὴς φωτίζουσα ὀφθαλμοὺς, οὐδεμιᾶς ἀσαφείας περικειμένης τοῖς λαλουμένοις. Καὶ τῷ Ἡσαΐᾳ δὲ φωνὴ ἐγίνετο (11) προστάσσουσα· Βόησον· ἀντὶ τοῦ, τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ προφήτου ἀπὸ τῆς ἐγγινομένης αὐτῷ παρὰ Θεοῦ δυνάμεως ἐτυποῦτο. Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ποία φωνή; ἐπὶ ποίων ὑδάτων : Ὡς προφητείαν λάβωμεν τὸ ῥητόν. Μνήσθητι τοῦ Ἰωάννου, ὃς, ἐρωτηθεὶς παρὰ τῶν Ἰουδαίων, Τίς εἶ σύ τίνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς ἀποστείλασιν (12); ἡμᾶς; ἀπεκρίνατο· Ἐγὼ φωνὴ Κυρίου βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. Οὐκοῦν φωνὴ Κυρίου ὁ Ἰωάννης, ἄγγελος ἀπὸ Θεοῦ ἀπεσταλμένος πρὸ προσώπου Κυρίου, τοῦ ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον. Αὕτη οὖν ἡ φωνὴ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ἦν, ἐπὶ τῷ Ἰορδάνῃ, ἐν ᾧ ἐβαπτισε κηρύσσων τὸ τῆς μετανοίας βάπτισμα· καὶ οὐκ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ μόνῳ (13), ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Ἐνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλήμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ. Οὐκοῦν φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ὁ Ἰωάννης ἐστὶν ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος. Ἐκεῖ καὶ ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐβρόντησεν. Ἦλθε γὰρ φωνὴ ἐξ οὐρανοῦ λέγουσα· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τότε καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τῶν ὑδάτων πολλῶν, καταξιώσας καταβῆναι ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, ἵνα πληρώσῃ πᾶσαν δικαιοσύνην τὴν ἐν τῷ νόμῳ.

3. Φωνὴ Κυρίου ἐν ἰσχύϊ. Ἀφαιρεῖ γὰρ τὰς ἀσθενείας τοῦ λαοῦ διὰ τοῦ βαπτίσματος τῆς μετανοίας, δι' αὐτοῦ βαπτίζων ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν. Τὸ, Ἐν ἰσχύϊ, ἡ φωνὴ ἡ λέγουσα· Μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· καὶ, Ποιήσατε καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας. Ἢ μήποτε ἐν ἰσχύϊ ἡ φωνὴ, διότι μαρτυρεῖ τῷ ὄντι τῷ ἰσχυρῷ Κυρίῳ ὁ Ἰωάννης, λέγων· Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἰσχυρότερός μού ἐστιν. Ἡ φωνὴ οὖν αὕτη ἐμαρτύρει τῇ ἰσχύϊ. Φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπείᾳ· τὰ μεγάλα περὶ τοῦ Ἰησοῦ διαλεγομένου

[66] Exod. xx, 18. [67] Psal. xviii, 9. [68] Joan. i, 22, 23. [69] Luc. i, 17. [70] Joan. iii, 23. [71] Matth. iii, 17. [72] Matth. iii, 2. [73] Luc. iii, 8. [74] Matth. iii, 11.

(11) Ita tres mss. At editio Paris. cum Reg. quinto ἐγένετο. Mox editio Paris. cum Reg. quarto ἀντὶ τοῦ τό. Deest τύ in aliis ms.

(12) Reg. tertius πέμψασιν. Illud quod mox sequitur, λαὸν κατεσκευασμένον, sic interpretati sumus, *populum expeditum*, id est, ita effectum, ut venientem Dominum prompto animo et alacri suscipiat. Nec enim alius ejus loci videtur esse sensus. Vulgata, *plebem perfectam.*

(13) Duo mss. μόνον. Alii duo cum editis μόνῳ. Paulo post Reg. quartus ἡ φωνή.

μυστήρια τοῦ Ἰωάννου, λέγοντος· Εἶδον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡς (14) περιστερὰν καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν· καὶ πάλιν· Ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος. Ὑψηλὰ γαρ τὰ ὕδατα καὶ τοῦ μεγέθους τῆς δόξης τῆς περὶ τὸν Μονογενῆ παραστατικά. Διὸ Φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπείᾳ. Μεγαλοπρεπὲς δὲ καὶ τὸ λέγειν· Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. Καὶ πολλὰ μεγαλοπρεπῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου φαίνεται διηγούμενος ἐν τῷ λέγειν· Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Μεγαλοπρεπὲς δὲ καὶ τὸ, Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστί. Καὶ τὸ, Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθινός ἐστιν. Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. Καὶ τὸ, Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ὅσα τοιαῦτα· Οὐδὲν οὖν ταπεινὸν, οὐδὲ μικροπρεπὲς, ἀλλὰ πάντα μεγαλοφυῶς μετὰ τοῦ ἐπιβάλλοντος μεγέθους πρεπόντως ἀποδιδόμενα παρὰ τοῦ Ἰωάννου (15), περὶ τοῦ Κυρίου λελάληται. Διὰ τοῦτο· Φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπείᾳ.

A Joannes, dicens: *Vidi Spiritum sanctum sicut columbam descendentem ac manentem super eum*[75]; et iterum: *De plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia*[76]. Sublimes namquesunt aquæ istæ, et gloriæ Unigeniti magnitudinem declarant. Ideo *Vox Domini in magnificentia*. Quin etiam erat magnificum dicere: *Deum nemo vidit unquam; unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ille enarravit*[77]. Atque plura magnifice de Domino loqui deprehenditur, **360** ubi ait: *Non potest homo accipere quidquam, nisi fuerit ei datum de cælo*[78]. Magnificum quoque et illud: *Qui desursum venit, super omnes est*[79]. Et istud: *Qui accepit ejus testimonium, signavit quia Deus verax est. Quem enim misit Deus, verba Dei loquitur*[80]. Illud quoque: *Qui credit in Filium, habet vitam æternam*[81]; et reliqua ejusdem B generis. Nihil igitur humile, abjectum nihil: sed omnia magnifice cum convenienti magnitudine de Domino dicta sunt, utpote a Joanne decenter enuntiata. Idcirco *Vox Domini in magnificentia*.

4. Φωνὴ Κυρίου συντρίβοντος κέδρους. Δυνατὸν εἰπεῖν, ὅτι ἑτοιμάζων Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον, τὰς ἐπαιρομένας ἀσεβείας καὶ ὑψουμένας κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ συντρίβων καὶ καθαιρῶν, ἐποίει τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν. Ὁ γὰρ παντὰ βουνὸν καὶ πᾶν ὄρος ταπεινῶν, οὗτος ἦν ὁ συντρίβων τὰς κέδρους, καὶ ἐξομαλίζων τὴν ἐπιδημίαν τῷ Κυρίῳ, C διὰ τοῦ ἐνάγειν εἰς μετάνοιαν τὴν ὑψηλὴν καὶ ἐπηρμένην καὶ ἀταπείνωτον καρδίαν τοῦ λαοῦ. Ὅθεν διαδεχόμενος αὐτοῦ τὴν ἑτοιμασίαν, συντρίβει ὁ Κύριος, διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἐπιδημίας, τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, κέδρους τοῦ Λιβάνου τροπικῶς ὀνομαζομένας. Δεῖ γὰρ τὸν Κύριον βασιλεύειν, ἄχρις οὗ θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καὶ ταύτας τὰς κέδρους λεπτυνεῖ (16), ὡς τὸν μόσχον τὸν Λίβανον. Τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος Λίβανος; Φασὶν, ὅτι (17) κατὰ πολλὴν περιεργίαν οἱ τοῖς εἰδώλοις λατρεύοντες, διὰ τοῦ Λιβάνου μορφοῦντες μόσχων ἀπεικονίσματα, οὕτως ταῦτα κατήγγιζον ἐπὶ τοῦ πυρός. Οὕτως οὖν φησι τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις εἰς ἀφανισμὸν ἀξίως ἐξαφανίσεσθαι. Ἡ μόσχος ὁ διὰ τοῦ Λιβάνου ὑπὸ τοῦ πυρὸς συντηκόμενος κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὡς τήκεται κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, οὕτως ἀπολοῦν- D

4. Vers. 5. *Vox Domini confringentis cedros.* Potest dici, quod parans Domino populum expeditum, impietates adversus Dei cognitionem elatas ac evectas conterens, evertensque obliqua in rectam viam transmutaret. Qui namque collem omnem, et montem omnem deprimit[82], is erat, qui confringebat cedros, ac Domino adventum complanabat; cum altum, elatumque, et humilitatis impatiens cor populi deduceret ad pœnitentiam. Unde Dominus præparationi ipsius succedens, potestates adversas, cedros Libani per metaphoram vocatas adventu suo confringit. Oportet namque regnare Dominum, donec sub eos pedes ponat inimicos. Vers. 6. *Et leviabit eos quasi vitulum comminuet, tanquam vitulum Libanum.* Quid igitur est vitulus Libanus? Ferunt idolorum cultores multa solertia simulacra vitulorum ex thure effingere, eaque tum demum igni admovere. Itaque eumdem ad modum propheta dicit adversarias potestates e medio esse jure tollendas. Aut vitulus ille, qui ex thure effectus, igne liquescit, juxta id quod dictum est: *Sicut liquefit cera a facie ignis, sic peribunt peccatores*[83]. Similiterque intelligi potest, cedros et ipsum Libanum elationis

[75] Joan. I, 32 [76] ibid. 16. [77] ibid. 18. [78] Joan. III, 27. [79] ibid. 31. [80] ibid. 33, 34. [81] ibid. 36. [82] Isa. XL, 4. [83] Psal. LXVII, 3.

(14) Reg. quartus ὡσεί.

(15) Illud, παρὰ τοῦ Ἰωάννου, deest in Reg. quarto. Paulo post idem codex ἑτοιμάζων Θεῷ. Subinde editio Paris. cum duobus mss. καθαίρων, male. Editio Basil. et Reg. quartus καθαιρῶν, bene.

(16) Ita Reg. quartus. Editio vero Paris. λεπτύνειν. Colb. septimus λεπτύνει.

(17) Sic editi: Τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος; Λίβανος, φασὶν, ὃν etc., quibus in verbis cum insit vitium, eum locum viri doctissimi Combefisius et Ducæus emendare voluerunt, docte quidem uterque, sed diverse. Ait igitur Ducæus, fortasse legendum esse, Τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος τί ὁ Λίβανος; *Quid ergo est vitulus? quid Libanus?* vel certe, Τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος τοῦ Λιβάνου; *Quid ergo est vitulus Libani?* Combefisius vero aliter emendare aggreditur; putatque legendum, Τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος Λίβανος; Φασὶν ὅτι, etc. *Quid igitur vitulus Libanus? Aiunt idolorum cultores*, etc. Nec dubium quin hoc suo invento multum delectatus sit, cum confidenter addat: *Sic legit, scripsitque Basilius.* Quo quidem modo auctor ejus opusculi scripserit, non dicam (nec vero tanti nobis videtur scire): quia tamen conjectura Combefisii nihil melius occurrit, eam amplectendam duximus. Nec illud omittendum, legi in Reg. tertio et Colb. sexto Φασὶν ὁ κατά etc., quod quin mendosum sit dubitari non potest.

cedrorum auctorem comminui. Comminutus aliquando est vitulus ille in Exodo, qui factus fuerat per Aaronem ; cum videlicet populus a Deo deficiens, et in idololatriam delapsus, eum effinxit : quem correptum Moyses minutatim contrivit, et in aquam conjecit [84]. Itaque ad hunc modum Dominus totum Libanum, id est, primam malitiæ originem comminuet, sicut vitulus ille a Moyse comminutus est. *Et comminuet eas tanquam vitulum Libanum.*

5. *Et dilectus quemadmodum filius unicornium.* Post sublatas adversarias potestates tunc amor erga Dominum elucesceet, ac ipsius fortitudo, nemine adversariorum eam obscurante, manifesta fiet. Propterea post illam imminutionem ait : *Dilectus erit sicut filius unicornium.* Unicornis autem animal est imperiosum, homini non subditum, quod vim habet indomitam, quod in solitudinibus semper commorans, in uno cornu fiduciam reponit. Quapropter insuperabilis **361** Domini natura unicorni comparata est, tum quod omnibus dominatur, tum quod unum habet sui ipsius principium, Patrem. Etenim *Caput Christi, Deus* [85]. Vers. 7. *Vox Domini intercidentis flammas ignis.* Peccatum, quod instar ignis Israel depascebat, Joannes intercidebat, dicens : *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum* [86]. Flammam igitur cupiditatum, ex peccato animabus accedentem, annuntiatis Judæis ignis æterni pœnis, intercidebat, cum judicii referret vehementiam, dicens : *Ventilabrum in manu* Domini, *et aream mundabit : et triticum quidem in horreis deponet, paleas vero igni qui exstingui non potest, comburet* [87]. Illam ergo flammam intercidebat, quod horrenda populo ob oculos posuerit.

6. Vers. 8 *Et commovebit Dominus desertum Cades.* Baptizabat enim Joannes in deserto. Desertum igitur illud commovit per populorum undique accurrentium adventum. Quod desertum, propter eorum qui veniebant pœnitentiam, sanctum appellatum est. Cades enim, si interpreteris, *sanctum* dicitur. Hæc vox præparat cervos (Vers. 9), animas videlicet sanctas, quæ exquirunt sublimia, absumuntque serpentes, et in altis montibus commorantur. Hæ autem fuerint animæ magnificæ, quæ ad cœlestis conversationis fastigium ab imis ascendunt, utpote leves et elatæ : quibus cum adversariis potestatibus, quemadmodum cervis cum serpentibus, bellum est. Sed *Et revelat condensa* ut

A ται (18) οἱ ἁμαρτωλοι. Καὶ οὕτως δὲ δυνατὸν νοῆσαι λεπτύνεσθαι τὰς κέδρους καὶ αὐτὸν τὸν Λίβανον τὸν ἀρχηγὸν τῆς τῶν κέδρων ἐπάρσεως. Ἐλεπτύνθη ποτὲ ὁ μόσχος ἐπὶ τῆς ἐξόδου διὰ τοῦ Ἀαρὼν, ὅτε (19) ἀποστατήσας τοῦ Θεοῦ καὶ εἰς εἰδωλολατρείαν ἐκτραπεὶς ἀνέπλασεν ὁ λαός· ὃν λαβὼν Μωϋσῆς, κατήλεσεν (20) εἰς λεπτὰ, καὶ ἔβαλεν εἰς τὸ ὕδωρ. Οὕτως οὖν λεπτυνεῖ ὅλον τὸν Λίβανον, τουτέστι τὴν πρώτην τῆς κακίας ἀρχὴν, ὁ Κύριος, ὡς ἐλεπτύνθη ὁ μόσχος ἐκεῖνος ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως. Καὶ λεπτυνεῖ αὐτὰς ὡς τὸν μόχον τὸν Λίβανον.

5. Καὶ δὴ γαπημένος ὡς υἱὸς μονοκερώτων. Μετὰ τὸ τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις ἀναιρεθῆναι, τότε ἀναφανήσεται ἡ πρὸς Κύριον ἀγάπη, καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ φανερὰ γενήσεται, οὐδενὸς ἐπισκοτοῦντος τῶν ἐναντίων. Διό φησι μετὰ τὸ λεπτυνθῆναι. Ὁ ἠγαπημένος ἔσται ὡς υἱὸς μονοκερώτων. Μενόκερως δὲ ζωον ἀρχικὸν, ἀνυπόταχτον ἀνθρώπῳ, τὴν ἰσχὺν ἀκαταμάχητον, ἐρημίαις ἀεὶ διαιτώμενον, ἑνὶ κερατίῳ πεποιθός. Διὰ τοῦτο ἡ ἀκαταγώνιστος τοῦ Κυρίου φύσις μονοκέρῳ (21) παρεικάσθη, διά τε τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν, καὶ διὰ τὸ μίαν ἔχειν ἑαυτοῦ ἀρχὴν τὸν Πατέρα· Κεφαλὴ γὰρ Χριστοῦ ὁ Θεός. Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός. Τὴν ἁμαρτίαν, ὡς πῦρ ἐπινεμομένην τὸν Ἰσραὴλ, ὁ Ἰωάννης διέκοπτε, λέγων· Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Τὴν οὖν φλόγα τῶν παθῶν, τὴν ἐξ ἁμαρτίας ἐγγινομένην ταῖς ψυχαῖς, διέκοπτε, διηγούμενος τὰ περὶ τοῦ αἰωνίου πυρὸς τοῖς Ἰουδαίοις, ἐν τῷ λέγειν τὰ τῆς κρίσεως σφοδρὰ, ὅτι Τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Κυρίου, καὶ διακάθαριεῖ τὴν ἅλωνα· καὶ τὸν μὲν σῖτον ἀποθήσεται (22) εἰς τὰς ἀποθήκας, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ. Ἐκείνην οὖν τὴν φλόγα διέκοπτε τῷ ὑπ' ὄψιν ἄγειν τὰ φοβερὰ τῷ λαῷ.

6. Καὶ συσσείσει Κύριος τὴν ἔρημον Κάδης. Ἦν γὰρ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ. Τὴν ἔρημον οὖν ἐκείνην συνέσεισε τῇ ἐπιδημίᾳ τῶν παντοχόθεν λαῶν· ἥτις, διὰ τὸ μετανοεῖν τοὺς ἐρχομένους, ἔρημος ἁγία προσηγόρευτο. Κάδης γὰρ ἑρμηνεύεται ἡ ἁγία. Αὕτη ἡ φωνὴ καταρτίζει καὶ ἐλάφους, τὰς ἁγίας ψυχὰς, τὰς τὰ ὑψηλὰ ζητούσας, τὰς τῶν ὄφεων δαπανητικὰς, τὰς ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν ὀρέων τὴν διατριβὴν ποιουμένας. Αὗται δ' ἂν εἶεν ψυχαὶ μεγαλοφυεῖς, ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς κατ' οὐρανὸν πολιτείας ἐκ τῶν ταπεινῶν ἀνατρέχουσαι, κοῦφαι καὶ διηρμέναι· πόλεμον ἔχουσαι πρὸς τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, ὡς πρὸς τοὺς ὄφεις αἱ ἔλαφοι. Ἀλλὰ Καὶ ἀποκαλύπτει (23) δρυμοὺς, ἵνα οἱ ὄφεις φανεροὶ

[84] Exod. xxxiii, 4 seqq. [85] I Cor xi, 3. [86] Matth. iii, 2. [87] ibid. iii, 12.

(18) Reg. quartus απώλλυντο. Nec ita multo post editio Paris. ὃν ἀποστήσαντας. Editio vero Basil. et nostri quatuor mss. ὅτε ἀποστήσαντας.

(19) Ὅτε. Forte ὃν. Edit.

(20) Mss. tres κατείλησεν, male. Editi κατήλεσεν, a verbo κατηλεῖν (imo καταλεῖν. Edit.), *molo, molu contero.*

(21) Reg. quartus μονοκέρωτι, sed ita, ut τι superadditum si secundis curis, eadem tamen manu. Haud longe nostri quatuor mss. τῷ Ἰσραήλ. Editi τὸν Ἰσραήλ.

(22) Sic Reg. tertius. Alii tres mss. cum editis ἀποτίθεται. Aliquando post editio Paris. τὸ ὑπ' ὄψιν. Editio Basili. et nostri quatuor mss. τὸ ὑπ' ὄψιν.

(23) Editi et tres mss. ἀποκαλύπτει. Reg. quartus una cum LXX ἀποκαλύψει. Mox editio Paris. ὑπὸ συσκιασμοῦ. Editio Basil. æque ac nostri mss. ὑπὸ τοῦ συσ.

γένωνται, οἱ ὑπὸ τοῦ συσκιασμοῦ τῶν δρυμῶν καλυπτόμενοι, πρὸς τὸ ἀπονώτερον αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἐλάφων καταναλίσκεσθαι. Τάχα οὖν ὁ ἐλέγχων τὰς ἐν τῷ κρυπτῷ κακίας, ἀποκαλύπτει δρυμούς· τουτέστιν, εἰς ἐμφανὲς ἄγει τὰς ἐμφωλευούσας τῇ ὑλικῇ φύσει ἁμαρτίας ὄφεις λεγομένας διὰ τὸ ποικίλον τῆς ἡδονῆς. Ἀποκαλύψει δὲ ἐν ἡμέρᾳ, ὅτε ἀποκαλύψει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν αὐτῶν. Τάχα δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης, φωνὴ ὢν τοῦ Κυρίου, ἐν αἰνίγματι (24) τῷ Ἰσραὴλ διελέγετο, ὅτι Ἤδη ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. Πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. Ἀπεκάλυπτε τοὺς δρυμοὺς, τουτέστι τῶν καρπῶν τὸ ἄχρηστον ἐφανέρου· ἄκαρπος γὰρ ὕλη ὁ δρυμός. Οὗ τὸ βλαβερὸν ἐπιδεικνύων αὐτοῖς, εἰς τὴν ἐπιβάλλουσαν καρποφορίαν προσεκαλεῖτο, λέγων· Ποιήσατε τοὺς καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας. Ἐξ ὧν πάντων ἓν ἐστιν ἀποτέλεσμα, τὸ οἰκοδομηθῆναι τὸν ναὸν Κυρίου, ἵνα πᾶς ὁ γενόμενος δύναται ἀληθῶς ἐνεγκεῖν τῷ Κυρίῳ δόξαν.

A serpentes suo condensarum silvarum umbraculo delitescentes delegantur, ut minore negotio a cervis absumantur. Fortasse igitur, qui abscondita vitia arguit, is revelat condensa : hoc est, latitantia in materiali natura peccata in apertum profert : quæ ob voluptatis varietatem serpentes dicuntur. Revelabit autem in illa die, cum revelabit abscondita tenebrarum et consilia cordium ipsorum [88] Fortassis autem et Joannes, cum Domini esset vox, in ænigmate Israel sic alloquebatur : *Jam securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, et in ignem conficitur*[89]. Revelabat condensa, id est, fructuum inutilitatem palam faciebat. Nam condensa silva, materia infructuosa est. Cujus eis detrimentum cum ostenderet, ad congruam fecunditatem illos provocabat, dicens : *Facite fructus dignos pœnitentiæ* [90]. Quæ omnia unum efficiunt, nempe,ut templum Domini ædificetur : in quo quisquis constitutus fuerit, gloriam Domino vere afferre potest.

7. Ἀλλὰ καὶ ὁ Κύριος τὸν κατακλυσμὸν κατοικιεῖ. Διὰ γὰρ τοῦ βαπτίσματος ἡ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἡγιασμένων τοῦ Κυρίου κατοίκησις. Τὴν οὖν ἀπολουομένην τὴν ἁμαρτίαν ψυχὴν, ταύτην κατοικεῖ ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο λέγεται τὸν κατακλυσμὸν κατοικεῖν (25). Ὅτι γὰρ τὴν ἐκ τοῦ βαπτίσματος ἄφεσιν κατακλυσμὸν προσηγόρευσε, καὶ ἐκ τοῦ τριακοστοῦ πρώτου ψαλμοῦ μεμαθήκαμεν, ἐν τῷ εἰπεῖν· Πλὴν ἐν κατακλυσμῷ ὑδάτων πολλῶν πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐγγιοῦσιν. Αἱ γὰρ ἁμαρτίαι τῶν ἁμαρτωλῶν, ἐν τῇ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπολυτρώσει, ὡς προσεγγίζειν οὐκέτι συγχωρηθήσονται. Καὶ καθιεῖται Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὑπάρξει ἡμῖν γνωρίσαι τὴν ἐπὶ πάντων ἀρχὴν τοῦ Δεσπότου, τοῦ διδόντος ἰσχὺν τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἵνα νικήσαντες τὸν πονηρὸν, τὴν εὐλογίαν γωρήσωμεν τὴν διδομενην (26) ὑπὸ Κυρίου ἐν εἰρήνῃ τοῖς ἀξίοις αὐτοῦ· ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

7. Sed et *Dominus diluvium inhabitaret faciet* : Nam per baptismum in animabus sanctificatorum habitatio fit Domini.Animam igitur a peccato ablutam habitat Deus. Quapropter dicitur inhabitare diluvium. Quod enim veniam per baptismum obtentam diluvium vocaverit, etiam ex tricesimo primo psalmo didicimus, dum dicit : *Veruntamen in diluvio aquarum multarum ad eum* 262 *non appropinquabunt.* Nam in ea redemptione quæ per baptismum fit, peccatorum peccata appropinquare non amplius poterunt. *Et sedebit Dominus rex in æternum.* Præter hæc omnia id concedetur nobis, ut Domini in omnes principatum agnoscamus : qui dat populo suo robur; ut devicto maligno, benedictionem accipiamus, quæ datur a Domino in pace, his qui ipso digni sunt. Ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen.

ΕΙΣ ΑΖ' ΨΑΛΜΟΝ.

Διδασκαλία ἐξομολογήτεως.

Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ εἰς ἀνάμνησιν (27).

1. Οἱ τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς λόγοι στήσονται ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐλέγξω γὰρ, φησὶ, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἁμαρτίας σου (28). Οὕτω καὶ πρόσχωμεν νηφόντως τοῖς λεγομένοις κατὰ τὴν Γραφὴν, καὶ εἰς ἔργον προάγειν τὰς ἐν-

IN PSALMUM XXXVII.

Doctrina confessionis.

Psalmus Davidi in recordationem

1. Verba Scripturæ divinitus inspiratæ pro tribunali Christi sistentur.*Arguam* enim, inquit, *et statuam contra faciem tuam peccata tua* [91]. Itaque iis quæ a Scriptura dicuntur, diligenter attendamus, conemurque ac studeamus Domini præcepta perfi-

[88] I Cor. IV, 5. [89] Matth. III, 10. [90] ibid. 8. [91] Psal. XLIX. 21.

(24) Editi cum Reg. quarto ἐν ἑνὶ αἰνίγματι. Alii tres mss. ἐν ἑνὶ πράγματι. Infra Reg. quartus ἀνένεγκεῖν τῷ.

(25) Legit Combefisius, κατοικιεῖ, ubi et in editis et in nostris quatuor mss.legitur κατοικεῖν. Melius quidem Combefisius : sed si scriptor ita loqui voluit, ejus verba mutare aut emendare, nostrum non est.

(26) Reg. tertius διδομένην ἡμῖν. Haud procul tres mss. cum editione Basil. ut in textu.Editio Paris.ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς, etc.

(27) Editio Paris. post inscriptionem psalmi præfert illa,Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου· sed hæc verba non reperiuntur neque in nostris septem mss. neque in editione Basil.

(28) Illa, τὰς ἁμαρτίας σου, desunt in LXX et in Vulgata. Sed ea in aliquot exemplaribus Græcis et apud Theodoretum inveniri monet Nobilius. Nec ita multo post Reg. tertius ἐντολὰς τοῦ Κυρίου σπουδάσωμεν. Rectius quidem : sed refragantur et editi et alii mss.

cere, quia qua hora aut die Dominus noster venturus sit, ignoramus [92]. VERS. 2. *Damine, ne in furore tuos arguas me, neque in ira tua corripias me.* His verbis ac syllabis etiam sextus psalmus perinde ac illo inchoatur ; quin et reliqua sexti psalmi, iis quæ in hoc præsenti psalmo continentur, affinia sunt : siquidem in sexta dicebat sua ipsius ossa esse humiliata, atque in suo gemitu animam laborasse ; adjiciebat insuper, dicens : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meam rigabo,* et quæ his conjuncta sunt. Quæ autem et in præsenti psalmo habentur, illis consimilia sunt ; quippe dixit : *Non est sanitas in carne mea, et non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum : quoniam iniquitates mæ supergressæ sunt caput meum,* et quæ his subjunguntur per totum psalmum, in quibus suam deflet miseriam. Hac enim locutione ipse etiam usus est dicens : *Miser factus sum, et curvatus sam usque in finem valde, tota die contristatus ingrediebar.* Cæterum in-sexto inscriptio habet. *In finem, in hymnis pro octava psalmus Davidi* : in præsenti vero nihil horum, sed solum dictum est : *Psalmus Davidi in recordationem.* Id porro addimentati. *In recordationem,* ad sexti psalmi inscriptionem remittere nos videtur : adeo ut quæ jam in manibus sunt, *In finem, in hymnis pro octava* dicta sint præsentia. Illud enim. *In recordationem,* isthæc omnia indicat. Verum quia cum sextum psalmum explanaremus, quæ inscriptionem spectabant explicavimus, nos etiam in præsenti ad illorum recordationem revertamur. Videtur autem mihi David, cum in diversis 363 multisque psalmis abs se perpetratum facinus confessus esset, hunc psalmum proprie in recordationem seposuisse: ita ut eum semper in ore ferret, eo usus loco delinimenti ad medelam animæ suæ. Supplicationem itaque Deo emittit, qua iram peccantibus omnibus impendentem avertit, et vocibus eximiæ confessionis bonum Dominum propitium sibi facit. Cum vero ait : *Domine, ne in furore tuo arguas me* : non reprehensionem detrectat, sed eam, quæ cum furore conjuncta sit. Et dum dicit : *Neque in ira tua corripias me,* correptionem nequaquam fugit, sed rogat ut citra iram corripiatur : ac si quis medico per adustionem, per ferrum, per acerba remedia levamen ad quem-

[92] Matth. XXIV, 42.

τολὰς τοῦ Κυρίου σπουδάσαι ἐπειχθῶμεν, ὅτι οὐκ οἴδαμεν, ποίᾳ ὥρᾳ ἢ ἡμέρᾳ ὁ Κύριος ἡμῶν ἔρχεται· Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με. Τούτοις τοῖς ῥήμασι καὶ ταῖς συλλαβαῖς καὶ ὁ ἕκτος ψαλμὸς τούτῳ παραπλησίως ἄρχεται, καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ἕκτου τοῖς ἐν τῷ προκειμένῳ φερομένοις συγγενῆ τυγχάνει· τεταπεινῶσθαι γὰρ αὐτοῦ τὰ ὀστᾶ καὶ τὴν ψυχὴν κεκοπιακέναι ἐν τῷ στεναγμῷ αὐτοῦ, ἔφασκεν ἐν τῷ ἕκτῳ, καὶ προστίθει (29) λέγων· Λούσω καθ' ἑκάστην νύκτα τὴν κλίνην μου, ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνήν μου βρέξω, καὶ τὰ τούτοις συνημμένα. Παραπλήσια δ' ἂν εἴη ἐκείνοις καὶ τὰ ἐν τῷ προκειμένῳ, δι' ὧν εἴρηται· Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου (30), καὶ οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου· ὅτι αἱ ἀνομίαι μου ὑπερῆραν τὴν κεφαλήν μου, καὶ τὰ τούτοις δι' ὅλου τοῦ ψαλμοῦ ἐπαγόμενα. ἐν οἷς ἀποκλαίεται τὴν ἑαυτοῦ ταλαιπωρίαν. Ταύτῃ γὰρ καὶ αὐτὸς τῇ λέξει κέχρηται, εἰπών· Ἐταλαιπώρησα καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους σφόδρα (31)· ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην. Ἀλλ' ἐν τῷ ἕκτῳ ἡ προγραφὴ εἶχεν· Εἰς τὸ τέλος ἐν ὕμνοις ὑπὲρ τῆς ὀγδόης ψαλμὸς τῷ Δαβίδ· ἐν δὲ τῷ παρόντι τούτων μὲν οὐδὲν, μόνον δέ· Ὁ ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ εἰς ἀνάμνησιν λέλεκται. Ἡ γε μὴν προσθήκη, εἰς ἀνάμνησιν, ἔοικεν ἀναπέμπειν (32) ἡμᾶς τῆς ἐν τῷ ἕκτῳ προγραφῆς· ὥστε εἶναι (33) τὰ παρόντα· Εἰς τέλος, καὶ ἐν ὕμνοις ὑπὲρ τῆς ὀγδόης. Πάντων γὰρ ἂν εἴη τούτων παραστατικὸν τὸ, Εἰς ἀνάμνησιν. Ἀλλ' ἐπεὶ διεξιόντες τὰ ἐν τῷ ἕκτῳ ὑποπεσόντα, εἰς τὴν προγραφὴν εἰρήκαμεν, εἰς τὴν ἐκείνων ἀνάμνησιν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέλθωμεν (34). Δοκεῖ δέ μοι (35) ὁ Δαβὶδ ἐν διαφόροις καὶ πολλοῖς περὶ τοῦ πραχθέντος αὐτῷ πλημμελήματος ἐξομολογησάμενος, ἰδίως τὸν παρόντα ψαλμὸν ἀφωρικέναι εἰς ἀνάμνησιν, ὡς ἀεὶ καὶ διαπαντὸς φέρειν αὐτὸν ἀνὰ στόμα· κεχρῆσθαι δὲ αὐτῷ ἀντ' ἐπῳδῆς, καὶ θεραπείᾳ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς. Ἱκετηρίαν γοῦν ἀναπέμπει τῷ Θεῷ, δι' ἧς ἀποστρέφει μὲν τὴν ὀργὴν τὴν πᾶσι τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπηρτημένην, ἱλάσκεται δὲ τὸν ἀγαθὸν Κύριον ταῖς μεθ' ὑπερβαλλούσης ἐξομολογήσεως φωναῖς. Λέγων δὲ (36), Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, οὐ τὸν ἔλεγχον παραιτεῖται, ἀλλὰ τὸν μετὰ θυμοῦ· καὶ τὸ, Μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με, οὐ φεύγει· τὸ παιδευθῆναι, δίχα

(29) Προστίθει. Forte προσετίθει. EDIT.

(30) Colb. sextus addit, ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου.

(31) Sic editio Paris. et Reg. sextus et Colb. itidem sextus. Illud, σφόδρα, deest in aliis quatuor mss. et in editione Basil.

(32) Ita quinque mss. At editi εἰς ἀνάμνησιν ἀναπέμπει.

(33) Ita quinque mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. εἶναι καί. Mox octo mss cum editione Basil. παραστατικὸν τὸ, εἰς τέλος. Editio vero Paris, παραστατικὸν τὸ, εἰς ἀνάμνησιν. Mox Reg. quintus παραγραφὴν εἰρήκαμεν.

(34) Editi, ἀνέλθωμεν. Octo vero mss., εἰς ἀνάμνησιν δοκεῖ· in quibus aliquid deesse nemo non videt. Apud Eusebium vero, e cujus commentariis hæc sumpta sunt, integre et incorrupte ita legitur εἰς τὴν ἐκείνων ἀνάμνησιν καὶ ἡμεῖς ἀναπέμψομεν τὸν ἐντυγχάνοντα. *Nos quoque in recordationem eorum lectorem remittemus.*

(35) Ita mss. At editio nostra Paris. ex operarum intelligentia, μή. Ibidem septem mss., ἐν διαφόροις, ἐν πολλοῖς. Editi. διαφόροις καὶ πολλοῖς. Apud Eusebium vero, διαφόρως ἐν πολλοῖς, optime. Rursus hoc ipso loco Colb. septimus cum Eusebio, πολλοῖς περὶ τοῦ πραχθέντος, recte. Editi et alii mss., πολλοῖς περιπραχθέντος, male. Quem errorem hinc ortum esse patet, quod librarii, omisso semel articulo, vocem περὶ cum voce πραχθέντος conjungere coacti sint.

(36) Sic quatuor mss. cum editione Basil. et cum Eusebio. Deest δέ in editione Paris.

δὲ ὀργῆς τῆς παιδείας τυχεῖν ἀξιοῖ· ὡς εἰ καὶ ἰατρῷ τις, τὰ διὰ καυτῆρος καὶ σιδήρου καὶ πικρῶν ἀντιδότων προσφέροντι βοηθήματα ἐπὶ θεραπείᾳ πάθους ὑποκειμένου, λέγοι· Μὴ διὰ πυρός με θεραπεύσῃς, μηδὲ διὰ σιδήρου καὶ τομῶν, διὰ δὲ ἡπίων καὶ πραοτέρων φαρμάκων· ὁ γὰρ τοιοῦτος οὐ τὴν θεραπείαν ἀρνεῖται, ἀλλὰ τὸ ἐπίπονον τῶν βοηθημάτων. Πολλάκις δὲ εἴρηται, ὡς ὀργὴ καὶ θυμὸς τοῦ Θεοῦ λεγόμενα (37) ἐν ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς, οὐ πάθη σημαίνει· παντὸς γὰρ πάθους ἀλλότριον τὸ θεῖον· κατὰ μεταφορὰν δὲ τὰ τοιαῦτα εἴωθεν ὀνομάζειν ὁ τῆς Γραφῆς λόγος, ὡς καὶ ὀφθαλμοὺς Θεοῦ, καὶ ὦτα, καὶ χεῖρας, καὶ δακτύλους, καὶ πόδας, καὶ τὰ λοιπὰ μέλη· ἅπερ ὡς πρὸς ἀνθρώπους χρησίμως οἰκονομεῖται, συγκατιὼν τῇ τῶν ἀκροωμένων ποιότητι (38). Οὕτως οὖν καὶ τὰς ἐπαγομένας τιμωρίας τοῖς ἁμαρτάνουσι κατὰ Θεοῦ κρίσιν, σκυθρωπὰς οὔσας καὶ ἀλγεινὰς τοῖς πάσχουσιν, ὡσανεὶ ἐξ ὀργῆς καὶ θυμοῦ ἐπαγομένας ὑποτυποῦται. Τοῦτο δὲ διδάσκει καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, λέγων· Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ὡς εἴ τις καὶ τὰς ἐκ τοῦ νόμου τῷ ἀνδροφόνῳ ἐπηρτημένας κυλάσεις, ὀργὴν καὶ θυμὸν ὀνομάζοι, οὐκ ἀληθῶς τοῦ νόμου θυμουμένου καὶ ὀργιζομένου, τοῦ δὲ κολαζομένου ἀργὴν τοῦ νόμου τὴν τιμωρίαν ὑπειληφότος. Ἤδη δὲ καὶ οἱ τὰς κολάσεις διακονοῦντες κατὰ τῶν ἀσεβῶν πονηροὶ δαίμονες, αἵ τε (39) ὑπηρετικαὶ δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, αἱ τοιαῦται καὶ ὀργὴ καὶ θυμὸς ὠνομάσθησαν. Οὕτω γοῦν εἴρηται ἐν τῷ περὶ τῆς δεκαπλήγου (40) τῆς κατ' Αἰγυπτίων ἐπαχθείσης λόγῳ τὸ, Ἀπέστειλεν ἐπ' αὐτοὺς ὀργὴν καὶ θυμὸν, ἀποστολὴν δι' ἀγγέλων πονηρῶν. Οὕτως δεξιὰ λέλεκται τοῦ Θεοῦ, τὰ διὰ τῶν δεξιῶν καὶ ἀγαθῶν δυνάμεων τοῖς ἀξίοις χορηγούμενα. Ἱκετεύει τοίνυν ὁ Δαβὶδ μὴ διὰ πονηρῶν δυνάμεων ἐλεγχθῆναι, μηδὲ δι' ἀποστολῆς ἀγγέλων πονηρῶν παιδευθῆναι, διὰ λόγων δὲ σωτηρίων καὶ μαθημάτων ὠφελίμων. Καὶ ἄλλως δὲ ἀντιβολεῖ μὴ τηρηθῆναι εἰς ἡμέραν ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ· ἤδη δὲ ἐντεῦθεν καὶ κατὰ τὸν παρόντα βίον, πρὸ τῆς τελευτῆς, ἀπολήψεσθαι τὰ ἁμαρτήματα. Καὶ ἔτυχέ γε τοῦ σκοποῦ· φαίνεται γοῦν δίκην δεδωκὼς, δι' ὧν ἔπαθε, πρὸ τῆς τελευτῆς. Καὶ ἄλλως δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐτιμωρεῖτο παντοίαις ὑποβάλλων κολάσεσιν ἐν τοῖς τῆς ἐξομολογήσεως τρόποις.

piam morbum curandum offerenti dicat: Ne mihi ignem, ne ferrum, ne sectiones ad medelam admoveas, sed dulcia mitioraque remedia. Talis enim non medelam abnuit, sed curationis acerbitatem. Sæpe autem diximus, iram et furorem Dei in divinitus traditis Scripturis non animi motus significare; nam ab omni perturbatione alienum numen est; sed per translationem hæc solent in Scriptura nominari, quemadmodum oculi Dei, aures, manus, digiti, pedes et reliqua membra: quæ ipse hominibus utiliter dispensat, auditorum qualitati se attemperans. Sic igitur etiam inflictas ex Dei judicio peccantibus pœnas, quæ sane molestæ acerbæque patientibus sunt, quasi ex ira et furore invectas adumbrat. Hoc autem et sacer Apostolus docet, dicens: *Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus* [93]. Ac si quis pœnas quæ ex lege impendent homicidæ, iram ac furorem appellet, non quod revera lex ira et furore corripiatur, sed quod qui punitur, legis supplicium iram esse putet. Jam vero maligni quoque dæmones qui suppliciorum impiis illatorum ministri sunt, ac virtutes Dei administræ, ira et furor vocantur. Ubi itidem sermo habetur de decem plagis contra Ægyptios immissis, dictum est similiter: *Misit in eos irum et furorem, immissionem per angelos malos* [94]. Sic dextera Dei dicta sunt ea, quæ per dexteras et bonas potestates dignis subministrantur. Supplicat igitur David ne a malignis potestatibus coarguatur, neve immissione angelorum malorum corripiatur: sed salutaribus verbis utilibusque disciplinis. Atque rursus rogat ne servetur ad diem iræ, revelationisque, et justi judicii Dei, sed jam hic in præsenti vita et ante mortem peccata eluat. Et sane voti fuit compos. Nam pœnas dedisse palam est; per ea quæ passus est, ante obitum. Quin et ipse de se 364 pœnas sumpsit, dum se per confessionis modos suppliciis variis subjecit.

2. Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι, καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου. Οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου. Ὁ μὲν μέγας ἀθλητὴς Ἰὼβ, παντοίους ὑπομείνας πειρασμοὺς, οὐκ ἠγνόει πόθεν αὐτῷ τοῦτο ἐγένετο· διὸ ἔλεγε· Βέλη γὰρ Κυρίου

2. VERS. 3, 4. *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam. Non est sanitas in carne mea a facie iræ tuæ. Non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum.* Sane magnus ille athleta Job tentationes omnis generis perpessus, non ignorabat undenam hoc sibi eveniret. Quapropter dicebat: *Sagittæ enim Domini in cor-*

[93] Rom. II, 5. 6. [94] Psal. LXXVII, 49.

(37) Sex mss., λεγόμενον. Editi cum Eusebio ut in textu.

(38) Sic editi. Apud Eusebium vero νηπιότητι, *simplicitati*, et ita legendum esse arbitramur.

(39) Legitur in quatuor mss. αἱ δέ. Ibidem duo mss., τοιαῦται δέ.

(40) Editio Paris., τοῦ δεκαλόγου, male. Editio Basil. et quatuor mss., τῆς δεκαλόγου, non melius, nisi quod id ad veram Scripturam magis accedat. Eusebius denique, τῆς δεκαπλήγου, bene et emendate: quam lectionem ut certam in textum inserere non dubitavimus.

pore meo sunt, quarum ira meum ebibit sanguinem [96]. David autem non in corpore velut Job percussus, sed in ipsa anima vulnere letali confossus, non ait quemadmodum Job, *Sagittæ enim Domini in corpore meo sunt;* sed, *Quoniam sagtitæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam.* Job vero manum Domini memorat, his verbis: *Manus enim Domini est quæ tetigit me* [96]. Dicit etiam Domino diabolus: *Mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet* [97]. Et rursum: *Mitte manum tuam, et tange carnes ejus et ossa ejus* [98]. Verum alia quædam manus erat, et aliæ sagittæ quæ ipsius carnem ac bona corporea attingebant: hic autem, quia David anima ægrotabat, se telis aliis confossum, et manu alia attactum significat. Porro sagittæ hic memoratæ mihi videntur esse spirituales, imo vero ipsa Dei verba, quæ pungebant, al vulnerabant ipsius animam, et de conscientia ipsa sumebant supplicium, eamque castigabant. Vir enim hic tantus cum esset, totque a Deo bona consecutus, tamen turpe factum patravit. Fortasse autem etiam ipsum diabolum, et ignita illius maligni tela, affectum excitantia et amatoria, quæ ipsum ad concupiscentiam uxoris Uriæ incenderunt, significat: de quibus hæc monita dat Apostolus: *Accipite armaturam Dei, ut possitis ignea omnia maligni tela exstinguere* [99]. Quoniam enim inermis inventus David, ignitis maligni telis non resistebat, jure in anima sauciatus, concupiscentia correptus est. Quemadmodum autem Job diaboli sagittas, immissa videlicet corpori suo ulcera, quia permissu Dei acciderant, sagittas Domini vocavit, dicens: *Nam sagittæ Domini in corpore meo sunt, quarum furor ebibit meum sanguinem* [1]: ita verisimile est ideo Davidem hic sagittas Domini nominasse, quia ex Domini concessu inimicus eum oppugnabat, ut edisceret non dicere: *Non movebor in æternum.* Quia enim Dei gratia fultus, magna aliquando de se senserat, ita ut arroganter diceret: *Ego autem dixi in abundantia mea: Non movebor in æternum* [2]; ideo jure tentatori traditus est, qui animam ejus adortus, majus ei quam Jabo damnum intulit. Sermones autem quibus ad memoriam revocatur justum Dei judicium, et quibus ira peccantibus impendens edocetur, sagittis sunt auctiores: quippe pungunt conscientiam, sauciantque ipsam, et stimulant. **365** Sane sic dixeris Davidem sacris hisce ac divinis sagittis confessum, reprehensionem ex furore adhibitam, et castigationem ex ira Dei illa-

A ἓν τῷ σώμτί μού ἐστιν, ὧν ὁ θυμὸς αὐτῶν ἐκπίνει μου τὸ αἷμα. Ὁ δὲ Δαβὶδ, οὐ τὸ σῶμα πληγεὶς ὁμοίως τῷ Ἰὼβ, αὐτὴν δὲ τὴν ψυχὴν καιρίαν τρωθεὶς, οὐχ ὁμοίως τῷ Ἰὼβ φάσκει· Βέλη γὰρ Κυρίου ἐν τῷ σώματί μού εἰσιν (41)· ἀλλ', Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι, καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ Ἰὼβ μνημονεύει τῆς χειρὸς Κυρίου, λέγων· Χεὶρ Κυρίου ἐστὶν ἡ ἁψαμένη μου. Καὶ ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ λέγων, Ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι πάντων ὧν ἔχει, ἔφασκε (42). Καὶ πάλιν· Ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι τῶν σαρκῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἑτέρα τις ἦν χεὶρ, καὶ ἕτερα βέλη τῶν σαρκῶν αὐτοῦ καθικνούμενα καὶ τῶν σωματικῶν (43) ὑπαρχόντων. Ἐνταῦθα δὲ, ἐπειδήπερ τὴν ψυχὴν αὐτὴν νενοσήκει

B ὁ Δαβὶδ, ἕτερα βέλη καθικέσθαι αὐτοῦ σημαίνει, καὶ ἑτέραν χεῖρα ἥφθαι αὐτοῦ. Καί μοι δοκεῖ τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα βέλη, λογικὰ εἶναι, μᾶλλον δὲ αὐτοὺς τοὺς τοῦ Θεοῦ λόγους, νύττοντας καὶ τιτρώσκοντας αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, καὶ τὴν συνείδησιν αὐτὴν (44) τιμωρουμένους καὶ κολάζοντας· ἐπεὶ τοσοῦτος ὢν ὁ ἀνὴρ, καὶ τοσούτων τετυχηκὼς ἀγαθῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, αἰσχρᾷ πράξει ἑαυτὸν ἐξέδωκε. Μήποτε δὲ καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, καὶ τὰ τοῦ πονηροῦ πεπυρωμένα βέλη, τὰ παθητικὰ καὶ ἐρωτικὰ, εἰς ἐπιθυμίαν ἐξάψαντα τῆς τοῦ Οὐρίου γυναικὸς, σημαίνει· περὶ ὧν καὶ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι· ἐπειδὴ γὰρ ἄφρακτος εὑρεθεὶς, οὐκ ἀντέσχε πρὸς τὰ τοῦ πονηροῦ πεπυρωμένα βέλη, εἰκότως τὴν ψυχὴν τρωθεὶς,

C ἥλω τῇ ἐπιθυμίᾳ. Ὥσπερ δὲ ὁ Ἰὼβ (45) τὰ τοῦ διαβόλου βέλη, τὴ ἕλκη τὰ ἐπιτεθέντα αὐτῷ κατὰ τοῦ σώματος, ἐπειδὴ κατὰ συγχώρησιν ἐγίγνετο τοῦ Θεοῦ, βέλη Κυρίου ὠνόμασεν, εἰπών. Εἕλη γάρ (46) Κυρίου ἐν τῷ σώματί μού ἐσνιν, ὧν ὁ θυμὸς αὐτῶν ἐκπίνει μου τὸ αἷμα· οὕτως εἰκὸς καὶ τὸν Δαβὶδ ἐνταῦθα βέλη Κυρίου εἰρηκέναι, ἐπεὶ κατ᾽ συγχώρησιν τοῦ Κυρίου κατεστρατεύσατο αὐτοῦ ὁ ἀντίπαλος, ἵνα μάθῃ μὴ λέγειν· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐπεὶ γὰρ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ δυναμούμενος, μέγα ἐφ' ἑαυτῷ ἐφρόνησέ ποτε, ὡς ἀπαυθαδιάσασθαι καὶ εἰπεῖν· Ἐγὼ δὲ εἶπον ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· τούτου χάριν εἰκότως παρεδόθη τῷ πειράζοντι, ὃς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καθαψάμενος, μειζόνως αὐτὸν ἢ τὸν Ἰὼβ ἐζημίωσεν. Οἱ δὲ λόγοι, τῆς

D δικαιοκρισίας αὐτοῦ ὑπομνηστικοὶ, καὶ τῆς ὀργῆς τῆς τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπηρτημένης διδασκαλικοὶ (47),

[96] Job VI, 4. [96] Job XIX, 21. [97] Job I, 11. [98] Psal. XXIX, 7. [99] Ephes. VI, 13, 16. [1] Job VI, 4.

(41) Εἰσιν. Forte ἐστιν, ut paulo superius. EDIT.

(42) Sic editi. Verbum ἔφασκε deest in Reg. tertio.

(43) Ita quatuor mss. cum editione Basil. et cum Eusebio. At editi, βιωτικῶν.

(44) Duo mss., αὐτῶν. Statim tres mss., τοσοῦτος ἦν. Subinde editi, τετυχηκὼς ἀγαθῶν· sed vox ἀγαθῶν deest in nostris quatuor mss.

(45) Ita editi. Illud, ὁ Ἰώβ, in nostris quatuor mss. non legitur. Ibidem Reg. secundus, βέλη τὰ ἐπιτεθέντα τῷ Ἰὼβ κατά, etc.

(46) Sic Colb. primus et Reg. tertius. Deest γάρ in editis. Nec ita multo post quatuor mss. συγχώρησιν τοῦ Κυρίου. Editi vero συγχώρησιν Θεοῦ.

(47) Editi et nonnulli mss., διδασκαλία, οἱ. Haud emendate. Reg. tertius cum Colb. sexto, pro διδασκαλία, habet διδασκαλίας sed nihil inde opis affertur. Horum genuinum parentem Eusebium secuti sumus apud quem legitur ita, uti edidimus. In detegendis autem errorum causis qui delectantur, in eo hic erratum esse videbunt, quod ex διδασκαλικοὶ a librariis effectum sit διδασκαλία, οἱ.

βελῶν εἰσιν ὀξύτεροι, τὴν συνείδησιν νύττουτες, τιτρώσκοντές τε καὶ κεντοῦντες αὐτήν. Καὶ οὕτως εἴποις ἂν τὸν Δαβὶδ τοῖς ἱεροῖς τούτοις καὶ θείοις κεντούμενον, εὐλόγως παραιτεῖσθαι τὸν διὰ θυμοῦ ἔλεγχον, καὶ τὴν δι ὀργῆς τοῦ Θεοῦ παιδείαν. Μὴ γὰρ τῷ θυμῷ σου φησιν, ἐλέγξῃς με, Κύριε, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με. Διὰ τί; Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι. Προσλαβόντα (48) γὰρ τὴν ὀργὴν καὶ τὸν θυμὸν τὰ παρὰ σοῦ καθικόμενα βέλη ἱκανῶς με τιμωρεῖται, καὶ αὐτάρκως με κολάζει. Διὸ ἱκανῶς με τιμωρεῖται, καὶ αὐτάρκως με κολάζει. Διὸ ἱκετεύει, μὴ ὀργῆς ἑτέρας μηδὲ θυμοῦ πειραθῆναι, Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι, ἢ, καθίπεταί μου, κατὰ τὸν Σύμμαχον.

A tam jure recusasse. *Ne enim*, inquit, *in furore tuo arguas me, Domine, neque in ira tua corripias me.* Quamobrem? *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi.* Nam tela abs te immissa, quæ iram et furorem præverterunt, sufficienter de me supplicium sumunt, ac satis me castigant. Quare supplex petit, ne aliam iram aut furorem experiatur, *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi;* aut secundum Symmachum, *Attinguni me.*

3. Καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. Χεῖρα δὲ Κυρίου καθαψαμένην αὐτοῦ νόησον (49), καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰὼβ δεδηλωμένην. Αὕτη δὲ ἡ χεὶρ τοῦ Κυριον πάντα τὸν οἶκον τοῦ Δαβὶδ ἐκ βάθρων ἔσεισε, τὸν μὲν πρωτότοκον αὐτοῦ τῶν παίδων τὸν Ἀμνὼν ἔρωτι τῆς ἀδελφῆς ἐκμήνασα, πυρώσασα δὲ τὸν Ἀβεσσαλὼμ τῇ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ ὀργῇ, ὡς ἀνελεῖν τὸν Ἀμνὼν, ἔπειτα καὶ αὐτῷ (50) ἐπαναστῆναι τῷ πατρί· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ πάντα διὰ τῆι ἱστορίας παριστάμενα, ἡ δηλωθεῖσα χείρ. Χείρ σου καθήψατό μου διὰ τῶν ἐπαλλήλων συμφορῶν. Ἱκετεύω, φησὶ, μὴ ἄλλῳ θυμῷ ἐλεγχθῆναι, μηδὲ χείρονι ὀργῇ παιδευθῆναι. Καὶ οὐ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ (51) τὰ ἐπιλεγόμενα, ἃ διδάσκει ἑξῆς λέγων· Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκι μου ἀπὸ προσώπου τῆς ὀργῆς σου· οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου. Ἐγὼ, φησὶ, προλαβὼν, οὐδὲ περιμείνας ἵνα μού τις ἔξωθεν τὸ σῶμα κολάσῃ, ἕλκει πονηρῷ ἐμαυτὸν ἐτιμωρησάμην, καὶ τὴν σάρκα μου, δι' ἧς πέπρακταί μοι τὸ ἁμάρτημα, κολάσεσι (52) παρέδωκα, τιμωρούμενος ἐμαυτὸν καὶ κολάζων παντοίαις κολάσεσι. Τοῦτο γὰρ ἐδήλου καὶ δι' ἑτέρων, λέγων· Ἐταπείνουν ἐν νηστείᾳ νὴν ψοχήν μου, καὶ ἡ σάρξ μου ἠλλοιωθη δι' ἔλαιον, καὶ ἐοελαθόμην τοῦ φαγεῖν τὸν ἄρτον μου· ἀπὸ φωνῆς τοῦ στεναγμοῦ μου ἐκολλήθη τὰ ὀστᾶ μου τῇ σαρκί μου. Καὶ, Λσύσω καθ' ἑκάστην τύκτα τὴν κλίνην μου, ἐν δάκρυσί μου τὴν στρωμνήν μου βρέξω. Οὕτως οὖν καὶ νῦν φησιν· Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκι μου ἀπὸ πμοσώου τῆς ὀργῆς σου. Ἀντὶ δὲ, τῆς ὀργῆς, συμφώνως δ' τε Ἀκύλας καὶ ὁ Σύμμαχος, ἀπὸ προσώπου ἐμβριμήσεώς σου, ἡρμήνευσαν, Ἀπήρκει γάρ μοι, φησὶν, ἡ ἀπὸ τῶν σῶν θείων Γραφῶν ἐμβρίμησις, καὶ ἡ διὰ τοῦ σοῦ προφήτου Νάθαν ἀπειλή. Διὸ ἀπὸ προσώπου τῆς ἐμβριμήσεώς σου ἐμαυτὸν οὕτως ἐτιμωρησάμην, ὡς κολάσαι τὴν ἐμαυτοῦ σάρκα, καὶ τὰ ὀστᾶ μου μὴ ἔχειν εἰρήνην Ἀπὸ προσώπου τῶν ἁμαρτιῶν μου. Ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος, Διὰ τὰς ἁμαρ-

3. *Et confirmasti super me manum tuam.* Manum autem Domini ipsum ferientem, eam quæ in Jobo declarata est intellige. Hæc autem Domini manus e fundamentis excussit omnem Davidis domum, cum Ammonem quidem, filiorum natu maximum, sororis amore insanientem reddidit, Absalonem vero in fratrem ira accendit, adeo ut Ammonem neci traderet, et posthac in patrem ipsum rebellaret. Sed et reliqua omnia in historia prodita, manus sunt quæ hic indicata est. Manus tua tetigit me per calamitates alias aliis succedentes. Supplico, inquit, ut ne alio furore arguar, neve ira pejori corripiar. Nec hæc solum, sed ea etiam quæ subjunguntur, et quæ docet, exinde dicens : *Non est sanitas in carne mea a facie iræ tuæ : non est pax ossibus meis a facie peccatorum meorum.* Ego, inquit, præverti, nec exspectavi ut quis externus meum corpus castiget, ulcere malo excruciavi me ipse, meamque carnem per quam a me admissum peccatum est, suppliciis tradidi, ultionem de me sumens, ac me omnis generis cruciatibus puniens. Hoc enim aliis quoque verbis indicabat, dicens : *Humiliabam in jejunio animam meam*[3]; et : *Caro mea immutata est propter oleum*[4]; et : *Oblitus sum comedere panem meum; a voce gemitus mei adhæserunt ossa mea carni meæ*[5]; et : *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo*[6]. Sic itaque et nunc ait : *Non est sanitas in carne mea a facie iræ tuæ.* Porro pro, *Ira*, Aquila et Symmachus, *A facie fremitus tui*, similiter interpretati sunt. Satis enim, inquit, mihi erat fremitus ille qui divinis tuis Scripturis enuntiatur, et comminatio per prophetam tuum Nathan facta. Quare a facie fremitus tui ita multavi me ipsum, ut carnem meam castigaverim, et ossa mea non habeant pacem, *A facie peccatorum, meorum :* pro quo Symmachus, *Propter peccata mea*, interpretatus est. Vers. 5-7. *Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, et sicut onus grave gravatæ sunt*

[3] Psal. xxxiv, 13. [4] Psal. cviii, 24. [5] Psal. ci, 5, 6. [6] Psal. vi, 7.

(48) Editi et mss. παραλαβόντα. Sed cum illud, παγαλαβόντα, huic loco convenire vix possit, emendat Combefisius, legitque προλαβόντα· cujus conjecturam, si vel unus ms. faveret, amplecteremur haud inviti. Ita edidimus, uti editum invenimus in Commentariis Eusebii.

(49) Colb. primus cum Reg. secundo, νόει.

(50) Ita editi cum Reg. quarto. Alii tres mss. αὐτόν. Statim Reg. tertius cum Colb. sexto, παρεσταμένα.

(51) Ita Reg. secundus. Editi cum aliquot mss. addunt διά.

(52) Reg. tertius, κολάσει. Mox Reg. secundus, δι' ἑτέρων λόγων ἐταπείνουν. Ibidem Colb. sextus, ἐν νηστείαις.

super me. Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ, a facie insipientiæ meæ. Miser factus sum, et curvatus sum usque in finem valde. Quandoquidem ait, hæc a me perpetrata sunt, ob id *Miser factus sum, et curvatus sum usque in finem, et tota die contristatus ingrediebar.* Jam vero per hæc declarat quæ passus sit, et quomodo de seipso pœnas sumpserit, non de uno peccato accusans se, sed de multis acervatim, iisque tantis, ut neque **366** intus abscondantur in anima sua, neque intra corpus lateant, sed ipsum supergressa sint, adeo ut omnibus jam nota sint ac perspecta. Igitur in principio sermonis, ipse sui ipsius erat accusator; idque coram omnibus, ut in ipso illud impleri posset : Justus accusator est sui ipsius [7], præveniens quemcunque hominem accusatorem. Ipse quidem sese condemnavit, sed omne inimicorum os oppilavit, cum nihil aliud adversus eum dicere possent. Docet autem nos hic sermo, ut ne nostra ipsorum mala obtegamus : neque peccata tanquam nigredinem quamdam ac putredinem in imo animæ recessu contineamus, cauterio notam conscientiæ inurentes. Quemadmodum in febribus. Et vero febris, dum intro et in penitissimis partibus serpit, morbum graviorem efficit : si vero in apertum prodit, spem declinationis ostendit : sic et animæ contingit. Quin etiam aliud quid expertum se fuisse docet David, dicens : *Sicut onus grave gravatæ sunt super me.* Nam ejus facinora gravabant ipsius conscientiam, ita ut ob animi generositatem ac candorem, illa ferre non posset. Qui enim præfractus est, et induratus, secundum duritiam suam, et impœnitens cor, congerit sibi ipse iram in die iræ [8], quippe qui peccatum peccato adjungat, suaque adaugeat mala. *Cum enim venerit peccator in profundum malorum, contemnit* [9]: contra, vir probus etiamsi semel aliquando lapsus fuerit per quamdam diaboli subreptionem, maximopere gravatur ejus conscientia, ut nec tacere, nec suum malum occultare valeat. *Ex abundantia enim cordis os loquitur* [10]. Hinc cum silentium ei intolerandum esset, ea quæ ipsum premebant, patefecit, dicens : *Sicut onus grave gravatæ sunt super me*, videlicet iniquitates meæ. Et rursus : *Putruerunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ.* Insipientiam autem, insipientem actionem ab insipientia ortam nominat. Omne enim peccatum per insipientiam admittitur; virtus autem cum sit ipsa prudentia, quæcunque secundum ipsam fiunt, hæc laude ac virtute digna declarat. Sed et ea quæ ex prudentia fiunt, pariunt animæ sanitatem : insipientia vero vulnera ac vibices infert. Qui igitur in peccatis perseverant, gaudentque in ipsis et dele-

A τίας μου. Ὅτι αἱ ἀνομίαι μου ὑπερῆραν τὴν κεφαλήν μου, ὡσεὶ φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ. Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου, ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ἐταλαιπώρησα, καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους σφόδρα (53). Ἐπειδὴ τάδε μοι, φησὶ, πέπρακται, διὰ τοῦτο Ἐταλαιπώρησα, καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους, καὶ ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην. Διὰ τούτων δὲ παρίστησιν ἃ πέπονθε, καὶ ὅπως ἑαυτὸν ἐτιμωρεῖτο, οὐ μίαν ἑαυτῷ κατηγορῶν ἁμαρτίαν, ἀλλ' ἀθρόως πολλὰς, καὶ τοσαύτας, ὡς μηδὲ ἔνδον κρύπτεσθαι ἐν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ, μηδὲ, εἴσω τοῦ σώματος λανθάνειν, ἀλλ' ὑπερβεβηκέναι αὐτοῦ (54), ὥστε καὶ πᾶσιν αὐτὰς γνωρίζεσθαι. Αὐτὸς γοῦν ἦν κατήγορος ἑαυτοῦ ἐν πρωτολογίᾳ, καὶ παρὰ τοῖς πᾶ-
B σιν, ὡς ἂν πληρωθείη ἐπ' αὐτῷ· Δίκαιος ἑαυτοῦ κατήγορος, φθάνων πάντα ἄνθρωπον κατήγορον. Αὐτὸς μὲν ἑαυτὸν κατέκρινε, πᾶν δὲ ἐχθρῶν ἀπέφραττε στόμα, μὴ ἐχόντων ἕτερόν τι κατ' αὐτοῦ λέγειν. Διδάσκει δὲ ἡμᾶς ὁ λόγος μὴ κρύπτειν τὰ ἑαυτῶν κακὰ, μηδὲ, ὥσπερ τινὰ μελανίαν καὶ σῆψιν, κατὰ βάθους τῆς ψυχῆς συνέχειν τὰ ἁμαρτήματα, τὴν συνείδησιν καυτηριαζομένους. Ὥσπερ ἐπὶ τῶν πυρετῶν, εἴσω μὲν καὶ κατὰ βάθους χωρῶν ὁ πυρετὸς, μείζονα τὴν νόσον ἐργάζεται, προκύψας δὲ τοὐμφανὲς, ἐλπίδα παρακμῆς ὑποφαίνει· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἂν γένοιτο. Καὶ ἄλλο δέ τι διδάσκει περὶ ἑαυτὸν γεγονὸς ὁ Δαβὶδ, λέγων· Ὡσεὶ φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ. Ἐβάρει γὰρ αὐτοῦ τὴν συνείδησιν τὰ τετολμημένα αὐτῷ, ὡς μὴ δύνασθαι βαστάζειν αὐτὰ δι' εὐγένειαν καὶ εὐγνωμοσύνην ψυ-
C χῆς. Ὁ μὲν γὰρ ἀτεράμνων καὶ ἀπόσκληρος, κατὰ τὴν σκληρότητα ἑαυτοῦ (55) καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζει ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, ἐπισπώμενος ἁμαρτίαν ἐφ' ἁμαρτίαις, αὔξων τὰ ἑαυτοῦ κακά· Ὅταν γὰρ ἔλθῃ ἁμαρτωλὸς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ· ὁ δὲ εὐγνώμων, εἰ καὶ ἅπαξ ποτὲ ὀλισθήσειε κατά τινα τοῦ διαβόλου συναρπαγὴν, δεινῶς βαρεῖται τὴν συνείδησιν, ὡς μὴ δύνασθαι σιγᾷν, μηδὲ κρύπτειν τὸ ἑαυτοῦ κακόν. Ἐκ περισσεύματος γοῦν καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ. Ὅθεν μὴ φέρων σιωπᾷν, ἐξέφηνε τὰ συνέχοντα αὐτὸν, λέγων· Ὡσεὶ φορτίον βαρὺ ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμέ· δῆλον δὲ, ὅτι αἱ ἀνομίαι μου. Καὶ πάλιν· Προσώζεσαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ἀφροσύνην δὲ ὀνομάζει τὴν ἄφρονα πρᾶξιν ἐξ
D ἀφροσύνης γενομένην. Πᾶν γὰρ ἁμάρτημα κατὰ ἀφροσύνην γίνεται· ἀρετὴ δὲ οὖσα ἡ φρόνησις, πάντα τὰ καθ' ἑαυτὴν πραττόμενα ἐπαίνου καὶ ἀρετῆς ἄξια ἀποφαίνει. Ἀλλὰ καὶ ὑγείας ἐστὶ τῇ ψυχῇ ποιητικὰ τὰ κατὰ φρόνησιν γινόμενα· ἡ δὲ ἀφροσύνη τραύματα καὶ μώλωπας ἀπεργάζεται. Οἱ μὲν οὖν

[7] Prov. XVIII, 17. [8] Rom. II, 5. [9] Prov. XVIII, 3. [10] Matth. XII, 34.

(53) Ita Colbertini primus et sextus et Reg. quintus cum editione Basil. At deest σφόδρα in editis et in uno aut altero ms. et apud LXX.

(54) Reg. secundus, αὐτάς. Mox quatuor mss., παρὰ τοῖς πᾶσιν ἑαυτόν. Vox ἑαυτόν deesse quidem hic aliquid certo indicat : sed quid desit, cum ex mss. nihil adjuvemur, dicere non possumus.

(55) Reg. tertius, αὐτοῦ. Statim idem codex, ἐφ' ἁμαρτίαις. Subinde tres mss. εἰς βάθη. Editi βάθος.

ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἐπιμένοντες, χαίροντες ἐπ' αὐτοῖς καὶ ἐνηδόμενοι, χοίροις ἐοίκασιν ἐγκυλιομένοις βορβόρῳ· ὁ δὲ εἷς ἅπαξ ὀλισθήσας, ἔπειτα ἀναλαβὼν ἑαυτὸν, καὶ (56) τὴν μιαρὰν ἐκείνην πρᾶξιν ὡς δυσώδη καὶ ἀκάθαρτον βδελύσσεται. Τοιοῦτόν τι πεπονθὼς ὁ Δαβὶδ, ὑπὸ συνεισθήσεως ὑγιοῦς ὁμολογεῖ, λέγων· Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ἐπεὶ τοίνυν ὑπερήρθησαν αἱ ἀνομίαι μου πληθυνθεῖσαι, καὶ τῆς κεφαλῆς ἀνώτερα γενόμεναι (57) ἐβαρύνθησαν ἐπ' ἐμὲ, καὶ προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν· τούτου χάριν ἰατρεύων ἐμαυτὸν, Ἐνταλαιπώρησα, καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους· καὶ οὐδὲ πρὸς μίαν ἡμέραν, οὐδὲ πρὸς βραχεῖαν ὥραν, ἀλλὰ Πᾶσαν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην, ἤ, κατὰ τὸν Συμμαχον, σκυθρωπὸς περιεπάτουν· οὐκ ἀδιαφορῶν ἐπὶ τῶν πεπραγμένων μοι, οὐδ' οἷα βασιλεὺς ἐπαιρόμενος, διὰ τὸ μηδεὶ κριτῇ ὑποκεῖσθαι· διὰ δὲ τὸν σὸν φόβον καὶ τὴν σὴν ἐμβρίμησιν, ὅλην τὴν ἡμέραν σκυθρωπάζων ἐπορευόμην.

4. Ὅτι αἱ ψόαι μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων, καὶ οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου. Ἐκακώθην καὶ ἐταπεινώθην ἕως σφόδρα, ὠρυόμην ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου. Κύριε, ἐναντίον σου πᾶσα ἡ ἐπιθυμία μου, καὶ ὁ στεναγμός μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβη. Ἀντὶ τοῦ, αἱ ψόαι μου ἐνεπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων, ὁ Ἀκύλας, ὅτι ἐπληρώθησαν αἱ λαγόνες ἀτιμίας (58), ὁ δὲ Σόμματος, ὅτι αἱ ψύαι μου ἐπλήσθησαν ἀτιμίας, ἐκδεδώκασιν. Καὶ διὰ τοῦτο εἰς ὑπόμνησιν ἐλθὼν τῆς αἰσχρᾶς καὶ ἀτίμου πράξεως, τῷ ἐρρῶσθαι αὐτῷ τὸ τῆς ψυχῆς αἰσθητήριον, ταῦτα ἔλεγε· Προσώζεαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Διὰ τί δὲ προσώζεσαν, ἐπάγει, λέγων· Ὅτι αἱ ψόαι μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων, ἤ, αἱ λαγόνες μου ἀτιμίας· ἠνίξατο δὲ διὰ τούτων τὸ εἶδος τῆς αἰσχρᾶς πράξεως. Εἶτα ἑαυτὸν ἀνακτώμενος ἔλεγεν· Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου, Ἐπειδὴ γὰρ αἱ ψόαι μου ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων, διὰ τοῦτο, φησὶν, εἰς μετάνοιαν τῶν πεπραγμένων ἦλθὸν, τὴν ἐμαυτοῦ σάρκα κολάζω καὶ τιμωροῦμαι· διό φημι· Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου· ὡς ἂν δυνηθείη ποτὲ κατορθώσας εἰπεῖν· Εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος φθείρεται (59), ἀλλ' ὁ ἔσω ἀνακαινοῦται. Καὶ ἀνωτέρω δὲ ἔλεγεν· Οὐκ ἔστιν ἴασις ἐν τῇ σαρκί μου, καὶ οὐκ ἔστιν εἰρήνη ἐν τοῖς ὀστέοις μου. Εἶτα ἐπαγει· Ἐκὸκώθην καὶ ἐταπεινώθην ἕως σφόδρα. Τοῦτο δὲ ἑτέρως ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδήλου, φήσας· Ἐταλαιπώρησα, καὶ κατεκάμφθην ἕως τέλους. Ἴδιον ἀνδρῶν συνετῶν, τὸ μὴ ἐπαίρεσθαι ἐπὶ τοῖς κατὰ πρόληψιν καὶ συναρπαγὴν ἁμαρτανομένοις, ἀλλ' αἰδεῖσθαι καὶ ἐρυθριᾷν, καὶ τὴν συνείδησιν πλήττεσθαι, καὶ ταπεινοῦσθαι. Ὁ μὲν γὰρ Δαβὶδ πρὸς τούτοις ἐπιλέγει·

[11] II Cor. IV, 16.

(56) Reg. secundus. ἑαυτόν, οὗτος.

(57) Editi, γινόμεναι. At quatuor mss. γενόμεναι.

(58) Ita quatuor mss. At editi, αἱ λαγόνες μου ἀτιμίας ἐκδέδωκε. Καὶ διά. Reg. secundus cum editione Basil., διὰ τούτων.

(59) Colbertini primus et sextus, διαφθείρεται. Mox quatuor mss., εἶτα ἐπιλέγει.

A ctantur, porcis esse in luto provolventibus sunt consimiles: qui vero semel lapsus, postea ad se reversus est, jam improbam illam actionem ut fetidam et impuram abominatur. Tale quid passus David, ex sana conscientia confitetur, dicens: *Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ.* Cum igitur meæ iniquitates multiplicatæ, supergressæ sint, ac capite superiores factæ, gravatæ sint super me, et putruerint et corruptæ sint: propterea medens mihi ipsi, *Miser factus sum, et curvatus sum usque in finem.* Atque neque ad unum diem, neque ad brevem horam, sed *Omni die contristatus ingrediebar.* Aut juxta Symmachum, *Tristis abambulubam* quippe qui circa ea quæ a me patrata sunt, non essem indifferens, nec elatus B essem ut rex, propterea quod judici nulli subessem; at vero ob tuum timorem et tuam indignationem, tota die constristatus ingrediebar.

367 4. Vers. 8-10. *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus, et non est sanitas in carne mea. Afflictus sum et humiliatus sum nimis, rugiebam a gemita cordis mei, Domine, ante te omne desiderium meum, et gemitus meus a te non est absconditus.* Pro hoc. *Lumbi mei impleti sunt illusionibus,* Aquila quidem, *Quoniam impleta sunt illa mea ignominia,* Symmachus vero, *Quoniam lambi mei impleti sunt ignominia,* interpretati sunt. Et eam ob causam, turpis ac ignominiosi facinoris recordatus, obfirmato animæ suæ sensu, hæc dicebat: *Putruerunt* C *et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ.* Cur autem putruerunt, addit, dicens: *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus,* vel, *Illa mea ignominia.* Per hæc autem innuit turpis facti speciem. Deinde resarciens sese, aiebat; *Non est sanitas in carne mea.* Quoniam enim lumbi mei impleti sunt illusionibus, idcirco, inquit, pœnitens facti, castigo plectoque carnem meam. Quapropter dico: *Non est sanitas in carne mea.* Ut aliquando queat emendatus dicere: *Licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur; tamen is qui intus est, renovatur* [11]. Sed et superius aiebat: *Non est sanitas in cerne mea, et non est pax ossibus meis.* Deinde subdit: *Afflictus sum et humiliatus sum valde.* Hoc autem paulo ante aliter expressit, his verbis: *Miser* D *factus sum, et curvatus sum usque in finem.* Virorum prudentium proprium est, de peccatis per præoccupationem et subreptionem admissis non efferri, sed pudore affici, et erubescere, et conscientia pungi, ac humiliari. His igitur David subjungit: *Rugiebam a gemitu cordis mei.* Aut secundum Aquilam: *Fremebam a fremitu cordis mei.* Non enim ut multis notus fiam, labiis confiteor: verum intus in ipso

corde, oculis clausis, tibi soli abscondita conspicienti ostendo meos gemitus, atque in meipso rugio. Neque enim longis sermonibus mihi opus erat ad confessionem : siquidem cordis mei gemitus, et transmissi ex intimo animi sensu ad te Deum questus ad confessionem sufficiebant. Quin etiam desiderium coram te, Domine, bonum erat, et hoc ipsum meam salutem (spectabat. Etenim, cum cupidus essem malorum, tum coram te meum desiderium non erat ; sed hoc tempore, quo omnia facio humiliatus, et rugiens a gemitu cordis mei, teque Deum servatorem ac medicum assequi desiderans, coram te est desiderium meum, nec suspiriorum meorum causam ignoras. Compertum enim ac perspectum est tibi, me suspiria humanitatem tuam decentia emittere; quandoquidem peccatoris mortem non vis, sed pœnitentiam ipsius.

σου ἐστιν ἡ ἐπιθυμία μου, καὶ τὴν αἰτίαν τῶν ἐμῶν στεναγμῶν οὐκ ἀγνοεῖς. Οἶσθα γάρ, ὅτι πρέποντα τῇ σου (61) φιλανθρωπίᾳ στεναγμὸν ἀναπέμπω· ἐπεὶ μὴ βούλῃ τὸς θανατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ.

5. Quapropter dico : *Et gemitus meus a te non est absconditus.* VERS. 11 13. *Cor meum conturbatum est,|dereliquit me virtus mea, et lumen oculorum meorum, et ipsum non est mecum. Amici mei et proximi mei adversum me appropinquaverunt, et steterunt. Et qui juxta me erant, de longe steterunt; et vim faciebant qui quærebant animam meam. Et qui inquirebat mala mihi, locuti sunt vanitates, et dolos tota die meditabantur.* **368** Cum in titulo significaverit, psalmum *in recordationem* esse, jure præterita reputat, et quæ sibi jam olim contigerant, in memoriam revocat. Docet autem qualem in conditionem per peccati lapsum devenerit, cujus gratia totam hanc confessionem edit. *Miser igitur factus sum, et curvatus sum, et contristatus ingrediebar, et humiliatus sum, et rugiebam a gemitu cordis mei.* In hæc omnia incidit quippe per aliquod tempus. *Cor meum conturbatum est, et dereliquit me virtus mea, et lumen oculorum meorum, et ipsum non est mecum.* Nam peccati tempore, intelligendi vis qua præditus erat, non parvam perpessa est perturbationem, confusa et obscurata ab eo qui ei peccati auctor fuerat, adeo ut etiam in insipientiam delaberetur. Quapropter superius dixit : *Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ.* Conturbatum est itaque cor ejus, quando in insipientia fuit, et a virtute prudentiæ excidit, atque insipientiæ opera patravit. Tunc autem et dereliquit eum virtus ipsius. Non enim amplius dicere poterat : *Omnia possunt in eo qui me confortat* Christo [12]. victus scilicet a cupiditate, ac

[12] Phinp. IV, 13.

A Ὠρυόμην ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου, ἤ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, Ἐβρυχόμην ἀπὸ βρυγμοῦ τῆς καρδίας μου. Οὐ γὰρ ἵνα τοῖς πολλοῖς φανερὸς γένωμαι, τοῖς χείλεσιν ἐξομολογοῦμαι· ἔνδον δὲ ἐν αὐτῇ τῇ καρδίᾳ, τὸ ὄμμα μύων, σοὶ μόνῳ τῷ βλέποντι τὰ ἐν κρυπτῷ τοὺς ἐμαυτοῦ (60) στεναγμοὺς ἐπιδεικνύω, ἐν ἐμαυτῷ ὠρυόμενος. Οὐδὲ γὰρ μακρῶν μοι λόγων χρεία ἦν πρὸς τὴν ἐξομολόγησιν· ἀπήρκουν γὰρ οἱ στεναγμοί τῆς καρδίας μου πρὸς ἐξομολόγησιν, καὶ οἱ ἀπὸ βάθους ψυχῆς πρὸς σὲ τὸν Θεὸν ἀναπεμπόμενοι ὀδυρμοι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιθυμία καλὴ οὖσα ἐναντίον σου ἦν, Κύριε, καὶ αὕτη δὲ ἦν ἡ περὶ τῆς ἐμαυτοῦ σωτηρίας. Ὅτε μὲν γὰρ κακῶν γέγονα ἐπιθυμητής, οὐκ ἐναντίον σου ἦν ἡ ἐπιθυμία μου· νυνὶ δὲ, ὅτε πάντα πράττω ταπεινούμενος καὶ ὠρυόB μενος ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου, καὶ σοῦ τοῦ Θεοῦ σωτῆρος καὶ ἰατροῦ τυχεῖν ἐπιθυμῶν, ἐναντίον

5. Διό φημι· Καὶ ὁ στεναγμός μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβη. Ἡ καρδία μου ἐταράχθη, ἐγκατέλιπέ με ἡ ἰσχύς μου, καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστι μετ' ἐμοῦ. Οἱ φίλοι μου καὶ οἱ πλησίον μου ἐξ ἐναντίας μου ἤγγισαν καὶ ἔστησαν. Καὶ οἱ ἐγγιστά μου ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν· καὶ ἐξεβιάζοντο (62) οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου· καὶ οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι ἐλάλησαν ματαιότητας, καὶ δολιότητας ὅλην τὴν ἡμέραν ἐμελέτησαν. Προεπισημάμενος ἐν τῇ προγραφῇ, ὡς ἄρα C εἴη εἰς ἀνάμνησιν, εἰκότως ἀναπεμπάζεται (63), καὶ τῇ μνήμῃ τὰ πάλαι αὐτῷ συμβεβηκότα ἐπαναλαμβάνει. Διδάσκει δὲ ἐν οἷς γέγονεν, ἐν τῷ τῆς ἁμαρτίας ὀλισθήματι περιπεσών· οὗ χάριν καὶ τὴν πᾶσαν ποιεῖται ἐξομολόγησιν. Ἐταλαιπώρησα οὖν, καὶ κατεκάμφθην, καὶ σκυθρωπάζων ἐπορευόμην, καὶ ἐταπεινώθην (64), καὶ ὠρυόμην ἀπὸ στεναγμοῦ τῆς καρδίας μου. Εἰς πάντα ταῦτα ἐλήλυθα· ἐπειδὴ γὰρ καιρῷ τινι Ἡ καρδία μου ἐταράχθη, καὶ ἐγκατέλιπέ με ἡ ἰσχὺς μου, καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, καὶ αὐτὸ οὐκ ἔστιν μετ' ἐμοῦ. Κατὰ γὰρ τὸν τῆς ἁμαρτίας καιρὸν, οὐ μικρὰν ὑπέμεινεν αὐτοῦ ταραχὴν τὸ διανοητικὸν, συγχυθὲν καὶ σκοτωθὲν ὑπὸ τοῦ τὴν ἁμαρίαν ἐνεργοῦντος, ὡς καὶ εἰς ἀφροσύνην πεσεῖν· Διὸ καὶ ἀνωτέρω ἔλεγε· Προσ- D ὠζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές, μοῦ ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ἐταράχθη τοίνυν ἡ καρδία αὐτοῦ, ὅτε ἐν φρονήσει ἐγεγόνει, καὶ τῆς μὲν κατὰ τὴν φρόνησιν ἀρετῆς ἐξέπιπτεν ἔργα δὲ ἀφροσύνης ἔπραττε. Τότε δὲ καὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ· οὐκέτι γὰρ οἷός τε ἦν λέγειν· Πάντα

(60) Sic quatuor mss. At editi, ἐν ἐμαυτῷ. Statim iidem mss., ἐπιδεικνύω. Paulo post Reg. secundus, ἐν ἐμοὶ ὥρυόμενος.

(61) Codices tres σῇ. Mox duo mss., βούλει.

(62) Colb. sextus. ἐξεβιάσαντο.

(63) Editi et nostri mss., ἀναπέμπεται, *illuc remittitur*. Sed cum non videamus remitti hic lectorem ad inscriptionem psalmi, vix, meo quidem judicio, dubium esse potest, quin ea lectio in falsis ponenda sit, Restituendum igitur censuimus hunc locum ex Eusebio, apud quem ἀναπεμπάζεται editum invenimus. Hoc est, *prælerita reputat*. Certe nominis similitudo ut fefellerat librarios, ita ipsum interpretem Eusebii fefellit, qui sic vertit, *illuc remittitur*. Ibidem duo mss., τὰ παλαιά. Rursus hoc ipso in loco Reg. secundus, ἐπαναλαμβάνων.

(64) Reg. secundus, ἐτοπεινώθην ἕως σφόδρα.

ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ, νικηθεὶς ὑπὸ τοῦ πάθους καὶ ἐξατονήσας. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν κατορθούντων· Τὸ πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής· ἐπὶ δὲ τῶν νικωμένων ἡ σὰρξ κατεπαίρεται καὶ κατισχύει, ἀτονεῖ δὲ καὶ ἐξασθενεῖ ἡ ψυχή. Τότε οὖν, φησὶν, ὅτε ἡμάρτανον, ἡ καρδία μου ἐταράχθη, καὶ ἐγκατέλιπέ με ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἄλλο τι χαλεπὸν περὶ ἐμὲ γέγονε (65). Τὸ γὰρ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου (τοῦτο δὲ ἦν τὸ προφητικὸν Πνεῦμα, τὸ φωτίζον αὐτοῦ τῆς ψυχῆς τὴν ὅρασιν), καὶ αὐτὸ οὐκ ἦν μετ' ἐμοῦ, καταλεῖψάν με καὶ ἀναχωρῆσαν, Ἐπεὶ εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατάχρεῳ ἁμαρτίας. Ἅγιον γὰρ Πνεῦμα παιδείας φεύξεται δόλον, καὶ ἀπαναστήσεται (66) ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων. Ἀναχωρῆσαν τοίνυν ἀπ' αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἔρημον αὐτὸν κατέλιπεν μετὰ τὸ ταραχθῆναι αὐτοῦ τὴν καρδίαν, καὶ ἐξατονῆσαι αὐτοῦ τὴν ἰσχύν. Τότε γὰρ καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἔρημον αὐτὸν εἴασεν. Ἀλλὰ καὶ οἱ πρότερον αὐτοῦ φίλοι, καὶ οἱ πλησίον αὐτοῦ, οἱ τὸν πάντα χρόνον αὐτῷ συνόντες, ἐάσαντες αὐτὸν, Μακρόθεν ἔστησαν, οὐκέτι αὐτῷ συνεῖναι βουλόμενοι, πόρρωθεν ἀποκλαιόμενοι, ὡς ἔοικε, φίλου συμφοράν. Τίνες δὲ ἦσαν, ἀλλ' ἢ οἱ ἐπὶ τοῖς προτέροις αὐτοῦ ἀγαθοῖς χαίροντες, ἄγγελοι δηλαδὴ ἀγαθοὶ καὶ λειτουργοὶ Θεοῦ, τῇ τῶν ἀνθρώπων συγχαίρειν εἰωθότες σωτηρίᾳ; εἴ γε, ἐπὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἐν τοῖς οὐρανοῖς χαρὰ γίνεται· Καὶ περιεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν. Καὶ οὗτοι οὖν πάντες οἱ τοῦ Δαβὶδ φίλοι, κατὰ τὸν τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ καιρὸν ἀνεχώρουν ἀποστρεφόμενοι· οὐ μὴν πάντη αὐτὸν κατελίμπανον, μακρὰν δὲ ἑστῶτες ἐπέστενον· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ (67) διδάσκει, λέγων· Οἱ φίλοι μου καὶ οἱ πλησίον μου ἐξ ἐναντίας μου ἤγγισαν, καὶ ἔστησαν. Καὶ οἱ ἐγγιστά μου, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν. Ὢν μακράν μου γενομένων, ἄλλοι τινὲς οἱ τὴν ἁμαρτίαν ἐνεργοῦντες πλησίον μου γενόμενοι, ἐξεβιάζοντο, καὶ τῆς ἐμῆς ψυχῆς κατέπαιζον. Διὸ ἐπάγει, λέγων· Ἐξεβιάζοντο οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου· καὶ οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι (68) ἐλάλησαν ματαιότητας, καὶ δολιότητας ὅλην τὴν ἡμέραν ἐμελέτησαν. Πάλαι γὰρ οὗτοι διψῶντες τοῦ ἐμοῦ αἵματος, καὶ ἐκ μακρῶν χρόνων εὐχόμενοι θεάσασθαί μου τὴν πτῶσιν, ὡσανεὶ καιροῦ λαβόμενοι, ὅτε εἶδον καταλείψασάν με (69) τὴν ἰσχύν μου, καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου ἀναχωρῆσάν μου, τούς τε φίλους μου καὶ τοὺς πλησίον μου μακράν μου γενομένους· παραχρῆμα ἐπιπηδήσαντες ἐξεβιάζοντο τὴν ψυχήν μου, καὶ ὡς ἂν ἐθελόκακοι, Ἐλάλησαν ματαιότητας, ἔνδον ὑποβάλλοντές μου τῇ ψυχῇ ματαίους λόγους. Ἀλλὰ καὶ σὺν δόλῳ θέλγοντες καὶ ἀπατῶντες, ὡς ἐπὶ ἀγαθοῖς ἐδελέαζον, καθέλκοντές με εἰς τὴν ἁμαρτίαν. Διὸ ἐπάγει (70)· Καὶ δολιότητας ὅλην τὴν ἡμέραν ἐμελέτησαν.

viribus destitutus. Etenim in iis, qui ex virtutis præscripto agunt, *Spiritus quidem promptus est, caro tamen infirma* [13]; in iis vero, qui vincuntur, effertur caro, et invalescit, anima vero languet ac debilitatur. Tunc igitur, ait, cum peccavi, cor meum conturbatum est, dereliquitque me virtus mea, et aliud quidpiam grave mihi accidit. *Lumen* enim *oculorum meorum* (hoc autem erat propheticus Spiritus, qui visum animæ ipsius illustrabat), *et ipsum non erat mecum:* me quippe dereliquerat ac recesserat, *Quia in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet dolum, et auferet se a cogitationibus, quæ sunt sine intellectu* [14]. Itaque simul ut Spiritus sanctus ab illo recessit, reliquit eum desolatum, posteaquam conturbatum fuerat cor ejus, ac fractæ fuerant illius vires. Tunc enim et lumen oculorum ejus ipsum dereliquit desolatum. Imo etiam qui antea amici et proximi ejus erant, qui cum ipso omni tempore vixerant, eo relicto, *De longe steterunt*, cum nollent ultra cum ipso degere, sed procul, ut videtur, amici calamitatem deplorabant. Quinam autem illi, nisi qui de prioribus ejus bonis lætabantur, videlicet angeli boni ac ministri Dei, qui de hominum salute una gaudere solent? Quippe ob peccatorem pœnitentem gaudium in cœlis exoritur [15]: *Et castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum* [16]. Et hi igitur omnes Davidis amici, peccati ipsius tempore recesserunt aversantes; non tamen penitus illum deseruerunt, at longe stantes lugebant. Docet sane idipsum, dicens: *Amici mei et proximi mei adversum me approoinquaverunt, et steterunt. Et qui juxta me erant, de longe steterunt.* Quibus procul me positis, alii quidam peccati auctores juxta me stantes, vim faciebant, et animæ 369 illudebant meæ. Ideo subdit: *Vim faciebant qui quærebant animam meam: et qui inquirebant mala mihi, locuti sunt vanitates, et dolos tota die meditabantur.* Hi namque olim sitientes sanguinem meum, atque a longis retro temporibus peroptantes ruinam videre meam, quasi opportunitatem nacti, cum viderent virtutem meam me dereliquisse, et lumen oculorum meorum a me recessisse, amicos quoque meos et meos proximos procul a me remotos, confestim irruentes vim faciebant animæ meæ; atque, utpote malevoli, *Locuti sunt vanitates*, intus sermones vanos animæ meæ suggerentes, imo etiam dolose demulcentes, ac decipientes, quasi me ad bona inescabant, dum in peccatum me traherent. Idcirco subjicit: *Et dolos tota die meditabantur.*

[13] Matth. xxvi, 41. [14] Sap. i, 4, 5. [15] Luc. xv, 7. [16] Psal. xxxiii, 8.

(65) Colb. primus, ἐγένετο.

(66) Codices tres, ἐπαναστήσεται. Mox editi, τοίνυν αὐτοῦ. Reg. secundus, τοίνυν ἀπ' αὐτοῦ, bene. Haud longe tres mss., καταλέλοιπε. Subinde Reg. tertius, ἐξατονῆσαι αὐτοῦ τὴν ψυχήν.

(67) Unus ms., αὐτός.

(68) Ita multi mss. At editi, διὸ ἐπιλέγει, ἐξεβιάζοντο οἱ ζητοῦντες τὰ κακά μοι, haud integre.

(69) Sic Colb. primus cum Reg. secundo. Deerat μέ in editis.

(70) Ita mss. Editi vero, διὸ καὶ ἐπ. Reg. secundus διὸ ἐπιλέγει.

6. VERS. 14, 15. *Ego autem tanquam surdus non audiebam, et sicut mutus non operiens os suum. Et factus sum sicut homo non audiens, et non habens in ore suo redargutiones.* Postquam qui quærebant animam meam, invenerunt ipsam, tum demum inventæ illuserunt, ac meis malis insultantes irruerunt; postea vanitates et dolos tota die loquebantur. Ad hæc mihi, meis amicis desolato, nihil suppetebat quod dicerem, quippe qui essem pudore repletus; quapropter tanquam surdus non audiebam. Imo ille ego qui quondam eram eloquentissimus, et præsente sapientia instructus, factus sum tanquam surdus nequaquam audiens, et sicut mutus non aperiens os suum. Si quidem nullus mihi sermo ad defensionem succurrebat, nec ullo pacto inimicos, semel ab ipsis victus, alloqui valebam; sed eram *Ut homo non audiens, et non habens in ore suo redargutiones.* Arguebar enim ipse, non autem arguebam, nec mihi verecundia cooperto inerat loquendi libertas. VERS. 16, 17. *Quoniam in te, Domine, speravi, tu exaudies, Domine Deus meus. Quia dixi: Ne quando supergaudeant mihi inimici mei: et dum commoventur pedes mei, super me magna locuti sunt.* Hæc utique mihi acciderunt. Quapropter factus sum tanquam surdus non audiens, et sicut mutus non aperiens os suum: et sicut homo non habens redargutiones; quod ad inimicos, tanquam ab his victus, nihil dicebam. Verum non propterea de meipso desperavi, at iterum collegi me ipse: qui a peccato quidem velut a morte resiluerim, ac confessionis remediis ulcus meum sanaverim. Quin et meas cicatrices ab insipientia mea putrefactas postulo curari. Ideo *In te, Domine, speravi*: mihi quippe non fidens, neque ullam aliam præter te spem præ oculis habens, hunc curationis modum mihi præscripsi. Cum igitur speraverim, Domine, spes autem non confundat [17]; ideo exaudi, quia vis tu misericordiam, neque vis mortem peccatoris, sed pœnitentiam ipsius [18]. Quia speravi in te, obsecro obtineam tuum auxilium: *Nequando supergaudeant mihi inimici mei.* Nondum enim omnino gavisi sunt; supergaudebunt autem, nisi tuam consequar misericordiam: sed ne supergaudeant mihi inimici mei, 370 qui jam antea cum commoverentur pedes mei, magna locuti sunt: ad te confugi, ac dico: *Non confundar in æternum* [19], *neque irrideant me inimici mei* [20]. Et rursus dico: *Ad te, Domine, clamabo, ne sileas a me, nequando taceas a me, et assimilabor descendentibus in locum* [21]. Et reliqua quæ in aliis psalmis a me va-

6. Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἤκουον, καὶ ὡσεὶ ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα αὐτοῦ· καὶ ἐγενόμην ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων, καὶ οὐκ ἔχων (71) ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἐλεγμούς. Ἐπειδὴ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχήν μου, εὗρον αὐτὴν, εἶθ' εὑρόντες κατέπαιζον, ἐπέδησαν δὲ ἐπιτωθάζοντες τοῖς ἐμοῖς κακοῖς· εἶτα ἐλάλουν ματαιότητας καὶ δολιότητας ὅλην τὴν ἡμέραν. Ἐπὶ τούτοις ἐγὼ ἔρημος γεγονὼς τῶν ἐμαυτοῦ φίλων, οὐδὲν εἶχον λέγειν, αἰσχύνης πεπληρωμένος· διὸ ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἤκουον· ἀλλ' ὁ πάλαι λογιώτατος, καὶ τῇ παρούσῃ σοφίᾳ σεσοφισμένος γέγονα ὡσεὶ κωφὸς (72) οὐκ ἀκούων, καὶ ὡς ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα αὐτοῦ. Οὐδεὶς γάρ μοι λόγος ἦν πρὸς ἀπολογίαν· οὐδ' εἶχόν τινα τοῖς ἐχθροῖς προσφθέγγεσθαι, ἅπαξ ὑπ' αὐτῶν νενικημένος· ἀλλ ἤμην Ὡς ἄνθρωπος οὐκ ἀκούων, καὶ οὐκ ἔχων ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ἐλεγμούς. Ἠλεγχόμην γὰρ αὐτὸς, ἀλλ' οὐκ ἤλεγχον, οὐδὲ εἶχον παῤῥησίαν, αἰσχύνῃ κεκαλυμμένος. Ὅτι ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα, σὺ εἰσακούσῃ, Κύριε ὁ Θεός μου. Ὅτι εἶπον, μήποτε ἐπιχαρῶσί μοι (73) οἱ ἐχθροί μου· καὶ ἐν τῷ σαλευθῆναι πόδας μου, ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλορῥημόνησαν. Τὰ δὴ (74) συμβεβηκότα μοι ταῦτα. Διὸ γέγονα ὡσεὶ κωφὸς οὐκ ἀκούων, καὶ ὡς ἄλαλος οὐκ ἀνοίγων τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ὡσεὶ ἄνθρωπος οὐκ ἔχων ἐλεγμούς· διὸ οὐδὲν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἔλεγον, ὡς ἂν ὑπ' αὐτῶν νενικημένος. Οὐ μὴν διὰ τοῦτο ἀπέγνων ἐμαυτοῦ· συνῆγον δὲ πάλιν ἐμαυτὸν, τῆς μὲν ἁμαρτίας ὡς θανάτου ἀποπηδήσας, τοῖς δὲ τῆς ἐξομολογήσεως φαρμάκοις τὸ ἐμαυτοῦ (75) ἕλκος ἰώμενος. Καὶ τοὺς προσοζέσαντάς μοι μώλωπας ἀπὸ τῆς ἀφροσύνης μου, θεραπείας τυχεῖν ἀξιῶ. Διὸ Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἤλπισα· οὐ γὰρ ἐμαυτῷ θαῤῥῶν, οὐδὲ ἄλλην τινὰ ἐλπίδα θέμενος (76) πρὸ ὀφθαλμῶν ἢ σὲ, τὰ τῆς ἰάσεως ὑπέγραφον ἐμαυτῷ. Ἐπειδὴ οὖν ἤλπισα, Κύριε, ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, διὰ τοῦτο οἰσάκουσον, ὅτι θελητὴς ἐλέους εἰ σὺ, καὶ οὐ βούλει τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Διότι ἤλπισα ἐπὶ σὲ, ἱκετεύω τῆς παρὰ σοῦ βοηθείας ἐπιτυχεῖν, Μή ποτε ἐπιχαρῶσί μοι οἱ ἐχθροί μου. Οὕτω μὲν γὰρ παντελῶς ἐχάρησαν· ἐπιχαροῦνται δὲ, εἰ μὴ τύχοιμι τοῦ σοῦ ἐλέους· ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπιχαρείησάν μοι οἱ ἐχθροί μου, οἱ ἤδη καὶ πρότερον ἐν τῷ σαλευθῆναι πόδας μου μεγαλορῥημονήσαντες, ἐπὶ σὲ κατέφυγον, καί φημι· Μὴ καταισχυνθείην εἰς τὸν αἰῶνα, μηδὲ καταγελασάτωσάν μου (77) οἱ ἐχθροί μου. Καὶ πάλιν φημί· Πρὸς σὲ, Κύριε, κεκράξομαι, μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, μή ποτε παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. Καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τοῖς ἑτέροις

[17] Rom. v, 5. [18] Ezech. XVIII, 23, 32. [19] Psal. XXX, 1. [20] Psal. XXIV, 3. [21] Psal. XXVII 1.

(7) Ita Colb. sextus cum editione Basil. At nostra editio Paris., ἔχω. Statim idem codex, κατέπαιξαν.

(72) Editi et mss. nonnulli, ὡσεὶ κωφὸς καὶ ὡς, non integre. At Reg. tertius ut in contextu, bene.

(73) Sic mss. tres. Editi, με.

(74) Cod. 476, τάδε.

(75) Duo mss., ἑαυτοῦ.

(76) Reg. secundus, θεώμενος. Statim Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio, καταισχύνεται.

(77) Sic Reg. secundus. Editi et mss. nonnulli, με. Illud quod mox sequitur, μήποτε παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, deest quidem in editis, sed in mss. reperitur.

ψαλμοῖς διαφόρος μοι λελεγμένα (78), ἐν τῇ πρὸς σὲ ἱκετηρίᾳ συνάγων, τῆς παρούσης βοηθείας τυχεῖν ἀξιῶ. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα σαλευθῆναί μου συνέβη τοὺς πόδας, καθ' ὃν καιρὸν ἡ καρδία μου ἐταράχθη, καὶ ἐγκατέλιπέ με ἡ ἰσχύς μου, καὶ τὸ φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου οὐκ ἦν μετ' ἐμοῦ, ἀλλ' οὐ πάντη περιετράπην, οὐδὲ πτῶμα ἔπεσον τοιοῦτοο, οἷον οἱ ἀποστάται (79) γενόμενοι. Ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, ἐν τῷ σαλευθῆναι τοὺς πόδας μου, ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλορρήμονησαν οἱ ἐχθροί μου, ἵνα μὴ μειζόνως ἐπικροτήσωσι κατ' ἐμοῦ, ἐπὶ σὲ κατέφυγον ὡς ἐπὶ λιμένα σωτηρίας, τὸν καὶ τὰ ἀνίατα παρὰ ἀνθρώποις τῆς ψυχῆς πάθη ἰάσασθαι δυνάμενον.

7. Ὅτι ἐγὼ εἰς μάστιγας ἕτοιμος, καὶ ἡ ἀλγηδών μοο ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ ἀναγγελῶ καὶ μεριμνήσω ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας μου. Καταρχὰς εἰπὼν (80), Μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, ἐπὶ τοῦ παρόντος φησίν. Ὅτι ἐγὼ εἰς μάστιγας ἕτοιμος. Οὐκοῦν τὴν μὲν ὀργὴν παραιτεῖται καὶ τὸν θυμόν, ἕτοιμος δὲ μαστίζεσθαι εἶναι λέγει· οἶδε γὰρ, ὅτι Ὃν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Διὸ καὶ (81) ἔφερε γενναίως τὰς μάστιγας τὰς διὰ τῶν ἐπαλλήλωτ συμφορῶν μετὰ τὸ ἁμάρτημα συμβεβηκυίας αὐτῷ, ἃς ἡ ἱστορία τῶν Βασιλειῶν περιέχει. Καὶ ἡ ἀλγηδών μου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντός. Οἱ μὲν γὰρ πολλοὶ λήθην ποιοῦνται τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων, ἀδιαφοροῦντες ἐπ' αὐτοῖς, καὶ καταφρονοῦντες, ὡς μηδεμιᾶς ἐκδικήσεως γενησομένης· ὁ δὲ τὸ δικαστήριον τοῦ Θεοῦ πρὸ ἀφθαλμῶν διαπαντὸς ἔχων, καὶ πεπεισμένος, ὅτι πάντες παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ὃ (82) ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον· ἐν ἀγωνίᾳ καθέστηκε πάντοτε, καὶ τὴν ἀλγηδόνα τὴν ἐν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ, τάύτην ἰάσασθαι φροντίζων, αὐτὸς ἑαυτοῦ κατηγορεῖ διὰ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολογήσεων. Διὸ φησιν· Ἡ ἀλγηδών μου ἐνώπιόν μού ἐστι διαπαντὸς, ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ ἀναγγελῶ, καὶ μεριμνήσω ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας μου. Πιστῆς δὲ ψυχῆς καὶ ἀκριβῶς πεπεισμένης περὶ τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσιν αἱ τοιαῦται φωναί. Οἱ δὲ ἐχθροί μου ζῶσι, καὶ κεκραταίωνται ὑπὲρ ἐμέ· καὶ ἐπληθύνθησαν οἱ μισοῦντές με ἀδίκως. Οἱ ἀνταποδιδόντες μοι κατὰ (83) ἀντὶ ἀγαθῶν, ἐνδιέβαλλόν με ἐπεὶ κατεδίωκον ἀγαθωσύνην. Μὴ ἐγκαταλίπῃς με, Κύριε ὁ Θεός μου, μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ. Πρόσχες εἰς τὴν βοήθειάν μου, Κύριε τῆς σωτηρίας μου. Πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ μέμνηται, τῶν ἐπὶ τὴν ἁμαρτίαν αὐτὸν κατασυράντων, ἱκετεύει τε καὶ παρακαλεῖ μὴ ἀποστῆναι αὐτοῦ τὸν Κύριον. Ἐώρα γὰρ τοὺς ἐχθροὺς καὶ νῦν περὶ αὐτὸν ἑστῶτας

riis modis relata sunt, in hac supplicatione ad te directa colligens, auxilium præsens assequi cupio. Nam tametsi contigit ut maxime commoti fuerint pedes mei eo tempore quo cor meum conturbatum est, et dereliquit me virtus mea, et lumen oculorum meorum non erat mecum; non tamen penitus eversus sum, neque in talem ruinam delapsus sum, in qualem ii, qui abs te prorsus defecerunt. Quia eo ipso tempore, eum commoverentur pedes mei, adversus me magna locuti sunt inimici mei ne majorem in modum contra me streperent, ad te tanquam ad salutis portum confugi, qui in hominibus vel insanabiles animi morbos curare vales.

7. VERS. 18, 19. *Quoniam ego in flagella paratus sum, et dolor meus in conspectu meo semper. Quoniam iniquitatem meam ego annuntiabo, et cogitabo pro peccato meo.* Postquam initio dixit: *Ne in furore tuo arguas me*, nunc ait: *Quoniam ego in flagella paratus sum.* Itaque iram quidem ac furorem deprecatur, paratum vero se esse ad flagella dicit. Novit enim quod *Quem diligit Dominus, corripit, flagellat autem omnem filium quem recipit* [22]. Quamobrem etiam strenue pertulit flagella, quæ per calamitates alias aliis succedentes post peccatum ipsi acciderunt, quæque complectitur Regnorum historia. *Et dolor meus in conspectu meo est semper.* Multi quidem priorum peccatorum obliviscuntur, nullam eorum habentes rationem, ac ea contemnentes, quasi nulla futura sit ultio; qui vero judicium Dei jugiter habet ob oculos, credique certo fore, ut omnes coram Christi tribunali sistamur, ut reportet unusquisque ea, quæ fiunt per corpus, juxta id quod fecit, sive bonum, sive malum [23], is in anxietate continuo versatur, et hunc animæ suæ dolorem sanare studens, per suas ad Deum confessiones se ipse accusat. Ideo ait: *Dolor meus in conspectu meo est semper quoniam iniquitatem meam ego annuntiabo et cogitabo pro peccato meo.* Tales porro sunt voces animæ fidæ, et quæ sibi certissime persuaserit judicium Dei futurum. VERS. 20-23. *Inimici autem mei vivunt, et confirmati sunt super me: et multiplicati sunt qui oderunt me inique. Qui retribuunt mihi mala pro bonis. detrahebant mihi, quoniam sequebar bonitatem. Ne derelinquas me, Domine Deus meus ne: discesseris a me. Intende in adjutorium meum, Domine salutis meæ.* Omnium inimicorum suorum reminiscitur, qui eum ad peccatum pertraxerunt: et supplicibus verbis orat ac precatur Dominum, ut ne ab ipso discedat. Videbat enim inimicos etiam nunc circa se stantes, imminentesque sibi; nec priore 371 in ipsum audacia contentos. Quapropter sollicitus ne

[22] Prov. III, 12; Hebr. XII, 6, [23] II Cor. V, 10.

(78) Codices duo, λεγόμενα. Statim unus mss. μοι συνέβη.

(79) Reg. secundus addit, μου. Aliquanto post editio Paris., πόδας μου, καὶ ἐπ' ἐμέ. Deest καί in tribus mss., nec dubium quin abesse debeat.

(80) Reg. tertius, εἰπὼν Κύριε,

(81) Sic in duobus mss. Deerat καί in editis. Ibidem Reg. tertius, ἔφερε γενναίως τὴν ἄμυναν καὶ τὰς μάστιγας· *Strenue ferebat vindictam et flagella.*

(82) Ita Reg. secundus cum Coisl. Editi, ἃ.

(83) Codices tres, πονηρά.

iterum in eosdem incidat, vigilanter admodum ait: *Inimini autem mei vivunt.* Non enim mortui sunt, neque ubi semel in me quidvis moliti sunt, abierunt. Quapropter scriptum est: *Ne beatum dixeris virum ante mortem ipsius* [24]. Vivunt; imo vero numero aucti, confirmati sunt super me. Multiplicati sunt enim qui oderunt me, et qui retribuebant mihi malo pro bonis: qui necdum desinunt me calumniari, quod bonam salutaremque viam persequar, meæ invidentes saluti. Quamobrem supplico ac rogo ne derelinquas me, Domine. Neque enim solus possim adversus tot ac tantos resistere. Tu igitur, Deus meus, ne discedas a me, sed adsis mihi adjutor meæque salutis custos.

A καὶ ἐπικειμένους, μηδὲ (84) τῇ προτερᾳ κατ' αὐτοῦ τόλμῃ ἀρκουμένους. Διὸ ἀγωνιῶν μὴ καὶ δεύτερον τοῖς αὐτοῖς περιπέσῃ, σφόδρα ἐγρηγερότως φησίν· Οἱ δὲ ἐχθροί μου ζῶσιν. Οὐ γὰρ τεθνήκασιν, οὐδὲ ἅπαξ ἐνεργήσαντες παρῆλθον· διὸ γέγραπται· Μὴ μακαρίσῃς ἄνδρα πρὸ τελευτῆς αὐτοῦ. Ζῶσιν· ἀλλὰ καὶ κεκραταίωνται πλείους ὄντες ὑπὲρ ἐμέ. Ἐπληθύνθησαν γὰρ οἱ μισοῦντές με, καὶ οἱ ἀνταποδιδόντες μοι κατὰ ἀντὶ ἀγαθῶν· οἵτινες οὕπω καὶ νῦν παύονται ἐνδιαβάλλοντές με, ἐπεὶ τὴν ἀγαθὴν καὶ σωτήριον ὁδὸν μεταδιώκω, διαφθονούμενοί μου (85) τῇ σωτηρίᾳ. Τούτου χάριν ἱκετεύω καὶ δέομαι, μὴ ἐγκαταλίπῃς με, Κύριε· μόνος γὰρ πρὸς τοσούτους οὐχ οἷός τ' ἂν εἴην ἀντέχειν. Σὺ οὖν, ὁ Θεός μου, μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, παρσο δέ μοι βοηθὸς καὶ φύλαξ τῆς ἐμῆς σωτηρίας.

IN PSALMUM CXV.

1. Vers. 1, 2. *Credidi propter quod locutus sum; ego autem humiliatus sum nimis. Ego autem dixi in excessu meo: Omnis homo mendax.* Fides sermonibus qui de Deo fiunt, præeat: fides, non demonstratio. Fides, quæ animum ad assensionem trahit magis, quam methodi, ratione innixæ: fides, quæ non necessariis geometriæ illationibus, sed Spiritus sancti opera gignitur. *In nomine Jesus Christi Nazareni, surge et ambula* [25]. Hanc vocem consequebatur opus per Spiritum. Ex hoc miraculo a spectatoribus necessario admissa est Unigeniti divinitas. Ultra res, dic mihi, magis ad assensum cogit, propositionumne nexus congruam conclusionem secum attrahentes, an potius tantum miraculum evidenter conspectum, omnem humanam virtutem exsuperane? Attamen etiamnum isthæc non probantur, neque Spiritus opera sermoni qui de Deo est fidem faciunt, sed artificiosæ demonstrationes, spem in mundanæ sapientiæ persuasionibus collocantes, non in forti et clara Spiritus revelatione, quam, per eos qui in simplicitate cordis citra curiositatem credunt Deo, ob multorem salutem ostendit. Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiæ verba quinque in mente mea dicam. Atque nemo hunc irrideat sermonem, quasi nos sine ulla probatione ad assentiendum iis quæ dicimus, audientes inducamus. Necesse est enim disciplinæ cujusvis principia citra ullam probationem tradi discentibus; cum fieri non possit,

[24] Eccli. xi, 30. [25] Act. iii, 6.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΙΕ' ΨΑΛΜΟΝ.

B 1. Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθην σφόδρα· ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης. Πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων· πίστις, καὶ μὴ ἀπόδειξις. Πίστις, ἡ ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους (86) τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἕλκουσα· πίστις, οὐχ ἡ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις, ἀλλ' ἡ ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένη. Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ἔγειραι (87) καὶ περιπάτει. Ταύτῃ τῇ φωνῇ ἐπηκολούθει τὸ ἔργον διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐκ τοῦ θαύματος ἀναγκαία ἡ παραδοχὴ τῆς θεότητος τοῦ Μονογενοῦς τοῖς ὁρῶσιν ἐγίνετο. Τί ἀναγκαστικώτερον εἰς (88) συγκατάθεσιν (εἰπέ μοι); προτάσεων πλοκαὶ τὸ συμπέρασμα ἀκόλουθον ἑαυταῖς ἑφελκόμεναι, ἢ θαῦμα τοσοῦτον ἐναργῶς ὁρώμενον, πᾶσαν C ἀνθρώπου δύναμιν ὑπερβαῖνον; Ἀλλ' οὐχὶ καὶ νῦν ταῦτα (89) εὐδοκιμεῖ, οὐδὲ τὰ τοῦ Πνεύματος ἔργα τὸν περὶ Θεοῦ λόγον πιστοῦται· ἀλλ' ἔντεχνοι ἀποδείξεις, ἐν τῷ πιθανῷ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας ἔχουσαι τὴν ἐλπίδα, οὐκ ἐν τῷ ἰσχυρῷ καὶ ἐναργεῖ τῆς τοῦ Πνεύματος ἀποκαλύψεως, ἣν, διὰ τῶν ἐν ἁπλότητι καρδίας ἀπεριεργάστως πεποιθότων Θεῷ (90), τῆς σωτηρίας ἕνεκεν τῶν πολλῶν ἐπιδείκνυται. Ἀλλ' εἴθε κἀμοὶ γένοιτο πιστεῦσαι ἀξίως, ἵνα λαλήσω νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πέντε λόγους ἐν τῷ νοΐ μου. Καὶ μηδεὶς καταχλευαζέτω τὸν λόγον, ὡς ἀβασανίστως ἡμῶν εἰς τὴν ὑπὲρ ὧν λέγομεν συγκατάθεσιν τοὺς ἀκούοντας ἐναγόντων (91). Ἀνάγκη γὰρ ἑκάστης μαθήσεως ἀνεξετάστους εἶναι

(84) Ediit, καὶ μηδέ. Vocula *καί* in tribus mss. non invenitur.

(85) Editi, μοι. At quator mss., μου. Reg. secundius, μου τὴν σωτηρίαν.

(86) Reg. secundus, δυνάμεις. Sed ad marginem apposita est et lectio alia, μεθόδους.

(87) Sic editio Basil. cum tribus mss. et cum sacro textu. Editio vero Paris. cum mss. nonnullis, ἔγειρε. Mox editio Paris, ἐκ τοῦ θαύματος γάρ. Sed deest γάρ in editione Basil. et in multis mss.

(88) Colb. quartus, πρός.

(89) Reg. secundus, τὰ αὐτά.

(90) Illud, διὰ τῶν ἐν ἁπλότητι καρδίας ἀπεριεργάσεως πεποιθότων Θεῷ. sic conversum apud veterem D interpretem videmus: *Per eos qui suam omnem fiduciam in simplicitate cordis in Deum projecerunt*, etc. Sed, nisi me fallit animus, melius ad mentem scriptoris interpretabere: *Per eos qui in simplicitate cordis citra curiositatem credunt Deo.* Etenim πεποιθέναι scriptori idem esse quod πιστεῦσαι, ex iis quæ sequuntur obscurum non est. Subjungit enim: Ἀλλ' εἴθε κἀμοὶ γένοιτο πιστεῦσαι, ἀξίως· *Sed utinam et mihi contingat digne credere.* Scriptor igitur, quisquis est, hoc dicit: Quemadmodum usu venit, ut non pauci in simplicitate cordis citra curiositatem credant Deo: utinam et mihi quoque hoc idem contingat.

(91) Colb. quartus. ἀνανόντων.

τὰς ἀρχὰς τοῖς μανθάνουσιν· ἐπεὶ ἀμήχανον τοὺς περὶ τὰ πρῶτα ζυγομαχοῦντας δυνηθῆναι ὁδῷ καὶ τάξει προελθεῖν εἰς τὸ τέλος. Καὶ τοῦτο ἂν μάθοις παρ' αὐτῶν τῶν ἔξωθεν. Εἰ γὰρ μὴ συγχωρήσειας τὰς πρώτας ἀρχὰς τῇ γεωμέτρῃ, ἀμήχανον αὐτὸν τὰ ἑφεξῆς (91*) συμπεράνασθαι. Καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ὁ τοῖς πρώτοις καὶ στοιχειώδεσιν ἐνιστάμενος, τὴν εἰς τὸ πρόσω ὁδὸν διακόπτει. Ὁμοίως δὲ καὶ ἰατρικαὶ ἀρχαὶ ἰατροῖς ἀναπόδεικτοι. Καὶ ὅλως, ἐν ὁποιῳδήποτε ἐπιτηδεύματι τῶν ὁδῷ καὶ τάξει προϊόντων ἐπὶ τὸ τέλος, ἀδύνατον τῶν πρώτων ὑποθέσεων ἀποδείξεις ἐπιζητεῖν· ἀλλ' ἀνάγκη τὰς τῶν λογικῶν τεχνῶν ἀρχὰς ἀνεξετάστως παραδεξάμενον, τὸ ἐκ τῶν ὑποτεθέντων (92) ἀκόλουθον ἐν τοῖς ἑφεξῆς ἐπιβλέπειν. Οὕτω δὴ οὖν καὶ τὸ τῆς θεολογίας μυστήριον, τὴν ἐκ τῆς ἀβασανίστου πίστεως ἐπιζητεῖ συγκατάθεσιν. Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ, φησὶν, ὅτι ἔστι Θεὸς, οὐχὶ ζητῆσαι, οὐδὲ ζυγομαχῆσαι τὸ τί ἐστι. Καὶ ὅλως, εἰ ἡ πίστις ἐλπιζομένων ἐστὶν ὑπόστασις πραγμάτων, καὶ ἔλεγχος οὐ βλεπομένων, μὴ φιλονείκει ἰδεῖν ἤδη τὰ μακρὰν ἀποκείμενα, μηδὲ τὰ ἐλπιζόμενα ἀμφίβολα καταστήσῃς, διὰ τὸ μήπω αὐτῶν δύνασθαι κατὰ τὴν γνῶσιν ἁφάπτεσθαι.

2. Ταῦτα μὲν οὖν καθόλου περὶ πίστεως διὰ τοὺς λογομαχοῦντας καὶ ἐν ῥήμασι κενοῖς ἔχοντας τὴν ἐλπίδα. Δοκεῖ δέ μοι ὁ ἐν χερσὶ ψαλμὸς ὡς πρὸς τὴν προάγουσαν ἐν τῷ κατόπιν ψαλμῷ διάνοιαν ἀκολουθίαν ἔχειν. Εἶπε γὰρ ἐκεῖ· Εὐαρεστήσω τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ ζώντων. Ἐπεὶ οὖν περὶ μὴ βλεπομένης χώρας διαλέγεται, ὡς σαφῶς ἐπιστάμενος, τὴν αἰτίαν ἀποδίδωσι τοῦ περὶ τῶν ἀδήλων διορισμοῦ, λέγων· Ἐπίστευσα, ὅτι ἔστι τις χώρα ζώντων· διὸ ἐλάλησα, ὅτι Εὐαρεστήσω ἐν αὐτῇ τῷ Κυρίῳ. Ὅλως δὲ, ἡ ἄνευ πίστεως ἐπὶ τὸ λαλεῖν ἐρχομένη ψυχὴ διακενῆς ληρήσει, κατ' οὐδενὸς ὑποκειμένου τὸν λόγον προάγουσα. Ἀρχὴ τοίνυν λόγου ἔμφρονος, πίστις ἰσχυρῶς τῇ καρδίᾳ τοῦ λαλοῦντος ἐνιδρυμένη. Ἔπειτα, πόθεν ἡμῖν δυνατὸν τὸ περὶ τὴν πίστιν τέλειον κατορθοῦν, ἑφεξῆς, ἐπάγει, λέγων· Ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθην σφόδρα. Ὁ γὰρ μὴ ταπεινώσας ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν, μηδὲ κατὰ μίμησιν τοῦ Ἀποστόλου λέγων τὸ, Ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὔπω λογίζομαι κατειληφέναι, ἀλλὰ περινοῶν οὐσίας Θεοῦ κατάληψιν, καὶ τῷ ἰδίῳ λογισμῷ ἐκμετρῶν τὰ ἀνέφικτα, καὶ τοσοῦτον λογιζόμενος εἶναι τὸν Θεὸν ὅσον αὐτὸς τῷ λογισμῷ περιέλαβεν· καὶ ὅλως, ὁ τὸν οἰκεῖον νοῦν μέτρον τῶν ὄντων ποιούμενος, οὐ λογιζόμενος, ὅτι ῥᾴδιόν ἐστι κοτύλῃ μικρᾷ τὴν πᾶσαν θάλασσαν ἐκμετρῆσαι, ἢ τῷ ἀνθρωπίνῳ νῷ τῆς ἀφάτου μεγαλειότητος τοῦ Θεοῦ περιδράξασθαι, εἰκῇ φυσιούμενος καὶ ἐπαιρόμενος τῇ ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτοῦ, οὐ δύναται λέγειν τὸ· Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· ἐπειδὴ οὐδὲ τὸ ἑφεξῆς ἐπάγειν αὐτῷ δυνατὸν, τὸ, Ἐγὼ δὲ ἐταπεινώθην σφόδρα· τύφῳ γὰρ καὶ ἀλαζονείᾳ συζῇ, καὶ

A ut ii, qui circa prima principia litigant, via et ordine procedere valeant ad finem. Idque vel ex ipsis externis disciplinis tibi licet discere. Etenim si geometræ prima non concesseris principia, ea quæ sequuntur concludere nequit. Et qui arithmeticæ principiis 372 ac elementis se opponit, viam ad ulteriora intercipit. Similiter autem neque a medicis medicinæ principia possunt demonstrari. Et in summa, in quacumque professione quæ via et ordine ad finem procedat, primarum propositionum demonstrationes non queunt inquiri; sed necesse est, ut is qui artium ratione innixarum principia, sine probatione admisit, id quod ex jam positis consequens est, in his quæ deinde sequuntur inspiciat. Sic sane etiam theologiæ mysterium assen-
B sum ex fide probationis experte requirit. *Credere enim oportet*, inquit, *quia est* Deus [26]: non quærere, neque cum contentione expendere quid sit. Ac tandem, si fides rerum quæ sperantur substantia est, et earum quæ non videntur argumentum [27]; ne contende jam videre quæ procul sunt reposita: neque ea quæ sperantur, ambigua statuas, propterea quod nondum eorum cognitionem attingere potuisti.

2. Et quidem istæc de fide propter eos qui verbosa et contentiosa disceptatione argutantur, atque in verbis inanibus spem collocant, dicta generatim sint. Cæterum psalmus qui in manibus est, cognationem cum præcedenti sententia psalmi superioris habere mihi videtur. Dixit enim illic: *Placebo Domino in regione vivorum* [28]. Cum igitur de regione
C quæ non videtur, disserat, tanquam clare sciens, suæ de obscuris assertionis rationem reddit, dicens: *Credidi* quamdam esse viventium regionem: *propter quod dixi: Placebo* in ipsa *Domino*. In universum autem, anima quæ citra fidem loqui aggreditur, inaniter garriet, quandoquidem ad nullum fundamentum refert sermonem. Itaque initium sermonis prudentis est fides in corde loquentis firmiter insidens. Deinde continenter subjungit, qua ratione perfectionem fidei assequi possimus, dum ait: *Ego autem humiliatus sum nimis*. Qui enim mentem suam non humiliat, neque ad imitationem Apostoli dicit: *Fratres, ego me nondum arbitror comprehendisse* [29]; imo vero qui de essentia Dei comprehendenda cogitat, ac propria ratiocinatione incompre-
D hensibilia metitur, et Deum arbitratur esse tantum, quantum ipse ratione assecutus est: et uno verbo, qui propriam mentem, universorum mensuram statuit, non intelligens facilius esse ut parva cotula totum admetiatur mare, quam ut mente humana inenarrabilem Dei majestatem compleetatur, frustra inflatus et ob mentis suæ vanitatem elatus, non potest dicere illud: *Credidi propter quod locutus sum*; cum ne id quidem quod sequitur, possit

[26] Hebr. XI, 6. [27] ibid. 1. [28] Psal. CXIV, 9. [29] Philip. III, 13.

(91*) Sic mss. quatuor. Colb. quartus, ἑξῆς. Edit, τὸ ἑφεξῆς.
(92) Colb. quartus, ὑποθέσεων.

subjungere, *Ego autem humiliatus sum nimis.* In fastu enim et in superbia vitam degit; verbisque inanibus exsultat, interdum fidei robur nequaquam possidet. Deinde non deprimit solum semetipsum, sed etiam omne simul hominum genus sibi agnatum ac naturæ socium. VERS. 2. *Ego* enim, inquit, *dixi in excessu meo; Omnis homo mendax.* Quare qui fide non adjutus, sed ex se sermonem aggressus est, utpote industria humana ad veritatem comprehendendam confidens, mendax est; quippe qui multum a veritate aberret.

372 3. Cæterum ait dixisse se hunc sermonem in excessu. Quis autem est hic excessus? Sive quia undecunque humanam naturam consideraram, et nuncubi inter homines aliqua esset veritas perscrutatus eram, cum tamen citra Dei auxilium nusquam eam invenire possem, attonitus factus ob rem inopinatam, exclamavi: *Omnis homo mendax.* Sive in excessu illo quem coram Anchus confinxi, comitialem morbum insaniamque simulans: postquam intellexi me eo devenisse angustiæ, ut declinandi periculi ab hostibus impendentis causa contra meam ipsius conscientiam mentirer, et quæ non essent fingerem: tunc dixi: *Omnis homo mendax*, etsi tamen non ex proposito, neque in detrimentum proximorum, sed omnino ob calamitosas quasdam causas ad mendacium confugi. Atqui pugnantia non loquitur Propheta, uti nonnulli sophistæ ipsum coarguere conantur, dum dicunt in circuitionis probrum Prophetam incidisse. Si enim omnis homo mendax, David autem sit quoque homo; erat utique et ipse mendax; si vero mendax, et in his quæ affirmat fides adhibenda non est. Quod si hic sermo verus non est, atque homo omnis non est mendax, Davidem etiam mendacii crimine absolvemus. Verum si non mentitur, credamus ipsi in illis quæ enuntiat: credentes vero rursus cogemur non credere. Quare si verum dicat David, solvit sermonem suum, ut qui et homo sit, et non mentiatur: contra, si mentitur, ex se habet unde fidem nullam inveniat. Quis enim attendet mentienti? Quare cum semel pronuntiarit omnem hominem esse mendacem, mentiatur David ut suum confirmet sermonem: aut si verum ipse dicit, dissolvit assertionem. At hæc quidem ludificantium sunt, et eorum, qui verborum strophis ac versutiis oblectantur coram imperitis: veritas vero ipsa nequaquam sic se habet. Dicuntur siquidem homines, qui humanis adhuc affectibus distinentur: sed qui carneis affectionibus jam sublimior effectus est, et per mentis perfectionem ad statum transiit angelorum, hic cum de rebus humanis loquitur, a cæteris utique se ipse secernit.

διακένοις ῥήμασιν ἐπαγάλλεται, τὸ ἐκ τῆς πίστεως ἰσχυον, μὴ κεκτημένος. Εἶτα οὐχ ἑαυτὸν ταπεινοῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ὁμοῦ τὴν συγγενῆ ἑαυτῷ καὶ κοινωνὸν τῆς φύσεως ἀνθρωπότητα. Ἐγὼ γὰρ εἶπα, φησὶν, ἐν τῇ ἐκστάσει μου. Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης· Ὥστε ὁ μὴ ἐκ πίστεως βοηθούμενος, ἀλλ' οἰκοθεν ἐπὶ τὸν λόγον ἐρχόμενος (92*), ταῖς ἀνθρωπίναις παρασκευαῖς πρὸς τὴν κατάληψιν τῆς ἀληθείας θαῤῥῶν, ψεύστης ἐστὶ, παραπολὺ τῆς ἀληθείας ἐκπίπτων.

3. Τοῦτον δέ φησιν εἰρηκέναι τὸν λόγον ἐν τῇ ἐκστάσει. Τίς δέ ἐστιν ἡ ἔκστασις; Ἤτοι ὅτι περιβλεψάμενος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καὶ διερευνησάμενος, εἴ πού τίς ἐστιν ἐν ἀνθρώποις ἀλήθεια, μηδαμοῦ ταύτην εὑρεῖν δυνηθεὶς ἄνευ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ βοηθείας, ἔκθαμβος γενόμενος ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τοῦ πράγματος, ἐξεβόησα (93), ὅτι Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης· ἢ ἐν τῇ ἐκστάσει ἐκείνῃ, ἣν κατεσχηματισάμην ἐπὶ τοῦ Ἀγχοὺς, ἐπιληψίαν καὶ παραφορὰν ὑποκρινάμενος (93*), ἐπειδὴ εἰς ἀνάγκην ἐλθόντα ἐμαυτὸν τοῦ καταψεύσασθαι ἐμαυτοῦ, καὶ ἀναπλάσασθαι τὰ μὴ ὄντα, ὑπέρ τοῦ τὸν ἀπὸ τῶν πολεμίων κίνδυνον ἐκφυγεῖν, τότε εἶπον, ὅτι Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης· κἂν μὴ κατὰ προαίρεσιν, μηδ' ἐπὶ κακῷ τῶν πλησίον, ἀλλὰ πάντως διά τινας περιστατικὰς αἰτίας καταφεύγων ἐπὶ τὸ ψεύδεσθαι (94). Οὐ μὴν ἑαυτῷ περιπίπτει κατὰ τὸν λόγουν ὁ Προφήτης, ὥσπερ τινὲς τῶν σοφιστικῶν ἐπιχειροῦσιν αὐτὸν διελέγχειν, τῷ κατὰ περιτροπὴν ἐλέγχῳ ἐμπεπτωκέναι (94*) λέγοντες τὸν Προφήτην. Εἰ γὰρ πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης, ἄνθρωπος δὲ καὶ ὁ Δαβὶδ· ψεύστης ἦν καὶ αὐτὸς δηλονότι· εἰ δὲ ψεύστης, οὐ πιστευτέον αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται. Μὴ ὄντος δὲ ἀληθοῦς τοῦ λόγου τούτου, μηδὲ ὄντος παντὸς ἀνθρώπου ψεύστου, ἀφήσομεν καὶ τὸν Δαβὶδ τῆς τοῦ ψεύδους αἰτίας (95). Εἰ δὲ οὐ ψευδεται, πιστεύσωμεν αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται· πιστεύοντες δὲ, πάλιν εἰς τὴν τοῦ ἀπιστεῖν ἀνάγκην περιαχθησόμεθα. Ὥστε εἰ μὲν ἀληθεύει Δαβὶδ, λύει τὸν ἑαυτοῦ λόγον, καὶ ἄνθρωπος ὢν, καὶ μὴ ψευδόμενος· εἰ δὲ ψεύδεται, αὐτόθεν ἔχει τὸ μὴ πιστεύεσθαι· τίς γὰρ προσέξει ψευδολογοῦντι; Ὥστε ἐπειδὴ ἅπαξ ἀπεφήνατο πάντα ἄνθρωπον εἶναι ψεύστην, ψευδέσθω Δαβὶδ, ἵνα τὸν λόγον πιστώσηται· ἢ ἀληθεύων αὐτὸς, παρέλυσε τὴν ἀπόφασιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν παιζόντων ἐστὶ, καὶ ταῖς τῶν λόγων στροφαῖς ἐπαγαλλομένων πρὸς τοὺς ἀπείρους· τὸ δὲ ἀληθὲς οὐχ οὕτως ἔχει. Ἄνθρωποι γὰρ λέγονται οἱ τοῖς ἀνθρωπίνοις ἔτι παθήμασι κατεχόμενοι· ὁ δὲ ὑψηλότερος ἤδη τῶν σαρκικῶν παθημάτων γενόμενος, καὶ διὰ τὴν τοῦ νοῦ τελείωσιν πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων κατάστασιν μετελθὼν (96*), οὗτος ὅταν περὶ τῶν ἀν-

(92) Nostra editio Paris. ex typographorum oscitantia pro ἐρχόμενος habet ἀρχόμενος.

(93) Ita septem mss. At editi, ἐξεβόησε, *clamavit.*

(93*) Sic editio Basil. cum quinque mss. At editio Paris. et unus aut alter ms., ὑποχρινομενος. Hunc locum prolixis notis illustravere Duœus et Combefisius: quas qui curiosi sunt, legere poterunt.

(94) Reg. secundus, ψεύσασθαι.

(94*) Codices duo, ἐκπεπτωκέναι

(95) Regii secundus et sextus, τὴν τοῦ ψεύδους αἰτίαν.

(95*) Ita mss. octo. Editi, ἀνελθών.

θρωπίνων διαλέγηται, ἑαυτὸν ὑπεξαιρεῖται τῶν λοιπῶν δηλονότι. Ἀψευδὴς γὰρ ὁ εἰπών· Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε. Θεοί ἐστε. Πάντως δὲ εἴ τινι ἄλλῳ (96), καὶ τῷ Δαβὶδ ἡ τοιαύτη προσηγορία πρέπουσα. Καὶ γὰρ καὶ υἱὸς Ὑψίστου, ὁ διὰ τῆς ἀρετῆς ὡκειωμένος Θεῷ, καὶ οὐκ ἀποθνήσκων ὡς ἄνθρωπος, ἀλλὰ ζῶντα ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν (96*).

4. Ἐγὼ οὖν εἶπον, φησίν, ἐν τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης. Ἀκουέτωσαν οἱ τῇ μὲν σαρκὶ διὰ τῶν παθημάτων συμπεφυρμένοι, τὸν δὲ νοῦν ἑαυτῶν ὑπεραίροντες τῶν ὑπερκοσμίων· ὧν τοὺς λογισμοὺς καθαιρεῖν, καὶ τὸ ὕψωμα τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς κατεπαιρομένης τοῦ Θεοῦ, κοινὸς ἔστω σκοπὸς πᾶσι τοῖς ἀντιποιουμένοις τῆς εὐσεβείας. Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέν μοι; Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι. Εἰς αἴσθησιν ἐλθὼν τῶν μυρίων παρὰ τοῦ Θεοῦ δωρεῶν, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη· ὅτι ἀπὸ τῆς γῆς διαπλασθείς, λόγῳ τετίμηται, ἐν ᾧ καὶ τὴν εἰκόνα φορεῖν δύναται τοῦ ἐπουρανίου· ἔπειτα καὶ πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων οἰκονομίαν ἀπιδών, ὅτι ἑαυτὸν ὁ Κύριος ἔδωκε λύτρον ἀντὶ πάντων (97) ἡμῶν, ἐπαπορεῖ, καὶ ζητεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ, τί ἄξιον ἐξεύρῃ δῶρον τῷ Δεσπότῃ. Τί οὖν φησίν, ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ; Οὐ θυσίας, οὐδὲ ὁλοκαυτώσεις, οὐδὲ τὴν ἐκ τῆς νομικῆς λατρείας θεραπείαν, ἀλλ' αὐτὴν πᾶσαν (97*) τὴν ἐμαυτοῦ ζωήν· καὶ διὰ τοῦτο, φησὶ, Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι, τὸ ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πάθος, τὸ μέχρι θανάτου πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικατασταθῆναι, ποτήριον λέγων. Τοῦτο δ' ἂν εἴη ὅπερ αὐτὸς ὑπεδείξατο ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις. Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· καὶ πάλιν τοῖς μαθηταῖς· Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν (98); δηλοῦ δὲ τὸν θάνατον, ὃν κατεδέξατο ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας. Διὰ τοῦτο φησὶ, Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι· τουτέστι, διώκων ἐπὶ τὴν διὰ τοῦ μαρτυρίου τελείωσιν ἔρχομαι, ἀνάπαυσιν ψυχῆς καὶ σώματος, οὐκ ἀλγηδόνας (98*) τιθέμενος τὰ ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγῶσι προσαγόμενα κολαστήρια. Ἐμαυτὸν οὖν, φησὶ, θυσίαν προσοίσω καὶ προσφορὰν τῷ Κυρίῳ, ἐπειδὴ πάντα μικρότερα τίθεμαι τῆς ἀξίας τοῦ εὐεργετήσαντος. Καὶ ταύτας τὰς ἐπαγγελίας ἑτοίμως ἔχω ὑπὸ μάρτυρι παντὶ τῷ λαῷ ἀποτῖσαι. Τὰς γὰρ εὐχάς μου ἀποδώσω ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Εἶτα προτροπὴ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς ὑπὲρ τοῦ μὴ καταπλαγῆναι τὸν θάνατον. Τίμιος, φησὶν, ἐναντίον Κυρίου, ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ. Μὴ ὀκνήσητε, φησὶ, πρὸς ἀγῶνα τὸν καλὸν, οἱ ἄνθρωποι, μηδὲ ἀποδειλιάσητε πρὸς (99)

Mendacii enim expers est, qui dixit: *Ego dixi: Dii estis, et filii Altissimi omnes vos autem sicut homines moriemini*[30]. *Dii estis.* Omnino autem si cui alteri, etiam ipsi Davidi appellatio hujusmodi competit. Nam et filius Altissimi est, qui per virtutem conjungitur Deo, nec moritur ut homo, sed viventem in semetipso habet Deum.

4. *Ego* igitur, inquit, *dixi in excessu meo*: *Omnis homo mendax.* Audiant ii, qui etiamsi carni quidem per libidines ac vitia commisti sint atque affixi, tamen mentem suam ad cœlestia extollunt: quorum cogitationes, ac cordis contra Deum se efferentis altitudinem demoliri ac subvertere, communis scopus sit eorum omnium, qui virtutem amplectuntur. VERS. 3, 4. *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam.* Innumerorum Dei 374 donorum conscius factus, quod ex nihilo esset in lucem productus: quod e terra formatus, ratione excultus, qua etiam ejus qui cœlestis est imaginem ferre posset: deinde ad Dei quoque dispensationem pro humano genere factam respiciens, quod Dominus semetipsum dederit redemptionis pretium pro omnibus nobis, inops est consilii, et in his omnibus quæ ipsi suppetebant quærit quodnam donum Domino dignum reperiret. *Quid* igitur, inquit, *retribuam Domino?* Non sacrificia, non holocausta, non legalis cultus observationem, sed ipsam meam vitam omnem. Et eam ob causam, *Calicem*, inquit, *salutaris accipiam*, laborem quem in pietatis certaminibus pertulit, et constantiam qua ad mortem usque peccato restitit, calicem appellans. Hoc ipsum autem fuerit, quod Salvator ipse in Evangeliis docuit: *Pater, si possibile est, transeat calix iste*[31]. Et rursus ad discipulos: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum*[32]? Significabat autem mortem quam pro mundi salute passus est. Ideo, inquit, *Calicem salutaris accipiam;* hoc est, sitiens ad martyrii contendo consummationem, quandoquidem supplicia in pietatis certaminibus illata, animæ et corporis requiem, non dolorem duco. Me ipse igitur, inquit, victimam et oblationem offeram Domino: quoniam omnia benefacientis dignitate puto esse inferiora. Atque hasce promissiones teste omni populo persolvere paratus sum. VERS. 5. *Vota* enim *mea reddam in conspectu omnis populi ejus.* Deinde adhortatur auditores, ut ne formident mortem. VERS. 6. *Pretiosa*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Nolite, ait, segnes esse ad hunc præclarum agonem, vos homines, neque timeatis mortem, non

[30] Psal. LXXXI, 6, 7. [31] Matth. XXVI, 39. [32] Matth. XX, 22.

(96) Sic editi et mss. nonnulli. Alii quidam mss., τῶν ἄλλων.

(96*) Regii secundus et sextus, Χριστόν. Ibidem duo mss., εἶτα.

(97) Hæc in Catena Corder. Origeni tribuuntur: in qua tamen pro πάντων legitur πολλῶν, *pro multis*. Quomodo scripserit auctor, non dicam quidem: sed affirmare possum in nostris mss. πάντων constanter legi.

(97*) Sic quinque mss. At editi, ἀλλὰ τὴν πᾶσαν.

(98) Codices quatuor, ὃ ἐγὼ πίνω. Reg. quartus, μέλλω πιεῖν.

(98*) Ita editio Basil. et mss. septem. Editio Paris., ἀλγηδόνα.

(99) Regii secundus et sextus omittunt πρός.

enim interitus est, sed vitæ occasio; non est integra deletio, sed transitus ad honorem. Cæterum apud homines avaros quidam lapilli, floridis coloribus fulgentes, vocari solent pretiosi: at vere *Pretiosa res est mors sanctorum ejus*. Cum anima vitam puram agens, a carnis sordibus libera, masculæ aut ragæ expers, ex laboribus pro pietate exantlatis gloriam adepta, justitiæ corona redimita, ac per hæc omnia virtutis pulchritudine præfulgens, steterit sese Domino atque universorum judici, gratiæ splendorem pretioso omni lapide lucidiorem possidens, quomodo hujus hominis mors coram Domino non fuerit pretiosa? Ne igitur sanctorum virorum ex hac vita exitum lugeamus, sed potius ortum, et eorum in hanc vitam ingressum. Nam introitus in hunc mundum adjunctam habet ignominiam sordium fetorisque et earum rerum, quarum ne aspectum quidem facile ferre posset ullus eorum, qui vitæ nobis auctores sunt. Per talia enim necessitate naturæ constitutus est carneæ nativitatis ingressus. Contra, exitus et is qui hinc fit abscessus pretiosus est et illustris; non omnium hominum, sed eorum, qui sancte et juste hanc vitam transegerunt. Pretiosa igitur est mors, non pretiosus hominum ortus. *Seminatur enim*, inquit, *in ignobilitate, surgit in* 375 *gloria: seminatur in corruptione, surgit in incorruptione*[33]. Compara itaque mortem nativitati; ad eum qui liberatus est ignominia, lugere desinas. Cum Judaice interirent, abominanda erant cadavera: ubi contigit mors pro Christo, reliquiæ sanctorum ejus sunt pretiosæ. Antea dicebatur sacerdotibus et Nazareis[34]: *Non contaminabimini super ullo mortuo*; et: *Si quis tetigerit cadaver, immundus erit usque ad vesperam*; item, *Lavabit vestimenta sua*. Nunc autem qui martyris ossa tetigerit, ex insidente in corpore gratia quamdam sanctitatis participationem accipit. *Pretiosa est* igitur *in conspectu Domini mors sanctorum ejus*. Ne pretiosissimis vilissima præferte, neque male commutetis, vitam caducam statui corruptionis experti ac felici præponentes. Siquidem præter ignominiæ affectiones, quibus voluptarii plerique subjecti sunt, adhuc etiam vitæ necessitates, magnanimitatem animæ frangentes, ipsam veluti redigunt in servitutem, dum ad carnis famulatum illam detrahunt. Ubi autem servitus, illic esse et ignominiam liquet. Fugienda igitur est vita, cui ignominia conjuncta est.

A τῶν θάνατον· οὐ γὰρ φθορά ἐστιν, ἀλλὰ ζωῆς ἀφορμή· οὐκ ἀφανισμός ἐστι παντελής, ἀλλὰ μετάβασις πρὸς τιμήν. Παρὰ μὲν οὖν τοῖς ἀνθρώποις τοῖς φιλοπλούτοις λιθίδιά τινα, ἀνθηροῖς χρώμασιν ὑπολάμποντα, τίμια πέφυκεν ὀνομάζεσθαι· Τίμιον (99*) δὲ ἀληθῶς ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ. Ὅταν ψυχὴ κακαθαρμένη τῷ βίῳ, ἐλευθέρα τῶν τῆς σαρκὸς μολυσμάτων, μὴ ἔχουσα σπίλον ἢ ῥυτίδα, ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἀγώνων δεδοξασμένη, καὶ τὸν τῆς δικαιοσύνης ἀναδησαμένη στέφανον, ἐκ πάντων τούτων ὑπερλάμπουσα τῷ κάλλει τῆς ἀρετῆς, παραστῇ τῷ Δεσπότῃ καὶ κριτῇ τῶν ὅλων, παντὸς λίθου πολυτελοῦς διαυγεστέραν τὴν ἐκ τῆς χάριτος φαιδρότητα κεκτημένη, πῶς οὐχὶ τίμιος τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος; Μὴ τοίνυν ὀδυρώμεθα
B τὰς ἐντεῦθεν ἐξόδους τῶν ὁσίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ μᾶλλον τὰς γενέσεις καὶ τὰς εἰς τὴν ζωὴν ταύτην παρόδους. Ἡ μὲν γὰρ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον εἴσοδος, δι' ἀτιμίας ἐστὶ ῥύπου καὶ δυσωδίας, καὶ ὧν οὐδ' ἂν τὴν θέαν εὐκόλως ἀνάσχοιτό τις (100) τῆς ζωῆς ἡμῶν καθηγουμένων· διὰ γὰρ τῶν τοιούτων ἡ πάροδος τῆς σαρκίνης γενέσεως τῷ τῆς φύσεως ἀναγκαίῳ (1) νενομοθέτηται. Ἡ δὲ ἔξοδος καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἡ ἐντεῦθεν, τιμία καὶ περιφανής· οὐ πάντων ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῶν ὁσίως καὶ δικαίως τὸν ἐνταῦθα βίον διενεγκόντων. Τίμιος οὖν ὁ θάνατος, οὐχὶ τιμία τῶν ἀνθρώπων ἡ γένεσις. Σπείρεται γὰρ, φησὶν, ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ. Σύγκρινον τοίνυν τῇ γενέσει τὸν θάνατον, καὶ παῦσαι ὀδυρόμενος τὸν τῆς ἀτιμίας ἀπαλλασσόμενον. Ὅτε Ἰουδαϊκῶς ἀπέθνησκον, βδελυκτὰ ἦν
C τὰ θνησιμαῖα· ὅτε ὑπὲρ Χριστοῦ ὁ θάνατος, τίμια τά (2) λείψανα τῶν ὁσίων αὐτοῦ. Πρὸ τούτου ἐλέγετο τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Ναζωραίοις τὸ, Οὐ μιανθήσεσθε (3) ἐπ' οὐδενὶ τεθνηκότι· καὶ τὸ, Ἐάν τις ἅψηται νεκροῦ, ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας· καὶ τὸ, Πλυνεῖ ἑαυτοῦ τὰ ἱμάτια. Νυνὶ δὲ ὁ ἁψάμενος ὀστέων μάρτυρος, λαμβάνει τινὰ μετουσίαν ἁγιασμοῦ ἐν τῆς τῷ σώματι παρεδρευούσης χάριτος. Τίμιος οὖν ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ. Μὴ προτιμᾶτε τῶν πολυτιμήτων τὰ ἀτιμότατα, μηδὲ κακοὶ συναλλάκται γίνεσθε, τὴν φθειρομένην ζωὴν τῆς ἀφθάρτου καὶ μακαρίας καταστάσεως προτιμῶντες. Ἄνευ γὰρ τῶν παθημάτων τῆς ἀτιμίας, οἷς οἱ πλεῖστοι τῶν φιλῃδόνων ὑπόκεινται, ἔτι καὶ αἱ κατὰ τὸν βίον χρεῖαι, τῆς ψυχῆς
D τὸ μεγαλοφυὲς κατακάμπτουσαι, οἱονεὶ δουλοῦνται αὐτὴν, πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς σαρκὸς κατασύρουσαι. Ὅπου δὲ δουλεία, ἐκεῖ δῆλον ὅτι καὶ ἀτιμία. Φευκτέον οὖν τὴν ζωήν, ᾗ τὸ ἄτιμον παραπέφυκεν.

5. Nihil, inquit, perago magni, dum tibi Domino retribuo me ipsum. Nam servus tuus cum sim,

5. Οὐδὲν (4), φησὶ, μέγα ποιῶ, ἐμαυτόν σοι ἀποδιδοὺς τῷ Δεσπότῃ. Δοῦλος γὰρ ὢν σὸς, οἱ προσάγω

[33] I Cor. xv, 43, 42. [34] Levit. xi, 39, 40.

(99*) Reg. sextus, τίμιος. Editio nostra et alii mss., τίμιον.

(100) Desideratur τῶν. Edit.

(1) Colb. quartus, γενέσεως ἀναγκαίως.

(2) Ex illis, τίμια τά, etc., occasionem cœpit librarius ita scribendi in margine Reg. sexti: Ὅτι δεῖ τιμᾷν τὰ λείψανα τῶν ἁγίων· *Reliquias sanctorum honorare oportet.*

(3) Sic codices sex. Editi vero cum Colb. septimo μιανθήσεται. Illud quod statim sequitur, ἕως ἑσπέρας, ex quatuor mss. addidimus. Ibidem mss. non pauci, αὐτοῦ τά.

(4) Ita mss. sex cum editione Basil. At editio Paris., οὐδὲν οὖν.

τὸ σὸν κτῆμα. Πάντως γὰρ του κτισεντος δοῦλον ὑπάρχει τὸ ἐκτισμένον (5). Ὥστε οὐ προαιρέσει δοῦλος μόνον, ἀλλὰ καὶ φύσει. Υἱὸς γάρ εἰμι τῆς παιδίσκης σου, ἣν νηπιάζουσαν (6) καὶ κομιδῇ παῖδα παραγαγὼν ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἀποστήσας τῆς σῆς δουλείας, δούλην τῆς ἁμαρτίας ἐποίησεν. Ἀλλ' ἐπιστρέφω καὶ ἐπανατρέχω πρὸς τὸν ἐξ ἀρχῆς Δεσπότην, καὶ ἐπιγινώσκω τὴν ἀρχαίαν δουλείαν. Διέῤῥηξας τοὺς δεσμούς μου. Ἐπειδή με τῶν δεσμῶν τῆς ἁμαρτίας ἠλευθέρωσας, κατελθὼν εἰς ᾅδου, καὶ λύσας τὴν ἀνθρωπότητα (7) δεσμῶτιν οὖσαν τοῦ θανάτου, καὶ ἐν ταῖς ἀφύκτοις εἱρκταῖς τοῦ ᾅδου κατεχομένην, διὰ τοῦτό σοι θύσω, οὐχὶ τετράποδα διχηλοῦντα καὶ μηρυκίζοντα, οὐδὲ πτηνὰ καθαρὰ, ἢ σεμίδαλιν ἀναπεποιημένην ἐλαίῳ, ἢ λίβανον διαφανῆ, ἢ τὸ τῆς συνθέσεως ἐκεῖνο θυμίαμα (ταῦτα γάρ σοι παρὰ τῆς γῆς προσφέρεται τῷ Δεσπότῃ)· ἀλλ' ὅ ἐστιν ἐμὸν ἴδιον κτῆμα, καὶ καρδίας γέννημα τῆς ἐμῆς, τὴν σὴν δοξολογίαν ἐξ αὐτῆς ἀνοίσω, ὥσπερ ἀπὸ θυσιαστηρίου τινὸς τῆς ἐμαυτοῦ διανοίας. Καὶ ἱερουργήσω σοι τὴν τῆς αἰνέσεως θυσίαν, μυρίων ὁλοκαυτωμάτων προτιμοτέραν σοὶ τῷ ἀπροσδεεῖ καὶ τελείῳ Θεῷ, ὃς οὐκ ἀπαιτεῖς σωματικὰς θυσίας, ἐν αἷς πλεονεκτοῦσιν οἱ εὐπορώτεροι, ἀλλὰ τὴν ἀπὸ (8) διαθέσεως, καὶ καρδίας ἀληθινῆς ἐξομολόγησιν, ἧς μέτεστι πᾶσιν ἐξ ἴσου τοῖς βουλομένοις. Τὰς εὐχάς μου τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐναντίον παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Θύων δέ σοι νῦν αἴνεσιν, οὐχ ὡς ἐπαισχυνόμενος (9), λάθρα που καὶ ἐν παραδύστῳ θύσω, φεύγων τὰς μέμψεις τῶν ἀσεβῶν· ἀλλὰ πάνδημόν τινα θυσίαν ἐπιτελέσω, τὸν λαὸν ὅλον κοινωνὸν τῆς λατρείας παραλαβών (10). Τόπος δὲ ἡμῖν τῆς θυσίας ἀποδειχθήσεται τὰ μέσα καὶ περιφανέστατα τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀκούσατε, οἱ τὴν Ἐκκλησίαν καταλιμπάνοντες, καὶ ἐν οἴκοις κοινοῖς συστρεφόμενοι (11), τὰ ἄθλια τοῦ τιμίου σώματος ἀπορῤῥήγματα, ὅτι χρὴ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι ἐν μέσῳ τῆς Ἱερουσαλήμ· τουτέστι, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ κατὰ τὴν παλαιὰν λατρείαν ἴδιον ἐξῆν ἑκάστῳ πήγνυσθαι θυσιαστήριον, ἀλλ' ἐν ἀποδέδεικτο τοῖς θυσιάζειν προαιρουμένοις (12). Σὺ δὲ ἀντεγείρεις τῷ τῶν πατέρων θυσιαστηρίῳ βωμὸν, καὶ πῦρ ἀνάπτεις ἀλλότριον ἐπ' αὐτοῦ, μηδὲ τῷ παλαιῷ (13) παραδείγματι σωφρονιζόμενος, ἀνθρώπους κατεφθαρμένους τὸν νοῦν ἐπισπώμενος, καὶ συμμιαίνων αὐτοῖς ἑαυτόν. Ὧν φύγοιτε τὴν μίμησιν, ὑμεῖς ὁ λαὸς τοῦ Κυρίου (14),

A tuam tibi possessionem offero. Omnino enim res creatæ Creatoris servæ sunt. Quare non voluntate solum, sed natura etiam sum servus. Filius enim sum ancillæ tuæ, quam parvulam ac prorsus infantem seduxit inimicus; et postquam eam a tua servitute removit, ipsam efficit peccati servam. Verum revertor et recurro ad primum Dominum, veteremque agnosco servitutem. Vers. 7 *Dirupisti vincula mea.* Quandoquidem tuo in infernum descensu a peccati vinculis me liberasti, atque humanam naturam mortis astrictam vinculis, et in inferni carceribus, unde evadere non datur, detentam, exsolvisti, idcirco tibi sacrificabo non quadrupeda divisam ungulam habentia et ruminantia, neque volatilia munda, aut similaginem oleo subactam, aut thus lucidum, aut compositum illud
B thymiama (hæc enim tibi Domino a terra offeruntur). sed quæ est mea pebuliaris possessio, et qui est mei cordis fetus, glorificationem tuam ex ipso tanquam ex aliqua meæ mentis ara offeram. Vers. 8. *Et sacrificabo tibi hostim laudis*, innumeris holocaustis pretiosiorem, tibi, inquam, nullius rei indigo, et perfecto Deo, qui corporalia sacrificia quibus ditiores abundant, minime requiris, sed confessionem ex affectu et ex corde vero proficiscentem, cujus omnes qui volunt, participe; ex æquo fiunt. *Vota mea Domino reddam in conspectu omnis populi ejus.* Cum enim tibi sacrificabo laudem: non velut erubescens, clanculum et in abscondito loco sacrificabo, impiorum objurgationes fugiens: sed publicum quoddam sacrificium faciam, adhibito ad cultus
C consortium 276 populo omni. Cæterum sacrificii locum constituemus mediam et perquam conspicuam Jerosolymam. Vos qui derelinquitis Ecclesiam, et in profanis domibus conventus agitis, vos qui misera pretiosi corporis fragmenta estis, audite quod preces ac vota persolvi opertat in medio Jerusalem; hoc est, Ecclesiæ Dei. Neque enim juxta veterem cultum cuilibet licebat propriam construere aram: sed unica iis qui sacrificare velunt designata est. Tu tamen aram contra patrum aram exstruis, et super ipsam alienum incendis ignem. Neque veteri exemplo sapiens factus, allicis homines mente coruptos, teque una cum ipsis coinquinas. Quorum exemplum fugite, vos Domini populus:
D nec a parte eorum qui salvi fiunt, separemini, per-

(5) Colbertini primus et quintus cum Reg. quarto, ἐκτισμένον, καὶ υἱὸς τῆς παιδίσκης σου. Sed cum verba illa, καὶ... υἱός, etc., statim legantur, ipsa huic loco male annexa fuisse a librariis credere par est.

(6) Codices quatuor pro νηπιάζουσιν habent νηπίαν οὖσαν. Monere hunc locum de Eva accipiendum esse cum res ipsa loquatur, non multum necesse putamus.

(7) Recte, ut solet, notavit Ducæus, voce ἀνθρωπότητα non omne genus hominum comprehendi, sed quosdam duntaxat. Ejus notam legas suadeo.

(8) Ita sex mss. At vocula ἀπό deest in editione Paris.

(9) Ita mss. septem. Editi vero, αἰσχυνόμενος.

(10) Illa, ἐν αὐλαῖς οἴκου Κυρίου ἐν μέσῳ σου Ἱερουσαλήμ, post vocem παραλαβών, in editione Paris, et in Colb. quinto leguntur: sed cum in editione Basil. et in aliis septem mss. desint, ipsa pro additamentis librariorum habuimus, delevimusque.

(11) Sic Regii secundus, tertius, quartus et sextus cum duobus Colbertinis et cum Coisl. Editi vero, ἀναστεφόμενοι, *versantes*.

(12) Reg. secundus, βουλομένοις.

(13) Auctorem, dum scriberet illa, μηδὲ τῷ παλαιῷ, etc., ad caput decimum Levitici respexisse vident qui non omnino rudes sunt Scripturarum.

(14) Colb. quartus, Θεοῦ.

severantes in fide, perfecti in præceptis Domini, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

καὶ μὴ χωρισθείητε τῆς μερίδος τῶν σωζομένων, διαμένοντες ἐν τῇ πίστει, τελειούμενοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

IN PSALMUM CXXXII.

Audi beatum Davidem, qui dicit per psalmum (VERS. 1): *Ecce nunc quid bonum, vel quid jucundum, nisi habitare fratres in unum?* Etenim non suis solum recte factis gaudebat; sed etiam aliorum æquitate oblectabatur. Quare ipse quodam in loco, alacritatem eorum qui ad cultum reddendum festinant, circumspiciens, per Psalmistam dicebat: *Lætatus sum in iis qui dixerunt mihi: In domum Domini ibimus. Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Jerusalem* [35]. Omnino igitur eam quæ in unum sit præsentiam cum viderit, fraternoque affectu delectaretur, clamabat, dicens: *Ecce nunc quid bonum, vel quid jucundum, nisi habitare fratres in unum?* Causa quæ ex divino præcepto fratres ad consensum atque concordiam adducit, incredibilem habet bonitatem: ab hac autem bonitate ne jucunditas quidem divisa est. Singuli enim qui adsumus, amore proximi fruentes, in multa voluptate constituti sumus. Quare et convenienter dicebat: *Quid bonum, vel quid jucundum, nisi habitare fratres in unum?* VERS. 2. *Sicut unguentum in capite quod descendit in barbam, barbum Aaron.* Quippe cum gratia superne e cœlo a Salvatore in Ecclesiam diffunditur, animæ sanctorum choragi munus, idque incorporeum et spiritale, jure sortiuntur. VERS. 3. *Sicut ros Ærmon qui descendit super montes Sion.* Quemadmodum enim ros qui descendit in montem Ærmon, multum efficit splendoris; ita et spiritualis ros invisibili modo super montes Sion descendens, hoc dem facit. Hic undelibet fiebat congressus fratrum, utilitatemque animabus earum accommodatam afferebat. De 377 hoc, opinor, divino rore, qui sancti Spiritus operationibus comparatur, disserens Isaias, ait: *Ros enim tuus medela est ipsis* [36]. *Ros* igitur *Ærmon, qui descendit super montes Sion: quoniam ibi mandavit Dominus benedictionem, vitam.* Multis in locis promisit Deus, sicut dixit Moyses: *Atque custodiet Dominus testamentum et misericordiam, sicut juravit patribus tuis, et diliget, et benedicet te, et multiplicabit progeniem ventris tui, et fructum terræ tuæ.* Et subjunxit, dicens: *Vitam usque in sæculum* [37]. *Ecce nunc quid bonum, vel quid jucundum, nisi habitare fratres in unum?* quemadmodum et vocati estis. *Unus Dominus, una fides,*

ΕΙΣ ΤΟΝ ΡΑΒ' ΨΑΛΜΟΝ (15).

Ἄκουε τοῦ μακαρίου Δαβὶδ λέγοντος διὰ τοῦ ψαλμοῦ· Ἰδοὺ δή, τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, (16) κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό; Οὐ μόνον γὰρ ἐπὶ τοῖς οἰκείοις κατορθώμασιν ἔχαιρεν, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἄλλων ἐπευφραίνετο εὐνομίᾳ· ὥς που αὐτὸς, τὴν σπουδὴν τῶν ἐπὶ τὴν λατρείαν σπευδόντων θεασάμενος, διὰ τοῦ Ψαλμῳδοῦ (17) ἔλεγεν· Εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι· Εἰς οἶκον Κυρίου πορευσόμεθα. Ἑστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, Ἱερουσαλήμ. Πάντως οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν παρουσίαν ἰδὼν, καὶ τῇ ἀδελφικῇ διαθέσει τερφθείς, ἐβόα, λέγων· Ἰδοὺ δή, τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό; Ἡ μὲν ὑπόθεσις τῶν ἀδελφῶν συγκροτήσεως ἐκ θείου προστάγματος ἀνυπέρβλητον εἶχε τὸ καλόν· τούτου δὲ τοῦ καλοῦ οὐδὲ τὸ τερπνὸν κεχώρισται. Ἕκαστοι γὰρ τῶν παρόντων ἀπολαύοντες τῆς ἐκ τοῦ πλησίον ἀγάπης ἐν πολλῇ καθεστήκειμεν τῇ θυμηδίᾳ. Ὥστε καὶ ἀκολούθως ἔλεγεν· Τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό; Ὡς μύρον ἐπὶ κεφαλῆς τὸ καταβαῖνον ἐπὶ πώγωνα, τὸν πώγωνα τὸν Ἀαρών. Τῆς χάριτος ἄνωθεν ἐξ οὐρανοῦ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐκχεομένης, εἰκότως μεταλαμβάνουσι τῆς ἀσωμάτου καὶ πνευματικῆς χωρηγίας (18) αἱ τῶν ἁγίων ψυχαί. Ὡς δρόσος ἡ Ἀερμών, ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. Ὥσπερ γὰρ ἡ δρόσος ἡ ἐπὶ τὸν Ἀερμὼν κατιοῦσα ὄρος, πολλὴν αὐτὸ (19) ποιεῖται τὴν λαμπρότητα· οὕτως καὶ ἡ νοητὴ δρόσος, ἀοράτως κατιοῦσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών, ἔνθα ἡ συνέλευσις τῶν πανταχόθεν ἀδελφῶν ἐγίγνετο, τὴν ἀνάλογον ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν περιποιεῖ ὠφέλειαν. Περὶ ταύτης οἶμαι τῆς θείας δρόσου, τῆς ἀπεικασμένης ταῖς ἐνεργείαις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁ Ἡσαΐας διαλεγόμενος φάσκει· Ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ, ἴαμα αὐτοῖς ἐστιν. Ἡ δρόσος οὖν Ἀερμών, ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών· ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν, ζωήν. Πολλαχοῦ ἐπηγγείλατο ὁ Θεὸς, ὡς εἶπε Μωϋσῆς· Καὶ διαφυλάξει Κύριος τὴν διαθήκην καὶ τὸ ἔλεος, ὡς ὤμοσε τοῖς πατράσι σου, καὶ ἀγαπήσει σε, καὶ εὐλογήσει σε, καὶ πληθυνεῖ τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σου, καὶ τὸν καρπὸν τῆς γῆς σου. Καὶ ἐπήνεγκε λέγων· Ζωὴν ἕως τοῦ αἰῶνος. Ἰδοὺ δή, τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ

[35] Psal. CXXI, 1, 2. [36] Isa XXVI, 19. [37] Deut. VII, 12, 13.

(15) Hæc interpretatio psalmi centisimi tricesimi secundi in codice antiquissimo RR. Patrum S. Basilii tribuitur Basilio. Sed quantum fas est judicare de opusculo ita brevi, videtur potius fetus esse hominis, qui eruditione et facundia Basilio Magno longe inferior erat. Alii melius judicabunt.

(16) Illud, ἀλλ' ἢ τό, hoc loco supplendum est, ut patet ex consequentibus.

(17) Dubium non est quin pro Ψαλμῳδοῦ legi debeat ψαλμοῦ *per psalmum*: et ita superius emendate legitur.

(18) Pro χωρηγίας suspicatus sum legi debere χορηγίας per simplex o, quanquam, ut verum fatear, ea ipsa vox χορηγία non parum mihi suspecta sit. Malim simpliciter χαρᾶς, *animæ sanctorum incorporeo atque spiritualis gaudio jure perfruuntur.*

(19) Αὐτό, Forte αὐτῷ, nempe τῷ ὄρει Ἀερμών. EDIT.

τὸ αὐτό ; καθὼς καὶ ἐκλήθητε. Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα· εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν. Ἰδοὺ δὴ, τί καλὸν, ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἐπὶ τὸ αὐτό ; οὐκ ἐν οἴκῳ μόνον σωματικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ τῷ ἁγίῳ καὶ πνευματικῷ. Ὁ γὰρ οἰκός μου, φησὶν, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς τοῦ αὐτοῦ μύρου κατηξιώθημεν οἱ φωτισθέντες. Ἐμύρισε γὰρ πάντας ἡμᾶς τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα καὶ μεγαλοπρέπεια εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

[88] Ephes. IV, 5, 6. [89] Matth. XXI, 13.

A *unum baptisma : unus Deus et Pater, qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus* [88]. *Ecce nunc quid bonum, vel quid jucundum, nisi habitare fratres in unum ?* non in corporea solum, sed etiam in hac sancta atque spirituali domo. *Domus* enim *mea*, inquit, *domus orationis vocabitur* [89]. Quin et nos qui fuimus illustrati, eodem unguento donati sumus Nam Salvator noster Christus omnes nos justitia sua unxit : per quem et cum quo Patri et sancto Spiritui gloria et majestas in sæcula sæculorum. Amen.

MONITUM.

Commentarius ille, de quo nobis nunc proloquendum, si non aliunde, at merito tamen antiquitate commendatur. Nam inter doctos satis convenit id opus aut ad quartum sæculum pertinere, aut ad id ætatis proxime accedere. Hæc autem interpretatio ut in vulgatis, ita in mss. quoque imperfecta est, neque in his, neque in illis ultra caput decimum sextum Isaiæ extenditur. Fuit tamen aliquando tempus, cum exstaret integra, si fides est Possevino : qui, cum veteres libros Messanensis bibliothecæ recenset, ita scribit App. pag. 37, ad calcem operis ; *Copiosissima in Isaiam prophetam D. Basilii interpretatio. Opus integrum et rarum in fol.* Quod si explanatio in reliqua Isaiæ capita ita erat copiosa in hoc Messamensi libro, ut est pars ea, quam in priora sexdecim capita habemus ; non video qui fieri potuerit, ut volumine uno tanta commentariorum moles comprehenderetur. Utut hæc sunt, ea de re ad nostrum procuratorem generalem in curia Romana scripsimus : sed nihil certi didicimus. Nunc igitur rumoris nescio quid superest dantaxat Messanæ, famosissimos tres codices manu exaratos olim e bibliotheca Reverendorum Patrum ordinis Sancti Basilii a quodam Siciliæ prorege alio exportatos fuisse, ob idque fieri potuisse, ut Basilianus ille codex cum aliis duobus ablatus sit. Sed eum neque Possevimus neque quisquam alius dicat hunc se librum aut vidisse aut legisse, non est quod de eo quærendo multum laboremus : eo magis, quod verisimillimum sit talem librum nunquam exstitisse.

Imperfectum illum in Isaiam Commentarium jam a longo tempore Basilio Magno tributum fuisse constat. Inter alios numerabimus Maximum martyrem, Joannem Damascenum, Symeonem Logothetam, Antonium Melissam, Tarasium patriarcham Constantinopolitanum, et auctorem Scholiorum Græcorum in Epistolas apostolicas. Quod si recentiores quoque, qui ejus operis Basilium Magnum auctorem faciunt, recensere aggrederemur, dies nos deficeret et charta. Celebres sunt Tilmannus, Ducæus, Combefisius, Natalis Alexander, Dupinus, Tillemontius, Lequienus et alii prope innumeri. Contra, pauci sunt qui aliter sentiant, iique in litteris non ita magnæ auctoritatis, excepto Petavio viro longe doctissimo : qui nullum quidem argumentum ad suam opinionem probandam protulit, sed asseveranter tamen pronuntiavit id opus Basilii non esse. Ejus autem verba hæc sunt tom. III *Theol. dog.*, lib. I, c. 2, n. 4 : *Rursus auctor Commentariorum ad Isaiam, qui Basilio solent inscribi, nec sunt tamen illius, videtur etiam corporatos angelos facere.* Quam quidem sententiam amplexus sim, satis intelligitur vel ex eo loco, ubi hunc Commentarium edendum curavi (*a*) : sed argumenta ipsa, quæ ad eam comprobandam adduxi, legas velim in Præfatione suo ordine loco.

(*a*) Id est inter dubia. Ex argumentis tamen a D. Prud. Marano allatis in *Vita Basilii*, inter genuina annumerandus est ; sed ut ordinem a L. Jul. Garnerio institutum servemus, quem inversum moleste ferrent eruditi, nihil mutamus. EDIT. PATR.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΟΦΗΤΗΝ ΗΣΑΙΑΝ.
ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ (20-21).

1. Εὔξασθε μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν χει-

[40] Matth. XXIV, 20.

(20-21) Antiquus codex Combef. : Βασιλείου τοῦ μεγάλου ἐξήγησις εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, προοίμιον. Reg. secundus : Τοῦ Βασιλείου ἑρμηνεία, etc., προοίμιον. Editi : Λόγος α' inepte. Non enim hic primus est sermo eorum quos auctor, quisquis est, in prophetam Isaiam conscripsit : sed quoddam est

[378] ENARRATIO
IN PROPHETAM ISAIAM
PROŒMIUM.

1. *Orate ne fiat fuga vestra hieme vel Sabbato* [40].

Advertendum est Deum non fecisse hiemem aut Sabbatum reprehensibile ; scriptum est enim : *Æstatem et ver tu finxisti ea* [41]. Verum in hieme sumus, cum carnis cupiditates imperium obtinent in nobis. Itaque sic intelligendum est dictum illud evangelicum, nimirum ut non fiat fuga nostra, cum vitia in nobis dominantur, aut cum per inertiam vitam nostram traducimus. Nam id nobis significat per Sabbatum ; ut benedictionem illam consequamur : *Beatus servus ille, quem cum venerit Dominus, invenerit vigilantem* [42]. *Estote prudentes sicut serpentes* [43] ; forsitan ob id, quod prudenter ac sapienter detrahat senectutem. Etenim ubi jam exuenda est pellis, in locum angustum, quique undique corpus prorsus obstringat, immittit se ipsum, atque ad eum modum transmittens sese, senectam exuit. Forsan igitur et nos velut hic sermo per aretam et strictam viam ingredientes exuere veterem hominem, ac novum induere, ut nostra quoque, velut aquilæ, juventa renovetur. Magna quidem atque adeo prima dos, quæque animam summe purgatam requirat, divini afflatus esse capacem ad prophetandum mysteria Dei. Proxima vero secundum illam, et ipsa quidem non mediocrem aut vulgarem diligentiam desiderans, audire quid sibi velint ea quæ dicuntur a Spiritu, nec aberrare a dictorum sententia, sed recta ad illam deduci via a Spiritu, quo auctore scripta est prophetia, gubernaturque intellectus eorum, qui cognitionis donum acceperunt. Unde et Dominus addidit, dicens : *Qui habet aures ad audiendum, audiat* [44]. Præterea propheta quoque Joel [Osee] : *Quis sapiens et intelliget hæc ? intelliget, et cognoscet ea* [45] ? Et Apostolus eo loco quo de charismatibus loquitur, quoddam esse donum ait prophetiam, quoddam discretionem spirituum [46]. Nam qui sese dignum exhibet instrumentum, per quod Spiritus operetur, is propheta est. Porro qui vim eorum quæ denuntiantur prudenter percipit, is donum habet discernendorum spirituum. Quapropter et Corinthiis præscribens : *Prophetæ autem*, inquit, *duo aut tres dicant, et cæteri dijudicent* [47].

2. Est autem donum hoc adeo magnum, ut Dominus comminetur sese ablaturum e Judæa prophetam,

μῶνος ἢ Σαββάτου (22). Σημειωτέον οὖν, ὅτι χειμῶνα ἢ Σάββατον ψεκτὸν οὐκ ἐποίησεν ὁ Θεός· γέγραπται γάρ· Θέρος καὶ ἔαρ σὺ ἔπλασας αὐτά. Ἐν χειμῶνι δέ ἐσμεν, ὅταν τὰ πάθη τῆς σαρκὸς δυναστεύῃ ἐν ἡμῖν. Οὕτω τοίνυν νοητέον τὸ εὐαγγελικὸν ῥητὸν, μὴ γενέσθαι ἡμῶν τὴν φυγὴν, ὅταν τὰ χείρονα ἐν ἡμῖν κρατῇ, ἢ ὅταν ἀργίᾳ τὴν ζωὴν ἡμῶν παραπέμπωμεν. Τοῦτο γὰρ ὑποβάλλει νοεῖν διὰ τοῦ Σαββάτου, ἵνα τύχωμεν τῆς εὐλογίας ἐκείνης· Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ Κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντα· Γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις (23)· τάχα διὰ τὸ φρονίμως καὶ συνετῶς ἀποξύεσθαι (24) τὸ γῆρας. Καὶ γὰρ ἐπειδὰν ἀποδύεσθαι δέῃ τὴν λεδηρίδα, στενῷ τόπῳ καὶ ἀκριβῶς προσφίγγοντι αὐτοῦ τὸ σῶμα ἐπιδοὺς ἑαυτὸν, οὕτω διείρων (25) ἑαυτὸν, ἀποδύεται τὸ γῆρας. Τάχα οὖν καὶ ἡμᾶς βούλεται ὁ λόγος διὰ (26) τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης ὁδοῦ πορευομένους ἀποδύεσθαι μὲν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐνδύσασθαι δὲ τὸν νέον, ὥστε καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἀνακαινισθῆναι, ὡς ἀετοῦ, τὴν νεότητα. Μέγα μὲν καὶ πρῶτον χάρισμα, καὶ ψυχῆς ἄκρως κεκαθαρμένης δεόμενον, χωρῆσαι τὴν θείαν ἐπίπνοιαν πρὸς τὸ προφητεύειν τὰ τοῦ Θεοῦ. Δεύτερον δὲ μετ' ἐκεῖνο, καὶ οὐδὲ αὐτὸ μικρᾶς οὐδὲ τῆς τυχούσης ἐπιμελείας δεόμενον, τὸ κατακούειν τοῦ βουλήματος τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, καὶ μὴ παραστοχάζεσθαι τῆς διανοίας τῶν λεγομένων, ἀλλ' εὐθυβόλως ἐπ' αὐτὴν ὁδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ οἰκονομήσαντος Πνεύματος γραφῆναι τὴν προφητείαν, ὁδηγοῦντος καὶ τὴν διάνοιαν τῶν ὑποδεξαμένων τὸ τῆς γνώσεως χάρισμα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἐπέφερε, λέγων· Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. Καὶ ὁ προφήτης δὲ ὁ Ἰωήλ. Τίς σοφὸς (27), καὶ συνήσει ταῦτα ; καὶ συνετὸς, καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά ; Καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῷ περὶ χαρισμάτων τόπῳ, τὸ μὲν τι χάρισμα προφητείαν φησὶ, τὸ δὲ διάκρισιν πνευμάτων. Ὁ μὲν γὰρ παρέχων ἑαυτὸν ἄξιον ὄργανον τῇ ἐνεργείᾳ (28) τοῦ Πνεύματος, προφήτης ἐστίν· ὁ δὲ τὴν δύναμιν τῶν ἀπαγγελλομένων συνετῶς ἐκδεχόμενος, τὸ χάρισμα ἔχει τῆς διακρίσεως τῶν πνευμάτων. Διὸ καὶ Κορινθίοις διατάσσων, Προφῆται δὲ, φησὶ, δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν (29).

2. Καὶ οὕτω μέγα, ὅτι ἐν ἀπειλῇ κεῖται ἀφελεῖν Κύριον ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτην, καὶ στοχαστὴν,

[41] Psal. LXXIII, 17. [42] Matth. XXIV, 46. [43] Matth. X, 16. [44] Matth. XI, 15. [45] Osee. XIV, 10. [46] I Cor. XII, 10. [47] I Cor. XIV, 29.

proœmii genus non ita scite consarcinatum. Sunt qui existiment partem proœmii illius ad Basilium Magnum non pertinere. Sed tantum abest ut ego de eo cum illis contendere velim, ut proœmium totum ejus non esse facile concedam. De ipso opere, an Basilii sit, in Præfatione satis copiose disputavimus. ipso initio uterque Combef., μὴ γενέσθαι. Reg. secundus δὴ μὴ γενέσθαι. Editi denique, εὔξασθαι μὲν δεῖ μή, etc.

(22) Reg. secundus, Σακβάτῳ. Statim post illa, ἐποίησεν ὁ Θεός, additur in editis et in Reg. secundo, οὐδὲ ἔκτισε· sed quin hæc expungi debeant, non valde admodum dubitamus, cum prorsus παρέλκειν videantur. Accedit etiam, quod in utroque Combef. deesse constet.

(23) Reg. secundus, ὁ ὄφις.

(24) Sic Regii primus, secundus et tertius. Editi, ἀποδύεσθαι. Mox codices tres, ἀποδύεσθαι. Editi, ἀποδύσασθαι.

(25) Reg. secundus et tertius, διείρων, recte. Reg. primus, διείρας. Editi, διείργων.

(26) Sic tres mss. At editi, βούλεται ὁμοίως διά, etc. Statim duo mss. ἀποδύεσθαι. Alter, ἀποδύσεσθαι Editi, ἀποδύσασθαι.

(27) Illa, τίς σοφός, etc,, non invenimus quidem apud Joelem : sed apud Oseam leguntur XIV, 10.

(28) Reg. secundus, τῆς ἐνεργείας. Editi cum utroque Combef., τῇ ἐνεργείᾳ.

(29) Reg. secundus, καὶ ἄλλοι διακρίνοντες διακρίσεις καὶ.

καὶθαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ συνετόν ἀκροατήν· Ἡμᾶς δὲ εὔχεσθαεχρὴ λαβεῖν τὸ τῆς σοφίας καὶ τὸτῆς γνώσεως καὶ τὸ τῆς διδασκαλίας χάρισμα, ὥστε πάνταὁμοῦ συνδρκμόντα τῷ ἡγεμονικῷ ἡμῶν ἐντυπῶσαι τὴν πάσης τῆς προφητευομένης ἀληθείας μόρφωσιν. Ἔστι δὲ τοῦ μὲν λόγου τῆς γνώσεως χρεία πρὸς τὸ θεωρεῖν τοῦ Πνεύματος τὰ ἀπόῤῥητα· τοῦ δὲ λόγου τῆς σοφίας, πρὸς τὸ κατασκευάσαι καὶ ἐξεργάσασθαι τὰ συνεστραμμένως ἐν βραχυλογίαις ἐκδεδομένα· Ἴδιον γὰρ τῆς σοφίας τὸ ἐκτείνειν λόγους. Ἐξέτεινα γάρ, φησὶ,λόγους (30), καὶ οὐ προσείχετε. Ἔπειτα τὸ τῆς διδασκαλίας Χάρισμα εἰς οἰκοδομὴν τῶν ἀκουόντων. Χρὴ τοίνυν τῇ ψυχῇ τοῦ μέλλοντος προφητεύειν τὴν ἐπιτηδειότητα προϋποκεῖσθαι ἐκ τοῦ ἐφ' (31) ἡμῖν κινήματος, ἵνα ὁ ἐν τοῖς ὅλοις λόγος τὰς ἁρμονιωτέρας ψυχὰς ἐκλεγόμενος, ἐν αἷς οὐδὲ μικρόν τι κίνημα τοῦ παθητικοῦ τῆς ψυχῆς ἀσύμφωνόν ἐστι πρὸς τὸν λόγον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐνυπαρχούσης εὐαρμοστίας, τὴν ἐκ τοῦ θείου Ηνεύματος ἐνέργειαν ἐπαγάγῃ. Οὐ μόνον δὲ ἡ τῶν παθῶν καταστολὴ ἀναγκαία εἰς τὸν εὐτρεπισμὸν τῆς ὑποδοχῆς τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ, καὶ τὸ μέτρον τῆς περὶ τὴν πίστιν διαθέσεως, καὶ τὸ συμφέρον αὐτοῦ τε τοῦ ὑποδεχομένου (32) τὴν χάριν, καὶ τῶν κατὰ καιρὸν ἀκουόντων, ἢ καὶ εἰς ὕστερον μεθτξόντων τῆς ἐκ τῶν προφητῶν ὠφελείας. Δίδοται γὰρ, φησὶν, ἑκάστῳ ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον· καὶ πάλιν· Κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Ἀνέφικτον μέντον (33) τὸ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει παραστῆσαι τὸν λόγον τῆς διαφόρου ἐνεργείας παρὰ τοῦ θείου Πνεύματος τοῖς ἀξίοις ἐγγινομένης· καθ' ὃν ὁ μὲν προφητείαν πιστεύεται, καὶ ταύτην ἐπὶ τοσόνδε. Ὁ δὲ Χαρίσματα ἰαμάτων λαμβάνει, καὶ ταῦτα τηλικάδε (34)· καὶ ἄλλος ἐνεργήματα δυνάμεων μειζόνων ἢ μικροτέρων. Ταῦτα γὰρ μόνος οἶδεν ὁ τῇ ἑκάστου ψυχῆς ἀξίᾳ ἐνατενίζων, καὶ τοῖς ἀθεωρήτοις τῆς δικαιοσύνης μέτροις διαιρῶν ἑκάστῳ τὰ πρὸς ἀξίαν.

3. Πῶς προεφήτευον αἱ καθαραὶ καὶ διαυγεῖς ψυχαί; Οἱονεὶ κάτοπτρα γινόμενα τῆς θείας ἐνεργείας, τὴν ἔμφασιν τρανὴν καὶ ἀσύγχυτον καὶ οὐδὲν ἐπιθολουμένην ἐκ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς ἐπεδείκνυντο. Πᾶσι μὲν (35) γὰρ πάρεστι τὸ ἅγιον Ηνεῦμα· ἀλλὰ τοῖς μὲν καθαρεύουσι τῶν παθῶν τὴν ἰδίαν ἐμφαίνει δύναμιν· τοῖς δὲ τὸ ἡγεμονικὸν συγκεχυμένον ἔχουσιν ἀπὸ τῶν τῆς ἁμαρτίας σπίλων, οὐκέτι. Δεῖ δὲ πρὸς τῇ καθαρότητι καὶ τὸ ὁμαλὸν τῆς εὐσταθοῦς (36) καταστάσεως ἐπιδείκνυσθαι. Οὐ γὰρ ὁ ἀνωμάλως ἔχων περὶ σωφροσύνην, καθαρὸς· ἀλλ' ὁ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ὑποτάξας τῷ Πνεύματι. Ὥσπερ γὰρ αἱ τῶν προσώπων ἐμφάσεις οὐκ ἐν πάσαις ταῖς ὕλαις γίγνονται, ἀλλὰ ἐν τάῖς λειότητά τινα καὶ διαφάνειαν κεκτημέναις· οὕτως οὐκ ἐν πάσαις ταῖς ψυχαῖς ἡ

A et conjectorem,et admirandum consultorem,379 et auditorem intelligentem [48]. Nobis vero precandum ut accipiamus sapientiæ, ac scientiæ, neque non doctrinæ donum, ut omnia simul concurrentia formam omnia veritatis quæ prophetia continetur, in principali animi nostri parte imprimant. Opus est autem sermone scientiæ ad contemplanda Spiritus arcana: sermone vero sapientiæ, ad apparanda et excolenda ea quæ contorte ac paucis sunt prolata. Siquidem sapientiæ proprium est producere sermonem. Ait enim : *Produxi sermones, et non attendistis* [49]. Præterea doctrinæ domum pertinet ad ædificationem audientium. Itaque ex liberi arbitrii motu in anima ejus qui sit prophetaturus, præjaceat necesse est quædam habilitas, ut verbum illud quod B est in omnibus, dum magis compositos deligit animos, in quibus nec exiguus affectuum animi motus dissonat cum ratione juxta analogiam præcedentis aptitudinis,divini Spiritus inducat efficaciam. Neque vero solum requiritur affectuum sedatio,ut quis ad suscipiendum Spiritum paratus sit et aptus,verum etiam quidam in animo erga fidem modus,utilitasque, tum hujus qui gratiam accipit, tum illorum qui in tempore audiunt : aut eorum etiam qui in posterum ex prophetis fructum percepturi sunt. *Datur* enim, inquit, *unicuique manifestatio Spiritus ad utilitatem* [50]; ac rursus : *Secundum rationem fidei* [51]. Sane supra naturæ vires est, exhibere rationem modumque diversæ operationis,quæ a Spiritu divino accidit in his qui merentur. Juxta quam huic prophetia committitur,et id quidem ad certum C modum. Alius accipit dona sanationum, atque ea ad certam mensuram;alius vero operationes virtutum, majorum aut minorum. Enim vero solus ista novit qui cujusque animæ meritum penitus intuetur, et invisibilibus justitiæ mensuris quæ ex merito sunt unicuique distribuit.

3. Quomodo prophetabant puræ ac pellucidæ animæ? Nempe eæ velut specula factæ divinæ operationis,imaginem integram inconfusamque et nulla ex parte affectibus carnis turbatam repræsentabant. Nam omnibus quidem adest Spiritus sanctus: sed iis qui puri sunt affectibus, peculiarem exhibet virtutem ; at vero iis quorum mens peccati sordibus perturbatur, minime. Oportet autem præter puritatem, constantis animi æquabilitatem exhi- D bere. Neque enim qui inæqualis est animi circa castitatem, purus est, sed qui carnis petulantiam subjecit Spiritui. Quemadmodum enim vultuum imagines non in qualibet materia redduntur, sed in his duntaxat quæ lævorem ac perluciditatem quamdam obtinent; ita non in quibuslibet mentibus

[48] Isa. III, 2. [49] Prov. I, 24. [50] I Cor. XII, 7. [51] Rom. XII, 6.

(30) Aquila, Symmachus et Theodotio pro λόγους ediderunt, χεῖρά μου, *manum meam*.
(31) Reg. secundus, ἐν.
(32) Idem codex, δεχομένου.
(33) Ita quatuor mss. At editi, μὲν.
(34) Reg. secundus, δὲ τηλικαῦτα.
(35) Sic mss. tres. Deest μὲν in editis.
(36) Reg. secundus cum utroque Combef., εὐσταθοῦς. Editi, εὐπειθοῦς.

operatio Spiritus,sed in iis quæ nihil habent obliquum,nihil obtortum.Candida quidem nix, verum imagines intuentium non repræsentat, propterea-quod inæqualis est,e concreta spuma constans.Lac album, at non recipit imagines, eo quod et ipsi exiguæ quæpiam insint bullulæ.Contra,in aqua licet nigra relucet **380** forma ob lævorem. Ita videlicet vitæ inæqualitas nequaquam idonea est ad suscipiendam divinam operationem. Ergo cum anima omni virtutis studio dedita ex vehementi in Deum amore, perpetuo Dei memoriam sibi impressam servat; atque hoc modo Deum velut in se ipsa inhabitantem reddit; ex vehementissima in Deum intentione et arcano amore, numine afflata, digna prophetiæ dono evadit, Deo divinam virtutem impertiente, animique oculos aperiente, ad intelligendas quas velit speculationes.Quapropter et prophetæ ante videntes vocabantur: propterea-quod futura perinde quasi præsentia fuissent, prospicerent. Sed magis inducemur ad intelligendum propheticum afflatum ex visis, quæ in somnis accidunt. Quemadmodum enim visis principali animi parti impressis, urbes aut regiones magnitudine ac pulchritudine præstantes,aut animalia supra naturam conspicimus: aut etiam verborum aliquorum memoriam, quæ auribus hausta sint, sæpenumero obtinemus; cumque tam multa, tamque nova spectemus in nobis et audiamus,haud jam vere quidquam corporeo sensu videmus, neque audimus: itidem et divinorum ac beatorum virorum mens, aliquando quidem per apertam visionem,aliquando vero per somnium impressis imaginibus, divinis sermonibus ac visis impletur,cum neque per oculos imagines eorum quæ videntur,revocarit,neque per aures aeris ictum, a vocis edendæ instrumentis profectum,acceperit.Neque enim sublimis ille thronus, et elevatus,aliquid erat foris subsistens, neque rursus in eo sedens, quem vidit Isaias[52]:neque ille electrinus ab ilibus rursum,igneus autem ab ilibus deorsum, qui apud Ezechielem describitur[53], erat specie humama.Sed horum mens majore quadam virtute in earum rerum, contemplatione morabatur, Spiritu divinam naturam per ænigmata repræsentante.

4. Vident autem prophetæ non futura solum verum etiam quæ in rebus præsentibus sunt abdita. Quemadmodum ait Paulus: *Si vero prophetetis, ingrediatur autem aliquis infidelis, aut indoctus, occulta cordis illius manifesta fiunt*[54]. Aut quemad-

[52] Isa. VI, 1. [53] Ezech. VIII, 2. [54] I Cor. XIV, 24.

(37) Sic codices tres. Editi vero, ἐγκοπτόντων.

(38) Ita antiquus Combefisii codex et Reg. secundus. Alter Combef. cum editis, μέλαινα.

(39) Reg. secundus, ἔνοικον ἐν αὐτῇ.

(40) Basilius, si tamen ejus hæc sunt,male accipit id quod legitur I Reg. IX, 9, ut recte ac prudenter adnotavit Combefisius. Etenim illud, ἔμπροσθεν, voci ἐκαλοῦντο, non voci βλέποντες, jungendum esse nemo, qui locum Scripturæ legerit, inficiabitur. Quare optime interpretatus est Symmachus, dum ita scripsit, τὸν γαρ προφήτην τότε ἐκάλουν κατὰ τὸ ἀρχαῖον, ἀρῶντα, *Nam eum qui tunc propheta erat, vocabant antiquitus, Videntem.*

(41) Sic tres mss. Editi vero, μεγέθη, male.

(42) Reg. secundus, θεαμάτων τε καὶ παραδόξων.

(43) Sic Reg. secundus. Editi cum duobus mss., ἀνδρῶν καὶ μακαρίων.

(44) Reg. secundus, καθεζόμενος.

(45) Ita Regii primus, secundus et tertius. Editi, κρείττων.

A τοῦ Πνεύματος ἐνέργεια, ἀλλ' ἐν ταῖς μηδὲν σκολιὸν ἐχούσαις, μηδὲ στραγγαλιῶδες. Ἡ χιὼν λαμπρὰ, ἀλλ' εἰκόνας τῶν ἐγκυπτόντων (37) οὐ δείκνυσι, διότι τραχεῖά ἐστιν ἐκ πεπηγότων ἀφρῶν συγκειμένη. Τὸ γάλα λευκὸν, ἀλλ' οὐ παραδέχεται τὰς εἰκόνας, διότι καὶ αὐτῷ μικραί τινες εἰσι πομφόλυγες. Ὕδατι δὲ καὶ μέλανι (38) μορφὴ ἐμφαίνεται διὰ λειότητα. Οὕτως ἄρα τὸ ἀνώμαλον τοῦ βίου πρὸς ὑποδοχὴν θείας ἐνεργείας ἀνεπιτήδειον. Ὅταν οὖν ψυχὴ πάσῃ ἀσκήσει ἀρετῆς ἑαυτὴν ἐπιδοῦσα, τῷ σφοδρῷ περὶ Θεὸν φίλτρῳ διηνεκῶς μνήμην Θεοῦ ἐντυπωθεῖσαν αὐτῇ διασώζῃ, καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ οἱονεὶ ἔνοικον αὐτῇ (39) τὸν Θεὸν εἶναι κατασκευάσῃ· ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν σφοδροτάτης ἐνατενίσεως, καὶ τοῦ ἀῤῥήτου φίλτρου θεοφορουμένη, ἀξία τοῦ κατὰ τὴν προφητείαν χαρίσματος γίνεται, διδόντος θείαν δύναμιν τοῦ B Θεοῦ, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς διανοίγοντος εἰς κατανόησιν ὧν βούλεται θεαμάτων. Διὸ καὶ οἱ προφῆται ἔμπροσθεν (40) βλέποντες ἐκαλοῦντο, παρὰ τὸ ὡς παρόντα τὰ μέλλοντα προορᾷν. Προσαχθησόμεθα δὲ μᾶλλον εἰς τὸ ἰδεῖν τὸ προφητικὸν κίνημα ἐκ τῶν κατ' ὄναρ φαντασμάτων. Ὥσπερ γὰρ ἐν ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις τοῦ ἡγεμονικοῦ τῆς ψυχῆς ἡμῶν τυπουμένου, πόλεων ἢ τόπων μεγέθει (41) καὶ κάλλει διαφερόντων, ἢ ζώων ὑπὲρ τὴν φύσιν γινόμεθα θεαταί· ἢ καὶ λόγων τινῶν μνήμην διὰ τῆς ἀκοῆς ἐμπεσόντων, πολλάκις παρακατέχομεν· καὶ τοσούτων περὶ ἡμᾶς θεαμάτων τε (42) παραδόξων καὶ ἀκουσμάτων ὄντων, οὔτε τι εἴδομεν κατὰ ἀλήθειαν σωματικῇ αἰσθήσει, οὔτε ἠκούσαμεν· οὕτω καὶ τὸν τῶν θείων καὶ μακαρίων ἀνδρῶν (43) νοῦν, ποτὲ C μὲν ὕπαρ, ἄλλοτε δὲ ὄναρ τυπούμενον, λόγων τε θείων καὶ θεαμάτων πληροῦσθαι· οὔτε δι' ὀφθαλμῶν τὰς εἰκόνας τῶν ὁρωμένων ἀναμαξάμενον, οὔτε δι' ὤτων αέρος πληγὴν ἐκ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων προελθοῦσαν ὑποδεξάμενον. Οὐ γὰρ ἔξωθέν τι ὑποκείμενον ἦν ὑψηλὸς θρόνος καὶ ἐπηρμένος· οὐδὲ ὁ ἐπ' αὐτοῦ καθήμενος (44), ὃν εἶδεν ὁ Ἡσαΐας· οὐδὲ ἀνθωποειδὴς, ὁ ἠλέκτρινος μὲν τὰ ἀπὸ ὀσφύος ἄνω, πύρινος δὲ ἀπὸ ὀσφύος ἐπὶ τὰ κάτω, ὁ παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ· ἀλλ' ὁ μὲν νοῦς αὐτῶν, δυνάμει κρείττονι (45), ἐν θεωρίᾳ τούτων ἐγένετο, δι' αἰνιγμάτων τοῦ Πνεύματος τὴν θείαν φύσιν παραδεικνύντος.

4. Ὁρῶσι δὲ οἱ προφῆται οὐ τὰ μέλλοντα μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν παρόντων τὰ λανθάνοντα, ὥς φησι Παῦλος· Ἐὰν δὲ προφητεύητε, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ D φανερὰ γίνεται· ἢ ὡς ὁ Ἐλισσαῖος· Οὐχὶ ἡ καρ-

δία μου ἐπορεύετο μετὰ σοῦ, ἡνίκα ἀνέστρεψεν ὁ ἀνὴρ, μετὰ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, εἰς συνάντησίν σοι (46); Ἔστι δὲ προφητεία καὶ ἡ δι' ὀνείρων πρόγνωσις, ὡς τῷ Ἰωσὴρ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τῷ Δανιὴλ ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας, ἐδείκνυτο. Πῶς οὖν καὶ Φαραὼ, καὶ Ναβουχοδονόσορ; Ὅτι περὶ τῶν κοσμικῶν καταστάσεων τοὺς κρατοῦντας, ἔδει προβλέπειν, ἵνα πιστεύηται. Πῶς δὲ καὶ Βαλαὰμ προφητεύει καὶ Καϊάφας; Ὅτι κακεῖνοι τοὺς πειθομένους εἶχον· καὶ ὁ μὲν ὡς ἀρχιερεὺς, ὁ δὲ ὡς μάντις. Οὐ γὰρ ψυχῆς καθαρότης ἐνταῦθα, οὐδὲ διαύγεια νοῦ ἐνορῶντος Θεὸν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν δύναμιν ἐπισπῶντος (47)· ἀλλ' οἰκονομικῶς ἐν αὐτοῖς ὁ λόγος, οὐ κατὰ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ πρὸς τὸν καιρόν. Ζητήσεις δὲ εἰ τὰ παρά (48) τῷ Ἡσαΐᾳ καὶ τῷ Ἰεζεκιὴλ ὁπτασίαι εἰσὶ, διὰ τοιῶνδε φαντασιῶν ἐωραμέναι, ἢ θεολογίαι, δι' αἰνιγμάτων τοῦ Πνεύματος τὰ τῆς θεότητος ἡμῖν ἰδιώματα καταγγέλλουσαι (49);

A modum Elisæus: *Nonne cor meum ambulabat tecum cum reverteretur vir cum curru suo tibi obviam* [55]? Est autem et prophetia, cum aliquid per somnium præscitur, quemadmodum Joseph in Ægypto et Daniel in Babylone revelatio facta est. At quomodo igitur et Pharao et Nabuchodonosor futura præscierunt? Nempe de mundanarum rerum statu oportebat dominos prævidere, uti his fides haberetur. Quomodo vero etiam Balaam prophetat et Caiphas? Nimirum quod hi quoque habebant quibus imperabant: hic quidem tanquam sacerdotum princeps, ille **381** vero, tanquam vates. Neque enim hic puritas animi fuit in causa, neque mentis illustratio Deum contemplantis, atque inde virtutem haurientis: sed certa quadam dispensatione illis contigit sermo, non pro merito, sed pro temporis opportunitate. Quæres autem, an ea quæ leguntur apud Isaiam et Ezechielem, sint visiones per hujusmodi phantasias conspectæ, an potius rerum divinarum doctrina, per Spiritus ænigmata divinitatis proprietates nobis significans?

5. Φασὶ δέ τινες ἐξεστηκότας αὐτοὺς προφητεύειν, ἐπικαλυπτομένου τοῦ ἀνθρωπείου νοῦ παρὰ τοῦ Πνεύματος. Τοῦτο δὲ παρὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἐστὶ τῆς θείας ἐπιδημίας, ἔκφρονα ποιεῖν τὸν θεόληπτον, καὶ ὅτε πλήρης γέγονε τῶν θείων διδαγμάτων (50), τότε καὶ τῆς οἰκείας ἐξίστασθαι διανοίας, καὶ ἄλλους μὲν ὠφελοῦντα δι' ἑαυτοῦ, αὐτὸν δὲ τῆς ἐκ τῶν ἰδίων λόγων ἀπολείπεσθαι ὠφελείας. Ὅλως δὲ, τίνα λόγον ἀκόλουθον ἔχει, ἐκ τοῦ τῆς σοφίας Πνεύματος μεμηνότι παραπλήσιον γίνεσθαι, καὶ ἐκ τοῦ τῆς γνώσεως Πνεύματος τὸ παρακολουθητικὸν ἀποβάλλειν (51); Ἀλλ' οὔτε τὸ φῶς τυφλότητα ἐμποιεῖ, ἀλλὰ τὴν ἐκ φύσεως ἐνυπάρχουσαν ὁρατικὴν δύναμιν διεγείρει· οὔτε τὸ Πνεῦμα σκότωσιν ἐμποιεῖ ταῖς ψυχαῖς, ἀλλὰ πρὸς τὴν τῶν νοητῶν θεωρίαν τὸν ἀπὸ τῶν τῆς ἁμαρτίας κηλίδων καθαρεύοντα νοῦν διανίστησι. Πονηρὰν μὲν οὖν δύναμιν συγχυτικὴν εἶναι διανοίας, ἐπιβουλεύουσαν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, οὐκ ἀπίθανον· θείου δὲ Πνεύματος παρουσίαν ἕνεκα τοῦτο λέγειν ἐνεργεῖν, ἀσεβές. Ἔπειτα, εἰ σοφοὶ οἱ ἅγιοι, πῶς οὐκ ἐπηκολούθουν τοῖς προφητευομένοις; Σοφὸς γὰρ, φησὶ, νοήσει τὰ ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος· ἐπὶ δὲ χείλεσι φορεῖ ἐπιγνωμοσύνην. Εἰ δὲ ὅτι ἐξίστη (52) Ἰσαὰν ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῇ ἐκστάσει αὐτοῦ, διὰ τοῦτο τὴν παραφορὰν καταψεύδονται τῶν ἁγίων, γινωσκέτωσαν τὴν ἔκπληξιν ἔκστασιν εἰρῆσθαι· ὡς τὸ, Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς, καὶ

5. Porro sunt qui dicant eos furore ac insania correptos prophetare, humana mente a Spiritu absorpta. Verum id abhorret a professione divinæ præsentiæ, ut amentem reddat, qui a numine corripitur, cumque plenus divinorum decretorum esse cœperit, tum a sua ipsius mente excidat, et qui aliis ex sese præbeat utilitatem, ipse ex propriis sermonibus nihil capiat emolumenti. In summa, qua ratione consentaneum est, ut quis per sapientiæ Spiritum, simillimus insano evadat, ac ex intelligentiæ Spiritu vim amittat intelligendi? Quin potius neque lumen cæcitatem parit, verum videndi facultatem a natura insitam expergefacit; neque Spiritus tenebras inducit animis, sed ad contemplationem rerum intelligibilium, mentem a peccati maculis puram excitat. Non quidem dissimile veri est, improbam potestatem, naturæ humanæ insidiantem, confundere mentem: sed idipsum per Spiritus divini præsentiam effici, dicere impium est. Ad hæc, si sapientes sunt sancti, quomodo eorum quæ vaticinio edebant, intelligentiam non sunt assecuti? *Sapiens* enim, iuquit, *intelliget quæ ab ore proprio proficiscuntur*: *in labiis autem portat intelligentiam* [56]. Quod si quoniam Isaac in ingressu filii sui obstupuit [57], et quoniam David dixit in excessu suo [58]: ob id fingunt sanctos mentis suæ compotes non esse; noverint admirationem ac stu-

[55] IV Reg. v, 26. [56] Prov. xvi, 23. [57] Gen. xxvii, 33. [58] Psal. cxv, 2.

(46) Codices duo, σου. Mox uterque Combef., ὡς τῷ Ἰωσὴφ.... καὶ τῷ Δανιήλ. Editi, ὁ Ἰωσὴφ... καὶ Δανιήλ.

(47) Reg. secundus, ἐνταῦθα, οὐδὲ νοῦς ἀνθρώπων ὁ ὢντων Θεὸν, καὶ τὴν ἐκεῖθεν δύναμιν σπῶντων, *Neque mens hominum intuentium Deum, indeque virtutem haurientium.* Regii primus et tertius non aliter atque editi, nisi quod pro ἐπισπῶντος habeant σπῶντος.

(48) Sic Reg. primus. Duo alii mss., εἰ παρά. Editi, εἰ αἱ παρά.

(49) Regii primus et secundus, καταγγέλλουσαι. Editi, καταγγέλλοντος, non ita recte.

(50) Reg. secundus, χαρισμάτων.

(51) Codices tres, ἀποβάλλειν. Non longe hinc Reg. secundus, τυφλότητα ποιεῖ. Subinde idem codex, Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(52) Illud, ἐξέστη, potest nonnunquam ita accipi, ut quamdam mentis alienationem significet. Vulgata, *Expavit Isaac stupore vehementi.* Aliquando post Reg. tertius, διὰ τοῦτο τὴν περιφοράν, haud emendate.

porem appellatum esse mentis excessum. Cujusmodi est illud:Obstupuit cœlum,et horruit terra [59]. Porro fatendum est a communibus principiis profectos nosea quæ secundum litteram contraria sunt, in Deo non intelligere. Quale est juxta communes acceptiones, divinam naturam, bonam, iræ expertem ac justam esse confiteri.

A ἡ γῆ ἔφριξε. Χρὴ δὲ ἀπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν ὡρμημένους, περὶ Θεοῦ τὰ ἐναντιούμενα, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει, ὁμολογεῖν, μὴ νοεῖν. Οἷον, κατὰ τὰς κοινὰς προλήψεις ἐστὶ (53) τὴν θείαν φύσιν ἀγαθὴν, καὶ ἀόργητον καὶ δικαίαν ὁμολογεῖν.

6. Quale si Scriptura Deum irasci, mœrore affici, aut pœnitere, aut præter meritum aliquo uti dicat: quid sibi velint verba quærendum est; ac sollicite cogitandum quomodo ea restituere possimus. Non autem oportebit præclaras de Deo opiniones subvertere. Atque ad eum modum citra offensam tn Scripturis versabimur, dum et ex iis, quæ facile percipi possunt, adjuvabimur, et ab iis quæ sunt intellectu difficiliora, non offendemur. Quod si quis illud divinæ Scripturæ vitio vertat, quod non doceat, neque producat ea quæ prodesse possint, is perpendat universam rerum mortalium ordinationem, non solum in **882** spiritualibus, verum etiam in inferioribns,atque ad vitam pertinentibus negotiis; consideretque eam vim,quæ gubernat universa,brutis animalibus facilem ad vitam tuendam occasionem tribuisse, alimentum ultro præbens,operimentum sponte agnatum, e pilis aut plumis indumenta: hominem autem solum,nudum producens; rationem omnium illorum vice dedit, per quam artes repertæ sunt, quibus illa sibi suppeditet, puta, architectura, textoria, agricultura, æraria fabrica; quandoquidem quod deerat corporibus,id animus per rationis copiam supplet.Quemadmodum igitur opifex noster in his commoditates vitæ nobis haud invidens, omnia una nobiscum similiter brutis produci ac procreari non permisit; sed velut ingenii exercitium rerum necessariarum inopiam nobis excogitavit; itidem et in Scripturis data opera voluit esse obscuritatem ad mentis nostræ utilitatem, vim ipsius ac virtutem excitans. Primum quidem, ut his occupata, a deterioribus avocetur. Deinde quod quæ labore parta sunt, ea, nescio quo pacto, magis amantur, quæque longo tempore contingunt, constantius permanent.Porro quæ facile parantur,his non perinde avide fruimur. Negligitur enim rerum obviarum copia, neque ulla custodia dignas ducit,qui possidet. Quapropter et somniorum obscura et involuta est ratio,ita ut non mediocrem desideret animi sagacitatem, habentque insomniorum ænigmata plurimum affinitatis cum iis quæ in Scriptura allegorico et arcano sensu significantur.Unde et Joseph et Daniel per prophetiæ donum 'somnia dignoscebant, quandoquidem ipsa per se cogitationis vis non satis valet ad veri indaginem. Denique accedit huc quod vitæ quoque puritas requiritur, ut ad navandam virtuti morali operam,id quod in Scripturis obvolutum est,dignoscamus.Requiritur autem præter.

6. Ἐὰν οὖν ὀργιζόμενον, ἢ λυπούμενον, ἢ μεταμελόμενον, ἢ μὴ κατ' ἀξίαν τινὶ χρώμενον ἡ Γραφὴ λέγει, ζητεῖν προσήκει τὸ τῆς λέξεως βούλημα, καὶ μεριμνᾷν, τίνα τρόπον ἀποκαταστῆσαι δυνηθῶμεν· οὐχὶ δὲ ἀνατρέπειν τὰς ἀξιολόγους περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις. Καὶ οὕτως ἀπροσκόπως ἐντευξόμεθα ταῖς Γραφαῖς, ἀπὸ μὲν τῶν εὐλήπτων ὠφελούμενοι, ἐκ δὲ τῶν ἀσαφεστέρων οὐ παραβλαπτόμενοι. Ἐὰν δέ τις ἐγκαλῇ τῇ θείᾳ Γραφῇ, ὡς οὐ διδασκαλικῇ οὐδὲ ἐνεργητικῇ τῶν ὠφελείσθαι δυναμένων, καταμανθανέτω πᾶσαν τὴν τῶν ἀνθρωπίνων διακόσμησιν, οὐκ ἐν τοῖς πνευματικοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ὑποδεεστέροις καὶ τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασιν· ὅτι τοῖς μὲν ἀλόγοις εὔκολον ἔδωκε τὴν πρὸς τὸ ζῆν ἀφορμήν· τροφὰς αὐτομάτους, καὶ σκέπην αὐτοφυᾶ· καὶ τὰ ἐκ τριχῶν καὶ πτερῶν ἐνδύματα· ἡ τὰ σύμπαντα οἰκονομοῦσα δύναμις ἐχαρίσατο· τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνὸν παραγαγοῦσα, λόγον ἔδωκεν ἀντὶ πάντων, δι' οὗ αἵ τε (54) πoριστικαὶ συνέστησαν τέχναι, οἰκοδομικὴ, ὑφαντικὴ, γεωργία; χαλκευτική· τὸ τοῖς σώμασιν ἐνδέον ἀναπληρούσης τῆς ψυχῆς τῇ παρουσίᾳ τοῦ λόγου. Ὥσπερ οὖν ἐν τούτοις, οὐχὶ βασκαίνων ἡμῖν πρὸς τὸ ζῆν ἀφορμῶν, παραπλησίως τοῖς ἀλόγοις συναπογεννηθῆναι πάντα ὁ δημιουργὸς ἡμῶν οὐ συνεχώρησεν, ἀλλὰ τὴν ἔνδειαν τῶν ἀναγκαίων, γυμνάσιον ἡμῖν τῆς διανοίας ἐμηχανήσατο· οὕτω καὶ τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἀσάφειαν ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ νοῦ διεγείρων αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν, ἐπετήδευσε. Πρῶτον μὲν, ἵνα τούτοις ἐνασχολούμενος τῶν χειρόνων ἀφέλκηται· ἔπειτα ὅτι τὰ πόνῳ κτηθέντα μᾶλλόν πως ἀγαπᾶται, καὶ τὰ διὰ μακροῦ χρόνου προσγενόμενα μονιμώτερον παραμένει· ὧν δὲ ῥᾳδία ἡ κτῆσις, οὐ περισπούδαστος ἡ ἀπολαυσις. Εὐκαταφρονήτος γὰρ ἡ τῶν προχείρων παρουσία, καὶ οὐδεμιᾶς φυλακῆς ἀξιουμένη τοῖς ἔχουσι. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ τῶν ὀνείρων φύσις ἀσαφὴς καὶ πλαγία, καὶ οὐ μικρᾶς δεομένη τῆς ἐκ τοῦ νοῦ ἐντρεχείας· καὶ πολλὴ συγγένεια πρὸς τὰ ἐκ τῶν ὀνείρων αἰνίγματα τοῖς κατὰ ἐπίκρυψιν ἐν τῇ Γραφῇ δηλουμένοις. Ὅθεν καὶ Ἰωσὴφ καὶ Δανιὴλ τῷ προφητικῷ χαρίσματι τὰ ὀνείρατα διεγίνωσκον, ἐπειδὴ οὐκ αὐτάρκη τὰ τῶν ἐννοιῶν πρὸς τὴν θήραν τῆς ἀληθείας. Πρὸς δὴ τοῦτο χρεία τῆς ἐν τῷ βίῳ καθαρότητος, ὥστε καὶ πρὸς τὴν τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ἐπιτήδευσιν τὸ ἐν (55) ταῖς Γραφαῖς κεκαλυμμένον διαγνωσθῆναι. Χρεία δὲ πρὸς τῇ καθαρότητι τοῦ βιου καὶ τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς διατριβῆς, ἵνα τὸ σεμνοπρεπὲς καὶ μυστικὸν τῶν θείων λογίων ἐκ τῆς συνεχοῦς μελέτης ἐντυπωθῇ τῇ ψύχῃ. Ὅτι δὲ βίου ὅλου δεῖται ἡ τῶν θείων λόγων μελέτη, συν-

[59] Jerem. II, 12.

(53) Ita Regii primus et tertius. Deest ἐστὶ in editis. Reg. secundus, τοῦτ' ἔστι τὴν θείαν.

(54) Αἵ τε, Forte. αἵγε, Edit.

(55) Editi, ἐπί. At mss. tres, ἐν.

ἱστησιν (56) ὁ Μωϋσέως βίος· ὃς ἐπὶ μὲν τῇ πρώτῃ τεσσαρακονταετηρίδι ἐπαιδεύθη [τὰ Αἰγυπτίων, ἐπὶ δὲ τῇ δευτέρᾳ τεσσαρακονταετηρίδι ἐπὶ προφάσει τοῦ ποιμαίνειν ἐπὶ τὰς ἐρημίας ἀναχωρήσας, τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων ἀπεσχόλασε. Καὶ οὕτω λοιπὸν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας ἀξιωθεὶς μετὰ τὴν δευτέραν τεσσαρακονταετηρίδα, ἄκων, ὑπὸ τῆς φιλανθρωπίας τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπιμέλειαν κατηνέχθη. Καὶ οὐδὲ τότε διηνεκῶς τῷ πρακτικῷ παρέμενε βίῳ, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐποπτικὸν ἐπανῄει πολλάκις. Ὅθεν καὶ εἰς τὴν Αἰγυπτιακὴν εἰδωλομανίαν ὅλα ὑπηνέχθη (57) τὰ πλήθη, τῷ Θεῷ συνόντος τοῦ ἁγίου ἀνδρὸς ἐν τῷ ὄρει.

A vitæ puritatem assidua in Scripturis exercitatio; ut majestas atque arcanum divinorum eloquiorum perpetua meditatione animo imprimatur. Cæterum, ad divinorum verborum exercitationem, totam vitam impendi oportere Moysis vita demonstrat: qui quidem primis quadraginta annis Ægyptiis disciplinis institutus est; alteris autem annis quadraginta hoc prætextu tanquam pasturus oves, in solitudines secedens, rerum contemplationi operam dedit. Atque ita deinceps post hos quadraginta annos Dei visione dignus habitus, invitus; per Dei in homines studium, ad hominum curam descendit. Quanquam ne tum quidem assidue in negotiali vita perseveravit, verum subinde ad contemplativam revertebatur. Unde et ad Ægyptia cum idolorum cultum universa inducta est multitudo, viro illo sancto in monte cum Deo colloquente.

7. Τοιοῦτος δέ τις καὶ ὁ Ἠλίας, τὸν τῶν ἀνθρώπων ὄχλον ἀποδιδράσκων, καὶ περὶ τὰς ἐρημίας φιλοχωρῶν. Εἰ τοίνυν τοῖς ἁγίοις μετὰ πάσης εὐσταθείας τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐπονεῖτο τῆς ἀληθείας ἡ ζήτησις, πῶς οὐκ ἄλογον τοὺς καρποὺς τῶν μυρίων καμάτων ἄνευ τινὸς πραγματείας ἐπιζητεῖν; Τήρει γὰρ καὶ Ἠλίαν, μεφ' ὅσας ἀναχωρήσεις καὶ ἡσυχίας καὶ καμάτους ἰδεῖν Θεὸν ἠξιώθη (58). Ὑπόθεσις τοῦ βιβλίου, ἡ φανερὰ, καὶ αὐτόθεν ληπτή. Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους γέγονεν ὁ προφήτης, ἐν οἷς ἐπλεόνασεν ἡ κακία, τὰ μεγέθη τῶν ἀποκειμένων αὐτοῖς κακῶν διηγεῖται, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ προτάσσει, ἵνα εἰς μετάνοιαν αὐτοὺς ἐναγάγῃ. Πρῶτον μὲν ἄρχεται τῶν κατὰ τῆς Ἰουδαίας λόγων· ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Πέτρον, Ὁ καιρὸς ἦν τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρῖμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ· φυσικῶς γὰρ τοῖς οἰκειοτάτοις μάλιστα χαλεπαίνομεν, ὅταν εἰς ἡμᾶς ἐξαμαρτάνωσι. Καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ, ὁ Κύριος προστάσσων (59) κολάζεσθαι τοὺς ἡμαρτηκότας. Ἀπὸ τῶν ἁγίων μου ἄρξασθε, φησί. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐκλεκτῆς τοῦ Θεοῦ χώρας ἦρξατο, καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐν ᾗ τὸ ἁγιαστήριον, ἀπαγγέλλων τὰ ἐπικείμενα, δεύτερον Βαβυλῶνος, εἶτα τῆς Μωαβίτιδος, εἶτα Δαμασκοῦ, πέμπτον Αἰγύπτου, εἶτα τῆς ἐρήμου, εἶτα τῆς Ἰδουμαίας, εἶτα τῆς φάραγγος Σιών, εἶτα Τύρου, εἶτα τῶν τετραπόδων. Ἐφεξῆς τούτοις ἐστὶ τὰ περὶ τὸ τεσσαρεσκαιδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας Ἐζεκίου γεγενημένα· μεθ' ἃ προφητεῖαί εἰσιν ἄνευ τινὸς προγραφῆς (60), πάθη τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῆς Ἰουδαίας προαγγέλλουσαι, καὶ τὰ περὶ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ, καὶ περὶ τῆς τούτων ἐπανόδου, μετὰ τὸ ἐκπληρωθῆναι τὴν δίκην, καὶ τὰ περὶ Χριστοῦ πάσῃ τῇ προφητείᾳ ἐνεσπαρμένα· ἑκάστου τῶν καθ' ἱστορίαν λεγομένων, καὶ τοῦ μυστικοῦ συγκαταπεπλεγμένων (61).

B 7. Hujusmodi fuit et Elias, hominum tumultum fugiens, et in desertis versari gaudens. Quare si sancti cum omni animi constantia, ad vestigandam veritatem elaborarunt; an non absurdum est innumerabilium laborum fructus nullo negotio velle acquirere? Etenim Eliam **383** observa, post quantos secessus, quanta otia, quantos sudores, promeruit videre Deum. Argumentum hujus libri patet, atque ex seipso percipitur. Quoniam propheta iis temporibus vivebat, quibus exsuperabant vitia: magnitudinem malorum quæ illos manerent, exponit, ac divinæ iræ causam proponit, ut eos provocet ad pœnitentiam. Exorditur autem primum ab his sermonibus, qui ad Judæam pertinebant. Quando quidem, juxta Petrum, *Tempus erat ut inciperet judicium a domo Dei* [60]. Nam natura iis maxime, qui C nobiscum necessitudine sunt conjuncti, succensemus, quando in nos peccaverint. Et in Ezechiele Dominus jubens punire qui deliquerant, *A sanctis, inquit, meis incipite* [61]. Ideo ab loco Deo delecto cœpit, atque ab ea civitate in qua sanctuarium erat, denuntians quæ ipsis impenderent, deinde de Babylone, postea de Moabitide, deinde de Damasco, quinto loco de Ægypto, deinde de deserto, deinde de Idumæa, deinde de valle Sion, deinde de Tyre, deinde de quadrupedibus. Sub hæc sequuntur ea quæ acciderunt anno decimo quarto regni Ezechiæ; post quæ prophetiæ sunt absque ullo titulo prænuntiantes mala Hierusalem, et Judææ: item res eorum qui essent in dispersione, et de eorum reditu, posteaquam expleta esset vindicta: item quæ spectant ad Christum, in omni prophetia inspersa. Nimirum unumquodque quod juxta historiam dicitur, et id quod mysticum sensum habet, inter se connectuntur. D

[60] I Petr. IV, 17. [61] Ezech. IX, 6.

(56) Reg. secundus, δείκνυσιν. Ibidem tres mss., ἐπὶ μὲν τῇ.

(57) Reg. secundus ὑπήχθη. Aliquanto post Reg. secundus, τοίνυν τοὺς ἁγίους. Editi et duo alii mss., τοῖς ἁγίοις.

(58) Reg. secundus, κατηξιώθη. Ibidem idem Codex, Ἡ ὑπόθεσις τοῦ βιβλίου φανερά, rectius. Alii duo mss. cum editis ut in contextu. Statim Reg. secundus, ἐν οἷς ἐπλεόναξεν.

(59) Ita mss. tres. Editi, προτάσσων.

(60) Reg. secundus, γραφῆς. Hoc ipso in loco idem codex, Ἰδουμαίας προαγγ.

(61) Ita Regii primus et tertius. Editi, καὶ τῷ μυστικῷ συγκαταπεπλεγμένων. Reg. secundus, καὶ τοῦ. μυστικοῦ συγκαταπεπλεγμένου.

INITIUM SERMONIS, A ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΡΗΤΟΥ (62).

8. CAP. I, VERS. 1.— *Visio quam vidit Isaias filius Amos, quam vidit adversus Judæam, et adversus Jerusalem, in diebus Oziæ, et Joatham, et Achaz, et Ezechiæ regum Juda.* Ex sensuum nostrorum organis visus est, cui insit res sensibiles percipiendi vis efficacissima. Quæ enim formidabilia sunt nequaquam possit quis auditu internosse perinde ac visu : neque alia facultas est, quæ peræque ut visus, cupienda apprehendat. Quapropter eorum, quæ vera sunt, speculatio, visio appellata est, ob evidentiam et certam cognitionem. Unde propheta vocabatur etiam *videns*, et *ante videns*. Siquidem in Amos didicimus dixisse Amasiam : *Videns, egredere, recede in terram Juda ; et ibi prophetabis* [62]. Quin etiam Samuel in Regnorum libro dictus est *ante videns*. Vocabatur enim, inquit, propheta, *ante videns* [63]. Nam quatenus futura prævidebant appellabantur *ante videntes*, quatenus vero Dei consilia speculabantur, nuncupati sunt *videntes*.

9. Itaque nostri muneris est, mentis curam habere, ut per idonea exercitia perfectionem **384** adepta, perspicax evadat. Dei vero donum est, cum Spiritus sanctus lucem suam nobis infundit ad intelligenda ejus mysteria. Verum visione præmissa, verborum enuntiationem subjunxit ; ut ostenderet se nequaquam ea auditu percepisse. Imo verborum sententiam animo impressam fuisse enuntiat. Nobis namque voce opus est ad nostras cogitationes indicandas : Deus vero, ipsam eorum qui digni sunt mentem attingens, consilii sui in ipsis imprimit cognitionem. Cur *patrem* addidit? Ut ostendat illud prophetiæ donum a Patre fuisse ad se transmissum. *Quam vidit adversus Judæam.* Quid sibi vult hæc iteratio ? Nimirum voce quidem priore visionem communem, posteriore vero jam visionem peculiarem designat quæ et qualis sit visio isthæc, et ad quem spectet. Itaque sermones quos vidit propheta, erant spectabiles, id est, mente cerni poterant, juxta illud quod in Exodo dictum est : *Omnis populus videbat vocem* [64]. Similiter autem præfati sunt et alii prophetæ. *Visio Abdiæ : hæc dicit Dominus Deus Idumææ. Au-*

8. Ὅρασις, ἣν εἶδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς, ἣν εἶδε κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου, καὶ Ἰωάθαμ, καὶ Ἀχὰζ, καὶ Ἐζεκίου (63) βασιλέων Ἰούδα. Τῶν παρ' ἡμῖν αἰσθητηρίων τὸ ἐνεργεστάτην τὴν κατάληψιν ἔχον τῶν αἰσθητῶν, ὅρασίς ἐστιν. Οὔτε γὰρ τὰ φοβερὰ δι' ἀκοῆς δύνατόν ἐστι γνωρίσαι, ὡς δι' ὁράσεως · οὔτε τῶν ἐπιθυμητῶν ἄλλη τις οὕτως ἀντιλαμβάνεται δύναμις, ὡς ἡ ὅρασις. Διόπερ ἡ τῶν ἐληθῶν θεωρία, διὰ τὸ ἐναργὲς καὶ ἀναμφίβολον, ὅρασις προσηγόρευται (64). Ὅθεν καὶ ὁ ὁρῶν ἐκαλεῖτο ὁ προφήτης, καὶ ὁ εμπροσθεν ὁρῶν. Ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀμὼς μεμαθήκαμεν, ὅτι εἶπεν Ἀμασίας· Ὁ ὁρῶν, βάδιζε καὶ ἐκχώρησον εἰς γῆν Ἰούδα, κἀκεῖ προφητεύσεις. Ἔμπροσθεν δὲ ὁρῶν ὁ Σαμοὴλ εἴρηται ἐν ταῖς Βασιλείαις· ἐκαλεῖτο γὰρ, φησιν, ὁ προφήτης ὁ ἔμπροσθεν (65) βλέπων. Καθ' ὁ μὲν γὰρ ἐπιβλεπτικοὶ τοῦ μέλλοντος ἦσαν, ἔμροσθεν ὁρῶντες ἐχρημάτιζον· καθ' ὃ δὲ θεωρητικοὶ τοῦ θείου βουλήματος ἦσαν, ὁρῶντες προσηγορεύοντο.

9. Ἡμέτερον μὲν οὖν ἔργον, ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι τοῦ νοῦ, ἵνα γένηται διορατικὸς (66) διὰ τῶν καταλλήλων γυμνασιῶν τελειούμενος · θεοῦ δὲ δωρεὰ, ἐλλάμψαι ἡμῖν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὴν τῶν μυστηρίων αὐτοῦ κατανόησιν. Ὅρασιν δὲ προτάξας, λόγων ἀπαγγελίαν ἐπήγαγεν, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐ δι' ἀκοῆς ἐδέξατο, ἀλλὰ τῷ νῷ ἐντυπωθεῖσαν τοῦ λόγου τὴν διάνοιαν ἐξαγγέλλει. Καὶ γὰρ ἡμῖν φωνῆς μὲν χρεία πρὸς τὸ σημᾶναι ἡμῶν τὰ νοήματα · ὁ δὲ Θεὸς, αὐτοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν ἀξίων ἁπτόμενος, τὴν τοῦ ἰδίου βουλήματος γνῶσιν αὐτοῖς ἐντυποῖ. Τίς (67) ἡ τοῦ πατρὸς προσθήκη ; Ἵνα δείξῃ, ὅτι πατρικὸν αὐτῷ τῆς προφητείας τὸ χάρισμα. Ἦν εἶδε κατὰ τῆς Ἰουδαίας. Τί βούλεται ἡ ἐπανάληψις; Ὅτι μὲν διὰ τυῦ πρώτου, τὸ κοινὸν τῆς ὁράσεως, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου, τὸ ἴδιόν ἤδη σημαίνει, τίς καὶ ποταπὴ, καὶ τίνι διαφέρουσά ἐστιν ἡ ὅρασις. Δόγοι οὖν ὁρατοὶ, τουτέστι νῷ θεωρητοὶ (68), οὓς ἑώρακεν ὁ προφήτης, κατὰ τὸ ἐν τῇ Ἐξόδῳ εἰρημένον, ὅτι Πᾶς ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνήν. Προοιμιάσαντο δὲ καὶ ἄλλοι προφῆται παραπλησίως· Ὅρασις Ἀβδίου· τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῇ (69) Ἰδουμαίᾳ· Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ

[62] Amos VII, 12. [63] I Reg. IX, 9. [64] Exod. XX, 18.

(62) Hic titulus est editorum : Λόγος β', non quidem levi errore, sed necessario. Nam cum initio proœmii typographus apposuisset : Λόγος α'. consequens fuit ut hic apponeret : Λόγος β'. Antiquior codex Combef. : Τέλος τοῦ προοιμίου, καὶ ἀρχὴ τῆς προφητείας, *finis proœmii, et initium prophetiæ*. Alter Combef. nullum præfert titulum. Pro titulo in Reg. secundo leguntur illa : Ἀρχὴ τοῦ ρητοῦ, *Initium sermonis*. Illud hic quasi prætereuntes notabimus, quod in antiquioribus mss. pro εἶδεν scribi soleat ἴδεν.

(63) Edidi, Ἐζεχίου. At LXX et Eusebius et Procopius cum tribus mss., Ἐζεκίου. Mox antiquior codex Combef. cum Reg. secundo ἐναργεστάτην, *cui insit rerum sensibilium percipiendarum facultas evidentissima*. Editi cum Reg. tertio, ἐνεργεστάτην, *facultas efficacissima*.

(64) Reg. secundus, προσαγορεύεται.

(65) Aliquanto ante jam monuimus, p. 380, not. *c*, vocem ἔμπροσθεν aliter accipi quam debet : nunc monebimus eam eodem plane modo atque hic usurpatam inveniri apud Procopium, pag. 5. Hoc ipso in loco Reg. secundus, ὁ τὰ ἔμπροσθεν.

(66) Reg. secundus, δραστικός, *efficax*.

(67) Reg. secundus, Τίς δέ.

(68) Regii primus, secundus et tertius, θεωρητοί. Editi, θεωρητικοί. Mox idem tres mss., κατὰ τὸ ἐν Ἐξόδῳ Editi, ἐν τῇ.

(69) Editi, Κύριος τῇ At mss. tres cum LXX ut in contextu.

Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλε. Καὶ ἐπὶ τὸν Ναούμ· Λῆμμα Νινευή· βιβλίον ὁράσεως Ναοὺμ τοῦ Ἐλκεσαίου (70)· Καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀμβακούμ· Τὸ λῆμμα ὃ εἶδεν Ἀμβακοὺμ ὁ προφήτης. Καὶ ὁ Μαλαχίας λῆμμα εἶπεν ἄνευ τῆς ὁράσεως, οὕτω λέγων· Λῆμμα λόγου Κυρίου ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ ἐν χειρὶ ἀγγέλου αὐτοῦ. Καὶ ἐοίκασι διὰ τοῦ λήμματος ἐμφαίνειν, ὅτι οὐκ ἀφ' ἑαυτῶν ἔχουσι τῆς προφητείας τὴν δύναμιν, ἀλλὰ λαβόντες· ὥστε τὸ λῆμμα ἴσον δύνασθαι τῷ, δόμα παρὰ Θεοῦ. Οὗτοι μὲν οὖν ὁράσεως εἶναι τὰ βιολία φασίν· οἱ δὲ λοιποὶ προφῆται λόγους ἐκηκοέναι παρὰ Θεοῦ φασιν. Ὁ λόγος γὰρ, φησὶ, Κυρίου, ὃς ἐγενήθη πρὸς Ὡσηὲ τὸν τοῦ Βεηρὶ ἐν ἡμέραις Ὀζίου καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἀχὰζ καὶ Ἐζεκίου βασιλέων Ἰούδα· καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοὰμ υἱοῦ Ἰωᾶς βασιλέως Ἰσραήλ. Ἀρχὴ λόγου Κυρίου πρὸς Ὡσηέ. Ἐν δὲ τῷ Ἀμώς· Λόγοι Ἀμὼς, οἳ ἐγένοντο ἐν Ἀκκαρεὶν ἐκ Θεκουέ, οὓς εἶδε περὶ Ἱερουσαλὴμ (71) ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοὰμ βασιλέως Ἰσραὴλ, πρὸ δύο ἐτῶν τοῦ σεισμοῦ. Ἀντέστραπται (72) ἡ τάξις ἐνταῦθα ὡς πρὸς τὸν Ἡσαΐαν. Ἐκεῖ μὲν ὅρασις προτέτακται, καὶ λόγοι ἐπήχθησαν· Ἄκουε, οὐρανέ· ἐνταῦθα δὲ, λόγων προκειμένων, ὅρασις ἐπηκολούθησε· Λόγοι γὰρ Ἀμὼς, οὐχὶ (73) ὅρασις Ἀμὼς, οὐχὶ οὓς ἤκουσεν, ἀλλὰ, Οὓς εἶδεν. Ἐν δὲ τῷ Μιχαίᾳ· Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Μιχαίαν τὸν Μωρασθεὶ, ἐν ἡμέραις Ἰωάθαν καὶ Ἀχάζ καὶ Ἐζεκίου βασιλέων Ἰούδα, ὑπὲρ ὧν εἶδε περὶ Σαμαρείας καὶ Ἱερουσαλήμ (74)· καὶ, Λόγος Κυρίου ὃς ἐγενήθη πρὸς Ἰωὴλ τὸν τοῦ Βαθουήλ· καὶ, Ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἰωνᾶν· καὶ, Λόγος Κυρίου ὃς ἐγενήθη πρὸς Σοφονίαν τὸν τοῦ (75) Χουσὶ υἱὸν τοῦ Γοδολίου τοῦ Ἀμορίου τοῦ Ἐζεκίου, ἐν ἡμέραις Ἰωσίου τοῦ υἱοῦ Ἀμὼς, βασιλέως Ἰούδα. Ἰδιότροπος δὲ καὶ ἡ τῶν χρόνων ἐπισημείωσις καὶ ἡ τοῦ λόγου ὑποδοχὴ παρὰ τῷ Ἀγγαίῳ εἴρηται. Ἐν τῷ δευτέρῳ γὰρ, φησὶν, ἔτει ἐπὶ Δαρείου τοῦ βασιλέως, ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ, μιᾷ τοῦ μηνὸς, ἐγένετο λόγος Κυρίου ἐν χειρὶ Ἀγγαίου τοῦ προφήτου. Δοκεῖ δέ μοι τὸ ἐνταῦθα εἰρημένον, Ἐν χειρὶ, ἴσον δύνασθαι τῷ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀναγεγραμμένῳ λήμματι. Καὶ ἐπὶ τοῦ Ζαχαρίου δὲ· Ἐν τῷ ὀγδόῳ μηνὶ ἔτους δευτέρου ἐπὶ Δαρείου ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ζαχαρίαν τὸν τοῦ Βαραχίου υἱὸν Ἀδδὼ (76), τὸν προφήτην.

A *ditum audivi a Domino; et munitionem in gentes misit* [68]. In Nahum quoque: *Assumptio Ninive, liber visionis Nahum Elcesæi* [66]. Et in Ambacum: *Assumptio quam vidit Ambacum propheta* [67]. Malachias quoque visione silentio prætermissa, *Assumptionem* dixit, sic loquens: *Assumptio verbi Domini super Israel in manu angeli ejus* [68]. Porro per assumptionem ostendere videntur, non a se ipsis prophetiæ facultatem habere, sed ipsam accepisse; adeo ut assumptio idem significet ac donum a Deo acceptum. Hi igitur aiunt libros esse visionis: cæteri vero prophetæ se suos sermones a Deo audivisse dicunt. Ait enim: *Verbum Domini quod factum est ad Osee filium Beeri in diebus Oziæ et Joatham et Achaz et Ezechiæ regum Juda, et in diebus Hieroboam filii Joas regis Israel. Initium sermonis Domini ad Osee* [69]. In Amos vero: *Sermones Amos, qui facti sunt in Accarim ex Thecue, quos vidit de Jerusalem in diebus Oziæ regis Juda, et in diebus Hieroboam regis Israel, ante duos annos terræ motus* [70]. Ordo hoc loco inversus est, habita ratione verborum Isaiæ. Illic quidem præponitur *visio*, subjunguntur vero sermones. *Audi cœlum.* Hic autem, sermonibus præpositis, subsecuta est visio. Nam *Sermones* Amos: quippe non *visio* Amos: non quos audivit, sed, *Quos vidit.* In Michæa autem: *Et factus est sermo Domini ad Michæam Morasthiten, in diebus Joatham, et Achaz, et Ezechiæ regum Juda, super his quæ vidit de Samaria et Jerusalem* [71]; et: *Sermo Domini qui factus est ad Joel filium Bathuel* [72]; et: *Factus est sermo Domini ad Jonam* [73]; et: *Sermo Domini qui factus* B *est ad Sophoniam filium Chusi filii Godeliæ filii Amorii filii Ezechiæ, in diebus Josiæ filii Amos regis Juda* [74]. Atque etiam peculiari quadam ratione apud Aggæum tempus notatur, et de sermonis acceptione facta est mentio. Ait enim: *In secundo anno Darii regis, mense* **385** *sexto, una mensis, factus est sermo Domini in manu Aggæi prophetæ* [75]. Dictum hoc, *In manu*, mea quidem sententia eumdem intellectum habet ac *assumptio*, quod vocabulum ab aliis scriptum est. At vero in Zacharia: *Octavo mense anni secundi sub Dario, factus est sermo Domini ad Zachariam filium Barachiæ, filium Addo, prophetam* [76].

C

[68] Abd. I, 1. [66] Nahum I, 1. [67] Habacb. I, 1. [68] Malac. I, 1. [69] Ose. I, 1, 2. [70] Amos I, 1. [71] Mich. I, 1. [72] Joel I, 1. [73] Jon. I, 1. [74] Soph. I, 1. [75] Agg. I, 1. [76] Zach. I, 1.

(70) Ita tres mss. et editio Romana, Editi, τοῦ Ἑλκεσαίου.

(71) Apud LXX legitur, ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ, *super Jerusalem:* at, Hieronymo teste, Aquila, Symmachus et Thedotio verterunt, ἐπὶ Ἰσραήλ, *super Israel.* Nec aliter Vulgata, *Quæ vidit super Israel.*

(72) Editi, ἀνατέτραπται., Reg. tertius cum altero mss., ἀντίτραπται. Regii primus et secundus, ἀντέστραπται· et ita legi oportere credidimus.

(73) Uterque Combef. æque ac duo alii mss., οὐχὶ γάρ· sed vocula γάρ in vulgatis non legitur, et fortasse melius. Mox mss. non pauci cum LXX, τὸν Μωρασθεί. Editi, Μορασθεί.

D

(74) Ita Regii primus, secundus et tertius cum Colb. et cum LXX. Editi vero, Ἰσραήλ.

(75) Sic mss. multi. Deest τοῦ in editis. Aliquanto post mss. quatuor. υἱοῦ Ἀμώς, et ita legit interpres, *filii Amos.* Editio Romana, cui consentit Vulgata, υἱοῦ Ἀμών, *filii Amon.* Statim mss. ἰδιότροπος. Editi, ἰδιοτρόπως, haud recte.

(76) Editi et mss. et LXX, quibus consentit Hieronymus, habent, υἱὸν Ἀδδώ, *filium Addo.* Theodoretus vero et Complut., uti jam notavit Nobilius, υἱοῦ, *filii*, Vulgata quoque, *filii Addo.*

10. *In diebus Oziæ et Joatham et Achaz et Ezechiæ.* Tempus observare necesse fuit, ut compertum esset, ante quantum temporis prædicta post quantum temporis evenerint, et quod Dei providentia magis exuberavit tum cum exuberavit morbus. Plurimi enim eodem fere tempore inter se concurrerunt: Osee in diebus Oziæ et in diebus Jeroboam: Michæas in diebus Joatham et Achaz: Sophonias in diebus Josiæ filii Amos. At reliquorum nonnulli quidem prophetiarum suarum tempora minime assignarunt: alii vero Barbarorum adnotarunt regna, ut quæ essent magis nota, quod tunc rerum potirentur. Aggæus et Zacharias, Abdiasque et Nahum, Ambacum, Jonas et Maiachias de temporibus mentionem non fecere: imo plures ne patrum quidem meminere. Et fortasse illi, utpote ex illustribus patribus oriundi, poterant esse acceptiores. Qui enim sanguine sunt clariores, ii majorem impetrant fidem: qui vero ex obscuris et ignobilibus parentibus erant nati, prætermissi silentio sunt. Amos tamen ille, qui inter duodecim numeratur, nequaquam Isaiæ pater est. Neque enim pronuntiatio eadem est, neque eadem notio huic vocis subjecta est. Illud enim densiore spiritu pronuntiatur, hoc tenuiori. Quin etiam diversa est significatio. Nomen enim patris Isaiæ et vocis proprietas indicat firmamentum, virtutem et fortitudinem: at vero prophetæ nomen sermonem durum sonat. Porro prophetia Oseæ Isaia videtur esse antiquior; propterea quod dictum est: *Principium verbi Domini ad Osee*[77]. Sciendum quidem est hunc eumdem Oziam dictum fuisse et Azariam. In priore enim Paralipomenon libro Ozias est dictus; in secundo autem Regnorum, Azarias, ex eodem tamen patre et matre. Nimirum ejus mater erat Chalia; pater autem Amazias. Tempus etiam regni est idem, anni quinquaginta duo, Prophetarunt autem sub Ozia Isaias, Osee et Amos. Sed quia legitur, *Principium verbi Domini ad Osee*, num primus vaticinari cœpit? Et quia Amos ante duos annos terræ motus prophetavit; numquid vaticinatus est ante visionem Isaiæ, in qua ait: *Et elevatum est superliminare*[78]?

A 10. Ἐν ἡμέραις Ὀζίου καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἀχὰζ καὶ Ἐζεκίου. Ἡ τῶν χρόνων παρατήρησις ἀναγκαία, ἵνα φανῇ, τὰ πρὸ πόσου χρόνου προῤῥηθέντα μετὰ πόσον χρόνον ἀπήντησε, καὶ ὅτι, ὅτε ἐπλεόνασεν ἡ ἀσθένεια, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπιμέλεια. Σχεδὸν γὰρ οἱ πλεῖστοι συνέδραμον ἀλλήλοις κατὰ τὸν χρόνον. Ὧσηὲ ἐν ἡμέραις Ὀζίου, καὶ ἐν ἡμέραις Ἱεροβοάμ (77). Μιχαίας ἐν ἡμέραις Ἰωάθαμ καὶ Ἀχάζ· Σοφονίας ἐν ἡμέραις Ἰωσίου υἱοῦ Ἀμῶς. Τῶν δὲ λοιπῶν οἱ μὲν ἀχρόνως ἀνέγραψαν τὰς προφητείας, οἱ δὲ τὰς τῶν βαρβάρων βασιλείας, ὡς γνωριμωτέρας διὰ τὸ κρατεῖν τηνικαῦτα, παρεσημήναντο. Ἀγγαῖος καὶ Ζαχαρίας, Ἀβδίας τε (78) καὶ Ναοὺμ, καὶ Ἀμβακοὺμ, Ἰωνᾶς καὶ Μαλαχίας τῶν χρόνων οὐκ ἐμνήσθησαν, ἀλλ' οὐδὲ οἱ πλείους πατέρων. Καὶ τάχα οἱ μὲν ἐξ ἐπισήμων πατέρων B ἠδύναντο εὐπαράδεκτοι γενέσθαι. Πιστότεροι γὰρ οἱ γνωριμώτεροι· οἱ δὲ ἀσήμων γονέων παρεσιωπήθησαν. Οὐ μὴν (79) οὗτος Ἀμὼς, ὃν τοῖς δώδεκα συντεταγμένον ἔχομεν, πατήρ ἐστι τοῦ Ἡσαΐου· οὔτε γὰρ ἡ ἐκφώνησις ἡ αὐτὴ, οὔτε τὸ ὑπὸ τῆς φωνῆς σημαινόμενον· τὸ μὲν γὰρ δασυτέρῳ τῷ πνεύματι ἀναφωνεῖται, τὸ δὲ ψιλοτέρῳ. Καὶ τὰ δηλούμενα διάφορα· τὸ μὲν γὰρ τοῦ πατρὸς Ἡσαΐου ὄνομα, καὶ (80) τὸ τῆς φωνῆς ἴδίωμα, στερέωσιν καὶ δύναμιν καὶ ἰσχὺν ἐμφαίνει· τῷ δὲ τοῦ προφήτου, λόγος σκληρὸς δηλοῦται· πρὸ δὲ τοῦ Ἡσαΐου ἔοικεν εἶναι ἡ προφητεία τοῦ Ὡσηὲ, διὰ τὸ εἰρῆσθαι· Ἀρχὴ λόγου Κυρίου πρὸς Ὡσηέ. Γνωστέον μέντοι, ὅτι ὁ Ὀζίας οὗτος ὁ αὐτὸς καὶ Ἀζαρίας εἴρηται· ἐν (81) γὰρ τῇ προτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων Ὀζίας εἴρηται. ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλείων Ἀζαρίας. Ἦλὴν καὶ πατρὸς τοῦ αὐτοῦ, καὶ μητρός· ἡ μὲν γὰρ μήτηρ Χαλία (82), ὁ δὲ πατὴρ Ἀμασίας. Καὶ χρόνος τῆς βασιλείας ὁ αὐτός· πεντήκοντα δύο ἔτη (83). Ἐπὶ Ὀζίου προφήτευσεν Ἡσαΐας, Ὡσηὲ καὶ Ἀμώς. Ἀλλ' ἐπειδὴ, Ἀρχὴ λόγου Κυρίου πρὸς Ὡσηὲ, μήποτε πρῶτος ἤρξατο προφητεύειν; Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀμὼς πρὸ δύο ἐτῶν σεισμοῦ, μήποτε πρὸ τῆς ὁράσεως τοῦ Ἡσαΐου, ἐν ᾗ φησι· Καὶ ἐπήρθη τὸ ὑπέρθυρον;

[77] Ose. I, 1. [78] Isa. VI, 64.

(77) Sic uterque Combef. At in editis et in duobus mss. pro Ἱεροβοάμ legitur Ἰωάθαν. Aliquanto post rursus quatuor mss., υἱοῦ Ἀμώς. Editi, υἱοῦ Ἀμών.

(78) Editi, Ἀβδίας δέ. At mss. quatuor, Ἀβδίας τε. Alter Combef., Ἀβδίου τε. Statim Reg. secundus, οὐκ ἐπεμνήσθησαν.

(79) Editi, οὐ μὴν οὐδέ. Deest οὐδέ in quatuor mss.

(80) Sic uterque Combef. et alii duo. Editi, κατά, rectius.

(81) Reg. secundus, ἐν μέν. Ubi notandum, quæ citantur e primo libro Paralipomenon, reperiri in secundo XXVI, 1. Item, quæ citantur e libro secundo Regnorum, ea legi in quarto XIV, 21. Combefisius pro ea qua Basilium colebat observantia, ne tanto viro tantum σφάλμα μνημονικὸν ascriberet, librarios unos ejus erroris incusavit: sed ego, cum satis sit errorum, quorum non immerito librarii auctores haberi debeant, malo culpam in ipsum auctorem, quam in librarios transferre. Fit quidem non raro, ut librarii vocem unam pro alia scri- D bant: sed hoc fere contingit tum, cum voces inter se similes sunt et affines; id quod hic nullum locum habere vident, opinor, omnes. Ibidem codices tres Duc. et Reg. tertius et Colb. itidem tertius, πατρὸς τοῦ αὐτοῦ. Editi, πατρὸς αὐτοῦ.

(82) Editi et Fr. et Anglic. et Reg. tertius, Χαλία. At vero in H. et J. et Colb. tertio et apud Procopium pro Χαλία legitur Χανάα, aut Χανᾶ. A quibus omnibus longe dissident LXX, apud quos IV Reg. XV, 2, editum invenitur, Ἰεχελία ἐξ Ἱερουσαλήμ. *Hiechelia de Jerusalem.*

(83) Sic codices H. et J. cum Colb. tertio. Editi et A. et F. cum Reg. tertio, πεντηκοστῷ δευτέρῳ ἔτει. Lege Duc. Hoc ipso in loco mss. tres, προεφήτευσαν. Editi cum aliis tribus, προσεφήτευσεν.

11. Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. Ἐπειδὴ κατὰ γενεὰν πονηρὰν ἡ προφητεία ἐγένετο, οὐκ ἔχων ἐν τοῖς ἀνθρώποις τοὺς ἀκούοντας, οὐρανῷ καὶ γῇ διαλέγεται. Ἐπὶ γὰρ τούτων τῶν μαρτύρων ὁ νόμος ἐδόθη, Μωϋσέως εἰπόντος· Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τόν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ πάλιν· Πρόσεχε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω· καὶ ἀκουέτω γῆ ῥήματα ἐκ στόματός μου. Ἔπρεπεν οὖν τοὺς ὅτε ἐδίδοτο ὁ νόμος παραληφθέντας μάρτυρας, τοὺς αὐτοὺς κληθῆναι ἐπὶ τῷ ἐλέγχῳ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου. Ἐκκλησιάσατε γὰρ, φησὶ, πρὸς μὲ τοὺς φυλάρχους ὑμῶν, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ὑμῶν, καὶ τοὺς κριτὰς, καὶ τοὺς γραμματοεισαγωγεῖς, ἵνα λαλήσω εἰς τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ διαμαρτύρομαι (84) αὐτοῖς τόν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Παρατετήρηται δὲ ὅτι ἐναντίως ἔχει ὡς πρὸς τὴν ᾠδὴν ὁ λόγος ἐνθάδε. Ἐκεῖ μὲν γάρ· Πρόσεχε, οὐρανὲ, ἢ κατὰ τὰς ἄλλας ἐκδόσεις, Ἐνωτίζου, οὐρανὲ, καὶ ἀκουέτω γῆ· ἐνταῦθα δέ· Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ. Ὅτι ὅταν μὲν τὰ ὑψηλὰ φρονῇ ὁ λαὸς, καὶ Θεοῦ μὴ ἀποστῇ, ὡς ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὄντα (85) τὸν οὐρανὸν προσκαλεῖται, καὶ ἐντίθεσθαι εἰς τὰ ὦνα τοὺς λόγους παρακαλεῖ· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, Ἐνωτίζου. Ὅταν δὲ μακρυνθῇ τῶν οὐρανίων, ὡς μακρὰν ὄντι αὐτῷ διαλέγεται· Ἄκουε, οὐρανέ.

12. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Διὰ τοῦτο Μωϋσῆς μὲν ὡς ἐγγὺς ἔχων τὸν οὐρανὸν, διὰ τὴν προκοπὴν τοῦ λαοῦ, Πρόσεχε, οὐρανὲ, ἦ, Ἐνωτίζου, ὡς οἱ λοιποὶ (86). Ἡσαΐας δὲ, ἐν ἁμαρτίαις ὄντος τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ γήϊνα φρονοῦντος, ὡς σύνεγγυς τὴν οὖσαν, τὴν γῆν (87) εἰς τὰ ὦτα τοὺς λόγους δέχεσθαι ἐπιτάσσει· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἐνωτίζεσθαι. Ἢ μετωνυμικῶς οὐρανὸν μὲν τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ κατοικοῦντας· ὡς πόλιν λέγομεν τοὺς ἐν τῇ πόλει, καὶ γῆν τοὺς ἐν αὐτῇ πάντας· πρὸς τὸ μὴ ἐντεῦθεν περιελκυσθῆναι ἡμᾶς ἔμψυχα νομίζειν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Οὕτω γὰρ καὶ θρόνος Θεοῦ λέγεται ὁ οὐρανὸς, ἐκ τοῦ τὰς ἀπουρανίους (88) δυνάμεις παγίως ἐν αὐταῖς τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐνιδρυμένην ἔχειν. Καὶ ἡ γῆ, ὑποπόδιον, διὰ τὸ τοὺς ἐπὶ γῆς ἀνθρώπους τὰ τελευταῖα τῶν περὶ Θεοῦ μόλις χωρῆσαι δύνασθαι. Κατὰ τοῦτο εἴρηται· Ἀνὴρ πανοῦργος (89), θρόνος αἰσθήσεως· θρόνος δὲ ἀτιμίας, γυνὴ μισοῦσα δίκαια. Ὥσπερ καὶ αἰσθήσεως θρόνος, ὁ αἰσθητικὸς καὶ ἔμφρων· οὕτως Θεοῦ θρόνος, ὁ χωρήσας τὰ ἀνωτάτω περὶ Θεοῦ διηγήσεως. Ὅτι Κύριος ἐλάλησε. Φοβερὸν τὸ παρακούειν τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων.

11. Vers. 2. *Audi, cœlum, et auribus percipe, terra, quia* 886 *Dominus locutus est.* Quandoquidem prophetia hæc edita est tempore reprobæ generationis, nec in hominibus haberet auditores, cœlum et terram alloquitur. Est enim data lex coram his testibus, dicente Moyse: *Contestor vobis hodie cœlum, et terram,* [79]; et rursus: *Attende cœlum, et loquar; et audiat terra verba ex ore meo* [80]. Decebat utique testes eosdem qui cum lex daretur assumpti fuerant, tunc ad exprobrandam legis violationem acciri. *Convocate* enim, inquit, *ad me tribuum vestrarum principes, et seniores vestros, et judices, et magistros, ut loquar in aures eorum, et contestor eis cœlum et terram* [81]. Observatum autem est cantico hunc sermonem esse contrarium. Illic enim, *Attende, cœlum,* aut juxta alias editiones, *Auribus percipe, cœlum et audiat terra.* Hic vero, *audi, cœlum et auribus percipe, terra.* Nam cum sublimia sapit populus, nec semotus a Deo est, cœlum tanquam propinquum attestatur, et ut sermones in aures inducat, adhortatur. Hunc enim sensum indicat illud: *Auribus percipe.* Quando vero longe abest a cœlestibus, ipsum alloquitur veluti procul remotum. *Audi, cœlum.*

12. De terra etiam idem sentiendum. Quapropter Moyses quidem quasi in propinquo habens cœlum, ob populi profectum ait: *Attende, cœlum,* vel, *Auribus percipe,* ut reliqui. Isaias autem, populo in peccatis manente, et ad terrena animum intendente, terram uti proximam auribus sermones excipere jubet. Nam *auribus percipere* id sonat. Aut metonymice cœlum quidem dicimus cœli habitatores: quemadmodum civitatem civitatis incolas, et terram omnes in ipsa commorantes nuncupamus: ne inde adducamur, ut cœlum et terram animata esse arbitremur. Sic enim et cœlum dicitur esse Dei thronus, quod cœlestes illæ virtutes cognitionem Dei firmiter in se ipsis insidentem habeant. Terra itidem dicitur scabellum, propterea quod homines, in terra degentes, extrema quæ de Deo prædicantur, capere vix valeant. Dictum est juxta illud: *Vir astutus, thronus sensus* [82]; thronus autem ignominiæ, mulier odio habens quæ justa sunt. Quemadmodum thronus sensus est vir, qui cordatus est et prudens; ita Dei thronus est ille, qui supremam enarrationem de Deo habitam intellexit. *Quia Dominus locutus est.* Negligenter Dei sermones audire, res est formidanda.

[79] Deut. iv, 26. [80] Deut. xxxii, 1. [81] Deut. xxxi, 28. [82] Prov. xii. 23.

(84) Codices tres una cum LXX, διαμαρτύρομαι. Editi et Reg. primus cum Bibliis Complut., διαμαρτύρωμαι. Satatim duo mss., λόγος ἐνθένδε.

(85) Reg. secundus et Colb. tertius, οντος *Tanquam Deus sit in propinquo.* Editi cum duobus aliis mss., ὄντα.

(86) Editi, οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταί. Vox ἑρμηνευταί deest in mss.

(87) Σύνεγγυς τὴν οὖσαν, τὴν γῆν. Forte legendum. τὴν σύνεγγυς οὖσαν, τὴν γῆν, vel deleto articulo, σύνεγγυς οὖσαν τὴν γῆν. Edit.

(88) Codices duo, οὐρανίους.

(89) Apud LXX Prov. xii, 23, pro πανοῦργος legitur, συνετός, *vir intelligens.* Sed scholiastes apud Nobilium, aut potius interpres quidam, ut ex Hexaplis discimus, hac ipsa voce πανοῦργος usus est. Suspicatur doctissimus vir Montfauconius, Aquilam et Theodotionem sic vertisse potuisse, cum non aliter verterint Gen. iii, 1. Vulgata quoque *Homo versutus.*

13. *Filios genui et exaltavi, ipsi autem spreverunt me.* O studium erga homines! Allegat jura sua Dominus, ut post certissima argumenta, decernat quæ justa sunt ac debita. *Filios genui et exaltavi.* Ex anima et corpore compositus homo est : caro ex terra, anima cœlestis exsistit. Quoniam igitur ipsi cum utroque affinitas inest et cognatio, coram iis quæ ei maxime propria sunt, peccatum coarguit. *Filios genui et exaltavi.* Generationis duæ species sunt. Una quidem, quæ **378** fuerit secundum Deum forma, quæ ex operibus, exque susceptis dogmatis perficitur : huno ad modum Paulus per Evangelium jam lapsos parturit [83]. conliguratque, et ipsos ad pietatem reformat. Est autem altera quædam, nempe introitus in hanc vitam, ut est illud : *Hic liber generationis cœli et terræ* [84]. Utramque igitur generationem ipsis objicit ; et exprobrat quod ex nihilo conditi, et ad Dei imaginem facti (hoc enim est genitos esse et exaltatos), neque ut Creatori egere gratias, neque ut patri similes sese exhibuere : sed in vitium conversi spreverunt Deum : diabolum vero patrem suum effecerunt. *Omnis enim qui facit peccatum, ex diabolo genitus est* [85]. Atque Dominus ipse iniquis ait : *Vos ex patre vestro diabolo estis* [86]. Sane grande crimen et insimulatio, eum qui filius est, et corporalem ortum consecutus est, ingratum esse erga suum genitorem. Cæterum odio intolerabili est dignus, qui usque adeo exaltatus, ut consors cœlestium fieret, neo sic tamen perseverat in charitate erga beneficii hujus auctorem.

14. VERS. 3. *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui : Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit.* Bovi et asino confertur Dei contemptor. Quandoquidem *Dum in honore esset, non intellexit, comparatus est jumentis insipientibus, et, similis factus est illis* [87]. Tales autem sunt qui non ratione, sed libidine vitam instituunt, præ insipientia ad belluinam vitam abrepti. Jam vero in exprimenda similitudine, ea animalia quæ una cum hominibus nutriuntur, quæque nota sunt assumpsit, ut pudore afficiamur, quippe qui simus ipsis et insipientiores, et eam quam a brutis animantibus accipimus benevolentiam, Conditori nostro ipsi minime rependamus. Bos enim, qui in agris colendis nobis adjutor traditus est, vocem nutritoris sui novit, eumque qui sibi pabulum afferre solet, agnoscit. Asinus autem sponte naturæ ad consueta stabuli sui loca festinat. Quod si brutis animalibus tanta inest habitudo cum suo provisore,

13. Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. Ὦ τῆς φιλανθρωπίας! Δικαιολογεῖται ὁ Δεσπότης, ἵνα μετὰ τὰς ἀποδείξεις ἐπαγάγῃ τὰ πρὸς ἀξίαν. Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα. Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἡ σὰρξ ἀπὸ τῆς γῆς (90), ἡ ψυχὴ οὐρανία. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ἀμφότερα αὐτῷ ἡ συγγενειά ἐστιν, ἐπὶ τῶν οἰκειοτάτων αὐτοῦ τὴν ἁμαρτίαν ἐλέγχει. Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα. Γενέσεως εἴδη δύο. Ἡ μὲν, ἡ κατὰ Θεὸν μόρφωσις, ἐξ ἔργων καὶ παραδοχῆς δογμάτων ἐπιτελουμένη· ὡς γεννᾷ Παῦλος διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, καὶ τοὺς ἐκπίσοντας ὠδίνει, καὶ διαμορφοῖ ἀναπλάσσων αὐτοὺς εἰς εὐσέβειαν· ἡ δέ τίς ἐστιν, ἡ εἰς τὸν βίον εἴσοδος, ὡς τὸ, Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς. Ἀμφοτέρας οὖν αὐτοῖς προφέρει (91), καὶ ὀνειδίζει, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς γένεσιν ἀχθέντες, καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενόμενοι (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ καὶ γενηθῆναι καὶ ὑψωθῆναι), οὔτε ὡς Κτίστῃ ηὐχαριστήσατε (92), οὔτε ὡς πατρὶ ἑαυτοὺς ὡμοιώσατε· ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς τὸ χεῖρον τροπῆς ἠθέτησαν μὲν τὸν Θεὸν, πατέρα δὲ ἑαυτῶν ἐποίησαν (93) τὸν διάβολον Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται· καὶ ὁ Κύριος δὲ τοῖς πονηρευομένοις φησιν· Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ διαβόλου ἐστέ. Μεγάλη μὲν οὖν κατηγορία, καὶ τὸν υἱὸν ὄντα καὶ τῆς σωματικῆς γενέσεως τετυχηκότα, ἀγνώμονα εἶναι περὶ τὸν γεννήσαντα· ἀφορήτου δὲ μίσους ἄξιος ὁ καὶ ὑψωθεὶς τῷ (94) γενέσθαι τῶν οὐρανίων μέτοχος, καὶ μηδὲ οὕτως ἐπιμένων τῇ πρὸς τὸν εὐεργέτην ἀγάπῃ.

14. Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ (95) ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκε. Βοῒ καὶ ὄνῳ συγκρίνεται ὁ ἀθετήσας Θεόν. Ἐπειδὴ γὰρ Ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε, παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς. Τοιοῦτοι (96) δέ εἰσιν οἱ μὴ κατὰ λόγον, ἀλλὰ κατὰ πάθος ζῶντες, ἐκ τῆς ἀλογίας πρὸς τὸν κτηνώδη βίον ὑποφερόμενοι. Τὰ σύντροφα δὲ τοῖς ἀνθρώποις καὶ γνώριμα πρὸς τὴν εἰκόνα παρέλαβεν, ἵνα αἰσχυνώμεθα, καὶ τούτων ὄντες ἀσυνετώτεροι, καὶ μηδὲ ἧς παρὰ τῶν ἀλόγων εὐνοίας τυγχάνομεν, ταύτης αὐτοὶ τῷ κτίσαντι ἡμᾶς μεταδιδόντες. Βοῦς μὲν γὰρ, ὁ συνεργὸς ἡμῖν εἰς γεωργίαν παραδοθεὶς, καὶ φωνῆς τοῦ τρέφοντος ἐπαισθάνεται, καὶ τὸν συνήθως αὐτῷ προσφέροντα τὴν τροφὴν ἐπιγινώσκει· ὄνος δὲ αὐτομάτως ἐπὶ τοὺς τῆς καταλύσεως συνήθεις τόπους ὁρμᾷ. Εἰ οὖν τοῖς ἀλόγοις τοσαύτη πρὸς τὸν ἐπιμελούμενον ἡ συνήθεια, πόσον ἡ λογικὴ φύσις τῆς πρὸν τὸν Θεὸν ἀγά-

[83] Galat. IV, 19. [84] Gen. v, 1 ; II, 4. [85] I Joan, III, 8. [86] Joan. VIII, 44. [87] Psal. XLVIII, 13.

(90) Sic mss. quatuor. Deest τῆς in editis. Mox mss. duo cum Eusebio, ἀμφότερα αὐτῶν. Alii duo mss. perinde atque editi, αὐτῷ. Lege Præfationem.

(91) Reg. primus et alii duo προφέρει. Editi cum Reg. tertio, προσφέρει.

(92) Editi et quatuor mss., ηὐχαριστησατε. . . . ἡμοιώσατε. Reg. secundus, ηὐχαρίστησαν... ὡμοίωσαν. Et fortasse præstat ita legi ob ea quæ sequuntur verba, ἠθέτησαν... ἐποίησαν. Hoc ipso in loco quinque mss., στροφῆς. Editi, τροπῆς.

(93) Sic mss. quator. Editi, ἐποιήσαντο. Mox duo mss., γεγένηται.

(94) Ita mss. quator. Editi, τοῦ.

(95) Editi, Ἰσραὴλ μὴ δὲ ἔγνω. At mss. ut in contextu.

(96) Sic aliquot mss. At editi τοιοῦτο.

πης τὸ μέτρον ἀπαιτηθήσεται; Παρατήρει δὲ, ὅτι ὁ βοῦς πλείονα τὴν σύνεσιν ἔχειν παρὰ τὸν ὄσον μεμαρτύρηται. Ὁ μὲν γὰρ αὐτὸν ἔγνω τὸν κτησάμενον (97), ὁ δὲ τὴν φάτνην μόνον. δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι τὸ γαστρίμαργον ζῶον τὸν τῆς ἡδονῆς μόνον γνωρίζει τόπον, ὁ δὲ ἔχει τινὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ καλοῦ καὶ ὠφελίμου σύνεσιν. Διόπερ ὡς ἀνοικείως ἐχόντων τῶν ζώων πρὸς ἀλληλα, ἐν Δευτερονομίῳ ἀπηγόρευται (98) ἀροτριᾶν. Ἐν μόσχῳ καὶ ὄνῳ ἐπὶ τὸ αὐτό· τουτέστι, τὸ γαῦρον (99) τῆς ψυχῆς καὶ φιλόπονον, τῷ φιληδόνῳ καὶ παθητικῷ μὴ συζεύξῃς. Οὐ γὰρ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ ἀλλὰ δι' ἡμᾶς πάντως ἐγράφη, Ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν συνέζευκται. Μακάριος γὰρ ὁ σπείρων ἐπὶ πᾶν ὕδωρ, οὗ βοῦς καὶ ὄνος πατεῖ· τουτέστι ὁ τῷ διδακτικῷ λόγῳ τό τε φιλόπονον τῆς ψυχῆς ἐπεγείρων, καὶ τὸ φιληδονον αὐτῆς θεραπεύων. Ὥσπερ γὰρ τὸ ζῶον ἀχθοφορικὸν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς τῷ βάρει τῆς ἁμαρτίας καταπεφόρτισται.

A quanta dilectionis in Deum mensura reposcenda est a rationali natura? Observa autem, bovem juxta testimonium illud majorem præ asino obtinere intelligentiam. Ille namque ipsum novit possessorem: hic vero præsepe solum. Ostendit autem Scriptura animal ventri indulgens, solum agnoscere voluptatis locum. Bos vero quamdam ipsius honesti atque utilis habet cognitionem. Itaque tanquam nihil inter se affinitatis habeant hæc animalia, vetitum est in Deuteronomio arare *In bove et asino in idipsum* [88]; id est, eam animi partem, cui inest vigor strenuitasque, cum ea, quæ voluptatibus et affectibus gaudet, ne copulaveris. Non enim de bobus cura est Deo [89]: sed profecto nostra causa id scriptum est. Contra tamen, alio loco copulantur. **388** *Beatus* enim *qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcat* [90]: hoc est, qui sermone ad docendum apposito vim animæ strenuam ac laborum patientem exsuscitat, atque eam ipsius partem quæ B voluptatibus delectatur, emendat ac cohibet. Quemadmodum enim asinus animal est gestandis oneribus natum, sic et vis animæ concupiscens peccati pondere deprimitur.

15. Καὶ βοῦς μὲν τὸν κτησάμενον ἔγνω, Ἰσραὴλ δέ με (1) οὐκ ἔγνω τὸν κτίσαντα· καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ ἐπέγνω, Ἰσραὴλ δέ με οὐ συνῆκε. Καὶ φάτναι μὲν πολλαὶ, ἀλλ' ὅμως ὁ ὄνος τῆς τοῦ κεκτημένου αὐτὸν φάτνης οὐκ ἀποσφάλλεται. Θεὸς δὲ εἷς, καὶ ὁ ἀγνώμων λαὸς ἐπὶ τοὺς μὴ ὄντας θεοὺς ἀποπλανᾶται. Ἐμὲ οὐ συνῆκε, τον δι' οὐρανοῦ γνωριζόμενον, τὸν διὰ γῆς καὶ θαλάσσης δεικνύμενον (2)· τὸν διὰ ἡλίου, καὶ σελήνης, τὸν διὰ τῶν ἀστέρων, τὸν διὰ πάσης τῆς κτίσεως καταμηνυόμενον. Οἰκείως δὲ τῇ μὲν τοῦ βοὸς εἰκόνι ὁ Ἰσραὴλ ἀποδίδοται, τῇ δὲ τοῦ ὄνου ὁ ἁπλῶς λαός. Ὅση γὰρ βοὶ πρὸς ὄνον ἡ διαφορὰ, τοσοῦτον τοῦ Ἰσραὴλ, ὃς ἑρμηνεύεται ὁ ὁρῶν Θεὸν, πρὸς τὸν ἁπλῶς λαὸν χρηματίζοντα τὸ διάφορον.

15. Et quidem bos suum possessorem cognovit; Israel autem non cognovit me, qui ejus conditor sum; et asinus præsepe agnovit, sui domini; Israel autem me non intellexit. Atque multa quidem præsepia sunt, nec tamen asinus a sui possessoris præsepi aberrat. Sed licet unus sit Deus, tamen populus beneficiorum immemor post eos, qui non sunt dii, deerrat. *Me non intellexit*, quem cœlum commonstrat, quem terra et mare declarant, quem C sol et luna, stellæ et omnes res creatæ indicant. Porro Israel ut convenienter per bovis similitudinem exprimitur, ita per asini comparationem simplex populus. Quanta ergo inter asinum et bovem differentia est, tanta intercedit dissimilitudo inter Israelem, qui *Deum videns* interpretatur, et populum simpliciter nuncupatum.

16. Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, λαὸς πλήρης ἁμαρτιῶν, σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἄνομοι! Ἔθνος καὶ λαὸς πολλαχοῦ συνεζευγμένως λέγεται· ὡς τὸ (3). Ἐν πολλῷ ἔθνει, δόξα βασιλέως· ἐν δὲ ἐκλείψει λαοῦ, συντριβὴ δυνάστου· καὶ τὸ, Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Νυνὶ δὲ ἀπὸ τοῦ ἔθνος εἶναι ἁμαρτωλὸν ἀρξάμενοι, κατὰ (4) τὴν ἐν πονηρίᾳ αὔξησιν γίνονται λαὸς πλήρης ἀνομιῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ σπέρμα πονηρὸν εἶναι, ἐπὶ τὸ

16. Vers. 4. *Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, semini, nequam filiis sceleratis*! Gens et populus plerumque conjunctim dicuntur, puta: *In gente multa gloria regis*: *in defectu autem populi, contritio principis* [91]. Item illud: *Quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania* [92]? Nunc autem cum cœperit gens esse peccatrix, propter sceleris progressum populus iniquitatum plenus evaserunt; D et qui ante fuerant semen nequam, filii iniqui jam

[88] Deut. xxii, 10. [89] I Cor. ix, 9. [90] Isa. xxxii, 20. [91] Prov. xiv, 28. [92] Psal. ii, 1.

(97) Reg. secundus, κτήσαντα.

(98) Sic mss. At editi, ἐν Δευτερονόμῳ ἀπηγορεύεται, corrupte.

(99) Ait eruditissimus vir Ducæus legisse se in aliquibus mss. et apud Procopium, ἐνεργόν. Sed Combefisius, homo non plus justo credulus, ea de re dubitare videtur, dum hoc loco ita scripsit: Ἐνεργόν putat Duc. se legisse, loco τοῦ, γαῦρον. Utut hæc sunt, illi ipsi codices Regii, quos contulit Ducæus, quorum primus fuit Francisci primi, alter Henrici secundi, constanter cum aliis tribus mss. et cum editis habent, γαῦρον. Scio quidem legi apud Procopium, pag. 40, τὸ ἐνεργὸν τῆς ψυχῆς, nec diffiteor eam lectionem altera mihi videri præstantiorem: sed contra auctoritatem nostrorum mss. et editorum quidquam immutare ausus non sum.

(1) Ita mss. non pauci. Deest με in editis. Mox Reg. secundus, ἐπέγνω, ὁ λαὸς δέ. Subinde quinque mss., κεκτημένου. Editi, κτησαμένου.

(2) Editi, δεικνυόμενον. At mss. quinque δεικνόμενον. Mox tres mss., τῶν ἄστρων. Alii duo cum editis ἀστέρων.

(3) Sic mss. quinque. Editi, ὡς ἐν τῷ.

(4) Reg. tertius, μετά, *post incrementum*, Statim tres mss., πλήρης ἀνομίας.

facti sunt. Ut enim qui fit in virtute progressus, a minoribus ad majora capit incrementum; ita malitiæ effusio, sumpto a minoribus initio, ad aliquid immedicabile devolvitur. Porro semen inter et filios inest etiam secundum ipsam naturam cognatio ingens et convenientia. A semine enim ad hoc progreditur natura, ut generentur filii. Nec id modo secundum [a]generationes corporeas: sed et juxta animæ processum, qui per doctrinæ semina efficitur; quandoquidem qui doctrinam excepere, eo usque proficiunt, ut doctoribus suis fiant consimiles. Et idcirco filii appellantur, sive filii regni, cum suscepti salutaribus seminibus, per ea perficiuntur; aut gehennæ filii, si ob perversam et improbam doctrinam perditioni destinantur. Magna autem objurgatio est, totam gentem vocari peccatricem, ac si ne unus quidem in ipsa quidpiam recti operis patraret: item, cum populus peccatis plenus dicitur, quasi nullum non genus iniquitatis et flagitii ab ipso exerceatur, adeo ut etiam ipsa vitia secum pugnantia et contraria inveniantur, ceu dictum est: *Repletos omni iniquitate* [93]. Et illud: *Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum* [94]. Quin etiam ab ipso Salvatore dictum est: *Et vos implete mensuram patrum vestrorum* [95].

γενέσθαι υἱοὶ ἄνομοι. Ὡς γὰρ ἡ κατ' ἀρετὴν προκοπὴ ἀπὸ τῶν ἐλαττόνων ἐπὶ τὰ μείζω (5) τὴν αὔξησιν ἔχει· οὕτως ἡ τῆς κακίας χύσις ἀπὸ τῶν ὑποδεεστέρων τῶν ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τὸ ἀνήκεστον φέρεται. Σπέρμα δὲ πρὸς υἱοὺς πολὺ τὸ ἀκόλουθον καὶ κατ' αὐτὴν τὴν φύσεν ἔχει. Ἀπὸ τοῦ σπέρματος γὰρ εἰς τὸ υἱοὺς (6) γενέσθαι προκόπτει, οὐ μόνον κατὰ τὰς σωματικὰς γενέσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν ψυχῇ αὔξησιν, ἐκ τῶν τῆς διδασκαλίας σπερμάτων εἰς τὴν πρὸς τοὺς διδάξαντας ἐξομοίωσιν τῶν ὑποδεξαμένων τὰ διδάγματα προκοπτόντων, καὶ διὰ τοῦτο υἱῶν χρηματιζόντων, ἤτοι υἱῶν τῆς βασιλείας, ὅταν τὰ σωτήρια δεξάμενοι (7) σπέρματα, κατ' αὐτὰ τελειοῦνται, ἢ τῆς γεέννης υἱῶν, ἐὰν ἐκ πονηρῶν διδαγμάτων τῇ ἀπωλείᾳ προσοικειῶνται. Μεγάλη δὲ κατηγορία, ὅλον ἔθνος ἁμαρτωλὸν χρηματίζειν, ὡς μηδένα ἐν αὐτῷ κατορθοῦν· καὶ λαὸν πλήρη ἁμαρτιῶν, ὡς πᾶν εἶδος ἀνομίας (8) ἐπιτηδεύεσθαι παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς κακίας πρὸς ἑαυτὴν ἐναντιώματα εὑρίσκεσθαι, καθὼς εἴρηται· Πεπληρωμένους πάσης ἀδικίας· καὶ τὸ, Οὔπω γὰρ ἀναπεπλήρωνται αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμορῥαίων· καὶ παρὰ τοῦ Σωτῆρος δέ· Πληρώσατε καὶ ὑμεῖς τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

389 17. *Semini nequam.* Zizanium, quod ab inimico homine puro frumento inspersum est, jam adultum filius iniquus evasit, cum filius sit perditionis, filiusque gehennæ. Quapropter et commiseratione digni sunt, qui cum essent filii Altissimi, facti sunt filii iniqui; quique cum in generatione magis divina manere debuissent, facti sunt semen nequam. Cæterum inveterata malitia iis qui primum ipsa inferti sunt, interitum parit. Extrema namque malitia secum ipsa pugnat. *Dereliquistis Dominum et irritastis sanctum Israel.* Quodnam datur majus malitiæ argumentum, quam a bono deficere? quæ itidem pravitas major quam bonum ac mitem exasperare? Quin et de iisdem apud Jeremiam coarguuntur. *Me* enim *dereliquerunt fontem aquæ vivæ* [96]. Verum pro ratione et modo hujusce defectionis unusquisque sibi ipse, cum remuneratio fiet, iræ mensuram recondit. *Alienati sunt retrorsum.* Hoc ex editione Theodotionis appositum est, quasi a Deo abalienari quodam in vitium lapsu, si interpreteris, idem sit atque eum derelinquere. Quemadmodum enim is qui ad perfectionem contendit, in anteriora progreditur, ita peccator retro

17. Σπέρμα πονηρόν. Τὸ παρὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀνθρώπου τῷ καθαρῷ σίτῳ ἐπισπαρὲν ζιζάνιον, ὃ εἰς τελείωσιν ἐλθὸν υἱὸς ἐγένετο ἄνομος, υἱὸς ὢν ἀπωλείας καὶ υἱὸς (9) γεέννης. Διὰ τοῦτο καὶ θρήνου ἀξιοῦνται οἱ, ἀντὶ τοῦ υἱοὶ Ὑψίστου εἶναι, υἱοὶ γενόμενοι ἄνομοι, καὶ ἀντὶ τοῦ μεῖναι ἐν (10) τῇ θειοτέρᾳ γεννήσει, σπέρμα γενόμενοι πονηρόν· πλὴν ὅτι ἡ ἐν ἕθει πονηρία αὐτῶν πρῶτον τῶν ἐχόντων ἐστὶ φθαρτική· τὸ γὰρ ἔχαστον ἐν πονηρίᾳ καὶ πρὸς ἑαυτό ἐστιν ἀσύμφωνον. Ἐγκατελίπατε (11) τὸν Κύριον, καὶ παρωξύνατε τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραήλ. Τίς μείζων κακίας ἀπόδειξις, ἢ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἐγκατάλειψις; καὶ πονηρίας ὑπερβολή, τὸ παροξῦναι τὸν ἀγαθὸν καὶ πρᾶον (12); Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ κατηγοροῦνται. Ἐμὲ γὰρ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος. Κατὰ δὲ τὴν ποσότητα τῆς ἐγκαταλείψεως, τὸ μέτρον ἕκαστος ἑαυτῷ θησαυρίζει τῆς ἐν τῇ ἀνταποδόσει ὀργῆς. Ἀπελλοτριώθησαν εἰς τὰ ὀπίσω. Τοῦτο ἀπὸ τοῦ (13) Θεοδοτίωνος προστέθη, οἱονεὶ ἑρμηνεία τοῦ ἐγκαταλιπεῖν, τὸ ἀπαλλοτριοῦσθαι τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀποπτώσεως. Ὥσπερ γὰρ ὁ τελειούμενος τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεται, οὕτως ὁ ἁμαρτάνων εἰς τὸ κατόπιν

[93] Rom. I, 25. [94] Gen. XV, 16. [95] Matth. XXIII, 32. [96] Jerem. II, 13.

(5) Editi et duo mss., τὸ μεῖζον. Alii tres, τὰ μείζω.

(6) Colbertini primus et tertius, υἱός. Editi cum Reg. secundo, τοὺς υἱούς. Regii primus et tertius ut in textu.

(7) Reg. secundus, δεξαμένων. Ibidem mss. quinque, τελειοῦντα. Editi, τελειῶνται.

(8) Sic editi cum duobus mss. Alii tres, ἁμαρτίας. Mox mss. duo ἐναντιώματα ἐνευρίσκεσθαι.

(9) Ita editi et mss. nonnulli. Vox υἱός in utroque Combef. deest. Non longe hinc duo mss., θρήνους ἀξιοῦνται.

(10) Editi cum duobus mss., ἐπί. Alii tres, ἐν. Nec ita multo post mss. quinque, πρῶτον. Editi, πρώτων.

(11) Legitur in mss. nonnullis, ἐγκατελίπετε.

(12) Ita editi et duo mss. Alii tres, ἅγιον.

(13) Sic mss. At editi omittunt, Τοῦτο. Lege Duc.

ἀναποδίζει (14), μακρύνων ἑαυτὸν τοῦ Κυρίου, καὶ διὰ τοῦτο ἀπολλύμενος. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ, ἀπολοῦνται. Οὕτως οὖν βιώσωμεν, ὡς μηδέποτε τὰ παρελθόντα κρείττονα εἶναι τῶν μελλόντων ἢ τῶν ἐνεστηκότων. Τοῦτο γὰρ καὶ ὁ Ἐκκλησιαστὴν ἀπαγορεύει· Μὴ εἴπῃς, ὅτι ἡμέραι αἱ πρότεραι ἀγαθαὶ ἦσαν ὑπὲρ ταύτας· ὅτι οὐκ ἐν σοφίᾳ ἐπηρώτησας περὶ τούτου. Ἐὰν γὰρ αἱ προάγουσαι ἡμέραι βελτίους ὦσι τῶν μετὰ ταῦτα, λεχθήσεταί ἡμῖν (15)· Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῆ. ἀμαυρουμένων τῶν καλῶν ὑπὸ τῆς ἐν τοῖς ὕστερον ἀμελείας. Ὁ γὰρ Ἰεζεκιὴλ φησιν. Ἐν τῷ ἀποστρέψαι δίκαιον ἐκ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι ἀδικίαν κατὰ πάσας τὰς ἀνομίας ἃς ἐποίησεν ὁ ἄνομος· πᾶσαι αἱ δικαιοσύναι ἃς ἐποίησεν, οὐ μὴ μνησθῶσιν· ἐν τῷ (16) παραπτώματι αὐτοῦ ᾧ παρέπεσε, καὶ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις αὐτοῦ αἷς ἥμαρτεν, ἐν αὐταῖς ἀποθανεῖται.

A pedem refert, submovens sese a Domino, et ob id disperit. *Ecce* enim, inquit, *qui elongant se a te, peribunt* [97]. Ad hunc igitur modum vitam nostram instituamus, ut quæ præterierunt, nunquam meliora futuris exsistant aut præsentibus. Id ipsum enim interdicit Ecclesiastes : *Ne dixeris, quia dies priores erant boni super hos : quia non in sapientia interrogasti de hoc* [98]. Si enim dies priores posterioribus sunt meliores, dicetur nobis : Tanto passi estis frustra, siquidem vestra bona opera præ subsequente negligentia ad nihilum redacta sunt. Ait enim Ezechiel : *Justus si averterit se a justitia suo, et fecerit iniquitatem juxta omnes iniquitates quas fecit iniquus : omnes justitiæ quas fecit, non memorabuntur in delicto suo in quod prolapsus est, et in peccatis suis quæ peccavit, in ipsis morietur* [99].

B

18. Τί ἔτι πληγῆτε, προστιθέντες ἀνομίαν; Τὸ λεγόμενον τοιοῦτόν ἐστι· Ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν παιδεύων ὑμᾶς, ἐμαστίγουν. Μὴ μετανοοῦσιν, ἀλλ' ἔτι ἐξαμαρτάνουσιν ἐπῆγον ἀεὶ καὶ προσετίθουν τὰς μάστιγας, ὡς πᾶν μέρος τοῦ σώματος ἀπὸ τῶν ἐν νουθεσίᾳ πληγῶν κατειλῆφθαι. Τοῖς μὲν ἰάσιμα ἁμαρτάνουσιν ἀπειλεῖ ὁ λόγος, ἐπισκέπτεσθαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιξι τὰς ἀδικίας αὐτῶν· τοῖς δὲ ἀνιάτως ἔχουσι λέγει· Τί ἔτι πληγῆτε; Ἰάσας διεξεληλυθότες τὰς πληγὰς, πασῶν κατεφρονήσατε τῶν ἐπιστρεπτικῶν μαστίγων· συντριμμὸς ὑμᾶς μένει. Ἀποροῦντος ἡ φωνὴ καὶ ἀπογιγνώσκοντος τὴν διόρθωσιν, ὡς ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ (17)· Ὁ ζῆλός μου ἀποστήσεται ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐ θυμωθήσομαι ἐπὶ σοί. Τῶν δὲ περιστατικῶς συμβαινόντων τινὰ μὲν ἁμαρτημάτων ἕνεκα γίνεται, τινὰ δὲ εἰς διόρθωσιν τοῦ ἤθους τῶν πειραζομένων, ἄλλα δὲ ὑπὲρ τοῦ ἐκτριβῆναι τοὺς ἀπεγνωσμένους, ὡς ἐπὶ τοῦ Φαραώ. Τούτοις οὖν ὡς ἀπεγνωσμένοις οὐκέτι πληγαὶ, οὐδὲ μάστιγες, ἀλλ' ἀφανισμὸς ἀπειλεῖται. Πᾶσα κεφαλὴ εἰς πόνον, καὶ πᾶσα καρδία εἰς λύπην. Τί ἔτι πληγῆτε, ὧν καὶ τὰ σώματα καὶ αἱ ψυχαὶ μεμαστίγωνται, καὶ οὐδαμοῦ ἡ διόρθωσις, πάσης κεφαλῆς ὀδυνομένης καὶ πάσης καρδίας σκυθρωπάζούσης (18); Οὐ πάντως τὸ μέλος τοῦ σώματος λέγει τὴν κεφαλὴν, ὡς περὶ αὐτὴν μόνην τῆς ὀδύνης ἐστηριγμένης, ἀλλὰ Πᾶσα κεφαλὴ, ἀντὶ τοῦ τὸν καθ' ἕνα ἄνθρωπον, κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς. Λάβετε (19) γὰρ ἀπαρχὴν πάσης συναγωγῆς Ἰσραὴλ, κατὰ συγγενείας, κατὰ δήμους, κατ' οἴκους πατριῶν, κατὰ ἀριθμὸν ἐξ ὀνόματος αὐτῶν, κατὰ κεφαλὴν αὐτῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ὅλον τὸ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς πλήρης ἀνομιῶν, διὰ τοῦτο

C

D

18. VERS. 5. *Quid adhuc percutiamini, adjicientes iniquitatem?* Quod dicitur, est hujusmodi : Flagellis vos cædebam, pro peccatis vestris castigans vos. Cum vos haud pœniteret, imo cum magis delinqueretis; inducebam semper et multiplicabam flagella, ut quælibet corporis pars plagis ad corrigendum idoneis operiretur. Certe, quando delinquentium peccatis remedium afferri potest, interminatur Scriptura fore ut visitet Dominus eorum iniquitates in virga, et eorum injustitias in verberibus [1]; sed his qui insanabiliter peccaverunt dicit : *Quid adhuc percutiamini?* Experti plagas omnes, omnia quibus castigati fuistis flagella contempsistis. Contritio vos manet. Hæc vox est deficientis et de correctione desperantis, quemadmodum in Ezechiele : *Zelus meus recedet a te, et non irascar adversum te* [2]. Porro ex iis calamitatibus, quæ eveniunt, aliæ quidem accidunt ad punienda peccata, aliæ ad mores eorum qui tentantur emendandos, aliæ ad eos qui desperantur atterendos, ut in Pharaone. Itaque his 290 tanquam desperatis non jam plagas aut flagella, sed interitum minatur. *Omne caput in labore, et omne cor in tristitia.* Quod adhuc percutiamini vos, quorum tum corpora tum animæ flagris concisa sunt, nec tamen correcti estis? quippe caput omne dolore cruciatur, et cor omne mœrore afficitur. Profecto corporis membrum per caput non intelligit, tanquam ipsi soli insideret dolor : sed juxta Scripturæ consuetudinem, per *omne caput*, homoquilibet significatur. *Accipite enim primitias omnis synagogæ Israel, secundum cognationes, secundum populos, secundum domos patriarum, secundum numerum ex nomine eorum, secundum ca-*

[97] Psal. LXXII, 27. [98] Eccle. VII, 11. [99] Ezech. XVIII, 24. [1] Psal. LXXXVIII, 23. [2] Ezech. XVI, 42.

(14) Reg. secundus, ἀναποδίζεται.
(15) Editi, ὑμῖν. At quinque mss., ἡμῖν.
(16) Editi, ἀλλ' ἐν τῷ. At mss. quinque et in contextu.
(17) Codices tres, Ἰεξεκιὴλ φησιν.
(18) Editi et duo mss. σκυθρωπευούσης. Alii tres, σκυθρωπαζούσης.
(19) Sic omnes nostri mss. et Anglic. cum editis, At LXX, λάοετε ἀρχήν, *Sumite principium.* Vulgata *Tollite summam.*

put corum [3]. Nam cum tota gens peccatrix sit, populusque omnis peccatis plenus, ob id ad omnes pervenit supplicium, ei omne cor mœret, quoniam in captivitatem ob peccata sua abductus populus est. VERS. 6. *A pedibus usque ad caput non est in eo sanitas, neque vulnus, neque livor, neque plaga tumens.* Hanc vocem, *caput,* pro toto accepit homine. *A pedibus usque ad caput non est in eo sanitas: neque vulnus, neque livor, neque plaga tumens*; propterea quod ob unumquodque peccatum invecta sunt flagella ab eo qui ipsorum curam suscipiebat. Deinde, cum vulnus, continuitatis corporis sit dissolutio, discissa in exigua aliqua parte connexione, sitque livor plagæ vestigium subcruentum, cum ex duritie et asperitate cædentis contunditur corpus, hocque vestigium in aliqua parte imprimitur; cum itidem phlegmone tumor ignitus sit, quando scilicet humores in infirmam ac debilem partem confluunt, et male affectam calore naturæ contrarie accendunt; quid de his dicit Scriptura, qui toti infirmitate prorsus correpti sunt? Non ut vulnus, inquit, non ut livor, non ut plaga tumens: ita ægritudo vestra vos occupavit; sed conjunctim ingruit vobis malum, ita ut confusa sint omnia, adeoque sint vulnus, livor, et plaga. *Non est malagma imponere, neque oleum, neque ligamenta.* Quandoquidem hæc ægritudo, vulnere, livore ac plaga tumente pejor est; non est malagma imponere tanquam ad plagam, neque oleum, ut ad vulnera. Non jam, inquit, opus est hisce remediis: quippe majora sunt symptomata quam ut hisce medicamentis cedant. Itaque vulnera sunt Ecclesiæ schismata: vibices vero corda sunt subdola et fallacia: phlegmone autem animi est elatio, ex insulsa opinione intumescentis, atque ob eam rem efferentis sese adversus Christi scientiam. Porro malagma est sermo mansuetudini lenitatique conjunctus, qui vanas deprimit elationes: oleum vero, sermo est quo fraudulenta, subdola et aspera simulate falsoque loquentium verba leniuntur cum misericordia et commiseratione. Ligamentum tandem sermo est, quos simul ea quæ ad dissensionem festinabant, coercentur et retinentur.

καὶ ἡ κόλασις ἐπὶ πάντας ἔφθασε, καὶ πᾶσα καρδία λυπηρὰ, εἰς αἰχμαλωσίαν ἀγομένου (20) τοῦ λαοῦ διὰ τὰ ἁμαρτήματα. Ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ὁλοκληρία, οὔτε τραῦμα, οὔτε μώλωψ, οὔτε πληγὴ φλεγμαίνουσα. Τὸ, Κεφαλὴ, ἐπὶ ὅλου ἔλαβε τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ὁλοκληρία, οὔτε τραῦμα, οὔτε μώλωψ, οὔτε πληγὴ φλεγμαίνουσα· διὰ τὰς ἐφ' ἑκάστῳ ἁμαρτήματι παρὰ τοῦ ἐπιμελομένου αὐτῶν ἐπενεχθείσας μάστιγας. Εἶτα ἐπειδὴ τραῦμα λύσις ἐστὶ τῆς τοῦ σώματος συνεχείας, κατὰ μικρόν τι μέρος τῆς συναφείας διακοπείσης· καὶ ὡς ὁ μώλωψ ἴχνος ἐστὶ πληγῆς ὕφαιμον, θλασθέντος τοῦ σώματος ἐκ τῆς ἀντιτυπίας τοῦ πλήξαντος, καὶ τοῦτο δὲ κατά τι μέρος συνίσταται· καὶ ἡ φλεγμονὴ ὄγκος ἐστὶ πυρώδης, συῤῥεόντων ἐπὶ τὸ ἀσθενῆσαν μέρος τῶν ὑγρῶν, καὶ τῇ παρὰ φύσιν θερμασίᾳ φλεγόντων τὸ πεπονθός· ὁ λόγος τί φησι περὶ τῶν ὅλων δι' ὅλου τῇ ἀσθενείᾳ κατειλημμένων; Ὅτι οὐχ ὡς τραῦμα, φησὶν, οὐδὲ ὡς μώλωψ, οὐδὲ ὡς πληγὴ φλεγμαίνουσα, οὕτως ὑμῶν ἡ ἀῤῥωστία ἥψατο, ἀλλὰ ἑνωμένως ἐπίκειται ὑμῖν τὸ κακὸν, ὡς πάντα εἶναι συγκεχυμένα, καὶ τραῦμα εἶναι (21), καὶ μώλωπα, καὶ πληγήν. Οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἔλαιον, οὔτε καταδέσμους. Ἐπειδὴ ὑπὲρ τραῦμα καὶ μώλωπα καὶ πληγὴν φλεγμαίνουσαν ἡ ἀῤῥωστία ἐστὶν, οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, ὡς πρὸς τὴν πληγήν, οὐδὲ ἔλαιον ὡς τρὸς τὰ τραύματα. Οὐ χρεία, φησὶ, τῆς ἀπὸ τούτων βοηθείας· μείζονα γὰρ τὰ συμπτώματα ἢ ὥστε τούτοις ἐνδοῦναι. Τραύματα (22) μὲν οὖν ἐστι τὰ ἐν Ἐκκλησίᾳ σχίσματα· μώλωπες δὲ, αἱ ὕπουλοι καρδίαι· φλεγμονὴ δὲ, ἔπαρσις ψυχῆς ἐξ ἀλόγου οἰήσεως ὀγκουμένης, καὶ διὰ τοῦτο ἐπαιρομένης κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ. Μάλαγμα μὲν οὖν ἐστιν ὁ μετὰ πραότητος καὶ ἐπιεικείας ταπεινωτικὸς τῶν ματαίων φυσιώσεων λόγος· ἔλαιον δὲ, ὁ μετὰ οἴκτου καὶ συμπαθείας τὸ δολερὸν καὶ ὕπουλον καὶ τραχὺ τῶν ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων καταλεαίνων· κατάδεσμος δὲ, λόγος ὁ τὰ πρὸς διάστασιν ἐπειγόμενα συγκρατῶν.

19. VERS. 7. *Terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni; regionem vestram coram vobis alieni devorant: et desolata est, eversa a populis alienis.* Quandoquidem desperavit de correctione, interitum interminatur. Cæterum isthæc tempore **391** Isaiæ non contigerunt: sed futura quasi jam facta enarrare Scriptura solet, uti est illud: *Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto* [4]. Enimvero cum esset sibi persuasum, fore ut quæ prædicta sunt, contingant; tanquam ea sint indubi-

19. Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι· τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτὴν, καὶ ἠρήμωται· κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων. Ἐπειδὴ ἀπέγνω τῆς διορθώσεως, ἀπειλεῖ τὸν ἀφανισμόν. Ταῦτα δὲ οὐκ ἐπὶ τῶν χρόνων Ἡσαΐου γέγονεν· ἀλλὰ σύνηθες τῇ προφητείᾳ τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ὡς ἤδη γενόμενα λέγειν, ὡς τὸ, Ἔδωκαν εἰς τὸ βρῶμά μου χολὴν, καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. Διὰ γὰρ τὴν ἐπὶ τῇ ἐκβάσει τῶν προαγορευθέντων (23) πεποί-

[3] Num. I, 2. [4] Psal. LXVIII, 22.

(20) Editi et duo mss., ἀγομένου. Alii tres mss., ἀπαγομένου.

(21) Ita Regii primus et tertius. Editi, μὴ εἶναι. Illud. μὴ εἶναι, omnino deest in aliis tribus mss.

(22) Reg. secundus. τραῦμα. Mox duo mss., ὀγκουμένη... ἐπαιρουμένη. Editi cum duobus aliis mss.. ὀγκουμένης... ἐπαιρουμένης.

(23) Colb. primus, προσαγορευθέντων. Mox Colb. tertius, ἐκθησομένη. Alii duo mss., ἐκθησομένην. Editi denique cum aliis duobus mss., ἐκθησομένων, recte.

θησιν, ὡς ἀναυτιρρήτως ἐκβημομένων, τὸ μέλλον ἔσεσθαι τῷ παρελθόντι συνάπτεται. Συμβέβηκε δὲ ταῦτα ἐπὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, τήν τε γῆν κενωθῆναι τῶν οἰκητόρων, καὶ τὰς πόλεις ἐμπρησθῆναι, καὶ ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Μηδείας ἀποσταλέντων ἐποίκων τὴν χώραν ἐσθίεσθαι, βλεπόντων τῶν καταλειφθέντων (24)· ὅτε καὶ ἐγένετο πᾶσα ἡ χώρα κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων. Κατὰ δὲ τὰς ὑφηλοτέρας ἐννοίας, τὰς ἡμῖν προσοικειούσας τὰ παλαιά· Ὅταν ἀποστωμεν ἀπὸ Θεοῦ τοῦ ἡμετέρου, καὶ διαπετάσωμεν τὰς χεῖρας ἡμῶν πρὸς θεὸν ἀλλότριον, παραδιδόμεθα ἀλλοτρίοις τοῖς ἐρημοῦσιν ἡμᾶς καὶ καταστρέφουσιν. Ἔξεστι γὰρ θεωρῆσαι πάντα τὰ ἀπειλημένα συμβαίνοντα τοῖς ἁμαρτάνουσιν. Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος. Γῆν πολλαχοῦ τὴν ψυχὴν ὁ λόγος λέγει τὴν ὑποδεχομένην τὰ τοῦ λόγου σπέρματα, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δεδιδάγμεθα διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ Κυρίου, ὅτι τὰ μὲν ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, τὴν δεκτικὴν μαθημάτων θείων, καὶ πρὸς καρποφορίαν εὔθετον. Ἔρημος δὲ, ἡ σοφίαν μὴ ἔχουσα, μηδὲ λόγον, μηδὲ κατὰ δικαιοσύνην βιοῦσα, μηδὲ ἐν ἀληθείᾳ πορευομένη. Αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι. Πόλις ἐστὶ σύστημα ἀνθρώπων ἐκ διαφόρων ἐπιτηδευμάτων ἐπὶ κοινωνίᾳ βίου συγκεκροτημένον· ὅπερ διὰ τὸ πολλὴν ἔχειν τὴν ἐν τοῖς ἔργοις ματαιότητα, ξύλα, χόρτον (25) καὶ καλάμην, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καταπίμπρατει, καὶ γίνεται τὰ συστήματα τῶν ἀσεβῶν πυρίκαυστα. Τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν, ὅταν ἐκ προτέρου βίου καὶ πολιτείας ἀγαθῆς πεπληρωμένης τῆς ψυχῆς τῶν καρπῶν τοῦ Πνεύματος, ἀγάπης, χαρᾶς, εἰρήνης, μακροθυμίας, χρηστότητος, ἐπιπεσόντες ἀλλότριοι λογισμοὶ καταναλίσκωσι τὰ προπεπονημένά. Ἀλλὰ ἐὰν καὶ ἐν τῇ πράξει τῶν κατὰ τὸν βίον τὸ πρακτικὸν τῆς ψυχῆς ἔκδοτον δῶμεν δαιμονίοις ἀκαθάρτοις, γίνεται ἡ γῆ ἡμῶν κατεστραμμένη ὑπὸ ἀλλοτρίων. Θεοῦ γὰρ γεώργιον, θεοῦ οἰκοδομή ἐσμεν. Ἕως ἐσμὲν (26) κλήματα μένοντα ἐν τῇ ἀμπέλῳ τῷ Χριστῷ, φέροντα τοὺς καρποὺς τοὺς εὐοδάλλοντας ἡμῖν, Θεὸν ἔχομεν γεωργόν· ἐὰν δὲ ἀποστῶμεν τῆς ζωοποιοῦ βίζης, τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ξηραινόμενοι βαλλόμεθα ἔξω, καὶ καιόμεθα· καὶ ἡ ἐκ τῆς διδασκαλίας οἰκοδομὴ ἡμῶν, παρὰ τὸ καθῆκον βιούντων, καταστρέφεται. Ἐὰν γὰρ μὴ ἐπιμένωμεν τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων, ἀποικοδομοῦντες τὰ τίμια. ὡς μὴ ἔχοντες θεμέλιον καταῤῥηγνύμεθα, καὶ γίνεται τὸ πτῶμα ἡμῶν μέγα· οἱονεὶ γὰρ κατεσθίει σωφροσύνην μὲν ἡ ἀκολσία, καὶ τὸ ἁπλοῦν (27) ἐν μεταδόσει ἡ φιλαργυρία, καὶ τὸ ἀγαπητικὸν ἡ φιλεχθρία. Ἐλεεινὸν οὖν τὴν εὐθηνοῦσαν τῇ τῶν ἀγαθῶν καρποφορίᾳ ψυχὴν κατάβρωμα γίνεσθαι τοῖς ὑπεναντίοις, οἳ οὐκ ἀρκοῦνται ἡμῶν τῇ ἐρημώσει, ἐὰν μὴ καὶ τὴν καταστροφὴν ἐπαγάγωσιν. Ἡ μὲν γὰρ καταστροφὴ ἐκ

A tanter eventura, futurum cum præterito connectit. Porro hæc contigerunt tum cum in Babylonem abducti sunt captivi: siquidem terra suis exhausta est habitatoribus: civitates fuerunt igni succensæ, et ab iis qui ex Media missi erant colonis devorata regio est, his ipsis qui fuerant derelicti, id cernentibus; itidem cum regio omnis subversa est ab alienis populis. Sed juxta sublimiorem intelligentiam res antiquæ nobis adaptantur. Quando deficimus a Deo nostro, manusque nostras expandimus ad deum alienum, alienis qui nos devastant ac evertunt, tradimur. Nam advertere licet minas omnes intentas peccatoribus accidere. *Terra vestra deserta.* Plerisque locis Scriptura terram vocat animam semina verbi suscipientem, uti parabola Domini sumus in Evangelio edocti [5]: quod videlicet B alia semina ceciderunt in terram bonam, doctrinæ divinæ capacem, atque ad fructum ferendum idoneam. At vero *deserta* ea est quæ sapientiam non habet nec doctrinam, nec vitam instituit juxta justitiam, neque in veritate ambulat. *Civitates vestræ igni succensæ.* Civitas hominum cœtus est, ex diversis moribus et institutis ad communem vitæ societatem conflatus, qui propterea quod in operibus suis multum habeat vanitatis, ligna scilicet, fenum et stipulam, in judicii die comburitur, atque hæ impiorum societates igne succenduntur. *Regionem vestram coram vobis alieni devorant* tum cum, anima per priorem vitam et rectam agendi rationem repleta Spiritus fructibus, charitate, gaudio, pace, patientia, benignitate [6], advenientes alienæ cogitationes pristinos labores absumunt. Quod si in gerendis vitæ negotiis, agentem animi vim impuris dedamus dæmoniis, terra nostra ab alienis evertitur, quippe Dei agricultura, Dei ædificatio sumus [7]. Quandiu sumus palmites in vite manentes, fructus qui nos decoant, Christo afferentes: Deum habemus agricolam. Si vero desciverimas a vivificante radice, ab ea nempe quæ in Christum est fide, arefacti projicimur foras, et comburimur. Atque illa nostra doctrinæ ædificatio, si indecore vivimus, subvertitur. Nam nisi in fundamento apostolorum perseveremus, sumptuosa ædificia construentes, quasi nullo subnixi fundamento ruimus, nosterque casus haud exiguus est. Etenim quasi devorat intemperantia temperantiam, avaritia liberalitatem in rebus communicandis sitam, odii studium vim ac facultatem D diligendi. Itaque res est miseranda, animam bonos fructus ubertim producentem, inimicorum fieri pabulum, quibus non satis est nostra vastitas, nisi et ruinæ nostræ fuerint auctores. Enimvero ex pravis documentis nascitur ruina, eorum qui errore seducuntur **392** anima solo quasi allisa. Vastatio vero,

[5] Matth. XIII, 3 seqq. [6] Galat. V, 22. [7] I Cor. III, 9.

(24) Editi, καταληφθέντων. At mss. aliquot, καταλειφθέντων.

(25) Nonnulli mss., ξύλα καὶ χόρτον.

(26) Reg. secundus, ἕως μὲν οὖν ἐσμεν.

(27) Vox ἁπλοῦν hoc loco liberalitatem significare videtur. Nec desunt qui dicant vocem ἁπλότης pro beneficentia quoque atque liberalitate poni Epistola secunda ad Cprinth. VIII, 2, et rursus in eadem IX, 11 et 13.

civium priorum est privatio. Hoc autem facile fit in humana natura. Vide enim mihi quempiam juvenem a puero pudicis honestisque moribus educatum, alacriter et studiose ad precationum domos prodeuntem, pro sua virili parte beneficum, æterni judicii memorem, amplectentem doctrinæ sermonem : deinde illum considera in stuprum aliquod prolapsum; quomodo post pudicitiæ jacturam, fructuumque vastationem, omnimoda illum deinceps ruina maneat Jam mala conscientia non hunc sinit ad precationis locum proficisci, quippe fidelium ordine non consistit : ab eo siquidem excidit; nec tamen in deflentium loco stat, siquidem erubescit. Hinc oritur in precatione segnities, ac fictas excusationes ad inquisitores fallendos comminiscitur. Quispiam, inquit, urget me, atque adeo non opperior cœnæ celebrationem; et ob eam causam ante fidelium precationem rursus se subducit, quamlibet excusationem effingens. Deinde sensim ob consuetudinem meditatur apostasiam, et ad integram perditionem deducitur. In summa, malignis potestatibus peculiare est, nunquam prius ab iis quos justitiæ fructibus vacuos reddiderint secedere, quam eosdam iis qui circa cognitionem versantur erroribus imbuerint.

30. Vers. 8. *Derelinquetur filia Sion, sicut tabernaculum in vinea, et sicut pomorum custodia in cucumerario.* Argumentum justi judicii Dei exhibet simillium retributio. Dereliquit Dominum, ob eam causam derelinquetur filia Sion. Suam tamen erga illam servat adhuc benignitatem, filiam nominat, rursus ipsam appellans priore nomine, quod ante obtinebat quam se abalienasset. *Derelinquetur sicut tabernaculum in vinea.* Ad custodiam fructuum in vineis nascentium figuntur tentoria. Cum ergo vinea propriis fructibus exuberat, omni studio ac diligentia curatur tentorium; ut ex eo custos sedulo prospiciat, ne, qui in via prætereunt, fructus ejus decerpant. Cum autem vinea infructuosa est, vineæ munimenta consequenter negliguntur. Quamobrem Israeliticum populum derelictum iri interminatur, utpote qui consentaneum fructum non ferat. Timendum itaque nobis est ne infructuosi simus, ut ne Dei inspectione destituamur. Spiritus sanctus est, qui nos custodit. Itaque cum anima fructus æternis apothecis dignos profert tum astat custo-

A τῶν πονηρῶν (28) διδαγμάτων γίνεται, οἷον ἐδαφιζομένης τῆς ψυχῆς τῶν ἀποσφαλλομένων· ἡ δὲ ἐρήμωσις στέρησίς ἐστι τῶν προπεπολιτευμένων. Τοῦτο δὲ ῥᾳδίως γίνεται περὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ὅρα γάρ μοι νέον τινὰ ἐκ παιδὸς τεθραμμένον ἐν βίῳ σεμνῷ, εἰς οἴκους ἀπαντῶντα τῶν προσευχῶν φιλοπόνως, τῆς κατὰ δύναμιν εὐποιΐας μὴ ἀμελοῦντα, μεμνημένον κρίματος αἰωνίου, ἀντεχόμενον λόγου διδασκαλίας, εἶτα ὀλισθήσαντα εἰς τὴν πορνείαν, πῶς μετὰ τὸν ἀφανισμὸν τῆς σωφροσύνης, καὶ τὴν ἐρήμωσιν τῶν καρπῶν, λοιπὸν καὶ ἡ παντελὴς αὐτῷ καταστροφὴ ἀκολουθεῖ. Οὐκ ἄγει δὲ (29) αὐτὸν ἡ πονηρὰ συνείδησις εἰς τὸν τόπον τῆς προσευχῆς, διότι ἐν τῇ τάξει τῶν πιστῶν οὐχ ἵστηκεν· ἐξέπεσε γάρ· ἐν δὲ τῇ τῶν (30) ὑποκλαιόντων χώρᾳ οὐχ ἵσταται, αἰσχύνεται γάρ. Ἐντεῦθεν ὄκνος εἰς προφάσεις πεπλασμένας (31) ἐπινοῶν πρὸς τοὺς ἐπιζητοῦντας. Ὁ δεῖνά με, φησὶν, ἐπείγει, καὶ οὐκ ἀναμένω τὴν σύναξιν· καὶ διὰ τόδε πάλιν πρὸ τῆς τῶν πιστῶν εὐχῆς ὑπεξῆλθεν, ὅ τι ἂν τύχῃ πλασάμενος. Εἶτα ἐκ τῆς κατὰ μικρὸν συνηθείας μελέτη αὐτῷ πρὸς ἀποστασίαν ἐγγίνεται (32), καὶ εἰς παντελῆ ἀπώλειαν περιάγεται. Καθόλου δὲ, ἴδιον τῶν πονηρῶν δυνάμεων, μετὰ τὸ ἐρήμους ἀποδεῖξαι τῶν καρπῶν τῆς δικαιοσύνης, μὴ ἀφίστασθαι πρὶν ἂν καὶ τοῖς κατὰ τὴν γνῶσιν σφάλμασι περιδάλωσιν.

B

20. Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιὼν, ὡς σκηνὴ ἐν ἀλπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ (33). Ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοκρισίας ἔχει ἡ τῶν ὁμοίων ἀντίδοσις, Ἐγκατέλιπε (34) Κύριον, διὰ τοῦτο ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών. Ὅτι δὲ ἔχεται τῆς φιλανθρωπίας, θυγατέρα ὀνομάζει, ἐκ τοῦ προτέρου αὐτὴν ὀνόματος ἀνακαλῶν, ὃ εἶχε πρὶν ἀλλοτριωθῆναι. Ἐγκαταλειφθήσεται ὡς σκηνῇ ἐν ἀμπελῶνι. Εἰς φρουρὰν τῶν ἐν ταῖς ἀμπέλοις καρπῶν αἱ σκηναὶ πήγνυνται. Ὅταν μὲν οὖν εὐθηνῇ τοῖς οἰκείοις καρποῖς ἡ ἄμπελος, σπουδάζεται ἡ σκηνὴ, καὶ πάσης ἀξιοῦται ἐπιμελείας, ὥστε ἀπ' αὐτῆς κατοπτεύειν (35) τὸν φύλακα, μήποτε τρυγῶσιν αὐτὴν οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν. Ὅταν δὲ ἄκαρπος ᾖ, ἀμελεῖται ἀναγκαίως τῆς ἀμπέλου τὰ φυλακτήρια. Διὰ τοῦτο τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τὴν ἐγκατάλειψιν ἀπειλεῖ, ὡς μὴ καρποφοροῦντος τὰ ἐπιβάλλοντα. Φοβηθῶμεν οὖν εἶναι ἄκαρποι, μὴ ἐλκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ (36). Τὸ φυλάσσον ἡμᾶς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστι. Ὅταν μὲν οὖν καρποφορῇ ἡ ψυχὴ ἄξια τῶν αἰωνίων ἀπο-

C

D

(28) Ita mss., quatuor. Editi, μοχθηρῶν.

(29) Reg. secundus, μὲν γάρ.

(30) Dubium non est quin horum Commentariorum auctor, dum ita scriberet, ἐν δὲ τῇ τῶν , etc., ad antiquum pœnitentiæ publicæ ritum respexerit. Nam inter alios illius gradus ipsa quoque deflentium statio numerabatur.

(31) Sic Colbertini primus et tertius cum Reg. secundo. Editi vero et duo alii mss., πεπλασμέναι. Vox σύναξις, quæ mox sequitur, non solam corporis et sanguinis Domini participationem, sed totam mysteriorum celebrationem significat. Lege Duc.

(32) Ita quinque mss. At editi, γίνεται.

(33) Sic editi et tres mss., nec aliter legitur apud LXX et apud Procopium. At legitur in duobus mss. et apud Eusebium, σικυηλάτῳ. Vocem σικυήλατον alibi reperiri jam dudum monuerat Nobilius. Velim compares quæ in hunc locum scripsere antiquissimi tres interpretes, horum Commentariorum scriptor, et Hieronymus.

(34) Ita quinque mss. Editi vero, ἐγκατέλειπε. Ibidem tres mss., καταλειφθήσεται.

(35) Ita codices quinque. Editi, κατοπτεῦσαι.

(36) Apud Eusebium pro illis, ὑπὸ, τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ legitur ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, ad verbum, *Ne deseramur ob ira Dei.* Sed quando præstet lectio alia, nemo, opinor, non videt. Lege Præfationem, num. 66.

θηκῶν, παραμένει καὶ φυλάσσει, καὶ πόρρωθεν ἀπείργει τὰς τοῦ μονιοῦ τοῦ ἀγρίου ἐπιβουλάς. Ὅταν δὲ σταφυλὴν χολῆς γεωργῇ, καὶ βότρυν πικρίας ἐκφέρῃ, ἐγκαταλιμπάνει τὴν ἄκαρπον ψυχήν, καὶ τότε ὑπὸ παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης ἀλόγου ἐπιθυμίας καταπατεῖται (37). Πολλαχοῦ δὲ τροπικῶς ἀμπελῶνα τὸν Ἰσραὴλ ὁ λόγος προσαγορεύει, ὡς τὸ, Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας· καὶ, Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ· καὶ, Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. Εἰ δὲ ὁ Ἰσραὴλ ἀμπελὼν, σκηνὴ δὲ τῆς ἀμπέλου ταύτης ὁ οἶκος τάχα ὁ τοῦ ναοῦ· σκήνωμα γὰρ δόξης ἐλέγετο, καὶ Σκήνωμα οὗ (38) κατεσκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. Ἕως μὲν οὖν ὅτε ἐποίει καρπὸν πολὺν, καὶ ἡ σκηνὴ διὰ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν συνειστήκει· ἐπεὶ δὲ ὁ (39) φυτεύσας αὐτὴν ἔμεινε τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας, αἷς τὸν Κύριον ἐστεφάνωσαν, καὶ ἐστράφη πᾶσα εἰς πικρίαν (ἐποίει γὰρ σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας, διὸ καὶ εἰς τὸ βρῶμα ἔδωκαν τῷ Κυρίῳ χολὴν), διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη ἡ σκηνὴ τοῦ ἀμπελῶνος. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίσται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. Τότε ἐπληρώθη ἡ ἀπειλὴ αὕτη· Ἐγκατελείφθη γὰρ, Ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι· ἐξ ἐκείνου λοιπὸν καὶ ταῖς νεφέλαις ἐνετείλατο τοῦ μὴ βρέξαι ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα. Διὰ τοῦτο οὐκέτι προφῆται παρ' αὐτοῖς, οὐκέτι οὐρανία χάρις, ἀλλὰ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ καταπάτημα. Οἵ τε γὰρ φραγμοὶ τοῦ λαοῦ (40) ἐκείνου καθῃρέθησαν, ὁ ὑπερασπισμὸς τῶν ἁγίων δυνάμεων, κἄν τι ἐργάσωνται κατὰ τὸν νόμον, εἰς ἀπώλειάν ἐστι.

21. Διὰ τοῦτο νῦν μὲν (41) Τρυγῶσιν οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν· καὶ ὗς ἐκ δρυμοῦ ἐλυμήνατο, καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο· νῦν δὲ αἱ ἀόρατοι δυνάμεις καταπικτοῦσιν αὐτούς. Καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ. Εἰς φυλακὴν τῶν σικύων τὰ φυλακτήρια τῆς ὀπώρας κατασκευάζεται. Σικυήλατον οὖν ἐστι τόπος προσκαίρων καὶ ὀλιγοχρονίων καρπῶν οἰστικὸς (42), τέρψιν τινὰ μᾶλλον ἢ ὠφέλειαν παρεχομένων. Τοιοῦτος δὲ καὶ ὁ νόμος, ὀλιγοχρόνιον ἔχων τὴν χρῆσιν. Πρόσκαιρος γὰρ ἡ λατρεία, καὶ πρὸς ὀλίγον ἀνθήσασα, εἶτα τῇ ἀληθινῇ ἀπώλειά ἐστι, καὶ ὡς ὀπ. omissis intermediis.

ditque, et singularis feri [8] insidias procul abigit: cum vero uvam fellis et botrum amaritudinis [9] producit, infructuosam animam deserit, et tum a quavis cogitatione belluina, et a quavis insulsa cupiditate conculcatur ac proteritur. Plerumque autem Scriptura Israelem vineam tropice nuncupat; ut, **393** *Vineam ex Ægypto transtulisti* [10]; et: *Vinea facta est dilecto* [11]; et: *Ego autem plantavi te vineam fructuosam, totam veram* [12]. Quod si Israel vinea fuerit, fortassis hujus vineæ tabernaculum erit templi domus. Dicebatur enim gloriæ tabernaculum, et *Tabernaculum ubi habitavit in hominibus* [13]. Donec itaque multum fructum protulit, tabernaculum ad fructuum custodiam substitit. Sed, posteaquam qui plantavit eam, exspectavit ut faceret uvam; fecit autem spinas [14], quibus Dominum coronarunt, et ubi conversa est tota in amaritudinem: faciebat enim uvam fellis et botrum amaritudinis, quapropter et in escam Domino fel dedere [15]; ob hoc derelictum est tabernaculum vineæ. *Ecce* enim, inquit, *relinquetur vobis domus vestra deserta* [16]. Tunc impleta est illa comminatio: quippe derelicta est, *Sicut tabernaculum in vinea*: exinde vero nubibus mandavit ne pluerent super vineam [17]. Idcirco non ultra prophetæ apud illos sunt, non cœlestis gratia; sed conversa est in terram incultam, et in conculcationem. Enimvero sublatæ sunt et dejectæ populi illius sepes, nimirum sanctarum virtutum tutela; ac etiamsi quidpiam secundum legem agant, id illis in perniciem vertitur.

21. Quamobrem nunc quidem *vindemiant qui prætergrediuntur viam; et aper de silva devastavit, et singularis ferus depastus est* [18]; nunc vero invisibiles potestates ipsos conculcant. *Et sicut pomorum custodia in cucumerario.* In autumno exstruuntur munimenta ad asservandos cucumeres. Itaque cucumerarium locus est continens fructus fugaces et parum diuturnos, qui potius delectationem quamdam præbeant, quam utilitatem. Talis autem lex erat, cujus usus brevi tempore permansit. Siquidem cultus ipsius fuit temporarius, ac parum diu

[8] Psal. LXXIX, 14. [9] Deut XXXII, 32. [10] Psal. LXXIX, 9. [11] Isa. V, 1. [12] Jer. II, 21. [13] Psal. LXXVII, 60. [14] Isa. V, 4. [15] Matth. XXVII, 54; Psal. LXVIII, 22. [16] Matth. XX, 38. [17] Isa V, 6. [18] Psal. LXXIX, 13, 14.

(37) Rursus pro illo, καταπατεῖται, corrupte apud Eusebium legitur, καταπεσεῖται. *Et in quamvis concupiscentiam irrationabilem decidet.* Velim iterum legas Præfationem, num. 66.

(38) Editi et duo mss. cum Eusebio, οὐ. Alii tres mss., ὅ.

(39) Sic in duobus mss. et apud Eusebium. Alii duo mss., ἐπειδὴ δὲ ὁ. Editi, ἐπειδὴ ὁ. Mox in editis legebatur, ἡ δὲ ἐποίησεν ἀκάνθας· sed codicum aliquorum testimonio et Eusebii auctoritate freti, paulo aliter edidimus. Statim mss. quinque, πᾶσα, ei ita quoque editum invenimus apud Eusebium. Editi, πᾶσαν, non recte.

(40) Sic editi et quinque mss. At in Regio secundo et in Eusebii Commentariis legitur, ναοῦ. *sepes templi.*

(41) Ita Reg. secundus cum Colbertinis primo et tertio, nisi quod duæ illæ voculæ, νῦν μέν, in Colbertinis desiderentur: at editi et alii tres mss., σικυήρατον, modo σικυήλατον.

(42) Monet Combefisius, se in uno ms. pro οἰστικός legisse εἰστηκώς, id quod ipse interpretatur, *erecta domuncula casula.* Sed, nisi valde fallor, nodum vir doctus in scirpo quærere videtur, dum multis probare conatur, pro οἰστικός legi potius debere οἰκιστός, aut οἰκτιστός· quarum vocum primam sic ipse reddidit, *locus tabernaculi et umbraculum:* alteram, hoc modo, *misercula domus ac tugurium.* Nam, ut ne interim dicam eas quas finxit voces Græcas et earum quoque interpretationem absonum quiddam et alienum præ se ferre, vox οἰστικός sententiam satis idoneam efficit. Sic igitur interpretari licet: *Cucumerarium locus est ferens fructus*, etc., aut, *locus est continens fructus*, etc. Quare vocem οἰστικός retinere non dubitavimus: eoque magis, quod quinque mss. auctoritate nitatur. Hic monere juvat, modo legi in mss., σικυήρατον, modo σικυήλατον.

floruit : deinde statum illum cum vero ac solidiore cibo, nimirum cum Evangelii doctrina commutavit. Sion igitur derelinquetur, eritque sicut pomorum custodia, seu locus quo autumnales fructus asservantur. Poma autem non solidus et constans cibus sunt, sed mollis et fugax. Talis autem lex erat, quæ cultus speciem, non ipsam veritatem habebat, eoque exemplar est et umbra cœlestium. Quia vero vineæ comparatur uniuscujusque anima, ut in psalmo : *Uxor tua sicut vitis abundans* [19] : item Dominus ait : *Ego vitis, vos palmites* [20] ; verendum est ne nd nos etiam perveniat isthæc comminatio, si quando non idoneos edimus fructus. Fortassis enim corpus tabernaculum est, et in quo inhabitat Spiritus sanctus. *An nescitis, quod corpora vestra templum sunt habitantis in vobis Spiritus sancti* [21] ? Anima vero vinea est [22], a qua reposcitur fructuum uberias, plantatione primigenia et Dei agricolatione digna : quippe plantata est vera, ad imaginem **394** veri Dei condita. Jam vero paulatim excolitur sui conditoris providentia, qui palmitem fructum ferentem purgat, ut plus afferat fructus [23]. Etenim si nos addixerimus parandæ vitæ puritati, ad expurgandas animi perturbationes Deus ipse fert suppetias ; studium nostrum, nostramque erga bonum honestumque propensionem perficiens. Quemadmodum igitur putatur vitis, nimium eluxuriari prohibita : sic et animæ studium erga res vanas circumcidimus, omnes ejus vim ac facultatem ad fructus bonorum operum producendos colligimus ; ut ne silvescens et eluxurians in hoc ostentationis mundo ad gratiam hominum captandam suam omnem exhauriat facultatem, dum quasi circa folia et capreolos, mundi scilicet figuram, sese occupat. Quin et circumfoditur anima, ac cuncta adjacentia ad suum nutrimentum sibi vindicat, sicque ad excipiendam Spiritus doctrinam se ipsa præparat. Quemadmodum enim vitis, quæ non foditur, meatibus destituitur, neque ex aqua utilitatem ob terræ adjacentis densitatem capit : pari ratione anima quæ non exuit se his corporalibus, quæque præ eorum pondere minime respirat, infecunda permanet, terrenorum pondere depressa ; et ob id, supernum auxilium non recipiens, infructuosa manet. Porro ab infructuosa anima Spiritus sanctus se submovet : cadunt etiam sepes, angelorum subsidia ; irruunt autem peregrini ad nos pervadentes, nimirum potestates illæ peccatorum circa doctrinam commissorum effectrices. Quin etiam cupiditates quæ eam præoccupaverant, instar suis bruto impetu irruentis, seque in fetido putore voluntatis, ipsam

καὶ στερεωτέρᾳ τροφῇ τῇ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον διδασκαλίᾳ τὴν πολιτείαν μεταπαρέδωκεν. Ἐγκαταλειφθήσεται οὖν ἡ Σιὼν, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον, τὸ φυλακτήριον τῆς ὀπώρας. Ἡ δὲ ὀπώρα οὐχὶ στερεὰ τροσὴ καὶ μόνιμος, ἀλλ' ἀπαλὴ (43) καὶ πρόσκαιρος. Τοιοῦτος δὲ ὁ νόμος, μίμημα ἔχων λατρείας, οὐκ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν· διότι ὑπόδειγμά ἐστι καὶ σκιὰ τῶν ἐπουρανίων. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ καθέκαστον ψυχὴ ἀμπέλῳ παρεικάζεται, ὡς ἐν ψαλμῷ· Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα· καὶ ὁ Κύριος, Ἐγὼ, φησὶν, ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· μήποτε καὶ εἰς ἡμᾶς φθάνῃ τὰ ἠπειλημένα, ὅταν μὴ ἀποδίδωμεν τοὺς ἐπιβάλλοντας ἡμῖν καρπούς. Τάχα γὰρ σκηνή μὲν ἔστι τὸ σῶμα, ᾧ ἐνοικεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οὐκ οἴδατε γὰρ, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν ; Ἀμπελὼν δὲ ἡ ψυχὴ, τὴν καρποφορίαν ἀξίαν τῆς ἐξ ἀρχῆς φυτείας καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γεωργίας ἀπαιτουμένη. Ἐφυτεύθη γὰρ ἀληθινὴ κατ' εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ γενομένη· γεωργεῖται δὲ ταῖς κατὰ μέρος ἐπιμελείαις τοῦ κτίσαντος, ὃς τὸ μὲν καρποφοροῦν καθαίρει, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ. Ἐὰν γὰρ ἑαυτοὺς ἐπιθῶμεν τῇ καθαρότητι τοῦ βίου, συλλαμβάνεται ἡμῖν πρὸς τὴν ἀπὸ τῶν παθῶν κάθαρσιν ὁ Θεὸς, τελειῶν τὴν περὶ τὸ ἀγαθὸν σπουδὴν καὶ προθυμίαν. Ὥσπερ οὖν κλαδεύεται ἄμπελος, ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς περιττοῖς φορᾶς κωλυομένη· οὕτω καὶ ψυχῆς τὴν περὶ τὰ μάταια σπουδὴν περικόπτομεν (44), πᾶσαν αὐτῆς τὴν δύναμιν ἐπὶ τὴν τῶν σπουδαίων ἔργων καρποφορίαν ταμιευόμενοι μήπως ὑλομανήσασα ἐν τῷ ἐπιδεικτικῷ κοσμῷ, πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀρέσκειαν τὴν ὅλην ἑαυτῆς δύναμιν ἐκκενώσῃ, οἱονεὶ περὶ φύλλα καὶ ἕλικας, τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου, ἀσχοληθεῖσα. Ἀλλὰ καὶ σκάπτεται ἡ ψυχὴ πάντα εἰς τὴν ἰδίαν τροφὴν οἰκειοῦσα τὰ παρακείμενα, καὶ οὕτως ἑαυτὴν εὐτρεπίζουσα πρὸς τὴν ὑποδοχὴν τῶν διδαγμάτων τοῦ Πνεύματος. Ὥσπερ γὰρ μὴ σκαφεῖσα ἄμπελος ἀδιάπνευστός ἐστι, καὶ τῆς ἐκ τοῦ ὕδατος ὠφελείας διὰ τὴν πυκνότητα τῆς παρακειμένης γῆς ἀνεπίδεκτος· οὕτως ἡ μὴ ἀποσκευασαμένη τὰ σωματικὰ ψυχὴ, καὶ ἐκ τοῦ βάρους αὐτῶν ἀναπνεύσασα, ἄγονος διαμένει τῷ βάρει τῶν ὑλικῶν πεπιλημένη (45), καὶ διὰ τοῦτο, τῆς ἄνωθεν μὴ μεταλαμβάνουσα βοηθείας, ἄκαρπος μένει. Τῆς δὲ ἀκάρπου ψυχῆς ἀφίσταται μὲν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· πίπτουσι δὲ οἱ φραγμοὶ, αἱ τῶν ἀγγέλων βοήθειαι· εἰσπίπτουσι δὲ οἱ ξένοι οἱ διοδεύοντες ἡμᾶς, αἱ τῶν περὶ τὴν γνῶσιν ἁμαρτημάτων ἐνεργητικαὶ δυνάμεις· τὰ τε πάθη προκαταλαβόντα (46) λυμαίνει, ὑὸς δίκην ἀλόγιστα ὁρμῶντος, καὶ καλινδουμένου ταῖς δυσωδίαις. Καὶ τότε πληροῦται ἐπὶ τὴν τοιαύτην ψυχὴν τὸ, Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιὼν, ὡς σκηνὴ ἐν

[19] Psal. CXXVII, 3. [20] Joan. XV, 5. [21] I Cor. VI, 19. [22] Jerem. II, 21. [23] Joan. XV, 2.

(43) Sic mss. At editi, ἀπατηλή, corrupte.

(44) Dissident inter se mss. et editi. Regii primus et secundus cum duobus aliis, ψυχῆς... περικόπτομεν... ταμιευόμενοι. Reg. tertius, ψυχὴ... περικοπτομένη... ταμιευομένη. Reg. quartus, ψυχὴ... περικοπτομένη... ταμιεύει. Editi denique. ψυχὴ... περικοπτομένη ταμιεύεται.

(45) Reg. secundus et duo alii mss., ἐπειλημμένη, *detenta*. Alii duo mss. cum editis, πεπιλημένη, *depressa*. Sensus eodem redit.

(46) Sic mss, sex. Editi προκαταλαμβάνοντα. Statim sex mss., ὁρμῶντος καὶ καλινδουμένου, nisi quod desit in tribus conjunctio καί. Editi, ὁρμῶντος κυλινδομένου.

ἀμπελῶνι. Ἀλλὰ Καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ. Οἱ μὴ τὰ ἄξια τῆς θείας ἀποθήκης καρποφοροῦντες, ἀλλὰ τοῖς εὐφθάρτοις καρποῖς τοῦ κόσμου τούτου ἐπαγαλλόμενοι· οἱ πλούτῳ πεποιθότες· οἱ δόξῃ ἐπαιρόμενοι (47)· οἱ ἐπ' εὐγενείᾳ προγόνων, ἢ εὐεξίᾳ σωματικῇ μέγα φρονοῦντες, σικυηράτῳ ἐοίκασιν, ἄτροφον καρπὸν γεωργοῦντες, φυσήματος ἀλαζονικοῦ ὑποπιμπλῶντα, καὶ ὄγκῳ ματαίῳ τὴν ψυχὴν ἐξοιδαίνειν καὶ ὑπερφυσᾶσθαι παρασκευάζοντα. Ὧν ἐφιέμενος ὁ ἐπιθυμητὴς λαὸς, ἐτάφη ἐν ἐρήμῳ (48)· Ἔκλαιον γὰρ, φησὶ, μνησθέντες τῶν σικύων, καὶ κῶν πεπόνων, τῶν Αἰγυπτιακῶν βρωμάτων, ἃ οὐκ ἂν φάγοι Ἰσραηλίτης, ὁ τῷ οὐρανίῳ ἄρτῳ τῷ μάννα τρεφόμενος· ὃν ἐξουδενοῦντες (49) οἱ τότε, τῶν κρομμύων ἐπεθύμουν. Ἃ μὴ πάθωμεν καὶ ἡμεῖς τὸν ἡδονικὸν βίον τοῦ λογικοῦ προτιμῶντες. Κρομμύοις γὰρ τῷ ὄντι καὶ σκορόδοις αἱ διὰ τοῦ σώματος ἡδοναὶ προσοίκασι, πολὺ μὲν τὸ δριμὺ καὶ ἐρεθιστικὸν παρεχόμεναι, δυσωδίαν δὲ χαλεπὴν καὶ δυσέκνιπτον ἀναφιεῖσαι τῷ βάθει, οἷς ἂν ἐγγένωνται, δακρύων δὲ πλῆθος τοῖς δεχομένοις (50) αὐτὰς προξενοῦσαι. Ἐν ταῖς ἀπειλαῖς δέ ἐστι καὶ τὸ ὡς πολιορκουμένην πόλιν ἐγκαταλειφθήσεσθαι. Περικαθέζονται (51) ἡμᾶς οἱ πολέμιοι, ἐπιτηροῦντες ἡμῶν τὴν ἄνεσιν, ἵνα ἀφυλάκτοις ἡμῖν ἐπιθῶνται. Ὥσπερ οὖν ἐκπολιορκηθεῖσα πόλις, διαρπασθέντος τοῦ πλούτου τοῦ ἐναποκειμένου αὐτῇ, οὐ πύλας ἔχει κεκλεισμένας, οὐ φύλακας ἐπὶ τῶν τειχῶν ἀγρυπνοῦντας· οὕτω ψυχὴ τῶν ὑπαρχόντων (52) αὐτῇ παρὰ τῆς θείας δωρεᾶς θησαυρῶν ἐκκενωθεῖσα, ὡς ἀναξία λοιπὸν τῆς θείας φρουρᾶς ὑπερορᾶται. Διὰ τοῦτο εἴρηται τὸ, Πάσῃ φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν. Πρὸς οὖν τὸ (53) οὕτω γρηγορεῖν καὶ νήφειν, εὐχόμεθα ἵνα καὶ διὰ τοῦ αὐτοὶ ἐπαγρυπνεῖν ἡμῶν τῇ φυλακῇ ζητῶμεν ἵνα μὴ νυστάζῃ μηδὲ ὑπνώσῃ ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ. Ἐὰν γὰρ μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων· Ὅταν δὲ διὰ τὴν ἐρημίαν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐγκαταλείπῃ (54) ἡμῶν τὴν φρουράν, ἕτοιμοι εἰς διαρπαγὴν καὶ αἰχμαλωσίας καὶ ἀπαγωγὰς τοῖς πολεμίοις ἐκκείμεθα (55).

A corrumpunt. Atque tunc circa ejusmodi animam impletur illud : *Derelinquetur filia Sion, sicut tabernaculum in vinea.* Sed, *Et sicut tugurium in cucumerario.* Qui fructus proferunt divina apotheca indignos, imo qui de mundi hujus fructibus corruptioni obnoxiis gloriantur : qui confidunt in divitiis: qui de gloria efferuntur : qui de majorum suorum nobilitate, vel de bona corporis habitudine superbiunt, hi ad cucumerarium similitudine accedunt, fructum producentes nihil edulem, qui superbo flatu adimplet, efficitque ut inani tumore turgeat anima, ac supra modum infletur. Quarum rerum desiderio cum teneretur concupiscens populus, in deserto sepultus est. Flebant enim, ait Scriptura [24], memores cucumerum, et peponum, eduliorum Ægyptiacorum, quæ sane nunquam Israelita ille comederit, B qui cœlesti pane, nimirum manna, enutritur, quem qui tunc fastidiebant, concupiscebant cepas. Porro isthæc nobis vitam voluptariam ei quæ ratione regitur præferentibus nequaquam accidunt. Nam revera voluptates corporeæ cepis assimiles sunt et alliis : multum quippe 395 acrimoniæ et irritamenti creant ; ac graveolentiam intolerabilem et fere illutibilem ex imo immittunt iis in quos grassatæ fuerint, multumque lacrymarum conciliant suis assectatoribus. Est autem et illud in comminationibus, derelictum iri ut civitatem expugnatam. Nos obsident hostes, nostram desidiam observantes, ut nos incautos adoriantur. Quemadmodum igitur expugnatæ civitatis portæ, direptis quæ in ea recondebantur divitiis, non jam observantur, nec amplius in mœnibus vigilant excubiæ : sic anima thesauris ex divino munere obtentis denudata, tanquam divina jam custodia sit indigna, despicitur. Quapropter dictum est illud : *Omni custodia serva cor tuum* [25]. Itaque præterquam quod ita vigilamus, ac sobrii sumus, precamur ut et quoniam ipsi nostræ custodiæ advigilamus, idcirco efflagitemus, ut ne dormitet, neque dormiat qui custodit Israel [26]. *Nisi* enim *Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat* C *qui custodit* [27]. Cæterum ubi nostram dereliquerit custodiam propter inopiam ac vacuitatem bonorum operum, sumus direptioni expositi admodum, et ab hostibus in captivitatem carceremque abducimur.

[24] Num. xi, 5. [25] Prov. iv, 23 [26] Psal. cxx, 4. [27] Psal. cxxvi, 1.

(47) Codices tres, ἐπαιρεισόμενοι *innixi*. Alii tres codices cum editis, multo melius, ἐπαιρόμενοι, *elati*. Ibidem duo mss., ἢ ἐπ' εὐγ. Alii et editi, οἱ ἐπ' εὐγ.

(48) Editi et tres mss., ἐτράφη ἐν ἐρήμῳ, unde Tilmannus. *In eremo nutritus est*, pessime. At II. et J. cum Colbertinis primo et tertio, ἐτάφη ἐν ἐρήμῳ, *in deserto sepultus est*, optime. Ita enim legitur Numer. xi, 34 : Ὅτι ἔθαψαν τὸν λαὸν τὸν ἐπιθυμητήν. *Quia illic sepelierunt populum concupitorem.* Hic locus, ut observat Ducæus, recte et emendate legebatur apud Procopium, pag. 16.

(49) Ita Reg. secundus et alii quinque. Editi vero ἄρτῳ μάννα τρεφόμενος ὃν ἐξουθενοῦσιν. Mox nostri sex mss. βίον τοῦ λογικοῦ. Editi, βίον τοῦ λογιστικοῦ.

(50) Editi cum tribus mss., δεχομένοις. Alii tres mss., προσδεχομένοις.

(51) Reg. secundus, περικαθέζονται γάρ. Statim editi cum tribus mss., ἀφυλάκτοις ἡμῖν. Alii tres mss., ἀφυλάκτως.

(52) Codices quinque, ὑπαρχόντων, et ita quoque legitur in Reg. primo prima manu. At hic codex cum editis secunda manu, ἐνυπαρχόντων.

(55) Alii mss., τῷ, rectius : alii, τό. Editi, μὲν οὖν τό. Mox quinque mss., εὐχόμεθα. Editi et Colb. primus, εὐχώμεθα, bene. Subinde mss. sex, διὰ τοῦ αὐτοί. Editi, αὐτοῦ.

(54) Codices quatuor, ἐγκαταλίπῃ.

(55) Editi et quatuor mss., ἐκκείμεθα. At Colbertini primus et tertius ἐσόμεθα, sed ita tamen, ut Colb. tertius emendatus sit, habeatque in margine, ἐκκείμεθα. Aliquanto post Reg. secundus, καὶ ὅλως ὁ λαός.

22. VESR. 9. *Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, et quasi Gomorrha similes essemus.* Gens tota ei peccatrix est, universusque populus plenus est iniquitatibus, et omnes filii iniqui sunt, quodnam semen est Israeli derelictum quod impedierit ne Sodomorum et Gomorrhæ pœnas ac supplicia perferlerit ? Nam quod ipsi Israeli inerat semen, semen erat nequam, nec salutem præstabat, sed interitu erat dignum. Quale igitur illud erat ? An non id de quo in promissionibus Ahrahæ dictum est: *Tibi dabo et semini tuo* [28] ? *Non enim dixit,* inquit, *Et seminibus, quasi in multis : sed quasi in uno : Et semini tuo, qui est Christus* [29]. Hoc itaque semen eos, qui pro merito eorum quæ in vita gesserant, Sodomorum supplicia pati, et igni ac sulphure ob nequitiam Sodomiticæ mensuræ haud imparem consumi debuissent, suo ipsius adventu liberavit. Verumtamen etiam post admissum in Christum peccatum, *Reliquiæ* quidem *secundum electionem gratiæ salvæ factæ sunt* [30] : cæteri vero excæcati sunt, et subversioni traditi, uti ait Amos: *Subverti* enim *vos, sicut subvertit Dominus Sodomam et Gomorrham, et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus* [31]. Quanquam sæpe minatus est, sæpe pepercit ; postea tamen in cor haud pœnitens calamitates operibus eorum dignas invexit. Siquidem in quodam propheta, ad vindictam quidem ob populi iniquitatem propendet: sed cunctatur ob suam **396** erga homines benignitatem. *Quid statuam tibi, Ephraim ? quid faciam tibi, Juda ? Quasi Adama ponam te, et sicut Seboim* [32]. Utraque autem ad Sodomiticam pentapolin pertinet. Deinde per exsuperantiam clementiæ suæ subjungit : *Conversum est cor meum in eodem : conturbata est pœnitudo mea. Nequaquam faciam juxta iram furoris mei* [33]. Attamen ubi ad extremam delapsi sunt prævaricationem, templum quidem igni conflagravit, civitas autem tota tradita igni est ; ac ipsi fame, peste, seditione, mutuisque insidiis sunt consumpti. Porro ex omni Israel pars quæ in Christum credidit, salva facta est : quandoquidem in

22. Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν. Εἶ ὅλον τὸ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, καὶ ὅλος ὁ λαὸς πλήρης ἀνομιῶν, καὶ πάντες υἱοὶ ἄνομοι, ποῖον ἐναφείθη σπέρμα τῷ Ἰσραὴλ, τὸ κωλῦσαι τὰ Σοδόμων καὶ Γομόρρας αὐτὸν ὑπομεῖναι παθήματα; Τὸ μὲν γὰρ ὑπάρχον σπέρμα τῷ Ἰσραὴλ, σπέρμα ἦν πονηρὸν, οὐχὶ σωτηρίας αἴτιον, ἀλλ' ἀπώλειας ἄξιον. Ποῖον οὖν ἦν τοῦτο ; μήποτε περὶ οὗ εἴρηται ἐν ἐπαγγελίαις τῷ Ἀβραὰμ τὸ, Σοὶ δώσω καὶ τῷ σπέρματί σου (56); Οὐ γὰρ εἶπε, φησὶ, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν· ἀλλ' ὡς ἐπὶ ἑνὸς, Καὶ τῷ σπέρματί σου. ὅς ἐστι Χριστός. Τοῦτο οὖν τὸ σπέρμα, τοὺς, ὅσον ἐπὶ τῇ ἀξίᾳ τῶν βεβιωμένων, ὀφείλοντας παθεῖν τὰ Σοδόμων, καὶ πυρὶ καὶ θείῳ ἐκτριβῆναι διὰ τὴν κακίαν φθάνουσαν εἰς τὸ Σοδομητικὸν μέτρον, τῇ παρ' ἑαυτοῦ παρουσίᾳ ἐκώλυσεν. Ἀλλ' ὅμως καὶ μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἁμαρτίαν, Τὸ μὲν λεῖμμα (57) κατ' ἐκλογὴν χάριτος ἐσώθη, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν, οἵ καὶ παρεδόθησαν τῇ καταστροφῇ, ὡς φησιν Ἀμώς· Κατέστρεψα γὰρ ὑμᾶς (58), καθὼς κατέστρεψε Κύριος Σόδομα καὶ Κόμορρα, καὶ οὐδὲ οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. Καίτοι πολλάκις ἀπειλήσας, πολλάκις ἐφείσατο· ὕστερον δὲ ἐπήγαγε τῇ ἀμετανοήτῳ καρδίᾳ τὰ ἄξια τῶν ἔργων πάθη. Ἐν γάρ τινι προφήτῃ ὁρμᾷ μὲν πρὸς τὴν ἐκδίκησιν διὰ τὴν ἀδικίαν τοῦ λαοῦ, ἐπέχει δὲ διὰ τὴν οἰκείαν φιλανθρωπίαν. Τί σε διαθῶ, Ἐφραΐμ; τί σοι ποιήσω, Ἰούδα; Ὡς Ἀδαμα θήσομαί σε, καὶ ὡς Σεβοΐμ· αὐταὶ δέ εἰσι τῆς Σοδομητικῆς πενταπόλεως. Εἶτα ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας εὐθὺς ἐπάγει· Μετεστράφη ἡ καρδία μου ἐν τῷ αὐτῷ (59), συνεταράχθη ἡ μεταμέλειά μου. Οὐ μὴ ποιήσω κατὰ τὴν ὀργὴν (60) τοῦ θυμοῦ μου. Ἀλλ' ὅμως ὅτε εἰς τὴν ἰσχάτην παρανομίαν ἐξέπεσαν, κατεπρήσθη μὲν τὸ ἱερὸν, ἡ δὲ πόλις πᾶσα πυρίκαυστος γέγονε, λιμῷ δὲ καὶ λοιμῷ, καὶ στάσει καὶ ἐπιβουλαῖς ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐξανηλώθησαν. Τὸ μέντοι μέρος τῶν πιστευσάντων εἰς Χριστὸν διεσώθη, ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ ἐν ὀλίγοις εὑρεθείσης τῆς ἐκλογῆς.

[28] Gen. xv, 18. [29] Galat. III, 16. [30] Rom. XI, 5. [31] Amos IV, 11. [32] Ose. XI, 8. [33] ibid. et 9.

(56) Ita mss. At editi, σπέρματί σου ος ἐστι Χριστός. Sed illa, ὅς ἐστι Χριστός, e glossemate fluxisse credi merito possunt.

(57) Editi et Colb. primus cum utroque Combef.. λῆμμα, *assumptio:* quæ lectio, etsi insolita est, non videtur tamen Combefisio violenta, eique satis probatur. At Colb. secundus et Reg. quartus cum sacro textu, λεῖμμα, *reliquiæ.* Ibidem Regii primus, secundus, tertius et quartus cum Colbertinis primo ex secundo et cum editis, ἐσώθη· pro qua voce in Vulgata Græca simpliciter et sine ullo additamento legitur, γέγονεν. Fortasse in mentem venire alicui possit, non aliter Vulgatæ auctorem legisse, quam ἐσώθη, cum sic interpretatus sit Rom. XI, 5, *Reliquiæ salvæ factæ sunt.* Aut potius, interpres ille credi potest scriptum in veteribus libris reperisse, γέγονε σωζόμενον. Nec mirum videbitur hominibus, in hoc studiorum genere tritis, vocem σωζόμενον in textu sacro deesse, cum non raro librarii vocem aliquam inter scribendum omittant.

(58) Editi, ὑμᾶς, φησί. Deest φησί in mss. Mox mss. quinque, ἐπεστρέψατε. Editi, ἐπιστρέψετε. Subinde quatuor., καίτοι. Editi, καὶ τά.

(59) Quod ait Combefisius, putare se, a Lxx interpretibus scriptum non fuisse, ἐν τῷ αὐτῷ, sed ἐν ἑμαυτῷ, *in me ipso*, de eo dubitari vix posse arbitramur. Atque hoc, ut idem ille vir doctissimus observavit, eo probabilius videri debet, quod Vulgatæ auctor ita legisse putandus sit, cum verterit Oseæ XI, 8, *Conversum est in me cor meum.* Quoniam tamen et in editis et in nostris mss. perinde atque apud LXX legitur, ἐν τῷ αὐτῷ, nec licet nobis quidquam in sacris paginis mutare, ad verbum interpretati sumus, *in eodem.*

(60) Reg. secundus cum Colb. itidem secundo, ὁρμήν. Editi et aliquot mss., ὀργήν. Nec ita multo post mss. quatuor, ἐξέπεσεν. Alii duo mss., cum editis, ἐξέπεσαν. Vox collectiva λαός facit ut scriptura utraque ex æquo possit admitti.

ὅπερ ὡς ζύμη γενόμενον τοῖς ἔθνεσι, πάντας πρὸς A τὴν οἰκείαν εἵλκυσεν ὁμοιότητα· ὥστε καὶ ἀπ' ἐκείνου καὶ Ἰσραὴλ χρηματίζειν καὶ λαὸν Κυρίου, καὶ εἶναι τὸν ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖον (61), καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπαγγελιῶν κληρονόμον, τὸν ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότα. Ἐπεὶ δὲ Σόδομα ἑρμηνεύεται ἔκκλισις, Γόμορρα δὲ στάσις, καὶ τοιοῦτόν τινα νοῦν ὑποβάλλει ἡ ἑρμηνεία τῶν ὀνομάτων, ὅτι εἰ μὴ ἦλθε τὸ σπέρμα ὃ ἐπήγγελτο, οὐδὲν ἐκώλυεν ἡμᾶς εἰς παντελῆ ἀπώλειαν ἐκπεσεῖν, ἐκκλίναντας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Καὶ εἰ μὴ εἰρήνη ἡμῖν ἐπεφάνη ἐξ ὕψους, Ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, ἕκαστος ἂν ὑπὸ τῆς ἰδίας στάσεως καὶ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτῷ πολέμου (62) ἐξανηλώθημεν. Τὰ γὰρ πάθη τῆς ἁμαρτίας, καὶ πᾶσαι αἱ κατὰ ἀλογίαν κινήσεις, θορύβους ἀσιγήτους καὶ στάσιν ἀδιάλλακτον ἐμποιεῖν πεφύκασι ταῖς ψυχαῖς. B

23. Αἰσθομένη (63) οὖν τῆς ὠφελείας ἐκ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, ὃς ὡς σπέρμα μικρὸν διὰ τῆς ἀνθρωπείας σαρκὸς ἐνέπεσεν ἡμῶν τῷ βίῳ, ταῦτα λέγει ἐν εὐχαριστίας εἴδει ἡ Ἐκκλησία· Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας· ἵνα δείξῃ, ὅτι ἡ τοῦ σπέρματος τοῦ ἐγκαταλειφθέντος αὐτῇ παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ παρουσία, αἰτία αὐτοῖς γέγονε τῆς σωτηρίας (64). Ἐπεὶ, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, τοῖς παθήμασι τῆς Σοδομηνῆς (65) ὑπόδικοι ἦσαν, ἄρχοντας αὐτοὺς Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας προσαγορεύει ὑπὲρ τὴν κακίαν τὴν τῶν ἀρχόντων· διὰ τὸ οἱονεὶ μητρόπολιν μὲν εἶναι τῆς πονηρίας τὰ Σόδομα, ταύτης δὲ αὐτῆς κατὰ κακίας ὑπερβολὴν ὑπερέχειν τοὺς ἄρχοντας. Διὰ τί δὲ ἄρχοντες Σοδόμων, ἢ διότι καθάπερ ἐκεῖνοι παρῃτοῦντο τὸν τὰ δίκαια κρίνοντα Λὼτ, ὅτε ἐξαιρεῖσθαι τοὺς παρ' αὐτῷ ἐπιξενωθέντας ἐσπούδαζε, λέγοντες· Εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ καὶ κρίσιν κρίνειν· οὕτω καὶ οὗτοι τὸν δίκαιον κριτὴν παρῃτοῦντο, κράζοντες· Σταυροῦ, σταυροῦ (66) αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον; Πολλῷ δὲ μείζων ἐνταῦθα ἡ μοχθηρία. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ξένους καὶ μηδὲν ἠδικηκότας ἠσέλγαινον, οἱ δὲ εἰς τὸν τὰ μεγάλα αὐτοὺς καθ' ὑπερβολὴν (67) εὐεργετήσαντα· κἀκεῖνοι μὲν εἰς ξένους, οὗτοι δὲ τὸν εἰς τὰ ἴδια ἐλ-

paucis inventa electio est : quæ portio velut fermenti vicem inter gentes explens, omnes sui ipsius similes effecit, ita ut ex illa populus Domini etiam Israel vocetur, sitque quivis qui ex gentibus crediderit, in abscondito Judæus, ac spiritualium hæres promissionum. Sed præterquam quod sonat, si Sodoma interpreteris, *declinationem*, Gomorrha vero *seditionem*, etiam ejusmodi sensum nobis exhibet horumce nominum interpretatio : quod nisi semen quod promissum fuerat, venisset, nihil vetuisset quominus nos in integram incidissemus perditionem, quippe qui declinassemus a Domino. Et nisi pax nobis ab alto affulsisset, *Quæ exsuperat omnem sensum* [34], fuissemus singuli a propria rebellione et ab inhabitante in nobis bello consumpti. Nam cupiditates ex peccato ortæ, omnesque commotiones a ratione alienæ, obstrepentes tumultus seditionemque implacabilem solent animabus parere.

23. Ecclesia igitur utilitatis ex Salvatoris adventu perceptæ conscia, qui velut exiguum semen vitæ nostræ illapsus est per humanam carnem, in modum actionis gratiarum hæc dicit : (Vers 10) *Audite verbum Domini, principes Sodomorum : attendite legi Dei, populus Gomorrhæ ;* ut ostendat, seminis ejus, quod ei a Domino Sabaoth relictum erat, adventum eis salutis fuisse causam originemque. Quoniam, quantum in eis situm erat, Sodominæ urbis malis erant obnoxii ; ipsos, cum essent principibus pejores, principes Sodomorum et populum Gomorrhæ appellat, quod Sodoma esset veluti nequitiæ metropolis, ejusque principes exsuperantia C iniquitatis superarent. Porro quid est quod vocentur Sodomorum principes ? An quia quemadmodum illi repellebant a se et aversabantur Lot justa decernentem, cum eos quos hospitio receperat, ipsorum manibus eximere conaretur (dicebant nimirum : *Ingressus es ut advena, num etiam ut judicium judices* [35] ?), ita et hi rejiciebant æquum judicem, 397 clamantes : *Crucifige, crucifige* [36], ejusmodi virum tolle e terra ? Hoc autem scelus multo majus est. Etenim illi quidem libidine acti, in hospites nihil de se male meritos furebant : hi vero cum impetunt, a quo erant beneficiis maximis affecti. Illi

[34] Philipp. IV, 7. [35] Gen. XIX, 9. [36] Luc. XXIII, 21.

(61) Sic quatuor mss. At editi, τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων, corrupte. Statim duo mss., ἐπεὶ δέ. Editi et quatuor mss., ἐπειδὴ Σοδ. Subinde editi, ἔκκλησις. At quinque mss., ἔκκλισις, et ita quoque apud Procopium legitur.

(62) Codices duo, ἐν αὐτῷ. Deest ἐν in aliis mss. et in editis. Ibidem in Reg. secundo, pro πολέμου legitur, πολεμίου.

(63) Editi, αἰσθανομενη. At quinque mss., αἰσθομένη.

(64) Reg. secundus, Σαβαὼθ αἰτία αὐτὴ αὐτοῖς γέγονε σωτηρίας ὑπόθεσις, etc. Sed, ut dicam quod sentio, emendatio hæc ejus esse videtur, qui, quod perspiceret aliquid hoc loco deesse, huic malo, quantum in se fuit, mederi conatus est. Rem autem ei male cecidisse, vel ex ipsa interpretatione constabit. Sic enim ad verbum licet vertere : *Seminis causa, ipsa eis fuit salutis causa*, seu *origo*, id quod male sonat per se, nec ad rem pertinet. Maluimus igitur vocem παρουσία addere, non codicum quidem manu scriptorum freti ullo testimonio, sed Combefisii conjecturam secuti. D

(65) Codices tres. Σοδομηνῆς. Reg. secundus, Σοδομινῆς. Editi, παθήμασι τοῖς Σοδομικοῖς. Mox aliquot mss., προσαγορεύει. Subinde tres mss., διὰ τό. Editi cum Reg. tertio, διὰ τοῦ.

(66) Codices quinque, σταύρου, σταύρου. Editi, diverso accentu, σταυροῦ, σταυροῦ· quæ scriptura inter variantes lectiones in Novo Testamento Oxoniensi legitur Luc. XXIII, 21. Illud quod sequitur, ἀπὸ τῆς γῆς, in tribus mss. desideratur.

(67) Sic editi. At quinque mss., αὐτοὺς οὔμενουν ἔχοντα ὑπερβολήν, nescio quo sensu. Mox editi et mss. οὗτοι δὲ τὸν εἰς τά· sed auctor quicumque ille fuit, aut scripsit, εἰς τόν, aut particulam εἰς subaudivit.

in peregrinos, hi vero in eum qui in propria venit, fuere contumeliosi : illi quidem in angelos, hi vero in Deum. Quare principum Sodomiticorum nomen jure ac merito consecuti sunt Attamen Deus in ipsos beneficus ad utiles suos sermones audiendos adhortatur, populumque his principibus subditum, et propter improbam doctrinam appellatum Gomorrhæ populum, ad præbendam legi attentionem inducit, dum solertioribus præcipit,ut audiant ; insipientibus, ut attendant ; vel, ut auribus percipiant, sicut cæteri interpretati sunt. Porro quanta est sermonem inter et legem differentia, tanto discrimine audire et auribus percipere inter se dissident. Est enim lex justorum et injustorum regula ; quæ quidem agenda sunt, imperans, ea vero quæ minime sunt facienda, prohibens : quam servat vulgus, tametsi ejus ignorat utilitatem. Sermo autem reddit etiam rationem, cur quædam sint constituta. Et maxime sermo noster, sublimi spiritalique sensu legem explicans, nuda et legali observatione nobilior est ac præstantior. Audire autem et auribus percipere, quid inter se differunt ? Quod audire mentis est, uti Dominus indicat, dum nos ad dictorum sententiam probe intelligendam exstimulat : *Qui habet aures audiendi audiat* [37] : at vero auribus percipere est auribus nudum ingerere sonum. Quapropter populus in Exodo ait : *Omnia quæcunque dixerit Deus, faciemus, et audiemus* [38] : tametsi consentaneum magis fuerat, ut dicerent : Audiamus et faciamus. Profecto facere ejus est,qui vel crassissima sit mente præditus, puta Sabbatum observare juxta corporalem sensum,abescis abstinere, die octavo circumcidi, atque ter in anno in templo interesse : sed horum rationes assequi, id sane fuerit viri perfecti jam, ac multum scientia provecti. Ferunt autem hanc unam fuisse causam,quæ hujus temporis populum ad insidias prophetæ struendas impulerit. Jam vero nunquid ideo vocati sunt Sodomorum principes, quod improbis imperarent,an quia ipsi essent improbi ? Potest enim quis improbis imperans, ipse a subditorum nequitia esse immunis. Quod si de populo quidem obticuisset, fortassis locum aliquem posset habere ambiguitas. Nunc autem quia populus vocatus est Gomorrhæ populus, populus minus quam ipsius principes culpandus est: nimirum Sodoma pentapoli præfuisse ostendit Scriptura,eamque in iniquitate obtinuisse primatum et de omnibus malis longe cæteros superasse. His-

θόντα· κἀκεῖνοι μὲν εἰς ἀγγέλους, οὗτοι δὲ εἰς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτο δικαίως τῆς τῶν Σοδομιτικῶν ἀρχόντων προσηγορίας ἠξίωνται. Ἀλλ' ὅμως τούτους εὐεργετῶν ὁ Θεὸς, εἰς τὴν τῶν ὠφελίμων αὐτοῦ λόγων ἀκοὴν προκαλεῖται (68) · τὸν δὲ ὑπὸ τούτων ἀρχόμενον λαὸν, καὶ ἐκ τῶν πονηρῶν διδαγμάτων Γομόῤῥας λαὸν χρηματίζοντα, εἰς τὴν τοῦ νόμου προσοχὴν ἐπιστρέφει · τοῖς μὲν ἐντρεχεστέροις τὸ ἀκοῦσαι προστάσσων, τοῖς δὲ ἀσυνέτοις τὸ προσέχειν, ἢ τὸ ἐνωτίζεσθαί, ὅπερ ἕτεροι ἐκδεδώκασιν. Ὅσῃ δὲ λόγου πρὸς νόμον διαφορὰ, τοσαύτη καὶ τοῦ ἀκούειν πρὸς τὸ ἐνωτίζεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ νόμος κανὼν δικαίων ἐστὶ καὶ ἀδίκων, προστατικὸς μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὧν οὐ ποιητέον· οὗ φυλακτικός ἐστιν ὁ πολὺς, κἂν τὸ ἐν αὐτῷ (69) ὠφέλιμον ἀγνοῇ. Ὁ δὲ λόγος καὶ τῆς αἰτίας ἐστὶν ἀποδοτικὸς καθ' ἣν τάδε τινὰ διατέτακται. Καὶ μάλιστα ὁ (70) καθ' ἡμᾶς λόγος, ὑψηλῶς τὸν νόμον καὶ πνευματικῶς ἐξηγούμενος, τιμιώτερός ἐστι τῆς ψιλῆς κατὰ τὸ γράμμα παρατηρήσεως. Τί δὲ τὸ ἀκούειν τοῦ ἐνωτίζεσθαι διαφέρει ; Ὅτι τὸ μὲν ἀκούειν διανοίας ἐστὶν, ὡς δηλοῖ ὁ Κύριος διεγείρων εἰς τὸ συνετῶς κατακούειν τοῦ βουλήματος τῶν λεγομένων · Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω · τὸ δὲ ἐνωτίζεσθαι, ψιλὸν τὸν ἦχον ἐντίθεσθαι τοῖς ὠσί · Διὸ καὶ ὁ λαὸς ἐν τῇ Ἐξόδῳ φησί · Πάντα, ὅσα ἂν εἴπῃ ὁ Θεὸς ποιήσομεν, καὶ ἀκουσόμεθα (71). Καίτοιγε ἀκολουθότερον ἦν εἰπεῖν · Ἀκουσώμεθα καὶ ποιήσωμεν · ἀλλὰ τὸ μὲν ποιῆσαι παντός ἐστι τοῦ παχυτάτου τὴν διάνοιαν, οἷον τηρῆσαι σωματικῶς τὸ Σάββατον, καὶ ἀπέχεσθαι (72) βρωμάτων, καὶ περιτεμεῖν τῇ ὀγδόῃ, καὶ τὸ τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆναι ἐν τῷ ναῷ· τοῖς δὲ λόγοις τούτων ἐπιβαλεῖν, τοῦ τελείου ἤδη καὶ ἐπὶ πολὺ διαβεβηκότος τῇ γνώσει. Φασὶ δὲ μίαν ταύτην αἰτίαν εἶναι τὴν κινήσασαν εἰς τὴν κατὰ τοῦ προφήτου ἐπιβουλὴν τοὺς τότε. Οἱ δὲ ἄρχοντες Σοδόμων πότερον διὰ τὸ πονηρῶν ἄρχειν προσηγορεύθησαν, ἢ διὰ τὸ πονηροὶ εἶναι ; Δύναται γὰρ τις κακῶν ἄρχων αὐτὸς ἀπηλλάχθαι τῆς κακίας τῶν ἀρχομένων. Ἀλλ' εἰ μὲν περὶ τοῦ λαοῦ ἀπεσιωπήθη (73), τυχὸν ἂν εἶχέ τινα χώραν ἡ ἀμφιβολία · νῦν δὲ τῷ λαὸς Γομόῤῥας ὁ λαὸς ὠνομάσθαι (74), τὸ ἧττον ψεκτὸν τοῦ λαοῦ παρὰ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν, τοῦ λόγου δηλοῦντος διὰ τὸ προκαθέζεσθαι τὰ Σόδομα τῆς πενταπόλεως, καὶ αὐτὴν ἔχειν τὰ οἱονεὶ ἀρχεῖα τῆς πονηρίας, καὶ τῆς ἐν πᾶσι κακοῖς ὑπεροχῆς ἠξιῶσθαι. Ἄρχοντας δὲ Σοδόμων ἡ ἱστορία οὐ παραδέδωκε πλὴν τῶν βασιλέων τῶν ἡττηθέντων. Διὰ μέντοι τὸν πεπαῤῥησιασμένον τούτων

[37] Matth. xi, 15. [38] Exod. xxiv, 3.

(68) Editi et tres mss., προκαλεῖται. Alii duo, προσκαλεῖται.

(69) Reg. secundus et Colb. itidem secundus, τὸ ἑαυτοῦ.

(70) Legitur in duobus mss., ὅγε. Ibidem aliquot mss., ὑψηλῶς. Editi, ὑψηλῶν. Rursus hoc ipso in loco quatuor mss., ψιλῆς κατ' αὐτὸ τὸ γράμμα. Editi, κατὰ τὸ γράμμα.

(71) Editi et Colb. primus secunda manu et recenti, ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα, et ita quoque editum invenimus apud LXX. At alii quatuor mss., ποιήσωμεν καὶ ἀκουσώμεθα, *Faciamus et audiamus*. Statim editi et duo mss., ἀκουσώμεθα καὶ ποιήσωμεν. Reg. primus, ἀκουσόμεθα καὶ ποιήσομεν.

(72) Codices aliquot ἀποσχέσθαι. Ibidem quinque mss., περιτεμεῖν. Editi, περιτέμνειν. Nec ita multo post mss. quinque, τούτων ἐπιβαλεῖν. Editi, ἐπιβάλλειν.

(73) Editi, ἐσιωπήθη. At quinque mss., ἀπεσιωπήθη.

(74) Codices quatuor, τό λαὸς Γομόῤῥας ὁ λαὸς ὠνόμασται, nisi quod in uno post illud, ὁ λαός, addatur, ὅλος. Reg. secundus, διὰ τῷ λαὸς.. ὠνομάσθαι. Editi, διὰ τὸ λαὸς... ὠνομάσθη.

τῶν ἀδικούντων ἔλεγχον, ὁ Ἀπόστολός φησι περὶ τοῦ Ἡσαΐου· Ἀποτολμᾷ καὶ λέγει. Χρήσεται δέ ποτε τούτοις ὁ ἐν δύγμασιν ὑγιέσι καὶ ἀνεπιλήπτῳ βίῳ τυγχάνων πρὸς ἄρχοντας Ἐκκλησιῶν παρανόμως βιοῦντας (75), καὶ λαὸν ἐκκλίνοντα καὶ ἀχρείως πολιτευόμενον.

A toria autem de principibus Sodomorum non facit mentionem, [398] nisi quod regum devictorum commeminit. Atqui propter libertatem illam qua redarguuntur isti iniqui, de Isaia ait Apostolus [39] : *Audet et dicit.* Cæterum is cujus sana est doctrina et vita inculpata, poterit nonnunquam hac corrguendi licentia uti adversus Ecclesiarum principes vitam flagitiosam ducentes, necnon adversus populum aberrantem ac inutiliter conversantem.

24. Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; λέγει Κύριος. Ἐν τῶν ὀφειλόντων ἀκουσθῆναι παρὰ τῶν ἀρχόντων, καὶ παρὰ τοῦ λαοῦ φυλαχθῆναι, τὸ, Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; Θυσίαι ἀσεβῶν βδέλυγμα Κυρίῳ (76). Ἡῶς δὲ διὰ θυσιῶν τῶν ἐν πλήθει προσαγομένων ἄνευ ἀξιολόγου μετανοίας ἐλπίζετε εὑρήσειν τινὰ ἀπολύτρωσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν; Οὐ γὰρ ἐν αἵματι ζώων, οὐδὲ ἐν σφαγαῖς ἐπιβωμίοις, ἀλλ' ἐπὶ καρδίᾳ συνετριμμένῃ Θεὸς ἱλάσκεται· Θυσία γὰρ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἐν δαπάναις μὲν ἀφειδεῖς, μὴ μετανοοῦντας δὲ διὰ τῶν ἔργων, ἁρμόσει λέγεσθαι· Διὰ τοῦτο οὐχὶ καθόλου θυσίας παραιτεῖται ὁ λόγος, ἀλλὰ τὰς Ἰουδαϊκάς. Τί γὰρ μοι πλῆθος, φησὶ, τῶν θυσιῶν ὑμῶν; Καὶ τὸ μὲν πλῆθος ἀποπέμπεται, μίαν δὲ θυσίαν ἐπιζητεῖ. Αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτὸν προσαγέτω (77) τῷ Θεῷ, παριστῶν ἑαυτὸν θυσίαν ζῶσαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, διὰ τῆς λογικῆς λατρείας θύων τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τὸν νόμον θυσιῶν ὡς ἀχρεῖον ἐκβέβληται, μία θυσία προσεδέχθη. ἐπ' ἐσχάτων τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν της ἁμαρτίας ἀνενεχθεῖσα. Ὁ γὰρ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ἦρε τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἑαυτὸν ἀνενεγκὼν προσφορὰν καὶ θυσίαν εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

B

C

24. Vers. 11. *Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus.* Ex his quæ a principibus debuerant audiri, et a populo observari, hoc unum est : *Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum ? Sacrificia impiorum abominatio sunt Domino* [40]. Quomodo autem per victimas affatim oblatas sine condigna pœnitentia speratis vos [aliquam animarum vestrarum redemptionem esse assecuturos ? Non enim animalium sanguine, neque impositis aræ sacrificiis, sed contrito corde Deus placatur : siquidem *Sacrificium Deo spiritus contribulatus* [41]. Porro id ipsum non inepte dicetur ad eos quoque qui ingentes impensas faciunt, nec tamen per opera agunt pœnitentiam. Quamobrem non omnino Scriptura rejicit sacrificia, sed tantum Judaica. *Quid* enim, [inquit, *mihi multitudo sacrificiorum vestrorum* ? Et quidem reprobatur multitudo; unam vero requirit hostiam. Unusquisque Deo offerat se ipse, exhibens sese hostiam viventem, acceptam Deo, per rationalem cultum Deo laudis sacrificium immolans [42]. Cum autem legalium victimarum multitudo tanquam vana rejecta sit, approbata est et oblata ultimis temporibus ad delendum peccatum hostia una. Etenim Dei Agnus abstulit mundi peccatum [43], se ipsum offerens oblationem et hostiam in odorem suavitatis [44].

25. Πλήρης εἰμί (78). Ἐνταῦθα καλῶς ἔχει περιορισθῆναι τὴν ἀνάγνωσιν, καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀρχῆς ἄρξασθαι τῶν (79) ἑξῆς. Τὸ μὲν γὰρ πεπληρῶσθαι τῆς ἰδίας μακαριότητος, καὶ ἀνενδεῶς ἔχειν ἑαυτοῦ, πρεπωδέστατον τῷ Θεῷ· τὸ δὲ τῆς ἀπὸ τῶν ὁλοκαυτωμάτων κνίσσης καὶ τοῦ αἵματος τῶν σφαζομένων πεπληρῶσθαι λέγειν, ἀνάξιον τοῦ Θεοῦ. Πλήρης οὖν ἐστιν· Ἀφ' οὗ τοῦ πληρώματος (80) ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ ἐν ᾧ Κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς. Δαίμοσι μὲν γὰρ (81) διὰ τὸ φιλήδονον καὶ ἐμπαθὲς αἱ θυσίαι φέρουσί τινα ἡδονὴν καὶ χρείαν, ἐκθυμιώμεναι, διὰ τῆς καύσεως ἐξατμιζομένου τοῦ αἵματος, καὶ οὕτω διὰ τῆς τοιαύτης λεπτοποιήσεως εἰς τὴν σύστασιν αὐτῶν ἀναλαμβανο-

D

25. *Plenus sum.* Hic abs re non fuerit lectioni finem imponere, exque alio principio quæ sunt deinceps discenda inchoare. Deum enim decet vel maxime, sua plenum esse beatitudine, nec ullius præter se egere : asserere autem ipsum holocaustorum nidore et occisarum victimarum sanguine plenum esse, Deo indignum est. Est igitur plenus, *De cujus plenitudine nos omnes accepimus* [45], et in quo *Inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* [46]. Porro dæmones, utpote voluptatibus affectibusque indulgentes, ex victimis non nihil capiunt voluptatis ac emolumenti. Quippe dum incenduntur, sanguis per adustionem convertitur in vaporem, sicque in ejusmodi minutas partes resolutus, in eorum

[39] Rom. x, 20. [40] Prov. xv, 8. [41] Psal. l, 19. [42] Rom. xii, 1. [43] Joan. i, 29. [44] Ephes. v, 2. [45] Joan. i, 16. [46] Coloss. ii, 9.

(75) Ita quatuor mss. At editi cum Reg. primo, παρανομοῦντας καὶ κακῶς βιοῦντας. Hoc ipso in loco Reg. secundus, ἐκκλίναντα.

(76) Editi, παρὰ Κυρίῳ. Deest παρά in tribus mss. et in editione Romana.

(77) Tres mss., ἐπιζητεῖ, ἣν αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτὸν προσάγει. Unus ms., προσάγει· alter, προσαγάγῃ. Sed cætera in utroque ms. leguntur ut in contestu.

(78) Illud, Πλήρης εἰμί, hic et apud Procopium absolute ponitur, nec ad aliud quidquam refertur. *Plenus sum.* Similiter et in Vulgata : *Plenus sum. Holocausta arietum . . . nolui.* Sed non ita apud LXX, ubi sic legimus : Ηγήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν· *Plenus sum holocaustis arietum.* Ultimam hanc lectionem et apud Eusebium et in aliquot mss. reperiri statim adnotabimus.

(79) Ita quinque mss. At editi, τά.

(80) Editi, πληρώματος αὐτοῦ. Vox αὐτοῦ in aliis quatuor mss. desideratur.

(81) Δαίμοσι μὲν γάρ. Lege Præfationem.

substantiam subit. Omnino enim toti vaporibus aluntur, non quod eos mandant, aut injiciant in ventrem ; sed perinde ut animalium pili, ungues et quæcunque sunt ejus generis, ad suam totam constituendam substantiam alimentum excipiunt. Quapropter avide gaudent nidoribus, ac fumum ex thure prodeuntem tanquam sibi ad alimoniam accommodatum exsorbent. **399** Et fortasse in animalibus inest aliqua cum dæmonicorum corporum proprietatibus necessitudo. Porro qui votis dæmonum explendis student, alii aliud offerunt, tanquam eis ad alimoniam accommodatius. Atqui vox isthæc Deo convenit, *Plenus sum*. Nihil ergo desidero, sed omnia penes me sunt. Bonum siquidem est, quod omnia appetunt. Deus autem vere bonus est. Sum fons et origo plenitudinis. *Nonne* enim *cælum et terram ego impleo ? dicit Dominus* [47] ; et *Domini est terra, et plenitudo ejus* [48]. Quocirca et ipse indigus sum nullius, et ad quos accedo, iis confero plenitudinem. Implentur a me sancti. *Stephanus plenus gratia, et fortitudine, faciebat prodigia, et signa magna in populo* [49]. Quin et Paulus post acceptam fidei cognitionem plenus Spiritu sancto reversus est in Jerusalem [50]. Per hanc plenitudinem Abraham quoque erat senior et dierum plenus [51]. Et in populo qui revertitur, dies pleni invenientur [52].

26. *Holocausta arietum, et adipem agnorum, et sanguinem taurorum, et hircorum nolo.* Et hæc pertinent ad sermonem qui auditur, et ad legem quæ auribus percipienda est. Considera autem num pugnent isthæc cum Moysis lege, eique non adversentur : siquidem illic requiruntur holocausta, hic vero rejiciuntur. Sed qui fieri potest ut non præteat a lege iota unum, aut unus apex, donec omnia fiant [53] ? Num forte indicat Scriptura, corpus quidem legis interseri, sed illud spirituali ac sublimi intelligentia esse exponendum ? Non enim, inquit, animal ipsum arietem ullo modo expetivi : sed mentem animæ moderatricem, sollicitudinibus terrenis haud

[47] Jer. XXIII, 24. [48] Psal. XXIII, 1. [49] Act. VI, 8. [50] Act. IX, 26. [51] Gen. XXV, 8. [52] Psal. LXXII, 10. [53] Matth. V, 18.

(82) Unus Combef., δι' ὅλου. Editi et aliquot mss., δι' ὅλων. Mox Reg. secundus, διὰ μασήσεως. Subinde quinque mss., τρίχες τῶν ζώων. Editi, τρίχες πάντων ζώων. Nec ita multo post unus ms., τροφὴν καταδέχονται.

(83) Reg. tertius, ὑπερασπάζονται, *valde amant, excipiunt exsorbent*. Editi et quatuor mss., ὑπερ-, ασπίζονται, *defendunt protegunt* ; id quod alienum est, nec ad rem pertinet.

(84) Reg. secundus, ἐκλαμβάνοντες. Ibidem unus et Combef., τόδε ᾧδε ὡς.

(85) Reg. secundus, ἀληθῶς.

(86) Auctor cum scriberet illa, Καὶ ἐν τῷ, etc., respexit ad versiculum decimum psalmi septuagesimi secundi, ubi sic legitur : Διὰ τοῦτο ἐπιστρέψει ὁ λαός μου. *Ideo revertetur populus meus*, etc. Aut cum Vulgata, *Ideo convertetur populus meus*. Plura qui cupit, Nobilii notas legat.

(87) Ita Colb. primus cum Reg. secundo. Editi cum uno mss., ὁλοκαύτωμα τῶν κριῶν. Regii primus et tertius, ὁλοκαυτωμάτων κριῶν, ubi supplendum reliquit librarius, πλήρης εἰμί, *plenus sum holocaustis arietum*.

μένου. Ὅλοι γὰρ δι' ὅλου (82) τρέφονται τοῖς ἀτμοῖς, οὐ διὰ μασσήσεως καὶ κοιλίας· ἀλλ' ὡς αἱ τρίχες τῶν ζώων, καὶ ὄνυχες, καὶ ὅσα τοιαῦτα, εἰς ὅλην ἑαυτῶν τὴν οὐσίαν τὴν τροφὴν καταδέχεται. Διὰ τοῦτο λίχνως περὶ τὰς κνίσσας ἐπτόηνται, καὶ τὸν ἐκ τοῦ λιβανωτοῦ καπνὸν ὡς ἐπιτήδειον αὐτοῖς εἰς τροφὴν ὑπερασπάζονται (83). Καὶ τάχα ἔστι τις ἐν τοῖς ζώοις πρὸς τὰς ἰδιότητας τῶν δαιμονικῶν σωμάτων οἰκείωσις. Καὶ οἴγε τὸ βούλημα αὐτῶν ἐκλαβόντες (84), τόδε τῷδε ὡς οἰκειότερον εἰς τροφὴν προσκομίζουσι. Θεῷ δὲ πρέπουσα φωνὴ τὸ, Πλήρης εἰμι. Οὐδενὸς οὖν ἐφίεμαι, ἀλλ' ἐμαυτοῦ τὰ πάντα. Τὸ ἀγαθὸν γάρ ἐστι, οὗ πάντα ἐφίεται. Ἀγαθὸς δὲ ἀληθινῶς (85) ὁ Θεός. Πηγή εἰμι πληρότητος, Οὐχὶ γὰρ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ ; λέγει Κύριος· καὶ, Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Διὰ τοῦτο αὐτός τέ εἰμι ἀνενδεής, καὶ οἷς ἂν προσγένωμαι, τὴν πληρότητα ἐπάγω. Ἀπ' ἐμοῦ πληροῦνται οἱ ἅγιοι. Στέφανος πλήρης χάριτος, καὶ δυνάμεως, ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ. Καὶ Παῦλος ἐστρεψεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἐκ ταύτης τῆς πληρώσεως καὶ Ἀβραὰμ ἦν πρεσβύτερος καὶ πλήρης ἡμερῶν. Καὶ ἐν τῷ ἐπιστρέφοντι λαῷ ἡμέραι πλήρεις εὑρεθήσονται (86).

26. Ὁλοκαυτώματα τῶν κριῶν (87), καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ αἷμα ταύρων, καὶ τράγων οὐ βούλομαι. Καὶ ταῦτα τοῦ λόγου ἐστὶ τοῦ ἀκουομένου, καὶ τοῦ νόμου (88) παραδεχθῆναι ταῖς ἀκοαῖς ὀφείλοντος. Σκόπει δὲ εἰ μὴ ἀντινομοθετεῖ ταῦτα καὶ ἀντιδιατάσσεται τοῖς διὰ Μωϋσέως· εἴπερ ἐκεῖ μὲν ἐπιζητεῖ, ἐνταῦθα δὲ ἀποστρέφεται. Καὶ πῶς ἴῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἐν τοῦ νόμου, ἕως πάντα γένηται ; Ἢ μήποτε ὁ Λόγος παρίστησιν, ὅτι τὸ μὲν σωματικὸν τοῦ νόμου παρεντάσσει, πνευματικῶς δὲ καὶ ὑψηλῶς ἐν μεγαλονοίᾳ προσῆκεν αὐτὸ (89) ἐξηγεῖσθαι ; Οὐ γὰρ κριὸν τὸ ζῶον πάντως, φησίν, ἐπεζήτησα (90), ἀλλὰ τὸν νοῦν τὸν ἡγεμονικὸν τῆς ψυ-

(88) Auctor est nobis Combefisius, ut illa, καὶ ταῦτα τοῦ λόγου, etc., emendemus suo ipsius periculo, legamusque : Ταῦτα μὲν τοῦ λόγου ἐστὶ τοῦ ἀκουομένοο οὐ τοῦ νόμου· quæ verba sic ipse interpretatur, *Sunt hæc sermonis qui audiatur (spiritualis intelligentiæ et evangelicæ perfectionis), non legis quæ auribus suscipienda ac percipienda.* Sed viri alioqui doctissimi judicium, reclamantibus libris omnibus tum excusis tum manu exaratis, sequi non libuit.

(89) Editi, ὅτι τὸ σωματικὸν... πνευματικῶς καὶ . . . αὐτόν. Reg. quartus, ὅτι τὸ μὲν σωματικὸν . . . πνευματικῶς δὲ καὶ ὑψηλῶς . . . αὐτά. Unus e Combef. codicibus, αὐτό. Combefisius hunc locum sic legendum putat : ὅτι ὃ τὸ σωματικόν· sed nisi me fallo, voluit scribere, ὅτι τὸ τοῦ νόμου σωματικὸν ὅ. Partim secuti sumus Reg. quartum, partim codicem Combef. qui habet, αὐτὸ προσῆκεν.

(90) Codices duo, ἐζεζήτησα. Mox editi, ταῖς μερίμναις περὶ τὰ γήινα. Regii primus et tertius, ταῖς γηίναις μερίμναις. Alii tres mss., ταῖς γηίναις μερίμναις περὶ τὰ γήινα· id quod pleonasmum redolet. Statim quinque mss., ὅλον ἐπιζητῶ. Editi, ὅλον

χῆς, μὴ περιζόμενον ταῖς γηΐναις μερίμναις, οἷονεὶ διὰ πυρὸς καθαρθέντα καὶ δόκιμον ἀποδειχθέντα ὅλον ἐπιζητῶ ἐμοὶ ἀναπεμφθῆναι· οὐδὲ στέαρ ἀρνῶν ἀποκνινσοῦσθαι πυρὶ πρὸς τὸ λεπτότατον, ἀλλὰ τρόπων ἁπλότητα ἀπὸ τῆς ἀκάκου ψυχῆς ἐμοὶ ἀνατίθεσθαι. καὶ οὐχὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων προσχεῖσθαι (91) τῇ βάσει τοῦ θυσιαστηρίου· ἀλλὰ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ θυμοειδὲς τῆς ψυχῆς διὰ φιλοπόνου προσευχῆς, καὶ τῆς εἰς τὰ ἅγια προσεδρείας ἐξαναλίσκεσθαι. Τήρει δὲ, ὅτι οὐχὶ πᾶν αἷμα εἶπε μὴ βούλεσθαι, ἀλλὰ τόδε τὸ αἷμα, τὸ ἐκ τῶνδε τῶν ζώων. Αἷμα γὰρ τὸ ἐπ' ἐσχάτων τῶν αἰώνων ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ὃ καὶ κρεῖττον λαλεῖ παρὰ τὸ τοῦ (92) Ἄβελ, οὐκ ἂν εἶπε μὴ βούλεσθαι· ἀλλὰ μετατίθησι τὰς θυσίας ἐπὶ τὸ πνευματικὸν, ἐπειδὴ καὶ ἱερωσύνης μετάθεσις μέλλει γίνεσθαι. Εἰ γὰρ παραιτεῖται τὰς σωματικὰς θυσίας, παραιτεῖται δηλονότι τὸν κατὰ νόμον ἀρχιερέα. Πῶς γὰρ τελειωθῶσι τὰς χεῖρας οἱ κατὰ νόμον ἀρχιερεῖς, τοῦ κριοῦ τῆς ὁλοκαυτώσεως, ᾧ ἐπετίθεσαν τὰς χεῖρας, μηκέτι προσαγομένου; πῶς δὲ ῥαντισθῶσιν οἱ μηκέτι διὰ τοῦ αἵματος ῥαντιζόμενοι; Οὕτως οὖν ἀμφότερα ἵσταται, καὶ ὁ κατὰ Μωϋσέα νόμος, καὶ ἡ παρεισαγωγὴ τοῦ κρείττονος. Ἐκβάλλονται τοίνυν οἱ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἀαρὼν, ἵνα ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲχ ἀντεισέλθῃ. Οὐκέτι αἱ τοῦ ἐνδελεχισμοῦ θυσίαι· οὐκέτι αἱ (93) κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἱλασμοῦ· οὐκέτι ἡ σποδὸς τῆς δαμάλεως καθαρίζουσα τοὺς κεκοινωμένους. Μία γὰρ θυσία, ὁ Χριστὸς, καὶ ἡ κατ' αὐτὸν νέκρωσις τῶν ἁγίων. Εἷς ῥαντισμὸς, τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας· ἓν ἁμαρτίας λυτήριον, τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου αἷμα. Διὰ τοῦτο ἀθετεῖ τὰ πρῶτα, ἵνα τὰ δεύτερα στήσῃ. Οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι. Ἀπὸ κοινοῦ τὸ (93*), οὐ βούλομαι. Οὐ μόνον τὸν περὶ θυσιῶν νόμον ἀθετεῖ, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τοῦ δεῖν ὁρᾶσθαι πᾶν ἀρσενικὸν τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐνώπιον Κυρίου. Ἐπεὶ οὖν οὐ μετεβλήθησαν (94) ἀπὸ τοῦ ἄδικοι εἶναι καὶ σκολιὰ ἔχειν τὰ ἐπιβούλια, ἐξέβαλεν αὐτοὺς τῶν ἑαυτοῦ ὀφθαλμῶν. Ὀφθαλμοὶ γὰρ Κυρίου ἐπὶ δικαίους· καὶ, Ἐθθύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Ὀργὴν δὲ τὴν εἰς οἰκέτας ἐμφαίνει δεσπότου, τὸ ἀφαιρεῖσθαι τὴν παῤῥησίαν αὐτῶν τῆς ἐντεύξεως· τὸ δὲ εἰς τρὶς (95) τὴν περὶ Θεοῦ θεωρίαν ἐκτείνεσθαι δηλοῖ τὴν ἐν Τριάδι τῆς θεολογίας ἐπίγνωσιν. Διὰ τοῦτο δὲ ἄῤῥενας ὡς ἀξίους τῶν θείων ὀφθαλμῶν προετίμησεν, ἐνδεικνύμενος, ὅτι συντόνους ψυχὰς παγίως καὶ κραταιῶς ἐπιτελούσας τὰ δόγματα, ἀλλὰ οὐχὶ

A distractam, quasi per ignem purgatam, et quæ se probam ostenderit, offerri mihi totam cupio. Neque agnorum adipem exopto in tenuissimos nidores fumosque igni resolvi, sed morum simplicitatem candoremque mihi ab anima innocente consecrari. Neque expostulo, ut ad altaris crepidinem affundatur taurorum aut hircorum sanguis; sed ut ea animæ pars in qua iræ cupiditasque exsistunt, per strenuam precationem, ac per perseverantem in locis sanctis commorationem, absumatur. Cæterum observa eum non dixisse sese nolle sanguinem quemlibet, sed certum quorumdam animalium sanguinem. Nam qui sanguis in his ultimis temporibus in remissionem peccatorum effusus est, qui et melius loquitur quam sanguis Abelis [54], hunc se nolle non dixit: sed 400 hostias cum spiritali cultu B commutat: quandoquidem futura erat sacerdotii translatio [55]. Etenim, si corporeas repudiat hostias, rejicit profecto legalem pontificem. Quemodo enim pontifices isti legales consecrarent manus suas, cum aries, cui manus imponebant, non amplius in holocaustum offeratur? quomodo vero aspergerentur ii qui per sanguinem non amplius purgantur? Hæc itaque ratione stat utrumque, tum lex Mosaica, tum melioris introductio. Excluduntur igitur qui sunt ex Aaronis semine oriundi, ut istis succedat sacerdos secundum ordinem Melchisedech [56]. Non jam amplius juge illud sacrificium [57], non jam hostiæ illæ quæ offerebantur in die propitiationis, non amplius cinis juvencæ mundat inquinatos [58]. Una enim hostia, Christus; atque ea quæ secundum ipsum est, C sanctorum mortificatio. Una asperaio, lavacrum regenerationis; una peccati expiatio, sanguis pro mundi salute effusus. Ob id abrogat ac rejicit prima, ut secundo statuat. Vers. 12. *Neque venietis, ut appareatis mihi.* Ex communi subaudiendum est illud: Nolo. Non legem solum abrogat sacrificiorum, sed eam rescindit, qua oportebat masculinum omne ter in anno apparere in conspectu Domini. Quia ergo iniqui esse non desierant, neque obliquis destiterant consiliis, ejecit eos ab oculis suis. *Oculi* enim *Domini super justos* [59]. Et: *Æquitates vidit vultus ejus* [60]. Domini autem in famulos ira indicatur, cum ab ipsis aufertur interpellandi fiducia: cum vero Dei conspectui masculus ter sistitur, id agnitionem divinæ doctrinæ ad Trinitatem pertinentis D demonstrat. Ob hoc autem mares prætulit tanquam

[54] Hebr. XII, 24. [55] Hebr. VII, 12. [56] Hebr. V, 10. [57] Dan. XI, 31. [58] Hebr. IX, 13. [59] Psal. XXXIII, 16. [60] Psal. X, 8.

ἀναζητῶ. Ibidem Reg. tertius, ἀναπεμφθέντα. Colb. secundus, ἀναπεφθῆναι, *concoqui*.

(91) Ita quatuor mss. Reg. tertius, προχεῖσθαι. Editi, προσκεῖσθαι.

(92) Ubi legitur in editis, παρὰ τό, scriptum reperimus in Colb. secundo et apud Procopium, παρὰ τὸ τοῦ. Alii duo mss. παρὰ τοῦ. Reg. secundus cum altero ms. et cum sacro textu, παρὰ τόν. Mox quinque mss., ἐπὶ τὸ πνευματικόν. Editi, τὸν πνευματικόν.

(93) Reg. secundus, γὰρ αἱ. Mox tres mss. ἡμέραν τοῦ ἱλαστηρίου. Alii duo mss. et editi, τοῦ ἱλασμοῦ, nec aliter legitur Levit. XXIII, 27. Illud, ἀπὸ κοινοῦ, quod aliquanto post sequitur, indicat vocem aliquam, ex serie orationis supplendam esse.

(93*) Τό. Forte, τοῦ. Edit.

(94) Editi cum Regio tertio, μετεβλήθησαν. Alii tres mss., μεταβεβλήκεσαν. Reg. primus utramque lectionem præfert, hanc in contextu, illam in margine, manu recentiore.

(95) Editi cum tribus mss., τρίς. Alii duo mss., τρεῖς. Statim Reg. secundus, θεολογίας γνῶσιν. Nec ita multo post quinque mss., ἐνδεικνύμενος. Editi, δεικνύμενος.

divinis conspectibus dignos, ut ostenderet quod Scriptura animas constanter viriliterque dogmata explentes requirat, non autem molles, inconstantes. aut effeminatas. Quapropter *Ter in anno*, inquit, *apparebit omne masculinum coram me*[61]; quod ipsum quoque corporali modo a carneo Israele oblatum repudiat.

A ἁπαλὰς καὶ εὐκόλους καὶ ἐκτεθηλυμένας ὁ λόγος ἐπιζητεῖ. Διὰ τοῦτο, Τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, φησὶν, ὀφθήσεται πᾶν ἀρρενικὸν ἐνώπιόν μου· ὃ καὶ αὐτὸ σωματικῶς παρὰ τοῦ σαρκίνου (96) Ἰσραὴλ ἀγόμενον παραιτεῖται.

27. *Quis enim requisivit hæc de manibus vestris?* Quæ sint hæc corporalia legis sacrificia, expressit. Indicatur videlicet aries qui totus comburebatur, adeps agnorum, taurorum hircorumque sanguis, et corporalis in templum occursus, tanquam si oculis divinis ad videndum accessu eorum opus esset, nec aliter ad longe dissitos pervenirent. Hæc, inquit, abjecta adeo et terrena quis exquisivit de manibus vestris? Vides quanta vi et necessitate mentem legis spiritali quodam sensu compellamur interpretari. Si quis enim verba legis confiteatur a Deo quidem esse data, sed hæc quæ nunc fiunt, a Deo non requiri dicat; clare et sine ulla controversia mentem nostram ad spiritualem legis contemplationem attollere nos cogit; cum tantum non clamet et obtestetur: *Misericordiam volo, et non sacrificium et scientiam Dei magis quam holocaustum*[62]. **401** Et: *Si annuntiatum est tibi, homo, quid bonum, et quid Dominus quærat a te, nisi ut facias judicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare cum Domino Deo tuo*[63]? Et: *Immola Deo sacrificium laudis*[64]. Atque omnis de sacrificiis et holocaustis doctrina in his verbis quæ ad misericordiam et dilectionem attinent, contineri videtur; cum lex tota in his dictis summatim comprehendatur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*[65]. Quin et ea loca quæ ad dies festos spectant, eidem expositionis generi subjicientur; ita ut et pascha nequaquam nos celebremus: *In fermento malitiæ, et nequitiæ, sed in azymis sinceritatis et veritatis*[66]. Si quidem ad vesperum, hoc est, in consummatione sæculi vera illa ovis Christus immolatur, cujus caro vere est cibus[67]; ita ut non habitemus solum in tabernaculis stato dierum numero, sed omni tempore incolatus nostri, veram præstolantes patriam, cujus artifex et conditor est Deus[68], atque adeo Pentecosten agamus expletis septem hebdomadibus: hoc est, de vita desperemus tanquam in die extrema constituti.

27. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; Ἔδειξε ποῖα ταῦτα, τὰ σωματικὰ τοῦ νόμου, τὸν κριὸν τὸν ὁλοκαυτούμενον, καὶ τὸ στέαρ τῶν ἀρνῶν, καὶ τὸ αἷμα τῶν ταύρων καὶ τράγων, καὶ τὸ τῷ σώματι ἀπαντᾷν εἰς τὸν ναὸν, ὡς τῶν θείων ὀφθαλμῶν προσεγγισμοῦ δεομένων εἰς τὸ ἰδεῖν, ἄλλως δὲ μὴ φθανόντων ἐπὶ τοὺς πόῤῥω. Ταῦτα, φησὶ, τὰ οὕτω ταπεινὰ καὶ γήϊνα τίς ἐξεζήτησεν ἐκ τῶν χειρῶν
B ὑμῶν; Ὁρᾷς ὅσην βίαν καὶ ἀνάγκην ἐπάγει πνευματικῶς πως ἐκλαμβάνειν τοῦ νόμου τὸ βούλημα. Εἰ γὰρ παρὰ Θεοῦ μὲν ὡμολόγηται δεδόσθαι τοῦ νόμου τὰ ῥήματα, ταῦτα δὲ νῦν γινόμενα οὐ φησιν ἐκζητεῖν (97) ὁ Θεὸς, σαφῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως ἀνάγειν ἡμῶν τὸν νοῦν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν θεωρίαν τοῦ νόμου βιάζεται (98)· μονονουχὶ κράζων καὶ διαμαρτυρόμενος· Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν· καὶ ἐπίγνωσιν Θεοῦ μᾶλλον ἢ ὁλοκαύτωσιν· καὶ τὸ, Εἰ ἀνηγγέλη (99) σοι, ἄνθρωπε, τί καλὸν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τὸ ποιεῖν κρῖμα, καὶ ἀγαπᾷν ἔλεον, καὶ ἑτοιμάζεσθαι τοῦ πορεύεσθαι μετὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου; καὶ τὸ, Θῦσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως. Καὶ ἔοικεν ὁ πᾶς (1) περὶ θυσιῶν καὶ ὁλοκαυτωμάτων λόγος ἐν τῷ περὶ ἐλέους καὶ ἀγάπης ἐμπεριέχεσθαι λόγῳ· ἐπεὶ καὶ ὅλος ὁ νό-
C μος ἀνακεφαλαιοῦται ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Καὶ ὁ περὶ τῶν ἑορτῶν δὲ τόπος τῷ αὐτῷ εἴδει τῆς ἐξηγήσεως ὑπαχθήσεται· ὥστε καὶ τὸ (2) πάσχα μὴ ἑορτάζειν ἡμᾶς Ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας· θυομένου πρὸς ἑσπέραν, τουτέστιν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, τῷ ἀληθινῷ τοῦ προβάτου Χριστοῦ, οὗ ἡ σὰρξ ἀληθῶς (3) ἐστι βρῶσις· καὶ κατοικεῖν ἐν σκηναῖς οὐχὶ ταχτὸν ἡμερῶν ἀριθμὸν, ἀλλὰ πάντα τὸν χρόνον τῆς παροικίας ἡμῶν, ἀναμένοντας τὴν ἀληθινὴν πατρίδα, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεὸς, καὶ πεντηκοστὴν ἄγειν ἑπτὰ ἑβδομάδων συντελουμένων· τουτέστιν, ὡς
D ἐν τῇ ἑσχάτῃ ἡμέρᾳ ὄντας ἀπεγνωκέναι τοῦ βίου (4).

[61] Exod. xxiii, 17. [62] Ose. vi, 6. [63] Mich. vi, 8. [64] Psal. xlix, 14. [65] Matth. xix, 19. [66] I Cor. 5, 8. [67] Joan. vi, 56. [68] Hebr. xi, 10.

(96) Editi, παρὰ τοῦ σαρκικοῦ. At quinque mss., παρὰ τοῦ σαρκίνου. Vox παρά non placet Combefisio, pro qua ait legendum esse περί· sed, ut notavimus, nec editi, nec mss. ejus emendationi favent. Aliquanto post Reg. secundus, ἔδειξεν ὁποῖα.

(97) Sic quinque mss. Editi, γενόμενα οὗ, φησὶν, ἐκζητεῖ.

(98) Editi, βιάσεται. At mss. aliquot, βιάζεται.

(99) Editi, ἀναγγελῶ. Duo mss. ἀναγγέλῃ. Alii tres cum LXX, ἀνηγγέλη. Editis favet Vulgata, *Indicabo tibi, o homo.* Statim tres mss. cum LXX, ἀλλ' ἢ τοῦ. Duo alii mss., ἀλλ' ἢ τό. Editi, παρὰ σοῦ, ἢ τό.

(1) Reg. secundus, Ἔοικεν πᾶς ὁ. Ibidem mss., θυσιῶν καί. Deest καί in editis. Rursus hoc ipso in loco Reg. secundus. περὶ ἐλέου. Nec ita multo post tres mss., πλησίον σου, ὡς ἑαυτόν.

(2) Sic mss. quatuor. Editi, ὡς τό. Reg. tertius, ὡς καὶ τό. Aliquanto post Reg. secundus, συντελείᾳ τῶν αἰώνων.

(3) Ita Colbertini duo. Alii tres mss. Regii ἀληθής, *verus est cibus.* Editi, ἀληθείας. Mox uterque Combefisi codex cum Reg. secundo, οὐχὶ ταχτὸν ἡμερῶν ἀριθμόν. Editi, οὐχὶ ταχτῶν ἡμερῶν, ἀλλά, haud emendate.

(4) Reg. secundus, τὸν βίον.

28. Πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε. Φοβερὰ ἀπειλὴ τοῖς αἰσθανομένοις, ἀλλὰ τῶν ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τινὲς πρὸς τὴν ζημίαν ταύτην ἀναισθητοῦσι, καὶ οἱ μὲν δυνάμενοι ἀπαντᾷν, ῥᾳθυμοῦσιν (5)· οἱ δὲ δι' ἁμαρτήματα καταδικασθέντες, ἀδιαφοροῦσιν. Ἐνδείκνυται δὲ ὁ λόγος τὴν ὑβριστικὴν εἴσοδον τῶν κατηγορουμένων, ὡς καταπατούντων τὸ ἅγια. Ὁ μὲν οὖν τέλειος εἰς αὐτὰ φθάνει τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων εἴσω τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι διαβὰς τὰ σωματικά, γυμνῇ τῇ θεωρίᾳ τῶν θείων νοημάτων ὁμιλήσει (6)· ὁ δὲ ὑποδεέστερος, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ τοῦ κατὰ τὴν τῶν σωματικῶν λατρείαν διακοινικοῦ (7) ἐφάψεται. Ὁ δὲ ἄρτι εἰσαγόμενος εἰς τὴν εὐσέβειαν, τῇ αὐλῇ μόνῃ ἐντυχεῖν ἐπιτρέπεται· ὁ δὲ καὶ ταύτης ἀπεωσμένος, ἔξω ἐστὶ τῶν τόπων τῆς εὐσεβείας· Ἠλίκος οὖν ὁ κίνδυνος, καὶ ὃ δοκεῖ τις ἔχειν, καὶ τοῦτο (8) ἀφαιρεθῆναι; Ὁ μέντοι ἅγιος ὑπεραγαπῶν τὸν Θεὸν, πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ σύμβολα ὑπερασπάζεται (9), λέγων· Ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχή μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου, Οἶδε γὰρ ὅτι ἄλλως ἀδύνατον ἐξανθῆσαι, καὶ ἀρχὴν λαβεῖν εἰς καρποφορίαν, μὴ ἐν ταῖς αὐλαῖς γενόμενον τοῦ Κυρίου. Εὐεργετῶν δὲ αὐτοὺς ὁ Θεὸς, τῆς Ἰουδαϊκῆς αὐλῆς αὐτοὺς ἐξοικίζει, ἵνα τῇ αὐλῇ τῶν Χριστοῦ προβάτων προσφύγωσι, καὶ γένηται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

29. Ἐὰν φέρητέ μοι σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα βδέλυγμά μοί ἐστι (10). Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι. Νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μυσεῖ ἡ ψυχή μου. Σαφῶς παρωθεῖται (11) τὴν σωματικὴν ἐκδοχὴν, ἐπαγγειλάμενος νόμον Θεοῦ, καὶ εἰς προσοχὴν μετὰ μεγάλων ὀνειδῶν τούς τε ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν διεγείρας. Οὐδὲν μὲν γὰρ παρ' ἑαυτοῦ ἀπαγγέλλει, τὰ δὲ παλαιὰ διαγράφει, τοῦτον λέγων εἶναι νόμον Θεοῦ καὶ διαταγὴν Θεοῦ (12) τὸ μηδὲν γίνεσθαι τῶν νῦν τελουμένων· Ἐὰν φέρητέ μοι σεμίδαλιν, μάταιον. Ὁλλαχοῦ χρῆται ἐπὶ τῶν θυσιῶν τῇ σεμιδάλει· ποτὲ μὲν ἀκατάσκευον ἐλαίου μόνου ἐπι-

28. *Calcare atrium meum non adjicietis.* Terribilis est intelligentibus isthæc comminatio, sed quidam Ecclesiæ alumni nullo hujus damni sensu tanguntur, et quibus licet occurrere, ii segnes sunt : quibus autem ob peccata indicta multa est, ii id nihil curant. Cæterum hic sermo ob oculos ponit eorum qui coarguuntur, aditum contumeliosum, tanquam conculcarent sancta. Qui igitur perfectus est, ad ipsa usque Sancta sanctorum penetrat intra velamen, hoc est, ubi corporalia transcenderit, nudæ et apertæ divinarum sententiarum contemplationi vacabit : qui vero inferior est, is in domo Dei sacrarium ob corporale obsequium attinget. Qui autem recens ad excolendam pietatem introducitur, solum adire atrium permittitur : contra, qui ab eo exclusus est, is extra pietatis loca manet. Quantum igitur impendet periculum, ne id etiam quod quis habere videtur, ab ipso auferatur! Sane qui sanctus est, quique summe Deum diligit, omnia Dei signa ac symbola amat et amplexatur, dicens : *Concupiscit et deficit anima mea in atria Domini*[69]. Novit enim ille aliter fieri non posse, ut flores producat, fructusque afferre incipiat, nisi versetur in atriis Domini. Porro Deus in hos beneficus, ex Judaico atrio ipsos expellit, ut ad ovile ovium Christi confugiant, et fiat unum ovile, unus pastor[70].

29. Vers. 13, 14. *Si tuleritis mihi similam, vanum : thymiama abominatio mihi est. Neomenias vestras, et Sabbata vestra, et diem magnam non feram : jejuniam et otium et neomenias vestras odit anima mea.* Corporalem interpretationem perspicue rejicit, Dei legem professus; atque ad attentionem post acres objurgationes principes populumque excitat. Nihil quidem a se ipso annuntiat; sed antiqua proscribitque vetera, dicens hanc legem Dei esse, hanc Dei esse ordinationem, ut nihil eorum quæ hactenus peragebantur, fiat. *Si tuleritis mihi similam, vanum.* In sacrificiis sæpenumero adhibetur similago. Aliquando quidem incondite citraque ullum apparatam cum sola olei infusione, ali-

[69] Psal. LXXXIII, 3. [70] Joan. X, 16.

(5) Ita Colbertini primus et secundus cum Reg. secundo. Editi, καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι ἀπαντᾷν ἀθυμοῦσιν, vitiose. Regii primus et tertius, quos contulit Combefisius, καὶ οἱ μὲν δυνάμενοι ἀπαντᾷν ἀθυμοῦσιν· at doctissimus vir pro μέν legit μή ob idque vertit : *Et quibus non licet occurrere mœrore afficiuntur.*

(6) Sic mss. At editi, ὁμιλῆσαι,

(7) Ita editi et uterque Combefisii codex. Alii duo mss. Colbertini, Θεοῦ τοῦ κατὰ τὴν τῶν σωματικὴν λατρείαν διακονουμένων, et ita quoque legitur in Reg. secundo, nisi quod pro σωματικήν habeat σωματικῶν. Vix autem dubitari posse arbitramur, quin legi oporteat διακονικοῦ, cum in omnibus mss. scriptum sit Θεοῦ· τοῦ. Neme enim non videt voculam τοῦ postulare, ut necessario legatur διακονικοῦ.

(8) Codices tres, τούτου.

(9) Ita alter Combef. cum Reg. secundo et cum Colbert. itidem secundo. Alii duo mss. et editi, ὑπερασπίζεται.

(10) Illa, ἐὰν φέρητε, etc., aliter apud LXX et apud Eusebium interpunguntur : siquidem vox μάταιον in utrisque jungitur cum voce sequente θυμίαμα· *Vanum thymiama abominatio est mihi.* At hic est apud Procopium vox μάταιον ad id, quod præcedit, refertur : *Si tuleritis mihi similam, id erit vanum.* Nec secus in Vulgata, *Ne offeratis ultra sacrificium frustra. Incensum abominatio est mihi.* Statim major pars mss., νουμηνίας. Editi, νεομηνίας. Subinde aliqui mss., ἀργίαν καὶ τὰς νουμηνίας ὑμῶν μισεῖ. Editi cum duobus mss., ἀργίαν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ. Legitur utrumque apud LXX : Ἀργίαν καὶ τὰς νουμηνίας ὑμῶν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ, etc. *Otium et neomenias vestras et solemnitates vestras odit anima mea.*

(11) Codices tres, παραιτεῖται ἔτι τε. Alii duo cum editis, παρωθεῖται. Infra tres mss. οὐδὲν μὲν γάρ. Deest γάρ in editis et in duobus aliis mss.

(12) Illa, καὶ διαταγὴν Θεοῦ, ex Reg. secundo et ex duobus Colbertinis addidimus. Ibidem, editi, τὸ μηδὲ γίνεσθαι τό. At quinque mss. ut in contextu, nisi quod in aliquibus legatur, γενέσθαι. Subinde duo mss., μόνον ἐπιχεθέντος.

quando vero absque oleo, ut in zelotypia[71] : nonnunquam lagana : nonnunquam azymi panes : interdum sola erat massa, subacta oleo similagine. Nunc vero similaginis illius usum abrogans, plurimam sacrificiorum partem abolevit. Quid igitur hæc ejus dicta sibi volunt? Quod licet alia sub sermonis involucro significentur, vos, mente legislatoris posthabita, studium omne operamque in rerum corporalium vanitate ponitis. Oportebat enim ut frumentum pro eo sermone, qui in seminis modum animabus vestris inseritur, acciperetis, utque ex eo mundana omni cogitatione nudato secundum se, in incorporeo ac puro Dei cultu uteremini. Atque hæc est spiritualis similago, videlicet is qui de Deo habetur sermo a corporali intelligentia discretus. Itaque hæc simila corporali sensu intellecta, atque Judaico more oblata, est vanum quiddam : thymiama vero jam quoque abominatio est Domino. Nam revera est quidpiam exsecrabile, si a Deo permistionem quamdam thymiamatis quo per olfactum voluptatem aucupetur, existimemus præcipi, nec intelligamus corporis sanctimoniam quæ animi temperantia et castitate comparatur, Domino esse thymiama, pari inter se temperatione ac sedate compositis animæ partibus. *Sume* enim, inquit, *tibi suavitates, stacten, onycha, galbanum boni odoris, et thus pellucidum*[72]. Hæc quatuor eum quatuor elementis ex quibus corpora constant, habent cognationem. Stacte quidem ad aquam refertur : onyx ad terram propter ariditatem : galbanum ad ignem propter calorem : thus tandem ad aerem propter pelluciditatem. *Æquale, æquali erit*[73] : hoc est, impetus, ex intemperie coortos et in absurdas cupiditates erumpentes refrenans, ad æquabilem temperaturam revocabis. *Et contundes ex his minutim*[74], hoc est, quod in anima carneum est, crassumque, et materiæ immersum, destruens, id ipsum spirituale efficere studebis. *Et* ita *pones contra testimonium in tabernaculo, unde innotescam tibi inde*[75]. Cum enim quis ad perfectam permistionem pervenerit, et contusus fuerit; tum dignus erit qui in sancta introducatur, atque ad Dei cognitionem accedat. Pones enim ea, inquit, conira testimonium, unde innotescam tibi inde. Hoc autem prohibitum fuit,

A χυθέντος, ποτὲ δὲ ἄνευ ἐλαίου, ὡς ἐπὶ τῆς ζηλοτυπίας· ἄλλοτε λάγανα· ἄλλοτε ἄζυμα· ἄλλοτε μόνον φύραμα, ἀναπεποιημένης ἐλαίῳ τῆς σεμιδάλεως. Νῦν ταύτης τὴν χρῆσιν ματαιώσας, τὸ πλεῖστον μέρος τῶν θυσιῶν διέγραψε. Τί οὖν ἐστιν ὃ λέγει; Ὅτι ἄλλα τοῦ λόγου αἰνισσομένου, ἀφέντες τὸ βούλημα τοῦ νομοθέτου, τὴν πᾶσαν πραγματείαν περὶ τὴν ματαιότητα τῶν σωματικῶν ἐπιδείκνυσθε. Ἔδει γὰρ τὸν σῖτον εἰς τὸν λόγον μεταλαμβάνειν σπερματικῶς ὑμῶν (13) ἐγκείμενον ταῖς ψυχαῖς, καὶ πάσης αὐτὸν κοσμικῆς ἐννοίας ἀπογυμνώσαντας, αὐτῷ χρῆσθαι καθ' ἑαυτὸν ἐν τῇ ἀύλῳ καὶ καθαρᾷ θεραπείᾳ Θεοῦ. Καὶ τοῦτο ἐστι πνευματικὴ σεμίδαλις, λόγος περὶ Θεοῦ σωματικῆς ἐννοίας κεχωρισμένος. Ἡ μὲν οὖν σωματικῶς νοουμένη καὶ προσφερομένη κατὰ τὸν Ἰουδαϊκὸν τρόπον σεμίδαλις, μάταιον· τὸ θυμίαμα δὲ ἤδη καὶ βδέλυγμά ἐστι τῷ Κυρίῳ. Βδελυκτὸν γὰρ τῷ ὄντι τὸ οἴεσθαι (14) τὰς διὰ ὀσφρήσεως ἡδονὰς τὸν Θεὸν θηρώμενον, τοῦ θυμιάματος τὴν σύνθεσιν προστεταχέναι, καὶ μὴ νοεῖν ὅτι θυμίαμα Κυρίῳ ὁ ἐν σώματι ἁγιασμὸς, ὑπὸ τῆς κατὰ ψυχὴν σωφροσύνης ἐπιτελούμενος· ἰσοκρατῶς ἐχόντων καὶ ἀστασιάστως πρὸς ἄλληλα τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς. Λάβε γὰρ, φησὶ (15), σεαυτῷ ἡδύσματα· στακτὴν, ὄνυχα, χαλβάνην ἡδυσμοῦ, καὶ λίβανον διαφανῆ. Τέσσαρα ταῦτα πρὸς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὰ σώματα σύγκειται, τὴν ὁμοιότητα· ἡ μὲν στακτὴ πρὸς τὸ ὕδωρ· ὁ δὲ ὄνυξ διὰ τὸ ξηρὸν πρὸς τὴν γῆν· ἡ δὲ χαλβάνη διά τὴν θερμότητα πρὸς τὸ πῦρ· ὁ δὲ λίβανος, διὰ τὸ διαφανὲς πρὸς τὸν ἀέρα. Ἴσον ἴσῳ (16) ἔσται· τουτέστι, τὰς ἐκ δυσκρασίας γινομένας ὁρμὰς εἰς ἐπιθυμίας ἀτόπους κολάζων ἐπανισώσεις. Καὶ συγκόψεις ἐκ τούτων λεπτόν· τουτέστι, πνευματικὸν ποιῆσαι φιλοπονήσεις, ἐξαφανίζων τῆς ψυχῆς τὸ τῆς σαρχὸς παχὺ καὶ ὁλῶδες. Καὶ οὕτω θήσεις ἀπέναντι τοῦ μαρτυρίου ἐν τῇ σκηνῇ (17), ὅθεν γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖθεν. Ὅταν γὰρ ἐγγένηται τῇ ἀκριβεῖ κοινωνίᾳ, καὶ ἀπολεπτυνθῇ, τότε ἄξιός ἐστι εἰσφέρεσθαι εἰς τὰ ἅγια, καὶ τῇ γνώσει τῇ περὶ Θεοῦ προσεγγίζειν. Θήσεις γὰρ αὐτὰ, φησὶν, ἀπέναντι τοῦ μαρτυρίου, ὅθεν γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖθεν. Τὸ δὲ τοιοῦτον ἀπηγόρευται ἑαυτῷ τινα ποιεῖν εἰς ἀπόλαυσιν· τουτέστιν, ἑαυτῷ (18) ἐπιγράφειν τὰ κατορθώματα, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Θεὸν τῶν καλῶν τὴν αἰτίαν ἀνάγειν. Τοιοῦτογ ἦν θυμίαμα Ἠαῦλος ὁ λέγων (19)·

[71] Num. v, 15. [72] Exod. xxx, 34. [73] ibid. [74] ibid. 36. [75] ibid.

(13) Ita mss. quatuor. Reg. tertius, ἡμῶν. Editi, ἡμῖν. Nec ita multo post uterque Combefisii codex, αὐτῷ κεχρῆσθαι. Alii tres mss., αὐτῷ χρῆσθαι. Editi, αὐτῷ καὶ χρῆσθαι.

(14) Sic quinque mss. At editi, ὄντι οἴεσθαι. Mox tres mss. σύνθεσιν διατεταχέναι. Alii duo mss., προστεταχέναι.

(15) Ita mss. aliquot. Deest φησὶ in editis. Statim duo mss. Regii et LXX, χαλβάνην ἡδυσμοῦ. Alii duo Colbertini secunda manu et recentiore, ἡδυσμῷ· quæ vox si non melior, certe significantior est. Haud longe aliquot mss., τὰ σώματα. Deest articulus in editis.

(16) Sic mss. sex. Editi, ἴσως. Mox iidem illi sex mss., γινομένας, Editi, γενομένας.

(17) Editi et Reg. tertius, τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς. Alii tres mss., τῆς σκηνῆς. Denique tres alii ut in contextu.

(18) Codices tres, ἀπηγόρευται ἑαυτῷ τινα ποιεῖν εἰς ἀπόλαυσιν, τουτέστιν μὴ δὴ ἑαυτῷ. Alii tres mss., ἀπαγορεύεται, etc., ut supra. Editi, ἀπεγορεύεται ἑαυτοῦ τινα ποιεῖν ἀπόλαυσιν, τουτέστιν ἑαυτῷ. Colb. primus in margine, manu recenti, οὐ δεῖ, *non oportet quemquam sibi præclara facinora vindicare.*

(19) Ita mss. plerique omnes. Editi, ὁ Παῦλος λέγων.

Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν· καὶ πάλιν· Χάρις τῷ Θεῷ τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι ἐν ἡμῖν (20). A

ut ne quis sibi quidpiam ejusmodi ad usum suum conficeret: hoc est, ne sibi ipsi præclara facinora adscribat: sed ea ad Deum bonorum causam referat. Tale erat thymiama Paulus, qui dicebat: *Christi bonus odor sumus* [76]. Et rursus: *Gratia autem Deo qui semper triumphat nos, et odorem notitiæ suæ manifestat in nobis* [77].

30. Τὸ δὲ σωματικὸν θυμίαμα, καὶ τοῖς κατὰ τοὺς μυκτῆρας πόροις ἐμπῖπτον, καὶ τὴν αἴσθησιν συγκινοῦν, βδέλυγμα τῷ ἀσωμάτῳ εἰκότως νενόμισται. Νουμηνίας δὲ πρεπούσας αἰωνίοις ἔτεσι παρὰ τῶν συνετῶν νοεῖσθαι ὁ λόγος βούλεται· οὐ τὴν διὰ τῶν τριάκοντα ἡμερῶν τῆς σελήνης ἀποκατάστασιν, ἐπικα ταλαμβανούσης τὸν ἥλιον, καὶ πάλιν ἀφισταμένης. Ἀλλ' ἐπειδὴ Ὁ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται, τὴν πρὸς τὸ φῶς ἐπάνοδον, ὅπερ ἐξέλιπεν ὁ ἄφρων καὶ τὴν διὰ μετανοίας (21) εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν ἑορτὴν ἡγεῖσθαι τὸν φιλάδελφον καὶ συμπαθῆ ὁ λόγος βούλεται· οἱονεὶ νουμηνίαν ἄγων τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐν φωτὶ βίου· ἐπειδὴ ἐξέλιπε μὲν τὸ φῶς διὰ τὴν εἰς τὸ χεῖρον τροπὴν (22), ἐπαλινδρόμησε δὲ πάλιν πρὸς αὐτὸ διὰ τῆς ἐπιστροφῆς. Ἐξῆς ἂν εἴη περὶ τῶν μισουμένων Σαββάτων εἰπεῖν τὸ, Μὴ αἴρειν βάσταγμα, καὶ μὴ ἐξέρχεσθαι ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτοῦ· καὶ, Μὴ καίειν πῦρ ἐν πάσῃ τῇ κατοικίᾳ αὐτῶν· ταῦτα τὸ ἀδύνατον εἰς τήρησιν καὶ ἀκριβῆ φυλακὴν αὐτόθεν ἐμφαίνοντα, ὑπόδικον ποιεῖ τῇ κατάρᾳ τὸν σωματικῶς ἀκούοντα. Μὴ κινεῖσθαι γὰρ ἀπὸ τοῦ τόπου ἀμήχανον, καὶ πᾶν τὸ ἐπαιρόμενον κἂν ἐλαφρότατον ᾖ (23), βάσταγμα λέγεται, οἷον ἱμάτιον, ἢ ἄρτος, ἤ τι τῶν ἀναγκαίων. Ἀλλὰ καὶ πῦρ καίειν οὐ κελεύει· τουτέστιν, ὑπὸ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς μὴ ἀναφλέγεσθαι (24)· μὴ ἐπαίρειν δὲ βάσταγμα· τουτέστι, μὴ τῷ βάρει τῆς ἁμαρτίας καταφορτίζεσθαι, καὶ τῆς ἐν Θεῷ διαμονῆς μὴ μεθίστασθαι, ἑδραῖον μένοντα καὶ ἀμετακίνητον ἐν τῇ πίστει. Οὕτω δὲ τελειοῦντας τὰ Σάββατα, οὐκ ἐν τῇ τῶν κακῶν ἀργίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ ἀποχῇ τῶν καθηκόντων, εἰκότως ἀποστρέφεται, καὶ οὐκ ἀνέχεται αὐτῶν ὡς ψευδῶν. Ταῦτα γάρ εἰσι (25) τὰ παρὰ τῷ προφήτῃ τηλανιζόμενα Σάββατα· Οὐαὶ οἱ ἐγγίζοντες καὶ οἱ ἐφαπτόμενοι ψευδῶν Σαββάτων. Σάββατα δὲ ἀληθῆ, ἡ ἀποκειμένη ἀνάπαυσις τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ· ἅπερ διὰ τὸ ἀληθινὰ εἶναι ἀνέχεται ὁ Θεός. Καὶ φθάνει γε ἐπ' ἐκεῖνα τὰ Σάββατα τῆς ἀναπαύσεως, παρ' ᾧ ὁ (26) κόσμος ἐσταύρωται, ἀποστὰς δηλονότι τῶν κοσμικῶν, καὶ ἐπὶ τὸν ἴδιον τόπον τῆς πνευματικῆς ἀναπαύσεως καταντήσας, ἐν οἷς ὁ γενόμενος οὐκέτι κινηθήσεται ἀπὸ τοῦ ἰδίου τόπου, ἡσυχίας καὶ ἀταραξίας περὶ τὴν κατάστασιν ἐκείνην ὑπαρχούσης. Καὶ πῦρ

30. At vero thymiama corporale, quodque narium meatibus illabitur, et sensum commovet, optimo jure ei qui incorporalis est, habitum est pro abominatione. Quin et neomenias quæ annis æternis dignæ sint, vult Scriptura a prudentibus intelligi, non autem lunæ circuitum triginta diebus peractum, cum assequitur solem, et rursus se ab eo submovet. Quia vero *Stultus ut luna mutatur* [78], significat Scriptura hunc ad lucem ab insipiente desertam reditum, hanoque per pœnitentiam ad B pristinum statum redintegrationem, ei qui fratrum sit amator eorumque dolorem doleat, ceu festum diem esse, perinde ac si neomeniam celebret, nimirum vitæ in luce agendæ principium. At postquam stultus lucem per suam ad pejus mutationem dereliquit: rursus per conversionem ad ipsam recurrit. Deinde illud de Sabbatis odio habitis licet dicere: Ne quis portet sarcinam, et ne exeat a loco suo [79]: et, ne ulli accendant ignem in omni habitatione sua [80]: hæc cum non possint observari, et tamen secundum ipsam litteram palam sit ea esse accurate observanda, eum utique qui ea corporali sensu intelligit, maledictioni obnoxium reddunt. Etenim fieri nequit, ut quis e loco suo non moveatur: item omne id quod portatur, tametsi est levissimum, sarcina dicitur, exempli causa, vestis, C vel panis, vel quælibet res necessaria. Quin etiam jubet, ut ne ignem accenderent: hoc est, ne quis sinat se a carnis cupiditatibus exuri: rursus ne quis tollat sarcinam, id est ut ne pondere peccati degravetur, nec in Deo permanere supersedeat, sed firmus immotusque in fide perseveret. Sabbata autem qui sic perficiunt, non ut ab improbis operibus desistant, sed ut abstineant discedantque a suo officio, hos merito aversatur Deus, nec ipsa Sabbata tolerat tanquam mendacia et falsa. Enimvero deflentur a propheta ejusmodi Sabbata: *Væ qui appropinquant et attingunt Sabbata mendacia* [81]! Seposita autem Dei populo requies Sabbata vera sunt, quæ quod vera sint, grata habet Deus. Et certe cui mundus crucifixus est, is ad illa spiritualis D requietis Sabbata pervenit, cum a rebus mundanis recesserit, atque ad proprium 404 quietis locum

[76] II Cor. II, 15. [77] ibid. 14. [78] Eccli. XXVII, 12. [79] Exod. XXXV, 3. [80] Jerem. XVII, 27. [81] Amos VI, 3.

(20) Editi cum tribus mss., ἐν ἡμῖν. Alii tres omittunt ἐν.

(21) Editi, ἀλλοιοῦται τὴν πρὸς τὸ ὡς ἐπάνοδον ὁ ἄφρων, καὶ τὴν διὰ μετάνοιαν· quod cum vitiosum sit, putavit Combefisius illud, ὁ ἀφρων, expungendum esse, tanquam inepte repetitum, et explendo sensui a Tilmanno additum. Sed vir doctus aliter judicasset, si codices suos legisset attentius, in quibus, et in aliis quatuor, ita legitur, uti edidimus.

(22) Codices tres, τὸ χείρω ῥοπήν· lege τά. Mox tres mss., ἐξῆς ἄν. Editi cum Reg. tertio, ἐξ ἧς ἄν. Subinde tres mss., φέρειν βάσταγμα. Ibidem mss., καὶ μὴ ἐξέρχισθαι. Deest καί in editis.

(23) Sic mss. aliquot. Editi, ἦν.

(24) Ita quinque mss. At editi, ἀναφέρεσθαι, haud recte. Aliquanto post aliqui mss., ἐν τῇ πίστει οὕτω τελοῦντας. Deest ἐν in excusis libris.

(25) Aliquot mss., ἐστι. Mox nonnulli mss., καὶ οἱ ἐφ. Deerat οἱ in editis. Statim aliqui mss., Σάββατα δὲ ἀληθινὰ ἡ προκειμένη, *proposita requies*.

(26) Sic nonnulli mss. Abest ὁ ab editis. Alter Combef., παρὰ ὁ. Hoc ipso in loco duo mss., καὶ ἀποστάς.

accesserit: quibus in Sabbatis qui versatus fuerit, non amplius movebitur a suo loco. Quandoquidem quies tranquillitasque in illo statu consistit. Neque ignem accendet in æterna habitatione, propterea quod materiam quæ ignem accendit, non afferat, ligna, fenum, stipulam. Nec tollet sarcinam is, qui imo vere in Sabbatis deliciarum acturus otium est.

(31). Porro pro magna die interpretes reliqui reddiderunt, *vocatam*. Theodotio quidem, *Vocatam convocatam non fero:* Symmachus vero, *Vocatam convocationem non feram*. Unde existimamus non unam diem peculiarem dictam fuisse magnam, sed omnem quæ *vocata* appellatur. Ait enim de azymis: *Prima celebris, quia sancta erit vobis* [82]; et: *Dies septima vocata sancta erit vobis* [83]; et *Die septima novorum, quando offeritis hostiam hebdomadum, celebris sancta erit vobis* [84]; et rursus: *Decima septimi mensis hujus, celebris sancta erit vobis* [85]. Itaque plurimos dies eodem nomine nuncupatos, imo omnes fere celebres leges solemnitates per unam et eamdem vocem aversari videtur. His igitur rejectis, qualem recipit et probat? Illam de qua dictum est: *Diem Domini magnam* [86], quam non producet hic sol sensibilis, sed quam exoriens justitiæ sol illustrabit: quæ una erit et continua, cui non succedit nox, sed ad omne ævum sese extendit. Vere igitur et proprie magna est dies illa. Attanem Judæs carnalis in his magnam quærit, quas beatus Jacob parvas esse et malas affirmavit [87]. Cæterum quatuor sunt eorum quæ commemoratæ sunt differentiæ: alia vana, quæ scilicet ritu Judaico observantur: abominanda alia: alia intoleranda: quarto alia sunt odiosa, quibus et ipsum Judæorum jejunium adjungitur. Quemadmodum igitur et in cæteris declaratum est aliquid esse rejectandum, aliquid vero Deo acceptum: ita accidit et in jejunio. Hanc quidem escarum abstinentiam quæ fit ad ostentationem, Domini anima odio prosequitur, propterea quod hæc præcepta: *Ne tetigeris neque gustaveris, neque contrectaveris* [88], finem habent: quæ vero ad carnis petulantiam servituti addicendam adhibetur, hanc diligit Deus, quandoquidem sanctimoniam per carnis afflictionem perficit. Nec tamen per se satis est alimentorum abstinentia ad commendandum jejunium: sed etiam conjungenda est reliqua vitæ ratio in sermonibus, in colloquiis, et in eo con-

A οὐ καύσει ἐν τῇ αἰωνίᾳ (27) κατοικήσει, διὰ τὸ μὴ ἐπικομίζεσθαι ὕλην πῦρ ἀνάπτουσαν, ξύλα, χόρτον, καλάμην. Καὶ βάσταγμα οὐκ ἀρεῖ ὁ μὴ ἔχων τὸ βαρὺ φορτίον τῆς ἀνομίας αὐτῷ ἐπικείμενον, ἀλλ' ὄντως Σάββατα τρυφερὰ ἀναπαύσεται.

nullo peccati pondere sibi impendente prægravatur,

31. Ἀντὶ δὲ τῆς μεγάλης ἡμέρας οἱ λοιποὶ ἐκδεδώκασι, κλητήν. Ὁ μέντοι (28) Θεοδοτίων, Κλητὴν ἐπίκλητον οὐκ ἀνέχομαι· ὁ δὲ Σύμμαχος, Κλητὴν ἐπικλησιν οὐκ ἀνέξομαι. Ὅθεν λογιζόμεθα μὴ μίαν ἐξαίρετον μεγάλην εἰρῆσθαι· ἀλλὰ πᾶσαν τὴν προαγορευθεῖσαν (29) κλητήν. Περὶ γὰρ τῶν ἀζύμων φησὶν, Ἡ πρώτη ἐπίκλητος, ὅτι ἁγία ἔσται ὑμῖν· καὶ, Ἡ ἡμέρα ἡ ἑβδόμη κλητὴ ἁγία ἔσται ὑμῖν· καὶ, Τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ τῶν νέων, ὅταν B προσφέρητε θυσίαν τῶν ἑβδομάδων, ἐπίκλητος ἁγία ἔσται ὑμῖν· καὶ πάλιν, Τῇ δεκάτῃ τοῦ ἑβδόμου μηνὸς τούτου, ἐπίκλητος ἁγία ἔσται ὑμῖν. Ἔοικεν οὖν διὰ μιᾶς φωνῆς πολλὰς παραιτεῖσθαι ἡμέρας τὰς τῷ αὐτῷ ὀνόμαρι κεχρημένας, καὶ σχεδὸν πάσας τὰς ἐπισήμους ἑορτὰς ἐν τῷ νόμῳ. Ταύτας οὖν παραιτούμενος, ποίαν (30) δέχεται; Περὶ ἧς εἴρηται· Τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην, ἣν οὐχὶ ὁ αἰσθητὸς οὗτος ἥλιος ποιήσει, ἀλλ' ἀνατολὴ τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου καταφωτίσει, ἥτις μία ἔσται καὶ διηνεκὴς, διάδοχον νύκτα μὴ ἔχουσα, ἀλλὰ τῷ αἰῶνι παντὶ συμπαρεκτεινομένη. Ἀληθῶς μὲν οὖν καὶ κυρίως μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη. Ὁ δὲ σωματικὸς Ἰουδαῖος ἐν ταύταις ζητεῖ (31) τὴν μεγάλην, περὶ ὧν ὁ μακάριος Ἰακὼβ ἀπεφήνατο, ὅτι C μικραὶ καὶ πονηραί εἰσι. Τέσσαρες δέ εἰσι τῶν μνημονευθέντων διαφοραί· τὰ μέν ἐστι μάταια, τῶν γινομένων Ἰουδαϊκῶς· τὰ δὲ βδελυκτά· τα δὲ οὐκ ἀνεκτά· τέταρτόν (32) ἐστι τὰ μισητά· ἐν οἷς καὶ ἡ νηστεία ἐστὶ τῶν Ἰουδαίων. Ὥσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων εἶναι μέν τι τὸ ἀπόβλητον, εἶναι δέ τι τὸ εὐπρόσδεκτον τῷ Θεῷ ἐκδείκνυτο· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς νηστείας. Τὴν μὲν πρὸς ἐπίδειξιν γινομένην ἀποχὴν τῶν βρωμάτων, ἐν τῷ, Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ (33), μηδὲ θίγῃς, τὸ τέλος ἔχειν, μισεῖ ἡ ψυχὴ τοῦ Κυρίου· τὴν δὲ ἐπὶ τῷ δουλαγωγῆσαι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς παραλαμβανομένην ἀγαπᾷ, διά τοῦ ὑπωπιασμοῦ τῆς σαρκὸς τὸν ἁγιασμὸν κατορθοῦσαν. Οὐκ ἐξαρκεῖ δὲ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀποχὴ τῶν βρωμάτων πρὸς τὸ ἐπαινετὴν ποιῆσαι τὴν νηστείαν· ἀλλὰ δεῖ καὶ τὴν D λοιπὴν ἀγωγὴν προσεῖναι (34), ἔτ τε λόγοις καὶ ἀνα-

[82] Num. XXVIII, 18. [83] ibid. 25. [84] ibid. 26. [85] Num. XXIX, 7. [86] Joel II, 31. [87] Gen. XLVII, 9. [88] Coloss. II, 21.

(27) Reg. secundus et Colb. primus, ἐν τῇ αἰωνίᾳ καὶ οἰκείᾳ, *in æterna et propria habitatione*.

(28) Sic quinque mss. Editi vero, μὲν γάρ. Mox mss., οὐκ ἀνέχομαι. Nostra editio Paris., οὖν ἀνέχομαι. Lege Ducæum.

(29) Codices quatuor πᾶσαν αὐτὴν προσαγ. Reg. tertius, ἀλλὰ πᾶσι τὴν προσαγ.

(30) Uterque Combefisii codex cum duobus aliis, ποίαν. Editi cum duobus aliis mss., πολας.

(31) Codices sex, ζητεῖ. Editi vero, ἐπιζητεῖ Ibidem quatuor mss., περὶ ὧν ὁ. Alii duo mss. et editi, περὶ οὗ ὁ. Haud longe uterque codex Combef. et alii quatuor, τῶν μνημόνευθέντων. Editi, τῶν προμνημονευθέντων.

(32) Editi, τέταρτον δέ, Abest δέ a sex mss. Mox iidem illi sex mss., ὥσπερ οὖν καί. Editi, ὥσπερ γὰρ καί.

(33) Illud, μηδὲ γεύσῃ, in prius editis desiderabatur. Ibidem mss., ἔχειν. Editi, ἔχει. Subinde quatuor mss., διὰ τοῦ ὑπωπιασμοῦ. Alii duo mss. et editi, διὰ τὸν ὑπωπιασμόν.

(34) Codices nonnulli, προσιέναι. Alii cum editis, προσεῖναι.

στροφαῖς, καὶ τῇ πρὸς τοὺς ὠφελεῖν δυναμένους συνουσίᾳ· ὥστε τὸ κατὰ τὰ βρώματα παρακολούθημα εἶναι τῆς ἀσκήσεως. Τὰ πολλὰ μὲν οὖν κατὰ νοῦν ἐνεργοῦντος τοῦ σπουδαίου, καὶ περὶ τὴν τῆς ἀληθείας θήραν ἐσχολακότος, ὀλιγάκις δὲ πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς σαρκὸς καταβαίνοντος, εἶτα μετὰ τὸ λειτουργῆσαι τὰ ἀναγκαῖα τῷ σώματι, ἐκ τῶν ἐπιτυχόντων ἀπραγματεύτως διαιτώμενον, εὐθὺς ἀποπηδῶντος τῆς ἀσχολίας τῶν ἀνωφελῶν, καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἑαυτοῦ ζωὴν ἀνατρέχοντος. Ἡ γὰρ τοιαύτη ἀγωγὴ πᾶσαν ἀφορμὴν, δι' ἧς τρέφεται τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἐξαίρει, ὡς μηκέτι καταδυναστεύειν τοῦ πνεύματος, μηδὲ ποιεῖν τὰ οἰκεῖα ἔργα τὴν σάρκα, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακήν. Νεκρώσαντες (35) οὖν ἑαυτῶν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ διὰ λόγων ἐπιπληκτικῶν καταστελλόντων τὰ πάθη, καὶ διὰ τῆς ἀποχῆς τῶν βρωμάτων νηστεύσωμεν νηστείαν δεκτὴν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ (36). Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἡ ἀποχὴ τῶν βρωμάτων κωλυτικὴ τῶν κατὰ γαστέρα ὀρέξεων, καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα. Καὶ ὁ φιλόπονος δὲ χρησίμως τούτοις ἐνδιατρίψει, ἔχων ὑπόδειγμα (37) τὸν Ἠλίου βίον, τὸν Μωσέως, τὸν Δανιὴλ, τὸν Ἰωάννου, καὶ τὸν τῶν λοιπῶν ἁγίων, Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, οἳ περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι. Ἀλλ' οὔπω τὸ ἐν ἀποχῇ βρωμάτων εὔτονον, ἱκανὸν εἰς τελείωσιν, ἐὰν μὴ καὶ ἡ ψυχὴ ἐν παντελεῖ ἀποχῇ τῶν τρεφόντων κακίαν ὑπάρχῃ. Ὥσπερ γὰρ διπλοῦς ὁ ἄνθρωπος, ἐκ ψυχῆς συνεστὼς καὶ σώματος· οὕτω καὶ αἱ τροφαὶ διπλαῖ, κατάλληλοι τῇ ἑκατέρου συστάσει τυγχάνουσαι, εὐτονώτερον πρὸς τὰς οἰκείας ἐνεργείας ἀποτελοῦσι τὸ (38) τρεφόμενον. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς γυμναστικοῖς αἱ ἀθλητικαὶ τροφαὶ μετὰ τῶν καταλλήλων γυμνασίων τοῖς σώμασι προσαγόμεναι, ὅσον κατακρατοῦνται ὑπὸ τῆς τῶν τρεφομένων δυνάμεως, τοσοῦτον εἰς εὐεξίαν μείζονα τὸ σῶμα ἐξαίρουσι, καὶ μροσθήκη αὐτοῦ γινόμεναι διὰ τοῦ (39) εἰς τὴν τοῦ σώματος ἀναλαμβάνεσθαι σύστασιν. οὕτω καὶ ἐν τῇ τῆς εὐσεβείας ἀσκήσει τὰ τῆς πίστεως δόγματα, καὶ οἱ διορθωτικοὶ λόγοι τῶν ἠθῶν, συνεχῶς προσαγόμενοι τῇ ψυχῇ, καὶ ταῖς κατὰ μικρὸν αὐτὴν προσθήκαις αὔξοντες, δυνατωτέραν αὐτὴν καὶ φιλοπονωτέραν εἰς τὸ μειζόνων καὶ τελειοτέρων τῶν ἐν δόγμασι διδαγμάτων ἐπορέγεσθαι παρασκευάζουσιν.

gressu, qui cum his qui prodesse possunt habetur; ita ut hæc ciborum abstinentia pium vitæ genus comitetur. Itaque viri probi est multa in mente versare, atque veritati indagandæ operam dare, et raro ad carnis curam descendere; deinde postquam corpori subministravit necessaria vilibus alimentis nullo negotio parandis vescens; repentino a rerum inutilium occupatione sese subtrahit, et ad pristinum vitæ genus occurrit. Etenim hoc vitæ genus occasionem omnem e medio tollit, qua carnis **405** nutriatur petulantia: adeo ut non amplius in spiritum exerceat tyrannidem, neque caro opera sibi propria perficiat, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam [89]. Nostra igitur ipsorum membra quæ sunt super terram, mortificantes, perque sermones objurgatorios qui cupiditates coerceant, ac per ciborum abstinentiam, jejunemus jejunium Domino acceptum gratumque. Enimvero ventris et rerum venerearum appetentiam refrenat ciborum abstinentia. Porro qui in tolerandis laboribus strenuus est, in his se utiliter exercebit, exemplum habens vitam Eliæ, Moysis, Danielis, Joannis, et reliquorum sanctorum, *Quibus non dignus erat mundus, qui circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti* [90]. Sed strenua alimentorum abstinentia haud satis est acquirendæ perfectioni, nisi anima ab his quæ malitiam nutriunt, prorsus abstineat. Quemadmodum enim duplex est homo, constans anima et corpore: ita et duplices sunt cibi, qui cum sint utriusque substantiæ alendæ accommodi, id quod his enutritur ad propria sua opera exserenda validius fortiusque efficiunt. Quemadmodum enim in exercitationibus gymnasticis athleticus victus inter idonea exercitia corporibus subministratus, quanto magis subigitur, tanto corpus ad præstantiorem ac vegetiorem evehit habitudinem, eique fit accessio, propterea quod in corporis substantiam transeat: ita et in pietatis exercitatione fidei dogmata, nec non sermones ad mores emendandos idonei, continuo animæ exhibiti, atque paulatim quibusdam incrementis ipsam augentes, robustiorem eam et in subeundis laboribus magis alacrem reddunt; ut majorem perfectioremque dogmatum doctrinam comparet.

32. Ἀπὸ τῆς οὖν (40) ἐν τῷ κρυπτῷ νηστείας φυλακτέον ἡμῖν, τῆς κατὰ δικαίαν κρίσιν μισεῖσθαι λεγομένης ὑπὸ τοῦ Κυρίου, περὶ ἧς καὶ ὁ προφήτης ἀπεύχεται, λέγων· Οὐ λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὰς

32. Itaque a jejunio quod in occulto est, cavendum nobis est, quod justo judicio dicitur a Domino odio haberi, quod et propheta deprecatur, dicens: *Non interficiet fame Dominus animas justorum* [91].

[89] Coloss. III, 5. [90] Hebr. XI, 37, 38. [91] Prov. X, 3.

(35) Editi, νεκρώσαντα. At quinque mss., νεκρώσαντες.

(36) Ubi legimus in editione Paris., τῷ Θεῷ. legitur in mss., τῷ Κυρίῳ.

(37) Editi, ὑπογραμμόν. At regii primus et tertius et alii tres uti in contextu.

(38) Ita quatuor mss. Editi vero et Reg. tertius, τόν *Illum hominem magis alacrem efficiunt*. Scriptura utraque admitti potest.

(39) Ita sex mss. At editi, τό, sensu non dissimili. Aliquanto post duo mss., οἱ ὀρθωτικοί.

(40) Ἀπὸ τῆς οὖν, etc. Hoc est, *Cavendum a jejunio interioris hominis, a jejunio verbi divini totiusque cœlestis doctrinæ*: qua de inedia scriptor mox disserebat.

Siquidem non de corporali fame loquitur (alioqui dixisset, corpora justorum), sed de animarum inedia. *Non* enim *interficiet fame animas justorum:* alioquin hoc pacto in beatorum vita futura esset contrarietas, quandoquidem Paulus in his de quibus gloriatur id enumerat: *In jejuniis sæpe*[92]; item illud: *In fame et siti*[93]. Famem autem a justis deprecatur. Verum singula hæc præstat juxta sublimiorem inediæ intelligentiam interpretari. Ejusmodi est et illud: *Non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem*[94]. Meminimus enim Eliæ, qui a Sidonide petivit panem[95]: quin et semen Jacobi in Ægypto panes quærebat. Quod si vitaverimus abjectam et humilem intelligentiam, jam evanescet ea quæ in verborum repugnantia sita est ineptia. Ejusmodi igitur jejunia jejunabant Judæi, fa e enecantes interiorem suum hominem, quod ad ipsos pervenisset comminatio illa, quæ dicit: **406** *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et inducam super terram hanc famem: non famem panis, neque sitim aquæ; sed famem audiendi verbum Domini*[96]. Itaque jejunia odisse se dicit Dominus, eorum, qui animum suum conficiunt quidem tabe præ salutarium ac vivificantium documentorum inedia: sed pinguefaciunt præter modum saginantque exteriorem hominem. Quemadmodum enim in libræ momento, quando lanx altera deorsum vergit, ea quæ huic obversa est, attollitur: pari ratione in homine id ipsum fieri quivis advertere potest. Cum enim pinguescit caro, contingit mentem fieri quodam modo infirmiorem; extenuari vero sæpenumero carnem, dum mens iterum bona habitudine gaudet. Et id ipsum est quod ait Apostolus, quod, tantum corrumpitur exterior homo, tantum renovatur interior[97]. Item illud: *Quando infirmor, tunc potens sum*[98]. Nam fuliginosæ quædam exhalationes ex copioso et pingui alimento emissæ, densæ nubis instar infusam animæ a Spiritu sancto illustrationem intercipiunt. Quocirca et Moyses ad Dei contemplationem monte ascendens, quadraginta dies a cibo potuque perseveranter abstinuit; quippe qui statuisset ut princeps animæ suæ facultas perturbationis omnis expers persisteret. Similiter Elias. Deum quæsiturus, æquali temporis intervallo escas fastidivit, ne qua menti a cibis offunderetur caligo. At e contrario Dominus ex mortuis resurgens, et ad cœlos rediens, cibos degustavit, suscitati corporis naturam astruens: cum autem ex indulgentia sese accommodaret

A δικαίων (41). Οὐ γὰρ περὶ τοῦ σωματικοῦ λιμοῦ λέγει (ἦ γὰρ ἂν εἶπε, σώματα δικαίων), ἀλλὰ περὶ τοῦ ψυχικοῦ Οὐ γὰρ λιμοκτονήσει ψυχὰς δικαίων. οὕτω δ' ἂν καὶ ἐναντίωμα ἦν πρὸς (42) τὸν. τῶν μακαρίων βίον, εἴπερ Παῦλος μὲν ἐν τοῖς καυχήμασιν ἀριθμεῖ τὸ, Ἐν νηστείαις πολλάκις, καὶ τὸ, Ἐν λιμῷ καὶ δίψει. Τὸν δὲ λιμὸν ἀπεύχεται τοῖς δικαίοις. Ἀλλὰ βέλτιων τούτων ἕκαστον κατὰ τὸν ὑψηλότερον περὶ ἐνδείας νοῦν ἐξακούειν. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, Οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον, οὐδὲ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ζητοῦν ἄρτους. Μεμνήμεθα γὰρ Ἠλίου ζητήσαντος ἄρτον παρὰ τῆς Σιδωνίας, ἀλλὰ καὶ τὸ σπέρμα Ἰακὼβ, τοῦ δικαίου, ἄρτους ἐζήτει (43) εἰς Αἴγυπτον. Ἐὰν δὲ φύγωμεν τὴν ταπεινὴν ἔννοιαν, καὶ ἡ ἐν τοῖς ἐναντιώμασιν ἀτοπία συνδιαλυθήσεται. Ταύτας οὖν ἐνήστευον τὰς νηστείας B οἱ Ἰουδαῖοι, λιμοκτονοῦντες ἑαυτῶν τὸν ἔσω ἄνθρωπον, διὰ τὸ φθάσαι ἐπ' αὐτοὺς τὴν λέγουσαν ἀπειλὴν, ὅτι Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐπάξω (44) ἐπὶ τὴν γῆν ταύτην λιμὸν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Ταύτας οὖν τὰς νηστείας μισεῖν λέγει ὁ Κύριος (45), τῶν ἐκτηκόντων μὲν ἑαυτῶν τὸν νοῦν ἐν ἀτροφίᾳ τῶν σωτηρίων καὶ ζωοποιῶν διδαγμάτων, ὑπερπιαινόντων δὲ καὶ κατάσαρκούντων τὸν ἔξω ἄνθρωπον. Καὶ γὰρ ὥσπερ ἐν ζυγοῦ ῥοπῇ ὅταν βαρῆται τὸ ἕτερον, ἀνυψοῦται πως τὸ ἀντικείμενον· οὕτω καὶ ἐπὶ ἀνθρώπου (46) συμβαῖνον ἴδοι τις ἄν. Σαρκὸς μὲν γὰρ πληθυνομένης, συμβαίνει τὸν νοῦν πως ἀσθενέστερον γίνεσθαι· τοῦ νοῦ δὲ πάλιν εὐεκτοῦντος, τὴν· σάρκα πολλάκις καταλε- C πτύνεσθαι. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὁ φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι ὅσον ὁ ἔξω ἄνθρωπος διαφθείρεται (47), τοσοῦτον ὁ ἔσω ἀνακαινοῦται· καὶ τὸ, Ὅταν ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι. Τῆς γὰρ δαψιλοῦς καὶ παχείας τροφῆς αἰθαλώδεις τινὲς ἀναθυμιάσεις ἀναπεμπόμεναι, νεφέλης δίκην πυκνῆς τὰς ἀπὸ τοῦ ἁγίου (48) Πνεύματος ἐγγινομένας ἐλλάμψεις εἰς τὸν νοῦν διακόπτουσι. Διὸ καὶ Μωϋσῆς πρὸς θεωρίαν Θεοῦ ἀναβαίνων διὰ τοῦ νοῦ, ἄσιτος καὶ ἄποτος ἡμερῶν τεσσαράκοντα διετέλεσεν ἀθόλωτον διαμένειν αὐτῷ τὸ ἡγεμονικὸν διοικούμενος. Ἠλίας τε ὁμοίως, ὅτε ἔμελλεν ἐκζητεῖν τὸν Θεὸν, ἐν ἴσῳ χρόνῳ τῶν τροφῶν ὑπερεῖδεν, ὥστε μηδεμίαν τῷ νῷ γενέσθαι ἀπὸ (49) τῶν τροφῶν ἐπισκότησιν. Ὁ μέντοι Κύριος ἐναντίως ἀναστὰς μὲν ἀπὸ νεκρῶν, καὶ πρὸς D τοὺς οὐρανοὺς ἐπανιὼν, τροφῆς ἥψατο, τὴν φύσιν τοῦ σώματος τοῦ ἀνισταμένου πιστούμενος· συγκα-

[92] II Cor. xi, 27. [93] ibid. [94] Psal. xxxvi, 25. [95] III Reg. xvii, 11. [96] Amos viii, 11. [97] II Cor. iv, 16. [98] II Cor. xii, 10.

(41) Sic Reg. secundus cum Colb. itidem secundo. Uterque Combefisii codex et Reg. quartus cum LXX, ψυχὴν δικαίαν, *animam justam*. Editi, ψυχὴν δικαίων. Idcirco autem edendum curavimus, ψυχὰς δικαίων quod statim ita in omnibus mss. constanter legatur: quippe verisimile nobis fit, scriptorem utroque loco modo eodem locutum fuisse.

(42) Sic mss. At editi, δὲ ἂν καὶ ἐναντίωμα Πρός, etc. Mox Colb. secundus, ἀπαριθμεῖ. Reg. secundus, ἀπαριθμεῖται. Conatur scriptor Paulum et Salomonem inter se conciliare, qui, si de eadem fame sermonem haberetn, pugnantia loquerentur.

(43) Sic quinque mss. Editi vero, ἐζήτησεν.

(44) Ita quinquemss. At editi, ἐπάγω.

(45) Editi cum tribus mss., ὁ Κύριος. Alii tres, ὁ Θεός.

(46) Ita Reg. secundus. Supple, τοῦτο. Ibidem editi et reliqui mss., ἀντικείμενον. Σαρκὸς μέν, etc.

(47) In duobus mss. legitur, φθείρεται.

(48) Deest ἁγίου in aliquibus mss. Ibidem sex mss., ἐγγινομένας ἐλλάμψεις. Editi, γινομένας.

(49) Sic mss. aliquot. Deest ἀπό in editis.

ταβαίνων δὲ τοῖς ἀνθρώποις ἐνήστευσε, δεικνὺς ὅτι τῷ μέλλοντι πρὸς τοὺς ἀγῶνας τῶν πειρασμῶν ἀποδύεσθαι ἀναγκαία ἡ ἄσκησις. Οἱονεὶ γὰρ παιδοτριβεῖ πρὸς τὴν νίκην ὁ τοῦ σώματος ὑπωπιασμός. Οὐχ οὕτω μέντοι χρηστέον τῇ σαρκὶ, ὥστε παραλῦσαι αὐτῆς τὸν φυσικὸν τόνον διὰ τὴν ἔνδειαν (50), οὐδὲ εἰς παντελῆ ἀπραξίαν, ἤπου καὶ ἀπαρακολουθησίαν, τὸν νοῦν ὑπὸ τῆς ἄγαν ἐκλύσεως ἐκβιάσασθαι.

33. Ἐπειδὴ δὲ ἐκελεύσθημεν, παρόντος τοῦ νυμφίου, μὴ νηστεύειν τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου νηστείαν, ὡς μὴ τρεφομένων τῷ ἄρτῳ τῷ ἐξ οὐρανοῦ καταβάντι, καὶ ἀποστρεφομένων τὴν βρῶσιν τῆς σαρκὸς τοῦ Κυρίου, ζωῆς οὖσαν αἰτίαν, μὴν τοιαύτην νηστείαν μισεῖν ὁ Κύριος λέγει. Ἐν τῶν μισουμένων ἐστὶν ὑπὸ Κυρίου καὶ ἡ ἀργία, ἀπραξία τις οὖσα τῶν καθηκόντων. Καὶ ἔοικέ γε πάσης ἑορτῆς ἑπακολούθημα ἡ ἀργία, διὰ τὸ ταῖς κλητοῖς προσκεῖσθαι τὸ, Ἡμῶν ἔργον λατρευτὸν οὐ ποιήσετε· καὶ διὰ τὸ ἐν ταῖς ἑορταῖς σχολὴν ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν βίον ἄγοντας πᾶσαν ἀτοπίαν ἐπιτελεῖν, δικαίως μισητὴν ἀργίαν ἄγειν ἐλέγοντο. Πῶς δὲ οὐ μισητὸν ἡ ἀργία, μύρμηκος καὶ μελίσσης χείρονα ποιοῦσα τὸν ἄνθρωπον, ὅς γε καὶ ἐξ ἀρχῆς πλασθεὶς, ἐτέθη εἰς τὸν παράδεισον ἐργάζεσθαι καὶ φυλάσσειν αὐτόν; Ὥστε τὸ πρῶτον καὶ οἰκειότατον τῷ ἀνθρώπῳ (51), ἡ περὶ τὰ ἔργα σπουδὴ, καὶ οἱονεὶ παρὰ φύσιν αὐτῷ ἡ ἀργία, ἣν μισεῖν εἶπεν ὁ Κύριος. Ἀλλὰ πῶς ἡμᾶς ἀργεῖν βούλεται; Μὴ ἐργαζομένους τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην· μὴ ὀφθαλμοὺς αἴρειν ἐπὶ τὰ μάταια· μὴ ἀκοὴν ματαίαν τοῖς ὠσὶ παραδέχεσθαι· τὰς χεῖρας ἀποστέλλεσθαι ἀπὸ δώρων· μὴ ὀξεῖς ἔχειν τοὺς πόδας ἐκχέαι αἷμα, καὶ πάσας ἑνὶ λόγῳ τὰς σπουδὰς τὰς περὶ τὸ σῶμα μὴ ἐνεργεῖν.

A hominibus, jejunabat, ut hanc exercitationem ei necessarium esse ostenderet, qui ad agones tentationum sustinendos esset sese exuturus. Enimvero ad victoriam nos veluti erudit corporis afflictatio. Attamen non ita utendum est carne, ut propter inediam naturalis ejus vigor frangatur; neque per nimiam debilitatem eo adigenda, ut prorsus iners evadat, aut mentem assectari non possit.

33. Sed quia jussi sumus, præsente sponso, sermonis jejunium non jejunare [99], cum tunc non nutriremur pane qui de cœlo descendit, ac cibum carnis Domini aversaremur, quæ est causa vitæ, odisse se ejusmodi jejunium ait Dominus. Unum ex iis, quæ odio prosequitur Dominus, etiam est inertia, quæ eorum quæ ad nostrum officium pertinent intermissio quædam est. Et quidem otium omnem diem festum sequi videtur, ideo quod celebritatibus adjunctum sit illud: *Omne opus servile non facietis* [1]; item quoniam qui in festis a rebus ad vitam pertinentibus otium agebant, dum nihil non absurdum perficerent, merito odiosum otium agere dicebantur. Quomodo autem non odio habendum esset otium, quod hominem efficit formica et ape pejorem, qui tamen statim atque ab initio fuerat conditus, positus est in paradiso, ut operaretur et custodiret illum [2]? Quare studium in labores et opera, primum et maxime proprie homini convenit: atque inertia, quam Dominus odisse se asserit, est veluti naturæ ipsius contraria. Cæterum quomodo nos vult otiari? Ita ut non operemur cibum qui perit, nec attollamus oculos ad vana, neque inanes fabulas excipiamus auribus: ita ut manus a muneribus amoveamus: ita ut non veloces habeamus pedes ad effundendum sanguinem: et uno verbo, sic ut non omne nostrum studium corpori impendamus.

34. Οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Ἀπειρηκότος φωνὴ πρὸς τὰς συνεχεῖς ἐπὶ πλεῖον ὑποστρυφὰς τοῦ εὐεργετουμένου (52). Οὐκέτι ἀνήσω. Πολλάκις προσκαλεσάμην εἰς μετάνοιαν. Ἐδόξατε ὑπακούειν, εἶτα ἐπαλινδρομήσατε. Ἀπογνοὺς ὑμῶν τῆς ἀμετανοήτου καρδίας, οὐκέτι ἀνήσω ὑμᾶς τῆς ὀφειλομένης ὑμῖν καταδίκης. Οὐ γὰρ ὁ εἰπὼν, Ἥμαρτον, εἶτα ἐπιμένων τῇ ἁμαρτίᾳ, οὗτος ἐξομολογεῖται· ἀλλὰ ὁ, κατὰ τὸν ψαλμὸν εὑρὼν τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ, καὶ μισήσας. Τί γὰρ ὄφελος τῷ ἀῤῥωστοῦντι ἡ παρὰ τοῦ (53) ἰατροῦ ἐπιμέλεια, ὅταν τὰ φθαρτικὰ

34. *Non ultra dimittam peccata vestra.* Hæc vox est spem abjicientis ob assiduum ad malitiam reditum populi beneficiis cumulati. *Non ultra dimittam.* Invitavi vos crebro ad pœnitentiam. Visi estis obtemperare, subinde iter vestrum relegistis. Postquam cor vestrum impœnitens me ex spe deturbavit, non amplius remittam vobis debitam multam. Enimvero qui dicit, Peccavi, et postea in peccato perseverat, hic nequaquam confitetur: sed potius is est, qui ubi, juxta psalmum [3], peccatum suum deprehendit, illud odit. Quid enim emolumenti affert

[99] Matth. IX, 15. [1] Levit. XXIII, 7. [2] Gen. II, 15. [3] Psal. XXXI, 5.

(50) Editi cum tribus mss., τὴν ἔνδειαν. Alii tres mss., τῆς ἐνδείας. Hoc ipso in loco duo mss., οὐδὲ ὥστε. Subinde ubi recte et emendate legimus in editis et in quinque mss., τὸν νοῦν, perperam scribitur in altero codice Combefisiano τοῦ νοῦ. Quando de Combefisio mentionem habuimus, notam quam hoc loco apposuit, exscribere non pigebit. Ejus igitur hæc sunt: *Quam doctrinam in veris suis* Asceticis *tantis urget Basilius, ut et in libro* De virginitate: *vere mitissimus monachorum legislator et castissimus, ubique sui simillimus.* Sed qui veram Basilii doctrinam perspectam habere voluerit, ei autor sum, ut non indiscriminatim ex his fontibus hauriat. — Lege, ut in ms. Combefis., ἀπαρακολουθησίαν τοῦ νοῦ. MARAN.

(51) Editi et duo mss., τῷ ἀνθρώπῳ. Alii quatuor, τῶν ἀνθρώπων. Statim tres mss., ἣν καί.

(52) Reg. primus et editi, εὐεργέτου, corrupte. Reg. tertius cum aliis tribus, εὐεργετουμένου, emendate.

(53) Sic mss. aliquot. Deest τοῦ in editis.

ægroto medici cura, quando is qui adversa valetudine conflictatur, suæ vitæ exitialia conquirit? Sic qui adhuc peccat, nihil ei utilitatis accedit ex peccatis condonatis: neque qui impurus est, quidquam percipit lucri ex remissis impudicitiæ vitiis. Quomodo autem animæ peccata remittuntur? Cum videlicet virtus animæ dominata, atque illam totam suis sermonibus imbuens, et in habitum contrarium invidiam et odium concitat: adeo ut oblata ei occasione aliena rapiendi, ultro ad honorandam amplectendamque juris æquitatem animum appellat, etiamsi facile ei esset hanc injuriam facere, eamque utpote sine testibus commissam, tanquam maximum malum a se depellere. Qui sic in se affectus est a prioribus delictis potest absolvi. Porro ad hunc modum temperantia in anima habitum firmitatemque adepta, intemperantiam libidinemque profligat. Verum temperantem continentemque, non eum dicimus, in quo præ senio vel morbo, aut alio quopiam casu exstincti sint libidinis appetitus. Huic enim insidet quidem vitium ipsum: actio vera præpeditur per organorum infirmitatem. Sed continentia vera, est facultas cognitionis conciliatrix, quæ in intimo animæ recessu impressa, intestina turpium motuum vestigia delet. Qui sibi sic medetur, eo quod habitum affectui ad peccandum propendenti contrarium recuperat, ei utile est veniæ donum ac conducibile. Hæc vero sententia interminatur fore, ut prorsus repudiet eos, qui postquam a multis casibus sese erexerunt, utpote a Deo ob suum in homines **408** amorem velut manu educti, tum demum infirmitati succumbunt. Hæc vox, *Non amplius*, nobis indicat jam sæpunumero similia flagitia prius fuisse condonata. Siquidem fieri nequit, ut quis sine venia quæ a Deo concedatur, vitæ secundum virtutem instituendæ sese dedat. Idcirco ejus qui sapienter vitam nostram dispensat, mens est voluntasque, ut his qui in peccatis quibusdam versatus est, et deinde ad saniorem vitæ rationem pollicetur sese recepturum, finem imponat præteritis, factoque post peccata initio quodam, quasi per pœnitentiam reviviscat. Contra, qui isthæc promittit sine ulla intermissione, et jugiter ab his excidit, illum velut penitus desperatum a sua clementia excludit.

A τῆς ζωῆς ὁ κάμνων ἐπιτηδεύῃ; Οὕτως οὐδὲν ὄφελος ἀδικημάτων συγχωρουμένων τῷ ἔτι ἀδικοῦντι, καὶ ἀκολαστημάτων ἀφιεμένων τῷ ἔτι ἀκολασταίνοντι. Ἀλλὰ πῶς ἀσίεται ψυχῆς ἁμαρτήματα; Ἐπειδὰν ἡ ἀρετὴ κρατήσασα τῆς ψυχῆς, καὶ ὅλην αὐτὴν τοῖς οἰκείοις λόγοις (54) καταλαβοῦσα, διαβολὴν αὐτῇ πρὸς τὴν ἐναντίαν διάθεσιν ἐμποιήσῃ· ὥστε ἐν μὲν καιρῷ πλεονεξίας ἑκουσίως ὁρμᾷν ἐνὶ τὴν τοῦ ἴσου τιμὴν, κἂν ῥᾴδιον ᾖ τὸ ἀδικεῖν, κἂν (55) ἁμάρτυρον, ὡς μέγιστον κακὸν ἀποφεύγειν· οὕτω διακείμενον ὑπὸ τῆς ἐν ἑαυτῷ ἕξεως, δυνατὸν ἀφεθῆναι τῶν προτέρων ἀδικημάτων. Κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ἡ σωφροσύνη ἕξιν καὶ πῆξιν λακοῦσα ἐν τῇ ψυχῇ, ἀπολύει τῶν ἀκολαστημάτων. Σώφρονα δὲ λέγομεν, οὐχ ᾧ ἀπεμαράνθησαν ὑπὸ γήρως, ἢ νύσου, ἢ ὑπὸ ἄλλου τινὸς B συμπτώματος αἱ τῆς ἀκολασίας ὀρέξεις. Τούτῳ γάρ ἡ μὲν κακία ἐνυπάρχει· ἡ δὲ ἐνέργεια ἐκ τῆς τῶν ὀργάνων ἀσθενείας παραποδίζεται. Ἀλλὰ σωφροσύνη ἐστὶν ἀληθὴς ἐπιστημονικὴ δύναμις, ἐντυπωθεῖσα τῇ ψυχῇ διὰ βάθους, καὶ τὰ ἐνυπάρχοντα ἴχνη τῶν αἰσχρῶν κινημάτων ἐξασανίζουσα. Τῷ οὕτως ἑαυτὸν ἐξιωμένῳ, διά τοῦ ἀναλαμβάνειν τὴν ἐναντίαν τῇ ἁμαρτητικῇ διάθεσιν, καὶ ἡ παρὰ τῆς συγχωρήσεώς χάρις ὠφέλιμος. Ὁ δὲ λόγος ἐνταῦθα τοὺς ἀπὸ πολλῶν πτωμάτων πολλάκις διαναστάντας ἐκ τῆς κατὰ φιλανθρωπίαν χειραγωγίας, εἶτα ὕστερον ὑπὸ τῶν ἀσθενειῶν κρατηθέντας, ἀπεκλεῖ παντελῶς ἀφήσειν. Ἐνταῦθα τὸ, Οὐκέτι, ἔμφασιν ἡμῖν παρέχει τοῦ πολλάκις ἤδη πρότερον ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις συγκεχωρηκέναι. Χωρὶς γὰρ τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀφέσεως, ἐπιδιδοναι τινὰ ἑαυτὸν τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ, ἀμήχανον. Διὰ τοῦτο ὁ σοφῶς ἡμῶν οἰκονομῶν (56) τὴν ζωὴν, τὸν ἔν τισιν ἁμαρτίαις ἐξετασθέντά, εἶτα ἀνατρέχειν ἐπὶ τὸν ὑγιῆ βίον ἐπαγγελλόμενον; βούλεται πέρατι μὲν ὁρίζειν τὰ παρελθόντα, ἀρχὴν δὲ τινα ποιεῖσθαι μετὰ τὰ ἡμαρτημένα, οἱονεὶ διὰ τῆς μετανοίας ἀναβιώσκοντα· συνεχῶς δὲ ταῦτα ἐπαγγελλόμενον, καὶ συνεχῶς αὐτῶν ἀποπίπτοντα, ὡς παντελῶς αὐτὸν (57) ἀπεγνωσμένον τῆς φιλανθρωπίας ἐκκλείει.

35. Vers. 15. *Cum extenderitis manus, avertam oculos meos a vobis.* Qui specie tenus et simulate orant, manus quidem expandunt, non tamen Dei oculos habent ad eorum precationem intentos. Cæterum hic orandi modus sanctis fuit familiaris, ut didicimus ex Davide dicente: *Expandi ad te manus*

35. Ὅταν ἐκτείνητε τὰς χεῖρας, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν. Οἱ μέχρι σχήματος προσευχόμενοι τὰς μὲν χεῖρας ἐκτείνουσι, τοὺς δὲ θείους ὀφθαλμοὺς ἐπιβλέποντας αὐτῶν εἰς τὴν προσευχὴν οὐκ ἔχουσι. Ἡλίν δὲ τοῦτο σύνηθες τοῖς ἁγίοις τὸ σχῆμα τῆς προσευχῆς ὡς παρὰ Δαβὶδ με-

(54) Unus e Combefisianis codicibus, λογισμοῖς. Editi et reliqui mss. λόγοις. Ibidem, ubi legitur in editis, διαλαβὴν. scriptum reperitur in quatuor mss., διαβολήν. Sed neutra vox placet Combefisio, mavultque legere, διαμονήν, *habitum firmum et constantem*. Neque his contentus est, sed profert non pauca, ut eam scripturam approbet. At nobis res tanti non videtur, ut plus in ea laboris ac diligentiæ ponamus. Alter Combefisii codex, καταβαλοῦσα, διαβαλεῖν αὐτὴν πρός, etc. Denique Reg. secundus, καταβαλοῦσα μεταβολὴν αὐτῇ, etc.

(55) Editi. καί. At sex mss., κἂν. Hoc ipso in loco duo mss., ὡς μεγίστων κακῶν ἀποφυγήν. Statim Reg. secundus, ἐν αὐτῷ.

(56) Sic tres mss. At editi, διὰ τοῦτο σαφῶς οἰκονομεῖ τόν, haud recte. Ibidem gravi mendo in editis et in uno codice Combefisiano legitur, ἔκτισιν ἁμαρτίαις.

(57) Sic mss. aliquot. Editi, αὐτῶν.

μαθήκαμεν λέγοντος· Διεπέτασα πρὸς σὲ τὰς χεῖρας μου· καὶ, Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή· Μωϋσέως δὲ, πολεμουμένου τοῦ Ἰσραὴλ μέχρις ἡλίου δυσμῶν· ἐν τῇ ἐκτάσει τὰς χεῖρας ἔχοντος. Καὶ πρὸς ταῦτα δὲ τὸ (58) ἀποστολικὸν, ἐν παντὶ τόπῳ προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας. Τάχα δέ τι καὶ βαθύτερον ὁ λόγος παραδηλοῖ· ὅτι ὁ τὰ μεγάλα καὶ οὐράνια καὶ ὑψηλὰ ἐργαζόμενος, οἱονεὶ διηρμένην ἔχων τὴν πρακτικὴν δύναμιν, ἐπαίρειν τὰς χεῖρας λέγεται· ὁ δὲ ταπεινὰ καὶ γήϊνα καὶ τῇ φθορᾷ ὑποκείμενα ἐνεργῶν, κάτω ῥεπούσας καὶ καταβεβλημένας τὰς χεῖρας ἔχει. Τοῦτο καὶ ἡ κατὰ Μωϋσέα παραινίσσεται ἱστορία, ὅτι διὰ τὸ τοὺς προκόπτοντος μὴ ἐξομαλίζειν τὰς πράξεις, ἀλλὰ ποτὲ μὲν κρεῖττον βιοῦν, ποτὲ δὲ δι' ἀτονίαν ἐκλύεσθαι καὶ ἀσθενέστερον ἐνεργεῖν, τῆς ἀνθρωπίνης καταστάσεως σύμβολα ἦν τὰ τότε γινόμενα. Εἰ μὲν γὰρ ἐπῆρε τὰς χεῖρας, ἐνίσχυεν (59) ὁ Ἰσραήλ· ὅτε δὲ καθῆκε τὰς χεῖρας, κατίσχυσεν (60) Ἀμαλήκ. Τουτέστι, καταπιπτούσης μὲν ἡμῶν τῆς δραστικῆς δυνάμεως, ἰσχύει τὰ ἀντιπαλαίοντα ἡμῖν. ὑψουμένης δὲ καὶ διαιρυμένης, δυνατώτερον (61) γίνεται τὸ διορατικὸν ἐν ἡμῖν, ὅπερ Ἰσραὴλ λέγεται. Τήρει δὲ, ὅτι ἐνταῦθα οὐκ εἴρηται, Ὅταν ἐπαίρητε τὰς χεῖρας (62)· ἀλλ', Ὅταν ἐκτείνητε. Ἐπαίρει μὲν γὰρ ὁ τὰ ἄνω ζητῶν, ἐκτείνει δὲ ὁ τῆς εἰς τὰ σωματικὰ βοηθείας ἐπιδεόμενος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔκτασις πολλάκις κατὰ διάθεσιν παρὰ τῶν νηπίων πρὸς τροφοὺς ἢ μητέρας γίνεται, δεικνὸς τῶν εὐχομένων τὸν ἀδιάθετον, οὐκ εἶπεν, Ὅταν ἐκτείνητε πρὸς μέ· ἀλλ' ἁπλῶς, Ὅταν ἐκτείνητε, φησὶ, τὰς χεῖρας (63), ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου· καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει, Ὅτι αἱ χεῖρες ὑμῶν τοῦ αἵματος πλήρεις.

A *meas* [4] : et : *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* [5]. Quin etiam Moyses, Israele ad usque solis occasum pugnante, manus extendebat [5]. Accedit et illud Apostoli, qui vult viros in omni loco orare, sustollentes puras manus [6]. Forte autem sententia isthæc abstrusius quiddam indicat : nimirum cum quispiam magna cœlestiaque et sublimia operatur, et quasi vim agendi habet in sublime erectam, is attollere manus dicitur ; qui autem abjecta ac terrestria aut corruptioni obnoxia efficit, hic manus humi reptantes habet ac dejectas. Hoc etiam nobis innuit Moysis historia ; quippe quæ tunc fiebant, conditionis humanæ erant symbola, quod ii qui proficiunt, non pari ratione ac tenore operantur : sed modo melius vivunt, modo vero ob B imbecillitatem franguntur, suasque languidius exserunt actiones. Etenim si Moyses attolleret manus, vincebat Israel : quando vero eas demittebat, prævalebat Amalec. Hoc est, nostra facultas actuosa si quando faticescit ac prosternitur, in nos prævalent adversariæ potestates : e contrario, si ea sublata in altum sit et erecta, vis nostra vivendi, quæ Israel dicitur, vires majores resumit. Observa autem hic non esse dictum, Cum sustuleritis manus : sed, *Cum extenderitis.* Siquidem qui quærit sublimia, sustollit : extendit vero, qui ad comparandas res corporales auxilium rogat. Quia vero infantes sæpenumero ad nutrices et matres præ suo erga ipsas affectu manus extendunt, rogantium stuporem ostendens, non dixit, Cum extenderitis ad me ; sed ait simpliciter, *Cum extenderitis manus, avertam oculos,* C *meos* ; et rationem subjungit : *Quia manus vestræ sanguine plenæ sunt.*

36. Καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι. Οἱ ἐν μὲν τῷ βίῳ μηδὲν κατορθοῦντες, ἐν δὲ τῇ παρατάσει τῆς προσευχῆς νομίζοντες δικαιοῦσθαι, τούτων ἀκουέτωσαν τῶν ῥημάτων. Οὐ γὰρ ἁπλῶς τὰ ῥήματα τῆς προσευχῆς ὠφελεῖ, ἀλλὰ τὸ μετὰ (64) σπουδαίας διαθέσεως ἀναπέμπεσθαι. Ἐπεὶ καὶ ὁ Φαρισαῖος ἐδόκει πληθύνειν τὴν δέησιν· Ἀλλὰ τί φησιν ὁ λόγος ; Σταθεὶς δὲ ὁ Φαρισαῖος, ταῦτα πρὸς ἑαυτὸν προσηύχετο, οὐχὶ πρὸς τὸν Θεόν· ἐπανῆρχετο γὰρ πρὸς ἑαυτὸν (65), ἐπείπερ ἐν ἁμαρτίᾳ τῆς ὑπερηφανίας ἐγίνετο. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Σωτὴρ, Προσευχόμενοι δὲ, φησὶ, μὴ βαττολογῆτε ὡς καὶ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ, ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται. Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς· καὶ τὸ, Ἐκ πολυλογίας (66) οὐκ ἐκφεύξῃ

36. *Et si multiplicaveritis supplicationem, non exaudiam.* Qui nulla virtute vitam suam ornarunt, nihilominus tamen sese existimant in precum suarum longitudine justificari, verba hæc audiant. Non enim precum verba simpliciter prolata juvant, sed si cum vehementi affectu depromantur. Nam et Pharisæus multiplicare videbatur deprecationem. Sed quid ait Scriptura ? *Stans autem Pharisæus, hæc apud se orabat* [7], non apud Deum : respiciebat namque ad se ipsum, siquidem in superbiæ peccato versabatur. Quapropter et Salvator ait : *Orantes autem nolite multum loqui sicut ethnici :* D *putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur. Nolite ergo assimilari eis* [8]. Et illud : *Ex multiloquio non effugies peccatum* [9]. Oportet igitur quærere re-

[4] Psal. LXXXVII, 10. [5] Psal. CXL, 2. [5a] Exod. XVIII, 12. [6] I Tim. II, 8. [7] Luc. XVIII, 11. [8] Matth. VI, 7, 8. [9] Prov. X, 19.

(58) Ita sex mss. At vero editi, Καὶ πρόσταγμα δέ.

(59) Sic mss. aliquot. Reg. primus cum editis, ἐνίσχυσεν.

(60) Mss. nonnulli, ἐνίσχυεν.

(61) Sic quinque mss. At editi, δυνατόν.

(62) Editi et Reg. primus, χεῖρας ὑμῶν. Deest ὑμῶν in quinque mss. et apud LXX.

(63) Editi et tres mss., χεῖρας ὑμῶν, Rursus deest ὑμῶν in aliis tribus mss.

(64) Editi cum tribus mss., μετά. Alii tres mss., ἀπό. Aliquanto post sex mss., σταθεὶς δέ. Abest δέ ab editis.

(65) Editi et tres mss., αὐτόν. Alii tres mss., ἑαυτόν.

(66) Codices duo, ἐκ πολυλογίας δέ. Mox Colb. secundus, δικαιοσύνην αὐτοῦ.

gnum Dei, et justitiam, non autem corporalia et terrena. Eam ob causam psalmus : *Unam petii a Domino, hanc requiram : ut inhabitem in domo Domini.* [10].

37. *Nam manus vestræ sanguine plenæ.* Hoc est causæ, quod Deus oculos avertat, cum extenderint manus, quod ipsa supplicationis symbola ad irritandum illum sint occasiones Quemadmodum si quis dilectum alterius filium occiderit, ac manus suas adhuc ex cæde cruentatas ad infensum sibi patrem exporrigat, dexteramque efflagitet amicitiæ, exposcatque veniam; nonne sanguis filii in ipsius interfectoris manu apparens patrem injuria affectum acrius exasperat? Nunc ejusmodi sunt Judæorum preces; siquidem cum extendunt manus, admissum in Unigenitum Filium scelus Deo et Patri revocant in memoriam, atque per singulas extensiones suas ipsorum manus sanguine Christi plenas ostendunt. Enimvero qui in sua cæcitate perseverant, cædis paternæ sunt hæredes. *Sanguis enim ejus*, inquiunt, *super nos, et super filios nostros* [11].

38. Vers. 16. *Lavamini mundi estote.* Videtur quodammodo Scriptura, quod ad verba attinet, continere contrarietatem, ac veluti mendacii cujuspiam Deum accusare. Ait enim : *Non amplius dimittam peccata vestra.* Item illud : *Si multiplicaveritis deprecationem, non exaudiam vos.* Nunc quasi illi essent sanabiles, *Lavamini*, ait *mundi estote.* Nimirum in superioribus quidem demonstratur legem iis, qui secundum ipsam vivere volunt, salutem præstare non posse; in iis vero verbis altera ad salutem via ostenditur. Atque illud quidem sensibile legis Mosaicæ institutum abrogat : hoc vero vitæ evangelicæ præmonstrat exordia. *Si tuleritis simtlam, vanum; thymiama, abominatio : adipem agnorum et sanguinem taurorum nolo.* Quid ergo fecerimus? quid sumus oblaturi? Num forte eo, quod corporalia rejiciuntur obsequia, ad festos dies sumus transituri, ac per eos cultum exhibebimus? *Neomenias vestras, et Sabbata, et diem magnam non fero.* An non jejunabimus? Sed jejunia vestra odit anima mea. Reliquum est igitur, ut more Judaico supplicemus, ac secundum legem preces effundamus? *Sed, si multiplicaveritis supplicationem, non exaudiam vos; et si extenderitis manus*, non moveor supplicatione; sed ob effusum sanguinem ad iram provocor. Quid igitur 410 nobis faciendum est? Quomodo te propitium sumus reddituri? quonam pacto sanguinem abstergemus? *Lavamini, mundi estote.* Ita est, inquiunt : meminimus enim, quid de lavacro dixerit Moyses.

[10] Psal. xxvi, 4. [11] Matth. xxvii, 25.

A ἁμαρτίαν. Χρὴ οὖν αἰτεῖσθαι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην. ἀλλὰ μὴ τὰ σωματικὰ καὶ ἐπίγεια. Διὰ τοῦτο ὁ ψαλμός· Μίαν ἠτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω, τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου.

37. Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. Τοῦτό ἐστι τὸ αἴτιον τοῦ ἀποστρέφεσθαι τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἐκτανθῶσιν αἱ χεῖρες, διότι τὰ τῆς ἱκετηρίας σύμβολα παροξυσμοῦ εἰσιν ἀφορμαί. Ὥσπερ ἂν εἴ τις υἱόν τινος φονεύσας ἀγαπητὸν, ἔτι ἡμαγμένας ἐν τοῦ φόνου τὰς χειρας ἔχων, προτείνοι (67) αὐτὰς τῷ πατρὶ χαλεπαίνοντι, δεξιὰν φιλίας αἰτῶν, καὶ συγγνώμην ἔχειν παραιτούμενος· ἆρ' οὐχὶ φανὲν τοῦ τέκνου τὸ αἷμα ἐν τῇ χειρὶ τοῦ παιδοφόνου μᾶλλον εἰς ὀργὴν τὸν ἠδικημένον ἐγείρει; B Τοιαῦται νῦν εἰσιν αἱ τῶν Ἰουδαίων εὐχαὶ, ὅταν ἐκτείνωσι τὰς χεῖρας, τῆς εἰς τὸν μονογενῆ Υἱὸν ἁμαρτίας ἀναμιμνησκόντων τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ καθ' ἑκάστην ἔκτασιν τὰς χεῖρας ἑαυτῶν τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ πλήρεις ἐπιδεικνύντων. Οἱ γὰρ ἐπιμένοντες τῇ πωρώσει, τῆς πατρικῆς μιαιφονίας κληρονόμοι ὑπάρχουσι. Τὸ γὰρ αἷμα αὐτοῦ, φασὶν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

38. Λούσασθε καθαροὶ (68) γένεσθε. Δοκεῖ πως ἐναντίωμα ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν ὁ λόγος ἔχειν καὶ οἱονεὶ ψευδολογίαν τινὰ τοῦ Θεοῦ κατηγορεῖν. Εἶπε γὰρ, ὅτι Οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν· καὶ τὸ, Ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν. Νῦν ὡς ἰασίμων ὄντων ἐκείνων, Λούσασθε, καθαροὶ, φησὶ, γένεσθε. Ὅτι ἐν μὲν τοῖς ἄνω τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου εἰς σωτηρίαν τοῖς βουλομένοις κατ' C αὐτὸν βιοῦν ἀπελέγχεται· ἐν τούτοις δὲ ἑτέρα ὁδὸς εἰς σωτηρίαν δείκνυται. Κἀκεῖνο μὲν ἀθετεῖ τὴν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον αἰσθητὴν πολιτείαν· τοῦτο δὲ τῆς εὐαγγελικῆς ζωῆς τὰς ἀρχὰς ὑποδείκνυσιν. Ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον· θυμίαμα, βδέλυγμα· τὸ στέαρ τῶν ἀρνῶν, τὸ αἷμα τῶν ταύρων οὐ βούλομαι. Τί οὖν ποιήσωμεν; τί προσενέγκωμεν; Μὴ τάχα, διὰ τὸ τὰς ὑλικὰς ἀπιστρέφεσθαι (69) θεραπείας, ἐπὶ τὰς ἑορτὰς μεταβῶμεν, διὰ τούτων λατρεύσομεν; Τὰς νεομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι. Οὐκοῦν νηστεύσωμεν; Ἀλλὰ τὰς νηστείας ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου. Ὑπόλοιπον οὖν ἱκετεύειν Ἰουδαϊκῶς, καὶ προσεύχεσθαι κατὰ τὸν νόμον; Ἀλλ' ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· καὶ ἐὰν ἐκτείνητε τὰς χεῖρας, οὐ δυσωποῦμαι τὴν ἱκεσίαν, ἀλλὰ D παροξύνομαι ἐπὶ τῷ αἵματι. Τί οὖν ποιήσωμεν; Πῶς σε ἱλεωσόμεθα; πῶς το αἷμα ἀπονιψόμεθα (70); Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε. Ναὶ, φησὶ· μεμνήμεθα γὰρ Μωϋσῆς τί εἶπε περὶ λουτροῦ. Ὁ γὰρ ῥᾴμενος, φησὶ, τινὸς τῶν ἀκαθάρτων, καὶ μιανθεὶς, πλυνεῖ τὰ ἱμά

(67) Codices duo, προτείνοιτο.

(68) Editi et Reg. tertius, λούσασθε καὶ καθαροί. Particula κα in aliis quinque mss. desideratur.

(69) Ita Regii primus, tertius et quartus. Alii duo mss., Μὴ τάχα τὰς, etc Editi denique, Μὴ τάχα διὰ τὰς ὑλικὰς ἀπίστρεπται. Reg. corrupte. Mox duo mss., λατρεύσωμεν. Editi cum tertio, λατρεύσομεν, Alter mss., λατρεύωμεν.

(70) Editi, ἀπονίψομεν. At quinque mss., ἀπονιψόμεθα. Reg. primus, ἀπονιψώμεθα. Ibidem editi, λούσασθε καί. Voculam καί deesse in multis mss. jam notavimus. Rursus hoc ipso in loco quatuor mss., μεμνήμεθα γὰρ καί. Deest γάρ in editis. Mox e duobus mss. vocem φησί addidimus.

τιά, καὶ λούσεται τὸ σῶμα ὕδατι, καὶ καθαρὸς ἔσται. Ἀλλ' οὐκ εἶπε· Λούσασθε ἑφ' ἑκάστῳ μολυσμῷ, ἀλλὰ Λούσασθε μόνον (71). Ἓν βάπτισμα, μία κάθαρσις. Ἐκεῖ πλυνεῖ τὰ ἱμάτια, καὶ λούσεται τὸ σῶμα ὕδατι· ἐνταῦθα ἀφέλετε τὰς πονηρίας, οὐχὶ τὸν ῥύπον, ἀπὸ τῶν ψυχῶν, οὐκ ἀπὸ τῶν ἱματίων. Μηκέτι περιεργάζου λιβάνην καὶ χαλβάνην καὶ ὄνυχα καὶ στακτὴν, μηκέτι ἀναζήτει δάμαλιν ἀκριβῶς πυρράν, ὡς μηδεμίαν ἄλλην τινὰ χρόαν ἔχειν, ἃς τρεῖς μόλις ὁ σύμπας χρόνος τῆς νομικῆς λατρείας ἤνεγκε. Μὴ νήστευε Ἰουδαϊκῶς. Μὴ ἐμποδίζου (72) ἐν ταῖς ἀργίαις. Ἑνός σοι χρεία ἁπλοῦ καὶ συντόμου, οὗ αὐτοὶ ὑμεῖς ἐστε κύριοι. Τί οὖν ἐστι τοῦτο; Μάθετε καλὸν ποιεῖν, Οὗ παντελῶς νῦν ἀπειθῶς καὶ ἀπαιδεύτως ἔχετε. Ἐπεὶ οὖν διδακτὸν τὸ καλὸν, ὁ δὲ νόμος ὑμᾶς (73) οὐκ ἐδίδαξεν (ἐκβέβληται γὰρ αὐτοῦ ὡς οὐ καλὰ τὰ διδάγματα), πᾶσα ἀνάγκη λοιπὸν, ἐπὶ τὸ εὐαγγελικὸν διδασκαλεῖον καταφυγεῖν. Νόησύν μοι τὴν μέθοδον τῆς οἰκονομίας τοῦ λόγου ἀπὸ ὑποδείγματος ἐναργοῦς. Ἔστω τις τῶν πολυτελῶν καὶ πλουσίων, καὶ τὰ παρασκευασθέντα αὐτῷ ποικίλα τὰ πρὸς τὴν δίαιταν· ἐχέτω δὲ οὗτος πρὸς μὲν τὰ λοιπὰ δυσαρέστως. πρὸς ἓν δὲ μόνον ἐπιτηδείως· εἶτα καθ' ἕκαστον αὐτῷ τῶν ἀδουλήτων ἀποπεμπομένων (74), εἰς ἀνάγκην ἀγέτω τοὺς θεραπεύοντας εἰς ἐκεῖνο ἐλθεῖν τὸ κατὰ φύσιν λανθανόντως ἐπιζητούμενον· οὕτω καὶ σῦν παντῶν ἐφεξῆς ἐκβεβλημένων τῶν νομικῶν, ἀναγκείως ἡ παραδοχὴ τοῦ Εὐαγγελίου κατασκευάζεται. Λούσασθε. Καὶ τί τὸ κέρδος; Ἵνα καθαροὶ γένησθε. Εἰς τί δὲ χρεία καθαρότητος; Ἵνα τὸν Θεὸν ἴδητε. Ἆρ' οὖν ἐξαρκεῖ λουσάμενόν με καὶ τὴν ἐνὶ τοῖς προτέροις λαβόντα συγχώρησιν ἡσυχάζειν; ἢ τινος καὶ ἑτέρου χρεία;

A Qui enim, inquit, tetigerit quidpiam eorum quæ immunda sunt, et pollutus fuerit, invahit vestimenta, et lavabitur corpus aqua, et mondum erit. Atqui non dixit: Lavamini ob unamquamque immunditiam, sed tantum *Lavamini*. Baptisma unum, una purgatio. Hic lavabit vestimenta, et lavabitur corpus aqua [12]: hic auferte nequitias, non sordes, ab animabus, non a vestimentis. Non amplius thuris, galbani, onychis, et stractes satagas, non jam juvencem inquiras prorsus rufam, adeo ut nullum alium habeat colorem, quales tres totum cultus legalis tempus vix tulit. Ne jejunes Judaico ritu. Ne te implices in otio. Re una simplici ac compendaria opus tibi est, quæ penes vos est. Quid tandem est hoc? (vers. 17.) *Discite bonum facere*. Cui præcepto prorsus nunc rebelles estis, ipsiusque estis rudes. Quia igitur bonum doctrina potest comparari, nec tamen lex vos docuit (nam documenta ejus tanquam non bona repudiata sunt), tum demum ad scholam evangelicam confugere necesse est omnino. Rationem qua verbum dispensatur, ex claro exemplo, velim advertas. Sit quispiam eorum qui ingentes impensas faciunt, affluuntque divitiis, cui multa ac varia ad victum apponantur: hic autem, quantum ad cætera attinet, fastidioso sit animo, et essa unica duntaxat commode vescatur: deinde singulis quæ ei non sapiunt, rejectis, famulos eo necessitatis adigat, ut ad illud quod naturaliter et occulte expetebant, deveniant: eumdem ad modum etiam nunc omnibus legalibus ordine rejectis, necessario Evangelii aditur susceptio. *Lavamini*. Ecquid lucri? Ut mundi evadatis, Quid autem munditia opus est? Ut Deum videatis. Satisne igitur fuerit ablutum me esse et accepta priorum delictorum venia in otio degere? an aliud quicquam requiritur?

B

C

39. Ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου. Ἡ μὲν γὰρ διὰ λουτροῦ κάθαρσις τῆς φιλανθρωπίας ἤρτηται τοῦ Δεσπότου· ἡ δὲ τῆς πονηρίας ἀπόθεσις ἔργον τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἐπιμελείας ἐστίν. Ἵνα δὲ μὴ μόνῃ τῇ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ χάριτι ἐπελπίζοντες (75), ἄπρακτοι μείνωμεν ἀπὸ τῶν ἐντολῶν, διὰ τοῦτο ἐπισυνάπτει πᾶσαν τοῦ βίου τὴν συναγωγήν· Ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν καρδιῶν (76) ὑμῶν. Οἱονεὶ ἐκριζώσατε ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ τὰς πονηρὰς ἐννοίας, ὡς μήτε λόγον, μήτε τι ἔργον ἀπογεννᾶσθαι τῶν μοχθηρῶν. Ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου. Ἐπειδὴ πολλὰ τῶν κατὰ τὸν σπουδαῖον βίον παρὰ τῶν ἔξω τῆς πίστεως ἐπιτηδεύεται, οἷον ἀποχὴ τῶν ἐν συνουσίαις καὶ βρωμάτων ἡδοναῖς, καὶ τὸ ἐν ἤθει εὐσταθὲς καὶ

39. *Auferte malitias ex animabus vestris ab oculis meis*. Expurgatio quidem quæ per lavacrum fit, a Domini erga nos benignitate dependet: sed cum nequitia deponitur, id nostræ ipsorum diligentiæ ac curæ effectus est. Cæterum ne in sola lavacri gratia spem ponentes, mandata non perficiamus, idcirco omnem vitæ rationem simul jungit: *Auferte malitias ex cordibus vestris*. Tollite velut radicitus a mente malas cogitationes, ut neque sermonem, neque parvum ullum opus ingeneret. *Ab oculis meis*. Quoniam multa quæ a visa probe instituta proficiscuntur, fiunt ab iis qui a fide alieni sunt, qualis est concubitus et voluptatum epularium abstinentia, morumque constantia et tranquillitas: haud contentus est his verbis, *Auferte malitias*; sed at-

D

[12] Num. XIX, 7.

(71) Ita mss. tres. Deest μόνον in editis et in aliis quibusdam mss. Illa quæ mox sequuntur, ἐνταῦθα ἀφέλετε, etc., sic intelligi debere videntur: *Hic auferre nequitias, non sordes eas quæ contrahuntur ex contractu rerum immundarum. Cordis masculas tollite, non vestimentorum.*

(72) Μὴ ἐμποδίζου. Hoc est, *Cave te implices in otio, quod in diebus festis observandum oportuit.* Nec ita multo post quatuor mss., χρεία ἁπλοῦ καί. Alii duo mss. cum editis χρεία τοῦ καί. Subinde quatuor mss., τοῦτο, μάθετε. Editi, τοῦτο, τὸ μαθετε.

(73) Sic tres mss. At editi cum aliis duobus mss., ἡμᾶς

(74) Sic Reg. primus, optime. Editi et quinque alii mss., ἀποπεμπόμενος, pessime.

(75) Ubi in excusis legitur, ἐλπίζοντες, scribitur in mss., ἐπελπίζοντες aut ἐφελπίζοντες.

(76) Ita mss. sex. Editi, ψυχῶν. Bene quidem: sed reclamant veteres libri, ut notavimus.

texuit illud : *Ab oculis meis* ; tanquam actio nulla convenienter queat perfici, nisi cum pietate quæ erga Christum est, fiat. Aut quoniam Pater videt in absconditio [13], dicit: *Ab oculis meis*, nimirum a locis quæ Deus 411 intuetur ; ut non modo ob actionibus nequitiam auferamus, sed etiam a cogitationibus. Hoc autem fit per perfectam caritatem eo quod *Caritas*, juxta Paulum, *non cogitat malum* [14].

A ἀτάραχον, οὐκ ἠρκέσθη τῷ εἰπεῖν, Ἀφέλετε τὰς πονηρίας, ἀλλὰ προσέθηκε τὸ, Ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου, ὡς οὐδεμιᾶς πράξεως καθηκόντως ἐπιτελεῖσθαι δυναμένης, εἰ μὴ μετὰ τῆς εἰς Χριστὸν εὐσεβείας γένοιτο. Ἡ ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ βλέπει ἐν τῷ κρυπτῷ, Ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν μου, ἀπὸ τῶν τόπων λέγει, τῶν ὑπὸ Θεοῦ βλεπομένων· ἵνα μὴ μόνον ἀπὸ τῶν πράξεων αὐτὴν περιέλωμεν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν διαλογισμῶν Τοῦτο δὲ διὰ τῆς τελείας ἀγάπης περιγίνεται· διότι Ἡ ἀγάπη, νατὰ τὸν Παῦλον, οὐ λογίζεται τὸ κακον.

40. VERS. 17. *Discite bonum facere.* Enim vero moralis scientia haud perpicua est, neque ex se cunctis exposita et aperta: siquidem bona facere per doctrinam discimus. *Juste enim*, inquit, *quod justum est, persequeris* [15]. Hoc est, cum justitiæ sermonibus justam perficies actionem. Quemadmodum enim aliquid confici potest, quod ad artem medicam pertineat, quanquam id non ex medicinæ regulis conficitur: ratione consimili potest quis quidpiam justum efficere, licet non juste. Exempli causa, ipse herbarum usus est quidpiam quod ad artam medicam pertinet : sed dum aliquid ex medicinæ præcepto agitur, ratio et herbarum vim, et morbi qualitatem, tempus, mensuram, et utendi modum considerat. Scientiam autem inter et casum intercedit discrimen. Nam qui secundum artem operatur, eadem semper efficiet, quandiu rationi adhæserit : qui autem temere et casu agit, ei non semper conducibilia se offerent: sed si hodie dedit salutem, aliquando per eadem remedia etiam necem attulit. Hunc ad modum et rei laudabilis ac bonæ tractatio ex scientiæ præceptis effecta, æquabiliter exseritur, quod ratio hæc intus manens singulis quæ fiunt præsens erit. Declarat autem in aliis locis Scriptura necessariam esse rerum agendarum scientiam, dum dicit: *Omnis qui non didicerit justitiam super terram, veritatem non faciet* [16]. Quid et David timorem divinum inter ea quæ disci possunt collocat, dicens : *Venite filii, audite me, timorem Domini docebos vos* [17].

B 40. Μάθετε καλὸν ποιεῖν. Οὐ γάρ σαφὴς ὁ ἠθικὸς λόγος, οὐδὲ πᾶσιν αὐτόθεν ἐκκείμενος (77), εἴπερ διδακτόν ἐστι τὸ ποιεῖν τὰ καλά. Δικαίως γὰρ, φησὶ, τὸ δίκαιον διώξεις. Τουτέστι, μετὰ τῶν περὶ δικαιοσύνης λόγων τὴν δικαίαν πρᾶξιν ἐπιτελέσεις. Ὡς γὰρ ἔστι τι ποιῆσαι ἰατρικὸν, ἀλλ' οὐκ ἰατρικῶς· οὕτως ἔστι τι ποιῆσαι δίκαιον, καὶ μὴ δικαίως. Οἷον ἰατρικὸν μὲν, αὐτὴ ἡ τῆς βοτάνης χρῆσις· ἰατρικῶς δὲ, ὁ λόγος καὶ τὴν δύναμιν τῆς βοτάνης, καὶ τοῦ πάθους τὴν ἰδιότητα, καὶ τὸν καιρὸν, καὶ τὸ μέτρον, καὶ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως ἐπεσκεμμένος. Διαφέρει δὲ τὸ κατ' ἐπιστήμην τοῦ αὐτομάτου. Ὁ μὲν γὰρ κατὰ τὴν τέχνην ποιῶν, ἀεὶ τὰ αὐτὰ ποιήσει, ἕως ἂν ἔχῃ (78) τὸν λόγον· ὁ δὲ αὐτομάτως, οὐκ ἀεὶ συντρέχοντα ἕξει τὰ ὠφελοῦντα, ἀλλ' εἰ σήμερον ἔσωσε, τοῖς αὐτοῖς ποτε καὶ διέφθειρεν. Οὕτω καὶ ἡ τοῦ καλοῦ πραγματεία (79) κατ' ἐπιστήμην ἐνεργουμένη ὁμαλῶς ἀποδίδοται, ἕως ἂν ἐνοικῶν ὁ λόγος οὕτως ἑκάστῳ τῶν γιγνομένων ἐπιστατῇ. Δείκνυσι δὲ ἐν ἄλλοις τὸ ἀναγκαῖον τῆς τῶν ποιητέων μαθήσεως, εἰπών· Πᾶς C ὃς οὐ μὴ μάθῃ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς (80), ἀλήθειαν οὐ μὴ ποιήσει. Δαβὶδ δὲ καὶ τὸν φόβον τὸν θεῖον ἐν τοῖς διδακτοῖς τίθεται, λέγων· Δεῦτε τέκνα, ἀκούσατέ μου, φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς.

41. *Exquirite judicium.* Christi videlicet ; secundum quod judicat nos, atque pro meritis nobis mercedem rependit : quod nisi exquiramus, nisi præ oculis habeamus, in bonorum operum exercitatione perseverare non possumus. Etenim, si quæ in judicio sunt tremenda, nobis prædicantur: eorum cogitatio pietatem docet. Aut quia non expendetur, D nihil non judicabitur, cum nihil maneat injudicatum, nihilque temere et fortuito accidat. Cum consilio enim, inquit, omnia fac [18]. Et, *Cogitationes ju-*

41. Ἐκζητήσατε κρίσιν. ἤτοι τὴν τοῦ Χριστοῦ, καθ' ἣν κρίνων ἡμᾶς, ἀποδίδωσιν ἡμῖν τὰ κατ' ἀξίαν, ἣν ἐὰν μὴ ἐκζητῶμεν, μηδὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχωμεν, ἐπιμένειν τῇ ποιήσει τῶν καλῶν οὐ δυνάμεθα. Παιδαγωγὸς γὰρ ἐστι πρὸς εὐσέβειαν ἡ ἔννοια τῶν κεκηρυγμένων ἡμῖν φοβερῶν ἐν τῇ κρίσει. Ἢ ὅτι πάντα ἐξητασμένα καὶ κεκριμένα (81) ἔσται, μηδενὸς ἀκρίτως, μηδὲ ὡς ἔτυχε γιγνομένου. Μετὰ βουλῆς γὰρ, φησὶ, πάντα ποίει (82)· καὶ, Λογισμοὶ δικαίων κρίματα. Χρὴ οὖν ὥσπερ δικαστὴν τὸν λόγον τὴν

[13] Matth. VI, 6. [14] I Cor. XIII, 5. [15] Deut. XVI, 20. [16] Isa. XXVI. 10. [17] Psal. XXXIII, 12. [18] Eccli, XXXII, 24.

(77) Editi et Reg. tertius, ἐγκείμενος. Alii quinque mss., ἐκκείμενος. Mox unus mss., εἴπερ οιδα κτικόν.

(78) Unus mss., ποιήσει ὡς ἂν ἔχων.

(79) Colberterni duo et unus Reg., πρᾶξις. Alii tres mss. cum editis, πραγματεία. Mox unus mss., ὡς ἂν ἐνοικῶν ὁ.

(80) Illud, ἐπὶ τῆς γῆς, in quibusdam mss. et apud LXX ponitur post vocem δικαιοσύνην, in editis vero et in uno ms. post verbum ποιήσει collocatur. Statim editi cum tribus mss., ἐν τοῖς διδακτοῖς. Alii tres mss., ἐν τοῖς διδακτικοῖς.

(81) Unus e Combefisianis et alii quatuor, κεκριμένα. Editi et Reg. tertius, κεκρυμμένα.

(82) Ita Henr. et Jocus. cum Reg. quarto et cum uroque Colberlino. Editi vero et codex Fr. cum quibusdam Anglicis, παντα ποιεῖ, *omnia facit*. Scriptorem, cum ita locutus est, rexpexisse ad illa Ecclesiastici, Ἄνευ βουλῆς μηθὲν ποιήσῃς, vere et recte judicarunt doctissimi viri Ducæus et Combefisius. Ubi notandum hanc Ecclesiastici sententiam in Vulgata legi XXXII, 24, apud LXX vero XXXV, 24.

ἀνωτάτω χώραν παρ' ἡμῖν λαχόντα, ἕκαστα κρίνειν καὶ ἐξετάζειν, τά τε λεκτέα, καὶ τὰ πρακτέα, καὶ μὴν καὶ ταῖς (83) συγκαταθέσεσι τῶν πραγμάτων, καὶ ταῖς ὁρμαῖς τῆς ψυχῆς μετὰ ἀκριβοῦς ἐπικρίσεως ἐπιτρέπειν (84). Τοῦτο γάρ ἐστιν ὅ φησιν ὁ Παῦλος· Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Ῥύσασθε ἀδικούμενον. Ἐπειδὴ διττὸν τὸ ἀδικεῖσθαι· ἢ γὰρ εἰς τὰ σωματικὰ ἀδικοῦνταί τινες, οἷονεὶ εἰς χρήματα καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐκτὸς, ἢ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχήν· ἀδιορίστως δὲ προστετάγμεθα τὸν ἀδικούμενον ῥύεσθαι· ἰστέον ὅτι πλείονός ἐσμεν σπουδῆς χρεῶσται τοῖς εἰς τὰ καιριώτατα βλαπτομένοις, τοὺς καταδυναστευθέντας παρὰ τοῦ διαβόλου, καὶ αἰχμαλώτους (85) παρ' αὐτοῦ κατεχομένους ἀνταιχμαλωτίζειν πάσῃ σπουδῇ· καὶ ἄγειν αὐτῶν τὰ νοήματα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ. Πειρατέον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν σωματικῶν ἀδικημάτων ἐξαιρεῖσθαι τοὺς καταδεστέρους, ὅταν ἅρπαξι (86) καὶ βιαίοις περιπεσόντες, ὥσπερ ὑπὸ χειμάρρου τῆς βίας αὐτῶν παρασύρωνται, οὓς ἄραι μὴ ἐξαρκοῦντες, τοῖς τῆς παρακλήσεως λόγοις τὴν ὁπομονὴν αὐτοῖς τῶν ἐπιπόνων παρασκευάζωμεν, μηδενὸς μὲν φειδόμενοι τῶν ἐφ' ἡμῖν (87)· ἀποτυγχάνοντες δὲ τῶν κατὰ πρόθεσιν, διὰ γοῦν τῆς φιλαδελφίας τὸ συμπαθὲς ἐπιδεικνύμενοι.

storum judicia[19]. Oportet itaque rationem, quæ tanquam judex supremum in nobis locum sortita est, singula dijudicare et expendere, tum quæ dicenda, tum quæ agenda sunt, atque etiam de rebus comprobandis, et de vehementioribus animæ motibus diligenti judicio regendis arbitrium sibi vindicare. Hoc enim est quod ait Paulus: *Si enim nos ipsos judicaremus, non* 412 *utique judicaremur*[20]. *Liberate oppressum.* Quia duplex est injuria: aliqui enim vel in rebus corporeis, puta in pecuniis et in reliquis bonis externis vel in ipsa anima afficiuntur injuria: indistincte sumus jussi liberare oppresum. Sciendum est studium majus nos adhibere debere in liberandis iis qui letaliter læduntur; debere quoque eos qui tyrannide diaboli opprimuntur, et ab illo captivi detinentur, nostra omni opera vicissim in captivitatem redigere, necnon ipsorum mentem Christi obsequio subjicere. Tentandum autem est, ut ii qui infirmiores sunt, a corporalibus injuriis eximantur, cum nimirum incidunt in rapaces et in violentos, et ab ipsorum violenta tanquam a torrente trahuntur: quos liberare si non possumus, consolatoriis verbis auctores ipsis simus ut patientiam in adversis servent, nihil non molientes eorum, quæ nostræ sunt potestatis. Quod si nec istuc ex voto nobis successerit, certe ex fraterna caritate commiserantem animum ostendamus.

42. Κρίνατε ὀρφανῷ. Διὰ τὸ εὐκαταφρόνητον τῆς ἡλικίας, οὔτε εἰς κρίσιν ἀγαγεῖν τοῖς ὀρφανοῖς τοὺς ἀδικοῦντας ῥᾴδιον. Κρίνατε οὖν τοῖς ὀρφανοῖς τοῖς ἐστερημένοις τῶν συνηγόρων, παρ' ἑαυτῶν αὐτοῖς τὸ ἐκ τῆς ἡλικίας ἐνδέον ἀναπληρώσατε· ὥσπερ ἔχειν τὸ καύχημα τοῦ Ἰώβ· Ἐγὼ ἤμην πατὴρ ἀδυνάτων. Μήποτε δὲ πνευματικώτερόν ἐσι τῆς λέξεως τὸν νοῦν διηγήσασθαι. Ἐπειδὴ τῶτ εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων καὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν ἀσπαζομένων πατὴρ λέγεται ὁ Θεὸς, ἐάν τις διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου ἀλλοτριωθεὶς τοῦ Θεοῦ, οἷονεὶ ἀπορφανισθῇ (88) τῆς προνοίας αὐτοῦ, κρίσει δικαίᾳ καὶ ἐπιστημονικῇ εἰς τὴν πρὸς Θεὸν οἰκείωσιν αὐτὸν ἀποκαταστῆσαι σπούδασον, μήτε ἐκρίτως συγχωρῶν, μήτε ψυμπαθῶς τῇ ἀποτομίᾳ κατ' αὐτοῦ κεχρημένος· ἀλλὰ καὶ κρίνατε αὐτῷ τοὺς ὠφελίμους τρόπους τῆς μετανοίας ὑποτιθέμενοι (89). Καὶ ἐπειδὴ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τοῦ διαβόλου γεγέννηται, εἴ

42 *Judicate pupillo.* Nimirum quia hæc ætas haud difficulter contemnatur, nec orphanis facile sit eos, qui in se injurii sunt patronis destituti: cate ergo orphanis, qui sunt patronis destituti: quod ipsis desit per ætatem, id vos ipsi supplete, adeo ut cum Jobo de hoc gloriari possitis: *Ego eram pater impotentium*[21]. Ne forte dictionis sensus potest modo magis spiritali explicari. Quandoquidem Deus dicitur eorum pater, qui in Christum crediderunt, quique evangelicum amplexati sunt institutum, si qui se abalienaverit a Deo per legis violationem, tanquam orbatus sit ipsius providentia judicio justo et scientia prædito nava operam, ut necessitudinem cum Deo instauret; nec citra judicium ipsi indulgeas, neque contra ipsum immisericorditer nimiam adhibeas severitatem: sed talem judicate, utiles pœnitentiæ modos ipsi suggerentes. Et quoniam quisquis facit peccatum, ex diabolo natus est[22],

[19] Prov. XII, 5. [20] I Cor. XI, 31, [21] Job XXIX, 16. [22] I Joan. III, 8.

(83) Unus Anglicus codex et Henr. cum utroque Colbertino τά τε λεκτέα. καὶ μὴ, καὶ ταῖς, etc; *quæ dicenda sint quæ non dicenda.* Ait eruditissimus vir Ducæus scribi in codice Fr, I., λεκτία in quo tamen perinde atque in aliis duobus Regiis, δεκτέα, non λεκτία legi constat. Hinc est, quod interpres vetus, qui eo exemplari usus fuerat, ita interpretatus sit: *Exploret quæ acceptanda sint.* Editi et unus duntaxat Anglicus uti in contextu.

(84) Post verbum ἐπιτρέπειν suppleas oportet κρίσιν, aut δίαιταν, Has enim voces non raro supplendas esse docet Henricus Stephanus in *Thesauro.*

(85) Auctor, cum scriberet illa, καὶ αἰχμαλίοτους, etc., respexisse videtur ad dictum Pauli, II Cor. x, 5.

(86) Ubi in ediitis et in uno Combef. corrupte legimus, ἁρπάζειν, emandate in altero Combef. et in altis quatuor codicibus scriptum reperitur, ἅρπαξι.

(87) Ita uterque Combef. et alii quatuor. Editi τῶν ἐφ' ἡμῶν.

(88) Reg. secundus, οἷον ἀπορφανισθείς. Mox duo Colbertini cum Reg. secundo, αὐτὸν. ἀποκαταστῆναι. Editi cum uno ms., αὐτοῦ. Haud longe editi, ἀποτομίᾳ τῇ κατ' αὐτοῦ Deest τῇ in mss.

(89) Colb. primus, αὐτῷ ὑποτιθέμενοι. Nec ita multo post tres mss., διαβόλου γεγένηται. Alii duo cum editis γεγέννηται.

si quis sese ab illa maligni patris affinitate sponte sua submoverit atque ad piam doctrinam accedat ita ut in Christo Jesu regeneretur per Evangelium : is velut feliciter orbatus, ab his qui dispensant communia, convenienti cura juvetur. Enim vero orbitatem quamdam utilem esse ostendit psalmus, dum precatur ut Judæ filii maligno orbentur. Hoc enim pacto sensum rationi consentaneum continere comperietur Scriptura, dum dicit: *Fiant filii ejus orphani* [23], ut ne habeant malignum vitæ doctorem, furis proditor isque dedecus ac infamiam excipientes ob avaritæ morbum. *Et justificate viduam.* Porro sexus ille præ infirmitate in multis vitæ rebus accipit detrimentum. Patet enim et exposita est viduitas cuivis ipsam volenti incessere injuriis : hujc omnino opem ferte, jus debitum ipsi rependentes, et maxime si vere vidua sit, humano patrocinio destituta ; et si omnem in 413 Deo spem collocet, ac perseveret in deprecationibus, adeo ut per pium vitæ genus ab omni macula pura in corde permaneat. Quoniam autem in plerisque Scripturæ locis de hominis anima tanquam de sua sponsa loquitur Deus ; si vidua fuerit, ac propter suam a Christo defectionem per idololatriam spiritalibus stupris fuerit inquinata, eaque affinitate spoliata, quam cum sponso Verbo contraxerat, hanc per pœnitentiæ judicium castigatam oportet justificari. Aut quoniam Israelis secundum carnem Ecclesia vidua est, servitutis legalis jugo liberata, ita ut non jam vocetur adultera, viro alteri copulata, nempe Christo despondenti eam sibi ad salutem ; et hæc ipsa, ubi evangelicam justitiam a Christo allatam didicerit, a nobis justificari debet.

43. Vers. 18. *et venite, et disceptemus, dicit Dominus. Etsi fuerint peccata vestra ut purpura, quasi nivem dealbabo ; et si fuerint ut coccinum, quasi lanam dealbabo;* Ejusmodi sententias plerumque in Scriptura reperimus, quasi Deus pari jure cum hominibus in judicium descendat. Tale namque est et illud ; *Ipse Dominus veniet ad judicium cum senioribus populi sui et cum principibus ejus* [24]. Item illud, quod sic se habet in Michæa : *Audite nunc ver-*

[23] Psal. cviii, 9. [24] Isa iii, 14.

τις ἐκουσίως τῆς συγγενειας ἐκείνης ἑαυτὸν ἠλλοτρίωσε τοῦ πονηροῦ πατρὸς, καὶ προσέρχεται τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, ὥστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀναγεννηθῆναι διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ὡς μακαριστῶς ἀρφανισθεὶς, τῆς ἐπιβαλλούσης (90) ἐπιμελείας παρὰ τῶν οἰκονομούντων τὰ κοινὰ τυγχανέτω. Ὅτι γάρ ἐστί (91) τις ὀρφανία λυσιτελὴς, ὁ ψαλμὸς δείκνυσι, τοῖς Ἰούδα τέκνοις τὴν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ στέρησιν ἐπευχόμενος. Οὕτως γὰρ τὸ εὔλογον ἡ εὐχὴ φανήσεται ἔχουσα, ἡ λέγουσα· Γεννηθήτωσαν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὀρφανοί· ἵνα μὴ ἔχωσι πονηρὸν τοῦ βίου διδάσκαλον· διὰ τὴν νόσον τῆς φιλαργυρίας τὰ τοῦ κλέπτου καὶ τοῦ προδότου καταδεξάμενοι ὀνείδη. Καὶ δικαιώσατε χήραν. Καὶ τοῦτο δι' ἀσθένειαν ἐν πολλοῖς τῶν κατὰ τὸν βίον ἐλαττούμενόν ἐστι πρόσωπον (92). Εὐεπίβατος γὰρ τοῖς βουλομένοις ἀδικεῖν ἡ χηρεία· ἧς παντοίως ἀντιλαμβάνεσθε, τὸ ὀφειλόμενον δίκαιον ἀποδιδόντες αὐτῇ, καὶ μάλιστα ἐὰν ὄντως ᾖ χήρα (93) μεμονωμένη ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐπικουρίας· πᾶσαν δὲ τὴν ἐλπίδα ἐπὶ τὸν Θεὸν ἔχουσα καὶ προσμένουσα ταῖς δεήσεσιν, ὡς καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ ἀπὸ πάσης κηλῖδος διὰ τὴν ἄσκησιν καθαρεύειν. Ἐπειδὴ δὲ ὡς περὶ νόμρης ἑαυτοῦ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ὁ Θεὸς διαλέγεται, εἴη ἂν χήρα καὶ ἡ δι' ἀποστασίαν Χριστοῦ (94) διὰ τῆς εἰδωλολατρείας νοητῶν ἐκπορνεύσασα, καὶ τῆς τοῦ νυμφίου Λόγου συνηφείας ἐστερημένη, ἣν δεῖ δικαιοῦσθαι διὰ τὸ τῆς μετανοίας δικαίωμα παιδευομένην. Ἡ ἐπειδὴ ἡ (95) κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ Ἐκκλησία χήρα ἐστὶν, ἐλευθερωθεῖσα τοῦ ζυγοῦ τῆς κατὰ νόμον δουλείας, ὥστε μηκέτι μοιχαλίδα χρηματίζειν, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ τῷ καθαρμοζομένῳ αὐτὴν εἰς σωτηρίαν Χριστῷ· καὶ ταύτην δικαιοῦσθαι χρὴ παρ' ἡμῶν, τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ δικαιοσύνην μανθάνουσαν.

43. Καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν (96), λέγει Κύριος. Καὶ ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ. Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς τοιαύτας ἔχομεν λέξεις, ὡς ὁμοτίμως τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις εἰς κρίσιν συγκαταβαίνοντος. Τοιοῦτον γάρ ἐστι καὶ τὸ, Αὐτὸς ὁ Κύριος ἥξει εἰς κρίσιν μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ· καὶ τὸ ἐν τῷ Μιχαίᾳ οὗ-

(90) Editi, ἐπιβαλούσης. At quinque mss., ἐπιβαλλούσης. Scriptor per eos qui dispensant omnia, non alios intellexisse videtur, quam Ecclesiæ præfectos.

(91) Codices quinque ἐστι καί. Deest καί in editis. Ibidem nonnulli mss., ὁ Ψαλμῳδός. Allii cum editis, ὁ ψαλμός.

(92) Sic uterque Combef. Editi, ἐλαττουμένων προσώπων. Statim tres mss., εὐεπίβατος Alii duo et editi, εὐεπίοατον. Subinde quatuor mss., ἧς παντοίως ἀντιλαμβάνεσθαι, τὸ ὀφειλόμενον δίκαιον ἀποδιδόντας· ubi ante verbum ἀντιλαμβάνεσθαι supplendum esse δεῖ satis liquet. Editi et Reg. primus ut in contextu.

(93) Ita quinque mss. At editi ἡ χήρα ᾖ,

(94) Nonnulli mss., Θεοῦ.

(95) Reg. tertius et alter ms., ἡ. Editi, ὁ. Ad verbum interpres vetus : *Vel quandoquidem Israel secundum carnem, Ecclesia vidua est.* A quibus non ita multum abludunt hæc Procopii verba : Εἴποις δ' ἂν χήραν καὶ τὴν κατὰ σάρκα τῶν Ἰσραηλιτῶν Ἐκκλησίαν· *Possis etiam Ecclesiam Israelitarum secundum carnem, viduam appellare.* Obscurum non est, ut notavit Ducæus, Commentarii auctorem dum statim ita loquitur, γενομένην ἀνδρὶ, ἑτέρῳ τῷ, etc., ad Apostoli dictum alludere, II Cor xi, 2 : Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ· *Despondi enim vos uni viro.*

(96) Editi cum Reg. primo et tertio, διελεγχθῶμεν, *Disputemus ;* nec aliter scripsit Eusebius. Apud LXX verp et in quatuor mss. legitur, διαλεχθῶμεν, *arguamur.*

τως ἔχον (97)· Ἀκούσατε δὴ λόγον Κυρίου. Κύριος εἶπεν, Ἀνάστηθι, κρίθητι πρὸς τὰ ὄρη· ὅτι κρίσις τῷ Κυρίῳ πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ διαλεχθήσεται. Λαός μου, τί ἐποίησά σοι; ἢ τί ἐλύπησά σε; ἢ τί παρηνώχλησά σοι; ἀποκρίθητί μοι. Καὶ πρέπον γέ ἐστι τὴν θείαν κρίσιν μὴ τυραννικὴν εἶναι, ἀλλὰ κοινωνικὴν (98) μᾶλλον τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαστῶν, τόπον ἀπολογίας τοῖς δικαζομένοις παρεχομένην· ἵνα βλέπων τις τὴν δίκην σαφηνιζομένην αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τῇ κολάσει, συνευδοκῇ τοῖς ἀναντιῤῥήτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ, ὡς κατὰ πᾶσαν δικαιοσύνην προσαχθεῖσιν (99) αὐτῷ συντιθέμενος· ἵνα καὶ τὴν ἄφεσιν τῶν συγχωρουμένων θεωρήσῃ, λόγῳ καὶ τάξει περὶ αὐτὸν γιγνομένην. Ταῦτα δὲ προσωποποιεῖ ἡ Γραφή, οὐχ ὡς πρὸς ἕκαστον ἡμῶν πεύσεις προσάγειν, καὶ ἀποκρίσεις ἐπάγειν λέλλοντος τοῦ κριτοῦ, πρὸς τὸν δικαζόμενον· ἀλλ' ἵνα μέριμναν ἡμῖν ἐμποιήσῃ, καὶ μὴ ἀμελετήτους ἔχωμεν γῆς ἀπολογίας. Εἰκὸς δὲ, ὅτι ἀφάτῳ τινὶ δυνάμει ἐν ῥοπῇ καιροῦ πᾶσα (1) ἡ κατὰ τὸν βίον ἡμῶν πραγματεία, οἷον ἔν τινι πίνακι τῷ μνημονευτικῷ τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐντυπωθήσεται. Καὶ οὕτως ἀκουσόμεθα τοῦτο καὶ νῦν· Ἐκύκλωσαν αὐτοὺς τὰ διαβούλια αὐτῶν· ἀπέναντι τοῦ προσώπου μου ἐγένοντο. Καὶ αἱ ἐν τῷ Δανιὴλ δὲ βίβλοι φερόμεναι, τί ἄλλο δηλοῦσιν, ἢ τὸ ἀνακινεῖσθαι Κύριον ἐν τῷ μνημονευτικῷ τῶν ἀνθρώπων τοὺς περὶ τῶν πεπραγμένων τύπους, εἰς τὸ μνημονεύειν ἕκαστον τῶν ἰδίων, ἵνα βλέπωμεν δι' ἃ κολαζόμεθα;

44. Μετὰ οὖν τὸ λούσασθαι, καὶ ἀποκαθαρθῆναι τοῦ ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ῥύπου, καὶ ἀφελεῖν τὰς πονηρίας ἀπὸ τῆς ψυχῆς ἀπέναντι τῶν ὀσθαλμῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ παύσασθαι ἀπὸ τῶν πονηριῶν, καὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν καλῶν ἔργων ἀναλαβεῖν, καὶ ἐκζητῆσαι κρίσιν, καὶ ῥύσασθαι ἀδικούμενον, καὶ κρίναι ὀρφανῷ, καὶ δικαιῶσαι τὴν χήραν· τότε ἐπὶ τὸ διελέγχθηναι καλεῖται, ἐπαγγελίαν λαμβάνων, ἢ ὡς χιὼν, ἢ ὡς ἔριον λευκανθήσεσθαι. Οὕτως αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ λουτρὸν οὐκ ἐξαρκεῖ πρὸς τὴν χιόνος ἢ (2) ἐρίου λευκότητα τὸν λουσάμενον ἀγαγεῖν, ἀλλὰ καὶ πράξεων χρεία καὶ ἐπιμελείας οὐ τῆς τυχούσης. Ὥστε τὸ μὲν λουτρὸν καθαρότητός ἐστι τῆς ἀπὸ ῥύπου ποιητικόν· ἡ δὲ κρίσις τοῦ ὀρφανοῦ, καὶ ἡ δικαίωσις τῆς χήρας, καὶ τὴν ἴσα χιόνι ἢ ἐρίῳ λευκότητα προξενεῖ. Δύναται γὰρ καὶ φοινικοῦν τι ὑπάρχον καθαρὸν μὲν εἶναι, μὴ μὴν λευκασμοῦ ἠξιῶσθαι. Ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν φοινικοῦν ὑδαρῶς πεφοίνικται, τὸ

A *bum Domini, Dominus dixit : Exsurge, judicare apud montes ; quia judicium Domino adversus populum suum, et cum populo duo disceptabit. Populi mei, quid feci tibi, aut quid contristavi te, aut in quo molestus fui tibi ? responde mihi* [25]. Et certe divinum judicium decet non esse tyrannicum, sed potius aliquid habere commune cum his, qui inter homines sunt judices, purgationis præbens locum judicandis ; ut dum videt quis sententiam adversum se clare pronuntiatam, etiam dum punietur, judiciis Dei quibus contradici non potest, assentiat, eisque tanquam secundum omnem justitiam in se prolatis astipuletur, ut etiam contempletur condonatorum delictorum veniam, sibi ratione et ordine concessam. Scriptura autem repræsentat hæc per prosopopœiam, non quod judex unumquemque nostrum B sit interrogaturus, aut responsa ei qui judicandus est, daturus sit, sed ut sollicitos nos reddat, ne etiam nostram negligamus purgationem. Verisimile est autem, ineffabili quadam virtute in temporis momento quamlibet vitæ nostræ actionem veluti in tabula quadam, quæ rerum præteritarum memoriam animæ nostræ exhibeat, esse imprimendam. Atque hoc sic intelligemus etiam nunc : *Circumdederunt eos cogitationes suæ : contra faciem meam factæ sunt* [26]. Quin etiam qui in Daniele habentur libri, quid aliud indicant, quam quod Dominus in hominum memoria speciem imaginemque factorum eorum excitaturus est, ut unusquisque suarum reminiscatur actionum, ut ipsi cernamus cur plectamur ?

C 44. Quamobrem postquam ablutæ, purgatæque sunt peccatorum sordes, et nequitiæ ex anima coram Dei oculis sunt ablatæ, finisque iniquitatibus impositus, et assumpta est bonorum operum scientia, ubi exquisitum fuit judicium, et oppressus liberatus est, ubi judicium orphano prolatum, et justificata est vidua, tunc ad disceptandum vocatur is cui promittitur fore, ut sicut nix, aut sicut lana dealbetur. Neque adeo ipsum per se lavacrum sufficit, ut lotum perducat ad nivis vel lanæ alborem : sed requiruntur et opera et diligentia non mediocris. Lavacrum igitur mundat a sordibus : latum vero de orphano judicium, viduæque justificatio alborem conficiunt nivi aut lanæ nihil disparem. Potest enim et id quod punicei est coloris, purum D esse, et tamen hoc idem potest candore non donari. Sed quia purpura diluto rubore imbuta est, coccinum vero altius et ad satietatem usque infici-

[25] Mich. VI, 1-3. [26] Ose. VII, 2.

(97) Editi et duo mss., ἔχον. Alii tres mss., ἔχομεν. Ibidem mss. quatuor, ἀκούσατε δή. Editi, ἀκούσατε δέ. Statim duo mss., καὶ κρίθητι.

(98) Apud Procopium et in duobus mss. non secus ac in editis legitur, κοινωνικήν. At in duobus Colbertinis scribitur, κανονικήν· cui lectioni, nisi valde fallor, nominis similitudo occasionem dedit.—Ἀλλὰ κοινωνικὴν μᾶλλον τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαστῶν, verte, *sed magis commune et æquabile quam apud judices qui inter homines sunt.*

(99) Uterque Colb., προσαχθεῖσαν. Editi et mss. nonnulli, προσαχθεῖσιν.

(1) Editi, πᾶσα ἡμῶν. Vox ἡμῶν in tribus mss. desideratur. Mox quatuor mss., τῷ μνημονευτικῷ. Alii duo mss. cum editis, μνημονικῷ. (Vide Addenda.)

(2) Codices, duo, χιόνος καὶ τήν. Statim aliquot mss., ἀλλὰ καί. Deest καί in editis. Subinde duo mss., χιόνι καὶ ἐρίῳ.

tur rubore : illa quidem cum nive, hoc vero cum lana cognationem habere censetur. Itaque cum rubro colore nostra comparantur peccata, quod animas perimant. Et quemadmodum in tincturis, quod multoties et cum multo labore tinctum est, tincturam firmius inhærescentem, et quæ vix elui queat, excipit : quod autem superficie tenus et perfunctorie coloratum est, tincturam quæ amoveri et abstergi facile possit habet, ita et anima imbuta, et in peccati mali habitudine constituta, quamdam peccati maculam vix delebilem et quasi inustam in se imprimit. Sed, dum minus et quasi in tenuiori superficie inhæret malo, colore debiliore infecta est, itemque leviore peccato deformata, quandoquidem pro peccatorum ratione plus aut minus accedit coloris. Cæterum cur ad exprimendam rerum albarum similitudinem nix et lana assumptæ sunt? Quod lana suapte natura alba cum sit, si diligenter præparatur, magis alba quam per se erat, redditur. Jam vero et hominis vita per rerum divinarum meditationem perficiens naturæ subsidia, ad auctiorem ac multo cumulatiorem virtutem progredi potest. Et certe nix, quæ pro subjecto habet aquam, aeris accessione inalbescit tum, cum præ ventorum violentia humor in nubibus contusus per vehementem motum in spumam intumescit, et cum per aeris refrigerationem addensatus accepta concretione et gravitate, naturali impetu deorsum fertur. Hunc ad modum et anima, quæ naturales facultates tum sua ipsius opera, tum sancti Spiritus ope auxit et provexit, in justo Dei judicio splendore ex Dei gratia sanctis præstito digna efficitur.

45. VERS. 19,20. *Et si volueritis, et exaudieritis me bona terræ comedetis : si autem nolueritis, neque exaudieritis me, gladius vos devorabit.* Hinc maxime ostenditur liberum humanæ naturæ arbitrium. Enim vero hoc ipsum quod hic 415 subditur, cum omnibus sententiis prioribus congruere arbitramur. Etenim, si desciveritis, inquit, a cultu qui est secundum litteram occidentem, si loti fueritis, et mundi effecti, deinceps vitæ rationem vobis propositam servaveritis, venietis ad judicium, in tanta et tanta bonorum copia constituemini, ac promissis perfruemini deliciis : ejus gladii qui ad puniendum interimendumque destinabatur, pabulum non eritis. Et quidem iis, qui indigne et abjecto modo audiunt, dantur terrenæ promissiones in obedientiæ mercedem : contra, iis, qui spiritaliter Scripturæ sensum exau-

A δὲ κόκκινον βαθύτερόν ἐστι καὶ κατακόρως ἐρυθρὸν, τὸ μὲν πρὸς χιόνα, τὸ δὲ πρὸς ἔριον λευκὸν τὴν ἀναλογίαν ἔχειν ἐκρίθη. Ἐρυθρᾷ μὲν οὖν χρόᾳ παρεικά. ζονται αἱ ἁμαρτίαι ἡμῶν, διὰ τὸ φονικαὶ (3) εἶναι τῶν ψυχῶν. Καὶ ὥσπερ ἐν τοῖς βάμμασι τὸ μὲν πολλάκις καὶ φιλοπόνως καταβαφὲν, μονιμωτέραν πως καὶ ἀνέκπλυτον (4) τὴν βαφὴν καταδέχεται, τὸ δὲ ἐπιπολαίως καὶ ἐκ τοῦ παρατυχόντος ἐπιχρωσθὲν, εὐκίνητον ἔχει καὶ εὐαπόπλυτον τὴν βαφήν· οὕτω καὶ ψυχὴ ποιωθεῖσα ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, καὶ ἐν ἕξει τοῦ κακοῦ γενομένη, δυσέκνιπτον καὶ οἱονεὶ ἐγκεκαυμένον τὸν ἐκ τῶν ἁμαρτημάτων ἀνεμάξατο σπῖλον. Ἐπ' ἔλαττον δὲ, καὶ οἱονεὶ ἐπιπολαιότερον προσδιατρίψασα τῷ κακῷ, ὁδαρέστερον ἐχρώσθη (5) καὶ κατεσπιλώθη τῷ ἁμαρτήματι, κατὰ τὴν τῶν ἁμαρ-
B τημάτων ἀναλογίαν ἐπὶ πλέον ἢ ἐπ' ἔλαττον τῆς χρόας ἐπελθούσης. Διὰ τί δὲ τῶν λευκῶν χιὼν καὶ ἔριον εἰς τὴν εἰκόνα παρελήφθη; Ὅτι φυσικῶς λευκὸν ὑπάρχον τὸ ἔριον, ἑαυτοῦ ἐξ ἐπιμελείας λευκότερον γίνεται. Καὶ ἀνθρώπου τοίνυν ὁ βίος τὰς φυσικὰς ἀφορμὰς ἐξ ἀσκήσεως τελειῶν, ἐπὶ πολὺ προελθεῖν τῆς ἀρετῆς δύναται. Καὶ ἡ χιὼν τοίνυν, ὕδωρ οὖσα τῷ ὑποκειμένῳ, τῇ τοῦ ἀέρος προσθήκῃ λευκὴ γίνεται, ὅταν ἐκ τῆς τοῦ πνεύματος βίας τὸ ἐν ταῖς νεφέλαις ὑγρὸν ἀνακοπτόμενον ὑπὸ μὲν τῆς σφοδρᾶς κινήσεως εἰς ἀφρὸν ἐξοιδαίνει, ὑπὸ δὲ τῆς ἐν τῷ ἀέρι ψύξεως συμπηγνύμενον, σύστασιν λαβόν τινα καὶ βάρος, τῇ φυσικῇ ῥοπῇ φέρεται πρὸς τὸ κάτω. Οὕτω καὶ ψυχὴ, τὰς φυσικὰς ἀφορμὰς (6) οἰκείᾳ τε ἀσκήσει, καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Πνεύματος συναυξήσασα,
C ἀξία γίνεται ἐν τῇ δικαίᾳ τοῦ Θεοῦ κρίσει τῆς χάριτι τοῦ Θεοῦ δεδομένης (7) λαμπρότητος τοῖς ἁγίοις.

45. Καὶ ἐὰν θέλητε, καὶ εἰσακούητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατίδεται. Τὸ αὐτεξούσιον ἐντεῦθεν παριστῶν μάλιστα τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως. Πᾶσι γὰρ τοῖς προκειμένοις ἡγούμεθα τὴν ἐπαγωγὴν ταύτην ἁρμόζειν. Ἐὰν γὰρ ἀποστῆτε, φησὶ, τῆς κατὰ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα λατρείας, ἐὰν λούσησθε (8), καὶ καθαροὶ γενόμενοι, πρὸς τὸ ἐφεξῆς ἀποδῶτε τὴν ἐκτεθεῖσαν ὑμῖν πολιτείαν, ἥξετε εἰς κρίσιν, ἐν τοσῇδε ἢ τοσῇδε περισσείᾳ γενήσεσθε, καὶ τῆς ἐν ἐπαγγελίᾳ τρυφῆς ἀπολαύσετε (9), τῆς κολαστικῆς καὶ φθαρτικῆς μαχαίρας κατάβρωμα οὐκ ἔσεσθε. Τοῖς μὲν ταπεινῶς ἀκούουσι γήινα ἐπαγγελίαι τῆς ὑπακοῆς μισθὸς δίδοται· τοῖς
D δὲ πνευματικῶς τοῦ αὐλήματος τῆς Γραφῆς ἐπακούουσι (10) γῆς ἀλαθὰ τῆς πνευματικῆς λέγεται, ἣν

(3) Reg. quartus et Colb. secundus cum uno Combef., φονικαί. Alii tres mss. cum editis, φοινικαί· quæ primo aspectu pusilla mutatio quam longe interpretem a sensu auctoris abduxerit, ex illius verbis perspici potest. Sic enim verterat : *Rubro quidem colori peccata nostra conferuntur, quod sint rubri colores præ animarum* (sic).

(4) Codex Fr. 1, ἀνέκπεμπτον, non ita recte.

(5) Sic Regii primus, tertius et quartus. At in editis et in Reg. secundo pro ἐχρώσθη legitur ἐχράνθη. Denique uterque Colb., ἐχροάνθη.

(6) Sic nostri sex mss. At editi, ταῖς φυσικαις ἀφορμαῖς. Ibidem editi cum tribus mss., συναυξήσασα. Alii tres mss., συναυξηθεῖσα.

(7) Reg. tertius, τῆς χάριτος τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ διδομένης. Alii duo ms., τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ διδομένης. Alii tres, τῆς χάριτι διδομένης. Varias lectiones notasse contenti, nihil in prius editis immutavimus.

(8) Sic mss. aliquot. Editi, λούσασθε.

(9) Sic tres mss. At editio nostra Paris. cum aliis tribus mss., ἀπολαύσητε.

(10) Sic Reg. secundus et uterque Colb. Editi vero et alii tres mss., ὑπακούουσι. Aliquanto post Reg. secundus et uterque Colb., ἔμψυχος νοεῖται. Alii tres mss., ἔμψυχος νοητή. Editi, ἔμψοχος καὶ

οἱ μακαριζόμενοι πραεῖς κληρονομήσειν λέγονται. Ὁμοίως καὶ μάχαιρα ἔμψυχος νοεῖται, περὶ ἧς εἴρηται, ὅτι ἐμεθύσθη ἀπὸ αἵματος τραυματιῶν· καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ φάγεται κρέα. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Τάχα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐνεργῆσαν ταῦτα γραφῆναι, στόμα νῦν εἴρηται, παρὰ τὸ καὶ ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι προεληλυθέναι. Ὥστε σε μὴ καταφρονητικῶς ἀκοῦσαι τῶν ἀπειλῶν, τὸ ἀψευδὲς στόμα ἐπεμαρτύρατο ἡμῖν ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, τὸ ταῦτα λαλῆσαν. Τίς δὲ οὕτω ταπεινὸς καὶ σάρκινος τὴν διάνοιαν, ὥστε τὰ εἰς ἀντίδοσιν τῆς εὐπειθείας (11) παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τεταμιευμένα τοῖς ἀνθρώποις, βρώματα εἶναι νομίζειν, καρποὺς τῆς γῆς εἰς φθορὰν δεδομένους τῇ ἀποχρήσει; Ἀλλὰ δηλονότι, κατὰ τὴν παραβολὴν τοῦ Εὐαγγελίου, τὸ ἐν τῇ καλῇ γῇ σπέρμα κάρδια ἐστὶ καλὴ καὶ ἀγαθὴ, ἀκούουσα τοῦ λόγου, καὶ κατέχουσα καὶ καρποφοροῦσα ἐν ὑπομονῇ. Ἄξιον οὖν ἐπαγγελίας Θεοῦ, ἡ τῶν ἡδίστων καρπῶν τῆς καρδίας ἀπόλαυσις. Καρποὶ δὲ καρδίας, τὸ ἐν θεωρίᾳ τοῦ θείου κάλλους τερπνόν. Οὗτοι δὲ οἱ γαρποὶ ἐκ τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα σπορᾶς γεωργοῦνται, θεριζόμενοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, ὧν ὁ συνάγων ἐν ἀγαλλιάσει τὰ δράγματα, κατατρυφᾷ τοῦ Κυρίου, λαμβάνων παρ' αὐτοῦ τὰ αἰτήματα. Πρότερον μέντοι θελῆσαι δεῖ, καὶ τότε εἰσακοῦσαι, ἵνα τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀκατανάγκαστον ᾖ. Καὶ πάλιν· Ἐὰν μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου. Ἐκ τοῦ μὴ θελῆσαι, τὸ μὴ εἰσακοῦσαι. Οὕτω πᾶσα μακαριότης, καὶ ἡ ἐν κολάσει ἐν τοῖς ἐπιπόνοις διαγωγὴ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἤρτηται.

A diunt, acervantur terræ spiritalis bona; quam qui prædicantur mites, dicuntur esse hæreditate possessuri [27]. Pari ratione gladius quoque animatus intelligitur, de quo dictum est: Inebriatus est sanguine vulneratorum [28]; et, In cœlo comedet carnes. *Os enim Domini locutum est hæc* [28*], Fortassis ipse Spiritus sanctus, quo auctore isthæc scripta sunt, nunc os dictus est, propterea quod etiam ex Dei ore processisse dicitur. Itaque, ne tu illa comminationes contemptim audias, isthæc ab ore veraci prolata fuisse sermo Domini nobis testatus est. Quis autem animo est ita abjecto carneoque, ut bona illa pro obedientiæ præmio hominibus servata, escas esse existimet; nimirum terræ fructus, qui ideo dati sunt, ut usu corrumpantur? Sed profecto, secudum parabolam evangelicam, satum in bona B terra semen, cor est probum ac bonum, audiens verbum, illudque retinens, et fructum afferens in patientia [29]. Itaque res Dei promissione digna, fruitio est suavissimorum fructuum cordis. Fructus autem cordis sunt ipsa oblectatio, quæ in contemplatione divinæ pulcritudinis versatur. Porro hi fructus ex satione quæ in Spiritu est, colliguntur, demessi in vitam æternam, quorum manipulos qui congerit in exsultatione, se oblectat in Domino, cum petita ab ipso accipiat. Oportet quidem prius velle, et tum exaudire, ut id quod in nostra situm est potestate, nulli sit obnoxium necessitati. Et iterum: *Si nolueritis, neque exaudieritis me.* Ideo non exaudierunt, quod noluerunt. Sic beatitudo omnis, et quæ in cruciatu et molestiis traducitur C vita, a nostra pendet voluntate.

46. Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιὼν, πλήρης κρίσεως; ἐν ᾗ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. Θαυμαστικὴ ἡ ἐπαπόρησις, πολὺ τὸ ἐκπληκτικὸν ἐμφαίνουσα ἐπὶ τῷ παραδόξῳ, περὶ τοῦ τίνα τρόπον ἡ πιστὴ πόλις καὶ πλήρης κρίσεως, ἐν ᾗ δικαιοσύνη ἐπανεπαύσατο (12), αὕτη ἐγένετο πόρνη καὶ φονευτῶν οἰκητήριον. Πῶς γὰρ οὐ θαύματος ἄξιον λυπηροῦ, πάλιν ὅλην ἀπὸ τῆς ἐν πίστει καθαρότητος εἰς τὴν ἐκ πορνείας ἀκαθαρσίαν μεταπεσεῖν; ὅπου γε καὶ μίαν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ παγίως πιστεύειν εἰς τὴν ἐξ ἀπιστίας πορνείαν περιτραπῆναι (13), τῶν παραδόξων. Πότε δὲ ταῦτα κατηγορεῖται, ἢ ὅτε πονηρὰ γενεὰ καὶ μοιχαλὶς γενομένη, τὴν διακύψασαν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀναπαυσαμένην ἐκ αὐτῇ δικαιοσύνην ἐφόνευσαν, τὸν Χριστὸν καὶ Κύριον D ἡμῶν; Ὃ καὶ ἐπιτείνει τὸ θαῦμα, καὶ μεῖζον ποιεῖ τὸ παράδοξον, εἰ ὅτε ἡ δικαιοσύνη παρῆν, ὑπερεπλεόνασεν ἡ ἀδικία. Καὶ ταῦτα ἐποίει, τοὺς ὑγιεῖς περὶ κρίσεως λόγους οὐκ ἀγνοοῦσα. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ (14-15), Πλήρης κρίσεως. Σημειωτέον δὲ, ὅτι μήτηρ

46. Vers. 21. *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion, plena judicii? in qua justitia dormivit, nunc autem homicidæ.* Percontatio admirationis plena, ingentem stuporem ingenerans inauditæ rei causa: quomodo civitas fidelis, et judicii plena, in qua justitia requievit, eadem facta sit meretrix, et homicidarum domicilium. Quo enim pacto tristi non esset admiratione dignum, civitatem totam a fidei puritate in stupri impuritatem incidisse? quandoquidem cum vel una anima a firmitate fidei ad infidelitatis stuprum invertitur, id inter res stupendas numerandum est. Quandonam vero hæc illi objiciuntur, nisi tum cum generatio prava et adultera effecta justitiam, cœlo dilapsam, et in se ipsa conquiescentem, nempe Christum et Dominum **416** nostrum interemit? Hoc et admirationem auget, paradoxumque reddit majus, quod cum adesset justitia, tum magis abundavit injustitia. Atque hæc faciebat, quamquam sanos de judicio sermones non ignorabat. Hoc enim sonant hæc verba, *Plena ju-*

[27] Matth. v, 4. [28] Jer. xlvi, 10. [28*] Isa. xxxiv, 5, [29] Luc. viii, 15.

νοητή· ubi credimus particulam καί additam fuisse ab aliquo, qui aptam idoneamque sententiam efficere vellet.

(11) In editis corrupte legebatur εὐπαθείας· unde Tilmannus: *In compensationem felicissimæ illius jucunditatis.* At sanam veramque scripturam exhibent unus Combef. et alii quatuor mss. in quibus omnibus, pro εὐπαθείας scribitur, εὐπειθείας *pro obedientiæ præmio.*

(12) Uterque Colb., δικαιοσύνη ἀνεπαύσατο.

(13) Colb. secundus, παρατραπῆναι.

(14-15) Ita quinque mss. Deest τό in editis et in Reg. primo.

dicii. Observandum autem est stupri matrem esse infidelitatem. Quis enim vel malam admittat cogitationem, vel malum perficiat, si Deum credat ubique esse locorum, adesse his quæ fiunt, unicuique interesse actioni, ac cordium consilia introspicere? Sed rati vel Deum non inspicere, vel non curare ea quæ aguntur; sic homines ad impia patranda facinora animum conferunt. Quin etiam et de Ecclesia hoc interdum dicitur (quod absit, ut dicatur de nostra): *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion?* cum videlicet, repudiato et rejecto fidei sermone, cui ab exordio ceu matrimonio conjuncta fuerat, secundum Patrum traditionem, qui eam exhibuerunt uni viro virginem castam multa, et diversa recipit sermonis semina ab his, qui mysteriorum sanctimoniam velut stupro contaminant, ac impietatis disseminant dogmata ad corrumpendas animas. Jure ac merito de hac Ecclesia dicetur illud: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion?* Angeli enim sancti, quibus concredita est Ecclesiarum præfectura, rerum antiquarum non ignari, ac præsentium inspectores, adversum hos cum admiratione sunt dicturi: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis?* Quippe quæ per suum stuprum simul homicidas etiam aggregaverit, homicidas non corporum, sed animarum: qui dolo ac fraude vitam adimunt simplicioribus, atque perinde ac quodam gladio, sermone per mundanam sapientiam ad suadendum instructi, lethalia animabus vulnera inferunt. Tum causam reddit cur effecta meretrix sit, quæ prius fuerat fidelis.

A ἐστὶ πορνείας ἡ ἀπιστία. Τίς γὰρ πιστεύων εἶναι πανταχοῦ τὸν Θεὸν, καὶ παρεῖναι τοῖς γινομένοις, καὶ ἑκάστῃ πράξει παρεστάναι, καὶ ταῖς βουλαῖς τῶν καρδιῶν ἐνορᾷν, ἢ τὴν ἔννοιαν τὴν πονηρὰν παραδέχεται, ἢ τελεσιουργεῖ τὸ κακόν; Ἀλλ' ἢ μὴ ἐφορᾷν τὸν Θεὸν, ἢ μὴ μέλειν αὐτῷ (16) τῶν γιγνομένων ὑπολαμβάνοντες, οὕτως ὁρμῶσι πρὸς τὰς ἀνοσίας πράξεις οἱ ἄνθρωποι. Λέγεται δὲ ποτε καὶ ἐπὶ Ἐκκλησίας (ὅπερ ἀπείη (17) λεχθῆναι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας) τὸ, Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών; ὅταν ἀποβάλλουσα τὸν λόγον τῆς πίστεως, ᾧ ἐξ ἀρχῆς, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Πατέρων, συνενυμφεύθη, τῶν παραστησάντων αὐτὴν ἑνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἁγνὴν, πολλὰ καὶ ποικίλα παραδέχεται τοῦ λόγου σπέρματα παρὰ τῶν τὴν σεμνότητα τῶν μυστηρίων (18) ἐκπορνευσάντων, καὶ ἐπὶ διαφθορᾷ τῶν B ψυχῶν τὰ δόγματα τῆς ἀσεβείας διασπειρόντων. Ἀεχθήσεται καὶ ἐπ' αὐτῆς δικαίως τὸ, Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών; Οἱ γὰρ ἅγιοι ἄγγελοι, οἱ τῶν Ἐκκλησιῶν τὰς προστασίας πεπιστευμένοι, γνωρίζοντες τὰ ἀρχαῖα, ἀφορῶντες καὶ πρὸς τὰ νῦν, πρὸς τούτους (19) ἐροῦσι θαυμαστικῶς· Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστή; Ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς καὶ φονευτὰς συναθροίσασα· φονευτὰς, οὐχὶ σωμάτων, ἀλλὰ ψυχῶν· ἐν δολιότητι καὶ ἀπάτῃ τὴν ζωὴν ἀφαιρουμένους τῶν ἁπλουστέρων· οἱονεὶ ξίφει τινὶ τῷ λόγῳ διὰ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας εἰς πιθανολογίαν ἠκονημένοι (20), θανάσιμα τραύματα ταῖς ψυχαῖς ἐμποιοῦσιν. Εἶτα ἡ τῆς αἰτίας ἀπόδοσις, δι' ἣν αἰτίαν ἐγένετο πόρνη ἡ πρότερον πιστή.

47. VERS. 22. *Argentum vestrum non probatum.* Hoc est, sermo fidei adulterinus est et falsa nota signatus, quippe qui integram et accuratam regiæ imaginis figuram non servet. Quod enim hunc sensum præ se ferat ænigma, quodque argentum nuncupet fidei sermonem, cum plurimis ex locis, tum maxime ex hoc ostenditur: *Eloquia Domini, eloquia casta: argentum igne examinatum, probatum terræ*[80]. Perscrutemini igitur cordium vestrorum recessus. Omnia. quæso, circumspicite in retrusis et abditis apothecis, necubi sit drachma adulterina; hoc est, necubi sit dogma ementitum, non ex Spiritu notatum propriis characteribus veritatis, quos per prophetas et apostolos nobis largitus est, sed

C 47. Τὸ ἀργύριον ὑμῶν ἀδόκιμον. Τουτέστιν, ὁ τῆς πίστεως λόγος παρατετυπωμένος ἐστὶ καὶ παράσημος (21), τὸν ἀκριβῆ χαρακτῆρα τῆς βασιλικῆς εἰκόνος μὴ διασώζων. Ὅτι γὰρ εἰς τοῦτο φέρει τὸ αἴνιγμα, καὶ ἀργύριον ὀνομάζει τὸν λόγον τῆς πίστεως, πολλαχόθεν δείκνυται· καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ, Τὰ λόγια Κυρίου, λόγια ἁγνά· ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ (22). Ἐρευνήσατε οὖν ὑμῶν τὰ ταμεῖα τῶν καρδιῶν. Πάντα μοι περισκέψασθε ἐν ταῖς κρυπταῖς ἀποθήκαις, μή που κίβδηλος ᾖ δραχμή· τουτέστι, μή που δόγμα παραπεποιημένον, οὐκ ἐκ τοῦ Πνεύματος σημειωθὲν ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ τῆς ἀληθείας χαράγμασιν, ἃ διὰ προφητῶν ἡμῖν καὶ ἀποστόλων ἐχαρίσατο, ἀλλ' ὑπὸ ἀνδρῶν ἐπιβούλων ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπι-

[80] Psal. XI, 7.

(16) Uterque Colb., αὐτόν. Editi et duo mss. ut in contextu. Ibidem quinque mss., τῶν γινομένων. Editi cum uno mss., γιγνομένων.

(17) Codices tres, ἀπῇει. Editi vero cum aliis tribus mss., ἀπείη, recte.

(18) Pro illo, τῶν μυστηρίων, legitur in utroque Colbertino τοῦ μυστηρίου.

(19) Ita emendavimus ex quinque mss. In editis vitiose legitur, τούτοις.

(20) Editi et nostri sex mss., ἠκονημένοι. Neque tamen Combefisius tanto hoc librorum inter se consensu adduci potuit, ut eam scripturam probaret, *Lego*, inquit, ἠκονημένῳ *nec Ducæo possum acquiescere, qui de personis exponit*, ἠκονημένοι, *instructi*. Hactenus vir doctus quidem: sed qui sibi

D plus justo confidit. Nos igitur codices mss. cum Ducæo sequi malumus, quam Combefisii conjecturam quamlibet bonam. Hos enim tutiores arbitramur, et fideliores. Ibidem mss., ἐμποιοῦσιν. Editi, ἐμποιοῦσαν. Rursus hoc ipso in loco tres mss., εἶτα ἡ. Deest ἡ in editis.

(21) Ita sex mss., nisi quod verbum ἐστὶ in quibus mss., desideratur. Editi, παρατετυπωμένος, τόν.

(22) Editi et unus Combef., δόκιμον ἐν τῇ γῇ. At in altero Combef. et in aliis quatuor mss. perinde atque apud LXX legitur ita ut edidimus. Aliquanto post duo mss., ἡ δραχμή. Colb. primus, ἢ δραχμή. Deest ἡ, sive ἢ, in editis et in aliis tribus mss.

νοίας λαθραίως καὶ δυσφωράτως (23) παρακοπτόντων· οἱ τὰ ἀλλότρια νομίσματα, τὴν τοῦ ἐχθροῦ μορφὴν περικείμενα, τοῖς βασιλικοῖς θησαυροῖς ἐπεισάγοντες, τόν τε μέγαν πλοῦτον διέφθειραν, καὶ ἀμφιβολίαν τῆς ἐκλογῆς τοῖς πολλοῖς (24) ἐνεποίησαν. Ὀλίγοι γὰρ οἱ ὀκιμοι τραπεζῖται. Ὀλίγοι οἱ πάντα δοκιμάζειν δυνάμενοι, καὶ τὰ μὲν καλὰ κατέχειν, ἀπὸ δὲ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθαι.

A quod signatum fuerit ab insidiosis viris, qui præ sua 417 astutia latenter et quodam artificio deprehensu difficili nummos adulterinos cudunt: qui aliena numismata inimici formam circumferentia in regales thesauros exportant, ac ingentes corrumpunt divitias, et in causa sunt cur multi quid sit eligendum, dubitent. Pauci enim probi trapezitæ. Pauci sunt qui cuncta possint explorare, retinere bona, et ab omni specie mala sibi temperare.

48. Οἱ κάπηλοί σου μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι. Ἀκούσατε μὲν καὶ ψιλοῦ τοῦ ῥήματος (25), οἱ τὸν οἶνον πωλοῦντες· καὶ μὴ δολοῦτε τὴν κτίσιν. Οὐ γὰρ παιδιὰ τὸ πρᾶγμα· ἀλλὰ κακὸν τῆς μεγίστης κατηγορίας ἠξιωμένον. Ἠλην ἀλλ' ἐπὶ τὸν πνευματικὸν νοῦν ὁ λόγος ἐπείγεται. Οἶνός ἐστιν εὐφραίνων καρδίαν ἀνθρώπου, τουτέστι τὸν νοῦν καὶ τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς, τὰ διδάγματα τῶν Γραφῶν, διὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ προφητῶν εἰς εὐφροσύνην αἰώνιον οἰνοχοοῦντος ἡμῖν τοῦ Πνεύματος. Ἅπερ οἱ πολλοὶ καπηλεύοντες, τὸν λόγον ἐξυδαροῦσιν (26), ἐπιμιγνύντες τὸν ἑαυτῶν νοῦν ἐπιβλαβῶς τοῖς ἀκούουσι. Καταχαριζόμενοι γὰρ αὐτῶν ταῖς ἡδοναῖς, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας κολακεύοντες, αὐτῶν τὰ πάθη τρέφουσιν εἰς ἀπώλειαν· τὸ αὐστηρὸν καὶ σύτονον καὶ ὠφελίμως ἐπιστῦφον τῶν Γραφῶν ὑπεκλύοντες, φιλανθρωπίας τινὰς ἀπαιδεύτους, καὶ συγχωρήσεις ἁμαρτημάτων ἀκρίτους, καὶ τοιαῦτά τινα κεχαρισμένα τοῖς πολλοῖς ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων δεξιόντες, ἐπὶ πλεῖον τῶν φιληδόνων τὰς ψυχὰς ἐκθηλύνουσιν.

48. *Caupones tui vinum aqua miscent.* Audite nudam ipsam verborum sententiam ac litteram, qui venditis vinum, et ne dolo hanc vitietis creaturam. Res enim illa non ludus est, sed malum reprehensione maxima dignum. Cæterum Scriptura nos promovet ad spiritalem sensum. Est vinum lætificans B cor hominis [31], id est, mentem, et principalem animæ partem, cum scilicet per sanctos apostolos et prophetas Scripturarum documenta, ceu vinum, ad æternam jucunditatem percipiendam nobis Spiritus infundit. Quæ dum cauponantur multi, Scripturam aquosam reddunt ac dilutam, suam ipsorum intelligentiam ad auditorum perniciem immiscentes. Etenim, dum eorum obsequuntur voluptatibus, ac per blandiloquentiam assentantur, illorum vitia nutriunt ad ipsorum exitium: siquidem severitatem vigoremque et frenum Scripturarum utiliter astringens enervante, et imperitam quamdam erga homines benignitatem, et veniam peccatorum nullo adhibito judicio concessam, et alia id genus beneficia multis collata ad audientium ruinam exponentes, voluptariorum animum magis ac magis effeminant.

C

49. Οἱ ἄρχοντές σου ἀπειθοῦσιν. Ἡμεῖς οἱ κάπηλοι, ἡμεῖς (27) ναὶ οἱ ἄρχοντες, οἱ διὰ τὸ ἀπειθεῖν καὶ μὴ πιστεύειν πρῶτοι ποιοῦντες τὰς πόλεις τὰς πιστὰς μετακίπτειν εἰς τὰς πορνείας. Πρὸς γὰρ τὸ τῶν κρατούντων ἦθος πλάττεσθαι πέφυκεν, ὡς τὰ πολλά, τὸ ἀρχόμενον· ὥστε ὁποῖοί πρὸ ἂν οἱ ἄγοντες ὦσι, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ τὸ ἀγόμενον εἶναι. Ἐπειδὴ (28) οὖν ποτε τῆς πιστῆς πόλεως οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἀπειθοῦντες, συνεξομοιωθεῖσα αὐτοῖς καὶ ἡ πόλις, ἀποθεμένη τὸ εἶναι πιστὴ, μετέπεσεν εἰς πορνείαν. Μὴ γενώμεθα καὶ (29) ἡμεῖς ἀπειθεῖς, καὶ ἀπιστία ἡμῶν οὐ κυριεύσει. Οἱ ἄρχοντες ὑμῶν ἀπειθοῦσι. Δηλονότι Θεῷ ἀπειθοῦσιν, ἐκκλίνοντες ἀπ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς διατεταγμένοις ὑπ' αὐτοῦ μὴ ἐμμένοντες. Ἐν δὲ τοῖς προστάγμασιν ἦν (30) τὰς D χεῖρας ἀποσείεσθαι ἀπὸ δώρων, μὴ συντρέχειν τοῖς κλέπτουσιν· οἱ δὲ ὑπὸ φιλαργυρίας, αἰσχροῦ κέρδους χάριν, κοινωνοὶ κλεπτῶν ἐγένοντο.

49. VERS. 23. *Principes tui infideles.* Nos hi caupones, nos et hi principes sumus, qui priores ob infidelitatem incredulitatemque in stuprum civitates fideles impellimus. Enimvero subjecti ad mores eorum qui rerum potiuntur, plurimum sese conformare solent: ita ut quales tandem fuerint duces, eum etiam qui ducitur, talem esse necesse sit. Quoniam igitur civitatis fidelis principes erant quandoque infideles, ipsa etiam civitas his assimilata, fidelitatem exuens, in stuprum incidit. Ne efficiamur nos quoque inobsequentes, et in nobis haud dominabitur perfidia. *Principes vestri non obtemperant.* Nimirum non obediunt Deo, deflectentes ab ipso, et in præceptis ejus non permanentes. Porro inter ea præcepta illud erat, ut manus suas excuterent a muneribus, ne una cum furibus accurrerent: hi vero ob avaritiam, turpis lucri gratia, facti sunt furum participes.

[31] Psal. cm, 15.

(23) Uterque Colb. et Reg. secundus, δυσφορωτάτως. Ibidem tres mss., προσκοπτόντων.

(24) Codices aliquot, τοῖς πολλοῖς. Deest τοῖς in editis. Quod mox sequitur. ὀλίγοι γάρ, etc., illustratur in notis Ducæi.

(25) Editi et mss. nonnulli, τοῦ ῥήματος. Alii quidam mss., τοῦ ῥητοῦ. Mox Colb. secundus, τὴν κτῆσιν.

(26) Ita uterque Combef. et alii quatuor mss. Editi vero, ἐξυδραγοῦσιν.

(27) Uterque Colb. et Reg. secundus, ὑμεῖς οἱ κάπηλοι, ὑμεῖς, etc. *Vos estis caupones, vos estis quoque principes.* Vocula καί deest in pervulgatis.

(28) Uterque Colb., ἐπεί.

(29) Particula καί ab editis et a tribus mss. abest: sed ex aliis tribus addita est.

(30) Sic in utroque Combef. et in aliis tribus mss. legitur. Editi, δέον ἦν.

50. Haud plane fures intelligendi, qui marsupia exscindunt, aut qui in balneis vestes furantur; sed potius si qui cum præfecti fuerint exercitibus, vel cum in civitates ac nationes usurparint principatum, alia quidem clanculum surripiant, alia vero vi aperta publiceque eripiant, ii fures sunt. Cum autem is qui habetur Ecclesiæ præses, a talibus aliquid accipit, sive ad suos privatos usus per speciem honoris ad se ob præfecturam 418 pertinentis, sive nomine atque simulatione rerum in Ecclesia pauperibus distribuendarum, furti efficitur particeps. Nimirum cum fures coarguere, admonere, et ab ea iniquitate avocare debuisset; ipse manum porrigit facile ad munera, et eum ipsum prædicat beatum, quem magis oportuerat eo magis odisse, quo majora furatur. Imo ipse illum laudat, comitatur deducitque, et ad fores versans eas apprehendit manus, quibus similiter clam et publice surrepta sunt omnia. Plane si hæc peragimus, socii furum nominamur. Quanquam necesse est nos totius mundi, ipsiusque fastus inæqualitatem proterere: cum tamen in tribunalibus parvos fures a magnis punitos videmus, famulos quidem odio habemus ob ejusmodi furta, hos vero admiramur. Illos quidem quia fures sunt, aversamur: hos vero, quia ex furtis congerunt divitias, attoniti suspicimus. Quanam alia causa coarguuntur principes?

51. *Diligentes munera.* Apposite admodum dictum est: *Diligentes munera*: non autem, Accipientes munera. Sic enim quæ ex officii ratione in vitæ societate tribuuntur, fuissent vituperata. Sed, *Diligentes munera*, hoc est, accipiendi cupiditate intabescentes. Coarguuntur autem principes, quod dilectionem sanctam effundunt circa hæc evanida et terrestria. Siquidem Dominum Deum oportet diligere ea tota virtute, quæ nobis inest ad diligendum. Diligendus insuper proximus: sunt quoque et inimici diligendi, ut simus perfecti, imitantes benignitatem Patris nostri, qui in cœlis est; qui solem suum oriri facit super bonos et malos [32]. Porro nefas est in alia perperam consumere vim diligendi. Quod si malum est, præter ea quæ memorata sunt, diligere aliud quidvis: qui argentum eodem modo diligit, quo Dominum Deum diligere debet, nimirum ex toto corde suo, et ex tota anima sua, et ex tota mente sua [33]: ille cum Domino servire deberet, servit mammonæ, cum dilectionis mensuram Deo debitam in argentum transferat. Idcirco avaritia fit idololatria, quod munera, quæ Domino Deo offeruntur, ad terrena exportarit. Jussi igitur sumus

[32] Matth. v, 45. [33] Matth. xxii, 37.

50. Οὐ πάντως κλέπτας νοητέον τοὺς βαλαντιοτόμους τούτους, ἢ ἐν τοῖς λουτροῖς λωποδυτοῦντας· ἀλλὰ κἂν τινες στρατοπέδων ἡγεμονίαν (31) πιστευθέντες, ἢ πόλεων καὶ ἐθνῶν ἀρχὰς παραλαμβάνοντες, τὰ μὲν λάθρα ὑφαιρῶνται, τὰ δὲ δημοσίᾳ βιάζωνται (32). Λαμβάνων δὲ παρὰ τῶν τοιούτων ὁ νομιζόμενος ἄρχων τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι εἰς ἰδίαν αὐτοῦ ἀπόλαυσιν ἐπὶ προφάσει τῆς ἐπιβαλλούσης αὐτῷ τιμῆς διὰ τῆς προστασίας, ἢ ἐπὶ λόγῳ τῆς τῶν πτωχευόντων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἰκονομίας, κοινωνός ἐστι κλοπῆς· ἀντὶ τοῦ ἐλέγχειν, καὶ νουθετεῖν, καὶ ἀφιστᾷν τῆς ἀδικίας τοὺς κλέπτοντας, ῥᾳδίως ὀπέχων τὴν χεῖρα -ᾧ λήμματι, καὶ μακαρίζων αὐτόν· δέον μειζόνως αὐτὸς μισεῖν, ὅσῳ μείζονα κλέπτει, ὁ δὲ ἐπαινοίη αὐτὸν δορυφορῶν καὶ παραπέμπων, καὶ περὶ τὰς θύρας στρεφόμενος, καὶ τῶν χειρῶν ἁπτόμενος, αἷς πάντα ὁμοίως ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ διεκλάπη. Τῷ ὄντι ταῦτα ποιοῦντες, κοινωνοὶ κλεπτῶν ὀνομαζόμεθα. Δέον καταπατεῖν ἡμᾶς τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ κόσμου παντὸς καὶ τῶν ἐν αὐτῷ φαντασιῶν· ὅταν ἴδωμεν ἐν τοῖς δικαστηρίοις τοὺς μικροὺς κλέπτας ὑπὸ τῶν μεγάλων κολαζομένους, καὶ τοὺς μὲν οἰκέτας μισοῦμεν διὰ ταῦτα, τούτους δὲ, θαυμάζομεν. Τοὺς μὲν γὰρ, ὅτι κλέπται εἰσὶν, ἐκτρεπόμεθα· τοὺς δὲ, ὅτι πλουτοῦσιν ἐκ τῆς κλοπῆς, ἐκπλησσόμεθα. Τί ἄλλο κατηγοροῦνται οἱ ἄρχοντες;

51. Ἀγαπῶντες δῶρα. Ἡάνυ ἀκριβῶς εἴρηται τὸ, Οἱ ἀγαπῶντες δῶρα, οὐχὶ, Λαμβάνοντες δῶρα. Οὕτω γὰρ ἂν καὶ τὰ καθηκόντως ἐν ταῖς τοῦ βίου κοινωνίαις διδόμενα διεβέβλητο· ἀλλ', Ἀγαπῶντες δῶρα, τουτέστι προστετηκότες τῇ ἐπιθυμίᾳ, τῇ τοῦ λαμβάνειν, Κατηγορία δὲ τῶν ἀρχόντων, περὶ τὰ φθαρτὰ καὶ τὰ χήινα τὴν ἱερὰν ἀγάπην ἐκκεχυμένην (33) ἔχειν. Κύριον γὰρ τὸν Θεὸν ἀγαπᾷν δεῖ πάσῃ τῇ ἐνυπαρχούσῃ ἡμῖν πρὸς τὸ ἀγαπᾷν δυνάμει, καὶ ἀγαπᾷν καὶ τὸν πλησίον, καὶ ἀγαπᾷν καὶ τοὺς ἐχθροὺς, ἵνα ὦμεν τέλειοι, μιμούμενοι τὴν χρηστότητα τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς, τοῦ τὸν ἥλιον ἑαυτοῦ (34) ἀνατέλλοντος ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς. Εἰς ἄλλα δὲ τὴν τοῦ ἀγαπᾷν δύναμιν παραναλίσκειν οὐ συγκεχώρηται. Εἰ δὲ πονηρόν ἐστι καὶ ὁτιοῦν ἀγαπᾷν παρὰ τὰ εἰρημένα· ὁ ἀγαπῶν ἀργύριον οὕτως, ὡς ἀγαπᾷν ὤφειλε Κύριον τὸν Θεὸν, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας αὐτοῦ καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας αὐτοῦ, ὁ τοιοῦτος ἀντὶ τοῦ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, δουλεύει τῷ μαμμωνᾷ, τὸ τῷ Θεῷ ὀφειλόμενον τῆς ἀγάπης μέτρον ἐπὶ τὸ ἀργύριον μεταθείς. Διὰ τοῦτο γίνεται ἡ πλεονεξία εἰδωλολατρεία, ἐπειδὰν τὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ προσφερόμενα δῶρα ἐπὶ τὰ χήινα μετενέγκῃ (35).

(31) Editi cum tribus mss., ἡγεμονίας. Alii tres, ἡγεμονίαν.

(32) Editi et mss. nonnulli, βιάζονται. Alii duo, βιάζωνται. Mox mss. tres, λαμβάνων δέ. Editi et alii duo mss., λαμβάνει δέ. Subinde sex mss., ὁ νομιζόμενος. Editi, ὁ ὀνομαζόμενος, *qui appellatur princeps.* Haud longe Colb. primus, διὰ τὴν προστασίαν.

(33) Ubi corrupte in excusis ex oscitantia operarum legitur ἐκκαιομένην, legi oportet ἐκκεχυμένην, uti habent uterque Combef. et alii quatuor mss.

(34) Sic nostri sex mss. At editi, αὐτοῦ.

(35) Reg. secundus et uterque Colb., μετενέγκος τις.

Προστετάγμεθα οὖν μὴ ἀγαπᾷν τὰ δῶρα, ὥστε τούτων ἕνεκα πολλὰ τῶν ἀπηγορευμένων συγχωρεῖν τοῖς προσιοῦσι. Καθόλου δὲ οὐδὲ τὰ τοιαῦτα δῶρα ἀγαπᾷν ἡμῖν ὁ λόγος δίδωσιν, οὐδὲ ἐμπαθῶς διακεῖσθαι περὶ αὐτά· ἀλλ' ὡς ἀναγκαίαν αὐτῶν τὴν λειτουργίαν ὑποδεχόμενοι (36). Ἀμήχανον γὰρ τὸ, Ἐξ ὅλης καρδίας, μερισμόν τινα εἰς ἕτερον ἐπιδέξασθαι. Ὥσπερ γὰρ ἐν ἀγγείῳ πεπληρωμένῳ τινὸς ὑγροῦ, ὅσον ἂν ἐκρυῇ πρὸς τὰ (37) ἔξω, τοσοῦτον ἀνάγκη τῆς πληρώσεως ἀποδεῖν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ὅσον ἂν αὐτῇ τῆς ἀγάπης ἐφ' ἃ μὴ προσῆκε, τοσοῦτον ἐνδέειν ἀνάγκη πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ δὲ ἅπαξ ὁρμήσας ἀγαπᾷν ἀργύριον, πᾶσαν ἐκεῖ μετακενοῖ (38) τὴν ἀγάπην. Ὁ γὰρ ἀγαπῶν ἀργύριον, οὐ πλησθήσεται ἀργυρίου.

A non diligere munera; ita ut horum causa iis qui nos adeunt, multas res prohibitas permittamus. In summa autem neque ejusmodi diligere dona neque studere nos ipsis sinit Scriptura: sed eorum officium obsequiumque uti necessarium suscipiamus. Etenim illud, *Ex toto corde*, in aliud dividi nequit. Quemadmodum enim in vase liquoris alicujus pleno, quantum ex eo foras defluxerit, tantum ad complementum desit necesse est: ita et in anima, quantum dilectionis erga ea quæ amata non oportuit, exhaustum fuerit, tantum ei ad Deum diligendum deesse necesse est. Qui enim semel in animum induxerit diligere argentum, dilectionem omnem illic absumit *Qui enim diligit argentum, non implebitur argento*[34].

52. Διώκοντες ἀνταπόδομα. Μέγιστον κατηγόρημα ἄρχοντος, πρόχειρον εἶναι πρὸς ἄμυναν, καὶ παντὶ τρόπῳ ἐπινοεῖν κατὰ τῶν λελυπηκότων τὴν τῶν ὁμοίων ἀντίδοσιν. Πῶς γὰρ διδάξει ἕτερον μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόναι, ὁ πάντα ποιῶν εἰς τὸ ἀμύνασθαι καὶ ἀντιλυπῆσαι τὸν βλάψαντα; μὴ μιμούμενος τὴν πραότητα τοῦ Δαβὶδ λέγοντος· Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά· μήτε δὲ τοῦ Ἱερεμίου μεμνημένος, ὅτι Ἀγαθὸν ἀνδρὶ, ὅταν ἄρῃ ζυγὸν ἐκ νεότητος αὐτοῦ· καθήσεται κατα-μόνας, καὶ σιωπήσεται, ὅτι ἦρεν ἐφ' ἑαυτῷ (39). Δώσει τῷ παίοντι αὐτὸν σιαγόνα, χορτασθήσεται ὀνειδισμῶν. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῶν τοῦ Κυρίου διδαγμάτων, ὅπως αὐτῶν καταφρονοῦσιν οἱ διώκοντες ἀνταπόδομα; τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐάν τίς σε ῥαπίσῃ εἰς τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. Παντὶ μὲν οὖν κατηγόρημα τὸ διώκειν ἀνταπόδομα· μάλιστα δὲ ὅταν ἀπὸ τῆς ἀρχοντικῆς ἐξουσίας τοῦτο ποιῇ τις· δέον ἔργῳ (40) διδάσκαλον τῶν ἀπὸ τῆς ὑπομονῆς καλῶν γίνεσθαι τῷ λαῷ. Οἷον γὰρ θέαμα! πῶς σεμνὸν καὶ θαυμάσιον καὶ μικροῦ τὴν φύσιν τὴν ἀνθρωπίνην ἐκβαῖνον (41), πολλὰ λοιδορηθέντα καὶ που καὶ πληγὴν δεξάμενον ἐπὶ κόρρης, καὶ ἄλλα μυρία παθόντα, καὶ λόγῳ (42) καὶ ἔργῳ πρὸς τὴν ἰσχάτην ἀτιμίαν φερόντων (43)· μὴ ὑπερζέσαι θυμῷ, μηδὲ διαναστῆναι πρὸς ἄμυναν, ἀλλὰ πράως καὶ ἀοργήτως ἀναστάντα, προσεύξασθαι

B 52. *Persequentes retributionem.* Maxima 419 in principem accusatio est, expeditum esse et paratum ad vindictam, atque omnibus modis esse intentum, ut iis qui ipsi molestiam confecere, par pari referat. Quomodo enim alium edocebit ut nemini malum pro malo rependat, dum ipse non nihil molitur, ut vindictam sumat, ac sua vice lædentem afficiat molestia? haud imitans Davidis mansuetudinem, qui ait: *Si reddidi retribuentibus mihi mala*[35]. Neque etiam commeminit Jeremiæ: *Bonum viro, cum portaverit jugum a juventute sua: sedebit singulariter, et silebit, quia tulit super se. Dabit percutienti se maxillam, saturabitur opprobriis*[36]. Quid autem de Domini documentis dicendum est, quomodo ea aspernentur qui persequuntur retributionem? quandoquidem Dominus ait: *Si quis impegerit alapam in dexteram maxillam, obverte illi et alteram*[37]. Itaque quisquis persequitur retributionem arguendus; maxime autem cum quis id ipsum per potestatem sibi ut duci convenientem efficit, quandoquidem operæ pretium fuisset, ut ille re ipsa populum suum patientiæ bona docuisset. Quale enim spectaculum, quam præclara res est et admiratione digna, quæque propemodum naturam humanam superat, si is qui multis impetitus est conviciis, aut forte etiam in maxilla plagam accepit, et innumera alia perpessus est mala, quanquam non-

[34] Eccle. v, 9. [35] Psal. VII, 5. [36] Thren. III, 27-30. [37] Matth. v, 39.

(36) Uterque Combef. et alii tres mss., ὡς ἀναγκαίαν αὐτοῦ τὴν λειτουργίαν ὑποδεχόμενον. Editi, ὡς ἀναγκαίαν αὐτῶν τὴν λειτουργίαν ὑποδεχόμενος. Reg. secundus uti in contextu. Nec ita multo post editi, Ἐξ ὅλης καρδίας ἀγαπᾷν τὸν Θεόν. Sed illud, ἀγαπᾷν τὸν Θεόν, in sex mss. deest. Ibidem uterque Colb. et Reg. secundus, μερισμόν τινα. Vox ultima in editis desiderabatur.

(37) Uterque Colb., τό Mox editi et tres mss., ὅσον ἂν αὐτῆς. Reg. secundus cum utroque Colb., ὅσον ἂν αὐτῇ, rectius. Statim tres mss., ἐφ' ἃ μὴ δεῖ.

(38) Sic quinque mss. Editi vero, ἐκεῖ μετακινεῖ, etc. *Illuc transfert dilectionem omnem*: quæ lectio, si faverent mss., valde nobis probaretur

(39) Regii tertius et quartus, ἐφ' ἑαυτῷ. Codex Fr. primi, ἐφ' ἑαυτοῦ. Alii tres mss., ἐφ' ἑαυτόν. Editi, ἐπ' αὐτῷ *tulit super se*, nempe *jugum*: quam vocem addit Ambrosius in Psal. centesimum decimum octavum, hoc modo: *Sedebit singulariter, et silebit*: *quia tulit judum verbi*. Ibidem tres mss., παίοντι αὐτὸν σιαγόνα, χορτασθήσεται, nec aliter legitur apud LXX. Alii tres mss., σιαγόνα αὐτοῦ At in reliquis consentiunt cum prioribus. Editi, παίοντι αὐτῷ σιαγόνα αὐτοῦ. Reg. secundus, χορτασθήσεται ὀνειδισμοῦ.

(40) Uterque Colb. cum Reg. secundo, ἔργῳ. Alii duo mss. et editi, ἔργων. Ibidem tres mss., τῶν ἀπὸ τῆς ὑπομονῆς καλῶν. Alii tres mss. cum editis, τῶν ἐν ὑπομονῇ καλῶν.

(41) Ita sex mss. At editi, ὑπερβαῖνον.

(42) Lege, ut ap. Symeonem Logothetam, p. 564. τῶν λόγῳ pro καὶ λόγῳ. *Et innumera alia et dictis, et factis ad extremam ignominiam tendentia* MARAN.

(43) Colb. primus secunda et recenti manu cum editis, φέροντα. At sex mss., φερόντων. Neutra quidem lectio multum nobis probatur: sed eam quæ multorum mss. auctoritate innititur, sequi non dubitavimus.

nulli ipsum ad extremam ignominiam præcipitem agunt, minime tamen præter modum ira effervescat, neque excitetur ad vindictam, sed mansuete et absque iracundia erigens se, preces pro suo conviciatore adhibeat : ita ut peccatum etiam ei condonetur ob præterita, atque in posterum convenienti Dei cura dignus habeatur; adeo ut proterve et petulanter agere desinat. Nunc vero nos principes inter cætera peccata, et illud maxime peccamus, persequimur nempe retributionem, neque pari mensura vices rependimus : sed ultra modum nos ipsos ulciscimur, nec indignamur solum si quapiam contumelia fuerimus vexati, sed si honore non afficimur : imo etiam eos ducimus inimicos, qui nobis minus honoris tribuerint, quo nos ipsos dignos esse existimamus.

A ὑπὲρ τοῦ ὑβριστοῦ· ὥστε καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς φθάσασιν αὐτῷ ἁμαρτίαν συγχωρηθῆναι, καὶ πρὸς τὸ ἐξῆς τῆς πρεπούσης παρὰ Θεοῦ ἐπιμελείας ἀξιωθῆναι, ὥστε ἀσελγαίνοντα παύσασθαι ! Νῦν δὲ ἡμεῖς οἱ ἄρχοντες μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν καὶ τοῦτο μάλιστα ἁμαρτάνομεν, διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐδὲ ἴσῳ τῷ μέτρῳ ἀντιδιδόντες, ἀλλὰ μεθ' ὑπερβολῆς ἀμυνόμενοι, οὐκ ἐὰν ὑβρισθῶμεν μόνον, ἀλλ' ἐὰν μὴ καὶ τιμηθῶμεν παροξυνόμενοι· ἐχθροὺς ἡγούμενοι καὶ τοὺς ἔλαττον ἡμᾶς τιμῶντας (44), ὧν ἀξίους ἑαυτοὺς ὑπειλήφαμεν.

53. *Orphanis non judicantes, et judicio viduæ non attendentes.* Reliqua quæ spectant ad orphanum, et viduam, jam in superioribus dicta sunt. Hic autem considera hæc verba, *Non attendentes*, quantum in principe arguant arrogantiam, quomodo etiam ipsum illo judice iniquitatis agrestiorem esse demonstrent : siquidem hic post multas preces, tametsi alioqui nulla tangebatur commiseratione, at certe propter vehementem viduæ importunitatem se attentum exhibuit judicio, quippe qui illius molestia ulterius defatigari caveret [38]. Porro de his habitus est sermo, quasi generatim judicio viduæ attendere nollent.

B 53. Ὀρφανοῖς οὐ κρίνοντες, καὶ κρίσει χήρας οὐ προσέχοντες. Τὰ λοιπὰ εἴρηται καὶ ἐν τοῖς κατόπιν, τὰ περὶ ὀρφανῶν (45) καὶ χήρας. Ἐνταῦθα δὲ ἐπίστησον τῷ, Οὐ προσέχοντες, πόσην ἐμφαίνει ἀλαζονείαν τοῦ ἄρχοντος, ὅπως αὐτὸν καὶ τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας ἀγριώτερον δείκνυσιν· εἴ γε ὁ μὲν μετὰ πολλὰς ἐντεύξεις, εἰ καὶ ἄλλως ἀσυμπαθὴς ἦν, ἀλλὰ διὰ τὸ φιλόπονον τῆς χήρας προσέσχε τῇ κρίσει, τὸ ἐπιπλεῖον ὑπὸ αὐτῆς κοπτοῦσθαι περιιστάμενος. Περὶ δὲ τούτων εἴρηται, ὡς (46) καθόλου κρίσει χήρας προσέχειν μὴ καταδεχομένων.

420 54. Vers. 24. *Propterea hæc dicit Dominator Dominus Sabaoth : Væ potentes Israel.* Ea est Scripturæ proprietas, ut ad hunc modum figuret dictionem Cum dixisse debuisset. Potentibus, dixit, *Væ potentes.* Nimirum eam vocem quæ in durissimis cruciatibus emittitur, ait potentibus Israel congruere, qui paulo post tormentum gravissimum erant passuri. Neque id conjectura a propheta pronuntiatum est, sed secundum sententiam ab ore mendacii experte profectam. Potentes autem iidem intelligendi sunt, qui principes : qui præterquam quod non obediunt Deo, amant et munera, et persequuntur retributionem, ac reliqua de quibus insimulantur. Væ potentibus, et iis qui non obediunt. Enimvero infirmioribus fortassis dabitur venia. *Exiguo enim conceditur misericordia ; potentes autem potenter tormenta patientur* [39]. Et. *Cui commendaverunt multum plus petent ab eo* [40]. Quapropter væ et divitibus, quia cum potentes sint ad sublevandos pauperes, opum potentia non sunt usi ad quod acceperant eas. Quod si quis ingenii acrimonia alio solertior, ea vi naturali atque facultate non utatur ad res divinas perquirendas : huic quoque

C 54. Διὰ τοῦτο τάδε λέγει ὁ Δεσπότης Κύριος Σαβαώθ· Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες Ἰσραήλ. Ἰδίωμα τῆς Γραφῆς, οὕτω σχηματίζειν τὴν λέξιν. Ἀντὶ τοῦ, Τοῖς ἰσχύουσιν, Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες, εἶπε· τὴν ἐπὶ δυσυποφορήτοις πόνοις (47) ἐκπεμπομένην φωνὴν ταύτην ἁρμόζειν λέγων τοῖς μικρὸν ὕστερον ἐν βασάνῳ δυσφορωτάτῃ γεννησομένοις· τοῖς ἰσχύουσι τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ τοῦτο οὐ στοχαστικῶς εἴρηται παρὰ τοῦ προφήτου, ἀλλὰ κατὰ ἀπόφασιν τὴν ἀπὸ τοῦ ἀψευδοῦς στόματος προελθοῦσαν. Τοὺς ἰσχύοντας δὲ τοὺς αὐτοὺς νοητέον τοῖς ἄρχουσιν (48)· οἳ πρὸς τῷ ἀπειθεῖν τῷ Θεῷ, καὶ ἀγαπῶσι δῶρα, καὶ διώκουσιν ἀνταπόδομα, καὶ τὰ λοιπὰ ἃ κατηγοροῦνται. Οὐαὶ τοῖς ἰσχύουσι καὶ ἀπειθοῦσι. Τοῖς γὰρ ἀσθενεστέροις τάχα συγγνώμη. Ὁ γὰρ ἐλάχιστος συγγνωστός ἐστιν ἐλέους. Δυνατοὶ δὲ δυνατῶς ἐτασθήσονται· καὶ, Ὧ πολὺ παρέθεντο, περισσότερον ἀπαιτήσουσιν αὐτόν. Διὰ τοῦτο καὶ τοῖς πλουσίοις οὐαί, ὅτι ἰσχύοντες εἰς τὸ παραμυθεῖσθαι τοὺς πένητας, οὐ κέχρηνται τῇ δυνάμει τοῦ πλούτου εἰς ἃ εἰλήφασι. Καὶ εἴ τις ἑτέρου τὴν διάνοιαν ἐντρεχέστερος, μὴ ἀποχρῆται τῇ ἰσχύϊ τῆς φύσεως πρὸς τὴν τῶν θείων ἔρευναν· καὶ τούτῳ οὐαί, ὅταν ἀπαιτῆται κατὰ

D

[38] Luc. xviii, 5. [39] Sap. vi, 7. [40] Luc. xii, 48.

(44) Uterque Colb., τιμήσαντας.

(45) Pro ὀρφανῶν legitur in utroque Colb. et in Reg. secundo, ὀρφανοῦ. Statim quatuor mss., ἐπίστησον τῷ. Editi et duo mss., ἐπίστησον τό.

(46) Pro ὡς scribitur in tribus mss. ὅτι.

(47) Editi, τοῖς πόνοις. Deest τοῖς in mss.

(48) Legitur quidem in editis et in nostris sex mss. magno consensu, τοῖς ἄρχουσιν, sed Combefisius, quod putet ita petere syntaxim, legi jubet, τοὺς ἄρχοντας. Ego autem cur statim dicto obedientes simus, causam non video ullam. Etenim voces ὁ αὐτός et ἴσος apud Græcos sæpe dativo conjungi constat : quod aliquando imitati sunt Latini. Notum est illud Horatianum : *Invitum qui servat, idem facit occidenti.* Ibidem mss. nonnulli, πρὸς τῷ, optime. Alii quidam libri veteres et editi πρὸς τό, male.

τὴν ἀναλογίαν τῶν δεδομένων τὸ ἔργον. Καὶ εἴ τινες δὲ προστασίας ἐκκλησιαστικῆς ἐπειλημμένοι, μὴ κοσμοῦσι τὸ ἔργον τῇ πρεπούσῃ τῷ ἐπαγγέλματι πολιτείᾳ, καὶ τούτοις οὐαί. Οὐ παύσεται γάρ μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις. Ὑπεναντίοι Θεῷ, οἱ ἀντιβαίνοντες αὐτοῦ τοῖς προστάγμασιν· οἵτινες ἐφ' ὅσον εἰσὶν ὑπεναντίοι, οὐ παύσεται ὁ λεγόμενος θυμὸς τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτῶν. Ἐπιμένοντες μὲν γὰρ ταῖς πονηρίαις, ἐξάπτομεν ἐφ' ἑαυτοὺς τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ (49), οἷον πυρὶ ὕλην τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν παρατιθέντες, κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Πῦρ ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου. Παυσαμένων δὲ ἡμῶν τῆς ἁμαρτίας, Κρίσιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου ποιήσω. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, φησὶν, οὐ μὴ κριθῇ· ὁ δὲ ἀπιστῶν, ἤδη κέκριται. Τῆς οὖν κρίσεως αἴτιοι οἱ ἐχθροὶ, κατὰ τὸ εἰρημένον· Διὰ ταῦτα ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπιστίας. Ἐπειδὴ δὲ εἶπεν, ὅτι Οὐ παύσεταί μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις, ἵνα μὴ ἄκριτον τὴν ἐπὶ τοὺς παροξύνοντας ὀργὴν εἶναι τοῦ Θεοῦ νομίσωμεν. Εἰ γε (50) καὶ θυμοῦμαι ἐν τοῖς ὑπεναντίοις· ἀλλ' ὅμως οὐκ ἀκρίτως ἐπάξω αὐτοῖς τὰς κολάσεις, ἀλλὰ κεκριμένας κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ μέτρον τῶν ἐπταισμένων· τουτέστι τὸ, Κρίσιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου ποιήσω. Ἐχθροὶ δὲ τῷ Θεῷ (51), οἱ τὰ ἄδικα πράσσοντες. Ἐχρθὰ τῷ ἀγαθῷ ἡ πονηρία· ἐχθρὰ τῷ δικαίῳ ἡ ἀδικία· τῷ ἁγίῳ ἡ ἀκαθαρσία· τῇ ἀληθείᾳ τὸ ψεῦδος. Ἐπὶ τούτοις οὖν οὐ παύσεται (52) ὁ θυμὸς, ἕως ἂν ὦσιν ὑπεναντίοι· οὐδὲ ἄκριτον αὐτοῖς ἐπάξειν ἔφη τὴν κόλασιν.

A væ quia quæstus ab eo repetetur pro ratione donorum. Quin etiam si qui acceptis ecclesiasticis præfecturis, munus suum non cohonestant eo vitæ instituto, quod sua dignum sit professione, his quoque væ. *Non cessabit* enim *furor meus in adversariis.* Adversarii Dei ii sunt, qui ejus obluctantur præceptis : qui quandiu sunt hostes, furor Dei memoratus adversum ipsos non cessabit. Nam, dum immoramur nostris nequitiis, adversum nos ipsos Dei incendimus furorem, quasi igni materiam, nimirum peccata nostra, apponentes, juxta illud dictum : *Ignis accensus est ex furore meo* [41]. At vero ut primum peccatis finem imposuerimus, *Judicium de inimicis meis faciam. Qui* enim, inquit, *credit in me, non judicatur : qui autem non credit, jam judicatus est* [42]. Itaque judicii auctores inimici sunt B secundum illam sententiam : *Propter hæc venit ira Dei in filios diffidentiæ* [43]. Idcirco autem dixit : *Non cessabit furor meus in adversariis*, ut ne Dei iram adversus eos qui ipsum irritant, temerariam et judicii expertem esse existimemus. Etiamsi ira inciter contra adversarios : non tamen indicta causa pœnas illis infligam, sed eas cum judicio pro merito et delictorum mensura ipsis irrogabo : hoc est, *Judicium de inimicis meis faciam.* Cæterum Deo sunt inimici, qui perpetrant iniqua. Nequitia bono est inimica : inimica æquitati iniquitas : sanctitati impuritas : veritati mendacium. Ob hæc igitur non conquiescet furor meus, quoad fuerint inimici : atque dixit se non sine judicio de ipsis pœnas exacturum.

55. Καὶ ἐπάξω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ σὲ, καὶ πορώσω σε εἰς καθαρόν. Ὅρα τὸ ἀγαθὸν τέλος (53) τῆς δικαίας κρίσεως, καὶ τῶν κατὰ τὴν κρίσιν προσαγομένων κολάσεων. Οὐ παύσεταί μου ὁ θυμός· κρίσιν ποιήσω· ἐπάξω τὴν χεῖρα· πορώσω· Καὶ τί; Ἵνα καθαρὸν ἀποδείξω. Οὕτω θυμοῦται ὁ Θεὸς, ἵνα εὐεργετήσῃ τοὺς ἁμαρτωλούς. Οὐ γὰρ εἰς ἀφανισμὸν κολάζει· ἀλλὰ παιδεύει εἰς ἐπανόρθωσιν. Ἐπάγει δὲ τὸ πῦρ τοῦτο ἐπὶ τὸ (54) ἐξαφανίσαι τὸ διὰ τῶν πεπυρωμένων βελῶν τοῦ διαβόλου ἐπιβληθὲν τῇ ψυχῇ, τῇ μὴ ἐχούσῃ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ᾗ ἐμπεσὸν, κατασβέννυσι (55) τοῦ πονηροῦ τὰ τοξεύματα, καὶ γίνεται τὸ θεῖον πῦρ, πυρὸς ἑτέρου καθάρσιον (56), τοῦ εἰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς ἡμᾶς ἐπιθυμίας ἐκκαίοντος. Διὰ τοῦτό φησιν αὐτὸς ὁ Κύριος· Εἰσπορεύεται (57) ὡς πῦρ χωνευτηρίου, καὶ ὡς πόα πλυνόντων, καὶ καθεδεῖται χωνεύων, καὶ καθαρίζων, ὡς τὸ ἀργύριον, καὶ ὡς τὸ χρυσίον. Καὶ τί τὸ ἐντεῦθεν ὄφελος; Ἔσονται, φησὶ, τῷ Κυρίῳ (58)

55. VERS. 25. *Et inducam manum meam in te, et inflammabo te ad purum.* Considera justi judicii et pœnarum cum judicio illatarum bonum finem. Non cessabit furor meus ; judicium faciam ; extendam manum ; et inflammabo. Et qua de causa? Ut purum reddam. Ita irascitur Deus, ut beneficia in peccatores conferat. Non enim ad interitum plectit, sed castigat ad emendationem. Immittit autem ignem hunc ad eum ignem abolendum, qui ignitis diaboli jaculis in animam clypeum fidei haud habentem injectus est : in quam cum secidit, exstinguit nequissimi tela, ignisque divinus alterius ignis fit expurgatio qui nos ad absurdas noxiasque cupiditates incendebat. Quapropter Dominus ipse ait : *Ingreditur quasi ignis conflatorii, et quasi herba lavantium : et sedebit conflans, et emundans, sicut argentum, sicut et aurum* [44]. Ecquid hinc emolumenti? *Erunt*, ait, *Domino offerentes sacrificium in justitia* [45]. *Et auferam omnes iniquos abs te.* Confertur ingens

[41] Deut. XXXII, 22. [42] Joan. III, 18. [43] Ephes. V, 6. [44] Malach. III, 2. [45] ibid.

(49) Illud, τοῦ Θεοῦ, ex tribus mss. addidimus.

(50) Codices duo, εἰ δέ.

(51) Uterque Colb. et Reg. secundus, τοῦ Θεοῦ. Alii tres mss. cum editis, τῷ Θεῷ.

(52) Rursus uterque Colb. et Reg. secundus, παύσεται. Editi vero cum aliis tribus mss., παύσεται.

(53) Editi τέλος φησί· sed illud, φησί, deest in antiquis libris.

(54) Codices quatuor, τῷ. Alii duo cum editis, τό.

(55) Scriptum reperitur in quibusdam mss. κατασβέννυσι.

(56) Sic quisque mss. At editi cum Reg. tertio, καθαρτήριον.

(57) Pro εἰσπορεύεται legitur in tribus mss., ἐκπορεύεται.

(58) Codices tres, Ἔσονται γὰρ τῷ Κυρίῳ. Alii tres, Ἔσονται, φησὶ, τῷ Θεῷ. Editi uti in contextu.

beneficium animæ, quæ perverse præsidentium causa abalienata est a Deo, cum ab ea auferuntur iniqui. Idcirco Ecclesiæ statuta eos qui in prohibitis peccatis sunt deprehensi, a reliquo corpore separant, ne paululum fermenti conspersionem totam corrumpat [46]. Itaque Dei boni est e populo tollere iniquos. Non enim iniqui una cum sanctis sancta ingredientur, siquidem ventilabrum est in manu Domini [47]. Sed qui nunc a populo segregantur ut iniqui, ea quæ fiunt, tranquille ferunt, haud intelligentes isthæc eorum esse figuram, quæ in tremendo Dei judicio eventura sunt. Quam autem exitiosum sit iniquos ab ea quæ eis fuit cum sanctis Christi membris societate non separari. Apostolus declaravit, cum Corinthios increpuit quod non luxissent, ut ab ipsis auferetur qui perpetrarat malum [48].

προσάγοντες θυσίαν ἐν δικαιοσύνῃ. Καὶ ἀφελῶ πάντας ἀνόμους ἀπὸ σοῦ. Μεγάλη εὐεργεσία ψυχῇ, τῇ παρὰ τὴν αἰτίαν (59) τῶν κακῶς προϊσταμένων εἰς Θεοῦ ἀλλοτρίωσιν ἐκπεσούσῃ, τὸ ἀφαιρεθῆναι αὐτῆς τοὺς ἀνόμους. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τύποι τοὺς ἐν ἁπηγορευμένοις παραπτώμασιν εὑρεθέντας χωρίζουσι τοῦ λοιποῦ σώματος, ἵνα μὴ μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα δολώσῃ. Ὥστε κατὰ ἀγαθὸν Θεόν ἐστι τὸ ἀφελεῖν ἀνόμους ἀπὸ λαοῦ. Οὐ γὰρ οἱ ἄνομοι συνεισελεύσονται τοῖς ἁγίοις εἰς τὰ ἅγια, ἐπείπερ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Κυρίου. Ἀλλ' οἱ νῦν ὡς ἄνομοι χωριζόμενοι τοῦ λαοῦ, πράως φέρουσι τὰ γιγνόμενα οὐ νοοῦντες, ὅτι τύπος ταῦτα τῶν ἐν τοῖς φοβεροῖς κρίμασι τοῦ Θεοῦ γενησομένων. Ἡλίκη δὲ βλάβη τὸ μὴ ἀφαιρεῖσθαι τοὺς ἀνόμους τῆς πρὸς τὰ ἅγια μέλη τοῦ Χριστοῦ ἐπιμιξίας, ὁ Ἀπόστολος ἐδήλωσεν, ἐπιτιμῶν Κορινθίοις, διότι οὐκ ἐπένθησαν, ἵνα ἐξαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ τὸ πονηρὸν ἐργασάμενος.

36. Vers. 26. *Et instituam judices tuos sicut prius.* Quare omissis regibus meminit judicum, etiamsi inter reges nonnulli principatum in populum obtinuerint cum laude? An quoniam judicum administratio liberior erat, quæ ad eos suapte natura pertinebat, quod populus suis regeretur legibus, Deumque solum regem agnosceret: in posterum vero ex propria illorum temeritate atque amentia, instituti sunt reges? Quamobrem tum cum cumularentur beneficiis, operæ pretium erat ipsos ad statum felicem reverti. Ea de causa libertatem ipsis largiens non reges, sed judices instituturum se esse pollicitus est. *Non* enim *rex erat in Israel, sed unusquisque quod erat rectum in oculis suis, faciebat* [49]. An quia non amplius erat tempus regum post adventum veri Regis, ideo judices prioribus haud impares daturum se promisit? nimirum Domini discipulos, de quibus dictum est: *Sedebitis super duodecim thronos, judicantes duodecim tribus Israel* [50].

56. Καὶ ἐπιστήσω τοὺς κριτάς σου ὡς τὸ πρότερον. Διὰ τί ὑπερβὰς τοὺς βασιλεῖς, τῶν κριτῶν ἐμνήσθη; καίτοι καὶ ἐν βασιλεῦσιν ἦσάν τινες, οἱ ἐπαινετῶς ἄρξαντες τοῦ λαοῦ. Ἢ ὅτι ἡ κατὰ τοὺς κριτὰς πολιτεία ἐλευθεριωτέρα ἦν, κατὰ φύσιν αὐτοῖς ὑπάρχουσα, αὐτονομουμένου τοῦ λαοῦ, καὶ Θεὸν μόνον βασιλέα γνωρίζοντος· ἡ δὴ τῶν βασιλέων κατάστασις ὕστερον ἐκ τῆς ἰδίας ἀβουλίας αὐτῶν ἐπεγένετο. Ἔδει οὖν εὐεργετουμένους ἐπὶ τὴν μακαρίαν κατάστασιν ἐπανελθεῖν. Διὰ τοῦτο οὐχὶ βασιλεῖς, ἀλλὰ κριτὰς ἐπιστήσειν ἐπηγγείλατο, χαριζόμενος αὐτοῖς τὸ ἐλευθέριον. Οὐ γὰρ ἦν βασιλεὺς ἐν Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἕκαστος τὸ εὐθὲς (60) ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἐποίει. Ἢ ἐπειδὴ οὐκέτι βασιλέων καιρὸς ἦν μετὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ ἀληθινοῦ Βασιλέως, κριτὰς ἐπηγγείλατο παρέξειν παραπλησίους τοῖς πρότερον, τοὺς (61) μαθητὰς τοῦ Κυρίου, περὶ ὧν εἴρηται, ὅτι Καθήσεσθε ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

57. *Et consiliarios tuos sicut ab initio.* Rursus hic eorum libertate servata, ait præbiturum se non præfectum, sed consiliarium. Proprium namque regis est imperare subjectis: consiliarii vero, utilia et conducibilia persuadere iis qui consilio utuntur. Nam unusquisque quid opus **422** sit deceatque, per se deprehendere non potest. Quamobrem beneficus Deus dat consiliarios, non autem dominos. Itaque et quilibet nostrum se non ut principem, sed ut consiliarium populo a Domino datum esse existimet. Itaque prophetæ omnes, conducibilia suadentes, fuere consiliarii, et ante eos Moyses. Quare Deus, in populum beneficus, prioribus consiliariis pares alios exci-

57. Καὶ τοὺς συμβούλους σου ὡς τὸ ἀπαρχῆς. Ἡλίκην ἐνταῦθα τὸ αὐτεξούσιον αὐτοῖς διασώζων, οὐχὶ τὸν προτάσσοντα, ἀλλὰ τὸν συμβουλεύοντα αὐτοῖς ἔφη παρέζεσθαι. Βασιλέως μὲν γὰρ ἴδιον, ἐπιτάσσειν τοῖς ἀρχομένοις· συμβούλου δὲ, πείθειν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τοὺς βουλευομένους (62). Οὐ γὰρ αὐτάρκης ἕκαστος ἀφ' ἑαυτοῦ εὑρίσκειν τὸ δέον. Διὰ τοῦτο εὐεργετῶν ὁ Θεὸς συμβούλους, ἀλλ' οὐχὶ ἐξουσιαστὰς δίδωσιν. Ὥστε καὶ ἡμῶν ἕκαστος μὴ ὡς ἄρχοντα ἑαυτὸν, ἀλλ' ὡς σύμβουλον παρὰ Κυρίου δεδομένον τῷ λαῷ λογιζέσθω. Πάντες οὖν οἱ προφῆται, οἱ τὰ συμφέροντα παραινέσαντες, σύμβουλοι· καὶ πρὸ πάντων Μωσῆς. Παραπλησίους οὖν τοῖς ἀπ-

[46] I Cor. v, 6. [47] Matth. III, 12. [48] I Cor. v, 2. [49] Judic. XVII, 6; XXI, 24. [50] Matth. XIX, 28.

(59) Pro vulgata lectione, τῇ αἰτίᾳ, e codicibus mss. edendum curavimus, τὴν αἰτίαν.

(60) Ἕκαστος τὸ εὐθές. etc. *Unusquisque rectum... faciebat.* Ita quoque in Vulgata Judic. XVII, 6, et XXI, 24: *Unusquisque quod sibi rectum*, etc. Apud LXX vero utroque in loco pro voce ἕκαστος vox ἀνὴρ ponitur: ἀνὴρ τὸ εὐθές, etc. *Vir quod erat rectum. . . . faciebat.* Vocem utramque conjunxit Theodoretus, ἀνὴρ ἕκαστος τὸ ἀρεστόν.

(61) Codex Fr. 1 cum editis, παρὰ τούς. Deest παρά in aliis quatuor codicibus, rectius.

(62) Variant hoc loco libri veteres. Regii primus et tertius, τοὺς βουλομένους. *Consiliarii est persuadere volentibus.* Alii duo mss., quorum unus prima manu, alter secunda, perinde ut editi, τοὺς βουλευομένους. Colb. primus et Reg. secundus, τοὺς συμβουλευομένους.

ἀρχῆς συμβούλοις (63) ἀναστήσειν, εὐεργετῶν τὸν λαὸν, ὁ Κύρως ἐπαγγέλλεται, τοὺς ἀποστόλους καὶ εὐαγγελιστὰς, οἷος ἦν ὁ Ναῦλος σύμβουλος, ὁ διάκονος τῆς Καινῆς Διαθήκης, λέγων· Γνώμην δὲ δίδωμι, ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου. Μεγάλη δὲ εὐεργεσία συμβούλου φρονίμου καὶ εὐνοϊκῶς ἔχοντος παρουσία, ἀναπληροῦντος τὸ τῆς συνέσεως ἐλλεῖπον τῶν βουλευομένων. Ὅσον δὲ ἀπὸ τῆς συμβουλῆς ὄφελος, δείκνυσι μάλιστα Μωϋσῆς, ὁ πάσῃ Αἰγυπτίων σοφίᾳ παιδευθεὶς (64), ὁ τῷ Θεῷ διαλεγόμενος, ὡς ἂν εἴ τις λαλήσῃ φίλος φίλῳ. Οὗτος ἔλαβε γνώμην παρὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Ἰοθὼρ, ὥστε καταστῆσαι (65) χιλιάρχους καὶ ἑκατοντάρχους καὶ δεκάρχοκς ἐπὶ τῷ κρίνειν τὸν λαὸν. Καὶ Δαβὶδ δὲ συμβούλῳ ἐχρήσατο τῷ Χουσὶ, δι' οὗ διεσκέδασε στρατηγικὴν γνώμην τοῦ Ἀχιτόφελ. Καὶ ὅλως ἱερόν τι πρᾶγμα ἡ συμβουλὴ, γνώμης ἕνωσις, ἀγάπης καρπὸς, ταπεινοφροσύνης ἀπόδειξις. Ἀλαξονεία γὰρ δεινὴ, τὸ μηδενὸς οἴεσθαι χρῄζειν, ἀλλ' ἑαυτῷ προσέχειν ὡς μόνῳ τὰ κράτιστα βουλεύσασθαι δυναμένῳ. Ἡμεῖς δὲ ὀκνοῦμεν ἑαυτοὺς ἐπιδοῦναι τοῖς τὰ δέοντα εἰσηγουμένοις, καὶ αἰσχυνόμεθα τοὺς συνετωτέρους ἡμῶν κατὰ τὸν βίον ὁμολογεῖν. Ἔπειτα ὁ τὸν σύμβουλον ἀναμένων, καὶ τοῖς ἰδίοις λογισμοῖς κάιρὸν δίδωσιν, ἐν χρόνῳ πλείονι μετὰ βασάνου καὶ προσοχῆς ἀνιχνεῦσαι τὸ δέον.

58. Καὶ μετὰ ταῦτα (66) κληθήσῃ πόλις δικαιοσύνης, μητρόπολις πιστὴ Σιών. Ἔδειξεν εἰς ποῖον καταλήγουσι τέλος αἱ κατὰ μέρος εὐεργεσίαι. Ἀντὶ γὰρ τοῦ τῶν φονευτῶν εἶναι πόλιν, πόλις δικαιοσύνης· καὶ ἀντὶ τοῦ πόρνη πόλις, μητρόπολις· τουτέστι, καὶ ἄλλαις (67) καθηγουμένη πρὸς σωφροσύνην. Καὶ πάλιν πιστὴ, ὅπερ ἦν πρὸ τοῦ βεβηλῶσθαι ἐκ τῆς πορνείας. Ἡ οὖν τοῖς πρέπουσιν ἑαυτῇ κόσμοις κεκοσμημένη, συμβούγοις τε καὶ κριταῖς, ἡ ἐν Χριστῷ Ἐκκλησία, μητρόπολις ἂν χρηματίζοι, εἶον ἀποικίας τινὰς τοῦ κατὰ Θεὸν βίου παρ' ἑαυτῆς ἀποστέλλουσα, Μετὰ γὰρ κρίματος σωθήσεται ἡ αἰχμαλωσία αὐτῆς, καὶ μετὰ ἐλεημοσύνης. Οὐδὲν ἐν τοῖς ἄνω περὶ πολεμίων αἰσθητῶν, οὐδὲ περὶ αἰχμαλώτων εἰπὼν, τὴν ἀποαατάστασιν αὐτῆς αἰχμαλωσίας ἄφεσιν λέγων, ὑποβάλλει ἡμῖν νοεῖν, ὡς ἑκάστου ἡμῶν ὑπὸ ἁμαρτίαν γινομένου, ὅταν κατακυριευθῶμεν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. οἱονεὶ δέσμιοι (68) τῆς ἁπαρτίας γινόμενοι, καὶ ἀπαγόμενοι ὑπὸ τοῦ πονηροῦ εἰς τὸ παραστῆσαι τὰ μέλη ἡμῶν δοῦλα τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν. Διὰ τοῦτο κριταὶ σώζοντες (69), ὡς

taturum se pollicetur, nempe apostolos et evangelistas; qualis consiliarius erat Paulus, Testamenti Novi administer, dicens : *Consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus Domino*[51]. Ingens autem beneficium præsentia est prudentis ac benevoli consiliarii, cum intelligentiæ prudentiæque inopiam in iis qui consilium capiunt suppleat. Quanta autem sit consilii utilitas, ostendit vel maxime Moyses, omni Ægyptiorum sapientia eruditus[52]; qui alloquebatur Deum, perinde ac si quis amicus cum amico loqueretur[53]. Hic a socero suo Jothor accepit consilium, ita ut constituerit tribunos, centuriones et decuriones, qui populum judicarent[54]. Quin et David Chusi usus est consiliario, per quem dissipavit militare consilium Achitophel[55]. Et in summa, sacra quædam res est consilium, voluntatum est consensio, fructus dilectionis, humilitatis argumentum. Intoleranda namque arrogantia est, existimare se nullius egere : sed sibi attentum esse quasi solus sibi optima quæque possit suadere. Non autem veremur iis qui de officio moneant, nos ipsos subjicere, imo pudet nos confiteri illos in vivendi ratione nobis esse prudentiores. Ad hæc qui exspectat consiliarium, ratiocinationibus suis locum dat, ut tempore diuturniori ea quæ decent, cum examine et attentione investiget.

58. *Et post hæc vocaberis civitas justitiæ, metropolis fidelis Sian.* Docuit in quem exitum singula beneficia desinant. Nam ex homicidarum civitate civitas fiet justitiæ, et ex civitate meretrice fiet metropolis : hoc est, viam aliis etiam ad continentiam commonstrabit. Et rursus fidelis evadet : id quod prius erat quam meretricio opere contaminaretur. Itaque ea quæ in Christo est Ecclesia convenienti sibi cultu adornata; nimirum consiliariis et judicibus, appellari metropolis poterit, ut quæ ex se veluti quasdam viæ secundum Deum instituendæ colonias emittat. Vers. 27. *Nam cum judicio salvabitur captivitas ipsius, et cum misericordia.* Cum nullam in superioribus de inimicis sensibilibus, aut de captivis mentionem fecerit, et tamen cum ejus restitutionem seu liberationem captivitatis nuntiet, suggerit nobis ut intelligamus nos, unoquoque nostrum in peccatum incidente, cum videlicet dominatur nobis inimicus, peccati esse veluti servos atque a maligno induci ut præbeamus membra nostra serva iniquitati ad

[51] I Cor. VII, 25. [52] Act. VII, 22. [53] Exod. XXXIII, 11. [54] Exod. XVIII, 21, 22. [55] II Reg. XVII, 14.

(63) Nostra editio Paris, cum tribus mss. παραπλησίους οὖν τοῖς ἀπαρχῆς συμβούλοις. Alii tres, παραπλησίως οὖν, etc. Sed Combefisius suo more emendat, legitque, συμβούλους· quam scripturam secuti sunt, qui ultimam editionem Parisiensem adornandam curarunt. Et nos quoque, nisi obesset veterum librorum auctoritas, eam sequi non dubitaremus.

(64) Editi cum tribus mss., παιδευθείς. Alii tres, πεπαιδευμένος.

(65) In vulgatis libris legitur καταστῆσαι αὐτόν· sed vox αὐτόν in nostris sex mss. deest. Aliquanto post mss. nonnulli, συμβούλῳ ἐχρῆτο.

(66) In quinque mss. pro ταῦτα scribitur τοῦτο.

(67) Ubi in editis legitur, ἄλλαις, scriptum invenimus in quinque mss., ἄλλοις· quæ lectio si recipitur, subintelligas oportet, λαοῖς. Statim uterque Colb., ὅπερ ἦς, *quod eras*. Editi et alii mss., ὅπερ ἦν.

(68) Codices tres, δέσμιοι ὑπό. Ibidem sex mss., γινόμενοι. Editi, γενόμενοι.

(69) Sic tres mss. At editi et tres alii mss., σώζονται.

iniquitatem [56]. Quocirca judices salutis auctores fuere, uti Barac, Samson, Gedeon, et Jephte pugnantes pro 423 populo, ipsumque ab hostibus liberantes. Idcirco consiliarii quæ ad salutem pertinerent, suadebant, ut civitatis hujus captivitas efficeretur digna quæ salutem consequeretur : hoc est enim *salvari cum judicio*; id est, judicio et examine adhibito. Deinde quoniam si iniquitates observaverit sustinebit nemo, connexuit misericordiam judicio, ut misericordiæ temperatura judicii severitatem mitigaret. Itaque per judicium addita civitas est captivitati : sed revocata est per misericordiam.

59. Vers. 28. *Et conterentur iniqui et peccatores simul.* Postquam ii qui sua in pristinum statum redintegratione digni sunt, consecuti fuerint salutem cum judicio et misericordia : qui prorsus sunt iniqui, et in peccato perseverant, *Conterentur simul.* Alii quidem, quod *Evanuerunt in cogitationibus suis* [57] : alii vero, quod per legis violationem Deo dedecus inferunt. Iniqui autem ii sunt, qui nullo pacto divinis legibus obtemperant, sive ab ipsis defecerint, sive ne initio quidem ad ipsas accesserint; peccatores vero ii sunt, qui volentes peccant post acceptam veritatis cognitionem [58]. Forte autem et quos suis Deus afficit beneficiis, volens eosdem in novitate vitæ ambulare, conterit ipsorum veterem hominem. Quapropter *Deo sacrificium est spiritus contritus* [59]. Siquidem mundi spiritus qui peccatum admisit, conteritur, ut postquam rectus factus fuerit, renovetur in visceribus [60]. Et conteritur brachium peccatoris, hoc est, peccati vis effectrix, ut quæratur peccatum illius, et non inveniatur [61]. Ejusmodi est et illud : *Ego occidam, et vivere faciam : percutiam, et ego sanabo* [62]. Occidet enim flagitiose viventem, ut mala vita jam expurgata, novam ei tribuat.

60. Eam ob rem *Conterentur iniqui et peccatores simul*, ut refractarii et inobsequentes esse desinant. *Et qui dereliquerunt Dominum consumentur.* Nimirum peccatum illud quo derelinquitur Dominus, non amplius perpetrabitur. Tale est et illud Psalmi : *Consumetur jam nequitia peccatorum* [63]. Quemadmodum si quis adhortetur medicum, ut finem imponat morbo languentium, aut per artem suam obstet ne serpat putredo. Hæc autem consumptio non omnino integram abolitionem significat : sed vim et impetum eorum qui taliter agunt, impedit. Etenim Paulus vaticinans de filio perditionis Thessalonicensibus dicit : *Quem Dominus Jesus consumet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui* [64]. Nam si consumptio, omni-

[56] Rom. VI, 19. [57] Rom. I, 21. [58] Hebr. X, 26. XXII, 39. [59] Psal. VII, 10. [64] II Thess. II, 8.

(70) In tribus mss. legitur, παρατηρῇ· in aliis tribus perinde atque in excusis, παρατηρήσῃ. Haud procul tres mss., τῇ ἐπικρατήσει. Alii tres mss. et editi, τῇ ἐπικράσει.

(71) Codices tres, συντρίβεται. Editi vero et Reg. primus, συντριβήσεται. Mox quinque mss., καὶ μή. Editi cum uno ms., καὶ οὐ μή.

Βαρὰχ, καὶ Σαμφὼν, καὶ Γεδεὼν, καὶ Ἰεφθὲ, ὑπερμαχοῦντες τοῦ λαοῦ, ἐξαιρούμενοι ἀπὸ τῶν πολεμίων. Διὰ τοῦτο σύμβουλοι τὰ πρὸς σωτηρίαν ὑφηγούμενοι, ἵνα ἀξία γένηται ἡ αἰχμαλωσία αὐτῆς σωθῆναι· τοῦτο γὰρ ἐστι τὸ μετὰ κρίματος σωθῆναι, τουτέστι κεκριμένως καὶ ἐξητασμένως· Εἶτα ἐπειδὴ ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ (70), οὐδεὶς ὑποστήσεται, συνῆψε τὴν ἐλεημοσύνην τῷ κρίματι, ἵνα τὸ τῆς κρίσεως ἀκριβὲς πραϋνθῇ τῇ ἐπικράσει τῇ τοῦ ἐλέους. Διὰ μὲν οὖν τὸ κρῖμα παρεδόθη τῇ αἰχμαλωσίᾳ· διὰ δὲ τὸν ἔλεον ἀνεκλήθη.

59. Καὶ συντριβήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα. Μετὰ τὸ τοὺς ἀξίους τῆς ἀποκαταστάσεως ἐπὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς μετὰ κρίματος σωθῆναι, καὶ μετὰ ἐλέους, οἱ πάντη ἄνομοι, καὶ οἱ ἐπιμένοντες τῇ ἁμαρτίᾳ, Συντριβήσονται ἅμα. Οἱ μὲν, ὅτι Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν· οἱ δὲ, ὅτι διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζουσιν. Εἰσὶ δὲ ἄνομοι μὲν, οἱ παντελῶς ἀνήκοοι τῶν θείων νόμων, ἢ ἀποστατήσαντες αὐτῶν, ἢ μηδὲ τὴν ἀρχὴν προσελθόντες· ἁμαρτωλοὶ δὲ, οἱ ἑκουσίως ἁμαρτάνοντες μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Τάχα δὲ καὶ οὓς εὐεργετεῖ ὁ Θεὸς, βουλόμενος αὐτοὺς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατῆσαι, συντρίβει αὐτῶν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. Συντρίβεται γὰρ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου τὸ ἐνεργῆσαν τὴν ἁμαρτίαν, ἵνα τὸ εὐθὲς ἐγκαινισθῇ τοῖς ἐγκάτοις. Καὶ συντρίβεται (71) ὁ βραχίων τοῦ ἁμαρτωλοῦ, τουτέστιν ἡ πρακτικὴ τῆς ἁμαρτίας δύναμις, ἵνα ζητηθῇ ἡ ἁμαρτία αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, Ἐγὼ ἀποκτενῶ, καὶ ζῆν ποιήσω· πατάξω, κἀγὼ, ἰάσομαι (72). Ἀποκτενεῖ γὰρ τὸν κακῶς ζῶντα, ἵνα μετὰ τὴν κάθαρσιν τῆς χείρονος ζωῆς, τὴν καινὴν αὐτῷ χαρίσηται.

60. Διὰ τοῦτο Συντριβήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, ἵνα παύσωνται ἀνυπότακτοι εἶναι (73) καὶ παρακούοντες. Καὶ οἱ ἐγκαταλιπόντες τὸν Κύριον συντελεσθήσονται. Οἱονεὶ, οὐκέτι ἡ τοῦ ἐγκαταλείπειν τὸν Κύριον ἁμαρτία ἐνεργηθήσεται. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ παρὰ τῷ φαλμῷ· Συντελεσθήτω δὴ πονηρία ἁμαρτωλῶν. Ὥσπερ ἄν εἴ τις ἰατρὸν παρακαλοίη συντελεσθῆναι τὴν νόσον τῶν ἀῤῥωστούντων, ἢ τὴν νομὴν τῆς σήψεως κωλυθῆναι διὰ τῆς τέχνης. Οὐ πάντως δὲ ἡ συντέλεια τοῦ παντελοῦς ἀφανισμοῦ ἐστι σημαντική· ἀλλὰ τῆς κατὰ τόδε ἐνεργείας τῶν ἐνεργούντων κωλυτική. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος. περὶ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας προφητεύων Θεσσαλονικεῦσιν ἔφη· Ὃν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀναλώσει (74) πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ κατ-

[60] Psal. L, 19. [61] ibid. 12. [62] Psal. X, 15. [63] Deut.

(72) Illa, πατάξω, κἀγὼ ἰάσομαι, desunt quidem in pervulgatis : sed adjecta sunt e Reg. secundo et ex utroque Colbertino.

(73) Sic mss. quinque. Editi, ὄντες.

(74) Regii primus et secundus, ἀνελεῖ· quæ lectio adnotatur in Novo Testamento Oxoniensi. Alii quatuor mss., ἀνέλοι. Editi, ἀναλώσει.

ἀργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ἡ ἀνάλωσις (75) παντελής ἐστιν ἀφανισμός, πῶς ὁ μηκέτι ὢν καταργεῖται; Ἀλλὰ δηλονότι τὸ ἐν τῷ ἀνόμῳ ψεῦδος τῷ πνεύματι τοῦ στόματος τῆς ἀληθείας ἐξαφανίζεται, καὶ οὕτω καταργηθήσεται τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ (76). Πολλαχοῦ δὲ τετηρήκαμεν, ὅτι αἱ κακίαι ἐξαφανίζονται, οὐκ αὐταὶ αἱ οὐσίαι, αἷς συμβεβήκασιν· ὡς ἐν τῷ, Καὶ ὁδὸν ἁμαρτωλῶν ἀφανιεῖ· καὶ, Ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται.

61. Διότι αἰσχυνθήσονται ἀπὸ τῶν εἰδώλων αὐτῶν, ἃ αὐτοὶ ἠβούλοντο. Εὐεργεσία μεγάλη, καὶ τὸ αἰσχυνθῆναι ἐπὶ πράγματι, ᾧ πρὸ τούτου ἐπηγάλλετο, ὑπὸ (77) ἀναισθησίας τὸ ἐν αὐτῷ αἰσχρὸν συνιδεῖν μὴ δυνάμενος, ἀλλὰ τὴν δόξαν ἔχων ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτοῦ. Τὸ οὖν αἰσχύνεσθαι ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἐπ' ἀγαθῷ τῶν αἰσχυνομένων ἐνεργεῖται. Ὅπερ οὐκ ἄλλως γίνεται, ἢ εἰς ἔννοιαν ἐλθόντων τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τῶν τέως εἰδωλολατρούντων (78). Τότε γὰρ ἐγκαλύπτεται, εἰς συναίσθησιν ἐλθὼν τοῦ ἀτόπου, ὁ τοῖς ἀψύχοις ὡς δύναμιν εἰς τὸ σώζειν ἔχουσι προσευχόμενος. Καὶ πᾶς δὲ ὁ φιλήδονος, ᾧπερ ἂν ᾖ δεδουλωμένος τῶν ἀπηγορευμένων, τοῦτο θεοποιήσας, οἷον εἴδωλόν τι ἔχει ἐν ναῷ βεβήλῳ τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ καθιδρυμένον (79), ἀεὶ συνὼν αὐτῷ διὰ τῆς φαντασίας, καὶ τὰς εἰκόνας τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἐν ἑαυτῷ περιφέρων. Οἷον ὁ φιλόπλουτος, ὅπου ὁ θησαυρὸς αὐτοῦ, ἐκεῖ ἔχων τὴν καρδίαν, τῷ ἐκ τῆς πλεονεξίας εἰδώλῳ λατρεύει. Ὁ γαστρίμαργος ταῖς ἐν βρώμασιν ἐπιθυμίαις δεδουλωμένος, θεὸν ἔχει τὴν ἑαυτοῦ κοιλίαν. Ἐπικατάρατος δὲ ἄνθρωπος ὅστις ποιήσει (80) γλυπτὸν ἢ χωνευτόν, βδέλυγμα Κυρίῳ. Μακάριοι δὲ οἱ κατὰ τὴν συμβουλὴν Ἰακὼβ περιαιροῦντες ἑαυτῶν θεοὺς ἀλλοτρίους, καὶ ἀλλάσσοντες στολάς, ἀναβαίνοντες εἰς Βαιθήλ· τουτέστιν, εἰς οἶκον Θεοῦ, τοῦ ποιῆσαι ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Θεῷ. Ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἀλλότρια τοῦ Θεοῦ εἴδωλα, καὶ ἀλλάξωμεν τὰς στολὰς, ἐκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἔτι πρότερον τὰ ἐνώτια τὰ ἐν τοῖς ὠσὶν ἡμῶν (81) ἀποθώμεθα, τουτέστι τὰ παλαιὰ διδάγματα οἷς ἐκαλλωπιζόμεθα. Ταῦτα διὰ τὸ, Αἰσχυνθήσονται ἀπὸ τῶν εἰδώλων αὐτῶν, ἃ αὐτοὶ ἠβούλοντο. Οὐδὲ γὰρ μὴ βουλόμενός τις ἔχει τὰ εἴδωλα τὰ προαποδεδομένα (82) ἡμῖν· διότι ἐπιθομήσαντες τῶν παθῶν, οὕτω θεοποιοῦμεν αὐτά.

62. Καὶ ἐπησχύνθησαν ἐπὶ τοῖς κήποις αὐτῶν.

moda exstinctio est, quomodo destrueretur qui jam non esset? Sed certe ejus qui iniquus est mendacium spiritu oris veritatis e medio tollitur, sicque claritate adventus Christi destruetur. Cæterum non raro observavimus quod malitiæ delentur, non tamen ipsa earum in qua factæ sunt substantia: uti in hoc loco: *Et viam peccatorum disperdet*[65]; et: *Iter impiorum peribit*[66].

61. Vers. 29. *Quare confundentur ab idolis suis, quæ ipsi* 224 *volebant.* Beneficium ingens, confundit quempiam ob rem de qua gloriabatur antea, si præ sensus inopia quid in eo esset turpitudinis intelligere non poterat, imo in suo dedecore gloriam reponebat. Confundi igitur ab idolis in rem est eorum qui confunduntur. Quod sane non aliter fit, nisi ii qui hactenus idola coluerant, ad veri Dei pertingant cognitionem. Tunc enim qui rebus inanimatis quasi salutis conferendæ facultatem habentibus preces adhibuit, is postquam stultitiæ hujus factus est conscius, pudore afficitur. Porro voluptarius omnis, cuicunque tandem servierit eorum quæ interdicta sunt; id ipsum tanquam idolum quoddam in deos referens, illud in templo profano, in suo scilicet corde collocatum retinet: huic namque adest semper cogitatione, atque in se ipso circumfert rei concupitæ imaginem. Pari ratione avarus, ubi thesaurus ipsius est, illic cor habet[67], et avaritiæ idolum colit. Heluo ciborum appetitionibus serviens, deum sibi præstituit ventrem. *Maledictus autem homo quisquis faciet sculptile aut fusile, abominationem Domino*[68]. Beati vero ii sunt, qui juxta consilium Jacob[69] excussis a se diis alienis, et immutatis stolis ascendunt in Bæthel, hoc est, in domum Dei, ut illic struant aram Deo. Quamobrem a nobis excutiamus inimica Deo idola, et stolas commutemus, veterem hominem exuentes, præteraque prius inaures, quæ nostris auribus insunt, deponamus, id est, doctrinas priscas in quibus nobis assentabamur. Hæc dicta sunto propter illud: *Confundentur ab idolis suis quæ ipsi volebant.* Nemo enim invitus explicata jam a nobis idola habet: quapropter quibus ducimur cupiditatibus, eas sic deorum numero ascribimus.

62. *Et confusi sunt super hortis suis, quos concu-*

[65] Psal. CXLV, 9. [66] Psal. I, 6. [67] Matth. VI, 21. [68] Deut. XXVII, 15. [69] Gen. XXXV, 3.

(75) Legitur corrupte et in editis et in quibusdam mss., ἡ ἅλωσις· quam lectionem secutus Tilmannus verterat: *Si enim captivitas.* Sed recte e suis codicibus H. et J. emendavit doctissimus vir Ducæus, legitque, ἡ ἀνάλωσις.

(76) Pro illo, τοῦ Χριστοῦ, scriptum in quibusdam mss. invenimus, αὐτοῦ.

(77) Sic quatuor mss. cum uno Combefisiano. Editi οὐχ ὑπό. Alter Combef. Fr. 1 habet quidem οὐχ ὑπ' ἀναισθησίας· sed vocula μὴ ante vocem δυνάμενος eo in codice non legitur.

(78) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἐλθόντος... τοῦ... εἰδωλολατροῦντος· sed vulgatam lectionem tuentur alii tres mss.

(79) Sic quinque mss. At editi et Reg. primus, καθιδρυνόμενον.

(80) Editi et duo mss., ποιήσῃ. Alii quatuor mss. ποιήσει, et ita quoque legitur apud LXX.

(81) Vox ἡμῶν ex tribus mss. addita est.

(82) Sic mss. quatuor. Editi et duo mss., προαποδιδόμενα. Statim in duobus mss. pro ἐπησχύνθησαν scriptum reperitur ἐπαισχύνθησαν. Biblia Sixt., ἠσχύνθησαν· nonnulli mss. cum editis, ἐπαισχύνθησαν.

pierunt. Nomen horti deprehendimus in utramque partem usurpatum, sicut in Genesi quidem juxta Aquilam : *Et plantavit Dominus Deus hortum in Edem* [70]. Sed e contrario terra Ægypti, cum culparetur, appellata est hortus oleribus consitus. Iterum horti fit mentio cum vituperatione, ubi Achab ad efficiendum olerum hortum hæreditatem Nabuthæ Israelitæ concupisceret [71]. Ecclesiastes contra cum laude meminit horti, dicens : *Feci mihi hortos, et pomaria* [72]. Quin etiam benedictus est hortus, in quo fuit monumentum, quod in Domini corpore temporariam mortis dispensationem excepit. Hic quidem in malam partem acceptus est, ut qui confusionem pudoremque incutiat concupiscentibus. Et sane videtur nunc de lucis loqui, qui ad idolorum ornatum ab his qui decepti sunt, undelibet plantantur : per quos intelligi oportet vitiosa studia et externas simulationes, quibus nostra obumbramus vitia. Quemadmodum si quis se **425** in voluptatibus volutans, simularet castitatem ; vel si quis pecuniarum servituti mancipatus, magnanimus videri studeat : ob quæ confundentur concupiscentes, quando cordium nostrorum consilia revelabuntur.

63. VERS. 30. *Erunt enim quasi terebinthus quæ abjecit folia, et velut hortus non habens aquam.* Quod attinet ad nativam verborum significationem, videtur de iis hortis verba facere, quorum desiderio tenebantur isti idolorum cultores : nimirum futuri erant terebintho suis foliis spoliata et horto aquæ penuria exsiccato inamœniores. Quod autem spectat ad sensum moralem, est ejusmodi. Qui per externum fucum gloriam aucupantur ab hominibus, postquam ea quæ abscondita sunt, retecta fuerint, cum fuerint omnia nuda et aperta [73], nec jam ulla in obscuro delituerit creatura, tum evanescente eorum errore, deforme admodum spectaculum præbebunt, ita ut ipsi comparentur quercui. Ita enim reddiderunt alii interpretes terebinthum : quippe et in Genesi quercum et terebinthum eamdem esse arborem didicimus [74]. Erunt igitur foliis jam amissis terebintho vel quercui consimiles, quæ id, quod antea latebat sub foliis, sit ob oculos positura. Nam adornata est spissiore foliorum coma atque ramorum ejus asperitas eleganti eorumdem colore contegitur. Et quidem, inquit, quercu ejusmodi erunt inamœniores tum, cum comperta fuerint quæ per vitam gesserunt. *Et* vero *sicut hortus aquam non habens.* Talis et utique etiam fuerit Israel, folia quidem habens peræque ac quercus, legis videlicet umbram,

ἃ ἐπεθύμησαν. Ἐπαμφότερα (83) παραληφθεῖσαν τοῦ κήπου τὴν προσηγορίαν εὑρίσκομεν, ὡς ἐν μὲν τῇ Γενέσει κατὰ τὸν Ἀκύλαν · Καὶ ἐφύτευσε Κύριος ὁ Θεὸς κῆπον ἐν Ἐδέμ. Πάλιν δὲ ἡ γῆ Αἰγύπτου διαβαλλομένη κῆπος εἴρηται λαχανίας. Πάλιν ψεκτὴ μνήμη κήπου, ἡνίκα Ἀχαὰβ ἐπεθύμει τὸν κλῆρον Ναβουθαὶ (84) τοῦ Ἰεζραηλίτου κῆπον λαχάνων ποιῆσαι. Ἐπαινετῶς δὲ μέμνηται ὁ Ἐκκλησιαστὴς λέγων· Ἐποίησά μοι κήπους καὶ παραδείσους. Εὐλόγηται δὲ ὁ κῆπος, ἐν ᾧ τὸ μνῆμα, τὴν πρόσκαιρον τοῦ θανάτου οἰκονομίαν ὑποδεξάμενον ἐν τῷ σώματι τοῦ Κυρίου. Ἐνταῦθα μέντοι διαβέβληται ὡς αἰσχύνην προξενῶν τοῖς ἐπιθυμήσασιν. Καὶ ἔοικέ γε νῦν τὰ ἄλση λέγειν τὰ τοῖς εἰδώλοις εἰς κόσμον παρὰ τῶν ἠπατημένων περιφυτευόμενα, ἅπερ (85) χρὴ νοεῖσθαι τὰς πεπλανημένας ἐπιτηδεύσεις, καὶ τοὺς ἔξωθεν σχηματισμοὺς, οἷς τὰ πάθη ἡμῶν ἐπισκιάζομεν. Οἷον εἴ τις ἐν ἡδοναῖς καλινδούμενος, σεμνότητα σχηματίζοιτο, καὶ εἴ τις δεδουλωμένος χρήμασι, μεγαλόψυχος εἶναι δοκεῖν ἐπιτηδεύοι, οἷς ἐπαισχυνθήσονται οἱ ἐπιθυμήσαντες, ὅταν αἱ βουλαὶ τῶν καρδιῶν ἡμῶν ἀποκαλύπτωνται.

63. Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ (86) φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων. Ὡς μὲν πρὸς τὸ ῥητὸν, δοκεῖ περὶ τῶν κήπων λέγειν τῶν ἐπιθυμητῶν τοῖς εἰδωλολατροῦσιν, ὅτι ἀτερπέστεροι ἔσονται τερβίνθου γυμνωθείσης, καὶ παραδείσου ἀποξηρανθέντος ὑπὸ (87) ἀνυδρίας. Ὡς δὲ πρὸς τὸν ἠθικὸν νοῦν, ὅτι οἱ τῷ ἔξωθεν σχηματισμῷ τὴν παρὰ τῶν ἀνθρώπων δόξαν θηρώμενοι, μετὰ τὴν φανέρωσιν τῶν κρυπτῶν, ὅταν γένηται πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα, καὶ μηκέτι ᾖ μηδεμία κτίσις ἀφανὴς, ἀωρότερον ἔσονται θέαμα, τῆς νῦν περὶ αὐτοὺς ἀπάτης ἀφανισθείσης, ὥστε δρυΐ τὸ κατ' αὐτοὺς παρεικάζεσθαι. Οὕτω γὰρ οἱ ἄλλοι τὴν τερέβινθον ἐκδεδώκασιν, ἐπεὶ καὶ ἐν τῇ Γενέσει τὴν αὐτὴν καὶ δρῦν καὶ ~~τερέβινθον~~ μεμαθήκαμεν. Ἔσονται οὖν ὅμοιοι τερεβίνθῳ ἤτοι δρυΐ, μετὰ τὴν τῆς κόμης ἀπόθεσιν, τὰ ὑπὸ τῶν φύλλων τέως καλυπτόμενα προδεικνύσῃ. Πυκνοτέρᾳ (88) γὰρ τῇ κόμῃ τῶν φύλλων κεκόσμηται, καὶ τῇ ἐκ τούτων εὐχροίᾳ τὸ τραχὺ τῶν κλάδων αὐτῆς συσκιάζεται. Καὶ ταύτης οὖν ἔσονται, φησὶν, ἀτερπέστεροι, μετὰ τῶν βεβιωμένων τὸν ἔλεγχον. Καὶ ὡς παράδεισος δὲ (89) ὕδωρ μὴ ἔχων. Τοιοῦτος δ' ἂν εἴη καὶ ὁ Ἰσραὴλ, φύλλα μὲν ἔχων παραπλησίως δρυΐ, τὴν ἐκ τοῦ νόμου σκιὰν, ἣν ἀπέβαλεν ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν. Καὶ ὡς παράδεισος πεφυτευμένος παρὰ

[70] Gen. II, 8. [71] III Reg. XXI. 2. [72] Eccle. II, 5. [73] Hebr. IV, 13. [74] Gen. XXXV, 4-9.

(83) Ἐπαμφότερα, *in utramque partem*, hoc est, *in bonum et malum*. Lege Ducæum. Mox uterque Colbert., εὑρήκαμεν.

(84) Sic mss. nonnulli. Editi, Ναβουθέ.

(85) Sic mss. quatuor. Editi, *ἃ*. Mox Reg. secundus et uterque Colb., τὰς πεπλασμένας ἐπιτηδεύσεις. Editi et tres alii mss. ut in contextu.

(86) Editi, αὐτοῦ τά. Vocem αὐτοῦ delevimus, librorum mss. fidem secuti.

(87) Editi cum duobus mss., ὑπό. Alii quatuor mss. ἀπό. Haud longe tres mss., οὗτοι οἱ τῷ. Alii mss. cum editis, ὅτι οἱ τῷ.

(88) Nonnulli mss., Ηυκνῇ τε.

(89) Scriptum reperitur in duobus vel tribus mss., δέ εἰσιν.

Κυρίου, διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς κτίσιν· ἀποξηρανθεὶς δὲ, διὰ τὸ ἀπολωλεκέναι τὸ ἐν τοῖς δόγμασι ζωτικόν. Φιλοτιμητέον τοίνυν πιστεύειν ἀληθινῶς εἰς Χριστὸν, ἵνα ποταμοὶ πνευματικοὶ ἐκ τῆς κοιλίας ἡμῶν ῥέωσι (90), μήτε ἀτερπεῖς, μήτε ἀκάρπους ἡμᾶς συγχωροῦντες γενέσθαι.

64. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη στυππείου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν, ὡς σπινθῆρες πυρός. Ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι (91) ἑκάστῳ τὰ ἴργα αἴτια τῶν ἐν κολάσει πόνων γενήσεται ἑαυτοὺς ἡμῶν καὶ ἐπιτηδείους καύσει παρασκευαζόντων, καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς ὥσπερ σπινθῆρας πυρὸς εἰς ἕξαψιν τῆς ἐν γεέννῃ φλογὸς ἐπαγομένων· ὡς καὶ ὁ καταξηραινόμενος ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος ὑπὸ τῶν ἰδίων ἡδονῶν κατεφρύσσετο. Κατὰ γὰρ τὴν ἀναλογίαν ὧν δεχόμεθα βελῶν ὑπὸ τοῦ πονηροῦ (92), τῆς εἰς πλέον ἢ ἔλαττον καύσεως μεθέξομεν. Καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσων. Διὸ ἤδη συνήφθησαν ἀλλήλοις ὑπὸ τῆς προφητείας οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοί (93)· ἄνω μέν· Καὶ συντριβήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοί· ἐνταῦθα δέ· Καὶ κατακαυθήσονται. Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω ἀπαιδεύτοις λόγοις· ὅτι εἰ καὶ ἁμαρτωλὸς, ἀλλὰ Χριστιανός. Οὐκ ἐμπεσοῦμαι οὖν εἰς γέενναν, ὅπου οἱ εἰδωλολάτραι. Βοηθήσει μοι αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστιανοῦ, εἰ καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ παρέβην. Ἄκουε γὰρ, ὅτι Κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα. Ἀμφοτέροις τὰ τῆς καύσεως αἴτια. Στυππείου καλάμη ἐν ἀμφοτέροις, τουτέστιν εὐκατάπρηστος ζωὴ καὶ φλογὸς δεκτική. Σπινθὴρ δικαίως ψυχὴν (94) ἐμπυρεύεται καὶ τούτῳ κἀκείνῳ· νῦν μὲν ὡς ἐν σποδιᾷ κεκαλυμμένος, καθόσον ὑπὸ τῶν τῆς σαρκὸς σκεπασμάτων περικαλύπτεται· ἀναφθήσεται δὲ ὑπὸ τῆς θείας κρίσεως, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκδικήσεως ἐκ τῶν ἐλέγχων ἀναῤῥιπιζόμενος καὶ ἐξαπτόμενος.

quam a se excussit in plenitudine temporum. Et quasi hortus arboribus a Domino consitus per creationem primam: sed arefactus est, quod vitalem dogmatum sensum disperdiderit. Itaque ut in Christum vere credamus, danda opera est: ut spiritualia flumina de ventre nostro fluant [18], neque inamœnos, neque infructuosos nos effici sinamus.

64. Vers. 31. *Et erit fortitudo illorum ut calamus stuppæ, et opera eorum, ut scintillæ ignis.* Hinc compertum est futurum esse ut opera in causa sint cur supplicii pœnæ ab unoquoque perferantur: quandoquidem nos ipsos ustioni reddimus idoneos, atque animæ vitia tanquam ignis scintillas ad accendendam gehennæ flammam exsuscitamus: quemadmodum et dives ille in flamma arefactus, a propriis voluptatibus torrebatur. Etenim pro ratione jaculorum quæ a maligno exceperimus, plus aut minus exuremur. *Et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui exstinguat.* Jamjam semel et iterum simul conjuncti sunt iniqui et peccatores a prophetia: superius quidem, *Et conterentur iniqui et peccatores:* hic vero, *Et comburentur.* Nemo se ipse seducat insulsis his verbis: Tametsi peccator sum, at certe sum Christianus. Non igitur incidam in gehennam, in quam præcipitantur idololatræ. Ipsum Christiani nomen erit mihi adjumento, etiamsi præcepta Christi violaverim. Audi enim: *Comburentur iniqui et peccatores simul.* Quod ultionis causa est, idipsum utrisque convenit. Reperitur in utrisque stuppæ calamus, hoc est vita quæ facile exuritur, flammamque suscipit. Jure et hujus et illius animam incendit scintilla, quæ quidem nunc tanquam in cinere oblecta est, dum carnis tegumentis velatur: incendetur vero a divino judicio, cum in die vindictæ criminationibus excitabitur accendeturque.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β' (95).

65. Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς, περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ. Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς προτέρας ὁράσεως ἐγίνετο οὗτος ὁ λόγος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς. Διὰ τί δὲ ἐκεῖ μὲν Ὅρασις, ἐνταῦθα δὲ Λόγος; Ὅτι ἡ μὲν παρὰ τοῦ Θεοῦ δύναμις κατὰ τὴν τοῦ Πνεύματος χάριν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ διδομένη μία. Γνῶσις γάρ ἐστι τῶν ἀγνοουμένων, δι' ἀποκαλύψεως καὶ φωτι-

CAPUT II.

65. Vers. 1. *Verbum quod factum est ad Isaiam filium Amos, de Judæa et de Jerusalem.* Postquam descripta est prior visio, factum est hoc verbum ad Isaiam filium Amos. Jam vero quanam ratione illic quidem legitur *Visio*, hic autem *Verbum?* Quoniam una quidem est virtus, quæ a Deo per Spiritus gratiam sanctis ipsius tribuitur. Est enim earum rerum quæ ignorabantur cognitio, per revelationem

[18] Joan. VII, 38.

(90) Codices quinque, ῥέωσι. Editi vero, ῥεύσωσι.

(91) Pro δῆλον, ὅτι, habent aliquot mss. δηλονότι

(92) Editi cum tribus mss., πονηροῦ. Alii tres mss., διαβόλου· quam vocem prioris declarationem esse arbitramur. Aliquanto post mss. omnes, κατακαυθήσονται. Editi, καυθήσονται.

(93) Codices duo, ἁμαρτωλοὶ ἅμα. Ibidem Reg. secundus ἄνω μέν. Statim duo mss., ἐνταῦθα δέ. Voculæ μέν et δέ in editis desiderabantur.

(94) Ducæus in tribus codicibus scriptum reperit, δικαίων ψυχήν, *justorum animam:* quam scripturam et nos quoque in Regiis primo et quarto et in utroque Colb. invenimus. Sed existimat vir eruditissimus, e codice Anglic. ita emendandum esse, ut pro δικαίων legatur, δικαίως, *merito.* Ejus autem judicium eo libentius sequimur, quod hanc ipsam lectionem in nostro quoque Regio tertio invenimus. Ibidem codices H. et J. et tres alii, ἐμπυρεύεται. Editi cum Regiis primo et tertio, ἐμπυρεύεται.

(95) In tribus mss. pro titulo legitur, Ὅρασις βι. Tum in ipsis verba Scripturæ in modum alterius tituli ponuntur. Paulo aliter in aliis codicibus scriptum titulum invenimus; sed de his plus satis.

et illustrationem cordibus sanctorum infusa, sed pro diversitate eorum circa quæ versatur cognitio, id quod revelatur, vel *visio*, vel *verbum* dicitur. Illic quidem præsentia declarabantur, malitia populi, abalienatio a Deo, ingratus animus in beneficum; hic vero præsuntiatur futurum; idcirco apponitur *Verbum* (VERS. 2), *Quia erit in novissimis diebus*. Atqui certe neque illic oculis percipitur visio, neque hic auribus cognitio, sed Spiritus est illustratio in corde, qui aut exhibet præsentia, aut futurum prædicit. Rursus autem et hic sermo est de Judæa et Jerusalem. Attamen de aliis etiam nationibus nonnihil annuntiaturus est: non enim Judæorum duntaxat Deus est, sed et gentium. Nam unus est Deus, qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem [76]: sed initio et primo ordine commeminit suæ portionis. Quæres autem, num ob aliquem sensum qui disquisitionem postulet, nomen *Domini* modo addatur verbo, modo additamentum illud *Domini* desit, exempli causa, *Verbum Domini, quod factum est ad Osee filium Beeri* [77]; hic vero, *Verbum quod factum est ad Isaiam*. Quin et de visione dicitur apud Ezechielem: *Aperti sunt cœli, et vidi visionem Dei* [78]; at vero apud Isaiam: *Visio quam vidit Isaias*. Et apud Jeremiam: *Verbum quod factum est ad Jeremiam* [79]. Etenim cum sermonem haberent ad populum inobsequentem et contradicentem, quippe prorsus a Deo descivérat, nomen Domini silentio præteribant, cautione hac utentes, ut sermones ipsorum exciperentur. Nam quoniam Deo cura non esse arbitrabantur res humanas, eos irridebant, qui uti ex persona Dei apud ipsos concionabantur, sicut Jeremias indicat, dicens: *Tota die perseveravi subsannatus* [80].

66. *Quia erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summitatibus montium.* Dies novissimi dicuntur ii, qui hujus sæculi propinqui sunt consummationi. Nam et præterfluentis temporis natura æque ac iste mundus qui corruptioni obnoxius est durat. Verum enimvero affinitatem cum rebus visibilibus habet atque cognationem. Abit quidem una cum iis quæ intereunt: una cum iis quæ fiunt atque exsistunt, subsistit: exspectatur speraturque una cum iis quæ adhuc futura sunt. Quoniam igitur dies, noctes, menses, anni et temporaria spatia a sole lunaque et firmamenti motu ortum habent, his corruptis, etiam temporis subsequi finem necesse est. Itaque una cura mundi hujus consummatione futurus est mons Domini manife-

A ομοῦ ταῖς καρδίαις τῶν ἁγίων ἐγγινομένη· κατὰ δὲ τὴν τῶν πραγμάτων διαφορὰν περὶ ἃ ἡ γνῶσις, ἢ ὅρασις, ἢ λόγος τὸ ἀποκαλυπτόμενον λέγεται. Ἐκεῖ μὲν γὰρ τὰ παρόντα ἐδείκνυτο· ἡ κακία τοῦ λαοῦ, ἡ ἀλλοτρίωσις ἀπὸ Θεοῦ· τὸ παρὰ τῶν εὐεργέτην ἀχάριστον· ἐνταῦθα δὲ τὸ μέλλον προαγορεύεται. Διὰ τοῦτο Λόγος, Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. Οὔτε μέντοι ἐκεῖ δι' ὀφθαλμῶν ἡ ὅρασις, οὔτε ἐνταῦθα δι' ὤτων ἡ γνῶσις· ἀλλὰ φωτισμός ἐστιν ἐν καρδίᾳ παρὰ τοῦ Πνεύματος, ἢ τὰ παρόντα δεικνύντος, ἢ προαναφωνοῦντος τὸ μέλλον. Ἁλίν μέντοι καὶ ἐνταῦθα περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ. Μέλλει μὲν γάρ τι καὶ περὶ τῶν ἄλλων διηγεῖσθαι ἐθνῶν· οὐ γὰρ Ἰουδαίων μόνον ὁ Θεὸς, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. Ἐπείπερ (96) εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως· B ἀλλὰ προηγουμένως καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τάξει τῆς μερίδος ἑαυτοῦ μέμνηται. Ζητήσεις δὲ, εἰ μὴ κατά τινα νοῦν βασάνου δεόμενον, πῇ μὲν πρόσκειται τῷ λόγῳ τὸ (97) τοῦ Κυρίου, πῇ δὲ ἄνευ τῆς προσθήκης τῆς τοῦ Κυρίου· οἷον, Λόγος Κυρίου ὃς ἐγενήθη πρὸς Ὡσηὲ τὸν τοῦ Βεηρί· καὶ ἐνταῦθα. Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν. Καὶ περὶ τῆς ὁράσεως, παρὰ μὲν τῷ Ἰεζεκιήλ (98). Ἠνεῴχθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδον ὅρασιν Θεοῦ· παρὰ δὲ τῷ Ἡσαΐᾳ· Ὅρασις ἣν εἶδεν Ἡσαΐας. Καὶ παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ· Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἱερεμίαν (99). Ὅτι ἐπειδὴ λαὸς ἀπειθεῖ καὶ ἀντιλέγοντι καὶ πάντη ἀποστατήσαντι τοῦ (1) Θεοῦ διαλέγοντο, ἀπεσιώπων τὸ ὄνομα Κυρίου, οἰκονομοῦντες τὸ παραδεχθῆναι αὐτῶν τοὺς λόγους. Διὰ γὰρ τὸ οἴεσθαι μὴ μέλειν (2) C τῷ Θεῷ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων, ἐμυκτήριζον τοὺς ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου διαλεγομένους αὐτοῖς, ὡς δηλοῖ Ἱερεμίας λέγων. Ὅλην τὴν ἡμέραν διετέλεσα μυκτηριζόμενος.

66. Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ ἄκρων τῶν ὀρέων. Ἔσχαται ἡμέραι αἱ (3) προσεγγίζουσαι τῇ συντελείᾳ τοῦ χρόνου τούτου λέγονται. Συναπαρτίζεται γὰρ τῷ φθαρτῷ τούτῳ κόσμῳ καὶ ἡ τοῦ χρόνου φύσις τοῦ παραῤῥέοντος. Οἰκείως γὰρ ἔχει καὶ συγγενῶς τοῖς βλεπομένοις· συναπερχόμενος μὲν τοῖς φθειρομένοις, συνυφιστάμενος δὲ τοῖς γινομένοις· συμπροσδοκώμενος δὲ καὶ συνελπιζόμενος τοῖς ἔτι μέλλουσιν. Ἐπεὶ οὖν ἡμέραι καὶ νύκτες, καὶ μῆνες καὶ ἐνιαυτοὶ, τὰ (4) χρονικὰ διαστήματα, D ἀπὸ ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῆς φορᾶς τοῦ στερεώματος τὴν γένεσιν ἔχουσιν, ἀνάγκη τῇ τούτων φθορᾷ καὶ τοῦ χρόνου τὸ τέλος ἕπεσθαι. Ἱρὸς οὖν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου τούτου ἐμφανὲς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου

[76] Rom. III, 29, 30. [77] Ose. I, 1. [78] Ezech. I, 1. [79] Jer. I, 2. [80] Jerem. XX, 7.

(96) Codices quatuor, εἴπερ.
(97) Sic mss. tres. Aberat τό ab editis.
(98) Codices tres, ὁράσεως τοῦ Ἰεζεκιήλ. Alii mss. cum editis uti in contextu.
(99) Aliter in editione Romana legimus, nempe hoc modo: Τὸ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ, ὃ ἐγένετο ἐπί. Unde fortassis poterit aliquis suspicari Commentarii auctorem memoria lapsum esse.
(1) Addidimus τοῦ e mss. nonnullis.
(2) Operarum incuria factum est, ut in priori editione Paris., pro μέλειν legatur, μέλλειν.
(3) Sic mss. nonnulli. Deest articulus in editis.
(4) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἐνιαυτοὶ καὶ σημεῖα τά.

ἔσται, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων. Καὶ ὁ μὴ μόνῃ τῇ λέξει δουλεύων, καὶ ψιλῷ τῷ γράμματι παριστάμενος, ἀναγκασθήσεται μὴ ἐναπομένειν τοῖς αἰσθητοῖς. Πῶς γὰρ τότε ἐμφανήσεται (5) τὸ ὄρος Κυρίου; πῶς δὲ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων ὁ οἶκος γενήσεται τοῦ Θεοῦ; Οὔτε γὰρ ἄλλου ὄρους γένεσιν, οὔτε δευτέρου οἴκου κατασκευὴν ἐπ' ἄλλων κορυφῶν (6) ἐσομένην ὁ σάρκινος Ἰσραὴλ ἀναμένει· τὸ δὲ Σιὼν ὄρος, καὶ ὁ ναὸς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς προφητείας τοῦ Ἡσαΐου ἐφαίνετο. Τί οὖν τὸ λεγόμενον; Οὐχ ὅτι ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανῆ ταῦτα γενήσεται· ἀλλ' ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, εἰς ἀθέτησιν τῆς ἁμαρτίας, ἡ μεγάλη καὶ ὑψηλὴ περὶ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων οἰκονομία φανήσεται. Τὸ γὰρ μυστήριον, τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τῶν χρόνων ἐφανερώθη. Ὄρει δὲ ἡ τοῦ Κυρίου κάθοδος ἐπὶ γῆς παρεικάσθη, διότι τὸ ὄρος γῆ ἐστιν ὑψηλή. Καὶ ἡ σὰρξ δὲ, ἡ τοῦ Κυρίου, γῆ κατὰ τὴν κοινὴν φύσιν ὑπάρχουσα, διὰ τῆς συναφείας τῆς πρὸς Θεὸν ἀνυψώθη. Καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, ἡ Ἐκκλησία ἐστὶ κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου φωνήν. Εἰδέναι γὰρ, φησὶ, Πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος ἧς (7) οἱ θεμέλιοί εἰσιν ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἁγίοις· ᾠκοδόμηται γὰρ ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Ἓν τῶν ὀρέων (8) ἦν καὶ ὁ Πέτρος, ἐφ' ἧς καὶ πέτρας ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος οἰκοδομήσειν αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν. Τὰ γὰρ ὑψηλὰ καὶ διηρμένα φρονήματα, καὶ ὑπερανεστηκότα τῶν γηΐνων, εἰκότως ὄρη προσαγορεύεται. Πέτρα δὲ ὑψηλὴ ἡ ψυχὴ τοῦ μακαρίου Πέτρου ὠνόμασται, διὰ τὸ παγίως ἐνερρίζῶσθαι τῇ πίστει, καὶ στερρῶς καὶ ἀνενδότως ἔχειν πρὸς τὰς ἐκ πειρασμῶν ἐπαγομένας πληγάς. Πάντες οὖν οἱ χωροῦντες τὴν τῆς θεότητος γνῶσιν, διὰ τὸ μέγεθος τοῦ νοῦ, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ νοῦ πράξεων, τετελειωμένοι τῷ ὑγιεῖ βίῳ, τὰ ἄκρα εἰσὶ τῶν ὀρέων ἐφ' ὧν οἰκοδομεῖται (9) ὁ τοῦ Θεοῦ οἶκος.

67. Καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, Καὶ οἱ βουνοὶ γήλοφοί τινές εἰσιν εὐπερίγραπτον ἔχοντες τὴν ἀπὸ γῆς ἐπανάστασιν, τῶν μὲν ταπεινῶν ὑπερέχοντες, τῶν δὲ ὑψηλοτάτων ἀπολειπόμενοι. Ἐπεὶ οὖν ἀσυνείκαστος ἡ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Κυρίου ὑπεροχὴ, πρὸς πάντας ὁμοῦ τοὺς ἐν οἷοις (10) δήποτε διαφανέντας κατορθώμασι· διὰ τοῦτο ὑπεράνω τῶν βουνῶν εἶναι τὸ ἐμφανὲς γενησόμενον τοῦ

A stus, et domus Dei in cacuminibus montium. Atque dictioni uni qui non servit, nec adhæret nudæ ac simplici litteræ, cogetur rebus sensibilium non immorari. Quomodo enim tunc mons Domini fiet conspicuus? quo item pacto domus Dei collocabitur in montium cacuminibus? Neque enim carnalis Israel ortum exspectat alterius montis : neque secundæ domus fabricam præstolatur aliis cacuminibus superimponendam : mons autem Sion ac templum etiam vaticinantis Isaiæ tempore conspiciebatur. Itaque quid sibi volunt hæc verba ? Non quod conspicua futura hæc sint in novissimis diebus: sed quod magna et alta de hominum salute dispensatio ad delendum peccatum in novissimis diebus fiet manifesta. Siquidem mysterium illud a sæculis absconditum, consummatione fuit patefactum [81]. Cæterum
B Domini in terram descensus fuit monti comparatus, quod sit mons terra in altum edita. Quin et Domini caro cum per communem naturam terra sit, sua cum Deo conjunctione evecta in altum est. Et domus Dei, in montium cacuminibus sita, Ecclesia est juxta Apostoli sententiam. Sciendum est enim, inquit, *Quomodo opporteat versari in domo Dei, quæ est Ecclesia viventis* [82], cujus fundamenta sunt in montibus sanctis [83]; est enim ædificata supra fundamentum apostolorum et prophetarum [84]. Unus ex his montibus erat et Petrus, supra quam petram pollicitus fuerat Dominus suam se ædificaturum Ecclesiam [85]. Verum enim vero sublimes et elati animi et a terrenis sese sustollentes, jure optimo montes appellantur. Anima autem beati Petri vocata est
C sublimis petra, propterea quod firmas in fide radices egerit, constanterque et fortiter plagas in tentationibus illatas pertulerit. Quicunque igitur divinitatis cognitionem percepere, ob mentis et earum actionum quæ ex ea proficiscuntur amplitudinem, saniore vita consummati, vertices sunt montium, in quibus Dei domus exædificatur.

67. *Et elevabitur super colles.* Colles autem sunt tumuli quidam in aliquantam a terra altitudinem modico ambitu circumscriptam insurgentes, 428 humilibus quidem locis sunt sublimiores, altissimis vero depressiores. Quoniam igitur Domini præstantia juxta humanitatem, comparationem nullam cum ullis qui quibusvis facinoribus præclaris inclaruerint, admittat: ea de causa dictum est fore,

[81] Coloss. I, 26. [82] I Tim. III, 15. [83] Psal. LXXXVI, 1. [84] Ephes. II, 20. [85] Matth. XVI, 18.

(5) Sic mss. tres. Alii duo, ἐκφανήσεται. Editi ἐμφανισθήσεται.

(6) Dissident inter se veteres nostri libri. Alii habent, ἐπ' ἄλλων κορυφῶν, *aliis cacuminibus* : alii : ἐπ' ἄλλων οἴκων, *aliis domibus*. Equidem non inficias iverim, posse lectionem utramque admitti. Mihi tamen nescio quomodo verisimilius fit legi debere ἐπ' ἄλλων κορυφῶν.

(7) Sic mss. aliquot. Nostra editio, οἷς. Mox et in editis et in Reg. primo corrupte legitur, ἐπὶ τῶν θεμελιωτῶν· at in aliis multis mss. emendate scribitur, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν, etc. Vident, opinor, omnes, in eo peccasse librarium, quod vocem τῶν voci θεμελίῳ incaute conjunxerit.

(8) Legitur in nostra editione, ὡραίων quod mendum tributum nolo typographis, sed librario, qui codicem Fr. 1 excripsit. Ac et in Ducæanis e in nostris codicibus servata est vera et germana lectio, ὀρέων.

(9) Ita sex mss. At editi, ᾠκοδόμηται.

(10) Ediiti, τοὺς ἐνίοις. Reg. primus, τοῖς ἐνίοις. Alii duo mss., τοὺς ἐν οις. Denique alii tres, τοὺς ἐν οἷοις. Nec aliter legitur apud Procopium, ita loquentem pag. 42 : Ηρὸς πάντας ὁμοῦ τοὺς ἐν οἷοις δήποτε διαφανεστάτους κατορθώμασι

ut mons Domini supra colles clarus ac manifestus fiat. *Amplioris* enim *gloriæ præ Moyse dignus est habitus,quanto ampliorem honorem habet is qui construxit domum, quam ipsa* [86]. Quanto rursus præstantior est quam Abraham ipse ? *Abraham,*inquit, *exsultavit ut videret diem* incarnationis : *et vidit, et gavisus est* [87]. Et Abrahamus quidem dedit decimam Melchisedech [88]:Melchisedech autem Domini typus erat.Isthæc protulimus in medium, ut præstantiam Domini corporalem ostenderemus.Absit enim ut nos gloriam divinitati demus,ob eam,qua rebus subjectis præstat, excellentiam? Dispensatio quidem naturæ humanæ iis qui inter homines exstitere justi, antecellit : peccatum enim solus non fecit [89] ; majestas autem et magnificentia divinitatis elevata supra cœlos est. *Et venient ad eum omnes gentes.* Sermonis progressus apertius detegit prophetiam : indicat nempe gentes ad Christi agnitionem concursuras. Venient enim ad fidem gentes omnes per prædicationem vocatæ. *Prædicabitur* enim *hoc Evangelium in universo vrbe* [90]; et evangelicus apostolorum sonus in omnem terram exivit [91].

68. Vers. 3. *Et ambulabunt* inquit, *gentes multæ.* Cave prætereas sine ullo examino accuratam hujus sententiæ intelligentiam. Qua ratione illic quidem dictum est, *Venient omnes* ; hic vero, *ambulabunt,* non omnes, sed, *multæ.* Quia vox illa, *venient,* refertur ad fidem : hæc vero, *ambulare,* ad vitæ institutum. Quoniam igitur confitemur omnes fidem, nec tamen omnes juxta præcepta vivimus : ea de causa *venient* quidem *omnes gentes* : *ambulabunt* vero *multæ.* Quod autem verbum, istud, *ambulare,* pro vita quæ legi consentiat sumatur, liquet. *Beati,*inquit,*immaculati in via,qui ambulant in lege Domini* [92]. Sed cum,Dominus dicat: Pauci sunt qui inveniunt viam [93], quomodo nos gentes multas dicimus esse ambulaturas? Quia gentes omnes secundum proprium quarumlibet gentium numerum facile enumerari possunt:homines vero,qui in gentibus sparguntur,multi sunt.Hic igitur Scriptura ait gentes quidem multas, sed non omnes vitam evangelicam amplecti,etiamsi Christi se nomine insigniant omnes. Neque vero quoniam gentes multæ numerantur,continuo homines singuli qui communi gentis appellatione comprehenduntur, hunc penitus numerum sequuntur. Possunt enim gentes numerari, Cappadocum, aut Galatarum, Armenorum, Syriorum, aut Ægyptiorum, sic, ut tot esse dican-

Κυρίου ὄρος ἐλέχθη. Μείζονος γὰρ δόξης παρὰ Μωϋσῆν ἠξίωται, καθόσον μείζονα (11) τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. Ὅσον δὲ μείζων τοῦ Ἀβραάμ ; Ἀβραὰμ, φησὶν, ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνανθρωπήσεως· καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη. Καὶ Ἀβραὰμ μὲν δεκάτην ἔδωκε τῷ Μελχισεδέχ· Μελχισεδὲχ δὲ τύπος ἦν τοῦ Κυρίου (12). Ταῦτα, ἵνα τὴν σωματικὴν ὑπεροχὴν παραστήσωμεν. Μὴ γένοιτο γὰρ ἡμᾶς τὴν θεότητα ἐκ τῆς πρὸς τὰ δοῦλα ὑπεροχῆς δοξάζειν ! Ἡ μὲν γὰρ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον οἰκονομία, ὑπὲρ τοὺς ἐν ἀνθρώποις δικαίους. ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησε μόνος· τῆς δὲ θεότητος ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπεια ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ (13) πάντα τα ἔθνη. Προϊὼν ὁ λόγος γυμνοτέραν ἐκφαίνει τὴν προφητείαν, τὴν συνδρομὴν τῶν ἐθνῶν τὴν ἐσομένην ἐπὶ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Χριστοῦ ὑπεφαίνων. Ἥξουσι γὰρ κληθέντα διὰ τοῦ κηρύγματος ἐπὶ τὴν πίστιν πάντα τὰ ἔθνη . Κηρυχθήσεται γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ (14)· καὶ, Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ εὐαγγελικὸς φθόγγος τῶν ἀποστόλων.

68. Καὶ πορεύσονται , φησὶ , ἔθνη πολλά. Τὴν ἀκρίβειαν τῆς λέξεως μὴ παραδράμῃς ἀβασανίστως. Πῶς ἐν μὲν τῷ, Ἥξουσι πάντα, εἴρηται· ἐν δὲ τῷ, Πορεύσονται, οὐκέτι πάντα, ἀλλὰ, πολλά; Ὅτι τὸ μὲν, Ἥξουσιν, ἐπὶ τοῦ πιστεύειν τέτακται· τὸ δὲ πορεύεσθαι, ἐπὶ τοῦ πολιτεύεσθαι. Ἐπεὶ οὖν τὴν μὲν πίστιν ὁμολογοῦμεν πάντες, οὐκέτι δὲ πάντος κατὰ τὰς ἐντολὰς πολιτευόμεθα (15), διὰ τοῦτο Ἥξουσι μὲν πάντα τὰ ἔθνη· πορεύσονται δὲ πολλά. Ὅτι δὲ τὸ πορεύεσθαι ἐπὶ τοῦ (16) βιοῦν κατὰ τὸν νόμον λαμβάνεται· Μακάριοι, φησὶν, οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ, οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου. Ἀλλὰ πῶς τοῦ Κυρίου εἰπόντος, ὅτι ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες τὴν ὁδὸν, ἡμεῖς λέγομεν ἔθνη πολλὰ πορευθήσεσθαι ; Ὅτι πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τὸν ἴδιον ἀριθμὸν τῶν ἐθνῶν εὐαρίθμητα, οἱ δὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἄνθρωποι πολλοί. Ἐνταῦθα οὖν ὁ λόγος φησὶν, ὅτι πολλὰ μὲν ἔθνη κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βιοῦν καταδέχεται (17), οὐχὶ πάντα· κἂν πάντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ ὀνομάζωσιν. Οὐ μὴν ἐπειδὴ πολλὰ ἀριθμεῖται τὰ ἔθνη, ἤδη καὶ οἱ καθ' ἕνα ἄνθρωποι, ὅσοι τῇ κοινῇ προσηγορίᾳ τοῦ ἔθνους συμπεριλαμβάνονται, πάντως ἀκολουθοῦσι τῷ ἀριθμῷ. Δύναται μὲν γὰρ ἔθνη ἀριθμεῖσθαι , τὸ Καππαδοκῶν , καὶ Γαλατῶν, καὶ Ἀρμενίων, ἢ Σύρων, ἢ Αἰγυπτίων, ὥστε λέγεσθαι τοσάδε εἶναι ἔθνη τὰ πορευόμενα ἐν

[86] Hebr. III, 3. [87] Joan. VIII, 56. [88] Gen. XIV, 20. [89] I Petr. II, 22. [90] Matth. XXIV, 14. [91], Psal. XVIII, 5. [92] Psal. CXVIII, 1. [93] Matth. VII, 14.

(11) Ita sex mss. At editi, πλείονα. Aliquanto post ex aliquibus mss. verbum φησὶ addidimus.

(12) Pro Κυρίου scriptum offendimus in aliquibus mss., Χριστοῦ.

(13) Editi et mss, nonnulli, ἐπ' αὐτόν. At Reg. quartus et Colb. primus et editio Romana ἐπ' αὐτό, nempe ὄρος, *Venient ad illum montem*, rectius. Mox tres mss., Πολλὰ προϊών.

(14) Nostri sex mss. simpliciter, ἐν τῷ κόσμῳ.

(15) Editi cum tribus mss.,πορευόμεθα. Alii tres, πολιτευόμεθα. Hoc an illo modo auctor scripserit, nescio quidem ; sed non dubito,quin utraque scriptura admitti possit.

(16) Pro illo, ἐπὶ τοῦ, scriptum reperimus in aliquibus mss.. ἐπὶ τό.

(17) Codices quatuor, καταδέξεται. Nec ita multo post mss. quatuor, ὀνομάζωσιν.Editi cum uno ms., ὀνομάζουσιν. Subinde aliquot mss., οἱ καθ' ἕνα ἄνθρῶπον.

τῷ νόμῳ Κυρίου· οὐ μὴν καθ' ἕκαστον ἔθνος τοὺς ἐμπεριεχομένους ἀνθρώπους συμφώνως τὸν τῆς πολιτείας σκοπὸν καταδέχεσθαι. Ὡς μὲν οὖν πρὸς τὰ ἑβδομήκοντα δύο ἔθνη, ἢ ὁπόσα δήποτε κατὰ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἀριθμούμενα, πολλὰ τὰ πορευόμενα τὴν ἐν τῇ ζωῇ πορείαν· ὡς δὲ πρὸς τὸν ὅλον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἀριθμὸν, ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι· οὕτω καὶ (18) τὸ Εὐαγγέλιον ἀληθεύει, καὶ ἡ προφητεία οὐ μάχεται. Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, προσκυνήσουσι δὲ ἀπὸ (19) τῶν πολλῶν ὀλίγοι· Πάντες, φησὶν. οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. Καὶ ὁ Σοφονίας· Ἥξουσι τοῦ δουλεύειν αὐτῷ αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἕνα.

69. Καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Οἱ προκόπτοντες τῇ γνώσει, οἱονεὶ προκαταλαβόντες τὰ ἄνω, προκαλοῦνται εἰς τὴν ὁμοίαν ἑαυτοῖς ἀνάβασιν τοὺς ἔτι ἐμφιλοχωροῦντας (20) περὶ τὰ κάτω, καὶ ταῖς ταπειναῖς τοῦ βίου μερίμναις προσδιατρίβοντας. Ὁ συνεγερθεὶς τῷ Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω ζητῶν, καλείτω τοὺς τὰ ἐπίγεια φρονοῦντας, καὶ χειραγωγείτω αὐτῶν τὰ νοήματα πρὸς τὰ ἄνω. Ἐπεὶ διπλῆ τίς ἐστιν ἡ σωματικὴ πρὸς τὸ ὄρος σχέσις· νῦν μὲν ἐξ ὑπωρειῶν ἐπὶ κορυφὴν ἀνιόντων· νῦν δὲ ἐκ τῆς ἀκρωρείας καταβαινόντων ἐπὶ τοὺς πρόποδας, κατὰ τὴν διάφορον τοῦ σώματος σχέσιν, καὶ τῆς παρ' ἡμῶν ἐνεργείας διαφόρως ἐκτελουμένης. Μήποτε δὲ τὸ διπλοῦν τοῦτο (21) τῆς ἐπινοίας καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος ἐφαρμόσει, ὥστε νοεῖν ἡμᾶς ὄρος τὴν ἐνανθρώπησιν· νῦν μὲν τῆς σαρκὸς διὰ τῆς πρὸς Θεὸν συναφείας εἰς οὐρανὸν ὑψουμένης, νῦν δὲ τῆς θεότητος διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀνθρώπινον κοινωνίας ἐπικαταβαινούσης τοῖς ὧδε (22).

70. Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν. Προσβῶμεν τῷ ὕψει τῆς θεολογίας, ἀπὸ τοῦ πάθους ἀρχόμενοι (23). Καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἀνωτέρω μὲν ὁ οἶκος ἁπλῶς εἴρηται τοῦ Θεοῦ, ἐνταῦθα δὲ, οἶκος τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Τίς οὖν ἡ αἰτία; Ἢ γὰρ ἐκεῖ λείπει, ἢ ἐνταῦθα παρέλκει. Ἀλλ' οὐδὲν ἀργὸν τῶν τοῦ Πνεύματος· Δείκνυσι γὰρ ὁ λόγος, ὅτι αἱ μὲν πρῶται συγκαταθέσεις κατὰ τὰς κοινὰς περὶ Θεοῦ προλήψεις γίνονται· τὸ δὲ ἀκριβὲς τῆς πίστεως τελειοῦται, τρανουμένης ἤδη ἐν ταῖς καρδίαις τῶν προκοπτόντων ἐπὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἰδιότητος (24) τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο τοῖς μὲν εἰσαγομένοις εἰς γνῶσιν ἁπλῶς εἴρη-

A tur gentes, quæ in Domini lege ambulent : neque 429lamen concordi animo ab hominibus quos unaquæque gens complectitur, illam vivendi rationem admitti dixeris.Et vero quod attinet ad septuaginta duas gentes,aut quotquot numerantur per universum orbem, multæ sunt, quæ in hujus vitæ via gradiuntur : quod autem spectat ad integrum hominum in terra viventium numerum,pauci sunt qui salutem consequantur ; adeo verum est Evangelium, nec pugnat prophetia. *Omnes gentes servient ei* [94], adorabunt vero e multis pauci : *Omnes*, inquit,*reges terræ* [95]. Et Sophonias: *Venient ut serviant ei sub jugo uno* [96].

B 69. *Et dicent* : *Venite et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob.* Qui in cognitione progressum faciunt,quasi jam superna occupantes, eos qui adhuc rebus infimis inhærent, atque humilibus vitæ sollicitudinibus immorantur,ad ascensum suo ipsorum ascensui similem invitant. Qui cum Christo resurrexit, et quæ sursum sunt quærit [97], provocet eos qui terram sapiunt,eorumque animos ad superna velut manu ducat. Cum duplex sit ad montem habitudo corporalis : nunc quidem a montis radicibus ad verticem ascenditur, nunc vero ab ejus vertice ad imam partem descenditur,juxta corporis et actionis, quam nos varie absolvimus, diversam habitudinem.Fortasse autem duplex isthæc allegoria ac consideratio conveniet etiam humanæ naturæ dispensationi ; ita ut humanitatem assumptam montem esse intelligamus,cum caro per suam

C cum Deo conjunctionem modo ad cœlum usque evehatur : modo vero divinitas utpote ad naturæ humanæ participationem sese demittens, ad nostra descendat.

70. *Venite et ascendamus.* Accedamus ad theologiæ fastigium, sumpto a passione initio. *Et ad domum Dei Jacob.* Superius quidem domus simpliciter dicta est, *Dei* : hic autem, *domus Dei Jacob.* Quid igitur causæ ? Aut enim illic vox hæc defit : aut hic redundat. Verum nihil otiosum est in Spiritus sancti verbis.Ostendit enim Scriptura, primas assensiones fieri per communes Dei prænotiones : perfici vero plenam et integram fidem, cum jam in eorum qui cognitione proficiunt cordibus proprietas Dei detegitur. Quapropter iis quidem qui introducuntur ad hanc cognitionem,dictum est sim-

[94] Psal. LXXI, 11. [95] ibid. [96] Soph. III, 9. [97] Coloss. III, 1, 2.

(18) Ita emendavimus e quibusdam mss.In prius editis mendose legitur, κατά.

(19) Inter voculas illas,δέ et ἀπό,adverbium πάλιν in tribus mss invenitur.Mox editi cum tribus mss., ἥξουσι, φησί. Deest φησί in aliis tribus mss.

(20) Uterque Colb.et Reg. tertius,φιλοχωροῦντας.

(21) Ita ex tribus mss. emendavimus. Legitur corrupte in excusis, Μήποτε οὖν τὸ διπλοῦν τοῦτου.

(22) Ἐπικαταοαινούσης τοῖς ὧδε, *Ad nostra descendit.* Ejus verbi exemplum a Thesauri auctore quæri notat Combefisius.

(23) Pro ἀρχόμενοι legitur in aliquibus mss., ἀρξάμενοι. Ejus loci hæc est sententia : Ex humili ad sublimia ascendamus.Hoc est : A natura humana, quæ passa est, ascendamus ad naturam divinam, quæ pati non potest. Mentem scriptoris assecutus non fuerat Tilmannus, dum sic verterat : *Ad sublimitatem theologiæ progrediamnr, sumpto exordio a repressione perturbationum animi.*

(24) Codex Er. 1, et Reg. quartus cum editis, τῆς ἀϊδιότητος. Hinc Tilmannus, *Sempiternæ Dei naturæ.* Paulo melius alter Combef.et apographum Anglicum in margine, τῆς ἁγιότητος, *sanctitatis Dei.* At veteres libri H. et J. et uterque Colb. et ipsum apographum Anglicum in contextu veram lectionem ἰδιότητος illibatam servarunt. Addita litterula una, quod non raro evenit, sententiam totam corruperat. Lege Ducæum.

pliciter, *domus Dei* : contra iis qui jamjam instructi sunt, dictum est, cujusnam Dei sit domus, nempe *Dei Jacob*, cui se ipse familiarem præbuit. *Ego* enim, inquit, *sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob. Hoc mihi est nomen æternum* [98]. Et enim, ut hos sanctos honore nulli unquam oblivioni tradendo afficeret, eorumdem servorum suorum nomina sibi aptavit, adeo ut quoties Dei fieret mentio, toties et illorum mentio conjungeretur. **430** Quamobrem iis, qui jam accessere, hoc signum veluti Dei peculiare adjecit, dicens : *Et ad domum Dei Jacob.* Sed, quoniam Jacob est insuper supplantatoris et athletæ nomen (Jacob siquidem supplantator appellatur ob suam adversus obnitentia luctam [99] : postea vero obtenta victoria præmii loco nomen Israel accepit [1]), qui adhuc proficit, tunc ediscit domum Dei Jacob, nimirum ea quæ inferiora sunt, quæque captum ipsius non superant : sed tandem aliquando Deum etiam Israelis docebitur, cum via et ordine sint ei dispensandæ traditiones perfectiores.

71. *Et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea*. In montem nisi ascendamus, nequaquam annuntiabit nobis viam suam. Quod si non annuntiet nobis, quonam pacto ambulabimus ? Hoc est, si Evangelium non exceperimus, quomodo ex ipsius præscripto vivemus ? Qui autem desiderant viam discere, utique nondum ipsam novere. Qua igitur ratione ascenderimus in montem, viæ ignari ? Nimirum hæ voces, *Venite et ascendamus*, propositum studiumque indicant festinantium; at ostendunt concupita nondum ab ipsis obtineri. Verum enimvero quosdam eorum qui nunc ad fidem properant, esse invicem alloqui atque adhortari credideriminus. Agedum avocemus animum a rebus humi repentibus ; agite ea quæ cœlestia sunt, sapiamus: ingrediamur in domum Dei. Illic docebimur viam, qua per perfectionem ad finem omnibus generatim propositum simus perventuri.

72. *Ex Sion enim exibit lex, et verbum Domini ex Jerusalem.* Interroga concisum hominem, Judæum videlicet secundum carnem, de qua lege loquatur, de quo verbo. Num de ea lege quæ per Moysen data est ? Sed quomodo illam ex Sion prodiisse ostendent ? Neque enim Moyses terram promissæ hæreditatis ingressus est : situs autem est in Judæa Sion. Itaque juxta ipsos errat Scriptura, ut quæ aliud nomen loco alterius referat : etenim pro Sina aut Choreb protulit Sion. Atqui de sancta lege sermonem habet. De quanam ? quando lata ? ubi con-

A ται, οἶκος Θεοῦ, τοῖς δὲ στοιχειωθεῖσι λοιπὸν καὶ, τίνος Θεοῦ, ὅτι τοῦ Ἰακώβ, ᾧ ἐχαρίσατο τὴν πρὸς αὐτὸν οἰκειότητα. Ἐγὼ γάρ, φησιν, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Τοῦτό μοί ἐστιν ὄνομα (25) αἰώνιον. Ἵνα γὰρ ἀεὶ μνημόνευτον ποιήσῃ τὴν τιμὴν τοῖς ἁγίοις, συνῆψεν ἑαυτῷ τὰ τῶν δούλων ὀνόματα· ὥστε ὁσάκις ἂν γένηται μνήμη Θεοῦ, τοσαυτάκις κἀκείνων τὴν μνήμην συναναφέρεσθαι. Τοῖς οὖν προσελθοῦσιν ἤδη τὸ οἱονεὶ γνώρισμα τοῦ Θεοῦ προσέθηκεν εἰπών· Καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ Ἰακὼβ ἔτι τοῦ πτερνιστοῦ (26) καὶ ἀγωνιστοῦ ἐστιν ὄνομα (Ἰακὼβ γὰρ πτερνιστὴς προσαγορεύεται διὰ τὴν πρὸς τὰ ἀντικείμενα πάλην· ὕστερον δὲ μετὰ τὴν νίκην ἆθλόν ἔλαβε τὸ Ἰσραὴλ ὀνομάζεσθαι), ὁ ἔτι
B προκόπτων, τάως μανθάνει τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, τὰ ὑποδεέστερα καὶ ἑαυτῷ ἐφικτά· ὕστερον δὲ ποτε καὶ τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ διδαχθήσεται, ὁδῷ καὶ τάξει τῶν τελειοτέρων παραδόσεων οἰκονομουμένων περὶ αὐτόν.

71. Καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. Ἐὰν μὴ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος, οὐκ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Ἐὰν μὴ ἀναγγείλῃ ἡμῖν, πῶς πορευσόμεθα ; Τουτέστιν, ἐὰν μὴ δεξώμεθα τὸ Εὐαγγέλιον, πῶς βιωσόμεθα κατ' αὐτό (27) ; Οἱ δὲ ἐπιζητοῦντες μαθεῖν τὴν ὁδὸν, δηλονότι οὐκ ἤδεισαν. Πῶς οὖν ἀναβαίνωμεν εἰς τὸ ὄρος, τὴν ὁδὸν ἀγνοοῦντες ; Ἢ τὸ, Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν, τὴν πρόθεσιν καὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἐπειγομένων ἐμφαίνει· οὔπω μέντοι παρίστησι τῶν ἐπιθυμητῶν
C τὴν ἐπίτευξιν. Ἡγησώμεθα (28) γάρ τινας τῶν νῦν ἐπὶ τὴν πίστιν ἐπειγομένων ἀλλήλους (29) προσφωνεῖν καὶ παρορμᾷν· δεῦτε ἀποστῶμεν τῶν χαμερπῶν· δεῦτε φρονήσωμεν τὰ οὐράνια, εἰσέλθωμεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. Ἐκεῖ μαθησόμεθα τὴν ὁδὸν, δι' ἧς ἐπὶ τὸ κοινῶς προκείμενον ἅπασι πέρας διὰ τῆς τελειότητος καταντήσομεν.

72. Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἰερουσαλήμ. Ἐρώτησον τὸν τῆς κατατομῆς ἄνθρωπον, τὸν κατὰ σάρκα Ἰουδαῖον, περὶ ποίου νόμου λέγει, καὶ ποίου λόγου. Τοῦ διὰ Μωϋσέως δοθέντος νόμου ; Ἀλλὰ πῶς οὗτος ἀπὸ Σιὼν, δεικνύτωσαν. Μωϋσῆς γὰρ οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὴν γῆν τῆς κατασχέσεως· τὸ δὲ Σιὼν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ. Ἔσφαλται
D οὖν κατ' αὐτοὺς ἡ Γραφὴ, ἀντὶ ἄλλου ὀνόματος ἄλλο λέγουσα· ἀντὶ γὰρ τοῦ Σινὰ ἢ τοῦ Χωρὴβ, τὸ Σιὼν εἴρηκεν. Ἀλλὰ περὶ ἁγίου νόμου λέγει. Ποίου ; τοῦ πότε (30) δοθέντος ; τοῦ ποῦ γεγραμμένου ; Καὶ λόγος

[98] Exod. III, 6, 15. [99] Gen. XXV, 25. [1] Gen. XXXII, 24-28.

(25) Codices tres, Τοῦτό μοι, φησὶν, ὄνομα. At LXX, Τοῦτό μού ἐστιν ὄνομα.

(26) Auctor, cum scriberet illa, ἔτι τοῦ πτερνιστοῦ, etc., ad Oseam respexisse videtur. 12, 3, apud quem ita legitur : Ἐν τῇ κοιλίᾳ ἐπτέρνισε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· *In utero supplantavit fratrem suum.*

(27) Editi et mss. aliquot κατ' αὐτό. Alii quidam mss., ἐν αὐτῷ, non ita recte.

(28) Pro ἡγησώμεθα edendum curavimus e mss. nonnullis, ἡγησώμεθα.

(29) Ita uterque Colb. et Reg. secundus. Editi et mss. nonnulli, ἀλλήλοις.

(30) Pro τότε scripsimus, πότε, fidem multorum mss. secuti. Ibidem antiqui libri H. et J. et duo Colbertini, ἢ ποῦ γεγραμμένου.

ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ. Τὸν προφητικὸν λέγει (31). Ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς Ἰουδαίας γεγένηται, οὐκ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ δὲ μόνον, καὶ κατὰ τὸν Ἰσραήλ· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ· καὶ ἐν Νινευῇ, καὶ πολλαχοῦ τῆς γῆς. Ἀγχέσθωσαν οὖν ὑπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ καταδεχέσθωσαν τὴν τοῦ Κυρίου νομοθεσίαν, ἀπὸ τοῦ σκοπευτηρίου γινομένην (32) ἀπὸ τῆς σαρκὸς τῆς θεοφόρου, ἀφ' ἧς ἐπεσκόπει τὰ κατὰ ἀνθρώπους πράγματα. Καὶ λόγος Κυρίου ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Ἐκεῖθεν γὰρ ἀρξάμενον εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐπεσπάρη τὸ κήρυγμα.

A scripta? *Et verbum ex Jerusalem.* Propheticum verbum dicit. At ubique in Judæa factum est, non autem solum in Jerusalem, et in Israel: sed in captivitate etiam, inque Ninive et in plerisque terræ locis. Strangulentur igitur a veritate, sanciamque a Domino legem recipiant, quæ e specula exorta est, nempe a carne Deum gestante, e qua quasi e specula res humanas observabat. *Et verbum Domini ex Jerusalem.* Prædicatio enim ducto illinc initio in omnem mundum dispersa est.

73. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. Ὁ Θεὸς ἐν μὲν συναγωγῇ θεῶν στὰς, θεοὺς διακρινεῖ· ἐν δὲ τοῖς ἔθνεσι Κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. Τοῖς μὲν γὰρ ἁγίοις τὸ διακρίνεσθαι πρέπει εἰς τὴν τῆς ἀξίας αὐτοῦ ἐπίγνωσιν· τοῖς δὲ μάτην βεβιωκόσι τὸ κρίνεσθαι. Μήποτε δὲ ἐντεῦθεν δείκνυται τὸ διάφορον εἶναι τῶν ἔξω (33) τῆς εὐσεβείας ἐθνῶν τὴν κόλασιν, ἀλλὰ μὴ μίαν καὶ τὴν αὐτήν. Καθ' ὃ μὲν γὰρ ἐκπεπτώκασι τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ, πάντες βασάνων καὶ κολάσεων ἄξιοι· καθ' ὃ δὲ διάφορα αὐτῶν τὰ κατὰ τὸν βίον ἐπιτηδεύματα, ἔν τε τοῖς πάθεσι τῆς ἀτιμίας, καὶ ἐν ταῖς εἰς τοὺς πλησίον πονηρίαις, δεῖται κρίσεως κατὰ τῶν ἐθνῶν τῆς διαλαμβανούσης περὶ τῶν εἰς τοὺς πέλας πεπλημμελημένων. Καὶ ἐλέγξει λαὸν πολύν. Ἵνα δείξῃ ἡμῖν τὸ δίκαιον καὶ ἀναντίρρητον τῆς δικαίας κρίσεως ἐπήγαγε (34) τὸ, Καὶ ἐλέγξει λαὸν πολύν. Ἐλέγξω γάρ σε, φησὶ, καὶ παραστήσω κατὰ τὸ πρόσωπόν σου. Ἐνταῦθα μὲν οὖν μάρτυρας παριστᾷ ὁ κατήγορος εἰς ἔλεγχον τῶν ἐγκλημάτων τοῦ κατηγορουμένου, ἐν δὲ τῷ τῶν κρυπτῶν δικαστηρίῳ αὐτὰ τὰ πράγματα ἡμῖν παρίσταται ἐν τῷ ἰδίῳ σχήματι, ἑκάστης ἁμαρτίας παρισταμένης τοῖς ἡμαρτηκόσιν. Ἐκεῖ μὲν οὖν ἔλεγχος εἰς σύστασιν τῆς δικαιοκρισίας παραλαμβάνεται, ἐνταῦθα δὲ εἰς διόρθωσιν τῶν ἐφ' οἷς ἐλέγχεται. Ἐφ' ᾧ τὸν Τιμόθεον χρῆσθαι ὁ Ἀπόστολος παραινεῖ. Πᾶς μέντοι ἔλεγχος, ἐναργῶς καθαπτόμενος τοῦ ἐλεγχομένου, ἰσχυρῶς αὐτὸν βασανίζει, παριστὰς τὸ αἶσχος τοῦ ἁμαρτήματος, ὥστε μεγάλα εὐεργετεῖν τὸν ἀναισθητοῦντα τῶν ἰδίων πταισμάτων (35) εἰς τὴν συναίσθησιν ἄγων καὶ μεταμέλειαν ἀληθινήν. Ποῖον γὰρ τραῦμα σωματικὸν οὕτω δριμεῖαν ἐμποιεῖ τὴν ὀδύνην, ὁποίαν βάσανον ἐμποιεῖ τῇ ψυχῇ λόγος πληκτικὸς, καθικνούμενος τοῦ συνειδότος τῶν ἐνεχομένων τῇ αἰσχύνῃ τῶν κακῶς πεπραγμένων (36);

73. VERS. 4. *Et judicabit inter gentes.* Deus in deorum quidem synagoga stans, deos dijudicabit[2]; sed in gentibus *judicabit inter gentes.* Sanctis enim convenit in ipsius dignitatis agnitione discerni: B ii vero qui vanam vitam duxerint, judicari. **431** Sed forte hinc patet diversum esse, non unum et idem, nationum a pietate alienarum supplicium. Quatenus enim a Dei cognitione exciderunt, tormentis digni sunt ac pœnis omnes: quatenus vero illorum vivendi ratio comperitur diversa, sive in ignominiæ cupiditatibus, sive in admissis adversus proximos flagitiis, opus est contra gentes judicio Dei: in quo delicta contra proximos parata expendentur. *Et arguet populum multum.* Justi illius judicii æquitatem evidentiamque nobis ut ostendat, subjunxit: *Et arguet populum multum. Arguam enim te,* inquit, *et statuam contra faciem tuam*[3]. Hic igitur testes producit accusator ut reum objectis criminibus convincat, at vero in illo rerum absconditarum judicio res ipsæ nobis coram sistentur C in propria specie, quandoquidem singula peccata iis qui peccaverint, ponenda ob oculos sunt. Illic igitur reprehensio ad comprobandam judicii æquitatem adhibetur; hic vero ad emendanda ea, quorum quivis arguitur. Quamobrem Timotheum admonet Apostolus[4], ut hac arguendi ratione utatur. Et quidem reprehensio omnis palam eum qui reprehenditur perstringens, ipsum vehementer torquet, cum peccati detegat turpitudinem: ita ut eum qui nullo delictorum suorum sensu tangebatur, non mediocri afficiat beneficio; quippe ad eorum conscientiam et ad veram pœnitentiam ipsum deducat. Quale enim corporis vulnus creat acrem dolorem ejusmodi, cujusmodi cruciatum animæ parit sermo objurgatorius, cum eorum qui turpitudine et opprobrio rerum male gestarum premuntur, conscientiam perstringit?

[2] Psal. LXXXI, 1, 2. [3] Psal. XLIX, 21. [4] II Tim. IV, 2.

(31) Τὸν προφητικὸν λέγει. Monet Combefisius, hanc esse responsionem Judæorum, quam confingit Basilius, non ipsius Basilii assertionem.

(32) Sic mss. plerique omnes. Editi, γενομένην. Hic imitatus est Commentarii auctor Basilium, qui in psalmum LIX dixit et ipse Domini carnem, θεοφόρον. Subinde mss. nonnulli, ἐπισκοπεῖ. Alii quidam et editi, ἐπεσκόπει.

(33) Ita sex mss. Vocula ἔξω ab editis aberat.

(34) Editi, ἐπήγετο καί. At mss, aliquot uti in contextu. Statim ubi in excusis legitur, παρίστησιν, in veteribus nostris libris scribitur, παριστᾷ, et sic scripsimus.

(35) Editi, ὥστε μάλα εὐεργετεῖν τὸν ἀναισθητοῦντα τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων. At nostri sex mss. uti in contextu. Hoc ipso in loco uterque Colb. et Reg. secundus, μεταμέλειαν ἀληθινήν. Alii tres mss. cum editis, μεταμέλειαν ἀλγεινήν. *Ad pœnitentiam asperam.*

(36) Ita emendandum censuimus ex nostris sex mss. In editis legitur, βεβιωμένων, eodem sensu. Nec ita multo post iidem nostri sex mss., μεταβαλεῖν. Editi, μεταβάλλειν.

74. *Et confringent gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces.* Hic est objurgationum finis perutilis, ad pacificum et tranquillum statum belli amatores ac tumultuum auctores transferre. Cuivis autem compertum est ac perspectum, Christi legem ac sermonem, cum pacis ac concordiæ causa sit et origo, iis qui longe et prope erant positi, pacem annuntiasse. Itaque et Judæi et gentes belli deposuere instrumenta : tum quæ in congressu et in pugnis cominus commissis ac statariis adhiberi solent, quæ vocavit propheta gladium : tum quæ ad vindictam eminus sumendam cuduntur ; quæ ait esse hastas et lanceas. Imo hæc ferramenta in instrumenta agricolationi accommoda a verbo quod de Jerusalem egressum est, voluit immutari. Quamobrem exitiosus ille gladius idoneus est, qui vitalia semina animabus ratione præditis per sapientiam insita præparet : quippe qui sit conversus in aratrum, quod ea quæ obduruerant, emollit, avellit spinas, et ea quibus gratia cœlestis incolumis servetur, præstat. Lancea autem, cujus est eminus impetere ac propellere, in id vertenda erat, **432** cui inest facultas cominus colligendi, societatemque conciliandi. Nam ejusmodi falces cogunt in unum dispersa, et in unum eumdemque manipulum spicas astringunt. Est igitur rationalis quædam messis, ad quam colligendam opus sit idoneis instrumentis, de qua dictum est. *Levate oculos vestros, et videte quia regiones albæ sunt* [5]. Nemo igitur belia sciens, ad hanc messem aptus est. Sed suos discipulos ad hanc segetem demetendam emisit, de quibus ait : *Messis quidem multa, operarii autem pauci* [6]. Itaque hujusmodi messoribus, ut pote instrumentum belli in cordibus suis non gestantibus, potestatem dedit afferendi pacem domibus, quas essent ingressuri [7].

75. *Et non accipiet gens contra gentem gladium.* Quandiu quidem instar ignis desæviret mundanæ sapientiæ sermo, gentes in se invicem insurgebant, quippe quæ sermonis gladium valde exacutum, eumque meditatione ac rerum probabilium specie fulgentem in se invicem distringerent. Sed ubi primum advenit pax nostra [8], Deoque gloria in altissimis, et in terra pax annuntiari cœpit [9], tum omne simul mendacium veritas ad silentium redegit. Quemadmodum enim, aquila alicunde in conspectum desuper veniente, avium loquacium garrulitas derepente conticuit, ita non amplius alii aliorum

74. Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα. Τοῦτό ἐστι τὸ εὔγρηστον τέλος τῶν ἐλέγχων, μεταβαλεῖν πρὸς εἰρηνικὴν κατάστασιν τοὺς φιλοπολέμους καὶ ταραχώδεις. Δῆλον δὲ παντὶ, ὅτι ὁ Χριστοῦ νόμος καὶ (37) λόγος, τὸ εἰρηνικὸν καὶ συμβατικὸν ἔχων· εἰρήνην ἐκήρυξε τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς· ὥστε καὶ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν καταθεμένους τὰ πολεμιστήρια, τά τε πρὸς τὴν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐν τοῖς συστάδην γινομένοις (38) ἀγῶσι συμπλοκὴν ἅτινα εἶπε μάχαιραν, καὶ τὰ πρὸς ἄμυναν τὴν διὰ μακροῦ παρεσκευασμένα, ἅτινα εἶναι δόρατα καὶ ζιβύνας φησι· ταῦτα (39) δὲ εἰς τὰ τῆς γεωργίας ἐργαλεῖα μετασκευάζειν τὸν λόγον τὸν ἐν τῇς Ἱερουσαλὴμ, ὥστε τὴν φθαρτικὴν μάχαιραν σπερμάτων ζωοποιῶν, τῶν ἐκ τῆς σοφίας ἐγγινομένων ταῖς λογικαῖς ψυχαῖς, εἶναι παρασκευαστικήν· ἄροτρον γενομένην ἀπαλῦνον τὰ πεπωρωμένα (40), ἀκάνθας ἀνατρέπον, οὐρανίας χάριτος φυλακτηρίων (41) ποιητικόν. Ἡ δὲ ζιβύνη, τὸ πόρρωθεν κατακοντίζον, καὶ ἀπωθούμενον εἰς τὸ συνακτικὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς, καὶ κοινωνίας συνδετικόν. Τοιαῦται γὰρ αἱ δρεπάναι, συνάγουσαι τὰ διεσκορπισμένα, καὶ εἰς κοινωνίαν δράγματος συνδέουσαι τοὺς ἀστάχυας. Ἔστιν οὖν τι καὶ λογικὸν θέρος, εἰς ὃ χρεία τῶν ἐπιτηδείων ὀργάνων, περὶ οὗ εἴρηται ὅτι, Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε ὅτι αἱ χῶραι λευκαί εἰσιν. Οὐδεὶς οὖν πολεμοποιὸς πρὸς τὸν θερισμὸν ἐπιτήδειος. Ἀλλὰ τοὺς ἰδίους μαθητὰς πρὸς τὸν θερισμὸν τοῦτον ἀπέστειλε, περὶ ὧν καὶ εἶπεν. Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι. Τούτοις οὖν τοῖς θερισταῖς, διὰ τὸ μὴ ἔχειν πολέμου ὄργανον ἐν ταῖς καρδίαις, ἔδωκε δύναμιν τοῦ ἐναφιάναι (42) εἰρήνην τοῖς οἴκοις, εἰς οὓς ἂν εἰσέλθωσιν.

75. Καὶ οὐ λήψεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν. Ἕως μὲν ἐνηργεῖτο διεπύρως ὁ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας λόγος, ἀλλήλων τὰ ἔθνη κατεπανίσταντο, σφοδρῶς ἠκονημένην τῇ μελέτῃ καὶ τῇ πιθανότητι στίλβουσαν τοῦ λόγου τὴν μάχαιραν ἀλλήλοις ἀντεπιφέροντες. Ἐπειδὴ δὲ ἦλθεν ἡ (43) εἰρήνη ἡμῶν, καὶ κατηγγέλη δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἅπαν ὁμοῦ τὸ ψεῦδος τῇ ἀληθείᾳ ὑπεσιώπησεν. Ὥσπερ ὀρνέων λάλων πολυφωνία· ἀθρόως κατεσιγάσθη, ἀετοῦ ποθεν αὐτοῖς ἐπιφανέντος ἄνωθεν· οὐκέτι τοὺς ἀλλήλων καταβάλλουσι λόγους· ὁ μὲν, μὴ εἶναι πρόνοιαν τὸ παράπαν, ὁ δὲ μέχρι σελήνης προ-

[5] Joan. IV, 35. [6] Luc. X, 2. [7] Matth. X, 12. [8] Ephes. II, 14. [9] Luc. II, 14.

(37) Sic mss. quatuor. Editi et unus mss. καὶ ὁ.

(38) Editi et duo mss. γενομένοις. Alii quatuor, γινομένοις.

(39) Ita nostri sex mss. At editi, ταύτας. Mox iidem illi sex mss., μετασκευάζειν. Editi, μετασκευάσειν.

(40) Uterque Colb. et reg. quartus cum duobus Ducæanis, ἀποπλῦνον τὰ πεπωρωμένα. Unus codex Combef. et Anglic. una cum editis, τὰ πεπυρωμένα, haud recte. Ibidem tres. mss., ἀκάνθας ἀνασπων. Alii tres cum editis, ἀκάνθα ἀνατρεπον, haud dissimili sensu.

(41) Editi et veteres libri H. et J. et Colb. primus φυλακτήριον. At Codex F. et Anglic. et Regii tertius et quartus cum Colb. secundo, φυλακτηρίων, recte. Aliquanto post editi cum tribus mss., συναχτικόν. Alii tres, συνέχτικόν.

(42) Colb. primus, τοῦ ἐπαφιέναι. Mox quatuor mss., εἰσέλθωσιν. Alii duo et editi, ἔλθωσιν. Nec ita multo post duo Colbertini, κατεπανίστατο.

(43) Ita quinque mss. Deest articulus in editis.

διήκειν αὐτὴν λέγων· οὐκέτι περὶ ψυχῆς· ὁ μὲν θνητὴν, ὁ δὲ (44) ἀθάνατον ἀποφαινόμενοι. Τὰ περὶ εἱμαρμένης, ὁ μὲν πάντων αὐτὴν κρατεῖν· ὁ δὲ μηδὲ εἶναι αὐτὴν τὸ παράπαν. Ἐπειδὴ δὲ ἦλθεν ἡ μωρία τοῦ κηρύγματος, καὶ ὁ ἐσταυρωμένος δοξάζεται, καὶ ἀνάστασις πιστεύεται (45), καὶ κρίσις ἐλπίζεται· τὸν πρὸς ἀλλήλους πόλεμον τὰ ἔθνη καταλύσαντα, τὴν ἡσυχίαν ἄγει. Φοβοῦμαι δὲ μὴ θεαταὶ λοιπὸν τοῦ ἡμετέρου πολέμου γίνωνται. Καὶ ἐπειδὴ πρὸ τούτου ἅπας ὁ βίος αὐτοῖς ἐν τῇ τῶν ματαίων λόγων μαθήσει καταναλίσκετο (46) ὡς τῆς διαλεκτικῆς πολεμικῆς οὔσης διαλόγου (47)· Οὐ μὴ, φησὶν, μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν· ἀντὶ τοῦ, Οὐκέτι τοῖς διδασκάλοις τῆς Λογομαχίας προσδιατρίψουσιν. A sermones ac sententias convellunt. Alter quidem ullam omnino negabat esse providentiam; alter vero ipsam contendebat ad lunam usque sese extendere. Nec ultra disceptatur de anima. Hic quidem affirmabat eam morti obnoxiam, ille vero immortalem esse statuebat. Hæ de fato movebantur quæstiones : alius quidem id rerum omnium potiri, alius ipsum nullo modo exsistere asserebat. Sed, quia advenit prædicationis stultitia [10], atque crucifixo datur gloria, quia resurrectio creditur, speraturque judicium, gentes, mutuis bellis sedatis, otium agunt. Vereor autem ne tandem gentiles ipsi belli nostri fiant spectatores. Jam vero cum omnis eorum vita antea in vanorum et inutilium sermonum disciplina consumpta fuerit (siquidem sermocinatrix dialectica pugnis et rixis gaudet), *Non ultra*, ait, *discent bellum gerere;* ac si diceret : Magistris contentionis verborum non amplius operam dabunt.

76. Καὶ νῦν, οἶκος τοῦ Ἰακὼβ, δεῦτε καὶ πορευθῶμεν τῷ φωτὶ Κυρίου. Δευτέρα κλῆσις (48), ἐπὶ τὰ τελειότερα προκαλουμένη τοὺς εὐεργετουμένους. Μετὰ γὰρ τὸ ἀναβῆναι εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὑπερκόψαι τὰ γήϊνα· οἷον καθαρωτέρας μεταλαβόντα αὐγῆς (49), φωτί ἐστιν ἐντυχεῖν θείῳ, φωτίζοντι ψυχῆς ὀφθαλμοὺς εἰς κατανόησιν τῶν μακαρίων καὶ νοητῶν θεαμάτων καὶ θείων (50) θεωρημάτων. Ὅμοιον τούτῳ καὶ τὸ παρὰ τῷ Ψαλμῳδῷ· Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτίσθητε· καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Οὐ καταισχύνεται γὰρ ἐφ' οὓς ἂν σημειωθῇ τὸ φῶς τοῦ προσώπου Κυρίου. Ὁ δὲ τὰ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς. Ἐπειδὴ (51) δὲ ὁ οἶκος τοῦ Ἰακὼβ φῶς αὔταρκες τὴν ἐκ τοῦ νόμου διδασκαλίαν καὶ ἑαυτὸν ὑπείληφεν ἡπατημένως (52) ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει, διορθούμενος αὐτῶν τὴν ἄγνοιαν ὁ λόγος φησί· Δεῦτε καὶ πορεύθῶμεν, μὴ τῷ προφητικῷ, μὴ τῷ νομικῷ φωτὶ, ἀλλὰ, Τῷ φωτὶ τοῦ Κυρίου. Καὶ γὰρ καὶ λύχνοι χρήσιμοι, ἀλλὰ πρὸ ἡλίου· ἀστέρες τερπνοὶ, ἀλλ' ἐν νυκτί. Εἰ δὲ γελοῖος, ἡλίου λάμποντος, ὁ λύχνον ἑαυτῷ παραφαίνων (53), πολλῷ γελοιότερος ὁ, Εὐαγγελίου κηρυσσομένου, τῇ σκιᾷ τῇ νομικῇ παραμένων. B 76. Vers. 5. *Et nunc, domus Jacob, venite, et ambulemus lumine Domini.* Secunda est vocatio quæ beneficiis affectos ad perfectiora invitat. Post quam enim ascendit quis in montem Domini, evasitque terrenis superior, huic licet velut jam purioris lucis participi, divinum lumen assequi, quo illustrati animæ oculi beata spiritualiaque spectacula ac divinas contemplationes percipiunt. Huic sententiæ et apud Psaltem aliquid simile reperias : *Accedite ad eum, et illuminamini : et facies vestræ non confundentur* [11]. Non confunduntur enim super quos signatum fuerit lumen vultus Domini [12]. *Qui autem mala agit, odit lucem* [13]. Quoniam vero domus Jacob doctrinam legis sufficiens sibi lumen esse, seque ducem cæcorum esse falso arbitrata est, lucem videlicet eorum qui in tenebris ambulant, Scriptura eorum ignorantiam corrigens ait : *Venite et ambulemus*, non prophetico, non legali lumine, sed *lumine Domini*. Etenim sunt etiam usui lucernæ, sed ante solem; stellæ jucundæ, sed in nocte. Quod si is ridiculus censetur, qui, sole exsplendescente, lucernam sibi prælucentem teneret, multo magis ridiculus est, qui, prædicato Evangelio, in legali umbra commoratur. C

77. Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον τοῦ Ἰσραήλ. Καλεπωτάτη ζημία ἡ ἀπὸ Θεοῦ ἐγκατάλειψις. Οἱονεὶ ἀπὸ ἰσχυρᾶς κατοχῆς χειρῶν, τῇ ἀνέσει τῶν δακτύλων, οἷς τέως περιεδέρακτό (54) τις τοῦ 77. Vers. 6. *Dimisit enim populum suum, domum Israel.* Deseri a Deo damnum est gravissimum. Perinde ac si manus validæ ac fortes aliquid detinerent, ac digitis quibus quispiam rem hactenus

[10] I Cor. I, 21. [11] Psal. XXXIII, 6. [12] Psal. IV, 7. [13] Joan. III, 20.

(44) Sic quinque mss. At Reg. primus, quem semper secuti sunt typographi, οἱ δέ. Illud longe tres mss., οἱ δὲ μηδὲ εἶναι. Alii tres cum editis, ὁ δέ. D

(45) Editi et tres mss., ἀνάστασις καὶ κρίσις πιστεύεται τόν· sed hunc locum ex aliis tribus mss. emendavimus.

(46) Editi e Reg. primo, κατηναλίσκετο. Alii quinque mss. καταναλίσκετο.

(47) Uterque Combef. et alii tres mss. conjuntim, τῆς διαλόγου. Editi vero et Colb. secundus duabus vocibus, διὰ λόγου.

(48) Editi et Codex Fr. 1, ἡ λύσις, corrupte. At multi alii mss., κλῆσις, emendate. Ibidem quinque mss., προκαλουμένη. Editi et Reg. primus, προσκαλουμένη.

(49) Pro αὐγῆς legitur in excusis, αὐτῆς, incuria operarum.

(50) Editi cum tribus mss., νοητῶν καὶ θείων. Alii tres mss. ita, ut in contextu legitur. Mox tres mss., παρὰ τῷ ψαλμῷ.

(51) Sic quinque mss. At editi cum Reg. primo, ἐπεί.

(52) Reg. quartus, ἠπατημένος.

(53) Editi cum tribus mss., παραφαίνων. Alii tres mss., παρεμφαίνων.

(54) Codices tres, περιεδέρακτο. Alii tres cum editis, περιδέδρακτο.

suspensam apprehendebat solutis, ipsam, utpote a se non amplius retentam ac conservatam, præcipitem agi sineret : ita non jam populum a Deo retineri sententia isthæc indicat. Ea autem quæ sequuntur, ob quasnam causas Dei manibus quis dimittatur, edocent : *Quia repleta est ut ab initio regio eorum auguriis, ut ea quæ alieniyenarum.* Vides quantum malum auguratio sit. Est in causa cur is, qui in ipsa studium ponit, Dei providentia ac cura destituatur. Attamen plerique Christianorum huic aures accommodant, id nihili ducentes subauscultant, captantque rumores, et ad symbola ac signa mentem appellunt. Sternutavit quispiam, inquit, loquente me : profecto id aliquid significat. Me aliquis a tergo vocavit, etiam idipsum impedimento mihi est. Impingitur pes egredientis alicui offendiculo : vestimentum detentum fuit. Imo vero nonnulli qui valde clari sunt ac celebres, quique judicem e cœlo affuturum, præstolantur, tanquam nihil sua interesset, in hæc vitia incidunt. Sed audi populum qui hæc curiosa consectaretur, abjectum esse. Siquidem in lege Mosaica auguria, divinationes, omina atque auspicia tanquam dæmonum inventa vitio olim vertebantur. Non enim, inquit, hariolabimini, neque auspicabimini [13*]. *Gentes enim*, inquit, *quas Dominus Deus disperdet a facie sua, illæ divinationes et vaticinia audient : tibi autem non sic dedit Dominus Deus tuus* [14]. Absurdum enim fuerit, eum qui ex Dei legibus ac institutis consiliorum suorum rationem inire potest, ad decernendum de rebus agendis sibi in consiliarios bruta animalia adhibere : imo vero ne in consiliarios quidem, sed potius iis uti magistris atque legislatoribus. **434** Ac quidem avis quæ periculum sibi impendens et ob oculos positum non novit, tibi est futurum prædictura. Et certe illa e nido avolans, escam pullis suis comparatura, plerumque re infecta rediit : tamen inanis ille avis motus tibi est loco vaticinii veracissimi, tibique futurum detegit. Quod si dæmonum opera fraudulenter circumvolant, ne tu, quæso, sedeas, hisce dæmonum fallaciis intentus, neque sis diabolicis operibus deditus : qui cum semel arripuerit animam in exitium propendentem, modis omnibus ea abutens, ipsam non dimittit.

78. Sed et corvi crocitantes, et aquilæ lugentes ob prædæ inopiam, cor superstitiosum perterrefaciunt : et tanta est inimici in hominem petulantia, ut si vel felis apparet, vel canis caput exserit, vel mane occurrit homo, quamvis ex amicissimis, cujus aut oculus, aut dextrum crus vulneratum sit, resiliat, pedemque referat, et plerumque oculos

κατεχομένου, ἀφῆκεν αὐτὸ τῆς ἰδίας συντηρήσεως ἐκπεσεῖν· οὕτως ὁ λόγος ἐμφαίνει ἀπεριπρατητον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν λαὸν εἶναι. Διὰ ποίας δὲ αἰτίας ἀφίεται τις τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ, τὰ ἑφεξῆς διδάσκει· Ὅτι ἐνεπλήσθη ὡς τὸ ἀπαρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδονισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων. Ὁρᾷς ἡλίκον κακὸν τὸ κληδονίζεσθαι. Ἔξω τῆς παρὰ Θεοῦ ἐπιμελείας ποιεῖ τὸν προσέχοντα αὐτῇ. Ηολλοῖς δὲ τῶν Χριστιανῶν ἀδιάφορον ὠτακουστεῖν, καὶ φήμας θηρᾶσθαι, καὶ συμβόλοις προσέχειν. Ἔπταρέ (55) τις, φησίν, ἐπὶ τῷ λόγῳ, καὶ τόδε σημαίνει. Κατόπιν μέ τις ἀνεκάλεσε· καὶ ἐμπόδιον τοῦτο. Ὁ ποὺς προσέπταισεν ἐξιόντος· τὸ ἱμέτιον ἐνεσχέθη. Καὶ τῶν πάνυ γνωρίμων καὶ τῶν ἀναμενόντων κριτὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν τινες τούτοις ἀδιαφόρως τοῖς βλαβεροῖς περιπίπτουσιν. Ἀλλ' ἄκουε, ὅτι ἀπερρίφη ὁ λαὸς ὁ ταῦτα περιεργαζόμενος. Πάλαι (56) γὰρ καὶ ἐκ τοῦ Μωϋσέως νόμου, κληδόνες, καὶ μαντεῖαι, καὶ οἰωνισμοί, καὶ ὀρνιθοσκοπίαι διαβέβληνται, ὡς δαιμόνων εὑρέματα. Οὐκ οἰωνιεῖσθε γὰρ, φησὶ, οὐδὲ ἀρνιθοσκοπήσεσθε. Τὰ γὰρ ἔθνη, φησὶν, οὓς Κύριος (57) ὁ Θεὸς ἐξολοθρεύσει πρὸ προσώπου αὐτοῦ, οὗτοι κληδόνων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται· σοὶ δὲ οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. Ἄτοπον γὰρ, τὸν ἔχοντα τὴν ἐκ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ συμβουλίαν, πρὸς τὴν ὑπὲρ οὗ πρακτέων σκέψιν συμβούλους ἑαυτοῦ παραλαμβάνειν τὰ ἄλογα, μᾶλλον δὲ οὐδὲ συμβούλους (58), ἀλλὰ διδασκάλοις χρῆσθαι καὶ νομοθέταις. Καὶ τὸν μὲν ἑαυτοῦ κίνδυνον παρακείμενον καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς ὄντα οὐκ εἶδεν (59) ὁ ὄρνις· σοὶ δὲ τὸ μέλλον προαγορεύει, καὶ τῆς μὲν καλιᾶς ἀποπτὰς, τροφὴν πορίσαι τοῖς νεοσσοῖς, ἄπρακτος ἐπανῆλθε πολλάκις· σοὶ δὲ μαντεῖον γέγονεν ἀψευδὲς, καὶ τοῦ μέλλοντος ἀποκάλυψις ἡ ματαία τοῦ ὄρνιθος κίνησις. Εἰ δὲ ἀπὸ δαιμόνων ἐνεργείας ἀπατηλὰ περιπίτονται, μή μοι καθέζου δαιμόνων ἀπάταις προσεχηνὼς, μηδὲ γίνου διαβολικαῖς ἔκδοτος ἐνεργείαις· ὃς ἐπειδὰν ἅπαξ λάβῃ ψυχὴν εὐάγωγον εἰς ἀπώλειαν, πάντα τρόπον αὐτῇ παραχρώμενος (60), οὐκ ἀνίησιν.

78. Ἀλλὰ καὶ κρώζοντες κόρακες, καὶ ἁλύοντες ἀετοὶ δι' ἀπορίαν θήρας, τὴν δεισιδαίμονα καρδίαν πτήσσουσι· καὶ τοσαύτη τοῦ ἐχθροῦ ἡ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὕβρις, ὥστε καὶ γαλῆ παραφανεῖσα, καὶ κύων διακύψας, καὶ ἄνθρωπος ἐπιφανεὶς ἔωθεν, κἂν τῶν εὐνουστάτων ᾖ, ὀφθατμὸν ὅτι ἡ σκέλος δεξιὸν πεπληγὼς (61), ἀπεπήδησε, καὶ ἀπετράπη, καὶ ἀπεκα-

[13*] Deut. xviii, 10, 12. [14] ibid. 14.

(55) Sic tres mss. At editi cum aliis tribus, ἐπτάρη. Docte et fuse ostendit Ducæus sternutamenta inter ineptias ominantium numeranda esse.

(56) Editi, πάλαι μέν. Deest μέν in nostris sex mss.

(57) Editi et Reg. primus, quo usi sunt typographi, φησὶν, ὁ υἱὸς καί. At mss. quinque uti in contextu, nisi quod in tribus scriptum sit, ἐξολοθρεύει, *disperdit*. Statim mss. nonnulli, δέωκε Κύριος.

(58) Pro olim edito συμβούλοις invenitur in sex mss., συμβούλους.

(59) In aliquibus mss. scriptum invenimus, οἶδεν. Mox mss. nonnulli, προαγορεύσει.

(60) Alii mss., καταχρώμενος· alii cum editis, παραχρώμενος. Mox tres mss., κράζοντες, *vociferantes* : sed dubium non est quin alia lectio, cum corvorum propria sit, præferri debeat. Ibidem post vocem κόρακες adduntur illa, ἐπὶ δὲ τοῦ κλάζειν λέγεται, sed quid sibi velint hæc verba, non satis intelligo.

(61) Ita quinque mss. At editi, ᾗ πεπληγός.

λύψατο πολλάκις τοὺς ὀφθαλμούς. Τί ἐλεεινότερον τοῦ τοιούτου βίου, πάντα ὑποπτεύειν, ὑπὸ πάντων ἐμποδίζεσθαι, δέον πανταχόθεν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν πρὸς Θεὸν ἐπανάγειν (62); Ὅταν ἴδῃς ὄρνιθας διαπετομένους τὸν ἀέρα, μὴ τὰ σχήματα τῶν πτήσεων περιεργάζου, εἰ κύκλους ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν περιγράφουσιν, ἢ ἀντιπρόσωποι φέρονται, ἢ ἐκ τῶν κατόπιν ἐφίπτανται, ἢ πρὸς τὰ πλάγια μεταβαίνουσι. Ταῦτα καταλιπὼν, τοῦ Δημιουργοῦ τὴν ἐπ' αὐτοῖς σοφίαν καὶ διακόσμησιν θαύμασον· πῶς βάρος τοσοῦτον δι' ἀέρος φέρεται· πῶς ἡ ἁπαλὴ τοῦ ἀέρος φύσις ὄχημα γίνεται τῷ πτερῷ· πῶς τῇ μὲν ἐκτάσει τῶν πτερῶν ἐπινήχονται τῷ ἀέρι, τῇ δὲ οὐρᾷ οἷον πηδαλίῳ τὴν πτῆσιν ἑαυτῶν ἀπευθύνουσι· πῶς ὅσα βαδίζειν ἐστὶν ἀνεπιτήδεια, τῷ πτερῷ τὴν χρείαν τῶν ποδῶν ἐκπληροῖ. Ὅσα νηκτικὰ (63), ὅσα ἁρπακτικὰ, πρέπουσαν τῷ βίῳ τὴν κατασκευὴν ἔχει (64) τοῦ σώματος. Τοῖς μὲν γὰρ ὄργανα πρὸς τὴν ἁρπαγὴν, οἱ ὄνυχες· τοῖς δὲ οἱονεὶ κῶπαι οἱ ὑμένες εἰσὶ τῶν ποδῶν· ὥστε τῷ πλάτει τῆς βάσεως ῥᾷον διωθεῖσθαι τὸ ὕδωρ κατὰ τὴν κίνησιν. Πάντα γέμει τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ· πάντα γὰρ ἐν σοφίᾳ ἐποίησεν. Ὁ δὲ μικρόψυχος, καὶ ταπεινὰ φρονῶν (65), τὰς τῶν ἀλόγων κινήσεις τῷ ἰδίῳ σκοπῷ συναρμόζειν ἐπιχειρῶν, καταλιπὼν Θεὸν, δαίμοσιν ἐπιβούλοις ἔκδοτον ἔδωκεν (66) ἑαυτὸν, οἳ τῷ κρατεῖν τοῦ ἀέρος ὧδε καὶ ὧδε στρέφειν ἐπινοοῦντες τοὺς ὄρνιθας, ἀθεράπευτον τὴν ἀπάτην τῶν ἀνοήτων συνέχουσι. Ταῦτα εἰ καὶ παρεκβατικώτερον εἴρηται, ἀλλ' οὐκ ἀχρήστως ὁ λόγος τῇ ἐκ τοῦ ῥητοῦ ἀφορμῇ εἰς θεραπείαν τῶν ἀνοήτων ἐχρήσατο. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸν κληδονισμὸν ἴδιον ἐπιτήδευμα τῶν Φυλιστιαίων ἡ Γραφὴ παραδίδωσι, τουτέστι τῶν Παλαιστινῶν· τούτους γὰρ καὶ μόνους ἀλλοφύλους ἔθος αὐτῇ ὀνομάζειν. Ὥσπερ γὰρ Χαλδαῖοι γενεθλιαλογίαν, καὶ Αἰγύπτιοι φαρμακείας καὶ ἐπαοιδὰς, καὶ Κρῆτες οἰωνιστικήν· οὕτε καὶ οἱ ἀλλόφυλοι τὸν κληδονισμὸν ἰδιώσαντο. Πρὸς οὖν αὰ ἴδια ἑαυτῆς κακὰ ἐπανῆλθεν ἡ χώρα, γενομένη ὡς τὰ ἐπαρχῆς.

A obtegat. Quid magis miserandum quam hoc vivendi genus, quo nihil non suspectum habetur, suntque omnia impedimento, cum potius animam suam undelibet ad Deum reducere deberet? Cum videris aves per aerem volantes, ne curiosius volatus modum rationemque explores: num scilicet circulos super caput nostrum describant: an in obveram faciem ferantur; utrum a tergo advolent, an in obliquum deflectant. His omissis, renitentem in ipsis Conditoris sapientiam ordinationemque admirare: qui fiat ut moles tanta per aerem feratur: quomodo liquida aeris natura pennis fiat vehiculum: quomodo aerem tranent passis alis; cauda vero quasi gubernaculo volatum suum dirigant; qua ratione quæcunque ad incedendum non sunt B idoneæ, vicem pedum alis suis suppleant. Quæcunque aves sunt natatiles, quæcunque sunt rapaces, sortitæ sunt corporis constitutionem vitæ suæ idoneam atque convenientem. Aliis quidem data sunt instrumenta rapinæ accommoda, ungues scilicet: in aliis vero veluti remorum loco reperiuntur pedum membranæ; ut per plantarum latitudinem juxta modum impressum aqua facilius propulsetur. Nihil non est plenum Dei sapientia: siquidem omnia in sapientia fecit [15]. Qui tamen parvi est animi, quique abjecta et humilia sapit, animantium motus ad suum propositum accommodare molitur, ac Deo derelicto insidiosis dæmonibus mancipatum se præstat et addictum: qui cum in aere dominentur, volucribus ut huc et illuc se circumagant auctores sunt, faciuntque ut error insipientium sanari non possit. Quanquam plus æquo digressus hæc retuli, ea tamen, occasione ex allatis arrepta, ad medelam insipientibus adhibendam non inutiliter oratione complexi sumus. Advertendum autem est quod Scriptura tradat divinationem Philisthæis, hoc est, Palæstinis, peculiare exercitium esse; solet enim hosce solos nominare alienigenas. Quemadmodum enim Chaldæi prædictionem et notationem cujusque vitæ ex natali die, Ægyptii veneficia et incantamenta, Cretes auspicandi artem: ita et allophyli divinationem sibi peculiariter vindicarunt. Itaque ad mala sibi propria redit regio illa, ad statum pristinum redacta.

79. Καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγενήθη (67) ἐν αὐτῇ. Ὅταν πόλις, ἔθη μοχθηρὰ παραδεξαμένη, κατ' αὐτὰ βιοῦν ἕληται, τοῖς ἐπιγινομένοις λοιπὸν ὥσπερ νόμος γίνεται τὸ τῶν πατέρων ἁμάρτημα, καὶ εὐθὺς ἐκ γενέσεως ἀλλόφυλά ἐστι τὰ τέκνα, ὑπὸ τῆς πονηρᾶς ἀγωγῆς ἀλλοτριούμενα τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ καὶ οἱ καρποὶ τῆς ψυχῆς τέκνα πολλάκις λέγονται, εἶποι ἄν τις τὸν παρὰ τὸ βούλημα τῆς θείας

435 79. *Et filii multi alienigenæ facti sunt in ea.* Cum sceleratos mores civitas est amplexa, vultque secundum eos vitam instituere; postmodum parentum flagitium tanquam lex ad posteros transit, statimque ab ipso natali filii fiunt alienigenæ, ob improbam vitæ rationem alienati a populo Dei. Cum autem et fructus animæ nuncupentur multis in locis filii; dicere qui possit eum, qui

[15] Psal. CIII, 24.

(62) Editi, ἐπαναγαγεῖν. At mss. sex, ἐπανάγειν. Statim Colb. primus, εἰς τὸν ἀέρα

(63) Editi cum Reg. tertio, νηκτά. Alii quinque mss., νηκτικά.

(64) Alii mss., ἐπέχει· alii cum editis, ἔχει.

(65) Colb. primus, ταπεινοφρονῶν.

(66) Editi cum tribus mss., ἐπιβούλοις ἔκδοτον ἔδωκεν. Alii tres, ἐπιβούλοις ἐκδέδωκεν, omissa voce ἔκδοτον, quæ alioqui non ita necessaria esse videtur.

(67) Editi et Reg. tertius et Colb. secundus, ἐγενήθη, *facti sunt;* et ita quoque editum invenitur apud LXX. At alii quatuor mss. e nostris perinde atque nonnulli Bibliorum codices, ἐγεννήθη, *nati sunt.* Aliquanto post nonnulli mss., βιοῦν ἕλοιτο. Hoc ipso in loco Colb. secundus, τοῖς ἐπιγεννωμένοις λοιπόν.

præter divinæ Scripturæ sensum sermones haud sanos collegerit, exceperitque a quibusvis a pietate alienis, filios alienigenas genuisse.

80 VERS. 7. *Repleta est enim regio eorum argento et auro, et non erat numerus thesaurorum illorum.* Divitiarum studium quam grave sit peccatum, ex eo liquet, quod in tantorum scelerum catalogo numeretur. Nam una cum auguriis et filiis alienigenis, qui forte in Israel ob multiplicata stupra procreati fuerant, hoc etiam numeratum est, nempe impletam fuisse regionem argento ot auro. Verumenimvero pia ac religiosa anima ex divitiis ansam arripit benefaciendi, quatenus eas impertitur ac communicat; animæ vero libidinosæ et corporis amanti, voluptatis impuritatisque occasio sunt. Paupertas namque dux est et magistra ad pietatem; contra, divitiæ flunt petulantiæ procacitatisque occasio et causa. Quod si gens integra de opum copia accusatur, secum velim reputent divites, quomodo pro suis sint rationem reddituri. Si quis vero existimet ob aliquem prætextum qui videatur rationi esse consentaneus, sese non ideo peccare, quod dives sit; meminerit is evangelici præcepti, quo clare congorere [16].

81. VERS. 8. *Et repleta est terra equis, et non erat numerus curruum eorum.* Sanctos ubique observavimus, cum in bellicis conflictibus, tum in reliquis vitæ necessitatibus equorum usum fuisse aversatos. Quamobrem hic etiam equorum usus una cum cæteris criminationibus recensitus est. Cum enim velit Deus a suo ipsius præsidio eos dependere, illosque inter bellum gerendum nequaquam spem reponere in suis ipsorum armis: et ea de causa hoc vetat, dicens: Ne unquam tibi multiplices equum [17]: qui tum accusabantur, tanta equorum cingebantur multitudine, ut numerum etiam superaret. Porro aut id hyperbolice accipiamus, aut existimemus ideo dictum fuisse non esse curruum numerum, quod vilia et præsertim ingloria nullo numero in Scriptura habeantur. Observa enim in Numeris [18] non recenseri mulierem, veluti infirmam: non puerum, tanquam aspernabilem, exceptis primogenitis et Levitarum liberis; non servum, propter inustam sibi ignominiam; non eum qui commisti est generis, propter diversitatem. Itaque hac ratione currus male comparatos ac possessos non numerari ducimus.

82. *Et repleta est terra abominationibus operum manuum eorum.* Gentilium mores, sumpta a divinationibus origine, per avaritiam et insanum 436 equorum studium in idololatriam impegere. Nam quod a Dei consilio defecerint, ac vaticiniis sese præbuerint attentos: quod non Deo, sed instabi-

A Γραφῆς συλλεξάμενον ἀπὸ τῶν ἐξωθεν τῆς θεοσεβείας λόγους οὐχ ὑγιεῖς, καὶ παραδεξάμενον αὐτοὺς, τὰ τέκνα ἀλλόφυλα ποιεῖσθαι.

80. Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου καὶ χρυσίου, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν. Ἠλίκον ἁμάρτημα τὸ φιλοπλουτεῖν, ὅτι ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τηλικούτων ἁμαρτημάτων ἐτάχθη. Μετὰ γὰρ κληδονισμῶν καὶ τέκνων ἀλλοφύλων, τῶν ἐκ τοῦ πληθυνθῆναι τὴν πορνείαν γεννωμένων (68) τάχα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, συγκατηρίθμηται καὶ τὸ ἐμπλησθῆναι τὴν χώραν ἀργυρίου καὶ χρυσίου. Θεοσεβεῖ μὲν γὰρ ψυχῇ ἀφορμὴ πρὸς εὐποιΐαν κατὰ τὴν μεταδοτικὴν κοινωνίαν ὁ πλοῦτος γίνεται· φιληδόνῳ δὲ καὶ φιλοσωμάτῳ ἐφόδιον τρυφῆς καὶ ἀκολασίας γίνεται. Πενία μὲν γὰρ παιδαγωγός ἐστιν εἰς εὐσέβειαν, πλοῦτος δὲ ὕβρεώς ἐστιν ἀφορμή. Εἰ δὲ ὅλον ἔθνος ἐγκαλεῖται περιουσίαν χρημάτων, σκοπεῖτωσαν οἱ πλουτοῦντες, πῶς ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἀπολογήσονται. Ἐὰν δέ τις οἴηται ἔκ τινος εὐλόγου προφάσεως νομιζομένης πλουτῶν μὴ ἁμαρτάνειν, ἀναμνησθήτω τοῦ εὐαγγελικοῦ προστάγματος, σαφῶς ἀπαγορεύοντος μὴ θησαυρίζειν ἑαυτοῖς ἐπὶ τῆς γῆς.

B evidenterque prohibemur thesauros in terra nobis

81. Καὶ ἐνεπλήσθη ἡ γῆ ἵππων, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν ἁρμάτων αὐτῶν. Πανταχοῦ παραιτησαμένους τοὺς ἁγίους τετηρήκαμεν τὴν τῶν ἵππων χρῆσιν, ἐπί τε τῶν πολεμικῶν παρατάξεων, καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς κατὰ τὸν βίον χρείαις. Δι' ὃ καὶ ἐνταῦθα

C τοῖς λοιποῖς κατηγορήμασι καὶ ἡ τῶν ἵππων συγκατηρίθμηται. Τοῦ γὰρ Θεοῦ βουλομένου τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας αὐτοὺς ἐξηρτῆσθαι, καὶ μὴ ταῖς οἰκείαις παρασκευαῖς αὐτοὺς ἐπελπίζειν ἐν τοῖς πολέμοις, καὶ διὰ τοῦτο ἀπαγορεύσαντος. Μή ποτε πληθύνῃς σεαυτῷ ἵππον· οἱ τότε ἐγκαλούμενοι τοσοῦτόν τι πλῆθος ἵππων περιεβάλλοντο, ὥστε καὶ ἀριθμὸν ὑπερβαίνειν. Τοῦτο δὲ ἤτοι ὑπερβολικῶς ἐκδεξώμεθα (69), ἢ παρὰ τὸ τὰ φαῦλα καὶ ἄλλως ἄτιμα μὴ ἀριθμεῖσθαι ἐν τῇ Γραφῇ, νομίσωμεν εἰρῆσθαι τὸ μὴ εἶναι ἀριθμὸν τῶν ἁρμάτων. Τήρει γὰρ, ὅτι ἐν Ἀριθμοῖς

D οὐ γυνὴ ἀριθμεῖται, ὡς ἀσθενής· οὐ παιδίον, ὡς εὐκαταφρόνητον, πλὴν πρωτοτόκων καὶ Λευϊτικῶν (70)· οὐ δοῦλος, διὰ τὸ ἄτιμον· οὐχ ὁ ἐπίμικτος, διὰ τὸ ἀλλότριον. Οὕτως οὖν καὶ τὰ κακῶς κτηθέντα ἅρματα ἔξω εἶναι τοῦ ἀριθμοῦ λογιζόμεθα.

82. Καὶ ἐνεπλήσθη ἡ γῆ βδελυγμάτων τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶὸ. Τὰ ἐθνικὰ ἐπιτηδεύματα ἀπὸ κληδονισμῶν τὴν ἀρχὴν λαβόντα, διὰ φιλαργυρίας καὶ ἱππομανίας προκόψαντα, εἰς εἰδωλολατρείαν ἐξώκειλε. Διὰ γὰρ τὸ ἀποστῆναι συμβουλίας Θεοῦ, καὶ κληδόσι προσέχειν, διὰ τὸ μὴ ἐπὶ Θεὸν πεποιθέ-

[16] Matth. VI, 19. [17] Deut. XVII, 16 [18] Num. III, 15, 40.

(68) Ita Colb. secundus et Reg. itidem secundus. Editi vero et tres mss., γενομένων. Mox quatuor mss., συγκατηριθμηται. Editi, συγκαταριθμεῖται.

(69) Colb. secundus cum Reg. secundo, ἐκλεξώμεθα. Alii duo mss., ἐκδεξόμεθα.

(70) Ubi in editis legitur, Λευϊτῶν, scribitur in aliquibus mss., Λευϊτικῶν.

ναι, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοῦ πλούτου ἀδηλότητι· διὰ τὸ τοῖς ψευδέσιν εἰς σωτηρίαν ἵπποις, ἀλλὰ μὴ τῷ δυνατῷ συντρίβειν πολέμους, ἐπιστηρίζεσθαι· ἐκ τοῦ ἀκολούθου προῆλθον εἰς τὸ ἐμπλῆσαι τὴν γῆν αὐτῶν βδελυγμάτων. Πᾶσα μὲν οὖν πρᾶξις, ἡ παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ἐνεργουμένη, βδέλυγμά ἐστι τῷ Θεῷ. Ὡς (71) οἱ στομαχῶντες καὶ εὐανάτρεπτοι τὰ μυσαρὰ τῶν θεαμάτων ἐκτρέπονται· οἷον, περιττωμάτων ἐκβολὰς, καὶ ἕλκη δυσώδη, καὶ τὰ τοιαῦτα· οὕτω καὶ αἱ κατὰ ἀκαθαρσίαν ἐνέργειαι βδέλυγμά εἰσι τῷ ἁγίῳ. Ἐπειδὴ κυρίως τὰ εἴδωλα βδελύγματα (72) λέγειν εθος τῇ Γραφῇ, πᾶσαι αἱ μοχθηραὶ φαντασίαι κατὰ ἀναζωγράφησιν ἐναποτυπούμεναι τῇ ψυχῇ, βδελύγματά εἰσι πληροῦντα τὴν χώραν· τουτέστι, τὴν εὐρυχωρίαν πᾶσαν τοῦ λογιστικοῦ τῆς ψυχῆς. Καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν. Ὦ ὑπερβολῆς (73) μανίας! Θεὸν νομίζειν τὸ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενον, καὶ μὴ συνορᾷν τὴν ἀτοπίαν τοῦ γινομένου. Εἰ μὲν γὰρ τὴν ὕλην θαυμάζεις, τί δήποτε καὶ τὸν ἀτύπωτον χαλκὸν ἢ λίθον οὐ προσκυνεῖς ; Εἰ δὲ διὰ την τέχνην, τὰς χεῖρας σαυτοῦ προσκύνει (74), τὰς ἐπιβαλούσας αὐτῷ τὴν μορφὴν, ἢ τὰ ὄργανα δι' ὧν ἀπήρτισας. Πόσην δὲ καὶ τὴν ἄνοιαν ἔχει τὸ ἐν τοσαύτῃ χρόνου τριβῇ, καθ' ἣν ἐγλύφετο, ἢ ἐχωνεύετο τὸ ἀφίδρυμα, μὴ λαβεῖν ἔννοιαν τοῦ γινομένου ; Τοῦτο γὰρ ἐμφαίνει τὸ (75), Καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν. Ἔπειτα μέντοι καὶ τῶν δύο τὸ ἕτερον ἐλέσθαι ἀναγκασθήσεται, ἢ μὴ ἔχειν Θεὸν πρὶν μορφῶσαι δι' ἑαυτοῦ, ἢ γηράσαι τὸν προϋπάρχοντα, διὰ τὸ (76) ἐπιδεηθῆναι ἑτέρου. Ἐπικατάρατος δὲ πᾶς ἄνθρωπος, ὅστις ποιήσει γλυπτὸν ἢ χωνευτὸν, ἔργον χειρῶν τεχνίτου.

litati divitiarum confiderint: quod in equis ad salutem fallacibus [19], non in eo qui bella potest conterere, fuerint innixi; inde consequens fuit illos eo devenisse, ut terram suis abominationibus complerent. Omnis igitur actio præter rectam rationem patrata, Deo est abominatio. Quemadmodum enim qui stomacho, ejusque facili dissolutione laborant, sordida spectacula aversantur: exempli causa, excrementorum ejectamenta, ulcera graveolentia, nec non alia id genus: sic et impuræ obscenæque actiones sancto sunt abominatio. Quandoquidem Scripturæ mos est idola proprie abominationes appellare, vitiosæ omnes imaginationes instar picturæ cujusdam animo impressæ, abominationes sunt regionem implentes; hoc est, omnem amplam capacitatem rationis animæ. *Et adordverunt quæ fecerunt digiti eorum.* O quam summa stultitia fuerit, id quod quis fecerit, Deum existimare, nec rei factæ intelligere ineptiam? Etenim, si mateciam demiraris, cur etiam æs informe aut lapidem non adoras? Quod si id facis propter artem, tuas ipsius manus quæ æri formam indidere, aut certe instrumenta quibus eam formam absolvisti, adora. Cæterum quanta quoque insipientia est in tanto temporis spatio, quo exsculperetur, aut constaretur statua, ad rei factæ cognitionem haud pervenisse? Nam indicat sensum hunc illud: *Et adoraverunt quæ fecerunt digiti eorum.* Denique eo necessitatis adigetur, ut alterum e duobus eligat: vel ut Deum ante non habuerit, quam illum ipse formasset; vel ut ideo alterius indiguerit, quod prior consenuerit. *Maledictus* autem *homo omnis, quisquis faciet sculptile aut fusile, opus manuum artificis* [20].

83. Καὶ ἔκυψεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη ἀνήρ. Σχετλιαστικῶς ἡγοῦμαι ταῦτα εἰρῆσθαι, οὐ φέροντος τῶν ἀνθρώπων τὴν τῆς ἀξίας κατάπτωσιν. Ὑπέκυψε, φησὶ, τῷ εἰδώλῳ (77) ὁ ἄνθρωπος εἰς προσκύνημα, τῶν ἐπὶ γῆς ζώων τὸ τιμιώτατον, τὸ μετὰ ἀγγέλους ἐν λογικοῖς τεταγμένον, ὁ τῇ εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τετιμημένος, ὁ τῇ τοῦ λόγου δυνάμει τέχνας ἐξευρών. Τὰ (78) ἐν τῇ γῇ ἐπιγνοὺς, φυτῶν καὶ ριζῶν καὶ καρπῶν δυνάμεις, θαλάσσης κατατολμήσας, ἀέρος φύσιν, ἀνέμων γένεσιν, ἀστέρων θέσιν, κινήσεις τούτων, ἀποστήματα, συνδρομὰς, τὴν ἐπὶ γῆς διακόσμησιν, τὰς πόλεις, τοὺς νόμους, τὰς στρατ-

83. Vers. 9. *Et incurvavit se homo, et humiliatus est vir.* Hæc per commiserationem a propheta dicta fuisse puto, quod homines a sua dignitate lapsos esse ferre non posset. Incurvavit se, inquit, homo ad adorandum idolum, quanquam erat animalium in terra præstantissimum, secundum angelos in rationalibus collocatum: qui Dei imagine cohonestatus, vi rationis artes excogitavit. Qui terrena novit, plantarum scilicet radicumque et fructuum virtutes; qui mare nequaquam extimuit; qui aeris cognovit naturam, ventorum originem, stellarum situm, harum motus, intervalla,

[19] Psal. xxxii, 17. [20] Deut. xxvii, 13.

(71) Sic quinque mss. At editi, ὥσπερ γάρ. Mox Reg. quartus, στομαχοῦντες καὶ εὐανάστρεπτοι.

(72) Alii mss., βδέλυγμα. Alii cum editis, βδελύγματα. Aliquando post tres mss., βλέλυγμα εἰσι. Alii duo cum editis, βδελύγματα. Lege Ducæum.

(73) Ita uterque Colbertinus. Editi, ὑπερβολή. Mox Colb. secundus, τὸν ὑπ' αὐτοῦ.

(74) Editi, πρυσκυνεῖς, *adoras*. Uterque Colbertinus et Reg. secundus cum uno Combef., προσκύνει, *odora*. Vere et recte judicavit Combefisius, id emphasim habere, atque per ironiam dici.

(75) Ita quinque mss. At editi et Reg. primus, καὶ τό. Nec ita multo post duo mss., ἀναγκασθηναῖ.

(76) Editi, διὰ τοῦτο, non recte. Partim habent mss., διὰ τοῦ· partim, διὰ τό.

(77) Hæc verba, Ὑπέκυψε, etc., edita sunt a nobis eo ordine, quo in duobus mss. inveniuntur. Paulo aliter disponuntur in editione Parisiensi. Reg. secundus et Colb. primus, φησὶν, εἰς προσκύνησιν τῶν εἰδώλων. Hoc ipso in loco editi et quatuor mss., καὶ ἐπὶ γῆς ζῶον τό. At Reg. primus ut in textu, bene.

(78) Editi et tres mss., τά. Alii tres, τάς. Paulo post editi, ἄστρων θέσιν. At mss. partim cum ipsis conveniunt, partim ab eisdem dissident. Alii enim habent, ἄστρων θέσεις· alii, ἀστέρων θέσιν.

concursus, terræ ornatum et ordinem, civitates, leges, exercituum præfecturas, artes, tum quæ ad vitam agendam necessariæ **437** sunt, tum quæ ornamento et ostentationi subserviunt: ille ipse ante idolum procidit, tanquam ab eo salutem rogaturus, adeo ut animatus ab inanimato, et ratione præditus a sensus experti petat. Is a cujus manu subduntur animalia: ad cujus servitutem redacta sunt cuncta animantia per Deum hæc nobis subjicientem, qui in hoc nos ad suam imaginem condidit, quod aquatilibus dominemur simul et terrestribus: ille ipse animantis unius ratione destituti, aut deformis alicujus mulieris, aut viri turpissimi simulacro ne astare quidem pari jure ac conditione audet, nedum uni brutorum animalium viribus præstantium se sistat: sed cum timore vultuque in terram demisso coram adest, ut qui ob admissum in cœlum scelus indignus sit qui oculos ad cœlestem attollat.

A ηγίας, τῶν τεχνῶν τάς τε πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίας, καὶ τὰς πρὸς καλλωπισμὸν καὶ ἐπίδειξιν· οὗτος ὑπέπεσεν εἰδώλῳ, ὡς τῆς παρ' αὐτοῦ δεόμενος σωτηρίας· ὁ ἔμψυχος, τοῦ ἀψύχου· ὁ λογικὸς, τοῦ ἀναισθήτου (79). Ὁ θηρία ὑπὸ χεῖρα λαβὼν, ᾧ πάντα ὑποτέτακται εἰς δουλείαν τὰ ἄλογα, διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἡμῖν Θεὸν, ὃς ἐν τούτῳ ἔδωκεν ἡμῖν τὸ κατ' εἰκόνα, ἐν τῷ κατακυριεύειν τῶν τε ἐνύδρων ὁμοῦ καὶ τῶν χερσαίων· οὗτος οὐχ ἑνὶ τῶν ἀλόγων τῶν ἐν ἰσχύϊ διαφερόντων, ἀλλὰ μιμήματι (80) ζώου ἑνὸς τῶν ἀλόγων, ἤπου καὶ γυναικός τινος ἀσχήμονος, ἢ ἀνδρὸς αἰσχίστου οὐδὲ παρεστάναι τολμᾷ ἀπὸ τοῦ ἴσου· ἀλλὰ φοβούμενος, καὶ εἰς τὴν γῆν κεκυφὼς, ἄξιος ὢν μηδὲ ἀνανεύειν (81) πρὸς τὸν οὐρανὸν, διὰ τὴν εἰς τὸν οὐράνιον ἁμαρτίαν.

84. *Et incurvavit se homo, et humiliatus est vir.* Mali accessio est, virum qui ad principatum aptior est, qui perfectior est intelligentia, qui fortius validiusque agit, hunc eumdem dignitatis suæ oblitum, idolo sese submisisse. Cum imago sit Dei et gloria, caputque sui ipsius habent Christum, substravit se infra idolum, quanquam homo est. Hæc est calamitas gravissima. Etenim si puer esset, si mulier esset; huic quidem propter ætatem, mulieri vero ob naturalem infirmitatem venia aliqua concedi posset. Nunc vero humiliatus est vir, quod omnem ignominiæ modum mensuramque superat. *Et non dimittam eos.* O comminationem! Nunquid isthæc, *non dimittam eos*, propter æternum supplicium dicta sunt? Nam dum vaticinarentur, dum apud se ipsos filios alienos multiplicarent, dum argenti congerendi amore percellerentur, dum equestrem apparatum instruerent, speranda et exspectanda venia erat: cum autem in idololatriam malorum maximum incidunt, eumque propriæ dignitati non attendentes, honorem honori Dei non imparem simulacro tribuunt, *non dimittam eos.* Atque hoc ipsum beneficii loco efficit bonus ille. Cum enim venia petulantiæ occasio sit atque libidinis, *non dimittam eos;* ut afflictio saltem ipsos Dei meminisse cogat. Comminatio igitur minime est noxia: imo vero non dimitti, documentum est salutare. Non enim te, inquit, dimittam, neque te derelinquam [21].

B 84. Καὶ ἔκυψεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη ἀνήρ. Ἐπίτασις (82) τοῦ κακοῦ, ἄνδρα τὸν ἀρχικώτερον, τὸν τελειότερον ἐν τῇ νοήσει, δυνατώτερον ἐν ταῖς πράξεσι, τοῦτον τοῦ ἰδίου ἀξιώματος ἐπιλαθόμενον ταπεινωθῆναι ὑπὸ τὸ εἴδωλον. Ὁ εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων, ὁ κεφαλὴν ἔχων ἑαυτοῦ τὸν Χριστὸν, ἐταπεινώθη ὑπὸ τὸ εἴδωλον· καὶ ταῦτα ἀνήρ. Τοῦτό ἐστι τῆς συμφορᾶς τὸ χαλεπώτατον. Εἰ γὰρ παιδίον, εἰ γὰρ γυνὴ, ἦν ἄν τις τῷ μὲν ἐκ τῆς ἡλικίας, τῇ δὲ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀσθενείας συγγνώμη. Νῦν δὲ ἀνὴρ ἐταπεινώθη, ὃ πᾶσαν ὑπεραίρει αἰσχύνης ὑπερβολήν. Καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς. Ὦ τῶν ἀπειλουμένων! Ἆρα μὴ διὰ τὴν αἰωνίαν (83) κόλασιν ταῦτα, Οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς; Ἕως γὰρ ἐκληδονίζοντο, ἕως ἀλλότρια τέκνα ἐπλήθυναν (84) παρ' ἑαυτοῖς, ἕως ἐπτόηντο εἰς ἀργύριον, ἕως ἱππικὸν ἐξηρτύοντο, ἦν ἐλπὶς καὶ ἀνέσεως προσδοκία· ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν τὸ ἔσχατον τῶν κακῶν ἐκπεπτώκασι, καὶ τοῦ ἰδίου ἀξιώματος μὴ αἰσθανόμενοι, τῷ εἰδώλῳ τὰς ἰσοθέους τιμὰς ἀπονέμουσιν, Οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς. Καὶ τοῦτο (85) ἐπ' εὐεργεσίᾳ ὁ ἀγαθὸς ἐνεργεῖ. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἄνεσις ἀκολασίας ἐστὶν ἀφορμὴ (86), Οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς· ἵνα ἡ θλῖψις τοῦ Θεοῦ μνήμης παράσχῃ. Ὥστε οὐκ ἀπειλὴ βλαβερὰ, ἀλλὰ παιδαγωγία σωτήριος τὸ μὴ ἀνεθῆναι. Οὐ μὴ γάρ σε ἀνῶ, φησὶν, οὐδ' οὐ (87) μή σε ἐγκαταλίπω.

C 85. Καὶ νῦν εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κού-

85. Vers. 10. *Et nunc ingredimini in petras, et*

[21] Jos. I, 5.

(79) Ita nostri sex mss. At editi, ὁ ἔμψυχος τῷ ἀψύχῳ ὁ λογικὸς τῷ ἀναισθήτῳ.

(80) Ita uterque Combef. et alii quatuor. Editi, μνήματι. Nec ita multo post editi, αἰσχίστου ὃς οὐδέ. Sed voculam ὅς inde sustulimus, librorum veterum auctoritate innixi.

(81) Ita sex mss. At editi, ἀνανεῦσαι. Mox editi et duo mss., οὐρανόν. Alii quatuor, οὐράνιον, paulo melius.

(82) Additur particula ὦ ante vocem ἐπίτασις in Colb. primo. Ibidem in Reg. tertio, pro νοήσει legitur, φρονήσει, *prudentia præstantiorem.*

(83) In aliis mss. scribitur, αἰωνίαν· id aliis, αἰώνιον. Haud longe tres mss., ἀνήσει, male. Alii tres mss. cum editis, ἀνήσω, recte.

(84) Ubi in editis legitur, ἐπλήθυνον, scriptum invenimus in quatuor mss., ἐπλήθυναν· in aliis vero duobus, ἐπληθύνοντο.

(85) Sic mss. quinque. At nostra editio Paris. cum Reg. primo, τοῦτον, non satis emendate.

(86) In quatuor mss. scriptum reperitur, ἀρχή, *sitque libidinis principium.* Nec ita multo post aliquot mss., μνήμης παράσχοι.

(87) Ita sex nostri libri veteres. Editi vero, οὐδέ.

πτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν. Ἄλλη παράκλησις αὕτη πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Ἰακὼβ ἐπὶ τὸ συμφέρον παρακαλοῦσα. Ὡς γὰρ, Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν· εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου· Δεῦτε καὶ πορευθῶμεν τῷ φωτὶ Κυρίου· οὕτω καὶ τὸ νῦν· Εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου. Ἀρά τίς ἐστιν οὕτω συκοφάντης τῆς Γραφῆς, ὥστε οἴεσθαι συμβουλεύειν φεύγειν τινὰς ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, ἐν ταῖς κοιλότησι τῶν πετρῶν ἑαυτοὺς κατακρύψαντας; Ἀλλὰ, Ποῦ πορευθῶ, φησὶν, ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· καὶ πάλιν ὁ Κύριος· Ἐὰν κατακρυβῶσιν εἰς τὸν (88) Κάρμηλον, ἐκεῖθεν λήψομαι αὐτούς. Ἐὰν φύγωσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ἐκεῖ ἐντελοῦμαι τῷ δράκοντι, καὶ δήξεται (89) αὐτούς. Πῶς οὖν σκέπην ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου συνεβούλευσε προβαλέσθαι τὴν πέτραν; Ἀλλὰ μήποτε μίαν λέγει (90) τῶν κακῶν ἀπαλλαγὴν, ὅσα ἐν τοῖς κατόπιν ἀπηριθμήσατο, τὸ εἰσελθεῖν εἰς τὴν σκέπην τῆς πέτρας, τουτέστιν, εἰς τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Ὅπου καὶ Μωϋσῆς ἐτέθη, μέλλων τὸν Θεὸν βλέπειν· ἐκεῖ, φησὶν, Εἰσέλθετε, καὶ κατακρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν· τουτέστι, θάψατε ἑαυτούς. Ἵνα τί; Ἵνα συνταφέντες αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος, καὶ συναποθανόντες, ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσητε, ἀποθανόντες τῇ ἁμαρτίᾳ. Συνάγαγε (91) δὲ τὰ περὶ πέτρας ἐν τῇ Γραφῇ, ὥστε σοι τρανωθῆναι τὸν τόπον. Ἐν πέτρᾳ ὕψωσάς με. Καὶ ἐκ πέτρας ἔπιεν ὁ λαός· ἀλλὰ καὶ μελι εἶχεν ἐκ πέτρας. Καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς φησι· Πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωοῖς. Τὸ καθαρὸν πρὸς κόρον (92)· καὶ ἔλαιον δὲ, ᾧ ἐχρίοντο, ἡ στερεὰ πέτρα παρεῖχε, κατὰ τὴν ᾠδὴν τὴν Μωϋσέως. Ἐὰν οὖν εἰσέλθητε εἰς τὴν πέτραν, δυνήσεσθε ἐκκλῖναι ἀπὸ τοῦ φόβου Κυρίου (93), ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν, ὅταν μέλλῃ ἀφανίζειν τὰ γήϊνα, καὶ ἀφανίζειν τὸν χοϊκὸν ἐπὶ τῷ ἀνεμπόδιστον παρέχειν (94) τῷ πνευματικῷ τὴν ζωήν. Ἠθάσαι οὖν δεῖ τὴν μετὰ δόξης καὶ ἰσχύος αὐτοῦ ἀνάστασιν, διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου ἐπιμεληθέντας ἑαυτῶν.

A *abscondimini in terra a facie timoris Domini, et a gloria fortitudinis ejus: cum surrexerit ad conterendam terram.* Altera hæc est ad domum Jacob adhortatio, quæ ipsam ad id quod conducibile est invitat. Quemadmodum enim dixerat (VERS. 3, 5): *Venite et ascendamus in montem Domini: Venite, et ambulemus lumine Domini:* ita etiam nunc, *Ingredimini in petras, et abscondimini in terra a facie timoris Domini.* Num quis ita Scripturam calumniatur, 438 ut ab ea aliquibus existimet dari consilium de capienda fuga a facie timoris Domini, ut sese in petrarum concavis abscondant? Sed inquit, *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es* [22]. Et rursus Dominus, *Si absconditi fuerint in Carmelo, illinc assumam illos. Si fugerint in mare, illic mandabo draconi, et mordebit eos* [23] Qua igitur ratione consilium dedit, ut petram ceu tutamen a facie timoris Domini objectarent? Sed fortasse unum hunc esse modum liberationis malorum quæ in superioribus enumerata sunt, ut ingrediantur in integumentum petræ, hoc est, in fidei quæ in Christo est soliditatem [24]. Ubi collocatus est Moyses Deum visurus [25]; illo, inquit, *Ingredimini et abscondimini in terra,* hoc est, sepelite vosipsi. Quid ita? Ut per baptisma una cum ipsa sepulti [26], ac commortui, in novitate vitæ ambuletis, mortui peccato. Porro quæ de petra in Scriptura occurrunt, in unum collige, quo tibi locus hic fiat clarior et explanatior. *In petra exaltasti me* [27]. Et de petra bibebat populus [28]; quia etiam de petra habebat mel [29]. C Atque Psaltes ait: *Petra refugium leporibus* [30]. Pura aqua ad satietatem usque eis data est: sed et petra dura oleum, quo inungebantur, juxta Moysis canticum [31], ministrabat. Itaque, si introieritis in petram, poteritis a timore Domini declinare, cum surget ad conterendam terram: cum terrena est e medio sublaturus, eumque aboliturus, qui ex pulvere ac luto est, ut ei qui spiritualis est, vitam expeditam et omni impedimento solutam præstet. Opus est igitur ut ipsius resurrectionem cum gloria et fortitudine cunjunctum assequamur, atque hoc modo curam nostri ipsorum suscipiamus.

86. Οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψηλοὶ, ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός. Ἵνα μὴ νομίσῃς σωματικήν τινα

86. VERS. 11. *Nam oculi Domini sublimes, homo autem humilis.* Ne corporeum quemdam a Deo seces-

[22] Psal. CXXXVII, 7, 8. [23] Amos IX, 3. [24] Colos. II, 5. [25] Exod. XXXIII, 22. [26] Rom. VI, 4. [27] Psal. LX, 3. [28] Num. XX, 11. [29] Deut XXXII, 13; Psal. LXXX, 17. [30] Psal. CIII, 18. [31] Deut. XXXII, 13.

(88) Ita quinque mss; nec aliter scripsere LXX interpretes. Editi et Reg. primus, τήν.

(89) Editi et mss. multi, δήξεται. Exemplar vero Anglicum et Reg. primus, δέξεται, *suscipiet*, corrupte. Codex autem Fr. 1, δείξεται, *ostendet*, non rectius. Librarios vocis similitudine deceptos esse, nemo, opinor, non videt.

(90) Editi, λέγῃ. At sex mss., λέγει.

(91) Ita unus codex Combef. et quatuor alii. Nostra editio Paris. et Reg. primus, συναγάγεται, gravi mendo.

(92) Viri doctissimi, Ducæus et Combefisius, non parum ponunt operæ ac studii in hoc loco explicando: sed cum nos hunc Commentarium tanti non faciamus, lectiones varias adnotasse satis habebimus. Qui volent, eorum libros adire poterunt. Igi- D tur uterque Colb. et Duc. libri H. et H., τὸ καθαρὸν πρὸς κόρον. ubi notes velim in Colb. secundo manum quidem altera, sed antiqua tamen, additum esse ὑδωρ post καθαρόν· quam vocem in nostra interpretatione expressimus. Exemplar Anglicum et Reg. quartus, τῷ καθαρῷ προσκορόν, unico vocabulo. Reg. tertius, τῷ καθαρῷ πρὸς κόρον. Editi denique et Reg. primus, τῷ καθαρῷ πρόσκαιρον· quod ita interpretatus est Tilmannus: *Ei inquam, qui purus est opportunum suffugium.*

(93) Alii mss., Κυρίου· alii cum editis, Θεοῦ.

(94) Editi et duo mss., ἔχειν· sed ratus quispiam vocem ἔχειν huic loco non convenire, in Colb. primo secunda manu, pro ἔχειν scripsit, εἶναι. At Regii primus, tertius et quartus, παρέχειν.

sum suaderi putares, adjecit illud : *Oculi Domini sublimes, homo autem humilis.* Nihil eorum quæ infra geruntur, latet eum, qui e sublimi despectat, cum sub ejus aspectum veniant omnia, nihilque Illius oculis tenebras offendat. *Humilis autem homo* ; qui vel se ipse pro nihilo ducit, cum se divinæ majestati comparat, vel qui arrogantem superbientemque spiritum deposuit per modestiam, vel tandem qui per peccatum a pristina sua celsitudine se ipsum dejecit. *Et humiliabitur altitudo hominum.* In superioribus suam humiliabat celsitudinem homo, ac reprehensione erat dignus : siquidem *Incurvavit se homo, et humiliatus est vir.* Hic vero humilitas est perutilis. Cum enim vanus deponitur fastus, cumque ab elatione et a superba celsitudine, necnon a vana de se existimatione ad proprium meritum et conditionem reditur, hæc est **439** humilitas laudabilis. Nam, si confugerint quipiam ad petram, ac sperantes resurrecturos se cum Christo, in terra corpus suum sibi subdant, altitudines ab insipientia natæ concidunt, præcepsque ruit vana sua de se ipsis opinio : vera autem testificatio celsitudinis Deo soli ab ipsis defertur.

87. *Et exaltabitur Dominus solus in die illa.* Veluti ad notam diem, et quæ in confesso sit apud omnes, Scriptura nos remittit. *In die illa*, nempe dierum omnium ultima, quam neque nox intercidit, neque tempus circumscribit : cui neque principium, neque finem lux corporea præbet, sed una est sui similis, immobilis, vespere carens, successioni haud obnoxia. Itaque *in die illa exaltabitur Dominus solus*, cum omnis superborum elatio ac fastus concidet. Cæterum omnem beatarum virtutum claritatem præstantissimus gloriæ illius splendor vincit et obscurat. Sive fuerit propheta, sive apostolus, sive fuerint sanctæ et cœlestes potestates ; ubi primum exsplenduerit vera illa celsitudo, omnia humilia et abjecta censebuntur. Idipsum quod dicitur tibi, quæso, finge ab exemplo quodam ex sæculi usu desumpto. Sit aliqua operariorum hominum civitas, qui ex opere quotidiano vix vitæ necessaria sibi comparent : sint rursus hic aliqui aliis supramodum pauperibus opulentiores, qui interim ab istis mendicis prædicentur beati, ac suspiciantur. Deinde rex quispiam in hanc adveniat civitatem, regum omnium ditissimus, qui multum habeat auri argentique, et multos lapides pretiosos, alios regali ornamento intectos alios ad ostentationem expositos. Sit vestium illius immensa quædam pulchritudo ac copia singularis. Superet numerum famulorum satellitumque turma : impensam faciat inenarrabilem. Ea sit camelorum et mulorum divitias sarcinasque exportantium multitudo, quæ numerari non possit.

A τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἀναχώρησιν συμβουλεύειν, ἐπήγαγε τὸ, Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψηλοί, ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός. Τὸν ἐξ ὕψους ἀποσκοπεύοντα οὐδὲν τῶν κάτω λανθάνει, πάντων ὑπ' ὄψιν ὄντων, καὶ μηδενὸς ἐπισκοτοῦντος τοῖς ὀφθαλμοῖς. Ταπεινὸς δὲ ἄνθρωπος, ἢ ὁ τῇ συγκρίσει τῆς τοῦ Θεοῦ μεγαλοπρεπείας τὸ μηδὲν ἑαυτὸν λογιζόμενος· ἢ ὁ διὰ μετριοπάθειαν τὸ ἀλοζονικὸν ἀποθέμενος φρόνημα· ἢ ὁ διὰ τῆς ἁμαρτίας ἐκ τοῦ προτέρου ὕψους ἑαυτὸν καταῤῥίψας. Καὶ ταπεινωθήσεται τὸ ὕψος τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τοῖς κατόπιν τὸ ὕψος ἐταπεινοῦτο, καὶ κατηγορίας ἄξιος ὁ ἄνθρωπος· Ἔκυψε γὰρ ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη ἀνήρ. Ἐνταῦθα δὲ ὠφέλιμος ἡ ταπείνωσις. Ἡ γὰρ ἀπόθεσις τοῦ ματαίου φρονήματος, καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἐπάρματος καὶ ὕψους ἀλαζονικοῦ καὶ οἰήματος διακένου πρὸς τὴν οἰκείαν ἀξίαν ἐπάνοδος, ταπείνωσίς ἐστιν ἐπαινετή. Τῶν γὰρ προσφυγόντων (95) τῇ B πέτρᾳ, καὶ ἐν τῇ γῇ ἑαυτῶν ποιησάντων τὸ σῶμα ἐν ἐλπίδι τῆς μετὰ Χριστοῦ ἀναστάσεως, πίπτει μὲν τὰ ἐξ ἀλογίας ὑψώματα, καὶ ἡ περὶ ἑαυτῶν ὑπόληψις αὐτῶν ματαία· ἀναπέμπεται δὲ παρ' αὐτῶν μόνῳ τῷ Θεῷ ἡ ἀληθὴς μαρτυρία τοῦ ὕψους.

87. Καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ὡς ἐπιγινωσκομένην ἡμέραν, καὶ ὑπὸ πάντων ὁμολογουμένην ὁ λόγος ἡμᾶς ἀναπέμπει. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, τῇ ἐσχάτῃ πασῶν ἡμερῶν, ἣν οὔτε νὺξ διακόπτει ; οὐ χρόνος περιορίζει, οὐ σωματικὸν φῶς ἀρχὴν αὐτῇ παρέχει καὶ τέλος, ἀλλὰ μία ἐστὶν ὁμοία πρὸς ἑαυτὴν, ἀκίνητος, ἀνέσπερος, ἀδιάδεκτος. Ἐν οὖν τῇ ἡμέρᾳ (96) ἐκείνῃ ὑψωθήσεται Κύριος C μόνος· ὅτε πεσεῖται μὲν πᾶν ὑπερηφάνων φρόνημα· πᾶσα δὲ λαμπρότης τῶν μακαρίων δυνάμεων τῇ ὑπερβολῇ τῶν μαρμαρυγῶν τῆς δόξης ἐκείνης ἐναφανίζεται. Κἂν προφήτης ᾖ, κἂν ἀπόστολος, κἂν ἅγιαι δυνάμεις ὦσι καὶ ὑπερκόσμιοι· ἐκφανέντος τοῦ ἀληθινοῦ ὕψους, πάντα ταπεινὰ λογισθήσεται. Νόησόν μοι ἀπό τινος τῶν κατὰ τὸν βίον ὑποδείγματος τὸ λεγόμενον. Ἔστω τις πόλις χειροτεχνῶν ἀνδρῶν ἐν τῆς ἐφ' ἡμέραν (97) ἐργασίας μόλις τὰ ἀναγκαῖα τὰ πρὸς τὸν βίον ποριζομένων· εἶναι δέ τινας ἐνταῦθα τῶν καθ' ὑπερβολὴν πενήτων εὐπορωτέρους, μακαριζομένους τέως ὑπὸ ςῶν πτωχευόντων καὶ ἀποβλεπομένους· εἶτα ἐπιδημῆσαί τινα τῇ πόλει βασιλέα, πάντων βασιλέων πλουσιώτατον, πολὺν μὲν τὸν χρυσὸν ἔχοντα, πολὺν δὲ τὸν ἄργυρον, πολλοὺς δὲ λίθους, D τῶν πολυτιμήτων, τοὺς μὲν ἐν τῷ κόσμῳ τῷ βασιλικῷ ἐπικειμένους, ταὺς δὲ εἰς ἐπίδειξιν προβεβλημένους, ἐσθῆτός τι κάλλος καὶ πλῆθος (98) ἀμήχανον, οἰκετῶν καὶ δορυφόρων πλῆθος ἀριθμὸν ὑπερβαῖνον, διαπάνην ἀμύθητον, καμήλων καὶ ἡμιόνων ἀμύθητόν τι χρῆμα τὸν πλοῦτον σκευαγωγούντων, ἵππους χρυσῷ καὶ τάπησιν ἀλουργοῖς κατακεκοσμημένους, τοὺς

(95) Editi, προσφευγόντων. At mss. sex, προσφυγόντων.

(96) Editi, οὖν ἡμέρᾳ τῇ. At mss. sex uti in contextu. Ibidem tres mss., ὅτε πεσεῖται. Alii mss. cum editis, ὅτι.

(97) Editi, ἐκ της ἐφημερίου. Reg. tertius. ἐκ τῆ ἐφημέρας. Alii quatuor mss., ἀνδρῶν ἐφ' ἡμέραν. Reg. quartus ita, ut edidimus.

(98) Illud, καὶ πλῆθος, ex quatuor mss. addidimus. Aliquanto post sex mss., χρῆμα τὸν πλοῦτον σκευα. Editi, χρῆμα τῶν πλοῦτον σκευα. Id quod fortasse melius videri poterit.

μὲν ὑπηρετοῦντας, τοὺς δὲ προπομπεύοντας. Τί ἂν ἐπὶ τῇ τούτου (99) θέᾳ παθεῖν τὸν πτωχὸν δῆμον ἐκεῖνον, τὸν τέως τὰ μικρὰ θαυμάζοντα τοὺς ἑαυτῶν ὑπερέχοντας; οὐχὶ αἰσχυνθῆναι μὲν ἐπὶ τῇ οἰκείᾳ κρίσει, πάντων δὲ καταφρονῆσαι τῇ πρὸς τὸ ὑπερέχον συγκρίσει, μόνῳ δὲ δόξαν καὶ πλοῦτον τῷ ἀληθῶς πλουσίῳ προσμαρτυρεῖν; Οὕτω τοίνυν ὅσον ἀποκρύπτεται τὸ ὕψος καὶ τὸ μέγεθος τῆς σοφίας καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, πολλὰ δόξει εἶναι τὰ ὑψηλὰ καὶ μεγάλα παρὰ τοῖς ἐν ἰσχάτῃ πτωχείᾳ καθεστηκόσιν. ἐπὰν δὲ ἐκφανῇ τὸ ὄντως σοφὸν. καὶ τὸ ἀληθινῶς δυνατὸν, οὐδεὶς οὔτε σοφὸς, οὔτε δυνατὸς (1) λογισθήσεται. Οὕτω ποτὲ καὶ Μωϋσῆς ἰσχνόφωνον καὶ βραδύγλωσσον ἑαυτὸν ὡμολόγει, ἐπειδὴ Θεοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτὸν ἤκουσε. Καὶ Ἀβραὰμ ὅτε Θεὸν εἶδεν, ἑαυτὸν (2) γῆν καὶ σποδὸν ὡμολόγει. Οὐδεὶς οὖν ἀξιούμενος ἐνορᾶν τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι καὶ σοίᾳ, δυνήσεται ἢ ἑαυτῷ ἢ ἄλλῳ σοφίαν ἢ δύναμιν μαρτυρῆσαι. Οἱ γὰρ ἅγιοι πάντες οἷον (3) φῶς εἰσι λυχνιαῖον ἐν μεσημβρίᾳ σταθηρᾷ ὑπεραυγαζόμενον τῷ ἡλίῳ. Διὰ τοῦτα ὑπερύψωθέσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

A Habeat equos auro stragulisque purpureis exornatos, quorum alii inserviant, alii vero pompæ præeant. Eo rege conspecto, quo affectu tangi putas inopem illum populum, cui hactenus fuerant admirationi ii qui se essent paulo præstantiores? Nonne existimas eum suo ipsius judicio confundendum esse ac pudore suffundendum? Annon ob institutam cum majoribus divitiis comparationem omnes parvi facturus est? Nonne ei soli qui vere dives est, gloriam et divitias suo testimonio est attributurus? Ad hunc igitur modum quandiu celsitudo ac magnitudo sapientiæ virtutisque Dei absconditur, multa iis qui in extrema 440 paupertate constituti sunt, videbuntur esse excelsa ac magna: sed simul atque vera sapientia, veraque potentia sese in conspectum dederit, nemo aut sapiens, aut potens reputabitur. B Ita et Moyses quondam cum Deum audisset ad se loquentem, hæsitantium linguæ ac loquendi tarditatem qua laborabat, confitebatur [32]. Quin et Abraham quando Deum vidit, se profitebatur terram esse ac cinerem [33]. Nemo igitur eo quod dignus habeatur qui videat Dei bonitatem ac sapientiam, aut sibi aut alteri sapientiam vel potentiam vindicare poterit. Sancti enim omnes quasi lumen sunt lucernarum in meridie ferventissima et clarissima: quod majori solis luce obtunditur ac superatur. Quamobrem supra modum *exaltabitur Dominus solus in die illa.*

88. Ἡμέρα γὰρ Κυρίου (4) ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον. Τάχα πρώτη ἁμαρτία ὕβρις καὶ ὑπερηφανία· εἴπερ ὁ διάβολος ἐξκβρίσας τῷ κόρῳ τῶν περὶ αὐτὸν ἀγαθῶν ἀπέστη Θεοῦ, καὶ συναπέστησεν ἑαυτῷ τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, λέγων. Ἐπάνω τῶν ἄστρων θήσομαι τὸν θρόνον μου· καὶ καθιῶ ἐν ὄρει ὑψηλῷ ἐπὶ τὰ ὄρη τὰ ὑψηλὰ τὰ C πρὸς βορρᾶν. Ἀναβήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν (5), ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. Διὰ τοῦτο ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐκδίκησις ἄρχεται. Καὶ εἴ τις μέντοι τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέπτωκε τοῦ διαβόλου, μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ καὶ οἱονεὶ δημιουργοῦ τῆς ὑπερηφανίας καταδικασθήσεται· Κύριος γὰρ ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται. Ἔοικε καὶ ἀρχὴ τῆς ὑπερηφανίας ἡ ὕβρις εἶναι· Ὁ γὰρ διαπτύων τοὺς ἄλλους, καὶ (6) τὸ μηδὲν ἡγούμενος, ἀλλὰ τοὺς μὲν πτωχοὺς, τοὺς δὲ δυσγενεῖς, τοὺς δὲ ἀμαθεῖς ὑπολαμβάνων, ἐκ τῆς ὕβρεως ταύτης εἰς τὸ μόνον ἑαυτὸν οἴεσθαι εἶναι σοφὸν, συνετὸν, εὐγενῆ, πλούσιον, δυνατὸν ὑποφέρεται (7)· ἀρχὴν πρὸς τὸ ὑπερηφανεύεσθαι τὴν ὑπεροψίαν λαμβάνων. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὑπερηφανεύεσθαι, τὸ ὑπερφαίνεσθαι τῶν πολλῶν ἐπιχειρεῖν. Ἐν δὲ τῷ τοῦτο (8) ποιεῖν, ἐξουδενοῖ μὲν τὸν πλησίον, D

88. Vers. 12. *Dies enim Domini super omnem contumeliosum et superbum.* Fortassis primum peccatum contumelia fuit ac superbia: siquidem diabolus, bonorum quibus dotatus fuerat fastidio, contumeliosum se præbens descivit a Deo, secumque adversarias potestates adduxit ad defectionem, dicens: *Super astra ponam solium meum, et sedebo in monte excelso super montes excelsos, qui sunt ad aquilonem. Ascendam super nubes: ero similis Altissimo* [34]. Ea de causa illinc initium ducit vindicta. Enimvero, si quis fastu elatus ac tumens, in diaboli judicium inciderit, una cum principe et quasi superbiæ opifice condemnabitur: *Dominus enim superbis resistit* [35]. Videtur quodam modo contumelia origo esse superbiæ atque principium. Nam cæteros qui aspernatur, ac pro nihilo eos ducit, alios quidem egenos, alios vero ignobiles, alios autem inscios esse ratus, per hanc contumeliam eo devenit, ut se solum existimet esse sapientem, intelligentia præditum, nobilem, divitem, potentem: quippe superbiendi initium ex aliorum contemptu sumit. Conniti namque ut aliis plurimis videaris præstantior, hoc ipsum superbia est. Porro dum id efficit, nihili

[32] Exod. IV, 10. [33] Gen. XVIII, 27. [34] Isa. XIV, 13, 14. [35] I Petr. V, 5.

(99) Editi, τούτων. At sex mss., τούτου. Mox velim animadvertas illud, τὰ μικρά, locum occupare non suum: siquidem ante vocem ὑπερέχοντας poni debuerat. Alioquin enim ridicula ac falsa dicerentur, cum populus quemvis seipso præstantiorem non parum, sed valde admodum miraretur. Haud longe quinque mss., τῇ οἰκείᾳ. Editi et Reg. primus, τῇ ἰδίᾳ.

(1) Editi, δυνατός τις. Abest τις a nostris mss.

(2) Vocem ἑαυτόν e nostris mss. addidimus.

(3) Editi, οἱονεί. Sed variant libri veteres. Alii habent, οἷον· alii, ὡς. Statim mss. aliquot, μεσημβρίᾳ σταθερᾷ. Codex Fr. 1 cum editis, σταθηρᾷ.

(4) Editi et mss. nostri, Κυρίου. Sed apud LXX vox Σαοαὼθ additur, quæ quoque in Vulgata exprimitur: *Quia dies Domini exercituum super omnem superbum.*

(5) Editi, νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Sed illud, τοῦ οὐρανοῦ, cum in nostris mss. et apud LXX non legatur, delevimus.

(6) Sic libri veteres. Editi vero, ἄλλους ο.

(7) Codex H., ὑπερφέρεται.

(8) Editi, ἐν δὲ τούτῳ, non recte. At mss. plerique omnes, ἐν δὲ τῷ τοῦτο, bene. Ibidem mss. nonnulli, ἐξουδενεῖ. Haud ita multo infra Reg. primus et editi, διὰ τοῦτο καὶ ἡ. At deest καὶ in reliquis mss.

quidem facit proximum, se ipsum vero jactat. Est insuper superbiæ origo contumelia, superbia itidem malus fons est, et origo superbiæ; superbia est contumeliæ fetus. Quapropter vindicta exercebitur in omnem contumeliosum et superbum. Siquidem peccata quæ quamdam inter se cognationem habent, pari ratione puniuntur. Inducet ergo vindictam ille Domini dies celeberrimus in omnem contumeliosum et superbum. Nos autem, qui sumus commiseratione digni, totu die in iis malis versantes, ne intelligimus quidem qualia sint mala, quæ sunt a nobis admissa: *Maledici regni Dei hæreditatem non accipient* [36]. Nos tamen maledicimus, atque inter conviciandum non animadvertimus verba isthæc quæ nunc profero, mihi esse in die Domini objicienda, meamque viam interseptura, atque instar muri futura esse, quem nemo transcendere potest. Quis nostrum se ipse supra modum non offert? quis proximum non aspernatur? Contumelia autem est quid majus quam maledicentia. Hæc enim duntaxat linguæ est dedecus et probrum; contumelia vero aliquid reipsa ad ignominiam eorum qui contumelia lacessuntur, molitur. Qui quidem elatus est, potest hodie, si velit, ad humilium abjectionem 441 descendere; periculum vero fuerit ei qui nunc humilis est, ne ad superborum elationem transferatur. Enimvero cum quis se credit ad humilitatis pertigisse apicem, id ipsum elati animi argumentum est, et præter modum efferri adversus eum qui in peccatis versari videtur, gravis est superbia, quam passus fuit adversus publicanum Pharisæus.

A ἑαυτὸν δὲ ἀποσεμνύνει. Καὶ ἔστιν ἡ ὕβρις ὑπερηφανίας ἀρχὴ, καὶ ἡ ὑπερηφανία κακὸν ἔγγονόν ἐστι τῆς ὕβρεως. Διὰ τοῦτο ἡ ἐκδίκησις ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον. Αἱ συγγενεῖς γὰρ ἁμαρτίαι ὁμοιοτρόπως κολάζονται. Ἐπάξει οὖν ἡ διαβόητος ἡμέρα τοῦ Κυρίου τὴν ἐκδίκησιν ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἐλεεινοὶ, πᾶσαν ἡμέραν ἐν τοῖς κακοῖς τούτοις στρεφόμενοι, οὐδὲ συνίεμεν ὁποῖα κακὰ ἁμαρτάνομεν· Λοίδοροι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. Καὶ ἡμεῖς λοιδοροῦμεν, ἐν αὐτῷ τῷ λοιδορεῖν μὴ συνιέντες, ὅτι ταῦτα ἃ νῦν ἀφίημι ῥήματα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἀντιστήσεταί μοι, καὶ διακόψει μου τὴν ὁδὸν, καὶ ὥσπερ τειχίον γενήσεται ὑπερβαθῆναι μὴ δυνάμενον. Τίς ἡμῶν ἑαυτὸν οὐχ ὑπεραίρει (9); τίς τὸν πλησίον οὐ διαπτύει; Ἡ δὲ ὕβρις πλέον τί ἐστι τῆς λοιδορίας. Ἡ μὲν γὰρ γλώσσης ἐστὶ μόνον ἀτιμία· ἡ δὲ ὕβρις καὶ τὴν διὰ τῶν ἔργων ἐπ' αἰσχύνῃ τῶν ὑβριζομένων ἐπίνοιαν ἔχει. Δυνατὸν μέντοι σήμερον βουληθέντι τῷ ὑψηλῷ κατελθεῖν εἰς τὴν τῶν ταπεινῶν ταπείνωσιν· καὶ τῷ νῦν μέντοι ταπεινῷ κίνδυνος ἀντιμεταστῆναι εἰς τὸ τῶν ὑπερηφάνων ὕψωμα. Αὐτὸ γὰρ τὸ ὑπολαβεῖν περὶ ἑαυτοῦ εἰς τὸ ἄκρον τῆς ταπεινώσεως ἐληλυθέναι, ὑψώματός ἐστιν ἀφορμὴ καὶ τὸ τοῦ σφόδρα δοκοῦντος ἐν ἁμαρτίαις εἶναι κατεπαρθῆναι, ὑπερηφανία δεινὴ, ἣν ἔπαθεν ὁ Φαρισαῖος κατὰ τοῦ τελώνου.

B

89. *Et super omnem excelsum et sublimem.* Vitio eidem excelsus obnoxius est atque sublimis, ut qui affectu tantummodo a contumelioso et superbo differat. Hic namque adversum cæteros contumeliam superbiamque adhibet; ille vero, etiam cum solus est, plus æquo se ipsum effert, animique vanitate se sustollit, ac erigit. Atque ut intelligas quis sit prorsus sublimis, tui ipsius reminiscere, qualis in juventutis tuæ vanitate fueris: si quando usquam dum solus tibi vacares, vitæ rationem ac studia attendisti; quam facile mentis cogitatione a principatu in principatum, a dominatu in dominatum concurreres, comparares divitias, domos extrueres, seponeres aurum et argentum, prædia colligeres, ex quibus singulis annis tot tantaque tibi redirent talenta, haberes famulos innumeros, artes omnis generis, proventus ex his emergentes, armenta equorum, ovillos greges boumque armenta, opes ex his provenientes, uxorem, liberos, ac eorum sobolem; afficeres amicos beneficiis: te de inimicis vindicares, principatum obtineres civitatum, deinde et gentium; ac tandem regnum occuparet. Vides quemadmodum ejusmodi animus præ levitate sua elatus sit et sublimis? Nusquam constitit, sed ultra id quod

89. Καὶ ἐπὶ πάντα ὑψηλὸν καὶ μετέωρον. Τῆς αὐτῆς κακίας ἐστὶ καὶ ὁ ὑψηλὸς καὶ μετάρσιος, διαφέρων πρὸς τὸν ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον τῇ σχέσει μόνον. Ὁ μὲν γὰρ καθ' ἑτέρων τῇ ὕβρει καὶ τῇ ὑπερηφανίᾳ κέχρηται· ὁ δὲ, καὶ μόνος ὢν, ἑαυτὸν ὑπεραίρει, καὶ μετεωρίζει τῇ ματαιότητι τοῦ νοὸς, καὶ ἀνυψοῖ. Καὶ ἵνα μοι νοήσῃς τὸν ἀκριβῶς μετέωρον, ἀνάμνησον σεαυτὸν ἐν τῇ ματαιότητι τῆς νεότητός, σου, εἴ ποτε κατὰ σαυτὸν γενόμενος ἔλαβες ἔννοιαν τοῦ βίου, καὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων· πῶς εὐκόλως κατὰ τὴν φαντασίαν τοῦ νοῦ ἐπέδραμες ἀρχὰς ἐξ ἀρχῶν, δυναστείας ἐκ δυναστειῶν, πλοῦτον περιεβάλλου, οἰκίας ᾠκοδόμησας, χρυσὸν καὶ ἄργυρον (10) ἀπέθου, κτήσεις συνήγαγες, τόσα καὶ τόσα τάλαντα κατ' ἔτος προσκομιζούσας, οἰκέτας ἔσχες μυρίους, τέχνας παντοδαπὰς, τὰς ἐκ τούτων προσόδους, ἀγέλας ἵππων, ποίμνια καὶ βουκόλια, τὰ ἐκ τούτων χρήματα, γυναῖκα καὶ παῖδας, καὶ τούτων τὰ ἔκγονα (11), φίλους εὐεργέτησας, ἐχθροὺς ἠμύνω, ἥρξας πόλεων, εἶτα ἐθνῶν, τὸ τελευταῖον καὶ ἐβασίλευσας. Ὁρᾷς πῶς ὑπὸ κουφότητος ὁ τοιοῦτος νοῦς ὑψηλός ἐστι καὶ μετέωρος; Οὐδαμοῦ ἐστήρικται, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ἀδύνατα, ὑπὲρ τὴν φύσιν φέρεται. Ἀπειλεῖται εὖν καὶ τοῖς μετεώροις τὰ φοβερὰ τῆς ἡμέρας. Ἁμαρτία γάρ

C

D

[36] I Cor. VI, 10.

(9) Editi et duo mss., ὑπερέχει. Alii quatuor mss., ὑπεραίρει, rectius.

(10) Editi et Reg. primus ἀργύριον. Sed in aliis quinque mss. ἄργυρον legitur.

(11) Pro ἔκγονα aliquot mss. habent, ἔγγονα.

ἐστὶ, φησὶν, ὁ μετεωρισμός. Ἄκουε γὰρ τοῦ (12) Κυρίου λέγοντος· Καὶ μὴ μετεωρίζεσθε. Καὶ ὁ μακάριος Δαβὶδ ἐν τοῖς κατορθώμασι ἀριθμεῖ τὸ μὴ μετεωρισθῆναι, μηδὲ ὑψωθῆναι. Κύριε γὰρ, φησὶν, οὐχ ὑψώθη ἡ καρδία μου, οὐδὲ ἐμετεωρίσθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου. Ἔστι μέντοι καὶ ἐπαινετῶς ὑψωθῆναι, ὅταν μὴ μικροπρεπὴς ᾖς, μηδὲ ταπεινὰ μεριμνῶν, ἀλλὰ διεγηγερμένος τὸ φρόνημα, καὶ τῷ ἀναστήματι τῆς ἀρετῆς ὑπὸ μεγαλοψυχίας καὶ μεγαλονοίας κεκοσμημένος. Τὸ τοιοῦτον ὕψος τῆς γνώμης ἀποδεκτὸν, τὸ ἀταπείνωτον ἐν θλίψεσι, τὸ ὑπερφρονοῦν τῶν ἐπὶ γῆς. Τοιοῦτος ὁ τὸ πολίτευμα ἔχων ἐν οὐρανοῖς, ὁ τὴν καρδίαν ἐπτερωμένην ἔχων εἰς τοὺς ἐκεῖ θησαυρούς. Καὶ ἔοικε τοῦτο τὸ ὕψος τῆς διανοίας, πρὸς τὴν ἐκ τοῦ τύφου ἔπαρσιν, τὴν αὐτὴν ἔχειν διαφορὰν (13), ἣν ἀληθινὴ εὐεξία πρὸς τὴν ἐξ ὀδέρου γινομένην τῆς σαρκὸς ἐπανάστασιν. Ὄγκωται μὲν γὰρ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὕπουλόν ἐστι καὶ νοσεῖ.

A fieri potest, ultra naturæ conditionem fertur. Itaque quæ sunt in die illa formidanda, sublimibus interminatur. Nam, inquit, elatio, peccatum est. Audi enim Dominum dicentem : *Et nolite in sublime tolli* [37]. Et beatus David inter virtutes, et præclara facinora enumerat, si quis se in sublime non evehat neque sustollatur. *Domine* enim, inquit, *non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei.* [38] Potes tamen laudabiliter exaltari, cum animum non despondes, neque vilia aut abjecta curas, sed experrecto animo et alacri, atque virtutis sublimitate per animi excelsitatem ac magnitudinem ornatus es. Talis animi elatio commendatur, si animus in afflictionibus non abjicitur, si terrena contemnuntur. Talis est, cujus est conversatio in cœlis, cujus cor thesauris illic reconditis inhiat. Porro idem videtur interesse discrimen inter hanc animi celsitudinem et superbiæ. B elationem, quod inter corporis habitudinem ac carnis tumorem ex aqua intercute pro fectum intercedit

Intumescit quidem ac turget corpus, sed subter ægrum est et morbosum.

90. Καὶ ἐπὶ πᾶσαν κέδρον τοῦ Λιβάνου τῶν ὑψηλῶν καὶ μετεώρων. Ποία κακία, φησὶ, τῆς κέδρου, ὅτι καὶ τὸ ταύτης ὑψηλὸν, ὅπερ ἐκ φύσεως αὐτῇ πρόσεστιν, εἰς ἐξέτασιν ἄγεται ; Διὰ τί δὲ ὅλως καὶ ταῖς ἐν τῷ Λιβάνῳ κέδροις ἀπειλεῖ τὴν ἡμέραν ὁ λόγος ; Ὅτι μὲν οὖν περὶ ἐμψύχων ὁ λόγος τῶν πεφυσιωμένων, καὶ μετὰ ἀναισθησίας ἐχόντων τὴν ἔπαρσιν, οὐδεὶς ἀντερεῖ. Ἀλλὰ διὰ τί κέδροι ; καὶ διὰ τί, τοῦ Λιβάνου ; Αἱ κέδροι φυτόν εἰσιν, ἀχρήστων καρπῶν οἱστικαὶ, εἰς (14) ὕψος μήκιστον αὐξανόμεναι, καὶ ἀεὶ ἐπιδιδοῦσαι κατὰ τὴν προσθήκην τοῦ χρόνου, οὔτε γηρῶσαι ῥᾳδίως, οὔτε εὐκόλως κατασηπόμενοι· ὁ δὲ Λίβανος ὄρος εἰδωλολατρείας τὸ παλαιὸν ἦν. Ἵνα C οὖν τὰς ἐκεῖ ἐμφιλοχωρούσας (15) ὀλεθρίους δυνάμεις ἐνδείξηται ἡμῖν, κέδρους ὠνόμασε τοῦ Λιβάνου τὰ ὑψώματα τῆς πονηρίας, τὰ ἐπαιρόμενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν καὶ ὁ ψαλμός φησιν, ὅτι Συντρίψει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. Δύναται δὲ τὰ ἐν ἀνθρώποις ἀλαζονικὰ ἤθη ἄνευ εἰκῆς τινὸς ἀκολούθου πρὸς τὴν φυσίωσιν ἐπαιρόμενα διὰ τῶν κέδρων αἰνίσσεσθαι. Ἔστι γὰρ καὶ ἐν φυσιώσει ἡ πιθανή τις αἰτία τὴν ἔπαρσιν ἐμποιοῦσα, ἡ πάντη ἄλογος. Οἷον (16), φρονεῖ τις ἐφ' ἑαυτῷ δι' ἐγκράτειαν· φρονεῖ διὰ σωφροσύνην, φρονεῖ διὰ τὸ ἐν ταῖς προσευχαῖς ἐπίμονον· κακῶς μὲν ποιεῖ παρ' ὃ δεῖ φρονῶν, πλὴν ἀλλ' ἔχει ἀκολουθίαν τὸ ὕψωμα. Ὁ τοιοῦτος ὑψηλὸν μέν ἐστι φυτὸν, ἀλλ' ἔγκαρπον· ὁ δὲ ἄνευ ἐργασίας τινὸς ἀγαθῆς, D ἢ διὰ πλοῦτον, ἢ δι' εὐγένειαν, ἢ διὰ σώματος ἰσχὺν μετεωριζόμενος, κέδρος ἐστὶν, ἀκάρπῳ ζωῇ καὶ ἀν-

90. VERS. 13. *Et super omnes cedros Libani excelsas et sublimes.* Dixerit quispiam : Quodnam vitium inest cedro, ob quod et ipsius altitudo sibi a natura indita ad examen adducatur ? Cur etiam prorsus diem illam cedris Libani Scriptura comminatur ? Nemo it inficias quin sermo de anima **442** præditis habeatur, qui tument ac turgescunt, ac sensu expertes sese efferunt. Sed ecquid cedri ? et quam ob causam cedri Libani ? Cedri arbores sunt, quæ fructus usibus haud idoneos ferunt, crescuntque in amplissimam altitudinem, et pro temporis progressu semper augentur, vix senescunt, vixque putrescunt : Libanus autem olim mons erat idololatriæ. Itaque ut exitiosas potestates illic commorantes nobis indicaret, altitudines nequitiæ, adversus Dei scientiam se attollentes [39], cedros Libani nominavit, de quibus ait psalmus : *Confringet Dominus cedros Libani* [40]. Porro superba hominum ingenia citra ullam æquam rationem ad tumorem usque elata per cedros possunt significari. Enimvero etiam in animi tumore aut elatio gignitur ex speciosa aliqua causa, aut ratione nulla nititur. Exempli gratia, quispiam sibi nimium arrogat propter continentiam : seipse ob temperantiam effert, jactat se ob suam in precibus perseverantiam : plane perperam agit, dum præterquam quod decet, gloriatur : verumtamen rationem prætextumque habet elatio. Qui ejusmodi est, arbor quidem est excelsa, sed fructifera ; qui vero sine bono ullo opere sese extollit, puta, vel propter divitias, vel generis splen-

[37] Luc. XII, 29. [38] Psal. CXXX. 1. [39] II Cor. X, 5. [40] Psal. XXVIII, 5.

(12) Addita est e quibusdam mss. particula γάρ. Reg. primus, ἄκουσον, τοῦ.

(13) Ita nostri sex mss. At editi, ἔπαρσιν, διαφορὰν λαβεῖν. Statim tres mss., ἐξ ὑδέρου. Alii quidam mss. cum editis, ἐξ ὑδέρων. Subinde unus ms., ὀγκοῦται.

(14) Editi et tres mss., καρπῶν, αἱ καὶ εἰς, haud recte. Reg. tertius, καρπῶν εἰστικαὶ εἰς· quod quidem per se mendosum est, sed ita tamen, ut ad veram lectionem proxime accedat. Regii primus et quartus, καρπῶν οἱστικαί, *fructuum feraces*. optime.

(15) Editi et duo mss., φιλοχωρούσας. Alii quatuor, ἐμφιλοχωρούσας.

(16) Ita tres libri antiqui. Deest οἷον in editis et in aliis quibusdam mss.

dorem, vel ob corporis robur, cedrus est, cum de vita infructuosa et inutili superbiat. Jam vero cur adjunctum est, *Libani*? Quia sicut arbores in montibus fixæ alienam accipiunt altitudinem : ita qui obtendunt divitias aut potestatem, aut majorum gloriam, rebus nihil ad se pertinentibus ad præbendam suæ elationi occasionem abutuntur. Quin et laudantur cedri : *Saturabuntur ligna Domini, cedri Libani, quas plantavit* [41]. Imo ad dandam Deo gloriam ligna fructifera cedrique omnes admittuntur [42] ; ut ostendatur nihil esse suapte natura malum nihilque a Deo alienatum,sed singula ex se in causa esse cur a Deo aut abscedant, aut cum ipso conjungantur. Ideo et adhibitæ ad construendum templum cedri, ex Libano, uti historia docet, fuerant exportatæ, quod possit idololatria in sanctitatem transmutari. Quocirca modo quidem confringitur cedrus, cum a Libano non separatur: modo vero cum relicta vetustate, evadit digna cui sanctitas conferatur.Uno verbo animalium indoles, speciesque arborum ad variam mentis humanæ affectionem designandam assumuntur.

91. *Et super omnem arborem glandis Basan.* Arboris alius fit mentio, ut ostendat humanam vitam comminationis judicio fore obnoxiam.Nam indoles inhumana,inflexibilis,omnibus obnitens et adversa, ex communi more quercui **443** comparatur. Arbor autem illa fructum quidem affert, sed porcino esui idoneum. Quapropter nominavit ignominiæ arborem : siquidem Basan ad ignominiam denotandam usurpant. Quorum igitur gloria uberem ignominiæ fructum parit,etiam in illos dies Domini impinget. Quin et idololatriam vocari ignominiam deprehendimus, uti in tertio Regnorum libro Elias ad Achaab loquitur : *Et nunc mitte, et congrega ad me omnem Israel in montem Carmeli,et prophetas ignominiæ,et prophetas lucorum : quadringentos viros manducantes mensam Jezabet* [44].Quia igitur *Arbor omnis quæ non facit fructum bonum,exciditur,et in ignem mittitur.*[44],arboribus etiam ignominiæ,diem Domini tanquam horrendam et formidabilem interminatur

ονήτῳ ἐπαγαλλόμενος. Διὰ τί δὲ καὶ τοῦ Λιβάνου ; Ὅτι ὥσπερ τὰ ἐπὶ τῶν ὀρῶν πεπηγότα φυτὰ ὕψει ἀλλοτρίῳ συγκέχρηται, οὕτως οἱ πλοῦτον, ἢ δύναμιν, ἢ δόξαν προγόνων ὑποβαλλόμενοι, τοῖς κατ' οὐδὲν προσήκουσιν εἰς ἀφορμὴν τῆς οἰκείας ἐπάρσεως ἀποκέχρηνται. Εἰσὶ μέντοι καὶ ἐπαινούμεναι κέδροι· Χορτασθήσεται τὰ ξύλα τοῦ Κυρίου (17), αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσε. Καὶ εἰς τὴν δοξολογίαν προαλαμβάνεται ξύλα καρποφόρα, καὶ πᾶσαι κέδροι· ἵνα δειχθῇ, ὅτι οὐδὲν τῇ φύσει πονηρὸν, οὐδὲ ἠλλοτριωμένον Θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν ἕκαστα ἢ ἀφίσταται ἀπὸ (18) Θεοῦ, ἢ προσοικειοῦται αὐτῷ. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ εἰς κατασκευὴν τοῦ ναοῦ συντελέσασαι κέδροι ἐκ τοῦ Λιβάνου ἦσαν καταγεκομισμέναι (19), τῆς ἱστορίας παραδεικνυούσης, ὅτι δυνατὸν ἐξ εἰδωλολατρείας εἰς ἁγιασμὸν μεταβαλεῖν. Διὰ τοῦτο ποτὲ μὲν συντρίβεται κέδρος, ὅταν ἀχώριστος ᾖ τοῦ Λιβάνου· ποτὲ δὲ, ὅταν καταλιποῦσα τὰ ἀρχαῖα, ἀξία τοῦ ἁγιάζεσθαι γένηται. Καθόλου μέντοι καὶ τὰ τῶν ζώων ἤθη καὶ τὰ τῶν φυτῶν εἴδη εἰς τὸ ποικίλον τῆς προαιρέσεως τῶν ἀνθρώπων λαμβάνεται.

91. Καὶ ἐπὶ πᾶν δένδρον βαλάνου Βασάν. Ἄλλου φυτοῦ μνήμη, πρὸς ἔνδειξιν ἀνθρωπείου βίου ὑποπεσεῖν ἀπειλουμένου τῇ κρίσει. Τὰ γὰρ σκληρὰ ἤθη καὶ δύσεικτα ἀντιτύπως πρὸς πάντα καὶ ἀντιβατικῶς διακείμενα, καὶ ἡ κοινὴ συνήθεια δρυΐ παρεικάζει. Φέρει δὲ τὸ δένδρον τοῦτο καρπὸν, ἀλλὰ χοίρων τροφήν. Διὰ τοῦτο δένδρον αἰσχύνης ὠνόμασε· τὸ γὰρ Βασὰν εἰς τὴν αἰσχύνην μεταλαμβάνουσιν. Ὧν οὖν ἡ δόξα τῆς καρποφορίας αἰσχύνη ἐστὶ, καὶ ἐπὶ τούτοις (20) ἔσται ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Καὶ δὴ καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν αἰσχύνην εὕρομεν λεγομένην, ὡς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν Ἠλίας λέγει πρὸς τὸν Ἀχαάβ· Καὶ νῦν ἀπόστειλον καὶ συνάθροισον πρὸς μὲ πάντα Ἰσραὴλ εἰς ὄρος τὸ Καρμήλιον, καὶ τοὺς προφήτας τῆς αἰσχύνης, καὶ τοὺς προφήτας τῶν ἀλσῶν, τετρακοσίους ἄνδρας ἐσθίοντας τράπεζαν (21) Ἰεζάβελ. Ἐπεὶ οὖν Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται, ἡ τοῦ Κυρίου ἡμέρα καὶ τοῖς

[41] Psal. CIII, 16. [42] Psal. CXLVIII, 7. [43] III Reg. XVIII, 19. [44] Matth. III, 10.

(17) Dissidere inter se hoc loco libros veteres notum est : nec mirum videri debet, si alius aliter legat.Ducæus codicum suorum H.et J.et Vulgatæ,atque Procopii auctoritate fretus,legi debere putat,ξύλα τοῦ πεδίου, *ligna campi :* sed reclamat Combefisius,aitque sibi videri potius legendum esse, ξύλα τοῦ Κυρίου, *ligna Domini*, ob fidem videlicet codicis F. 1, et psalmorum non paucorum, et exemplaris Hebraici. Præterea viro erudito licebat Symmachi, Hieronymi, Theodoreti, Regii tertii, Colbertini secundi, quintæ et sextæ editionis testimonium proferre ad idem ostendendum. Vicissim Ducæus opinionem suam auctoritate LXX interpretum Eusebiique et Regii quarti confirmare poterat.Nec illud silentio prætereundum, in Colbertino primo scriptum reperiri secunda et recenti manu, ξύλα τοῦ δρυμοῦ, *ligna memoris.* Hic quoque monere juvat, illa, ὁ Ἑβραῖος καὶ οἱ λοιποὶ, τοῦ Κυρίου. τεθείκασι, quæ apud Nobilium in modum scholii leguntur, ipsa esse verba antiquissimi interpretis Eusebii. Aquila et Theodotio, ut scribit Ducæus, utrumque amplexi sunt, ξύλα τοῦ πεδίου Κυρίου, *ligna campi Domini.* Nos nihil quidquam in contextu mutandum censuimus. Hoc ipso in loco uterque Colb. et duo Regii, ἐφύτευσας. Editi et Regii primus et tertius, ἐφύτευσεν.

(18) Ita uterque Colbertinus et Reg. secundus. Deest ἀπό in reliquis mss. et in excusis.

(19) Prior editio Paris. et quinque mss., κατακεκοσμημέναι, *exornatæ*, inepte. Posterior editio et Colb. secundus, κατακεκομισμέναι, *exportatæ*, apte : et ita legerat Tilmannus.

(20) Colb. secundus, τούτους. Haud longe aliquot mss., εὕραμεν λεγομένην.

(21) Illud loquendi genus, ἐσθίοντας τράπεζαν, *manducantes mensam*, Hebraismus est ; idemque valet, atque id quod Vulgata legitur, *comedunt de mensa.*

δένδροις τῆς αἰσχύνης ὡς φοβερὰ ἀπειλεῖται. Διὰ (22) τοῦτο καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Βασὰν Ὤγ προσηγόρευται. Ὤγ δὲ ἑρμηνεύεται διάφραξις· ὡς τῶν ἔργων τῆς αἰσχύνης τὴν ὁδὸν ἡμῖν τῆς σωτηρίας ἀποφρασσόντων. Πόρνοι γὰρ, καὶ μοιχοὶ, καὶ μαλακοὶ, καὶ ἀρσενοκοῖται, καὶ πάντες τῆς αἰσχύνης ἐργάται ὑπὸ τοῦ Ὤγ βασιλεύοντος, τοῦ τὴν ἀπὸ Θεοῦ διακοπὴν ἐνεργοῦντος· ὃν συντρίβει ὁ Κύριος ἐπ' ἐλευθερίᾳ τῶν κρατουμένων. Ἐξομολογεῖσθε γὰρ τῷ Κυρίῳ, ὅτι χρηστὸς, τῷ πατάξαντι βασιλεῖς μεγάλους, καὶ ἀποκτείναντι βασιλεῖς κραταιοὺς, τὸν Σηὼν καὶ τὸν Ὤγ.

A Scriptura. Quare et rex Basan Og appellatus est. Og autem interpretatur *obstructionem*, quod turpitudinis opera salutis nobis viam præcludant [48]. Scortatores enim, adulteri, molles, et qui concumbunt cum masculis, omnesque ignominiæ operarii Og ipsi eos a Deo præcidenti ac separanti, ceu regi subjiciuntur; quem conterit Dominus, ut ii, quibus dominatur, liberentur. *Confitemini enim Domino quoniam bonus qui percussit reges magnos, et occidit reges fortes, Seon et Og* [46].

92. Καὶ ἐπὶ πᾶν ὄρος, καὶ ἐπὶ πάντα βουνὸν, καὶ ἐπὶ πάντα πύργον ὑψηλόν. Ὥσπερ τὰ ὄρη πρὸς τοὺς βουνοὺς τὴν κατὰ μέγεθος ἔχει διαφορὰν, τῷ δὲ λοιπῷ τὰ αὐτὰ ἀλλήλοις ἐστίν· οὕτω καὶ αἱ (23) ἐναντίαι δυνάμεις τῇ μὲν προαιρέσει ἀλλήλαις ἐοίκασι, τῷ δὲ μεγέθει τῶν ἀδικημάτων διενηνόχασιν. Εἰκότως οὖν καὶ κατὰ τούτων ἡ (24) ἡμέρα Κυρίου Σαβαὼθ ἐνστήσεται. Τί δὲ βούλεται τὸ, Καὶ ἐπὶ πάντα πύργον; Ὁ πύργος ἐντὶν ὑψηλὸν σκοπευτήριον πρὸς φυλακὴν πόλεως, καὶ γνῶσιν ἐφόδων πολεμικῶν ἐπιτήδειον. Τοιοῦτος ἡμῖν δέδοται καὶ ὁ νοῦς, φυλακτικὸς τῶν ἀγαθῶν, προορατικὸς τῶν ἐπιβούλων. Τοῦτον οὐ χρὴ ἐν ἑαυτῷ οὐδὲ διὰ τῶν γηΐνων τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον πραγματεύεσθαι. Καταβαίνει γὰρ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν κάτω πεσόντα διὰ τὸ φρόνημα, καὶ τὴν πρὸς τὸ κακὸν αὐτοῦ συμφωνίαν διασπᾷ ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ σωτηρίᾳ. Περὶ τῆς τούτου οἰκοδομῆς κελεύει ἡμᾶς ὁ Κύριος καθίσαντας ψηφίσαι, εἰ ἔχομεν τὰ πρὸς ἀπαρτισμὸν, ὡς δηλοῖ αὐτὴ ἡ σύμφρασις τοῦ Εὐαγγελίου. Τὸν οὖν ὑψηλόφρονα νουν, καὶ ὑπέργκον, καὶ πάντας ἐξευτελίζοντα, καὶ ἑαυτὸν μακαρίζοντα φοβεῖσθαι ὁ λόγος τὴν ἡμέραν Κυρίου βούλεται. Καὶ ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑψηλόν. Πάλιν τεῖχος ἔρυμά ἐστι πρὸς φυλακὴν πόλεων πεποιημένον, καὶ τὰς προσβολὰς τῶν πολεμίων ἀποκρουόμενον· οὕτως εἰσί τινες καὶ λόγοι, οἱ μὲν ἐκ τῆς ἀληθείας αὐτῆς περικείμενοι ἡμῖν, τὸ ἀκαθαίρετον τῶν σωτηρίων δογμάτων διατηροῦντες· οἱ δὲ ἐκ τῆς ἔξωθεν ἐπινοίας πρὸς ὀχύρωσιν ψεύδους καὶ φυλακὴν ματαιότητος ἐπιτετηδευμένοι. Ἡ γὰρ τῆς διαλεκτικῆς δύναμις τεῖχός ἐστι τοῖς δόγμασιν, οὐκ ἐῶσα αὐτὰ εὐδιάρπαστα εἶναι καὶ εὐάλωτα τοῖς βουλομένοις. Διὰ τοῦτο τὰ μὲν τῆς Ἱερουσαλὴμ τείχη ἀνάγραπτά ἐστιν ἐπὶ τῶν χειρῶν τοῦ Κυρίου· τὰ δὲ Ἱεριχοῦντος ὑπὸ Ἰησοῦ καθαιρεῖται, φωνῇ μόνῃ διαλυόμενα. Ἄνω μὲν οὖν μόνα τὰ ὑψηλὰ κατηγορεῖται· ἐνταῦθα δὲ καὶ τὰ ἰσχύν τινα μετὰ τοῦ ὄψους ἔχοντα· τὴν ἐν ταῖς ἀποδεικτικαῖς μεθόδοις πιθανότητα ἐπὶ πολὺ κραταιωθεῖσαν καὶ ὑψωθεῖσαν τεῖχος ὑψηλὸν τροπικῶς λέγοντος τοῦ προφήτου, καὶ

92. Vers. 14, 15. *Et super omnem montem, et super omnem collem, et super omnem turrim excelsam.* Quemadmodum montes a collibus magnitudine discrepant, sed in reliquis omnino inter se conveniunt: ita et contrariæ potestates proposito quidem et consilio sibi invicem sunt consimiles, sed scelerum magnitudine differunt. Merito igitur dies Domini Sabaoth illos invadet. Quid autem hoc sibi vult: *Et super omnem turrim?* Turris specula est eminens ad tuendam civitatem, et ad bellicos incursus cognoscendos accommodata. Mens quoque ejusmodi concessa nobis est, bonorum custos, et quæ insidiantes prospiciat ac deprehendat. Hunc neque per se neque per res terrenas ascensum ad cœlum moliri oportet. Ad ipsam enim ob fastum deorsum prolapsam descendit Dominus, ac beneficii et salutis ergo, hanc ipsius cum malo necessitudinem conspirationemque dissipat. Jubet de hujus ædificii fabrica Dominus, ut sedentes computemus, an ea quibus opus est ad perficiendum, habeamus, uti ipsum Evangelii consilium declarat [47]. Vult igitur Scriptura ut hanc Domini diem formidet ac metuat animus ille, qui de se alte sentit ac ultra modum intumescit, quique aspernatur omnes, et se ipse prædicat beatum. *Et super omnem murum excelsum.* Rursum murus septum est ac munimen ad custodiendas civitates, et ad hostiles impetus propulsandos exstructum: ita sunt et sermones quidam, quibus ab ipsa veritate præcingimur et munimur, qui vim salutarium dogmatum inexpugnabilem tuentur: alii vero ab externa astutia ad corroborandum 444mendacium et ad retinendam vanitatem magna cum diligentia sunt excogitati. Vis namque dialectices, dogmatum est murus, quæ ea a quibuslibet qui vellent, facile interverti, aut facile expugnari non sinit. Quapropter muri quidem Jerusalem manibus Domini descripti sunt [48]: at Jerichontinæ civitatis mœnia solo clamore diruta, a Jesu evertuntur [49]. Superius quidem ea sola quæ excelsa erant, reprehensa sunt; hic vero ea

[46] I Cor. VI, 10. [46] Psal. CXXXV, 1, 17-20. [47] Luc. XIV, 28. [48] Isa. XLIX, 16. [49] Jos. VI, 20.

(22) Editi, Καὶ διά. At deest καί in mss., nonnullis; nec dubium quin melius absit.

(23) Sic mss. aliquot. Vocula αἱ in editis desiderabatur. Mox quidam mss., ἀλλήλαις. Alii cum editis, ἀλλήλοις. Mox editi, ἀλλήλαις διενηνόχασιν. sed inde vocem ἀλλήλαις sustulimus, tum quod eo loco otiosa sit, tum quod in nostris sex mss. non reperiatur.

(24) Sic mss. nostri omnes. Aberat articulus ab editis. Statim quinque mss., ἐνστήσεται. Editi vero et Reg. primus, ἐκστήσεται. Subinde mss. nonnulli, φυλακὴν πόλεων.

etiam quæ aliquod robur celsitudini conjunctum nacta sunt, coarguuntur. Nimirum propheta vim persuadendi in argumentis demonstrativis sitam, tropice murum excelsum nuncupat, et eum in Domini die asseverat eversum iri.

93. VERS. 16. *Et super omnem navem maris.* Ænigmata sunt ad exercendam mentem nostram proposita, ut ne oscitanter audiamus Scripturam, neve animum in terram defigamus. Postquam de animo alta cogitante, nec de se demisse aut humiliter sentiente sermonem habuit, consequenter juxta idem allegoriæ genus etiam de corporibus loquitur. Non enim dies illa Domini inanimatis navibus formidabilis est et extimescenda, sed iis, qui per sua corpora in amaro hujus vitæ fluctu jactantur. Quemadmodum enim navigia onere degravata non nisi ægre vehi possunt, ac facile subeunt naufragium : ita et corpora quæ plurimis ac uberibus deliciis ad corpulentiam vergunt, per voluptatem voragini perditionis innatantia, maris naves appellantur. Vice versa collaudantur navigia, quibus utuntur qui ad operationem in aquis multis faciendam in mare descendunt [50], et de quibus in psalmo ad divinas laudes celebrandas composito dictum est : *Illic naves pertranseunt* [51]. Quæ enim naves mare trajiciunt, nec in eo permanent, nec fluctibus immerguntur, illæ laudantur : atque adeo qui in carne degunt, nec militant secundum carnem, sed hujus vitæ calcant fluctum, eoque superiores fiunt, operationem in aquis multis faciunt. Ejusmodi sunt quicunque se in hac vita demittunt, ut aliquos eorum qui in profundo demersi sunt, lucrentur. Quapropter Domini opera noverunt, ut qui operum Domini et rerum in profundo [52] admirationem moventium intelligentiam pro operationis mercede receperint. *Et super omnem aspectum pulchritudinis navium.* Audiant isthæc qui in ornando corpore studium ponunt, ac in his spectandis curiosius immorantur. Nec enim navium aspectus noxius est : sed noxia est corporis quod concupiscitur contemplatio. Erit igitur dies Domini super omnem aspectum pulchritudinis navium. Quamobrem qui viderit mulierem ad concupiscendum, in corde suo mœchatus est [53]. Quin et mulier quæ ideo se exornat, ut libidinosa incontinentium desideria ad se alliciat, jam in corde suo adulterium commisit.

445 94. VERS. 17. *Et humiliabitur omnis homo.* Hisce verbis Scriptura declaravit, omnia quæ antea allata sunt, in ænigmate et abscondite fuisse de hominibus dicta. Siquidem post contumeliosum et superbum, post excelsum et sublimem, post omnem cedrum Libani, post omnem arborem glandis

93. Καὶ ἐπὶ πᾶν πλοῖον θαλάσσης. Αἰνίγματά ἐστι πρὸς τὴν γυμνασίαν τοῦ νοῦ ἡμῶν προβεβλημένα, μὴ ἀργῶς ἀκούωμεν (25) τῆς Γραφῆς, ἵνα μὴ χαμαὶ τὸν νοῦν καταβάλωμεν. Εἰπὼν (26) περὶ τοῦ νοῦ τοῦ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντος, καὶ μὴ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγομένου, ἀκολούθως ἐν τῷ αὐτῷ εἴδει τῆς ἐπικρύψεως καὶ περὶ σωμάτων διαλέγεται. Οὐ γὰρ φοβερὰ τοῖς ἀψύχοις πλοίοις ἡ τοῦ Κυρίου ἡμέρα, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν σωμάτων ἐό τῷ ἁλμυρῷ κλύδωνι τοῦ βίου τούτου σαλευομένοις. Ὥσπερ γὰρ τὰ πλοῖα καταβαρυνόμενα τῷ φόρτῳ, δυσάγωγά ἐστι, καὶ εὔκολα πρὸς ναυάγιον· οὕτω καὶ τὰ σώματα, ὅσα πολλῇ καὶ δαψιλεῖ τῇ τρυφῇ (27) εἰς πολυσαρκίαν καταπεφόρτισται, διὰ φιληδονίαν, τῷ βυθῷ τῆς ἀπωλείας ἐπινηχόμενα, πλοῖα θαλάσσης λέγεται. Ἔστι μέντοι καὶ ἐπαινούμενα πλοῖα τὰ ὑπηρετοῦντα τοῖς καταβαίνουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῷ (28) ποιῆσαι ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς, καὶ περὶ ὧν ἐν τῷ ψαλμῷ τῆς δοξολογίας εἴρηται, ὅτι Ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται. Τὰ γὰρ διαβαίνοντα τὴν θάλασσαν πλοῖα, ἀλλὰ μὴ ἐναπομένοντα αὐτῇ, μηδὲ καταβαπτιζόμενα τοῖς κύμασιν, ἐπαινεῖται· καὶ οἱ ἐν σαρκὶ δὲ ζῶντες, καὶ μὴ κατὰ σάρκα στρατευόμενοι, καταπατοῦντες τὸν κλύδωνα τοῦ βίου, καὶ ὑψηλότεροι αὐτοῦ ὄντες, ποιοῦσιν ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς· ὅσοι (29) συγκαταβαίνουσι τῷ βίῳ ἐπὶ τῷ κερδῆσαί τινας τῶν βεβυθισμένων. Διὰ τοῦτο εἴδοσαν τὰ ἔργα Κυρίου, μισθὸν τῆς ἐργασίας τὴν σύνεσιν τῶν ἔργων Κυρίου καὶ τῶν ἐν τῷ βυθῷ θαυμασίων λαμβάνοντες. Καὶ ἐπὶ πᾶσαν θέαν πλοίων κάλλους· Ἀκουέτωσαν οἱ περὶ τὸν καλλωπισμὸν τοῦ σώματος ἔχοντες, καὶ οἱ περὶ τὴν τούτων θέαν περιέργως ἐσχολακότες. Οὐ γὰρ ἡ τῶν πλοίων θέα βλαβερά· ἀλλ' ἡ πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ σώματος κατανόησις. Ἔσται οὖν ἡ ἡμέρα Κυρίου ἐπὶ πᾶσαν θέαν πλοίων κάλλους, διότι ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἐμοίχευσε· καὶ ἡ καλλωπιζομένη γυνὴ πρὸς τὸ τὰς ἐπιθυμίας ἐφ' ἑαυτὴν (30) τῶν ἀκολάστων κινῆσαι, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς ἤδη μεμοίχευται.

94. Καὶ ταπεινωθήσεται πᾶς ἄνθρωπος. Ἐκ τούτων ἔδειξεν ὁ λόγος, ὅτι τὰ προάγοντα πάντα ἐν αἰνίγματι καὶ περικεκαλυμμένως περὶ ἀνθρώπων εἴρητο (31). Μετὰ γὰρ τὸν ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον, καὶ μετὰ τὸν ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, μετὰ πᾶσαν κέδρον τοῦ Λιβάνου, μετὰ πᾶν δένδρον βαλάνου Βα-

[50] Psal. CVI, 23. [51] Psal. CIII, 26. [52] Psal. CVI, 24. [53] Matth. v, 28.

(25) Sic tres libri veteres. Alii tres, τοῦ μὴ ἀργῶς ἀκούειν. Nostra vero editio Paris., τοῦ μὴ ἀργῶς ἀκούομεν. ubi voculam, τοῦ, παρέλκειν constat. Reg. secundus, μὴ οὖν ἀργῶς.

(26) Particulam γάρ, quæ in excusis legitur, auctoritate quinque mss. delevimus.

(27) Notat Combefisius, interpretem legisse, τροφῇ, aitque eam scripturam sibi magis probari. Certe et nobis quoque magis placet : quoniam tamen scriptum invenimus in nostris mss., τρυφῇ, idcirco quidquam mutare in vulgatis noluimus.

(28) Editi, τό. At sex mss., τῷ.

(29) Pro ὅσοι scripsit Procopius, ὅτε id quod cuipiam fortasse rectius videri poterit.

(30) Alii mss., ἐφ' ἑαυτήν. Alii cum editis, ἐφ' ἑαυτῇ.

(31) Editi, εἴρηται. At sex mss., εἴρητο.

σὰν, μετὰ πάντα πύργον ὑψηλὸν, μετὰ πᾶν τεῖχος ὑψηλὸν, μετὰ πᾶσαν θέαν πλοίων κάλλους· τότε φησί· Ταπεινωθήσεται πᾶς ἄνθρωπος· τουτέστι πᾶσα ἰδέα τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν καταπεσεῖται. Εἰσήχθημεν δὲ ὥσπερ εἰς κοινὸν διδασκαλεῖον τὸν κόσμον (32) τοῦτον οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐκελεύσθημεν, νοῦν τε λαβόντες, καὶ ὀφθαλμοὺς εἰς κατανόησιν ἔχοντες, οἷον ἀπὸ γραμμάτων τινῶν τῶν κατὰ τὴν οἰκονομίαν καὶ διοίκησιν τοῦ παντὸς τὸν Θεὸν ἀναγνῶναι· ἵνα οἱ θέλοντες περὶ τὴν τῆς ἀληθείας ζήτησιν κατασχολάζεσθαι, ἐξ ὧν εἰλήφασιν ἀφορμῶν, ἱκανῶς παρασκευάμενοι, καὶ τῇ πρόσωπον (33) πρὸς πρόσωπον θέας τῶν καλῶς ζητηθέντων ἀξιωθῶσιν, ἢ παραπολὺ τῆς ἀληθείας παρενεχθέντες, ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἐπὶ τῷ ψεύδει καταισχυνθῶσιν· Ὅτι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν. Τῶν μὲν γὰρ ἁγίων ὁ νοῦς οὐχ ὁρᾷ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀκούει τῆς κτίσεως τὰ περὶ δόξης Θεοῦ διηγουμένης· Οἱ οὐρανοὶ γὰρ (34), φησὶ, διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ. Οἱ δὲ τῶν φαινομένων πλέον μηδὲν συνιέντες. Ἐματαιώθησαν, καὶ ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα.

A Basan, post omnem turrim excelsam, post altum omnem murum, post omnem aspectum pulchritudinis navium, tum subjungit: *Humiliabitur omnis homo;* hoc est, omnis species malorum in hominibus decidet. Porro nos homines in mundum quasi in communem scholam sumus introducti, atque tum mente donati, tum oculos ad intelligendum habentes, Deum tanquam ex quibusdam litteris per dispensationem gubernationemque universi exaratis cognoscere jussi sumus: ut qui vellent veritatem indagare, iis quæ accepere subsidiis abunde instructi, digni fierent qui facie ad faciem res recte disquisitas contemplarentur; vel si longe a veritate aberrarent, coram ipsa veritate ob mendacium confunderentur: *Quoniam cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt*[54]. Mens enim sanctorum non videt modo, sed audit etiam creaturam ea quæ ad Dei gloriam pertinent edisserentem: *Cæli* enim, inquit, *enarrant gloriam Dei*[55]. Hi vero præter ea quæ ob oculos sunt posita, nihil intelligentes, *Vani facti sunt, et ea quæ condita sunt, Conditore præterito, venerati sunt ac coluerunt*[56].

95. Καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Φωτὸς ἀναφανέντος, ἀφανίζεται σκότος, καὶ ὑγείας παρούσης, τὰ ὀχληρὰ τῆς νόσου πέπαυται· καὶ ἀληθείας ἀποδειχθείσης, τοῦ ψεύδους ἡ φύσις ἐλέγχεται (35). Καὶ τοῦ ἀληθινῶς ὑψηλοῦ γνωρισθέντος, ὅσον ἐστὶν ὑπὲρ πάντα νοῦν ὑψηλὸν καὶ μετέωρον· καὶ πάσης τῆς ἀληθινῆς θεωρίας καταληφθείσης, τὸ πρότερον ὑψηλὰ καὶ μετέωρα (36) εὐκαταφρόνητα δόξει. Μόνῳ οὖν Θεῷ τὸ ἀληθινῶς ὑψηλὸν καὶ μέγα παρὰ πάσης λογικῆς φύσεως μαρτυρηθήσεται, τῶν τέως ἠπατημένων τὰς ἐπὶ τοῖς καθέκαστον ψευδοδοξίας ἀποθεμένων.

95. *Et exaltabitur Dominus solus in die illa.* Evanescunt tenebræ, luce exoriente: simulatque adest sanitas, desinunt morbi molestiæ: apparente quoque veritate mendacii natura arguitur. Itidem cum is qui vere excelsus est, omnemque intellectum excelsum ac sublimen superat, innotuerit, cumque apprehensa fuerit omnis vera contemplatio: quæ prius excelsa censebantur et sublimia, videbantur esse contemnenda. Itaque ubi primum ii qui hactenus fuerant decepti, falsas suas de rebus singulis opiniones deposuerint, natura omnis ratione prædita veram celsitudinem magnitudinemque Deo uni convenire testabitur.

96. Καὶ τὰ χειροποίητα πάντα κατακρύψουσιν, εἰσενέγκαντες εἰς τὰ σκήλαια, καὶ εἰς τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰς τρώγλας τῆς γῆς, ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν. Ἐπειδὴ πολλάκις ἡ Γραφὴ ὁμοίως περί τε τῆς ἐν σαρκὶ ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ κρίσει διαλέγεται, καὶ περὶ τῶν δύο παρουσιῶν ἐπιπεπλεγμένως ἀπαγγέλλει ἐνίοτε· ἡγούμεθα τὰ νυνὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως λέγεσθαι· εἰ καὶ ὅτι μηδὲ πρὸς τὰ μέλλοντα καὶ προσδοκώμενα ἀπῴδει τῶν προκειμένων ἡ ἔννοια. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐπιδημίαν ἡ περὶ τὰ χειροποίητα σπουδὴ παρέῤῥιπται. Οὐκέτι μὲν ἀγαλματοποιοὶ σπουδάζον-

96. VERS. 18, 19. *Et manufacta omnia abscondent, inferentes in speluncas, et in scissuras petrarum, et in foramina terræ, a facie timoris Domini, et a gloria fortitudinis ejus, cum surrexerit ad percutiendum terram.* Quandoquidem Scriptura multis in locis pari ratione de Christi in carnem adventu, atque de eo quo ad judicium venturus est, sermonem facit, etiam nonnunquam de utroque adventu conjunctim loquitur: quæ nunc occurrunt, de assumpta humanitate dicta esse arbitramur, etiamsi eorum quæ proponuntur sensus non etiam alienus sit ab iis, quæ futura sunt ac sperantur. Enimvero post Christi adventum, studium quod ad manufacta conferebatur evanuit. Non jam in aliquo nu-

[54] Rom. I, 21. [55] Psal. XVIII, 1. [56] Rom. I, 22, 25.

(32) Editi, εἰσήλθομεν... εἰς τὸν κόσμον. At quinque mss. uti in contextu.

(33) Vocem πρόσωπον ex quinque mss. adjecimus.

(34) Rursus voculam γάρ addidimus, secuti fidem librorum quorumdam veterum.

(35) Editi et tres mss., πέπαυται.. ἐλέγχεται. Alii tres mss., νόσου ἐλέγχεται... φύσις γνωρίζεται. Aliquanto post, ubi legitur in editis et in aliquot mss., ὅσον ἐστὶν, Ducæus in codice F. Scriptum invenit, ὃς ἐστιν· quam scripturam tuentur quoque Regii tertius et quartus: nec dubium habemus quin auctor ita scripserit.

(36) Editi, μεγάλα. At nostri sex mss. μετέωρα in quorum tribus hoc tamen vitii est, quod inepte πρότερα legatur pro πρότερον.

mero ponuntur statuarii, et quæcunque antiquitus colebantur, **446** non jam ipsis par studium impertitur: sed in speluncas, cavernas, et abstrusissima loca dejecta sunt. Quæ enim eatenus delituerant in ignorantiæ tenebris, ea, luce exorta, viderunt, lignum videlicet tanquam lignum, et lapidem ut lapidem. Neque jam ex forma hisce rebus circumposita in errorem inducuntur, sed ex propria ipsarum natura eas agnoscunt. Nam Christi adventus qui universo orbi est salutaris, dæmonibus fuit terrori; et nunc loca adeo decantata ceu fallaciæ officinas dereliquerunt. Non amplius Delphi: non amplius oracula: atque conticescit quidem mulier fatidica: bibitur vero fons Castalius; et tamen qui bibunt, sanam retinent mentem, fugit Amphiaraus; Amphilocus nusquam apparet, abolitæ statuæ, sed et invisibiles potestates a facie timoris Domini et a gloria fortudinis ejus recessere. Ex quo crux nominatur, fugata idola sunt. Porro phantasmata eorum qui mendaciis, tum de Deo, tum de re quavis in quæstionem adducta excogitatis, fidem adhibent si cuilibet animæ fuerint insculpta, sunt etiam idola. Atque quandiu vis et explanatio veritatis non intelligetur, sua quisque figmenta veneratur, ac colit: posteaquam autem celsitudo et præstantia ejus qui plane verus ac verax est illuxerit, tunc sua quique dogmata ideo condemnantes, quod eorum animo fallaces species objectæ essent, jam mendacii imagines mente conceptas delere festinant, ipsas veluti in speluncis et foraminibus recondentes. Quippe jam ex hac ipsa vi et efficacia vident terribilem Dei et ad abolendas cunctas res corporeas, et veluti ad conterenda terrena virtutem ac fortitudinem; quod fit ut spiritalia manifestentur. Quin et oportet ipsam ejus qui terrestris est imaginem deleri, ut imago ejus qui cœlestis est videndam se præbeat. Itaque falsas de Deo opiniones qui habent, spiritalem quamdam in se ipsis idololatriam exsuscitantes, ea quæ non sunt, tanquam si essent, animo sibi fingunt; atque se ipsi obnoxios reddunt maledictioni, quæ dicit, *Maledictus omnis homo qui faciet sculptile et fusile, abominationem Domino, opus manuum artificis, et ponet illud in occulto*[57].

97. VERS. 20, 21. *Die enim illa ejiciet homo abominationes suas argenteas et aureas, quas fecerunt ad adorandum vana, et vespertiliones: ad intrandum in cavernas firmæ petræ, et in scissuras petrarum, a facie timoris Domini, a gloria fortitudinis ejus, cum surrexerit ad conterendam terram.* Recondi

A ται, οὐδὲ ὅσα ἦν ἐκ παλαιοῦ θεραπευόμενα τῆς ισης ἐπιτυγχάνει σπουδῆς, ἀλλ' ἐν σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς, καὶ τοῖς ἀφανεστάτοις παρερρίφη τόποις. Εἶδον γὰρ, τοῦ φωτὸς ἀναλάμψαντος, τὰ ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνοίας τέως διαλανθάνοντα, τὸ ξύλον ὡς ξύλον, καὶ τὸν λίθον ὡς λίθον· οὐκέτι ἐκ τοῦ περικειμένου χαρακτῆρος αὐτοῖς ἀπατώμενοι, ἀλλ' ἐκ τῆς ὑπαρχούσης φύσεως ἐπιγινώσκοντες. Φοβερὰ γὰρ δαίμοσιν ἡ σωτήριος τῷ κόσμῳ παντὶ τοῦ Χριστοῦ (37) ἐπιδημία· καὶ καταλελοίπασι νῦν τοὺς περιβοήτους τόπους, τὰ τῆς ἀπάτης ἐργαστήρια. Οὐκέτι Δελφοὶ, οὐκέτι τὰ χρηστήρια· καὶ σιωπᾷ μὲν ἡ πρόμαντις, πίνεται δὲ ἡ Κασταλία, καὶ σωφρονοῦσιν οἱ πίνοντες· φυγὰς ὁ Ἀμφιάραος (38)· ὁ Ἀμφίλοχος οὐδαμοῦ, καὶ τὰ ἀφιδρύματα ἐξηφάνισται· καὶ αἱ ἀόρατοι δυνάμεις ὑποκεχωρήκασιν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου
B Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ἀφ' οὗ ὀνομάζεται ὁ σταυρὸς, ἐφυγαδεύθη τὰ εἴδωλα. Εἴδωλα μέντοι ἐστὶ καὶ τὰ ἑκάστῃ τῇ ψυχῇ ἐντετυπωμένα (39) φαντάσματα τῶν τὰ ψευδῆ ὑπολαμβανόντων, εἴτε περὶ Θεοῦ, εἴτε περὶ οὑτινοσοῦν τῶν ζητουμένων. Καὶ ὅσον μὲν ἡ ἐνέργεια καὶ ἡ τῆς ἀληθείας φανέρωσις οὐ νοεῖται, ἕκαστος περιέπει τὰ ἴδια ἀναπλάσματα· ἐπὰν δὲ τὸ ὕψος καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ὄντως (40) ὄντος ἀληθοῦς ἐκφανῇ, τότε ἕκαστος τῶν ἰδίων δογμάτων κατεγνωκώς, ὡς ψευδῶς αὐτοῦ τῆς ψυχῆς φαντασιομένης, ἐξαφανίσαι σπουδάζει τὰ τοῦ ψεύδους νοήματα, οἱονεὶ σπηλαίοις καὶ τρώγλαις ἐγκατακρύψας αὐτά (41)· ὁρῶν λοιπὸν ἐκ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς τὰ φοβερὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι, ἐπὶ τῷ ἐξαφανίσαι τὰ ὑλικὰ πάντα, καὶ οἱονεὶ θραῦσαι τὰ γήϊνα,
C ἵνα τὰ πνευματικὰ φανερωθῇ, καὶ δεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ ἐξαφανισθῆναι, ἵνα ἡ τοῦ ἐπουρανίου ἀναφανῇ. Ὥστε καὶ οἱ ψευδεῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις ἔχοντες, τινὰ νοητὴν εἰδωλολατρείαν εἰδωλοποιοῦντες ἐν ἑαυτοῖς, τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα ἔχουσι· καὶ ὑπόδικοι οὗτοι γίνονται (42) τῇ κατάρᾳ τῇ λεγούσῃ· Ἐπικατάρατος πᾶς ἄνθρωπός ὃς ποιήσει γλυπτὸν καὶ χωνευτὸν, βδέλυγμα Κυρίῳ, ἔργον χειρῶν τεχνίτου, καὶ θήσει αὐτοῦ ἐν ἀποκρύφῳ.

97. Τῇ γὰρ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκβαλεῖ ἄνθρωπος τὰ βδελύγματα αὐτοῦ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χρυσᾶ, ἃ ἐποίησαν προσκυνεῖν τοις ματαίοις, καὶ ταῖς νυκτερίσι· τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὰς τρώγλας τῆς στερεᾶς πέτρας, καὶ εἰς τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν,
D ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς

[57]. Deut. XXVII, 15.

(37) Allii mss. cum editis, Χριστοῦ, alii, Κυρίου.

(38) Uterque Colb. et Reg. secundus, Ἀμφιάραος. Allii tres mss., Ἀμφιάρεως· quod idem esse nemo non videt; perinde ac si quis diceret usitate, λαός. aut Attice, λεώς. Editi, Ἀμφιάρεω.

(39) Ita sex mss. Editi vero simpliciter, τετυπωμένα.

(40) Ita quatuor mss. Præter unum Conbefisianum. Vox ὄντως in editis, deerat. Statim editi, ψεῦδος. At quinque mss., ψευδῶς.

(41) Editi. αὐτοῖς, gravi mendo. At quinque mss., αὐτά, emendate. Paulo post quinque mss., ἐνεργείας αὐτῆς. Editi, ταύτης.

(42) Vox γίνονται in nostris sex mss. desideratur: quorum in tribus pro οὗτοι legitur, αὐτοί. Statim editi et tres mss., πᾶς ἄνθρωπος· sed vox prior in aliis tribus mss. non invenitur, neque apud LXX.

δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν. Ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις κατακρύπτεσθαι ἐλέγετο τὰ εἴδωλα, νῦν δὲ ἐκβάλλεσθαι· διότι ἐπαισχυνθῆναι πρότερον δεῖ τῷ ψεύδει (43), εἶτα ἐκβάλλειν αὐτὸ ἐκ τῆς καρδίας. Ἐκβάλλει οὖν τὰ εἴδωλα τὰ ἀργυρᾶ ὁ τοὺς ἐν πάσῃ πιθανότητι κατασκευάζοντας τὸ ψεῦδος λόγους τῶν κρυπτῶν ἑαυτοῦ ἐξορίζων· καὶ τὰ χρυσᾶ, ὁ τοὺς ἐν τῇ διανοίᾳ περὶ τοῦ ψεύδους ἐγγινομένους (44) τύπους ἐξαφανίζων. Ταῖς δὲ νυκτερίσι προσκυνεῖ ὁ τὴν τῶν δαιμόνων δύναμιν συγγενῆ οὖσαν τῷ σκότει θεοποιῶν. Ἡ γὰρ νυκτερὶς ζῶόν ἐστι νυκτὶ φίλον καὶ σκότει ἐνδιαιτώμενον, αὐγὴν ἡλίου μὴ φέρον, ἐν ἐρημίαις φιλοχωροῦν. Τί δὲ οἱ δαίμονες; Οὐ τοιοῦτοι; ἐρημοποιοί, τὸ φῶς ἀποφεύγοντες τὸ ἀληθινὸν, τὸ τοῦ κόσμου παντός; Ἡ νυκτερὶς καὶ πτηνόν ἐστι, καὶ οὐκ ἐπτέρωται, ἀλλ' ὑμένι σαρκίνῳ διαπέταται τὸν ἀέρα. Τοιοῦτοι καὶ οἱ δαίμονες, ἀσώματοι μέν (45) εἰσιν, οὐκ ἐπτέρωνται δὲ τῷ θείῳ πόθῳ, ἀλλ' οἱονεὶ ἀπεσαρκωθησαν, ταῖς τῶν ὑλικῶν ἐπιθυμίαις προστετηκότες. Ἡ νυκτερὶς καὶ πτηνόν ἐστι καὶ τετράπορν, ἀλλ' οὔτε τοῖς ποσὶν ἀσφαλῶς ἐστήρικται, οὔτε τὴν πτῆσιν βεβαίαν ἔχει. Τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ δαίμονες, οὔτε ἄγγελοί εἰσιν, οὔτε ἄνθρωποι· τῶν μὲν τὴν ἀξίαν ἀπολέσαντες, τῶν δὲ τὴν φύσιν μὴ ἔχοντες (46). Καὶ ὀδόντας ἔχουσιν, ὅπερ οὐκ ἔχουσιν ὄρνιθες· ἀμυντικοὶ δὲ καὶ οἱ δαίμονες, ὅπερ οὐ ποιοῦσιν ἄγγελοι. Ἀλλὰ καὶ οὐκ ὠοτοκοῦσιν ὥσπερ οἱ ὄρνιθες, ἀλλ' εὐθὺς ζῶα τίκτουσι. Τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ δαίμονες, εὐθὺς καὶ σὺν πολλῷ τῷ τάχει τελεσιουργοῦντες τὴν πονηρίαν. Ὥστε οἱ δαίμοσι προσκυνοῦντες, νυκτερίσι τροπικῶς εἴρηνται προσκυνεῖν. Ὅταν δέ τις ἀποθῆται τὴν ματαιότητα τῶν εἰδώλων, καὶ παύσηται προσκονεῖν ταῖς νυκτερίσι, τότε ζητήσει εἰσελθεῖν εἰς τὰς τρώγλας τῆς στερεᾶς πέτρας, καὶ εἰς τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν. Οἶμαι, ὅτι τρῶγλαι αἱ πολλαὶ μοναί, αἱ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἑκάστῳ διῄρηνται· καὶ σχισμαὶ (47) πετρῶν, τὸ πάθος ἐστὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ· ᾧ οἱ σωζόμενοι προφυγεῖν καὶ ἐγκατακρυφθῆναι αὐτοῦ τῇ σκέπῃ εὔχονται.

98. Παύσασθε ἀπὸ ἀνθρώπου, ᾧ ἀναπνοὴ ἐν (48) μυκτῆρι αὐτοῦ· ὅτι ἐν τίνι ἐλογίσθη αὐτοῖς; Ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῆς κοινῆς ἐκδόσεως οὐ κεῖται τοῦτο, ἀλλ' ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κείμενον, ἐκ τῶν λοιπῶν μετεκομίσθη. Ὁ δὲ νοῦς τοιοῦτός ἐστι· Φείσασθε τοῦ ἀνθρώπου, προσπαλαίειν αὐτῷ, καὶ στρατεύεσθαι κατ' αὐτοῦ, ὃς τοιαύτης ἐστὶ κατασκευῆς οὕτως ἀσθενοῦς, ὥστε τὴν ζωτικὴν ἀναπνοὴν ἔχειν ἐν τῷ

A idola indicabat superior sententia, nunc vero ea ejici dicuntur. Nam prius oportet ob mendacium pudore affici, deinde id ex cordo ejicere. Itaque qui eos sermones eliminat, qui omni verisimilitudinis genere mendacium fallaciamque concinnabant, is ex occultis suis penetralibus idola argentea ejicit: at vero ablegat aurea, qui species mendacii animo informatas delet. Adorat autem vespertiliones, qui dæmonum potestatem 447 tenebris plane, cognatam et affinem pro Deo habet. Est enim vespertilio animal noctis amans, versans in tenebris, solis splendorem non ferens, et in desertis locis perlibenter inhabitans. Ecquid autem dæmones? Annon ejusmodi sunt? nonne vastitatis sunt opifices? cum veram totius mundi lucem aversentur? Vespertilio
B est et volueris, nec tamen pennis instructa est, sed membrana carnea per aerem volat. Ejusmodi sunt et dæmones, incorporales quidem, sed divini amoris pennis destituuntur: imo rerum carnalium desideriis dediti, veluti carnis naturam induerunt. Vespertilio et volatilis est et quadrupes; nec tamen pedibus tuto fulcitur, nec validi est volatus. Ejusmodi autem sunt et dæmones: neque angeli, neque homines sunt: illorum siquidem dignitatem amiserunt, horum vero natura non donantur. Quin et dentes habent vespertiliones, aves aliæ non item; dæmones etiam ad vindictam sunt parati, id non efficiunt angeli. Vespertiliones insuper avium ritu ova non edunt, sed statim pariunt animalia. Tales sunt et dæmones; actutum et cum plurima celeritate nequitiam perficiunt. Quare qui adorant dæ-
C mones, per metaphoram dicti sunt vespertiliones adorare. Sed ubi quispiam exuerit idolorum vanitatem, atque vespertiliones colere ac venerari desierit, tunc in foramina solidæ petræ et in scissuras petrarum ingredi studebit. Mansiones multas per petrarum foramina designari arbitror, quæ juxta fidei quæ in Christum est analogiam, singulis distribuuntur: at vero petrarum scissuræ passionem ipsius corporis denotant, ad quam qui salutem sunt consecuturi, confugere, seque sub ejus tegumento abscondere exoptant.

98. Vers. 22. *Quiescite ab homine, cui spiratio in nare ejus: quia in quo reputatus est ipsis?* In exemplaribus communis editionis minime apponuntur hæc verba: sed cum in Hebraico reperiantur,
D ex reliquis interpretibus huc translata sunt. Hic est autem sensus: Cavete ab homine, ne cum eo luctemini, ne adversus eum bellum inferatis, qui talis est constitutionis usque adeo infirmæ, ei ut sit in

(43) Ita sex mss., nec aliter scripsit Procopius, Editi vero, τὸ ψευδές.

(44) In aliquot mss. legitur, ἐγγενομένους.

(45) Vocula γάρ ante μέν additur in mss. nonnullis.

(46) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἔχοντες, καὶ ἡμιόνοις παρεικάσθησαν, *Et multis comparati sunt*, seu, *similes facti sunt*: sed illa, καὶ ἡμιόνοις, παρεικάσθησαν, nihil esse nobis videntur nisi mera additamenta librariorum.

(47) Editi, σχίσμα. At nostri sex mss., σχισμαί.

(48) Editio nostra Paris., ἐν τῷ· sed præterquam quod nullus articulus in nostris mss, reperitur, editum oportuerat, ἐν τῷ. Hic, ut alibi non raro, reperias scitu digna in notis Ducæi. Ibidem Regii illi quos Ducæus contulit libri, cum aliis tribus, ἐν τίνι; per interrogationem.

mare vitalis respiratio, qua vel modice detenta, exsistere jam desinit. Itaque hisce virtutibus quas per translationem nominavit vespertiliones, præscribere videtur, ut deinceps ab iis quas hominibus struunt insidiis abstineant : qui infirmi quidem secundum carnem sunt, apud Deum vero inter eos qui honorabiles sunt recensentur : atque adeo eorum quæ ad ipsos spectant, nihil non disquisitum est.

μυκτῆρι, ἧς ἐπισχεθείσης μικρὸν, οὐκέτι ἐστίν. Ἔοικεν οὖν ταύταις προστάσσειν ταῖς δυνάμεσιν ἃς νυκτερίδας τροπικῶς ὠνόμασε, τοῦ ἀποσχέσθαι λοιπὸν τῆς ἐπιβουλῆς τῶν ἀνθρώπων· οἱ ἀσθενεῖς μέν εἰσι κατὰ τὴν σάρκα· ἐν τοῖς τιμίοις δέ εἰσι καταλελογισμένοι παρὰ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἀζήτητον τῶν κατ' αὐτούς.

CAPUT III.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

448 99. VERS. 1. *Ecce igitur Dominator Dominus Sabaoth auferet a Judæa et a Jerusalem validum et validum.* Postquam Judaicus populus improbum consilium iniit adversus Dominum : ipse ex infirmitate carnis ab eis crucifixus, vivens vero ex virtute Dei Patris [58], infirmitatem illis reliquit. *Moriemini* enim, inquit, *in peccatis vestris* [59]; nobis autem largitus est resurrectionis virtutem. *Qui* enim *credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet* [60]. Siquidem increduli præ sua erga crucem incredulitate infirmantur ; justi vero cum fiducia dicunt : *Omnia possum in eo qui me confortat* Christo [61]. Qui igitur non possidet Christum virtutem Dei, huic non inest robur. Quare auferet Dominus ab Jerusalem et Judæa validum et validam ; cujusmodi erat Sarra, robusta videlicet et tanti viri Abrahæ moderatrix, juxta præceptum Domini dicentis : *Omnia quæcunque dicet tibi Sarra, audi ipsam* [62]. Qualis erat Rebecca quæ hospitalitatis causa aquam hausit [63], fuitque robusta propter virtutem ; Debbora dux exercitus [64] : Jael quæ strenuam et fortem se ostendit [65] : Anna cujus preces sunt exauditæ [66] : Elisabeth quoque, quæ vaticinata est [67]. Neque robusti, neque robustæ jam reperiuntur. Atque infirmitatis subjuncta causa est, quod non sit apud ipsos robur panis et robur aquæ. Quemadmodum enim corpora nostra convenientibus alimentis roborantur : ita quiddam est etiam, quod pascit animam, eique vehemens in res bonas honestasque studium indit. Quid igitur hoc sibi vult? Id quod dixit Dominus : *Caro mea verus est cibus* ; *et sanguis meus, verus est potus* [68]. Quibus autem hæc non suppetunt, iis defit robur panis et robur aquæ. Ubi autem infirma alimenta, ibi eos qui his enutriuntur, consimiles effici necesse est.

99. Ἰδοὺ δὴ (49) ὁ Δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν. Μετὰ τὸ βουλεύσασθαι τὸν Ἰουδαϊκὸν λαὸν βουλὴν πονηρὰν κατὰ τοῦ Κυρίου, ὁ σταυρωθεὶς παρ' αὐτῶν ἐξ ἀσθενείας τῆς σαρκικῆς, ζήσας δὲ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ Πατρὸς, τὴν ἀσθένειαν ἐκείνοις ἐναφῆκεν (50). Ἐναποθανεῖσθε γὰρ, φησὶ, ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν· ἡμῖν δὲ τὸ δυνατὸν τῆς ἀναστάσεως ἐχαρίσατο. Ὁ γὰρ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῳ, ζήσεται. Οἱ μὲν γὰρ ἄπιστοι ἐνασθενοῦσι τῇ (51) διὰ τὸν σταυρὸν ἀπιστίᾳ· οἱ δὲ δίκαιοι μετὰ πεποιθήσεως λέγουσι· Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ. Ὁ οὖν μὴ ἔχων τὸν Χριστὸν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, τὴν ἰσχὺν οὐκ ἔχει. Διὰ τοῦτο ἀφελεῖ (51*) Κύριος ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ὁποία ἦν Σάῤῥα, ἰσχύουσα καὶ ἄρχουσα τοῦ τηλικούτου Ἀβραὰμ, κατὰ πρόσταγμα τοῦ Κυρίου εἰπόντος, Πάντα ὅσα ἐρεῖ σοι Σάῤῥα, ἄκουε αὐτῆς. Ὁποία Ῥεβέκκα, διὰ φιλοξενίαν ἀντλουσα, καὶ ἐνισχύουσα διὰ τὴν ἀρετήν· Δεββῶρα στρατηγοῦσα· Ἰαὴλ ἀριστεύουσα (52)· Ἄννα εἰσακουομένη· καὶ Ἐλισάβετ προφητεύουσα. Οὐκένι ἰσχύοντες, οὐδὲ ἰσχύουσαι. Καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀσθενείας ἐπῆκται· διὰ τὸ μὴ εἶναι παρ' αὐτοῖς ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος. Ὥσπερ γὰρ τὰ σώματα ἡμῶν ταῖς καταλλήλοις τροφαῖς ἐνδυναμοῦνται· οὕτως ἔστι τι καὶ τὸ τὴν ψυχὴν τρέφον, καὶ παρέχον αὐτῇ τὴν περὶ τὰ καλὰ εὐτονίαν. Τί οὖν ἐστι τοῦτο, ὃ εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι Ἡ σάρξ μου ἀληθής ἐστι βρῶσις (53), καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθής ἐστι πόσις; Οἷς δὲ ταῦτα μὴ πρόσεστιν, ἰσχὺς ἄρτου καὶ ἰσχὺς ὕδατος οὐχ ὑπάρχει. Ὅπου δὲ αἱ τροφαὶ ἀσθενεῖς, ἐκεῖ ἀνάγκη καὶ τοὺς τρεφομένους εἶναι τοιούτους.

100. Cæterum absit ut Ecclesia peccatis Jerusalem sit obnoxia, adeo ut ab ea auferatur qui potens sit in omni opere bono et sermone ad propugnandam veritatem idoneo ; qui itidem potens sit in jejuniis, potens in precationibus ; fortis in tenta-

100. Ἀλλὰ μὴ γένοιτο παθεῖν τὴν Ἐκκλησίαν τὰ ἁμαρτήματα τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὥστε ἀφαιρεθῆναι αὐτῆς (54) ἰσχύοντα ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καὶ λόγῳ τῷ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, ἰσχόδντα ἐν νηστείαις, ἰσχύοντα ἐν προσευχαῖς, ἰσχύοντα ἐν πειρασμοῖς, ἰσχύον-

[58] II Cor. XIII, 4. [59] Joan. VIII, 24. [60] Joan VI, 25. [61] Philipp. IV; 13. [62] Gen. XXI, 12, [63] Gen. XXIV, 19. [64] Judic. IV, 9 [65] ibid. 17. [66] I Reg. I, 20. [67] Luc. I, 42. [68] Joan. VI, 56.

(49) Titulus nullus in nostris mss. invenitur. Editi, δέ.. At mss., δή.

(50) Alii mss., ἐκείνοις ἐναφῆκεν. Alii, ἐκείνοις ἀφῆκεν. Editi, αὐτοῖς ἐναφῆκεν.

(51) Editi, τῇ διανοίᾳ. Sed præterquam quod vox διανοίᾳ in mss. non legitur, eam vocem prorsus redundare vel cæco apparet.

(51*) Partim habent mss., ἀφεῖλεν· partim ἀφελεῖ, et ita quoque in excusis legitur. Mox Reg. secundus, Ἰούδα, *et a Juda*.

(52) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἄρχουσα, non ita recte.

(53) Ubi in editis βρῶμα legimus scriptum reperitur in quinque veteribus libris, βρῶσις.

(54) Ita sex mss. At editi, αὐτοῖς. Aliquanto post editi et tres mss., ἰσχύοντα ἐν πειρασμοῖς. Alii tres mss., ἐν πείρᾳ.

τα ἐν ὑπομονῇ, ἐν ταπεινοφροσύνῃ, ἐν τῷ κεφα- A
λαίῳ τῶν ἐντολῶν, τῇ ἀγάπῃ· ὁμοίως δὲ καὶ ἰσχύουσαν ἐν ἀφθαρσίᾳ, ἐν σεμνότητι, ἐν ἐλεημοσύνῃ, ἐν τῇ προσεδρίᾳ τῶν δεήσεων, ἐν τοῖς κόποις τῆς ἀγρυπνίας· μηδὲ τὴν τοῦ ἄρτου καὶ ὕδατος ἰσχὺν τῆς τροφιμωτάτης τοῦ λόγου δυνάμεως τὴν ἀφορμὴν ἀφαιρεθῆναι· ὡς ἐπέλιπεν Ἰουδαίους ἡ ἰσχὺς τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, καὶ κατάδιψοι λόγου τυγχάνουσιν, ἐπιθυμοῦντες λόγου (55) Θεοῦ, καὶ μὴ ἔχοντες. Ἀφεῖλε γὰρ Κύριος ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος. Ἔστι μὲν οὖν τις καὶ παρ' ἡμῖν τροφὴ, ἰσχὺν μὲν οὐκ ἐντιθεῖσα, ἀποθνήσκειν δε οὐκ ἐπιτρέπουσα· ὁποίαν Παῦλος τοῖς ἔτι νηπίοις ἐν Χριστῷ Κορινθίοις παρασκευάζει. Ἔστι δὲ καὶ λάχανα ἀσθενούντων τροφή· ἔστι δὲ καὶ τελείοις ἐπιτήδειον ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Καὶ ἐάν ποτε ἀπορῇ Ἐκκλησία τῶν στερρὰ καὶ εὔτονα δόγματα καὶ πεπληρωμένα τοῦ θείου νοῦ παραδιδόντων, γνώρισμά ἐστι τοῦ ἀφαιρεῖσθαι (56) αὐτῆς τὴν ἰσχὺν τοῦ ἄρτου. Ἔστι δὲ καὶ ἐν ὕδατι ἰσχὺς καὶ ἀσθένεια, καθά φησιν ὁ Κύριος. Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ (57) εἰς τὸν αἰῶνα. Ὥσπερ δὲ τὴν στερεὰν τροφὴν κατὰ προηγούμενον λόγον προσφερόμεθα, τὴν δὲ ὑγρὰν ὥστε ὄχημα γενέσθαι τῇ ξηρᾷ, καὶ χειραγωγῆσαι αὐτὴν πρὸς τὴν ἀνάδοσιν· οὕτως ἂν εἴη καὶ ἐν τῇ τροφῇ τῆς ψυχῆς. Ὁ μὲν νοῦς, ἡ πρώτη καὶ οἰκειοτάτη τροφὴ τῆς ψυχῆς· ὁ δὲ λόγος, διὰ τῆς οἰκείας ἐνεργείας ὁδοποιῶν τοῖς δόγμασι, τὴν ἀνάληψιν ἐργάζεται. Ἀνοῖξαι δὲ δεῖ τοὺς ὀφθαλ- C
μοὺς, ἵνα τούτου τοῦ ἄρτου ἐμπλησθῶμεν καὶ τοῦ ὕδατος. Διάνοιξον γὰρ, φησὶ, τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἐμπλήσθητι (58) ἄρτων. Καὶ ἐν Γενέσει δέ· Ὕδωρ.

tionibus, fortis in patientia, in humilitate, in præceptorum summa, charitate scilicet. Pari ratione absit etiam, ut auferatur ea quæ integritate, morum gravitate, eleemosynis, assiduitate orandi, nec non vigiliarum labore valeat. Absit ut auferatur robur panis et aquæ, subsidium scilicet quo sermo maxime nutritur: quemadmodum spiritus prophetici vis deseruit Judæos, atque adeo siti sermonis conflictantur, cum Dei sermonem exoptent, nec tamen illum habeant. Abstulit enim Dominus robur panis, et robur aquæ. Est quidem et apud nos nutrimentum quoddam, 449 quod quamquam robur non præstat, tamen emori non sinit; cujusmodi alimentum Corinthiis adhuc in Christo parvulis apponit Paulus [69]. Quin etiam olera infirmorum sunt cibus, esca autem solida perfectis et integris convenit, quandoquidem B habitu quodam sensus eorum ad discretionem boni et mali sunt exercitati. Quod si unquam Ecclesia laboret penuria eorum qui dogmata firma solidaque et sensu divino plena tradant, id ab ea robur panis auferri ostendit. Quin etiam inest in aqua robur et infirmitas, uti ait Dominus: *Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non sitiet in æternum* [70]. Quemadmodum autem primo ordine sumimus solidum cibum, humidum vero ideo capimus, ut sicco sit vehiculum eique viam paret ad digestionem: ita quoque fit in alimento animæ. Intelligentia quidem prima est et maxime propria esca animæ: sermo vero sua vi et efficacia dogmatis iter præmuniens, facit ut ea percipiantur. Jam vero aperiendi sunt oculi, ut pane isto et aqua satiemur. *Aperi*, inquit, *oculos tuos, et implere panibus* [71]. In Genesi vero, *Aperti sunt oculi Agar, et vidit aquam* [72].

101. Γίγαντα καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἄνθρωπον πολεμιστὴν καὶ δικαστήν. Ἐπὶ καλοῦ τεταγμένην τὴν τοῦ γίγαντος προσηγορίαν ἐνταῦθα εὕρομεν (59), εἰ καί που, κατὰ τὸ σπάνιον, Ὡς τὸ, Ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν. Ἀφελεῖ οὖν γίγαντα (60). Τοὺς ἔχοντάς τινα ἐκ φύσεως προτερήματα, καὶ κατὰ τὴν σύγκρισιν τῆς σαρκὸς πολλῶν (61) διαφέροντας, εἰς ἀνάληψιν ἐπιστήμης. ἢ εἰς ἄσκησιν ἀρετῆς, τούτους ἡγούμεθα γίγαντας λέγεσθαι· ἰσχύοντας δὲ τοὺς ἐκ τῆς ἰδίας ἐπιμελείας καὶ μελέτης τὸ ἐκ φύσεως ἀγαθὸν τελειώσαντας. Οὐκέτι παρὰ Ἰουδαίοις πολε- D
μισταί· οὐδὲ γὰρ ἐναριθμοῦνται τοῖς στρατιωτικοῖς καταλόγοις· ἀλλ' οὐδὲ δικαστής· παρεδόθησαν γὰρ δικασταῖς αἰχμαλωτεύσασιν αὐτοὺς, διὰ τὸ ἐκλείπειν ἄρχοντα (62) ἐξ Ἰούδα. Ἕκαστα μέντοι τῶν ἐκεί-

101. VERS. 2. *Gigantem et fortem, et virum bellatorem et judicem.* Gigantis nomen in bonam partem usurpatum hic deprehendimus, et sicubi inveniatur, id fit perraro. Exempli causa: *Exsultabit ut gigas ad currendam viam* [73]. Auferet igitur gigantem. Arbitramur gigantes dici eos, qui eximias quasdam a natura dotes obtinent, quique ad excipiendam scientiam sive ad excolendam virtutem, habita corporis ratione, e vulgo præstant: fortes vero eos qui suomet studio et exercitatione acceptum a natura bonum perfecerunt. Nulli jam apud Judæos, bellatores; neque enim jam albo militari conscribuntur; imo neque judex ullus; traditi sunt enim hisce judicibus, qui eos redegerunt in captivitatem, propterea quod ex Juda dux defecerit. Quæ-

[69] I Cor. III, 2. [70] Joan. IV, 13. [71] Prov. XX, 17. [72] Genes. XXI, 19. [73] Psal. XVIII, 6.

(55) Editi. λόγον. At quatuor mss., λόγου.

(56) In aliquibus mss. scriptum reperitur, ἁφῃρῆσθαι.

(57) Editi et duo mss., διψήσει. Alii tres mss. cum sacro textu, διψήσῃ.

(58) Reg. secundus et uterque Colb., ἐμπλησθήσῃ, *impleberis*.

(59) Reg. tertius, ηὔραμεν. Alii quidam mss., εὗραμεν. Ibidem quinque mss., καὶ εἴπου. Editi et Reg. primus, εἴπου καί.

(60) In tribus mss. legitur, γίγαντας, *auferet gigantes*.

(61) Editi, πολλῷ. At mss. nonnulli, πολλῶν.

(62) Regii primus tertius et quartus, ἄρχοντας, *duces*.

cunque autem minæ adversus illos ob suam in Dominum incredulitatem intentatæ sunt, eædem et nobis, si simus increduli, intendi possunt. Desunt siquidem et nobis bellatores, qui, arrepta Domini armatura omni, sese fortiter diaboli insidiis opponant,cum infidelitas oppresserit nos, simusque adversariis traditi. Sed obsecremus Dominum, ut ne a nobis tollatur bellator, vir fidei lorica communitus: salutis indutus galeam præcipuas corporis ipsius partes tegentem, cujus pedes in præparationem Evangelii firmi sint et stabiles [74]: cujus gladius sit districtus, et ad ulciscendum omnem inobedientiam paratus [75]: et uno verbo, qui, ut bonus Christi miles [76],afflictionum Evangelii particeps sit, nec vitæ negotiis implicetur, ut ei qui se in militiam delegit, placeat.

102. Habet autem Ecclesia et judices, qui possint fratrem fratri reconciliare, a quibus judicatur 450 et mundus; qui angelos etiam judicabunt. Quapropter si quando fuerint multiplicati vaniloqui et mentium corruptores [77],docentes quæ non oportet,domos totas turpis lucri gratia subvertentes [78]; nec tamen in Ecclesia adfuerit qui talibus os obturet, et eorum altitudinem se adversus scientiam Dei extollentem evertat [79]; scire oportet derelictam eam esse ob multiplicatam suam inobedientiam. Quod si nullus est sapiens qui possit inter fratrem et fratrem dijudicare [80], sed præ sanctorum penuria judicentur ab infidelibus, hoc etiam desertionis est signum: abstulit enim Dominus et judicem. *Et prophetam, et conjectorem.*Ad Joannem usque prophetia omnis penes Judæos stetit; sed ab illo tempore eis defuit.Nec est ullus apud ipsos qui legis sensum modo spiritali interpretetur, ob eam quæ Israeli contigit cæcitatem.Sed benignitate ejus qui posuit in Ecclesia primum apostolos, deinde prophetas [81], nunc in Ecclesia donum prophetiæ reperitur.Quamobrem si quando introierint infideles et idiotæ, neque tamen coarguantur, neque dijudicentur, illud etiam denotat derelictionem. *Si enim,* inquit, *propheteris, intret autem quis infidelis vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: occulta cordis ejus manifesta fiunt* [82]. Propheta igitur est qui juxta Spiritus sancti revelationem futurum prænuntiat: conjector vero, qui per scientiam quam ex similibus rebus simul collatis comparavit ob eventuum præteritorum experientiam futura conjectat. Puta,si quispiam dicat: Si perpetraverimus flagitia Sodomorum, simili atque illi pœna plectemur. Aut: Si nos non secus ac Ninivitas pœnituerit, perinde atque illi misericordiam consequemur.

νοις διὰ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἀπιστίαν ἀπειληθέντων, δυνατὸν καὶ ἐφ' ἡμῶν γενέσθαι, ἐὰν ἀπειθῶμεν. Ἐπιλείπουσι γὰρ καὶ ἡμᾶς πολεμισταὶ, οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν τοῦ Κυρίου πανοπλίαν, καὶ ἱστάμενοι γενναίως πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, ὅταν κατακρατήσῃ (63) ἡμῶν ἡ ἀπιστία, καὶ παραδοθῶμεν τοῖς ὑπεναντίοις. Ἀλλὰ δεώμεθα τοῦ Κυρίου, μὴ ἀρθῆναι ἀφ' ἡμῶν πολεμιστὴν, ἄνδρα τῷ θώρακι τῆς πίστεως ὠχυρωμένον, καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου σκέπουσαν αὐτοῦ τὰ καίρια περικείμενον, καὶ τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου ἠσφαλισμένον· ἐσπασμένον δὲ καὶ τὴν μάχαιραν ἑτοίμως ἔχοντα ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν· καὶ τὸ ὅλον, ὡς καλὸν στρατιώτην Χριστοῦ, συγκακοπαθοῦντα τῷ Εὐαγγελίῳ, μὴ ἐμπλεκόμενον ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

102. Ἔχει δὲ καὶ δικαστὰς ἡ Ἐκκλησία τοὺς δυναμένους ἀδελφὸν μετὰ (64) ἀδελφοῦ συμβιβάσαι· ἐφ' ὧν καὶ ὁ κόσμος κρίνεται, οἳ καὶ ἀγγέλους κρινοῦσιν. Ἐὰν οὖν ποτε πληθυνθῶσι ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, ἀνατρέποντες ὅλους οἴκους αἰσχροῦ κέρδους χάριν· καὶ ὁ ἐπιστομίζων ἐν Ἐκκλησίᾳ τοὺς τοιούτους μὴ ᾖ, μηδὲ καθαιρῶν αὐτῶν τὰ ἐπαιρόμενα ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἰδέναι δεῖ, ὅτι διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν παρακοὴν αὐτῆς ἐγκαταλέλειπται. Καὶ ἐὰν μηδεὶς ᾖ σοφὸς ὁ δυνάμενος κρίνειν ἀναμέσον τοῦ ἀδελφοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀπίστων κρίνωνται δι' ἀπορίαν ἁγίων· σημεῖον καὶ τοῦτο ἐγκαταλείψεως· ἀφεῖλε (65) γὰρ Κύριος καὶ δικαστήν. Καὶ προφήτην, καὶ στοχαστήν. Πᾶσα προφητεία παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι Ἰωάννου· τὸ δὲ ἀπ' ἐκείνου ἐπιλέλοιπεν αὐτούς. Καὶ ὁ τοῦ νόμου δὲ πνευματικῶς στοχαζόμενος τοῦ βουλήματος παρ' αὐτοῖς οὐκ ἔστι, διὰ τὴν πώρωσιν τὴν γενομένην τῷ Ἰσραήλ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ χάρισμά ἐστι προφητικὸν, διὰ τὸν θέμενον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας. Ἐὰν οὖν ποτε εἰσέλθωσιν ἄπιστοι ἢ ἰδιῶται, καὶ μὴ ἐλεγχθῶσι (66), μηδὲ ἀνακριθῶσι, γνώρισμα καὶ τοῦτο ἐγκαταλείψεως. Ἐὰν γὰρ, φησὶ, προφητεύσῃς, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ (67) πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται. Οὐκοῦν προφήτης μέν ἐστιν, ὁ κατὰ ἀποκάλυψιν τοῦ Πνεύματος προαγορεύων τὸ μέλλον· στοχαστὴς δὲ, ὁ διὰ σύνεσιν ἐκ τῆς τοῦ ὁμοίου παραθέσεως διὰ τὴν πεῖραν τῶν προλαβόντων τὸ μέλλον συντεκμαιρόμενος. Ὁ λέγων (68),Ἐὰν ποιήσωμεν τὰ Σοδόμων, ὅμοια ἐκείνοις πεισόμεθα. Ἢ ὅτι, Ἐὰν μετανοήσωμεν ὡς οἱ Μινευῖται, παραπλησίως ἐκείνοις ἐλεηθησόμεθα.

[74] Ephes. VI, 14. [75] II Cor. X, 6. [76] II Tim. II 3. [77] ibid. 4. [78] Tit. I, 10, 11. [79] II Cor. X, 5. [80] I Cor. VI, 5. [81] I Cor. XII, 28. [82] I Cor. XIV, 24, 25.

(63) Iidem veteres illi quos mox nominavi libri, κατακρατῇ. Statim nonnulli mss. et editi, ἀλλὰ δεόμεθα. Alii tres mss., δεώμεθα, rectius.

(64) Editi et mss. nonnulli, μετά. Alii quidam mss., μεταξύ.

(65) Ita edidimus, uti in nostris sex codicibus scriptum invenimus. Editi, ἀφελεῖ, *auferet.*

(66) Colb. primus, διελεγχθῶσι.

(67) Nostra editio, ἀπό. At sex mss., ὑπό. Statim tres mss., καὶ τὰ κρυπτά.

(68) Editi, λέγων ὅτι.Deest ὅτι in nostris sex mss., Haud longe quinque mss., ἐλεηθησόμεθα. At nostra editio et Beg. primus, ἐλεησόμεθα.

103. Καὶ πρεσβυτερον. Ἐν τοῖς ἀπειλουμένοις ἐστὶ καὶ ἡ τοῦ πρεσβυτέρου ἀφαίρεσις, ὡς ὄφελος οὐ μικρὸν ἐκ τοῦ παρεῖναι παρέχοντος. Ἆρ' οὖν ὁ ὁπωσοῦν (69) τῆς προεδρίας ἀξιωθεὶς, καὶ ἐγκαταλεγεὶς τῷ πρεσβυτερίῳ, οὗτος πρεσβύτερος; ἢ ὁ φέρων τὸν χαρακτῆρα τοῦ πρεσβυτέρου ἀνεγκλήτως (70), μάλιστα μὲν ἀπείρατος γυναικός; Εἰ δὲ ἄρα κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου νόμον μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκτα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας ἢ ἀνυπότακτα, μὴ αὐθάδης, μὴ ὀργίλος, μὴ πάροινος, μὴ αἰσχροκερδής· ἀλλὰ φιλόξενος, φιτεχόμενος, σώφρων, ὅσιος, δίκαιος, ἐγκρατὴς, ἀντεχόμενος τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν (71) πιστοῦ λόγου, ὡς δυνατὸς εἶναι καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν· οὗτος πρεσβύτερος, ὃν ἀπὸ τοῦ ἁμαρτάνοντος λαοῦ ἀφαιρεῖται Κύριος. Ὡς ἰσχύοντα καὶ (72) ἰσχύουσαν, ὡς ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος, ὡς πολεμιστὴν, ὡς δικαστὴν, οὕτω καὶ πρεσβύτερον. Ὅταν οὖν ἴδῃς ὄντας μέν τινας ἀξίους τοῦ ἐγκατατάσσεσθαι τοῖς πρεσβυτέροις, λανθάνοντας δὲ, ἢ ἀμελουμένους, καὶ ἀντ' αὐτῶν τοὺς ἀναξίους προβεβλημένους· γίνωσκε, ὅτι ἀπὸ τοῦ τοιούτου λαοῦ ἀφεῖλεν ὁ Κύριος πρεσβύτερον. Ἡλίκου δέ ἐστι χρεία τραπεζίτου, ὥστε μὴ διαλανθάνειν αὐτὸν τὸν (73) ἐν τούτοις δόκιμον, ἔδειξεν ὁ Θεὸς τῷ μεγάλῳ αὐτοῦ θεράποντι Μωϋσεῖ τὴν τῶν τοιούτων ἐκλογὴν ἐπιτρέψας. Συνάγαγε γάρ μοι, φησὶ, ἑβδομήκοντα ἄνδρας ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ Ἰσραὴλ, οὓς αὐτὸς σὺ οἶδας· ὅτι οὗτοί εἰσι πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ· καὶ συνάξεις αὐτοὺς ἐπὶ τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, καὶ στήσονται ἐκεῖ μετὰ σοῦ· καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτοὺς, καὶ συναντιλήψονται μετὰ σοῦ τὴν ὁρμὴν τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ οὐκ οἴσεις αὐτοὺς σὺ μόνος.

104. Τούτους δὲ χρὴ εἶναι προσήκοντας καθ' ἡλικίαν, πολλῶν μὲν πεπειραμένους διὰ τὸν χρόνον, καὶ τὸ εὐσταθὲς τῶν ἠθῶν ἐκ τῆς ἐπανθούσης αὐτοῖς πολιᾶς ὑποφαίνοντας. Δόξα γὰρ πρεσβυτέρων, πολιά (74). Εἰ δέ που καὶ ἐν ἡλικίᾳ νέᾳ πρεσβοτικὸν εὑρεθείη φρόνημα, οὐκ ἀτιμαστέον τὸ δῶρον; ἀλλὰ πιστευτέον τῷ λέγοντι· Πολιὰ δέ ἐστι σρόνησις ἐν ἀνθρώποιτ. Πλεῖον γὰρ τῷ ὄντι εἰς πρεσβυτέρου σύστασιν τῆς ἐν θριξὶ λευκότητος, τὸ ἐν φρονήσει πρεσβυτικόν (75). Μήποτε γὰρ τοῦτο βούλεται καὶ ὁ λόγος· Ἀπὸ προσώπου πολιοῦ ἐξαναστήσῃ, καὶ τιμήσεις πρόσ-

A 103. *Et seniorem.* Inter cætera minatur ablaturum se etiam seniorem, ut qui sua præsentia non parum afferat emolumenti. Num igitur quisquis quoquo modo præsulis dignitatem adeptus est, et presbyterorum cœtui ascriptus, presbyter est ac senior? an potius, is, qui presbyteri insigne characteremque citra ullam reprehensionem præ se fert, maxime si uxorem non duxerit? Rursus si juxta Domini legem [83] sit unius uxoris vir, filios habens fideles, qui lasciviæ non accusentur, aut qui non sint intractabiles: si non sit superbus, non iracundus, non vinolentus, non turpi lucro deditus: sed hospitalis, bonorum amans, sobrius, sanctus, justus, continens, tenax ejus qui secundum doctrinam est fidelis sermonis, ut potens sit etiam exhortari in doctrina sana, et contradicentes convincere: hic presbyter ac senior est, quem aufert Dominus a delinquente populo. Ut validum et validam, ut robur panis et robur aquæ, ut bellatorem, ut judicem, ita et seniorem aufert. Itaque cum videris quosdam qui sint quidem digni qui in ordinem presbyterorum cooptentur, sed delitescant aut negligantur, et eorum **451** loco videris offerri indignos, Dominum ab ejusmodi populo presbyterum abstulisse scias. Quali autem trapezita opus sit, ut cognoscat quis in iis probus sit, Deus magno suo famulo Moysi ostendit, permisso ipsi talium delectu. *Congrega* enim, inquit, *mihi septuaginta viros de senioribus Israel, quos tu ipse nosti, quod hi sunt seniores populi, simulque adduces eos ad tabernaculum testimonii, et stabunt illic tecum: et auferam de spiritu qui in te est, et imponam super eos: et sustinebunt tecum impetum populi hujus, et non portabis eos tu solus* [84].

B

C

104. **Oportet autem hos esse ætate provectos, adeo ut multa sint temporis diuturnitate experti, atque ex canitie in ipsis efflorescente constantiam morum ostendant.** *Gloria* enim *seniorum, canities* [85]. Attamen si quando comperietur in ætate juvenili senilis prudentia, donum hoc haudquaquam aspernabile: sed habenda fides est ei qui dicit: *Canities autem est prudentia in hominibus* [86]. Nam revera plus confert ad senioris ac presbyteri commendationem senectus mentis, quam crinium albor. Fortasse enim hoc etiam isthæc sententia

[83] Tit. I, 6-9. [84] Num. XI, 16, 17. Prov. XX, 29. [85] Sap. IV, 9.

(69) In mss. nonnullis legitur, ὁ ὅπως δήποτε.

(70) Reg. primus, πρεσβυτέρου ἀνεγκλήτου, *presbyteri inculpati.* Alii tres mss., ἀνέγκλητος, *inculpatus sit.* Editi et duo mss., ἀνεγκλήτως, *citra ullam reprehensionem.* Aliquanto post mss. nonnulli, ἢ ὀργίλος.

(71) Ita sex mss., non secus ac textus sacer. Editi, διδασκαλίαν.

(72) Editi et quinque mss., καί, ὡς. At Colb. primus, καί, recte. Nam voculam ὡς hic non convenire perspicuum est.

(73) Uterque Colb. et Reg. secundus διαλανθάνειν αὐτοὺς τόν, corrupte. Alii tres mss., αὐτόν τό, etc., *quid in iis probum sit.* Nostra editio, αὐτὸν τόν, *quis in iis probus sit.* Sive τὸν, sive τό legeris, apta et idonea sententia efficietur.

(74) Reg. secundus et duo Colbertini, πρεσβυτέρῳ πολιά, *canities gloria est seniori.* Alii tres mss., πρεσβυτέρων πολιά. Editi et LXX, πρεσβυτέρων πολίαι, in numero multitudinis. Πολιά, non πολίαι, edere libuit. Nam præterquam quod ita in nostris mss. legatur, eodem plane modo scripsere quoque antiquissimi tres interpretes, Aquila, Symmachus et Theodotio.

(75) Regii primus et quartus, πρεσβυτερικόν. Alii quatuor mss. et editi, πρεσβυτικόν. Apud LXX vero legitur, πρεσβεῖον, *honorem senectutis.*

vult : *A facie cani exsurges et honorabis faciem senioris* [87]. Etenim si quis, ad exemplum sapientis Danielis, corpore quidem juvenis sit, mente vero canus, is potiori jure pluris æstimandus est quam qui corporis canitiem cum animo impuro circumferunt, quales erant illi Babylonis seniores diebus malis inveterati. Quare et ad Danielem cum adhuc puer esset, et ætate sensibili junior, sed spiritali prudentiæ canitie cohonestatus, donum transiit presbyterii. Non enim mentiebantur qui dicebant : *Veni, et sede in medio nostrum : quia tibi dedit Deus honorem presbyterii* [88]. Hunc ad modum nonnunquam contingit, ut juvenes majori honore digniores inveniantur quam seniores, qui oscitanter segniterque vitam traducunt. Illi igitur apud Judæos seniores ementito nomine sic vocabantur. Abstulit enim Deus, ut bellatorem et prophetam, ita et seniorem a Judæorum populo. Oret autem Ecclesia, ne a se auferatur presbyter ac senior, qui hoc dignus sit nomine. Id autem quanti sit faciendum didicimus in Abrahamo. Nam in superioribus generationibus enumerantur multi, qui longiorem quam ipse vitam egerunt. Vixit enim Adam nongentis et triginta annis : Mathusala nongentis et septuaginta annis vixit, et mortuus est : vixit Noe nongentis annis ; tamen nemo illorum senior. At Abraham fuit senior Sarræ testimonio, quæ dicit : *Nondum quidem mihi contigit hactenus : dominus autem meus senior* [89]. Erat autem senior, quod virtus animum ipsius canitie ornaverat.

105. VERS. 3. *Et principem super quinquaginta.* Interminatur Dominus exercitum ablaturum se a **452** Judæis cum reliquis etiam principem super quinquaginta. Qua de causa hoc dicit ? Quod ordinatam omnem eorum gubernationem administrationemque, toto per partem designato, confundi ac permisceri sinat. Etenim de consilio Jothor [90], Moyses tribunos, centuriones, principes super quinquaginta et decuriones constituit, ut ipsi pondus populi sustinerent, minoraque judicia in se reciperent eorum, quibus opus esset judicio. Minatur fore, ut ordo ille ac status eis auferatur. Quapropter interminatur principem super quinquaginta, bellatorem, judicem, conjectorem, prophetam ac seniorem ab eis ablatum iri.

106. *Et admirabilem consiliarium.* Consilium non parum affert utilitatis ac emolumenti ad vitam hominum instituendam, quod nemo unus sit sibi satis ad omnia perficienda, sed ad ea quæ conducibi-

A πον πρεσβυτέρου. Ἐὰν γὰρ τις ᾖ, κατὰ τὸν σοφὸν Δανιὴλ, νέος μὲν τὸ σῶμα, πολιὸς δὲ τὴν φρόνησιν, δικαιότερος προτιμᾶσθαι τῶν τὰς σωματικὰς πολιὰς ἐν ἀκολάστῳ τῇ προαιρέσει προφερόντων, κατὰ τοὺς ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας πρεσβυτέρους, τοὺς πεπαλαιωμένους ἡμερῶν κακῶν. Διὸ καὶ ἐπὶ τὸν Δανιὴλ παιδάριον ὄντα, καὶ νεώτερον κατὰ τὴν αἴσθητὴν ἡλοικίαν, τὴν δὲ νοητὴν πολιὰν ἐπὶ τῆς φρονήσεως ἔχοντα, μετῆλθε τοῦ πρεσβυτερίου τὸ χάρισμα. Οὐ γὰρ ἐψεύδοντο λέγοντες· Δεῦρο, καὶ κάθισον ἐν μέσῳ ἡμῶν ὅτι σοι ἔδωκεν ὁ Θεὸς τὸ πρεσβυτέριον. Οὕτως ἐνδέχεταί ποτε, πρεσβυτέρων ῥᾳθύμως καὶ ἠμελημένως βιούντων προτιμοτέρους εὑρίσκεσθαι νέους. Φευδώνυμοι τοίνυν οἱ παρὰ Ἰουδαίοις πρεσβύτεροι. Ἀφεῖλε γὰρ ὁ Θεὸς, ὡς πολεμιστὴν καὶ προφήτην, οὕτω καὶ πρεσβύτερον ἀπὸ τοῦ λαοῦ αὐ-
B τῶν (76). Ἡ δὲ Ἐκκλησία εὐχέσθω, μὴ ἀφαιρεθῆναι αὐτῆς πρεσβύτερον, τὸν τῆς προσηγορίας ἄξιον ταύτης. Τοῦτο δὲ ἡλίκον ἐστὶν, ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ μεμαθήκαμεν· ὅτι πολυχρονιώτεροι μὲν αὐτοῦ πολλοὶ κατηρίθμηνται ἐν ταῖς ἄνω γενεαῖς· ἔζησε δὲ Ἀδὰμ ἐννεακόσια καὶ τπιάκοντα ἔτη, καὶ ἔζησε Μαθουσάλα ἐννεακόσια καὶ ἑβδομήκοντα ἔτη, καὶ ἀηέθανε· καὶ ἔζησε Νῶε ἐννεακόσια ἔτη· καὶ πρεσβύτερος ἐκείνων οὐδείς. Ἀλλ' Ἀβραὰμ πρεσβύτερος κατὰ τὴν μαρτυρίαν Σάῤῥας, λεγούσης· Οὔπω μέν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν· ὁ δὲ κύριός μου πρεσβύτερος. Πρεσβύτερος δὲ ἦν διὰ τὴν πολιώσασαν αὐτοῦ τὴν ψυχὴν (77) ἀρετήν.

105. Καὶ πεντηκόνταρχον. Ἀφαιρήσειν μετὰ
C τῶν λοιπῶν ἀπειλεῖ Κύριος Σαβαὼθ καὶ πεντηκόνταρχον (78) τῶν Ἰουδαίων. Τί τοῦτο λέγων ; Ὅτι πᾶσαν τὴν εὔτακτον περὶ αὐτοὺς οἰκονομίαν καὶ διοίκησιν ἀφίησι συγχυθῆναι, ἀπὸ μέρους τὸ ὅλον λέγων. Χιλιάρχων γὰρ καὶ ἑκατοντάρχων καὶ πεντηκοντάρχων καὶ δεκάρχων, κατὰ τὴν συμβουλὴν Ἰοθὼρ, ὑπὸ Μωϋσέως κατασταθέντων· ὥστε διαβαστάζειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ τὰ ἥσσονα κρίματα χῶν δεομένων κρίσεως ἐφ' ἑαυτοὺς ἀναδέχεσθαι, ἢ ἁπει-
λὴ αὐτοῖς ἐστι, τὴν διακόσμησιν ταύτην ἀφαιρεθήσεσθαι. Διὰ τοῦτο ἀφαιρεθήσεσθαι αὐτῶν καὶ πεντηκόνταρχον ἀπειλεῖ· πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ στοχαστὴν, καὶ προφήτην καὶ πρεσβύτερον (79).

106. Καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον. Πολὺ τὸ ἀναγκαιον
D καὶ χρήσιμον ἐκ τῆς συμβουλῆς τῷ βίῳ τῶν (80) ἀνθρώπων, διὰ τὸ ἕνα μηδένα ἑαυτῷ ἐξαρκεῖν πρὸς πάντα, ἀλλὰ δεῖσθαι κοινωνῶν πλέον κατὰ τὴν τῶν

[87] Levit. XIX, 32. [88] Dan. XIII, 50. [89] Gen. XVIII, 12. [90] Exod. XVIII, 21.

(76) Reg. secundus et uterque Colb., λαοῦ αὐτοῦ, *ab ipso populo.* Animadvertas velim quæ mox auctor narrat de annis Mathusala et de ætate Noe, ea non omnino consentire neque cum LXX, neque cum Vulgata.

(77) Sic editi. At sex nostri mss., διὰ τὴν πολιῶσαν αὐτοῦ τῆς ψυχῆς.

(78) Illud, καὶ πεντηκόνταρχον, additum est ex quatuor libris veteribus.

(79) Alii mss. habent, πρεσβύτην. Alii cum editis, πρεσβύτερον.

(80) Editi, τῷ βίῳ τῷ τῶν. At mss., βίῳ τῶν. Statim quinque mss., διὰ τὸ ἕνα μηδένα ἑαυτῷ. Reg. quartus, διὰ τὸ μηδένα. Editi, διὰ τὸ ἕνα μηδὲ ἑαυτῷ· ubi hoc solum vitii est, quod post μηδὲ syllaba να typographis excciderit. Subinde Reg. secundus et duo Colbertini, κοινωνῶν πλειόνων, *pluribus adjutoribus.*

συμφερόντων ἐκλογήν, ἢ κατὰ τὰς ἐνεργείας τὰς σωματικάς. Ὥστε ἀσυμβούλευτος ἄνθρωπος πλοῖόν ἐστιν ἀκυβέρνητον, ὡς ἔτυχε ταῖς φοραῖς τῶν πνευμάτων ἐκδεδομένον. Εἰ τοίνυν ἐν ταῖς περὶ τῶν τυχόντων σκέψεσι συμβούλους παραλαμβάνομεν (81) ὅταν ὑπὲρ ψυχῆς καὶ τῶν διαφερόντων αὐτῇ βουλευώμεθα, πῶς οὐχὶ τοὺς θαυμαστοὺς συμβούλους ἐπιζητητέον ἡμῖν; Ἰουδαῖοι τοίνυν ἀφ' οὗ τὸ πονηρὸν συμβούλιον ἐποιήσαντο τὸ πῶς παραδώσουσι (82) τὸν Κύριον, ἀφεῖλεν αὐτῶν ὁ Κύριος τὸν θαυμαστὸν σύμβουλον, οὗ τὰς μὲν συμβουλὰς ἐθαύμαζον· Ἐξεπλήσσοντο γὰρ ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ταῖς δὲ παραινέσεσιν οὐ προσεῖχον. Ὡς δὲ οὐ θαυμαστὸς σύμβουλος, ὁ ἀντὶ τοῦ, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ (83) ὀφθαλμοῦ, συμβουλεύων, τῷ ῥαπίζοντι τὴν δεξιὰν σιαγόνα, στρέφειν αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· μὴ ὀργίζεσθαι, μὴ (84) δικάζεσθαι, μὴ ἐπιθυμεῖν τῶν αἰσχρῶν, ἐχθρὸν μὴ ἡγεῖσθαι, ἀλλ' ἀγαπᾷν τοὺς μισοῦντας, μὴ μεριμνᾷν περὶ τῶν φθαρτῶν· μὴ μετεωρίζεσθαι τὴν διάνοιαν, μὴ ζητεῖν παρὰ Θεοῦ τὰ μικρά· ἐν οὐρανῷ τὴν καρδίαν ἔχειν, ἐκεῖ μετατιθέντα τοὺς θησαυροὺς, Θεῷ συνεῖναι, φιλάδελφον εἶναι, συμπαθῆ, κοινωνικὸν ὧν ἔχει, μὴ ἐν βρώμασι τὸ μιαρὸν, ἀλλ' ἐν καρδίᾳ καὶ προαιρέσει τίθεσθαι; Τοῦτον τὸ τὰ τοιαῦτα συμβουλεύοντα, οὕτω θεῖα καὶ θαυμαστὰ, διὰ τὸ μὴ δεχθῆναι παρ' αὐτῶν, ἀφεῖλεν ὁ Κύριος (85). Οὐκέτι οὖν θαυμαστὸς παρ' αὐτοῖς σύμβουλος. Εὐξώμεθα δὲ μὴ ἀποστερηθῆναι θαυμαστοῦ συμβούλου τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην, ἵνα, ἐπειδὰν καταλάβῃ τινὰ καιρὸς τῆς ὑπὲρ τῶν ἀναγκαίων βουλῆς, ἀπαντήσας εἰς τὸν οἶκον τοῦτον τὸ κοινὸν τῶν ψυχῶν βουλευτήριον, εὕρῃ (86) λόγον παρακλήσεως, οἷόν τι φῶς πρὸς τὴν εὕρεσιν τῶν ἀναγκαίων ταῖς ψυχαῖς ἐμποιοῦντα. Ὁ δὲ, παρούσης συμβουλῆς ἀγαθῆς, τῷ θελήματι τῆς καρδίας αὐτοῦ πορευόμενος τῆς ματαίας, ὁμοιός ἐστι τῷ Ῥοβοὰμ, ὃς ἀτιμάσας τὴν σώζουσαν γνώμην τῶν πρεσβυτέρων, ἠκολούθει τοῖς νεωτέροις τοῖς συνεκτραφεῖσιν αὐτῷ, δι' οὓς καὶ τῶν δέκα φυλῶν τῆς βασιλείας ἐξέπεσεν.

lia sunt eligenda magis adjutoribus indigeat, quam ad corporales actiones producendas. Itaque homo conciliario carens, navis est suo destituta gubernatore, temereque exposita agitationibus ventorum. Jam vero si in quæstionibus de rebus levioris momenti habitis adhibemus consiliarios: cum de anima et de rebus emolumentum aliquod ipsi afferentibus inimus consilium, nonne inquirendi sunt nobis admirabiles consiliarii? Ex quo igitur Judæi pravum constituere consilium, quonam pacto Dominum traditurі essent, Dominus consiliarium admirabilem, cujus consilia illis erant admirationi, ab ipsis abstulit: *Mirabantur* enim *in doctrina ejus* [91], nec tamen animum attendebant ad ejus monita. Nonne consiliarius ille erat admirabilis, qui loco illius mandati, *Oculum pro oculo* [92], id dat consilii, ut si quis dexteram tuam maxillam percusserit, obverias illi et alteram [93]: ut ne irascaris, ne ligites, ne turpia concupiscas, ne ullum existimes tibi inimicum, quin potius ut eos, qui te odio habent, diligas; qui monet ut ne quisquam de rebus corruptioni obnoxiis sit sollicitus, ne mente efferatur, ne parva a Deo petat, ut in cœlo, transmissis illuc thesauris, cor habeat, ut cum Deo versetur, fratres amet, alienis commoveatur calamitatibus, alios eorum quæ possidet faciat participes, ut ne putet in cibis inesse quidquam pollutum, sed in corde et in animi proposito? Qui ejusmodi consilia adeo divina et admirabilia dabat, eum ideo Dominus abstulit, quod ipsum non acceperint. Itaque non est jam apud ipsos admirabilis consiliarius. Cæterum precemur, ne Ecclesia hoc admirabili consiliario destituatur, ut cum occasio petendi de rebus necessariis consilio sese cuipiam dederit, ad hanc domum, commune animarum consilium, veniens, inveniat verbum consolatorium, quo veluti lux quædam animabus ad invenienda ea quæ sibi conducunt, afferatur. Porro qui vani sui cordis voluntate fertur, etiamsi consilium bonum habeat ad manum, is assimilis est Roboam, qui seniorum salutari 453 consilio spreto, juniores secum educatos secutus est, quorum opera imperium in decem tribus amisit [94].

107. Καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα. Μετὰ τὸ ἀρθῆναι ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων τὴν ὠφέλειαν τοῦ θαυμαστοῦ συμβούλου, ὃς ἐδείκνυτο ὢν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἦρθη ἀπ' αὐτῶν καὶ ὁ σοφὸς ἀρχιτέκτων, καὶ ἐγένετο ἀπόστολος ἐθνῶν, ὁ Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, ὁ κατὰ νόμον Φαρισαῖος, Παῦλος δοῦλος γενόμενος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν ἐδίωκε (87). Τίς ἡ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτοῦ ἐπιστήμης ἀπόδειξις; Αὐτὸς γάρ φησιν· Ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα. Οἶμαι δὲ, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀρχιτεκτονεῖ Ἐκκλησίαν Θεοῦ, κατ' αὐτὸν τὸν Παῦλον λέγοντα. Συν-

107. *Et sapientem architectum.* Postquam a Judæis utilitas submota est admirabilis consiliarii, qui declaratus est esse Dominus noster Jesus Christus, ab iisdem quoque ablatus est sapiens architectus, et factus est gentium apostolus, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus [95], Paulus Jesu Christi, quem persequebatur, servus effectus. Quodnam est argumentum ejus qua pollebat scientiæ architectonicæ? Certe ait ipse: *Ut sapiens architectus fundamentum posui* [96]. Arbitror autem et a Spiritu sancto ceu ab architecto Ecclesiam Dei

[91] Matth. XXII, 33. [92] Levit. XXIV, 20. [93] Matth. V, 39. [94] III Reg. XII, 10 seqq. [95] Philipp. III, 5. [96] I Cor. III, 10.

(81) Ita sex mss. At editi, συμπαραλαμβάνομεν. Nec ita multo post mss. multi, βουλευώμεθα. Editi et Reg. tertius, βουλευόμεθα.

(82) Sic veteres quinque libri. Editi vero et Reg. primus, παραδώσωσι.

(83) Editi et Reg. primus, ἀντὶ τοῦ. Abest τοῦ ab aliis quinque mss.

(84) Veteres quatuor libri simpliciter, μή. Editi vero et duo mss., μηδέ.

(85) In aliquibus mss. scriptum offendimus, ὁ Θεός.

(86) Habent mss. nonnulli, εὕροι.

(87) Editi, ἐδίωξε. At mss. quatuor, ἐδίωκεν.

ædificari, secundum Paulum ipsum, qui dicit: *Coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu* [97]; asseritque Ecclesiam ministrante Spiritu coædificari et crescere in templum sanctum in Domino. Itaque eos, qui hunc admirabilem consiliarium Deum Verbum rejecerunt, sapienti architecto Spiritu sancto spoliavit. Quapropter, cum non habeant qui eos coagmentet ac compingat, sunt soluti atque a se invicem separati, neque spiritualem ædificationem fieri Dei templum possunt. Nos vero precemur, ut Ecclesiæ ministretur Spiritus adeo ut nobis spiritales architectos constituat, cujusmodi erat Beseleel, quem implevit Deus Spiritu divino, Spiritu intelligentiæ et scientiæ [98], ut architectonices opera omnia fabrefaceret. *Et prudentem auditorem.* Si juxta Salomonem, *Sermo pretiosus in aurem obedientem* [99], ubi sermo non est, auditu nihil opus est. Cum igitur e medio sublatus sit admirabilis ille consiliarius, quadam consequentia etiam prudens auditor simul ablatus est. Ubi enim argentum non est, otiatur trapezita. Est autem molestum quiddam, cum sermo quidem intelligentiæ et sententiarum plenus habetur, et qui de officiis tractet, nec tamen adest quisquam qui isthæc prudenter percipiat, propterea quod eas animæ aures non habeat, quas Dominus ad suorum sermonum auscultationem requirit, dicens: *Qui habet aures audiendi, audiat* [1].

A οἰκοδομεῖσθε (88) εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι· καὶ τὸ διὰ τῆς ἐπιχορηγίας τοῦ Πνεύματος συνοικοδομεῖσθαι καὶ αὔξειν εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ. Τοὺς οὖν ἀποβάλλοντας τὸν θαυμαστὸν σύμβουλον, τὸν Θεὸν Λόγον, ἐρήμους ἐποίησε τοῦ σοφοῦ ἀρχιτέκτονος, τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Διὰ τοῦτο μὴ ἔχοντες τὸν συναρμολογοῦντα αὐτοὺς καὶ συμβιβάζοντα, λελυμένοι εἰσὶ καὶ ἐσχισμένοι ἀπ' ἀλλήλων, γενέσθαι ναὸς Θεοῦ διὰ τῆς πνευματικῆς οἰκοδομῆς μὴ δυνάμενοι. Ἀλλ' ἡμεῖς εὐξώμεθα, ἔχειν τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ἐπιχορηγίαν τοῦ Πνεύματος ὥστε ἀναδείκνυσθαι ἡμῖν τοὺς πνευματικοὺς ἀρχιτέκτονας, ὁποῖος ἦν ὁ Βεσελεήλ, ὃν ἐνέπλησεν ὁ Θεὸς Πνεῦμα θεῖον, Πνεῦμα συνέσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀρχιτεκτονεῖν κατὰ πάντα τὰ ἔργα τῆς ἀρχιτεκτονίας. Καὶ συνετὸν ἀκροατήν. Εἰ κατὰ τὸν Σολομῶντα, Λόγος πολυτελὴς (89) εἰς B οὖς εὐήκοον, ὅπου λόγος οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἀκοῆς χρεία. Ἐπεὶ οὖν ἦρθη ὁ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἀκολούθως συναφῃρέφη καὶ ὁ συνετὸς ἀκροατής. Ὅπου γὰρ ἀργύριον οὐκ ἔστι, τραπεζίτης ἀργεῖ. Λυπηρὸν δὲ καὶ ὅταν λόγος μὲν ᾖ πλήρης νοημάτων, καὶ κατὰ πραγμάτων φερόμενος, ὁ δὲ συνετῶς αὐτῶν ἐπαισθανόμενος μὴ παρῇ, τῷ μὴ ἔχειν τὰ ὦτα τῆς ψυχῆς, ἃ ὁ Κύριος πρὸς τὴν τῶν ἰδίων λόγων ἀκροάσιν ἐπιζητεῖ λέγων· Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

108. VERS. 4. *Et imponam adolescentes principes eorum: derisores dominabuntur eis.* Duplex est pœnæ genus, et bonis privari, et tradi deterioribus. Posteaquam enim Dominator Dominus abstulit ab Judæa et ab Jerusalem robur panis et robur aquæ, gigantem fortem, hominem bellatorem, judicem, conjectorem, principem super quinquaginta, admirabilem consiliarium, sapientem architectum et prudentem auditorem: tunc minata est Scriptura, fore ut ipsis adolescentes principes mitterentur: adeo noverat hanc pœnam gravissimam, cum ab adolescentibus regitur administraturque civitas. Est enim adolescentia levitati obnoxia et ad flagitia prona: cupiditates effrenatæ, belluinæ iræ, petulantia, contumelia **454**, superbia et arrogantia, vitia sunt una cum juventute enutrita. Excitatur D invidia adversus virtutem præstantissimam, suspiciones habentur adversus domesticos. Innumerabilium malorum turma juventutem comitatur, quorum omnium consortes esse subditos necesse est. Quippe principum vitia calamitates sunt subditorum ac cruciatus. *Imponam adolescentes principes eorum.* Bona quidem numero singulari expressit,

C 108. Καὶ ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαίκται κυριεύσουσιν αὐτῶν. Διπλῆ τιμωρία, καὶ ἀφαιρεθῆναι τὰ ἀγαθὰ, καὶ παραδοθῆναι τοῖς χείροσι. Μετὰ γὰρ τὸ ἀφελεῖν τὸν Δεσπότην Κύριον ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἄνθρωπον πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ στοχαστὴν, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατήν· τότε ἠπείλησεν ὁ λόγος αὐτοῖς ἐπιπεμφθήσεσθαι νεανίσκους ἄρχοντας· οὕτω χαλεπωτάτην οἶδε τιμωρίαν, ὑπὸ νεανίσκων ἄρχεσθαι καὶ διοικεῖσθαι πόλιν. Κοῦφον γὰρ ἡ νεότης καὶ εὐκίνητον πρὸς τὰ φαῦλα· ἐπιθυμίαι δυσκάθεκτοι, ὀργαὶ θηριώδεις, προπέτειαι, ὕβρεις (90), ὑπερηφανίαι καὶ φυσιώσεις, σύντροφα τῇ νεότητι πάθη· φθόνοι πρὸς τὸ ὑπερέχον, ὕποψίαι πρὸς τὸ οἰκεῖον. Μυρίων κακῶν ἑσμὸς συνέζευκται τῇ νεότητι· ὧν πάντων ἀνάγκη ἀπολαύειν τοὺς ἀρχομένους, διότι τὰ τῶν ἀρχόντων κατὰ συμφορὰ τοῖς ἀρχομένοις γίγνονται. Ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν. Τὰ μὲν ἀγαθὰ ἐνικῶς ἀπηγγέλλετο, ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν πολεμιστὴν δικάστην, προφήτην, στοχαστὴν, πεντηκόνταρχον (91) θαυ-

[97] Ephes. II, 22. [98] Exod. XXXI, 3. [99] Prov. XXV, 12. [1] Matth. XI, 15.

(88) Veteres quinque libri, συνοικοδομεῖσθε. Editi vero et Reg. primus, et Procopius, pag. 64, συνοικοδομεῖσθαι.

(89) Apud LXX, pro πολυτελὴς legitur, σοφός. Λόγος σοφὸς εἰς εὐήκοον οὖς, *Sermo sapiens in aurem obedientem:* in quo quid scriptorem deceperit, facile, opinor, intelliget qui verba antecedentia legere voluerit. Hæc autem sunt, εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν καὶ Σαρδιον πολυτελὲς δέδεται, *in auream inaurem etiam Sardium pretiosum ligatum est.* Videtur enim interpres ille vocem πολυτελὴς ab una periodi parte μνημονικῷ ἁμαρτήματι in alteram transtulisse.

(90) Editi, ὕβρις. At sex mss., ὕβρεις. Mox quinque mss., φθόνοι. At Reg. primus, e quo grave illud erratum in nostram editionem transiit, habet, φθόνω.

(91) Ita libri sex antiqui. Editi, πεντηκόνταρχον, καὶ τὰ λοιπὰ θαυμαστόν. *Illud*, καὶ τὰ λοιπὰ *etiam*,

μαστὸν σύμβουλον, σοφὸν ἀρχιτέκτονα, τὸν συνετὸν ἀκροατήν· τῶν δὲ κακῶν ἡ ἀπειλὴ εἰς πλῆθος ηὔξησε· Νεανίσκους ἄρχοντας, καὶ, Ἐμπαῖκται κυριεύσουσιν ὑμῶν. Οὐχ ὁ τὴν ἡλικίαν νέος κατηγορεῖται, ἀλλ' ὁ νεαρὸς τὸ ἦθος. Οὐ γὰρ ὁ τῷ χρόνῳ ἐλλείπων πάντως ψεκτός· ἀλλ' ὁ κατὰ πάθος ζῶν. Ὁποῖος ἦν ὁ Ῥοβοὰμ, περὶ οὗ γέγραπται, ὅτι Καὶ Ῥοβοὰμ ἦν νεώτερος, καὶ δειλὸς τῇ καρδίᾳ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἐκκλησιαστὴς, Οὐαί σοι, πόλις, φησὶν, ἧς ὁ βασιλεύς σου νεώτερος καὶ οἱ ἄρχοντές σου πρωὶ ἐσθίουσιν. Οὐ γὰρ ὁ τὴν ἡλικίαν (92) νέος, ἀλλ' ὁ τὴν ψυχὴν ἀτελὴς, νεώτερος καὶ ἐνταῦθα λέγεται. Ἐπεὶ τό γε τῆς ἡλικίας ὅτι οὐκ ἐμπόδιον τῷ βουλομένῳ ζῆν κατ' ἀρετὴν, ἐν τοῖς πρὸς Ἱερεμίαν λόγοις ὁ Κύριος ἔδειξεν, εἰπών Μὴ λέγε' Ὅτι νεώτερός εἰμι. Οὐ γὰρ ἠρνήσατο αὐτὸν (93) εἶναι νεώτερον· ἀλλ' ἔφη, μὴ εἶναι ἐμπόδιον αὐτῷ τὴν νεότητα διὰ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς· Ὅτι πρὸς πάντας, πρὸς οὓς ἐὰν ἐξαποστελῶ σε, πορεύσῃ. Τῷ γὰρ φρονήματι ἑώρακα πρεσβυτικὸν τυγχάνοντα (24), ὁ βλέπων τὴν σεμνότητα τῆς ἐν τῷ κρυπτῷ πολιᾶς.

A puta validum, validam, bellatorem, judicem, prophetam, conjectorem, principem super quinquaginta, admirabilem consiliarium, sapientem architectum, prudentem auditorem; e contrario ea quæ intentantur mala in pluralem numerum excrevere : nimirum, *Adolescentes principes*, et, *Derisores dominabuntur* vobis. Non is qui ætate est juvenis, sed qui juvenis est moribus, insimulatur. Non enim is, cui deficit ætas, est continuo culpandus, sed qui vitam agit cupiditatibus addictam. Ejusmodi erat Roboam, de quo scriptum est : *Et Roboam erat junior, et timidus corde* [2]. Quare et Ecclesiastes : *Væ tibi*, inquit, *civitas, cujus rex tuus junior, et principes tui mane comedunt* [3]. Non enim qui ætate juvenis, sed qui secundum animam imperfectus est, etiam hic dicitur junior. Nam quod ætas minor B impedimento non sit ei, qui ex præscripto virtutis vivere voluerit, ostendit Dominus cum allocutus est Jeremiam, dicens [4] : *Noli dicere, Quia junior sum.* Nec enim negavit esse juniorem : sed dixit, juventam ei non esse impedimento propter animi perfectionem : *Quia ad omnes ad quos misero te, ibis.* Ego enim, qui canitiei quæ in occulto est gravitatem video, ipse te conspexi mente et prudentia senem.

109. Ἐμπαῖκται δὲ κυριεύσουσιν· τῶν παραστησάντων ἑαυτοὺς δούλους τῇ ἁμαρτίᾳ. Ἐὰν γὰρ γένηται κύριος αὐτῶν ὁ κοινὸς ἐχθρὸς, οὐχὶ ὡς ἰδίοις κέχρηται, ἀλλὰ σαρκέχρηται ὡς ἀλλοτρίοις. Ἐμπομπεύει (95) γὰρ τῷ παγιδευθέντι ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας ὁ κοινὸς ἡμῶν πολέμιος, ἐπεμβαίνων καὶ κατεπαιρόμενος ἡμῶν, καὶ οὐχ ἡμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, οὗ ἀπεστασίασεν ἡμᾶς, καὶ δημοσιεύων ἡμῶν τὴν ἀσχημοσύνην, οὐ παύται θριαμβεύων τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ ἐμπαίζων τοῖς ὑποχειρίοις. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸς πεποίηται εἰς τὸ ἐγκαταπαίζεσθαι (Τοῦτο γὰρ ἐστι, φησὶν, ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου, πεποιημένον ἐγκαταπαίζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ ὁ ψαλμός (96)· Δράκων οὗτος ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῷ), περιτρέψας ἡμᾶς ἅπερ αὐτὸς πάσχειν ὤφειλεν, κυριεύει ἡμῶν διὰ τῶν ἐμπαιγμῶν. Ὅθεν ὁ τῆς ἐκ (97) τοῦ διαβόλου ἐνεργηθείσης εἰς αὐτὸν ἁμαρτίας αἰσθόμενος, Ὅτι αἱ ψόαι μου, θησὶν, ἐπλήσθησαν ἐμπαιγμάτων. Καὶ σχεδὸν ὥσπερ ὁ Σαμψὼν λάφυρον γενόμενος διὰ τῆς πορείας τοῖς ἀλλοφύλοις, ἀποτυφλωθεὶς παρ' αὐτῶν, προήχθη τοῦ ἐμπαιχθῆναι (98)· οὕτω καὶ

109. *Derisores autem dominabuntur*, eis videlicet qui sese peccati addixerint servituti. Etenim si communis inimicus evadat eorum dominus, jam non quasi propriis mancipiis utitur, sed abutitur tanquam alienis. Nam hic noster communis hostis eum quem irretivit peccato, ceu in pompa ostentat, insultatque, et se adversum nos effert; nec adversus nos solum, sed etiam adversus Dominum nostrum, a quo nos impulsu ipsius defecimus : atque C turpitudinem nostram detegens, de captivis triumphare, ac subditos illudere non cessat. Nam quoniam destinatus est irrisioni (*Hoc enim*, inquit, *est principium formationis Domini, factum ut illuderetur ab angelis ejus* [5] : et psalmus : *Draco iste, quem formasti ad illudendum ei* [6]), ea quæ pati debuerat, in nos rejiciens, dominium in nos per suas illusiones habet. Unde qui sentiebat peccatum, quod diaboli opera admiserat, dicebat : *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus* [7]. Et fere quemadmodum Samson alienigenis ob stuprum præda effectus, atque ab eis excæcatus, 455 eo adductus est ut sibi illuderetur [8] : sic quoque quemcunque

[2] II Par. XIII, 7. [3] Eccle. X, 16. [4] Jer. I, 7. [5] Job. XL, 19. [6] Psal. CIII, 26. [7] Psal. XXXVII, 8. [8] Jud. XVI, 25.

si a mss. non abesset, ita tamen per se otiosum est, ut exercitati in his rebus homines, ob eam solam causam, ni fallor, statim delendum judicarent.

(92) Colb. primus, ὁ τῇ ἡλικίᾳ·

(93) In tribus mss, legitur, ἑαυτόν, male. Nam hoc loco Dominus, non Jeremias loquitur. Mox tres mss. æque ac LXX, πρὸς πάντας οὕς. Editi et duo mss., ὅτι πάντας πρὸς οὕς. At Reg. tertius melius, magisque ex præscripto grammatices, πρὸς πάντας πρὸς οὕς.

(94) Ita recte emendavit Ducæus e suis codicibus H. et J., quibus uterque Colbertinus adjungi debet. At tres Regii mss. et editi corrupte habent, πρεσβυτικῷ τυγχάνοντι.

(95) Reg. quartus, ἐκπομπεύει. Infra Colb. primus, ἡμῶν τὴν αἰσχύνην. Haud longe aliquot mss., ἐμπαίζων τοὺς ὑποχειρίους. Alii quidam mss. cum editis, τοῖς ὑποχειρίοις.

(96) In aliquibus mss. scriptum invenimus, καὶ ὁ Ψαλμῳδός.

(97) Editi et Reg. primus, Ὅθεν ἐκ τῆς· quod cum palam vitiosum sit, emendare de suo non dubitavit Combefisius. Ait igitur legendum esse, ἐμπαιγμῶν, ὥνπερ ἐκ τῆς. Sed conjectura illius nihil opus est, cum hic locus satis commode ex quinque mss. sanari possit : in quibus omnibus constanter legitur, ἐμπαιγμῶν, ὅθεν ὁ τῆς ἐκ.

(98) Editi, ἐμπαιχθῆναι παρ' αὐτῶν. Sed illud,

excæcaverit peccatum, is ab alienigenis illuditur. Hos autem irrisores non comminatur Dominus se esse perinde instituturum, atque adolescentes principes : sed ait hosce derisores ipsis volentibus esse dominaturos, quod suis quisque operibus se ipse eorum dominio subjiciat. Fortasse igitur, quod ante crucem Domino illusere illum crucifixuri, recentiori Romanorum imperio traditi sunt, eisque dominati sunt derisores, qui apud se veritatem minime habebant. Quod si Ecclesiam ab iis qui sua versutia adulterant verbum, et per simulationem mendacium dicunt, gubernatam conspexeris : scias ipsi dominari derisores, qui blandiloquis ac persuasibilibus verbis simpliciores decipiunt.

110. VERS. 5. *Et confliget populus, homo ad hominem, et homo ad proximum suum.* Palam enarrat propheta quæ facta sunt ante extremam illam Jerosolymorum expugnationem, post quam dispersi sunt. Non amplius sermonem profert ænigmata prophetica, sed nude et perspicue ipsas res gestas narrat, cum scilicet inter se congressi seditione et cæde civitatem implevere neque a suis hostibus ipsos undique obsidentibus ad concordiam quæ necessaria erat, sunt adducti : sed extrema sibi metuentes, civitate tantum non capta, disjectis muris, hostibus ingredientibus, in se invicem domini ac primatus obtinendorum studio invaserunt. Atque hæc ideo patiebantur, quod ablatus esset ab eis propheta, conjector, senior, et admirabilis consiliarius : contra, supra ipsos constituti essent adolescentes principes, eisque dominarentur derisores. *Et invehetur puer in senem, inhonoratus in honoratum.* Quæ sunt perturbationis confusionisque propria enarrat. Nam seditionis proprium est, nihil ut discernatur : sed ut puer seni molestum se præbeat, et in ejus documenta invehatur. Et qui inhonoratus est ob inustum sibi per ignominiæ vitia dedecus, honestior majoriqae reverentia dignior, quam qui honorabilis est, volet haberi. Metuo autem ne isthæc ad nos etiam pertingant, et ne hæ ipsæ prophetiæ hac ætate impleantur, qua pueri ætate juvenes, moribus juniores, adoriuntur Ecclesiæ presbyteros, neque sacra illorum ministeria admittunt, neque congruum debitumque Ecclesiæ ordinem servant Quin etiam cum qui male vixerunt, probis reipublicæ administratoribus inferunt

A πᾶς, ὃν ἂν ἀποτυφλώσῃ ἡ ἁμαρτία, ἐμπαίζεται παρὰ τῶν ἀλλοτρίων. Τούτους δὲ τοὺς ἐμπαίζοντας οὐκ αὐτὸς ἐπιστήσειν ὁ Κύριος ἀπειλεῖ, ὥσπερ τοὺς νεανίσκους ἄρχοντας, ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῶν (99) ἔφη κυριεύσειν, ἐξ ὧν ἂν ἕκαστος ἑαυτῷ διὰ τῶν ἔργων τὸ κυριευθῆναι παρ' αὐτῶν ἐπισπάσηται. Τάχα οὖν διὰ τὸ ἐμπαῖξαι τῷ Κυρίῳ πρὸ τοῦ σταυροῦ τοὺς μέλλοντας σταυροῦν, παρεδόθησαν νεωτέρᾳ ἀρχῇ τῇ τῶν Ῥωμαίων· ἐμπαΐκται δὲ κατεκυρίευσαν αὐτῶν, οἱ τὴν ἀλήθειαν μὴ ἔχοντες παρ' ἑαυτοῖς. Κἂν Ἐκκλησίαν δὲ ἴδῃς ὑπὸ τῶν ἐν πανουργίᾳ δουλούντων τὸν λόγον ἀγομένην, καὶ ὑπὸ τῶν ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, γίνωσκε ὅτι ἐμπαΐκται κυριεύουσιν αὐτῆς, οἱ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ πιθανολογίας ἐξαπατῶντες τοὺς ἀκεραιοτέρους.

B 110. Καὶ συμπεσεῖται ὁ λαὸς, ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον, καὶ ἄνθρωπος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ. Ἄντικρυς τὰ πρὸ τῆς ἁλώσεως Ἱεροσολύμων, τῆς τελευταίας ταύτης μεθ' ἣν τῇ διασπορᾷ παρεδόθησαν, διηγεῖται ὁ προφήτης· οὐκέτι δι' αἰνιγμάτων προφητικῶν προάγων τὸν λόγον· ἀλλὰ γυμνῶς καὶ ἀναφανδὸν αὐτὰ τὰ πράγματα διηγούμενος· ὅτε συμπεσόντες ἀλλήλοις, στάσεως καὶ φόνου τὴν πόλιν ἐνέπλησαν, οὐδὲ ὑπὸ τῶν περιεστοιχισμένων αὐτοῖς (1) πολεμίων εἰς τὴν ἀναγκαίαν ὁμόνοιαν συνελαυνόμενοι, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐσχάτων ἀγωνιῶντες, τῆς πόλεως ἤδη λαμβανομένης, τῶν τειχῶν καταῤῥιπτομένων, τῶν πολεμίων εἰσχεομένων, ὑπὸ φιλαρχίας καὶ φιλοπρωτείας ἀλλήλοις ἀντεηήεσαν (2). Καὶ ταῦτα ἔπασχον διὰ τὸ ἀρθῆναι ἀπ' αὐτῶν προφήτην, καὶ στοχαστήν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ θαυμαστὸν C σύμβουλον· ἐπιστῆναι (3) δὲ αὐτοῖς ἄρχοντας νεανίσκους, καὶ ἐμπαίκτας αὐτῶν κυριεῦσαι. Καὶ προσκόψει τὸ παιδίον πρὸς τὸν πρεσβύτην. ὁ ἄτιμος πρὸς τὸν ἔντιμον. Ἐπεξέρχεται τοῖς τῆς συγχύσεως ἰδιώμασιν. Ἴδιον γὰρ στάσεως, τὸ μηδὲν διακρίνειν· ἀλλὰ καὶ τὸν παῖδα δυσαρεστεῖσθαι τῷ πρεσβύτῃ, καὶ προσκόπτειν αὐτοῦ τοῖς διδάγμασι· καὶ ὁ ἄτιμος διὰ τὸ ἐν πάθει (4) ἀτιμίας ἐνυβρίσθαι, σεμνότερον ἑαυτὸν βουλήσεται νομίζεσθαι τοῦ ἐντίμου. Φοβοῦμαι δὲ μὴ καὶ ἐφ' ἡμᾶς φθάνῃ (5) ταῦτα, καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος καιροῦ ὦσιν αἱ προφητεῖαι αὗται· ὅτε παῖδες νέοι τὴν ἡλικίαν, νεαρώτεροι τὸν τρόπον, τοῖς πρεσβυτέροις τῆς Ἐκκλησίας προσκόπτουσι, μήτε τὰς ἱερουργίας αὐτῶν προσιέμενοι, μήτε τὴν πρέπουσαν εὐταξίαν τῆς Ἐκκλησίας (6) φυλάσσοντες. Καὶ ὅταν δὲ οἱ κακῶς βεβιωκότες κατὰ τῶν εὐ-

D

παρ' αὐτῶν, in nullo mss. legitur; ob idque inde tollendum censuimus. Ibidem editi, πᾶς, ὃν ἀποτυφλοῖ. At sex mss. uti in contextu. Nec ita multo post aliquot mss., ὑπὸ τῶν ἀλλοτρίων.

(99) Editi et Reg. primus, quo, ut jam monuimus, usi sunt typographi, ἐφ' ἑαυτῶν. Alii quinque mss., ἀφ' ἑαυτῶν. Ibidem aliquot mss., κυριεύειν. Hoc ipso in loco editi corrupte, ἐξ ὧν ἀναγκάστως. At uterque Combef. et Reg. quartus emendate, ἐξ ὧν ἂν ἕκαστος.

(1) Ita nostri sex libri veteres. Editi, αὐτούς. Aliquanto post Colb. primus, ὑπὸ φιλαργυρίας καί.

(2) Unus codex Combef. et alii quatuor, ἀντεπῆεσαν. Editi, ἀντέπεσαν.

(3) Libri quidam veteres, ἐπιστῆσαι.

(4) Sic mss. nostri omnes. Editi, ἐν πάθεσι. Statim Colb. primus, ἑαυτὸν βουλεύσεται.

(5) Sic Reg. primus. Alii quinque mss., φθάνει. Editi, φθάσῃ. Haud longe mss. tres, ὡς εἶναι αἱ προφητεῖαι αὗται, et ita quoque habent editi et unus ms., nisi quod vocula αἱ in ipsis desideratur. Reg. quartus, ὡς εἶναι προφητεῖαι ταῦτα. Reg. tertius ut in contextu.

(6) Reg. quartus, τῇ Ἐκκλησίᾳ.

πολιτεύτων στρατεύωνται, οἱ ἄτιμοι τοῖς ἐντίμοις προσκόπτουσιν. Ἢ γὰρ οὐχ ὁρῶμεν ἄνδρας καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀπὸ μέθης καὶ γαστριμαργίας, ἀπὸ τῶν χαμαιτυπιῶν ἀνισταμένους, καὶ περὶ Θεοῦ διαλεγομένους, καὶ κρίνοντας τοὺς τιμίους τοῦ λαοῦ.

111. Ὅτι ἐπιλήψεται ἄνθρωπος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πλησίον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, λέγων. Ἱμάτιον ἔχεις, ἀρχηγὸς ἡμῶν γενοῦ, καὶ τὸ βρῶμα τὸ ἐμὸν ὑπὸ σὲ ἔστω. Σαφῶς καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν καιρὸν φέρει τῆς Ἰουδαϊκῆς ἁλώσεως, ὅτε ἐκτετηκότες λιμῷ, ὡς καὶ εἰς ἀλληλογραφίαν (6*) αὐτοὺς ἐκπεσεῖν, τοῖς δοκοῦσιν εὐπορεῖν προσεχώρουν, τὰς προστασίας αὐτῶν ἐπικαλούμενοι. Ἱμάτιον ἔχεις, ἀρχηγὸς (7) ἡμῶν γενοῦ. Ὁ ἀληθῶς ἄρχων οὐκ ἐκ τῶν ἔξωθεν συμβόλων γνωρίζεται, οἷον πορφύρας, χλαμίδος, καὶ διαδήματος· ἀλλ' ἐκ τοῦ ἔχειν τὴν ἀρχικὴν ἀρετήν. Ὁ γὰρ ἀρχόμενος ὑπὸ τῶν ἡδονῶν, καὶ ἀγόμενος ἐπιθυμίαις (8) ποικίλαις, δοῦλος ὢν τῆς ἁμαρτίας, ἀνεπιτήδειός ἐστι πρὸς τὸ ἄρχειν. Ἐνταῦθα μέντοι ἡ μαρτυρία τοῦ δύνασθαι ἄρχειν οὐκ ἀπὸ τοῦ τὴν ψυχὴν κεκοσμῆσθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῆς τῶν ἱματίων περιβολῆς. Ἀλλ' ἡμεῖς εὐξώμεθα, τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ καθηγουμένους τοῦ λαοῦ μὴ ἐκ τῆς ἔξωθεν περιβολῆς, καὶ τοῦ ἐπιφερομένου (9) σχηματισμοῦ τὴν μαρτυρίαν ἔχειν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, ὥστε λέγειν ἡμᾶς· Οὐκ ἐπειδὴ τὸ ἔξωθέν σου κεκόσμηται, καὶ ἱκανῶς σοι πλάσμα τῆς εὐσεβείας κατώρθωται, ἀλλ' ἐπειδή σου τὴν ψυχὴν ἐνέδυσεν ὁ Θεὸς ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης, καὶ παντὶ πλούτῳ σε ἐμεγάλυνεν, ἀρχηγὸς ἡμῶν γενοῦ, ὅπως ἂν ἀπὸ τῆς ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς περιουσίας εὐθηνίαν ἡμῖν (10) ἐκ τῆς σῆς διακονίας τῶν πνευματικῶν εὕρωμεν ἀπολαύσεων. Καὶ τὸ βρῶμα τὸ ἐμὸν ὑπὸ σὲ ἔστω, τουτέστι, τὸ σιτομέτριον ὑπὸ σὲ ἔστω.

112. Καὶ ἀποκριθεὶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐρεῖ· Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς ὑμῶν (11). Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῷ οἴκῳ μου ἄρτος, οὐδὲ ἱμάτιον. Ἔτι τὰ κατὰ τὴν στάσιν, ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν, ὁ λόγος αἰνίσσεται, τὴν εἰς ἔσχατον πτῶσιν τοῦ λαοῦ διηγούμενος, ὡς μηδὲ μέχρις ἑνὸς ἱματίου εὑπορούντων, τῶν εἰς προστασίαν παρ' αὐτῶν ἑλκομένων. Δείκνυσι δὲ τὸ στασιαστικὸν τῆς στάσεως τῶν πραγμάτων (12), τὸ μὴ ἐκ σύμφωνου, μηδὲ ἐκ συμπνοίας πάντας ὁρμᾷν ἐπὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ δυναμένου ἄρχειν αὐτῶν, ἀλλ'

A bellum, tum inhonorati adversus honorabiles insurgunt. Enimvero nonne quotidie viros cernimus, qui ex ebrietate et ingluvie, et lupanari egredientes, de Deo sermonem habent, ac eos qui ex populo sunt honorandi, judicant?

111. VERS. 6. *Quia apprehendet homo fratrem suum, et propinquum patris sui, dicens: Vestimentum habes princeps esto noster, et cibus meus sub te sit.* Aperte et iisthæc spectant ad Judaici excidii tempus, quando fame tabescentes, ita ut etiam 456 alii alios manducarent, in partes transibant eorum qui opulentiores videbantur, atque ut sibi præessent, rogabant. *Vestimentum habes princeps esto noster.* Qui vere princeps est, non ab externis insignibus dignoscitur, uti purpura, paludamento, et diademate, sed ab imperatoria qua præditus est virtute. Qui enim subditur voluptatibus, ac variis cupiditatibus ducitur[6], servus cum sit peccati, ad imperandum idoneus non est. Hic quidem testimonium, quo imperandi facultas designatur, non ab animi ornatu, sed a vestimentorum cultu desumitur. Atqui oremus nos, ut Ecclesiarum principes populique duces neque ab exteriori amictu, neque ab eo quem præ se ferant habitu, sed ab ipsamet veritate testimonium habeant, ita ut dicere possimus: Non quod quæ in te extrinsecus apparent, ornata sint, aut pietatis larva a te multum exculta sit, sed quod animam tuam vestimento salutaris tunicaque lætitiæ Deus induit, omnique divitiarum genere te magnificavit[10], princeps sis noster, ut per abundantiam in sermone et sapientia et operibus bonis reconditam nobis ex tuo ministerio comparemus spiritualium deliciarum copiam. *Et cibus meus sub te sit,* hoc est tritici mensura sub te sit.

112. VERS. 7. *Et respondens in illa die dicet. Non ero princeps vester. Non enim est in domo mea panis, neque vestimentum.* Adhuc ea quæ in illa seditione gesta sunt, quod ad historiam attinet, significat Scriptura: nimirum enarrat extremum populi excidium, ita ut ne unum quidem indumentum suppeteret iis, quos ad principatum trahebant. Hoc autem tumultuosum rerum in seditione gestarum statum ostendit, quod omnes communi consensu et concordibus animis ad eligendum eum qui ipsis præ-

[6] II Tim. III, 3, 6. [10] Isa. LXI, 10.

(6) Ἀλληλογραφίαν. Interpres legisse videtur, ἀλληλοφαγίαν, quod et magis consentaneum est. EDIT.

(7) Colb. primus, στρατηγός, *imperator*. Ibidem post vocem γενοῦ, in excusis adduntur illa, καὶ τὸ βρῶμα τὸ ἐμὸν ὑπὸ σὲ ἔστω quæ verba cum in nostris sex mss. non inveniantur, delere non dubitavimus. Ibidem Reg. primus, ὁ ἀληθὴς ἄρχων *verus princeps*.

(8) Editi et Reg. primus, ἐπιθυμίαις πολλαῖς καὶ sed quin illud, πολλαῖς καί, expungi debeat, dubium non habemus. Nam hæc verba et in sacro textu et in quinque mss. pariter desiderantur.

(9) Ita mss. omnes. Editi, καὶ τοῦ ἐπιφαινομένου, *neque ab apparente habitu*. Nec ita multo infra nostri sex mss., τὸ ἔξωθεν. Editi, τὰ μὲν ἔξωθεν.

(10) Ubi in editis legimus, ἡμεῖς, in nostris sex codicibus scriptum reperitur. ἡμῖν. Illud quod mox sequitur, ὑπὸ σὲ ἔστω, additum est e libris veteribus.

(11) Vox ὑμῶν deest quidem in editis: sed in utroque Colb. invenitur. Ibidem editi, ἐστί μοι. At vocem μοι, nostrorum codicum omnium fidem secuti, expunximus.

(12) Legitur et in editis et in mss. omnibus, τῶν πραγμάτων. Combefisius tamen, ut sæpe alias, vulgata lectione non contentus, ait sibi videri legendum, τὸ πραττόμενον. Haud longe mss. nonnulli, πάντα ὁρμᾷν.

esse posset, non concurrerent, sed unusquisque quemlibet obvium assumeret, non eum qui esset electione dignus, sed qui sibi familiaris esset ac necessarius ; non eum qui salvos ipsos ac incolumes servare posset, sed qui sanguinis necessitudine ipsum contingeret. *Apprehendet enim*, inquit, *homo fratrem suum, et domesticum patris sui.* Absit certe ne id fiat in tribuendis Ecclesiarum præfecturis : ita ut quilibet quemlibet eligat, eum nempe qui nuptialibus indumentis careat, qui sit decenti cultu destitutus, qui spiritualium egeat alimentorum : et qui in domo sua, hoc est, in arcano cordis sui secessu panem verum ac viventem nequaquam habet, qui possit cor hominis confirmare [11]. Nunc autem timeo ne, ut olim in Judaica seditione erant qui seipsos arbitrarentur indignos, qui cæteris præficerentur, utpote suæ ipsorum paupertatis conscii, ita hoc tempore sint nonnulli, qui licet Christum et miserationis viscera 457 induti non sint, secundum Apotolum [12], si quis tamen eos promoveat, non contradicant : et si promoveat nemo, plurimi se intrudunt. Nam principatum ambiunt non pauci, sua ipsorum opera creati, præsentem claritudinem consectantes futurum vero judicium nequaquam prævidentes. Atqui non ejusmodi fuit Moyses, sed in omnibus obediens ac morigerus, quando ad populum mittebatur, aiebat : *Obsecro, Domine, elige alium quem mittes* [13]. Ex quo factum est ut Deus ipsum urgeret quasi pertinacius, utpote qui hac ipsa recusatione et suæ infirmitatis confessione se primatu dignum ostenderet. Quapropter egregia est admonitio illa : *Ne quæras fieri judex ne forte non possis auferre iniquitates* [14]. Attamen recusationem eorum, qui a seditiosis ad excipiendum principatum compellebantur, generalem non fuisse declarat sermo propheticus. Non enim simpliciter ait : *Non ero princeps* ; sed cum adjectione, *Non ero princeps populi hujus ;* atque causam subjunxit.

113. VERS. 8, 9. *Quia dissoluta est Jerusalem, et Judæa concidit et linguæ eorum cum iniquitate his quæ Domini sunt, non obtemperant.* Jerusalem enim, quæ hactenus per Domini manum fuerat concordiæ vinculo colligata, nunc dissoluta est et repudiata. *Et Judæa concidit*, subductis ejus fulcimentis. Ac calamitates quidem nonne tales sunt? Quæ vero diligentia ab eis adhibita est ad se reddendos Deo gratos, et quod studium ad pœnitentiam agendam ostensum est, ut inde affulgeret spes finem malis intentatis impositum iri? Atqui *Linguæ eorum his quæ Domini sunt, non obtemperant*, nec *inoebsquen-*

ἕκαστον τοῦ προστυχόντος (13) ἐπιλαμβάνεσθαι, καὶ μὴ τὸν ἄξιον αἱρεῖσθαι, ἀλλὰ τὸν αὐτῷ οἰκεῖον· μηδὲ τὸν σώζειν δυνάμενον, ἀλλὰ τὸν κατὰ γένος αὐτῷ διαφέροντα. Ἐπιλήψεται γὰρ, φησὶν, ἄνθρωπος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ τοῦ οἰκείου τοῦ (14) πατρὸς αὐτοῦ. Ὅπερ ἀπεῖη ἐν ταῖς τῶν Ἐκκλησιῶν προστασίαις γενέσθαι, ὥστε τὸν τυχόντα τοῦ τυχόντος ἐπιλαμβάνεσθαι, καὶ τὸν ἀπορροῦντα γαμικῶν ἐνδυμάτων, καὶ κόσμου τοῦ πρέποντος ἐστερημένον, πτωχεύοντα βρωμάτων πνευματικῶν, καὶ οὐκ ἔχοντα ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας αὐτοῦ, ἄρτου ἀληθινὸν καὶ ζῶντα, δυνάμενον στηρίζειν τὴν καρδίαν ἀνθρώπου. Νῦν δὲ φοβοῦμαι, μὴ ἐν μὲν τῇ Ἰουδαϊκῇ στάσει ἦσάν τινες οἱ ἀναξίους ἑαυτοὺς τοῦ ἑτέρων ἄρχειν ἡγούμενοι, διὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἐνυπαρχούσης αὐτοῖς πτωχείας· ἐπὶ δὲ τῶν παρόντων, κἂν μὴ ὦσί τινες ἐνδεδυμένοι Χριστὸν, μηδὲ σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, κἂν (15) ἐπιλάβηταί τις, οὐκ ἀντιλέγουσι, κἂν μὴ ἐπιλάβηται, εἰσωθοῦνται πολλοὶ, σπουδαρχαὶ δὲ πολλοὶ (16) αὐτοχειροτόνητοι, τὴν παροῦσαν λαμπρότητα διώκοντες, τὴν δὲ μέλλουσαν κρίσιν μὴ προορώμενοι. Ἀλλ' οὐ Μωϋσῆς τοιοῦτος· ἀλλ' ὁ πάντα εὐπειθὴς καὶ εὐήκοος, ὅτι ἀπεστέλλετο πρὸς τὸν λαόν· Δέομαι, φησὶ, Κύριε, προχείρισαι ἄλλον ὃν ἀποστελεῖς. Δι' ὃ καὶ οἱονεὶ φιλονεικότερον ἀντέχεσθαι αὐτοῦ τὸν Θεὸν κατεσκεύασεν (17) αὐτῇ τῇ παραιτήσει καὶ τῇ ὁμολογίᾳ τῆς ἀσθενείας τὸ ἄξιος εἶναι τοῦ προεστάναι δεικνύς. Διὸ καλῶς ἔχει τὸ παράγγελμα· Μὴ (18) ζήτει γενέσθαι κριτὴς, μήπως οὐκ ἰσχύσεις ἐξᾶραι ἀδικίας. Ὁ μέντοι προφητικὸς λόγος τὴν παραίτησιν τῶν ἐλκομένων ἄρχειν ὑπὸ τῶν στασιαζόντων οὐ καθόλου φησὶ γεγενῆσθαι. Οὐ γὰρ εἶπεν ἁπλῶς, Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης, Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τούτου· καὶ τὴν αἰτίαν ἐπήγαγεν.

113. Ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ (19) ἀνομίας τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦσιν. Ἡ γὰρ τέως συνεχομένη ὑπὸ τῆς χειρὸς (20) τοῦ Κυρίου Ἱερουσαλὴμ τῷ δεσμῷ τῆς συναφείας, ἀνεῖται νῦν καὶ ἐκβέβληται. Καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, τῶν στηριγμάτων αὐτῆς ὑφαιρεθέντων. Καὶ οὐχὶ τὰ μὲν πάθη τοιαῦτα· ἐπιμέλεια δὲ τίς τοῦ εὐαρεστῆσαι Θεῷ, καὶ σπουδὴ εἰς μετάνοιαν, ὥστε ἐντεῦθεν ἐλπίδα εἶναι παυθησεσθαι τὰ δεινά ; Ἀλλ' Αἱ γλῶσσαι αὐτῶν τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦσιν, καὶ οὐχ ἁπλῶς ἀπειθοῦσιν, ἀλλὰ μετὰ ἀνομίας· ὡς, διὰ τὸ τὴν καρ-

[11] Psal. CIII, 15. [12] Coloss. III, 12, [13] Exod. IV, 13. [14] Eccli. VII, 6.

(13) Ita mss. omnes. Editi, τοῦ προστυγχάνοντος.

(14) Editi, οἰκείου. At mss. aliquot, οἰκείου τοῦ.

(15) Libri veteres, Ἀπόστολον, κἄν. Editi, Ἀπόστολον, ἐνδεδυμένα, κἄν.

(16) Editi, εἰσωθοῦνται πολλοὶ, καὶ οὐκ ἀντιλέγουσι, πολλοὶ σπουδαρχίδαι, πολλοί, haud recte. At hunc locum e mss. emendavimus.

(17) Ita sex libri veteres. Editi vero, παρεσκεύασεν.

(18) Editi, τὸ μή. Deest τό in mss. Statim quatuor mss., οὐκ ἰσχύσῃς.

(19) In editis pro μετά legitur μεσταί, non librariorum quidem vitio, qui diligenter scripsere μετά, sed typographorum.

(20) Libri aliquot veteres, τῶν χειρῶν. Mox mss. nonnulli, αὐτῆς ἀφαιρεθέντων.

δίαν ἠλλοτριῶσθαι ἀπὸ Θεοῦ, καὶ ἀνυπότακτον εἶναι τοῦ θείου νόμου, τῆς γλώσσης αὐτῶν, δέον μελετᾷν νυκτὸς καὶ ἡμέρας τὸν νόμον Κυρίου, ἀντιλεγούσης καὶ ἀπειθούσης. Τίνος οὖν ἄρξω, φησί; Τῆς Ἱερουσαλήμ; Ἀλλὰ ἐκβέβληται καὶ ἀνεῖται. Τῆς Ἰουδαίας; Ἀλλ' οὐκέτι ἔστηκεν ὀρθή· συμπέπτωκε γάρ. Τῶν μετανοούντων; Ἀλλ' ἀπειθοῦσι ταῖς γλώσσαις αὐτῶν. Τάχα τοίνυν διὰ τὴν προϋπάρχουσαν δόξαν, σεμνὸν τὸ ἄρχειν τῶν τοιούτων. Ἀλλ' Ἐταπεινώθη, φησίν, ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν ἀντέστη αὐτοῖς. Τουτέστιν, οὐδὲ παῤῥησία αὐτοῖς ἀνανεύειν πρὸς τὸν Θεὸν, διὰ τὸ τὴν ἁμαρτίαν (21) μὴ τὴν τυχοῦσαν εἶναι, ἀλλὰ τῇ Σοδομιτῶν ἀξίαν εἶναι παραβάλλεσθαι, ἣν οὐχὶ λάθρα οὐδὲ ἐπαισχυνόμενοι πεποιήκασιν, ἀλλ' οἱονεὶ ἐπαγαλλόμενοι (22) τῇ ἐργασίᾳ τῶν πονηρῶν, ἀνήγγειλαν πᾶσι καὶ ἐνεφάνισαν· ὥσπερ ἐκεῖνοι, ἐπὶ τὰς παρανόμους ἡδονὰς ὁρμῶντες, οὐχὶ ῥήμασιν (23) εὐπροσώποις τὴν ἀσέλγειαν συνεκάλυπτον. Ποῦ γάρ εἰσι, φησίν, οἱ ἄνδρες οἱ εἰσελθόντες παρὰ σοί; Ἐξάγαγε αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, ἵνα αὐτοῖς συγγενώμεθα. Ἐκείνην ἐμιμήσαντο τὴν ἁμαρτίαν. Τὴν γὰρ ἁμαρτίαν αὐτῶν, ὡς Σοδόμων (24), ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Ταῦτα ὁ ἐντυχὼν τῇ ἱστορίᾳ διηγουμένῃ τὰ πρὸ τῆς καταστροφῆς Ἱερουσαλὴμ πάθη, τῆς προφητείας τὸ ἐναργὲς ἐκπλαγήσεται. Δύο τοίνυν αἰτίαι παραιτήσεως εὐλόγου τῶν εἰς προστασίαν ἑλκομένων τοῦ λαοῦ, ἡ οἰκεία αὐτοῦ ἀδυναμία, καὶ ἡ τῶν πραγμάτων δυσκολία, δυσδιορθώτων ὄντων τῶν λαῶν διὰ τὴν πολλὴν χύσιν τῆς ἁμαρτίας· ἅπερ ἀμφότερα ὁ προκείμενος περιέχει λόγος· περὶ μὲν τῆς ἰδίας ἀδυναμίας, τοῦ τὴν ἀρχὴν ἐξομνυμένου, λέγοντος· Οὐκ ἔστιν ἄρτος ἐν τῷ οἴκῳ μου, οὐδὲ ἱμάτιον· τὸ δὲ τοῦ λαοῦ ἀνίατον, ἐκ τοῦ εἰπεῖν· Οὐκ ἔσομαι ἄρχων τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ (25) ἀνομίας τὰ πρὸς τὸν Κύριον ἀπειθοῦσι. Τὴν γὰρ ἀνομίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐδὲ γὰρ Σοδομίτας εἷς ἂν ἐγένετο δυνατὸς περισῶσαι, ἀλλ' ἔχρῃζον δικαίων δέκα τὸ (26) ἐλάχιστον, τῶν ἐξαιτουμένων αὐτούς.

Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες. Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται.

A *tes sunt* simpliciter, sed *cum iniquitate*. Nam lingua eorum cum nocte ac die legem Domini meditari debuisset, contradicit ac refragatur, quod alienatum a Deo sit cor eorum, neque legi divinæ subditum. Cui ergo, inquit, imperabo? Jerusalem? Sed ejecta est et dissoluta. An Judææ? Sed non amplius stat recta: siquidem collapsa est. Iisne qui pœnitentiam agunt? Sed linguis suis imperium detrectant. Fortasse igitur ob pristinam gloriam gloriosum fuerit in hos imperium habere. Sed *Humiliata est*, inquit, *gloria eorum, et confusio vultus eorum resistit eis.* Hoc est, nulla eis relinquitur fiducia oculos sustollendi ad Deum, quod peccatum eorum non qualecunque sit, sed dignum quod crimini comparetur Sodomitarum, quod neque clanculum, neque pudori

B suffisi admisere. Imo quasi de flagitiis perpetratis gloriantes, ea nuntiaverunt omnibus ac prodiderunt, perinde atque illi in scelestissimas libidines festinantes, lasciviam suam speciosis verbis non occultarunt. *Ubi enim sunt*, inquit, *viri qui ingressi sunt apud te? Educ illos ad nos, ut coeamus cum eis* [15]. Peccatum illud sunt imitati. Nam peccatum suum, quemadmodum peccatum Sodomorum vulgatum fuerat, evulgaverunt ac prodiderunt. Quisquis in historiam eas quæ ante Jerosolymitanum excidium acciderunt calamitates enarrantem inciderit, evidentiam perspicuitatemque prophetiæ admirabitur. Duplex itaque **458** speciosæ illius detrectationis ratio suppetebat iis, qui imperium in populum accipere compellebantur, propria imbecillitas, ac difficilis rerum status, quandoquidem populus vix ad frugem bonam redire poterat, ob plurimam peccatorum congeriem: quod utrumque hic sermo complectitur. Nam qui recusat

C principatum, de sua ipsius infirmitate dicit: *Non est panis in domo mea, neque vestimentum;* populi vero malum insanabile ostendit, dum dicit: *Non ero princeps populi hujus, quia dissoluta est Jerusalem, et Judæa concidit; et linguæ eorum cum iniquitate his quæ Domini sunt, non obtemperant. Iniquitatem enim suam quasi Sodomorum divulgarunt ac prodiderunt.* Neque enim servare poterat unus aliquis Sodomitas, sed decem saltem justis egebant, qui eorum pœnam deprecarentur.

114. Vers. 10. *Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra se, dicentes: Alligemus justum, quia inutilis est nobis. Itaque fructus operum*

D *suorum comedent.* Posteaquam tandem advertisset

[15] Gen. XIX, 5.

(21) Editi, ἁμαρτίαν αὐτῶν. Vox αὐτῶν in nostris mss. non reperitur.

(22) Variant inter se libri antiqui. Habent tres, ἐναγαλλόμενοι, alii tres, ἐναγαλλιώμενοι *exsultantes.*

(23) Reg. quartus, ῥήμασι μόνον.

(24) Editi et quatuor mss., ὡς Σοδόμων. Alii duo, ὡς Σόδομα. Aliquanto post editi et unus ms., καταπλαγήσεται. Alii quinque mss., ἐκπλαγήσεται.

(25) Jam monuimus legi debere, quemadmodum in mss. legitur, μετά, non μεσταί.

(26) Editi καὶ τό. Vocula καί in mss. nusquam comparet. Quod ait hoc loco Combefisius, verborum illorum, δέκα τὸ ἐλάχιστον. etc., hunc esse sensum, *decem minimum egebant, qui expeterent,* in eo insigniter hallucinatum esse arbitramur. Neque satis intelligimus quid sibi velint illa, quæ vir eruditissimus addidit ad approbandam suam interpretationem, *Cum unus id præstaret Abraham.* Igitur verbum ἐξαιτεῖν hic non debet sumi pro eo quod est *expetere:* sed idem valet, quod *pœnam deprecari.* Respiciebat scriptor, quisquis est, ad verba Genes. XVIII, 32.

propheta pópulum instar Sodomorum sine ullo pudore ad peccatum præcipitem ferri, ita ut ne occulte quidem aut abscondite peccarent, imo cum plurima audacia et impudentia sese gerentes, ex ignominiosis facinoribus gloriarentur, ipsos deflens, hæc verba profert : *Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum adversum se, dicentes : Alligemus justum, quia inutilis nobis est.* Consilia adversus justos inita in consultantium capita retorquentur : quemadmodum tela jacta a solidis ac repulsu præditis corporibus in suos jaculatores resiliunt. Eam ob rem ait : *Inierunt consilium adversum se, dicentes : Alligemus justum, quia inutilis nobis est.* Judæi autem adveniente Domino hæc faciebant : quippe ipsum ligatum deduxere ad Caipham [16]. Ligabant manus, quæ ipsos beneficiis cumulaverant, nec justitiæ ferebant præsentiam, quob malitiam aboleat et exterminet. Est enim justitia injustis ac iniquis molesta, perinde atque sol lippientibus. Quapropter ait : *Fructus operum suorum comedent.* Illorum autem operum fetus sunt captivitas, dispersio, templi eversio, lapsus a gloria, confusio vultus eorum, per quam eis non licet oculos ad Deum, ob impium facinus in Unigenitum admissum, tollere. Itaque fiduciam priorem perdidere, quippe qui nec prophetas, nec cultum habeant : Verbo autem ligato, ligata veritate, luce ligata, justitia ligata, ligato Salvatore, ligato medico, liberatore ligato, quæ omnia Christus est juxta variam quæ de eo habetur notionem, privati sunt lumine, privati sunt verbo, privati sunt veritate, in iniquitate degunt, morbo insanabili laborant. Hi sunt fructus operum eorum quos comedunt.

115. Vers. 11. *Væ iniquo ! Mala pro operibus manuum ejus evenient ei.* Hæc de divino judicio, quod unicuique pro merito mercedem rependit, dicta fuisse arbitramur. Quod si ideo *Væ iniquo*, dicitur, quod *Mala pro operibus ipsius evenient ei :* cujus malitia ad opus usque non processit, sed in arcano cordis recessu consummata est, nonne ei infligetur pœna, ita ut *Væ* ipsi etiam aduptari possit? Aut ubi quod in malitia perfectum est retulit; quod minus est, id tibi proportione servata reliquit excogitandum. Est enim perfecta malitia, cum quis et voluntate peccat et factis : dimidia vero mali pars est, cum peccatum in animi proposito manet. Itaque qui cogitatione peccat, non omnino remansurus est

A Ταῦτα λοιπὸν ὁ προφήτης μετὰ τὸ ἰδεῖν τὸν λαὸν παραπλησίως Σοδόμοις ἀπερυθριάσαντα πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν, ὡς μηδὲ μετὰ ἐπικαλύψεως καὶ ἐπικρύψεως πταίειν, ἀλλ' ἐμπαῤῥησιάζεσθαι ἀναισχύντως, καὶ ἐπισεμνύνεσθαι τοῖς αἴσχροῖς, ἀποθρηνῶν αὐτοὺς, φησιν · Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, λέγοντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. Αἱ κατὰ τῶν δικαίων βουλαὶ ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν βουλευομένων (27)· ὥσπερ ἀπὸ στερῤῥῶν καὶ ἀντιτύπων σωμάτων τὰ προσπεσόντα βέλη πρὸς τοὺς ἀφιέντας ἐπάνεισι. Διὰ τοῦτό φησιν. Ἐβουλεύσαντο βουλὴν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Ταῦτα δὲ ἐποίουν οἱ Ἰουδαῖοι ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ τοῦ Κυρίου·
B δήσαντες γὰρ αὐτὸν ἤγαγον (28) πρὸς Καϊάφαν. Ἐδέσμουν τὰς χεῖρας τὰς εὐεργετούσας, οὐ φέροντες τῆς δικαιοσύνης τὴν ἐπιδημίαν, διότι πονηρίας ὑπῆρχεν ἀφανιστική. Δύσχρηστος γὰρ τοῖς ἀδικοῦσιν ἡ δικαιοσύνη· ὥσπερ ὀφθαλμιῶσιν ὁ ἥλιος· Διό φησι· Τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φύγονται. Ταῦτα δὲ ἐκείνων τῶν ἔργων τὰ γεννήματα, ἡ αἰχμαλωσία, ἡ διασπορὰ, ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ, ἡ ἀπὸ τῆς δόξης κατάπτωσις, ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν, οὐκ ἐῶσα αὐτοὺς πρὸς Θεὸν ἀναβλέπειν, διὰ τὴν εἰς τὸν Μονογενῆ ἁμαρτίαν. Ἀπώλεσαν οὖν τὴν προτέραν παῤῥησίαν· μήτε προφήτας, μήτε λατρείαν ἔχοντες· δήσαντες δὲ τὸν Λόγον, δήσαντες τὴν ἀλήθειαν, δήσαντες τὸ φῶς, δήσαντες τὴν δικαιοσύνην,
C δήσαντες τὸν Σωτῆρα, δήσαντες τὸν ἰατρὸν, δήσαντες τὸν ἐλευθερωτήν· ἅπερ πάντα ἐστὶ, κατὰ ποικίλην τὴν περὶ αὐτοῦ (29) ἐπίνοιαν, ὁ Χριστός. Ἐστέρηνται φωτὸς, ἐστέρηνται λόγου, ἐστέρηνται ἀληθείας· ἀδικίᾳ συζῶσιν, ἀνίατα νοσοῦσιν. Ταῦτά (30) ἐστι τὰ γεννήματα τῶν ἔργων, ἃ ἐσθίουσιν.

115. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ ! Πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ · Περὶ τῆς θείας κρίσεως, τῆς ἀνταποδιδούσης ἑκάστῳ τὰ πρὸς ἀξίαν, ταῦτα εἰρῆσθαί φαμεν. Εἰ δὲ διὰ τοῦτο Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, ὅτι Πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ, ᾧ μὴ προεχώρησεν εἰς ἔργον ἡ ἀδικία, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας συνετελέσθη· ἆρα οὐκ ἐπαχθήσεται ἡ κόλασις, ὥστε ἐφαρμόσαι τὸ Οὐαὶ καὶ αὐτῷ; Ἢ τὸ τέλειον εἰπὼν ἐν κακίᾳ, σοὶ νοεῖν τὸ λεῖπον ἐξ ἀναλογίας κατέλιπε. Τελεία μὲν γὰρ κακία, τὸ καὶ γνώμῃ καὶ πράξεσιν ἁμαρτάνειν (31)·
D ἥμισυ δὲ τοῦ κακοῦ, ἐπὶ τῆς ὁρμῆς τῆς κατὰ διάνοιαν στῆναι τὴν ἁμαρτίαν. Οὐ πάντη οὖν ἀτιμώρητος ὁ κατὰ διάνοιαν ἁμαρτάνων, ἀλλ' ὅσον ἐλλείπει,

[16] Joan. XVIII, 28.

(27) Editi et Reg. primus, τῶν βεβουλευμένων. Alii quinque mss., βουλευομένων. Paulo post mss. nonnulli, πρὸς τοὺς ἀφέντας.

(28) Colb. primus, αὐτὸν, φησὶν, ἀπήγαγον· quæ vox ἀπήγαγον reperitur quoque in duobus aliis codicibus.

(29) Regii duo et Anglicus unus, τὴν περὶ αὐτούς. Codex Er. 1, τὴν περὶ ἑαυτοὺς συμβουλίαν καί. At Henricianus et Anglici alii, et uterque Colb. uti in contextu.

(30) Ita libri veteres. Editi, ταῦτα δέ.

(31) Totum illud, Τελεία μὲν γὰρ κακία τὸ καὶ γνώμῃ καὶ πράξεσιν ἁμαρτάνειν, ex Henricioano et ex apographo Anglico addendum esse, et textui inserendum, jam monuerat eruditissimus vir Ducæus. Monemus nos hæc ipsa verba reperiri quoque in aliis duobus Regiis et in utroque Colbertino.

τοῦ κακοῦ, τοσοῦτον αὐτῷ τῶν πόνων ὀφαιρεθήσεται. Οὐαὶ οὖν τῷ ἀνόμῳ, ὅτι πονηρὰ αὐτῷ κατὰ τὰ ἀνομήματα, καὶ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ (32)· διότι αἱ χεῖρες ὄργανά εἰσι τῆς ἐνοίας. Ὡς ἂν οὖν κινῇ τὸ κατάρχον, οὕτω κινεῖται τὸ ἐνεργοῦν.

116. Λαός μού, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν (33) ὑμῶν. Ἀνακαλουμένου τὸν λαὸν ἡ φωνὴ, καὶ συναλγοῦντος τοῖς κακουμένοις, Λαός μου. Πρὶν δῆσαι τὸν δίκαιον, πρὶν τὴν χρῆσιν αὐτοῦ παραιτήσασθαι, τί πεπόνθατε; Νῦν (34) κατάχρεοι γεγένησθε πολλῶν ὀφλημάτων. Διὰ τοῦτο τοῖς ἐκπράσσουσιν ὑμᾶς (35) τὴν ὀφειλὴν ἔκδοτοι γεγένησθε· οἱ ἐπειδὴ δράγματα ἐν ὑμῖν οὐχ εὑρίσκουσιν, οὐδὲ καρπῶν εὐθηνίαν, καλαμῶνται ὑμᾶς μικροὺς καὶ εὐτελεῖς, κατακεκλασμένους καρποὺς τῶν ψυχῶν ὑμῶν (36) ἐκλέγοντες. Τοιοῦτοι δέ ἐσμεν, μικροπρεπῶς καὶ εὐτελῶς καὶ ἀκάρπως μετανοοῦντες. Ὃ γὰρ σπείρει ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει. Ὁ τοίνυν τῇ ἀξιολόγῳ μεταμελείᾳ πλουσίως σπείρων εἰς τὸ Πνεῦμα, ἐλεημοσύνην, εὐσπλαγχνίαν, ἱκεσίαν, δικαιοσύνην, δάκρυον διηνεκές· οὗτος σπείρων ἐν δάκρυσιν, ἐν ἀγαλλιάσει θερίσει, αἴρων τῆς μετανοίας τὰ δράγματα, ὥστε τῷ πράκτορι ὅλον ἀποτῖσαι τὸ χρέος. Ὁ δὲ μεταμελείᾳ (37) τῶν προημαρτημένων μικρὰ σπείρων, ἐν ἐλεημοσύνῃ, ἐν προσευχῇ, ἔρημον καρποῦ καλάμην τρέφων, οὐδὲ ταύτην ὑπὸ τοῦ πράκτορος ἔχειν συγχωρηθήσεται. Τίς δὲ ὁ πράκτωρ οὗτος, ἐκ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον παραινέσεως διδαχθῶμεν, τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι· καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλῃ εἰς φυλακήν. Νόησον γὰρ ἐκεῖ τὸν ἀντίδικον καὶ τὴν ὁδόν· εἶτα τὸν ἄρχυντα τὸν προεστῶτα τοῦ ἀντιδίκου ἡμῶν. Ὁδὸς μὲν γὰρ, ὁ βίος ἡμῶν· ἀντίδικος δὲ, ἡ ἀντιπαλαίουσα ἡμῖν δύναμις καὶ παρεπομένη τῷ βίῳ, πάσῃ μεθοδείᾳ μηχανωμένη ἐκτρέψαι ἡμᾶς τῆς πρὸς Θεὸν ἀγούσης ὁδοῦ· ἄρχων δὲ, ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, περὶ οὗ ὁ Κύριος εἴρηκε· Νῦν ἔρχεται ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ εὑρήσει (38) οὐδέν. Ἀλλ' ἐν μὲν τῷ Κυρίῳ εὗρεν οὐδὲν, διότι Ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· τῷ πεπειραμένῳ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα. χωρὶς ἁμαρτίας.

inultus : sed quantum deficit a malo, tantum ei pœnarum remittetur. Væ igitur iniquo, quia ei mala secundum iniquitates et secundum opera manuum ejus evenient, quod manus organa sunt cogitationis. Quoquo igitur modo moveatur id quod principium est, eodem movetur id quod exsequitur.

116. Vers. 12. *Populе meus, exactores vestri dementunt vos, et exigentes dominantur vobis.* Vox isthæc, *Populе meus*, est adhortantis populum, et male affectos miserantis. Priusquam alligassetis justum, priusquam eo uti recusassetis, quid passi fueratis? Jam debitis multis obstricti estis. Idcirco traditi estis in manus exigentium a vobis debita, qui cum neque manipulos, neque uberes fructus apud vos inveniant, in modum spicilegii exiguos vos atque viles demetunt, confractos animarum vestrarum fructus colligentes. Sumus autem ejusmodi, si cum pusillo abjectoque animo ac sine fructu pœnitentiam agimus. *Quod enim seminat homo, hoc et metet*[17]. Qui igitur eleemosynam, commiserationem, obsecrationem, justitiam, lacrymas assiduas per præclaram laudabilemque pœnitentiam in Spiritu abundanter seminat, hic seminans in lacrymis, metet in exsultatione[18]; atque manipulos pœnitentiæ auferet, adeo ut exactori debitum omne exsolvat. Quem vero pœnitet peccatorum ante commissorum, si exigua quæpiam seminat in eleemosyna et in precatione; is vacuam fructu stipulam nutriens, ne hanc quidem retinere permittetur ab exactore. Quis autem iste sit exactor, edoceamur per evangelicam admonitionem, dicente Domino : *Cum enim vadis cum adversario tuo ad principem, in via da operam ut libereris ab eo, ne forte pertrahat te ad judicem, et judex tradat te exactori, et exactor mittat te in carcerem*[19]. Profecto hic consideres velim *adversarium et viam*, postea *principem* qui adversario nostro præfectus est. Via quidem, nostra vita est : adversarius vero, virtus est nobis obluctans, vitæque socia, quæ nullas **460** non excogitat insidias, quibus nos a via ad Deum deducente abducat : princeps autem est ipse mundi hujus princeps, de quo Dominus dixit : *Nunc venit princeps mundi hujus, et in me non inveniet quidquam*[20]. Sane in Domino quidem nihil invenit, quia *Peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus*[21]; licet tentatus fuerit per omnia pro similitudine, absque peccato[22].

[17] Gal. VI, 8. [18] Psal. CXXV, 6. [19] Luc. XII, 68. [20] Joan. XIV, 30. [21] I Pet. II, 22. [22] Hebr. IV, 15.

(32) Sic libri quatuor veteres. Aberat αὐτῷ ab editis. Illa quæ statim leguntur, ὡς ἂν οὖν, etc., *Quoque modo moveatur id quod principium est, eodem movetur id quod exsequitur*, sic intelligenda esse puto : *Quoque modo moveatur, causa prima, eodem quoque movetur instrumentum*. Et vero instrumentum tale est, ut, quod a prima excogitatum est, exsequatur.

(33) Editi et Reg. primus, κυριεύσουσιν, *dominabuntur*. At in aliis quinque mss. et apud LXX legitur, κυριεύουσιν, *dominantur*.

(34) Hic locus ita interpungitur: ut punctum in aliis mss. ponatur ante voculam Νῦν, in aliis post eamdem.

(35) Editio prior et Reg. primus, ἡμᾶς, male. Alii quinque mss., ὑμᾶς, bene.

(36) Regii duo cum editis, ἡμῶν. Alii quatuor mss., ὑμῶν, rectius.

(37) Editi et codex Fr. 1, ἐπιμελείᾳ, vitiose. Alter Combefisii codex et alii nonnulli, μεταμελείᾳ, recte.

(38) Apud Joannem XIV, 31, paulo aliter, οὐκ ἔχει, *non habet*. Notandum tamen, vocem εὑρήσει notari et ipsam in Novo Testamento Oxoniensi. Quin

117. Cum igitur in nobis invenerit multa, nos multis peccatorum quorum auctor est vinculis pertractos, quibus nosmetipsos obstrinximus, tradet judici. Judex autem cui judicium omne dedit Pater [23], nos criminibus multis ab adversario et ab ultore coargutos apprehendens, tradet exactori exigendis pœnis præstituto; qui nos mittet in carcerem, hoc est, in supplicii locum, flagris immanissimis pro rebus vel minimis et pro peccatis a nobis cum contemptu patratis reposcens ac exigens pœnas. Quocirca consilium dat Dominus, ut dum in via cum adversario sumus [24], demus operam ut ab illo liberemur, hoc est, ea efficiamus opera, quibus ab inimico valeamus liberari; nec unquam inducamur, ut adventum extremæ illius horæ exspectemus, qua princeps astans nos perscrutabitur : qui si multa quæ sui ipsius impulsu patrata fuerint, in vita nostra invenerit, tradet nos judici, coarguens nos, nec negare nos sinens, ut qui nobis revocaturus in memoriam sit locum in quo peccatum admisimus, quod esset nobiscum, et una nobiscum malum conficeret; item modum quo deliquimus, atque eum quo peccavimus affectum. Itaque interea dum agendi habemus potestatem, navemus operam, ut ab adversario liberemur. *Et exigentes dominantur vobis.* Pauperes multo ære alieno oppressos in servitutem redigunt exactores. Et quidem operæ pretium est nihil debere : proximum autem fuerit, æris alieni dissolvendi non deesse facultatem : sin minus, cum rationes repetentur, servum esse necesse est omnino. Hæc dicta sint propter illud : *Exactores vestri demetunt vos, et exigentes dominantur vobis.*

118. *Populе meus, qui beatos vos prædicant, decipiunt vos, et semitam pedum vestrorum turbant.* Qui adolescentibus subjiciuntur, et derisorum subduntur dominio, qui instar spicilegii demetuntur ab exactoribus, et addicuntur servituti, quod non habent unde solvant, atque ob nimiam inopiam amisere libertatem, ii profecto digniores sunt qui commoveant miserationem, quam ut beati prædicentur. Qui igitur tales beatos prædicat, adulatoris partes agit; præter decorum ad captandam gratiam loquens, eos decipit, nec mediocriter nocet, cum sensum peccatorum adimat; atque, dum ob beatitudinem immerito attributam decipiuntur, semita pedum eorum conturbatur. Quapropter calamitates quidem provocant ad humilitatem, beatitatis vero felicitatisque prædicatio tumorem parit et **461** superbiam. Dixit autem generatim, *Populе.* Nimi-

[23] Joan. v, 22. [24] Luc. xii, 58.

et Theodorus Beza, ut monet Ducæus, ita quoque in duobus exemplaribus legerat, οὐχ εὑρήσει, *non inveniet.*

(39) Editi et quinque mss., πότε. At Reg. tertius, ὁπότε.

(40) Editi et tres mss., τρόπου ὅ, et ita quoque scribitur in Colb. secundo, prima manu. Reg. quartus, cui favet Colb. secundus, secunda manu, τρόπος ὅν. Alter Combefisii codex, τρόπος ᾧ. Mox editi et Reg. primus, ἡμαρτάνομεν. Alii quinque mss., ἡμάρτομεν.

A 117. Ἐπειδὰν οὖν εὕρῃ ἐν ἡμῖν πολλὰ, πολλαῖς ἡμᾶς σειραῖς, αἷς ἑαυτοὺς κατεδήσαμεν, τῶν ἑαυτοῦ ἁμαρτιῶν ἐπισυρόμενος, παραδώσει τῷ κριτῇ. Ὁ δὲ κριτὴς, ᾧ πᾶσαν κρίσιν ἔδωκεν ὁ Πατὴρ, παρὰ τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐκδικητοῦ ἐλεγχθέντας ἐπὶ πολλοῖς ἐγκλήμασι παραλαβὼν, παραδώσει τῷ πράκτορι τῷ ἐπὶ τῶν κολάσεων τεταγμένῳ· ὃς βαλεῖ εἰς τὴν φυλακὴν · τουτέστιν, εἰς τὸν τόπον τῆς κολάσεως, δι' ἐπιπόνων μαστίγων ἀπαιτῶν καὶ ἐκπράσσων μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων καὶ μετὰ καταφρονήσεως παρ' ἡμῶν ἁμαρτανομένων. Διὸ συμβουλεύει ὁ Κύριος, ἕως ἐσμὲν ἐν τῇ ὁδῷ μετὰ τοῦ ἀντιδίκου, δοῦναι ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι αὐτοῦ, τουτέστι ποιεῖν τὰ ἔργα πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ μὴ ἀναμένειν ποτὲ ἀχθῶμεν, ὁπότε (39) ἔλθῃ ἡ τελευταία ὥρα· ἐν ᾗ ἐπιστὰς B ὁ ἄρχων διερευνήσεται ἡμᾶς· ὃς ἐὰν πολλὰ τῶν ἑαυτοῦ ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν εὕρῃ, παραδώσει ἡμᾶς τῷ κριτῇ, ἐλέγχων ἡμᾶς, καὶ τὴν ἄρνησιν μὴ συγχωρῶν, ὑπομιμνήσκων ἡμᾶς τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἐποιοῦμεν τὴν ἁμαρτίαν, ὡς μεθ' ἡμῶν ὑπάρχων, καὶ συνεργῶν ἡμῖν τὸ κακὸν, τοῦ τρόπου ὃ (40) ἐπετηδεύσαμεν, τῆς διαθέσεως μεθ' ἧς ἡμάρτομεν. Ἕως οὖν ἐσμεν κύριοι τοῦ ἐργάζεσθαι, δῶμεν ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι τοῦ ἀντιδίκου. Καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν (41) ὑμῶν. Οἱ τοὺς πένητας πολλοῖς ὀφλήμασιν ὑποκειμένους ἀπαιτοῦντες, ἕλκουσιν εἰς δουλείαν. Καλὸν μὲν οὖν, μὴ ὀφλισκάνειν· δεύτερον δὲ, τὸ μὴ ἀπορεῖν πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ ὀφλήματος. Εἰ δὲ μὴ, πᾶσα ἀνάγκη, δοῦλον εἶναι τῶν ἐπαγομένων αὐτῷ ἀπαιτήσεων. Ταῦτα διὰ τὸ, Οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες (42) κυριεύουσιν C ὑμῶν.

118. Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς, πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταράσσουσιν. Οἱ ὑπὸ νεανίσκων ἀρχόμενοι, καὶ ὑπὸ ἐμπαικτῶν κυριευόμενοι, οἱ ὑπὸ τῶν πρακτόρων καλαμῶμενοι, καὶ διὰ τὸ ἀπορεῖν πρὸς τὴν διάλυσιν εἰς δουλείαν ἀγόμενοι, καὶ ῥᾳθυμίαν ἐλευθερίαν ὑπὸ τῆς ἄγαν πενίας ἀπολωλεκότες, τοῦ ἐλευθεροῦσθαι ἀξίως πράσσουσι μᾶλλον ἢ τοῦ μακαρίζεσθαι. Ὁ οὖν μακαρίζων τοὺς τοιούτους, κόλακος ποιῶν ἔργον, καταχαριζόμενος παρὰ τὸ προσῆκον, πλανᾷ βλάπτων οὐ μέτρια, τὴν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν αἴσθησιν ἀφαιρούμενος· τῶν δὲ ἀπατωμένων ἐπὶ τῷ παρὰ τὴν ἀξίαν μακαρισμῷ καὶ ἡ τρίβος τῶν ποδῶν συνταράσσεται. Διότι αἱ μὲν θλίψεις ἐπὶ ταπείνωσιν προ- D καλοῦνται· ὁ δὲ μακαρισμὸς φυσίωσιν ἐμποιεῖ. Καθόλου δὲ εἶπεν. Λαός· δηλῶν, ὅτι οὐχὶ οὗτος μόνον ταπεινῶς διακείμενος (43), ὡς ἐν τοῖς ἀπηριθμημέ-

(41) Reg. primus, κυριεύσουσι.

(42) Editi, ἀπαιτοῦντες ὑμᾶς. Vox ultima in nostris sex mss. non invenitur. Ibidem Reg. primus rursus, κυριεύσουσιν.

(43) Sic emendatum reperi in margine mei libri : sed, ut verum fatear, non notavi qua auctoritate quove testimonio id fecerim. Mihi tamen est persuasissimum, me non conjectura ductum, sed fide alicujus codicis innixum, ita castigasse. Vulgatam lectionem nunc ascribam, quæ hæc est : Καθόλου δὲ καὶ πᾶς ὁ λαὸς, οὐχὶ οὗτος μόνον ὁ οὕτω ταπεινῶς

νοις εἶναι παθήμασιν ἀλλὰ πᾶς οὖν ὁ καθόλου λαός, τῷ ἄθροισμα εἶναι ἀνθρώπων ἐκ διαφόρων ἐπιτηδευμάτων καὶ ἡλικιῶν καὶ βίων συνειλεγμένος, ὑφ' ἕνα πίπτειν μακαρισμὸν ὁμοτίμως οὐ δύναται. Ἄλλαι γὰρ ἄλλως (44) ἴδιαι ἕκαστον συμφοραὶ κατατρύχουσι· τὸν μὲν τὰ τοῦ γήρως ἐπίπονα· τὸν δὲ τὰ τῆς δουλείας κακά· ἄλλον πενία· ἑτέρους οἰκείων (45) ἀποβολή· ἄλλους νόσοι. Πῶς οὖν οὐκ ἀπατηλός ἐστιν ὁ μακαρισμὸς ὁ λαῷ πατὶ προσαγόμενος; Ὁ μέντοι Κύριος, εἰ καὶ πλῆθος ἐμφαίνει διὰ τοῦ μακαρισμοῦ· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· καὶ, Μακάριοι οἱ πεινῶντες· καὶ, Μακάριοι οἱ κλαίοντες· ἀλλὰ τῷ (46) πρὸς παρόντας ἀποτείνεσθαι δείκνυσι τὸ εὐαρίθμητον τῶν μακαριζομένων. Δῆλον γὰρ, ὅτι περὶ τῶν μαθητῶν ἐποιεῖτο τὸν λόγον, τῶν δεδιδαγμένων τὴν ἐπαινετὴν ταπεινοφροσύνην, καὶ κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐξομοίωσιν, τὸν δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντα, τὴν ἐν τῷ φρονήματι πτωχείαν ἀνειληφότων. Διὰ τοῦτο φησιν, ὅτι Ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· καὶ τὸ, Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. Εἰ δὲ στενὴ ἡ ὁδὸς, καὶ ὀλίγοι οἱ εὑρίσκοντες αὐτὴν, ποῦ δυνατὸν πολλοὺς εἶναι τοὺς μακαριζομένους; Ὥστε πάντως ὁ λαὸν ὅλον μακαρίζων, πλανᾷ καὶ ταράσσει αὐτὸν, μὴ ἐῶν ὁδεύειν εἰρηνικῶς. Ἔστι δὲ ῥᾴδιον ἁλῶναι τῷ πάθει τῶν ἐπαίνων τοὺς μὴ προσέχοντας, ὑπὸ φιλαυτίας ἑκάστου ῥᾳδίως ταῖς ἐκ τῶν κολακειῶν ἁπάταις ὑπαγομένου· ἀνδρὸς δὲ ὠφελημένου (47), μήτε ταῖς κακηγορίαις τινῶν ὑποπίπτοντα ταπεινοῦσθαι, μηδὲ συστέλλεσθαι παρὰ τοῦτο, μήτε ὑπὸ ἐπαίνων ἀγνοίᾳ τῶν καθ' ἑαυτὸν ἐξοιδαίνειν ῥᾳδίως καὶ φυσιοῦσθαι. Ἐπεὶ δὲ τρίβος ἐστὶν ἡ προτετριμμένη καὶ διωδευμένη (48) ὑπὸ τῶν προλαβόντων ὁδὸς, ὁ μὴ ἐῶν εἰς αἴσθησιν ἐλθεῖν λυπηρὰν τοὺς ἀπολειπομένους τοῦ ζήλου τῶν προαγόντπν, ἀλλ' ὡς κατορθοῦντας μακαρίζων τοὺς ἁμαρτάνοντας, τὴν τρίβον τῶν ποδῶν αὐτῶν συνταράσσει.

rum ostendit non modo eum populum qui ita depressus est ut in malis enumeratis versetur, sed in universum quemvis populum, utpote qui sit cœtus hominum, ex diversis studiis ætatibusque et vitæ institutis collectus, unum et idem beatitatis genus ex æquo assequi non posse. Aliæ enim alio modo, et suæ quemque calamitates divexant; hunc quidem senectæ incommoda, hunc vero servitutis miseriæ : alium paupertas, cæteros necessariorum amissio, alios morbi affligunt. Quomodo igitur beatitatis prædicatio populo omni attributa, fucata non est et captiosa? Dominus autem etiamsi multitudinem declarat in beatitudinibus designandis, *Beati pauperes spiritu* [25], et, *Beati qui esuriunt* [26], et, *Beati qui lugent* [27], tamen eo quod eos qui præsentes aderant alloqueretur, eos qui beati prædicantur, facile numerari posse docet. Planum est enim, eum de discipulis sermonem habuisse, qui laudabilem edocti fuerant humilitatem, atque ad similitudinem ejus qui propter nos egenus factus est [28], paupertatem spiritus erant amplexi. Quamobrem ait : *Vestrum est regnum cœlorum* [29]; et illud, *Beati qui nunc esuriunt, quia ipsi saturabuntur* [30]. Quod si angusta est via, et pauci sunt qui inveniant eam [31], qui fieri potest ut multi sint qui prædicentur beati? Itaque quisquis omnem omnino populum prædicat beatum, seducit ipsum et conturbat, nec illum tranquille incedere sinit. Facile autem est iis qui minime sunt attenti laudum affectu ac studio capi, cum unusquisque assentationum fallaciis præ sui ipsius amore haud difficulter seducatur. Est autem viri provecta virtute præditi nequaquam dejici, conviciis quorumdam succumbentem, neque ob id animo contrahi neque facile præ laudibus intumescere ac inflari sui ipsius statum ignorantem. Quia vero semita iter est jam tritum, et ab iis qui præcesserunt confectum; quisquis eos qui a decessorum studio deficiunt, mœsto ac tristi sensu afflci non sinit, imo vero delinquentes quasi recte se gererent, prædicat beatos, is semitam pedum eorum conturbat.

119. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ. Πάντα κρίσει θείᾳ καὶ συνέσει κατὰ τὴν δυσδιήγητον σοφίαν ἐπιμερίζεται ἑκάστῳ πρὸς τὴν ἀξίαν· τά τε νῦν ἐπαγόμενα, τά τε κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Ἐπεὶ οὖν τοιαῦτα, φησὶν, ἠνόμησεν ὁ λαὸς, τοιαῦτα δὲ αὐτῷ ἐπήγαγεν ὁ Κύριος. Διὰ τὸ οἰονεὶ ἀποδεχθῆναι ὀφείλειν (49) τὰ περὶ τῆς δικαιοσύνης τοῦ

119. Vers. 13. *Sed nunc constituetur in judicium Dominus, et sistet in judicium populum suum.* Omnia divino judicio ac prudentia unicuique pro merito distribuuntur juxta inenarrabilem sapientiam; tum ea quæ nunc temporis inferuntur, tum quæ in futuro sæculo reservantur. Quoniam igitur, inquit, talibus sese iniquitatibus obnoxium præstitit populus, tales item ei irrogavit pœnas Dominus. Quasi

[25] Matth. v, 3. [26] ibid. 6. [27] ibid. 5. [28] II Cor. VIII, 9. [29] Matth. v, 3. [30] ibid. 6. [31] Matth. VII, 14.

διακείμενος, ὡς ἐν τοῖς ἀπηριθμημένοις εἶναι παθήμασιν· ἀλλὰ καὶ πᾶς λαὸς τὸ ἄθροισμα εἶναι ἀνθρώπων.

(44) Pro ἄλλους scripsimus ἄλλως, non quod vox ἄλλως nobis magis arrideat, sed quod sex codicum auctoritate fulciatur.

(45) Editi et quatuor mss., οἰκείων, *necessariorum amissio*. At uterque Combefisii codex, οἰκιῶν, *ædium jactura*; et ita legit vertitque Tilmannus. Statim in editis legitur, νόσος· sed scriptum reperitur in nostris sex codicibus, νόσοι.

(46) Editi, τό. At mss., τῷ. Illud quod mox sequitur, τὸν λόγον in nostris sex mss. non invenitur; neque tamen quidquam delendum censuimus.

(47) Editi et Reg. primus, ὠφελίμου. Alii quatuor mss. cum uno Combefisiano, ὠφελημένου. Ibidem editi et duo mss., κατηγορίαις, *accusationibus*. Alii quatuor mss., κακηγορίαις, *conviciis*. Probatur quidem nobis utraque lectio : sed eam selegimus, cui plures codices favent.

(48) Editi et mss. nonnulli, διοδευομένη. Alii quidam mss., διωδευμένη.

(49) Editi, ὤφειλε. Reg. tertius, ὀφείλει. At in aliis quatuor mss. legitur, ὀφείλειν.

quæ ad Dei justitiam pertinent oculis subjici debeant, quod videlicet iniquitatum mensuram vindictæ magnitudine non superarit, idcirco dictum est : *Sed nunc constituetur in judicium Dominus* : ut particula *nunc* distinguatur a futuro sæculo. Aut forte illud, *nunc*, apud nos quidem minimum et individuum temporis momentum significat : 462 sed in Deo, juxta significationem vocis *nunc*, adjacent et astant omnia. Nihil enim apud ipsum præteritum est, nihil futurum : sed cuncta sunt præsentia, et quæ procul a nobis futura exspectantur, tanquam jam præsentia a divinis oculis conspiciuntur, ita ut in Deo illa temporis pars *Nunc* ævum etiam futurum complectatur. Cum igitur, quantum ad Deum attinet, non longe absit definitum judicii tempus, vocem hanc *nunc* ad universale judicium referri duximus. *Constituetur* autem *in judicium*. Declarat rationes justitiæ suæ, juxta quas ob ipsa opera æquam in sumendis ejusmodi suppliciis vicem adhibet : sic ut ii etiam qui condemnantur, pronuntiato adversum se judicio tanquam justissimo assentiantur.

120. *Et sistet in judicium populum* Israeliticum. (*Quicunque enim in lege peccaverunt, per legem judicabuntur* [32].) Nequaquam autem sententiam parem prolaturus est in reliquos populos. Nam *Quicunque sine lege peccaverunt, sine lege etiam peribunt* [33]. Et, *Impii non resurgent in judicio* [34], sed in condemnatione. Judicium autem est penes omnem legislatorem in eos qui secundum legem ab eo scriptam judicantur, cum et ea quæ acta sunt, et legislatoris voluntas inter se comparantur. Quapropter ait etiam Dominus : *Sermo quem locutus sum, ipse vos judicabit* [35] : quippe cogitationes sibi invicem adversantur, tum ea quæ a Domino suggeritur, tum ea quæ ad peccatum invitat. Nam, juxta Osee [36], circumdabunt unumquemque cogitationes ipsius. Videbimus enim simul omnia opera nobis per memoriam veluti astantia, atque ex adversa facie cum propriis formis menti nostræ objecta, prout unum quodque vel gestum, vel prolatum est. Postquam enim Dominus, quod ad gentium a se assumptarum curam attinet, ea omnia quæ muneris illius sunt, omnino præstitisse se ostendit, tum dicitur vincere, cum apud nos judicatur [37]. Sane haud putandum est multum temporis consumptum iri, ut se quisque cum actionibus suis conspicere valeat; quippe animus vi inexplicabili, momento temporis, tum judicem, tum quæ divino judicio conjuncta sunt, sibi ipse finget, sibique repræsentabit omnia, ac velut in speculo, eorum quæ gesta sunt formas acie mentis contuebitur.

A Θεοῦ, ὅτι οὐχ ὑπερέβη τὸ μέτρον τῶν ἀδικημάτων ἐν τῷ πλήθει τῆς τιμωρίας, εἴρηται τὸ (50), Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος· ἵνα τὸ νῦν τοῦτο τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀντιδιαστέλληται. Ἢ μήποτε τὸ, νῦν, ἐφ' ἡμῶν μὲν τὸ ἀκαριαῖον καὶ τὸ ἀδιαίρετον τοῦ χρόνου σημαίνει· ἐπὶ δὲ Θεοῦ πάντα κατὰ τὴν τοῦ, νῦν, αἴσθησιν παράκειται. Οὐδὲν γὰρ αὐτῷ παρῆλθεν, οὐδὲ μέλλει, ἀλλὰ πάντα ἐνέστηκε, καὶ τὰ πόρρωθεν ἡμῖν προσδοκώμενα, ὡς ἤδη παρόντα ὑπὸ τοῦ θείου ὀφθαλμοῦ καθορᾶται, ὥστε ἐπὶ Θεοῦ τὸ, νῦν, καὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, συμπαραλαμβάνειν (51). Ἐπεὶ οὖν οὐ μακράν ἐστιν ὡς πρὸς τὸν Θεὸν, ὁ ὡρισμένος τῆς κρίσεως καιρὸς, ἐπὶ τὴν καθολικὴν κρίσιν ἀναφέρεσθαι τὸ νῦν ἐξειλήφαμεν. Καταστήσεται δὲ εἰς κρίσιν, ἐξαπλῶν τοὺς λόγους
B τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, καθ' οὓς (52) ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ἔργοις δικαίαν ποιεῖται τῶν τοιῶνδε κολάσεων τὴν ἀνταπόδοσιν, ὥστε καὶ τοὺς καταδικαζομένους συντίθεσθαι τὴν κατ' αὐτῶν ἀποφανθεῖσαν κρίσιν ὡς δικαιοτάτην.

120. Καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν τὸν Ἰσραηλιτικὸν (Ὅσοι γὰρ ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται), τοὺς δὲ λοιποὺς λαοὺς οὐκέτι· διότι Ὅσοι ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ, Οἱ ἀσεβεῖς οὐκ ἀναστήσονται ἐν κρίσει, ἀλλ' ἐν κατακρίσει. Παντὶ δὲ νομοθέτῃ (53) πρὸς τοὺς κατὰ τὸν ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένον νόμον κρινομένους κρίσις ἐστὶν ἐν τῇ παρεξετάσει τῆς τε πράξεως καὶ τοῦ βουλήματος τοῦ νομοθέτου. Διὸ καὶ ὁ
C Κύριος. Ὁ λόγος, φησὶν, ὃν ἐλάλησα, αὐτὸς ὑμᾶς κρινεῖ· ὅτι οἱ λογισμοὶ ἀλλήλοις ἀντικαθίστανται· ὅ τε παρὰ τοῦ Κυρίου ὑποβληθεὶς, καὶ ὁ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἐκκαλεσάμενος. Κατὰ γὰρ τὸν Ὡσηὲ, κυκλώσει ἕκαστον τὰ διαβούλια αὐτοῦ. Ὀψόμεθα γὰρ ἅμα πάντα οἱονεὶ παρεστῶτα ἡμῖν τὰ ἔργα διὰ τῆς μνήμης, καὶ φαινόμενα ἀντιπρόσωπα τῇ διανοίᾳ ἡμῶν μετὰ τῶν ἰδίων τύπων, ὡς ἕκαστον ἐπράχθη, ἢ ὡς λελάληται. Ἐπειδὰν γὰρ ἐπιδείξῃ τὰ καθ' ἑαυτόν πάντα ἀνελλιπῶς πεποιηκότα περὶ τὴν ὧν εἴληφεν ἐθνῶν ἐπιμέλειαν ὁ Κύριος, νικᾷν λέγεται ἐν τῷ κρίνεσθαι πρὸς ἡμᾶς. Οὐ μὴν χρόνους γε προσήκει νομίζειν καταναλωθήσεσθαι εἰς τὸ ἕκαστον ἰδεῖν ἑαυτὸν μετὰ τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, καὶ τὸν κριτὴν καὶ τὰ ἀκόλουθα τῷ θείῳ δικαστηρίῳ ἀφάτῳ δυνάμει
D ἐν ῥοπῇ καιροῦ φαντασιουμένου τοῦ νοῦ, καὶ πάντα ἀναζωγραφοῦντος ἐντῷ, καὶ οἱονεὶ ἐν κατόπτρῳ τῷ ἡγεμονικῷ ἑνορῶντες τοὺς τύπους τῶν πεπραγμένων.

[32] Rom. II, 12. [33] ibid. [34] Psal. I, 5. [35] Joan. XII, 48. [36] Ose. VII, 2. [37] Psal. L, 6.

(50) Ita Reg. quartus. Deest τό in aliis quinque mss. et in pervulgatis.

(51) Veteres quatuor libri, συμπεριλαμβάνειν.

(52) Editi et quinque mss., καθώς· sed pro καθώς in Reg. quarto rectius legitur, καθ' οὕς.

(53) Hic, ut sæpe alias, graviter offenderunt operæ, quæ cum ex mss. edendum esset, παντὶ δὲ νομοθέτῃ, aliud cogitantes edidere tamen πάντα δὲ νομοθετεῖ.

121. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἥξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. Πῶς (54) καὶ σφοδροτέραν τὴν συγκίνησιν ὁ λόγος ἐμφαίνει ἐν τῷ, Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἥξει; Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ λαοῦ εἴρηται τὸ, Καταστήσεται (55) εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν ἀρχόντων τὸ, Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν (56) ἥξει. Πρῶτον μέν, ἵνα διδαχθῶμεν, ὅτι ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι κριθησόμεθα, ὁ λαὸς, οἱ πρεσβύτεροι, οἱ ἄρχοντες. Ὁ μὲν γὰρ ἐλάχιστος, συγγνωστός ἐστιν ἐλέους· δυνατοὶ δὲ δυνατῶς ἐτασθήσονται. Δῆλον δὲ, ὅτι εἰς κρίσιν ἐρχόμενος, οὐκ ἐπὶ τῷ κρῖναι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διακρῖναι (57) ἥξει. Οὐ γὰρ τοῦ κρίνοντος ἐστι μετὰ τῶν κρινομένων ἔρχεσθαι πρὸς τὴν κρίσιν, ἀλλὰ τῶν κρινομένων μετ' ἀλλήλων ἁπαντᾷν πρὸς τὸν κρίνοντα. Ἐλθὼν δὲ εἰς κρίσιν μετ' αὐτῶν, εὐθὺς καὶ ἐγκαλέσει ἐλεγκτικῶς, λέγων· Ὑμεῖς δέ τι ἐνεπυρίσατέ μου τὸν ἀμπελῶνα καὶ ἡ ἁρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν; τί ὑμεῖς ἀδικεῖτε τὸν λαόν μου (58); Βουλευσώμεθα, οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, τί ἀποκρινώμεθα τῷ ἐγκαλοῦντι· μᾶλλον δὲ εὐξώμεθα, μὴ ἐφευρεθῆναι τὰ ἄξια τοῦ ἐγκαλεῖσθαι τὰ τοιαῦτα. Δῆλον γὰρ, ὅτι πρὸς ἡμᾶς ὁ λόγος· τοὺς μὲν ἐν πρεσβυτερίῳ, τοὺς δὲ ἐν μείζονι τιμῇ τοῦ λαοῦ προεστῶτας. Ἐπίστευσα ὑμῖν ἄμπελον εὐθηνοῦσαν, πᾶσαν ἀληθινὴν, εἰς τὸ ποιεῖν αὐτὴν τοὺς δέοντας καρποὺς διὰ τῆς ἐπιμελείας ὑμῶν· ὑμεῖς δὲ οὐ μόνον ἀπεχερσώσατε αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ προσενεπρήσατε. Τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν πρὸς τῷ (59) μὴ διδάσκειν τὰ δέοντα, ἔτι καὶ τὸν ἐκ τῆς δυσσεβείας ἐμπρεσμὸν, οἷόν τινα φλόγα ἔρπουσαν πανταχοῦ, καὶ ἀεὶ τὰ συνεχῆ ἐπιλαμβανομένην, καὶ εἰς τὸν ἀμπελῶνα παραδεξώμεθα. Οἱ τὰ (60) τέως θάλλοντα καὶ εὐθηνοῦντα τὰ κλήματα ξηρὰ καὶ ἀπρεπῆ καὶ ἄκαρπα ἐπιδεικνύοντες, καὶ οἱ τὰ ἐκ τῶν πεπυρωμένων βελῶν τοῦ διαβόλου ἐγγινόμενα πάθη μὴ σβεννύντες, ἀλλὰ τῇ ἐκλύσει τοῦ βίου τοῦ καθ' ἑαυτοὺς πολλὰ γίνεσθαι συγχωροῦντες, ἐμπυρίζουσι τὸν ἀμπελῶνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ διὰ τῆς ἡδείας πλεονεξίας πολλοὺς εἰς τὴν τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίαν προκαλούμενος, ἐμπυρίζει τὸν ἀμπελῶνα. Ἐπισυνάπτει γοῦν τὸ, Καὶ ἡ ἁρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν. Ὥστε καὶ οἱ ἄδικον κτῆσιν ἀπὸ ἁρπαγῆς καὶ βίας συλλέγοντες, αἰτίαν τοῦ ἐμπρησμοῦ τῷ ἀμπελῶνι παρέχουσιν. ἐκ τοῦ πονηροῦ ὑποδείγματος τοῦ κατὰ τοὺς προεστῶτας καὶ τοῦ λαοῦ παντὸς εἰς τὴν κατ' ἀλλήλων πλεονεξίαν παι-

121. Vers. 14. *Ipse Dominus in judicium veniet cum senioribus populi, et cum principibus ejus.* Acriorem quodam modo commotionem Scriptura indicat his verbis: *Ipse Dominus in judicium veniet.* De populo quidem dictum est: *Constituetur in judicium Dominus, et sistet in judicium populum suum.* At vero de senioribus principibusque dicitur: *Ipse Dominus in judicium veniet.* Primum quidem, ut doceamur fore, ut suo quique ordine judicemur, populus, seniores, principes. *Exiguo enim conceditur misericordia: potentes autem potenter examinabuntur*[38]. Liquet autem in judicium venientem, non ad judicandum, sed ad discernendum venire. Non enim est **463** judicis cum iis qui judicantur, ad judicium venire: sed eorum est, qui judicandi sunt, simul collectos judicem adire. Cum autem ad judicium cum ipsis venerit, statim eos coarguet, modo objurgatorio dicens (Vers. 15): *Vos autem, utquid incendistis vineam meam, et rapina pauperis in domibus vestris? utquid vos injuria afficitis populum meum?* Seniores ac populi principes, quid simus ei in jus vocanti responsuri, perpendamus: imo vero precemur, ut in nobis talia minime inveniantur, quæ reprehensione digna sint. Compertum est enim, hæc verba ad nos spectare, quorum alii cooptati sunt in presbyterorum ordinem, alii vero in honore et gradu majori constituti, populo præsunt. Concrediti vobis vineam fertilem, totam veram, ut cura vestra ac diligentia fructus idoneos ederet: vos autem non ei solum intulistis vastitatem, sed ipsam etiam incendistis. Id autem contingit, cum præterquam quod non docemus quæ officii sunt ac muneris, etiam ex impietate incendium quasi quamdam flammam ubique serpentem, et perpetuo partes contiguas invadentem, in vineam inducimus. Qui virentes hactenus uberesque psalmites reddunt aridos, deformes, infructuosos, et qui vitia ex ignitis diaboli jaculis nata non exstinguunt, imo etiam suæ vitæ privatæ intemperantia vitiis multis dant locum, hi vineam incendunt. Quin etiam qui per stolidam avaritiam ad aliena bona concupiscenda multos invitat, is incendit vineam. Adjungit igitur illud: *Et rapina pauperis in domibus vestris.* Itaque qui injustas opes rapina et vi colligunt, vineæ incendio causam ansamque dant exemplo pravo, quo omnis etiam populus alii aliorum bona præfectorum imitatione concupiscere edocentur. Seniores igitur ac principes, qui per sanam doctri-

[38] Sap. VI, 7.

(54) Editi, ἐνταῦθα πῶς. Vox prior in mss. non invenitur. Hoc ipso in loco editi et Reg. secundus, σφοδρότερον. Alii quinque mss., σφοδροτέραν.

(55) Sic Combefisii codices et nostri. Editi, καταστήσει

(56) Additum est e libris quatuor veteribus illud, εἰς κρίσιν.

(57) Editi et Anglic., διακριθῆναι, *sed ut judicio contendat*, vel *judicio experiatur*. At uterque Combefisianus cum utroque Colbertino et cum Reg. quarto, διακρῖναι, *sed ut discernat* inter judicandos, et suum cuique pro merito reddat. Totum illud, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διακρῖναι, sive διακριθῆναι, ut in Colb. primo, ita, Ducæo teste, in Henriciano desideratur.

(58) Antiqui tres libri, τὸν ἀμπελῶνά μου, *injuria afficitis vineam meam*. Mox mss. nonnulli, ἀποκρινούμεθα.

(59) Editi et tres mss., τό. Alii tres, τῷ.

(60) Editi, ἢ τά. Nec emendatiores sunt codices tres, in quibus legitur, εἴτα· sed in aliis duobus emendate scriptum invenimus, εἰ τά. Statim editi, ξηρὰ καὶ ἀτερπῆ. At uterque Combef., ξηρὰ καὶ ἀπρεπῆ.

nam ac per bona vitæ privatæ exempla non excolimus vineam, horum accusabimur. Nec immerito sumus audituri illud : *Et rapina pauperis in domibus vestris;* si quæ concessa sunt pauperum sublevandorum causa, domi retineamus, atque spoliemus indigentes.

122. Vers. 15. *Quid vos injuria afficitis populum meum, et vultum pauperum confunditis?* Mos est iis qui injuriam inferunt, et spoliant, ut, cum a læsis expostulantur, contumeliis et conviciis ipsos confundant, vilipendentes ac plagas comminantes, eosque tanquam litigandi cupidos traducentes. Itaque non solum ait, Injuria afficitis pauperem, qui facile potest spoliari, cuique utpote auxiliis destituto haud difficulter parantur insidiæ, sed et additur : Confunditis vultus pauperum. Pudorem quo ex illata injuria affici debueratis, tyrannide vestra in pauperes refunditis. Subornantes testes, mercede conducitis patronos, corrumpitis judices, donec præter reliquam iniquitatem pudorem etiam ex sycophantia ortum in pauperes transtuleritis. Sed at alias incurrimus in crimen, cum ob paria delicta pauperes acriter lacessimus : qui scilicet prodamus **464** quidem eorum peccata, probroque omni adhibito, Deique zelo in pauperes ostenso, hoc pacto vultus ipsorum confundamus. Quia vero nonnulli pauperes dicuntur beati [39], qui pietatis causa aspernati sunt omnia, atque acquirendarum Dei divitiarum spe educti, mundanas opes nihili æstimarunt; quando ii qui male præsunt populo, cum hujusmodi pauperes beatos prædicare debuissent, eos calumniantur, vilipenduntque, et commendabilem eorum humilitatem contemptui habent, tum merito objurgantur, maxime si seniores sint aut principes, siquidem sanctorum pauperum vultibus incutiunt pudorem. Joannes erat hujusmodi pauper, domum non habens, non famulum, non bovem aratorem, non agellum, non lectum, non panem. Talis Elias erat. Ejusmodi erant sancti omnes, qui *Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti* [40].

123. Vers. 16, 17. *Hæc dicit Dominus : Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, et ambulaverunt erecto collo, et in nutibus oculorum, et gressu pedum simul trahentes tunicas, et pedibus simul ludentes : et humiliabit Deus principes filias Sion.* Etsi verba isthæc res quaspiam majoris momenti potissimum significant, tamen quæ dicuntur, continent etiam in seipsis quiddam populis utile, et moribus corrigendis accommodum. Refrenant enim mulierum lascivarum vitam, quæ habitu, aspectu, incessu amictuque suam ad stuprum proclivitatem produnt. Cum enim ob

[39] Matth. v, 3. [40] Hebr. xi, 37.

δοτριβουμένου. Πρεσβύτεροι οὖν καὶ ἄρχοντες, οἱ μὴ διὰ τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας καὶ τῶν κατὰ τὸν ἴδιον βίον ἀγαθῶν ὑποδειγμάτων τὸν ἀμπελῶνα γεωργοῦντες, ταῦτα ἐγκληθησόμεθα· εὐλόγως δὲ καὶ ἀκουσόμεθα τὸ, Καὶ ἡ ἁρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν, ἐὰν τὰ εἰς λόγον τῆς ἀναπαύσεως τῶν πενήτων διδόμενα, ἐν τοῖς οἴκοις ἔχωμεν, ἀποστεροῦντες τοὺς ἐνδεεῖς.

122. Τί ὑμεῖς ἀδικεῖτε τὸν λαόν μου, καὶ τὸ πρόσωπον τῶν πτωχῶν καταισχύνετε; Ἔθος τοῖς ἀδικοῦσι καὶ ἀποστεροῦσιν, ἐπειδὰν ἐγκαλῶνται παρὰ τῶν ἠδικημένων, ὕβρεσι καὶ λοιδορίαις καταισχύνειν αὐτοὺς ἐξευτελίζοντες, καὶ πληγὰς ἀπειλοῦντες, καὶ ὡς φιλοπράγμονας διαβάλλοντες. Οὐ μόνον οὖν φησιν, Ἀδικεῖτε τὸν πένητα, εὐδιάρπαστον ὄντα, καὶ εὐεπιβούλευτον, διὰ τὴν ἐρημίαν· ἀλλὰ καὶ, Καταισχύνετε τὰ πρόσωπα τῶν πτωχῶν. Τὴν ὑμῖν προσήκουσαν ἐκ τῆς ἀδικίας αἰσχύνην, ταύτην ἐκ τῆς τυραννίδος ὑμῶν τοῖς πτωχοῖς περιτρέπετε, μάρτυρας ἀναπείθοντες, συνηγόρους μισθούμενοι, τοὺς δικάζοντας παραπείθοντες, ἕως ἂν πρὸς τῇ λοιπῇ ἀδικίᾳ καὶ τὴν ἐκ τῆς συκοφαντίας αἰσχύνην τοῖς πένησι περιστήσητε. Γίνεται δὲ καὶ ἄλλως ἡμέτερον τὸ ἔγκλημα, ὅταν ἐν τοῖς ὁμοίοις πταίσμασι τῶν μὲν πενήτων σφοδρῶς καθαπτώμεθα (61), δημοσιεύοντες μὲν αὐτῶν τὰ πταίσματα, καὶ μηδενὸς ὀνείδους φειδόμενοι, ἐνεπιδεικνύμενοι δὲ τὸν τοῦ Θεοῦ ζῆλον τοῖς πένησι, καὶ ἐκ τούτου τὰ πρόσωπα αὐτῶν καταισχύνοντες. Ἐπεὶ δέ εἰσί τινες πτωχοὶ μακαριζόμενοι, οἱ διὰ τὴν θεοσέβειαν πάντων καταφρονήσαντες, καὶ ἐπ' ἐλπίδι τοῦ κατὰ Θεὸν πλούτου, τῆς κοσμικῆς περιουσίας ὑπεριδόντες, οἱ κακῶς προεστῶτες τοῦ λαοῦ, ἀντὶ τοῦ μακαρίζειν τοὺς οὕτω πτωχεύοντας, διαβάλλοντες, καὶ ἐξουθενοῦντες, καὶ τὴν ἐπαινετὴν αὐτῶν ταπεινοφροσύνην ἐξευτελίζοντες, εἰκότως ἐγκαλοῦνται· μάλιστα ἐὰν πρεσβύτεροι ὦσιν ἢ (62) ἄρχοντες, ὡς τὰ πρόσωπα τῶν ἁγίων πτωχῶν καταισχύνοντες. Ὁποῖος ἦν πτωχὸς Ἰωάννης, μὴ οἶκον ἔχων, μὴ οἰκέτην, μὴ βοῦν ἀροτῆρα, μὴ χρήδιον, μὴ κλίνην, μὴ τράπεζαν, μὴ ἄρτον. Ὁποῖος Ἠλίας. Ὁποῖος τῶν ἁγίων ἕκαστος, οἳ Περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

123. Τάδε λέγει Κύριος· Ἀνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιὼν, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν, καὶ τῇ πορείᾳ τῶν ποδῶν ἅμα σύρουσαι τοὺς χιτῶνας, καὶ τοῖς ποσὶν ἅμα παίζουσαι· καὶ ταπεινώσει ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών. Εἰ καὶ μείζονά τινα προηγουμένως ἐμφαίνει ὁ λόγος, ἀλλ' ὅμως ἔχει τι καὶ αὐτόθεν τοῖς πλήθεσι χρήσιμον καὶ ἐπιστρεπτικὸν τὰ λεγόμενα. Συστέλλει γὰρ ἀκολάστων γυναικῶν τὴν ζωὴν, καὶ σχήματι, καὶ βλέμματι, καὶ βαδίσματι, καὶ στολῇ τὴν πρὸς πορνείαν εὐκολίαν ἐπι-

(61) Veteres aliquot libri, σφοδρῶς καθαπτώμεθα. Ibidem Reg. quartus, δημοσιεύοντες μέν. Deest μέν in editis et in aliis mss. Subinde idem codex, ἐπιδεικνύμενοι δέ. Editi vero et alii mss., ἐπιδεικνύμενοιμέν.

(62) Veteres quinque libri, ἤ. Editi et Reg. primus, οἱ.

δεικνυμένων. Ὅταν γὰρ ἐπὶ τῷ κάλλει τοῦ σώματος μεγαλοφρονοῦσαι ὑπεραίρωσιν ἑαυτὰς τῶν λοιπῶν, ματαίῳ φρυάγματι κεχρημέναι, καὶ ἐπαιρόμεναι πράγματι ταχὺ ἀπανθοῦντι καὶ ἀποῤῥέοντι· εἶτα ὑψηλὸν μὲν τὸν τράχηλον φέρουσιν, ὑπὲρ τοῦ πᾶσιν αὐτῶν τὰ πρόσωπα εἶναι καταφανῆ. Ἡ μὲν γὰρ σεμνὴ γυνὴ καὶ κοσμία, εἰς γῆν κατανεύουσα ὑπὸ αἰδοῦς, ἐπὶ τὸ (63) κάτω καθελκόμενον ἔχει τὸ πρόσωπον· ἡ δὲ πολλοὺς ἀγρεῦσαι τῇ παγίδι τοῦ κάλλους προαιρουμένη, πορεύεται ὑψηλῷ τραχήλῳ. Καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν. Γυναικὸς πορνείας πνεούσης τὸ κατηγόρημα, περίεργα βλέπειν τῷ ὀφθαλμῷ, τὴν ἀσέλγειαν τῆς ψυχῆς καταμηνύειν τῷ βλέμματι, ἐμμειδιᾷν, τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐρεθίζειν πορνικῶς, ἰόν τινα φθαρτικὸν ἐξαποστέλλειν τοῖς ὄμμασιν· ὁποῖον δή τι καὶ ὁ περὶ τοῦ βασιλίσκου κατέχει λόγος, ὃν φασι καὶ ἐκ μόνης τῆς ὄψεως διαφθείρειν τοὺς θεαθέντας. Δικαίως οὖν ἀγανακτεῖ ὁ λόγος κατὰ τῶν πορευομένων ὑψηλῷ τραχήλῳ· τουτέστιν, ἀπερυθριασμένῳ προσώπῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν. Τὸ δὲ ὑψηλὸν τοῦ τραχήλου, δεῖγμα τοῦ μηδὲ τῷ ζυγῷ τῆς σωφροσύνης ὑποκεῖσθαι· ἀβρυνογένης δὲ καὶ χλιδώσης, τὸν χιτῶνα ἐπισυρομένην βαδίζειν, καὶ τὸ βάδισμα μὴ κατὰ φύσιν ποιεῖσθαι, ἀλλὰ πρὸς ῥυθμὸν ἐκμελῆ ἐπιτετηδευμένον ἐκλότως. Ἀντὶ οὖν τούτων Ταπεινώσει ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών. Ἐπειδὴ ἑκουσίως τὸ ταπεινὸν οὐχ εἵλοντο ἀλλ' ἐπορεύθησαν ὑψηλῷ (64) τραχήλῳ, ταπεινώσει, φησὶ, τὰς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, τὰς θυγατέρας (65) Σιών. Ἔτι καὶ νῦν ἔξεστιν ὁρᾷν πολλαχοῦ τὰς Ἰουδαίας γυναῖκας τοῖς ἑκάστου ποσὶν ἐπιπαιζούσας, καὶ μὴ ἐντρεπομένας τὴν τοῦ προφήτου φωνήν. Εἴθε δὲ μὴ (66) καὶ τῆς Ἐκκλησίας αἱ θυγατέρες τὰ αὐτὰ ἐγκαλοῖντο. Πολλαὶ γὰρ ὡς ἐν πλήθει ἐπὶ τῶν προσιόντων τῷ θείῳ λόγῳ, ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν ἑορτῶν, οὐκ εἰδυῖαι εὐφροσύνην πνευματικὴν, παιδιαῖς ἀσέμνοις ἑαυτὰς ἐπιδιδοῦσαι, κώμοις καὶ μέθαις ἐγκαγινδοῦνται· καὶ μὴ τηροῦσι τὸ παράγγελμα τὸ λέγον, ὅτι Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν· ἀποκλοῦσαι (67) τὸ ὄμμα καὶ παρεκκλίνουσαι, δεῖγμα πονηρᾶς ἐκφέρουσι προαιρέσεως. Πολλαχοῦ δὲ τὰ νεύματα τῶν ὀφθαλμῶν διαβέβληται· ὡς ἐν Παροιμίαις ἐπὶ τοῦ κακοῦ παρατετήρηται, ὅτι Ὁ δὲ αὐτὸς ἐννεύει μὲν ὀφθαλμῷ, σημαίνει δὲ ποδί· καὶ πάλιν· Ὁ ἐννεύων ὀφθαλμῷ μετὰ δόλου, συνάγει ἀνδράσι λύπας· καὶ τὸ, Οἱ μισοῦντές, με δωρεάν,

corporis pulchritudinem ac elegantiam nimium sibi arrogantes, sese supra cæteras efferunt, fastu inani utuntur atque de re cito marcescente et evanescente gloriantur : deinde collum in sublime erectum ferunt, ut earum vultus valeant omnium oculis spectari. Nam quæ pudica est mulier et bene morata, defixis præ pudore in terram oculis, faciem habet deorsum demissam : quæ autem pulchritudinis suæ laqueo captare ac venari multos in animum induxit, incedit surrecto collo. *Et in nutibus oculorum.* Accusatio est in mulierem stuprum anhelantem conflata, cum videlicet ea oculis curiosis aspiciens, obtutibus suis impuritatem animæ declarat, atque subridens, meretricie oculis suis prolicit ac provocat, dum aspectu ipso exitiosum quoddam virus jaculatur. Sane simile quiddam narrat rumor de basilisco, quem ferunt solo intuitu interficere spectatores. Jure igitur ac merito sententia isthæc adversus eas quæ arrecto collo, hoc est, inverecundo vultu, et in nutibus oculorum incedunt, indignationem præfert. Cæterum colli elatio indicat mulierem continentiæ jugo nequaquam subjici. Cum autem ita incedit, ut tunicam trahat, hicque incessus non secundum naturam, sed ad numerum inconcinnum dissolute ac studiosius perficiatur, id efferentis sese, et in deliciis viventis indicium est. Itaque ob eam rem *Humiliabit Deus principes filias Sion.* Quoniam non sponte sua 465 amplexæ sunt humilitatem, sed ambulaverunt collo elato, humiliabit, inquit, illarum duces, filias Sion. Licet etiamnum multis in locis videre Judæas mulieres, uniuscujusque pedibus illudentes, quæ hanc prophetæ vocem minime revereantur. Atque utinam Ecclesiæ quoque filiabus hoc idem exprobrari non posset! Multæ enim tanquam catervatim in oculis eorum qui in diebus festis verbum divinum audituri accedunt, lætitiæ spiritualis ignaræ, inhonestis ludis vacant, ac in conviviis lascivis atque in ebrietate volutantur, nec admonitionem illam observant, quæ dicit : *Oculi tui recte videant* [41]; nempe dum in obliquum detorquent oculos ac deflectunt, pravæ voluntatis argumentum ac specimen præbent. Multis autem locis in malam partem accepti sunt oculorum nutus, uti in Proverbiis observatum est de homine nequam : *Ipse autem innuit quidem oculo, pede vero significat* [42]. Et rursus : *Qui innuit oculo cum dolo, con-*

[41] Prov. IV, 25. [42] Prov. VI, 13.

(63) Ita mss. multi, tum a viris eruditissimis Ducæo et Combefisio, tum a nobis ipsis collati. Editi et codex Fr. 1, ἐπὶ τῷ.

(64) Codices duo, ἐν ὑψηλῷ.

(65) Editi et collati a Ducæo libri H. J. et A., τὰς ὀρχούσας τῶν θυγατέρων· a quibus in eo solum duo Colbertini differunt, quod pro ἀρχούσας habeant, ἀρχηγούσας. At uterque Combef. et Reg. quartus, et apographum Anglicum, τὰς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, τὰς θυγατέρας. Mutasse Ducæum lectionem veram falso conqueritur Combefisius. Nos rem totam eruditorum judicio permittimus. Statim Reg. secundus et utertrae Colb., τὰς Ἰουδαίας γυναῖκας. Vox ultima in excusis deerat.

(66) Vere et docte emendavit hunc locum Ducæus e suis codicibus H. J. et A., quibus libris adjungi possunt et alii quatuor, ubi similiter legitur, εἴθε δὲ μή, etc. At codex Fr. 1, εἴτε δὲ μὴ... ἐνεκαλοῦντο· quem codicem secutus Tilmannus, sic verterat. *An non filiæ etiam Ecclesiæ ob eadem in jus vocatæ sunt?* Hoc exemplo, ut aliis multis, quantas tenebras vel eruditissimis hominibus exigua scripturæ variatio offundat, edocemur.

(67) Editi, ὑπολοζοῦσάι, male. At uterque Combef. cum aliis duobus, ὑπολοξοῦσαι. Nec ita multo post duo mss., τὰ ἐννεύματα.

gregat viris tristitias [43]. Item illud : *Qui oderunt me gratis, et annuunt oculis* [44]. Quin et aliquando ad viros pertingunt istiusmodi crimina, qui inferiores superbo quidem animo aspernantur, gestu vero supino habituque et superciliorum nictatione superbiam detegunt : qui et fastoso et elato gradu numerose incedentes, arrogantiam suam, vestibus ad malleolos usque demissis, declarant : quos tandem ad ludos immoderatos animum suum adjungentes manet intentata ruina, ipsos a celsitudine per humilitatem dejectura.

124. *Et Dominus revelabit habitum earum.* Hunc habitum superbum, ad intemperantiam omnemque impudicam cogitationem incautorum animis ingenerandam compositum revelabit Dominus, cum, patefactis arcanis, carnis quidem auferentur integumenta, anima vero nuda et sola una cum turpitudinis operibus proferetur in medium [45]. Atque etiam in hoc sæculo ad eorum quibus istud contingit, utilitatem revelatur interdum habitus, ita ut rebus quæ antea multos latuerant, denudatis, atque peccatorum turpitudine ad plurimorum cognitionem perveniente, hi ipsi qui prius latitantes in malo persistebant, jam pudibundi convertantur ac resipiscant. Quamobrem fucatum simulatumque habitum revelare, munus Domini est. Quare si qui nostrum qui in dignitate et honore constituimur, vitam indecoram per simulationem contegunt, metuant eum qui nostrum habitum revelaturus est, atque cordium nostrorum consilia patefacturus, adeo ut pejores cogitationes in cujusque animo conceptæ ob omnium oculos ponantur [46]. Circumdabunt enim unumquemque nostrum cogitationes ipsius [47]. Quin et actiones nos circumsistent, eæque suis notis insignitæ, pudorem probrumque æternum nobis inferentes, quandoquidem sermoni doctrinæque deprehendentur contrariæ : ita ut qui prædicat non furandum, is furti inveniatur reus : qui dicit non mœchandum, is suam cum adulteris portionem habere comperiatur [48] : qui **466** abominatur idola, idem non sibi temperet a sacrilegio. Nihil enim occultum est, quod detegendum non sit : nihil absconditum, quod revelandum non sit [49].

125. VERS. 18. *In die illa auferet Dominus gloriam vestimenti earum, et ornatum earum.* Quandoquidem rebus quæ ad usum fuerant concessæ, utebantur contra decori rationem, *Auferet Dominus gloriam vestimenti earum*, quo in suum et occurentium malum amiciebantur. Itaque omnem mulierem vestimenti cultu abutentem, eo spoliatum iri minitatur. Quoniam, inquit, incedebant etiam simul tunicas trahentes, quasi non uterentur vestimento,

καὶ διανεύοντες ὀθθαλμοῖς. Φθάνει δὲ ποτε καὶ ἐπ' ἄνδρας τὰ τοιαῦτα ἐγκλήματα, τοὺς φρονήματι μὲν ἀλαζονικῷ ὑπερφρονοῦντας τῶν ὑποδεεστέρων, ὑπτιάζοντας δὲ τῷ σχήματι, καὶ τῷ νεύματι τῶν ὀφρύων τὴν ἀλαζονείαν ἐνδεικνυμένους. σοβαρῷ δὲ καὶ διηρμένῳ βαδίσματι εὔρυθμα βαίνοντας, τὸ ἱμάτιον καθιέντας μέχρι τῶν σφυρῶν, ἀλαζονείαν ἐνδεικνυμένους, καὶ παιδιαῖς ἑαυτοὺς ἀμέτροις ἐκδεδωκότας, οὓς μένει τὸ ἀπειληθὲν πτῶμα τὸ διὰ τῆς ταπεινώσεως (68) τῆς ἀπὸ τοῦ ὕψους.

124. Καὶ Κύριος ἀνακαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν. Τοῦτο τὸ σχῆμα τὸ ὑπερήφανον, καὶ πεποιημένον πρὸς ἔκλυσιν (69) καὶ πᾶσαν ἀκόλαστον ἔννοιαν, ταῖς καρδίαις τῶν ἀφυλάκτων ἐνεργαζόμενον, ἀνακαλύψει Κύριος, ὅταν ἐν τῇ φανερώσει τῶν κρυπτῶν τὰ μὲν τῆς σαρκὸς παραπετάσματα περιαιρεθῇ, γυμνὴ δὲ καὶ καθ' ἑαυτὴν μετὰ τῶν ἔργων τῆς ἀσχημοσύνης παραδειγματίζεται ἡ ψυχή. Ἐνεργεῖται δέ ποτε καὶ ἐνταῦθα ἡ ἀποκάλυψις τοῦ σχήματος ἐπὶ καλῷ τῶν περὶ οὓς ἡ ἐνέργεια, ὥστε γυμνωθέντων, ἃ τέως πολλοὺς διαλανθάνει, καὶ εἰς γοῦσιν τοῖς πολλοῖς ἐλθούσης τῆς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἀσχημοσύνης, ἐπιστρέψαι καταιδεσθέντας τοὺς τέως διὰ τὸ λανθάνειν ἐπιμένοντας τῷ κακῷ. Τοῦ Κυρίου οὖν ἔργον, ἀνακαλύψαι τὸ σχῆμα τὸ ἐπίπλαστον, καὶ κατεσχηματισμένον. Ὥστε καὶ εἴ τινες ἡμῶν τῶν τιμωμένων προσχήματι βίον ἄσεμνον ὑποκρύπτουσι, σοβηθῆτωσαν τὸν ἀνακαλύπτειν ἡμῶν τὸ σχῆμα μέλλοντα, καὶ φανεροῦντα τὰς βομλὰς τῶν καρδιῶν ἡμῶν, ἐν ταῖς πάντων προκεῖσθαι ὄψεσι τοὺς ἐν ἑκάστῳ γινομένους χείρονας λογισμούς. Κυκλώσει γὰρ ἕκαστον ἡμῶν τὰ διαβούλια αὐτοῦ, καὶ αἱ πράξεις ἐν τοῖς ἰδίοις γνωρίσμασι περιστήσονται, αἰσχύνην καὶ ὀνειδισμὸν αἰώνιον ἡμῖν ἐπάγουσαι, ὅταν ἐλέγχωνται ἐναντίως ἔχουσαι πρὸς τὸν λόγον· ὥστε τὸν κηρύσσοντα μὴ κλέπτειν, κλοπὴν ἐφευρίσκεσθαι· τὸν λέγοντα μὴ μοιχεύειν, ἐν τοῖς ῥαστῶνος ἔχοντα τὴν μερίδα φωράσθαι· τὸν βδελυσσόμενον τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλίας τοῦτον μὴ ἀπεχόμενον. Οὐδὲν γὰρ κρυπτὸν, ὃ οὐ φανερωθήσεται· οὐδὲ κεκαλυμμένον (70), ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται.

125. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀφελεῖ Κύριος τὴν δόξαν τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῶν, καὶ τὸν κόσμον αὐτῶν. Ἐπειδὴ παρὰ τὸ πρέπον ἐχρήσαντο τοῖς διδομένοις εἰς χρῆσιν, Ἀφελεῖ Κύριος τὴν δόξαν τοῦ ἱματισμοῦ αὐτῶν, ὃν ἐπὶ κακῷ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἐντυγχανόντων αὐταῖς περιεβάλλοντο (71). Ὥστε πᾶσα γυνὴ κακῶς κεχρημένη τῇ περιβολῇ τῆς ἐσθῆτος, τὴν (72) ἀφαίρεσιν ἀπειλεῖται. Ἐπειδὴ καὶ ἐπορεύοντο, φησὶν, ἅμα σύρουσαι τοὺς χιτῶνας ὡς μὴ χρώμε-

[43] Prov. x, 10. [44] Psal. xxxiv, 19. [45] I Cor. iv, 5· viii, 17. [46] ibid. [47] Ose. vii, 2. [48] Psal. xlix, 18. [49] Luc.

(68) Vox ταπείνωσις hoc loco notam et solitam significationem non habet : sed sumi videtur pro animadversione, qua Deus superbos punit, eosque deprimit.

(69) Sic uterque Combef. et alii mss. non pauci. Editi, ἔλκυσιν, incuria operarum.

(70) Regii tertius et quartus, κατακεκαλυμμένον.

(71) Major pars codicum nostrorum, περιεβάλοντο.

(72) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἰσθῆτος.

ναι τῷ ἱματισμῷ, ἀλλὰ παραχρώμεναι, ἐκελεύσθησαν γυμνωθῆναι τῆς δόξης τοῦ ἱματισμοῦ. Ἀφαιρεῖται μέντοι καὶ ἀφ' ἡμῶν τὴν δόξαν τοῦ ἱματισμοῦ, ἐὰν ἀναξίως αὐτῷ κεχρημένοι φανῶμεν, καταπατοῦντες αὐτὸν, καὶ τῶν σαρκίνων μολυσμάτων ἀναπιμπλάντες· Τίς δέ ἐστιν οὗτος ὁ ἱματισμὸς, ἢ τὸ ἔνδυμα τῶο ἁγίων, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός; Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε. Χριστὸν ἐνεδύσασθε, ὃν ἀφαιρεῖ Κύριος ἀπὸ τῶν διὰ τοῦ ἁμαρτάνειν τὸ σῶμα καταπατούντων. καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγουμένων (73). Τούτου τοῦ ἱματισμοῦ σύμβολα ἦν τὰ ἱμάτια τοῦ Ἰσραὴλ, τὰ μὴ κατατριβέντα, καθὼς γέγραπται ἐν Δευτερονομίῳ, ὅτι Τὰ ἱμάτια ὑμῶν οὐ κατετρίβη, καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν οὐκ ἐπαλαιώθη· ἐπεὶ καὶ τὰ ὑποδήματα σύμβολα ἦν τῆς ἑτοιμασίας τοῦ Εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης. Ἦν γὰρ δέδωκε Διαθήκην Καινὴν (74) Χριστὸς Ἰησοῦς, μένει καινὴ, μηδέποτε παλαιουμένη. Ὅσον γὰρ χρώμεθα τούτῳ καὶ τοῖς ὑποδήμασι, τοσούτω καινότερα γίνεται, ἀεὶ προσφάτου καὶ νέας ἐπιγινομένης ἡμῖν τῆς ἑτοιμασίας τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῇ προκοπῇ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. Καὶ τοὺς κοσύμβους (75). Ἀφαιρήσειν ἀπειλεῖ τῶν καλλωπιζομένων γυναικῶν διὰ τοῦ προφήτου ὁ Κύριος καὶ τοὺς κοσύμβους. Οὐ πάνυ δὲ ἡ τοῦ κοσύμβου λέξις τῇ Ἑλληνικῇ συνηθείᾳ καθωμίληται, ὅθεν οὐδὲ ὁ νοῦς αὐτῆς πρόδηλος. Πλὴν ἡμεῖς ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς ἀρχιερατικῆς ἐσθῆτος εὑρόντες χιτῶνα κοσυμβωτὸν, ἔχοντα ῥοΐσκους καὶ κώδωνας, ἀποδέσμους τινὰς τῶν κροσσῶν, ἐνοήσαμεν τοὺς κοσύμβους συναπηρτημένους τοῖς κώδωσι τοῖς χρυσοῖς, καὶ τοῖς ῥοΐσκοις ἀπὸ τῶν ἄκρων, οὓς ἐμιμοῦντο καθ' ὑπερβολὴν τρυφῆς καὶ αἱ θυγατέρες Σιὼν ἐν τῇ περιβολῇ τῆς ἰδίας κύτῶν ἐσθῆτος· δι' ὧν ἐνύβριζον (76) τοῖς ἱερατικοῖς ἰδιώμασιν, ὑακίνθινα καὶ κόκκινα ἐγκομβώματα κροσσῶν ἀπηρτημένα τοῦ λώματος περιφέρουσαι.

126. Καὶ τοὺς μηνίσκους, καὶ τὸ κάθεμα, καὶ τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν, Κατ' εἶδος ἐπεξέρχεται τῷ γυναικείῳ κόσμῳ, τὸ περίεργον τοῦ καλλωπισμοῦ διασύρων. Ἀφελεῖ γὰρ Κύριος (77) καὶ τοὺς μηνίσκους καὶ τὸ κάθεμα. Σαφέστερον δὲ τοὺς μηνίσκους ἕτερος ἐξέδωκεν, εἰπὼν, καὶ τοὺς μανιάκας· καὶ ἀντὶ τοῦ καθέματος εἰπὼν χαλαστά. Μηνίσκος τοίνυν κόσμος ἐστὶ γρυσοῦς περιτραχήλιος, κυκλοτέρως ἀπειργασμένος, ὃν περιτιθέμεναι αἱ γυναῖκες, γυμνὸν ἐπιτηδεύουσι προδεικνύναι τὸν τράχηλον, καὶ ἀναισχύντως ἀπογυμνοῦν, ἃ συγκαλύπτειν εὐσχημονέστερον. Καὶ τὸ κάθεμα κόσμος τίς ἐστι, καὶ αὐτὸς καθ-

A sed quæ abuterentur, ideo jussæ sunt vestimenti gloria privari. Aufert quidem et a nobis vestimenti gloriam, si eo deprehendimur indigne uti, illud conculcantes, atque carnalibus inquinamentis complentes. Hoc autem vestimentum quodnam est, nisi sanctorum indumentum, ipse Dominus noster Jesus Christus? *Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis* [50], quem ab iis aufert Dominus, qui corpus proculcant per peccatum, et testamenti sanguinem pro polluto ac communi habent [51]. Indumenti hujus figura erant Israelitici populi vestes, nequaquam detritæ, uti scriptum est in Deuteronomio [52]. *Vestimenta vestra non sunt detrita, et calceamenta in pedibus vestris non sunt vetustate consumpta.* Enimvero hæc etiam calceamenta symbola erant ac figura præparationis Evangelii pacis [53]. Nam Novum Testamentum quod Jesus Christus tradidit, novum perseverat, nec est unquam antiquandum. Nam quo magis hoc vestimento calceamentisque utimur, eo utraque fiunt recentiora, quandoquidem fide quæ in Christum est proficiente, præparatio Evangelii recens semper ac nova in nobis succedit. *Et cosymbos.* A mulieribus nimio cultu exornatis cosymbos etiam ablaturum se Dominus per prophetam comminatur. Hoc autem *cosymbi* vocabulum non valde admodum Græco usu est receptum, unde minime perspicua est illius intelligentia. Quia tamen in vestis pontificiæ apparatu tunicam cosymbis ornatam et malis punicis ac tintinnabulis instructam reperimus [54], *cosymbos* existimavimus quosdam esse fimbriarum nodos, una cum tintinnabulis aureis et malis punicis ab extremis vestimenti partibus dependentes, quos etiam filiæ Sion præ suo nimio luxu imitabantur in sui vestimenti ambitu. Quo pacto peculiarem vestium sacerdotalium prærogativam dedecorabant, cum circumferrent nodosa fimbriarum ornamenta ab ima vestis ora pendentia, eaque hyacinthina et coccinea.

126. Vers. 19. *Et lunulas, et monile demissum, ornatum faciei earum.* Mundum muliebrem singulatim percurrit, atque id quod in hoc ornatu superfluum est, reprehendit. Auferet enim Dominus *et lunulas et monile demissum.* Alius autem interpretatus est clarius, pro lunulis 467 dicens, *et torques;* dicensque loco monilis demissi, *et catenulas.* Lunula igitur aureum est ornamentum collo circumpositum, orbiculatim effectum, quod cum sibi adaptant mulieres, student collum nudum palam ostendere, et ea quæ convenientius tegerentur, impudenter denudare. At *monile demissum* quidam mun-

[50] Gal. III, 27. [51] Hebr. X, 29. [52] Deut. XXIX, 5. [53] Ephes. VI, 15. [54] Exod. XXVIII, 33, 34.

προσδοκάτω αὐτῆς τήν, *Itaque omnis mulier quæ vestimenti cultu abutitur, ejus ademptionem exspectet.* Haud contemnenda lectio. Alii tres mss. cum editis uti in contextu.

(73) Sic libri quinque veteres. Editi et Reg. tertius, ἡγησαμένων.

(74) Vocem Καινήν, quæ in editis desiderabatur, suppeditavere antiqui tres libri.

(75) De significatione ejus vocis, κόσυμβος, ut fuse, ita diligenter disputat Ducæus: cujus, qui harum rerum curiosi sunt, eruditissimam notam legant suadeo. Illud quod non longe legitur, καὶ τοὺς κοσύμβους, ex antiquis tribus libris addidimus.

(76) Reg. quartus, ἐνύβριζον. Colb. primus, ἐνυβρίζουσι. Alii quidam mss. et editi, ἐνυορίζουσαι.

(77) Sic veteres quinque libri. Vox Κύριος in editis deerat.

dus est, et ipse quidem demissus, et ad pectus usque descendens, levibus ac laxatis quibusdam catenulis dependens; qui ut omnibus sit conspicuus, pectus decenter tegi non posse omnino necesse est. *Et ornatum faciei earum.* Sunt et colores quidam a mulieribus ad decorandam faciem valde exquisiti, albus, rubeus, et alius niger. Albus albitudinem ementitur corporis; rubens in genis efflorescit; niger in modum lunæ in cornua curvatæ circum oculos supercilia depingit: quem ipsum etiam Dominus ablaturum se interminatur. Hæc quidem dicit, ne virorum circumveniatur continentia, neve ejusmodi picturis miserabiles oculi juvenum corripiantur. Alioqui tunc auferentur isthæc, cum omnia coram judice sistentur nuda et aperta; quandoquidem concidet supercilium, gena præ se feret tristitiam, color lividus erit præ timore. Itaque et ornatum aufert Dominus. VERS. 20: *Et compositionem ornatus gloriæ*, materiam videlicet ornatui inservientem ipsaque artis opera ac inventa. Et quoniam ne uno quidem ornatu licet usque adeo efferri, aut ejus causa inflari, at omnibus tamen simul junctis cogitatio superba accedit, Dominus minitatur se etiam ornatus compositionem ablaturum. Qualis autem est ornatus, talis est utique et gloria de eo nata. Atqui corporis ornatus vanus est et inanis: proinde gloria quoque ex illo emergens, interitura est, nec subsistere potest.

127. *Et chlidones, et armillas, et reticula.* Totus quidem qui recensitus est mundus, mulieris deliciis deditæ studium est, hoc est, voluptariæ ac gaudio indulgentis: potissimum tamen *chlidones* quod conveniant nomine cum voluptate, hinc fortasse brachiis circumponebantur. Armillæ autem sunt, quæ in manuum extremitate aptabantur omnibus spectandæ. Aliquando tamen in bonam partem acceptæ sunt armillæ; exempli causa, cum senior domus sanctam Rebeccam exornaret [55]. Siquidem par erat illam, utpote patriarchæ contubernio usuram, ab eo cujus opera erat despondenda, in antecessum practicam mentis dotem erudiri. Quapropter armillis aureis, id est, eximiis actionibus manus ipsius condecorabat [56]. Decem vero aureorum erat pondus earum, quod capitibus decem tota legis observatio concluditur [57]. *Et inaures* singularum drachmarum pondus habentes, quia fide unum Deum profitente par est obedientiam exornari. Hic tamen

A ιέμενος (78) μέντοι καὶ ἐπικατοβαίνων τῷ στήθει, χαλαρῶν τινῶν ἀλύσεων ἀπηωρημένος, ὡς ἵνα προφαίνηται, πάντως ἀνάγκη μηδὲ τὰ περὶ τὸ στῆθος εὐσχημόνως συνεσκιάσθαι. Καὶ τὸν κόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν. Ἔστι τινὰ καὶ χρώματα πρὸς κόσμον ταῖς γυναιξὶν ἐπιτετηδευμένα τοῦ προσώπου· λευκόν τε, καὶ ἐρυθρὸν, καὶ ἕτερον μέλαν ὄν (79). Τὸ μὲν λευκότητα τοῦ σώματος καταψεύδεται· τὸ δὲ ἐρυθρὸν ταῖς παρειαῖς ἐπανθεῖ· τὸ δὲ μέλαν μηνοειδῶς τὰς ὀφρῦς τοῖς ὀφθαλμοῖς περιγράφει· ὃν καὶ αὐτὸν περιαιρήσειν ὁ Κύριος ἀπειλεῖ, ἵνα μὴ κλέπτηται, φησὶν, ἡ σωφροσύνη τῶν ἀνδρῶν (80), μηδὲ ταῖς ζωγραφίαις ταύταις ἑλκεινοὶ νεωτέρων ὀφθαλμοὶ συναρπάζωνται. Ἢ τότε ἀφαιρεθήσεται ταῦτα, ὅταν γυμνὰ πάντα παρίσταται τῷ κριτῇ, ὅτε ὀφρὺς συμπεπτωκυῖα, παρειὰ κατηφὴς, χρῶμα πελιδνὸν ὑπὸ τοῦ φόβου. Ἀφαιρεῖ οὖν καὶ τὸν κόσμον ὁ Κύριος, Καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου τῆς δόξης· οἱονεὶ καὶ τὴν ὕλην τὴν κοσμοῦσαν, καὶ αὐτὴν τὴν ἐκ τέχνης ἐπίνοιαν. Καὶ ἐπειδὴ ἐνὶ μὲν οὐκ ἔστιν ἐπαρθῆναι τοσοῦτον, οὐδὲ φυσιωθῆναι ἐπ' αὐτῷ, ὁμοῦ δὲ πᾶσι συγκειμένοις τὸ ἀλαζονικὸν ἐπιγίνεται φρόνημα, καὶ τὴν σύνθεσιν τοῦ κόσμου ἀφαιρήσειν ὁ Κύριος ἀπειλεῖ. Ὁποῖος δὲ ὁ κόσμος, τοιαύτη δηλονότι καὶ ἡ ἐπ' αὐτῷ δόξα· σωματικὸς δὲ κόσμος, καὶ μάταιος· φθαρτὴ οὖν καὶ ἡ ἐπ' αὐτῷ δόξα καὶ ἀνυπόστατος.

127. Καὶ τοὺς χλιδῶνας, καὶ τὰ ψέλλια, καὶ τὰ ἔμπλόκια (81). Ὅλος μὲν ὁ κατηριθμημένος κόσμος χλιδώσης γυναικός ἐστιν ἐπιτήδευμα, τουτέστι, τρυφώσης καὶ διακεχυμένης· ἐξαιρέτως δὲ οἱ χλιδῶνες (82) παρώνυμνι ὄντες τῆς τρυφῆς, τάχα τοῖς βραχίοσι περικείμενοι. Ψέλλια δέ ἐστι τὰ τοῖς ἄκροις τῶν χειρῶν κατὰ τὸ προφανὲς προβαλλόμενα (83). Ἔστι δέ ποτε καὶ ἐπὶ καλοῦ παρειλημμένα τὰ ψέλλια, ὡς ὅτε τὴν ἁγίαν Ῥεβέκκαν ὁ πρεσβύτερος τῆς οἰκίας κατεκόσμει. Ἔδει γὰρ μὴν μέλλουσαν συνοικεῖν τῷ πατριάρχῃ, ὑπὸ τοῦ μνηστευομένου αὐτὴν τὸ πρακτικὸν τῆς ψυχῆς προπαιδευθῆναι. Διὰ τοῦτο ψελλίοις χρυσοῖς κατεκόσμει τὰς χεῖρας, τουτέστι πράξεσι τιμίαις. Δέκα δὲ χρυσίων (84) ὁλκὴ αὐτῶν· διότι ἐν δέκα κεφαλαίοις ἡ πᾶσα τήρησις, ταῦ νόμου συμπεραιοῦται. Καὶ ἐνώτια ἀνὰ δραχμὴν ὁλκῆς ἔχοντα· ὅτι τὴν ὑπακοὴν τῇ εἰς ἕνα Θεὸν πίστει προσῆκε κεκοσμῆσθαι. Ἐνταῦθα μέντοι περιαιρεῖται (85) τὰ ψέλλια, διὰ τὰς ἐπαιρομένας τῷ κόσμῳ

[55] Gen. XXIV, 22. [56] ibid. [57] Deut. X, 4.

(78) Editi, καθειμένος. At quinque mss., καθιέμενος.

(79) Editi, μέλαν ὦν. At nostri sex mss. una voce, μελανόν· sed, nisi valde fallor, duabus vocibus legi præstat, μέλαν ὄν.

(80) Sic mss. nostri omnes Editi, τῶν ἀνθρώπων. Aliquanto post, ubi in editis legitur, παρίστησι, veteres tres libri habent, παρίστανται· alii tres, παρίσταται.

(81) Editi, ἐμπλόκιον· et ita quoque apud LXX editum invenimus: at nostri sex mss., ἐμπλόκια.

(82) Quod ait scriptor, *chlidones nomine cum voluntate convenire*, id vere a Græco dici potuisse constat, cum voluptas Græce dicatur, χλιδή. Unde χλιδῶνες, hoc est, *brachialia, monilia*, et alia ejusdem generis, ideo sic appellabantur, quod mulieres χλιδῶσαι, seu voluptati deditæ, iis uti solerent. Subinde editi et Reg. primus, ἀ τοῖς. Alii quidam mss., τὰ τοῖς.

(83) Ita antiqui sex libri. Editi, περιβαλλόμενα. Statim editi, οἰκίας Ἀβραάμ· sed vox ultima in mss. non legitur, ob idque eam inde sustulimus.

(84) In editis et apud LXX legitur, χρυσῶν· at in nostris sex codicibus, χρυσίων.

(85) Antiqui tres libri, περιαίρει, *tollit armillas.*

τῶν ψελλίων· καθόλου ἡμῖν ἐνδεικνυμένου τοῦ λόγου, ὅτι ὁ ἐπὶ τῷ δεδυνῆσθαι τὰ κρείττονα ὑψηλοφρονήσας ἐγκαταλείπεται (86) ὑπὸ τῆς συνεχούσης αὐτὸν ἐπισκοπῆς. Τὸ δὲ ἐμπλόκιον ἔοικέ τι εἶναι συγκαταπλεκόμενον ταῖς θριξὶν, εἰς τὸ τῇ παρ' ἑαυτοῦ εὐχροίᾳ διεγεῖραι τῶν τριχῶν τὴν χρόαν. Καὶ μηδενὶ ταῦτα μικροπρεπῆ νομιζέσθω. Οὐ γὰρ σεμνότεροι τοῦ Πνεύματος ἡμεῖς, ὡς ἀπαξιοῦν τὰς ἐν τῇ Γραφῇ λέξεις διερευνᾶσθαι. Μεμαθήκαμεν γὰρ ἐν τοῖς Ἄσμασι, τῆς ἐπαινουμένης νύμφης καὶ τὸ ἐμπλόκιον σεμνυνόμενον· Κεφαλή γάρ σου, φησὶν, ὡς ὁ Κάρμηλος, καὶ ἐμπλόκιον (87) κεφαλῆς σου, ὡς πορφύρα.

128. Καὶ τὰ ἐνώτια, καὶ τοὺς δακτυλίους. Ἐπαινετὴν μὲν τὴν χρῆσιν ἐνωτίων ἐν τῇ μνηστείᾳ τῆς Ῥεβέκκας ἐδιδάχθημεν, σύμβολον τοῦ ἀγαθὰ μέλλειν αὐτῇ διδάγματα περὶ τῆς ἐν τοῖς νοητοῖς ἀληθείας ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Ἀβραὰμ γενομένῃ παραδοθήσεσθαι (88)· κατηγορούμενα δὲ αὐτὰ πολλαχοῦ κατειλήφαμεν. Πρῶτον μὲν, ἐκ τοῦ, ὅτε ἀναβαίνειν ἔμελλον εἰς Βεθὴλ, προσταχθῆναι παρὰ τοῦ Ἰακὼβ τὰς γυναῖκας περιελέσθαι αὐτὰ μετὰ τῶν θεῶν τῶν ἀλλοτρίων, ὡς ἐμποδίου ὄντος ἐκ τῆς εἰδωλολατρείας, καὶ τῆς τῶν ἐνωτίων χρήσεως, πρὸς τὸ ἀνελθεῖν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κυρίου· Βεθὴλ γὰρ οἶκος Θεοῦ ἑρμηνεύεται. Ἔπειτα ἐν τῇ Ἐξόδῳ καταστασιασθεὶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὁ Ἀαρὼν εἰς τὸ ποιῆσαι εἴδωλον, ὡς ἐπιτηδείαν ὕλην εἰς κατασκευὴν τῶν ἀπηγορευμένων τὰ ἐνώτια ἐξελέξατο. Περιείλαντο (89) γὰρ πᾶς ὁ λαὸς, φησὶ τὰ ἐνώτια τὰ χρυσᾶ, τὰ ἐν τοῖς ὠσὶν αὐτῶν, καὶ ἤνεγκαν πρὸς Ἀαρὼν, καὶ ἔπλασεν αὐτὰ μόσχον χωνευτόν. Ἀλλὰ καὶ Γεδεὼν ἐκ τῶν σκύλων τῶν Ἰσμαηλιτικῶν λαβὼν τὰ ἐνώτια παρὰ τοῦ λαοῦ, Ἐποίησεν αὐτὰ εἰς Ἐφοὺδ, καὶ ἔστησεν αὐτὸ (90) ἐν τῇ πόλει. Καὶ ἐξεπόρνευσε πᾶς Ἰσραὴλ ὀπίσω αὐτοῦ ἐκεῖ, καὶ ἐγένετο τῷ Γεδεὼν καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ εἰς σκάνδαλον. Καὶ ταῦτα νῦν τὰ ἐνώτια διὰ τὸ συνεπαίρειν τὸ φρόνημα τῶν θυγατέρων Σιὼν διαβέβληται. Καὶ τὰ περιπόρφυρα, καὶ τὰ μεσοπόρφυρα. Τὸν ἐν τῇ ἐσθῆτι κόσμον τῶν καλλωπιζομένων γυναικῶν ὡς περίεργον διαβάλλει, πορφύραν ποτὲ μὲν κατὰ τὰ ἄκρα παρυφαινόντων, ποτὲ δὲ κατὰ τὸ μέσον αὐτὴν ἐντιθέντων. Δόλου δὲ σύμβολον ἡ πορφύρα τὴν κατὰ φύσιν χρόαν ἐπικαλύπτουσα, καὶ τὸ οἰκεῖον ἄνθος προφαίνουσα, κατὰ τοὺς ἐν ἐπιφανείᾳ φαιδροὺς, ἐν δὲ τῷ βάθει τὸ κακὸν συσκιάζοντας. Ὅπερ κἂν τὰ ἄκρα τοῦ βίου, κἂν τὸ μέσον ἐπέχῃ (91), φευκτόν. Διόπερ καὶ τὰ περιπόρφυρα παραιτεῖται ὁ λόγος.

adimuntur armillæ, **468** propterea quod gloriarentur de earum ornatu. Uno verbo hisce verbis edocemur eum, qui ob præstantiores quibus dotatus est facultates effertur, a custodia se conservante destitui. Videtur autem *reticulum* ornatus quidem fuisse capillis intertextus, ut eximio suo colore capillis colorem excitaret. Hæc autem parvipendat nemo. Nos enim non sumus Spiritu sancto graviores, ut voces in Scriptura positas perscrutari fastidiamus. Didicimus enim in Canticis, reticulum quoque sponsæ, quæ laudabatur, commendatum fuisse : *Nam caput tuum*, inquit, *sicut Carmelus, et reticulum capitis tui in purpura* [58].

128. Vers. 20. *Et inaures, et annulos.* Novimus quidem inaurium usum in Rebeccæ sponsalibus fuisse laudatum. Quod erat argumento documenta eidem domum Abrahæ ingressæ de rerum spiritualium veritate tradenda esse. At inaures fuisse sæpe condemnatas deprehendimus. Primo quidem id ex hoc liquet, quod cum mulieres essent ascensuræ in Bethel, eas jussit Jacob inaures una cum diis alienis ablegare [59]. Nam idololatria et inaurium usus erant impedimento, ne ascenderent in domum Domini : quippe si Bethel interpreteris, sonat *domum Dei*. Deinde Aaron in Exodo populi seditione ad conflandum idolum adactus, inaures tanquam materiam faciendis rebus prohibitis idoneam delegit. *Abstulerunt* enim, inquit, *omnis populus inaures aureas quæ in auribus earum erant, et attulerunt ad Aaron, et formavit illas vitulum fusilem* [60]. Quin et Gedeon postquam ex Ismaelitarum spoliis inaures a populo accepit. *Fecit eas in Ephud, et statuit illud in civitate. Et fornicatus est omnis Israel post illud illic, et factum est Gedeoni et domui ejus in scandalum* [61]. Atque inaures istæ nunc dantur crimini, quod animus filiarum Sion inde efferretur. Vers. 21. *Et prætextas, et vestes ex media parte purpureas.* Vestium ornamentum quod a mulieribus gloriam ex his aucupantibus adhibetur, tanquam superfluum perstringit. Aliquando quidem illæ purpuram attexebant ad extremum, aliquando vero parti mediæ eam inserebant. Cæterum doli fallaciæque figura purpura est quæ nativum colorem tegat, proprium vero florem in medium proferat, haud aliter atque illi, qui in speciem læta sunt fronte, intus vero malum occultant. Quod sane fugiendum est sive extremum vitæ, sive medium occupet. Quare et *prætextas purpureas* Scriptura rejicit.

[58] Cant. VII, 5. [59] Gen. XXXV, 4. [60] Exod. XXXII, 3, 4. [61] Judic. VIII, 27.

(86) Codices aliquot, ἐγκαταλέλειπται.

(87) Apud LXX pro ἐμπλόκιον legitur πλόκιον, *Et plexus capitis tui.*

(88) Nostra editio et Reg. primus, παραδοθήσεται, haud emendate. Alii quatuor mss., præter Combefisianum, παραδοθήσεσθαι. Ibidem pro αὐτοῦ e multis mss. edi oportuerat, αὐτά.

(89) Veteres quatuor libri, περιείλαντο. Editi cum duobus aliis mss., περιείλοντο. Statim nostri sex mss., ἔπλασαν αὐτά, *formarunt*. Editi non secus ac LXX, ἔπλασεν, *formavit*. Subinde quidam mss., τῶν Ἰσμαηλιτῶν. Alii et editi, τῶν Ἰσμαηλιτικῶν.

(90) Editi et Reg. secundus, αὐτῷ. Codex. Fr. 1, αὐτά. Alter Combefisii Codex et alii tres, αὐτό.

(91) Editi et Reg. primus, ἀπέχῃ. Alii quatuor, ἐπέχῃ.

129. VERS. 22. *Et indumenta quæ sunt per domum, et pellucida Laconica.* Immodicam luxus deliciarumque copiam declarat hæc sententia, dum ait recondita domi indumenta præ nimia tenuitate esse pellucida. Sumptus enim ad ostentationem factus pro scopo gratiam hominum ac benevolentiam sibi proponit. Cum autem quis etiam nemine spectante, privatim domi degens, pellucidis **469** vestibus amicitur, id rerum nostro usui concessarum abusum perquam immodicum esse ostendit. Itaque indumenta Lacænarum imitabantur, quæ cum inter saltandum plane nudari nolint, tanquam id sit indecorum, lineam vestem quam tenuissime contextam induunt, per quam objiciant spectanda quæ virorum oculis non conspici oportebat. VERS. 23. *Et byssina, et hyacinthino, et byssum, cum auro et hyacintho intertexta.* Jam vero immodestam vitam agentes et præ immodico luxu sanctis insultantes filiæ Sion, etiam vestem circumferebant similitudine ad indumentum sacerdotale accedentem [62]: vestimenta scilicet byssina et hyacinthina gerebant, qualibus ceu symbolis elementorum ex quibus omnia constant, induti sacerdotes, introibant in sancta seorsum, Deo pro mundo supplicaturi. Byssus quidem pro terra, hyacinthus pro aere, purpura pro aqua, coccinum pro igne ponitur. Hæ autem mulieres harumce rerum ornatu non contentæ, ad varietatem efficiendam et ad majorem ostendendam magnificentiam, aurum cum iis contexuerunt. *Et theristra accubitoria.* Theristrum videtur esse indumentum æstivum, ita ut et tegere videretur, nec tamen in æstu gravaret : quemadmodum et in Genesi didicimus Rebeccam obviam Isaac euntem, theristro fuisse indutam [63]. Quæ autem nunc Scriptura vituperat, vocantur theristra, quæ videlicet ad discumbendum præ nimio voluptatis studio lectis insternebantur. Sed dictionem hanc, *cataclita*, ne reddidere quidem interpretes alii. Quapropter tanquam quæ nullum sensum exhiberet, notata obelo est.

130. VERS. 24. *Et erit pro odore suavi pulvis : et pro zona funiculo cingeris, et pro ornatu capitis aureo calvitium habebis propter opera tua.* Pars voluptatis suavitas est odorum, quandoquidem incensis quibusdam unguentis inficiunt aerem, suavemque sibi halitum reddunt. His igitur mulieribus voluptate perfusis et odorem jucundum olfactui accersentibus, ab eo qui minas intentat, pulvis retribuetur. Pulvis

129. Καὶ τὰ ἐπιβλήματα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν (92), καὶ τὰ διαφανῆ Λακωνικά. Ὑπερβολὴν ἀσωτίας καὶ τρυφῆς ἀφειδοῦς ὁ λόγος ἐμφαίνει, τὰ ἐπιβλήματα τὰ κατ' οἶκον διαφανῆ λέγων εἶναι τῇ ὑπερβολῇ τῆς λεπτότητος. Τὸ γὰρ πρὸς ἐπίδειξιν δάπανηρὸν, ἔχει σκοπὸν τὴν ἀνθρωπαρέσκειαν· τὸ δὲ καὶ μηδενὸς ὁρῶντος ἐφ' ἑαυτοῦ διάγοντα κατὰ τὴν οἰκίαν διαφανῆ περιβάλλεσθαι, πᾶσαν ὑπερβολὴν παραχρήσεως τῶν πρὸς χρῆσιν συγκεχωρημένων ἡμῖν ἐπιδείκνυται· ὥστε μιμεῖσθαι τὰ τῶν Λακαινῶν (93) ἐπιβλήματα· αἳ κατὰ τὴν ὄρχησιν τὸ φανερῶς γυμνοῦσθαι ὡς ἄσεμνον παραιτούμεναι, ὑπερβάλλουσαν λεπτότητι λινῆν ἐσθῆτα περιβαλλόμεναι, δι' αὐτῆς φαίνουσιν ἃ κρύπτειν ἔδει τὰς τῶν ἀῤῥένων ὄψεις. Καὶ τὰ βύσσινα, καὶ τὰ ὑακίνθινα, καὶ τὴν βύσσον σὺν χρυσῷ καὶ ὑακίνθῳ συγκαθυφασμένα. Ἤδη δὲ καὶ τῆς ἱερατικῆς ἐσθῆτος μιμήματα, ἐν τῇ ἀσέμνῳ αὐτῶν (94) ζωῇ δι' ὑπερβολὴν τρυφῆς ἐμπαροινοῦσαι τοῖς ἁγίοις, αἱ θυγατέρες τῆς Σιὼν περιφέρουσι, βύσσινα καὶ ὑακίνθινα, ὁποῖα ἐκεῖνοι (95) σύμβολα τῶν στοιχείων περιβαλλόμενοι, ἐξ ὧν τὰ πάντα συνέστηκεν, εἰσῄεσαν εἰς τὰ ἅγια δι' ἑαυτῶν, ὑπὲρ τοῦ κόσμου τὸν Θεὸν ἱλεούμενοι. Βύσσος μὲν γὰρ ἀντὶ τῆς γῆς· ἡ δὲ ὑάκινθος ἀντὶ τοῦ ἀέρος· καὶ πορφύρα ἀντὶ τοῦ ὕδατος, καὶ τὸ κόκκινον ἀντὶ τοῦ πυρός· αἱ δὲ οὐκ ἐξαρκούμενοι (96) τῷ ἐξ αὐτῶν κόσμῳ, καὶ χρυσὸν αὐτοῖς συγκαθύφαινον, ὑπὲρ ποικιλίας καὶ πολυτελείας πλείονος. Καὶ θέριστρα κατάκλιτα (97). Ἔοικε τὸ θέριστρον ἐπίβλημα εἶναι θερινόν· ὡς καὶ περιβάλλειν δοκεῖν, καὶ μὴ βαρύνειν ἐν τῷ καύσωνι· ὡς καὶ ἐν τῇ Γενέσει μεμαθήκαμεν τὴν Ῥεβέκκαν ἐν τῇ συναντήσει τοῦ Ἰσαὰκ περιβαλλομένην τὸ θέριστρον. Ἃ δὲ νῦν διαβάλλει ὁ λόγος, θέριστρα λέγεται, τὰ ἐν τῷ κατακλίνεσθαι δι' ὑπερβολὴν τρυφῆς ταῖς κλίναις ἐπιβαλλόμενα. Καίτοι τὸ, κατάκλιτα, οὐδὲ ἐκδεδώκασιν οἱ λοιποί. Διὸ καὶ ὠβέλισται, ὡς οὐδένα νοῦν ἐμφαῖνον.

130. Καὶ ἔσται ἀντὶ ἐσμῆς ἡδείας, κατορτὸς· καὶ ἀντὶ ζώνης, σχοινίῳ ζώσῃ, καὶ ἀντὶ τοῦ κόσμου τῆς κεφαλῆς τοῦ χρυσίου (98), φαλάκρωμα ἕξεις διὰ τὰ ἔργα σου. Μέρος τρυφῆς ἐστι καὶ τὸ ἐν ταῖς ὀσμαῖς ἡδὺ, φαρμάκοις τισὶν ἐκθυμιωμένοις καταφαρμακευόντων τὸν ἀέρα, καὶ ἡδεῖαν ἑαυτοῖς μηχανωμένων ἀναπνοήν. Ταῖς οὖν διακεχυμέναις ὀφ' ἡδονῆς, καὶ ὀσμὴν ἡδεῖαν μηχανωμέναις τῇ ὀσφρή-

[62] Exod. XXVIII, 5. [63] Gen. XXXVIII, 14.

(92) Sic in quinque mss. et in editione Romana legitur. Additur αὐτοῦ in editis et in Reg. primo post vocem οἰκίαν.

(93) Nostri sex mss., τῶν Λακώνων. Hinc suspicari quispiam possit, Tilmannum de suo edidisse, Λακαινῶν· cum tamen Lacænæ Græce potius dicantur Λακωνίδες. Hoc ipso in loco editi et Reg. primus, ἃ κατά. Alii quinque mss., αἳ κατά, recte.

(94) Antiqui sex libri, αὐτῶν. Editi, ἑαυτῶν.

(95) Codex Fr. 1 et editi, ἐκεῖνα, male. Alii quinque mss. præter Henricianum et Anglicum, ἐκεῖνοι, bene. Lege Ducæum.

(96) Ita libri antiqui omnes. Editi, ἀρκούμεναι.

(97) Notat Ducæus, interpretem, quod in Bibliis Plantinianis et Germanicis legisset, θέριστρα κατάκλειστα, vertisse, *theristra clausa* : sed optime judicavit Ducæus e suis codicibus legi operlere, θέριστρα κατάκλιτα, *theristra accubitoria* Judicium viri eruditissimi adjuvat, quod ita quoque in aliis quatuor mss. legatur.

(98) Editi libri, τοῦ χρυσοῦ. At sex mss. et editio Romana, τοῦ χρυσίου.

σει, κονιορτὸς ἀντιδοθήσεται (99) ὑπὸ τοῦ ἀπειλοῦντος. Λεπτὴ δέ ἐστι γῆ ἡ κόνις, ἀναπεποιημένη πρὸς τὸν ἀέρα, δυσκολίαν τινὰ περὶ τὴν ἀναπνοὴν καὶ ἀηδίαν πολλὴν ἐμπονοῦσα διὰ οἴην ἔμφραξιν. Μύροις μὲν γὰρ καὶ θυμιάμασιν ἐπιτέρπεται ἡ ψυχὴ (1), ἀλλὰ μύροις τοῖς πνευματικοῖς· ὁποῖος ἦν ὁ λέγων· Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν· καὶ, Χάρις τῷ Θεῷ τῇ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι ἐν παντὶ τόπῳ. Τοιαύτης ἀντελαμβάνετο ὀσμῆς ἀποπνεούσης τοῦ Ἰακὼβ ὁ πατὴρ Ἰσαάκ· Ἰδοὺ ὀσμὴ τοῦ υἱοῦ μου, ὡς ὀσμὴ ἀγροῦ πλήρους, ὃν εὐλόγησε (2) Κύριος. Καὶ αἱ ἐν τῷ Ἄσματι δὲ νεάνιδες αἰσθόμεναι τῆς εὐφρύνου εὐωδίας τοῦ Λόγου, ἔλεγον· Εἰς ὀσμὴν μύρων σου δραμοῦμεν. Καὶ τὸ ἀρχιερατικὸν δὲ χρίσμα μύρον ἦν καλὸν καὶ τερπνόν, ἀδελφῶν συναφείᾳ παρεικάζεσθαι ἄξιον. Τὸ τοιοῦτον μύρον τεχνίτου δεῖται, ἀπὸ Θεοῦ λαβόντος τὴν μυρεψικὴν τέχνην, εἰς τὸ ποιῆσαι χρίσμα ἅγιον, ὃ οὐκ ἀναβήσεται εἰς σάρκα ἀνθρώπου. Ὅταν μέντοι πρὸς ἐκολασίαν τὸ ἡδὺ τῆς ὀσμῆς ἐπιτηδεύηται, ἐμφράσσεται ὑπὸ τοῦ κονιορτοῦ ὁ πόρος τῆς αἰσθήσεως, εὐεργετοῦντος τοῦ ταῦτα αὐτοῖς οἰκονομοῦντος Κυρίου. Τάχα δὲ ἐπεὶ ἐν τῷ ναῷ ἦν τὰ ἡδύσματα τῆς ὀσμῆς, τὸ τε μύρον τῆς χρίσεως, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως· κανεῤῥίφη δὲ ὁ ναὸς, καὶ ἔστι νῦν ἐν κονίᾳ, ἀνατραπεὶς καὶ κάτω κείμενος, ἀντὶ τῆς ποτε ὀσμῆς τῆς ἡδείας κατὰ τὴν νομικὴν λατρείαν, νῦν (3) κονιορτός ἐστι διὰ τὰς πορευθείσας ὑψηλῷ καὶ ἀνυποτάκτῳ τραχήλῳ ψυχάς· οἷς καὶ εἴρηται· Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. Ἔξεστι μέντοι αὐταῖς, ἐὰν βούλωνται, ἐκτιναξαμέναις τὸν χοῦν, ἀναπλησθῆναι τῆς εὐωδίας Χριστοῦ κατὰ τὴν παραίνεσιν του λέγοντος· Ἐκτίναξαι τὸν χοῦν σου, καὶ βραχίονός σου.

A autem est tenuis terra, aeri commista, quæ dum meatus obstruit, quamdam respirandi difficultatem et molestiam multam creat. Et quidem unguentis ac suffitu delectatur anima, sed unguentis spiritualibus; cujusmodi erat qui dicebat: *Christi bonus odor sumus* [64]. Et, *Gratia Deo qui odorem notitiæ suæ manifestat in omni loco* [65]. Odore ejusmodi fragrante Isaac Jacobi pater recreabatur: *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus* [66]. Quin et in Cantico adolescentulæ cœlestem gratumque Verbi odorem sentientes, dicebant: *In odorem unguentorum tuorum curremus* [67]. Sed et pontificium chrisma unguentum erat bonum et oblectans [68], dignum quod fratrum concordiæ compararetur [69]. Ejusmodi unguentum **470** indiget artifice, qui accipiat a Deo artem unguentariam, ut chrisma sanctum B conficiat, quod in carnem hominis nequaquam ascendet [70]. Quando igitur suavitas odoris instigat ad libidinem, meatus sensui inserviens oppilatur pulvere, quod fit Domini hæc eis largientis beneficio. Fortasse autem, quod in templo erant odorum condimenta, unctionis videlicet unguentum, et compositionis thymiama; dirutum autem est templum, jacetque nunc in pulvere, eversum et humi dejectum, pro grato odore juxta legalem cultum olim fragrante nunc pulvis est, ob eas animas, quæ erecto et intractabili collo ambulavere, quibus dictum est: *Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta* [71]. Attamen si voluerint, licet eis, excusso pulvere, suavi Christi odore compleri, secundum admonitionem ejus qui dicit: *Excute pulverem tuum, et surge, Jerusalem, et induere gloriam brachii tui* [72]. C

131. Καὶ ἀντὶ ζώνης σχοινίῳ ζώσῃ. Ζώννυται μὲν τὴν ὀσφὺν ἐν ἀληθείᾳ ὁ κατὰ Θεὸν ζωννύμενος. Οἵους ἦν ὁ Πέτρος, ἐκτείνων τὰς χεῖρας, καὶ ζωννύμενος εἰς τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ πόλεμον ὑπὸ τῶν εἰς τὸ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας αὐτὸν μαρτύριον μέχρι θανάτου προκαλουμένων. Ὁ μὲν οὖν ἅγιος περιζώννυται δόναμιν. Ὁ Θεὸς γὰρ, φησὶν, ὁ περιζωννύων με δύναμιν· ὁ δὲ ἀπολέσας τὴν ζώνην ταύτην, τῷ δεσμῷ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν ζώννυται· διότι Σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται. Ὧν σύμβολον ἦν τὸ ἐκ σχοινίων φραγέλλιον, ἐξελαῦνον τοῦ ἱεροῦ τοὺς βεβηλοῦντας τὰ ἅγια, δεικνύντος τοῦ Κυρίου, ὅτι ἑκάστῳ μάστιγες αἱ οἰκεῖαι πλοκαὶ τῶν D ἁμαρτιῶν γίνονται, καὶ μαστίζεται σχοινίοις ἁμαρτιῶν τοῖς περιπλεκομένοις αὐτῷ· Ἀντὶ δὲ τοῦ κόσμου τῆς κεφαλῆς τοῦ χρυσίου (4), φαλάκρωμα

131. *Et pro zona funiculo cingeris.* Qui quidem secundum Deum cinctus est, ejus lumbus in veritate cingitur. Ejusmodi erat Petrus, qui expandebat manus, et ad bellum pro Christo sustinendum ab iis accingebatur, qui eum ad mortem usque causa testimonii veritatis provocabant. Sanctus itaque circumcingitur virtute: *Deus enim*, inquit, *qui circumcingit me virtute* [73]; at zonam hanc perdidit, cingitur vinculo peccatorum suorum, quod *Catenis peccatorum suorum unusquisque constringitur* [74]. Quorum dilictorum symbolum erat flagellum illud e funiculis contextum, quo expulsi sunt e templo ii qui sancta profanabant [75]. Ostendebat enim Dominus proprios peccatorum nexus seu flagella unicuique inesse, et suis quemque peccatorum funiculis se circumplectentibus flagellari. *Pro ornatu autem ca-*

[64] II Cor. II, 15. [65] ibid. 14. [66] Gen. XXVII, 27. [67] Cant. I, 3. [68] Exod. XXX, 25. [69] Psal. CXXXII, 1, 2. [70] Exod. XXX, 32. [71] Luc. XII, 35. [72] Isa. LII. 2. [73] Psal. XVII, 33. [74] Prov. V, 22. [75] Joan. II, 15.

(99) Ita nostri sex libri antiqui. Editi vero, ἀντ- αποδοθήσεται.

(1) Veteres aliquot libri, ἡ ψυχή. Deerat articulus in vulgatis.

(2) Editi, εὐλόγησεν ὁ· at articulus in nostris sex mss. non legitur. Ibidem quinque mss., καὶ αἱ ἐν. Editi et Reg. primus, καὶ ἐν. Rursus hoc ipso in loco sex mss. νεάνιδες αἰσθόμεναι. Editi, αἰσθανόμεναι.

(3) Voculam νῦν ex nostris sex mss. addidimus. Nec ita multo infra vulgati libri, εἴρηται τό. At in mss. omnibus deest τό.

(4) Editi, χρυσοῦ. At mss. quinque; χρυσίου.

pitis aureo, calvitium habebis propter opera tua. Quemadmodum illæ præ nimia rerum ad odoratum attinentium sollicitudine requirentes quæ erant præter naturam, ab his quæ ex natura sunt, exciderunt; haud enim aeris simplicis aspiratione contentæ, sed unguentis suffimentisque eum imbuentes, postmodum ne aerem quidem purum, sed pulverem permistum spiritu duxerunt: hunc ad modum propterea quod in nativo capillorum ornatu, mulieribus pro velamine dato [76], non permansere, sed reticulis quibusdam capillos implicantes, ad fastidium usque se ipsæ adornabant, ornamento etiam naturali spoliatæ sunt, atque amissis crinibus (quo ornatu ceu proprio nativoque ab ipsa natura vestitæ mulieres sunt) eædem factæ sunt spectaculum fœdissimum. Etenim, si fœdum est mulieri tonderi aut radi [77]: quanto utique fœdias fuerit ipsam deturpari calvitio, quod tamen eis quæ sua venustate male utuntur, deformitatem utiliter inducit? *Pro tunica autem clavatæ purpuræ circumcingeris sacco.* Id quoque sancit Dominus in commodum earum quæ [illegible] suum decorem ostentant, hancque fieri jubet permutationem. Quandoquidem vestis purpurea mollitiei et jactantiæ materia est et occasio: saccus vero contritionis humilitatisque comparandæ facultatem præbet. Et qui purpura indutus est, abjicere se in terram, Deumque adorare fastidit, cavetque ornatui, ne scilicet vestis suæ color deformetur: qui vero amictus est sacco, omnem locum sibi ad adorandum idoneum esse ducit.

132. VERS. 25. *Et filius tuus pulcherrimus, quem dilexisti, gladio cadet.* Præstiterit iis, qui pravis moribus essent informandi, præripi morte ante adolescentiam quam diutius educatione mala a parentibus imbui. Habebas igitur filium, aut corpore pulcherrimum, aut qui maternis oculis talis esse videretur. Hic in ipsa juventute et in ætatis flore morietur. Et hinc malum augetur, quod nequaquam morte sponte proveniente, aut naturali, sed violenta sublatus e medio est, utpote per manum hostilem gladio sauciatus. *Et fortes vestri gladio cadent.* Et hæc dum patietur, ne ulciscendi quidem facultas ei suppetet. Nam ulcisci interfectos, eisque qui mœrorem conficiunt, vices rependere, in malis solatium est. At ne hoc quidem penes te erit. Qui enim ætate vigent, morituri sunt in bello omnes, adeo ut relinquenda sit ætas inutilis sola et imbellis, quæ cum auxilio sit destituta, ad omnia mala toleranda valde est exposita, quæ ei inferre visum fuerit hostibus. VERS. 26. *Ea humiliabuntur et lugebunt thecæ ornatus vestri.* Thecæ auri et argenti, vestisque sumptuosæ et pre-

[76] I Cor. XI, 15. [77] ibid. 6.

ἕξεις διὰ τὰ ἔργα σου. Ὥσπερ ἐπὶ τῆς κατὰ τὰ ὀσφραντὰ περιεργίας τὰ παρὰ φύσιν ἐπιζητοῦσαι, καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἐξέπιπτον· οὐκ ἀνεχόμεναι γὰρ ἁναπνεῖν ψιλὸν ἀέρα, ἀλλὰ μύροις αὐτὸν καταχρωνῦσαι καὶ θυμιάμασιν, ὕστερον οὐδὲ καθαρὸν ἀέρα, ἀλλὰ κονιορτῷ τοῦτον ἀναμεμιγμένον ἀνέπνευσον· οὕνως ἐπειδὴ τῷ ἐκ τῆς φύσεως κόσμῳ τῶν τριχῶν, ὃς ἀντὶ περιβολαίου δέδοται ταῖς γυναιξὶν, οὐκ ἐπέμενον (5), ἀλλὰ ἐμπλοκίοις τισὶ τὰς τρίχας συγκαταπλέκουσαι, φορτικῶς ἑαυτὰς ἐκαλλώπιζον, καὶ τοῦ κατὰ φύσιν κόσμου ἀπεστερήθησαν, καὶ ἐγένοντο ἀωρότατον θέαμα ἐν τῇ ἀποβολῇ τῶν τριχῶν, ὃς οἰκεῖος καὶ συγγενὴς κόσμος παρ' αὐτῆς τῆς φύσεως ταῖς γυναιξὶ περιβέβληται. Εἰ γὰρ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι (6) ἢ ξυρᾶσθαι, πόσῳ δήπου αἴσχιον, φαλάκρωμα ἔχειν, ἐπὶ συμφέροντι τὴν δυσμορφίαν ἐπάγον ταῖς κακῶς τὴν ὥραν διαθεμέναις; Ἀντὶ δὲ τοῦ χιτῶνος τοῦ μεσοπορφύρου περιζώσῃ σάκκον. Καὶ τοῦτο ἐπὶ συμφέροντι τῶν ὡραϊζομένων οἰκονομῶν ὁ Κύριος τὴν μεταβολὴν ταύτην γενέσθαι προστάσσει. Διότι ἡ μὲν πορφυρὶς ἁβρότητος καὶ ἁλαζονείας ἐστὶν ἀφορμή· ὁ δὲ σάκκος συντριμμοῦ καὶ ταπεινώσεώς ἐστιν ἐφόδιον. Καὶ ὁ μὲν τὴν ἁλουργίδα περικείμενος, πεσεῖν εἰς γῆν καὶ προσκυνεῖν τὸν Θεὸν κατοκνεῖ, φειδοῖ τοῦ κόσμου, μὴ τῆς ἐσθῆτος τὸ ἄνθος διαλυμήνηται· ὁ δὲ τὸν σάκκον περικείμενος, πάντα τόπον ἐπιτήδειον ἑαυτῷ εἰς προσκύνησιν τίθεται.

132. Καὶ ὁ υἱός σου ὁ κάλλιστος, ὃν ἠγάπησας, μαχαίρᾳ πεσεῖται. Τοῖς ἐν ἤθεσι μοχθηροῖς (7) μέλλουσιν ἀνατρέφεσθαι, λυσιτελέστερον πολλῷ προαπελθεῖν τῆς ἀκμῆς, ἢ ἐπὶ πλέον τῆς πονηρᾶς τῶν γονέων ἀγωγῆς ἀναπίμπλασθαι. Γίὸν οὖν ἔσχες, ἤτοι τῷ σώματι κάλλιστον, ἢ τοῖς μητρικοῖς ὀφθαλμοῖς τοιοῦτον φαινόμενον. Οὗτος ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ καὶ τῷ ἄνθει τῆς ἡλικίας τελευτήσεται. Καὶ ἡ ἐπίτασις τοῦ κακοῦ, οὐ τὸν αὐτόματον, οὐδὲ τὸν ἐκ τῆς φύσεως θάνατον, ἀλλὰ βιαίως ἐκ πολεμίας χειρὸς, τραυματίας μαχαίρᾳ. Καὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν μαχαίρᾳ πεσοῦνται. Καὶ ταῦτα παθοῦσα, οὐδὲ τὴν πρὸς τὸ ἀμύνασθαι δύναμιν ἕξει. Παραμυθία γὰρ ἐν κακοῖς τὸ ἐπαμῦναι τοῖς ἀνηρημένοις, καὶ τοῖς ἴσοις ἀντιπεριβάλλειν (8) τοὺς λελυπηκότας. Σοὶ δὲ οὐδὲ τοῦτο ὑπάρξει. Οἱ γὰρ ἐν ἡλικίᾳ πάντες τελευτήσουσιν ἐν πολέμῳ, ὥστε τὴν ἄχρηστον ἡλικίαν περιλειφθῆναι· ἢ διὰ τὸ ἀβοήθητος εἶναι, εὔκολός ἐστι (9) πάντα παθεῖν, ἅπερ ἂν δοκῇ τοῖς πολεμίοις. Καὶ ταπεινωθήσονται καὶ πενθήσουσιν αἱ θῆκαι τοῦ κόσμου ὑμῶν. Χρυσίου καὶ ἀργυρίου (10) θῆκαι,

(5) Antiqui duo libri, ἐπέμειναν. Ibidem duo mss., ἐν πλοκίοις. Alii duo mss. cum editis unica voce, ἐμπλοκίοις, bene.

(6) Reg. quartus, τὸ κείρεσθαι.

(7) Reg. quartus, αἰσχροῖς· sed in ora illius ipsius libri legitur, μοχθηροῖς.

(8) Veteres quidam libri, ἀντιπεριβαλεῖν.

(9) Colb. secundus, ἔσται.

(10) Sic quinque mss. At editi, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Nec ita multo post, ubi in excusis legitur, πολυτίμων, scriptum invenimus in quinque codicibus, βαρυτίμων. Sed si paulo diversa est scriptura, eadem plane sententia est.

καὶ ἐσθῆτος πολυτελοῦς, καὶ λίθων βαρυτίμων, ἕως μὲν ἂν ἔχῃ τὰ κειμήλια, πολλῆς ἀξιοῦται σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας· ἐν οἴκοις ὀχυροῖς ἀποκείμενα (11) ἐπὶ ὑψηλῶν τόπων, καὶ μοχλοὶ, καὶ κλεῖς, καὶ σφραγῖδες, καὶ φύλακες, καὶ πάντα τὰ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ φυλακὴν ἐπινοούμενα· ἐπειδὰν δὲ κενὰ τῶν κειμηλίων (12) ἀποδειχθῇ, ἠμελημένα καὶ παραῤῥιπτούμενα παρορᾶται. Ταῦτα καὶ ἡμᾶς ὠφελείτω, ὅτι ψυχαὶ, αἱ δεξάμεναι τοῦ θείου λόγου τὴν δωρεὰν, ἀποθῆκαι γεγόνασι τῶν τιμίων τοῦ ἐν τοῖς θείοις θησαυροῖς ἀποκεῖσθαι ἄξιαι· ἐπειδὰν δὲ κεναὶ τῶν θείων κόσμων ἀποδειχθῶσι, ταπεινωθήσονται ἀποῤῥιφεῖσαι, ἀχρηστίαν καταγνωσθεῖσαι. Διὰ τοῦτο Ἠχρειώθη (13), φησὶν, Ἰεχονίας, ὡς σκεῦος, οὗ οὐκ ἔστι χρεία. Ἵνα οὖν μένωμεν ἐν ταῖς βασιλικαῖς ἀποθήκαις, μὴ προδῶμεν τοῖς κλέπταις τὸν πολυτίμητον μαργαρίτην, ὃν ἐπιστεύθημεν.

A tiosorum lapidum, quandiu supellectili pretiosa replentur, studio multo atque diligentia asservantur, seponunturque in tutis ædium partibus et in excelsis locis. Atque adhibentur vectes, claves, sigilla, custodes, ac tandem omnia, quæ ad munimen et custodam sunt excogitata. Sed postquam capsæ istæ supellectili sunt exinanitæ, jam neglectæ et derelictæ, contemptui habentur. Hæc et nobis prosint : quippe eæ animæ, quæ verbi divini donum acceperunt, pretiosarum rerum factæ sunt apothecæ, dignæ utique quæ in divinis thesauris recondantur, Cum autem deprehensæ fuerint divinis ornamentis vacuæ, humiliabuntur utpote abjectæ, et de inutilitate damnatæ. Eam ob rem *Inutilis*, inquit, *factus est Jechonias, sicut vas, cujus nullas est usus* [78]. Itaque ut maneamus id regalibus apothecis, pretiosam B hanc margaritam nobis concreditam furibus ne prodamus.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' (14).

133. Καὶ ἐπιλήψονται ἑπτὰ γυναῖκες ἀνθρώπου ἑνὸς, λέγουσαι, Τὸν ἄρτον ἡμῶν φαγόμεθα, καὶ τὰ ἱμάτια ἡμῶν περιβαλούμεθα, πλὴν τὸ ὄνομά σου κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς· ἄφελε τὸν ὀνειδισμὸν ἀφ' ἡμῶν. Ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν, δοκεῖ ὀλιγότητα ἀνδρῶν ἐκ πολέμων ἢ νόσων ἐπιγενομένων τῷ λαῷ κατ' ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ὁ λόγος σημαίνειν, ὥστε ὑπὲρ τοῦ μὴ ἄγονον εἶναι μηδὲ στεῖραν, ἅπερ ἐν κατάρᾳ τοῖς πάλαι λελόγισται, ἀπερυθριᾷν τὰς γυναῖκας καὶ ἑνὸς ἀνδρὸς πλείους ἐπιλαμβάνεσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ τῇ προστασίᾳ πλειόνων γυναικῶν ἀγῶνα αὐτοῦ παραμυθουμένας λέγειν· Τὸν ἄρτον ἡμῶν φαγόμεθα, καὶ τὰ ἱμάτια (15) ἡμῶν περιβαλούμεθα. Ἀφεὶς οὖν τὴν ἐπὶ τῷ πορισμῷ ἀναγκαίαν μέριμναν, τὸ ὄνομά σου χρῆσον ἡμῖν εἰς τὸ διαφυγεῖν ἡμᾶς τὸν ἐπὶ τῇ ἐρημίᾳ ὀνειδισμόν. Τὸ μὲν κατὰ λέξιν, τοῦτο· ἡ δὲ ὑπόνοια καὶ ἐπὶ μειζόνων ἔρευναν προκαλεῖται ἡμῶν τὸν νοῦν. Ὃς οὖν ἐν τόπῳ δυσθεωρήτῳ καὶ πολὺ τὸ διεσκιασμένον ἐκ τῆς ἀσαφείας ἔχοντι, τοιαύτη τις ἡμῖν περὶ τῶν ἑπτὰ γυναικῶν ἔννοια ὑποπίπτει, ὅτι πολλαχοῦ καὶ ὁ βίος οὗτος καὶ ὁ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῦ (16) ἑπτὰ λαμβάνονται. Ὁ μὲν περὶ τὰ ἐν γενέσει πράγματα χρόνος, διότι ἀπὸ ἑπτὰ ἡμερῶν ἀνακυκλουμένων πληροῦται. Ὅθεν καὶ ὁ μετὰ τὴν κατάστασιν ταύτην αἰὼν, ὀγδόη εἴρηται ἐν τῇ Γρα-

CAPUT IV.

133. Vers. 1. *Et apprehendent septem mulieres hominem unum, dicentes* : *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris opieremur* : *cæterum nomen tuum vocetur super nos* : *aufer opprobrium a nobis*. Ad litteram quod attinet, 472 sententia isthæc virorum paucitatem quæ in populo ex bellis, aut morbis ob Dei iram contigerat, videtur significare. Itaque ne qua infecunda aut sterilis esset, quod utrumque apud veteres maledicto fuit obnoxium [79], mulieres plures omni pudore posito apprehendunt virum unum, atque molestiam quam C ei illud in plures mulieres regimen exhibere potuisset, solaturæ dicunt : *Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur* Ea igitur sollicitudine quæ ad quæstum faciendum necessaria est, omissa nomen tuum nobis commoda, ut solitudinis nostræ probrum effugiamus et dedecus. Hæc est utique nativa et propria verborum significatio : sensus autem figuratus ad majora investiganda mentem nostram invitat. Quemadmodum igitur si versaremur in loco quem conspicere vix possis, quemque tenebræ multæ operiant ob obscuritatem; aliquid ejusmodi de his septem mulieribus cogitamus, nimirum quod et vita hæc, et is qui secundum carnem est Israel per septenarium numerum plerumque desi-

[78] Jerem. XXII, 28. [79] Deut. VII, 14.

(11) Antiqui quinque libri, ἀποκείμεναι. Editi soli, ἀποκείμενα. Aliquanto post editi, ὡς ἠμελημένα, recte, ut nobis quidem videtur. Putamus igitur hæc ita intelligenda esse, quasi scriptum fuisset, ἕως μὲν ἂν ταῦτα πράγματα ἔχῃ, etc., *quandiu res ejusmodi pretiosam supellectilem, includunt*, etc. Quod cum non animadverterent librarii, pro ἀποκείμενα scripserunt, ἀποκείμεναι, ut vox ἀποκείμεναι ad vocem θῆκαι referri posset. At Socula ὡς in quinque mss. deest.

(12) Sic nostri libri veteres. Editi vero, τῶν τιμίων κόσμων, *pretiosis ornamentis*.

(13) Apud LXX, pro ἠχρειώθη legitur ἠτιμώθη, *inhonoratus*. Ibidem vetus Combefisii codex cum aliis tribus, σκεῦος οὗ. Alter et editi, σκεῦος ὧν, corrupte.

(14) Titulus nullus in mss. positus est. Haud longe quinque mss., καὶ τὰ ἱμάτια. Editi, καὶ τὸ ἱμάτιον.

(15) Hic veteres duo libri rursus, καὶ τὸ ἱμάτιον. Statim editi, πορισμῷ τῶν ἀναγκαίων. At mss. quinque ut in contextu.

(16) Libri quinque antiqui, ἐπὶ τοῦ. Editi, ἐπὶ τῶν.

gnentur. Tempus quidem in rebus initio creandis insumptum significatur, quia septena dierum conversione ac circuitione completur [80]. Unde et æternitas statum hunc secutura, in Scriptura dicta est *Octava*. Hinc psalmi pro *octava* [81], id est, pro sæculo huic tempori successuro. Sed et qui in manifesto sunt Judæi [82], et ipsorum regimen sæpe de septenario numero accipiuntur. *Da*, inquit, *partem ipsis septem, et quidem ipsis octo* [83]. Nam Testamentum, tum Vetus, tum Novum, testimonium accipere debent, quod veniant a Deo, unamque mutuam societatem ineant ac concordiam. Itaque mulieres septem adumbrant Vetus Testamentum. Apprehendet hominem unum, Dominum, qui non unus est ex multis, sed tamen unus est. Dicunt, *Panem nostrum comedemus*, hoc est, in nostro substantiæ modo manebimus. Etenim futurorum erimus umbra [84], cœlestium quæ imagines. Vocetur duntaxat nomen Christi in Veteri Testamento, ut inutilitatis opprobrium auferatur. Sed et Israelis synagoga, ea qua detinebatur lege destructa, jam libera facta, et cui velit nupta [85], potest vocari non adultera [86], tametsi ad sponsum Verbum accedit, eique veluti amatori complexu adhærescens valet dicere : *Nomen tuum vocetur super nos.*

A φῇ· καὶ ψαλμοὶ ὑπὲρ τῆς ὀγδόης, ἀντὶ τοῦ, ὑπὲρ τοῦ μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον αἰῶνος. Πολλαχοῦ δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαῖοι, καὶ ἡ κατὰ αὐτοὺς πολιτεία ἐπὶ τοῦ ἑπτὰ λαμβάνονται. Δὸς μερίδα, φησὶ, τοῖς ἑπτὰ, καί γε τοῖς ὀκτώ· ὡς καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὀφειλούσης λαβεῖν τινα μαρτυρίαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἥκειν, καὶ τῆς Καινῆς, καὶ εἰς μίαν ἀλλήλαις ἐλθεῖν συμφωνίαν. Αἱ οὖν ἑπτὰ γυναῖκες, ἡ Διαθήκη ἡ Παλαιά· ἐπιλήψεται ἀνθρώπου ἑνὸς, τοῦ Κυρίου, ὃς οὐχὶ εἷς τῶν πολλῶν ἐστιν, ἀλλ' εἷς ἐστι· λέγουσαι, ὅτι Τὸν ἄρτον ἡμῶν φαγόμεθα, τουτέστι μενοῦμεν (17) ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου μέτρου τῆς ὑποστάσεως. Σκιὰ γὰρ ἐσόμεθα τῶν μελλόντων, καὶ εἰκόνες τῶν ἐπουρανίων. Μόνον τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα κεκλήσθω (18) τῇ Παλαιᾷ, ἵνα ὁ ὀνειδισμὸς τῆς ἀχρηστίας ἀφαιρεθῇ. Δύναται δὲ κπὶ ἡ συναλωγὴ Ἰσραὴλ, ἀποθανόντος B τοῦ νόμου ἐν ᾧ κατείχετο, ἐλευθέρα γενομένη (19), πρὸς τὸ ᾧ θέλει γαμηθεῖσα, μὴ χρηματίζειν μοιχαλὶς, τῷ νυμφίῳ Λόγῳ προσελθοῦσα, καὶ οἱονεὶ ἐρωτικῶς ἀντεχομένῃ αὐτοῦ, λέγειν· Τὸ ὄνομά σου κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς.

134. Dictum autem est a quibusdam, mulieres septem septem esse spiritus, quos paulo post enumeraturus est ille ipse propheta, tanquam requieturos super eum, qui ex radice Jesse ceu flos erat erupturus: spiritum, inquam, sapientiæ et intellectus, spiritum consilii et fortitudinis, spiritum scientiæ et pietatis, spiritum timoris Dei [88]. Qui quidem spiritus propterea quod declinarent omnes, simulque fierent inutiles [88], nec haberent in quo amanter requiescerent, apprehendunt Domini hominem, ac ea quæ sunt scripta, implent. Nam spiritus scientiæ et pietatis vacat, et otiosus manet tum cum non est qui intelligat, aut exquirat Deum [89]. Atque id virtutibus quasi probro est et dedecori, neminem reperiri qui eas amplectatur, sed eas, anima quæ ipsas suscipiat deficiente, esse tanquam viduas. Quia enim sua ipsarum pulchritudine capere neminem possunt, sed permanent in solitudine, per hoc et virtutes ipsæ quasi perstringi videntur. Qui autem in se ipso omne virtutis genus summe et perfectissime erat demonstraturus, is aufert ab eis opprobrium et ignominiam. Et quoniam ab iis etiam, qui Deum ignorabant, scientiam, intelligentiam, consilium, fortitudinem, sapientiam, pietatemque excoli compertum est, postulant Christi nomen super se invocari.

134. Εἴρηται δέ τισιν, ὅτι αἱ ἑπτὰ γυναῖκες ἑπτὰ πνεύματά εἰσιν, ἃ μικρὸν ὕστερον ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης καταριθμεῖσθαι μέλλει, ὡς ἐπαναπαύόμενα ἐπὶ τὸν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ἐξανθήσειν μέλλοντα· πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ· ἅπερ διὰ τὸ πάντας ἐκκλῖναι, καὶ ἅμα ἀχρειωθῆναι, οὐκ ἔχοντα ᾧ ἐπαναπαύσεται ἀγαπητῶς, τοῦ κατὰ τὸν Κύριον ἀνθρώπου λαβόμενα, ποιεῖ τὰ ἀλαγεγραμμένα. Ἀργεῖ γὰρ τὸ πνεῦμα τῆς γνώσεως καὶ τῆς εὐσεβείας ἐν καιροῖς, ὅτε οὐκ ἔτιν ὁ συνιὼν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν· καὶ οἱονεὶ ὀνειδός ἐστι ταῖς ἀρεταῖς τὸ μηδένα εἶναι τὸν ἀντεχόμενον αὐτῶν, ἀλλ' οἱονεὶ χηρεύειν αὐτὰς ἀπορίᾳ τῆς ὑποδεχομένης αὐτὰς ψυχῆς. Τὸ γὰρ μηδένα δυνηθῆναι ἐλεῖν τῷ οἰκείῳ κάλλει, ἀλλ' ἐνεσφαῖναι τῇ ἐρημίᾳ, ὥσπερ καὶ τῶν ἀρετῶν δοκεῖ καθάπτεσθαι. Ὁ δὲ ἐν ἑαυτῷ (20) πᾶν εἶδος ἀρετῆς κατὰ τὴν ἄκραν τελείωσιν ἐπιδεικνύναι μέλλων, ἀφαιρεῖ τὸν ὀνειδισμὸν ἀπ' αὐτῶν. Καὶ ἐπειδὴ καὶ παρὰ τοῖς ἀγνοοῦσι τὸν Θεὸν δοκοῦσιν ἐπιτηδεύεσθαι γνῶσις, καὶ σύνεσις, καὶ βουλὴ, καὶ ἰσχὺς, καὶ σοφία, καὶ εὐσέβεια, ἀξιοῦσι τὸ Χριστοῦ ὄνομα ἐπικεκλῆσθαι αὐταῖς.

135. Vers. 2. *In die autem illa splendescet Dominus in consilio cum gloria super terram, ut exaltet et glorificet quod derelictum est ex Israel.* Isthæc

135. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιλάμψει ὁ Κύριος ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ (21) δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραήλ.

[80] Gen. II, 2. [81] Psal. VI. 1, et XI, 1. [82] Rom. II, 28. [83] Eccle. XI, 2. [84] Coloss. II, 17. [85] I Cor. VII, 39. [86] Rom. VII, 3. [87] Isa. XI, 2-3. [88] Psal. XIII, 3. [89] ibid. 2.

(17) Veteres tres libri, μένομεν. Statim editi, ἐσόμεθα καὶ τύπος τῶν. At illud, καὶ τύπος, in nostris mss. non legitur, ob idque deletum est.

(18) Antiqui duo libri, κυκλήσθω. Alii tres cum editis, ἐπικεκλήσθω.

(19) Editi, γινομένη. At mss. quinque. γενομένη.

(20) Antiqui quinque libri, ἑαυτῷ. Editi, αὐτῷ· quæ de Christo Domino accipienda esse, satis, ni fallor, a quovis intelligitur.

(21) Editi et Reg. tertius, καὶ τοῦ: Alii quatuor mss., καί.

Συνᾴδει ταῦτα τοῖς προαποδεδομένοις. Οὗ γὰρ ἐπελάβοντο αἱ ἑπτὰ γυναῖκες ὡς (22) ἀνδρὸς, οὕτος ὡς Κύριος ἐπιλάμψει. Ἐπειδὴ γὰρ ἀντεποιήθησαν τοῦ τὸ ὄνομα αὐτοῦ κεκλῆσθαι ἐπ' αὐταῖς, ἀποδεχόμενος αὐτῶν τὴν προθυμίαν ὁ Θεὸς, ἐπιλάμψει αὐταῖς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς· τουτέστι, κεκριμένως καὶ βεβουλευμένως, τὸ ἐκ τῆς κρίσεως ἀγαθὸν χαριζόμενος, καὶ οὐκ ἀβουλεύτως, οὐδὲ ἐκκεχυμένως. Ἡμέρα δὲ αὕτη (23) ἐστὶν, ἐν ᾗ ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης· αὕτη ἣν αὐτὸς ποιεῖ ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὁ διδάσκων περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι ἕως ἐστὶν ἐν τῷ κόσμῳ, φῶς ἐστι τοῦ κόσμου· διὸ καὶ παρῄνει, ἐργάζεσθαι ἕως ἡμέρα ἐστί. Σημειωτέον δὲ, ὅτι κατ' ἄλλην καὶ ἄλλην ἐπίνοιαν καὶ ἡμέρα λέγεται ὁ παρὼν βίος, καὶ νὺξ ἡ τῆς κρίσεως ἡμέρα. Καὶ πάλιν, νὺξ μὲν, ἡ παροῦσα κατάστασις, ἡμέρα δὲ, ὁ προσδοκώμενος αἰών. Τὸ μὲν γὰρ, Ἐργάζεσθε (24) ἕως ἡμέρα ἐστὶ, σαφῶς εἰς τὸν βίον τοῦτον φέρει τὸν πεφωτισμένον τῇ Χριστοῦ ἐπιγνώσει· τὸ δὲ, Ἔρχεται τὺξ, περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος εἴρηται, διὰ τὸ σκυθρωπὸν καὶ ἐπίπονον τῶν ἐν ἁμαρτίαις εὑρισκομένων τῆς προσηγορίας ταύτης ἀξιουμένου. Καθὸ καὶ ὁ προφήτης πρὸς τοὺς ἐν ἔργοις μὲν πονηροῖς ὄντας, ἐπείγοντας δὲ τὴν ἡμέραν τῆς ἀνταποδόσεως, Ἵνα τί ὑμῖν, φησὶν, ἡ ἡμέρα Κυρίου; Καὶ αὕτη ἐστὶ σκότος, καὶ οὐ φῶς. Ἐμπαλιν δὲ καὶ (25) ὁ Ἀπόστολος νύκτα μὲν λέγει τὸν βίον τοῦτον, καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ σύγχυσιν, καὶ τὴν ἐκ τῆς σαρκὸς καὶ τῶν βιωτικῶν φροντίδων ἐγγινομένην (26) τῷ νῷ, ὡς τὰ πολλὰ, ἐπισκότησιν· ἡμέραν δὲ, τὸν χρόνον τῆς ἀναστάσεως, ἐν τῷ λέγειν· Ἡ νὺξ προέκοψεν (27), ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικε. Καθ' ὁποτέραν οὖν ἂν βουληθῇς ἐκδοχὴν, ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπεὶ οὖν μετὰ βουλῆς ἐπιλάμπει, ἑαυτοὺς ἀξίους ποιήσωμεν πρὸς τὸ χωρῆσαι τὸν φωτισμὸν αὐτοῦ, ὥστε τὸν κατὰ ἀναλογίαν τῆς ἐν ἑκάστῳ ἐπιτηδειότητος τὴν ἔλλαμψιν χαριζόμενον, ἐν μείζονι τῇ κατὰ τὴν ψυχὴν ἡμῶν προθυμίᾳ μείζονα καὶ τελειότερα καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ παρασχεῖν. Καὶ ὑψώσει (28) τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ· τουτέστιν, ἐπάνω ποιήσει τῶν ὑλικῶν, καὶ τῇ θεωρίᾳ προσάξει τῶν ἀσωμάτων τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος λεῖμμα τοῦ Ἰσραὴλ. Εἰ δὲ καὶ τὴν δόξαν, ἣν δοξασθήσονται οἱ ἅγιοι. κατὰ τὸ ἀρέσκον τῇ Γραφῇ ποθεῖς μαθεῖν, νόησόν μοι τὴν περὶ τὸ ἡγεμονικὸν τῶν τὰ μεγάλα καὶ θεῖα θεωρούντων ἱεροπρεπῆ κατάστασιν, ὁποία ἦν περὶ Μωϋσέα, ὅτε κατηξιώθη ἐν

A cum iis quæ superius tradita sunt, concinunt. Quem enim mulieres septem apprehenderunt uti virum, ille effulgebit tanquam Dominus. Nam quia nomen ipsius super se vocari desideravere, Deus desiderium earum comprobans, illucescet ipsis in consilio cum gloria super terram; hoc est certo judicio et consilio, non inconsulte aut effuse id quod ex judicio bonum est tribuens. Dies autem ipsa est, in qua fulgebit Deus in consilio cum gloria. Dies est ipsa, quam facit ipse Sol justitiæ [90], Dominus noster, qui hoc de seipso docet, se quandiu est in mundo, mundi esse lucem: quocirca admonebat ut operarentur donec dies est [91]. Adnotandum autem est, juxta aliam et aliam notionem, diem dici etiam præsentem vitam, noctem vero judicii diem. B Et rursus, nox quidem præsens est status, dies vero, illud quod speratur sæculum. Nam illud, Operamini donec dies est, clare ad hanc vitam refert utpote Christi cognitione illustratam; hoc autem, *Venit nox* [92], dictum est de futuro sæculo, quod ob eorum qui in peccatis deprehenduntur mœstitiam ac laborem, sic appellatum est. Quemadmodum et propheta eos compellat qui licet in operibus flagitiosis versarentur, nihilominus tamen diem remunerationis urgebant: *Utquid*, inquit, *vobis dies Domini? et ipsa est tenebræ, et non lux* [93]. Rursus autem et Apostolus noctem quidem vocat hanc vitam ob tumultum ipsius et perturbationem, itemque ob tenebras plerumque a carne et a sæculi hujus sollicitudinibus menti offusas; diem vero vocat resurrectionis tempus, cum dicit: *Nox progressa est, dies* C *autem appropinquavit* [94]. Itaque utravis significatione acceperis illucescet Deus in consilio cum gloria super terram. Quoniam igitur cum consilio illucescit, nos ipsos reddamus dignos qui ejus splendorem suscipiamus, sicut qui singulis, prout idonei sunt, fulgorem suum largitur, pro majori animæ nostro studio dona etiam majora perfectioraque subministret. *Et exaltabit quod derelictum est ex Israel;* hoc 474 est, reliquias Israelis secundum electionem gratiæ [95], supra terrena et crassa attollet, atque ad rerum incorporearum provehet contemplationem. Quod si gloriam, qua afficiendi sunt sancti, discere cupis juxta Scripturæ placitum; excogita, quæso, sacrum illum statum, in quo mens animusque eorum qui magna ac divina contemplantur, consistit. Qualis D erat Moysis status tum cum dignus habitus est, qui

[90] Malach. IV, 2. [91] Joan. IX, 4. [92] ibid. [93] Amos V, 18. [94] Rom. XIII, 12, [95] Rom. XI, 5.

(22) Vocem ἑνός, quæ in editis voci ἀνδρός adjuncta erat, auctoritate nostrorum quinque codicum delevimus. Mox Colb. secundus cum Reg. itidem secundo οὕτος ὡς Κύριος ἐπιλαμβάνεται, καὶ ἐπιλάμψει, *Hic uti Dominus apprehenditur, et illucescet.*

(23) Sic veteres aliquot libri. At editi, αὐτῆς.

(24) Sic Regii secundus et quartus. Alii tres mss. et editi, ἐργάζεσθαι· ubi præterea notandum, voculam ἕως in editis deesse, sed ex multis mss. additam fuisse. Subinde quinque mss., ἐπιγνώσει. Editi, γνώσει.

(25) Addita est conjunctio καί ex quinque libris antiquis.

(26) Editi, ἐπιγινομένην. At mss. ut in contextu.

(27) In Vulgata Rom. XIII, 42, legitur *nox præcessit:* sed non desunt qui existiment erratum esse librariorum, qui, quod aut parum attenti essent, aut ignari, levi æque ac facili mutatione ex *processit* effecerunt *præcessit.* Statim tres mss., ἐπιλάμπει. Reg. secundus, ἐκλάμπει. Editi vero et Reg. tertius, ἐπιλάμψει.

(28) Editi, ὑψώσει καὶ δοξάσει. At quinque mss., ὑψώσει.

Deum conspiceret [96]. Quoniam igitur affulgebit Deus in consilio cum gloria, his duobus duo adjunxit, nimirum, *ut exaltet et glorificet* : quo intelligas munus esse consilii exaltare gloriæ vero glorificare.

136. VERS. 3. *Et erit, quod reliquum fuerit in Sion et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur omnes scripti ad vitam in Jerusalem.* Reliquiæ Israelis secundum electionem gratiæ [96*], vocabuntur sancti, et conscribentur ad vitam in Jerusalem, illustrati Dei adventu, et gloria ipsius exaltati. Sancti vocabuntur hi, quos sibi ipsi reliquit Deus, quod imitati sint eos qui non curvaverunt genu ante Baal [97]. Quanam autem ratione alios quidem in Sion, alios vero in Jerusalem? Quia in iis qui ad salutem pertingunt, discrimen est : quandoquidem unusquisque in suo ordine [98] bonis a Deo paratis fruiturus est, eorumque futurus est particeps. Sed quoniam pauci sunt qui salutem consequantur [99], non plurali, sed singulari numero sensum reddidit Scriptura. Non enim dixit : Qui fuere relicti; sed, *Quod relictum est.* Id autem quod derelictum est in Sion, videtur ordo esse deterior, veluti dimissus ab iis qui in anteriora festinant : qui autem ordo perfectior est, pro operum merito sedem in ipsa Jerusalem videtur obtinuisse. Quin et historia ipsa suggerit nobis ordinum differentiam, ex eo quod Sion civitas vetus sit et deterior; Jerusalem vero regia civitas sit, in qua viget sanctimonia. Certe hi omnes scribentur ad vitam in Jerusalem, atque beatus est quisquis habebitur dignus, qui conscribatur in Jerusalem. Etenim viventium librum in quo scripti sunt Christi discipuli, in illa Jerusalem reperiri condecet. *Gaudete enim*, inquit, *quod nomina vestra scripta sunt in cœlis* [1]. Quoniam autem verbis his, *Scripti in Jerusalem*, adjungitur illud, *In vitam;* necessarium fuerit scire utrum sint quidam qui scribantur quidem, sed non ad vitam, juxta Jeremiam dicentem : *Qui recesserunt, in terra scribantur* [2]. Itaque juxta hunc sensum duæ intelligi possunt descriptiones : una quidem eorum est qui ad vitam, altera autem eorum qui scribuntur ad perditionem. Atque sæpe contingit Scripturæ permutatio, uti cum a virtute ad malitiam dilabimur. Nam verba hæc : *Deleantur de libro viventium, et cum justis non scribantur* [3]; item isthæc : *Dele et me de libro tuo* [4]; dicuntur de quibusdam tanquam jam digni essent habiti qui in Dei libro conscriberentur.

137. VERS. 4. *Quia abluet Dominus sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem purgabit ex medio eorum, in spiritu judicii et in spiritu combustionis.* Verba hæc idem perspicue 475 prænuntiant, quod Joannes de Domino dixit : *Ipse est qui vos baptizabit in Spiritu sancto et igne* [5]; de se ipso

θεωρίᾳ τοῦ Θεοῦ γενέσθαι. Ἐπεὶ οὖν ἐοικὸς ἐμψει (29) ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης, πρὸς δύο ταῦτα δύο ἐπήγαγε, τὸ ὑψωσαι, καὶ δοξάσαι· ὡς νοεῖσθαι βουλῆς μὲν ἔργον τὴν ὕψωσιν, δόξης δὲ τὸ δοξάσαι.

136. Καὶ ἔσται τὸ (30) ὑπολειφθεν ἐν Σιὼν, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλήμ. Τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος λεῖμμα τοῦ Ἰσραὴλ ἅγιοι κληθήσονται· καὶ ἐγγραφήσονται εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ φωτισθέντες τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὑψωθέντες τῇ δόξῃ αὐτοῦ. Οὗτοι ἅγιοι κληθήσονται, οὓς καὶ κατέλιπεν ἑαυτῷ ὁ Θεὸς, κατὰ μίμησιν τῶν μὴ καμψάντων γόνυ τῇ Βάαλ. Διὰ τί δὲ τοὺς μὲν ἐν Σιὼν, τοὺς δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ; Ὅτι καὶ τῶν σωζομένων ἐστὶ διαφορὰ, ἑκάστου ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι τῆς ἀπολαύσεως τῶν παρὰ Θεοῦ ἀγαθῶν μεθέξοντος. Ἐπειδὴ δὲ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι, οὐ πληθυντικῶς, ἀλλ' ἑνικῶς ὁ λόγος ἐξέδωκεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Οἱ καταλειφθέντες, ἀλλὰ, Τὸ καταλειφθέν. Ἔοικε δὲ τὸ μὲν ὑπολειφθὲν ἐν Σιὼν, τὸ ὑποδεέστερον εἶναι τάγμα, οἱονεὶ ἐναφεθὲν ὑπὸ τῶν ἐπειγομένων εἰς τὸ ἔμπροσθεν· τὸ δὲ τελειότερον, διὰ τὴν τῶν ἔργων ἀξίαν (31), τῆς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ καθιδρύσεως ἠξιῶσθαι. Ὑποβάλλει δὲ ἡμῖν καὶ ἡ ἱστορία τῶν ταγμάτων τὸ διάφορον, ἐκ τοῦ τὴν μὲν Σιὼν τὴν ἀρχαίαν εἶναι πόλιν, καὶ ὑποδεεστέραν· τὴν δὲ Ἱερουσαλὴμ, τὴν βασιλεύουσαν, ἐν ᾗ τὸ ἁγίασμα. Ἅπαντες μέντοι οὗτοι (32) γραφήσονται εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ μακάριος ὁ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ καταγραφῆς ἀξιούμενος. Ἐν ἐκείνῃ γὰρ ἔοικεν εἶναι τῇ Ἱερουσαλὴμ ἡ βίβλος τῶν ζώντων, ἐν ᾗ γράφονται οἱ μαθηταὶ τοῦ Χριστοῦ. Χαίρετε γὰρ, φησὶν, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν γεγραμμένα ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἐπειδὴ δὲ πρόσκειται τῷ, Οἱ γραφέντες ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸ, Εἰς ζωὴν, ἐπιστῆσαι ἀναγκαῖον, μήποτέ εἰσί τινες οἱ γραφόμενοι μὲν, οὐκ εἰς ζωὴν δὲ, κατὰ τὸν Ἱερεμίαν λέγοντα· Ἀφεστηκότες ἐπὶ τῆς γῆς γραφήτωσαν· ὥστε κατὰ τοῦτο δύο ταύτας καταγραφὰς νοεῖσθαι· τῶν μὲν εἰς ζωὴν, τῶν δὲ εἰς ἀπώλειαν· καὶ εἶναι πολλάκις καὶ μεταβολὴν τῆς Γραφῆς, ὅταν καὶ ἡμεῖς εἰς κακίαν ἀπὸ ἀρετῆς μεταπέσωμεν. Τὸ γὰρ, Ἐξαλειφθήτωσαν ἐκ βίβλου ζώντων, καὶ μετὰ δικαίων μὴ γραφήτωσαν· καὶ τὸ, Ἐξάκειψον κἀμὲ ἀπὸ τῆς βίβλου σου· ὡς ἤδη τῆς ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Θεοῦ καταγραφῆς ἠξιωμένων λέγεται.

137. Ὅτι ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιὼν, καὶ τὸ αἷμα Ἱερουσαλὴμ ἐκκαθαριεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν, ἐν πνεύματι κρίσεως, καὶ ἐν πνεύματι καύσεως. Τρανῶς τὰ αὐτὰ τῷ Ἰωάννῃ ὁ λόγος προαγορεύει, περὶ τοῦ Κυρίου λέγοντι, ὅτι Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι

[96] Exod. XXXIII, 14, 23. [96*] Rom. XI, 5. [97] III Reg. XIX, 18; Rom. XI, 4. [98] I Cor. XV, 23. [99] Matth. XX, 16. [1] Luc. X, 20. [2] Jer. XVII, 13. [3] Psal. LXVIII, 29. [4] Exod. XXXII, 32. [5] Matth. III, 11.

(29) Antiqui duo libri, ἔλαμψεν.
(30) Editi, Καὶ ἔσται καί. At mss. aliquot, Καὶ ἔσται.
(31) Reg. quartus, ἀξίωσιν.
(32) Editi, μὲν τοιοῦτοι. At mss. tres ita, ut edidimus.

ἁγίῳ καὶ πυρί· περὶ δὲ ἑαυτοῦ, ὅτι Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· Ἐπεὶ γοῦν (33) ἀμφότερα συνῆψεν ὁ Κύριος, τό τε Ἐξ ὕδατος εἰς μετάνοιαν, καὶ τὸ Ἐκ Πνεύματος εἰς ἀναγέννησιν (34), καὶ ὁ λόγος αἰνίσσεται ἀμφότερα τὰ βαπτίσματα. Μήποτε τρεῖς εἰσιν αἱ ἐπινοιαι τοῦ βαπτίσματος, ὅ τε τοῦ ῥύπου καθαρισμός, καὶ ἡ διὰ τοῦ Πνεύματος ἀναγέννησις, καὶ ἡ ἐν τῷ πυρὶ τῆς κρίσεως βάσανος, ὥστε τὸ μὲν ἐκπλύνειν πρὸς τὴν ὧδε ἀποθεσιν τῆς ἁμαρτίας λαμβάνεσθαι· τὸ δὲ πνεύματι κρίσεως, καὶ πνεύματι καύσεως, πρὸς τὴν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι διὰ τοῦ πυρὸς δοκιμασίαν. Δέονται δὲ αἱ μὲν κατ' ἄγνοιαν ἁμαρτίαι, οἷνεί ῥύπος τις οὖσαι, τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ψυχῆς ἀφανίζουσαι, καὶ τῷ φυσικῷ κάλλει αὐτῆς λυμαινόμεναι, τοῦ ἐκ τῆς πλύσεως καθαρισμοῦ· αἱ δὲ πρὸς θάνατον ἁμαρτίαι τῶν ἑκουσίως ἐξαμαρτανόντων, μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν, αἷμα προσαγορεύονται, δεόμεναι τῆς ἐν τῳ καύματι κρίσεως. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἐξομολογούμενος καὶ πλυθῆναι ἀξιοῖ καὶ καθαρισθῆναι, καὶ τὴν μὲν ἀνομίαν πλύσεώς φησι δεῖσθαι, τὴν δὲ ἁμαρτίαν καθαρισμοῦ, λέγων. Ἐπὶ πλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου, καὶ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας μου καθάρισόν με. Οἱ μὲν πάντη ἀνήκοοι τῶν θείων μαθημάτων, πρὶν μαθεῖν τὸν λόγον ἡμαρτηκότες, οἷονεὶ ἐῤῥυπωμένοι, τοῦ ἀπὸ τοῦ ὕδατος δέονται καθαρισμοῦ· οἱ δὲ μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ζωὴν ἐπιβουλεύοντες ἑαυτοῖς, αἵματι (35) ὄντες ἔνοχοι, τοῦ ἐκ τοῦ πυρὸς δέονται καθαρισμοῦ. Ἔστι δὲ καὶ ἁπλούστερον ἐκλάβειν. Ὅτι τὰ μὲν ἐπιπόλαια τῶν ἁμαρτημάτων (36) ῥύπῳ τινὶ ἔοικε· τὰ δὲ διὰ βάθους ἐκ διαθέσεως τῆς πρὸς τὸ κακὸν τῶν πλημμελούντων ἁμαρτανόμενα αἵματι παρεικάζεται. Διὸ καὶ ἐκ μέσου τῶν ἡμαρτηκότων διὰ τῆς τοῦ πνεύματος καύσεως ἐκκαθαρίζεσθαι τὸ αἷμα λέγεται.

138. Καὶ ἥξει, καὶ ἔσται πᾶς τόπος τοῦ ὄρους Σιὼν, καὶ πάντα τὰ περὶ κύκλῳ αὐτῆς σκιάσει νεφέλη ἡμέρας, καὶ ὡς καπνοῦ (37), καὶ ὡς φωτὸς καιομένου νυκτὸς, πάσῃ τῇ δόξῃ σκεπασθήσεται. Καὶ ἔσται εἰς σκιὰν ἀπὸ καύματος, καὶ ἐν σκέπῃ, καὶ ἐν ἀποκρύφῳ ἀπὸ σκληρότητος καὶ ὑετοῦ. Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ λουτροῦ κάθαρσιν, καὶ τὴν ἐκ μετανοίας ἀποκάθαρσιν (38), ἥξει, φησὶ, καιρὸς, ὅτε πᾶς τόπος οἰκειωθήσεται τῷ ὄρει Σιών· τουτέστιν, ὑψηλὸς, καὶ τῶν οὐρανίων εἶναι σκοπευτικὸς καταξιωθήσεται. Μετὰ τὸ ἐπιλαβέσθαι ἀνδρὸς (39) τὰς ἑπτὰ γυναῖκας, καὶ ἐπιλάμψαι Κύριον μετὰ δόξης ἐν βουλῇ, τοῦ ὀψῶσαι καὶ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ

A autem ait : *Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam*[6]. Quoniam igitur utrumque conjunxit Dominus, illud, Ex aqua in pœnitentiam : item illud, Ex spiritu in regenerationem ; etiam baptisma utrumque designat Scriptura. Equidem haud scio an tres sint baptismatis acceptiones, expurgatio sordium, regeneratio per Spiritum, et ea quæ in igne judicii fit probatio : adeo ut ablutio quidem de ea peccati depositione, quæ hoc tempore fit, accipiatur, hæ vero dictiones, *spiritu judicii*, et *spiritu combustionis*, ad probationem per ignem in futuro sæculo exigendam referantur. Sed admissa per ignorantiam peccata, cum sint veluti sordes quædam, quæ animæ superficiem corrumpunt, ejusque nativam deformant pulchritudinem ; expurgatione B quæ per lavationem accessura sit indigent : quæ vero ad mortem ducunt peccata, eorum, qui post acceptam cognitionem voluntarie delinquunt, sanguis vocantur, ac ustionis judicio egent. Quisquis igitur confitetur, seque ablui postulat et expurgari, fatetur suam quidem iniquitatem lotura, peccatum vero expurgatione indigere, cum ait : *Amplius lava me ab iniquitate mea, et a peccato meo munda me*[6*]. Qui certe de divinis documentis nihil omnino audivere, si priusquam verbum discerent, peccavere, ii uti sordibus operti indigent ut per aquam purgentur : qui vero post acceptam vitam sibi ipsi insidiantes, reddunt se sanguini obnoxios, necesse est, hos purgari per ignem. Quin et illud simplicius potest explicari. Siquidem sita in superficie delicta similia sunt sordibus quibusdam : peccata vero ex C delinquentium affectu in malum propendenti alte impressa, sanguini comparantur. Quapropter expurgandus dicitur sanguis de medio etiam eorum qui peccavere per spiritus ustionem.

138. Vers. 5. *Et veniet, et erit omnis locus montis Sion, et omnia quæ in circuitu ejus sunt, obumbrabit nubes per diem, et tanquam fumo, et tanquam luce ardente per noctem ; omni gloria protegetur. Et erit in umbram ab æstu, et in protectionem, et in absconsionem ab asperitate et pluvia.* Postquam facta purgatio est per lavacrum, et post expurgationem quæ fit per pœnitentiam, tempus, inquit, veniet, cum locus omnis cum monte Sion necessitudinem affinitatemque habebit ; hoc est, erit sublimis, ac dignus idoneusque effi- D cietur, ex quo spectentur cœlestia. Posteaquam apprehenderint virum mulieres septem, et illuxerit

[6] Matth. III, 11. [6*] Psal. L, 4.

(33) Codices aliquot, οὖν.

(34) Combefisius putat aliquid post vocem ἀναγέννησιν deesse ; et de suo confidenter addit, καὶ ἐκ πυρός, *et ex igne*. Nec satis habuit id fecisse ; præterea paulo superius pro illo, ὁ Κύριος, ait legendum, ὁ πρόδρομος, *præcursor*. Hic, ut alibi passim, sibi multum tribuit vir alioqui doctissimus : nos inaudaces libentius libros tum manu exaratos tum typis descriptos sequimur.

(35) Editi, ἑαυτοὺς, αἵματος. At uterque Combef. et alii tres, ἑαυτοῖς, αἵματι.

(36) Reg. primus, τῶν ἁμαρτιῶν. Statim editi et unus ms., παρεικάζονται. Alii tres mss., παρεικάζεται.

(37) Ita veteres quatuor libri ; nec aliter apud LXX aut apud Eusebium legitur. Antiquus Combefisii codex, καπνός. Editi, καπνόν. Mox editi, καὶ πάσῃ. Vocula καί in mss. non reperitur.

(38) Veteres tres libri, καὶ τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς ἀποκατάστασιν, *post redintegrationem quæ fit per ignem*. Lectio optima.

(39) Addita est vox, ἀνδρός, ex Reg. quarto.

Dominus cum gloria in consilio, ut exaltet et gloria afficiat reliquias Israelis; cumque sordibus filiarum Sion ablutis, ac sanguine de medio eorum expurgato, sancti vocati fuerint, 476 tum ea quæ in circuitu Jerusalem sunt, obumbrabit nubes per diem, ita ut umbram suppeditet ad coercendum æstum, protegatque ab asperitate ac pluvia; et lux accensa occupet noctem, sitque gloria quasi fumus quidam qui omnia apprehendit. Arbitramur autem hæc promitti iis qui requie fuerint digni. Nam cum in domo Patris mansiones multæ sint [7], diversæque conditionum distributiones reserventur in illa hæreditatis terra, quam possessuri mites sunt [8], compertum est aliquos quidem in splendore visionis Dei, aliquos vero sub tegmine cœlestium virtutum requieturos, alios denique in gloria ex illa luce quasi ex fumo resiliente occultatum iri. Fortasse autem ipsi Sion lux affulgebit, atque loca ei circumjecta per diem illustrabit nubes, quæ non aliunde quam ab ipso lumine suum ortum trahit. Quemadmodum fumus ab igne, ita a lumine habet exsistentiam nubes, sub qua qui degent, magna sunt fruituri gloria, quod ab ipsa nube illustrentur, quæ in æstu quidem se expandit supra capita eorum, eisque sua umbra gratam affert oblectationem : decidentibus vero asperis imbribus, vicem supplet densi ac solidi umbraculi, et magnopere protegit eos, qui opus habent quodam latibulo, et sua ipsius densitate obtutus arcet. Ejusmodi erat nubes lucida, quæ in Domini transfiguratione discipulos obvolvit [9]. Cum autem nobis quies ac velut concretio signum sit serenitatis; ejus qui tunc erit status tranquillitatem per ipsius nubis umbraculum indicat. Equidem ut adhuc clarius percipiamus quid sit illud, *In absconsionem velamenti esse*, induci aliquo ejusmodi exemplo possumus. Sit unus aliquis qui ab adversariis quæratur, sed custodiatur a familiaribus suis in cubiculo quodam inventu perquam difficili. Sane consimile quiddam erga sanctum a divina illa nube ipsum protegente effici putandum est, ne facile in illum invadere possint inimici. Dicta sunto isthæc, ut dilucidius cognoscatur auxilium iis qui in circuitu Sion versantur traditum eo consilio, ut eos interdiu obumbret nubes, qua ab æstu protegantur, utque noctu lux ignis accendatur, eos illustratura, atque adeo utroque tempore ab insidiantibus tuti sint et securi.

[7] Joan. XIV, 2. [8] Matth. V, 4. [9] Matth. XVII, 5.

A Ἰσραήλ· ὅτε καὶ ἅγιοι ἐκλήθησαν, διὰ τὸ ἐκπλυθῆναι τὸν ῥύπεν τῶν θυγατέρων Σιὼν, καὶ (40) ἐκκαθαρισθῆναι τὸ αἷμα αὐτῶν ἐκ μέσου, τότε σκιάσει τὰ περὶ κύκλῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ νεφέλη ἡμέρας, ὥστε παρασχεῖν σκιὰν ἀπὸ καύματος, καὶ σκέπην ἀπὸ σκληρότητος καὶ ὑετοῦ· τὴν δὲ νύκτα ὑπὸ φωτὸς κατέχεσθαι καιομένου, καὶ εἶναι τὴν δόξαν οἱονεὶ καπνόν τινα τὰ πάντα ἐπιλαμβάνουσαν. Ἀογιζόμεθα δὲ ταῦτα ἐπαγγέλλεσθαι τοῖς ἀξίοις τῆς ἀναπαύσεως. Διότι πολλῶν μονῶν οὐσῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἡατρὸς, καὶ διαφόρου κληροδοσίας ἀποκειμένης ἐν τῇ γῇ τῆς κληρονομίας, ἣν κληρονομήσουσιν (41) οἱ πραεῖς, δῆλον, ὅτι τινὲς μὲν ἐν τῇ φαιδρότησι τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας, τινὲς δὲ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν οὐρανίων δυνάμεων ἀναπαύσονται,καὶ ἄλλοι ἐν τῇ δόξῃ τῇ ἀπὸ τοῦ φωτὸς ὡς ἀπὸ καπνοῦ καλυφθήσονται. Τάχα δὲ αὐτῇ μὲν τῇ Σιὼν ἐπιλάμψει τὸ φῶς· τὰ δὲ περὶ κύκλῳ αὐτῆς ἐπιλάμψει νεφέλη ἡμέρας. ἥτις οὐκ ἄλλοθεν ἔχει τὴν γένεσιν (42), ἢ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ φωτός· ὥσπερ καπνὸς ἀπὸ πυρὸς, οὕτως αὕτη ἀπὸ τοῦ φωτὸς τὴν σύστασιν ἔχουσα, ὑφ' ἣν οἱ (43) διαιτώμενοι μεγάλης τῆς δόξης ἀπολαύσουσιν, ὡς ὑπ αὐτῆς τῆς νεφέλης καταλαμπόμενοι, ἐν καύματι μὲν ὑπερηπλωμένης τῶν κεφαλῶν αὐτῶν, καὶ ἡδεῖαν ἐκ τοῦ ἐπισκιασμοῦ (44) παρεχομένης ἀναπνοήν· ὄμβρων δὲ σκληρῶν καταῤῥηγνυμένων, τὴν τῶν στεγανῶν σκεπασμάτων χρείαν ἀναπληρούσης, καὶ τοὺς διαλαθεῖν δεομένους ἱκανῶς περισκεπούσης, καὶ τῇ πυκνότητι τῇ παρ' ἑαυτῆς διειργούσης τὰς ὄψεις. Ὁποία τις ἦν κατὰ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου ἡ φωτεινὴ νεφέλη τοὺς μαθητὰς περιστείλασα (45). Ἐπειδὴ B δὲ ἡ στάσις καὶ οἷον ἡ σύμπηξις τῆς νεφέλης νηνεμίας ἐστὶ σημεῖον, τὸ ἀτάραχον τῆς τότε καταστάσεως διὰ τῆς κατὰ τὴν νεφέλην (46) σκέπης ἐνδείκνυται. Ἔτι ὑπὲρ τοῦ τρανότερον ἰδεῖν, τί ἐστι τὸ, Ἐν ἀποκρύφῳ σκέπης γενέσθαι, τοιούτῳ τινὶ παραδείγματι προσαγόμεθα. Ἔστω τις ζητούμενος μὲν ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὑπὸ δὲ τῶν οἰκείων ἔν τινι οἰκίσκῳ δυσευρέτῳ φρουρούμενος. Τοιοῦτον οὖν τι νοητέον γίνεσθαι περὶ τὸν ἅγιον, ὑπὸ τῆς θείας ἐκείνης νεφέλης σκεπαζούσης αὐτὸν πρὸς τὸ μὴ εὐεπιχείρητον εἶναι τοῖς πολεμίοις. Τοσαῦτα, εἰς τὸ σαφέστερον νοηθῆναι τοῖς κύκλῳ Σιὼν τὴν γινομένην βοήθειαν, εἰς τὸ ἡμέρας μὲν σκιάζειν αὐτοὺς τὴν νεφέλην, ἵνα ῥυσθῶσιν ἀπὸ καύματος· νυκτὸς δὲ, φῶς πυρὸς αὐτοῖς καίεσθαι, φωτίζον (47) αὐτούς· ἀμφοτέροις δὲ C τοῖς καιροῖς τὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλευόντων ἀσφάλειαν ὑπάρχειν αὐτοῖς.

(40) Similiter copulam καί adjecimus ex mss. quibusdam. Illud, αὐτῶν ἐκ μέσου, verti potest, *de medio eorum*, aut, *de medio earum*. Potest enim hic locus vel de filiabus solis, vel de filiis simul et filiabus intelligi.

(41) Sic veteres quatuor libri. Editi vero et Reg. tertius, κληρονομοῦσιν. Illud, δῆλον ὅτι, quod hoc loco legitur, ex Reg. quarto additum est.

(42) Pro γέννησιν edidimus ex quatuor mss., γένεσιν.

(43) Sic quatuor mss. At editi, ὑφ' ἣν. Mox quatuor mss., ἀπολαύουσιν.

(44) Editi, τοῦ σκιασμοῦ. At quinque mss., τοῦ ἐπισκιασμοῦ.

(45) Antiqui quatuor libri, περιστᾶσα, *discipulos circumdedit*. Editi et Reg. tertius, περιστείλασα, *obvolvit*. Utra scriptura melior sit, alii judicabunt. Interim vulgatam retinuimus.

(46) In nostris quinque mss. non, κεφαλήν, uti in editis, sed νεφέλην legitur. Vox κεφαλήν, si libri antiqui faverent, non parum nobis placeret. Hoc ipso in loco Reg. tertius et editi, ἔστιν ὑπὲρ τούτου. Alii quatuor mss., ἔτι ὑπὲρ τοῦ, bene. Subinde tres mss., σκέπης γίνεσθαι.

(47) Editi, φωτίζειν. At quinque mss., φωτίζον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

139. Ἄσω δὴ (48) τῷ ἠγαπημένῳ ᾆσμα του ἀγαπητοῦ μου τῷ ἀμπελῶνί μου. Τὰ ᾄσματα πάντα φαιδροτέραν δοκεῖ περιέχειν πραγμάτων κατάστασιν. Ἡ ἐν τῇ Ἐξόδῳ ᾠδὴ ᾆσμά ἐστιν ἐπινίκιον. Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ· ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. Τὸ Ἆσμα τῶν ᾀσμάτων ἐπιθαλάμιός ἐστιν ᾠδή, δραματικῶς (49) πεπλεγμένη. Ἐνταῦθα δὲ ἀπειλὴν ὁ λόγος ἔχει τὴν κατὰ τοῦ ἀμπελῶνος κατὰ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ ἐπαγομένην. Μήποτε δὲ καὶ αὐτὰ τὰ φοβερὰ, τῷ πρὸς τέλος χρηστὸν ἀναφέρεσθαι, πρεπόντως ἐγκατετάχθη τοῖς ᾄσμασι; Πρόσωπον δὲ τὸ ἀπαγγέλλον τὴν ᾠδὴν ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ ᾄδει τὸ ᾆσμα τοῦτο τοῦ ἀγαπητοῦ. Τίς δὲ ὁ φύσει ἀγαπητὸς, ἢ ὁ Μονογενὴς, τὸ αὐτοάγαθον (50), οὗ πάντα ἐφίεται, οὗ ἡ ἀγάπησις φυσικῶς καὶ ἀῤῥήτως ταῖς πάντων τῶν λογικῶν διανοίαις ἐνέστακται; Ἐπεὶ οὖν κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν ὁ Παράκλητος ἐκ τοῦ Μονογενοῦς λαμβάνει πάντα, καὶ ἀναγγέλλει ἡμῖν, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀγαπητοῦ φησιν εἶναι, ὡς παρ' αὐτοῦ λαβών. Ἡ δὲ αὐτὴ ᾠδὴ μετανοοῦντι μὲν τῷ ποτε ἠγαπημένῳ ἀμπελῶνι ᾆσμά ἐστιν· ἐπιμένοντι δὲ τῇ ἁμαρτίᾳ θρῆνος γίνεται καὶ οὐαὶ, καθάπερ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ μεμαθήκαμεν, ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου μέλος καὶ θρῆνον γεγραμμένον, καὶ οὐαί. Καὶ ὁ τοῦ Κυρίου λόγος εἰς ζωὴν αἰώνιον καὶ ἀπόλαυσιν οὐρανίων ἀγαθῶν προκαλούμενος, μέλος ἦν πρὸς εὔρυθμον καὶ ἐμμελῆ κίνησιν καὶ τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαν τὰς ψυχὰς διεγείρων. Τὸ δὲ Ἰωάννου κήρυγμα, εἰς μετάνοιαν τοὺς ἀπειθεῖς ἐπιστρέφον, θρῆνος ἦν, λύπην εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον (51) ἐργαζόμενος. Εὑρίσκουτο δὲ οἱ Ἰουδαῖοι, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας, μήτε τοῖς χρηστοῖς προτρεπόμενοι εἰς ζωὴν, μήτε ὑπὸ τῶν στυγνοτέρων ἐναγόμενοι εἰς μετάνοιαν. Οὕτω δὴ καὶ τὸ ἐν χερσὶν ᾆσμα καὶ ἔπαινον ἔχει τῆς ἀρχαίας εὐγενείας καὶ τῆς περὶ αὐτῶν (52) τοῦ Θεοῦ ἐπιμελείας, καὶ ἔλεγχον τῆς παρούσης κακίας, καὶ ἀπειλὴν τῶν ἐπαχθησομένων δεινῶν. Καὶ ὅμως τὸν ἀπειθῆ λαὸν οὔτε ἐκεῖνα πρὸς τὴν οἰκείαν ἀξίαν ἀναλεῖται, οὔτε ταῦτα συστεῖλαι καὶ σωφρονέστερον ποιῆσαι δύναται.

140. Ἀρχεται δὲ τῶν ἐγκωμίων τῆς παλαιᾶς εὐγενείας. Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ, ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι. Ἀμπελῶνα λέγει τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ. Ἄμπελον γὰρ, φησὶ, ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας. Καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ διὰ τῆς αὐτῆς εἰκόνος

A

CAPUT V.

139. Vers. 1. *Cantabo dilecto canticum dilecti mei vineæ meæ.* Cantica omnia lætiorem rerum statum videntur complecti. Quæ in Exodo reperitur ode, canticum est ob partam victoriam compositum. *Cantemus Domino : gloriose enim magnificatus est* [10]. Canticum Canticorum nuptiale est carmen, dramatico opere pertextum. Hic autem Scriptura minas continet, ex justo Dei judicio in vineam intentatas. Numquid autem illa ipsa tremenda quæ intentantur, quod in bonum 477 finem referantur, convenienter relata sunt inter cantica? Quæ autem persona canticum illud pronuntiat, Spiritus sanctus est, qui vineæ dilectæ carnem canit. Hoc autem dilecti canticum est. Quis vero natura carissimus, nisi Unigenitus, illud ipsum bonum, quod appetunt omnia, B cujus amor in animis omnium qui sunt ratione præditi, naturali ineffabilique modo est impressus? Quoniam igitur juxta Domini vocem, Paracletus ab Unigenito accipit omnia, et annuntiat nobis [11], hoc canticum ait dilecti esse, tanquam ab ipso acceptum. Eadem autem ode vineæ olim dilectæ, canticum est, si pœnitat : sed si in peccato persistat, fit lamentum et væ; quemadmodum in Ezechiele didicimus scriptum fuisse in eodem libro *carmen, lamentum, et væ* [12]. Quin et Domini sermo ad vitam æternam et ad bonorum cœlestium fruitionem invitans, carmen erat, quod animas ad numerosum concinnunique motum et ad operationem virtuti consentaneam excitabat. At vero Joannis prædicatio, qua inobsequentes convertebantur ad pœnitentiam, erat lamentatio, quæ ad salutem conferendam mœrorem haud pœnitendam pariebat [13]. Judæi autem, præ cordis duritia, neque verbis benignioribus comperiebantur ad vitam provocari, neque austerioribus ad pœnitentiam adduci. Atque adeo canticum, quod in manibus est, tum priscæ illius generositatis et ejus quam Deus pro ipsis gessit curæ laudem complectitur, tum præsentem eorum malitiam exhibet, et infligenda mala comminatur. Neque tamen illa populum inobsequentem ad propriam dignitatem revocant : neque hæc ipsum compescere aut prudentiorem reddere potuerunt.

140. Sumit autem exordium ab antiquæ nobilitatis laudibus. *Vinea facta est dilecto, in cornu, in loco pingui.* Vineam dicit populum Israeliticum. *Vineam* enim, inquit, *de Ægypto transtulisti* [14]. Et in Jeremia probrum infertur populo per eamdem si-

[10] Exod. xv, 1. [11] Joan. xvi, 14. [12] Ezech. ii, 9. [13] II Cor. vii, 10. [14] Psal. lxxix, 19.

(48) Titulum nullum in mss. invenimus. Sed tamen prophetica illa, ᾄσω δή, et cætera, ad modum tituli in Reg. quarto leguntur.

(49) Fortassis monere juvabit, dramaticum opus illud esse, in quo personæ solæ agunt, absque poetæ interlocutione.

(50) Veteres quinque libri una voce, αὐτοάγαθον. Editi duabus, αὐτὸ ἀγαθόν.

(51) In Vulgata II Cor. vii, 10, ita legitur, *Quæ enim secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur.* Hinc fortasse suspicari quispiam possit, interpretem legisse, aut potius legere sibi visum fuisse, ἀμετάβλητον, *ad salutem stabilem*, cum legendum tamen esset, ἀμεταμέλητον, *ad salutem haud pœnitendam.* Et quidem vox una alteri ita similis est, ut interpretem in hoc facile labi potuisse nemo non videat.

(52) Codices si non plures, at tres tamen, περὶ αὐτόν· ita si leges, suppleas oportet, ἀμπελῶνα, aut λαόν. Editi vero cum Reg. secundo, περὶ αὐτῶν, hoc est, Ἰουδαίων.

militudinem : *Ego autem plantavi te vineam fructiferam totam veram. Quomodo conversa es in amaritudinem, vitis aliena* [15]? *In cornu, in loco pingui.* De terra loquitur ab Israelitico populo occupata, patribus eorum juxta Dei promissionem data [16]. *In cornu, in loco pingui.* Summa laus est paucis comprehensa. Cornu est altius firmiusque reliquo omni corpore : quod simul ornamentum affert capiti, et simul loco est armorum ad propulsandas injurias idoneorum. Sed siccum est et exsuccum. Unde animalium cornigerorum catuli non ad matris cornu feruntur, sed nemine docente mammam requirunt, locum videlicet humidum ac pinguem. Cum igitur Scriptura doceat Judæorum regionem ad utrumque idoneam esse ac sufficientem, tum ad tuendos eos ab hostibus, tum ad incolas alendos, utrumque simul junxit, *In cornu, in* 478 *loco pingui*, hoc est, et in terra solida, et in qua plurimum est alimenti. Jam vero sunt qui dum sententiam hanc interpretantur, attingant intelligentiam reconditiorem. Nimirum sicut cornutorum animalium caput in ipsorum ortu primum erumpit, ultimum tamen absolvitur, atque tum demum enascentibus cornibus sero ornamentum suum recipit, ita et Israel qui primus gentium omnium ad Dei accitus est familiaritatem ac benevolentiam (*Factus est* enim, inquit, *populus Domini, pars ejus, funiculus hæreditatis ejus Israel* [17]), post omnes perfectionem suam consummationemque est consecuturus. Nam ubi plenitudo gentium introierit, tunc omnis Israel salvus fiet [18].

141. Ejusmodi autem fama obtinuit, quæ per traditionem non scriptam in Ecclesia servatur, nimirum Judæam primum habitatorem Adam habuisse, qui postquam e paradiso ejectus fuisset in ea sedem posuit [19], bonorum eorum quibus exutus fuerat jacturam mitigaturus. Itaque excepit etiam prima mortuum hominem, cum Adam ibi mulctæ satisfecerit. Quamobrem os capitis nudatum carne quæ defluxerat, illius ætatis hominibus novum ac insolens spectaculum esse videbatur. Et quia in hoc loco deposuere calvariam, Calvariæ locum appellarunt. Verisimile autem est Noe sepulcrum ducis mortalium omnium haud ignorasse, adeo ut post diluvium rumor iste ab ipso divulgatus sit. Eam ob causam Dominus mortis humanæ primitias perscrutatus, in memorato Calvariæ loco necem pertulit [20], ut quo in loco hominum interitus initium accepit, inde regni vita originem suam traheret, et quemadmodum mors invaluit in Adam, ita in Christi morte infirmaretur [21]. Quapropter et

A ὀνειδίζεται ὁ λαός· Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον πᾶσαν ἀληθινήν. Πῶς ἐστράφης εἰς πικρίαν, ἡ ἄμπελος ἡ ἀλλοτρία ; Ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι. Περὶ τῆς γῆς λέγει τῆς κατασχεθείσης ὑπὸ τοῦ Ἰσραὴλ, κατ' ἐπαγγελίαν Θεοῦ τοῖς πατράσιν αὐτῶν δεδομένης (53). Ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι. Μέγα ἐγκώμιον ἐν βραχεῖ. Τὸ κέρας ὑψηλότερόν ἐστι τοῦ παντὸς σώματος καὶ στερρότερον, ὁμοῦ μὲν κόσμον παρέχον τῇ κεφαλῇ ὁμοῦ δὲ καὶ ὅπλον ὑπάρχον ἀμυντήριον. Ἀλλὰ ξηρόν ἐστι καὶ ἄνικμον. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ γεννώμενα ὑπὸ τῶν κερασφόρων ζώων, οὐκ ἐπὶ τὸ κέρας ὁρμᾷ τῆς μητρὸς, ἀλλὰ τὴν θηλὴν ἀδιδάκτως ἐπιζητεῖ, τὸν ὑγρὸν τόπον καὶ πίονα. Δεικνῦς οὖν ὁ λόγος, ὅτι ἡ χώρα τῶν Ἰουδαίων πρὸς ἀμφότερά ἐστιν αὐτάρκης, καὶ φυλακὴν τὴν ἀπὸ B τῶν πολεμίων, καὶ διαθρέψαι τοὺς ἐνοικοῦντας, ἀμφότερα συνῆψεν, Ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι· τουτέστιν, ἐν (54) στερρᾷ καὶ τροφίμῃ. Ἅπτονται δὲ ἤδη τινὲς καὶ βαθυτέρου λόγου ἐν τῇ ἐξηγήσει τοῦ ῥητοῦ τούτου. Ὅτι ὥσπερ ἡ κεφαλὴ τῶν κερασφόρων ζώων πρώτη προκύπτει κατὰ τὴν γέννησιν (55)· τελευταία δὲ πληροῦται, καὶ ὀψέ ποτε τὸν ἴδιον κόσμον ἀπολαμβάνει κατὰ τὴν ἔκφυσιν τῶν κεράτων· οὕτω καὶ ὁ Ἰσραὴλ πρῶτος πάντων τῶν ἐθνῶν εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ κληθεὶς (Ἐγενήθη γὰρ, φησὶ, λαὸς Κυρίου, μερὶς αὐτοῦ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ), μετὰ πάντας μέλλει τῆς τελειώσεως ἀξιοῦσθαι. Ὅταν γὰρ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται.

141. Λόγος δέ τίς ἐστι καὶ τοιόσδε κατὰ τὴν ἄγραφον μνήμην (56) ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διασωζόμενος· ὡς C ἄρα πρῶτον ἡ Ἰουδαία ἔσχεν οἰκήτορα τὸν Ἀδὰμ, μετὰ τὸ ἐκβληθῆναι τοῦ παραδείσου ἐν ταύτῃ καθιδρυθέντα, εἰς παραμυθίαν ὧν ἐστερήθη. Πρώτη οὖν καὶ νεκρὸν ἐδέξατο ἄνθρωπον, ἐκεῖ τοῦ Ἀδὰμ τὴν καταδίκην πληρώσαντος. Καινὸν οὖν ἐδόκει εἶναι τοῖς τότε θέαμα, ὀστέον κεφαλῆς, τῆς σαρκὸς περιῤῥυείσης, καὶ ἀποθέμενοι τὸ κρανίον ἐν τῷ τόπῳ κρανίου τόπον ὠνόμασαν. Εἰκὸς νὲ μηδὲ τοῦ Νῶε τοῦ ἀρχηγοῦ πάντων ἀνθρώπων ἀγνοῆσαι τὸν τάφτν, ὡς μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀπ' αὐτοῦ διαδοθῆναι τὴν φήμην. Διόπερ ὁ Κύριος τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀνθρωπείου (57) θανάτου ἐρευνήσας, εἰς τὸν λεγόμενον κρανίου τόπον τὸ πάθος ἐδέξατο, ἵνα ἐν ᾧ τόπῳ ἡ φθορὰ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν, ἐκεῖθεν ἡ ζωὴ τῆς βασιλείας ἄρ- D ξηται· καὶ ὥσπερ ἴσχυσεν ἐν τῷ Ἀδὰμ ὁ θάνατος, οὕτως ἀσθενήσῃ (58) ἐν τῷ θανάτῳ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ Ἐν κέρατι, ὡς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀμυντήριον ἔχοντι τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ· καὶ, Πίονι, ὡς μετὰ

[15] Jerem. II, 21. [16] Gen. XII, 7. [17] Deut. XXXII, 9. [18] Rom. XI, 25. [19] Gen. III, 23. [20] Matth. XXVII, 33. [21] I Cor. XV, 22.

(53) Antiqui duo libri, διδομένης.

(54) Sic Reg. secundus cum Colb. secundo. In editis pro ἐν legitur καί. Mox Combefisii codex antiquior ἅπτονται ἤδη.

(55) Ita ex quinque mss. emendavimus. Editi, τὴν γένεσιν.

(56) Veteres quinque libri, μνήμην. Editi vero γνώμην. Statim Regii primus et quartus et editi, ὡς ἄρα πρῶτη ἡ Ἰουδαία ἀνθρωπον ἔσχεν οἰκήτορα, etc. At Reg. secundus et Colb. itidem secundus uti in contextu, rectius. Fabulæ et nugæ. Vide Hieronymum.

(57) Antiqui duo libri διόπερ καὶ ὁ... τοῦ ἀνθρωπίνου.

(58) Veteres libri, ἀσθενήσει. Editi, ἀσθενήσῃ.

τὸν παράδεισον τῶν κατὰ πάσης τῆς ὑφ' ἡλίῳ τῶν πρωτείων ἠξιωμένῳ.

A *In cornu*, veluti arma ad vim hostis propulsandam idonea habente, crucem videlicet Christi : et *Pingui*, veluti primas post paradisum inter omnes regiones quæ sub sole sunt, obtinendi.

142. Καὶ φραγμὸν περιέθηκα, καὶ ἐχαράκωσα (59), καὶ ἐφύτευσα ἄμπελον Σωρήχ· καὶ ᾠκοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ προλήνιον ὤρυξα ἐν αὐτῇ. Οὐ πάνυ τι ἡ ἀκολουθία τῆς λέξεως τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἕσπεται. Πρότερον γάρ ἐστι τὸ φυτεῦσαι τοῦ χαρακῶσαι· εἴπερ οἱ χάρακές εἰσι βοήθεια τῇ ἀμπέλῳ πρὸς τὸ ἀνέχειν ἀπὸ τῆς γῆς τοὺς καρπούς. Ἢ μήποτε ὁ προνοητικὸς γεωργὸς παρὰ τὴν πρώτην κατασκευὴν πάντα προευτρεπίσας, ὕστερον ἄρχεται τῆς φυτείας; Διὰ τοῦτο πρῶτον περιφράσσει, εἶτα χαρακοῖ, εἶτα φυτεύει ἄμπελον· οὐ B τὴν τυχοῦσαν, ἀλλὰ Σωρήχ, ὅπερ Σύμμαχος ἑρμήνευσεν Ἐκλεκτήν. Τίς οὖν ὁ φραγμός, ἢ δηλονότι αἱ ἐντολαί; ἃς πρὸ τοῦ ἀγαγεῖν εἰς τὴν γῆν τῆς κατασχέσεως (60), ἔδωκε τῷ λαῷ; Εἶτα δύναμις αὐτοῖς ἐδόθη παρὰ Θεοῦ, κρατεῖν τῶν ὑπεναντίων, καὶ ἐξολοθρεύειν τὰ προσνοικήσαντα ἔθνη. Ὅπερ χάρακας εἶπε, διὰ τὸ ὑψηλοὺς ποιεῖν καὶ περιφανεῖς, τοὺς καρποὺς ἐγείρωντας ἀπὸ τοῦ πτώματος, πρὸς τὸ μὴ πάντη (61) εὐεπιχειρήτους εἶναι. Μετὰ τοῦτο ἡ φυτεία τῶν ἐκλεκτῶν· διὰ τὸ ἐκ σπέρματος εἶναι Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ δὲ πύργος ὁ οἰκοδομηθεὶς ἐν μέσῳ τοῦ ἀμπελῶνος, δηλονότι (62) ὁ ναός ἐστιν ἐν μέσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καθιδρυμένος· προλήνιον δὲ, αὐτὴ ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων, διότι ληνὸς μὲν κυρίως ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλη- C σία, ἐκ τῆς πανταχόθεν συλλογῆς κεκοσμημένη, δι' ἣν καὶ τὰ ἐπιλήνια ᾄσματα (63) παρὰ τῷ Ψαλμῳδῷ ᾄδεται· προλήνιον δὲ, καὶ ἡ προπαρασκευὴ ἡ διὰ τοῦ νόμου, καὶ προμελέτησις εἰς εὐσέβειαν· καὶ καθὸ μὲν εἰς ἑνότητα ἄγει, ληνὸς, καθὸ δὲ προπαρασκευὴ τελειοτέρων, ἔστι προλήνιον. Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλήν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. Ἀκόλουθον ἦν ἐπὶ τῇ φυτείᾳ τῇ ἐκλεκτῇ, καὶ τῇ ἐπιμελείᾳ τῇ τοσαύτῃ, καλοὺς καρποὺς γλυκεῖς ἀποδίδοσθαι. Τὰ γὰρ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἀπαιτεῖται. Ἀλλ' ἀντὶ τῆς προσδοκηθείσης σταφυλῆς ἐποίησεν ἀκάνθας· τουτέστιν, ἀντὶ τοῦ εὐφραίνειν καὶ ἀναπαύειν, ἕτοιμος (64) πρὸς τὸ κατακεντεῖν καὶ καταξαίνειν καὶ αἱμάσσειν τοὺς πλησιάζοντας. Τίνα γὰρ τῶν προφητῶν οὐκ ἀπέκτειναν, κατὰ τὴν ἐν τῷ D Εὐαγγελίῳ παραβολήν; Οὐ μόνον δὲ, οἶμαι, κατὰ τὸ φονικὸν ἀκάνθας ἐγκαλοῦνται πεποιηκέναι, ἀλλ' ὅτι καταλιπόντες τὸ εἶναι φιλόθεοι, φιλήδονοι μᾶλλον γεγόνασι, καὶ ταῖς μερίμναις τοῦ βίου οἱονεὶ ἀκάνθαις

142. Vers. 2. *Et sepem circumposui, et vallavi, et plantavi vineam Sorech : et ædivicavi turrim in medio ejus, et protorcular fodi in ea.* Non admodum cum natura rerum cohæret sententiæ series. Prius enim plantatur vinea, quam valletur : siquidem pedamenta viti sunt auxilio, ad fructus e terra erigendos. Cæteroqui numquid agricola providus, ubi omnia ad primum apparatum attinentia adornavit, tum demum plantare aggreditur? Quocirca primo circumsepit, deinde vallat, postea plantat vineam non qualemcunque, sed *Sorech*, quam vocem Symmachus interpretatur *Electam*. Quænam est igitur sepes, nisi illa utique præcepta quæ ante dedit populo [22], quam eum in terram possidendam induceret? Deinde eis a Deo tradita facultas est, qua superarent hostes, ac gentes, quæ illic prius habitaverant, penitus tollerent [23]. Quod ipsum vallos appellavit, quod hos 479 sublimes efficerent ac conspicuos, fructus levantes ne caderent, et ne ullo modo ad prædam essent expositi. Secundum hoc sequitur plantatio electorum, utpote qui prodierint ex semine Abraham, Isaac et Jacob, electorum Dei. Turris autem in medio vineæ ædificata, utique est templum in media Judæa collocatum : protorcular vero ipsa est Judæorum synagoga : quandoquidem torcular proprie dicitur Dei Ecclesia, ex cœtu undelibet convocato adornata, cujus gratia Psaltes epilenia cantica cecinit. Quin etiam protorcular [24], præparatio est per legem exhibita, et antecedens quædam pietatis exercitatio. Et quidem torcular est, quatenus adducit ad unitatem : protorcular vero, quatenus præparat ad perfectiora. *Exspectavi ut faceret uvam : fecit autem spinas.* Conveniebat plantationi huic electæ, tantaque cura excultæ, ut dulces ederet fructus. Enimvero ab Abrahæ filiis Abrahæ opera repetuntur [25]. Sed pro exspectata uva spinas fecit; hoc est, cum exhilarare et recreare debuisset eos qui accedunt, eosdem pungere, lancinare ac cruentare parata est. Quem enim prophetarum non occiderunt, juxta evangelicam parabolam [26]? Meo quidem judicio non accusantur solum quod spinas fecerint per suam ad cædem proclivitatem, sed quod Deum amare desinentes, voluptatem magis amavere, ac vitæ hujus curis tanquam spinis animum suffocarint [27]. Quemadmodum

[22] Exod. xx, seqq. [23] Num. xxi, 23. [24] Psal. viii, 1 lxxx, 1. [25] Joan. viii, 39. [26] Matth. xxiii, 37. [27] Luc. viii, 14.

(59) Admonere abs re non fuerit, verbum χαρακῶσαι hoc loco sumi pro eo quod est, *palis*, seu, *pedamentis firmioribus vineam alligare*. Lege Combefisium.

(60) Jure optimo reprehendit Ducæus Tilmannum, qui cum vertere debuisset, *in terram possessionis*, verterat tamen, *in terram promissionis*. Et vero vox κατάσχεσις *possessionem*, non *promissionem*, significat; nec aliter hoc vocabulum redditur Psalmo II, 8 : *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ.*

(61) Editi, παντί, *cuivis*. At nostri quinque mss., πάντη, *omnino*.

(62) Reg. quartus, δῆλον ὅτι.

(63) Epilenia cantica ea sunt, quæ inter premendas uvas cani solerent.

(64) Veteres quinque libri, ἕτοιμος. Editi, ἕτοιμον.

autem spina non fert uvam, ita nec sarmentum spinas producit. Eam ob rem ait Dominus : *Numquid colligunt de spinis uvas*[28] ? Judæi tamen pro uvis proferunt spinas.

143. Vers. 3. *Et nunc, homo Juda, et habitatores Jerusalem, judicate inter me et inter vineam meam.* Si Domini vinea domus Israel est, et homo Juda novella planta dilecta ; quomodo coram vinea adversus vineam lis intenditur? Numquid vult Scriptura ob evidentiam objurgationum atque perspicuitatem, eos adversum se ipsos adhibere judices? Fecit et hoc Nathan adversum David tum, cum eum constituit propriæ iniquitatis judicem[29]. Illud autem summam ostendit benignitatem, quod Deus cum famulis suis pari conditione in judicium venit. Quin et simul hinc demonstratur justitia, quod qui condemnantur, juris evidentiæ ac perspicuitati contradicere non possint. *Judicate*, inquit, *inter me et vineam meam.* Et dicite quid factum non sit eorum, quæ huic conducere poterant ad proferendos fructus? Vers. 4. *Quid* enim, inquit, *faciam vineæ meæ, et non feci ei?* Quid non præstiti eorum, quæ mihi ad eam curandam facere me decebat? Nonne pinguis locus est, idemque munitissimus? nonne sepes, nonne valli, annon plantatio perquam eximia, annon turris, annon protorcular adhibita sunt? nonne factum est quidquid quis in medium potest proferre? Cæterum putandum **480** est Scripturam hæc adversum nos etiam dicere : qui ad edendos justitiæ fructus[30] vocati, incidimus præ nimio divitiarum studio in tentationem laqueumque et insulsas atque noxias cupiditates, quæ demergunt homines in exitium et interitum[31]. *Exspectavi ut faceret uvam, fecit autem spinas.* Operæ pretium fuit eamdem repetere sententiam. Etenim qui superiore loco pronuntiabat canticum, dicebat : *Exspectavi ut fuceret uvam :* hic vero eos alloquitur coram quibus judicatur : *Judicate inter me et inter vineam meam.* Nimirum. Ferte judicium de hoc, *Exspectavi ut faceret uvam, fecit autem spinas.*

144. Vers. 5. *Nunc autem annuntiabo vobis quia faciam vineæ meæ.* Proprium est ejus quod Deus in homines habet studii, nequaquam silentio pœnas irrogare, sed eas prænuntiare, utpote qui per minas peccatores provocet ad pœnitentiam : qua agendi ratione usus est erga Ninivitas Jonæ opera[32]. Nec tacite exitium perniciemque induxit Israeli peccanti :

[28] Matth. VII, 16. [29] II Reg. XII, 5. [30] Jac. III, 18. [31] I Tim. VI, 9. [32] Jon. III, 4.

τὸν νοῦν συνεπνίγοντο. Ὥσπερ δὲ (65) ἄκανθα σταφυλὴν οὐ φέρει, οὕτως οὐδὲ κληματὶς ἀκάνθας. Διὰ τοῦ το ὁ Κύριος, Μήτι συλλέγουσι, φησὶν, ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλάς ; Ἀλλ' ὅμως οἱ Ἰουδαῖοι ποιοῦσιν ἀντὶ σταφυλῶν ἀκάνθας.

143. Καὶ νῦν, ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα, καὶ οἱ ἐνοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ, κρίνατε ἐν ἐμοὶ καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ἀμπελῶνός μου. Εἰ ὁ ἀμπελὼν τοῦ Κυρίου οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἐστι, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα νεόφυτον ἠγαπημένον· πῶς ἐπὶ τοῦ ἀμπελῶνος δικάζεται κατὰ τοῦ ἀμπελῶνος ; Ἢ διὰ τὸ ἀναντίρρητον τῶν ἐλέγχων αὐτοῖς βούλεται καθ' ἑαυτῶν δικασταῖς ὁ λόγος χρήσασθαι ; Ὅ καὶ ὁ Νάθαν ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ ἐποίησεν, αὐτὸν δικαστὴν καθίσας τοῦ ἰδίου ἀδικήματος. Τὴν δὲ ὑπερβολὴν τῆς φιλανθρωπίας συνίστησι τὸ εἰς ἰσότιμον (66) κρίσιν τὸν Θεὸν τοῖς ἑαυτοῦ οἰκέταις συγκαταβαίνειν. Ὁμοῦ δὲ καὶ τοῦ δικαίου ἀπόδειξιν ἔχει, ὡς οὐδὲ οὐδὲν τῶν καταδικαζομένων ἐχόντων ἀντιλέγειν τῇ ἐναργείᾳ τοῦ δικαίου (67). Κρίνατε, φησὶ, μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τοῦ ἀμπελῶνός μου. Καὶ εἴπατε, τί τῶν πρὸς καρποφορίαν αὐτῷ συντελούντων οὐχὶ γεγένηται ; Τί γὰρ, φησὶ, ποιήσω τῷ ἀμπελῶνί μου, καὶ οὐκ ἐποίησα αὐτῷ ; Τί τῶν ἐπιβαλλόντων μοι περὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιμελείας οὐχὶ πεποίηκα ; Οὐ τόπος πίων καὶ καρτερὸς ὁ αὐτός ; οὐ φραγμός ; οὐ χάρακες ; οὐ φυτεία εὐγενεστάτη ; οὐ πύργος, οὐ προλήνιον ; οὐχ ὅ τι ἂν εἴπῃ τις ; Ταῦτα μέντοι γε νομιστέον λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ πρὸς ἡμᾶς· οἱ κληθέντες ἐπὶ τῷ ποιεῖν τοὺς καρποὺς τῆς δικαιοσύνης, ὑπὸ φιλοπλουτίας ἐμπίπτομεν εἰς πειρασμὸν, καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν. Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. Ἔχει τι ἀναγκαῖον ἡ ταυτολογία. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς ἄνω ὁ τὴν φδὴν ἐπαγγελλῶν ἔλεγεν, Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλήν· ἐνταῦθα δὲ πρὸς τοὺς, ἐφ' ὧν κρίνεται, ποιεῖται (68) τοὺς λόγους· Κρίνατε ἐν ἐμοὶ καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ἀμπελῶνός μου· τὸ, Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας.

144. Νῦν δὲ ἀναγγελῶ ὑμῖν τί ποιήσω τῷ ἀμπελῶνί μου. Ἴδιον τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας, τὸ μὴ σιωπῇ τὰς κολάσεις ἐπάγειν, ἀλλὰ προκηρύσσειν διὰ τῶν ἀπειλῶν προκαλουμένου εἰς μετάνοιαν τοὺς ἡμαρτηκότας· ὡς πεποίηκε Νινευῖταις διὰ τοῦ Ἰωνᾶ. Καὶ τῷ Ἰσραὴλ ἡμαρτηκότι οὐ σιωπῇ ἐπήγαγε τὸν ἀφανισμὸν, ἀλλὰ κινῶν εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἱκεσίαν

(65) Sic mss. nonnulli. At editi, δή.

(66) Veteres quinque libri, ἰσότιμον. Editi, ὁμότιμον, eadem plane sententia. Mox editi, ὡς οὐδὲ τῶν. Reg. secundus et duo Colbertini, ὡς οὐδὲ οὐδὲν τῶν. Alii tres mss., ὡς οὐδὲν τῶν.

(67) Ait Combefisius, Basilium sine dubio scripsisse, τῇ ἐπεργασίᾳ, *exsecutioni juris*, non τῇ εὐεργεσίᾳ, uti in libris prius editis legitur. In quo mirari subit, homini cæteroque doctissimo sua ita placuisse, ut lectionem comminisceretur, cum ei in suis codicibus esset ad manum lectio alia, ex qua eadem plane sententia effici posset. Nam in Regiis primo et tertio, quos is, quem dixi, vir eruditissimus contulit, ita scriptum reperitur, τῇ ἐναργείᾳ τοῦ δικαίου, *juris exsecutioni, juris actioni.* Quid jam sentiam ipse, paucis aperiam. Censeo igitur ex Reg. quarto et ex utroque Colbertino legendum esse, τῇ ἐναργείᾳ τοῦ δικαίου, *juris evidentiæ atque perspicuitati.* Quæ scriptura ita apta mihi videtur et huic loco conveniens, ut quemquam, qui eam improbet, repertum iri non putem.

(68) Nostri sex mss., ποιεῖται. Editi, ποιεῖ.

τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα, προεκήρυσσε, λέγων· Καὶ νῦν ἄφες με, καὶ (69) ἐξαλείψω τὸν λαὸν τοῦτον. Παραπλησίως δέ τι καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ περὶ τῆς κατὰ τὴν συκῆν παραβολῆς μεμαθήκαμεν, τοῦ δεσπότου αὐτῆς λέγοντος τῷ γεωργῷ· Ἰδοὺ τρία ἔτη ἔρχομαι ἐπὶ τὴν συκῆν, ζητῶν καρπὸν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὑρίσκω (70). Ἔκκοψον αὐτήν. Ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Τοῦτο δὲ ἔλεγεν, ἐρεθίζων μὲν τὸν γεωργὸν εἰς τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἐπιμέλειαν, διεγείρων δὲ τὴν ἄκαρπον ψυχὴν εἰς τὸ ποιεῖν τοὺς ἐπιβάλλοντας αὐτῇ καρπούς. Ὃ δὲ λέγομεν, σαφέστερον παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ ἔστιν εὑρεῖν. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, ὡς ὁ πηλὸς τοῦ κεραμέως, οὕτως ἐστὲ ὑμεῖς ἐν ταῖς χερσί μου, οἶκος Ἰσραὴλ, λέγει Κύριος. Πέρας λαλήσω ἐπὶ ἔθνος ἢ ἐπὶ βασιλείαν, τοῦ ἐξᾶραι αὐτοὺς καὶ ἀπολλύειν· καὶ ἐπιστρέψει τὸ ἔθνος ἐκεῖνο ἀπὸ τῶν κακῶν αὐτῶν, καὶ μετανοήσω περὶ τῶν κακῶν, ὧν ἐλογισάμην τοῦ ποιῆσαι αὐτοῖς. Καὶ πέρας λαλήσω ἐπὶ ἔθνος καὶ ἐπὶ βασιλείαν (71), τοῦ ἀνοικοδομεῖσθαι καὶ τοῦ καταφυτεύεσθαι· καὶ ποιήσουσι τὰ πονηρὰ ἐναντίον μου, τοῦ μὴ ἀκούειν τῆς φωνῆς μου· καὶ μετανοήσω περὶ τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἐλάλησα, τοῦ ποιῆσαι αὐτοῖς. Οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δεχόμεθα τὴν πρόρρησιν, οὐκ ἀπόφασιν τοῦ πάντως ἐκβησομένου, ἀλλ' ἀπειλὴν ἐπιστροφὴν ἐμποιοῦντος ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Τί οὖν ἐστιν ἃ ἀπειλεῖ;

145. Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγήν. Καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. Καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ, οὐδὲ μὴ σκαφῇ, καὶ ἀναβήσεται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἀκανθα. Καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν. Ὁ γὰρ ἀμπελὼν Κυρίου, οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἐστι, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα νεόφυτον ἠγαπημένον. Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγήν. Ἀναλαβόντες ἔτοιμοι καὶ καθ' ἕκαστον τῶν ἐντολῶν ἐξετάσαντες καὶ βασανίσαντες αὐτῶν τὸν νοῦν, ἐρευνήσωμεν μήτι (72) καὶ ἡμῶν ἅπτεται τὰ λεγόμενα· Καθελῶ, φησὶ, τὸν φραγμὸν αὐτοῦ. Προσήκει μὲν τὰς νομικὰς ἐντολὰς φραγμὸν ὑπονοῆσαι, ἤτοι τὸν Ἰσραὴλ, ἐκ τῆς πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου λέγοντος, ὅτι Αὐτός ἐστιν ὁ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὸν (73) νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας. Τὸ γὰρ αὐτὸ ἐδόκει καὶ φυλακτήριον εἶναι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ κωλυτικὸν τῆς ἐπιμιξίας καὶ τῆς ἑνώσεως τῶν λαῶν, διὰ τὸν βαρὺν ζυγὸν τοῦ νόμου ἀποκνούντων εἰς τὴν παραδοχὴν τοῦ λόγου τῆς εὐσεβείας. Ὁ οὖν ἐν δόγμασι, τουτέστιν, ἐν θεωρήμασιν ὑψηλοῖς τὴν σαρκίνην καὶ

A sed famulum suum ad fundendas pro populo preces excitans, his verbis prædixit : *Et nunc dimitte me, et delebo populum hunc*[33]. Rursus simile quiddam in Evangelio etiam per parabolam a ficu sumptam sumus edocti; quippe dominus ejus dicit agricolæ : *Ecce anni tres sunt ex quo venio ad hanc ficum, quærens fructum in ea, et non invenio. Succide illam. Ut quid etiam terram occupat*[34]? Hoc autem dicebat tum ut agricolam incitaret ad eam accurandam, tum ut animam infructuosam ad producendos fructus sibi convenientes exstimularet. Quod autem dicimus, id licuerit manifestius deprehendere apud Jeremiam : *Ecce* enim, inquit, *sicut lutum fignil, sic estis vos in manibus meis, domus Israel, dicit Dominus. Ad summam loquar super*
B *gentem aut super regnum, ut auferam illos, et disperdam : et convertetur gens illa a malis suis, et pœnitebit me malorum quæ cogitaveram facere eis. Et ad summam loquar super gentem et super regnum, ad rœdificandum et plantandum; et facient mala coram me, non audiendo vocem meam; et pœnitebit me bonorum, quæ locutus fueram, ut facerem eis*[35]. Ad hunc igitur modum etiam hic accipimus hanc prædictionem, non velut rei certo eventuræ denuntiationem, sed ceu comminationem ejus qui a peccato avocat. Quid igitur est, quod interminatur?

145. Vers. 5-7. *Auferam sepem ejus, et erit in*
C *direptionem. Et diruam maceriam, ejus, et erit in conculcationem. Et dimittam vineam meam, et non putabitur, neque fodietur, et crescet in ea tanquam in inculta terra spina. Et nubibus mandabo ne pluant super eam pluviam. Nam vinea Domini domus Israel est, et homo Juda, novella plantatio dilecta. Exspectavi ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem.* Itaque resumptis expensisque singulis comminationibus, et earum sensu diligenter explorato, perscrutemur utrum quæ dicuntur nos etiam attingant. *Auferam*, inquit, *sepem ejus.* Par est sepem hanc, præcepta legalia aut Israelem interpretari, juxta Pauli ad Ephesios Epistolam, dicentis : *Ipse est* 481 *qui medium parietem maceriæ solvit, legem mandatorum decretis evacuans*[36]. Nam idem ille paries medius et Israel custodire, et permistionem conjunctionemque populorum impedire videbatur, quod reformidarent ob
D grave legis jugum pietatis sermonem excipere. Qui igitur in decretis hoc est, in altis sublimibusque contemplationibus carneam et humilem legalis litteræ observationem abrogavit, is medium parietem maceriæ solvit, non quod populum suum derelique-

[33] Exod. xxxii, 10. [34] Luc. xiii, 7. [35] Jerem. xviii, 6-10. [36] Ephes. ii, 14, 15.

(69) Editi, καὶ θυμωθείς, et ita quoque apud LXX legitur : sed in nostris sex mss. vox θυμωθείς deest.

(70) Veteres tres libri, καὶ οὐχ εὑρίσκω. Alii tres, καὶ μὴ εὑρίσκων. Statim editi et duo mss., καταργῇ. Alii tres, καταργεῖ.

(71) Codices tres, καὶ ἐπὶ βασιλείαν. Alii duo cum editis, καὶ βασιλείαν.

(72) Codex unus, μή πως. Aliquanto post duo mss., φραγμὸν νοῆσαι. Ibidem nostri sex mss., ἤτοι τόν. Editi, ἢ καὶ τόν.

(73) Reg. quartus, καὶ τόν. Vocula καὶ neque in editis, neque in aliis quatuor mss. legitur.

rit absque circummunitione, sed quod in uno ovili illum incluserit, ut fiat unus grex, unus pastor [37]. Nunc igitur scriptura minatur Deum maceriam esse diruturum, id est munimentum omne ab Israele ablaturum. Et fortasse cum per angelos in manu mediatoris dato lex sit [38], ipsam etiam custodiam angelorum terminos Israelis tuentium sublaturum se indicat. Fortassis etiam cum unusquisque nostrum qui habet sanctum angelum castrametantem in circuitu timentium Dominum, in peccatis versatus,intentatæ huic plagæ futurus est obnoxius; et muro privabitur, tutela videlicet sanctarum virtutum, quæ quidem quandiu adfuerint, eos quos ipsæ custodiunt, inexpugnabiles servant. Anima autem omnis quæ hoc præsidio destituitur, objicitur hostibus ad direptionem, hoc est, adversariis virtutibus, et ad conculcationem ejus qui gloriabundus dicit:*Postquam perambulavi terram,adsum*[39]. Tale quiddam et psalmus de vinea dicit : *Utquid destruxisti maceriam ejus* [40]? Et, *Devastavit eam aper de silva* [41]. Qui enim consilio et virtute angelorum communiti non sunt,ii stolidis absurdisque commotionibus exponuntur, suntque excipiendis porcis idonei ob peccati graveolentiam in ipsis redundantem, cum magis ac magis peccati cœnum commoveant, seseque in eo volutent.Aliquid etiam ejusmodi narrat Apostolus : *Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in passiones ignominiæ, ut faciant ea quæ non conveniunt* [42].Hoc est,qui rationis custodiam rejiciunt,ii patent belluinis cogitationibus et dæmonibus improbis, qui ipsis eis auctores sunt impuritatis. Et quidem pertigit ad Israel comminatio tum,cum ob peccatum adversus Dominum admissum traditi gentibus, eisque permissi, facti sunt in direptionem atque in conculcationem hostium.

146. Deinde ait : *Et diruam maceriam ejus, et erit in conculcationem.* Collata a se in populum beneficia superius cum recenseret, aiebat : *Sepem circumposui, et ædificavi turrim :* hic vero, *Auferam sepem ejus, et diruam murum*, pro turri, ut puto,dicens murum,quoniam turris muris quatuor inter se per angulos conjunctis constat; ita ut illic altus murorum vineæ ambitus per turrim sit intelligendus, ut inaccessa esset hostibus atque inexpugnabilis. Quin et evertitur murus noster,cum per socordiam ignaviamque reddiderimus nos tutela divinorum dogmatum indignos.Deus quidem justo turris est a **482** facie inimici [43] : sed a peccatore ob derelictionem omnis custodia et totius arcis propugnaculum aufertur. *Et dimittam vineam meam,*

ταπεινὴν τοῦ νομικοῦ γράμματος παρατήρησιν καταργήσας, αὐτὸς ἔλυσε τοῦ φραγμοῦ τὸ μεσότοιχον, οὐκ ἀπερίφρακτον καταλιμπάνων τὸν ἑαυτοῦ λαὸν, ἀλλὰ μιᾷ περιλαμβάνων (74) αὐλῇ, ἵνα γένηται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. Νῦν οὖν ἀπειλεῖ ὁ λόγος καθαιρήσειν τὸν φραγμόν· τουτέστι, πᾶν φυλακτήριον τοῦ Ἰσραὴλ περιαιρήσειν. Καὶ τάχα ἐπειδὴ δι' ἀγγέλων ἐδόθη ὁ νόμος ἐν χειρὶ μεσίτου, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων φυλακὴν, τῶν φρουρούντων τὰ ὅρια τοῦ Ἰσραὴλ, περιαιρήσειν αἰνίττεται. Μήποτε δὲ καὶ ἡμῶν ἕκαστος ἔχων ἄγγελον ἅγιον τὸν παρεμβάλλοντα κύκλῳ τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐν ἁμαρτίαις ἐξετασθεὶς, ὑπόδικος γίνηται τῇ ἀπειληθείσῃ πληγῇ, καὶ γυμνωθῇ τοῦ τείχους τῆς ἀπὸ τῶν ἁγίων δυνάμεων ἀσφαλείας· αἵτινες, ὅσον ἂν παρῶσι χρόνον, ἀκαθαιρέτους διασώζουσι τοὺς παρ' αὐτῶν φρουρουμένους. Γυμνωθεῖσα δὲ πᾶσα ψυχὴ τῆς ἀσφαλείας ταύτης, ἔκκειται (75) εἰς διαρπαγὴν τοῖς ἐχθροῖς, τουτέστι ταῖς ἀντικειμέναις ἐνεργείαις, καὶ εἰς καταπάτημα τοῦ ἐγκαυχωμένου καὶ μέγοντος, ὅτι Ἐμπεριπατήσας τὴν οἰκουμένην πάρειμι. Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ ψαλμὸς περὶ ἀμπέλου φησίν. Ἵνα τί καθεῖλες τὸν φραγμὸν αὐτῆς; καὶ, Ἐλυμήνατο αὐτὴν ὃς ἐκ δρυμοῦ. Οἱ γὰρ μὴ πεφραγμένοι λόγῳ καὶ δυνάμει ἀγγελικῇ, ἔκδοτοί εἰσι τοῖς ἀλόγοις κινήμασι· καὶ διὰ τὴν πλεονάζουσαν ἐν αὐτοῖς τῆς ἁμαρτίας δυσωδίαν, ἐπιτήδειοί εἰσι χοίρων ὑποδοχῆς, ἐπὶ πλέον τῆς ἁμαρτίας τὸν βόρβορον ἀνακινούντων, καὶ ἐγκαλινδουμένων αὐτῷ. Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα. Τουτέστιν, οἱ τὴν ἐκ τοῦ λόγου φυλακὴν ἀποβάλλοντες, ἔκδοτοί εἰσι τοῖς βοσκηματώδεσι λογισμοῖς, καὶ πονηροῖς δαιμονίοις τοῖς τὰ ἀκάθαρτα ἐνεργοῦσιν. Ἐπὶ μέντοι τοῦ Ἰσραὴλ ἔφθασεν ἡ ἀπειλὴ, ὅτε διὰ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἁμαρτίαν ἔκδοτοι τοῖς ἔθνεσιν ἀφεθέντες (76), εἰς διαρπαγὴν ἐγένοντο καὶ καταπάτημα τῶν πολεμίων.

146. Εἶτά φησι· Καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. Ἐν τοῖς ἄνω διηγούμενος τὰς παρ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν λαὸν εὐεργεσίας, Φραγμὸν, φησὶ, περιέθηκα, καὶ ᾠκοδόμησα πύργον· ἐνταῦθα δὲ, Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον, ἀντὶ πύργου, ὡς οἶμαι, τὸν τοῖχον λέγων· ἐπεὶ καὶ ὁ πύργος τέσσαρές εἰσι τοῖχοι κατὰ γωνίας ἀλλήλοις συναπτόμενοι· ὥστε κἀκεῖ πύργον νοεῖσθαι (77) τὴν ὑψηλὴν τοῦ ἀμπελῶνος τῶν τοίχων περιβολὴν, πρὸς τὸ ἀνέμβατον αὐτὸν εἶναι καὶ ἀνεπιχείρητον τοῖς ὑπεναντίοις. Καὶ ἡμῶν δὲ τοῖχος καθαιρεῖται, ὅταν ἀναξίους ἑαυτοὺς τῆς ἐκ τῶν θείων δογμάτων φυλακῆς, διὰ ῥᾳθυμίας ποιήσωμεν. Τῷ μὲν γὰρ δικαίῳ πύργος ἐστὶν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου ἐχθροῦ, τοῦ δὲ ἁμαρτωλοῦ (78) διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν

[37] Joan. x, 16. [38] Galat. III, 19. [39] Job. I, 7. [40] Psal. LXXIX, 13. [41] ibid. 14. [42] Rom. I, 28. [43] Psal. LX, 4.

(74) Colb. secundus, περιλαμβάνει.

(75) Editi et unus ms., ἔγκειται. Alii tres, ἔκκειται. Codex alius, κεῖται.

(76) Nostra editio et Reg. primus, ἀφέντες. Alii quinque mss., ἀφεθέντες.

(77) Editi et tres mss., νοεῖσθαι. Alii tres σι.

(78) Antiqui sex libri, τοῦ δὲ ἁμαρτωλοῦ. Editi,τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ. Statim editi et tres mss., ὀχυρώματος προβολή. Reg. tertius, περιβολή, *castri ambitus*. Reg. quartus cum Colb. primo, προσβολή, minus recte.

περιαιρεῖται πᾶσα ἀσφάλεια καὶ παντὸς ὀχυρώματος προβολή. Καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τμηθῇ, οὐδὲ μὴ σκαφῇ. Ἐντεῦθεν δῆλον, ὅτι ἡ ἄνεσις τῶν ἁμαρτωλῶν κατὰ ἐγκατάλειψιν γίνεται. Ὧν μὲν γὰρ προνοεῖται, ὁ λόγος φησίν. Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλείπω (79)· ὧν δ' ἂν παντελῶς ἀπογνῷ, τούτους ἀνέτους ἀφίησι ποιεῖν τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν, ὡς τῆς παιδευτικῆς ἀνωφελοῦς αὐτοῖς ἐσομένης. Ἀνήσω οὖν, φησί, τὸν ἀμπελῶνα. Καὶ τί (80) τὸ ἐντεῦθεν αὐτῷ συμβαῖνον ; Οὐ μὴ τμηθῇ, φησίν, οὐδὲ μὴ σκαφῇ ἔτι. Ὥσπερ γὰρ οἱ τὴν ἄμπελον τέμνοντες, συνέχουσιν αὐτῆς τὴν δύναμιν, ὥστε τεταμιευμένως καὶ σωφρόνως, διὰ τῆς τῶν ἀναγκαίων φορᾶς, προϊέναι· οὕτω καὶ ψυχὴ ἐπίκαμπτομένη ταῖς θλίψεσιν, οἱονεὶ συστέλλεται καὶ ταπεινοῦται λυσιτελῶς, καὶ πρὸς τὴν οἰκείαν ἑαυτῆς ἐπιμέλειαν ἐπανάγεται, τὸ ἀναγκαῖον καὶ ὠφέλιμον ἐν τοῖς πράγμασιν αἱρουμένη· ἡ δὲ ἀφεθεῖσα ἄνετος, οἷόν τις ἄμπελος ἀτημέλητος, ὑλομανεῖ καὶ ἐκχεῖται περὶ τὰ ἄχρηστα καὶ ἀνωφελῆ, πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ἀπάτην πᾶσαν τὴν τῶν ἔργων ἐπίδειξιν ποιουμένη. Ὁ γὰρ τῶν φθαρτῶν τὴν ἐργασίαν ποιούμενος ὅμοιός ἐστιν ἀμπέλῳ, ξύλα καὶ φύλλα (81) καὶ ἕλικας ἐκτρεφούσῃ, οἶνον δὲ εὐφροσύνης ποιητικὸν, εἰς ἀποθήκας βασιλικὰς ἀποτεθῆναι δυνάμενον, μὴ (82) ποιούσῃ.

147. Ὁ οὖν ἀνεθεὶς ἀμπελὼν δύο πάσχει δεινά· οὔτε τέμνεται, φησὶν, οὔτε σκάπτεται. Εἴρηται τί τὸ μὴ τέμνεσθαι, τουτέστι μὴ κατακονδυλίζεσθαι ταῖς περιστάσεσιν, ὅπερ ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν θλιβομένων οἰκονομεῖται. Σκάπτεται δὲ ὁ πᾶσαν τὴν περικειμένην (83) αὐτῷ ὕλην διδασκόμενος πρὸς τὴν οἰκείαν ὠφέλειαν λαμβάνειν (84). Οἷον, ἄσκαφός ἐστιν πλούσιος ὁ τῷ βάρει τῶν γηΐνων τὴν ψυχὴν πιεζόμενος· πρὸς ὃν οὔτε ὑετὸς οὐράνιος καταβαίνει· οὐ γὰρ ἐφικνεῖται τῆς ῥίζης, πολλῆς ἐπ' αὐτῆς (85) συμπεφορημένης τῆς ματαιότητος. Ὁ μέντοι τῷ κατανυκτικῷ λόγῳ ἀποσκευάσασθαι· τὸν ὄχλον τῶν γηΐνων πραγμάτων καὶ φθαρτῶν διδαχθεὶς, καὶ ἀναπνεῦσαι μὲν ἀπὸ τῆς συνοχῆς, ἐκκαλύψαι δὲ ἑαυτοῦ τὰ κρυπτὰ, ἀνατρέψαι δὲ τὰς τῆς πικρίας ῥίζας, καὶ οἱονεὶ ξηρᾶναι διὰ μετανοίας, οὗτός ἐστιν ὁ σκαφείς. Διόπερ καὶ ἡ τῶν ἀκανθῶν χύσις κωλύεται· τουτέστιν, αἱ μέριμναι τοῦ βίου τούτου οὐδεμίαν ἔξουσι χώραν ἐν τῇ ἀνατροπῇ τῶν γηΐνων. Ἔτι πρὸς τὸ, μὴ τμηθῆναι, καὶ τὸ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ εἰρημένον παραληπτέον· Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι. Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτὸ, καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα καρπὸν πλείονα φέρῃ.

A *et non putabitur, neque fodietur.* Liquet inde eorum qui peccant dimissionem fieri per derelictionem. Ait enim Scriptura de iis quibus providet : *Non te deseram, neque te derelinquo* [44] : e contrario de quibus prorsus desperat, hos ad carnis et cogitationum suarum desideria explenda liberos dimittit [45], quod eis profutura non sit animadversio. *Dimittam igitur*, inquit, *vineam.* Ecquid ei posthac contingit? *Non*, inquit, *putabitur, neque fodietur amplius.* Quemadmodum enim qui vitem putant, astringunt continentque ejus virtutem, sic ut necessaria profundens, certa temperatione et moderate procedat : ita et anima afflictionibus incurvata, quasi contrahitur, humiliaturque utiliter, et ad curam sui ipsius habendam revocatur, ut quæ B in rebus peragendis id quod utile est et conducibile, eligat. E diverso, quæ dimissa est libera, perinde atque vinea quæpiam neglecta eluxuriatur, seque in res vanas et inutiles effundit, atque omnia sua opera ostentat, quo plures in errorem pelliciat. Qui enim opera patrat corruptioni obnoxia, is vineæ consimilis est, ligna, folia et capreolos enutrienti, vinum autem non producenti, quod jucunditatem creet, quodque possit in regalibus apothecis recondi.

147. Vinea igitur derelicta, mala duo patitur ; neque putatur, inquit, neque foditur. Dictum est quid sit non putari, hoc est, calamitatibus minime vexari, id quod ad utilitatem eorum qui afflictantur, decernitur. Qui autem omni materia sibi circumposita uti docetur ad suum ipsius commodum, in C foditur. Exempli causa, dives cujus anima rerum terrenarum pondere premitur, et ad quem non dilabitur cœlestis pluvia, fossus non est. Neque enim imber ob multam vanitatem in animæ congestam ad radicem usque pertingit. Quisquis autem ex sermone contritioni ciendæ idoneo didicit terrestrium fluxarumque rerum turbam exuere, ab angustia et a coarctatione respirare, occulta sua detegere, amaritudinis radices evertere ac veluti per pœnitentiam arefacere, is fossus est. Quare et impeditur fusio spinarum et accretio ; hoc est, locum nullum habituræ sunt hujus vitæ sollicitudines in terrenorum eversione. Insuper ad explicandum quid sit, *non putari*, assumendum est quoque id quod dictum est D in Joannis Evangelio : *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentem fructum tollit, et omnem qui fert fructum, purgat eum, ut fructum copiosiorem afferat* [46]. Malus

[44] Jos. I, 5. [45] Rom. XIII, 14. [46] Joan. XV, 1, 2.

(79) Veteres quinque libri, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλείπω. Editi, οὐδὲ μή σε ἐγκαταλείψω, *neque te derelinquam.*

(80) Reg. quartus, Καὶ τί. Deest τί in vulgatis.

(81) Editi mirifice depravantur, in quibus sic legimus, ξυλαμπέλῳ καὶ φύλλα. At quinque mss., ἀμπέλῳ, ξύλα καὶ φύλλα, optime.

(82) Veteres quinque libri, μή. Editi, οὐ.

(83) Editi, παρακειμένην. At quinque mss., περικειμένην.

(84) Nostri sex libri veteres, λαμβάνειν. Editi vero, ἀποβάλλειν, *ad suum ipsius commodum materiam abjicere.* Quo autem in libro ita scriptum invenerint typographi Parisienses, nescio : sed certo scio in illis ipsis codicibus, quibus ad editionem suam adornandam usi sunt, etiamnum constanter legi, λαμβάνειν, *ad suum ipsius commodum materia uti.* Ibidem editi, ὁ πλούσιος. Articulus in mss. deest.

(85) Editi. ἐπ' αὐτήν. At quinque mss., ἐπ' αὐτῆς. Aliquanto post tres mss., ἀκανθῶν φύσις.

igitur rei familiaris administrator ait : *Fodere non valeo*[47], bonus autem ac prudens rei familiaris administrator scite circumfodiet, hoc est, sua omnia emovebit, atque 483 principali suæ vitæ accomodabit. Ostendit nimirum quod quemadmodum terra quæ ab radice solvitur, fit plantæ alimentum, et ea quæ ei incumbit, comprimit illam et degravat : sic et opum exsuperantia divitibus incumbens, eorum animas demergit, alienata vero a possessoribus, et indigentibus distributa, tunc eorum fit propria. Sed ex eo quod neque putata vinea sit, neque fossa, consequens est ut in ea tanquam in terra inculta crescant spinæ. Servator noster eos qui sese hujus vitæ curis ac sollicitudinibus implicant, ait esse terram spinas producentem, quæ quidem excipit verbi fructum, sed illum spinis suffocat[48]. Itaque ingens curarum turma invadit in animam incultam. Eam ob causam ait : *Crescent in ea tanquam in inculta terra spinæ.*

148. Observa autem prophetam superius quidem dixisse : *Exspectavi ut faceret uvam : fecit autem spinas;* hic vero addidit : *Et crescent.* Etenim magnam quamdam malitiam, et illius fusionem late serpentem indicat Scriptura, per spinarum ascensum acretionemque. Deinde quoniam prava sunt vineæ germina, ab ea tollitur pluvia : quandoquidem ejus, ut par erat, adjumento usa non est. Quare et nos cum occasione nobis a Deo data non ad bonum utimur, nobis adimitur cœleste præsidium. Quod si Israel vinea est, manet inculta, non solum quod Domino non attulerit fructus sibi congruentes, sed quod servos prius ad se missos ceciderit, obruerit lapidibus et occiderit, ac pastremo in ipsum heri filium manus ad necem injecerit[49]. Fuerunt autem spinarum nomine[50] insignitæ hæ omnes pravæ et injustæ actiones : quæ terræ maledictæ fetus cum sint, jure ac merito nubes in vineam talia proferentem non pluere jussæ sunt. Ecquæ tandem nubes, ecquis imber? Conemur physicis rationibus ad nubes spectantibus ad eorum quæ dicta sunt, intelligentiam pertingere. Est igitur nubes aer crassus ex humidis vaporibus e terra excitatis constans, dein sursum ventis evectus, simulatque eorum ope in justum acervum congregatus est, et ex humore sibi insperso gravitas sufficiens accessit, tunc in terram guttatim labitur. Hæc quidem est imbrium natura, qui suam originem trahunt a terra, ac iterum per aera in terram delabuntur. Ejusmodi erant et prophetæ, qui a communi quidem natura oriundi, sed propter animæ puritatem virtute Spiritus

Ὁ μὲν οὖν κακὸς οἰκονόμος, Σκάπτειν, φησὶν, οὐκ ἰσχύω· ὁ δὲ ἀγαθὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος ἐπιστημόνως περισκάψει· τουτέστιν, ἀνακινήσει πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, καὶ τῇ προηγουμένῃ ἑαυτοῦ (86) ζωῇ προσοικειώσει· δεικνὺς, ὅτι ὥσπερ ἡ γῆ, ἀφισταμένη μὲν τῆς ῥίζης, τροφὴ τοῦ φυτοῦ γίνεται, ἐπικειμένη δὲ αὐτῇ, θλίβει αὐτὴν καὶ βαρύνει· οὕτω καὶ ἡ τῶν χρημάτων περιβολὴ, ἐπικειμένη μὲν τοῖς πλουτοῦσι, βυθίζει αὐτῶν τὰς ψυχὰς, ἑλλοτριουμένη δὲ τῶν ἐχόντων εἰς τὴν τῶν δεομένων μεταδοσιν, τότε αὐτῶν οἰκεία γίνεται. Ἀκολουθεῖ δὲ τῷ μὴ τέμνεσθαι, μηδὲ σκάπτεσθαι, τὸ ἀναβαίνειν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθαν. Τοὺς ἐνεχομένους ταῖς τοῦ βίου μερίμναις ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἔφησεν εἶναι γῆν ἀκάνθας ἐκρύουσαν, δεχομένην μὲν τὸν τοῦ λόγου καρπὸν, συμπνίγουσαν δὲ ὑπὸ τῶν ἀκανθῶν. Εἰς οὖν (87) τὴν ἀγεώργητον ψυχὴν πολὺ τὸ πλῆθος τῶν μεριμνῶν. Διό φησιν· Ἀναβήσονται εἰς αὐτὸν ὡς εἰς χέρσον ἄκανθαι.

148. Τήρει δὲ, ὅτι ἄνω μὲν εἶπεν· Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας· ἐνταῦθα δὲ προσέθηκε τὸ, Καὶ ἀναβήσονται. Μέγεθος γάρ τι (88) τῆς κακίας, καὶ τὴν ἐπὶ πολὺ χύσιν ὁ λόγος ἐμφαίνει διὰ τῆς τῶν ἀκανθῶν ἀναβάσεως. Εἶτα ἐπειδὴ πονηρὰ τῆς ἀμπέλου τὰ βλαστήματα, αἴρεται αὐτῆς ὁ ὑετός· ἐπειδήπερ οὐκ εἰς δέον ἐχρήσατο τῇ παρ' αὐτοῦ βοηθείᾳ. Ὥστε καὶ ἡμεῖς ὅταν ταῖς παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομέναις ἡμῖν ἀφορμαῖς μὴ εἰς ἀγαθὸν κεχρημένοι ὦμεν, ἀφαιρεῖται ἡμῶν ἡ ἐξ οὐρανοῦ βοήθεια. Εἰ δὲ ἀμπελὼν ὁ Ἰσραὴλ, ἀγεώργητος μένει διὰ τὸ μὴ ἀποδιδόναι τοὺς ἐπιβάλλοντας αὐτῷ καρποὺς τῷ Δεσπότῃ· ἀλλὰ πρότερον μὲν τοὺς ἀπεσταλμένους δούλους δεῖραι καὶ λιθοβολῆσαι, καὶ ἀποκτεῖναι, ὕστερον δὲ καὶ αὐτῷ τῷ υἱῷ τοῦ δεσπότου τὰς χεῖρας εἰς φόνον ἐπιβαλεῖν. Αὗται (89) δὲ πᾶσαι αἱ πονηραὶ καὶ ἄδικοι πράξεις ἄκανθαί εἰσιν ὠνομασμέναι· διὰ τὸ γῆς κατηραμένης εἶναι βλαστήματα, εἰκότως ἐντολὰς λαμβάνουσιν αἱ νεφέλαι τοῦ μὴ βρέχειν ἐπὶ τὸν τὰ (90) τοιαῦτα ἐκφέροντα ἀμπελῶνα. Τίνες οὖν αἱ νεφέλαι, καὶ τίς ὁ ὄμβρος; Ἐκ τῆς περὶ νεφῶν φυσιολογίας πειραθῶμεν εἰς ἔννοιαν τῶν εἰρημένων ἐλθεῖν. Ἔστι τοίνυν ἡ νεφέλη ἀὴρ παχὺς ἐν τῆς ὑγρᾶς κατὰ γῆν ἀναθυμιάσεως συνιστάμενος, εἶτα μετεωρισθεὶς τοῖς ἀνέμοις, ὅταν λάβῃ παρ' αὐτῶν ἀξιόλογον ἄθροισμα, καὶ τὸ ἐκ τῆς ἐνεσπαρμένης αὐτῷ (91) νοτίδος βάρος ἱκανὸν ἐγγένηται, τότε σταγόνας εἰς τὴν γῆν ἀφίησι. Καὶ αὕτη τῶν ὄμβρων ἡ φύσις, ἀπὸ γῆς τὴν ἀρχὴν ἐχόντων, καὶ δι' ἀέρος πάλιν ἐπὶ τὴν γῆν φερομένων. Τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οἱ προφῆται, ἐκ μὲν τῆς κοινῆς φύσεως

[47] Luc. XVI, 3. [48] Luc. VIII, 14. [49] Matth. XXI, 35-39. [50] Gen. III, 18.

(86) Veteres quinque libri, ἑαυτοῦ. Editi, αὐτοῦ.

(87) Illa, εἰς οὖν, etc., aut ἐλλειπτικῶς dici, aut truncā esse nemo, ni fallor, homo diffitebitur. Suppleas igitur oportet verbum ἀναβαίνει, aut aliud, quod magis placuerit.

(88) Sic veteres quatuor libri. Editi vero ἐπὶ Statim Reg. tertius, λόγος ἐκφαίνει.

(89) Editi, Αὗται. At quinque mss., αὐταί. Mox editi, αἱ διὰ τό. At in quinque mss. deest αἱ.

(90) Veteres quinque libri, ἐπὶ τὸν τά. Deest τά in excusis.

(91) Editi, αὐτῶν. Antiqui tres libri, αὐτῇ. Alii duo, αὐτῷ, ἀέρι videlicet, melius. Statim sex mss., τῆν ἀφίησι. Editi, ἐνίησι.

ὡρμημένοι, διὰ δὲ καθαρότητα ψυχῆς τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ὑπερυψούμενοι, καὶ λόγων γονίμων σταγόνας ταῖς ψυχαῖς ταῖς ἀγαθαῖς καὶ καρποφόροις ἐνστάζοντες. Τοιοῦτος ἦν Μωϋσῆς, λέγων· Προσδοκάσθω ὡς ὑετὸς τὸ ἀπόφθεγμά μου· καὶ πάλιν· Ὡς (92) ὄμβρος ἐπ' ἄγρωστιν, καὶ ὡσεὶ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον. Λύται οὖν αἱ οὐράνιοι δυνάμεις ἐντολὴν λαμβάνουσι τοῦ μὴ βρέχειν ἐπὶ τὸν ἀκανθοφόρον ἀμπελῶνα, τὸν ταῖς ἀκάνθαις ταῖς οἰκείαις στεφανώσαντά μου τὸν Δεσπότην. Διὰ τοῦτο νῦν σιωπῇ ἐστι παρὰ τῇ συναγωγῇ ἐκείνῃ λόγου Θεοῦ, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι προφήτης, οὐδὲ ἄρχων, οὔτε ἡγούμενος, ἀλλ' αἰθρία δεινὴ καὶ ἀνέφελος, τῆς πάλαι κατάρας ἐπ' αὐτῆς βεβαιουμένης· ὅτι, Καὶ ἔσται σοι ὁ οὐρανὸς (93) ὑπὲρ κεφαλῆς σου χαλκοῦς, καὶ ἡ γῆ ὑποκάτω σου σιδηρᾶ· καὶ πάλιν· Δῴη ὁ Κύριος τὸν ὑετὸν τῆς γῆς σου κονιορτὸν, καὶ χοῦς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβήσεται ἐπὶ σὲ, ἕως ἂν ἐκτριψῃ σε. Οὐκέτι γὰρ αἱ νεφέλαι αἱ πνευματικαί· καὶ οὐκέτι προφήτης, τῆς ἐντολῆς τοῦ Κυρίου βεβαίας φυλαττομένης· Κἂν αἱ νεφέλαι δὲ βρέχειν λέγωνται· οὐδὲν ἧττον ὁ Κύριός ἐστιν ὁ βρέχων. Οὐκ ἔστι γὰρ, φησὶν ὁ προφήτης, ὑετίζων ὥσπερ σύ. Καὶ πάλιν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ εἴρηται· Καὶ βρέξω ἐπὶ πόλιν μίαν, ἐπὶ δὲ πόλιν μίαν οὐ βρέξω· μερὶς μία βραχήσεται, καὶ μάρις, ἐφ' ᾗ οὐ βρέξω, ξηρανθήσεται· οἰκονομοῦντος τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ τὴν μερίδα τῶν χειρόνων μὴ βραχῆναι ὑπὲρ τοῦ ξηρανθῆναι ἐν αὐτῇ τὰ τῆς πονηρίας βλαστήματα. Σαφῶς παρέστησε τὸ βούλημα (94) τοῦ λόγου, ὅτι ἀμπελῶνα τὸν Ἰσραὴλ λέγει, περὶ ὃν γενήσεσθαι τὰ ἐπαγγελθέντα καὶ προειρημένα ἠπείληται.

A in sublime erecti, animabus bonis et frugiferis vitalium verborum guttas instillabant. Talis erat Moyses, dicens : *Exspectetur ut pluvia, eloquium meum* [51] ; et rursus : *Quasi imber super gramen, et quasi pluvia nivalis in herbam* [52]. Præcipitur itaque cœlestibus istis virtutibus, ne in vineam spiniferam pluant, quæ Dominum meum suis spinis coronavit. Quare in synagoga illa nunc siletur Dei verbum, nec est amplius propheta, neque princeps, neque dux [53] : sed sudum grave, nubibus nullis obductum : quippe pronuntiata olim adversus eam 484 maledictio confirmatur. Nimirum, *Et erit tibi cælum super caput tuum, æneum : et terra sub te ferrea* [54]. Et rursus : *Det Dominus pluviam terræ tuæ pulverem : et pulvis e cœlo descendet super te, quoadusque attriverit te* [55]. Non enim amplus exstant nubes spirituales : neque amplius reperitur propheta : siquidem firme ac constanter servatur Domini præceptum. Etsi nubes pluere dicuntur, nihilominus tamen qui pluit Dominus est : Non est enim, ait propheta, qui pluat, sicut tu [56]. Et iterum de persona Dei dictum est : *Et pluam super unam civitatem : super unam autem civitatem non pluam : pars una irrigabitur : et pars, super quam non pluero, arescet* [57]. Sanxit nimirum Deus bonus, ne irrigetur deteriorum pars, ut in ea germina exareflant malitiæ. Perspicue sensum exhibuit dicti hujus, nempe vineam Israelem vocari, cui et quæ prænuntiata sunt et prædicta, eventura esse minitatus est.

B

149. Καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα, τεόφυτον ἠγαπημένον. Διηρέθη ἡ προσηγορία τοῦ Ἰακὼβ εἰς τὸν Ἰσραὴλ καὶ Ἰούδαν, πρότερον μὲν ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ, μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Σαοὺλ, μερισθέντος τοῦ λαοῦ εἰς τὸν υἱὸν Σαοὺλ καὶ τὸν Δαβίδ· ὕστερον δὲ ἐπὶ τοῦ Ῥοβοὰμ, ὅτε Ἱεροβοὰμ ἀπέστησε τὰ δέκα φυλὰς υἱὸς Νάβατ, ὃς ἐξήμαρτε τὸν Ἰσραήλ. Διὰ τοῦτο καὶ χῦν διπλῆς ἔτυχε τῆς προσηγορίας. Φαίνεται δὲ ἐκ τῆς τετάρτης τῶν Βασιλειῶν πλεῖον ἁμαρτὼν (95) ὁ Ἰσραὴλ, διὸ καὶ τάχιον ἠχμαλωτίσθη. Καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ ἐννενήκοντα μὲν καὶ τρεῖς (96) ἡμέραι ἐπὶ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ Ἰσραὴλ ἀριθμοῦνται, τεσσαράκοντα δὲ ἐπὶ τοῦ Ἰούδα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν ἀκανθοφόρος ἀμπελὼν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ γίνεται, ὁ δὲ τοῦ Ἰούδα ἄνθρωπος, οὐκέτι ἀμπελών, ἀλλὰ νεόφυτον, οὐ κεχερσωμένον, ἀλλ' ἠγαπημένον. Τίς δὲ ὁ

C

149. *Et homo Juda, novella planta dilecta.* Appellatio Jacob dispertita est in Israelem et Judam. Nam primum quidem Davide post Saulis mortem regnante divisus est populus in filium Saulis et ipsum David [58] : postea vero sub Roboam, quo tempore Jeroboam filius Nabat, quo auctore peccavit Israel, tribus decem ad defectionem impulit [59]. Quare etiamnum duplicem sortitur appellationem. Constat autem ex quarto Regnorum libro amplius peccasse Israelem, unde citius quoque deductus est in captivitatem. Et in Ezechiele, pro peccatis Israel, nonaginta tres dies numerantur ; pro Judæ vero peccatis, quadraginta [60]. Quapropter et his spinifera quidem vinea domus Israel est : at Judæ domus, homo, non vinea, sed novella planta, nequaquam D inculta, sed dilecta. Quisnam vero sit homo ille ex

[51] Deut. xxxii, 2. [52] ibid. [53] Dan. iii, 38. [54] Deut. xxviii, 23. [55] ibid. 24. [56] Jerem. xiv, 22. [57] Amos. iv, 7. [58] II Reg. ii, 10. [59] III Reg. xii, 20. [60] Ezech. iv, 5, 6.

(92) Editi, Ὡσεί. At quinque mss., Ὡς. Nec ita multo infra editi et unus ms., αἱ οὐράνιοι. Alii quatuor, αἱ οὐράνιαι.

(93) Apud LXX et in tribus mss. legitur, οὐρανός ὁ. Hoc ipso in loco nostri mss. omnes habent, κεφαλῆς. Editi, κεφαλήν. Statim duo mss., ὑετὸν αὐτοῦ τῆς.

(94) Libri veteres, τὸ βούλημα. Editi, τὸ βούλευμα.

(95) Editi, ἁμαρτεῖν. At quinque mss., ἁμαρτῶν.

(96) Putare se ait Combefisius, illud, ἐννενήκοντα καὶ τρεῖς. *Nonaginta tres*, mendosum esse, nec a Basilio profectum : cujus nos judicio subscribimus haud inviti : sed ab ipso dissentimus, in eo quod culpam derivet in librarium, nos in ipsum Commentarii scriptorem : quem a Basilio alium esse, ex Præfatione constabit. Hunc Ezechielis locum et docte et copiose interpretans Hieronymus, docet Bibliorum exemplaria multum inter se discrepare : cujus verba cum prolixiora sint, referre nolui ; sed fontem ipsum adeas suadeo.

Juda oriundus, vita florenti præditus ac vere dilectus, facile cognosci potest a quovis, qui talia contemplari noverit : *Exspectavi ut faceret judicium : fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem.* Cum juxta Salomonem, *Cogitationes justorum* sint *judicia* [61], exigitur a nobis, ut cum judicio faciamus omnia, nihil vero citra judicium. Et quidem vitam sine judicio et inconsiderate actam comitantur iniquitates. Nam qui minime sequitur rectam rationem, nec judicat quid agendum sit, aut non agendum ex data legis regula, is patrat iniquitatem : nec facit jnstitiam, sed clamoris, tumultusque et confusionis est auctor. Quamobrem quies eorum qui judicantur judicia justa sequitur, cum ea quæ decreta sunt, constanti tranquilloque animo excipiant : contra clamor, tumultusque seditiosus eorum, qui ob injustitiam indignatur, judicia injusta comitatur. Ad hunc autem clamorem quod attinet, Apostolus etiam admonet, dicens : *Omnis* **485** *clamor et tumultus tollatur a vobis, cum omni malitia* [62]. Est autem et clamor bonus, qualem stans in templo Christus emisit [63] ; quali usus est et David, cum diceret : *Voce mea ad Dominum clamavi* [64]. Nec quidquam est miri, si idem nomen ad res contrarias designandas sit usurpatum, si videlicet modo tumultuosum quidpiam et turbulentum significet, modo vero altam magnamque cœlestium dogmatum vocem. Profecto in præsenti dictione clamor cum eo qui a Sodomis et Gomorrha ascendit [65], affinitatem habet.

A ἐξ Ἰούδα ἀνατείλας ἄνθρωπος, ἀκμάζων τῇ ζωῇ καὶ ἀληθινῶς (97) ὑπάρχων ἀγαπητὸς, οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν τῷ ἐπισταμένῳ τὰ τοιαῦτα θεωρεῖν. Ἔμεινα ἵνα ποιήσῃ κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγήν. Ἐπείπερ, κατὰ τὸν Σολομῶντα, Λογισμοὶ δικαίων κρίματα· ἀπαιτούμεθα (98) πάντα κρίσει ποιεῖν, καὶ μηδὲν ἀκρίτως. Ἕπεται μέντοι τῇ ἀκρίτῳ καὶ ἀνεξετάστῳ ζωῇ τὰ ἄνομα. Ὁ γὰρ μὴ ἑπόμενος τῷ ὀρθῷ λόγῳ, μηδὲ κρίνων τὸ πρακτέον, καὶ μὴ κατὰ τὸν δεδομένον ἐκ τοῦ νόμου κανόνα, ἀνομίαν (99) ποιεῖ, καὶ οὐ δικαιοσύνης ἐστὶν ἐργάτης, ἀλλὰ κραυγῆς καὶ θορύβου καὶ συγχύσεως αἴτιος. Διότι τοῖς μὲν δικαίοις κρίμασιν ἡ ἡσυχία τῶν κρινομένων ἀκολουθεῖ, εὐσταθῶς καταδεχομένων τὰ ὁριζόμενα· τοῖς δὲ ἀδίκοις κραυγὴ καὶ B θόρυβος στασιαστικὸς, ἀγανακτούντων (1) ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ. Περὶ δὲ τῆς κραυγῆς ταύτης καὶ ὁ Ἀπόστολος παραινεῖ, λέγων· Πᾶσα κραυγὴ καὶ θόρυβος ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ. Ἔστι δέ τις καὶ κραυγὴ ἀστεία, ἣν ὁ Κύριος ἐστὼς ἐν (2) τῷ ἱερῷ ἔκραξεν· ᾗ καὶ Δαβὶδ ἐκέχρητο, λέγων· Φωνῇ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, τὸ αὐτὸ ὄνομα ἐπὶ τῶν ἐναντίων τετάχθαι, καὶ σημαίνειν νῦν μὲν τὸ ταραχῶδες καὶ σεσοβημένον, νῦν δὲ τὸ μεγαλόφωνον καὶ μεγαλοφυὲς τῶν οὐρανίων δογμάτων. Ἐπὶ μέντοι τῆς παρούσης λέξεως, ἡ κραυγὴ συγγενής ἐστι τῇ ἀπὸ Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἀναβαινούσῃ.

150. Vers. 8-10. *Væ, qui conjungunt domum cum domo, et agrum ad agrum admovent, ut a proximo auferant aliquid. Nunquid habitabitis soli super terram? Audita enim sunt hæc in auribus Domini Sabaoth. Nam si fuerint domus multæ ; in desertum erunt, magnæ et pulchræ, et non erunt qui habitent in eis. Ubi enim operantur decem juga boum, faciet lagunculam unam. Et qui seminat artabas sex, faciet mensuras tres.* Deflentur nunc ii, qui plura concupiscentes, quæ sunt proximorum, resecant ; qui neque suis prædiis ruri sitis neque suis facultatibus domi reconditis contenti, sed in agris metandis vicinorum fines invadentes, suosque transgredientes, et interclusas vicinorum domos sibi ascribentes, inexplebili sua avaritia in angustum coacti, in suis sese finibus continere minime possunt : quin et specioso illo prætextu ad exsatiandam suam avaritiam abutuntur, D

C 150. Οὐαὶ οἱ συνάπτοντες οἶκον πρὸς οἶκιαν, καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγίζοντες, ἵνα τὸν πλησίον ἀφέλωνταί τι. Μὴ οἰκήσεται μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς Ἠκούσθη γάρ εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ ταῦτα. Ἐὰν γὰρ γένωνται οἰκίαι πολλοὶ, εἰς ἔρημον ἔσονται, μεγάλαι (3) καὶ καλαὶ, καὶ οὐκ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν αὐταῖς. Οὗ γὰρ ἐργῶνται δέκα ζεύγη βοῶν, ποιήσει κεράμιον ἕν. Καὶ ὁ σπείρων ἀρτάβας ἕξ, ποιήσει μέτρα τρία. Ταλαιπωροῦνται νῦν οἱ διά τὴν τοῦ πλείονος ἐπιθυμίαν τὰ τῶν πλησίον παρατεμνόμενοι (4), καὶ μήτε ἐν ἀγροῖς ταῖς οἰκείαις ἀρκούμενοι κτήσεσι, μήδε ἐν ταῖς οἰκήσεσιν ἀρκούμενοι τοῖς (5) ἑαυτῶν, ἀλλὰ παροριζοντες μὲν τοὺς πέλας ἐν τῇ γεωργουμένῃ, προσπεριβαλλόμενοι δὲ τὰ τῶν γειτόνων οἰκήματα, ὑπὸ τῆς οἰκείας πλεονεξίας στενοχωρούμενοι, καὶ μένειν ἐν τοῖς οἰκείοις ὅροις οὐκ ἀνεχόμενοι, ἀλλ' εὐλόγῳ δὴ ταύτῃ κατακε-

[61] Prov. xii, 5. [62] Ephes. iv, 31. [63] Joan. vii, 37. [64] Psal. cxli, 2. [65] Gen. xix, 13.

(97) Antiqui sex libri, καὶ ἀληθινῶς. Editi, καὶ ἀληθῶς.

(98) Veteres tres libri, ἀπαιτούμεθα δέ.

(99) Editi eum tribus mss., ἀνομίαν. Alii tres ἁμαρτίαν.

(1) Nostri mss. omnes, θόρυβος στασιαστικος, *tumultus seditiosus*. Editi, θόρυβος, στασιαστικῶς ἀγανακτούντων, *quippe quia tumultuose indignantur*.

(2) Veteres sex libri nostri, ἑστὼς ἐν. Editi, στάς. Statim tres mss., Δαβὶδ κέχρηται.

(3) Colbertinus primus, ἔσονται οἰκίαι μεγάλαι. Illud, quod mox sequitur, ποιήσει κεράμιον ἕν, interpretans Hieronymus, ita scribit : *Pro lagunculam, quam soli LXX transtulerunt : omnes alii batum interpretati sunt... In sterilitate ergo nimia quæ sequetur captivitatem, decem jugeru vinearum facient batum, id est, tres amphoras.*

(4) Regii duo, περιτεμνόμενοι.

(5) Editi, ταῖς. At mss. nostri omnes, τοῖς· ubi arbitramur suppleri debere illud, ὑπάρχουσι, *suis facultatibus*.

χρημενοι προφάσει πρὸς τὴν ἄμετρον φιλοκτημοσύνην, τῷ (6) δοκεῖν προσεχῆ καὶ συνημμένα εἶναι τὰ τῶν γειτόνων. Πρὸς οὓς ἐλεγκτικώτατα ὁ λόγος ἀπήντησεν, εἰπών· Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς; Εἰ γὰρ ὅτι γειτων ὁ τὴν ἐχομένην γῆν γεωργῶν ἀφαιρεθῆναι δίκαιος, δηλονότι, τούτου ἐκβληθέντος, ἕτερός σοι πάλιν γείτων ἀναφανήσεται, καὶ τὸ αὐτό σοι (7) πάλιν καὶ πρὸς ἐκεῖνον λέγειν ἡ πλεονεκτικὴ καρδία ὑποβάλλει, εὔλογον ὑποδεικνύουσα (8) εἶναι σεαυτοῦ ποιήσασθαι τὰ πλησιόχωρα. Ὅταν δὲ κἀκεῖνος γυμνωθεὶς ἀπέλθῃ τῶν ἰδίων, καὶ γένηται μέρος τῆς οἰκίας στήσεως ἡ τοῦ τρίτου χώρα· πάλιν ἄλλος γείτων, ἄλλαι σπουδαί, ἀποδιῶξαι μὲν τῶν ὑπαρχόντων ἐκεῖνον, ἑαυτοῦ δὲ ποιήσασθαι τὰ τοῦ τετάρτου γείτονος. Τίς οὖν ἔσται σοι ὅρος τῆς ἐπιθυμίας τοῦ πλείονος; Πυρὶ γὰρ ἔοικεν ἡ πλεονεκτικὴ καρδία, διὰ τῆς καιομένης ὕλης πορευομένῳ, καὶ τὰ μὲν φθείροντι, τὰ δὲ ἐπερχομένῳ. Ἥπου καθάπερ τοῦ ἐμπρησμοῦ σβέσις γίνεται ἡ ἀπορία τῆς ὕλης, οὕτω καὶ τὴν πλεονεκτικὴν καρδίαν καὶ τὸν ἀπλήρωτον ὀφθαλμὸν ἐνεῖνο ἵστησι μόνον, τὸ μηδένα ἔχειν τὸν συνοριζόμενον τοῖς κτήμασι. Ὁρῴρωθεν οὖν ἰώμενος ὁ λόγος τὸ πάθος, οἱονεὶ ἐπᾴδων τῇ φιλοκτήμονι ψυχῇ, ταῦτά φησι· Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς;

A quod vicinorum prædia utpote contigua, et suis conjuncta, sui ipsorum juris esse videantur. Quibus Scriptura obsistit verbis perquam objurgatoriis, cum ait: *Nunquid habitabitis soli super terram?* Si enim a vicino terram quam colit, ideo æquum est auferri, quod tibi contigua sit: profecto, eo ejecto, comperietur rursum alter tibi vicinus esse. Atque denuo avarum cor tibi suggeret, ut hoc idem etiam adversus illum dicas: suadet scilicet, fore, ut fiat aliquid rationi consonum, si tibi terram finitimam vindices, Postquam autem abierit ille, bonis suis spoliatus, et tertii ager possessionis tuæ partem effecerit: iterum adest vicinus alius: jam nascuntur aliæ curæ, quomodo illum quidem a suis prædiis abigas, ac quarti hujus finitimi bona tibi assumas. Quem ergo finem huic tuæ cupiditati plura habendi imposituras es? Etenim cor avarum igni consimile esse B videtur per accensam materiam evaganti, alia quidem depascenti et corrumpenti; in alia vero involanti ac insilienti. Profecto sicut materiæ inopia incendium exstinguit: ita et cor immodica cupiditate acquirendi flagrans, oculusque inexplebilis eo duntaxat coercetur, quod neminem habeat suis possessionibus confinem. Itaque Scriptura morbo huic remedium eminus afferens, animum divitiarum cupidum veluti carmine demulcens, profert isthæc: *Nunquid habitabilis soli super terram?*

151. Εἰ γὰρ ἐπιθυμεῖς τῶν τοῦ γείτονος, γείτων δέ σοι πάντως οὐ λείψει· ἀνάγκη σε δηλονότι ἐπὶ τὰ ἔσχατα φθάσαι τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης. Εἰ δὲ τοῦτο ἀμήχανον, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐννοίας παῦσον σεαυτοῦ τὴν πρὸς τὸ κακὸν ὁρμὴν, ὦ ἄνθρωπε, ἀρκούμενος οἷς παρέλαβες, ἐπιμένων οἷς ἔχεις, εἰδὼς, ὅτι καὶ μεγέθη C οἰκιῶν, διὰ τὸ ἐξ ἀδικίας συστῆναι, ἔρημά ἐστι τῶν οἰκητόρων, καὶ πλῆθος χώρας (9), ἐκ πλεονεξίας περιβληθὲν, ἄγονον πολλάκις τῶν καρπῶν ἀπεδείχθη. Προλαμβάνει γὰρ πολλάκις τὴν μέλλουσαν κρίσιν ἡ θεία δίκη, καὶ ἤδη τὰς ἀδίκως πεπορισμένας οἰκίας, εἰς ἄχρηστον περίστησιν (10), ἀπὸ τῆς πολυανθρώπου οἰκήσεως καὶ τῆς λαμπρᾶς εὐθηνίας, ἐρήμους τῶν οἰκητόρων ποιοῦσα. Πολλάκις γοῦν (11) ἐγνωμεν ὅλα γένη ἄρδην ἀφανισθέντα, ὡς ἀπορίᾳ τῶν διαδεχομένων καταῤῥυῆναι πρὸς γῆν τὰς μεγαλοφυεῖς καὶ ὑπερηφάνους τῶν οἰκημάτων κατασκευάς. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι μετὰ παρορισμοῦ τῶν πλησίον τοὺς ὅρους τῶν οἰκείων κτήσεων ὑπερεξέτειναν, διὰ τὸ ἀπὸ στεναγμοῦ τῶν ἠδικημένων συμπεπορίσθαι τὰς κτήσεις, πάντως ἀλλότριοι τῆς θείας ἀπεδείχθησαν εὐλογίας· D ὥστε ἕνθα δέκα ζεύγη βοῶν εἰργάσατο, μόγις κεράμιον ἓν τρυγηθῆναι (12)· καὶ ἔνθα ἓξ ἀρτάβαι κατεσπάρησαν, τρία μέτρα συνάγεσθαι τῶν καρπῶν, ἅπερ ἐστὶ πολλοστημόριον τῶν σπερμάτων.

151. Etenim si quæ sunt vicini concupiscas, vicinus autem non sit utique tibi defuturus; necesse 486 omnino fuerit ut ad terræ hujus nostræ habitabilis extrema pertingas. Quod si id fieri non potest, tuam ipsius ad malum proclivitatem, priori tuo consilia fotam reprime, o homo, iis quæ accepisti. contentus, iis quæ possides, immorans: præsertim cum noveris magnas illas ædes, quod per injustitiam constructæ sunt, destitui habitatoribus; amplamque regionem, quæ ex avaritia circumjaceat, infructuosam non raro ostendi. Nam justitia divina sæpe futurum illud judicium anticipat, jamque domos inique comparatas nullius frugis reddit, et licet prius ab habitatoribus multis frequentarentur, splendidaque opum copia replerentur, desertas inhospitasque efficit. Novimus sane integras familias non raro fuisse penitus e medio sublatas, ita ut deficientibus successoribus, in terram ruerent magnificæ illæ ac superbæ ædificiorum structuræ. Imo etiam quicunque usurpatis proximorum agris, limites possessionum suarum plus æquo extenderunt, eo quod possessiones illæ non sine gemitibus eorum qui injuria afficiebantur, fuerant acquisitæ, facti sunt omnino a divina benedictione alieni. Unde ubi decem boum juga araverant, vix laguncula

(6) Veteres quinque libri, τό. Editi et Colb. primus, τῷ.

(7) Editi, καὶ τοῦτό σοι. At nostri sex mss., καὶ τὸ αὐτό σοι.

(8) Veteres quinque libri, ὑποδεικνῦσα. Editi cum Reg. tertio, ὑποδεικνύουσα. Hoc ipso in loco sex mss., ποιήσασθαι. Editi, ποιῆσαι. Statim sex mss., ἀπέλθῃ. Editi, ἀπελασθῇ, pro ἀπελαθῇ, *ejectus est*.

(9) Veteres sex libri, χώρας. Editi, ἀγρῶν, paulo melius, sed sine ulla auctoritate.

(10) Nostri sex mss., περιίστησιν. Editi, περιστῶσα.

(11) Editi, οὖν. At sex mss., γοῦν.

(12) Ubi in editis legitur, τρυγηθήσεται, in nostris sex veteribus libris scribitur, τρυγηθῆναι. Aliquanto post nostri sex mss., ἔχει μὲν οὖν. Deest οὖν in vulgatis.

una vindemiabitur, et ubi sex artabæ fuerant seminatæ, vix tres fructuum mensuræ colligentur: quæ seminum pars est minima.

152. Et quidem sententia isthæc ex se multum habet utilitatis. Sed quivis, si studiosus est et laborum patiens, ex hac prophetia juxta mysticum et reconditum sensum considerata emolumentum majus percipere potest. Etenim per uniuscujusque domum dogmata actionesque possunt intelligi ob densum adunatumque artificium, quod in opinionibus de unoquoque dogmate habitis reperitur. Eam ob causam, quemadmodum in domo fundamentum reliquæ structuræ supponitur: ita et in dogmatibus quædam bases sunt ac principia prima, quibus innixi dogmata sua disseminant; et quæ sequuntur, ordine et conjunctim principiis primis connectunt. Quicunque igitur fidei dogma, quod pro fundamento ac principio habet Dominum nostrum Jesum Christum, cum dogmatibus alienis et a pietate remotis consociant, ii sunt qui per Scripturam deflentur ceu rem indecoram peragentes, quippe qui domum domui conjungant. Quod enim pietatis dogmata domus appellata sint, Dominus ipse per parabolam nos edocuit, dicens: *Omnis qui audit verba mea hæc, et facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificavit domum suam supra petram* [66]. Sed et Paulus nos in priore ad Corinthios Epistola docere videtur, quemlibet eorum qui Christum 487 crediderunt, sibi ipsi ædificare domum. *Fundamentum enim aliud*, inquit, *nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Jesus Christus. Si quis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fenum, stipulam* [67]. Quoniam autem ex iis, qui dogmata concinnant, alii quidem risu et ludibrio digna sentientes rem ædificant veluti ludicram et deridiculam, alii vero honestiores, res serias ac laudabiles struunt: Michæas domos eorum qui ridiculos se præbent, demoliens, ait: *Qui in Geth, ne magnificemini: et qui in Acarim, nolite reædificare ex domo in derisum vestrum* [68]. Et rursus ille ipse pravos doctores increpans, dicit: *Audite nunc hæc, duces domus Jacob, et reliqui domus Israel: qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis: qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitatibus* [69]. Quisquis enim dogmata aliena comminiscitur, ædificat Sion, hoc est, suam ipsius speculam, *in sanguinibus:* et qui constituit

A

B

C

152. Ἔχει μὲν οὖν πολὺ καὶ αὐτόθεν τὸ ὠφέλιμον ἡ λέξις· δυνατὸν δὲ τῷ φιλοπόνῳ κατὰ ἀναγωγὴν ἐπὶ πλεῖον ἄγειν νὸ ἀπὸ τῆς προφητείας χρήσιμον. Δύναται γὰρ οἰκία ἑκάστου νοεῖσθαι τὰ δόγματα καὶ αἱ πράξεις, διὰ τὸ πυκνὸν καὶ ἡνωμένον τῆς ἐν τοῖς νοήμασι κατασκευῆς, περὶ ἑκάστου δόγματος. Διότι (13), ὥσπερ ἐν οἰκίᾳ θεμέλιος ὑπόκειται τῇ λοιπῇ κατασκευῇ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν δογμάτων ὑποθέσεις τινές εἰσι καὶ πρῶται ἀρχαί, οἷς ἐπερειδόμενοι δογματίζουσι, τὰ ἐφεξῆς ἀκολούθως καὶ συναφῶς ταῖς πρώταις ἀρχαῖς συνυφαίνοντες. Ὅσοι οὖν τὸ τῆς πίστεως δόγμα, ὅπερ ἔχει θεμέλιον καὶ ἀρχὴν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δόγμασιν ἀλλοτρίοις καὶ ξένοις τῆς θεοσεβείας ἐπισυνάπτουσιν, οὗτοί εἰσιν οὓς ὁ λόγος ὀδύρεται παρὰ τὸ καθῆκον ποιοῦντας, ἐν τῷ συνάπτειν οἰκίαν (14) πρὸς οἰκίαν. Ὅτι γὰρ οἰκία τὰ τῆς θεοσεβείας ὠνόμασται δόγματα, αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τῆς παραβολῆς ἡμᾶς ἐδίδαξε, λέγων ὅτι, Πᾶς ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους (15) τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν. Ἔοικε δὲ καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ διδάσκειν ἡμᾶς, ὅτι ἕκαστος ἑαυτῷ οἰκίαν οἰκοδομεῖ τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων. Θεμέλιον γὰρ, φησὶν, ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός. Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον (16), λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην. Ἐπειδὴ δὲ τῶν κατασκευαζόντων τὰ δόγματα οἱ μὲν γέλωτος καὶ χλεύης ἄξια φρονοῦντες, οἱονεὶ γέλωτα οἰκοδομοῦσιν· οἱ δὲ ἀστειότεροι, σπουδαῖα κατασκευάζουσιν· ὁ Μιχαίας καθαιρῶν τὰ ὑπήματα (17) τῶν καταγελάστων, Οἱ ἐν Γὲθ, φησὶ, μὴ μεγαλύνεσθε· καὶ οἱ ἐν Ἀκαρεὶμ, μὴ ἀνοικοδομεῖτε ἐξ οἴκου κατὰ γέλωτα ὑμῶν. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐπιπλήττων μοχθηροῖς διδασκάλοις, φησὶν· Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακὼβ, καὶ· οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιὼν ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Πᾶς (18) γὰρ ὁ τὰ ἀλλότρια κατασκευάζων δόγματα, οἰκοδομεῖ τὴν Σιὼν, τουτέστι τὸ ἑαυτοῦ σκοπευτήριον, ἐν αἵμασι· καὶ ὁ συνιστὰς ἐκκλησίαν πονηρευομένων, οἰκοδομεῖ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Εἰ οὖν

[66] Matth. VII, 24. [67] I Cor. III, 11, 12. [68] Mich. I, 10. [69] Mich. III, 9, 10.

(13) Editi, Καὶ διότι. Deest καί in utroque Combef. et in aliis quatuor codicibus. Nec ita multo post editi, αἱ ἀρχαί. Illud, αἱ, neque in Combefisianis, neque in nostris mss. legitur. Hoc ipso in loco excusi, αἷς ἐπερειδόμενοι. At nostri sex mss., οἷς, δόγμασι videlicet.

(14) Editi, οἰκίαν· ὅτι. At libri veteres uti in contextu.

(15) Antiquus Combefisii codex, λόγους καί. Ejusdem codex recentior et alii quidam cum editis omittunt καί.

(16) Veteres aliquot libri, χρυσίον, ἀργύριον.

(17) Editi et duo mss., καθαιρῶν τὰ οἰήματα *fastum et arrogantiam cohibens.* Alii tres mss., καθαίρων τὰ οἰήματα, *fastum et arrogantiam mundans.* Alter, καθορῶν τὰ οἰήματα, *fastum et arrogantiam intuens.* Quæ omnia quin vitiosa sint, dubitari vix potest. Malumus igitur sequi Colbertinum primum, qui, ut verum fateamur, non prima quidem manu, sed antiqua tamen habet, καθαιρῶν τὰ οἰκήματα, *demoliens domos.* Combefisius, conjectura duntaxat ductus, ita legendum jam judicaverat.

(18) Libri veteres, Πᾶς. Nostra editio, Ὁ πῶς.

δύο ἐστιν εἴδη οἰκοδομῶν (19)· τὸ μὲν ἀγαθὸν, τὸ ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ ἕτερον φαῦλον, ὃ καὶ καταγέλαστόν ἐστι καὶ ἀπωλείας αἴτιον (20), εἰκότως ὁ λόγος ταλανίζει τοὺς τὴν ἀγαθὴν οἰκίαν τῇ φαυλοτέρᾳ συνάπτοντας, καὶ οἱονεὶ μιγνύντας τὰ ἄμικτα. Ἐπιστήσεις δὲ, μήποτε πάντες ἄνθρωποι, ὅ τι ποτ' οὖν περὶ ἀληθείας δογματίζοντες, ὑγιέσι τισὶ καὶ ἀληθέσι τοῖς προκατειλημμένοις κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας καὶ ἐνεσπαρμένοις ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καλὴν ἔχοντες οἰκίαν, ὅταν σφαλλόμενοι τῆς ἀληθείας, ἀλλότρια τῆς θείας διδασκαλίας ἐκ τῆς ἔξωθεν ἀπάτης ἐπεισάγωσιν, οἷον οἰκίᾳ καλῇ συνάπτουσιν οἰκίαν τὴν χείρονα. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τὸν περὶ τῆς οἰκίας λόγον.

A ecclesiam maligne agentium, ille exstruit Jerusalem in injustiis. Itaque si duo sunt ædificiorum genera: alterum quidem bonum, in petra et in Christi fundamento stabilitum, alterum vero malum, et irrisionem afferat et perniciem, jure optimo eos luget Scriptura, qui domum bonam cum deteriore conjungunt, et quodammodo quæ non possunt permisceri, permiscent. Velim autem animadvertas, num omnes homines qualiacunque de veritate dogmata tradiderint, ex cogitationibus quibusdam sanis et veris, iisque juxta communes notiones præconceptis, sibique ab opifice rerum inspersis, domum pulchram habentes, cum a veritate aberrantes ex errore externo aliquid a divina doctrina alienum et abhorrens promunt, animadvertas, inquam, num veluti domui pulchræ deteriorem adjungant. Et hæc quidem dicta sunto de domus vocabulo.

153. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἅγιος οὐ μόνον Θεοῦ ἐστιν οἰκοδομὴ, ἀλλὰ καὶ Θεοῦ γεώργιον, ὡς ὁ μακάριος Παῦλός φησι· καὶ ἡ αὐτὴ ψυχὴ (21) τεθεμελίωται ὡς οἰκία, καὶ ἐρρίζωται ὡς φυτόν (Ἐν ἀγάπῃ γὰρ, φησὶν, ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι)· φέρε καὶ περὶ τοῦ κατὰ τὸν ἀγρὸν προσεγγισμοῦ διαλάβωμεν, ὃν οἱ φαύλως ποιοῦντες καὶ ἐσφαλμένως, τῇ ἐγκειμένῃ κατακρίσει ὑπόδικοι γίνονται. Ὅσα οὖν περὶ γεωργίας εἴρηται, ὡς συγγενῆ τοῖς προκειμένοις συνεξετάσωμεν. Ἔστι μὲν οὖν ἀστεία φυτεία, ἡ κατὰ τὸν Σολομῶντα λέγοντα. Ἐφύτευσά μοι ἀμπελῶνα, ἐποίησά μοι κήπους καὶ παραδείσους, καὶ ἐφύτευσα ἐν αὐτοῖς ξύλον πᾶν καρποῦ. Ἔστι δέ τις φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ οὐράνιος Πατὴρ, ἥτις καὶ ἐκριζοῦται κατὰ τὴν ἀπειλὴν τοῦ Κυρίου. Αὕτη δὲ ἡ φυτεία ἐκ (22) φυτοῦ Σοδόμων τὴν ἄμπελον ἔχει, καὶ τὴν κλη[illegible]δα ἐκ Γομόρρας, καὶ στφραφυλὴν χολῆς γεωργεῖ, καὶ βότρυν πικρίας φέρει τοῖς κεκτημένοις. Θυμὸς δρακόντων ὁ οἶνος αὐτῶν, καὶ θυμὸς ἀσπίγων ἀνίατος (23). Ὁ οὖν καταφυτεύσας τὸ ἑαυτοῦ ἡγεμονικὸν πάσῃ καρποφορίᾳ πνευματικῇ, καὶ τοῖς ἐκ φύσεως ἐρριζωθεῖσιν αὐτῷ πρὸς ἐπίδειξιν καρπῶν δικαιοσύνης παρὰ τοῦ κτίσαντος ἐπιβαλὼν τὰ ἐκ τοῦ σπυροῦ γεωργοῦ, οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τὸν ἀπηγορευμένον προσεγγισμὸν ἀγροῦ πρὸς ἀγρὸν ὑπὸ τοῦ λόγου ταλανιζόμενος. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπειλεῖ αὐτῷ τὴν ἀφορίαν, ὡς μὴ ἐξοίσοντος ἀναλογοῦντα τῇ διδασκαλίᾳ τῇ περὶ αὐτὸν τὰ τῶν καρπῶν ἐπιδείγματα. Οὗ γὰρ ἐργῶνται δέκα ζεύγη βοῶν, ποιήσει κεράμιον ἕν. Ἡ μὲν λέξις τὴν ἐγχώριον συνήθειαν λέγει τῶν κατὰ τὴν Φοινίκην διὰ βοῶν ἀροτριώντων τὴν ἄμπελον· ὁ δὲ λόγος ἐνδείκνυται περὶ τῶν ἐπαμφοτεριστῶν, καὶ τῶν ἐναντίων δογμάτων ἐφαπτομένων, καὶ συναπτόντοντων πρὸς ἄλληλα, ὧν ἄκαρποί εἰσιν αἱ ψυχαί.

B 153. Quoniam autem sanctus non Dei solum ædificatio est, sed Dei etiam agricultura, uti beatus Paulus ait [70]; et quoniam eadem anima fundata est ceu domus, ac radicata tanquam planta (*In charitate* enim, inquit, *radicati et fundati* [71]): agedum etiam de agri ad agrum admotione disseramus; quam qui malitiose et cum errore præstant, subjectæ multæ fiunt obnoxii. Quæcunque igitur de agricolatione sunt dicta, utpote iis quæ ad manum sunt confinia, simul excutiamus. Sane elegans est et proba plantatio, illa scilicet Salomonis, qui ait: *Plantavi mihi vineam: feci mihi hortos et pomaria, et plantavi in eis lignum omne fructus* [72]. Contra, plantatio quædam est, quam non plantavit Pater cœlestis, quæ et eradicatur, juxta Domini comminationem [73]. Hæc autem plantatio habet vitem ex Sodomorum plantario consitam, et palmitem ex Gomorrha exportatum; profert itidem uvam fellis, atque suis possessoribus racemum edit amaritudinis. *Furor draconum vinum eorum, et furor aspidum insanabilis* [74]. Qui igitur mentem suam omni plantatione fructus omnis generis ferenti, eaque spiritali consevit, atque in facultates naturales, quæ in ipso a Conditore ad fructus justitiæ proferendos radicatæ sunt, injecit nequissimi agricolæ semina, hic ipse est, qui ob interdictam agri ad agrum admotionem miser a Scriptura prædicatur. Quapropter ei etiam interminatur sterilitatem, ut qui fructuum specimina doctrinæ sibi traditæ convenientia editurus non sit. *Ubi enim arant decem juga boum, faciet lagunculam unam.* Littera quidem patriam Phœnicum consuetudinem docet, qui cum bobus arant vineam; sensus vero eos indicat, qui in utramque propendent patrem, ac contraria amplectuntur dogmata, et alterum alteri connectunt: quorum animæ infructuosæ sunt ac steriles.

C

D

154. Οὐαὶ οἱ ἐγειρόμενοι τὸ (24) πρωὶ, καὶ τὸ

154. Vers. 11, 12. *Væ iis qui mane surgunt, et sice-*

[70] I Cor. III, 9. [71] Ephes. III, 17. [72] Eccle. II, 4. 5. [73] Matth. XV, 13. [74] Deut. XXXII, 33.

(19) Codices quinque. οἰκοδομῶν. Editi vero et Reg. primus, οἰκοδομιῶν.

(20) Editi et Reg. primus, ἄξιον, *excidio dignum.* Alii quinque mss., αἴτιον, *afferens perniciem.*

(21) Editi, ψυχὴ καί. Particula καί in mss. non invenitur.

(22) Editi, ἐκ τοῦ. At sex mss., ἐκ.

(23) Veteres sex libri, ἀνίατος. Editi, ἀνίατον, *res est insanabilis.*

(24) Antiqui duo libri, τῷ.

ram persequuntur, qui exspectant vesperam : vinum enim comburet eos. Nam cum cithara, et psalterio, et tympanis, et tibiis, vinunt bibum : opera vero Domini non respiciunt, et opera manuum ejus non considerant. Apostoli dicti explanationem illa ipsa prophetiæ pars continet : nam illic inquit ; *Ebriosi regnum Dei non possidebunt* [75] ; hic autem : *Væ iis qui mane surgunt et siceram persequuntur.* Etenim potionem quamlibet quæ temulentium facere potest, siceram vocare solent Hebræi. Itaque qui, juxta Proverbium [76], mox adveniente die, ad pocula et phialas conjiciunt suos oculos, circumspectantque ubi fiant compotationes, et circumferunt oculos in tabernas ac cauponas, quique sese invicem ad compotandum deducentes,omne animi studium sollicitudinemque in ejusmodi curis consumunt, ii deflentur a propheta. Hi quidem nullum sibi tempus reservant ad mira Dei opera consideranda, neque ad cœlum neque ad ejus decorem suspiciendum oculis suis otium suppeditant ut ex eorum ornatu perveniant ad Conditoris cognitionem [77] : sed tapetibus diversis et floridis peripetasmatibus adornant convivii locum, atque inane quoddam studium vanamque diligentiam in parandis poculis adhibent. Quippe vasa refrigerando vino accommoda, rhyta, phialas,poculum hederaceum,crateres, et alia id genus nomina ac figuras pro ebrietatis apparatu fingunt atque comminiscuntur : quasi hæc vasorum varietas ab eis removeret satietatem, et immutatio poculorum diversitasque idoneam ad bibendum exercitationem ipsis præberet. Deinde vicissim sibi invicem propinantes atque potus certamen instituentes, quem modum ad suam ipsorum ignominiam prætermittunt ? Victi, victores, inebriantur omnes.

A σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ· ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει. Μετὰ γὰρ κιθάρας, καὶ ψαλτηρίου, καὶ τυμπάνων, καὶ αὐλῶν, τὸν οἶνον πίνουσι, τὰ δὲ ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσι. Τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τὴν ἐξήγησιν τὸ παρὸν τοῦτο μέρος τῆς προφητείας περιέχει· ἐκεῖ μὲν γάρ φησι. Μέθυσοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν ἐνταῦθα δέ· Οὐαὶ οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες (25). Σίκερα γὰρ πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι πόμα τοῖς Ἑβραίοις ὀνομάζειν σύνηθες. Οἱ οὖν εὐθὺς ἀρχομένης τῆς ἡμέρας, κατὰ τὴν Παροιμίαν, ἐπὶ τὰ ποτήρια καὶ τὰς φιάλας διδόντες ἑαυτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ περισκοποῦντες ποῦ πότοι γίνονται· οἰνοπωλεῖα καὶ καπηλεῖα περιαθροοῦντες, καὶ ἀλλήλους ἐπὶ τὰ συμπόσια παραλαμβάνοντες, καὶ πᾶσαν τῆς ψυχῆς τὴν μέριμναν περὶ τὴν τῶν τοιούτων φροντίδα καταναλίσκοντες· οὗτοι ὑπὸ τοῦ προφήτου καταθρηνοῦνται. Οὔ καιρὰν μὲν οὐδένα ἑαυτοῖς πρὸς τὴν τῶν θαυμασίων τοῦ Θεοῦ κατανόησιν παρέχουσιν, οὐδὲ διδόασι σχολὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἀνανεῦσαι πρὸς οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κάλλη, ὥστε ἐκ τῆς τούτων διακοσμήσεως τὸν γενεσιουργὸν ἐννοεῖν, ἀλλὰ καὶ (26) κοσμοῦντες ἑαυτῶν τὸ συμπόσιον τάπησι ποικίλοις καὶ ἀνθινοῖς παραπετάσμασι, περιττὴν δέ τινα σπουδὴν καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὴν τῶν ἐκπωμάτων παρασκευὴν ἐπιδείκνυνται, ψυκτῆρας, καὶ ῥυτὰ, καὶ φιάλας, καὶ κισσύβιον, καὶ κρατῆρας, καὶ τὰ τοιαῦτα ὀνόματά τε καὶ σχήματα τῇ παρασκευῇ τῆς μέθης ἐπινοοῦντες· ὡς ἂν τὸ τῶν ἀγγείων διάφορον, τὸν κόρον αὐτοῖς ὑποκλέπτοι, καὶ ἡ τῶν ἐκπωμάτων ὑπαλλαγὴ (27) καὶ μετάβασις ἱκανὴν αὐτοῖς εἰς τὸ πίνειν διατριβὴν ἐμποιῇ. Εἶτα ἀντιπροπίνοντες ἀλλήλοις, καὶ εἰς τὴν ὑπὲρ τοῦ πίνειν ἄμιλλαν καθιστάντες (28), τίνα ὑπερβολὴν εἰς αἰσχύνην καταλείπουσιν ; Οἱ ἡττώμενοι, οἱ νικῶντες, πάντες μεθύουσιν.

B

C

155. Præterea autem sunt qui præsint conviviis: sunt et principes pincernarum et architriclini,et in re inordinata ordo est,et quædam in re incomposita compositio. Obruuntur vino præfecti, ministri vino merguntur : complentur **489** omnia risoribus et temulentis, spectaculum oculis Christianorum miserandum. Postea vero, quemadmodum in dominiis mundanis potentiam auget satellitum gravitas: ita etiam temulentiæ tanquam reginæ obsequium quoddam in orbem præstantes, cultu impensiore dedecus ejus obtegunt. At hæc coronæ, flores in convivio conspersi, unguenta, thymiamata et innumera quædam oblectamenta extrinsecus adhibita

155. Συμποσίαρχοι δέ τινες ἐπὶ τούτοις, καὶ ἀρχιοινοχόοι καὶ ἀρχιτρίκλινοι, καὶ τάξις ἐν ἀταξίᾳ, καὶ διάθεσις ἐν ἀκόσμῳ πράγματι. Μεθύουσιν οἱ ἐπιστάται· μεθύουσιν οἱ ὑπηρέται· πάντα γελώντων καὶ μεθυόντων γέμει, ἐλεεινὸν θέαμα Χριστιανῶν ὀφθαλμοῖς. Εἶτα μέντοι, ὥσπερ ταῖς ἀρχαῖς ταῖς ἔξωθεν ἡ σεμνότης τῶν δορυφόρων τὴν δυναστείαν παραύξει· οὕτω καὶ τῇ μέθῃ οἷον βασιλίδι θεραπείαν τινὰ περιστήσαντες, τὸ ἐπονείδιστον (29) διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς σπουδῆς περιστέλλουσι. Στέφανοι ἐπὶ τούτοις καὶ ἄνθη κατασκεδαννύμενα τῷ συμποσίῳ, καὶ μύρα καὶ θυμιάματα. καὶ μυρίαι τινὲς ἔξωθεν θυμηδίαι προσμηχανώμεναι, πλείονα τὴν ἀσχολίαν τοῖς

D

[75] I Cor. vi, 10. [76] Prov. xxiii, 31. [77] Sap. xiii, 5.

(25) Editi et quinque mss., διότι γὰρ μέθυσοι, φησὶ, βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν, ἐνταῦθα δὲ δείκνυται ὅτι οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωὶ καὶ τὸ μέθυσμα διώκοντες· in quibus hoc incommodi est, quod secunda periodi pars perfecta non sit, nec suis numeris absoluta. At Reg. quartus uti in contextu, melius. Hæc ab Eusebio ita mutuatus est scriptor Commentarii, ut ea paululum immutaverit.

(26) Antiqui tres libri, ἀλλὰ καί. Deest καί in pervulgatis.

(27) Colb. primus, μεταλλαγή.

(28) Veteres sex libri, καθιέντες. Editi, καθιστάντες. Ibidem iidem illi codices, τίνα ὑπερβολὴν εἰς αἰσχύνην κκταλ. Editi vero, τίνα εἰς αἰσχύνης ὑπερβολὴν καταλ., haud recte.

(29) Editi, τὸ ἐπονείδιστον αὐτῆς. At vox αὐτῆς in nostris sex mss. non reperitur.

ἀπολλυμένοις παρασκευάζουσιν, ἰσόῤῥοπον αὐτοῖς (30) τῇ παρούσῃ φαιδρότητι τὴν αἰώνιον κόλασιν προξενοῦντα. Εἶτα πόῤῥω προϊόντος τοῦ πότου, αὐλοὶ καὶ κιθάραι καὶ τύμπανα, κατὰ μὲν τὴν ἀλήθειαν ἀποθρηνοῦντα τοὺς ἀπολλυμένους, κατὰ δὲ τὴν ἐπιτήδευσιν τῶν μεθυόντων, ὥστε αὐτοῖς πάσας τῆς ψυχῆς τὰς ἡδονὰς τῇ μελῳδίᾳ διεγερθῆναι· ὡς οὐκ ἀρκοῦντος τοῦ οἴνου τῇ παρ' ἑαυτοῦ θερμότητι σμῆνος ἐπιθυμιῶν τῇ ἀθλίᾳ ψυχῇ τοῦ πίνοντος ἐπεγεῖραι. Ἀλλ' ἵνα πᾶσαι αὐτοῖς αἱ αἰσθήσεις ὑπὸ τῆς ἡδονῆς κατα-γοητευθεῖσαι κατέχωνται· αἱ μὲν ἀκοαὶ καταυλοῦνται, αἱ δὲ ἀσφρήσεις ὑπὸ τῶν ἀναθυμιωμένων (31) πληροῦνται, τὸ στόμα τῇ παρόδῳ τοῦ οἴνου ὑπηρετεῖ· ὀφθαλμοὶ βλέπουσι τὰ γινόμενα, μᾶλλον δὲ παραβλέπουσι, τὴν ἀκρίβειαν τῆς αἰσθήσεως ὑπὸ τῆς μέθης ἀφῃρημένοι. Δι' ἃ εἴρηται τὸ, Οὐαὶ (32) οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ, καὶ διημερεύοντες ἐν τούτοις, ὡς μηδένα καιρὸν ἑαυτοῖς παρέχειν τὰ ἔργα Κυρίου ἐμβλέπειν, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ κατανοεῖν. Πότε γὰρ διδαχθῶσι περὶ Θεοῦ; Τὸ πρωΐ; Ἀλλ' εὐθὺς ἐξαναστάντες ἀπὸ τοῦ ὕπνου, τὸ σίκερα διώκουσιν. Ἀλλὰ μεσούσης ἡμέρας; Ἀλλὰ τότε δὴ μάλιστα αὐτοῖς αὔξησιν καὶ ἐπίδοσιν ὁ πότος ἔχει. Ἀλλ' ἑσπέρας; Ἀλλ' ἔτι πίνουσι· καὶ ἡ μὲν ἡμέρα αὐτοὺς ἐπιλέλοιπεν, ἡ δὲ μέθη οὐκ ἐπιλείπει. Ἀλλὰ μάλιστα δὴ τῆς νυκτός, ὡς ἰδίως (33) αὐτοῖς διαφερούσης, ἀντέχονται.

A homines perditos magis exercent, eisque supplicium æternum præsenti hilaritati haud impar accersunt. Deinde convivio longius progrediente, tibiæ, citharæque et tympana præparantur : quæ re quidem ipsa lugent perituros, sed ex ebriosorum instituto eo spectant ut sint oblectationi, per hanc modulationem omnes in se suscitent animi voluptates : quasi cupiditatum turmis in misera potoris anima excitandis proprius vini calor satis non esset. Imo vero, ut omnes eorum sensus præstigiis voluptatum decepti detineantur : aures tibiarum concentu demulcentur, olfactus suffimentis odoramentisque completur ; os subservit transeunti vino ; intuentur oculi quæ fiunt ; vel potius sensus, vigore ac acumine per ebrietatem ablato, aliter ac sunt vident. Quapropter dictum est : *Væ iis qui mane surgunt, et siceram persequuntur, qui exspectant vesperam* et totos dies in his versantur, ita ut nullum sibi servent tempus ad opera Domini perspicienda et ad opera manuum ejus intelligenda. Ecquando enim de Deo possent edoceri ? Manc ? Sed simul atque e somno suscitati sunt, siceram persequuntur. Num media die ? Sed tum vel maxime inter illos augentur ac invalescunt compotationes. Nunquid vespere ? Sed adhuc bibunt : et dies quidem illos deficit, nec tamen ipsos deserit ebrietas. Maxime autem per noctem, tanquam ad ipsos peculiari jure attinentem, dediti compotationibus sunt.

B

156. Οὐαὶ οὖν οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ. Εἶνα τὴν αἰτίαν τοῦ δύνασθαι αὐτοὺς διαρκεῖν ἐν τῷ πότῳ ὁ προφήτης φησὶν, Ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει (34), τὴν αἰτίαν λέγων καθ' ἣν ἀπλήρωτος αὐτοῖς ἐστιν ἡ τοῦ πίνειν ἐπιθυμία. Ὅτι ἐπειδὰν πολὺς, φησὶν, ὁ ἄκρατος εἰσχυθῇ, πλείονα τὴν θερμασίαν ἐπεισαγαγὼν τῷ σώματι, τὴν φυσικὴν ἰκμάδα τοῦ πίνοντος καταφρύσσει. Εἶτα, οἶμαι, αὐτοῦ ἑαυτῷ ὁ οἶνος ὑπέκκαυμα γινόμενος (35), ὁ προλαβὼν τὴν εὐρυχωρίαν παρασκευάζει τῷ εἰσιόντι. Ὥσπερ δὲ αἱ χάραδραι, ἐπιῤῥέοντος μὲν τοῦ ὑγροῦ, πλήρεις εἶναι δοκοῦσι, παρελθόντος δὲ, ξηραὶ καὶ λιθώδεις καὶ ἄνικμοι καταλείπονται· οὕτω καὶ τὰ τῶν μεθυόντων σώματα ἀποχαραδρωθέντα τῇ ἀμετρίᾳ τοῦ οἴνου, καὶ τὴν ἐκ φύσεως ἰκμάδα προσκατασύρει. Οἱ μένοντες τὸ ὀψέ. Διὰ τοῦτο μένουσι, φησὶ, τὸ ὀψέ· Ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει. Τὸ δὲ ἐκ τοῦ οἴνου πῦρ, ἐγγινόμενον τῇ σαρκὶ, ἔξαμμα γίνεται τῶν πεπυρωμένων βελῶν τοῦ ἐχθροῦ. Τὸν μὲν γὰρ λογισμὸν, καὶ τὸν νοῦν ὁ οἶνος καταβαπτίζει, τὰς δὲ ἐπιθυμίας καὶ τὰς ἡδονὰς ὥσπερ ἔλαιον φλόγα ἐξάπτει. Ὥστε τὸ εἰρημένον ὅτι, Ὁ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει, οὐκ ἐπὶ

156. *Væ* igitur *iis qui mane surgunt, et siceram persequuntur, qui exspectant vesperam.* Dein propheta declarat cur possint convivio immorari : *Vinum enim eos comburet.* Causam affert cur eis insit inexplebilis bibendi libido. Nimirum postquam, inquit, multum sit meri infusum, cum in corpus calorem majorem inducat, nativum potatoris humorem torrefacit. Deinde, opinor, cum ipsum sibi ipsi fit incitamentum, vinum, quod præcessit, ingredienti locum ampliorem parat. Quemadmodum autem torrentium alvei videntur esse pleni, intereadum unda effluit : posteaquam vere pertransierit, sicci, lapidosi et aridi permanent : sic etiam temulentorum corpora per nimirum vinum excavata et effossa exsicantur, atque ad se humorem naturalem trahunt. *Qui exspectant vesperam.* Ob hanc causam, inquit, exspectant vesperam : *Vinum enim eos comburet.* Ille autem ignis, qui a vino, excitatur, in carnem introductus, ascendit ignita jacula inimici[78]. Vinum enim rationem submergit et mentem ; itemque cupiditates ac voluptates inflammat, perinde atque oleum flammam ascendit. Unde 490 verba isthæc, *Vinum eos comburet*, non accipimus solum pro bibendi avidi-

C

D

[78] Ephes. VI, 16.

(30) Editi et mss. nonnulli, αὐτοῖς. Alii quidam, ἑαυτοῖς. Mox nostri sex mss. αἰώνιον κόλασιν. Editi, αἰωνίαν.

(31) Antiqui sex libri, ἀναθυμιωμένων. Editi, ἀναθυμιάσεων.

(32) Nostri sex mss., δι' ἃ εἴρηται τὸ, οὐαὶ, etc. At editi, διὰ τοῦτο οὐαί. Aliquanto post quinque mss., καιρὸν ἑαυτοῖς. Editi, αὐτοῖς.

(33) Antiqui tres libri, ὡς ἰδίως, Editi, ὡς ἰδία.

(34) Editi, αὐτοὺς, φησὶ, συγκαύσει. At mss quinque, αὐτοὺς συγκαύσει.

(35) Veteres quinque libri, γινόμενος. Editi, γονόμενος,

tate, sed pro reliqua etiam corporis inflammatione. Subinde Scriptura ineptiam stoliditatemque majorem exhibens, progreditur : *Nam cum cithara*, inquit, *et psalterio, et tympanis, et tibiis vinum bibunt.* Enimvero juvenes quidem citharistæ animo malo cum oculis ebrietatem anhelantibus irrumpentes, tibicinæque et fidicinæ flagitiose formam colentes, chori insuper ac concentus improborum quorumdam quorum corpora ob intemperantinm fracta sunt et enervata, communi illa modulatione emollientes animos, ad omnem turpitudinem voluptatemque iniquam hosce temulentos provocant. Quid autem inde evenit ? Ut opera Domini non respiciant, et opera manuum ejus non considerent. Jam vero verbum illud, *respicere*, rerum quidem visibilium perceptionem per oculos transmissam indicat : hoc vero, *considerare*, eam quam mens assequitur contemplationem exhibet. Quoniam igitur *invisibilia Dei, a creatura mundi, per ea, quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur* [79] ; is qui non respicit ad opera, ne ad eam quidem quæ mente comparari potest intelligentiam deducitur.

A τὴν εἰς τὸ πίνειν ἐπιθυμίαν μόνο. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν λοιπὴν τοῦ σώματος πύρωσιν ἐκδεχόμεθα. Εἶτα παραύξων τὴν ἀτοπίαν ὁ λόγος πρόεισι· Μετὰ γὰρ κιθάρας, φησὶ, καὶ ψαλτηρίου, καὶ τυμπάνων, καὶ αὐλῶν, τὸν οἶνον πίνουσι. Κιθαρισταὶ γὰρ τινες νέοι, οἳ κακῶς παραπεσόντες μεθύουσιν ὀφθαλμοῖς· καὶ αὐλητρίδες καὶ ψάλτριαι, κακῶς τὴν ὥραν διατιθέμεναι· καὶ χοροὶ καὶ συνφδία (36) κακῶν πρὸς τὸ ἔκλυτον διατεθρυμμένοι τὰ σώματα, καὶ ἐπὶ τῇ πανδήμῳ μουσικῇ τὰς ψυχὰς κατακλῶντες, πρὸς πᾶσαν αἰσχρὰν καὶ παράνομον ἡδονὴν τοὺς ἐν τῇ μέθῃ διερεθίζουσιν. Ἐκ δὲ τούτου τί συμβαίνει ; Τὰ ἔργα Κυρίου μὴ ἐμβλέπειν, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ μὴ κατανοεῖν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἐμβλέπειν τὴν δι' ὀφθαλμῶν κατάληψιν τῶν ὁρατῶν ὑποφαίνει, τὸ δὲ κατανοεῖν τὴν διὰ τοῦ νοῦ θεωρίαν τῶν ἀοράτων παρίστησιν. Ἐπεὶ οὖν Τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται· ὁ μὴ ἐμβλέπων τοῖς ἔργοις, οὐδὲ πρὸς τὴν διὰ τοῦ νοῦ νόησιν ὁδηγεῖται.

B

157. Quid igitur sibi vult id quod dictum est ? Videlicet ebrietatem impietatis causam esse et originem ; cum menti qua maxime Deus agnosci potest, tenebras offundat. Manuum autem opera, et quæ in futurum rependentur vices, sunt ignis ille, et cruciatus in inferno paratus [80], lingua perarida exiguæ guttæ levamen expetens, flamma undelibet circumdans, quæ ne æstum quidem in visceribus accensum per aeris respirationem sinit refrigerari [81]. Pro tibicinibus qui aderant, adest gemitus; pro ebrietate immodica, desineratur aquæ gutta : quippe quoniam caro ebriosorum igne in camino cruciatur; pro impudicio spectaculis intersunt profundæ tenebræ ; pro cupiditate irrequieta, irrequietus vermis accedit [82]. Itaque qui in temulentia mentem suam submergunt, isthæc manuum opera considerare non possunt; et quia non prævident cruciatus, qui ipsos exspectant, jure ac merito luget illos Scriptura, quasi jam in hæc mala incidissent. Audiant hæc qui Icco Evangeliorum in ædibus suis citharas retinent ac lyras. Nimirum ipsos,tanquam si jam periissent, revocat propheta, atque per commiserationem ex charitate ortam exitium eorum ac ruinam deflet.

157. Τί οὖν ἐστι τὸ λεγόμενον ; Ὅτι μέθη ἀθεότητός ἐστιν ἀρχὴ, σκότωσις οὖσα τοῦ διανοητικοῦ, δι' οὗ μάλιστα ὁ Θεὸς ἐπιγινώσκεσθαι πέφυκεν· ἔργα δὲ χειρῶν, καὶ ἡ προσδοκωμένη ἀντίδοσις, τὸ πῦρ ἐκεῖνο, καὶ ἡ ἐν ᾅδου κόλασις, γλῶσσα κατάξηρος μικρᾶς ῥανίδος παραμυθίαν ἐπιθυμοῦσα, φλὸξ πανταχόθεν, οὐδὲ ἀέρος ἀναπνοὴν ἀναψύχειν τὸν καύσωνα τὸν ἐν τοῖς σπλάγχνοις ἐῶσα. Ἀνθ' ὧν αὐληταὶ (37), ὁ στεναγμός· ἀντὶ τῆς ἀμέτρου μέθης, ἐπιθυμία σταγόνος, τῦς σαρκὸς τῶν μεθυόντων ἀποτηγανιζομένης ἐν τῇ καμίνῳ· ἀντὶ τῶν ἀσελγῶν θεαμάτων, τὸ σκότος τὸ βαθύ· ἀντὶ τῆς ἀκοιμήτου ἐπιθυμίας, ὁ ἀκοίμητος (28) σκώληξ. Οἱ οὖν ἐν τῇ μέθῃ τὸν νοῦν ἑαυτῶν καταβυθίσαντες, κατανοεῖν ταῦτα τὰ ἔργα τῶν χειρῶν ἀδυνατοῦσι· καὶ διὰ τὸ μὴ προβλέπειν τὰ ἀναμένοντα αὐτοὺς, εἰκότως ὡς ἤδη ἐν ᾅδαις ὄντας τοῖς δεινοῖς ὁ λόγος ὀδύρεται. Ἀκουέτωσαν τούτων οἱ ἀντὶ τῶν Εὐαγγελίων τὰς κιθάρας καὶ τὰς λύρας ἐπὶ τῶν οἴκων (39) φυλάσσοντες. ὅτι ὡς ἤδη ἀπολωλότας ὁ προφήτης ἀνακαλεῖται, ἐκ τῆς κατ' ἀγάπην συμπαθείας θρηνῶν αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν.

C

153. *Væ*, inquit, *iis qui cum cithara, et tibiis, et tympanis, et psalmis, vinum bibunt.* Lyra autem auro et ebore exornata in alta quapiam ara uti statua quædam ac dæmonum idolum a te reponitur. Atque misera aliqua mulier cum discere debuisset manus ad fusum admovere; eas præ servitutis ne-

158. Οὐαὶ, φησὶν, οἱ μετὰ κιθάρας, καὶ αὐλῶν, καὶ τυμπάνων, καὶ ψαλμῶν, τὸν οἶνον πίνοντες. Σοὶ δὲ χρυσῷ καὶ ἐλέφαντι πεποικιλμένη ἡ λύρα, ἐφ' ὑψηλοῦ τινος βωμοῦ ὥσπερ τι ἄγαλμα καὶ εἴδωλον δαιμόνων ἀνάκειται· καὶ γυνή τις ἀθλία, ἀντὶ τοῦ τὰς χεῖρας ἐρείδειν πρὸς ἄτρακτον διδαχθῆναι, διὰ

D

[79] Rom. I, 20. [80] Matth. XXV, 41. [81] Luc. XVI, 24. [82] Marc. IX, 43.

(36) Editi et tres mss. συνφδία. At Combefisii codex recentior, συνφδίαι.

(37) In illis, ἀνθ' ὧν αὐληταί, etc., aut vitii aliquid inest, aut, qui mos est scriptoris. ἐλλειπτικῶς dicta sunt. Aliorum erit ea de re judicium.

(38) Nostri sex mss., ὁ ἀκοίμητος. Editi, ὁ ἀθάνατος.

(39) Editi, οἰκιῶν. At quinque mss., οἴκων Statim iidem illi quinque mss., κατ' ἀγάπην. Editi, κατὰ τὴν ἀγάπην.

τὴν ἐκ τῆς δουλείας ἀνάγκην ἐπὶ λύραν ἐκτείνειν (40) ἐδιδάχθη παρὰ σοῦ, ἴσως καὶ μισθοὺς τελέσαντος, τάχα καὶ προαγωγῷ τινι γυναικὶ παραδόντος, ἣ μετὰ τὸ πᾶσαν ἀσέλγειαν ἐν τῷ ἰδίῳ σώματι ἀπαθλῆσαι, ταῖς νέαις προκάθηται τῶν ὁμοίων διδάσκαλος. Ὑπὲρ ἧς σοι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως διπλοῦν τὸ κοκὸν ἀπαντήσεται, ὧν τε αὐτὸς ἀσελγαίνεις, καὶ ὧν ἀθλίαν ψυχὴν διὰ πονηρῶν διδαγμάτων ἀπηλλοτρίωσας τοῦ Θεοῦ. Εἶτα παρίσταται τῇ λύρᾳ καὶ ἐπιβάλλει τοῖς φθόγγοις τὰς χεῖρας· γυμνὸς ὁ πῆχυς, ἀναιδὲς τὸ πρόσωπον. Εἶτα ἐπίστραπται τὸ συμπόσιον ἅπαν, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων (41) ἐκεῖ φέρονται, καὶ ὥτα ὑποσιωπᾷ τοῖς κρούμασι, καὶ καταστέλλεται μὲν ὁ θόρυβος ἐκεῖ κατασιγάζεται δὲ ὁ γέλως, καὶ τῶν ἀσελγῶν ῥημάτων ἡ ἄμιλλα. Ἐφησυχάζουσι (42) δὲ οἱ κατὰ τὸν οἶκον ἅπαντες τῇ ἀκολάστῳ μέλῳδιᾳ κατακηλούμενοι, οὐχ ἡσυχάζει δὲ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, οὔτε ὑποσιωπᾷ ταῖς τοῦ Εὐαγγελίου φωναῖς, ὁ ἐκεῖ σιωπῶν. Εἰκότως. Ὁ γὰρ ἐκεῖ σιωπὴν ἐπιτάσσων ἐχθρὸς, οὗτος ἐνταῦθα τὸν θόρυβον ὑποβάλλει. Ἐλεεινὸν θέαμα σώφροσιν ὀφθαλμοῖς, μὴ ἱστουργεῖν γυναῖκα, ἀλλὰ λυρῳδεῖν (43)· μὴ ὑπὸ ἰδίου γνωρίζεσθαι ἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπὸ ἄλλων ἀποβλέπεσθαι· πάνδημον (44) εἶναι· μὴ ψαλμὸν ᾄδειν ἐξομολογήσεως, ἀλλὰ ᾄσματα πόρνης· μὴ Θεὸν ἱκετεύειν, ἀλλ' ἐπὶ τὴν γέενναν ἐπείγεσθαι· μὴ εἰς Ἐκκλησίαν Θεοῦ (45) σπουδάζειν, ἀλλὰ συνεκβάλλειν ἑαυτῇ καὶ ἑτέρους. Ἐχθρὰ μὲν ταύτῃ ἔρια· στήμονα δὲ κατάγειν, ἢ κρόκην στρέφειν, οὔτε οἶδεν, οὔτε θέλει. Μέθύουσι δὲ συνοῦσα, τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύει. Οὕτως ἱστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσιν, οἷον ἐν στήμοσί τισι ταῖς ἐντεταμέναις νευραῖς τὰς χεῖρας ἑαυτῶν ἐπιβάλλουσαι, πυκνὰ δὲ τὸ κέντρον οἷον κερκίδα ὧδε καὶ ὧδε μετακομίσασαι, πέρας οὐδὲν τῆς ἐνεργείας ἐπιδεικνύουσι. Τῶν μὲν γὰρ τεχνῶν ὅσαι κατὰ τὸν βίον ἀναγκαῖαι, καὶ τὸ τέλος ὀφθαλμοῖς ἐγκείμενόν (46) ἐστιν, οἷον τεκτονικῆς τὸ βάθρον, οἰκοδομικῆς οἰκία, ναυπηγικῆς τὸ πλοῖον, ὑφαντικῆς τὸ ἱμάτιον, χαλκευτικῆς ἡ μάχαιρα· τῶν δὲ ματαιοτεχνιῶν (47), οἷον κιθαριστικῆς, ἢ ὀρχηστικῆς, ἢ αὐλητικῆς, ἢ ἄλλων τοιούτων, παυσαμένης τῆς ἐνεργείας, τὸ ἔργον (48) συναφανίζεται· καὶ ὄντως,

A cessitate ad lyram admovere a te edocta est: qui fortasse et mercedem persolvisti, qui fortasse et ipsam cuipiam mulieri lenæ tradidisti: quæ posteaquam in proprio corpore 491 libidinem omnem explevit, præsidet mulieribus junioribus, operum similium magistra. Mulieris hujus gratia in die judicii duplicem daturus es pœnam: tum quod ipse lascivus es, tum quod per improba documenta animam infelicem a Deo abalienasti. Deinde astat cum lyra, admovetque manus ad sonos depromendos; nudus apparet cubitus, vultus impudens conspicitur. Tum convertitur convivium omne; conjiciuntur illuc omnium oculi; aures tacitæ sono pulsati instrumenti præbentur. Atque ut illic cohibetur tumultus, ita quoque risui ac verborum lascivorum
B certamini silentium injungitur. Favent autem omnes et acquiescunt in domo, impura ista modulatione inescati: sed in Ecclesia Dei non conticescit, neque vocem Evangelii silentio audit, qui illic silet. Nec mirum. Nam inimicus qui ibi indicit silentium, ille tumultum et perturbationem hic suggerit. Castis oculis et pudicis spectaculum est miserabile, mulierem texturæ non operam dare, sed lyra canere: non a proprio viro cognosci, sed respici ab aliis quasi esset mulier publica; non confessionis psalmum decantare, sed cantilenas meretricias; non Deo supplicare, sed properare ad gehennam; non ad Ecclesiam Dei studiose contendere, sed secum et alios inde avocare. Huic invisæ sunt lanæ, atque deducere stamen, aut tramam intorquere neque
C scit, neque vult. Sed quia versatur cum temulentis, eorum studia sectatur. Ordiuntur utique araneam telam. Nimirum ad fides contentas quasi ad stamina quædam manus suas admoventes, et lyræ centrum quasi radium huc et illuc crebro transferentes, nullum operis sui finem ostendunt. Verum enim vero finis artium quarumcunque quæ ae hanc vitam traducendam sunt necessariæ, oculis spectandus objicitur. Exempli causa artis lignariæ finis scamnum est: architectonices, domus: artis compingendarum navium, navigium ipsum: textrinæ, vestis:

(40) Sic Reg quartus. Illud, ἐπὶ λύραν ἐκτείνειν, et in aliis mss. et in editis desideratur. Nec ita multo post sex mss., προαγωγῷ τινι γυναικί. Editi, προαγωγῷ ταύτην γυναικί. Ibidem editi, ἥ. At mss. ἣ.

D (41) Sic uterque Colb. et Reg. secundus. Alii tres mss., πάντες.

(42) Veteres duo libri, ἐφησυχάζουσι. Nostra editio, ὑφησυχάζουσι.

(43) Colbertinus primus secundis curis, ἀλλὰ λυρουργεῖν.

(44) Illa, ὑπὸ ἄλλων ἀποβλέπεσθαι πάνδημον, etc., sic verterat interpres vetus: *Sed ab aliis publicam inspectari meretricem, non modulari*, etc., quam interpretandi rationem verbis asperrimis reprehendit Combefisius. Neque tamen apte videtur ipse vertisse, cum ita scripsit: *Publico conventu non confessionis psalmum decantari, sed cantilenas meretricias.* Nam ex eo, si viveret, libens quærerem quid sibi velit vox εἶναι· ad quam virum peritissimum constat non attendisse. Vident enim omnes eum interpretatum esse, quasi simpliciter scriptum esset, πάνδημον μὴ ψαλμόν. Hinc facile mihi persuaderi posset, duas has voces, πάνδημον εἶναι, e margine in textum irrepsisse, nec aliud quidquam esse, quam superiorum verborum declarationem. Librarii igitur, quasi verentur ne quis a mente scriptoris deflecteret, primum in ora libri addiderant illud, πάνδημον εἶναι, ut moneretur lector mulierem quæ ab aliis conspicitur, ipsam cujuscunque viri mulierem esse, et ad omnia paratissimam: sed postea idipsum contextui assutum est.

(45) Veteres aliquot libri, ἐπὶ τὴν γέενναν πέμπεσθαι.... Κυρίου.

(46) Habent mss. nonnulli, ἐκκείμενον pro ἐγκείμενον.

(47) Editi, ματαιοτεχνιῶν. At mss., ματαιοτέχνων, non recte.

(48) Antiqui tres libri τὸ ἔργον τούτων, *horum opus.* Statim Reg. secundus et uterque Colbertinus, ἄνεσιν τρυφῆς. Alii mss. et editi, τρυφῇ.

artis ferrariæ, gladius. Sed quod ad artes vanas pertinet, ceu sunt artes citharam pulsandi, vel saltandi, vel tibia canendi, vel altarum id genus: desinente ipsa actione, simul quoque opus ipsum perit: et vero, juxta apostolicam vocem, horum finis est interitus [83]. Hæc a nobis necessario inquisita sunt adversus eos, qui ob plurimam in voluptate capienda mollitiem per cœnam, sive temporibus, ut putant, hilaritatis et lætitiæ, nuptiarum scilicet **492** aut epularum, tibias citharasque et choros adhibent: ut cum a divina Scriptura reprehendi vituperarique ejusmodi studia noveritis, timore impendentium malorum, certe in posterum flagitiosam vitæ vestræ consuetudinem in melius permutetis. Sed si rursus verborum horum intelligentiam etiam aliud quidpiam animabus nostris opportunum

A κατὰ τὴν ἀποστολικὴν φωνὴν, τὸ τέλος τούτων ἀπώλεια. Ταῦτα τοῖς διὰ πολλὴν ἄνεσιν τρυφῆς χρωμένοις παρὰ δεῖπνον, ἤτοι συνεχῶς, ἢ ἐν οἷς ὑπολαμβάνουσι καιροῖς εὐφροσύνης γάμων, ἢ ἑστιάσεων, αὐλοῖς καὶ κιθάραις, καὶ χοροῖς, ἀναγκαίως ἡμῖν ἐξήτασται (49), ἵνα τὴν ἐκ τοῦ θείου λόγου διαβολὴν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐπιτηδεύσεις καταμαθόντες, φόβῳ τῶν ἐπηρτημένων δεινῶν, πρὸς γοῦν τὸ ἐφεξῆς τὴν πονηρὰν τοῦ βίου ὑμῶν συνήθειαν εἰς τὸ βέλτιον μεταβάλητε (50). Ἔστι δὲ καὶ τὴν διάνοιαν τῶν ῥητῶν καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν βασανίσαντας, εὑρεῖν τι καὶ ἕτερον ὠφελοῦν ἡμῶν τὰς ψυχάς.

159. *Væ*, inquit, *iis qui mane surgunt, et siceram persequuntur*. Hoc est, væ iis, qui simul atque ignorantiæ tenebræ introductione cognitionis Dei discussæ sunt, exorto ipsis Sole justitiæ cum prius scelerati et impii essent, jam pii ac religiosi audiunt, atque in Dei Ecclesiam admittuntur, et tamen sic carnis vitiis vincuntur, ut de mente dejiciantur ac deturbentur; perinde atque illi qui præ ebrietate sunt obcæcati. Tales igitur miseros deflet Scriptura, qui post acceptam Dei doctrinam sese libidinum ac cupiditatum ebrietati dedunt. Novit siquidem esse qui se absque vino plerumque inebrient, cum dicat: *Væ qui ebrii estis absque vino* [84]. Quemadmodum enim vinum ultra necessitatem aut bibentis facultatem haustum rationi consuevit tenebras obducere: sic etiam affectiones cupiditatis, aut tristitiæ aut iræ, cum in mentem dominatum habuerint, eos qui ipsis sunt obnoxii, efficiunt amentes. Miseri igitur, imo ter miseri, qui se non solum ineunte vita in temulentiam immergunt, sed etiam exspectant vesperam; id est, qui ad usque vitæ occasum cupiditatibus ac vitiis se ipsi addicunt. Et quidem uno modo illustratio ex Dei cognitione in cordibus enascens, *mane* vocatur: sed hoc idem fit alio modo, juxta quem, constituta jam et perfecta ratione, vitam rationalem auspicamur. Nam utrovis modo vita prior caligo atque nox est; sive nondum absoluta perfectaque ratio sit, et anima immersa sit in dementia, sive mens ob suam a Deo abalienationem profundis tenebris velata sit et obtecta.

B 159. Οὐαὶ, φησὶν, οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες. Τουτέστιν, οἱ ἅμα τῷ λυθῆναι αὐτοῖς τὸν ἐκ τῆς ἀγνοίας σκότον διὰ τῆς εἰς θεογνωσίαν εἰσαγωγῆς, ἀνατείλαντος αὐτοῖς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ τῶν προτέρων ἀνόμων καὶ ἀσεβῶν (51) θεοσεβεῖς χρηματίσαντες, καὶ ἐγκαταλεγέντες Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ· οὕτως ὑπὸ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς κατακρατούμενοι, ὥστε ἐξίστασθαι τῶν λογισμῶν καὶ ἀνατρέπεσθαι ἐξίσου τοῖς ὑπὸ μέθης ἐσκοτισμένοις. Τοὺς οὖν τοιούτους ὁ λόγος ταλανίζει, τοὺς μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν ἐπιδιδόντας ἑαυτοὺς μέθῃ παθῶν. Οἴδε γὰρ μεθύοντας καὶ χωρὶς οἴνου πολλάκις, ὁ λέγων· Οὐαὶ οἱ μεθύοντες ἄνευ οἴνου. Ὥσπερ γαρ ὁ οἶνος πλείων τῆς χρείας ἢ τῆς δονάμεως τοῦ πίνοντος εἰσρυεὶς, σκότωσιν ἐπάγειν τῷ λογισμῷ πέφυκεν· οὕτω καὶ πάθη ἐπιθυμίας, ἢ λύπης, ἢ θυμοῦ, κατακρατήσαντα τοῦ λογισμοῦ, ἔκφρονας ποιεῖ, C τοὺς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένους. Ἄληθιοι οὖν καὶ τρισάθλιοι οἱ μὴ μόνον ἀρχομένου τοῦ βίου τῇ μέθῃ βεβαπτισμένοι, ἀλλὰ καὶ μένοντες τὸ ὀψὲ· τουτέστιν, οἱ μέχρι τῶν δυσμῶν τῆς ζωῆς πάθεσιν ἑαυτοὺς παραπέμποντες. Καθ' ἕνα μὲν οὖν τρόπον ὁ ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ Θεοῦ φωτισμὸς ἐγγινόμενος ταῖς καρδίαις πρωΐα λέγεται· καθ' ἕτερον δὲ, καθ' ὃν (52) ἀρχόμεθα τῆς λογικῆς ζωῆς, συμπληρωθέντος τοῦ λόγου. Καθ' ἑκάτερον γὰρ σκοτία νὺξ ὁ πρότερον βίος, ἤτοι τοῦ λόγου μήπω τετελειωμένου, καὶ τῆς ψυχῆς ἐν ἀλογίᾳ βεβαπτισμένης, ἢ διὰ τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἀλλοτρίωσιν, σκότῳ βαθεῖ τῆς διανοίας κεκαλυμμένης.

160. Itaque *Væ iis, qui surgunt mane*, id est qui juventutis insipientia recens exuta cum turbulentos animi motus rationis vi strenue oppugnare deberent, ab iis contra subvertuntur, vitiaque ceu quamdam ebrietatem sectantur. Isti plane miserrimi qui

D 160. Οὐαὶ οὖν οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωΐ, τουτέστιν οἱ ἄρτι τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἄνοιαν (53) ἀποθέμενοι, καὶ ἀντὶ τοῦ διὰ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως εὐτόνως καταπαλαίειν τὰ πάθη, ἀνατρεπόμενοι παρ' αὐτῶν, καὶ οἷόν τινα μέθην τὰ πάθη μεταδιώκοντες. Ταλα-

[83] Philipp. III, 19. [84] Isa. XXVIII.

(49) Editi, ἐξετάσθη. At sex mss., ἐξήτασται.

(5) Editio nostra, βίου ἡμῶν συνήθειαν εἰς τὸ βέλτιον μεταβάλλεται, corrupte. At uterque Combef. et alii quatuor mss. uti in contextu, recte.

(51) Veteres quatuor libri ita, ut edidimus. Alii duo cum editis, ἀνομιῶν καὶ ἀσεβειῶν, *loco priorum scelerum atque impietatum*. Statim mss. nonnulli, εἰς ἐκκλησίαν.

(52) Antiqui sex libri, καθ' ὅν. Editi, καθό. Aliquanto post quatuor mss., μήπω. Editi, μήποτε.

(53) Editi, ἄγνοιαν. At mss. sex, ἄνοιαν. Nec ita multo infra Reg. quartus, ταλανέστατοι.

νώτατοι μὲν γὰρ οἱ, ἀρχομένου τοῦ βίου, καὶ λήγοντος, τῆς τοιαύτης μέθης μὴ ἀπολήγοντες. Διαφοραὶ δὲ πολλαὶ τῶν μεθυόντων. Οἱ μὲν γὰρ εὐθὺς μετὰ τὸν ὄρθρον τῆς μέθης ἐπαύσαντο, οἱ δὲ ἐπὶ μικρὸν προελθόντες ἔληξαν, οἱ δὲ ἐπὶ πλεῖον παρέτειναν (54). Καλὸν μὲν οὖν τὸ, ἅμα τῷ ἐγερθῆναι, ζητῆσαι τὸ νηφαλίως ζῆσαι καὶ ἱερατικῶς, ἵνα ἄξιοι γενώμεθα τῆς εἰς τὰ ἅγια εἰσόδου, οἶκον καὶ σίκερα μὴ πίνοντες. Γέγραπται γάρ· Καὶ ἐλάλησε Κύριος τῷ Ἀαρὼν, λέγων· Οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίεσθε, σὺ, καὶ οἱ υἱοί σου μετὰ σοῦ, ἡνίκα ἂν εἰσπορεύησθε εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου. Ἐπεὶ δὲ δύσκολον ἐν ἀνθρώπου φύσει κατορθωθῆναι τὸ ἀναμάρτητον· Δεύτερος, φησὶ, πλοῦς (55) εὐθὺς μετὰ τὴν πρωΐαν ἀναστῆναι ἀπὸ τῆς μέθης. Τῶν δὲ χρονιζόντων ἐν οἴνοις, καὶ τῶν ζητούντων ποῦ πότοι γίνονται, ἄσχολός ἐστιν ἡ διάνοια περὶ τὴν τούτων ἔρευναν, ὥστε μὴ δύνασθαι ἐμβλέπειν τοῖς ἔργοις Κυρίου μηδὲ κατανοεῖν τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ κιθάρα καὶ ψαλτήριον τὴν μέθης αὐτοῖς συνεπιτείνει, τὰ εὑρήματα τοῦ Ἰουβὰλ, τοῦ ἐκ τῆς γενεαλογίας Κάϊν καθήκοντος· Ἔλαβε γὰρ ἑαυτῷ, φησὶ. Λάμεχ δύο γυναῖκας· ὄνομα τῇ μιᾷ, Ἀδδὰ, καὶ ὄνομα τῇ δευτέρᾳ, Σελλά. Καὶ ἔτεκεν Ἀδδὰ τὸν Ἰωβήλ. Οὗτος ἦν πατὴρ (56) οἰκούντων ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων. Καὶ ὄνομα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ἰουβάλ· οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν. Τοιαύτης ἦν κιθάρας καὶ μουσικῆς ὁ Λάβαν οἰκεῖος, μεθ' ἧς ἐβούλετο παραπέμπειν τὸν Ἰακώβ. Εἰ γὰρ ἀνήγγειλάς μοι, ἐξαπέστειλα ἄν σε μετὰ εὐφροσύνης, καὶ μετὰ μουσικῶν τυμπάνων καὶ κιθάρας. Ἀλλ' ἀπεδίδρασκεν ὁ πατριάρχης, ὡς ἐμπόδιον οὖσαν πρὸς τὸ ἐμβλέπειν τοῖς ἔργοις Κυρίου, καὶ κατανοεῖν τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ.

161. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπὶ τοῦ ἐγκαινισμοῦ τῆς εἰκόνος, σάλπιγγος, καὶ σύριγγος, καὶ κιθάρας, καὶ σαμβύκης, καὶ ψαλτηρίου, συμφωνίας, καὶ παντὸς γένους μουσικῶν συνηχούντων, οἱ μὲν λαοὶ, καὶ αἱ φυλαὶ, καὶ αἱ γλῶσσαι κατέπιπτον· οἱ δὲ τὸν Βαβυλώνιον οἶνον πίνειν πόρρωθεν (57) μὴ ἀνασχόμενοι, καὶ τὴν τρυφὴν βδελυξάμενοι τῆς βασιλικῆς τραπέζης, οὔτε πεσόντες προσεκύνησαν, καὶ κατεφρόνησαν πάσης ἀνθρωπίνης δυναστείας, καὶ αὐτὴν δὲ κατέσβεσαν τὴν δύναμιν τοῦ πυρός. Εἰ δὲ ἁμάρτημά ἐστι τὸ μὴ βλέπειν τὰ ἔργα Κυρίου, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ μὴ κατανοεῖν, ἐπάρωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν, καὶ (58) εἰδῶμεν τοὺς δημιουργικοὺς λόγους τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ μεγέθους τῆς καλλονῆς τῶν κτισμάτων, ἀνάλογον

ineunte et desinente vita non supersedent ab ejusmodi temulentia. Ebrii autem multiplicis sunt generis. Alii enim statim post auroræ ortum desierunt ab ebrietate; alii paululum progredientes, fecerunt finem; alii diutius eam prorogarunt. Expedit igitur, ut, statim atque experrecti sumus, sobrie et sacerdotum more vitam degere studeamus; quo efficiamur digni, qui ingrediamur sancta, vinum et siceram non bibentes. Scriptum namque est: *Et locutus est Dominus ad Aaron, dicens: Vinam et siceram non bibetis, tu, et filii tui tecum, cum intrabitis in tabernaculum testimonii* [85]. Quoniam autem difficile est peccatum non admitti in natura humana, dicit: Navigatio secunda est illico post diluculum ab ebrietate exsurgere. Sed qui immorantur in vinis, ac sciscitantur ubi potationes fiant, eorum animus sic in iis investigandis occupatur, 493 ut opera Domini inspicere, aut opera manuum ejus considerare non queat. Imo eorum ebrietatem adaugent cithara et psalterium: quæ inventa sunt Jubalis, qui ex Caini genere ortum habet. *Accepit enim sibi*, inquit, *Lamech duas uxores: nomen uni Adda, et nomen alteri Sella. Et peperit Adda Jobel. Hic erat pater habitantium in tentoriis, pascentium pecora. Et nomen fratri ejus, Jubal. Hic fuit qui adinvenit psalterium et citharam* [86]. Citharæ ac musices istiusmodi fuit amantior Laban, quacum Jacob deducere volebat. *Si enim indicasses mihi, dimisissem te cum lætitia, et cum musicis, tympanis et cithara* [87]. Sed patriarcha aversatus est musicam, ut quæ impedimento sibi futura esset, quominus inspiceret opera Domini, et opera manuum ejus considerarat.

161. Quin etiam cum dedicaretur. Nabuchodonosor imago; tuba, fistula, cithara, sambuca, psalterio, symphonia et omni musicorum genere resonantibus, populi utique, et tribus et linguæ sese prosternebant; qui vero jam pridem vinum Babylonicum bibere recusarant, quique fuerant exsecrati mensæ regiæ delicias non adoraverunt prostrati, sed humanum omnem potentatum contempsere, imo etiam ipsam ignis vim exstinxerunt [88]. Quod si peccatum est non inspicere opera Domini, nec considerare opera manuum ejus, sustollamus mentis nostræ oculos, et rationes operum Domini creatrices intueamur; atque ex magnitudine pulchritudinis creaturarum, rerum conditarum opificem cum opificio suo proportionem quamdam ac convenientiam ha-

[85] Levit. x, 9. [86] Gen. iv, 19-21. [87] Gen. xxxi, 27. [88] Dan. iii, 7 sqq.

(54) Veteres quinque libri, παρέτειναν. Editi, παρέτεινον. Haud procul quinque mss., νηφαλίως ζῆσαι. Editi νηφαλίως ζῆν.

(55) Colb. primus, πλοῦτος, male. Illud, δεύτερος πλοῦς, ab aliis aliter usurpatum esse, patet ex Aristotele *Ethic.* lib. II, cap. 8. Ejus hæc sunt; Ἐπὶ οὐδὲ τοῦ μέσου τυχεῖν ἄκρως χαλεπὸν, κατὰ τὸν δεύτερον, φασὶ, πλοῦν, τὰ ἐλάχιστα ληπτέον τῶν κακῶν, *Itaque difficile cum sit medium plane attingere, per secundam navigationem, inquiunt, malo minima eligenda sunt.* Ibidem sex mss., ἀναστῆναι. Editi, ἀποστῆναι.

(56) Editi, ὁ πατήρ. In nostris sex mss. deest articulus. Legi potest caput IV *Genes.* ubi Jubalis genus descriptum invenitur,

(57) Sic libri antiqui; at editi, πόρρωθεν πιεῖν.

(58) Editi, ὀφθαλμοὺς ἡμῶν καί, mutile. At uterque Colb. et Reg. secundus uti in textu.

bentem intelligamus [89]. Et quoniam *Invisibilia Dei a creatura muddi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur* [90]; sensibilis creaturarum perceptio fortasse dicta est visio; spiritualis vero rerum cœlestium comprehensio, contemplatio ac consideratio appellata est. Quapropter, inquit, *Opera Domini non respiciunt;* hoc est, res sensibiles oculis non lustrant: *Neque opera manuum ejus considerant;* hoc est, mentis vi invisibilium comprehensionem non exquirunt. Cæterum quo illud diluculi nomen magis adhuc nobis innotescat, cognoscamusque reditum a tenebris diliculum ipsum esse, sive tenebræ illæ proficiscantur ex juventutis dementia, sive ex Dei ignoratione in animis innascantur, primus in veritatem introitus diluculum vocatur. Velim autem colligas multa prophetarum de diluculo aut de prima luce loca, quo per complurium comparationem proposita sententia effulgeat. Exempli causa, *Mittebam diluculo prophetas* [91]; item: *Mane exaudies vocem meam* [92]; et: *Mane adstabo tibi et videbo* [93]; et: *De nocte mane consurgit spiritus meus ad te Deus* [94]; et: *Deus Deus meus, ad te a prima luce vigilo* [95]; et: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ* [96]; item: *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia* [97]. Qui fit igitur, ut prophetæ convenienter huic Dei in homines beneficentiæ mittantur mane? Quia omnis sermo, a Deo veniens, venit ad nos **494** qui Dei audire voluntatem possumus; quippe non eos qui puerili inscitia detinentur, sed eos quibus insunt jam naturales notiones ad discernendum bonum et malum, reprehendit. Itaque de iis loquitur Scriptura, qui ubi primum oculos ad comparandum intelligentiam intenderunt, et quasi mentis lumina a priore ignorantia erexere, atque lucem aliquam cordis obtutibus accepere, in ipsos illabitur Dei sermo, qui quæ agenda sunt, et quæ præstant, discernit. Notio eadem subjecta est his etiam psalmi verbis; *Mane exaudies vocem meam: mane astabo tibi* [98].

162. Quandiu enim anima nostra versatur in nocte, necdum exortus est sol, non potest exaudiri a Deo. Postquam vero a Dei ignoratione expurgata anima obtulerit preces, in splendore rationalis spiritualisque diei constituta, tum demum Deum vocis suæ auditorem habet. Propterea dicit: *Mane astabo tibi, et videbo* [99]. Quod si vis Deo sisti, improbo nulli negotio intersis, sed fac quæ Moysi præscripta sunt [1]: Tu autem ibi sta coram me, firmus, inconcussus,

A τοῖς δημιουργηθεῖσι τὸν τῶν ποιημάτων γενεσιουργὸν καθορῶντες. Καὶ ἐπειδὴ Τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται· ἡ μὲν αἰσθητὴ τῶν ποιημάτων ἀντίληψις ὅρασις τάχα εἴρηται· ἡ δὲ νοητὴ τῶν ὑπερκοσμίων κατάληψις νόησις προσηγόρευται. Διὰ τοῦτο, Τὰ ἔργα, φησὶ, τοῦ Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι· τουτέστι, τοῖς αἰσθητοῖς διὰ τῶν ὄψεων οὐ προβλέπουσι. Καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσι· τουτέστι, διὰ τῆς τοῦ νοῦ ἐνεργείας τὴν κατάληψιν τῶν ἀοράτων οὐκ ἐκζητοῦσιν. Ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον ἡμῖν τὸ τῆς πρωΐας ὄνομα τρανωθῇ, ὅτι ἡ ἀπὸ σκότους ἐπάνοδος, εἴτε τοῦ κατὰ τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἀλογίαν, εἴτε τοῦ τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ ταῖς ψυχαῖς ἐγγινομένου, ἡ πρώτη εἴσοδος εἰς τὴν ἀλήθειαν πρωΐα λέγεται. Συνάξεις δὲ τὰ πολλαχοῦ τῶν προφητῶν περὶ πρωΐας, ἢ περὶ ὄρθρου, ὑπὲρ τοῦ τῇ τῶν πλειόνων παραθέσει φανῆναι τὸ προκείμενον. Οἷον, Ἀπέστελλον ὄρθρου τοὺς προφήτας· καὶ τὸ, Πρωὶ εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου· καὶ τὸ, Πρωὶ παραστήσομαί σοι καὶ ἐπόψομαι· καὶ (59) τὸ, Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ, ὁ Θεός· καὶ, Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ὀρθρίζω· καὶ τὸ, Εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς· καὶ τὸ, Ἑσπέρας αὐλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωὶ ἀγαλλίασις. Πῶς οὖν, ἐπιβαλλόντως τῇ τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίᾳ εἰς ἀνθρώπους γινομένῃ, πρωὶ ἐποστέλλονται οἱ προφῆται; Ὅτι πᾶς λόγος, ἀπὸ Θεοῦ ἐρχόμενος, ἡμῖν τοῖς δυναμένοις κατακούειν τοῦ Θείου (60) βουλήματος ἔρχεται, τῶν ἐν παιδικῇ ἀνοίᾳ ὄντων οὐ καθαπτόμενος· ἀλλὰ B τῶν ἐχόντων ἤδη τὰς φυσικὰς ἐννοίας πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. Περὶ τούτων οὖν ὁ λόγος, ὅτι ἅμα τῷ παρακύψαι αὐτοὺς εἰς τὴν νόησιν, καὶ οἱονεὶ ἐπᾶραι ἀπὸ τῆς πρὸ τούτου ἀγνοίας τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς, καὶ δέξασθαί τινα αὐγὴν τοῖς τῆς καρδίας ὄμμασι, συνεισέπιπτεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, τὰ πρακτέα καὶ τίμια (61) διορίζων. Τοῦ αὐτοῦ ἔχεται νοῦ καὶ τὸ τοῦ ψαλμοῦ· Τὸ πρωὶ εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου· τὸ πρωὶ παραστήσομαί σοι.

162. Ἕως μὲν γὰρ νὺξ ᾖ περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν, καὶ μήπω ἐπανατείλῃ ὁ ἥλιος, οὐκ ἔστιν ἐπακουσθῆναι ὑπὸ Θεοῦ· ἐπειδὰν δὲ ἀποκαθαρθεῖσα ψυχὴ τῆς περὶ Θεοῦ ἀγνοίας, ἀνενέγκῃ δεήσεις, ἐν τῇ λαμπρότητι τῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς ἡμέρας γενομένη, εἰσακούοντα ἔχει τῆς φωνῆς τὸν Θεόν. Διὰ τοῦτό φη- D σι· Τὸ πρωὶ παραστήσομαί σοι, καὶ ἐπάψομαι· Εἰ γὰρ μέλλεις παρίστασθαι τῷ Θεῷ, μηδενὶ πονηρῷ παρίστασο πράγματι, ἀλλὰ ποίει τὰ τῷ Μωϋσεῖ προσ-

[89] Sap. XIII, 5. [90] Rom. I, 20. [91] Jerem. 25, 4. [92] Psal. V, 4. [93] ibid. 5. [94] Isa, XXVI, 9. [95] Psal. LXII, 2. [96] Psal. C, 8. [97] Psal. XXIX, 6 [98] Psal. V, 4, 5. [99] ibid. [1] Exod. XXXIII, 21.

(59) Veteres tres libri hic et infra, ἐπόψομαι, καί. Reg. primus, καὶ ἐπόψει με. Editi, καὶ ἐπόψῃ με. In quibus ita quoque inferius legitur.

(60) Nostri mss, omnes, θείου. Editi, Θεοῦ. Statim mss., ἀνοίᾳ. Editi, ἀγνοίᾳ. haud dissimili sensu.

(61) Nostri sex mss, et editi, τὰ πρακτέα καὶ τίμια. Sed Combefisius homo linguæ Græcæ peritissimus locum hunc emendandum censuit. Ipsum audiamus: Τὰ πρακτέα καὶ τὰ μὴ διορίζων. *Sic meo periculo legas, non ut editi et mss.*, καὶ τίμια, *decoquitque interpres.* Quæ conjectura mihi quidem perplacet: sed contra auctoritatem omnis generis librorum quidpiam innovare mihi religio est. Haud longe editi, τὸ ἐκ τοῦ ψαλμοῦ. Vocula ἐκ in nostris sex mss. deest. Subinde editi, γὰρ ἐάν. Duo mss., γὰρ ἄν. At neque ἐάν, neque ἄν in aliis quatuor legitur.

τεταγμένη· Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι ἐνώπιόν μου, ἑδραῖος, καὶ ἀσάλευτος, καὶ ἀμετακίνητος, τῇ πίστει παριστάμενος αὐτῷ, ἵνα ἄξιος γένῃ τοῦ κατοπτεύειν τὰ τῆς ἀληθείας θεάματα. Παραστήσομαί σοι, φησὶ, καὶ ἐπόψομαι. Ἕως μὲν γὰρ ἂν θεωρητικός τις ᾖ τοῦ ἐν τοῖς ὁρατοῖς ἐμφαινομένου κάλλους, φυσικός τις ἡ φυσιολόγος προσαγορεύεται· ἐπειδὰν δὲ ταῦτά τις ὑπερβὰς αὐτῷ παραστῇ τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ γνῶναι τίνα τρόπον τὰ πάντα ἐστὶ καλὰ λίαν, καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν τούτοις κάλλους ἐπὶ τὸ ὄντως καλὸν καὶ ἐράσμιον ἀναδραμεῖν, οὗν ἡ θέα μόναις ταῖς ψυχαῖς καθαραῖς φαίνεσθαι πέφυκε· τότε ἐπὶ τὰ τῆς φυσιολογίας ἀνώτερα προκόψας, τὰ καλούμενα παρά τισι μεταφυσικὰ (62), ἐποπτικὸς γενέσθαι δύναται. Ἐπειδὰν οὖν, φησὶ, σοὶ παραστῶ, καὶ αὐτῇ τῇ περὶ σοῦ θεωρίᾳ διὰ τοῦ νοῦ προσεγγίσω, τότε τὴν ἐποπτικὴν ἐνέργειαν διὰ τοῦ κατὰ τὴν γνῶσιν φωτισμοῦ ἀναλήψομαι. Συνᾴδει δὲ τούτῳ τὸ εἰρημένον, ὅτι Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ· οὐχ ὅτι φωνὴν αἰσθητὴν ἀφιᾶσι (63) ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ὁ τοῖς λόγοις τῆς τοῦ κόσμου συστάσσως ἐγγυμνασάμενος, καὶ γνωρίσας ἁπάντων τῶν κατ' οὐρανὸν τὴν διάθεσιν, διὰ τούτων, οἱονεὶ φωνὴν ἀφιέντων, τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης τοῦ πεποιηκότος αὐτοὺς διδαχθήσεται. Πρὸς τοῦτο καὶ ὁ προφήτης ἡμᾶς διανίστησι λέγων· Ἀναβλέψατε τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τίς κατέδειξε πάντα ταῦτα. Τὸ γὰρ ὑψηλῶς θεωρῆσαι, τὸ ἀναβλέψαι ἐστὶ, καὶ τὸ διὰ τῶν ὁρωμένων τῇ τοῦ πεποιηκότος ἐννοίᾳ προσαχθῆναι. Τὸ δὲ ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζειν πρὸς τὸν Θεὸν, τοιοῦτόν ἐστιν· ὅταν ἡ νὺξ προκόψῃ, ἡ δὲ ἡμέρα ἐγγίσῃ, καὶ ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατεῖν ἀρξώμεθα, ἀποθέμενοι τὰ ἔργα τοῦ σκότους, κώμους καὶ μέθας, κοίτας καὶ ἀσελγείας, τότε δυνάμεθα λέγειν τὸ, Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ, ὁ Θεός. Εἶτα καὶ δηλοῖ διὰ τοῦ ἐπιφερομένου, τί ἐστι τὸ ἐν αὐτῷ ποιοῦν τὸν ὄρθρον. Διότι φῶς, φησὶ, τὰ (64) προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. Φῶς γάρ ἐστι τὰ προστάγματα, λύοντα τὴν τῆς ἀγνοίας σκότος· διὸ καὶ Ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγὴς, φωτίζουσα ὀφθαλμούς.

163. Τὸ δὲ ἐν τῷ ἑκατοστῷ ψαλμῷ εἰρημένον, ὅτι Εἰς τὰς πρωΐας ἀπέκτενον (65) πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, παντὶ που δῆλον, ὅτι ἐν αἰνίγματι κεκαλλυμένως εἴρηται. Οὐ γὰρ, ὅτι καθ' ἑκάστην ἀρχὴν τῆς ἡμέρας αἵματι ἀνθρώπων τὰς χεῖρας ἐμολυνόμην· οὐ τοῦτό φησιν ὁ λόγος. Τοῦτο γὰρ πρὸς τῷ ἐναγεῖ ἔτι καὶ τὸ ἀπίθανον ἔχει. Πῶς γὰρ πάντων ἠδύνατο καθ' ἑκάστην πρωΐαν αὐτόχειρ γενέσθαι τῶν ἁμαρτωλῶν τῆς γῆς; Οὐ γὰρ πάντων περιγίνεσθαι δυνατὸν ἦν ἕνα, πολλῶν (66) τῶν ἐξ-

A immotus, fide astans ei, ut dignus evadas, qui veritatis contemplationem perspectam exploratamque habeas. *Astabo*, inquit, *tibi, et videbo*. Quandiu enim quis pulchritudinem in rebus visibilibus enitentem contemplatur, dicitur physicus ac naturæ explorator; sed cum quispiam isthæc transcendens, Deo ipsi astiterit, postquam cognoverit qua ratione omnia sint valde pulchra, et ex horum pulchritudine sese erexerit ad id quod vere pulchrum est et amabile; cujus visio se solis animabus puris conspicuam ac spectandam exhibere solet; tunc ad ea progrediens quæ disciplinam physicam superant, quæque a quibusdam vocantur metaphysica, jam inspector fieri potest ac speculator. Itaque ubi, inquit, astitero tibi, et mente accessero ad te contemplandum, tunc illam inspiciendi vim recipiam B per scientiæ illustrationem. Cæterum cum hoc consentiunt verba isthæc: *Cœli enarrant gloriam Dei* [2]: non quod ad aures nostras emittant vocem sensibilem, sed quod qui in iis meditandis rationibus quibus constitutus mundus est, exercitatus fuerit, et per cœlos, quasi vocem edentes, cœlestium omnium rerum dispositionem ac ornatum cognoveverit, addiscat magnificentiam gloriæ ejus, qui condidit cœlos. Propheta etiam ad id nos invitat dicens: *Sursum aspicite oculis vestris, et videte, quis ostendit hæc omnia* [3]. Etenim alte speculari, est sursum aspicere, atque per visibilia ad Conditoris cognitionem adduci. Illud autem, de nocte mane ad Deum consurgere, ejusmodi aliquid sonat: nimirum cum nox progressa fuerit, dies autem 495 appro- C pinquarit, et sicut in die composite ambulare cœperimus, operibus tenebrarum abjectis; commessationibus, ebrietatibus, cubilibus et lasciviis [4]: tunc possumus dicere: *De nocte mane consurgit spiritus meus ad te, Deus* [5]. Deinde quid in ipso diluculum efficiat, ostendit etiam verbis sequentibus: *Quia*, inquit, *præcepta tua lux sunt super terram* [6]. Quippe lux sunt præcepta, quæ ignorantiæ tenebras excutiunt; eoque *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos* [7].

163. Compertum est autem omnibus ac perspectum, quod in psalmo centesimo dictum est: *In matutinis interficiebam omnes peccatores terræ*, id in ænigmate tecte dictum fuisse. Non enim unoquoque diei initio sanguine humano inquinabam manus D Hoc nequaquam significat Scriptura. Id enim, præterquam quod detestandum est, adhuc etiam incredibile est et absurdum. Quomodo namque unoquoque diluculo manu propria potuisset omnes terræ peccatores interimere? Neque enim fieri

[2] Psal. XVIII, 2. [3] Isa. XL, 26. [4] Rom. XIII, 12, 13. [5] Isa. XXVI, 9. [6] ibid. 6. [7] Psal. XVIII, 9.

(62) Editi et Reg. primus, μετὰ τὰ φυσικά. Alii tres mss., μεταφυσικά, bene. Ibidem editi, καὶ ἐποπτικός. At vocula καί in mss. non legitur.

(63) Veteres quinque libri, ἀφιᾶσι. Editi et Reg. primus, ἀφῆσι. Paulo post Combefisii codex recentior cum editis, ἁπάντων κατ' οὐρανόν. Alter Combefisii codex et alii quatuor, ἁπάντων τῶν κατ' οὐρανόν.

(64) Editi et Reg. primus, φῶς ἐστι τά. Alii tres mss., φῶς φησι τά.

(65) Editi, ἀπέκτεινον. At mss. sex, ἀπέκτενον, nec aliter scribitur apud LXX.

(66) Editi et Reg. tertius, περιγενέσθαι δυνατὸν ἦν πολλῶν. Alii quidam mss. uti in contextu. Mox editi et recentior Combefisii codex, εἰ τὸ εἰκός. Interpres: *Estne hoc veritati consentaneum*. Alter Com-

poterat, ut unus omnibus evaderet superior: quandoquidem, ut constat, multi sunt qui delinquant: et si bello eos superasset, utique diluculo uno omnes simul occidisset; sed non unoquoque diluculo ipsis sua manu intulisset mortem. Quid igitur hoc sibi vult: *In matutinis interfioiebam omnes peccatores terræ, ut disperderem de civitate Domini omnes operantes iniquitatem*? Dicta isthæc magis scite magisque opposite intelligamus; ut ne, quod nefas est, prophetica coarguamus oracula. Civitas Domini, coagmentum est et constitutio opificii humani: peccatores vero terræ non alii sunt, quam ii de quibus loquitur Servator: Ab intimis, *A corde exeunt cogitationes malæ, invidiæ*, cædes, *adulteria, furta, falsa testimonia* [8], et his similia. Qui autem se ipse expurgat, istos terræ peccatores ex terrena carne prodeuntes, per quamlibet Dei cogitationem ex sua structura fugat et ejecit. Itaque lux prima et diluculum ad unumquemque salutiferi dogmatis exortum nascuntur in anima, in qua delendæ sunt et exterminandæ omnes cogitationes iniquitatem operantes. Etenim nisi primi illi animæ ad nequitiam motus abscindantur, necesse fuerit cogitationes ad opus procedere. Verbi gratia, terræ peccator cogitatio est adulterium suggerens, quæ efficit ut quis mulierem intueatur ad eam concupiscendam [9]. Proinde nisi tollatur ex anima, veluti gladio quodam, sermone cupiditates abscindenti et exterminanti, et nisi id fiat diluculo, hoc est, ubi primum sese detexerit: post adulterium in corde conceptum, hominem detrudet in peccatum alio gravius, illum quippe ad ipsum corporis actum impellet.

164. Arbitramur his consona esse isthæc Jeremiæ verba: *Maledictus qui facit opera Domini negligenter, et qui subtrahit gladium* 498 *suum a sanguine* [10]. Quisquis enim maledicti hujus acerbitatem evitare vult, gladium suum spiritualem ab effundendo sanguine ejusmodi peccatorum nunquam cohibere debet. Tale igitur est et quod nunc dicitur de diluculo. Væ illi, qui licet post primam ætatem exactam, ratione in ipso exoriente, a tenebris et ab ignorantiæ nocte emerserit, tamen simul ut excitatus est a somno, siceram sectatur. Ex iis autem qui a turbulentis affectibus devicti sunt et dejecti, alii in cupiditatis temulentia permansere; alii expurgata mente, mundum ornatumque visibilium respiciunt;

A ἁμαρτανόντων ὄντων, ὡς τὸ εἰκός· καὶ εἰ πολέμῳ αὐτῶν κατεκράτησεν, ἐν μιᾷ πάντως ἂν ἀπέκτεινε πρωίᾳ τοὺς σύμπαντας· ἀλλ' οὐχὶ καὶ καθ' ἑκάστην πρωίαν αὐτόχειρ αὐτῶν ἐγένετο (67). Τί οὖν ἐστι τὸ, Εἰς τὰς πρωίας ἀπέκτενον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ πόλεως Κυρίου πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν; Συνετώτερον τῶν λεγομένων ἐπακούσωμεν, ἵνα μὴ κατηγορήσωμεν τῶν προφητικῶν λογίων, ὃ μὴ θέμις, Πόλις τοῦ Κυρίου, ἡ σύστασίς ἐστι τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς· ἁμαρτωλοὶ δὲ γῆς, οὐκ ἄλλοι τινές εἰσιν, ἢ περὶ ὧν φησιν ἡ Σωτήρ· ὅτι ἔσωθεν, Ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροὶ, φθόνοι, φόνοι, μοιχεῖαι, κλοπαὶ, ψευδομαρτυρίαι, καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. Τούτους δὴ (68) τοὺς τῆς γῆς ἁμαρ-
B τωλοὺς, τοὺς ἐκ τῆς γηίνης σαρκὸς προϊόντας καθ' ἑκάστην ἔννοιαν (69) τὴν περὶ Θεοῦ ἐξαφανίζει ἐκ τῆς ἰδίας συστάσεως (70) ὁ ἑαυτὸν ἐκκαθαίρων. Ἡρωία οὖν καὶ ὄρθρος ἐν ψυχῇ καθ' ἑκάστην σωτηρίου δόγματος ἀνατολὴν γίνεται· ἐν ᾗ ἐξαφανίζεσθαι δεῖ πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν λογισμούς. Εἰ γὰρ μὴ τὰ πρῶτα πρὸς πονηρίαν κινήματα τῆς ψυχῆς ἐκτμηθείη, ἀνάγκη εἰς ἔργον προχωρεῖν τὰς ἐνθυμήσεις. Οἷον, γῆς ἁμαρτωλός ἐστιν ὁ τὴν μοιχείαν ὑποβάλλων λογισμός· ὅστις ἐνεργεῖ τὸ ἐμβλέψαι γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς. Ἐὰν οὖν μὴ ἀποκτανθῇ ἐκ τῆς ψυχῆς, οἱονεὶ ξίφει τινὶ, τῷ τμητικῷ λόγῳ καὶ ἀφανιστικῷ τῶν παθῶν, καὶ τοῦτο γένηται ἐν πρωίᾳ, τουτέστι, κατὰ τὴν εἰς τὸ φανερὸν ἀποκάλυψιν· μετὰ τὴν ἐν καρδίᾳ μοιχείαν, καὶ ἐπὶ τὴν μείζονα ταύτης ἁμαρτίαν προάξει τὸν ἄνθρωπον,
C πρὸς τὴν διὰ τοῦ σώματος ἐνέργειαν αὐτὸν ἐκκαλούμενος.

164. Τούτῳ συμφωνον ἡγούμεθα εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Ἱερεμίου λεγόμενον, Ἐπικατάρατος ὁ ποιῶν τὰ ἔργα Κυρίου ἀμελῶς καὶ ἀφαιρῶν μάχαιραν αὐτοῦ ἀφ' αἵματος. Δεῖ γὰρ τὸν μέλλοντα φεύγειν τὸ τῆς κατάρας βαρὺ, μηδέποτε ἀναπαύειν τὴν πνευματικὴν μάχαιραν ἀπὸ τοῦ κατὰ τῶν τοιούτων ἁμαρτωλῶν αἵματος. Τοιοῦτον οὖν ἐστι καὶ τὸ νῦν εἰρημένον περὶ τοῦ πρωΐ. Οὐαὶ τῷ ἀπὸ σκότους καὶ τῆς ἐν ἀγνοίᾳ νυκτὸς, μετὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν, τοῦ λόγου ἐν αὐτῷ ἀνατείλαντος, ὁμοῦ τῷ διαναστῆναι ἐκ τοῦ ὕπνου, τὸ σίκερα διώκοντι. Οἱ δὲ ὑπὸ τῶν παθῶν νικηθέντες, οἱ μὲν ἔμειναν ἐν τῇ μέθῃ τοῦ πάθους. οἱ δὲ ἀποκαθηράμενοι τὸν νοῦν, ἐμβλέπουσι μὲν τῷ
D κόσμῳ τῶν ὁρατῶν, κατανοοῦσι δὲ τὰς τῶν νοητῶν

[8] Matth. xv 19. [9] Matth. v 28. [10] Jerem. XLVIII, 10.

befisii codex et alii nonnulli, ὡς τὸ εἰκός, *ut verisimile est, ut constat*. Edi dimus quidem, ὡς τὸ εἰκός, ob auctoritatem veterum quorumdam librorum: sed fatendum tamen, nobis videri potius legendum, εἰς τὸ εἰνός, uti hodieque legitur in Commentariis Eusebii, unde hæc ad verbum sumpta esse in Præfatione docebimus.

(67) Veteres duo libri, ἐγίνετο. Et hic quoque editi, ἀπέκτεινον. At mss., ἀπέκτενον.

(68) Nostri sex mss., δή, Editi, δέ.

(69) Monere non pigebit, totum illud, καθ' ἑκάστην ἔννοιαν, et reliqua usque ad has voces, τοῦ ἐπιβουλεύοντος ἡμῖν, εὐθὺς μεταβαλλομένους. in Reg. primo non legi; ob idque a Tilmanno qui eo codice usus fuerat, Latine redditum non fuisse Sed hæc mss. Anglicis cum interpretatione Richardi Montacutii editioni Parisiensi accessisse a typographis didicimus. Neque sane illud omittendum, quæ Richardus Montacutius in suis codicibus repererat, eadem et in nostris quoque, si Regium primum excipias, reperiri.

(70) Editi, συνειδήσεως, *ex sua conscientia*. At quinque mss., συστάσεως, *ex propria structura*: quam lectionem si nihil aliud verisimilem redderet, certe auctoritas Eusebii, apud quem ita legitur, eam satis confirmaret.

ὑποστάσεις καὶ οὐσίας. Τὰ μὲν γὰρ ὁρατὰ ἐνατενίσεως δεῖται· διὰ τοῦτο Ἐμβλέπουσι· τὰ δὲ νοητὰ χρήζει λόγου διεξοδικοῦ· διὸ εἴρηται, Κατανοοῦσι. Πλὴν ὅτι πρῶτον δεῖ ἐμβλέψαι τοῖς ἔργοις Κυρίου· καὶ τότε εἰς τὸ κατανοῆσαι αὐτὰ προελθεῖν. Ὁποῖος ἦν ὁ περὶ (71) ἑαυτοῦ λέγων· Αὐτὸς γὰρ μοι ἔδωκε τῶν ὄντων γνῶσιν ἀψευδῆ, εἰδέναι σύστασιν κόσμου, καὶ ἐνέργειαν στοιχείων, ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ μεσότητα χρόνων, τροπῶν ἀλλαγάς, καὶ μεταβολὰς καιρῶν, ἐνιαυτῶν κύκλους, καὶ ἀστέρων θέσεις, φύσεις ζώων, καὶ θυμοὺς θηρίων, πνευμάτων βίας, καὶ διαλογισμοὺς ἀνθρώπων, διαφορὰς φυτῶν, καὶ δυνάμεις ῥιζῶν. A

ac earum rerum quæ sola ratione capi possunt, substantias considerant et essentias. Visibilia namque indigent contenta oculorum acie; ob id *Respiciunt:* quæ vero ratione sola queunt intelligi, expansa et fusa ratiocinatione egent: quapropter dictum est: *Considerant.* Sunt tamen primum respicienda Domini opera, atque tunc ad ea consideranda progrediendum est. Ejusmodi erat, qui de se ipso dixit: *Ipse enim dedit mihi horum quæ sunt scientiam veram, ut sciam mundi dispositionem, et virtutem elementorum; initium et finem et medietatem temporum, conversionum permutationes, et mutationes temporum, annorum cursus, et stellarum situs, naturas animalium, et iros bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias plantarum, et virtutes radicum* [11].

165. Τοίνυν αἰχμάλωτος ὁ λαός μου ἐγενήθη, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι αὐτοὺς (72) τὸν Κύριον· καὶ πλῆθος ἐγενήθη νεκρῶν διὰ λιπὸν ἄρτου, καὶ δίψος (73) ὕδατος. Ταῦτα καθ' ἱστορίαν δυνατὸν τυχεῖν τῆς ἐξηγήσεως ἐπὶ τῶν καιρῶν τῆς ἐσχάτης πολιορκίας τῶν Ἰουδαίων· τῶν μὲν εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαχθέντων, τῶν δὲ ἐν λιμῷ καὶ δίψει διαφθαρέντων. Καὶ ἡ αἰτία σαφὴς, δι' ἣν ταῦτα πεπόνθασιν· ὅτι ἐπιδημήσαντα αὐτοῖς τὸν Κύριον οὐκ ἐπέγνωσαν (74). Ὥστε δὲ καὶ ἡμῖν οἰκειωθῆναι τὴν ἐκ τῆς λέξεως παραίνεσιν. Ἐκεῖνα λέγομεν, ὅτι οἱ διώκοντες τὸ μέθυσμα, καὶ μετὰ τῆς ἁπηγορευμένης μουσικῆς τὸν οἶνον πίνοντες, καὶ θεάμασι μὲν ἀτόποις τὰς ὄψεις ἐνασχολοῦντες, τοῖς δὲ ἔργοις Κυρίου ἐμβλέπειν μὴ ἀνεχόμενοι, διὰ τὸ φιλήδονοι εἶναι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, αἰχμάλωτοι γίνονται καὶ ὑποχείριοι τοῖς ὑπεναντίοις. Ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἐν αὐτοῖς νεκρῶν ἐγενήθη διὰ λιμὸν, καὶ ὕδατος ἀπορίαν. Οἱ γὰρ τὴν ἐπιβάλλουσαν ταῖς ψυχαῖς τροφὴν μὴ προσιέμενοι, νεκροὶ γίνονται τοῖς παραπτώμασι, καὶ οἱ ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως μὴ ἐκτρεφόμενοι, μηδὲ ζητοῦντες πιεῖν ἐξ ἐκείνου τοῦ ὕδατος περὶ οὗ φησι πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν ὁ Κύριος, ὅτι Ὃς ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ (75) εἰς τὸν αἰῶνα· οὗτοι γίνονται νεκροί. Ἄκουε γὰρ, ὅτι πλῆθος νεκρῶν ἐγενήθη, οὐ διὰ λιμὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ διὰ δίψαν ὕδατος· ἐπειδὴ ἀπ' ἐκείνου ἔπινον τοῦ ὕδατος, οὗ καὶ ἡ Σαμαρεῖτις· Ὃς γὰρ ἂν πίῃ, φησὶν, ἐκ τοῦ ὕδατος ἐκείνου, διψήσει πάλιν· οὐκ ἔπιον δὲ ἐκ τοῦ ὕδατος τοῦ ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Προτρεπτικὸν δὲ τοῦτο ἐπὶ τὴν γνῶσιν, Εἰ γὰρ διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον αἰχμάλωτοι γίνονται, ζηλωτέον ἡμῖν τὸ τῆς γνώσεως χάρισμα. Τάχα δὲ (76) ἡ ἀληθὴς νέκρωσις οὐ διὰ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ διὰ δίψαν ὕδατος τούτου τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ διὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου ταῖς ψυχαῖς τῶν B C D

165. VERS. 13. *Igitur captivus populus meus factus est, eo quod ipsi non cognoverint Dominum: et multitudo mortuorum fuit propter famem panis, et sitim aquæ.* Hæc secundum historiam de tempore extremæ Judæorum obsidionis possunt explicari; quando aliis in captivitatem abductis, alii fame et siti interierunt. Et causa cur hæc fuerint perpessi, clara est et manifesta, quod Dominum cum ipsis diversantem non cognovere. Quare animadversio in his verbis contenta nobis etiam potest accommodari. Isthæc dicimus, quòd qui consectantur ebrietatem, vinumque ad musicos concentus interdictos bibunt, et oculos suos occupant in spectandis turpibus spectaculis, noluntque opera Domini respicere, eo quod voluptatum et deliciarum magis quam Dei sint amatores, captivi fiunt, et in servitutem rediguntur ab inimicis suis. Quin etiam inter ipsos mortuorum fuit multitudo, propter famem et aquæ penuriam. Etenim escam animabus convenientem qui non accipiunt, moriuntur per peccata: et qui ex aqua refectionis [12] non enutriuntur, neque de illa aqua bibere statagunt, de qua locutus est Dominus ad Samaritanam: *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum* [13]; hi ipsi mortui fiunt. Audi enim hanc mortuorum multitudinem contigisse non ob famem solum, sed etiam propter aquæ sitim, eo quod ab illa biberent aqua, unde et 497 mulier illa Samaritana biberat: Quisquis enim, inquit, biberit ex illa aqua, sitiet iterum [14]; de aqua autem in vitam æternam saliente [15] non biberant. Cæterum id nos invitat ad intelligentiam comparandam. Etenim si, propterea quod non cognoverunt Dominum, abducuntur captivi, nobis studio omni adnitendum est ut intelligentiæ cognitionisque donum consequamur. Fortassis autem mors vera non ob

[11] Sap. VII, 17-20. [12] Psal. XXII, 2. [13] Joan. IV, 13. [14] ibid. [15] ibid. 14.

(71) Veteres aliquot libri, ὁ περί. Vocula ὁ in editis desideratur.

(72) Editi, αὐτοῦ. At mss. quinque, αὐτούς.

(73) Antiqui tres libri, ἄρτου καὶ δίψος. Editi ἄρτου καὶ δίψαν· ubi notari potest, vocem ἄρτου neque in duobus aliis codicibus, neque apud LXX, aut apud Eusebium inveniri.

(74) Codices tres, ἔγνωσαν. Hoc ipso in loco quinque mss., Ὥστε δὲ καί. Abest δὲ ab excusis.

(75) Editi et Reg. tertius, οὐ μὴ διψήσει. Alii quidam mss., διψήσῃ. Aliquanto post antiquus Combefisii codex et alii quatuor, ἀπ' ἐκείνου ἔπιον, nec aliter legerat interpres. At editi, οὐκ ἔπιον.

(76) Editi, δὲ καί. Vocula καί in quinque mss. deest.

famem panis, neque ob hujusce sensibilis aquæ sitim, sed propter famem audiendi verbum Domini [16], in eorum qui non auscultant animas grassatur, *Non* enim *in pane solo vivet homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei* [17]. Ob hanc causam *Dominus non interficiet fame animas justorum* [18], et : *Junior fui : etenim senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panes* [19]; et : *Filii thalami nuptialis, quandiu cum illis est sponsus, non possunt jejunare* [20]. Ubi autem fames et sitis grassantur, ibi quoque mors. Quapropter ne pereamus fame, cœlestem conquiramus panem, et ne siti aduramur, inquiramus aquam illam de qua Dominus dixit : *Si quis biberit ex aqua illa quam ego dabo ei, non sitiet, in æternum* [21].

166. VERS. 14, 15. *Et dilatavit infernus animam suam, et aperuit os suum, ut non cesset. Et descendent inclyti, et magni, et divites, et pestilentes ejus, et qui exsultat in ea. Et humiliabitur homo, et dedecorabitur vir, et oculi sublimes humiliabuntur.* Nobis ut poneret ob oculos ingentem pereuntium multitudinem, infernum affirmavit os suum dilatare. Quemadmodum fieri solet in animalibus, quæ præ ingenti fame et inedia escam avide rapiunt, atque escæ inhiantia os dilatant : ita, inquit, et infernus os suum reddere dictus est amplius atque capacius. Fortasse autem nobis hic sermo indicat communem quemdam locum qui sit in intimis terræ visceribus collocatus, sitque obscurus ab omni parte et tenebrosus, sedem esse inferni, docetque forte, foramen quoddam ad terræ concava pertingere, per quod animabus ad gravissimam pœnam damnatis patet descensus : quod foramen, ut valeat suscipere universos, ob eorum qui intereunt multitudinem, amplius ait esse factum ac latius. Neque enim animal quoddam est infernus, neque potestas quædam mortuis præfecta, juxta fabulosum ethnicorum commentum. Hi igitur propterea quod non cognoverint Dominum, in captivitatem redacti, et fame ac siti spiritualis alimenti marcescentes, cum inclytis et magnis et divitibus et pestilentibus descendunt in infernum. Sunt autem tria quæ peccatoribus intentantur; captivitas, mors, descensus in infernum. Captivitas quidem ipse est a pristina vita lapsus, per dolum fraudemque inimici, qui nos de paradisi beatitudine deturbavit : mors vero abalienatio est a præcepto vitam largiente : descensus denique ad infernum, est a Deo separatio, quæ ob plurimam peccatorum congeriem et affectionem, **498** summo bono adversantem contingit. Nam ut justus una cum Christo jam consurrexit, atque una cum ipso sedit in cœlestibus : ita injustus jam captivus et

A ἀνηκόων ἐγγίνεται. Οὐ γὰρ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ (77) ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. Διὰ τοῦτο Οὐ λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὰς δικαίων· καὶ, Νεώτερος ἐγευσάμην· καὶ γὰρ ἐγήρασα, καὶ οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον, οὐδὲ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ζητοῦν ἄρτους· καὶ, Οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος, οὐ δύναεται νηστεύειν. Ὅπου δὲ λιμὸς, καὶ δίψα, ἐκεῖ καὶ ἡ νεκρότης. Ἵνα οὖν μὴ λιμοκτονηθῶμεν, ζητήσωμεν τὸν ἄρτον τὸν ἐπουράνιον (78), μηδὲ τῷ δίψει καταφρυγῶμεν, ζητήσωμεν τὸ ὕδωρ περὶ οὗ εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι Ἐάν τις πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.

B 166. Καὶ ἐπλάτυνεν ὁ ᾅδης τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ διήνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ, τοῦ μὴ διαλιπεῖν. Καὶ καταβήσονται οἱ ἔνδοξοι, καὶ οἱ μεγάλοι, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ λοιμοὶ αὐτῆς, καὶ ὁ ἀγαλλιώμενος ἐν αὐτῇ (79). Καὶ ταπεινωθήσεται ἄνθρωπος, καὶ ἀτιμασθήσεται ἀνὴρ, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ μετέωροι ταπεινωθήσονται. Ἵνα τὸ ἀδρὸν τῶν ἀπολλυμένων ὁ λόγος ἡμῖν παραστήσῃ, πλατύνειν ἔφη τὸν ᾅδην τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὥσπερ ἐπὶ τῶν ζώων, ὅσα λάβρως ὑπὸ πολλῆς ἐνδείας τὴν τροφὴν διαρπάζει, καὶ πλατύνει τὸ στόμα περιτεινόμενον τῇ τροφῇ· οὕτω, φησὶ, καὶ ὁ ᾅδης τὸ ἑαυτοῦ στόμα εὐρυχωρότερον ποιεῖν εἴρηται. Τάχα δὲ ἡμῖν ὁ λόγος ἐνδείκνυται κοινόν τινα τόπον ἐν τῷ ἐσωτάτῳ τῆς γῆς, ἐπίσκιον παντοχόθεν, καὶ ἀλαμπῆ, τὸ τοῦ ᾅδου χωρίον εἶναι· στόμιον δέ τι ἐπὶ τὰ κοῖλα καθῆκον, C δι' οὗ τὴν κάθοδον εἶναι ταῖς πρὸς τὸ χεῖρον κατεγνωσμέναις ψυχαῖς· ὃ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀπολλυμένων, ὥστε ὑποδέξασθαι πάντας, εὐρυχωρότερόν φησι γεγενῆσθαι. Οὐ γὰρ δὴ ζῶόν τι ὁ ᾅδης, οὐδὲ δύναμίς τις ἐπιτεταγμένη (80) τοῖς ἀποθνήσκουσι, κατὰ τὴν μυθοποιΐαν τῶν ἔξωθεν. Οἱ οὖν διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον, αἰχμάλωτοι γενόμενοι, καὶ λιμῷ καὶ δίψει τῆς πνευματικῆς τροφῆς ἐκτακέντες (81), εἰς ᾅδου καταβαίνουσι, μετὰ τῶν ἐνδόξων, καὶ μεγάλων, καὶ πλουσίων, καὶ λοιμῶν. Τρία δέ ἐστι τὰ περὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας ἀπειλημένα· αἰχμαλωσία, καὶ νέκρωσις, καὶ εἰς ᾅδου κάθοδος. Αἰχμαλωσία μὲν γάρ ἐστιν ἡ ἀπὸ τῆς προηγουμένης ζωῆς κατάπτωσις, κατὰ ἀπάτην τοῦ ἐχθροῦ ὑπεξάγοντος τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ μακαριότητος· νέκρωσις δὲ, ἡ τῆς ζωοποιοῦ D ἐντολῆς ἀλλοτρίωσις· εἰς ᾅδου δὲ κατάβασις, ὁ διὰ τὴν πολλὴν τῆς ἁμαρτίας χύσιν, καὶ τὴν ἐναντίαν τῷ ἀγαθῷ (82) διάθεσιν, ἀπὸ Θεοῦ γινόμενος χωρισμός. Ὥσπερ γὰρ ὁ δίκαιος ἤδη συνηγέρθη Χριστῷ, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις· οὕτως ὁ ἄδικος αἰχμάλωτος ἤδη καὶ νεκρὸς, καὶ εἰς ᾅδον διὰ τῶν

[16] Amos VIII, 11. [17] Matth. IV, 4. [18] Prov. X, 3. [19] Psal. XXXVI, 25. [20] Marc. II, 19. [21] Joan. IV, 13.

(77) Antiqui tres libri, μόνον.

(78) Veteres duo libri, ἄρτον τὸν ἐπιούσιον, *panem quotidianum*. Paulo post editi, ὃ ἐγώ. At quinque mss., οὗ ἐγώ.

(79) Illud, καὶ ὁ ἀγαλλιώμενος ἐν αὐτῇ, *et qui exsultat in ea*, apud LXX nequaquam legitur.

(80) Editi cum duobus mss., ἐπιτεταγμένη. Alii tres mss., ἀποτεταγμένη.

(81) Veteres quinque libri, ἐκτακέντες. Editi, ἐντακέντες.

(82) Editi, τῶν ἀγαθῶν. At quinque mss. ut in contextu.

πρὸς θάνατον ἁμαρτημάτων καταβεβηκὼς λέγεται. Διαφορὰς δὲ ταγμάτων καταβαινόντων εἰς τὸν ᾅδην ὁ λόγος ἀπηριθμήσατο. Πρῶτον τοὺς ἐνδόξους· οὗτοι (83) δ' ἂν εἶεν οἱ ἐν ὑπολήψει τινὶ δεξιᾷ, οὐ πάντως ἔχοντες τῷ ἐπιφαινομένῳ ἐχήματι τὴν ἐκ τοῦ βίου μαρτυρίαν ἀκολουθοῦσαν· εἶτα οἱ μεγάλοι, οἱ ἐν δυνάμει τινὶ καὶ ἀρχῇ τῶν πολλῶν ὑπερέχοντες· καὶ οἱ πλούσιοι, οἱ πολὺ πλῆθος χρημάτων ἄδικον περιβεβλημένοι, ἢ οἱ ἀκόρεστον τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πλείονος ἔχοντες· καὶ οἱ λοιποὶ αὐτῆς, ὅσοι δίκην νόσου φθοροποιοῦ κατὰ διάδοσιν ἐπινεμομένης, τοὺς προσιόντας (84) αὐτοῖς διαφθείροντες, ἤτοι ἐκ μοχθηρᾶς διδασκαλίας, ἢ ἐκ τοῦ κατὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐρεθισμοῦ, λοιμοὶ δικαίως προσαγορεύονται· οἵτινες καταβαίνουσιν εἰς τὸν ᾅδην. Καὶ ὁ ἀγαλλιώμενος, φησὶν, ἐν αὐτῇ (85). Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐν σαρκὶ Ἰουδαῖος, τῇ γηΐνῃ Ἱερουσαλὴμ ἐναγαλλιώμενος, πρὸς δὲ τὴν ἀποκειμένην τοῖς ἁγίοις τοῦ Θεοῦ (86) μακαριότητα μὴ βλέπων. Τήρει δὲ, ὅτι τὸ, Ἐν αὐτῇ, κατὰ τὴν κοινὴν συνήθειαν εἴρηται. Ὡς καὶ ἐπὶ τῶν (87) ἰδιωτικῶν οἴκων πολλάκις τοὺς ὑπερέχοντας αὐτοὺς προσαγορεύεσθαι ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων σύνηθες. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, Οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἐν τοῖς ὄρεσι τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ τοίνυν ἀγαλλιώμενος ἐν αὐτῇ, εἰς ᾅδου καταβήσεται.

167. Καὶ ταπεινωθήσεται ἄνθρωπος, φησὶ, καὶ ἀτιμασθήσεται ἀνήρ. Οὐ τόπῳ (88) παθεῖν ἐστι τὴν ταπείνωσιν, ὅσον ἐν προαιρέσει. Ὑψοῦται μὲν γὰθ ὁ δίκαιος τῷ οὐρανίῳ φρονήματι, ταπεινοῦται δὲ ὁ ἀσεβὴς διὰ τὴν πρὸς τὰ κάτω συμπάθειαν. Ὁ μὲν γὰρ κοινὸς ἄνθρωπος, ὁ μόνοις (89) τοῖς κοινοῖς τῆς φύσεως πλεονεκτήμασιν ἐπηρμένος, μὴ ζῶν κατὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ ἐκ τῆς πρώτης κατασκευῆς δύναμιν, ταπεινοῦται· ὁ δὲ ἤδη καὶ ἐν προκοπῇ τινι γενόμενος, καὶ ἄξιος ἤδη τοῦ ἀνὴρ χρηματίζειν, ἐπειδὰν καταμαλακισθεὶς ἐνδῷ πρὸς τὰ πάθη, ἀτιμασθήσεται. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν Ἄνθρωπος ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ Ἀνὴρ ἀτιμασθήσεται· ὅτι ὁ μὲν τὸ (90) κοινὸν οὐκ ἐφύλαξεν, ὁ δὲ καὶ τὸ ἐξ ἀσκήσεως αὐτῷ περιγενόμενον ἀγαθὸν διὰ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον τροπῆς ἐζη-

mortuus esse, atque in infernum descendisse dicitur ob lethalia peccata. Porro varios ordines eorum qui ad inferos descendunt, recensuit Scriptura. Primum enumerat inclytos; hi autem sunt, qui quadam existimatione sibi comparata, vitæ testimonium exteriori habitudini conveniens neutiquam habent: deinde numerantur magni, qui in potestate quadam et in principatu constituti vulgo præstant: tum divites qui ingentem divitiarum copiam injuste acquisierunt, aut qui inexplebili opum majorum desiderio tenentur: postremum ejus pestilentes, qui instar mortiferi cujusdam morbi per vices serpentis, eos qui ad se accedunt corrumpentes, aut ob pravam doctrinam, aut ob quemdam fomitem et incitabulum peccati, jure ac merito nominantur pestilentes. Hi sunt qui descendunt in infernum. *Et qui*, inquit, *exsultat in ea*. Hic ille fuerit Judæus ipse secundum carnem, qui in terrestri Jerusalem exsultat, nec ad beatitudinem sanctis Dei præparatam respicit. Illud autem, *In illa*, dici observabis juxta vulgatam consuetudinem. Ita et in privatorum domibus, solent ipsi sæpe ab iis qui eas incolunt, vocari præcellentes ac superiores. Ejus generis est et illud: *Fundamenta ejus in montibus sanctis*[22]. Igitur qui etiam in ea exsultat, in infernum descendet.

167. *Et*, inquit, *humiliabitur homo, et dedecorabitur vir*. Non æque loco humiliari contingit, ac animo. Exaltatur quidem justus cœlesti animi sensu, impius vero terrenorum studio affectuque humiliatur. Homo quidem vulgaris qui de solis communibus naturæ dotibus effertur, si secundum virtutem sibi a prima conditione insitam nequaquam vivit, humiliatur: sed qui jam progressum aliquem fecerit, jamque fuerit dignus qui vir appelletur, is si emollitus et fractus cupiditatibus et vitiis sese manciparit, dedecorabitur. Quapropter *Homo humiliabitur, et vir dedecorabitur*: quippe ille communia non custodivit; hic vero utpote conversus ad improbitatem, etiam eo bono quod usu exercitioque sibi comparaverat mulctatus est. Homo qui-

[22] Psal. LXXXVI, 1.

(83) Veteres quinque libri, οὗτοι. Editi, αὐτοί.

(84) Editi, τοὺς πλησιῶντας. At mss. quinque, τοὺς προσιόντας.

(85) Editi. Καὶ ὁ ἀγαλλιώμενος οὐκ ἔστι, φησὶν, ἐν αὐτῇ, quæ interpres ita reddiderat, *Et nemo relinquetur qui in ea gloriabitur*. Sed si ita est, non cohærebit oratio. Scriptor enim, si sibi constare vult, hoc dicat oportet, fore ut, qui in terrestri Jerusalem gloriatur, is cum aliis non paucis in infernum descendat. Sed hunc locum ex quatuor mss. restituimus. Neque non etiam lectio Regii tertii probari potest, in quo ita scriptum invenimus, Καὶ ὁ ἀγαλλόμενος, φησὶν, ἐν αὐτῇ· siquidem duas has voces, ἀγαλλόμενος, ἀγαλλιώμενος, idem plane valere norunt vel infantes.

(86) Illud, τοῦ Θεοῦ, alio loco in tribus mss. ponitur, nempe post vocem μακαριότητα, *ad Dei beatitudinem*. Ibidem editi, ἐμβλέπων. At quinque mss., βλέπων.

(87) Illa, Ὡς καὶ ἐπὶ τῶν, etc., obscura cum sint et intellectu difficilia, mirum videri non debet, si diverse a viris doctissimis Montacutio et Combefisio vertantur. Ille ita interpretatus est: *Quemadmodum in familiis privatorum patres ac matres familias, ipsos sæpe nominari moris est, ab omnibus qui pertinent ad familias easdem*: hic hoc modo, *Ut eorum, qui præcelluere nomine, ab iis, qui eas colunt, appellentur*. Nos quibus neutra interpretatio placebat, aliter quidem interpretati sumus: sed fortasse non felicius.

(88) Ubi in editis et in quinque mss. legitur, Οὐ τόπῳ παθεῖν, ait vir conjecturarum amantissimus Combefisius, fortasse legendum esse, Οὐχ ὅπως παθεῖν. Utut hæc sunt, receptam lectionem retinuimus. Aliquanto post Colb. secundus, ταπεινοῦται δὲ ὁ ἀνὴρ ἀσεβής.

(89) Veteres aliquot libri, ὁ μόνον. Statim editi, κατὰ τὴν πρώην ἐνυπάρχουσαν αὐτῇ ἐκ τῆς. At quinque mss. ut in textu.

(90) Veteres quinque libri, ὁ μὲν τό. Editi, ὁ μέντοι.

dem humiliatur : *Oculi enim Domini sublimes, homo autem humilis* [23] : vir vero dedecoratur, tanquam qui Deum, violatis ejus præceptis, ducat pro nihilo. Nam qui eum nihili faciunt, afficientur ignominia, uti didicimus in primo Regnorum libro, Domino dicente : *Glorificantes me glorificabo, et qui spernunt me, ignominia ipsis inuretur* [24]. Vir igitur dedecorabitur **499** per suum ipsius peccatum : dedecus enim et infamiam infert peccatum. *Resurgent enim*, inquit, *hi in vitam æternam, et isti in opprobrium et dedecus æternum* [25]. Cum enim honor dignitatis sit remuneratio; dignitas vero, virtutis præmium; sanctis quidem tum honor, tum dignitas tribuitur, impii vero contraria recipiunt. Honorat enim dignos Deus. Nam ipse est id quod vere honorandum est, honoremque tribuit : quare qui ignominia notatur, honorem nequit assequi. Unumquemque autem dedecorant turpitudinis ac infamiæ vitia, coram omni creatura exposita. *Et oculi*, inquit, *sublimes humiliabuntur*. Quicunque animo sursum erecto, auctorem horumce omnium sunt intuiti, ii oculos habent sublimes, utpote qui super omnia corpora mentem suam attollant. Sed si postea ob falsas opiniones et ingens terrenarum rerum studium, nihil eorum quæ magna sunt, possint amplius contemplari, imo dediti sint toti corporeis deliciis voluptatibusque, jure optimo dicuntur humiliari.

68. Vers. 16. *Et exaltabitur Dominus Subaoth in judicio*. Hoc est, per æquam retributionem eorum quæ sunt prius commemorata, exaltatur Dominus Deus in judicio; adeo ut ex ii, quæ ad Dei gloriam et honorem faciunt, hoc unum sit, judicium videlicet, quod de impiis pro ratione et merito operum a judice profertur. Quare et in ipso judicio altitudo sapientiæ potestatisque Domini conspicitur. Quemadmodum enim qui sapientiam ordinis rerum cœlestium speculantur, in stellarum situ, motu, atque in mutua ipsarum habitudine effulgentem, jam intelligunt sapientiæ ejus magnificentiam, sic ut dicere valeant : *Sapientiæ ejus non est numerus* [26]; pari modo qui judicii respiciunt rationes, iis non minori futura est admirationi hæc judicii sapientia et prudentia; nec non æquitas illa, qua vel pro minimis et minutissimis unicuique meritam mercedem rependit [27]. Fortasse ergo singulis rebus bene gestis Deum exaltamus; adeo ut exaltetur per temperantiam nostram, exaltetur quoque per justitiam nostram. Cum autem hæc perficiantur Dei auxilio, ubi nos susceptos erexerit, sua nos ope suffulciens ac firmans, tum dicimus : *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me* [28]. Sunt autem multæ Dei

μιώθη. Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος ταπεινοῦται· Οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὕψηλοί, ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός· ὁ δὲ ἀνὴρ ἀτιμάζεται, ὡς ἐξουθενῶν τὸν Θεὸν διὰ τῆς τῶν ἐντολῶν παραβάσεως. Οἱ γὰρ ἐξουθενοῦντες αὐτὸν ἀτιμασθήσονται, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν ἠκούσαμεν τοῦ Κυρίου λέγοντος· Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω, καὶ οἱ ἐξουθενοῦντές με ἀτιμασθήσονται. Ἀτιμασθήσεται οὖν ἀνὴρ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἁμαρτίας· ἀτιμοποιὸς γὰρ ἡ ἁμαρτία. Ἀναστήσονται γάρ, φησίν, οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμὸν καὶ (94) αἰσχύνην αἰώνιον. Ἐπειδὴ γὰρ τιμή ἐστι γέρως ἀπόδοσις, γέρας δέ ἐστιν ἄθλον ἀρετῆς· τοῖς μὲν ἁγίοις καὶ τιμὴ καὶ γέρας ἀπονέμεται, τοῖς δὲ ἀσεβέσι τὰ ἐναντία. Τιμᾷ μὲν γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς ἀξίους. Αὐτὸς γάρ ἐστι τὸ ὄντως τίμιον, καὶ τιμῆς παρεκτικόν· διότι οὐ δύναται τὴν τιμὴν περιποιῆσαι ὁ ἠτιμωμένος. Ἀτιμάζει δὲ ἕκαστον τὰ πάθη τῆς αἰσχύνης, ἐπὶ τῆς κτίσεως πάσης ἀνακαλυπτόμενα. Καὶ οἱ ὀφθαλμοί, φησίν, οἱ μετέωροι ταπεινωθήσονται. Ὅσοι ἐπάραντες εἰς ὕψος ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, εἶδον τὸν καταδείξαντα ταῦτα πάντα, οὗτοι ἔχοντες μετεώρους τοὺς ὀφθαλμούς, τῷ ὑπεράνω πάντων (92) σωμάτων ἀγαγεῖν τὴν διάνοιαν· εἶτα διὰ ψευδοδοξίας, καὶ τῆς πολλῆς περὶ τὰ ὑλικὰ προσπαθείας, δύδεν ἔτι τῶν μεγάλων θεωρεῖς ἠνέσχοντο, ἀλλ' ὅλοι γινόμενοι τῆς σωματικῆς ἀπολαύσεως, ταπεινοῦσθαι δικαίως λέγοντα.

168. Καὶ ὑψωθήσεται Κύριος Σαβαὼθ ἐν κρίματι. Τουτέστι, κατὰ τὴν δικαίαν ἐπὶ τῶν προειρημένων ἀνταπόδοσιν, ὑψοῦται Κύριος ὁ Θεὸς ἐν κρίματι· ὡς ἓν τῶν εἰς δόξαν Θεοῦ συντεινόντων εἶναι καὶ τὸ ἐπὶ τοῖς ἀσεβέσι κρῖμα κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων ἐγγινόμενον (93) παρὰ τοῦ κριτοῦ· ὥστε καὶ ἐν τῇ κρίσει θεωρεῖσθαι τὸ ὕψος τῆς συνέσεως καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ Κυρίου. Ὥσπερ γὰρ οἱ θεωροῦντες τὴν σοφίαν τῆς διατάξεως τῶν οὐρανίων, κατὰ τὴν τῶν ἀστέρων θέσιν καὶ φορὰν καὶ σχέσιν ἣν ἔχουσι πρὸς ἀλλήλους, τῆς συνέσεως αὐτοῦ τὸ μεγαλεῖον νοοῦσιν, ὥστε ἂν δύνασθαι εἰπεῖν, ὅτι Τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμός· οὕτως οἱ βλέποντες τοὺς τῆς κρίσεως λόγους, οὐχ ἧττον θαυμάσονται τὸ ἐν τῇ κρίσει σοφὸν καὶ συνετὸν, καὶ μέχρι τῶν λεπτοτάτων ἀνταποδοτικὸν ἑκάστῳ τοῦ πρὸς ἀξίαν. Τάχα οὖν καθ' ἕκαστον κατόρθωμα ὑψοῦμεν τὸν Θεόν· ὥστε ὑψοῦσθαι αὐτὸν ἐν τῇ σωφροσύνῃ ἡμῶν, καὶ ὑψοῦσθαι αὐτὸν ἐν τῇ δικαιοσύνῃ ἡμῶν. Ταῦτα δὲ ἐπειδὴ διὰ τῆς συνεργίας (94) τοῦ Θεοῦ κατορθοῦται, ὅταν ὑπολαβὼν ἡμᾶς ἀνορθώσῃ, ὑπερείδων ἡμᾶς τῇ συνεργίᾳ τῇ παρ' ἑαυτοῦ, καὶ στηρίζων, τότε λέγομεν· Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με. Πολλαὶ δὲ αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ, ἥ τε κατὰ γνῶσιν καὶ σύνεσιν· καὶ ἡ κατὰ τὴν διέξοδον τῶν μεγαλείων αὐτοῦ, καὶ

[23] Isa. II, 11. [24] I Reg. II, 30. [25] Dan. XII, 2. [26] Psal. CXLVI, 5. [27] Matth. XVI, 27. [28] Psal. XXIX, 2.

(91) Editi, καὶ εἰς. At quinque mss. καί.

(92) Ita mss. quinque. Editi vero, τῷ ὑπὲρ ἁπάντων.

(93) Codices quinque, ἐγγινόμενον. Editi, γινόμενον. Aliquanto post mss. nonnulli, δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

(94) Antiqui duo libri, διὰ τῆς ἐνεργείας, *per virtutem Dei efficacem*. Statim mss. quinque, ἐπορθώσῃ. Editi, ἀνορθώσῃ.

κατὰ τὴν τῶν κριμάτων αὐτοῦ θεωρίαν. Διὸ εἴρηται περὶ τοῦ δικαίου, ὅτι Αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ λάρυγγι αὐτοῦ. Εἶτα ἐπειδὴ τῇ κατὰ θεωρίαν ὀρθότητι τὸ ἐν τῇ πράξει εὔτονον συντέτακται· Καὶ ῥομφαῖαι δίστομοι, φησὶν (95), ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, τουτέστι λόγοι ἐκτέμνοντες τῆς ψυχῆς καὶ ἐκριζοῦντες τὰ πάθη. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Κύριος Σαβαὼθ Κύριος λέγεται τῶν στρατιῶν· τότε αἱ στρατιαὶ, αἱ λειτουργοῦσαι αὐτῷ κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν, ὑψώσουσι καὶ δοξάσουσιν ἐπὶ τῷ δικαίῳ καὶ ἀπαραλογίστῳ κρίματι. Τοιοῦτον δέ τι ὑπονοοῦμεν, ὅτι κρινομένου τοῦ Κυρίου μετὰ τῶν ἀνθρώπων (Αὐτὸς γὰρ Κύριος ἥξει εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ λαοῦ), μόνος ὁ Κύριος ὑψωθήσεται, οὐδενὸς δικαιουμένου κατενώπιον (96) αὐτοῦ. Τίς γὰρ ὁ συνεξετάζόμενος ταῖς ἀπὸ τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς εὐεργεσίαις, καὶ ποικίλαις ὅσαις οἰκονομίαις φθανούσαις κοινῶς ἐπὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ἀποδοῦναι τὰ ἴσα καὶ ἄξια τῶν εἰς αὐτὸν ἐφθακότων ἀπὸ τῆς δωρεᾶς τοῦ Κυρίου δυνήσεται; Διόπερ ἀποροῦσιν οἱ ἅγιοι, Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ, λέγοντες, περὶ (97) πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι;

A exaltationes: alia fit per cognitionem et intelligentiam, alia vero, dum enarrantur magnifica ejus opera, et dum ejus judicia contemplamur. Quapropter de justo dictum est: *Exaltationes Dei in gutture ejus* [29]. Deinde, quoniam vis actionis ac firmitas per rectam contemplationem constituitur, subjungit: *Et gladii ancipites in manibus eorum* [30], hoc est, sermones, qui cupiditates animæ ac turbulentos motus abscindant, ac radicitus evellant. Sed quia Dominus Sabaoth Dominus dicitur exercituum; tunc exercitus ei tempore judicii famulantes, ipsum sunt exaltaturi, atque affecturi gloria, ob justum et verax judicium. Aliquid tale futurum esse opinamur, cum Dominus descendet in judicium **500** cum hominibus (*Ipse enim Dominus veniet in judicium cum populo* [31]), nempe Dominum solum exaltatum iri [32], nemine justificato coram ipso. Quis enim, cujus vita exigetur ad Conditoris nostri beneficentiam, et ad varias illas dispensationes quæ ad omne genus hominum generatim pertingunt, rependere poterit quod æquum sit, et bonis a se ex Domini dono acceptis dignum? Quamobrem sancti hærent ac dubitant, dicentes: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi* [33]?

B

169. Καὶ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος δοξασθήσεται ἐν δικαιοσύνῃ. Ἀκολουθεῖ τῷ ὑψωθῆναι ἐν κρίματι τὸ δοξασθῆναι τὸν ἅγιον ἐν δικαιοσύνῃ. Οἱ τεθεωρηκότες αὐτὸν ὑψούμενον ἐν τοῖς (98) κρίμασιν, οὗτοι καταλαμβάνουσι τὴν δόξαν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Καὶ βοσκηθήσονται οἱ διηρπασμένοι ὡς τάῦροι, καὶ τὰς ἐρήμους τῶν ἀπειλημμένων ἄρνες φάγονται. Ὁ γινόμενος αἰχμάλωτος λαὸς διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον, καὶ τῷ περὶ τὸ μέθυσμα ἡμαρτηκέναι, τρόπον βουκολίου βοσκηθήσεται. Οἱ δὲ αὐτοὶ οὗτοί εἰσιν οἱ διηρπασμένοι, κατὰ τὸν τοῦ αἰχμαλωτίζεσθαι αὐτοὺς καιρόν. Δῆλον δὲ, ὅτι ἐπειδὰν ἡττηθῶμεν ἐν τῷ πολέμῳ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων ἐνεργειῶν, αἰχμαλωτιζόμενοι ὑπ' αὐτῶν, ὥσπερ λάφυρα (99) μετὰ τὴν νίκην, διαρπαζόμεθα. Διαρπασθέντες δὲ, οὐκέτι τὰ τῶν λογικῶν ἴδια εἰς τροφὴν τὴν ἑαυτῶν παραλαμβάνομεν, ἀλλ' ὑπὸ ἀλόγων κινημάτων, ὡς ἔτυχε, φερόμενοι, τρόπον ταύρων ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ βίου τούτου διάξομεν. Διὰ τοῦτο δὲ οὐκ εἶπε, βοῶν, ἀλλὰ ταύρων, ὅτι αἱ μὲν βόες ἀλλήλαις συναγελάζονται, οἱ ταῦροι δὲ διὰ τὸ θυμοειδὲς ὀργίλως ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους, διεσπασμένοι (1) ἀπ' ἀλλήλων νέμονται. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν πολλὰ εἰκὸς ἐρημοῦσθαι, τῷ ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀπῆχθαι τοὺς οἰκήτορας, διὰ τοῦτό φησι· Καὶ τὰς ἐρήμους τῶν ἀπειλημμένων ἄρνες φάγονται. Οἱονεὶ γὰρ, κατὰ ἱστορίαν, ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας ἀπολῃφθέντες κατείχοντο οἱ ἀνάστατοι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας κατὰ τὴν

169. *Et Deus sanctus glorificabitur in justitia.* Postquam exaltatus est in judicio, consequens est ut sanctus glorificetur in justitia. Qui eum sunt contemplati in judiciis exaltatum, ii gloriam justitiæ ejus comprehendunt. VERS. 17. *Et pascentur direpti tanquam tauri: et deserta eorum, qui capti sunt, agni comedent.* Populus in captivitatem adductus, eo quod Dominum non cognoverant, et inciderant in ebrietatis peccatum, ad modum armentorum pascentur. Hi autem ipsi fuere eo tempore direpti, cum facti sunt captivi. Planum est autem nos, ubi victi fuerimus in bello, ac superati ab adversariis potestatibus, atque ab ipsis in servitutem redacti, tunc post victoriam tanquam exuvias diripi. Cum autem fuerimus direpti, ea quæ rationalium sunt propria, non amplius in nostrum cibum assumimus, sed motibus, ut fors tulerit vesanis et belluinis abrepti, instar taurorum in vitæ hujus solitudine ætatem degemus. Atque eam ob causam non dixit boves, sed tauros, quod bobus inter se gregatim viventibus, tauri ob animum ad iracundiam pronum ira in se invicem excandescentes, disjuncti et a se invicem separati pascantur. Quoniam autem verisimile erat loca plurima post captivitatem desertum iri, cum ab hostibus abducendi essent incolæ, idcirco ait: *Et deserta eorum, qui capti sunt, agni comedent.* Nam, juxta historiam [34], in Babylone veluti inclusi detine-

C

D

[29] Psal. CXLIX, 6. [30] ibid. [31] Isa. III, 14. [32] Isa. II, 11. [33] Psal. CXV, 12. [34] II Paral. XXXVI, 20; IV Reg. XXV, 11.

(95) Editi, δίστομοί φησιν. Illud φησίν in quinque mss. non invenitur.

(96) Veteres quinque libri, κατενώπιον. Editi, ἐνώπιον.

(97) Editi, ἀντί. At mss. quinque, περί, nec aliter fuit editum apud LXX.

(98) Legitur in aliquibus mss., τοις. Editi, ἐν τοῖς. Illa, quæ non ita mullo post occurrunt, καὶ βοσκηθήσονται, etc., longe diversa sunt ab iis quæ et in Hebraico exemplari, et in Vulgata leguntur.

(99) Veteres duo libri, λάφυρον.

(1) Editi, διεσπαρμένοι. At quinque mss. ut in contextu.

bantur ii, qui ob expeditionem a Nabuchodonosore adversum ee susceptam a Judæa fuerant expulsi. Terram igitur ad eos qui capti et præ belli necessitate detenti fuerant, pertinentem, jam in ovium pabulum redactam, agni, inquit, depascent, quod nullas servet antiquæ habitationis reliquias, sed profundum tenerumque gramen ex hominum penuria enutriat. Fortasse autem hic sermo etiam sensu prophetico indicat, quod cum mandatorum divinorum violatores ex antiqua sua in locis sanctis habitatione ejecti sint et expulsi; nos, qui ob peccatum eorum ad salutem per divinam dispensationem vocati sumus, agni quidam ob recentem nostrum in fide ortum appellati, in eorum qui capti sunt locis pascamur, spiritali rationalique eloquiorum Dei alimento tanquam tenero quodam gramine perfruentes. Quin et Dominus nuper per fidem natos, agnos appellavit, cum Petro dixit: *Simon Bar Jona, diligis me? Pasce agnos meos* [35].

A τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιστρατείαν γενόμενοι. Τὴν οὖν χώραν τὴν διαφέρουσαν τοῖς ἀπειλημμένοις καὶ κατεχομένοις ὑπὸ τῆς τοῦ πολέμου ἀνάγκης μηλόβοτον ὑπὸ πολλῆς ἐρημίας γενομένην ἄρνες, φησὶν, ἐπινεμήσονται, διὰ τὸ μηδὲν λείψανον παλαιᾶς οἰκήσεως φέρειν, ἀλλὰ βαθεῖαν καὶ ἀπαλὴν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐρημίας τὴν πόαν ἐκτρέφειν. Τάχα δὲ καὶ προφητικῶς ὁ λόγος αἰνίσσεται, ὅτι τῶν παραβεβηκότων τὰ θεῖα προστάγματα ἐκβληθέντων τῆς παλαιᾶς αὐτῶν ἐν τοῖς ἁγίοις διαγωγῆς, ἡμεῖς οἱ τῷ παραπτώματι αὐτῶν πρὸς τὸ σωθῆναι οἰκονομηθέντες, ἄρνες τινὲς διὰ τὸ (2) εἰς τὴν πίστιν ἀρτιγενὲς ὀνομαζόμενοι τοῖς τῶν ἀπειλημμένων τόποις ἐπινεμόμεθα, τῆς πνευματικῆς καὶ λογικῆς τροφῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ, οἷόν τινος πόας ἀπαλῆς ἀπολαύοντες. Καὶ ὁ Κύριος δὲ τοὺς ἀρτιγενεῖς κατὰ τὴν πίστιν B ἄρνας προσηγόρευσεν, ἐν τῷ λέγειν Πέτρῳ· Σίμων Βὰρ Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

170. Vers. 18, 19. *Væ his, qui trahunt peccata quasi funiculo longo, et quasi jugi corrigia vitulæ, iniquitates, qui dicunt: Cito appropinquent quæ faciet, ut videamus; et veniat consilium sancti Israel ut cognoscamus.* Nobis ipsis tum cum peccamus, **501** vincula conficimus et funiculos, quibus vinciamur: quippe juxta multitudinem vel magnitudinem peccatorum, vel majora vel minora animabus nostris lora nectimus, quibus, secundum Jeremiam [36], vincti sumus ac colligati. Quicunque igitur vincuntur carnis sensu, ii terrenis vinculis constringuntur; quibus manus eorum ac pedes cum ligali fuerunt, post justam judicis sententiam, ipsi C utpote damnati ejiciuntur in tenebras exteriores [37]. Ligantur quidem manus ob facta, pedes vero, ob incessum. Nam reipsa unusquisque stringitur peccatorum suorum catenis, ita ut membra singula quæ peccatum admiserint, proprio quodam et peculiari vinculo frenentur et astringantur. *Væ* igitur, inquit, *iis, qui trahunt peccata quasi funiculo longo*, hoc est, qui delicto priori secundas, tertias, et alias gradatim impietates, injustitias, lascivias connectunt. Nam oportebat eos qui prius in peccatis fuerant deprehensi, statim post primam vitiorum implicationem sua ipsorum peccata delere, nedum malis alia adjungerent connecterentque. Fieri quidem non potest ut non peccet humana natura: quandoquidem non est justus in terra, D qui faciat bonum, et a peccato abstineat [38]. Fieri tamen potest, ut de peccato per proclivitatem vel per insidiatoris nostri impulsum commisso, confestim mutata sententia agamus pœnitentiam, nec

170. Οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας ὡς σχοινίῳ μακρῷ, καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεως τὰς ἀνομίας (3)· οἱ λέγοντες· Τὸ τάχος ἐγγισάτω ἃ ποιήσει, ἵνα ἴδωμεν· καὶ ἐλθέτω ἡ βουλὴ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ἵνα γνῶμεν. Οἱ ἁμαρτάνοντες δεσμοὺς ἑαυτοῖς καὶ σχοινία οἷς δεδέμεθα κατασκευάζομεν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πλήθους ἢ μεγέθους τῶν (4) ἁμαρτημάτων, ἢ μείζονα ἢ μικρότερα ἑαυτοῖς τῶν ψυχῶν τὰ δεσμὰ πλέκοντες, ὑφ' ὧν κατὰ τὸν Ἱερεμίαν δέσμιοι ἐγενόμεθα. Οἱ οὖν κεκρατημένοι ὑπὸ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς, οὗτοι γηΐνοις δεσμοῖς εἰσι κατειλημμένοι, ὑφ' ὧν, μετὰ τὴν δικαίαν τοῦ κριτοῦ ἀπόφασιν, δεθέντες χειρῶν καὶ ποδῶν, οἱ καταδικασθέντες ἐκβάλλονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· χειρῶν μὲν, διὰ τὸ πρακτικὸν, ποδῶν δὲ, διὰ τὸ πορευτικόν. Σειραῖς γὰρ, τῷ ὄντι, τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν ἕκαστος σφίγγεται, ὥστε ἕκαστον τῶν ἐνεργησάντων τὴν ἁμαρτίαν μελῶν ἰδίῳ τινὶ δεσμῷ κολαζόμενον κατασφίγγεσθαι. Οὐαὶ οὖν, φησὶν, οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας ὡς σχοινίῳ μακρῷ· τουτέστιν, οἱ συνείροντες τῷ προτέρῳ πταίσματι δεύτερα καὶ τρίτα (5), καὶ καθεξῆς, ἀσεβήματα, καὶ ἀδικήματα, καὶ ἀκολαστήματα. Ἔδει γὰρ τοὺς προληφθέντας ἐν ταῖς ἁμαρτίαις, ἀντὶ τοῦ σωρεύειν καὶ ἐπισυνάπτειν τοῖς κακοῖς ἕτερα, εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν κακῶν πλοκῆς καταλύειν τὰ ἁμαρτήματα. Μὴ ἁμαρτεῖν μὲν γὰρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἀμήχανον· διότι οὐκ ἔστι δίκαιος ἐπὶ τῆς γῆς, ὃς (5*) ποιήσει ἀγαθὸν, καὶ οὐχ ἁμαρτήσεται. Δυνατὸν δὲ, ἀπὸ τοῦ ἁμαρτεῖν κατὰ προπέτειαν ἢ συναρπαγὴν τοῦ ἐπιβουλεύοντος ἡμῖν, εὐθὺς μεταβαλλομένους μετανοεῖν, καὶ μὴ ἐπισωρεύειν κακὰ κακοῖς. Ὥσερ γὰρ

[35] Joan. xxi, 15. [36] Thren. iii, 34 [37] Matth. xxii. 13. [38] Psal. xiii, 3.

(2) Uterque Colb., διὰ τὸ μηδέ.

(3) Sic libri veteres. Editi vero, ἁμαρτίας αὐτῶν ὡς... δαμάλεως τὰς ἁμαρτιας.

(4) Editi, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τὸ τῆς πτώσεως τοῦ πλήθους. Uterque Colb., κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως ἢ μεγέθους τῶν, etc. Reg. secundus brevius quidem, sed satis apte, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πτώσεως ἢ μείζονα, *pro ratione casus*, etc. Denique vetus Combefisii codex et Reg. quartus ita, ut in contextu videre licet.

(5) Veteres quinque libri, τρίτα. Editi, τρία.

(5*) Ὃς. Editi, ὡς EDIT.

οἱ τὰς σχοίνους πλέκοντες, δαπανᾶσθαι λοιπὸν μέλ- A
λοντος τοῦ συγκλωθομένου, ἕτερον παρεμβάλλουσι,
μηκύνοντες αὐτὸ (6) καὶ παραύξοντες· οὕτω καὶ οἱ
τοῖς κακοῖς ἐμβαθύνοντες, πρὶν τὴν προτέραν ἁμαρ-
τίαν συντελεσθῆναι, δευτέρας ἄρχονται, κἀκείνῃ πά-
λιν ἐπισυνάπτουσιν ἑτέραν. Καὶ οὕτως ὅλος αὐτοῖς
ὁ βίος (7) δι' ἁμαρτιῶν προϊών, πλεκομένῳ τινὶ
ἔοικε σχοινίῳ μακρῷ· καὶ τὸ προλαβὸν συνδεδεμένον
ἔχων, καὶ τὸ ἀεὶ παρὸν εἰς τὴν τοῦ προάγοντος ὁμοιό-
τητα συναπτόμενον. Διὰ τοῦτο, Οὐαί, φησὶν, οἱ
ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας ὡς σχοινίῳ μακρῷ.
Νοήσωμεν καὶ ἀπὸ παραδείγματος τὸ λεγόμενον.
Ἔστω τις περὶ τὴν ἁμαρτίαν τῆς ἀκολασίας ἐπτερω-
μένος. Σκόπει, διὰ πόσων ἑαυτῷ τῶν ἐν τῷ μέσῳ
τὴν ἁμαρτίαν ἐπισπᾶται τῆς ἀσελγείας· πρῶτον μὲν
τὸ σῶμα ἑαυτοῦ τοιῶσδε σχηματίζων, περικειρόμε- B
νος μὲν τοιῶσδε τὰς τρίχας, περιβαλλόμενος δὲ τὴν
ἐσθῆτα τοιῶσδε, καὶ ταύτην οὐ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλὰ
πρὸς καλλωπισμὸν ἐπιτετηδευμένην, μέχρι ζώνης,
μέχρι ὑποδημάτων τὸ περίεργον τῆς περὶ αὐτὸν φι-
λοκαλίας ἐπιδεικνύμενος· εἶτα χρήματα συμπορίζων,
ὥστε δι' αὐτῶν ἐξωνήσασθαι τὴν ὥραν τῆς ἐρωμένης·
εἶτα προμνηστρίας ἑαυτῷ (8) προαγωγοὺς περινοῶν,
ῥήματα ἐπιτηδεύων φθοροποιὰ, συντυχιῶν ἀφορμὰς
ἑαυτῷ κατασκευάζων, πότους (9) καὶ συμπόσια, ὁμι-
λίας μακράς. Διὰ τοσούτων, ὅσων τῶν ἐν τῷ μέσῳ,
τὸ κακὸν τῆς πορνείας προσάγων ἑαυτῷ· οὗτός ἐστιν
ὁ ἐπισπώμενος τὴν ἁμαρτίαν ὡς σχοινίῳ μακρῷ·
καὶ πᾶσα, ἁπαξαπλῶς εἰπεῖν, ἡ κατὰ τοῦ (10) πλη-
σίον κακία, μὴ ἐκ τοῦ περιτυχόντος ἐπιτελουμένη,
ἀλλὰ ἐκ βουλῆς καὶ ἐνίδρας διὰ μακρῶν κατασκευῶν
συντελουμένη, σχοινίον ἐστὶ μακρὸν, δι' οὗ καὶ πόῤῥω C
κειμένας ἐπισύρονται ἑαυτοῖς τὰς ἁμαρτίας οἱ ἄν-
θρωποι. Οὕτω δὲ μακρὰ ὄντα τὰ σχοινία ταῦτα,
δυσδιάλυτά εἰσι, διὰ τὸ ἐν κακίαις εὔτονον τῶν ἁμαρ-
τανόντων, καὶ σφοδρῶς ἑαυτοῖς καὶ πυκνῶς ἐπιπλε-
κόντων τὰ ἁμαρτήματα.

mala malis cumulemus. Quemadmodum enim qui funes nectunt, cum futurum est ut materia quæ netur deficiat, aliam attexunt, eam longiorem effecturi : ita etiam quicunque immerguntur in malorum profundo, priusquam peccato priori impositus finis sit, adoriuntur secundum, eique iterum aliud connectunt. Atque hoc pacto tota ipsorum vita per peccata progrediens, ad tortum quemdam et longum funiculum similitudine accedit : quippe et quod præteritum est, utpote colligatum et connexum, retinet, et quod semper præsens est, instar præcedentis annectitur. Quamobrem ait, *Væ his, qui trahunt peccata quasi funiculo longo.* Mutuemur hujus sententiæ intelligentiam etiam ab exemplo. Sit unus aliquis ad incontinentiæ peccatum propensus. Observa jam per quot media ad se pertrahat impuritatis peccatum. Primo quidem certo modo corpus suum componit ; peculiari ratione circumtondentur ipsius crines ; speciali quadam veste amicitur, eaque non vulgari, sed ad ornamentum elegantiamque concinnata ; imo vel in ipsa zona calceamentisque immodicum elegantiæ ac formæ studium ostendit. Deinde suppeditat pecunias, quibus emat amicæ pulchritudinem. Denique animum intendit ad lenas sibi conciliandas : adornat verba quæ ad corruptelam inducant : **502** congrediendi sibi parat occasiones, compotationes, convivia, prolixas confabulationes. Qui per tot modos intermedios stuprisibi malum adscíscit, hic est qui attrahit peccatum quasi funiculo longo : atque, ut uno verbo dicam, omnis malitia haud fortuito adversus proximum admissa, sed consulto et insidiose per longas molitiones consummata, funiculus longus est, quo peccata licet longe dissita ad se pertrahunt homines. Atque hoc pacto longi illi funiculi sunt solutu difficillimi, ob peccantium in mala impetum, et ob vehementem crebramque peccatorum suorum implicationem.

171. Διὰ τοῦτό φησι· Καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμά-
λεως. Οἱ γὰρ ζυγόδεσμοι οὐδὲ ὑπὸ τῶν ἰσχυροτάτων
ζευγῶν καὶ βιαίως ἐπισπωμένων τὰ βάρη εὐκόλως
διαῤῥήγνυνται. Ἐπέτεινε δὲ τὴν ἰσχὺν ὁ λόγος, τὸν
ἱμάντα τοῦ ζυγοῦ ἐκ δαμάλεως εἶναι λέγων· τουτ-
έστιν, ἀπὸ ἰσχυροτάτου ζώου, οὔτε διὰ πόνων οὔτε
διὰ χρόνων ἠσθενηκότος. Οὐαὶ οὖν οἱ καὶ μακράς τι-
νας κατασκευὰς πρὸς τὸ ἁμαρτάνειν ἐπιτηδεύοντες, D

171. Eam ob rem dicit : *Et quasi jugi corrigia vitulæ.* Lora enim, quibus jugum alligatur ad temonem, ne a fortissimis quidem boum paribus, vel magna vi onera trahentibus, facile disrumpuntur. Robur autem et vim intendit Scriptura, cum jugi corrigiam affirmat e vitula fieri, hoc est, ex animali fortissimo, necdum laboribus aut ætate debilitato. Væ igitur qui prolixos quosdam appa-

(6) Unus Combef. et alii quatuor, αὐτό. Alter Combefisii codex cum editi, αὐτῷ.

(7) Editi, ὁ αὐτοῖς βίος. Veteres aliquot libri, αὐτοῖς ὁ βίος. Statim editi et Reg. secundus, καὶ τὸ προλαβών. Alii quinque mss., προλαβόν. Subinde editi, καὶ τὸ ἀεὶ παρών. At nostri sex mss., παρόν.

(8) Ita mss. nostri omnes. Editi, ἑαυτοῦ.

(9) Ea qua utimur editio et nostri sex mss. πότοι· quod cum vitiosum esse animadverterent typographi, proprio Marte in posteriori editione Parisiensi pro πότοι edidere πότους. Hos sequi non dubitavimus, tum quod sensus ita exigere videatur, tum quod hæc lectio in Colbert. secundo manu satis antiqua addita sit. Haud longe mss. nostri, προσάγων ἑαυτῷ. Editi, ἑαυτοῦ. Subinde mss., τὴν ἁμαρτίαν. Editi, τὰς ἁμαρτίας.

(10) Rursus proprio quidem Marte, sed recte tamen et accurate hunc locum emendarunt typographi. Nam ubi eorum cura integre et incorrupte in editis legitur, κατὰ τοῦ, in iis codicibus quibus usi sunt, corrupte scriptum reperitur κατὰ τόν. Hoc idem vitium inest similiter in Commentario Procopii, ubi pag. 81 sic legitur : καὶ ἅπερ δὲ κατὰ τὸν πλησίον. Velim et hæc macula quoque, si unquam opus Procopii rursus in lucem prodeat, inde a typographis tollatur.

ratus diligenter adhibent ad peccandum,et maxime si eos constanter fortiterque perficiunt. Attamen fieri potest, ut is, qui peccato vinctus est, sequatur Christum, *iis qui in vinculis sunt, dicentem: Exite,et iis qui in tenebris,ut revelentur* [39].Vincti autem e carcere exeuntes,atque ex tenebris ad lucem veram oculos per pœnitentiam attollentes,sequuntur Christum, confitentes quidem, sed manicis compediti, donec per bona opera transmutati,fiant digni qui ab ipso iis qui prius inenodabilia putabantur vinculis solvantur.Ili autem,peccatis attractis, divinoque judicio contempto, plerumque verbis suis accelerant minas, quasi nihil sint sibi nociturœ, ac dicunt: *Cito appropinquent quæ faciet, ut videamus; et veniat consilium sancti Israel, ut cognoscamus.* Atqui funiculus ille longus est, qui peccatum longe remotum attrahit. Liquet enim talia dici ab iis, qui venturo sæculo non habent fidem, sed aspernantur comminationes. Quisquis enim Christi reformidat tribunal, ac juventutis peccata revocat in memoriam, fastidiose judicium urgere non audebit. Contra, precatur utique sibi terminum longiorem ac remotiorem, quo diuturniori tempore suam ipsius animam a peccatorum sordibus expurgare possit. Porro Achitophel [40] et Judas [41,42] stultæ et inconsultæ ad futura festinationis evidens exemplum præbuere, qui quod mala præsentia futuris atrociora, et opprobria hominum cruciatu gehennæ intolerabiliora esse arbitrarentur, laqueo, quam morte sponte naturæ provenienti, vitam finire maluerunt. Etenim, si venturo sæculo adjunxissent fidem, minime sibi mortem suspendio conscivissent: imo etiam licet vitæ molestiis afficerentur; si tamen supplicia futura judicassent **503** præsentibus esse formidabiliora,vitam hanc tolerare non dubitassent. Ejusmodi erat Job, cum diceret: Utinam meipsum possem manu conficere, aut certe deprecatus alterum, et faciet mihi hoc. Nam et his verbis ostendebat gravitatem plagæ atque acerbitatem, et adversus eas ipsas quas sibi struebat insidias cavebat sibi. Etenim qui se ipsi per vim de medio tollunt, damnantur homicidii. Quia vero etiam apud Paulum invenimus dici a quibusdam: *Faciamus mala, ut veniant bona* [43], existimamus hanc etiam agendi rationem funem esse peccatum grave inducentem. Aiunt enim ejusmodi quoque sententiam animos Judæorum subiisse, ex multa morum perversitate: quippe

καὶ ταύτας εὐτόνως καὶ ἰσχυρῶς. Δυνατὸν μέντοι, γενόμενον δέσμιον ἁμαρτίας, ἀκολουθῆσαι Χριστῷ, τῷ ἐροῦντι τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀποκαλυφθῆναι (11). Ἐξελθόντες δὲ ἀπὸ φυλακῆς οἱ δέσμιοι, καὶ ἀπὸ τοῦ σκότους τῷ ἀληθινῷ φωτὶ διὰ τῆς μετανοίας ἐμβλέψαντες, ἕπονται Χριστῷ ἐξομολογούμενοι, δεδεμένοι ἐν χειροπέδαις, ἕως ἂν ἐκ τῆς τῶν ἀγαθῶν μεταβολῆς ἄξιοι γένωνται τοῦ λυθῆναι ὑπ' αὐτοῦ τῶν ἀφύκτων τέως νομιζομένων εἶναι δεσμῶν. Οὗτοι δὲ, οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἁμαρτίας, καὶ καταφρονοῦντες τῆς θείας κρίσεως, ἐπείγουσι πολλάκις τῷ λόγῳ τὰ ἀπειλούμενα, ὡς μηδὲν (12) πεισόμενοι παρ' αὐτῶν, καὶ λέγουσι· Τὸ τάχος ἐγγισάτω ἃ ποιήσει, ἵνα ἴδωμεν· καὶ ἐλθέτω ἡ βουλὴ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ἵνα γνῶμεν. Ἀλλὰ τοῦτο σχοινίον μακρὸν, τὴν πόρρω κειμένην ἁμαρτίαν ἐπισυρόμενον. Δῆλον γὰρ, ὅτι ἀπιστοῦντες περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, καὶ καταφρονοῦντες τῶν ἀπειλουμένων, τοιαῦτα λέγουσιν. Οὐ γὰρ ὁ φοβούμενος τὸ τοῦ Χριστοῦ δικαστήριον, καὶ ἀναλαμβάνων τῇ μνήμῃ τὰ ἐκ νεότητος ἡμαρτημένα (13), τολμήσει καταφρονητικῶς ἐπισπεύδειν τὴν κρίσιν. Τὸ ἐναντίον μὲν οὖν, καὶ προθεσμίας ἑαυτῷ μακροτέρας ἐπιζητεῖ, πρὸς τὸ (14) ἐν πλείονι χρόνῳ δυνηθῆναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ῥύπου τῶν ἁμαρτιῶν ἀποσμῆξαι. Τοῦ δὲ (15) ἀλόγως ἐπείγεσθαι πρὸς τὰ μέλλοντα, ἀπόδειξις Ἀχιτόφελ καὶ Ἰούδας· οἳ διὰ τὸ βαρύτερα κρίνειν τὰ παρόντα τῶν μετὰ ταῦτα, καὶ τὸν ἐν ἀνθρώποις ὀνειδισμὸν τῆς ἐν γεέννῃ κολάσεως, τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον τοῦ αὐτομάτου προετίμησαν. Οὐκ ἂν γὰρ πιστεύοντες περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀπηχονισαντο, ἀλλ' εἰ καὶ δυσηρεστοῦντο τῷ βίῳ, προσετίθεσαν ἂν τοῖς ἐνταῦθα, φοβερώτερα κρίνοντες τῶν παρόντων τὰ μέλλοντα. Ὁποῖος ἦν ὁ Ἰὼβ, λέγων· Ὄφελον δυναίμην (16) ἐμαυτὸν χειρώσασθαι, ἢ δεηθείς γε ἑτέρου καὶ ποιήσει μοι τοῦτο. Ἐκ τῶν τοιούτων γὰρ καὶ τὸ τῆς πληγῆς ἐώσφαρον ἐνεδείκνυτο, καὶ τὸ περὶ τὴν ἑαυτοῦ ἐπιβουλὴν εὐλαβὲς διεσάζετο. Τοῖς γὰρ βιαίως ἑαυτοὺς ὑπεξάγουσι, κατάκρισις ἀνδροφονίας ἐπίκειται. Ἐπεὶ δὲ καὶ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ εὑρήκαμεν ὡς λεγόμενον ὑπό τινων τό, Ποιήσωμεν τὰ κακὰ, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ, ἡγούμεθα κἀκείνην τὴν ἐπιτήδευσιν σχοινίον εἶναι ἁμαρτίας μεγάλης ἑπακτικόν. Λέγεται γὰρ γεγονέναι ἐκ τῆς πολλῆς διαστροφῆς καὶ τοιαύτη τις γνώμη παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι ἐπειδὴ ἡ φθορὰ προσδοκᾶται τῷ πλήθει τῆς ἁμαρτίας γενήσεσθαι, φέρε ποιήσωμεν τὰ κακὰ, καὶ τὸ ἔσχατον μέτρον τῆς ἀδικίας πληρώσωμεν, ὥστε ἐπελθεῖν

[39] Isa. XLIX, 9. [40] II Reg. XVII, 23. [41]. [42] Matth. XXVII, 5. [43] Rom. III, 8.

(11) Editi et tres mss., ἀποκαλυφθῆναι. Uterque Colb., ἀποκαλύφθητε. Reg. secundus, ἀνακαλύφθητε.

(12) Editio nostra, ὡς μηδέ. Veteres aliquot libri, ὡς μηδέν.

(13) Editi, τὰ νεότητος ἡμαρτημένα. At mss. nonnulli, τὰ ἐκ νεότητος ἡμαρτημένα. Alii quidam, τὰ ἐκ νεότητος ἡμαρτημένα.

(14) Antiqui duo libri, πρὸς τό. Editi, πρὸς τῷ

(15) Ita mss. omnes. Editi vero, Τὸ δέ.

(16) Editi, ἐδυνάμην. At nostri sex mss., δυναίμην. Hunc Jobi locum invenire non potui. Fortasse in mentem cuipiam venire poterit, verba quidem Jobi non esse, sed periphrasim quamdam, qua interpres significare voluerit, Jobum mortem et tumulum sibi cupidius precatum esse.

τὴν ἀλλαγὴν (17) τῶν παρόντων, καὶ ἐν τῇ βελτίονι A pe cum præ peccatorum multitudine interitus
καταστάσει γενέσθαι τὰ σύμπαντα. exspectaretur et exitium, dicebant: Agedum, fa-
ciamus mala, et extram iniquitatis adimpleamus mensuram: ita ut veniat rerum præsentium immu-
tatio, et universa in meliori statu constituantur.

172. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρόν· οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος· οἱ τιθέντες τὸ γλυκὺ πικρὸν, καὶ τὸ πικρὸν γλυκύ. Τελείου δέ ἐστι τοῦ διὰ τὴν ἕξιν γεγυμνασμένα ἔχοντος τὰ αἰσθητήρια, διακρίνειν δύνασθαι τὴν τοῦ καλοῦ φύσιν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· καὶ δοκίμου τραπεζίτου, τὸ καλὸν κατέχειν, ἀπὸ δὲ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθαι· διεφθαρμένον δὲ ἔχοντος τῆς ψυχῆς τὸ κριτήριον, ἐνηλλαγμένας τὰς μαρτυρίας περὶ τῆς ἑκάστου ἀξίας ἀποδιδόναι. Καὶ ἔοικε πολλή τις εὐχέρεια εἶναι τῇ ἀνθρωπείᾳ (18) φύσει πρὸς τὸ τὰ B ἐναντία δοξάζειν τῇ περὶ ἕκαστον ἀληθείᾳ. Καὶ εἴθε ἐπὶ μόνους τοὺς ἔξω τῆς κατὰ τὰς Γραφὰς πίστεως ἔφθανεν ἡ διαφωνία αὕτη· οἱ ἰσοπαλεῖς λέγοντες εἶναι τοὺς περὶ ἑκάστου πράγματος λόγους, καὶ πᾶσαν ἐνάργειαν (19), τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, εἰς ἀμφιβολίαν ἄγουσι· μέλανα εἶναι τὸν ἄργυπον, ἐκ τοῦ ἰοῦ ὄν ἀφίησι, καὶ μέλανα εἶναι τὸν ἥλιον, ἐκ τοῦ (20) μελαίνειν τὰ σώματα οἷς ἂν ἐπὶ πλέον προσομιλήσῃ, λέγοντες· καὶ ἐκ τῶν τοιούτων τὸ τῆς ἐποχῆς κατασκευάζουσι δόγμα, ὡς τῆς αἰσθήσεως παραλογισμοὺς ἐχούσης, καὶ οὐχ οἷά ἐστι τῇ φύσει καταλαμβανούσης τὰ πράγματα, ἀλλ' ὑπὸ μὲν ζωγραφίας ἀπατωμένων τῶν ὀφθαλμῶν· ἐπὶ δὲ τοῦ τραχήλου τῆς περιστερᾶς ἄλλοτε ἄλλας χρόας μεταλαμβανόντων πρὸς τὰς ἐκκλίσεις (21) τοῦ ζώου, καὶ τὰς πρὸς C τὴν ἀκτῖνα σχέσεις, συμμεταβαλλομένης τῆς ὄψεως. Διὰ τοῦτο ἐπιστήσαντες τῇ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καταλήψει, οὔτε τῇ ἡμέρᾳ συντίθενται, οὔτε τὴν νύκτα ὁμολογοῦσιν, ἐκ δὲ τοῦ ἀκολούθου καὶ εἰς ἀθεότητα ἐκπίπτουσι (22), μήτε εἰ προνοίᾳ Θεοῦ διοικεῖται τὸ πᾶν, μήτε εἰ αὐτομάτως φέρεται συντιθέμενα. Ἴδοις δὲ ἂν πολλοὺς καὶ τῶν πεπιστευκότων τοῖς νομικοῖς καὶ προφητικοῖς γράμμασι, τῇ περὶ ἕκαστον ἐνστάσει μετὰ πιθανύτητος ἀπομαχομένους πρὸς τὴν ἐνάργειαν (23), ὥστε σαθροῦσθαι καὶ διασκλεύεσθαι τὸ ἐν τοῖς δόγμασιν ἀληθές. Ἀλλὰ πιστεύειν μὲν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ὁμολογοῦσί τινες, εὑρίσκονται δὲ

172. Vers. 20. *Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum: qui ponitis tenebras lucem, et lucem tenebras: qui ponitis dulce amarum, et amarum dulce.* Est autem perfecti viri, cujus sunt sensus per habitum exercitati, naturam boni a malo distinguere posse [44]; itemque solertis mensarii, quod bonum est, retinere, atque ab omni mali specie abstinere [45]: sed qui corruptam habet judicandi facultatem, ejus est de uniuscujusque meritis instabilia testimonia proferre. Atque magna quædam facilitas humanæ naturæ inesse videtur adversantia uniuscujusque rei veritati comminiscendi. Et utinam ad eos solos qui a Scripturarum fide sunt extranei, pervenisset isthæc discrepantia. Qui dum dicunt sermones de re qualibet habitos ejusdem ponderis esse ac momenti, omnem, quantum in ipsis est, evidentiam in ancipiti collocant. Aiunt videlicet argentum esse nigrum propter rubiginem, qua perfunditur, ipsumque solem nigrum esse, quod ea corpora quibus diutius immoratur, nigrescant. Atque ex hujusmodi rationibus suum de assensionis retentione dogma struunt, tanquam fallatur sensus, nec res quales natura exsistunt, apprehendat. Sed ut per picturam decipiuntur oculi; ita in columbæ collo alios et alios colores recipiunt, prout varie flectitur animal, exque radii ac lucis objectu conspectus mutatur. Quapropter cum animum intendunt ad eam quæ per oculos fit perceptionem, neque diem esse statuunt, neque confitentur noctem, atque exinde prolabuntur in impietatem: neque convenit inter illos utrum Dei providentia gubernentur omnia, an temere et fortuito ferantur. Quin et videas plurimos etiam ex iis, qui legalibus et propheticis **504** Scripturis credidere, animo quodam in rebus singulis propugnandis obstinate cum verisimilitudine perspicuitati ac evidentiæ reluctari, sic ut dogmatum labascat veritas et concutiatur. Imo nonnulli credere se quidem confiten-

[44] Hebr. v, 14. [45] I Thess. v, 22.

(17) Editi et Reg. primus, τὴν διαλλαγήν. At quinque ms., τὴν ἀλλαγήν. Statim tres mss., γενέσθαι τὰ συμπτώματα. Ibidem in editis legitur, Καὶ οἱ. Sed pro illo. Καὶ οἱ, in nostris sex codicibus scriptum invenimus. Οὐαὶ οἱ. D

(18) Editi et Reg. tertius, ἀνθρωπίνῃ. Alii quinque mss., ἀνθρωπείᾳ.

(19) Editi nostri sex mss., ἐνέργειαν, nec aliter legit interpres, cum vertat, *omnemque vim operatoriam*. Neque tamen magnus ille librorum omnium consensus facit, ut ita legi oportere putem. Imo mihi persuasissimum est mendum esse librariorum, qui, cum scribendum esset, ἐνάργειαν, incaute scripserint, ἐνέργειαν. Atque ea de re eo minus dubitari posse arbitror, quod non raro accidat, ut in duabus his vocibus exscribendis offendant librarii, et aliam alia commutent. Ejus rei cum multa sint exempla, unum duntaxat proferre libet, quod sese quasi αὐτομάτως offerre videtur Nam non ita multo post, ubi et in editis et in tribus mss. legitur, ἀπομαχομένους πρὸς τὴν ἐνέργειαν, non dubium est quin ex aliis tribus mss. legendum sit, ἀπομαχομένους πρὸς ἐνάργειαν, *pugnantes adversus evidentiam*. Sed quid plura? cum hic legi debere, πάσαν ἐνάργειαν, nemo negaturus sit, nisi qui et ipse πρὸς τὴν ἐνάργειαν ἀπομάχεσθαι voluerit.

(20) Sic antiqui aliquot libri. Nostra editio, ἐκ τῶν.

(21) Editi, ἐπικλίσεις. At quinque mss., ἐκκλίσεις. Reg. primus, ἐκκλησίας, pessime.

(22) Ita mss. omnes. Editi, ἐμπίπτουσι. Mox Reg. secundus et Colb. primus, Θεοῦ διοικεῖ.

(23) Editi et tres mss., πρὸς τὴν ἐνέργειαν, *adversus vim agendi*, pessime. At uterque Colb. et Reg. secundus, πρὸς τὴν ἐνάργειαν, *adversus evidentiam*, optime. Legas velim quæ paulo ante de simili mendo diximus.

tur in Jesum Christum, nec tamen inveniuntur *Perfecti in eodem sensu, aut in eadem sententia* [46], sed in discordias maxime inter se repugnantes dividuntur. Alii quidem ob simplicitatem, alii vero nec pauci ob principatus studium ac inanem gloriam, vulgo ostendere volunt quam sint sapientes, quamque cognitione cæteris præstent. Quapropter referta sunt omnia hominibus dissidentibus inter se dogmataque pugnantia tradentibus: quippe suo quisque dogmati tuendo præfracte insistit, atque alterius placita evertere et confutare accerrima contentione conatur. Utinam autem ii qui doctrinam apostolicam observasse, atque ab apostolis per traditionem accepisse se Evangelii prædicationem gloriantur, ostenderent per suam circa dogmata concordiam se unius Ecclesiæ Christi partes esse.

173. Nec vero ad scientiam solum et ad doctrinam, sed ad opera etiam extendit se isthæc perturbatio: siquidem *Sunt viæ viri quæ videntur esse rectæ*: *novissima tamen earum spectant in fundum inferni* [47]; et, *Est justus qui perit in justitia sua, et impius qui manet in malitia sua* [48]. Etenim, si quid contemplatu difficile est, ad id genus pertinet vera justitia. Ideo et Salomon isthæc tanquam inter se paria ac æqualia simul enumerat, his verbis: *Animadvertas et parabolam et obscurum sermonem, dictaque sapientium, et ænigmata* [49]: *intelligas justitiam veram, et judicium dirigas* [50]. Multi igitur raptim et festinanter pronuntiant judicia mutationi obnoxia; quippe qui antequam res pateant per idoneam ratiocinationem multamque investigationem, temere ac nimis properato, dogmati cuilibet assentiantur. Potest autem nativa dialectices vis ac facultas, ut opinio est, hæc præstare, nimirum distincte rerum naturas dividere: manifesta ac plana facere quæ ejusdem sunt generis: discernere quæ sunt contraria. Quamobrem qui sibi erat conscius se divina hac dialectica præditum esse, aiebat: *Jucundum sit tibi eloquium meum* [51]. Qui enim rixas et jurgia excitant atque animo contentioso aggrediuntur negotia, eorum dialectice jucunda non est, sed exasperat. Cum autem sint trium conjugationes, lucis et tenebrarum, boni et mali, amari et dulcis, hæcne unum sunt subjecto, an a se invicem genere differunt? Nam ex intelligentia simpliciore compertum est et exploratum, referri malum ad morum **505** pravitatem. Bonum autem, ut definitur, est id quod commendandum est et lau-

A μὴ Κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοι, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ, ἀλλ' εἰς τὰς ἐναντιωτάτας διαφωνίας ἀποσχιζόμενοι· οἱ μὲν διὰ ἰδιωτισμὸν, οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ οἱ διὰ φιλαρχίαν (24) καὶ κενοδοξίαν, ἐνεπιδείκνυσθαι θέλοντες τοῖς πολλοῖς ὡς ἄρα εἶεν σοφοὶ, καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους τὴν γνῶσιν ἔχουσι (25). Διὰ τοῦτο πάντα μαχομένων ἀλλήλοις καὶ ἀντιδογματιζόντων πεπλήρωται· ἑκάστου φιλονείκως τῷ ἰδίῳ δόγματι παρισταμένου, καὶ μετὰ διατάσεως σφοδροτάτης τὰ τοῦ ἑτέρου ἀνατρέπειν καὶ διελέγχειν βιαζομένου. Ὄφελον δ' οἱ αὐχοῦντες (26) τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν τετηρηκέναι, καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀπ' ἐκείνων τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου παρειληφέναι, διὰ τῆς περὶ τῶν δογμάτων ὁμοφωνίας ἐδείκνυον, ὅτι μιᾶς εἰσι μέρη (27) τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας.

B 173. Οὐκ ἐπὶ τὴν γνῶσιν δὲ μόνον φθάνει αὕτη ἡ ταραχὴ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰς πράξεις· εἴπερ εἰσὶν ὁδοὶ ἀνδρὸς δοκοῦσαι ὀρθαὶ εἶναι, τὰ δὲ τελευταῖα αὐτῶν (28) βλέπει εἰς πυθμένα ᾅδου· καὶ, Ἔστι δίκαιος ἀπολλύμενος ἐν δικαίῳ αὐτοῦ, καὶ ἀσεβὴς μένων ἐν κακίᾳ αὐτοῦ. Εἰ γάρ τί ἐστι δυσθεώρητον, τούτου τοῦ γένους ἂν εἴη καὶ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη. Διὸ καὶ ὁ Σολομὼν ὡς ὁμότιμα ταῦτα ἀλλήλοις συναριθμεῖ, λέγων· Νοῆσαί τε παραβολὰς καὶ σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα· νοῆσαι δικαιοσύνην ἀληθῆ καὶ κρῖμα κατευθύνειν. Πολλοὶ οὖν κατὰ συναρπαγὴν παρηλλαγμένας τὰς κρίσεις ἐκφέρουσι. πρὸ καταλήψεως τῆς ἐξ ἱκανοῦ λόγου καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐρευνηθέντος ἐγγινομένης (29), ἀδασανίστως κατὰ προπέτειαν τὰς περὶ C ἑκάστου δόγματος ῥιπτοῦντες συγκαταθέσεις. Ἡ δὲ τῆς διαλεκτικῆς φύσις μάλιστα πεπίστευται ταῦτα παρέχειν δύνασθαι· διαιρεῖν εὐκρινῶς τὰς τῶν πραγμάτων φύσεις, καὶ τὰ ὁμογενῆ γνωρίζειν, καὶ τὰ ἐναντία διακρίνειν. Διόπερ συνειδὼς (30) ἑαυτῷ τὴν θείαν διαλεκτικὴν ἔχοντι, ἔλεγε τὸ, Ἡδυνθείη σοι ἡ διαλογή μου. Ἡ γὰρ τῶν ἐριστικῶν καὶ φιλονείκως ἐπιβαινόντων τοῖς πράγμασι διαλεκτικὴ οὐχ ἡδεῖα, ἀλλὰ παραπικραίνουσά τίς ἐστι. Τριῶν δὲ συζυγιῶν οὐσῶν, φωτὸς καὶ σκότους, κακοῦ καὶ πονηροῦ, πικροῦ καὶ γλυκέος, πότερον ἓν ἐστι τῷ ὑποκειμένῳ ταῦτα, ἢ κατὰ γένος ἀλλήλων ἀποδιέστηκεν (31); Ὡς μὲν οὖν πρὸς τὸ ἁπλούστερον σαφὲς, ὅτι τὸ πονηρὸν ἐπὶ τῆς τῶν ἠθῶν μοχθηρίας τέτακται· καλὸν δὲ ὁρίζονται ἀγαθὸν ἐπαινετόν. Πάλιν, σκότος D μὲν, ἀὴρ ἐστερημένος φωτός· φῶς δὲ, οὐσία (32) διαλυτικὴ σπότους. Πάλιν, γλυκὺ μέν ἐστι λειότης

[46] I Cor. I, 10. [47] Prov. XVI, 25. [48] Eccle. VII, 16. [49] Prov. I, 6. [50] ibid. 3, [51] Psal. CIII, 34.

(24) Recentior Combefisii codex, διὰ φιλαργυρίαν, et ita legisse putandus est Tilmannus, qui verterit, *per aviditatem cumulandæ pecuniæ*. Editi tamen et alii quinque mss., διὰ φιλαρχίαν, *ob principatus studium*, rectius. Haud longe quinque mss., ἐνεπιδείκνυσθαι. Editi et Reg. quartus, ἐπιδείκνυσθαι.

(25) Antiqui sex libri, γνῶσιν ἔχουσι. Vox ἔχουσι. operarum diligentiæ intercederat. Malim tamen ἔχωσι, quam ἔχουσι.

(26) Sic mss. nostri omnes. Editi, οἱ καυχοῦντες·

(27) Vox μέλη hoc loco magis arrideret; sed cum in editis et in nostris sex mss. legatur μέρη, quidquam mutare nefas duximus.

(28) Editi, αὐτῆς, male. At mss. nonnulli, αὐτῶν.

(29) Veteres aliquot libri, ἐγγενομένης.

(30) Editi, ὁ συνειδώς. At in nostris sex mss. articulus desideratur.

(31) Ita mss. omnes. Editi, διέστηκεν.

(32) Procopius ut alia permulta, ita illa, φῶς δὲ οὐσία, etc., ab auctore nostro mutuatus est. Sed nescio quomodo contigit, ut mirifice fœdata sint verba

χυμοῦ ἢ χυλοῦ τὴν γευστικὴν ἡδύνουσα αἴσθησιν· πικρὸν δὲ ἐστι γευστὸν ἐκτραχύνον τὴν γεῦσιν. Κατὰ μὲν οὖν τὴν ἁπλουστέραν νόησιν, τοσοῦτον διέστηκε ταῦτα ἀλλήλων. Τίς οὖν οὕτως ἔκφρων, ὡς ἐν νυκτὶ βαθείᾳ ἐστὼς, φῶς ὀνομάζειν τὸ σκότος, καὶ συγκεχυμένων αὐτῷ τῶν ὀφθαλμῶν ἐν τῷ σκότει, ὡς ὑπὸ φωτὸς καταλαμπόμενος διακεῖσθαι; Τίς δὲ τῇ γεύσει τῶν πικρῶν ἀλγυνόμενος, ὡς ἐπὶ (33) γλυκύτητος ἡδονῇ διάκειται; Τὸ δὲ αἰσθητὸν κάλλος τίνι τῶν ὀφθαλμοὺς ἐχόντων οὐκ εὔγνωστον; Ὅτι ἐν τῇ πρὸς ἄλληλα τῶν μερῶν (34) συμμετρίᾳ μετὰ τῆς ἐπιφαινομένης εὐχροίας αὐτομάτῳ τινι καὶ φυσικῇ ὁλκῇ προσοικειοῦται τοὺς ἐντυγχάνοντας· καὶ μέντοι καὶ τὸ αἰσχρὸν αὐτόθεν ποιεῖ (35) τὴν ἀποστροφὴν τοῖς ὁρῶσιν.

A dabile. Rursus; tenebræ aer est luce privatus: e diverso lux substantia est, quæ dissolvit tenebras. Iterum dulce lævitas est humoris aut succi, quæ exhilarat gustus sensum: amarum vero est id quod dum degustatur, gustum exasperat. Itaque juxta simpliciorem et magis obviam intelligentiam isthæc adeo multum inter se dissident. Quis igitur ita demens est, ut in profunda nocte constitutus, lucem vocet tenebras, et interea dum ejus oculis tenebræ offunduntur, sit perinde affectus, ac si luce illustraretur? Quis itidem de rei amarulentæ gustu dolens, ita afficitur, quasi ex dulcedine caperet voluptatem? Jam vero a quonam qui oculos habeat internosci facile non potest sensibilis pulchritudo? Nimirum pulchritudo per mutuam quamdam partium convenientem bono colori emicanti conjunctam illicio quodam ultroneo et naturali obvios sibi conciliat, et vice versa deformitas suapte natura suos a se spectatores avertit.

174. Ἀλλ' ἔοικεν οὐ περὶ τῶν κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωρίμων ὁ λόγος εἶναι, ἀλλ' εἴπερ Ἡ ἐντολὴ Κυρίου τηλαυγὴς, φωτίζουσα ὀφθαλμοὺς, καὶ λύχνος τοῖς ποσὶ τοῦ δικαίου ὁ λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ (36), ὁ μὴ κατὰ ἀρετὴν ζῶν, ἀλλὰ τοῖς ὑλικοῖς πάθεσιν ἐγκυλιόμενος, οὗτος ἂν εἴη ὁ τὸν ἐν κακίᾳ βίον ὥσπερ τι φῶς ὑπερασπαζόμενος, τὸν δὲ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου οἷόν τι σκότος ἀποστρεφόμενος. Καὶ ὁ τὰ γλυκέα τῷ λάρυγγι τοῦ δικαίου λόγια (37) τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ μέλι ὄντα τῇ νοητῇ αὐτοῦ γεύσει, διὰ τὸ ἐπίπονον τῶν προσταγμάτων ἀποστρεφόμενος, συγκατατιθέμενος δὲ τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς, οὕτος ἂν λέγοι τὸ πικρὸν (38) γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν. Κατὰ ταὐτὰ δὴ καὶ περὶ τοῦ καλοῦ ἔστι διανοεῖσθαι, ὅτι τό ἀληθινῶς καλὸν τὸ ἐν τῇ ψυχῇ σύμμετρόν ἐστι κατ' ἀρετὴν διακειμένη. Μεσότης γὰρ καὶ συμμετρία τις ἡ ἀρετή· αἱ δὲ ἐφ' ἑκάτερα τὴν ἀρετὴν ἐκβαίνουσαι ὑπερβολαὶ καὶ ἐλλείψεις, ἀμετρία (39) καὶ αἶσχος. Οἷον, ἡ μὲν ἀνδρεία μεσότης, ὑπερβολὴ δὲ περὶ ταύτην θρασύτης, καὶ ἔνδεια ταύτης δειλία. Οὐκοῦν κάλλος μὲν ψυχῆς, τὸ κατ' ἀρετὴν σύμμετρον· αἶσχος δὲ, αἱ ἀπὸ κακίας ἐγγινόμεναι ἀμετρίαι. Τούτους οὖν ταλανίζει ὁ λόγος, τοὺς τὴν μὲν κακίαν ὡς ἀγαθὸν αἱρουμένους, τὴν δὲ ἀρετὴν ὡς πονηρίαν ἀποφεύγοντας. Ἐξεταστέον δὲ καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐπὶ μὲν τοῦ καλοῦ τὸ, Λέγοντες, εἴρηται· ἐπὶ δὲ τοῦ φωτὸς, καὶ τοῦ γλυκέος οὐκέτι, Λέγοντες, ἀλλὰ, Τιθέντες. Οὐαὶ γὰρ οἱ λέγοντες τὸ καλὸν πονηρόν· καὶ, Οὐαὶ οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς (40)·

B 174. Et quidem non videtur esse sermo de rebus quæ sensu percipiuntur: sed cum *Præceptum Domini lucidum* sit, *illuminans oculos* [52], et *lucerna pedibus* justi verbum Dei sit [53], quisquis non vivit et virtutis præscripto, sed terrenis et corporeis volutatur affectibus, utique ille ipse fuerit qui vitam malitiosam veluti lucem aliquam amplectitur, vitam vero præceptis Domini congruentem uti tenebras quasdam aversatur. Et qui ob mandatorum difficultates eloquia Dei fastidit, licet sint justi faucibus et spirituali ejus gustui melle dulciora [54], si assentiatur voluptatis lenitati; ille dixerit amarum dulce, et dulce amarum. Sane eodem etiam modo sentiendum est de bono, cum id quod vere est bonum, sit quædam in anima erga virtutem bene affecta mediocritas: Virtus enim quiddam est medium ac mediocre. Cum autem ex alterutra parte a virtute deflectitur, sive excedendo, sive deficiendo, oritur inconcinnitas deformitasque. Exempli causa, fortitudo mediocritas quædam est: quod autem in ea redundat, audacia; quod autem defit, timiditas vocatur. Itaque animæ pulchritudo mediocritas quædam est in virtute sita: fœditas vero, excessus sunt vel defectus a malitia emergentes. Quamobrem Scriptura eos miseros prædicat, qui malitiam veluti bonum probant ac consectantur, virtutem vero tanquam improbitatem declinant. Cæterum inquirendum etiam est quam ob causam de bono dictum sit: *Qui dicitis;* de luce vero et de dulci non am-

[52] Psal. XVIII, 9. [53] Psal. CXVIII, 105. [54] ibid. 103.

Procopii, quæ hoc modo leguntur pag. 83: φῶς δὲ οὐσία διαχυτικὴ σκότους. Vitium cum perspiceret homo sagacissimus Curterius, apte quidem emendavit, cum in margine scripsit, διασχιτική, sed opinor, non vere. Dubium enim non habeo quin Procopius ut cætera, ita vocem διαλυτική ab interprete nostro sumpserit, pariterque scripserit: φῶς δὲ οὐσία διαλυτικὴ σκότους, *lux autem substantia est, quæ tenebras dissolvit.*

(33) Nostri sex mss., ὡς ἐπί. Editi, ὡς ὑπό. Mox iidem codices et totidem, ὅτι ἐν τῇ. Editi, ὃ ἐν τῇ.

(34) Editi et Reg. tertius, τῶν μελῶν. At quinque mss., τῶν μερῶν.

(35) Veteres sex libri, ποιεῖ. Editi, ἐμποιεῖ.

(36) Editi, τοῦ Κυρίου. At mss. omnes, τοῦ Θεοῦ.

(37) Ita mss. nostri. At editi paulo aliter, Καὶ εἰ γλυκέα... τὰ λόγια. Haud longe editi, ὁ συγκατατιθέμενος. Sed articulus in nullo codice legitur.

(38) Illa, τὸ πικρόν, etc., edidimus ita, uti in veteribus libris scripta invenimus. At in editis inverso ordine leguntur.

(39) Libri aliquot veteres, ἀμετρίαι.

(40) Totum illud, καὶ, Οὐαὶ οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς, ex veteribus quinque libris additum est.

plius hæc verba, *Qui dicitis*, usurpata sint, sed isthæc, *Qui ponitis. Væ* enim *qui dicitis bonum malum;* et, *Væ qui ponitis tenebras lucem;* et, *Væ qui ponitis dulce amarum.* Num igitur **506** docet Scriptura nos in primis vitæ institutis eligendis per solam rationem in errorem delabi: sed cum devenerimus ad ipsa opera, nec tamen post experientiam a malo recesserimus, tum nos nobis ipsis quasi quasdam operum metas præstituere, ac immota malitiæ opera reddere? Quisquis enim ab intemperantiam voluptateque ad temperantiam sese non convertit, amarum sibi dulce ponit. Et qui vitam quæ ex Evangelio instituenda est, fugit, imo qui belluinam et rationis expertem vitam amplectitur, sibi ponit lucem tenebras. Qui autem his patrocinatur, ac audacter impudenterque loquitur de ineptis et absurdis actionibus, ille est qui dicit bonum malum, juxta Apostolum, qui non illos solum reprehendit, qui hæc faciunt, sed eos etiam qui assentiunt facientibus [55]. Rursus is ponit lucem tenebras, qui lucernam ponit subter modium, aut occultat vase quodam, nec eam ponit super candelabrum [56]. Quamobrem verba illa *dicere bonum malum*, usurpata sunt ad designanda dogmata: hæc vero, *ponere lucem tenebras*, consuetudinem per actus acquisitam significant.

A καὶ, Οὐαὶ οἱ τιθέντες τὸ γλυκὺ πικρόν. Μήποτε οὖν ὁ λόγος ἐνδείκνυται, ὅτι παρὰ τὰς πρώτας τοῦ βίου αἱρέσεις, διὰ τοῦ λόγου μόνου σφαλλόμεθα, γενόμενοι δὲ ἐν ταῖς πράξεσι, καὶ μηδὲ μετὰ (41) τὴν πεῖραν ἀφιστάμενοι τοῦ κακοῦ, οἷον ὅρους ἑαυτοῖς τῶν ἔργων τιθέμεθα, ἀκίνητα τιθέντες τῆς κακίας τὰ ἔργα; Ὁ γὰρ ἀπὸ ἀκολασίας καὶ φιληδονίας μὴ μετατιθέμενος εἰς σωφροσύνην, τίθησιν ἑαυτῷ τὸ πικρὸν γλυκύ. Καὶ ὁ φεύγων μὲν τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ζωὴν, τὸν δὲ κτηνώδη καὶ ἄλογον βίον αἱρούμενος, τίθησιν ἑαυτῷ τὸ φῶς σκότος. Ὁ μέντοι συνηγορῶν τούτοις, καὶ ἐμπαῤῥησιαζόμενος ταῖς ἀτόποις πράξεσιν, οὗτός ἐστιν ὁ λέγων τὸ καλὸν πονηρὸν, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, μεμφόμενον τοῖς οὐ μόνον ποιοῦσιν αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράττουσι. Τίθησι δὲ τὸ φῶς σκότος ὁ τὸν λύχνον B τιθεὶς ὑπὸ τὸν μόδιον, ἢ καλύπτων τῷ σκεύει, καὶ μὴ τιθεὶς αὐτὸν ἐπὶ τὴν λυχνίαν. Τὸ μὲν οὖν, λέγειν τὸ καλὸν πονηρὸν, ἐπὶ τοῦ δογματίζειν παρείληπται· τὸ δὲ, τιθέναι φῶς σκότος (42), ἐπὶ τοῦ διὰ τῶν πράξεων ἐθισμοῦ.

175. Vers. 21. *Væ qui intelligentes estis in vobismetipsis, et coram vobis ipsis scientes.* Sane non illi solum his verbis coarguuntur qui offendunt in actionibus, sed etiam ii, qui in incredulitate et ignoratione Domini nostri Jesu Christi detinentur. Qui enim non credit veræ luci, [57] sed se ipse facit diaboli filium [58], is vocat lucem tenebras, et tenebras lucem. Quemadmodum igitur lux dominus est [59], C ita et dulcedo est iis qui ipsum solerter et scite degustant: cum ipsis delicias suaves ac omni animi jucunditate refertas præbeat. Quare qui eo degustato, expertus jam est dulcissimam hanc et suavissimam delectationem, dicit: *Gustate et Videte quoniam suavis est Dominus* [60]. Itaque qui non credit in Dominum Jesum, dicit dulce amarum. Rursus, qui non credit in Dominum, is neque cum veræ pulchritudinis natura consentit, neque admittit ipsius contemplationem. Nam ea quæ divinæ naturæ propria est pulchritudo non in concinna membrorum proportione, nec in eximio quopiam colore, qui in corpore efflorescens creet oblectamentum, sed in sola mente maxime expurgata dignoscitur, juxta psalmum, dicentem; *Specie tua, et pulchritudine tua* [61]. Quisquis igitur suis ipsius D oculis decoris divini fulgores minime excipit, hic dicit bonum malum. Hoc autem negato rejectoque, contrario utique assentitur. Etenim, si Dominus lux

173. Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν (43) ἐπιστήμονες. Ἅπτεται δὲ ταῦτα οὐ μόνον τῶν κατὰ πράξεις σφαλλομένων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἀπιστίᾳ, καὶ τῇ ἀγνωσίᾳ τῇ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν κατεχομένων. Ὁ γὰρ μὴ πιστεύων εἰς τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ἀλλὰ ποιῶν ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ διαβόλου, οὗτος λέγει τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς. Ὥσπερ οὖν φῶς ἐστιν ὁ Κύριος, οὕτω καὶ γλυκύτης ἐστὶ τοῖς ἐπιστημόνως αὐτοῦ γευομένοις· ἡδεῖαν παρέχων καὶ πάσης θυμηδίας γέμουσαν τὴν ἀπολαυσιν. Διὰ τοῦτο ὁ γευσάμενος αὐτοῦ, καὶ ἐν πείρᾳ γενόμενος τῆς ἡδίστης καὶ προσηνοῦς ἀπολαύσεως, λέγει· Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος. Ὁ τοίνυν μὴ πιστεύων εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν λέγει τὸ γλυκὺ πικρόν. Ὁ δὲ μὴ πιστεύων εἰς τὸν Κύριον, οὐδὲ τῇ τοῦ (44) ἀληθινοῦ κάλλους συντίθεται φύσει, οὐδὲ καταδέχεται τὴν θεωρίαν αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἐν τῇ εὐαρμοστίᾳ τῶν μελῶν, οὐδὲ ἐν εὐχροίᾳ τινὶ τῇ ἐπανθούσῃ τῷ σώματι, τὸ τερπνὸν ἔχοντι· ἀλλὰ μόνῃ τῇ διανοίᾳ τῇ καθ' ὑπερβολὴν κεκαθαρμένῃ τὸ κυρίως καλὸν ἐν τῇ θείᾳ φύσει γινώσκεται κατὰ τὸν ψαλμὸν, τὸν λέγοντα· Τῇ ὡραιότητί σου, καὶ τῷ κάλλει σου. Ὁ οὖν τὰς ἀστραπὰς τοῦ θείου κάλλους τῷ ἑαυτοῦ ὄμματι μὴ παραδεχόμενος, οὗτος λέγει τὸ καλὸν πονηρόν· ἐν δὲ τῇ τούτου ἀρνήσει, συντίθεται δηλονότι τῷ ἐναντίῳ. Εἰ γὰρ φῶς ὁ Κύριος· σκότος δηλονότι ὁ ἀντικείμενος· εἰ γλυκεῖα ἡ φύσις

[55] Rom. I, 32. [56] Matth. V, 15. [57] Joan. I, 9. [58] I Joan. III, 10. [59] Joan. VIII, 12. [60] Psal. XXXIII, 9. [61] Psal. XLIV, 5.

(41) Ubi ex quinque mss. edidimus, μετά, legitur in editis, κατά. non ita recte.

(42) Hæ duæ voces, φῶς σκότος, in nostris sex mss. desunt. Fortasse hic, ut alibi sæpe, ellipsi usus fuerat interpres: sed si ita est, quod deerat id adjicere typographis visum est.

(43) Editi et Reg. tertius, αὐτῶν. Alii quinque mss., ἑαυτῶν.

(44) Editi, οὐδὲ τοῦ. At quinque mss., οὐδὲ τῇ τοῦ.

τῆς ἀληθείας, πικρὸν δηλονότι τὸ ψεῦδος. Ἐν οὖν τῇ ἀρνήσει τοῦ Θεοῦ, συγκατάθεσις γίνεται τοῦ ἐναντίου. Ἐπεὶ οὖν οὐκ ἔστι μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀδικίᾳ (45)· οὐδὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος· οὐδὲ συμφώνης Χριστοῦ πρὸς Βελιάρ· χωριστέον ταῦτα ἀλλήλων. Μεγάλης οὖν καὶ ἀκριβοῦς τῆς προσοχῆς χρεία, πρὸς τὸ μὴ παραλογισθέντας ἡμᾶς τὸν μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτὸς ὡς φῶς λογίσασθαι· μηδὲ τῇ πικρότητι τῆς κακίας ἐνευφραινόμενον (46), γλυκύτητος δόξαν τῷ φιληδόνῳ βίῳ πρεσμαρτυρῆσαι· μηδὲ σωμάτων κάλλει τὴν ψυχὴν δουλωθέντας, ἐν τούτῳ λογίζεσθαι εἶναι τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους τὴν φύσιν.

A est, profecto qui contrarius est caligo est et tenebræ. Si dulcis est veritatis natura, amarum procul dubio fuerit mendacium. Itaque dum negatur Deus, assensus præbetur ejus adversario. Quoniam igitur nullum est consortium justitiæ cum injustitia, nulla communio luci cum tenebris, nulla concordia Christo cum Belial [62], isthæc a se invicem sunt separanda. Eam ob causam magna diligentique opus est attentione, ut ne falsis rationibus decepti, eum qui se in lucis angelum 507 transfigurat [63], lucem esse arbitremur; ne quis vitii amaritudine delectatus, dulcedinis dignitatem vitæ voluptariæ ascribat; neve animam corporeæ pulchritudinis servituti addicentes, in ea constitui existimemus veræ pulchritudinis naturam.

176. Οὐαὶ οὖν (47) οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες. Δύναται ταῦτα λέγεσθαι περὶ τῶν ἑαυτοὺς δεδοκηκότων (48), ὅτι εἶεν συνετοὶ καὶ ἐπιστήμονες, μὴ ὄντων δὲ τοιούτων. Δύναται δὲ καὶ περὶ τῶν ἐχόντων μὲν κατὰ ἀλήθειαν τὸ τῆς συνέσεως καὶ ἐπιστήμης χάρισμα· μὴ κοινωνούντων δὲ καὶ ἑτέροις. Σοφία γὰρ κεκρυμμένη, καὶ θησαυρὸς ἀφανὴς, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις; Οἱ οὖν τοιοῦτοι ἐνώπιον ἑαυτῶν (49) εἰσιν ἐπιστήμονες, οὐχὶ δὲ καὶ ἐνώπιον ἑτέρων· ὡς ὁ τὸ τάλαντον κρύψας παρ' ἑαυτῷ. Ἀλλ' οὐδὲ ἐνώπιον Θεοῦ ἐπιστήμων, ὁ μὴ εἰς δόξαν Θεοῦ τῇ ἐπιστήμῃ κατακεχρημένος (50). Καὶ τρίτη δ' ἄν τις τοιαύτη εἶναι δοκοῖ ἐκδοχὴ τῶν συνετῶν, καὶ ἐπιστημόνων. Οἱ μὲν ἀπὸ Θεοῦ ὄντες τοιοῦτοι οἱ αἰσθανόμενοι τῆς παρ' αὐτοῦ δωρεᾶς· οἱ δὲ μὴ ἀναφέροντες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὴν αἰτίαν τῆς συνέσεως, ἑαυτοῖς δὲ τὰ (51) κατορθώματα ἐπιγράφοντες, συνετοί εἰσιν ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες. Ἡ τὸς οὓς εὔκαιρον εἰπεῖν. Τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών; καὶ τὸ, Ἐὰν μὴ ὁ Κύριος (52) οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες. Ἀέγεται τοίνυν σύνεσις οἷον εὐπαρακολουθησία ψυχῆς, ὀξέως εἰς ἓν συναγούσης τὰς τῶν πραγμάτων ἐννοίας· ἥτις κατὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν ἐν ἡμῖν λογικῶν σπερμάτων συνίστασθαι πέφυκεν. Ἤ ἐστι σύνεσις ἐντρέγεια διανοίας εὐπαρακολουθήτως τῷ ἑκάστῳ (53) πράγματι οἰκεῖον καὶ πρέπον (54) ἐξευρίσκουσα· ἐπιστήμη δὲ, ἕξις ἐν

B 176. *Væ* igitur *qui intelligentes estis in vobismetipsis, et coram vobis ipsis scientes.* Possunt hæc de iis dici, qui sibi videntur esse intelligentes ac scientes, quamvis tales non sint. Possunt autem et de iis accipi, qui vere dono intelligentiæ ac scientiæ præditi sunt, sed cæteros illius non faciunt participes: *Sapientia* enim *occulta, et thesaurus non comparens, quæ utilitas in utrisque* [64]? Itaque qui sunt ejusmodi, coram se ipsis sunt scientes, nequaquam vero coram aliis, uti erat, qui apud se absconderat talentum. [65] At neque sciens est coram Deo qui non ad gloriam Dei usus est scientia. Quinetiam videtur esse prudentium et scientium tertia quædam acceptio. Qui quidem Dei ope tales exsistunt, donum illud ab eo esse agnoscunt: qui autem intelligentiæ causam et originem in Deum non referunt,

C imo qui sibi ipsis quæ præclare gesserint, ascribunt, ii in semetipsis sunt intelligentes, et coram se ipsis scientes; adversum quos opportunum fuerit dicere: *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis* [66]? et illud, *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt qui ædificant* [67]. Dicitur itaque intelligentia, veluti facilis quædam ac prompta animæ comprehensio, rerum notitias in unum statim colligentis: quæ per perfectionem seminum in nobis reconditorum et a ratione proficiscentium fieri ac conflari solet. Vel intelligentia est animi solertia et sagacitas, quæ celeriter et expedite id

[62] II Cor. VI, 14, 15. [63] II Cor. II, 14. [64] Eccli. XX, 32. [65] Matth. XXV, 25. [66] I Cor. IV, 7. [67] Psal. CXXVI, 1.

(45) Veteres aliquot libri, καὶ ἀνομίᾳ.

(46) Ait Combefisius, malle se ἐνευφραινομένους, ut cum reliquis numero consentiat hæc vox: malim et ego, sed cum et in editis et in omnibus mss. legatur, ἐνευφραινόμενον, nihil immutavi. Haud longe editi τοῦ φιληδόνου βίου. At sex mss. τῷ φιληδόνῳ βίῳ.

(47) Voculam οὖν addidimus ex tribus codicibus. Hoc ipso in loco editi et mss. nonnulli, αὐτῶν. Alii quidam mss., ἑαυτῶν.

(48) Editi, et Reg. primus, τῶν ἑαυτοὺς δοκούντων. Reg. quartus, τῶν ἑαυτοὺς οἰομένων. Reg. tertius, τῶν ἑαυτοὺς δεδωκότων. Alii tres mss. uti in contextu.

(49) Veteres aliquot libri, ἐνώπιον ἑαυτῶν. Mox editi, καὶ ἑτέρων. At voculam *καὶ* delevimus, fidem

D codicum trium secuti.

(50) Editi, τὴν ἐπιστήμην καταδεχόμενος, *qui non recipit scientiam.* At quisque mss. ita, ut in contextu legitur. Ibidem duo mss., τοιαύτη εἴη ἐκδοχή.

(51) Illud, τά, adjectum est ex quinque codicibus.

(52) Editi, ὁ Θεός. At nostri sex mss., ὁ Κύριος. Haud longe ex quisque mss. vocem οἶον addidimus. Nec illud omittendum, quod in Reg. tertio legatur, εὐπεριπολουθησία ψυχῆς.

(53) Editi et duo mss., τῷ ἑκάστου. Alii quatuor, τῷ ἑκάστῳ.

(54) Illud, καὶ πρέπον, huic nostræ editioni ex duobus mss. accessit. Nec ita multo post duo mss., τῶν τοιούτοις αἰτιῶν. Alius codex, τῶν τούτοις

quod rebus singulis proprium sit ac conveniens, inveniat. Scientia autem habitus est in se stabilis et firmus, ac ratione immutabilis. Sciens vero ille est, qui contemplationes ad consequendam beatitudinem conducentes comprehendit, quatenus eas jam habitu firmiterque in se ipso continet. Sapientia autem dicitur scientia esse divinarum et humanarum rerum, et causarum ipsarum. Quoniam autem sapientia ipsa Christus est [68], eum dicemus sapientem, qui participatione Christi quatenus sapientia est, jam exstat perfectus. Quispiam autem intelligens esse noscitur per perfectionem seminum intelligentiæ in nobis manentium. Quispiam vero sciens est, quatenus contemplationes ad beatitudinem comparandam attinentes comprehendit, cum jam illas habitu et stabiliter in seipso continet. Invenimus autem in Exodo oraculum, quod de architectis dicit : Implebo eos Spiritu **508** divino intelligentiæ et scientiæ [69]. Quapropter væ ei qui intelligentiæ et scientiæ causam et originem Deo non attribuit. Nemo igitur sibi vindicet res tantas, nec scientem, nec intelligentem, nec sapientem esse se dicat : sed cum sapientia, divinarum humanarumque rerum scientia sit, harum causam Spiritui sancto ascribat. *Egredietur* enim *virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet. Et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ, et intellectus* [70], etc.

177. Vers. 22. *Væ fortes vestri, et qui bibunt vinum, et potentes qui miscent siceram.* Lex et sacerdotibus mox sancta ingressuris usu vini ac siceræ interdicit [71], et iis quoque qui vocantur Nazaræi, ut dictum est in Numerorum libro, hoc modo : *Locutus est* enim *Dominus ad Moysem, dicens : Loquere filiis Israel, et dices ad eos : Vir aut mulier qui magnopere voverit votum purificandi puritatem Domino, a vino et sicera temperabit* [72]. Et in Proverbiis Salomon ait: *Potentes iracundi sunt, vinum non bibant, ne bibentes obliviscantur sapientiæ* [73]. Nam divini verbi administros, ac eos quibus hominum concredita est cura, prorsus ab iis quæ mentem perturbant, abstinere par fuerit. Posteaquam enim multum introierit meri, quasi tyrannus quidam ad arcem ascendit, atque nihil non iniquum imperans, a summo vertice irrequietos in anima tumultus excitat. Imo ratione ipsa in servitutem primum redacta, omnem concinnitatem ex disciplina ortam confundit perturbatque, et risus indecoros, vocem turbulentam, procaces iras, cupiditates effrenatas, stimulum ac furorem ad omnem iniquam voluptatem provocantem exsusci-

A ἑαυτῇ τὸ βέβαιον ἔχουσα, ἀμετάπτωτος ὑπὸ τοῦ λόγου. Ἐπιστήμων δὲ, ὁ κατὰ τὸ ἐμπεριειλῆφέναι τὰ ἀναγκαῖα τῶν εἰς μακαριότητα θεωρημάτων, καθὸ ἤδη ἐκτικῶς καὶ βεβαίως συνέχει ἐν ἑαυτῷ. Σοφίαν δέ φησιν εἶναι ἐπιστήμην θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καὶ τῶν τούτων αἰτιῶν. Ἐπειδὴ δὲ αὐτοσοφία ὁ Χριστὸς ἐστέ, σοφὸν ἐροῦμεν τὸν κατὰ μετοχὴν Χριστοῦ, καθὸ σοφία ἐστὶ, τετελειωμένον. Ὁ δὲ συνετὸς νοεῖται κατὰ ἀπαρτισμὸν τῶν ἐν ἡμῖν τῆς συνέσεως σπερμάτων. Ὁ δὲ ἐπιστήμων, κατὰ τὸ ἐμπεριειλῆφέναι τὰ ἀναγκαῖα εἰς μακαριότητα θεωρήματα, μετὰ τοῦ ἤδη ἐκτικῶς καὶ παγίως συνέχειν (55) ἐν ἑαυτῷ. Πῦρομεν δὲ ἐν τῇ Ἐξόδῳ τὸν χρηματισμὸν λέγοντα περὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων, Ἐμπλήσω αὐτοὺς Πνεῦμα θεῖον συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.
B Διὰ τοῦτο, οὐαὶ τῷ μὴ ἀνατιθέντι τὴν αἰτίαν τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης Θεῷ. Μηδεὶς οὖν ἑαυτῷ λαμβανέτω τὰ τηλικαῦτα, μήτε (56) ἐπιστήμονα ἑαυτὸν, μήτε συνετὸν λέγων, μήτε σοφόν. Ἐπειδήπερ ἡ σοφία ἐπιστήμη ἐστὶ θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων,τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν τούτων αἰτίαν ἀνατιθέτω. Ἐξελεύσεται γὰρ ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται. Καὶ ἀναπαύσεται (57) ἐπ' αὐτὸ Πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ τὰ ἑξῆς.

177. Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, καὶ οἱ πίνοντες τὸν οἶνον, καὶ οἱ δυνάσται οἱ κιρνῶντες τὸ σίκερα. Καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἀπαγορεύει ὁ νόμος, εἰσερ-
C χομένοις εἰς τὰ ἅγια, οἴνῳ καὶ σίκερα κεχρῆσθαι (58)· καὶ τοῖς καλουμένοις Ναζιραίοις, ὡς εἴρηται ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς, τοῦτον τὸν τρόπον· Ἐλάλησε γὰρ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς· Ἀνὴρ ἢ γυνὴ, ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν Κυρίῳ, ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται. Καὶ ἐν ταῖς Παροιμίαις ὁ Σολομὼν φησιν· Οἱ δυνάσται θυμώδεις εἰσὶν, οἶνον μὴ πινέτωσαν (59), ἵνα μὴ πιόντες ἐπιλάθωνται τῆς σοφίας. Πρέπει γὰρ τοῖς θεραπευταῖς τοῦ θείου λόγου, καὶ τοῖς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐπιμέλειαν ἐγκεχειρισμένοις, πάντη ἀπέχεσθαι τῶν ἐμποιούντων θόλωσιν τῷ ἡγεμονικῷ. Ἐπειδὰν γὰρ πολὺς εἰσπέσῃ ὁ ἄνρατος, οἷόν τις τύραννος ἐπὶ τὴν ἀκρόπολιν ἀναδραμὼν, ἀπὸ τῆς ἄκρας κορυφῆς
D ἀσιγήτους θορύβους ἐμποιεῖ τῇ ψυχῇ, οὐδενὸς παρανόμου φειδόμενος ἐπιτάγματος· ἀλλ' αὐτὸν δουλωσάμενος πρῶτον τὸν λογισμὸν, πᾶσαν τὴν τε ἐκ παιδεύσεως ἐνυπάρχουσαν διακόσμησιν συγχεῖ καὶ κατ-

[68] I Cor. I, 24. [69] Exod. xxxi, 3. [70] Isai. xi, 1, 2. [71] Lev. x, 9. [72] Num. vi, 1-3. [73] Prov. xxxi, 4, 5.

αἰτίων. Ibidem editi, ἐπεὶ δέ. At mss. sex, ἐπειδὴ δέ.

(55) Nostra editio, συνέχει. At uterque Combef. et alii quatuor mss., συνέχειν.

(56) In editis et in Reg. tertio legitur, μηδέ· in aliis vero codicibus, μήτε. Haud procul editi et unus ms., ἐπειδὴ ἡ. Alii quinque mss., ἐπειδήπερ ἡ. Subinde editi, ἀνατίθεται, haud recte. Libri antiqui, ἀνατιθέτω, et ita legit interpres.

(57) Sic codices quinque. Editi vero et unus codex ἐπαναπαύσεται. Ibidem editi, ἐπ' αὐτῷ. At veteres libri ita inter se dissentiunt, ut in tribus uti apud LXX legatur, ἐπ' αὐτόν· in aliis vero tribus ἐπ' αὐτὸ, ἄνθος videlicet.

(58) Antiqui tres libri, μὴ κεχρῆσθαι, inepte.

(59) Codex unus, πιέτωσαν. Aliquanto post mss. quatuor, τοῖς τήν. Editi, τοῖς. Subinde editi, πάντα ἀπέχεσθαι. At uterque Combef. et alii quatuor mss., πάντη.

αράσσει, γέλωτας κινῶν (60) ἀπρεπεῖς, φωνὴν θορυβώδη, ὀργὰς προπετεῖς, ἐπιθυμίας ἀχαλινώτους, οἶστρον καὶ μανίαν ἐπὶ πᾶσαν παράνομον ἡδονήν. Διὰ τοῦτο μὴ πινέτωσαν (61) οἱ δυνάσται οἶνον, εἴτε οἱ ἀρχήν τινα πεπιστευμένοι, καὶ δημοσίων πραγμάτων οἰκονομίαν· εἴτε οἱ διὰ τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας ἐν δυνάμει ὄντες σωματικῇ. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι, φύσει τυγχάνοντες πρὸς τὰς ὀργὰς (62) εὐερέθιστοι, ἐπειδὰν καὶ τὸ τοῦ οἴνου προσλάβωσιν ἔξαμμα, οἷόν τινα φλόγα ἀφθόνῳ χορηγίᾳ τῆς καιομένης ὕλης ἐπὶ τὸ μέγα ἐξαίρουσιν. Ἐπεὶ δὲ Ὁ μὲν ἐλάχιστος συγγνωστός ἐστιν ἐλέους· δυνατοὶ δὲ δυνατῶς ἐτασθήσονται· διὰ τοῦτο οὐαὶ τοῖς ἰσχύουσιν ἀπὸ τῆς τοῦ οἴνου βλάβης καὶ τοῦ σίκερα. Ὧ γὰρ πολὺ παρέθεντο, περισσότερον ἀπαιτήσουσιν αὐτόν.

A tat. Quamobrem non bibant vinum potentes, neque ii quibus principatus quidam, aut rerum publicarum administratio concredita est, neque ii qui ob ætatis vigorem corporeis viribus pollent. Enimvero qui sunt ejusmodi, utpote suapte natura ad iras proni, postquam fomes etiam vini et incitamentum accessit, suppeditata abunde materia, quæ apta est ustioni et idonea, velut flammam quamdam in sublime attollunt. Quoniam autem : *Exiguo conceditur misericordia; potentes vero potenter tormenta patientur*[74]; idcirco væ fortibus ob acceptum a vino et a sicera detrimentum. Cui enim multum traditum est, amplius ab ipso reposcetur[75].

178. Εἰ οὖν ἐγκεχείρισταί σοι οἰκονομία μυστηρίων, λόγος σοφίας, δύναμις γνώσεως· σὺ δὲ οἴνῳ βεβαπτισμένην τὴν ψυχὴν περιφέρεις· πῶς οὐχὶ δικαίως ὀδύρεταί σε ὁ προφήτης; Ὅτι ἔχων ἰσχὺν πνευματικήν, ἀσθενῆ αὐτὴν ποιεῖς τῇ ἀμετρίᾳ τοῦ οἴνου. Καὶ ὁ (63) ὁποιῳδήποτε πάθει τῆς ψυχῆς κεκρατημένος, οἱονεὶ εἰς μέθην ἐναχθεὶς κατὰ τὴν ἐγγενομένην αὐτῷ ὑπὸ τοῦ πάθους ἔκστασιν, πίνειν οἶνον λέγεται, καὶ κιρνᾷν ἑαυτῷ σίκερα· ὅπερ ἑρμηνευόμενον ἔγνωμεν μέθυσμα· τὸ γὰρ ἀπαρακολούθητον ὁμοίως καὶ ἀπὸ λύπης, καὶ ἀπὸ φόβου, καὶ (64) ἡδονῆς, καὶ ἐπιθυμίας ἐγγίνεται τῇ ψυχῇ, τοῦ λογισμοῦ κεκρατημένου ὑπὸ τοῦ πάθους· ὥστε ἡμεῖς οἱ δυνάσται, οἱ τὴν προστασίαν τοῦ λαοῦ ἐγκεχειρισμένοι, κἂν ἐπὶ ποσὸν ὑπὸ τοῦ πάθους κρατώμεθα, καὶ δοκῶμεν αὐτὸ (65) κατακιρνῶντες τῷ λογισμῷ, χαλινοῦν τῷ λόγῳ καὶ ἐπέχειν, οὐκ ἔξω ἐσμὲν τοῦ ταλανίζεσθαι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις. Μέθη γὰρ δεινή, φιλοδοξία (66), καὶ φιλαρχία. Δεινὸν μέθυσμα φθόνος, δεινὸν ἡ ὑπόκρισις, καὶ ἡ τοῦ πλησίον καταλαλιά· οἷς μεθυσθεῖσα ἡ ψυχὴ ἐπιλανθάνεται τῆς σοφίας· Οὐδὲν γὰρ οὕτω συγχεῖ τὰ ἀπὸ σοφίας θεωρήματα, ὡς τοῦτο τὸ πάθος καὶ πᾶσα ἁμαρτία. Πῶς δὲ ὁ ἔχων σοφίαν θυμώδης ἐστίν; Ὅτι οὔπω τὸν ἀπαθῆ λέγει, ἀλλὰ τέως περὶ τοῦ μετριοπαθοῦς διαλέγεται. Καθὰ καὶ ἐν ἑτέροις λέγει· Ἄφρων αὐθημερὸν ἐξαγγέλλει ὀργήν, σοφὸς δὲ ταμιεύεται κατὰ μέρος. Τεταμιευμένως οὖν τὴν ὀργὴν προφέρειν λέγει τὸν λογισμῷ (67) ἡνιοχοῦντα τὸ πάθος, καθ' ὃ εἴρηται· Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. Ὁ δὲ Κύριος τὰ τελειότερα διατάσσων, φησὶν ἐκτεμεῖν καθόλου τὸ πάθος, οὐχὶ κολάζειν κελεύει. *Irascimini et nolite peccare*[76]. Dominus autem qui jubet perfectiora[79], ait vitium illud esse penitus abscindendum, non temperandum ac castigandum.

B 178. Itaque, si commissa tibi sit mysteriorum dispensatio, sermo sapientiæ, facultas scientiæ, tu tamen animum vino immersum circumferas, nonne jure optimo te deflet ac lamentatur propheta? Nam cum penes te sit vis spiritualis, eam vini intemperantia reddis imbecillem. Et qualicunque tandem succubuerit quis perturbationi animæ, is tanquam in ebrietatem inductus, per hanc mentis alienationem ex vitio ortam, bibere vinum, et sibi siceram miscere dicitur : quod nomen novimus si interpretemur ebrietatem significare. Nam ratione vitiosis affectibus **509** inserviente, pari modo et tristitia, et timor, et voluptas, et cupiditas, ineptias ac stupiditatem in anima procreant. Nos itaque potentes, qui populo sumus præfecti, si vel minimum vitio succumbamus, licet rationis temperamentum adhibentes, vitium ratione frenare ac inhibere videamur, C nihilominus tamen ob hujusmodi causas dicimur miseri. Nam gloriæ vanæ cupido et principatus studium, gravis ebrietas est. Gravis temulentia est invidia, hypocrisis et ea quæ adversus proximum fit obtrectatio : quibus malis inebriata anima obliviscitur sapientiæ. Nihil enim sic obturbat et confundit contemplationem sapientiæ, ut vitium illud, ac peccatum omne. Quo autem pacto sapiens fuerit iracundus? Quia nondum de eo loquitur, qui affectibus sit prorsus immunis, sed hactenus de eo disserit, cujus affectus exstant mediocres. Quemadmodum et alibi dicit : *Insipiens eadem die prodit iram*[77] : *sapiens vero eam reservat per partes*[78]. Itaque qui ratione cupiditatem ac vitium frenat, ab eo iram parce D et moderate proferri dicit; sicut scriptum est :

[74] Sap. VI, 7. [75] Luc. XII, 48. [76] Prov. XII, 16. [77] Prov. XIX, 11. [78] Psal. IV, 5. [79] Matth. V, 29.

(60) Illud, κινῶν, ex Reg. quarto additum est.
(61) Veteres aliquot libri, μὴ πιέτωσαν.
(62) Editi et Reg. primus, πρὸς τὰς ἡδονάς. Alii quinque mss., πρὸς τὰς ὀργάς. Statim Regii primus et quartus, προσλάβωσιν ἔξαλμα, *acceperint impetum* : quæ scriptura alicui librario cum non ita multum placeret, in margine Regii primi sapienter addidit, ἴσως ἔξαμμα. Et vero ἔξαμμα legi oportere ex editis et ex aliis quatuor mss. discimus.

(63) Ita quinque mss. At in editis æque ac in Reg. primo deest articulus.
(64) Uterque Colb., καὶ ἀπό.
(65) Editi, αὐτῷ. At uterque Combef. et alii quatuor, αὐτό.
(66) Editi et Reg. primus, καὶ φιλοδοξία. Illud, καί, in aliis quinque mss. deest.
(67) Editi et Reg. primus, τὸν λογισμόν. Alii quinque mss., τὸν λογισμῷ, *eum qui rutione frenat*, optime.

179. VERS. 23. *Væ iis qui justificant impium pro muneribus, et justitiam justi auferunt.* Perspicua est hæc sententia, quæ condemnat eos, qui pro tribunali sedentes, ob suum in mammonam studium corrumpunt judicium rectum, faventque cuilibet ob munera accepta [80] : qui itidem impium, justum appellantes, justum injustitiæ damnant. Ratio enim pecuniarum desiderio præoccupata, trutina est, quæ suo pondere momentum libræ deprimit. Attendamus igitur diligentius nobis ipsis, de forte impium quempiam sive hominem, sive sermonem justificemus, adducti videlicet ad hos approbandos per collatum quoddam in nos beneficium, nequando in miserias intentatas incidamus. VERS. 24. *Propter hoc, sicut uretur stipula a carbone ignis, et comburetur a flamma accensa, radix eorum quasi lanugo erit, et flos eorum quasi pulvis ascendet. Noluerunt enim legem Domini Sabaoth, sed eloquium sancti Israel irritaverunt.* Interminatur hæc sententia comburendas esse peccatorum radices, ac in lanuginem comminuendas, floremque ipsorum tanquam pulverem ascensurum. Quæ nunc inferentur pari ratione ac quæ prius tradita sunt intelligamus. Postquam enim superius disseruit de iis, qui immodico vino usi sunt, eosque qui in judiciis munera accipiunt, reprehendit, nunc eorum radices uti stipulam a carbone ignis **510** comburendas esse affirmat. Calamus autem planta est radici debili innixa, extima superficie lævis, intus inanis et vacua : quæ inæqualiter recipiens incrementum, frequentibus intercipitur geniculis, quod virtus qua increscit, infirma cum sit, plantam istam modo plano et æquali augere non possit, sed intermediæ cujusdam, stabilitatis indigeat. Quapropter perficitur geniculum tuum, cum virtus illa quiescit. Nam ubi paululum emersit, exinde subsidit, sicque longiore mora geniculum efficit. Deinde rursum vis illa geniculo tanquam basi quadam ac fundamento usa, se rursum exerit ; et dum ita semper interquiescit, plantam absolvit. Ta-

A 179. Οὐαὶ οἱ δικαιοῦναες τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου αἴροντες. Σαφὲς τὸ ῥητὸν, κατακρῖνον τοὺς ἐν τοῖς δικαστηρίοις, διὰ τὴν πρὸς τὸν μαμωνᾶν φελίαν, ἀφανίζοντας μὲν τὸ εὐθὺ τῆς κρίσεως, προστιθεμένους δὲ τῇ δωροδοκίᾳ· καὶ τὸν μὲν ἀσεβῆ δίκαιον ὀνομάζοντας, τὸν δὲ δίκαιον ἐπ' ἀδικίᾳ καταδικάζοντας. Λογισμὸς γὰρ φιλαργυρίᾳ προειλημμένος τρυτάνη ἐστὶν ἐπὶ τὸ βαρὺ τοῦ κανόνος τὴν ῥοπὴν καταφέρουσα. Ἐπιμελέστερον δὲ ἑαυτοῖς προσέχωμεν, μήποτε ἀσεβῆ τινα ἢ ἄνθρωπον ἢ λόγον δικαιώσωμεν, κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς χάριν προσαχθέντες αὐτῶν τῇ συγκαταθέσει, μήποτε ὑποπέσωμεν τῷ ἐγκειμένῳ ταλανισμῷ. Διὰ τοῦτο ὃν τρόπον καυθήσεται καλάμη ὑπὸ ἄνθρακος πυρὸς, καὶ συγκαυθήσεται ὑπὸ φλογὸς ἀνημμένης (68), ἡ ῥίζα αὐτῶν ὡς χνοῦς ἔσται, καὶ τὸ ἄνθος αὐ- B τῶν ὡς κονιορτὸς ἀναβήσεται. Οὐ γὰρ ἠθέλησαν τὸν νόμον Κυρίου Σαβαὼθ, ἀλλὰ τὸ λόγιον τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρώξυναν. Ἀπειλεῖ ὁ λόγος συγκαυθήσεσθαι τὰς ῥίζας τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ εἰς χνοῦν (69) λεπτοποιηθήσεσθαι, καὶ τὸ ἄνθος αὐτῶν ὡς κονιορτὸν ἀναβήσεσθαι,. Ἀκολούθως τοῖς προαποδεδομένοις νοήσωμεν τὰ ἐπαγόμενα. Περὶ γὰρ τῶν οἴνῳ κεχρημένων ἀμέτρως ἐν τοῖς κατόπιν διαλεχθεὶς, καὶ τοὺς τὰ δῶρα λαμβάνοντας ἐν ταῖς κρίσεσι διαβάλλων (70), νῦν συγκαυθήσεσθαι τὰς ῥίζας αὐτῶν λέγει, ὡς καλάμην ὑπὸ ἄνθρακος πυρός. Ἔστι δὲ ὁ κάλαμος φυτὸν ἐπὶ ἀσθενοῦς τῆς ῥίζης βεβηκὸς, λεῖον μὲν τὴν ἔξωθεν ἐπιφάνειαν, διάκενον δὲ τὰ ἔνδον, ἀνώμαλον δὲ τὴν αὔξησιν, γόνασι πυκνοῖς διειλημμένον, διὰ τὸ ἀσθενῆ οὖσαν τὴν δύναμιν, ὑφ' C ἧς (71) αὔξεται, μὴ δύνασθαι ὁμαλῶς αὐξῆσαι τὸ φυτὸν, ἀλλα δεῖσθαί τινος ἀναπαύσεως ἐν τῷ μεταξύ· διὸ καὶ τὸ γόνυ ἀποτελεῖται τῇ ἐνηρεμήσει τῆς δυνάμεως (72). Ὅταν γὰρ μικρὸν προκύψῃ, εἶτα ἵσταται, καὶ οὕτω τῇ ἐπιπλεῖον ἐπιμονῇ τὸ γόνυ ἀποτελεῖ. Εἶτα πάλιν οἷον βάθρῳ τινὶ καὶ θεμελίῳ τῷ γόνατι κεχρημένη, ἡ δύναμις πάλιν προκύπτει, καὶ οὕτως ἀεὶ ἀναπαυομένη ἀποτελεῖ τὸ φυτόν. Τοιγοῦτοι

[80] I Reg. VIII, 3.

(68) Hic editi et mss. inter se plane consentiunt. Nam veteres illi quos Ducæus et Combefisius contulere libri non secus ac nostri habent, φλογὸς ἀνημμένης, *flamma accensa*. Quare errasse videtur Nobilius, cum apud Basilium perinde atque apud Procopium legi affirmavit, φλογὸς ἀνειμένης, *flamma resoluta*. Equidem, ut verum fatear, si liceret sequi quæ D meliora videntur, libentius legerem, ἀνειμένης, *resoluta*, quam ἀνημμένης, *accensa;* nec enim diffitebor vocem ἀνειμένης voce ἀνημμένης hoc loco mihi videri longe commodiorem. Ait enim non ita multo post interpres, *carbonum esse* πῦρ γεῶδες, hoc est, *ignem terrestrem*, qui post flammæ transitum, ut ipse loquitur, in crassiore materia remanet. Flammam autem quæ transit, et cui successit πῦρ γεῶδες, hoc est, *ignis terrestris et crassior*, constat non proprie amplius vocari posse ἀνημμένην, *accensam*, sed potius dici debere ἀνειμένην, *resolutam*, et, ut ita dicam, *exstinctam*. Utut hæc sunt, nihil in contextu, reclamantibus omnis generis libris, ausus sum mutare. Addam duntaxat, ut apud Procopium, ita apud LXX, ἀνειμένης legi. Ibidem, ut in editis et in quatuor mss. perinde atque apud Procopium et apud LXX legitur, ὡς χνοῦς ἔσται, *ut lanugo erit*, scriptum reperitur in aliis duobus mss. et apud Eusebium, ὡς χοῦς ἔσται, *ut pulvis erit*.

(69) Hic rursus quidam mss., εἰς χοῦν. Alii cum editis, εἰς χνοῦν.

(70) Editi et unus ms., διαβάλλων. Alii tres, διαβαλών, ubi Reg. primus et Reg. tertius prima manu habent, διαλαβών, corrupte.

(71) Ita ms. nostri. Editi vero, ἀφ' ἧς.

(72) Illa, διὰ καὶ τὸ γόνυ ἀποτελεῖται τῇ ἐνηρεμήσει τῆς δυνάμεως, dum ita verteret interpres. *Ob hoc etiam geniculum tribuit illi natura supplendo defectui virium*, procul dubio vocem ἐνηρέμησις hic pro voce ἐρημία sumi arbitrabatur. Nam voce ἐρημία defectum atque destitutionem significari qui non novit, Græcarum litterarum penitus rudis sit necesse est. Sed sua falsus est opinione. Nam ab ἡρεμεῖν, quod est *quiescere*, vox ἐνηρέμησις desumi constat. Hoc igitur dicit scriptor, geniculum perfici, cum glutinosa quædam virtus paulo diutius eodem in loco immoratur, et quiescit.

δὲ οἱ ἀπὸ τῶν τοῦ κόσμου τούτου πραγμάτων γνώριμοι, ἐπὶ σαθρᾶς βεβηκότης τῆς βάσεως, διάκενοι τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ιῇ ἀνωμαλίᾳ τῶν τοῦ κόσμου τούτου πραγμάτων συζῶντες. Διὸ τοῦτο ὃν τρόπον καυθήσεται καλάμη ὑπὸ ἄνθρακος πυρὸς, οὕτω φησὶ καταφλεγήσεσθαι τὰς ῥίζας αὐτῶν ὑπὸ φλογὸς ἀνημμένης,

180. Ἀνθραξ δέ ἐστι πῦρ γεῶδες, μετὰ τὴν τῆς φλογὸς πάροδον τῇ παχυτέρᾳ ὕλῃ ἐναπομεῖναν· Ἐπεὶ οὖν οἱ ἐμπαθῶς ζῶντες οἰκεῖον ἔχουσι τὸ τῶν παθῶν πῦρ, ὡς ὁ πλούσιος ἔνδον εἶχε τὴν αἰτίαν τὴν καταφρύσσουσαν αὐτὸν τῷ δίψει, διὰ τοῦτο τοῖς πίνουσι τὸν οἶνον ἀπειλεῖ ὡς οἰνόφλυξι τὸν ἐκ τῆς καύσεως ἀφανισμόν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἕνεκεν δώρων τὸ δίκαιον διαστρέφουσι, καὶ τὴν ῥίζαν αὐτῶν συγκαυθήσεσθαί φησιν ὑπὸ φλογὸς ἀνημμένης· ῥίζαν λέγων τὴν φιλαργυρίαν δηλονότι, περὶ ἧς καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀπεφήνατο, ὅτι Ῥίζα πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία. Ἀπὸ δὲ τοιαύτης ῥίζης ὁποῖον τὸ ἄνθος εἰκὸς ἀναβαίνειν, ἢ κονιορτῷ παραπλήσιον, ἀστάτῳ φύσει καὶ σκεδαννυμένῃ εἰς ἀέρα; Ἢ μήποτε, ὥσπερ ὁ κονιορτὸς ἐμποδίζων ταῖς ἀναπνοαῖς, ἐπιβουλεύει ἡμῶν τῇ ζωῇ· οὕτω καὶ τὰ τῆς φιλαργυρίας ἄνθη, αἱ πλεονεξίαι, αἱ ἀδικίαι, τὸ ψεῦδος, αἱ συκοφαντίαι, τὰ ἄλλα ὅσα τῆς πονηρᾶς ῥίζης ἐστὶ βλαστήματα, ἀναιρετικὰ τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐστι, τῇ καθαρότητι τοῦ πνεύματος ἐμποδίζοντα. Σφύδρα δὲ παρατετηρημένως οὐκ εἶπε, Καὶ ὁ καρπὸς αὐτῶν, ἀλλὰ, Τὸ ἄνθος αὐτῶν. Ἀτελῆ γὰρ τὰ τῆς κακίας βλαστήματα, ἐν αὐτῇ τῇ βλαστήσει, καὶ τῷ πρώτῳ ἄνθει ἀφανιζόμενα. Εἶδον γὰρ τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον, καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν. Ὁ μὲν οὖν δίκαιος, ὡς τὸ ξύλον ἐστὶ τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, διηνεκεῖ τῇ ἐπιῤῥοῇ τῆς ζωῆς καταρδόμενος· τοῦ δὲ ἁμαρτωλοῦ ἡ ῥίζα συγκαυθήσεται, Καὶ τὸ ἄνθος ὡς κονιορτὸς ἀναβήσεται. Διότι οὐκ ἠθέλησαν τὸν νόμον Κυρίου (73) Σαβαὼθ, ἀλλὰ τὸ λόγιον τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρώξυναν. Νόμον καὶ λόγιον διαφόρους λέγει προσηγορίας Κυρίου. Διὰ τοῦτο ὡς περὶ ἐμψύχου τοῦ λογίου ὁ προφήτης φησί· Τὸ λόγιον Κυρίου παρώξυναν. Νόμος γὰρ ζῶν καὶ Λόγος Θεοῦ ὁ μονογενὴς Υἱὸς (74), δι' οὗ τὰ πάντα.

181. Καὶ ἐθυμώθη ὀργῇ Κύριος Σαβαὼθ ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ ἐπέβαλε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐπάταξεν αὐτούς. Καὶ παρωξύνθη τὰ ὄρη, καὶ ἐγενήθη τὰ θνησιμαῖα αὐτῶν ὡς κοπρία ἐν μέσῳ ὁδοῦ. Καὶ ἐν πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφη ὁ θυμὸς αὐτοῦ, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ (75) ὑψηλή. Ἡ τῶν ἰσχυόντων καὶ τῶν δυναστῶν ἁμαρτία ὁδὸν ἐποίησε τῇ ὀργῇ τῇ κατὰ τοῦ λαοῦ κινουμένῃ παρὰ Κυρίου. Διὰ τοῦτο πρότερον τὸ, Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, καὶ οἱ δυνάσται· Καὶ ἐθυ-

A les sunt, qui ex hujus mundi rebus illustres evadunt ac conspicui : quippe putri fundamento nixi, et juxta interiorem hominem vacui, inter mundanarum rerum inconstantiam ac inæqualitatem vitam suam traducunt. Eam ob causam, quemadmodum uretur stipula a carbone ignis, ita radices eorum a flamma accensa affirmat combustum iri.

180. Est autem carbo ignis, quasi terrestris ac spissior, qui post materiæ transitum in crassiore materia remanet. Quoniam igitur ii qui inter turbulentos animi affectus vivunt, perturbationum suarum habent ignem peculiarem, quemadmodum et dives ille intrinsecus habebat causam, quæ per sitim ipsum incendebat, idcirco vinum bibentibus uti vinolentis extremum per flammam exitium comminatur. B Sed quia propter munera etiam jus pervertunt, ait radicem ipsorum esse comburendam a flamma accensa; radicem videlicet appellans avaritiam, de qua et Apostolus hanc sententiam tulit : *Radix omnium malorum est avaritia* [81]. Qualem autem florem verisimile est ab hujusmodi radice emergere, nisi similem pulveri suapte natura instabili et in aera effuso? Aut forte, quemadmodum pulvis respirationem impediens, vitæ nostræ molitur insidias ; ita et avaritiæ flores, inexplibilis pecuniarum cupiditas, injustitiæ, mendacium, calumniæ, et alia quæcunque radicis pravæ germina sunt, vitam nostram penitus tollunt, cum spiritus munditiam præpediant. Cæterum prudenter admodum non dixit : Et fructus eorum, sed, *Flos eorum*. Nam imperfecta manent nequitiæ germina, et simulatque germinare ac primum C florere cœperint, marcescunt. *Vidi* enim *impium superexaltatum : et transivi, et ecce non erat* [82]. Et quidem justus veluti lignum, secundum decursus aquarum consitum [83], continuo vitæ allapsu irrigatur : sed comburetur peccatoris radix, *Et flos ut pulvis ascendet. Nam noluerunt legem Domini Sabaoth sed eloquium sancti Israel exacerbaverunt*. Legem et eloquium appellat diversa Domini nomina. Eam ob rem propheta de ejusmodi eloquio tanquam animato ait : *Eloquium Dei irritaverunt*. Est enim lex viva Verbum Dei, unigenitus Filius, per quam facta sunt omnia [84].

181. VERS. 25. *Et indignatus est ira Dominus Sabaoth* 511 *adversus populum suum, et immisit manum suam super eos, et percussit eos, Et exacerbati sunt* D *montes, et facta sunt morticina eorum sicut stercus in medio viæ. Et in omnibus his non est aversus furor ejus, sed adhuc manus excelsa.* Fortium potentiumque peccatum iræ a Domino adversus populum commotæ viam patefacit. Quamobrem priore loco dixit : *Væ fortes vestri et potentes ;* deinde subjungit : *Et indignatus est ira Dominus adversus populum suum,*

[81] I Tim. VI, 10. [82] Psal. XXXVI, 35, 36. [83] Psal. I, 3. [84] Joan. I, 3.

(73) Editi, νόμον τοῦ Κυρίου. At sex mss., νόμον Κυρίου.

(74) Veteres aliquot libri, Λόγος Θεοῦ, ὁ μονογενὴς Θεός, *Verbum Dei, unigenitus Deus*. Editi, Λόγος Θεὸς, ὁ Μονογενὴς Θεοῦ, *Verbum Deus, Unigenitus Dei*. At Reg. secundus ut in contextu.

(75) Editi, ἀλλ' ἔστιν ἡ χεὶρ αὐτοῦ. At mss. quinque ita, ut edidimus.

cum videlicet et ipse ad exemplum præfectorum versaretur in peccatis, esset que dignus, qui flagella furoris ac iræ Domini pateretur. Est autem furor quædam sanguinis circa cor ebullitio, a quopiam veluti tumore ex humorum vaporatione circa cor concreto, nomen sortitus; ira vero est appetitus vindictæ. Itaque furor velociter commovet affectum; ira vero firmiorem ac perseverantem tristitiæ expletionem indicat. Credere quidem pium fuerit ac religiosum, de Deo neutrum proprie dici : sed hæ voces figuratæ sunt et translatæ. Non enim perturbatio ulla in Deo est, neque adventitia ulla qualitas cadere potest in ejus essentiam. Verum actio ejusmodi, quæ in nobis excitatur, appellatur furor. Et fortasse severa et gravis castigatio ira dicitur : reprehensio vere, quæ cogitationes nostras perturbat, furor nuncupatur. Etenim Deus furore exstimulatus, eos quibus succenset, turbat ac confundit, necdum ipsos ullo dignatur sermone, juxta illud dictum, *In furore suo conturbabit eos*[85]. Qui autem castigantur in ira, hi disciplina censentur digni, prout dicitur : *Tunc loquetur ad eos in ira sua*[86]. Qui enim ob peccata redarguitur, nondum est castigatus : qui autem castigatur, ostendit accedere se jam aliquo pacto ad scientiam. Itaque, si castigat ira furor vero objurgat, ira furori præstat. Quare et Jeremias : *Corripe nos, Domine, verumtamen in judicio et non in furore*[87]. Non enim dixit : Et non in ira; quandoquidem correctio, ex judicio profecta, benignior est et mitior quam quæ per furorem et iram adhibetur. Quisquis enim corripitur in judicio, et a sermone illustratur, ex Dei judiciis emolumentum percepturus est atque utilitatem, cum nihil peragat citra judicium, imo perficiat omnia cum sano judicio; sic ut nec ipsius cogitationes judicii sint expertes, juxta id quod dictum est : *Cogitationes justorum judicia*[88]. Et quidem judicii tempore, cum manum suam populo injecerit, montes etiam dicuntur esse exacerbandi. Nimirum indicat Scriptura[89] omnem simul concurrere creaturam ad ulciscendum peccatores. Quemadmodum enim plagarum Ægyptiacarum tempore ab omni parte eos invadebat bellum, ab aere, a terra, ab aqua : sic et modo, cum Dominus populo manum suam ad ipsum percutiendum injecerit. Quin etiam exacerbandi montes sunt, atque morticina populi ut stercus per 512 ignominiam et dedecus in media via jacentia conculcabantur. Consideres velim eos qui in peccatis constituti, vitæ hujus immorantur negotiis, atque proculcantur ab adversariis potestatibus : quorum cor cum non ducatur pœnitentia, affirmat Domini sermo iram non esse ab eis avertendam, sed etiamnum manere manum excelsam, id est, erectam ad ultionem sumendam. Quippe manum vocat virtutem vindicem, se-

A μώθη ὀργῇ Κύριος ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, δηλονότι καὶ αὐτοῦ, κατὰ μίμησιν τῶν προεστώτων, ἐν ἁμαρτίαις γενομένου, καὶ ἀξίου ὄντος παθεῖν τὰ ἀπὸ τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Κυρίου. Ἔστι δὲ θυμὸς (76) ζέσις τοῦ περὶ καρδίαν αἵματος, παρὰ τὸ οἱονεὶ ἐξ ἀναθυμιάσεως τῶν χυμῶν συνιστάμενον οἴδημα περὶ τὴν καρδίαν ὠνομασμένος· ὀργὴ δέ ἐστιν ὄρεξις ἀντιλυπήσεως. Ὥστε τὸ μὲν ὀξεῖαν ἔχει τοῦ πάθους τὴν κίνησιν, τὸ δὲ μονιμωτέραν καὶ παρατεταμένην ἐμφαίνει τὴν ἐπὶ τῇ λύπῃ ἐκπλήρωσιν. Ἐπὶ μέντοι Θεοῦ οὐδέτερον αὐτῶν κλρίως λέγεσθαι εὐσεβές ἐστι παραδέξασθαι, ἀλλὰ τροπικαὶ αἱ φωναί. Οὐ γὰρ πάθος Θεοῦ, οὐδὲ αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ συμβεβηκός· ἀλλ' ἡ περὶ ἡμᾶς τοιάδε ἐνέργεια θυμὸς προσηγόρευται. Καὶ τάχα, ἡ μὲν ἐπίπονος παίδευσις. ὀργή· ὁ δὲ τα-

B ραχὴν ἡμῶν ἐμποιῶν (77) τοῖς λογισμοῖς ἔλεγχος, θυμὸς προσηγόρευται. Ταράσσει μὲν γὰρ τῷ θυμῷ, μηδέπω λόγου ἀξιῶν τοὺς οἷς θυμοῦται ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Ἐν θυμῷ αὐτοῦ ταράξει αὐτούς. Διδασκαλίας δὲ ἐν ὀργῇ οἱ παιδευόμενοι ἀξιοῦνται, κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Τότε λαλήσει πρὸς αὐτοὺς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἐλεγχόμενος ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, οὔπω πεπαίδευται· ὁ δὲ παιδευόμενος, ἤδη (78) ἐγγύτητά τινα πρὸς ἐπιστήμην ἐμφαίνει. Εἰ οὖν παιδεύει μὲν ὀργὴ, ἐλέγχει δὲ θυμὸς, ἀνυσιμώτερον ἡ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἱερεμίας· Παίδευσον ἡμᾶς, Κύριε, πλὴν ἐν κρίσει καὶ μὴ ἐν θυμῷ, Οὐ γὰρ εἶπε· Καὶ μὴ ἐν ὀργῇ· πλὴν χρηστοτέρα ἀ παίδευσις, ἡ ἀπὸ κρίσεως, τῆς ἀπὸ τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς. Ὁ γὰρ ἐν κρίσει παιδευθεὶς, φωτιζόμενος ὑπὸ τοῦ λόγου, ὠφεληθήσεται ἀπὸ τῶν

C τοῦ Θεοῦ κριμάτων πρὸς τὸ μηδὲν ἀκρίτως πράσσειν, ἀλλὰ πάντα κρίσει ὑγιεῖ ἐπιτελεῖν, ὥστε καὶ αὐτοὺς ἔχειν τοὺς λογισμοὺς κεκριμένους, κατὰ τὸ εἰρημένον· Λογισμοὶ δικαίων, κρίματα. Κατὰ μέντοι τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, ὅταρ ἐπιβάλῃ (79) τῷ λαῷ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ τὰ ὄρη παροξυνθήσεσθαι λέγεται· δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συνεπιτίθεται τῇ ἐκδικήσει τῶν ἁμωρτωλῶν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν πληγῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν, πανταχόθεν αὐτοῖς ὁ πόλεμος· ἀπὸ ἀέρος, ἀπὸ γῆς, ἀπὸ ὕδατος· οὕτω καὶ νῦν, ὅταν ἐπιβάλλῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν λαὸν ὁ Κύριος, τοῦ πατάξαι αὐτόν· καὶ τὰ ὄρη παροξυνθήσεται, τὰ δὲ θνησιμαῖα τοῦ λαοῦ, ὡς κοπρία διὰ τὴν ἀτιμίαν ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ κείμενα, καταπατηθήσεται. Νόησόν μοι τοὺς ἐν ἁμαρτίαις

D γενομένους, ἐναπομείναντας τοῖς πράγμασι τοῦ βίου τούτου, καὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων καταπατουμένους, ὧν διὰ τὴν ἀμετανόητον καρδίαν ὁ λόγος τοῦ Κυρίου φησὶν, οὐκ ἀποστραφήσεσθαι τὸν θυμὸν, ἀλλὰ ἔτι μένειν τὴν χεῖρα ὑψηλήν· τουτέστιν, ἐπηρμένην εἰς ἐκδίκησιν, χεῖρα λέγων τὴν κολαστικὴν δύναμιν, κατὰ τὸν Ἰώβ· Χεὶρ γὰρ Κυρίου ἡ ἁψαμένη μού ἐστι· καὶ ἐν τούτῳ τοῦ διαβόλου χεῖρα

[85] Psal. II, 5. [86] ibid. [87] Jerem. x, 24. [88] Prov. XII, 5. [89] Sap. v, 18.

(76) Editi, θυμὸς μέν. Vocula μέν in nostris sex mss. deest.

(77) Veteres aliquot libri, ποιῶν.

(78) Sic mss. sex. Editi, ὁ δὲ πεπαιδευμένος ἤδη.

(79) Editi, ἐπιβάλλῃ. At sex mss., ἐπιβάλῃ.

λέγοντος ἐν τῷ καιρῷ τῆς κολάσεως· Οὐ μήν δὲ, ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι τῶν ὀστῶν αὐτοῦ.

182. Τοιγαροῦν ἀρεῖ σύσσημον ἐν τοῖς ἔθνεσι, τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγὺς, καὶ συριεῖ αὐτοὺς (80) ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς. Καὶ ἰδοὺ ταχὺ κούφως ἔρχονται. Κατὰ μὲν τὸ ῥητὸν δύξει τὴν Ῥωμαϊκὴν δύναμιν τὴν ἐπὶ (81) τῇ ἰσχάτῃ πολιορκίᾳ ἐπελθοῦσαν τῇ Ἱερουσαλὴμ ὁ λόγος προφητεύειν. Ἐν ἐκείνῳ γὰρ οἱ στρατιωτικοὶ κατάλογοι συνεπληροῦντο, ἔκ τε τῶν μακρὰν ἐθνῶν καὶ ἐκ τῶν σύνεγγυς, τῶν περὶ τὴν Συρίαν καὶ Ἀραβίαν, καὶ ἄλλα ἔθνη, ὅσα παρακείμενα τῇ Ἰουδαίᾳ ἐστρατολογεῖτο παρὰ τῶν Ῥωμαίων. Τὸ μὲν οὖν σύσσημον ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἦρθη· τουτέστι, τὸ σημεῖον (82) τοῦ σταυροῦ τοῦ ἀναδειχθέντος. Καὶ τὰ μὲν ἔθνη ἐπὶ τὴν πίστιν ἐκλήθη, ἡ δὲ Ἱερουσαλὴμ τῇ καταστροφῇ παρεδόθη. Οὕτω δὲ ταχὺ καὶ κούφως ἤρχοντο, τοσαύτην ἔχοντες προθυμίαν εἰς τὸ πολεμεῖν, ὥστε καὶ τῶν τροφῶν ἐπιλανθάνεσθαι, καὶ μηδὲ τὰ σιτηρέσια ἀναμένειν, μηδὲ ἀναπαύσεως δεῖσθαι, μηδὲ ἀποτίθεσθαι τὸ τῶν πολεμούντων σχῆμα. Οὗτοι ὥσπερ στερεὰ πέτρα ἐλογίσθησαν, καὶ τὰ ἅρματα αὐτῶν ὡς καταιγίδες· ὅμοιοι λέουσι τὴν ἰσχὺν, καὶ σκύμνοις λεόντων τὴν ὁρμήν· ὧν ἡ βοὴ ὡς θαλάσσης κυμαινούσης, ὅτε καὶ οὐδὲν ἄλλο ὁ πολεμούμενος λαὸς ἐώρα, ἀλλ' ἢ σκότος σκληρὸν ἐπὶ τῆς γῆς (83).

cundum Job : *Manus enim Domini est, quæ me tetigit* [90]. Et in ipso hoc libro diabolus tempore castigationis de manu loquitur : *Nequaquam, sed mitte manum tuam, et tange ossa ejus* [91].

182. Vers. 26-30. *Igitur elevabit signum in nationibus longinquis et propinquis, et sibilabit eas ab extremo terræ. Et ecce cito leviter veniunt.* Scriptura quidem ad litteram videri possit Romanorum exercitum prædicere, qui in extrema obsidione Jerosolymam invasit. Nam in hoc apparatu indices militares complebantur tum ex longinquis, tum ex propinquis gentibus, nempe ex iis quæ circa Syriam et Arabiam habitant : quin et aliæ nationes, quæcunque adjacent Judææ, a Romanis ad militiam ascribebantur. Erectum est itaque in gentibus illud signum; hoc est, signum crucis quæ apparuit. Et quidem gentes ad fidem accitæ sunt : Jerusalem vero ruinæ tradita est et eversioni. Fortasse autem ita cito et leviter veniebant, quod erat belli gerendi desiderium quo ducebantur, ut obliviscerentur commeatuum, neque operirentur militare stipendium, neque intermissionem ac laxamentum exposcerent, neque exuerent se militari habitu. Isti quasi solida petra habiti sunt, et currus eorum quasi procellæ. Erant pares leonibus vi, et leonum catulis impetu; quorum fuit clamor veluti maris æstuantis, quo tempore populus qui oppugnabatur, nihil aliud nisi crassas tenebras in terra sparsas cernebat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

182*. Καὶ ἐγένετο τοῦ ἐνιαυτοῦ οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεὺς, εἶδον τὸν Κύριον (84). Καὶ ἀπεστάλη πρὸς με ἓν τῶν σεραφίμ. Ἱρὸς τοὺς ἀπὸ κτίσεως καὶ καταβλῆς κόσμου ἁγίους ἀεὶ ἀποστέλλονται θεῖαι δυνάμεις, τὸ σαθρὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐπανορθούμεναι. Ἀπεστάλη τοίνυν καὶ πρὸς Ἡσαΐαν, ἐπὶ τῷ περιελεῖν αὐτοῦ τὰς ἁμαρτίας καὶ καθαρίσαι. Ἀπεστάλη δὲ, ἐπειδὴ ἤκουσεν ὀδυρομένου τὰς ἰδίας ταλαιπωρίας, καὶ ὁμολογοῦντος τὴν ἐν λογισμοῖς αὐτοῦ ἁμαρτίαν. Εἶπε γὰρ τὸ, Ὦ τάλας ἐγὼ, ὅτι κατανένυγμαι· ὅτι ἄνθρωπος ὢν, καὶ ἀκάθαρτα χείλη ἔχων, ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χείλη ἔχοντος ἐγὼ οἰκῶ. Ταῦτα ἔλεγε καὶ ὁ Παῦλος· Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου ; Εἶτα καὶ αὐτὸς ὡς τυχὼν θείας ἀντιλήψεως ἐπάγει· Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Εἶπε δὲ τὸ, Ὦ τάλας ἐγὼ, διορατικῶς εἰς ἔννοιαν ἐλθὼν τῆς βασι-

CAPUT VI.

182*. Vers. 1, 6. *Et factum est anno, quo mortuus est Oxias rex : vidi Dominum Et missus est ad me unus de seraphim.* Semper a prima mundi constitutione et origine ad sanctos mittuntur divinæ potestates, quæ humanæ naturæ resarciant infirmitatem. Missus igitur est etiam ad Isaiam unus, qui ab eo auferret peccata, ipsumque expiaret. Missus est autem posteaquam (Dominus) eum audivit miserias suas deflentem, peccatumque in sua mente reconditum confitentem. Dixit enim (Vers. 5) : *O miser ego, quia compunctus sum : quia homo cum sim, et immunda labia habeam, in medio populi immunda labia habentis ego habito.* Hæc dicebat et Paulus : *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus* [92] ? Deinde etiam hic ipse quasi jam consecutus divinum subsidium, addit : *Gratias ago Deo per Jesum Christum* [93]. Dixit autem illud. *O miser ego*, postquam regnum Dei qui super solium

[90] Job. XIX, 21. [91] Job. II, 5. [92] Rom. VII, 24. [93] ibid. 25.

(80) Codex Combefisii recentior, καὶ συριεῖ αὐτοῖς.

(81) Editi, τὴν ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἐν, *imperante Vespasiano*. At sex mss. ut in contextu.

(82) Ita mss. Editi, σημεῖον τό, id quod ita reddiderat interpres, *signum crucis ejus, qui per eam declaratus est et designatus*. Qua interpretatione pulchra admodum sententia prorsus corrumpitur. Nam dubium non est, quin scriptor indicare voluerit miram illam crucis *apparitionem*, quam Constantino Magno in cœlo visam fuisse narrat Eusebius lib. I *De vita Const.*, cap. 28.

(83) Post hæc verba, ἐπὶ τῆς γῆς, nihil invenitur amplius neque in mss. neque in excusis. Quare credi merito potest scriptor totum caput non absolvisse : sed ejus capitis finem in compendium duntaxat redegisse.

(84) Colb. primus, Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου. Aliquanto post editi, διὰ Ἰησοῦν Χριστόν. At sex mss., διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

excelsum et elevatum sedebat, atque mundum adeo vastum gloria sua adimplebat, clare animo perspexisset. 512 Etenim antequam Deum mente perciperet, non comperitur dixisse : *O miser ego.* Nam et Abraham ipse, cum Deus sese ipsi ostendit, tum dixisse refertur : *Ego autem sum terra et cinis* [94]. Similiter etiam et Moyses omni Ægyptiorum sapientia eruditus [95], et, ut credere par est, hos omnes ingenii dexteritate ac intelligentia exsuperans, linguæ hæsitantia et tarditate laborare se non advertebat; sed ubi Dominum oracula edentem audivit, tunc loquendi difficultatem ac linguæ tarditatem sensit [96].

183. Vers. 6, 7. *Et in manu sua habebat carbonem, quem forcipe tulerat de altari, et tetigit os meum.* Qui hanc interpretatur sententiam animo Judaico, dicturus est utique Dominum in aliquo civitatis Jerosolymitanæ loco fuisse visum, in solio excelso et elevato sedentem : seraphimque in ejus circuitu stetisse, et sumptum ex holocautomatum ara ignem ori prophetæ ad labia ejus expurganda ab uno seraphim oblatum fuisse. Nos vero qui quæ in lege memorantur, imaginem esse cœlestium et umbram credimus,omnem creaturæ tum spiritualis, tum sub sensus cadentis cœtum et universitatem domum dicimus; illum vero Dei in omnes principatum ac dominium dicimus solium elevatum, seraphim autem, cœlestes virtutes. Si enim, quod quidam opinati sunt, duo cœli hemisphæria alternis vicibus se super terram conspicienda præbeant, utroque sex partibus tanquam alis quibusdam ad velocem motum utente, qui fieri potest ut missa sit harum altera, aut ab alia avulsa, quandoquidem continua est cœli natura? Verum, ut cœperam dicere, virtutes cœlestes propter summam suam sanctimoniam habitæ sunt dignæ, quæ throno proxime astarent; quarum una venit ad prophetam. Quemadmodum enim Deus omnium gubernator ad hominum curam e cœlo respicere haud fastidit : ita nec particulares illæ virtutes ad impertienda hominibus beneficia ministerium suum denegant. Accepit igitur seraphim ille forcipe carbonem ab altari. Tecum reputa quale fuerit altare illud, ad quod aditus ita difficilis erat, ut ne audeat quidem ipsum manu seraphim attingere, sed forcipe ignem in manum accipiat. Et sumpsit carbonem. Accipit ignem in manum. Cujusmodi est hic, qui peccata expiat? Num forte cognationem habet cum eo igne, de quo

[94] Gen. xviii, 27. [95] Act. vi, 22. [96] Exod. iv, 10.

λείας τοῦ Θεοῦ (85) τοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ πεπληρωκότος τῆς δόξης αὐτοῦ τὸν τηλικοῦτον κόσμον. Πρὶν γὰρ ἐννοῆσαι Θεὸν, οὐ φαίνεται εἰπὼν (86) τὸ. Ὦ τάλας ἐγώ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Ἀβραὰμ, ὅτε ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς, τότε ἀναγέγραπται εἰρηκὼς τὸ, Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός. Οὕτω δὲ (87) καὶ Μωϋσῆς παιδευόμενος μὲν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, καὶ ὡς εἰκὸς διαβαίνων πάντας αὐτοὺς τῇ εὐφυΐᾳ καὶ τῇ συνέσει, οὐκ ἠσθάνετο ἑαυτοῦ ἰσχνοφώνου ἢ (88) βραδυγλώσσου· ὅτε δὲ ἤκουσε τοῦ χρηματίζοντος, τότε τῆς ἀφωνίας αὐτοῦ καὶ τῆς περὶ τὴν γλῶσσαν βραδύτητος ᾐσθετο.

183. Καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ εἶχεν ἄνθρακα, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἥψατο τοῦ στόματός μου. Ὁ μὲν Ἰουδαϊκῶς ἐξηγούμενος τὸ ῥητὸν, ἐρεῖ, ὡς ἄρα ὁ Κύριος ἐώραται ἐπὶ τῷ κατὰ Ἱερουσαλὴμ τόπῳ, καθήμενος ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ τὰ σεραφὶμ κύκλῳ αὐτοῦ ἑστηκότα· καὶ ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου τῶν ὁλοκαυτωμάτων τὸ πῦρ ληφθὲν παρὰ τοῦ σεραφεὶμ προσηνέχθη (89) τῷ στόματι τοῦ προφήτου, εἰς καθαρισμὸν τῶν χειλέων αὐτοῦ. Ἡμεῖς δὲ οἱ πεπιστευκότες, ὅτι ὑπόδειγμά τι καὶ σκιὰ (90) τῶν ἐπουρανίων ἐστὶ τὰ κατὰ τὸν νόμον, οἶκον μὲν λέγομεν τὸ σύμπαν σύστημα τῆς νοητῆς καὶ αἰσθητῆς κτίσεως· θρόνον δὲ ἐπηρμένον τὴν ἐπὶ πάντων ἀρχὴν καὶ δεσποτείαν τοῦ Θεοῦ· σεραφὶμ δὲ τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις. Εἰ γὰρ, ὅπερ ἐφαντάσθησάν τινες, τὰ δύο τοῦ οὐρανοῦ ἡμισφαίρια ἀνὰ μέρος ὑπὲρ γῆς φαινόμενα, ἓξ μέρεσιν ἑκατέρων, οἱονεί τισι πτεροῖς, πρὸς τὴν ὀξεῖαν (91) κίνησιν κεχρημένων, πῶς ἐπεστέλλετο τὸ ἕτερον τούτων, ἢ πῶς ἀπεσπᾶτο ἀπὸ τοῦ ἄλλου, συνημμένης τοῦ οὐρανοῦ τῆς φύσεως οὔσης ; Ἀλλ', ὅπερ εἶπον, δυνάμεις ὑπερκόσμιαι, τῆς ἐγγυτάτω στάσεως διὰ τὴν ἐν ἁγιασμῷ ἀκρότητα κατηξιωμέναι· ὧν ἡ μία ἦλθε πρὸς τὸν προφήτην. Ὡς γὰο ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὐκ ἐπαξιοῖ (92) διακύπτειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲ αἱ μερικαὶ δυνάμεις τὴν διακονίαν ὑπὲρ εὐεργεσίας τῶν ἀνθρώπων ἀρνοῦνται. Ἔλαβεν οὖν τὸ σεραφεὶμ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τῇ λαβίδι. Ἐνθυμήθητι πηλίκον τὸ θυσιαστήριον, ὅπως (93) δυσπρόσιτον, ὡς μὴ κατατολμᾷν αὐτοῦ τὸ σεραφεὶμ τῇ χειρὶ προσάπτεσθαι. ἀλλὰ διὰ τῆς λαβίδος λαμβάνειν τὸ πῦρ εἰς τὴν χεῖρα. Καὶ ἔλαβεν ἄνθρακα. Λάμβάνει τὸ πῦρ εἰς τὴν χεῖρα. Ποδαπὸν (94) τοῦτο τὸ πῦρ, ὃ ἁμαρτίας καθαίρει ; Ἢ μήποτε συγγενὲς ἐκείνῳ, περὶ οὗ

(85) Antiqui sex libri, τοῦ Θεοῦ. Editi, τοῦ θείου.
(86) Editi, λέγων. At sex mss., εἰπών.
(87) Veteres quatuor libri, δέ. Editi, δή.
(88) Sic mss. At editi, ἰσχνοφώνου καί.
(89) Ita mss. omnes. Editi, προσενηνέχθαι.
(90) Editi, ὑποδείγματα καὶ σκιαί. At mss. quinque ut in contextu. Statim editi, τῆς τε. Abest τε a mss. nostris.
(91) Veteres quinque libri, ἀξίαν, nec jure dubitari potest quin ita legerit Tilmannus, qui sic interpretatus sit, *ad justam motionem*. Editi tamen et Reg. tertius habent, ὀξεῖαν, *ad velocem motum*, recte.
(92) Nostra editio et codex Fr. 1, οὐ καταξιοῖ. At antiquior Combefisii codex et alii quatuor, οὐκ ἀπαξιοῖ.
(93) Nostri sex mss., ὅπως. Editi, οὕτω.
(94) Veteres quinque libri, Ποδαπόν. Editi, Ποταπόν. Ibidem uterque Colb. et Reg. secundus, ἁμαρτίας. Alii tres mss. et editi, ἁμαρτίαν.

εἴρηται, ὅτι Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί; Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθραξ πῦρ ἐστι, τῇ παχυτέρᾳ ἤδη καὶ γεωδεστέρᾳ ὕλῃ ἐναπομεῖναν (μετὰ γὰρ τὸ παραδραμεῖν τὸ ἀνθηρὸν τῆς φλογὸς, ἡ περὶ τὴν παχεῖαν ὕλην τοῦ πυρὸς ὁμιλία ἄνθρακες ὀνομάζονται), τάχα οὖν σημαίνει τὴν ἐν τῇ σαρκὶ τοῦ Κυρίου (95) ἐπιδημίαν. Φησὶ γάρ· Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο· καὶ ἡ σὰρξ τὸν ἐκ τῆς θεότητος φωτισμὸν ὑποδεξαμένη, κατὰ μὲν τὸ σωματικὸν αἰσθητή· κατὰ δὲ τὴν πρὸς Θεὸν ἕνωσιν διαυγὴς καὶ ἐκλάμπουσα. Ἐκείνη δὲ ἡ σὰρξ ἦρε τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου, καὶ τὰς ἀνομίας ἡμῶν περιεκάθηρεν· ἣν δι' αἰνίγματος ἡμῖν ἡ προφητεία παρέστησε. Ναδὰβ μὲν γὰρ καὶ Ἀβιοὺδ κατεκάησαν ἀλλοτρίῳ πυρὶ χρησάμενοι· τὸ δὲ σεραφεὶμ ἀπὸ τοῦ ἁγίου πυρὸς, τοῦ ἐν τῷ νοητῷ θυσιαστηρίῳ τῶν ἀληθινῶν ὁλοκαρπωμάτων (96), τὸν ἄνθρακα ἔλαβεν, οὐχ ἑαυτῷ, ἀλλὰ τῇ λαβίδι. Ἵνα δὲ δείξῃ, ὅτι τὸ πῦρ τὸ οὐράνιον οὐχὶ καίει, ἀλλὰ καθαίρει, τῇ χειρὶ ὑποδεξάμενον, οὕτω προσάγει τοῖς χείλεσι. Συγγενὲς ἦν τούτῳ τῷ πυρὶ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς βάτου, ὃ εἶδεν (97) Μωσῆς ἐπικείμενον μὲν τῷ φυτῷ, μὴ κατακαῖον δὲ τὴν βάτον. Τάχα δὲ ἡ λαβὶς ἐστιν ἡ ἐν ἑκάστῳ ἐνυπάρχουσα ἐπιτηδειότης πρὸς τὴν τῶν ἀπὸ Θεοῦ δεδομένων ἀγαθῶν ὑποδοχὴν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐν ἑκάστῳ ὑπαρχούσης πρὸς τὸ καλὸν οἰκειώσεως.

184. Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστείλω (98), καὶ τίς πορεύσεται; Μωσέα μὲν οὐκ ἐρωτᾷ, ἀλλ' ὡς ἔχων ἕτοιμον, φησί· Καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου. Ἡρὸς μέντοι τὸν Ἡσαΐαν φησί· Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύσεται; Τίς οὖν ἡ αἰτία; Ὅτι ἐκεῖ μὲν ἐπὶ ἀγαθῷ καὶ εὐεργεσίᾳ (99) τοῦ λαοῦ ἀπεστέλλετο Μωσῆς, ἐνταῦθα δὲ σκυθρωπῶν πραγμάτων διακονία πρόκειται. Διὰ τοῦτο ἐκείνῳ μὲν πρόσταγμα, τούτῳ δὲ ἐπ' ἐξουσίας ἀρείθη ἡ ὑπουργία· διότι πεφύκαμεν οἱ ἄνθρωποι ἅπερ ἂν ἑκόντες ἐλώμεθα, κἂν ἐπίπονα ᾖ, καταδέχεσθαι. Διὰ τοῦτο αὐτὸν βούλεται ἑκόντα καταδέξασθαι τὴν ἀποστολὴν ὁ Κύριος. Καὶ ὅτι μὲν χρεία τῆς ἀποστολῆς, ἔδειξε, τὸ δὲ εὔθετον εἰς διακονίαν πρόσωπον ἐξ αὐτῆς βούλεται τῆς προθυμίας ἀναφανῆναι. Διὰ τοῦτο Μωσῆς μὲν ἐπὶ περιφάνειαν βίου, καὶ λαοῦ τοσούτου προστασίαν καλούμενος, παραιτεῖται· Τίς εἰμι, ὅτι πορεύσομαι πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου, καὶ (1) ἐξάξω τὸν λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου; καὶ πάλιν· Δέομαι, Κύριε, οὐχ ἱκανός εἰμι πρὸς τῆς χθὲς οὐδὲ πρὸ τῆς τρίτης ἡμέρας, οὐδὲ ἀφ' οὗ ἤρξω λαλεῖν τῷ θεράποντί (2) σου· καὶ πάλιν· Δέομαι, Κύριε, προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον ὃν ἀποστελεῖς. Ἡσαΐας δὲ οὐδὲ

A dictum est: *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni*[97]? Sed quia carbo ignis ille est, qui in materia jam crassiore ac magis terrestri remanet (nam ubi flos viresque flammæ pertransiere, reliquiæ illæ quæ circa crassam hanc ignis materiam versantur, vocantur carbones), fortasse igitur futurum Domini in carne adventum significat. Dicitur enim: *Verbum caro factum est*[98]: atque caro, illustratione divinitatis suscepta, 514 juxta id quidem quod erat corporeum, sensibilis erat; at secundum suam cum Deo unionem, pellucida erat et illuminata. Illa autem caro sustulit peccata mundi[99], et iniquitates nostras perpurgavit[1]; quam in ænigmate prophetia nobis exhibuit. Nadab quidem et Abiud concremati sunt, utpote alieno igne usi[2]; seraphim vero ille e
B sancto igne, in spiritali illa verorum holocaustorum ara posito, non per se, sed cum forcipe carbonem sumpsit. Sed ut ostendat, ignem cœlestem non comburere, sed expurgare: hunc manu susceptum ita labiis admovet. Huic igni ignis ille similis erat et affinis, qui in rubo apparuit; quem vidit Moses plantæ incumbentem, nec tamen rubum exurentem[3]. Fortasse autem forceps eam facultatem indicat, qua quisque præditus bona a Deo concessa recipere valet, pro ratione ejus qui unicuique ad virtutem inest habitus.

184. Vers. 8. *Et audivi vocem Domini dicentis: Quem mittam, et quis ibit?* Mosen quidem non interrogat: sed quasi eum jam haberet paratum, ait: *Et nunc veni, mittam te ad Pharaonem regem Ægypti*[4]. At vero ad Isaiam ait: *Quem mittam, et*
C *quis ibit?* Equa est causa? Quia illic quidem mittebatur Moses bonum beneficiumque in populum collaturus: hic autem ministerium proponitur circa res molestas. Quocirca illi injungitur præceptum; huic vero relinquitur obeundæ legationis potestas; propterea quod nos homines ea quæ libentes gerenda suscipimus, tametsi ardua, sustinere soleamus. Eam ob causam sponte ab Isaia vult Dominus hanc legationem recipi. Atque necessitatem quidem ostendit legationis, sed tamen vult, ut ex animi alacritate exploratum sit ac compertum, personam fuisse explendæ administrationi idoneam. Quare Moses ad splendidissimum vitæ genus et ad tanti populi præfecturam accitus, abnuit et deprecatur: *Quis sum, ut pergam ad Pharaonem regem Ægypti,*
D *et educam populum ex terra Ægypti*[5]? Et rursus *Precor Domine, non sum idoneus ante hesternum neque ante tertium diem, neque ex quo cœpisti loqui ad famulum tuum*[6]. Et iterum: *Supplico, Domine,*

[97] Matth. III, 11. [98] Joan. I, 14. [99] Joan. I, 29. [1] Hebr. I, 3. [2] Lev. X, 2. [3] Exod. III, 2. [4] ibid. 10. [5] ibid. 11. [6] Exod. IV, 10.

(95) Editi. τοῦ Θεοῦ. At quinque mss., τοῦ Κυρίου. Alius codex, τοῦ Χριστοῦ.

(96) Sic quinque mss. At editi et Reg. primus, ὁλοκαυτωμάτων. Aliquanto post sex mss., οὐχὶ καίει. Editi, οὐ καίει.

(97) Editi, ἰδὼν μέν. Vocula μέν in nostris sex mss. deest. Nec ita multo infra editi, Θεοῦ διδομένων. At mss. omnes, δεδομένων.

(98) Libri veteres non hic modo, sed in sequentibus etiam inter se dissident. Alii enim habent, ἀποστελῶ, *mittam*: alii, ἀποστείλω, *mitto*.

(99) Editi et Reg. primus, ἐπὶ ἀγαθῷ καὶ εὐεργεσίᾳ. Alii quinque mss., ἐπ' ἀγαθὰ καὶ εὐεργεσίας.

(1) Nostri mss., καί. Editi, καὶ ὅτι.

(2) Ita libri antiqui omnes. Edili, πρὸς τὸν θεράποντα.

elige alium qui possit, quem mittes[7]. Isaias autem licet nihil hujusmodi audisset, sed esset solam mittendæ legationis necessitatem edoctus, se ipse libens obtulit, ac præ summo amore et studio injecit sese in media pericula, nec ad ullum malorum quæ sibi erant a populo inferenda, attendit. Observa autem prophetæ accuratam et circumspectam loquendi rationem. Nam ad duas sententias propositas unum adhibuit responsum : *Quem mittam, et quis ibit? Ecce ego sum, mitte me.* Nec jam adjecit, Et ego ibo : siquidem est nostri arbitrii et potestatis recipere legationem : confirmare autem ad profectionem, ejus est qui gratiæ largitione nos corroborat, Dei videlicet. **515** Itaque, quantum pertinet ad id quod ex libera voluntate pendebat, dixit : *Ecce ego sum, mitte me :* quod autem erat gratiæ, reliquit Domino. Non enim pollicitus est sese profecturum, utpote suæ ipsius infirmitatis conscius. Audit autem vocem Domini is etiam cujus corporalis auditus ictus non est tum, cum mens eorum quibus Deus consilium suum revelare voluerit, a Deo informatur. Hi enim quorum animus informatur ineffabili quadam virtute, mentem valde attentam ac puram custodientes, sermonem Dei veluti in se sonum edentem possident; etiamsi aer non excipiat formas ullas, neque ad aurem transmittat. Nam in prophetæ animo quasi in quodam libro voluntatem suam inscribit Deus : et audire dicitur is, qui in animo divina sensa excipit. Quamobrem postquam dixit propheta : *Ecce sum ego, mitte me :* ad sequentia nihil respondit. Non enim dixit : Ego ibo; propterea quod major fuisset ejusmodi pollicitatio, nec ipsius viribus par. Quod autem sibi non vindicavit, id ei largitus est Dominus. Dixit enim ipsi (Vers. 9) : *Vade, et dic populo huic.* Et quidem cum dicit : *Ecce sum ego*[8]; jam confidens tanquam ejus qui est, factus particeps, inter ea quæ sunt se ipse annumerare audet; atque hoc dixit, postquam labia ipsius fuerant mundata. Qui autem in iniquitatibus jacet, et ejus qui est, agnitione non donatur, non potest sibi ipsi testimonium illud reddere : *Ecce sum ego.* Quoniam autem posuit Deus primum apostolos, deinde prophetas[9] : ea de causa et Isaias primum accipit apostolatus munus. Quin et Moyses recensetur inter apostolos. *Veni* enim, inquit, *mittam te ad Pharaonem regem*[10]. Sed et Jeremias audit : *Ad omnes ad quos misero te, ibis*[11].

185. Vers. 9, 10. *Vade, et dic populo huic : Auditu audietis, et non intelligetis, et respicientes respicietis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos clauserunt : ne forte videant oculis, et auribus*

A τοιοῦτον ἀκούσας, ἀλλὰ μόνην τὴν χρείαν διδαχθεὶς τῆς ἀποστολῆς, ἐκὼν ἑαυτὸν ἐπέδωκε, καὶ μέσος ἐνέβη τοῖς δεινοῖς τῇ ὑπερβολῇ τῆς ἀγάπης, μηδὲν τῶν μελλόν. των ἐπάγεσθαι αὐτῷ παρὰ τοῦ λαοῦ λογισάμενος. Παρατήρει δὲ τὸ ἀκριβὲς καὶ περιεσκεμμένον τοῦ προφήτου. Πρὸς γὰρ δύο λόγους μίαν ποιεῖται τὴν ἀπόκρισιν· Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύσεται; Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι, ἀπόστειλον με. Οὐκέτι προσέθηκεν· Καὶ ἐγὼ πορεύσομαι. Τὸ μὲν γὰρ δέξασθαι τὴν ἀποστολὴν, ἐφ' ἡμῖν· τὸ δὲ δυναμωθῆναι πρὸς τὴν πορείαν, τοῦ διδόντος τὴν χάριν ἐκ τοῦ ἐνισχύοντος Θεοῦ. Ὥστε, ὃ μὲν τῆς προαιρέσεως ἦν, εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγώ εἰμι, ἀπόστειλόν με· ὃ δὲ τῆς χάριτος ἦν, τῷ Κυρίῳ κατέλιπεν. Οὐ γὰρ ἐπηγγείλατο πορευθήσεσθαι, διὰ τὸ ἐπαισθάνεσθαι τῆς ἑαυτοῦ ἀσθενείας.

B Ἀκούει δὲ φωνῆς Κυρίου καὶ ὁ μὴ πληγεὶς τὴν σωματικὴν ἀκοὴν, τοῦ ἡγεμονικοῦ τυπουμένου ἀπὸ Θεοῦ, οἷς ἂν ἐθέλῃ τὸ βούλημα φανεροῦν ὁ Θεός. Ἀφάτῳ γάρ τινι δυνάμει φαντασιούμενοι τὸν νοῦν, οἱ ἀπερίσπαστον αὐτὸν καὶ καθαρὸν ἔχοντες, οἱονεὶ ἐνηχοῦντα ἑαυτοῖς ἔχουσι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· κἂν ὁ ἀὴρ μὴ δέξηται τοὺς τύπους, μηδὲ τῇ ἀκοῇ παραπέμπῃ. Οἱονεὶ γὰρ βιβλίῳ τινὶ, τὸ ἑαυτοῦ θέλημα ἐγγράφει ὁ Θεὸς τῇ ψυχῇ τοῦ προφήτου· καὶ ἀκούειν λέγεται ὁ τὰ θεῖα νοήματα ὑποδεξάμενος τῇ ψυχῇ, διὰ τοῦτο δὲ (3) τὸ, Ἰδού εἰμι ἐγὼ, ἀπόστειλόν με, ὁ προφήτης εἰπὼν, τὸ ἐφεξῆς ἀπεσιώπησεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐγὼ πορεύσομαι, διότι μεῖζον καὶ ὑπὲρ αὐτὸν τὸ ἐπάγγελμα. Ὅπερ οὐκ ἔλαβεν ἑαυτῷ, τοῦτο ὁ Κύριος ἐχαρίσατο. Εἶπε γὰρ αὐτῷ· Πορεύθητι, καὶ εἰπὸν (4) τῷ λαῷ τούτῳ. Ὁ μέντοι λέγων,

C Ἰδού εἰμι ἐγὼ, τεθαῤῥηκὼς (5) ἤδη, ὡς μεταλαβὼν τοῦ ὄντος, ἐν τοῖς οὖσιν ἀριθμεῖν ἑαυτὸν ἀποτολμᾷ· καὶ τοῦτο εἶπε μετὰ τὸ καθαρθῆναι αὐτοῦ τὰ χείλη. Ὁ δὲ ἐν ἀνομίαις τυγχάνων, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ ὄντος μὴ καταξιούμενος, οὐ δύναται ἑαυτῷ μαρτυρεῖν τὸ, Ἰδού εἰμι ἐγώ. Ἐπειδὴ δὲ ἔθετο ὁ Θεὸς πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας· διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἡσαΐας πρῶτον τὸ τῆς ἀποστολῆς δέχεται χάρισμα. Καὶ Μωϋσῆς δὲ τῶν ἀποστόλων ἐστί. Δεῦρε γὰρ, φησὶν, ἀποστελῶ σε πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου. Καὶ Ἱερεμίας δὲ ἀκούει, ὅτι Πρὸς πάντας οὓς ἂν ἐξαποστείλω (6) σε, πορεύσῃ.

D 185. Πορεύθητι, καὶ εἰπὸν τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε (7), καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή-

[7] Exod. iv, 13. [8] Exod. iii, 14. [9] I Cor. xii, 28. [10] Exod. iii, 10. [11] Jerem. i, 7.

(3) Editi, δὲ ἐπειδή. Illud, ἐπειδή, abest a nostris sex codicibus; nec, ut opinor, dubitari potest quin melius absit. Subinde Reg. quartus, ὅπερ δὲ οὐκ.

(4) Editi, καὶ εἶπε. At mss. sex, εἶπον.

(5) Ita quatuor mss. cum utroque Combefisiano. Editi, τεθαῤῥηκότως. Ibidem editi, τοῦ ὄντως ὄντος, apte quidem, sed reclamant nostri sex mss. in quibus vox οντος deest. Nec ita multo post sex mss., καὶ τοῦτο εἶπε. Deest τοῦτο in vulgatis.

(6) Editi, ἐὰν ἐξαποστελῶ. Veteres tres libri, ἂν ἀποστελῶ. Alii tres, ἄν ἐξαποστείλω.

(7) Reg. primus, μὴ συνεῖτε.

ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι (8) καὶ ἰάσομαι αὐτούς. Τοῦτο τὸ ῥητὸν ἀνέγραψεν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι. Καὶ ἀπεστάλη πρός με ἓν τῶν σεραφίμ. Ὅτι δύναμίς τίς ἐστιν ὑπερκόσμιος, καθαρτικὴ (9) ἀνομιῶν, διακονίαν πεπιστευμένη, τὸ σεραφεὶμ τὰ γεγραμμένα παρίστησιν. Ἀπέσταλται οὖν ταῦτα τὰ λειτουργικὰ πνεύματα πρὸς ἡμᾶς τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν. Ἔρχεται δὲ οὐκ αὐθεντικῶς οὐδὲ αὐτεξουσίως ἐπισκεπτόμενα ἡμᾶς. Καὶ γὰρ προηγουμένη μὲν αὐτῶν ζωὴ καὶ κατὰ φύσιν, τῷ κάλλει τοῦ Θεοῦ ἐνατενίζειν, καὶ αὐτὸν δοξάζειν διηνεκῶς· περιστατικὴ δέ τίς ἐστιν ἐνέργεια ἡ πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιστροφὴ (10) καὶ ἐπιμέλεια. Διὰ τοῦτο, Ἀπεστάλη, φησί, πρός με ἓν τῶν σεραφίμ. Ἔοικε δὲ ὁ προφήτης, ὅτε εἶδε τῶν σεραφὶμ τὴν ἐνέργειαν, οὐδὲν ἄλλο ποιούντων ἢ ἀγιαζόντων τὸν Θεὸν, τότε εἰς συναίσθησιν τῆς ἐν τοῖς ἰδίοις χείλεσιν ἀκαθαρσίας ἐληλυθέναι, ὅτι καὶ ἀνθρώπινα λαλεῖ, καὶ ἐμόλυνεν ἑαυτοῦ τὴν γλῶσσαν πολλάκις τοῖς περὶ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου ῥήμασι. Τῇ οὖν πρὸς ἐκεῖνα συγκρίσει κατανυγείς, καὶ ὅτι τὰ μὲν οὐδὲν ἕτερον φθέγγεται, ἢ τὸν ἁγιασμὸν τῆς θεότητος ἐκβοᾷ· αὐτὸς δὲ τὸ πλεῖστον τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασι τὴν ἑαυτοῦ φωνὴν ἐνασχολουμένην ἔχει· διὰ τοῦτο εἶπεν· Ὦ τάλας ἐγὼ, ὅτι κατανένυγμαι· ὅτι ἄνθρωπος ὢν, καὶ ἀκάθαρτα χείλη ἔχων, ἐν μέσῳ λαοῦ οἰκῶ ἀκάθαρτα χείλη ἔχοντος. Οὕτω καὶ Μωσῆς τέως οὐκ ἠσθάνετο ἑαυτοῦ ἰσχνοφώνου ὄντος καὶ βραδυγλώσσου, ὅς γε πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων πεπαίδευτο, καὶ διέβαινε πάντας αὐτοὺς τῇ εὐφυΐᾳ καὶ τῇ συνέσει· ὅτε δὲ ἤκουσε τοῦ χρηματίζοντος, τότε εἶδεν ἑαυτοῦ τὴν ἀσθένειαν. Καὶ Ἀβραὰμ, ὅτε ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς, τότε εἶπεν ἑαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. Ἁραπλησίως οὖν τούτοις καὶ ὁ Ἡσαΐας, μετὰ τὸ ἰδεῖν τὸν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ θεωρῆσαι τὴν δόξαν τὸν σύμπαντα οἶκον τοῦ κόσμου πεπληρωκυῖαν, καὶ τὰ κύκλῳ αὐτοῦ σεραφὶμ μετὰ ἐκπλήξεως ἐκείνην τὴν φωνὴν ἀναφέροντα· τότε ἑαυτὸν ταλαίπωρον προσηγόρευσε, τότε τῆτ ἐν τοῖς χείλεσιν ἑαυτοῦ (11) ἀκαθαρσίαν ἐπέγνω· διὸ καὶ ἠξιώθη τῆς διὰ τῶν σεραφὶμ καθάρσεως. Παρατήρει δὲ, ὅτι οὐκ ἐπὶ πᾶσαν πρᾶξιν καὶ ἐνέργειαν ἦν αὐτοῦ τὰ παραπτώματα κεχυμένα, ἀλλὰ μέχρι (12) χειλέων καὶ λόγων ὑπῆρχε μόνον συνεσταλμένα.

186. Καὶ ἐν τῇ χειρὶ εἶχεν ἄνθρακα, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἥψατο

A *audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanabo illos.* Sententiam hanc retulit in Actibus Lucas [12]. *Et missus est ad me unus ex seraphim.* Scripturæ docent (VERS. 6) seraphim cœlestem quamdam virtutem esse, iniquitates expurgantem, cui concredita administratio est. Missi igitur sunt administratorii illi spiritus ad nos, qui sumus futuri hæredes salutis [13]. Sed non sua auctoritate, aut suo arbitrio veniunt non invisuri. Etenim præcipua et naturalis eorum vita est, pulchritudinem Dei cum omni attentione comtemplari, eique jugiter gloriam dare. Sollicitudo autem et cura erga nos homines adhibita, functio quædam est adventitia. Quamobrem ait: *Missus est ad me unus ex seraphim.* Videtur autem propheta, cum seraphim famulatum conspexisset, qui nihil aliud agunt nisi quod Deum B prædicent sanctum, tunc animadvertisse impuritatem labiis suis insidentem, quod et de rebus humanis fuerat locutus, et verbis ad **516** mundi hujus vanitatem spectantibus sæpenumero linguam suam inquinarat. Itaque ob comparationem cum seraphim illis initam compungitur, quippe quia seraphim aliud nihil loquuntur, nisi quod divinitatis clamant sanctimoniam: contra, ipsius vocem res humanæ plerumque occuparant. Quamobrem dixit (VERS. 5.): *O miser ego quia compunctus sum: quia homo cum sim, et immunda labia habeam, in medio populi habito immunda labia habentis.* Eumdem ad modum et Moses non antea intellexerat balbum esse se et tardiloquum: qui tamen omni Ægyptiorum sapientia fuerat eruditus, illosque omnes ingenii acumine ac intellihentia superarat [14]. Verum C cum audivit Deum oracula edentem, tum suam agnovit infirmitatem [15]. Abraham quoque quando Deus se ei exhibuit conspiciendum, tunc confessus est esse se terram et cinerem [16]. Itaque et Isaias perinde atque illi, posteaquam vidit sedentem in solio excelso et elevato, gloriamque contemplatus est totam mundi domum adimplentem, et ubi conspexit seraphim in throni circuitu illam suam vocem cum tremore emittentes, tunc se ipse miserum appellavit, tum labiorum suorum cognovit impuritatem, eoque habitus est dignus, qui a seraphim purgaretur. Observa autem, ejus delicta ad quamlibet actionem st operationem nequaquam sese extendisse, sed labiorum tenus et sermonum duntaxat constitisse. D

186. VERS. 6, 7. *Et in manu habebat carbonem, quam forcipe tulerat de altari, et tetigit os meum.*

[12] Act. XXVIII, 26, 28. [13] Hebr. I, 14. [14] Act, VII, 22. [15] Eyod. IV, 10. [16] Gen. XVIII, 27.

(8) Ita sex mss. At editi, ἐπιστρέψουσι. Ibidem nostri sex mss., ἰάσομαι, *sanabo*; nec aliter legitur apud LXX. Editi vero et Actorum Græcum exemplar, καὶ ἰάσωμαι, *et sanem eos.*

(9) Editi, καθαρτικήν. At sex mss. καθαρτικήν.

(10) Reg. quartus, ἐπιστροφήν. Alii quinque mss. cum editis, στροφήν. et ita quoque editum invenimus apud Procopium, pag. 100. Hoc est: *Cum autem convertuntur illi spiritus ad nos, nostrique curam suscipiunt, tunc adventitio quodam munere perfunguntur.* Quam lectionem recipi posse non negamus quidem: sed quin præstet legi, ἐπιστροφήν, non dubitavimus. Nam hæc voces, ἐπιστροφὴ et ἐπιμέλεια, optime inter se conjunguntur; voces, στροφὴ et ἐπιμέλεια, non ita commode.

(11) Antiqui tres libri, αὐτοῦ.

(12) Editi, μετά. Uterque Combef. et alii quatuor mss., μέχρι.

Quod quidem ad verbum attinet, videtur sermo esse de templi altari, ex quo seraphim accepit carbonem in suam manum ab altari holocaustorum : at secundum veritatem, propterea quod cultus Judaicus imagini et umbræ cœlestium exprimendæ subserviret, cœleste quoddam altare intelligendum est ; hoc est, locus expurgandis animis idoneus, unde ignis ille purgans ad virtutes illas sanctitate præditas emittitur. Tali igne cor Cleophæ et Simonis incalescebat, Domino eis adaperiente Scripturas [17]. Cor eorum qui spiritu ferveni, hujusmodi igni incenditur. Similem ignem accepit Jeremias, ideoque dicebat : *Et factus est ignis in visceribus meis, et dissolutus sum undique* [18]. Multum autem honoris ac reverentiæ altari huic exhiberi ex eo ostendit, quod illud sua ipsius manu attingere seraphim non audeat, sed forcipe quasi medio quopiam instrumento utatur. Itaque carbonem intelligamus sermonem verum, qui ignito quodam et objurgatorio modo mendacium expurget eorum, quibus ab illa virtute studiose ac strenue operam suam dante allatus est. Putandum namque est seraphim manum pro facultate bona suppeditante accipiendam esse. Et dixit (VERS. 7) : *Ecce tetigit hoc labia tua, et auferet iniquitates tuas. et peccata tua perpurgabit.* Dictum id fuisse Isaiæ **517** soli existimandum non est, sed et omnibus, quos tangit ignitus ac verus sermo, qui prorsus abolet quæ committuntur præter divinam legem, atque peccata expurgat. Excipiamus autem et nos divini Verbi adventum, ut in ore nostro velut insidens, locumque nullum mendacio præbens, expurget labia nostra, et auferat iniquitates nostras. Incredibile autem non est carbonem in verbi naturam mutatum iri, juxta testimonium psalmi dicentis : *Ignitum eloquium tuum vehementer, et servus tuus dilexit illud* [19].

187. VERS. 8. *Et audici vocem Domini dicentis : Quem mittam et quis ibit ad populum hunc ? Et dixi : Ecce ego sum, mitte me.* Quæri jure ac merito potest, cur Moyses missus deprecetur, et cur legatione recusata plurimum reclamet : Isaias vero tanta cum alacritate sese offerat. Moyses enim nequaquam interrogatur, *Quem mittam* ? sed ipse in propria persona excipit mandatum : *Et nunc,* inquit, *veni : mittam te ad Pharaonem in Ægyptum et educes populum meum filios Israel de*

A τοῦ στόματός μου. Ἔοικε μὲν, ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν, περὶ τοῦ ἐν τῷ ναῷ θυσιαστηρίου ὁ λόγος εἶναι, ἀφ' οὗ ἔλαβε τὸ σεραφεὶμ εἰς τὴν χεῖρα ἑαυτοῦ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τῶν ὁλοκαρπωμάτων ἄνθρακα· ὡς δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν λατρείαν ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ τῶν ἐπουρανίων λατρεύειν, ἐπουράνιόν τι χρὴ νοεῖν θυσιαστήριον· τουτέστι, χωρίον καθαρισμοῦ ψυχῶν, ὅθεν ἐκπέμπεται ταῖς ἀγιαζομέναις δυνάμεσι τὸ καθάρσιον πῦρ. Τοιούτῳ πυρὶ Κλεόπα καὶ Σίμωνος ἐκαίετο (13) ἡ καρδία, ὅτε διήνοιγεν αὐτοῖς ὁ Κύριος τὰς Γραφάς. Τοιούτῳ θερμαίνονται πυρὶ τὴν καρδίαν οἱ τῷ πνεύματι ζέοντες. Τοιοῦτον ἔλαβε πῦρ Ἱερεμίας· διὸ καὶ ἔλεγε· Καὶ ἐγένετο πῦρ ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου, καὶ παρεῖμαι πάντοθεν. Ἐμφαίνει δὲ πολλὴν τὴν περὶ τὸ θυ-
B σιαστήριον τιμὴν καὶ εὐλάβειαν τὸ μὴ καταθαρσῆσαι τῇ ἰδίᾳ χειρὶ ἐφάψασθαι τὸ σεραφεὶμ, ἀλλ' οἱονεὶ μεσίτῃ τινὶ χρήσασθαι τῇ λαβίδι. Νοήσωμεν οὖν ἄνθρακα λόγον ἀληθῆ, διαπύρως καὶ ἐλεγκτικῶς καθαίροντα (14) τὸ ψεῦδος· οἷς ἂν ἀπὸ τῆς δραστηρίου δυνάμεως προσενεχθῇ. Τὴν γὰρ χεῖρα τοῦ σεραφεὶμ ἐνέργειαν χρὴ νοεῖν ἀγαθῶν παρεκτικήν (15). Καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου, καὶ ἀφελεῖ τὰς ἀνομίας σου, καὶ τὰς ἁμαρτίας σου περικαθαριεῖ. Οὐ πρὸς μόνον Ἡσαΐαν νομιστέον εἰρῆσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς πάντας, ὧν καθάπτεται ὁ διάπυρος καὶ ἀληθὴς λόγος, περιαιρῶν (16) τὰ ἔξω τοῦ θείου νόμου ἐπιτελούμενα, καὶ ἐκ τῶν ἁμαρτητικῶς πραττομένων καθαιρῶν. Δεξώμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς θείου Λόγου ἐπιδημίαν, ἵνα οἱονεὶ ἐγκαθεζόμενος τοῖς στόμασιν ἡμῶν, καὶ μηδεμίαν χώραν παρ-
C ἔχων τῷ ψεύδει, καθαρίσῃ ἡμῶν τὰ χείλη, καὶ ἀφέλῃ (17) τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Οὐκ ἀπιθάνως δὲ ὁ ἄνθραξ εἰς τὴν τοῦ λόγου φύσιν μεταληφθήσεται, κατὰ τὴν τοῦ ψαλμοῦ μαρτυρίαν, λέγοντος· Πεπυρωμένον τὸ λόγιόν σου σφόδρα, καὶ ὁ δοῦλός σου ἠγάπησεν (18) αὐτό.

187. Καὶ ἤκουσα φωνῆς Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον ; Καὶ εἶπον· Ἰδού εἰμι ἐγὼ, ἀπόστειλόν με. Ζητήσεως ἄξιον, τί δήποτε Μωσῆς μὲν παραιτεῖται πεμπόμενος, καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἀπομάχεται τὴν ἀποστολὴν παραιτούμενος· Ἡσαΐας δὲ οὕτω προχείρως ἑαυτὸν ἐπιδίδωσι. Μωσῆς μὲν γὰρ οὐχὶ ἐρωτᾶται, Τίνα ἀποστείλω ; ἀλλ' αὐτὸς εἰς πρόσωπον δέχεται τὸ
D ἐπίταγμα· Καὶ νῦν, φησὶ, δεῦρο· ἀποστείλω σε πρὸς Φαραὼ εἰς Αἴγυπτον (19), καὶ ἐξάξεις τὸν

[17] Luc. XXIV, 32. [18] Jerem. XX, 9. [19] Psal. CXVIII, 140.

(13) Quod ait interpres, *cor Cleophæ et Simonis igne ejusmodi incaluisse*, id nisi valde fallor, ex apocryphis libris sumptum est. Nam cum Cleophas apud Lucam XXIV, 18, solus nominetur, nec quisquam idoneus scriptor alterum discipulum unquam nominarit, nomen illius ignotum esse puto.

(14) Editi, καθαιροῦντα, nec secus legit interpres, qui verterit *ad tollendum e medio mendacium*. Ad sex mss., καθαίροντα, *vim habens purgandi mendacii*, optime. Mox editi, ἀπὸ τῆς διανοίας δραστηρίου. At vox διανοίας in nostris sex mss. non invenitur.

(15) Editi et tres mss., πρακτικήν, *bonorum effectricem*. At uterque Colb. cum Reg. secundo, παρεκτικήν, et ita quoque legitur apud Procopium, pag. 100. Ibidem tres mss., καὶ εἰπέ μοι.

(16) Editi et Reg. tertius, περιαίρων. Alii quatuor mss., περιαιρῶν recte.

(17) Veteres aliquot libri, καθαρίσει... ἀφελει.

(18) Uterque Colb., φυλάσσει *servus tuus custodit illud*.

(19) Ita mss. omnes. Editi, πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου.

λαόν μου τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Ἡσαΐας δὲ, ἀορίστως τυῦ λόγου τὸν διακονούμενον τῇ ἀποστολῇ ἐπιζητοῦντος, ἑαυτὸν ὑποβάλλει. Τί οὖν φαμεν; Οὐκ ἀπομαχόμεναί εἰσι τῶν ἁγίων αἱ διαθέσεις περὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐναντίως ἔχουσαι πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλ' ὅτι Μωσῆς μὲν ᾔδει τὴν ὑπόθεσιν, ἧς ἕνεκεν ἀπεστέλλετο, διὰ τοῦτο ὤκνει πρός τε τὸ ἀνένδοτον τῆς καρδίας τοῦ Φαραὼ ἀποβλέπων, καὶ πρὸς τὸ δυσπειθὲς πάλιν καὶ δυσάγωγον τοῦ λαοῦ. Πεῖραν γὰρ εἶχε τῆς ἀγνωμοσύνης τῶν Ἰουδαίων, ὅτι καὶ εὐεργετηθέντες ἐφυγάδευσαν αὐτόν. Διὸ καὶ τὴν κακίαν αὐτῶν μὴ φέρων, πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡσυχίαν ἀνεχώρησέν, ἐπὶ προφάσει τοῦ ποιμαίνειν, τοὺς τῶν πόλεων καὶ τῶν πολλῶν ἀνθρώπων θορύβους ἀποδιδράσκων. Διὰ τοῦτό φησι· Τίς εἰμι, ὅτι πορεύσομαι πρὸς Φαραὼ, καὶ ὅτι ἐξάξω τὸν λαὸν (20) ἐκ γῆς Αἰγύπτου; Οὔτε γὰρ Φαραὼ ἄνευ μεγάλων κακῶν ἐξαποστέλλει τὸν λαὸν, καὶ ὁ λαὸς οὐκ εὔκολος μεταχειρισθῆναι, ἀντιβαίνων ἀεὶ τοῖς πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ ἐπιμελομένοις· Δείκνυσι δὲ τὴν διάνοιαν Μωσέως καὶ τὰ ἑφεξῆς. Ὅτε γὰρ μετὰ τὴν μοσχοποιίαν δοὺς τὴν χάριν τῷ θεράποντι αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς συγχωρήσεως τοῦ ἁμαρτήματος τοῦ λαοῦ ὁ Θεὸς, τελευταῖόν φησι· Ηορεύου, καὶ ὁδήγει τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ ἐξαποστελῶ ἄγγελόν μου ἔμπροσθέν σου· τί οὖν Μωσῆς; Δέομαι, Κύριε, εἰ μὴ αὐτὸς σὺ προπορεύῃ (21) ἡμῶν, μὴ ἀναγάγῃς ἡμᾶς ἐντεῦθεν. Τί οὖν ἡ διάνοια τοῦ ἀνδρός; Ὅτι ἁμαρτωλὸς ὁ λαὸς, καὶ χρῄζει τοῦ ἀφιέντος ἁμαρτίας. ὅπερ ἀγγέλοις ἀδύνατον (22). Τιμωροὶ μὲν τῶν ἁμαρτανομένων ἄγγελοι, συγχωρητικοὶ δὲ τῶν πλημμελούμενων οὐκέτι. Διὰ τοῦτο ἐπιζητεῖ αὐτὸν ἐλθεῖν· τουτέστιν, ὃ καὶ νῦν φησι, Προχείρισαι ἄλλον ὃν ἀποστελεῖς· τουτέστιν, ἐλθέτω ὁ ἀληθινὸς νομοθέτης, ὁ δυνατὸς Σωτὴρ, ὁ μόνος ἔχων ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας. Ἐπειδὴ δὲ οὔπω ἦλθε τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν, καὶ ἔδει ἐν τοῖς τύποις προεθισθῆναι τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τοῦτο οὐκ εἰσηκούσθη τοῦ προφήτου ἡ αἴτησις. Ἡσαΐας μέντοι, μετὰ τὸ ἀφεθῆναι τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἴρηκεν, ὅτι Ἐν μέσῳ λαοῦ ἐγῶ οἰκῶ ἀκάθαρτα χείλη ἔχοντος· εἶτά ἤκουσε· Τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Νομίσας ἐπὶ τῷ τὰ παραπλήσια κἀκείνους εὐεργετηθῆναι ζητεῖσθαι τὸν ἀποστελλόμενον, ὑπὸ περιχαρείας ἑαυτὸν ὑποβάλλει, ἵνα κἀκείνοις ἀφεθῶσιν αἱ ἁμαρτίαι. Ἰδοὺ, φησὶν, ἐγὼ, ἀπόστειλόν με. Ὥστε εὔλογος κἀκείνου ἡ παραίτησις, καὶ τούτου ἡ προθυμία. Ἀσφαλὴς μέντοι ἡ ἀπόκρισις τοῦ ἁγίου, ὡς ὠφελημένου ἤδη ἐκ τῆς διὰ τῶν ἀνθράκων καθάρσεως. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Κυρίου, Τίνα ἀποστείλω, καὶ τίς πορεύσεται; πρὸς μὲν τὸ, Ἀποστείλω, ἰδοὺ εἰμι ἐγώ· πρὸς δὲ τὸ, Τίς πορεύσεται, οὐκέτι εἶπεν, ὅτι Καὶ (23) πορεύσομαι. Οἶδε γὰρ ὅτι Θεοῦ συνεργοῦ

A *terra Ægypti* [20]. Contra permittit se ipse Isaias, licet sermo suspensis et incertis verbis administrum ad obeundam legationem exposceret. Quid igitur respondemus? Nequaquam pugnant inter se sanctorum animi, quasi forent sibi invicem circa rem eamdem adversi. Sed cum novisset Moses causam, ob quam mittebatur, ideo moram trahebat, quod simul et ad cor Pharaonis inflexibile, et ad populum incredulum atque intractabilem respiceret. Erat namque expertus ingratum Judæorum animum, qui vel beneficiis affecti eum fugere coegerant. Quocirca non ferens eorum malignitatem, secessit in solitudinis quietem, atque per speciem pascendi gregis, civitatum multorumque hominum tumultus declinavit. Eam ob rem ait:
B *Quis sum, ut vadam ad Pharaonem, et ut educam populum de terra Ægypti* [21]? Neque enim Pharao dimittet populum, nisi attritus gravissimis malis, nec populus facilis est tractatu, imo semper iis qui ipsius saluti consulunt, reluctatur. Cæterum et quæ sequuntur, Mosis detegunt animum. Cum enim Deus, conflato jam vitulo, gratiam impertivisset famulo suo, ac populi peccatum condonasset, tum demum ait: *Abi, et dux esto populi hujus, et mittam angelum meum ante te* [22]. Quid igitur Moses? *Obsecro, Domine, nisi tu ipse proficiscaris ante nos, ne nos hinc educas* [23]. Quæ igitur erat viri sententia? Populum illum peccatis obnoxium esse, atque indigere eo, qui remittat peccata, id quod angeli præstare non possunt. Angeli mulctant quidem delinquentes, ac ulciscuntur, delicta vero non
C queunt condonare. Quamobrem efflagitat ut ipse veniat; hoc est, quod et nunc dicit: *Elige alium quem mittas* [24]; hoc est, veniat verus legislator, potens ille Servator, qui solus potestatem habet remittendorum peccatorum [25]. Quoniam autem nondum advenerat plenitudo [26] temporum, et hominum genus prius figuris [27] assuefactum oportuit, idcirco prophetæ petitio exaudita non est. Isaias autem post concessam peccatorum suorum veniam, 518 cum dixisset: *In medio populi ego habito, immunda labia habentis*, tum audivit: *Quis ibit ad populum hunc?* Ratus quæri qui mitteretur ad similia beneficia in eos conferenda, præ immodica
D lætitia se ipse offert, ut et ipsis peccata relaxarentur. *Ecce ego*, inquit, *mitte me*. Itaque et illius excusatio et hujus alacer assensus rationibus justis innitebantur. Erat sane sancti hujus responsio secura, et omnis periculi expers, qui jam ex carbonum purgatione opem et præsidium accepisset. Cum enim dixisset Dominus: *Quem mittam, et quis ibit?* ad illud quidem, *Quem mittam*, respon-

[20] Exod. III, 10. [21] ibid. 11. [22] Exod. XXXII, 34. [23] Exod. XXXIII, 15. [24] Exod. IV, 13. [25] Marc. II, 7. [26] Galat. IV, 4. [27] I Cor. X, 11.

(20) Editi, λαὸν αὐτοῦ. Vox αὐτοῦ in mss. non legitur. Statim editi, ἐξαποστελεῖ At sex mss., ἐξαποστέλλει.

(21) Antiqui duo libri, προπορεύσῃ.

(22) Regii primus et quartus, οὐκ ἀδυνατον.

(23) Editi et codex Combefisii recentior, ὅτι Καὶ ποῦ. Vocula τοῦ in altero Combefisii codice et in aliis quibusdam non reperitur.

dit: *Ecce sum ego*: ad hoc vero, *Quis ibit*, non item respondit: Et ibo. Noverat enim opus esse Deo adjutore ad agendum: quare quod liberæ erat voluntatis et arbitrii, id obtulit; quod vero indigebat perficiente, id silentio prætermisit. Dictum est autem sæpenumero, quomodo audiat quispiam vocem Domini. Nimirum mens ejus qui ejusmodi dono dignatur, sibi per ineffabilem quamdam virtutem fingit Dei sermonem, insonante iis, qui digni sunt virtute divina, non ad aures corporis, sed ipsam partem præcipuam animi eorum qui purgati sunt, mentem scilicet informante, ac tacite perceptiones rerum ac species in eis quasi inscribente, id quod auris voce sensibili parcussa ad usque nostri animi sensum transmittit. Audivit igitur spiritualem vocem in corde resonantem: quod et in somniis fieri contingit. Videmur enim audire, nemine loquente; nec tamen vox sensibilis per aerem defertur ad auris meatus. Sic igitur loquitur Deus, sicque audiunt sancti.

A χρεία πρὸς τὴν ἐνέργειαν· διόπερ ὃ μὲν προαιρέσεως ἦν, τοῦτο ἐπέδωκεν· ὃ δὲ τοῦτο τελειοῦντος ἔχρηζε, τοῦτο ἀπεσιώπησε. Πῶς δὲ ἀκούει τῆς φωνῆς Κυρίου, πολλάκις εἴρηται. ὡς ἄρα τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ ἀξιουμένου τῆς τοιαύτης χάριτος ἀφάτῳ τινὶ δυνάμει φαντασιοῦται λόγον Θεοῦ, τῆς θείας δυνάμεως ἐνηχούσης τοῖς ἀξίοις, οὐ διά τῆς σωματικῆς ἀκοῆς, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἡγεμονικὸν τῶν κεκαθαρμένων τὴν διάνοιαν τυπούσης, καὶ οἱονεὶ ἐγγραφούσης (24) αὐτοῖς τὰ νοήματα κατὰ τὸ σιωπώμενον· ὅπερ ἡμῖν διὰ τῆς αἰσθητῆς φωνῆς πλησσομένη ἡ ἀκοὴ ἐπὶ τὴν συναίσθησιν τῆς ψυχῆς παραπέμπει. Νοητῆς οὖν ἤκουσε φωνῆς τῇ καρδίᾳ ἐγγενομένης, ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ὕπνοις συμβαίνει γίνεσθαι. Ἀκούειν γὰρ δοκοῦμεν, μηδενὸς φθεγγομένου, ἀλλ' οὐχὶ αἰσθητῆς διὰ τοῦ B ἀέρος πρὸς τοὺς πόρους τῆς ἀκοῆς ἐνεχθείσης. Οὕτως οὖν λαλεῖ ὁ Θεὸς, καὶ οὕτως ἀκούουσιν οἱ ἅγιοι.

188. Vers. 9, 10. *Vade*, inquit, *et dic populo huic: Aure audietis, et non intelligetis; et respicientes respicietis, et non videbitis. Incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne forte videant ocutis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanaho eos.* Beatus Paulus dum Romæ cum Judæis disputaret, sententiam hanc perspicue et evidenter ad tempora adventus Domini referens, in Actis dicebat: *Bene enim Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros, dicens: Vade, et dic populo huic*[28], etc. Et hæc sententia maxime ostendit prophetam ceu divino afflatu loquentem: quippe audivit populus Jesu sermonem, nec tamen intellexit; et quanquam patrata ab eo miracula cerneret, ea non videbat. Hæc enim sententia, cum in futurum tempus inclinet, vaticinia ad posteriora tempora spectare indicat; et inde declaratur divini judicii æquitas. Etenim cum Isaias dixisset habere se labia immunda, et de populo pariter subjunxisset: *In medio populi habito immunda labia habentis*, concessum ei fuit veniæ donum, eidemque per unum e seraphim accessit purgatio, populo non item: siquidem pari non movebantur affectu et propheta et populus. Ille enim vidit 519 Dominum Sabaoth in solio sedentem, atque iis quæ intuitus est, adhibuit fidem: hi vero licet Dominum viderent secum diversan-

188. Πορεύου, φησὶ, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε (25), καὶ οὐ μὴ ἴδῆτε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι (26), καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσομαι αὐτούς. Τουτο τὸ ῥητὸν σαφῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως ἐπὶ τοῦς χρόνους φέρων τῆς τοῦ Κυρίου ἐπιδημίας, ὁ μακάριος Παῦλος C ἔλεγεν ἐν ταῖς Πράξεσι, τοῖςἐν Ῥώμῃ Ἰουδαίοις διαλεγόμενος· Καλῶς γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν (27), λέγον· Πορεύθητι, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ. καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ τοῦτο μάλιστα τὸ ῥητὸν τὸν προφήτην ὡς θεόθεν ἀποφθεγγόμενον παρίστησιν, ἐπείπερ ἤκουσεν ὁ λαὸς τὸν Ἰησοῦ λόγον (28), καὶ οὐ συνῆκε· καὶ βλέπων τὰ ὑπ' αὐτοῦ γινόμενα τεράστια, οὐχ ἑώρα. Εἰς μέλλοντα γὰρ χρόνον ἐκκλῖνον τὸ ῥητὸν ἐμφαίνει τὴν εἰς ὑστέρους χρόνους τῶν προφητευομένων (29) ἀναφορὰν, καὶ ἐν τούτῳ τὸ εὔλογον τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἀναφαίνεται. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Ἡσαΐου, ὅτι Ἀκάθαρτα χείλη ἔχω· καὶ συνάψαντος καὶ περὶ τοῦ λαοῦ, ὅτι Ἐν μέσῳ λαοῦ οἰκῶ ἀκάθαρτα χείλη ἔχοντος. αὐτῷ μὲν D ἐδόθη ἡ χάρις τῆς συγχωρήσεως, καὶ ἡ κάθαρσις διὰ ἑνὸς τῶν σεραφὶμ, τῷ δὲ λαῷ οὐκέτι· ἐπειδὴ οὐδὲ τὴν διάθεσιν ὁμοίαν εἶχον ὅ τε προφήτης καὶ ὁ λαός. Ὁ

[28] Act. xxviii, 25, 26.

(24) Nostri sex libri veteres, γραφούσης. Editi, ἐγγραφούσης. Quo autem testimonio ita editum sit, nescio: sed quin præstet ita legi, non dubito. Ibidem editi et quinque mss., αὐτοῖς. At Colb. primus, αὐτῆς. Paulo post editi, ἅπερ ἡμῖν. At mss. nonnulli, ὅπερ.

(25) Veteres aliquot libri, ἀκούσετε... βλέψετε Editi, ἀκούσητε... βλέψητε.

(26) Editi et Reg. primus, βαρέως ἀκούσωσι. Vox prior in aliis quinque mss. deest. Aliquanto post tres mss., ἐπιστρέψουσι. Hoc ipso in loco tres mss., ἰάσωμαι, *sanem*. Subinde editi, ὡς ἐπὶ τοὺς χρόνους· Vocula ὡς in nostris sex mss. deest.

(27) Editi et nostri sex mss., ὑμῶν, *ad patres vestros*. At in Actis xxviii, 25, legitur, ἡμῶν, *ad patres nostros*.

(28) Editi, λαὸς τοῦ Ἰησοῦ λόγων. Veteres duo libri, λαὸς τοῦ Ἰησοῦ λόγον. Alii tres, λαὸς τὸν Ἰησοῦ λόγον.

(29) Uterque Colb., τῶν πραγμάτων, *docet res referendas esse*, minus recte.

μὲν γὰρ εἶδε Κύριον Σαβαὼθ κάθήμενον ἐπὶ θρόνου, καὶ ἐπίστευσεν οἷς ἐθεάσατο· οἱ δὲ βλέποντες ἐπιδημοῦντα τὸν Κύριον, οὐκ ἐπίστευον. Καὶ ὁ μὲν ἀκούσας τῶν σεραφὶμ, συνῆκε τὴν δοξολογίαν (30) αὐτῶν· οἱ δὲ ἀκούοντες τῶν ῥημάτων τοῦ Σωτῆρος, οὐ κατεδέχοντο. Καὶ τοῦ μὲν ἡ καρδία κατανυγεῖσα, συνῆσθετο τῆς ἰδίας ἁμαρτίας· διὸ εἶπεν· Ὦ τάλας ἐγὼ, διότι κατανένυγμαι· τῶν δὲ ἐπαχύνθη ἡ καρδία, πρὸς τὸ μηδεμίαν λαβεῖν ἔννοιαν ὧν ἡμάρτανον, μηδὲ προσελθεῖν τῷ δυναμένῳ αὐτοῖς ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν ἐκαθαρίσθη (31), οἱ δὲ ἀφείθησαν ἐν ταῖς ἁμαρτίαις· ὡς καὶ ὁ Κύριος ἔφη πρὸς αὐτοὺς, ὅτι Ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

189. Τάχα δέ τις ἀντιστήσεται ὑμῶν τῷ λόγῳ, διὰ τὸ εἰρῆσθαι, Εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· οὐ προσίμενος ἐπὶ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος ταῦτα προφητεύεσθαι. Εἰ γὰρ τὸ, Τούτῳ (32), δεικτικόν ἐστι, οὐδεὶς δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ δεικνυμένου λαοῦ ἤμελλεν ἀκούειν τοῦ Σωτῆρος, ἢ βλέπειν αὐτοῦ τὰ θαυμάσια· πῶς ἁρμόζει τὸ, Τῷ λαῷ τούτῳ, τοῖς τοσοῦτον τοῦ προφήτου μεταγενεστέροις; Ἡμεῖς δὲ ἐξ ἄλλων ῥημάτων προφητικῶν ῥᾳδίαν λύσιν ἐπινοήσωμεν τῷ προβλήματι· Εἴρηται γὰρ ἔν τινι τῶν δώδεκα· Λαός μου, τί ἐποίησά σοι, ἢ τί ἐλύπησά σε, ἢ τί παρηνόχλησά σοι; Ἀποκρίθητί μοι. Διότι ἀνήγαγόν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, καὶ ἐξ οἴκου δουλείας ἐλυτρωσάμην σε, καὶ ἐξαπέστειλα ἔμπροσθέν σου τὸν Μωσῆν, καὶ Ἀαρὼν, καὶ Μαριάμ. Ὥσπερ γὰρ τότε οὐχὶ ὁ κατὰ τὸν προφήτην λαὸς εἶδε τὴν Αἴγυπτον, ἢ ὡδηγήθη παρὰ τῶν προειρημένων (33), καὶ ὅμως αὐτὸς ὀνειδίζεται ὡς ἐπὶ ταῖς ἐργασίαις ταύταις ἀγνωμονῶν· οὕτω καὶ νῦν δείκνυται μὲν τὸ σύστημα τοῦ λαοῦ τὸ κατὰ τὸν προφήτην· ἐκβαίνει δὲ αὐτῷ τὰ προφητευθέντα κατὰ τὴν γενεὰν τῆς τοῦ Κυρίου ἐπιφανείας. Πέφυκε δὲ καὶ ἡ συνήθεια κεχρῆσθαι τῷ τοιούτῳ λόγῳ, ὃν καὶ ἀλλοιουμένων τινες προσαγορεύειν εἰώθασιν. Οἷον, τὸν αὐτὸν νοοῦντες χορὸν τὸν ἐκ τοσῶνδε ἀνδρῶν συνεστῶτα· εἶτα· ἑνὸς ὑπεξελθόντος, καὶ ἑτέρου τῶν ἐκείνου τόπον ἀνυπληρώσαντος, ὁ αὐτὸς λέγεται μένειν χορός. Καὶ εἰ δεύτερος δὲ ὑπεξέλθῃ (34), καὶ εἰ τρίτος, καὶ τοῦτο ἐπιπολὺ γένοιτο, καὶ ἑκάστῳ ἕτερος ἀντεισαχθείη τις, κατὰ (35) μικρὸν ὑπαλλοιουμένου τοῦ χοροῦ· οἱ μὲν καθ' ἕνα διημείφθησαν, ἡ μέντοι προσηγορία τῷ χορῷ ἡ αὐτὴ διασώζεται. Οὕτω καὶ πόλις ἡ αὐτὴ εἶναι λέγεται, καὶ στρατόπεδον τὸ αὐτό. οὐ τῷ τὸν (36) καθ' ἕκα-

A tem, minime crediderunt. Et ille auditis seraphim, divinas laudes ab ipsis decantatas intellexit; hi autem verba exaudientes Servatoris, ea non excepere. Atque cor quidem illius utpote compunctum, proprium sensit peccatum, quapropter dixit: *O miser ego, quia compunctus sum:* horum vero cor incrassatum est, ut ne ullo peccatorum suorum sensu tangerentur, neque accederent ad eum, qui ipsis peccata condonare poterat. Quare illo purgato, hi in suis derelicti sunt peccatis, sicut et Dominus ad eos locutus est: *Moriemini in peccatis vestris* [29].

189. Forte autem quispiam adversabitur nostræ sententiæ, ex eo quod dictum est: *Dic populo huic:* nec concessurus est hæc vaticinia ad Salvatoris B tempora esse referenda. Etenim si vox, *Huic,* pronomen est demonstrativum, nullus autem ex eo populo qui demonstrabatur, auditurus erat Salvatorem, aut ejus intuiturus miracula; qui fieri potest ut illa, *Populo huic,* conveniant iis, qui tanto intervallo post prophetam erant victuri? Nos autem ex aliis verbis propheticis solutionem excogitabimus, qua proposita quæstio enodanda facile sit. Dictum est enim in aliquo e duodecim prophetis: *Populo meus, quid feci tibi, aut quid te contristavi, aut in quo molestus fui tibi? Responde mihi. Quia eduxi te de terra Ægypti, et de domo servitutis redemi te, et misi ante te Mosen, et Aaron, et Mariam* [30]. Quemadmodum enim tunc populus qui prophetæ ætate vivebat, non vidit Ægyptum, nec C deductus est a prius memoratis ducibus, et tamen hoc ei exprobratur, quod horum beneficiorum sit immemor: ita et nunc ostenditur quidem cœtus populi, qui ætate prophetæ vivebat, sed tamen ea quæ ipse vaticinatus est, tempore illo quo Dominus apparuit, evenere. Quin etiam id in more positum est, ut hæc loquendi ratio usurpetur, quam nonnulli solent variantem appellare. Exempli causa, cum unum et eumdem chorum ex certo quodam virorum numero constantem animo sibi repræsentant; uno mox exeunte, et altero illius locum replente, idem chorus dicitur permanere. Quanquam autem alter, aut etiam tertius egrediatur, idque crebrius accidat, et alius quispiam in uniuscujusque locum introducatur: mutato pau-

[29] Joan. VIII, 21. [30] Mich. VI, 3, 4.

(30) Editi et Reg. primus, τὴν δοξολογίαν. Alii quinque mss., τῆς δοξολογίας. Aliquanto post tres mss., τῆς οἰκείας ἁμαρτίας.

(31) Antiqui sex libri, ἐκαθαρίσθη Editi, ἐκαθάρθη.

(32) Editi, λαῷ τούτῳ. Sed nostri sex mss. vocem priorem non exhibent Mox. quartus, τοῦ δεικνυομένου

(33) Editi et tres mss., τοῦ προειρημένου. At in tribus aliis mss. legitur, τῶν προειρημένων. Procopius, pag. 103, non multo aliter, παρὰ τῶν εἰρημένων.

(34) Antiqui tres libri, ὑπεξέλθοι.

(35) Editi et quinque mss., ἀντεισαχθείη τῷ κατά. At Reg. quartus ut in contextu. Aliquanto post editi et Reg. primus, ἕνα διειλήφθησαν male. Alii quinque mss., διημείφθησαν, bene.

(36) Editi, τῷ τούς At nostri sex mss., τῷ τόν. Illud, τὴν αὐτὴν διασώζεσθαι, quod proxime sequitur, huic loco maxime convenire non negaverim quidem, sed unde id sumptum sit, nescire me fateor. Nam illos ipsos codices, quibus usi sunt typographi, in manibus habeo; nec tamen in his nec in aliis has voces invenire potui.

latim choro, singuli quidem commutati sunt, et tamen chorus eamdem servat appellationem. Hunc **520** ad modum et civitas eadem, et exercitus idem esse dicitur, non quod singuli permaneant, sed quod cœtus nomen idem servet. Pari ratione nihil prohibet etiam nunc populum qui vivente Isaia demonstrative conspiciebatur, eumdem etiam superstites fuerint, sed quod commune gentis nomen permanserit.

A στον διαμένειν, ἀλλὰ τῷ τὴν προσηγορίαν τῷ συστήματι τὴν αὐτὴν διασώζεσθαι. Οὕτως οὐδὲν κωλύει καὶ νῦν τὸν ἐπὶ τοῦ Ἡσαΐου δεικτικῶς θεωρούμενον λαὸν τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ ἐπὶ τοῦ Κυρίου, οὐ τῇ διαμονῇ τῶν καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ τῇ κοινῇ τοῦ ἔθνους ὀνομασίᾳ.

190. Vers. 11-13. *Et dixi, Quousque, Domine? Et dixit: Donec desolentur civitates, eo quod non habitentur, et domus, eo quod non sint homines: et terra derelinquetur deserta. Et post hæc elongabit Deus homines, et qui relicti fuerint, multiplicabuntur super terram. Et adhuc in ea est decimatio: et rursum erit in direptionem, sicut terebinthus, et sicut batanus, quando exciderit e theca sua. Semen sanctum, fulcimentum ejus.* Quandoquidem quæ a Domino exposita sunt Isaiæ, tristia erant ac molesta; ratus judicium illud inexorabile esse, nec vitari posse, quantum certe abesset ab eo tempore, quo isthæc ipsis muleta esset infligenda, edoceri postulat. Cæterum hæc clare pertinent ad imperii Romani tempora. Postquam enim non audierunt Domini verba, noluerintque ejus miracula viribus humanis majora oculis benevolis intueri, desolatæ sunt urbes, quod non habitarentur, et domus, quod non essent homines, et terra relicta est deserta, habitatoribus fame, exsilio, et captivitate interemptis. Quod autem subjungitur, *Post hæc elongabit Deus homines*, id mea sententia refertur ad abalienationem Judæorum a Deo, quibus ex parte contigit cæcitas, ut gentium intraret plenitudo [31]. Sed *Et qui, inquit, relicti fuerint, multiplicabuntur.* Quinam igitur hi sunt? An ii, de quibus Apostolus dixit: *Reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt* [32]: qui etiam multiplicabuntur super terram, ut inveniantur qui deinceps per omnem terram Evangelium Christi ediscant? Etsi enim id quod omnis Israel inquirit, consecutus non est, at certe consecuta est electio eorum [33], de quibus dixit Eliæ: *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal* [34]. Hi igitur sunt, de quibus dictum est: *Et adhuc in ea erit decimatio.* Illud autem, *Et rursus erit in direptionem, sicut terebinthus, et sicut balanus, quando exciderit e theca sua*, ostendit, uti arbitror, Judaicos ritus in evangelicum institutum esse paulatim immutaudos. Illi enim sunt iterum ad populationem congregandi, sicut colligitur terebinthi fructus, et sicut balanus jam ad collectionem matura. Tunc enim exsolvitur thecæ suæ vinculo, utpote jam progressu temporis concocta, et ad suam perfectionem perducta. Sed etiam fortasse propterea quod a regione Judaica exciderint, fue-

190. Καὶ εἶπα· Ἕως πότε, Κύριε; Καὶ εἶπεν, Ἕως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἶκοι παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἄνθρώπους, καὶ ἡ γῆ καταλειφθήσεται ἔρημος. Καὶ μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οἱ καταλειφθέντες πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔτι ἐπ' αὐτῆς ἐστι τὸ ἐπιδέκατον· καὶ πάλιν ἔσται B εἰς προνομὴν, ὡς τερέβινθος, καὶ ὡς βάλανος, ὅταν ἐκπέσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς. Σπέρμα ἅγιον, τὸ στήλωμα αὐτῆς. Ἐπειδὴ σκυθρωπὰ τὰ διηγηθέντα ἦν παρὰ τοῦ Κυρίου, ἀπαραίτητον τὴν κρίσιν ἡγούμενος, τὸν γοῦν χρόνον πόσος ἐστὶν, ἐν ᾧ ἡ καταδίκη αὐτοῖς αὕτη ἐπιτεθήσεται, ἀξιοῖ διδαχθῆναι. Σαφῶς ταῦτα ἐπὶ τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαϊκῆς δυναστείας λοιπὸν ἀναφέρεται. Μετὰ γὰρ τὸ μὴ ἀκοῦσαι τῶν ῥημάτων τοῦ Κυρίου, καὶ μὴ θελῆσαι ἐνιδεῖν ὀφθαλμοῖς εὐγνώμοσι τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ τεράστια, ἠρημώθησαν αἱ πόλεις, παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἶκοι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους, καὶ ἡ γῆ κατελείφθη ἔρημος, λιμῷ καὶ φυγαῖς καὶ αἰχμαλωσίᾳ τῶν οἰκητόρων θανατωθέντων. Τὸ δὲ ἐπαγόμενον, ὅτι Μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀναφέρεσθαί μοι δοκεῖ ἐπὶ τὴν τῶν Ἰουδαίων C ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀλλοτρίωσιν, οἷς (37) ἀπὸ μέρους ἐγένετο πώρωσις, ἵνα τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ. Ἀλλὰ Καὶ οἱ καταλειφθέντες, φησὶ, πληθυνθήσονται. Τίνες οὖν εἰσιν οὗτοι; Ἢ περὶ ὧν εἶπεν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι Λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν, οἵτινες καὶ πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς, τῷ εἰς πᾶσαν (38) τὴν γῆν λοιπὸν εἶναι τοὺς μαθητευομένους τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ; Εἰ γὰρ καὶ οὐκ ἐπέτυχεν ὃ ἐπιζητεῖ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχε, περὶ ὧν φησι τῷ Ἠλίᾳ· Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. Οὗτοι οὖν εἰσι, περὶ ὧν εἴρηται· Καὶ ἔτι ἐπ' αὐτῆς ἔσται τὸ ἐπιδέκατον. Τὸ δὲ, Καὶ πάλιν ἔσται εἰς προνομὴν, ὡσ τερέβινθος, καὶ ὡς βάλανος, ὅταν ἐκπέσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς, δοκεῖ μοι D δηλοῦν τὴν κατὰ μικρὸν ἀπὸ τῶν Ἰουδαϊκῶν ἐθῶν ἐπὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν μεταβολήν. Πάλιν γὰρ ἔσονται οὗτοι εἰς προνομὴν συνηγμένοι (39), ὡς συνάγεται ὁ καρπὸς τῆς τερεβίνθου, καὶ ὡς ἡ βάλανος ἡ ὥριμος ἤδη πρὸς συλλογήν. Τότε γὰρ ἐκλύεται ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν θήκην δεσμοῦ ἡ πεφθεῖσα ἤδη τῷ χρόνῳ καὶ τελειωθεῖσα. Τάχα δὲ καὶ διὰ τὸ ἐκπεπτωκέναι τῆς Ἰουδαϊκῆς χώρας, καὶ ἐν τῇ δια-

[31] Rom. xi, 25. [32] ibid. 5. [33] ibid. 7. [34] ibid. 4; III Reg. xix, 18.

(37) Editi, οἷς ἡ Vocula ἡ in nostris sex mss. deest.

(38) Editi et Reg. tertius, τὸ εἰς πᾶσαν. Alii quinque mss., τῷ. Aliquando post editi, ὃ ἐπεζήτει. At sex mss., ἐπιζητεῖ.

(39) Codex unus συνημμένοι

σπορᾷ γεγενῆσθαι, βαλάνῳ παρεικάζεται ἐκπιπτούσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς. Τὸ δὲ, Σπέρμα ἅγιον, τὸ στήλωμα αὐτης, ἐκ τῶν Θεοδοτίωνος πρόσκειται (40), μὴ κείμενον παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα· ἀξιόλογον νοῦν ὡς πρὸς τὴν τῶν προαποδεδομένων ἀκολουθίαν ἔχον (41). Συνάγονται γὰρ οὗτοι ὡς τερέβινθος, καὶ ὡς βάλανος, ἐν τῷ γενέσθαι σπέρμα ἅγιον ἐν τῇ στάσει καὶ βεβαιότητι ἑαυτῶν. Ἀκολούθως δὲ τοῖς πολλαχοῦ παρὰ τῇ Γραφῇ κειμένοις καὶ ἐνταῦθα φαίνεται τὸ χρηστὸν τέλος τῶν ἐπ' εὐεργεσίᾳ κολαζομένων. Ἰατάξω γὰρ, φησὶ, καγὼ ἰάσομαι. Καὶ αὐτὸς ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν. Οἱ οὖν πρότερον ἀκοῇ ἀκούοντες, καὶ μὴ συνιέντες, καὶ τὰ ἑξῆς ποιοῦντες, μέχρι τοσούτου, ἕως τοῦ μὴ (42) κατοικεῖσθαι πάλεις, καὶ ἐν τῇ διασπορᾷ γενόμενοι, ὡς μόλις τὸ ἐπιδέκατον τοῦ λαοῦ περισωθῆναι· οὗτοι πάλιν πληθυνθήσονται, καὶ πάλιν καρποφορήσουσι, παραπλησίως τερεβίνθῳ καὶ βαλάνῳ, σπέρμα ἅγιον φέροντες, ἐν τῷ ἑστηκέναι ἑδραῖοι καὶ μὴ μετακινούμενοι, καὶ ἐρριζῶσθαι ἓν ἀγάπῃ.

A rintque dispersi, gladi e sua theca decidenti comparantur. Illud autem, *Semen sanctum, fulcimentum ejus*, e Theodotionis interpretatione adjicitur, nec reperitur apud Septuaginta; sed tamen, quod ad eorum quæ prius tradita sunt seriem spectat sensum habet memoratu dignum. Colliguntur enim hi sicut terebinthus, et sicut balanus tum, **521** cum per suam stabilitatem constantiamque semen sanctum fiunt. Cæterum hic, pariter ac in multis Scripturæ locis, finis eorum qui pœnis beneficii loco afficiuntur, utilis esse ostenditur. *Percutiam* enim, inquit, *et ego sanabo* [35]. Et ipse mœrore conficit, ac rursus recreat. Qui igitur prius auditu audiebant, nec tamen intelligebant, et ea, quæ sequuntur, patrabant, eoque res adducebant, ut civitates non B habitarentur, quique sic dispergebantur ut vix decima populi pars superstes esset ac salva; ii multiplicabuntur iterum, suntque fructum rursus edituri, perinde ac terebinthus et glans, semen sanctum proferentes, propterea quod firmi steterint et stabiles, nec fuerint transmoti, imo vero in charitate radices egerint.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Σ.

191. Καὶ ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀχὰζ τοῦ Ἰωάθαν τοῦ υἱοῦ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, ἀνέβη Ῥασὶν βασιλεὺς Ἀρὰμ, καὶ Φακεὲ υἱὸς Ῥομελίου βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ἐπὶ Ἰερουσαλὴμ, πολεμῆσαι αὐτὴν, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν πολιορκῆσαι αὐτήν. Καὶ ἀνηγγέλη εἰς τὸν οἶδον Δαβὶδ, λέγοντες. C Συνεφώνησεν Ἀρὰμ πρὸς τὸν Ἐφραΐμ. Καὶ ἐξέστη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃν τρόπον ἐν δρυμῷ ξύλον ὑπὸ πνεύματος σαλευθῇ. Ὁ τῆς λέξεως νοῦς τοιοῦτός ἐστι· Δύο βασιλεῖς, ὁ τῆς Συρίας, καὶ ὁ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀνέβησαν ἐπὶ Ἰερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ οὐ᾽ ἠδύναντο πολιορκῆσαι αὐτήν. Ὄνομα δὲ τῷ μὲν βασιλεῖ Συρίας, Ῥασὶν, τῷ δὲ βασιλεῖ Ἰσραὴλ, Φακεέ. Ἦλθον δὲ ἄγγελοι καταμηνύοντες τῷ βασιλεῖ οἴκῳ τὴν συμφωνίαν τῶν βασιλέων, τοῦ τε Σύρου καὶ τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ γὰρ Σύρος Ἀρὰμ κατὰ τὴν διάλεκτον τῶν Ἑβραίων καλεῖται· ὁ δὲ Ἰσραὴλ Ἐφραΐμ ὀνομάζεται, διὰ τὸ ἐκ τῆς φυλῆς ἐκείνης ὡρμῆσθαι τὸν τὴν ἀποστασίαν ἐξ ἀρχῆς πεποιηκότα Ἱεροβοάμ. Κατεπλάγη οὖν ὅ τε βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς ἅπας ἐπὶ τῇ ἀκοῇ· καὶ οὕτως ἐσείσθη καὶ ἐταράχθη, D ὥστε ὁμοιωθῆναι τὸν κλόνον αὐτῶν ξύλῳ δρυμοῦ, ἀπὸ σφοδροτάτου πνεύματος ἀνέμων σαλευομένῳ (43) Ἡ μὲν οὖν ἁπλῆ διήγησις τῶν ῥημάταν αὕτη. Βασανίζων δ' ἄν τις τὸ ῥητὸν, εὕροι τινὰ οἰκειότητα πρὸς ἡμᾶς καὶ τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν ἱστορουμένων. Τίνες οὖν εἰσιν οἱ συμφωνήσαντες ἀλλήλοις βασιλεῖς, κατὰ δύναμιν ἐξετάσωμεν. Ἡγοῦ-

CAPUT VII.

191. Vers. 1, 2. *Et factum est in diebus Achaz filii Joatham, filii Oziæ regis Juda, ascendit Rasin rex Aram, et Phacee filius Romeliæ rex Israel, in Jerusalem, ad prœliandum contra eam: et non potuerunt oppugnare eam. Et annuntiatum est domui David: qui dicebant, Consensit Aram cum Ephraim. Et stupefacta est anima ejus, et anima populi ejus, sicut lignum in silva a vento movetur.* Is hujus sententiæ sensus est: Duo reges, unus Syriæ, alter Israelitici populi, ascenderunt in Jerusalem ad bellum gerendum, nec eam expugnare potuerunt. Nomen regi Syriæ, Rasin: regi vero Israel, Phacee. Venerunt autem nuntii, qui regiæ domui nuntiarent conspirationem regum Syri et Israel [36]. Syrus enim juxta Hebraicæ linguæ proprietatem vocatur *Aram;* Israel vero nominatur *Ephraim*, quod ex illa tribu prodierit Jeroboam qui initio defecit [37]. Itaque iis auditis, perculsus timore est et rex, et populus omnis, et ita commotus fuit et conturbatus, ut eorum tumultus silvæ ligno quod vehementissimo ventorum flatu agitatur, conferretur. Et quidem hæc est verborum simplex narratio. Sed si quis diligentius hanc perscrutetur sententiam, ei ex iis quæ commemorata sunt compertum erit, nonnihil horum ad nos et ad Ecclesiæ ædificationem pertinere. Quinam igitur sint reges isti, qui inter se conspirarint, pro virili inquirendum nobis est. Equidem qui sermo per hujus sæculi sapientiam adversus Dei

[35] Deut. xxxii, 39. [36] IV Reg. xvi, 5 et seqq. [37] III Reg. x, 26; xii, 20.

(40) Veteres duo libri, πρόκειται, non ita recte.

(41) Editi et Reg. primus, ἔχειν. Alii quinque mss., ἔχον, bene.

(42) Antiqui sex libri, ἕως τοῦ. Editi, ἕως οὗ μή.

(43) Editi, σαλευομένου, male. Reg. tertius, σαλευομένων, nihilo melius. Alii quinque mss., σαλευομένῳ, optime. Statim editi, τῶν ῥητῶν. At nostri mss., τῶν ῥημάτων

scientiam effertur, eum arbitror per Aram significari. Aram enim si quis interpretetur, sonat *sublimen*. Talis autem est sermo principum hujus sæculi, cum circa astronomiam, motiones stellarum, conjunctiones, et figuras versetur, causasque humanarum rerum hinc dependere affirmet. Is porro sublimis est tum ob existimationem de se conceptam, tum ob superbum illum fastum, quem is solus qui sanctus est, verbis veritatis evertere ac deprimere novit, siquidem Spiritus sancti virtute dejicit omnem altitudinem sese adversus Dei scientiam extollentem [43,44]. Arbitramur autem scientiam, quæ quidem ex susceptis Scripturis divinis hauritur, sed a recto sensu detorta est, falsumque nomen habet, Ephraim vocari [45]. Jeroboam enim ab hac tribu sumpsit originem, qui primus a semine David **522** discidit tribus decem [46], ac Salomonis factus olim servus fugitivus, abiit in Ægytum, sororemque Theceminæ uxoris Pharaonis in matrimonium duxit [47]. Hic et vitulas aureas finxit, et dies festos e corde suo eruit [48], Cum igitur gentilis sermo fastu atque arrogantia ob dialecticas argumentationes plenus, societatem cum hæretico et perverso sermone inierit, tunc Aram cum Ephraim dicitur conspirare: quippe ædes Davidis ædificiaque cupit demoliri, et locum veri cultus devastare. Voti tamen compos non fit. Neque enim Jerusalem expugnare poterit, quod tueatur eam ac defendat Dominus. Et fortasse hi ne poterunt quidem inter se conspirare, nisi abundaverit nostrum peccatum. Nam ii etiam qui juxta historiam in diebus Achaz conspirarant, conspirationem mutuam patefecerunt ob peccatum Achaz, qui non fecit rectum coram Domino, sed filium suum traduxit in igne, et adolebat in excelsis [49]. Attamen malorum regum adversus Ecclesias conatus conturbat Davidiis domum, populique animum stupore percellit, ita ut ob strepitum ex hac turbatione nascentem, ligno infructuoso consimilis sit. Sed benignus Deus, pertubationem eorum sanans, mittit propheticum sermonem, qui e corde populi expellat timorem, dum dicit (Vers. 4 :) *Ne timeas, neque anima tua infirmetur a duobus lignis fumigantibus istis.*

192. Vide autem num stiam ex ipsa nominum interpretatione ansam possis arripere ea quæ ad hunc locum spectant, adhuc dilucidius perspiciendi.

[43,44] II Cor. x, 5. [45] III Reg. xi, 26. [46] III Reg. xii, 20 ; III Reg. xi, 4. [47] ibid. 19, juxt. LXX. [48] III Reg. xii, 28. [49] IV Reg. xvi, 2.

(44) Antiqui sex libri, λόγον. Editi, λόγου.

(45) Editi, καθαιρήσειν. At sex mss., καθαιρεῖν.

(46) Illud, καὶ ἑορτάς, etc., *et e corde suo dies festos emisit*, ita intelligi debere arbitror : Quos dies festos instituerat, ii ficti erant et commentitii, nec aliunde quam ab illius pravis moribus profecti.

(47) Sic quinque mss. At editi, τῷ.

(48) Editi, εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς. At mss. sex ut in contextu. Quantas tenebras vel eruditissimis hominibus offundat vel minima scripturæ mutatio, jam observavere multi : quod idem et hic quoque annotari potest. Nam non multo infra, cum interpres in Reg. primo legisset, καὶ εὐθυμία, sic interpretatus est : *Et quidem immodica securitas turbavit domum David :* quo quid ineptius dici possit, non video. Sed si Tilmannus, horum Commentariorum interpres, ex aliis quinque nostris codicibus pro εὐθυμία legisset, ἐθυμία, eum tam graviter peccaturum fuisse, nemo, nisi iniquus, existimabit. Nam facile intellexisset respexisse scriptorem ad illa, quæ IV Reg. xvi, 4, leguntur : Καὶ ἐθυσίαζε, καὶ ἐθυμία ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, *Et sacrificabat, et adolebat in excelsis.*

(49) Veteres sex libri, ὥστε καί. Abest καί ab excusis. Mox editi, ταραχῆς γενόμενον. Antiqui tres libri, ἐγγενόμενον. Alii tres, ἐγγινόμενον.

A μαι τοίνυν τὸν μὲν ἐπαιρόμενον τῇ σοφίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ λόγον (44) δηλοῦσθαι διὰ τὸν Ἀράμ· ἐμμηνεύεται γὰρ ὁ Ἀρὰμ μετέωρος. Τοιοῦτος δὲ ὁ λόγος τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, ἀστρονομίαις προσέχων καὶ κινήσεσιν ἀστέρων, καὶ συμπλοκαῖς, καὶ σχήμασι, κἀκεῖθεν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τὰς αἰτίας ἠρτῆσθαι λέγων. Μετέωρος δὲ, καὶ διὰ τὴν οἴησιν καὶ τὸ ἀλαζονικὸν αὐτοῦ ἔπαρμα, ὃ μόνος οἶδε καθαιρεῖν (45) τοῖς λόγοις τῆς ἀληθείας, ὁ ἅγιος, τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος καταβάλλων πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Τὴν δὲ κατὰ παραδοχὴν τῶν θείων Γραφῶν συστᾶσαν, ἐκτετραμμένην τῆς εὐθείας, καὶ ψευδώνυμον γνῶσιν, Ἐσραὶμ ἡγούμεθα προσαγορεύεσθαι. Ἐπειδὴ ἀπ' αὐτῆς ὥρμητο Ἱεροβοὰμ, ὁ πρῶτας ἀποσχίσας τοῦ σπέρματος Δαβὶδ τὰς δέκα
B φυλὰς, ὃς καὶ δραπέτης ποτὲ τοῦ Σολομῶντος γενόμενος, εἰς Αἴγυπτου ἀπῆλθε, καὶ τὴν ἀδελφὴν Θεκεμίνας τῆς γυναικὸς Φαραὼ πρὸς γάμον ἔλαβεν. Ὃς καὶ τὰς χρυσᾶς δαμάλεις ἀνέπλασε, καὶ ἑορτὰς (46) ἀνέπεμψεν ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτοῦ. Ὅταν οὖν ὁ ἐθνικὸς λόγος, ὁ μέγα φρονῶν ἐπὶ διαλεκτικαῖς ἐπιχειρήσεσιν, ἐπιπλακῇ νῷ αἱρετικῷ καὶ παρατετραμμένῳ, συμφωνεῖν λέγεται ὁ (47) Ἀρὰμ πρὸς τὸν Ἐφραΐμ, ἐπιθυμίαν ἔχων καθελεῖν τὰ τοῦ Δαβὶδ οἰκοδομήματα, καὶ ἐκπορθῆσαι τὸν τόπον τῆς ἀληθινῆς λατρείας. Οὐ μήν γε περιγίνεται τοῦ σκοποῦ. Οὐ γὰρ δυνήσεται ἐκπολιορκῆσαι διὰ τὸν ὑπερασπίζοντα αὐτῆς Κύριον. Τάχα δὲ οὐδὲ δύνανται συμφωνῆσαι οὗτοι, ἐὰν μὴ ἡ ἁμαρτία ἡμῶν πλεονάσῃ. Ἐπειδὴ καὶ οἱ κατὰ τὴν ἱστορίαν συμφωνήσαντες, ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ
C Ἀχὰζ, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἐπεδείκνυντο συμφωνίαν διὰ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ Ἀχὰζ, ὃς οὐκ ἐποίησε τὸ εὐθὲς ἐνώπιον (48) Κυρίου, ἀλλὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ διῆγεν ἐν πυρὶ, καὶ ἐθυμία ἐν τοῖς ὑψηλοῖς. Ταράσσει μέντοι τὸν οἶκον Δαβὶδ, καὶ ἐξίστησι τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ, ὥστε καὶ (49) ἅπαρπον ξύλῳ προσεοικέναι, διὰ τὸν ἀπὸ τῆς ταραχῆς ἐγγενόμενον κλόνον, ἡ τῶν πονηρῶν βασιλέων κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπιχείρησις. Ἀλλ' ὅμως ὁ φιλάνθρωπος Θεὸς, θεραπεύων αὐτῶν τὴν ταραχὴν, πέμπει προφητικὸν λόγον, ἐξελαύνοντα τὸν φόβον τῶν καρδιῶν τοῦ λαοῦ, διὰ τοῦ λέγειν· Μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἡ ψυχή σου ἀσθενείτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν καπνιζομένων τούτων.

192. Ὅρα δὲ εἰ δύνασαι καὶ ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων ἑρμηνείας ἀφορμὰς λαβεῖν τοῦ ἔτι τρανότερον τὰ κατὰ τὸν τόπον ἰδεῖν. Ἑρμηνεύεται γὰρ ὁ Ἀχὰζ

κατάσχεσις· Ἰωάθαν, Ἰαῶ συντέλεια (50)· ὁ δὲ Ὀζίας, ἰσχὺς Ἰαῶ· ὁ δὲ Ἀρὰμ, ὡς προείπαμεν, μετέωρος· ὁ δὲ Φακεὲ, διάνοιξις· ὁ δὲ Ῥομελίας, μετέωρος περιτομῆς. Συμφωνεῖ οὖν ὁ μετέωρος λόγος, καὶ ὁ ἐπαγγελλόμενος σαφηνιστὴς εἶναι τῶν θείων Γραφῶν λόγος. Τοῦτο γὰρ ἐμφαίνει ὁ Φακεὲ, ἑρμηνευόμενος διάνοιξις, οἱονεὶ σαφηνισμὸν τῶν ἀποκεκλεισμένων τῆς Γραφῆς μαρτυριῶν δι' ἑαυτοῦ (51) ὑπισχνούμενος. Ὅτι δὲ ἡ κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ συμφωνία τῶν δύο βασιλέων, τοῦ τε ἐπὶ τῇ σοφίᾳ τοῦ κόσμου φρονοῦντος, καὶ τοῦ ἐπαγγελλομένου τὰ κεκαλυμμένα τῆς Γραφῆς ἀναπτύσσειν, ἐν δόγμασι καὶ λόγοις ἐναντίοις γίνεται, προσδοκώντων ὑποχειρίους λήψεσθαι τοὺς τὰ τῆς Ἐκκλησίας δεδιδαγμένους, ἐκ τῶν ἑφεξῆς ἀποδείκνυται. Ἐβουλεύσαντο γὰρ βουλὴν πονηρὰν ὁ Ἀρὰμ (52) καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, λέγοντες· Ἀναβησόμεθα εἰς τὴν Ἰουδαίαν, καὶ συλλαλήσαντες αὐτοῖς, ἀποστρέψομεν (53) αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς. Σαφῶς γὰρ ὁ λόγος παρίστησιν, ὅτι διὰ τῆς ἐν τῷ διαλέγεσθαι πιθανότητος ἐλπίζουσι τὸν οἶκον Δαβὶδ ἀποστρέψαι πρὸς ἑαυτούς. Ἐπαγγέλλονται δὲ καὶ βασιλέα καταστήσειν τὸν υἱὸν Ταβεήλ· ἑρμηνεύεται δὲ ὁ Ταβεὴλ ἀγαθὸς Θεός (54). Ἴδιον δὲ τῶν ἐπιτιθεμένων τῇ Ἐκκλησίᾳ τὸ ὑπισχνεῖσθαι παραδώσειν τὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τῆς τοιαύτης χρηστολογίας ἐξαπατῶσι τοὺς ἀκεραιοτέρους. Ὅτι δὲ ταῦτα αἰνίγματά ἐστι, διὰ τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν νῦν κατάστασιν τῶν Ἐκκλησιῶν φέροντα, σαφῶς ὁ λόγος προϊὼν ἀπογυμνοῖ, λέγων· Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε.

193. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἡσαΐαν· Ἔξελθε εἰς συνάντησιν Ἀχὰζ, σὺ καὶ ὁ καταλειφθεὶς Ἰασοὺβ ὁ υἱός σου, εἰς τὴν κολυμβήθραν τῆς ἄνω ὁδοῦ τοῦ ἀγροῦ τοῦ γναφέως, καὶ ἐρεῖς αὐτῷ· Φύλαξαι τοῦ ἡσυχάσαι, καὶ μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἡ ψυχή σου ἀσθενείτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν δαλῶν τῶν καπνιζομένων τούτων. Ὅταν γὰρ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ μου γένηται, πάλιν ἰάσομαι. Καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, ὅτι ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηρὰν περὶ σοῦ, λέγοντες· Ἀναβησόμεθα εἰς τὴν Ἰουδαίαν, καὶ συλλαλήσαντες αὐτοῖς, ἀποστρέψομεν αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, καὶ βασιλεύσομεν αὐτῆς (55) τὸν υἱὸν Ταβεήλ. Τάδε λέγει Κύριος· Οὐ μὴ μείνῃ ἡ βουλὴ αὕτη, οὐδὲ ἔσται· ἀλλ' ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἀρὰμ, Δαμα-

A Achaz enim, si interpreteris, dicitur *retentio*; Joathan, *Jao consummatio*; Ozias, *fortitudo Jao*; Aram, ut supra dictum est, *sublimis*; Phacee, *adapertio*; Romelias, *elatus circumcisionis*. Itaque et sermo qui sublimis est, et sermo qui se divinarum Scripturarum pollicetur esse explanatorem, inter se conspirant. Nam, Phacee quem interpretantur *adapertionem*, id indicat: quasi recondita Scripturæ testimonia promittat sua ipsius opera explanatum iri. Quod autem duorum regum (tum ejus, qui gloriatur de mundi sapientia, tum ejus, qui se abstrusa Scripturæ loca profitetur explanaturum) adversus Jerusalem concordia, existimantium se eos qui res ecclesiasticas edocti sunt, in suam potestatem redacturos, in dogmatis doctrinisque

B inter se pugnantibus posita sit, ex sequentibus patet. Inierunt enim consilium malum Aram et filius Romeliæ, dicentes (Vers. 6): *Ascendemus in Judæam, et colloquentes cum eis avertemus eos ad nos*. Nimirum docet perspicue sententia isthæc id eos sperasse, ut ad se verborum suasione 523 averterent Davidis domum. Imo etiam pollicentur constituturos se regem filium Tabeel. Interpretantur autem Tabeel, *bonum Deum*. Qui autem Ecclesiis moliuntur insidias, iis peculiare est polliceri, se ea quæ ad Dei Filium spectant, tradituros; atque tali blandiloquentia in errorem pelliciunt simpliciores. Hæc autem ænigmata esse, quæ per historiam adumbrata ad præsentem Ecclesiarum statum pertineant, luculenter ostendit orationis series, his verbis (Vers. 9): *Nisi credideritis, non intelligetis*.

C 193. Vers. 3-9. *Et dixit Dominus ad Isaiam: Egredere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus, ad piscinam superioris viæ agri fullonis. Et dices ei: Observa, ut sileas: et ne timeas: neque anima tua infirmetur a duobus lignis titionum fumigantium istorum, Cum enim ira furoris mei exstiterit, rursum sanabo. Et filius Aram, et filius Romeliæ, quoniam inierunt consilium malum de te, dicentes: Ascendemus in Judæam, et colloquentes cum eis, avertemus eos ad nos, et constituemus regem ejus filium Tabeel. Hæc autem dicit Dominus: Non manebit consilium hoc, neque erit. Sed caput Aram, Damascus; et caput Damasci, Rasin. Sed adhuc sexaginta et quinque annis, deficiet regnum Ephraim de populo, et caput Ephraim Somorum, et*

(50) Ita mss. omnes. Editi, voce Ἰαῶ omissa, Ἰωάθαν συντέλεια. Exscribere libet quæ hoc loco in vocem Ἰαῶ annotavit vir eruditissimus Combefisius. *Sic* inquit, *nomen proprium Dei et tetragrammatum antiqui efferebant: novitiumque est, quod nunc Jehova multi scribunt et legunt, fere a Galatino.* Aliquanto post editi et Reg. primus, προείπομεν. Alii quinque mss., προείπαμεν. Subinde editi, μετέωρος περιτομῆ. At sex mss., περιτομῆς.

(51) Editi et Reg. secundus, δι' ἑαυτοῦ. Alii quinque mss., δι' αὐτοῦ.

(52) Editi et tres mss. ὁ Ἐφραΐμ, male. Nam illa, ὁ Ἐφραΐμ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, diversum populum significare cum deberent, unum tamen et eumdem significant, Israeliticum scilicet. At uter-

D que Colb. et Reg. secundus, ὁ Ἀράμ, a quibus non ita multum dissident LXX, apud quos ita legitur: καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀράμ, etc., *et filius Aram et filius Romeliæ*.

(53) Veteres libri tam hic, quam infra, ita variant inter se, ut modo legatur ἀναβησώμεθα, modo ἀναβησόμεθα, modo ἀποστρέψομεν, modo ἀποστρέψομεν, modo βασιλεύσωμεν, modo βασικεύσομεν.

(54) Editi et Reg. primus, ὁ Θεός. Alii quinque mss., Θεός·

(55) Quod ait Combefisius, in codice Fr. 1 legi, βασιλεύσομεν αὐτοῖς, id non ita esse oculis meis cerno. Nam eo in codice lego, βασιλεύσωμεν αὐτῆς.

caput Somorum filius Romeliæ. Et nisi credideritis, non intelligetis. Equidem arbitror prophetas nequaquam percepisse verbum Dei sensili auditu per aeris percussionem : sed cum animæ spirituali aures suæ non desint, ad illas citra ullum sonum pervenisse rerum significatarum notitiam. Atque hoc eis contingebat splendore veræ lucis ad eorum mentem pertingente, illustrandisque prophetis subserviente. Hanc autem vocem percipiebant hi, qui a sensibus corruptioni obnoxiis excesserant, atque quam celeriter e corpore egredi studebant. Cum enim in divinarum rerum contemplatione versatus animus, ab ea quam cum corpore habet necessitudine et conjunctione sese avocans, exire dicitur : cum vero humanis detinetur negotiis vel ob necessariam corporis servitutem, vel quod rebus præstantioribus attendere non amplius queat, quasi ab externis ad interiora se confert ; perinde ac si reciperet se in domum quamdam aut civitatem, corporis affectiones participaturus. Quoniam igitur par erat ut Dei verba audiret propheta, ideo ei ante omnia dictum est : *Egredere tu, et filius tuus.* Tale est quodam modo illud etiam Genesis, juxta primum oraculum Abrahæ redditum : *Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui* [50] Nam perfectissimus egressus est ascensus ab omnibus rebus corporeis, quæ sunt terra appellatæ, estque fuga a sensibus, qui cognatio sunt vocati, et animus aversus a vita crimini obnoxia, in qua quis contrariis studiis quæ domus patris nuncupata sunt, sese prius addixerat. **524** Et paulo post scriptum est de eodem Abrahamo : *Eduxit eum Deus foras* [51]. Postquam enim conspexit illud quo tenebatur egrediendi desiderium, ipse eum veluti manu duxit ad operis perfectionem. Nam opus per se non poterat efficere. Quare et in primo præcepto, si modo exierit foras, honorum fruendorum accipit promissionem. Sed cum eduxisset eum Deus, tunc ipsum superna ubi Christus est, quærere docuit.

194. Quin et Moses cum se ab administratione humanarum rerum submovisset, mentemque contulisset ad divinorum eloquiorum contemplationem, longe a castris tabernaculum suum fixit [52]. Quapropter quisquis quærebat Dominum, ad tabernaculum egrediebatur. Itaque qui se plurimum remo-

A σκός· καὶ ἡ κεφαλὴ Δαμασκοῦ, Ῥασίν. Ἀλλ' ἔτι ἐξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν (56), ἐκλείψει ἡ βασιλεία Ἐφραὶμ ἀπὸ τοῦ λαοῦ· καὶ ἡ κεφαλὴ Ἐφραὶμ Σομόρων· καὶ ἡ κεφαλὴ Σομόρων ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου. Καὶ ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. Ἡγοῦμαι τοίνυν, ὅτι οὐ (57) διὰ τῆς αἰσθητῆς ἀκοῆς πλησσομένου τοῦ ἀέρος συνίεσαν τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον οἱ προφῆται· ἀλλ' ἐπειδή ἐστιν ὥτα νοητῆς ψυχῆς, ἐπ' ἐκεῖνα ἔφθανε γυμνὰ φωνῆς τὰ σημαινόμενα. Καὶ τοῦτο αὐτοῖς ἐγίνετο (58), τῆς αὐγῆς τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φθανούσης αὐτῶν ἐπὶ τὸ ἡγεμονικόν, καὶ διακονούσης τῷ φωτισμῷ τῶν προφητῶν. Ταύτης δὲ ἀντελαμβάνοντο τῆς φωνῆς οἱ γενόμενοι ἔξω τῶν φθαρτῶν αἰσθητηρίων, καὶ οἱ σπεύδοντες πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ἔξοδον. Ὅτε (59) μὲν γὰρ πρὸς τῇ θεωρίᾳ τῶν θείων γίνεται ἡ ψυχὴ, συλλέγουσα ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς πρὸς τὸ σῶμα ἐπιπλοκῆς, ἐξιέναι λέγεται· ὅταν δὲ πρὸς τοῖς ἀνθρωπίνοις ἐστὶν, ἢ κατὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς τοῦ σώματος θεραπείας, ἡ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἐπιπλέον ἐκτείνεσθαι πρὸς τὰ διαφέροντα οἱονεὶ ἔξωθεν ἐπὶ τὰ ἔσω τάρεισιν, ὥσπερ εἰς οἰκίαν τινὰ, ἢ εἰς πόλιν πρὸς τὴν ἐπὶ τὸ σῶμα συμπάθειαν ἐπιστρέφουσα. Ἐπεὶ οὖν ἔδει λόγων (60) Θεοῦ ἀκοῦσαι τὸν προφήτην, διὰ τοῦτο πρὸ πάντων αὐτῷ εἴρηται τὸ, Ἔξελθε σῦ καὶ ὁ υἱός σου. Τοιοῦτον δέ πώς ἐστι καὶ τὸ ἐν Γενέσει κατὰ τὸν πρῶτον χρηματισμὸν εἰρημένον τῷ Ἀβραάμ. Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου. Τελειοτάτη γὰρ ἔξοδος (61), ἡ ἀπὸ πάντων τῶν σωματικῶν ἀνάβασις, ἄτινα εἴρηται γῇ· καὶ ἡ ἀπὸ τῶν αἰσθητηρίων φυγὴ, ἅπερ ὠνόμασται συγγένεια· καὶ τὸ ἀποστραφῆναι τὸν ὑπαίτιον βίον, ἐν ᾧ ᾠκείωτο (62) πρότερον τοῖς ἐναντίοις ἐπιτηδεύμασιν, ἅπερ οἶκος εἴρηται τοῦ πατρός. Καὶ μετ' ὀλίγον δὲ περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἀβραὰμ γέγραπται, ὅτι Ἐξήγαγεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἔξω. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδεν αὐτοῦ τὴν πρὸς τὸ ἐξελθεῖν προθυμίαν, αὐτὸς αὐτὸν πρὸς τὸ τέλειον τῆς ἐνεργείας ἐχειραγώγησεν. Αὐτὸς γὰρ καθ' ἑαυτὸν οὐχ οἷός τε ἦν ποιῆσαι. Διὰ τοῦτο, καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου προστάγματος, εἰ ἐξέλθοι ἔξω, ἐπαγγελίαν λαμβάνει τῆς ἀπολαύσεως. Ὅτε δὲ ἐξήγαγεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, ἐδίδασκεν αὐτὸν τὰ ἄνω ζητεῖν, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν.

194. Καὶ Μωσῆς δὲ, ὅτε τῶν ἀνθρωπίνων ἔξω ἐγένετο (63), ἀποσχολάζων τῷ νῷ πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν λογίων, ἔπηξεν ἔξω τῆς παρεμβολῆς μακρὰν τὴν ἑαυτοῦ σκηνήν. Διὸ καὶ πᾶς ὁ ζητῶν τὸν Κύριον ἐξεπορεύετο εἰς τὴν σκηνήν. Ὥστε ὁ ἐπιπλέον διαβεβηκὼς ἀπὸ τῶν ἀνθρωπίνων, ἔξω τὴν ἑαυτοῦ καταπήξει σκη-

[50] Gen. xii, 1. [51] Gen. xv, 5. [52] Exod. xxxiii, 1.

(56) Codex unus, ἔτη.

(57) Editi, οὐχί. At mss. quinque, οὐ.

(58) Ita mss. omnes. Editi, ἐγένετο. Aliquanto post tres mss., διακονουμένης τῷ.

(59) Veteres sex libri, ὅτε. Editi, ὅταν

(60) Editi et Reg. secundus, λόγον. Alii quinque mss., λόγων. Hoc ipso in loco nostri sex mss., ἀκοῦσαι. Editi, ἀκούειν.

(61) Editi, ἡ ἔξοδος. Deest articulus in pervulgatis.

(62) Editi et tres mss. corrupte duabus vocibus, οἰκείῳ τό· quod vitium cum non animadverteret Combefisius, cumque Tilmanni interpretationem emendare vellet, meliora non protulit. Sic enim interpretatur vir alioqui linguæ Græcæ peritissimus, *Quæ prius vita propria erat : in qua agebat ut sua ac propria.* At Regii secundus et quartus cum Colb. secundo conjuncte, ᾠκείωτο *in qua quis prius contrarii studiis sese addixerat :* quæ scriptura quin plane integra et incorrupta sit, dubitaturum quemquam non puto.

(63) Veteres aliquot libri, ἐγίνετο

νὴν, ἵνα παγεῖσα καὶ ἑδρασθεῖσα ἀσάλευτος αὐτοῦ ἡ ζωὴ διαμείνῃ. Διὸ καὶ νῦν μέλλοντα προφητεύειν, καὶ λέγειν τὰ προστασσόμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐξελθεῖν ὁ Κύριος ἐπιτάσσει· οὐ μόνον δὲ αὐτὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ καταλειφθεὶς Ἰασοὺβ ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Ἐμφαίνεται δὲ, ὅσον ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ἐκ πολλῶν εἷς αὐτῷ περιελέλειπτο υἱὸς, ὃν καὶ αὐτὸν ἐβούλετο ὁ λόγος μὴ ἀπολείπεσθαι τῆς τοῦ πατρὸς ἔξεως, ἀλλὰ συνεξιέναι τῷ πατρὶ, ἐφ' ἃ προεκαλεῖτο (64) αὐτὸν ὁ Θεός. Ἐπειδὴ δὲ ἑρμηνεύεται Ἰασοὺβ ἐπιστρέφων· πᾶσιν ἡμῖν, τοῖς ἐκ μετανοίας βουλομένοις ἐξελθεῖν ἀπὸ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς, ἐνδείκνυται ἡ Γραφὴ, δύνασθαι μετὰ τοῦ προφήτου γενομένοις, κατορθοῦν τὴν ἔξοδον. Κελεύεται δὲ ἀνελθεῖν ἐπὶ τὴν ἄνω ὁδὸν τὴν οὖσαν πρὸς τὴν κολυμβήθραν (65) τοῦ ἀγροῦ τοῦ γναφέως. Ἔστι μὲν οὖν, καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν, ἐπίσημος ὁ τόπος οὗτος. Γέγραπται γὰρ, ὅτι ἀπέστειλε βασιλεὺς Ἀσσυρίων Ῥαψάκην ἐκ Λάχις εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ ἔστη ἐν τῷ ὑδραγωγῷ τῆς κολυρβήθρας τῆς ἄνω, ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ ἀγροῦ τοῦ γναφέως. Τάχα δέ τι καὶ διδακτικὸν ἔχει πρὸς ἡθῶν παίδευσιν ὁ λόγος, ὅτι χρὴ ἀφίστασθαι τῶν ταπεινῶν καὶ χαμαὶ κειμένων, καὶ ἐπὶ τὰ ἄνω ἐπείγεσθαι· ὅπου γενομένοις, ὕδωρ εἰς ἀποκάθαρσιν, καὶ ἀγρὸς γναφέως, τοῦ τὸν ῥύπον ἀποκαθαίροντος (66), εὑρεθήσεται. Ὃ χρησιμεύει ἡμῖν πρὸς τὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ παράγγελμα, λέγοντος· Ἐν παντὶ καιρῷ ἔστωσάν σου τὰ ἱμάτια λαμπρὰ. Κελεύει δὲ καὶ ὁ χρηματίζων τῷ Μωϋσεῖ. πλύνειν τὰ ἱμάτια τὸν μέλλοντα ἀκούειν τοῦ Θεοῦ. Καταβὰς διαμάρτυραι τῷ λαῷ, καὶ ἁγνισον αὐτοὺς σήμερον καὶ αὔριον, καὶ πλυνάτωσαν τὰ ἱμάτια αὐτῶν· καὶ ἔστωσαν ἕτοιμοι εἰς τὴν ἡμέραν τὴν τρίτην. Ὁ δὲ ἐκεῖ (67) φθάσας, καὶ τὸ τοῦ γάμου ἔνδυμα ἕτοιμον ἕξει, πρὸς τὸ μὴ, δεθεὶς χεῖρας καὶ πόδας, ἀπὸ τοῦ νυμφῶνος εἰς τὸ σκότος ῥιπτεσθαι τὸ ἐξώτερον. Εἶπον οὖν, φησὶ, τῷ Ἀχάζ· Φύλαξαι τοῦ ἡσυχάσαι. Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν χρήσιμόν ἐστι πρὸς τὸ πάσῃ φυλακῇ τηρεῖν ἡμᾶς τὴν ἑαυτῶν καρδίαν. Ἐὰν γὰρ ἰσχυρὸς φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν ἐγρηγόρως, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ (68) πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ· ὃς καὶ ἡσυχάζει, τὸν ὄχλον καὶ τὸν θόρυβον ἀποσειόμενος, καὶ μὴ φοβούμενος τὸν παθητικὸν φόβον, μηκέτι ἀσθενῶν τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ τῷ πνεύματι τῆς ἰσχύος καθωπλισμένος.

verit ab humanis negotiis, extrinsecus figet suum tabernaculum, ut ipsius vita jam firmata et stabilita, permaneat inconcussa. Quamobrem et nunc Isaiam qui erat vaticinaturus, Deique nuntiaturus præcepta, egredi Dominus jubet: nec Isaiam solum, sed et filium ejus Jasub, qui fuerat derelictus. Palam est autem quantum ex his verbis colligere licet, filium unicum ex multis fuisse ei superstitem: quem ipsum etiam nolebat Scriptura a paternis moribus recedere, sed una cum patre egredi, ut ea ad quæ Deus cohortabatur, conficeret. Sed quia Jasub, si interpreteris, idem est ac *convertens*, ostendit Scriptura unicuique nostrum, qui per pœnitentiam a turbulentis carnis affectibus exire volumus, posse nos ad hunc exitum pervenire, si modo cum propheta fuerimus. Jubetur autem superiorem viam quæ ad piscinam agri fullonis ducit arripere. Hic autem locus etiam per historiam notus est et insignis. Scriptum quippe est [53], Rhapsacem ab Assyriorum rege e Lachis in Jerusalem cum ingenti manu missum fuisse, atque ad aquæductum piscinæ superioris in via agri fullonis constitisse. Forte etiam in Scripturæ verbis documentum aliquod continetur, quod ad morum pertineat emendationem videlicet quod oportet recedere nos a rebus abjectis humique jacentibus, atque ad superna festinare; quo progressi, aquam ad expurgandum idoneam, et agrum fullonis sordes extergentis sumus inventuri: id quod nobis prodest ad implendum præceptum Ecclesiastæ, qui dicit: *In omni tempore sint tua vestimenta candida* [54]. Quin et Dominus, cum Moysi oracula ederet, præcepit ut populus Deum auditurus sua lavaret vestimenta. *Testendens testimonium redde populo, et purifica illos hodie et cras, et lavent vestimenta sua, et sint parati in diem tertiam* [55]. Qui autem eousque pertigerit, vestem etiam nuptialem præparatam habebit, ut ne, ligatis manibus ac pedibus, e sponsi thalamo ejiciatur in tenebras exteriores [56]. Dic igitur, inquit, Achaz, *Observa ut sileas.* Id autem nobis quoque utile fuerit et opportunum, ut cor nostrum cum omni custodia servemus [57]. Si enim *fortis custodiat atrium suum, vigilans, in pace sunt omnia quæ possidet* [58]: qui etiam turba tumultuque sedatis conquiescit, nec eo timore corripitur, quem parere solent turbulentæ ac concitatæ animi commotiones, nec amplius infirmo est animo, sed spiritu fortitudinis obarmatur.

195. Μηδὲ δειλιάσῃς ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν δαλῶν τούτων τῶν καπνιζομένων. Ἡρόσταγμα ἡμῖν, μὴ δειλιᾷν ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πιθανοτήτων, καὶ ἀπὸ τῶν παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις (69) δυσφημιῶν, ἅτινά ἐστι δύο ξύλα, μᾶλλον δὲ δύο δαλοὶ, ἀπολέσαν-

195. *Neque timeas a duobus lignis titionum istorum fumigantium.* Jubemur non metuere a persuasibilibus gentilium argutiis, neque ab heterodoxorum blasphemiis: quæ sunt ligna duo, vel potius titiones duo qui vitali plantæ virtute ac ligni robore desti-

[53] IV Reg. XVIII, 17. [54] Eccle. IX, 8. [55] Exod. XIX, 10, 11. [56] Matth. XXII, 13. [57] Prov. IV, 23. [58] Luc. XI, 21.

(64) Codices nonulli, προσεκαλεῖτο.
(65) Ita sex mss. At editi, πρὸς τῇ κολυμβήθρᾳ,
(66) Libri aliquot antiqui, καθαίροντος.
(67) Illa, Ὁ δὲ ἐκεῖ, etc., *Qui autem eo usque pertigerit*, ita intelligas velim: *Qui se ipse purificaverit, qui vestimenta sua laverit*, vel potius, *Qui sordes animi absterserit.*

(68) In aliquibus codicibus scriptum reperitur, ἔσται. Mox quinque mss., ὃς καὶ ἡσυχάζει. Editi vero, ἡσυχάσας. Subinde sex mss., ἀποσειόμενος, Editi, ἀποσεισάμενος.
(69) Ita mss. nostri. At editi, αἱρετικοῖς, eadem plane sententia.

tuti, ignis splendore prædiți non sunt, sed sunt titiones fumigantes, qui eos a quibus tanguntur denigrant, maculantque, et oculos sibi proxime accedentium provocant ad lacrymas. Quod si nosse vis quantum afferat detrimenti fumus titionum fumigantium, memineris Salomonis, qui dicit: *Sicut uva acerba dentibus est noxia, et fumus oculis: sic iniquitas eis qui utuntur ea* [59]. Enim vero, opinor, peccatum in nequitiæ actionibus situm, vocatur uva acerba: noxa vero a falsa scientia ortum habens, ac mentis nostræ vim videndi confundens, fumus dicitur. *Cum autem exstiterit*, inquit, *ira furoris mei, rursum sanabo* Hoc est, post plagas emendandi cauaa inflictas, ubi idoneam ac sufficientem videro emendationem, non sinam eos pœnis gravioribus afflictari; quasi ægrotis dicat medicus: Ubi primum secuero, et admovero cauterium, neque partes sectas, neque ulcera ex cauterii ustione remanentia negligam. Postquam enim id fuerit factum, ob quod nascuntur molestiæ, tum demum medelam reliquam inducens, restituam sanitatem.

196. *Et filius Aram et filius Romeliæ, quoniam inierunt consilium malum, dicentes: Ascendemus in Judæam et colloquentes cum eis, avertemus eos ad nos, et constituemus regem ejus filium Tabeel. Hæc autem dicit Dominus Sabaoth: Non manebit consilium hoc, neque erit.* Siquidem duo sermones a veritate alieni conspirant adversus Ecclesiam, tum filius Aram; seu sermo sublimis, adversus Dei scientiam sese efferens [60], tum filius Romeliæ, seu elatæ circumcisionis sermo, qui scientiæ prætextu, ac doctrinæ altioris specie, a veritate Ecclesiæ Dei avocat: inierunt igitur hi consilium pravum, in eo quod sint Judææ populum allocuti, hoc est, eos, quorum confitens est anima. Etenim Dei confessio transnominatur Judæa, quam suasoriis dialecticæ argutiis avertemus ad nos, pollicentes daturos nos, non alium regem, nisi filium Tabeel, hoc est, filium boni Dei; quem quidem Dei boni filium dicunt, ipsum vero non nominant bonum, improbe hanc Evangelii vocem accipientes: *Quid me dicis bonum? Nemo bonus nisi solus Deus* [61]. Cum igitur videris hæreticos pollicentes scientiam gentilium inducentes sapientiam, bellum Ecclesiæ Dei inferentes; arbitrare filium Aram et filium Romeliæ etiamnum consilium pravum inire. Cæterum, uti tradidimus, adversus malignum illud filii Aram et filii Romeliæ consilium hæc declarat Do-

τες μὲν τοῦ φυτοῦ τὸ ζωτικὸν, καὶ τοῦ ζύλου τὸ ἰσχυρὸν, μὴ ἔχοντες δὲ τὸ τοῦ πυρὸς φωτεινὸν (70), ἀλλὰ δαλοὶ καπνιξόμενοι, μελαίνοντες μὲν τοὺς ἁπτομένους αὐτῶν καὶ σπιλοῦντες, δακρύειν δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς σῶν ἐγγιζόντων παρασκευάζοντες. Εἰ δὲ θέλεις νοῆσαι τὴν ἀπὸ τῶν καπνιζομένων δαλῶν βλάβην γινομένην ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς καπνοῦ, μνήσθητι τοῦ Σολομῶντος λέγοντος· Ὥσπερ ὄμαξ ὀδοῦσι βλαβερὸν, καὶ καπνὸς ὄμμασιν· οὕτω παρανομία τοῖς χρωμένοις αὐτῇ. Οἶμαι γὰρ ὄμφακα μὲν εἰρῆσθαι τὴν ἀπὸ τῶν τῆς κακίας πράξεων ἁμαρτίαν, καπνὸν δὲ τὴν ἀπὸ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βλάβην, τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς ἡμῶν συγχέουσαν. Ὅταν δὲ γένηται, φησὶν, ὀργὴ τοῦ θυμοῦ μου, πάλιν ἰάσομαι. Τουτέστι, μετὰ τὰς ἐπιστρεπτικὰς πληγὰς, ἐπειδὰν ἱκανῶς ἔχουσαν ἴδω τὴν διόρθωσιν, οὐκ ἀφήσω αὐτοὺς ἐν τοῖς σκυθρωποτέροις· ὥσπερ ἂν εἴ καὶ ἰατρὸς λέγοι (71) τοῖς κάμνουσιν· Ὅταν τέμω, καὶ ὅταν καυτηριάσω, οὔτε τὴν τομὴν, οὔτε τὰ ἀπὸ τοῦ καυτῆρος ἕλκη ἀτημέλητα καταλείψω. Ἐπειδὰν γὰρ ἀνυσθῇ τοῦτο, δι ὃ τὰ ἐπίπονα παραλαμβάνεται, τότε τὴν λειπομένην (72) θεραπείαν ἐπαγαγὼν, εἰς τὴν ὑγείαν ἀποκαταστήσω.

196. Καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, ὅτι (73) ἐβουλεύσαντο βουλὴν πονηρὰν, λέγοντες· Ἀναβησόμεθα εἰς τὴν Ἰουδαίαν, καὶ συλλαλήσαντες αὐτοῖς, ἀποστράψομεν αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, καὶ βασιλεύσομεν αὐτῆς τὸν υἱὸν Ταβεήλ. Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Οὐ μὴ μείνῃ ἡ βουλὴ αὕτη, οὐδὲ ἔσται. Ἐπεὶ οὖν συμφωνοῦσι δύο λόγοι, οἱ ἔξω (74) τῆς ἀληθείας, κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ὅτε υἱὸς τοῦ Ἀρὰμ, ὁ μετέωρος λόγος, ὁ ἐπαιρόμενος κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, ὁ λόγος ὁ ἐκ τῆς μετεώρου περιτομῆς, ὃς, προφάσει γνώσεως καὶ ἐμφάσει τῆς περὶ ὑψηλοτέρων διδασκαλίας, ἀφίστησι τῆς κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἀληθείας ἐβουλεύσαντο τοίνυν οὗτοι βουλὴν πονηρὰν, ὅτι συνομιλήσαντες τοῖς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, τουτέστι τοῖς ἐν τῇ ἐξομολογουμένῃ ψυχῇ (ἐξομολόγησις γὰρ Θεοῦ ἡ Ἰουδαία μετονομάζεται [75]), ἤντινα διὰ τῆς ἐν τῇ διαλεκτικῇ πιθανότητος ἀποστρέψωμεν πρὸς ἑαυτοὺς, ἐπαγγελλόμενοι μὴ ἄλλον τινὰ δώσειν βασιλέα, ἢ τὸν υἱὸν τοῦ Ταβεήλ· τουτέστι, τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ· ὃν ἀγαθοῦ μὲν Θεοῦ υἱὸν λέγουσιν, ἀγαθὸν δὲ αὐτὸν οὐκ ὀνομάξοτσι, πρὸς ἐπήρειαν κεχρημένοι τῇ τοῦ Εὐαγγελίου φωνῇ· Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός. Ὅταν οὖν ἴδῃς ἑτεροδόξους, ἐπαγγελλομένους γῶσιν, ἐπαγομένους τὴν ἔκ τῶν ἐθνῶν σοφίαν, ἐπιστρατεύοντας τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, ἐνθυμοῦ, ὅτι καὶ νῦν ὁ υἱὸς τοῦ

[59] Prov. x, 26. [60] II Cor. x, 5. [61] Luc. xviii, 19.

(70) Sic nostri sex codices, nisi quod in tribus legatur, τὸ ἐκ τοῦ. Editi, ἔχοντες δὲ τοῦ πυρὸς φωτιστικόν.

(71) Veteres quinque libri, λέγοι. Editi et Colb. primus, λέγει.

(72) Ita sex mss. At editi, τὴν ἐπομένην.

(73) Editi. ὅτι ἐκεῖ. Vox ἐκεῖ in mss. non legitur. Nec ita multo infra Reg. tertius, βασιλεύσωμεν αὐτοῖς.

(74) Editi, οἱ ἔξω. Abest οἱ a nostris sex codicibus.

(75) Monet Ducæus, apographum Anguoum habuisse μετωνόμασται. Ejus in hunc locum eruditissimam notam legere possunt studiosi.

Ἀρὰμ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου βουλεύονται βουλὴν πονηράν. Πρὸς δὲ τὴν πονηρὰν βουλὴν τοῦ, ὡς ἀποδεδώκαμεν, υἱοῦ Ἀρὰμ καὶ υἱοῦ Ῥομελίου ταῦτά φησιν ὁ Κύριος· ὅτι ἡ μὲν τοῦ Θεοῦ βουλὴ ἔστηκε καὶ μένει, ἡ δὲ τῶν ἀγωνιζομένων κατὰ τῆς ἀληθείας, οὐ στήσεται, ἀλλὰ πεπτωκυῖα καὶ ἀνατετραμμένη κείσεται. Διότι φησί· Κεφαλὴ τοῦ Ἀρὰμ Δαμασκὸς, καὶ ἡ κεφαλὴ Δαμασκοῦ Ῥασίν. Τουτέστιν ἡ τῶν μετεώρων κεφαλὴ ἐναγής τίς ἐστι καὶ αἵματος πλήρης (ἐπείπερ ἡ Δαμασκὸς ἑρμηνεύεται αἷμα σάκκου)· σάκκος μὲν οὖν σύμβολόν ἐστι μετανοίας· ᾧ δὲ ἐν αἵματι πεφυρμένος οὐκ ἔστι καθαρός. Λύναται οὖν λαμβάνεσθαι εἰς τὴν νομιζομένην μετάνοιαν, οὐκ οὖσαν δὲ ἀληθινὴν μετάνοιαν, διὰ τὸ μὴ ἐν ὑγιέσι δόγμασι γεγενῆσθαι. Κεφαλὴ δὲ πάλιν Δαμασκοῦ, τῆς μὴ καθαρᾶς μετανοίας, ἀλλὰ πεφυρμένης ἐν ταῖς πρὸς θάνατον ἁμαρτίαις, ὁ Ῥασὶν λέγεται, σύμβολον ὢν καὶ αὐτὸς οὐδενὸς ὑγιοῦς, οὐδὲ (76) καθαροῦ δόγματος.

A minus, fore videlicet ut stet et 526 permaneat Dei consilium; consilium vero eorum qui decertant contra veritatem, nequaquam stet, sed cadat ac subvertatur, Quapropter ait : *Caput Aram Damascus, et caput Damasci Rasin*· Hoc est, sublimium caput est exsecrabile, ac plenum sanguinis : quandoquidem Damascus, si interpreteris, sonat *sanguinem sacci*. Et vero saccus, pœnitentiæ signum est: qui autem conspersus est sanguine, neutiquam est purus. Potest igitur pro apparente pœnitentia accipi, cum alioqui non sit vera pœnitentia, quod in sanis sincerisque dogmatis non agatur. Rursus autem caput Damasci, seu ejus pœnitentiæ, quæ pura non est, sed quæ lethalibus peccatis inquinatur, appellatur Rasin, cum et ipse nullius dogmatis sani aut puri symbolum sit. B

197. Ἀλλ' ἔτι ἑξήκοντα καὶ πέντε ἔτη, φησὶν, ἐκλείψει ἡ βασιλεία Ἐφραὶμ ἀπὸ λαοῦ, καὶ ἡ κεφαλὴ Ἐφραὶμ Σομόρων, καὶ ἡ κεφαλὴ Σομόρων ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου, Ἔστιν οὖν ἡ βασιλεία τοῦ Ἐφραὶμ ἑτεροδόξων τις ἐπικράτεια, διὰ τὸ ἐκ (77) τοιαύτης φυλῆς εἶναι τὸν ἀποσχίσαντα τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ τοῦ Ἰούδα. Κεφαλὴ οὖν τοῦ Ἐφραὶμ ἡ Σομόρων, τουτέστιν ἡ Σαμάρεια. Καὶ ἡ Σαμάρεια δὲ ἐχθρῶν τινών ἐστι χώρα, τῶν παραχαραξάντων τὸν ὑγιαίνοντα λόγον διὰ τὸ ἀποκλῖναι τοὺς Σαμαρείτας ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὥσπερ δὲ τῆς Συρίας ἦν κεφαλὴ Δαμασκὸς, Δαμασκοῦ δὲ κεφαλὴ ὁ Ῥασίν· οὕτω Σαμάρεια μὲν κεφαλὴ τοῦ Ἐφραὶμ, Σαμαρείας δὲ κεφαλὴ ὁ υἱὸς τοῦ Ῥομελίου. Κακῶν τινες ἐπιτάσεις καὶ ὑπερβολαὶ διὰ τοῦ λόγου ἡμῖν παραδίδονται, ὥστε μὴ εἶναι δυνατὸν τὴν παρὰ τῶν τοιούτων συμφωνίαν ἐπικρατῆσαι, μηδὲ ἰσχύν τινα ἔχειν (78) κατὰ τῶν οἷς ἐπιβουλεύειν ἐπιχειροῦσι. Καὶ ἐὰν μὴ πιστεύητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. Πιστεῦσαι μέντοι δεῖ τοῖς Γράμμασιν ὡς κρείττοσι θεῖον νοῦν, καὶ οὕτως ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν τῶν ἐγγεγραμμένων σύνεσιν. Δεῖ γὰρ ὑπερβάντας τοὺς τύπους, οὕτω καταλαβεῖν τὴν τῶν ἐνδειχθέντων ἡμῖν ἀλήθειαν. Πρότερον γὰρ δεῖ ἁπλῇ πιστεύειν πίστει ταῖς Γραφαῖς, ὅτι θεόπνευστοι καὶ ὠφέλιμοι· ἔπειτα λεπτῶς καὶ ἐξεταστικῶς τὸν ἐναποκείμενον αὐταῖς νοῦν διερευνᾶσθαι.

197. *Sed adhuc sexaginta et quinque annis*, inquit, *deficiet regnum Ephraim a populo et caput Ephraim Somorum, et caput Somoram filius Romeliæ*. Est igitur regnum Ephraim dominatus quidam ditioque heterodoxorum, propterea quod ex hac tribu exortus sit is, qui Israel a Juda discidit [62]. Caput igitur Ephraim est Somorum, id est, Samaria. Est autem Samaria inimicorum quorumdam regio, qui doctrinam sanam depravarunt, quod a Judaismo declinarint Samaritæ. Quemadmodum autem Damascus erat Syriæ caput, et Rasin erat Damasci caput : ita Samaria erat caput Ephraim, et filius Romeliæ erat Samariæ caput. Malorum C accessio quædam nimietasque nobis exhibetur a Scriptura, adeo ut fieri non queat, ut talium conspirationem faciamus irritam, aut vim ullam habeamus ad tuendos eos, quibus insidias struere conantur. *Et nisi credideritis, non intelligetis.* Oportet utique Scripturis utpote divinum sensum complectentibus fidem commodare, atque hoc pacto ad eorum quæ scripta sunt intelligentiam progredi. Oportet enim ut prætergredientes figuras, tum demum rerum nobis patefactarum veritatem assequamur. Prius namque fides simplex Scripturis est adhibenda, cum sint divinitus inspiratæ ac utiles [63] : deinde sensus in ipsis delitescens subtiliter et accurate est pervestigandus.

198. Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχὰζ, λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Ἐν μὲν τοῖς κατόπιν διὰ τὸ Ἡσαΐου διδάσκεται, ἃ χρὴ ποιεῖν ὁ Ἀχὰζ, φυλάσσεσθαι τοῦ ἡσυχάζειν, καὶ μὴ δειλιᾷν ἀπὸ τῶν δύο δαλῶν τῶν καπνιζομένων. Νυνὶ δὲ, ὡς τὴν διὰ τοῦ προφήτου διδασκαλίαν εὐπειθῶς ὑποδεξάμενος, αὐτὸς

198. Vers. 10, 11. *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum a Domino in profundum aut in excelsum.* Quæ quidem conveniebat Achaz facere, ea ab Isaia in superioribus edocetur, nempe ut ageret silentium, et ne a duobus titionibus fumigantibus metueret. Nunc vero ipse, qui scilicet animo docili et subsequenti prophetæ doctrinam ex- D

[62] III Reg. XI, 26; XII, 20. [63] II Tim. III, 16.

(76) Antiqui tres libri. ὑγιοῦς καί. Statim editi, καὶ ἐκλείψει. Deest καί in mss. nostris.

(77) Editi, ἐκ τῆς. Deest τῆς in nostris sex codicibus.

(78) Antiqui sex libri, σχεῖν. Editi, ἔχειν. Hoc ipso in loco editi et nostri sex mss., ἐπιχειροῦσι sed, ni fallor, commodius legeretur, ἐπιχειρούντων. In his, uti in reliquis, nihil Basilio dignum deprehendo.

cepisset, oraculis divinis dignus habetur. Adjecit enim Dominus loqui ad ipsum Achaz. Et fortasse docemur eum, qui fuerit eruditus ab alique, qui divinæ voluntati famuletur, si deinde proficiat, posse et ipsum Domini responsa excipere. Sunt quidem nonnulli, qui citra hominum operam a Deo edocti, potuerunt initio, utpote puri, illustrationes Spiritus suscipere. **527** Ejusmodi erat Abraham, Moses, Elias, Jeremias, et si qui sint his similes. *Et adjecit Dominus loqui.* Adjectio isthæc sermonem connectit cum præcedentibus. Et certe post editum vaticinium quo prænuntiabatur fore, ut rueret Ephraim, hoc est, Israel deficeret, consequens erat, ut propheta tandem prædiceret, quemadmodum venturus esset Emmanuel per intemeratam Virginem. Quid igitur ipsi Achaz præcipit sententia illa? *Pete,* inquit, *tibi signum a Domino Deo tuo in profundum aut in excelsum.* Signum utique est res conspicua, aliquid in se occulti obscurique indicans. Hunc ad modum Jonæ signum descensum ad inferos, et rursus ex mortuis ascensum ob oculos ponit iis qui mysticam eorum quæ fiunt rationem intelligere possunt [64]. Oportet autem signum semper adesse, atque in præsenti considerari; sed res ab ipso significata in tria tempora est plerumque dispertienda. Sunt enim præsentia præsentium signa; exempli causa, fumus e domo exiens ignem intus accendi indicat. Sunt et præsentia futurorum eventuum indicia, ut est nubium concursus oculis subjectus qui imbrem prænuntiat in terram casurum. Sunt itidem præsentia signa præteritorum, uti sunt carbonum reliquiæ, quæ rogum ibi fuisse incensum ostendunt. Ea autem quæ sunt admirabilia, quæque mysticum quemdam sermonem exprimunt, a Scriptura vocantur signa. Quid autem admirabilius aut divinius potest usquam audiri aut conspici, quam illa Dei nostri ex Virgine ortus? Quamobrem a Domino Deo tuo signum peto in profundum, sive in altum; cum nullus alius id præstare valeat. Profecto id quod suapte natura in mundi situ infimum locum obtinuit, terra est; id vero quod supra res quaslibet visibiles eminet, cœlum est. Cum igitur Verbum caro factum sit, prophetia isthæc per illas voces, *in profundum*, terram significat et carnem ab ea assumptam: per has vero, *in excelsum*, designat cœleste Verbum principatu omni et potestate superius, eum videlicet, qui in principio erat apud Patrem, et Deus Verbum erat [65] [82]. Aut forte *profundum* infimas partes significat inferorum *excelsum* vero regionem cœlestem; ut docet nos Apostolus, dicens: *Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cœlum? Id est, Christum deducere. Aut quis descendet in abyssum? Hoc est Christum ex mortuis revocare* [83]. Quoniam igitur *Qui descendit, ipse est et qui ascen-*

A

B

C

D

ἀξιοῦται τῶν θείων χρηματισμῶν. Προσέθετο γὰρ (79) Κύριος αὐτῷ λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ. Καὶ τάχα διδασκόμεθα, ὅτι ὁ διά τινος ὑπηρετουμένου τῷ θείῳ βουλήματι μαθητευθείς, ὕστερον προκόπτων, δυνήσεται καὶ αὐτὸς ὑποδέξασθαι τοὺς τοῦ Κυρίου χρηματισμούς. Εἰσὶ μέντοι τινὲς, οἳ μὴ δι' ἀνθρώπων πρότερον μαθητευθέντες Θεῷ, ἀρχῆθεν δεδύνηνται, ὡς καθαροὶ, χωρῆσαι τὰς ἐμφάσεις τοῦ Πνεύματος. Ὁποῖος ἦν Ἀβραὰμ, καὶ Μωσῆς, καὶ Ἠλίας, καὶ Ἱερεμίας, καὶ εἴ τινες ἐκείνοις παραπλήσιοι. Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι,. Ἡ προσθήκη τοῖς προάγουσι συνάπτει τὸν λόγον Καὶ ἀκόλουθόν γε ἦν μετὰ τὴν προφητείαν τὴν περὶ (80) τοῦ ἐκλείψειν τὸν Ἐφραΐμ, τουτέστι τὸν ἀποστατήσαντα Ἰσραὴλ, τότε προφητεύεσθαι, τίνα τρόπον ἐπιδημήσει διὰ τῆς ἀμιάντου Παρθένου ὁ Ἐμμανουήλ. Τί οὖν ἐστιν ὃ προστάσσει τῷ Ἀχὰζ ὁ λόγος; Αἴτησαι, φησὶ, σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Ἔστι μὲν οὖν σημεῖον πρᾶγμα φανερὸν, κεκρυμμένου τινὸς καὶ ἀφανους ἐν ἑαυτῷ τὴν δήλωσιν ἔχον· ὡς τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τὴν εἰς ᾅδου κάθοδον, καὶ πάλιν ἐκ νεκρῶν ἄνοδον παρίστησι (81) τοῖς δύναμένοις ἐκλαμβάνειν τὸν μυστικὸν λόγον τῶν γινομένων. Δεῖ δὲ ἀεὶ τὸ μὲν σημεῖον παρεῖναι, καὶ κατὰ τὸ ἐνεστὸς θεωρεῖσθαι· τὸ δὲ ὑπ' αὐτοῦ σημαινόμενον πρᾶγμα τοῖς τρισὶ πολλάκις συγκαταμερίζεσθαι χρόνοις. Ἔστι γὰρ καὶ παρόντα παρόντων σημεῖα· ὡς ὁ ἐξιὼν ἐκ τῆς οἰκίας καπνὸς τοῦ ἔνδον καιομένου πυρός. Ἔστι δὲ καὶ παρόντα μελλόντων· ὡς ἡ ὁρωμένη τῶν νεφῶν συνδρομὴ, τοῦ ἐσομένου ἐπὶ τὴν γῆν ὑετοῦ. Ἔτι δὲ καὶ παρόντα παρεληλυθότων· ὡς τὰ τῆς ἀνθρακιᾶς λείψανα τοῦ κεκαῦσθαι ἐπ' αὐτῆς τὴν πυρκαϊάν. Ἡ μέντοι Γραφὴ τὰ παράδοξα, καὶ παραστατικά τινος μυστικοῦ λόγου σημεῖα καλεῖ. Τί δὲ ἂν παραδοξότερον, ἢ θειότερον ἄκουσμα, ἢ θέαμα τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν διὰ Παρθένου γεννήσεως; Διὰ τοῦτο αἴτησαι παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου (ὡς οὐδενὸς ἑτέρου δυναμένου δοῦναι) τὸ εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος σημεῖον. Ἔστι τοίνυν ἐν τῇ τοῦ κόσμου θέσει τὸ μὲν φύσει λαχὸν τὴν κάτω χώραν ἡ γῆ· τὸ δὲ ἀνωτάτω πάντων τῶν ὁρωμένων, ὁ οὐρανός. Ἐπεὶ οὖν ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἡ προφητεία, διὰ μὲν τοῦ εἰς βαθος, τὴν γῆν σημαίνει καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς λαμβανομένην σάρκα· διὰ δὲ τοῦ, εἰς ὕψος, τὸν ὑπερουράνιον λόγον, τὸν ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ Θεὸν ὄντα Λόγον. Ἢ τάχα βάθος σημαίνει τὰ κατώτατα τοῦ ᾅδου, ὕψος δὲ τὴν ὑπερουράνιον χώραν, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμῖν παρίστησι, λέγων· Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; Τουτέστι Χριστὸν καταγαγεῖν. Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; Τουτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. Ἐπεὶ οὖν Ὁ καταβὰς αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς, τὸ εἰς βάθος καὶ εἰς ὕψος σημεῖον περὶ τῆς καθόδου ἂν εἴη

[64] Matth. XII, 40. [65] [82] Joan. I, 1. [83] Rom. X, 6.

(79) Veteres quinque libri, προσέθετο γάρ. Deest γάρ in excusis et in Reg. primo.

(80) Ita mss. omnes. Editi, τὴν ἐπί.

(81) Ita mss. At nostra editio, περίστησιν.

λεγόμενον τῆς τοῦ Κυρίου· Καὶ ὁ ἀναβὰς αὐτός ἐστιν ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν.

199. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδ' οὐ μὴ πειράσω Κύριον. Ἡ μὲν τοῦ Θεοῦ δωρεὰ μεγάλη, καὶ πλουσία, καὶ δαψιλής. Ὁ δὲ Ἀχάζ, ὡς μήπω δεδιδαγμένος αἰτεῖν τὰ μεγάλα καὶ ἐπουράνια, παραιτεῖται ζητῆσαι σημεῖον, ὡς μεῖζον ὑπάρχον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἢ ὡς παρὰ τὴν ἐντολὴν μέλλων ποιεῖν, τὴν εἰποῦσαν· Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου. Ἀναγκαίως δὲ οἱ περὶ τῶν τηλικούτων λόγοι τῷ τότε κεκρατηκότι βασιλεῖ γίνονται, ἵνα δι' αὐτοῦ εἰς πάντας διαλαληθῇ (82) τὰ προφητευόμενα. Ἡσαΐας μὲν γὰρ ἂν ἴσως ἠπιστήθη, ἢ φθόνῳ τῶν κατ' αὐτὸν ἀνθρώπων, ἢ τῇ λοιπῇ περὶ τὸν βίον ταπεινότητι, ὡς μὴ δεξάμενος τῆς ἐπιδημίας τοῦ Ἐμμανουὴλ παρὰ τοῦ Κυρίου χρηματισμόν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας καρδίας ἀναπλάσας τὸν λόγον. Ἀχὰζ δὲ οὕτως ἐδέξατο τὴν περὶ τῶν ἐσομένων προφητείαν, ὡς Λάβαν, ὡς Ἀβιμέλεχ, ὡς Ναβουχοδονόσορ, ὡς Φαραώ, ὡς Καϊάφας τὸ τελευταῖον, οὐ διὰ τὴν τοῦ βίου ἀξίαν, ὅσον διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀξιώματος προσοῦσαν αὐτῷ ἀξιοπιστίαν. Οὐ γὰρ δὴ (83) εὐλαβείᾳ τινὶ παρητεῖτο τὴν αἴτησιν τοῦ σημείου ὁ Ἀχάζ. Εἰ γὰρ οὐκ ἦν αὐτῷ συμφέρον, οὐδ' ἂν ἐπέταξε τὴν ἀρχὴν ὁ Θεός. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐπιφερόμενα μέμψιν περιέχει, τὴν εἰς τὸν Ἀχάζ. Ἀποστρέψας γὰρ τὸν λόγον ἐπὶ τὸν (84) Δαβίδ, Ἀκούσατε δή, φησὶν, οἶκος Δαβίδ. Μὴ μικρὸν ὑμῖν παρέχειν ἀνθρώποις ἀγῶνα; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε; Διὰ γὰρ τούτων πρὸς τὸ ἀπειθὲς ἔοικε δυσχεραίνειν τοῦ Ἀχάζ. Τρανότερον δέ πως ἐμφαίνει τὴν διάνοιαν ταύτην ἑτέρα ἔκδοσις (85) εἰποῦσα· Μὴ ὀλίγον ἀφ' ὑμῶν μοχθοῦν ἄνδρας, ὅτι μοχθεῖτε καὶ γε τὸν Θεόν; Πῶς δὲ Θεῷ ἀγῶνα παρέχει ἄνθρωπος, εἴπερ ἡ ἀγωνία φόβος ἐστὶ διαπτώσεως; Ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ πάθος περὶ τὸν Θεὸν λέγει, ἀλλὰ τὴν ἀντιδιάθεσιν τῶν ἐνθυμημάτων αὐτοῦ τοῖς προστάγμασι διὰ τῆς τοῦ ἀγῶνος προσηγορίας παρίστησιν.

200. Διὰ τοῦτο δώσει Κυριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Καὶ μὴ αἰτουμένοις, φησὶ, δώσει. Κἂν μὴ εὑρίσκῃ τὸν τῆς ὑποδοχῆς ἄξιον, ἀλλ' ὅμως, διὰ τὴν προωρισμένην οἰκονομίαν τῆς διὰ σαρκὸς γεννήσεως τοῦ Κυρίου, αὐτὸς, φησὶ, δώσει Κύριος ὁ Θεὸς σημεῖον. Ἔδει μὲν γὰρ συνεῖναι τὸν Ἀχάζ, ὅτι ἀλλην τὰ ἀνθρώπινα διόρθωσιν οὐκ ἐπιδέχεται, εἰ μὴ διὰ μόνης τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, καὶ αἰτῆσαι τὸ εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος σημεῖον. Ἐπειδὴ δὲ ἀνάξιον ἔκρινεν ἑαυτὸν, ἀπαιδεύτως ἔχων τῆς τῶν μεγάλων καὶ οὐρανίων σημείων αἰτήσεως, διὰ τοῦτό

A *dit* [84], signum illud *in profundum sive in excelsum* dici potest de Domini descensu : *Et qui ascendit, ipse est super omnes cielos* [85].

199. Vers. 12. *Et dixit Achaz : Non petam, neque tentabo Dominum.* Dei quidem donum magnum est, divesque et largum. Achaz autem utpote magna et cœlestia exposcere nondum edoctus, quærere signum recusat, quod id superaret humanam naturam, vel quod exsequi vellet mandatum, quod dicit : *Non tentabis Dominum Deum tuum* [86]. Sermones autem qui tantis de rebus habentur, regi qui tunc imperabat, apposite et utiliter fiunt, ut per ipsum isthæc vaticinia in omnes divulgarentur. Forte enim vel ob 528 hominum illa ætate degentium invidiam, vel ob reliquam vitæ humilitatem, B fuisset Isaiæ denegata fides, quasi a Domino oraculum non excepisset de Emmanuelis adventu, sed confinxisset hunc sermonem, atque e proprio corde deprompsisset. Achaz auttem recepit futurorum prædictionem sicut Laban [87], Abimelech [88], Nabuchodonosor [89], Pharao [90], ac tandem sicut Caiphas [91], non propter vitæ meritum, sed quod ejus dignitas eum fide dignum redderet. Non enim reverentia et religione ulla inductus Achaz refugiebat a petendo signo. Etenim, si id ei non fuisset conducibile, ne initio quidem hoc ipsi præcepti dedisset Deus. Quapropter quæ subjunguntur, reprehensionem continent adversus Achaz. Nam sermone in Davidem deflexo, ait (Vers. 13) : *Audite nunc, domus David. Nunquid parum est vobis exhibere hominibus molestiam? et quomodo Domino exhibetis?* His C utique verbis videtur propheta ægerrime tulisse contumaciam Achaz. Hanc autem sententiam explanatius exprimit editio altera, quæ sic habet : *Nunquid parum a vobis molestia affici viros, quia molestia etiam afficitis Deum?* Quomodo autem homo facessit Deo negotium, cum ægritudo metus sit ruinæ atque infortunii? Verum hanc Deo affectionem nequaquam tribuit, sed per illud ægritudinis vocabulum ostendit animum eorum, qui ejus præceptis refragantur, adversum esse et infensum.

200. Vers. 14. *Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum.* Dabit, inquit, vel non petentibus. Etiamsi non reperiat quemquam dignum qui recipiat, nihilominus tamen, ob præfinitam dispensa- D tionem carnalis ortus Domini, ipse, inquit, Dominus Deus dabit signum. Conveniebat enim ut intelligeret Achaz res humanas non aliter emendari posse nisi per solum Dei Verbi ad nos adventum ; ac peteret signum in profundum, aut in altum. Quoniam autem sese judicabat indignum, quandoquidem exposcere magna et cœlestia signa non

[84] Ephes. IV, 10. [87] ibid. [86] Deut. VI, 16. [87] Gen. XXXI, 24. [88] Gen. XX, 3, [89] Dan. II, 1. [90] Gen. XLI, 1. [91] Joan. XI, 51.

(82) Sic mss. Editi, διαλυθῇ. Mox nostra editio et Reg. tertius, τῶν κατ' αὐτῶν. Alii quinque mss., τῶν κατ' αὐτόν.

(85) Sic mss. nostri. Vocula δή in editis desideratur.

(84) Editi, ἐπὶ τοῦ. At mss., ἐπὶ τόν. Statim alii quot mss., ἀκούσατε δή. Vocula δή in editis deerat.

(85) Hoc loco indicari editionem Aquilæ, vel de Eusebio cognosci potest. Aliquanto post editi, Κύριος αὐτοῖς σημεῖον. Reg. primus, Κύριος αὐτὸς σημεῖον. Alii quinque mss. uti in contextu.

noverat, idcirco ait: *Dabit Dominus ipse vobis signum;* non per aliquem servum, aut ministrum, aut famulum dat, sed ipse per se; ut doni inde declaretur magnitudo. Etenim legem ordinavit per angelos, in manu mediatoris Mosis [92]: signum vero dedit ipse domui David. Nec jam ipsi Achaz datur, sed omni domui David: quoniam Dominus est ex semine David secundum carnem [93]; ob idque faustus felixque de Christi adventu nuntius ad totam Davidis cognationem pertinebat.

201. *Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Reclamant LXX Interpretum editioni Judæi, dicentes non reperiri in Hebræo hoc vocabulum, *Virgo*, sed illud, *Puella*, quasi mulier quæ ætate floret, puella dici possit, mulier vero quæ omnino nuptialis thalami expers est, non item; quibus facile et celeriter respondemus. Si enim signum rei cujuspiam stupendæ et a communi hominum consuetudine alienæ demonstratio **529** est, quid erat miri si mulier una e multis, quæ cum viro consuetudinem habuisset, fieret pueri mater? Quomodo etiam id quod natum esset ex carnis voluntate, vocari potuisset Emmanuel? Itaque si quod datur, id signum est, sit oportet et ipsa generatio admirabilis et stupenda. Quod si modus quo generatus est puer, fuit communis, neque dicatur signum, neque appelletur Emmanuel. Proinde quæ peperit, si virgo non est, quale exstitit hoc signum? Et nisi ortus ille foret divinior quam vulgi, quomodo jam advenit Emmanuel? Quod autem nomen, *puella*, proprie dicatur de virginibus, patet ex his Deuteronomii verbis: *Quod si in agro invenerit puellam desponsatam, et vim inferens concubuerit cum ea, interficietis hominem solum; et puellæ nihil facietis, quia non est puellæ peccatum mortis. Quia quemadmodum si quis homo insurrexerit adversus proximum suum, et occiderit ipsum: sic res hæc. In campo invenit eam: clamavit puella, et non erat auxiliator* [94]. Itaque quæ clamavit, utique ante corruptionem virgo erat. Hæc igitur verba, *clamavit virgo*, idem valent atque illa, *clamavit puella.* Et in tertio Regnorum libro Somanitis illa quæ calefaciebat David, quæque virgo erat, nec unquam virum fuerat experta, puella vocatur. *Invenerunt enim*, inquit, *Abisac, et adduxerunt eam ad regem: et puella pulchra usque valde, et ministrabat regi, et rex non cognovit eam* [95]. Itaque Emmanuel ex sancta Virgine exortus est, quæ dixerat: *Quomodo erit mihi istud, quoniam virum non cognosco* [96]? Cui angelus: *Spiritus Domini superveniet in te et virtus Altissimi obumbrabit tibi* [97]. Virgo hæc legi purificationis ne-

φησι Δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· οὐ διὰ τινος ὑπηρέτου, καὶ διακόνου, καὶ λειτουργοῦ δίδωσιν, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ· ἵν' ἐκ τούτου δηλωθῇ τοῦ διδομένου τὸ μέγεθος. Τὸν μὲν γὰρ νόμον διετάξατο δι' ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου Μωσέως· τὸ δὲ σημεῖον αὐτὸς ἔδωκε τῷ οἴκῳ Δαβίδ. Δίδοται δὲ οὐκέτι τῷ Ἀχάζ, ἀλλὰ παντὶ τῷ οἴκῳ Δαβίδ· διότι ἐκ σπέρματος Δαβίδ, τὸ κατὰ σάρκα, ὁ Κύριος· καὶ διὰ τοῦτο πάσῃ (86) διέφερε τῇ συγγενείᾳ τοῦ Δαβὶδ τὸ περὶ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ εὐαγγέλιον.

201. Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις (87) τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Ἀνθίστανται οἱ Ἰουδαῖοι τῇ ἐκδόσει τῶν Ἑβδομήκοντα, λέγοντες μὴ κεῖσθαι παρὰ τῷ Ἑβραίῳ τὸ, Ἡ Παρθένος, ἀλλ' Ἡ νεᾶνις, ὡς δυναμένης νεάνιδος ὀνομάζεσθαι τῆς ἀκμαζούσης καθ' ἡλικίαν, οὐχὶ δὲ τῆς ἀπειρογάμου γυναικός· πρὸς οὓς ῥᾴδια καὶ αὐτόθεν ἡ ἀπάντησις. Εἰ γὰρ (88) σημεῖόν ἐστι τεραστίου τινὸς καὶ παρηλλαγμένου τὴν κοινὴν συνήθειαν τῶν ἀνθρώπων ἐπίδειξις, τί θαυμαστὸν ἦν, μίαν τῶν πολλῶν γυναῖκα, ἀνδρὶ συνοικοῦσαν, μητέρα γενέσθαι παιδίου; Ἠῶς δ' ἂν καὶ τὸ ἀπὸ θελήματος σαρκὸς γεννηθὲν Ἐμμαδουὴλ προσηγορεύετο; Ὥστε εἰ μὲν σημεῖόν ἐστι τὸ διδόμενον, παράδοξος ἔστω καὶ ἡ γέννησις. Εἰ δὲ κοινὸς ὁ τρόπος τῆς γεννήσεως τοῦ παιδίου, μήτε σημεῖον λεγέσθω, μήτε Ἐμμανουὴλ προσαγορευέσθω. Ὥστε εἰ μὴ παρθένος ἡ τεκοῦσα, ποῖον τοῦτο (89) σημεῖον; Καὶ εἰ μὴ θειοτέρα ἦ κατὰ τοὺς πολλοὺς ἡ γέννησις, πῶς ἡ τοῦ Ἐμμανουὴλ παρουσία; Ὅτι μέντοι ἡ νεᾶνις ἐπὶ παρθένων ἰδίως ὠνομάσθη, δῆλον ἐκ τῶν ἐν τῷ Δευτερονομίῳ οὕτως εἰρημένων· Ἐὰν δὲ ἐν τῷ πεδίῳ εὕρῃ τὴν παῖδα τὴν μεμνηστευμένην, καὶ βιασάμενος κοιμηθῇ μετ' αὐτῆς, ἀποκτενεῖτε τὸν ἄνθρωπον μόνον, καὶ τῇ νεάνιδι οὐ ποιήσετε οὐδέν, ὅτι οὐκ ἔστι τῇ νεάνιδι ἁμάρτημα θανάτου. Ὅτι ὡς εἴ τις ἐπαναστῇ ἄνθρωπος ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ φονεύσῃ αὐτόν· οὕτω τὸ πρᾶγμα τοῦτο. Ἐν τῷ πεδίῳ εὗρεν αὐτήν· ἐβόησεν ἡ νεᾶνις, καὶ ὁ βοηθῶν οὐκ ἦν. Ἡ τοίνυν βοῶσα πρὸ τῆς φθορᾶς παρθένος ἦν, δηλονότι. Ἴσον οὖν δύναται εἰπεῖν, ἐβόησεν ἡ παρθένος, καὶ ἐβόησεν ἡ νεᾶνις. Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν ἡ Σωμανῖτις, ἡ συνθάλπουσα τὸν Δαβὶδ, παρθένος οὖσα, καὶ ἀνδρὸς ἀπείρατος (90), νεᾶνις προσαγορεύεται. Εὗρον γὰρ, φησὶ, τὴν Ἀβισὰκ, καὶ ἤνεγκαν αὐτὴν πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ἡ νεᾶνις καλὴ ἕως σφόδρα, καὶ ἐλειτούργει τῷ βασιλεῖ, καὶ ὁ βασιλεὺς οὐκ ἔγνω αὐτήν. Ἐκ Παρθένου τοίνυν ἁγίας ὁ Ἐμμανουὴλ, τῆς εἰποῦσης· Ἠῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; Πρὸς ἣν ὁ ἄγγελος, ὅτι Πνεῦμα Κυ-

[92] Galat. III, 19. [93] Rom. I, 3. [94] Deut. XXII, 25-27. [95] III Reg. I, 3, 4. [96] Luc. I. 34. [97] ibid. 35.

(86) Reg. quartus, καὶ διότι.

(87) Editi et Regii primus et quartus, καλέσεις, *vocabis.* Alii quatuor mss., καλέσουσι, *vocabunt*; et ita quoque legitur apud Matthæum I, 23.

(88) Editi et quinque mss., Εἰ γάρ. At Reg. quartus, Εἰ μὴ γάρ.

(89) Reg. quartus, ποῖον τό. Nec ita multo post idem codex, πῶς ἡ τοῦ Ἐμμανουὴλ προσηγορία; *Quomodo ei nomen Emmanuel datum est?*

(90) Editi, ἀπείραστος. At mss. aliquot, ἀπείρατος. Aliquanto post tres mss., καὶ ἦν νεᾶνις καλὴ σφόδρα,

ρίου ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. Αὕτη ὑπόδικος οὐκ ἔστι τῷ περὶ (91) καθαρισμοῦ νόμῳ. Γέγραπται γὰρ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ, ὅτι Γυνὴ, ἥτις ἂν σπερματισθῇ, καὶ τέκῃ ἄρσεν, ἀκάθαρτος ἔσται ἑπτὰ ἡμέρας. Αὕτη δὲ ἐπειδὴ μὴ σπερματισθεῖσα ἐγένετο μήτηρ τοῦ Ἐμμανουὴλ, καθαρὰ καὶ ἁγία καὶ ἀμίαντός ἐστι· καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι μητέρα, ἔτι παρθένος διαμένουσα (92). Ἐπειδὴ γὰρ ὁ πρῶτος Ἀδὰμ οὐ τῇ ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνόδῳ παρῆλθεν εἰς γένεσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς ἀνεπλάσθη· καὶ ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ τὴν ἐκείνου φθορὰν ἀνακαινίζων, ἐν τῇ παρθενικῇ μήτρᾳ διαπλασθὲν τὸ σῶμα ἔλαβεν· ἵνα ἐν τῷ ὁμοιώματι γένηται τῷ τῆς ἁμαρτίας διὰ σαρκός. Ὑπὲρ δὲ τοῦ τὴν παράδοξον ταύτην γέννησιν μὴ πάντη ἄπιστον ἔχειν τοῖς δυσπαραδέκτως περὶ τὴν θείαν οἰκονομίαν διακειμένοις, ἔκτισέ τινα τῶν ζώων ὁ Δημιουργὸς δυνάμενα ἀπὸ μόνου τοῦ θήλεος, χωρὶς τῆς τῶν ἀῤῥένων ἐπιπλοκῆς, ἀποτίκτειν. Τοιαῦτο γὰρ ἱστοροῦσι περὶ γυπῶν οἱ τὰ περὶ ζώων πραγματευσάμενοι.

A quaquam erat obnoxia. Scriptum est enim in Deuteronomio [Levitico]: *Mulier, quæ conceperit semen, et pepererit masculum, immunda erit septem diebus* [98]. Hæc autem, cum acta sit Emmanuelis mater sine semine, pura sanctaque et intemerata est; imo, posteaquam effecta mater est, adhuc virgo permansit. Nam, cum primus Adam non ex viri ac feminæ congressu editus esset in lucem, sed ex terra conformatus [99]; etiam novissimus Adam corruptionem illius instauraturus [1], formatum in virginali utero corpus assumpsit: ut in similitudine peccati esset per carnem [2]. Sed ne ii, qui ægre admodum incarnationem divinam admittunt, fidem omnem stupendæ huic generationi negarent, animalia quædam, quæ solius feminæ opera citra marium copulam parere B possent, rerum opifex procreavit. Nam animalium naturam qui consulto perquisiere, talia de vulturibus memoriæ prodiderunt.

202. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται· πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν, ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν. Παιδικῇ τροφῇ χρῆται ὁ Ἐμμανουὴλ διὰ τὴν σάρκα, βουτύρῳ καὶ μέλιτι. Καὶ ὅμως ἐν τῇ τοῦ νηπίου καταστάσει ὑπάρχων, διὰ τὴν ἐνοικοῦσαν αὐτῷ δύναμιν τῆς ἀγαθότητος, πρὸ τῆς κατὰ τὴν ἡλικίαν τελειώσεως, ἀπειθήσει μὲν πονηρίᾳ, ἐκλέξεται δὲ τὸ ἀγαθόν. Διότι ἡ μὲν ἡμετέρα φύσις ἴσην ἔχει τὴν ἐφ' ἑκάτερα ῥοπὴν, καὶ πολλάκις μὲν πρὸς τὸ πονηρὸν, πολλάκις δὲ καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀποκλίνει, ὡς ἐπὶ ζυγοῦ, νῦν μὲν ἐπὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς καταῤῥεπούσης (93), νῦν δὲ πάλιν ὑπὸ τοῦ λόγου ἀνελκομένης ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ἀλλ' οὐχὶ καὶ ὁ Κύριος οὕτως· ἀλλ' ἡ πρὸς τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ (94) οἰκείωσις εὐθὺς ἐκ πρώτης γενέσεως διεφαίνετο. Τί γὰρ γέγραπται; Ὅτι Πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν. Ἀναδραμὼν δὲ ἐπὶ τὰ ἐν Γενέσει γεγραμμένα περὶ τοῦ γνωστοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ, εὑρήσεις ἐκεῖ τὴν πρὸ τῆς ἁμαρτίας κατάστασιν τοῦ Ἀδὰμ παραπλησίαν οὖσαν τῇ νῦν ἀναγεγραμμένῃ· ὅτι ἐν ἀγνοίᾳ ἦν τοῦ πονηροῦ κατὰ πεῖραν. Διο καὶ ὁ Κύριος ἐν μὲν τῇ παιδικῇ διαθέσει τὸ ἀκέραιον καὶ ἄτρωτον ἔτι τοῦ Ἀδὰμ ἐμιμήσατο· ἐν δὲ τῷ ἀθετεῖν τὴν πονηρίαν, τὴν ἐκ τῆς παρακοῆς παρανομίαν ἐπηνωρθώσατο (95).

202. VERS. 15, 16. *Butyrum et mel comedet: antequam sciat ipse, aut prælegat mala, eliget bonum.* Utitur puerili cibo Emmanuel propter carnem, nempe butyro et melle. Et tamen, licet in statu infantili constitutus, per inhabitantem in se virtutem **530** bonitatis, ante maturam perfectamque ætatem, ut reprobabit nequitiam, ita bonum eliget. Quare natura nostra habet æqualem ad utrumque propensionem, et sæpe quidem ad malum, sæpe vero ad bonum quoque deflectit, quemadmodum fit in statera, modo demittente se anima ad vitiosas turbulentasque affectiones, modo eamdem attrahente ratione ad melius. At Dominus non item, C sed ea quam cum bono habuit necessitudo statim a primo ortu apparuit. Quid enim scriptum est? *Antequam sciat ipse, aut prælegat mala, eliget bonum.* Quod si recurras ad ea quæ in Genesi scripta sunt de scientia boni et mali [3]; illic reperies statum, in quo positus fuit Adamus ante peccatum, ei statui qui nunc describitur consimilem esse, siquidem malum ignorabat utpote illud non expertus. Quapropter et Dominus, cum in habitu quidem adhuc puerili consisteret, id quod in Adamo purum manserat et incorruptum, imitatus est: cum vero reprobavit nequitiam, violationem legis ex contumacia partam emendavit.

203. Ἀλλ' ἐπάξει, φησὶν, ὁ Θεὸς ἐπὶ σὲ, καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρός σου ἡμέρας, αἳ οὔπω ἦκασιν, ἀφ' ἧς ἀφεῖλεν Ἐφραὶμ ἀπὸ Ἰούδα, τὸν Βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων.

203. VERS. 17. *Sed*, inquit, *adducet Deus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui* D *dies, qui necdum venerunt, ex quo abstulit Ephraim a Juda, regem Assyriorum.* Sententia hæc signifi-

[98] Lev. XII, 2. [99] Gen. II, 7. [1] I Cor. XV, 47. [2] Rom. VIII, 3. [3] Gen. II, 17; III, 2 sqq.

(91) Editi, περὶ τοῦ. At in mss. deest articulus. Haud longe editi, γυνὴ ἥτις ἐά. At mss. sex, ἥτις ἄν. Subinde editi, τέκῃ ἄρσενα. Veteres sex libri, ἄρσεν.

(92) Totum illud, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι μητέρα, ἔτι παρθένος διαμένουσα, in suis duobus Regiis codicibus deesse annotavit Ducæus: sed has voces additas ex Anglicis fuisse is, quem modo dixi, vir peritissimus admonuit. Nec dissimulare licet, hæc ipsa verba, ut in Ducæi codicibus, ita quoque et in nostris omnibus desiderari. Et hic observari potest, quod de vulturibus statim dicitur, hoc idem et a Basilio hom. 8 *in Hexaem*, dici, et ab Æliano lib. II, cap. 46.

(93) Antiqui tres libri, ἀποῤῥεπούσης. Ibidem uterque Colb., ἐπὶ τοῦ λόγου.

(94) Editi, αὐτοῦ. At sex mss., αὐτῷ.

(95) Editi et quinque mss., ἐπανωρθώσατο. Reg. quartus, ἐπηνωρθώσατο.

care videtur dies postremos, post-passionem Domini, A cum Jerusalem obsessa est a Romanis. Etenim post Emmanuelis adventum, inducet Dominus super Achaz, et populum ejus, et domum patris ipsius dies, qui nondum venerunt, ex quo separatus est Ephraim a Juda, abductus ab rege Assyriorum in captivitatem. Defecit autem Ephraim a Juda, diebus Jeroboam filii Nabat, qui, Israele in peccatum impulso, primus fuit auctor defectionis, dicens : *Non est nobis pars in David, neque hæreditas in filio Jesse*[4]. Quapropter Ephraim avocavit regem Assyriorum a Juda adversum se : quippe eum habuit contemptui, nec sivit obsidionem Jerusalem valde ab ipso urgeri. Vers. 18, 19. *Et erit in die illa : sibilabit Dominus muscis : quod dominatur parti fluminis Ægypti ; et api, quæ est in regione Assyriorum. Et venient et requiescent omnes in convallibus regionis, et in foraminibus petrarum, et in speluncas, et in omnem fissuram, et in omni ligno.* Descendit, inquit populus meus in Ægyptum, illic habitaturus[5], atque apud Assyrios vi sunt abducti[6]. Quare sive quis ex populo in Ægypto sit, sive, apud Assyrios commoretur, prænuntiat eos tempore ortus Emmanuelis esse 531 egressuros, eosdemque cum in Judææ regionem jam redierunt, in nativis et vacantibus receptaculis esse conquieturos. Ait autem muscas in partem fluminis Ægypti dominium habere, et apes in regione Assyriorum versari, ut adversantium exercituum ostendat vilitatem. Musea siquidem animal est, quod originem suam a stercre sumit, infestum hominibus genus, et sordidum : quarum etiam vita molesta est, et mors exsecrabilis. Tunc parte fluminis Ægypti potientur. Nam Nilus e supernis locis ab Æthiopis ducens originem, modica sui parte qua se in mare exonerat, Ægyptum habet adjacentem : quo in loco quadrupedia omnia, belluæ, reptilia et volatilia pro diis habita

[4] III Reg. XII, 16. [5] Gen. XLVI, 6. [6] IV Reg. XV, 29 ; XVII, 6.

(96) Illud, ἀφ' οὗ, additum est ex nostris sex libris veteribus.

(97) Veteres aliquot libri, ἐν οἴκῳ, *in domo*. Alii cum editis, ἐν υἱῷ, *in filio*.

(98) Typographi, quæ erat eorum diligentia, pro Ἰούδα ediderunt Ἰσραήλ· sed hunc locum ex nostris sex Codicibus restituimus. Vox περιπατήσας, quæ mox sequitur, usque eo displicuit Combefisio, ut ita locutus sit : *monstrum hoc vocis, nullius hic sensus, quidquid effutiat Tilmannus. R. Sch. margine eadem manu,* ἀφεῖλε κινήσας καθ' ἑαυτοῦ διὰ τὴν ἀποστασίαν. *Sicque fuerit* ἀποστατήσας, sua defectione a Deo : *vel etiam a rege Assyriorum, ut est IV Reg.* XVII, etc. Vox περιπατήσας mihi quoque non probatur quidem : sed libens ex Combefisio quæsivissem, cur librarius, si scribi oportere ἀποστατήσας putasset, non ita scripserit. Aut enim ita scribere debuerat : aut certe, ut ita legeretur, in scholio suo monere, nec tamen monuit, nec aliter scripsit, quam reliqui. Nam in nostris sex codicibus, inter quos Combefisianus numeratur, legi περιπατήσας notavimus. Nihil igitur mutandum in contextu censuimus ; nec mirum nobis visum est, si malus auctor male et inepte loculus sit. Dicam tamen, vocem περιπατήσας, si metaphorice sumatur pro eo quod est, *contemptui habere*, utcunque tolerari posse.

Ἔοικε τὰς τελευταίας ἡμέρας, μετὰ τὸ πάθος τοῦ Κυρίου, ἐκ τῆς τῶν Ῥωμαίων πολιορκίας ἐπελθούσης τῇ Ἱερουσαλήμ, ὁ λόγος αἰνίσσεσθαι. Μετὰ γὰρ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Ἐμμανουήλ, ἐπάξει Κύριος ἐπὶ τὸν Ἀχάζ, καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμέρας, αἳ οὔπω ἦκασιν ἀφ' οὗ (96) ἀπεμερίσθη τοῦ Ἰούδα, αἰχμάλωτος ἀπαχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀσσυρίων. Ἀπέστη δὲ Ἐφραὶμ ἀπὸ τοῦ Ἰούδα ἐν ἡμέραις Ἱεροβοὰμ υἱοῦ Νάβατ, ὃς ἐξήμαρτε τὸν Ἰσραήλ, ὃς πρῶτος κατῆρξε τῆς ἀποστασίας, εἰπών· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν μερὶς ἐν Δαβὶδ, οὐδὲ κληρονομία ἐν υἱῷ (97) Ἰεσσαί. Διὰ τοῦτο ὁ Ἐφραὶμ ἀφεῖλε τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων ἀπὸ τοῦ Ἰούδα (98) ἐφ' ἑαυτὸν, περιπατήσας, καὶ μὴ ἐάσας ἐπικεῖσθαι σφοδρῶς τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ἱερουσαλήμ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συριεῖ Κύριος μυίαις· ὁ κυριεύει (99) μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου· καὶ τῇ μελίσσῃ, ἥ ἐστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων. Καὶ ἐλεύσονται καὶ ἀναπαύσονται πάντες ἐν ταῖς φάραγξι τῆς χώρας, καὶ ἐν ταῖς τρώγλαις τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν ῥαγάδα, καὶ ἐν παντὶ ξύλῳ. Εἰς Αἴγυπτον, φησὶ, κατέβη ὁ λαός μου, παροικῆσαι ἐκεῖ· καὶ εἰς Ἀσσυρίους βίᾳ ἦχθησαν. Διὰ τοῦτο προφητεύει ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ Ἐμμανουήλ, εἴτε ἐν Αἰγύπτῳ τις εἴη, τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ, εἴτε ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις, ἐξελεύσεσθαι αὐτοὺς, καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Ἰουδαίας γενομένους ἀναπαύσεσθαι ἐν ταῖς αὐτοφυέσι καὶ σχολαζούσαις καταδύσεσι. Μυίας μέντοι κυριεύειν μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ μελίσσας ἐν τῇ χώρᾳ εἶναι τῶν Ἀσσυρίων φησὶ· τὸ εὐτελὲς ἐνδεικνύμενος τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων. Μυῖα γάρ ἐστι ζῶον ἀπὸ κόπρου τὴν γένεσιν ἔχον, ὀχληρὸν τοῖς ἀνθρώποις γένος καὶ μυσαρὸν, ὧν (1) καὶ ἡ ζωὴ ὀχληρὰ, καὶ ὁ θάνατος βδελυκτός. Τότε μέρους κυριεύουσι τοῦ ποταμοῦ Αἰγύπτου. Ἄνωθεν γὰρ ἐκ τῶν Αἰθιόπων ἀρχόμενος ὁ Νεῖλος, περὶ βραχὺ ἑαυτοῦ μέρος, τὸ πρὸς (2) ταῖς

(99) Editi ὃ κυριεύσει, *quod dominabitur*. Et ita quoque in editione Romana legitur : sed aliter interpretatus est Nobilius, *qui dominabitur*. Duo autem vitia in hac interpretatione animadverit optimus harum rerum arbiter Combefisius. Primum est, quod Nobilius ita vertit, quasi ὃς legisset : alterum, quod vocem ὃ ad Dominum falso retulit. Ego facile crediderim hoc ἐλλειπτικῶς dictum fuisse, et collectivum quoddam nomen suppleri oportere, puta, γένος, aut aliud consimile, et ita erit : *Quod genus muscarum dominabitur*, etc. Hoc pacto eadem erit sententia editionis Romanæ, quæ cæterorum librorum, in quibus, teste Nobilio, pro ὃ legitur αἵ, *quæ* [*muscæ*]. Nam ad sensum nihil referi, utrum quis dixerit, *quod genus muscarum dominabitur*, an, *quæ muscæ dominabuntur*. Vocula αἵ apud Procopium quidem legitur, et apud Eusebium : sed hic scripsit κυριεύσουσι, *quæ dominabuntur*, ille κυριεύουσι, *quæ dominantur*. Nostros sex codices, in quibus constanter legitur, ὃ κυριεύει, secuti sumus. Ibidem editi et Colb. primus, μέρος. Alii quinque mss. μέρους.

(1) Editi et Reg. primus, μυσαρὸν ὄν. Alii quinque mss., μυσαρὸν, ὧν.

(2) Veteres nostri libri omnes in cæteris quidem consentiunt cum excusis ; sed in illis vox ἐστὶ deest. Hinc suspicati sumus vocem ἐστὶ fortasse

ἐκβολαῖς τῆς θαλάσσης, κατοικοῦσαν ἔχει τὴν Αἴγυπτον· ἐν ᾧ τόπῳ πάντα τὰ τετράποδα, καὶ θηρία, καὶ ἑρπετὰ, καὶ πτηνὰ θεοποιούμενα προσκυνεῖται. Ταύτας οὖν τὰς μυίας, τὸ ἀσθενὲς τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως, τῷ συριγμῷ ἑαυτοῦ ἀφανίσει Κύριος· τουτέστι, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ ἀφανίσει (3). Καὶ ἐν χώρᾳ τῶν Ἀσσυρίων τῇ μελίσσῃ. Ἔστι δὲ καὶ ἡ μέλισσα μικρὸν ζῶον καὶ ἀσθενὲς, ἀποθνῆσκον ἐν ᾧ ἀμύνεται. Ὁμοῦ τε γὰρ ἐνῆκε τὸ κέντρον, καὶ συναπέθανε τῇ πληγῇ· καὶ τὸν μὲν τρωθέντα μικρὸν ἔβλαψεν, ἑαυτὴν δὲ τῆς ζωῆς ἀπεστέρησε. Τοιαύτη (4) τῶν πικρῶν ἀνθρώπων καὶ πνευματομάχων ἡ φύσις, μείζονα κακούντων ἑαυτοὺς διὰ τῆς πονηρίας, ἢ ὅσοι ἐν αὐτῶν τῇ ὀργῇ περιτύχωσιν.

A coluntur. Has igitur muscas, imbecillitatem scilicet adversarii exercitus, delebit Dominus sibilo suo, hoc est, spiritus oris sui interficiet [7]. *Et api in regione Assyriorum.* Est quoque apis parvum animal et infirmum, quod ulciscendo moritur. Nam ubi primum immisit aculeum, ex plaga inflicta interit atque eum quidem qui sauciatus est, paululum laedit, sibi vero ipsa vitam adimit. Ejusmodi est natura amarorum hominum et pugnantium adversus Spiritum: qui nequitia sua sibi ipsis majus damnum afferunt, quam quicunque alii ex eorum iracundia recipiant.

204. Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ξυρήσει Κύριος τῷ ξυρῷ τῷ μεμισθωμένῳ (5) πέραν τοῦ ποταμοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πώγωνα ἀφελεῖ. Μετὰ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ, πάσης τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως, ὡς (6) μυίας καὶ μελίσσης, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου διασκεδασθείσης, ἐπισυναχθήσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, καὶ ἐναναπαύσονται ταῖς αὐτοφυέσιν ὑποδοχαῖς, φαραγξι, καὶ χώραις, καὶ ταῖς ῥαγάσι, καὶ τοῖς τοιούτοις. Τὸ δὲ (7), Ξυρήσει Κύριος ἐν τῷ μεμισθωμένῳ ξυρῷ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πώγωνα αὐτοῦ ἀφελεῖ· ἔοικεν ὁ λόγος αἰνίσσεσθαι διὰ τοῦ μεμισθωμένου ξυροῦ δύναμιν τινα μισθοφορικὴν, τὴν μέλλουσαν ψιλὴν ἀποδεικνύειν τὴν Ἀσσυρίων βασιλείαν, ἥτις καὶ τὰ ἔνδοξα αὐτῆς περιαιρήσεται· τουτέστι, τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς αὐτῆς καὶ τὸν πολὺν καὶ γυδαῖον λαὸν ἐξαφανίσει (8), οὓς τροπικῶς ὁ λόγος τρίχας ποδῶν παρέδωκεν (9). Ἔπειτα μέντοι καὶ αὐτὰ τὰ τιμιώτατα, καὶ τὰ τῆς ἀνδρείας σύμβολα, ἃ πώγωνα (10) προσηγόρευσεν, ὑπὸ τοῦ ξυροῦ τοῦ μεμισθωμένου περιαιρήσεσθαι ἀπειλεῖ. Καὶ τάχα οἱ προσέχοντες τῇ ἱστορίᾳ ξυρήσουσι παρὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως ταῦτα περὶ τοὺς Ἀσσυρίους γεγενημένα, ἃ ἐπὶ τῆς γεννήσεως γίνεται τοῦ Ἐμμανουήλ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα. Καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπειδὰν ἡ

B 204. VERS. 20. *Et in die illa radet Dominus novacula mercede conducta trans fluvium regis Assyriorum caput, et pilos pedum, et barbam auferet.* Post Christi ortum, adversaria omni potestate spiritu oris Domini instar muscæ et apis profligata, introducentur filii Israel, et requiescent in nativis receptaculis, in convallibus, in regionibus, in fissuris, et in ejusmodi locis. Quod autem attinet ad illud: *Radet Dominus in novacula mercede conducta regis Assyriorum caput et pilos pedum, et barbam ejus auferet;* videtur hæc sententia per novaculum mercede conductam, exercitum quemdam indicare mercede conductum, qui regni Assyriorum tenuitatem erat ostensurus, ejusque gloriam ac claritatem ablaturus, hoc est, dissipaturus capillos capitis ejus, C multumque et frequentem populum, quos Scriptura tropice tradidit ac docuit pedum pilos esse. Deinde ipsam etiam supellectilem pretiosissimam, ac fortitudinis insignia, quæ barbam appellavit, interminatur per novaculam mercede conductam ademptum iri. Et fortasse qui historiæ student, deprehendent res quas de Assyriis prænuntiantur, quæque in ortu Emmanuelis evenere, ab exercitu Romano adimpleta fuisse. VERS. 21, 22. *Et erit in die illa, nutriet homo vitulam boum, et duas oves. Et erit a copia lactis quam facient, butyrum et mel comedet omnis qui derelictus fuerit in* 532 *terra* Postquam Israel a captivitate liberatus requieverit, rexque qui ei insidiabatur, fuerit ignominia notatus, et a novacula mercede conducta nudatus: tunc, inquit, tanta fu-

[7] II Thess. II, 8.

delendam esse, et pro ὅ legi debere τὸ πρός, etc. Hanc conjecturam non parum adjuvat, quod in Procopii Commentario, quod magna ex parte a nostro sumptum est, ita legatur. Cæterum utro quis modo legerit, non valde laboravimus.

(3) Sic mss. At editi, ἀφανιεῖ.

(4) Editi, τοιαύτη γάρ. Vocula γάρ in mss. deest. Mox mss. nonnulli, ἀνθρώπων καὶ πνευμάτων.

(5) Ita nostri sex mss.. *novacula conducta.* Editi, ξυρῷ τῷ μεμεθυσμένῳ, *novacula inebriata.* Hinc patet postremam lectionem perperam Basilio tribui a Nobilio: sed doctissimum hominem, quem libri typis descripti fefellere, nemo non excusarit. Quod autem hoc ipso in loco annotavit Nobilius, legi μεμεθυσμένῳ in quibusdam libris, id verum esse non negamus. Nam præterquam quod ita legitur D apud Eusebium et Procopium, Aquilam ipsum hoc quoque modo scripsisse vel de Hexaplis notum est.

(6) Voculam ὡς ex nostris sex mss. addidimus.

(7) Ita libri veteres. Editi, τά τε δὲ καί. Hic rursus mss., ἐν τῷ μεμισθωμένῳ. Editi, ἐν τῷ μεμεθυσμένῳ.

(8) Editi, ἐξαφανίσαι. At mss. aliquot, ἐξαφανίσει.

(9) Ita mss. omnes. Editi, παραδίδωκεν.

(10) Editi et Reg. primus conjuncte, ἀπώγωνα, male. Henricianus Ducæi codex et alii nonnulli duabus vocibus, ἃ πώγωνα, *quæ barbam appellavit*, bene. Haud longe editi, μεμεθυσμένου. At mss. constanter, μεμισθωμένου. Aliquanto post editi, γενέσεως. A mss. aliquot, γεννήσεως.

tura est in regione ubertas, ut vacca una et oves duæ possessori suo sint suppeditaturæ lactis copiam, ita ut butyri abundantiam ob id habeat, quod omnes terræ illius incolæ butyro nutriendi sint et melle. Fortasse autem magis condecet sensu sublimiore intelligere traditas de animalibus doctrinas. Nam horum verborum loco, Enutriet unusquisque animum laboris tolerantem,et agriculturæ peritum ac studiosum, dixit *vaccam*, animal scilicet, quod agricolationi idoneum est,nosque juvat : atque pro moribus placidis, mansuetisque et liberalibus, *oves* per translationem dixit. Quamobrem, ut ab hoc animali indumenti nobis materia suppetit,ita virtutis amictu optimorum quorumque vita solet exornari. Quoniam igitur nutritur spirituali modo, et adornatur, propterea nutriet vaccam et oves duas. Butyrum et mel appellat ea quæ ad divinam doctrinam introducunt documenta.Quapropter destinantur butyrum et mel ad primum hominis cibum :at ubi his satis enutritus est, ac elementis primis imbutus fuit, tunc superior terrenis effectus,alimenti solidioris ampliorisque et viris digni futurus est particeps,cum studium suum disciplinis spiritualibus impertiat.

A ἀνάπαυσις τῷ Ἰσραὴλ βυσθέντι ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας γένηται, ἀτιμωθῇ δὲ ὁ ἐπιβουλεύων αὐτῷ βασιλεὺς, γυμνωθεὶς ὑπὸ τοῦ μεμισθωμένου ξυροῦ· τότε, φησὶ, τοσαύτη κατὰ τὴν χώραν εὐετηρία (11) γενήσεται, ὥστε μίαν δάμαλιν καὶ δύο πρόβατα τῷ κεκτημένῳ δαψιλὲς χορηγεῖν τὸ γάλα ὥστε ἔχειν αὐτὸν περιουσίαν βουτύρου, διὰ τὸ πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς βουτύρῳ καὶ μέλιτι τρέφεσθαι. Τάχα δὲ εὐπρεπέστερον ὑψηλοτέρᾳς ἐννοίαις τὰς περὶ τῶν ζώων διδασκαλίας ἐκδέχεσθαι. Ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν (12), ὅτι Θρέψει ἕκαστος τὸ φιλόπονον καὶ γεωργικὸν τῆς ψυχῆς, δάμαλιν εἶπε, τὸ γεωργικὸν καὶ συνεργὸν ἡμῖν ζῶον· καὶ ἀντὶ τοῦ ἡμέρου καὶ ἐπιεικοῦς καὶ εὐμεταδότου ἤθους, πρόβατα τροπικῶς προσηγόρευσε. Διότι, ὥσπερ ἀπὸ (13) τοῦ ζώου τούτου ἡ ὕλη τῆς σκέπης ἡμῖν ὑπάρχει, οὕτως ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν ἀρετὴν περιβολῆς ἡ ζωὴ τῶν σπουδαίων κατακοσμεῖσθαι πέφυκεν. Ἐπεὶ οὖν καὶ τρέφεται πνευματικῶς, καὶ κεκόσμηται, διὰ τοῦτο θρέψει δάμαλιν καὶ δύο πρόβατα. Βούτυρον καὶ μέλι τὰ εἰσαγωγικὰ εἰς τὴν θείαν διδασκαλίαν διδάγματα λέγει. Διότι πρῶτον ἀνθρώπου τροφὴ βνύτυρον καὶ μέλι ἐπινενόηται· ὅταν δὲ τούτοις αὐτάρκως τραφῇ, μετὰ τὸ στοιχειωθῆναι, τότε ὑπερβὰς τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, στερεωτέρας καὶ μείζονος καὶ ἀνδράσι (14) πρεπούσης τροφῆς μεταλήψεται, τοῖς πνευματικοῖς μαθήμασιν ἑαυτὸν ἐπιδούς.

B

205. Vers. 23-25. *Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vineæ, mille siclorum,in desertum erunt, et in spinam. Cum sagitta et arcu ingredientur illuc, quoniam desertum et spina erit omnis terra, et omnis mons aratus arabitur. Non superveniet illuc timor. Erit enim præ solitudine et spina pabulum ovis, et conculcatio bovis.* Quantum certe fieri potuit in locis arduis et intellectu difficilibus, explicationem non omnino dissentaneam invenisse nos putamus. Vide igitur, num circa hæc oracula excipere possis ejusmodi sensum,videlicet quod qui erant ex circumcisione, sint mille vineæ siclorum. Vitem namque transtulit ex Ægypto,et ejectis gentibus,plantavit eam [8] ; quæ multis fructibus primo allatis, postea neglecta est, quod conversa est in amaritudinem [9] ; et destructa est ejus sepes, et facta est in direptionem transeuntibus [10]. Hæc itaque vineæ feraces mutatæ sunt in terram desertam et spinis horrentem tum,cum hostilis exercitus vastitate inducta cum innumeris sagittis telisque ipsos invasit.Sunt autem montes arati ipsæ animæ Christi fidem amplexæ,quæ cum prius desertæ essent et agricultura destitutæ, ante Christi adventum jacebant

C

205′ Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, πᾶς τόπος οὗ ἐὰν ὦσι χίλιαι ἄμπελοι. χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται, καὶ εἰς ἄκανθαν. Μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ· ὅτι χέρσος καὶ ἄκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ πᾶν ὄρος ἀροτριώμενον (15) ἀροτριωθήσεται. Οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐκεῖ φόβος. Ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου καὶ ἀκάνθης βύσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοός. Ὡς γε ἐν τόποις δυσθεωρήτοις, ἡγούμεθα μὴ πάντη ἀκόλουθον διήγησιν εὑρηκέναι. Ὅρα τοίνυν, εἰ δύνασαι τοιαύτην διάνοιαν περὶ τῶν ῥητῶν ἐκλαβεῖν, ὡς ἄρα μὲν οἱ ἐκ περιτομῆς ἦσαν αἱ χίλιαι ἄμπελοι χιλίων (16) σίκλων. Ἀμπελον γὰρ ἐξ Αἰγύπτου μετῆρε καὶ ἐκβαλὼν ἔθνη, κατεφύτευσεν αὐτήν· ἥτις εὐθηνήσασα πρότερον, ὕστερον ἠμελήθη (17) διὰ τὸ στραφῆναι αὐτὴν εἰς πικρίαν· καὶ καθηρέθη μὲν αὐτῆς ὁ φραγμὸς, ἐγένετο δὲ εἰς διαρπαγὴν τοῖς παραπορευομένοις. Ἐκεῖναι τοίνυν αἱ ἄμπελοι αἱ πολύφοροι ἐγένοντο εἰς χέρσον καὶ (18) ἀκανθῶνας, ὅτε μετὰ μυρίων βελῶν καὶ τοξευμάτων ὁ πολέμιος αὐτοῖς ἐπῆλθε στρατὸς, τὴν ἐρημίαν ἐπάγων. Ὅρη δὲ ἀροτριώμενά εἰσιν αἱ εἰς Χριστὸν πεπιστευκυῖαι ψυχαί· πρότερον μὲν ἔρημοι καὶ ἀγεώργητοι· διὰ τοῦτο ἐχέρσευον καὶ

D

[8] Psal. lxxix, 9. [9] Jerem. ii 21. [10] Psal. lxxix, 13. Isa. v, 5.

(11) Antiqui sex libri, εὐετηρία. Editi, εὐετησία.

(12) Verborum illorum, ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, etc., hæc, ni fallor, sententia est.: Animum laborum tolerantem, appellat vaccam ; mores vero mansuetos vocat oves.

(13) Ita mss. nostri. At editi, ὑπό.

(15) Editi, ἀνδρί. At sex mss., ἀνδράσι.

(15) Libri veteres, ἀροτριώμενον. Editi, ἀροτριούμενον.

(16) Vocula μέν addita est ex quatuor codicibus. Statim editi, ἄμπελοι αἱ χιλίαν. At sex mss., ἄμπελοι χιλίων.

(17) In Colb. primo legitur, μετεμελήθη· sed fortasse suspicari quispiam poterit, pro μετεμελήθη legendum esse, μετεβλήθη, *Translata est vinea*, id quod modo dicebatur.

(18) Editi, καὶ εἰς. At sex mss., καί. Nec ita multo infra, ubi in editis legitur, ἠροτριωμένα, in veteribus libris scriptum scriptum, ἀροτοιώμενα.

ἠκανθοφόρουν τρὸ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας· ἐπειδὴ δὲ ἦλθεν εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν, καὶ ἐκάλεσε τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ· διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἐν περιτομῇ, ἀπολέσαντες τὸ εὐθαλὲς, καὶ τὸ ἔγκαρπον, εἰς χέρσον μετέβαλον. Τὸ δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν σύστημα, ὅπερ ὄρος ὠνόμασται ἀροτριώμενον, ἀροτριᾶται. ἀπαλλαγὲν πάσης δειλίας καὶ τοῦ ἀπὸ τῶν πολεμίων φόβου. Ὄρος οὖν, ἡ ὑψωθεῖσα ὑπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ψυχή. Ἐπεὶ οὖν ἦλθεν ὁ Κύριος ἐξεκλάσθη (19) μὲν ὁ Ἰσραὴλ, κατεφυτεύηη δὲ τὰ ἔθνη, ἵνα τῷ ἐκείνων παραπτώματι ἡ σωτηρία πᾶσιν οἰκονομηθῇ, καὶ ἀδεῶς τοῖς ὄρεσι τούτοις καὶ πρόβατα καὶ βόες ἐννεμόμενα (20) ἄφθονον τῆν παρ' ἑαυτῶν ὠφέλειαν· παρέχωνται. Δηλονότι πρόβατα οἱ χρηστότεροι τὰ ἤθη, βόες δὲ οἱ πρὸς τὴν ἐργασίαν τῶν ἀναγκαίων φιλοπονώτεροι.

A incultæ, idcirco sentes ac pinas ferebant; sed quia in ruinam et resurrectionem multorum venit [11] et vocavit ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret [12]: ea de causa qui erant ex circumcisione, viriditate et fertilitate amissis in terram incultam 533 degenerarunt. Illa autem multitudo ex gentibus collecta quæ vocatur aratus mons, jam formidine omni immunis, et ab hostium timore liberata, aratur. Mons igitur animus est per Christi doctrinam in sublime evectus. Postquam igitur venit Dominus, gentes fracto Israele insertæ sunt et plantatæ [13], ut eorum lapsu omnibus afferretur salus, tamque oves quam boves in hisce montibus tuto pascentes, plurimum ex sese præstarent emolumenti. Qui utique sunt bonis moribus præditi, significantur ovium nomine; qui vero strenui sunt et alacres ad res necessarias efficiendas, per boves designantur.

—

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

B

206. Καὶ εἶ τε Κύριος πρὸς μέ· Λάβε σεαυτῷ τόμον καινοῦ μεγάλου· καὶ γράψον αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου, τοῦ ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων. Ηάρεστι γὰρ (21). Καὶ μάρτυρας ποίησαι πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν καὶ Ζαχαρίαν τὸν υἱὸν Βαραχίου. Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Καὶ εἶπέ μοι (22) Κύριος· Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, Ὀξέως προνόμευσον. Διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Δόξει (23) ἕτερον προσταχθεὶς ὁ προφήτης, ἕτερον πεποιηκέναι. Τί γὰρ κοινὸν ἔχει τὸ, Λάβε σεαυτῷ τόμον καινοῦ μεγάλου, πρὸς τὸ ἐπιφερόμενον, ὅτι Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβεν; Εἶποι ἂν οὖν τις, ὅτι οὐχὶ ἀπόδοσίς ἐστι τοῦ προάγοντος τὸ ἐπιφερόμενον, ἀλλὰ ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς παραδίδοται, ἐκείνου περιγεγραμμένου. Εἰ γὰρ καὶ μὴ ῥρόσκειται ὅτι ἔλαβε τόμον τοῦ καινοῦ καὶ μεγάλου, ἀλλὰ προσυπακούεται, ὅτι ἐποίησε τὸ προστεταγμένον. Ἀπὸ ἑτέρας δὲ (24) ἀρχῆς νοεῖται τὸ, Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβεν. Εἰ μὲν γὰρ ἀντέλεγε τῷ προστάγματι ὁ προφήτης, ἐγράφη ἂν ἡ ἀντιλογία· ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ παραιτουμένου τὸ ἐπὶ βολβίτων ἀνθρωπίνων (25) ὀπτηθέντα ἐσθίειν τὸν ἄρτον. Ἐκεῖ λὰρ ἀρνεῖται, λέγων. Μηδαμῶς, Κύριε Θεὲ τοῦ οὐρανοῦ, εἰ ἡ ψυχή μου οὐ μεμίανται ἐν ἀκαθαρσίᾳ, οὐδὲ εἰσελήλυθεν εἰς τὸ στόμα μου πᾶν κρέας βέβηλον. Διὰ τοῦτο συνεχωρήθη αὐτῷ ἐν βολβίτοις βοῶν

CAPUT VIII.

206. Vers. 1-4. *Et dixit Dominus ad me: Sume tibi tomum novi magni; et scribe ipsum stylo hominis, ut velociter direptionem faciat spoliorum. Adest enim. Et testes fac fideles homines, Uriam et Zachariam filium Barachiæ. Et accessi ad prophetissam, et in utero concepit, et peperit filium. Et dixit mihi Dominus: Voca nomen ejus, Cito spolia, Velociter deprædare. Quia antequam sciat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum.* Propheta aliud exsequi jussus, aliud videbitur fecisse. Nam illud, *Sume tibi tomum novi magni*, quidnam habet commune cum iis quæ subsequuntur: *Et accessi ad prophetissam, et in utero concepit*? Possit igitur dicere quispiam, hanc illationem redditionem non esse superioris sententiæ: sed ea finita, proferri illationem a proprio principio pendentem. Licet enim non addatur sumpsisse tomum novi et magni: jussa tamen fecisse subauditur. At illud, *Et accessi ad prophetissam, et in utero concepit*, ex altero peti principio intelligitur. Etenim si detrectasset imperium propheta, hæc utique contradictio fuisset litteris prodita, uti contigit in Ezechiele, qui panem suum in fimo humano concoctum comedere recusavit. Enimvero illo loco negat se id facturum, dicens: *Nequaquam, Domine Deus cœli: si anima mea non est pelluta in immunditia, neque ingressa est in eos meum omnis caro impura* [14]. Quamobrem in stercore bubulo panes suos conficere concessum ei fuit [15]. Hic autem cum non reperiatur negatio, silentium utique indicat assensionem, etiamsi testa-

[11] Luc. II, 34. [12] I Cor. I, 28. [13] Rom. XI, 17. [14] Ezech. IV, 14. [15] ibid. 15.

(19) Reg. quartus, ἐξεκλεισθη, *exclusus est Israel.* Lectio non contemnenda.

(20) Editi et duo mss., ἐννεμόμενα. Alii tres ἐννεμόμεναι.

(21) Antiqui tres libri, παρίστη γάρ, *Astitit enim.* Ibidem editi, μάρτυράς μοι ποιῆσαι. At mss. nonnulli, μάρτυρας ποίησαι. Reg. primus, ποίησον. Rursus hoc ipso in loco Reg. quartus, Οὐρίαν Ιερέα, *Uriam sacerdotem.*

(22) Ita mss. nonnulli, Deest μοί· in excussis.

(23) Editi, δοκεῖ. At sex mss., δόξει.

(24) Sic mss. Editi vero, ἑτέρας γάρ.

(25) Editi, ἀνθρωπείων. Libri veteres, ἀνθρωπίνων.

tus non sit sese imperata exsecutum fuisse; quemadmodum Osee: *Vade* enim, inquit, *sume tibi uxorem fornicationis, et filios fornicationis* [16]. Dein Scriptura ipsum jussa perfecisse testificans, subjungit: *Et abiit, et accepit Gomer filiam Debelaim* [17]. Quin et alibi invenire possimus **534** præcepta fuisse expresse data, nec tamen testimonio ullo probari opus, ipsum confectum esse, sed a nobis illud ex eo intelligi, quod qui mandata excipiebant parati essent ad obediendum atque proclives, ut in Ezechiele: *Et tu dormies super latus tuum sinistrum* [18]. Et rursus, *Dormies super latus tuum dextrum* [19]. Non enim subinde additum est eum dormiisse super latus dextrum aut sinistrum; sed id prætermissum silentio est; et tamen a nobis intelligitur prophetæ obedientia. Ad hunc igitur modum etiam hic respondere possumus ad quæstionem a nobis agitatam quod non aliud jussus facere, aliud fecerit; sed mandato illo peracto, de prophetissa nobis edisserit quæ ex alio pendent principio.

207. Fortasse autem tomus ille novi et magni figura est adumbratio Novi et magni Testamenti, stylo hominis descripti, ex eo quod Evangelii verba sermone humano, qui a multis audiri potest, conscripta sint. Quo in tomo scriptum est, ut velociter fiat direptio spoliorum: quandoquidem velox et fulgure omni ocior exstitit Evangelii doctrina, quæ ad fines orbis terrarum pertingens, hujusque sæculi principem spolians, eos qui ipsius servituti erant mancipati eo adduxit, ut Christo obsequerentur. Direptio autem est spoliorum distributio quam curam angelis ceu humani generis providis tutoribus concredidit Deus ad custodiam hominum et salutem. Eam ob rem scriptum est, ut velociter direptionem faciat spoliorum. Adest enim Evangelium, quod eum qui pridem e cœlo exspectabatur, præsentem esse nobis annuntiat. Urias autem, inquit, et Zacharias, eorum quæ in Evangelio scribuntur, testes sint. Est autem Urias sacerdos, legem a Moyse promulgatam sensu allegorico designans; est vero Zacharias propheta. Viget jam Evangelium, utpote legis et prophetarum testimonio confirmatum. Cæterum. Urias, si interpreteris, sonat *Dei illustrationem:* Zacharias vero, *memoriam Dei:* filius vero Barachiæ, id est, *benedictionis Dei.* Quos tandem fideles homines ducebat esse testes? Si quis sit a Deo illustratus, Deique memoriam assiduam servet, hic ille erit.

208. Ecquid igitur sibi vult illud, *Et accessi ad*

[16] Ose. I, 2. [17] ibid. 4. [18] Ezech. IV, 4. [19] ibid. 6.

ποιῆσαι τοὺς ἄρτους. Ἐνταῦθα μέντοι ἐπειδὴ ἀπαγόρευσις οὐκ ἔστιν, ἡ σιωπὴ δηλονότι τὴν συγκατάθεσιν δείκνυσιν. εἰ δὲ οὐ μεμαρτύρηται ποιήσας (26) τὸ προστεταγμένον· ὥσπερ ὁ Ὡσηέ· Βάδιζε γὰρ, φησὶ, λάβε σεαυτῷ γυναῖκα πορνείας καὶ τέκνα πορνείας· εἶτα μαρτυρῶν αὐτῷ ὁ λόγος, ὡς πεποιηκότι τὸ προστεταγμένον, ἐπιφέρει· Καὶ ἐπορεύθη, καὶ ἔλαβε τὴν Γομὲρ θυγατέρα Δεβηλαΐμ. Ἀλλαχοῦ δὲ εὑρήσομεν προστάγματα μὲν ἐκφωνηθέντα, τὸ δὲ ἔργον μὴ μαρτυρούμενον μὲν γεγενῆσθαι, νοούμενον δὲ παρ' ἡμῶν, διὰ τὸ εὐπειθὲς τῶν ἐπιτεταγμένων, ὡς (27) ἐπὶ τοῦ Ἰεζεκιήλ· Καὶ σὺ κοιμηθήσῃ ἐπὶ τὸ πλευρόν σου τὸ ἀριστερόν· καὶ πάλιν· Κοιμηθήσῃ ἐπὶ τὸ πλευρόν σου τὸ δεξιόν. Οὐ γὰρ ἐπενήνεκται, ὅτι ἐκοιμήθη ἐπὶ τὸ δεξιὸν πλευρὸν, ἢ (28) τὸ ἀριστερὸν, ἀλλὰ παρασεσιώπηται· νοεῖται δὲ παρ' ἡμῶν ἡ ὑπακοὴ τοῦ προφήτου. Οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δυνατὸν ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ ἐπαπορηθέντος ἡμῖν, ὅτι οὐχὶ ἕτερον προσταχθεὶς, ἄλλο ἐποίησεν· ἀλλ' ἐκεῖνο τελέσας, ἀπὸ ἑτέρας (29) ἀρχῆς τὰ περὶ τῆς προφήτιδος ἡμῖν διαλέγεται.

207. Μήποτε δὲ τύπος ἐστὶν ὁ τοῦ καινοῦ καὶ μεγάλου τόμος τῆς Καινῆς καὶ μεγάλης Διαθήκης, γραφὶς ἀνθρώπου γεγραμμένης· διὰ τὸ λέξει ἀνθρωπίνῃ καὶ ἀκούεσθαι δυναμένῃ παρὰ τῶν πολλῶν, γεγράφθαι τοῦ Εὐαγγελίου τὰ ῥήματα. Ἐν ᾧ γέγραπται τὸ ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων· διότι ταχεῖα γέγονε, καὶ ἀστραπῆς ὀξυτέρα πάσης, ἡ τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλία, ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης διικνουμένη, καὶ σκυλεύουσα τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ῥρὸς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ ἀντιμεθιστῶσα τοὺς αἰχμαλωτισθέντας. Προνομὴ δέ ἐστιν ἡ τῶν σκύλων διανομή· ὅπερ τοῖς ἐπιμελητοῖς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀγγέλοις διέδωκεν ὁ Θεὸς εἰς φυλακὴν καὶ σωτηρίαν. Διὰ τοῦτο γέγραπται (30) ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων. Πάρεστι γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον τὸν πάλαι προσδοκώμενον ἐξ οὐρανοῦ, τοῦτον παρόντα ἡμῖν εὐαγγελίζεται. Μάρτυρες δὲ τῶν γραφομένων ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἔστωσαν, φησὶν, Οὐρίας καὶ Ζαχαρίας. Ἔστι δὲ ὁ μὲν Οὐρίας ἱερεὺς, συμβολικῶς χαρακτηρίζων τὸν διὰ Μωσέως παραδεδομένον νόμον· ὁ δὲ Ζαχαρίας, προφήτης. Μαρτυρούμενον δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν συνίσταται τὸ Εὐαγγέλιον. Ἑρμηνεύεται δὲ ὁ μὲν Οὐρίας, φωτισμὸς Θεοῦ· ὁ δὲ Ζαχαρίας, μνήμη Θεοῦ· υἱὸς δὲ Βαραχίου, τῆς εὐλογίας τῆς τοῦ Θεοῦ. Τίνας οὖν ἔπρεπεν εἶναι πιστοὺς ἀνθρώπους (31) μάρτυρας; Εἴ τίς ἐστι πεφωτισμένος ἀπὸ Θεοῦ, καὶ μνήμην ἔχων διηνεκῆ Θεοῦ.

208. Τί οὖν ἐστι τὸ, Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν

(26) Antiqui sex libri, ποιήσας. Editi, ποιῆσαι.
(27) Editi, ὡς καί. Abest καί a nostris sex codicibus. Ibidem editi, Ἰεζεκιὴλ τό. Illud, τό, in nostris sex mss. deest.
(28) Uterque Colb., ἢ ἐπί.
(29) Antiqui sex libri, ἀπὸ ἑτέρας. Editi, ἀφ' ἑτέρας.
(30) Editi, γέγραπται τό. Vocula τό in nostris sex mss. non invenitur. Mox ambo Colbertini, παρέστη γάρ.
(31) Sic antiqui libri omnes. Editi, πιστοὺς ἐν ἀνθρώποις. Aliquanto post mss. nonnulli. εἴ τις ἔσται.

προφῆτιν ; Τουτέστιν, Ἤγγισα τῷ πνεύματι, καὶ τῇ προγνώσει τῶν ἐσομένων, τῇ προφητιδι. Κατέλαβον γὰρ καὶ οἱονεὶ ἐπλησίασα τῇ κατανοήσει τῇ προφητικῇ, καὶ εἶδον αὐτῆς τὴν σύλληψιν πόρρωθεν, προενατενίσας τῷ χαρίσματι τῆς προφητείας· ὅτι ἔτεκεν υἱὸν περὶ οὗ εἶπεν ὁ Κύριος, ὅτι Καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, Ὀξέως προνόμευσον. Ταχέως ἐσκύλευσε τὸν ἰσχυρὸν, τὸν φυλάσσοντα ἑαυτοῦ τὰ κτήματα· τοὺς ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας πεπραμένους, καὶ κατεχομένους ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ θανάτου. Ἐσκύλευσε μὲν ἐκεῖνον, προενόμευσε δὲ ταῖς ἰδίαις (32) δυνάμεσι· διαδοὺς τοὺς πιστοὺς πρὸς φυλακὴν καὶ φρουρὰν τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις, περὶ ὧν καὶ αὐτὸς λέγει, ὅτι. Οἱ ἄγγελοι ὑμῶν διαπαντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ὀξέως προνομεύσας, περὶ οὗ γέγραπται· Ἀναβὰς εἰς ὕψος ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔλαβε δόματα ἐν ἀνθρώποις. Ὅτι δὲ προφῆτις ἡ Μαρία, ᾗ προσῆλθε κατὰ τὸν προσεγγισμὸν τὸν διὰ τῆς γνώσεως ὁ Ἡσαΐας, οὐδεὶς ἀντερεῖ, μεμνημένος αὐτῆς τῶν (33) ῥημάτων, ἃ προφητικῶς ἀπεφθέγξατο. Τί γάρ φησι ; Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον, καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου, ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί. Καὶ ὅλοις γε ἐπιστήσας τοῖς ῥήμασιν αὐτῆς, οὐ διστάσεις αὐτὴν εἰπεῖν καὶ προφῆτιν. Διότι Πνεῦμα Κυρίου ἐπῆλθεν ἐπ' αὐτὴν, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπεσκίασεν. Ὅπερ οὖν προσετάχθη γράψαι ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ, πλησιάσας τῇ προφήτιδι, γενηθὲν (34) ἐθεώρησεν. Ἐκεῖ γὰρ εἴρηται· Γράψον γραφίδι ἀνθρώπου, ὀξέως προνομὴν ποιῆσαι σκύλων· ἐνταῦθα δὲ, μετὰ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱὸν, γέγραπται τὸ, Καὶ εἶπε Κύριος· Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, Ὀξέως προνόμευσον. Ὥστε διαφόροις λέξεσι καὶ ἐκείνοις τὸ αὐτὸ λέγεται· ἐν τῷ, Λάβε σεαυτῷ τόμον· καὶ ἐν τῷ, Προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν· καὶ οὐδὲν ἀκατάλληλον ἔχει ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ προκείμενον. Οὗτος δὲ καὶ ἔλαβε δύναμιν Δαμασκοῦ, ὁ ἐκ τῆς προφήτιδος γεγεννημένος, καὶ τὰ σκῦλα τῆς Σαμαρείας. Δύναμις Δαμασκοῦ, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντες· σκῦλα δὲ Σαμαρείας, οἱ ἀπὸ περιτομῆς πεπιστευκότες (35). Διότι Δαμασκὸς μὲν

A *prophetissam* ? Hoc est, Appropinquavi spiritu, et futurorum prænotione, ad prophetissam. Adveni enim, atque cognitione velut prope accessi; et intentis in antecessum per prophetiæ donum oculis, procul conspexi illius conceptum. Vidi, inquam, peperisse filium, de quo dixit Dominus : Vocabis nomen ipsius, *Cito spolia, Velociter deprædare.* Actutum spoliavit fortem, suas ipsius possessiones custodientem, eos scilicet, qui sub peccato erant venumdati [20], mortisque vinculis detinebantur. Spoliavit quidem illum : sed prædam quam fecit, virtutibus suis distribuit; quandoquidem fideles suos angelis sanctis custodiendos credidit et asservandos: de quibus ipse ait, *Angeli vestri semper vident faciem Patris mei, qui in cœlis est* [21]. Hic est enim, B qui cito spolia detraxit, de quo scriptum est: *Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem, accepit dona in hominibus* [22]. Nemo autem 535 negaturus est Mariam esse prophetissam, ad quam accessit Isaias per cognitionis accessum; si modo ejus verba prophetico spiritu prolata revocet in memoriam. Quid enim ait? *Magnificat anima mea Dominum. Et exsultavit spiritus meus in Deo servatore meo ; quia respexit ad humilitatem ancillæ suæ. Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes* [23]. Et certe omnia illius verba si expendas, nequaquam dubitabis quin eam quoque dicat prophetissam, cum Domini Spiritus supervenerit in ipsam, et virtus Altissimi ei obumbraverit [24]. Quod igitur scribere jussus est propheta in hoc tomo, simul ut appropinquavit ad prophetissam, id jam factum vidit. C Illic siquidem dictum est : *Scribe stylo hominis, ut velociter direptionem faciat spoliorum*, hic autem, postquam dixit eam in utero concepisse, ac peperisse filium, scriptum est : *Et dixit Dominus: Voca nomen ejus, Cito spolia, Velociter deprædare.* Idem itaque exprimitur diversis verbis ac sententiis, cum dicitur : *Sume tibi tomum*, et, *Accessi ad prophetissam*; illatio isthæc nihil quoque habet cum præcedenti propositione dissentaneum. Hic autem qui natus est ex prophetissa, et virtutem Damasci, et spolia Samariæ cepit. Virtus Damasci ii sunt qui ex gentibus credunt : spolia vero Samariæ, qui ex circumcisione fidem sunt amplexi. Quippe ut Syriæ metropolis Damascus est, ita Israelitarum Sama-

[20] Rom. VII, 14. [21] Matth. XVIII, 10. [22] Ephes. IV, 8. [23] Luc. I, 46-48. [24] Luc. I, 35.

(32) Veteres aliquot libri, ταῖς οἰκείαις.

(33) Editi, αὐτῆς τῆς. At mss., αὐτῆς τῶν. Ibidem Colb. primus, προφητικῶς ἀντεφθέγξατο.

(34) Recentior Combefisii codex et Reg. secundus cum editis, γεννηθέν. Alter Combefisii codex et alii tres, γενηθέν, Statim editi, ἐκεῖ γὰρ εἴρηται γράψαι. At sex mss., ἐκεῖτε, fortasse pro ἐκεῖσε,

(35) Procopius, ut alia permulta, ita illud, Δύναμις Δαμασκοῦ, etc., a nostro auctore sumpsit. Sed hic locus apud nostrum auctorem sanus est et integer: apud Procopium vero ita depravatus est, ut ex ejus verbis sententia ineptissima efficiatur. Sic enim legimus pag. 127 : Δύναμις δὲ Δαμασκοῦ οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντες· σκῦλα δὲ Σαμαρείας, οἱ ἐκ περιτομῆς εἶεν ἄπιστοι. id quod ita vertit Curterius : *Significat vero Damasci potentiæ nomine, eos, qui de* D *gentium numero fidem amplexi sunt ; sicut eos per Samariæ spolia, qui ex circumcisione infideles remanserunt.* Sed qui fieri potest, ut, qui ex circumcisione infideles remanserunt, ii dicantur per Samariæ spolia indicari ? Quemadmodum enim qui inter gentes in infidelitate persteterunt, ii Damasci potentiæ nomine non significantur : ita qui ex circumcisione infideles remanserunt, eos constat per Samariæ spolia indicari nullo modo posse. Quod autem dico, id, si propositum auctoris declaretur, magis patebit. Hoc igitur vult Procopius, Damasci potentiæ nomine designari eos, qui relicto gentium errore, fidei essent obtemperaturi : contra, per Samariæ spolia eos significari, qui e Synagoga ad Ecclesiam transirent. Dubium igitur non est, quin pro ἄπιστοι legi oporteat, πιστοί. *Docet non alios per*

ria [25]. Cæterum data mandata grestaque fortia ejus qui ex prophetissa natus est, vice nominum ipsi imponuntur a Domino, perinde ut et nomen Jesus eidem Domino aptatum est ob salutem nobis a Deo impertitam : *Vocabis* enim, inquit, *nomen ejus Jesum;ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum* [26].

269. VERS. 5-8. *Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc : Quia non vult populus hic aquam Siloam, quæ quiete fluit ; sed vult habere Rasin et filium Romeliæ regem super vos : ideo ecce adducit Dominus super vos aquam fluminis fortem et multam, regem Assyriorum, et gloriam ejus : et ascendet super omnem vallem vestram, et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferel a Judæa hominem, qui poterit caput levare, aut possit perficere aliquid. Et erunt castra ejus, ut impleant latitudinem regionis tuæ.* Quid est quod talia populo minitetur universorum Deus ob aquam Siloam? Qui etiam fit ut nolit populus aquam Siloam.cum historia eam non tradat morbum, aut aliam aliquam noxam utentibus afferre ? Deinde quomodo etiam sequitur eum qui aquam Siloam non vult,velle Rasia,et 536 filium Romeliæ ? Quæ enim cognatio affinitasque intercedit inter aquam inanimatam,et inter regem imperantem et in subjectos principatum tenentem ? Sed tropice intelligendum est nomen Siloam,quod juxta Evangelii doctrinam interpretatur *missum*. Etenim in Joannis Evangelio habetur ejusmodi interpretatio ; *Vade, lava in Siloam quod est missus* [27]. Ecquis igitur esi ille *missus*,et quiete *fluens* nisi is, de quo dictum est : *Dominus misit me, et spiritus ejus* [28] ? Et rursus : *Non contendet, neque clamabit, neque audietur vox ejus in plateis* [29]. Itaque qui non recipiunt eum qui missus e cœlis est, ii mansuetudine ejus spreta ad se adsciscunt filium Romeliæ,hoc est sermonem qui doctrinam mendacem ac falsam complectitur, et tamen pollicetur eam per divinas Scripturas demonstrari: accersunt quoque Rasin,qui si interpreteris, idem valet ac *sublimis*, qui quoque auditorem ad divinarum Scripturarum fide alienum, effert,inflatque,et a fidei fundamento abducit.Aram siquidem ab interpretibus dicitur *sublimis*.Qui igitur aspernantur firmum sermonem, nec admittunt quod stabile et tranquillum, ac sudum est,imo qui dogmata petita ab iis quæ a fide aliena sunt, cum documentis e divina Scriptura depromptis connectunt, iis isthæc sententia comminatur fore, ut in-

μητρόπολις τῆς Συρίας, Σαμάρεια δὲ τοῦ Ἰσραήλ. Πλὴν τὰ προστάγματα (36) καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ ἐκ τῆς προφήτιδος γεννηθέντος, ἀντὶ ὀνομάτων αὐτῷ ἐπιτίθεται παρὰ τοῦ Κυρίου, ὡς καὶ τὸ Ἰησοῦς ὄνομα παρὰ τὴν σωτηρίαν τὴν ἀπὸ Θεοῦ ἡμῖν δεδομένην ἐφηρμόσθη τῷ Κυρίῳ. Καλέσεις γάρ, φησί, τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

209. Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαί μοι ἔτι· Διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωὰμ, τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν Ῥασὶν, καὶ τὸν υἱὸν Ῥομελίου βασιλέα ἐφ' ὑμῶν (37). διὰ τοῦτο ἀνάγει ἰδοὺ Κύριος ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἀναβήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περιπατήσει ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἄραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαί τι (38). Καὶ ἔσται ἡ παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς χώρας σου. Τίνα ἔχει λόγον, τὸν Θεὸν τῶν ὅλων, ἕνεκεν ὕδατος τοῦ ἐν τῷ Σιλωὰμ, τοιαῦτα ἀπειλεῖν τῷ λαῷ, Ὧς δὲ καὶ οὐ βούλεται (39) ὁ λαὸς τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωὰμ, οὔτε νοσοποιὸν ἱστορούμενον, οὔτε ἄλλην τινὰ βλάβην τοῖς χρωμένοις παρεχόμενον ; Εἶτα καὶ τίς ἡ ἀκολουθία, τὸν μὴ βουλόμενον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωὰμ, βούλεσθαι τὸν Ῥασὶν, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ῥομελίου ; Τίς γὰρ κοινωνία ὕδατι ἀψύχῳ πρὸς βασιλέα κρατοῦντα καὶ ἄρχοντα τῶν ὑπηκόων ; Ἀλλὰ τροπικῶς ἀκουστέον τοῦ Σιλωὰμ, ἑρμηνευομένου κατὰ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίαν, ἀπεσταλμένου. Οὕτω γὰρ ἑρμηνεύεται ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ· Ὕπαγε, νίψαι ἐν τῷ Σιλωὰμ, ὅ ἐστιν Ἀπεσταλμένος. Τίς οὖν ὁ ἀπεσταλμένος, καὶ ἀφοφητὶ ῥέων, ἢ περὶ οὗ εἴρηται, Κύριος ἀπέστειλέ (40) με, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ; καὶ πάλιν· Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκουστὴ γενήσεται ἡ φωνὴ αὐτοῦ ἐν ταῖς πλατείαις. Οἱ τοίνυν μὴ δεχόμενοι τὸν ἐξ οὐρανῶν ἀπεσταλμένον, ὁρῶντες μὲν αὐτοῦ (41) τῆς ποιότητος, ἐπισπώμενοι δὲ ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Ῥομελίου, τουτέστι λόγον ψευδοδοξίαν περιέχοντα, ἐπαγγελλόμενον δὲ κατὰ τὰς θείας ἀποδείκνυσθαι Δραφὰς, καὶ τὸν Ῥασὶν, ὅστις ἑρμηνεύεται μετέωρος, καὶ τὸν ἔξω τῆς κατὰ τὰς θείας Ρραφὰς πίστεως μετεωρίζοντα τὸν ἀκροατὴν, καὶ φυσῶντα, καὶ ἀπάγοντα τῆς κατὰ τὴν πίστιν θεμελιώσεως. Ἀραὶμ γὰρ ὁ μετέωρος ἑρμηνεύεται. Τοὺς οὖν καταφρονητικῶς μὲν ἔχοντας πρὸς τὸν εὐσταθῆ λόγον, καὶ μὴ καταδεχομένους τὸ σταθερὸν

[25] Isa VII, 8, 9. [26] Matth. I, 21. [27] Joan. IX, 7. [28] Isa· XLVIII, 16. [29] Isa, XLII, 2 : Matth. XII, 19.

Samariæ spolia significari,quam qui ex circumcisione futuri essent fideles. Verba auctoris nostri velim in contextu legas : quarum ex lectione facile intelligetur Procopii locum eo,quo diximus,modo restituendum esse.

(36) Reg. quartus, Πλὴν τὰ πράγματα, *res*.

(37) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἐφ' ὑμᾶς. Hæc verba, quæ non longe leguntur. καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ, in nostris sex mss. desunt.

(38) Cobl. primus. συντέλεσθαί τινι. Reg. itidem secundus, συντελέσεσθαί τινι.

(39) Sic libri veteres. Editi, οὐκ ἐβούλετο.

(40) Editi, ἀπέσταλκε. At sex mss. ut in contextu.

(41) Editi, αὐτοῦ. At Reg. quartus, μὲν αὐτοῦ. Nec ita multo post idem codex, Γραφὰς καὶ τόν. Alii quippe mss. et editi, Γραφὰς καὶ ὁ, male.

καὶ γαληνὸν καὶ εὔδιον, ἀλλὰ συμπλέκοντας τὰ ἀπὸ τῶν ἔξω τῆς πίστεως τοῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν παρακούσμασι, τούτοις ἀπειλεῖ ὁ λόγος ἐπάξειν τὸ ὕδωρ τὸ πολὺ καὶ ἰσχυρὸν, τὸν βασιλέα Ἀσσυρίων· τουτέστι, τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου. Ὅτι γὰρ εἰς τὸν Ἀσσύριον λαμβάνει πολλάκις ἡ Γραφὴ τὸν ἀντικείμενον, δηλοῦται ἐν τοῖς ἑξῆς τῷ αὐτῷ τούτῳ προφήτῃ· Καὶ ἔσται γὰρ, φησὶν, ὅταν συντελέσῃ Κύριος πάντα ποιῶν ἐν τῷ ὄρει Σιὼν καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐπάξει ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Εἶπε γάρ. Ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω (42), καὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην καταλελειμμένα ὡὰ ἀρῶ· καὶ οὐκ ἔστιν (43) ὃς διαφεύξεταί με, ἢ ἀντείπῃ μοι. A

210. Τοιοῦτον οὖν καὶ νῦν ἔοικε λέγειν τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων ὕδωρ (44) ὄντα πολὺ, χειμάρρου τρόπον, βιαίως καὶ ῥαγδαίως παρασύροντος τοὺς προστυγχάνοντας· οὗ οἱ καταξιωθέντες τοὺς πειρασμοὺς ἀβλαβῶς διαβῆναι λέγουσι· Χείμαρρον διῆλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν, τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον. Καὶ τὸ Εὐαγγέλιον δὲ ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ αὐτοῦ τούτου ὕδατος μέμνηται, ἐν τῷ παραβαλεῖν τὸν ἀκούσαντα τοὺς λόγους, καὶ μὴ ποιοῦντα, ἀνθρώπῳ ἄνευ θεμελίου οἰκοδομήσαντι τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν· πλημμύρας δὲ γενομένης, φησὶν, οὐκ ἀντέσχεν, ἀλλ' ἔπεσεν ἡ οἰκία, καὶ ἐγένετο τὸ πτῶμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα. Τοῦτο δὲ τὸ ὕδωρ τὸ πολὺ ἀναβήσεται, φησὶν, ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν. Αἱ δὲ φάραγγες κοιλότητές εἰσι τῆς γῆς. Πῶς οὖν οὐχὶ καταβαίνειν τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ ἀναβαίνειν λέγεται; Ὅτι πᾶσα ἡ ἐν ἀνθρώποις κατὰ τὴν ἁμαρτίαν ταπείνωσις ὑψηλοτέρα ἐστὶ τῶν ἀρχιπηγῶν (45) καὶ τῶν οἱονεὶ ἀρχῶν τῆς πονηρίας. Ἐπειδὰν μέντοι παραδοθῶσι ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσι, περιπατήσουσιν ἐπὶ πᾶν τεῖχος τῶν ἀποστατούντων· τουτέστιν, ἐπὶ πάντα τὰ ὀχυρὰ δόγματα, καὶ ἐπὶ πάντα τὰ δοκοῦντα ἀσφαλίσματα αὐτῶν εἶναι. Διὰ δὲ τὴν ἀπὸ (46) τοῦ Σιλωὰμ ἀποστασίαν, καὶ τὴν πρὸς τοὺς ὀλεθρίους τῶν βασιλέων πρόσκλισιν· ἀπειλεῖ ὁ λόγος ἀφαιρεθήσεσθαι ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας πάντα ἄνθρωπον δυνάμενον ἐπαίρειν τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸν δυνατὸν συντελέσασθαί τι· τουτέστι, τόν τε ἐν τῇ κατὰ τὸν νοῦν θεωρίᾳ ὑψηλὸν, καὶ τὸν κατὰ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν δυνατῶς ἐπιτελοῦντα τὰ δόξαντα· ἀλλὰ καὶ καταστρατοπεδεῦσαι τοῦ πλάτους τῆς χώρας τῶν μὴ καταδεχομένων τὸν B C D

ducatur aqua multa et fortis, rex Assyriorum, hoc est, sæculi hujus princeps. Planum est enim et compertum ex sequentibus ejusdem prophetæ verbis, adversarium sæpe per Assyrium a Scriptura intelligi. Ait enim : *Et erit, cum consummaverit Dominus omnia faciens in monte Sion et in Jerusalem, inducet super mentem magnam principem Assyriorum, et super altitudinem gloriæ occulorum ejus. Dixit enim: In fortitudine faciam, et in sapientia prudentiæ auferam terminos gentium, et fortitudinem earum devastabo. Et commovebo urbes habitatas, et universum orbem comprehendam manu, quasi nidum, et quasi ora derelicta tollam : et non est qui effugiat me, aut contradicat mihi* [30].

210. Videtur igitur etiamnum talem dicere Assyriorum principem, ut sit aqua multa in modum torrentis, vi et impetu quosvis obvios secum arripientis : cujus tentationis qui digni sunt qui transeant illæsi, dicunt: *Torrentem pertransivit anima nostra, aquam intolerabilem* [31]. Quin et Evangelium in parabola hujus istius aquæ commeminit, ubi sermones audientem, sed non facientem, cum homine domum suam sine fundamento ædificante comparat : Ingruente autem, inquit, inundatione, non restitit, sed cecidit domus, et facta est ruina domus illius magna [32.33]. Sed multa hæc aqua ascendet, inquit, super omnem vallem vestram. Valles autem concava sunt terræ. Quare igitur non descendere, sed ascendere aqua dicitur ? Quia omnis hominum objectio ex peccato orta, primis fontibus et veluti nequitiæ 537 scatebris sublimior est. Sed ubi traditi fuerint adversariis potestatibus, ambulabunt super omnem murum eorum qui defecerint, videlicet super omnia fortia dogmata et super omnia, quæ videbantur eorum esse præsidia. Quoniam autem defecerunt a Siloam, et voluntas eorum in pestilentissimos reges fuit propensior, nominatur Scriptura ablatum iri a Judæa hominem omnem, qui caput attollere, et aliquid perficere queat, hoc est, tum eum qui mentis contemplatione sublimis sit ; tum eum, qui virtute effectrici statuta fortiter exsequatur ; tum eum, qui in latitudine regionis populorum castrametari possit, eorum, qui Siloam non admittunt. Nam, quia latam spatiosamque viam amplexi sunt, digni efficiuntur, qui castra sint adversæ po-

[30] Isa. x, 12-14. [31] Psal. CXXIII, 5. [32.33] Luc. VI, 49,

(42) Editi, ἐν τῇ ἰσχύϊ μου ποιήσω. Abest μου a nostris sex codicibus. Uterque Colb., ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω ὄρη. *In fortitudine faciam montes.*

(43) Nostri sex mss., καὶ οὐκ ἔστιν. Editi. καὶ οὐκ ἔσται.

(44) Nostra editio, ὡς ὕδωρ, Vocula ὡς in mss. non invenitur. Subinde editi, βαγδαίως παρασύροντα. At sex mss., παρασύροντος.

(45) Veteres tres libri, τῶν γηΐνων, *Sublimior est rebus terrenis.* Aliud codex, τῶν ἀρχηγῶν *principibus.* Hoc videtur scriptor dicere, statum hominis, qui in peccatum lapsus sit, objectum quidem esse, sed ita tamen, ut quodam modo sublimis sit, si videlicet comparetur cum statu dæmonum, qui totius nequitiæ principes sunt et architecti.

(46) Editi, ὀπό. At sex mss., ἀπό. Statim editi et quinque mss., βασιλέων πρόσκλησιν, nec aliter legerat interpres, cum sic verterit : *Et accersiverint pestilentes et perniciosos reges.* Sed cum hæc lectio cum syntaxi componi non possit (scripsis set enim auctor. καὶ τὴν τῶν ὀλεθρίων βασιλέων πρόσκλησιν), eam ob causam ex Colb. secundo pro προσκλησιν edendum curavimus, πρόσκλισιν.

testatis, non quod vi ulla coacti sint ; sed quod sibi ipsi partem deteriorem delegerint. *Quoniam enim non probaverunt Deum habere in notitia : tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt* [34].

211. VERS. 9. *Nobiscum Deus. Cognoscite, gentes, et vincimini : andite usque ad extremum terræ.* Illud, *Nobiscum Deus*, refertur utique ad Servatorem. Sic enim in superioribus vocabatur is, qui natus e Virgine est, Emmanuel scilicet, juxta Hebraicæ linguæ proprietatem : quod si interpreteris, sonat, *Nobiscum Deus* [35]. *Cognoscite, gentes, et vincimini.* Crediderim hanc vocem referri ob gaudium eorum, qui cognito Christi adventu crucis virtutem gentibus metuendam esse didicerunt. Eam ob causam, *Cognoscite*, inquit, *gentes, et vincimini*, ut pulchra illa et vobis conducibili victoria victi, ad Christi obedientiam captivi deducamini, atque a lege peccati per Christi servitutem liberemini. Quomodo igitur vincuntur gentes ? Si agnoverint Deum. Adveniente enim luce, tenebræ vincuntur, vinciturque morbus sanitatis accessu. Itaque agnoveritis, gentes, veritatem duntaxat, et illico victoria vobis salutari vincemini. *Audite usque ad extremum terræ.* Quosnam audietis ? Eos qui vobis annuntiant Evangelium. *In omnem* enim, inquit, *terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* [36]. *Fortes, vincimini ;* corporeas vires exuite, assumite carnis infirmitatem, ut virtus Dei in infirmitate perficiatur [37]. *Nam, si iterum prævalueritis, iterum* 538 *vincemini.* Si quando in te insurrexerit carnis petulantia, eam in servitutem redigere, debellare, ac spiritui subjicere studeas. VERS. 10. *Et quodcunque consilium inieris, dissipabit Dominus : et verbum quod loquemini non manebit in vobis, quia nobiscum Deus.* Nam perdet sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabit [38]. Humanum igitur consilium ille magni consilii angelus [39] irritum facit, atque hominum sermonem Deus Verbum dissipat. Quorum nihil, inquit, manebit in vobis : quia *nobiscum Deus.* Utile autem fuerit gentibus tempore persecutionis, confidenter dicere illud : *Nam si iterum prævalueritis, iterum vincemini.* Qui enim sæpe oppugnarunt Christi Ecclesiam, non raro succubuere. Quemadmodum enim flamma accessione materiæ comburendæ magis ac magis attollitur : ita ii qui Ecclesiam evertere conati sunt, semper eam per persecutiones ad majorem gloriam atque potestatem provexerunt.

212. VERS. 11-14. *Sic dicit Dominus : Forti manui non obsequuntur, itineri viæ populi hujus, di-*

Σιλωάμ. Διὰ γὰρ τὸ ἐπιδεδωκέναι ἑαυτοὺς τῇ πλατείᾳ ὁδῷ καὶ εὐρυχώρῳ, ἄξιοι γίνονται τοῦ στρατόπεδον εἶναι τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως, οὐχὶ πρὸς ἀνάγκην καταδικαζόμενοι, ἀλλ' ἑαυτοῖς ἑλόμενοι τὴν μερίδα τὴν χείρονα. Καθόσον γὰρ οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα.

211. Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε · ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἀναφέρεται τοίνυν ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τὸ, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Οὕτω γὰρ ὠνομάζετο ἐν τοῖς κατόπιν ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γεννώμενος, τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Ἐμμανουὴλ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε. Ἐκ περιχαρείας δοκεῖ μοι ἡ φωνὴ ἀναφέρεσθαι τῶν ἐπεγνωκότων μὲν τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, κατανενοηκότων δὲ τὴν δύναμιν τοῦ σταυροῦ φοβερὰν οὖσαν τοῖς ἔθνεσιν. Διὰ τοῦτο, Γνῶτε, φησὶν, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε, ἵνα ἡττηθέντες, τὴν καλὴν ἧτταν καὶ συμφέρουσαν ὑμῖν, αἰχμαλωτισθῆτε εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν δουλείας, ἐλεύθεροι γένησθε (47) τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας. Πῶς οὖν ἡττᾶται τὰ ἔθνη ; Ἐὰν ἐπιγνῷ τὸν Θεόν. Ἡττᾶται γὰρ σκότος τῇ τοῦ φωτὸς παρουσίᾳ · καὶ νικᾶται νόσος τῇ τῆς ὑγείας ἐπιδημίᾳ. Μόνον οὖν γνῶτε τὴν ἀλήθειαν, τὰ ἔθνη, καὶ εὐθὺς ἡττηθήσεσθε τὴν σωτήριον ὑμῖν ἧτταν. Ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Τίνων ἐπακούσατε ; Τῶν καταγγελλόντων ὑμῖν τὸ Εὐαγγέλιον. Εἰς πᾶσαν γὰρ, φησὶ, τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἰσχυκότες, ἡττᾶσθε, ἀπόθεσθε τὴν ἰσχὺν τοῦ σώματος, ἀναλάβετε τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς, ἵνα ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἐν ἀσθενείᾳ τελειωθῇ. Ἐὰν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἡττηθήσεσθε. Ἐάν σοί ποτε ἐπαναστῇ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, σπούδασον αὐτὸ δουλαγωγῆσαι, καὶ καταπαλαῖσαι, καὶ ὑποτάξαι τῷ πνεύματι. Καὶ ἣν ἂν βουλεύσησθε βουλὴν, διασκεδάσει Κύριος · καὶ λόγον ὃν ἂν λαλήσητε, οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν (48) ὁ Θεός. Διότι ἀπολεῖ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσει. Βουλὴν οὖν ἀνθρωπίνην καταργεῖ ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ λόγον ἀνθρώπινον ἀθετεῖ ὁ Θεὸς Λόγος. Ὧν οὐδὲν ὑμῖν, φησὶν, οὐ μὴ ἐμμείνῃ · διότι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Χρήσιμον δὲ ἐν καιρῷ διωγμοῦ θαῤῥοῦντας λέγειν τοῖς ἔθνεσι τό, Ἐὰν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἡττηθήσεσθε. Πολλάκις γὰρ ἐπαναστάντες τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, πολλάκις κατέπεσον. Ὥσπερ γὰρ οἱ τῇ προσθήκῃ τῆς ὕλης τῆς καιομένης ἐπὶ τὸ μεῖζον αἴροντες τὴν φλόγα, οὕτως ἀεὶ οἱ καθελεῖν τὴν Ἐκκλησίαν σπουδάσαντες (49), διὰ τῶν διωγμῶν αὐτὴν εἰς μείζονα δόξης προήγαγον καὶ δυνάμεως.

212. Οὕτω λέγει Κύριος · Τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσι, τῇ πορείᾳ τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ τούτου, λέ-

[34] Rom. I, 28. [35] Matth. I, 23. [36] Psal. XVIII, 5. [37] II Cor. XII, 9. [38] Isa. XXIX, 14 ; I Cor. I, 19. [39] Isa. IX, 6.

(47) Antiqui sex libri, γενήσεσθε. Editi, γένησθε.
(48) Editi et Reg. primus, μεθ' ὑμῶν. Alii mss., μεθ' ἡμῶν.
(49) Uterque Colb., σπουδάζοντες. Haud longe sex mss., εἰς μείζονα. Editi, μεῖζον.

γοντες· Μήποτε (50) εἴπητε σκληρόν· πᾶν γὰρ ὃ ἐὰν εἴπῃ ὁ λαὸς οὗτος, σκληρόν ἐστι. Τὸν δὲ φόβον αὐτοῦ οὐ μὴ φοβηθῆτε, οὐδὲ μὴ ταραχθῆτε. Κύριον αὐτὸν ἁγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος· κἂν (51) ἐπ' αὐτῷ πεποιθὼς ἧς, ἔσται σοι εἰς ἁγίασμα· καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι. Μετὰ τὸ εὐαγγελισθῆναι τὸν λόγον περὶ τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ παρουσίας, καὶ οἱονεὶ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῇ κατὰ τῶν ἐθνῶν ἐκείνην τὴν φωνὴν ἀφεθῆναι, τὸ, Γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε, μεθ' ἡμῶν (52) ὁ Θεός· τοῦτο ἐπάγει ὁ λόγος, κατακρίνων τὰ ἔθνη, ὅτι Ἀπειθοῦσι τῇ ἰσχυρᾷ χειρί. Χεὶρ δὲ ἰσχυρὰ, ἡ δύναμις ἡ τῶν ὄντων δημιουργικὴ, ἀφ' ἧς συνέστη πᾶσα ἡ κτίσις τῶν ὁρωμένων, καὶ τῶν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα. Δύο γάρ εἰσι τρόποι δι' ὧν εἰς ἐπίγνωσιν Θεοῦ καὶ ἐπιμέλειαν ἑαυτῶν ἐναχθῆναι (53) δυνάμεθα· ἢ ἐκ τῶν φυσικῶν ἐννοιῶν διὰ τῶν ὁρωμένων πρὸς τὸν Ποιητὴν ἀναβαίνοντες, ἢ ἐκ τῆς διὰ τοῦ νόμου ἡμῖν δεδομένης (54) διδασκαλίας. Οὗτοι δὲ φαίνονται καὶ τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦντες, τουτέστιν ἐκ τῶν κτισμάτων μὴ ἐναγόμενοι πρὸς τὴν τοῦ ποιήσαντος κατανόησιν, καὶ τῇ πορείᾳ, τουτέστι τῇ ὁδῷ. Ὁδὸς δὲ ἦτοι ὁ Κύριος ὁ εἰπών· Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ χεὶρ Θεοῦ, καὶ δεξιά· Ἡ δεξιὰ γάρ σου, φησὶ, Κύριε, δεδόξασται ἐν ἰσχύϊ· καὶ, Ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν. Οὐκοῦν κατηγοροῦνται οἱ μὴ πιστεύοντες εἰς (55) τὸν Κύριον. Ἡ πορείαν λέγει νῦν τὴν ὁδὸν τοῦ βίου τούτου τὴν κατὰ τὸν νόμον ἡμῖν διατεταγμένην. Ὅτι γὰρ ὁδὸς ἡ διδασκαλία λέγεται, πολλαχόθεν ἐστὶ γνώριμον, τοῦ Κυρίου τυφλοὺς ὁδηγοὺς τοὺς διδασκάλους τοῦ νόμου προσαγορεύοντος. Καὶ, Ἐν τῇ ὁδῷ τῶν μαρτυριῶν σου ἐτέρφθην· καὶ, Ἐν τῇ ὁδῷ σου ζήσομαι (56)· καὶ, Μακάριοι οἱ ἄμωμοι ἐν ὁδῷ. Καὶ ἁπαξαπλῶς πλήρης ἐστὶν ἡ Γραφὴ, ὁδοιπορίαν τινὰ τὴν διὰ τοῦ νόμου προκοπὴν ἐπὶ τὴν τελείωσιν τῆς ψυχῆς ὀνομάζουσα. Καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγεται τῆς ἀπειθείας. Οὐ δέχονται, φησὶ, τὰ προστάγματα τῆς ὁδοῦ, οἷς κέχρηται ὁ λόγος· ἀλλ' ἀπειθοῦσιν αὐτοῖς, τὸ σκληρὸν τῶν διατεταγμένων μὴ φέροντες.

213. Ὡς καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ οἱ Ἰουδαῖοι, μὴ ἀνασχόμενοι τῶν τοῦ Κυρίου διδαγμάτων, ἔλεγον· Σκληρός ἐστιν ὁ λόγος οὗτος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν; Σκληρὸν τῷ πόρνῳ τὸ σωφρονεῖν· σκληρὸν τῷ μεθύσῳ τὸ ἐγκρατεύεσθαι· σκληρὸν τῷ λοιδόρῳ τὸ εὐλογεῖν· καὶ ὅλως παντὶ τραχήλῳ ἐλευθεριάζειν ἐπιθυμοῦντι σκληρὸς ὁ ζυγὸς τοῦ νόμου φαίνεται. Διὰ τοῦτο πολλοὶ, οἱ ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν φερόμενοι, διὰ τὸ λεῖον καὶ πλατὺ τῆς ὁδοῦ· ὀλίγοι δὲ, οἱ ἐπὶ τὴν βασιλείαν, τὸ τραχὺ καὶ ἐπίπονον τοῦ κατ' ἀρε-

A *centes: Nequando dicatis durum. Quidquid enim loquitur populus iste, durum est. Timorem autem ejus ne timueritis, neque conturbemini. Dominum ipsum sanctificate, et ipse erit timor tuus; et si in ipso confidas, erit tibi in sanctificationem: neque quasi ad lapidis offensionem accedetis, neque quasi ad petræ ruinam.* Postquam prædicatum est verbum de Emmanuelis adventu, et quodam modo ob reportatam a gentibus victoriam emissa est vox illa, *Cognoscite, gentes, et vincimini, nobiscum Deus;* Scriptura gentes condemnans, subdit illud: *Non obsequuntur manui forti.* Manus autem fortis virtus est quarumcunque rerum creatrix, per quam omnis creatura visibilis, et ea quæ visibilia transcendunt, constitere. Sunt enim modi duo, quibus possimus adduci

B ut cognoscamus Deum, suscipiamusque curam nostri ipsorum: si aut cogitationibus naturalibus per visibilia ascendamus ad Conditorem, aut per legis nobis traditæ doctrinam. Hi autem videntur etiam forti manui non obsequi, hoc est, per creaturas ad Conditoris notitiam non deduci [40]; neque itineri obsequuntur, hoc est, viæ. Hæc autem via est utique Dominus ipse, qui dixit: *Ego sum via* [41]. Quin et ipse est Dei manus et dextera. Ait enim: *Dextera tua, Domine, glorificata est in fortitudine* [42]. Et, *Ego manu mea firmavi cœlum* [43]. Qui itaque in Dominum non credunt, increpantur. Vel nunc iter appellat hujus vitæ viam ex lege nobis præscriptam. Viam enim doctrinam vocari, ex multis locis notum est ac perspectum, cum Dominus legis doctores vocet cæcos viæ duces [44]. Et, *In via testimoniorum*

C *tuorum delectatus sum* [45]; et, *In via tua vivam* [46]; et, *Beati immaculati in via* [47]. Atque uno verbo, Scriptura testimoniis ejusmodi plena est, in quibus eum progressum quo per legem ad animæ perfectionem contendimus, iter quoddam appellat. Quin etiam subjunxit contumaciæ causam. Non recipiunt, inquit, viæ præcepta, quibus usa Scriptura est, imo eis refragantur, cum asperitatem non perferant mandatorum.

213. Hunc ad modum etiam in Evangelio Judæi doctrinam Domini non ferentes, dicebant: *Durus est hic sermo; quis potest eum audire* [48]? Durum est impudico continentem esse; dura est ebrioso temperantia; durum est maledico benedicere; et in

D universum omni collo libertatis cupido jugum legis durum videtur. Quapropter multi pereunt ob lenitatem viæ et latitudinem: pauci vero ad regnum perveniunt, quippe qui acerbitatem laboremque ejus vitæ quæ ex 539 præscripto virtutis instituitur,

[40] Rom. I, 20. [41] Joan. XIV, 6. [42] Exod. XV, 6. [43] Isa. XLVIII, 13. [44] Matth. XV, 14. [45] Psal. CXVIII, 14. [46] Psal. V, 37. [47] Psal. I, 1. [48] Joan. VI, 61.

(50) Uterque Combef. λέγοντος μήποτε.

(51) Editi, καὶ ἐάν. At sex mss., κἂν Statim sex mss., εἰς ἁγίασμα. Editi, εἰς ἁγιασμόν.

(52) Colb. primus, ἡττᾶσθε, ὅτι μεθ' ἡμῶν, *Vincimini, quod nobiscum sit Deus.*

(53) Ita mss. omnes. Editi, ἀναχθῆναι.

(54) Veteres aliquot libri, διδομένης. Aliquanto post sex mss., μὴ ἐναγόμενοι. Editi, μὴ ἀναγόμενοι.

(55) Nostri sex mss., εἰς. Editi, ἐπί.

(56) Editi et quinque mss., ζήσομαι. *In via tua vivam*; nec aliter editum invenitur apud Procopium. At in Reg. tertio et apud LXX legitur, ζῆσόν με, *Vivifica me.*

haudquaquam ferant. Malitia siquidem inescat voluptatis lenitate : virtus vero austeritate disciplinæ et labore vitam eorum qui in ea se exercent, exasperat. *Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras* [49]. Tradita nobis ad nostras animas perficiendas præcepta, vias duras appellat. Quid asperius quam, ut quis ecepta in maxilla plaga, obvertat percussori et alteram [50] ? Quam ut spoliatus nihil repetat [51] ? quam ut ad tribunal tractus, tunica etiam se exuat [52] ? quam ut benedicat maledictis vexatus [53] ? quid durius quam verbis contumeliosis appetitum obsecrare, neminem odisse, precari pro persequentibus [54] ? Sed durum illud vivendi genus suavem Abrahæ patris nostri sinum pro requie nobis apparat. *Beati* enim *qui lugent, quoniam ipsi consolationem accipient. Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur* [55]. Et omnis fere vitæ hujus afflictatio æterna bona conciliat. Quapropter *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua* [56]. Molestiæ siquidem quæ nunc ob Dei legem accidunt, semen erunt futurorum bonorum. *Venientes autem venient cum exsultatione, portantes manipulos suos* [57]. Itaque non obsequuntur gentes itineri populi, dicentes : *Nequando dicatis durum. Quidquid enim loquitur populus, durum est.* Interroga igitur eos, qui idolis assident, quamobrem non accedant ad prædicationis doctrinam. Certe qui inter ipsos magis sunt ingenui ac sinceri, fatentur se illius austeritatem ferre non posse.

214. Deinde subjungit : *Timorem autem ejus ne timueritis*. Hic autem locus bifariam intelligitur. Etenim dicit gentibus, Nunc timorem nequaquam timete, quem nunc inscienter metuunt, eo quod se in præstantiori vitæ instituto nequaquam exerceant, quasi diceret, Continentiam ne formides : ne metuas fortitudinem : ne pietatem timeas : ne ab ulla perterrearis virtute. Sunt enim cicures virtutes, accessu faciles, suppeditant bona, vitam largiuntur. Aut sermone converso, ad populum ita convertitur : Illi de vobis talia suspicati sunt, vobiscum in legis itinere recusantes conjungi. Vos autem insidias vobis a gentibus paratas ne timueritis : imo Domino in animo versantes, significate ipsum, *Et ipse erit tuus timor*. Hoc maxime ad perfectionem facit, scite

[49] Psal. xvi, 4. [50] Matth. v, 39. [51] Luc. vi, 30. [55] ibid. 5, 6. [56] Psal. cxxv, 6. [57] ibid.

A τὴν βίου μὴ (57) φέροντες. Ἡ μὲν γὰρ κακία δελεάζει τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς· ἡ δὲ ἀρετὴ σκληραγωγίαις καὶ πόνοις ἐκτραχύνει τὸν βίον τῶν ἀσκουμένων. Διὰ τοὺς λόγους τῶν χειλέων σου ἐγώ ἐφύλαξα ὁδοὺς σκληράς. Σκληρὰς (58) ὁδοὺς λέγει τὰς ἐπὶ τὸν καταρτισμὸν τῶν ψυχῶν ἡμῶν δεδομένας ἡμῖν ἐντολάς. Τί σκληρότερον τοῦ, λαβόντα πληγὴν κατὰ σιαγόνος, στρέψαι αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην ; τοῦ, ἀποστερούμενον, μὴ ἀπαιτεῖν ; τοῦ, ἑλκόμενον εἰς δικαστήριον ἐπαποδύεσθαι (59) καὶ τὸν χιτῶνα ; λοιδορούμενον εὐλογεῖν ; βλασφημούμενον παρακαλεῖν ; μηδένα μισεῖν ; ὑπὲρ τῶν διωκόντων προσεύχεσθαι ; Ἀλλὰ ταῦτα τὰ σκληρὰ τὸν ἁπαλὸν ἡμῖν κόλπον τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραὰμ εἰς ἀνάπαυσιν εὐτρεπίζει. Μακάριοι γὰρ οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. Καὶ σχεδὸν πᾶσα ἡ ἐνταῦθα κακοπάθεια πρόξενός ἐστι τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν. Διὰ τοῦτο Πορευόμενοι ἐπορεύοντο, καὶ ἔκλαιον, βάλλοντες (60) τὰ σπέρματα αὐτῶν. Σπέρμα γὰρ ἔσται τῶν μελλόνυων ἀγαθῶν αἱ νῦν διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον ἐγγινόμεναι θλίψεις. Ἐρχόμενοι δὲ ἥξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, αἴροντες τὰ δράγματα αὐτῶν. Ἀπειθοῦσιτ οὖν τὰ ἔθνη τῇ πορείᾳ τοῦ λαοῦ, λέγοντες. Μήποτε εἴπητε (61) σκληρόν. Πᾶν γὰρ ὃ ἐὰν εἴπῃ ὁ λαός οὗτος, σκληρόν ἐστιν. Ἐξέτασον οὖν τοὺς τοῖς εἰδώλοις προσκαθεζομένους, τίνος ἕνεκεν οὐ προσέρχονται τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ κηρύγματος. Ὁμολογοῦσι γὰρ αὐτῶν οἱ εὐγνωμονέστεροι, ὅτι τὸ αὐστηρὸν (62) οὐχ ὑποφέρουσιν.

B

214. Εἶτα ἐπάγει· Τὸν δὲ φόβον αὐτοῦ μὴ φοβηθῆτε. Τοῦτο δὲ διχῶς νοεῖται. Καὶ γὰρ τοῖς ἔθνεσι λέγει, Μὴ φοβεῖσθε (63) τὸν φόβον, ὃν νῦν ἀπαιδεύτως φοβοῦνται, μὴ ἐπιδιδόντες ἑαυτοὺς τῇ ἀσκήσει τῶν βελτιόνων· ὡσανεὶ ἔλεγε· Μὴ φοβοῦ τὴν σοφροσύνην· Μὴ φοβοῦ τὴν ἀνδρίαν· μὴ φοβοῦ τὴν εὐσέβειαν (64)· μηδεμίαν τῶν ἀρετῶν φοβηθῆς. Ἥμεροι εἰσιν, εὐπρόσιτοι, ἀγαθῶν παρεκτικοί, ζωῆς πρόξενοι. Ἡ μεταστρέψας τὸν λόγον, πρὸς τὸν λαὸν ἀποτείνεται· ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ταῦτα περὶ ὑμῶν ὑπειλήφασι, τὴν πρὸς ὑμᾶς ἕνωσιν διὰ τῆς τοῦ νόμου πορείας μὴ καταδεχόμενοι. Ὑμεῖς δὲ μὴ φοβηθῆτε τὰς καθ' ὑμῶν ἐπιβουλὰς τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ νοήσαντες τὸν Κύριον, ἁγιάσατε αὐτὸν, Καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος. Μέγιστον εἰς τελείωσιν, πεπαιδευμένως

C

[52] Matth. v, 40. [53] Luc. vi, 28. [54] Matth. v, 44

(57) Antiqui quatuor libri, βίου μή. Abest μή ab editis et ab aliis duobus codicibus.

(58) In quibusdam mss. legitur. Σκληρὰς δέ.

(59) Veteres aliquot libri, ἐπαποδύσασθαι.

(60) Uterque Colb., αἴροντες, *tollentes semina*. Haud procul sex mss., αἱ.... ἐγγινόμεναι θλίψεις. Editi, ἡ... ἐγγινομένη θλῖψις.

(61) Ita sex mss. At editi, εἴπωσι. Nec ita multo post Reg. tertius, ἐξετάσω οὖν τούς. Alii quidam mss., ἐξέτασον οὖν τούς. Editi, ἐξέτασον οὖν νῦν τούς.

(62) Editi, τὸ αὐστηρὸν τοῦ κηρύγματος. Sed illud, τοῦ κηρύγματος, a nostris sex mss. abest; nec exprimi necesse fuit, cum orationis series subaudiendum esse aperte ostendat. Haud longe quatuor

D

mss., φόβον αὐτῶν οὐ μή. Reg. primus, φόβον αὐτοῦ οὐ μή. Editi, φόβον αὐτοῦ μή.

(63) Editi et duo mss., φοθεῖσθαι. Alii quatuor, μὴ φοβεῖσθε. Mox editi, τοῦτον τὸν φόβον. Vox, τοῦτον, in mss. non invenitur.

(64) Uterque Colb. et Reg. secundus, τὴν εὐγένειαν, *ne timeas nobilitatem*, inepte. Aliquanto post sex mss., ἀγαθῶν παρεκτικαί. Editi vero, παρεκτικοί. Verbum ἀποτείνεσθαι, quod mox sequitur, fere quidem sumitur pro eo quod est, *invehi in aliquem* : sed hic videtur simpliciter usurpari pro eo quod est *alloqui, convertere sermonem ad aliquem*, cum ea quæ hoc loco leguntur, potius verba sint alloquentis, quam objurgantis.

φοβεῖσθαι, καὶ μὴ πάντα καταπτήσσειν, μηδὲ ψοφοδεεῖς εἶναι, τὰ ἀδεᾶ δεδοικότας (65). Καταγινώσκει γὰρ τῶν τοιούτων ὁ ψαλμὸς, λέγων· Ἐκεῖ φοβηθήσονται φόβῳ, οὗ οὐκ ἦν φόβος. Κύριον οὖν ἁγίασον, Καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος. Ἐκείνου τὴν παρουσίαν ἐκδέχου, ἐκείνου φοβοῦ τὸ κριτήριον. Φοβερὸς ὁ ἀποδιδοὺς ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· φοβερὸς ὁ ἐν φωνῇ σάλπιγγος μετὰ (66) ἀγίων ἀγγέλων ἐπιδημεῖν μέλλων ἐξ οὐρανῶν· φοβερὸς οὗ ἡ ἀπόφασις κόλασις αἰωνία. Ἐὰν οὖν ᾖς πεποιθὼς ἐπὶ Κύριον, οὐ συναντήσεις (67) αὐτῷ ὡς λίθου προσκόμματι, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματι. Σαφῶς ὁ λόγος εἰς τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν προσκαλεῖται πίστιν. Περὶ τούτου γὰρ εἴρηται, ὅτι Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου. Οἱ τυφλοὶ, καὶ μὴ δυνάμενοι τὰ ἐν ποσὶ καθορᾷν, προσπταίουσι τνῖς λίθοις, καὶ οἱ μὴ ἠσφαλισμένυι τὰς βάσεις, περιολισθαίνουσι ταῖς πέτραις. Ὁ τοίνυν μηδεμίαν ἐπιμέλειαν τοῦ διορατικοῦ τῆς ψυχῆς ποιησάμενος, μηδὲ διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν Γραφῶν γνωρίσας τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν, περιπταίει τῷ κηρύγματι τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ ὁ κατὰ τὴν πίστιν εὐπερίτρεπτος σκανδαλίζεται ἐν τῇ πέτρᾳ, ἥτις ἐστὶν ὁ Χριστός. Σὺ δὲ, φησὶν, ὁ λαὸς, ἐὰν ᾖς πεποιθὼς, καὶ τελείᾳ τῇ πίστει ἐρηρεισμένος ἐπὶ τὸν Κύριον· οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι τῷ περὶ αὐτοῦ λόγῳ συναντήσῃ, οὐδὲ περισφαλήσῃ αὐτῷ, ὡς πέτρας πτώματι. Τάχα δὲ πρόσκομμά ἐστιν Ἕλλησι, τοῖς τὴν σοφίαν ζητοῦσιν, ἡ μωρία τοῦ κηρύγματος· καὶ πέτρα ἐστὶ σκανδάλου τοῖς Ἰουδαίοις, τοῖς τὰ σημεῖα αἰτοῦσι. Διὰ τοῦτο ἔλεγεν ὁ Παῦλος τὸ κήρυγμα εἶναι Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν. Τοῖς δὲ πεποιθόσιν ἐπὶ τὸν Κύριον, καὶ μὴ ἀποδείξεσι λογικαῖς ὑποβάλλουσι τοῦ κηρύγματος τὴν ἁπλότητα, μήτε διὰ σημείων ἐκπειράζουσι τὴν ἀλήθειαν, Χριστός ἐστι Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία.

215. Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν (68). Καὶ ἐρεῖ. Μενῶ τὸν Θεὸν τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. Ἐπὶ (69) τῆς ἀκολουθίας τῶν προαγόντων ὁ λόγος ἥρτηται. Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Καὶ πάλιν ὑποβὰς λέγει· Μεθ'

ac perite formidare, neque omnia metuere, neque ad omnem strepitum consternari, non timenda timentes. Tales enim damnat psalmus his verbis, *Illic trepidabunt timore ubi non erat timor* [57]. Dominum igitur sanctifica, *Et ipse erit timor tuus.* Præstolare illius adventum, illius formida judicium 540. Terribilis est qui unicuique reddet juxta opera ipsius [59]; metuendus ille, qui in voce tubæ eum angelis sanctis e cœlis venturus est [60]; tremendus ille, cujus judicium supplicium æternum est [61]. *Si igitur confidas in Domino, non ad eum quasi ad lapidis offensionem accedes, neque quasi ad petræ ruinam.* Sententia hæc perspicue adhortatur ad amplectendam fidem in Dominum nostrum Jesum. De eo enim dictum est: *Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali* [62]. Qui cæci sunt, et ea quæ ante pedes sunt posita, videre non possunt, offendunt ad lapides; et ii, quorum plantæ non sunt solidatæ, in petras incurrentes prolabuntur. Itaque qui animi vim videndi omnino neglexit, nec Domini agnovit adventum per Scripturarum scientiam, ad Evangelii prædicationem offendit; sed et qui in fide facile subverti potest, in petra, quæ est Christus [63], scandalum patitur. Tu autem, inquit, popule, si habeas fiduciam, atque per fidem integram innitare in Domino; habito de eo sermoni non quasi lapidis offensioni occurres; neque in ipsum veluti in petræ ruinam impinges. Fortasse autem prædicationis stultitia gentibus sapientiam quærentibus est offendiculum; Judæis vero signa quærentibus petra est scandali. Eam ob causam Paulus dicebat prædicationem Judæis quidem esse scandalum, gentibus vero stultitiam [64]. Sed qui confidunt in Domino, nec logicis demonstrationibus subjiciunt prædicationis simplicitatem, neque per signa capiunt veritatis experimentum, iis Christus est Dei virtus et Dei sapientia.

215. Vers. 16, 17. *Tum manifesti erunt qui obsignant legem, ne discant. Et dicet: Exspectabo Deum qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidam in eo.* Sermo ex serie eorum quæ præcessere dependet. *Ecce, virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus* [65]. Et infra rursus ait: *Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini.* Deinde orationem ad eos convertit, qui legem ab Emma-

[58] Psal. XIII, 5. [59] Matth. XVI, 27. [60] Matth. XXIV, 31. [61] Matth. XXV, 46. [62] Rom. IX, 33. [63] I Cor. X, 4. [64] I Cor. I, 23. [65] Isa. VII, 14; Matth. I, 23.

(65) Antiqui tres libri, ἀδεᾶ δεδοικότες. Nec ita multo post iidem illi tres mss., φοοηθήσονται φόοον.

(66) Editi, μετὰ τῶν. At sex mss., μετά.

(67) Veteres quatuor libri, οὐ συναντήσῃς.

(68) Illa, Τότε φανεροὶ εσονται οἱ σφραγιζόμενοι τον νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν, in editione Romana sic vertuntur: *Tunc manifesti erunt, qui signantur, ut non discant legem.* Nec aliter hæc verba, ut Nobilius monet, interpretatus est Hieronymus. Imo etiam, si ei habenda est fides, ostendunt Basilius et Cyrillus hunc Isaiæ locum ita verti oportere. Sed ea in re viro doctissimo assentiri non queo. Equidem vocem σφραγιζόμενοι sumi posse vel *active* vel *passive* non negaverim, *qui signantur*, aut *qui signant:* sed, nisi valde fallor, ita disponuntur prophetæ verba, ut sensus patiendi omnino excludi videatur. Nam, ut significatio passiva admitti posset, *qui signantur, ut non discant legem*, Græca eo ordine legi deberent. Τότε φανεροὶ ἔσονται καὶ σφραγιζόμενοι, τοῦ μὴ μαθεῖν τὸν νόμον. Arbitror igitur has duas voces, σφραγιζόμενοι et νόμον, ut in Græco exemplari, ita in Latina interpretatione conjungendas esse, hoc modo: *Tunc manifesti erunt, qui obsignant legem, ut ne discant* [*eam.*]

(69) Editi, ἔσομαι ἐπ' αὐτοῦ. Ἔτι. At sex mss. ut in contextu. Mox iidem illi sex mss., καὶ καλέσουσι. Editi, καὶ καλέσεις.

nuele annuntiatam non excipiunt, imo laborem difficultatemque mandatorum illius declinant. *Tunc*, inquit, *manifesti erunt, qui obsignant legem, ne discant.* Sermone enim doctrinæ apud omnes disseminato, nonnulli corda sua emendant ad recipienda documenta, et sunt veluti terra ferax et fecunda, quippe qui amplectantur sermonem, et radicibus altius actis, eum a spinis suffocari non sinant, neque ipsum incustoditum habeant, adeo ut facile queat a diabolo diripi, sed tricesimum et sexagesimum, et centesimum fructum ferant[66]: contra, sunt qui prorsus animum suum occludunt, ut ne excipiant sermonem, imo quasi colligant se atque obsignant, ne veritatis sermo ingrediatur. Hi autem dicuntur obsignari, qui in seipsis formam adversarii ac speciem exprimentes, in seipsis nolunt Christum formari[67], quique imagine cœlestis vitiata, in sola terreni imagine oblectantur[68]. Est autem lex obsignata obscuritate, et propterea quod a quibuslibet facile **541** non potest capi: quippe quia necessario studium legis exercitatioque requiritur. Quisquis igitur animum suum non adjungit ad meditationem, nec ignorantiæ vinculum solvere cupit, is legem obsignare dicitur: qui futurus est manifestus in revelationis die. Manifesti enim erunt qui obsignant legem, ne discant. Quomodo ergo obsignant legem Judæi, de quibus dictum est: Tulistis claves et neque ipsi introitis, et eos qui possunt introire prohibetis[69]? Obsignat, ut ne discat, is qui grammaticæ observationis simulatione et nomine mysteria intus recondita non detegit. Et quid dicat, considera: num scilicet sint aperte voces Judaicæ: *Expectabo Deum, qui avertit faciem suam a domo Jacob.* Dicunt hæc Judæi: Non credo in Deum; non admitto Emmanuelem: tametsi nunc pro derelicto habeor, aliquando tamen visitationem Dei exspectabo qui avertit faciem suam a domo Jacob.

A ἡμῶν ὁ Θεός· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε. Εἶτα πρὸς τοὺς μὴ καταδεχομένους τὸ καταγγελλόμενον παρὰ τοῦ Ἐμμανουὴλ, ἀλλὰ τὸ ἐπίπονον τῶν παρ' αὐτοῦ διατεταγμένων ἐκκλίνοντας ἀποτείνει τὸν λόγον. Τότε, φησὶ, φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν. Τοῦ γὰρ λόγου τῆς διδασκαλίας κατασπειρομένου εἰς πάντας, οἱ μὲν ἀνορθοῦσιν ἑαυτῶν τὰς καρδίας εἰς ὑποδοχὴν τῶν διδαγμάτων· καὶ εἰσὶν ὥσπερ γῆ εὔκαρπος. οἱ δεχόμενοι τὸν λόγον, καὶ εἰς βάθος ῥιζοῦντες, καὶ μὴ καταπνίγοντες ὑπὸ ἀκανθῶν, μήτε ἀφύλακτον ἔχοντες, ὡς εὐδιάρπαστον εἶναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ἀλλὰ καρποφοροῦντες ἐν τριάκοντα καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατόν. εἰσὶ δὲ καὶ οἱ πάντη ἀπκλείοντες ἑαυτῶν τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὸν λόγον, ἀλλ' οἱονεὶ ἀποδεσμοῦντες ἑαυτοὺς καὶ σφραγιζόμενοι ὑπὲρ τοῦ μὴ B ἐπεισελθεῖν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Σφραγίζεσθαι δὲ λέγονται (70) οἱ τῇ μορφῇ τοῦ ἀντικειμένου ἑαυτοὺς ὁμοιώσαντες, καὶ μὴ καταδεχόμενοι ἐν αὐτοῖς μορφωθῆναι Χριστὸν, οἱ παραχαράξαντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, καὶ μόνῃ χαίροντες τῇ εἰκόνι τοῦ χοϊκοῦ. Ἐσφράγισται δὲ ὁ νόμος ἀσαφείᾳ καὶ τῷ (71) μὴ εὔληπτος εἶναι τοῖς τυχοῦσι, διὰ τὴν ἀναγκαίως ἐπιζητουμένην τοῦ νόμου γυμνασίαν. Ὁ τοίνυν μὴ ἐπιδιδοὺς ἑαυτὸν τῇ μελέτῃ, μηδὲ λύειν τὸν τῆς ἀγνοίας δεσμὸν ἐπιθυμῶν, σφραγίζειν τὸν νόμον λέγεται, ὃς φανερωθήσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀποκαλύψεως. Φανεροὶ γὰρ ἔσονται οἱ σφραγίζοντες τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν. Πῶς οὖν σφραγίζουσι τὸν νόμον οἱ Ἰουδαῖοι, περὶ ὧν εἴρηται, ὅτι Ἤρατε τὰς κλεῖς, καὶ οὔτε αὐτοὶ εἰσέρχεσθε, καὶ τοὺς δυναμένους εἰσελ- C θεῖν κωλύετε; Σφραγίζει, τοῦ μὴ μαθεῖν, ὁ ἐπὶ (72) προφάσει δὴ τῆς κατὰ τὸ γράμμα τηρήσεως μὴ ἀποκαλύπτων τὰ ἐν τῷ βάθει μυστήρια. Καὶ τί λέγει, σκόπει, εἰ μὴ ἀντικρυς Ἰουδαϊκαὶ αἱ φωναί. Μενῶ τὸν Θεὸν τὸν ἀποστρέψαντα τό πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ. Ταῦτα λέγουσιν Ἰουδαῖοι· Οὐ πιστεύω εἰς τὸν Θεόν· οὐ δέχομαι τὸν Ἐμμαναυήλ· εἰ καὶ νῦν ἐγκαταλέλειμμαι, ἀλλὰ μενῶ ποτε τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀποστρέψαντος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ.

216. Vers. 18. *Ecce ego et pueri quos mihi dedit Deus. Et erunt signa et portenta in domo Jacob, a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion.* Posteaquam objurgati sunt inobsequentes, tum demum Dominus ipse in propria persona loquitur. Illi igitur, inquit, forti manu et itineri viæ populi hujus non obtemperant; sed Dominum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, præstolari se simulant. Ego autem eos qui in me credunt, ceu recens regeneratos, vetere homine exuto et novo induto[70], quasi pueros modo genitos[71], tenellos moribus et mali expertes, ac tandem a primis Scripturarum elementis ceu a lacte submotos, atque ad perfectiorem my-

216. Ἰδοὺ ἐγῶ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰακὼβ, παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ (73), ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. Μετὰ τὸ ἐλεγχθῆναι τοὺς ἀπειθοῦντας, τότε λοιπόν αὐτὸς ὁ Κύριος ἀπὸ τοῦ ἰδίου προσώπου διαλέγεται. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν, φησὶν, ἀπειθοῦσι τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ, καὶ τῇ πορείᾳ τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ D τούτου· καὶ προσποιοῦνται ἀναμένειν τὸν Κυριον τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ τοὺς εἰς ἐμὲ πεπιστευκότας, ἄρτι ἀναγεννηθέντας, ἐν τῷ ἀποθέσθαι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον καὶ ἀναλαβεῖν τὸν νέον, οἱονεὶ παῖδας ἀρτιγενεῖς, ἀπαλοὺς τὸν τρόπον καὶ ἀπειροκάκους, καὶ ἀπογεγα-

[66] Marc. IV, 8. [67] Gal. IV, 19. [68] I Cor. 15, 49. [69] Luc. XI, 52. [70] Coloss. III, 9. [71] I Petr. II, 2.

(70) Editi et recentior Combefisii codex, λέγομεν. Alter Combefisii codex et alii quatuor ut in contextu.

(71) Veteres aliquot libri, τῷ. Editi et Reg. quartus, τό.

(72) Uterque Colb. et Reg. secundus. ὁ ἐπί. Deest ὁ in aliis mss. et in vulgatis.

(73) Veteres aliquot libri, παρὰ Κυρίου Θεοῦ, *a Domino Deo.*

λακτισμένους λοιπὸν ἀπὸ τῶν εἰσαγωγικῶν λόγων καὶ ἐπὶ τὴν τελειοτέραν τροφὴν τῶν μυστηρίων χωροῦντας, τούτους προσλαβόμενος, καὶ θάλπων τῷ κόλπῳ τῆς εὐσπλαγχνίας, προσάγω τῷ Πατρί. Δι' ἐμοῦ γὰρ ἡ ὁδὸς τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπιγνώσεως. Ὅτι δὲ (74) ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ εἰσιν οἱ λόγοι, οὐδεὶς ἀντερεῖ τῶν μεμνημένων τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς· Ἔπρεπε γὰρ, φησὶ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγάγοντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας διὰ παθημάτων τελειῶσαι. Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων, φησὶ, καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι (75), ἐξ ἑνὸς πάντες. Δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς καλεῖν ἀδελφούς, λέγων· Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· καὶ πάλιν· Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

A steriorum escam pergentes, assumo, calefacioque in misericordiæ sinu, et Patri offero. Per me enim ad ipsum cognoscendum expedita via est. Hæc autem verba in Christi persona pronuntiari, nemo negaverit, qui meminerit Epistolæ ad Hebræos: *Decebat enim*, inquit, *eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. Qui enim*, inquit, *sanctificat et qui sanctificantur, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis. Et iterum: Ecce ego et pueri quos mihi dedit Deus* [72].

217. Καὶ ἔσται, φησὶ, σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰακώβ. Παρὰ τούτων τῶν παιδίων τῶν ἀναγεννηθέντων ὑπὸ Χριστοῦ δυνατὰ σημεῖα, καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰακὼβ (76) ἐπιτελεσθήσεται. Παιδία ἦσαν οἱ ἀπόστολοι, τῇ κακίᾳ νηπιάζοντες· οἱ πρῶτον μὲν γλώσσαις λαλοῦντες, ἰδιῶται ἄνθρωποι καὶ Γαλιλαῖοι, πᾶσι φανερὰν ἐποίησαν τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν γενομένην ἐπ' αὐτοὺς τῶν χαρισμάτων διαίρεσιν, καὶ τὸν μερισμὸν τῶν γλωσσῶν. Ἔπειτα γνωστὸν σημεῖον, ὁ ἐπὶ τῇ ὡραίᾳ πύλῃ καθεζόμενος χωλὸς, παρὰ Πέτρου καὶ Ἰωάννου, διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἀρτίπους γενόμενος, στερεωθεισῶν αὐτῷ (77) τῶν βάσεων. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐπληρώθη ἡ παλαιὰ προφητεία, ὅτι Τότε ἁλεῖται, ὡς ἔλαφος, ὁ χωλός. Σημεῖον ἦν ἡ Δορκὰς, ἐκ νεκρῶν ἐγειρομένη. Σημεῖον ἦν αἱ σιδηραῖ πύλαι τῆς φυλακῆς, αὐτομάτως ὑπανοιγόμεναι τῇ ἐξόδῳ τοῦ Πέτρου· τὰ δεσμὰ λυόμενα· καὶ ὅσα ἄλλα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο εἰς φανέρωσιν τῆς θεότητος τοῦ Μονογενοῦς. Ταῦτα δὲ πάντα τὰ σημεῖα καὶ τέρατα παρὰ (78) Θεοῦ ἐστι Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. Θεὸν Σαβαὼθ τὸν Θεὸν τῶν στρατιῶν νοεῖν προσῆκε. Τίς δὲ ἄλλος τῶν στρατιῶν Κύριος, ἢ ὁ λεγόμενος ἀρχιστράτηγος (79) τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ δέδοται τὰ σημεῖα τοῖς παιδίοις; Ὅτι δὲ παιδία οἱ εἰς Χριστὸν πεπιστευκότες, δῆλον μὲν καὶ ἐκ τοῦ εἰρηκέναι τὸν Κύριον περὶ τῶν αἰνούντων αὐτὸν, καὶ λεγόντων, Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τοὺς εἰπόντας αὐτῷ· Οὐκ ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον. Νηπίους γὰρ ἐκεῖ εἶπε τοὺς τέμνοντας τὰ βάϊα τῶν φοινίκων καὶ τὰ ἱμάτια στρωννύντας ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ τοὺς κράζοντας καὶ δο-

217. *Et erunt*, inquit, *signa et portenta in domo Jacob.* Ab hisce pueris a Christo regeneratis fortia B signa et portenta in domo Jacob edentur. Infantes erant apostoli, utpote malitia pueri [73]; qui primum quidem linguis loquentes, homines scilicet idiotæ et Galilæi, tamen Spiritus sancti adventum omnibus manifestum reddiderunt; atque donorum divisionem, linguarumque partitionem concessam sibi fuisse ostenderunt [74]. Adhæc dilucidum et notum signum est claudus ille, qui ad Speciosam portam sedens, per invocationem nominis Christi a Petro et Joanne perfectam pedum sanitatem obtinuit, firmatis ipsius 542 plantis ac roboratis [75]. In quo signo completa est vetus illa prophetia: *Tunc saliet, ut cervus, claudus* [76]. Signum erat Dorcas, a mortuis excitata [77]. Signum fuere ferreæ carceris portæ [78], ex se ipsis in Petri egressu adapertæ, vincula soluta, et quæcunque alia, quæ ab C apostolis gesta sunt ad declarandam Unigeniti divinitatem. Hæc autem signa ac prodigia omnia facta sunt a Deo Sabaoth, qui habitat in monte Sion. Par fuerit Deum Sabaoth Deum intelligere exercituum. Quis autem alius exercituum Dominus, nisi qui dicitur princeps militiæ virtutis Dei [79], a quo data sunt pueris signa? Hinc autem liquet eos qui in Christum credidere, pueros appellari, quod Dominus causa eorum qui ipsum laudabant, ac dicebant: *Hosanna in altissimis*, Judæis et dicentibus, *Non audis quid isti dicunt?* responderit: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* [80]. Illic enim infantes vocavit eos, qui cæsis palmarum ramis, vestimentisque in via stratis, clamabant, ac eum gloriosis ac honorificis verbis proseque-

[72] Hebr. II, 10-13; Psal. XXI, 23; Isa. VIII, 18. [73] I Cor. XIV, 20. [74] Act. II, 4 sqq. [75] Act. III, 2 sqq. [76] Isa. XXXV, 5. [77] Act. IX, 40. [78] Act. XII, 10. [79] Jos. V, 14. [80] Matth. XXI, 15, 16.

(74) Codices nonnulli, ὅτι γάρ.

(75) Ita mss. omnes. Editi, ὁ ἁγιαζόμενος. Statim editi, αὐτοὺς ἀδελφοὺς λεγειν. Ἀπαγγελῶ γὰρ, φησὶ, τὸ ὄνομα. At nostri sex mss. ita, ut edidimus.

(76) Editi, τοῦ Ἰακώβ. Abest τοῦ a nostris sex codicibus.

(77) Antiqui sex libri, αὐτῷ. Editi, αὐτου.

(78) Editi καὶ τὰ τέρατα παρὰ τοῦ. Desunt in mss. articuli Haud longe editi, προσήκει. At sex mss. προσῆκεν.

(79) Hæc verba, ὁ λεγόμενος ἀρχιστράτηγος, etc., *qui dicitur princeps militiæ*, etc., sumpta sunt ex Jos. v, 14. Sed ibi, ut notat Combefisius, videtur potius angelus designari, quam ipse Dei Filius. Quod eodem illo in loco ait vir doctissimus, Eusebium voce ἀρχιστράτηγος libenter uti, id me facile adducit, ut credam hujus Commentarii auctorem, ut alia permulta, ita eam vocem ab Eusebio mutuatum esse.

bantur[80a]. Sed in alio loco ait : *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli et terræ, quia abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis*[81]. Eos utique qui fuerant sermone eruditi, et revelatione mysteriorum dignati, afflatu Spiritus, appellat parvulos. Itaque per illud, *Ecce ego et pueri*, electos suos significat quia : *Quæ stulta sunt mundi, elegit Deus, ut confundat sapientes*[82]. Quisquis igitur deponit veterem hominem, qui juxta erroris concupiscentias corrumpitur[83], induit vero novum, qui renovatur juxta Conditoris imaginem[84], is ex mystica Christi sententia puer est.

218. Vers. 19-22. *Et si dixerint ad vos : Quærite ventriloquos, et eos qui de terra loquuntur, vana loquentes, qui de ventre vociferantur : Nonne gens ad Deum suum exquirent? Quid exquirunt de vivis mortuos? Legem enim in auxilium dedit, ut dicant : Non sicut verbum hoc, de quo non est dare munera de eo. Et veniet super vos dira fames; et eril, ut esurieritis, contristabimini, et maledicetis principi, et patriis legibus : et suspicient in cœlum sursum. Et in terram deorsum inspicient. Et ecce egestas angusta, et tenebræ, afflictio et angustia; et tenebræ; ita ut non videant. Et non deficiet, qui in angustia est usque ad tempus.* Qui non excipiunt Evangelii verbum, et quasi stultitiam spernunt illius prædicationem[85], et quibus crux est offensioni, iis cum sumus auctores ut redeant ad hanc agnitionem, vicissim consilia e suo errore deprompta nobis dant, dicentes : Quærite non Dominum, sed ventriloquos, et eos qui de terra loquuntur, vana loquentes. Atque hanc rem testatur experientia. Qui enim addicti sunt idolis, cum sint somniis, divinationibus et dæmonum oraculis attenti, ii nihili faciunt veritatem, nobisque suadent ut talia exposcamus. Nam dæmones 543 efficiunt, ut ii qui experiuntur, ad suam ipsorum perniciem errent. Et quidem nunc quasdam rerum imagines in somnis undique suscitant, quibus aut corporearum ægritudinum curatio suggeritur, aut futura prænuntiatur. Res enim hujusmodi cernere possunt dæmones. Ad corporis morbos quod attinet, eos prævident, quod perspicaciori ingenii facultate præditi sint ad agnoscendas materiæ proprietates, quodque herbarum qualitates, et earum vim morbis curandis idoneam norint. Quod vero spectat ad futuros eventus, sæpenumero quæ jam conti-

A ξολογοῦντας αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ἐτέρωθι· Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· νηπίους λέγων τοὺς μαθητευθέντας τῷ λόγῳ, καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος τῆς ἀποκαλύψεως τῶν μυστηρίων ἀξιωθέντας. Ἰδοὺ οὖν ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, δείκνυσι τοὺς ἐκλεκτοὺς ἑαυτοῦ· διότι Τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς. Πᾶς οὖν ὁ ἀποθέμενος τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, καὶ ἐνδυσάμενος τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, παιδίον ἐστὶ κατὰ τὸ μυστικὸν τοῦ Χριστοῦ (80).

B 218. Καὶ ἐὰν εἴπωσι πρὸς ὑμᾶς· Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογοῦντας, οἱ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν· Οὐκ ἔθνος πρὸς Θεὸν αὐτοῦ ἐκζητήσουσι; Τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; Νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν, ἵνα εἴπωσιν· Οὐχ ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο, περὶ οὗ οὐκ ἔστι δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. Καὶ ἥξει ἐφ' ὑμᾶς σκληρὰ λιμὸς, καὶ ἔσται, ὡς ἂν πεινάσητε, λυπηθήσεσθε, καὶ κακῶς ἐρεῖτε τὸν ἄρχοντα, καὶ τὰ πάτρια. Καὶ ἀναβλέψονται εἰς τὸν οὐρανόν ἄνω. Καὶ εἰς τὴν γῆν κάτω ἐμβλέψονται. Καὶ ἰδοὺ ἀπορία στενὴ, καὶ σκότος, θλῖψις (81) καὶ στενοχωρία καὶ σκότος, ὥστε μὴ βλέπειν. Καὶ οὐκ ἀπορηθήσεται ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ. Οἱ μὴ καταδεχόμενοι τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου. οἱ ἐξουθενοῦντες τὸ κήρυγμα (82) ὡς μωρίαν, καὶ ἐπὶ τῷ C σταυρῷ σκανδαλιζόμενοι, ὅταν αὐτοῖς συμβουλεύωμεν ἐπανελθεῖν πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν, ἀντιπροτείνονται ἡμῖν τὰς ἐκ τῆς ἰδίας πλάνης παραινέσεις, λέγοντες· Ζητήσατε μὴ τὸν Κύριον, ἀλλὰ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογοῦντας. Καὶ τούτου μάρτυς ἡ πεῖρα. Οἱ γὰρ προστετηκότες τοῖς εἰδώλοις, ὀνείροις καὶ κληδόσι, καὶ μαντείαις δαιμόνων προσέχοντες, καὶ αὐτοὶ τὴν ἀλήθειαν ἐξουδενοῦσι, καὶ ἡμῖν συμβουλεύουσι τὰ τοιαῦτα ἐξαιτεῖν (84). Διότι ἐνέργειαι πλάνης ἐπὶ καταστροφῇ τῶν πεπειραμένων αὐτοῖς ἐνεργοῦνται παρὰ τῶν δαιμόνων· νῦν μὲν ἐν τοῖς ὕπνοις φαντασίας τινὰς περιιστώντων (84), ἢ συμβουλὴν ἐχούσας πάθους σωματικοῦ, ἢ προαγορευούσας τὸ μέλλον. Δύνανται δὲ τὰ τοιαῦτα συνορᾷν οἱ δαίμονες· περὶ μὲν τὰ τοῦ σώματος D πάθη, διὰ τὸ διορατικώτεροι εἶναι τῶν ὑλικῶν ἰδιωμάτων, καὶ ἐπεσκέφθαι ποιότητας βοτανῶν, καὶ τὸ ἀπ' αὐτῶν πρὸς τὰ πάθη κατάλληλον. Περὶ δὲ τῶν

[80a] Matth. xxi,8. [81] Matth. xi, 25. [82] I Cor. i, 27. [83] Ephes. iv, 22. [84] Coloss. iii, 10. [85] I Cor. i, 23.

(80) Ita uterque Combef. et alii quatuor mss. At editi, κατὰ τὸν μυστικὸν Χριστοῦ λόγον.

(81) Veteres aliquot libri, καὶ θλῖψις. Hoc ipso in loco voces καὶ σκότος ex vetustiore Combefisii codice et ex aliis quatuor addidimus; nec aliter editum invenitur apud LXX. Rursus ibidem aliqui mss., ἐμβλέπειν.

(82) Editi et Reg. primus, τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου. Illud, τοῦ Εὐαγγελίου, in aliis quinque mss. deest.

(83) Antiqui sex libri, ἐξαιτεῖν. Editi, ἐκζητεῖν· Quod Curterius conjectura ductus dixerat, fortasse apud Procopium pag. 139 pro γινομένων legendum esse πειρωμένων de eo dubitari vix posse arbitramur. Nam auctor noster, quem passim compilavit Procopius, paulo post ita loquitur, διότι ἐνέργειαι πλάνης ἐπὶ καταστροφῇ τῶν πεπειραμένων, etc. *Dæmones enim efficiunt, ut ii qui experiuntur, ad suam ipsorum perniciem errent.*

(84) Editi, περιστώντων, *exhibent et repræsen-*

μελλόντων πολλάκις προλέγουσι τὰ ἤδη γενόμενα, ἡμῖν δὲ μήπω ἐγνωσμένα, ὡς ἐσόμενα ἡμῖν ἀναγγέλλουσιν. Οἷον εἴ τις καὶ παρ' ἡμῶν (85) ἀκούσας παρουσίαν τινὸς, ταύτην τῷ προσδοκῶντι ὡς μέλλουσαν ἀναγγέλλοι· τὴν ἐκ τοῦ δοκεῖν προφήτης εἶναι δόξαν δι' ἀπάτης θηρώμενος. Οὕτω καὶ οἱ δαίμονες τὰ διατετυπωμένα, τὰ ἀποφάσει Θεοῦ δημοσιευθέντα, ἀνήγγειλαν πολλάκις τοῖς πρὸς ἀπάτην εὐκόλως ἔχουσιν. Ὡς καὶ ἡ ἐγγαστρίμυθος τῷ Σαοὺλ διὰ τῶν δαιμόνων ἀνήγγειλε τὴν μέλλουσαν ἥτταν. Δαίμονες γὰρ ἦσαν οἱ κατασχηματίζοντες (86) ἑαυτοὺς εἰς τὸ τοῦ Σαμουὴλ πρόσωπον· οἳ διὰ τὸ ἀκηκοέναι τῆς ἐπὶ τῷ Σαοὺλ κατακρίσεως, ὡς ἰδίαν ἀπόφασιν τὴν ἐξενεχθεῖσαν παρὰ Θεοῦ διηγοῦνται. Ἐπὶ οὖν (87) τὰς ἐκ τῶν δαιμόνων ἀπάτας προτρέπονται ἡμὰς πολλάκις τὰ ἔθνη, λέγοντες· Ἐκζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους, τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας. Οὐδὲ γὰρ τολμῶσιν εἰπεῖν ἐξ οὐρανῶν (88) αὐτῶν εἶναι τὰ ῥήματα. Ὡς καὶ ἡ ἐν ταῖς Βασιλείαις ἐκείνη διαλεγομένη τῷ Σαοὺλ ἔλεγεν, ὅτι Ὁρῶ ἐγὼ θεοὺς ἀναβαίνοντας ἀπὸ τῆς γῆς. Τοιαύτη γὰρ ἡ τῶν ἐγγαστριμύθων ἐπίνοια· ψυχὰς ἐπαγγέλλονται τετελευτηκότων ἀνάγειν εἰς φανέρωσιν τῶν ἐπιζητουμένων. Εἶτα τὴν ἑαυτοῦ γνώμην ἐπιφέρει, ἣν ἔχει περὶ τῶν τοιούτων ἐπινοιῶν, καὶ ἀποφαίνεται αὐτοὺς ματαιολόγους, εἰπών· Τοὺς κενολογοῦντας, οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν· ἤτοι ἀπὸ τοῦ θελήματος ἑαυτῶν φθεγγόμενοι. Οὐ γὰρ ἐτέρωθεν διδαχθεὶς λέγει, ἀλλὰ ἀναπλάσας ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ τὸ ψεῦδος, τοῦ θελήματος τῶν ὁρώντων παραστοχαζόμενος λέγει τὰ πρὸς ἀπάτην τῶν ἀνοήτων αὐτῷ χρησιμεύοντα.

219. Ἢ τάχα ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία· οἱ πάντα πραγματευόμενοι, τῆς ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνειν ἕνεκεν ἡδονῆς. Ὥστε οὐκ ἄν τις ἁμάρτοι εἰπὼν ἐγγαστριμύθους καὶ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦντας τοὺς ὑπὲρ τοῦ τὴν γαστέρα πληρῶσαι διδασκαλίαν σχηματιζομένους, καὶ εὐλαβείας ἑαυτοῖς περιτιθέντας μορφὴν· οἳ διὰ τὸ μὴ ἀπὸ διαθέσεως τοὺς λόγους προφέρεσθαι, κενολογοῦσιν. Εἰκότως. Ὁ γὰρ μὴ ποιῶν, καὶ διδάσκων, ἀναξιόπιστός ἐστιν εἰς ὠφέλειαν. Τὸ δὲ, Οὐκ ἔθνος πρὸς Θεὸν αὐτοῦ ἐκζητήσουσι; τοιοῦτόν ἐστιν, ὅτι ἕκαστον ἔθνος τῷ ἑαυτοῦ Θεῷ προσάγει τὴν περὶ οὗ βούλεται μαθεῖν ζήτησιν. Καὶ ἐρωτηματικῶς χρὴ τυποῦσθαι τὴν ἀνάγνωσιν πρὸς τὴν σαφήνειαν (89) τοῦ ῥητοῦ· Οὐχὶ ἔθνος πρὸς Θεὸν αὐτοῦ ἐξζητήσουσιν; Ὥστε τοὺς (90)

A gere, prædicunt; et quæ nondum ad nostram pervenere notitiam, nobis annuntiant quasi futura. Nec secus ac si quispiam qui ex nobis alicujus adventum audivisset, eum præstolanti tanquam futurum renuntiaret, ut dum propheta esse videbitur, inde gloriam per fraudem venetur. Hunc ad modum et dæmones, iis qui facile in errorem induci possunt, ea quæ jam rata sunt et Dei decreto evulgata, plerumque annuntiarunt. Sic et ventriloqua illa ope dæmonum nuntiavit Sauli futuram stragem [86]. Erant enim dæmones, qui induerant Samuelis personam : qui quod audissent damnatorium judicium id Saulem datum, latam a Deo sententiam uti propriam narrant. Itaque gentes non raro nos eo inducunt ut a dæmonibus B decipiamur, cum dicunt : Exquirite ventriloquos, qui de terra loquuntur. Neque enim dicere audent, verba sua e cœlis esse exportata. Ita in Regnorum libris illa etiam vates quæ cum Saule loquebatur, dicebat : *Video ego deos ascendentes e terra* [87]. Ejusmodi enim est artificium et fraus ventriloquorum : profitentur se mortuorum animas evocare, ut ea quæ quæruntur, detegantur. Dein propheta suam circa hujusmodi dolos ac fallacias sententiam subjungit, atque hos deceptores pronuntiat esse vaniloquos, dicens : *Vana loquentes, qui de ventre vociferantur ;* ceu qui ex sua ipsorum voluntate loquuntur. Non enim talis aliunde edoctus effatur, sed conficto in suo corde mendacio, spectatorum animum consiliumque conjectans, ea quæ ad insipientes decipiendos sibi profutura C sunt, loquitur.

219. Aut forte de ventre loquuntur ii, quorum deus venter est [88] : qui ob voluptatem ex cibo ac potu nascentem agunt omnia. Quamobrem non aberrarit qui hariolos et ventriloquos eos esse dixerit, qui ob ventrem adimplendum simulant doctrinam, pietatisque formam ac speciem sibi affingunt; qui quod non ex animo proferant sermones, vana loquuntur. Idque jure ac merito. Quisquis enim non facit, etiamsi doceat, omnem sibi adimit fidem, qua utilis esse possit. Illud autem : *Nonne gens ad Deum suum exquirent?* hoc modo intelligi debet : gens quælibet de re quam vult edoceri, Deo suo quæstionem 544 proponit. Atque sententiæ dilucidandæ causa legendum est per interrogationem, D *Nonne gens ad Deum suum exquirent?* Quare qui a

[86] I Reg. XXVIII, 19. [87] Ibid. 13. [88] Philipp. III, 19.

tant imagines. At uterque Combef. et alii quatuor mss., περιιστώντων, *undelibet ejusmodi visis quasi cingunt et circumdant.*

(85) Editi et mss. nonnulli, παρ' ἡμῖν. Alii quidam, παρ' ἡμῶν. Mox editi et aliqui mss.. τὴν ἐκ τοῦ. At in aliis quibusdam legitur, τὴν τοῦ.

(86) Veteres aliquot libri, μετασχηματίζοντες. Aliquanto post editi et duo mss,, ἐπὶ τοῦ Σαούλ. Alii quatuor, ἐπὶ τῷ.

(87) Sic mss. nonnulli. Editi, Ἐπεὶ οὖν πρός.

(88) Antiqui sex libri, ἐξ οὐρανῶν. Editi, ἐξ οὐρανοῦ.

(89) Uterque Colb. et Reg. secundus, πρὸς τὴν ἀσάφειαν, *ad amovendam verbi obscuritatem.*

(90) Editi et mss. nostri, Ὥστε τάς· quod cum corruptum esse videret Combefisius, τοὺς pro τάς legi debere affirmavit. Sed non animadvertit vir doctissimus, se suam correctionem imperfectam reliquisse. Etenim si quis τούς legerit, necesse est ut statim legat, non προσάγουσι, quemadmodum et in editis et in veteribus libris scriptum reperitur, sed προσάγειν. Nam accusandi casus, τούς, necessario postulat, ut postea infinitivus subsequatur. Supplevimus igitur quod emendandum reliquerat

nostro cultu alieni sunt, iis quos deos esse posuerunt, quæstiones etiam persolvendas congruenter diis convenienterque proponunt. Etsi enim deos mortuos constituunt, tamen eos interrogant de viventibus. Mortuos autem appellat, aut inanimata idola, puta lapides, ligna, æs et aurum : aut mortuos vocat eos, qui per apostasiam vitam veram amisere. Aut forte etiam eorum qui ventriloqui dicuntur ars omnis versatur circa sepulcra, et inde incantamentorum suorum vim ac facultatem mutuatur. Deinde Scriptura idololatrarum insipientiam ægre ferens, ait : *Quid exquirent de vivis mortuos?* Cur tu qui animatus es, adoras lapidem? cur tu qui ratione præditus es, surdum interrogas? Pro filio vivente opem ab eo imploras, qui vitam non habet, qui vita caret, qui nec respirare potest. Tametsi adieris oraculum, tametsi excogites lustrationes, abiisti ad mortuos, qui vel ipsi vitam amisere, et tibi ob contumaciam mortem sunt illaturi.

220. *Legem dedit in auxilium, ut dicant : Non sicut verbum hoc, de quo non est munera dare de eo.* Ne multum sis sollicitus de futuro : sed de præsentibus ad tuum commodum statue, et his utere. Quid enim percepturus es emolumenti ex habita prænotione? Utique si quid futurum est boni, etiamsi non prænoveris; eveniet : sin autem quid molesti, quid tibi prodest mœrore ac tristitia in antecessum confici? Legem accepisti in auxilium. Magna quidem inerat tibi opportunitas vel ab ipsa natura ad bonum : sed id perficiens Deus, tibi insuper legis quoque concessit adminiculum. Vis de rebus futuris certus esse? Ea quæ lege jubentur, exsequere, bonorumque possessionem exspectato. *Honora patrem tuum et matrem, ut bene tibi sit, et eris longævus super terram, quam Dominus Deus tuus dat tibi*[89]. Concupiscis bona? Quæ præscripta sunt observa. Vatem de tua sanitate ne perconteris : sed sustine medicum, qui ad sanitatem recuperandam remedia quorum tu ipse dominus es et arbiter, præscribat. Ecquid discere poteris ab alio? Fatidicus nullus confert immortalitatem : nullus deducit ad cœlum. Securum te judici nemo sistit, nisi lex et ejus accurata observatio : qua impleta, plus æquo futurum ne cures, sed præstolare remunerationem. *Legem* igitur *dedit in auxilium, ut dicant : Non sicut verbum hoc, de quo non est munera dare de eo.* Hæc autem lex non se habet sicut hoc ventriloqui verbum. Non enim ad fucum faciendum excogitata est, uti illa ejus verba : sed veritatis est magistra. Atque illi quidem vaticinantur ob argentum. Hoc 545 namque ridiculum est, quod qui dicipiuntur, pecuniam etiam pro mendacii

[89] Exod. xx, 12.

ἕξως τῆς καθ' ἡμᾶς θεραπείας, ἀκολούθως τοῖς θεοῖς, οὓς ὑπέθεντο εἶναι θεοὺς, καὶ τὰς ἐπερωτήσεις προσάγειν. Νεκροὺς γὰρ θεοὺς ὑποθέμενοι, αὐτοὺς ἐπερωτῶσι περὶ τῶν ζώντων. Νεκροὺς δὲ λέγει, ἤτοι τὰ ἄψυχα εἴδωλα, λίθους καὶ ξύλα καὶ χαλκὸν καὶ χρυσόν· ἢ νεκροὺς λέγει τοὺς τὴν ζωὴν τὴν ἀληθινὴν διὰ τῆς ἀποστασίας ἀποβεβληκότας. Ἢ τάχα καὶ πᾶσα τῶν ἐγγαστριμύθων λεγομένων ἡ πραγματεία περὶ τὰ μνήματα στρέφεται, κἀκεῖθεν ἔχει τῆς μαγγανείας τὴν δύναμιν. Εἶτα δυσανασχετῶν ἐπὶ τῇ ἀνοίᾳ τῶν εἰδωλολατρούντων ὁ λόγος φησί· Τί ἐκζητήσουσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; Τί προσκυνεῖς τὸν λίθον, ὁ ἔμψυχος; τί ἐρωτᾷς τὸν κωφὸν, ὁ λογικός; Ὑπὲρ τοῦ παιδὸς ἱκετεύεις τοῦ ζῶντος τὸν (91) ζωὴν οὐκ ἔχοντα, τὸν ζωῆς ἐστερημένον, τὸν ἄπνουν. Κἂν εἰς μαντεῖον ἀπέλθῃς, κἂν καθαρμοὺς περινοῇς, πρὸς νεκροὺς ἀπῆλθες, καὶ αὐτοὺς τὴν ζωὴν ἀπολωλεκότας, καὶ σοὶ μέλλοντας διὰ τῆς παρακοῆς τὴν νέκρωσιν ἐμποιεῖν.

220. Νόμον δέδωκεν (92) εἰς βοήθειαν, ἵνα εἴπωσιν· Οὐχ ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο, περὶ οὗ οὐκ ἔστι δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. Μὴ πολυπραγμόνει τὸ μέλλον, ἀλλὰ τὰ παρόντα πρὸς τὸ χρήσιμον διατίθεσο. Τί γὰρ ὄφελος ἐκ τοῦ προλαβεῖν σε τὴν γνῶσιν; Εἰ μὲν ἀγαθὸν ἔσται (93) τὸ ἐσόμενον, ἥξει, κἂν μὴ προγνῷς· εἰ δὲ λυπηρὸν, τί σοι τὸ κέρδος προσδαπανᾶσθαι τῇ λύπῃ; Νόμον ἔλαβες εἰς βοήθειαν. Μεγάλη μὲν ἦν σοι καὶ ἡ ἐκ φύσεως ἐνυπάρχουσα πρὸς τὸ καλὸν ἐπιτηδειότης· ἀλλὰ τοῦτο τελειῶν ὁ Θεὸς καὶ τὴν ἐκ τοῦ νόμου σοι χειραγωγίαν προσέθηκε. Βούλει περὶ τῶν μελλόντων πεπεῖσθαι; Ποίει τὰ διατεταγμένα κατὰ τὸν νόμον, καὶ ἀνάμενε τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι. Ἐπιθυμεῖς τῶν ἀγαθῶν; Ποίει τὰ διατεταγμένα. Μὴ ἐρώτα τὸν μάντιν περὶ τῆς ὑγείας, ἀλλ' ἀνάσχου τοῦ ἰατροῦ ὑποτιθεμένου τὰ πρὸς ὑγείαν, ὧν αὐτὸς εἶ κύριος. Τί παρ' ἑτέρου διδάσκῃ; Οὐδεὶς μάντις ἀθανασίαν χαρίζεται· οὐδεὶς ἀνάγει πρὸς οὐρανόν· οὐδείς σε τῷ κριτῇ ἐν παῤῥησίᾳ παρίστησιν (94), ἀλλ' ὁ νόμος καὶ ἡ τούτου ἀκριβὴς τήρησις· ὃν τηρῶν, μὴ πολυπραγμόνει τὸ μέλλον, ἀλλ' ἀνάμενε τὴν ἀντίδοσιν. Νόμον οὖν ἔδωκεν εἰς βοήθειαν, ἵνα εἴπωσιν· Οὐχ ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο περὶ οὗ οὐκ ἔστι δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. Οὗτος δὲ ὁ νόμος οὐκ ἔστιν ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο τοῦ ἐγγαστριμύθου. Οὐ γὰρ πρὸς ἀπάτην ἐπινενόηται ὥσπερ ἐκεῖνα, ἀλλὰ ἀληθείας ἐστὶ διδάσκαλος. Κἀκεῖνοι μὲν ἐπ' ἀργυρίῳ μαντεύονται. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ καταγέλαστον, ὅτι καὶ ἀργύριον αὐτοῖς τελοῦσι μισθὸν τοῦ ψεύδους οἱ ἀπατώμενοι. Τοῦτο δὲ τὸ ῥῆμα, τουτέστι, τοῦ νόμου, οὐκ ἔστι τοιοῦτον,

Combefisius. Librariorum autem an ipsius auctoris menda hæc sint, alii judicabunt.

(91) Editi, τήν. At mss., τόν, bene. Aliquanto post mss. omnes, καθαρμούς. Editi, καθαρισμούς.

(92) Antiqui sex libri, δέδωκεν. Editi, ἔδωκεν.

(93) Veteres aliquot libri, ἐστι. Mox regii primus, tertius et quartus, κέρδος προδαπανᾶσθαι, recte. Alii mss. cum editis, προσδαπανᾶσθαι.

(94) Ita mss. nostri. Editi, παραστήσει.

ὥστε δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. Οὐδεὶς γὰρ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἀποδίδοται. Δωρεὰν, φησὶν, ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. Ὁρᾷς πῶς ἠγανάκτησε Πέτρος ἐπὶ τῷ Σίμωνι, ἀργύριον ὑπὲρ τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος προσκομίσαντι; Τὸ γὰρ ἀργύριόν σου, φησὶ, σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι ἐνόμισας τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ διὰ χρημάτων κτᾶσθαι. Οὐκ ἔστιν οὖν ὁ τοῦ Εὐαγγελίου λόγος ὡς τὰ πωλούμενα ῥήματα παρὰ τῶν ἐγγαστριμύθων. Τί γὰρ ἂν τις δοίη (95) ἄξιον αὐτῶν ἀντάλλαγμα; Ἄκουε τοῦ Δαβὶδ ἀποροῦντος, καὶ λέγοντος· Τί ἀνταποδώσω τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων ὧν ἀνταπέδωκέ μοι; Οὐκ ἔστιν οὖν δῶρα δοῦναι περὶ τούτου ἀντάξια τῆς ἀπ' αὐτοῦ χάριτος. Ἓν δῶρον ἄξιον, ἡ φυλακὴ τοῦ δωρηθέντος (96). Ὁ δούς σοι τὸν θησαυρὸν οὐχὶ τιμὴν ἀπαιτεῖ τοῦ δοθέντος, ἀλλὰ φυλακὴν ἀξίαν τοῦ δεδομένου.

221. Καὶ ἥξει ἐφ' ὑμᾶς σκληρὰ λιμὸς, φησί· καὶ ἔσται, ὡς ἂν πεινάσητε, λυπηθήσεσθε, καὶ κακῶς ἐρεῖτε τὸν ἄρχοντα καὶ τὰ πάτρια. Ὁ πάντα πρὸς σωτηρίαν οἰκονομῶν Κύριος ἐπάγει ποτὲ καὶ λιμὸν ἐπὶ συμφέροντι τῶν παιδαγωγουμένων. Ἐκάκωσα γάρ σε, φησὶ, καὶ ἐλιμαγχόνησα, ἵνα εὖ σε (97) ποιήσω. Σκληρὰν τοίνυν λιμὸν λέγει τὴν ἀπαραμύθητον, τὴν ἀνεπινόητον (98). Εἰσὶ γὰρ λιμῶν διαφοραί. Αἱ μὲν εἰσι κατὰ ἐπίλειψιν σίτου μόνον γινόμεναι· αἱ δὲ καὶ κατὰ τὴν τῶν λοιπῶν ἀπορίαν τῶν ἐσθίεσθαι δυναμένων. Αὕτη γάρ (99) ἐστιν ἡ σκληρὰ λιμὸς, ἣν ἐπάγειν ὁ λόγος ἐπαγγέλλεται, ὥστε διὰ τῆς ἐνδείας λύπην ἐμποιῆσαι, σωτηρίαν ἀμεταμέλητον ἐνεργάσασθαι δυναμένην. Ὅταν δὲ λυπηθῶσι κατὰ Θεὸν, τότε κακῶς ἐροῦσι τὸν ἄρχοντα καὶ τὰ πάτρια. Τίς ἐστιν ὁ ἄρχων, ὁ παρὰ τῶν καλῶς λυπουμένων κακηγορούμενος; Ἢ δηλονότι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, ὃν κακῶς ἐροῦσιν ἐκ (1) μετανοίας, ὅταν εἰς συναίσθησιν τῆς ἀπ' αὐτοῦ βλάβης ἔλθωσι. Κακηγοροῦσι δὲ καὶ τὰ πάτρια. Πάτρια δὲ τῶν ἐν ἁμαρτίαις ζώντων αἱ τοῦ βίου πραγματεῖαι, αἷς οἱ φιλόδοξοι πάντες ἐμπλέκονται. Πάτριά ἐστι τῷ ἁμαρτωλῷ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, πάθος, ἐπιθυμία κακή. Πάτριά ἐστι δόλος καὶ ψεῦδος, ἐπιβουλαὶ καὶ ῥᾳδιουργίαι, καὶ ὑποκρίσεις. Ὁ τοίνυν ἀνανήψας, οἷον ἀπό τινος μέθης, τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, κακῶς μὲν ἐρεῖ τὸν ἄρχοντα αὐτοῦ (2), τὸν καθηγησάμενον αὐτῷ πρὸς τὰ τῆς ἀπωλείας ἔργα. Κακῶς δὲ ἐρεῖ καὶ τὰ πάτρια, οἷς συζῶν, τὸν δεδομένον ἡμῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ νόμον εἰς βοήθειαν οὐκ ἐδέχετο. Οὐ δύνασαι ὑπὸ τὸν

A mercede eis solvant. Hoc autem verbum, legis scilicet, tale non est, ut munera dentur pro eo. Nam qui Dei gratiam vendat, nemo est. *Gratis accepistis*, inquit, *gratis date* [90]. Vides quomodo Petrus Simoni pro comparando Spiritus sancti dono pecuniam offerenti succensuerit? *Pecunia* enim *tua*, inquit, *tecum sit in perditionem, quoniam existimasti donum Dei pecuniis parari* [91]. Itaque Evangelii sermo non est sicut verba a ventriloquis vendita. Quam enim possit quis rependere remunerationem Evangelii verbis dignam? Davidem audi animi pendentem, ac dicentem : *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Non est* igitur *munera dare de eo*, quæ ejus dono possint conferri. Unum munus dignum fuerit, si id quod dat

B custodiatur. Qui tibi hunc thesaurum concessit, dati pretium haud exigit, sed custodiam re data dignam.

221. *Et veniet*, inquit, *super vos dira fames; et erit, ut esurieritis, contristabimini, et maledicetis principi et patriis legibus.* Qui omnia ad salutem ordinat Dominus, nonnunquam famem etiam ad utilitatem eorum qui castigantur inducit. Afflixi enim te, inquit [93], et fame vexavi, ut bene tibi facerem. Eam igitur famem dicit diram, quæ nec levari, nec concipi potest. Sunt enim diversæ famis species. Aliæ quidem contingunt sola frumenti inopia: aliæ vero oriuntur ex penuria reliquarum rerum, quæ edi possunt. Hæc autem fames quam inductum iri enuntiat Scriptura, dira est; sic ut per inediam inferatur mœror, qui salutem haud pœnitendam queat

C operari. Sed cum ea quæ secundum Deum est tristitia [94] fuerint affecti, tunc maledicent principi et patriis institutis. Quis iste est princeps, in quem maledicta congerunt qui bene contristantur? Princeps utique mundi hujus [95], cui sunt per pœnitentiam maledicturi tum, cum illati ab eo damni fient conscii. Quin et patriis institutis maledicunt. Patria autem instituta eorum, qui in peccatis vivunt, sunt vitæ negotia, quibus gloriæ amatores omnes implicantur. Opera carnis sunt peccatori patria instituta, puta adulterium, fornicatio, immunditia, lascivia, simulacrorum cultus, mollities, concupiscentia mala. Patria instituta sunt dolus, mendacium, insidiæ, astutiæ, hypocrisis. Itaque qui se ex mundi hujus negotiis tanquam ex quadam ebrietate ad bonam

D frugem recepit, mundi principi qui sibi ad patranda perditionis opera præfuerat, maledicit. Sed et maledicet patriis institutis, secundum quæ cum viveret,

[90] Matth. x, 8. [91] Act. VIII, 20. [92] Psal. CXV, 12. [93] Deut. VIII, 3. [94] II Cor. VII, 10. [95] Joan. XVI, 11.

(95) Colb. primus, δῴη.

(96) Editi, τοῦ δοθέντος. At sex mss., τοῦ δωρηθέντος.

(97) Veteres quinque libri, σε. Editi et Reg. tertius, σοι.

(98) Editi et nostri sex mss., τὴν ἀνεπινόητον. Sed Combefisius, homo ad emendanda ea, quæ emendatione non indigent, paratissimus, ait malle se, τὴν ἀνήκεστον· hoc est, at ipse interpretatur, *famem gravissimam, maximam, insanabilem*. Nos, quibus persuasum sit famem ἀνεπινόητον, quæ scilicet tanta est, ut vix excogitari possit (eam enim vim habet vox ἀνεπινόητον), nihil aliud esse, nisi *famem gravissimam, maximam, insanabilem*, nihil mutandum censuimus.

(99) Editi, δὲ. At sex mss., γάρ.

(1) Editi, οἱ ἐκ. Deest οἱ in nostris sex mss.

(2) Veteres quatuor libri, αὐτοῦ. Editi, ἑαυτοῦ.

legem nobis a Deo in auxilium traditam non suscipiebat. Non potes Regi 546 vero subesse, nisi maledixeris huic principi. Eam ob causam te edocuit Ecclesia dicere : *Renuntio tibi, Satana.* Hoc est maledictum, quod in principem conjicitur. Quodnam autem maledictum est, quod adhibetur adversus patrios mores? Illud, *Renuntio et operibus tuis.* Hi patrii ritus, diaboli opera. Beatus qui rite huic maledixerit principi. Jam enim ad eum qui verus est, accedit, et illuminatur. Beatus qui improbaverit patrios mores antiquos : obtinebit enim patriam Jerusalem cœlestem [96], quæ mater est eorum, qui beato Paulo sunt similes. Patria instituta sunt etiam pravi mores a parentibus ad nos transmissi. Reliquitne tibi pater opes per avaritiam partas? Redde has injuriam patienti; ne eas tibi ceu proprias vindices : est nimirum peccati hæreditas. Dereliquit tibi servum pater, injuste ab ipso in servitutem redactum? Tu eum libertate dona, et patris cruciatum reddes leviorem, et tibi ipse libertatem veram conciliabis. Sub hæc quid dicit?

A ἀληθινὸν γενέσθαι βασιλέα, ἐὰν μὴ κακῶς εἴπῃς τὸν ἄρχοντα. Διὰ τοῦτο ἐδίδαξέ σε ἡ Ἐκκλησία λέγειν· Ἀποτάσσομαί σοι, Σατανᾶ. Αὕτη τοῦ ἄρχοντος ἡ κακηγορία. Τίς δὲ ἡ τῶν πατρίων ; Ἀποτάσσομαι (3) καὶ τοῖς ἔργοις σου. Ταῦτα τὰ πάτρια, ἔργα τοῦ διαβόλου. Μακάριος ὁ γνησίως κακηγορήσας τὸν ἄρχοντα. Προσέρχεται γὰρ λοιπὸν πρὸς τὸν ἀληθινόν, καὶ φωτίζεται. Μακάριος ὁ μεμψάμενος τοῖς πάλαι πατρίοις· εὑρήσει γὰρ (4) πατρίδα τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἥτις ἐστὶ μήτηρ τῶν ὁμοίων τῷ μακαρίῳ Παύλῳ. Πάτριά ἐστι καὶ τὰ ἐκ πατέρων ἡμῖν πονηρὰ ἔθη παραδιδόμενα. Ἐκ πλεονεξίας σοι κατέλιπεν ὁ πατὴρ κτήματα ; Ἀπόδος τῷ ἠδικημένῳ· μὴ ὡς ἰδίων (5) ἀντιποιοῦ· ἁμαρτίας ἐστὶ κληρονομία. Ἀδίκως καταδουλωσάμενος ὁ πατὴρ ἀφῆκέ σοι δοῦλον ; Δὸς αὐτῷ σὺ τὴν ἐλευθερίαν, κἀκεῖνῳ (6) πουφοτέραν ποιήσεις τὴν βάσανον, καὶ σεαυτῷ τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν παρασκευάσεις. Εἶτα τί φησι ;

222. *Et respicient in cœlum sursum, et in terram deorsum inspicient : et ecce egestas angusta, et tenebræ, ita ut non videant; et non deficiet qui in angustia est usque ad tempus.* Affirmat fore, ut ii qui præ angustia adducti fuerint ad pœnitentiam agendam, sursum respiciant in cœlum. Qui prius demittebant in terram oculos, nec divinarum contemplationum sublimitatem intelligere poterant, hi a rerum terrenarum affectione et studio quasi a vinculo quodam soluti, oculorum suorum liberos obtutus figunt in cœlum, invisibilium ac intelligibilium naturam contemplantes, et locum quo reponi oporteat thesaurus, considerantes. Dein *Aspicient in terram deorsum.* Qui erant elati prius, ac de se magnifice sentiebant, naturæ suæ vilitatem ex ea quam cum terra habent cognatione agnoscent. Mirare autem quam apposite hisce verbis usa sit Scriptura : quandoquidem dictionem utrique rei convenientem excogitavit. Cœlum enim et terra nobis proponuntur contemplanda. Dicit quidem de cœlo, *Respicient in cœlum sursum;* de terra autem *Aspicient in terram deorsum.* Deinde præ admiratione tantarum rerum cognitarum inopes sunt consilii, adducenturque ad angustias, et mente obcæcabuntur; cum stupor qui ex rebus intellectis orietur, ingentem illam in ipsis perturbationem excitabit. *Cum enim,* inquit, *consummaverit homo, tunc incipit : et cum quieverit, tunc animi pendebit* [97]. Nemo novit quot et quanta ignoret, nisi scientiæ hujus habuerit gustum. Sed tamen be-

222. Καὶ ἀναβλέψονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω, καὶ εἰς τὴν γῆν κάτω ἐμβλέψονται· καὶ ἰδοὺ ἀπορία στενὴ, καὶ σκότος, ὥστε μὴ βλέπειν· καὶ οὐκ ἀπορηθήσεται (7) ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ. Περὶ τούτων φησὶ, τῶν διὰ τὴν στενοχωρίαν εἰς μετάνοιαν ἐναχθέντων (8), ὅτι ἀναβλέψονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω. Οἱ πρότερον συγκύπτοντες, καὶ οὐ δυνάμενοι τὰ ὑψηλὰ κατανοεῖν τῶν θείων θεωρημάτων, οὗτοι, ὥσπερ ἀπὸ δεσμοῦ τινος, τῆς πρὸς τὰ γήϊνα συμπαθείας λυθέντες, ἐλεύθερον ἑαυτῶν τὸ ὄμμα πρὸς οὐρανὸν περιάξουσι, θεωροῦντες τὴν τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν φύσιν, καὶ κατανοοῦντες τὸν τοπον ὅπου δεήσει τὸν θησαυρὸν ἀποτίθεσθαι. Εἶτα Ἐμβλέψονται εἰς τὴν γῆν κάτω. Τὸ εὐτελὲς τῆς αὐτῶν φύσεως ἐννοήσουσιν ἐκ τῆς πρὸς τὴν γῆν συγγενείας οἱ τέως ἐπηρμένοι καὶ μέγα φρονοῦντες ἐφ' ἑαυτοῖς. Θαύμασον δὲ πῶς παρατετηρημένως ταῖς λέξεσιν ἐχρήσατο ἡ Γραφὴ, ἁρμόζουσαν ἑκατέρῳ πράγματι ἐπινοήσασα τὴν ἐκφώνησιν. Οὐρανὸς γὰρ πρόκειται εἰς θεωρίαν, καὶ γῆ. Περὶ μὲν οὖν τοῦ οὐρανοῦ λέγει· Ἀναβλέψονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω· περὶ δὲ τῆς γῆς· Ἐμβλέψονται (9) εἰς τὴν γῆν κάτω. Εἶτα ἐπὶ τῷ θαύματι τῆς τῶν τηλικούτων κατανοήσεως ἀποροῦνται, καὶ στενοχωρηθήσονται, καὶ σκοτωθήσονται τὴν διάνοιαν, τῆς ἐπὶ τοῖς καταληφθεῖσιν ἐκπλήξεως τὴν μεγάλην αὐτοῖς ταύτην ταραχὴν ἐμποιούσης. Ὅταν γὰρ συντελέσῃ, φησὶν, ἄνθρωπος, τότε ἄρχεται· καὶ δύαν παύσηται, τότε ἀπορηθήσεται. Οὐδεὶς οἶδεν πόσα (10) οὐκ οἶδεν, ἐὰν μὴ

B

C

D

[96] Gal. IV, 26. [97] Eccli. XVIII, 6.

(3) Editi, Ἀποτάσσομαί σοι. Vocula σοι in mss. non invenitur. Mox editi, τὰ ἔργα. Sed in nostris sex mss. non legitur articulus.

(4) Editi, γὰρ ἑαυτῷ. Illud, ἑαυτῷ, a nostris sex mss. abest. Statim editi, πατέρων ἡμῶν. At sex mss., ἡμῖν.

(5) Editi, ἰδίᾳ. Veteres quinque libri, ἰδίων.

(6) Reg. quartus, κἀκείνου.

(7) Antiqui tres libri, καὶ οὐκ ἀποστερηθήσεται, *et non privabitur.*

(8) Editi et duo mss., ἀναχθέντων. Alii quatuor mss., ἐναχθέντων.

(9) Editi, Καὶ ἐμβλέψονται. Vocula Καί in mss. non invenitur. Statim, ubi in editis legitur ἀποροῦντας, in nostris codicibus scriptum reperitur ἀποροῦνται.

(10) Codex unus cum editis, ὁπόσα. Alii quinque, mss., πόσα.

γεῦμα λάβῃ τῆς γνώσεως. Ἱλὴν ὁ ἀγαθὸς Δεσπότης ἐπαγγέλλεται αὐτοῖς τὰ χρηστότερα. Οὐκ ἀπορηθήσεται γὰρ, φησὶν, ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ. Οὐκ εἰς τὸ παντελὲς αὕτη ἡ ἄγνοια καθέξει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ νῦν αὐτῆς ἐκζητῶν τὴν ἀλήθειαν (11), καὶ ὠδίνων αὐτῆς τὴν εὕρεσιν, ὄψεταί ποτε πρόσωπον (12) πρὸς πρόσωπον, καὶ ἀπολήψεται τὸ τῆς γνώσεως τέλειον, ἐπειδὰν ἐνστῇ ὁ καιρὸς τῆς τῶν ὅλων ἀποκαταστάσεως. Τοῦτο γὰρ ἐστι τὸ, Ἕως καιροῦ.

A nignus Dominus istis præstantiora pollicetur. *Non* enim, inquit, *deficiet qui in angustia est usque ad tempus.* Ignorantia isthæc non perpetuo detinebit hominum genus; sed qui nunc cognitionis perquirit veritatem, eamque comparare laborat, is tunc videbit facie ad faciem [98]; ac scientiæ consequetur perfectionem, cum advenerit tempus, quo instauranda sunt universa. Hoc enim sibi vult dictio illa, *Usque ad tempus.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

223. Τοῦτο πρῶτον πίε· ταχὺ ποίει (13), χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλείμ, καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ τὴν παραλίαν, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. Ὁ λαὸς (14(ὁ πορευόμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ, ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμήτῳ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα· ὅτι ἀφῄρηται ὁ ζυγὸς ὁ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ ῥάβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν. Τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασεν, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ. Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι, καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγείαν αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ. καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον. Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντέχεσθαι (15) ἐν κρίματι, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. Εὐαγγελίζεσθαι μέλλων τὰ (16) τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως ὁ λόγος, ὥσπερ τινὰ πρότασιν ὀρέγων πνευματικῆς εὐφροσύνης, οὕτω δεξιοῦται τὸν εὐαγγελιζόμενον· Τοῦτο πρῶτον πίε. Ὁ πίνων πρῶτον (17) εἰς ἑαυτὸν καταδέχεται τὸ ποτὸν, μετ' ἐπιθυμίας αὐτὸ προσιέμενος. Τότε γὰρ μάλιστα καὶ ἡ ἀπ' αὐ-

547 CAPUT IX.

223. Vers. 1-7. *Hoc primum bibe: cito fac, regio Zabulon, terra Nephthalim, et cæteri qui maritima, et trans Jordanem, Galilæa gentium. Populus qui ambulabas in tenebris, videte lucem magnam, qui habitatis in regione et umbra mortis, lumen illucescet super vos. Plurima pars populi, quam deduxisti in lætitia tua: et lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, et sicut hi qui dividunt spolia: quia ablatum est jugum ipsis impositum, et virga, quæ erat super collum eorum. Virgam enim exactorum dissipavit, sicut in die quæ super Madian. Quia omnem stolam collectam dolo, et vestimentum cum commutatione restituent: et cupient, si fiant, esse igne combusti. Quia parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus. Et vocatur nomen ejus, Magni consilii angelus. Adducam enim pacem super principes, pacem et sanitatem ipsi. Magnus principatus illius, et pacis ejus non est finis. Super thronum David, et super regnum ejus, ut moderetur illud, et patrocinetur in judicio, et in justitia jam nunc, et in sæculum. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc.* Scriptura jamjam ea quæ ad Domini incarnationem spectant, annuntiatura, quasi quoddam spiritualis lætitiæ specimen præbens, eum qui sit Evangelio imbuendus, alloquitur comiter hoc modo: *Hoc primum bibe.* Qui primum bibit, potum avide sumptum in seipso recipit. Tunc enim maxime effundere se solet ejus suavitas, eum nec nausea, nec vomitu laborans, imo levamen potus et solatium præ nimia siccitate appetens, hausti liquoris humore se perfundit. Ob id etiamnum qui tanquam

[98] I Cor. XIII, 12.

(11) Editi et mss. magno inter se consensu, αὐτῆς ἐκζητῶν τὴν ἀλήθειαν. Sed vox αὐτῆς ita displicuit Combefisio, ut dicat: *Meo periculo emenda,* αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν. Ego autem, quod bona ipsius venia dictum sit, vulgatam lectionem tolerari posse arbitror, si modo ex præcedentibus vox γνώσεως suppleatur. *Qui nunc inquirit ejusmodi cognitionis veritatem.*

(12) Editi et Reg. primus, ποτε πρόσωπον, καί. Alii quinque mss. uti in contextu.

(13) Vetustior Combefisii codex et alii quatuor, ταχὺ ποίει, *cito fac;* et ita quoque legitur apud LXX et apud Eusebium. Alter Combefisii liber, ταχὺ πίε, *cito bibe:* quam lectionem Basilio tribuit Nobilius. Neutram ejus esse qui dixerit, sanius, ut mihi quidem videtur, judicabit. Statim Reg. tertius, παραλίαν οἰκοῦντες καί. Sed vox οἰκοῦντες non legitur neque in editis, neque in aliis quinque mss., neque apud LXX, neque apud Eusebium.

(14) Editi et Reg. primus. ἐθνῶν καὶ λαός. Alii quinque mss., ἐθνῶν ὁ λαός.

(15) Reg. tertius, καὶ ἀντιλαβέσθαι αὐτῆς.

(16) Editi, τὰ περί. Deest περί in nostris sex codicibus. Vox πρότασις, quæ mox sequitur, cum sumi soleat pro aliqua propositione; hic tamen significare videtur præludium quoddam, seu anticipatum quemdam gaudii spiritualis gustum. Tilmannus sic verterat: *Quasi propositionem quamdam lætitiæ spiritualis obtendens:* quæ interpretatio cum non probaretur, Combefisio, ita ipse interpretatus est: *Quasi adventitium quiddam spiritualis lætitiæ porrigens.* Alii meliora.

(17) Vocem πρῶτον ex tribus mss. addidimus.

populo sitienti gratiam exspectatam annuntiat, ait: *Hoc primum bibe.* Excipe in animo lætitiam: reconde in eo salutis dogma. Alio inferius ne putaveris, nec quidquam aliud eo præstantius esse existimes. Est ante omnia: nec quidquam abs te excogitari potest, quod sit Conditore tuo prius, aut quod natura sit primogenito omnis creaturæ [99] excellentius. *Primum bibe.* Disce in principio fuisse Verbum [1]. Ante principium, nihil; nihil prius eo qui erat in principio. Ne prius ævum bibas, non intervallum, non locum Filii substantia destitutum, non tempus, non temporis aliquod momentum, non quidquam futile et vanum, quod animus imaginari valeat. *Hoc primum bibe, cito fac.* Non ignave, non segniter, non negligenter, non languide opus aggredere, sed viriliter et studiose. Cujusmodi erat Paulus, qui simul ut bibit fidem, sine ulla temporis mora ad prædicationem accessit: quippe qui carni non acquiesceret, aut sanguini [2]; sed tanquam cursor quidam, ubi primum audivit cursus signum, festinabat ad finem, juxta præfixum scopum ad præmium supernæ vocationis contendens [3].

A τοῦ χάρις ἀναδίδοσθαι πέφυκεν, ὅταν μὴ ναυτιῶν, μηδὲ ἀποβλύζων, ἀλλά δι' ὑπερβολὴν ξηρότητος ἐφιεμένος τῆς ἐκ τοῦ ποτοῦ παραμυθίας, καὶ ταῖς νοτίσι τοῦ ποθέντος (18) ἑαυτὸν διυγραίνει. Διὰ τοῦτο καὶ νῦν ὁ εὐαγγελιζόμενος ὡς δεδιψηκότι λαῷ τὴν προσδοκωμένην χάριν, φησί· Τοῦτο πρῶτον πίε. Ὑπόδεξαι τῇ ψυχῇ τὴν εὐφροσύνην· ἔνθου τὸ δόγμα τῆς σωτηρίας. Μὴ δεύτερον ἄλλου ἡγήσῃ, μηδὲ προτιμότερόν τι τούτου νομίσῃς ἕτερον. Πρὸ πάντων ἐστίν· οὔτε σοί τι πρότερον νοηθῆναι δύναται τοῦ κτίσαντός σε· οὔτε τῇ φύσει τιμιώτερόν τι, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως. Πρῶτον πίε. Μάθε ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Οὐδὲν προ ἀρχῆς· οὐδὲν πρὸ τοῦ ἐν ἀρχῇ. Μὴ αἰῶνα προπίῃς· μὴ διάστημα· μὴ τόπον ἔρημον τῆς Υἱοῦ ὑπάρξεως· μὴ χρόνον· μὴ καιρόν· μηδὲν τῶν κατὰ φαντασίαν ματαίων, δυναμένων τῇ ψυχῇ B ἐγγίνεσθαι. Τοῦτο πρῶτον πίε· ταχὺ ποίει. Μὴ χαύνως, μηδὲ καταβεβλακευμένως, μηδὲ ἀσπούδως, μηδὲ ἐκλύτως ἐπὶ τὴν τοῦ ἔργου παραδοχήν, ἀλλὰ συντόνως καὶ κατεσπευσμένως (19). Οἷος ἦν Παῦλος· ὁμοῦ τε ἔπινε τὴν πίστιν, καὶ οὐδένα καιρὸν ἀνεβάλλετο πρὸς τὸ κήρυγμα· ὅς γε οὐδὲ προσανέθετο σαρκὶ καὶ αἵματι, ἀλλ' εὐθὺς, ὥσπερ τις δρομεὺς, ὁμοῦ τε ἔλαβε τὸ τοῦ δρόμου σύνθημα, καὶ πρὸς τὸ τέλος ἐπείγετο, κατὰ σκοπὸν διώκων εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως.

224. *Regio Zabulon.* Ad hos ipsos propheta confert sermonem, apud quos moratus est Dominus, qui prius in ignorantiæ tenebris ambulantes, exoriente lumine vero, *Quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [4], viderunt lucem magnam. Nemo autem suspicetur Matthæi et prophetæ verba esse inter se pugnantia, etsi ille quidem dixerit. *Populus qui sedebat in tenebris* [5]; Isaiam vero C constet dixisse: *Qui ambulabat in tenebris.* Nam in tenebris ambulare idem valet atque in tenebris sedere, cum uterque a proposito fine similiter aberret, tum qui non movetur, tum qui temere obambulat errabundus. Qui enim sine scopo incedit, ad nullum certum locum vadit; qui vero in otio detinetur, nequaquam finem assequitur. Hic igitur populus, qui gentium ignorantia obcæcabatur, vidit lucem, non talem, qualis ab igne, aut a stellis, aut a luna, aut a sole, aut a fulgetris oriri solet; sed vidit lucem magnam, quæ intellectu sensuque præditis affulget, quæ et cum Patre est, et homines illustrat, et angelos efficit splendidos, et sufficit omnibus, imo latius adhuc extendit suos fulgores. Sed in qua regione populus gentium habitabat? In regione tenebris mortis cooperta. Nam eis impendit D veluti nubes densa per idololatriam, donec venit lumen, quod, intercisa et excussa caligine, ipsis splendorem ostendit veritatis. Subinde ad ipsam

224. Χώρα Ζαβουλών. Πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀποτείνεται ὁ προφήτης, πρὸς οὓς ἐπεχωρίαζεν ὁ Κύριος, οἵτινες πρότερον ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνοίας πορευόμενοι, ἐν τῇ ἀνατολῇ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ, Ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, εἶδον (20) φῶς μέγα. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω διαφωνίαν ἔχειν πρὸς τὸ προφητικὸν ῥητὸν τὰ παρὰ τοῦ Ματθαίου· εἴπερ ὁ μὲν εἶπεν· Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει· ὁ δὲ Ἡσαΐας φαίνεται εἰρηκώς. Ὁ πορευόμενος ἐν σκότει. Ἴσον γὰρ δύνανται καὶ τὸ ἐν σκότει πορεύεσθαι, καὶ τὸ καθέζεσθαι· διότι τοῦ ἀποκειμένου τέλους ὁμοίως ἀμφότεροι ἀπολείπονται· ὁ μὲν μὴ κινούμενος, ὁ δὲ εἰκῇ πεθιερχόμενος. Καὶ γὰρ ὁ ἄνευ σκοποῦ βαδίζων, οὐδαμοῦ προχωρεῖ, καὶ ὁ ἐν ἀργίᾳ πεπεδημένος (21) οὐκ ἐφικνεῖται τοῦ τέλους. Οὗτος τοίνυν ὁ λαὸς, ὁ ἐν τῇ ἐθνικῇ ἀγνοίᾳ ἐσκοτωμένος, εἶδε φῶς, οὐχ οἷον τὸ ἀπὸ πυρὸς, οὐδὲ οἷον τὸ ἀπὸ ἀστέρων ἢ σελήνης, οὐδὲ οἷον τὸ ἡλιακὸν ἢ ἀστραπαῖον, ἀλλὰ φῶς μέγα· ὃ καὶ νοητοῖς ἐπιλάμπει καὶ αἰσθητοῖς, ὃ καὶ Πατρὶ σύνεστι, καὶ ἀνθρώπους φωτίζει, καὶ ἀγγέλους φαιδρύνει, καὶ πᾶσιν ἐπαρκεῖ, καὶ ἔτι ἑαυτοῦ τὰς αὐγὰς ἔχει ὑπερτεινομένας πρὸς (22) τὸ πλεῖον. Ὁ δὲ λαὸς ὁ τῶν ἐθνῶν ᾤκει ἐν χώρᾳ ποδαπῇ; Σκιαζομένῃ ὑπὸ τοῦ θανάτου. Οἱονεὶ γὰρ νεφέκη βαθεῖα ἐπέκειτο (23) αὐτοῖς, διὰ τῆς εἰδωλολαταείας, ἕως ἐλθὸν τὸ φῶς διέκοψε μὲν τὴν ἀχλὺν, ἐφήπλωσε δὲ αὐτοῖς τῆς ἀληθείας τὸ φέγ-

[99] Col. I, 15. [1] Joan. I, 1. [2] Gal. I, 16. [3] Philipp. III, 14. [4] Joan. I, 9. [5] Matth. IV, 16.

(18) Antiqui tres libri cum editis, τοῦ δοθέντος, *humore pati poculi.* Alii tres mss., τοῦ ποθέντος.

(19) Uterque Colb., *κατεσπουδασμένως.*

(20) Sic mss. nonnulli. Editi vero et Reg. primus, εἶδε.

(21) Editi et Reg. primus, πεπαιδευμένος. Hinc vetus interpres, *Qui etiamnum inerti otio edoctus est vivere.* Alii quinque mss., πεπεδημένος, *otio detentus*, optime.

(22) Antiqui tres libri, ὑπερτεινόμενος ὑπέρ.

(23) Reg. quartus, ἀπέκειτο.

γος. Εἶτα πρὸς αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου πρόσωπον μεταβαίνει ὁ λόγος. Τί λέγων ; Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ, ὁ κατήγαγες (24) ἐν εὐφροσύνῃ σου. Οὐ γὰρ πάντες ἐδέξαντο τὸν λόγον, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἠκολούθησαν τῷ καλοῦντι εἰς εὐφροσύνην αἰώνιον, οἵτινες καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμήτῳ. Ὁ γὰρ σπείρει ἕκαστος, τοῦτο καὶ θερίσει. Ἐν οὖν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως οἱ τὸν λόγον δεξάμενοι, καὶ καρποφορήσαντες (25) κατὰ ἀναλογίαν τῶν ἐνταῦθα αὐτοῖς προκαταβεβλημένων, κομιζόμενοι παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ τὰς ἀντιμισθίας, εὐφρανθήσονται, Ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμήτῳ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα Οἱ μὲν εὐφραινόμενοι ἐν ἀμήτῳ, ἐκ τῶν ἰδίων πόνων τὰς ἀρχὰς τῆς εὐφροσύνης ἔχουσιν· οἱ δὲ ἀπὸ σκύλων πλουτοῦντες, ἀθρόαν ὑποδέχονται τοῦ πλούτου τὴν ἀφορμήν. Διὰ τοῦτο ἀμφότερα εἶπεν, καὶ τὰ ἐξ ἀντιδόσεως ἀγαθὰ, καὶ τὰ ἐκ χάρετος ὑπὸ τοῦ μεγαλοδώρου δίδοσθαι μέλλοντα. Ἀφῄρηται γὰρ ὁ ζυγὸς ὁ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν κείμενος, ἀπεσείσαντο τὸν βαρὺν ζυγὸν τοῦ τῇ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας αὐτοὺς ὑποζεύξαντος, καὶ ῥάβδῳ τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτοντος, ἵνα τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα τῆς ψυχῆς καταβαλόντες, μὴ (26) ὑποκύψωσι τῇ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας.

225. Τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασεν, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ. Δεινὸς ἀπαιτητὴς ἐφέστηκε τῇ ἀνθρωπίνῃ ζωῇ, ῥαβδίζων, καὶ ἀπαιτῶν τὰ ἑαυτοῦ θελήματα, ὁ κοινὸς ἡμῶν ἐχθρός. Βούλει μαθεῖν τῆς ῥάβδου ταύτης τὰς πληγάς ; Ἄκουε τοῦ λέγοντος· Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου· Δυσώδεις μώλωπας ἐμποιεῖ τῷ πληγέντι ἡ πονηρὰ ῥάβδος. Ἐννόησόν μοί τινα συνεχόμενον ἐν ἐπιθυμίαις ποικίλαις, καὶ σφοδρῶς ἐγκείμενον τῇ ἀπολαύσει τῶν ἡδονῶν, πῶς ῥαβδιζομένῳ ἔοικε, καὶ ἀπαγομένῳ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν. Οὐκ ἀνίησιν ἡ ἐπιθυμία κέντρα καὶ ὀδύνας ἐμποιοῦσα τῷ ἀκολάστῳ, ἕως ἂν τὸν ἐκ τῆς ἁμαρτίας μώλωπα τῇ ψυχῇ ἐμποιήσῃ, δυσωδίαν ἀναφιέντα ἐν τῇ τῶν αἰσχρῶν ἀναμνήσει. Ταύτην τοίνυν τὴν ῥάβδον διασκεδάσει, ὡς διεσκέδασε τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τῶν Μαδιηναίων (27)· ὧν οἶμαι τῆς ἱστορίας μέμνησθε, ἢ τῆς κατὰ τοὺς Ἀριθμοὺς, ἢ τῆς ἐν τοῖς Κριταῖς. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς Ἀριθμοῖς φησι· Παρετάξαντο ἐπὶ Μαδιὰμ, καθὰ ἐνετείλατο Κύριος τῷ Μωσεῖ, καὶ ἀπέκτειναν πᾶν ἀρσενικὸν, καὶ τοὺς βασιλεῖς Μαδιὰμ ἀπέκτειναν ἅμα τοῖς τραυματίαις αὐτῶν. Ἐν δὲ τοῖς Κριταῖς · Ὁ Γεδεὼν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν παρεμβολὴν Ἰσραὴλ, καὶ εἶπεν · Ἀνάστητε (28), ὅτι παρέδωκε Κύριος ἐν χερσὶν ἡμῶν τὴν παρεμβολὴν Μαδιάμ. Τί δέ ἐστι τὸ. Ἅσαν στολὴν συνηγμένην δόλῳ, καὶ (29) ἱμάτιον μετὰ καταλ-

A Domini personam transit oratio. Quid enuntiat ? *Plurima pars populi, quam deduxisti in lætitia tua.* Non enim omnes exceperunt verbum, sed plurimi vocantem ad æternam lætitiam secuti sunt, qui et lætabuntur in conspectu Dei. *Sicut qui lætantur in messe.* Quod enim seminat unusquisque, hoc et metet [6]. Itaque in die remunerationis, qui admiserint verbum, atque pro ratione eorum quæ prius in hac vita sibi fuerant concredita, fructus ediderint, a justo judice mercedem meritis haud imparem consecuti, iidem lætabuntur. *Sicut qui lætantur in messe, et sicut ii qui dividunt spolia.* Qui quidem oblectantur in messe, ex suis ipsorum laboribus gaudii initium capiunt ; qui vero spoliis ditescunt, repentinam opum acquirendarum occasionem nanciscuntur. Quapropter bona utraque memoravit,
B tum quæ remunerationis nomine, tum quæ gratis a munificentissimo largitore danda erunt. Ablatum est enim jugum gentibus impositum. Excussere grave jugum ejus, qui ipsos subjecerat peccati servituti, eorumque collum virga incurvabat, ut apostolicam prædicationem in anima fundantes, se jam peccati servituti non submitterent.

225. *Virgam enim exactorum dissipavit, sicut in die quæ super Madian.* Imminet mortalium vitæ exactor gravis, feriens virga, exigens a nobis, 549 ut suam ipsius voluntatem exsequamur, communis ille inimicus noster. Vis nosse hujusce virgæ plagas ? Audi eum, qui dicit : *Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ* [7]. Mala illa virga graveolentes
C vibices ei qui cæsus est, inurit. Finge tibi animo quempiam variis cupiditatibus obnoxium, ac fruendis voluptatibus valde deditum : quodam modo consimilis videbitur ei, qui percussus virga est, atque ad peccatum adductus. Non desinit libido stimulos admovere impudico, eumque dolore afficere ; donec peccati vibicem quæ per turpium recordationem tetrum ac fœdum odorem exhalat, animo impresserit. Dissipabit igitur hanc virgam, perinde ut principatum et imperium Madianitarum dissipavit : quorum, puto, historias meministis ; sive eam, quæ in Numeris, sive eam quæ in libro Judicum legitur. Ait quidem in Numeris : *Instructa acie pugnarunt adversus Madian, sicut præcepit Dominus Moysi, et occiderunt omne masculinum, et reges*
D *Madian interemerunt una cum vulneratis eorum* [8]. In libro autem Judicum : *Gedeon reversus est in castra Israel, et dixit : Surgite, quia tradidit Dominus in manus nostras castra Madian* [9]. Quid autem est, restituere, *Omnem stolam collectam dolo, et ve-*

[6] Gal. VI, 8. [7] Psal. XXXVII, 6. [8] Num. XXXI, 7, 8. [9] Jud. VII, 15.

(24) Codex idem κατῆγες.
(25) Antiqui duo libri, καρποφοροῦντες.
(26) Vocula μὴ deest quidem et in editis et in nostris codicibus : sed eam ex Eusebio, unde fragmentum illud sumptum est, addendam esse censuimus. Lege Præfationem.
(27) Editi et Reg. primus, τῶν Μαδηναίων. Alii quatuor mss., τῶν Μαδιηναίων.
(28) Editi et recentior Combefisii codex, ἀναστήθητι, male. Alter Combefisii codex, ἀνάστητε, recte. Mox editi et quinque mss., ἐν χερσὶν ὑμῶν. At in Reg. primo et apud LXX legitur, ἡμῶν.
(29) Uterque Colb. et Reg. secundus, καὶ πᾶν.

stimentum cum commutatione? Hoc dici arbitror, quod ii qui grave peccati jugum imponentes, virgaque conterentes ad peccatum adigunt, stolam dolo collectam et vestimentum cum commutatione sint restituturi. Qui homines spoliarint, eosque dolose suis denudarint vestimentis, ea cum commutatione restituent. Cum enim communis ille inimicus nos in suam redegerit potestatem, vestimenta quamdam deformitati nostræ venustatem afferentia a nobis aufert. Christianorum autem indumentum, quod peccati nostri turpitudinem contegit, fides est Christi. *Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis* [10]. Ille enim inimicus noster ante fidem quæ in Christum est, humanam denudabat turpitudinem, ut qui cogitationes nostras quibus nostra vita ornabatur, auferret, atque nuditatem nostram proderet. Quoniam igitur dolose fraudulenterque exspoliavit, idcirco omnem stolam collectam dolo, et omne vestimentum cum commutatione restituet. Non enim solum ea quæ nobis fuere adempta, recipimus; sed etiam accedente Christi agnitione evadimus meliores. *Induit enim me*, inquit, *vestimento salutari, et tunica lætitiæ* [11]. Omnem igitur stolam collectam dolo, hoc est, clanculum demptam, cum commutatione restituent. *Et cupient, si fiant, esse igne combusti: quia parvulus natus est nobis.* Malignæ potestates post Domini adventum clamabant: *Quid nobis et tibi, Fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos* [12]. Tunc malent igne fuisse combusti, quam condemnari Christi in carne præsentia.

λαγῆς ἀποτίσειν; Οἶμαι λέγεσθαι, ὅτι οἱ τὸν βαρὺν ἐπιτιθέντες τῆς ἁμαρτίας ζυγὸν, καὶ ῥάβδῳ συντρίβοντες, συναναγκάζουσι πρὸς ἁμαρτίαν· οὗτοι τὴν μετὰ δόλου ἐπισυνηγμένην στολὴν καὶ τὸ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσιν. Οἱ λωποδυτήσαντος τοὺς ἀνθρώπους, καὶ δόλῳ αὐτοὺς γυμνοὺς τῶν σκεπασμάτων ἀποδείξαντες, μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσιν. Ὅταν γὰρ λάβῃ ἡμᾶς ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἐξουσίαν ὁ κοινὸς ἐχθρὸς, ἀφαιρεῖ ἡμῶν τὰ ἱμάτια, τὰ τοῖς ἀσχήμοσεν ἡμῶν εὐσχημοσύνην περιτιθέντα (30). Ἱμάτιον δὲ Χριστιανῶν, σκέπον τὸ ἄσχημον ἡμῶν τῆς ἁμαρτίας, ἡ εἰς Χριστὸν πίστις. Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἵν δὲ καὶ πρὸ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως γυμνῶν τὴν ἀνθρωπείαν ἀσχημοσύνην ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν, τὰς ἐννοίας ἡμῶν, αἷς ἡ ζωὴ ἡμῶν κατεκοσμεῖτο, περιαιρῶν, καὶ τὴν γύμνωσιν ἡμῶν δημοσιεύων. Ἐπεὶ (31) οὖν δολεραῖς ἐπινοίαις ἀπημφίασε, πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ πᾶν ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσει. Οὐ γὰρ μόνον ἀπολαμβάνομεν, ἃ ἁφῃρήμεθα, ἀλλὰ καὶ τῇ προσθήκῃ τῆς εἰς Χριστὸν ἐπιγνώσεως βελτιούμεθα. Ἐνέδυσε γὰρ με (32), φησὶν, ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης. Πᾶσαν οὖν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, τουτέστι, λαθραίως ὑφαιρεθεῖσαν, μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι. Καὶ θεγήσουσιν, εἰ ἐγένοντο (33) πυρίκαυστοι, ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν. Αἱ πονηραὶ δυνάμεις μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου ἐπιδημίαν ἔκραζον· Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; Ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; Τότε αἱροῦνται γενέσθαι πυρίκαυστοι μᾶλλον, ἢ ὑπὸ τῆς ἐν σαρκὶ Χριστοῦ ἐπιφανείας κατακρίνεσθαι.

226. *Quia parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus. Et vocatur nomen ejus,* 550 *Magni consilii angelus.* Quot jam didicimus Domini nomina superius audivimus. *Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium: et vocabunt nomen ejus Emmanuel* [13]. Hic vocatur nomen ejus, *Magni consilii angelus.* Hic ipse est, qui magnum consilium a sæculis absconditum, generationibus aliis haud declaratum patefecit [14]. Hic annuntiavit et detexit in gentibus suas ipsius impervestigabiles divitias, ut fierent gentes cohæredes et concorporales [15], videlicet hujus ipsius, cujus imperium est super humerum ejus; hoc est, regnum et potestas in cruce. In crucem enim exaltatus, omnes ad se ipsum traxit [16]. *Adducam enim pacem super principes, pacem et sanitatem ipsi. Magnus principatus ejus, et pacis illius non est finis.* Hinc palam est hæc in Patris persona fuisse dicta.

226. Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. Πόσα ἤδη ὀνόματα ἐδιδάχθημεν τοῦ Κυρίου, ἀνώτερον ἠκούομεν. Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Ἐντεῦθα καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. Οὗτος ὁ τὴν μεγάλην βουλὴν τὴν ἀποκεκρυμμένην ἀπὸ τῶν αἰώνων γνωρίσας (34), τὴν ἑτέραις γενεαῖς μὴ φανερωθεῖσαν. Οὗτος ὁ ἀναγγείλας καὶ φανερώσας τὸν ἀνεξιχνίαστον ἑαυτοῦ πλοῦτον ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα· αὐτοῦ γὰρ τούτου, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐστιν ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. τουτέστιν, ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις ἐν τῷ σταυρῷ. Ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γὰρ ὑψωθεὶς, πάντας εἵλκυσε πρὸς ἑαυτόν. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην (35) καὶ ὑγείαν αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ

[10] Gal. III, 27. [11] Isa. LXI, 10. [12] Matth. VIII, 29. [13] Isa. VII, 14. [14] Col. I, 26. [15] Ephes. III, 6. [16] Joan. XII, 32.

(30) Editi, παρατιθέντα. At sex mss., περιτιθέντα, optime.

(31) Veteres quinque libri, Ἐπεί. Editi vero et Reg. primus, Ἐπί.

(32) Sic mss. omnes. Typographi σε pro με incaute ediderant.

(33) Editi, ἐγενήθησαν. At mss. sex, ἐγένοντο.

(34) Sic Reg. tertius. Vox γνωρίσας in editis et in aliis quinque mss. desideratur. Subinde duo mss., Οὗτος ὁ ἄγγελος καὶ φανερώσας. Alii duo, Οὗτος ὁ ἀγγείλας. Editi denique cum aliis duobus, Οὗτος ὁ ἀναγγείλας. Ibidem tres mss., ἀνεξιχνίαστον αὐτοῦ.

(35) Vox εἰρήνην addita est ex tribus codicibus.

αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον. Ἐκ τούτου παρίσταται, ὅτι ἐκ τοῦ πατρικοῦ προσώπου ἐστὶ τὰ λεγόμενα. Διὰ τὸ εἰρηνοποιῆσαι αὐτὸν διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, εἴρηται τὸ, Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγείαν αὐτῷ. Οἶμαι τὸ τῆς ἀναστάσεως δείκνυσθαι διὰ τούτου μυστήριον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ζῇ δὲ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ, διὰ τοῦτο ὑγεία ἄγεσθαι αὐτῷ λέγεται (36), ἐπὶ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς, ἣν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνείληφε. Καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον. Εἰρήνην, φησὶ, δίδωμι ὑμῖν, οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ διδωμι ὑμῖν. Διὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ὅριον τῆς εἰρήνης αὐτοῦ· ἐπειδὴ (37) ὑπερκόσμιόν ἐστι τὸ δῶρον. Εἰ γὰρ ἐκ τοῦ κόσμου ἦν, συναπηρτίσθη ἂν τῇ τοῦ κόσμου συστάσει. Νῦν δὲ ὁ δεξάμενος αὐτοῦ τὴν εἰρήνην καὶ φυλάξας εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον τοῖς ἐκ τῆς εἰρήνης καλοῖς συμβιώσεται. Ἡ Σολομῶντος εἰρήνη γεγραμμένοις ἔτεσι περιωρίζετο· ἡ δὲ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρήνη τῷ αἰῶνι παντὶ συμπαρεκτείνεται, ἀπεριόριστος οὖσα καὶ ἀτερμάτιστος (38). Πάντα γὰρ ὑποταγήσεται αὐτῷ, καὶ πάντα ἐπιγνώσεται τὴν αὐτοῦ δεσποτείαν· καὶ ἐπειδὰν γένηται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι, καθησυχασθέντων τῶν θορυβούντων ταῖς ἀποστασίαις, ἐν εἰρηνικῷ συμφωνίᾳ τὸν Θεὸν ὑμνήσουσιν (39). Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν. Διὰ τὸ εἰρῆσθαι, ὅτι Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, πάντες (40) σχεδὸν ὁμοφώνως, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ εἶναι τὸ κατὰ σάρκα τὸν Κύριον, κατεγγέλλουσιν. Ἐπὶ οὖν τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ καθήσεται, ὥστε κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντέχεσθαι αὐτῆς ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ. Τὰ κρίματά σου, φησὶν, ἄβυσσος πολλή· καὶ, Ἡ δικαιοσύνη σου ὡς ὄρη Θεοῦ. Οὔτε οὖν τὰ κρίματα καταληπτὰ, οὔτε ἡ δικαιοσύνη κατ' ἀξίαν τοῦ ὕψους θεωρητή. Καὶ ταῦτα ποιήσει ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαώθ. Ζηλώσας ἡμᾶς τοὺς ἀπολλυμένους τῇ ἀγνοίᾳ, δέξεται, ὑπὲρ τοῦ περιποιήσασθαι εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν, τὴν ἐν ἀνθρώποις (41) οἰκονομίαν. Ὁ οὖν ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ, τοῦ Θεοῦ τῶν στρατιῶν, ᾧ πᾶσα δύναμις ὑποτέτακται, οὗτος ταῦτα ποιήσει.

A Quoniam pacificavit ipse per sanguinem crucis suæ sive quæ in terra, sive quæ in cœlis [17], dictum est illud: *Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ipsi.* Arbitror resurrectionis mysterium his verbis ostendi. *Nam quia crucifixus est ex infirmitate, vivit vero ex virtute Dei* [18], idcirco ei adduci dicitur sanitas ad curandam infirmitatem carnis, quam pro nobis assumpsit. *Et pacis ejus non est finis. Pacem* inquit, *do vobis, non quomodo mundus dat, ego do vobis* [19]. Ideo pax illius non accipit finem, quoniam donum quoddam est mundo sublimius. Etenim si esset ex mundo, non magis quam mundus ipse duraret. Attamen qui nunc excepit illius pacem et servavit, is in sempiternum tempus vitam suam in bonis pacis traducet. Salomonis pax certis ac statutis annis circumscribebatur [20]: quæ autem pax datur a Do-
B mino, ad omne tempus se extendit, cum nec finem nec terminum admittat. Omnia enim ei subjicientur [21], agnoscentque ejus imperium omnia; et ubi fuerit Deus omnia in omnibus, iis qui per suam defectionem tumultus excitabant indicto silentio, Deum pacifico consensu landabunt. *Super solium David et super regnum ejus, ut moderetur illud.* Quoniam dictum est: *Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei* [22], omnes unanimi fere consensu enuntiant Dominum secundum carnem ex semine David oriri. Sedebit igitur *Super thronum David, et regnum ejus, ut moderetur illud, et patrocinetur ei in judicio et justitia. Judicia tua,* inquit, *abyssus multa* [23]; et, *Justitia tua sicut montes Dei* [24]. Neque igitur judicia
C ejus comprehendi queunt, neque justitia pro dignitate suæ celsitudinis potest ulla contemplatione attingi. *Et hæc faciet zelus Domini Sabaoth.* Quoniam zelo studioque nos ignorantia pereuntes prosecutus est assumet humanam dispensationem, ut nos regno suo asserat. Zelus igitur Domini Sabaoth, Dei exercituum, cui virtus omnis subjecta est, hæc faciet.

227. Λόγον (42) ἀπέστειλε Κύριος ἐπὶ Ἰακὼβ, καὶ ἦλθεν ἐπὶ Ἰσραήλ. Καὶ γνώσονται πᾶς ὁ λαὸς τοῦ Ἐφραὶμ, καὶ οἱ καθήμενοι ἐν Σαμαρείᾳ, ἐφ' ὕβρει καὶ ὑψηλῇ καρδίᾳ λέγοντες· Πλίνθοι πεπτώκασιν, ἀλλὰ δεῦτε, λαξεύσωμεν λίθους, καὶ κόψωμεν συκαμίνους καὶ κέδρους, καὶ οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πύργον. Ἐν τῇ προσηγορίᾳ τοῦ Ἰακὼβ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ δύο πραγμάτων ἔννοιαν

227. Vers. 8-10. *Verbum misit Dominus in Jacob, et venit in Israel. Et cognoscet omnis populus Ephraim. et qui sedent in Samaria in contumelia, et elato corde dicentes: Lateres ceciderunt, sed venite, poliamus lapides, et excidamus sycaminos, et cedros,* D *et ædificemus nobis turrim.* Scriptura nomine Jacob et Israel nobis duarum rerum intelligentiam suggerere videtur, primam imperfectorum institutionem,

[17] Coloss. I, 20. [18] II Cor. XIII, 4. [19] Joan XIV, 27. [20] III Reg. IV, 24. [21] I Cor. XV, 28. [22] Gen. XLIX, 10. [23] Psal. XXXV, 7. [24] ibid.

(36) Sic uterque Combef. et alii quidam mss. At editi, αὐτοῦ λέγεσθαι.

(37) Editi, ἐπειδὴ καί. Vocula καί in nostris sex mss. deest. Mox quinque mss., τὸ δῶρον. Abest τό ab excusis.

(38) Totum illud, ἀπεριόριστος οὖσα καὶ ἀτερμάτιστος, typographis exciderat: sed hunc locum ex nostris sex mss. restituimus.

(39) Ita sex mss. Editi vero, ἀνυμνήσουσιν.

(40) Editi, πάντες γάρ. Deest γάρ in nostris sex codicibus.

(41) Antiqui duo libri, τὴν ἐν οὐρανοῖς, haud recte. Nec ita multo post tres mss., οὗτος πάντα ποιήσει. Alii duo cum editis, ταῦτα ποιήσει.

(42) Apud LXX legitur, non Λόγον, *verbum*; sed,

extremam absolutamque virtutis perfectionem. Modus enim quo nomen patriarchæ mutatum est, hunc nobis objicit sensum. Vocatus namque est Jacob in suo ortu, quod fratris calcaneum apprehenderit [26]: post luctam vero, præmii loco nomen aliud ei tanquam victori imponitur. *Non* enim *vocabitur ultra nomen tuum Jacob : sed Israel erit nomen tuum* [29]. Missum est igitur verbum ad Jacob, et venit in Israel. Enimvero Verbum se primum ad infirmiores præ misericordia demittit : perspicaciores vero, utilitatem ejus agnoscentes, veluti ipsum rapiunt ; ac eorum ad quos missum erat, socordiam autevertunt. Verbum igitur misit Dominus ad Jacob. Nosti Verbum, quod erat in principio, quod erat apud Deum [27]? Hoc misit Pater ad Jacob. Agnovit autem ipsum verus Israel, nimirum animæ perspicaciore intelligentia præditæ. *Et cognovit omnis populus Ephraim qui prius sedebant in Samaria, in contumelia et elato corde* [28]. Hic est Ephraim, a quo prodiit defector Jeroboam, qui, resectis abductisque secum decem tribubus, et aureis juvencis effictis, auctor fuit populo, ut a Dei cultu secederet, idolaque coleret Ægyptiorum [29]. Qui igitur sedebant in Samaria in contumelia et elato corde, hi veritate cognita exceperunt verbum, quemadmodum et Acta narrant audivisse apostolos quod Samaria verbum receperit Dei [30]. Subinde describit propheta quanta eorum esset contumelia atque superbia. Nam Davidis partem aspernati, tanquam ejus regnum esset facile evertendum, irridentes dicebant : *Lateres ceciderunt, sed venite, poliamus lapides.* Lateres quidem nominabant constructionem regni filiorum Jesse ; suam vero potentiam suamque ad peragenda vitæ negotia concordiam, firmitatem lapidum inter se commisorum appellabant.

A ὀποβάλλειν ἡμῖν ὁ λόγος ἔοικε· τήν τε εἰσαγωγὴν τῶν ἀτελεστέρων, καὶ τὴν ἐπὶ τὸ ἀκρότατον τῆς ἀρετῆς τελείωσιν. Τοῦτον δὲ ἡμῖν ὑποβάλλει τὸν νοῦν ὁ τρόπος τῆς μετωνομασίας τοῦ πατριάρχου. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῇ γενέσει, διὰ τὸ ἐπειλῆφθαι τῆς πτέρνης τοῦ ἀδελφοῦ, Ἰακὼβ εἴρηται· μετὰ δὲ τὴν πάλην, ἀντὶ ἄθλου δίδοται (43) αὐτῷ ἡ προσηγορία ὡς νενικηκότι. Οὐ γὰρ κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου. Ἀπεστάλη τοίνυν Λόγος πρὸς Ἰακὼβ, καὶ ἦλθεν ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ. Διὰ μὲν γὰρ ἐλεημοσύνην τοῖς ἀσθενεστέροις πρώτοις συγκαταβαίνει ὁ Λόγος· οἱ δὲ διορατικώτεροι, αἰσθανόμενοι τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὠφελείας, οἱονεὶ διαρπάζουσιν αὐτόν, τὴν πρὸς οὓς ἀπεστάλη νωθρότητα προλαμβάνοντες (44). Λόγον οὖν ἀπέστειλε Κύριος ἐπὶ Ἰακώβ. Οἶδας τὸν Λόγον τὸς ἐν ἀρχῇ B ὄντα, τὸν πρὸς τὸν Θεὸν ὄντα ; Τοῦτον ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ ἐπὶ Ἰακώβ. Ἐγνώρισε δὲ αὐτὸν ὁ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ, αἱ ψυχαὶ αἱ διορατικώτεραι. Καὶ ἐπέγνω πᾶς ὁ λαὸς Ἐφραΐμ, οἱ πρότερον καθήμενοι ἐν Σαμαρείᾳ, ἐφ' ὕβρει καὶ ὑψηλῇ καρδίᾳ. Οὗτός ἐστιν Ἐφραΐμ, ἐξ οὗ βλαστήσας ὁ ἀποστάτης Ἱεροβοὰμ, τὰς δέκα φυλὰς ἑαυτῷ συναπέσχισε, καὶ χρυσᾶς δαμάλεις ἀναπλάσας, ἀναχωρῆσαι τὸν λαὸν ἔπεισε τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύειν εἰδώλοις Αἰγυπτίων. Οἱ οὖν καθήμενοι ἐν Εαμαρείᾳ, ἐφ' ὕβρει καὶ ὑψηλῇ καρδίᾳ, οὗτοι τῆς ἀληθείας ἐν συναισθήσει (45) γενόμενοι, ἐδέξαντο τὸν λόγον, καθὼς καὶ αἱ Πράξεις διηγοῦνται, ὅτι ἤκουσαν οἱ ἀπόστολοι, ὅτι ἡ Σαμάρεια δέδεκται τὸν λόγον. Εἶτα διαγράφει αὐτῶν ὁ προφήτης τὴν ὕβριν καὶ τὴν ὑπερηφανίαν ὅση ἦν. C Καταφρονοῦντες γὰρ τῆς μερίδος τοῦ Δαβὶδ, ὡς εὐκαθαίρετον ἐχούσης τὴν βασιλείαν, ἔλεγον ἐπὶ χλεύῃ τὸ, Πλίνθοι πεπτώκασιν, ἀλλὰ δεῦτε, λαξεύσωμεν λίθους. Πλίνθους μὲν ὠνόμαζον τὴν οἰκοδομὴν τῆς βασιλείας τῶν υἱῶν Ἰεσσαί· λίθων δὲ στερρότητα συνηρμοσμένων ἀλλήλοις, τὴν ἑαυτῶν δύναμιν, καὶ τὴν πρὸς τὰ τοῦ βίου πράγματα σύμπνοιαν προσηγόρευον.

228. *Et excidamus,* inquit, *sycaminos et cedros ; et* loco templi, quod Judæ Salomon construxit [31], *ædificemus nobis turrim.* Similia moliebantur atque ii, qui excelsa turri exstructa cœlum pervium et accessum sibi reddere conabantur. Dicebant illi : *Venite, faciamus nobis lateres, et coquamus eos igni* [32]. Et rursus : *Venite, ædificemus nobis metipsis civitatem et turrim, cujus vertex erit usque ad cœlum* [33]. Sycaminus autem arbor est fructuum feracissima, quibus nulla inest qualitas, nisi quis diligenti scarificatione 552 succum quemdam, qui gustatui

228. Καὶ κόψωμεν, φησὶ, συκαμινους καὶ κέδρους, καὶ οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πύργον, ἀντὶ τοῦ ναοῦ, ὃν κατεσκεύασε τῷ Ἰούδᾳ ὁ Σολομών. Ὅμοια διενοοῦντο τοῖς δι' ὑψηλῆς πύργου κατασκευῆς ἐπιχειροῦσιν ἑαυτοῖς βάσιμον ποιῆσαι τὸν οὐρανόν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνοι ἔλεγον· Δεῦτε, πλινθεύσωμεν ἑαυτοῖς πλίνθους, καὶ ὀπτήσωμεν αὐτὰς πυρί· καὶ πάλιν· Δεῦτε, οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἡ κεφαλὴ ἔσται ἕως τοῦ οὐρανοῦ (46). D Ἡ δὲ συκάμινος δένδρον ἐστὶ πολυφορώτατον καρπῶν οὐδεμίαν ποιότητα ἐχόντων, εἰ μὴ τις ἐξ ἐπι-

[26] Gen. xxv, 25. [27] Joan. i, 1. [28] III Reg. xi, 26. [29] III Reg. xiii, 20, 28. [30] Act. viii, 14. [31] III Reg. vi, seqq. [32] Gen. xi, 3. [33] ibid. 4.

θάνατον, *mortem :* quod non aliunde quam ex sermonis ambiguitate evenisse auctor est Hieronymus.

(43) Antiqui sex libri, δίδοται. Editi, δέδοται. Mox editi, ὄνομά σου, φησίν. Abest φησίν a nostris sex codicibus.

(44) Antiquior Combefisii codex et alii quatuor, προλαμβάνοντες, bene. Alter Combefisii codex et editi, προσλαμβάνοντες, male. Ejus loci sententiam, teste Combefisio, optime expressit Hilarius in Matth. cap. ix, his verbis : *Quod Israeli parabatur, plebs gentium occupavit.*

(45) Ita nostri sex mss. Editi vero, ἐν αἰσθήσει.

(46) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἔσται εἰς τὸν οὐρανόν, *erit in cœlum.* Aliquanto post recentior Combefisii codex, ποιότητα ἔχον.

μελείας ἀμύξας, ὁπόν τινα αὐτοῖς ἐπισπάσαιτο (47), ἡδονὴν ἐμποιοῦντα τῇ γεύσει. Ὅθεν ἡγούμεθα σύμβολον εἶναι τῆς ἐθνικῆς συναγωγῆς, πληθυνούσης μὲν, οἱονεὶ μεμωραμμένης, διὰ τὴν ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ἐηιτηδεύμασι συνήθειαν, ἣν ἐὰν καταμύξαι (48) τις διὰ τοῦ λόγου δυνηθῇ, γλυκανθεῖσα τῇ μεταβολῇ, εἰς εὐχρηστίαν (49) μεταβάλλεται. Καὶ αἱ κέδροι λαμβάνονται μέν ποτε καὶ εἰς εἰκόνα ψυχῶν μεγάλων, καὶ ἀξιόλογον ἐχουσῶν δίαρμα, ἐκ τοῦ διανεστηκέναι τῷ φρονήματι, καὶ τὸ πολίτευμα ἔχειν ἐν οὐρανοῖς· καθὼς ἐδιδάχθημεν ἐν Ψαλμοῖς, νῦν μὲν (50) εἰς τὸν αἶνον τοῦ Θεοῦ παραλαμβάνοντος αὐτὰς τοῦ Δαβὶδ, καὶ λέγοντος· Ξύλα καρποφόρα, καὶ πᾶσαι κέδροι· πάλιν δέ· Χορτασθήσεται τὰ ξύλα τοῦ πεδίου (51), αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσεν. Ἤδη δὲ καὶ τὰ σκληρὰ καὶ δύσκαμπτα ἦθη, τὰ ἐπαιρόμενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, κέδρους ἔγνωμεν λεγόμενα. Διὰ τοῦτο Συντρίβει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· Καὶ οἱ ἐπαιρόμενοι ἐπὶ τῇ ψευδωνύμῳ γνώσει, καὶ φαντασιούμενοι ὡς τὰ μυστήρια τοῦ ὑπεράνω Θεοῦ κατειληφότες, κέδροι λέγονται. Εἶδον γὰρ τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. Ὧν ἡ ἐξολόθρευσις ταχεῖα· Παρῆλθον γὰρ, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν. Ταύτας οὖν τὰς κέδρους παρελάμβανον (52) εἰς τὴν τοῦ πύργου κατασκευὴν οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Λόγου καθήμενοι ἐν Σαμαρείᾳ ἐφ' ὕβρει, καὶ χλευάζοντες τὴν κατὰ τὸν Ἰούδαν θεοσέβειαν, καὶ πλίνθους πεπτωκυίας λέγοντες τὰ ἐν δόγμασιν ἐκείνων οἰκοδομήματα.

A afferat suavitatem, ex eis eliciat. Unde arbitramur hanc arborem symbolum esse synagogæ gentilium, quæ crescit quidem, sed quasi infatuatur ob studiorum gentilium assuetudinem : quam synagogam si quis verbo sacrificare potuerit, tum ex hac mutatione dulcedinem nacta, bona evadit et utilis. Sed nonnunquam etiam cedri accipiuntur ad exprimendam imaginem animarum magnarum, atque elatione commendabili præditarum, utpote quæ sublimi animi sensu efferantur, ac in cœlis habeant conversationem, uti in Psalmis sumus edocti, Davide interdum ad Dei laudem cedros assumente, ac dicente, *Ligna fructifera et omnes cedri* [34] ; rursus vero, *Saturabuntur ligna campi : cedri Libani, quas plantavit* [35]. Quin et mores asperos et inflexibiles, qui se attollunt adversus Dei scientiam [36], cedros appellari novimus. Quamobrem *Conterit Dominus cedros Libani* [37]. Item qui efferuntur ob falsam et adulterinam scientiam, sibique videntur quasi Dei altissimi mysteria comprehendisse, iidem vocantur cedri. *Vidi* enim, *impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani* [38]. Quorum celerrima est ruina : *Transivi* enim, *et ecce non erat* [39]. Has igitur cedros ad exstruendam turrim adhibebant ii, qui ante Verbi adventum sedebant in Samaria in contumelia, quique cultum Deo a Juda exhibitum illudentes, lateres collapsos appellabant innixa in illorum dogmatis ædificia.

229. Καὶ ῥάξει ὁ Θεὸς τοὺς ἐπανισταμένους ἐπὶ ὄρος Σιὼν ἐπ' αὐτὸν, καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ διασκεδάσει· Συρίαν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἡλίου δυσμῶν, τοὺς κατεσθίοντας τὸν Ἰσραὴλ ὅλῳ τῷ στόματι. Ῥάξειν οὖν αὐτοὺς ἐπαγγέλλεται καὶ καταβαλεῖν πάντας τοὺς ἐπανισταμένους τῷ ὄρει Σιὼν, καὶ διασκεδάσειν αὐτῶν τὴν κατὰ τῆς ἀληθείας ἀσεβῆ συμφωνίαν. Εἰσὶ δὲ οἱ ἐχθροὶ Σύροι καὶ Ἕλληνες· οἱ μὲν τὰ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ἡλίου κατέχοντες, οἱ δὲ τὰ πρὸς ταῖς δυσμαῖς. Διὰ τοῦτο δὲ διασκεδασθήσονται, ἐπειδὴ κατήσθιον ὅλῳ τῷ στόματι τὸν Ἰσραήλ. Στόμα δὲ λέγει νῦν τὴν σοφιστικὴν τοῦ λόγου δύναμιν, ᾗ πάσῃ κατεκέχρηντο εἰς τὴν ἐπιβουλὴν τῶν ἐν ἁπλότητι

229. Vers. 11, 12. *Et franget Deus eos, qui insurgunt adversus montem Sion in ipsum, et inimicos ejus dissipabit ; Syriam a solis ortu, et Græcos a solis occasu, devorantes Israelem toto ore.* Pollicetur igitur eos omnes, qui adversus montem Sion insurgunt, fracturum esse se ac eversurum, atque impiam eorum in veritatem concordiam dissipaturum. Inimici autem, Syri sunt et Græci. Illi quidem ad ortum solis, hi vero ad solis occasum habitant. Ideo autem dissipabuntur, quod Israelem toto ore devorarint. Os autem hoc loco vocat vim sermonis captiosam, qua ad insidias iis qui in simplicitate Deo crediderant, instruendas, omnino abutebantur. Vers. 13. *In omnibus his non est aversus furor*

[34] Psal. CXLVIII, 9. [35] Psal. CIII, 16. [36] II Cor. X, 5. [37] Psal. XXVIII, 5. [38] Psal. XXXVI, 35. [39] ibid. 36

(47) Combefisius, ut aliis sæpe, ita hic quoque præcipit, ut suo ipsius periculo legamus, non ut in libris legitur, sed ut legendum putat. Ait igitur legi oportere, non ἐπισπάσαιτο, *succum accersat, asciscat :* sed ἐπιπάσαιτο· id quod ita ipse interpretatur, *Sedulo sacrificans ac lancinans succum aliquem eis inspergat.* Nos autem, qui et in editis et in nostris sex codicibus scriptum invenimus, ἐπισπάσαιτο, contra tot librorum auctoritatem Combefisio obtemperare non potuimus.

(48) Editi et tres mss., κατανύξαι, *si quis compungere possit.* At uterque Colb. et Reg. secundus, καταμύξαι, *si quis scarificare possit,* rectius. Nam hoc pacto vox ἀμύξας vocі καταμύξαι respondebit. Itaque qui gentilium animum sancto et spirituali modo sauciat is eorum congregationem scarificare

D dicitur.

(49) Antiqui duo libri, εἰς εὐχαριστίαν, male.

(50) Editi, νυνὶ μέν. At sex mss., νῦν μέν.

(51) Editi et quatuor mss., ξύλα τοῦ πεδίου, *ligna campi.* Uterque Colb. perinde atque V et VI editio ξύλα τοῦ Κυρίου *ligna Domini* et ita quoque Symmachus edidit. Ibidem editi et duo mss., ἃς ἐφύτευσεν, *quas plantavit.* Alii quatuor, ἃς ἐφύτευσας, *quas plantasti.*

(52) Veteres quatuor libri præter vetustiorem Combefisii codicem, παρελάμβανον. Alter Combefisii codex, προσελάμβανον. Editi, προσλάμβανον, haud emendate. Aliquanto post antiquior Combefisii codex ἐν ὕβρει. Subinde editi et nostri sex mss., ἐπ' αὐτόν. Ait tamen hoc loco Nobilius, videri Basilium legisse ἐπ' αὐτό, *simul.*

sed adhuc manus excelsa. Et populus non est conversus, donec percussus est; et Dominum exercituum non quæsierunt. In his omnibus, quoniam Dei inimici licet castigati nondum compuncti sunt, nondum furor aversus est : sed adhuc manus, ceu facultas vindex surrecta est adversus eos, quos malitiæ ac nequitiæ patratæ nequaquam pœnitet. Quia igitur populus iste non verbis, sed plagis sanatur, scriptum est : *Et omnis populus non est conversus, donec percussus est.* Quamobrem plagæ sunt talibus necessariæ. Nemo igitur curiosius causas afflictionum inquirat et molestiarum; cur ariditas, cur fulmina, cur grando contingat? Hæc eveniunt **553** nostra causa quorum cor pœnitentia haud tangitur, et qui non convertimur nisi prius percutiamur. (Vers. 14, 15). *Et auferet Dominus ab Israel caput et caudam, magnum et parvum, in una die.* Postquam verbum quod missum est, ad eos pervenit, malum eorum ordinem omnem ait confundendum esse, et auferendos principes inferioresque, eos videlicet qui in potestate constituti valde intumescunt, et eos qui iisdem subjecti sunt. Seniorum, et eorum qui personarum habita ratione judicant, jus ante alios sedendi dedecorabitur. Cæterum qui in populo nullum ordinem aut gradum obtinent, sed suis ipsorum suffragiis duntaxat electi, propheticum donum quod a Spiritu sancto non accepere, sibi falso arrogant, ac docent iniqua; cujusmodi erat ætate Jeremiæ Ananias [40], quales etiam erant tempore Michææ pseudoprophetæ, in quibus fuit spiritus mendax [41], qui decepit Achaam, cum eum ad bellum Syris inferendum impulit; ii quoque tanquam caudam ducentes auferentur.

230. Vers. 16, 17. *Sed et qui beatum dicunt populum hunc, et eum inducunt in errorem, et per fraudem facultates exhauriunt. Quapropter neque in adolescentulis, neque in his qui inter ipsos ætate vigent, lætabitur Dominus. Neque si quis orphanus in tali populo, neque si qua fuerit vidua, misericordiam consequetur.* Quod enim infirmum est et auxilio destitutum, id commiseratione dignum est : quod vero potens est in malitia et iniquitate, id detestationem meretur et odium. Deinde hoc subjungit, quod nondum avertatur ejus furor, sed adhuc manus ejus excelsa impendeat propter eos qui in populo seducunt, et propter seductos; apud quos iniqui sunt omnes et flagitiosi, atque iniqua loquuntur. Hæc autem comminatio nonnullam præfert beneficii speciem : quippe (Vers. 18) *Succendetur iniquitas sicut ignis.* Etenim hominum gratia providit benignus Dominus, ut parata iniquitatis materia e medio pe-

πεπιστευκότων τῷ Θεῷ (53). Ἐπὶ πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφη ὁ θυμός· ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. Καὶ ὁ λαὸς οὐκ ἀπεστράφη, ἕως ἐπλήγη· καὶ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων οὐκ ἐζήτησαν. Ἐπὶ τούτοις πᾶσι, διὰ τὸ μήπω κατανυγῆναι μαστιζομένους τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ, οὔπω ὁ θυμὸς ἀπεστράφη, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ἡ κολαστικὴ δύναμις ἐπηρμένη ἐστὶν ἐπὶ τῶν μὴ μετανοούντων ἐπὶ τῇ κακίᾳ καὶ πονηρίᾳ ᾗ ἔπραξαν. Ἐπειδὴ οὖν ὁ λαὸς οὗτος οὐ διὰ λόγου ἀλλὰ διὰ πληγῆς θεραπεύεται, γέγραπται· Καὶ πᾶς ὁ λαὸς οὐκ ἀπεστράφη, ἕως (54) ἐπλήγη. Διόπερ ἀναγκαῖαι τοῖς τοιοῖσδε αἱ πληγαί. Μηδεὶς οὖν πολυπραγμονείτω τὰς αἰτίας τῶν σκυθρωποτέρων· διὰ τί αὐχμοί, διὰ τί ἐπομβρίαι, διὰ τί σκηπτοί, διὰ τί χάλαζαι; Δι' ἡμᾶς τοὺς τὴν ἀμετανόητον καρδίαν ἔχοντας, καὶ μὴ πρότερον ἐπιστρέφοντας, ἐὰν μὴ πληγῶμεν. Καὶ ἀφελεῖ Κύριος ἀπὸ Ἰσραὴλ κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, μέγαν καὶ μικρὸν, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Μετὰ τὸ φθάσαι ἐπ' αὐτοὺς τὸν Λόγον τὸν ἀπεσταλμένον, πᾶσαν τὴν κακὴν αὐτῶν διάταξιν συγχυθήσεσθαι λέγει, καὶ περιαιρεθήσεσθαι μὲν ἄρχοντας, καὶ τοὺς ἐπομένους, τοὺς τε ἐν δυναστείᾳ μέγα φυσῶντας, καὶ τοὺς ὑποβεβηκότας (55). Ἀτιμασθήσεται πρεσβυτέρων προεδρία, καὶ τῶν κατὰ προσωποληψίαν κρινόντων. Οἱ δὲ μηδεμίαν τάξιν ἔχοντες ἐν τῷ λαῷ, αὐτοχειροτόνητοι δὲ καὶ προφητικὸν ἑαυτοῖς ἐπιψευδόμενοι χάρισμα, ὃ μὴ ἔλαβον παρὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ διδάσκοντες τὰ ἄνομα· οἷος ἦν ἐπὶ Ἱερεμίου ὁ Ἀνανίας, καὶ ἐπὶ Μιχαίου οἱ ψευδοπροφῆται, ἐν οἷς ἐγένετο πνεῦμα ψευδὲς, ὃ ἐξηπάτα τὸν Ἀχαὰμ, προτρεπόμενον ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν Σύρων πόλεμον· ἀφαιρεθήσονται καὶ οὗτοι οἱονεὶ τὴν οὐραγίαν τοῦ λαοῦ κατέχοντες.

230. Ἀλλὰ καὶ οἱ μακαρίζοντες τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ πλανῶντες αὐτὸν, καὶ διὰ τῆς ἀπάτης ἐκκαρπούμενοι. Διὰ τοῦτο οὔτε ἐπὶ τοὺς νεανίσκοις καὶ ἀκμάζουσιν ἐν αὐτοῖς εὐφρανθήσεται ὁ Κύριος. Οὔτε εἴ τις ὀρφανὸς ἐν τῷ τοιούτῳ λαῷ, οὔτε εἴ τις χήρα, ἐλεηθήσεται. Τὸ μὲν γὰρ ἀσθενὲς καὶ ἀβοήθητον, ἐλέους (56) ἄξιον· τὸ δὲ δυνατὸν ἐν κακίᾳ καὶ πονηρίᾳ, ἀποστροφῆς καὶ μίσους. Εἶτα ἐπάγει, ὅτι οὐδέπω ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἀποστρέφεται· ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑψηλὴ ἐπίκειται, διὰ τοὺς πλανῶντας ἐν τῷ λαῷ καὶ πλανωμένους, παρ' οἷς πάντες ἄνομοι καὶ πονηροὶ, καὶ ἄδικα λαλοῦντες. Ἔχει δέ τινα ἡ ἀπειλὴ εὐεργεσίας ἔμφασιν, ὅτι Καυθήσεται ἡ ἀνομία ὡς πῦρ. Τὴν γὰρ παρασκευασθεῖσαν ὕλην ἐκ τῆς ἀνομίας ἀφανισμῷ παραδοθῆναι ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἀνθρώπων παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ Δεσπότου ᾠκονόμηται. Καὶ ὡς ἀγρωστις, φησὶ, ξηρὰ βρωθήσεται ὑπὸ πυρὸς, καὶ καυθήσεται ἐν τοῖς δάσεσι τοῦ δρυμοῦ. Ἕως μὲν ἐγκέχωσται τοῖς γηίνοις πάθεσιν

[40] Jerem. xxviii, 15. [41] III Reg. xxii, 22.

(53) Ita mss. omnes. Editi vero, εἰς τὸν Θεόν. Statim unus codex Combef., θυμὸς αὐτοῦ.

(54) Editi, ἕως οὗ. Vocula οὗ in nostris mss. deest.

(55) Editi, ἐπιβεβηκότας, male. At mss. sex, ὑποβεβηκότας, bene. Ibidem editi, ἀτιμασθήσεται δέ. Abest δέ a nostris veteribus libris.

(56) Editi, ἐλέου. At mss. sex, ἐλέους. Nec ita multo post mss. aliquot, ὅτι οὐδέποτε ὁ.

ἡ ψυχὴ, ὡς ἄγρωστις τὰ παθη αὐτῆς, ἐκ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς ἐκφυόμενα, διέρπει, δι' ἀλλήλων τὴν γένεσιν ἔχοντα,καὶ ἄλλα ἐπ' ἄλλοις γεννώμενα (57). Ὡς γὰρ ἡ ἄγρωστις πολυγονώτατόν ἐστιν ἐν βοτάναις, καὶ οὐδαμοῦ καταλήγει αὐτῆς ἡ γέννησις, ἀλλ' ἀεὶ τὸ πέρας τῆς πρώτης γενέσεως ἀρχὴ τοῦ ἑφεξῆς γίνεται· τοιαύτη καὶ ἡ τῶν ἁμαρτημάτων ἐστὶ φύσις· αὐτὴ ἑαυτὴν διαδέχεται. Καὶ γεννᾷ μὲν ἡ πορνεία πορνείαν· ἡ δὲ ἐν τῷ ψεύδει συνήθεια ψεύδους γίνεται μήτηρ, καὶ ὁ ἐν κλοπαῖς μελετήσας, κατατολμᾷ ῥᾳδίως τοῦ ἀδικήματος. Ἡ γὰρ προλαβοῦσα ἁμαρτία ἀφορμὴ ἁμαρτίας (58) γίνεται. Ἐὰν οὖν γυμνώσωμεν τὴν ἁμαρτίαν διὰ τῆς ἐξομολογήσεως, ἐποιήσαμεν αὐτὴν ξηρὰν ἄγρωστιν, ἀξίαν τοῦ ὑπὸ τοῦ καθαρτικοῦ πυρὸς καταβρωθῆναι· αὕτη δὲ καίεται ἐν (59) τοῖς ἀσεσι τῶν δρυμοῦ. Τήρησον ὅσα περὶ δρυμῶν εἴρηται ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν. Πολεμούμενος ὁ λαὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν δρυμὸν, καὶ ἐκλείπει μὴ ἐσθίων. Ἀλλὰ καὶ (60) Ἀβεσσαλὼμ πολεμούμενος εἰς δρυμὸν εἰσέρχεται. Ἐὰν οὖν μὴ γένηται ὡς ἄγρωστις ξηρὰ ἡ ἁμαρτία ἡμῶν, οὐ βρωθήσεται ὑπὸ πυρὸς, οὔτε κατακαυθήσεται. Καὶ τὰ δάση τοῦ δρυμοῦ τοὺς ὑποὐλους λέγει καὶ συνεσκιασμένους τῇ διανοίᾳ, τοὺς ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας ἑαυτῶν πολλὰ τῶν κακῶν συντηροῦντας.

231. Εἶτα ἐπάγει, ὅτι Διὰ θυμὸν ὀργῆς Κυρίου συγκέκαυται ἡ γῆ ὅλη. Δείκνυσιν, ὅτι τὰ γήϊνα τῷ πυρὶ τῷ κολαστικῷ παραδίδοται, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ τῆς ψυχῆς, καθὰ καὶ ὁ Κύριος ὑποφαίνει, λέγων· Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἤθελον ἴδεῖν εἰ ἤδη ἀνήφθη (61)· Καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς ὑπὸ πυρὸς κατακεκαυμένος ἄνθρωπος. Οὐκ ἀφανισμὸν ἀπειλεῖ, ἀλλὰ τὴν κάθαρσιν ὑποφαίνει, κατὰ τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ εἰρημένον, ὅτι Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ (62) ὡς διὰ πυρός. Εἶτα τὴν κακίαν τὴν ἐν τῷ λαῷ, καὶ τὴν στάσιν τὴν ἐν αὐτοῖς ἀκατάπαυστον ἤδη, καὶ παντελῶς εἰς τὸ ἀνίατον προχωρήσασαν διαγράφει. Ἄνθρωπος γὰρ τὸν ἀδελφὸν ἑαυτοῦ, φησὶν, οὐκ ἐλεήσει ἕκαστος (63)· ἀλλὰ προσιόντα ἐπὶ τό τινος τυχεῖν ἀντιλήψεως, ἐκκλι-

A nitus tolleretur. *Et sicut gramen aridum*, inquit, *devorabitur ab igne, et accendetur in densitatibus saltus.* Quandiu terrenis cupiditatibus quasi terra aggesta opprimitur animus, turbulenti ejus motus ex carnis petulantia emergentes, tanquam gramen serpunt, cum alii ab aliis habeant ortum, et alii ex aliis gignantur. Quemadmodum enim inter herbas gramen est fecundissimum, nec usquam finem facit gignendi, sed finis ortus prioris semper initium fit posterioris: ejusmodi est etiam peccatorum natura; ipsa sibi succedit. Et quidem stuprum stupro gignitur,et mentiendi consuetudo mater efficitur mendacii, et quisquis sese exercuit ad furandum, facile id flagitii patrat. Nam quod præcedit peccatum, peccandi fit occasio. Itaque si peccatum **554** detexerimus per confessionem, effecimus ipsum ceu

B gramen aridum, et dignum, quod ab igne purgante devoretur. Iniquitas autem succenditur in densitatibus saltus. Observa quæ dicta sunt in primo Regnorum libro de saltu. Populus bello vexatus ingressus est silvam, nulloque pastus cibo defecit [42]. Sed et Absalon oppugnatus in saltum introivit [43]. Proinde nisi peccatum nostrum fiat sicut gramen aridum, non devorabitur ab igne, neque succendetur. Saltus autem densitates vocat eos, quibus subdolus animus est et tectus : qui in arcano cordis sui recessu mala plurima detinent.

231. Postea subjungit (Vers. 19) : *Propter furorem iræ Domini combusta est tota terra.* Declarat vice beneficii in animam conferendi, terrena igni vindici tradi, quemadmodum et Dominus indicat, di-

C cens : *Ignem veni mittere in terram* [44] : et volui videre si jam accensus est. *Et erit populus sicut homo ab igne exustus.* Non exitium comminatur, sed innuit expurgationem juxta Apostoli dictum : *Si cujus opus arserit, detrimentum patietur : ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* [45] Tum demum populi malitiam, ejusque seditionem depingit, quæ nullum jam finem habet, eoque provecta est, ut nullum omnino remedium admittat. Vers. 20. *Homo* enim, inquit, *fratris sui non miserebitur* unusquisque : *sed* eum, qui ad subsidium aliquod obtinendum accedit, *declinabit ad dexteram*,

[42] I Reg. xiv, 26. [43] II Reg. xviii, 6-9. [44] Luc. xii, 49. [45] I Cor. iii, 15.

(57) Editi, γενόμενα. At sex mss., γεννώμενα·

(58) Ita mss. omnes. Editi vero, τοῦ ἁμαρτάνειν. Illa, Ἐὰν οὖν γυμνώσωμεν, etc., *Si igitur detexerimus per confessionem*, etc., notatu dignissima judicamus. Nec enim multum refert utrum hic Commentarius Basilii sit, an non; cum ad probandum confessionis usum satis sit, si hoc opus antiquissimum esse constet. Satis autem inter eruditissimos quosque homines convenire video, illud, si non a Basilio, at Basilii tamen ætate compositum fuisse. Lege Præfationem.

(59) Editi, καὶ ἐν. Copula καί in mss. deest.

(60) Editi, Ἀλλὰ καὶ ὁ. At hic articulus a nostris sex mss. abest.

(61) Hic inter se dissident editi et mss. et sacer textus. Editi, καὶ τί ἤθελον εἰ ἤδη ἐκάη; Textus sacer, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; Erasmus, *Et quid*

D *volo si jam accensus est?* Reg. primus, καὶ ἤθελον εἰ ἤδη διεκάη. Colb. secundus cum Reg. itidem secundo, καὶ ἤθελον εἰ ἤδη ἀνήφθη. In aliis duobus mss. deest τί quoque : sed pro ἀνήφθη habent ἐκάη. Denique Colb. primus optimæ notæ codex, καὶ ἤθελον ἰδεῖν εἰ ἤδη ἀνήφθη, *Et volui videre an sit jam accensus.* Vulgato, *Et quid volo nisi ut accendatur?*

(62) Ita nostri sex mss. Abest δέ ab excusis.

(63) Antiqui tres libri cum editis, ἐλεήσει ἕκαστος. Vox ultima in aliis tribus mss. non legitur, neque apud LXX. Ibidem mss. nonnulli, ἐπὶ τό. Alii quidam, ἐπὶ τῷ. Rursus hoc ipso in loco editi et quinque mss., ἐκκλίνει, *declinat*. At Reg. tertius, ἐκκλινεῖ, *declinabit;* et ita quoque editum apud LXX invenimus.

hoc est, fit inurbanus : *Quia esuriet et comedet a sinistris suis.* Is enim cujus facta non sunt dextera, neque laude ac commendatione digna, rebus sinistris et vetitis exsatiabitur. Quid igitur sibi velit illud, *comedet a sinistris suis*, interpretatur propheta. *Et non saturabitur*, inquit, *homo comedens carnes brachii sui.* Ferinum quemdam animi statum ostendit, cum narrat fore ut fratres se mutuo vorent, atque in se invicem crudeliter invadant. VERS. 21. *Comedet enim Manassem Ephraim : et Ephraim Manasses.* Enimvero malitia eos immanes reddit et inhumanos, atque ipsos feris cruda carne vescentibus efficit assimiles, cum insaturabiliter carnes brachii alterius comedant : quorum finis, integra perditio est et absoluta; juxta Apostoli dictum : *Quod si invicem mordetis et comedetis, videte ne ad invicem consumamini*[46]. Eumdem ad modum isti erga se hostiliter alioquin affecti, tamen ad instruendas in proximum insidias inter se conspirabunt. Ait enim : *Simul obsidebunt Judam*, id est, confitentes Deo, et eos, qui in eo colendo perseverant. Judas enim, si interpreteris, sonat *confessionem.* Attamen vitium etiamsi secum haud consentiat, nihilominus in virtute **555** oppugnanda consensum aliquem, aliquamque conspirationem ostendit. Exempli causa, audacia et timiditas sibi invicem adversantur, una quidem excedente, altera vero deficiente : sed tamen fortitudini in medio stanti æqualiter repugnant, quasi ipsam utrinque obsidentes. Quamobrem Ephraim et Manasses alter alterius carnes comedere quidem dicuntur : sed obsidere Judam narrantur, posteaquam alter alteri se adjunxerit.

A νεῖ εἰς τὰ δεξιὰ, τουτέστιν, ἀδέξιος (64) γίνεται. Ὅτι πεινάσει καὶ φάγεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν αὐτοῦ. Ὁ γὰρ μὴ ἐργαζόμενος δεξιὰ (65) καὶ ἀποδοχῆς ἄξια, οὗτος ἐμπλησθήσεται ἐκ τῶν σκαιοτέρων καὶ ἀπηγορευμένων. Τί οὖν ἐστι τὸ, Φάγεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν αὐτοῦ, ἑρμηνεύει. Καὶ οὐ μὴ ἐμπλησθῇ, φησὶν, ἄνθρωπος ἐσθίων τὰς σάρκας τοῦ Βραχίονος αὐτοῦ. Θηριώδη τινὰ κατάστασιν τῆς ψυχῆς ὑποφαίνει, ἀλληλοφαγίαν τῶν ἀδελφῶν διηγούμενος, ὡμῶς ἐπιβαινόντων (66) ἀλλήλοις. Φάγεται γὰρ Μανασσῆς τοῦ Ἐφραΐμ· καὶ Ἐφραΐμ τοῦ Μανασσῆ. Ἐξαγριοῖ γὰρ αὐτοὺς ἡ κακία, καὶ θηρίοις ὠμοβόροις ποιεῖ παρεικάζεσθαι, οὐκ ἐμπιπλαμένους τοῦ ἐσθίειν ἀπὸ τῶν σαρκῶν τοῦ βραχίονος τοῦ ἑτέρου, ὧν τὸ τέλος ἐστὶ παντελὴς (67) ἀπώλεια, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου, B ὅτι Εἰ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε. Οὕτω δὲ πρὸς ἀλλήλους ἐχθρῶς διακείμενοι, ὅμως ἐν τῇ κατὰ τοῦ (68) πλησίον ἐπιβουλῇ συμφωνήσουσιν. Ἅμα γὰρ πολιορκήσουσι τὸν Ἰούδαν, φησὶ, τουτέστι, τοὺς ἐξομολογουμένους τῷ Θεῷ, καὶ παραμένοντας αὐτοῦ τῇ λατρείᾳ. Ἰούδας γὰρ ἡ ἐξομολόγησις (69) ἑρμηνεύεται. Ηλὴν ἡ κακία πρὸς ἑαυτὴν ἀσύμφωνος οὖσα, τῇ πρὸς τὴν ἀρετὴν μάχῃ ἐπιδείκνυταί τινα συμφωνίαν. Οἷον θρασύτης καὶ δειλία ἀλλήλαις ἀντίκεινται· ἡ μὲν ὑπερβολὴ τυγχάνουσα, ἡ δὲ ἔλλειψις· ἀλλὰ τῇ ἀνδρείᾳ ἐν μέσῳ κειμένῃ ὁμοίως μάχονται, οἱονεὶ πολιορκοῦσαι αὐτὴν ἐκατέρωθεν. Διὰ τοῦτο Ἐφραΐμ καὶ Μανασσῆς ἐσθίειν μὲν ἀλλήλων τὰς σάρκας λέγονται, πολιορκεῖν δὲ ὁμοῦ γενόμενοι C τὸν Ἰούδαν.

CAPUT X.

232. VERS. 1-4. *Væ scribentibus malitiam : nam scribentes, malitiam scribunt; declinantes judicium pauperum. rapientes judicium inopum populi mei : ita ut sit illis vidua in rapinam, et orphanus in direptionem. Et quid facient in die visitationis? Nam tribulatio vestra e longinquo veniet. Et ad cujus præsidium confugietis? Et ubi relinquetis gloriam vestram, ut non incidatis in abductionem? Et sub interfectis cadent : super omnibus his non aversa est ira; sed adhuc manus excelsa.* Sunt nonnulli, qui

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

232. Οὐαὶ τοῖς γράφουσι πονηρίαν· γράφοντες γὰρ, πονηρίαν γράφουσιν· ἐκκλίνοντες κρίσιν πτωχῶν, ἁρπάζοντες (70) κρῖμα πενήτων τοῦ λαοῦ μου· ὥστε εἶναι αὐτοῖς χήραν εἰς ἁρπαγὴν, καὶ ὀρφανὸν εἰς προνομήν. Καὶ τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς; Ἡ γὰρ θλῖψις ὑμῶν πόρρωθεν ἥξει (71). Καὶ πρὸς τίνα καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι; Καὶ ποῦ καταλείψετε τὴν δόξαν ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς ἀπαγωγήν; Καὶ ὑποκάτω ἀνῃρημένων πεσοῦν-

[46] Gal. v, 15.

(64) Editi et recentior Combefisii codex, ἄξιος, pessime. Vetustior ejusdem codex et alii quatuor, ἀδέξιος, optime.

(65) Editi, τὰ δεξιά. Deest in nostris sex mss. articulus. Statim editi, τῶν ἀπηγορευμένων. Abest τῶν ab iisdem mss.

(66) Ita mss. nostri omnes. Editi, ἐπεμβαινόντων.

(67) Editi, ἡ παντελής. Deest ἡ in nostris sex codicibus.

(68) Editi et duo mss., κατὰ τόν. Reg. tertius, κατὰ τοῦ. Alii tres mss. κατὰ τῶν.

(69) Editi, ἐξομολόγησις αὐτοῦ. Deest αὐτοῦ in nostris sex mss. Notandum præterea, in Reg. secundo pro ἑρμηνεύεται scriptum reperiri, λέγεται. Haud D longe editi, ἐν τῇ πρός. Deest ἐν in mss. omnibus.

(70) Editi, καὶ ἁρπάζοντες. Vocula καί in nostris sex mss. non legitur. Ibidem tres mss., καὶ κρίματα, *judicia.* Apud Procopium, pag. 164, pro κρίματα legitur. χρήματα, *rapientes pecunias pauperum.* Recte an minus, alii quidem judicabunt : puto tamen non defuturos qui suspicentur scripturam non esse cujusquam interpretis, sed mendum librariorum, qui ex κρίματα effecerint χρήματα, eoque suspicio major fiet, quod in hoc labi facillimum sit.

(71) Editi, ἥκει. At mss. sex, ἥξει. Hoc ipso in loco editi, πρὸς τίνα πορεύσεσθε, *ibitis.* Antiqui vero libri omnes, καταφεύξεσθε. Subinde editi et duo mss., εἰς ἀπαγωγήν. Alii quatuor mss., εἰς ἐπαγωγήν.

ται. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφη ἡ ὀργὴ, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. Εἰσί τινες, οἱ κατακολουθεῖν τοῖς πατράσι καὶ τοῖς παρ' αὐτῶν παραδεδομένοις δόγμασιν ἀπαξιοῦντες, αὐτοὶ κατάρχειν αἱρέσεων ἐπιθυμοῦσι. Διὸ καινοτομίας τινὰς παρεπινοοῦσι τῷ ὀρθῷ λόγῳ, γράφοντες πονηρίαν καὶ ἀσέβειαν· εἰς οὓς φθάνει τὸ οὐαὶ, εἰς τοὺς πατέρας τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, καὶ συγγραφέας τῶν ἀθέων δογμάτων. Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τοὺς πτωχεύοντας τῇ (72) πίστει συναρπάζουσι, καὶ καταδυναστεύουσι ψυχὰς χηρευούσας τοῦ ἀληθινοῦ νυμφίου τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἀλλὰ κἂν τινα ἴδωσιν ἀπορφανισθέντα Θεοῦ διὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τοῦτον ὥσπερ λάφυρον ἑαυτῶν ποιοῦνται, κατεπαγγελλόμενοι μὲν αὐτοῖς πᾶσαν ἄδειαν, καὶ τὸν ἐν ἡδονῇ προτείνοντες βίον, εἰ μόνον λάβοιεν αὐτοὺς συντεθειμένους τοῖς δόγμασι τῆς ἀθεότητος· ὁποία ἡ νῦν παραβλαστήσασα τῶν Ἀνομοίων αἵρεσις· καὶ πόρνοις, καὶ μοιχοῖς, καὶ ἀρσενοκοίταις, καὶ ἀνδραποδισταῖς, καὶ ἐπιόρκοις, καὶ ψεύσταις συγχώρησιν ἁμαρτημάτων ὑπισχνούμενοι (73), ἐὰν μόνον αὐτοὺς λάβωσι τῇ κατὰ τοῦ Μονογενοῦς βλασφημίᾳ συνερχομένους. Πρὸς οὓς φησιν ὁ λόγος· Τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς; Ἡμέραν (74) λέγει τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξ οὐρανῶν, ἐν ᾗ ἐπιδημήσει τῷ κόσμῳ, ἀποδιδοὺς ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· καθ' ἣν ἀπολήψονται τὴν θλῖψιν πόρρωθεν ἐπ' αὐτοὺς ἐρχομένην, ὡς γράφοντες (75) πονηρίαν. Πρὸς τίνα δὲ καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι; Κατὰ γὰρ Θεοῦ ἐκράψατε, του κρινοντος ζῶντας καὶ νεκρούς. Κατηγορία ὑμῶν ἔσται τὰ ὑμέτερα γράμματα.

233. Εἶτά φησι· Ποῦ καταλείψετε τὴν δόξαν ὑμῶν; Οἱ φανητιῶντες, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης τιμῆς ἀντεχόμενοι, καὶ αἱρεσιαρχεῖν ἐπιθυμήσαντες, ἵνα ὀνόματος τύχητε, καὶ διὰ τοῦτο λαλήσαντες ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος· ποῦ τότε ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καταλείψετε τὴν δόξαν ὑμῶν; Ὑποκάτω δὲ, φησὶν, οἱ τοιοῦτοι τῶν ἀνῃρημένων πεσοῦνται. Νῦν προστάτης εἶ τῶν ἐξηπατημένων, καὶ θαυμάζῃ παρ' αὐτῶν, ὄνομα διδασκάλου καὶ καθηγητοῦ περιφέρων, σεμνυνόμενος παρ' αὐτῶν καὶ μακαριζόμενος· τότε δὲ τούτων αὐτῶν ἀτιμότερος ἔσῃ, τῶν ὑπὸ σοῦ πεφονευμένων. Φόνος γάρ ἐστι ψυχῆς, ψευδοδοξίας παραδοχή. Ὑποκάτω οὖν τούτων ἔσῃ πεπτωκὼς, καὶ τὸ τῶν ἀνῃρημένων ὑπὸ σοῦ βάρος ἐπικείσεταί σοι. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος ἡμῶν διὰ τοῦ βίου οἱονεὶ χειρόγραφα ἡμῶν γράφομεν, τῷ μνημονικῷ ἡμῶν τοὺς τύπους τῶν πραγμάτων ἐναποσφραγιζόμενοι· τάχα καὶ τοὺς τοιούτους ταλανίζει ὁ λόγος, ὡς γράφοντας πονηρίαν. Ἡ μὲν γὰρ καρδία τῶν δικαίων καταγέγραπται, οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· ἡ δὲ τῶν ἀδίκων καρδία οὐ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος, ἀλλὰ μέλανι τῷ συγγενεῖ τοῦ σκότους καὶ ἐχθρῷ τοῦ φωτός. Ὥστε ἕκαστος ἢ ὑπὲρ ἑαυτοῦ

A cum patres suos et tradita ab eis dogmata sequi fastidiant, ipsi hæresum cupiunt auctores esse. Quare novitates quasdam comminiscuntur adversus rectum sermonem, malitiam impietatemque scriptis prodentes: ad quos pervenit *væ*, ad patres videlicet falsæ et adulterinæ scientiæ, et ad dogmatum impiorum scriptores. Tales enim eos qui fidei inopia laborant, diripiunt, atque in animas vero illo sponso Deo Vorbo viduas tyrannidem exercent; sed et si quempiam Deo orbatum ob peccatum viderint, et hunc sibi quasi prædam vindicant: quippe eis promittunt securitatem omnem, et voluptariam vitam proponunt, si modo eos dogmatis divinitatem oppugnantibus intelligant assentiri. Qualis nunc pullulavit Anomœorum hæresis, qui scortatoribus, adulteris

B masculorum concubitoribus, plagiariis, perjuris ac mendacibus veniam peccatorum pollicentur, si solum suæ adversus Unigenitum blasphemiæ socios illos habuerint. Quos alloquitur Scriptura: *Quid facient in die visitationis?* Diem visitationis vocat adventum Domini nostri Jesu Christi e cœlis, qua die veniet in mundum, redditurus singulis secundum opera cujusque: quo in adventu, quod malitiam scribant tribulationem ad se e longinquo venientem excipient. At vero *Ad cujus præsidium confugietis?* Etenim adversus Deum scripsistis, vivorum ac mortuorum judicem. Vestris ipsorum scriptis coarguemini.

C 233. Subinde ait: *Ubi relinquetis gloriam vestram?* Qui inani ostentatione ducimini, qui aucupamini humanos honores, quique ad nomen assequendum hæreseos cujuspiam auctores esse exoptastis, ob idque iniquitatem locuti estis in altitudinem [47], ubi tunc in hac judicii die relinquetis gloriam vestram? Ait autem: Tales *sub interfectis vos cadent.* Nunc eorum, qui decepti sunt, præfectus es, eisque es admirationi, magistri nomen et ducis circumferens, atque ab eisdem honoraris, prædicarisque beatus: tunc autem iis ipsis quos tu interfeceris, futurus es abjectior. Occiditur enim anima tum, cum falsa et ementita opinio in ea recipitur. Itaque sub iis cades; et pondus eorum, qui a te fuerint interempti, tibi incumbet. Sed queniam unusquisque nostrum

D per totam vitam quasi chirographa nostra scribimus, rerum gestarum consignatis imaginibus in nostra memoria; forte etiam tales Scriptura prædicat miseros, tanquam qui scribunt malitiam. Cor quidem justorum conscriptum est non atramento, sed Spiritu Dei vivi [48]: cur vero iniquorum non Spiritu Dei viventis, sed atramento tenebrarum affini, lucisque inimico. Unusquisque igitur aut dum bona

[47] Psal. LXXII, 8. [48] II Cor. III, 3.

(72) Editi, ἐν τῇ. At vocula ἐν in mss. non invenitur. Statim ita loquitur interpres de hæresi Anomœorum, ut dubitari vix possit quin hic Commentarius quarto sæculo scriptus sit.

(73) Ita nostri sex mss. Editi vero, ὑπισχνουμένη.

(74) Vox ἐπισκοπῆς in editis repetitur ante vocem ἡμέραν sed eam inde sustulimus, nostrorum sex codicum fidem secuti.

(75 Ita mss. omnes. Editi, οἱ γράφοντες.

agit, pro se conscribit: aut dum adversum se chirographa conficit, exarat mala. Est igitur adversum nos chigraphum quoddam nostris manibus scriptum [49], cum ipsi quæ deteriora sunt, patraverimus: est et aliquod chirographum pro nobis scriptum, cum perfecerimus quæ sunt meliora. Jam vero sunt etiam nonnulli, qui in conventis litteras corrumpunt, quique in agris comparandis, in testamentis, in pignoribus et in variis contractibus scripturæ characteres adulterant, dum omnia quæcunque litterarum specimine firmantur ac constant, conscribunt; et hi scribunt malitiam, cum ad opprimendos pauperes pervertant justum judicium, ac facultates inopum populi diripiant; ita ut vidua sit illis in escam, et orphanus in quæstum. Quidpiam ejusmodi in bellorum rapinis contingit victoribus, quos commonefacit Scriptura: *Quid facient in die visitationis?* Diem judicii et retributionis quæ pro merita peccatorum ab unoquoque commissorum fiet, diem appellavit visitationis; quam istis comminatur hoc modo: *Tribulatio vestra e longinquo veniet.* Inspiciamus autem cur vocem *e longinquo* sic usurpet. Salus nostra non longe, sed adest nobis prope; *Deus enim*, inquit, *appropinquans ego sum* [50]; et, Appropinquabo illis magis quam tunica corporis ipsorum; et rursus: *Mandatum hoc*, inquit, *quod mando tibi hodie, non est immensum, neque longe est abs te. Non in cœlo sursum est, dicens: Quis ascendet in cœlum, et accipiet illud nobis? Neque trans mare, dicens: Quis transfretabit nobis trans mare, et excipiet illud nobis, et audientes illud faciemus? Prope te est verbum in ore tuo, et in corde tuo* [51]. Quin et Dominus noster ait: *Regnum Dei intra vos est* [52]. Quæ itaque bona sunt ac conciliant salutem, prope et intra nos sunt: quæ vero adversantur, procul a nobis veniunt, 557 cum sint extra nos posita. Peccatum enim insitum non est nostræ naturæ, sed postea intervenit. Quam ob causam tribulationem etiam, quæ ad delicta plectenda infertur, e longinquo venturam esse interminatur propheta.

A συγγράφει, τὰ ἀγαθὰ πράσσων, ἢ καθ' ἑαυτοῦ ποιῶν χειρόγραφα, κατατίθεται πονηρά. Ἔστιν οὖν τι χειρόγραφον καθ' ἡμῶν χειρογραφούμενον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χειρῶν, ὅταν πράξωμεν τὰ χείρονα· καὶ ἔστι τι ὑπὲρ ἡμῶν χειρόγραφον, ὅταν πράσσωμεν τὰ βελτίονα. Ἤδη δέ τινες, καὶ τὰ ἐν συμβολαίοις γράμματα (76) ῥᾳδιουργοῦντες, καὶ παραποιοῦντες χαρακτῆρας γραμμάτων ἐν κτήσεσιν ἀγρῶν, καὶ διαθήκαις, καὶ ὑποθήκαις, καὶ συναλλάγμασι ποικίλοις, ὅσα διὰ τῆς τῶν γραμμάτων ἀποδείξεως τὴν σύστασιν ἔχει, γράφοντες· καὶ οἱ τοιοῦτοι πονηρίαν γράφουσι, διαστρέφοντες τὸ δίκαιον (77) κρῖμα ἐπὶ τῶν πτωχῶν, καὶ διαρπάζοντες τὰ τῶν πενήτων τοῦ λαοῦ, ὥστε εἶναι αὐτοῖς χήραν εἰς κατάβρωμά, καὶ ὀρφανὸν εἰς κέρδος. Οἷα τὰ ἐν ταῖς τῶν πολέμων προνομαῖς τοῖς κρατοῦσι προσγίνεται, οὓς ὑπομιμνήσκει ὁ λόγος, ὅτι Τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς; Τὴν τῆς κρίσεως ἡμέραν καὶ τῆς κατ' ἀξίαν τῶν ἑκάστῳ πεπλημμελημένων ἀνταποδόσεως, ἐπισκοπῆς εἶπεν ἡμέραν, ἣν τούτοις ἀπειλεῖ, ὅτι Ἡ θλῖψις ὑμῶν πόρρωθεν ἥξει. Νοήσωμεν δὲ τί λέγει, Πόρρωθεν, οὕτως. Ἡ σωτηρία ἡμῶν οὐ πόρρωθεν, ἀλλ' ἐγγὺς ἡμῶν ἐστι· Θεὸς γὰρ, φησὶν, ἐγγίζων ἐγώ εἰμι· καὶ, Ἐγγιῶ (78) αὐτοῖς μᾶλλον ἢ ὁ χιτὼν τοῦ χρωτὸς αὐτῶν· καὶ πάλιν· Ἡ ἐντολὴ αὕτη, φησὶν, ἣν ἐντέλλομαί σοι σήμερον, οὐχ ὑπέρογκός ἐστιν, οὐδὲ μακράν ἐστιν ἀπὸ σοῦ. Οὐκ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω ἐστὶ, λέγων· Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ λήψεται αὐτὴν ἡμῖν; Οὐδὲ πέραν τῆς θαλάσσης, λέγων· Τίς διαπεράσει (79) ἡμῖν εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ λάβῃ αὐτὴν ἡμῖν, καὶ ἀκούσαντες αὐτὴν ποιήσομεν; Ἐγγύς σού ἐστι τὸ ῥῆμα, ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. Καὶ ὁ Κύριος δὲ ἡμῶν, Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, φησὶν, ἐντὸς ὑμῶν ἐστι. Τὰ μὲν οὖν κρείττονα, καὶ δι' ὧν ἡ σωτηρία, ἐγγὺς ἡμῶν ἐστι καὶ ἐντός· τὰ δὲ ἐναντία, ἡμῶν (80) πόρρωθεν ἔρχεται, ἐκτὸς ἡμῶν τυγχάνοντα. Οὐ γὰρ τῇ κατασκευῇ ἡμῶν ἐνυπάρχει ἡ ἁμαρτία, ἀλλ' ὕστερον ἐπιγεγένηται. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θλῖψις, ἡ ἐπὶ τοῖς πλημμελήμασιν ἐπαγομένη, πόρρωθεν ἥξειν ἀπειλεῖται παρὰ τοῦ προφήτου.

B

C

234. Vers. 5-10. *Væ Assyriis. Virga furoris mei, et ira est in manibus eorum. Iram meam in gentem iniquam mittam, et populo meo præcipiam ut faciat spolia, et depopulationem, et conculcet civitates, et*

234. Οὐαὶ Ἀσσυρίοις. Ἡ ῥάβδος τοῦ θυμοῦ μου, καὶ (81) ὀργή ἐστιν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. Τὴν ὀργήν μου εἰς ἔθνος ἄνομον ἀποστελῶ, καὶ τῷ ἐμῷ λαῷ συνταξω ποιῆσαι σκῦλα, καὶ προ-

D

[49] Col. II, 14. [50] Jerem. XXIII 23. [51] Deut. XXX, 11-14. [52] Luc. XVII, 21.

(76) Antiqui tres libri, γραμματεῖα.

(77) Illa, διαστρέφοντες τὸ δίκαιον, etc., afferuntur in Hexaplis tanquam si cujuspiam interpretis verba forent. Mihi tamen nescio quomodo verisimilius fit, verba non esse cujusquam interpretis, neque Aquilæ, neque Symmachi, neque Theodotionis, neque cæterorum, sed scholion quoddam esse, aut potius declarationem verborum Scripturæ, πονηρίαν γράφουσι, *scribunt malitiam*. Scriptor igitur, opinor, hoc loco non cujusquam interpretis verba profert: imo, nisi valde fallor, ipse interpretem agit; quasi diceret: Mea quidem sententia *scribunt malitiam tum*, cum ad opprimendos pauperes pervertunt justum judicium, cumque facultates inopum diripiunt.

(78) Monet Ducæus, se hunc locum diu quæsivisse, nec tamen in Scriptura invenisse. Recte ac prudenter suadet vir doctissimus, ut videamus proverbium, *Tunica propior*. Puto enim vulgare proverbium, non Scripturam sacram hoc loco citari.

(79) Reg. quartus, διαπεράσῃ. Mox editi et quinque mss., αὐτὴν ποιήσωμεν. At in Reg. tertio et apud LXX legitur, ὑτὴν ποιήσομεν.

(80) Editi et quatuor mss., ἡμῶν. Alii duo, ἡμῖν.

(81) Editi, καὶ ἡ. Deest articulus in nostris sex mss.

νομὴν, καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι αὐτὰς εἰς κονιορτον. Αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, καὶ τῇ ψυχῇ οὐχ οὕτω λελόγισται· ἀλλ' ἀπαλλάξει ὁ νοῦς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἔθνη οὐκ ὀλίγα, Καὶ ἐὰν εἴπωσιν αὐτῷ (82), Σὺ μόνος εἶ ἄρχων, ἐρεῖ· Οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος, καὶ τὴν Χαλάνην, οὗ ὁ πύργος ᾠκοδομήθη. Καὶ ἔλαβον τὴν Ἀραβίαν, καὶ Δαμασκὸν, καὶ Σαμάρειαν. Ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ, Ἀσσύριοι αὐτοῖς ἐπάγονται· οὐ διὰ τὴν ἑαυτῶν δικαιοσύνην, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν τοῦ λαοῦ ἀδικίαν. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὗτοι, μὴ νοοῦντες, ὅτι ἀντὶ μάστιγος παιδευτικῆς κατὰ τοῦ τὰ θεῖα νόμιμα παραβαίνοντος λαοῦ δίδονται (83), ἀλλ' ἐφ' ἑαυτοῖς, ὡς δή τινα δύναμιν κεκτημένοις, μεγαλυνόμενοι, ταλανίζονται παρὰ τοῦ λόγου. Οὐαὶ ὑμῖν, Ἀσσύριοι, οἵτινες ῥάβδος ἐστὲ τοῦ θυμοῦ μου, ὄργανον κολαστικόν ἐστε, οὐκ οἰκείᾳ δυνάμει ποιεῖτε, ἀλλὰ τῇ τοῦ κινοῦντος ἐνεργείᾳ τοῖς ἀξίοις τοῦ συντριβῆναι ἐπάγεσθε. Καὶ ὀργὴ, φησὶν, ἐστὶν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. Τὴν παίδευσιν ἐνταῦθα φανερῶς ὀργὴν ὀνομάζει, ὡς καὶ ὁ Ψαλμῳδός. Μηδὲ τῇ ὀργῇ σου, παιδεύσῃς με. Παίδευσις οὖν (84) τοῦ Ἰσραὴλ ἐν ταῖς χερσὶν ἐστι τῶν Ἀσσυρίων. Τὴν ὀργήν μου εἰς ἔθνος ἄνομον ἀποστελῶ. Τὴν κόλασιν τῷ μὴ κατὰ τὸν νόμον τὸν διατεταγμένον αὐτῷ βιοῦν ἀνεχομένῳ λαῷ ἐπάξω. Καὶ τῷ ἐμῷ λαῷ συντάζω ποιῆσαι σκῦλα. Διὰ τὴν φιλανθρωπίαν ἔτι ἴδιον ὀνομάζει λαὸν τὸν ἀνομήσαντα ὁ ἀγαθὸς Θεός. Ὅτι μὲν γὰρ ἠνόμησε, τὴν ὀργὴν ἀποστέλλει (85). Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν ἅπαξ εἵλετο διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν πατέρων, οὐκ ἀπαρνεῖται αὐτοῦ τὴν οἰκείωσιν. Συντάσσω οὖν, φησὶ, ποιῆσαι σκῦλα καὶ προνομὴν, καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι αὐτὰς εἰς κονιορτόν· ἵνα εἰδῶμεν, ὅτι πάντα ὅσα πάσχομεν σκυθρωπὰ, ἐκ τῆς θείας διαταγῆς ὑπομένομεν. Οὐκ ἐᾷ γὰρ ἡμᾶς ἐκδότους ταῖς πονηραῖς καὶ κολαστικαῖς δυνάμεσιν, ἀλλ' αὐτὸς τὰ μέτρα ὁρίζει τῶν κολάτεων (86), στοχαζόμενος τῆς δυνάμεως τῶν θεραπευομένων. Σκῦλα μὲν οὖν ἐστι τὰ τοῖς νεκροῖς τοῖς πεσοῦσιν ἐν πολέμῳ περικείμενα· εἴτε ὅπλα, εἴτε ἐσθὴς, εἴτε τις ἕτερος κόσμος· προνομὴ δὲ, ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν κεκρατηκότων διανεμομένη. Ἐκελεύσθησαν οὖν οἱ Ἀσσύριοι σκυλεῦσαι τὸν Ἰσραὴλ, καὶ προνομεῦσαι καὶ καταπατῆσαι αὐτοῦ τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι εἰς κονιορτόν.

A *ponat eas in pulverem. Ipse autem non sic cogitavit, et in animo non sic seputavit: sed obscedet mens ejus etiam, ut disperdat gentes non paucas. Et si dixerint ei, Tu solus es princeps, respondebit: Non cepi regionem quæ est supra Babylonem, et Chalanen, ubi turiis ædificata est. Sed cepi Arabiam, et Damascum, et Samariam. Sicut has cepi, sic omnes principatus capiam.* Propter multitudinem iniquitatum populi, immittuntur in eos Assyrii, non ob suam ipsorum justitiam, sed ob nimiam populi iniquitatem [83]. Attamen et hi cum non intelligerent ascitos se esse adversus populum divinæ legis violatorem loco flagelli ad castigandum destinati, imo cum efferrent se, tanquam maximis pollerent viribus, ideo a Scriptura dicuntur miseri. Væ vobis, Assyrii, qui B virga estis furoris mei; qui estis instrumentum, quo pœnæ infliguntur; non agitis vestra virtute; sed si et opera ejus qui vos movet, inducimini adversum eos, qui digni sunt qui conterantur. *Et ira,* inquit, *est in manibus eorum.* Hoc loco castigationem perspicue nominat iram; quemadmodum ait et Psaltes: *Nec in ira tua corripias me* [84]. Itaque Israelis correctio stat in manibus Assyriorum. *Iram meam in gentem iniquam mittam.* Animadvertam in populum, qui vitam ad legis sibi constitutæ normam instituere noluit. *Et populo meo præcipiam ut faciat spolia.* Clementissimus Deus præ sua benignitate populum, licet inique agentem, adhuc suum appellat. Quod enim inique egerit, immittit iram; sed quia ipsum semel elegit ob delectum progenitorum, C hunc sibi peculiarem esse et proprium non negat. Jubeo igitur, inquit, ut faciat spolia et depopulationem, et conculcet civitates, et redigat eas in pulverem; ut sciamus quod calamitates omnes, quas perpetimur, ex divino præscripto perferamus. Non enim sinit nos malignis et ultricibus potestatibus mancipatos esse ac deditos; sed ipse, eorum qui curandi sunt consideratis viribus, modum pœnis et cruciatibus imponit. Quæcunque quidem cadaveribus in bello prostratis circumponuntur, spolia sunt, sive arma, sive vestis, sive alius quivis ornatus: præda vero spoliorum est distributio, pro cujusque victoris merito divisa. Jussi sunt itaque Assyrii spoliare Israelem, et deprædari, et civitates ejus proculcare, et eas in pulverem redigere.

235. Αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, καὶ τῇ D ψυχῇ οὐχ οὕτω λελόγισται· ἀλλ' ὑπερήρθη τῇ διανοίᾳ, οὐχ ὡς διὰ τὰ ἁμαρτήματα τοῦ λαοῦ παραδοθέντος αὐτῷ, ἀλλ' ἐπαρθεὶς τῇ διανοίᾳ, καὶ ἀπαλ-

235. *Ipse autem non sic cogitavit, et animo non sic reputavit:* sed supra modum elatus mente est, quasi populus ei traditus non esset ob sua peccata; imo elatus animo, atque rationem veram a sua

[83] IV Reg. XVII, 6. [84] Psal. VI, 2.

(82) Veteres quinque libri, αὐτῷ. Editi vero cum Reg. tertio, αὐτός. Statim apud LXX legitur, καὶ Χαλάνης, *Nec cepi regionem quæ est supra Chalanen.*

(83) In editis operarum incuria, pro δίδονται legitur δίονται. Aliquanto post tres mss., δύναμιν κεκτημένοι.

(84) Editi, et Reg. primus, οὖν φησι. Vox posterior in aliis quinque mss. deest.

(85) Uterque Colb. et Reg. secundus, ἀποστελεῖ, *iram mittet.* Ibidem editi, ἐπειδὴ δέ. At sex mss., ἐπεὶ δέ.

(86) Uterque Colb. et Reg. secundus, τῶν δυνάμεων, haud recte.

mente submovens, putat se non 558 paucas gentes exterminare posse [55]. Et quoniam subditi blandientes ei et adulantes dicunt : *Tu solus es princeps;* quasi ironice ipsis respondet : *Non cepi regionem quæ est supra Babylonem, nec Chalanen.* Nondum, inquit, obtinui omnium ditionem : declinat meum regnum ea regio quæ est supra Babylonem et Chalane, *Ubi ædificata est turris.* Sane antiquam illam turrim dicit, quam exstruxerant in campo Sennaar, dicentes : *Venite, ædificemus nobismetipsis civitatem et turrim, priusquam dividamur ab invicem, cujus vertex erit usque ad cœlum* [56]. Nomen autem Chalanes non est usitatum et tritum in Scriptura. Eam tamen conjectamus sitam esse in quopiam loco Babyloni finitimo, cum Babylon nomen suum trahat a linguarum confusione, quas confudit Dominus, conspirationem ad malum patrandum conflatam dissipaturus. Enimvero nomen hujus loci vocatum fuisse Confusionem, Hebraice vero Babel, docet Scriptura [57]. *Sed cepi,* inquit, *Arabiam et Damascum, et Samariam. Sicut has cepi, sit omnes principatus capiam.* Quoniam igitur sibi in mentem venit, se in suam potestatem civitates omnes redigere posse ; nec tamen intellexit se ab hominibus victoriam reportasse non suis ipsius viribus, sed Dei peccatores plectentis dispensatione, ob id illum exhibet propheticus sermo ceu fletu dignum.

236. Vers. 11. *Ululate, sculptilia, in Jerusalem, et in Samaria. Quemadmodum enim feci Samariæ, et manufactis ejus, sic faciam Jerusalem, et idolis ejus.* Quo pacto ululabunt sculptilia, ex ligno, lapide, aut alia quavis materia constantia, cum ab arte formam ac speciem recipiant hominum aut brutorum animalium, quadrupedum, aut volucrum, aut reptilium, cujusmodi erant statuæ et simulacra Ægyptiorum? Ululatus enim vox est lugubris, qua sono quodam haud articulate edito dolorem cordis indicat. Quomodo igitur ululabunt sculptilia ? Quia lignis ab humanis manibus formam ac figuram habentibus, aut lapidibus, aut etiam auro et argento, aut ebori, aut reliquis idolis, quæcunque alia sunt ex pretiosa vel vili materia facta, et quæ a gentibus adorantur, latenter assident astantes quidam dæmones, ex impuris sacris voluptatem capientes. Quemadmodum enim in locis macellorum, ubi cruor et sanguis jam corruptus invenitur, canes cupediis dediti commorantur : ita et dæmones gulæ servientes, voluptatemque ex sanguine ac nidore sacrificiorum captantes, circa aras statuasque sibi con-

[55] IV Reg. XVIII, 24. [56] Gen. XI, 4. [57] ibid. 9.

(87) Mirari hic subit Combefisium, qui tanto mutandi amore flagrat, ut pro ἀπαλλάξας legendum putet ἀπελάσας. Sane non animadvertit vir alioquin Græcarum litterarum pertissimus, vocem utramque eadem plane sententia non raro usurpari.

(88) Hic editi, καὶ Χαλάνης. At mss. sex, καὶ Χαλάνην.

A λάξας (87) ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ ἐννοίας τὸν ἀληθῆ λόγον, οἴεται δυνατὸς εἶναι τοῦ ἔθνη ἐξολοθρεύειν οὐκ ὀλίγα. Καὶ ἐπειδὴ κολακεύοντες αὐτὸν καὶ θωπεύοντες οἱ ὑποχείριοι λέγουσι. Σὺ μόνος εἶ ἄρχων· ὥσπερ εἰρωνευόμενος πρὸς αὐτοὺς λέγει· Οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος, καὶ Χαλάνην (88). Οὕπω, φησὶ, γέγονα πάντων κύριος· ἐκφεύγει μου τὴν βασιλείαν ἡ χώρα ἡ ἐπάνω Βαβυλῶνος, καὶ ἡ Χαλάνη, οὗ ὁ πύργος ᾠκοδομήθη. Πύργον μὲν οὖν ἐβεῖνον λέγει τὸν ἀρχαῖον, ὃν ἐν ᾧ πεδίῳ τῷ Σεναὰρ ᾠκοδόμησαν, εἰπόντες· Δεῦτε, οἰκοδομήσομεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, πρὸ τοῦ διαχωρισθῆναι ἡμᾶς ἀπ' ἀλλήλων, οὗ ἡ κεφαλὴ ἔσται ἕως τοῦ οὐρανοῦ. Τὸ δὲ νῆς Χαλάνης ὄνομα οὐκ ἐντέτριπται τῇ χρήσει τῆς Γραφῆς. Εἰκάζομεν δὲ περὶ τὴν Βαβυλωνίαν· που κεῖσθαι, ἐπειδὴ ἡ Βαβυλὼν ἐστιν ἐπώνυμος τῇ συγχύσει τῶν γλωσσῶν, ἃς συνέχεεν ὁ Κύριος, τὴν πρὸς τὸ κακὸν συμφωνίαν διασπῶν. Φησὶ γὰρ ἡ Γραφὴ, ὅτι ἐκλήθη τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου σύγχυσις, Ἑβραϊστὶ δὲ Βαβέλ (89). Ἔλαβον δὲ, φησὶν, Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν. Ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰ ἀρχὰς λήψομαι. Ἐπεὶ οὖν ἑαυτῷ ἔλαβε τὸ πάσας δύνασθαι ὑποχειρίους ποιεῖν τὰς πόλεις, καὶ οὐ συνῆκεν, ὅτι ἀνθρώπων ἐκράτησεν οὐ δι' οἰκείαν δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παιδεύοντος τοὺς ἡμαρτηκότας Θεοῦ περιεγένετο, τούτου ἕνεκεν θρήνου αὐτὸν ἄξιον ὁ προφητικὸς τίθεται λόγος.

B

C 236. Ὀλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἰερουσαλὴμ, καὶ ἐν Σαμαρείᾳ. Ὃν τρόπον γὰρ ἐποίησα Σαμαρείᾳ, καὶ τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω τῇ (90) Ἰερουσαλὴμ, καὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῆς. Πῶς ὀλολύξει γλυπτὰ, ἃ ἐκ ξύλου καὶ λίθου ἢ τινος ἄλλης ὕλης ἐστὶ, μορφούσης αὐτὰ τῆς τέχνης εἰς ἀνθρώπων εἰκόνας, ἢ ζώων ἀλόγων τετραπόδων, ἢ πτηνῶν, ἢ καὶ ἑρπετῶν, οἷα τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἐστὶν ἀφιδρύματα; Ὀλολυγμὸς δέ ἐστι φωνὴ λυπηρὰ, ὀδύνην καρδίας ἀσήμῳ τινὶ φθόγγῳ παριστῶσα. Πῶς οὖν ὀλολύξει γλυπτά; Ὅτι τοῖς ὑπὸ χειρῶν ἀγθρωπίνων (91) μεμορφωμένοις ξύλοις ἢ λίθοις, ἢ που καὶ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ ἢ ἐλέφαντι, ἢ ὅσα ἄλλα τιμίας ἢ ἀτιμωτέρας ὕλης ἐστὶ παρὰ τοῖς ἔθνεσιν εἴδωλα προσνούμενα, τούτοις ἐκ τοῦ ἀφανοῦς δαίμονες τινες προστάντες παρακαθέζονται, τῆς ἀπὸ τῶν μιασμάτων ἡδονῆς

D ἀπολαύοντες. Ὡσπερ γὰρ τὰ λίχνα κυνίδια περὶ τοὺς τῶν μακέλλων τόπους, ἐν οἷς αἷμα καὶ ἰχῶρες, διατρίβουσιν· οὕτω καὶ τὰ λίχνα δαιμόνια, θηρώμενα τὴν ἀπὸ τῶν αἱμάτων καὶ τῆς κνίσσης τῶν θυσιῶν ἀπόλαυσιν, περὶ τοὺς βωμοὺς εἰλεῖται, καὶ τὰ ἀγάλ-

(89) Editi et Reg. primus, Βαβέλ. Alii tres mss. Regii cum utroque Colb., Ἀμάβ ubi tamen illud est notandum, quod in margine Regii quarti legatur, Βαβέλ.

(90) Editi, καί. At nostri sex mss., τῇ.

(91) Antiqui sex libri, ἀνθρωπίνων. Editi, ἀνθρώπων. Mox aliquot mss., καὶ ἐλέφαντι.

ματα τὰ αὐτοῖς ἀνακείμενα. Τάχα γάρ που καὶ τρέφεται τὰ ἀέρια σώματα αὐτῶν, ἤτοι καὶ πύρινα, ἢ καὶ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν στοιχείων μικτά, Δείκνυσι δὲ καὶ ἡ ἱστορια τῶν Βασιλείων, ὅτι προσεδρεύει ἡ δαιμονικὴ δόναμις τοῖς ἐπιφημισθεῖσιν αὐτοῖς ἀγάλμασιν. Ἔλαβον γὰρ, φησὶν, οἱ ἀλλόφυλοι τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰσήγαγον αὐτὴν ἐχόμενα (92) Δαγὼν, καὶ ὠρθρωσαν οἱ Ἀζώτιοι τῇ ἐπαύριον, καὶ ἰδοὺ Δαγὼν πεπτωκὼς εἰς τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν. Οὐκοῦν Δαγὼν μὲν ἦν τὸ ὁρώμενον ἄγαλμα· ὁ δὲ πίπτων ἐπὶ πρόσωπον, ὁ δαίμων ὁ νικώμενος ὑπὸ τῆς περὶ τὴν κιβωτὰ τοῦ Θεοῦ δόξης· καὶ πίπτων μὲν αὐτὸς ἐπὶ (93) πρόσωπον, συγκαταβάλλων δὲ ἑαυτῷ τὸ χειροποίητον. Διὰ τοῦτο οἱ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίοντες, κοινωνοὶ τραπέζης λέγονται δαιμόνων. Ἐπειδὴ τὸ σφάγιον, τὸ προσαγόμενον τῷ εἰδώλῳ, προσεμερίσθη τι καὶ εἰς τὸν παρεδρεύοντα δαίμονα, ἔκ τε τοῦ ἐξαιρουμένου (94) αἵματος, καὶ ἐκ τῆς ἀναθυμιωμένης πιμελῆς, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ὁλοκαυτωμάτων. λαμβάνοντός τινα μερίδα τοῦ δαιμονίου. Καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ ποτηρίου πίνων, ἀφ' οὗ ἡ σπονδὴ, ποτήριον πίνει δαιμονίων. Διὰ τοῦτο ὁλολύξει τὰ γλυπτὰ, τουτέστι τὰ ὁμώνυμα τοῖς γλυπτοῖς δαιμόνια. Καὶ ὅταν λέγηται, ὅτι Ἥξει εἰς Αἴγυπτον Κύριος. καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται, τὴν αὐτὴν διάνοιαν ἐξηγούμεθα. Τὰ γὰρ δαιμόνια, τὰ πρυσδιατρίβοντα τῷ περιγείῳ τόπῳ, σεισθήσεται φυγαδευόμενα, καὶ εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς ἀβύσσου ἀπελαθήσεται τόπον, ἐν τῇ ἐπιδημίᾳ τοῦ Κυρίου. Διὰ τοῦτο ἐπικατάρατος πᾶς ὅστις ποιήσει γλυπτὸν, καὶ (95) χωνευτὸν, ἔργον χειρῶν τεχνίτου, καὶ θήσει αὐτὸ ἐν ἀποκρύφῳ, ὅτι κακὸν ἑαυτῷ θησαύρισμα διὰ τοῦ γλυπτοῦ τὸν ἐπακολουθοῦντα αὐτῷ δαίμονα ἐπηγάγετο, καὶ κατάραν σύνοικον διὰ τοῦ δαίμονος ἐπεσπάσατο.

237· Καὶ ἔσται, ὅταν συντελέσῃ Κύριος πάντα ποιῶν ἐν τῷ ὄρει Σιὼν, καὶ ἐν Ἰερουσαλὴμ ἐπέξει ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν (96) τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὸ προστάξαι τοῖς γλυπτοῖς τοῖς ἐν Ἰερουσαλὴμ καὶ τοῖς ἐν Σαμαρείᾳ ὀλολυγμὸν, καὶ τῇ ἐπ' αὐτοῖς ἀμειλῇ οἷον καθαρισθείσης λοιπὸν τῆς Ἰερουσαλὴν, καὶ τοῦ ὀπὸ τῶν εἰδώλων μιάσματος ἐλευθερωθείσης, καὶ παιδευθείσης ταῖς πληγαῖς ταῖς κολαστικαῖς, ἃς διὰ τοῦ παραδοθῆναι τοῖς Ἀσσυρίοις ὑπέμενον (97), τότε λοιπὸν ἀπειλεῖ ὁ λόγος ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων τὴν πληγὴν μεταθήσειν. Ἐπειδὴ γὰρ ὑπερήρθη τῷ φρονήματι, καὶ οὐκ ἐνόησεν, ὅτι ἡ ἐκείνων ἁμαρτία αἰτία γέγονε τῶν

A secratas volutantur. Forte enim nutriuntur etiam eorum corpora, quæ aeri sunt aut ignita, aut ex utroque elemento composita. Quin et Regnorum historia potestatem dæmonicam statuis sibi dedicatis assidere declarat. *Ceperunt* enim, inquit, *alienigenæ arcam Dei, et intulerunt eam juxta Dagon: et surrexerunt mane Azotii postero die, et ecce Dagon* **559** *in faciem suam corruerat super terram* [58]. Simulacrum itaque quod conspiciebatur, erat Dagon; qui vero ceciderat in faciem suam, dæmon erat, a gloria arcæ Dei circumfusa prostratus; qui ipse corruit quidem in faciem, secum vero rem imanufactam dejecit ac evertit. Hinc qui vescuntur idolothytis, participes dicuntur mensæ dæmoniorum. Cum enim victima offertur idolo [59], portio B aliqua etiam assidenti dæmoni destinatur, cum dæmonium et ex sanguine qui veluti in aerem versus est, et ex adipe suffumigante, et ex reliquis holocaustis partem quamdam sibi assumat. Qui autem ex calice libamini subserviente bibit, is calicem bibit dæmoniorum [60]. Quamobrem ululabunt sculptilia, hoc est, dæmonia quæ idem nomen atque sculptilia obtinent. Atque cum dicitur fore, ut in Ægyptum Dominus veniat, Ægyptique commoveantur manufacta, et eorum deficiat [61], unum eumdemque sensum esse ducimus. Dæmonia enim, quæ in loco terræ finitimo diversantur, fugata concutientur; atque Domino adveniente, in abyssi locum sibi proprium ablegabuntur. Quare *maledictus quisquis faciet sculptile, et fusile opus manuum artificis, et ponet illud in abscondito* [62], quia per C sculptile comparavit sibi malum thesaurum, dæmonem scilicet huic assidentem, et per dæmonem maledictionem domesticam atque contubernalem accersivit.

237. Vers. 12. *Et erit, cum consummaverit Dominus omnia faciens in monte Sion et in Jerusalem; inducet super mentem magnam principem Assyriorum, et super altitudinem gloriæ oculorum ejus.* Postquam sculptilia, quæ erant in Jerusalem et in Samaria, ululare jussa sunt, eisque intentatæ sunt minæ, quasi jam esset expurgata Jerusalem, idolorumque spurcitiis liberata, et erudita ac castigata per ultrices plagas, quas utpote Assyriis tradita pertulit, tum demum comminatur Scriptura [63] plagam translatum iri in Assyriorum principem. D Quoniam enim supra modum elatus animo est, nec animadvertit peccatum illorum causam fuisse et originem tot et tantorum malorum; imo quia

[58] I Reg. v, 2, 3. [59] I Cor. x, 21. [60] ibid. 20. [61] Isa. xix, 1. [62] Deut. xxviii, 15. [63] IV Reg. xviii, 19 seq.

(92) Vox ἐχόμενα hoc loco in modum adverbii posita fuisse videtur.

(93) Editi, εἰς. At mss, nostri, ἐπί.

(94) Interpres cum in editis legisset, ἐξαιρουμένου, ita vertit: *Ex sanguine quidem exsiliente.* Sed restituendus locus est ex nostris sex codicibus. in quibus non ἐξιαρουμένου, sed ἐξαιρουμένου legitur; *ex sanguine, qui, ut ita dicam, in aerem conversus sit.*

(95) Editi, ἤ. At sex mss., καί.

(96) Præpositio ἐπί in editis et apud LXX legitur ante voces τὸν ἄρχοντα· sed cum in nostris sex mss. deest, eam expunximus.

(97) Editi et Reg. tertius, ὑπέμενε. Alii quinque mss., ὑπέμενεν.

suapte solertia ac virtute Jerosolymam subegisse arbitratus est, ob hanc arrogantiam, stolidamque colsitudinem elatione animi innixam, *Inducet*, inquit, *super mentem magnam, super principem Assyriorum, et super altitudinem gloriæ oculorum ejus.* Alius quidem magnus est suapte natura,alter vero existimatione quadam, et præstantia ac magnitudine rerum ad se nihil attinentium. Mens autem vere magna ea est, quæ magna contemplatur,quæ ad causas rerum conditarum aciem intendere potest,ex eisque pulchritudinem opificis universorum intelligere. Magnus est,qui rerum a Deo factarum administrationem, ejusque providentiam ad minima usque pertingentem mente assequi potest, et inde justa ipsius judicia considerare. Mens magna ea est, quæ per angelos potestatesque et cunctam cœlestium gloriam, gloriæ regem et virtutum **560** Dominum [64] percipit. Vice versa,qui se ipsum jactat beatum, et inflatur, is juxta stultam sui ipsius existimationem sapiens esse ac inanium excogitator justius dicatur,quam magna mente præditus. Attamen cum mos sit Scripturæ, ut vulgi æstimationem in rerum nominibus sequatur,magnam appellavit mentem ; non quod quidquam quod natura magnum sit, declaret,sed quod rem opinione quadam ac fama ei tributam indicet. Eam ob causam superbiam castigans Dominus,et elationem animi ejus deprimens,vindictam inducturus dicitur super magnam Assyriorum mentem.Sed quoniam opinionem infirmam coarguit, ait se super altitudinem gloriæ oculorum ejus illaturum supplicium.Etenim gloriam, cum vox sit variæ significationis, juxta unam notionem definierunt nonnulli, existimationem debilem esse.

238. Potest autem accipi mens magna et prudens pro versuto et versipelli ingenio. Hunc ad modum serpens bestiis quæ super terram gradiuntur, legitur prudentior [65] ; atque iniquitatis dispensator prudenter egit. Quin etiam *Filii hujus sæculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt* [66]. Quid autem vox *prudens* significet, Paulus nobis in sua ad Corinthios Epistola exposuit, dum ait : *Timeo autem, ne sicut serpens seduxit Evam astutia sua* [67].Docuit enim vituperabilem prudentiam historiæ testimonio serpenti tributam fuisse, cum ipse vocem *prudentiam* in astutiam transmutet. Sic igitur et mens magna vocatur, non ob quidquam laudabile (quemadmodum statuere qui apud Græcos diligenter vim verborum atque significationem perquirunt, adeo ut dicant mentem esse prudentiam

A τοσούτων κακῶν, ἀλλ' ᾠήθη ἰδίᾳ ἐπινοίᾳ καὶ δυνάμει δεδυνῆσθαι κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ· διὰ ταύτην τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὸ ἄλογον ὕψος τῆς κατὰ τὸν νοῦν ἐπάρσεως, Ἐπάξει, φησὶν, ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Μέγας ὁ μέν τίς ἐστι κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, ὁ δὲ κατὰ τὴν οἴησιν, καὶ τὴν ὑπερβολὴν (98) τῶν οὐδὲν αὐτῷ προσηκόντων. Νοῦς δὲ μέγας, ὡς ἀληθῶς ὁ τὰ μεγάλα θεωρῶν, ὁ δυνάμενος τοῖς λόγοις τοῖς δημιουργικοῖς ἐπιβάλλειν. καὶ ἀπ' αὐτῶν τὸ κάλλος τῆς σοφίας τοῦ τεχνίτου τῶν ὅλων κατανοεῖν. Μέγας ὁ τῇ οἰκονομίᾳ τῶν παρὰ Θεοῦ γινομένων (99) καὶ τῇ μέχρι τῶν λεπτοτάτων διηκούσῃ παρ' αὐτοῦ προνοίᾳ ἐπιβάλλειν δυνάμενος, καὶ ἐντεῦθεν αὐτοῦ τὰ δίκαια κρί-
B ματα θεωρεῖν. Μέγας ὁ νοῦς, ὁ διὰ τῶν ἀγγέλων, καὶ τῶν δυνάμεων, καὶ πάσης τῆς περὶ τὰ ὑπερκόσμια δόξης, τὸν βασιλέα τῆς δόξης καὶ Κύριον τῶν δυνάμεων ἐννοῶν. Ὁ μέντοι ἑαυτὸν μακαρίζων καὶ ὑπεραίρων, οἰησίσοφός (1) τις καὶ ματαιόφρων μᾶλλον δικαίως ἢ μέγας κατὰ νοῦν ὀνομάζοιτο. Ἰλὴν ἀλλ'. ἐπειδὴ σύνηθες τῇ Γραφῇ τῇ τῶν πολλῶν οἰήσει πρὸς τὰς ὀνομασίας ἀκολουθεῖν, μέγαν εἴρηκε νοῦν, οὐ τὸ τῇ φύσει μεγαλεῖον προσμαρτυρῶν, ἀλλὰ τὸ ἐκ τῆς οἰήσεως ἐπιφημισθὲν αὐτῷ ὀνομάζων. Διὰ τοῦτο κολάζων ὑπερηφανίαν ὁ Κύριος, καὶ ταπεινῶν αὐτοῦ τὴν ὑψηλοφροσύνην, ἐπάγειν λέγεται ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν τῶν Ἀσσυρίων.Τὴν δὲ ἀσθενῆ ὑπόληψιν ἐξελέγχων, ἐπὶ τὸ ὕψος φησὶ τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἐπάξειν (2) τὴν κόλασιν. Καὶ γὰρ τὴν δόξαν, πολύσημον οὖσαν φωνὴν, κατὰ ἓν (3) τῶν σημαινομέ-
C νων ὡρίσαντό τινες, ἀσθενῆ ὑπόληψιν.

238* Δύναται δὲ ὁ νοῦς ὁ μεγας καὶ ὁ φρόνιμας, ὁ ἀντὶ τοῦ πανούργου λαμβανόμενος. Ὡς, Ὁ ὄφις φρονιμώτερος τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ὁ οἰκονόμος τῆς ἀδικίας φρονίμως ἐποίησε. Καὶ, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν αὐτῶν. Ἡρμήνευσε δὲ ἡμῖν ὁ Ἀπόστολος τοῦ φρονίμου τὴν ἔννοιαν, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους, εἰπών· Φοβοῦμαι δὲ, μήπως (4) ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Εὔαν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ. Ἔδειξε γὰρ, ὅτι ἡ ἱστορία τὴν ψεκτὴν (5) φρονιμότητα τῷ ὄφει προσματυρεῖ, ἐκ τοῦ αὐτὸν εἰς πανουργίαν μεταβάλλειν τὸ φρόνιμον. Οὕτως οὖν
D καὶ νοῦς μέγας, οὐ κατά τινος ἐπαινετοῦ,ὡς οἱ τὰ παρ' Ἕλλησι σημαινόμενα ἀκριβοῦντες ἔταξαν , λέγοντες τὸν νοῦν εἶναι φρόνησιν συνεστραμμένην, ἀλλὰ ψευδωνύμως. Ἢ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐκθαυμάζων, ἢ παρὰ τῶν

[64] Psal. xxiii, 8, 10. [65] Gen. iii, 1. [66] Luc. xvi, 8. [67] I Cor. xi, 3.

(98) Hunc locum ex nostris sex mss.restituimus. In prius editis, pro ὑπερβολήν, corrupte legitur, ὑποβολήν.

(99) Editi, γενομένων. At mss. sex, γινομένων.

(1) Antiquior Combefisii codex et alii quatuor una voce, οἰησίσοφος. Editi duabus vocibus, οἰήσει σοφός. Alter Combefisii codex, οἰησισοφιστής. Statim editi, μᾶλλον ἄν. Vocula αν in mss. nequaquam legitur.

(2) Sic nostri sex mss. At editi, ἐπάξει.

(3) Editi, κα0' ἕν. Veteres sex libri, κατὰ ἕν.

(4) Sic mss. At editi, μήποτε.

(5) Codices tres Regii, τὴν ψεκτήν. Editi, τὴν ψεκτικήν, male. Nec ita multo post duo mss., ἐπιβάλλειν τὸ φρόνημα.

κολάκων οὕτω προσαγορευόμενος, ὠνόμασται νῦν παρὰ τῆς Γραφῆς. Οὗτος δὲ ὁ νοῦς ὁ μέγας, ἐπειδὴ οἶδεν, ὅτι Τοῦ σοφοῦ, τοῦ γε (6) ἀληθινῶς σοφοῦ, οἱ ὀφθαλμοὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, δοξάζει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὡς οὐ κάτω βλέπων, οὐδὲ τὰ γήινα, ἀλλὰ τὰ μετέωρα πολυπραγμονῶν, καὶ τὴν ἄνω διατριβὴν ποιούμενος. Ὁποῖοί εἰσιν οἱ παρὰ τοῖς Ἕλλησι σοφοί· τὸν μὲν βίον ἔχοντες τοῖς αἰσχίστοις τῆς σαρκὸς πάθεσιν ἐγκαλινδούμενον, τὰ δὲ περὶ οὐρανοῦ καὶ ἀστέρων, καὶ τῶν αἰθερίων, καὶ τῶν περὶ τὸν ἀέρα συμπτωμάτων φυσιολογοῦντες, δόξαν τινὰ ἑαυτῶν τοῖς ὀφθαλμοῖς περιτιθέασιν. A contortam), sed falso et simulate. Aut ita nunc appellata est a Scriptura, quod ipsa sibi esset admirationi, aut quod hoc modo ab assentatoribus vocaretur. Hæc autem mens magna, cum semel novit Sapientis, ejus scilicet qui vere sapiens est, oculos esse in capite ejus [69], suos laudat oculos, quippe quæ ea quæ humi sunt et terrena, non respiciat, sed scrutetur diligentius sublimia, atque in cœlestibus immoretur. Ejusmodi sunt qui apud Græcos habentur sapientes: quorum quidem vita in turpissimis carnis vitiis ac cupiditatibus volutatur, sed tamen cum de natura cœli, stellarum, rerum ætherearum atque affectionum in aere contingentium disputant, oculos suos quadam gloria circumvestiunt.

239. Εἶπε γάρ· Ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω. Καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιὰν, ἢ ὡς καταλελειμμένα ὠὰ ἀρῶ. Καὶ οὐκ ἔστιν (7) ὃς διαφεύξεταί με, ἢ ἀντείπῃ μοι. Νῦν ἑρμηνεύει σαφῶς διὰ τί μέγαν νοῦν εἴρηκεν αὐτὸν, καὶ διὰ τί ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ἀπειλεῖ τὰς κολάσεις ἐπαγαγεῖν, τὸν (8) κόμπον αὐτοῦ τῶν ῥημάτων, ᾧ κέχρηται κατὰ τῶν ὑποδεεστέρων, μετὰ πάσης πικρίας αὐτοῖς ἀπειλῶν πᾶν εἶδος ἀφανισμοῦ, ἄμαχον ἑαυτοῦ καὶ ἀνανταγώνιστον λέγων εἶναι τὴν δύναμιν. Ὡς γὰρ κύριος τυγχάνων ὢν βούλεται, καὶ πάντως ἐπιτελέσων τὰ κατὰ πρόθεσιν, οὕτως ἐκόμπαζεν. Ἐπειδὴ πολλὴ μοί ἐστιν ἱππικὴ καὶ πεζικὴ δύναμις, καὶ οὐδεὶς ὁ ἀνταίρων, καὶ ἐπειδὴ ἀπρόσιτος ἡ ἐν τοῖς στρατηγικοῖς σοφία μοι πάρεστι, καὶ ἡ σύνεσις ἀνεπίληπτος (9)· διὰ τοῦτο, φησὶν, Ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω. Πάντα γὰρ τὰ ἔθνη τῇ ἐμαυτοῦ ὑποκύπτειν **βασιλείᾳ** συναναγκάσας, ἕνα τῶν πάντων **ποιοῦμαι** ὅρον, τὴν ἐμὴν ἐπικράτειαν. **Νῦν** γὰρ **ἕκαστον** ἰδίοις ὁροθεσίοις **ἀπὸ** τοῦ **ἑτέρου** διώρισται. Ἀφελὼν οὖν αὐτῶν τὰ ὅρια, ὑπὸ ἓν σκῆπτρον τῆς ἐμῆς βασιλείας γενέσθαι τὰ πάντα (10) συναναγκάσω. Καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω. Προνομὴ λέγεται ἡ ἐν τοῖς πολεμίοις τῶν ἁλωκότων εἰς τοὺς κρατοῦντας διανομὴ, ὅταν ἢ αἰχμάλωτα σώματα, ἢ τινα τῶν βοσκημάτων, ἢ ἄλλα τινὰ τῶν κατὰ τὸν βίον, οἱ κρατοῦντες ἐν ἀλλήλοις διαλαγχάνουσι (11)· καὶ ἕκαστος κατὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ ὑπεροχὴν τῆς ἐκ τῶν λαφύρων προνομῆς ἀξιούμενος, οὕτω μετέχει τῶν ἐκ τοῦ πολέμου. Καὶ τὰς νῦν, φησὶ, καθιδρυμένας παγίως πόλεις (12) σείσω, καὶ κλονήσω τῇ ἐμαυτοῦ δυνάμει, B 239. Vers. 13, 14. *Dixit enim: In fortitudine faciam, et sapientia prudentiæ auferam terminos gentium, et fortitudinem earum deprædabor. Et concutiam civitates habitatas, et universum orbem comprehendam manu, quasi nidum, vel quasi ova derelicta tollam. Et non est qui effugiat me, aut contradicat mihi.* Nunc plane et luculenter exponit cur principem vocaverit montem magnam, et cur interminetur se **561** altitudini gloriæ oculorum ejus pœnas atque supplicia irrogaturum, nimirum ob verborum jactantiam, quibus usus est adversum debiles et infirmos: siquidem cum omni amaritudine eis interminabatur omne excidii genus, viresque suas affirmabat invictas esse et inexpugnabiles. Etenim ita gloriabatur, quasi ea quæ vellet, in sua essent potestate, et quasi quæ animo destinarat, C esset omnino perfecturus. Quoniam mihim ultum inest equitatus ac peditatus, nec quispiam reperitur qui resistat, cumque inaccessa in rebus militaribus sapientia, atque incomprehensibile consilium **mihi suppetat, ideo,** inquit, *Auferam terminos gentium, et fortitudinem earum deprædabor.* Nam ubi gentes omnes coegero imperio meo se subjicere, unum omnium terminum efficiam, ditionem ac principatum meum. Nunc enim unaquæque gens propriis limitibus divisa est et distincta ab altera. Sublatis igitur gentium terminis, eas omnes vi adigam, ut sub unum regni mei sceptrum redigantur. *Et fortitudinem earum deprædabor.* Ea spoliorum hostibus ademptorum divisio, quæ a victoribus fit, præda dicitur, cum ipsa victores inter se partiun- D tur, sive fuerint corpora captiva, sive pecora aliqua, sive quæpiam alia ad vitam necessaria. Atque unusquisque pro sua dignitate atque præstantia partitionem spoliorum consecutus, hoc pacto rerum

[69] Eccle. II, 14.

(6) Ita mss. nostri. Editi vero, τοῦ τε.

(7) Sic mss. omnes. Editi, ἔσται, *et non erit.*

(8) Editi et mss., ἐπαγαγεῖν, τόν ubi ex superioribus videtur supplenda præpositio διά ante articulum τόν.

(9) Codex Fr. 1 cum aliis tribus, ἀνεπίληστος, *prudentia nulli oblivioni obnoxia.* Alter Combefisii codex et Reg. secundus cum editis, ἀνεπίληπτος, *consilium incomprehensibile.* Hoc an illo modo legas, parum refert. Notavimus legi quidem in Reg. secundo, ἀνεπίληστος sed in ora libri scripsit librarius, ἐν ἄλλοις ἀνεπίληστος.

(10) Antiqui tres libri, τὰ πάντων.

(11) Codices tres, διαλαγχάνωσιν. Paulo post Reg. quartus, μετέχῃ.

(12) Sic uterque Combefisii codex et alii. Vox πόλεις in ante editis desiderabatur.

in bello captarum particeps fit. Et nunc, inquit, urbes firmiter stabilitas concutiam, meaque unius virtute exturbabo, ac orbem universum quasi nidum manu comprehendam. Etenim ecquis labor fuerit pullos involucres ac implumes, in nidis ab avibus quæ eos enutriunt, calefactos, manu apprehendere, cum neque pennis, neque pedibus uti ad fugam possint? Deinde contemptum etiam quo homines prosequitur, magis exaggerans, suamque potentiam ultra modum extollens, universum orbem, inquit, ne ut nidum quidem, sed, inquit, quasi ova derelicta sic capiam, *Nec est qui effugiat me, aut contradicat mihi.*

A καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ (13) ὡς νοσσιάν. Ποῖος γάρ πόνος, νεοσσοὺς ἀπτῆνας ἐπὶ τῆς καλιᾶς θαλπομένους παρὰ τῶν ἐκτρεφόντων αὐτοὺς ὀρνίθων καταλαβεῖν τῇ χειρὶ μήτε πτερῷ χρῆσθαι μήτε ποσὶ πρὸς φυγὴν δυναμένων; Εἶτα ἐπιτείνων καὶ τὴν καταφρόνησιν τὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τὴν ἑαυτοῦ (14) ὑπεραίρων δύναμιν, οὐδὲ ὡς νοσσιάν, φησὶ, τὴν οἰκουμένην, ἀλλ' ὡς ὠά, φησὶν, ἐγκαταλελειμμένα, οὕτω λήψομαι, Καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφεύξεταί με, ἢ ἀντείπῃ μοι.

240. Sane quod ad nativum et proprium verborum sensum attinet, Assyriorum princeps ideo hæc erat dicturus, quod maxime ob res contra Judæam et Samariam feliciter gestas efferendus animo esset, putaretque eversurum se primo impetu gentes omnes, et futurum esse neminem, qui adversum se attoleret manus [69], sed omnes gentium terminos sua virtute confusum iri, commovendum itidem esse totum terrarum orbem metu adventus ipsius, et eum qui in manus ejus venturus esset, facilius quam gallinæ pullos a se esse apprehendendum, atque totum qui sub sole est orbem a suo exercitu impetum faciente negotio minori subactum iri, quam si **562** quis ova, quæ avi eadem fovente ac fecundante destituerentur, caperet. Sed quia ejusmodi superbia major est quam ferat humana conditio, putant nonnulli verba hæc ei qui vere superbus est, convenire, qui cervicem adversus Omnipotentem erexit, detrectatoque imperio defecit, et malignos spiritus qui se secuti fuerant, in suam nequitiam atque defectionem impulit. Existimat enim ille se ei montem magnam asse, censetque speculari se magna, et se universum orbem sub suam ditionem subjecturum comminatur: qui utique ne Domino quidem interroganti, unde adveniret, reformidavit dicere: *Postquam circuivi eam quæ sub sole est, et obambulavi universam quæ sub cœlo exstat, adsum* [70] Hic et Domino totius creaturæ ausus est terræ regna ostendere, ac dicere: Hæc omnia mea sunt: nunc igitur si procidens adoraveris me, hæc tibi dabo [71]. Forte igitur per Assyriorum regem indicat Scriptura sæculi hujus principem. Dominus namque principem sæculi nominat, dicens: *Nunc princeps hujus mundi ejicietur foras* [72]. Et paulo post. *Jam non multa loquar vobiscum: venit enim princeps mundi hujus, et in me non habet quidquam* [73]. Præterea principes non pauci, et nonnulli gentium præfecti constituti sunt,

B 240. Ὡς μὲν οὖν πρὸς τὴν λέξιν, ὁ τῶν Ἀσσυρίων ἄρχων ταῦτα ἐρεῖ διὰ τὴν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας εὐημερίαν ὑπερφυσηθεὶς τὴν διάνοιαν, καὶ ἡγούμενος πάντα ἐξ ἐπιδρομῆς αἱρήσειν τὰ ἔθνη, καὶ μηδένα ἔξειν τὸν χεῖρας ἀνταίροντα, ἀλλὰ πάντα μὲν ὅρια ἐθνῶν τῇ δυνάμει αὐτοῦ συγχυθήσεσθαι, δονεῖσθαι δὲ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τῷ φόβῳ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ, τὸν δὲ εἰς χεῖρας ἐρχόμενον εὐαλωτότερον εἶναι νεοττῶν (15) ὄρνιθος, βᾷον δὲ ἁρθήσεσθαι τῇ δυνάμει αὐτοῦ ἐφοδευούσῃ τὴν ὑφ' ἥλιῳ πᾶσαν οἰκουμένην, ἢ ὡς ἄν τις λάβοι ὠά, ἔρημα τῆς θαλπούσης αὐτὰ καὶ ζωογονούσης ὄρνιθος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὑπερηφανία ὥσπερ μείζων ἐστὶν ἢ κατὰ ἄνθρωπον, πρέπειν τινὲς ἐνόμισαν τὰ ῥήματα ταῦτα τῷ ἀληθῶς ὑπερηφάνῳ, τῷ τραχηλιάσαντι κατὰ C τοῦ Παντοκράτορος, τῷ ἀνυποτάκτῳ καὶ ἀποστάτῃ, καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ κακίαν συναποστήσαντι αὐτῷ (16) τὰ συνεπακολουθήσαντα αὐτῷ πονηρὰ πνεύματα. Ἐκεῖνος γὰρ ἑαυτὸν καὶ νοῦν οἴεται μέγαν, καὶ φαντάζεται τὰ ὑψηλὰ περισκοπεῖν, καὶ ἀπειλεῖ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὑφ' ἑαυτὸν ποιήσασθαι (17), ὃς γε οὐδὲ τῷ Κυρίῳ ἐρωτήσαντι, πόθεν πάρεστι, παρητήσατο εἰπεῖν, ὅτι Περιελθὼν τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ὑπ' οὐρανὸν, πάρειμι. Οὗτος ἐτόλμησε καὶ τῷ Κυρίῳ πάσης τῆς κτίσεως δεῖξαι τὰς βασιλείας τῆς γῆς (18), καὶ εἰπεῖν, ὅτι Ταῦτα πάντα ἐμά ἐστι· νῦν οὖν ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι, σοὶ δώσω. Τάχα οὖν τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ὁ λόγος αἰνίττεται. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἄρχοντα ἀνομάζει τοῦ αἰῶνος τούτου, λέγων· Νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου βληθήσεται ἔξω. Καὶ μετ' ὀλίγα· Οὐκέτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· Ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ ἄρχοντες, οἱ ἐθνάρχαι τινὲς, διατεταγμένοι πρὸς φυλακὴν καὶ διατήρησιν τοῦ ὑφ' ἑαυτῶν ἑκάστου ἔθνους, καθά φησιν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ ᾠδῇ· Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη,

D

[69] IV Reg. XVIII, 13 sqq. [70] Job II, 2. [71] Matth. IV, 8. [72] Joan. XII, 31. [73] Joan. XIV, 30.

(13) Editi, τῇ ἐμαυτοῦ χειρί. Unus codex, τῇ χειρί μου. Alii mss. simpliciter, τῇ χειρί.

(14) Veteres quinque libri, αὐτοῦ. Editi vero et Reg. secundus, ἑαυτοῦ Aliquanto post editi, καὶ οὐκ ἔσται. At mss. omnes, καὶ οὐκ ἔστιν. Ibidem Reg. primus ἀντείποι.

(15) Sic mss. At editi, νεοττίων.

(16) Veteres quatuor libri, συναποστατήσαντι ἑαυτῷ. Alii duo cum editis, συναποστήσαντι. Ibidem sex mss., συνεπακολουθήσαντα Editi, συναποκολουθήσαντα. Librarius aliquis in margine Regii quarti ita scribens, περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, hoc loco de Antichristo sermonem esse admonuit.

(17) Sic mss. Editi vero, ποιήσεσθαι.

(18) Antiqui tres libri, δεῖξαι πάσας τὰς βασιλείας Codex unus, δεῖξαι τὰς βασιλείας πάσης τῆς γῆς.

ὡς διέσπειρεν υἱοὺς · Αδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόστολός φησι. Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν, οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου. ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε. Καὶ πάλιν ἐν τῷ Δανιὴλ ἄρχων τις Περσῶν, καὶ ἄρχων Ἑλλήνων ἀναγέγραπται. Λέγει γὰρ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος· Καὶ ἐγὼ ἦλθον ἐν τοῖς λόγοις σου. Καὶ ὁ ἄρχων τῆς βασιλείας Περσῶν εἱστήκει ἐξεναντίας μου. Καὶ ἰδοὺ Μιχαὴλ, εἷς τῶν ἀρχόντων τῶν πρώτων, ἦλθε βοηθῆσαί μοι· καὶ αὐτὸν κατέκιπον ἐκεῖ μετὰ τοῦ ἄρχοντος βασιλείας Περσῶν. Καὶ μετ' ὀλίγα· Καὶ ἐγὼ ἐξεπορευόμην, φησὶ, καὶ ὁ ἄρχων τῶν Ἑλλήνων ἤρχετο. Μήποτε οὖν ἐὰν ἡ ταῦτα ἐκ προσώπου διαβόλου λεγόμενα (19), ἡ ὑπερηφανία αὐτοῦ οὐ κατὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ νοητῶν ἤ τινων δυνάμεων γινομένη.

A ut singulas gentes sibi subjectas custodiant ac tueantur, quemadmodum ait Moyses in Cantico : *Quando dividebat Altissimus gentes, quando disseminavit filios Adam, constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei*[74]. Et rursus Apostolus ait : *Sapientiam autem loquimur, non sæculi hujus, neque principum sæculi hujus : sed loquimur Dei sapientiam, quam nemo principum hujus sæculi cognovit*[75]. Et iterum apud Danielem de principe quodam Persarum, et de Græcorum principe fit mentio. Nam ita Danielem alloquitur angelus : *Et ego veni in verbis tuis. Et princeps regni Persarum stetit contra me. Et ecce Michael unus de principibus primis venit ad auxiliandum mihi et ipsum reliqui ibi cum principe regni Persarum*[76]. Et aliquanto post ait : *Et ego egrediebar, et princeps Græcorum veniebat*[77]. Fortasse igitur si hæc dicta sint ex diaboli persona, superbia illius non in homines, sed in spiritales aut eximias virtutes invehitur.

241. Μὴ δοξασθήσεται ἀξίνη ἄνευ τοῦ κόπτοντος ἐν αὐτῇ ; ἢ ὑψωθήσεται πρίων ἄνευ τοῦ ἕλκοντος αὐτόν ; ὡσαύτως ἄν τις ἄρῃ ῥάβδον ἢ ξύλον. Ἐλεγκτικὸς τῆς ὑπερηφανίας τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἀσσυρίων ὁ λόγος. Τί φρονεῖς ἐπὶ σεαυτῷ, ὡς κόπτοντι ἔθνη, καὶ καθαιροῦντι τὰς δυναστείας τῶν πόλεων ; Ἡ οὕτω γὰρ καὶ ἡ ἀξίνη μέγα φρονοίη, ὡς τὰ ὑπέρογκα τῶα δένδρων εἰς γῆν καταβάλλουσα, καὶ ὁ πρίων ὡς τὰ συνεστῶτα καὶ ἡνωμένα τῶν ξύλων διαιρῶν. Ἀλλ' οὔτε ἡ ἀξίνη ἄνευ τῶν χειρῶν κόπτει, οὔτε ὁ πρίων (20) ἄνευ τοῦ ἕλκοντος αὐτὸν, καὶ εἰς χρείαν τινὰ τεχνικῶς καθαιροῦνος τὰ ξύλα δύναται πρίζειν. Ἐπαινετὸς δὲ εἴπερ ἄρα ὁ τῇ ἀξίνῃ κεχρημένος, καὶ ὁ τὸν πρίονα ἕλκων ἐπιστημόνως. Οὕτως οὐδὲ τὸ ξύλον, ὃ εἰς σκῆπτρον μετεσχηματίσθη, τὴν τοῦ κρατεῖν ἀξίαν ὀσείλει καρποῦσθαι, ἀλλ' ὁ ταῦτα (21) μεταχειριζόμενος, εἰς σύμβολον τῆς ὑπαρχούσης αὐτῷ δυναστείας. Οὕτως οὖν κἀγώ σε παρέλαβον εἰς τὴν τοῦ λαοῦ τοῦ ἡμαρτηκότος κόλασιν· εἰς ἀξίνην καὶ πρίονα τῇ ὠμότητί σου συγχρώμενος, εἰς τὴν δικαίαν τοῦ λαοῦ καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ αὐτοῦ ἐπεργουμένην παίδευσιν. Ὡς οὖν ἐπὶ τῶν δικαστηρίων οἱ δήμιοι ἐπὶ τῷ (22) κολάζειν τεταγμένοι οὐχὶ κύριοι τιμωρίας εἰσὶν, οὐδὲ τῇ ἑαυτῶν ἰσχύϊ ἢ ἐξουσίᾳ τι ποιοῦσιν, ἀλλ' ἅπερ ἂν αὐτοῖς παρὰ τῶν νόμων ἐπιτραπῇ· οὕτω καὶ Ἀσσύριοι, οὐκ ἰσχυρὸν ἔθνος, οὐδὲ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνεργεῖν τι δυνάμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐνδεδομένον (23) αὐτῷ μέτρον παρὰ τοῦ θεραπευτοῦ τῶν ἡμαρτηκότων, ταῖς ἐπὶ τὸ κακοῦν κέχρηται ἐνεργείαις.

241. VERS. 15. *Nunquid gloriabitur securis sine cedente in ipsa ? aut exaltabitur serra sine trahente illam ? aut si quis tollat virgam, aut lignum.* Hæc verba objurgant et coarguunt arrogantiam principis Assyriorum. Cur magnifice de te sentis, quasi tu sis qui cædas gentes, et urbium potentatus demoliaris ? Nam aliquoi securis etiam ratione pari possit gloriari, tanquam si ingentes et excelsæ arbores in terram dejicaret, serra itidem, quasi compacta continua ligna diffinderet. Attamen securis nequaquam cædit sine manibus : neque secare serra potest, nisi quis trahat ipsam, et ligna ad aliquem usum solerter conscindat. Cæterum laude utique dignus est et commendatione, tum qui securi utitur, tum qui serram industrie trahit. Sic lignum, quod sceptri formam accepit potestatis atque dominii dignitate 563 nequaquam debet frui, sed is qui in manu sceptra sumit, in signum ejus quem habet principatus. Itaque et ego te similiter ad populum peccatorum plectendum adhibui ; et instar securis ac serræ usus sum tua crudelitate, jure ac merito populum ad ipsius utilitatem puniturus. Quemadmodum igitur carnifices in foro ad pœnas exigendas instituti, non pro arbitrio pœnas irrogare possunt, nec quidquam agunt potestate sua aut auctoritate, sed ea quæ sibi permittunt leges, exsequuntur, ita et Assyrii non sunt gens fortis ac valida, quæ quidquam ex se ipsa perficere queat, sed quæ juxta modum sibi a peccatorum medico præscriptum, ad pœnas infligendas operam suam contulit.

242. Καὶ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀποστελεῖ Κύριος

242. VERS. 16, 17. *Et non sic, sed mittet Domi-*

[74] Deut. XXXII, 8. [75] I Cor. II, 6-8. [76] Dan. X, 12, 13. [77] ibid. 20.

(19) Veteres aliquot libri, εἰρημένα.

(20) Antiqui sex libri, ὁ πρίων. Deerat in vulgatis articulus.

(21) Hic vocem σκῆπτρα subaudiendam arbitror, ταῦτα (τὰ) σκῆπτρα. Statim editi, εἰς τὴν κατὰ τοῦ. At abest κατά a mss. Nec dubium, quin abesse oporteat. Subinde editi, πρίονά τινα. Vox τινα in mss. deest.

(22) Editi, τό. At sex mss., τῷ. Nec ita multo infra editi, ἀπὸ τῶν. Libri veteres, παρὰ τῶν.

(23) Pro ἐνδεδομένον in tribus codicibus scriptum reperitur, διδόμενον.

nus Sabaoth in honorem tuum ignominiam, et in gloriam tuam ignis comburens accendetur. Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum in igne urente: et devorabit quasi fenum silvam. Hæc est stultæ superbiæ merces. Quia te ipsum gloriabundus mentem magnam prædicabas, et efferebaris in altitudine gloriæ oculorum, *Mittet Dominus ignominiam in honorem tuum*, ignem vero in gloriam tuam. Quoniam enim interminatus es ablaturum te esse fines gentium, habitatas civitates conquassaturum, totum terrarum orbem quasi nidum apprehensurum, et eum quasi ova derelicta sublaturum, nemine omnino effugiente aut contradicente, idcirco *Ignis comburens accendetur, et erit lumen Israelis in ignem.* Immutabitur, inquit, rerum status; et in splendore, inquit, erit Israel, qui nunc deprimitur, et qui tibi ob peccatum traditus est puniendus. Splendor itaque illius tibi in perniciem et exitium cedet. *Erit enim*, inquit, *lumen Israel in ignem.* Atque cum insint igni facultates duæ, una illustrandi, altera comburendi; suavitas quidem ignis atque jucunditas permanet apud Israelem, unde illustratur et circumfulget: quod vere in eo acerbum est, et quod excruciat, id pars erit illius superbi, eum ut exurat, atque præ ardore afficiat dolore inconsolabili. *Et sanctificabit illum in igne urente, et devorabit quasi fenum silvam.* Docet ignis naturam esse purgantem. Sanctificabit enim illum quasi in igne urente. Quomodo autem ignis purificat? Postquam comederit silvam tanquam fenum. Itaque cum *Deus noster ignis consumens sit*[78], procul dubio silvam et ea quæ a silva oriuntur vitia consumet; anima non in spiritu, sed in carne immorante. Sciendum autem est, gloriam a fama discerni ab iis qui vocum significatum accurate diligenterque perquirunt. Et dicunt gloriam laudem esse quæ a vulgo tribuitur; famam vero esse laudem, quæ a bonis impertitur. Eumdem ad modum dividunt et honorem. Alium quidem affirmant honestum esse; eumque in virum virtutis studiosum cadere, 564 cum amplitudo sit remuneratio; remunerationem autem statuunt quoddam esse virtutis præmium: alium vero esse, qui ob facta non omnino probata a plebe defertur.

243. Vers. 18. *Die illa exstinguentur montes, et colles et nemora. Et devorabit ab anima usque ad carnes.* Postquam misit Dominus Sabaoth in honorem principis Assyriorum ignominiam, et in ejus gloriam ignem comburentem, luxque Israelis versa est in ignem Assyrio, ut lucis splendore nequaquam sanctificatus purgaretur ignis ustione quæ efficeret

A Σαβαὼθ εἰς τὴν σὴν τιμὴν ἀτιμίαν, καὶ εἰς τὴν σὴν δόξαν πῦρ καιόμενον καυθήσεται. Καὶ ἔσται τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ, καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, καὶ φάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Αὕτη ἡ ἀντιμισθία τῆς ἀλόγου ὑπερηφανίας. Ἐπειδὴ νοῦν μέγαν ἑαυτὸν ἀποσεμνύων ἔλεγες, καὶ τῷ ὕψει τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν ἐπηγάλλου, Ἀποστελεῖ (24) Κύριος ἀτιμίαν εἰς τὴν σὴν τιμήν, πῦρ δὲ εἰς τὴν δόξαν σου. Ἐπειδὴ γὰρ ἀφαιρεῖσθαι ἠπείλεις ὅρια ἐθνῶν, καὶ σείειν πόλεις (25) κατοικουμένας, καὶ καταλήψεσθαι τὴν ὅλην οἰκουμένην ὡς νοσσιὰν, καὶ ὡς ὠὰ ἐγκαταλελειμμένα αἴρειν, μηδενὸς διασεύγοντος, μηδὲ τοῦ ἀντιλέγοντος ὄντος· διὰ τοῦτο Πῦρ καιόμενον καυθήσεται, καὶ ἔσται τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ. Ηεριστραφήσεται, φησὶ, τῶν πραγμάτων ἡ κατάστασις, καὶ ἐν λαμπρότητι, B φησὶν, ἔστι ὁ Ἰσραὴλ ὁ νῦν τεταπεινωμένος, καὶ σοὶ παραδεδομένος διὰ τὴν ἁμαρτίαν εἰς κόλασιν. Ἡ οὖν ἐκείνου περιφάνεια (26) εἰς ἀφανισμόν σοι γενήσεται. Ἔσται γὰρ, φησὶ, τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ. Καὶ δύο ἐνεργειῶν οὐσῶν περὶ τὸ πῦρ, τῆς τε φωτιστικῆς καὶ τῆς καυστικῆς· τὸ μὲν γλυκὺ καὶ χαρίεν τοῦ πυρὸς τῷ Ἰσραὴλ παραμενεῖ, φωτίζον αὐτὸν καὶ περιλάμπον· τὸ δὲ πικρὸν καὶ κατώδυνον ἐπὶ τὸν ὑπερήφανον κατὰμερισθήσεται, καῖον αὐτὸν, καὶ ἀπαραμυθήτῳ πόνῳ διὰ τῆς καύσεως παραδιδοῦν. Καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, καὶ φάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Δείκνυσι τὴν φύσιν τοῦ πυρὸς, ὅτι καθαρτική. Ἁγιάσει γὰρ αὐτὸν ὡς ἐν πυρὶ καιομένῳ. Πῶς δὲ ἁγιάζει τὸ πῦρ; Ἐπειδὰν φάγῃ τὴν ὕλην ὡς χόρτον. Ἐπεὶ οὖν Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ C καταναλίσκον ἐστὶ, καταναλώσει, δηλονότι, τὴν ὕλην, καὶ τὰ ἀπὸ (27) ὕλης ἐλθόντα πάθη, οὐ τῇ μὲν ἐν πνεύματι ἀλλ' ἐν σαρκὶ διατριβούσῃ ψυχῇ. Ἰστέον δὲ, ὅτι οἱ ἀκριβολογούμενοι περὶ τὰ σημαινόμενα, τὴν δόξαν ἀπὸ τοῦ κλέους διώρισαν· καὶ φασι τὴν μὲν δόξαν εἶναι τὸν ἀπὸ τῶν πολλῶν ἔπαινον· τὸ δὲ κλέος, τὸν ἀπὸ τῶν ἀγαθῶν ἔπαινον. Ὁμοίως καὶ τὴν τιμὴν διαιροῦσι, φάσκοντες τὴν μὲν ἀστείαν τινὰ εἶναι, καὶ ἐπὶ τὸν σπουδαῖον πίπτειν, γέρως οὖσαν ἀξίωσιν· τὸ δὲ γέρας ἆθλον ἀρετῆς τίθενται· τὴν δέ τινα τιμὴν παρὰ τῶν τυχόντων, τοῖς (28) οὐ πάνυ ἀποδεκτῶς γεγενημένοις ἀντίδοσιν.

243. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη, καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοὶ, καὶ καταφάγεται D ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν. Μετὰ τὸ ἀποστεῖλαι Κύριον Σαβαὼθ εἰς τὴν τιμὴν τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἀσσυρίων ἀτιμίαν, καὶ εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ πῦρ καιόμενον, καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ τῷ Ἀσσυρίῳ, ἵνα ὁ μὴ ἁγιασθεὶς ἐν τῇ λαμπρό-

[78] Deut. IV, 24.

(24) Codex unus, Ἀποστέλλει.

(25) Editi, πόλεις σείσειν. At sex mss., σείειν. Haud longe editi, διὰ τοῦτο τό. Deest τό in nostris sex codicibus.

(26) Editi et Reg. secundus, περιφάνεια, bene. Alii tres mss. præter utrumque Combefisianum, ὑπερηφανία, aut ὑπερηφάνεια, male. Statim editi, Καὶ γάρ. Vocula γάρ in nostris sex mss. deest.

(27) Editi, ἀπὸ τῆς. At sex mss., ἀπό. Ibidem Reg. secundus, πάθη· οὐ τῇ ἐν.

(28) Editi, ὧν τοῖς. Vox ὧν, quam παρέλκειν nemo non videt, a nostris sex mss. abest.

τητι τοῦ φωτὸς, καθαρθῇ διὰ τῆς καύσεως τοῦ πυ- A
ρὸς, τῆς ἐνεργουμένης ἐπὶ καθάρσει, καὶ κατεσθιούσης ὡς χόρτον τὴν ἐνυπάρχουσαν ὕλην τῶν ἁμαρτημάτων· τότε λοιπὸν, ἀναλωθείσης τῆς ὕλης τῆς ἐξαπτούσης τὴν κολαστικὴν φλόγα, παυθήσεται, φησὶ, τὰ ὄρη καιόμενα, καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοὶ, καὶ λήξει τὸ πῦρ τοῦ ἐμπρησμοῦ κατεσθίον τὰ πάντα, καὶ ἐπιβοσκόμενον· τὴν μὲν ἀρχὴν ἀπὸ ψυχῆς ποιούμενον, φθάνον δὲ ἕως τῶν σαρκῶν. Οὐδενὶ δὲ ἄγνωστον (29) ἡ συνήθεια τῆς Γραφῆς, ὅτι τοὺς ἐν προτερήμασί τισι γενομένους, καὶ ὅσον ἐπὶ τῇ κατασκευῇ πλεῖόν τι τῶν πολλῶν ἔχοντας, ὄρη εἴωθε προσαγορεύειν καὶ βουνούς. Τοὺς δὲ ἀκάρπους καὶ εἰκῇ ἀλλήλοις συμπεφυρμένους (30), οἱονεὶ αὐτόματόν τινα καὶ ἀτελῆ τὴν ζωὴν ἔχοντας, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῆς φυτείας τοῦ ἀληθινοῦ γεωργοῦ πεφυτευμένους, δρυμοὺς B
ὀνομάζει. Πάντων μέντοι τὸ πῦρ ἅπτεται, ἀρξάμενον ἀπὸ ψυχῆς, λῆγον δὲ ἐπὶ τὰς σάρκας. Τὰ μὲν γὰρ μέχρι ἐνθυμήσεων στάντα ἁμαρτήματα, ὁποῖόν ἐστι τὸ μοιχεῦσαι ἐν τῇ καρδίᾳ ἑαυτοῦ, ἐν ψυχῇ ἐστιν ὕλη ἀξία τοῦ ὑπὸ πυρὸς καταβρωθῆναι. Τὰ δὲ καὶ μέχρι τῶν ἔργων φθάσαντα, νεμηθέντων τῶν ἁμαρτημάτων ἐπὶ τὰς διὰ σαρκὸς καὶ πράξεως ἐνεργείας, ταῦτα ὑπολαμβάνω ἁμαρτήματα εἶναι. Ἀρξαμενοι μὲν γὰρ ἀπὸ ψυχῆς, λήγοντες δὲ ἐν τῇ καρδίᾳ, οὐδὲ (31) μέχρις αὐτῆς περιορίζονται οἱ πονηροὶ διαλογισμοὶ ἀλλ' ἐξέρχονται, καὶ οἱονεὶ διακύπτουσι, περῶντες τὴν σάρκα, καὶ ἐκφαινόμενοι πρὸς τὰ ἔξω. Εἰ γὰρ φόνον ἐνεθυμήθη μέν τις ποιῆσαι, οὐκ ἔπραξε δὲ, οὐκ ἐξῆλθεν ὁ φόνος ἀπὸ τῆς καρδίας. Καὶ ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, μὴ φθείρας δὲ C
τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, μηδὲ ποιήσας τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ πόρνης μέλη, οἱονεὶ ὅριον τῆς ἁμαρτίας ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν ἐποίησεν· ὥστε οὐκ ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς καρδίας τοῦ τοιούτου ὁ πονηρὸς διαλογισμὸς. Οὕτω καὶ περὶ κλοπῆς ἔστιν εἰπεῖν, καὶ περὶ εἰδωλολατρείας καὶ φαρμακείας, καὶ ὅσα ἄλλα εἴδη ἁμαρτημάτων, ὅταν μὴ στέγηται ὑπὸ τοῦ σώματος, ἀλλ' ὥσπερ (32) ὑπὸ ἀγγείου ἀραιοῦ ῥέοντα, φέρηται πρὸς τὰ ἔξω.

244. Καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης. Καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν, ἔσονται ἀριθμός, καὶ παιδίον γράψει αὐτούς. Μετὰ (33) τὸν ἐμπρησμὸν τὸν ἀπὸ τοῦ πυρὸς, τοῖς ὄρεσι καὶ τοῖς βουνοῖς καὶ τοῖς δρυμοῖς ἐγγινόμενον, τὸ εὐαρίθμητον λέγει τῶν διασωζομένων. Καὶ οὕτω δὲ, φησὶν, εἰς ἀριθμὸν εὐσημείωτον περιστήσεται αὐ- D

purgationem, ac eam quæ aderit peccatorum materiam ac silvam velut fenum depasceret : tum demum materia illa et silva, quæ flammam ultricem accenderet, consumpta et exhausta : ait futurum esse, ut montes, collesque et nemora desinant comburi, et ille incendii ignis qui exedebat et depascebatur omnia, finem accipiat: ubi exordio ab anima ducto, ad carnes usque pertigerit. Neminem autem latet eum esse Scripturæ morem, ut montium nomen et collium iis tribuat, qui quadam gaudent prærogativa ac dignitate, quique, quod ad suppellectilem et facultates attinet, plebi præstant. At vero nemora appellat eos, qui nullos fructus edentes, et fortuito inter se permisti, veluti temerariam quamdam ac imperfectam vitam agunt, cum non sint a vero agricola plantati, nec consiti. Sed ignis pervadit omnia : siquidem incipit ab anima, et in carnes desinit. Enimvero peccata quæ cogitatione tenus consistere, ut contingit cum quis mœchatur in corde suo, in anima sunt materia ignis depastione digna. Delicta vero, quæ ad opus usque perveniunt (quippe hæc delicta carne et actione admittuntur), peccata propria esse arbitror. Nam pravæ illæ cogitationes quæ ab anima ducunt initium, et in ipso corde conquiescunt, ne in eo quidem continentur : sed egrediuntur, et veluti capite exerto aspiciunt, jamque carnem penetrantes, foras prodeunt. Si quis enim cædem patrare cogitaverit, nec tamen commiserit, cædes e corde neutiquam exiit. Et qui aspexerit mulierem ad concupiscendum eam[79], nec tamen corruperit Dei templum, neque fecerit membra Christi membra meretricis[80], is suum cor velut sui peccati limitem ac terminum effecit, sic ut cogitatio prava e corde non exsilierit. Licet autem ita loqui de furto, de idololatria, de veneficio, deque aliis id genus quibusvis peccatis; quando a corpore non occultantur, sed tanquam e vasculo laxo et fungoso effluentia, foras prorumpunt.

244. VERS. 19. *Et erit qui fugiet, quasi fugiens a flamma urente. Et qui relinquentur ex ipsis, erunt numerus, et puer scribet eos.* Post montes, colles que et saltus ab igne incensos, eos qui salvi et incolumes evaserint, facile esse numerandos dicit. Atque adeo, inquit, ad numerum qui facile assignari possit, redigetur eorum numerus : 565 ita ut puerulus

[79] Matth. v, 28, [80] I Cor. vi, 15.

(29) Antiqui sex libri, ἄγνωστον. Editi vero, ἄγνωστος. Quod quin a typographis factum sit, non valde admodum dubito. Nam, opinor, verebantur ne in his vitii aliquid subesset; ob idque eos ἄγνωστος pro ἄγνωστον edidisse suspicor : dici tamen utrumque posse, nemo paulum modo humanior negabit. Nec græcos solos, sed et Latinos quoque neutro genere, cum aliud ex grammaticorum regulis poni debuisset, usos constat, ut ex illo Virgiliano notum est, *Triste lupus stabulis.* Aliquanto post editi, πλέον τι. Veteres libri, πλεῖόν τι.

(30) Editi et quinque mss., συμπεφορημένους. At Reg. secundus, συμπεφυρμένους. Lectionem utramque recipi posse non diffiteor quidem : mihi tamen nescio quomodo magis placet scriptura posterior.

(31) Unus Ducæi codex, Ἀρξάμενα μὲν ἀπὸ ψυχῆς, λήγοντα δὲ ἐν τῇ καρδίᾳ, καὶ οὐδέ. Editi ut in contextu, nisi quod voculam καὶ ante particulam οὐδὲ delevimus, fidem Henriciani codicis secuti.

(32) Codex unus, ἀλλ' ὅσον. Statim quatuor mss., πρὸς τὸ ἔξω.

(33) Editi, Μετὰ γάρ. Vocula γάρ a nostris cum mss. abest. Statim editi, Καὶ δέ. Codices quinque, Καὶ οὕτω δέ.

qui prorsus nihil quidquam numerandi peritus sit, aut scribendi, eos enumerare possit. Forte autem qui fugit ab incendio, vitam pravam evitat per pœnitentiam, suaque conversione carnem, pœnas et cruciatus sibi asciscentem, refugit. Quisquis enim, posteaquam deprehensus est in peccatis, conscius est dignum se esse, qui per virgam et verbera convertatur, jam peccatum tanquam supplicii materiam declinans, fugit quasi a flamma urente. Et tunc qui fuerint derelicti, erunt numerus, non solum quod, uti exposuimus, facile queant numerari, sed etiam quod de cætero sint digni, qui in numerum referantur. Sic in Numerorum libro pueros, mulieres, senes, quotquot per ætatem ad bella obeunda erant inutiles, et promiscuum vulgus, tanquam a populo Israelitico alienum, invenimus nequaquam in numerum poni [81]; sed numerari eos qui in bello fortes erant et strenui, a vigesimo anno et supra [82]. Insuper omnes Israelis primogeniti a mense et supra annumerantur [83]. Pariter etiam Levitæ a mense et supra, et qui ministrabant sacerdotes usque ad quinquaginta annos recensentur [84]. Cæterum quis puer, non vir, neque senex, eos qui sunt ejusmodi inscribet? Indicari eos qui Ecclesiæ præfloiuntur, negaverit nemo, eo quod vitam degant in innocentia et integritate, et quod peccata occulta quorum nullus est testis nisi is qui abditos cujusque recessus scrutatur, sibi a peccatoribus concredantur. Ilic tales est inscripturus, qui fuerint veluti per peccatum oblitterati ac deleti, eos iterum scribet. Qui fugerint incendium, receperintque expurgationem pœnitentia partam quasi ignem, tales is qui inhærentem malorum materiam absumit, conscribit. Aut fortasse quia scribuntur in libro vitæ, et una cum justis inscribuntur fi, qui digni sunt, qui Altissimi dextera numerentur, operæ pretium fuerit nosse hunc salvandorum scribam, qui justis fert opem, ac nomina eorum qui a pravis operibus resipiscunt, in cœlorum libro inserit. *Gaudete* enim, inquit, *quod nomina vestra scripta sunt in cœlis* [85]. Quisnam igitur puer proborum nomina in cœlis scribere potest? Nonne ille, de quo dictum est : *Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis* [86]? Puer ille est, quem adoravere magi;

A τῶν τὸ πλῆθος, ὥστε καὶ ὑπὸ παιδίου, μὴ πάνυ τι μηδὲ πρὸς τὸ ἀριθμεῖν, μηδὲ (34) γράφειν ἐμπείρως ἔχοντος, δύνασθαι αὐτοὺς ἀπογραφῆναι. Τάχα δὲ ὁ φεύγων ἀπὸ τοῦ ἐμπρησμοῦ, τῇ μετανοίᾳ φεύγει τὸν πονηρὸν βίον, καὶ τῇ ἐπιστροφῇ τὴν κολάζουσαν σάρκα (35) ἀποδιδράσκει. Πᾶς γὰρ ὁ μετὰ τὸ καταληφθῆναι (36) ἐν ἁμαρτήμασι, συναισθόμενος ἑαυτοῦ ἄξιου ὄντος τῆς ἐν ῥάβδῳ καὶ μάστιγι ἐπιστροφῆς, φεύγων τὴν ἁμαρτίαν, ὡς ὕλην κολάσεως, φεύγει ὡς ἀπὸ φλογὸς καιομένης. Καὶ τότε οἱ καταλειφθέντες ἔσονται ἀριθμὸς, οὐ μόνον διὰ τὸ εὐαρίθμητον, ὡς ἀποδεδώκαμεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ λοιπὸν ἄξιοι εἶναι εἰς ἀριθμὸν ἀναλαμβάνεσθαι. Ὡς ἐν τῇ βίβλῳ τῶν Ἀριθμῶν εὑρήκαμεν, παιδία καὶ γυναῖκας καὶ γέροντας, ὅσοι τὴν ἄχρηστον ἐν πολέμοις ἔχουσιν ἡλικίαν, καὶ τὸν ἐπίμικτον ὡς ἀλλότριον τοῦ Ἰσραὴλ
B ἔζω ἀφιεμένους τοῦ ἀριθμεῖσθαι, ἀριθμουμένους δὲ τοὺς ἀπὸ εἰκοσαετοῦς καὶ ἐπάνω δυνατοὺς ἐν πολέμῳ. Καὶ οἱ πρωτότοκοι τοῦ Ἰσραὴλ πάντες ἀριθμοῦνται, ἀπὸ μηνιαίου, καὶ ἐπάνω. Ὁμοίως καὶ οἱ Λευῖται, ἀπὸ μηνιαίου, καὶ ἐπάνω· καὶ οἱ λειτουργοῦντες ἱερεῖς ἕως πεντήκοντα ἐτῶν ἀριθμοῦνται. Ποῖον δὲ παιδίον γράψει τοὺς τοιούτους, οὐχ ὁ ἀνὴρ, οὐδὲ ὁ πρεσβύτης (37); Οὐδεὶς ἀντερεῖ· τοὺς προεστῶτας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, διὰ τὸ ἐν ἀκακίᾳ διάγειν, καὶ διὰ τὸ πιστεύεσθαι (38) παρὰ τῶν ἡμαρτηκότων τὰ ἀπόῤῥητα, ὧν οὐδεὶς μάρτυς, εἰ μὴ ὁ τὰ κρυπτὰ ἑκάστου διερευνώμενος. Οὗτος γράψει τοὺς τοιούτους, οἱονεὶ ἐξαλειφθέντας διὰ τῆς ἁμαρτίας· πάλιν ἐγγράψει τοὺς τὸν ἐμπρησμὸν φυγόντας, καὶ τὴν διὰ τῆς μετανοίας κάθαρσιν, οἱονεὶ πῦρ ἀναλωτικὸν τῆς ἐνυπαρ-
C χούσης ὕλης τῶν κακῶν, δεξαμένους· γράφει τοὺς τοιούτους. Ἡ τάχα ἐπειδὴ ἐν βίβλῳ ζωῆς (39) γράφονται, καὶ τοῖς δικαίοις συνεγγράφονται οἱ ἄξιοι τοῦ ἀριθμεῖσθαι παρὰ τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου, ἄξιόν ἐστι νοῆσαι (40) γραφέα τῶν σωζομένων, συναναλαμβάνοντα τοῖς δικαίοις, καὶ ἐγκατατάσσοντα τὰ ὀνόματα τῶν ἐπιστρεφόντων ἀπὸ τῶν πονηρῶν ἔργων ἐν τῇ βίβλῳ τῶν οὐρανῶν. Χαίρετε γὰρ, φησὶν, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγέγραπται ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ποῖον οὖν παιδίον ἐν τοῖς οὐρανοῖς γράφειν τὰ ὀνόματα δύναται τῶν εὐδοκίμων, ἢ περὶ οὗ ἐλέχθη, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, ἐκεῖνο τὸ παιδίον, ὃ οἱ μάγοι προσεκύνησαν, ἐκεῖνο,

[81] Num. I, 2, 3; XXXI, 2. [82] Num. III, 40. [83] ibid. 15. [84] Num. IV, 3. [85] Luc. X 20. [86] Isa. IX, 6.

(34) Veteres aliquot libri, μηδὲ πρὸς τό.

(35) Editi et nostri sed mss., τὴν κολάζουσαν σάρκα, *carnem castigantem*. Sed vox κολάζουσαν jure suspecta videtur Combefisio : pro qua non invitus legeret, κολακεύουσαν, *carnem blandientem*. Ego autem dubium non habeo quin hic locus ex Procopio restituendus sit, apud quem, pag. 170, ita legitur : φεύγει τὴν κολαζουσαν φλόγα, *fugit ultricem flammam*. Nostrum hoc judicium mirifice confirmant quæ non ita multo post leguntur, φεύγει ὡς ἀπὸ φλογὸς καιομένης, *fugit quasi a flamma urente*. Nam posterioribus his verbis ad priora illa, καὶ τῇ ἐπιστροφῇ τὴν κολάζουσαν, etc., scriptorem nostrum alludere obscurum non est. Ex quo effici videtur, ut pro σάρκα legi oporteat φλόγα· alioquin enim alter locus ad alterum referri non posset. Lectionem vulgatam ob veterum librorum auctoritatem retineri posse arbitrati sumus; si prius, quomodo locus corrigi debeat, moneremus.

(36) Sic codices tres. Alii totidem, καταλειφθῆναι, *derelictus est*. Editi, προκαταληφθῆναι.

(37) Antiqui tres libri, οὐδὲ ὁ πρέσβυς.

(38) Editi et tres mss., πιστεύεσθαι. Alii tres, ἐμπιστεύεσθαι. Insigne testimonium in his verbis contineri arbitramur : quo, si a præjudicata omni opinione liber sit animus, confessionis auricularis antiquitas aperte probari possit.

(39) Sic nostri mss. omnes. Editi, ἐν βίβλῳ ζώντων. Ibidem Reg. tertius, ἐγγράφονται.

(40) Editi, νοῆσαι ἡμᾶς. Sed in nullo codice reperire est vocem ἡμᾶς. Hoc ipso in loco Reg. tertius, συγγραφέα.

ὁ κατῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν γῆν Ἰσραήλ; Πολλῶν οὖν ἐπινοιῶν οὐσῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ (41), ἓν ἐστι τῶν κατ' αὐτὸν νοουμένων καὶ τὸ παιδίον ὃ γράψει τοὺς προσεχομένους διὰ τῆς μετανοίας τῇ τοῦ Θεοῦ ἐπιγνώσει.

A ille, qui descendit in Ægyptum, et rediit iterum in terram Israel [87]. Itaque notiones de Domino nostro et Servatore Jesu Christo multæ cum sint, una earum et illa est : puer est, qui inscribit eos qui per pœnitentiam ad Dei cognitionem accedunt.

245. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προστεθήσεται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ σωθέντες τοῦ Ἰακὼβ οὐκέτι μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτούς, ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ ἔσται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰακὼβ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα. Σαφῶς ταῦτα ἐπὶ τοὺς ἀφισταμένους τῆς πονηρᾶς ἐργασίας, καὶ μετατιθέντας ἐπὶ Θεὸν ζῶντα τὴν ἑαυτῶν ἐλπίδα, τὴν ἀναφορὰν ἔχει. Προστιθέμεθα δὲ (42) οἱ ἁμαρτάνοντες τοῖς πολεμίοις, καὶ πεποίθαμεν ἐπὶ τοῖς ἀδικοῦσιν ἡμᾶς. Πονηρός τις περιέρχεται δαιμόνων στρατὸς, διὰ τῶν τῆς ἡδονῆς δελεασμάτων τὰς ψυχὰς ἡμῶν καταστρεφόμενος. Τούτοις προστιθέντες, ὥσπερ παῖδες ἀνόητοι τοῖς ἀνδραποδισταῖς, οἱ πολλάκις παίγνιά τινα παιδικὰ προδείξαντες ἐξηπάτησαν τοὺς παῖδας, καὶ πόῤῥω ποιήσαντες τῶν ὀφθαλμῶν τῶν πατρικῶν, διὰ τῆς ἐν ὀλίγῳ τέρψεως πικρὰν αὐτοῖς κατεσκεύασαν δουλείαν. Προστιθέντες (43) οὖν κἀκεῖνοι τοῖς ἀδικοῦσι, καὶ ἡμεῖς τῷ δελεάσματι τῆς ἡδονῆς προσέχοντες, μακρύνομεν ἑαυτοὺς ἀπὸ Θεοῦ, καὶ τῇ βαρείᾳ τυραννίδι τοῦ ἀπαραιτήτου δαίμονος ἑαυτοὺς ὑποβάλλομεν· ὃς ἐπειδὴ κατάκριτός ἐστι τῷ αἰωνίῳ πυρὶ, πολλοὺς φιλονεικεῖ ἔχειν τοὺς συγκαταδικαζομένους αὐτῷ. Περὶ οὖν τῶν μετανοούντων φησὶν, ὅτι οὐκέτι προστεθήσονται οἱ καταλειφθέντες καὶ οἱ σωθέντες, οὐδὲ μὴ ἐπελπίσωσιν (44) ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας, ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Μακάριος, ὁ πάσης ἐλπίδος τῶν κατὰ τὸν κόσμον τοῦτον ἑαυτὸν ἀποστήσας, καὶ μόνην ἔχων ἑαυτοῦ ἐλπίδα τὸν (45) Θεόν. Ὡς γὰρ Ἐπικατάρατος ἄνθρωπος, ὃς τὴν ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἄνθρωπον· οὕτως εὐλογημένος ὁ ἐπιστηριζόμενος τῷ Κυρίῳ· Μὴ μέντοι ἀργῶς παραδράμῃς τὴν προσθήκην. Ἔσονται γὰρ, φησὶ, πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Οὐ γὰρ ἐπιδέχεται ἐπαμφοτερισμὸν ἡ εἰς Θεὸν ἐλπὶς, οὐδὲ καταδέχεται ὁ Κύριος ὁλόκληρον τὴν παρ' ἑαυτοῦ παρέχειν βοήθειαν τῷ ποτὲ μὲν ἐπὶ χρήμασιν ἠλπικότι, καὶ δόξῃ ἀνθρωπίνῃ καὶ δυνάμει τῇ κατὰ κόσμον, ποτὲ δὲ σὺτὸν ὡς ἐλπίδα ἑαυτοῦ (46) προβαλλομένῳ· ἀλλὰ δεῖ ἀληθινῶς ἐπαναπαύεσθαι τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ. Καὶ ἔσται, φησὶ, τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰακὼβ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα. Σαφῶς

B C D

566 245. Vers. 20, 21. *Et erit in die illa, non ultra adjicietur residuum Israel, et qui salvi fuerint ex Jacob non ultra fiduciam habebunt in illis qui ipsos injuria affecerunt; sed fiduciam habebunt in Deo sancto Israel in veritate. Et erit residuum Jacob in Deum fortem.* Hæc liquido referuntur ad eos qui se ab opere pravo submovent et spem suam transferunt in Deum viventem. Enimvero cum peccamus, hostibus adjungimus nos ipsos, et in iis qui nobis injuriam inferunt, fiduciam reponimus. Circuit improbus quidam dæmonum exercitus, qui voluptatis illecebris animas nostras evertat. His adjungimur, perinde ut pueri rudes ac imperiti adjungunt se plagiariis, qui crepundiis quibusdam ostensis plerumque pueros decepere, et procul a parentum oculis abductos, per brevem oblectationem in amaram pertraxere servitutem. Adjunguntur igitur et illi se injuria afficientibus; nos quoque ad voluptatis illicium mentem appellentes, nosmetipsos quam longissime subducimus a Deo, ac nos acerbæ inexorabilis dæmonis tyrannidi subjicimus : qui cum sit igni æterno addictus, plures supplicii sui socios habere conatur. Itaque de iis quos pœnitet male actorum, dicit, quod ii qui relicti et salvi fuerint, non jam amplius adjungantur, nec in iis qui in se injuriam jecerint, spem suam collocent, sed Deo sancto Israel in veritate confidant. Beatus ille est, qui, omni spe rerum mundanarum a se submota, unicam spem suam in Deum confert. Quemadmodum enim *Maledictus est homo, qui spem habet in homine* [88] : ita benedictus est, qui innititur Domino. Verum ne perfunctorie transilias quæ subjunguntur verba : *Fiduciam* enim inquit, *habebunt in Deo sancto Israel in veritate.* Spes enim in Deo posita alternas vices non admittit, nec Dominus sustinet integram suam opem ei ferre, qui modo quidem in pecuniis, et in gloria humana atque in mundi potestate spem suam constituit, modo vero Deum tanquam spem sibi proponit : sed oportet ut vere in Dei auxilio conquiescat [89]. *Et erit*, inquit, *residuum Jacob in Deum fortem.* Hæc perspicue ad eas reliquias quas Apostolus reliquias secundum electionem gratiæ vocat, referuntur, uti verba sequentia declarant.

[87] Matth. II, 11 sqq. [88] Jer. XVII, 5. [89] Rom. XI, 5.

(41) Codex unus, Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος Θεοῦ. Nec ita multo post tres mss., γράψει αὐτοὺς προσερχομένους. Alii tres, γράψει τοὺς προσερχομένους.

(42) Sic mss. nostri. Editi vero, γάρ.

(43) Antiqui sex libri, Προστιθέντες. Editi, Προστίθενται.

(44) Codices omnes, οὐδὲ μὴ ἐφελπίσωσιν, aut ἐπελπίσωσιν. Editi, οὐδὲ μὴ ἔτι ἐλπίσουσιν.

(45) Unus codex, ἐπὶ τόν. Ibidem editi, Ἐπικατάρατος ἀνὴρ... ἔχων. At mss. sex uti in contextu

(46) Codex quidam, ἑαυτῷ.

ταῦτα ἐπὶ τὸ παρὰ τοῦ Ἀποστόλου ὠνομασμένον λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος τὴν ἀναφορὰν ἔχει, ὡς δηλοῖ τὰ ἑφεξῆς.

246. VERS 22, 23. *Et si fuerit populus Israel quasi arena maris, reliquiæ eorum salvabuntur. Verbum enim consummans, et abrevians in justitiam : quia verbum abbreviatum faciet Dominus in toto terrarum orbe.* Paucis dictionibus immutatis, Apostolus in sua ad Romanos Epistola usus est hac sententia [90]. Quod si quispiam causam quærat, cur alia quidem prætermiserit, alia vero immutarit Apostolus; illud noverit, eum, cum Hebræus esset, se iis editionibus, quibus nos utimur, serviliter non addixisse : sed cum sententiam aliquam interpretaretur, ut sibi venit in mentem, ita reddidisse. Et quidem videntur etiam alii potius astipulari apostolicæ interpretationi. Dicti autem hujus is sensus est. Dictum est supra, futurum esse ut puer eos inscribat, **567** qui salvi et incolumes facti fuerint a peccato. Nemo, inquit, hic miretur, si ad paucos redigatur tantus Israelitici populi numerus. Multitudini ne attendas eorum, qui Dei cultores vocantur : quandoquidem Christi nomine insigniuntur multi, sed in paucis id cognominis constabilitur operum testimonio. *Si fuerit populus Israel quasi arena maris, reliquiæ eorum salvabuntur.* Dictum quidem est de priore populo, quod sita non sit salus in multitudine, sed in reliquiis, quæ secundum electionem gratiæ salutem consequuntur. Ecquis autem est salutis obtinendæ modus? *Si verbum*, inquit, *consummes et abbrevies in justitia.* Qui enim totam scripturam legalem ac prophetarum sanctiones compendio Evangelii circumscribit, ac documenta perficit sibi a Domino tradita, hic salvus erit. *Diliges* enim *Dominum Deum tuum, et diliges proximum tuum sicut te ipsum. In his duobus mandatis universa lex pendet, et prophetæ* [91]. Qui igitur perficit verbum, et ad actum redigit, idque breviat, ac ipsius latitudinem in paucis præceptis veluti in summa comprehendit, ille ipse est residuum servatum. *Omnia*, inquit, *quæcunque vultis ut faciant vobis homines, juxta hæc et vos facite illis. Hæc est enim lex et prophetæ* [92]. Vides in hac naturali notione totum verbum consummatum et abbreviatum in justitia, *Quia verbum abbreviatum faciet Dominus in toto terrarum orbe.* Dixit quidem Apostolus : *Faciet Dominus super terram :* quocum consentiunt Symmachus et Theodotio : *In medio totius terræ.* Quidquid enim in lege est observatu difficile et arduum, ne tetigeris, neque gustaveris, neque contrectaveris [93-99] : quæ constituta sunt de festis, de diebus, de holocaustis, de purgatione ac propitiatione; omnia collecta sunt

A 246. Καὶ ἐὰν γένηται ὁ λαὸς Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ. Ὀλίγας λέξεις μετατιθεὶς, τούτῳ τῷ ῥητῷ (47) ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ ὁ Ἀπόστολος συνεχρήσατο. Ἐὰν δέ τις ἐπιζητῇ τὴν αἰτίαν δι' ἣν τὰ μὲν παρῆκε, τὰ δὲ ἐνήλλαξεν ὁ Ἀπόστολος· ἐκεῖνο γινωσκέτω, ὅτι Ἑβραῖος ὢν οὐκ ἐδούλευσε ταῖς ἐκδόσεσιν, αἷς ἡμεῖς συγκεχρήμεθα, ἀλλ' ἑρμηνεύσας τὸ ῥητὸν, ὡς αὐτῷ παρέστη, οὕτως ἐκδέδωκε. Καὶ γὰρ φαίνονται καὶ οἱ ἄλλοι μᾶλλον συνδραμόντες τῇ ἀποστολικῇ διηγήσει. Ἡ μέντοι διάνοια τοῦ ῥητοῦ τοιαύτη ἐστίν. Ἄνω εἴρηται, ὅτι καὶ παιδίον γράψει τοὺς διασωζομένους ἀπὸ
B τῆς ἁμαρτίας. Ἐνταῦθα μηδεὶς θαυμαζέτω, φησὶν, εἰ εἰς ὀλίγους περιστήσεται ὁ τοσοῦτος ἀριθμὸς τοῦ Ἰσραήλ. Μὴ πρόσεχε τῷ πλήθει τῶν ὀνομαζομένων θεοσεβῶν· ἐπεὶ πολλοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ὀλίγοις δὲ ἡ τῶν ἔργων μαρτυρία βεβαίοι τὴν προσηγορίαν. Ἐὰν γένηται ὁ λαὸς Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. Εἴρηται μὲν περὶ (48) τοῦ πρωτέρου λαοῦ, ὅτι οὐκ ἐν τῷ πλήθει ἐστὶν ἡ σωτηρία, ἀλλ' ἐν τῷ λείμματι τῷ κατ' ἐκλογὴν χάριτος σωζομένῳ. Τίς δὲ ὁ τρόπος τῆς σωτηρίας; Ὅτι λόγος, φησὶ, συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ. Ὁ γὰρ ὅλον τὸ χάραγμα
C τὸ (49) νομικὸν καὶ τὴν προφητικὴν διάταξιν ἐν τῇ βραχυλογίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου περιλαβὼν, καὶ ἐργαζόμενος τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου αὐτῷ ὑποδειχθὲν, οὗτος σωθήσεται. Ἀγαπήσεις γὰρ Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται, καὶ οἱ προφῆται (50). Ὁ οὖν συντελῶν τὸν λόγον, ὁ εἰς ἔργον ἄγων, καὶ συντέμνων αὐτὸν, καὶ οἱονεὶ συγκεφαλαιούμενος αὐτοῦ τὸ πλάτος ἐν ταῖς βραχυτάταις ἐντολαῖς· οὗτός ἐστι τὸ κατάλειμμα τὸ σωζόμενον. Πάντα, φησὶν, ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. Ὁρᾷς ἐν τῇ φυσικῇ ἐννοίᾳ ὅλον τὸν λόγον συντελούμενον καὶ συντεμνόμενον ἐν δικαιοσύνῃ· Ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ (51). Ὁ μέντοι Ἀπόστολος εἶπε· Ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Συμφώνως δὲ αὐτῷ Σύμμαχος καὶ Θεοδοτίων· Ἐν μέσῳ πάσης τῆς γῆς.
D Τὸ γὰρ δυσπαρατήρητον τοῦ νόμου μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς· αἱ περὶ ἑορτῶν διατάξεις· αἱ περὶ ἡμερῶν· αἱ περὶ ὁλοκαυτωμάτων (52)· αἱ περὶ κα-

[90] Rom. IX, 27, 28. [91] Matth. XXII, 37, 40. [92] ibid. [93-99] Matth. VII, 12.

(47) Six mss. nostri omnes. Editi, μεταθεὶς τούτου τοῦ ῥητοῦ.

(48) Antiqui sex libri, περί. Editi, ἐπί, non ita recte.

(49) Editi, χάρισμα καὶ τό. At tres mss. simpliciter, χάρισμα τό. Alii tres, τὸ χάραγμα τό.

(50) Antiqui tres libri, νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.

(51) Editi. τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ. Sed hoc loco vox ὅλῃ in mss. nostris non invenitur.

(52) Editi, τῶν ἑορτῶν... τῶν ὁλοκαυτωμάτων. Sed vocem, τῶν, quod in nostris sex mss. non reperiretur, in utroque loco delevimus.

θάρσεως· αἱ περὶ ἱλασμοῦ· πάντα συνετμήθη εἰς ἓν κεφάλαιον βραχὺ καὶ εὐπαρατήρητον, ὡς μηδεμίαν πρόφασιν ὑπολείπεσθαι τοῖς μὴ πολιτευομένοις κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον. A in unam summam brevem facilemque observatu, ulla iis, qui ex præscripto Evangelii non vivunt, excusatio supersit.

—

ENARRATIO IN ALIQUOT LOCA XI ET XII CAPITIS ISAIÆ.

—

247. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ Χριστὸν εὐαγγελίζεται ἡμῖν ὁ λόγος. Ἐν γὰρ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, τουτέστιν ἐπὶ τῶν πάλαι προωρισμένων καιρῶν (53), καὶ ἐν τῷ προδιατεταγμένῳ χρόνῳ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί. Ἀλλαχοῦ μὲν ῥάβδον λέγει ἐκ τῆς ῥίζης ἀνατελεῖν, καὶ B ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης τοῦ Ἰεσσαὶ ἀναβήσεσθαι, τὴν ῥάβδον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς λαμβάνων, τὸ δὲ ἄνθος, ἐπὶ τῆς ἐπεράστου καὶ πᾶσι κεχαρισμένης ἐπιδημίας· καὶ ὅτι ἐν βραχεῖ τὴν χάριν παρασχόμενος τῆς ἐναν-θρωπήσεως, ταχεῖαν, καὶ οἱονεὶ παροδικὴν ποιεῖται τὴν ἐπιδημίαν· ἐνταῦθα δὲ ῥίζαν λέγει τοῦ Ἰεσσαὶ ἔσεσθαι. Πρόσχες τῷ, Ἔσται. Οὐχὶ φησι, Δόξει· οὐδὲ, Δόξει (54) εἶναι, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν, Ἔσται. Οὐ γὰρ φαντασίᾳ, οὐδὲ οἰήσει τὴν σάρκα, ἀλλ' αὐτῇ ἀληθείᾳ ἀνέλαβεν. Ἔσται οὖν ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί· τουτέσαι, τὸ φύραμα τῆς σαρκὸς τὸ ἀπὸ Ἰεσσαί, ἔστι κατὰ ἀλήθειαν, καὶ ὑποστήσεται. Καὶ ὁ ἀνιστάμενος, αὐτὸς (55) καὶ ῥίζα καὶ ἀνιστάμενος. Ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί· ὅτι ἐκ βασιλικῆς διαδοχῆς ἡ θεοφόρος σὰρξ προσελήφθη. Ὁ δὲ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. C Διὰ τοῦτο τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὸν ἤλπισεν, ὡς δῆλον ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἀναστὰς γὰρ ἐκ νεκρῶν, ἦρξε τῶν ἐθνῶν, καταλιπὼν τὸν φονέα λαόν. Ἐκείνοις μὲν γὰρ τὸν θάνατον περιαφῆκε, τοῖς δὲ ἔθνεσι τὴν ἀνάστασιν ἐχαρίσατο. Διότι οἱ μὲν ἔκραζον· Σταυρωθήτω· καὶ, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν· οἱ δὲ ἐδέξαντο τὸν ἐσταυρωμένον, καὶ τῷ αἵματι αὐτοῦ ἐλυτρώθησαν ἀπὸ τοῦ θανάσου. Καὶ ἔσται, φησὶν, ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. Αὕτη ἡ Χριστοῦ ἀνάπαυσις, ἡ τιμὴ (56) τῶν τιμώντων αὐτὸν ὡς Λόγον Θεοῦ, καὶ σοφίαν Θεοῦ, καὶ δύναμιν. Ὁ ἀναπαύων τὸν Χριστὸν, ὁμολογεῖ αὐτοῦ τὴν πρὸς τὸν γεγεννηκότα αὐτὸν ὁμοτιμίαν· τῆς ἀξίας τὴν κοινωνίαν· τῆς φύσεως τὴν ἐξ ἀϊδίου ὕπαρξιν. Οἱ δὲ μεριμνῶντες τι τῶν πρὸς ἀτιμίαν (57) ῥημάτων ἐξεύρωσιν, οὐ τὰ πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ Χριστοῦ D φθέγγονται. Δύναται μέντοιγε ἡ ἀνάπαυσις λαμβάνεσθαι, μὴ μόνον ἣν αὐτὸς ἀναπαύεται παρὰ τῶν

247. (Vers. 10.) *Et erit in die illa radix Jesse, et qui exsurgit, ut imperet gentibus.* Verba hæc nobis Christum annuntiant ex Davidis semine oriundum. Enimvero in die illa, hoc est, in tempore jam pridem præstituto ac præfinito, erit radix Jesse. Alibi quidem dicit virgam ex radice esse orituram, et florem ex radice Jesse ascensurum, sit ut accipiat virgam pro imperio, et florem pro ipsius adventu perquam amabili et omnibus gratissimo; et quia prope diem erat collaturus incarnationis beneficium, exhibet adventum celerem, et quasi tantum non præsentem : hic vero ait futuram esse radicem Jesse. Attendas velim huic voci, *Erit.* Non ait : Videbitur; neque, Videbitur esse, sed vere, *Erit.* Non enim secundum speciem aut existimationem, sed re ipsa 568 carnem assumpsit. *Erit* igitur *radix Jesse*, hoc est, conspersio carnis ex Jesse desumpta, erit vere, atque subsistet. Et qui exsurgit, ipse et radix exsurgens est. Est quidem radix Jesse, quippe quod ex regia successione caro deifera assumpta sit : exsurgit vero, ut imperet gentibus. Eam ob causam in ipso spem suam reposuere gentes, uti ex Christi Ecclesia inter gentes stabilita patet. Postquam enim a mortuis resurrexit, homicida populo derelicto, imperium obtinuit in gentes. Illis quidem reliquit mortem, gentibus vero largitus est resurrectionem : siquidem illi clamabant : Crucifigatur [1-35]; item : *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* [36] : hic vero crucifixum suscepere, atque ipsius sanguine a peccato liberato sunt. *Et erit*, inquit, *requies ejus honor.* Hæc Christi requies honor est, ab iis delatus, qui ipsum honorant tanquam Dei Verbum, Deique sapientiam et virtutem [37]. Qui refocillat Christum, eum esse Patri honore et majestate parem, dignitatemque utriusque communem esse, et naturam utriusque ab æterno subsistere confitetur. E diverso qui plus æquo solliciti, aliqua verba excogitarint ad ignominiam inurendam, iidem ea quæ ad Christi requiem spectant, non loquuntur. Requies autem

[1-35] Matth. XXVII, 23. [36] ibid. 25. [37] I Cor. I, 24.

(53) Sic veteres quinque libri. Editi vero, ἐπὶ τῷ πάλαι προωρισμένῳ καιρῷ. Mox editi, μὲν οὖν. Vocula οὖν in mss. non invenitur. Subinde quinque mss., ῥίζης ἀνατέλλειν. Editi, ἀνατελεῖν.

(54) Ita mss. omnes. Editi, Οὐχὶ, φασὶ, δόξα, οὐδὲ δόξῃ, haud emendate. Statim Reg. primus et editi, αὐτῇ ἀληθείᾳ. Alii quinque mss., αὐτήν

(55) Editi, ὁ αὐτός. Sed in nostris sex mss. deest articulus. Hunc locum interpunximus ita, uti in mss. interpunctum invenimus. Alia erat in editis interpunctio.

(56) Sic mss. omnes. Editi, Αὕτη ἐστὶν ἡ Χριστοῦ ἀνάπαυσις ἐν τιμῇ.

(57) Editi, ἀτιμίαν φερόντων. Vox posterior a nostris sex mss. abest.

potest accipi non modo pro ea requie, qua ipse Dominus refovetur ab iis, qui ipsum gloria afficiunt, verum etiam pro ea, qua diligentes se est recreaturus, sicut scriptum est : Quoniam ego diligentes me glorifico [39]. Requies siquidem quia refovebit Dominus, honor est qui, juxta justum Dei judicium, pro actorum merito impertietur. Alios enim majori honore dignabitur, alios vero minori : quippe stella a stella differt in gloria [39]. Et quia multæ sunt apud Patrem mansiones [40], alios in statu præstantiore et altiore, alios in inferiore refocillabit. Sed fruentur omnes requie in honore.

248. (Vers. 11.) *Et erit in die illa, adjiciet Dominus ostendere manum suam.* Manus Domini se singulis ætatibus diverse ostendit per eos, qui mirabilium efficiendorum vim et facultatem capere potuerunt. Primum quidem edidit prodigia in Ægypto, deinde in eremo, tum ætate Jesu filii Nave, denique tempore judicum et prophetarum, qui magnarum rerum ministri exstiterunt. Nunc autem manus Domini ostendi dicitur in adventu nostri Servatoris, morbum omnem, omnemque populi languorem et infirmitatem curantis, ac ea quæ in Evangelio prædicata sunt, perficientis. Nam Dominus insuper hanc virtutem ostendit, quod signa priora inobsequenti populo ad Dei cognitionem deducendo satis fuisse visa non sint. *Ut zelet relictum residuum populi.* Eam ob rem adjiciet, ut manum ostendat, ut ad zelum perducat residuum populi; quas reliquias ait ab hostibus incolumes permansisse. Quin et multitudinem eorum, qui ipsis bellum intulere, recenset, Assyriam, Ægyptum, Babylonem, Æthiopas 569, Elamitas, populos solis orientis plagam incolentes, et Arabas. Historia autem his conferta est. Ait quidem de Æthiopibus : *Exivit Zarai Æthiops in virtute, et in mille millibus, et curribus trecentis. Et egressus est Asa in occursum, et clamavit ad Dominum, et dixit : Domine, non est impossible apud te salvare in multis et in paucis. Corrobora nos, Domine Deus noster, quoniam in te confidimus : et in nomine tuo venimus adversus multitudinem plurimam hanc. Domine Deus noster, non prævaleat adversum te homo* [41]. Assyrii vero eos abduxere in captivitatem [42]; ab initio in servitutem eos addixere Ægyptii [43], et Nabuchodonosor rex Babylonis captivos eos duxit [44]. Elamitæ autem sunt genus Parthicum, quod cum incolis Mesopotamiæ Syriæ in Israelem non raro invasit. Arabes tandem gens bellica, nullo non tempore Israelis hostes fuere. His igitur omnibus generoso semini bellum facientibus, alii vincuntur, vincunt alii. Et quia exstitere victores, nullisque laboribus exer-

δοξαζόντων αὐτὸν ὁ Κύριος, ἀλλὰ καὶ ἣν ἀναπαύσει τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὸν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ ἀγαπῶντας δοξάζω. Ἔστι γὰρ ἡ ἀνάπαυσις, ἣν ἀναπαύσει ὁ Κύριος, τιμὴ, ἥτις μετὰ τὴν δικαιοκρισίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν τῶν πεπραγμένων ἀξίαν διανεμηθήσεται. Τιμήσει γὰρ τοὺς μὲν μείζοσι τιμαῖς, τοὺς δὲ ὑποδεεστέραις, ἐπειδὴ ἀστὴρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. Καὶ ἐπειδὴ πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, τοὺς μὲν ἐν ὑπερεχούσαις καὶ ὑψηλοτέραις καταστάσεσι, τοὺς δὲ ἐν ὑποδεεστέραις ἀναπαύσει. Πάντες μέντοι διὰ τιμῆς τὴν ἀνάπαυσιν ἕξουσιν.

248. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ. Χεὶρ Κυρίου διαφόρως ἐδείχθη καθ' ἑκάστην γενεὰν διὰ τῶν δυναμένων χωρῆσαι τὴν ἐνέργειαν τῶν θαυμασίων. Πρότερον μὲν γὰρ τὰ τεράστια ἔδειξεν ἐν Αἰγύπτῳ· εἶτα ἐν τῇ ἐρήμῳ· εἶτα κατὰ τοὺς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ χρόνους· εἶτα κατὰ τοὺς Κριτὰς, καὶ τὰ μεγάλα διακονησαμένους προφήνας. Νῦν δὲ χεὶρ Κυρίου δείκνυσθαι λέγεται κατὰ τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν θεραπεύοντος ἐν τῷ λαῷ, καὶ ποιοῦντος τὰ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κεκηρυγμένα. Ταύτην γὰρ τὴν δύναμιν προσέθηκεν ὁ Κύριος δεῖξαι, ἐπειδὴ τὰ προλαβόντα οὐκ ἐφάνη αὐτάρκη πρὸς τὸ ἐναγαγεῖν εἰς τὴν θεογνωσίαν τὸν ἀπειθοῦντα λαόν. Τοῦ ζηλῶσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο προσθήσει τὴν χεῖρα δεῖξαι, ἵνα εἰς ζῆλον ἀγάγῃ (58) τὸ ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ· ὅπερ λείψανον λέγειν εἶναι ἀπὸ τῶν πολεμίων περισωθέν. Καὶ ἀπαριθμεῖται τὸ πλῆθος τῶν πολεμησάντων, Ἀσσυρίαν (59), καὶ Αἴγυπτον, καὶ Βαβυλωνίαν, Αἰθίοπας, καὶ Ἐλαμίτας καὶ τοὺς ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ Ἄραβας. Πλήρης ἡ ἱστορία, περὶ μὲν Αἰθιόπων λέγουσα, ὅτι Ἐξῆλθε Ζαραὶ ὁ Αἰθίοψ ἐν δυνάμει, καὶ χιλίαις χιλιάσι, καὶ ἅρμασι τριακοσίοις. Καὶ ἐξῆλθεν Ἀσὰ εἰς συνάντησιν, καὶ ἐβόησε πρὸς Κύριον, καὶ εἶπε· Κύριε, οὐκ ἀδυνατεῖ παρὰ σοὶ σώζειν ἐν πολλοῖς καὶ ἐν ὀλίγοις. Κατίσχυσον ἡμᾶς, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὅτι ἐπὶ σοὶ πεποίθαμεν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἤλθομεν ἐπὶ τὸ πλῆθος τὸ πολὺ τοῦτο. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, μὴ κατισχυσάτω πρὸς σὲ ἄνθρωπος. Ἀσσύριοι δὲ ἦσαν οἱ αἰχμαλωτεύσαντες· καὶ Αἰγύπτιοι οἱ ἐξ ἀρχῆς καταδουλωσάμενοι, καὶ Ναβουχοδονόσορ ἀπὸ τῆς Βαβυλωνίας. Ἐλαμῖται δέ εἰσι τὸ γένος τῶν Ἁρβυαίων, ὃ (60) μετὰ τῶν ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας Συρίας πολλάκις ἐπέθετο τῷ Ἰσραήλ. Ἄραβες δὲ ἔθνος πολέμιον, πάντα τὸν χρόνον ἐκπολεμώμενον τῷ Ἰσραήλ. Πάντων οὖν τούτων πολεμούντων τῷ εὐγενεῖ σπέρματι, οἱ μὲν ἡττῶνται, οἱ δὲ περιγί-

[39] I Reg. II, 30. [39] I Cor. XV, 44. [40] Joan. XIV, 2. [41] II Paral. XIV, 9-11. [42] IV Reg. XV, 29; XVII, 6. [43] Exod. I, 14. [44] IV Reg. XXIV, 14.

(58) Editi et Reg. primus, ἀναγάγῃ. Alii quinque mss., ἀγάγῃ.

(59) Codex Fr. 1, πολεμησάντων Ἀσσυρίων quam tam malam lectionem secutum fuisse Tilmannum ægre fert Combefisius. Alii quinque mss. et editi, Ἀσσυρίαν, bene. Mox veteres tres libri, Βαβυλωνίαν, Αἰθιοπίαν.

(60) Editi et Reg. primus, οἵ. Alii quinque mss., ὁ, recte. Aliquanto post editi, τὸν Ἰσραήλ. Ai mss. sex, τῷ Ἰσραήλ.

νονται, καὶ διὰ τὸ περιγενέσθαι, καὶ ἐν πολλοῖς πόνοις γεγυμνάσθαι, οἷόν τι ἆθλον λαμβάνουσι τὴν προσθήκην θεωρῆσαι τῆς δεικνυμένης χειρὸς τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ ζηλωτοὶ ἔσονται μετὰ τὰς ἀριστείας καὶ τοὺς πόνους.

249. Καὶ ἀρεῖ, φησὶ, σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ συνάξει τοὺς ἀπολομένους Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους τοῦ Ἰούδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς. Ἡ οὖν ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, ὁ ἀναστὰς ἐπὶ τῷ (61) ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, οὗτος ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, ἵνα συναχθῶσιν οἱ ἀπολλύμενοι (62) τοῦ Ἰσραήλ. Ἦλθε γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός. Τοῦτο δέ ἐστι τὸ σημεῖον, ὃ ἦρεν εἰς τὰ ἔθνη, τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις λεγόμενον· Ὄψονται τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· ὅπερ φήσεις εἶναι τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τοῖς ἁγίοις ὁ κόσμος ἐσταύρωται, καὶ αὐτοὶ τῷ κόσμῳ· ἐν ᾧ καὶ λέγει τοῦ σημείου τὴν δύναμιν. Διὰ τί (63) διὰ σταυροῦ ἡ οἰκονομία τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐτελέσθη; Ἵνα ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς συναχθῶσιν οἱ σωζόμενοι. Τετραχῇ γὰρ διαιρεῖται τοῦ σταυροῦ τὰ μέρη, ὥστε ἕκαστον ἀπονεύειν πρὸς τὰ τεσσαρα μέρη τοῦ κόσμου. Εἴτε οὖν ἵνα πάντα τὰ μέρη διὰ τῶν μερῶν τοῦ σταυροῦ οἰκονομηθῇ πρὸς σωτηρίαν, διὰ τοῦτο προετιμήθη ὁ διὰ τοῦ σταυροῦ θάνατος· ἢ ὅτι πρὸ τοῦ (64) ξυλίνου σταυροῦ νοητός τις τῷ κόσμῳ παντὶ συνεσταύρωται, τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ παντὸς εἰς τὸ μέσον συναπτομένων, καὶ τῆς ἐν τῷ μέσῳ δυνάμεως πρὸς τὰ τέσσαρα μέρη περατουμένης. Ἀρθέντος οὖν τοῦ σημείου τούτου, συναχθήσονται οἱ ἀπολόμενοι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διεσκορπισμένοι τοῦ Ἰούδα συναχθήσονται ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς. Τούτου ἀρθέντος τοῦ σημείου, ἔχοντος δύναμιν καθαιρετικὴν ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν, ἄστινας ἐθριάμβευσεν ἐν τῷ ξύλῳ, ἀπεκδυσάμενος αὐτὰς, καὶ οἷονεὶ ἀπορρίψας ὃ εἴχομεν ἀπ' αὐτῶν ὑφασμένον ἡμῖν ἔνδυμα, ἐξεδύσατο τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ ἐδειγμάτισεν ἐν (65) παῤῥησίᾳ θριαμβεύσας ἐν τῷ ξύλῳ. Διὰ τοῦτο Παῦλος ἐκ τῶν ἀπολωλότων τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ διεσκορπισμένων τοῦ Ἰούδα ὑπάρχων, νοήσας τὸ ἀρθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὰ ἔθνη σημεῖον, προσέδραμε τῷ σταυρῷ, καὶ ἔλεγεν· Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀκολουθεῖ δὲ τῷ συναχθῆναι τοὺς ἀπολομένους τοῦ Ἰσραὴλ, οἵτινες ἐβασιλεύοντο ὑπὸ τοῦ Ἐφραὶμ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους τοῦ Ἰούδα, οἵτινες ὑπὸ τῶν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἐπολιτεύοντο, τὸ μηκέτι εἶναι ζῆλον τοῦ Ἐφραὶμ κατὰ τοῦ Ἰούδα, μηδὲ ἀνύειν ἔτι τοὺς τοῦ Ἰούδα ἐχθρούς. Μετὰ γὰρ τὸ ἀρθῆναι τὸ

A citati fuere, velut cujusdam præmii loco id accipiunt additamenti, ut manum Dei conspicuam ac manifestam conspiciant. Quapropter etiam post res fortiter gestas et labores exantlatos invidia digni erunt atque æmulatione.

249. (Vers. 12.) *Et levabit*, inquit, *signum in gentes, et congregabit perditos Israel, et dispersos Juda congregabit ex quatuor alis terræ*. Itaque radix Jesse, seu qui exsurgit ad imperandum gentibus, hic ille tollet signum inter gentes, ut ii qui perierunt ex Israel, in unum aggregentur. *Venit* enim *Filius hominis quærere, et salvum facere quod perierat*[45]. Signum autem quod levavit in gentibus, hoc ipsum est, cujus fit mentio in Evangeliis : *Videbunt signum Filii hominis*[46] : quod dixeris esse B crucem Domini nostri Jesu Christi, per quam sanctis crucifixus mundus est, et ipsi mundo[47] : quibus verbis enuntiat etiam vim signi atque virtutem. Quare per crucem œconomia Incarnationis perfecta est et absoluta? Ut qui erant salute donandi ii ex quatuor alis terræ colligerentur. Nam quadrifariam dividuntur crucis partes; adeo ut unaquæque vergat in quatuor mundi partes. Sive igitur ut singulæ mundi partes ad salutem perducerentur per crucis partes, ob id mors crucis est honorata : sive quod ante ligneam illam crucem crucis cujudam intelligibilis imago ac figura in toto mundo haberetur; cum quatuor universi partes coirent in medium, et virtus medii ad quatuor partes pertingeret. Itaque hoc signo surrecto, congregabuntur perditi Israel, et dispersi Juda e quatuor alis terræ C colligentur. Erecto signo hoc, cui inest facultas destruendi principatus et potestates, de quibus triumphavit in ligno, spoliatis illis, ac vestimento, quod ipsi nobis texuerant, veluti dejecto; exuit nimirum principatus et potestates, eosque traduxit confidenter palam triumphans in ligno[48]. Ob id Paulus, licet inter perditos Israel, et dispersos Juda numeraretur, simul atque intellexit signum in nationibus ab Jesu fuisse erectum, 570 accurrit ad crucem, et dicebat : *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi*[49]. Jam vero ex eo quod ut perditi Israel, in quos imperium habuit Ephraim, ita dispersi ex tribu Juda, quos reges ex semine David oriundi gubernavere, collecti sunt, sequitur non amplius futurum esse ullum ze- D lum Ephraim contra Juda, nec amplius eos, qui ex Juda sunt, hostes se præstituros. Postquam enim erectum fuerit signum collectique fuerint perditi Israel, qui dicitur Ephraim, congregati itidem fue-

[45] Luc. XIX, 10. [46] Matth. XXIV, 30. [47] Galat. VI, 14. [48] Coloss. II, 15. [49] Galat. VI, 11.

(61) Veteres aliquot libri, το.

(62) Editi, οἱ ἀπολόμενοι. At mss., οἱ ἀπολλύμενοι.

(63) Unus codex cum editis, Διότι. Alii quinque mss., Διατί.

(64) His verbis, ἢ ὅτι πρὸ τοῦ, etc., *sive quoniam ante ligneam crucem*, etc., sua inest obscuritas. Sensum eorum in nostra interpretatione exprimere conati sumus. Hoc enim, ut nobis videtur, dicit scriptor, ante ligneam crucem fuisse aliam crucem mysticam, quæ per quatuor mundi partes repræsentata sit et adumbrata. Sed, ut verum fatear, mysticam hanc interpretandi rationem suspicor non multis probatum iri.

(65) Voculam ἐν ex aliquot mss. addidimus.

rint dispersi Juda (VERS. 13) : *Auferetur zelus Ephraim, et inimici Juda peribunt.*

διεσκορπισμένους τοῦ Ἰούδα· Ἀφαιρεθήσεται ὁ ζῆλος τοῦ Ἐφραΐμ, καὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ Ἰούδα ἀπολοῦνται.

250. Noveris autem Israelem dici perditum, Judam vero dispersum. Attamen perturbationes prius ob contentionem et seditionem in vita invalescentes, auferuntur per concordiam a Christo allatam : qui quæ in terra, et quæ in cœlo sunt, pacificat, atque in se ipso omnia reconciliat [50]. Ob hoc igitur *Ephraim non æmulabitur Judam, et Judas non amplius tribulabit Ephraim* : quoniam odium, quo se invicem prosequebantur, disperibit. Zelus enim videtur maxime occasionem multis præbere inimicitias inter se gerendi. Nunc autem zelus non bonorum æmulatio, sed invidia, quæ ob aliorum res secundas nata est, a Scriptura vocatur. Tunc igitur concordes facti (VERS. 14), *Volabunt in navibus alienigenarum, mare simul prædabuntur.* Pulchre nomine maris expressit eos, qui navigant celeriter, motu eorum cum ala collato; cum scilicet velo pleno per mare advehuntur, vento congruenter ad puppim aspirante. Prædantur autem mare, draconis et aliorum ei subjectorum victores effecti : quos Christi Apostoli ad veritatis agnitionem translatos jure optimo deprædari ac diripere dicantur : quippe qui spolia prius possessa ab eo qui hominem captivum abduxerat, veluti sua faciunt. Sed maris nomine par est intelligi locum afflictationis et miseriarum, quem alibi didicimus vocari etiam lacrymarum vallem [51]. Fortasse autem alienigenarum naves, corpora nostra dicuntur, quod cum animæ constitutione nequaquam consentiant. Caro enim legi Dei non subjicitur [52], sed concupiscit adversus spiritum [53]. Quinetiam hi dicuntur Idumæam prædaturi, hoc est, rerum terrenarum potituri, et in Moab manus injecturi. Moab, si interpreteris, sonat, *de patre.* Quare ad ipsos dixit Dominus : *Vos ex patre diabolo estis : et desideria patris vestri vultis facere* [54]. Injiciunt in eos suas manus, ut bonis suis operibus ipsos sibi subjiciant. Deinde *Filii Ammon primi obedient.* Ammon, quod a nominis interpretationem attinet, idem valet ac *populus nobiscum.* Forte qui minori malitiæ sunt obnoxii præ iis qui nequitiæ majoris et latius effusæ rei sunt, parebunt verbo primi.

250. Κατάμαθε δὲ, ὅτι ὁ μὲν Ἰσραὴλ ἀπολωλέναι λέγεται, ὁ δὲ Ἰούδας διεσπάρθαι. Πλὴν ἀλλὰ τῇ κατὰ Χριστὸν συμφωνίᾳ τοῦ εἰρηνοποιοῦντος τὰ (66) ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα ἀποκαταλλάσσοντος, ἀναιρεῖται τὰ πάθη τὰ πρότερον ἐκ φιλονεικίας καὶ διαστάσεως ἐνδυναστεύοντα τῷ βίῳ. Διὰ τοῦτο οὖν Ἐφραΐμ οὐ ζηλώσει τὸν Ἰούδαν, καὶ ὁ Ἰούδας οὐκέτι θλίψει Ἐφραΐμ· ἐπεὶ ἡ ἐν αὐτοῖς πρὸς ἀλλήλους ἔχθρα ἀπολεῖται. Ἔοικε γὰρ μάλιστα (67) ὁ ζῆλος γίνεσθαι τοῦ ἐχθραίνειν ἀφορμὴ τοῖς πολλοῖς. Ζῆλος δὲ νῦν οὐχ ἡ τῶν καλῶν μίμησις, ἀλλ' ἡ ἐπὶ ταῖς εὐπραγίαις βασκανία παρὰ τῆς Γραφῆς εἴρηται. Τότε οὖν ἐν συμφωνίᾳ γενόμενοι. Πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύσουσι. Διὰ τῆς θαλάσσης καλῶς παρέστησε τοὺς ταχυναυτοῦντας, πτερῷ παρεικάσας τὴν κίνησιν· ὅταν πλήρει τῷ ἱστίῳ, συμμέτρως τοῦ πνεύματος κατὰ πρύμναν ἱσταμένου, ὑπὲρ θαλάσσης φέρωνται. Προνομεύουσι δὲ (68) θάλασσαν, τοῦ δράκοντος περιγινόμενοι, καὶ τῶν ὑπ' αὐτῷ τελουμένων, οὓς οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας μετατιθέντες, δικαίως ἂν λέγοιντο προνομεύειν, οἱονεὶ σκῦλα ἑαυτῶν ποιούμενοι τὰ προκατεχόμενα ὑπὸ τοῦ αἰχμαλώτου (69) ἀπαγαγόντος τὸν ἄνθρωπον. Θάλασσαν δὲ ἀκουστέον νῦν τὸν τῆς κακώσεως τόπον, ὃν καὶ κοιλάδα τοῦ κλαυθμῶνος ἀλλαχοῦ μεμαθήκαμεν. Πλοῖα δὲ ἀλλοφύλων λέγεται τάχα τὰ σώματα ἡμῶν, διὰ τὸ μὴ ἔχειν οἰκείως πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς κατασκευήν. Ἡ γὰρ σὰρξ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται, ἀλλ' ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. Οὗτοι δὲ καὶ τὴν Ἰδουμαίαν προνομεύειν λέγονται· τουτέστι, τῶν γηΐνων πραγμάτων ἐπικρατεῖν, καὶ ἐπὶ Μωὰβ ἐπιβάλλειν τὰς χεῖρας. Μωὰβ ἑρμηνεύεται, ἐκ πατρός. Ἡρὸς οὖν αὐτοὺς εἴρηκεν ὁ Κύριος, ὅτι Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Τοότοις τὰς ἑαυτῶν χεῖρας ἐπιβάλλουσιν, ἵνα διὰ τῆς ἑαυτῶν ἀγαθῆς πράξεως ὑποχειρίους αὐτοὺς λάβωσιν. Εἶτα Υἱοὶ Ἀμμὼν πρῶτοι ὑπακούσονται. Ἀμμὼν (70) ἑρμηνεύεται, λαὸς μεθ' ἡμῶν. Τάχα πρῶτοι ὑπακούσονται τῷ λόγῳ οἱ ἐλάττονα τὴν κακίαν ἔχοντες, παρὰ τοὺς πλείονα αὐτὴν καὶ ἐπὶ πλεῖον κεχυμένην ἔχοντας.

[50] Coloss. I, 20. [51] Psal. LXXXIII, 7. [52] Rom. VIII, 7. [53] Galat. V, 17. [54] Joan. VIII, 44.

(66) Veteres aliquot libri, καὶ τά. Statim editi, ἐν ἑαυτῷ. At mss., ἐν αὐτῷ.

(67) Editi, Ἔοικέ γε μᾶλλον. Veteres duo libri, Ἔοικε γὰρ μᾶλλον. Alii tres, Ἔοικε γὰρ μάλιστα. Nec ita multo post editi et Reg. primus, νῦν οὐχὶ τῶν. Alii quinque mss., νῦν οὐχ ἡ τῶν.

(68) Addita est vocula δέ ex nostris sex codicibus. Mox editi et recentior Combefisii codex, ὑπ' αὐτῶν· quæ mala lectio, ut fieri solet, interpreti tantas tenebras offudit, ut quidvis potius quam ejus loci sensum expresserit. Sic enim vertit : *Et iis salutari baptismo initialis, quos apostoli,* etc. Alter Combefisii codex, ὑπ' αὐτῷ. Alii quatuor, ὑπ' αὐτόν. Hæc apud Procopium, pag. 189, non multo aliter leguntur, hoc videlicet modo : τοῦ δράκοντος καὶ τῶν ὑπ' αὐτῷ τελούντων περιγενόμενοι, *draconis simul et eorum qui ejus imperio parebant, victores effecti.*

(69) In editis corrupte legitur, αἰχμαλώτου. At in nostris sex codicibus integre et incorrupte scriptum reperitur. αἰχμάλωτον.

(70) Alii aliter nomen Ἀμμὼν interpretantur. Quod si quispiam harum rerum studiosus est, varias ejus nominis interpretationes in Ducæi notis legere poterit.

254. Εἶτα ἐπιφέρει· Καὶ ἐρημώσει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου. Ὥσπερ ὁ Ἰεζεκιὴλ Αἰγύπτου ποταμοὺς εἶναι λέγει, οὓς Φαραὼ πεποιηκέναι ἀλαζονεύεται· οὕτως ὁ Ἡσαΐας θάλασσον Αἰγύπτου ὀνομάζει, ἥντινα ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐρημώσει· Εὐεργεσία γὰρ ἡ ἀπὸ μοχθηρῶν πραγμάτων ἐν καιρῷ δεκτῷ (71) ἐπαγομένη ἐρήμωσις. Ὥσπερ δὲ Ἐρημώσει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου, καὶ ἐπιβαλεῖ (72) ἐπὶ τὸν ποταμὸν πνεύματι βιαίῳ· οὕτω Καὶ πατάξει τὰς ἑπτὰ τῆς Αἰγύπτου φάραγγας· καὶ τότε διαπορεύσεταί τις τὸν Αἰγύπτου ποταμὸν ὑποδεδεμένος. Τὸ πενιχρὸν σημαίνει τοῦ ὕδατος τοῦ ὑπολειφθέντος τῷ ὕδατι τῷ ποταμίῳ. Οὕτω γὰρ ὀλίγον ἔσται, ἢ καὶ παντελῶς ἀποξηρανθήσεται, ὡς μηδὲ ἰκμάδα ὑπολειφθῆναι, δι' ἣν ἀναγκασθήσεταί τις ὑπολυσάμενος ἐμβῆναι τὸν ποταμόν. Ἡ τάχα δὲ, ἐπειδὴ Μωϋσεῖ καὶ Ἰησοῦ ἐλέχθη λῦσαι τὸ ὑπόδημα τοῦ ποδὸς, διὰ τὸ τὴν γῆν, ἐφ' ᾗ (73) εἱστήκεισαν, ἁγίαν εἶναι· μήτοι αὐτὴν δὲ εἶναι τὴν Αἴγυπτον, ἀλλὰ βέβηλον, κελεύονται ὑποδεδεμένοι καταπατεῖν τὸν ποταμὸν, καὶ μὴ ἀποτίθεσθαι τὰ ὑποδήματα. Ξηραίνεται δὲ βιαίῳ Θεοῦ κεκρατημένος πνεύματι. Διὰ τοῦτο ἀνάξιόν ἐστι τὸ ἔδαφος Αἰγύπτου γυμνὸν δέξασθαι τὸ ἴχνος τῶν διαπορευομένων ἁγίων. Ὅθεν καὶ οἱ τὸ πάσχα ἐσθίοντες, τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ἔχειν ἐκελεύοντο. Ὅπου γὰρ ὄφις δάκνων, καὶ σκορπίος· ἔστω τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν, ἀσφαλιζόμενα τοὺς πόδας οἷς περιβέβληται· ἐπειδὰν δέ τις φθάσῃ ἤδη ἐπὶ τὸν ἅγιον τόπον, τότε ὑπολυέσθω ὡς οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, πρὸς οὓς εἴρηται, μηδὲ ὑποδήματα αἴρειν. Καὶ ἔσται τῷ Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἡμέρα, ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ γῆς (74) Αἰγύπτου. Καὶ γὰρ τότε μετὰ ὑποδημάτων παρῆλθε τὴν θάλασσαν τὴν Ἐρυθρὰν, ἐπειδὴ ἐπετίμησεν αὐτῇ ὁ δυνατὸς, καὶ ἐξηράνθη. Καὶ τὸν Ἰορδάνην παρῆλθον ποδὶ, ἄβροχον τὸ ἴχνος διαφυλάξαντες, τῷ πᾶσαν ἰκμάδα ὑποφεύγειν αὐτῶν τὴν βάσιν.

252. Τότε οὖν ἐρεῖ ὁ λαός· Εὐλογήσω σε, Κύριε, διότι ὠργίσθης μοι, καὶ ἀπέστρεψας τὸν θυμόν σου, καὶ ἠλέησάς με (75). Ἀφίεταί τις πολλάκις, καὶ ἐγκαταλείπεται, διὰ τὸ ἅπαξ ὑποσυρῆναι εἰς τὰ Αἰγύπτια κακὰ, καὶ χρόνον τινὰ ἀπολαῦσαι τῆς ἰδίας ἀβουλίας, ἵνα θερίσῃ ἃ ἔσπειρε κακῶς· ὃς ἐπειδὰν μὴ εἰς τὸ παντελὲς ἐγκαταλειφθῇ, ἀλλὰ τύχῃ τινὸς εὐεργεσίας ἐρεῖ τὸ, Εὐλογήσω σε, Κύριε, διότι ὠργίσθης μοι (76), καὶ ἀπέστρεψας τὸν θυμόν σου, καὶ ἠλέησάς με. Ὅμοιόν ἐστι τούτῳ τὸ, Ὀργὴν Κυρίου ὑποίσω, ὅτι ἥμαρτον αὐτῷ, τοῦ δικαιῶσαι αὐτὸν τὴν δίκην μου. Καὶ μετὰ τοῦτο ἐξ-

251. Postea subjungit (Vers. 15) **571**: *Et desolabit Dominus mare Ægypti.* Quemadmodum Ezechiel ait esse Ægypti fluvios, quos confecisse se gloriatur Pharao [55]: ita Isaias de mari Ægypti a bono Deo desolando nominatim mentionem facit. Vastitas enim quæ post prava facinora tempore accepto inducitur, beneficii loco habenda est. Sicut autem *Desolabit Dominus mare Ægypti, invadetque in fluvium cum valido et vehementi spiritu:* Sic *Et percutiet septem Ægypti valles;* tuncque quivis, vel calceatus, transibit Ægypti fluvium. Significat parum aquæ in aqua fluviali relictum iri. Tanta enim erit aquæ penuria, aut etiam ita omnino exsiccabitur, ut nullus remansurus sit humor, qui quempiam cogat calceos ad fluvium trajiciendum detrahere. Aut fortasse etiam cum dictum sit Moysi [56] et Jesu [57], ut pedis calceamentum solverent, quod terra in qua stabant, sancta esset, contra cum non esset ejusmodi Ægyptus, sed profana, ideo jubentur calceati conculcare fluvium, nec calceos deponere. Jam vero siccatur violento Dei spiritu retentus ac cohibitus. Quapropter solum Ægypti indignum est, quod nuda excipiat sanctorum transeuntium vestigia. Quare etiam pascha esuri, jubebantur calceamenta habere in pedibus [58]. Ubi enim serpens mordax et scorpius, sint oportet in pedibus calceamenta, ut pedes, quibus circumposita sunt, tueantur ac communiant. Cum autem quispiam jam pervenerit ad locum sanctum calceos solvat, Christi apostolos imitatus : quibus dictum est, ut ne calceamenta quidem gestarent [59]. Vers. 16. *Et erit Israeli quasi dies, quando exivit ex Ægypto.* Tunc enim cum calceamenti transiit mare Rubrum, cum illud increpavit qui potens est, et exaruit [60]. Jordanem insuper pedibus trajecere, vestigiis siccis remanentibus; quippe quod humor omnis pedibus eorum sese subduxisset [61].

252. Tunc igitur dicet populus (Cap. xii, Vers. 1): *Benedicam tibi, Domine, quoniam iratus es mihi, et avertisti furorem tuum, et misertus es mei.* Derelinquitur quis sæpenumero, et deseritur, quod semel ad Ægyptiaca mala allectus sit, suaque per aliquod tempus fruitus sit stultitia; ut ea quæ male sevit, metat : qui cum omnino derelictus non sit, imo beneficium aliquod acceperit, dicet : *Benedicam tibi, Domine, quoniam iratus es mihi, et avertisti furorem tuum, et misertus es mei.* Sententiæ huic hæc consimilis est : *Iram Domini sustinebo, quia peccavi ei; ut et ipse justificet causam meam* [62]. Et post hoc

[55] Ezech. xxix, 3. [56] Exod. iii, 5. [57] Jos. v, 16. [58] Exod. xii, 11. [59] Luc. x, 4. [60] Exod. xiv, 21. [61] Jos. iii, 17. [62] Mich. vii, 9.

(71) In utroque Colb. et in Reg. secundo, pro δεκτῷ vitiose scribitur, δεκτικῷ. Illud autem δεκτῷ, nisi fallamur opinione, bifariam interpretari possumus, *rato tempore :* aut, *propitio et opportuno tempore.*

(72) Editio Romana fusius, καὶ ἐπιβαλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, *Et injiciet manum suam super fluvium.*

(73) Editi, ἐφ' ἧς. Codex unus, ἐφ' ἣν. Alii quinque mss., ἐφ' ᾗ.

(74) Editi, ἐκ τοῦ. Veteres quinque libri, ἐκ γῆς.

(75) Uterque Colb. et Reg. secundus, καὶ ἠγάπησάς με. *Et amasti me.* Statim editi, καὶ χρόνον. Conjunctio καί in quinque mss. deest.

(76) Editi, μου. At mss. sex, μοι. Hoc loco uterque Colb. et Reg. secundus habent, καὶ ἠλέησάς με. *Et misertus es mei.* Statim editi et duo mss., τοῦτο τῷ. Alii quatuor mss., τούτῳ τό.

educet in finem judicium. *Non* enim *in finem irascetur, neque in æternum succensebit*[63]. Qui autem dicit : *Benedicam tibi, Domine, quoniam iratus es mihi, et misertus es mihi;* is beneficii a Deo accepti conscius, de eo gloriabitur, ac dicit (VERS. 2) ; *Ecce* 572 *Deus meus Salvator meus, fiduciam habeo in illo, et non timebo : quia gloria mea, et laus mea Dominus.* Qui ob oculos hominum erogant eleemosynam, nequaquam dicent hæc, neque hi qui a se mutuo captant gloriam, nec gloriam quæ a solo Deo est, requirunt[64], neque in universum ii qui violant præceptum ejus, qui dicit : *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi*[65]. Sed cum Dominus faciat id promissi : *Glorificantes me glorificabo*[66] ; nimirum ei qui Deum rite afficit gloria, gloriam quoque dat Deus. Sic et Moysis facies aspersa gloria est[67], quod recte dare Deo gloriam nosset. Est autem convenientia gloriam inter et laudem, adeo ut qui probe tribuit gloriam, is etiam recte laudem deferat. Et nemo eorum qui falsas de Deo opiniones conceperunt, suas laudes in psalmis canendis acceptas esse existimet. Verumenimvero ejusdem cordis est et gloria apposite afficere, et laudibus recte ornare. Quoniam igitur populus qui in Ægypto fuerat derelictus, aiebat : *Benedicam tibi, Domine, quoniam iratus es mihi, et avertisti furorem tuum, et misertus es mei;* hi trajecta Ægypto sunt dicturi : *Non timebo, quoniam gloria mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem.*

253. Memineris quoque ejus cantici quod cecinit populus Israel in exitu ab Ægypto, inchoante Maria ac dicente : *Cantemus Domino, gloriose enim magnificatus est*[68]. Itaque veterem illam laudem nunc renovant qui dicunt : *Gloria mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem.* Cæterum apte ac convenienter post impertitam Domino laudem (VERS. 3) aquam cum gaudio e fontibus Salutaris haurit quisquis eum recte adorat. Quod si populus idololatriæ arguitur his verbis : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ*[69] : utique in Deum qui credit, et per eam quæ in ipsum est fidem animam potat dogmatis salutaribus, is haurit aquam cum gaudio e fontibus Salutaris. Quanta autem lætitia fruantur quotquot digni habiti sunt qui inde hauriant, ex similitudine a Da-

ἄξει (77) εἰς τέλος κρίμα. Οὐ γὰρ εἰς τέλος ὀργισθήσεται, οὐδὲ εἰς τὸν αἰῶνα μηνιεῖ. Ὁ δὲ λέγων, Εὐλογήτω σε, Κύριε, ὅτι ὠργίσθης μοι, καὶ ἠλέησάς με· αἰσθανόμενος τῆς εὐεργεσίας τοῦ Θεοῦ, καυχήσεται ἐπ' αὐτῇ, καὶ φησιν· Ἰδοὺ ὁ Θεός μου, Σωτήρ μου, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτὸν, καὶ οὐ φοβηθήσομαι, διότι ἡ δόξα μου καὶ ἡ αἴνεσίς μου Κύριος. Ταῦτα (78) οὐκ ἐροῦσιν οἱ ποιοῦντες τὴν ἐλεημοσύνην ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲ οἱ δόξαν παρ' ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητοῦντες, καὶ ὅλως οἱ παραβαίνοντες τὴν ἐντολὴν τοῦ λέγοντος· Μὴ γινώμεθα (79) κενόδοξοι. Ἐπειδὴ δὲ ἐπαγγέλλεται ὁ Κύριος, ὅτι Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω· δηλονότι ὁ καλῶς δοξάζων τὸν Θεὸν, δεδοξασμένος ἐστὶ παρ' αὐτῷ. Οὕτω καὶ Μωϋσέως ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον, ἐπειδὴ καλῶς ἤδει δοξάζειν τὸν Θεόν. Συμφωνεῖ δὲ τῇ δόξῃ καὶ ἡ αἴνεσις· ὥστε ὁ καλῶς δοξάζων, καὶ ὑγιῶς αἰνέσει. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω τῶν ἐσφαλμένας περὶ Θεοῦ ἐχόντων ὑπολήψεις, ὅτι δεκταί αὐτοῦ εἰσιν αἱ ἐν ψαλμῳδίαις αἰνέσεις· Τῆς γὰρ αὐτῆς καρδίας ἐστὶ δοξάζειν τε ἐπιτετευγμένως (80), καὶ αἰνεῖν ὑγιῶς. Ἐπεὶ οὖν ἔλεγε τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ, Εὐλογήσω σε, Κύριε, διότι (81) ὠργίσθης μοι, καὶ ἀπέστρεψας τὸν θυμόν σου, καὶ ἠλέησάς με· οὗτοι διαβάντες τὴν Αἴγυπτον ἐροῦσι τὸ, Οὐ φοβηθήσομαι, διότι ἡ δόξα μου καὶ ἡ αἴνεσις μου Κύριος, καὶ ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν.

253. Μνήσθητι δὲ καὶ τῆς ᾠδῆς ἣν ἐν τῇ ἐξόδῳ ᾖσεν ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ἐξαρχούσης τῆς Μαριὰμ, καὶ λεγούσης· Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. Ὥστε (82) τὴν παλαιὰν αἴνεσιν ἀνανεοῦνται νῦν οἱ λέγοντες· Ἡ δόξα μου καὶ ἡ αἴνεσίς μου Κύριος, καὶ ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν. Ἀκολούθως δὲ τῇ αἰνέσει Κυρίου ἀντλεῖ ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν τοῦ σωτηρίου πηγῶν ὁ καλῶς αὐτὸν προσκυνῶν. Εἰ ἐγκαλεῖται (83) ὁ λαὸς ὁ εἰδωλολατρήσας, τὸ, Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος· δηλονότι ὁ πιστεύων εἰς Θεὸν, καὶ ἐν τῇς εἰς αὐτὸν πίστεως τοῖς σωτηρίοις δόγμασι τὴν ψυχὴν ποτιζόμενος, οὗτος ἀντλεῖ ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου. Τὴν δὲ εὐφροσύνην, ἡλίκη ἐγγίνεται τοῖς καταξιουμένοις ἐκεῖθεν ἀρύεσθαι (84),

[63] Psal. CII, 9. [64] Joan. V, 44. [65] Galat. V, 26. [66] I Reg. II, 30. [67] Exod. XXXIV, 29. [68] Exod. XV, 1. [69] Jer. II, 13.

(77) Antiqui duo libri, ἐξάξω, *educam.* Aliquanto post editi, λέγων ὅτι εὐλογήσω σε, Κύριε, καὶ ὅτι. At nostri sex mss. ut in contextu.

(78) Editi, Ταῦτα δέ. Abest δέ ab omnibus nostris codicibus. Mox codices tres Regii, παρ' ἀλλήλων ζητοῦντες. Ibidem editi, παρὰ μόνου τοῦ Θεοῦ μὴ ζητοῦντες. At quinque mss. ut in textu.

(79) Editi, γενώμεθα. At nostri sex mss., γινώμεθα. Mox editi, δῆλον δὲ ὅτι. Antiqui duo libri, δῆλον ὅτι. Alii mss., δηλονότι.

(80) Antiqui nostri libri et ille ipse Henricianus, in quo ἐπιτεταγμένως legere sibi visus est Ducæus, habent omnes, ἐπιτετευγμένως. Sed is, quem dixi, vir eruditissimus de suo ita correxit, ut pro ἐπιτετευγμένως edendum curaverit, ἐπιτεταμένως, *summa animi contentione.* Nos autem, Combefisium secuti, vocem ἐπιτετευγμένως retinendam censuimus, tum quod fide codicum omnium nitatur, tum quod satis huic loco conveniat. Tilmannus, qui fortasse ἐπιτεταγμένως legisse se putabat, ita interpretatus est : *Ut glorificet Deum obnoxie ac servorum ritu.*

(81) Editi, ὅτι. At sex mss., διότι.

(82) Veteres sex libri, Ὥστε. Editi, Ὡς. Mox editi, ὁ Κύριος. Deest in nostris sex mss. articulus.

(83) Editi, ἐγκαλεῖται δέ. Sed vocula δέ in nullo libro veteri invenitur. Aliquanto post mss. nonnulli, εἰς τὸν Θεόν.

(84) Nostri sex mss., ἀρύεσθαι. Editi, ἀρύσασθαι.

νοήσεις ἐκ τῆς εἰκόνος τῆς ὑπὸ τοῦ Δαβὶδ παρειλημμένης, ὅτι Ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρὸν τὸν ζῶντα. Τὸ γὰρ ὑπερδάλλον τῆς ἐπιθυμίας ἀμήχανόν τινα τὴν εὐφροσύνην ἐμποιεῖ τοῖς ἐπιτυγχάνουσι τῶν περισπουδάστων. Καὶ ὁ μελετῶν τὸν νόμον Κυρίου ἡμέρας καὶ νυκτὸς, περὶ οὗ εἴρηται, ὅτι Στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, ἐρευνῶν τὰς Γραφὰς, καὶ διὰ τοῦ ὀρθῶς ζητεῖν εὑρίσκων τὸν Κύριον, διὰ τὴν ἐπὶ τῇ εὑρέσει εὐφροσύνην συνιεὶς τὸ πνευματικὸν βούλημα τῶν Γραφῶν, ἀντλήσει ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης. Ὅταν οὖν αὐτοὶ ἐμπλησθῶμεν τοῦ πόματος τῶν ἐκ τοῦ σωτηρίου (85) πηγῶν, τότε καὶ ἑτέρους προσλαμβάνομεν, ἐγκελευόμενοι αὐτοῖς καὶ λέγοντες· Ὑμνεῖτε τὸν Κύριον, βοᾶτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἡ δὲ βοὴ φωνή ἐστι μέγεθος ἔχουσα, δυνάμενον διϊκνεῖσθαι καὶ πρὸς τοὺς πόρρω (86). Βοᾶτε οὖν· ἀντὶ τοῦ, Μὴ μικρὰ περὶ Θεοῦ φρονεῖτε, ἀλλὰ μεγάλῃ τῇ διανοίᾳ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐννοοῦντες, οὕτω θεολογεῖτε, ὥστε καὶ τοῖς μακρὰν οὖσι τῆς σωτηρίας δυνηθῆναι ἐξάκουστον ὑμῶν τὸν λόγον, διὰ τὸ τρανὸν τῆς διδασκαλίας, γενέσθαι (87). Δηλοῖ δὲ τὸν νοῦν τοῦτον τὰ ἑφεξῆς. Ἀναγγείλατε γὰρ, φησὶν, ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ, εἴπατε αὐτοῦ τὰ θαυμάσια. Δείξατε τοῖς ἀνοήτοις τὴν περὶ τὸν πόσμον (88) διάταξιν, ἵνα προσαχθῶσι τῇ ἀγάπῃ τοῦ κτίσαντος τὰ ὅλα Θεοῦ. Ὑμνήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὅτι ὑψηλὰ ἐποίησέν. Ἢ περὶ τῶν ἐν τῷ κόσμῳ θαυμάτων διηγήσασθε, ὅτι ὑψηλὰ καὶ ἀπρόσιτα· ἢ περὶ τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς δυνάμενων, ὅτι αὐτὸς ἐποίησε τὰ ἐκεῖ ὑψηλά· ἢ περὶ τῆς ἐν ἡμῖν χρηστότητος, ὅτι ὑψοῖ τοὺς τεταπεινωμένους καὶ συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Κύριος γάρ ὑψοῖ δικαίους· Ὑψηλὸν οὖν ἐποίησε, καὶ ταπεινωθέντα τῇ ἁμαρτίᾳ, τῇ ἰδίᾳ δόξῃ (89) ὑπερύψωσεν.

A vide assumpta intelliges. Nimirum, *Sitivit anima mea ad Deum fortem vivum* [80]. Nam desiderium immodicum immensam quamdam lætitiam iis qui res desideratissimas consequuntur, creat. Quinetiam is qui meditatur legem Domini die ac nocte [81], de quo dictum est: *Os justi meditabitur sapientiam* [72], scrutans Scripturas, et recte quærendo Dominum reperiens, ob perceptam de invento lætitiam, spiritalem Scripturarum sensum intelligens, hauriet aquam cum gaudio. Cum igitur nos potu fontium e Salutari scaturientium fuerimus exsatiati, tum et alios nobis adjungemus, et exhortabimur, ipsis dicentes (VERS. 4): *Hymnis celebrate Dominum, clamate nomen ejus.* Est autem clamor sonus cum 573 contentione magna editus, qui etiam ad eos qui B procul absunt, pertingere potest. Clamate igitur, hoc est, Non humilia de Deo sentite: imo vero ingenti animo ea quæ ad eum pertinent, cogitantes, sic de rebus divinis disserite, ut vel iis qui longe sunt a salute remoti, sermo vester audiri queat, ob doctrinæ perspicuitatem. Cæterum quæ sequuntur, hunc exhibent sensum. *Annuntiate* enim, inquit, *in gentibus gloriosa ejus, dicite ipsius mira* Rudibus et intelligentia minime præditis ostendite apparatum mundi ac ordinem, ut amore Dei universorum conditoris pelliciantur. (VERS. 5) *Hymnis celebrate nomen ejus, quonium excelsa fecit.* Aut de mundi miraculis hoc narrate, quod excelsa sint et inaccessa: aut de cœlorum virtutibus, quod Dominus illic excelsa egerit: aut de ejus in nos benignitate, quod humiles et contritos corde at- C tollat. Dominus enim exaltat justos [73]. Altum igitur effecit, atque eum qui peccato humiliatus fuerat ac depressus, sua ipsius gloria valde sublimem reddidit.

—

(90) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ.

254. Ὅρασις κατὰ Βαβυλῶνος, ἣν εἶδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμώς. Οὐκ αἰσθητή τίς ἐστιν, οὐδὲ διὰ σωματικῶν ὀφθαλμῶν θεωρουμένη αὕτη ἡ ὅρασις, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ νοῦ κατανοουμένη, τοῦ Θεοῦ φωτίζοντος αὐτὸν, καὶ χαριζομένου ὁρᾷν αὐτόν. Τίς ἡ Βαβυλὼν, καὶ τίνα τὰ ἀπαντησόμενα αὐτῇ; Δῆλον δὲ, ὅτι οὐ D κατ' ἔκστασιν ἐλάλου νοὶ προφῆται. Οἱ μὲν γὰρ πονηροῖς πνεύμασι κάτοχοι, παραφερόμενοι τὸν νοῦν, τὰς ἐκ τῶν δαιμόνων αὐτοῖς ἐγγινομένας φαντασίας οὐχ ὁρῶσιν, ἀλλὰ παρορῶσιν. Ὥσπερ οἱ δαιμονῶντες (91) ποταμοὺς βλέπουσι, καὶ ὄρη, καὶ θηρία τὰ μὴ παρόντα. Καὶ χρώματα δοκεῖ τινα αὐτοῖς παρεῖναι, καὶ

CAPUT XIII.

254. *Visio contra Babylonem, quam vidit Isaias filius Amos.* Visio hæc sub sensus non cecidit, neque fuit conspecta corporeis oculis, sed intellecta a mente, Deo eam illustrante, eique videndi vim ac facultatem tribuente. Ecqua est hæc Babylon, et quæ erant ei obventura? Palam est autem prophetas non locutos fuisse tanquam a mente alienos. Nonnulli quidem spiritibus malignis correpti et afflati, de statu mentis dejecti, species sibi a dæmonibus objectas neutiquam vident, sed videre se falso arbitrantur. Quemadmodum qui corripiuntur dæmone, fluvios, montes et belluas licet absentes conspi-

[70] Psal. XLI, 3. [71] Psal. I, 2. [72] Psal. XXXVI, 30. [73] Psal. LXXIV, 11.

(85) Pro σωτηρίου, habet uterque Colb., ποτηρίου.

(86) Veteres aliquot libri, ποῤῥωτέρω.

(87) Codices nonnulli, γίνεσθαι. Mox editi cum aliquibus mss., νοῦν τούτων. Uterque Combef., τοῦτον·

(88) Ita mss. omnes. Editi, περὶ τοῦ κόσμου.

(89) Vocem δόξῃ ex nostris sex codicibus addidimus.

(90) Librarii prius titulum nullum posuerunt: sed ipsis hic apponere visum est. Habent igitur quinque mss.: Ὅρασις γ'· Antiquior Combefisii codex totidem syllabis: Ὅρασις τρίτη. Alius codex Reg.: Ὅρασις γ', λόγος ιβ'.

(91) Veteres aliquot libri, οἱ δαιμονιῶντες. Statim tres mss., ὄψις ἀνθρώπων.

ciunt existimantque colores quosdam sibi præsentes adesse et hominum amicorum aut ignotorum species sibi exhiberi : quorum conspectus nihil est nisi error, et mentis pertarbatæ ac vi et facultate sua destitutæ alienatio quædam. Sed non ita se res habet in sanctis. Ait enim Deus ipse : *Ego visiones multiplicavi* [74]. Cum autem Dominus largitur visionem, animum a se aptatum minime obcæcat, imo vero eum illustrat ac Spiritus sancti adventu perspicaciorem efficit. Idcirco enim prophetæ vocabantur *Videntes* [75], quod per Spiritus se illustrantis præsentiam obtuitus mentis in illis quasi augeretur. *Quis* igitur *fecit videntem et cæcum* [76] ? Videntem, nimirum prophetam, quod perspicaci mentis acie futura prospicere valeat; cæcum vero eum intelligit qui sua ipsius nequitia cæcutit, ut ne profani oculi spectacula beatorum intueantur. Quare et Dominus ait : *In judicium ego in hunc mundum veni, ut qui non vident, videant, et qui vident, cæci fiant* [77].

255. Quæ demum ista Babylon, adversus quam 574 visa est visio? Sane juxta historiam is locus Babylon vocatus fuisse videtur, in quo lingua confusa est eorum, qui dicebant : *Venite, ædificemus nobis ipsis civitatem et turrim, cujus caput erit usque ad cælum* [78]. Deus igitur illuc descendens, confudit linguas; quocirca illius nomen dictum est confusio [79]. Itaque Babylonis locus regio est confusionis, non linguæ solum, sed dogmatum etiam et consiliorum et ejus mentis, quæ hæc videre sibi videtur. Hæc igitur visio adversus Babylonem, Israeli qui a Babylonis divexabatur, veluti consolationem affert. Nam animo pusillo ne essent, et ne de providentia Dei tanquam quæ eos desereret, desperarent, Isaias in antecessum in prophetia calamitates et molestias Babyloni eventuras narrat, ut ne præsentium tristitia absorberentur, sed futurorum exspectatione fierent lætiores. Enimvero vindicta quæ brevi exspectatur, afflictis et oppressis non parum affert levamenti. Adjicitur autem patris nomen in hac prophetia, non ut hoc in nomine cognosceremus patrem, qui in generatione hujus beati minister fuit, sed quia vaticinari ipsum docuit, cum eum sanctiore et puriore ac singulari præ cæteris disciplina instituendum erudiendumque curaverit. Ea de causa Amos quoque veluti prophetiæ socius describitur.

256. (Vers. 2, 3.) *Super montem campestrem le-*

[74] Ose. XII, 10. [75] 1 Reg. IX, 19. [76] Exod. IV, 11. [77] Joan. IX, 39. [78] Gen. XI, 4. [79] ibid. 9.

(92) Codex unus, χαριζόμενος Θεός.
(93) Colb. primus ἐπιπέτασθαι.
(94) Codices nonnulli, ὁρᾶται.
(95) Editi, Βαβυλώνιος. At mss. sex, Βαβυλῶνος.
(96) Libri aliquot veteres, ἐγκαταλειπούσης. Nec ita multo infra in utroque Colb. et in Reg. secundo legitur, σκυθρωπὰ τῆς Βαβυλωνίας διηγήματα.

ὄψεις ἀνθρώπων φίλων ἢ ἀγνοουμένων ἐμφαντάζεσθαι, ὧν οὐδέν ἐστιν ὅρασις, ἀλλὰ παραφορὰ καὶ ἔκστασις τοῦ νοῦ τεθολωμένου, καὶ τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν ἀπολωλεκότος. Ἐπὶ μέντοι τῶν ἁγίων οὐχ οὕτως. Λύτὸς γάρ φησιν ὁ Θεός· Ἐγὼ ὁράφεις ἐπλήθυνα. Ὅρασιν δὲ χαριζόμενος ὁ Κύριος (92) οὐκ ἀποτυφλοῖ τὸν νοῦν ὃν αὐτὸς κατεσκεύασεν, ἀλλὰ φωτίζει αὐτὸν καὶ διαυγέστερον ποιεῖ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύματος. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ οἱ προφῆται ἐχρημάτιζον ὁρῶντες, διὰ τὸ οἱονεὶ ἐπιτετάσθαι (93) αὐτοῖς τὴν τοῦ νοῦ διάβλεψιν ἐκ τῆς τοῦ φωτίζοντος αὐτοὺς Πνεύματος παρουσίας. Τίς οὖν ἐπόίησε βλέποντα καὶ τυφλόν ; Βλέποντα δηλονοτι τὸν προφήτην, διὰ τὸ δύνασθαι αὐτὸν κῇ ὀξυωπίᾳ τῆς διανοίας προενατενίζειν τῷ μέλλοντι· τυφλὸν δὲ, τὸν διὰ τὴν κακίαν ἀποτυφλωθέντα, ἵνα μὴ ὀφθαλμοὶ βάβηλοι τὰ τῶν μακαρίων ἴδωσι θεάματα. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος, Εἰς κρίμα ἐγὼ, φησὶν, εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται.

255. Τίς οὖν ἡ Βαβυλὼν, καθ' ἧς ἡ ὅρασις ἐώραται (94) ; Κατὰ μὲν οὖν τὴν ἱστορίαν δοκεῖ Βαβυλὼν κεκλῆσθαι ὁ τόπος, ἔνθα συνεχύθη ἡ διάλεκτος τῶν εἰπόντων · Δεῦτε, οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἡ κεφαλὴ ἔσται ἕως τοῦ οὐρανοῦ. Ἐκεῖ τοίνυν κατελθὼν ὁ Θεὸς, συνέχεε τὰς γλώσσας· διὰ τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς σύγχυσις. Χωρίον οὖν συγχύσεώς ἐστιν ὁ Βαβυλῶνος (95) τόπος, οὐ διαλέκτου μόνον, ἀλλὰ καὶ δογμάτων καὶ νοημάτων, καὶ τοῦ δοκοῦντος ταῦτα βλέπειν νοῦ. Ἡ μὲν οὖν ὅρασις κατὰ Βαβυλῶνος, οἱονεὶ παραμυθίαν φέρουσα τῷ Ἰσραὴλ, τῷ κακωθέντι ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων. Ὥστε γὰρ μὴ ὀλιγοψυχῆσαι αὐτοὺς, μήτε ἀπογνῶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὡς ἐγκαταλιποῦσης (96) αὐτοὺς, προλαβὼν τῇ προφητείᾳ ὁ Ἡσαΐας τὰ μέλλοντα ἀκαντήσεσθαι, σκυθρωπὰ τῇ Βαβυλῶνι διηγεῖται, ἵνα μὴ κατακοθῶσιν ὑπὸ τῆς λύπης τῶν παρόντων, ἀλλὰ ῥᾴους γένωνται τῇ προσδοκίᾳ τῶν ἐπερχομένων. Καὶ λὰρ οὐ μικρὰν φέρει ῥᾳστώνην τοῖς θλιβομένοις ἡ μετ' ὀλίγον προσδοκωμένη ἐκδίκησις. Ἱρόσκειτσι δὲ τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς τῇ προφητείᾳ, οὐχ ἵνα αὐτὸ τοῦτο γνῶμεν τὸν τῇ γενέσει τοῦ μακαρίου ὑπηρετησάμενον πατέρα· ἀλλ' ὅτι καὶ προφητείας αὐτῷ (97) διδάσκαλος γέγονε, φροντίσας αὐτὸν ἁγιωτέρας καὶ καθαρωτέρας καὶ ἐξαιρέτου παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνατροφῆς (98) καὶ παιδεύσεως τυχεῖν. Διὰ τοῦτο, ὥσπερ κοινωνὸς τῆς προφητείας συμπαραγράφεται ὁ Ἀμώς.

256. Ἐπ' ὄρους πεδινοῦ ἄρατε σημεῖον, ὑψώ-

(97) Sic mss. omnes. Editi, αὐτοῦ.
(98) Henricianus codex et alii quatuor, ἀναστροφῆς. At codex F. et A, ἀνατροφῆς· quæ lectio si non aliunde, at satis tamen ex Procopio probaretur : apud quem pag. 200 ita legitur : ἁγίας αὐτοῦ φροντίσας ἀνατρυφῆς καὶ παιδεύσεως, *quem non parum de sancta sua educatione sollicitum habuisset.* Mox mss. nonnulli, συμπεριγράφεται ὁ.

σατε τὴν φωνὴν ἑαυτοῖς (99) παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ, ἀνοίξατε, οἱ ἄρχοντες. Ἐγὼ συντάσσω, καὶ ἐγὼ ἄγω αὐτούς. Δείκνυσι πῶς Βαβυλὼν ἀναιρεῖται καὶ καταστρέφεται, καὶ αἰχμάλωτος γίνεται ἡ δυναστεία τῶν τὴν σύγχυσιν ἐργαζομένων. Ἐπειδὰν ἐπ' ὄρος τις ἀνέλθῃ μὴ ἀπόκρημνον, μηδὲν ὀχθῶδες, ἀλλὰ πεδινὸν καὶ ὕπτιον, ὥστε ὕψος μὲν ἔχειν διὰ τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ ἀπὸ τῆς γῆς ἐπὶ τὸν ἀέρα δίαρμα, ἀσφάλειαν δὲ παρέχειν τοῖς ἐφισταμένοις, διὰ τὴν ὑπτιότητα. Τὸ γὰρ πανταχόθεν περιερρῳγὸς καὶ ἀποτετμημένον ἀκροσφαλεῖς ποιεῖται τὰς στάσεις (1) τῶν ἐπιβαινόντων. Ἵνα οὖν καὶ τὰ ὑψηλὰ περὶ Θεοῦ νοῆτε, καὶ ἀσφαλῶς ταῦτα διηγῆσθε (2), διὰ μὲν τὸ ὕψος, ἐπ' ὄρους τις ᾖ βεβηκώς· διὰ δὲ τὴν ἀσφάλειαν ἀπερίτρεπτος διαμένει. Ἐπὶ δὲ τοῦ ὄρους τοῦ πεδινοῦ ἄρατε σημεῖον, καὶ ὕψώσατε τὴν φωνήν. παρακαλεῖτε τῇ χειρί. Ὁ τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ κηρύσσων μεγλοφώνως (3) αὐτός ἐστιν ὁ ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ πεδινοῦ ἄρων τὸ σημεῖον Ὁ τὸν περὶ τοῦ πάθους λόγον μεγαλῦναι δυνάμενος, οὗτος πληροῖ τὸ πρόσταγμα τὸ προφητικόν· οὐκ ἐν κοιλάσι καὶ φάραγξι εἰστρίβων, ἀλλ' ἀναβαίνων ἐπὶ τὸ τοῦ λόγου ὕψος, καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν σοφίαν μετὰ ἐξομαλισμοῦ καὶ σαφηνείας τῶν ἐπαγγελλομένων (4) τὸ κήρυγμα παραδιδούς. Ἐπειδὴ δὲ καθ' ἑτέραν ἔκδοσιν ἀναγινώσκομεν, Ἐπ' ὄρους νεφώδους, δηλονότι τὸ ὕψος ἑτέρῳ λόγῳ παρίστησι. Νεφῶδες γὰρ τὸ τὴν κορυφὴν ἔχον νέφεσιν ἀεὶ κεκαλυμμένην. Τὸ δὲ νοιοῦτον, ὑψηλὸν καὶ ὑπὲρ πάντα ἀνεστηκός. Ὑψώσατε, φησὶ, τὴν φωνὴν ἑαυτοῖς (5)· τουτέστιν, ἐξ ἑαυτῶν λάβετε τὸ ὕψος τῆς φωνῆς. Τὰς ἐνυπαρχούσας ὑμῖν ἀφορμὰς πρὸς Θεοῦ δοξολογίαν ἐκ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, ταῦτας ἀνακινήσατε (6). Μὴ κάτω βλέπετε, μητὲ τὰ γήϊνα σκοπεῖτε. Οὕτω γὰρ ταπεινὴ γίνεται ἡ φωνὴ τῶν ἐκ τῆς γῆς φωνούντων, τῶν κενολογούντων. Ὁ ἀπὸ τῆς ταπεινοποιοῦ λύπης, καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ ἀπηγορευμένου φόβου φθεγγόμενος, οὐχ ὑψοῖ τὴν ἑαυτοῦ φωνήν. Καὶ ὁ ἐπιθυμίαις (7) σαρκὸς ἐν τῷ ἀπαγγέλλειν τὸν λόγον κεκρατημένος, ταπεινὴν ἔχει καὶ μὴ δυναμένην ἐπὶ τὸ ἄνω διακύπτειν τὴν ἑαυτοῦ φωνήν. Πῶς οὖν ὑψοῦται φωνὴ (8); Ἐὰν μεγαλοπρεπὴς ᾖς, κατεξανιστάμενος τῶν παθῶν, καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς τῶν πειρασμῶν μὴ ὑποκύπτων

A *vate signum, exaltate vocem vobis ipsis : consolamini manu, aperite, principes. Ego ordino, et ego duco eos.* Ostendit quomodo evertenda Babylon esset atque diruenda, et quomodo imperium eorum qui confusionis fuerant auctores, esset in captivitatem redigendum : nempe ubi primum ascenderit quis in montem non præruptum, non prominentem, sed campestrem et planum, sic ut altitudinem quidem ex eo habeat, quod sursum attollatur, et a terra in aerem assurgat, sed iis tamen qui in eo collocantur, securitatem præstet ob æquatam suam planitiem. Quod enim ex omni parte circumscissum est et præruptum, id statum eorum qui conscenderint, lubricum et instabilem reddit. Proinde ut excelsa de Deo cogitentur, et eadem tuto enarrentur, stet quis in monte firmus propter altitudinem, per-
B manealque immobilis propter securitatem. Cæterum *Super montem campestrem levate signum, et exaltate vocem, consolomini manu.* Qui magna vocis contentione prædicat crucem, ille est qui in monte campestri erigit signum. Qui sermonem ad passionem attinentem magnificare potest; hic adimplet propheticum præceptum, cum in speluncis 575 et convallibus non commoretur, sed ad sermonis sublimitatem et ad ipsam sapientiam ascendat : siquidem cum æquabilitate atque perspicuitate res annuntiadas prædicat. Sed quia juxta alteram editionem legimus : *Super montem nebulosum,* utique alia loquendi ratione indicat altitudinem. Nebulosum est enim quidquid habet verticem nubibus semper coopertum. Quod autem est ejusmodi, est
C excelsum, et supereminet omnia. *Exaltate,* inquit, *vocem vobis ipsis;* hoc est; assumite a vobismetipsis altam et contentam vocem. Quæ ex communibus notitiis insita vobis est Dei glorificandi facultas, hanc suscitate. Deorsum ne aspicite, neque terrena intueamini. Vox enim eorum qui ex terra clamant, et vana loquuntur, hoc pacto humilis fit ac demissa. Qui ex tristitia animum demittente, et ex vetito timore loquitur, is suam vocem non exaltat. Item qui in annuntiando verbo a carnis cupiditatibus vincitur, habet humilem et submissam vocem quæ ad superna penetrare non potest. Quomodo igitur at-

(99) Veteres tres libri, ἑαυτοῖς. Alii tres et editi, αὐτοῖς.

(1) Antiqui duo libri pro στάσεις corrupte habent τάσεις. Alii quatuor mss, et editi totidem syllabis, στάσεις. Sed et hic quoque Combefisius emendat, aitque confidenter, suo periculo legi oportere non στάσεις, sed βάσεις. Ego autem, qui librorum veterum auctoritatem libens sequor, facile crediderim Commentarii scriptorem, hominem omnis elegantiæ imperitum, improprie locutum fuisse; et parum apte στάσεις scripsisse, cum gradum, aut vestigium significare vellet.

(2) Editi et Reg. primus, νοῆτε... διηγῆσθε. At Henricianus codex et alii quatuor, νοεῖν... διηγεῖσθαι.

(3) Codex unus, μεγαλοφρόνως.

(4) In recentiori Combefisii codice et in Reg. quarto perinde atque apud Procopium, pag. 202, τῶν ἐπαγγελλομένων, *promissa prædicat.* Alter Combefisii codex cum aliis tribus, τῶν ἀπαγγελλομένων, *res annuntiandas prædicat.* Potest quidem utraque lectio probari : sed ita tamen, ut prior
D anteponenda esse videatur. Editionem alteram, quam interpres hoc loco citat, auctor Vulgatæ ob oculos habebat, dum ita vertit : *Super montem caliginosum.*

(5) Editi et tres mss., αὐτοῖς· nec aliter apud LXX aut apud Eusebium legitur. Alii tres mss., ἑαυτοῖς. Statim editi, ἐξ αὐτῶν. At mss. sex, ἑαυτῶν.

(6) Veteres aliquot libri, ἀνακινήσαντες. Statim editi, καὶ ἀπό. Antiqui tres libri, καὶ ὁ ἀπό.

(7) Pro ἐπιθυμίαις in aliquot mss. legitur, ἐπιθυμίᾳ. Ibidem Reg. primus cum editis, ἐν τῷ ἐπαγγέλλειν. Alii quinque mss., ἐν τῷ ἀπαγγέλλειν, rectius.

(8) Ita veteres aliquot libri. Editi, τῇ φωνῇ, haud recte.

tollitur vox? Si magno et generoso animo insurgas adversus turbulentas animi affectiones, nec ipso tentationum tempore succumbas tentationibus : imo si serves animi elationem et constantiam, tunc exaltabis vocem. Consolatur autem manu is, qui afflictis et oppressis per bona opera affert consolationem, et animo hilari stipem largitur. Si videris quempiam egestate laborantem, pauperem solare benefica et liberali manu. Enimvero apud animum pusillum et infirmum, erogatio quæ re ipsa fit, consolari potest magis, quam si verbis ad paupertatem fortiter et generose perferendam adhorteris.

257. *Et aperite*, inquit, *principes*. Solatium manu exhibitum sequitur manus apertio; quam pro munifica et liberali actione usurpare solet Scriptura, ceu cum dicit : *Aperiente autem te manum tuam, omnia implebuntur bonitate* [80]. Aperite igitur domos vestras, et divitiarum vestrarum thesauros aperite hospitibus et egenis· Ne retineatis quæ vobis suppetunt ad afflictorum levamen. Et hoc facite primum, principes, ut exemplo vestro populum etiam pelliciatis. Potest autem illud intelligi etiam de Scripturarum apertione, deque locorum quorumdam clausorum et obscuriorum explanatione; ut ne quis judicio adversus Pharisæos et Scribas prolato fiat obnoxius : qui cum claves regni habeant, neque ipsi ingrediuntur, et eos qui ingredi possunt, prohibent [81]. Itaque principes quibus scientiæ claves concreditæ sunt, compellat. Paulus sententiæ huic obtemperans aiebat : *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii* [82].

258. (Vers. 3.) *Ego ordino, et ego duco eos*. Agendum nobis est pro virili. Dominus autem est qui eos, ducit, et qui unumquemque in Ecclesiæ corpore pro sua dignitate ordinat. *Gigantes veniunt ad implendum furorem meum, gaudentes simul et* 576 *contumeliis afficientes*. Hæc sententia interminatur fore, ut scelerati quidem et Dei hostes qui ad peccatores ulciscendos missi sunt, adveniant. Ob hoc timentibus se providens, ducit eos in tutam montis altitudinem, atque eos æquata verticis planitie communit. Imo etiam eis signum quo custodiantur, tradit ; quippe qui eos submoneat ut instruant se per bona opera, consolenturque manu afflictos, et os aperiant erudiendis discipulis, ut gigantum excursionem effugiant. Gigantes enim ut plurimum accipiuntur in malam partem [83]. Fortasse autem qui hic gigantes appellantur, eos dilucidius vocat Psalmus angelos malos, dicens : *Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem, et iram, et tribu-*

A τοῖς πειρασμοῖς, ἀλλὰ τὸ γαῦρον φρόνημα τῆς ψυχῆς διασωζούσης, τότε ὑψοῖς τὴν φωνήν. Παρακαλεῖ δὲ (9) τῇ χειρὶ ὁ τὴν παράκλησιν τοῖς θλιβομένοις δι' ἔργων ἀγαθῶν προφέρων, καὶ ἐν ἱλαρότητι τὴν ἐλεημοσύνην ἀποπληρῶν. Ἐὰν ἴδῃς τινὰ ἐπὶ πενίᾳ καταπονούμενον, τῇ μεταδοτικῇ χειρὶ παρακάλει τὸν πένητα. Ἱλεῖον γὰρ παρὰ ἀσθενεῖ (10) τῇ ψυχῇ ἡ δι' ἔργων μετάδοσις παρακαλεῖν δύναται. ἢ ἡ διὰ λόγων προροπὴ τοῦ φέρειν πενίαν εὐγενῶς καὶ ἀταπεινώτως.

257. Καὶ ἀνοίξατε, φησὶν, οἱ ἄρχοντες. Ἕπεται τῷ παρακαλεῖν τῇ χειρὶ τὸ ἀνοίγειν τὴν χεῖρα· ὅπερ ἐπὶ τῆς μεταδοτικῆς ἐνεργείας ἔθος ἐστὶ τῇ Γραφῇ λαμβάνειν, ὅταν (11) λέγῃ· Ἀνοίξαντος δέ σου B τὴν χεῖρα, τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος. Ἀνοίξατε οὖν τοὺς οἴκους ὑμῶν, καὶ τοὺς θησαυροὺς τῆς κτήσεως ἀνοίξατε ξένοις καὶ πένησι. Μὴ συνέχετε τὰ προσόντα ὑμῖν εἰς παραμυθίαν τῶν κατυπονουμένων. Καὶ τοῦτο ποιεῖτε πρῶτον (12), οἱ ἄρχοντες, ἵνα διὰ τοῦ ὑποδείγματος καὶ τὸν λαὸν ἀναγάγητε. Δύναται δὲ νοηθῆναι καὶ ἐπὶ τοῦ διανοίγειν τὰς Γραφὰς, καὶ τὰ κεκλεισμένα ὑποδεικνύναι. Ἵνα μή τις γένηται τῷ κρίματι τῶν Φαρισαίων καὶ Γραμματέων ὑπόδικος, οἵτινες ἔχοντες τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας, οὔτε αὐτοὶ εἰσέρχονται, καὶ τοὺς δυναμένους εἰσελθεῖν κωλύουσι. Ἱρὸς οὖν τοὺς ἄρχοντας διαλέγεται, τοὺς ἔχοντας τὰς κλεῖς τῆς γνώσεως. Τούτου κατακούσας τοῦ ῥητοῦ ὁ Παῦλος ἔλεγε· Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίν- C θιοι.

258. Ἐγὼ συντάσσω, καὶ ἐγὼ ἄγω αὐτούς Ἡμᾶς χρὴ ἐνεργεῖν τὸ ἡμῖν δυνατόν. Ὁ δὲ ἄγων αὐτοὺς Κύριός ἐστι, καὶ ὁ κατατάσσων ἕκαστον ἐν τῷ σώματι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν ἰδίαν ἀξίαν. Γίγαντες ἔρχονται πληρῶσαι τὸν θυμόν μου χαίροντες ἅμα καὶ ὑβρίζοντες. Ἀπειλεῖ ὁ λόγος πονηρῶν τινων καὶ θεομάχων ἐπιδημίαν εἰς ἐκδίκησιν ἀποστελλομένων κατὰ τῶν ἡμαρτηκότων. Διὰ τοῦτο προνοούμενος τῶν φοβουμένων αὐτὸν, ἀνάγει μὲν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ καρτερὸν ὕψος τοῦ ὄρους, ἐνασφαλίζεται δὲ αὐτοὺς τῇ ὁμαλότητι τῆς κορυφῆς. Δίδωσι δὲ αὐτοῖς φυλακτήριον τὸ σημεῖον, ὑποτιθεὶς (13) αὐτοῖς τὴν διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων παρασκευὴν, παρακαλεῖν τῇ χειρὶ τοὺς θλιβομένους, ἀνοίγειν τὸ στόμα πρὸς D διδασκαλίαν τῶν μαθητευομένων, ἵνα φύγωσι τὴν ἐπιδρομὴν τῶν γιγάντων. Γίγαντες γὰρ, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἐπὶ τοῦ χείρονός εἰσι τεταγμένοι. Τάχα δὲ τοὺς ἐνταῦθα γίγαντας ὠνόμασε σαφέστερον ὁ ψαλμὸς ἀγγέλους πονηροὺς, λέγων· Ἐξαπέστειλεν (14) εἰς

[80] Psal. cxi, 28. [81] Luc. xi, 52. [82] II Cor. vi, 11. [83] Gen. vi, 4; Sap. xiv, 6.

(9) Codices tres, Παρακαλεῖτε, *consolamini*.

(10) Sic Regii primus, tertius et quartus. Editi vero, γὰρ τὸν ἀσθενῆ. Rectius quidem : sed in nullo veteri libro ita scriptum invenimus.

(11) Uterque Colb. et Reg. secundus, ὅταν τῷ Θεῷ.

(12) Sic mss. omnes. Editi, πρῶτοι. Mox nostri sex mss., ἐναγάγητε. Editi, ἐπανάγητε.

(13) Veteres aliquot libri, ὑποτίθεται.

(14) Editi, Ἐξαπέστειλε γάρ. At voculam γάρ expunximus, fide codicum quorumdam innixi.

αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ, θυμὸν καὶ ὀργὴν καὶ θλῖψιν, ἀποστολὴν δι' ἀγγέλων πονηρῶν. Διὰ τοῦτο δὲ τοιοῦτοι διάκονοι τοῖς ἄξια κολάσεως (15) πεποιηκόσιν ἐπινενόηνται, ἐπείπερ ἀπὸ πολλῆς ὠμότητος μηδεμίαν ἔχοντες πρὸς τους κολαζομένους συμπάθειαν, μηδὲ οἰκτιρμοῦ σπλάγχνα ἀναλαβεῖν δυνάμενοι ἐπιχαίρουσι τοῖς ἀνθρώποις μαστιζομένοις, καὶ καθυβρίζουσιν αὐτοὺς, οἰκείαν ἀπόλαυσιν ποιούμενοι τὸν πόνον καὶ τὴν ὀδύνην καὶ τὴν λύπην τῶν μαστιγουμένων.

A *lationem, immissionem per angelos malos*[84]. Ideo autem plectendis iis, quorum actiones pœnis dignæ sunt, ministri ejusmodi destinati fuere, quod cum eorum qui torquentur, nullo modo commiserescant, nec misericordiæ viscera induere queant, insultant hominibus qui puniuntur, eosque conviciis insectantur, et in eorum qui plectuntur supplicio, dolore et molestia suam ipsorum voluptatem reponunt.

259. Φωνὴ ἐθνῶν πολλῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὁμοία ἐθνῶν πολλῶν, φωνὴ βασιλέων καὶ ἐθνῶν συνηγμένων. Τάχα τῶν ἐθνῶν τῶν πολλῶν τῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων φωνή ἐστιν Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο καὶ πεδινὸν ὄρος αὐτὴ (16) ἐξελέχθη, ἵνα εὐρυχωρίαν ἔχῃ πρὸς τὴν συλλογὴν τοῦ πλήθους τῶν ἀναβαινόντων ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Εἶδεν οὖν ἐν τῷ ὄρει τῷ πεδινῷ πολὺ τὸ πλῆθος πολλαχόθεν συνειλεγμένων, καὶ φωνὴν μίαν ἀφιέντων τῆς πίστεως. Καί φησι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ προφήτου· Φωνὴ ἐθνῶν πολλῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων, ἐφ' ὧν ἤρθη τὸ σημεῖον, Ὁμοία ἐθνῶν πολλῶν. Καὶ μία ἐστὶν ἡ φωνὴ, καὶ ἔοικε φωναῖς πολλαῖς ἐθνῶν. Μία μὲν, κατὰ τὴν συμφωνίαν τῆς πίστεως· πολλαῖς δὲ φωναῖς ἔοικε διὰ τὸ μερισθῆναι γλώσσαις (17) πυρὸς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ἕκαστον τῶν ἀποστόλων τῶν μελλόντων τοῖς ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἔθνεσιν ἐπισπείρειν τὸ Εὐαγγέλιον. Φωνὴ βασιλέων, φησὶ, καὶ ἐθνῶν συνηγμένων. Τάχα δεῖ τὰ μὲν ἔθνη νοῆσαι ἡμᾶς τοὺς πανταχόθεν συνδραμόντας ἐπὶ τὴν κλῆσιν· βασιλεῖς δὲ, τοὺς ἐκλεκτοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, οὓς καὶ υἱοὺς βασιλείας ὠνόμασεν ὁ Κύριος. Ἢ τάχα τὸ πλῆθος ἐμφαίνει τῶν γιγάντων, ὅτι φωνή ἐστι πολλῶν ἐθνῶν, καὶ φωνὴ βασιλέων. Διὰ γὰρ τὸ χαίροντας αὐτοὺς καὶ ὀβρίζοντος τρέχειν ἐπὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θυμοῦ Κυρίου, τεταγμένοι εἰς τὴν διακονίαν, μιμοῦνται πολλῶν ἐθνῶν ἦχον, καὶ βασιλέων τινῶν ἐπηρμένων (18) τῷ φρονήματι, ἀγνοοῦντες ὅτι ὑπηρέται κολάσεώς εἰσι, βασανισταὶ τῶν ἁμαρτανόντων· οὐχὶ δὲ οἰκείᾳ ἐξουσίᾳ, οὐδὲ τῷ προσόντι αὐτοῖς ἀξιώματι ταῦτα ἐπάγουσι τοῖς ἀξίοις.

B C

259. (Vers. 4.) *Vox gentium multarum in montibus, similis gentium multarum, vox regum et gentium congregatarum.* Forte hæc gentium multarum vox super montes effusa, vox est Ecclesiæ. Quapropter ipsa electa est ceu mons campestris, ut ei ad colligendam multitudinem eorum qui ad sublimitatem cognitionis Dei ascendunt, esset locus amplissimus. Itaque multitudinem magnam in monte campestri vidit, eorum videlicet, qui undique aggregantur, unamque fidei vocem emittunt. Atque dicit Spiritus sanctus per prophetam: *Vox gentium multarum super montes*, super quos erectum est signum. *Similis gentium multarum.* Et vox una est, et tamen similis est multis gentium vocibus. Una quidem per fidei consensionem: sed tamen vocibus multis consimilis est, quod cuilibet apostolorum qui Evangelium in gentes totius orbis dispersuri erant, a Spiritu sancto in igneis linguis distributa sit[85]. *Vox regum*, inquit, *et gentium congregatarum.* Forte per gentes quidem eos qui undelibet ad vocationem concurrunt, a nobis oportet intelligi: per reges vero eos qui sunt in Ecclesia electi, quos et regni filios nominavit Dominus[86]. Aut forte gigantium indicat multitudinem, quod vox sit multarum gentium, et vox regum. Nam quoniam gaudentes et conviciantes currunt ad implendum Domini furorem, utpote destinati ad ministerium, idcirco gentium plurimarum et regum quorumdam mente elatorum sonum imitantur; quanquam esse se supplicii ministros ac peccatorum tortores ignorent; non enim isthæc merentibus irrogant sua ipsorum auctoritate, aut dignitate quapiam sibi suppetente.

260. Κύριος Σαβαὼθ ἐντέταλται ἔθνει ὁπλομάχῳ, ἔρχεσθαι ἐκ γῆς πόρρωθεν, ἀπ' ἄκρου θεμελίου τοῦ οὐρανοῦ Κύριος καὶ οἱ ὁπλομάχοι αὐτοῦ, καταφθεῖραι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Κύριος Σαβαὼθ ἐντέταλται ἔθνει ὁπλομάχῳ. Μὴ φοβηθῇς τὸν τύπτοντα, ἀλλὰ παρακάλει τὸν ἐπιτάσσοντα. Διδασκέσθωσαν οἱ εἰδολωλάτραι, οἱ λέγοντες θυσίας προσάγειν (19) δαίμοσι πονηροῖς, ἐκμειλισσόμενοι

260. (Vers. 5.) *Dominus Sabaoth præcepit genti bellicosæ, ut veniret de terra longinqua, a summo fundamento cœli Dominus et bellatores ejus, ad perdendum totum orbem. Dominus exercituum præcepit genti bellicosæ.* Percussorem ne timueris, sed obsecra præcipientem. Erudiantur idololatræ, qui affirmant offerre se dæmonibus malignis sacrificia, ut eorum mitigent ac demulceant malitiam.

D

[84] Psal. LXXVII, 49. [85] Act. II, 3. [86] Matth. XIII, 38.

(15) Codices nonnulli, ἄξια τῶν κολάσεων.

(16) Editi et tres mss., αὐτῇ, *mons ei selectus est.* Alii tres mss., αὐτή, *ea electa est.* Monere juvat, ubi paulo post corrupte et in editis et in mss. legitur, συνειλεγμένον, legi debere, συνειλεγμένων· ut hæc vox voci ἀφιέντων respondere possit.

(17) Sic Regii primus, tertius et quartus et editi; sicque apud Procopium legitur, pag. 204. Alii tres mss., γλώσσας, *quod dispertitæ essent igneæ linguæ.* Ibidem mss. omnes, παρὰ τοῦ. Editi, διὰ τοῦ.

(18) Uterque Colb., ἐπηρμένοι, *mente elati.* Statim codices nonnulli, ὑπηρέται κολάσεων.

(19) Veteres aliquot libri, θυσίαν προσαγαγεῖν. Nec ita multo post Colb. secundus manu recentiore, προστεταγμένον ποιεῖ. Subinde duo mss., τῷ ἐνδιδομένῳ.

Dominus eis præcepit. Sive obsequiis tuis illos co- A las, sive non, quod jussum fuit, id dæmon exsequetur : nequaquam fas illi est præscriptos sibi fines prætergredi. Neque remittit de amaritudine, neque a se ei quidquam addit : sed datam mensuram immisericorditer implet. *Dominus* igitur *præcepit genti bellicosæ*. Arma habent dæmones pravi, apparatui armorum justi adversantia. Etenim suppetit justo fidei clypeus; at maligni illius clypeus, clypeus est incredulitatis; illi inest rationis gladius, huic dementiæ ac temeritatis gladius; [ille munitur justitiæ lorica, hic injustitiæ lorica accingitur; illius caput adstringit galea salutis, huic galea perditionis circumponitur; illius pedes prompti sunt et parati ad promulgandum pacis Evangelium [87], hujus pedes a detegenda mala festinant. B Itaque bellicosæ genti hisce armis instructæ præcepit Dominus. Illi autem sunt a terra longinqua acciti, ut scias eos esse ab hac vita alienos. Hi quidem qui nos juvant in salute comparanda, contubernales sunt et vicini, atque e propinquo impendunt auxilium, angeli videlicet pacis; illi vero ad pœnas infligendas assumpti, e longinquo accersuntur : quippe Deus benignus crudelitate eorum ad nostram medelam utitur eo modo, quo medicus sapiens venenum viperæ adhibet ad ægros sanandos. Traditur talibus non spiritus, sed caro in interitum, ut spiritus salvus fiat [88]. Quare et Phygellus et Hermogenes [89]. Satanæ a Paulo sunt traditi, non in perditionem, sed ut discerent non blasphemare [90]. Quomodo igitur a terra longinqua et a summo cœlo bellicosa ista gens advenit? C A terra quidem, quod elegerit locum terræ circumjacentem, terrenisque affectibus commisceatur : a summo vero cæli quod ipsâ illinc initio exciderit [91].

261. (Vers. 6, 7.) *Ululate. Prope enim dies Domini, et contritio a Domino veniet. Propter hoc omnis manus dissolvetur, et omnis anima hominis formidabit.* Quoniam interminatur futurum esse, ut Dominus ipse cum bellatoribus suis veniat ad disperdendum universum orbem, ideo ululatus et lamentum præscripta sunt, ut Dominus his placatus iram inferendam avertat. Efficit enim utrumque benignus Dominus, et minitatur formidanda et mala intentata non irrogat pœnitentibus. Lugeatis igitur unusquisque, et propria plangatis peccata, ne- D quando quæ fuerunt prænuntiata, 578 vobis eve-

αὐτῶν τὴν κακίαν. Κύριος αὐτοῖς ἐντέταλται. Κἂν θεραπεύσῃς, κἂν μή, τὸ προστεταγμένον ποιήσειν ὑπερβαίνειν τὰς ὁροθεσίας οὐχ οἷόν τε. Οὔτε ὑφαιρεῖ τῆς πικρίας, οὔτε προστίθησί τι παρ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τῷ ἐνδιδομένῳ μέτρῳ κέχρηται ἀπαραιτήτως. Κύριος οὖν ἐντέταλται ἔθνει ὁπλομάχῳ· Ὅπλα ἔχουσιν οἱ πονηροὶ δαίμονες, ἀπεναντίως διακείμενα τῇ κατασκευῇ τῶν ὅπλων τοῦ δικαίου. Ὁ μὲν γὰρ δίκαιος θυρεὸν ἔχει πίστεως· τοῦ δὲ πονηροῦ ὁ θυρεὸς θυρεός ἐστιν ἀπιστίας (20)· οὗτος μάχαιραν λόγου, ἐκεῖνος μάχαιραν ἀλογίας· οὗτος θώρακι δικαιοσύνης ἠσφάλισται· ἐκεῖνος θώρακι ἀδικίας ἠμφίεσται· τούτου τὴν κεφαλὴν περισφίγγει περικεφαλαία σωτηρίας· ἐκείνῳ περίκειται περικεφαλαία ἀπωλείας· οὗτος τοὺς πόδας ἑτοίμους ἔχει πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς εἰρήνης, ἐκείνου οἱ πόδες τρέχουσι πρὸς τὴν ἐπαγγελίαν τῶν (21) κακῶν. Ὁπλομάχῳ οὖν ἔθνει τούτοις τοῖς ὅπλοις ὡπλισμένῳ ἐντέταλται Κύριος. Οὗτοι δὲ καὶ ἀπὸ γῆς εἰσι πόρρωθεν, ἵνα εἰδῇς, ὅτι ἀλλότριοί εἰσι τοῦ βίου τούτου. Οἱ μὲν γὰρ συμπονοῦντες ἡμῖν τὰ πρὸς σωτηρίαν, σύνοικοι καὶ γείτονες, ἐγγύθεν παρεχόμενοι τὴν βοήθειαν, ἄγγελοι εἰρηνικοί· οἱ δὲ πρὸς κόλασιν παραλαμβανόμενοι, πόρρωθεν ἄγονται, κατακεχρημένου τῇ ὠμότητι αὐτῶν εἰς θεραπείαν ἡμετέραν τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ, ὡς κατακέχρηται ὁ σοφὸς ἰατρὸς τῷ ἰῷ τῆς ἐχίδνης εἰς τὴν τῶν ἀσθενούντων ἴασιν. Τοῖς μὲν τοιούτοις παραδίδοται οὐ τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἡ σὰρξ εἰς ὄλεθρον, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ. Ἀλλὰ καὶ Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης ὑπὸ τοῦ Παύλου παρεδόθησαν τῷ Σατανᾷ, οὐκ εἰς ἀπώλειαν, ἀλλ' ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. Πῶς οὖν ἀπὸ γῆς πόρρωθεν καὶ ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ τὸ ὁπλομάχον τοῦτο ἔθνος ἔρχεται; Ἀπὸ γῆς μέν, ὅτι εἵλετο τὸν περίγειον τόπον, καὶ τοῖς γηΐνοις πάθεσι συναναφύρεται· ἀπ' ἄκρου δὲ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι ἐκεῖθεν αὐτῷ ἡ ἐξ ἀρχῆς πτῶσις γέγονεν.

261. Ὀλολύξατε (22). Ἐγγὺς γὰρ ἡ ἡμέρα Κυρίου, καὶ συντριβὴ παρὰ Κυρίου ἥξει. Διὰ τοῦτο πᾶσα χεὶρ ἐκλυθήσεται, καὶ πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου δειλιάσει. Ἐπειδὴ ἀπειλὴ πρόκειται, αὐτὸν τὸν Κύριον ἥξειν μετὰ τῶν ὁπλομάχων αὐτοῦ, καταφθεῖραι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, διὰ τοῦτο προστέτακται ὀλολυγμὸς καὶ θρῆνος, ἵνα διὰ τούτων δυσωπηθῇ ὁ Κύριος ἀποστρέψαι τὴν ἐπανομένην ὀργήν. Ἀμφότερα γὰρ ποιεῖ ὁ φιλάνθρωπος Κύριος (23), καὶ τὰ φοβερὰ ἀπειλεῖ, καὶ τοῖς μετανοοῦσιν οὐκ ἐπάγει τὰ ἠπειλημένα Κλαύσατε καὶ θρηνήσατε ἕκαστος τὰ ἴδια ἁμαρτήματα, μή ποτε πάθητε τὰ κεκηρυγμένα.

[87] Ephes. VI, 15 et seqq. [88] I Cor. V, 5. [89] II Tim. I, 15. [90] I Tim. I. 20. [91] Apoc. XII, 9.

(20) Tilmannus cum in Francisc. codice legisset, τοῦ δὲ πονηροῦ ὁ θυρεός ἐστιν ἀπιστία, ita verterat : *reprobi clypeus infidelitas est.* Sed hunc locum recte emendavit Ducæus ex Henriciano : quæ emendatio eo certior videri debet, quod auctoritate etiam utriusque Colbertini possit confirmari. Velim legas contextum. Fortasse mirari quispiam poterit, dæmones hic infidelitatis argui, cum Jacobus Apostolus, II, 10, dicat eos credere et contremiscere. Sed de ea fide, quæ nihil saluti prosit, loquitur Jacobus : interpres voro eam fidem intelligit, quæ per spem credentes ad salutem perducat.

(21) Codex F., ἐπαγγελίαν, *malorum pollicitationem.* Alter Ducæi codex et alii quidam mss., ἀπαγγελίαν, *denuntiationem.*

(22) Codices nonnulli, ὀλολύζετε· et ita quoque editum reperitur apud LXX. Mox editi et Reg. primus, τοῦ καταφθεῖραι. Illud, τοῦ, in aliis quinque mss. non invenimus. Notandum præterea, in tribus mss., pro καταφθεῖραι, legi, διαφθεῖραι.

(23) Vox Κύριος ex Colb. primo addita est.

Εἰ μὴ ἐβούλετο ὁ Θεὸς (24) τοῦ ἁμαρτωλοῦ τὴν μετάνοιαν, διὰ τί ἐκηρύσσετο ἐν Νινευῆ ἡ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπώλεια; Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶδεν αὐτῶν τὸν συντριμμὸν ὁ ἐλεήμων, παρήγαγε τὴν ὀργὴν, καὶ διεσκέδασεν ὥσπερ νέφος. Παρ' αὐτεῦ οὖν τοῦ Κυρίου ἥξει ἡ συντριβὴ, χρησίμως συντρίβοντος τὰ ἀφανισμοῦ ἄξια, ὡς (25) συντρίβει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ δικαίου, καὶ συντρίβει πολέμους. Κύριος γὰρ συντρίβων πολέμους, Κύριος ὄνομα αὐτῷ· καὶ, Συντρίβει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· τοὺς μεγαλαυχοῦντας καὶ ἀλαζονευομένους καὶ ὑπεραιρομένους κατὰ τῆς ἀληθείας, Λιβάνου κέδρους προσαγορεύων. Ἐπειδὴ οὖν ἔρχεται συντριβὴ παρὰ Κυρίου, προλαμβάνοντας ἑαυτῶν τὴν μεγαλόφρονα καρδίαν δεῖ (26) συντρίβειν, ἵνα γένηται θυσία τῷ Θεῷ ἡ ταπείνωσις αὐτῆς. Πᾶσα οὖν χεὶρ καὶ ἡ πρακτικωτάτη καὶ ἡ δραστικωτάτη, ὡς πρὸς Θεὸν καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐκλυθήσεται· διὸ λέγει· Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα. Μηδεὶς πεποιθέτω δυνάμει πρὸς τὸ ἀμύνεσθαι (27) τοὺς ἐπερχομένους ὁπλομάχους· μηδεὶς ἐπελπιζέτω ταχύτητι ποδῶν, ὡς ἀποδρᾶναι δυνάμενος τὴν ἡμέραν τῆς συντριβῆς, ἐν ᾗ ἔρχονται καταφθεῖραι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

A niant. Etenim si Deus nolit peccatoris pœnitentiam, quare in Ninive nuntiabatur futurum post tres dies exitium [92]? Verum simul ut misericors vidit eorum contritionem, amovit iram, et veluti nubem dissipavit. Veniet igitur contritio ab ipso Domino, qui utiliter conterit quæ excidio sunt digna, sicut conterit Satanam sub pedibus justi, aut conterit bella. *Dominus* enim *conterens bella : Dominus nomen illi* [93]; et : *Confringet Dominus cedros Libani* [94]; arrogantes, superbos, et eos qui adversus veritatem efferuntur, cedros Libani appellans. Proinde cum veniat contritio a Domino, oportet ut priores superbum nostrum cor conteramus, ut ejus humilitas Deo fiat hostia et sacrificium. Itaque omnis manus et operosissima et B efficacissima, si cum Deo et cum operibus ejus conferatur, dissolvetur; quapropter dicit : *Confortamini, manus remissæ, et genua dissoluta* [95]. Nemo invadentes bellatores ulturus, suis viribus confidat; nemo in pedum pernicitate spem reponat suam, quasi illum contritionis diem, in qua accessuri sunt ad disperdendam omnem terram, effugere possit.

262. Πᾶσα γὰρ ψυχὴ ἀνθρώπου δειλιάσει. Καλῶς πρόσκειται, Ἀνθρώπου. Οὔτε γὰρ ἀγγέλων ψυχὴ δειλίᾳ ὑπόκειται, διὰ τὸ ἀνωτέραν (28) εἶναι τοῦ πάθους τούτου, οὔτε δὲ ἡ τῶν ἀλόγων. Οὐ γὰρ ἅπτεται ἡ δειλία τῶν ἀλόγων, πάθος οὖσα τοῦ λογιστικοῦ, καὶ ἐλλειψις τῶν τῆς ἀνδρείας δογμάτων. Ἠτοήσει μὲν γὰρ ὑπόκειται τὰ ἄλογα· οἱ δὲ λογικοὶ, ἐπειδὰν τὰ μὴ ἄξια φόβου καταπλαγῶσι, τῷ (29) C ἐκπλείπειν ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον, τὸν τὴν εὐτονίαν τῇ ψυχῇ ἐμποιοῦντα πρὸς τὰ δεινὰ, τῷ πάθει τῆς δειλίας ἁλίσκονται. Πολὺς δὲ ὁ χρόνος, ἀφ' οὗ ἡ ἡμέρα Κυρίου ἐγγίζειν λέγεται, πάντων τῶν προφητῶν διαμαρτυρουμένων (30) αὐτῆς τὴν ἐγγύτητα, ἵνα μηδεὶς ἀναπεπτωκὼς, ὡς χρονιζούσης αὐτῆς, ἀνέτοιμος καταληφθῇ. Ταῦτα καὶ ὁ Σοφονίας διαμαρτύρεται, Εὐλαβεῖσθε, λέγων, ἀπὸ (31) προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, διότι ἐγγὺς ἡ ἡμέρα Κυρίου. Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐγγὺς ἡ ἡμέρα Κυρίου ἡ μεγάλη· ἐγγὺς, καὶ ταχεῖα σφόδρα. Φωνὴ ἡμέρας Κυρίου πικρὰ καὶ σκληρά· ἡ ἡμέρα ἐκείνη, ἡμέρα θλίψεως καὶ ἀνάγκης· ἡμέρα ὠρίας καὶ ἀφανισμοῦ, ἡμέρα σκότους (32) καὶ γνόφου, ἡμέρα νεφέλης

262. *Omnis* enim *anima hominis formidabit.* Vox, *Hominis*, apposite adjicitur. Neque enim angelorum anima obnoxia est formidini, cum affectione ista longe sit superior : neque brutorum animalium anima. Non enim bruta animalia attingit formido, cum affectio sit ad aliquid rationale pertinens, sitque consiliorum quæ a fortitudine petuntur, inopia defectusque. Stupori quidem bellua subjacent; sed qui rationis compotes sunt, cum ea quæ non sunt digna timore, expaverint, timiditatis corripiuntur affectu, quod ratio quæ animam adversus mala corroborabat, in eis deficiat. Jam pridem est, ex quo dies Domini appropinquare dicitur, prophetis omnibus ejus appropinquationem obtestantibus, ut ne quis ob ejus dilationem deses et iners manens, deprehenderetur imparatus. Hæc et attestatur Sophonias, cum ait : *Trepidate a facie timoris Domini, quia prope est dies Domini* [96]. Et Paulo post : *Prope est dies Domini magnus; prope, et velox nimis. Vox diei Domini amara et dura; dies illa dies tribulationis et necessitatis; dies immaturitatis et perditionis*; *dies tenebrarum et caliginis,*

[92] Jon. III, 5. [93] Judith. XVI, 3. [94] Psal. XXVIII, 5. [95] Isa. XXXV, 3. [96] Soph. I, 7.

(24) Codices nonnulli, pro Θεός, habent, Κύριος. Statim editi et nostri mss., μετὰ τρεῖς ἡμέρας, *post tres dies*; et ita quoque hodie apud LXX legitur. Sed, teste Theodoreto, Aquila Symmachusque et Theodotio, pro τρεῖς scripserunt, τεσσαράκοντα, *quadraginta*. Notas Nobilii legas velim, aut Hexapla. D

(25) Veteres aliquot libri, δς. Subinde tres mss., πόδας τῶν δικαίων.

(26) Editi et Reg. secundus, προλαμβάνοντας δι' ἑαυτῶν τὴν μεγαλόφρονα καρδίαν χρὴ. *Necesse est ut nostra ipsorum opera cor superbiens conteramus priores.* At uterque Combef. cum aliis duobus mss. ut in contextu.

(27) Codices nonnulli, πρὸς τὸ ἀμύνασθαι.

(28) Sic Regii primus, tertius et quartus; et ita quoque habent alii tres mss., nisi quod in eis ἀνώτερα legatur. Editi, ψυχαὶ δειλίᾳ ὑπόκεινται διὰ τὸ ἀνωτέρας. Ibidem sex mss., αὐτοῦ πάθους τούτου. Editi, πάθους αὐτοῦ.

(29) Veteres aliquot libri, τοῦ.

(30) Codices aliquot, διαμαρτυραμένων. Alius ms., δεαμαρτυρουμένων.

(31) Antiqui tres libri, Εὐλαβεῖσθε λέγων ἀπό. Alii tres mss., Εὐλαβεῖσθε ἀπό, etc. Editi, Εὐλαβεῖσθαι ἀπό, etc.

(32) Codices duo, σκότου.

dies nubis et nebulæ; dies tubæ et clamoris[97]. Jam vero etiamsi dies illa qua consummandus est mundus universus, procul abesset : nihilominus tamen peculiaris illa dies exitus uniuscujusque, quæ cujuslibet hominis consummatio est, prope adest : qua ob oculos posita, observandum nobis est, quod ab Isaia dicitur, *Ululate; prope enim dies Domini;* atque habenda fides est ei, qui dicit : *Beati qui* 579 *lugent*[98]; item : *Beati qui flent*[99]. Multi vitæ hujus negotia ægre ferentes, accelerant suum exitum, mortemque invocant; ad quos illud Amos non inepte dicas : *Væ desiderantibus diem Domini, et ea est tenebræ, et non lux. Quemadmodum si quis homo fugiat a facie leonis, et incidat in eum ursus, et insiliat in domum, et applicet manus suas ad parietem, et mordeat eum coluber. Num tenebræ dies Domini, et non lux, et caligo non habens splendorem*[1]? Proinde si quis super vitæ suæ ædificium non exstruxerit ligna, aut fenum, aut stipulam, is desideret diem Domini, in qua uniuscujusque opus, quale sit, ignis probabit[2]. Quod si nemo purus sit ac liber ab interdictis operibus, timeat illum diem. Ait enim : *Si cujus opus manserit, quod superædificavit, mercedem accipiet : si cujus opus arserit detrimentum patietur : ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem*[3].

263. (Vers. 8.) *Turbabuntur legati : et dolores ipsos occupabunt, quasi mulieris parturientis. Et commiserescent alter alterius, et stupebunt; et faciem suam, quasi flamma, mutabunt.* Quinam sunt legati qui turbabuntur tum cum dies Domini institerit? Nimirum illi, quos Dominus indicat in parabola quam, cum Jerusalem appropinquasset, retulit iis qui regnum Domini jam esse manifestandum existimabant. *Homo* enim, inquit, *nobilis abiit in regionem longinquam, accipere sibi regnum, et reverti*[4]. Deinde loquens de decem mnis, quas decem servis ad negotiandum distribuit, subjunxit : *Cives autem ejus oderant eum : et miserunt post illum legatos, dicentes : Nolumus hunc regnare super nos*[5]. Homo quidem nobilis, ille est cujus genus nihil habet commune cum ullo alio, nisi cum eo qui est super omnia Deus[6]. Quemadmodum nobiles dicimus eos, qui regio sanguine sunt prognati : ita vere nobilis

καὶ ὁμίχλης, ἡμέρα σάλπιγγος καὶ κραυγῆς. Κἂν ἡ καινὴ δὲ ἡμέρα τῆς τοῦ παντὸς κόσμου συντελείας μακρὰν ᾖ, ἀλλ' ἡ ἰδία ἑκάστου τῆς ἐξόδου ἥτις ἐστὶ τοῦ καθ' ἕνα ἀνθρώπου συντέλεια, ἐγγὺς πάρεστιν· ἣν χρὴ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντας, τηρεῖν τὸ παρὰ τοῦ Ἡσαΐου λεγόμενον· Ὀλολύξατε (33) ἐγγὺς γὰρ ἡ ἡμέρα Κυρίου· καὶ πείθεσθε τῷ λέγοντι· Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· καὶ, Μακάριοι οἱ κλαίοντες. Πολλοὶ πρὸς τὰ τοῦ βίου δυσχεραίνοντες πράγματα, ἐπτίγουσιν ἑαυτῶν τὴν ἔξοδον, καὶ ἐπικαλοῦνται τὸν θάνατον· πρὸς οὓς καλῶς ἔχει τὸ τοῦ Ἀμὼς λέγειν· Οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν Κυρίου, καὶ αὕτη ἐστὶ σκότος, καὶ οὐ φῶς. Ὃν τρόπον ἂν τις ἐκφύγῃ ἄνθρωπος ἐκ προσώπου τοῦ λέοντος, καὶ ἐμπέσῃ αὐτῷ ἡ ἄρκτος, καὶ εἰσπηδήσῃ εἰς τὸν οἶκον, καὶ ἀπερείσῃ τὰς χεῖρας αὐτοῦ εἰς τὸν τοῖχον, καὶ δάκῃ αὐτὸν ὁ ὄφις. Οὐχὶ σκότος ἡ ἡμέρα Κυρίου καὶ οὐ φῶς, καὶ γνόφος οὐκ ἔχων φέγγος; Εἴ τις οὖν μὴ ἐπῳκοδόμησε (34) τῇ οἰκοδομῇ τοῦ ἑαυτοῦ βίου ξύλα, ἢ χόρτον, ἢ καλάμην, ἐπιθυμείτω τὴν ἡμέραν Κυρίου, ἐν ᾗ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει. Εἰ δὲ οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ἔργων τῶν ἀπηγορευμένων, φοβείσθω τὴν ἡμέραν ἐκείνην, Εἴ τινος γὰρ, φησὶ, τὸ ἔργον μένει, ὃ ἐπῳκοδόμησεν, μισθὸν λήψεται εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται (35), ζημιωθήσεται. Λύτοὺς δὲ σωθήσεται, οὕτω δὲ ὡς διὰ πυρός.

263. Ταραχθήσονται οἱ πρέσβεις, καὶ ὠδῖνες αὐτοὺς ἕξουσιν ὡς γυναικὸς τικτούσης. Καὶ συμφοράσουσιν ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον (36), καὶ ἐκστήσονται· καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῶν ὡς φλὸξ μεταβαλοῦσι. Τίνες οἱ πρέσβεις ταρασσόμενοι (37), ἡνίκα ἂν συνεπίστῃ ἡ τοῦ Κυρίου ἡμέρα; Ἢ δηλονότι ἐκεῖνοι, οὓς ὁ Κύριος διὰ παραβολῶν αἰνίσσεται, ἣν εἶπεν ἐγγὺς γενόμενος τῆς Ἱερουσαλὴμ πρὸς τοὺς δοκοῦντας, ὅτι μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Κυρίου ἀναφαίνεσθαι. Ἄνθρωπος γὰρ, φησὶν, εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι. Εἶτα εἰπὼν περὶ τῶν δέκα μνῶν, ἃς ἔδωκε τοῖς δέκα δούλοις εἰς τὸ πραγματεύσεσθαι (38) ἐπήγαγεν. Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἔπεμψαν ὀπίσω αὐτοῦ πρέσβεις, λέγοντες, ὅτι Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι, ἐφ' ἡμᾶς. Εὐγενὴς μὲν οὖν ἄνθρωπος, ὁ πρὸς νόδένα ἄλλον τὴν κοινωνίαν τοῦ γένους. ἢ πρὸς

[97] Soph. xiv, 15. [98] Matth. v, 5. [99] Luc. vi, 21. [1] Amos. v, 18-20. [2] I Cor. iii, 12, 13. [3] ibid. 14, 15. [4] Luc. xix, 12. [5] ibid. 14. [6] Rom. ix, 5.

(33) Editi et Reg. primus, Ὀλολύξατε. Alii quinque mss., Ὀλολύζετε. Mox editi et mss. quatuor, καὶ πεισθῆτε. Sed vir linguæ Græcæ peritissimus Combefisius optime conjecerat πείθεσθαι legi oportere : ita enim habet Colb. primus, cui consentit et alter Colb. prima manu. Vox χρὴ post verbum πείθεσθαι suppleri debet.

(34) Codices aliquot, ἐποικοδόμησε.

(35) Sic Reg. secundus et uterque Colbertinus, Alii tres mss. et editi, ἐκείνην. Εἴτινος γὰρ, φησὶ, τὸ ἔργον κατακαήσεται· quod mutilum erat et decurtatum.

(36) Sic vetustior Combefisii codex et Reg. quartus : nec aliter apud LXX legitur. Editi et Reg. primus, συμφράσουσιν pro συμφοράσουσιν. Alii tres mss., Καὶ συμφοράσουσιν ἕκαστος πρὸς τὸν ἑταῖρον. *Et commiserescet unusquisque sui sodalis.*

(37) Sic mss. Editi mutile, Τίνες οἱ ταρασσόμενοι.

(38) Codices nonnulli, πραγματεύσασθαι. Alii et editi, πραγματεύεσθαι. Nec ita multo post tres mss., πολῖται αὐτοῦ. Deest αὐτοῦ in aliis mss., perinde ut in vulgatis. Subinde veteres aliquot libri. βασιλεύειν ἐφ' ἡμᾶς. Ibidem aliqui mss., μὲν οὖν. Deest οὖν in excusis.

τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν κεκτημένος. Ὡς γὰρ εὐγενεῖς λέγομεν τοὺς ἀπὸ αἵματος βασιλικοῦ, οὕτως ἀληθινῶς εὐγενὴς, ὁ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς τὴν ὕπαρξιν ἔχων. Καὶ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα (39) ἄνθρωπος εὐγενὴς ἂν λέγοιτο. Οὐ μόνον γὰρ κατὰ τὴν θεότητα νοούμενος ὁ Κύριος εὐγενὴς, τὸ καθαρὸν καὶ εἰλικρινὲς καὶ ἀμιγὲς τῇ φύσει ἐν ἑαυτῷ κεκτημένος· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον πάντως, γένος ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. Πορεύεται οὖν εἰς χώραν μακρὰν, οὐ τοσοῦτον τῷ τόπῳ διεστῶσαν, ὅσον τῇ καταστάσει τῶν πραγμάτων. Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἐγγύς ἐστιν ἑκάστῳ ἡμῶν, ὅταν αἱ ἀγαθαὶ πράξεις τὴν πρὸς αὐτὸν οἰκείωσιν ἡμῖν προξενωσι· καὶ μακρὰν γίνεται, ὅταν ἡμεῖς ἑαυτοὺς διὰ τὸ προσεγγίζειν τῇ ἀπωλείᾳ μακρύνωμεν ἀπ' αὐτοῦ. Οὗτος ὁ εὐγενὴς, θεασάμενος τὸν κόσμον ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας βασιλευόμενον, καὶ τῇ πικρᾷ τυραννίδι τοῦ ἐχθροῦ ὑποκείμενον, ἐλεήσας τὴν ἀναρχίαν, κατεδέξατο αὐτῶν βασιλεῦσαι. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν (40) θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐπεὶ οὖν ἦλθεν εἰς τὸν περίγειον τόπον τοῦτον, τὴν χώραν τὴν μακρὰν οὖσαν τοῦ Θεοῦ, ὥστε λαβεῖν τὴν ἐπὶ τὰ ἔθνη βασιλείαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν ψαλμῷ· Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· οἱ ὑπὸ τὸν ἄρχοντα (41) τοῦ αἰῶνος τούτου τεταγμένοι, οὐ μόνον ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ δυνάμεις αἱ ὑπ' αὐτοῦ στρατευόμεναι, οὐ κατεδέξαντο αὐτοῦ τὴν βασιλείαν· ἀλλὰ δόντος αὐτοῦ τὰς ἐντολὰς καὶ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, καὶ μὴ ἀργὰς ταύτας κελεύσαντος ἐπ' αὐτοῖς κατακεῖσθαι, ἀλλὰ τὴν ἐργασίαν αὐτῶν ἐπιζητοῦντος, ἔπεμψαν πρέσβεις ὀπίσω αὐτοῦ, ἀρνούμενοι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν.

264. Τίνες οὖν πρέσβεις, ἀλλ' (42) ἢ οἱ τὸν θάνατον ἐνεργήσαντες τοῦ Σωτῆρος; Οἱ νομίσαντες διὰ τοῦ σταυροῦ διακόπτειν αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τόν κόσμον βασιλείαν, οἱ λέγοντες τῷ Πιλάτῳ· Μὴ γράφε, ὅτι Ὁ (43) βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ὅτι Ἐκεῖνος εἶπε, βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων. Ἀλλ' ὅμως ἡ πονηρία τῶν κωλυόντων αὐτοὺς μὲν κατέκρινε, τῇ δὲ οἰκονομίᾳ οὐκ ἐνεπόδισε. Κρατήσας γὰρ τῆς βασιλείας, καὶ διανείμας τοῖς δούλοις κατὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἑκάστου αὐτῶν ἐργασίας, ἐκέλευσεν αὐτοὺς φωνηθῆναι, ἵνα γνῷ τί ἐπραγματεύσαντο. Καὶ τῷ μὲν πρώτῳ, δέκα μνᾶς προσεμηγασαμένῳ, ἔδωκεν ἐξουσίαν ἐπάνω δέκα πόλεων· τῷ δὲ δευτέρῳ, πέντε μνᾶς προσπορίσαντι, λέγει· Γίνου (44) ἐπάνω πέντε πόλεων. Τὸν δὲ ἐν σουδαρίῳ ἄπρακτον αὐτὴν ἀποδήσαντα ἀφαιρεθῆναι προσέταξεν. Ὅτε δὲ τὰ περὶ τοὺς

est, qui ex Patris essentia suam habet substantiam. Sed et Salvator homo nobilis dici potest. Non enim solum secundum divinitatem Dominus nobilis intelligitur, quippe qui in semetipso suapte natura puritatem, sinceritatem et simplicitatem omnis admistionis expertem possideat : sed nobilis etiam est omnino secundum humanitatem, cum sit secundum carnem ex Davidis semine oriundus. Abit igitur in longinquam regionem, non tam loco, quam rerum statu dissitam et remotam. Etenim Deus ipse unicuique nostrum prope adest, cum familiaritatem ejus nobis conciliant actiones bonæ : et longe abest tum, cum perditione appropinquantes, nosmetipsos ab eo elongamus. Nobilis ille mundum peccati imperio subjectum et amarulentæ inimici tyrannidi subditum videns, et statum principe carentem miseratus, rex eorum fieri non recusavit. *Oportet enim illum regnare, donec ponat inimicos ejus sub pedibus ejus*[7]. Postquam igitur venit in locum hunc terrenum, in regionem videlicet procul a Deo remotam ; ut 580 imperium in gentes accipiat, juxta illud psalmi dictum : *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam*[8] ; ii qui hujus sæculi principi subjiciebantur, non homines solum, sed et potestates sub eo militantes, regnum ipsius non admiserunt. Nam cum dedisset præcepta, ac jussisset ut ea perficerentur, nec apud se otiosa manerent : imo vero cum eorum quæstum requireret, legatos post illum miserunt, qui ejus negarent imperium ac detrectarent.

264. Quinam igitur legati, nisi ii qui mortis Servatoris fuere auctores? Qui per crucem imperium quod in mundum habet, exscindere se posse arbitrabantur, ac dicebant Pilato : *Noli scribere : Rex Judæorum, sed quia ille dixit, Rex sum Judæorum*[9]. Attamen eorum qui prohibebant nequitia ipsos quidem condemnavit, sed Dei consilio non obstitit. Postquam enim potitus fuisset regno, servisque pro cujusque merito negotia ac munia obeunda distribuisset, vocari illos jussit, ut quem quæstum fecissent, agnosceret. Et primo quidem, qui fuerat mnas decem lucratus, dedit potestatem super decem civitates : alteri vero qui mnas quinque comparaverat, ait : *Esto super quinque civitates*[10]. At vero mnam jussit auferri ab eo, qui ipsam otiosam in sudario alligarat. Postquam

[7] I Cor. xv, 25. [8] Psal. II, 8. [9] Joan. XIX, 21. [10] Luc. XIX, 15 sqq.

(39) Codex Henricianus et alii quinque mss. cum editis, Καὶ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα, et ita quoque apud Procopium sub finem paginæ 208 legitur. Sed Curterius de suo, ut mihi quidem videtur, emendavit, scripsitque, κατὰ σάρκα· id quod ita interpretatur, *Ipse, præterea secundum carnem homo*, etc. Hanc conjecturam amplecti poterit qui volet : sed existimo magnam diligentiam quæri non debere, neque in hoc, neque in Procopii Commentario.

(40) Addita est vocula ἄν ex tribus codicibus.

(41) Antiqui tres libri, τοῦ ἄρχοντος.

(42) Editi et mss. nonnulli, πρέσβεις ἄλλοι. Alii quidam, ἄλλοι πρέσβεις. Reg. tertius ut in contextu.

(43) Veteres aliquot libri cum sacro textu, γράφε ὁ.

(44) Editi, Γίνου, φησίν. Vocem ultimam delevimus, aliquorum librorum fidem secuti. Statim editi, Τῷ δὲ... ἀποδήσαντι. At quinque mss., Τὸν δέ... ἀποδήσαντα.

autem res quæ ad Judæos spectabant, ordinasset (*Tempus est* enim, inquit, *ut incipiat judicium a domo Dei* [11]), tunc inimicos qui ejus recusarant imperium jussit in medium adductos jugulari [12]. Sunt certe non pauci, qui nolint in hac vita regnare super se Christum. Qui enim mancipantur impuritati, et ab ira vincuntur, et serviunt [avaritiæ, hi super se Dominum regnare nolunt, atque quod attinet ad ipsorum voluntatem, detrectant ac deprecantur ipsius regnum. Dicit de iis Isaias quod sint turbandi. Dominum enim in secundo adventu cum viderint ii qui vitam transegere in peccatis, et evangelicos illos regni mores pro nihilo duxere, *Turbabuntur* utique, *et dolores ipsos occupabunt quasi mulieris parturientis.* Significavit per partus dolores doloris illius acerbitatem, qui per peccatorum conscientiam cor eorum pungit ac sauciat. Etenim partus dolor, acutus quidam dolor est, qui in præcipuis partibus tempore partus corripit parturientes. *Et faciem suam, quasi flamma, mutabunt.* Proprium est eorum qui pudore suffunduntur, et in discrimen aliquod impingunt inexspectatum, immutare vultus colorem, quippe qui superficie tenus rubore perfundantur, animique affectionem per apparentem illam immutationem indicent.

265 (Vers. 9.) *Ecce enim dies Domini venit immedicabilis, furoris et iræ; ut ponat orbem terræ desertum, et peccatores disperdat ex eo.* Superius quidem dixit : *Prope est dies Domini :* hic vero, *Dies Domini venit, ut ponat orbem terræ desertum.* Si quis jam tradita diligenter observet, deprehensurus est non de eadem die fieri sermonem in utroque prophetiæ fragmento. Nam in primo sermo fit de propria cujusque consummatione, 581 quæ prope adest : in altero, quod est in manibus, de universali. Hæc enim ponet orbem terræ desertum, propter quod infertur (Vers. 10) : *Et stellæ cœli et Orion non dabunt lucem.* Forte autem dies illa peculiariter dicitur dies, quod ipsius status unus sit et idem. Non enim nocte interdicitur, nec eam circumscribit vespera. Et quia ea quæ in tenebris latitant, in ipsa die detegentur, dies illa dies proprie dicitur. At vero hæc vita nox est, in qua occultantur turpitudinis opera. Unde et ait : *Nox progressa est, dies autem appropinquavit* [13]. Quin et dies illa dicitur etiam immedicabilis, quod dies furoris sit et iræ, in qua locus non relinquitur placationi, nec medela ulla pœnis in ea inflictis afferri potest. Itaque ne in illum diem differamus confessiones, sed

Ἰουδαίους διετάξατο (Καιρὸς γὰρ, φησὶ (45), τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ), τότε καὶ τοὺς ἐχθροὺς, τοὺς ἀρνησαμένους αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ἐκέλευσεν ἀχθέντας εἰς τὸ μέσον κατασφαγῆναι. Πολλοὶ γοῦν εἰσιν οἱ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ μὴ θέλοντες βασιλεύειν ἐφ' ἑαυτῶν τὸν Χριστόν. Οἱ γὰρ ὑπὸ τὴν πορνείαν τεταγμένοι, καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ θυμοῦ κατσκρατούμενοι, καὶ ὑπὸ τῆς πλεονεξίας δεδουλωμένοι, οὐ θέλουσιν ἐφ' ἑαυτοὺς βασιλεύειν τὸν Κύριον, καὶ ὅσον ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν προαιρέσει, παραιτοῦνται αὐτοῦ τὴν βασιλείαν. Περὶ τούτων ὁ Ἡσαΐας λέγει, ὅτι Ταραχθήσονται. Ἐπειδὰν (46) γὰρ ἴδωσιν ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐπιδημίᾳ τὸν Κύριον οἱ ἐν ἁμαρτίαις ζήσαντες, καὶ τὸν εὐαγγελικὸν τρύπον τῆς βασιλείας ἐξουδενώσαντες, Ταραχθήσονται δηλονότι, καὶ ὠδῖνες αὐτοὺς ἕξουσιν ὡς γυναικὸς τικτούσης· Τὸ ὀξὺ τῆς ἀλγηδόνος νυσσούσης αὐτῶν τὴν καρδίαν, καὶ κατατιτρωσκούσης ὑπὸ τοῦ συνειδότος τῶν ἁμαρτημάτων, διὰ τῆς ὠδῖνος παρίστησε. Καὶ γὰρ ἡ ὠδὶς δριμεῖά τίς ἐστιν ἀλγηδὼν τοῖς καιριωτάτοις μέρεσιν, ἐν τῷ καιρῷ τῆς κυήσεως ταῖς τικτούσαις ἐγγινομένη. Καὶ τὸ πρόσωπον αὐτῶν ὡς φλὸξ μεταβαλοῦσιν. Ἴδιον τῶν διατρεπομένων, καὶ ἀπροσδοκήτῳ δεινῷ περιπεσόντων, τὸ μεταβαλεῖν τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου, ἐρυθραινόμενοι κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς πάθος διὰ τῆς ἐπιφαινομένης μεταβολῆς ἐπισημαίνοντες (47).

265. Ἰδοὺ γὰρ ἡμέρᾳ Κυρίου ἔρχεται ἀνίατος, θυμοῦ καὶ ὀργῆς· θεῖναι τὴν οἰκουμένην ἔρημον, καὶ τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἀπολέσαι ἐξ αὐτῆς· Ἄνω μὲν εἶπεν· Ἐγγὺς ἡ ἡμέρα Κυρίου· ἐνταῦθα δέ· Ἡμέρα Κυρίου ἔρχεται, θεῖναι τὴν οἰκουμένην (48) ἔρημον. Οὐ ἀκριβῶς τηρῶν τὰ ἀποδεδομένα, εὑρήσει ὅτι οὐ περὶ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀμφότεραι αἱ τῆς προφητείας περικοπαὶ διηγοῦνται. Ἡ μὲν γὰρ προτέρα περὶ τῆς ἰδίας ἑκάστου συντελείας ἥτις ἐγγὺς πάρεστιν· ἡ δὲ ἐν χερσὶ, περὶ τῆς καθολικῆς. Θήσει γὰρ αὕτη τὴν οἰκουμένην ἔρημον, διὰ τὸ ἐπάγεσθαι, ὅτι Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ Ὠρίων οὐ δώσουσι φῶς. Τάχα δὲ ἡμέρα λέγεται κυρίως ἐκείνη, διὰ τὸ ἠνωμένον τῆς καταστάσεως· Οὐ γὰρ διακόπτεται νυκτὶ, οὐδὲ περιγράφει αὐτὴν ἑσπέρα. Καὶ διὰ τὸ φανεροῦσθαι ἐν αὐτῇ τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, ἡμέρα μὲν ἐκείνη κυρίως προσαγορεύεται. Νὺξ δὲ ὁ βίος οὗτος, ἐν ᾧ συγκεκάλυπται τὰ τῆς αἰσχύνης ἔργα ὅθεν καὶ, Ἡ νὺξ (49), φησὶ, προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν, Ἐκείνη δὲ ἡ ἡμέρα καὶ ἀνίατος λέγεται, θυμοῦ οὖσα καὶ ὀργῆς, ἐν ᾗ οὐκ ἔστιν ἐξιλάσασθαι, οὐδὲ οἷον ἰάσασθαι τοὺς προσαγομένους ἐπ' αὐτῇ (50) πόνους. Μὴ οὖν ταμιευώμεθα εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὰς ἐξομολογήσεις, ἀλλὰ νοήσωμεν

[11] I Petr. IV, 17. [12] Luc. XIX, 27. [13] Rom. XIII, 12.

(45) Hic vocem φησι addidimus ex codicibus quibusdam.

(46) Veteres quinque libri, Ἐπειδάν. Editi. Ἐπάν. Mox editi, τρόπον τῆς πολιτείας. At tres mss., τρόπον τῆς βασιλείας.

(47) Codices tres, τοῦ προσώπου ἐρυθραινομένου... ἐπισημαίνοντος.

(48) Codices tres, οἰκουμένην ὅλην.

(49) Nostri sex mss., ἡ νύξ. Deest articulus in vulgatis.

(50) Editi et mss. nonnulli, ἐπ' αὐτῆς. Alii mss., ἐπ' αὐτῇ. Mox mss., ταμιευώμεθα. Editi, ταμιευόμεθα.

τὸ οἰκονομικὸν τῆς Γραφῆς, φόβον Θεοῦ γεννῆσαι βουλομένης, καὶ παιδαγωγῆσαι τοὺς ἐντευξομένους, ἐργάζεσθαι (51), ἕως ἡμέρα ἐστίν. Ἔρχεται νύξ, ὅτε οὐκέτι οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. Ὁ ἐν τῷ φωτὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ περιπατῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐστίν· ὁ παραδεδομένος τῷ σκότῳ τῷ αἰωνίῳ, ἐν νυκτὶ γενήσεται. Ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ οὐκέτι ἔργον, οὐκέτι ἐξομολόγησις· ἀλλ' αἱ μὲν χεῖρες δεδεμέναι καὶ οἱ πόδες τοῖς δεσμοῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων. Δήσαντες γὰρ αὐτὸν χειρῶν καὶ ποδῶν, ἐκβάλλετε (52) εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Γλῶσσα δὲ οὐκέτι ἐξομολόγησιν οὐδὲ αἴνεσιν Θεοῦ λαλήσει, ἀσχολουμένη περὶ τὸν στεναγμὸν τὸν ἐκ τῶν πόνων αὐτῇ ἐγγινόμενον. Διὰ τοῦτο ἔρχεται ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἀνίατος (53).

266. Οἱ γὰρ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὁ Ὠρίων, καὶ πᾶς ὁ κόσμος τοῦ οὐρανοῦ τὸ φῶς οὐ δώσουσι, καὶ σκοτισθήσεται τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φῶς αὐτῆς. Καὶ ἐντελοῦμαι τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ κακὰ, καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Φανερῶς τὴν συντέλειαν διαγράφει καὶ τὴν τοῦ παντὸς μεταποίησιν ὁ προφήτης. Τότε γὰρ ἡλιακὸν φῶς ἐπιλείψει, καὶ ἡ σελήνη σῶμα ἔσται ἀλαμπὲς, καὶ ὁ Ὠρίων, ὁ φανότατος τῶν ἀστέρων, τὸ φῶς οὐ δώσει· Οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ καὶ ὁ Ὠρίων τὸ φῶς οὐ δώσουσιν, οὐχὶ σκοτιζόμενοι διὰ τὸ καταυγάζεσθαι ὑπὸ τῶν τοῦ ἡλίου ἀνατολῶν· τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τῇ νῦν ἡμέρᾳ γίνεται, καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἐξετάσασι τὰ κατ' οὐρανὸν φαινόμενα ὁμολογεῖται (54), ὅτι οὐχὶ ἀποσβέννυνται οἱ ἀστέρες ἐν τῷ ὑπὲρ γῆν ἡμισφαιρίῳ κείμενοι· ἀλλὰ τῷ ὑπεραυγάζεσθαι ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσιν ἐξαμαυροῦνται. Ὅπερ καὶ ἐν ταῖς νυξὶ γίνεται ταῖς πανσελήνοις, περιλαμπούσης τῆς κατὰ τὴν σελήνην λαμπρότητος τοὺς ἀστέρας, καὶ οὐκ ἐώσης αὐτῶν τὰς αὐγὰς διαφαίνεσθαι. Οὐδὲν οὖν τούτων τῶν κατὰ φύσιν συμβαινόντων ὁ λόγος παρίστησιν, ἀλλὰ παντελῆ τῶν ἀστέρων σκότωσιν, καὶ τοῦ παντὸς μετακόσμησιν (55). Δῆλον δὲ ὅτι Ὠρίωνα λέγει ἡ Γραφὴ τὸ σύστημα τῶν εἴκοσι καὶ δύο ἀστέρων, ὅν τινες (56) ὀνομάζουσι Βοώτην· οὓς οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ καταμερίζουσι, καί φάσι τοὺς μὲν τέσσαρας εἶναι τρίτου μεγέθους, ἐννέα δὲ ἐν αὐτοῖς τετάρτου, καὶ τοὺς ἄλλους ἐννέα τοῦ πέμπτου. Κεῖται δὲ τοῦτο τὸ τῶν ἀστέρων (57) ἄθροισμα ἐν τῷ βορείῳ μέρει, ὅπερ καὶ ὑπὸ τῆς Γραφῆς, ὡς ἓν σῶμα, Ὠρίων ὠνόμασται. Ἄστρα δὲ ταῦτα λέγουσι, καὶ οὐχὶ ἀστέρας· ὡς τῶν μὲν ἄστρων πλήθους σύστασιν ἐμφαινόντων, ἀστέρος δὲ τοῦ καθ' ἕκαστον λεγομένου. Καὶ τοῦ Ἀρκτούρου δὲ μέμνηται ἡ Γραφὴ, ὃν μεταξὺ τῶν

A reputemus nobiscum prudens illud Scripturæ consilium, quæ vult parere nobis et incutere Dei timorem, eosque, qui hæc lecturi erant, donec dies est, ad operandum erudire. *Venit nox, quando* amplius *nemo potest operari* [14]. Quisquis in lumine mandatorum Christi ambulat, versatur in die : qui æternis tenebris addictus est, in nocte erit. In nocte illa non amplius opus, non amplius confessio : sed manus ac pedes vinculis peccatorum suorum ligabuntur. Etenim manibus ejus et pedibus ligatis, ejicite in tenebras exteriores [15]. Nec amplius loquetur lingua confessionem, aut Dei laudem : quippe in luctu quem irrogata sibi supplicia afferent, occupabitur. Eam ob rem venit insanabilis illa dies.

B 266. Vers. 10, 11. *Nam stellæ cœli et Orion, et omnis ornatus cœli lucem non dabunt, et obtenebrabitur sole oriente, et luna non dabit splendorem suum. Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata eorum.* Consummationem ac totius orbis immutationem aperte describit propheta. Tunc enim deficiet lumen solare, lunaque erit corpus splendoris expers, et Orion stellarum splendidissima lucem non dabit : *Stellæ cœli et Orion non dabunt lumen.* Non ideo tamen obscurabuntur, quod sint solis ortu illustrandi. Hoc enim etiam in præsenti die accidit, atque in confesso est apud omnes qui res in cœlo apparentes observarunt, stellas in eo hemisphærio quod terra superius est collocatas nequaquam exstingui; sed eas, utpote a radiis solaribus admodum illuminatas, obscurari. Quod itidem contingit in C noctibus, cum plena est luna, lunari lumine undelibet stellas illustrante, nec earum splendorem conspici sinente. Itaque nihil eorum quæ naturaliter eveniunt, Scriptura significat, sed integram stellarum obscurationem, et mundi universi transformationem. Liquet autem illam duarum et viginti stellarum collectionem dici a Scriptura Oriona, quem nonnulli appellant Booten; quas qui harum rerum periti sunt, dividunt, dicuntque quatuor esse tertiæ magnitudinis, 582 novem vero ex eis, quartæ, novem autem reliquas, quintæ. Hic autem stellarum globus in boreali parte locatus est, quem Scriptura tanquam unum corpus Oriona vocavit. Aiunt autem hæc esse astra, non stellas, quod astra indicent multitudinis cujusdam congeriem : contra unaquæ- D que stella privatim, dicatur stella. Quin etiam Arcturi commeminit Scriptura [16], quem inter Orionis partes positum cernimus. Est autem stella subrufa.

[14] Joan. IX, 14. [15] Matth. XXII, 13. [16] Job IX, 9.

(51) Antiqui duo libri, ἐργάσασθαι. Alii duo, ἐργάζεσθε, *operamini*. Statim Reg. secundus, δύναται ἐργάσασθαι. Subinde editi, τῷ σκότει. At mss., τῷ σκότῳ.

(52) Antiqui duo libri, ἐκβάλλετε. Alius codex, ἐμβάλετε. Editi, ἐκβάλετε.

(53) Editi, ἡ ἀνίατος. At in nostris sex mss. deest articulus.

(54) Codices nonnulli, ὡμολόγηται.

(55) Veteres quidam libri cum editis, μετακόσμησιν. Alii, μεταποίησιν.

(56) Ὅν τινες, etc. Hoc loco Ducæus de siderum discrimine docte disserit. Ibidem editi et tres mss., ὡς οἱ περί. Alii tres quoque, οὓς οἱ περί.

(57) Codices aliquot, Κεῖται δὲ τούτων τῶν ἀστέρων τό.

Similiter quoque et Pleias nominatur a Scriptura [17], perinde atque a gentibus, qui utique hæc arcana ab Hebræis curiose quæsierunt. In Pleiade autem stellæ septem apparent, sibi cohærentes ot inter sese addensatæ, non sex, uti arbitrantur nonnulli. Cæterum collocantur in triangulari forma. Quemadmodum igitur hic Orionis : ita Arcturi, Hesperi et Pleiadis nomen deprehendimus in Job, qui ait : *Qui facit Pleaiada, et Hesperum, et Arcturum, et cellaria Austri* [18]. *Qui igitur numerat multitudines stellarum, et omnibus eis nomina vocat* [19], tum harum omnium numerum, tum appellationes tenet. Sed paucæ nomen accepere, quarum usum admiserunt quoque gentiles; atque nomina reliqua suopte ingenio attexuerunt, et innumeris nominibus appellant tam fixas quam errantes stellas. Et alias quidem dividunt in duodecim partes; alias vero quæ inhærescunt circulo signifero, per quem suum sol iter conficit, alias itidem, quæ boreali et austrinæ parti infiguntur, uti libuit, vocaverunt.

A μερῶν τοῦ Ὡρίωνος ὁρῶμεν κείμενον ἀστέρα ὑπόκιβδον (58). Παραπλησίως δὲ καὶ ἡ Πλειὰς ὀνομάζεται ὑπὸ τῆς Γραφῆς, ὡς καὶ ὑπὸ τῶν ἔξωθεν, τῶν (59) δηλονότι παρ' Ἑβραίων πολυπραγμονησάντων τὰ ἀπόῤῥητα. Φαίνονται δὲ καὶ ἐν Πλειάδι ἑπτὰ ἀστέρες συνεγεῖς καὶ καταπεπυκνωμένοι πρὸς ἀλλήλους, οὐχὶ δὲ ἓξ, ὅπερ τινὲς οἴονται· κεῖνται δὲ ἐν τριγωνοειδεῖ σχήματι. Ὡς οὖν ἐνταῦθα εὕρομεν τὸ ὄνομα τοῦ Ὡρίωνος, οὕτω τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρκτούρου καὶ τοῦ Ἑσπέρου καὶ τῆς Πλειάδος ἐν τῷ Ἰὼβ, ὅς (60) φησιν· Ὁ ποιῶν Πλειάδα, καὶ Ἕσπερον, καὶ Ἀρκτοῦρον, καὶ ταμεῖα Νότου. Ὁ οὖν ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν, καὶ τὸν ἀριθμὸν ἔχει πάντων αὐτῶν, καὶ τὰς προσηγορίας. Ὀλίγαι δέ εἰσιν αἱ ἐκφωνηθεῖσαι, αἷς οἱ Ἕλληνες συγχρησάμενοι, καὶ τὰ λοιπὰ προσύφηναν παρ' ἑαυτῶν, καὶ μυρίαις ὀνομασίαις προσαγορεύουσι τούς τε ἀπλανεῖς ἀστέρας καὶ τοὺς πλανωμένους. Καὶ τοὺς μὲν διαιροῦσιν εἰς δώδεκα μέρη, τοὺς δὲ κατὰ τὸν ζωοφόρον κύκλον, δι' οὗ ὁ ἥλιος τὴν πορείαν ποιεῖται, τοὺς δὲ κατὰ τὸ βόρειον καὶ νότιον μέρος παραπεπηγότας κατωνόμασαν ὡς ἠβουλήθησαν (61).

B

267. *Et perdam*, inquit, *injuriam iniquorum, et contumeliam superborum humiliabo.* Est Dei optimi opus mala penitus delere, ut suum opificium restauret, reddatque purum ab omni malitia, atque ab omni infirmitate et vitio liberum ad naturalem statum reducat. Dicitur quidem alio in loco : *Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo* [20] : nimirum quod mundi hujus sapientia dum eos qui se excipiunt, decipit, creditiurque esse vera, dogmatum ad salutem necessariorum ignorantiam gignit. Interit igitur hæc sapientia, eversa a veritate, si sophismata ac suasoria ejus argumenta solvantur, ut quem ipsa præoccupavit, is ab errore et a falsa opinione liberetur. Quamobrem ut morbus a medico profligatur, et tenebræ discutiuntur a sole, ita a Deo optimo destruitur iniquorum injuria, et superborum contumelia deprimitur. Eam ob causam Jacob cum fausta filiis suis Symeoni et Levi precaretur : *Maledictus*, inquit, *furor eorum, quia pervicax : et ira eorum, quia indurata est* [21]. Vitiosum illum habitum per hanc maledictionem amputat, ut quod in eis residuum esset, id patriarchæ benedictione dignum evaderet. Eumdem ad modum et Noe ubi rescivit quid sibi fecisset filius suus junior, dixit : **583** *Maledictus Chanaan* [22]. Etsi Cham exhibuisset

C

267. Καὶ ἀπολῶ, φησὶν, ὕβριν ἀνόμων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. Ἀγαθοῦ ἔργον ἐστὶ Θεοῦ τὰ φαῦλα ἐξαφανίζειν, ἵνα καθαρὸν ἀπὸ πάσης κακίας τὸ ἑαυτοῦ δημιούργημα ἀποκαταστήσῃ, καὶ ἀπαλλαγὲν ἀπὸ παντὸς ἀῤῥωστήματος εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἐπαναγάγῃ. Ἀλλαχοῦ μὲν γὰρ λέγεται. Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω· καὶ ὅτι ἡ τοῦ κόσμου σοφία, ἀπατῶσα τοὺς παραδεξαμένους αὐτὴν, καὶ νομισθεῖσα εἶναι ἀληθινὴ, ἄγνοιαν ἐμποιεῖ τῶν πρὸς σωτηρίαν δογμάτων. Ἀφανίζεται οὖν ἡ σοφία ἀνατρεπομένη ὑπὸ τῆς ἀληθείας, λυομένων τῶν σοφισμάτων καὶ τῶν πιθανοτήτων αὐτῆς, ἵνα ῥυσθῇ ἀπὸ ἀπάτης καὶ ψευδοδοξίας ὁ ὑπ' αὐτῆς προειλημμένος (62). Ὡς οὖν ἀπόλλυται νόσος ὑπὸ ἰατροῦ, καὶ ἀπόλλυται σκότος ὑπὸ ἡλίου· οὕτως ἀπόλλυται ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ ὕβρις ἀνόμων, καὶ ὕβρις ὑπερηφάνων ταπεινοῦται. Διὸ καὶ ὁ Ἰακὼβ εὐλογῶν τοὺς υἱοὺς Συμεὼν καὶ Λευὶ, Ἐπικατάρατος, φησὶν, ὁ θυμὸς αὐτῶν, ὅτι αὐθάδης· καὶ ἡ μῆνις αὐτῶν, ὅτι ἐσκληρύνθη (63). Τὴν πονηρὰν ἕξιν τῆς κατάρας ἐξαναλίσκει, ἵνα τὸ καταλειπόμενον ἐν αὐτοῖς ἄξιον τῆς εὐλογίας τοῦ πατριάρχου γένηται. Οὕτω δὲ καὶ Νῶε, γνοὺς ὃ ἐποίησεν αὐτῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος, εἶπεν· Ἐπικατάρατος Χαναάν. Καίτοι Χὰμ ἦν ὁ λελυπηκὼς, ἀλλ'

[17] Job. IX, 9. [18] ibid. 9. [19] Psal. CXLVI, 4. [20] Isa. XXIX, 14; I Cor. I, 19. [21] Gen. XLIX, 7. [22] Gen. IX, 25.

(58) Editi et Reg. quartus, ὑπόκιβδον. Henricianus codex et duo Colbertini, ὑπόκειρον. Alter Ducæi codex, ὑπόκηρον. Reg. tertius, ὑπόκιρνον· quas lectiones omnes pro mendosis habent Ducæus et Combefisius. Putat igitur uterque, pro ὑπόκιβδον legi debere ὑπόπυῤῥον, *stella subrufa* : in quo mirari subit viros linguæ Græcæ pertissimos non animadvertisse, nihil esse causæ cur quidquam mutaretur, cum speciem rufi coloris voce κιῤῥός significari constet vel ex lexicis vulgatioribus.

(59) Codex F., τῶν ἐξωθεν. At in Henriciano et in Anglic. æque ac in duobus Colbertinis repetitur articulus, τῶν ἔξωθεν, τῶν, recte.

(60) Codices nonnulli cum editis, ὥς. Alii duo mss., ὅς.

(61) Veteres aliquot libri, ὡς ἠθέλησαν. Aliquanto post editi, ἀγαθὸν ἔργον. At mss. omnes, ἀγαθοῦ.

(62) Editi, προσειλημμένος. Melius in utroque Combef. et in aliis qualuor, προειλημμένος. Mox tres mss., ἀπὸ ἰατροῦ καὶ διαπόλλυται.

(63) Veteres quinque libri, ἐσκληρύνθη. Editi, ἐσκληρώθη.

ξμως οὐκ αὐτῷ καταρᾶται, ἀλλὰ τῷ γεννήματι αὐτοῦ, καὶ τῷ ἔργῳ αὐτοῦ, ὅπερ συμβολικῶς ὀνομάζεται Χαναάν· διότι ἑρμηνεύεται Χαναὰν, ὡς σάλος. Διὰ τὸ οὖν ἐν κινήσει (64) τὴν ἕξιν γινομένην τὸ πάθος ἐπιτελεῖν, οὐ τῇ διαθέσει κατηρᾶται, ἀλλὰ τῷ ἔργῳ τῷ ἀπ' αὐτῆς. Δύσκολον γὰρ τὸ ἐν καρδίᾳ καθαρὸν ἐν ἀνθρώπου φύσει διασωθῆναι. Δῆλον δὲ, ὅτι ἀφανίζων τὴν ὕβριν τῶν ὑπερηφάνων, οὐχ ἓν μόνον τῶν κακῶν ἐξαναλίσκει, ἀλλ' ἀπὸ ἑνὸς ἁμαρτήματος διατατικῶς (65) ἐφ' ὅλα τὰ εἴδη τῆς κακίας ἐξακούειν προσήκει τῆς ὕβρεως. Οἱ γὰρ ἄνομοι ἐξυβρίζουσι μὲν εἰς τὸν ναὸν (66), ἐξυβρίζουσι δὲ εἰς τὸν πλησίον, ἐξυβρίζουσι δὲ εἰς τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, καὶ διὰ τῆς εἰκόνος ἡ ὕβρις ἀναβαίνει ἐπὶ τόν κτίσαντα. Ὥσπερ γὰρ ὁ βασιλικὴν εἰκόνα καθυβρίσας, ὡς εἰς αὐτὸν ἐξαμαρτήσας (67) τὸν βασιλέα κρίνεται· οὕτω δηλονότι ὑπόδικός ἐστι τῇ ἁμαρτίᾳ ὁ τὸν κατ' εἰκόνα γεγενημένον καθυβρίζων. Ὑβρίζει δὲ πρὸ πάντων καὶ ἑαυτὸν ὁ πόρνος. διὰ τῆς φθορᾶς· ὁ μοιχὸς, διὰ τοῦ ἔργου τῆς αἰσχύνης· ὁ κλέπτης, διὰ τῆς ταπεινῆς καὶ αἰσχρᾶς καὶ ἀνελευθέρου πράξεως· ὁ ψεύστης, διὰ τοῦ ἀρνήσασθαι τὴν ἀλήθειαν· ὁ ἐπίορκος, διὰ τῆς ἀπὸ Θεοῦ ἀλλοτριώσεως. Ὥστε πᾶσα ἁμαρτία ὕβρις ἐστὶ, καὶ ὕβρεώς ἐστι βλάστημα (68), πρώτου ἀπτομένη τοῦ ὑβριστοῦ. Ταπεινώσει δὲ καὶ τὴν ὕβριν τῶν ὑπερηφάνων, διότι καὶ ἡ ὑπερηφανία ἀδελφὴ τῆς ἀνομίας ἐστίν. Ὁ γὰρ ἄδικος ὑπερηφανεῖ τὴν δικαιοσύνην, καὶ κατεπαίρεται αὐτῆς· καὶ ὁ ἀκόλαστος κατὰ τῆν σωφροσύνης λαλεῖ, ὅταν διαπτύῃ (69) τὸν ἀκριβῆ ἐν πᾶσι παρατετηρημένον, καὶ τὴν μέχρις ὀφθαλμῶν κίνησιν παιδαγωγοῦντα. Ὁ ἄσωτος τὸν ἐν διαίτῃ μέτριον· ὁ ἄφρων καταχλευάζει τοὺς περιττοὺς ἐν σοφίᾳ, καὶ φιλοπόνως (70) πανταχόθεν ἑαυτοῖς συλλέγοντας τὰ μαθήματα. Ὁ οὖν ἀντιτασσόμενος ὑπερηφάνοις Κύριος, καὶ ταπεινῶν ἁμαρτωλοὺς ἕως γῆς, οὗτος ἐπαγγέλλεται τὴν ὕβριν τῶν ὑπερηφάνων ταπεινώσειν. Ὁ οὖν ταπεινῶν τοὺς ὑπερηφάνους, ῥύεται μὲν αὐτοὺς ἐκ τῆς πρὸς τὸν διάβολον ὁμοιότητος, ὅστις ἐστὶ πατὴρ τῆς ὑπερηφανίας, ἐνάγει δὲ αὐτοὺς πρὸς τὸ μαθητεύεσθαι τῷ εἰπόντι· Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ.

molestiam; non tamen ei maledicit, sed ejus germini, ipsiusque operi, quod symbolice nominatur Chanaan : quippe Chanaan, si interpreteris, idem valet ac *quasi commotio*. Quia igitur habitus commotus et exsuscitatus vitium parit, non affectui, sed operi eo prodeunti maledicit. Nam in humana natura difficile servatur cordis puritas. Compertum est autem, eum qui exterminat superborum contumeliam, non unum duntaxat vitium rescindere; sed par est contumeliam ita interpretari, ut ab uno peccato ad omnia nequitiæ genera extendatur sensus. Etenim iniqui contumeliam jaciunt in templum, conviciis consectantur proximum et quod ad imaginem Conditoris factum est, id contumelia vexant, atque contumelia ab imagine ad opificem ascendit. Quemadmodum enim qui contumeliam intorquet in regiam imaginem, perinde condemnatur, ac si pecasset in ipsum regem : ita sane quisquis homini ad Dei imaginem condito facit contumeliam obnoxius est peccato. Præ omnibus vero se ipse contumelia afficit fornicator per corruptionem, adulter per operis turpitudinem, fur per vilem fœdamque et illiberalem actionem, mendax quod veritatem inficiatur, perjurus, quod recedit a Deo. Quare peccatum omne contumelia est, contumeliæque germen, et in conviciatorem primum recidit. Quin et humiliabit superborum contumeliam, quod superbia soror sit iniquitatis. Iniquus enim justitiam superbe et arroganter despicit, et adversus eam oxtollitur. Atque impudicus adversus pudicitiam loquitur, cum spernat eum qui se observat in omnibus, et vel ipsum oculorum motum moderatur. Luxuriosus eum contemnit, qui modice et moderate vivit : insipiens eos irridet, qui excellunt sapientia, ac studio magno doctrinam ac scientiam undecunque sibi comparant. Dominus itaque qui superbis resistit [23], et humiliat peccatores usque ad terram [24], hic ipse superborum contumeliam depressurum se pollicetur. Qui igitur humiliat superbos, idem illos ab ea similitudine quam cum diabolo superbiæ parente habent, liberat, et eos inducit, ut fiant discipuli ejus, qui ait : *Discite a me quia mitis sum et humilis corde* [25].

268. Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλελειμμένοι ἔντι-

268. VERS. 12. *Et erunt qui derelicti fuerint, hono-*

[23] Jac. IV, 6. [24] Psal. CLXVI, 6. [25] Matth. XI, 29.

(64) Διὰ τὸ οὖν ἐν κινήσει, etc. *Quoniam igitur habitus commotus*, etc. Hoc interpres dicit; Deum soboli Chami, non Chamo maledixisse, quod ejus animus esset commotus, ob idque minus liber, nec ita sui compos.

(65) Editi, διατακτικως, male. Unus e Combefisianis διαστατικῶς, haud melius. Alii quinque mss., διατατικῶς, bene. Statim editi, ἐξακούειν προσθήκη τῆς ὕβρεως. Veteres libri omnes, ἐξακούειν προσήκει τῆς ὕβρεως. Quid autem hæc sibi velint, vix intelligi potest. Combefisius legit quidem, τὸ τῆς ὕβρεως· sed præterquam quod hæc emendatio aut nihil aut parum afferat lucis, vocula τό in mss. nequaquam legitur.

(66) Sic uterque Combef. et alii quatuor mss. Editi vero, εἰς τὸν λαόν, *in populum*. Hoc ipso in loco editi et aliquot mss., εἰς τοὺς πλησίον. Alii mss., εἰς τόν. Ibidem rursus editi, εἰς τὸν κατ' εἰκόνα. At nostri sex mss., εἰς τὸ κατ' εἰκόνα. Conjunctionem καί ante vocem διά e Reg. tertio adjecimus.

(67) Codices aliquot, ἐξαμαρτών. Statim mss. nonnulli, ὑπόδικος ἔσται. Subinde editi, et recentior Combefisii codex, γεγεννημένον. Alter illius codex et alii quatuor, γεγενημένον, rectius.

(68) Antiqui duo libri, βλαστήματα. Ibidem quatuor mss., πρώτου ἁπτομένου τοῦ ὑβριστοῦ. Alii duo mss. et editi, πρώτου ἁπτομένη τοῦ ὑβριστοῦ, haud dissimili sensu.

(69) Editi et mss. nonnulli, διαπτύῃ. At Regii primus et quartus, ὅταν εἴδῃ, *quando videt*.

(70) Libri aliquot veteres, καὶ φιλοπονίᾳ. Statim editi, ὁ Κύριος. Deest articulus in nostris sex codicibus.

rati magis quam aurum non coctum : et homo honoratus erit magis quam lapis qui ex Suphir. Postquam inductæ fuerint tentationes magnæ, venerintque bellatores, qui sunt totum terrarum orbem disperditurі, et ubi depressa fuerit superbia omnis, homines qui e multis tunc invenientur, nihilque læserint animam per initam cum iniquis societatem, sed qui discrimina innumera ac tentamina experti, animi **584** specimen eximium dederint, hi auro omni quod concoctum non fuit, ac omni pretiosissimo lapide qui existimatur in Suphir, reperiri, honoratiores futuri sunt. Cæterum nomine Suphir regionem quamdam in Indorum gente sitam videtur indicare, in qua solent lapides pretiosissimi gigni. Aurum vero non coctum, illud est, quod nihil in se materiæ ambiguæ et alienæ continet, sed quod simul, ut conspectum est, fidem facit intuentium oculis, probum se esse, et ab ære, aut ab alia quavis admistione purum.

A μοι (71) μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον τὸ ἄπυρον· καὶ ἄνθρωπος ἔντιμος ἔσται μᾶλλον ἢ ὁ λίθος ὁ ἐκ Σουφείρ. Μετὰ τὸ ἐπαχθῆναι τοὺς μεγάλους πειρασμοὺς, καὶ ἐλθεῖν τοὺς ὁπλομάχους τοὺς ἐξαφανίζοντας τὴν οἰκουμένην, καὶ μετὰ τὸ ταπεινωθῆναι πᾶσαν ὑπερηφανίαν, τότε οἱ εὑρισκόμενοι ἄνθρωποι ἐκ πολλῶν, μηδὲν βλαβέντες τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς ἀνόμους κοινωνίας, ἀλλὰ διὰ μυρίων πειρασμῶν καὶ δοκιμαστηρίων ἐξετασθέντες, βάσανον τῆς ἑαυτῶν προαιρέσεως ἀκριβῆ (72) δεδωκότες, παντὸς ἀπύρου χρυσίου ἔσονται τιμιώτεροι, καὶ παντὸς λίθου τιμιωτάτου, ὃς δοκεῖ ἐν τῇ Σουφεὶρ εὑρίσκεσθαι. Ἔοικε δὲ χώραν τινὰ λέγειν ἐν τῷ ἔθνει τῷ Ἰνδικῷ τὴν Σουφεὶρ, περὶ ἣν οἱ πολυτίμητοι τῶν λίθων πεφύκασι γίνεσθαι. Ἄπυρον δὲ χρυσίον, τὸ μηδεμίαν ἀμφιβολίαν ὕλης ἀλλοτρίας ἔχον ἐν ἑαυτῷ, ἀλλ', ὁμοῦ τῷ (73) B φανῆναι, πεῖθον τὴν ὄψιν τῶν ὁρώντων, ὅτι δόκιμόν ἐστι καὶ ἀμιγὲς χαλκοῦ, ἢ τινος ἄλλης ἐπιπλοκῆς.

269. Vers. 13. *Nam cœlum iudignabitur, et terra concutietur a fundamentis suis, propter furorem iræ Domini Sabaoth in die illa, qua venerit furor ejus.* Creatura omnis cum Domino movetur ad ultionem de iis qui in ipsum peccavere, expetendam [26]. Quemadmodum enim cœlum obstupescit et inhorret ob inopinatas iniquitates populi, cum Dominum derelinquit [27]; ita cum delicta eorum qui defecerint, fuerint completa, veneritque retributionis tempus, indignari dicitur, et una cum Dei ira insurgere. Par autem fuerit per cœli indignationem intelligi horrenda illa mala, quæ ab eo puniendis infligentur. Nimirum cum offundentur stellis tenebræ, deficietque lux solis, nec luna amplius illustrabitur [28]; cum fulminibus percurrentibus, horrendo cum fragore ruent tonitrua; cum aer capiti imminens obscurabitur, ita ut cruciatus eorum qui iræ fuerint traditi, nulla ex parte solatium aut levamen admittat. Creatura enim Conditoris administra, vehementer ad iniquos plectendos exasperatur [29], mitigatur vero et demulcetur, ad eos qui suam in ipsos fiduciam reposuerint, afficiendos beneficio. Hæc autem contingunt ob furorem iræ Domini. Obtinuit autem mos Scripturæ, ut furorem iræ dicat æstum quemdam, et pœnarum pravis operibus ulciscendis idonearum veluti inflammationem.

269. Ὁ γὰρ οὐρανὸς θυμωθήσεται, καὶ ἡ γῆ σεισθήσεται ἐκ τῶν θεμελίων αὐτῆς, διὰ θυμὸν ὀργῆς Κυρίου Σαβαὼθ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ᾗ ἂν ἐπέλθῃ ὁ θυμὸς αὐτοῦ. Πᾶσα ἡ κτίσις συγκινεῖται τῷ Δεσπότῃ ἐπὶ τὴν ἐκδίκησιν τῶν εἰς αὐτὸν ἡμαρτηκότων. Ὥσπερ γὰρ ἐξίσταται ὁ οὐρανὸς, καὶ φρίσσει ἐπὶ ταῖς ἀπροσδοκήτοις παρανομίαις τοῦ λαοῦ, ὅταν ἐγκαταλείπωσι τὸν Κύριον· οὕτως ἐπειδὰν (74) συμπληρωθῶσιν αἱ ἁμαρτίαι τῶν ἀποστατησάντων, καὶ ἔλθῃ ὁ καιρὸς τῆς ἀνταποδόσεως, θυμοῦσθαι λέγεται καὶ συνδιανίστασθαι τῇ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ. Θυμὸν δὲ οὐρανοῦ νοεῖν χρὴ τὰ ἀπ' αὐτοῦ φοβερὰ ἐπιπίπτοντα C τοῖς κολαζομένοις, ὅταν σκότωσις μὲν γένηται τῶν ἀστέρων, ἀφεγγὴς δὲ ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη οὐκέτι πεφωτισμένη· ὅταν σκηπτοὶ διατρέχοντες, καὶ βρονταὶ φοβεραὶ καταβρηγνύμεναι· ὅταν ὁ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀὴρ ἐσκοτισμένος ὑπάρχῃ, ὡς πανταχόθεν ἀπαραμύθητον εἶναι τοῖς τῇ ὀργῇ παραδεδομένοις τὴν βάσανον. Ἡ γὰρ κτίσις, τῷ ποιήσαντι ὑπηρετοῦσα, ἐπιτείνεται μὲν εἰς κόλασιν κατὰ τῶν ἀδίκων, ἐνίεται δὲ εἰς εὐεργεσίαν ὑπὲρ τῶν ἐπ' αὐτῷ (75) πεποιθότων. Ταῦτα δὲ γίνεται διὰ θυμὸν ὀργῆς Κυρίου. Θυμὸν δὲ ὀργῆς λέγειν τῇ Γραφῇ σύνηθες τὴν ἀναθυμίασιν, καὶ οἱονεὶ ἕψεσιν τῆς ἐπὶ τῇ ἀνταποδόσει τῶν πονηρῶν ἔργων γινομένης κολάσεως.

270. *Terra autem concutietur a fundamentis suis.* Declarat, motum illum non futurum esse levem aut D vulgarem, adeo ut superficie tenus fiat concussio : sed terræ fundamentum eversum iri, et concussum illum ad omnes terræ partes perventurum. Terræ

270. Ἡ δὲ γῆ σεισθήσεται ἐκ τῶν θεμελίων αὐτῆς. Δείκνυσιν, ὅτι οὐκ ἐπιπόλαιος, οὐδὲ συνήθης ὁ σεισμὸς ἔσται, περὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ βρασμοῦ γινομένου, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἕδραν αὐτῆς ἀναστρέφει, καὶ ὁ κλόνος αὐτῆς διόλου ἄψεται. Θεμέλια δὲ γῆς

[26] Sap. v, 18. [27] Jer. II, 12. [28] Matth. XXIV, 29. [29] Sap. v, 18-21.

(71) Vox ἔντιμοι addita est ex antiquis tribus libris.

(72) Editi, ὡς ἀκριβῆ. Vocula ὡς in nostris sex mss. deest.

(73) Editi et quatuor mss., τό. Alii duo mss., τῳ. Infra codices duo cum editis, ἐὰν ἐπέλθῃ. Alii quatuor, ἂν ἐπέλθῃ.

(74) Codices aliquot, ἐπειδὰν οὖν. Ibidem editi, τῶν ἀποστησάντων. At mss. omnes, τῶν ἀποστατησάντων.

(75) Antiqui duo libri, ὑπ' αὐτῷ. Alii tres, εἰς αὐτόν.

ἄγνωστα ἀνθρώπου φύσει, ὡς μεμαθήκαμεν ἐν τῷ (76) Ἰὼβ, τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ποῦ ἦς ἐν τῷ θεμελιοῦν με τὴν γῆν ; Ἀπάγγειλον δέ μοι, εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν. Τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ οἶδας ; Ἢ τίς ὁ ἐπαγαγὼν σπαρτίον ἐπ' αὐτῆς ; Ἐπὶ τίνος οἱ κρίκοι αὐτῆς πεπήγασι ; Τίς δέ ἐστιν ὁ βαλὼν λίθον γωνιαῖον ἐπ' αὐτῆς ; Ἅπου (77) κατὰ τὴν τῶν ἔξωθεν ὑπόληψιν ἐθεμελίωσεν ὁ Κύριος τὴν γῆν, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς περιεχούσης τὸν κόσμον σφαίρας, ὡς διὰ τὴν ἰσορροπίαν αὐτῆς ἴσον ἀπεχούσης πανταχόθεν τοῦ (78) οὐρανοῦ, βεβηκέναι ἀσφαλῶς καὶ ἐρηρεῖσθαι ἀκλινῶς. Εἰ δὲ οὕτως ἐστήρικται βεβαίως ἡ γῆ, δηλονότι ἐκ θεμελίων κινουμένη, ἀπὸ τῆς ὑπαρχούσης αὐτῇ (79) βάσεως μετατεθήσεται. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θυμοῦσθαι ἴδιόν ἐστι τῶν λογικῶν καὶ ἐμψύχων, ἤδη τινὲς ἐφαντάσθησαν καὶ τὸν οὐρανὸν ἔμψυχον εἶναι, καὶ λόγῳ κεχρῆσθαι, ὡς δύνασθαι καὶ εἰς ἀγανάκτησιν τῷ Δεσπότῃ συνδιαναστῆναι. Ἔστι δὲ μυθικὸν ἀνάπλασμα τὸ τοιοῦτον. Πολλάκις γὰρ ἡ Γραφὴ μετωνυμικῶς οὐρανὸν ὀνομάζει τὰ ἐπουράνια ζῶα (80), ὡς ἔθος καὶ παρ' ἡμῖν λέγειν· Ἡ (81) πόλις ἐκβέβηκε πᾶσα· καὶ, Ἡ πόλις ἤτησε παρὰ τοῦ ἄρχοντος τόδε· ἀντὶ γὰρ τῶν ἐνοικούντων τὴν πόλιν λέγομεν. Οὕτως οὖν καὶ ὁ οὐρανὸς θυμοῦται, τῶν οὐρανίων δυνάμεων συντιθεμένων τῇ δικαίᾳ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ χαρὰ γίνεται ἐν οὐρανοῖς ἐπὶ ἑνὶ (82) ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, οὕτω καὶ παροξυσμὸς καὶ λύπη ἐπὶ τοῖς ἀποστατοῦσι διὰ τῆς ἁμαρτίας τοῦ κτίσαντος.

271. Καὶ ἔσονται οἱ καταλελειμμένοι ὡς δορκάδιον φεῦγον, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον, καὶ οὐκ ἔσται ὁ συνάγων, ὥστε ἄνθρωπον εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀποστραφῆναι, καὶ ἄνθρωπον εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ διῶξαι (83). Ὃς γὰρ ἂν ἁλῷ, ἠττηθήσεται, καὶ οἵτινες (84) συνηγμένοι εἰσὶ, μαχαίρᾳ πεσοῦνται. Καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ῥάξουσιν ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τὰς οἰκίας αὐτῶν προνομεύσουσι, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν ἕξουσιν. Ἐν τῇ ἐφόδῳ τῶν πολεμίων οἱ μὲν εἰς χεῖρας ἐλθόντες, ἐπ' αὐτῆς τῆς παρατάξεως ἔπεσον (85)· οἱ δὲ διαφυγόντες, ὡς δορκάδιόν εἰσι φεύγοντες. Εὔπυθητον δὲ τὸ ζῶόν ἐστι καὶ δειλὸν, καὶ δι' ὀξύτητα τῶν ποδῶν ἐπιπολὺ φεῦγον, καὶ οὐχ ἱστάμενον. Ἔσονται οὖν ὡς δορκάδιον,

autem fundamenta humanæ naturæ ignota sunt; uti apud Job didicimus, Domino dicente : *Ubi eras dum jacerem fundamenta terræ? Indica autem mihi si nosti scientium. Quis posuit mensuras ejus, si nosti? Aut quis induxit funiculum super eam? Super quo circuli ejus compacti sunt? Quis est autem, qui misit lapidem angularem ejus*[30]? Num juxta gentilium opinionem, fundamenta terræ locavit Dominus in centro globi mundum circumcingentis, ut ob æquilibrium ejus, distantis scilicet undecunque a cœlo, tuto staret, stabilisque maneret et immota? Quod si tam firmiter fixa terra est, utique a suis fundamentis emota, ab ipsa 585 sua sede basique transmovebitur. Sed quia indignatio iis qui ratione et animo præditi sunt, competit; nonnulli olim cœlum et animatum esse, et ratione usum esse opinati sunt, sic ut simul cum Domino exaltari posset ad indignationem. At commentum ejusmodi est fabulosum. Nam plerumque Scriptura per metonymiam cœlestia animalia cœlum vocat, uti et nos dicere solemus : Civitas omnis egressa est; et : Civitas a principe hanc rem petivit; quippe civitatem loco incolarum nominamus. Itaque ad hunc modum indignatur etiam cœlum, cum justæ Dei iræ assentiuntur cœlestes potestates. Quemadmodum enim gaudium est in cœlis super uno peccatore pœnitentiam agente[31] : ita quoque indignatio et tristitia est super iis, qui per peccatum a Conditore deficiunt.

271. Vers. 14-16. *Et erunt residui quasi damula fugiens, et quasi ovis errans, et non erit qui congreget, ita ut homo ad populum suum convertatur, et homo in regionem suam currat. Nam qui captus fuerit opprimetur; et qui congregati fuerint, gladio cadent. Et filios eorum discerpent in conspectu eorum, et domos eorum diripient, et uxores ipsorum habebunt.* Qui in manus hostium irrumpentium venerint, in ipsa acie cadunt; qui vero fuga sibi consuluerint, hi quasi damula fugiunt. Animal autem illud pavidum est valde et meticulosum, et ob pedum velocitatem procul fugit, nec gradum sistit. *Erunt* igitur *quasi damula et quasi ovis errabunda.* Ovis enim ex se nullo modo novit ad pascua pinguia

[30] Job. xxxviii, 4-6. [31] Luc. xv, 10.

(76) Ita mss. omnes. Editi, ἐπὶ τοῦ.

(77) Editi et tres mss., Ἢ ποῦ, *aut ubi*. Alii tres mss. conjuncte, Ἵπου pro Ὅπου.

(78) Editi, τοῦ οὖν. Vocula οὖν in mss. deest.

(79) Editi, ὑπαρχούσης αὐτῷ, haud emendate. At antiqui tres libri, ὑπαρχούσης αὐτῇ. Alii itidem tres, ἐνυπαρχούσης αὐτῇ.

(80) Veteres tres libri et editi quoque ζῶα· ubi tamen videtur interpres legisse, ζώδια, cum verterit, *Scriptura enim plerumque nomen hoc cœlum figurate accipit pro cœlestibus signis.* Scriptor autem Commentarii, quisquis est, nomine cœlestium animalium nihil aliud nisi cœlestes virtutes intelligit.

(81) Editi et mss. nonnulli, ὅτι ἡ. Sed vox ὅτι in aliis mss. deest.

(82) Editi, ἐφ' ἑνί. At mss., ἐπὶ ἑνί. Nec ita multo infra copulam καί ante vocem παροξυσμός ex nostris sex mss. addidimus.

(83) Antiqui tres libri, καὶ ἄνθρωπον εἰς τὴν χώραν ἑαυτοῦ διῶξαι, *et homo in regionem suam currat*. Alii tres, καὶ ἄνθρωπον εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ διασωθῆναι, *et homo in regionem suam salvum se recipiat*. In editis vero et apud LXX legitur, καὶ ἄνθρωπος εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ διώξεται, *Et homo ad regionem suam expelletur*. Mihi autem verisimile fit, typographos de suo emendare voluisse : quod ut tutius facerent, ita ediderunt, uti in Bibliis legebatur.

(84) Uterque Colbertinus et Reg. secundus, καὶ εἴ τινες, *et si qui sint*, etc. Aliquanto post iidem mss., καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν προνομεύσουσι, *et opes eorum diripient*.

(85) Codices quatuor, ἔπεσαν. Paulo infra uterque Colbertinus et Reg. secundus. ζῶόν ἐστι καὶ δειλόν. Vox ἐστι in editis desiderabatur.

pergere, nec tutioribus in locis commorari, aut sibi potum quærere, nisi quis adfuerit pastor, qui eam deducat. Itaque qui tunc erunt, fugient quidem perinde atque damæ : destituentur vero auxilio omni, tanquam oves errabundæ; quod nemo sit qui eas ducat. *Et non erit qui congreget.* Imo timidi quidem dispergentur a persequentibus : ii vero qui residui fuerint, vincentur, opprimenturque ab hostibus : quamvis coire, et auxiliarem quamdam societatem inire possint, tamen gladio interibunt. Deinde miserandas calamitates et ærumnas eorum qui in servitutem fuerint abstracti, in medium profert. Filios eorum discerpent in parentum oculis, diripientque eorum domos, et uxores eorum sibi ipsis contumeliose vindicabunt.

A καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον . Καὶ γὰρ οὐδεμίαν οἰκείαν σύνεσιν ἔχει τὸ πρόβατον πρὸς τὸ ὁρμῆσαι μὲν ἐπὶ τὰς τροφίμους νομὰς, αὐλισθῆναι δὲ ἐν τόποις ἀσφαλεστέροις, ἢ ποτὸν ἑαυτοῖς ἐκζητῆσαι, ἐὰν μή τις ᾖ ὁ ποιμαίνων, καὶ ἐπὶ ταῦτα καθηγούμενος. Ἔσονται οὖν οἱ τότε, διαφεύγοντες μὲν ὡς (86) δορκάδες, ἀβοήθητοι δὲ ὡς τὰ πρόβατα τὰ πλανώμενα, τῷ μὴ εἶναι αὐτῶν ἄρχοντα. Καὶ οὐκ ἔσται ὁ συνάγων, ἀλλ' οἱ μὲν δειλοὶ σπαρήσονται (87) ὑπὸ τῶν διωκόντων, οἱ δὲ καταλειφθέντες ἡττηθήσονται ὑπὸ τῶν πολεμίων· κἂν δυνηθῶσι συστῆναι , καὶ κοινωνίαν τινὰ βοηθείας ποιήσασθαι· ἀλλ' οὖν μαχαίρᾳ πεσοῦνται. Εἶτα λέγει τὰ ἐλεεινὰ πάθη τῶν ἐξανδραποδιζομένων . Τὰ τέκνα αὐτῶν ῥάξουσιν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν γονέων, καὶ τὰς οἰκίας αὐτῶν διαρπάσονται, καὶ τὰς γυναῖκας ἐφ' ὕβρει πρὸς ἑαυτοὺς μεταστήσουσιν.

B

272. Vers. 17, 18. *Ecce suscitabo vobis Medos qui argentum non reputant, nec auro opus habent. Arcus juvenum conterent, et filiorum vestrorum non miserebuntur : neque super filiis tuis parcent oculi eorum.* Longo temporis intervallo interjecto, uti tradit historia, Medi in Assyriorum imperium invasere, Babylonemque evertere. Proinde Isaiæ prophetia ætatibus multis **586** præcessit Israelitici populi captivitatem. Rursus autem post abductum Israelem multis post annis comperiuntur Medi Assyriis bellum intulisse. Itaque captivorum solamen exspectatio est vindictæ populum Israelis vexatorem brevi apprehensuræ. *Suscitabo*, inquit, *vobis Medos*, qui neque argento, neque auro flectentur. Neque vos, Babylonii, divitiarum vestrarum copia immunitatem malorum ab ipsis emere poteritis. Neque enim eis pecuniæ sunt admirationi, quod et ipsi sint opulentissimi. Quapropter neque in præliis distrahuntur mortuorum exuviis, neque detinentur in præda agenda, imo ab iis qui capti sunt aliquid accipere, sordidum putant et ignavum. Sed sagittariam artem adolescentium vestrorum conterent, neque ullo modo miserebuntur infantium, neque eis parcent. Medorum autem nomen transumptum significat, *a sufficienti*. Qui igitur sufficiens est in omnibus, ac pro merito vicem reddere potest, hic ciet et accersit Medos. Aut forte quoniam Madai Mediæ conditor est [82] (hic autem si interpreteris, sonat *dimensionem*), ideo dici possint Medi accit[1]

272. Ἰδοὺ ἐπεγερῶ (88) ὑμῖν τοὺς Μήδους, οἱ οὐ λογίζονται ἀργύριον , οὐδὲ χρυσίου χρείαν ἔχουσι . Τοξεύματα νεανίσκων συντρίψουσι , καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν οὐ μὴ ἐλεήσωσιν· οὐδὲ ἐπὶ τοῖς τέκνοις σου φείσονται οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Ἱολλοῖς ὕστερον χρόνοις, ὡς ἡ ἱστορία παραδέδωκεν, οἱ Μῆδοι τῇ ἀρχῇ τῇ τῶν Ἀσσυρίων ἐπέθεντο, καὶ κατεστρέψαντο Βαβυλῶνα. Ἔστι μὲν οὖν ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαΐου πρὸ πολλῶν γενεῶν (89) τῆς τοῦ Ἰσραὴλ αἰχμαλωσίας. Πάλιν δὲ μετὰ τὸν Ἰσραὴλ πολλοῖς ὕστερον ἔτεσι φαίνονται οἱ Μῆδοι ἐπιστρατεύσαντες τοῖς Ἀσσυρίοις.Παραμυθία οὖν τῶν αἰχμαλωτιζομένων ἡ προσδοκία τῆς ἐκδικήσεως μετ' οὐ πολὺ (90) καταληψομένης τὸν λαὸν τὸν κακώσαντα τὸν Ἰσραήλ. Ἐπεγερῶ,φησὶν, ὑμῖν τοὺς Μήδους , οἵτινες οὔτε ἀργυρίῳ παραπεισθήσονται, οὔτε χρυσίῳ. Οὐδὲ δυνήσεσθε ὑμεῖς, οἱ Βαβυλώνιοι , τῇ περιουσίᾳ τοῦ πλούτου ἐξωνήσασθαι παρ' αὐτῶν τὸ μηδὲν παθεῖν. Οὐδὲ γὰρ εἰσιν ἐπτοημένοι περὶ χρήματα, τῷ καὶ αὐτοὶ ὑπερπλουτεῖν. Διόπερ οὐδὲ ἐν τοῖς πολέμοις (91) περισπῶνται ὑπὸ τῆς νεκροσυλίας, οὐδὲ ἀσχολοῦνται περὶ τὴν λείαν, καὶ τὸ λαμβάνειν παρὰ τῶν ἁλωκότων ἀγενὲς οἴονται. Ἀλλὰ τὴν τοξείαν τῶν παρ' ὑμῖν νεανίσκων συντρίψουσι, καὶ οὐδένα οἰκτον, οὐδὲ φειδῶ ποιήσονται τῶν νηπίων. Τὸ δὲ Μήδων ὄνομα μεταλαμβανόμενον σημαίνει ἀπὸ ἱκανοῦ . Οὐκοῦν ὁ ἱκανὸς ἐν πᾶσι καὶ δυνατὸς ἐπάγειν τὰ πρὸς ἀξίαν, οὗτος κινεῖ τοὺς Μήδους. Ἡ τάχα ἐπειδὴ ὁ Μαδαεὶ κτίστης ἐστὶ τῆς Μηδείας, ἑρμηνεύεται δὲ οὗτος ἐκμέτρησις (92), λέ-

C

D

[82] Gen. x, 2.

(86) Sic mss. quatuor. Alii duo, ὡς ἄν. Editi, διαφεύγοντες, φεύγοντες μὲν ὡς αἱ.

(87) Editi et tres mss., ἀλλ' οἱ μὲν διασπαρήσονται. At Colb. secundus uti in contextu.

(88) In mss. quibusdam æque ae in Bibliis legitur, ἰδοὺ ἐπεγείρω, *ecce suscito*. Infra codices duo cum editis, ἐλεήσουσιν. Alii quatuor, ἐλεήσωσιν.

(89) Πρὸ πολλῶν γενεῶν, *multis ætatibus præcessit*, etc. Hic Basilium indiligentiæ accusat Combefisius. Ejus hæc sunt: *Non satis advertisse videtur Basilius. Nam ipsa Isaiæ ætate translatus est Israel, Achaz rege Juda; ipse quoque Judas non multo post, exstincto Ezechia.* At si non aliunde, at ex ejusmodi tamen erratis discere poterat vir doctus, hunc Commentarium Basilio Magno tribuendum non esse.

(90) Codices quinque, οὐ μετ' οὐ πολύ. Editi et Reg. primus, τῆς μετ' οὐ πολύ.

(91) Recentior Combefisii codex et duo Colbertini cum editis, ἐν τοῖς πολεμίοις, *inter hostes*. Alter ejus codex et Reg. quartus, ἐν τοῖς πολέμοις, *in bellis*, sive *in præliis*.

(92) Veteres quatuor libri præter Combefisianos, ἐκμέτρησις. Editi, ἐμμέτρησις. Statim codex Fr. et alii duo Regii quoque, εἰς τὸ κολάζειν ἐν μέτρῳ. At Henricianus et duo Colbertini, εἰς τὸ κολάζεσθαι ἐμμέτρως.

γοιντο ἂν οἱ Μῆδοι ἐπάγεσθαι εἰς τὸ κολάζειν ἐμμέτρως τοὺς κακῶς βεβιωκότας. Διότι ᾧ μέτρῳ ἕκαστος ἡμῶν μεμέτρηκεν, ἤτοι ἐν τῷ κατορθοῦν, ἢ ἐν τῷ ἁμαρτάνειν, ἐν τούτῳ ἢ τὰ τῆς ἀμοιβῆς, ἢ τὰ τῆς κολάσεως ἀπολήψεται. Τοιοῦτοι δὲ οἱ Μῆδοι· οὐκ ἐλεήσουσι τὰ τέκνα τῶν Βαβυλωνίων, οὐδὲ περιποιήσασθαι καταδέξονται (93). Τάχα δὲ τέκνα τοὺς καρποὺς καὶ τὰ γεννήματα τῆς Βαβυλωνίων ψυχῆς νῦν φησιν ἡ Γραφή. Τοιαῦτα νομίξω εἶναι καὶ τὰ τοῦ μακαριζομένου παρὰ τῷ ψαλμῷ τέκνα, ἐν ᾧ ἡ μὲν γυνὴ ἡ (94) σοφία ἐστὶν, ἥντινα ἐκζητήσας νύμφην ἠγάγετο καὶ σύνοικον ἑαυτῷ ὁ Κύριος (95), γενόμενος ἐραστὴς τοῦ κάλλους αὐτῆς· οἱ δὲ υἱοὶ, τὰ γεννήματα τοῦ νοῦ καὶ τῆς σοφίας ἅμα συνελθόντα. Περὶ τούτων οἶμαι τῶν τέκνων εἰρῆσθαι ἐν τῷ ρλς' ψαλμῷ· Θυγάτηρ Βαβυλῶνος ἡ ταλαίπωρος, μακάριος ὃς ἀνταποδώσει σοι τὸ ἀνταπόδομά σου, ὃ ἀνταπέδωκας ἡμῖν. Μακάριος ὃς κρατήσει, καὶ ἐδαφιεῖ τὰ νήπιά σου πρὸς τὴν πέτραν. Ταύτην γὰρ προβλέπει τὴν ἡμέραν τῆς ἀνταποδόσεως, καθ' ἣν οἱ Μῆδοι κρατήσαντες τῶν Βαβυλωνίων, οὐκ ἐλεήσουσιν, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς τέκνοις αὐτῶν φείσονται οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Σκόπει δὲ, ὅτι ὁ ψαλμὸς μακαρίζει οὐ τὸν ὁπωσδήποτε τέκνον Βαβυλώνιον ἀνελόντα (96), ἀλλ' ὅτι πρῶτον μὲν θέλει τὰ νήπια αὐτῶν ἀφανίζεσθαι, τὰ ἀρτιγενῆ, μὴ ἐπιτραπέντα ἐλθεῖν εἰς αὔξησιν, ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον χωρήσῃ τῆς πονηρίας· δεύτερον δὲ, ὅτι οὐχ οἱῳδήποτε τρόπῳ ἀναιρεθῆναι. Μακαρίζει γὰρ τὸν κρατήσαντα (97) καὶ περιγενόμενον τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ τῆς τεκνογονίας τοῦ συγκεχυμένου νοῦ, ὅστις ὀνομάζεται Βαβυλώνιος· ἔπειτα δὲ προσαράσσων αὐτὰ τῇ πέτρᾳ. Ἡ πέτρα δὲ καὶ ἐν τούτῳ ὁ Χριστός ἐστιν. Ὁ γὰρ συγκρούων τὰ φαῦλα δόγματα τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, οὗτός ἐστιν ὁ τὰ Βαβυλώνια νήπια τῇ πέτρᾳ προσεδαφίζων (98). Εἰ οὖν τέκνα Βαβυλῶνος, τὰ τῶν ἑτεροδόξων δόγματα συγχέοντα τὴν ψυχὴν τοῦ παραδεχομένου κακῶς τὸ Βαβυλώνιον τέκνον κρατηθὲν, ἐδαφίζοιτο πρὸς τὴν πέτραν.

273. Καὶ ἔσται Βαβυλὼν, ἡ καλεῖται ἔνδοξος ὑπὸ βασιλέης Χαλδαίων, ὃν τρόπον κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα· οὐ κατοικηθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, οὐδὲ μὴ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν διὰ πολλῶν γενεῶν, οὐδὲ μὴ διέλθωσιν αὐτὴν Ἄραβες, οὐδὲ ποιμένες οὐ μὴ ἀναπαύσωνται (99) ἐν αὐτῇ. Καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ θηρία, καὶ ἐμπλησθήσονται αἱ οἰκίαι ἤχου, καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ

A fuisse, ut pœnas de iis qui nequiter et perperam vixerant, exigerent cum mensura : quoniam qua in mensura quisque nostrum dimensus fuerit, sive bene agendo, sive peccando, in hac aut præmium aut supplicium recipiet[33]. Tales autem sunt Medi; non miserebuntur filios Babyloniorum, neque eos salvos et incolumes servari patientur. Forte autem fructus fetusque animæ Babyloniorum nunc Scriptura filios appellat. Quin etiam filios ejus qui in psalmo prædicatur beatus, tales esse arbitror : in quo mulier quidem sapientia est, quam ambivit, quamque uxorem duxit, et sibi contubernalem elegit Dominus, pulchritudinis ejus amore captus[34] : filii vero sunt mentis et sapientiæ fetus simul coeuntes. De his, puto, in psalmo cxxxvi dictum est : *Filia Babylonis misera, beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. Beatus qui tenebit, et allidet parvulos tuos ad petram*[35]. Prævidet siquidem illam vicis rependendæ diem in qua Medi, Babyloniis superatis, misericordia nulla commovebuntur, neque ipsorum filiis oculi eorum parcent. Attendas autem velim psalmum prædicare beatum, non eum qui quoquo modo prolem Babyloniorum interfecerit : sed primum quidem velle, ut parvuli eorum recens geniti trucidentur, nec adolescere permittantur, ne ad majorem nequitiam perveniant; deinde vero, ut 587 non quoquo modo interimantur. Etenim eum dicit beatum, qui sobolem mentis confusæ, quæ Babylonia dicitur, tenuerit, et pro sua sapientia in potestatem suam redegerit, ac deinceps eos ad petram alliserit. Jam vero hic etiam petræ nomine intelligendus est Christus. Qui enim dogmata prava cum verbo veritatis collidit, is Babylonis infantes allidit ad petram. Proinde si per Babylonis filios significentur hæreticorum dogmata, quæ animum excipientis perturbant : jure optimo filius Babylonius apprehensus, ad petram allidetur.

273. Vers. 19-22. *Et erit Babylon, quæ vocatur inclyta a rege Chaldæorum, quemadmodum subvertit Deus Sodomam et Gomorrham : non habitabitur in æternum tempus, neque ingredientur in eam per multas generationes, neque transibunt per eam Arabes, neque pastores requiescent in ea. Et accubabunt ibi bestiæ; et replebuntur domus sonitu. Et requiescent ibi sirenes, et dæmonia ibi saltabunt; et ono-*

[33] Marc. IV, 24. [34] Psal. XLIV, 12. [35] Psal. CXXXVI, 8, 9.

(93) Antiqui sex libri, καταδίχονται. Editi, καταδέξονται, melius.

(94) Articulus additus est ante vocem σοφία ex libris veteribus.

(95) Editi et tres mss., ὁ δίκαιος, *justus pulchritudinis ejus amore captus*. At uterque Colb. et Reg. secundus, ὁ Κύριος, *Dominus pulchritudinis ejus amore captus*, ut in textu. Procopius quidem lectioni priori favet pag. 216, sed tamen posteriorem præstare censuimus, quod scriptor respicere videatur ad versum 12 psalmi XLIV : *Et concupiscet rex decorem tuum : quoniam ipse est Dominus Deus tuus, et adorabunt eum.*

(96) Sic codices quinque. Editi et Reg. primus, τέκνα ἀνελόντα Βαβυλώνια.

(97) Ita mss. omnes. Editi, τὸν κρατήσοντα. Mox tres mss., ἔπειτα δέ. Deest vocula δέ in vulgatis. Ibidem editi, προσαράσσων αὐτόν. Reg. primus, contra ac dixit Combefisius, αὐτῶν. Reg. quartus, αὐτῷ, Alii quatuor mss., αὐτά, bene.

(98) Veteres aliquot libri, ἐδαφίζεται.

(99) Codices quinque, ἀναπαύσωνται. Editi et Reg. tertius, ἀναπαύσονται.

centauri illic habitabunt : et nidificabunt herinacei in domibus eorum. Cito veniet, et non tardabit ; et dies ejus non elongabuntur. Hisce verbis enarrat abjectam Babylonis conditionem. Et quoniam prioris gloriæ recordatio agit et commovet vehementius, docet a quali statu ad qualem delapsa sit immutationem. *Et erit*, inquit, *Babylon, quæ vocatur inclyta.* Hoc fuit tanquam proprium cognomen, et ab omnibus vocabatur cum additamento illo, *Babylon inclyta.* Hanc autem effecerat celeberrimam rex Chaldæorum, quod, multis eversis ac superatis, captivorum vires in eam transtulisset, eamdemque instruxisset mœnibus ingentibus, et magna militum manu instructa ædificiis magnificis amplificasset. Hæc igitur subvertetur *Eo modo, quo Deus subvertit Sodoma et Gomorrha, et in æternum tempus non habitabitur.* Forte autem certo tempore circumscribit eversionem ejus ac vastitatem; quare non dixit absolute : Et subvertetur *in æternum;* sed adjecit, *In æternum tempus.* Sed et quæ sequuntur, indicant perfectam et integram vastitatem non prædici. Dicitur enim : *Neque ingredientur in eam per multas generationes ;* quasi solitudo esset per multas generationes permansura, ac postea iterum incolis frequentenda. A B

σειρῆνες, καὶ δαιμόνια ἐκεῖ ὀρχήσονται· καὶ ὀνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσι, καὶ νοσσοποιήσουσιν ἐχῖνοι ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν. Ταχὺ ἔρχεται, καὶ οὐ χρονιεῖ (1)· καὶ αἱ ἡμέραι αὐτῆς οὐ μὴ ἐφελκυσθῶσιν. Ἐπὶ τούτοις διηγεῖται τὴν ταπείνωσιν τῆς Βαβυλῶνος. Καὶ ἐπειδὴ σφοδροτέραν ποιεῖται (2) τὴν ἐνέργειαν [καὶ] ἡ ὑπόμνησις τῆς πρὸ τούτου δόξης, δείκνυσιν ἀπὸ οἵας καταστάσεως εἰς οἵαν ἦλθε μεταβολήν. Καὶ ἔσται, φησὶ, Βαβυλὼν, ἡ καλεῖται ἔνδοξος. Ὥσπερ ἴδιον ἐπώνυμον ἐγίνετο τοῦτο, καὶ πάντες αὐτὴν μετὰ προσθήκης ὠνόμαζον, Βαβυλὼν ἡ ἔνδοξος. Ἐποίει δὲ αὐτὴν περιδόητον ὁ βασιλεὺς τῶν Χαλδαίων, τῷ, πολλοὺς καταστρεψάμενος, εἰς αὐτὴν μεταθεῖναι (3) τῶν ἁλωκότων τὴν δύναμιν, καὶ μεγάλα μὲν αὐτῇ περιβαλεῖν τείχη, πολλὴν δὲ στρατιωτικὴν δύναμιν ἐξαρτύσασθαι, λαμπροῖς δὲ οἰκοδομήμασιν αὐτὴν ἐξᾶραι. Λύτη τοίνυν καταστραφήσεται. Ὃν τρόπον κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ οὐ κατοικηθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον (4). Τάχα δὲ περιορίζει τὴν καταστροφὴν αὐτῆς καὶ τὴν ἐρήμωσιν χρόνῳ τινί· διὸ οὐκ εἶπεν ἀπολύτως. Καὶ καταστραφήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ προσέθηκεν. Εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. Δηλοῖ δὲ καὶ τὰ ἑφεξῆς, ὅτι οὐ παντελῆ αὐτῆς προαγορεύει (5) τὴν ἐρήμωσιν. Οὐ γὰρ μὴ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν διὰ πολλῶν γενεῶν· ὡς ἐν πολλαῖς γενεαῖς τῆς ἐρημώσεως γενησομένης, μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν οἰκιζομένης.

274. *Neque transibunt per eam Arabes, neque pastores requiescent in ea.* Describit mœstam vastationem isthæc sententia, nimirum tantam fore solitudinem, ut ne pastores quidem in ea reperturi tectum sint, neque inveniendi sint Arabes, qui solitudinem incolant. Qui depopulati ac deprædati omnia, urbes scrutantur et vicos, ii nihil ex ea civitate sperantes, non ingredientur, quod in ea neque incolæ adsint, nec quidquam eorum quæ ad vitam necessaria sunt, inveniatur. Sed erit, inquit, diversorium bestiarum, ac implebuntur domus echo. Indicat echo vastitatis magnitudinem. Est enim echo vox illa, quæ, a solidis et duris corporibus repercussa, rursus ad eum qui illam emisit, redit. Hæc in desertis 588 quidem locis sonore reflectitur : at in urbibus habitatis aut vicis non sinitur reddi : quippe quæ disrupto et interciso aere, ob instrumenta huc illuc translata, et ob sonum e transverso dilabentem frangatur. Illic igitur echo implebuntur domus. Echo signum est solitudinis. *Requiescent autem illic sirenes, et dæmonia illic saltabunt, et onocentauri illic habitabunt, et nidificabunt herinacei* C D

274. Οὐδὲ μὴ διέλθωσιν αὐτὴν (6) Ἄραβες, οὐδὲ ποιμένες οὐ μὴ ἀναπαύσωνται ἐν αὐτῇ. Σκυθρωπὴν ἐρήμωσιν ὑπογράφει ὁ λόγος· ὅτι οὕτως ἔσται ἔρημος, ὥστε μηδὲ ποιμέσι σκέπην ἐν αὐτῇ εὑρίσκεσθαι, μηδὲ Ἄραβας, τοὺς τὴν ἔρημον οἰκοῦντας. Οἳ πάντα λεηλατοῦντες, καὶ ληστεύοντες, διερευνῶνται πόλεις καὶ κώμας, οὗτοι οὐκ εἰσέρχονται, διὰ τὴν ἀπόγνωσιν αὐτῆς τῷ μήτε οἰκοῦντας εἶναι, μήτε εὑρίσκεσθαί τι τῶν πρὸς βίον. Ἀλλ' ἔσται, φησὶ, κατάγειον θηρίων, ἐμπλησθήσονται δὲ αἱ οἰκίαι ἤχου. Ὑπερβολὴν τῆς ἐρημώσεως ὁ ἦχος σημαίνει. Φωνὴ γάρ ἐστιν ἀνακλωμένη ὁ ἦχος, ἀπὸ στερρῶν (7) καὶ ἀντιτύπων ἐπὶ τὸν προέμενον πάλιν ἐπανιοῦσα· ἥτις ἐν μὲν ταῖς ἐρημίαις εὐήχως ἐπανακάμπτει· ἐν δὲ ταῖς οἰκουμέναις πόλεσιν ἢ κώμαις, ὑπό τε τῶν παραφερομένων σκευῶν τοῦ ἀέρος διακοπτομένου, καὶ ὑπὸ τῆς ἐκ πλαγίου παρεμπιπτούσης φωνῆς κατεθρυουμένη, ἀποτελεῖσθαι οὐ συγχωρεῖται. Ἐκεῖ τοίνυν αἱ οἰκίαι ἤχου ἐμπλησθήσονται. Ἐρημώσεως σύμβολον ὁ ἦχος. Ἀναπαύσονται δὲ ἐκεῖ σειρῆνες, καὶ δαιμόνια ἐκεῖ ὀρχήσονται, καὶ ὀνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσι, καὶ νοσσοποιήσουσιν ἐχῖνοι

(1) Illa, Ταχὺ ἔρχεται καὶ οὐ χρονιεῖ, reperiuntur quidem apud LXX, initio cap. XIV ; sed verba sequentia, καὶ αἱ ἡμέραι αὐτῆς (alibi αὐτῶν) οὐ μὴ ἐφελκυσθῶσιν, apud eosdem non leguntur. Præterea monet Nobilius, hæc ipsa verba, præterquam quod apud Procopium asteriscis notentur, a Cyrillo non afferri. Accedit etiam, quod in Eusebii Commentariis similiter non inveniantur. Mirum autem cuiquam videri non debet, si verba illa, καὶ αἱ ἡμέραι, etc., multis in libris non legantur, cum nihil aliud sint nisi interpretatio varia eorumdem vocum Hebraicarum. Interpretatio prior, Ταχὺ ἔρχεται καὶ οὐ χρονιεῖ, tribuitur LXX Interpretibus in Hexaplis : posterior, Theodotioni.

(2) Codices aliquot, ποιεῖ. Mox mss. nonnulli, ἀπὸ ποίας.

(3) Libri veteres, μεταθεῖναι. Ea quas utimur editio, μετατεθεῖναι.

(4) Ita nostri sex codices. Vox χρόνον in editis desideratur.

(5) Veteres quatuor libri, προσαγορεύει. Editi et duo mss., προαγορεύει.

(6) Hic reg. secundus et duo Colbertini, διέλθωσι δ' αὐτῆς.

(7) Editi, ἀπὸ στερεῶν. At nostri sex mss., ἀποστερρῶν.

ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν. Σειρῆνας ὁ μὲν ἔξωθεν λόγος παραδέδωκε (8) γυναῖκάς τινας μελῳδούσας· ἐνταῦθα δὲ δαιμόνων ἔοικεν ὄνομα εἶναι, διὸ Ἀκύλας τὰς σειρῆνας στρουθοκαμήλους εἶπε. Φιλέρημον δὲ τὸ ζῶον, καὶ ταῖς ἀγονωτάταις ψάμμοις, ὡς τὰ πολλὰ, ἐμφωλεῦον. Τὴν οὖν ὑπερβολὴν τῆς ἐρημίας ὁ λόγος διὰ τῆς τῶν στρουθοκαμήλων σκηνώσεως παραδίδωσι. Τοὺς δὲ ὀνοκενταύρους, οὓς εἶπον οἱ Ἑβδομήκοντα, τριχιῶντας (9) ὠνόμασεν ὁ Ἀκύλας. Δαιμόνων τι γένος ἔοικε παριστᾷν, κάθυλον καὶ ἐσκοτισμένον τῇ ἐπιφανείᾳ, ὧν ἔργον ἐστὶ τὰ ἄστατον (10), καὶ τὸ μηδέποτε ἑστῶσι τοῖς ποσὶ μήτε τῇ διανοίᾳ κεχρῆσθαι. Καὶ ὀνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσι. Καὶ τοῦτο ἕτερον εἶδος δαιμόνων ἔοικεν ἡ Γραφὴ παριστᾷν, ὅπερ Σίειν ὠνόμασαν, αὐτὴν τὴν Ἑβραϊκὴν φωνὴν μεταθέντες (11) οἱ λοιποί. Ἐκεῖ δὲ καὶ ἐχῖνοι, φησὶ, τοὺς οἴκους αὐτῶν (12) ποιήσουσι. Πάντα φιλέρημα ζῶα διηγεῖται ὁ τόπος, ὡς οἰκειωθησόμενα τῇ Βαβυλῶνι μετὰ τὴν ἐρήμωσιν.

275. Ταχὺ ἔρχεται, καὶ οὐ χρονιεῖ, καὶ αἱ ἡμέραι αὐτῆς οὐ μὴ ἐφελκυσθῶσιν. Ἠπειγμένην λέγει τὴν καταστροφὴν τῆς Βαβυλῶνος, καὶ οὐδεμίαν παράτασιν τῶν ἠπειλημένων. Ἐπειδὴ δὲ ἠπείληται καταστρέφεσθαι Βαβυλὼν ὡς Σόδομα, εἰδέναι ἡμᾶς δεῖ, ὅτι πολλαὶ αἱ ἑρμηνεῖαι τοῦ ὀνόματος Σοδόμων. Ἑρμηνεύεται γὰρ τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ τύφλωσις, καὶ στείρωσις, καὶ ἑστῶσα σιωπὴ, καὶ ὁμοίωμα, καὶ ἔκκλησις (13), καὶ θεμέλιος αὐτῶν. Γόμορρα δὲ μεταλαμβάνεται εἰς μέτρον καὶ εἰς στάσιν. Πάντων δὲ οὐχ ἡγοῦμαι χρῄζειν τὸν βουλόμενον ἑρμηνεῦσαι, πῶς ἡ Βαβυλὼν ὁμοίως Σοδόμοις καταστραφήσεται. Ἔοικε γὰρ ὁ Θεὸς, εὐεργετῶν τοὺς καταστρεφομένους, καταστρέφειν, ὡς ἰατρὸς τυφλότητα· καταστροφὴ δὲ τυφλότητος, ὁράσεως ἀρχή. Καὶ καταστρέφει (14) στείρωσιν, ἵνα τὴν ἀγονίαν ἐξελάσας, χαρίσηται αὐτοῖς γεννήματα ἔργων δικαιοσύνης. Καὶ τὴν σιωπὴν τὴν ἑστῶσαν καταστρέφει, ἵνα λόγον ἐμβάλῃ καρδίαις πρὸς τὸ δοξάζειν τὸν Θεόν. Καὶ Γόμορρα οὖν καταστρέφων (ἐπειδὴ ἀμφότερα ἑρμηνεύεται καὶ μέτρον καὶ στάσις τὰ Γόμορρα), τὴν στάσιν τὴν ἐν αὐτῇ καὶ τὴν ταραχὴν καθαιρεῖ, ἵνα οἱ στασιάζοντες, καὶ ἐν τῇ καταστάσει τῇ ἐναντίᾳ, τῆς εἰρήνης, ὄντες, βελτιωθῶσι. Πᾶς δὲ ὁ τὰ τῆς γενέσεως πράγματα ἀποδεχόμενος, καὶ ἀνάγκην καὶ εἱμαρμένην καὶ πεπρωμένην πρεσβεύων, καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ διὰ τῆς τούτων συστάσεως ἀφιστὰς τῆς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως

in domibus eorum. Externus quidem sermo tradit sirenes mulieres fuisse suavissime cantantes : sed hic isto nomine indicari videntur dæmones; quare Aquilas sirenes struthocamelos dixit : Illud autem animal amans est solitudinis, atque ut plurimum in arenis sterilissimis latitat. Scriptura igitur vastitatis magnitudinem exprimit per struthocamelorum habitationem. Eos autem quos onocentauros Septuaginta dixere, *pilosos* nominavit Aquilas. Videtur significare quoddam dæmonum genus sordidum et aspectu tenebricosum, quorum munus est instabiles esse, nec unquam firmis pedibus aut mente uti. *Et onocentauri illic habitabunt.* Alium rursus exhibere videtur Scriptura dæmonum speciem, quam reliqui nominavere *Siin*, ipsam vocem Hebraicam huc transferentes. Quin etiam, inquit, illic herinacei domos suas facient. Animalia omnia quæ hic locus narrat habitatura esse in Babylone post vastitatem, solitudinem amant.

275. *Cito veniet, et non tardabit, et dies ejus non elongabuntur.* Ait Babylonis eversionem instare, nullamque fore malorum intentatorum dilationem. Quia vero comminata est Scriptura Babylonem tanquam Sodoma dirutum iri, sciendum nobis est nomen Sodoma multas admittere interpretationes. Nam idem nomen, si interpreteris, sonat *cæcitatem*, *sterilitatem*, *constans silentium*, *similitudinem*, *evocationem* et *fundamentum eorum*. Gomorrha vero accipitur pro *mensura* et *seditione*. Verum si quis velit interpretari quomodo Babylon æque ac Sodoma funditus delenda sit, nihil ei, opinor, opus est omnibus his interpretationibus. Deus enim eam in modum medici, qui cæcitatem curat, videtur evertere, ut beneficiis afficiat eversos. Est autem cæcitatis eversio initium videndi. Quin etiam e medio tollit sterilitatem, ut ablegata et expulsa infecunditate, eis fructum operum justitiæ largiatur. Destruit itidem constans silentium, ut sermonem ad gloriam Deo dandam in corda immittat. Atque adeo cum Gomorrham evertit (quandoquidem Gomorrha, si quis interpretetur, utrumque sonat, *mensuram* et *seditionem*), 589 tum excitatam in ea seditionem ac perturbationem comprimit, ut seditiosi in contrario statu constituti, pacis videlicet, evadant meliores. Cæterum quisquis sideris natalitii vim admittit, atque necessitatem et fatum et exitum fata-

(8) Codices nonnulli, παρέδωκεν.

(9) Ita Combefisiani mss. perinde atque nostri. Vox τριχιῶντας typographis excciderat. Hic desunt paginæ aliquot in primo Colbertino codice.

(10) Editi, τὸ ἀστατεῖν. At mss. plerique omnes, τὸ ἄστατον.

(11) Codex unus, μετατιθέντες. Vocem Σίειν, quæ paulo ante legitur, reperiri quidem apud Procopium Montfauconius in Hexaplis tradit : sed litteram Σ deleri debere censet. Ejus hæc sunt : *Litteram* Σ *male proposuit* (*Procopius*), *ut arguitur non solum ex Hebraico hodierno, sed etiam ex Hieronymo, qui sic habet :* Pro ululis quoque omnes ipsum verbum Hebraicum *tim*, soli LXX onocentauros transtulerunt. *Legendum itaque* τὸν. *Nam, ut paulo ante dicebamus, Græci mem Hebraicum finale sæpe terminant per* ν. Quod si litteram Σ in Procopio deleri oportet : eadem deleatur necesse est et in Eusebio, in cujus Commentario edita quoque est hæc vox cum Σ.

(12) Codices duo, ἑαυτῶν.

(13) Antiqui tres libri, ὁμοίωμα καὶ ἔκκλισις, et ita legisse videtur interpres, qui verterit : *similitudinem*, *declinationem*. At Regii secundus et tertius, ἔκκλησις· quam lectionem veram esse satis intelligitur ex eo loco, ubi vox sirenum tam grata esse dicitur, ut evocet et alliciat ad peccatum. Mox duo mss., καὶ θεμέλιοι.

(14) Sic mss. At editi, καὶ καταστρέφειν.

rem statuit, quantumque in se situm est, homines a Dei fide et a pietate in his stabiliendis avocat, is Babyloniorum gesta inclyta vocat. Astrologia enim inventum est Chaldæorum, qui res aiunt a semetipsis pendere, non a Deo. Et dum astrorum motui res subjiciunt, providentiam eventuum humanorum moderatricem profligant; adeo ut nihil adsit efficactæ neque precibus neque pietati, sed etiamsi hæ res videantur fieri, tamen et ipsæ fatali cuidam causæ submittantur.

276. Quin et gloriosam quamdam Babylonem vocat quisquis mundi divitias, gloriam, carnis nobilitatem, et cætera his similia laudibus extollit. Enimvero omnia hæc confundunt ac perturbant mentem, et digna sunt quæ eodem nomine ac Babylon appellentur. Hanc evertit Dominus, atque dæmonum efferatorum fit domicilium, sive illam pro civitate, sive pro anima confusa ac perturbata velis accipere. Necesse est enim animam Dei contubernio destitutam fieri spirituum reproborum habitationem. Enimvero illic non hospitatur pastor. Non est enim pastoris boni, una cum concredito grege, qui eversus est, habitare. Sed sirenes, inquit, et dæmonia, et onocentauri, et herinacei. Proinde cum videris animam confusam et perturbatam, scito illam sonitu esse refertam, quod vox clara et articulate pronuntiata minime in ea reperiatur, sed occupet principem animæ illius partem tumultus quidam omnis significationis expers, a turbulentis affectibus exortus. Videntur igitur pravæ quædam potestates, dum per vocis illicium et evocationem, voluptatem et oblectamentum creant animabus, quas ad earumdem perniciem demulcent suo cantu, venari transeuntes. Incertum est utrum vocis suavitas, an alia quædam ratio dæmonum illorum impulsu excitet ad peccatum ac provocet. Hoc tamen certum, eos, qui inescantur voluptate, sui ad veram patriam reditus oblivisci. Quod si videris quempiam cui pruriant aures, easque avertat a veritate, et convertatur ad fabulas [36], nec sustineat sermonem solidum et efficacem, nec objurgationem et reprehensionem severam, quæ auditorem deducit ad conversionem, perferat : imo qui sermonem ad ineundam gratiam compositum, et delicias delecta-

καὶ τῆς εὐσεβείας τοὺς ἀνθρώπους, οὗτος τὰ Βαβυλωνίων πράγματα ἔνδοξα ὀνομάζει. Χαλδαίων γὰρ εὕρημά ἐστιν ἡ ἀστρολογία· οἱ (15) φασι τὰ ὄντα ἑαυτῶν ἠρτῆσθαι, καὶ οὐ τοῦ Θεοῦ· καὶ τῇ τῶν ἄστρων φορᾷ ὑποτιθέντες τὰ πράγματα, ἐκβάλλουσι πρόνοιαν τὴν οἰκονομοῦσαν τὰ τῶν ἀνθρώπων· ὡς μήτε εὐχὴν, μήτε εὐσέβειαν δύνασθαί τι, ἀλλὰ κἂν εἰ δοκῇ (16) ταῦτα γίνεσθαι, τῷ λόγῳ τῆς εἱμαρμένης καὶ αὐτὰ ὑποκεῖσθαι.

276. Καλεῖ δὲ ἔνδοξόν τινα Βαβυλῶνα, καὶ πλούτους κοσμικοὺς, καὶ δόξας, καὶ τὰς κατὰ σάρκα εὐγενείας, καὶ ὅσα τούτοις ἐστὶ παραπλήσια δοξάζων. Ἡάντα γὰρ ταῦτα συγχυτικὰ διανοίας, καὶ ἄξια εἶναι ὁμώνυμα (17) τῇ Βαβυλῶνι. Ταύτην καταστρέφει ὁ Κύριος, καὶ γίνεται οἰκητήριον δαιμόνων ἐξηγριωμένων, εἴτε τὴν πόλιν βούλει λαμβάνειν, εἴτε ψυχὴν συγκεχυμένην. Ἀνάγκη γὰρ τὴν ἐρημωθεῖσαν ἀπὸ τῆς οἰκήσεως τοῦ Θεοῦ οἰκτήριον γενέσθαι πονηρῶν πνευμάτων. Ἔχει μὲν οὖν ποιμὴν οὐ καταλύει (18). Οὐ γάρ ἐστιν ἀγαθοῦ ποιμένος τὴν πεπιστευμένην ποίμνην κατεστραμμένην ἐναυλίζειν. Ἀλλὰ σειρῆνες, φησὶ, καὶ δαιμόνια, καὶ ὀνοκένταυροι, καὶ ἐχῖνοι· Ὅταν οὖν ἴδῃς ψυχὴν συγκεχυμένην, γίνωσκε, ὅτι ἐνεπλήσθη ἐκείνη ἤχου, διὰ τὸ μηδὲν τετρανωμένον, μηδὲ διηρθρωμένον ἐν αὐτῇ εἶναι ῥῆμα, ἀλλὰ θόρυβον ἄσημον, τὸν ὑπὸ τῶν παθῶν ἐπανιστάμενον, κατέχειν τὸ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς ἐκείνης. Ἔοικασιν οὖν πονηραί τινες δυνάμεις διὰ τῆς κατὰ τὴν φωνὴν ἐκκλήσεως (19), ἡδονὴν ἐμποιοῦσαι ταῖς ψυχαῖς, ὧν καταμελφδοῦσιν ἐπ' ὀλέθρῳ, θηρεύειν τοὺς διερχομένους. Εἴτε διὰ φωνῆς ἡ ἡδονὴ, εἴτε δι' ἄλλου τινὸς τρόπου ἑρεθισμοὶ καὶ προκλήσεις πρὸς ἁμαρτίαν διὰ τῶν δαιμόνων ἐκείνων γίνονται, ἄδηλον· πλὴν ὅτι οἱ ὑπὸ τρυφῆς καταχηλούμενοι τῆς πρὸς τὴν ἀληθινὴν πατρίδα ἐπανόδου ἐκλανθάνονται. Ἐὰν δέ τινα ἴδῃς κνηθόμενον τὴν ἀκοὴν, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας ἀποστρέφοντα αὐτὴν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτρεπόμενον, καὶ εὐτόνου μὲν λόγου μὴ ἀνεχόμενον, μηδὲ ἔλεγχον, μηδὲ ἐπιτίμησιν αὐστηρὰν, εἰς ἐπιστρέφειαν ἄγουσαν (20) τὸν ἀκροατὴν, ὑπομένοντα· φίλον δὲ ὄντα τοῦ πρὸς χάριν καὶ ἡδονὴν ἀπαγγέλλοντος λόγου, νόμισον ὑπὸ σειρήνων κατέχεσθαι τὸν τοιοῦτον, ὑπὸ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατώμενον. Καὶ δαιμόνια δὲ,

[36] II Tim. iv, 3, 4.

(15) Editi, ἧς. At mss. quatuor, οἵ. Ibidem et editi et mss., τὰ ὄντα ἑαυτῶν ἠρτῆσθαι, etc. Sed Combefisius more suo mutat, suadetque, ut suo ipsius periculo, pro ἑαυτῶν legamus, οὐρανῶν, *a cœlis pendere :* ait enim illud, ἑαυτῶν, *plane stramineum* esse. Ego non ausim de meo quidquam emendare; neque id licere puto. Alioquin enim, si jocari fas est, scripta antiquorum non tam a cœlis penderent, quam ab emendatore, qui ea suo arbitratu corrigere posset.

(16) Codices duo, κἂν δοκῇ.

(17) Colb. secundus et Reg. itidem secundus, ὁμοιώνυμα.

(18) Rursus Colb. secundus et Reg. secundus. Ἔχει μὲν οὐ ποιμένος κατάλυσις, *illic quidem non erit pastoris diversorium.* Alii duo mss. ab editis in eo differunt, quod pro καταλύει habeant καταλύσει.

(19) Antiqui duo libri cum editis, ἐκκλίσεως· id quod ita reddidit interpres, *Per vocum quarumdam infractos modulos.* Vetustior Combefisii codex et Reg. secundus, ἐκκλήσεως, optime.

(20) Editi, εἰς ἐπιστροφὴν ἀνάγουσαν. Codex unus, εἰς ἐπιστρέφειν ἀνάγουσαν. Alii quatuor ut in contextu. Vulgatam lectionem meliorem esse non diffiteor quidem : sed ea nullo codicum testimonio innititur. Mox antiquior Combefisii codex, ἀπαγγέλλοντος λόγους, *amicum illius qui ad gratiam et voluptatem sermones profert.* Alii tres mss., ἀπαγγέλλοντος λόγου. Editi cum Reg. primo, ἐπαγγέλλοντος λόγου, *amans sermonis gratiam atque voluptatem promittentis.*

τὰ ποικίλας ἐν ἡμῖν ἐνεργοῦντα ἁμαρτίας (21), ὀρχεῖσθαι λέγεται· διὰ τὸ τὴν ὄρχησιν παντοδαπὴν εἶναι μελῶν κίνησιν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ ὀρχησταὶ, ἄλλοτε ἄλλα πρόσωπα (22) ἔχοντες, τὴν σκηνὴν καταλαμβάνουσιν· οὕτως οἱ δαίμονες ὡς προσωπείοις ἡμῖν κεχρημένοι, νῦν μὲν ὀρχοῦνται τὸν θυμούμενον, νῦν δὲ τὸν ἐπιθυμοῦντα, καὶ περὶ τὴν τῶν σαρκῶν (23) ἀπόλαυσιν ἐπτοημένον, ἄλλοτε τὸν ψευδόμενον· καὶ οὕτω γινόμεθα ποικίλα ἐνεργήματα δαιμόνιο ὑποδεχόμενοι, κατὰ τὸ βούλημα ἐκείνων καὶ τὴν καρδίαν ἑαυτῶν καὶ τὰ τοῦ σώματος μέλη μετατιθέντες. Ὅταν οὖν ἴδῃς νῦν μὲν ἀκράτῳ (24) γέλωτι κατεχόμενόν τινα, νῦν δὲ ὑπὸ λύπης τεταπεινωμένον, σπαρασσόμενον ἐν κοπετοῖς καὶ κλαυθμοῖς καὶ οἰμωγαῖς· ἐνθυμήθητι, ὅτι ἐν αὐτῷ ὀρχεῖταί τις ἄλλα καὶ ἄλλα μεταλαμβάνων σχήματα. Καὶ νῦν μὲν τὸ τῆς φιλαργυρίας εἰσέρχεται δρᾶμα, νῦν δὲ τὸ τῆς κενοδοξίας, ἄλλοτε (25) τὸ τῆς ὑπερηφανίας. Ὅλως δὲ κατασκιρτᾷ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἐγχορεύων τε καὶ ὀρχούμενος ταῖς εὐκόλοις ψυχαῖς, καὶ πρὸς ἁμαρτίαν εὐμεταβλήτοις. Τὸ δὲ τῶν ὀνοκενταύρων ὄνομα σύνθετον ἐμφαίνει τινὰ καὶ ἀλλόκοτον ζώου σύστασιν· πλὴν ὅτι καὶ αὐτὸ δαίμονός ἐστιν εἶδος, νῦν μὲν ἡμᾶς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα ἀποβλέπειν ποιοῦντος, νῦν δὲ πρὸς τὰ κτηνώδη κατασύροντος πάθη. Ὁ δὲ ἐχῖνος ζῶόν ἐστιν ἀντὶ τριχῶν ἀκάνθας ἠμφιεσμένον, δύσληπτον καὶ πανοῦργον. Ταῦτα πάντα ταχὺ ἥξει ἐπὶ τὴν συγκεχυμένην ψυχὴν, καὶ οὐδεμία παράτασις ἔσται τῶν ἡμερῶν.

A nionemque annuntiantem amet, velim putes hunc per blandiloquentiam et assentationem deceptum a sirenibus detineri. **590** Sed et dæmonia quæ varia in nobis producunt peccata, saltare dicuntur, quod saltatio integra sit membrorum agitatio. Et quoniam saltatores, aliis atque aliis indutis personis, veniunt in scenam : ita dæmones nobis ipsis ceu larvis utentes, modo quidem irascentem, modo vero concupiscentem, ac carnalibus voluptatibus inhiantem, modo etiam mendacem saltando repræsentant : atque hoc pacto varias recipimus dæmonum actiones, qui scilicet ex eorum voluntate cor nostrum et corporis membra commutemus. Cum igitur unum aliquem conspexeris nunc risu immodico diffluentem, nunc præ tristitia dejectum et consternatum, atque molestiis, fletibus et gemitibus dilaniatum, tum quempiam in ipso saltare cogites, alias atque alias formas sumentem. Et modo avaritiæ, modo inanis gloriæ, modo superbiæ commentum ac fabula exprimitur. Uno verbo, tripudians generi hominum insultat, cum in animabus simplicibus et ad peccatum valde versatilibus choream agit et saltat. At vero onocentaurorum nomen compositam quamdam et monstrosam animalis conformationem significat, nisi quod species sit etiam dæmonis : quo auctore et impulsore nunc quidem in res humanas oculos conjicimus, nunc vero ad brutorum animalium rapimur affectus. Herinaceus autem animal quoddam est, quod vice pilorum amicitur spinis, et quod difficile captu est et astutum. Omnia hæc cito ventura sunt in animam confusam et perturbatam, nec ulla erit dierum illorum mora.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

277. Καὶ ἐλεήσει Κύριος τὸν Ἰακὼβ, καὶ ἐκλέξεται τὸν Ἰσραήλ. Νομίζω λόγον ἔχειν, τὸ μὲν, Ἐλεήσει (26), τετάχθαι ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ, ὅπερ ἐχρημάτιζεν ὄνομα μέχρι τῆς πάλης τῆς ἐπὶ τοῦ (27) Ἰακώβ· τὸ δὲ, Ἐκλέξεται, ἐπὶ τοῦ Ἰσραὴλ, ὅπερ ἆθλον ἐπὶ τῇ πάλῃ δέδοται τῷ πατριάρχῃ. Ἐμφαίνει δὲ τὸν μὲν ταπεινότερον ὁ ἐλεούμενος, τὸ δὲ διαφορώτερον ὁ ἐκλεγόμενος. Διόπερ, Ὁ Κύριος ἐλεήσει μὲν τὸν Ἰακὼβ, ἐκλέξεται (28) δὲ τὸν Ἰσραὴλ, ὅμοιόν ἐστι τούτῳ· Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου. Τὸ μὲν γὰρ Ἰακὼβ ἐπὶ τοῦ ἔτι στοιχειουμένου καὶ σωματικοῦ λαμβάνεται, τὸ δὲ Ἰσραὴλ ἐπὶ τοῦ κρείττονος καὶ πνευματικοῦ.

C

CAPUT XIV.

277. Vers. 1. *Et miserebitur Dominus Jacob, et eliget Israel.* Existimo rationi esse consentaneum, ut verbum, *Miserebitur*, referatur ad Jacob : quod nomen obtinuit ad eam usque luctationem quam ipse sustinuit [37] : vox vero, *Eliget*, intelligatur de Israel, quod nomen præmii loco patriarchæ post luctamen impositum est [38]. Quia autem misericordiam consequitur, abjectiorem præfert conditionem : qui vero eligitur, excellentiorem. Quamobrem verbis istis, *Dominus miserebitur Jacob, eliget* vero *Israel*, simile est illud, *Jacob puer meus, assumam eum : Israel electus meus, suscepit eum anima mea* [39]. Enimvero Jacob pro eo accipitur, qui prima adhuc tractat elementa, quique corporalis est; su-

[37] Gen. XXXII, 28. [38] ibid. [39] Isa. XLII, 1.

(24) Sic quatuor libri veteres. Editi, τὰ ποικίλως..... εἰς ἁμαρτίας.

(22) Codices nonnulli, προσωπεῖα.

(23) Editi et mss. omnes, τῶν σαρκῶν. Quod ait Combefisius, lubentem se lecturum, σαρκικῶν, id satis placet : sed ita tamen, ut magis placeat librorum antiquorum auctoritas. Nec ita multo post editi, καὶ οὐτω γενόμεθα. At mss., γινόμεθα.

(24) Vocem οὖν e veteribus libris addidimus. Ibidem mss. nonnulli, ἀκρατεῖ.

(25) Editi, ἄλλοτε δέ. Vocula δέ in mss. non legitur. Ibidem Reg. secundus et Colbertinus secundus quoque, ὅλα δὲ κατασκιρτᾷ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἐγχορεύοντα καὶ ὀρχούμενα ταῖς, etc. Velim suppleas, δαιμόνια.

(26) Editi, τὸ μὲν ἐλεήσειν. At mss nonnulli, ἐλεήσει, recte. In veteribus libris ne vestigium quidem apparet alicujus tituli.

(27) Codices quinque, ἐπὶ τοῦ. Editi, ἐπὶ τῷ. Ibidem editi, τὸ δὲ ἐκλέξεται. At mss. nostri, ἐκλέγεται.

(28) Veteres quinque libri, ἐλέησε..... ἐκλέγεται. Editi, ἐλεήσει..... ἐκλέξεται.

D

mitur vero Israel pro præstantiori et spirituali. Omnino autem Jacob et Israel *Requiescent in terra sua*, uimirum in terra illa, de qua dictum est : *Beati mites : quoniam ipsi possidebunt terram* [40]. Terra hæc non est pars istius, quæ obnoxia est maledicto; quam qui colit, in doloribus comedit omnibus diebus vitæ suæ [41]. Quin etiam Jacobo 591 et Israeli in terra sua requiescenti advena adjungetur. Qui terram excolit, hic ille est proselytus advena. Fortasse hic est gentilis populus, Jacobo adjunctus, quem tanquam peregrinum et proselytum Scriptura advenam appellat. Cum autem ii qui sunt inferioris conditionis, nec sibi imperare norunt, ducibus imperandi scientiam habentibus serviunt, id ipsis est pro beneficio. Quare in benedictionibus dictum est Esau : *Et fratri tuo servies* [42]. Hoc plane indicat, quod sequitur (Vers. 2) : *Et multiplicabuntur super terram Dei in servos et ancillas.* Imponitur eis servitus loco beneficii. *Et erunt captivi qui captivos ceperant eos.* Illi quidem tyrannice eos abripiebant in captivitatem, devictos et oppressos servituti diaboli abdicentes; hi vero clementer et humane servitutem subeunt, ex diaboli tyrannide ad Christi servitutem adducti. Israeli vero liberatio duræ illius servitutis quam apud Babylonios servierat, promittitur, atque invitatur ad misericordiam, ut lugeat Babylonis regem, nec insultet ejus ruinæ, sed eum defleat tanquam qui pœnas commiseratione et misericordia dignas sit passurus.

278. Vers. 19, 20. *Quemadmodum vestimentum sanguine inquinatum, non est mundum : ita neque tu eris mundus. Quoniam terram meam perdidisti, et populum meum interfecisti : non manebis in æternum tempus.* Hæ adhuc sunt lamentationis partes, qua tum Babylonis princeps, tum res illius deflentur. Posteaquam enim Lucifer e cœlo lapsus in corde suo dixit : *Ascendam in cœlum, ero similis Altissimo* [43], ut compertum fiat et exploratum, quantum sancto dissimilis sit is, qui omni spurcitia et cæde est contaminatus, vestimento comparatur : quod quantum ad ipsius naturam attinet, ad hominum ornatum conficitur, sed quia inquinatum est sanguine, non amplius usui ulli humano accommodari potest. Ex hoc palam est, malignum illum non esse immundum ob supellectilem et opes, sed quod sanguine perfusus sit, quippe qui perdiderit Domini terram, populumque per peccatum interemerit. Jam

A Ὅλως (29) δὲ ὁ Ἰακὼβ καὶ ὁ Ἰσραὴλ Ἀναπαύσονται ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῶν· γῆς ἐκείνης, περὶ ἧς εἴρηται· Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν· ἥτις οὐκ ἔστι μέρος ταύτης τῆς γῆς τῆς ὑπὸ κατάραν γεγενημένης· ἣν ἐν λύπαις ἐσθίει πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὁ ἐργαζόμενος αὐτήν. Προστεθήσεται δὲ καὶ ὁ γειώρας τῷ Ἰακὼβ, καὶ τῷ Ἰσραὴλ, ἀναπαυομένῳ ἐπὶ τῆς γῆς αὐτοῦ. Ὁ περὶ τὴν γῆν διαπονούμενος, ὁ προσήλυτος οὗτός (30) ἐστιν ὁ γειώρας. Τάχα οὗτός ἐστιν ὁ ἐξ ἐθνῶν λαὸς, ὁ προστιθέμενος τῷ Ἰακὼβ, ὃν γειώραν ἡ Γραφὴ προσαγορεύει, οἷον πάροικον καὶ προσήλυτον ὄντα. Εὐεργεσία δὲ τοῖς ὑποδεεστέροις καὶ ἄρχειν ἑαυτῶν μὴ ἐπισταμένοις, τὸ δουλεύειν τοῖς κατ' ἐπιστήμην ἄρχουσι. Διόπερ ἐν εὐλογίαις εἴρηται τῷ Ἡσαῦ· Καὶ

B τῷ ἀδελφῷ σου δουλεύσεις. Τοῦτο οὖν ἐστι τὸ (31), Καὶ πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ Θεοῦ εἰς δούλους καὶ δούλας. Ἀντ' εὐεργεσίας πρόσκειται αὐτοῖς τὸ δουλεύειν. Καὶ ἔσονται οἱ αἰχμάλωτοι οἱ αἰχμαλωτεύσαντες αὐτούς. Οἱ μὲν τυραννικῶς ἦγον εἰς αἰχμαλωσίαν, τῇ δουλείᾳ τοῦ διαβόλου ὑποβάλλοντες τοὺς κρατουμένους· οἱ δὲ φιλανθρώπως ἀνθυπάγονται τῇ αἰχμαλωσίᾳ, ἐκ τῆς τυραννίδος τοῦ διαβόλου τῇ δουλείᾳ τοῦ Χριστοῦ προσαγόμενοι. Ἐπαγγελία δὲ τῷ Ἰσραὴλ, ἀπαλλαγὴ τῆς δουλείας τῆς σκληρᾶς, ἧς (32) ἐδούλευσε τοῖς Βαβυλωνίοις, καὶ προτροπὴ εἰς εὐσπλαγχνίαν, ὥστε λαβεῖν τὸν θρῆνον ἐπὶ τὸν βασιλέα Βαβυλῶνος, καὶ μὴ ἐπιχαίρειν αὐτοῦ τῷ πτώματι, ἀλλὰ θρηνεῖν αὐτὸν ὡς οἰκτου καὶ ἐλέου ἄξια πεπονθότα.

C 278. Ὃν τρόπον ἱμάτιον ἐν αἵματι πεφυρμένον οὐκ ἔστι καθαρόν· οὕτως οὐδὲ σὺ ἔσῃ καθαρός. Διότι τὴν γῆν μου ἀπώλεσας, καὶ τὸν λαόν μου ἀπέκτεινας· οὐ μὴ μείνῃς εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. Ἔτι μέρη θρήνου (33) ἐστὶν εἰς τὸν ἄρχοντα Βαβυλῶνος, καὶ τὰ ἐκείνου. Ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν ὁ ἐκπεσὼν ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ Ἑωσφόρος, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· Ἀναβήσομαι εἰς τὸν οὐρανὸν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· ἵνα δειχθῇ πόσον ἀπέχει (34) τῆς πρὸς τὸν ἅγιον ὁμοιώσεως ὁ ἐν πάσῃ ἀκαθαρσίᾳ καὶ μιαιφονίᾳ κατερρύπωμένος, ἱματίῳ παραβάλλεται, ὅσον ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ φύσει, εἰς κόσμον ἀνθρώπου πεποιημένῳ, διὰ δὲ τὸ ἐμφυρῆναι αἵματι, μηκέτι δυναμένῳ εἰς χρῆσιν ἀνθρωπίνην παραδεχθῆναι (35). Ἐκ τούτου δῆλον, ὅτι οὐκ ἐν τῇ κατασκευῇ τὸ ἀκάθαρτον ἔχει ὁ πονηρὸς, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐνεφύρη αἵματι,

D τὴν γῆν ἀπολέσας τοῦ Κυρίου, καὶ τὸν λαὸν (36) ἀποκτείνας διὰ τῆς ἁμαρτίας. Ἤδη καὶ ἀλλαχοῦ ἔγνω-

[40] Matth. v, 4. [41] Gen. III, 17. [42] Gen. XXVII, 40. [43] Isa. XIV, 14.

(29) Colb. secundus, Ὅλος.

(30) Sic uterque Combef. cum aliis tribus. Edti, αὐτός. Nec ita multo infra codices quinque, οἷον πάροικον. Editi, οἱονεί.

(31) Codices duo, ἐστι τό. Deest τό in pervulgatis. Ibidem editi, πληθυνθήσεται. At mss., πληθυνθήσονται Subinde tres mss., πρόσκειται. Alii duo et editi, πρόκειται.

(32) Sic mss. Editi vero. ᾗ.

(33) Editi, τοῦ θρήνου. Articulus in mss. non invenitur.

(34) Editi et Reg. secundus, ἀπέχῃ. Alii quatuor mss., ἀπέχει. Statim duo mss., ἀκαθαρσίᾳ καὶ ἁμαρτίᾳ, *spurcitia et peccato inquinatus.*

(35) Nostri quiuque libri veteres, παραδεχθῆναι. Editi, παραληφθῆναι· quod quin optimum sit, non dubito ; sed unde sumptum nescio.

(36) Sic uterque Combef. et alii tres mss. At editi, Κυρίου τὸν λαὸν καί.

μεν ἱματίῳ την ἀνθρωπίνην φυσιν παρεικαζομένην ὑπ' αὐτοῦ (37) τοῦ προφήτου, λέγοντος πρὸς τοὺς πεπαλαιωμένους διὰ τῆς κακίας· Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς, ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς. Δεινὴ δὲ ἡ ἀπειλὴ, τὸ μηδὲ εἰς ὕστερον καθαρὸν ἔσεσθαι. Ὁ μὲν γὰρ ἐν ἁμαρτίᾳ τινὶ πεφυρμένος τὴν μὲν εἰς τὸ παρὸν καθαρότητα ἀποβάλλει, τῆς δὲ εἰς τὸ μέλλον ἐκ μετανοίας ἐλπιζομένης καθάρσεως οὐκ ἀποστερεῖται. Ἐνταῦθα δὲ ἀπόφασις παντελῶς, τὸ μηδὲ εἰς ὕστερον ἔσεσθαι καθαρὸν, ἐπειδὴ πέφυρται ἐν τῷ αἵματι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὃν ἐνέκρωσε διὰ τῆς παρακοῆς, ὑποσύρων αὐτὸν ἐπὶ τὴν κακίαν.

279. Τάχα γὰρ, πρὸ τοῦ κτισθῆναι τὸν ἄνθρωπον, τόπος τις μετανοίας καὶ τῷ διαβόλῳ ὑπελείπετο, καὶ ἐδύνατο ὁ τῦφος, εἰ καὶ ἀρχαιότερον ἦν νόσημα, ὅμως διὰ μετανοίας ἑαυτὸν ἐξιασαμένου θεραπευθείς, ἀποκαταστῆσαι αὐτὸν εἰς τὸ ἐξαρχῆς. Ἀφ' οὗ δὲ τοῦ κόσμου ἡ κατασκευὴ, καὶ παραδείσου φυτεία (38) καὶ ἄνθρωπος ἐν αὐτῷ, καὶ ἐντολὴ Θεοῦ, καὶ φθόνος τοῦ διαβόλου, καὶ φόνος τοῦ τετιμημένου, ἀπεκλείσθη αὐτῷ καὶ ὁ τόπος τῆς μετανοίας. Εἰ γὰρ Ἡσαῦ μετανοίας τόπον οὐχ εὗρε, τὰ πρωτοτόκια ἀποδόμενος, τίς τόπος ὑπολείπεται μετανοίας τῷ τὸν πρωτόπλαστον ἀποκτείναντι ἄνθρωπον, καὶ δι' ἐκείνου τὸν θάνατον εἰσενεγκόντι (39); Φασὶ δὲ καὶ τὸν ἐκ τοῦ λύθρου τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγγινόμενον σπῖλον τῷ ἱματίῳ, μηδενὶ τρόπῳ δύνασθαι ἀποπλύνασθαι, ἀλλὰ συγγηρᾷν αὐτῷ τὴν ἅπαξ ἐγγενομένην ἐν τῆς ἐν τῷ αἵματι βαφῆς ἀλλοίωσιν· οὐδὲ οὖν (40) ἐκείνῳ δυνατὸν, ἀποθεμένῳ τὸν ἐκ τοῦ αἵματος σπῖλον, γενέσθαι καθαρόν. Τήρησον δὲ τὴν λέξιν ἐμφατικῶς παριστῶσαν τὸν ἐκ τῆς μιαιφονίας ῥύπον. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐν αἵματι βαφὲν, ἀλλὰ, Πεφυρμένον, ἵνα ἐνδείξηται αὐτὸν ἐγκυλιόμενον (41) τῷ φόνῳ τῶν ἀναιρουμένων. Οὗτος τὴν γῆν ἀπώλεσε τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀνῄρηκεν. Ὁ μὲν οὖν Ναβουχοδονόσορ ἠρήμωσε τὴν γῆν, ἐκτεμὼν αὐτῆς τὰ καρποφόρα φυτὰ, κώμας τῷ ἀφανισμῷ τοῦ ἐμπρησμοῦ παραδιδούς. Αὐτὸς (42) καὶ τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ, τὸν μὲν ἀπέκτεινεν ἐν μαχαίρᾳ, τὸν δὲ αἰχμάλωτον ἀπήγαγεν εἰς τὴν Βαβυλῶνα. Ἤδη δὲ καὶ ὁ μυστικῶς ὀνομαζόμενος Βαβυδῶνος βασιλεὺς ὁ κοσμοκράτωρ τοῦ κόσμου τούτου ἐστίν. Οἰκείως γὰρ καὶ τὴν σύγχυσιν τοῦ κόσμου τούτου Βαβυλῶνα ἄν τις προσείποι. Αἰχμάλωτον γὰρ ἐποίησε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τῆς ζωῆς μεταστήσας εἰς θάνατον· ἠρήμωσε δὲ τὴν γῆν, τὴν ἑκάστου σάρκα διαφθείρας διὰ τῆς ἁμαρτίας, καθὼς γέγραπται, ὅτι (43) Κατέφθειρε πᾶσα σὰρξ τὴν ὁδὸν αὐτῆς.

et alio in loco humanam naturam ab eodem propheta cum vestimento collatam fuisse novimus, ubi videlicet adversus eos qui in malitia inveterati sunt, ait: *Ecce omnes vos, ut vestimentum inveteruscetis, et tinea comedet vos* [44]. Est autem gravis comminatio, fore, ut ne in posterum quidem mundetur. Qui enim inquinatur peccato aliquo, præsentem quidem amittit munditiam, sed expiatione quæ deinceps per pœnitentiam speratur, nequaquam caret. Hic autem plane pronuntiat, eum ne in posterum quidem mundum fore, cum sit inquinatus sanguine populi Dei: quem ad malitiam adductum, per inobedientiam morti tradidit.

279. Forte enim, priusquam crearetur homo, supererat vel ipsi diabolo aliquis pœnitentiæ locus. Atque superba illa, etiamsi foret morbus 592 vetustissimus, si tamen ab ipso sibi ipsi per pœnitententiam medente fuisset curata, restituere illum in pristinum statum potuisset. Sed post conditum mundum, post consitum paradisum, post collocatum in eo hominem, post Dei præceptum, post diaboli invidiam, post illius qui honorabatur cædem, tum ei obstructus est pœnitentiæ locus. Si enim Esau jure prioris ortus vendito, nullum invenit pœnitentiæ locum: ecquis pœnitentiæ locus ei relinquitur, qui protoplastum hominem peremit, et per eum mortem invexit? Ferunt autem maculam in vestimento ab humano sanguine impressam nullo modo detergi posse, sed alterationem ex sanguinis tinctura semel contractam, una cum vestimento consenescere: fieri igitur non potest, ut ille sanguineis maculis deletis et abstersis, evadat purus. Observa autem dictionem sordes ex cæde provenientes evidenter exprimentem. Non enim dixit: Vestimentum unctum sanguine, sed, *inquinatum*: id ut ostendat in cæde peremptorum fuisse volutatum. Hic perdidit Dei terram, et populum ejus interemit. Et vero Nabuchodonosor terram vastavit, excisis plantis ejus fructiferis, et vicis incendio prorsus consumptis [45]. Quin et ipse populum Israel partim occidit gladio, partim captivum abduxit in Babylonem. Cæterum autem etiam is qui mystice rex Babylonis nominatur, mundi hujus princeps est. Nam mundi hujus confusionem potest quis apte appellare Babylonem. Etenim Dei populum, a vita ad mortem translatum abstraxit in servitutem: terram vero devastavit, uniuscujusque carne per peccatum corrupta, sicut scriptum est: *Corrupit omnis caro viam suam* [46].

[44] Isa. L, 9. [45] IV Reg. XXV, 1, sqq.; Jerem. XXXIX, 1 sqq. [46] Gen. VI, 12.

(37) Codices duo, παρ' αὐτοῦ. Mox editi, τοὺς παλαιουμένους. Libri vero antiqui, τοὺς πεπαλαιωμένους.

(38) Editi, παραδείσου φυτεία. Sed vox φυτεία in mss. non invenitur; ob idque eam a typographis additam esse suspicor. Necesse tamen non fuit quidquam adjicere, cum vox κατασκευή suppleri facile possit. Mox Reg. quartus, καὶ φόνος τοῦ διαβόλου, καὶ φθόνος τοῦ τετιμημένου, *diaboli cædes, et invidia illius qui honorabatur.*

(39) Editi, εἰσαγαγόντι. At mss, quinque ut in contextu.

(40) Antiqui tres libri, οὐδὲ οὖν. Alii duo, οὐδέν. Editi, οὔτε. Statim quinque mss., γενέσθαι καθαρόν. Editi, καθαρῷ.

(41) Sic mss. omnes. Editi, ἐγκυλισμένον.

(42) Editi, Οὗτος. At mss. quinque, Αὐτός. Haud longe Reg. tertius, Βαβυλώνιος βασιλεύς.

(43) Editi, ὅτι ἴδεν ὁ Θεὸς ὅτι. At mss. ita, ut edidimus.

280. VERS. 21, 22. *Semen pravum, præpara tuos filios, ut jugulentur peccatis patris tui, ne resurgant, et ne impleant terram civitatibus. Et insurgam in eos, dicit Dominus Sabaoth, et perdam eorum nomen, et reliquias, et semen.* Nec ipse solum non erit mundus, sed successura etiam scelerati illius posteritas una cum ipso bonitate clementissimi Dei delebitur : qui filios, videlicet non tam carnalem prolem, quam operum ex malo habitu proficiscentium fetum e medio tolli permittit. *Semen pravum.* Quod malitiæ non erat pater, sed quod ab alio malitiæ præeunti ortum accepit, atque nequitiam ejus, qui se seminavit, imitatus est, ideo dicitur semen pravum. *Præpara filios tuos, ut jugulentur peccatis patris tui.* Nonnunquam cujuspiam semen dicitur pravum, non quod continuo proveniat ex semine præcedente : sed quod alterius ortui dat initium, seminis nomen accipit. Quemadmodum enim cum mundus fuit conditus, ea quæ primum germinavere, erant quidem semina aliorum, nec tamen ipsa ex aliis seminibus prodiere, cum rebus ex semine originem ducentibus essent **593** antiquiora : ita forte etiam nunc semen pravum Scriptura vocat eum, qui nequitiæ exemplum primus dedit cæteris, fuitque quasi semen, semetipsum præbens imitandum : non quod hanc subsistendi rationem ab antecessoribus habeat, sed quod posteris suis præiverit. Attamen potest quispiam ex semetipso ceu nequitiæ auctor et architectus, pravum semen esse; et rursus qui ab improbis magistris edoctus est, pari nomine potest insigniri. Peccator ille vocatus est *Semen Chanaan, et non Juda*[47]; non quod carnis genus spurium et ex Chanaan commistum haberet; sed ideo semen Chanaan appellatur, quod æmulatus Chanaan sit. Unusquisque igitur sua ipsius voluntate potest esse aut semen sanctum, aut contrarium. Audi enim Paulum dicentem : *Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui*[48]; et illud : *Quotquot receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri*[49]; et : *Omnis qui facit peccatum, ex diabolo natus est*[50].

281. Quid autem sibi vult Scriptura, eum præcipit semini nequam, ut filios suos ad cædem pro peccatis patris præparet? Observavimus jam multis in locis, uniuscujusque opera et animæ fetus appellari filios. *Salvabitur enim*, inquit, *per filiorum generationem, si manserint in fide et dilectione et sanctificatione cum sobrietate*[51]. Nam anima, tanquam uxor sponsi qui deceptus non est, salva efficitur,

A 280. Σπέρμα πονηρὸν, ἑτοίμασον τὰ τέκνα σου σφαγῆναι ταῖς ἁμαρτίαις τοῦ πατρός σου, ἵνα μὴ ἀναστῶσι (44), καὶ ἐμπλήσωσι τὴν γῆν πόλεων. Καὶ ἐπαναστήσομαι αὐτοῖς, λέγει Κύριος Σαβαὼθ, καὶ ἀπολῶ αὐτῶν ὄνομα, καὶ κατάλειμμα, καὶ σπέρμα. Οὐ μόνον αὐτὸς οὐκ ἔσται καθαρὸς, ἀλλὰ καὶ ἡ διαδοχὴ τοῦ πονηροῦ συναφανισθήσεται αὐτῷ δι' ἀγαθότητα τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ συγχωροῦντος τὸν ἀφανισμὸν τῶν τέκνων, οὐ τοσοῦτον τῆς σαρκίνης (45) τεκνογονίας, ὅσον τῆς τῶν ἀπὸ πονηρᾶς ἕξεως ἐπιτελουμένων ἔργων. Σπέρμα πονηρόν. Ἐπειδὴ οὐκ ἦν πατὴρ τῆς κακίας, ἀλλ' ἐξ ἑτέρου προκαταρξαμένου τῆς κακίας, τὴν γένεσιν εἴληφε, καὶ πεποίηκε κατὰ τὴν πονηρίαν τοῦ σπείραντος αὐτὸν, σπέρμα λέγεται πονηρόν. Ἑτοίμασον τὰ τέκνα
B σου σφαγῆναι ταῖς ἁμαρτίαις τοῦ πατρός σου. Λέγεται δέ ποτε σπέρμα πονηρόν τινος, οὐ πάντως ἐκ προαγούσης σποράς γενόμενον, ἀλλὰ καὶ τὸ αὐτὸ κατάρχον εἰς τὴν ἑτέρου γένεσιν σπέρμα προσαγορεύεται. Ὡς γὰρ ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ (46) τὰ πρώτως βλαστήσαντα, σπέρματα μὲν ἦν ἑτέρων, αὐτὰ δὲ οὐκ ἦν ἐξ ἑτέρων (πρεσβύτερα γὰρ ἦν τῶν κατὰ σπέρμα τελειουμένων)· οὕτω τάχα καὶ νῦν ὁ λόγος τὸν ἄλλοις εἰς ὑπόδειγμα πονηρίας κατάρχοντα καὶ οἱονεὶ σπέρμα γινόμενον (47) διὰ τῆς μιμήσεως, σπέρμα πονηρὸν ὀνομάζει οὐχ ὡς ἀπὸ προαγόντων τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα, ἀλλ' ὡς τοῖς ἐπιγινομένοις τὴν ἀρχὴν παρεχόμενον. Δύναται δὲ παρ' ἑαυτόν τισ σπέρμα πονηρὸν εἶναι, ἀρχηγὸς τῆς κακίας ὑπάρχων· καὶ πάλιν ὁ
C πονηροῖς διδασκάλοις μαθητευθεὶς, ὁμοίως προσαγορεύεσθαι. Σπέρμα Χαναὰν, καὶ οὐκ Ἰούδα, ἤκουσεν ὁ ἁμαρτωλὸς ἐκεῖνος· οὐ τῷ τὸ γένος τῆς σαρκὸς νόθον ἔχειν καὶ ἐπίμικτον ἀπὸ τοῦ Χαναὰν, ἀλλὰ διὰ τὴν μίμησιν τοῦ Χαναὰν, σπέρμα Χαναὰν ὀνομάζεται. Δύναται οὖν ἕκαστος ἐκ τῆς αὐτοῦ (48) προαιρέσεως ἢ σπέρμα ἅγιον εἶναι, ἢ τὸ ἐναντίον. Ἄκουε γὰρ Παύλου λέγοντος· Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα· καὶ τὸ, Ὅσοι (49)
D ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι· καὶ, Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται.

281. Τί δὲ βουλόμενος ὁ λόγος προστάσσει τῷ πονηρῷ σπέρματι, ἑτοιμάσαι τὰ τέκνα αὐτοῦ εἰς σφαγὴν ταῖς ἁμαρτίαις τοῦ πατρός; Πολλαχοῦ τετηρήκαμεν, τὰ ἑκάστου ἔργα καὶ τοὺς καρποὺς τῆς ψυχῆς τέκνα προσαγορεύεσθαι. Σωθήσεται γὰρ, φησὶ, διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης. Σώζεται γὰρ ἡ ψυχὴ, ὡς γυνὴ τοῦ μὴ ἀπατηθέντος νυμφίου,

[47] Dan. XIII, 56. [48] I Cor. IV, 15. [49] Joan. I, 12. [50] I Joan. III, 8. [51] I Tim. II, 15.

(44) Sic uterque Combef. perinde atque nostri codices. Editi fusius ἀναστῶσι, καὶ κληρονομήσωσι τὴν γῆν. Sed cum hæc verba, καὶ κληρονομήσωσι τὴν γῆν, non interpretetur auctor, verisimile mihi fit, librarios ea huc ex suis Bibliis transtulisse. Ibidem tres mss. et editi, γῆν πόλεων, *Impleant terram civitatibus.* Vulgata quoque, *Neque implebunt faciem orbis civitatum.* At in aliis duobus mss. et apud LXX legitur, γῆν πολέμων, *Et impleant terram bellis.*

(45) Codices quinque, τῆς σαρκίνης. Editi, τῆς σαρκικῆς.

(46) Antiqui duo libri, ἐν τῇ κοσμογονίᾳ.

(47) Codices nonnulli, γενόμενον.

(48) In nostris quinque mss. legitur, αὐτοῦ· in editis vero, ἑαυτοῦ. Haud longe voculam γάρ post verbum ἄκουε ex duobus mss. addidi·

(49) Editi æque ac textus sacer, Ὅσοι δέ. At particula δέ in mss. non reperitur.

ἐπειδὰν διὰ τοῦ λόγου καρποφορεῖν ποιήσῃ τέκνα, τὰς ἀγαθὰς πράξεις, ἐὰν ἐπιμείνῃ τῇ ἕξει τῇ ἀγαθῇ, καὶ μὴ ἁμαυρωθῇ ἀπό τινων ἐπιγινομένων (50) ἁμαρτημάτων. Οὕτω καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸν πνευματικὸν καὶ θεῖον ἀκούοντες νόμον τῆς εὐλογίας λεγούσης, Εὐλογημένα τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σου, οὐκ ἄλλο τι νομίζομεν εἶναι, ἢ τοὺς καρποὺς τῆς ψυχῆς. Ἀπὸ γὰρ τοῦ φόβου σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας, ὃ ἐποιήσαμεν (51) ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ οὖν ἀφανισμὸς τῶν πονηρῶν ἔργων σφαγὴ τέκνων λέγεται, ἐπ' ὠφελείᾳ γινομένη τοῦ γεννήσαντος πατρός. Λανθάνουσαν οὖν ἔχει φιλανθρωπίαν ἡ κατὰ τὸν τόπον τροπολογία προστάσσουσα τῷ πονηρῷ σπέρματι, κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον κουφίσαι ἀπὸ τοῦ βάρους τῶν κακιῶν (52) αὐτῶν. Οἱ γὰρ μεμορφωμένοι κατὰ τὸν πονηρὸν, καὶ υἱοὶ τῆς κακίας γενόμενοι, πάντα τὰ ἔγγονα τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς σφάζειν ὀφείλουσι ταῖς ἁμαρτίαις. Ἐὰν γὰρ μὴ ἀποθάνωμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ζήσομεν (53) τῇ δικαιοσύνῃ; Ἵνα γὰρ, φησὶ, μὴ ἀναστῶσι, καὶ ἐμπλήσωσι τὴν γῆν πόλεων. Πονηρὸν γὰρ ἡ ἐπανάστασις τῆς κακίας. Διὸ δεῖ αὐτὴν μένειν νεκρὰν, καὶ μὴ συγχωρεῖσθαι ἐν συστήματι καὶ πλήθει γίνεσθαι. Τοῦτο γάρ ἐστιν ἡ πόλις. Πρέπει γὰρ Κυρίῳ Σαβαὼθ ἀπολλύειν (54) τὸ κακίας ὄνομα καὶ ἐγκατάλειμμα καὶ σπέρμα.

282. Μακαρία κατάστασις καὶ ψυχῆς καὶ πολιτείας ἀνθρωπίνης, ἐν ᾗ ὄνομα κακίας οὐ χρηματίζει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰπόντα· Πορνεία δὲ καὶ ἀκαθαρσία ἢ ἀσέλγεια (55) μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις. Δεύτερον δὲ, τὸ ἐγκατάλειμμα γοῦν μὴ εἶναι. Πολλοὶ γὰρ ἐπιστρέψαντες ἀπὸ πονηρῶν ἔργων, οἱονεὶ τὰς μνήμας τῶν παλαιῶν ἔργων παρακατέχοντες, δι' αὐτῶν πολλάκις ἀνανεοῦνται τὴν ἡσυχάζουσαν ἁμαρτίαν. Ἵνα οὖν μηδὲ ἐγκατάλειμμα ᾖ, ἤγουν τὸ (56) τελευταῖον σπέρμα μὴ ὑπάρχῃ πονηρᾶς διδασκαλίας τοῖς ἐφεξῆς μὴ ὑπολείπεσθαι ἐκ τῆς μιμήσεως τῶν προειληφότων, τάδε λέγει Κύριος· Καὶ θήσω τὴν Βαβυλωνίαν (57) ἔρημον, ὥστε κατοικεῖν ἐχίνους, καὶ ἔσται εἰς οὐδέν· καὶ θήσω αὐτὴν πηλοῦ βάραθρον εἰς ἀπώλειαν. Ἔρημον θήσεσθαι τὴν Βαβυλωνίαν ὁ φιλάνθρωπος Κύριος ἀπει-

A ubi ratione duce filios edendos curaverit, opera videlicet bona; si modo permanserit in bono habitu, nec a peccatis illis subsequentibus vitietur. Sic et nos qui juxta spiritualem et divinam legem interpretamur benedictionem, quæ dicit, *Benedicti fetus ventris tui* [52], nihil aliud quam animæ fructus significari ducimus. *Nam a timore tuo, Domine, in utero accipimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis, quem fecimus in terra* [53]. Operum itaque pravorum exstirpatio vocatur filiorum cædes, quæ ob utilitatem patris qui genuit, perpetratur. Hoc igitur loco figurata illa loquendi ratio occultam quamdam bonitatem præ se fert, dum præcipit semini nequam, ut deponat (quoad ejus fieri potest) vitiorum suorum onus. Quicunque enim malignum illud sibi proposuerunt exemplar, factique

B sunt malitiæ filii, cunctos animæ suæ fetus, quod ad peccata attinet, debent trucidare. Nam nisi moriamur peccato, quomodo vivemus justitiæ? *Ne* enim, inquit, *resurgant, et impleant terram civitatibus* [54]. Malum est utique illa vitii rebellio. Quamobrem oportet ut ea maneat mortua, nec cœtum et multitudinem adire sinatur. Hoc siquidem indicat nomen civitatis. Addecet enim Dominum Sabaoth disperdere nomen et reliquias et semen malitiæ.

282. Beatus ille est tum animi tum reipublicæ **594** humanæ status, in quo nomen nequitiæ non pronuntiatur, juxta Apostolum dicentem: *Fornicatio autem et immunditia aut lascivia ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos* [55]. Rursus autem

C oportet ut ne supersint quidem reliquiæ. Multi enim sunt qui cum se avocarint a malis operibus, operum veterum velut retenta memoria, peccatum sopitum et quiescens sæpe per hanc recordationem innovant. Itaque ut ne reliquiæ quidem supersint, id est, ne extremum semen pravæ doctrinæ ex majorum imitatione posteris relinqui accidat (Vers. 23), *Hæc dicit Dominus: Et ponam Babyloniam desertum, ut inhabitent hericii, et erit in nihilum; et ponam eam luti barathrum in perditionem.* Interminatur benignissimus Dominus Babyloniam red-

[52] Deut xxviii, 4. [53] Isa. xxvi, 18. [54] I Pet. ii, 24. [55] Ephes. v, 3.

(50) Editi, ἐπιγενομένων. Illud, καὶ θεῖον, quod mox sequitur, textui nove ex duobus mss. attextum est. Subinde ubi legitur in editis, τὰ τέκνα, scriptum reperitur in nostris quinque codicibus, τὰ ἔγγονα.

(51) Hic mirifice dissident inter se libri, tum typis descripti, tum calamo notati. Editi, σωτηρίας σοῦ ἐποιήσαμεν. Recentior Combefisii codex et Reg. quartus, σωτηρίας, οὗ ἐποιήσαμεν. Reg. tertius, quem sequimur, ὃ ἐποίησας, *quem fecisti*. Colb. secundus et Reg. secundus. οὗ ἐκυήσαμεν. Apud LXX, σωτηρίας σου ἐποιήσαμεν, *spiritum salutis tuæ fecimus* Antiquissimus interpres Eusebius, σωτηρίας σου, ὃ ἐποιήσαμεν, *spiritum salutis tuæ, quem fecimus*. Vulgata, *Peperimus spiritum: salutes non fecimus in terra*. Ubi notari potest, codices eos, qui habent, σωτηρίας οὗ ἐποιήσαμεν, convenire cum Vulg., si pro οὗ legas οὐ, *non*. *Salutes non fecimus*.

(52) Editi, τῶν κακῶν. At mss. quatuor, τῶν κακιῶν. Codex unus habet αὐτοῦ pro αὐτῶν quod sequitur.

(53) Codices tres, ζήσωμεν.

(54) Libri veteres, ἀπολλύειν. Editi, ἀπολλῦναι.

(55) Ita in quatuor mss. legitur. Editi, καὶ ἀσέλγεια. Textus sacer, ἢ πλεονεξία, *vel avaritia*.

(56) Libri veteres, τὸ ἦγουν τό· ubi legisse videtur interpres, ἤγοντο, a verbo ἄγειν, cum verterit: *Ita demum adducebantur*. Ibidem duo mss., ὑπάρχοι. Nec ita multo post editi, ὑπολείπεσθαι τοῖς ἐκ. Deest τοῖς in utroque Combef. et in aliis nostris codicibus.

(57) Antiqui duo libri, τὴν Βαβυλῶνα. Mox mss. nonnulli, καὶ ἔσται εἰς οὐθέν. Subinde editi, καὶ θήσω εἰς αὐτήν. At vocula εἰς in nostris quinque mss. deest.

acturum se esse in desertum. Cæterum pravæ habitationis vastatio, vitæque confusæ et perturbatæ abolitio, bonum quoddam est sensu et mente præditis valde exoptandum. Tantam autem minatur fore Babylonis vastitatem, ut homo Babylonius in ea non sit amplius habitaturus, sed sint hericii subrogandi in hominum locum. Est autem animal illud rigidis et acutissimis spinis circumseptum, quod et caput et pedes, cum vult, contrahit, atque perfectam sphæræ figuram sumit, adeo ut vix possit capi, capite et pedibus intra spiram sese colligentibus, atque superficie spinis undelibet inhorrescente. Hoc utique animal solum, vel quiescens, sibi insidiantes ulciscitur. Qui enim si injicit manum, graviter pungitur, et quanto magis voluerit quis illud constringere, tanto gravius spinis transfigitur.

283. Forte igitur hominum mores occulte significat, vice Babyloniorum urbem habitantes, insociabiles, longe ab aliorum agendi ratione alienos, et asperiori vitæ instituto gaudentes. Nam animalium species ad exprimendos hominum mores assumi, Petri visione edocti sumus, quandoquidem in vase e cœlis descendente omne animalium genus inerat, reptilium, volucrum et quadrupedum [56]. Indicabat enim Scriptura eos qui a diversis peccatis erant ad fidem adducendi, aut quadrupedibus similes esse ob mores belluinos, aut reptilibus ob venenum, aut volucribus ob levitatem et inconstantiam. Forte igitur herinaceus etiam per tropologiam in Scriptura designat homines aliquos; uti serpentes denotant Sadducæos et Pharisæos [57]; vulpes, Herodem [58]; equi feminis inhiantes, voluptuarios [59]; oves, simpliciores [60]; hœduli, inimicos societatis et avaros. Quare et hericio animali quod incolumitatis suæ spem in suis ipsius spinis collocat, par est comparari divites scilicet hujus sæculi, quos dixit Dominus spinis suis suffocare verbum, ac illud infructuosum reddere [61]. Redigetur autem Babylon in nihilum, et erit ut luti barathrum. At rem sensibilem quod attinet, indicat Scriptura fore, ut fluvius Euphrates, hanc mediam intersecans, **595** nec exitum reperiens per alveum, eamque inundans, ipsam demoliatur funditus, convertatque in barathrum non aqua limpida, sed limo refertum. Enimvero qui exacerbant Dominum hujusmodi fine evertuntur.

281. Vers. 24, 25. *Hæc dicit Dominus Sabaoth: Quemadmodum dixi, ita erit: et quemadmodum statui, ita manebit: ut disperdam Assyrios in terra mea, et in montibus meis. Et erunt in conculcatio-*

A λεῖ. Πονηρὰς δὲ οἰκήσεως (58) ἐρήμωσις, καὶ συγκεχυμένου βίου ἀφανισμὸς, ἀγαθὸν περισπούδαστόν ἐστι τοῖς αἰσθανομένοις. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ τὴν ἐρήμωσιν ἀπειλεῖ τῆς Βαβυλωνίας, ὥστε ἄνθρωπον μὲν Βαβυλώνιον μηκέτι κατοικεῖν, ἐχίνους δὲ ἀντεισάγεσθαι. Ἔστι δὲ τὸ ζῶον τοῦτο σκληραῖς καὶ ὀξυτάταις (59) ἀκάνθαις περιπεφραγμένον, καὶ κεφαλὴν καὶ πόδας συνέλκον, ὅτε βούλεται, καὶ εἰς ἀκριβὲς σχῆμα σφαίρας ἑαυτὸ σχηματίζον, ὥστε δύσληπτον εἶναι, τῆς μὲν κεφαλῆς καὶ τῶν ποδῶν συνεσπειραμένων, τῆς δὲ ἐπιφανείας πανταχόθεν ἠκανθωμένης. Μόνον γὰρ ζῶον τοῦτο ἡσυχάζον ἀμύνεται τοὺς ἐπιβουλεύοντας. Ὁ γὰρ ἐπιβαλὼν αὐτῷ τὰς χεῖρας ἀμύσσεται δεινῶς, καὶ ὅσῳπερ ἂν πλέον αὐτὸ (60) βουληθῇ κατασφίγξαι, τοσούτῳ χαλεπώτερον ταῖς ἀκάνθαις περιπείρεται.

B 283. Ταχα οὖν ἦθη ἀνθρώπων αἰνίσσεται ἀντὶ τῶν Βαβυλωνίαν ἐνοικήσαντα τῇ πόλει, ἀκοινώνητα, ἀπιδιαστικὰ, σκληροτέρᾳ τῇ ἀγωγῇ χαίροντα. Ὅτι γὰρ τὰ εἴδη τῶν ζώων πρὸς τὰ τῶν ἀνθρώπων ἤθη μεταλαμβάνεται, ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τῆς ὀπτασίας Πέτρου, ὅτε ἐν τῷ σκεύει τῷ καθιεμένῳ ἐκ τῶν οὐρανῶν πᾶν εἶδος ἦς ζώων, ἑρπετῶν καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων. Ἠνίσσετο γὰρ ὁ λόγος τοὺς μέλλοντας ἀπὸ ποικίλων ἁμαρτημάτων τῇ πίστει προσάγεσθαι, τούτους εἶναι τοὺς ὡμοιωμένους ἢ τετραπόδοις διὰ τὸ κτηνῶδες· ἢ ἑρπετοῖς διὰ τὸ ἰοβόλον· ἢ πετεινοῖς διὰ τὸ κοῦφον καὶ ἄστατον. Καὶ ὁ ἐχῖνος οὖν ἐστι παρὰ τῇ Γραφῇ τάχα τροπολογούμενος ἐπί τινας ἀνθρώπους, ὡς οἱ ὄφεις ἐπὶ τοὺς Σαδδουκαίους καὶ Φαρισαίους· καὶ ὁ ἀλώπηξ ἐπὶ τὸν Ἡρῴδην· καὶ ἵπποι

C θηλυμανεῖς ἐπὶ τοὺς φιληδόνους· τὰ πρόβατα ἐπὶ τοὺς ἀκακωτέρους τῶν ἀνθρώπων· τὰ ἐρίφια ἐπὶ τοὺς ἀκοινωνήτους καὶ ἀμεταδότους. Ὥστε καὶ τοὺς ἐχίνους εὔλογον παραβαλέσθαι, ζώῳ τὴν ἐλπίδα τοῦ μὴ βλαβήσεσθαι ἐπὶ ταῖς οἰκείαις ἀκάνθαις ἔχοντι, τοὺς πλουσίους τοῦ αἰῶνος τούτου (61), οὓς ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀκανθῶν συμπνίγειν τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπον ποιεῖν ὁ Κύριος εἴρηκε. Γενήσεται δὲ ἡ Βαβυλὼν εἰς οὐδὲν, καὶ ὡς πηλοῦ βάραθρον. Ὡς πρὸς τὸ αἰσθητὸν ἐνδείκνυται ὁ λόγος, ὅτι ὁ ποταμὸς ὁ Εὐφράτης μέσην αὐτὴν διατέμνων, μὴ τυγχάνων τῆς κατὰ ῥεῖθρα διεξόδου, ἐλλιμνάζων αὐτῇ, παντελῶς ἀναφανίσει αὐτὴν, καὶ ἀποδείξει (62) βάραθρον οὐχ ὕδατος καθαροῦ, ἀλλὰ βορβόρου. Τοιοῦτον γὰρ τὸ τέλος τῆς καταστροφῆς τῶν παροξυνάντων τὸν

D Κύριον.

284. Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ὃν τρόπον εἴρηκα, οὕτως ἔσται· καὶ ὃν τρόπον βεβούλευμαι, οὕτως μενεῖ· τοῦ ἀπολέσαι τοὺς Ἀσσυρίους ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἐμῆς, καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν

[56] Act. x, 11. [57] Matth. III, 7. [58] Luc. XIII, 32. [59] Jer. v, 8. [60] Matth. x 16. [61] Matth. XIII, 22.

(58) Sic mss. omnes. Editi, δὲ διοικήσεως, male.

(59) Sic mss. nostri. Ex ὀξυτάταις in prius editis factum fuerat, ἔξεσι ταῖς. Nec ita multo infra duo mss., ἑαυτῷ σχηματίζον.

(60) Veteres aliquot libri, αὐτῷ.

(61) Codex Regius, quem nominavimus quartum, hic desinit, terminaturque his verbis, πλουσίους τοῦ αἰῶνος τούτου. Mox mss. quatuor, καὶ ἄκαρπον ποιεῖν. Editi, καὶ καρπὸν μὴ ποιεῖν, *quos dixit fructum non ferre*. Subinde quatuor mss., ἡ Βαβυλών. Editi, ἡ Βαβυλωνία.

(62) Veteres quatuor libri, ἀφανισαι αὐτὴν, καὶ ἀποδεῖξαι. Supple, μέλλει, nisi legere mavis, ἀφανίσει... ἀποδείξει. Editi, ἀφανίσει... ἀποδεῖξαι· quorum in altero vitium subesse constat.

ἐμῶν. Καὶ ἔσονται εἰς καταπάτημα, καὶ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ ζυγὸς αὐτῶν, καὶ τὸ κῦδος αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτῶν. Ὁ μὲν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, περὶ τῆς νενομισμένης αὐτοῖς γῆς τοῦ Θεοῦ εἶναι, καὶ ὀρέων τούτων τῶν γηΐνων τῇ αἰσθητῇ Ἰουδαίᾳ (63), τὸν λόγον ὑπολαμβάνει ὑπάρχειν τῷ προφήτῃ· καὶ τὴν Ἀσσυρίαν αἰχμάλωτον ἀπάγειν τὸν Ἰσραὴλ, ζυγὸν δουλείας αὐτοῖς ἐπιθέντα· ἡμεῖς δὲ, οἱ συνεγερθέντες Χριστῷ (64), καὶ εὐχόμενοι τὰ ἄνω ζητεῖν, γῆν μὲν ὀνομάζομεν τὴν καρδίαν τὴν καλὴν, καθὰ παρ' αὐτοῦ δεδιδάγμεθα τοῦ Κυρίου, λέγοντος· Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν καλὴν σπαρείς, οὗτος ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιεὶς καρποφορεῖ (65) καὶ ποιεῖ ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα. Καὶ ὄρος οὖν τοῦ Θεοῦ δύναται χρηματίζειν, ἐν ᾧ εἰς καταπάτημα γενήσονται οἱ Ἀσσύριοι, ὁ αὐξήσας ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ λόγῳ καὶ γνώσει ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἀνεστηκώς· ἐν τούτῳ καταπάτημα ἔσονται οἱ ἐχθροί. Καὶ πᾶς ὁ ζυγὸς τῶν Ἀσσυρίων ἀφαιρεθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Μέγα μὲν γὰρ ἐφρόνουν, ὡς τοῖς ὤμοις τῶν ἀπὸ τῆς μερίδος τοῦ Θεοῦ τῶν ἀνθρώπων ἐπιβαίνοντες, καὶ ὑπὸ τὸν ἴδιον ζυγὸν ποιοῦντες τοὺς τῆς δουλείας τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἁμαρτημάτων ἀπυσπασθέντας. Ἔχοντες οὖν τὴν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐλπίδα περὶ τοῦ ἀπολέσθαι μὲν τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων αὐτοῦ καταπατηθήσεσθαι, καὶ τὸν ζυγὸν αὐτῶν ἀφαιρεθήσεσθαι, καὶ τὸ (66) κῦδος, ᾧ ἐπεγαυρίων, ὡς κατάρχοντες ἡμῶν, καὶ ἐπιβεβηκότες ἡμῖν, συντριβήσεσθαι (67), πάντα πράττωμεν, ἵνα τέλεον αὐτῶν τὴν δυναστείαν ἀποσεισώμεθα. Ἐὰν γὰρ γενώμεθα ὄρη Θεοῦ, οἱ θεμέλιοι αὐτοῦ ἔσονται ἐν ἡμῖν, τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας καταβληθέντος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐποικοδομουμένων τῇ πίστει (68). Δεῖ δὲ καθαρῶς ἀποτάξασθαι ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ, ἵνα ἐλεύθερον τὸν αὐχένα τοῦ ζυγοῦ ἔχωμεν τῶν Ἀσσυρίων, καὶ δουηθῶμεν γενέσθαι Χριστοῦ ὑποζύγιον. Δύο γὰρ ζυγοὺς οὐ δυνατὸν ἐπικεῖσθαι ἡμῶν τῷ τραχήλῳ· τὸν τοῦ Κύριου, καὶ τὸν τοῦ Ἀσσυρίου. Τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ, ἢ τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

A *nem, et auferetur ab eis jugum ipsorum, et gloria eorum ab humeris ipsorum.* Israel quidem carnalis de terra quam Dei esse existimant, deque terrenis istis montibus in Judæa sensibili sitis, dicta hæc fuisse a propheta arbitratur; ac fore, ut Israel Assyriam abducat in captivitatem; jugo servitutis Assyriis imposito: nos vero, qui consurreximus cum Christo, vovimusque quæsituros nos quæ sursum sunt [62]; cor bonum terram nominamus, prout sumus edocti ab ipso Domino dicente: *Qui vero in terram bonam seminatus est, hic verbum audiens et intelligens, fructum affert, et facit, alius quidem centesimum, alius autem sexagesimum, alius vero tricesimum* [63]. Denique Dei mons in quo conculcandi Assyrii sunt, potest appellari is, qui in bonis operibus progressum facit, seque supra reliquos sermone attollit et cognitione: in hoc isto conculcandi inimici sunt Et omne Assyriorum jugum auferetur per Deum. Etenim non parum gloriabantur, quod in humeros hominum, qui Dei portio esse censebantur, insilirent, ac eos qui a Dei servitute per peccata defecerant, sub jugum suum redigerent. Itaque cum speremus juxta id quod dictum est, disperdendos esse inimicos nostros in terra Dei, et in montibus ejus conculcandos, et jugum ipsorum esse auferendum, conterendamque gloriam qua efferebantur, ut qui in nos haberent, dominium, nosque invasissent; nihil non moliamur, ut omnino excutiamus a nobis eorum imperium. Quod si fuerimus montes Dei, ipsius fundamenta erunt in nobis [64]: quippe cordibus nostris mandabitur verbum veritatis, ac bona opera in fide ædificabuntur. Oportet autem renuntiare nos sincere peccato, ut liberetur cervix nostra a jugo Assyriorum, Christique jumentum possimus fieri. Nam cervici nostræ imponi non potest duplex jugum, Christi et Assyrii. *Quæ* enim *participatio justitiæ cum iniquitate, aut quæ societas luci ad tenebras* [65]?

285. Αὕτη ἡ βουλὴ, ἣν βεβούλευται Κύριος ἐπὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην, καὶ αὕτη ἡ χεὶρ ὑψηλὴ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη τῆς οἰκουμένης. Ἃ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, τίς διασκεδάσει; τὴν δὲ χεῖρα αὐτοῦ τὴν ὑψηλὴν τίς ἀποστρέψει; Σαφῶς δείκνυσιν, ὅτι ταῦτα λέγεται περὶ τῶν ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν· οὐδενὸς δυναμένου διασκεδάσαι ὅπερ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, καὶ

285. Vers. 26, 27. *Hoc est consilium, quod cepit Dominus super universum orbem: et est hæc manus excelsa super omnes gentes totius terræ. Quæ enim Deus sanctus decrevit, quis dissipabit? et manus ejus excelsam quis avertet?* Perspicue docet, dici hæc de iis qui sunt in universo orbe, et in omnibus gentibus: sic ut nemo dissipare valeat quod Deus sanctus statuit, nullusque Dei manum pro

[62] Col. III, 1. [63] Matth. XIII, 23. [64] Psal. LXXXVI, 1. [65] II Cor. VI, 14.

(63) Codices quatuor, τῇ αἰσθητῇ Ἰουδαίᾳ. Editi, τῆς αἰσθητῆς Ἰουδαίας. Quæ scriptura quin melior sit et aptior, non dubitamus: sed, ut diximus, reclamabant libri antiqui,

(64) Editi, τῷ Χριστῷ. At in mss. nostris non reperitur articulus.

(65) Sic mss. nostri. Editi vero, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ σκνιεὶς, ὃς δὴ καρποφορεῖ.

(66) Editi. καταπατηθήσεσθαι τὸν ζυγὸν αυτων καὶ ἀφαιρεθήσεσθαι τό. At mss. ut in contextu.

(67) Editi, καὶ συντριβήσεσθαι. Deest καί in nostris codicibus. Aliquanto post codex unus, δυναστείαν ἀποσειώμεθα. Subinde duo mss., ἐὰν γὰρ γινώμεθα.

(68) Antiqui duo libri, ἐν πίστει. Haud longe quatuor mss., ζυγοῦ ἔχωμεν. Editi, σχῶμεν. Subinde tres mss., ἡμῶν τῷ. Editi et Reg. primus ἡμῖν.

terra et montibus suis propugnantem 596 avertere possit. Simul autem observa ea voce, uti multis in locis ostendimus, rem non raram solum et insolitam significari, cujusmodi est illud : *Quis sapiens, et intelligit hæc* [66] ? Item illud : *Quis fidelis et prudens dispensator* [67] ? Nam hoc loco illud, *Quis dissipabit?* idem valet quod *nemo*. Neque enim cogitare fas est reperiri quemquam, qui dissipare valeat Domini consilium.

286. Vers. 28-30. *In anno, quo mortuus est Achaz rex, factum est verbum illud : Ne lætemini alienigenæ omnes, contritum est enim jugum percutientis vos. Nam ex semine serpentum egredientur fetus aspidum, et fetus eorum egredientur serpentes volantes. Et pascentur pauperes per eum : inopes autem homines in pace requiescent : fame vero interficiet semen tuum, et reliquias tuas interimet.* Siquidem omnia, quæ scripsere prophetæ, dictata sunt a sancto Spiritu, utique ipsa adnotatio temporis quo edita prophetia est, frustra inserta non est. Quid enim didicisse prodest, hoc verbum eo anno quo mortuus est Achaz Judææ rex, adversus alienigenas factum esse? Itaque hæc est sententia nostra. Quemadmodum scriptum est in Exodo : *Mortuus est rex Ægypti, et ingemuerunt filii Israel ab operibus suis, et ascendit clamor, et exaudivit Deus gemitus eorum* [68]. Nam pessimo rege vivente gemitus et querelas suas in Deum effundere non poterant; eos siquidem cogebat incumbere in opera ardua [69], nec ad Deum attollere oculos sinebat. Postquam autem nequam ille sublatus est e medio, tunc par erat plaudere, suique hostis ruinæ insultare. Hi autem ingemiscere referuntur præter exspectationem. Nimirum ostendit Scriptura, quod ipsi præ stupore, quandiu mens corporis amans dominatum habebat ne lugere quidem pœnam ob peccatum sibi irrogatam novissent; sed postquam cessarunt vitia, a gemitu initium curationis capiunt, crassis ac corporalibus operibus degravati. Eam ob rem exaudivit eos Deus hominum amantissimus [70]. Huic utique enarrationi, simile quiddam declaratur et in superioribus Isaiæ verbis. *Factum est* enim, inquit, *anno quo mortuus, est Ozias rex, vidi Dominum sedentem super solium excelsum et elevatum* [71]. Regem Oziam fuisse improbum historia prodidit: quandoquidem. *Exaltatum est cor ejus ad corrumpendum, et injuste fecit in Dominum Deum suum : et intravit in templum Domini ad adolendum super altare, et lepra*

A οὐδενὸς οἷου τε ὄντος τὴν ὑπέρμαχον χεῖρα τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς αὐτοῦ καὶ τῶν ὀρέων ἀποστρέψαι. Ἅμα δὲ παρατήρει τὴν φωνὴν οὐ (69) μόνον ὡς πολλαχοῦ παρεστήσαμεν ἐπὶ τοῦ σπανίου σημαινομένην, οἷον τὸ, Τίς σοφὸς, καὶ συνήσει ταῦτα; καὶ τὸ, Τίς πιστὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος; Νῦν γὰρ τὸ, Τίς διασκεδάσει; ἴσον ἐστὶ τῷ οὐδείς. Οὐδὲ γὰρ θεμιτὸν, ἐννοῆσαι τὸ εἶναί τινα δυνάμενον διασκεδάσαι τὴν βουλὴν τοῦ Κυρίου (70).

286. Τοῦ ἔτους, οὗ ἀπέθανεν Ἀχὰζ ὁ βασιλεὺς, ἐγενήθη τὸ ῥῆμα τοῦτο· Μὴ εὐφρανθείητε πάντες οἱ ἀλλόφυλοι· συνετρίβη γὰρ ὁ ζυγὸς τοῦ παίοντος ὑμᾶς. Ἐκ γὰρ σπέρματος ὄφεων ἐξελεύσονται ἔγγονα ἀσπίδων, καὶ τὰ ἔγγονα αὐτῶν ἐξελεύσονται ὄφεις (71) πετόμενοι. Καὶ βοσκηθήσονται πτωχοὶ δι' αὐτοῦ· πτωχοὶ δὲ ἄνθρωποι B ἐπὶ εἰρήνης ἀναπαύσονται· ἀνελεῖ δὲ λιμῷ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὸ κατάλειμμά σου ἀνελεῖ. Εἴπερ πάντα Πνεύματι ἁγίῳ εἴρηται τὰ γεγραμμένα παρὰ τῶν προφητῶν, δηλονότι καὶ ἡ ἀναγραφὴ τοῦ χρόνου τῆς προφητείας οὐ μάτην παρεμβέβληται. Τί γὰρ ὄφελος ἐκ τοῦ μαθεῖν, ὅτι τοῦτο ἐγένετο τὸ ῥῆμα πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους τῷ (72) ἔτει ᾧ ἀπέθανεν Ἀχὰζ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας; Λογιζόμεθα οὖν, ὅτι ὥσπερ (73) ἐν τῇ Ἐξόδῳ γέγραπται, ὅτι Ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ κατεστέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν, καὶ ἀνέβη ἡ βοὴ, καὶ εἰσήκουσεν ὁ Θεὸς τῶν στεναγμῶν αὐτῶν. Ζῶντος μὲν γὰρ (74) τοῦ βασιλέως τοῦ πονηροῦ, στενάζειν πρὸς τὸν Θεὸν οὐκ ἠδύναντο· κατηνάγκαζε γὰρ αὐτοὺς ἐν ἔργοις σκληροῖς, μὴ ἐπιτρέπων ἀνα- C νεύειν πρὸς τὸν Θεόν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκποδὼν ἐγένετο ὁ πονηρὸς, τότε δέον κροτεῖν καὶ ἐπιχαίρειν τῇ πτώσει τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ δὲ ἐκ τοῦ παραδόξου ἀναγράφονται στένειν· ἐνδεικνυμένου τοῦ λόγου, ὅτι ἕως ὁ φιλοσώματος νοῦς ἐπεκράτει, ὑπὸ τῆς ἀναισθησίας οὐδὲ ᾔδεσαν ὀδύρεσθαι τὸ ἐκ τῆς ἁμαρτίας κακόν· ἐπειδὴ δὲ ἔλαβον σχολὴν ἀπὸ τῶν παθῶν, ἔρχονται τῆς θεραπείας ἀπὸ τοῦ στένειν, ἐν τοῖς ὑλικοῖς καὶ σωματικοῖς ἔργοις βαρυνόμενοι. Διὸ καὶ ἐπήκουσεν αὐτῶν ὁ φιλάνθρωπος Θεός (75). Ὅμοιον οὖν τῇ διηγήσει ταύτῃ δηλοῦται καὶ ἐν τοῖς κατόπιν τοῦ Ἡσαΐου. Ἐγένετο γὰρ, φησὶ, τοῦ ἐνιαυτοῦ οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεὺς, εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου. Πονηρὸς βασιλεὺς Ὀζίας (76) ὑπὸ τῆς ἱστορίας παραδίδοται, διότι D Ὑψώθη ἡ καρδία αὐτοῦ τοῦ καταφθεῖραι, καὶ ἠδίκησεν ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτοῦ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν

[66] Ose. xiv, 10. [67] Luc. xii, 42. [68] Exod. ii, 23. [69] Exod. i, 14. [70] Exod. iii, 7. [71] Isa. vi, 1.

(69) Editi, τὴν φωνὴν, τίς, οὐ. Deest τίς in nostris codicibus. Sed tamen hæc vocula aut exprimi debet, aut subintelligi. Statim duo mss. et editi, σημαίνειν. Alii duo, σημαινομένην.

(70) Codices tres, βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

(71) Editi, ὄφεις, ἀσπίδες. Sed vocem, ἀσπίδες inde sustulimus, fidem veterum librorum secuti.

(72) Editi, ἐν τῷ. Vocula ἐν in mss. non invenitur.

(73) Scriptor cum scriberet illa, λογιζόμεθα οὖν, etc., aut somniavit : aut a librariis aliquid prætermissum est. Nihil enim respondet voci ὥσπερ.

(74) Editi, τὸν στεναγμόν. Περιόντος γὰρ ἔτι. At mss. nonnulli uti in contextu. Aliquanto post duo mss., ἐπεὶ δέ.

(75) Codices duo, Κύριος.

(76) Editi, ὁ Ὀζίας. At in mss. deest articulus. Mox duo mss., παραδίδοται. Subinde duo itidem mss. τοῦ διαφθεῖραι.

ναὸν Κυρίου θυμιάσαι ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἐλεπρώθη. Καὶ τότε τοίνυν ἀνατραπέντος τοῦ πονηροῦ, ἄρχοντος, καὶ τῶν μιασμάτων ἐλευθερωθείσης τῆς κατὰ τὸν νόμον λατρείας, τὰ τῆς θεολογίας μυστήρια φανεροῦται (77) τῷ προφήτῃ. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν τὸν Ἀχὰζ οὐ σπουδαῖον ἄρχοντα ὁ λόγος ἀναγράφει ἀποθνήσκοντα. Ἵνα δειχθῇ, ὅτι ἐν τῇ τοῦ χείρονος ὑποχωρήσει, τὸ ῥῆμα γίνεται πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους παρὰ τοῦ εὐεργέτου Θεοῦ. Εὕραμεν γὰρ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν, ὅτι οὗτος ὁ Ἀχὰζ οὐκ ἐποίησε τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου· καί γε υἱὸν αὐτοῦ διῆγεν (78) ἐν πυρὶ κατὰ τὰ βδελύγματα τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐθυσίαζε καὶ ἐθυμία ἐν τοῖς ὑψηλοῖς. Οὗτος δὲ καὶ ἀπὸ τῶν θησαυρῶν τοῦ οἴκου Κυρίου χρυσίον καὶ ἀργύριον ἀπέστειλε τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων, ἐν οἷς οὐ μικρὰ αὐτοῦ κατηγορεῖται ἡ ἀσέβεια περὶ τὰ ἱερὰ χρήματα. Πεσούσης οὖν τῆς πονηρᾶς δυναστείας, γίνεται τὸ κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ῥῆμα. Ἀλλόφυλοι δὲ ἰδίως οἱ Φυλιστιαῖοι λέγονται, οὓς Παλαιστινοὺς Ἕλληνες (79) ὀνομάζουσιν.

287. Ἰστέον δὲ, ὅτι καὶ ἐν τῇ ἑκάστου ἡμῶν ζωῇ, ἐπειδὰν ἡ βασιλεύουσα ἐν τῷ θνητῷ ἡμῶν σώματι ἁμαρτία ἀποθάνῃ, τότε γίνεται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἐν ἡμῖν. Τάχα γὰρ ἑκάστη ἁμαρτία πρὸς ἕκαστον τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς κατηγορουμένων καὶ ὅλως ψεκτῶν βασιλέων ἀναλογίαν τινὰ ἔχει, ὧν πολλαχοῦ τὰ (80) ὀνόματα δι' ὅλης τῆς Γραφῆς δηλοῦται· ὡς καὶ νῦν ἑρμηνεύεται ὁ Ἀχὰζ κατάσχεσις· σύμβολον ὢν προκαταλαβόντος καὶ κατέχοντος τὴν ψυχὴν ἡμῶν δόγματος πονηροῦ· οὗ ἀποθανόντος, ἡ ψυχὴ ἡμῶν ἐλευθερωθεῖσα ἀπὸ τοῦ κατέχοντος, ἱκανοῦται πρὸς τὸ θεωρῆσαι τὸ κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ῥῆμα. Ὁ μὲν οὖν πρόχειρος νοῦς οὗτός ἐστι· Μὴ εὐφραίνεσθε, πάντες ἀλλόφυλοι· συνετρίβη γὰρ ὁ ζυγὸς τοῦ παίοντος ὑμᾶς. Μὴ νομίσητε, ὦ Φυλιστιαῖοι, ὅτι, ἀποθανόντος τοῦ Ἀχὰζ, ἐλεύθεροι γενήσεσθε τοῦ ἐπικειμένου ὑμῖν φόβου ἀπὸ (81) τοῦ Ἰσραήλ· ὥστε μὴ εὐφραίνεσθε ἐπὶ τῷ πτώματι τοῦ βασιλέως. Εἰ γὰρ καὶ συνετρίβη ὁ ζυγὸς, τουτέστιν ἡ δουλεία, ἡ ἐπικειμένη ὑμῖν παρὰ τῶν καταπατούντων ὑμᾶς καὶ μαστιγούντων διὰ τῆς δυναστείας, ἀλλ' ὅμως ἐκ σπέρματος ὄφεων ἐξελεύσεται ἔκγονα ἀσπίδων. Τὴν διαδοχὴν τοῦ Ἀχὰζ σημαίνει· ὅτι εἰ ὄφεως οὗτος εἶχε πικρίαν, καὶ διά τοῦτο ἐπιχαίρετε αὐτοῦ τῷ θανάτῳ· ἀναστήσεται ἐφ' ὑμᾶς ἐκ τοῦ σπέρματος τοῦ ὄφεως τούτου ἔκγονα ἀσπίδων, καὶ πάλιν τὰ ἐκείνων ἔκγονα ἐξελεύσεται (82). Τὸ πικρὸν τῆς διαδοχῆς τῶν ἐφεξῆς βασιλευόντων ὁ λόγος ἐκ τούτου παρίστησιν. Ἀσπίδες γὰρ ἔσονται, φησὶ, πετόμεναι, καὶ τὸ ἰοβόλον τῶν ἑρπετῶν ἔχουσαι καὶ τὸ ταχὺ τῶν πτηνῶν. Εἶτα ἐπειδὴ ἡ ἀκολουθία τῆς γενεαλογίας ἐπὶ τὸν Κύριον φέρει, διακόψας ὁ λόγος τὸ συνεχὲς, μεταβαίνει ἐπ'

A *affectus est* [72]. Tum demum improbo principe everso, et legis cultu ab inquinamentis purgato ac liberato, prophetæ manifesta fiunt divini consilii mysteria. Hic igitur refert etiam Scriptura, principem non probum interiisse, ut compertum sit et exploratum, Deum beneficum, vitio subducente se et recedente, ad alienigenas loqui. In quarto enim Regnorum libro invenimus [73] hunc Achaz quod rectum esset in oculis Domini, id nequaquam peregisse : quippe 597 filium suum per ignem traducebat juxta gentium abominationes, offerebatque sacrificia, et in excelsis adolebat. Hic quoque aurum et argentum e thesauris domus Domini misit ad Assyriorum regem : unde ea quæ circa sacras pecunias admissa fuerat impietas, parva non fuisse demonstratur. Diruto itaque principatu B improbo, verbum fit adversus alienigenas. Alienigenæ autem proprie dicuntur Philisthæi, quos nominant Græci Palæstinos.

287. Sciendum autem est tum fieri verbum Domini in nobis, cum peccatum quod in nostra uniuscujusque vita dominatur, in mortali nostro corpore mortuum fuerit. Forte enim peccatum quodlibet similitudinem quamdam et congruentiam habet cum unoquoque eorum regum, qui reprehenduntur in Scripturis, quique vituperatione digni sunt omnino : quorum nomina haud raro deteguntur per totam Scripturam. Exempli causa, etiamnum Achaz interpretantur nomine *detentionis*, quod symbolum sit pravi dogmatis, quod præoccupat animas C nostras et detinet : quo mortuo, anima nostra a detinente se liberata, effici*tur* idonea quæ verbum illud quod adversus alienigenas fit, contempletur. Itaque hic est sensus obvius : *Ne lætemini, omnes alienigenæ; contritum est enim jugum percutientis vos.* Ne existimetis, o Philistæi, vos, Achazo mortuo, a timore qui vobis ab Israele incutitur, fore immunes : quamobrem ne lætemini de regis interitu. Etsi enim contritum est jugum, hoc est servitus, quæ vobis fuit imposita a conculcantibus vos, et pro sua auctoritate flagris cædentibus, tamen ex semine serpentum egredientur fetus aspeidum. Achazi posteritatem significat. Quod si hic habuit serpentis amaritudinem, ob idque insultatis ipsius morti, insurget in vos ex hujus serpentis semine soboles aspidum : et rursus prodibit illarum proles. D Per hunc Scriptura ostendit amaram fore regum sequentiam successionem. Volabunt enim, inquit, aspides, reptiliumque venenum, et volatilium pernicitatem habebunt. Deinde quoniam ad Dominum pertinet genealogiæ series, Scriptura, continuatione

[72] II Paral. xxvi, 16 sqq. [73] IV Reg. xvi, 2 sqq.

(77) Antiqui tres libri, φανεροῦνται.

(78) Editi, διήγαγεν. At quatuor mss., διῆγεν.

(79) Editi, οἱ Ἕλληνες. Deest in nostris mss. articulus.

(80) Editi, ὧν πολλὰ τά. At quatuor mss., πολλαχοῦ τά. Statim tres mss., δηλοῦται. Editi, δηλοῦνται.

(81) Codices duo, ὑπὸ. In Colb. primo, in quo paginas aliquot deesse notavimus, et in aliis quatuor statim legitur, ἡ ἐπικειμένη. Editi, ἐκκειμένη. Nec ita multo post editi, ὄφεως ἐξελεύσονται... At quinque mss., ὄφεων ἐξελεύσεται.

(82) Sic mss. omnes. Editi, τὰ ἐκείνου ἔκγονα ἐξελεύσονται.

orationis intercisa, transit ab bonam pollicitationem. *Pascentur* enim, inquit, *pauperes per eum.* Ecquis est qui pascit pauperes, nisi pastor ovium [74]? Mendicos autem dicit non eos qui pecuniis carent, sed eos qui mentis sunt inopes. Hi autem pauperes qui prædicantur ab ipso Domino beati (ait enim : *Beati pauperes spiritu* [75]), *In pace requiescent, fame vero interficiet semen tuum.* Disperibit fame alienigenarum semen, et reliquiæ eorum e medio tollentur.

288. Qui pravis nutriuntur sermonibus, ii addicuntur esuritioni, ad animarum suarum utilitatem. Nam magistri eos ad nequitiam instruentis penuria bonæ habitudini animæ occasionem præbet et saluti. Hunc autem sensum recipere potest isthæc sententia : Lætetur nemo, cum jugum **598** quod sibi incumbit, atque a percutiente se impositum est, contriverit. Nam plaga quæ per sermonem infligitur, et exprobratio quæ per ipsum fit, cædens flagris et castigans ejus qui lapsus est conscientiam ob peccata, fit plerumque ei qui jam ad salutem per Christum datam vocatus fuerat, ansa et occasio ad jugum Christi conterendum. Cum enim quispiam non fert molestiam ex reprehensione et objurgatione ortam, instar equi et muli reluctans et rebellis factus, seque e Dei servitio, eximens, et subjiciens se peccato, lætitia in Deo fruenda indignus est. Itaque multo præstat patienter tolerare sermonem objurgatorium, quam indigne ferentem jugum ejus qui se percutit, conterere. Sed qui non contriverint, imo qui visitationem ad erudiendum idoneam sustinuerint, hi ob cordis humilitatem appellati pauperes, per eum pascentur. Finis siquidem bonæ disciplinæ illa sunt pascua promissa, de quibus Salvator ait : *Ingredietur, et egredietur, et pascua inveniet* [76]. Quin et propheta dicit : *In pascuis pinguibus pascam eos* [77]. Itaque inopes homines in pace requiescent, si modo non neglexerint Domini disciplinam, neque animo conciderint, ab ipso correpti. Semen autem alienigenarum interimetur fame, pœnam ob contritum jugum perferens, alimentorum videlicet penuriam.

289. Vers. 31, 32. *Ululate, portæ civitatum, et clament civitates turbatæ, allophyli omnes; quia ab aquilone fumus venit, et non est, ut sit. Et quid respondebunt reges gentium? Quia Dominus fundavit Sion : et per eum salvabuntur humiles populi. Ulu-*

A ἀγαθὴν ἐπαγγελίαν. Βοσκηθήσονται (83) γάρ, φησί, πτωχοὶ δι' αὐτοῦ. Τίς ἐστιν ὁ βόσκων πτωχοὺς, ἢ ὁ ποιμὴν τῶν προβάτων; Πτωχοὺς δὲ οὐ τοὺς κατὰ χρήματα ἐνδεεῖς λέγει, ἀλλὰ τοὺς τῇ διανοίᾳ ἠλαττωμένους. Οὗτοι δὲ οἱ πτωχοὶ, οἱ παρ' αὐτοῦ μακαριζόμενοι τοῦ Κυρίου (Μακάριοι γὰρ, φησὶν (84), οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι), Ἐπ' εἰρήνης ἀναπαύσονται, ἀνελεῖ δὲ λιμῷ τὸ σπέρμα σου. Τῶν ἀλλοφύλων τὸ σπέρμα λιμῷ διαφθαρήσεται, καὶ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν ἀναιρεθήσεται.

288. Οἱ ὑπὸ πονηρῶν τρεφόμενοι λόγων, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ψυχῶν λιμῷ παραδίδονται. Ἡ γὰρ ἔνδεια τοῦ πρὸς τὸ κακὸν ἐφοδιάζοντος αὐτοὺς διδασκάλου ἀφορμὴ πρὸς εὐεξίαν τῶν ψυχῶν καὶ σωτηρίαν γίνεται. Οὕτω δὲ ἐκλαβεῖν (85) τὴν ἔννοιαν τοῦ ῥητοῦ

B δυνατόν· μὴ εὐφραίνοιτο μηδεὶς ὁ συντρίβων τὸν ἐπικείμενον αὐτῷ ζυγὸν, τὸν ἐπιτεθέντα παρὰ τοῦ παίοντος αὐτόν. Πολλάκις γὰρ πρόφασις γίνεταί τινι πρὸς τὸ συντρίβειν τὸν τοῦ Χριστοῦ ζυγὸν, ἤδη κληθέντι ἐπὶ τὴν σωτηρίαν τὴν ἐν Χριστῷ, ἡ ἀπὸ τοῦ λόγου πληγὴ, καὶ ὁ ἀπ' αὐτοῦ ἔλεγχος, μαστίζων καὶ κολάζων ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις (86) τὴν τοῦ ἐπιτικότος συνείδησιν. Μὴ φέρων γάρ τις τὸν ἀπὸ τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς ἐπιπλήξεως πόνον, ἀφηνιαστὴς, τρόπον ἵππου καὶ ἡμιόνου, γενόμενος, καὶ ἐλευθερῶν μὲν ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, δουλῶν (87) δὲ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀνάξιός ἐστι τῆς ἐν Θεῷ εὐφροσύνης. Πολλῷ οὖν βέλτιον, ἀνέχεσθαι λόγου παιδευτικοῦ, ἢ δυσανασχετοῦντα συντρίβειν τὸν ζυγὸν τοῦ παίοντος αὐτόν. Οἱ μέντοι μὴ συντρίψαντες, ἀλλ' ὑπομείναντες τὴν παιδευτικὴν ἐπίσκεψιν, οἱ διὰ τὴν ταπείνωσιν τῆς καρδίας καὶ

C πτωχοὶ χρηματίζοντες, βοσκηθήσονται δι' αὐτοῦ. Τέλος γὰρ ἀγαθῆς παιδεύσεως νομὴ ἐστιν ἐπηγγελμένη, περὶ ἧς φησὶν ὁ Σωτὴρ, ὅτι Εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει· καὶ ὁ προφήτης δέ φησιν, ὅτι Ἐν νομῇ πίονι βοσκήσω αὐτούς. Ὥστε οἱ πτωχοὶ ἄνθρωποι ἐπ' εἰρήνης ἀναπαύσονται, ἐπὰν μὴ ὀλιγωρήσωσι παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύωνται ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενοι. Τὸ δὲ σπέρμα τῶν ἀλλοφύλων λιμῷ ἀναιρεθήσεται, δίκην τοῦ κατὰ τὸν ζυγὸν συντριμμοῦ ὑπέχον τὴν τῶν τροφῶν ἀπορίαν.

289. Ὀλολύξατε, πύλαι πόλεων, καὶ κεκραγέτωσαν πόλεις τεταραγμέναι, οἱ ἀλλόφυλοι πάντες· ὅτι ἀπὸ βορρᾶ καπνὸς ἔρχεται, καὶ οὐκ ἔστι τοῦ

D εἶναι. Καὶ τί ἀποκριθήσονται βασιλεῖς ἐθνῶν; Ὅτι Κύριος ἐθεμελίωσε Σιὼν, καὶ δι' αὐτοῦ (88)

[74] Joan. x, 14. [75] Matth. v, 3. [76] Joan. x, 9. [77] Ezech. xxxiv, 14.

(83) Sic Reg. secundus. Editi, βοσκηθήσονται πτωχοί. Aliquanto post mss. quinque, ἐνδεεῖς λέγει. Vox λέγει in editis desiderabatur.

(84) Hic vocem φησί ex uno codice addidimus.

(85) Editi, γίνεται, καὶ οὕτω δὲ ἐκλαμβάνειν. At quinque mss. ut in contoxtu.

(86) Veteres libri omnes, ἐπὶ τοῖς ἡμαρτηκόσι, *ob peccatores*. Editi, ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις. Suspicor typographos ipsos de suo pro ἡμαρτηκόσι edidisse ἡμαρτημένοις. Putasse enim videntur, id quod res est, hanc lectionem magis convenire. Auget suspicionem, quod Regius primus, quo usi sunt typographi, habeat et ipse quoque, τοις ημαρτημενοις. Utut hæc sunt, vulgatam lectionem retinuimus.

(87) Sic mss. nostri : ubi vox ἑαυτόν subaudiri debet. Editi, δουλεύων. Optime quidem : sed mss. non consentiunt.

(88) Reg. tertius codex optimæ notæ idemque antiquissimus, καὶ δι' αὐτοῦ, *et per eum*; nec aliter scripsere Eusebius et Procopius. At Regii primus et secundus cum Colb. secundo et cum editis, καὶ διὰ τοῦτο, *et ideo*. Statim tres mss., καὶ κεκραγέτωσαν. Vocula καί in vulgatis desideratur.

σωθήσονται οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ. Αἱ πύλαι τῶν πόλεων, φησὶν, ὀλολύξατε. Ἔτι πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους ἡ ἀπειλή. Καὶ κεκραγέτωσαν πόλεις τεταραγμέναι. Βοῆς ἐμπλησθήτωσαν, φησὶν, ἀπὸ τῆς ταραχῆς τῆς ἐκ τοῦ φόβου τοῖς οἰκοῦσιν ἐγγινομένης. Πύλαι μὲν ὀλολυζέτωσαν, διὰ τὴν προσαγομένην πολιορκίαν. Αἱ πόλεις δὲ κεκραγέτωσαν, τουτέστιν οἱ ἐν ταῖς πόλεσι κατοικοῦντες. Μὴ μέντοι μηδὲ οἱ κατὰ τὴν χώραν ἀλλόφυλοι ἡσυχαζέτωσαν. Ὁ γὰρ ἀπὸ βορρᾶ καπνὸς πάντων ὁμοίως ἅψεται πόλεών τε καὶ ἐγχωρίων (89). Καπνὸς γὰρ ἔρχεται ἀπὸ βορρᾶ. Τὸ ἀδρανὲς τῶν ἀλλοφύλων παρίστησιν, ὅτι καπνοῦ προσβολὴν οὐ φέρουσι· τοσοῦτον ἀπέχουσι τοῦ τὸ (90) πῦρ τὸ ἀπὸ τῶν ἀλλοφύλων ἐκκαιόμενον ὑπομεῖναι. Καπνὸς ἀπὸ βορρᾶ ἔρχεται· καὶ οὐκ ἔστι τοῦ εἶναι. Οὐκ ἔστι, φησὶα, ἐν ὑποστάσει ἰδίᾳ, οὐδὲ οὐσιώδης αὐτοῦ καὶ σεσωματωμένη ἡ φύσις ἡ τοῦ καπνοῦ. Ἀτμὸς γάρ ἐστι δριμὺς, ὑπὸ τῆς τοῦ πυρὸς ἀναφορᾶς ἐκ τῶν ὑποτυφομένων ἀναπεμπόμενος. Τῶν ἀλλοφύλων ὑπὸ τοῦ καπνοῦ ταρασσομένων, ἥτις (91) ἐστὶν ἀνυπόστατος φύσις, τί οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν ἐροῦσιν, ἐν εἰρήνῃ τὸν τόπον Ἰσραὴλ ὁρῶντες; Τί ἄλλο γε, ἢ ὅτι Κύριος ἐθεμελίωσε τὴν Σιὼν, καὶ δι' αὐτοῦ σωθήσονται οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ; Αὐτὸς τοὺς ἀσείστους θεμελίους τῆς Σιὼν ἐπήξατο· αὐτὸς γάρ ἐστι τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεὸς τῆς ἄνω πόλεως. Σωθήσονται δὲ ἐν αὐτῇ οὐχ οἱ δυνατοὶ χρήμασιν, οὐδὲ οἱ ἰσχυροὶ τῷ σώματι, οὐδὲ οἱ τὰ πολεμικὰ μεμελετηκότες, ἀλλ' Οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ, φησί· διότι τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα ἐν αὐτοῖς (92) τὸ ὑπερβάλλον τῆς δυνάμεως ἑαυτοῦ συστήσῃ.

A *late*, inquit, *portæ civitatum*. Hæc comminatio adhuc allophylis intenditur. *Et clament civitates turbatæ*. Clamore, inquit, compleantur præ tumultu, qui ex timore inter incolas suscitatur. Ululent quidem portæ propter obsidionem susceptam; civitates vero clament, hoc est, incolæ civitatum. Imo ne allophyli quidem ruri et in agris habitantes, quiescant. Qui enim ab aquilone venit fumus, omnes similiter tum civitates tum rusticanos apprehendet. Ab aquilone enim venit fumus. Ponit ob oculos imbecillitatem allophylorum: quippe fumi eruptionem non perferunt, nedum succensum ab allophylis ignem sustineant. *Fumus ab aquilone venit, et non est, ut sit.* Non, inquit, in semetipso subsistit; nec substantiæ nec corporis rationem natura fumi admittit. Est enim acer vapor, quem e materia B suffumigante emissum fert ignis sursum. Quod si turbantur allophyli fumo, quæ natura est non subsistens, quid reges gentium dicturi sunt, Israelis regionem videntes in pace? Ecquid aliud, quam quod *Dominus fundavit Sion? et per eum salvabuntur humiles populi?* Ipse fundamenta Sion immota et inconcussa substruxit: nam Deus ipse artifex est et 599 conditor supernæ civitatis [78]. Salvi autem in ea fient non qui valent pecuniis, non qui fortes sunt corpore, non qui sunt in rebus bellicis exercitati: sed, inquit, *Humiles plebis;* quandoquidem infirma mundi elegit Deus, ut per ea potestatis suæ præstantiam commendet [79].

290. Ἠλὴν ἀλλ' ἵνα μήτε τῆς κατὰ θεωρίαν ἐξετάσεως τοῦ ῥητοῦ πάντη ἀπολιμπανώμεθα, φέρε, εἴ τινα δυνατὸν ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων ἑρμηνείας λαβεῖν ὁδηγίαν εἰς τὴν τῶν λεγομένων περίνοιαν, πειραθῶμεν (93). Τὸ Φυλιστιαῖον ὄνομα μεταλαμβανόμενον εὑρομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν, πίπτοντες ποτήματι (94). Ὅρα οὖν εἰ δύνασαι τροπολογῶν, τοὺς μεθύσους καὶ πορνοκόπους, τοὺς εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια διδόντας τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν, καὶ ὕστερον γυμνοτέρους ὑπέρου περιπατοῦντας, κατὰ τὴν παροιμίαν, τούτους ὀνομάσαι (95) τοὺς πίπτοντας τῷ ποτήματι, τουτέστι τῇ ἀμετρίᾳ τοῦ πόματος. Πίπτουσι δὲ οὗτοι τῷ ποτήματι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι

C 290. Cæterum ne omnino sententiam hanc inexploratam et citra contemplationem prætermittamus, agedum, si fieri potest, occasionem quamdam et subsidium ex nominum interpretatione ad majorem eorum quæ dicta sunt explanationem arripere conemur. Invenimus nomen *Philistæum* in linguam Græcam conversum, sonare *cadentes potu*. Vide igitur num temulentos et impudicos, qui suam ipsorum animam addicunt phialis et poculis, ac postea juxta proverbium pistillo nudiores, appellare possis per tropologiam, *cadentes potu*, hoc est, potus immoderatione. Hi autem cadunt potu, quod non queant ascendere ad altitudinem regni Dei, Paulo

[78] Hebr. xi, 10. [79] I Cor. i, 27.

(89) Editi, καὶ ἐπιχωρίων. At uterque Combef. et alii tres, καὶ ἐγχωρίων.

(90) Sic uterque Combef. cum nostris tribus codicibus. Editi, τοῦτο τὸ πῦρ.

(91) Nostri tres mss. cum utroque Combef., ἥτις. Editi, εἴ τίς, haud recte. Nec ita multo infra editi et mss. nonnulli, καὶ διὰ τοῦτο. Unde interpres: *Quamobrem ad salutem provehentur humiles populi.* At Reg. secundus, καὶ δι' αὐτοῦ, *Et per eum salutem consequentur humiles populi:* quod quin melius sit, dubitari non potest.

(92) Editi, ἐν αὐτῆς. At mss., ἐν αὐτοις.

(93) Legitur corrupte in editis, παραθῶμεν· sed emendate in nostris quinque codicibus scriptum reperitur, πειραθῶμεν.

(94) Codex H. et Colb. primus, πίπτοντες πτώματι, haud recte. Reg. primus, πίπτοντες πτοήματι, non rectius. Reg. tertius, πίπτοντες ποτήματι, bene. Editi denique, πίπτοντας ποτήματι. Typographi autem ipsi, opinor, de industria, pro πίπτοντες ediderunt πίπτοντας, quod accusativus casus illis visus sit necessarius esse ad servandas grammaticæ regulas: sed non animadverterunt vocem πίπτοντες hoc loco, quod aiunt usurpari *materialiter* indeclinabiliterque; propterea que necesse non esse quidquam mutare. Lege Ducæum. Mox editi et mss. omnes, πορνοκόπους· ubi, ut mihi quidem videtur, legi præstat, πορνοβοσκούς, *lenones*. Proverbii ejus, quod mox sequitur, mentionem facit Hesychius.

(95) Editi, ὠνόμασε. At quatuor mss., ὀνομάσαι, bene.

luculenter dicente : *Ebriosi regni Dei hæreditatem non accipient*[80]. Sunt enim casus multi, variæque causæ, cur nos ab illa altitudine excidamus, nec pertingamus ad bravium supernæ vocationis[81] : causa autem una hæc est, nec minima, bibendi scilicet cupiditas et studium. Horum igitur temulentorum portæ jussæ sunt edere ululatum : portæ, inquam, per quas merum advectum accersit malorum turmam. Vias igitur, quibus peccatum committitur, jubet Scriptura ad ululatum confugere, adeo ut ore ingemiscat, qui per os peccatum admisit ebrietatis. Civitates autem harum portarum ipsi sunt animæ sensus, in quibus pravarum cogitationum conventus, cupiditatum multitudo, crapulæ et ebrietates diversantur : quæ ob phantasiam a vino in eis excitatam exturbatæ et confusæ, eam quæ intellectum omnem superat[82] pacem non habent ; imo semper agitantur et commoventur. Eam ob causam clamaverunt. His infert nunc fumum aquilo, de quo dixit Salomon : *Aquilo durus ventus ; nomine autem dexter vocatur*[83] ; hoc est, spiritus durus, qui refractarius ac contumax fuit coram Omnipotente, suumque cor obduravit. Hic quem nonnulli dextrum etiam vocant, ipsis fumum affert, occasionem scilicet materiamque lacrymarum. Quinam autem sunt, nisi hi qui judicium mentis corruptum habent, et ordine inverso de rebus ferunt sententiam : qui dicunt amarum, dulce ; et dulce, amarum : qui ponunt lucem, tenebras : et tenebras, lucem[84] ? Hi ab eo qui se in angelum pacis transfigurat, decepti et subducti, hunc ipsum licet sinistrum et **600** vitandum, vocant dextrum. Aquilonem autem pro adversaria potestate usurpari planum est ex his verbis *A facie aquilonis exardescent mala*[85] : quod dictum est in visione ollæ succensæ. Qui autem sunt hujusmodi, esse desierunt. Nam in eis cum non sit qui vere est : ideo dictum est : *Et non est, ut sit.*

291. *Et quid respondebunt reges gentium ? quia Dominus fundavit Sion, et per eum salvabuntur humiles plebis.* Quia igitur nemo est allophylorum qui sunt quidem, sed facti sunt tanquam non sint propter suam ipsorum malitiam : *Deficiant* enim, inquit, *peccatores a terra et iniqui, ita ut non sint*[86] ;

A ἀναβῆναι εἰς τὸ ὕψος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας, διαρρήδην εἰπόντος Παύλου· Μέθυσοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. Πολλὰ γὰρ τὰ πτώματα, καὶ διάφοροι αἱ αἰτίαι τοῦ ἀπὸ τοῦ ὕψους ἡμᾶς καταπίπτειν, καὶ μὴ φθάνειν ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως· μία δὲ καὶ οὐκ ἐλαχίστη, ἡ περὶ τὸ πίνειν ἐπιθυμία τε καὶ σπουδή. Τούτων οὖν τῶν μεθυόντων αἱ πύλαι ὀλολύζειν προσετάχθησαν· πύλαι δι' ὧν ὁ ἄκρατος εἰσερχόμενος (96), τῶν κακῶν τὸν ὅμιλον ἐπισύρεται. Τὰς οὖν ὁδοὺς, δι' ὧν ἡ ἁμαρτία ἐπιτελεῖται, ταύτας τρέπεσθαι εἰς ὀλολυγὴν ὁ λόγος προστάσσει, ὥστε διὰ στόματος στενάζειν τὸν τῷ στόματι ἐπιτελέσαντα τὴν ἁμαρτίαν τῆς μέθης. Πόλεις δὲ τούτων τῶν πολλῶν αὐτὰ τὰ τῆς ψυχῆς ἐστιν αἰσθητήρια (97), ἐν οἷς συστήματα πονηρῶν διαλογισμῶν καὶ πλῆθος ἐπιθυμιῶν καὶ κῶμοι καὶ μέθαι τὰς διατριβὰς B ἔχουσιν, αἵτινες τεταραγμέναι καὶ τεθορυβημέναι ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ οἴνου ἐγγινομένης αὐτοῖς φαντασίας, τὴν μὲν εἰρήνην οὐκ ἔχουσι τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν· ἀεὶ δὲ ἐν σάλῳ καὶ κλόνῳ)98) τυγχάνουσι. Διὰ τοῦτο κεκράγασι. Ταύταις νῦν φέρει καπνὸν βορέας· περὶ οὗ εἶπεν ὁ Σολομών, ὅτι Βορέας σκληρὸς ἄνεμος· ὀνόματι δὲ ἐπιδέξιος καλεῖται· τουτέστι, τὸ σκληρὸν πνεῦμα· Ὁ τραχηλιάσας ἐνώπιον τοῦ Παντοκράτορος, καὶ σκληρύνας ἑαυτοῦ τὴν καρδίαν, οὗτος φέρει αὐτοῖς καπνὸν, ὀκκρύων ὑπόθεσιν, ὃν καὶ ἐπιδέξιόν τινες ὀνομάζουσι. Τίνες δὲ, ἢ οἱ (99) διεφθαρμένον τοῦ νοῦ τὸ κριτήριον ἔχοντες, καὶ ἐνηλλαγμένως τὰς περὶ τῶν πραγμάτων δόξας ἀποφαινόμενοι ; οἱ φάσκοντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν ; οἱ τιθέντες τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς ; Οὗτοι, C ἀπατώμενοι ὑπὸ τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἄγγελον φωτὸς, ἐπιδέξιον αὐτὸν λέγουσι τὸν σκαιὸν καὶ ἀπόπεμπτον. Ὅτι δὲ ὁ βορρᾶς ἐπὶ τῆς ἀντικειμένης ἐνεργείας τέτακται, δῆλον ἐκ τοῦ· Ἀπὸ προσώπου βορρᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακά· ὃ εἴρηται ἐν (1) τῇ ὁράσει τοῦ λέβητος τοῦ ὑποκαιομένου. Οἱ δὲ τοιοῦτοι ἐξέπεσαν τοῦ εἶναι. Ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν ὃ ὄντως ὢν ἐν αὐτοῖς, διὰ τοῦτο (2) εἴρηται· Καὶ οὐκ ἔστι τοῦ εἶναι.

291. Καὶ τί ἀποκριθήσονται βασιλεῖς ἐθνῶν ; Ὅτι Κύριος ἐθεμελίωσε Σιὼν, καὶ δι' αὐτοῦ σωθήσονται οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ. Ἐπεὶ οὖν οὐδεὶς ἐστι τῶν ἀλλοφύλων παρ' οἷς τὸ εἶναι, ἀλλὰ γεγόνασιν ὡς μὴ ὄντες διὰ τὴν ἑαυτῶν κακίαν· Ἐκλείποισαν (3) γὰρ, φησὶν, ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ

[80] I Cor. vi, 10. [81] Philip. iii, 14. [82] Philip. iv, 7. [83] Prov. xxvii, 16. [84] Isa. v, 20. [85] Jer. i, 14. [86] Psal. ciii, 35.

(96) Veteres quatuor libri et editi, εἰσχεόμενος. *Portæ, per quas merum infusum accersit*, etc., non ita recte. At Reg. secundus, εἰσερχόμενος. *Portæ, per quas merum advectum accersit*, etc., bene. Mox quinque mss., ταύτας τρέπεσθαι εἰς ὀλολυγήν. Editi, ταύτας τρέφεσθαι εἰς ὀλολυγμόν.

(97) Antiqui duo libri cum editis, οἰκητήρια, *domicilia*. Alii tres, αἰσθητήρια, *sensus*. In illis, quæ mox sequuntur, αἵτινες τεταραγμέναι, videtur inesse ἐναλλαγή, seu mutatio numeri. Siquidem superius legitur in singulari, τῆς ψυχῆς, et tamen hic scribitur, αἵτινες, *quæ animæ*.

(98) Codex unus, ἐν κλόνῳ καὶ ἐν σάλῳ.

D (99) Sic editi et codices tres. Colb. primus, Τίνες δὲ εἰσιν οἱ. Reg. secundus, Τίνες δὲ οὗτοι, οἱ. Haud longe editi et Reg. primus, καὶ ἐνηλλαγμένος. Reliqui quatuor mss., *καὶ ἐνηλλαγμένως*.

(1) Codices tres, ἐπὶ, Ibidem duo mss., του ἐπικαιομένου. Rursus hoc ipso in loco quinque mss., ἐξέπεσαν. Editi, ἐξέπεσον.

(2) Codex unus, διὰ τοῦτο οὖν. Statim uterque Combef. et alii mss. nostri simul cum editis habent, καὶ δι' αὐτοῦ σωθήσονται, *et per eum salutem consequentur*. Aliquanto post editi et Colb. primus, διὰ τὴν ἑαυτῶν. Alii quatuor mss., διὰ τὴν αυτῶν.

(3) Editi et Reg. secundus, Ἐκλείποισεν. At in aliis

ἄνομοι, ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς· οὐχ ὡς εἰς ἀφανισμὸν χωρῆσαι, ἀλλ' ὡς τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ χωρισθῆναι, ὅστις ἐστὶν ὁ ἀληθινῶς ὤν· τί ἐροῦσιν οἱ βασιλεῖς αὐτῶν, τοσαύτην διαφορὰν βλέποντες τῶν τε ἐθνῶν καὶ τῆς Σιών; Ἢ δηλονότι εἰς συναίσθησιν ἥξουσιν. ὅτι οἱ μὲν κατὰ τὰ ἔθνη περιπατοῦντες, ἐν σάλῳ εἰσὶ διὰ τὴν ἐκυτῶν κακίαν· οἱ δὲ τὸν νοῦν ἑαυτῶν κεκαθαρμένον ἔχοντες, ὃς ὀνομάζεται (4) Σιών· ἐπειδὴ ἐκεῖθέν ἐστι τὸ σκοπευτήριον πάσης φύσεως. Οἷον γὰρ ἀπό τινος ἀκρωρείας τῆς τοῦ νοῦ ὑψηλότητος θεωρεῖται μὲν ὁ κόσμος, καὶ ἡ περὶ τὸν αὐτὸν (5) εὐταξία, καὶ διὰ τούτων ὁ Θεός· θεωρεῖται δὲ τὰ τοῦ βίου πράγματα, καὶ ἡ ἐν τούτοις εὐτέλεια. Ὡς οὖν ὁ νοῦς ὁ βεβαπτισμένος τῷ οἴνῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πάθεσι, πίπτει ὑπὸ τῆς μέθης· οὕτως ὁ καθαρὸς ἔχει θεμελιωτὴν ἑαυτοῦ τὸν Θεόν. Καὶ (6) δι' αὐτοῦ οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ σωθήσονται. Μακάριοι γὰρ οἱ πτωχοί· καὶ οὐαὶ τοῖς πλουτοῦσιν, ὅτι ἀπέχουσι τὴν παράκλησιν αὐτῶν.

A non quod abeant in nihilum, sed quod semoveantur a conspectu Dei, qui ille ipse est, qui vere est: quid dicturi sunt reges eorum, tantam illam gentium et Sion diversitatem videntes? Nonne intelligent eos qui gentium more ambulant, agitari et conturbari ob suam ipsorum nequitiam, eos vero quorum mens purgata est, tranquillos esse et pacatos: quæ mens appellatur Sion, quod inde natura omnis inspiciatur. Nam a mentis sublimitate velut a summo vertice et mundus et rectus illius ordo consideratur, et per hæc Deus. Quinetiam res mundi et earum vilitas spectantur. Quemadmodum igitur animus vino aliisque vitiis immersus, præ ebrietate cadit: ita animus purus Deum habet suiipsius fundatorem. *Et per eum humiles plebis salvabuntur.* B Beati siquidem pauperes [87]: et væ divitibus, quoniam recipiunt consolationem suam [88].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ' (7).

292. Τὸ ῥῆμα τῆς Μωαβίτιδος. Συνάγαγε τὰ περὶ τοῦ Μωάβ, ἵνα δυνηθῇς πάσης τῆς κατ' αὐτὸν προφητείας τὸν νοῦν ἐκλαβεῖν. Ἀπὸ μὲν τῆς Γενέσεως, τὰ περὶ Λὼτ, ἐκ τῆς θυγατρὸς τῆς πρεσβυτέρας γεννῶντος τὸν Μωὰβ πατέρα Μωάβιτῶν· ἀπὸ δὲ τῶν Ἀριθμῶν, τὰ μετὰ τῶν χαλκοῦν ὄφιν. Ἀπῆραν γὰρ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, καὶ παρενέβαλον ἐν Ὠβώθ· καὶ ἐξάραντες ἐξ Ὠβὼθ, παρενέβαλον ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἥ ἐστι κατὰ πρόσωπον Μωάβ. Ἔτι (8) καὶ τὰ περὶ τοῦ Βαλὰκ, ὃς ἦν υἱὸς Σεπφὼρ, βασιλεὺς Μωάβ. Βουλόμενος διὰ τῆς κατάρας ἐξολοθρεῦσαι τὸν Ἰσραὴλ, ἐξαπέστειλε πρὸς Βαλαὰμ υἱὸν Βεὼρ Παθουρᾶ, τὸν οἰωνοσκόπον, τῆς πορνείας καὶ εἰδωλολατρείας σύμβουλον (9), δι' ὃν Ἐβεβηλώθη, φησὶν, ὁ λαὸς εἰς τὰς θυγατέρας Μωάβ, καὶ ἐκάλεσαν αὐτοὺς ἐπὶ θυσίαις τῶν εἰδώλων αὐτῶν (10). Ἐξέτασον καὶ τὰ περὶ τῆς Ῥοὺθ τῆς ἐκ τοῦ Μωαβιτικοῦ σπέρματος προστιθεμένης τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξευγενιζομένης, ὡς (11) οὐ μόνον τὸν Δαβὶδ, ἀλλὰ καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν ἀπ' αὐτῆς ἀνατεῖλαι. Καὶ πειράθητι πανταχόθεν εὑρεῖν τὸ ῥῆμα τῆς Μωαβίτιδος, ἐν ᾧ τὰ μὲν ἀπειλητικῶς, τὰ δὲ κατ' ἐπαγγελίαν ἐσχημάτισεν ὁ λόγος. Μετ' ἐπικαλύψεως δὲ εἴρηται πάντα, ἵνα τὸ κάλυμμα τὸ ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης κείμενον, ἐὰν λυπηθῶμεν ἀληθινῶς ἐπιστρεφόμενοι πρὸς Κύριον, περιαιρεθῇ ἡμῶν.

CAPUT XV.

292. *Verbum Moabitidis.* Collige simul ea quæ de Moab scribuntur, ut totius prophetiæ quæ adversus eum profertur intelligentiam possis consequi. Ex Genesi quidem quæ spectant ad Lot, qui ex filia sua natu majore genuit Moab Moabitarum patrem [89]; ex libro vero Numerorum, quæ post erectum serpentem æneum acciderunt. Nam *Profecti sunt filii Israel, et castrametati sunt in Oboth; et abeuntes ex Oboth, castrametati sunt in eremo, quæ est contra faciem Moab* [90]. Adjicienda sunt etiam quæ referunturde Balac [92], qui erat Sephor filius, rex Moab. Hic cum Israelem vellet perdere per maledictionem, misit ad Balaam filium Beor in Pathura, hariolum [93], cjus consilii quod de fornicatione et idololatria datum erat, auctorem, per quem, inquit, *Populus cum filiabus Moab pollutus est, ac eum vocaverunt* **601** *ad sacrificia idolorum suorum* [94]. Perscrutare etiam quæ scribuntur de Ruth [94], ex semine prognata Moabitarum, quæ Israeli sociata est, et ad eam pervenit generis claritatem, ut non David solum, sed etiam Dominus noster ex ea originem traxerit [95]. Atque operam da, ut undelibet eruas Moabitidis nomen, quo figurate in Scriptura exprimuntur alia quidem in comminationis modum, alia vero in modum pollicitationis. Dicta enim sunt omnia obscure, ut velamen lectioni Veteris Testamenti suPerpositum a nobis auferatur, si modo ad Dominum vere conversi, molestia afficiamur.

[87] Matt. v, 3. [88] Luc. vi, 24. [89] Gen. xix, 37. [90] Num. xxi, 10, 11. [91] Num. xxii, 2. [92] ibid. 5, 6. [93] Num. xxv, 1, 2. [94] Ruth. i, 3. [95] Matth. i, 5.

quatuor mss. et apud LXX legitur, Ἐκλείποισαν. Aliquanto infra editi et duo mss., ὁ ἀληθινὸς ὤν. Alii tres mss., ἀληθινῶς, rectius.

(4) Sic mss. omnes. Editi, οἳ ὀνομάζονται.

(5) Editi, ἡ περὶ τοῦ κόσμου. At mss. ut in contextu.

(6) Voculam καί ex codicibus nonnullis addidimus. Statim Reg. secundus γάρ φησιν. Ibidem idem codex, υἱοὶ τοῖς πλουσίοις.

(7) Hic legitur in vetustiori Combefisiano et in aliis tribus codicibus: Ὅρασις δ', *Visio quarta:* apud Eusebium vero et apud LXX: Τὸ ῥῆμα τὸ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος· *Verbum contra Moabitidem.*

(8) Codex unus. Ἔστι.

(9) Recentior Combefisii codex et duo alii mss. cum editis, σύμβολον. Unde interpres, *idololatriæ symbolum.* Alter Combefisii codex et Colb. secundus, σύμβουλον, *idololatriæ suasorem, auctorem,* optime.

(10) Codex unus cum utroque Combef., καὶ ἐκάλεσαν αὐτοὺς ἐπὶ θυσίαις τῶν εἰδώλων αὐτοῦ, *et vocavit eos ad sacrificia idolorum suorum.*

(11) Sic uterque Combef. cum aliis tribus codicibus. Editi, ἐξευγενιζομένης πρός.

293. Vers. 1. *Noctu peribit Moabitis : noctu enim peribit murus Moabitidis.* Quod noctu irrogatur supplicium, solet esse acerbius. Nam cum cuipiam aliquid accidit adversi interdiu, lux ipsa eorum quæ fiunt solatium est et lavamen : nux vero vel ex se ipsa est quiddam triste et tetricum. Quod si ærumnas et calamitates adjunctas habeat, dolorem et molestiam non parum auget. Tibi igitur velim animo fingas nocturnam hostium irruptionem, et inopinam incursionem, mulierum ac liberorum servitutem, opum direptionem, cædem eorum, qui in manus hostium venerint, mœnium eversionem, incendium civitatis. *noctu* igitur *peribit murus Moabitidis.* Nam mœnium ambitu vastato, necessario etiam simul disperibunt qui sibi in ipsis proponebant securitatem. Vers. 2. *Dolete* igitur, inquit, *in vobismetipsis: peribit enim et Desbon, ubi est ara vestra : illo ascendetis ad plorandum. Dolete in vobismetipsis.* Beatus est quidem quisquis animam puram consecutus, nullam quæ sibi propria sit, habet mœrendi materiam : sed quoniam charitas non quærit quæ sua sunt [96]; dolente membro, dolet simul et ipse, simulque affligitur, et flet cum flentibus, juxta Apostolum [97], multo qui ante peccaverant, nec egerant pœnitentiam lugentem. Qui rursus ait : *Tristitia mihi magna est, et continuus dolor cordi meo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem* [98]. Quod si quispiam non est ejusmodi, sed in suis volutatur peccatis, hic suimet causa sit mœstus, ut qui ab hoste adversus quem est luctatio, victus fuerit et superatus. Hujus tristitia lætitiam parit ei qui ipsum doctrinæ verbis ad conscientiam revocat. Quemadmodum enim pharmaca quæ urunt et cruciant, ulcera, fœtoremque ex pure effusum, et vulnera corrupta exstergunt, corporaque reddunt magis idonea ad eam quæ suo loco fit obductionem : haud dissimilem sensum habere mihi videtur illud, *Dolete in vobismetipsis* : quod dicitur adversus eos, qui sapientiæ alicujus nomine gloriantur, cujusmodi sunt hæreseum præsides, noctu pereuntes : quippe *Omnis qui mala agit, odit lucem. et non venit ad lucem* [99]. Et quoniam qui in nocte versantur, nocte peribunt, noctu etiam excidit (12) eorum murus; hoc est, sophistica munimenta, quibus subsidentes magnam quamdam securitatem ex his obtendere videbantur. Dialectica enim veluti murus tuetur ac servat hæreses falsa scientia innixas; qua collabente, ululent necesse est, qui capti fuerunt ac expugnati. *Dolete* igitur *in vobismetipsis*, cum perierint.

293. Νυκτὸς ἀπολεῖται ἡ Μωαβῖτις· νυκτὸς γὰρ ἀπολεῖται τὸ τεῖχος τῆς Μωαβίτιδος. Ἑκροτέρα ἡ κόλασις ἡ ἐν νυκτὶ προσαγομένη. Ὁ μὲν γὰρ ἐν ἡμέρᾳ πάσχων τι τῶο περιστατικῶν, αὐτὸ τὸ φῶς ἔχει παραμυθίαν τῶν γινομένων· ἡ δὲ νὺξ καὶ καθ' ἑαυτὴν (12) σκυθρωπόν τι πρᾶγμα· ἐὰν δὲ καὶ πάθη προσλάβῃ καὶ συμφοράς, πολλὴν ποιεῖ τῶν ἀλγεινῶν τὴν ἐπίδοσιν. Νόησον οὖν μοι νυκτερινὴν ἔφοδον πολεμίων, ἀπροσδόκητον καταδρομὴν, γυναικῶν καὶ παίδων ἐξανδραποδισμὸν, χρημάτων διαρπαγὴν, φόνον τῶν εἰς χεῖρας ἀφικνουμένων, τείχους καταστροφὴν, ἐμπρησμὸν πόλεως. Νυκτὸς οὖν ἀπολεῖται τὸ τεῖχος τῆς Μωαβίτιδος. Τῆς γὰρ τῶν τειχῶν περιβολῆς ἐρημωθέντες, ἀναγκαίως καὶ οἱ τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀσφάλειαν προβαλλόμενοι συναπολοῦνται. Λυπεῖσθε οὖν (13) ἐφ' ἑαυτοῖς, φησὶν· ἀπολεῖται γὰρ καὶ Δεηβὼν, οὗ ὁ βωμὸς ὑμῶν· ἐκεῖ ἀναβήσεσθε κλαίειν. Λυπεῖσθε ἐφ' ἑαυτοῖς. Μακάριος μὲν ὅστις καθαρὰν ἔχων τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ, μὴ ἔχει (14) οἰκείαν ὑπόθεσιν λύπης· διὰ δὲ τὸ τὴν ἀγάπην μὴ ζητεῖν τὸ ἑαυτῆς, πάσχοντος μέλους, συμπάσχων καὶ αὐτὸς, καὶ συλλυπούμενος, καὶ κλαίων μετὰ κλαιόντων, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. τὸν πενθοῦντα πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων. Ὃς πάλιν λέγει· Ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου, (15) κατὰ σάρκα. Εἰ δέ τις μὴ τοιοῦτός ἐστιν, ἀλλὰ ταῖς ἰδίαις ἁμαρτίαις ἐγκαλινδεῖται, οὗτος ἐφ' ἑαυτῷ λυπείσθω, νικωμένῳ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, πρὸς ὃν ἐστιν ἡ πάλη. Ἡ τούτου λύπη εὐφραίνει τὸν τοῖς διδασκαλικοῖς λόγοις ἐνάγοντα αὐτὸν εἰς συναίσθησιν. Ὡς γὰρ τὰ καίοντα καὶ κολάζοντα φάρμακα ἀνακαθαίρει τὰ ἕλκη, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν πύων δυσωδίαν, καὶ τὰ διεφθαρμένα τραύματα, καὶ σώματα ἐπιτηδειότερα ποιεῖ πρὸς τὴν κατὰ τόπον (16) συνοδώσιν· τοιοῦτον ἔχειν μοι δοκεῖ νοῦν τὸ, Λυπεῖσθε ἐφ' ἑαυτοῖς, λεγόμενον πρὸς τοὺς μέγα φρονοῦντας ἐπί τινι σοφίᾳ, ὁποῖοί εἰσιν οἱ τῶν αἱρέσεων προεστῶτες, οἱ νυκτὸς ἀπολλύμενοι, διότι Πᾶς ὁ τὰ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς. Καὶ ἐπειδὴ ἐν νυκτὶ ὄντες, νυκτὸς ἀπολοῦνται, νυκτὸς αὐτῶν καὶ τὸ τεῖχος πίπτει· τουτέστι, τὰ σοφιστικὰ ὀχυρώματα, οἷς ὑποκαθήμενοι ἐδόκουν ἱκανὴν τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀσφάλειαν προβεβλῆσθαι. Ἡ γὰρ διαλεκτικὴ τὰς αἱρέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ὥσπερ τεῖχος, συντηρεῖ· ἧς διαπεσούσης, ὀλολύζειν ἀνάγκη τοὺς ἑαλωκότας. Λυπεῖσθε, οὖν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἐπείπερ ἀπώλοντο.

[96] I Cor. xiii, 5. [97] Rom. xii, 15, [98] Rom. ix, 2, 3. [99] Joan. iii, 20.

(12) Codex unus, καθ' ἑαυτὴν μέν. Mox quinque mss., ἀλγεινῶν τὴν ἐπίδοσιν. Editi, τὴν ἐπίτασιν. Subinde quatuor mss., νόησον οὖν. Vocula οὖν in vulgatis desideratur.

(13) Illorum, Λυπεῖσθε οὖν, ea est sententia : Lugete tam ob vestra peccata, quam ob aliena, Unde aliquanto infra dicitur : Λυπεῖσθε οὖν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἐπείπερ ἀπώλοντο. *Dolete in vobismetipsis ob interitum eorum.*

(14) Antiqui tres libri, μὴ ἐχῃ.

(15) Editi et Reg. primus, συγγενῶν. Uterque Colb., συγγενῶν μου. Alii duo mss., συγγενῶν μου τῶν.

(16) Editi, τὴν κατὰ τρόπον. At uterque Combef. et alii tres mss. ut in contextu. Statim editi, τὸ Λυπεῖσθαι ἐφ' ἑαυτοῖς ἐπί. At mss. tres ita ut edidimus.

294. Ἀπωλείας δὲ ἄξιον καὶ τὸ Δειβὼν (17), ἔνθα A ὁ ναὸς ὑμῶν ᾠκοδόμητο. Νοοῦμεν τὴν Δειβὼν, τῇ ἑρμηνείᾳ προσέχοντες. Ἑρμηνεύεται δὲ ἡ Δειβὼν (18), ῥύσις αὐτῶν. Ὥσπερ οὖν ὁ τῆς ἀληθείας λόγος πάγιός ἐστι καὶ ἑδραῖος, τεθεμελιωμένος καὶ μὴ μετακινούμενος· καὶ ὁ τῇ πίστει ἐρριζωμένος παραβάλλεται ἀνθρώπῳ θεμελιοῦντι ἐπὶ τὴν πέτραν. Καὶ τὸ μάννα δὲ λέγεται εἶναι ὡσεὶ πάγος τῆς γῆς (19), τοῦ θείου λόγου τὸ συνεστὸς καὶ εὔτονον διὰ τῆς πήξεως παραδηλοῦντος. Οὕτω τὰ ἐναντία δόγματα, καὶ αἱ συνήγοροι αὐτῶν πιθανότητες, ῥευστὰ καὶ ἀβέβαιά ἐστιν, ἑστάναι (20) μὴ δυνάμενα· καὶ ὁ πατὴρ τοῦ ψεύδους ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκε. Τὸ οὖν ἄστατον τοῦ ψεύδους, ῥύσις ὠνομάσθη. Λυπείσθωσαν οὖν οἱ τὰ τοιαῦτα οἰκοδομοῦντες· οἱ τοὺς περὶ Θεοῦ λόγους ἀστάτους ἔχοντες, καὶ ἀστηρίκτους. Τοῦτο γὰρ ἐστι B τὸ θυσιαστήριον, ὃ καταδεδίκασται εἰς ἀπώλειαν τοῦ Δειβών, οὗ ὁ βωμὸς ᾠκοδόμητο. Ἀναβᾶτε οὖν κλαίοντες· οὐχὶ θύοντες, ἀλλὰ μεταμελόμενοι ἐφ' οἷς ποτε κακῶς προσηύξασθε, ὅτι ἐγένετο ὑμῖν ἡ προσευχὴ εἰς ἁμαρτίαν. Ὁ γὰρ τῇ κτίσει λατρεύων παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ μὴ προσκυνῶν μὲν Υἱὸν, μηδὲ διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, ἴδια δὲ πηγνὺς δόγματα, καὶ ἐπ' ἀλλοτρίων θυσιαστηρίων προσφέρων ἑαυτοῦ τὴν θυσίαν τῆς αἰνέσεως, ὁ τοιοῦτος κλαιέτω, τῆς κατὰ Θεὸν λύπης σωτηρίαν αὐτῷ ἀμεταμέλητον προξενούσης. Οὐ μόνον δὲ τοῖς ἀπὸ αἱρετικῶν δογμάτων τὴν περὶ Θεοῦ δόξαν συνειληχόσι ταῦτα εἴρηται· ἀλλὰ καὶ ὅσοι τὰ ῥευστὰ πράγματα ἀποδεχόμενοι (21), ἐπὶ τούτοις ἔχουσι τὴν ἐλπίδα, παρακούοντες μὲν τοῦ λέγοντος· Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν (22)· ἐπτοημένοι δὲ περὶ τὴν δόξαν τῆς σαρκὸς, ἥτις ἐστὶ χόρτος καὶ ἡ δόξα αὐτῶν ὡς ἄνθος χόρτου. Τοιοῦτον δέ ἐστι καὶ τὸ ἐν σαρκὶ καὶ αἵματι κάλλος, ἐφ' ᾧ μέγα φρονεῖ ἡ κακόφρων γυνὴ, παραβαλλομένη ἐνωτίῳ ἐν ῥινὶ δός. Καὶ ὅλως πᾶσι τοῖς ἐσφαλμένοις ἐφαρμόσει τὸ Δειβὼν ὄνομα, ὡς τοὺς ἐσφαλμένους ἢ βίῳ ἢ λόγῳ εἴποι τις ἂν εὐστόχως ἐπὶ τοῦ Δειβὼν ἔχειν τὸ θυσιαστήριον. Κλαίοντες οὖν ἀναβαινέτωσαν οἱ ἐπ' αὐτῷ ποτε μέγα φρονοῦντες.

295. Ἐπὶ Ναβαῦ (23) τῆς Μωαβίτιδος ὀλογύζετε. Ἐπὶ πάσης κεφαλῆς φαλάκρωμα· πάντες βραχίονες κατατετμημένοι. Ἐν ταῖς πλατείαις αὐτῆς περιζώσασθε σάκκους, καὶ κόπτεσθε ἐπὶ τῶν δωμάτων αὐτῆς, καὶ ἐν ταῖς ῥυμαῖς αὐτῆς D πάντες ὀλολύζετε μετὰ κλαυθμοῦ. Ὅτι κέκραγεν

294. Deebon quoque est digna quæ pereat; ubi ædificatum est vestrum templum. Ad interpretationem cum attendimus animam, suid sit Deebon intelligimus. Etenim si interpreteris, Deebon idem sonat quod *fluxio eorum*, Quemadmodum igitur veritatis sermo firmus est et stabilis, fundatus et immotus, ita et qui radicatus est in fide, comparatur homini fundamentum supra petram collocanti [1]. Quin et manna fuisse dicitur veluti terræ glacies [2], Scriptura divina firmitatem quamdam et soliditatem per congelationem ostendente; sic dogmata contraria, suasionesque eorum patronæ, fluxa sunt et instabilia, nec consistere queunt; et ipse mendacii pater in veritate non stetit [3]. Itaque mendacii instabilitas fluxio nominata est. Doleant igitur qui talia ædificant, et a quibus de Deo sermones habentur instabiles et infirmi. Hæc est enim ara, adversus quam lata sententia est in ruinam Deebon, ubi ædificata est ara. Ascendite igitur flentes nequaquam sacrificia offerentes, sed pœnitentiam agentes ob preces, quas olim male adhibuistis : quippe precatio facta est vobis in peccatum. Quisquis enim creaturam colit loco Creatoris [4], nec adorat Filium, neque Patrem per Filium, sed propria sibi struit dogmata, et in aris extraneis laudationis suæ hostiam offert, is fleat, cum tristitia quæ secundum Deum est, salutem haud pœnitendam conciliatura sibi sit. Hæc autem non de iis solum dicta sunt qui suam de Deo opinionem mutuati sunt ex hæreticorum placitis : verum etiam de quibuscunque, qui res fluxas probantes, suam spem in his reponunt, nequaquam ei obtemperantes C qui dicit : *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere* [5]; iis quoque, qui splendorem carnis et gloriam ultra modum admirantur, quæ fenum est, et gloria eorum ut flos feni [6]. Talis est etiam carnis et sanguinis pulchritudo, in qua mulier insipiens, quæ comparatur inauri in naribus suis [7], sese effert. Et in summa, omnibus qui in errorem incidunt, accommodari poterit nomen Deebon; adeo ut dixerit quis non inepte, eos, qui sive vita sive sermone aberrant, in Deebon aram habere. Flentes igitur ascendant qui ob id ipsum quondam efferebantur.

295. Vers. 3-9. *Super Nabay Moabitidis ululate. Super omne caput calvitium : omnia brachia excisa. In plateis ejus circumcingimini saccis, et plangite super tecta ejus, et in vicis ejus omnes ululate cum* D *ploratu. Quid clamavit Esebon, et Eleale : usque ad Jassa audita est vox ejus. Propter hoc lumbus Moa-*

[1] Matth. VII, 24. [2] Exod. XVI, 14. [3] Joan. VIII, 44. [4] Rom. I, 25. [5] Psal. LXI, 11. [6] Isa. XL, 6. [7] Prov. XI, 22.

(17) Vocі Δειβών modo præfigitur articulus femininus, modo neuter, non in diversis modo codicibus, sed etiam in uno et eodem libro. Mox Reg. secundus, Νοοῦμεν δὲ τὸ Δειβών.

(18) Antiqui duo libri, ἡ Δειβών. Abest articulus a vulgatis. Ibidem tres mss., ὅρασις, *Deebon visio.* Alii duo cum editis, ῥύσις, *Deebon fluxio.*

(19) Editi simul et mss., τῆς γῆς. Sed Combefisius, homo ad mutandum semper paratissimus, hunc locum ita ex sacro textu emendandum censet, ἐπὶ γῆς τῆς, *sicut glacies super terram.* Sed quid necesse sit emendare, non video : cum sententia per se sine ullo additamento aperta sit. Statim tres mss., πήξεως δηλοῦντές.

(20) Libri veteres, ἑστάναι. Editi, ἱστάναι.

(21) Codex unus, ὑποδεχόμενοι.

(22) Antiqui duo libri, καρδίαϛ. *Ne adhæreatis corde.*

(23) Editi, Ναβᾶν pro quo in antiquiore Combefisii libro et in tribus aliis legitur Ναβαῦ· nec secus editum reperitur apud LXX.

bitidis 602 *clamat : anima ejus cognoscet : cor Moabitidis clamat in se usque ad Segor. Vitulu enim trima est in ascensu Luith. Ad te flentes ascendent via Aruniim : clamal contritio, et concussio. Aqua Nebrim deserta erit : herba siquidem viridis non erit. Nunquid et sic salvanda est? Inducam enim super vallem Arabes, et capient eam. Attigit enim clamor terminum Moabitidis Gallim, et ululatus ejus. Aqua autem Deebon replebitur sanguine. Indncam namque super Deebon Arabes, et tollam semen Moab, et Ariel, et residuum Adama mittam quasi reptilia in terram.* Invitat ad tristitiam quæ secundum Deum est eos [8], qui per humani intellectus commenta prolapsi sunt in errores; nec se premiserunt Spiritus præsidio, ut ululatu prosequeretur terram pestilentium magistrorum. Etenim per Nabay tales indicare mihi videtur Scriptura, quod Nabay nomine *sessionis* interpretentur. Sunt enim nonnulli, qui cum sophismatibus dolosis et fucum facientibus sedent et pravis suis colloquiis nonnunquam corrumpunt bonos mores [9], Oportet itaque ut ii qui perversis illorum dogmatibus imbuti sunt, agant pœnitentiam, ululentque ob eam doctrinam, de qua valde superbiebant. Nam verborum horum, *Super omne caput calvitium*, is est sensus, ut debeant magistros suos deserere, accepto ab eis ornamento se spoliare, monita ipsorum ad doctrinam practicam spectantia bono vitæ instituto elevare, et sermone sano quasi resecare, ut brachia omnia sint excisa, hoc est, præcepta practica sano sermone confutentur pravis documentis divisis, et particulatim expensis. Sed quia a pravis deducti fuerunt per viam latam, ideo eos qui probatum vitæ genus sunt amplexi, plangere in plateis jubet, ob suavitatem rerum quibus ad voluptatem pellecti sunt, pœnitentiam agentes, lugentes quidem in platea inquirentes vero viam angustam et strictam, ut pœnitentia ritc peracta, circumcingantur saccis, sumptoque lugubri habitu, efficiant ut per res ipsas visibiles clamet lumbus, in iis locis in quibus aberravere, pœnitentiæ suæ vestigia relinquentes. Insuper super omni tecto et in omnibus vicis cum fletu ululare jussi sunt. Nam excelsas et inanes disciplinas vocavit tecta : at cogitationum quasi divisiones vicos Moabitidis dixit.

296. Sive igitur quis ascenderit in altitudines quæ

Ἐσεβὼν, καὶ Ἐλεαλή· ἕως Ἰασσὰ ἠκούσθη ἡ φωνὴ αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἡ ὀσφὺς τῆς Μωαβίτιδος βοᾷ, ἡ ψυχὴ αὐτῆς γνώσεται· ἡ καρδία τῆς Μωαβίτιδος βοᾷ ἐν ἑαυτῇ ἕως Σηγώρ. Δάμαλις γὰρ τριετής ἐστιν ἐπὶ τῆς ἀναβάσεως τῆς Λουϑ (24). Πρὸς σὲ κλαίοντες ἀναβήσονται τῇ ὁδῷ Ἀρουνιείμ· βοᾷ σύντριμμα καὶ συσσεισμός. Τὸ ὕδωρ τῆς Νεβρὶμ ἔρημον ἔσται. Χόρτος γὰρ χλωρὸς οὐκ ἔσται. Μὴ καὶ οὕτω μέλλει σωθῆναι; Ἐπάξω γὰρ ἐπὶ τὴν φάραγγα Ἀραβας, καὶ καταλήψονται αὐτήν. Συνῆψε γὰρ ἡ βοὴ τὸ ὅριον τῆς Μωαβίτιδος τῆς Γαλλὶμ, καὶ ὀλολυγμὸς αὐτῆς. Τὸ δὲ ὕδωρ τὸ Δεηβὼν πλησθήσεται αἵματος. Ἐπάξω γὰρ ἐπὶ Δεηβὼν Ἀραβας, καὶ ἀρῶ τὸ σπέρμα Μωὰβ, καὶ Ἀραὴλ, καὶ τὸ κατάλειμμα Ἀδαμᾶ ἀποστελῶ, ὡς ἑρπετὰ ἐπὶ τὴν γῆν. Ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν λύπην προτρέπει τοὺς ἀπὸ τῶν ἐπινοιῶν τοῦ ἀνθρωπίνου (25) νοῦ ἐσφαλμένους, καὶ μὴ ἐπιδεδωκότας ἑαυτοὺς τῇ ὠφελείᾳ τοῦ Πνεύματος, ἵνα ὀλολύξωσιν ἐπὶ τὴν γῆν τῶν λοιμῶν διδασκάλων. Τὴν γὰρ Ναβαῦ τούτους μοι δοκεῖ ὁ λογος αἰνίσσεσθαι, διὰ τὸ ἑρμηνεύεσθαι τὴν Ναβαυ ἐγκαθισμόν (26). Εἰσὶ γάρ τινες οἱ μετὰ δολίων σοφισμάτων ἐγκαθεζόμενοι, καὶ ταῖς κακαῖς ὁμιλίαις αὐτῶν ἔσθ' ὅτε φθείροντες ἤθη χρηστά. Δεῖ οὖν μεταμελεῖσθαι τοὺς τοῖς πονηροῖς ἐκείνων μαθητευθέντας δόγμασι, καὶ ὀλολύζειν ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ ἐφ' ᾗ μέγα ἐφρόνουν. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, Ἐπὶ πάσης κεφαλῆς φαλάκρωμα, τὸ τοὺς διδασκάλους ἀπορρίπτειν, καὶ γυμνοὺς τοῦ ἀπ' αὐτῶν κόσμου ἑαυτοὺς ποιεῖν, καὶ διὰ τῆς ἀγαθῆς πολιτείας ἐξευτελίζειν τὰς ἐκείνων ὑποθήκας τῶν πρακτικῶν διδαγμάτων, καὶ οἱονεὶ κατατέμνειν τῷ ὑγιεῖ λόγῳ, ἵνα ὥσι πάντες βραχίονες κατατετμημένοι, τουτέστιν, αἱ πρακτικαὶ ὑποθῆκαι τῷ ὑγιαίνοντι λόγῳ εἰς ἔλεγχον ἀγόμεναι διὰ τῆς διαιρέσεως, καὶ τῆς κατὰ μικρὸν ἐξετάσεως τῶν κακῶν διδαγμάτων. Ἐπειδὴ δὲ διὰ τῆς πλατείας ὁδοῦ ἤγοντο παρὰ τῶν πονηρῶν, τούτους (27) τὸν βεβασανισμένον βίον προσημένους κελεύει κόπτεσθαι ἐν ταῖς πλατείαις, ἐπὶ τῇ ψυχαγωγίᾳ τῶν πρὸς ἡδονὴν φερόντων μεταμελομένους, καὶ κοπτομένους μὲν ἐπὶ τῇ πλατείᾳ, ἐκζητοῦντας δὲ τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην, ἵνα ὀρθῶς μετανοοῦντες περιζώσωνται σάκκους, καὶ πενθικὸν ἀναλαβόντες (28) σχῆμα, οἱονεὶ διὰ αὐτῶν τῶν ὁρωμένων βοᾷν ποιήσωσι τὴν ὀσφῦν, ἐν οἷς ἐπλανήθησαν τόποις τῆς μετανοίας ἑαυτῶν τὰ ἴχνη καταλιμπάκοντες. Καὶ ἐπὶ παντὸς δώματος ἐκελεύσθησαν καὶ ἐν πάσαις ταῖς ῥύμαις ὀλολύζειν μετὰ κλαυθμοῦ. Τὰ γὰρ ὑψηλὰ καὶ διάκενα τῶν μαθημάτων δώματα ὠνόμασε· τὰς δὲ οἱονεὶ διαιρέσεις τῶν νοημάτων ῥύμας τῆς Μωαβίτιδος.

296. Εἴτε οὖν τις ἐπὶ ὑψωμάτων ἐγίνετο ἐπαιρο-

[8] II Cor. VII, 10. [9] I Cor. XV, 33.

(24) Recentior Combefisii codex et editi, τοῦ Λουϑ. Alii tres mss., τῆς Λουϑ. Voces illas, quibus hic nomina propria significantur, aliter in aliis libris scriptas invenimus.

(25) Editi, τοῦ ἀνθρώπου. Uterque Combef. et alii tres, τοῦ ἀνθρωπίνου.

(26) Vocem ἐγκαθισμόν reddidimus *sessionem*. Ea enim vox ad exprimendum ejus loci sensum satis idonea videtur; cum obscurum non sit scriptorem respexisse ad magistros, qui nonnunquam, stantibus discipulis, sedent.

(27) Ita mss. plerique omnes. Editi, παρὰ τῶν πονηρῶν τούτους ἡγεμόνων, haud recte.

(28) Veteres quinque libri, ἀναλαοωνται. Editi, ἀναλαβόντες. Ibidem conjunctio καί ante vocem οἱονεί legitur in Reg. secundo. Subinde Reg. tertius, βοᾷν ποιήσωσι, bene, ut nobis videtur. Editi et alii mss., ποιήσουσι.

μενων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἴτε ἐν διαλεκτικῇ τινι λόγων διαιρέσει καὶ προβλημάτων εὐκρινῶς δοκούντων διαλαμβάνειν περὶ ἑκάστου τῶν προκειμένων, ἐκ μετανοίας ὀλολυζέτω, ἵνα πληρώσῃ τὸ γεγραμμένον· ἐν ταῖς πλατείαις, καὶ ἐπὶ τῶν δωμάτων, καὶ ἐν (29) πάσαις ταῖς ῥύμαις τοῦ λόγου προστάσσοντος κεκραγέναι. Διὰ τοῦτο δὲ δεῖ ταῦτα γίνεσθαι, ἐπειδὴ κέκραγεν Ἐσεβών (30)· Ἐσεβὼν μὲν γὰρ ἑρμηνεύεται λογισμός· Ἐλεαλὴ δὲ, Θεοῦ ἀνάβασις· Ἰασσὰ δὲ, γεγονυῖα ἐντολή. Κέκραγεν οὖν Ἐσεβών, τουτέστι, φανερῶς διαμαρτύρεται, ὅτι ἀνθρώπινοί εἰσι λογισμοὶ, καὶ οὐ θείων μυστηρίων ἀποκαλύψεις τὰ διδάγματα τῶν Μωαβιτῶν. Καὶ Ἐλεαλή. Καὶ αὕτη διὰ τῶν πραγμάτων κέκραγεν, ὅτι Θεοῦ καταναισχυντοῦσι καὶ κατεπαίρονται οἱ ἐκείνοις τοῖς μαθήμασιν ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντες. Τοῦτο γάρ ἐστι, Θεοῦ ἀνάβασις, ἡ ἐπὶ τὰ ὕψη (31) τῆς ὑπερηφανίας ἔπαρσις. Καὶ Ἰασσά. Εἰ καὶ δοκεῖ γεγονυῖα ἐντολὴ εἶναι, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν οὐκ ἐντολή· σχηματισμὸς δέ τις περὶ βίον ἀκριβείας, πρὸς πιθανότητα καὶ παραδοχὴν τῶν πονηρῶν (32) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ φρονήματος ὑποβαλλομένων διδαγμάτων. Διὰ τοῦτο ἐν τοῖς κατόπιν εἴρηται· Πάντες βραχίονες κατατετμημένοι· ἵνα εἴ τις πονηρὸς διδάσκαλος ἐν ψευδοδοξίαις ἐξαπατῶν τὰς ψυχὰς τῶν ἑπομένων, βίῳ δὲ δοκῶν προσέχειν (33) ἀκριδεστέρῳ, οἱ μεταμεληθέντες ἐπὶ τῷ τοιούτῳ διδασκάλῳ ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκέναι, κατακόψωσιν ἑαυτῶν μὲν τοὺς βραχίονας, τουτέστι, τὸ πρακτικὸν εἶδος τῆς πολιτείας. Ἀποκείρονται δὲ αὐτοῦ οἱονεὶ κόμην, καὶ ἀλλοτριώσουσι (34) τοῦ ἑαυτῶν σώματος· διότι ἀντὶ κεφαλῆς εἰσιν οἱ προεστῶτες τοῦ σώματος τῶν Ἐκκλησιῶν. Καὶ νῦν τοίνυν Ἰασσὰ κέκραγεν· ὅτι δέλεάρ ἐστι πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας πιθανότητα ἡ κατὰ τὴν πολιτείαν ἐπιδεικνυμένη (35) ἀκρίβεια. Τοῦτο οὖν ἐστι τὸ αἴτιον τοῦ ὀλολύζειν μετὰ κλαυθμοῦ, ὅτι κέκραγεν Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλὴ ἕως Ἰασσά.

297. Διὰ τοῦτο ἡ ὀσφὺς τῆς Μωαβίτιδος βοᾷ. Ἡ ὀσφὺς πολλαχοῦ ἀντὶ τῶν γεννητικῶν λαμβάνεται· Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἦν (δηλονότι ὁ Λευὶ τοῦ Ἀβραὰμ), ὅτε συνήντησεν αὐτῷ Μελχισεδέκ. Καὶ Ἔστωσαν αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμέναι. Νοοῦμεν, ὅτι αἰνίσσεται συστεῖλαι τὰς εἰς γέννησιν ὑπουργούσας ὀρέξεις. Τὸ οὖν πένθος τὸ ἐπικείμενον τῇ Μωαβίτιδι, αἴτιον γινόμενον τοῦ σώφρονος βίου, βοᾷ ἐπὶ τῇ (36) κραυγῇ τῆς Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλὴ καὶ Ἰασσά. Ἡ ψυχὴ αὐτῆς, φησὶ, γνώσεται. Ἤδη προκοπὴν τῶν τὰ προειρημένα ἐπὶ τῇ μετανοίᾳ πεποιηκότων ὁ λόγος ἐμφαίνει. Καὶ,

A se extollunt adversus Dei scientiam [10], sive occupatus fuerit in dialectica quadam partitione verborum et problematum, quæ de singulis rebus propositis distincte tractare videntur, ululet pœnitus ductus; ut quod scriptum est impleat; quippe in plateis, et super tecta, et in omnibus vicis clamorem edi jubet Scriptura. Idcirco autem hæc fieri oportet, quia clamavit; Esebon enim, si quis interpretetur, sonat *ratiocinationem*, Eleale autem, *Dei ascensum*; Jassa vero, *factum præceptum*. Clamavit igitur Esebon, hoc **604** est, Moabitarum documenta ratiocinationes humanas esse manifesto declarat, non divinorum mysteriorum revelationes. *Et Eleale.* Atque hæc reipsa clamavit, eos qui ad illas disciplinas mentem appellunt, adversus Deum impudenter B agere, seque contra eum efferre. Hunc enim sensum indicat *Dei ascensus*, ceu animus ad superbiæ *fastigia elatus. Et Jassa.* Etsi videtur esse *factum præceptum*, tamen revera præceptum impletum non est: sed est simulatio quædam diligentiæ circa vitæ rationem; qua prava documenta ab animo pravo suggesta, suaderi et excipi queant. Eam ob causam dictum est supra VERS. 2: *Omnia brachia excisa*, ut si quis malus magister opinionibus falsis deceperit sectatorum animas, sed accuratius vitæ institutum amplecti videatur, tamen ii quos pœnituit adhæsisse ejusmodi magistro, resecent sua ipsorum brachia, hoc est, vivendi genus practicum. Cæterum detondent ejus quasi comam, eamque a suo corpore separabunt: quandoquidem qui corpori Ecclesiarum præficiuntur, iidem loco capitis sunt. Itaque clamat C etiamnum Jassa, quod ingens studium circa vitæ rationem adhibitum, illicitum quoddam sit ad persuadendam veritatem. Hæc est igitur causa ejulandi cum planctu, quod clamavit Esebon et Eleale usque Jassa.

297. *Propter hoc lumbus Moabitidis clamat.* In plerisque locis lumbus sumitur pro genitalibus membris: *Adhuc enim in lumbis patris sui erat*, nimirum Levi filius Abrahæ, *quando obviavit ei Melchisedech* [11]. Et, *sint lumbi vestri præcincti* [12]. Intelligimus indicari, appetitus qui generationi subserviunt, reprimendos esse. Luctus igitur Moabitidi imminens, qui causa est et origu continentis et pudicæ vitæ, clamat ob vociferationem Esebon et D Eleale et Jassa. *Anima ejus*, inquit, *cognoscet.* Jam Scriptura progressum ostendit eorum, qui prædicta per pœnitentiam exsecuti sunt, Et *Cor Moabitidis*

[10] II Cor. x, 5. [11] Hebr. VII, 10. [12] Luc. XII, 35.

(29) Codices tres, καὶ ἐπί.

(30) Editi, Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλὴ ἕως Ἰασσά. Sed illa, καὶ Ἐλεαλὴ ἕως Ἰασσά, in mss. non reperiuntur; ob idque delenda judicavimus.

(31) Codex unus, ἐπὶ τὰ ὑψηλά.

(32) Antiqui tres libri, πειρασμῶν. Ibidem editi, ἀπὸ τοῦ ἐναντίου, *ab animo adverso*. At quinque mss., ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

(33) Editi, προέχειν. Libri veteres, προσέχειν.

(34) Editi, ἀποκείρωνται δὲ ἑαυτοὺς οἱονεὶ κόμην, καὶ ἀλλοτριώσωσι. At nostri quinque mss. ut in contextu.

(35) Codices aliquot, ἐνδεικνυμένη. Nec ita multo post editi, ὁ ἀσφύς. At mss., ἡ ὀσφύς.

(36) Antiqui duo libri, τῆς. Alii tres cum editis, τῇ.

clamat in se usque ad Segor. Est autem Segor is ipse locus ad quem Lot e Sodomis egressus, pervenire potuit. Volebant enim angeli in montem ut conscenderet, eique dicebant : *Salvam fac tuam ipsius animam. Ne respicias retro : nec stes in omni circumjacente regione. In montem te recipe, ne forte simul comprehendaris. Ille autem dixit : Quæso, Domine, ne apprehendant me hæc mala, et moriar. Ecce civitas hæc prope est, ut confugiam ego huc. Nonne parvo est? Et vivet anima mea* [13]. Eam ob rem vocatum est nomen urbis, Segor : hoc est, *parva.* Clamat igitur cor Moabitidis usque ad Segor, quæ nunc in Palestinæ finibus jacet. Strenuam itaque ac efficacem pœnitentiam, sive gravem luctum ob suorum malefactorum plagam editum ob oculos ponens Scriptura, nobis patefacit intervallum, ad quod usque exauditus est Moabitidis clamor. **605** Invitat autem pœnitentia, ut quis prius in se ipso clamet, corque suum conterat ; deinde etiam ut pœnitentiæ suæ modum audiendum curet, eumque notum efficiat, ad bonum exemplum aliis præstandum. *Vitula enim trima est*, hoc est, perfecta est, quod ad ætatem attinet. Nam trima vitula jam generare, jugoque collum submittere potest. Itaque ut doceat id eorum, qui converti possunt, proprium esse, ut humana ætate perfecti sint et adulti, polleantque ratione, qua se veritatis jugo subjicere possint, dixit vitulam trimam. Qui enim per ætatem nondum assecutus est humanam perfectionem, necdum possidet mentem perfectam, sed imperfectus est ob minorem ætatem, neque ab eo exiguntur pœnitentiæ opera. Quapropter et in Genesi Abraham a Deo signum requirente, et dicente : *Dominator Domine, quomodo sciam me hæreditatem terræ esse accepturum?* Deus dixit : *Accipe mihi juvencam trimam et arietem trimum* [14] : quippe in tribus annis perfectionem constituebat animalium, et idoneam generandi facultatem eligebat. Sed turturi et columbæ nullum præscripsit temporis spatium [15], quod hæc animalia generare statim incipiant.

298. *In ascensu autem Luith flentes ascendent.* Fletus bonus initium est lætitiæ ; et tristitia, quæ secundum Deum est ; initium est ascensus, et ejus qui ad superna fit progressus. Quamobrem et Apostolus lætatur causa eorum, qui fuerant contristati, cum videret eos suis ipsius sermonibus ad suorum delictorum conscientiam fuisse adductos, et ad eam quæ secundum Deum est tristitiam inductos [16], videli-

A Ἡ καρδία τῆς Μωαβίτιδος βοᾷ ἐν ἑαυτῇ (37) ἕως Σηγώρ. Ἔστι δὲ ἡ Σηγὼρ αὕτη, ἔνθα Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων ἐξελθὼν, φθάσαι δεδύνηται. Οἱ μὲν γὰρ ἄγγελοι ἐβούλοντο εἰς τὸ ὄρος ἀναβαίνειν, καὶ εἶπον αὐτῷ· Σῶζε τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Μὴ περιβλέψῃς εἰς τὰ ὀπίσω, μηδὲ στῇς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ. Εἰς τὸ ὄρος σώζου, μήποτε συμπαραληφθῇς. Ὁ δὲ εἶπε· Δέομαι, Κύριε, μὴ καταλάβῃ με τὰ κακὰ, καὶ ἀποθάνω. Ἰδοὺ ἡ πόλις αὕτη ἐγγὺς, τοῦ καταφυγεῖν με (38) ἐκεῖ. Οὐ μικρά ἐστι ; Καὶ ζήσεται ἡ ψυχή μου. Διὰ τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, Σηγώρ· τουτέστι, μικρά. Βοᾷ οὖν ἡ καρδία τῆς Μωαβίτιδος ἕως Σηγὼρ, ἥτις ἐπὶ (39) τοῖς ὁρίοις ἤδη κεῖται τῆς Παλαιστίνης. Τὴν οὖν ἰσχυρὰν καὶ εὔτονον μετάνοιαν, ἢ τὸν βαρὺν θρῆνον, τὸν ἀπὸ τῆς B πληγῆς τῶν κακῶς αὐτῇ πεπραγμένων, ἐνδεικνύμενος ὁ λόγος, τὸ διάστημα ἡμῖν ὑποφαίνει, μέχρι τίνος ἀκουστὴ γίνεται ἡ βοὴ τῆς Μωάβ (40). Καλεῖ δὲ ἡ μετάνοια, τὸ πρότερον ἐν ἑαυτῷ τινα βοῆσαι, καὶ ἑαυτοῦ συντρῖψαι τὴν καρδίαν· ἔπειτα καὶ ὑπὲρ τοῦ ἄλλοις ἀγαθὸν γενέσθαι ὑπόδειγμα, ἐξάκουστον ἑαυτοῦ κατασκευάσαι, καὶ δημοσιεῦσαι τὸν τρόπον τῆς μετανοίας. Δάμαλις γὰρ τριετής ἐστι, τουτέστι, τελεία ἐστὶ καθ' ἡλικίαν. Ἡ γὰρ τριετὴς δάμαλις ἤδη τοῦ γεννᾷν δύναμιν ἔχει, καὶ τοῦ ὑπέχειν τὸν τράχηλον τῷ ζυγῷ. Ἵνα οὖν δείξῃ ἴδιον (41) τῶν δυναμένων ἐπιστρέφειν τὸ τετελειῶσθαι μὲν κατὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίαν, ἔχειν δὲ τὸν λόγον, δυνάμενον ὑποβαίνειν τῷ ζυγῷ τῆς ἀληθείας, εἴρηκε δάμαλιν τριετῆ. Ὁ γὰρ μήπω διὰ τῆς ἡλικίας τὸ ἐν ἀνθρώποις τέλειον ἐσχηκὼς, μηδὲ τὸν νοῦν ἀπηρτισμένον ἔχων, C ἀλλ' ἀτελὴς ἐστι διὰ σμικρότητα, οὐδὲ ἀπαιτεῖται τὰ ἔργα τῆς μετανοίας. Διὸ καὶ ἐν τῇ Γενέσει τοῦ Ἀβραὰμ ζητοῦντος σημεῖον παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ λέγοντος· Δέσποτα Κύριε, κατὰ τί γνώσομαι, ὅτι κληρονομήσω τὴν γῆν ; εἶπεν (42) ὁ Θεός· Λάβε μοι δάμαλιν τριετίζουσαν καὶ κριὸν τριετίζοντα· ἐν τοῖς τρισὶν ἔτεσι τὸ τέλειον τῶν ζώων καὶ τὸ πρὸς γέννησιν ἐπιτήδειον ἐκλεγόμενος. Τρυγόνα δὲ καὶ περιστερὰν χρόνῳ οὐ περιέγραψε, διὰ τὸ εὐθὺς τὰ ζῶα ταῦτα τῆς γεννήσεως ἄρχεσθαι.

298. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀναβάσεως τῆς Λουὶθ κλαίοντες ἀναβήσονται. Ἀρχὴ εὐφροσύνης ἐστὶ τὸ κλαίειν καλῶς, καὶ ἀναβάσεως καὶ προκοπῆς τῆς ἐπὶ τὰ ἄνω, ἡ κατὰ Θεὸν γινομένη λύπη. Διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος εὐφραίνεται (43) ἀπὸ τῶν λυπουμένων, ὁρῶν D εἰς συναίσθησιν ἄγοντας τοὺς ἑαυτοῦ λόγους, καὶ ἐνεργαζομένους αὐτοῖς τὴν κατὰ Θεὸν λύπην μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον. Οἱ γὰρ κλαίοντες

[13] Gen. xix, 17-20. [14] Gen. xv, 8, 9. [15] ibid. 9. [16] II Cor. vii, 9.

(37) Codex unus cum editis, ἐν αὐτῇ. Alii quatuor, ἐν ἑαυτῇ. Haud longe nostri mss., καὶ εἶπον αὐτῷ. Editi, καὶ εἶπαν.

(38) Ita uterque Combef. et alii tres codices. Vox με in editis desideratur. Nota interrogationis, apud LXX ponitur, hoc modo : Οὐ μικρά ἐστι ; *Nonne parva est?* Sed nec Ducæus in Regiis suis codicibus, nec nos in nostris talem notam invenimus.

(39) Codices aliquot, ἐν.

(40) Codex unus, τῆς Μωαβίτιδος.

(41) Editi, ὅτι ἴδιον. Vox ὅτι in mss. non reperitur.

(42) Veteres quatuor libri, εἶπεν δέ.

(43) Editi, ηὐφραίνετο. At mss. quinque, εὐφραίνεται.

ἐπὶ τοῖς κακοῖς ἔργοις, καὶ ταῖς κακαῖς αὐτῶν (44) διανοίαις, οὐκέτι μὲν καταβήσονται, οὐδὲ εἰσελεύσονται εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς· ἀναβήσονται δὲ οἱονεὶ χειραγωγίᾳ τῇ πρὸς τὸ (45) ἄνω ὑψώσει τῇ κατὰ Θεὸν λύπῃ κεχρημένοι. Βοᾷ δὲ σύντριμμα καὶ συσσεισμός. Ὁ γὰρ διελέγξας καὶ καθαψάμενος λόγος συντρίβει τὸ πονηρὸν φρόνημα, καὶ οἷον σάλον τινὰ τοῖς λογισμοῖς τοῖς κακῶς ἐμπεφυκόσιν ἐμποιεῖ, πρὸς τὸ τοὺς μὲν ἐκριζωθῆναι, τοὺς δὲ ὑγιεῖς (46) λόγους ἀντεισαχθῆναι. Διὰ τοῦτο Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδεοώσνι. Συνεστηκυίας μὲν γὰρ καὶ μηδέπω διασαλευομένης τῆς ἐν τῷ ἁμαρτάνειν ἕξεως, οὔτε κλαύσονται ἁμαρτάνοντες, οὔτε ἀναβήσονται πρὸς τὸ ἄνω· συντετριμμένης δὲ τῆς μοχθηρᾶς διαθέσεως, καὶ οἱονεὶ σεισμόν τινα καὶ κλόνον ἐπὶ τοῖς πονηροῖς δόγμασι τῆς ψυχῆς παθούσης, ἀκουστὴ γίνεται ἡ βοή, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἀκουομένων.

299. Τὸ ὕδωρ τῆς Νεβρὶμ ἔρημον ἔσται. Τὸ τῆς ψευδοδοξίας ὕδωρ, πρότερον ἀφθόνως καὶ πολὺ ῥέον ἐπὶ βλάβῃ τῶν δεχομένων, ἀφανισθήσεται, φησὶ, καὶ ἔρημον ἔσται. Εἰ δὲ ἦν εἰδέναι τὴν δύναμιν τοῦ ὀνόματος, ἐλήφθη ἂν τις ἀφορμὴ πρὸς τὸ μᾶλλον καθικέσθαι τῆς διανοίας τοῦ προφητικοῦ νοῦ, καὶ ἐφαρμόζεσθαι τοῖς πράγμασι τὰ ἐν τοῖς ὀνόμασι σημαινόμενα. Πλὴν ὅτι ἐναντίον ἐστὶ τὸ ὕδωρ τοῦτο τοῦ ὕδατος τῆς ἀναπαύσεως, ἐφ' οὗ ἐκτρέφει ὁ Κύριος τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένους· καὶ τοῦ ὕδατος, οὗ δίδωσιν ὁ Κύριος τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν, οὗ ὁ καταξιωθεὶς πιεῖν, ἔχει ἐν ἑαυτῷ πηγὴν ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Οὕτω δὲ φαῦλον καὶ οὐδενὸς ἄξιον τὸ ὕδωρ τοῦτο, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἢ χόρτον ἐκτρέφει (47), ὃς καὶ αὐτὸς οὐκ ἔσται. Τουτέστιν, αἱ ψυχαὶ, αἱ τὴν πρόσκαιρον ταύτην καὶ ταχὺ μαραινομένμν τοῦ κόσμου δόξαν πεπαιδευμέναι, ταχὺ ἀπανθήσουσι, τοῦ οἱονεὶ ἄρδοντος αὐτὰς λόγου ἐρημωθέντος. Μὴ καὶ οὕτω μέλλει σωθῆναι; Δείκνυσιν ὁ λόγος, ὅτι μέλλουσα σώζεσθαι ἡ Μωαβῖτις, ὁδοῖς τισι καὶ ἀγωγαῖς (48) σωθήσεται, καὶ τοῖς ἐπιπονωτέροις παιδεύμασιν ἐναχθήσεται εἰς σωτηρίαν. Τὸ γὰρ, Ἀπολεῖται ἡ Μοαβῖτις, καὶ, Νυκτὸς ἀπολεῖται, καὶ ὅσα ἄλλα εἴρηται, πρὸς τοῦτο ἔχει τὴν ἀναφοράν, ὅτι ταῦτα γίνεται πρὸς τὸ σωθῆναι αὐτήν. Ἐπάξω γὰρ ἐπὶ τὴν φάραγγα Ἀραβας. Οἱ μὲν γὰρ (49) πρότεροι διὰ τοῦ κλαυθμοῦ σωθήσονται· οἱ δὲ τὴν ἀμετανόητον καρδίαν ἔχοντες, διὰ τῆς ἐν τῶν Ἀράβων ἐπαγομένης πληγῆς. Ἄραβες δὲ, οἱ ἐσπέριοι. Ἢ τάχα αἱ ἐοικυῖαι (50) τῷ σκότῳ δυνάμεις Ἄραβες ἐνταῦθα προσαγορεύονται· δι' ὧν ἀποστέλλονται αἱ παιδευτικαὶ πληγαὶ τοῖς τὴν ἀμετανόητον καρδίαν ἔχουσι. Συνῆψε γὰρ ἡ βοὴ τὸ ὅριον τῆς Μωαβί-

cet ad pœnitentiam ad salutem haud pœnitendam. Nam qui lugent ob prava opera, et ob perversas suas cogitationes, non amplius descendent, neque ingredientur in infimas terræ partes: sed ascendent, ea quæ secundum Deum est tristitia tanquam adminiculo quodam usi, quo evehant se sursum et attollant. *Clamat* autem *contritio et concussio*. Sermo enim qui redarguit et objurgat, conterit pravam mentem, et quodammodo cogitationes vitiosæ insitas exagitat et concutit, ut ipsæ quidem tollantur radicitus, sententia vero quæ sana sit introducatur. Quare *Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicies* [17]. Nam peccandi habitu stante, necdum concusso, neque flebunt peccatores, neque ascendent ad superiora; sed pravo affectu contrito, et anima veluti concussionem quamdam et perturbationem ob perversa dogmata patiente, auditur clamor, ad eorum qui audiunt utilitatem.

299. *Aqua Nebrim deserta erit.* Nimirum aqua falsæ opinionis, quæ prius affatim et abunde flebat ad eorum perniciem qui eam excipiebant, e medio, inquit, tolletur, et deserta erit. Quod si daretur vim hujus nominis nosse, posset inde arripi occasio aliqua intelligentiam sensus prophetici melius assequendi, et nominum significationem ipsis rebus accommodandi. Cæterum aqua illa aquæ refectionis [18] qua quos Dominus a se pastos enutrit, contraria est et adversa, estque aliena ab illa aqua, quam Dominus iis, qui in se credunt, impertit: potu cujus 606 quisquis fuerit dignatus, habet in se fontem aquæ salientis in vitam æternam [19]. Ita autem illa aqua mala est et nihili facienda, ut alat nihil aliud nisi fenum, quod et ipsum non erit. Hoc est animæ temporariam hanc et quam maxime marcescentem mundi gloriam sequi edoctæ, sermone qui eas quasi irrigabat, vastato ac deleto, confestim immarcescent. *Nunquid et sic salvanda est?* Scriptura ostendit futurum esse, ut Moabitis viis quibusdam ac vitæ institutis salva fiat, atque disciplina asperiore perducatur ad salutem. Nam illud, *Peribit Moabitis*, et, *Nocte peribit*, alia quæcunque dicta sunt huc eo referuntur, quod isthæc pro illius salute fiant. *Inducam enim super vallem Arabas.* Consequentur salutem priores quidem fletu suo: alii vero quorum cor pœnitens non est, plaga per Arabas inducenda. Cæterum Arabes, occidentales. Aut forte virtutes tenebris similas hoc loco dicuntur Arabes: quarum opera emendatrices vindicesque plagæ in eos quorum cor pœnitentiam refugit, immittuntur. *Pertigit enim clamor ad terminum Moabitidis Gallim, et ululatus ejus.* Confinium Moabitidis vocatum est Gallim. Sed juxta nominis

[17] Psal. L, 19. [18] Psal. XXII, 2. [19] Joan. IV, 14.

(44) Codices omnes, αὐτῶν. Editi, ἑαυτῶν.
(45) Editi, πρὸς τά. At mss., πρὸς τό.
(46) Sic mss. omnes. Editi, ὑγιαίνοντας.
(47) Editi, ἐκθρέψει. Libri antiqui, ἐκτρέφει.
(48) Sic mss. omnes. Editi, καὶ ἀγωγῷ. Statim mss. tres, ἐναχθήσεται. Alius, συναχθήσεται. Editi cum Reg. primo, ἀναχθήσεται.
(49) Veteres quatuor libri, γάρ. Editi, οὖν.
(50) Editi et quatuor mss., αἱ οἰκεῖαι. Hinc interpres, *familiariter assuetæ tenebris*. At Reg. secundus, Ἢ τάνα αἱ ἐοικυῖαι, *aut forte virtutes tenebris similes*.

interpretationem idem valet atque *arietinum*, desumpto nomine ab animali principe et duce. Quoniam igitur idem potest esse finis et initium regionis, nunc Moabitidis regio ab initio appellationem suam duxit. Et ululatus ejus omnia implevit.

300. Rursus aquam vocat doctrinam : quam ait esse sanguine plenam, quod mali præceptores rei sint mortis discipulorum. Quare de sermonibus exitiosis, et qui animas perimunt, cum loqueris tum opportune uteris prophetica sententia, quæ dixit : *Aqua autem Deebon replebitur sanguine*; *inducam enim super Deebon Arabas, et tollam semen Moab*, quod minime transiit ad meliora, sed inter eos qui non ingrediuntur in Ecclesiam Domini, remansit. Tolletur semen Moab ; Moabitæ namque non introibunt in Domini Ecclesiam usque ad decimam generationem, et usque in sæculum. Id Scriptura comminatur exterminatum iri : quod semen Ariel vocat. Hebræi autem Ariel nomine leonis interpretantur. Sane et Dominus ipse ait homicidas ex diabolo esse natos ubi Judæos alloquitur, eorum animum mortis ipsius cupidum videns : *Vox ex patre diabolo estis* [20], et opera patris facitis. *Ille homicida erat ab initio*. Et quidem desertores Ecclesiæ semen sunt Moab, semen vero Ariel ii dicuntur, qui anhelant fratrum cædem, ac perniciosis sermonibus, animabus eorum mortem afferunt. Postea ait : *Residuum Adama*, quod significat virginalem terram, ex qua formatum est Adami corpus. *Mittam quasi reptilia in terram*, hoc est, homines reliquos, qui terrena sapiunt, quod ex sua malitia ac pravitate geniti sint serpentes, et animalia venenum ejaculantia. Sunt quidem serpentes, quia eam amisere sublimitatem, 607 in qua fuerant constituti juxta primam suam conditionem ; sunt vero animalia virulenta, quia exitio sunt occurrentibus. Hos mitti dicit Scriptura. Itaque post priores illos Moabitas, de quibus dicta sunt meliora, si quis in terra supersit, et serpenti similis evadat, de quo dictum est, *Terram comedes omnibus diebus tuis* [21] ; hic immittitur quasi reptilia. Quisquis autem seminat in carne, comedit terram, et ex carne metit corruptionem [22].

τιδος τῆς Γαλλίμ, καὶ ὀλολυγμὸς αὐτῆς. Τὸ ὅριον τῆς Μωαβίτιδος Γαλλὶμ ὠνόμασται. Ὅμως ἑρμηνεύεται κεκριωμένον, ἐπώνυμον τῷ ἡγεμονικῷ ζώῳ καὶ ἀρχικῷ. Ἐπεὶ οὖν τὸ αὐτὸ δύναται καὶ πέρας εἶναι χώρας καὶ ἀρχὴ, τὸ ὅριον (51) τῆς Μωαβίτιδος νῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τὴν προσηγορίαν εἴληφε. Καὶ ὀλολυγμὸς αὐτῆς πάντα πεπλήρωκεν.

300. Πάλιν τὸ ὕδωρ διδασκαλίαν λέγει (52) ὅπερ αἵματος εἶναι πλῆρές φησι, διὰ τὸ ἐνόχους θανάτου γίνεσθαι τοῖς διδασκομένοις τοὺς κακῶς καθηγουμένους. Ὥστε εὐκαίρως περὶ τῶν ὀλεθρίων λόγων καὶ ἀπολλύντων τὰς ψυχὰς χρήσῃ ποτὲ τῷ προφητικῷ ῥητῷ (53) τῷ λέγοντι· Το δὲ ὕδωρ τὸ Δεηβὼν πλησθήσεται αἵματος· ἐπάξω γὰρ ἐπὶ Δεηβὼν Ἄραβας, καὶ ἀρῶ τὸ σπέρμα Μωὰβ, τὸ μὴ μεταβαῖνον (54(ἐπὶ τὰ κρείττονα, ἀλλὰ μεῖναν ἐν τοῖς μὴ εἰσερχομένοις εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου. Σπέρμα τοῦ Μωάβ. Οὐκ εἰσελεύσονται γὰρ Μωαβῖται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου ἕως δεκάτης γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐξαίρειν ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ὅπερ (55) σπέρμα τοῦ Ἀριὴλ ὀνομάζει. Ἀριὴλ δὲ ὁ λέων ἑρμηνεύεται παρ' Ἑβραίοις. Τοὺς οὖν φονικοὺς καὶ ὁ Κύριος ἐκ τοῦ διαβόλου γεγενῆσθαι λέγει, ἐν οἷς πρὸς Ἰουδαίους διαλέγεται. ὁρῶν αὐτῶν τὴν κατ' αὐτοῦ φονῶσαν προαίρεσιν· ὅτι Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς (56) τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν ποιεῖτε. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Σπέρμα μὲν οὖν Μωὰβ, οἱ ἀποστάται τῆς Ἐκκλησίας. Σπέρμα δὲ Ἀριὴλ, οἱ (57) κατὰ τῶν ἀδελφῶν φόνον πνέοντες, καὶ διὰ τῶν ὀλεθρίων λόγων τὸν θάνατον ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν ἐμποιοῦντες. Μετὰ ταῦτά φησιν. ὅτι Τὸ κατάλοιπον Ἀδαμὰ, ὅπερ σημαίνει γῆν τὴν παρθενικὴν, ἀφ' ἧς ἐγένετο τὸ σῶμα τοῦ Ἀδάμ. Ἀποστελῶ ὡς ἑρπετὰ ἐπὶ τὴν γῆν, τουτέστι τὸ κατάλοιπον τῶν ἀνθρώπων, τῶν τὰ γήϊνα φρονούντων, διὰ τοῦτο γεγεννῆσθαι ἐκ τῆν ἑαυτῶν κακίας ἑρπετὰ καὶ ἰοβόλα· ἑρπετὰ μὲν, τῷ ἀποβαλεῖν τὸ ὕψος, ἐφ' οὗ κατὰ τὴν πρώτην κατασκευὴν βεβηκότες ἐτύγχανον· ἰοβόλα δὲ, διὰ τὸ φθαρτικὸν τῶν συνόντων. Τούτους ἐξαποστέλλειν (58) ὁ λόγος φησί. Μετὰ οὖν τοὺς προτέρους Μωαβίτας, περὶ ὧν τὰ κρείττονα εἴρηται, εἴ τις ἐν τῇ γῇ καταλείπεται καὶ ὁμοιοῦται τῷ ὄφει, περὶ οὗ εἴρηται, ὅτι Γῆν φαγῇ πάσας τὰς ἡμέρας σου· οὗτος ἐξαποστέλλεται ὡς τὰ ἑρπετά. Γῆν δὲ ἐσθίει ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα, καὶ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίζων φθοράν.

CAPUT XVI.

301. VERS. 1-5. *Num petra deserta est mons filiæ*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣ'.

301. Μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος θυγατρὸς

[20] Joan. VIII, 44. [21] Gen. III, 14. [22] Gal. VI, 8.

(51) In utroque Colb. et in Reg. secundo legitur, τὸ χωρίον pro τὸ ὅριον, *regio Moabitidis*. Statim editi, πεπλήρωκεν ἕως τοῦ φρέατος Ἐλείμ, *usque ad puteum Elim*. Sed illa, ἕως τοῦ, etc., expunximus : quippe quæ in mss. non inveniantur.

(52) Noster Reg. secundus, ἔχει. Mox idem codex, διὰ τοῦ ἐνόχου.

(53) Codices aliquot, λόγῳ.

(54) Sic mss. omnes. Editi, μεταναστάν.

(55) Editi, ὥσπερ. At uterque Combef. et alii tres, ὅπερ.

(56) Codices tros, πατρὸς ὑμῶν.

(57) Editi, οἱ τήν. Veteres quatuor libri οἱ. Reg. tertius. οἱ κατὰ τὸν ἀδελφόν.

(58) Editi, ἐξαποστελεῖν, At uterque Colb. et Reg. secundus, ἐξαποστέλλειν. Mox quinque mss., καὶ ὁμοιοῦται. Editi, καὶ ωμοίωται.

Σιών; Ἔσῃ γὰρ ὡς πετεινοῦ ἀνιπταμένου νεοσσὸς ἀφῃρημένος, ἔσῃ, θύγατερ Μωάβ. Ἔπειτα δὲ, Ἀρνῶν, πλείονα βουλεύου. Ποιεῖτε σκέπην (59) πένθους αὐτῇ διὰ παντός. Ἐν μεσημβρινῇ σκοτίᾳ φεύξονται· ἐξέστησαν. Μὴ ἀχθῇς (60)· παροικήσουσί σοι οἱ φυγάδες Μωάβ. Ἔσονται σκέπη ὑμῖν ἀπὸ προσώπου διώκοντος, ὅτι ἦρθη ἡ συμμαχία (61) σου, καὶ ὁ ἄρχων ἀπώλετο ὁ καταπατῶν ἀπὸ τῆς γῆς. Καὶ διορθωθήσεται μετὰ ἐλέους θρόνος, καὶ καθιεῖται μετ' αὐτοῦ μετὰ τῆς ἀληθείας ἐν σκηνῳ Δαβὶδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρῖμα, καὶ σπεύδων δικαιοσύνην. Ἔτι πρὸς τὴν Μωὰβ ὁ λόγος ἐστί. Μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος θυγατρὸς Σιών; Ἐλέγχει αὐτῆς τὴν καταφρόνησιν, ἣν κατεφρόνει τῆς Σιὼν, πέτραν ὑπολαμβάνουσα (62) εἶναι ἔρημον τὸ ὄρος, ὡς οὔτε μέγεθος ἔχον ἀξιόλογον, οὔτε τὰ ἐκ γεωργίας καλὰ δυνάμενον ὑποδέξασθαι, ὡς μήτε τοὺς οἰκοῦντας τρέφειν, μήτε τοὺς νεμομένους αὐτό. Ἡ γὰρ τοιαῦτα περὶ τοῦ ὄρους ὑπολαβοῦσα (63), καὶ ἐξευτελίσασα αὐτὸ, ὑπερφυσηθεῖσα δὲ τῇ ἀλαζονείᾳ, καὶ ἑαυτὴν μετεωρίσασα τῷ φρυάγματι καὶ τῷ τύφῳ, ἔσῃ ὁμοία νεοσσῷ ἐγκαταλελειμμένῳ ὑπὸ τοῦ θάλποντος αὐτὸν πετεινοῦ, ἐπειδὰν ἁναπτῇ τῆς καλιᾶς πτοηθὲν, καὶ ἔρημον καταλεῖπον τὸ ἐκτρεφόμενον. Τὸ μὲν γὰρ οἴχεται φεῦγον, τὸ δὲ εὐάλωτόν ἐστι τῷ βουλομένῳ. Ἀετὸς μὲν γὰρ, ἢ εἴ τι ἄλλο τῶν μεγάλων πτηνῶν τῶν ἐπὶ πολὺ ὑφοῦσθαι ἀπὸ γῆς πεφυκότων, ἔξω ἐστὶ τῆς παρὰ τῶν ἐπιχειρούντων βλάβης· σὺ δὲ ἔσῃ ὡς νεοσσὸς, ἀλλοτρίας βοηθείας εἰς τροφὴν ἐπιδεόμενος (64), ἄρτι μὲν τοῦ ὠοῦ προκύψας, οὐδὲ βαθεῖ τῷ πτερῷ κατημφιεσμένος τὸ σῶμα. ἀλλ' ἔτι τῆς ἑτέρωθεν δεόμενος σκέπης πρὸς τὸ ἐν νυκτὶ συνθάλπεσθαι, καὶ μεθ' ἡμέραν μὴ καταφρύγεσθαι. Τῆς οὖν μητρὸς φυγαδευθείσης, ἀναιρεθήσῃ (65) ἀπὸ τῆς καλιᾶς, ἀδρανὴς μὲν ὢν πρὸς ἄμυναν, ἀδύνατος δὲ πρὸς φυγήν. Ὁ αὐτὸς δὲ ἔσῃ ὁ καὶ σὲ τῆς καλιᾶς καθαιρῶν, καὶ τὴν ὑπεπάζουσαν μητέρα ἀποδιώξας. Δῆλον οὖν, ὅτι αἱ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ καὶ ἀστάτου πνεύματος ἐκτρεφόμεναι ψυχαὶ, ἐπειδὰν ἐπιτύχωσί τινος γενναίως (66) δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἀποδιώκοντος αὐτὰς, ἐρημωθεῖσαι τὴν καλὴν ἐρήμωσιν, εὐληπτότεραί εἰσι πρὸς τὴν ἐν Χριστῷ ἀνατροφὴν, τὴν ἄγουσαν εἰς τελείωσιν. Ἔσῃ, θύγατερ Μωὰβ, ἐλεγχθεῖσης τῆς περὶ σὲ ἀσθενείας, τὸ καταλειπόμενον· Τί ἔσῃ, θύγατερ (67) Μωάβ;

A *Sion? Eris enim sicut avis avolantis pullus ablatus; eris, filia Moab. Deinde vero, Arnon, plura delibera. Facite tegmen luctus ei semper. In meridianis tenebris fugient: obstupuerunt Ne abducaris: habitabunt juxta te profugi Moab. Erunt tegumentum vobis a facie persequentis, quia sublatum est commilitium tuum, et princeps periit qui conculcabat a terra. Et restaurabitur eum misericordia thronus: et sedebit cum eo cum veritate in tabernaculo David, judicans et quærens judicium, et accelerans justitiam.* Sermo etiamnum ad Moab spectat. *Num petra deserta est mons filiæ Sion?* Reprehendit ejus contemptum, quo prosequebatur Sion. Nam existimabat montem hunc esse petram desertam, ac si nulla ei inesset amplitudo memoratu digna, neque agriculturæ bona pos-
B set excipere, adeo ut nec incolas nec cultores suos aleret. Tu enim quæ ita sentis de eo monte, ac illum aspernaris, quæque supra modum arrogantia ac fastu turges, ac te ipsa effers cum jactantia et superbia, assimilis eris pullo a fovente se ave destituto, postquam perterrita nido avolavit, alumno suo citra custodiam derelicto. Nam fugiente ave pullus cuivis volenti est captu perquam facilis. Aquila quidem, aut si qua alia sit magnarum avium, quæ sese longe a terra evehere soleant, ab iis qui afferre perniciem conantur, tuta est et secura; tu vero eris quasi pullus opis alienæ indignus ad comparandum alimentum, qui nuper prodiit ex ovo, et cujus corpus ne profundis quidem alis est circumvestitum, sed qui adhuc alieno eget tegumento, ut calefiat
C noctu, et interdiu non torreatur. Matre igitur sibi fuga consulente, e nido detraheris; cum neque repellere injuriam, neque fugere possis. Cæterum erit idem qui et te deturbabit e nido, et qui matrem quæ te protegebat, fugabit. Animas igitur a pravo et instabili spiritu enutritas, ubi quempiam, qui eas per bona opera et per invocationem nominis **GOS** Christi insequantur viriliter, nactæ fuerint, bonaque peropportune orbitate orbatæ fuerint palam est fieri expeditiores ad sumendam Christi alimoniam, qua provehantur ad perfectionem. Filia Moab, detecta tua infirmitate, reliquum illud eris. Quid eris, filia Moab? Quid sis, compertum erit et perspectum. Oblita es enim tuæ ignobilitatis, nempe te ex patre qui ex furtivis nuptiis originem traxit, prognatam

(59) Antiqui tres libri, Ποιεῖτε σκηνήν, *Facite tentorium.* LXX, Ποίει τε σκέπην, *et fac tegmen.*

(60) Pro illo, Μὴ ἀχθῇς, legitur apud Procopium et apud Cyrillum, Μὴ ἀπ' ἀρχῆς, *Nonne ab initio habitabunt?* Et ita quoque habent codices nonnulli.

(61) Ante vocem συμμαχία ex quinque mss. additus est articulus. Aliquanto post uterque Combef. et alii mss., καθιεῖται μετ' αὐτοῦ, *sedebit cum ipso.* Editi, ἐπ' αὐτοῦ, *in ipso.* Ita autem emendasse typographos arbitror: sed quo testimonio correctum, sit nescio; cum in illis ipsis codicibus, quos solos in manibus habuerunt, legatur. μετ' αὐτοῦ.

(62) Veteres quatuor libri, ὑπολαμβάνουσαν. Editi, ὑπολαμβάνουσα.

(63) Codex unus, ὑπολαμβάνουσα.

(64) Codices tres, δεόμενος.

(65) Recentior Combefisii codex et editi, ἀναιρεθείσης, vitiose. Alter Combefisii codex cum aliis tribus, ἀναιρεθήσῃ, optime.

(66) Editi et quatuor mss., γενναίως. Codex alius, γενναίου. Mox editi et quinque mss., ἀποδιώκοντος αὐτάς. Combefisius autem emendat, legitque, ἀποδιώκοντος αὐτό. *qui hunc spiritum fugat:* in quo Combefisium reprehendendum puto, non quod vox αὐτό inepta sit, sed quod correxerit de suo.

(67) Editi et Reg. primus, Ἔσῃ θυγάτηρ... Τί ἔσῃ θυγάτηρ; At mss. nonnulli utroque in loco,

esse, tua matre ob noctem et vinum semen paternum suffurante [23].

κλοπιμαίων προσελθόντος, νυκτὶ καὶ οἴνῳ πρὸς τὴν χρησαμένης.

302. *Deinde vero, Arnon, plura delibera.* Quandoquidem nihil tibi, o Arnon, attulere emolumenti consilia priora, neque profuit de dogmatibus cum omni philosophia connexis multas quæstiones philosophicas habuisse ; multiplica, si videbitur, consilia. Videtur per ludibrium et ironiam exhortari Arnon ad stulta consilia capienda, ut vanis suis exsatiata consiliis, et eorum edocta inutilitatem, hoc pacto accedat ad sanam doctrinam. Est autem Arnon, oppidum Moabiticum, et hoc uno oppido Scriptura nobis indicat omnem Arabiæ locum. Fuit autem nomen Arnon antepositum, ob ejus significationem ab interpretibus allatam : Arnon siquidem, si interpreteris, sonat *illustrationem eorum*. Quoniam igitur ii maxime qui multum efferuntur ob sapientiæ suæ existimationem, versari in luce suum animum putant, etiamsi reipsa sint mente excæcati, et alienati a Deo, ideo propheta adversus eos loquitur, qui se arbitrantur manere in luce cognitionis et scientiæ.

303. Dein hortatur et admonet : *Facite tegmen luctus ei semper* [24]. Deusti sunt Nadab et Abiud, oblato in ara igne alieno. Et qui non recepere veram lucem, imo qui eum qui se transfigurat in lucis angelum [25], suscipiunt, si intelligant se in falsa scientiæ opinione versatos fuisse, et oberrasse se a veritate, necessario semetipsos lugebunt. Eam ob rem Scriptura transtulit consilium ad eos qui eorum curam habebant, et dicit : *Facite tegmen luctus ei semper.* Qui enim mœrorem creant et molestiam ob peccata, quæ admittuntur tum in iis quæ attinent ad vitam, tum in iis quæ ad doctrinam, sic ut nonnulli ad beatum luctum pertingant, ii faciunt tegmen luctus. Vidi ego quosdam, qui immodico dolore correpti, incuderent se in cubiculo, et lucis aditu omni obturato, veluti se ipsi per ejusmodi vitam in tenebris transactam ulciscerentur. Itaque ne consueta illa quam de sua sapientia habent existimatio sensus eorum, decepta mente, obturbet, cum ipsa vere sit tenebræ, et tamen lux esse putetur, ait : *Facite tegumentum luctus eis.* Nimirum, ut exclusis hæreticorum erroribus, lumini vero locum detis, quo corda eorum qui in se credunt, illustret **609**. Prius igitur quam veniat

A Ὅπερ ἦς, τοῦτο φανερωθήσεται. Ἐπελάθου γὰρ τῆς δυσγενείας ἑαυτῆς, ὅτι πατρὸς ἐγένου ἀπὸ γάμων τοῦ πατρικοῦ σπέρματος κλοπὴν τῆς μητρός σου συγ-

302. Ἔπειτα δὲ, Ἀρνῶν, πλείονα βουλεύου. Ἐπειδὴ οὐδέν σε ὤνησε τὰ πρότερα βουλεύματα, ὦ Ἀρνῶν, οὐδὲ τὸ πολλὰ περὶ δογμάτων τῶν κατὰ πᾶσαν φιλοσοφίαν συμπεπλεγμένων (68) φιλοσοφῆσαι· πρόσθες, εἰ δοκεῖ, τοῖς βουλεύμασι. Δοκεῖ κατά τινα χλεύην καὶ εἰρωνείαν προκαλεῖσθαι ἐπὶ τὰ ἀνόνητα βουλεύμανα τὴν Ἀρνῶν, ἵνα κόρον λαβοῦσα τῶν ματαίων ἑαυτῆς βουλευμάτων, καὶ μαθοῦσα τὸ ἀπ' αὐτῶν ἀνωφελὲς, οὕτω προσέλθῃ τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ. Ἔστι δὲ Μωαβιτικὸν χωρίον ἡ Ἀρνῶν, καὶ B ἀπὸ ἑνὸς ὅλον ἡμῖν ἐνδείκνυται τὸν τόπον τῆς Ἀραβίας ὁ λόγος. Προετιμήθη δὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρνῶν, διὰ τὴν ἑρμηνευομένην ἀπ' αὐτοῦ διάνοιαν· ἑρμηνεύεται γὰρ ἡ Ἀρνῶν, φωτισμὸς αὐτῶν (69). Ἐπεὶ οὖν μάλιστα οἱ πολλὴν ἐκ τῆς οἰήσεως τῆς κατὰ σοφίαν ἔπαρσιν πάσχοντες, ἐν φωτὶ οἴονται διάγειν τὸν ἑαυτῶν νοῦν, κατὰ ἀλήθειαν ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ ὄντες, καὶ ἀπηλλοτριωμένοι τοῦ Θεοῦ, πρὸς τοὺς ἐν φωτὶ τῷ (70) ἐκ τῆς γνώσεως ὑπολαμβάνοντας εἶναι τὸν λόγον ποιεῖται.

303. Εἶτα παραινεῖ· Ποιεῖτε σκέπην πένθους αὐτῇ διὰ παντός. Ναδὰβ καὶ Ἀβιοὺδ, ἀλλότριον πῦρ προσενέγκαντες τῷ θυσιαστηρίῳ, κατεφλέγησαν. Καὶ οἱ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν μὴ δεξάμενοι, ἀλλὰ τὸν μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτὸς τοῦτον C ὑποδεχόμενοι, ἐὰν αἴσθωνται, ὅτι ἐν φαντασίᾳ μὲν γνώσεως ἦσαν, ἐσφαλμένοι δὲ τῆς ἀληθείας ὑπῆρχον, ἀναγκαίως ἑαυτοὺς κοπτενθήσουσι. Διὸ μετήγαγεν ὁ λόγος τὴν παραίνεσιν ἐπὶ τοὺς ἐπιμελουμένους αὐτῶν, καί φησι· Ποιεῖτε σκέπην πένθους αὐτῇ διὰ παντός. Οἱ γὰρ ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, εἴτε κατὰ τὸν βίον, εἴτε κατὰ τὴν γνῶσιν, ἐνεργαζόμενοι λύπην, ὥστε τινὰς ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ μακαρίως πενθεῖν, οὗτοι ποιοῦσι σκέπην πένθους. Κἂν τινας ἐγὼ τῶν ὑπὸ λύπης ἀκράτου κατεχομένων ἀποκλείοντας ἑαυτοὺς εἰς οἰκίσκον, καὶ πᾶσαν φωτὸς πάροδον ἀποφράσσοντας, καὶ οἱονεὶ τιμωρουμένους ἑαυτοὺς διὰ τῆς ἐν τῷ σκότει διαγωγῆς. Ἵνα οὖν μὴ τὸ σύνηθες. αὐτῶν ἐξαπατῶν τὴν διάνοιαν, τῆς σοφίας οἴημα, κατὰ ἀλήθειαν σκότος ὑπάρχον, φῶς δὲ εἶναι φανταζόμενον, διοχλῇ αὐτῶν ταῖς αἰσθήσεσι (71)· Ποιήσατε, φησὶ, D σκέπην πένθους αὐτοῖς, ἵνα ἐν τῷ ἀποκλεῖσαι τὴν ἐκ τῶν ἑτεροδόξων (72) ἀπάτην, χώραν δῶτε τῷ ἀληθινῷ φωτὶ ἐλλάμψαι ταῖς καρδίαις τῶν εἰς αὐτὸ πε-

[23] Gen. XIX, 33-37. [24] Levit. X, 1. [25] II Cor. XI, 14.

θύγατερ, bene. Ibidem editi, Μωάβ ; τουτέστιν ὥσπερ εἶ. Uterque Combef., Μωάβ ; ὅπερ εἶ. Alii duo mss., ἦς. Hoc ipso in loco quatuor mss., φανερωφήσῃ. Mox editi, πατρὸς ἐγένου. Vox ἐγένου deest in nostris quinque codicibus : sed eam, opinor, addendam esse judicarunt typographi ; in quo eos non ita multum reprehendendos arbitrarer si ea de re monuissent.

(68) Editi et Reg. primus, συμπεπλασμένων, *de dogmatibus, quæ conficta sunt ex totius philosophiæ præceptis.* Lectio optima. At alii quatuor codices meliores notæ, συμπεπλεγμένων.

(69) Antiqui tres libri et editi, αὐτῶν. Alii duo mss. ἀπ' αὐτῶν.

(70) Editi, τούς. At mss,, τῷ. Nec ita multo post tres mss., τῷ θυσιαστηρίῳ, κατεφλέχθησαν.

(71) Editi, τὰς αἰθήσεις. At mss, ταῖς αἰσθήσεσι.

(72) Nostri quinque mss. ἑτεροδόξων. Editi, ἑτεροδοξούντων. Aliquanto post Reg. secundus, εἰς αὐτὸ πεπιστευκότων. Editi et alii mss., εἰς αὐτόν.

πιστευκότων. Πρὶν οὖν ἐλθεῖν τὴν ἡμεραν Κυρίου, ἐν A dies Domini, in qua plangtnt omnes tribus terræ
ᾗ κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ ἐν τῷ juxta id quod in Zacharia dictum est : *Magnus erit*
Ζαχαρίᾳ εἰρημένον, ὅτι, Μεγαλυνθήσεται ὁ κοπε- *planctus in Jerusalem : sicut planctus malogra-*
τὸς (73) ἐν Ἱερουσαλὴμ, ὡς κοπετὸς ῥοῶνος· καὶ *mati ; et planget terra per tribus ; tribus domus Da-*
κόψεται ἡ γῆ κατὰ φυλὰς, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' *vid seorsum, et mulieres eorum seorsum ; tribus do-*
ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυ- *mus Nathan seorsum, et mulieres eorum seorsum ;*
λὴ οἴκου Νάθαν καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες *omnes reliquæ tribus, tribus seorsum, et mulieres*
αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· πᾶσαι (74) αἱ ὑπολελειμμέ- *eorum seorsum* [26] ; vos qui edocetis populum, atque
ναι φυλαὶ, φυλὴ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες peccatores in omni vitæ articulo convertitis, *Fa-*
αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· ὑμεῖς οἱ διδάσκοντες τὸν λαὸν *cite tegmen luctus ei* ; ut qui prius vitio male affli-
καὶ ἐπιστρέφοντες τοὺς ἡμαρτηκότας ἐν παντὶ τῷ ctabantur, jam ad beatum luctum sermone vestro
τοῦ βίου καιρῷ, Ποιεῖτε σκέπην πένθους αὐτῇ, inducantur.
ἵν' ἐκ τοῦ ὑμετέρου λόγου οἱ ὑπὸ τῆς κακίας πρότερον κεκακωμένοι, εἰς τὸ μακαρίως πενθεῖν ἐναχθῶσιν.

304. Ἐν μεσημβρινῇ σκοτίᾳ φεύξονται. Δοκεῖ 304. *In meridianis tenebris fugient.* Lux in me-
τὸ μεσημβρινὸν τῆς ἡμέρας κατάστημα λαμπρότερον ridiano diei statu videtur clarior esse et splendi-
ἔχειν καὶ φανότερον τὸ φῶς. Τῆς οὖν ἀληθείας ἀπὸ B dior. Quapropter cum veritas per mundi creaturas
κτίσεως κόσμου νοεῖσθαι δυναμένης τοῖς συνετῶς ab iis qui animum suum ad rationes creaturarum
τοῖς λόγοις τῆς κτίσεως ἐπιβάλλουσιν, οἱ ἐν τῷ κό- percipiendas solerter adjungunt, deprehendi queat
σμῳ ζῶντες καὶ πανταχόθεν ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας et intelligi ; qui in mundo degunt,Deique sapientia
περιλαμπόμενοι, νοσοῦντες δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ ἄγνοιαν, undique collustrantur, et tamen Dei ignorantia la-
οὗτοί εἰσιν οἱ ἐν μεσημβρινῇ σκοτίᾳ ὑπάρχοντες· τῶν borant,hi versantur in meridianis tenebris : quippe
μὲν πραγμάτων τὴν μεσημβρίαν ἐχόντων, ἐν δὲ ταῖς res quidem meridiem præ se ferunt, sed nihilo-
ψυχαῖς τῶν ἀγνοούντων τῆς σκοτίας ἐνυπαρχούσης. minus tenebræ in horum ignarorum animis exsi-
Οἱ τοιοῦτοι οὖν ἐν μεσημβρινῇ σκοτίᾳ φεύγουσιν, stunt. Tales itaque fuga in meridianis tenebris
ἐξέστησαν· διότι τῆς φαντασίας, ἣν οἱ μεμηνότες capta, mente alienati sunt, quod eorum dogmata
φαντασιοῦνται, οὐδὲν διαφέρει τὰ τῶν τοιούτων δό- a phantasia quam sibi insanientes fingunt, nihil
γματα. Καὶ ἑρμηνεία ἐστὶ τοῦ μεσημβρινοῦ σκότους differant. Atque tenebras meridianas interpretari
ἡ ἔκστασις, ἐπεὶ καὶ οἱ πάθει τινὶ λογισμῶν παρ- licet alienationem mentis : quandoquidem et qui
ενεχθέντες, οὔτε τὸν ἥλιον λάμπειν οἴονται, οὔτε φῶς morbo aliquo a sana mente dejecti sunt, neque il-
εἶναι περὶ τὸν ἀέρα. Ἔκστασις οὖν ὄντως, καὶ μανία lucescere solem, neque aerem luce circumfundi
σαφὴς, οὕτως (75) ἐναργῶν πραγμάτων κηρυσσόντων C opinantur.Itaque rebus adeo claris potentiam Con-
τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς τὴν δύναμιν, εἰδώλοις προσ- ditoris nostri prædicantibus, fuerit vere mentis
έχειν καὶ πλάσμασι, καὶ θεοποιεῖν τὰ μὴ ὄντα, καὶ alienatio et stultitia manifesta, idolis et figmentis
πολλάκις διὰ δογμάτων αἱρετικῶν ἕξω φέρεσθαι τῆς studium impertire, iis quæ non sunt naturam Dei
ἀληθείας, καὶ οἱονεὶ ἐκβάντας τὸ φῶς ἐν τῷ σκότει attribuere, plerumque a veritate abduci per hære-
διάγειν. Μὴ ἀχθῆς. Προτρέπεται ἡμᾶς ὁ λόγος, μὴ tica dogmata, et luce veluti deserta in tenebris di
ἄγεσθαι ὑπὸ τῆς πιθανότητος τῶν ἑτεροδόξων· μανία versari. *Ne abducaris.* Adhortatur nos Scriptura,
γὰρ σαφὴς, ἐξεστηκόσιν ἀκολουθεῖν (76). Γνώρισον ut ne a suasoriis hæreticorum verbis alliciamur,
αὐτοὺς, ὅτι ἐξέστησαν. Ἔξω εἰσὶ τῆς ὁδοῦ τῆς πρὸς cum mente alienatos sequi perspicua sit stultitia.
Θεὸν ἀγούσης· μὴ χρήσῃ αὐτοῖς ὁδηγοῖς, μή ποτε Scito illos mentis non esse compotes. Declinarunt
ἀχθῇς ὑπ' αὐτῶν εἰς κρημνὸν καὶ βάραθρον. Τυφλὸς de via quæ ad Deum perducit : iis ne utaris duci-
γὰρ ἐὰν τυφλὸν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον bus,nequando ab ipsis in præcipitium barathrum-
πεσοῦνται (77). que deducaris.*Cæcus enim si cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadent* [27].

305. Παροικήσουσι σοι φυγάδες Μωάβ· Μετὰ 305. *Habitabunt juxta te profugi Moab.* Post hæc
ταῦτα δὲ τῇ θυγατρὶ Σιὼν λέγεται ὑπὸ τοῦ χρη- autem a benignissimo et hominum amantissimo
στοῦ (78) καὶ φιλανθρώπου Θεοῦ περὶ τῶν Μωαβιτῶν D Deo dicitur filiæ Sion de Moabitis sese ad bonam
ἐπιστρεφόντων καὶ παροικεῖν μελλόντων αὐτῇ, οἵτινες frugem recepturis, et juxta ipsam habitaturis, qui
πάλαι πεφευγότες τὸν Θεὸν, ἐπανήξουσι πρὸς τὸν quidem Deum olim refugerunt, sed reversuri sunt

[26] Zach. XII, 11-14. [27] Matth. XV, 14.

(73) Codex unus, ὁ κοπετος σου. Hieronymus docet, uti legimus in notis Nobilii, ita appellari non unam arborem malorum granatorum, id est, mali Punici, sed locum his arboribus consitum Compl. habet, ῥοῶν, *malorum granatorum.*

(74) Editi et duo mss.,φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς. Πᾶσαι. At Regii duo cum Colb. secundo ut in contextu. Ibidem tres mss., αἱ ἀπολελειμμέναι. Hoc ipso in loco editi,ὑμεῖς οὖν.Vocula οὖν in mss. non legitur.

(75) Editi, ὄντως. Libri veteres, οὕτως.

(76) Codex unus, κατακολουθεῖν.

(77) Veteres quatuor libri, ἐμπεσοῦνται.

(78) Editi et mss. nonnulli, Χριστοῦ, corrupte. At Reg. secundus et Colb. itidem secundus, χρηστοῦ, optime.

ad suum ipsorum Dominum; dicitur, inquam : *Habitabunt juxta te profugi Moab.* Et protegentur, inquit, hi apud vos, nihil a facie persequentis perpessuri. Qui enim erant aliquando commilitones, hi persecutores fient, cum eo prœliaturi,quod convertentur ad Deum verum. Quoniam igitur facti sunt ut avis avolantis pullus ablatus,utique solutus est malo **610** imperio, liberatusque principe pravo, qui omnibus per superbiam et tyrannidem conculcatis interiit : quo sublato e medio, vaticinium inducit quæ eventura essent bona : *Thronus enim,* inquit, *et regnum David restaurabitur.*Itaque cum subjiciendi sint omnes Christi imperio juxta hoc dictum *: Oportet illum regnare, donec ponat inimicos sub pedibus ejus* [28] ; thronum dixit restauratum iri, quod quæcunque in ejus ditionem redigentur, reparanda sint et instauranda : quod minime fit ob meritum eorum qui potestati ejus ac imperio sunt submittendi, sed per misericordiam ac benignitatem Dei. Ait itaque : Sedebit David, hoc est, Christus ipse manu ac potentia idoneus, cum veritate. Et regnabit in tabernaculo, donec judicans judicium ferat de omnibus.Ea autem quæ eum veritate fit sessio abolitionem indicat mendacii. Regnabit vero donec fecerit judicium. Ostendit ejus in omnibus justum judicium, secundum quod non temere de singulis profert sententiam ; sed id quod æquum sit ac congruum, inquirit, adeo ut judicium de unoquoque latum perducat ad bonum exitum : quippe qui festinanter acceleret urgeatque justitiam, nec remisse aut lento gradu, sed eam omni festinatione eam faciat.

306. Vers. 6-8. *Audivimcs contumeliam Moab* ; *contumeliosus valde* ; *superbiam ejus sustuli ; et contumelia ejus, et ira : non sic divinatio tua non sic. ululabit Moab* ; *nam in Moabitide omnes ululabunt. Habitantibus Sedec meditatio. et pudore non suffunderis. Campi Esebon lugebunt.* Hæc ab altero principio cum petantur, ita legenda sunt quasi a prioribus nequaquam pendeant. Scriptura enim quæ non raro efficit ut auditor meliorum narratione recreetur, Deique bonitatem et futurum finem per eam fruendum inspiciat, ad convertendos nos minas resumit et supplicia. Indigemus enim pleriquo hujusmodi terriculis, ut ne divitiis bonitatis et tolerantiæ contemptis, juxta nostram ipsorum duritiam et cor pœnitere nescium, colligamus nobismetipsis iram, in die iræ et revelationis, et justi judicii Dei [29]. Nam aliquid tale invenimus etiam

A ἑαυτῶν Δεσπότην· Παροικήσουσί σοι φυγάδες Μωάβ. Καὶ σκεπασθήσονται οὗτοι, φησί, παρ' ὑμῖν, μηδὲν πεισόμενοι ἀπὸ προσώπου διώκοντος. Οἱ γάρ ποτε συμμαχοῦντες, οὗτοι διῶκται γενήσονται, πολεμοῦντες αὐτῷ, διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἐπιστροφήν. Ἐπεὶ οὖν ἐγένοντο ὡς πετεινοῦ ἀνιπταμένου νεοσσὸς ἀφῃρημένος, ἦρθη μὲν τῆς πονηρᾶς προστασίας, καὶ τοῦ μοχθηροῦ (79) ἄρχοντος ἠλευθερώθη, ὃς ἀπώλετο δι' ὑπερηφανίαν καὶ τυραννίδα πατῶν πάντας· ἐφ' ᾧ ἀρθέντι ἐπάγει ἡ προφητεία τὰ ἐσόμενα ἀγαθά. Ὁ θρόνος γάρ, φησί, καὶ ἡ βασιλεία Δαβὶδ κατορθωθήσεται. Ἐπεὶ οὖν πάντες βασιλευθήσονται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Δεῖ αὐτὸν βασιλεύειν ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, τὸν θρόνον εἶπε διορθωθήσεσθαι, τῷ (80) διορθώσεως τυγχάνειν τὰ βασιλευόμενα, ὅπερ γίνεται οὐ κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν μελλόντων βασιλεύεσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸν ἔλεον καὶ τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ. Καθεδεῖται οὖν, φησὶν, ὁ Δαβίδ· τουτέστιν, ὁ ἱκανὸς χειρὶ καὶ δυνάμει ὁ Χριστὸς, μετὰ ἀληθείας. Καὶ βασιλεύσει ἐν σκηνῇ, ἕως ποιήσῃ κρίνων τὴν ἐπὶ πᾶσι κρίσιν. Ἡ δὲ μετὰ ἀληθείας καθέδρα δείκνυσι τὸν τοῦ ψεύδους ἀφανισμόν. Βασιλεύσει (81) δὲ ἕως ποιήσῃ κρίσιν. Τὴ ἐπὶ πᾶσιν αὐτοῦ δικαιοκρισίαν παρίστησι, καθ' ἣν, οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀποφαίνεται περὶ ἑκάστου, ἀλλ' ἐκζητῶν τὸ πρέπον καὶ τὸ ἁρμόζον, ὡς πρὸς τέλος ἀγαθὸν φέρειν ἑκάστῳ τὸ κρῖμα, ἠπειγμένως κατασπεύδων καὶ κατεπείγων τὴν δικαιοσύνην· οὐχὶ δὲ ἀνειμένως οὐδὲ βάδην, ἀλλὰ πάσῃ σπουδῇ ἐργαζόμενος αὐτήν.

B

C

306. Ἠκούσαμεν τὴν ὕβριν Μωάβ· ὁριστὴς σφόδρα· τὴν ὑπερηφανίαν αὐτοῦ ἐξῆρα, καὶ ἡ ὕβρις αὐτοῦ καὶ ἡ μῆνις (82)· οὐχ οὕτως ἡ μαντεία σου, οὐχ οὕτως. Ὀλολύξει Μωάβ· ἐν γὰρ τῇ Μωαβίτιδι πάντες ὀλολύξουσι. Τοῖς κατοικοῦσι Σεδὲκ μελέτησις καὶ οὐκ ἐντραπήσῃ. Τὰ πεδία Ἐσεβὼν πενθήσει (83). Ταῦτα ἀπὸ ἑτέρας ἀρχῆς, ὡς μὴ ἠρτημένα τῶν προτέρων, ἀναγνωστέον. Πολλαχοῦ δὲ ἡ Γραφὴ διὰ τῶν χρηστοτέρων ἀναπνεῦσαι ποιοῦσα τὸν ἀκροατὴν, καὶ ἐνιδεῖν τῇ χρηστότητι τοῦ Θεοῦ καὶ τῷ κατ' αὐτὴν ἐσομένῳ τέλει, ἐπαναλαμβάνει (84) εἰς ἐπιστροφὴν ἡμῶν τὰς ἀπειλὰς, καὶ τὰ περὶ τῶν κολάσεων, Οἱ γὰρ πλείονες τοιούτων δεόμεθα, ἵνα μὴ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονοῦντες, κατὰ τὴν σκληρότητα ἑαυτῶν καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίσωμεν ἑαυτοῖς ὀργὴν, ἐν ἡμέρᾳ (85) ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως

D

[28] I Cor. xv, 25. [29] Rom. II, 4.

(79) Antiqui tres libri, τοῦ πονηροῦ. Ibidem recentior Combefisii codex et editi; ὃς ἀπολεῖται, *qui peribit.* Alter Combefisii codex cum aliis tribus, ὃς ἀπώλετο.

(80) Sic mss. plerique omnes Editi, ὀρθωθήσεσθαι τό. Haud longe Reg. secundus, κατὰ τὸ ἔλεος. Subinde mss. nonnulli, καθιεῖται οὖν.

(81) Antiqui tres libri, Βασιλεύσει. Aliquanto post editi, ἀποφανεῖται περί. At quinque mss., ἀποφαίνεται.

(82) Editi, μῆνις αὐτοῦ. Vox αὐτοῦ a nostris quinque mss. abest. Statim editi,ὀλολύξει τοῖς κατοικοῦσι Σεδέκ. Librt veteres ut in contextu.

(83) Editi, Τὰ πεδία Ἐσεβὼν πενθήσῃ, vitiose. Antiqui duo libri, Τὰ παιδία Ἐσεβών, *pueri Esebon flebunt.* Alii tres ita ut edidimus.

(84) Editi, ἐπαναλαμβάνει πάλιν. Vox ultima in mss. non invenitur.

(85) Editi, εἰς ἡμέραν. Veteres quinque libri, ἐν ἡμέρᾳ.

καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. Τοιοῦτον γάρ τι εὑρίσκομεν καὶ παρὰ Ψαλμῳδῷ· Χρηστὸς Κύριος τοῖς σύμπασι. Καὶ πολλὰ εἰπὼν περὶ χρηστότητος, ὅτι ὑποστηρίζει τοὺς καταπίπτοντας, ὅτι δίδωσι τὴν τροφὴν ἐν εὐκαιρίᾳ· οὐκ ἐν τούτοις κατέληξεν, ἀλλ' ἐπιφέρει· Φυλάσσει Κύριος πάντας τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν, καὶ πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐξολοθρεύσει. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν πολλὴν τοῖς ἐπιστρέψασι (86) ἐμφήναντα χρηστότητα τὰ εἰρημένα, ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς τὰ πικρότερα πάλιν ἐπανατείνεται. Ἠκούσαμεν τὴν ὕβριν Μωάβ. Ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τοῦ κόσμου τούτου, τὸν πρῶτον τὴν ἀποστασίαν καινοτομήσαντα, τὸν ἐξυβρίσαντα εἰς τὸν κτίστην, τὸν ἐνυβρίζοντα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ καταπατήσαντα αὐτοὺς ὕβρει καὶ ὑπερηφανίᾳ, εἴρηται ταῦτα. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ καθυβρίζων τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοὺς μὲν ὡς (87) ἀνδραποδώδεις καὶ διὰ νὴν ἄγνοιαν οὐδὲν αὐτῶν διαφέροντας. Οὗτος ὁ ἐνεργῶν ἑκάστῳ τὴν λοιδορίαν· οὗτος ὁ ἀναπείθων τοὺς αἱρέσεών τινων προεστῶτας ἀδικίαν μὲν εἰς νὸ ὕψος λαλεῖν, εἰ δέ ποτε εἰς ζήτησιν (88) συγκαταβαίνοιεν, διδάσκων τὸν μὲν λόγον μὴ βασανίζειν, ὑβρίζειν δὲ τὸν δυνάμενον ἐλέγχειν τὴν ἀτοπίαν τῶν δυγμάτων αὐτοῦ. Θεραπεύων οὖν αὐτὸν (89) ὁ Κύριός φησι· Τὴν ὑπερηφανίαν αὐτοῦ ἐξῆρα. Ὡς γὰρ νόσου ἀφαίρεσίς ἐστι τὸ πονηρὸν τῆς ἀλαζονείας πάθος. Ἀλλὰ Καὶ ἡ ὕβρις αὐτοῦ, φησί, καὶ ἡ μῆνις αὐτοῦ. Ἰδιότητα τοῦ Μωὰβ τὰ πάθη ταῦτα· πονηρῶν κτημάτων δεσπότης ὁ Μωάβ, ὕβρεως μὲν τῆς ἐπ' ἀτιμίᾳ τοῦ πλησίον ἐπινοουμένης. μήνιδος δὲ τῆς ἐμμόνου καὶ παρατεταμένης ὀργῆς.

307. Εἶτα ἐπιφέρει· Οὐχ οὕτως ἡ μαντεία (90) σου, οὐχ οὕτως. Ὀνειδίζει τὴν παλαιὰν ἐπίνοιαν τοῦ Μωάβ, μηδὲν τῆς τοῦ Βαλαὰμ μαντείας δυνηθείσης ποιῆσαι τῷ Ἰσραὴλ, ἐπείπερ Κύριος ὁ Θεὸς ἔστρεψε τὸ στόμα αὐτοῦ ἀπὸ κατάρας εἰς εὐλογίαν, Οὐχ οὕτως, φησὶν, ἡ μαντεία σου, οὐχ οὕτως. Μετεπέμψατο γὰρ Βαλὰκ υἱὸς Σεπφὼρ βασιλεὺς Μωὰβ τὸν Βαλαὰμ τὸν μάντιν, οὗ τὰ μαντεῖα (91) ἐν ταῖς χερσὶν ἦν, καὶ εἶπεν· Ἐπάρασαί μοι τὸν λαὸν τοῦτον. Οὐχ οὕτως οὖν ἀπήντησε τὰ μαντεῖα, αὐτοῦ ἀποκριναμένου τοῦ Βαλαάμ· Τί ἀράσομαι ὃν μὴ ἀρᾶται Κύριος; καὶ τί καταράσομαι ὃν μὴ καταρᾶται ὁ Θεός; Εἶτα προφητεύει ὀλολυγμὸν τῇ Μωαβίτιδι· Ὀλολύξει (92) γὰρ, φησὶν, Μωάβ· ἐν γὰρ

A apud Psaltem : *Suavis Dominus universis* [30]. Et posteaquam multa de bonitate dixit; quod eos qui corruunt, suffulciat, detque escam in tempore opportuno [31], nequaquam in se continet, sed subjungit : *Custodit Dominus omnes diligentes se, et omnes peccatores disperdet* [32]. Itaque et hic cum prolata verba multum ostenderint lenitatis atque elementiæ iis qui se convertunt, rursus ab alio principio intentantur amariora. *Audivimus contumeliam Moab.* Dicta sunt hæc adversus mundi hujus principem, qui primus defecit, qui fuit in conditorem suum contumeliosus, hominesque injuria afficit et eos per contumeliam ac superbiam proculcavit. Hic est enim qui Ecclesiæ alumnos tanquam si manciparentur servituti, nihilque a servis

B per ignorantiam differrent, **611** injuriose tractat. Hic conviciatur singulis; hic inducit quarumvis hæresum duces ac præfectos ut in excelsum iniquitatem loquantur [33] : qui si quando ad quæstionem expendendam conveniant, edocet rationem quidem non excutere, sed eum qui suorum dogmatum ineptias confutare posset, contumeliis insequi. Dominus igitur ei medelam adhibens ait : *Superbiam ejus sustuli.* Nam cum pessimum superbiæ vitium aufertur, veluti morbus quidam aufertur : sed *Et contumelia ejus*, inquit, *et ira ejus.* Vitia illa peculiariter ipsi Moab competunt. Possessionum iniquarum dominus est Moab, nempe tum contumeliæ ad dedecus proximi excogitatæ, tum iræ, ceu permanentis et diu stantis iracundiæ.

C 307. Deinde addit : *Non sic divinatio tua, non sic.* Exprobrat vetus consilium Moab quod Balaam divinatio nihil potuisset detrimenti populo Israelitico inferre; quandoquidem Dominus Deus a maledictione ad benedictionem os illius deflexerat. *Non sic*, inquit, *divinatio tua, non sic.* Accersivit enim Balac filius Sephor Moabitarum rex vatem Balaam, cujus vaticinia in manibus erant, et dixit : *Maledic mihi populo huic* [34]. Non sic certe evenerunt vaticinia, ipso Balaam respondente : *Utquid maledicam cui non maledicit Dominus? et quid male precabor, cui male non precatur Deus* [35]? Deinde ululatum prænuntiat Moabitidi. Ait enim : *Ululabit Moab : nam in Moabitide omnes ululabunt.* Proinde

[30] Psal. CXLIV, 9. [31] ibid. 14. [32] ibid. 29. [33] Psal. LXXII, 8. [34] Num. XXIII, 7. [35] ibid. 8.

(86) Codices duo, τοῖς ἐπιστρεφουσιν. Ibidem Colb. secundus et Reg. secundus, ἐμφήσαντα χρηστότητα.

(87) Editi, τοὺς μὲν ὡς. Vocula ὡς in nostris quinque mss. non invenitur.

(88) Editi, εἰς ζητήσεις. At quinque mss., εἰς ζήτησιν. Combefisius in suo codice Henriciano a fronte paginæ hoc invenit scholii : Τοῦτο πεπόνθασι καὶ ὁ Ἰταλὸς καὶ ὁ Νεῖλος. Ἐλεγχόμενοι γὰρ ἐπ' ἀσεβείᾳ, τοὺς ἐλέγχοντας ὕβριζον, *Id contigit et Italo et Nilo. Nam cum impietatis coarguerentur, eos qui coarguebant, insequebantur contumelia.* Audiamus jam virum doctissimum cujus hæc est conjectura : *Videtur*, inquit, *hic Italus, Michaelis Pselli æmulus, et ipse* φιλοσόφων ὕπατος· *cujus exstant opuscula in Bibl., Reg., cui valde infensa Anna Commena, ut mi-*

D *rifice Psellum laudat. Nilus vero, quem Maximi antiquarius in Reg. magno codice, qui fuit Raphaelis Dufreur, sæpius sugillat.* Huc usque Combefisius.

(89) Editi, θεραπεύων αὐτόν. Deest αὐτόν in nostris codicibus. Hic desinit Colb. secundus codex optimæ notæ et antiquissimus. Locus hic ut intelligatur, supple ἀρθὲν post voccm πάθος, *Postquam sublatum est vitium superbiæ, ium fit morbi quasi amotio.*

(90) Typographi, quæ erat eorum oscitantia, pro μαντεία ediderant πονηρία. Mox editi, μηδὲν τοῦ Βαλαὰμ τῆς μαντείας. At mss., μηδὲν τῆς τοῦ Βαλαὰμ μαντείας.

(91) Editi, μαντεῖα αὐτοῦ. Deest αὐτοῦ in nostris quatuor codicibus.

(92) Codex unus, ὀλολύξει. Editi, ὀλολύζει.

cum ululatus vox sit dolore plena, a mulieribus ut plurimum gravissimo luctu correptis emissa ; ut plagæ inflictæ acerbitatem, ita eorum qui male afficiuntur infirmitatem ostendit, cum dicit : *Ululabit Moab.*

A τῇ Μωαβίτιδι πάντες ὀλολύξουσιν. Ἐπεὶ οὖν ὁ ὀλολυγμὸς φωνὴ ὀδυνηρά ἐστιν ὑπὸ γυναικῶν, ὡς τὰ πολλὰ, ἐν πένθει βαρυτάτῳ κεκρατημένων ἀφιεμένη, δείκνυσι καὶ τῆς πληγῆς τὸ ἀλγεινὸν, καὶ τῶν πασχόντων τὸ ἀσθενὲς ἐκ τοῦ λέγειν, ὅτι Ὀλολύξει Μωάβ.

308. *Hâbitantibus Sedec meditatio.* Hanc vocem quæ obscura est, explanant reliqui interpretes. Ait enim Symmachus : *Ad exsultantes in muro testaceo loquimini.* Non desunt qui magnifice de se ob dialecticam sentiant,et præsidio ab ea petito tanquam muro inexpugnabili dogmata sua circumcingant. Hi igitur qui lætantur, inveniuntur in muro testaceo. Et ut planum fieret, quid sit murus testaceus, adjecit illud : *Loquimini.*Eoqutd autem testa fuerit B captu facilius? Qui in fabulis vilibus et pro nihilo ducendis gloriantur,ii in muro testaceo loqnentes, oblectantur.Hoc sibi vult illud : *Habitantibus Sedec meditatio.* Et quidem bona est meditatio, meditari legem Domini die ac nocte : sed meditatio Moabitarum mala est et prava, quia erit habitantibus Sedec meditatio.Quicunque ergo fabulas ignominia dignas meditantur, nequaquam pudore afficientur. Quare *campi Esebon lugebunt.* Irrogata pro impudentia pœna, infecunditas est camporum Esebon. Est autem Esebon **612** nomen civitatis Moabiticæ, quæ in suburbiis sibi circumjacentibus amplum agrum habet : quæ ob flagitiosam incolarum meditationem infecunda erunt et infructuosa, emolumentum nullum colonis suis afferentia. Quod si ex ipsa etiam verbi notione ac intelligentia par sit C aliquam arripere occasionem : Esebon, si quis interpretetur, idem valet quod *cogitatio.* Itaque vanarum ac futilium cogitationum multitudo quæ nomine camporum designatur, ideo lugebit, quod impiorum dogmatum pravitas nihil sit sibi profectura.

308. Τοῖς κατοικοῦσι Σεδὲκ μελέτησις. Ταύτην τὴν φωνὴν ἀσαφῶς ἔχουσαν οἱ λοιποὶ σαφηνίζουσιν. Ὁ γὰρ Σύμμαχός φησι· Τοῖς εὐφραινομένοις ἐν τῷ τείχει ὀστρακίνῳ φθέγξασθε (93). Εἰσί τινες οἱ μέγα φρονοῦντες ἐπὶ διαλεκτικῇ, καὶ οἱονεὶ τεῖχος ἀκαθαίρετον τὴν ἀπ' αὐτῆς βοήθειαν τοῖς δόγμασι περιβάλλοντες. Οὗτοι τοίνυν εὐφραινόμενοι, εὑρίσκονται ἐν τῷ τείχει τῷ ὀστρακίνῳ. Καὶ ἵνα δειχθῇ, τί τὸ ὀστράκινον τεῖχος, προσέθηκε τὸ, Φθέγξασθε. Τί δ' ἂν ὀστράκου γένοιτο εὐαλωτότερον ; Οἱ ἐν (94) εὐτελέσι καὶ οὐδενὸς λόγου ἀξίοις μύθοις ἐναβρυνόμενοι, οὗτοι εὐφραίνονται ἐν τῷ τείχει τῷ ὀστρακίνῳ φθεγγόμενοι. Τοῦτό ἐστι τὸ, Τοῖς κατοικοῦσι Σεδὲκ μελέτησις. Ἀγαθὴ μὲν οὖν μελέτησις, τὸ μελετᾷν τὸν νόμον Κυρίου ἡμέρας καὶ νυκτός· πονηρὰ δὲ ἡ τῶν Μωαβιτῶν, ὅτι ἔσται τοῖς κατοικοῦσι Σεδὲκ μελέτησις. Οἱ τοίνυν μελετῶντες ἐπ' αἰσχύνης ἀξίοις λόγοις οὐκ ἐντραπήσονται. Διὰ τοῦτο Τὰ πεδία Ἐσεβὼν πενθήσει. Τιμωρία τοῦ μὴ ἐντρέπεσθαι, ἡ ἀφορία τῶν πεδίων Ἐσεβών. Ἔστι δὲ πόλεως ὄνομα Μωαβιτικῆς, εὐρυχωρίαν ἐχούσης ἐν τοῖς περικειμένοις αὐτῇ προαστείοις· ἃ διὰ τὴν πενηρὰν τῶν κατοικούντων μελέτησιν ἄγονα ἔσται καὶ ἄκαρπα, οὐδεμίαν ὠφέλειαν τοῖς κατοικοῦσι παρέχοντα. Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἐκ τῆς τοῦ ῥήματος διανοίας λαβεῖν τινα ἀφορμήν· Ἐσεβὼν ὁ διαλογισμὸς (95) ἑρμηνεύεται. Τὰ οὖν πλήθη τῶν ματαίων διαλογισμῶν ἃ πεδία ὠνόμασται, πενθήσει, ὡς εἰς οὐδὲν προχωρούσης τῆς οἱονεὶ πονηρίας τῶν ἀσεβῶν δογμάτων.

309. *Vinea Sebama, qui deglutitis gentes, conculcate vineas ejus usque Jazer : ne conjunxeritis : errate per desertum : missi derelicti sunt, transierunt enim mare.* Vers. 9, 10. *Et ideo plorabunt quasi ploratum Jazer, vineam Sebama. Arbores tuas dejecit Esebon et Eleale, quia messem tuam et vindemiam tuam conculcabo, et omnia concident. Et tollitur lætitia et exsultatio de vineis : et in vineis tuis non lætabuntur, neque calcabunt vinum in torcularibus : D etenim cessavit.* Superius dictum est : *Campi Esebon lugebunt.* Nunc additur : *Et vinea Sebama :* subauditur, *lugebit.* Itaque unaquæque gens vineam aliquam habere dicitur, sicuti est Sodomorum et

309. Ἄμπελος Σεβαμὰ, καταπίνοντες τὰ ἔθνη, καταπατήσατε τὰς ἀμπέλους αὐτῆς ἕως Ἰαζήρ. Οὐ μὴ συνάψητε· πλανήθητε τὴν ἔρημον· οἱ ἀπεσταλμένοι ἐγκατελείφθησαν (96)· διέβησαν γὰρ τὴν θάλασσαν. Καὶ διὰ τοῦτο κλαύσονται (97), ὡς τὸν κλαυθμὸν Ἰαζὴρ, ἄμπελον Σεβαμά. Τὰ δένδρα σου κατέβαλεν Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλὴ, ὅτι ἐπὶ τῷ θερισμῷ σου καὶ τῷ τρυγητῷ σου κατεπάτησω, καὶ πάντα καταπεσοῦνται. Καὶ ἀρθήσεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίαμα ἐκ τῶν ἀμπελώνων, καὶ ἐν τοῖς ἀμπελῶσί σου οὐ μὴ εὐφρανθήσονται, καὶ οὐ μὴ πατήσωσιν εἰς τὰ ὑπολήνια οἶνον· πέπαυται γάρ. Κατόπιν εἴρηται· Τὰ πεδία

(93) Codices F. H. J. cum Colb. primo, φθέγξασθαι. Reg. tertius et editi, φθέγξασθε, nec aliter legitur apud Procopium, psg. 236. Notandum tamen, quod Reg. tertius habeat et ipse paulo post perinde atque alii mss., προσέθηκε τὸ φθέγξασθαι.

(94) Editi. Οἱ οὖν. Pro οὖν in tribus mss. legitur, ἐν.

(95) Editi, οἱ διαλογισμοί. At Regii primus et tertius, ὁ διαλογισμός. Nec ita multo post mss. notri, ἃ πεδια. Vocula ἃ in editis desideratur.

(96) Codex unus, ἐγκατελήφθησαν, *circumventi sunt.*

(97) Editi et nostri quatuor mss., κλαύσονται, *plorabunt.* At LXX, Eusebiusque et Procopius, κλαύσομαι, *plorabo.* Mox editi et duo mss., ἄμπελον Σεβαμά. Alii duo mss., ἄμπελος. *Vinea Sebama.* Subinde editi, θερισμῷ καὶ ἐπὶ τῷ. Libri veteres, θερισμῷ σου καὶ τῷ.

Ἐσεβὼν πενθήσει· νῦν πρόσκειται (98), ὅτι καὶ Ἄμπελος Σεβαμά· ἀπὸ (99) κοινοῦ τὸ πενθήσει. Ἑκάστου τοίνυν ἔθνους λέγεταί τις ἄμπελος, οἷον Σοδόμων καὶ Γομόρρας ἰδιάζουσά ἐστιν ἡ ἄμπελος. Διὸ γέγραπται τὸ, ὅτι Ἐξ ἀμπέλου Σοδόμων ἡ ἄμπελος αὐτῶν, καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ Γομόρρας. Οὕτως ἐστὶ καὶ ἡ Αἰγυπτίων ἄμπελος, ἣν πατάσσει ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ εἰρημένον. Ἀπέκτεινεν ἐν χαλάζῃ τὴν ἄμπελον αὐτῶν, καὶ τὰς συκαμίνους αὐτῶν ἐν τῇ πάχνῃ. Ἔστι δέ τις ἄμπελος, ἣν ἐφύτευσεν ὁ Κύριος. Ἄσω γὰρ τῷ ἠγαπημένῳ ᾆσμα τοῦ ἀγαπητοῦ τῷ ἀμπελῶνί μου. Ἀμπελὼν (1) ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι ἐν τόπῳ πίονι. Ηἁλιν ἀμπελὼν ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἴρηται, ὡς ὁ Κύριος παρέστησε διὰ τῆς παραβολῆς τῶν γεωργῶν, τῶν ἐκλαβόντων μὲν τὸν ἀμπελῶνα, τοὺς δὲ καρποὺς μὴ ἀποδιδόντων. Ἀρθήσεται γὰρ, φησὶν (2), ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ὡσεὶ ἔλεγε· Τὰ θεῖα λόγια ἀφ' ὑμῶν ἀρθήσεται, ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, διὰ τὸ μὴ πολιτεύεσθαι ὑμᾶς κατὰ τὸ βούλημα αὐτῶν· καὶ δοθήσεται τὰ νοήματα ἔθνει διὰ τῆς πολιτείας ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτοῦ. Ὡς οὖν ἐνταῦθα ἄμπελος ὁ λόγος τῆς ἀληθείας, οὕτως ἄμπελος Αἰγύπτου ὁ λόγος ὁ ψευδὴς ἐμπολιτευόμενος τοῖς Αἰγυπτίοις, παρὰ τοῦ κοσμοκράτορος τοῦ σκότους τούτου παραδεδομένος αὐτοῖς εἰς γεωργίαν, καὶ ἀμπελὼν πεφυτευμένος ἐν Σοδόμοις ὁ πονηρᾷ συνηθείᾳ τοῦ βίου ὑπὸ κακῶν τῶν ἐκεῖ μισθαρνουμένων τῷ διαβόλῳ ἐκπονούμενος. Οἱ οὖν τὰ ἐκείνου μαθόντες, καὶ τὰ τοῦ Κυρίου δόγματα ἀποβάλλοντες (3), ἐξερρίζωσαν μὲν ἑαυτοὺς ἀπὸ τῆς ἀμπέλου τοῦ Θεοῦ τῆς ἀληθινῆς, τοῦ εἰπόντος· Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή. Ἠγάγοντο δὲ ἀπὸ Σοδόμων καὶ Γομόρρων τὴν κληματίδα, διὸ καὶ γεωργοῦσι σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας· καὶ θυμός ἐστι δρακόντων ὁ οἶνος αὐτῶν, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος.

A Gomorrhæ propria quædam et peculiaris vinea. Quapropter scriptum est : *Ex vinea Sodomorum, vinea eorum : et palmes eorum ex Gomorrha* [36]. Ita quoque quædam est Ægyptiorum vinea, quam percutit Deus, juxta dictum illud : *Occidit in grandine vineam eorum, et moros eorum in pruina* [37]. Est autem vinea aliqua, quam plantavit Dominus. *Cantabo* enim *dilecto canticum dilecti mei vineæ meæ. Vinea facta est dilecto in cornu, in loco pingui* [38]. Rursus regnum Dei appellatum est vinea, uti expressit Dominus in agricolarum parabola [39] qui quidem curam susceperant colendæ vineæ, sed fructus nequaquam reddebant. *Auferetur* enim, inquit, *a vobis regnum cœlorum, et dabitur genti facienti fructus ejus* [40]. Ac si diceret : Eloquia divina a vobis auferentur, lex scilicet et prophetæ ; quippe B quia ex illorum mente ac placitis vitam vestram minime instituistis ; et eorum intelligentia genti quæ fructum ejus per vitæ institutum faciet, dabitur. Quemadmodum igitur hic vinea dicitur sermo veritatis : ita vinea Ægypti est sermo mendax inter Ægyptios commorans, qui a principe mundi tenebrarum harum eis fuit ad colendum traditus. Vinea quoque in Sodomis plantata, ea est quæ per flagitiosam vitæ consuetudinem a quibusvis sceleratis iliic diabolo operam suam mercede locantibus excolitur. Itaque qui rejectis Domini dogmatibus, diaboli placita discunt, ii a vera illa Dei vite sese radicitus avulsere, quandoquidem dicit : *Ego sum vitis vera* [41]. E Sodomis autem et Gomorrha sumpsere suum palmitem : quapropter fructum referunt, C uvam scilicet fellis, et botrum amaritudinis ; et furor draconum est vinum eorum, et furor aspidum insanabilis [42].

310. Καὶ ἡ (4) τοίνυν λεγομένη ἄμπελος Σεβαμὰ, ἐπειδὴ ἑρμηνεύεται ὁ Σεβαμὰ ἐπιστροφὴ, τάχα λόγος τίς ἐστι σχηματισμένος, προσποιούμενος μὲν ἔχειν τινὰ εὐλάβειαν καὶ ἀναχώρησιν ἀπὸ τῶν πονηρῶν προσκλήσεων, ἐν δὲ τῷ σχηματισμῷ τούτῳ ὑπαγόμενος πολλοὺς εἰς τὴν οἰκείαν διαστροφήν. Εὕροις δ' ἂν καὶ πολλοὺς τῶν ἑτεροδοξούντων (5) ἐπιστρεπτικοὺς καὶ εἰς βίον τεταγμένον προτρεπτικοὺς λόγους, οὕς τινας ἐὰν νοήσωμεν οὐκ ἀληθινῶς ἐπιστρέφοντας, ἀλλ' ἐγκαθέτους ἐπὶ θεοσεβείᾳ τῶν πολλῶν προσβαλλομένους· ἐπιφθεγξώμεθα εὐκαίρως, ὅτι τῶν D

310. Itaque quæ vinea dicitur Sebama (quandoquidem si interpreteris, Sebama idem sonat quod *conversio*), forte sermo quidam est simulatus, qui quidem nonnihil pietatis et quemdam a pravis illecebris recessum præ se ferre simulat, sed per simulationem hanc non paucos pellicit in suam perversitatem. Invenias etiam complures heterodoxorum libros, qui ad morum emendationem spectent, et ad vitam rite instituendam adhortentur. Quos si intellexerimus non vere conversioni inservire, sed ideo proferri ut insidiæ pietati vulgi struantur, jure

[36] Deut. XXXII, 32. [37] Psal. LXXVII, 47. [38] Isa. V, 1. [39] Matth. XXI, 33 seq. [40] ibid. 43. [41] Joan. XV, 1. [42] Deut. XXXII, 32.

(98) Editi et tres mss., πρόκειται. Ait Combefisius, mallo se πρόσκειται· sed debuerat antiquiorem suum codicem legere, in quo quod malebat, reperisset.

(99) Præclara est et erudita Ducæi nota in illud, ἀπὸ κοινοῦ· cujus ignoratione viri cæteroquin peritissimi non raro lapsi sunt. Quare eam hic quoque typis mandare non pigebit. *Tilmannus*, inquit, *ediderat*, A communi quidem de utraque gente dicitur, quia lugebunt, seque plangent. *Hoc est de Esebon et de Sebama ; sed illa phrasis Græca* ἀπὸ κοινοῦ *nihil aliud sonat, quam verbum* πενθήσει *subaudiendum*. Plura qui cupit, fontem ipsum adire potest.

(1) Editi et duo mss., τῷ ἀμπελῶνι· ἀμπελών. Alius ms. ut in contextu,

(2) Verbum φησιν e Reg. secundo addidimus.

(3) Editi ἀποβάλλοντες. At mss., ἀποαλόντες.

(4) Editi, ἡ νῦν· Vocula νῦν in mss. non reperitur.

(5) Veteres quatuor libri, ἑτεροδοξούντων. Editi, ἑτεροδόξων. Aliquanto post editi, ἀλλ' ἐγκαταθέτους. At mss. quatuor, ἀλλ' ἐγκαθέτους, bene.

optimo dixerimus eorum culturam esse vineam Sebama : hoc est, doctrinam, ex pietate et ex sana theologia nequaquam desumptam, sed esse documenta quædam ac præcepta, quibus morum honestas, societasque et liberalitas contineantur. Id ipsum est vinea Sebama, a Moabitis exculta : quæ cum ex se uberes fructus profert, gentes deglutire dicitur. Hi enim alienorum dogmatum antistites, per dialecticam in qua sunt exercitati, et per omnem verborum peritiam quoslibet philosophiæ rudes atque hominum vulgus subigentes, eos quos capiunt, quasi deglutiunt. Proinde ad hos spectat sententia isthæc : *Vos qui deglutitis gentes.* Postquam sermones ejusmodi contempseritis, eos conculcate. Non enim poteritis, utpote in his occupati, conjungere vos ac connectere cum Jazer, quæ si interpreteris, dicitur *fortitudo.* Fieri igitur non potest ut excipiatis fortitudinem, quam Spiritus confert recte ambulantibus, nisi vineas Sebama conculcetis. Obliviscamini vestræ solitudinis, nec amplius in ea permaneatis : quin potius ab ea aberrantes, eamdemque relinquentes, in locis præstantioribus immoremini.

311. *Missi derelicti sunt.* Sunt nonnulli pseudapostoli, operarii dolosi, in apostolos Christi transfigurati, qui sunt derelicti a Deo. Cavete itaque decipiant vos, quasi reipsa viribus polleant : omni quippe auxilio destituuntur, suntque derelicti. Sed hi ipsi etiam transierunt mare. Quid autem hoc sibi velit, ita intelligendum est, nimirum ob id non immerito deseri aliquos, quod aliquid vituperatione dignum egerint, videlicet quod mare trajecerint. Meo quidem judicio mare accipit pro amaris tentationibus, quæ tentatis accidunt. Tale est enim illud : *Veni in altitudinem maris* [43]. Enimvero athleta adversos casus non refugit, neque trajicit mare : imo iis occurrit, nullamque non adoritur tentationem. Qui autem, ne persecutiones patiantur, semetipsos gentium genio accommodant, neve in certamen descendant ac labores exaudient adversus desideria et appetitus corporis, cedunt voluptatum illecebris, hi mare trajecerunt. **614** Postea subjungitur : *Ideo plorabo quasi ploratum Jazer, vineam Sebama.* Haud equidem scio an fletus Jazer fletus sit fortitudinis, quem laudabiliter flent fortes viri, qui suam in hac vita commorationem lugentes, et de eâ dolentes, animæ desiderio feruntur ac deficiunt in atria Domini [44]. Vel forte quemadmodum defletur fortitudo morbo consumpta, quod careat qui ea olim fruebatur : ita et fletus vineæ Se-

311. Οἱ ἀπεσταλμένοι ἐγκατελείφθησαν. Εἰσί τινες ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ, οἵτινες ἐγκατελελειμμένοι εἰσὶν ἀπὸ Θεοῦ· Μὴ τοίνυν ἐξαπατάτωσαν ὑμᾶς, ὡς ἔχοντες ἰσχὺν τοῖς πράγμασιν· ἀβοήθητοι γάρ εἰσι καὶ ἐγκαταλελειμμένοι. Οὗτοι δὲ αὐτοὶ καὶ διέβησαν τὴν θάλασσαν. Τί δὲ καὶ τοῦτο αἰνίσσεται, κατανοητέον, ἀξίως (8) διὰ τοῦτο ἐγκατάλελεῖφθαί τινας, ἐπεὶ ψεκτὸν πεποιήκασι, τὸ διαβῆναι τὴν θάλασσαν. Δοκεῖ τοίνον μοι τὴν θάλασσαν λαμβάνειν εἰς τοὺς πειρασμοὺς, πικροὺς τυγχάνοντας τοῖς πειραζομένοις. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τὸ (9), Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης. Οὐκοῦν ὁ μὲν ἀθλητὴς οὐ φεύγει τὰς περιστάσεις, οὐδὲ διαβαίνει τὴν θάλασσαν, ἀλλ' ὁμόσε χωρεῖ τούτοις, καὶ ὑπέρχεται παντὶ πειρασμῷ. Οἱ δὲ ὑπὲρ τοῦ μὴ διώκεσθαι τοῖς ἔθνεσι συμπεριφερόμενοι, καὶ ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀγωνίζεσθαι καὶ πονεῖν κατὰ τῶν σωματικῶν ὀρέξεων, ἐνδιδόντες πρὸς τὰς ἡδονὰς, οὗτοι διέβησαν τὴν θάλασσαν. Μετὰ τοῦτο λέγεται. Διὰ τοῦτο κλαύσομαι, ὡς τὸν κλαυθμὸν Ἰαζὴρ, ἄμπελον Σεβαμά. Μήποτε οὖν κλαυθμὸς Ἰαζὴρ τῆς ἰσχύος ἐστὶ κλαυθμὸς, ὃν κλαίουσι μακαριστῶς οἱ ἰσχυροὶ, στενάζοντες μὲν τῇ εἰς τὸν βίον περοικίᾳ, καὶ βαρυνόμενοι ἐπ' αὐτῇ, ποθοῦντες δὲ τῇ ψυχῇ καὶ ἐκλείποντες εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. Ἢ μήποτε ὡς κλαίεται ἰσχὺς ὑπὸ νόσου μαρανθεῖσα, παρὰ τὸ μὴ παρεῖναι τῷ ποτε αὐτὴν κεκτημένῳ, οὕτω καὶ ὃ

[43] Psal. LXVIII, 3. [44] Psal. LXXXIII, 3.

(6) Editi, ὅτι τοιοῦτον τὸ γεωργικόν. At Reg. secundus et Colbert. primus ita, ut in contextu videre licet. Nec ita multo post nostri quatuor mss., θεολογίας· οὔτε διδασκαλίαπερὶ σεμνότητος, καί.

(7) Ita mss. nostri. Editi vero, ἀμπέλους τῆς Σεβαμὰ καταπατήσατε. Ἐπιλάθησθη δέ. Mox editi et Reg. tertius, ἐνδιατρίψατε. Alii tres mss., ἐνδιατρίψετε.

(8) Editi, ἀξίως τοῦ. Combefisius notat voculam τοῦ in duobus suis codicibus deesse : in quibus tamen perinde ut in reliquis reperiri constat. Sed tamen eam voculam delere non dubitavi, cum ipsam παρέλκειν obscurum non sit. Facile adducor ut credam pro τοῦ legi oportere που.

(9) Antiqui duo libri, καὶ τό. Aliquanto post editi, ἐπίρχεται. At mss. nostri, ὑπίρχεται.

κλαυθμὸς τῆς ἀμπέλου Σεβαμὰ γενήσεται ὡς ἀπομαρανθείσης, καὶ πυρὶ μελλούσης παραδίδοσθαι.

312. Μετὰ τοῦτο πρὸς τὴν Μωαβῖτιν λέγεται· Τὰ δένδρα σου κατέβαλεν Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλή. Οὐκοῦν τὰ δένδρα τῆς Μωαβίτιδος ἡ Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλὴ κατέβαλε. Τί δὲ καὶ ἀπὸ τούτων δηλοῦται, φέρε κατὰ τὸ δυνατὸν παραστήσωμεν. Ἑρμηνεύεται ἡ μὲν Ἐσεβὼν, λογισμοί· ἡ δὲ Ἐλεαλὴ, Θεοῦ ἀνάβασις. Καταβάλλεται οὖν ἄμπελος ἀλλοτρία, καὶ δένδρα ὅσα οὐκ ἐφύτευσεν ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος, καὶ ἀνατρέπεται ἡ φυτεία τῶν ἑτεροδοξων ὑπὸ λογισμῶν ὀρθῶν καὶ τῆς ἀνόδου τῆς πρὸς Θεὸν ὑψούσης ἡμᾶς δι' ἔργων ἀγαθῶν. Μακάριος οὖν ἀνὴρ οὗ ἐστιν ἀντίληψις αὐτοῦ (10) παρὰ σοῦ, ἀναβάσεις σου ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Ὁ οὖν ἔχων ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ τὰς τοῦ Θεοῦ ἀναβάσεις, καὶ τῶν ἑαυτοῦ λογισμῶν ἐπιμέλειαν ποιούμενος, δυνατὸς ἔσται τὰ τῶν ἑτεροδόξων καταστρέφεσθαι δόγματα, κακῶς πεφυτευμένα, καὶ ἐπ' ὀλέθρῳ καρποφοροῦντα. Ἔπειτά φησιν, ὅτι Ἐπὶ τῷ θερισμῷ σου καὶ ἐπὶ τῷ τρυγητῷ σου καταπατήσω, καὶ πάντα καταπεσοῦνται. Ἐπειδὴ γὰρ ὃν θερίζει σῖτον, καὶ ὃν τρυγᾷ οἶνον, ἐναντίως ἔχουσι τῷ ἄρτῳ τῷ στηρίζοντι καρδίαν ἀνθρώπου, καὶ οἴνῳ τῷ εὐφραίνοντι καρδίαν ἀνθρώπου· ὡς ἀγαθὸς ὁ Θεὸς πατεῖ, οὐκ ἐῶν γενέσθαι τροφὴν ἢ ποτὸν τοῖς δι' ἄγνοιαν τῆς παρ' αὐτῶν βλάβης ἀδιακρίτως προσφερομένοις. Ἐπὶ οὖν τῷ θερισμῷ σου καὶ τῷ τρυγητῷ σου καταπατήσω, καὶ πάντα πεσοῦνται. Δύναται τοῦτο καὶ πρὸς τὸ σωματικὸν οἰκοδομεῖν (11) ἡμᾶς, ὅτι πολλοὶ ἐν ταῖς χερσὶν ἔχοντες τὴν συλλογὴν τῶν καρπῶν, ἀθρόᾳ τινὶ πληγῇ ἐκ χαλάζης ἢ ἐξ ἄλλης τινὸς μάστιγος ἀπώλεσαν τὰ προσδοκώμενα, διὰ τὸ ἀχάριστον καὶ πλεονεκτικὸν τῶν ἀνθρώπων, οὐκ ἐάσαντο· τοῦ Θεοῦ εἰς ἀπόλαυσιν αὐτοῖς ἀφικέσθαι (12).

313. Καὶ ἀρθήσεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίαμα ἐκ τῶν ἀμπελώνων· καὶ οὐ μὴ εὐφρανθήσονται, καὶ οὐ μὴ κατήσουσιν οἶνον εἰς τὰ ὑπολήναι· πέπαυται γάρ. Ἦρθη μὲν οὖν εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίαμα ἐκ τῶν ἀμπελώνων. Ἀφῃρέθη ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐδόθη ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτοῦ. Δύναται δὲ καὶ κατὰ τὸ σωματικὸν νοεῖσθαι ἡ λέξις, ὅτι αἴρεται πᾶσα εὐφροσύνη τῶν ἀθρόως ἀφαιρουμένων τὰς ἐπὶ τῇ συγκομιδῇ τῶν γεωργουμένων ἐλπίδας. Ἡ ἐπειδὴ ἄμπελον εἶπαμεν τὸν ψευδῆ λόγον, δύναται δὲ νοηθῆναι (13), ὅτι ἡ ἀπὸ πάσης ψευδωνύμου γνώσεως ἐγγινομένη τοῖς ἡπατημένοις εὐφροσύνη, ὡς ἀπὸ ἀμπέλου γεωργούσης φαντασίαν εὐφροσύνης, οὐχὶ δὲ ἀληθειαν ἀφαιρεῖται, ὡς μηκέτι εἶναι τοὺς ἀπατωμένους. Οὐκέτι γὰρ εὐφρανθήσονται ἐπὶ τοῖς ἐλεγχθεῖσιν οἱ πρότερον αὐτὰ θαυμάζοντες, οὐδὲ γεωργήσουσι

A bama erit, utpote quæ immarcuerit, sitque igni tradenda.

312. Deinde adversus Moabitidem dicitur : *Arbores tuas dejecit Esebon et Eleale.* Esebon igitur et Eleale arbores Moabitidis everterunt. Quid autem hisce verbis indicetur, agedum pro virili exponamus. Esebon quidem, quod ad nominis interpretotianem attinet, sonat *cogitationem* : Eleale vero, *Dei ascensum.* Itaque vitis aliena, et arbores quascunque Pater cœlestis non plantavit, dejiciuntur [46]: at rectæ ratiocinationes et ascensus qui per bona opera ad Deum nos evehit, plantationem evertunt heterodoxorum. Proinde *Beatus vir cujus est auxilium ejus abs te* : *ascensiones tuæ in corde ejus* [46]. Quisquis igitur in suo corde habet Dei ascensiones, B et diligenter suas observat cogitationes, dogmata hæreticorum male plantata, et perniciosos fructus afferentia evertere poterit et expugnare. Deinceps ait : *Messem tuam et vindemiam tuam conculcabo, et omnia concident.* Nam quando quod demetit frumentum, et quod vindemiat vinum, adversantur tum pani qui confirmat cor hominis, tum vino quod lætificat cor hominis [47] : Deus utpote bonus ea proculcat, nec in cibum aut potum cedere sinit iis qui damnum quod afferunt ignorantes, temere et inconsulte essent ea sumpturi. Itaque *Messem tuam et vindemiam tuum conculcabo, et omnia concident.* Hoc etiam ad verbum potest nobis præstare ædificationem, quod non pauci jam fructuum collectionem in manibus habentes, inopina quadam plaga per grandinem vel aliud quodvis flagellum exspe- C ctatione sua fraudati sint : quippe ob hominum ingratum animum atque avaritiam, eosdem iis perfrui Deus non sinit.

313. *Et tolletur lætitia et exsultatio de vineis* : *et non lætabuntur, neque calcabunt vinum in torcularibus* : *etenim cessavit.* Et vero sublata est lætitia et exsultatio e vineis. Ab Israelitico populo ablatum est regnum Dei, et datum est genti facienti fructus ejus [48]. Potest etiam hæc sententia accipi ad verbum, eo quod aufertur lætitia omnis ab iis, qui de spe segetis celligendæ subito decidunt. Aut quia vineam diximus esse sermonem mendacem, potest intelligi lætitiam ex falsa omni scientia animis deceptorum inditam tolli et auferri, quod a vite pro- D fecta sit, quæ lætitiæ ingenerat speciem, non veritatem, ut ne deinceps inducantur in errorem. Non enim ii lætabuntur amplius ob ea quorum coarguti sunt, qui eadem prius admirabantur : neque uvam Mabiticam excolent, qui quod damnum 615 ex ea accedit bibentibus, didicerint. Fortasse autem

[46] Matth. xv, 13. [46] Psal. lxxxiii, 6. [47] Psal. ciii, 15. [48] Matth. xxi, 43.

(10) Antiqui tres libri, αὐτῷ. Aliquanto post editi, ὁ οὖν ἔχων τὰς ἐπὶ τὴν καρδίαν τοῦ Θεοῦ ἀναβάσεις. At mss. ut in contextu : ubi libentius legerem, ἐπὶ τῇ καρδίᾳ, si per veteres libros liceret.

(11) Scriptum invenimus in duobus codicibus, οἰκονομεῖν, *ordinare, referre.*

(12) Antiqui tres libri, ἀφικέσθαι. Alius codex, ἀφεῖσθαι, *relinqui ad usum.*

(13) Codex unus, νοεῖσθαι.

et torcularium nomine animæ prava doctrina imbutæ significantur.

314. VERS. 11-14. *Ideo venter meus super Moab quasi cithara sonabit, et interiora mea quasi murus quem instaurasti, et erit ad confusionem tui. Et defatigatus est Moab in altaribus, et ingredietur in manufacta sua, ut orei et non poterunt eruere illum. Hoc verbum quod locutus est Dominus super Moab, quando et locutus est.* Itaque prophetæ venter super Moab quasi cithara sonabit; hoc est, concinne et modulate edet sonum numerosnm; quandoquidem scite et ex artis præceptis eam pulsabit. *Ventrem* autem appellat id quod Psaltes alibi *interiorum* nomine designavit : ait enim : *Benedic, anima mea, Domino, et omnia interiora mea, nomini sancto ejus* [49]. Quis namque interioribus suis præcepit ut benedicant nomini Domini, nisi is qui naturæ cogitationum ab intimis præcordiis exeuntium præcipit? quarum duplex est classis. Aliæ enim pravæ sunt, homicidia, adulteria, furta, falsa testimonia, et oculus nequam; aliæ vero sunt probæ et salutares, benignitas, temperantia, liberalitas, fausta precatio, testimonia secundum Deum reddita, oculus purus, et his similia. Is igitur cujus interiora omnia parata sunt ad benedicendum nomini sancto Dei, non abs re intimum suum affectum assumit ad gratias Deo persolvendas. Itaque et Isaias habebat sua interiora ceu murum a Deo instauratum. Sic enim per Verbi gratiam sibi datam, qua homo interior innovatur, instructus fuerat et præparatus. Quin et ipsius cogitationes erant tanquam murus inexpugnabilis, adeo ut cogitationibus pravis, aut inimicis ad damnum inferendum circumstantibus aditus nullus daretur. Profuerit igitur nobis isthæc reputantibus, imitari, pariterque cum propheta dicere : *Venter meus ut cithara sonabit, et interiora mea quasi murus quem innovasti. Et erit,* inquit, *ad confusionem tui, quia defatigatus est Moab in altaribus.* Eumdem alloquitur. Quid ergo sibi vult

[49] Psal. CII, 1.

(14) Monere juvat, legi debere, καὶ οὐ μὴ δύνωνται, ubi legitur, καὶ οὐ μὴ δύνηται· id quod non obscure patet ex sequentibus, aut certe verbum δύνηται, numero multitudinis exprimi debet, sit ut nomen collectivum subaudiatur. Et ita expressum fuit id verbum in editiome Romana, *poterunt*.

(15) Illud, φησίν, additum est e Reg. secundo.

(16) Editi, ὄνομα Κυρίου. At quatuor mss. ut in textu.

(17) Editi, Καὶ Ἡσαΐαν, corrupte : ubi emendate in utroque Combef. legitur, Καὶ Ἡσαΐας. Alii duo mss. habent, Καὶ τοίνυν καὶ Ἡσαΐας. Nec ita multo infra editi et Colb. primus, οὕτος γάρ. At Reg. secundus, οὕτως γάρ.

(18) Illud, καὶ ἔσται, φησίν, εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε, Latine reddi vix potest. Nam ut sententia auctoris exprimatur, in interpretatione appareat oportet quasi paradoxum quoddam, quod admirabile sit et præter exspectationem omnium. Statim enim subjungit auctor : Τί οὖν βούλεται τὸ τολμηρῶς δοκοῦν εἰρῆσθαι, τὸ, Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε;

A Μωαβιτικὴν σταφυλὴν οἱ διδαχθέντες τὴν ἀπ' αὐτῆς ἀκολουθοῦσαν τοῖς πίνουσι βλάβην. Τάχα δὲ καὶ ὁπολήνιά εἰσιν αἱ δεχόμεναι τὴν μοχθηρὰν διδασκαλίαν ψυχαί.

314. Διὰ τοῦτο ἡ κοιλία μου ἐπὶ Μωὰβ ὡς κιθάρα ἠχήσει, καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισας καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε. Καὶ ἐκοπίασε Μωὰβ ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ χειροποίητα αὐτῆς, ὥστε προσεύξασθαι· καὶ οὐ μὴ δύνηται (14) ἐξελέσθαι αὐτόν, Τοῦτο τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μωὰβ, ὁπότε καὶ ἐλάλησεν. Ἡ κοιλία τοίνυν τοῦ προφήτου ἐπὶ Μωὰβ ὡς κιθάρα ἠχήσει· τουτέστιν, εὐαρμόστως καὶ μουσικῶς ἦχον ἀποτελέσει εὔρυθμον, ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης τοῦ κρούοντος αὐτὴν τεχνικῶς. Κοιλίαν δὲ λέγει
B ὃ ἀλλαχοῦ ὁ Ψαλμῳδὸς ἐντὸς εἴρηκεν· Εὐλόγει γάρ, φησὶν (15), ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἐντός μου, τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ. Τίς γὰρ τοῖς ἐντὸς ἑαυτοῦ προστάσσει εὐλογεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου, ἢ τῇ φύσει τῶν ἔσωθεν τῶν διαλογισμῶν ἐξερχομένων; ὧν διπλοῦν ἐστι τὸ τάγμα. Οἱ μὲν γὰρ μοχθηροὶ τυγχάνουσι, φόνοι, μοιχεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, καὶ ὀφθαλμὸς πονηρός· οἱ δὲ ἀστεῖοι καὶ σωτήριοι, φιλανθρωπία, σωφροσύνη, τὸ κοινωνικὸν καὶ εὔφημον, καὶ αἱ κατὰ Θεὸν μαρτυρίαι, καὶ ὁ ὀφθαλμὸς καθαρὸς, καὶ τὰ ὅμοια τούτων. Ὧ τοίνυν πάντα τὰ ἐντὸς κατώρθωται εἰς ἑτοιμότητα τοῦ εὐλογεῖν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ (16) τὸ ἅγιον, οὗτος καλῶς συμπαραλαμβάνει τὴν ἔνδον διάθεσιν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐχαριστίαν. Καὶ Ἡσαΐας (17) τοίνυν εἶχε τὰ
C ἐντὸς ἑαυτοῦ ὡς τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισεν ὁ Θεός. Οὕτω γὰρ κατεσκεύαστο ἐκ τῆς εἰς αὐτὸν τοῦ Λόγου χάριτος ἀνακαινιζούσης τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καὶ ἦσαν αὐτοῦ οἱ διαλογισμοὶ οἱονεὶ τεῖχος ἀκαθαίρετον, ὡς μηδεμίαν διδόναι παρείσδυσιν τοῖς χείρωσι λογισμοῖς, μηδὲ τοῖς περικαθεζομένοις ἐχθροῖς εἰς ἐπήρειαν. Καλὸν οὖν ἐστι ταῦτα ἐννοήσαντας ζηλῶσαι καὶ ὁμοίως εἰπεῖν τῷ προφήτῃ τὸ, Ἡ κοιλία μου ὡς κιθάρα ἠχήσει καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισας. Καὶ ἔσται, φησὶν, εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε (18), ὅτι ἐκοπίασε Μωὰβ ἐπὶ (19) τοῖς βωμοῖς.

Quid ergo sibi vult illud, Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε, *quod temere dictum videtur?* Itaque ex scriptoris sententia verba illa, ἔσται εἰς τό, etc., audaciæ aliquid atque temeritatis præferunt. Oportuit igitur hunc locum ita conversum, ut in interpretatione
D perspici posset audacia aliqua atque temeritas. Sic autem interpretari posse credidimus : *Et erit ad confusionem tui.* Nam hoc pacto appareret primo aspectu miri aliquid, quasi videlicet Deus posset confundi, atque pudore affici. Sed vox *tui* ex sententia scriptoris non debet sumi *passive,* videlicet pro pudore, quo afficiatur Deus, sed *active,* pro pudore, quem Deus suis adversariis incutiat. Alii meliora, si tamen rem tanti faciant, ut eam suis curis non indignam judicent. Interpres vetus sic verterat, *Et erit ut te revereantur.* Ducæus vero, *Et erit ut tu reverearis ipsos :* id quod ipse sic explicat, *Eveniet ut illi tibi pudorem incutiant, vel imponant.* Imo ex sententia scriptoris, Deus illis pudorem incutiet.

(19) Nostri quatuor mss., ἐν. Editi, ἐπί.

Πρὸς τὸν αὐτὸν ὁ λόγος. Τί οὖν βούλεται τὸ τολμηρῶς δοκοῦν εἰρῆσθαι, τὸ, Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε; Διὰ τοῦτό μοι, φησὶν, ἰσχυροὺς ἐχαρίσω ἔνδοθεν τοὺς διαλογισμοὺς, ὥστε τοὺς νῦν μὴ ἐπιστρέφοντας ἐπὶ σὲ ἐντραπῆναί σε διὰ τῶν ἐλέγχων τῶν προσαγομένων αὐτοῖς, ἐκ τῆς τῶν δεδομένων μοι λογισμῶν εὐτονίας. Λείπει οὖν τὸ, οὐτούς· ἵνα ὑγιῶς τῶν ῥημάτων ὁ νοῦς ἀποδοθῇ· Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναι αὐτούς σε (20). Ὥσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πολέμοις ἀντιπρόσωποι ἑστῶτες, ἕως μὲν ἰσοπαλεῖς δοκοῦσιν εἶναι, οὐ τρέπονται, οὐδὲ ἐκκλίνουσιν· ἐπειδὰν δὲ ὑπερέχῃ αὐτῶν τὸ ἕτερον μέρος, τραπέντες φεύγουσιν· οὕτω καὶ ψυχὴ ὑπὸ ἀναιδείας παρατεταγμένη ἕστηκεν, οὐκ ἐντρεπομένη, ἐλεγχθεῖσα δὲ ὑπὸ λόγου καθαπτομένου αὐτῆς, τρέπεται πρὸς αἰσχύνην. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ κρυπτῷ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἡ τροπὴ, ἐντροπὴ προσηγόρευται. Διὰ τοῦτο οὖν ἡ κοιλία ἠχήσει, καὶ τὰ ἐντὸς ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισεν ὁ Θεὸς τοῦ προφήτου, ἵνα μεταβάλωσι καὶ ἐντραπῶσι, τοῦ αἰδεῖσθαι (21) Θεὸν, πρότερον οὐκ ἐπιστάμενοι τὴν ὠφέλιμον αἰσχύνην.

315. Ὅτι ἐκοπίασε Μωὰβ ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ χειροποίητα, ὥστε προσεύξασθαι· καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελέσθαι αὐτόν. Τὸν ἐπὶ τέλει ἀφανισμὸν πάσης εἰδωλολατρείας ἐκ τῆς τοῦ Λόγου (22) ἐπιφανείας προφητεύει νῦν ὁ Ἡσαΐας, ὅτι μάταιοι πάντες οἱ ἐπὶ ταῖς κατασκευαῖς τῶν ναῶν μόχθοι, καὶ αἱ (23) ἀνωφελεῖς εἰς τὰ χειροποίητα ἐλπίδες. Προσεύξονται γὰρ, φησὶ, Καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελέσθαι αὐτόν. Τοῦτο νῦν ἐπὶ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας πεπλήρωται. Ἀντὶ σκοπέλων μὲν γὰρ ἑστήκασιν οἱ ναοὶ οἱ περιβόητοι· οὐκέτι δὲ αἱ ἀπὸ τῶν δαιμόνων ἀπάται, φυγαδευθείσης τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως διὰ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ τοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κεκηρυγμένου. Τοῦτο γὰρ τὸ ῥῆμα, ὃ ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μωάβ, ὁπότε καὶ ἐλάλησεν. Οἷον ἐπίλογός ἐστι παντὸς τοῦ ῥήματος τοῦ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος κεκηρυγμένου. Τοῦτο τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησε Κύριος. Προτέτακτο μὲν γὰρ ἡ λέξις οὕτως ἔχουσα, Τὸ ῥῆμα τὸ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος· ἐπιλέγεται δὲ παντὶ τῷ μέρει τῆς περικοπῆς. Τοῦτο τὸ ῥῆμα, ὃ ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μωάβ, ὁπότε καὶ ἐλάλησε. Τί ἐστιν, Ὁπότε καὶ ἐλάλησε; Δείκνυσι τὸ σπάνιον τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς Μοαβίτας γινομένης φωνῆς, Τῷ μὲν γὰρ Ἰσραὴλ συνεχῶς διαλέγεται, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ὡς τὰ πολλὰ σιωπᾷ, ὡς ἀλλοτρίοις τῆς ἑαυτοῦ μερίδος. Οὐ μὴν παντελῶς ἀποκρύπτει τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ τούτους (24) γεύει τῆς ἑαυτοῦ φιλανθρωπίας, ἵνα διὰ τῆς ἐν ὀλίγοις πείρας πρὸς τὴν τῶν τελείων ἐπιθυμίαν ὁρμῶσιν· Ἐπεὶ οὖν σπανιάκις λαλεῖ τοῖς Μωαβίταις, διὰ τοῦτο εἴρηται, ὅτι Τοῦτο τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησε Κύριος, ὁπότε καὶ ἐλάλησεν.

A illud, quod tenere dictum videtur, *Et erit ad confusionem tui?* Ideo, inquit, firmas mihi intus cogitationes elargitus es, ut qui se nunc minime convertunt ad te, confundas tu ob argumenta, quæ sibi ex inditis mihi prævalidis cogitationibus adducuntur. Deest igitur illud, *ipsos*, sic ut sana sententia reddatur, *Et erit ut* 616 *tu* ipsos *confundas.* Quemadmodum enim qui in bellis adversa facie consistunt, quandiu æquo marte pugnare videntur, non terga dant, neque pedem referunt, sed cum pars altera prævalet, tunc cedentes se in fugam dant : ita et anima impudenter in acie stabat, nec reverebatur, sed verbo objurgatorio convicta, in pudorem et reverentiam vertitur. Et quoniam in occulta hominis parte hæc conversio efficitur, ἐντροπή, sive verecundia vocatur. Ideo ergo venter B sonabit, et interiora quasi murus, quem innovavit Deus prophetæ, ut mutentur et confundantur, ad præstandam Deo reverentiam, ii, qui antea utilis pudoris erant ignari.

315. *Quia defatigatus est Moab in altaribus, et ingredietur in manufacta ad orandum; et non poterunt eruere illum.* Nunc Isaias omnis idololatriæ destructionem in fine ex adventu Verbi futuram vaticinatur, quod omnes in construendis templis insumpti labores vani sint, infructuosaque spes in manufactis posita sit. Nam, inquit, orabunt. *Et non poterunt eruere illum.* Hoc jam in adventu Christi completum est. Illa enim templa olim famosa pro scopulis habentur : nec ultra illæ dæmonum fallaC ciæ consistuut, adversaria illa potestate per mysterium crucis in toto orbe prædicatum in fugam versa. VERS. 13. *Hoc enim verbum quod locutus est Dominus super Moab, quando et locutus est.* Quasi epilogus est totius verbi adversus Moabitidem pronuntiati, nimirum. *Hoc verbum quod locutus est Dominus.* Præmissa enim fuerat sententia, his verbis expressa : *Verbum contra Moabitidem* [50] : toti vero sententiæ parti in modum epilogi subditur, *Verbum hoc, quod locutus est Dominus super Moab, quando et locutus est.* Quid est hoc, *Quando et locutus est?* Ostendit Deum Moabitas raro fuisse allocutum. Etenim cum Israelitico populo assidue colloquitur, a sua portione alienis ut plurimum tacet. Non quidem omnino occulit sermonem suum, sed D clementiam ac benegnitatem suam eis quoque degustandam præbet, ut pauca experti, quæ perfecta sunt cum omni studio ac impetu concupiscant Quoniam igitur rarius loquitur Moabitis, idcirco dictum est : *Hoc verbum quod locutus est Dominus quando et locutus est.*

[50] Isa. xv, 1.

(20) Editi et Reg. primus, σε αὐτούς. Alii duo mss., αὐτούς σου. At Reg. tertius, αὐτούς σε, nec aliter legitur apud Eusebium, quem, ut alias sæpe, ita et hic a scriptore compilatum esse constat.

(21) Antiqui duo libri, αἰδεσθῆναι.

(22) Rursus duo libri antiqui, Χριστοῦ.

(23) Codex unus, καὶ αἱ. Copula καί in editis desideratur. Paulo post vocem φησί ex uno codice adjecimus.

(24) Codex unus, τούτοις.

316. Vers. 14. *Et nunc dico : In tribus annis annorum mercenarii, dedecorabitur gloria Moab in omnibus divitiis multis : et relinquetur minimus, et non honoratus.* Videtur mihi hisce verbis Moabitidi circumscribere supplicii et pœnarum tempus, quod nominavit tres annos mercenarii. Quia igitur dividitur in tres partes tota temporis natura, plenum atque perfectum tempus exprimere cupiens, dixit annos tres. Itaque *In tribus annis annorum mercenarii, dedecorabitur gloria Moab.* Quin et in Evangelio infamia mercenario inuritur a Servatore, dicente : *Mercenarius autem, et qui non est pastor, cujus non sunt oves propriæ, videt lupum venientem, et fugit, quia mercenarius est, et oves non sunt illi curæ* [51]. Inquilinus insuper et mercenarius sacerdotis non comedet sancta secundum legem [52]. Moab igitur se 617 ipse stata mercede locavit, et factus est mercenarius. Non enim dilexit Deum : sed ob mercedis opinionem et sui commodi spem, non rei faciendæ studio agebat quod agebat. Tribus ergo annis annorum mercenarii afficietur ignominia. Quemadmodum ergo pastor mercede conductus, pastor non est : ita etiam quisquis facit eleemosynam ad accipiendam ab hominibus gloriam, recepit suam mercedem [53], nec misericors est nec munificus. Item quicunque temperans est ad ineundam ab hominibus gratiam, temperans non est, cum virtutem non quærat, sed gloriam ex ea proventuram venetur. Itaque ii sunt apud Deum inhonorati, qui aliquid ostentationis causa faciunt. Quare et Moab dedecorabitur annis tribus ; hoc est, in omni temporis mensura. Inferetur autem mercenarii dedecus, quod non ex animo, sed simulate et fictu munus virtutis expleverit. Dedecoratur autem *In omnibus divitiis multis.* Enimvero quantum ei existimationis in hac vita inerat, tantum eidem infamiæ et dedecoris pro mercede rependetur, ubi abscondita nostra fuerint revelata. Et qui multas res vanas et infructuosas manibus suis congerit, is dedecoris sibi imprimendi segetem majorem habet ; qui vero lingua mendaci efficit thesauros, is prosequitur inania, atque in mortis laqueos veniet. *Et relinquetur minimus, et non honoratus.* Quæ hic describitur animadversio, iis qui ad vitium alendum conspirant, loco est doni ac beneficii.

A B C

316. Καὶ νῦν λέγω· Ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἐτῶν μισθωτοῦ (25), ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωὰβ ἐν παντὶ τῷ πλούτῳ τῷ πολλῷ· καὶ καταλειφθήσεται ὀλιγοστὸς, καὶ οὐκ ἔντιμος. Διὰ τούτων δοκεῖ μοι ὁρίζειν χρόνον κολάσεως τῇ Μωὰβ, ὃν ὠνόμασε τρία ἔτη μισθωτοῦ. Ἐπεὶ οὖν εἰς τρία μέρη ἡ πᾶσα τοῦ χρόνου διαιρεῖται φύσις, τὸ τέλειον τοῦ χρόνου παραστῆσαι βουλόμενος, τρία εἶπεν ἔτη. Ἐν οὖν τρισὶν ἔτεσιν ἐτῶν μισθωτοῦ, ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ. Ὁ μισθωτὸς καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διαβέβληται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, λέγοντος· Ὁ δὲ μισθωτὸς, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ ἔστι τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων. Καὶ πάροικος δὲ καὶ μισθωτὸς τοῦ ἱερέως οὐκ ἔδεται ἅγια κατὰ τὸν νόμον. Ἐξεμίσθωσεν οὖν ἑαυτὸν ὁ Μωὰβ, καὶ γέγονε μισθωτός. Οὐ γὰρ ἠγάπησε τὸν Θεὸν, ἀλλὰ φαντασίᾳ μισθῶν καὶ ἐλπίδι οἰκειας ὠφελείας, οὐχὶ δὲ τῇ πρὸς τὸ γινόμενον διαθέσει, ἔπραττεν ὃ ἔπραττε. Τρισὶν οὖν ἔτεσιν ἀτιμασθήσεται ἐτῶν μισθωτοῦ. Ὡς οὖν ὁ ποιμὴν ὁ μισθωτὸς τὸ δοξασθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπέχει τὸν μισθὸν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐλεήμων οὐδὲ κοινωνικός. Καὶ ὁ σώφρων διὰ τὴν ἀνθρωπίνην (26) ἀρέσκειαν οὐκ ἔστι σώφρων, οὐ τὴν ἀρετὴν διώκων, ἀλλὰ τὴν ἀπ' αὐτῆς δόξαν θηρώμενος. Ἄτιμοι τοίνυν παρὰ Θεῷ οἱ πρὸς ἔνδειξίν τι ποιοῦντες. Ὥστε καὶ ὁ Μωὰβ ἐν τρισὶν ἔτεσιν (27) ἀτιμασθήσεται· τουτέστιν, ἐν παντὶ τῷ μέτρῳ τοῦ χρόνου· ἀτιμίαν δὲ μισθωτοῦ, διὰ τὸ μὴ ἐκ διαθέσεως, ἀλλ' ἐπίπλαστον αὐτῷ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ἀρετῆς. Ἀτιμάζεται δὲ Ἐν παντὶ τῷ πλούτῳ τῷ πολλῷ. Ὅσον γὰρ αὐτῷ περιῆν τῆς ἐνταῦθα ὑπολήψεως, τοσοῦτον μετὰ τὸ ἀποκαλυφθῆναι ἡμῶν τὰ κρυπτὰ, ἀποδοθήσεται τῆς αἰσχύνης ὁ μισθός. Καὶ ὁ πολλὴν συνάγων ταῖς χερσὶν ἀκαρπίαν (28), πλείονα ἔχει ὕλην τῆς ἐπιφερομένης αὐτῷ ἀτιμίας· καὶ ὁ ἐνεργῶν θησαυρίσματα γλώσσῃ ψευδεῖ, μάταια διώκει, καὶ ἐλεύσεται ἐπὶ παγίδας (29) θανάτου. Καὶ καταλειφθήσεται ὀλιγοστὸς, καὶ οὐκ ἔντιμος. Ἐνεργεσία τῶν ἐπὶ κακίᾳ συγκεκροτημένων, ἡ ἐντεῦθεν παίδευσις.

[51] Joan. x, 12, 13, [52] Lev. xxii, 10. [53] Matth. vi.

(25) Codex unus, μισθωτῶν, *annorum mercenariorum.*

(26) Editi, διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων. At mss. tres uti in contextu.

(27) Codex unus, ἔτεσιν ἐτων, *annis annorum.*

(28) Recentior Combefisii codex, ἁμαρτίαν. Unde interpres vetus : *Nam qui numerosam coacervat peccati multitudinem.* At antiquior Combefisii codex cum Reg. secundo, ἀκαρπίαν, rectius.

(29) Codex unus. ἐπὶ παγίδα. Mox uterque Combef. cum Reg. secundo, ἔντιμος εὐεργεσία. Editi, ἔντιμος, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ, haud emendate. Hic desinunt omnes tum calamo notati, tum typis descripti libri.

MONITUM IN LIBRUM DE VERA VIRGINITATE.

Hoc opus commendat antiquitas. Scriptum est enim quarto sæculo, eidemque nuncupatur Letoio Melitinensi, ad quem et Gregorii Nysseni exstat *Epistola canonica.* Huc accedit auctoris dignitas, quem

episcopum fuisse declarat hæc salutandi Letoii ratio, ἐπισκόπων ὁμόψυχε Λητόϊε, *unanimis mihi inter episcopos Letoi*. Sed tamen S. Basilio hæc elucubratio attribui non potest; idque Tillemontius non ut pro babilem conjecturam, sed ut rem necessariis exploratam rationibus defendit.

Non solum enim huic scriptori summa est cum Basilio styli dissimilitudo, sed etiam multa pertractat incaute, quæ cum virgineum pudorem imaginibus non decoris inquinare possint, nec semetipsum Basilius, nec lectores in ejusmodi periculum conjecisset. Providit ipse scriptor (n. 65), se in offensionem pluribus venturum, ac reprehensioni occurrit hoc rationis momento, quod virgo, si modo non sit impubis, nihil eorum quæ ad masculi naturam pertinent, ignoret.

Sed petita ex stylo argumenta multis tanti esse non videntur, ut præjudicatas opiniones deponant. Hic autem manifesta est temporum repugnantia, quod nullum prorsus litigandi locum relinquit. Nam Letoius Melitinensis episcopus, cui nuncupatus est liber *De vera virginitate*, pluribus post Basilii mortem annis ad hanc dignitatem pervenit. Ejus decessor Otreius interfuit secundæ synodo œcumenicæ, quæ perhonorificum de illius fide judicium fecit, eumque in Pontica diœcesi cum Helladio Cæsariensi et Gregorio Nysseno veluti quoddam centrum communionis constituit.

Sensit Dupinus hujus argumenti pondus, nec tamen cessit, sed aut Letoium nondum fuisse episcopum, cum hæc ei nuncupata elucubratio, aut pro Letoio legendum esse *Otreium* existimat. Prima eruditi viri conjectura profligatur ex verbis modo citatis, *unanimis mihi inter episcopos Letoi*. Altera autem ex eo genere est, quod ab omnibus prorsus explodi debeat, et a re critica penitus facessere.

Nihil moror Suidam, qui librum *De virginitate* scriptum a Basilio commemorat. Longe major Gregorii Nazianzeni auctoritas, cujus testimonio Combefisius et Dupinus nituntur. Sed cum Gregorius scripta Basilii laudat, quibus virginitatem vere colere docebat, *Regulas* indicat, quæ nihil prorsus habent, quod non ad optimam excolendæ virginitatis rationem pertineat. Atque etiamsi constaret Basilium singulari opera *De virginitate* scripsisse; verum illud opus desiderandum esset, minime vero illud, quod in manibus habemus, affingi ei in tam manifesta styli dissimilitudine et temporum discrepantia deberet.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ

ΕΝ ΠΑΡΘΕΝΙΑ ΑΛΗΘΟΥΣ ΑΦΘΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΛΗΤΟΙΟΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΜΕΛΙΤΗΝΗΣ (30).

—

LIBER

DE VERA VIRGINITATIS INTEGRITATE,

AD LETOIUM MELITINENSEM EPISCOPUM.

—

1. Οἱ μὲν πολλοὶ τῶν τὸν νυμφίον ἡμῶν (31) περιεπόντων Χριστὸν, ὅσους ὁ οὐράνιος ἔρως πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατανόησιν ἔτρωσεν, ἄλλας παρ' ἄλλοις (32) τοῦ καλοῦ τὰς ἰδέας ἀσκουμένας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἰδόντες, οἱ μὲν τῆς παρθενίας ὕμνους, οἱ δὲ τῶν νηστείαις τε καὶ χαμευνίαις ὑπωπιαζόντων τὸ σῶμα ἐγκώμια, ἄλλοι δὲ τὸ μεγαλόψυχον τῶν πιπρασκόντων διὰ τὸν Κύριον τὰ ὑπάρχοντα θαυμάζοντες, τοὺς ἐπαίνους ἐν μακρῷ διεξέρχονται· οὐχ ὅπως ἕκαστον μετιέναι προσήκει τῶν εἰρημένων, ἀναγκαῖον εἶναι διδάσκειν οἰόμενοι, ἀλλὰ τοὺς ἐπαίνους τῶν εἰρημένων εἰς τὴν τοῦ καλοῦ προκοπὴν (33) μόνον ἀρκεῖν

A **618** 1. Plerique cum videant quoscunque ex sponsi nostri Christi cultoribus cœlestis amor ad virtutis contemplationem sauciavit, alios alias virtutis species exercere in Ecclesia; alii quidem virginitatis laudes; alii vero eorum qui jejuniis et chameuniis corpus castigant, encomia; alii autem magnanimitatem eorum admirati, qui facultates vendunt propter Dominum, eorum præconia prolixo sermone prosequuntur: non quomodo unumquodque eorum, quæ diximus, excolendum sit, necessarium existimantes docere, sed solas laudes satis esse ad virtutis profectum ducentes. Ego autem

(30) Μελιτηνῆς. Sic reperimus in duobus Regiis codicibus et Colbertino. Habet utraque editio Veneta et Parisiensis, Μελίτης. Sic etiam unus ex Regiis codicibus. Duo alii itidem Regii, Μελιτινῆς.

(31) Νυμφίον ἡμῶν. Editio Parisiensis addit, τὸν ἀθάνατον. Sed hæc desunt in editione Veneta et in quinque veteribus libris.

(32) Παρ' ἄλλοις. Tres codices mss., ἐπ' ἄλλοις. Mox unus ex Regiis, ἐν ταῖς ἐκκλησίαις.

(33) Εἰς... προκοπήν. Legitur, πρὸς... προτροπήν, *ad virtutis incitamentum*, in tribus Regiis codicibus et Colbertino. Quæ scriptura etsi prima specie satis commoda videtur, nihil tamen mutandum duxi, quia auctori hujus operis non tam propositum ad virtutem amplectendam hortari, quam iis, qui jam amplexi sunt, præcepta tradere.

tibi, unanimis mihi inter episcopos Letoi, non virginitatis laudem, non vendentium facultates encomium, aut jejuniis corpus macerantium præconia, sed quid unumquodque horum sit, et quomodo excultum ad veram virtutem conferat, velut in aprico exponere in animum induxi : non equidem ut te jampridem horum intelligentiam assecutum, ad recti et honesti considerationem in contemplando virtutum discrimine adducam; sed ut una tecum explanans singula, quali sint natura, non iis solum qui a te reguntur, jamque recti et honesti amorem per te genuinum pectore conceperunt, sed et cæteris qui hæc legent, velut in tabella depictam veræ virginitatis pulchritudinem, quomodo et unde et qualibus virtutis coloribus ornetur, accurate ediscendam exhibens, tutius unumquemque exoptatum bonum, quanta potero benevolentia, persequi doceam.

2. Magnum enim quiddam est, revera, virginitas, incorruptibili Deo, ut in summa dicam, similem efficiens hominem. Nequaquam autem a corporibus ad animas ipsa progreditur : sed cum animæ incorporeæ propria sit, per gratam Deo virginitatem animæ, incorrupta servat corpora. Veri enim boni anima notionem concipiens, veluti penna quadam ad illud, nempe incorruptione, subvecta, et simili simile, id est, ea tantum quæ in ipsa est incorruptione, incorruptibilem Deum digne coli perspiciens, corporis virginitatem, velut ancillam ad suæ ipsius pulchritudinis famulatum adsciscit, eamque sibi astantem sine interpellatione ad Deum contemplandum semper habere cupiens, obstrepentes illi corporis voluptates quam longissime repellit. Atque ab iis quidem, quæ sub ventre sunt, **619** voluptatibus continentiam, corporeæ virginitatis ancillam, corporis autem virginitatem suæ ipsius virginitatis ancillam facit, ita ut cætera quidem omnia et ciborum abstinentiam, et reliquam austeritatem, quæ cum voluptatibus per sensus contra corporis virginitatem fluentibus pugnat; sed et ipsam etiam corporis virginitatem, non propter aliud quidquam nisi propter semetipsam studiose exerceat; ut suam ipsius virginitatem incorruptam ab omni mala cogitatione custodiens, similitudinem cum incorruptibili Deo, qui jam in illam, velut in purissimum speculum, gratiarum suarum splendores immittit, ad suam ipsius pulchritudinem et lau-

A λογιζόμενοι. Ἐγὼ δὲ σοι, ἐπισκόπων ὁμόψυχε Λητόϊε, οὐχὶ παρθενίας ὕμνον, οὐδὲ τῶν τὰ ὑπάρχοντα πιπρασκόντων ἐγκώμιον, ἢ τῶν νηστείαις κατατηκόντων τὰ σώματα ἔπαινον, ἀλλὰ τί τούτων ἕκαστον, καὶ πῶς κατορθούμενον πρὸς τὴν ὄντως ἀρετὴν συντελεῖ, ὥσπερ ἐν αἰθρίᾳ ἐπιδεῖξαι προεθυμήθην· οὐχ ἵνα σε προλαβόντα (34) τούτων τὴν σύνεσιν, πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατανόησιν ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀρετῶν (35) ἐπιστήσω· ἀλλ' ἵν' ἅμα σοι διαρθρῶν ἕκαστον, οἷόν τι τὴν φύσιν ἐστὶν, οὐ τοὺς ὑπὸ σοῦ μόνον ἔρωτα τοῦ καλοῦ λοιπὸν διὰ σὲ (36) γνήσιον ἐν στέρνοις λαβόντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν ἐντυγχανόντων, καθάπερ ἐν πίνακι χρωματογραφηθὲν τῆς ὄντως παρθενίας τὸ κάλλος, πῶς καὶ πόθεν, καὶ ποίοις τισὶ χρώμασιν ἀρετῆς τοῦτο κοσμεῖται, B ἀκριβῶς καταμαθεῖν παρασχὼν, ἀσφαλέστερον ἕκαστον μετιέναι τὸ σπουδαζόμενον καλὸν μετὰ τῆς ἐνούσης εὐνοίας (37) διδάξω.

2. Μέγα μὲν γὰρ, ὡς ἀληθῶς, παρθενία, τῷ ἀφθάρτῳ Θεῷ, ὡς ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν, ἐξομοιοῦσα τὸν ἄνθρωπον. Οὐκ ἀπὸ σωμάτων δὲ ἄρχα ἐπὶ ψυχὰς αὐτὴ ὁδεύει· ἀλλὰ ψυχῆς τῆς ἀσωμάτου οὖσα ἐξαίρετος, τῇ ταύτης θεοφιλεῖ παρθενίᾳ ἄφθορα φυλάττει τὰ σώματα. Τοῦ γὰρ ὄντως καλοῦ ἡ ψυχὴ φαντασίαν λαβοῦσα, καθάπερ (38) τινὶ πτερῷ πρὸς αὐτὸ τῇ ἀφθαρσίᾳ πτερωθεῖσα, καὶ τῷ ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον, τῇ ἐν αὐτῇ ἀφθαρσίᾳ φημὶ, τὸν ἄφθαρτον Θεὸν θεραπεύεσθαι (39) μόνως πρὸς ἀξίαν ἀθροῦσα, τὴν τοῦ σώματος παρθενίαν, θεράπαιναν εἰς τὴν τοῦ καθ' ἑαυτὴν κάλλους (40) θεραπείαν ἐπάγεται, καὶ πάρεδρον ἀοχλήτως πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ θεωρίαν ταύτην C ἔχειν ἀεὶ βουλομένη, τὰς ἐνοχλούσας αὐτῇ τοῦ σώματος ἡδονὰς ὡς πορρώτατω ἐλαύνει. Τὴν μὲν τῶν ὑπὸ γαστέρα ἡδονῶν ἐγκράτειαν, τῆς σωματικῆς παρθενίας θεράπαιναν, αὐτὴν δὲ ταύτην τῆς καθ' ἑαυτὴν, ποιουμένη· ὡς τὰ ἄλλα μὲν ἅπαντα, καὶ τροφῶν ἐγκράτειαν, καὶ τὴν λοιπὴν σκληραγωγίαν, μαχομένην ταῖς ῥεούσαις κατὰ τῆς ἐν σώματι παρθενίας διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδοναῖς· ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ σώματος παρθενίαν (41), οὐ δι' ἕτερόν τι, ἢ δι' ἑαυτὴν φιλοκάλως ἀσκεῖσθαι, ἵνα τὴν ἑαυτῆς παρθενίαν ἄφθορον ἀπάσης μοχθηρᾶς ἐννοίας φυλάξασα, τὴν πρὸς τὸν ἄφθαρτον Θεὸν ἐξομοίωσιν, ὥσπερ ἐν ἀκηλιδώτῳ κατόπτρῳ λοιπὸν αὐτοῦ τὰς παρ' ἑαυτοῦ αὐτῇ ἐναυγάζοντος χάριτας, εἰς κάλλος ἑαυτῆς καὶ ἔπαινον κατορθωθεῖσαν κερδήσῃ. Ἐπειδὴ οὖν παρ- D θενία μὲν, τὴν (42) ὄντως φημὶ, ὡς ἤδη γε ἐν ὀλίγῳ

(34) Προλαβόντα. Quamvis in utraque editione et in plerisque codicibus mss. legatur, προσλαβόντα, longe potior codicis Francisci Primi scriptura, quam a Combefisio adductam secuti sumus.

(35) Τῶν ἀρετῶν. Non recte legitur, τῶν φύσεων, in editione Veneta, quacum tamen consentiunt quinque mss. codices.

(36) Διὰ σέ. Malim, διὰ σοῦ, *opera tua*, sive, *per te*.

(37) Εὐνοίας. Legitur in uno codice Regio, ἐννοίας. In alio, qui fuit olim cardinalis Mazarini, διανοίας. Ibidem unus ex Regiis, ἐπιδείξω.

(38) Καθάπερ. Editio Paris., καὶ καθαπερ. Sed deest conjunctio in editione Veneta et antiquis codicibus.

(39) Θεραπεύεσθαι. Legitur in quinque codicibus mss., θεραπεύειν. Sic etiam editio Veneta. Sed longe potior vulgata scriptura. Ibidem unus ex Regiis, πρὸς ἀξίαν ὁρῶσα.

(40) Κάλλους. Duo Regii codices habent, καλοῦ. Horum in altero legitur ibidem, καθ' ἑαυτῷ, quod positum videtur pro καθ' ἑαυτό.

(41) Παρθενίαν. Duo codices Regii habent, παρθενίαν δι' ἐκείνην. Ibidem duo mss., δι' οὐδὲν ἕτερον.

(42) Τήν. Editio Veneta, ἥ. Mox codex Mazarinæus, ἔδειξε, et ad marginem, ὑπέδειξε.

φθάσας ὁ λόγος ὑπέδειξε, καὶ προϊὼν ἔτι σαφέστερον δείξει, τοῦ κατὰ ψυχὴν ἀφθόρου κάλλους (δι' ὃ καὶ τὰ σώματος ἐκπονεῖται καλὰ) ἐστὶν ἐξαίρετος· οἱ δὲ πολλοὶ τῷ ὀνόματι τῆς παρθενίας μόνῳ (43) προσέχοντες, οὐδέν τι τῆς ἀληθοῦς παρθενίας φροντίζουσι (44)· διὰ τουτ' ἀναγκαίως, οἶμαι, τοῖς τὸν ὑπὲρ παρθενίας στέφανον ποθοῦσι λαβεῖν, ὑποφωνῆσαι τὰ ἐνόντα σπουδάσω (45), ὡς ἂν μὴ δι' ἄγνοιαν ἀμελήσαντες τοῦ προηγουμένου καλοῦ, προσαναλώσωσι μὲν τῇ τῆς θεραπαίνης δουλείᾳ πάντα τὸν βίον, διὰ δὲ τὸ μηδέποτε τὴν δέσποιναν ταύτης θεραπεῦσαι, καὶ τὴν τοῦ σώματος παρθενίαν οὐ κοσμουμένην τῷ τῆς ἔνδοθεν (46) κάλλει, μετὰ πολλοὺς ἱδρῶτας ζημιωθῶσιν. Ἵνα οὖν σαφῶς ἕκαστον τῶν συντεινόντων πρὸς τὸ τῆς ἀληθοῦς παρθενίας κάλλος ὀφθῇ, φέρε, πρὸς τίνα σκοπὸν ἡ παρθένος ἀφορῶσα (47), τὴν ἑαυτῆς παρθενίαν ἀσκεῖ, θεωρήσωμεν. Οὕτω γὰρ ἂν ἐφ' ἑκάστου κινήματος αὐτῆς, εἴτε πρὸς τὸν προκείμενον βάλλει σκοπὸν, εἴτ' ἄλλο προθεμένη, πρὸς ἄλλο δὲ ἀφιεῖσα, τοῦ καθ' ἑαυτὴν σκοποῦ ἀστοχεῖ, ὥσπερ ἐν αἰθρίᾳ ἰδόντες, τὴν ὡς ἀληθῶς παρθένον ἂν καταμάθοιμεν.

3. Ἄνωθεν δὲ, ὡς ἔχει (48) φύσεως τὸ θῆλυ πρὸς τὸ ἄῤῥεν, εἰ βούλει, ἐπισκεψώμεθα, ἵνα καὶ τὸν τῆς παρθενίας σκοπὸν εὐκρινῶς ἀναφανέντα κατίδωμεν. Ἐξ ὀλίγων γὰρ τῶν πρώτων ζώων, καθάπερ ἔκ τινων πρωτοτύπων σπερμάτων, κὸν κόσμον ὁ Δημιουργὸς πληρῶσαι θελήσας, ἑκάστου μὲν εἴδους ζώων, καθάπερ τινὰ μίαν ῥίζαν, τὴν τοῦ σωματικοῦ ζώου ἰδέαν ἐξ ἀρχῆς κατεβάλετο (49). Ταύτην δὲ εἰς ἄῤῥεν τε καὶ θῆλυ, ἀπὸ τοῦ λογικοῦ ζώου ἕως ἐπὶ πᾶν εἶδος ἀλόγου (50), τεμὼν καὶ τὸ θῆλυ τμῆμα τοῦ ἄῤῥενος ἐργασάμενος, οἷστρον μὲν ἑκάστῳ τμήματι τῆς πρὸς ἄλληλα συμπλοκῆς ἄῤῥητον τῇ φύσει ἐνέθηκε. Τούτων (51) δὲ τὰ ἀποσχιστθέντα ἀλλήλων, ταῖς ἀσχέτοις τοῦ ἔρωτος μίξεσιν ἀλλήλοις συμπλέκων, ἐκ τῆς συμπλοκῆς, ἅπαν εἶδος ζώων ταῖς ἐκ τῶν προαγόντων βλαστάνον γονμῖς, δι' αἰῶνος (52) πληθύνει, Αὐξάνεσθε, λέγων, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Οὕτω δὲ τὸν κόσμον, φημὶ, ἀφ' ἑνὸς τοῦ Ἀδὰμ ἀνθρώπων γένους, καθ' ἅπασαν (53) γῆν, μυρίαις ἐθνῶν διαφοραῖς πεπληρωμένον ἀποδεῖσαι προθέμενος· ἀφ' ἑνὸς δὲ ἑκάστου τῶν ἀλόγων εἴδους, κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τετραπόδων τε καὶ ἑρπετῶν, ἔτι δὲ πτηνῶν τε καὶ νηκτῶν, καὶ συνόλως ἁπάντων ζώων, ἀμυθήτοις ἰδέαις πλημμυροῦντα ὀφθῆναι θελήσας, τῇ μὲν δυναστείᾳ τοῦ ἄῤῥενος ὑποτάττει τὸ θῆλυ, τῇ δὲ τοῦ θήλεος ἡδονῇ, τιθασσεύει τὸ ἄῤῥεν· τὸ μὲν ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ ἄῤῥενος εἰλημμένον, ὡς

dem consequatur. Quoniam igitur virginitas, veram illam dico, ut jam breviter præmissa demonstravit oratio, et progrediens adhuc clarius demonstrabit, incorruptæ in anima pulchritudinis propria est, propter quam et corporis exercentur præclare facta; multi autem nomini virginitatis soli attendentes, nullam veræ virginitatis curam gerunt; propterea necessario, ut opinor, eos qui virginitatis coronam consequi cupiunt, pro viribus submonere conabor, ut ne inscienter præcipuum bonum negligentes, totam vitam in ancillæ cultu consumant, et eo quod nunquam illius dominam coluerint, etiam corporis virginitatem non exornatam interiori pulchritudine post multos sudores amittant. Ut igitur clare singula ad veræ virginitatis pulchritudinem attinentia cernantur, age, quodnam ad propositum virgo respiciens, suam ipsius virginitatem exerceat, consideremus. Sic enim in singulis illius motibus, utrum ad propositum collineet scopum, an aliud sibi proponens, et alio jaculans, a suo ipsius proposito aberret, tanquem in serena luce intuentes, quænam vere virgo sit, cognoscere poterimus.

3. Ab origine autem quomodo ex natura sese habeat femina ad marem, si ita placet, consideremus, ut et virginitatis scopum distincte explanatum conspiciamus. Ex paucis enim primis animantibus, tanquam ex primariis quibusdam seminibus, cum mundum Creator implere vellet; cujusque speciei animalium, quasi unam quamdam radicem, corporalis animalis formam ab initio constituit. Hanc autem ab animali rationali usque ad omnem brutorum animalium speciem, cum in marem et feminam divisisset, ac feminam masculi segmentum effecisset, stimulum mutui complexus unicuique segmento arcanum natura indidit. Hæc vero ita a se invicem discissa irrequietis amoris permistionibus inter se complicans, ex complexu omnem animalium speciem ex antecessorum semine germinantem per sæcula multiplicat, dum ait: *Crescite et multiplicamini, et replete terram* [a]. Sic mundum, inquam, ex uno ex humano genere Adamo, per universam terram, innumeris gentium varietatibus refertum ostendere volens, et ab uno et ex unaquaque belluarum specie similiter cum innumeris quadrupedum, reptilium, volatilium, natatilium, et omnium omnino animalium, formis scatentem volens apparere: maris quidem potestati feminam subjicit, masculum vero feminæ voluptate demulcet. In quo quidem id quod e masculi latere

[a] Gen. i, 28.

(43) Μόνῳ. Unus codex ms., ἔτι μόνον.

(44) Φροντίζουσι. Unus ex Regiis, φροντίζοντες.

(45) Σπουδάσω. Nonnulli codices, ἐσπούδασα.

(46) Τῆς ἔνδοθεν. Unus ex Regiis addit, παρθενείας.

(47) Ἀφορῶσα. Duo mss., ἀφιεισα.

(48) Ἄνωθεν δὲ, ὡς ἔχει. Totus hic locus deest in nonnullis mss. codicibus usque ad hæc verba, quæ leguntur num. 4, Ἐπειδὴ οὖν θεῖον ὄντως καὶ τῆς ἀχράντου, etc.

(49) Κατεβάλετο. Sic editio Veneta et plerique codices mss. Editio Parisiensis, κατεβάλλετο.

(50) Ἀλόγου. Sic editio Veneta et codices mss. Editio Parisiensis, ἄλογον.

(51) Τούτων. Duo mss., τούτῳ. Alius ad marginem, ταῦτα.

(52) Δι' αἰῶνος. Utraque editio, δι' ἑνός, *per unum multiplicat*. Sed sequi maluimus sex codices mss., quorum tamen unus ad marginem habet vulgatam lectionem.

(53) Καθ' ἅπασαν. Nonnulli codices, κατὰ πᾶσαν. Mox duo mss., πεπληρωμένον ἐπιδεῖξαι.

sumptum est, uti partem toti a quo sumptum est, A summissum esse et imperio parere sancivit : ut autem masculus, eam quæ ex se assumpta est, appeteret, ac illius congressum persequendo, per hujusmodi copulam proprium membrum in seipsum reciperet, naturali quadam necessitate constituit. Sic duo ex uno, atque iterum ex duobus unum, masculum et feminam, sapienter ostendit. Atque mutuum hunc complexum non iis solum, quos prius dixi, modis præstitit ipsorum corporibus jucundum et suavem, sed etiam multiplicandæ prolis, quæ per congressum prælucentibus amoris facibus suscitatur, studium ac desiderium ingens insevit. Masculum quidem agentem utpote prius conditum, feminam vero patientem tanquam a maris parte avulsam ex ipsa natura efficit. Et ne femina veluti B patiens, amoris affectu ad similis generis successionem impulsa, auxilio destitueretur, feminam ceu totum voluptatis medicamentum masculo paravit, atque violento quodam pondere marem ad ipsam rapit ; non ad masculum pertrahens feminam, sed per feminæ voluptatem masculum ad ipsam captivum ducens. Quemadmodum enim magnes lapis arcanam quamdam vim in ferrum suapte natura sortitus, non ipse rapitur ad ferrum, sed eminus ferrum ad seipsum pertrahit : sic feminæ corpus non enarrabilem quamdam in masculum vim nactum, ignorante etiam, ut ita quis dixerit, ipsius anima, maris corpus ultro ad concubitum pertrahit. Voluit hoc modo opem ferre infirmiori animali rerum opifex, ut sua ipsius voluptate marem incantans, non solum ob liberorum procreationem, verum etiam C propter ipsum congressus œstrum, masculum defensorem haberet. Eam igitur ob causam : *Relinquet homo patrem suum et matrem :* non femina, sed masculus ab insito stimulo ad feminæ concubitum impulsus. *Et adhærebit utori vir*, inquit, non uxor viro, *et erunt duo in carne una* [58]. Hoc autem imperium femineo sexui in suum dominum largiens Conditor, ipsam etiam corporis descriptionem ac formam feminæ molliorem effinxit, ut tactu, aspectu, motu, membrorum denique mollitie, aspiciens et aspecta masculum voluptate molliret, sese undelibet ad omnem sensuum appulsum afferens.

ἂν μέρος ὅλῳ τῷ ἀφ' οὗ ἐλήφθη καταπειθὲς εἶναι πρὸς τὴν ἀρχὴν δικαιώσας · τὸ δὲ ἄῤῥεν ποθεῖν τὸ ἀπ' αὐτοῦ ληφθὲν, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸ διῶκον συμπλοκὴν, εἰς ἑαυτὸ, διὰ τῆς μίξεως, τὸ οἰκεῖον μέλος ἀναλαμβάνειν ταῖς τῆς φύσεως ἀνάγκαις μηχανησάμενος· τοῦτον δὲ τὸν τρόπον, ἐξ ἑνὸς δύο, καὶ ἐκ δύο πάλιν ἕν, τό τε ἄῤῥεν καὶ τὸ θῆλυ σοφῶς (54) ἀνεδείξας. Καὶ οὐ τὴν πρὸς ἄλληλα συμπλοκὴν μόνον, διὰ τῶν προειρημένων τρόπων, ἡδεῖαν τυῖς σώμασιν αὐτῶν ἐργασάμενος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ ἐκ τῆς συμπλοκῆς ταῖς τοῦ ἔρωτος λαμπάσι δᾳδουχούμενον γένος, πολὺ τὸ φίλτρον ἐγκατασπείρας · ἐνεργητικὸν μὲν τὸ ἄῤῥεν, ὡς ἂν καὶ κατὰ τὴν δημιουργίαν πρωτεῦον· παθητικὸν δὲ τὸ θῆλυ, ὡς ἂν τῆς τοῦ ἄῤῥενος μοῖρας ἀποσπασθὲν, τὴν φύσιν ἐργάζεται. Καὶ ἵνα μὴ τῷ πρὸς τὴν τοῦ ὁμοίου γένους διαδοχὴν φίλτρῳ τὸ θῆλυ ἀγόμενον, ὡς ἂν παθητικὸν, ἀβοήθητον καταλείποιτο, ἡδονῆς ὅλον φάρμακον τῷ ἄῤῥενι τὸ θῆλυ κατασκευάσας, βιαίοις ὁλκαῖς, καὶ ἐπὶ τὴν καταβολὴν τῆς γονῆς, πρὸς αὐτὸ ἄγει τὸ ἄῤῥεν· οὐχὶ πρὸς τὸ ἄῤῥεν ἄγων (55) τὸ θῆλυ, ἀλλὰ τῇ τοῦ θήλεος ἡδονῇ τὸ ἄῤῥεν πρὸς αὐτὸ αἰχμάλωτον ἄγων. Ὡς γὰρ ἡ μαγνῆτις λίθος ἄῤῥητόν τινα δύναμιν κατὰ τοῦ σιδήρου ἐν τῇ φύσει λαβοῦσα, οὐκ αὐτὴ ἄγεται πρὸς τὸν σίδηρον, ἀλλὰ πόῤῥωθεν πρὸς ἑαυτὴν τὸν σίδηρον ἕλκει, οὕτω τὸ τοῦ θήλεος σῶμα, ἄφραστον κατὰ τοῦ ἄῤῥενος τὴν δύναμιν (56) εἰληφὸς, καὶ μὴ εἰδυίας, ὡς ἂν εἴποι τις, τῆς ἐν αὐτῷ ψυχῆς, τὸ τοῦ ἄῤῥενος σῶμα πρὸς τὴν μίξιν αὐτόματον ἕλκει. Οὕτω τῷ ἀσθενεστέρῳ ζώῳ τοῦ Δημιουργοῦ βοηθῆσαι θελήσαντος, ἵνα τῇ ἐνούσῃ αὐτῷ ἡδονῇ μαγγανεῦον τὸ ἄῤῥεν, οὐ διὰ τὴν παιδοποιίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸν τὸν τῆς μίξεως οἶστρον, ὑπερμαχοῦν αὐτῷ ἔχῃ τὸ ἄῤῥεν. Ἀντὶ τούτου γοῦν, Καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα· οὐ τὸ θῆλυ (57), ἀλλ' ὁ ἄῤῥην, ὑπὸ τοῦ ἐγκειμένου οἴστρου πρὸς τὴν συνουσίαν τοῦ θήλεος ἐλαυνόμενος. Καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ, φησὶν, ὁ ἀνὴρ, οὐχ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρὶ, καὶ γενήσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ταύτην δὲ τὴν δυναστείαν κατὰ τοῦ κρατοῦντος τῷ τοῦ θήλεος γένει ὁ Δημιουργὸς χαριζόμενος, καὶ αὐτὴν τὴν τοῦ σώματος πλάσιν τε καὶ ἰδέαν τοῦ θήλεος μαλακωτέραν εἰργάσατο, ἵνα καὶ ἁφῇ, καὶ βλέμματι, καὶ κινήματι, καὶ τῇ τῶν μελῶν συνόλως ἁβρότητι, καὶ ὁρῶν καὶ ὁρώμενον, μάλαγμα ἡδονῆς ᾖ τῷ ἄῤῥενι, κατὰ πᾶσαν αἰσθήσεως προσβολὴν πανταχόθεν προσπῖπτον.

4. Cum autem ea vis corporibus nostris ob eam quam jam dixi causam insita sit, virgo animam æqualem, et eamdem essentia tum viro tum 621 D feminæ inesse perspiciens, et ex corporis in utroque sexu affectione, alterum effeminari considerans et alteram masculam fieri ; atque etiam animas ex

4. Ταύτης δὲ τῆς βίας ἐν τοῖς σώμασιν ἡμῶν διὰ τὴν προειρημένην αἰτίαν ἐνυπαρχούσης, ἡ παρθένος, ἴσην μὲν καὶ τὴν αὐτὴν τῇ οὐσίᾳ ψυχὴν, καὶ ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ ἐνυπάρχουσαν θεωροῦσα· τῇ δὲ πρὸς τὸ θῆλύ τε καὶ ἄῤῥεν τοῦ σώματος προσπαθείᾳ, τὴν μὲν θηλυνομένην, τὴν δὲ ἀῤῥενουμένην γινώσκουσα, ἔκ

[58] Marc. x, 7.

(54) Σοφῶς. Sic tres mss. Editi, σαφῶς, *manifeste.*

(55) Ἄγων. Ita mss. melius quam editio Paris., ἄγον.

(56) Τὴν δύναμιν. Duo Regii codices, τὴν ἡδονήν. Uterque vulgatam lectionem habet ad marginem.

(57) Καὶ τὴν μητέρα · οὐ τὸ θῆλυ · Male in editione Paris,, οὐ τὴν μητέρα, οὐ τὸ θῆλυ. Ibidem codices nonnulli, ἀλλ' ὁ ἄρσην.

τε τῆς τῶν σωμάτων, οἷς ἐνδέδενται (58), ἐρωτικῆς A
συμπλοκῆς, μυρίας· ἀναδεχομένας παθῶν ἰδέας τὰς
ψυχὰς καθορῶσα, ἀποστῆσαι μὲν τῆς πρὸς τὸ σῶμα
προσπαθείας ταύτην ἀεὶ προθυμεῖται, διακόψαι δὲ
τὴν πρὸς τὸ ἄῤῥεν σχέσιν τοῦ θήλεος, ταῖς ἀπὸ τοῦ
σώματος πρὸς τὸ οἰκεῖον καλὸν ἀποστροφαῖς ἐπαγ-
γέλλεται. Ταύτην δὲ τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς ὁδεῦσαι
σπουδάζουσα. οὐκ αὐτὴν τοῦ σώματος, ἥντινα πρὸς
τὸ ἄῤῥεν ἔχει σχέσιν, λοιπὸν ἐννοεῖ, ἀλλὰ τὴν ἐν αὐτῷ
ψυχὴν ἀσώματον οὖσαν (59), τίνα ἔχει πρὸς τὸν ἀσώ-
ματον Θεὸν οἰκειότητα, ὀξεῖ τῷ ὄμματι περισκέπτε-
ται, καὶ τοῦ ἀσωμάτου ἔρωτος πολλῷ λαμπροτέραν
ἀνάψασα (60) τὴν λαμπάδα, τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ ἱδρῶσι,
γυμνὴν καὶ ἀνεπαίσθητον τῶν ἐν ᾧ ζῇ σώματι ἡδονῶν
ἑαυτὴν ἐπιδείξαι σπουδάζει. Ἐπειδὴ οὖν θεῖον ὄντως
καὶ τῆς ἀχράντου ψυχῆς ἐξαίρετόν τι χρῆμα ἡ παρ- B
θενία ἐστὶ, τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τῶν ἀῤῥένων τε καὶ θηλει-
ῶν σωμάτων πρὸς ἄλληλα σχέσις, ἡ δὲ (61) παρθένος
οὐδὲν τῆς θήλεος ἡδονῆς ἐπιφερομένη ἐκ σώματος
μόλυσμα, πάντα δὲ τὰ σαρκὸς πάθη ἐκδῦσα, καθαρὰν
ἑαυτὴν τῷ Θεῷ, οὗ ἐρᾷν ἐπαγγέλλεται, παραστῆσαι
φιλοτιμεῖται· δῆλοτ ὡς βιαστῶν (62) ἄθλον εἶναι τὴν
τῶν οὐρανῶν βασιλείαν γινώσκουσα βιάσασθαι πρὸς
τὸν προκείμενον σκοπὸν τὴν ἑαυτῆς φύσιν ὀφείλει·
οὐχὶ τῆς πρὸς τὸν γάμον ἐρεθιζούσης ἐν τῷ τοιῷδε
πεπλασμένῳ σώματι ἡδονῆς μόνον κρατοῦσα, ἀλλὰ
πρὸς πᾶν εἶδος ἡδονῆς καρτερῶς ἱσταμένη. Μία γὰρ
οὖσα τῷ γένει ἡ ἡδονὴ, ὥσπερ πηγή τις ἀπὸ σαρκῶν
ἀναβλύζει, καὶ καθάπερ εἰς πέντε ὀχετοὺς, τὰς πέντε
αἰσθήσεις διαιρεθεῖσα, διὰ τούτων ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ
ἔνδοθεν ῥεῖ. Ὧν ἕκαστος, διὰ τῆς οἰκείας τῶν αἰσθη-
τηρίων ὀπῆς, τὸ ἑαυτοῦ ῥεῖθρον τῷ καθ' ἑαυτὸν αἰ- C
σθητῷ σφοδρῶς ἐμβάλλων, πᾶν εἴ τι συγγενὲς ἀπο-
κλύσας πρὸς ἑαυτὸν (63) ἐπισύρεται· ἰλύος τε τῆς
ἀπὸ σαρκῶν πληρωθεὶς (64), καὶ χειμάῤῥου τρόπον
ἀντιστρόφως αὖθις ἀπὸ τῶν ἔξω διὰ τῶν αὐτῶν ὀπῶν
εἰς τὰς σαρκὸς δίνας ὀξύτερον ῥέων, τὴν αὐτῆς ψυ-
χὴν κυμαίνων τοῖς πάθεσιν ὑποδρόχιον φέρει. Διὸ
ἀναγκαίως ἡ παρθένος ὀφείλει ταῖς τῶν αἰσθητηρίων
ὀπαῖς τὸν λογισμὸν φρουρὸν ἐπιστήσασα, τήν τε ἐπὶ
τὰ ἔξω τούτων φορὰν, οὐκ ἀνέτους ἀπαξαπλῶς αὐτοῖς
ἐφιεῖσα (65) τὰς διεξόδους, σύμμετρόν τε καὶ ἠρε-
μαῖον παρέχειν· ἵνα μὴ ἀκωλύτως πρὸς ἃ βούλονται
ἐκχεόμενοι, ἐπινηχομένην αὐτοῖς ἔσθ' ὅτε τὴν ψυχὴν
πρὸς τὰ οἰκεῖα κυμαίνοντες κατασύρωσι· καὶ τὸ
ἔξωθεν ἐπ' αὐτὴν αὖθις αὐτῶν φερόμενον ῥεῦμα, θλί-
βουσα ταῖς ὀπαῖς διηθεῖν, καὶ παντὸς ῥύπου καθαρὸν D
εἰς αὐτὴν παραπέμπειν, ἵνα μὴ τῇ ἀπὸ σαρκῶν ἰλύϊ
πλημμυροῦν, ἣν ἐμπαθῶς ἐπεσύρατο (66), ὅλην αὐτὴν
τοῖς οἰκείοις μολύσμασι ταράσσον θολώσῃ.

amatorio corporum, quibus alligatæ sunt, con-
gressu, innumeras recipere affectionum species;
animam a corporis affectione semper conatur ab-
ducere; feminæ vero erga masculum habitudinem,
sese a corpore ad decus et ornamentum sibi pro-
prium convertendo, intercidere profitetur. Hoc iter
virtutis peragere studens, non jam ipsam corporis
erga masculum habitudinem considerat, sed animæ,
quæ in corpore incorporea est, qualis sit cum incor-
poreo Deo affinitas, veloci oculo intuetur; et incor-
porei amoris longo splendidiorem facem accendens,
sudoribus pro eo perferendis, nudam et voluptatum
corporis, in quo vivit, inexpertam semetipsam ex-
hibere conatur. Cum igitur divinum vere, et inta-
minatæ animæ proprium quiddam sit virginitas, ac
talis masculorum et femineorum corporum inter
se habitudo; cumque virgo nullam feminæ volu-
ptatis labem ex corpore trahens, ac omnibus carnis
affectibus exuta, puram semetipsam Deo, quem se
profitetur diligere, exhibere conetur; perspicuum
est eam haud ignorantem violentorum præmium
esse cœlorum regnum, vim inferre ad propositum
scopum naturæ suæ debere; ita ut non solum sti-
mulantem ad nuptias in corpore sic effecto volu-
ptatem superet, sed etiam omni voluptatis speciei
fortiter resistat. Una enim cum sit genere voluptas,
veluti fons quidam a carnibus scaturit, et velut in
quinque canales, ita in quinque sensus divisa, per
eos ad sensibilia ab intimis fluit. Quorum canalium
unusquisque, per proprium sensum foramen,
fluentum suum in suum sensibile vehementer injı-
ciens, quidquid sibi cognatum fuerit abluens ad se
pertrahit: et carnali impletus limo, ac torrentis
instar, rursus converso motu, ab exterioribus per
eadem foramina in carnis vortices celeriter fluit, et
animam quatiens perturbationum fluctibus submer-
git. Quamobrem necessario debet virgo sensuum
meatibus rationem custodem præficiens, cum eo-
rum ad exteriora motum, nequaquam libero illis
passim exitu concesso, moderatum ac tranquillum
efficere; ne libere quocunque voluerint effusi, tan-
dem aliquando animam ipsis supernatantem, ad ea
quæ sibi propria sunt agitantes pertrahant: tum
etiam eorum fluentum, dum extrinsecus in animam
pronum relabitur, constrictis meatibus percolare, et
ab omni sordo purum transmittere, ne carnali limo
exudans, quem per vitiosos affectus traxit, totam
illam suis inquinamentis obturbans contaminet.

(58) Ἐνδέδενται. Sic legerunt interpretes, sicque habent duo codices mss. quibus favent alii duo, in quibus legitur, ἐνδέδεται. Editi, ἐνδέδυνται.

(59) Οὖσαν. In editione Parisiensi pro hac voce legitur, ἔχουσα.

(60) Ἀνάψασα. Sic tres codices mss., melius quam editi, ἀνάψασθαι. Mox editio Paris., γυμνήν τε. Deest vocula τε in editione Veneta et in mss.

(61) Δέ. Vocula ex mss. et editione Veneta addita est. Paulo post unus ex Regiis πάθη ἐνδυσαμένη.

(62) Βιαστῶν. Sic mss. quatuor. Editi, βιαστόν.

(63) Ἀποκλύσας πρὸς ἑαυτόν. Sic quatuor mss. Editi cum Colbertino, ἀποκλῦσαν πρὸς ἑαυτό. Sic etiam unus ex Regiis, sed secunda manu.

(64) Πληρωθείς. Ita mss. quinque. Editi, πληρῶσαν. Mox duo codices, τὴν ἐξ αὐταῖς. Alii duo, τὴν ἐν ταύταις.

(65) Ἐφιεῖσα. Nonnulli codices, ἀφιεῖσα.

(66) Ἐπεσύρατο. Unus codex Regius, ἐπεσύρετο.

622 5. Igitur neque oculos ad omnem passim rerum visibilium aspectum aperiet,ne dum omnem sine discrimine figurarum et formarum speciem adsciscit,suis illam imaginibus perturbent.Quin etiam dum ad aliqua aspicienda aperientur, ob necessarium ad hanc vitam lucis usum, corporis oculi, animæ oculos claudet : ad veri autem luminis, et pulchritudinis, quæ ipsi hoc lumine ostenditur, considerationem, etiam antea clausos diligenter aperiet. Neque aurem omni colloquio sine examine præbebit, sed pravis quidem sermonibus, veluti cuidam graveolentis soporis impulsui eam obserabit; honestis autem et purum stillantibus virtutis laticem,studiose accommodabit. Et gustum quidem suavibus semper inhiantem frenabit ratione,ad necessaria autem percipienda sobrie temperabit. Tactum autem, ut illiberalissimum omnium sensuum quique cæteros omnes propria lævitate ad voluptatem veluti quibusdam præstigiis pellicit,purum ab omni prorsus cupiditatum macula quam accuratissime servabit. Hic enim toto corporo diffusus, per totam illius superficiem, non eam solum quæ extrinsecus apparet, sed eam etiam quæ reconditior est, ad vitiosos contactus tyrannidem in animam exercet.Manus autem maxime,ut opportunissimum quiddam apprehendens,per eas,veluti per quædam retia, omnes capit, quicunque in ea inciderint. Neque etiam immunem a propriis præstigiis relinquit aspectum.Sed ad confusos quidem colores,et asperas figuras, exasperans illum et confundens : ad ea autem quæ lævia sunt,et ad venustatem colore et specie formata decipere valent,eminus eum perfundens et demulcens, suam ipsius potestatem per huno etiam satis ostendit. Sed et auditum asperis quidem vocibus fugans,mollibus autem per flantem leniter aerem intrinsecus relaxans, quod sui muneris est ad voluptatis opus per hunc etiam perficit. Gustum prætermitto, ut qui omnino illius comes sit. Ad eos quidem sapores, qui secus se habent, constringitur et nauseat; ad eos autem qui suaves sunt, suos ipsius canales inexplebiles aperit. Quid enim et de genitalibus membris dicam? quomodo videlicet insitam illis vim ad similis generationem,

A B C

5. Οὐκοῦν οὔτε τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς πᾶσαν ἁπλῶς τὴν τῶν ὁρατῶν θέαν (67) ἀναπετάσει, ἵνα μὴ πᾶσαν ἀδιακρίτως χαρακτήρων τε καὶ μορφῶν ἰδέαν εἰσοι κιζομένη, δι' αὐτῶν πρὸς τὰς ἐξ αὐτῶν φαντασίας ταράσσηται. Ἀλλὰ πρὸς μέν τινα καὶ ἀνεψγότων, δι' ἀνάγκην τῆς πρὸς τὸν παρόντα βίον φωταγωγίας, τῶν τοῦ σώματος ὀφθαλμῶν, τοὺς τῆς ψυχῆς ἐπιμύσει· πρὸς δὲ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς καὶ τοῦ δι' αὐτοῦ δεικνυμένου κάλλους αὐτῇ κατανόησιν, καὶ μεμυκότας πρότερον σπουδαίως ἀνοίξει. Οὔτε τὴν ἀκοὴν παντὶ (68) λόγῳ ἀνεξετάστως ὑφίξει, ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς φαύλους τῶν λόγων, ὥσπερ πρός τινα δυσώδους γεύματος (69) φορὰν αὐτὴν ὑποφράξει, τοῖς δὲ σπουδαίοις καθαρὸν βέουσι τῆς ἀρετῆς τὸ νᾶμα, φιλομαθῶς ὑποθήσει. Καὶ τὴν μὲν γεῦσιν πρὸς τὰ ἥδοντα ἀεὶ κεχηνυῖαν ἐγχαλινώσει τῷ λόγῳ, πρὸς δὲ τὴν τῶν ἀναγκαίων μετάληψιν σωφρόνως ἡνιοχήσει. Τὴν δὲ ἁφὴν, ὡς ἂν (70) ἀνδραποδεστάτην μὲν πασῶν αἰσθήσεων οὖσαν, πάσας δὲ τὰς λοιπὰς τῇ οἰκείᾳ λειότητι πρὸς ἡδονὴν μαγγανεύουσαν, ἀκηλίδωτον παθῶν ὡς μάλιστα διόλου φυλάξει. Ὅλῳ γὰρ τῷ σώματι αὕτη παρεκταθεῖσα, διὰ μὲν τῆς ὅλης ἐπιφανείας αὐτοῦ, οὐ τῆς φαινομένης ἔξωθεν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν τῷ βάθει, πρὸς τὰς ἐμπαθεῖς ἁφὰς, κατὰ τῆς ψυχῆς δυναστεύει. Τῶν δὲ χειρῶν μάλιστα καταλαβοῦσα τὸ καιριώτατον, διὰ τούτων, ὥσπερ διά τινων θηράτρων (71), τοὺτ ἐμπεσόντας ἀγρεύει πάντας. Οὐ μὴν ἔρημον τῆς οἰκείας γοητείας καταλιμπάνει τὴν ὄψιν. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὰς συγκεχυμένας (72) χρόας καὶ τοὺς τραχεῖς χαρακτῆρας τραχύνουσα ταύτην, ὁμοῦ καὶ συγχέουσα· πρὸς δὲ τοὺς λείους τε καὶ πρὸς εὐφυΐαν καὶ χρόᾳ (73) καὶ σχήματι ἀπατηλῶς μορφωθέντας πόῤῥωθεν διαχέουσά τε αὐτὴν (74) καὶ λεαίνουσα, τὴν ἑαυτῆς δυναστείαν, καὶ διὰ ταύτης ἱκανῶς ἐπιδείκνυται. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἀκοὴν ταῖς μὲν τραχείαις τῶν φωνῶν φυγαδεύουσα, ταῖς δὲ μαλακαῖς διὰ τοῦ ἐμπνέοντος λείως ἀέρος ἐν βάθει χαλῶσα, τὸ καθ' ἑαυτὴν πρὸς ἡδονὴν ἔργον καὶ διὰ ταύτης ἀνύει. Ἐῶ γὰρ λέγειν τὴν γεῦσιν, ὡς τὸ ὅλον ταύτης (75) σύντροφον οὖσαν. Πρὸς μὲν τοὺς ἄλλως ἔχοντας χυμοὺς ἐπιστύφεταί τε καὶ ἀηδίζεται· πρὸς δὲ τοὺς λείους τὰς ἑαυτῆς δεξαμενὰς ἀπλῃρώτους ἀνοίγει. Τί γὰρ ἄν τις εἴποι καὶ περὶ τῶν παιδογόνων μορίων (76);

(57) Θέαν. Addit idem codex, ἡ παρθένος. Paulo post editio Paris., ταράσσεται, mss. ut in textu.

(68) Παντί· Nonnulli codices, ἅπαντι.

(69) Γεύματος. Sic editio Veneta et mss.quinque. Editio Paris., ῥεύματος. Ibidem unus ex Regiis, ἀποφράξει, et paulo post, χαλινώσει.

(70) Ἄν. Deest hæc vocula in tribus mss.

(71) Διά τινων θηράτρων. Hæc scriptura editionis Parisiensis videtur præferenda iis quæ in editione Veneta et in codicibus mss. leguntur. Codex Maz. et alius mss., διά τινων αὐτῇ πεφραγμένων ὅπλων· sed liber Maz. emendatus est, in eoque,pro ὅπλων scriptum fuit, ὁπῶν. Reg. tertius, συναισθήσει θηράτρων πεφραγμένων. Editio Ven. et mss. quatuor, διά τινων αὐτῇ πεφραγμένων ὅπλων θερμότερον τῇ συναισθήσει θηράτρων.

(72) Συγκεχυμένας. Quamvis hæc lectio in uno tantum occurrat codice Regio 2879, videtur tamen præferenda vulgatæ, κεχυμένας, ac confirmatur his quæ sequuntur, καὶ συγχέουσα. Hanc conjunctionem addimus ex pluribus mss.

(73) Καὶ χρόᾳ. Hæc desunt in codice Regio 2879.

(74) Αὐτήν. Editio Veneta et tres mss., ἑαυτήν. Paulo post editi, post δυναστείαν insesunt, ἡ ἡδονή. Sed hæc non legit vetus interpres, non leguntur in optimo codice Regio 2879,quo sæpe utiliter utemur ad hunc librum emendandum.Præterea sensus postulat, ut hæc expungamus. Hic enim probatur tactum in omnibus sensibus dominari. Sic etiam paulo post legebatur in editione Parisiensi τὸ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἡδυνὴ ἔργον. Emendavimus ope ejusdem codicis Regii et Venetæ editionis, nec aliter legit interpres Ambsosius.

(75) Ταύτης. Duo mss., ταύτῃ. Ibidem editio Veneta et mss. quinque, σύντροφος οὖσα.Editio Paris., πρὸς μὲν γάρ. Deest ultima vocula in editione Veneta et veteribus libris.

(76) Τί γὰρ ἂν τις εἴποι καὶ περὶ τῶν παιδο-

ὡς τὴν δεδομένην αὐτοῖς πρὸς τὴν τοῦ ὁμοιογενοῦς σπορὰν δύναμιν, οἷς ἑαυτῆς τὸ ὅλον ἐγκαταδησαμένη φαρμάκοις, τῇ συναισθήσει τῆς κατὰ τὴν ἀφὴν τούτων λειότητος, αἰχμάλωτον διὰ τῆς κατ' αὐτὴν ἡδονῆς ἄγει (77) τὸν ἄνθρωπον. Δι' ἀφῆς οὖν τινος ἐδείχθη, καὶ ὄψις τὴν ψυχὴν πρὸς ἡδονὴν ἀπατῶσα. Ταῖς γὰρ τῶν ὀμμάτων βολαῖς, καθάπερ ἀσωμάτοις χερσὶν, ὧν ἂν ἐθέλῃ πόρρωθεν ἁπτομένη, καὶ ὧν ταῖς τοῦ σώματος χερσὶν ἅψασθαι ἐπ' ἐξουσίας οὐκ ἔχει, ταῦτα ταῖς τῶν ὀμμάτων ἐπιβολαῖς ἐμπαθῶς περιπτύσσουσα, δι' ὧν ἀπεμάξατο τύπων, ὅλον πρὸς τὰς ἐγγινομένας φαντασίας τὸ σῶμα κυμαίνουσα. Καὶ ἀκοὴ τῶν λείων φωνῶν δι' ἀφῆς ἁπτομένη, διὰ ταύτης τὴν ψυχὴν γοητεύουσα. Καὶ συνελόντι φάναι, πᾶσα αἴσθησις (78), ὥσπερ τὸ σῶμα ἐν ᾧ δυναστεύει κοινὸν, οὕτω καὶ τὴν ἐν τούτῳ ἀφὴν κοινὴν εἰληφυῖα, διὰ ταύτης ἑκάστην τε αἴσθησιν πρὸς τὸ οἰκεῖον ἡδὺ, καὶ δι' ὅλων ὅλον ἐν ἀφῇ κείμενον ἡμῶν τὸ σῶμα πρὸς τὴν καθόλου ἡδονὴν ποικίλως μοχλεύουσα.

A suis ipsius omnino constringens veneficiis, per sensum eorum lævitatis, quæ tangendo percipitur, captivum sua voluptate ducit hominem. Per quemdam igitur tactum **623** ipse aspectus, ut ostendimus, animam ad voluptatem pellicit. Nam oculorum ictibus, velut incorporeis manibus, quæcunque voluerit eminus attingens, et quæ corporis manibus attingere non potest, ea oculorum conjectu libidinose complectens, per eas quas effingit species, totum corpus ob introductas imagines fluctibus quatit. Auditus ipse suaves voces per tactum percipiens, per illum animam incantat. Atque, ut verbo dicam, omnis voluptas, ut commune corpus in quo dominatur, ita communem in corpore tactum nacta, per cum singulos sensus ad B proprias suavitates, ac totum omnino in tactu constitutum corpus nostrum ad universam voluptatem varie impellit.

6. Ἐπειδὴ οὖν ἐν πάσαις μὲν ἡ ἀφὴ, μάλιστα δὲ ἐν γεύσει ναὶ τοῖς παιδογόνοις δυναστεύει μυρίοις, καὶ ἑτέρα τῆς ἑτέρας, ὥσπερ ἐν ἁλύσει, ἐξημμένη τε, καὶ πρατοῦσα ἀφὴ (79), ἡ μὲν διακονεῖται, ἡ δὲ διάκονος γίνεται, πᾶσαι δέ γε ἐπὶ τὴν βασιλίδα ἑαυτῶν ἡδονὴν, τὴν τῶν αἰσθήσεων, δι' ἀφῆς, ἐνέργειαν παραπέμπουσαι, ἔτι καὶ μᾶλλον τοῖς πάθεσι τὴν ψυχὴν σωματοῦσι· πρόκειται δὲ τῇ παρθένῳ πάσης ἡδονῆς σωματικῆς καθαρὸν ἀποδεῖξαι τὸν νοῦν· διὰ τοῦτο τὴν μάλιστα σωματοῦσαν ἀφὴν δεῖ τῆς ψυχῆς ἀποκόπτειν, ὡς ἂν τὸ ὄχημα τῶν κατὰ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις ἀφῶν ἀνελοῦσα, συνανέλοι ὡς ἔνι κἀκείνων πρὸς τὰ οἰκεῖα ἡδέα τὰς ὕλας. Τί οὖν μάλιστά ἐστιν C ὃ σωματοῖ πρὸς ἀφὴν τὴν (80) ψυχὴν, καὶ τὰς ἐν ταῖς ἄλλαις αἰσθήσεσιν ἡδονὰς πολυμόρφως (81) βλαστάνει; Ἡ ἐν γεύσει τε, φημὶ, καὶ ἡ πρὸς τὰς συνουσίας τὸ σῶμα ἀφὴ ἐμπαθῶς γαργαλίζουσα. Τούτων δ' αὐτῶν ἡγεῖται μὲν ἡ τῆς γεύσεως, ἡ δὲ τῆς μίξεως ἕπεται· ὅτι διὰ τῆς ἐν τῇ γεύσει ἀφῆς, κολακευομένης πρὸς γαστριμαργίαν ἀεὶ τῆς καταπόσεως, πιαινόμενον τὰ τὸ σῶμα καὶ ὑπὸ τῶν ἐν τῷ βάθει βρασσομένων λείων χυμῶν ἀσχέτως γαργαλιζόμενον, πρὸς τὴν τῆς μίξεως ἀφὴν οἰστρούμενον φέρεται.

6. Cum igitur in omnibus quidem tactus, præcipue vero in gustu et genitalibus dominetur partibus, ac alter ex altero tactus, velut in catena, aptus et nexus sit, ac alteri quidem ministretur, alter autem ministret, omnes autem ad reginam suam voluptatem, sensuum per tactum operationem transmittentes, adhuc magis animam perturbationibus quodammodo corpoream efficiant; cumque propositum sit virgini ab omni voluptate corporea puram exhibere mentem; propterea tactum, qui præcipue animam corpoream efficit, debet ab anima abscindere, ut vehiculum tactuum ad alios sensus attinentium resecans, simul etiam resecet, quantum fieri potest, eorum ad proprias suavitates materiam. Quid est igitur, quod maxime corpoream per tactum animam efficit, et sitas in aliis sensibus voluptates variis modis germinat? Tactus, inquam, tum qui in gustu situs est, tum qui corpus ad coitum libidinose titillat. Horum autem ipsorum præit is qui in gustu situs est, sequitur vero ille qui in coitu; quia per gustus tactum semper ad ingluviem voracitate blandiente, corpus pinguescens, et a lenibus humoribus intus ebullientibus insuperabiliter titillatum, ad tactum coitus œstro quodam percitum fertur.

7. Διὸ ἀναγκαῖον τὴν μέλλουσαν τῶν πρὸς τὰς μίξεις ἡδονῶν διὰ παρθενίας κρατεῖν, πολλῷ πλέον πρότερον τῆς κατὰ τὴν γεῦσιν ἡδονῆς, ὡς ἐπαντλούσης ἐκείνη (82) τὰς ὕλας, ἄρχουσαν δείκνυσθαι. Ἐκ λογικοῦ γὰρ καὶ ἀλόγου, κατὰ τὸ Ἑλληνικὸν πρὸς φυσιολογίαν πλάσμα, ὥσπερ τινὰ κένταυρον

7. Quare necesse est, ut quæ concubitus voluptates virginitate vult superare, multo magis D voluptatis, quæ ex gustu percipitur, ut quæ alteri fomenta suppeditet, prius se victricem ostendat. Ex rationali enim et irrationali, secundum Græcorum in physiologia commentum, veluti quem-

γόνων μοριων. Sic ope duorum codicum Regiorum mutavimus quod in editione Veneta et nonnullis mss. legebatur, Τί γὰρ ἂν τις εἰποι καὶ περὶ... ἔτι καὶ λέγοι. Editio Paris., Τί γὰρ ἄν τις καὶ περὶ... ἔτι καὶ λέγοι.

(77) Ἄγει. Unus ex Regiis codicibus, εἰσάγει, et paulo post, ὧν ἂν θέλοι, et, ἐγγενομένας φαντασίας.

(78) Πᾶσα αἴσθησις Voluptas, seu perceptio per sensus, hac voce designatur hoc loco, ut ex eo patet quod singulos sensus ad proprias suavitates per tactum impellere dicitur.

(79) Ἀφή. Sic tres codices mss. multo melius quam editio Veneta, ἀφῇ, aut Parisiensis, ἀφῆς.

(80) Πρὸς ἀφὴν τήν. Sic nonnulli codices mss. Editi, πρὸς τὴν ἀφήν.

(81) Πολυμόρφως. Unus ex Regiis codicibus, πολυμόρφους.

(82) Ἐκείνη. Legitur in editione Veneta et in quinque mss., ἐκείνης. Sed præferenda videtur scriptura editionis Paris. quam secuti sumus.

dam centaurum, totum hominem Creator effingens, superiori parti humanam formam a capite usque ad pectus habenti, id quod ab umbilico et lumbis protenditur, velut equi naturam, tum ad ventris voluptates belluarum in morem propensum, tum ad concubitus effrenate proclive, inferius collocans adaptavit : non quod ab irrationali parte rationalem abripi vellet, sed rationali, cui subjecta est pars irrationalis, habenas ad necessarios naturæ usus regendos sapientissime committens. Propter hanc igitur datam illi potestatem, quando non ducit, sed ducitur **624** ab irrationali pars rationalis, exprobrans aurigæ Scriptura, ut ad irrationalis voluptatem prave e superiori parte dejecto, ait : *Equi insanientes in feminas facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinniebat* [56]. Et alibi per umbilicum et lumbos irrationalis partis in animam dominatum subindicans : *Ecce robur ejus*, inquit, *in lumbis, et potestas ejus in umbilico ventris* [57]. Pinguescente enim ex gustu ventre, necesse est, ut subjectæ ventri partes, ab exundante humore, qui in intimis effervescit, ad naturales operationes moveantur. Suppeditat enim venter his imminens ea, quidus hæ operationes velut œstro incitantur : gula autem e superiori parte materias velut ex fonte profundit. Gustum igitur virgo vincat ante omnia, fontes voluptatum ac inde ad intemperantiam fluentium irritamentorum, e superiori parte sapienter regens ; ne dum virginitatem profitetur, ac postea gustui sese immoderate prostituit, imprudens alia perfruendi voluptate virginitatem stulte divendat. Virginem enim et gustum esse oportet virginis ; ita ut nulla rerum gulam oblectantium illecebra ad voluptatem corrumpatur, sed incorruptam se in hoc quoque caute custodiat, corpus autem, ut animæ ad officia adimplenda ministret, prudenter regat.

8. Non enim oportet, ut dum cavet, ne succumbat gustus voluptati, et scaturientes ex ventre voluptates constringit et attenuat, rursus in contrariam partem corporis usum convertat. *Ne enim declines*, inquit, *ad dexteram aut ad sinistram* [58]. Quemadmodum enim liberum ad omnes prorsus cibos emittere gustum, vere ob ea quæ diximus perniciosum est ; sic eum obstruere, ita ut corpus ob debilitatem inutile fiat, omnino a ratione alienum est. Extremo enim vere, ut ait sapiens quidam, in hoc quoque æqualia sunt. Quemadmodum enim ob

[56] Jerem. v, 8. [57] Job. xl, 11. [58] Deut. v, 32.

συνθεὶς ὁ Δημιουργὸς ὅλον τὸν ἄνθρωπον, τῷ ἀνθρωπομόρφῳ ἀπὸ κεφαλῆς ἕως στέρνων ἄνωθεν μέρει, τὸ ἀπὸ ὀμφαλοῦ καὶ ὀσφύος, καθάπερ ἵππου φύσιν, πρός τε τὰς γαστρὸς ἡδονὰς κτηνῶδες ὑπάρχον, καὶ πρὸς τὰς μίξεις ἀλόγως κινούμενον, κατώθεν φέρων προσήρμοσεν· οὐχ ὑπὸ τοῦ ἀλόγου μέρους τὸ λογικὸν ἐξαρπάζεσθαι βουληθείς, ἀλλὰ τῷ λογικῷ ὑποβεβλημένον (83) ἔχοντι τὸ ἄλογον μέρος, ἡνιοχεῖσθαι πρὸς τὰς τῆς φύσεως ἀνάγκας πανσόφως ἐφείς. Διὰ γοῦν ταύτην τὴν δεδομένην αὐτῷ ἐξουσίαν, ὅταν μὴ ἄγῃ, ἀλλ' ἄγηται ὑπὸ τοῦ ἀλόγου τὸ λογικὸν, ἐπονειδίζων τῷ ἡνιόχῳ ὁ λόγος, ὡς ἂν πρὸς τὴν τοῦ ἀλόγου ἡδονῆν κακῶς ἄνωθεν κενωθέντι (84) φησίν Ἵπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἐχρεμέτιζε (85). Καὶ ἀλλαχοῦ ἀπ' ὀμφαλοῦ καὶ ὀσφύος τὸ ἄλογον κατὰ τῆς ψυχῆς δυναστεύειν ὑπαινισσόμενος· Ἰδοὺ (86) ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, φησὶν, ἐπ' ὀσφύϊ, ἡ δὲ δύναμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστρός. Ηιαινομένης γὰρ ταύτης ὑπὸ τῆς γεύσεως, ἀνάγκη τὰ ὑπ' αὐτὴν μόρια ὑπὸ τοῦ πλημμυροῦντος ὑγροῦ βρασσομένου ἐν βάθει, πρὸς τὰς φυσικὰς ἐνεργείας κινεῖσθαι. Χορηγεῖ μὲν γὰρ ἡ γαστὴρ ἐπικειμένη τούτοις πρὸς τὸν οἶστρον τὰ ὑπεκκαίοντα ταύτας (87)· κατάποσις (88) δὲ ἄνωθεν πηγάζει τὰς ὕλας. Πρώτης οὖν τῆς γεύσεως ἡ παρθένος κρατήσει, τὰς πηγὰς τῶν γαστρὸς ἡδονῶν, καὶ τῶν ἐντεῦθεν πρὸς ἀκολασίαν ῥεουσῶν ἀφορμῶν ἄνωθεν σωφρόνως ἡνιοχοῦσα· ἵνα μὴ παρθενεύειν προελομένη, εἶτα πρὸς τὴν γεῦσιν ἀφειδῶς ἐκπορνεύουσα, λάθῃ καθ' ἑτέραν ἀπολαύσεως ἡδονὴν τὴν παρθενίαν ἀλόγως ἀπεμπολοῦσα. Παρθένον γὰρ καὶ τὴν γεῦσιν εἶναι δεῖ τῆς παρθένου, ὑπὸ μηδεμιᾶς τοῦ ἥδοντος τὴν κατάποσιν κολακείας πρὸς ἡδονὴν φθειρομένην, ἀλλ' ἄφθορον μὲν κἀν τούτῳ ἑαυτὴν φρονίμως φυλάττουσαν, πρὸς δὲ τὴν τῆς ψυχῆς εἰς τὰ ὑπιόντα ὑπηρεσίαν. τὸ σῶμα ἐμφρόνως ἡνιοχοῦσαν.

8. Οὐδὲ γὰρ δεῖ φυλαττομένην ὑποπεσεῖν τῇ τῆς γεύσεως ἡδονῇ, καὶ τὰς πηγαζούσας ἐκ γαστρὸς ἡδονὰς διὰ τῆς πρὸς τὰ σῖτα ἐγκρατείας ἀναστέλλουσάν τε καὶ ἰσχναίνουσαν, εἰς τὸ ἐναντίον αὖθις περιτρέπειν (89) τὴν τοῦ σώματος χρείαν. Μὴ ἐκκλίνῃς (90) γὰρ, φησὶν, εἰς τὰ δεξιὰ ἢ εἰς τὰ ἀριστερά. Ὡς γὰρ τὸ ἄνετον κατὰ πάντων ἁπλῶς ἐδεσμάτων ἀφιέναι (91) τὴν γεῦσιν διὰ τὰ προειρημένα ὡς ἀληθῶς χαλεπόν· οὕτω τὸ ἀποκλεῖσαι ταύτην εἰς τὴν ἐξ ἀσθενείας τοῦ σώματος ἀχρηστίαν παντάπασιν ἀλογώτατον. Αἱ ἀκοότητες γὰρ ὄντως (92), ὡς ἔφη τις

(83) Ὑποβεβλημένον. Sic mss. quinque cum editione Veneta. Paris., ὑποβεβημένον. Non multo post unus ex Regiis, πανσόφως ἀφείς.

(84) Κενωθέντι. Satis commode editio Paris., κινηθέντι, neque hanc scripturam sequi dubitarem, si non repugnarent mss. omnes cum Veneta editione. Præterea utraque scriptura eodem redit. Non assentior Combefisio ita reddenti : *prave olim evacuarit, dejecerit.*

(85) Ἐχρεμέτιζε. Plures codices, ἐχρεμέτιζον.

(86) Ἰδού. Codices nonnulli, ἰδοὺ δή. Statim unus ex Regiis, ὀσφύϊ αὐτοῦ.

(87) Ταύτας. Nonnulli codices, ταύτην.

(88) Κατάποσις. Unus ex Regiis, ἡ δὲ κατάποσις τῆς γεύσεως.

(89) Περιτρέπειν. Unus ex Regiis ante hanc vocem habet, νόσοις.

(90) Ἐκκλίνῃς. Sic tres codices mss. melius quam in editis, ἐκκλίνεις.

(91) Ἀφιέναι. Unus codex, ἀφεῖναι.

(92) Ὄντως. Male in utraque editione, οὕτως, contra veterum librorum fidem. Mox editio Paris., κατὰ τοῦτό εἰσιν. Sed deest verbum substantivum in quinque nostris codicibus, quorum duo habebant, ἀνισότητες.

τῶν σοφῶν, καὶ κατὰ τοῦτο ἰσότητες. Ὡς γὰρ διὰ πλῆθος τροφῶν (93) ἀποσκιρτῶν ἡμῶν ὁ ἵππος, φέρει κακῶς ὅπη βούλεται τὸν ἡνίοχον· οὕτω δι' ὑπερβάλλουσαν ἔνδειαν πρὸς τὴν προκειμένην τῆς ἀρετῆς ὁδὸν ἐμποδίζει. Καὶ ὥσπερ οὐ δεῖ ταῖς πολλαῖς τροφαῖς τοῦτον πιαίνοντα, ταῖς τῶν σκιρτημάτων αὐτοῦ ἀταξίαις κακοπαθεῖν τὸν ἡνίοχον, καὶ πανταχοῦ περιφέρεσθαι πρὸς τὴν ζέουσάν τε καὶ δύσκαμπτον αὐτοῦ δύναμιν παντελῶς οὐκ ἀντέχοντα· οὕτως οὐδὲ τὴν ἐπ' ἀρετὴν ὁδὸν σὺν τούτῳ ὁδεῦσαι προθέμενον, ὑπερβαλλούσῃ ἐνδείᾳ πρὸς τὸ ἀχρεῖον αὐτοῦ, φημί, τὴν δύναμιν καταβαλεῖν (94)· ἵνα μὴ ἐξασθενήσαντι τούτῳ προσδεδεμένος, ἀνήνυτον ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπομένῃ τὸν πόνον· μήτ' ἐγεῖραι ἔτι καταπεσόντα πρὸς τὸν δρόμον δυνάμενος, μήτ' ἀφεῖναι ὑπὸ τῆς πρὸς αὐτὸν φυσικῆς σχέσεως συγχωρούμενος· ἀλλ' ἀεὶ μὲν τούτῳ διὰ τὴν κοινωνίαν συσκάνειν. καὶ περὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ὑγείας αὐτοῦ πονεῖσθαι ἀναγκαζόμενος· τῷ δὲ μὴ ἔχειν σθεναρὸν τὸν (95) πρὸς τὴν γυμνασίαν τῶν ἐπιβαλλόντων τῷ δρόμῳ ὑπηρετούμενον, δι' ἀμελετησίαν λοιπὸν τὰ πολλὰ τῆς οἰκείας ἐπιστήμης ἑαυτοῦ ἐκβάλλων (96). Οὐκοῦν ἐπεὶ δεῖ τὸ συμφυὲς ἡμῖν ὄχημα, μήτε ἀνιέντας ἄγαν, μήτ' αὖ πάλιν σφοδρῶς ἐπιτείνοντας, πρὸς τὸν τῆς ἀρετῆς δρόμον προάγειν, διὰ τοῦτο προσήκει καὶ τὴν κατάστασιν, ὡς ἔχει, τοῦ σώματος, καὶ τὰς ποιότητας τῶν τροφῶν θεωρεῖν, καὶ ἀκμάζοντι μὲν τῷ σώματι καὶ θέρμης φυσικῆς πλεονάζοντι ἐκισχεῖν ἔτι, καὶ διὰ τῶν τροφῶν ἐξωθεῖν τὸ θερμὸν, ἵνα μὴ ἡ πολυχύμοις τροφαῖς τὴν οὖσαν (97) ἐκ φύσεως πιμελὴν ἐκ προσθήκης αὐξήσαντες, ἢ τῇ τοῦ οἴνου ἐγχυσει ζέουσαν τοῦ σώματος τὴν ἀκμὴν ἔτι μᾶλλον ἐξάψαντες, κατὰ τὸν τῶν Ἑλλήνων σοφὸν, πῦρ ὄντως ἐπὶ πῦρ ὀχετεύωμεν· Ἀλλ' ἀκμάζοντι μὲν καὶ θέρμης φυσικῆς περιττεύοντι τὸ ἐκ πηγῶν καθαρὸν ῥεῖθρον σωφρόνως ἐποχετεύσωμεν, τὴν ἐν τῇ φύσει ζέουσαν φλόγα τῇ τοῦ ὕδατος ἀντιπαθεῖ δυνάμει καταμαραίνοντες, καὶ πρὸς τὸ ἥμερον τῷ ἐν ἡμῖν λόγῳ (98) κιρνῶντες· παρηβῶντι δὲ καὶ μαραίνομένῳ τὴν ἐκ τῶν τροφῶν καὶ τοῦ πόματος βοήθειαν εὐμήχανον ἐπεισάξωμεν (99)· οὐ τὴν ποσότητα μόνον τῶν τροφῶν ἁπανταχοῦ πρὸς τὴν δύναμιν φρονίμως μετροῦντες, ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα μάλιστα σοφῶς ἐπικρίνοντες. Οὐδὲ γὰρ τῇ ἔξωθεν φαντασίᾳ τούτων μόνον προσέξομεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῷ βάθει δύναμιν τούτων μάλιστα σοφῶς (1) κατοπτεύσομεν· ὅτι οὐ σπερμάτων μόνον τε, καὶ ὀσπρίων, ἀλλὰ καὶ τῶν λαχάνων ἐστὶν οὐκ ὀλίγα, ἃ οὐ κατὰ τὴν ἔξωθεν δόξαν πρὸς τὴν ἥμερον ἡνιόχησιν εἰς τροφὰς τῷ ἀσκητῇ καθάπαξ συμβάλλεται, ἀλλὰ τὸ τῶν σαρκῶν βάθος ἀμύσσοντά τε καὶ κνισμώδεις γαργαλισμοὺς ἐμποιοῦντα, οὐκ ἔλαττον τῶν αὐτόθεν φευκτῶν, κατὰ τὸ λεληθὸς ἐπιθολοῖ καὶ ταράσσει τὰ σώματα.

9. Διόπερ οὐδὲ τοῖς ἁλσὶν ἁπλῶς καὶ ἀδιαφόρως χρησόμεθα, ὥσπερ ἐνίους τῶν ἀσκήσει προσεχόντων

A copiam ciborum recalcitrans equus noster, vitiose aurigam fert quocunque vult; ita ob nimiam inediam ad propositum virtutis iter impedimento est. Quemadmodum enim non oportet, ut pluribus cibis illum saginans, inordinatis ipsius saltibus voxetur auriga, et quoquoversum circumferatur, fervidis illius et indomitis viribus omnino cedens : ita nec virtutis iter cum eo peragere statutum habenti, nimia inedia, ex qua inutilis fiat, vires ejus dico frangendas : ne illi debilitato alligatus, irritum ipsius causa sustineat laborem; nec jam lapsum erigere ad cursum valens, nec dimittendi, ob naturalem cum eo conjunctionem, facultatem habens, sed semper quidem una cum eo gemere, ac illius valetudinis cura coactus laborare; et eo quod invalido utatur ad exercitationem officiorum cursus B ministro, per desidiam deinceps magnam propriæ peritiæ partem amittens. **625** Quoniam igitur oportet, ut natura conjuncto nobiscum vehiculo, nec nimium relaxantes habenas, nec rursus vehementer retinentes, ad virtutis cursum procedamus; propterea convenit, et statum corporis et qualitates ciborum considerare, ac vigens quidem corpus et naturali calore adhuc abundans cohibere, et per cibos depellere calorem; ne cibis plurimi succi naturalem pinguedinem accessionibus augentes, aut vini infusione fervidum corporis vigorem adhuc magis incendentes, secundum Græcorum sapientem vere ignem igni admoveamus. Sed vigenti quidem et naturali calore redundanti purum ex fontitibus laticem temperanter infundamus, fervidam C naturæ flammam contraria aquarum vi restinguentes, et cum eo quod lenius est, insita nobis ratione miscentes : senescenti autem et marcescenti adjumentum ex cibis et potu adhibeamus : non quantitatem solum ciborum ubique viribus prudenter metientes, sed maxime qualitatem ipsam sapienter discernentes. Neque enim exteriori tantum illorum speciei attendemus, sed etiam maxime quam vim intus habeant, prudenter spectabimus; quia non solum seminum et leguminum, sed et olerum nonnulla sunt, quæ in cibos adhibita, etsi exterior species utilis videtur, non tamen asceteæ ad placidam gubernationem prosunt, sed et intimas carnes vellicantia, ac pruritus et titillationes efficientia, non minus quam quæ sua sponte fugienda D sunt, latenter corpora inficiunt et perturbant.

9. Quare nec salibus simpliciter ac indifferenter utemur, quemadmodum nonnullos asceticæ vitæ

(93) Τροφῶν. Unus ex Regiis, σιτίων, et mox, ὅπου βούλεται.

(94) Καταβαλεῖν. Tres mss., καταβάλλειν. Mox unus ex Regiis, ὑπομείνῃ.

(95) Σθεναρὸν τόν. Quatuor mss. cum editione Veneta σθεναρὸν τό. Alius codex, σθεναρὸν τὸ σῶμα. Ibidem unus ex Regiis, ἐπιβαλλόντων δρόμων.

(95) Ἐκοάλλων. Sic duo codices mss., melius ἐκβαλών. Habent iidem codices, αὐτοῦ ἐπιστήμης.

(97) Τὴν οὖσαν. Unus ex Regiis, τὴν ἐνοῦσαν.

(98) Τῷ... λόγῳ. Idem codex τοῦ...λόγου, *cum lenitate insitæ nobis rationis permiscentes.*

(99) Ἐπεισάξωμεν· Codices nonnulli, ἐπεισάξομεν.

(1) Σοφῶς. Nonnulli codices, συνετῶς.

studiosos vidimus, qui ob summam abstinentiam omnia quidem rejicerent pulmenta, solis autem cum pane salibus pro omni uterentur condimento. Neque hi nimirum intelligunt sales, cum natura fecundi sint, et pruritus corpori pariant, plus cæteris ad libidinem corpora irritare. Quod si in his sumendis debet sapienter ad propositum usum auriga versari, multo magis in arborum fructibus, qualitatum cum iis quæ manifeste noxia sunt, cognationem convenit discernere : ita ut ubique solum ad vitam necessarium cibum prudenter adhibeamus, obsoniorum autem exquisitam ad voluptatis illecebras suavitatem repudiemus. Nam si panis cor hominis confirmat[59], non oportet copiosius necessario cibo obsonium adhibere. Nam nec salium, qui panis condimentum sunt, tantum sumimus, quantum panis. Quod si nemo tantum condimenti quantum **626** illius rei, cujus est condimentum assumet; quomodo obsoniorum usum præcipuo cibo copiosiorem adhibebit? Non enim hæc panis vere condimenta erunt, sed rursus horum condimentum panis. Ac imprudentem rursus alia ratione gustus aurigam per obsoniorum varietatem ad voluptatem pelliciet : ac inde comperietur, quod per vitæ asceticæ exercitationem fugit, id rursus persequi. Quemadmodum igitur in tetrachordo, ut verbo dicam, bona est harmonia; quoniam ex quatuor elementis, terra et aqua et aere et igne constant nostra corpora, indigenti quidem per cibos semper auxiliabitur, redundantis autem, detrahendo et ad exercitationes ducendo, tyrannidem emolliet : non quantitates solum calidi id nobis et frigidi, sed etiam sicci et humidi qualitates probans. Ac aliis quidem ad quantitatem addens, aliis vero detrahens, et alias intendens, alias vero remittens vitæ instituto qualitates, alias immutans, alias vero, quæ secundum naturam sunt, conservans, sic ab omni dissonantia liberum, apteque instructum, revera, tetrachordum corporis nostri ad virtutis concentum, animæ præparabit. Atque hæc quidem de gustus ratione dicta sint propter eos, qui in virginitatis, vel potius in totius virtutis curriculo exercentur.

10. Demonstrant autem, quemadmodum corporis in animam dominatus ad virtutis acquisitionem impedimento est, sic rursus debilitatem, non valente corporis instrumento animæ desideriis ministrare, virtutis cursum supprimere. Non enim magis sarcina carnium, animæ pennas ad ima detrahens, quam

[59] Psal. CIII, 15.

A ἐθεασάμεθα, δι' ὑπερβολὴν ἐγκρατείας, ἅπαν μὲν παρωσαμένους προσέψημα, μόνους δὲ τούτους μετὰ τοῦ ἄρτου ἀντὶ παντὸς προσφερομένους ἡδύσματος. Οὐ συνιᾶσι δὲ ἆρα καὶ οὗτοι, ὅτι γόνιμοι κατὰ φύσιν ὑπάρχοντες καὶ ὀδαξησμοὺς τῷ σώματι ἐμποιοῦντες, μᾶλλον τῶν ἄλλων πρὸς τὰς μίξεις τὰ σώματι ἐριθίζουσιν. Εἰ δ' ἐν τούτοις δεῖ σοφῶς πρὸς τὴν προκειμένην χρείαν τὸν ἡνίοχον διαγίνεσθαι, πολλῷ πλέον τῶν ἀκροδρύων τὴν πρὸς τὰ ὁμολογουμένως βλάπτοντα συγγένειαν τῶν ποιοτήτων προσήκει φυλοκρινεῖν (2), ἀπανταχοῦ μὲν τὸ ἀναγκαῖον τῆς τροφῆς πρὸς ζωὴν μόνον φρονίμως ἐγκρίνοντας, τῶν δὲ προσεψημάτων τὴν ἐπινενοημένην (3) κολακείαν πρὸς τὰ ἡδονῆς δελέατα ἀποπτύοντας. Εἰ γὰρ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει, οὐ δεῖ πλέον τοῦ ἀναγκαίου τῆς B τροφῆς τὸ προσέψημα ἀλόγως προσφέρεσθαι. Ἐπεὶ μηδὲ τοὺς ἅλας, ἥδυσμα τοῦ ἄρτου ὑπάρχοντας, ἴσους ποσότητι (4) μετὰ τοῦ ἄρτου παραληψόμεθα. Εἰ δὲ οὐκ ἄν τις ἴσον τὸ ἄρτυμα τῷ οὗ παραλαμβάνεται ἄρτυμα προσενέγκοιτο, πῶς ἄν τις πλεονάζουσαν τὴν τῶν προσεψημάτων χρείαν, τῆς προηγουμένης τροφῆς παραλάβοι; Οὐκέτι γὰρ ἔσται ταῦτα τοῦ ἄρτου ἀληθῶς προσεψήματα, ἀλλὰ ὁ ἄρτος ἀνάπαλιν τούτων. Καὶ λήσεται πάλιν ἄλλῳ λόγῳ ἡ γεῦσις κατασοφισαμένη, διὰ τῆς ποικιλίας τῶν ὄψων, πρὸς ἡδονὴν τὸν ἡνίοχον· εἶτα ἐντεῦθεν εὑρεθήσεται, ὃ φεύγει διὰ τῆς ἀσκήσεως, πάλιν διώκων. Οὐκοῦν, ὥσπερ ἐν τετραχόρδῳ (5), συνελόντι φάναι, ἀγαθὴ ἁρμονία, ἐπειδὴ ἐκ τεττάρων, γῆς καὶ ὕδατος, ἀέρος τε καὶ πυρὸς, συνέστηκεν ἡμῶν τὰ σώματα, τῷ μὲν ἐνδέοντι διὰ τῶν τροφῶν ἀεὶ βοηθήσει, τοῦ δὲ πλεονάζοντος τῇ C ὑφαιρέσει, καὶ πρὸς τὰς γυμνασίας ἀγωγῇ, τὴν δυναστείαν μαλάξει· οὐ τὰς ποιότητας μόνον τοῦ ἐν ἡμῖν θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ποιότητας ξηροῦ τε καὶ ὑγροῦ δοκιμάζων. Καὶ ταῖς μὲν εἰς ποσότητα προστιθείς, τῶν δὲ ὑφαιρῶν, καὶ τῶν μὲν ἐπιτείνων, τῶν δὲ ἀνιείς διὰ τῆς ἀγωγῆς τὰς ποιότητας, καὶ τὰς μὲν ἐξαλλάσσων, τὰς δὲ κατὰ φύσιν τηρῶν, οὕτω πάσης ἀναρμοστίας ἀπηλλαγμένον, εὐάρμοστον, ὡς ἀληθῶς, τὸ τετράχορδον τοῦ σώματος ἡμῶν, φημί, πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ μελῳδίαν, τῇ ψυχῇ εὐτρεπίσει. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰς τὸν τῆς γεύσεως τρόπον (6), διὰ τοὺς εἰς τὸν ὑπὲρ παρθενίας δρόμον (7), μᾶλλον δὲ ὑπὲρ αὐτῆς ὅλης ἀρετῆς ἀσκουμένους, εἰρήσθω.

10. Ὑποδείκνυσι δ', ὅτι, ὡς ἡ τοῦ σώματος κατὰ τῆς ψυχῆς δυναστεία πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κτῆσιν ἐμπόδιος γίνεται· οὕτω ἀνάπαλιν ἡ ἀσθενεία, οὐ δυναμένου ὑπηρετεῖσθαι τοῦ σωματικοῦ ὀργάνου ταῖς τῆς D ψυχῆς προθυμίαις, τὸν πρὸς τὰ καλὰ δρόμον ἐκκόπτει. Οὐδὲν γὰρ μᾶλλον ἡ μολιβδὶς (8) τῶν σαρκῶν,

(2) Φυλοκρινεῖν. Sic Regius codex 2879. Editi, φιλοκρινεῖν. Scriptura quam in contextum recepimus, confirmatur in notis ad epist.237, ex pluribus aliis locis.

(3) Ἐπινενοημένην. Reg. cod. 2879, ἐπινοουμένην. Mox idem codex satis commode, δελεάσματα ἀποπτύοντας, quæ scriptura longe videtur præferenda vulgatæ, ὑποπτεύοντας, *obsoniorum exquisitam suavitatem suspectam habentes.*

(4) Ποσότητι. Ita mss. quinque, Editi, ποσότητα.

(5) Ἐν τετραχόρδῳ. Sic idem Regius codex modo citatus. Editi, ἐκ τετραχόρδου. Paulo post idem codex, πρὸς τὰ γυμνάσια.

(6) Τρόπον. Mss. quatuor, τόπον, *de gustus loco*, sive materia ad gustum pertinente.

(7) Διὰ τοὺς εἰς τὸν ὑπὲρ... δρόμον. Sic Colbertinus codex et duo Regii. Editi, διὰ τοὺς ὑπὲρ... δρόμους.

(8) Μολιβδὶς· Sic mss. nonnulli. Unus ex Regiis μολιβδός. Editi, μολιβίς.

τὸ τῆς ψυχῆς πτερὸν ἐπὶ τὰ κάτω καθέλκουσα, ἢ ἡ τοῦ σώματος ἀσθένεια περὶ αὐτὸ ἀσχολοῦσά τε τοῦτο καὶ θλίβουσα οὐκ ἐᾷ πρὸς τὰ οὐράνια, ὡς θέλει, ἀνίπτασθαι· οὐ τῆς τῶν καλῶν κτήσεως αὐτὴν δι' ἀδύναμίαν μόνον ἀποστεροῦσα τὴν παρουσίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν κτηθέντων ἤδη, διὰ τὴν ἐκ τῆς ἀσθενείας ἀμελετησίαν, ἀποσυλῶσα (9) τὸ κάλλος. Ὡς γὰρ παχεῖα γαστὴρ (οὐχὶ τῇ κατασκευῇ καὶ τῇ φύσει παχεῖα, ἀλλ' εἰς ἣν παχύτης τροφῶν διὰ γαστριμαργίαν ἀφθόνως ῥεῖ, ἐπιθολοῦσα τὸν νοῦν καὶ παχύνουσα) λεπτὸν οὐ τίκτει νόα· οὕτως ἡ ἄγαν λεπτή, δι' ἀτονίαν ἄπνοον τοῦτον ποιοῦσα, ἐν τῇ ἀσθενείᾳ τοῦ σώματος καὶ τὸν λεπτὸν ἤδη τικτόμενον ἀποσβέννυσιν. Καὶ ὅτι οὐ καθάπαξ τὰς μὲν δεῖ τὰς τροφὰς ἀποστρέφεσθαι, τῶν δὲ ἁπλῶς ἐμφορεῖσθαι, ἀλλ' ὅτι προσήκει κἂν τούτοις μὴ μόνον τὴν ποσότητα σωφροσύνῃ (10) μετρεῖσθαι, δυναμένην διὰ πλῆθος ταυτὸν τοῖς ἐκβεβλημένοις ἐργάζεσθαι· ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα ἰσοδυναμοῦσαν πολλάκις τοῖς προφανῶς βλαβεροῖς ἐπικρίνειν, καὶ συνόλως, Λόγον σέβοντας, λόγῳ καὶ μὴ ἀλογίᾳ ἀσκεῖσθαι.

11. Εἰ δὲ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν, καὶ διὰ ταύτην τὴν ἐντολὴν τῷ εἰπόντι, Γυμνὸς ἤμην, καὶ περιεβάλετέ με, πεινῶντα καὶ ἐθρέψατε, ἀσθενοῦντα καὶ ἐπεσκέψασθε (11), μετὰ σπουδῆς παριστάμεθα. Ὑποκρίνεται τὴν ἐντολὴν ὁ ἑτέρῳ μὲν παρίστασθαι προνοούμενος, ἑαυτὸν δὲ ἀσθενοῦντα ἀνηλεῶς λυμαινόμενος. Φανερὸν γάρ, ὡς ἐσφαλμένως ἀγαπᾷ τὸν πλησίον, οὗ προνοεῖν προθυμεῖται, ὁ ἑαυτὸν μὴ εἰδὼς ἀγαπᾷν. Καὶ πῶς τὴν ἐντολὴν δικαίως πληροῖ ὁ τὴν πρὸς τὸ δοῦλον σῶμα δίκην ὑγιῶς μὴ δικάσας, ἀλλὰ προφάσει μὲν δουλαγωγίας ὑπωπιάζειν ἐπαγγειλάμενος, τῇ δὲ ἀκρίτῳ ὁρμῇ τοῦτο κακῶς ἀναλώσας; Πῶς γὰρ ἔτι δοῦλον ἔσται τοῦτο τοῦ δεσποτεύοντος, αὐτὸν τὸν δεσπότην εἰς ὑπηρεσίαν τῆς βίας, ἧς (12) παρ' αὐτοῦ ὑπέμεινεν, εἰλῆφός; Πῶς δὲ δουλεύσει τῷ δεσπότῃ εἰς τὴν τῶν ἀδελφῶν εὐποιΐαν, πάντας τοὺς εὖ ποιεῖν δυναμένους εἰς τὴν ἑαυτοῦ θεραπείαν δούλους παρειληφός; Οὐκέτι γὰρ πρὸς τὰ τῆς ἀρετῆς κινήματα τῷ δεσπότῃ ὑπηρετήσει· ἐν ἀσθενείᾳ δὲ κείμενον, τοῖς λοιποῖς ἅπασιν εὐποιΐας ἔσται ὑπόθεσις· οἰκτιζόμενον τὸν δεσπότην ὑπὸ πάντων ἔχον, διὰ τὴν περὶ τοῦτο (13) ταλαιπωρίαν, ἐλεούμενον δὲ τὸν δοῦλον, διὰ τὴν ἀνίατον τούτου αἰκίαν. Οὔτε γὰρ ὁ δεσπότης τῶν ἑαυτοῦ ἔργων ἐπιλαβέσθαι λοιπὸν, διὰ τὴν περὶ τοῦτο ἀσχολίαν, ἀλλ' οὔτε ἀναγκασθεὶς διὰ τῆς πρὸς αὐτὸ συνδέσεως, ἐλεύθερος ἀφεθῆναι ἐπίνοιαν ἔχει· οὔτε ὁ δοῦλος ἔτι ἐλέους τυχὼν, ἀνακτήσασθαι τὴν πρέπουσαν πρὸς τὸν δεσπότην δουλείαν· ἀλλ' ὁ ἕτερος τῷ ἑτέρῳ ὑπόθεσις ἀνιάτου κολαστηρίου γενόμενος, τὴν ἀλογίαν ἔχουσι, τοῦ εἰς τὸ δεσμωτήριον τοῦτο ἀμφο-

A corporis debilitas in eo curando has pennas detinens et premens, impedimento est quominus ad cœlestia pro votis avolet ; nec eam solum bonorum acquisitione ob imbecillitatem privat ; sed et jam partorum, ob ortam ex imbecillitate desidiam, pulchritudinem deprædatur. Quemadmodum enim pinguis venter (non constitutione et natura pinguis, sed in quem pinguedo ciborum ob gulam abunde fluit, obturbans mentem et pinguofaciens) tenuem non gignit intellectum : sic qui nimium gracilis est, quasi emortuum illum ob infirmitatem redigens, in imbecillitate corporis etiam eum, qui jam tenuis genitus erat, exstinguit. Illud etiam ostendimus non satis esse alios quidem cibos rejicere, aliis vero simpliciter satiari; sed in his etiam non modo quantitatem, quæ ob copiam idem potest ac non convenientes cibi efficere, temperantia metiendam esse, B sed etiam qualitatem, quæ sæpe idem valet ac noxii manifeste cibi, discernendam esse; ac omnino Verbi cultores rationem in ascetica vita ducem sequi debere. non impetum a ratione alienum.

11. Quod si diliges proximum tuum ut temetipsum, et propter hoc præceptum ei qui dixit : 625 *Nudus eram et operuistis me, esurientemque nutrivistis, et infirmum visitastis* [590a], studiose opitulamur. Is simulat observationem præcepti, qui alteri quidem opitulari studet, semetipsum autem infirmum crudeliter perdit. Nam qui semetipsum amare nescit, liquet ab eo proximum falso diligi, cui stadet providere. Et quomodo præceptum legitime impleat, qui servi corporis causam non recte judicat, sed C illud castigare professus per causam redigendi in servitutem, inconsiderato impetu male consumit et perimit ? Quomodo enim adhuc servum erit domini ipsum dominum ad solatium violentiæ, quam ab eo passum est, servum accipiens ? Quomodo serviet domino ad bene aliis faciendum, omnes qui bene facere possunt, ad suam ipsius curam servos accipiens ? Non enim jam ad virtutis opera domino ministrabit ; sed in infirmitate jacens, cæteris omnibus erit beneficii materia, dominum habens omnium miseratione dignum, ob ærumnosam circa illud operam, ac ipsum etiam servum miserabilem, ob acceptas a domino insanabiles plagas. Nam nec suis jam officiis dominus perfungi potest, circa illud occupatus, nec necessario colligatus cum eo, libere D evadendi consilium invenire potest; nec servus, dum adhuc benigne curatur, congruam domino servitutem recuperare : sed cum alter alteri materia insanabilis sit supplicii, probrum dementiæ sustinent, et a magistro certaminis, qui ambos huic carceri illigavit, et a spectatoribus inustum, eo quod ad

[590a] Matth. xxv, 36.

(9) Ἀποσυλῶσα. Regiis cod. 2879, ἀποσυλοῦσα, et paulo post, τίκτει νοῦν.

(10) Σωφροσύνῃ. Sic Colbertinus et unus ex Regiis. Editi, σωφροσύνην.

(11) Πεινῶνται, ἐπεσκέψασθε. Duo veteres libri, πεινῶν, καὶ ἐθρέψατέ με, ἀσθενῶν, καὶ ἐπεσκέψασθέ με.

(12) Ἧς. Cod. Reg. 2879, ἣν.

(13) Περὶ τοῦτο. Idem codex, περι ταυτὸ περικειμένην αὐτῷ. Et paulo post, τούτου ἀδικίαν.

cœlestem cursum iste adscriptus, imprudens ob consilium rationis expers, non modo nihil eorum, quæ ad stadium pertinent, prudenter exercuerit, sed etiam eum, qui ipsi ad cursum servire debuerat, inique oppresserit, ac semetipsum simul cum eo stulte everterit. Quapropter necessario his qui ad virtutem comparandam corpus castigant, iterum clamanus : *Ne declines ad dexteram aut ad sinistram* [60]. Quemadmodum enim ad ingluviem deflectere periculosum est, ita vehementi inedia corpus eo redigere, ut ob imbecillitatem inutile sit, vere est a ratione alienissimum. Non enim ipsa per se abstinentia a ventris voluptatibus bonum est, sed quia ad virtutem comparandam confert. Quod si cujus causa abstinentiam ciborum eligimus, illud vehementiori abstinentia negligimus, in contrarium nobis, ob animum rationis expertem, instituti forma vertetur : siquidem non jam ob tabefactum et eversum instrumentum per lectiones et preces assidue versari cum Deo poterimus, aut in fratribus juvandis officium virtutis adimplere. Oportet ergo etiam corporis curam gerere. non propter corpus, sed ut ministerium ad philosophiam habeamus. Fieri enim non potest, ut qui ministerium corporis promptum et expeditum ad philosophiam non habent, hi vel lectionibus philosophiæ comparandæ idoneis pares sint, vel animum in corpore languentem **628** ad precandum convenienter intendant, vel omnino quidquam eorum quæ ad philosophiam attinent, ad suam ipsorum, aut ad eorum, quibuscum vita communis est, utilitatem operentur. Idcirco inquit : *Castigo corpus meum, et in servitutem redigo* [61]. Insurgere enim volens in dominum ob carnium vigorem, abstinentiæ plagis in servitutem redigo, dominatum cogens agnoscere. Non enim sic illud ferio, inquit, ut immoderatis plagis inutile ad servitutem efficiam, sed id mihi in castigando propositum, ut in servitutem redigam ad ministerium domino exhibendum. Qui autem adeo inediis servum verberat, ut non solum inutilis ad domini ministerium, sed et sibi ipse opem ferre non possit; quid aliud semetipsum, nisi servum servi facit; Necesse est enim ut cum jam corpus servire non possit, sed ob debilitatem resolutum sit, dominus ei serviat, quippe qui semper in ministerio illius infirmitati exhibendo laboret, nec jam suorum ipsius munerum meminisse possit, ac totam vitam in eo curando consumat.

12. Carnis igitur curam gerere non simpliciter prohibuit, sed ad concupiscentias inquit. Quare quod in carnibus concupiscit et voluptates appetit,

A τέρους βαλόντος (14), καὶ παρὰ τοῦ ἀγωνοθέτου καὶ παρὰ τῶν θεατῶν στιζομένην· ὅτι πρὸς δρόμον οὐράνιον οὗτος ἀπογραψάμενος, ἔλαθε δι' ἀλογίαν, οὐ μόνον οὐδὲν τῶν πρὸς τὸ στάδιον φρονίμως ἀσκήσας, ἀλλὰ καὶ τὸν πρὸς δρόμον αὐτῷ δουλεῦσαι ὀφείλοντα ἀδίκως κπαβαλὼν, καὶ ἔτι ἑαυτὸν τούτῳ ἀνοήτως συγκαταστρέψας. Διὸ ἀναγκαίως τοῖς διὰ τὴν τοῦ (15) καλοῦ κτῆσιν ὑπωπιάζοτσι τὸ σῶμα πάλιν ὑποφωνοῦμεν· Μὴ ἐκκλίνῃς εἰς τὰ δεξιὰ ἢ εἰς τὰ ἀριστερά. Ὡς γὰρ τὸ εἰς γαστριμαργίαν ἐκκλῖναί ἐστι χαλεπὸν, οὕτω τὸ διὰ ἐπιτεταμένης κακουχίας (16) εἰς ἀχρηστίαν δι' ἀσθενείας τὸ σῶμα καταβαλεῖν, ὡς ἀληθῶς ἀλογώτατον. Οὐ γὰρ δι' ἑαυτὴν ἡ ἀποχὴ τῶν τῆς γαστρὸς ἡδονῶν ἐστι καλὸν, ἀλλ' ὅτι πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κτῆσιν συμβάλλεται. Εἰ δὲ δι' ὃ τὴν ἀποχὴν τῶν βρωμάτων ἐγκρίνομεν, τούτου διὰ τῆς ἐπι- B τεταμένης ἀποχῆς ἀμελήσομεν, εἰς τὸ ἐναντίον ἡμῖν, ὑπὸ ἀλογίας, τῆς ἀγωγῆς ὁ τύπος περιτραπήσεται· οὐκέτι μὲν διὰ τὴν σύντηξιν καὶ παρατροπὴν τοῦ ὀργάνου δι' ἀναγνωσμάτων τε καὶ εὐχῶν ὁμιλεῖν τῷ Θεῷ δυναμένοις, οὔτε πρὸς τὴν (17) τῶν ἀδελφῶν εὐποιίαν τῷ καλῷ ὑπακυύειν. Χρὴ οὖν καὶ σωματος ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι, οὐ διὰ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὑπηρεσίαν, φημὶ, φιλοσοφία κτωμένους. Ἀδύνατον γὰρ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ σώματος εὐήνιον πρὸς φιλοσοφίαν μὴ ἔχοντας, ἢ ἀναγνώσμασι φιλοσόφοις ἀρκέσαι, ἢ τὸν νοῦν ἐνατονοῦντα τῷ σώματι πρὸς εὐχὴν δεόντως συντεῖναι, ἢ συνόλως τι τῶν φιλοσοφίᾳ ἐπιβαλλόντων εἰς ἑαυτοῦ καὶ τῶν κοινωνούντων τῷ βίῳ ὠφέλειαν ἐργάσασθαι. Διὸ Ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα, φησὶ, καὶ δουλαγωγῶ. Κατεξανίστασθαι γὰρ δι' ἀκμὴν τῶν σαρκῶν C τοῦ δεσπότου βουλόμενον τοῖς τῆς ἐγκρατείας ὑπωπίοις δουλαγωγῶ, ἐπιγινώσκειν τὴν δεσποτείαν συναναγκάζων. Οὐ γὰρ οὕτως αὐτὸ παίω, φησὶν, ὥστε ταῖς ἀμέτροις πληγαῖς ἄχρηστον πρὸς τὴν δουλείαν ποιῆσαι, ἀλλ' ὁ σκοπός μοι τοῦ ὑπωπιάζειν ἐστὶν, ἵνα δουλαγωγήσω τοῦτο πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς δεσποτείας. Ὁ δὲ εἰς τοσοῦτον κύπτων ταῖς ἐνδείαις τὸν δοῦλον, ὥστε μὴ μόνον ἄχρηστον πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ δεσπότου γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῷ ἀδυνατεῖν ἐπαρκεῖν, τί ἄλλο, ἢ δοῦλον ἑαυτὸν τοῦ δούλου (18) πεποίηκεν; Ἀνάγκη γὰρ μηκέτι μὲν δυναμένου δουλεύειν τοῦ σώματος, ὑπ' ἀσθενείας δὲ παρειμένου, τὸν δεσπότην τούτῳ δουλεύειν, ἀεὶ περὶ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τῆς ἀσθενείας πονούμενον, καὶ οὐκέτι μὲν τῶν καθ' ἑαυτὸν ἔργων μνήμην ποιήσασθαι D συγχωρούμενον, πάντα δὲ τὸν βίον τούτου προσδαπανῶντα.

12. Τῆς οὖν σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθαι οὐχ ἁπλῶς ἀπεφήνατο· ἀλλ' εἰς ἐπιθυμίας, φησίν. Ὥστε τὸ μὲν ἐπιθυμητικὸν καὶ φιλήδονον τῶν σαρκῶν διὰ

[60] Deut. v, 32. [61] I Cor. IX, 27.

(14) Βαλόντος. Sic tres mss. quibus favet Colbertinus, in quo legitur, ἐμοαλόντος. Editi, βάλλοντος. Videntur autem hæc verba suo excidisse loco : nec ullus erit sensus, nisi legamus, παρὰ τοῦ ἀγωνοθέτου τοῦ... βαλόντος.

(15) Τοῦ. Codex Reg, 2879, τοῦ ὄντως. Non multo post idem cod., δεξιὰ, μηδὲ εἰς τά.

(16) Διὰ ἐπιτεταμένης κακουχίας. Idem codex, τῇ ἐπιτεταμένῃ κακουχίᾳ.

(17) Οὔτε πρὸς τήν. Deest prima vox in editione Veneta. Legitur in duobus mss., καὶ πρὸς τήν, quod eodem redit.

(18) Τοῦ δούλου. Unus cod., τῷ δούλῳ. Infra legendum, βίον τούτῳ.

τῆς ἀσκήσεως δεῖ ὑποτέμνειν· τὸ δὲ χρειῶδες, εἰς τὴν τοῦ καλοῦ κτῆσιν προνοούμενον, συντηρεῖν. Βρῶμα γὰρ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Δι' ἃ καὶ ἡ τῶν βρωμάτων ἀποχὴ μετὰ λόγου παραλαμβάνεται. Ἐπεὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὴν ἀποχὴν τῶν βρωμάτων ἂν ἐξετάζῃς, φησίν· Οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα, οὔτε ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν. Οὔτε γὰρ οἱ μὴ ἐσθίοντες πλέον τι ἔχουσι τῶν ἐσθιόντων ἐν ἀρετῇ, κατ' αὐτὸ μόνον τὸ μὴ ἐσθίειν· οὔτε οἱ ἐσθίοντες ἔλαττον τῶν μὴ ἐσθιόντων, κατ' αὐτὸ μόνον τὸ ἐσθίειν, ἐὰν ἡ ἔνδον αὐτῶν ἀρετὴ ἐξισάζηται. Οὐκοῦν πρὸς τὴν ἐν ψυχῇ ἀρετὴν ἀφορῶντας δεῖ τὰ περὶ σῶμα πάντα μετιέναι. Οὐ γὰρ ὄντα καλὰ καθ' ἑαυτὰ, διὰ τὴν τοῦ καλοῦ ὑπηρεσίαν καλὰ κοσμούμενα γίνεται. Ἵνα γοῦν μὴ ἐμποδίζηται ἡ πρὸς τὸ καλὸν ὑπηρεσία τῇ ἀσθενείᾳ τοῦ σώματος, Οἴνῳ, φησὶν, ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. Ὡς γὰρ ζέοντι δι' ἀκμὴν καὶ σφριγῶντι τῷ σώματι οὐ δεῖ, καθάπερ ἤδη προείρηται, πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχετεύειν· οὕτως οὔτε καταψυχομένῳ τῇ ἀσθενείᾳ, τὸ ψυχρὸν ἔτι καὶ μᾶλλον ἐπιβλαβῶς ἐπαντλεῖν. Ἀλλ' ὡς ἐκεῖ τὸ κατὰ φύσιν θερμὸν τῷ ὑφαιρεῖν τὰς ἔξωθεν ὕλας ἐκδαπανῶμεν, οὕτω δαπανηθὲν τοῦτο τοῖς πόνοις, καὶ λοιπὸν δι' ἡλικίαν ἢ νόσον σβεννύμενον, ἔξωθεν ἐναύσμασι (19) βοηθοῦντες ἀναληψόμεθα. Εἰρήνης γὰρ δεῖ καὶ ἐν τῷ σώματι προνοεῖν τῷ ἀσθενοῦντι, τῶν τεττάρων μερῶν ἐξ ὧν ἡρμόσμεθα (20) ἁπανταχοῦ παρισταμένων, ἵνα μὴ ἐκνικῆσάν ποτε τὸ ἐν ἡμῖν θερμὸν ἢ ψυχρὸν, ἢ ἓν ὅλως τι τῶν τεττάρων, πολέμου καὶ ἐναρμοστίας, καὶ τοῦ ἐξ ἀσθενείας οἴστρου (21) τὴν ψυχὴν ἀναπλήσῃ. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰς τὴν μίαν τῶν αἰσθήσεων, τὴν γεῦσιν μόνον, ὑπὲρ τῆς κατὰ σῶμα παρθενίας, συμμέτρως εἰρήσθω. Μεταβατέον δὲ λοιπὸν καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, τὴν ἀληθῆ παρθένον ἰδεῖν προκείμενον ἔχοντας.

13. Ἰστέον (22) οὖν τοῖς τὴν θεράπαιναν τῆς ὄντως παρθενίας, διὰ τῆς ἀποχῆς τῶν τροφῶν, καὶ τῆς ἄλλης σκληραγωγίας παρθένον φυλάττουσιν, ὅτι δυνατὸν παρθένον ἔχοντα σῶμα, μὴ παρθένον ἔχειν τὴν ψυχήν. Ἱκανὸν γὰρ καὶ (23) βλέμμα τύπους ἐμποιῆσαι τῶν αἰσχρῶν τῇ ψυχῇ, καὶ λόγος πεφαρμακωμένος (24) πρὸς ἡδονὴν ἐμπεσὼν τῇ ἀκοῇ φθεῖραι πρὸς ἀκολασίαν τὸν νοῦν. Εὐλαβεῖται γοῦν ὁ νυμφαγωγὸς, μήπως φθαρῇ οὐ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὰ νοήματα τῶν νυμφευομένων Χριστῷ. Διὸ δεῖ τὴν παρθένον πρὸ τοῦ σώματος μάλιστα τηρεῖν τὴν ψυχήν, οὐ τινὶ μὲν φυλακῇ ταύτην τηροῦσαν, τινὶ δὲ ἁπλῶς ἀφιεῖσαν,

A id vita ascetica resecari debet : quod autem utile, id virtutis acquisitionem sibi proponenti conservandum. *Esca enim nos Deo non commendat*[62]. *Non est enim regnum Dei esca et potus, sed justitia et pax et gaudium in Spiritu sancto*[63]. Propter quæ ipsa ciborum abstinentia cum ratione adhibetur. Siquidem ipsam per se abstinentiam ciborum si consideres, inquit : *Neque si non manducaverimus, deficimus : neque si manducaverimus, abundamus*[64]. Nam nec qui non comedunt, præstant virtute comedentibus, quatenus non comedunt; nec qui comedunt, inferiores sunt non comedentibus, quatenus comedunt, si intus eorum virtus adæquetur. Oportet igitur, ut ad animæ virtutem respicientes, omnia quæ corporis sunt exsequamur. Cum enim per se bona non sint, per ministerium, quod virtuti præstant, B consequuntur ut bona fiant. Ne igitur impediatur debitum virtuti ministerium infirmitate corporis, *Vino*, inquit, *modico utere propter stomachum tuum et frequentes tuas infirmitates*[65]. Quemadmodum enim effervescenti per ætatem et valido vegetoque corpori non oportet, ut jam prædiximus, ignem igni addere; ita nec frigescenti præ infirmitate frigidum, quod etiam magis perniciosum foret, infundere. Sed quemadmodum illic id quod natura calidum est, subtrahendo extrinsecus materias, consumimus : ita consumptum laboribus, et jam ætate aut morbo fere exstinctum, externis fomentis opem ferendo, recreabimus. Paci enim in corpore providendum est etiam infirmo, cum quatuor partes, ex quibus compacti sumus, ubique circumstent, ne si quando 629 superaverit quod in nobis calidum est aut frigidum aut C omnino unum aliquod ex quatuor, bello et discordia et orto ex infirmitate œstro animam impleat. Atque hæc quidem de uno ex sensibus, nempe gustu solo, super corporis virginitate satis dicta sint. Jam transeundum et ad alios sensus, cum veram virginem videre nobis propositum sit.

13. Sciendum est his, qui famulam veræ virginitatis, per abstinentiam ciborum et reliquam austeritatem virginem custodiunt, fieri posse, ut virginem corpus habeat, qui virginem animam non habet. Potest enim vel aspectus species imprimere turpium rerum in anima, vel sermo ad voluptatem conditus in aures incidens, animum impudicitia corrumpere. Cavet igitur pronubus ne corrumpatur non D modo corpus, sed etiam cogitatio eorum qui Christo desponsati sunt. Quapropter oportet ut virgo ante corpus maxime animam servet, non custodia aliqua illam servans, aliquo vero incustoditam dimittens,

[62] I Cor. VIII, 8. [63] Rom. XIV, 17. [64] I Cor. VIII, 8. [65] I Tim. V, 23.

(19) Ἐναύσμασι. Sic ope Regii codicis 2879 emendavimus quod legebatur in editis, νάμασι.

(20) Ἡρμόσμεθα. Codices nonnulli, συνηρμόσμεθα. Unus codex, ἡρμόσθη, supplendo σῶμα. Paulo post editi, παριστάμενον. Mss. ut in textu.

(21) Πολέμου... οἴστρου. Sic editio Veneta et codices mss. Parisiensis editio, πόλεμον... οἶστρον.

(22) Ἰστέον. Sic mss. codices omnes. Editi, ἴστε.

Mox unus ex Regiis, ἔχοντι σῶμα.

(23) Καί. Conjunctio addita ex mss. et editione Veneta

(24) Πεφαρμακωμένος. Quatuor mss., πεφαρμαγμένος. Tres alii cum editis consentiunt, quorum tamen duo utramque lectionem exhibent. Mox unus ex Regiis, τοῦ νυμφευομένου.

sed omni custodia cor suum servans, ita ut nec voce illius profluens sermo voluptate auditorem sermonis inficiat : nec rursus extrinsecus ad aures ab aliquo perveniens sermo, cor illius ad cupiditatem exagitet. Idem enim et in aspectu facere convenit, nec aspicientem molliter, ne ejusmodi aspectu voluptatis imagines contra se immittat videntibus : nec extrinsecus misso aspectu contingi se patientem, ne eo, velut igníto quodam jaculo, in corde percussa, ad voluptatis imagines inflammata uratur. *Eris enim*, inquit, *velut servus jaculo percussus in jecore* [66]. Sed externum quidem ipsius obtutui respondentem aspectum debet ab anima repellere, suum autem aspectum pudicitiæ indicem videntibus exhibere. Potest enim vel palpebrarum curiosior motus stimulare et œstro concitare ad voluptatem, per quam hæc animam concutiunt. Ubi enim visæ ipsius oculis pulchritudini obtutum acriter defigens, velut in cera, ita in anima voluptate emollita imagines visæ formæ impresserit; recedit quidem ac seorsum est is a quo imagines profectæ; impressa autem animo forma illius, qui visus est, ad opera ipsi convenientia urgens semper, animam imaginibus ludit. Idcirco virgini principio quidem summopere cavendum est, ne cuiquam acriorem infigat obtutum, aut si infixerit, contraria vi nitentes imprimi imagines a se repellat, ita ut nulla species corporea diuturnis stimulis imprimatur. Quod si aliquando contigerit, ut imprudens rerum corporearum imagines suscipiat; eas continuis bonarum rerum recordationibus in seipsa delere debet; species a corporea forma, velut in cera, impressas, animi ad divina conversione abolendo, rerum autem sanctarum species assiduis meditationibus inscribendo. Quod si susceptas species permanere integras in animo, tanquam in sigillo, siverit; necesse est, ut animo circa 630 impressam formam occupato, cætera omnia bona virgo despiciat, et ad inhærentem speciem semper suspensa, libidinose ad perfruendum incitetur. Nec tali quidquam prodest, corpus a cogitationibus incorruptum servare, cum anima immissis in eam per oculos corporeis amoris voluptatibus semper corrumpatur. Metu enim vel pudore nec sine simulatione retinens præconceptam de se exterioris virginitatis opinionem, eaque nudari indecorum existimans, illam colit et conservat : sed incorporeis cogitationis manibus inseparabiliter complexa eum, quem sibi impressum et insculptum amat, semper illum secum circumfert; et quæ corpore peragere

[66] Prov. VII, 22.

ἀλλὰ πάσῃ φυλακῇ νὴν ἑαυτῆς καρδίαν τηροῦσαν. ὡς ἂν μήτε διὰ φωνῆς ταύτης λόγος ῥυεὶς, πρὸς ἡδονὴν τὸν ἀκουστὴν τοῦ λόγου φαρμάξειε, μήτ' ἔξωθεν αὖθις διὰ τῆς ἀκοῆς λόγος παρά τινος ἐμπεσὼν, τὴν καρδίαν αὐτῆς πρὸς ἐπιθυμίαν κυμήνῃ. Οὕτω γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ βλέμματος προσήκει ποιεῖν, μήτ' ἐμβλέπουσαν μαλακῶς, ἵνα μὴ ἡδονῆς ἰνδάλματα διὰ τούτου τοῖς ὁρῶσι καθ' ἑαυτῆς ἀποστέλλῃ · μήτε τὸ ἔξωθεν πεμπόμενον βλέμμα ἅπτεσθαι αὐτῆς συγχωροῦσαν, ὡς ἂν μὴ καθάπερ τινὶ πεπυρακτωμένῳ βέλει τούτῳ τὴν καρδίαν βληθεῖσα, πρὸς τοὺς τῆς ἡδονῆς τύπους διακαιομένη ἀνάπτηται. Ἔσῃ (25) γὰρ, φησὶν, ὡς ἔλαφος τοξεύματι πεπληγὼς εἰς τὸ ἧπαρ. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἔξωθεν ἀντίτυπον τῇ παρ' ἑαυτῆς θέᾳ δεῖ τῆς ψυχῆς ἀποκρούεσθαι, τὸ δὲ αὐτῆς σωφροσύνης μήνυμα τοῖς ὁρῶσι παρέχειν. Ἱκανὸν (26) γὰρ καὶ βλεφάρων περίεργος κίνησις, μυωπίσαι τε καὶ (27) παροιστρῆσαι πρὸς ἡδονὴν, ὑφ' ἧς ταῦτα σοβεῖ τὴν (28) ψυχήν. Ὅταν γὰρ τῷ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῆς ὀφθέντι καλῷ τὸ ὄμμα ἐμπαθῶς ἐπερείσασα, καθάπερ ἐν κηρῷ, τῇ ὑπὸ τῆς ἡδονῆς μαλαχθείσῃ ψυχῇ, τοὺς τύπους τῆς ὀφθείσης ἰδέας ἐν ἑαυτῇ ἀπομάξηται, ἀνακέχωρηκε μὲν, καὶ καθ' ἑαυτόν ἐστιν ὁ ποιήσας (29) τοὺς τύπους, ἐναποσφραγισθεῖσα δὲ τῇ διανοίᾳ τοῦ ὀφθέντος ἡ ἰδέα, πρὸς τὰ ἑαυτῆς ἔργα ἐγκειμένη ἀεὶ φαντασιοῖ τὴν ψυχήν. Διὸ δεῖ μάλιστα μὲν τὴν ἀρχὴν, μηδενὶ ἀτενὲς τὴν παρθένον ἐπιβάλλειν τὸ ὄμμα, ἢ ἐπιβάλλουσαν, ἀντιτύπῳ δυνάμει τοὺς βιαζομένους ἐντυπωθῆναι χαρακτῆρας ἑαυτῆς ἀποκρούεσθαι, ὡς ἂν μηδεμίαν σωματικὴν ἰδέαν χρονίαις τῆς συνηθείας ἐπιβολαῖς ἐντυπώσηται. Ἐὰν δὲ που συμβῇ λαθόντας τῶν σωματικῶν (30) ἐγγενέσθαι τοὺς τύπους, ταῖς τῶν καλῶν συνεχέσι μνήμαις τούτους ἐξ αὐτῆς ἀφανίζειν· τοὺς μὲν παρὰ τῆς σωματικῆς ἰδέας ἐγγραφέντας, καθάπερ ἐν κηρῷ, τῇ ἐπὶ τὰ θεῖα μεταθέσει τοῦ νοῦ ἀπαλείφουσαν, τοὺς δὲ τῶν ἁγίων ταῖς περὶ αὐτὰ πεπονημέναις θεωρίαις ἐγγράφουσαν. Ἐὰν δὲ τοὺς ἐγγενομένους αὐτῇ τύπους ἐμμένειν (31) ἀθραύστους καθάπερ ἐν σφραγῖδι τῇ διανοίᾳ ἰάσῃ, ἀνάγκη περὶ τὴν ἐκσφραγισθεῖσαν ἰδέαν τὸν νοῦν ἀσχολούμενον, τὰ μὲν ἄλλα πάντα καλὰ παρορᾷν, πρὸς δὲ τὴν τῆς ἐνούσης ἰδέας φαντασίαν ἐπτοημένον ἀεὶ, περὶ τὴν ἀπόλαυσιν αὐτοῦ (32) ἐμπαθῶς καταγίνεσθαι. Καὶ οὐδὲν ὤνησε τὴν τοιαύτην, τὸ σῶμα ἀδιάφθορον ταῖς ἐπινοίαις φυλάσσουσαν, τὴν δὲ ψυχὴν πρὸς τὰς ἀποσταλείσας ἐπ' αὐτὴν διὰ τοῦ βλέμματος τοῦ σωματικοῦ ἔρωτος ἡδονὰς ἀεὶ φθειρομένην. Φόβῳ γὰρ ἢ αἰδοῖ τῆς προειληφυίας κατὰ τὴν ἔξωθεν παρθενίαν δόξης μεθ' ὑποκρίσεως ἐχομένη, καὶ τὸ γυμνω-

(25) Ἔσῃ. Sic mss. et editio Veneta. Parisiensis, ἔστι.

(26) Ἱκανόν. Sic reperimus in quinque veteribus libris. Editi, ἱκανή.

(27) Καί. Sic mss. et editio Veneta. Editio Parisiensis, διά.

(28) Σοβεῖ τήν. Sic mss. Editi, σοβεῖται.

(29) Καθ' ἑαυτόν ἐστιν ὁ ποιήσας. Sic editio Veneta et plerique mss. Rarisiensis editio, καθ' ἑαυτό ἐστιν ὅ τε τὸ ποιῆσαν.

(30) Τῶν σωματικῶν. Unus ex Regiis codicibus juvit ad emendandum quod prave in editis legebatur, τῷ σωματικῷ. Idem codex habet, εἰ δέ που. Mox quatuor mss. pro ἐξ αὐτῆς habent, ἐν ἑαυτῇ. Colbertinus, ἐξ αὐτῆς αὐτήν.

(31) Ἐμμένειν. Nonnulli codices, μένειν. et mox, ἐνσφραγισθεῖσαν.

(32) Αὐτοῦ. Et editio Veneta et veteres libri consentiunt in hac voce. Editi, αὐτῆς.

θῆναι ταύτης αἰσχύνης ἄξιον κρίνουσα, ταύτην μὲν ἀσκοῦσα διασυντηρεῖ, ἀσωμάτοις δὲ χερσὶ περιλαμβάνουσι κατὰ διάνοιαν τὸν ἐρώμενον ἐντετυπωμένον αὐτῇ, μεθ' ἑαυτῆς ἀεὶ περιφέρει, καὶ ἃ διὰ σώματος πράττειν, ἕνεκα τοῦ φωραθῆναι, αἰσχύνεται, ταῦτα ταῖς ἐννοίαις ποιεῖν οὐκ αἰδεῖται. Ἦν οὐκέτι λοιπὸν οὐδὲ σώματι ἄν τις ὑγιῶς λέγοι (33) παρθένον. Ἀνάγκη γὰρ τοῦ ἐρωμένου ἀχωρίστως αὐτῇ μιγνυμένου κατὰ διάνοιαν, καὶ τὸ σῶμα τοῖς τῆς ψυχῆς πάθεσι συμμορφοῦσθαι, καὶ συνδιατιθέμενον τοῖς ἐν διανοίᾳ κινήμασι, φθειρομένῃ τῇ δεσποίνῃ συνδιαφθείρεσθαι, καὶ ὕπαρ καὶ κατὰ τοὺς ὕπνους τὰ ἐρωτικὰ ὀνειρωττούσῃ, καὶ αὐτὸ ταύτῃ συνονειρώττειν. Τοιούτου δὲ πάθους τὴν ψυχὴν κατασχόντος, περιττὴ λοιπὸν καὶ ἡ τῶν βρωμάτων ἐγκράτεια, καὶ ἡ λοιπὴ τοῦ σώματος σκληραγωγία· οὐ τοῦ ἵππου τὸν ἱππέα πρὸς τὰ ἑαυτοῦ σκιρτήματα φέροντος, αὐτοῦ δὲ τοῦ ἱππέως τῷ ἐνόντι πάθει κακῶς τὸν ἵππον οἰστροῦντος. Ὡς γὰρ ἐπί τινων ὑπὸ γήρως παρεθέντων τὸ σῶμα ὁ νοῦς, ἐκ τῆς προκατασχούσης ἀκολασίας νοσῶν, παρὰ δύναμιν πρὸς τὴν τῆς ἡδονῆς φαντασίαν μοχλεύει τὸ σῶμα· οὕτως ἐπὶ τῶν ἐμπαθῶς (34) πρὸς ἔρωνα τὴν ψυχὴν γενομένων, καὶ παρειμένον τῇ ἀσκήσει τὸ σῶμα, πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἡ ψυχὴ ἐρεθίζει· οὐκ ἀπὸ τῆς τοῦ σώματος ἀκμῆς ἐπὶ τὴν ψυχὴν διαβεβηκότος τοῦ πάθους, ἀπὸ δὲ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὰ τοῦ σώματος ἴδια κακῶς κινουμένου. Εἰ οὖν ὀλέμμα τοσούτου πυρὸς ἔναυσμα γίνεται, ἀκούωμεν τοῦ ὑποφωνοῦντος· Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλεπέτωσαν, καὶ τὰ βλέφαρά σου νευέτωσαν (35) δίκαια, καὶ μὴ συναρπασθῇς σοῖς βλεφάροις, μηδὲ ἀγρευθῇς σοῖς ὀφθαλμοῖς.

A pudet, ne deprehendatur, ea animo facere non pudet. Hanc non jam amplius, ne corpore quidem, recte virginem quisquam dixerit. Necesse est enim, cum is quem amat inseparabiliter cum illa misceatur in animo, ipsum etiam corpus ad animæ perturbationes effingi, et cogitationis motibus congruens, cum domina corrupta corrumpi, et cum ea per visum et in somnis amatoria somniante, ipsum etiam somniare. Tali autem morbo animam detinente, inutilis jam et ciborum abstinentia, et reliqua corporis austeritas; cum non equus equitem impetu suo abripiat, sed ipse eques interno œstro prave equum stimulet. Quemadmodum enim in nonnullis, quorum corpus senectute debilitatum, mens ex præcedenti intemperantia ægrotans, ultra vires ad voluptatis B imaginem corpus sollicitat; ita in iis, quorum anima amoris morbo laborat, etiam debilitatum vita ascetica corpus ad proprias cupiditates anima exstimulat; non a corporis vigore in animam transeunte morbo, sed ab anima ad ea, quæ corporis propria sunt, prave commoto. Si ergo aspectus tanti incendii fax est, audiamus eum qui clamat: *Oculi tui recta videant, et palpebræ tuæ annuant justa, et ne abripiaris simul cum palpebris tuis, neque capiaris oculis tuis*[67].

14. Εἰ δὲ κατὰ τὸν ἀνωτέρω τῆς φύσεως λόγον ἁφή τίς ἐστιν ἡ τοῦ βλέμματος κατὰ τῶν σωμάτων (36) ἐπιβολή· καὶ ὥσπερ τοῖς ὀφθαλμιῶσιν ἐπὶ πλέον ἐνατενίσαντες, τῆς νόσου μεταλαμβάνομεν, καὶ ἄλλοις φυσικῶς ὠφέλοῦσιν ἐπιβάλλοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς κατὰ τὸ λελῃθὸς ὠφελούμεθα· καὶ τοῖς τῆς ἡδονῆς ἄρα συμβόλοις (37) ἐπιβάλλοντες τοὺς ὀφθαλμούς, τῆς κατὰ τὴν ἡδονὴν νόσου τὸν νοῦν ἀναπίμπλαμεν, ὥσπερ οὖν καὶ τοῖς ὄντως καλοῖς ἐπιβάλλοντες τούτους, διὰ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὴν ψυχὴν τὴν ὠφέλειαν δεχόμεθα· καὶ (38) ἄτοπον μετὰ τοῦ βλάπτεσθαι πρὸς νόσον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὴν παρθένον, ὧν μὴ θαρσεῖ τῇ χειρί ποτε ἅψασθαι, τούτων τῇ τοῦ ὄμματος ἁφῇ ἀδιαφόρως ἐφάπτεσθαι. Προαγωγὸς γὰρ, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ προμνήστρια ἡ μὲν διὰ τοῦ ὄμματος ἁφὴ, τῆς διὰ χειρῶν προλαμβάνουσα πόρρωθεν γίνεται. Αὕτη δὲ αὖτη, ἡ διὰ χειρῶν φημι, τῆς κατὰ τὴν συμπλοκὴν θερμοτέρα θεράπαινα· καὶ ἡ τὴν πρώτην ἁφὴν τοῦ ὄμματος μὴ φυγουσα, οὐκ ἂν τὸ ἐπ' αὐτῇ, οὐδὲ τὴν τῶν χειρῶν ἀποφύγοι. Ἡ δὲ τῇ τοιαύτῃ αὖθις ἐρωτικῶς ἐμπλακεῖσα, οὐκ ἂν μολυ-

14. Quod si, secundum supra expositam naturæ C rationem, tactus quidam est oculorum in corpora conjectus; si quemadmodum, dum lippientes diutius intuemur, morbi participes fimus, in ea autem, quæ natura commoda sunt, oculos defigentes latenter juvamur; ita etiam cum in voluptatis signa oculos conjicimus, voluptatis morbo mens oppletur; ac pariter in ea, quæ vere bona sunt, oculos conjicientes, per oculos in anima utilitatem percipimus; si hæc ita se habent, præterquam quod per oculos morbum virgo concipit, absurdum est ut quæ nunquam manu tangere audeat, ea oculorum tactu 699 indiscriminatim tangat. Ille enim per oculos factus, leno est, ut ita dicam, et pronubus illius, qui per manus perficitur, eumque procul antevertit. Atque ipse ille qui per manus fit, illius, qui per complexum, calidior est famulus; et quæ primum ocu- D lorum tactum non fugit, ea quantum in ipsa est, ne manuum quidem tactum effugiet. Rursus autem quæ ejusmodi tactu libidinose implicata fuerit, non sane ab iniquinamentis pura deprehendatur. Quem-

[67] Prov. VI, 25; IV, 25.

(33) Λέγοι. Sic nonnulli veteres libri melius quam in editis, λέγει.

(34) Ἐμπαθῶς. Sic Colbertinus et duo alii a Combefisio citati. Ediii, ἐμπαθῶν.

(35) Νευέτωσαν. Plures mss., νευέτω. Colbertinus, νεύματά σου νευέτω.

(36) Σωμάτων. Sic ope nonnullorum codicum emendavimus quod in editis legebatur, ὁμμάτων.

(37) Συμβόλοις. Ita codex Regius, jam sæpe ad contextus emendationem adhibitus. Sic etiam legisse videtur Ambrosius, qui reddit: *Cum voluptatis indiciis oculos injicimus.* Editi, ταῖς συμβολαῖς, *voluptatis congressibus*, ut vertit Combefisius.

(38) Καί. Redundat hic conjunctio, et ideo prætermissa in interpretatione.

admodum enim cum ignem tangimus, signa ignis per impressas nobis adustiones accipimus, nec fieri potest, ut qui ignem manu tetigit, puram ab illius vi urendi manum ostendat; sed pustulæ statim post tactum surgentes, ac non sine dolore ferventes ac micantes, ulcera mox eruptura denuntiant, aut jam impressa manui dira cernuntur ulcera: sic fieri non potest, ut qui libidinosum ignem attigerit, purum ab illius signis manum ostendat; sed vel eodem modo ac in manus tactu, pustulæ clam in corde surgentes, diræ amoris perturbationes, fervent et micant, ac intolerabilibus motibus æstuantes, peccati ulcera protinus eruptura minitantur, aut jam totum cor intus exulceratum ostendunt. Ignis enim accensus est, inquit, in omnibus membris: quodcunque autem invaserit, radicitus perdit. Quare cum in omnibus membris ignis ille accendatur, his qui volunt purum ab exustionibus corpus exhibere, cavendum est a cujusvis membri tactu, ne accensam in membro vim ignis, per tactum non solum in membro quod tetigerint, sed in toto corpore, ac in ipsa anima suscipiant. Nam si caudam aliquo tantummodo serpentis tangente, caput, etsi in medio positum tantopere distat, tamen ad factum in cauda tactum statim convertitur: et si pedis nostri digito impingente, capilli in capite statim recti eriguntur; certe libidinosus tactus, etiam si in manu tantum fiat, tamen a capite usque ad extremos ungues, ad sensum voluptatis, pro tangentis nutu, pertrahit corpus. Et quemadmodum lapis in cisternæ aquam conjectus, non solum adjacentem aquæ partem, in quam cecidit, exagitat, sed etiam alios ex aliis orbes excitans, usque ad extrema illos interdum agitando perducit: ita libidinosus aspectus, vel sermo voluptatis effeminatus illecebris, in virginis animam, velut in undam purissimam vehementer illapsus, alias ex aliis amatorias, ut in profundo, excitans cogitationes, perculsam illius qui aspectum conjecit, imagine totam animam quatit.

σμάτων καθαρὰ εὑρεθείη. Ὡς γὰρ τοῦ πυρὸς ἅπτόμενοι, τὰ σήμαντρα τοῦ πυρὸς διὰ τῶν ἐγγινομένων (39) ἡμῖν καυστήρων δεχόμεθα, καὶ ἀμήχανον χειρὶ πυρὸς ἐφαψάμενον, καθαρὰν τῆς καυστικῆς ἐνεργείας τούτου δεῖξαι τὴν χεῖρα, ἀλλ' ἡ φλυκτίδες τῇ ἁφῇ ἀθρόως ἐπαναστᾶσαι, καὶ ὀδυνηρὰ ζέουσαί τε καὶ σφύζουσαι, ἕλκη ῥαγῆναι (40) εὐθὺς ἀπειλοῦσιν, ἢ ἤδη φθάσαντα ἐν τῇ χειρὶ πικρὰ ὁρᾶται τὰ ἕλκη· οὕτως ἀμήχανον ἐρωτικοῦ πυρὸς ἐφαψάμενον, καθαρὰν τῶν τούτου σημάντρων τὴν ἀφὴν ἐπιδεῖξαι· ἀλλ' ἡ κατὰ τὸ ὅμοιον τῆς κατὰ τὴν χεῖρα ἁφῆς, φλυκταῖναι τῇ καρδίᾳ λαθραίως ἐπαναστᾶσαι, τὰ πικρὰ τοῦ ἔρωτος πάθη, ζέουσί τε καὶ σφύζουσι, καὶ ἀσχέτοις παλμοῖς συνεχόμεναι, τὰ τῆς ἁμαρτίας ἕλκη ῥαγῆναι εὐθὺς ἀπειλοῦσιν, ἢ ἤδη ὅλην ἠλκωμένην ἐν (41) βάθει τὴν καρδίαν δείκνυσι. Πῦρ γάρ ἐστι καιόμενον, φησίν, ἐπὶ πάντων τῶν μελῶν· οὗ δ' ἂν ἐπέλθῃ, ἐκ ῥιζῶν ἀπώλεσεν. Ὥστε ἐπειδὴ ἐπὶ πάντων τῶν μελῶν ἐστι τὸ πῦρ τοῦτο καιόμενον, τοῖς προθεμένοις καθαρὸν καυτήρων τὸ σῶμα δεινόνυαι φυλακτέον ἅπτεσθαι τινος τῶν μελῶν· ἵνα μὴ τὴν ἐπὶ μέλους καιομένην (42) ἐνέργειαν τοῦ πυρὸς, διὰ τῆς ἁφῆς, οὐκ ἐπὶ τοῦ μέρους μόνον οὗ ἥψαντο, ἀλλ' εἰς ὅλον τὸ σῶμα, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν καταδέξωνται. Εἰ γὰρ τῆς οὐρᾶς τις μόνον τοῦ ὄφεως ἥψατο. καὶ τοσούτῳ μήκει ἐν μέσῳ τοῦ σώματος ἡ κεφαλὴ ἀφεστῶσα, ὅμως πρὸς τὴν ἐν τῇ οὐρᾷ γενομένην ἁφὴν εὐθὺς ἐπιστρέφεται· καὶ εἰ τοῦ ἐν τῷ ποδὶ ἡμῶν δακτύλου προσπταίσαντος, αἱ ἐν τῇ κεφαλῇ τρίχες ὀρθαὶ εὐθὺς ἐπανίστανται· καὶ ἡ ἐμπαθὴς πάντως (43) ἁφὴ, κἂν ἐν τῇ χειρὶ γένηται μόνον, ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ἄκρων ὀνύχων, ὅμως πρὸς τὴν συναίσθησιν τῆς ἡδονῆς κατὰ τὸ τοῦ ἁψαμένου σύμβολον, συνέλκει τὸ σῶμα. Καὶ ὡς λίθου βολὴ, κατὰ τοῦ ἐν τῇ δεξαμενῇ ὕδατος γινομένη, οὐ τὸ παρακείμενον μέρος τοῦ ὕδατος καθ' ὃ ἔπεσεν ὁ λίθος μόνον κυμαίνει, ἀλλ' ἄλλους ἐπ' ἄλλοις κύκλους (44) ἐπαναστήσατα, ἕως τῶν ἄκρων τούτους ἔσθ' ὅτε κυμαίνουσα ἄγει· οὕτως ἐρωτικὸν βλέμμα, ἢ λόγος ἡδονῆς τεθηλυμένος μειλίγμασιν, εἰς τὴν τῆς παρθένου ψυχὴν, ὥσπερ εἰς καθαρὸν ὕδωρ σφοδρῶς ἐμπεσὼν, ἄλλας ἐπ' ἄλλας (45) ἐρωτικὰς, ὡς ἐν βυθῷ, ἐγείρων ἐννοίας, ὅλην αὐτὴν πρὸς τὴν τοῦ βάλλοντος φαντασίαν πληγεῖσαν κυμαίνει.

15. Quaqropter oportet maxime, ut virgo tum aspectus tum vocis blanditias, quæ pestiferæ voluptatis venenum sunt, a propriis sensibus quam **631** longissime repellat; auditum quidem intus casta cogitatione obserans, oculos autem ex sexus pudore sciens avertere. Nam si semel per oculos et aures in animam aditum inveniant, aliud blandimenti genus, nempe manuum, socium assumentes, quæ sua sunt profecto temporis progressu perficient. Quemadmodum enim cum militari cohorte adveniens in urbem miles, domum sibi ad habitandum quoquoversum circuiens inquirit, ac vel foribus vi exclu-

15. Διὸ δεῖ μάλιστα τὴν παρθένον τάς τε διὰ τῶν βλεμμάτων καὶ τῆς φωνῆς κολακείας, τῆς φθειροποιοῦ ἡδονῆς φάρμακον οὔσας, τῶν ἰδίων αἰσθήσεων ὡς πορρωτάτω ἐλαύνειν· τὴν μὲν ἀκοὴν ἔνδοθεν σώφρονι λογισμῷ ἀποφράττουσαν, τοὺς δὲ ὀφθαλμοὺς ἀποστρέφειν κατὰ φύσιν γινώσκουσαν. Ὅτι ἂν ἅπαξ δι' ὀφθαλμῶν καὶ ἀκοῆς ἐπὶ τὴν ψυχὴν πάροδον λάβωσι, καὶ τὴν ἑτέραν λοιπὸν διὰ τῆς χειρὸς κολακείαν συνέριθον προσλαβοῦσαι, τὰ ἑαυτῶν πάντως τῷ χρόνῳ ἐργάσονται. Ὡς γὰρ μετὰ τοῦ στρατιωτικοῦ τάγματος ἐπιστὰς τῇ πόλει ὁ στρατιώτης, οἰκίαν εἰς μονὴν ἑαυτῷ περιιὼν ἐν κύκλῳ ζητεῖ, καὶ ἡ ἀποκλει-

(39) Ἐγγινομένων. Nonnulli codices, ἐγγενομένων, et paulo post, φλυκταῖναι.

(40) Ῥαγῆναι. Paulo post eadem vox repetitur. In utroque loco sex codices habent, ῥαγεῖσαι. Sed melius Colbertinus cum editis.

(41) Ἐν. Præpositio addita ex pluribus mss.

(42) Καιομένην. Ita mss. sex. Editi, κειμένην.

(43) Πάντως. Sic codices a Combefisio citati et alii nonnulli. Editi, παντός.

(44) Κύκλους. Nonnulli codices, κύκλοις.

(45) Ἄλλας. Nonnulli codices, ἄλλαις. Mox unus, πρὸς τὰς... φαντασίας.

σθεὶς (46) βίᾳ τῆς θύρας, ἢ ἄλλῃ τινί τέχνῃ παρὰ τοῦ δεσπότου τῆς οἰκίας ἀπωσθεὶς, ἀλλαχόσε ἐτράπετο· ἢ φθάσας τὴν πρώτην εὐπετῆ ἐπὶ τὰ ἔσω πάροδον σχεῖν (47), καὶ ἕν τι τῶν ὅπλων ἑαυτοῦ, λόγχην ἢ περικεφαλαίαν ἢ θυρεὸν καταθέσθαι, κἂν διὰ τοὺς ἑταίρους ἐξελθὼν ἔξω εἶναι δοκῇ (48), ἔνδον ἐστὶ τῇ δυνάμει διὰ τοῦ ὅπλου οὗ κατέθετο, ἰδίαν λοιπὸν τὴν οἰκίαν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑταίρων, οὓς μεθ' ἑαυτοῦ οὐ μετὰ πολὺ εἰσῳκίσατο ποιησάμενος· οὕτως ὁ τῆς ἡδονῆς καὶ ἁμαρτίας δεινὸς στρατιώτης, οἰκίαν ἑαυτῷ ἐν κύκλῳ ζητῶν, ἢ τὴν πρώτην εἴσοδον ἀπεκλείσθη καὶ ἀλλαχόσε ἐτράπετο· ἢ φθάσας εὐπετῆ διὰ τῶν αἰσθήσεων τὴν πρώτην ἐπὶ τὰ ἔσω πάροδον σχεῖν, καὶ ἕν τι τῶν ὅπλων ἑαυτοῦ (49), τὴν τοῦ βλέμματος λόγχην φημὶ, διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μακρόθεν τιτρώσκουσαν, ἢ τὸ κράνος τῆς ἡδονῆς τὸν γόητα λόγον διὰ τῆς ἀκοῆς, ἢ ὥσπερ τινὰ θυρεὸν, τὴν διὰ τῶν χειρῶν ὅλον τὸ σῶμα πρὸς ἡδονὴν συγκινοῦσαν ἀφὴν ἐν ψυχῇ καταθέσθαι, κἂν ἔξω δοκῇ εἶναι τῇ ἐργασίᾳ τῆς ἁμαρτίας μηδέπω φθείρας τὸ σῶμα, ἀλλ' ἔνδον ἐστὶ τῇ δυνάμει, διὰ τοῦ καταθέντος ὅπλου φθείρων τὸν νοῦν· καὶ τῆς ἰδίας λοιπὸν ἡδονῆς καὶ τῶν ἑταίρων (50) αὐτοῦ παθῶν, οἰκίαν ἐξαίρετον τὴν δεξαμένην ἕν τι τούτων ψυχὴν ποιησάμενος. Ἀποκλειστέον οὖν τὴν πρώτην διὰ τῶν αἰσθήσεων πάροδον τῷ τῆς σαρκὸς στρατιώτῃ, καθάπερ θύρας ἢ θυρίδας, τὰς αἰσθήσεις πανταχόθεν τοῖς τῆς καρτερίας (51) μοχλοῖς ἐπερειδουσαν· ἵνα μὴ διὰ μιᾶς γοῦν τινος τούτων πανουργότερον ἀναβὰς, σὺν ἑαυτῷ τὸν θάνατον ἑταῖρον ὄντα ἑαυτοῦ εἰσοικήσηται. Θάνατος γὰρ, φησὶν, ἀνέβη διὰ τῶν θυρίδων ὑμῶν. Θυρίδες γὰρ ὄντως τῆς ψυχῆς αἱ αἰσθήσεις, αἷς ἡ ὥσπερ σώφρων τις γυνὴ, τὸ ἔξωθεν τῶν αἰσθητῶν φῶς ἡ ψυχὴ εἰς κατανόησιν τοῦ ἐπιβάλλοντος ἔργου, ἡρέμα παρανοίγουσα αὐτὰς, ἐναυγάζεται, ἢ σεσοβημένη περὶ τὴν τῶν ἔξω περίεργον κατανόησιν, καθάπερ ἑταίρα τις ἀκόλαστος, ἐγκύπτει πρὸς τὰ τέρποντα, τὸν αὐχένα κακῶς περιστρέφουσα, καὶ πρὸς τὰ ἥδοντα διὰ τούτων ἐμπίπτουσα. Ἀπο γὰρ θυρίδων τῶν ἑαυτῆς οἴκων ἐγκύπτουσα, ὃν ἂν ἴδῃ τῶν ἀφρόνων τέκνων νεανίαν ἐνδεῆ φρενῶν παραπορευόμενον, ταῦτα λέγει οἷς ἤδη διὰ τὸ ἀνάγωγόν τε καὶ ῥεμβὸν τῶν αἰσθήσεων, ἑαυτὴν πρὸς ἀκολασίαν ὅλην ηὐτρέπισεν. Ἡ δὲ σώφρων ἔνδον, φημὶ, καθάπερ ἐπὶ ἑστίας, τῆς ἐν μέσῳ καρδίας, τὸν τῶν λογισμῶν τε καὶ αἰσθήσεων θρόνον καθίζουσα, εἴ τι μὲν χρειῶδες πρὸς ἀρετὴν, καθαρὸν παντὸς πάθους ῥέον, εἰσδέχεται· εἴ τι δ' ἀχρεῖον καὶ ἀλλότριον ταύτης, ἔξω τῶν θυρίδων ταῖς τῆς φρονήσεως χερσὶν αὐτὰς ἐπερείδουσα, συνετῶς ἀποκλείει. Οὐκοῦν οὐ δεῖ τὴν ἐκ τῆς συμπλοκῆς ζφεύ-

sus, aut alia quadam arte a domino domus repulsus,alio se vertit; vel si cœperit primos aditus in interiora faciles habere,ac unum aliquod ex suis militaribus instrumentis, lanceam aut galeam aut clypeum deponere,etiam si propter socios exiens foris esse videatur,potentia tamen intus est per instrumentum quod deposuit,propriam jam et sibi et sociis, quos secum paulo post introducturus est, domum efficiens; sic voluptatis et peccati improbus miles,domum sibi in circuitu quærens,vel a primo aditu excluditur et alio se vertit; vel si cœperit facilem per sensus primum in interiora aditum habere, ac unum aliquod ex suis instrumentis,aspectus dico lanceam, per oculos eminus vulnerantem, aut galeam voluptatis, id est sermonem per aures incantantem,aut veluti clypeum quemdam, manuum tactum,qui totum corpus ad voluptatem commovet, in anima deponere; etiamsi foris esse videatur, quia nondum corpus peccati perpetratione corrupit, at potentia intus est; quippe cum per arma ibi deposita mentem corrumpat, ac animam, quæ unum aliquid ex his suscepit,voluptati suæ ac sociis animi perturbationibus propriam domum effecerit. Claudendus ergo primus per sensus aditus carnis militi, ita ut sensus, veluti januas aut fenestras, undique constantiæ vectibus virgo communiat; ne per unam harum aliquam astu conscendens, secum comitem suam mortem introducat. *Mors enim*, inquit, *ascendit per fenestras vestras* [68]. Fenestræ enim revera animæ sunt sensus, per quas velut casta quædam mulier, exteriori rerum sensibilium luce anima ad attentam operis sibi convenientis considerationem, moderate eas aperiens, illustratur; vel proterve se gerens curiosa rerum exteriorum consideratione, velut impudica quædam meretrix,prospicit ad oblectamenta,collum prave contorquens,ac in voluptates per has fenestras delabitur. Nam ex fenestris medium suarum prospiciens [69], quemcunque ex insipientibus filiis adolescentem mentis inopem viderit transeuntem, ea loquitur, quibus jam semetipsam ad intemperantiam ob petulantes et errabundos sensus totam instruxit. Quæ autem intus pudica est, in medio cordis,tanquam in domus adytis, cogitationum et sensuum sedem constituens, si quid ad virtutem utile, et ab omni vitio purum affluat, illud admittit: si quid autem inutile et a virtute alienum,extra fenestras, prudentiæ manibus eas observans, sapienter excludit. Non debent igitur qui carnalis copulæ peccatum fugiunt, periculosis, per eas res et in iis rebus quas diximus,implicari lapsi-

[68] Jerem. IX, 2. [69] Prov. VII, 6.

(46) Ἡ ἀποκλεισθείς. Ita mss. quatuor, quibus favet Veneta editio, in qua legitur, εἰ. Parisiensis, ὁ ἀποκλεισθείς.

(47) Πάροδον σχεῖν. Occurrit infra eadem loquendi ratio. In utroque loco plures codices mss. secuti sumus, quorum lectio videtur præferenda vulgatæ, πάροδον ἐχει.

(48) Κἂν... δοκῇ. Sic duo codices mss. melius quam editi, κἂν... δοκεῖ.

(49) Ἑαυτοῦ. Sic nonnulli codices mss. quorum lectionem confirmat eadem supra loquendi ratio.

(50) Τῶν ἑταίρων. Tres mss., τῶν ἑτέρων.

(51) Τῆς καρτερίας. Sic duo Regii codices. Editi, τῆς καρδίας.

lius. Nam vocis et oculorum tactus ad manuum tactum sensim ducit. Ipsi autem omnes hi tactus, velut in catena ex sese invicem nexi, illius tactus, qui est in carnali copula, pronubi fiunt. Non solus ergo ille tactus, qui ad carnalem copulam pertinet, sed omne genus multiformis tactus, ex quo omnis species per sensus nascitur, virgini diligenter incorruptum servandum est, ut ab oculis et voce et reliquis voluptatis motibus eminus missas scintillas contrariis pudicitiæ flatibus exstinguene, simul etiam accensam ab illis flammam prudenter exstinguat ; vel potius nullas omnino suscipiens voluptatis faces, nunquam prorsus habeat in carnibus succensam voluptatis flammam. Virgo igitur sit virginis et auditus et aspectus, ac tactus etiam et omnis motus.

A γοντας ἁμαρτίαν τοῖς διὰ τούτων τε καὶ ἐν τούτοις σφαλεροῖς (52) ὀλίσθοις ἐμπλέκεσθαι. Ὅτι ἡ μὲν διὰ φωνῆς καὶ βλεμμάτων ἀφὴ ἐπὶ τὴν τῶν χειρῶν λαθραίως ὁδεύει. Αὗται δὲ πᾶσαι, ὡς ἐν ἁλύσει ἀλλήλων ἐχόμεναι, τῆς κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἁφῆς προμνήστριαι γίνονται. Οὐ μίαν οὖν τὴν κατὰ τὴν μίξιν ἁφὴν μόνον, ἀλλ' ὅλον τὸ γένος τῆς πολυμόρφου ἁφῆς, ἐξ ἧς τὸ πᾶν εἶδος διὰ τῶν αἰσθήσεων φύεται, τῇ παρθένῳ ἐπιμελῶς ἄφθορον φυλακτέον· ἵνα τοὺς ἀπὸ ὀφθαλμῶν καὶ φωνῆς καὶ τῶν λοιπῶν πρὸς ἡδονὴν κινημάτων πόρρωθεν πεμπομένους σπινθῆρας σωφροσύνης ἀντιπνοίαις σβεννύουσα, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀναπτομένην πυρκαϊὰν φρονίμως συναποσβέσῃ· μᾶλλον δὲ ἵνα μηδὲ (53) τὴν ἀρχὴν παραδεξαμένη τῆς ἡδονῆς τὰ ἐναύσματα, μηδὲ ἔχῃ ὅλως ποτὲ ἐν ταῖς σαρξὶν ἀναφθεῖσαν τῆς ἡδονῆς τὴν πυρκαϊάν. Παρθένος οὖν ἔστω (54) τῆς παρθένου καὶ ἡ ἀκοὴ καὶ τὸ βλέμμα, ἑνὶ δὲ ἡ ἁφὴ καὶ ὅλον τὸ κίνημα.

6. Ornanda autem est veræ virginitatis tota pulchritudo, ut nec naturalem pulchritudinem ostentare studeat, nec illius expers, cultu illam exquirat. Indecorum enim profecto est virgini, et ab integritate, quam profitetur, alienum, vel gloriantem de datis a Creatore ad decorem ornamentis, ac superbe ambulantes, ut ita dicam, ob venustatem, plures amatores sui corporis in communem conari ruinam impellere ; vel carentem venustate, condimentum voluptatis cernentibus, exquisito corporis cultu, elaborare. Nam nec prima castam exhibet cogitationem, dum de Creatoris opere, tanquam de proprio præclare facto gloriatur, et quod in certamen ne inducatur, a Domino petit : *Ne inducas*, inquiens, *nos in tentationem* [70], in illud amatoribus trahendis semetipsam aperte conjicit. Neque etiam altera, dum quam non accepit in corpore voluptatis illecebram, eam spuriarum formarum lenocinio in perniciem suam accersit. Utraque autem imprudens datum a Deo bonum præter propositum scopum evertit. Formosa quidem animæ pulchritudinem corporis specie stulte deprædatur ; quæ autem apparentem corporis deformitatem instar præsidii ad virginitatis custodiam accepit, eam spuriis formis, insidias sibiipsi struens, prave transmutat. Contra oportebat, ut ista temporariam venustatem spernens, corporis pulchritudinem non adversariam animæ pulchritudini, sed potius, si ita usu eveniat, adjutricem efficeret, corporis amatores ad animam transferens : altera vero in veris bonis nihilo inferior, tentationum vacuitate, quam opinata deformitas afferebat, ad tranquille excolendam senii expertem pulchritudinem uteretur, ex quo immortali-

B 16. Κοσμῆσαι δὲ τῆς ἀληθῶς παρθένου (55) δεῖ ὅλον τὸ κάλλος, ἵνα μήτε τῷ φυσικῷ κάλλει ἐμπομπεύειν σπουδάζῃ, μήτε ἀμοιροῦσα τούτου καλλωπίζεσθαι θέλῃ. Ἁπρεπὲς γὰρ ὡς ἀληθῶς τῇ παρθένῳ, καὶ τῆς ἐπαγγελλομένης ἀφθορίας ἀλλότριον, τὸ, ἢ ἐναβρυνομένην τοῖς δεδομένοις πρὸς εὐφυΐαν παρὰ τοῦ ποιητοῦ χαρακτῆρσι, καὶ ἐμπομπεύουσαν, ὥσπερ ἔφην, τῷ κάλλει, πλείονας ἐραστὰς τοῦ σώματος εἰς κοινὸν σπουδάζειν πτῶμα κινεῖν, ἢ μὴ εὐστοχήσασαν εὐειδείας (56), ἄρτυμα ἡδονῆς τοῖς ὁρῶσι τὴν ἐπίνοιαν τοῦ καλλωπισμοῦ πραγματεύεσθαι. Οὔτε γὰρ ἡ πρώτη σώφρονα δείκνυσι λογισμὸν, ἐπὶ τῷ τοῦ ποιητοῦ ἔργῳ ὡς ἐπὶ ἰδίῳ κατορθώματι θρυπτομένη, καὶ εἰς ὃν μὴ εἰσαχθῆναι ἀγῶνα, διὰ τῆς εὐχῆς τὸν ἀγωνοθέτην παρακαλεῖ, Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, δεομένη, εἰς τοῦτον δι' ὧν τοὺς ἐραστὰς ἐπισπᾶται, ἑαυτὴν προφανῶς συνωθοῦσα. Οὐδ' ἡ δευτέρα, ὃ μὴ ἔλαβε δέλεαρ ἐπὶ τῆς τοῦ σώματος ἡδονῆς, τοῦτο νόθοις μορφαῖς καθ' ἑαυτῆς μαγγανεύουσα. Λανθάνει δ' ἑκατέρα τὸ δοθὲν παρὰ τοῦ Θεοῦ καλὸν παρὰ τὸν προκείμενον σκοπὸν διαφθείρουσα. Καὶ ἡ εὐειδὴς τὸ τῆς ψυχῆς κάλλος διὰ τοῦ κατὰ σῶμα ἀτόπως λυμαινομένη (57), καὶ ἡ τὴν δοκοῦσαν τοῦ σώματος ἀμορφίαν ἐφόδιον φυλακῆς τῆς κατὰ τὴν παρθενίαν λαβοῦσα, εἰς ἐπιβουλὴν ἑαυτῆς ταύτην νόθους μορφαῖς κακῶς μεταπλάττουσα. Ἔδει δὲ τὸ ἀνάπαλιν, τὴν μὲν τοῦ προσκαίρου κάλλους καταφρονοῦσαν, μὴ ἐμπόδιον τὸ τοῦ σώματος κάλλος τοῦ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ συνεργὸν, ἂν οὕτω που συμβαίνῃ, ποιεῖσθαι, τοὺς τοῦ σώματος ἐραστὰς ἐπὶ τὴν ψυχὴν μεταφέρουσαν· τὴν δὲ μηδὲν ἧττον ἐν τοῖς ὄντως καλοῖς φερομένην, τὴν, διὰ τὴν νομιζομένην ἀειδίαν, ἀοχλησίαν τῶν πειρασμῶν, γαλήνην ἀσκήσεως τοῦ ἀγήρω κάλλους

[70] Matth. vi, 13.

(52) Σφαλεροῖς. Ita mss. quinque et alius secunda manu. Editi, σφαλερῶς.

(53) Μηδέ. Sic mss. sex. Editio Veneta, μή. Parisiensis, μὴ οἶονεί.

(54) Ἔστω. Sic duo codices a Combefisio citati et alii nonnulli. Editi, ἔσται. Colbertinus codex, Παρθενία οὖν.

(55) Τῆς ἀληθῶς παρθένου. Quinque codices mss., τῆς ἀληθῶς παρθενίας, aut τῆς ἀληθοῦς παρθενίας.

(56) Εὐειδείας. Sic mss. quinque, melius quam editi, εὐοδίας.

(57) Λυμαινομένη. Codex Regius 2879, μολυνομένη, sicque legit Ambrosius qui reddidit, *inquinat*.

λαμβάνειν, τοῖς μὲν ἀθανάτοις καλοῖς, ὡς ἰδίοις κατορθώμασιν, ἐντεῦθεν ἤδη πρὸς τὴν ἑτέραν ἀμιλλωμένην, τοῖς δὲ κατὰ σῶμα ὑπὸ τοῦ χρόνου δειχθησομένην (58), οὐδὲν ἐκείνης διάφορον ἔχουσαν.

17. Οὐδὲ γὰρ τίς ὁ σκοπὸς, δι' ὃν καλλωπίζονται συνιδεῖν ἐστι ταχέως. Εἰ μὲν γὰρ ἵνα τῷ τῆς παρθενίας σκοπῷ συνεργάσωνται, καὶ δὴ τὸ ἐναντίον οὗ ἐπαγγέλλονται πράττουσι, πλείονας πειρατὰς διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ καθ' ἑαυτῶν ἀτόπως ἀλείφουσαι. Εἰ δὲ ἵνα αὐτὸ τοῦτο (59) καλαὶ δόξωσι, φαίνεσθαι ἄλογον, εἰ μὴ μέλλοιεν παρ' ὧν τὴν δόξαν ἀποφέρεσθαι (60) σπεύδουσι, τοῦ κατ' αὐτὰς νομιζομένου κάλλους ἐμφορεῖσθαι, τὴν περὶ τούτου φροντίδα ποιούμεναι. Εἰ δ' ἵνα καὶ τύχοιεν οἷς ἀρέσαι σπουδάζουσιν, εἰς τὸ ἐναντίον, φημὶ, ἑαυτὰς κατενεχθείσας γυμνῶς ἐπιδείξουσιν, ἑταῖραι ἀντὶ παρθένων ἀφθεῖσαι· ἐκτὸς εἰ μὴ πρὸς τὴν τῶν δύο ἐπιθυμίαν μεσολαβηθεῖσαι διέλκονται, καὶ τῶν ἔξωθεν ἐραστῶν ἐμφορεῖσθαι βουλόμεναι, διὰ δὲ τοῦτο τῆς κοινῆς ἐπιθυμίας τὴν ὄψιν ἡδυσμα γίνεσθαι σπουδάζουσαι, καὶ τῷ ἔνδον ἐραστῇ δι' αἰδῶ ἢ φόβον (61) κρατούμεναι. Οὐδὲ γὰρ οἷόν τέ ἐστιν ἀνύπουλον εἶναι τῶν τοιούτων τὴν γνώμην, καὶ τοὺς ἔξωθεν ἐπὶ τὸ σῶμα διὰ μηχανῆς ἐρεθίζουσαν (62), καὶ τῷ ἔνδον ἐξ ἡμισείας ἀρέσκειν ἐθέλουσαν. Καὶ οὐκέτι ἔστιν λοιπὸν ἡ γνώμη ὁμαλῶς ἑαυτῇ συμφωνοῦσα· ἀλλ' ὥσπερ ἐν μεταιχμίῳ, πρός τε τὸν ἔνδον ἐραστὴν, καὶ τὸν ἔξω κακῶς σχιζομένη. Οὐδεὶς δὲ δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. Ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ τοῦ ἑνὸς ἀνθέξεται, τοῦ ἔξω, κλλωπιζομένη πρὸς τοῦτον, καὶ τοῦ ἔνδον καταφρονήσει. Ἡ δὲ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ· ὥσπερ οὖν ἡ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρὶ, καὶ μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. Ἐπεὶ ἀμήχανον καὶ τῷ ἔνδον μεριμνᾷν ὅπως ἀρέσῃ, καὶ πρὸς τοὺς ἔξω (63) θεατὰς, ὥσπερ ἐν σκηνῇ, καλλωπίζεσθαι. Ἀλλ' ὡς ὁ ὄφ' ἡλίῳ λαλῶν διδασκάλῳ, οὐδέν τῆς παρακολουθούσης σκιᾶς, τὰ κινήματα αὐτοῦ τῶν χειρῶν, καὶ τῆς ὅλης μορφῆς τοὺς τύπους μιμηλῶς δεικνύσης, φροντίσας, ὅλος (64) πρὸς τὴν τοῦ καθηγητοῦ ὁμιλίαν συντέταται· οὕτω καὶ ἡ παρθένος, οὐδέν τι τῶν τοῦ σώματος εἰδώλων ἂν εὔμορφα ἢ δύσμορφα φαίνηται ταῦτα, καὶ τῶν περὶ αὐτὰ μωκῶν (65) φροντίσασα, ὅλη πρὸς τὸν καθηγητὴν αὐτῆς καὶ νυμφίον ἐπέστραπται, τούτῳ διὰ βίου ἐν καθαρωτάτῳ φωτὶ συντόνως λαλοῦσα.

bus quidem bonis jam alteri æqualis esset, corporeis autem temporis **634** progressu nihil ab illa discreparet.

17. Neque enim quid sibi in exquisito ornatu proponant, cito perspicitur. Nam si ut virginitatis propositum adjuvent, contra sane quam profitentur, sese gerunt, quippe cum plures tentatores exquisito ornatu contra semetipsas absurde excitent. Sin autem ut formosæ tantum appareant, videntur absurdam ea de re curam suscipere, nisi ii a quibus laudem consequi student, opinatæ earum pulchritudinis satietatem capturi sint. Quod si ut iis perfruantur quibus placere student, in contrariam partem delapsas se esse clare ostendent, meretrices pro virginibus deprehensæ : nisi inter duorum amorem mediæ distrahantur, exterioribus quidem amatoribus perfrui cupientes, et idcirco dantes operam, ut communis cupiditatis condimentum aspectus fiat, sed interno amatori ob pudorem et metum adherentes. Fieri enim non potest, ut talium mens pura et simplex sit, externos ad corpus machinatione quadam exstimulans, interno autem placere ex dimidio cupiens. Nec jam erit deinceps sententia æqualibiliter sibi ipsa consentiens : sed tanquam in confinio inter internum amatorem et externos prave scindetur. *Nemo potest duobus dominis servire. Aut enim unum odio habebit, et alterum diliget. Aut uni adhærebit*, nimirum externo, qui se ornatu venditat, et internum *contemnet*[71]. *Quæ autem innupta est, cogitat quæ sunt Domini, quomodo placeat Domino, quemadmodum nupta cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro : et divisæ sunt uxor et virgo*[72]. Siquidem fieri non potest, ut et interno sollicita sit quomodo placeat, et externis spectatoribus, velut in scena, sese ornatu venditet. Sed quemadmodum qui ad solem alloquitur magistrum, nihil sollicitus de affectante umbra, quæ motus illius manuum, et totius formæ imagines imitando exprimit, ad præceptoris colloquium totus est intentus; ita et virgo nihil de corporis simulacris, utrum formosa an difformia videantur, nihil de jocis quibus exagitantur, sollicita, ad præceptorem et sponsum suum tota convertitur, et cum eo per totam vitam in clarissima luce intente colloquitur. Sollicita enim est quomodo placeat Domino.

[71] Matth. VI, 24. [72] I Cor. VII, 34.

(58) Δειχθησομένην. Sic mss. septem cum Veneta editione. Parisiensis, δηχθησομένοις.

(59) Αὐτὸ τοῦτο. Duo codices, αὐτῷ τούτῳ. Mox legendum, φαίνονται. Alioqui nulla prorsus erit sententia.

(60) Ἀποφέρεσθαι. Sic codices a Combefisio citati et alii nonnulli cum editione Veneta. Editio Paris., ἀποφύξασθαι.

(61) Δι' αἰδῶ ἢ φόβον. Sic Colbertinus codex cum duobus Regiis, Editio Veneta, δι' αἰδῷ ἢ φόοφ. Parisiensis, ἢ αἰδῷ ἢ φόοφ [sic].

(62) Ἐρεθίζουσαν. Quamvis quinque veteres libri et editio Veneta habeant, ἐρεθίζουσας et mox ἐθέλουσας [sic]; hæc tamen lectio tam parum commoda ut vulgatam mutare noluerim; nisi quod emendavi quod habebat editio Parisiensis, τὸν ἔνδον, et eorumdem codicum ac Venetæ editionis scripturam restitui.

(62) Ἔξω. Nonnulli codices, ἔξωθεν.

(64) Ὅλος. Hæc scriptura, quæ in nonnullis codicibus reperta, potior videtur quam vulgata, ὅλως.

(65) Μωκῶν. Non male editio Parisiensis, μωμῶν. Sed tamen restituenda visa est scriptura editionis Venetæ, quam sex codices mss. confirmant.

Talis autem placet, qualem ipse illam formare voluit.

18. Non solum igitur exornari virgo non debet, nec exquisitam formam ad condimentum voluptatis oculi impudici elaborare, sed etiam naturalem corporis pulchritudinem, quantum fieri potest, data opera obumbrare. Nam cum, secundum superiorem sermonem, fomentum 635 sit voluptatis mari femina, et oculo molliori, quam masculus, ab oblectamentum visus efficta, ac canora voce ad pelliciendas aures instructa, membrorum apparenti mollitie, ac uno verbo, tota corporis specie ac motu ad decipulam voluptatis formata, cumque non loquens solum mulier et aspiciens, sed et sedens ac ambulans ob insitam in marem illi naturalem potestatem, eum ad se, ut ferrum eminus magnes, attrahat; propterea oportet ut virgo, ne ullo modo voluptatis retibus implicetur providens et cavens, masculum aspectum et firmam efficiat vocem, ac incessu et omni prorsus corporis motu illecebras voluptatis coerceat; ita ut nec ipsa magis excogitatis ad voluptatem artibus capiatur, nec laqueum aliis ac suæ ipsius animæ proprium corpus instituat, sed ad firmam virtutis speciem semetipsam sapientibus motibus viriliter erigat.

19. Sic igitur femineam voluptatem in semetipsa destruens, et maris ad feminam propensionem resecans, virgines etiam suos progressus efficiet, non lasciviens continuis progressibus, nec præter convenientem virgini necessitatem in domos semetipsam intrudens. Sed omnis progressus tempus præscriptæ virtutis officio metiatur: ac rectorem quidem progrediendi præceptum habebit Domini, tempus autem ex congrua diei hora discernet. Non enim simpliciter propter eum qui dixit: *Infirmus fui, et non visitastis me* [73], et cætera, materiam dissolutionis et probri præceptum Domini efficiet. Qualibet hora et præter decorum progredi audens, ac intempestive in quolibet vico pluribus sese ostendens, nec præclarum Domini præceptum, opportune eo non utens, in suum ipsius vituperium prave convertet, aut nulla ætatis suæ habita ratione, licenter prodibit, sed juvenilem quidem agens ætatem, in templum Domini solum, nec sola simpliciter progredietur. Præcepto autem Domini necessariis de causis alio vocante, progressui suo ex earum, quibuscum progrediens cernitur, comitatu approbationem conciliabit. Non enim gregariam decet virginem, quæ nu-

[73] Matth. xxv, 43.

Μεριμνᾷ γὰρ πῶς ἀρέσῃ (66) τῷ Κυρίῳ. Ἀρέσκει δὲ τοιαύτη οἵαν αὐτὸς αὐτὴν πλάσαι ἠθέλησεν.

18. Οὐ μόνον οὖν οὐ δεῖ καλλωπίζεσθαι τὴν παρθένον, οὐδὲ ἡδυσμα ἡδονῆς βλέμματος ἀκολάστου τὴν ἐπίνοιαν τῆς μορφῆς ἐργάζεσθαι· ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικὸν τοῦ σώματος κάλλος συσκιάζειν ὡς οἷόν τε ταῖς ἐπινοίαις. Ἐπειδὴ γὰρ, κατὰ τὸν ἀνωτέρω λόγον, μάλαγμα ἡδονῆς τῷ ἄῤῥενι τὸ θῆλύ ἐστι, καὶ βλέμματι ὑγροτέρῳ τοῦ ἄῤῥενος πρὸς ἐναγωγὴν (67) ὄψεως πεπλασμένον, καὶ φωνῇ λιγυρᾷ εἰς θέλγητρον ὀργανωθὲν ἀκοῆς, καὶ τῇ ἐμφαινομένῃ τῶν μελῶν μαλακότητι, καὶ συνόλως παντὶ τῷ τοῦ σώματος σχήματί τε καὶ κινήματι πρὸς ἀπάτην τῆς ἡδονῆς μορφωθὲν καὶ οὐ λαλοῦσα γυνὴ μόνον καὶ ὁρῶσα, ἀλλὰ καὶ καθημένη πῶς καὶ βαδίζουσα, διὰ τὴν ἐνοῦσαν κατὰ τοῦ ἄῤῥενος αὐτῇ (68) φυσικὴν δυναστείαν, ὡς σίδηρον, φημὶ, πόῤῥωθεν μαγνῆτις, τοῦτον πρὸς ἑαυτὴν μαγγανεύει· διὰ τοῦτο δεῖ τὴν παρθένον, τῷ μηδενὶ τρόπῳ τοῖς τῆς ἡδονῆς δικτύοις ἐμπλακῆναι φυλαττομένην, ἀῤῥενωπὸν τὸ ὄμμα, καὶ στερῤὰν ποιεῖν τὴν φωνὴν, τῷ δὲ βαδίσματι καὶ συνόλως παντὶ κινήματι τῷ τοῦ σώματος, συνέχειν τῆς ἡδονῆς τὰ δελέατα· οὐχ ἁλῶσαν, φημὶ, ἔτι μᾶλλον ταῖς ἐπινοίαις πρὸς ἡδονὴν ἑαυτὴν, καὶ παγίδα ἑτέροις τε ὁμοῦ, καὶ τῇ ἑαυτῆς ψυχῇ τὸ οἰκεῖον σῶμα ἀρτύουσαν, πρὸς τὸ σύντονον δὲ τῆς ἀρετῆς εἶδος ἑαυτὴν σώφροσι κινήμασιν ἐνδρείως ὀρθοῦσαν.

19. Οὕτως δὲ τὴν τοῦ θήλεος ἡδονὴν ἐν ἑαυτῇ ἀναιροῦσα, καὶ τὴν πρὸς τοῦτο σχέσιν τοῦ ἄῤῥενος ἀποκόπτουσα, παρθένους ἑαυτῆς καὶ τὰς προόδους ποιήσεται, οὐν ἀκολασταίνουσα ταῖς συνεχέσι προόδοις, οὐδὲ παρὰ τὴν ἐπιβάλλουσαν παρθένῳ (69) χρείαν ταῖς οἰκίαις ἑαυτὴν ἐπιῤῥίπτουσα· ἁπάσης δὲ πρόοδου καιρὸν, τῆς ὀφειλομένης ἀρετῆς ἐντολὴν ποιουμένη· καὶ ἡνίοχον μὲν τῆς προόδου, τὴν ἐντολὴν ἔχουσα τοῦ Κυρίου, τοὺς δὲ καιροὺς τούτων, κατὰ τὸ εὐπρεπὲς μέρος τῆς ἡμέρας ἐγκρίνουσα. Οὐ γὰρ ἁπλῶς διὰ τὸν εἰπόντα, Ἀσθενὴς ἤμην, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με, καὶ τὰ λοιπὰ. ὕλην χυδιασμοῦ τε καὶ ψόγου τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου ποιήσεται. Κατὰ πᾶσαν μὲν ὥραν, καὶ παρὰ τὸ πρέπον τῶν προόδων κατατολμῶσα, ἐν ἀκαιρίᾳ κατὰ πάντα στενωπὸν τοῖς πολλοῖς φαινομένη, οὐδὲ τὸ καλὸν μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐντολῆς, ἐπιδεξίως αὐτῇ μὴ κεχρημένη, εἰς διαβολὴν ἑαυτῆς κακῶς περιτρέψει, ἀβασάνιστον δὲ τὴν ἡλικίαν ἑαυτῆς ἁπλῶς ἐπὶ τὰς προόδους ἀφήσει, ἀλλὰ νέαν μὲν ἔτι ἄγουσα ἡλικίαν, ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ μόνον, καὶ οὐ μόνη ἁπλῶς προελεύσεται· Ἐντολῆς δὲ τοῦ Κυρίου ἑτέρωθι ἀπαραιτήτως ἀγούσης, ἀξιόπιστον τὴν ἑαυτῆς πορείαν ταῖς μεθ' ὧν βαδίζουσα (70) ὁρᾶται, ποιήσεται.

(66) Ἀρέσῃ. Nonnulli codices, ἀρέσει.

(67) Τοῦ ἄῤῥενος πρὸς ἐναγωγήν. Sic editio Veneta et septem mss., nisi quod unus habet, πρὸς ἐπαγωγήν. duo alii, πρὸς ἀγωγήν, editio Veneta, προσαγωγήν. Parisiensis, πρὸς ἀγωγὴν τοῦ ἄῤῥενος.

(68) Αὐτῇ. Sic mss. quinque. Editi, αὐτῆς. Mox editio Paris., τοῦτο. Veneta et mss., τοῦτον.

(69) Παρθένῳ. Sic Colbertinus codex et alii nonnulli. Editi, παρθένων.

(70) Βαδίζουσα. Sic uterque codex Combefis. et plures alii. Editi, βασανίζουσα.

Οὐ γὰρ ἁπλως ἀγελαίαν δεῖ τὴν παρθένον, ἀποστραφεῖσαν τὰ γάμων δεσμὰ, ἀπανταχοῦ μετὰ αὐθεντίας σοβεῖσθαι· ὥσπερ διὰ τοῦτο ἀποφυγοῦσαν τὸν γάμον, οὐχ ἵνα τῷ κρείττονι νυμφίῳ ἀεὶ παρεδρεύῃ, ἀλλ' ἵνα ἐπ' ἐξουσίᾳ ἔχῃ φοιτᾷν ὅπῃ βούλεται. Οὐδὲ γὰρ ὡς ἂν μὴ μαρτυρα ἢ κριτὴν ἔχῃ τοῦ βίου τὴν πρὸς ἄνδρα κοινωνίαν ἀπέφυγεν· οὐδ' ἵνα ἐλευθέρα ζηλοτυπίας ὑπάρχουσα ἐγκαλινδῆται ἐπ' ἐξουσίας (71) οἷς ἂν ἐθέλῃ, μηδένα ἔχουσα τὸν ἐξετάσοντα αὐτῆς τὰ κινήματα· ἀλλ' ἵνα τὰς σαρκὸς (72) ἡδονὰς, καὶ τόκων ὠδῖνας, καὶ τὴν πολύμοχθον τῶν βιωτικῶν μεριμνῶν ἀλγεινὴν φυγοῦσα φροντίδα, ὑπὸ μάρτυρι καὶ ζηλοτύπῳ ἀρετῆς Θεῷ, τὸν ἑαυτῆς πρὸς ἀφθαρσίαν βίον οἰκονομήσῃ. Θεὸς γάρ εἰμι, φησὶ, ζηλωτὴς, ζηλῶν τὸν ἐπὶ φθορᾷ τὸ ἐμὸν ἐν ὑμῖν κάλλος μοιχεύοντα. Ἐπεὶ εἰ μέλλοι τὸν πρὸς ἄνδρα ζυγὸν ἀπορρίψασα, ἄχρηστος καὶ τῷ βίῳ, πρὸς ὃν εἰς οἰκουρίαν καὶ τεκνογονίαν ἐπλάσθη, καὶ τῇ ἐπαγγελλομένῃ παρθενίᾳ ἐπίψογος γίνεσθαι, τὸ ὅλον ζημία. Καὶ τὴν ψυχὴν ἀπαιδεύτοις ἐννοίαις, καὶ τὸ σῶμα ἀνέτοις σκιρτήμασι φθείρουσαν (73), πολλῷ αἱρετώτερον ἀνδρὶ συναφθεῖσαν, τούτῳ πρὸς τὸν βίον ἡνιοχεῖσθαι, τότε χρειῶδες εἰς βοήθειαν κατὰ τὸν οἶκον ἀμοιβὴν τῆς προστασίας αὐτῷ ἀντεκτινυῦσαν, καὶ γηροκόμους παῖδας εἰς διαδοχὴν τοῦ γένους ἀγαθοὺς παριστῶσαν· καὶ ἑνὶ γοῦν μέρει ταῖς τοῦ ἀνδρὸς ζηλοτυπίαις, ὡς οἷόν τε, τῷ Θεῷ παρθενεύουσαν, ὡς ὁ τῆς ἀληθείας λόγος τὰς τοῖς στενωποῖς, καὶ ταῖς οἰκίαις ἀπαιδεύτως ἐπιπολαζούσας, οὐδὲ παρθένους γνωρίζει. Ἀργαὶ γὰρ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας, οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

20. Εἰ δὲ χήραν ἀνδρὸς ἤδη πεῖραν λαβοῦσαν, καὶ ὀφθαλμοῖς ἀνδρῶν ὁμιλεῖν γυμνασθεῖσαν, οὐ δεῖ ἀναίδην (74) καὶ γλῶσσαν καὶ πόδας πρὸς τοὺς τυχόντας κινεῖν, ἵνα μὴ (75) τοῖς προειρημένοις ἐγκλήμασιν ὑποπέσῃ· πόσῳ μᾶλλον δεῖ τὴν παρθένον, τὸν τῆς αἰδοῦς πρὸς ἄνδρα μηδέποτε ἀπαμφιεσαμένην χιτῶνα, σεμνὴν μὲν καὶ παρθένου φυλάττειν τὴν γλῶσσαν, ἀκριβὲς δὲ τὸ βῆμα πρὸς τὸ ἀναγκαῖον τῆς χρείας προάγειν ; Ἐκεῖνα γὰρ μόνον τῇ παρθένῳ ῥητέον, ὅσα τε ἀκουσθέντα τὸν νοῦν ὠφελήσει τῶν ἀκουόντων, καὶ διὰ τῆς εὐστόχου πρὸς αὐτὴν ἀποκρίσεως, πρὸς σύνεσιν τῶν θείων αὐτῆς τὴν ψυχὴν ἔτι μᾶλλον κοσμήσει. Τὸ γὰρ διὰ τῆς γλώσσης φερόμενον ἔξω ῥεῖθρον τοῦ λόγου, τῆς πηγῆς ὅθεν ῥεῖ μαρτύριον γίνεται. Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροὶ, φόνοι, μοιχεῖαι, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀφ' ὧν καρπῶν τὸ δένδρον γινώσκεται (76). Καὶ ἡ ἀληθῶς παρθένος, ὥσπερ ἀπὸ καθαρᾶς πηγῆς τῆς καθαρότητος τῶν ἠθῶν, ἀθόλωτον πάντων μολυσμάτων δεῖ προχεῖσθαι

A ptiarum vincula rejecit, quocunque licenter vagari : quasi idcirco nuptias fugerit, non ut meliori sponso semper assideat, sed ut licentiam habeat eundi quo velit. Non enim ut testem aut judicem vitæ non haberet, cum viro conjunctionem vitavit, neque ut immunis ab æmulatione quibuscum vellet volutaretur, neminem habens qui in ipsius motus inquirat; sed ut carnis voluptates et partus dolores ac laboriosam et molestam rerum ad hanc vitam pertinentium curam fugiens, sub teste et æmulatore virtutis Deo suam ipsius vitam ad immortalitatem dirigeret. *Deus enim sum,* inquit, *zelator*[74], zelans eum qui adulterio meam in vobis pulchritudinem corrumpit. Nam si projecto mariti jugo, et vitæ inutilis futura sit, propter quam ad B domus custodiam **CBC** et filiorum generationem creata est, et virginitati, quam profitetur, dedecus inurat, damnum undique patitur. Et si animam dissolutis cogitationibus, et corpus lascivis motibus polluat, multo optabilius foret, ut viro conjuncta, rectorem vitæ illum haberet, utilem ei operam ad res domesticas adjuvandas, tanquam regiminis mercedem persolvens, ac solatium senectutis bonos ad successionem generis pueros exhibens; ac una saltem ex parte, ob mariti æmulationes, quantum fieri potest, virginem se Deo conservans; quemadmodum veritatis sermo eas, quæ per vicos et domos dissolute volitant, ne virgines quidem agnoscit. *Otiosæ enim discunt circuire domos : non solum autem otiosæ, sed et verbosæ, et curiosæ, loquentes quæ non oportet*[75]. C

20. Quod si vidua, quæ virum experta est, et in oculis virorum versari assueta, non debet citra pudorem et linguam et pedes ad quoscunque movere, ne iis, quæ diximus, criminationibus obnoxia fiat; quanto magis oportet ut virgo, quæ verecundiæ erga virum nunquam exuit tunicam, pudicam ac virginem custodiat linguam, cauteque gressus ad necessarios usus moveat? Ea enim tantum a virgine dicenda, quæcunque audita mentem juvabunt audientium, et aptam illi responsionem elicientia, ipsius animam ad rerum divinarum intelligentiam adhuc magis excolent. Quod enim per linguam foras effertur sermonis fluentum, fontis ex quo fluit, fit testis. *Ex corde enim exeunt cogitationes malæ,* D *homicidia, adulteria*[76], et cætera : ex quibus fructibus arbor cognoscitur. Et quæ vere virgo est, ex morum integritate velut ex puro fonte, purum ab omni inquinamento debet suum leniter profundere sermonem, qui non modo cogitationem neque

[74] Deut. v, 9. [75] I Tim. v, 13. [76] Matth. xv, 19.

(71) Ἐπ' ἐξουσίας. Sic plerique mss. et editio Veneta. Parisiensis, ἐπ' ἐξουσίᾳ.

(72) Σαρκός. Unus codex, σαρκῶν. Paulo post alius, ζηλωτῇ τῆς ἀρετῆς.

(73) Φθείρουσαν. Sic Colbertinus codex et duo Regii. Editi, φθείρουσα.

(74) Ἀναίδην. Sic duo codices Combefis. et alii plures. Editi, ἀναιδῆ.

(75) Μή. Negatio addita ex pluribus mss. et editione Veneta. Mox nonnulli codices, ἀπημφιεσμένην.

(76) Γινώσκεται. Quatuor mss., γνωρίζεται.

ad fallacem voluptatem, neque ad ullam, rem perniciosam impellat, sed eam etiam a rationalis mentis animadversione vacuam et otiosam nunquam exhibeat. Quisquis enim ex virginis fonte sermo incorruptus hauritur, eo, ut integritatis poculo, mentem exsatiari oportet, similia verecunde ei, a qua beneficium accepit, vicissim propinantem. Talem se præbebit virgo, dum loquetur, si tamen aliquando loqui oporteat. Accurate enim considerandum ad quem et quomodo et quando eam loqui decorum videatur. Nam nec sine discrimine coram quibuslibet debet interire virginis sermo, nec rursus coram iis qui veneratione digni sunt, audacter nudari; nec, si careat utilitate, non decenter virginis personæ profundi; neque etiam, si illum ex ore virgineo utilitas necessario eliciat, ostentationis causa extra modum effluere. Sed ubique et personæ et utilitatis et temporis habenda ratio, ita ut cum **637** necessitas coget loqui, multo pauciora, quam audiet, loquatur. Siquidem et natura utilitatem sermonis cum auditu æqua proportione metiens, duas quidem aures, unam autem linguam efflnxit; eo quod oporteat duplum ad disciplinam audire, dimidio autem ad interrogationes breviorem proferre sermonem. Itaque etiam ex naturæ instituto, quibuscum tempestive loquitur virgo, plus multo audiet quam loquetur: omnisque ejus sermo nihil nisi utile audientibus ferens, e labiis progredietur, aut per interrogationem menti doctrinam concilians, ex ore modeste prodibit. Alias autem in arcano tacebit, multo magis quam alii omni tempore orans: *Pone, Domine, custodium ori meo et ostium circumstantiæ labiis meis*[77]. Et sic os suum cum precibus communiet. Non minus auditum, ne quid extrinsecus ad eum influat mali, excubiis servabit. Mentem etiam ostio obstruet, quiescente tum auditu, tum lingua semper Dominum obsecrans: *Non declines cor meum in verba malitiæ ad excusandas excusationes in peccatis*[78].

21. Illud autem his quæ diximus multo vituperabilius, et a virgineo more alienum, ut non solum per domos virgo volitet, sed etiam nuptiarum fiat pronuba. *Honorabiles quidem nuptiæ in omnibus*[79], sed aliis, non virgini conveniunt. Nec decet ut a propria semita recedens, in triviis sæculi cum reliqua turba reperiatur permista. Alia enim via nuptias sectantium, et alia semita, inquam, virginitatem co-

[77] Psal. CXL, 3. [78] ibid. 4. [79] Hebr. XIII, 4.

αὐτῆς ἡμέρα τὸν λόγον· μὴ μόνον μηδὲν ἐπιβλαβὲς καὶ δολερὸν (77) πρὸς ἡδονὴν φέροντα τὸ νόημα, ἀλλ' οὐδὲ ἀργόν ποτε ἀπὸ λογικῆς ψυχῆς τοῦτο (78) δεικνύντα. Πάντα γὰρ τὸν ἀπὸ παρθένου πηγῆς λόγον ἄφθορον ἀρυόμενον, καθάπερ ἀφθαρσίας πόματος, δεῖ τὸν νοῦν ἐμφορεῖσθαι, τοῖς ὁμοίοις μετ' αἰδοῦς ἐξ ἀμοιβῆς τὴν εὐεργέτιν (79) ἀντιπροπίνοντα. Τοιαύτη μὲν ἔσται ἡ παρθένος λαλοῦσα, εἴποτε καὶ λαλεῖν ἀναγκαῖον. Ἀκριβωτέον γὰρ καὶ τίνι, καὶ πῶς, καὶ ποτε ταύτην λαλεῖν πρέπον ὁρᾶται. Οὐ γὰρ ἁπλῶς πρὸς τοὺς τυχόντας (80) δεῖ φθείρεσθαι τῆς παρθένου τὸν λόγον, οὐδὲ πρὸς τοὺς αἰδοῦς ἀξίους πάλιν θρασέως ἀπογυμνοῦσθαι· οὐδὲ τὸ χρειῶδες οὐκ ἔχοντα παρὰ τὸ ἐπιβάλλον (81) τῷ προσώπῳ τῆς παρθένου προχεῖσθαι· οὐδὲ τῆς χρείας τοῦτον ἐκ παρθενικοῦ στόματος ἀναγκαίως καλούσης, διὰ τῆς ἐμπεσούσης πρὸς τὴν χρείαν ἀφορμῆς, φιλοτιμότερον ὑπερβλυζειν. Ἀλλὰ πανταχοῦ καὶ τοῦ προσώπου καὶ τῆς χρείας καὶ τοῦ καιροῦ στοχαστέον, ὅταν ἀναγκάσῃ ἡ χρεία λαλεῖν, πολλῷ ἐλάττονα ὧν ἐκούει λαλοῦσαν. Ἐπεὶ καὶ ἡ φύσις τὸ χρειῶδες τοῦ λόγου πρὸς ἀκοὴν δι' ἀναλογίας μετροῦσα, δύο μὲν ὦτα, μίαν δὲ γλῶσσαν ἡμῖν ἐξειργάσατο· ὡς δέον, διπλασίονα εἰς παιδείαν ἀκούειν, ἡμιολίῳ δὲ πρὸς τὰ ἐρωτήματα συνεσταλμένον προάγειν τὸν λόγον. Ὥστε καὶ κατὰ φύσιν (82) πρὸς οὓς εὐκαίρως λαλεῖ ἡ παρθένος, πλεῖον ἀκούσεται πολλῷ μᾶλλον ἢ λαλήσει· καὶ πᾶς λόγος αὐτῆς οὐδὲν ἕτερον ἢ ὠφέλειαν τοῖς ἀκούολσι φέρων τῶν χειλέων προελεύσεται, ἢ δι' ἐρωτήματος τῷ νῷ παιδείαν ἐμπορευόμενος, τοῦ στόματος ἐγκοσμίως προβήσεται. Τὰ δ' ἄλλα ἐντὸς μυχῶν ἠρεμήσει, πολλῷ πλέον τῶν ἄλλων διαπαντὸς εὐχομένη· Θεοῦ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόμστί μου, καὶ θύραν περιοχῆς περὶ τὰ χείλη μου. Καὶ οὕτω μὲν τὸ στόμα ἑαυτῆς μετ' εὐχῶν ἀσφαλίσεται. Οὐκ ἔλαττν δὲ τὴν ἀκοήν, ὡς ἂν μηδὲν ἔξωθεν εἰς αὐτὴν ῥεύσειε φαῦλον. Καὶ τῷ νῷ πυλωρήσειεν (83) ἐν ἠρεμίᾳ ἀκοῆς τε καὶ γλώσσης ἀεὶ δεομένη τοῦ Κυρίου. Μὴ ἐκκλίνῃς τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηρίας, τοῦ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις.

21. Ἐπίψογον δὲ πολλῷ πλέον τῶν εἰρημένων, καὶ τοῦ παρθενικοῦ ἤθους ἀλλότριον, τὸ μὴ μόνον ἐπιπολάζειν οἴκοις παρθένον, ἀλλὰ καὶ γάμου προμνήστριαν γίνεσθαι. Σίμιος μὲν γὰρ ὁ γάμος ἐν πᾶσιν, ἀλλ' ἄλλοις καὶ οὐ τῇ παρθένῳ προσῆκον. Καὶ οὐ δεῖ τῆς ἰδίας τρίβου ταύτην ἀναχωρήσασαν, ἐν τοῖς τριόδοις τοῦ βίου τῷ λοιπῷ πλήθει συναναφυρομένην εὑρίσκεσθαι Ἄλλη γὰρ ὁδὸς τῶν τοὺς γάμους κρατούν-

(77) Δολερόν. Sic codices Combefis, et alii plures. Editi, δλεθρὸν. Unus codex, ὀλέθριον. Ibidem legendum videtur, πρὸς μηδὲν ἐπιβλαβές.

(78) Τοῦτο. Sic ope codicis Colbertini emendavimus quod habebant editi, τοῦτον. Refertur enim ad νόημα.

(79) Τὴν εὐεργέτιν. Sic editio Veneta cum mss. quinque. Parisiensis, τὸν εὐεργέτην.

(80) Τυχόντας. Nonnulli codices, συντυχόντας. Unus codex secunda manu ibidem, δεῖ φέρεσθαι.

(81) Τὸ ἐπιβάλλον. Male in editis, τῷ ἐπιβάλλοντι, quod emendavimus ope quatuor veterum librorum.

(82) Κατὰ φύσιν. Legitur, εἰ φωνεῖ, in uno codice, cui favent quatuor alii mss. et editio Veneta. In his enim legitur, ἡ φωνή. Parisiensis editio pro his vocibus habet, κατὰ φύσιν, quod quidem satis commodum videtur.

(83) Πυλωρήσειεν. Sic quatuor mss. melius quam editi, πυλωρούσης.

των, καὶ ἄλλη τρίβος, φημὶ, τῶν τὴν παρθενίαν τιμώντων. Καὶ μεμέρισται ἡ παρθένος καὶ ἡ γαμήσασα. Ἀναχωρητέον οὖν τῶν γαμικῶν ὑποθέσεων τῇ παρθένῳ· μᾶλλον δὲ μηδὲ παραβλητέον αὐτῇ τὴν ἀρχήν (84). Ἀλλ' αἱ μὲν λοιπαὶ, ὅσαις ἥρεσε τοὺς σαρκῶν περιέπειν νυμφίους, προμνηστευέτωσάν τε, ὡς δοκεῖ, τούτων τῶν γάμων, καὶ τὴν περὶ αὐτῶν σπουδὴν, εἰ ἡδὺ, ἐνδεικνύσθωσαν. Ἡ δὲ παρθένος τὸν ἑαυτῆς νυμφίον (85) ἀεὶ περιέπουσα (εἴ δοκεῖ καὶ αὐτῇ ὅλως μνηστεύειν), τούτῳ μᾶλλον τὰς ἀχράντους νύμφας πρὸς ἀφθορίαν προμνηστευέσθω. Κἀκεῖναι μὲν περὶ τὸν θνητὸν πονείσθωσαν θάλαμον· αὕτη δὲ μετὰ τῶν φρονίμων ἡμμένῃ λαμπάδι περὶ τὸν Κύριον χορευέτω, ἡ ἐπομένη τῷ νυμφίῳ, ἡ (86) τῷ οἰκείῳ φωτὶ τῆς παρθενίας καὶ ἑτέρας πρὸς παρθενίαν νυμφεύουσα. Αἰσχύνης γὰρ ὡς ἀληθῶς καὶ ὀνείδους μεστὸν τῇ παρθένῳ τὸ πρᾶγμα, ὅταν αἱ μὲν προληφθεῖσαι τοῖς γάμοις, ὥσπερ δι' ἀπειρίαν τῶν ἐν οἷς ἔμελλον γίνεσθαι ἐμπλακεῖσαι ταῖς ὀδύναις (87) τῶν γάμων, τὰς ἄζυγας τῶν ὁμοίων ἀλγεινῶν πειραθῆναι εὐνοϊκῶς ἀποτρέπουσαι, καὶ τὸ ἄχραντον τοῦ τε νυμφίου καὶ τῶν ἐκείνῳ νυμφευομένων, κατά τε τὸν παρόντα καὶ μέλλοντα βίον, ὡς ἀληθῶς, μακαρίζουσαι, ἐπὶ παρθενίαν παρακαλῶσιν (88). Ἡ δὲ παρθένος προμνηστεύειν, φημὶ, σπεύσῃ τοῖς γάμοις, τὸ ἐναντίον, οἶμαι, δι' ὧν πράττει ἐμφαίνουσα. Ὅτι προληφθεῖσα ἄρα τῇ ὑποσχέσει τῆς παρθενίας, δι' αἰδῶ λοιπὸν πρὸς ταύτην σχηματίζεσθαι ἀναγκάζεται. Ἀποδεχομένη δὲ τῇ διαθέσει τὸν γάμον, καὶ μεταμελομένη τάλα, οἷας ἀπεστέρηται ἡδονῆς, οἷς πράττει, ἣν περὶ αὐτὸν ἔχει (89) ἐν ψυχῇ διάθεσιν οὐ μετρίως ἐμφαίνει. ὥσπερ γυμνῶς (90) ταῖς γαμουμέναις ἐνδείξασθαι θέλουσα, ὅτι συνήδεται αὐταῖς, οἷας μέλλουσιν ἡδονῆς ἀπολαύειν. Μεμερισμένη γοῦν πρὸς τὴν ἔγγαμον ἡ παρθένος, τόν τε βίον, καὶ ὅλον τὸ ἦθος, τὰ ἐπιβάλλοντα ἔργα τῇ παρθένῳ ἐν παντὶ ἐπιγνώσεται· ἀδιάφθορον κατὰ πᾶν ἔργον τὸ κάλλος τῆς παρθενίας τηροῦσα, ἵνα μὴ ἀδιαφόρως ἐχχεομένη πρὸς τὰ μὴ πρέποντα οἷς πράττει λυμήνηται τοῦ ὅ μετιέναι σπουδάζει.

22. Ἀλλ' οὕτω μὲν ἀκριβὴς ἔσται, καὶ λαλοῦσα, καὶ σιωπῶσα, καὶ προϊοῦσα, ἡ ὄντως παρθένος. Δεῖ δὲ, ὅπερ ἔφην, μὴ ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, μηδὲ μόνην, ἀλλὰ κατὰ τὸν προειρημένον σκοπὸν, μετὰ κοσμίων καὶ βίῳ καὶ ἡλικίᾳ γυναικῶν προϊοῦσαν, μηδαμοῦ μὲν ἐν ἀπρεπέσι στενωποῖς, ἢ ἀγοραῖς, ἔνθα ἀκόσμων ἀνθρώπων συμβαίνει τὰς διατριβὰς συγκροτεῖσθαι, ταύτην ὁρᾶσθαι· εὐστοχοῦσαν δὲ τοῦ καιροῦ τῆς προελεύσεως, τοιαύτην καὶ σχήματι καὶ βαδίσματι, καὶ ὅλῳ τῷ κινήματι παρὰ τῶν ἐντυγχανόντων ὁρᾶσθαι, ὡς πάντας τοὺς ἀπαντῶντας, καθάπερ ἄγαλμα θεοῦ προσιδόντας, πλήττεσθαι μὲν πρὸς αἰδῶ πάντως τὴν ὄψιν, σωφρονίζεσθαι δὲ τὸν νοῦν τῇ τοῦ καλοῦ ὑπομνήσει, σέβειν δὲ τὴν θέαν, καὶ ὡς

A lentium. *Et divisæ sunt virgo et nupta.* Recedendum igitur a nuptialibus pertractationibus virgini; vel potius ne minimum quidem ei attingendæ. Sed aliæ quidem, quibus placuit carnales sponsos colere, pronubæ sint, si libet, ejusmodi nuptiarum, et suam circa illas sollicitudinem, si id eis cordi est, ostendant. Virgo autem, quæ sponsum suum semper ambit (si omnino ei placet pronubæ munus), ei potius intaminatas sponsas ad immortalitatem conjungat. Ac illæ quidem circa mortalem laborent thalamum; ipsa vero cum prudentibus accensa lampade circa Dominum choros agat, sponsum sequens cum proprio virginitatis lumine, et alias virgineo fœdere copulans. Turpis enim revera et probri plena res est virgini, si, quæ nuptiis præoccupatæ sunt, hæ tanquam nuptiarum doloribus implicatæ, nondum facto B eorum, quæ ipsis eventura erant, periculo, virgines deterreant, quominus similes molestias experiantur, et intaminatum sponsi, et earum, quæ illi desponsantur, tum in præsenti, tum in futura vita, decus majorem in modum prædicantes ac beantes, ad virginitatem adhortentur. Virgo autem pronuba esse studeat, contra quam profitetur, sentire se factis declarans. Scilicet præoccupata **638** promisso virginitatis ob pudorem ad illius jam speciem sese fingere cogitur. Sed animo nuptias eligens, ac forte non sine pœnitentia cogitans quibus privata sit voluptatibus, quid de nuptiis in anima sentiat, non obscure factis suis exponit, palam et aperte ostendere nubentibus volens, sese illis gratulari, quod talem percepturæ sint voluptatem. Virgo igitur et vita et toto C instituto ab ea quæ nupta est, divisa, convenientia virgini opera semper agnoscet, incorruptam in omni opere pulchritudinem virginitatis servans, ne indifferenter ad ea, quæ non decent, effusa, quod persequi studet, id actionibus suis evertat.

22. Atque ita quidem cauta erit et diligens, tum in loquendo et tacendo, tum in incedendo, quæ vere virgo est. Oportet autem id quod jam dixi, ut non indiscriminatim, nec passim, nec sola, sed accommodate ad illud quod diximus, propositum, cum ornatis et vita et ætate mulieribus progrediens, nusquam in indecoris vicis aut plateis, ubi inhonestorum hominum deambulationes solent consociari, cernatur; verum aptum progrediendi tempus D eligens, talis et habitu et incessu et universo motu occurrentibus videatur, ut quicunque occurrunt, tanquam Dei simulacrum videntes, oculis omnino ad verecundiam incitentur, mente autem erudiantur virtutis admonitione, ac spectaculum illud in

(84) Τὴν ἀρχήν. Præmittit, ὅλως, editio Paris. quæ vox melius multo abest ab editione Veneta et veteribus libris.

(85) Νυμφίον. Editio Paris. addit, Χριστόν, quod abest ab omnibus mss. et editione Veneta. Paulo ante nonnulli codices, τὴν περὶ αὐτοὺς σπουδήν.

(86) Ἡ ἐπομένη... ἤ. Conjunctionem bis addidimus ex pluribus mss. Habet editio Veneta, ἡ ἐπομένη.

(87) Ταῖς ὀδύναις. Colb.. τῇ ὀδύνῃ. et paulo post, ἀποτρέπουσι.

(88) Παρακαλῶσιν. Duo mss., παρακαλοῦσιν.

(89) Ἣν περὶ αὐτὸν ἐχει. Sic mss. quatuor. Editi, περὶ αὐτόν ἔχειν.

(90) Γυμνῶς. Sic codices Combefis. et plures alii. Editio Paris., γυμνῇ. Veneta, γυμνός.

divisa sunt hæc duo, mulier et virgo. Innupta curat ea quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu [81]. Quæ autem nupta est, curat ea quæ mundi sunt, quomodo placeat viro. Igitur sollicitudinem cum ea, quæ de rebus mundi sollicita est, partita, ei quæ viro juncta est mortali, mundanas de rebus corruptibilibus sollicitudines projecit, sibi congruentes sponso suo de rebus immortalibus curas elegit. Quare nihil mundanum curare deprehenditur, ne videatur communem sibi cum altera sollicitudinem facere; sed ab omnibus prorsus pura sæcularibus curis, pura et experte perturbationis mente ad sponsum convertitur. Nec diffidens providæ viri sui potestati, de rebus necessariis, ut illa turbatur : sed et illius in se amori et sufficienti ad omnia potestati confidens, nihil aliud curat, nisi quomodo illi placeat, et hac sollicitudine quomodo ei placeat, illius in se benevolentiam adauget. Quid est autem placere virginem Deo, nisi naturalem suam pulchritudinem virtutum cultu semper refulgentem ostendere, et incorruptam illam jugiter servare? Quare Deo placere velle, nihil aliud est, quam semetipsum laudabilem et beatum et similem illi efficere. Ac reperitur quæ sollicita est, quomodo placeat Domino, non ei, cui sollicita est placendi, lucrum per hanc sollicitudinem afferre, sed sibimetipsi, dum circa illum sollicita est, pulchritudinem et corruptionis expertem statum comparare. Quod si tantum virginis lucrum, quæ dum sollicita est quomodo placeat Domino, totam ad se utilitatem convertit, seque beatam efficit; non decet ut de rebus mundanis unquam sollicita esse reperiatur. Necesse est enim, ut dum sollicita est de iis, quæ mundi sunt, curam circa Dominum habendam negligat, seque curatori suo diffidere arguat. Fieri enim non potest, ut et ei confidat ut ad omnia providenda **641** idoneo, et rerum sæcularium suspensa sit sollicitudine. Sed si sollicita est quomodo placeat Domino, scire omnino debet ipsum etiam sollicitum esse quomodo ei placeat, nulla in re debitor manens. Nam si mulier, quæ virum mortalem vitæ suæ rectorem instituit, suæ circa illum sollicitudinis hanc ab eo vicem accipit, ut is omnium curam suscipiat; multo magis quæ se Deo regendam commisit, et cum eo vivere elegit, uberiorem suæ circa illum sollicitudinis mercedem ab eo omnibus providente accipit. Habes autem pignus fidei ex præcedenti providentia. Nam si nondum placere curantem curæ habuit, ac semetipsum pro ea libenter tradidit, ut eam sanguine suo sanctificaret; multo magis placere cupientem curæ habebit, et cum aliis illi ad veram vitam conducentibus exteriora etiam subsidia in se recipiet.

A Κυρίου, πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ· ἡ δὲ γαμήσασα, μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρὶ καὶ μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ, καὶ ἡ παρθένος. Ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι.

21. Οὐκοῦν πρὸς τὴν τὰ τοῦ κόσμου μεριμνῶσαν μερισαμένη τὴν μέριμναν, τὴν μὲν φθαρτῷ ἐζευγμένην (2) ἀνδρὶ τὰς τοῦ κόσμου ὑπὲρ τῶν φθαρτῶν φροντίδας προσέβριψεν, ἑαυτῇ δὲ τὰς ὑπὲρ τῶν ἀφθάρτων συγγενεῖς οὔσας τοῦ οἰκείου νυμφίου ἀνέθηκε. Διὸ οὐδὲν τῶν τοῦ κόσμου μεριμνῶσα εὑρίσκεται, ἵνα μὴ δόξῃ κοινοποιεῖν ἑαυτῇ πρὸς τὴν ἑτέραν τὴν μέριμναν· ἀλλὰ πασῶν τῶν κοσμικῶν φροντίδων καθαρῶς καθαρεύουσα, καθαρῷ καὶ ἀταράχῳ τῷ νῷ πρὸς τὸν νυμφίον ἐπέστραπται. Οὐδὲ γὰρ (3) ἀπιστουσα τῇ πορισικῇ δυνάμει τοῦ οἰκείου ἀνδρὸς, περὶ τὰ ἀναγκαῖα ὥσπερ ἐκείνη ταράσσεται· ἀλλὰ καὶ B τῇ περὶ αὐτὴν ἀγάπῃ αὐτοῦ, καὶ τῇ εἰς πάντα διαρκεῖ δυνάμει θαῤῥοῦσα, οὐδὲν ἕτερον, ἢ πῶς ἀρέσαι αὐτῷ, φροντίζει, δι' αὐτοῦ τοῦ φροντίζειν πῶς ἀρέσῃ αὐτῷ, τὴν εἰς αὐτὴν εὔνοιαν αὐτοῦ ἐπὶ πλέον ἄγουσα. Τί δέ ἐστι τὸ ἀρέσκειν παρθένον Θεῷ, ἢ τὸ φυσικὸν αὐτῆς κάλλος ταῖς ἀρεταῖς ἀσκητικῶς ἀεὶ ἀναλάμπον δεικνύναι, καὶ ἄφθαρτον τοῦτο δι' ὅλου φυλάττειν; Ὥστε τὸ τῷ Θεῷ ἐξαρεσκεύεσθαι θέλειν, οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν, ἢ ἑαυτὸν ἐπαινετόν τε καὶ μακάριον καὶ ὅμοιον αὐτῷ ἐξεργάζεσθαι. Καὶ εὑρέθη ἡ μεριμνῶσα πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, οὐκ ἐκείνῳ ᾧ μεριμνᾷ ἀρέσκειν διὰ τῆς μερίμνης κέρδος πορίζουσα, ἀλλ' ἑαυτῇ διὰ τῆς περὶ αὐτὸν μερίμνης κάλλος καὶ ἀφθαρσίαν συνάγουσα. Εἰ δὲ τοσοῦτον τῆς παρθένου τὸ κέρδος, καὶ δι' ὧν μεριμνᾷ πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ τὸ ὅλον ἑαυτὴν ὠφελεῖ, καὶ μακαρίαν ποιεῖ, οὐ δεῖ μεριμνῶσαν αὐτὴν ποτε τὰ τοῦ κόσμου εὑρίσκεσθαι. Ἀνάγκη γὰρ ἐν ᾧ μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, καὶ τῆς περὶ τὸν Κύριον μερίμνης ἀμελεῖν, καὶ ἑαυτὴν (4) ἀπιστοῦσαν τῷ κηδεμόνι ἐλέγχειν. Οὐδὲ γὰρ ἐγχωρεῖ καὶ πιστεύειν αὐτῷ ὡς ἐπαρκειν ἅπαντα δυναμένῳ, καὶ περὶ τὴν τῶν κοσμικῶν ἐκτετῆσθαι φροντίδα. Ἀλλ' εἰ μεριμνᾷ πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, εἰδέναι πάντως χρὴ, ὅτι καὶ αὐτὸς μεριμνᾷ πῶς ἀρέσῃ αὐτῇ, κατὲ μηδὲν ὑπόχρεως ὤν. Εἰ γὰρ θνητὸν ἄνδρα γυνὴ προστάτην τοῦ ἑαυτῆς βίου ποιησαμένη, τῆς περὶ αὐτὸν μερίμνης ἀμοιβὴν παρ' αὐτοῦ τὴν εἰς ἅπαντα κηδεμονίαν ἀντιλαμβάνει, πολλῷ μᾶλλον ἡ Θεῷ τὴν προστασίαν ἑαυτῆς ἐπιτρέψασα, κἀκείνῳ συμβιοῦν ἑλομένη, ἀφθονωτέραν τῆς περὶ αὐτὸν μερίμνης τὴν παρ' αὐτοῦ ἀμοιβὴν εἰς πάντα προνοοῦντος ἐκδέχεται. Ἔχεις D δὲ τὸ ἐνέχυρον τῆς πίστεως, ἀπὸ τῆς προλαβούσης κηδεμονίας. Εἰ γὰρ μηδέπω μεριμνώσης ἀρέσκειν ἐφρόντισε, καὶ ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἑτοίμως παρέδωκεν, ἵνα αὐτὴν τῷ ἑαυτοῦ αἵματι ἁγιάσῃ· πολλῷ μᾶλλον βουλομένης ἀρέσκειν φροντίσει, καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν πρὸς τὴν ὄντως ζωὴν αὐτῇ συντεινόντων, καὶ τὰ ἔξωθεν συγχερειώδη (5) εἰς ἑαυτὸν ἀναλήψεται.

[81] I Cor. VII, 32-34.

(2) Τὴν... ἐζευγμένην. Legendum, τῇ... ἐζευγμένῃ.

(3) Γάρ. Vocula addita ex mss.

(4) Ἑαυτήν. Sic mss. duo. Editi, αὐτήν. Infra plures codices habent, ἄρεσεν.

(5) Συγχρειώδη. Codices duo, χρειώδη.

25. Οὐ καταθρύψεται δὲ τοῦ Κυρίου, ὑπὲρ τὴν κατεπείγουσαν χρείαν, ὥσπερ φιλήδονος γυνὴ, τὰ περιττὰ ἀπαιτοῦσα. Οὔτε γὰρ ἐκείνῳ διδόναι ἁρμόττον, ἃ ἐγκόπτει ἐκείνης τὴν πρὸς τοῦτον ἀρέσκειαν πρὸς τὰ ἡδέα τοῦ σώματος στρεφομένης· οὔτε ταύτῃ συμφέρον ταῦτα λαμβάνειν, τὰ μετεωρίζοντα τῆς περὶ αὐτὸν ἀρεσκείας τὸν νοῦν ἀσχολίᾳ (6). Ἀλλ' ὅρον τῆς χρείας τὸ ἀναγκαῖον τῆς ἐν σώματι ζωῆς φρονίμως θεμένη, οὐδὲν μὲν πλέον τούτων αἰτήσει. Οὐδὲν δὲ καὶ θλιβομένη ἐν τῇ ἐνδείᾳ (7) τῶν ἀναγκαίων, πολλάκις διὰ πεῖραν (8) τῆς περὶ αὐτὸν ἀγάπης, μικροψύχως λυπηθήσεται, ἀλλὰ πάντα στέγουσα, πάντα ἐλπίζουσα, πάντα ὑπομένουσα, προσηλωμένη αὐτῷ ἀνυποκρίτῳ φίλτρῳ, τὴν ψυχὴν ἐν νεκρῷ καὶ ἀναισθήτῳ, τρόπον τινὰ, τῷ ἔξωθεν σώματι ἀπερισπάστως τοῦ κάλλους αὐτοῦ ἐμφορηθήσεται. Ὡς γὰρ ὁ ἐπικαίρου κάλλους ἐρῶν, οὐ τὰ χρήματα μόνον καὶ πάντα τὸν πλοῦτον ἑαυτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἔρωτος ἀφειδῶς ἀναλίσκει, ἀλλὰ καὶ τροφῆς καὶ ὕπνου καὶ ἐσθῆτος καὶ σχήματος καὶ ὑπολήψεως πάσης, ἔτι δὲ αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐν τούτῳ ζωῆς καταφρονῶν ἕνεκεν τοῦ τυχεῖν τοῦ ἔρωτος μόνου, καὶ τείχη καὶ οἴκους (9) καὶ τὰ ἐν μέσῳ τολμηρῶς ὑπεραλλόμενος ἅπαντα, κατὰ ξιφῶν μαινόμενος φέρεται, οὐδέν τι μᾶλλον, εἰ ἀποτυγχάνειν μέλλοι κατὰ τὸ σύνηθες βαδίζων (10) ἐπὶ τὸν ἔρωτα, τούτου φροντίζων, ἢ εἰ δέοι μετασχηματισάμενον καὶ μετὰ ἀπρεποῦς σχήματος ἔρποντα τυχεῖν τούτου μεθ' ἡδονῆς ἀνεχόμενος· οὕτως ὁ ἐρῶν ὄντως Θεοῦ, καὶ μεριμνῶν πῶς τῷ ἐρωμένῳ ἀρέσῃ, οὐ χρημάτων μόνον καὶ πλούτου, ἕνεκα τοῦ πληροφορῆσαι τὸν ἐρώμενον διὰ τοῦ ὑπακοῦσαι αὐτοῦ τοῖς τῶν ἐντολῶν ἐπιτάγμασι, καταφρονεῖν ὀφείλει· ἀλλὰ καὶ ἀναγκαίας τροφῆς καὶ ὕπνου καὶ τοῦ ἔξωθεν σχήματος, καὶ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ διεφθαρμένης ἀληθῶς ὑπολήψεως, ἔτι δὲ αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐν τούτῳ ζωῆς ἀμελήσας ἕνεκα τοῦ ἐπιτυχεῖν τοῦ ἔρωτος τοῦ ἐπουρανίου, καὶ τείχη τῶν πρὸς αἷμα γενῶν, καὶ οἴκους πατέρων καὶ τὸν ἐν μέσῳ κόσμον ὑπεραλλέσθαι, καὶ κατὰ ξιφῶν τοῦ μαρτυρίου, ἂν ἀπαντήσῃ, πηδῆσαι, εἰ (11) μὴ μέλλοι ἐν τῷ συνήθει σχήματι ζῶν τυγχάνειν τοῦ ἔρωτος, καὶ τοῦ πενιχροῦ σχήματος καὶ τοῖς πολλοῖς ἐπονειδίστου βίου μεθ' ἡδονῆς ἀνέχεσθαι, ἵνα τὴν θείαν, ὡς ἄν τις εἴποι, μανίαν ὑπὲρ τῆς τοῦ καλοῦ ἀπολαύσεως ἐνθέσμως μανεὶς, τοῦ ὄντως ἐρασμίου, ὅσον βούλεται, ἀπολαύσῃ. Τοῦτον τὸν ἐραστὴν πρὸς ἑαυτὸν ἐκ τῶν κατὰ γῆν παθῶν ἀνακαλῶν ὁ ἐρώμενος ἔλεγεν· Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω. Ὁ δὲ, ὡς ἂν ὃ ἐπόθει ἰδὼν, προθύμως, τε εἵπετο, καὶ ἀλητεύειν ἕνεκα τοῦ ἔρωτος

25. Non utetur Domino ad delicias, ultra urgentem necessitatem, velut voluptaria mulier, superflua exposcens. Nam nec ei dare convenit, quæ ipsam ad corporeas suavitates conversam interpellant, quominus ei placeat: nec ipsi utile est ea accipere, quæ mentem occupationibus avocatam Domino placere non sinunt. Sed necessitatis modum rebus ad corporis vitam necessariis prudenter definiens, nihil his amplius petet. Atque etiamsi sæpe rerum necessariarum inopia prematur, ut ipsius in illum amor probetur; non tamen pusillo animo contristabitur, sed omnia ferens, omnia sperans, omnia sustinens, affixa illi non simulato amore, anima in mortuo et sensus experte, ut ita dicam, corpore extrinsecus minime distracta, ipsius pulchritudine satiabitur. Quemadmodum enim temporariæ pulchritudinis amator, non pecuniam solum ac omnes suas divitias amoris causa non parce absumit, sed etiam cibum et sommum et vestem et habitum ac omnem existimationem, imo ipsum etiam corpus et corporis vitam contemnens, ut solius amoris compos fiat, ac muros et domos et interjecta audacter transiliens omnia, in enses furiosus fertur; ac si consueto ornatu ad amorem vadens, nihil consecuturus sit, nequaquam ea de re sollicitus est, sed potius, si oporteat, mutato habitu et cum indecora specie repentem optato perfrui, id non sine voluptate perfert; sic qui Deum vere amat, ac sollicitus est quomodo placeat ei quem amat, non pecuniam solum, et divitias, ut placeat ei quem amat adimplendis ejus præceptis, debet contemnere; sed etiam necessarium cibum et somnum et exteriorem habitum, ac eam, quæ vere in hoc mundo corrupto est, existimationem, adhuc etiam corpus et corporis vitam negligens ut cœlesti amore perfruatur, muros consanguinitatis et patrum domos, et interjectum mundum transilire, et in enses martyrii, si se dederit occasio, irruere; et si in solito degens habitu, compos amoris non sit futurus, pauperum 642 habitum et vitam pluribus probrosam libenter perferre, ut divina; ut ita dicam, insania legitime ad bonum consequendum correptus, quantum cupit, eo qui vere amabilis est, perfruatur. Hunc amatorem ad se ex terrenis affectionibus, revocans amatus dicebat: *Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram, quam monstravero tibi*[12]. Ille autem, ut jam videns quod desiderabat, prompto ac libenti animo sequebatur, et errores ac exsilium amoris causa libenter perferebat, dicens: *Quis nos separabit a charitate Dei? an tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, an nu-*

[12] Gen. XII, 1.

(6) Τὰ μετεωρίζοντα... ἀσχολίᾳ. Unus ex Regiis, ἃ μετεωρίζοντα... ἀσχολεῖ.

(7) Ἐνδείᾳ. Editi, ἐννοίᾳ, quod erratum sustulimus ope quatuor mss. Ibidem editi, τριβομένη. Codex Regius, θλιβομένη.

(8) Διὰ πεῖραν. Idem codex, quo sæpe utiliter usi sumus, hanc scripturam suppeditat, quæ multo melior videtur quam vulgata, δι' ἀπειρίαν.

(9) Καὶ οἴκους. Has voces, quæ deerant in editione Parisiensi, agnoscunt plerique veteres libri et editio Veneta.

(10) βαδίζεων. Sic editio Veneta, melius quam Parisiensis, βαδίζειν.

(11) Εἴ. Legendum, καὶ εἰ.

ditas, an periculum, an gladius[83]? Noverat enim eum qui diligit patrem aut matrem plus quam id quod vere bonum est, non esse dignum qui illud consequatur[84]: ac eum qui non renuntiat omnibus quæ possidet, adhuc autem et animæ suæ, non esse dignum qui amicus et amator Domini vocetur[85]. Quapropter qui ea tantum curant, quæ ad ipsum pertinent, sincerum suum illius amorem ostendere volentes, *Ecce*, aiunt, *nos reliquimus omnia, et secuti sumus te : quid erit nobis*[86]? Ille autem dignam eorum in se amoris mercedem jam tum illis prædicans, ait : *Amen, amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel. Et omnis qui reliquerit domos, aut agros, aut fratres, aut sorores, aut uxorem, aut filios, propter nomen meum, centuplum accipiet, et vitam æternam possidebit*[87]. Æquum enim erat ut qui reipsa suum in illum amorem per totam vitam purum exhibuerint, digna sudoribus pro eo emissis præmia recipiant. αἰώνιον κληρονομήσει. Ἀκόλουθον γὰρ ἦν τοὺς ἔργῳ τὸν (14), ἀξια τῶν περὶ αὐτοῦ ἰδρώτων τὰ γέρα λαμβάνειν.

26. Oportet ut tali amore flagrans virgo, contemnat quidem voluptates et divitias, et opinatas mundi delicias, conculcans autem temporariam gloriam, et fastum, et corporis pulchritudinem, et vitiosas blanditias, oculo irretorto Dominum sequatur, dicens : *Mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Domino spem meam*[88] : ita ut omnia, quæ quidem hujus vitæ admiratoribus videntur bona, qualicunque illa nomine appellare quis velit, ridicula dedecora esse ostendat; unicam autem rem, proprium bonum intuens, illud intento oculo sequatur : siquidem illius in se amorem remunerans sponsus, etiamsi ancilla sit et ignobilis, etiamsi pauper et obscura, etiamsi in hoc mundo abjecta et deserta sit, illam nobilitans reginam cœlorum efficit, non solum immortalitatis nobilitate naturam insigniens, sed etiam studiose exterioris habitus, in suam sponsam, vario decorans ornatu. Cujus gloriam Psaltes admirans, ad sponsum ait : *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate*[89] : itu ut quæ nunc lacera veste et servili habitu **643** vilis existimata est, in regno cœlorum regina et nobilis et ornatu decorata, regi astans inveniatur. Ac profecto absurdum est, ut, cum sponsus ob suum in illam amorem, et nobilitatem et divitias et ignominiam contemnens, extremam Adami paupertatem sustinuerit, ut nos illius paupertate ditaremur[90], sponsa ne paria quidem pro sua immortalitate ei, qui propter ipsam mortuus est, rependat, sed mollitie et deliciis diffluat, seque ad mundum accom-

A ἡδέως ἠνείχετο λέγων· Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ; θλῖψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; Ἤδει γὰρ, ὅτι ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ τὸ ὄντως καλὸν, οὐκ ἔστιν ἄξιος αὐτοῦ ἀπολαύειν· καὶ ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, ἔτι δὲ καὶ τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ, οὐκ ἔστιν ἄξιος φίλος καὶ ἐραστὴς τοῦ Κυρίου καλεῖσθαι, Διὸ τὸ γνήσιον τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως οἱ τὰ αὐτοῦ μόνον μεριμνῶντες ἐνδείξασθαι θέλοντες, Ἰδοὺ, φασὶν, ἡμεῖς πάντα ἀφήκαμεν, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἔσται ἡμῖν ; Καὶ ἀξίαν τὴν ἀμοιβὴν τοῦ περὶ αὐτοῦ φίλτρου αὐτοῖς ἐντεῦθεν ἤδη ἀνακηρύσσων, φησίν· Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθήσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους (12), κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ πᾶς ὅστις ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀγροὺς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ γυναῖκα (13), ἢ τέκνα, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν περὶ αὐτὸν ἔρωτα δι' ὅλου βίου καθαρὸν ἀποδείξαντας

B

26. Τοιοῦτον δεῖ ἔρωτα τὴν παρθένον ἐρῶσαν, καταφρονεῖν μὲν ἡδυπαθείας, καὶ τοῦ πλούτου καὶ τῆς νομιζομένης ἐν τῷ κόσμῳ τρυφῆς· πατοῦσαν δὲ τὴν πρόσκαιρον δόξαν, καὶ τῦφον, καὶ σώματος κάλλος, καὶ τὰς ἐμπαθεῖς κολακείας, ἀμεταστρεπτὶ τῷ Κυρίῳ ἀκολουθεῖν, λέγουσαν· Ἐμοὶ δὲ τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ (15) ἀγαθόν ἐστι· τίθεσθαι ἐν τῷ Κυρίῳ τὴν ἐλπίδα μου· πάντα μὲν τὰ νομιζόμενα τοῖς περὶ τὸν βίον τοῦτον ἐπτοημένοις καλὰ, οἷα περ C ἄν τις ὀνομάζειν ἐθέλῃ, αἴσχη καταγέλαστα ἀποφαίνουσαν· ἓν δὲ μόνον καλὸν τὸ οἰκεῖον ὁρῶσαν, κἀκεῖνο τεταμένῳ τῷ ὄμματι περιέπουσαν· ὅτι καὶ ὁ νυμφίος τοῦ περὶ αὐτὸν ἔρωτος αὐτὴν ἀμειβόμενος, κἂν δούλη, κἂν ἀγενὴς, κἂν πενιχρά τε καὶ ἄσημος, κἂν ἐν τῷ κατὰ γῆν βίῳ ἀπερρίμμενη ὑπάρχῃ, διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν ἐξευγενίζων βασιλίδα οὐρανῶν ποιεῖ, οὐ τῇ τῆς ἀφθαρσίας εὐγενίᾳ τὴν φύσιν τιμῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ἔξωθεν περιβολῇ φιλοτιμότορον, ὡς ἑαυτοῦ νύμφην, ποικίλως κοσμῶν. Ἧς ὁ ᾠδικὸς θαυμάζων τὴν δόξαν, πρὸς τὸν νυμφίον φησί· Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη· ὥστε τὴν νῦν ῥακώδει ἐσθῆτι καὶ δουλικῷ σχήματι εὐτελῆ νομισθεῖσαν, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν βασιλίδα καὶ D εὐγενίδα καὶ κόσμῳ σεμνυνομένην τῷ βασιλεῖ παρεστῶσαν εὑρίσκεσθαι. Καὶ ἄτοπον τὸν μὲν νυμφίον διὰ τὸν περὶ αὐτὴν ἔρωτα καὶ εὐγενείας καὶ πλούτου καὶ αἰσχύνης καταφρονήσαντα τὴν ἰσχάτην πτωχείαν τοῦ Ἀδὰμ ὑπομεῖναι, ἵν' ἡμεῖς ὦμεν ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· τὴν δὲ νύμφην μηδὲ τοῖς ἴσοις ὑπὲρ

[83] Rom. VIII, 35. [84] Matth. X, 37. [85] Luc. XIV, 33. 28. [89] Psal. XLIV, 10. [90] II Cor. VII, 9.

[86] Matth. XIX, 27. [87] ibid. 28, 29. [88] Psal. LXXII'

(12) Θρόνους. Nonnulli codices, θρόνων.

(13) Γυναῖκα. Sic mss. tres. Editi, γυναῖκας.

(14) Ἀποδείξαντας. Nonnulli codices, ἐπιδείξαντας.

(15) Τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ. Hunc locum edidimus ut habetur in editione Veneta et veteribus libris. Editio Paris., προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ μου.

τῆς ἑαυτῆς ἀφθαρσίας τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἀποθανόντα ἀμείβεσθαι, ἀλλὰ κατασπαταλᾷν καὶ θρύπτεσθαι καὶ τῷ κόσμῳ (16) συσχηματίζεσθαι, καὶ μὴ τῷ δι' αὐτὴν πτωχεύσαντι κατὰ τὸν βίον συμπτωχεύειν τε ἅμα καὶ ταπεινοῦσθαι (17), ἵνα καὶ εἰς τὸν οἰκεῖον τῆς θεότητος πλοῦτον ἐπανιόντι αὐτῷ, ἢ τῷ δι' αὐτὴν πτωχεύσαντι συμπτωχεύσασα, κοινωνός τε τοῦ πλούτου καὶ τῆς βασιλείας ἐν οὐρανοῖς εὑρεθῇ. Παροράτω τοιγαροῦν πᾶν τὸ ἐν ὑψει φαινόμενον, κἂν καλοῦ δόξῃ φαντασίαν παρά τισιν ἀποφέρεσθαι· μᾶλλον δὲ τὴν ἀρχὴν μηδ' ὁρᾷν ἀξιούτω. Ἀλλ' ἔκστασίν τινα θείαν οἵαν ὑπέμεινεν ὁ ἐν τῇ ἐκστάσει εἰπών, Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης ἐπὶ ταῖς αἰσθήσεσι καὶ τοῖς συνδούλοις ἐκ τούτων ἐκστᾶσα, γυμνῷ, φημὶ, τῷ νῷ τοῦ καθ' ἑαυτὴν ἔρωτος ἐμφορείσθω· μηδαμῶς μὲν μὴ βλέμμα, μὴ κίνημα, μὴ λόγον ἑαυτῆς ἐμπαθῶς πρός τινα φέρουσα· ὅλας δὲ ἑαυτῆς τὰς δυνάμεις θεραπαίνας τοῦ οἰκείου νυμφίου ποιοῦσα. Πανταχοῦ γὰρ ὁρῶν, τὸν ἐνδιάθετον αὐτῆς (18) διὰ πάντων ἀκριβέστερον κατασκέπτεται.

modet, nec una cum eo, qui propter ipsam pauper factus est, pauper sit et humilis, ut pauper facta una cum eo, qui propter ipsam pauper factus est, eo ad proprias divinitatis divitias revertente, particeps divitiarum et regni in cœlis inveniatur. Prætereat ergo quidquid oculis cernitur, quamvis boni videatur speciem apud nonnullos obtinere; vel potius ne aspicere quidem omnino dignetur. Sed divinam quamdam exstasim qualem ille experiebatur, qui in exstasi dicebat : *Omnis homo mendax*[91], a sensibus et conservis sentiens, nuda, inquam, mente, congruenti sibi amore satietur : nullatenus quidem aspectum aut motum aut sermonem suum libidinose in aliquem ferens, sed omnes suas facultates proprii sponsi ancillas efficiens. Nam cum is ubique cernat, internum illius affectum in omnibus accuratius considerat.

27. Καὶ κατ' οὐδὲν δεῖ μέρος τὴν παρθένον μοιχεύεσθαι, μὴ γλώσσῃ, μὴ ἀκοῇ, μὴ ὀφθαλμῷ, μὴ ἁφῇ, μὴ ἄλλῃ τινὶ συνόλως αἰσθήσει, ἔτι δὲ μᾶλλον τῇ διανοίᾳ· ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα, ὥσπερ τινὰ ναὸν ἢ παστὸν τοῦ νυμφίου, ἔχειν εὐτρεπισμένον, τὴν δὲ ψυχὴν ἐν τούτῳ αὐτῷ νύμφην καθαρὰν συνευνάζειν. Ἀκριβοῖ γὰρ οὗτος οὐ τὰ ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς ὁρώμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τῇ διανοίᾳ λανθάνοντα, καὶ οὐκ ἂν τις μοιχευομένη λάθοι τούτου τὸ ὄμμα. Αἱ μὲν γὰρ θνητοῖς ἀνδράσι συζῶσαι ὅταν πρὸς κακίαν ὀκείλασαι τὰ τῆς μοιχείας περιεργάζωνται (19) πράγματα, τάς τε εἰσόδους καὶ τὰς ἐξόδους τῶν ἀνδρῶν ἐπιτηροῦσαι, καὶ τὸ ὄμμα καὶ τὴν ἀκοὴν αὐτῶν ὡς ἕνι μάλιστα πανούργως φυλάττουσαι, καὶ τὸ λεληθὸς καὶ λόγον μοιχικὸν καὶ βλέμμα (20) κλέπτουσαι, καὶ τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὄψιν πρὸς τὴν ἀκόλαστον ἡδονὴν ἐμφοροῦνται. Ἡ δὲ τῷ Κυρίῳ νυμφευομένη, οὐ δυναμένη οὔτε τὴν ὄψιν, οὔτε τὴν ἀκοὴν, οὔτε τὴν παρουσίαν φυγεῖν, ἐν ὄψει αὐτοῦ ἅπαντα πράττει. Διὸ δεῖ τὴν παρθένον, κἂν μόνη τι λαλῇ, εἰδέναι, ὅτι ἐν ἀκοαῖς τοῦ νυμφίου λαλεῖ· κἂν πράττῃ τι μόνη, μὴ ἀγνοεῖν, ὅτι τοῦτ' ἀκριβῶς οὗτος ὁρᾷ· κἂν ἐννοῇ τι, πεπεῖσθαι ὅτι ὀξέως τοῦτο κινούμενον ἐπὶ τῆς καρδίας ἐπισκέπτεται. Ποιήσει γάρ τις, φησὶν, ἐν κρυφαίοις, καὶ οὐ γνώσομαι; Καὶ πῶς Ὁ φυτεύσας τὸ οὖς, οὐκ ἀκούσεται; ἢ ὁ πλάσας τὸν ὀφθαλμὸν, οὐ κατανοεῖ; Ἢ Ὁ παιδεύων ἔθνη, οὐχὶ ἐλέγξει; Ὁ διδάσκων ἄνθρωπον γνῶσιν, πῶς οὗτος οὐ τὰ πάντα γνώσεται, ὯΙ πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ; Διὰ τοῦτο ὁ μὲν τῆς ἁμαρτίας ἄνθρωπος, τετυφλωμένος ὑπὸ τῆς ἰδίας μοχθηρίας τὸν νοῦν, καὶ ἑαυτὸν ἀπατῶν,

27. Nulla enim parte adultera virgo esse debet, non lingua, non auditu, non oculo, non tactu, non ullo alio prorsus sensu, multoque minus animo; sed corpus quidem, veluti templum aut thalamum sponsi, rite compositum habere, ac in eo animam una cum sponso integram sponsam collocare. Accurate enim explorat ille non ea solum quæ hominum oculis cernuntur, sed ea etiam quæ in animo latent, nec ulla adultera ejus oculos effugerit. Nam quæ cum mortalibus viris degunt, cum facto in vitiis progressu adulterii moliuntur opera, introitus et exitus virorum observantes, eorumque oculum et aurem, quantum fieri maxime potest, callide explorantes, latenter adulteros sermones et aspectus furantur, ac aure et oculis impudicæ voluptatis satietatem capiunt. At Domini sponsa, cum non possit nec aspectum ejus nec auditum, nec præsentiam effugere, in oculis ejus omnia facit. Quapropter oportet ut virgo, etiamsi sola aliquid loquatur, sciat se in sponsi auribus loqui : etiamsi sola aliquid faciat, non ignoret id ab eo accurate perspici : etiamsi quid cogitet, persuasum habeat id statim in corde commotum ab eo cognosci. *Faciet enim quis*, inquit, *in abditis, et non cognoscam*[92]? Et quomodo *Qui plantavit aurem non audiet? et qui finxit oculum, non considerat?* Aut *Qui corripit gentes, non arguet? Qui docet hominem scientiam*, quomodo ille non omnia cognoscet[93], *Cui omnia nuda sunt et aperta* 644 *oculis ejus*[94]? Quapropter homo peccati, mente excæcatus a propria nequitia, ac semetipsum decipiens, dicat, ut libuerit : *Tenebræ operuerunt me, et parietes in circuitu meo, quis me videt*[95]? Quæ vero purum sponsi lu-

[91] Psal. cxv, 11. [92] Jerem. xxiii, 24. [93] Psal. xciii, 9, 10. [94] Hebr. iv, 13. [95] Eccli. xxiii, 26.

(16) Κόσμῳ. Parisiensis editio addit τούτῳ, quod nec in Veneta nec in mss. legitur. Ibidem nonnulli codices, σχηματίζεσθαι.

(17) Ταπεινοῦσθαι. Hic quoque Parisiensis editio addit, βούλεσθαι, quod alibi non reperitur.

(18) Αὐτῆς. Addit ἴδιος eadem editio sine ulla prorsus auctoritate.

(19) Περιεργάζωνται. Sic nonnulli mss. Editi, περιεργάζονται..

(20) Λόγον μοιχικὸν καὶ βλέμμα. Sic ope Regii codicis 2879 emendavimus vulgatam lectionem λόγων μοιχικῶν καὶ βλεμμάτων.

men sper semuscipit mente sua, prout dignum est prudentia, quæ ipsi inesse debet, ad singula exclamet : *Quia tenebræ non obscurabuntur a te : et nox sicut dies illuminabitur : sicut tenebræ ejus, ita et lumen ejus* [96]. Probet igitur suum ipsius aspectum Domini sponsa, et si cernendo placebit, tunc eum confidens movebit. Sin autem minime placebit sponso, semetipsam non decipiat, quia a nullo homine videtur, illum etiam sese existimans latere. Sic etiam consideret sermonem et cogitationes, et membrorum ac digitorum singulos motus. Ac per hæc quidem si Domino placeat, moveatur ad singula : secus vero, illius, utpote cernentis, revereatur aspectum. Nam si sollicita est quomodo placeat Domino, nihil debet, quod non illi placeat, facere. τος αἰδείσθω τὴν ὄψιν. Εἰ γὰρ μεριμνᾷ πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, οὐδὲν ὀφείλει τῶν μὴ ἀρεσκόντων ποιεῖν.

28. Sin autem, quia nullus hominum videt, nutum aut sermonem immittere audet; primum quidem, ut per se patet, suiipsius accusatrix est, voluntatem latendi accusatricem intus habens pravæ conscientiæ. Præterea manifeste deprehenditur erga sponsi dignitatem cæcutire. Nam cum incorporeus sit, medius et susurris et aspectibus et cogitationibus interest; ac subdolam quidem ejusmodi virginis mentem aversatur, seque exteriorem virginitatis opinionem odisse demonstrat : propterea quod, dum deceptis hominum oculis persuadet se per totam vitam ei desponsam esse, nec ipsius sponsa est, nec hominis aperte uxor, sed virginitatis laudem apud homines virginali specie furatur, in sponsi autem oculis, suam apud homines virginitatem ostentans, adultera est. Quin etiam præter adulterii peccatum, quod in suum ipsius sponsum committit, adhuc etiam impie in illum contumeliosa est, eo quod hominum conspectum magis verendum illius conspectu judicet, coram illis, propter opinionem, facere indecora non audens, coram illo autem, qui semper adest, impudenter omnia faciens. Igitur ut vidente omnia et audiente sponso, virgo aget omnia.

29. Ac non solum si quis videat, aut audiat, qui non celaturus aut adjutor futurus existimetur, cavebit ne quidquam faciat, quod Domino displiceat : non solum si vir adsit, sed mulier, eaque puella ex ancillarum numero, nihil aut ad ornatum aut ad humanum amorem audebit, quod Domino displiceat; sed etiamsi ipsa sola sit, nullo prorsus homine præsente, nihil prorsus agere, quod sponso indignum

ὡς θέλει λεγέτω (21)· Σκότος κόλόπτει με, καὶ οἱ τοῖχοι κύκλῳ μου, καὶ τίς με ὁρᾷ; Ἡ δὲ τὸ φῶς τοῦ νυμφίου καθαρὸν ἀεὶ εἰς τὸν ἑαυτῆς νοῦν δεχομένη, τὰ ἄξια τῆς ὀφειλούσης αὐτῇ προσεῖναι συνέσεως ἐπιφωνείτω καθ' ἕκαστον· Ὅτι σκότος οὐ σκοτισθήσεταί ἀπὸ σοῦ· καὶ νὺξ ὡς ἡμέρα φωτισθήσεται· ὡς τὸ σκότος αὐτῆς, οὕτω καὶ τὸ φῶς αὐτῆς. Δοκιμαζέτω τοίνυν τὸ ἑαυτῆς βλέμμα τοῦ Κυρίου ἡ νύμφη· καὶ εἰ μὲν ὁρῶν ἀρεσθήσεται, καὶ δὴ τοῦτο (22) θαῤῥοῦσα κινείτω. Εἰ δὲ οὐκ ἀρέσκει αὐτῷ, μὴ ἑαυτὴν ἀπατάτω, ἐπεὶ μηδεὶς τῶν ἀνθρώπων ὁρᾷ, ὅτι κἀκεῖνον λανθάνει. Οὕτως ἐπισκοπείτω τὸν λόγον, τὴν ἔννοιαν (23), τῶν μελῶν καὶ δακτύλων καθ' ἕκαστον τὴν κίνησιν. Καὶ εἰ μὲν ἀρέσκεται τούτοις, κινείσθω πρὸς ἕκαστον· εἰς δὲ μή, ὡς ὁρῶντος παρόντος τὸ σύνολον, πράττειν τι τῶν μὴ

28. Εἰ δὲ ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων ὁρᾷ, πρὸς τὸ νεῦμα ἢ τὸν λόγον τολμᾷ, μάλιστα μὲν αὐτόθεν ἑαυτῆς ἐστι κατήγορος, αὐτὴν τὴν ἐπίνοιαν τοῦ λανθάνειν κατήγορον τοῦ φαύλου συνειδότος (24) ἔνδον ἔχουσα. Ἔπειτα φανερῶς εὑρίσκεται πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ τυμφίου τυφλώττουσα, Ἀσώματος γὰρ ὢν, μέσος καὶ ψιθυρισμῶν καὶ βλεμμάτων καὶ νοημάτων ἕστηκεν· ἀποστρεφόμενος μὲν τῆς τοιαύτης τὴν ὕπουλον γνώμην, τῆς δὲ πρὸς τοὺς ἔξω φαινομένης παρθενικῆς ὑπολήψεως μισητὴν ἀποφαίνων· ὅτι τοὺς τῶν ἀνθρώπων ὀφθαλμοὺς ἀπατῶσα, ὡς αὐτῷ ἑαυτὴν (25) διὰ βίου νυμφεύουσα, οὔτ' ἐκείνου νύμφη, οὔτ' ἀνθρώπου καθαρῶς ἐστι γυνὴ, ἀλλὰ τὴν παρ' ἀνθρώπων δόξαν ἐπὶ τῇ παρθενίᾳ διὰ τοῦ παρθενικοῦ σχήματος κλέπτουσα, ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ νυμφίου, παρ' ἀνθρώποις τὴν παρθενίαν ἑαυτῆς ἐκπομπεύουσα μοιχεύεται. Καὶ πρὸς τῇ τῆς μοιχείας ἁμαρτίᾳ, ἣν εἰς τὸν νυμφίον ἑαυτῆς ἁμαρτάνει, ἔτι καὶ ἀσεβῶς εἰς τοῦτον ὁρίζουσα, ὅτι τὴν ὄψιν τῶο ἀνθρώπων αἰδεσιμωτέραν τῆς ἐκείνου ὄψεως ἀποφαίνει· ἐπὶ τούτων μὲν. διὰ τὴν ὑπόληψιν, πράττειν τὰ ἀπρεπῆ οὐ τολμῶσα. ἐπ' ἐκείνου δὲ ἀεὶ παρόντος, ἀναιδῶς ἅπαντα πράττουσα. Ὡς ὁρῶντος οὖν ἅπαντα καὶ ἀκούοντος τοῦ νυμφίου, ἡ παρθένος ἅπαντα πράξει.

29. Οὐκ ἐὰν μόνον (26) εἴς τις ἀκούῃ ἢ βλέπῃ τῶν νομιζομένων μὴ συγκρύπτειν ἢ συνεργάζεσθαι, φυλαττομένη ποιεῖν τι ἐφ' ᾧ ὁ Κύριος οὐκ ἀρέσκεται· καὶ οὐκ ἐὰν μὴ ἀνὴρ ἀλλὰ γυνὴ, καὶ τοῦτο κόριον τῶν ὑπηρετουμένων παρῇ, κατατολμῶσά τινος τῶν ἢ πρὸς καλλωπισμὸν ἢ ἀνθρώπινον ἔρωτα τῷ Κυρίῳ μὴ ἀρεσκόντων· ἀλλὰ κἂν μόνη αὐτὴ ᾖ, μηδενὸς ἀνθρώπων παρόντος τὸ σύνολον, πράττειν τι τῶν μὴ

[96] Isa. CXXXVIII, 12.

(21) Ὡς θέλει λεγέτω. Sic plures mss. Editi, ὡς θέλῃ λεγέτω. Codex Maz., ὡς θέλει λέγων. In ora ejus quem mox dixi libri ita legitur : Ἀττικὴ ἡ λέξις, ἀντὶ λεγέτω.

(22) Δὴ τοῦτο. Sic mss. quatuor. Non male in alio quodam, δὴ τοῦτῳ. *Domino confidens.* Habet alius. δὴ διὰ τοῦτο. Editi, διὰ τοῦτο.

(23) Τὸν λόγον, τὴν ἔννοιαν. Unus codex a Combefisio citatus, τῶν λόγων τὴν ἔννοιαν.

(24) Συνειδότος. Quamvis hæc scriptura in solo occurrat Colbertino et alio ex Regiis, tamen præferenda videtur vulgatæ, τὸ συνειδός.

(25) Ὡς αὐτῷ ἑαυτήν. Sic duo Combefis. et alii plures. Editi, ὡς αὐτήν. Mox editi et nonnulli mss., ἐκείνῳ νύμφη. Alii ut in textu.

(26) Μόνον. Sic codex Mazarinus, melius quam editi, μόνος.

ἀξίων τοῦ νυμφίου οὐκ ἀνεχομένη. Κἂν γὰρ μηδεὶς τῶν ἀνθρώπων ἄλλος παρῇ, ἀλλ' αὐτὴ ἑαυτῇ πάρεστιν ἡ παρθένος, καὶ πάντων μᾶλλον ἑαυτὴν ὀφείλει αἰδεῖσθαι. Οὐ γὰρ δὴ τοὺς μὲν ἄλλους ὡς αἰδοῦς ἀξίους φυλάξεται (27), ἑαυτὴν δὲ ὡς οὐκ ἀξίαν αἰδοῦς ἀτιμάσει. Ἀλλ' ὅπερ ἔφην, πρῶτον ἑαυτὴν καὶ τὴν συνείδησιν ἑαυτῆς αἰδεσθήσεται, κἂν μονωτάτη ὑπάρχῃ, ἔπειτα τὸν παρεστῶτα φύλακα ἄγγελον. Οἱ γὰρ ἄγγελοι αὐτῶν, φησὶ, διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὑμῶν (28) τοῦ ἐν οὐρανοῖς. Καὶ οὐ δεῖ ἀνθρώπων κρυπτομένη ὄψιν, ἀγγέλου τοῦ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς σωτηρίας ἡμῶν πεπιστευμένου καταφρονεῖν· καὶ μάλιστα τὴν παρθένον, νυμφαγωγὸν ὥσπερ τῆς παρθενίας τοῦτον αὐτὸν καὶ φύλακα ἔχουσαν. Ἱρὸ δὲ τῶν ἀγγέλων αἰδείσθω αὐτὸν τὸν νυμφίον τὸν ἀπανταχοῦ παρόντα, καὶ τὸν τούτου Πατέρα, τό τε ἅγιον Πνεῦμα: Καὶ τί λέγω καθ' ἕκαστον; Τὰ τῶν ἀγγέλων ἀναρίθμητα πλήθη, καὶ μετὰ τούτων, τὰ τῶν πατέρων ἅγια πνεύματα. Οὐδεὶς γὰρ τούτων ἐστὶν ὃς οὐχὶ πανταχοῦ καθορᾷ, αὐτὸς μὲν σώματος ὄμμασιν οὐχ ὁρώμενος, ἀσωμάτῳ δὲ βλέμματι περιλαμβάνων εἰς γνῶσιν τὰ σύμπαντα. Ὥστε καὶ κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, εἰ λανθάνειν βούλεται τοὺς πολλοὺς ἡ παρθένος, πολλῷ πλέον τούτους τοσούτους τε καὶ τοιούτους ὑπάρχοντας, ἢ τοὺς ἀνθρώπους ὡς εἰκὸς αἰδεσθήσεται. Καὶ ἐπειδὴ λανθάνειν τὸ πλῆθος τὴν ἁμαρτίαν προείλετο, ἀδύνατον δὲ τούτους ὄντας πλῆθος λανθάνειν, οὐδέποτέ (29) τι τῶν μὴ ἐπιβαλλόντων ποιήσει. Τοιαῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ παρόντι βίῳ περὶ ἑαυτὴν ἐννοοῦσα, πανταχόθετ, οἶμαι, ἑαυτὴν ἀσφαλίσεται.

30. Μνημονεύουσα δὲ, ὅτι δεῖ ἡμᾶς φανερωθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, οὐ πρᾶξαι μόνον τι τῶν αἰσχρῶν, ἀλλὰ καὶ ἐννοῆσαι φοβηθήσεται. Καθάπερ γάρ τις ζωγράφος, ἡμῶν ὁ νοῦς, ὥσπερ ἐν πίνακι, τῇ ψυχῇ τὰς ἐννοίας ὡς θέλει μορφοῖ· καὶ ἄφετος μὲν καὶ ἐλεύθερος διὰ τὸ αὐτεξούσιον (30) ὢν, οὐδαμοῦ δὲ, διὰ τὸ ἀσώματον, πρὸς τὴν τῆς γραφῆς φιλοτιμίαν στενοχωροῦμενος, ἀλλ' ὅσην θέλει εὐρυχωρίαν τόπου εὑρίσκων, ἐγγράφει, φημὶ, ταῖς ἐννοίαις ἃ βούλεται. Εἶτα ὥσπερ ὁ ζωγράφος ἐν παραβύστῳ που τὸν πίνακα ποικίλης ἱστορίας πληρώσας, ἀθρόως τοῦτον εἰς μέσον προφέρει, καὶ ἀφελόμενος τὰ ἔξωθεν προκαλύμματα εἰς θέαν ἐν μέσῳ τοῦτον τοῖς πολλοῖς ἀνατίθησιν, οὐκέτι μὲν ἑρμηνεὺς τῶν γραφέντων γινόμενος, πᾶσι δὲ τοῖς θεκταῖς καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον τὴν γραφὴν ὡς ἔχει καταμανθάνειν ἐφείς· οὕτω καὶ ὁ νοῦς, μετὰ (31) τὴν ἔξοδον τοῦ βίου ὥσπερ τι προκάλυμμα τοῦ κατὰ ψυχὴν πίνακος, ὃν παρ' ὅλον τὸν βίον ταῖς ἐννοίαις κατεζωγράφησε, τὸ σῶμα ἀφαιρεθείς, τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις γραφέντα εἰς φῶς

sit, in animum inducet. Quamvis enim nullus alius hominum adsit, at ipse sibimetipsi adest virgo, seque omnium maxime debet revereri. Neque enim alios, ut reverentis dignos, cavebit, semetipsam autem, ut reverentia indignam, dedecorabit. Sed, ut dixi, primum quidem semetipsam et conscientiam suam reverebitur, etiamsi omnino sola sit, deinde adstantem custodem angelum. *Angeli enim eorum*, inquit, *semper vident faciem Patris vestri, qui in cœlis est*[97]. Nec decet, ut hominum conspectui se subducens, angelum, cui cura salutis nostræ credita, contemnat; virgo præsertim, quæ hunc ipsum, veluti pronubum virginitatis suæ et custodem habet. Præ angelis autem revereatur ipsum sponsum, qui ubique præsens est, ejusque Patrem et sanctum Spiritum. Sed quid percurro singula? Innumerabilia angelorum agmina, simulque patrum sanctos spiritus. Nullus enim eorum est, qui non ubique intueatur; cum ipse quidem corporis oculis non videatur, sed incorporeo oculo circumspiciat omnia. Quare hac etiam ratione, si multos latere vult virgo, hos, qui tot ac tales sunt, multo magis quam homines, ut verisimile est, reverebitur. Et cum ei propositum sit, ut peccatum multitudinem lateat, cumque fieri non possit, ut istos, quorum magna multitudo est, lateat, nihil unquam committet quod non deceat. Talia igitur in præsenti vita circa semetipsam cogitans, undique, opinor, semetipsam communiet.

30. Si autem meminerit nos manifestari oportere coram tribunali Christi, non modo turpe quidquam facere, sed vel cogitare verebitur. Nam instar pictoris mens nostra, velut in tabula, cogitationes in anima ad arbitrium suum informat, cumque soluta sit et libera ob liberum arbitrium, nec usquam ob incorpoream naturam suam, ad picturæ magnificentiam angustias patiatur, sed quantam cupit loci laxitatem inveniat, depingit, inquam, cogitationibus quæcunque libet. Deinde quemadmodum pictor, postquam secreto in recessu tabulam varia historia complevit, subito illam in medium profert, ac sublatis exterioribus integumentis spectandam in medio multitudini proponit, nec jam est eorum quæ pinxit interpres, sed omnibus spectatoribus etiam in futurum tempus picturæ, qualis sit, existimandæ potestatem relinquit; ita et mens post exitum e vita, ubi veluti quoddam involucrum tabulæ, quæ animam tegit, quamque per totam vitam cogitationibus pinxit, ita corpus ablatum fuerit: tunc quæ in

[97] Matth. XVIII, 10.

(27) Φυλάξεται. Editio Paris., φυλασσεται. Melius Veneta et plures mss. quos secuti sumus.

(28) Ὑμῶν. In uno ex Regiis, ἡμῶν. In ora duorum Regiorum legitur instar scholii: Ὅτι ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ ἄγγελος ἕπεται ἀπό γενέσεως. *Unumquemque hominem angelus sequitur ab ipsius ortu.*

(29) Οὐδέποτε. Sic mss. multi. Editi, οὐδήποτε. In ora trium codicum legitur illud: Ὅτι μόνον ἄγγελοι τὰ καθ' ἡμᾶς βλέπουσι, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἁγίων αἱ ψυχαί· *non solum angeli, sed animæ etiam sanctorum omnium res nostras vident.*

(30) Διὰ τὸ αὐτεξούσιον. Ita mss. quinque. Editi, καὶ αὐτεξούσιος. Unus codex, ὡς αὐτεξοσιος. Paulo post unus ex Regiis, ὅσο, θέλει.

(31) Μετά. Editi præmittunt, και, quæ conjunctio melius abest a quatuor mss.

arcano picta fuerant, omnibus in lucem profert : ac videre est tabulam animæ,varia quidem historia repletam,omnibus autem ad spectandum propositam. Si ergo divinæ quædam ex sacris lectionibus et probis cogitationibus historiæ videantur depictæ, laude omni digna judicatur et mens quæ pinxit,et quæ hanc recepit picturam animæ tabula : his qui picturam vident, recedere ab hoc spectaculo **646** nolentibus eo quod spectatu dignum sit; omnibus autem singularum rerum depictarum pulchritudinem et figuras, tum etiam divinam formam admirantibus, et divinum illum pictorem beatum judicantibus, quod vitam in carne præclare traduxerit, sub hoc corporis amictu nocte et die tales picturas, præter omnem spectantium spem, eleganti manu animæ tabulæ imprimens.Quod si turpes et indecoræ appareant picturæ, opprobrio et risu dignus pictor omnibus videbitur : quippe qui alias fortasse spes,antequam nudaretur tabula illius animæ,monstraverit, contraria autem his, quæ exspectabantur, omnia post remotum corporis integumentum spectatoribus ostendat. Ubinam ergo iste abscondetur, qui ex instituta cum altero comparatione ab omnibus judicandus est? *Inter se invicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus*[98]. Ubinam autem tabula illa animæ deponetur,quæ spectantium oculos turpibus historiis ac omni absurda specie implevit? Quemadmodum enim qui in corpore habent nævos, antequam nudentur, veste illos occultant et multorum oculis subducunt, ac sæpe splendidissima veste ornati,etiam pulchri intus esse ex ornatu exteriore existimantur; sed si vestem exuant, et nudi in balneo appareant, ridiculi videntur, dum corpus ostendunt innumeris nævis præter plurimum illum externum decorem deformes:neque,postquam nudum omnibus corpus apparuit,opus est interpretatione, ubi et qualem nævum habeat; sed statim ac nudatum est, conspicuus cujusque membri nævus oculis semetipsum aperit: ita et nos postquam exuerimus integumentum carnis, nec vestire insitos animæ nævos, nec occultare ullo modo poterimus; sed omnibus oculis conspicui, quæ corpore, velut veste, abscondentes latebamus, ea omnibus oculis nuda ostendemus, nec jam erit negandi aut ratiocinandi locus, cum opera ipsa cernentur, et conspectu in auctore suo agnoscentur.

A τοῖς πᾶσι δεικνύει· καὶ ἔστιν ἰδεῖν τὸν πίνακα τῆς ψυχῆς ποικίλης μὲν ἱστορίας πεπληρωμένον, πᾶσι δὲ εἰς θέαν ἐγκείμενον. Ἐὰν μὲν οὖν θεῖαί τινες ἐξ ἀναγνώσμάτων ἱερῶν καὶ ἐννοιῶν φιλαρέτων αἱ ἱστορίαι ὀφθῶσιν ἐγγεγραμμέναι, παντὸς ἐπαίνου ὁ ζωγραφήσας νοῦς καὶ ὁ ταύτην δεξάμενος τὴν γραφὴν τῆς ψυχῆς πίναξ ἄξιος κρίνεται· οὐδ' ἀφίστασθαι τῆς θέας τῶν ἱστορούντων τὴν γραφὴν διὰ τὸ ἀξιοθέατον ἐθελόντων· ἁπάντων δὲ τὸ καθ' ἕκαστον τῶν γραφέντων κάλλος τε καὶ τοὺς τύπους, ἀλλὰ καὶ τὴν θεοειδῆ τῶν ἐγγραφέντων μορφὴν θαυμαζόντων, καὶ μακαριζόντων τὸν θεῖον ζωγράφον ἐκεῖνον, ὅτι καλῶς τῷ ἐν σαρκὶ βίῳ ἐχρήσατο, ὑπὸ τούτῳ τῷ τοῦ σώματος περιβολαίῳ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τοιαύτας γραφὰς παρὰ πᾶσαν τῶν θεατῶν ἐλπίδα φιλοκάλῳ χειρὶ τῇ τῆς ψυχῆς πίνακι ἐγχαράξας. Ἐὰν δὲ αἰσχραί τε καὶ B ἀπρεπεῖς ἀναφανῶσιν αἱ γραφαί, αἰσχύνης καὶ γέλωτος ὁ ξωγράφος ἄξιος τοῖς πᾶσιν ὀφθήσεται· ἄλλας μὲν ἴσως ἐλπίδας πρὶν γυμνοῦσθαι τὸν πίνακα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ὑποφήνας, ἐναντία δὲ τῶν ἐλπισθέντων, μετὰ τὸ ἀφαιρεθῆναι τὸ τοῦ σώματος κάλυμμα, ἅπαντα ἐν τούτῳ τοῖς θεαταῖς ἐπιδείξας. Ποῦ οὖν ἄρα οὗτος καταδύσεται ἐκ συγκρίσεως πρὸς τὸν ἕτερον παρὰ πάντων κρινόμενος; Μεταξὺ ἀλλήλων τῶτ λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ὁμολογουμένων. Ποῦ δὲ ὁ πίναξ ἐκεῖνος ἄρα τῆς ψυχῆς ἀποτεθήσεται ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν θεατῶν αἰσχρῶν ἱστοριῶν καὶ πάσης ἀλλοκότου ἰδέας ἀναπλήσας; Ὡς γὰρ οἱ τοὺς ἐν σώματι ἔχοντες μώμους, πρὶν γυμνωθῆναι, τῇ ἐσθῆτι κεκρυμμένους καὶ ἀδήλους τοῖς πολλοῖς ἔχουσι τούτους· περιφανεστάτη δὲ πολλάκις ἐσθῆτι κοσμούμενοι, τοὐναντίον καὶ καλοί τινες C ἔνδοθεν εἶναι ἐκ τοῦ ἔξωθεν νόσμου ὑπενοήθησαν, ἐκδυσάμενοι δὲ τὴν ἐσθῆτα καὶ γυμνοὶ ἐν βαλανείῳ ὀφθέντες, καταγέλαστοι, παρὰ πολλὴν τὴν ἔξωθεν δόξαν μυρίοις τοῖς μώμοις ἐπίψογον τὸ σῶμα δεικνύντες, ἐφάνησαν· καὶ οὐ χρεία ἑρμηνείας, μετὰ τὸ γυμνὸν τοῖς πᾶσιν ὀφθῆναι τὸ σῶμα, ποῦ καὶ πῶς ἔχει τὸν μῶμον· ἀλλ' ἅμα τε ἐγυμνώθη, καὶ ὁ ἐν ἑκάστῳ μέλει μῶμος ὁρώμενος, τῇ ὄψει ἑαυτὸν ἑρμηνεύει· οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐκδυσάμενοι τὸ προκάλυμμα τῆς σαρκὸς, οὔτε περιστεῖλαι τοὺς ἐν τῇ ψυχῇ μώμους, οὔτε ἀποκρύψαι πῶς δυνησόμεθα· ἐν ὄψεσι δὲ τοῖς πᾶσιν ὁρώμενοι, ἃ τῷ σώματι ὡς ἐν ἐσθῆτι ἐγκρύπτοντες ἐλανθάνομεν ἔχοντες, ταῦτα γυμνὰ πᾶσιν ὀφθαλμοῖς ἐπιδείξομεν, οὐκέτι οὔτε ἀρνήσεως, οὔτε λογισμῶν χώραν ἔχοντες, ὅτε αὐτὰ τὰ ἔργα ὁρᾶται, καὶ ὁρώμενα ἐν τῷ πεπραχότι ἐπιγινώσκεται.

31. Non enim confuse et summatim res videntur, D sed ut depictæ sigillatim cognoscuntur ut se habent; quomodo,exempli causa, surrexerit e lecto ad adulterium properans, qualibus eundo usus sit gressibus,quali constitutus corpore, et qualem præ se ferens habitum processerit,et unde obrepens alienam

31. Οὐ γὰρ συγκεχυμένως τε καὶ καθόλου τὰ πράγματα θεωρεῖται, ἀλλ' ὡς ὑποζώγραφα κατὰ μέρος γινώσκεται ὡς ἔχει· οἷον, πῶς ἀνέστη, φέρε εἰπεῖν, ἐπὶ μοιχείαν ὁρμήσας τῆς κοίτης, καὶ ὁποίοις βήμασιν ἐχρήσατο βαδίζων· ὅπως τε συγκεκραμένος τῷ σώματι (32), καὶ τὸ σχῆμα ὁποῖον δεικνὺς προσῆλθε,

[98] Rom. II, 15.

(32) Συγκεκραμένος τῷ σώματι. Editio Veneta et unus ex Regiis secunda manu, συγκεκραμμένος τῷ σώματι. Habent alii codices duo συγκεκαμμένος τὸ σῶμα. Duo alii cum Colbertino, συγκεκαμμένος τῷ σώματι. Unus ex Regiis, συγκεκυμμένος τῷ σώματι. Mox editio Paris., προῆλθε. Veneta et quinque codices ut in textu.

καὶ πόθεν παρεισρυεὶς ἥψατο τῆς ἀλλοτρίας· πως τε ἑαυτὴν τούτῳ πρὸς τὴν παράνομον πρᾶξιν ἡ γυνὴ ἐπεδίδου. Καθάπερ ἐν πίνακι, φημὶ, κατὰ μέρος ἕκαστα ἀκριβῶς καταγεγραμμένα ὀφθήσεται, καὶ οὐ μόνον τὰ φθάσαντα ἔργα γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ μὴ προχωρησάντων τῶν ἔργων, αἱ ἐν τῷ τῆς ψυχῆς πίνακι γενόμεναι (33) ἔννοιαι. Οὐδὲν γάρ ἐστι γραφὴ ἐν ψυχῇ, ἢ ἔννοια περί τινος ἐν αὐτῇ τυπωθεῖσα· καὶ οὐδέν ἐστι φαντασιώδης τε καὶ διεξοδικὴ ἔννοια ἐν ψυχῇ, ἢ γραφὴ τοῖς τῆς φαντασίας χρώμασί τε καὶ μεγέθεσιν, ἔτι δὲ σχήμασιν, ἃ ὁ νοῦς ἐν αὐτῇ κατεζωγράφησεν, ἐγγεγραμμένη. Καὶ ὡς ὁ τὴν σημειογραφικὴν τέχνην μαθὼν, πάντων τῶν σημείων τὰ σχήματα καὶ τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καὶ τοὺς τύπους τῶν ὀκτάδων φέρει καὶ τετράδων ἐν τῇ ψυχῇ τυπωσάμενος, καὶ πρὸς τὴν χρείαν τῶν ὑπαγορευομένων διὰ τῆς χειρὸς τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ταῖς μνήμαις ἐγγεγραμμένα ἐπὶ τῆς δέλτου δεικνύει· καὶ ἃ μὲν ἔδειξε σημεῖα τῷ γραφείῳ χαράξας, ἃ δὲ μηδέπω διὰ χειρὸς δειχθέντα, ἐν τῇ ψυχῇ ὅμως ἀπογεγραμμένα ἀπόκειται· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ, τὰς μὲν ἐννοίας διὰ σώματος ἐνεργοῦσα, εἰς ἔργον προήγαγε, τὰς δὲ μὴ φθάσασα σώματι ἀποτελεσθείσας ἡμῖν ἐπιδεῖξαι, ἐν ἑαυτῇ τετυπωμένας φυλάττει, εἰ καὶ μὴ σωματικῶς. ἀλλ' οἰκείῳ ἔργῳ ταύτας καθ' ἑαυτὴν ἀσωμάτως ἐπιτελοῦσα. Ὡς γὰρ ἔργον σώματος τὸ σωματικῶς τι ἐπιτελέσαι, οὕτω καὶ ψυχῆς ἔργον τὸ ταῖς ἐννοίαις τὰς ἀρεσκούσας φαντασίας τελεσιουργῆσαι ὡς θέλει. Διὸ καὶ τὰς ἐν (34) ἐννοίᾳ ἁμαρτίας μὴ ὡς φαντασίας ἁπλῶς, ἀλλ' ὡς ἔργα ἐν ψυχῇ γινόμενα κατὰ τὸ δίκαιο κρίνεσθαι δεῖ. Ὡς οὖν κἂν μὴ γράφῃ ἡ χεὶρ τὰ σημεῖα, ὅμως τοῖς σχήμασι τῶν σημείων ἡ ψυχὴ ὅλη ἁπανταχοῦ καταγέγραπται· καὶ ὁ ἀποδύσας τὸ σῶμα ἴδοι ἂν αὐτὴν τῷ λεγομένῳ κομμέντῳ πᾶσαν καταγεγραμμένην· οὕτω μετὰ τὸ ἀποδύσασθαι ἡμᾶς τὸ σῶμα, πᾶσα ἔννοια ὡς ἐν γραφῇ ἐπὶ τῆς ψυχῆς γεγραμμένη ὀφθήσεται. Καὶ ὥσπερ ὁ μὴ μαθὼν τὰ σημεῖα, τούτων ἐν τῇ ψυχῇ οὐκ ἔχει ἐγγραφέντας τοὺς τύπους· ὁ δὲ μαθὼν, κἂν μὴ γράφῃ ἡ χεὶρ, τοὺς τύπους αὐτῶν τῇ μαθήσει ἐν ψυχῇ ἀπεγράψατο· οὕτω καὶ ὁ μὴ ἐννοήσας τι ἁμάρτημα, τούτου οὐκ ἔχει τὴν φαντασίαν ἐν ψυχῇ γεγραμμένην· ὁ δὲ ἐννοήσας, κἂν μὴ προχωρήσῃ τὸ ἔργον, ὅμως ἐν τῇ ψυχῇ ἔχει τὰς φαντασίας τῶν νοηθέντων, ὡς ἔν τινι πίνακι σαφῶς γεγραμμένας. Ἀλλ' ὡς ἐκεῖ ὁ μαθὼν τὰ σημεῖα, ἀμελείᾳ τοῦ διαγράφεσθαι ταῦτα, λήθῃ αὐτὰ τῆς μνήμης ἂν ἀποβάλοι, ὡς μηκέτι λοιπὸν τῷ χρόνῳ μηδεμιᾶς ἀναφέρειν ὀκτάδος σχῆμα, ἢ τύπον, ἢ ὀνομασίαν εἰς μνήμην· οὕτω καὶ ὁ ἐννοήσας ἄτοπα, εἰ ἀμελήσειε τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἐφ' ἑτέρας καλλίονας τὸν νοῦν ἀσχολήσειε, χρόνῳ ἄν ποτε ταῦτα τῆς μνήμης ἑαυτοῦ ἐκβαλὼν, τῇ λήθῃ αὐτὰς τοῦ τῆς ψυχῆς πίνακος ἀπαλείψειεν. Οὐδὲν γάρ ἐστι μνήμη, ἢ τύπωσις ἐννοιῶν, ὡς ἐν ψυχῇ, ὑποζώγραφος. Καὶ πῶς

A attigerit: quomodo semetipsam illi mulier ad nefarium opus tradiderit. Velut in tabula, inquam, singula accurate descripta cernentur, nec ea solum quæ ad actum perducta sunt, sed etiam actibus non erumpentibus insitæ in animæ tabula cogitationes. Nihil enim aliud est pictura in anima, nisi cogitatio alicujus rei in ipsa informata: nec aliud quidquam est imaginaria ot excurrens cogitatio in anima, nisi pictura imaginationis coloribus, et magnitudinibus atque etiam figuris, quas in ipsa mens **647** depinxit, delineata. Et quemadmodum qui artem notarum didicit, omnium notarum figuras et nomina, atque etiam octadum formas et tetradum in anima impressas habet, et ad usum eorum quæ dictantur, per manum ea, quæ memoriæ inscripta

B sunt, in tabula ostendit; atque alias quidem notas stylo figuravit, aliæ vero nondum manu designatæ, in anima tamen descriptæ servantur: ita et anima alias quidem cogitationes, dum per corpus operatur, ad actum perduxit, alias vero, quas nondum corpore perfectas nobis ostendit, in seipsa formatas servat, etsi non corporaliter, sed proprio opere eas per semetipsam incorporaliter perficit. Quemadmodum enim corporis opus est aliquid corporaliter peragere, ita et animæ opus est placentes sibi imaginationes, arbitrio suo per cogitationem ad actum perducere. Unde et peccata, quæ in cogitatione posita sunt, non ut cogitationes simpliciter, sed ut opera in anima peccata æquum est judicari. Quemadmodum igitur etiamsi notas manus non scribat, notarum tamen figuris tota anima ubique inscripta

C est, et si quis corpus removeat, totam animam videbit, eo quod dicitur, commento inscriptam: sic postquam corpus exuerimus, omnis cogitatio velut in pictura, ita in anima videbitur inscripta. Et quemadmodum qui notas non didicit, earum in anima non habet descriptas formas; qui vero didicit, etiamsi manus non scribat, earum formas discendo in anima inscripsit: ita et qui de peccato aliquo non cogitavit, illius imaginem animæ impressam non habet; qui vero cogitavit, etiamsi non procedat opus, tamen in anima imagines eorum quæ cogitavit, velut in quadam tabula, clare descriptas habet. Sed quemadmodum illic qui notas didicit, si eas scribere negligat, obliviscendo illas e memoria abjiciet, ita ut deinceps temporis progressu nullius jam octadis

D figuram aut formam aut nomen memoria retineat: ita et qui absurda cogitavit, si has cogitationes negligat et in melioribus mentem occupet, hæc temporis progressu e memoria tandem aliquando projiciens, obliviscendo ex animæ tabula delebit. Nihil enim aliud est memoria, nisi cogitationum veluti depicta in anima informatio. Et quomodo possimus effugere pœnas ejusmodi cogitatio-

(33) Γενόμεναι. Ita mss. quatuor. Editi, γινόμεναι. Quæ sequuntur restituimus ex uno codice Regio. Habebat editio Veneta. Οὐδὲ γάρ ἐστι ἐν ψυχῇ ἔννοια. Paris., Οὐδὲ γάρ ἐστιν οὐδὲν ἐν τῇ ψυχῇ ἔννοια. Illud ἐν αὐτῇ ex sex mss. desumptum est pro eo quod erat in editis, τινός. Rursus hoc loco nonnulli codices et editio Veneta, καὶ οὐδείς ἐστι.

(34) Ἐν. Præpositio addita ex tribus mss. Illud δεῖ, quod paulo post sequitur, desumptum ex cod. Mazarino.

num, quarum memoria adhuc in mente mota formas in tabula vivas omnibus ostendit? Igitur ne turpibus rebus referta mentis nostræ tabula appareat, deleamus oblivione memorias pravarum cogitationum, et earum loco bonarum recordationes informemus; ita ut nequaquam integumento corporis in præsens tempus cooperti, postquam illud deposuerimus, turpes quidam ob nævos et probrosi ob picturas omnibus præter conceptam de nobis in hac vita opinionem videamur.

32. Fortasse enim illud est quod ait Apostolus : *Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium : quosdam et subsequuntur* [99]. Nam quæ manifesta sunt omnibus hominibus peccata, quibus etiam eos qui videbant ad blasphemiam et similes actiones pravo 648 scandalo incitarunt, ea præcedunt.Quæ autem ignota sunt hominibus et clam perpetrantur, non idcirco quod homines lateant, remanent,sed inseparabiliter eos sequuntur, ut et seipsa et latentem multos auctorem prodentia, tum nescientibus eum hominibus, tum justo judicio tradant : ita ut miser ille a propriis sceleribus comprehendatur,a manifestis præcedentibus in judicium tractus, ab occultis autem inseparabiliter assectantibus agitatus. Atque hanc sententiam exponens Apostolus infert ac dicit : *Similiter et bona opera*,quæ coram hominibus lucent, ut videntes dent gloriam Patri nostro qui in cœlis est, *manifesta sunt* : *et quæ aliter se habent, abscondi non possunt* [1]. Etsi enim nunc ignoretur qualia sint opera nostra, oportet nos manifestari coram tribunali Christi [2],*Qui illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit occulta consilia cordium* [3]. *Et tunc laus erit unicuique a Deo* [3],quando recipiemus unusquisque ea quæ fiunt per corpus; prout gessimus, sive bonum, sive malum.

τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον.

33. Neque etiam alia prætermittenda intelligendi ratio, quæ fortius potest prudentem virginem ad certamina,quæ ipsi sustinenda sunt,incitare.Quemadmodum enim admirabilem Paulum,adhuc in corpore degentem, alia præcesserunt opera; multis, qui per ejus doctrinam ac vitam consummati ad æternam ei vitam præiverant, præmia illi sudorum, quos pro illis stillaverat,apud justum judicemDeum præparantibus; alia vero jam defunctum et cum Christo degentem sequuntur, iis,qui per eum insacris ejus epistolarum scripturis ad virtutem exercentur, laudes simul et præmia bono illi magistro hinc emittentibus : sic et contra,alia quidem præcedunt peccata, cum hi, qui ex pravis sermonibus

A οἷόν τε φυγεῖν τὰς εὐθύνας ἐκείνων τῶν ἐννοιῶν, ὧν ἡ μνήμη ἔτι κινουμένη ἐν τῇ ψυχῇ, τοὺς τύπους ἐν τῷ πίνακι ζῶντας τοῖς ὁρῶσιν ἐνδεικνύει; Οὐκοῦν ἵνα μὴ αἰσχρῶν ἀνάπλεως ὁ τῆς ψυχῆσ ἡμῶν πίναξ ὀφθῇ, ἀπαλείψωμεν λήθῃ τὰς μνήμας τῶν φαύλων ἐννοιῶν, τῶν ἀγαθῶν δὲ τὰς μνήμας ἀντ' αὐτῶν ἐντυπώσωμεν, ὡς ἂν μὴ κεκρυμμένοι τὰ νῦν τῷ περιβολαίῳ τοῦ σώματος, μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τούτου, αἰσχροί τινες τοῖς μώμοις, καὶ ἐπονείδιστοι ταῖς γραφαῖς τοῖς πᾶσι παρὰ τὴν κατέχουσαν ἐν τῷ παρόντι βίῳ δόξαν ὀφθῶμεν.

32. Τάχα γὰρ τοῦτ' ἔστιν ὅ εἴρηκεν ὁ Ἀπόστολος· Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Αἱ μὲν γὰρ πᾶσιν ἀνθρώποις πρόδηλοι αἱ
B ἁμαρτίαι (35), αἷς καὶ τοὺς ὁρῶντας εἰς βλασφημίαν καὶ τὰς ὁμοίας πράξεις κακῶς ἐσκανδάλισαν, προάγουσιν (36). Αἱ δὲ ἄδηλοι τοῖς ἀνθρώποις καὶ κρυφίως γινόμεναι, οὐ διὰ τὸ τοὺς ἀνθρώπους ἀγνοεῖν, ἀπομένουσιν, ἀλλ' ἀχώριστοι αὐτοῖς ἐπακολουθοῦσιν, ἵν' ἐπιδείξασαι ἑαυτάς τε καὶ τὸν λανθάνοντα τοὺς πολλοὺς τούτων ἐργάτην, καὶ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἀνθρώποις, καὶ (37) τῇ δικαίᾳ κρίσει αὐτὸν παραδῶσιν· ὡς μεσολαβεῖσθαι τὸν δείλαιον ὑπὸ τῶν οἰκείων κακῶν· ὑπὸ μὲν τῶν προδήλων προαγόντων εἰς τὴν κρίσιν ἑλκόμενον ὑπὸ δὲ τῶν ἀδήλων ἀχωρίστως αὐτῷ ἑπομένων
C ἐπελαυνόμενον (38). Καὶ ἑρμηνεύων τοῦτο τὸ νόημα, ἐπιφέρων φησίν· Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα, τὰ λάμποντα ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἵνα ἰδόντες δοξάσωσι τὸν Πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δῆλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα κρυβῆναι οὐ δύνανται. Δεῖ γὰρ ἡμᾶς φανερωθῆναι τοὺς νῦν ἀγνοουμένους ποίων πράξεων ἐσμὲν, ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, Ὅς φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς κεκρυμμένας βουλὰς τῶν καρδιῶν. Καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτε ἀπολαμβάνομεν ἕκαστος τὰ διὰ

33. Οὐ παρασιωπητέον οὖν οὐδὲ τὴν ἑτέραν ἔννοιαν, γεννικώτερον δὲ δυναμένην τὴν συνεκτὴν παρθένον πρὸς τοὺς ἐπιβάλλοντας ἄθλους ἀλεῖψαι. Ὡς γὰρ τὸν θαυμαστὸν Παῦλον ἔστι ἐν σώματι ὄντα, τὰ μὲν προέλαβεν ἔργα, πολλῶν τῶν διὰ τῆς διδασκαλίας τε καὶ πολιτείας αὐτοῦ τελειωθέντων εἰς τὸν ἐκεῖ βίον αὐτὸν προειληφότων, καὶ τὰ γέρα αὐτῷ
D τῶν ὑπὲρ αὐτῶν καταβληθέντων ἱδρώτων παρὰ τῷ δικαίῳ κριτῇ Θεῷ ἑτοιμασάντων· τὰ δὲ ἀναλύσαντι λοιπὸν καὶ σὺν Χριστῷ γεγονότι ἕως τῆς δεῦρο ἕπεται, τῶν δι' αὐτοῦ ἐν τοῖς ἱεροῖς τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ γράμμασι πρὸς ἀρετὴν ἀσκουμένων, τοὺς ἐπαίνους ἅμα καὶ μισθοὺς τῷ ἀγαθῷ ἐκείνῳ διδασκάλῳ ἐνθένδε πεμπόντων· οὕτω καὶ κατὰ τὸ ἐναν-

[99] I Tim. v. 24. [1] Ibid. 25. [2] II Cor. v, 10. [3] I Cor. IV 5.

(35) Ἁμαρτίαι. Editio Paris. addit, γινόμεναι, quod nec in Veneta nec in mss. legitur. Mox duo mss., εἰς βλασφημίας.

(36) Προάγουσιν. Hic quoque delevimus quod addit sola Parisiensis editio, εἰς κρίσιν. Paulo post codices nonnulli, κρυφα.ως.

(37) Καί. Deest conjunctio in Regio codice 2879.

(38) Ἐπελαυνόμενον. Sic codices Combef. et alii nonnulli. Editi, ἀπελαυνόμενον.

τίον αἱ μὲν προάγουσιν ἁμαρτίαι τῶν βλαβέντων ἐκ τῶν μοχθηρῶν λόγων ἢ πράξεων, προειληφότων τε εἰς ᾅδου, καὶ τὰ κολαστήρια τοῖς τῆς βλάβης αἰτίοις παρασκευαζόντων ἐκεῖ· αἱ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσι, τῶν καὶ μετὰ τὸν ἐκείνων θάνατον, δι' ἣν κατέλιπον τῷ βίῳ κακίαν, ἐξ αὐτῶν βλαπτομένων. Ὡς γὰρ ἕως τοῦ νῦν ὁ μακάριος Δαβὶδ πρὸς θεοσέβειάν τε καὶ προνοίας ἐπίγνωσιν ὠφελεῖ, καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ ὠφελούμενοι ἐπακολουθούσας αὐτῷ πέμπουσιν ἐντεῦθεν ἐπὶ τοῖς οἰκείοις κατορθώμασι τὰς τῶν ἐπαίνων φωνάς· οὕτω Μαρκίων καὶ οἱ λοιποὶ τῶν αἱρετικὰ ἐγκατασπειράντων τῷ βίῳ δόγματα βλάπτουσιν, ἁπάντων τῶν ἐξ αὐτῶν ἐντεῦθεν βλαπτομένων, πικροτέροις τοὺς προκατάρξαντας τῆς κακίας κολαστηρίοις, καὶ πάλαι ὅμως τεθνεῶτας, ἐκεῖ παραδιδόντων. Εἴ γὰρ ἕνα, φησὶν, ἐάν τις τῶν μικρῶν σκανδαλίσῃ, τοῦδε τοῦ θανάτου ἄξιος κρίνεται, ὁ τοσούτους, διὰ τοῦ (39) μοχθηροῦ βίου ηρὸς διαφθορὰν ἡθῶν καταλελοιπέναι ὑποδείγματα, ἢ φθοροποιὰ ψυχῶν ἀναφύναι (40) τὰ δόγματα, σκανδαλίζων, καὶ, μετὰ τὸν οἰκοῖον θάνατον, ἁπάντων ἂν τῶν δι' αὐτὸν ἀποθνησκόντων θανάτων ὑπεύθυνος ἀξίως καὶ δικαίως ἀποφανθείη, καθ' ἕκαστον τῶν δι' αὐτὸν τραυματιζομένων ἢ ἀποθνησκόντων ἐνταῦθα, κατὰ τὸν ἐκεῖ αἰῶνα τραυματιζομένου τε τοῦ αἰτίου καὶ ἀποθνήσκοντος. Εἰ δὲ καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον αἱ μὲν προάγουσι πράξεις, αἱ δὲ ἐπακολουθοῦσι· καὶ ὥσπερ αἱ ὑπὸ κακίας ἐπακολουθοῦσαι μείζονι κολάσει τὸν αἴτιον τῶν καθ' ἕκαστον βλαπτομένων παραδιδόασιν· αἱ δὲ ἀπὸ ἀρετῆς μειζόνων καθ' ἕκαστον τῶν ὠφελουμένων τε καὶ ἀπὸ κακίας ἐπιστρεφόντων τὸν διδάσκαλον γερῶν ἀξιοῦσι· καὶ ἡ παρθένος ἄρα ἔχει τινὰς καθ' ἑκάτερον ἀρετῆς ἢ κακίας, τὰς μὲν προαγούσας πράξεις, τὰς δ' ἐπακολουθούσας· καὶ ἆθλία μὲν ἐκείνη, ἡ πρὸς τῇ διὰ τὴν οἰκείαν ἁμαρτίαν κολάσει, καὶ διὰ τὸ τῶν ἑτέρων πτῶμα, αἷς ὑπέδειξε τοὺς πρὸς ἁμαρτίαν ὀλισθους, ἀεὶ πικροτέρᾳ κολάσει παραδιδομένη· τρισμακαρία δὲ ἐκείνη, ἡ πρὸς τοῖς ἰδίοις στεφάνοις καὶ διὰ τὰς ἐκ τοῦ πρὸς αὐτὴν ζήλου στεφανουμένας, καθ' ἑκάστην καὶ μετὰ θάνατον κατὰ τὸν ἐκεῖ αἰῶνα στεφανουμένη.

34. Εἰ οὖν οὐδέν ἐστι κεκρυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, διὰ πάντας τοὺς προειρημένους λόγους ἡ παρθένος καὶ μόνη οὖσα, τῆς (41) ἀναμαρτησίας ἑαυτῆς προνοήσεται, οὐ τὰς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ὄψεις μόνον, ἀλλὰ πολλῷ πλέον, φημὶ, τὰς ἑαυτῆς καὶ τῶν ἁπανταχοῦ ὁρώντων ἀγγέλων ἐντρεπομένη. Διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶν, ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διὰ τοὺς ἀγγέλους. Οὐ γὰρ δεῖ, κἂν ἐν οἴκῳ μόνη καθέζηται καθ' ἑαυτὴν ἡ παρθένος, διότι μηδεὶς πάρεστι τῶν ἀνθρώπων, ἀδιαφόρως γυμνοῦσθαι. Πολὺ γὰρ, φημὶ, ἐπαγωγὸς ἡ φύσις τοῦ θήλεος, πᾶσαν ἄῤῥενα φύσιν καθ' ἑαυτῆς ἐπισπάσασθαι. Καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον φυλάττεσθαι δεῖ τὰς τῶν δαιμόνων ἐπηρείας, ἀοράτως ἐφεδρευούσας ἡμῖν, ἀεὶ ὑποπτεύουσαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς πᾶσιν, φησὶν, αἰδεσίμους ἀγγέλους ἐξουσίαν ἔχειν ὀφείλει. Ἀνὴρ μὲν γὰρ, ὡς τοῦ ἀγγελικοῦ τρόπον τινὰ ἀξιώματος

A aut actionibus damnum accepere, præeunt in infernum, et supplicia damni auctoribus illic præparant; ulia vero subsequuntur, nempe eorum, qui etiam ab illis, post illorum mortem, ob relicta sæculo monumenta nequitiæ læduntur. Quemadmodum enim hactenus beatus David ad Dei cultum et providentiæ agnitionem juvat, et qui ab eo juvantur, propriis præclare factis hinc et laudum voces quæ ipsum sequuntur, emittunt: sic Marcion et alii qui hæretica dogmata in hac vita seminavere, damnum inferunt, ac omnes, qui ab eis hic læduntur, gravioribus mali auctores suppliciis, etsi jam olim mortuos, illic tradunt. Nam si is, inquit, qui unum ex parvulis scandalizaverit, tali morte dignus judicatur [4], qui tot ac tantos scandalizavit, dum improbæ B vitæ ad corruptelam morum relinquit exempla, aut perniciosa animabus pellulat dogmata, mortis omnium, qui propter eum moriuntur, reus jure ac merito judicetur, ita ut, prout singuli propter eum hic vulnerantur, aut moriuntur, ipse auctor in illa vita vulneretur et moriatur. Quod si 649 etiam secundum hanc rationem aliæ quidem præcedunt actiones, aliæ vero subsequuntur; si quemadmodum quæ ex nequitia consequuntur, majori supplicio, prout quisque læditur, mali auctorem tradunt; ita etiam quæ ex virtute consequuntur actiones, prout quisque juvatur aut a vitio revocatur, majoribus præmiis magistrum augent; habetque profecto virgo ex utraque parte, vitio aut virtute, alias quidem præcedentes actiones, alias vero consequentes; misera quidem illa est, quæ præter pœnam proprii C peccati, etiam ob aliarum casum, quibus in peccatum labendi auctor fuit, semper acerbiori supplicio traditur: at ter beata, quæ præter proprias coronas, etiam propter illas, quæ in illius imitatione coronantur, pro singulis post mortem in illa vita coronatur.

34. Si igitur nihil est occultum quod non revelabitur [5], propter omnes prædictas rationes virgo, etiamsi sola sit, dabit operam ut peccatum effugiat, non solum reliquorum hominum oculos, sed etiam multo magis suos ipsius ac angelorum ubique spectantum reverita. *Propterea enim debet*, inquit, *mulier potestatem habere supra caput propter angelos* [6]. Non enim oportet, ut etiamsi sola domi sedeat virgo propterea quod nullus adest hominum, indifferenter nudetur. Multum enim statuo esse illecebrarum in feminea natura, ut omnem virilem naturam in semetipsam trahat. Neque ob eam solum causam injurias dæmonum, quæ nobis invisibiliter insidiantur, cavere debet ac semper suspectas habere; sed etiam ob reverendos omnibus, inquit, angelos potestatem habere debet. Vir enim, cum angelicam quodammodo potestatem habeat,

[4] Matth. XVIII, 6. [5] Matth. X, 26. [6] I Cor. XI, 10.

(39) Τοῦ. Legendum, τό.
(40) Ἀναφύναι. Forte, ἀναφανῆναι. EDIT.

(41) Τῆς. Sic mss. quatuor. Editi, τάς. Ibidem unus codex, ἑαυτοῦ· alius, ἑαυτήν.

nudo capite sodalibus fidenter se ostendat. Mulier autem, quæ multo inferiorem, quam vir, sortita est naturam potestatem habeat in capite; suam præstantiori summissionem, habendo potestatem in capite, decenter confitens. Propterea, inquit, ipsa etiam natura capillis earum caput in vertice contexit, sua sponte docens, non oportere, ut mulier unquam, non solum alio aliquo membro, sed ne capite quidem indifferenter nudetur; et quia solæ interdum, viris absentibus, id facere non verentur, venerabiliorem viris dignitatem adjecit, dicens: *propter angelos*, qui ubique adsunt et quæ geruntur vident. Revereatur ergo omnis mulier, adhuc autem multo magis virgo angelos, etiamsi sola absque hominibus domi versetur: et cum necessitas incidet curandi corporis, et caput et singula componens opus properet, et quantum fieri potest, operiat membra, ita ut non solum suos ipsius ac angelorum oculos semper revereatur, sed etiam tanquam in proprio exercendæ pietatis sacrario ad pudorem semetipsam studiose exerceat.

35. Quod si ne tum quidem cum sola est, indifferenter nudabitur, multo magis, fratribus in 650 Christo præsentibus, semetipsam et tunica et pudore modeste exornabit; non solum nullum ex membris, quæ veste operienda sunt, nudari temere sinens, sed maxima etiam attentione semetipsam ad damnum vitandum componens, ut non solum ipsa illæsa permaneat, sed etiam qui vident, nullam ex aspectu materiam damni accipiant. *Videntes enim*, inquit, *filii Dei filias hominum, quod essent pulchræ, descenderunt ad illas*[7]. Idonea est enim nudata pulchritudo, ut filios etiam Dei ad voluptatem pelliciat, et tanquam homines, qui propter eam moriuntur, mortales efficiat. Quare non oportet, ut de sua tantum securitate sollicita, eorum salutis, qui lædi possunt, nullam rationem habeat: sed debet undiquo et suæ ipsius virginitatis inviolabilem pulchritudinem servare, et iis qui illam vident, lucrum vitæ, non mortem ex peccato conciliare. Etsi enim ipsa confidit virginitatis suæ firmo proposito, debet tamen curam gerere, inquit, ut ne ponat offensionem fratri aut scandalum[8].

36. Sic igitur virgo et mente et motu et forma ac habitu et gestu, et sola et cum aliis, ad id quod placet sponso suo salubriter composita, cum sponsi amicis caste colloquetur. Non enim ad hominum odium eam ferentes includimus, sed accuratis lineamentis totam a capite usque ad pedes, velut Dei

ὢν, γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τοῖς φράτορσι θαρσῶν ἐωράσθω. Γυνὴ δὲ ἀνδρὸς πολλῷ ἐλάττω λαχοῦσα τὴν φύσιν, ἐξουσίαν ἐχέτω ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· διὰ τοῦ ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἐξουσίαν, τὴν πρὸς τὸ κρεῖττον ὑποταγὴν εὐσχημόνως ὁμολογοῦσα. Διὰ τοῦτο, φησὶ, καὶ αὐτὴ ἡ φύσις ταῖς θριξὶ τὴν κεφαλὴν τούτων ἄνωθεν ἐπεκάλυψεν, αὐτόθι (42) παιδεύουσα, ὅτι προσήκει γυναῖκα μηδέποτε, οὐχ ὅτι ἄλλο τι τῶν μελῶν, ἀλλὰ μηδὲ τὴν κεφαλὴν ἀδιαφόρως γυμνοῦσθαι· καὶ ἐπειδὴ μόναι ἀνδρῶν μὴ παρόντων ἔσθ' ὅτε πρὸς τοῦτο καταθαρσοῦσι, τὸ αἰδεσιμώτερον τῶν ἀνδρῶν ἀξίωμα προστέθεικε (43), εἰπὼν, διὰ τοὺς ἀγγέλους, τοὺς ἁπανταχοῦ παρόντας τε καὶ τὰ πραττόμενα βλέποντας. Αἰδείσθω οὖν πᾶσα γυνὴ, ἔτι δὲ μᾶλλον ἡ παρθένος τοὺς ἀγγέλους, καὶ μόνη ἀνθρώπων ἐν τῷ οἴκῳ ὑπάρχουσα· καὶ ὅταν συμβαίνῃ ἀναγκαίως ἐπιμελεῖσθαι τοῦ σώματος, τά τε κατὰ κεφαλὴν καὶ τὰ καθ' ἕκαστον περιστέλλουσα, ἐπισπευδέτω τὸ ἔργον· καὶ ὡς οἷόν τέ ἐστιν, ἐπικρυπτέτω τὰ μέλη, οὐ μόνον τοὺς ἑαυτῆς ὀφθαλμοὺς καὶ μετὰ τούτων τοὺς τῶν ἀγγέλων ἀεὶ αἰδουμένη, ἀλλὰ καὶ ὥσπερ ἐν οἰκείῳ ἀσκητηρίῳ (44) πρὸς αἰδῶ ἑαυτὴν φιλοκάλως ἀσκοῦσα.

35. Εἰ δὲ οὔτε καθ' ἑαυτὴν οὖσα ἀδιαφόρως ἀπογυμνώσεται, πολλῷ πλέον, ἀδελφῶν ἐν Χριστῷ παρόντων, ἑαυτὴν καὶ χιτῶνι καὶ αἰδοῖ σωφρόνως κοσμήσει· οὐ μόνον οὐδὲν τῶν μελῶν, ἃ δεῖ τῇ ἐσθῆτι καλύπτεσθαι (45), παραγυμνοῦσθαι ἁπλῶς ἀφιεῖσα, ἀλλὰ καὶ μάλιστα προσεχῶς ἑαυτὴν πρὸς τὸ ἀβλαβὲς περιστέλλουσα· ἵνα μὴ μόνον αὐτὴ ἀνεπηρέαστος μένῃ, ἀλλὰ καὶ οἱ ὁρῶντες μηδεμίαν ἐκ τῆς θέας ὑπόθεσιν βλάβης λαμβάνωσιν. Ἰδόντες γὰρ, φησὶν, οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων, ὅτι καλαί εἰσι, κατηνέχθησαν πρὸς αὐτάς. Ἱκανὸν γάρ ἐστι παραγυμνούμενον κάλλος, καὶ υἱοὺς Θεοῦ πρὸς ἡδονὴν γοητεῦσαι, καὶ ὡς ἀνθρώπους διὰ ταύτην ἀποθνήσκοντας θνητοὺς ἀποδεῖξαι. Διὸ οὐ δεῖ τοῦ ἑαυτῆς ἀβλαβοῦς μόνον φροντίζουσαν, τῆς τῶν βλαβῆναι δυναμένων καταφρονεῖν σωτηρίας, ἀλλὰ πανταχόθεν καὶ ἑαυτῆς ἄσυλον τὸ τῆς παρθενίας κάλλος φυλάττειν, καὶ τοῖς ὁρῶσιν αὐτὴν (46) κέρδος ζωῆς, καὶ μὴ τὸν ἐξ ἁμαρτίας θάνατον πραγματεύεσθαι. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὴ πέποιθε τῷ τῆς παρθενίας ἀπτώτῳ, ἀλλ' ὅμως προνοεῖσθαι δεῖ, φησὶ, ὥστε μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ ἢ σκάνδαλον.

36. Οὕτω δὲ ἡ παρθένος καὶ γνώμης καὶ κινήσεως καὶ μορφῆς καὶ σχήματος, καὶ μόνη καὶ μετ' ἄλλων, πρὸς τὸ ἀρέσκον αὐτῆς τῷ νυμφίῳ ἔχουσα ὑγιῶς, τοῖς τοῦ νυμφίου φίλοις καθαρῶς ὁμιλήσει. Οὐ γὰρ εἰς μισανθρωπίαν φέροντες αὐτὴν ἀπεκλείσαμεν, ἀλλ' ἀκριβέσι τύποις ὅλην ἄνωθεν ἀπὸ κεφαλῆς ἄχρι

[7] Gen. VI, 2. [8] Rom. XIV, 13.

(42) Αὐτόθι. Codices nonnulli, αὐτόθεν.

(43) Προστέθεικε. Editi addunt, τῶν ἀγγέλων, quæ melius desunt in quatuor mss.

(44) Ἀσκητηρίῳ. Corpus virginis intelligit.

(45) Ἃ δεῖ... καλύπτεσθαι. Sic mss. quatuor. Editi, ἀεὶ... καλύπτουσα.

(46) Αὐτήν. Editio Parisiensis præmittit, καί, quod sustulimus, quia in editione Veneta et codicibus mss. deest. Paulo post eamdem conjunctionem ante αὐτή addidimus ex editione Veneta et codicibus mss.

ποδῶν Θεοῦ ἄγαλμα ζωγραφήσαντες, οὕτω πρὸς τοὺς A τῆς πίστεως οἰκείους ἐπιδεξίως προάγομεν (47), ἵνα καὶ σχήματι, καὶ λόγῳ, νύμφη ἀληθῶς τοῦ Κυρίου ὀφθεῖσα, ὠφελήσῃ τοὺς ὁμιλοῦντας. Ὁμιλείτω τοιγαροῦν ὡς νύμφη μετὰ αἰδοῦς τοῖς τοῦ νυμφίου, φημὶ, ὑπηρέταις, καὶ ὁμιλείτω ἀπανταχοῦ τὸ νηφάλιον σώζουσα. Δεῖ γὰρ αὐτὴν ἀκεραίαν μὲν εἶναι ὡς περιστερὰν, φρονίμην δὲ ὡς τὸν ὄφιν. Ἐπειδὴ γὰρ αἱ ἐν σώματι ψυχαὶ ἀδυνατοῦσαι ἀλλήλαις (48) γυμνῶς περὶ ἀρετῆς ὁμιλεῖν, τοῖς περικειμένοις σώμασιν ὀργάνοις πρός τε τὴν φωνὴν καὶ τὴν θέαν ἀναγκάζονται χρῆσθαι, καὶ ὁ μὴ δυνάμενος ψυχῆς ἐνδεδεμένης σώματι κάλλος ἰδεῖν, ἢ λόγῳ (49) ταύτης ἀκοῦσαι, τὸ τοῦ σώματος κίνημα ἐν ᾧ ἐστιν ὁρᾷ, καὶ τῆς διὰ τούτου φωνῆς ἐπακούων, τὸ κάλλος αὐτῆς διὰ τούτων ἀναλογίζεται, καὶ οὐ φωνὴ μόνον ἢ καὶ ἢ B βλέμμα, ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ τὸ τῆς ψυχῆς εἶδος δεικνύει· ἀλλὰ καὶ στολισμὸς ἀνδρὸς, καὶ γέλως, καὶ βῆμα ποδὸς, ἀναγγέλλει περὶ αὐτοῦ. Ἔλαθον δέ τινες ἀπὸ τοῦ ἡδέως ἀκούειν τοῦ μουσικοῦ, μηκέτι μὲν τὸν μουσικὸν, ἀλλὰ τὸ ὁρώμενον ὄργανον, δι' οὗ ἀπολαύουσι τῆς τοῦ μουσικοῦ ἐπιστήμης, καταβραχὺ ἀγαπῶντες. Διὰ τοῦτο δεῖ ἀναγκαίως τὴν παρθένον ἀκριβῶς τὴν ἀκοὴν καὶ τὸ ὄμμα τηρεῖν, μήπως λάθῃ ἀντὶ λαλούσης ψυχῆς τὸ δι' οὗ αὐτὴ λαλεῖ ἀγαπῶσα. Δεινὸς γάρ ἐστιν ὁ ζηλοτυπῶν τὴν περὶ τὸ καλὸν ἡμῶν διάθεσιν, διὰ παντὸς τρόπου ὑφελεῖν μὲν ἡμῶν τὸ ποθούμενον, τὸ δὲ ἴδιον πανούργως πρὸς τὸν πόθον ἀνθυπαλλάξαι. Οὕτω γὰρ ἔλαθόν τινες ἀπὸ τοῦ ἡδέως ἀκούειν τοῦ περὶ ἀρετῆς λόγου, καὶ περὶ τὴν κινοῦσαν τοῦτον ψυχὴν διακεῖσθαι, τῇ συνεχεῖ ἀκοῇ C καὶ τῇ θέᾳ ἐντυπωθέντες μὲν τὴν μορφὴν τῶν τοῦ σώματος χαρακτήρων, καὶ τῇ φωνῇ τὴν ἀκοὴν ἀτόπως θελχθέντες· οὐκέτι δὲ τὴν ψυχὴν τὴν διὰ φωνῆς ἐνεργοῦσαν τὸν λόγον, ἣν τὸ πρὶν ἀγαπῶντες περιεῖπον τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ σῶμα τὸ διακονούμενον αὐτοῖς τὰ τῆς ψυχῆς καλὰ λοιπὸν ἀγαπῶντες. Ἀγχιθύρους γάρ φασι καὶ Ἕλληνες οὐκ κακίας εἶναι ταῖς ἀρεταῖς. Ἑκάστῃ γὰρ ἀρετῆς θύρᾳ τὴν (50) κακίαν ὁμοιοτάτην ἰδίαν ἐκαιέρωθεν παρήρμοσεν, ἵν' ὁ σπουδάζων περὶ (51) τὴν ἀρετὴν, παρεστὼς ταύτης τὸ πρῶτον τῇ θύρᾳ, καὶ κρούειν ταύτην δοκῶν. ἀνοίγεισης αὐτῷ ἐνθένδε ἢ ἐνθένδε μιᾶς τῶν θυρῶν τῆς κακίας, ἐκ τῆς ὁμοιότητος ἀπατηθεὶς, ὡς εἰς τὸν τῆς ἀρετῆς οἶκον εἰσέλθοι· εἶθ' ὑπὸ πάντων ἐπὶ τῇ ἀπάτῃ γελώμενος, χρόνῳ τε καὶ πείρᾳ μάθῃ, οὐ μόνον πόρρω ὑπάρχων ἐκείνης τῆς ἀρετῆς ἧς ποτε D κρούειν ἐδόκει τὴν θύραν· ἀλλὰ μήτε τῶν οὐδῶν αὐτῆς τὴν ἀρχὴν ὑπερβάς, μήτε τῇ θύρᾳ, ὡς τὸ πρὶν ἐδόκει, παρεστὼς γοῦν καὶ κρούων. Οὕτω γὰρ τοὺς μὲν θαρσαλέους βουλομένους εἶναι πρὸς ἀρετὴν θράσεις ἀπατήσας ἔδειξε· τοὺς δὲ φυβουμένους τοὺς ἐπὶ

simulacrum, informatam, sic ad fidei domesticos prudenter adducimus, ut dum et habitu et sermone vere sponsa Domini videtur, colloquentibus prosit. Colloquatur igitur ut sponsa verecunda cum sponsi, inquam, ministris, ac colloquatur ubique sobrietatem servans. Oportet enim simplicem illam quidem esse ut columbam, prudentem vero ut serpentem [9]. Sed quia illigatæ corpori animæ, cum non possent nudæ de veritate inter se colloqui, corporibus circumstantibus, velut instrumentis, tum ad vocem, tum ad visum coguntur uti; qui non potest animæ corpori illigatæ pulchritudinem videre aut ratione illam audire, corporis motum in quo illa est, videt, ejusque vocem per illud emissam audiens, pulchritudinem illius ex his dijudicat, nec vox solum et aspectus, velut in speculo, animæ speciem demonstrant, sed et amictus viri et risus et pedis incessus illum produnt. Nonnulli autem musico libenter audiendo, brevi imprudentes cœperunt non jam musicum, sed instrumentum quod videtur, per quod musici arte perfruuntur, diligere. Propterea necessario oportet, ut virgo accurate auditum et visum custodiat, ne forte pro anima quæ loquitur, illud per quod ipsa loquitur, imprudens diligat. Solers enim est, qui nostro boni amori invidet, omni modo nobis subtrahere id quod desideramus, et quod ipsius proprium est astute ad desiderandum substituere. Sic enim nonnulli, dum libenter audiunt de virtute sermonem, ac animam illum proferentem diligunt, assiduo 651 auditu ac visu imprudentes eo deducti sunt, ut lineamentorum corporis formæ in eis imprimerentur, ac eorum auditus voco majorem in modum demulceretur, nec jam animam vocis instrumento loquentem, quam antea diligentes hominem colebant, sed corpus, quod ipsis animæ bona ministrabat, deinceps diligerent. Vicina enim esse aiunt etiam Græci vitia virtutibus. Unicuique enim virtutis januæ vitium specie simillimum utrinque adaptavit, ut qui virtutis studiosus est, cum primum illius januæ astat eamque videtur pulsare, aperta illi hinc aut illinc una ex januis vitii, similitudine deceptus tanquam in virtutis domum introeat; ac deinde ab omnibus ob errorem irrisus, tempore et experientia discat, non solum se longe esse ab illa virtute, cujus aliquando pulsare januam videbatur, sed ne illius quidem limen omnino supergressum esse, neque illius foribus, ut antea videbatur, astitisse easque pulsasse. Sic enim eos qui sibi ad virtutem fidere volunt, temerarios decipiendo ostendit: fugientes temeritatis notam, ignaviæ et pusilli animi arguit. Commiserationis studiosos prave ad vitia emollivit: discedentes a tenenioribus

[9] Matth. x, 16.

(47) Προάγομεν. Sic codices mss. Combefis. et plures alii. Editi, περιάγομεν.

(48) Ἀλλήλαις. Sic mss. quatuor. Editi, ἀλλήλως.

(49) Λόγῳ. Sic editio veneta et sex mss. codices. Editio Parisiensis, λόγου.

(50) Τήν. Codex Maz., τὴν εἰς, sicque legit Ambrosius qui vertit *simillimam in vitia ferentem utrinque speciem*. Idem legit, ἑκάστῃ γὰρ ἀρετῆς θύρᾳ. Sed quæ his narrantur, non unaquæque virtutis janua efficit, sed ipse salutis nostræ hostis, de quo non multo ante locutus est.

(51) Περί. Quatuor mss. codices, ἐπί.

affectibus, crudeles et inhumanos effecit : quemadmodum etiam eos qui charitatis pulchritudinem persequuntur, falsi nominis charitate in carnis voluptates et vituperatam ab omnibus vitam indecore conjecit, aut sibi ab hoc probro caventes, fratrum osores effecit, ac omnem illis boni sensum eripuit. Rursus igitur *Ne declines ad dexteram aut ad sinistram* [10], ne decepta in unam aliquam vitii januam incidas ; sed mediam incede virtutis viam, ac ubique considerans, quomodo caute, non ut insipiens, sed ut sapiens ambules [11], quia in medio laqueorum incedis, et super pinnas urbium transis [12], da operam, ut in laqueum præ negligentia non injicias pedem tuum, ne quando ex muro civitatis nostræ delapsa misere pereas.

A τῇ θρασύτητι ψόγους δειλοὺς καὶ μικροψύχους ἀπήλεγξε. Καὶ τοὺς μὲν συμπαθεῖς εἶναι σπουδάζοντας πρὸς τὰ πάθη κακῶς ἐμαλάκισε· τοὺς δὲ τὸ ἐμπαθὲς φεύγοντας ἀνηλεεῖς καὶ ἀπανθρώπους ἐποίησεν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς τῆς ἀγάπης τὸ κάλλος μεταδιώκοντας, ψευδωνύμῳ ἀγάπῃ, ἢ εἰς σαρκὸς ἡδονὰς καὶ ἐπίψογον πᾶσι βίον ἀπρεπῶς κατηκόντισεν, ἢ εὐλαβουμένους τὸν ἐπὶ τούτοις μῶμον μισαδέλφους καὶ τοῦ καλοῦ ἀναισθήτους ἐποίησε. Πάλιν οὖν Μὴ ἐκκλίνῃς εἰς τὰ δεξιὰ ἢ εἰς τὰ ἀριστερὰ, ἵνα μὴ πλανηθεὶς εἰς μίαν τινὰ τῶν τῆς κακίας θυρῶν ὀλισθήσῃς· ἀλλὰ μέσην ὁδεύων τὴν ἀρετὴν, καὶ ἀπανταχοῦ βλέπων πῶς ἀκριβῶς περιπατῇς, μὴ ὡς ἄσοφος, ἀλλ' ὡς σοφὸς, ὅτι ἐν μέσῳ παγίδων περιπατεῖς, καὶ ἐπάνω ἐπάλξεων πόλεων διαβαίνεις, προνοοῦ ὅπως μήτ' εἰς παγίδα που ῥᾳθυμοῦσα ἐμβάλῃς τὸν πόδα σου, μήποτε ἀπὸ τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἡμῶν πεσοῦσα ἀποθάνῃς κακῶς.

37. Diligendi igitur qui ad sponsum invitant, sed debet dilectio justa esse ac non confusa, ne ministros sponsi, continenter audiendis illorum de sponso sermonibus, æque ac sponsum aliquando diligens, evertat dignitatem sponsi, ac pronubis, æque illos ac Dominum honorans, maximam faciat injuriam. Jam vero imprudentes nonnullæ ministros non æque ac sponsum, sed etiam amplius quam sponsum impie dilexerunt : jamque sponsi, cui desponsatæ fuerant, semel oblitæ, totæ famulorum sponsi factæ sunt sponsæ, vel potius ne famulorum quidem sponsi, sed alienorum quorumdam turpes mulieres evaserunt. Nullum enim carnalem sponsus noster ministrum habere deprehenditur, sed omnes spiritu viventes. Quæ autem non spiritui ministrorum sponsi, sed eorum carnibus sese desponderunt, hæ, ut manifestum est, cum illos a ministerio sponsi **652** alienos esse, tum semetipsas non ministris sponsi, sed alienis servis desponsatas esse, ostenderunt. Debent igitur etiam cum istis caute colloqui, nascentem sensim ex colloquio corpoream consuetudinem prudenter abscindentes, et in colloquendo caventes, ne dum fidenter cum illis, ut cum sponsi famulis, colloquuntur, imprudentes vel eos ad ea quæ non oportet detorqueant, vel semetipsas præter propositum scopum in carnis voluptates absurde dejiciant. Sed charitas habenda proximi, quia *Diliges proximum tuum sicut teipsum* [13], ac sponsæ hoc præceptum sibi gratum sponsus tradidit. Certe, inquit, *diliges*, et quatenus uni istorum facis, mihi sponso tuo facis [14]. Sed non debet libidini obnoxia esse charitas, nec nomen charitatis mentiens, re evertere dignitatem veræ charitatis. Quandiu quidem ob amorem sponsi, amare fratres videris, servas et in eum et in illos gravitatem charitatis. Sed si non jam

B 39. Ἀγαπᾶν οὖν δεῖ τοὺς πρὸς τὸν νυμφίον παρακαλοῦντας, ἀλλὰ δεῖ τὴν ἀγάπην δικαίαν καὶ μὴ συγκεχυμένην ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ τοὺς ὑπηρέτας τοῦ νυμφίου, ἀπὸ τοῦ συνεχῶς ἀκούειν αὐτῶν τὰ περὶ τοῦ νυμφίου λαλούντων, ἴσους τοῦ νυμφίου ἀγαπήσασά ποτε, καθέλῃ μὲν τὸ ἀξίωμα τοῦ νυμφίου, τοῦ δὲ νυμφαγωγοὺς, τῷ τοὺς ἰσοτίμους τῷ Δεσπότῃ ἄγειν, ἀδικήσῃ τὰ μέγιστα. Ἤδη δέ τινες ἔλαθον, οὐκ ἴσα τῷ νυμφίῳ ὑπηρέτας, ἀλλὰ καὶ πλέον αὐτοὺς, ἀσεβῶς ἀγαπήσασαι· καὶ τοῦ μὲν νυμφίου λοιπὸν, πρὸς ὃν ἐνυμφεύσαντο καθάπαξ ἐπιλαθόμεναι, ὅλαι δὲ τῶν οἰκετῶν τοῦ νυμφίου νύμφαι γινόμεναι, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τῶν οἰκετῶν τοῦ νυμφίου, ἀλλὰ ἀλλοτρίων τινῶν γυναῖκες αἰσχραὶ εὑρεθεῖσαι. Οὐδένα γὰρ σαρκικὸν ὁ νυμφίος ἡμῶν ὑπηρέτην ἔχων εὑρίσκεται, ἀλλὰ πάντας πνεύματι ζῶντας. C Αἱ δὲ μὴ τῷ πνεύματι τῶν ὑπηρετουμένων τῷ νυμφίῳ, ἀλλὰ ταῖς σαρξὶν αὐτῶν ἑαυτὰς ἀτόπως νυμφεύσασαι, δῆλον ὡς κἀκείνους ἀλλοτρίους τῆς ὑπηρεσίας τοῦ νυμφίου, καὶ ἑαυτὰς οὐχ ὑπηρέταις τοῦ νυμφίου, ἀλλὰ ἀλλοτρίοις δούλοις νυμφευθείσας ἀπήλεγξαν. Οὐκοῦν καὶ τούτοις ἀκριβῶς ὁμιλείτωσαν, τὴν ἐμφυομένην (52) λαθραίως ἐκ τῆς ὁμιλίας σωματικὴν συνήθειαν φρονίμως ἐκτέμνουσαι· καὶ ἐν τῇ ὁμιλεῖν φυλασσόμεναι, μὴ ἐκ τοῦ θαρσεῖν, ὡς τοῦ νυμφίου οἰκείοις, λάθωσιν, ἢ ἐκείνους πρὸς ἃ μὴ δεῖ ἀποσφήλασαι, ἢ ἑαυτὰς παρὰ τὸν προκείμενον σκοπὸν ἐπὶ τὰς σαρκὸς ἡδονὰς ἀτόπως καταβαλοῦσαι. Ἀλλὰ ἀγάπην δεῖ τῶν πλησίον κεκτῆσθαι, ὅτι Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, ὡς ἑαυτόν· καὶ τοῦτο ἀρέσκον αὐτῇ ὁ νυμφίος τῇ νύμφῃ παράγγελμα δέδωκε. Καὶ φησιν, ἀγαπήσεις, καὶ ἐφ' ὅσον ἑνὶ τούτων ποιεῖς, ἐμοὶ τῷ σῷ νυμφίῳ ποιεῖς. Ἀλλ' οὐκ ἐμπαθῆ εἶναι δεῖ τὴν ἀγάπην, οὐδὲ ὄνομα αὐτῇ ἐπιψευδομένην (53) ἀγάπης, τῷ ἔργῳ ἀναιρεῖν τὴν ἀξίαν τῆς ὄντως ἀγάπης. Ὅτι ἕως ἂν διὰ τὴν πρὸς

[10] Prov. IV, 27. [11] Ephes. V, 15. [12] Eccli. IX, 20. [13] Luc. X, 27. [14] Matth. XXV, 40.

(52) Ἐμφυομένην. Hæc scriptura solius est codicis Colbertini, sed percommode emendat vulgatam lectionem νυμφευομένην, cujus vitium cum perspiceret Combef. legendum putabat, μνηστευομένην.

(53) Αὐτῇ ἐπιψευδομένην. Codex Colbertinus, αὐτήν pro αὐτῇ. Editio Veneta et codices mss. non nulli, αὐτῇ ἐπὶ ψευδομένης.

τὸν νυμφίον ἀγάπην ἀγαπῶσα φαίνῃ τοὺς ἀδελφοὺς, σώζεις καὶ τὸ πρὸς ἐκεῖνον καὶ τὸ πρὸς αὐτοὺς τὸ τῆς ἀγάπης σεμνόν. Ἐπειδὰν δὲ οὐκέτι δι' ἐκεῖνον, ἀλλὰ τούτους δι' αὐτοὺς ἀπὸ τῆς συνηθείας ἧς ἀγαπῶσα, διαφθείρασα καὶ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπην, καὶ ἐμπαθῆ ταύτην ποιήσασα, ψευδώνυμον, καὶ οὐχὶ τὴν ἀληθῆ ἔχεις ἀγάπην. Ἀγάπη γὰρ σαρκὸς πάθη (54) οὐχ ἅπτεται· οὐδὲ ἄλογος οὖσα ὑπὸ συνηθείας ζωώδους ἀκρίτως τὸ σεμνὸν ἑαυτῆς ἐπὶ σώματα καταφέρει. Ἀλλὰ λογικὴ οὖσα, καὶ ὅλη σοφίας μεστὴ, ἐμφρόνως ἑαυτὴν πρὸς ἀξίαν τοῖς προσώποις κατὰ τὸ δίκαιον ταλαντεύει· τοὺς μὲν ὑπηρέτας νυμφίου λογισμῷ δι' ἐκεῖνον τιμῶσα, αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον οὐ διὰ τούτους, ὅτι περὶ αὐτοῦ αὐτῇ διαλέγονται, ἀλλὰ δι' αὐτὸν περιέπουσα· καὶ εἴ τις μὲν ἐκείνου ἐραστὴς, τοῦτον διὰ τὸ πρὸς ἐκείνον φίλτρον ἑταῖρον νομίζουσα· εἰ δέ τις τοῦ περὶ αὐτοῦ ἔρωτος ἀμελεῖ, οὐκέτι τοῦτον, κἂν αὐτὴν κολακεύῃ, ὡς οἰκεῖον ὁρῶσα. ἀλλὰ καὶ μάλιστα ἐκ τῆς κολακείας τὴν ἐπιβουλὴν ὑποπτεύουσα, ὅτι ἀμελῶν τοῦ νυμφίου περὶ ὃν αὐτὴ ἐπτόηται, προσποιήτῳ τῇ περὶ τὸν νυμφίον αὐτῆς θεραπείᾳ, δελεάζει (55) μὲν ταύτην ὡς συμπονῶν αὐτῇ πρὸς τὴν ἐκείνου ἀρέσκειαν, ἐφ' ἑαυτὸν δὲ αὐτῆς τὸν ἔρωτα ἐκ τῆς συνεχοῦς ὁμιλίας μεταθεῖναι σπουδάζει, ἐν νυμφαγωγοῦ ὀνόματί τε καὶ σχήματι μοιχὸς τῆς νύμφης πανούργως γινόμενος. Ἐντεῦθεν γὰρ πολλαὶ τῷ τῆς ἀγάπης ὀνόματι καταβραχὺ πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς πάθη ὑπὸ τῆς συνηθείας κατενεχθεῖσαι, πόρναι καὶ μοιχαλίδες καὶ ἀλλότριαι οὐ τῆσ τοῦ Κυρίου μόνον νυμφεύσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατὰ σάρκα νομίμου παρὰ ἀνθρώποις γάμου παντάπασιν ἀπηλέγχθησαν. Παρθενίαν γὰρ τῷ Κυρίῳ ἐπαγγειλάμεναι, εἶθ' ὑπὸ τῶν σαρκὸς ἡδονῶν νικηθεῖσαι, τὴν τῆς πορνείας ἁμαρτίαν γάμου ὀνόματι περιστέλλειν ἐθέλουσιν· οὐκ ἀγνοοῦσαι, οἶμαι, κἂν ἄγνοιαν δὴ προσποιῶνται, ὅτι ἡ παραβᾶσα τὰς πρὸς τὸν νυμφίον ἑαυτῆς δεξιὰς, οὔτε τούτου ἐστὶ νύμφη, ὃν παρανόμως κατέλιπεν, οὔτ' ἐκείνου, ᾧ διὰ πάθος ἔζευξεν ἑαυτὴν, κατὰ νόμους γυνὴ δύναται εὑρεθῆναι.

A propter illum, sed eos propter semetipsos ex consuetudine diliges, corrumpens illius amorem, ac libidini obnoxium efficiens, falso nominatam ac minime veram habes charitatem. Charitas enim carnis libidines non attingit : nec rationis expers ex consuetudine animali gravitatem suam sine judicio transfert in corpora. Sed rationis compos ac tota sapientiæ plena prudenter semetipsam pro merito personarum, ut æquum est, impendit ; ministros sponsi, ratione propter illum honorans, illum autem non propter eos, quia de illo loquentes audit, sed propter ipsum colens ; ac si quis illius amator est, amicum illum ob sponsi amorem existimat ; si quis autem illius amorem negligit, non jam illum, etiamsi assentetur, ut familiarem habet, B sed maxime ex ejus assentatione insidias suspicatur, propterea quod negligens sponsum, quem illa admiratur, simulato ipsius sponsi cultu inescat eam, quasi ipsam adjuvet ut sponso placeat ; in semetipsum autem illius amorem assiduo colloquio transferre conatur, sub pronubi nomine et specie adulter sponsæ fraudulenter factus. Hinc enim multæ charitatis nomine paulatim ad carnis libidines ex consuetudine et familiaritate delapsæ, meretrices et adulteræ ac non solum a Domini sponsalibus, sed etiam a carnali matrimonio apud homines legitimo alienæ prorsus deprehenduntur. Nam cum virginitatem Domino voverint, postea carnis voluptatibus victæ, stupri peccatum matrimonii nomine prætexere volunt : non ignorantes, opinor, quamvis ignorationem præ se ferant, eam C quæ datam sponso suo dexteram violavit, neque illius sponsam esse, quem illegitime reliquit, neque illius, cui se per libidinem junxit, secundum leges uxorem videri posse.

38. Τότε γὰρ νόμιμος (56) καὶ κατὰ τὰς θείας Γραφὰς συνίσταται γάμος, ὅταν μὴ πάθος ἡδονῆς προκαταλάβῃ τοῦ νόμου τὴν χρείαν, λογισμὸς δὲ τοῦ τε εἰς βοήθειαν ἀναγκαίου καὶ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς τοῦ γάμου προσθεὶς τὸν σκοπὸν, τίμιον ὄντως μνηστεύῃ τὸν γάμον. Ὅτε τῶν ἀναγκαίων τοῦ γάμου προειλημμένων τῷ λογισμῷ, καὶ κρηπῖδος ἁγίας ἐν Κυρίῳ κατὰ νόμους τεθείσης, ἐπακολούθημα τοῦ κατὰ τὸν γάμον ἀναγκαίου, ἡ ἐκ τῆς μίξεως ἡδονὴ, μίαν σάρκα τὴν δύο ποιοῦσα εὑρίσκεται. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ ἐν ψυχῇ λογισμὸς τὰς ψυχὰς προλαβὼν, κατὰ D τὸ φαινόμενον ἀναγκαῖον συνῆψεν. εἰκότως προηνωμέναις ταύταις καὶ ἡ τῶν σαρκῶν τῶν ἐν αἷς εἰσιν ἔννομος ἕνωσις ἠκολούθησεν. Ὅταν δὲ τῶν ψυχῶν ἄλλο τὴν ἀρχὴν προθεμένων, αἱ σάρκες δι' ἡδονὴν τὰ οἰκεῖα πραγματευσάμεναι, τὰς ἐν αὐταῖς ψυχὰς

38. Tunc enim legitime et secundum divinas Scripturas matrimonium contrahitur, cum 653 voluptatis amor non prævertit legis necessitatem, sed cogitatio necessarii auxilii et liberorum susceptionis proposita matrimonio vere honorabiles conciliat nuptias. Cum necessitate matrimonii prius animo concepta, et sancto in Domino secundum leges jacto fundamento, appendix matrimonii necessitatis esse deprehenditur, concubitus voluptas, quæ carnem duorum unam efficit. Quoniam enim animæ insita ratio animas in antecessum secundum illam, quæ apparet, necessitatem conjunxit, merito animarum conjunctionem etiam carnium in quibus versantur legitima conjunctio consequitur. Sed cum animabus aliud sibi ab initio proponentibus, carnes ob voluptatem ea quæ sibi propria sunt

(54) Πάθη. Sic editio Veneta et sex mss. Parisiensis editio, παθῶν. Codex Mazarinus alia manu, πάθους.

(55) Προσποιήτῳ τῇ... θεραπείᾳ, δελεάζει. Codex recentior Combef., προσποιεῖται... τὴν θεραπείαν καὶ δελεάζει.

(56) Νόμιμος. Colbert. et unus ex Regiis, νομιμως. Non longe vocula δὲ addita e pluribus mss. Paulo post satis commode legeretur, τότε τῶν ἀναγκαίων.

quærentes, animas quæ in ipsis resident, vitio suo emancipatas conjunxerunt, appendix carnis malorum factæ animæ iniquum concubitum reddunt. Cui enim operi nec insita animæ ratio nec lex præsivit, illud a conscientia, ut omni ex parte illegitimum, damnatur. Propterea, inquit, *Mulier alligata est legi, quanto tempore vivit vir ejus. Quod si mortuus fuerit vir, libera est cui vult nubat*, non simpliciter, *sed tantum in Domino*, inquit [15], quia et quæ morte viri libera ad nuptias facta est, non quia liberata est simpliciter, sed in Domino debet nubere. Quid est autem in Domino nuptias contrahere? Non carnis voluptatibus ad concubitum ante pertrahi, sed dijudicando id quod utile ad vitam, eligere nuptias. Propterea etiam necessitatem matrimonii Creator in natura instituit.

39. Quod si hæc ita se habent, ne sese decipiat, inquam, quæ ex virginitate in carnis libidines delapsa est, quia matrimonium illi ad peccatum imputabitur. Primum quidem, quia malam basim, concubitus voluptatem et prævaricationis peccatum sibi ipsa posuit; deinde vero, quod cum libera non esset (non enim mortuus est vir ejus, ut cui vult nubat), vivente immortali viro adultera vocabitur, mortalem ob carnis libidines in Domini thalamum introducens. Quod enim spectat ad legitimum matrimonium a sponso occupatum, virginitatis habitus, datæ dexteræ, processus in publicum ob initum cum illo fœdus, coram omnibus testantur eam de illo, ut viro, gloriantem, in publicum, eo quod præoccupata esset a viro, prodisse. Nam si non prius e paternis thalamis prodit virgo, quam legitimo viro juncta, cumque dominum et vitæ moderatorem palam agnoscens, deinceps sub nomine viri, qui eam sortitus est, e paterna domo prodeat; virgo certe prodiit e paternis thalamis, ut legitimi viri sponsam professa et sub ejus dominatu constituta in publicum prodiret. Quod si testes sunt progressuum, qui hæc vident, testes profecto iidem sunt, cuinam illa conjuncta, aut cujus viri sponsam professa, e paternis ædibus in publicum processerit. Quod si hæ nuptiæ et testibus et progressibus et omnibus rebus manifestæ, nec mortuus 654 est vir ejus, talis igitur mœchatur, vivente viro semper adultera, vel potius ad perfruendam voluptatem impudice fornicatur; quia autem vivit vir ejus, nefario adulterio contaminatur. Nec equidem video quomodo illa pro immortali Deo mortalem ad suam ipsius perniciem hominem complectatur, semper in oculis viri impie in eum se gerens illegitimis amplexibus: aut quomodo homo ille Domini cubile ausus est insane conscendere. Nam ex humanis rebus supplicia sic peccantium existi-

τῷ κατ' αὐτὰς πάθει δουλευοδσας ἐνώσωσιν, ἀκολούθημα τῶν σαρκὸς κακῶν γινόμεναι αἱ ψυχαὶ, παράνομον τὴν μίξιν ἐργάζυνται. Οὗ γὰρ ὁ ἐν ψυχῇ λόγος καὶ νόμος οὐχ ἡγήσατο ἔργου, τοῦτο παντάπασιν παρανομον ὕπὸ τῆς συνειδήσεως ἐστηλίτευται. Διὰ τοῦτο, φησὶ, Γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. Ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ μόνον ἐν Κυρίῳ, φησίν· ὅτι καὶ ἡ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀνδρὸς ἐλευθέρα γενομένη (57) πρὸς γάμον, οὐχ ὅτι ἠλευθερώθη ἁπλῶς, ἀλλ' ἐν Κυρίῳ ὀφείλει γῆμαι. Τί δέ ἐστι τὸ ἐν Κυρίῳ τὸν γάμον συστῆναι; Τὸ μὴ προϋποσυρῆναι ὑπὸ τῶν σαρκὸς ἡδονῶν πρὸς τὴν μίξιν, ἀλλὰ κρίσει τοῦ λυσιτελοῦντος πρὸς τὸν βίον, ἐλέσθαι τὸν γάμον. Διὸ καὶ τὸ ἀναγκαῖον τοῦ γάμου ὁ Ποιητὴς ἐν τῇ φύσει διετάξατο.

39. Εἰ δὲ ταῦτα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, μὴ ἀπατάτω ἑαυτὴν, φημὶ, ἡ ἀπὸ παρθενίας εἰς σαρκὸς πάθη κατενεχθεῖσα, ὅτι γάμος αὐτῇ εἰς τὰ ἁμάρτημα λογισθήσεται. Πρῶτον μὲν, ὅτι κακὴν κρηπῖδα τῆς συμπλοκῆς τὴν ἡδονὴν, καὶ τὴν τῆς παραβάσεως ἁμαρτίαν ἑαυτῇ (58) κατεβάλετο· ἔπειθ' ὅτι οὐκ οὖσα ἐλευθέρα (οὐ γὰρ ἀπέθανεν αὐτῆς ὁ ἀνὴρ, ἵνα ᾧ βούλεται γαμηθῇ), ζῶντος τοῦ ἀθανάτου ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, θνητὸν διὰ πάθη σαρκὸς τῷ τοῦ Κυρίου παστῷ ἐπεισάγουσα. Ὅτι μὲν γὰρ προείληφε τὰ τοῦ γάμου νόμιμα ὁ νυμφίος, τὸ σχῆμα τῆς παρθενίας, αἱ δεξιαὶ, ἡ ἐπ' ἐκείνῳ πρόοδος ἐπὶ πάντων μαρτυρεῖ, ὅτι αὐτῷ ἀνδρὶ σεμνυνομένη τὰς ἐπὶ τῷ προειληφότι ἀνδρὶ προόδους ἐπόμπευεν. Εἰ γὰρ οὐ πρότερον τῶν πατρῴων θαλάμων πρόεισιν ἡ παρθένος, πρὶν ἢ ἀνδρὶ νομίμῳ συζυγεῖσα, ὑπὸ τούτῳ αὐθέντῃ τε καὶ προστάτῃ τοῦ βίου ἐπιγραψαμένη, λοιπὸν τῷ ὀνόματι τοῦ λαχόντος ἀνδρὸς τοῦ πατρῴου οἴκου προέλθοι, καὶ ἡ παρθένος ἄρα προῆλθε τῶν πατρῴων θαλάμων ὡς ἂν ἐπιγραψαμένη ἔννομον ἑαυτῇ τὸν νυμφίον, καὶ τῇ ὑπὸ τούτῳ προστασίᾳ τὰς εἰς φανερὸν προόδους πομπεύῃ. Εἰ δὲ μάρτυρες προόδων οἱ ταῦτα ὁρῶντες, μάρτυρες ἄρα οἱ αὐτοὶ καὶ τίνι ἐζευγμένη ἢ τίνα ἐπιγραψαμένη ἄνδρα, τῶν πατρῴων οἴκων εἰς μέσους προῆλθεν. Εἰ δὲ ὁ γάμος οὗτος τοῖς μάρτυσι καὶ ταῖς προόδοις καὶ πᾶσι περιφανὴς, οὐκ' ἀπέθανε δὲ, φημὶ, ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· μοιχεύεται οὖν ἡ τοιαύτη, ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς διὰ βίου μοιχευομένη· μᾶλλον δὲ δι' ἡδονῆς μὲν ἀπόλαυσιν ἀκολάσεως πορνεύουσα, διὰ δὲ τὸ ζῆν τὸν ἄνδρα παρανόμως μοιχεύουσα. Καὶ οὐχ ὁρῶ πῶς μὲν αὐτὴ ἀντὶ ἀθανάτου Θεοῦ θνητὸν ἐπὶ κακῷ ἑαυτῆς ἄνθρωπον περιέπει, ἐν ὀφθαλμοῖς ἀεὶ τοῦ ἀνδρὸς εἰς αὐτὸν ταῖς παρανόμοις μίξεσιν ἀσεβοῦσα· πῶς δὲ ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος τῇ τοῦ Κυρίου κοίτῃ ἐτόλμησε μανιωδῶς ἐπιβῆναι. Ἐκ γὰρ τῶν ἀνθρωπίνων δεῖ τὴν δίκην οὕτως ἐξαμαρτανόντων

[15] I Cor. VII, 39.

(57) Γενομένη. Sic Combefisii codices et plures alii. Editi, γινομένη.

(58) Ἑαυτῇ. Sic editio Veneta et mss. Parisienses editio, ἑαυτοῦ. Ibidem editi, κατεβάλλετο, mss. plures ut in textu. Non longe unus ex Regiis, μυνχαλὶς χρηματίζει.

στοχάζεσθαι. Τίνος μὲν ἀξία ἡ ἀντὶ (59) εὐγενοῦς ἀνδρὸς πρὸς δοῦλον ἑαυτῆς φθειρομένη, καὶ τῇ δεσποτικῇ κοίτῃ τὸν οἰκέτην εἰς ἐπιβουλὴν ἐπεισάγουσα; τίνος δὲ ἄξιος ὁ δοῦλος δεσποίνῃ ἑαυτοῦ καὶ κοίτῃ κυρίου ἑαυτὸν ἀσελγῶς ἐπιῤῥίψας;

40. Ἀλλὰ αἱ σοφαὶ τοσαύτην ἀσέβειαν καθ' ἑαυτῶν διὰ σαρκὸς πάθη τολμήσασαι, πρὸς οἷς οὐ δακρύουσι, τόπον ἑαυταῖς κουφότερον τοῖς δάκρυσιν ἑτοιμάζουσαι, ἔτι καὶ ἣν ὑπέσχοντο πρότερον παρθενίαν ἀρνοῦνται. Τὴν γὰρ παράβασιν τῆς παρθενίας αἰσχρὰν καὶ ἐπονείδιστον διὰ τὴν δουλείαν τῆς ἡδονῆς παρὰ πᾶσιν γνωρίζουσαι, τῇ ἀρνήσει τῷ μείζονι κακῷ οἴονται τὴν ἁμαρτίαν παραμυθεῖσθαι· ἀνθρώπους μὲν, πρὸς οὓς εἰς ἀπολογίαν τῆς παραβάσεως τὴν ἄρνησιν προίσχονται, αἱ θαυμάσιαι αἰδούμεναι (60)· τὸν δὲ Κύριον, πρὸς ὃν γεγόνασιν αὐτῇς αἱ δεξιαὶ, διὰ τὸ εἰς βάθος κακῶν ἐμπεσεῖν, λοιπὸν οὐ φοβούμεναι· οὐκ εἰδυῖαι ἄρα, ὅτι διπλοῦν καὶ παρ' ἀνθρώποις καὶ παρὰ τῷ Κυρίῳ τὸ ἔγκλημα καθ' ἑαυτῶν ἀτόπως κατασκευάζουσι· τῶν μὲν ἐκ τῆς προβεβοημένης παρθενίας, εἰ καὶ ἀρνοῦνται τὸ ὑποσχέσθαι ταύτην, τὸ μανιῶδες καὶ ἴταμὸν πρὸς τὰ πᾶσιν ὁμολογούμενα ἀποστρεφομένων, ἔτι δὲ καὶ μισούντων· τοῦ δὲ, πρὸς οἷς παρέβησαν εἰς τὰς συνθήκας τῆς παρθενίας, τὴν ἀντὶ μετανοίας ἄρνησιν πικρότερον εἰς τὸ παρ' αὐτῷ δικαστήριον κρίνοντος. Ἵνα οὖν μὴ ἀγάπης ὀνόματι εἰς τοῦτο τῆς ἁμαρτίας ἐμπέσῃ ἡ παρθένος βάραθρον, ἀπροσπαθῇ τὴν ἀγάπην καὶ καθαρὰν μετιέτω. Οὐ γὰρ χώραν αὕτῃ ἕξει προολισθησάσῃ (61) πρὸς ἡδονὴν τὸ προσωπεῖον τοῦ γάμου· οὐδὲ σοφίσασθαι ὀνόματι γάμου τὸν ζῶντα ἑαυτῆς ἄνδρα μὴ ἀπολελυμένη δυνήσεται, θνητὸν ἐκείνου ἐπὶ μοιχικῇ πράξει μετὰ τοσαύτας τὰς παρ' αὐτοῦ τιμὰς ἀσεβῶς προτιμήσασα. Οὐν ἀλλοτρίως γὰρ ἂν τις καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων τὸ ἀποστολικὸν ἀναφθέγξεται, ὅτι Ὅταν καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν, ἔχουσαι κρῖμα ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν· οὐ γάμον, ἀλλὰ μοιχείαν διὰ βίου κακῶς μεθοδεύουσαι.

41. Μηδεὶς οὖν οἰκέτης εἰς τοσοῦτον ἀσεβείας οἰστρηλατήσῃ, ὡς τῆς δεσποτικῆς ἅπτεσθαι νύμφης. Μηδεὶς οὕτω μανιώδης ἱερόσυλος, ὡς τῆς ἀχράντου ἱερείας χερσὶν ἀκολάστοις ἐφάπτεσθαι. Μηδεὶς εἰς τοσοῦτον ἀπονοίας ἡκέτω, ὡς τηλικαύτην δίκην τοῖς ἱεροσύλοις ἐπιτρεπομένην ὁρῶν, μὴ τῶν ἀψύχων ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου ὕλης πεποιημένων σκευῶν, ἀλλ' αὐτῶν ἐμψύχων καὶ ζώντων ἀναθημάτων λῃστρικῇ χειρὶ βεβήλως ἐπιλαμβάνεσθαι. Μᾶλλον δὲ μηδεὶς οὕτως ἔστω ἀνόσιος, ὡς μὴ τὰ ἐν τῷ ναῷ ἄψυχα σκεύη, ἀλλ' αὐτὸν τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, τουτέστι τῆς παρθένου τὸ σῶμα, καὶ αὐτὴν τὴν τιμιωτάτην ἁπάντων ἐν τούτῳ ψυχὴν τῆς παρθένου, ἱερώτατου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Κυρίου ἀνάθημα, τοῖς ἀκολασίας πυρσοῖς βαρβαρικῶς καταφλέξαι.

A manda sunt. Quanam enim digna est pœna, quæ pro nobili viro cum servo suo corrumpitur, et in herilem lectum servum ad insidias introducit? qua dignus pœna servus est, qui in dominam suam et in domini cubile impudice irruit?

40. Sed sapientes illæ, quæ talem impietatem contra semetipsas propter carnis libidines perpetrarunt, præterquam quod non lacrymantur, ut mitiorem sibi locum lacrymis præparent, adhuc etiam, quem prius promisere virginitatem, promisisse se negant. Nam cum violatam virginitatem in probro ob servitutem voluptatis et ignominia apud omnes esse noverint, inficiatione, quæ majus malum est, videntur sibi peccatum excusare; ac homines quidem, quibus ad excusationem prævaricationis inficiationem obtendunt, mirabiles illæ B reverentur; sed Dominum, cui datæ dexteræ, eo quod in profundum malorum lapsæ sint, non jam metuunt. Non vident profecto, duplex se et apud homines et apud Deum crimen sibimetipsis stulte parare: quippe cum homines ob celebratam prius fama virginitatem, quamvis eam se promisisse negent, furorem et impudentiam in iis, quæ omnibus certa et explorata suut, negandis aversentur atque oderint: Dominus vero additam violatis virginitatis fœderibus inficiationem pro pœnitentia, acerbius in suo judicio condemnet. Ne igitur sub charitatis nomine in hoc peccati barathrum incidat virgo, libidinis expertem et puram charitatem persequatur. Neque enim, si ad voluptatem delapsa sit, locum in ea habebit larva conjugii: nec nomine conjugii ludificari suum ipsius virum minime soluta poterit, C mortalem ei ad facinus adulterii post tot acceptos ab eo honores impie præferens. Non enim absurde de talibus illud Apostoli dicatur: *Cum luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt* [16]: non conjugium, sed adulterium per totam vitam nefarie persequentes.

41. Nullus igitur servus œstro percitus eo impietatis feratur, ut dominicam sponsam tangat. Nemo ita furiosus sit sacrilegus, ut intaminatam sacerdotem manibus impudicis tangat. Nemo eo insaniæ deveniat, ut cum tot ac tanta sacrilegis supplicia impendere videat, non inanimata ex auro aut argento vasa, sed animata et viventia donaria D manu prædatoria impure arripiat. Vel potius nemo adeo scelestus sit, ut non inanimata in templo vasa, sed ipsum templum Domini, id est, virginis corpus, et ipsam in eo omnium maxime 655 venerabilem animam virginis, sacratissimum in templo Domini donarium, impudicitiæ facibus barbare succendat. Sed si sua sponte dedit semetipsam virgo, violans initum cum sponso fœdus, ac omnia, et templum

[16] I Tim. v, 11.

(59) Ἡ ἀντί. Duo codices, εἴη ἀντί.

(60) Αἰδούμεναι. Quatuor codices, αἰρούμεναι. Unus Combefis., ὁρῶμεναι.

(61) Προολισθησάσῃ. Plures mss., προολισθούσῃ.

et donarium et amicitiam cum eo intercedentem et regni consortium ob voluptatem confundens et conculcans, ne tradas te illi ad societatem peccati. Siquidem nec pulcher Joseph dominæ in eum furenti, semetipsum ad impudicitiam illius explendam tradere voluit [17]. Sed etiamsi tu in fœdus conjugii non venires, alteri semetipsam traderet. Ille igitur peccati pœnas luat; tu vero te ipsum purum et integrum serva, nec pœnæ, quæ pro delicto in Dominum admisso inferetur, particeps efficiare. *Oportet*, inquit, *Filium hominis tradi* [18]. *Væ autem illi per quem Filius hominis traditur! conduceret ipsi si natus non esset* [19]. Nonne similiter quæ virginitatem ante professa, deinde mutato proposito cuipiam homini fruendæ voluptatis gratia seipsam conjunxit, etiamsi dicat: Oportet me nubere, quemadmodum Filium hominis traditum oportuit: sed tamen væ illi, per quem illa fœderibus, quæ cum sponso pepegerat, ruptis et violatis, suam libidinem implet? Idem enim huic homini, dicere ausim, præstabilius foret, quam si sceleris adversus Dominum ab hac impura patrati socius in judicio reperiatur. Jam vero nonne audis eum adulterari, qui etiam dimissam duxerit [20]? Etsi enim, inquit, propter culpam fuit dimissa, vivit tamen vir ejus. ρεθῇ. Οὐκ ἀκούεις δὲ ὅτι καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμῶν μοιχᾶται; Εἰ γὰρ καὶ ἀπολέλυται, φησὶ, δι' αἰτίαν, ἀλλὰ ζῇ αὐτῆς ὁ ἀνήρ.

42. Cur igitur molestiam exhibes dimissæ? cur non das tempus tum illi, ut ea in semetipsa emendet, ob quæ dimissa est; tum ei qui dimisit, ut misericordia in resipiscentem motus, rursus ad se revocet suum ipsius membrum, sed præripis tempus emendationis, vivente viro dimissam in matrimonium ducens? Sine, inquit, ad viventem redeat simul et reducatur melior facta mulier; vel semper nec viduæ, nec uxoris nomen habens, dimissionis causæ, quam præbuit marito, pœnam persolvat. Tu vero, etiam antequam intelligat proprium, ob quod dimissa est, peccatum, raptim iniens cum ea conjugium, audaciorem ad peccata absurde facis; et dum vivente viro semper cum aliena mœcharis, facilitatem illius ad violanda conjugii fœdera absurde confirmas. Nam si dimissam a mortali viro accipiens, impie mœchatur, multo magis impie per totam vitam mœchatur, qui immortalis viri sponsam, numquam dimissam, corrumpere audeat. Etsi enim semetipsam dimisit ad carnis libidines confugiens, tu vero illam ne tangas. Vivit enim vir ejus, nec vult eam dimittere. Concede illi, ut semetipsam inspiciat quonam prolapsa sit, morbum concoquat, carnalem amorem eluat, temporis progressus consideret, quanta audeat facinora: ad profecto redibit ad sponsum. Nam si Christus lux est et resurrectio et incor-

Ἀλλ' εἰ ἐκοῦσαν ἐπέδωκεν ἑαυτὴν παρθένος, παραβᾶσα μὲν τὴν πρὸς τὸν νυμφίον συνθήκην, πάνταδὲ καὶ ναὸν, καὶ ἀνάθημα, καὶ φιλίαν τὴν πρὸς αὐτὸν, καὶ βασιλείας κοινωνίαν δι' ἡδονὴν πάθους συγχέασά τε ὁμοῦ καὶ πατήσασα, μὴ χρήσῃς τῇ τοιαύτῃ σαυτὸν εἰς κοινωνίαν τῆς ἁμαρτίας. Ἐπεὶ οὐδὲ ὁ καλὸς Ἰωσὴφ τῇ δεσποινῃ ἐπιμανείσῃ αὐτῷ ἑαυτὸν πρὸς τὴν τῆς ἀκολασίας ἀπόλαυσιν χρῆσαι ἠθέλησεν. Ἀλλ' εἰ καὶ μὴ σὺ ἦλθες ἐπὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ γάμου, ἄλλῳ ἑαυτὴν ἐπιδίδωσιν. Ἐκεῖνος οὖν τὰς ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ εὐθύνας ἐχέτω· σὺ δὲ σαυτὸν καθαρὸν φύλαττε ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ τῆς εἰς τὸν Κύριον παρανομίας εὐθύνης. Δεῖ, φησὶ, τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι. Οὐαὶ δὲ, δι' οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· συνέφερεν αὐτῷ εἰ μὴ ἐγεννήθη. Οὐ κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον ἔκρινεν ἡ πρότερον τὴν παρθενίαν ὑποσχομένη, μεταθεμένη δὲ αὐτὴν (62) ἀνθρώπῳ τινὶ εἰς ἡδονῆς ἀπόλαυσιν ζεῦξαι, κἂν λέγῃ· Δεῖ με γαμηθῆναι, ὡς τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου δεῖ παραδοθῆναι· ἀλλὰ οὐχὶ, δι' οὗ ἐκείνη τὰς πρὸς τὸν νυμφίον παραβᾶσα συνθήκας, τὴν ἑαυτῆς ἐπιθυμίαν πλήρωῖ; Συνέφερε γὰρ ἐκείνῳ τῷ ἀνθρώπῳ (τολμῶ εἰπεῖν) τὸ αὐτὸ (63) ἢ ἵνα κοινωνὸς τῆς εἰς τὸν Κύριον παρανομίας τῆς ἀκολάστου ἐκείνης δικαζόμενος εὑ-

42. Τί οὖν ἐνοχλεῖς τῇ ἀπολελυμένῃ; τί οὐκ ἐνδίδως καιρὸν κἀκείνῃ ἑαυτὴν διορθώσασθαι ἐφ' οἷς ἀπελύθη, καὶ τὸν ἀπολύσαντα σπλαγχνισθέντα ἐπὶ τῇ διορθωθείσῃ (64), εἰς ἑαυτὸν αὖθις τὸ ἑαυτοῦ ἀνακτήσασθαι μέλος. ἀλλὰ προαρπάζεις τὸν καιρὸν τῆς διορθώσεως, ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς τὴν ἀπολελυμένην γαμῶν; Ἔασον, φησὶν, ἡ πρὸς τὸν ζῶντα ἐπανελθεῖν ἅμα καὶ ἐπαναχθῆναι καλλίονα γενομένην γυναῖκα, ἢ ἀεὶ μήτε χήραν, μήτε γυναῖκα ὑπάρχουσαν, τῆς ἐπὶ τῇ ἀφέσει αἰτίας ἣν παρέσχε τῷ ἀνδρὶ δίκην διδόναι. Σὺ δὲ πρὶν καὶ συνεῖναι τὸ οἰκεῖον ἐν τῇ ἀπολύσει ἁμάρτημα, ἁρπάζων τὴν πρὸς αὐτὴν συζυγίαν, τολμηροτέραν πρὸς τὰ ἁμαρτήματα ἀτόπως ἐργάζῃ· ζῶντος μὲν τοῦ ἀνδρὸς ἀεὶ τὴν ἀλλοτρίαν μοιχεύων, εὔκολον δὲ, ὅπερ ἔφην, πρὸς τὰ ἐν τῇ συμβιώσει πταίσματα ἀτόπως ἀσκῶν. Εἰ δὲ ὁ τὴν παρὰ θνητοῦ ἀνδρὸς ἀπολελυμένην λαμβάνων μοιχεύων ἀσεβεῖ, πολλῷ ἀσεβέστερον διὰ βίου μοιχεύει ὁ τὴν τοῦ ἀθανάτου ἀνδρὸς νύμφην μηδέποτε ἀπολελυμένην παραφθεῖραι τολμῶν. Καὶ εἰ ἑαυτὴν γὰρ ἀπολύει τῇ μεταθέσει πρὸς τὰ σαρκὸς πάθη αὐτομολοῦσα, ἀλλὰ σὺ μὴ ἅπτου ταύτης. Ζῇ γὰρ αὐτῆς ὁ ἀνὴρ, καὶ οὐ βούλεται αὐτὴν ἀπολῦσαι. Συγχώρησον αὐτῇ ἰδεῖν ἑαυτὴν ὅπη ἐγένετο, πέψαι τὸ πάθος, ἐκνῖψαι τὸν ἔρωτα τῶν σαρκων, ἐπισκέψασθαι χρόνῳ ἡλίκων τολμᾷν ἐγχειρεῖ, καὶ ἀνακάμψει πάντως πρὸς τὸν

[17] Gen. xxxix, 12. [18] Luc. xxiv, 7. [19] Matth. xxvi, 24. [20] Matth. xix, 9.

(62) Αὐτήν. Colbert., ἑαυτήν. Paulo ante delendum, ἔκρινεν.

(63) Τὸ αὐτό. Hic editio Parisiensis addit, εἰ μὴ ἐγεννήθη, quæ voces nec in Veneta nec in ullo vetere libro leguntur.

(64) Διορθωθείσῃ. Hæc scripturæ codicum Colbert. et duorum Regiorum videtur præferenda vulgatæ, διορθώσει.

νυμφίον. Εἰ γὰρ Χριστὸς φῶς, καὶ ἀνάστασις, καὶ ἀφθαρσία, καὶ ζωὴ, καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ Πατρὸς ἡμῖν ἀγαθὰ, ἡ Χριστοῦ ἑαυτὴν ἀπολύσασα, τί ἄλλο ἢ ἀπὸ φωτὸς εἰς σκότος, καὶ ἀπὸ ζωῆς εἰς θάνατον, καὶ ἀπὸ ἀφθαρσίας εἰς φθοράν, ἀπό τε ἀναστάσεως εἰς τὸ τοῦ ᾅδου καὶ θανάτου μέγιστον πτῶμα ἑαυτὴν ἡ ἀθλία ἀπέλυσεν ; Ἃ ἐπισκεψαμένη πάντως ἡλίκων κακῶν ἐστι βυθὸς, φρίξει μὲν συγχύσεως καὶ κατηφείας γέμοντα τῆς ἁμαρτίας τὸν ζόφον, τὸ δὲ γλυκὺ τοῦ φωτὸς, ἐν ᾧ ἦν πρότερον, πλέον ποθήσει. Καὶ τὸ μὲν φοβερὸν τοῦ θανάτου καὶ εἰδεχθὲς τῆς φθορᾶς κατιδοῦσα, σφοδρότερον ἐπὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀθανασίαν ἐκ τούτων ἀποπηδήσει· εἰς δὲ τὸ τοῦ ᾅδου χαλεπώτατον πτῶμα ἐγκύψασα, τῆς παρὰ Κυρίου δεδωρημένης (65) αὐτῇ ἀναστάσεως θερμότερον πάντως ἄνθεξεται. Οὐ γὰρ δὴ οὕτως ἐστὶ μανίας ὑπόπλεως, ὡς μηδὲ τῷ χρόνῳ τοῦ πάθους λωφήσαντος, τοῦ θνητοῦ τὸν ἀθάνατον προτιμῆσαι νυμφίον. Τί οὖν τῆς ἀθλίας ἁρπάζεις τὸν ὄλισθον ; τί τῆς ἐπισκέψεως τοῦ ἁμαρτήματος τὸν καιρὸν προαρπάζεις ; τί τῆς βουλῆς τὸν χρόνον ἐκκλείεις (66), ἵνα τὴν μὴ ἀπολελυμένην παρὰ τοῦ Κυρίου γαμήσας, σαυτὸν μὴ ἄνδρα ἀλλὰ μοιχὸν μοιχὸν κοίτῃ Δεσπότου ἀσεβῶς ἐπιβάντα ἀποδείξῃς ;

A ruptio et vita et cætera nobis a Patre veniéntia bona : quæ a Christo 656 semetipsam dimisit, qui aliud nisi a luce ad tenebras, et a vita ad mortem, et ab incorruptione ad corruptionem, et a resurrectione ad inferni et mortis gravissimum lapsum semetipsam misera dimisit ? Hæc si prorsus consideret quantorum sint barathrum malorum, horrebit confusionis ac mœroris plenas peccati tenebras, ac lucis suavitatem, in qua prius versabatur, magis exoptabit. Mortis autem horrorem ac corruptionis deformitatem perspiciens, ex his acrius ad vitam et resurrectionem resiliet, ac in inferni gravissimas ruinas oculos injiciens, vehementius concessam sibi a Domino resurrectionem complectetur. Non enim adeo insaniæ plena est, ut ne tum quidem cum tempore sedatus fuerit morbus, mortali immortalitatem præferat. Quid igitur miseræ lapsum properas ? cur peccati inspiciendi tempus prærípis ? cur consilii tempus excludis, ut eam, quæ a Domino dimissa non est, uxorem ducens, temetipsum non virum sed adulterum in Domini cubile impie ascendisse arguas ?

B

43. Ἀνέπαφος οὖν ἔστω πάσης χειρὸς, ἐξοχώτατόν τι ἀνάθημα Θεοῦ οὖσα, ἡ παρθένος. Ἄχραντον δὲ αὐτὴν καὶ σώματι καὶ ἐννοίᾳ φυλάττουσα, ἀσφαλῶς, φημὶ, καὶ τοῖς ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς ὁμιλείτω. Πρὸς τοῦτο γὰρ αὐτὴν ἀκριβῶν καὶ ὁ γνήσιος τοῦ Θεοῦ θεράπων φησί· Βούλομαι δὲ πάντας ὑμᾶς φρονίμους μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν. Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ· φοβοῦμαι δὲ μήπως, ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν· Ὥστε πρὸ ἁπάντων δεῖ τὰ νοήματα τῆς παρθένου ἄφθορα δι' ὅλου φυλάττειν. Τῆς ψυχῆς γὰρ ἀφθόρου μενούσης, ἄφθορον καὶ τὸ σῶμα φυλάττεται. Τῆς δὲ ψυχῆς ταῖς μοχθηραῖς ἐννοίαις φθαρείσης, κἂν ἄφθορον δόξῃ μένειν τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐ καθαρὰ ἡ ἀφθορία τούτου εὑρίσκεται τοῖς τῶν νοημάτων μολύσμασι φθειρομένου. Ἀγαπᾷν οὖν δεῖ, ἀλλὰ μετὰ λόγου καὶ κρίσεως ἔμφρονος τὸ ποσὸν τῆς ἀγάπης μετροῦντας (67). Ἡ ἀγάπη γὰρ οὐκ ἀσχημονεῖ· καὶ, Λέλυσαι ἀπὸ γυναικός ; μὴ ζήτει γυναῖκα. Ἄτοπον δὲ σπουδάζοντα λελύσθαι, τῷ ὀνόματι τῆς ἀγάπης τοῖς δεσμοῖς τῶν ἡδονῶν διὰ τῆς συνηθείας ἑαυτὸν περιβάλλειν, οὐκέτι λοιπὸν, οὔτε σώματι οὔτε ψυχῇ λελύσθαι κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν δυνάμενον. Οὔτε γὰρ ἡ ψυχὴ λέλυται τοῦ τοιούτου περὶ τὰ πάθη τῆς ζωώδους (68) συνηθείας ἀσχολουμένη· οὔτε τὸ σῶμα

43. Intacta sit igitur omni manui, quæ præstantissimum quoddam Dei donarium est, virgo. Intaminatam autem semetipsam et corpore et cogitatione custodiens, caute etiam cum suis in Christo fratribus colloquatur. In hoc enim illius diligentiam exacuens verus Dei famulus ait : *Volo autem omnes vos prudentes quidem esse in bono, simplices vero in malo* [21]. *Despondi enim vos uni viro, virginem castam exhibere Christo : timeo autem ne forte sicut serpens Evam seduxit in astutia sua, ita corrumpantur intelligentiæ vestræ a simplicitate quæ est in Christo* [22]. Quare ante omnia debent cogitationes virginis incorruptæ omnino permanere. Anima enim incorrupta manente, incorruptum etiam corpus servatur. Corrupta autem pravis cogitationibus anima, etiamsi incorruptum videatur manere corpus, non tamen pura est illius incorruptio, cum cogitationum sordibus corrumpatur. Diligendum ergo est, sed cum ratione et judicio prudenter modus charitatis temperandus est. Nam *charitas non indecore se gerit* [23] ; et : *Solutus es ab uxore ? Noli quærere uxorem* [24]. Absurdum enim est, ut qui solutus esse studet, sub charitatis nomine in voluptatum vincula semetipsam per consuetudinem et familiaritatem conjiciat, ac jam nec corpore nec animo secundum professionem solutus esse possit. Nam nec anima soluta est ejusmodi hominis circa affectiones carnalis consuetudinis occupata, nec corpus quod vincula conjuga-

C

D

[21] Rom. XVI, 19. [22] II Cor. XI, 2, 3. [23] I Cor. XIII, 5. [24] I Cor. VII, 27.

(65) Δεδωρημένης. Codex Colbertinus, διδομένης.

(66) Ἐκκλείεις. Unus codex, ἐκλύεις.

(67) Μετροῦντας. Editi mendose, μετροῦντος, quod emendavimus ope codicis Colbertini et duorum Regiorum.

(68) Ζωώδους. Hic editionem Parisiensem, cui duo tantum codices congruunt, nempe Colbertinus et unus Cambefis., præferendam tamen ducimus, ita sententiæ serie cogente, editioni Venetæ et quatuor mss., in quibus legitur, ζοφώδους, *tetræ et obscuræ consuetudinis*, ut reddit vetus interpres, qui proinde non aliter legebat.

lium curarum suscepit. Etsi enim conjugium non appellatur hæc consuetudo, tamen insista illis conjugatorum sollicitudo servos illos corporearum curarum, quibus semetipsos contra rationem illigarunt, 657 non sine probo efficit. Absurdum est autem, ut qui virginalem vitam persequuntur, nuptiarum imitatione stulte implicentur; et quæ præ se ferunt satis sibi esse sponsi sui curam, homines curatores ad suum ipsarum dedecus sibi consocient. Quod si amas illius more qui verus amator intelligitur, cætera omnia contemnere omnino debes, libenter præferens vel nuda super pavimentum in qualibet specie paupertatis, amico perfrui, quam studio lautius cum eo vivendi, quæ ad id necessaria sunt ab hominibus exquirentem, divino amore indecore excidere. Nam quæ vivit in deliciis virgo, vivens mortua est[25]. Non igitur male audiat bonum vestrum virginitatis nomen, sub charitatis intaminatæ nomine carnalibus vitiis dedecoratum. Non enim est charitas affectio subdola, simulatio benevolentiæ, voluptas servilis, et animalis propensio; sed benevolentia nullis carnalibus affectibus turbata, quies vitiorum, et sanctificatio in Spiritu sancto. Quod si propter charitatem frater tuus molestia afficitur, non jam secundum charitatem ambulas. Noli tua charitate dissolvere opus veræ charitatis, nec falsi nominis charitate perniciem fratri inferas, in pravam illum suspicionem inducens, propter quem Christus mortuus est. Si quis te, qui scientiam habes veri boni, in idolio accumbentem videat, et pro vera et pura incorruptione illius adumbratum in corpore simulacrum colentem; nonne ipsius conscientia, cum infirma sit, inquinatur, atque ad peccatum audacter patrandum ædificabitur[26]? *Sic autem peccantes in fratres, et percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem*[27]. *Nunquid non habemus potestatem manducandi et bibendi? Nunquid non habemus potestatem sororem mulierem circumducendi*[28]? Sed, inquit, non usus sum hac potestate; bonum est mihi mori potius, quam ut quis gloriationem meam virginitate partam reddat inanem[29]. *Tribus* ergo *Levi seorsum, et uxores eorum seorsum*[30].

44. Neque his dehortamur quominus diligantur fratres, sed omnes quidem tanquam uterinos diligi concedimus; at uterini ut caute diligantur, consilium damus. Periculum enim est, ne ex consuetudine et fiducia nostra occasionem sumens peccatum operetur in nobis omnem cupiditatem. Idoneum est enim peccatum, ut vel tactu manuum fratris, vel osculo hactenus benevolo petulantiam carnis ad ea quæ ipsius propria sunt, latenter excitet, et cupidi-

τὰ δεσμὰ τῶν γαμικῶν φροντίδων δεξάμενον. Εἰ γὰρ καὶ μὴ γάμος ἐστὶ τὸ ὄνομα, ἀλλ' ἡ φροντὶς τῶν γεγαμηκότων αὐτοῖς ἐμφυεῖσα δούλους τῶν σωματικῶν φροντίδων, αἷς ἑαυτοὺς φέροντες ἀλόγως προσέδησαν, ἐπιψόγους ποιεῖ. Ἄτοπον δὲ παρθενικὸν βίον διώκοντας τοῖς τῶν γάμων μιμήμασιν (69) ἀνοήτως ἐμπλέκεσθαι· καὶ προσποιουμένας τῇ κηδεμονίᾳ τοῦ νυμφίου ἀρκεῖσθαι, ἀνθρώπους κηδεμόνας ἐπὶ ψόγῳ ἑαυτῶν ἑταιρίζεσθαι. Εἰ δὲ ἐρᾷς κατὰ (70) τὸν ὄντως νοούμενον ἐραστήν, τὰ ἄλλα πάντα παρορᾷν πάντως ὀφείλεις, ἡδέως ἀνεχομένη καὶ γυμνὴ ἐπὶ ἐδάφους ἐν ὁποίῳ δήποτε σχήματι πενίας τοῦ ἐρωμένου τυγχάνειν, ἢ διὰ τὸ ἀνέτως ἐθέλειν αὐτῷ συμβιοῦν, καὶ τὰς πρὸς τοῦτο χρείας παρὰ ἀνθρώπων διώκειν, τοῦ θείου ἔρωτος ἀσχημόνως ἐκπίπτειν. Ἡ γὰρ σπαταλῶσα παρθένος, ζῶσα τέθνηκε. Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν (71) τὸ ἀγαθὸν τῆς παρθενίας ὄνομα, ἀγάπης τῆς ἀχράντου ὀνόματι σαρκικοῖς πάθεσιν ὑβριζόμενον. Οὐ γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη διάθεσις ὕπουλος, καὶ μόρφωσις εὐνοίας, καὶ ἡδονὴ δουλουμένη, καὶ ζωώδης προσπάθεια· ἀλλὰ σαρκικῶν ἰδιωμάτων ἀθόλωτος εὔνοια, καὶ εἰρήνη παθῶν, καὶ ἁγιασμὸς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Εἰ δέ δι' ἀγάπην ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. Μὴ τῇ ἀγάπῃ τῇ σῇ καταλυε τὸ ἔργον τῆς ὄντως ἀγάπης· μηδὲ τῇ ψευδωνύμῳ ἀγάπῃ ἀπόλλυε τὸν ἀδελφὸν, πρὸς κακοήθη ὑπόνοιαν σκανδαλίζων, δι' ὃν ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν. Ἐάν τίς σε ἴδῃ τὸν ἔχοντα γνῶσιν τοῦ ὄντως καλοῦ ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, κατὰ ἀντὶ τῆς ἀληθοῦς καὶ καθαρᾶς ἀφθορίας, τὸ εἴδωλον ταύτης ἐν σώματι κολακεύοντα, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται, καὶ οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ καταθαρσεῖν τῆς ἁμαρτίας; Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε. Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω. Μὴ οὐκ ἔχωμεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν; Ἀλλ' οὐ κέχρημαι τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, φησί· καλόν μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ τὸ καύχημά μου τὸ τῆς παρθενίας, ἵνα τις κενώσῃ. Φυλὴ οὖν Λευὶ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς.

44. Καὶ οὐχὶ ἀγαπᾷν διὰ τούτων τοὺς ἀδελφοὺς ἀποτρέπομεν, ἀλλὰ πάντας μὲν ὡς ὁμογαστρίους ἀγαπᾷν συγχωροῦμεν· καὶ τοὺς ὁμογαστρίους δὲ ἀγαπᾷν ἀσφαλῶς συμβουλεύομεν. Δέος γὰρ, μὴ ἐκ τῆς συνηθείας καὶ τοῦ θάρσους ἡμῶν ἀφορμὴν λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία κατεργάσηται ἐν ἡμῖν πᾶσαν ἐπιθυμίαν. Ἱκανὴ γάρ ἐστιν ἡ ἁμαρτία, καὶ δι' ἁφῆς χειρῶν ἀδελφοῦ, καὶ διὰ φιλόφρονος τέως φιλήματος, τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς πρὸς τὰ ἴδια λαθραίως ἐγεῖραι

[25] I Tim. v, 6. [26] I Cor. VIII, 10 et seq. [27] ibid. 12, 13. [28] I Cor. IX, 4, 5. [29] ibid. 12, 15. [30] Zach. XII, 13.

(69) Μιμήμασιν. Ita Colbertinus et ex Regiis unus alia manu. Editi, τιμήμασιν, *nuptiarum censibus*, ut reddit Combefisius, *stulte implicari*.

(70) Κατά. Præpositio addita ex Veneta editione et quatuor mss.

(71) Ὑμῶν· Ita mss. septem. Editi, ἡμῶν.

καὶ τοὺς τῆς ἐπιθυμίας ὀφθαλμοὺς, ὥσπερ τοῦ Ἀδὰμ μετὰ τὴν γεῦσιν τοῦ ἡδοντος, πλέον εἰς τὸ κακὸν διανοῖξαι. Οὐκοῦν καὶ ἡ ὁμογάστριος ἀδελφὴ μὴ συνεχῶς ἁφῆς καὶ φιλημάτων τοῦ ἀδελφοῦ ἐμφορείσθω, μὴ ἀπὸ τῆς συνεχείας τῷ χρόνῳ (72), φημὶ, πάθος φυὲν ἀνάκύψῃ, καὶ μάλισθ' ὅταν καὶ τὸ τοῦ σώματος κάλλος τὰς τοῦ ἔρωτος λαμπάδας ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς τούτων ἐπὶ πλέον ἐξάπτῃ. Τῆς γὰρ ἐκ τούτου φλογὸς καὶ ὁ ἔξωθεν λόγος ἀφέλκων, τὰ τῶν καλῶν, φησὶ, φιλήματα φυλάττεσθαι δεῖ, ὡς τὰ τῶν ἰοβόλων δήγματα. Διαχεῖται γὰρ, φησὶν, ὁ ἰὸς τῆς ἡδονῆς διὰ τοῦ φιλήματος καθόλου τοῦ σώματος. Διὸ, Ἀσπάζεσθε, φησὶν, ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι· οἷα πνοῇ (73) τοῦ φιλήματος τῆς σαρκὸς ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθαρᾷ εὐωδίᾳ, ταῦτα ἀλλήλοις ἁρμόζοντες.

45. Οὐ μεμπτέοι δὲ, οἶμαι, καὶ εἰς τοῦτο τῆς ἀκριβείας διὰ τὸ ἄμωμον τῆς παρθένου ἐλθόντες. Εἰ μὲν γὰρ μὴ φθάσασα ἤδη ἡ ἁμαρτία, τὰ ἑαυτῆς παλαίσματα ἐν τοῖς προσώποις τούτοις κατὰ τὸν βίον ἡμῶν ἐκαινούργησε, καὶ δὴ μέμψεως ἂν ἦμεν ἴσως παρὰ τισιν ἄξιοι, ὡς ἄχρι τούτου τὸν λόγον γυμνάσαντες. Εἰ δὲ πᾶν εἶδος ἁμαρτίας κατά τε μητέρων καὶ θυγατέρων διὰ τῶν σαρκὸς ἡδονῶν καινοτομῆσαι ἐξίσχυσεν (ὥσπερ οὖν καὶ τὸν (74) Ἀμνὼν ἐπὶ τῇ φθορᾷ τῆς ἀδελφῆς ἐστηλίτευσεν), οὐκ ἄξιοι μέμψεως, οἶμαι, οἱ εἰς τὸ ἄχραντον τῆς παρθένου καὶ ταύτην τὴν προφυλακὴν εἰσηγούμενοι. Ὁλκὸς (75) γὰρ, φημὶ, ἡ ἐντεθεῖσα τοῦ φίλτρου τοῖς τῶν ἀῤῥένων σώμασι πρὸς τὰ θήλεα δύναμις, πάντων ἀλογήσασα κρίσεων, αὐτόματα ὡς ἂν εἴποι τις, ταῦτα, καὶ ἀντιτεινόντων ἔνδοθεν τῶν λογισμῶν, ἀλλήλοις συμπλέξαι. Ὅτι θήλεα μὲν θηλέων ἁπτόμενα σωμάτων, καὶ ἄῤῥενα πάλιν ἀῤῥένων. Ἀκίνητον ἔχει τὴν φυσικὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν· πλὴν εἰ μή τις κατὰ φαντασίαν τοῦ πρὸς ὃν κατὰ φύσιν τὴν ἐρωτικὴν κίνησιν ἔλαβε, τὴν μνήμην ἐρεθιζόμενος, καὶ πρὸς τὸ ἀλλότριον τῇ σχέσει οἴστρου τοῦ πρὸς τὸ οἰκεῖον παρανομήσειε (76). Θῆλυ δὲ σῶμα τοῦ ἄῤῥενος ἐφαπτόμενον, καὶ ἀνάπαλιν τοῦ θήλεος αὖθις τὸ ἄῤῥεν, κἂν αἱ ἐν αὐτοῖς ψυχαὶ λογισμοῖς ταῦτα ἀφορμήσωσι (77), πρὸς τὴν συμπλοκὴν ὅμως ὑπ' ἀλλήλων κατὰ τὸ λεληθὸς ἐρεθίζεται. Καὶ ὡσεὶ στυππεῖον μὲν στυππείου ἁψάμενον, καὶ πῦρ αὖθις λαμπρὸν πυρὸς καθαροῦ, οὐ καπνίζεται· στυππεῖον δὲ πυρὸς ὀσφρανθὲν ταχέως ἀνάπτεται, καὶ οὐ χρεία πολλῆς ἐργωδίας, οὔτε τινὸς τοῦ ἐμπνέοντος ἔξωθεν, ἵνα τὸ ἐκ τοῦ στυππείου πῦρ ἀναλάμψῃ, ἀλλὰ μόνον τε συνεπλάκη, καὶ εὐθὺς ἔχει

tatis oculos, velut Adami post gustum voluptatis, ad malum magis aperiat. Ergo etiam uterina soror nequaquam assidue tactu et osculis fratris satietur, ne ex consuetudine, temporis progressu, nascens vitium sese exserat, maxime cum corporis venustas amoris faces in oculis eorum magis accendit. Nam ab ejusmodi flamma etiam profana retrahens doctrina, pulchrorum, inquit, oscula sunt cavenda, tanquam venenatorum animalium morsus. Ex osculo enim, inquit, diffunditur venenum voluptatis per totum corpus. Propterea, *Salutate*, inquit, *invicem in osculo sancto* [81], veluti statu carnalis osculi **GSS** in pura Spiritus sancti fragrantia hæc inter se conjungentes.

45. Reprehendendi autem, opinor, nequaquam sumus, quod eo usque diligentiam, virginitatis integritati consulentes, perducamus. Nam si non jam præcessisset peccatum, nec sua luctamina in his personis adversus vitam nostram deprompsisset, fortasse reprehensione digni apud nonnullos essemus, quod eo usque sermonem exercuerimus. Sed si omnem peccati speciem in matres et sorores per carnis voluptates edere potuit (quemadmodum et Amnon [82] ob stuprum sororis infamiæ notis inussit), reprehensione, opinor, digni non sumus, quod ad virginis integritatem hanc etiam cautionem induca-mus. Satis enim vehemens est, inquam, insitus amoris corporibus masculorum in feminas aculeus, ut ea inter se, omnibus contemptis judiciis, sua, ut ita dicam, sponte, etiam reluctantibus intus cogitationibus, connectat. Ac feminæ quidem dum feminarum tangunt corpora, ac rursus masculi masculorum, immobilem habent naturalem inter se habitudinem; nisi quis, dum ejus memoria secundum imaginationem illius, in quem naturalem accepit amoris motum, pungitur, etiam in alienum, œstro ad id quod sibi convenit dato sceleste, utatur. Sed femina, dum corpus tangit masculi, aut rursus feminæ masculus, quamvis eorum animæ cogitationibus hæc communiant, tamen a se invicem ad complexum arcano modo stimulantur. Et quemadmodum stuppa dum stuppam attingit, aut rursus signis rutilans purum ignem, fumum minime concitant; stuppa vero si ignem odoretur, cito accenditur, nec opus est multo labore, nec quærendus qui extrinsecus insufflet, ut ex stuppo ignis refulgeat; sed tantum

[81] I Petr. v, 14. [82] II Reg. XIII, 14, sqq.

(72) Τῷ χρόνῳ. Non male Reg. 2879, τοῦ χρόνου.

(73) Πνοῇ. Ita Colbertinus et unus ex Regiis, Editi, πνοή. Libenter legerem, πνοήν.

(74) Τόν. Articulus additus ex Veneta editione et sex mss.

(75) Ὁλκός. Codex Mazarin., ἱκανή. Mox codex recentior Combefis., ἀλογήσασα, κρείσσων καὶ θηλέων, *nihil non spernens, etiam feminarum victrix.*

(76) Παρανομήσειε. Hæc scriptura nititur quatuor codicibus mss. Editi, παρανομήσει.

(77) Ταῦτα ἀφορμήσωσι. Restituere malui scripturam Venetæ editionis, in qua hæc leguntur, quam sequi Parisiensem, quæ sic habet: τούτων οὐκ ἀφρμήσωσι. Videtur, ut in editione Veneta, legisse Ambrosius. Sic enim reddit: *Quamlibet hæc insitæ illis animæ ratione moderentur.* Unus ex Regiis codicibus, ταῦτα φαρμὰσσωσι. *Hæc temperent.* Legitur etiam ταῦτα in codice Reg. 2879. Habet idem codex, ἐν ἑαυταῖς τοῖς τῆς ψυχῆς λογισμοῖς, legitur etiam, ἐν ἑαυτοῖς, in editione Veneta.

admota est, ac statim flammas babet relucentes : sic femineum corpus, dum masculum tangit, non mutto indiget labore insufflante ad concubitum amore,sed cum naturalem habeant inter se habitudinem, statim ac se contingunt, accensam habent arcano modo voluptatis scintillam. Quapropter, inquit, *Alligabit quis ignem in sinu, vestes autem non comburet?| aut ambulabit quis super prunas ignis, et pedes non comburet? Sic non erit innoxius quisquis attigerit mulierem*[33].Quod si seipsum tradidit Dominus pro sponsa, ut eam sanctificet aquæ lavacro purgatam,illamque ipse sibi ipsi exhibeat gloriosam, maculam non habentem, aut rugam,aut quidquam hujuscemodi, imo, ut sit sancta et inculpata et corpore et spiritu[34]:sollicita quodque idcirco esse debet virgo, quomodo placeat Domino, ut sit sancta corpore et spiritu[35].

46. Neque alia quidem cavere, ad alia vero sibi fidere indifferenter debet : sed omnes omnino,quæ maculam ei aut rugam inferunt, occasiones longe removere, ut et corpore **659** sancta sit,nullum ab eo in animam inquinamentum ferens, et spiritu, nulla illum cogitatione infuscans.Non enim a corpore tantum in animam transeunt libidines, sed etiam ab anima initium sumentes, quamvis interdum corpora inservire non possint,per imaginationem, quasi per corpora peragantur, cogitatione perficiuntur. Quemadmodum enim qui oleum cum aqua miscent,utriusque gratiam,dum vim inferunt hoc artificio, abolent; id quod in oleo luminosum est aquæ limo turbantes, ac rursus aquæ naturam permistione olei inquinantes: sic qui animam cum corpore per libidines commiscent,quod utrique inest ad vitam utile, prave evertunt : animam, quæ luminosa est et splendida,limo carnalium ex voluptate libidinum tam inquinant, et quod in corpore purum ac nitidum est, hac ratione permiscentes, inutile illud ad vitam efficiunt.Sed quemadmodum commista inter se oleum et aqua naturalem gratiam evertunt : recedente autem eorum tumultu, quietem nacta separantur quidem ab invicem, et in propriam utrumque naturam, dum in semetipsum colligitur, recurrit, ac purum aquæ insidet oleum, aqua vero perlucidum fit illius vehiculum : ita et anima et corpus, si commisceantur inter se mutuis vitiis,propriam utrumque naturam ab altero inquinatum corrumpit; sed tranquillitatem nacta, in propriam naturam redeuntia separantur, ac anima quidem, velut auriga luminosa sua pulchritudine desuper affulgente corpus illustrat; corpus vero, utpote grave, subsidiens illius dignitati, vehiculum illius fit ad usus necessarios.

47. Cum igitur naturam suam ita comparatam esse virgo intelligat,neque iis quæ ex carne oriuntur vitiis lumen mentis conturbabit, neque iis quæ

φαινομένας τὰς φλόγας· οὕτω τὸ θῆλυ σῶμα τοῦ ἄρρενος ἐφαπτόμενον οὐ χρείαν ἔχει πολλῆς ἐργωδίας, οὔτε τοῦ πρὸς τὴν μίξιν ἐμπνέοντος ἔρωτος· ἀλλὰ τὴν φυσικὴν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα σχέσιν, ἅμα τε ἥψατο, καὶ εὐθέως ἔχει ἐντυφόμενον κατὰ τὸ λεληθὸς τῆς ἡδονῆς τὸν σπινθῆρα. Διὰ τοῦτο, φησὶν, Ἀποδήσει τις πῦρ ἐν κόλπῳ, τὰ δὲ ἱμάτια οὐ κατακαύσει; ἢ περιπατήσει τις ἐπ' ἀνθράκων πυρὸς, τοὺς δὲ πόδας οὐ κατακαύσει; Οὕτως οὐκ ἀθωωθήσεται πᾶς ὁ ἁπτόμενος γυναικός. Εἰ δὲ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ τῆς νύμφης ὁ Κύριος, ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος, καὶ παραστήσῃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔνδοξον ταύτην, μὴ ἔχουσαν σπῖλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος καὶ σώματι καὶ πνεύματι· καὶ διὰ τοῦτο μεριμνᾷν ἡ παρθένος ὀφείλει, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι.

46. Οὐχὶ τάδε μὲν φυλάττεσθαι δεῖ, τῶν δὲ κατατολμᾷν ἀδιαφόρως ὀφείλει· ἀλλὰ πάσας ἁπαξαπλῶς τὰς σπιλούσας αὐτὴν ἢ ῥυτίδας ἐμποιούσας ἀφορμὰς πόρρωθεν ἀναστέλλειν, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ τῷ σώματι, μηδὲν ἀπὸ τούτου ἐπὶ τὴν ψυχὴν μόλυσμα φέρουσα, καὶ τῷ πνεύματι, μηδενὶ νοήματι τοῦτο θολοῦσα. Οὐ γὰρ ἀπὸ σώματος μόνον ἐπὶ ψυχὴν διαβαίνει τὰ πάθη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ψυχῆρ ἀρχόμενα, καὶ μὴ δυναμένων, φημὶ, ἔσθ' ὅτε ὑπουργεῖν τῶν σωμάτων, κατὰ φαντασίαν, ὡς διὰ σωμάτων ἐνεργούμενα ἐν τῇ διανοίᾳ τελεσιουργεῖται. Ὡς γὰρ οἱ τὸ ὕδωρ μετὰ τοῦ ἐλαίου κυκῶντες, τὴν ἑκατέρου χάριν τῇ ἐπινοίᾳ βιαζόμενοι, ἀφανίζουσι τοῦ τε ἐλαίου τὸ φωτοειδὲς τῷ ἰλυώδει τοῦ ὕδατος συνταράσσοντες, καὶ τοῦ ὕδατος αὖθις τὴν φύσιν τῇ συμπλοκῇ τοῦ ἐλαίου θολοῦντες· οὕτως οἱ τὴν ψυχὴν τῷ σώματι διὰ τῶν παθῶν συγκυκῶντες, ἑκατέρου (78) τὸ πρὸς τὸν βίον χρειῶδες κακῶς ἀφανίζουσι, τήν τε ψυχὴν φωτοειδῆ καὶ λαμπρὰν οὖσαν τῇ ἰλύϊ τῶν σαρκικῶν ἐξ ἡδονῆς παθῶν ὅλην θολοῦντες, καὶ τοῦ σώματος τὸ καθαρὸν καὶ διαυγὲς τῷ λόγῳ τούτῳ ἀναφόρουσιν, ἀχρεῖον πρὸς τὸν βίον δεικνύντες. Ἀλλ' ὥσπερ κυκώμενα μετ' ἀλλήλων ἑκάτερα τὴν φυσικὴν χάριν ἀπόλλυσιν· ἀναχωρήσαντος δὲ αὐτῶν τοῦ ταράχου, ἠρεμίας μεταλαχόντα διίστανται μὲν ἀπ' ἀλλήλων, εἰς δὲ τὴν οἰκείαν ἑκάτερον φύσιν πρὸς ἑαυτὸ συναγόμενον ἀνατρέχει, τὸ μὲν ἔλαιον καθαρὸν τῷ ὕδατι ἐφιζάνον, τὸ δὲ ὕδωρ διειδὲς ὄχημα τούτου γινόμενον· οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, κυκώμενα μὲν τοῖς ἐξ ἀλλήλων πάθεσι μετ' ἀλλήλων, τὴν οἰκείαν φύσιν ἑκάτερον παρὰ θατέρου θολούμενον διαφθείρει· ἠρεμίας δὲ ἀπολαύσαντα, εἰς τὴν οἰκείαν φύσιν χωρισθέντα διίστανται, ἡ μὲν ψυχὴ, καθάπερ ἡνίοχος, τὸ φωτοειδὲς ἑαυτῆς κάλλος ἄνωθεν ἐπιλάμπον τῷ σώματι φαίνουσα· τὸ δὲ σῶμα, ὡς ἂν βαρὺ ὀφιζάνον μὲν τῇ ταύτης ἀξίᾳ, ὄχημα δὲ αὐτῇ πρὸς τὴν ἐνταῦθα χρείαν γινόμενον.

47. Οὐκοῦν τοιοῦτόν τι συμβαῖνον ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει ἡ παρθένος ἰδοῦσα, οὔτε τοῖς ἐκ σαρκὸς πάθεσι τὸ τῆς ψυχῆς φωτεινὸν συνταράξει, οὔτε τοῖς ἀπὸ

[33] Prov. VI, 27-29. [34] Ephes. V, 25-28. [35] I Cor. VII, 32, 34.

(78) Ἑκατέρου. Sic codices non pauci. Alii cum editione Veneta, ἑκατέρα. Parisiensis editio, ἑκάτερον.

ψυχῆς ἔχουσι τὴν ἀρχὴν συγχεῖν τὸ ἑαυτῆς κάλλος ἀνέξεται· ἀλλ' ἑκάτερον ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ τε καὶ τάξει καὶ χρείᾳ καθ' ἡσυχίαν φυλάττουσα, εἰρήνην μὲν τοῖς μέρεσι (79) μετὰ σοφίας βραβεύσει, ἐν ἠρεμίᾳ δὲ μένειν (80) καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κατὰ φύσιν ἀσκήσασα, τὸ ἐξ ἀμφοῖν ἐναρμόνιον εἶδος καθαρὸν ἐπιδείξει, τὸ μὲν φωτοειδὲς τῆς ψυχῆς ἀκύμαντον τε καὶ ἀθόλωτον διόλου φυλάττουσα, τὸ δὲ τοῦ σώματος εἶδος παντὸς κινήματος τοῦ ἐξ ἡδονῶν βορβορώδους καθαρὸν ἀσκητικῶς συντηροῦσα. Σῶμα μὲν γὰρ γαστριμαργίαν καὶ μέθην καὶ τὰς πρὸς συνουσίαν ἡδονὰς βρασσόμενον, κατὰ τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς ἀναδίδωσι· ψυχὴ δὲ ζῆλόν τε καὶ ὀργὴν, ὑπόκρισίν τε καὶ ἔχθραν ὑπ' ἀφροσύνης (81) κλονουμένη φέρει κατὰ τοῦ σώματος. Καὶ ἔστιν ὅτε φόβῳ τῶν ἐκ σαρκὸς παθῶν νηστείαις καὶ σκληραγωγίαις τὰ σώματα πρὸς ἴδια τὰ πάθη νεκρώσαντες, τὰ ψυχῆς ἴδια ἐν νεκρῷ σώματι περιφέρομεν, ὡς αὐτόθεν τὸ χωλεῦον πρὸς τελειότητα φαίνεσθαι, ὅτι (82) τὸ ἕτερον χωρὶς τοῦ ἑτέρου κατορθωθὲν, ἀτελὲς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν τὸ ἔργον ἐλέγχει. Οὔτε γὰρ τὰ σώματος πάθη διὰ νηστειῶν ἐκτεμόντες, τὴν δὲ ψυχὴν τοῖς ἰδίοις ἐκ ζήλου καὶ ὑποκρίσεως καὶ τῶν ἄλλων παθῶν κινήμασι τεθολωμένην καταλιπόντες, χρήσιμον πρὸς ἀρετὴν τὴν τοῦ σώματος ἄσκησιν δείκνυμεν. Οὔτε τὴν ψυχὴν τῶν ἰδίων παθημάτων καθάραντες, τὸ δὲ σῶμα ἄφετον πρὸς τὰς σαρκὸς (83) ἡδονὰς καὶ τὴν λοιπὴν θρύψιν ἀφέντες, κἂν μὴ παρῇ ἡ πρὸς πορνείαν ἀκολασία, τέλειον τὸν πρὸς ἀρετὴν βίον ἡμῶν δεῖξαι οὐ δυνάμεθα. Ἀλλὰ δεῖ τὸν μέλλοντα παντὸς μολυσμοῦ καθαρὸν τὸν τῆς ἀρετῆς δρόμον δεικνύναι, τῷ τε κατὰ ψυχὴν καλῷ προστιθέναι καὶ τὰ τοῦ σώματος ἀγαθὰ, καὶ τοῖς κατὰ τὸ σῶμα ἀσκητικῶς πονηθεῖσι τὰ τῆς ψυχῆς κατορθώματα συμφωνοῦντα δεικνύναι. Οὔτε γὰρ ἀνύπουλος καὶ ἀληθὴς ὁ βίος ἀναδειχθείη, ἁρμονίαν τῶν τῆς ψυχῆς τε καὶ σώματος μελῶν καὶ συμφωνίαν πρὸς ἄλληλα μὴ ἐχόντων. Ἐπειδὴ καὶ ἀμήχανον, οἶμαι, τά τε κατὰ ψυχὴν κατορθωθῆναι καλὰ, τῶν κατὰ σῶμα ἐμποδιζόντων· τά τε κατὰ σῶμα παρεῖναι καλὰ, μὴ προηγουμένων τῶν ἐν ψυχῇ ἀγαθῶν. Ἀλλὰ δεῖ ψυχήν τε αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν συμφωνήσασαν, καὶ σύμφωνον τὸ σῶμα πρὸς ἑαυτὴν λαβοῦσαν, οὕτω τέλειον ἐξ ἀμφοτέρων ψυχῆς τε καὶ σώματος πρὸς ἕνα δρόμον εὐπειθῶς κινουμένων, ἐπιδείξαι τὸν μακάριον βίον. Οὐκοῦν ἡ παρθένος, καθάπερ, ἔλαιον ὕδατι τὴν ψυχὴν τῷ σώματι καθαρὰν ἀεὶ ἐφιζάνουσαν ἔχουσα, καὶ τῷ φωτὶ ταύτης τὸ ὑποκείμενον σῶμα ἡνιοχοῦσα, ὥσπερ τῆς ἀπὸ σώματος ἰλύος τῶν παθῶν, οὐδὲν ἐξ ἡδονῆς θολερὸν τῷ τῆς ψυχῆς κάλλει ἐπιμίξει (84), διὰ νηστειῶν καὶ ἀσκήσεως τούς τε ἀναδιδομένους ἐξ αὐτοῦ βρασμοὺς καταστείλασα, καὶ τοῦ γεώδους αὐτοῦ τὸ πλεῖστον τοῖς τῆς ἐγκρατείας κατορθώμασιν ὀφαγνίσασα· οὕτως

ex anima, pulchritudinem suam infuscari patietur; sed utrumque in proprio loco et ordine et usu tranquille custodiens, pacem partibus sapienter conciliabit, ac corpus et animam, ut in quiete secundum naturam maneant, exercens, ex utroque concordiæ speciem purissimam ostendet; mentis quidem splendorem pacatum et omnino imperturbatum conservans, corporis autem speciem ab omni cœnoso voluptatum motu puram pia exercitatione custodiens. Corpus enim gulam et ebrietatem et concubitus voluptates effervescens contra pulchritudinem animæ depromit; anima vero æmulationem et iram, simulationem et inimicitiam stulte agitata profert adversus corpus. Ac interdum evenit, ut, postquam ob metum carnis vitiorum jejuniis et austeriori vita corpora ad proprias libidines quasi mortua reddiderimus, propria animæ vitia in mortuo corpore circumferamus; unde sua sponte id quod ad perfectionem claudicat, manifestum ac perspicuum est. Alterum enim sine altero comparatum, imperfectum **660** ad veram virtutem opus arguit. Nam nec corporis vitia jejuniis resecantes, animam vero propriis æmulationis et simulationis et aliorum vitiorum motibus perturbatam relinquentes, utilem ad virtutem corporis exercitationem ostendimus. Nec, si animam a propriis vitiis expurgemus, corpus vero liberum ad carnis voluptates et reliquam luxuriem dimittamus, etiamsi non adsit fornicationis impudicitia, perfectam in virtute vitam nostram exhibere poterimus. Sed oportet, ut qui purum ab omni inquinamento virtutis cursum exhibere vult, animæ bonis etiam corporis adjiciat bona, et susceptis ad corporis exercitationem laboribus consentanea animæ præclara facta ostendat. Neque enim sincera et vera demonstretur vita, si concordiam animæ corporisque membra, et consensum inter se non habeant. Siquidem fieri, opinor, non potest, ut animæ comparentur bona, si corpus obstet; aut corporis, si non præeant animæ bona. Sed oportet ut consentiens ipsa secum anima, ac congruum corpus ad se assumens, sic ex utroque, anima et corpore unum in cursum pacifice tendentibus, perfecte beatam vitam ostendat. Igitur virgo, velut oleum aquæ, ita animam puram corpori semper insidentem habens, et luce illius subjectum corpus regens, quemadmodum ex luto vitiorum corporis, nihil quod voluptate turbidum sit, animæ pulchritudini admiscebit, sed per jejunia et asceticam vitam erumpentes e corpore fervores comprimet, et quod in eo terrenum est magna ex parte continentiæ laude expurgabit: sic etiam nihil ex animæ vitiis, æmulatione et simulatione, nihil insipientia perturbatum impertiet corpori, sed ab omni furore,

(79) Τοῖς μέρεσι. Cod. Reg. 2879, τοῖς μέλεσι.
(80) Μένειν. Sic plerique mss. codices. Editi, μένον.
(81) Ὑπ' ἀφροσύνης. Sic duo Combefisiani codices cum alio, melius quam editi, ὑπ' ἀφοσσύνης.
(82) Ὅτι. Sic mss. codices. Editi, ὅτε.
(83) Σαρκός. Sic Colbertinus codex cum editis. Legitur, γαστρός, in quinque aliis codicibus, quorum tamen unus utramque lectionem retinet.
(84) Ἐπιμίξει. Sic plerique mss. codices. Editi, ἐπέμιξε.

et ira, et absurda cupiditate puram et luminosam mentem hominibus ostendet. Quod si purum ab omni vitiorum consortio humanum ex corpore et anima constans instrumentum haberi debet, ac utrumque in propria natura suo tranquille perfungens munere, oportet ut ipsa, quemadmodum fluentes in corpus per ventrem turbidos repellit rivos, ita et eos qui in animam fluunt avertat. Sic enim maneat illi utrumque in naturali statu imperturbatum : quippe cum, quandiu vitia obstrepent animæ, virginea pulchritudo non possit ullo modo videri inlaminata ; vel potius, præterquam quod nihil corporis proderit exercitatio, multum etiam probri ex vitiorum perversitate in anima cernatur.

A οὐδὲν τῶν ἀπὸ ψυχῆς ἐκ ζήλου καὶ ὑποκρίσεως παθῶν, οὐδὲν ἐξ ἀφροσύνης τεταραγμένον (85) τῷ σώματι μεταδώσει, παντὸς θυμοῦ, καὶ ὀργῆς, καὶ ἐπιθυμίας πάσης ἀτόπου, τὸν νοῦν διειδῆ τε καὶ φωτεινὸν τῷ βίῳ δεικνῦσα. Εἰ δὲ ἀνεπίμικτον μὲν παθῶν τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἀνθρώπινον ὄργανον ἔχειν ὀφείλει, ἑκάτερον δὲ ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει ἠρεμοῦν τὴν ἰδίαν χρείαν δεικνύοι, προσήκει αὐτὴν, ὥσπερ τοὺς εἰς σῶμα ῥέοντας διὰ γαστρὸς θολεροὺς ἀποκρούεται ὀχετοὺς, οὕτω καὶ τοὺς εἰς ψυχὴν ῥέοντας ἀποστρέφειν. Οὕτω γὰρ ἂν μένοι αὐτῇ ἑκάτερον ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει ἀθόλωτον· ὡς ἔως γε ἂν τὰ πάθη ἐνοχλῇ τῇ ψυχῇ, τοῦ παρθενικοῦ κάλλους οὐ δυναμένου δῆ τρόπον ἐχρόντου ὀφθῆναι· μᾶλλον δὲ μετὰ τοῦ μηδὲν ἐκ τῆς κατὰ τὸ σῶμα ἀσκήσεως ὠφελεῖσθαι, πολλοῦ τοῦ αἴσχους ἐκ τῆς τῶν παθῶν κακίας ἐν τῇ ψυχῇ ὁρωμένου.

48. Nam si limum e corpore in animam erumpentem, ascetica disciplina ad naturæ necessitatem velut adamussim coercens, animæ vitiis perturbatur, nihil ei prodest corporis puritas, cum sponsus non possit ob perturbationem vitiorum in tali anima requiescere ; vel potius sibimetipsi nocet quæ talis est, quid vere sponso placeat, ob imperitiam non investigans, ac corporeorum præclare factorum mercede **661** semetipsam ob mentis pravitatem defraudans. Nam si propter animæ pulchritudinem corporis integritas, exercetur, inutilis est apparens corporis integritas, anima innumeris vitiis corrupta. Quorum enim corpus, velut instrumentum peccati, accepit diabolus, per illud animam oppugnat. Quorum autem carnem invadere ob continentiam et austeritatem ei non licet, horum sæpe, sine corpore, nudam animam accipiens, perturbationibus in ea excitandis, suum perficit desiderium. Tales enim sunt quæcunque cum jejuniis et chameuniis et reliqua vehementi corporea exercitatione illum a carne abegerint, iracundiæ et furoris et simulationis ac æmulationis perturbationibus eum in anima colunt. Quanto autem corpus anima minus est dignitate, tanto opinor, peccatum, quod per corpus committitur, eo quod per nudam animam, minus videtur. Illic enim naturalis cibus et appetitus ad gulam aut fornicationem corpus per comites voluptates titillant : hic autem sine ulla corporea voluptate perversitas voluntatis perturbationes contra naturam in animam inducit. Ac profecto si perturbatio est animæ corruptio virginis, perturbatio etiam est animæ, furor et contentio, et cætera omnia quæcunque dixit Apostolus, adhuc autem magis et invidia. Simillimum certe et qui amat et qui invidet dolorem sustinent. Quemadmodum enim amantis animam et

B 48. Ἐπεὶ ἐὰν τὸ ἀπὸ σώματος ἀναδιδόμενον εἰς ψυχὴν ἰλυῶδες, διὰ τῆς ἀσκήσεως, ὥσπερ εἰς ὑποστάθμην, τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως καταστείλασα, τοῖς ἐν τῇ ψυχῇ πάθεσι συνταράσσηται, οὐδὲν ὤνησεν ἡ τοῦ σώματος καθαρότης τοῦ νυμφίου μὴ δυναμένου διὰ τὸν τάραχον τῶν παθῶν ἐν τοιᾷδε ψυχῇ ἀναπαύεσθαι· μᾶλλον δὲ καὶ πολλῷ βλάψει ἑαυτὴν ἡ (86) τοιαύτη, τὸ μὲν ἀληθῶς ἀρέσκον τῷ νυμφίῳ δι' ἀπαιδευσίαν μὴ ἀνιχνεύουσα, διὰ μοχθηρίαν δὲ λογισμοῦ καὶ τὸν ὑπὲρ σωματικῶν κατορθωμάτων μισθὸν (87) ἑαυτὴν ζημιώσασα. Εἰ γὰρ διὰ τὸ τῆς ψυχῆς κάλλος τὴν τοῦ σώματος ἀφθορίαν ἀσκοῦμεν, περιττὴ ἡ δοκοῦσα ἀφθορία τοῦ σώματος, τῆς ψυχῆς μυρίοις πάθεσιν φθειρομένης. Ὧν μὲν γὰρ τὸ σῶμα ὄργανον ἁμαρτίας λαβὼν ὁ διάβολος (88), διὰ τούτου τῇ ψυχῇ

C ἐπιτίθεται. Ὧν δὲ τῆς σαρκὸς ἐπιβῆναι δι' ἐγκρατείας τε καὶ σκληραγωγίας (89) οὐκ ἐπετράπη, τούτων πολλάκις, χωρὶς σώματος, τὴν ψυχὴν γυμνὴν εἰληφὼς, οἷς ἐν αὐτῇ ἐργάζεται πάθεσι, τὴν ἑαυτοῦ ἐπιθυμίαν ἀνύει. Τοιαῦται γάρ εἰσιν ὅσαι νηστείαις καὶ χαμευνίαις καὶ τῇ λοιπῇ ὑπερτόνῳ κατὰ σῶμα ἀσκήσει τῆς σαρκὸς τοῦτον ἀποδιώξασαι, τοῖς ὀργῆς καὶ θυμοῦ καὶ ὑποκρίσεως ἢ ζήλου πάθεσιν αὐτὸν ἐν τῇ ψυχῇ περιέπουσιν. Ὅσῳ δὲ ἔλαττον ψυχῆς σῶμα τῇ ἀξίᾳ, τοσοῦτον ἔλαττον, οἶμαι, τὸ διὰ σώματος ἁμάρτημα τοῦ διὰ γυμνῆς τῆς ψυχῆς καταφαίνεται. Ὅτι ἐκεῖ μὲν φυσικὴ τροφή τε καὶ ὄρεξις πρὸς τὴν γαστριμαργίαν ἢ πορνείαν τὸ σῶμα διὰ τῶν συντρόφων ἡδονῶν γαργαλίζεται· ἐνταῦθα δὲ ἄνευ τινὸς σωματικῆς ἡδονῆς μοχθηρία προαιρέσεως τὰ πάθη παρὰ φύσιν τῇ ψυχῇ ἐπεισάγει. Καὶ εἴ πάθος ψυχῆς

D ἡ τῆς παρθένου φθορὰ, πάθος ψυχῆς καὶ ὁ θυμὸς, καὶ ἡ ἔρις, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα εἴρηκεν ὁ Ἀπόστολος, ἔτι δὲ μᾶλλον ὁ φθόνος. Ὁμοιοτάτην γοῦν ὅ τε ἐρῶν καὶ ὁ φθονῶν τὴν ὀδύνην ὑφίστανται. Ὡς

(85) Τεταραγμένον. Sic mss. quatuor et Veneta editio, melius quam Parisiensis, τεταραγμένῳ.

(86) Ἡ. Articulum habent mss. plerique. Deerat in editis.

(87) Τὸν... μισθόν. Sic mss. quatuor. Editi, τῶν... μισθῶν.

(88) Ὁ διάβολος. Editio Paris. addit, ἔχει, quod cum necessarium non sit, nec in editione Veneta et in ullo prorsus vetere libro legatur, expungendum visum est.

(89) Ἐγκρατείας... σκληραγωγίας. Monet Combefisius in suo Regio codice legi, ἐγκράτειαν... σκληραγωγίαν, quæ scriptura potior videretur. Sed pace viri doctissimi dixerim et in hoc codice Regio et in allis omnibus ita scriptum esse, ut in editis.

γὰρ τοῦ ἐρῶντος τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἀποτυγχάνοντος τῆς ἐπιθυμίας, τήκει ὁ ἔρως, οὕτω τοῦ φθονοῦντος καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ὁ φθόνος συντήκει. Οὐδὲν γὰρ μᾶλλον οἱ ἐρῶντες ἀποτυγχάνοντες τῆς ἐπιθυμίας ὑπὸ τοῦ ἔρωτος, ἢ οἱ φθονοῦντες ἀτυχοῦντες τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας, ὑπὸ τοῦ φθόνου καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα συντήκονται· τοιοῦτόν τι πάθος ἄντικρυς πάσχοντες, οἷον ἂν κήρινοι ἀνδριάντες ἐν νυκτὶ παρὰ τῶν κηροπλάστων μορφωθέντες, ἡλίου ἀνατείλαντος ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς ἀκτῖνος κατατηκόμενοι πάθοιεν. Ἐκεῖνοί τε γὰρ, ἕως μὲν ἂν ἡ νὺξ αὐτοὺς καὶ τὸ σκότος κατέχῃ, πεπηγυῖαν ἐν τῇ σκιᾷ ὑπὸ τῆς νυκτερινῆς αὔρας τὴν μορφὴν· ὡς ἐπλάσθησαν, ἐν τῷ ἐμφαινομένῳ τοῖς πλάσμασι τόνῳ, καὶ στερβὰν τέως δεικνύουσιν· ἐπιλάμψαντος δὲ τοῦ ἡλίου καὶ τὸν οἰκεῖον δρόμον ἀνύοντος, τὰ μὲν λοιπὰ ἅπαντα τρέφεται ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς δυνάμεως, καὶ φωτὸς ἀπολαύει (90)· οἱ δὲ συντακέντες, τάς τε μορφὰς καὶ τὰ σχήματα μετὰ τοῦ ἐμφαινομένου ἑκάστῳ τόνου συγχυθέντες, ἠφανίσθησαν. Οἵ τε φθονεροὶ, ἕως ἂν ἐν τῷ σκότῳ τοῦ διαβόλου, ὡς ἐν νυκτὶ, πρὸς τὰ τοῦ φθόνου ἔργα βουλεύονται, παγίας τέως δοκοῦσι τὰς ἐννοίας, καὶ τὰ σχήματα μετὰ τῶν μορφῶν, ὡς παρὰ τῷ φθόνῳ ἐπλάσθησαν, ἀλλήλοις δεικνύναι· ἐπειδὰν δὲ δίκην ἡλίου σπουδαῖος ἀνὴρ πρὸς τὰ τῆς ἀρετῆς ἔργα ἐωθινὸς ἀνατείλῃ, οἱ μὲν λοιποὶ ἅπαντες, ὅσοι τοῦ φιλοκάλου τε καὶ φιλοθέου βίου τὸν τρόπον θαυμάζουσι, τοῦ θείου ἔρωτος εἰς γνῶσιν παρ' αὐτοῦ λαμπρῶς ἐμφορούμενοι, τὰ τῆς ἀρετῆς σπέρματα τρέφουσιν· οἱ δὲ ἀχείρωτον μὲν αὐτὸν διὰ τὸ θεοφιλὲς καθάπερ ἥλιον, λαμπρυνόμενον (91) δὲ τοῖς τῆς ἀρετῆς ἔργοις ἔτι μᾶλλον ὁρῶντες, ὥσπερ κήρινοι, ὅπερ ἔφην, τάς τε τῶν σωμάτων μορφὰς ὁμοῦ καὶ τὰς ψυχὰς τοῦ φθόνου γεμούσας ἀθρόως ἐτάκησαν.

A corpus, si cupiditatis compos non fiat, tabefacit amor, ita et invidentis animam et corpus invidia. Nam qui amant, cum ab eo quod cupiunt aberrant, nihilo magis ob amorem, quam invidi propriæ cupiditatis non compotes ob invidiam, et anima et corpore tabescunt. Tale quidpiam profecto patiuntur, quale imagines cereæ, quæ nocte a cerariis efflictæ, ubi sol illuxerit, solari radio liquescunt. Illæ enim, quandiu eas quidem mox et tenebræ detineant, concretam in umbra nocturnis auris formam, prout efflictæ fuerunt, in ea soliditate, quæ in imaginibus apparere solet, firmam interim exhibent: sed illucescente sole et preprium cursum perficiente, cætera quidem omnia vi solari nutriuntur, et luce perfruuntur; illæ vero liquescentes, formis ac figuris cum soliditate in unaquaque apparente confusis, evanescunt. Sic et invidi, quandiu in tenebris diaboli, velut in nocte, invidiæ opera meditantur, solidas interim videntur cogitationes et figuras cum formis, prout ab invidia efflictæ fuerunt, inter se invicem demonstrare; sed si vir probus, instar solis, ad virtutis opera mane affulgeat, cæteri quidem omnes, quicunque probæ ac religiosæ vitæ modum admirantur, sed divini amoris cognitionem abunde ab eo illustrati virtutis semina nutriunt: invidi autem, cum eum inexpugnabilem quidem instar solis ob Dei amorem, virtutis autem operibus magis ac magis conspicuum videant, 662 velut cerei, ut dixi, et corporum formis et animabus invidia refertis repente liquescunt.

B

49. Γαληναίαν οὖν δεῖ τὴν τῆς παρθένου ψυχὴν, καὶ καθάπερ ἔκ τινος καθαρωτάτης πηγῆς τοῦ νοῦ ταῖς θείαις ἐννοίαις λιμνάζουσαν, ἀκύμαντον εἶναι, μήθ' ὑπὸ τῶν ἔξωθεν δι' ἀκοῆς βαλλομένων λόγων κυμαινομένην, μήθ' ὑπὸ τῶν ἐμπιπτουσῶν διὰ τῆς ὄψεως φαντασιῶν τὴν γαληναίαν (92) κατάστασιν φρίσσουσαν· ἵν' ὡς ἐν καθαρωτάτῳ κατόπτρῳ, καὶ ἑαυτῆς τὴν ἰδέαν καὶ τοῦ νυμφίου τὸ κάλλος ὁρῶσα, τοῦ περὶ αὐτὸν ἔρωτος γνησιώτερον ἐμφορῆται. Διόπερ οὐ δεῖ οὔθ' ἑτέραν ὄψιν τῷ τοῦ ὕδατος τούτου κατόπτρῳ ἐγκύπτειν, ἵνα μὴ τὴν προϋποῦσαν (93) ἐπισείουσα ἀφανίζῃ· οὔθ' ὑπὸ ὀργῆς ἢ λύπης ἢ τινων ἑτέρων παθῶν (94) ὅλως κυμαίνεσθαι, ἵνα μὴ ἄλλοτε ἀλλοίας μορφὰς τῷ νῷ (95) ἐν τῷ σάλῳ ὄτικνύῃ· ἀλλ' ἀεὶ ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ κατὰ Θεὸν χαρᾷ κεχυμένην, ἀκύμαντον μὲν παθῶν διόλου φυλάττεσθαι, μηδενὸς δὲ ἑτέρου ἰδέαν ἐν ἑαυτῇ ἢ τοῦ νυμφίου δεικνύναι.

C

49. Serenam ergo decet esse virginis animam, ac velut ex quodam purissimo mentis fonte divinis cogitationibus stagnantem, fluctu prorsus carere, neque ab externis, qui per aurem feruntur, sermonibus agitatam, neque ab incidentibus per visum imaginibus de tranquillo statu dejectam: ita ut velut in purissimo speculo et suam ipsius speciem et sponsi pulchritudinem perspiciens, illius vero amore magis impleatur. Quare non oportet ut alius vultus in hujus aquæ speculum prospiciat, ne vultum jam ibi depictum concutiens aboleat. Neque ira aut dolore aut aliis perturbationibus agitari prorsus debet, ut ne alias atque alias formas, dum agitatur, mente exhibeat; sed semper eodem modo se habens et divino perfusa gaudio, nullis prorsus perturbationum fluctibus agitetur, nec ullius alterius speciem, nisi sponsi, in seipsa exhibeat; ita

D

(90) Ἀπολαύει. Sic plerique veteres libri et Veneta editio. Parisiensis, ἀπολαύσει.

(91) Λαμπρυνόμενον. Legitur in quatuor codicibus, ἐλλαμπρυνόμενον.

(92) Γαληναίαν. Legitur, γαλήνην, in omnibus mss., uno excepto, qui secunda manu habet, ut editi, γαληναίαν. Ibidem unus ex Regiis secunda manu, κατάστασιν φθείρουσαν. Quæ scriptura etsi percommoda videtur, eam tamen in contextum recipere ausus non sum, quia non satis magna auctoritate nititur, sed tantum in interpretando secutus sum.

(93) Προϋποῦσαν. Sic mss. sex et Veneta editio. Parisiensis, προσνοῦσαν.

(94) Παθῶν. Parisiensis editio addit, τινός, sine ulla prorsus auctoritate.

(95) Τῷ νῷ. Sic mss. septem et Veneta editio. Parisiensis, τοῦ νοῦ. Paulo post editi, δεικνύναι. Sex mss. ut in textu.

ut ille semper in ipsa propriam pulchritudinem tanquam in speculo imprimat, sola autem anima formam illius in suo speculo refulgentem habeat, ejusque formæ pulchritudine ornari velit. Quare præmuniens illius animam sapientissimus sermo ait : *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris*[36] : ne ascendente potenti cogitatione imago locum, ut in speculo, reperiens, etiam nemine præsente peccati species repræsentet. Sed omnis quidem locus, inquit, in anima virginis conspectu Christi repleatur. Nullus autem omnino locus in ea vacet, quo ascendens curiosa cogitatio reperiat, ubi ea quæ sua sunt, repræsentet. Nullius igitur, ut brevi dicam, sive præsentis sive absentis, speculum sit virginis anima, nisi sancti ipsius sponsi : nec ulla alia forma, præter hanc solam, in ea conspiciatur ; nec ulli alii speculum animæ studiose detergat, nisi sponso, ut in eo propriæ pulchritudinis speciem repræsentans, beatam illam efficiat. Nam si quis mortalium in hoc speculo oculos defigat, necesse est ut mens in illius formæ contemplatione occupata, priorem sponsi formam absconditam et elabentem minime jam contempletur. Quemadmodum autem qui adhæret meretrici, unum corpus est ; ita qui adhæret Domino, unus est spiritus cum illo[37], corporis quidem perturbationibus expurgatus, anima autem in eamdem formæ signatus pulchritudinem.

50. Neque dum virginem ad veram virginitatem ducimus, ex sponsi exemplo nuptialem ei aliquam cogitationem injicimus ; sed ex matrimonii conjunctione, animæ rationalis cum Deo Verbo conjunctionem sapienter demonstramus. **963** Quemadmodum enim corpora per nuptialem conjunctionem easdem voluptates et perturbationes et corruptionem participant, cum in voluptate et perturbationibus et concubitus corruptione per conspirationem ad hoc opus versantur, ita et rationalis anima per sponsalem cum Deo Verbo conjunctionem, virtute, incorruptione et vitiosorum affectuum vacuitate perfruitur in Spiritu, ut hac vacuitate et incorruptione per sinceram Dei Verbi in ea sanctificanda conspirationem pura evadat. Quare [eam quæ Christo per virginitatis promissionem copulata est, ut quæ sapientiæ et Verbo semetipsam per totam vitam desponderit, sapientem convenit ac prudentem esse, ita ut omnis quidem stultitiæ et insipientiæ turpitudinem continua rerum divinarum meditatione ejiciat, sapientiæ autem pulchritudine, cui conjuncta est, mentem exornet. Nam si cui alii beato esse exoptanti, Christi sponsæ maxime convenit, animæ operationes, quæ per sensus fiunt, a rebus externis ad interiora omnino revocantem, cum sponso in arcanis mentis thalamis, ut

[36] Eccle. x, 4. [37] I Cor. vi, 16, 17.

(96) Μόνου. Sic mss. et editio Veneta. Parisiensis, μόνον.

κνύναι· μόνου (96) μὲν ἐκείνου ἀεὶ κατοπτριζομένου ἐν αὐτῇ τὸ ἴδιον κάλλος, μόνης δὲ τῆς ψυχῆς τὴν τούτου μορφὴν ἐν τῷ κατ' αὐτὴν κατόπτρῳ ἐχούσης ἐκλάμπουσαν, καὶ τῷ τῆς μορφῆς αὐτοῦ κάλλει κοσμεῖσθαι θελούσης. Διόπερ ἀσφαλιζόμενος αὐτῆς τὴν ψυχὴν ὁ σοφώτατος λόγος φησίν. Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιάζοντος ἀναβῇ ἐπὶ σὲ, τόπον σου μὴ ἀφῇς· ἵνα τ ἡ ἀνελθούσης τῆς κατ' ἐξουσίαν ἐννοίας, ἡ φαντασία τόπον, ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ, εὑροῦσα, καὶ μηδενὸς παρόντος ἐμφήνῃ τῆς ἁμαρτίας τὰ εἴδωλα. Ἀλλὰ πᾶς μὲν τόπος, φησὶν, ἐν τῇ ψυχῇ τῆς παρθένου τῆς ὄψεως Χριστοῦ πεπληρώσθω. Μηδεὶς δὲ τὸ σύνολον τόπος ἐν αὐτῇ σχολαζέτω, ἔνθα ἀναβᾶσα περίεργος ἔννοια εὕροι, ὅπου τὰ ἑαυτῆς κατοπτρίζεται. Μηδενὸς οὖν, συνελόντι φάναι, μὴ παρόντος, μὴ ἀπόντος ἀνθρώπου κάτοπτρον ἔστω ἡ τῆς παρθένου ψυχὴ, ἢ τοῦ ἁγίου αὐτῆς νυμφίου· μηδεμία δὲ ἄλλη μορφὴ ἐν ταύτῃ ὁράσθω, ἢ μόνη ἐκείνη· μηδενὶ δὲ ἑτέρῳ τὸ τῆς ψυχῆς ἔσοπτρον αὐτή φιλοκάλως σμηχέτω, ἢ ὥστε ἐκεῖνον ἐλλάμποντα τούτῳ τοῦ οἰκείου κάλλους τὴν ἰδέαν, μακαρίαν αὐτὴν ἀπεργάζεσθαι. Ἐὰν γὰρ τῶν θνητῶν τις τῷ κατόπτρῳ τούτῳ ἐγκύπτῃ, ἀνάγκη περὶ τὴν θέαν τῆς τούτου μορφῆς ἀσχολουμένην τὸν νοῦν, τὴν προτέραν τοῦ νυμφίου μορφὴν ἐπικεχρυμμένην ὑπεξελθοῦσαν λοιπὸν μηδαμοῦ θεωρεῖν. Ὡς δὲ ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ ἓν σῶμά ἐστιν, οὕτως ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεῦμά ἐστι τούτῳ, τὰ μὲν σώματος πάθη κεκαθαρμένος, τὴν δὲ ψυχὴν εἰς τὸ αὐτὸ τῆς μορφῆς σφραγισάμενος κάλλος.

50. Καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν ὄντως παρθενίαν τὴν παρθένον ἀνάγοντες, διὰ τοῦ κατὰ τὸν νυμφίον ὑποδείγματος γαμικήν τινα ἔννοιαν αὐτῇ ἐμποιοῦμεν· ἀλλ' ἀπὸ τῆς κατὰ τὸν γάμον ἑνώσεως, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον τῆς λογικῆς ψυχῆς ἕνωσιν σοφῶς ὑποδείκνυμεν. Ὅτι ὡς τὰ σώματα τῇ γαμικῇ κοινωνίᾳ τῶν αὐτῶν ἡδονῶν καὶ παθῶν καὶ φθορᾶς κοινωνεῖ, ἐν τῇ ἡδονῇ καὶ τοῖς πάθεσι, καὶ τῇ τῆς μίξεως φθορᾷ, διὰ τῆς πρὸς τὴν πρᾶξιν συμπνοίας γινόμενα· οὕτω καὶ ἡ λογικὴ ψυχὴ, τῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον νυμφικῇ κοινωνίᾳ, ἀρετῆς καὶ ἀφθαρσίας καὶ ἀπαθείας τῆς ἀληθοῦς ἀπολαύσειεν ἐν Πνεύματι· ἵνα τῇ ἀπαθείᾳ καὶ τῇ ἀφθαρσίᾳ, διὰ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγου πρὸς τὸν ἁγιασμὸν αὐτοῦ ἀνυποκρίτου συμπνοίας, καθαρὰ γένηται. Διὸ τὴν Χριστῷ διὰ τῆς κατὰ τὴν παρθενίαν ὑποσχέσεως ἁρμοσθεῖσαν, ὡς ἂν σοφίᾳ καὶ Λόγῳ ἑαυτὴν διὰ βίου νυμφεύουσαν, σοφὴν προσήκει καὶ ἔμφρονα εἶναι· πάσης μὲν ἀλογίας τε καὶ ἀφροσύνης τὸ αἴσχος διὰ συνεχοῦς τῆς ἐν τοῖς θείοις μελέτης ἐκβάλλουσαν, τῷ δὲ τῆς σοφίας κάλλει, ᾧ ἥνωται, τὸν νοῦν κοσμουμένην. Ἐπειδὴ εἴ τινι ἄλλῳ μακαρίῳ σπεύδοντι εἶναι, τῇ τοῦ Χριστοῦ μάλιστα νύμφῃ ἁρμόττει, τὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων τῆς ψυχῆς ἐνεργείας ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἐπὶ τὰ ἔσω ὅλας (97) συνήθως ἐπιστρέψασαν, τῷ μὲν νυμφίῳ ἐν ἀπορρήτοις κατὰ τὸν νοῦν παστοῖς, ὡς Θεῷ Λόγῳ ἀεὶ ὁμιλεῖν, ἐν δὲ τῷ

(97) Ὅλας. Sic unus ex Regiis codicibus melius quam editi, ὅλα.

νόμῳ αὐτου μελετᾷν ἡμέρας καὶ νυκτός· καὶ τοῖς μὲν νυμφαγωγοῖς, νόμῳ τε, φημὶ, καὶ Εὐαγγελίῳ, καὶ εἴ τις τούτοις ἐστὶ σύμπνους, τὸ κάλλος τοῦ νυμφίου ἐκδιηγουμένοις εὐφραίνεσθαι· ταῖς δὲ τοῦ Λόγου ἁγίαις τῶν νοημάτων γοναῖς, λογικὴν καὶ σοφὴν ἀεὶ καὶ μᾶλλον εὑρίσκεσθαι, ἄχρις ἂν τῇ πρὸς τὴν σοφίαν ὅλη δι' ὅλου ἑνώσει, ἓν τούτῳ ᾧ κεκόλληται γινομένη, ἀπὸ μὲν φθαρτοῦ ἄφθαρτος, ἀπὸ δὲ ἀμαθοῦς ἔμφρων, τε, φημὶ, καὶ σοφὴ ὡς πλευρὰ τοῦ Λόγου ᾧ ἐκολλήθη, καὶ συνελόντι φάναι, ἀπὸ ἀνθρώπου Θεὸς ἀθάνατος, ὡς ἐκεῖνος ᾧ ἥνωται, τοῖς πᾶσιν ἀναδειχθῇ. Ὡς γὰρ ὁ νυμφίος αὐτῆς καταλιπὼν θρόνους καὶ κυριότητας κατὰ τὸ θνητὸν ἐκολλήθη, ἵνα ἐν αὐτῇ κατὰ συμπάθειαν γεγονὼς, εἰς ἀπάθειαν αὐτὴν τὴν ἑαυτοῦ μεταβάλῃ· οὕτω καὶ αὕτη τῷ δι' αὐτὴν ἀπεκδυσαμένῳ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ ἑαυτὸν ἀπὸ μορφῆς Θεοῦ εἰς μορφὴν δούλου διὰ τὸ περὶ τὴν νύμφην φίλτρον κενώσαντι, κατὰ τὸ ἀθάνατον κεκολλῆσθαι ὀφείλει, ἵνα καὶ εἰς τὸν οὐράνιον παστὸν αὐτῷ πρὸς τὸν Πατέρα ἀνιόντι συνανέλθῃ. Ἀντὶ τούτου γὰρ, φησὶ, καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Ὅπερ ἑρμηνεύων ὁ εἰς ἀφθαρσίαν ἐπὶ καλῷ προμνηστευόμενος Χριστῷ τὴν νύμφην, φησί· Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί· λέγω δὲ εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὐ γὰρ κατελήλυθεν ὁ Χριστὸς, ἵνα προσκολληθεὶς τῇ νύμφῃ εἰς γῆν ἀπομένῃ (98)· ἀλλ' ἵνα παραλαβὼν καὶ μεταβαλὼν αὐτὴν, ἐκ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναγάγῃ. Καὶ ἡ Χριστῷ νυμφευθεῖσα, οὐχὶ Ἰωάννην ἔχει αὐτῇ πρὸς τὰ νυμφικὰ λουτρὰ μόνον ὑπηρετούμενον, ἀλλὰ καὶ ἀγγέλους ἀνιούσῃ εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς ἑστίαν τὸν ἐπιθαλάμιον ᾄδοντας. Ἄφθορος οὖν οὐ τῇ πρὸς τὸν ἄφθαρτον Λόγον ἑνώσει ἡ παρθένος μένει μόνον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἕνωσιν γίνεται. Οὐ γὰρ ὡς ὁ τῶν σωμάτων νυμφίος τὴν ἄφθορον παρθένον τῇ νυμφεύσει φθείρων γυναῖκα ποιεῖ· οὕτω καὶ ὁ τῶν ψυχῶν ἡμῶν νυμφίος τὴν ἄφθορον ψυχὴν τῇ πρὸς αὐτὸν κοινωνίᾳ φθείρων νυμφεύεται. Ἀλλ' ἐφθαρμένην διὰ τῶν σαρκικῶν ἡδονῶν παρὰ διαβόλου λαβὼν, καὶ γυναῖκα αὐτοῦ διὰ τῆς φθορᾶς κακῶς γενομένην, τῇ πρὸς αὐτὸν κοινωνίᾳ ἄφθορον ἐκ γυναικὸς παρθένον ποιεῖ. Ταύτην γὰρ τὴν μυστικὴν νυμφαγωγίαν ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦ προφήτου παιδεύων, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ νύμφην φησίν. Οὐκ ὡς οἰκόν (99) με ἐκάλεσας καὶ πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου; Ὡσεὶ ἔλεγε, καὶ ἀρχηγὸν τῆς ἀφθορίας σου. Ὡς γὰρ ἀρχηγός τε καὶ ἄρχων τῆς κατὰ τὴν γαμετὴν φθορᾶς ὁ ἀνὴρ, κύριος αὐτῆς διὰ τούτου γινόμενος οὕτως ἀρχηγός τε καὶ ἄρχων τῆς ἑκάστου ἡμῶν ἀφθορίας ἐστὶν ὁ Κύριος, διὰ τῆς ἀφθορίας τε Κύριος ἡμῶν καὶ τὴν ἀρχὴν ἀναδούμενος (1)· ὃν καὶ οἶκον δεῖ τῆς ἀφθορίας ἡμῶν ἐπιγινώσκειν ἐν αὐτῷ μένοντας καὶ οἰκοῦντας, διοτι

A cum Deo Verbo, semper versari, et in ejus die noctuque lege meditari, et pronubis, legem dico et Evangelium et si quis alius cum eis consentit, pulchritudinem sponsi enarrantibus delectari, ac sanctis Verbi cogitationum fetibus rationalem ac sapientem semper magis magisque inveniri; donec totam se cum tota sapientia conjungens, unum fiat cum eo cui adhæret, atque ex corruptibili incorruptibilis, ex imperita prudens, inquam, ac sapiens, velut costa Verbi cui adhæret, ac uno verbo, ex homine Deus immortalis, tanquam ille cui adhæret, omnibus videatur. Non quemadmodum illius sponsus, relictis thronis et dominationibus, illius mortalitati agglutinatus est, ut unum cum illa per affectuum societatem factus, eam transmutaret in

B suam ipsius affectuum vacuitatem; ita et ipsa ejus immortalitati, qui propter illam exuit principatus et potestates, et semetipsum ex forma Dei ad formam servi ob amorem sponsæ exinanivit [38], adhærere debet, ut et in cœlestem thalamum cum eo ad Patrem ascendente simul ascendat. *Propter hoc enim*, inquit, *relinquet homo patrem suum et matrem, et adhærebit uxori suæ, eruntque duo in carne una* [39]. Quod quidem interpretans is, qui ad incorruptionem virtutis causa despondet Christo sponsam, ait: *Mysterium hoc magnum est: dico autem in Christum et in Ecclesiam* [40]. Non enim descendit Christus, ut conjunctus cum sponsa maneret in terra, sed ut assumens et transmutans eam e terris in cœlos reduceret. Et quæ Christo desponsata est, non Joannem solum habet sibi ad spon-

C salia lavacra ministrantem, sed etiam angelos epithalamium in Patris domum ascendenti canentes. Incorrupta igitur non solum virgo permanet, dum conjungitur cum incorruptibili Verbo, sed etiam postquam conjuncta est. Non enim, quemadmodum corporum sponsus incorruptam virginem conjugio corrumpens, mulierem fecit: ita et animarum nostrarum 664 sponsus incorruptam virginem, secum conjungendo corrumpens, desponsat. Sed carnalibus voluptatibus a diabolo corruptam accipiens, ejusque uxorem prave factam per corruptionem, secum conjungendo incorruptam ex muliere virginem facit. Hæc enim mystica sponsalia nos etiam per prophetam edocens, ad suam ipsius sponsam ait: *Nonne ut domum me vocasti, et patrem et du-*

D *cem virginitatis tuæ* [41]? Quasi diceret, ut ducem incorruptionis tuæ. Quemadmodum enim dux et princeps illatæ uxori corruptionis vir est, dominus illius ob eam rem factus; ita dux et princeps uniuscujusque nostrum incorruptionis Dominus est. Nam per incorruptionem noster Dominus est ac principatu redimitur: quem etiam ut domum incorruptionis nostræ debemus agnoscere, in ipso

[38] Philipp. II, 6, 7. [39] Gen. II, 24. [40] Ephes. V, 32. [41] Jerem. III, 4.

(98) Ἀπομένῃ. Nonnulli codices, ἐπομείνῃ.

(99) Οἶκον. Monet Nobilius legi in nonnullis libris, οἰκεῖον, *tanquam domesticum*.

(1) Ἀναδούμενος. Sic ope trium codicum emendavimus vitiosam lectionem vulgatam, ἀναδυόμενος, *imperium renuens*.

manentes et habitantes, quia *In ipso vivimus et movemur et sumus* [42], ut in eo tanquam in domo virtutis omnis et incorruptionis per totam vitam habitantes, non excidamus incorruptis illius laribus. Quemadmodum enim habitat et ambulat in iis qui digni sunt [43], sic etiam rursus qui digni sunt in eo habitant. Propterea cum nos assumit ex mundi negotiis ad eum venientes et in eo habitantes, providens quominus cadamus, ait : *Manete in me, et ego in vobis* [44].

51. Sic autem cum et reliquis rebus magnum quiddam et splendidissimum virginitas intelligatur ; hic jam resurrectionis et incorruptibilis vitæ semen quoddam plurissimum esse ostenditur. Nam si in resurrectione neque nubunt neque nubuntur, sed sunt sicut angeli, filentque filii Dei [45] : qui virginitatem colunt, angeli sunt, in incorruptis carnibus humanam vitam circumferentes, neque angeli quidam obscuri, sed valde insignes. Nam cum angeli sine carnibus in cœlo incorruptionem, in loco et natura inviolabili, apud summum omnium regem Deum custodiant : isti in terra carnis voluptatibus agitati, et tentationi diaboli expositi æqualem angelis incorruptionem per virtutem Creatori mirabilius servaverunt. Hic autem maxime virginum admiranda virtus, quod cum femineo circumdatæ sint corpore, impressam ex eo animæ formam virtutis exercitatione repulerint, æqualesque masculis, quemadmodum et anima æquales creatæ sunt, per virtutem videantur. Et quemadmodum illi per virtutis exercitationem ex hominibus in angelorum ordinem transeunt ; ita et ipsæ æquali virtutis exercitatione ex mulieribus in eamdem ac illi dignitatem traducuntur, ita ut cum in præsenti vita masculis quidem anima æquales sint, sed ob feminei corporis amictum in æqualitate claudicent, in futuro sæculo æquales omnino per virtutem his, qui angeli facti fuerint, et ipsæ reperiantur. Nam si cum æquales angelis declarantur, neque nubunt neque nubuntur ; quæ in præsenti vita virtutis exercitatione id consequuntur, hic jam æquales angelis semetipsas omnium judicio exhibent : quippe cum corporeas masculi et feminæ ad concubitum **665** proprietates virtute resecent, ac nudis animabus in terra cum hominibus versentur. Quod si anima ex corpore, in quo degit, nullo voluptatis sensu neque erga marem neque erga feminam ad perturbationes informatur, non jam est masculus et femina, non perturbatio et voluptas ; sed omnia et in omnibus Christus [46], quippe cum mortua quidem sint corpora ob cessantem et otiosam ad proprietates masculi et feminæ voluptatem, sola autem anima incorrupte per virtutem in his corporibus degat.

A Ἐν αὐτῷ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν, ἵνα ὡς οἶκον αὐτὸν ἀρετῆς ἁπάσης καὶ ἀφθαρσίας διὰ βίου οἰκοῦντες, μὴ ἐκπίπτωμεν τῆς ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν ἀφθαρσίαν ἑστίας. Ὡς γὰρ ἐνοικεῖ καὶ ἐμπεριπατεῖ τοῖς ἀξίοις, οὕτω πάλιν οἱ ἄξιοι ἐν τούτῳ οἰκοῦσι. Διὸ καὶ ὅταν λάβῃ ἡμᾶς ἐκ τῶν κατὰ τὸν κόσμον πραγμάτων εἰσελθόντας εἰς αὐτὸν καὶ ἐν αὐτῷ κατοικοῦντας, τοῦ ἀνεκπτώτου ἡμῶν προνοούμενος, φησί· Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

51. Οὕτω δὲ καὶ τοῖς λοιποῖς ἅπασι μέγα τι καὶ ὑπέρλαμπρον πρᾶγμα ἡ παρθενία νοούμενον, τῆς παλιγγενεσίας ἔτι καὶ τοῦ ἀφθάρτου βίου ἐντεῦθεν ἤδη σπέρμα τι καθαρὸν ἀποδείκνυται. Εἰ γὰρ ἐν τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσι οὔτε γαμίζονται (2), ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι, καὶ γενήσονται υἱοὶ Θεοῦ · B οἱ (3) τὴν παρθενίαν ἀσκοῦντες ἄγγελοί εἰσιν, ἐν ἀφθάρτοις (4) σαρξὶ τὸν τῶν ἀνηρώπων βίον περιπολοῦντες · καὶ ἄγγελοι οὐκ ἄσημοί τινες, ἀλλὰ καὶ σφόδρα ἐπιφανέστατοι. Ὅτι ἐκείνων ἄνευ σαρκῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν τὴν ἀφθαρσίαν καὶ (5) τόπῳ καὶ ἀδιάστῳ φύσει παρὰ τῷ παμβασιλεῖ τῶν ὅλων Θεῷ φυλαττόντων, οὗτοι ἐπὶ γῆς σαρκὸς ἡδοναῖς ἐνοχλούμενοι, καὶ τῇ πείρᾳ τοῦ διαβόλου ἐκκείμενοι, τὴν ἀφθαρσίαν ἰσάγγελον δι' ἀρετῆς τῷ Ποιητῇ παραδοξότερον διεφύλαξαν. Ἔνθα καὶ μάλιστα τὸ τῶν παρθένων ἄν τις κάλλος θαυμάσειεν, ὅτι θῆλυ περικείμεναι σῶμα, τὴν μὲν ἐκ τούτου ἐγγινομένην μορφὴν τῇ ψυχῇ διὰ τῆς ἀσκήσεως ἀπεκρούσαντο · ἴσαι δὲ τοῖς ἄρρεσι, καθάπερ οὖν ἴσαι καὶ τὴν ψυχὴν ἐποιήθησαν, διὰ τῆς ἀρετῆς ἀνεφάνησαν. Καὶ ὥσπερ C ἐκεῖνοι δι' ἀσκήσεως ἐξ ἀνδρῶν εἰς τὴν ἀγγέλων τάξιν μετέβησαν · οὕτω καὶ αὗται, διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἐκ γυναικῶν εἰς τὸ αὐτὸ αὐτοῖς ἀξίωμα μεταβᾶσαι, ὡς ἐν τῷ παρόντι βίῳ, τῇ μὲν ψυχῇ ἴσας τοῖς ἄρρεσιν οὔσας, τῇ δὲ τοῦ θήλεος περιβολῇ πρὸς τὴν ἰσότητα χωλευούσας, κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα ἴσας κατὰ πάντα δι' ἀρετῆς τοῖς ἀγγέλοις γεγονόσι καὶ αὐτὰς εὑρεθῆναι. Εἰ γὰρ ὅτι ἰσάγγελοι ἀποδείκνυνται, οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, αἱ κατὰ τὸν παρόντα βίον τοῦτο δι' ἀσκήσεως κατορθώσασαι, ἐντεῦθεν ἤδη ἰσαγγέλους ἑαυτὰς τοῖς πᾶσιν ἀπέδειξαν· τὰς μὲν τοῦ θήλεός τε καὶ ἄρρενος πρὸς τὰς μίξεις, φημὶ, τῶν σωμάτων ἰδιότητας δι' ἀρετῆς ἐκτέμνουσαι, γυμναῖς δὲ ψυχαῖς κατὰ γῆν τοῖς ἀνθρώποις συζῶσαι. Εἰ δὲ οὔτε πρὸς τὸ ἄρρεν, οὔτε D πρὸς τὸ θῆλυ κατὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἐν ᾧ ἐστι σώματος ἡδονῆς ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ πάθη μορφοῦται, οὐκ ἔνι ἄρρεν καὶ θῆλυ, οὐκ ἔτι πάθος καὶ ἡδονή· ἀλλὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστὸς, νενεκρωμένων μὲν τῶν σωμάτων διὰ τῆς ἀνενεργήτου πρὸς τὰ ἰδιώματα τοῦ τε ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος ἡδονῆς, μόνης δὲ τῆς ψυχῆς ἐν ἀφθαρσίᾳ δι' ἀρετῆς συζώσης ἐν τούτοις.

[42] Act. XVII, 28. [43] II Cor. VI, 16. [44] Joan. XV, 4. [45] Matth. XXII, 30. [46] Gal. III, 28.

(2) Γαμίζονται. Colbertinus codex, ἐγγαμίζονται.

(3) Οἱ. Editio Parisiensis præmittit καί, quæ conjunctio et in mss. deest et in Veneta editione.

(4) Ἀφθάρτοις. Sic editio Veneta cum omnibus mss. Parisiensis, εὐφθάρτοις.

(5) Καί. Conjunction addita ex mss. et editione Veneta.

52. Καὶ ἁπτέσθω μὲν ἡ τοιαύτη τοῦ θεράποντος A τοῦ νυμφίου· εἴ γε μὴ ἔτι ζῇ αὐτῆς ἐν σαρκὶ ἡ τοῦ θήλεος ἡδονή. Δεξιούσθω δὲ ἁπλάστως τὸν ἀδελφὸν κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Κυρίου, τοὺς πόδας νίπτουσα τούτου· ἄλλον ἐπιμελείας δεόμενον θεραπεύουσα, ἐν νεκραῖς ταῖς τοῦ σώματος χερσὶ νεκροῦ τοῦ σώματος ἁπτομένη. Ἐπειδὴ γὰρ ἐνέκρωσε τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ζῇ οὐκέτι αὐτὴ, τῇ δὲ ἐν αὐτῇ Χριστὸς, ὃ δὲ νῦν ζῇ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῇ· πραττέτω τὰ τῆς ἀρετῆς, Χριστοῦ μόνον ζῶντος ἐν αὐτῇ, καὶ τὰ ἴδια ἐνεργοῦντος, συνεσταυρωμένον τῇ ἁμαρτίᾳ Χριστῷ καὶ νεκρὸν περιφέρουσα σῶμα. Καὶ πραττέτω τὰ τῆς ἐντολῆς τοῦ νυμφίου, διὰ πάσης πράξεως τὸ τῆς ψυχῆς κάλλος λαμπρότερον ἀναφαίνουσα. Ὅταν γὰρ ἁπτομένου τοῦ σώματος μὴ συμπάθῃ ἡ ψυχὴ πρὸς τὴν τοῦ ἄῤῥενος φαντασίαν, B ἀλλ' ἀναισθήτως τρόπον τινα ἅπτηται τούτου, νεκρὰ μένει ἐν τούτῳ ἡ ἡδονὴ, οὐ δυναμένου τοῦ ἔξωθεν ἁπτομένου αὐτὴν πρὸς τὸ οἰκεῖον πάθος ἐγεῖραι. Οὕτω γὰρ καὶ ἐν τοῖς διωγμοῖς ἐκδοτοι παρθένοι, διὰ τὴν περὶ τὸν νυμφίον πίστιν ἀσεβέσιν ἀνθρώποις δοθεῖσαι, ἢ καὶ τὰ σώματα ἄφθοροι διεφυλάχθησαν, τοῦ δι' ὃν ἔνδοτοι γενέσθαι ὑπέστησαν τὸ τῶν ἀσεβῶν ἀνδρῶν ἐπιχείρημα ἐν ταῖς σαρξὶν αὐτῶν νεκρὸν ἀπελέγξαντος, καὶ ἄφθορα αὐτῶν, φημὶ, καὶ τὰ σώματα μετὰ τεραστίου δυνάμεως, δι' ὅλου φυλάξαντος· ἢ ἐπιχειρηθεῖσαι μὴ συμπαθούσης πρὸς τὴν ἡδονὴν τῆς ψυχῆς, νεκρὰ (6) καὶ τὰ σώματα ἐδόκουν ὑβρίζεσθαι, ἄφθορον τὴν ψυχὴν, οὐ συμμορφουμένην τῇ τοῦ ὑβρίζοντος ἡδονῇ, τῷ νυμφίῳ καὶ πίστει καὶ παρθενίᾳ λαμπρότερον ἐπιδείξασαι· βουλη- C θέντος ἴσως ἐν αὐτοῖς ἐπιδείξασθαι τοῦ Κυρίου, ὅτι τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν προτιμωσι παντὸς τοῦ περὶ σῶμα σεμνοῦ φαινομένου· οὔτε τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἄρνησιν φθείρασαι, οὔτε τὰ σώματα δι' ὧν οὐ συνεπάθησαν τῇ ἡδονῇ καθ' ὅλου φθαρεῖσαι. Εἴ γε μή νις τὸν ὑπὸ ἐκτόπου μανίας παρθένον ἐσφαγιασμένην ὑβρίζειν βουλόμενον φθείρειν διὰ τῆς πρὸς τὴν νεκρὰν μίξεως λέξειεν. Αἰκίζεσθνι μὲδ γὰρ ἂν δύναιτο ταύτην, φθείρειν δὲ αὐτὴν οὐδέποτε (7). Ἑαυτὸν μὲν γὰρ φθείρει καὶ φθείρεται· ἄφθορος δέ ἐστιν ἡ παρθένος ψυχῆς μὴ παρούσης. Ἢ ὅμοιαι αἱ ἐν τοῖς διωγμοῖς καὶ κατὰ πᾶσαν περίστασιν ὑπ' ἀνδρῶν ἐνοχλούμεναι, τὴν κατὰ σάρκο νέκρωσιν ἔχουσαι (8), κἂν ὁτιοῦν πάσχωσιν (9), ἄφθοροι διαμένουσιν. Ὁ γὰρ προλαβὼν τῆς ἀσκήσεως χρόνος, αὐτάρκως αὐτὰς πρὸς τὴν πεῖραν D ἐγύμνασεν, ἵν' ἐν σαρκὶ ζῶσαι, μὴ κττὰ σάρκα στρατευωνται. Διὸ καὶ ταῖς λοιπαῖς ὑποφωνοῦσαι πρὸς τὴν ὁμοίαν ἀρετὴν, φασὶ, Πνευματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε. Οὐκοῦν ὅσαι τοιαῦται, δεικνύτωσαν, φημὶ, καὶ διὰ

52. Ac talis quidem sponsi famulum tangat, siquidem non jam vivit in illius carne feminæ voluptas. Excipiat autem sine simulatione fratrem, secundum præceptum Domini, pedes illius lavans [47]; alium sollicitudine indigentem curet, mortuis corporis manibus mortuum corpus tangens. Quoniam enim mortificavit membra quæ sunt super terram[48], nec jam ipsa vivit, sed vivit in ea Christus, et quod nunc vivit in carne, in fide vivit [49]; exerceat virtutis opera, Christo solum vivente in illa, et quæ sua sunt peragente, peccato crucifixum cum Christo et mortuum corpus circumferens. Ac perficiat mandata sponsi, per omnem actionem animæ pulchritudinem splendidiorem efficiens. Quando enim tacto corpore minime perturbatur anima ad masculi speciem, sed sine sensu quodammodo illud tangit, mortua manet in eo voluptas, cum non possit id quod extrinsecus tangitur, eam ad propriam voluptatem excitare. Sic enim et in persecutionibus prostitutæ virgines, ob fidem in sponsum impiis hominibus traditæ, vel corporibus incorruptæ sunt servatæ, eo, propter quem tradi non dubitabant, impiorum hominum conatum in ipsorum carnibus irritum ac mortuum reddente, et incorrupta illarum etiam corpora admirabili virtute omnino custodiente, vel vim passæ, non consentiente voluptati anima, quamvis mortua corpora viderentur injuriam pati, incorruptam animam nec ad voluptatem stupratoris conformatam, sponso suo et fide et virginitate splendidiorem exhibuere. In quibus voluit forte Dominus ostendere, eas confessionem omni circa corpus exteriori decori præferre; unde nec animam negando corruperunt, nec corporibus, dum voluptati non consentiunt, ullatenus corruptæ. Nisi quis per immanem insaniam virgini occisæ stuprum inferre volens, corrumpere illam per hunc cum mortua concubitum dicatur. Nam plagas quidem illi inferre possit, corrumpere vero nequaquam. Sed se ipse corrumpit et corrumpitur; incorrupta autem est virgo anima non præsente. Huic similes sunt, quæ in persecutionibus aut quolibet tempore molestiam a viris passæ, cum carne sint mortuæ, quidquid passæ fuerint, incorruptæ permanent. Nam præteritum vitæ asceticæ tempus satis eas ad experientiam excitavit, ut in carne viventes, non secundum carnem militent [50]. Idcirco cæteras provocantes ad similem virtutem aiunt: *Spiritu ambulate, et desideria carnis ne perficiatis* [51]. Quæ tales sunt, demonstrent 666 etiam hospitio fraternum amorem. Siquidem et Maria pedes Domini deosculans [52], non ut hominis pedes, sed ut Domini osculabatur, veterem quidem incendii voluptatem pru-

[47] Joan. XIII, 14. [48] Col. III, 5. [49] Gal. II, 20. [50] II Cor. X, 3. [51] Gal. V, 16. [52] Luc. VII, 25.

(6) Νεκρά. Codex Mazarinæus, καν. Quæ scriptura valde arridet Combefisio, sed cur arrideat non video.

(7) Οὐδέποτε. Nonnulli codices, οὐδεπώποτε. Mox Colbertinus, ἐστὶν ἡ παρθενία. Ibidem unus ex Regiis, ἢ ὅμοιαι.

(8) Ἔχουσαι. Hæc scriptura, quamvis in solo Colbertino et alio ex Regiis reperiatur, longe tamen præferenda vulgatæ, οὖσαι.

(9) Πάσχωσιν. Sic plerique omnes mss. Editi, πάσνουσιν.

denter in se exstinguens lacrymis et compescens, amore autem in Dominum et sanctis oculis spiritum in anima prudenter accendens. Vivebat igitur spiritu,et spiritu ambulans [53] et circa sponsum omnia pro peccatis suis prudenter gerens. Mortua autem erat peccato, cum maris et feminæ cogitationem in tactu pedum et osculis metu perculsa sustulisset.

δεξιώσεως τὸ φιλάδελφον. Ἐπεὶ καὶ ἡ Μαρία τοὺς πόδας τοῦτο Κυρίου φιλοῦσα, οὐχ ὡς ἀνδρὸς πόδας, ἀλλ' ὡς Κυρίου ἔφιλει· τοῖς μὲν δάκρυσι τὴν παλαιὰν τῆς πυρκαϊᾶς ἡδονὴν ἐν αὐτῇ φρονίμως κατασβεννύουσά τε καὶ μαραίνουσα, τῇ δὲ περὶ τὸν Κύριον διαθέσει καὶ τοῖς ἁγίοις φιλήμασι τὸ ἐν τῇ ψυχῇ πνεῦμα φρονίμως ἀνάπτουσα. Ἔζη μὲν οὖν πνεύματι, καὶ πνεύματι στοιχοῦσα, καὶ περὶ τὸν νυμφίον ἅπαντα ὑπὲρ τῶν ἑαυτῆς ἁμαρτιῶν μετὰ συνέσεως πράττουσα. Νεκρὰ δὲ ἦν τῇ ἁμαρτίᾳ τὴν νοῦ θήλεός τε καὶ ἄῤῥενος ἔννοιαν ἐπὶ τῆς ἀφῆς τῶν ποδῶν καὶ τῶν φιλημάτων ἐμφόβως νεκρώσασα.

53. Tangat ergo quæ talis est, et erga Dominum præceptum impleat. Ubicunque autem tangat, etiam quæ talis est, prudenter vigilet, ne forte assiduo contactu paulatim voluptas ex carnibus in ipsam clam subrepat : eique usu inveniat, illius veneno morsæ, quod absit ! dicere : Veniente autem voluptate peccatum revixit [54] : ego autem mortua sum [55], et præceptum charitatis, quod est ad vitam, ipsum mihi inventum est ad mortem. Nam si ipsi angeli cadunt, qui æquales angelis sunt, lapsum multo magis metuere debent, ne forte postquam æquales angelis virginitatis exercitatione fuerint, videntes filias hominum pulchras esse [56], ad eas per carnis voluptates delabantur, eisque dicatur : *Ego dixi : Dii estis et filii Excelsi omnes.Vos autem* ad ea quæ carnis sunt delapsi, *sicut homines morimini et sicut unus de principibus caditis* [57].Quare multo præclarius est virginem suæ ipsius securitati providentem et aliorum offendiculum caventem,undique ab omni commercio prudenter sejunctam esse : ita ut malit inurbanitatis reprehensiones sustinere, quam ad voluptatem aut aliquorum damnum abstrahi ; ac cætera quidem omnia despiciat, solum autem Dominum semper intueatur,et angelis æqualem,inter feminæ et masculi discrimina, integritatis pulchritudinem, a præsenti vita ad regenerationis ævum, intaminatam jam nunc ostendat. Virginitas enim vitam nostram de corruptione ad incorruptionem colligit.

53. Primi enim homines ex parvis, ut dixi, seminibus per mutuas nuptias totam hominibus terram repleverunt. Virginitas autem ea quæ in toto orbe per voluptatis nuptias sata fuere, in cœlorum horrea colligit. Hanc enim eorum,quæ ad incorruptionem sata sunt, collectionem indicans Dominus dicebat : *Levate oculos vestros et videte regiones quia jam albæ sunt ad messem* [58]. Nam cum terra prius incolis carens, habitata deinceps fuisset, videns Dominus noster plurimam jam esse hominum spicam ac fetibus in omni regione gravidam, harum spicarum colligendarum jam tempus esse decernit. Quare virginitas, cum secundum naturam perspiciat, quemadmodum ad præsentem vitam ferendam humanitatis semina per nuptiarum voluptatem ja-

53. Ἀπτέσθω οὖν, φημί, ἡ τοιαύτη εἴ τίς πού ἐστι καὶ τοιαύτη, καὶ τὴν πρὸς τὸν Κύριον ἐντολὴν ἐκπληρούτω. Ἀπτομένη δὲ ἀπανταχοῦ, καὶ ἡ τοιαύτη φρονίμως νηφέτω, μήποτε ἁπτομένη συνεχῶς κατὰ βραχὺ ἕρπῃ ἐκ σαρκῶν εἰς αὐτὴν λαθραίως ἡδονή, καὶ συμβῇ αὐτῇ ὑπὸ τοῦ ἰοῦ ταύτης δηχθεῖσαν, ὃ μὴ γένοιτο ! λέγειν· Ἐλθούσης δὲ τῆς ἡδονῆς ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν· ἐγὼ δὲ ἀπέθανον, καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης, ἡ εἰς ζωὴν, αὕτη εἰς θάνατον. Εἰ γὰρ καὶ οἱ ἄγγελοι καταπίπτουσιν, οἱ ἰσάγγελοι τὸ πτῶμα πολλῷ μᾶλλον φοβεῖσθαι ὀφείλουσι, μήποτε κατὰ τὸ ἰσαγγέλους αὐτοὺς τῇ ἀσκήσει τῆς παρθενίας γενέσθαι, ἰδόντες τὰς θυγατέρας τῶν ἀνθρώπων ὅτι καλαί, πρὸς αὐτὰς διὰ τῶν σαρκὸς ἡδονῶν καταβῶσι, καὶ ῥηθῇ αὐτοῖς· Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. Ὑμεῖς δὲ ἐπὶ τὰ σαρκὸς ἴδια πάλιν ὑπολισθήσαντες, ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. Ὥστε πολλῷ κάλλιον τὴν παρθένον τὸ ἀσφαλὲς ἑαυτῇ καὶ ἀπρόσκοπον τῶν ὁρώντων πραγματευομένην, πανταχόθεν ἀνεπίμικτον εἶναι· αἱρουμένην τὰς ἐπὶ τῷ ἀδεξίῳ μέμψεις βαστάζειν, ἢ πρὸς ἡδονὴν καὶ βλάβην τινῶν ὑποσύρεσθαι· πάντα μὲν τὰ λοιπὰ παρορῶσαν, μόνῳ δὲ τῷ Κυρίῳ δι' ὅλου ἐμβλέπουσαν· καὶ τὸ ἐκ τοῦ θήλεός τε καὶ ἄῤῥενος ἰσάγγελον τῆς ἀφθορίας κάλλος ἀπὸ (10) τοῦ παρόντος βίου εἰς τὸν τῆς παλιγγενεσίας αἰῶνα ἄχραντον ἐντεῦσεν ἤδη δεικνῦσαν. Συνάγει γὰρ ἡμῶν ἐκ τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἀφθαρσίαν ἡ παρθενία τὸν βίον.

54. Οἱ γὰρ πρῶτοι ἐξ ὀλίγων, ὅπερ ἔφην, σπερμάτων τοῖς ἐπ' ἀλλήλοις γάμοις τὴν γῆν ἀνθρωπότητος ὅλην κατέσπειραν. Ἡ δὲ τὰ κατὰ πᾶσαν γῆν διὰ τῆς τῶν γάμων ἡδονῆς ἐσπαρμένα εἰς τὰ τῶν οὐρανῶν ἀποθήκας συνάγει. Ταύτην γὰρ τὴν τῶν ἐσπαρμένων εἰς ἀφθαρσίαν συναγωγὴν αἰνιττόμενος ὁ Κύριος ἔλεγεν· Ἐπάρατε τοὺς ἀφθαλμοὺς ὑμῶν καὶ ἴδετε, ὅτι ἤδη αἱ χῶραι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμόν. Ἀπάσης γὰρ τῆς πρὶν ἀοικήτου, οἰκουμένης λοιπὸν γενομένης πολὺν ἤδη τὸν τῶν ἀνθρώπων στάχυν καὶ βρίθοντα τοῖς ἐκγόνοις κατὰ πᾶν κλίμα ὁ Κύριος ἡμῶν εἰδὼς, συναγωγῆς τῶν στάχύων τούτων καιρὸν εἶναι λοιπὸν δοκιμάζει. Διόπερ ἡ παρθενία κατὰ φύσιν γνωρίσασα, ὅτι ὥσπερ εἰς τὴν τοῦ παρόντος βίου σπορὰν διὰ τῆς τῶν γάμων

[53] Gal. II, 16. [54] Rom. VII, 9. [55] ibid. 14. [56] Gen. VI, 2. [57] Psal. LXXXI, 6, 7. [58] Joan. IV, 35.

(10) Ἀπό. Sic mss. sex. Editi, ὑπό.

ἡδονῆς τὰ σπέρματα τῆς ἀνθρωποτητος κατεβάλετο, οὕτω καὶ εἰς τὸν ἐκεῖ βίον τὰ σπέρματα τοῦ βίου ἡμῶν διὰ τῆς ἀφθορίας ἐντεῦθεν ἤδη καταβάλλεσθαι, σπουδάζει δι' ἑαυτῆς καθαρὰ τὰ τῆς ἀφθαρσίας σπέρματα πρὸς τὸν ἄφθαρτον βίον τῷ γεωργῷ εὐτρεπίζειν (11) · ἀναχαιτίζουσα μὲν εὐτονωτέρᾳ τῆς ἀφθαρσίας χειρὶ ἀντιστρόφως τὴν τῶν θηλειῶν σωμάτων φυσικὴν πρὸς τὰ ἄῤῥενα συμπλοκήν· ἀπαθεῖ δὲ δυνάμει τὸ καθ' ἑαυτὴν κάλλος τῷ τῆς παλιγγενεσίας αἰῶνι λαμπρότερον ἑτοιμάζουσα. Προέλαβον γοῦν ἀρετῆς κατορθώματι αἱ παρθένοι τὸ μέλλον ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ διὰ τῆς τῶν σωμάτων ἐξαναστάσεως μεταβολῆς αὐταῖς δυνάμει Θεοῦ κατορθοῦσθαι. Ἐντεῦθεν ἤδη, ὡς οἱ ἄγγελοι, οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίζονται, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς ἀρετῇ, καὶ σώματος ἀφθορίᾳ ἰσάγγελοι οὖσαι. Καὶ ὅτι σπέρμα τοῦ ἀφθάρτου βίου τὴν παρθενίαν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐκ γῆς εἰς οὐρανὸν παραδόξως πεμπόμενον ἐβουλήθη γενέσθαι, ἐμμελετῆσαι τὰ σώματα ἡμῶν τὸ τῆς ἀφθορίας κάλλος διὰ τῆς τῶν παρθένων ἀφθορίας ἤδη θελήσας, δῆλόν ἐστιν ἐξ ὧν πάντα τῷ νόμῳ πεισθεὶς μόνον τὸν γάμον ἀπείπατο. Ἔδει γὰρ ἐξ ἀφθόρου παρθένου ἄφθορον καὶ κατὰ σάρκα τεχθέντα, μηδὲ τῆς κατὰ τὸν γάμον πειραθῆναι φθορᾶς· οὐκ ἀπὸ ἀφθόρου φθορᾷ (12) σώματος διὰ τοῦ γάμου, ἀλλ' ἀπὸ ἐφθαρμένων τοῖς γάμοις τῇ κατὰ φύσιν ἀφθορίᾳ ἡμῶν ὑπηρετούμενον· καὶ ὡς ὁ Ἀδὰμ σπέρμα διὰ τῆς τῶν γάμων ἡδονῆς τοῦ παρόντος βίου ἐγένετο, οὕτως αὐτὸν σπέρμα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος διὰ τῆς κατὰ τὴν παρθενίαν ἀφθαρσίας γενέσθαι · ἵν' ὡς ἐκείνῳ διὰ τῶν γάμων σπείραντι (13) ἀνθρώπων τὸν ἐπὶ γῆς βίον ἠκολουθήσαμεν, οὕτω τῷ Κυρίῳ διὰ τῆς παρθενικῆς ἀφθορίας σπείραντι τὸν ἐκεῖ αἰῶνα, φρονίμως ἀκολουθήσωμεν. Εἰ δὲ μὴ ἐκ παρέργου καὶ κατὰ τὸν παράδεισον καὶ τὸν ἐκεῖ βίον τὸν Ἀδὰμ ἐπισκέψαιο, εὕροις ἂν αὐτὸν ἐν μὲν παραδείσῳ μὴ χρείαν ἐσχηκότα γνῶναι ἑαυτοῦ τὴν γυναῖκα · μετὰ δὲ τὴν παράβασιν, καὶ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἔκπτωσιν τοῦ παραδείσου, τότε τὴν γυναῖκα γινώσκοντα· Ἵνα τὸ θνητὸν λοιπὸν τῆς φύσεως τῇ διαδοχῇ τῶν παίδων παραμυθήσηται. Ὧ ἀντιστρόφως τῷ εἰς παράδεισον ἄγοντι ἡ παρθένος ἀκολουθήσασα, μετ' ἐκείνου ἄφθορος ἐν παραδείσῳ ἤδη τρυφᾷ· φυγοῦσα μὲν τὴν ἔξω παραδείσου κατάραν τὴν λέγουσαν· Ἐν λύπαις τέξῃ τέκνα, καὶ τὰ ἑξῆς· οὐ δυναμένη δὲ συνεῖναι ἐκεῖ πῶς ἔγνω Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. Οὐδὲ γὰρ ἐν παραδείσῳ ὄντος αὐτοῦ. ἀλλ' ἐκβληθέντος, τοῦτο ἐῤῥέθη.

55. Οὐχ ὡς παρθενίαν δὲ λοιπὸν τῷ βίῳ νομοθετοῦντες ταῦτά φαμεν · ἀλλὰ ταῖς τὸν κατ' αὐτὴν

cta sunt, ita ad futuram vitam semina vitæ nostræ hinc jam per integritatem jaci, conatur per semetipsam pura integritatis semina ad incorruptam vitam agricolæ præparare; valida quidem integritatis manu retrorsum trahens 667 naturalem feminarum cum masculis complexum, virtute autem affectionis experte suam ipsius pulchritudinem regenerationis ævo splendidiorem parans. In antecessum ergo virtutis merito virgines consecutæ sunt, ut futura in regeneratione per resurrectionem corporum mutatio, Dei virtute in ipsis perficeretur. Hic enim tanquam angeli, neque nubunt neque nubuntur, sed et animæ virtute et corporis integritate æquales angelis sunt [59]. Quod autem voluit Dominus noster ut semen incorruptæ vitæ virginitas e terra in cœlum mirabiliter mitteretur, jam nostra corpora integritatis pulchritudinem per virginum integritatem meditari volens, id inde patet, quod cum in omnibus legi paruerit, nuptias renuerit. Opertebat enim, ut ex incorrupta virgine incorruptus etiam carne genitus, nec nuptiarum experiretur corruptionem : quippe cum nec genitum ex incorrupta, corporis per nuptias corruptioni servire, neque etiam ex corruptis matrimonio hominibus natum nostræ secundum naturam incorruptioni deceret ministrare. Et quemadmodum Adam semen præsentis vitæ per nuptiarum voluptatem exstitit; ita et eum semen futuri ævi per virginitatis integritatem esse oportebat, ut quemadmodum Adamum secuti sumus, qui per nuptias humanam in terra vitam seminavit, ita Dominum, qui per virginalem integritatem futurum ævum seminavit, prudenter sequeremur. Quod si non perfunctorie et paradisum et vitam illic ab Adamo actam inspexeris, reperies sane eum in paradiso opus non habuisse ut cognosceret suam uxorem : sed post prævaricationem et mortem et lapsum e paradiso tunc uxorem cognovisse [60], ut naturam jam mortalem factam successione liberorum consolaretur. Contra virgo eum sequens, qui in paradisum ducit, cum eo incorrupta jam in paradiso deliciatur, fugiens illam maledictionem, qua extra paradisum dictum est : *In doloribus paries filios* [61], et cætera : nec illic intelligere valens, quomodo Adamus suam cognoverit uxorem. Neque enim hoc, cum ipse in paradiso esset, dictum est, sed postquam jam fuerat ejectus.

55. Nec tamen hæc dicimus, quasi jam virginitatem vitæ hominum instar legis præscribere veli-

[59] Matth. xxii, 30. [60] Gen. iv, 1. [61] Gen. iii, 16.

(11) Εὐτρεπίζειν. Hæc scriptura editionis Parisiensis nec in Veneta, nec in ullo prorsus vetere libro legitur; sed tamen eam expungere noluimus, quia necessaria videtur ad contextus emendationem. Æque necessarium paulo ante legere, καταβάλλεται, non καταβάλλεσθαι.

(12) Οὐκ ἀπὸ ἀφθόρου φθορᾷ. Sic editio Veneta, Colbert. et unus ex Regiis. In quinque aliis desunt hæc verba. Nescio unde Parisiensis editio hauserit, ἀφθόρων. Difficillimo huic loco lucem afferre me non posse fateor, nisi legendo, ἀλλ' οὐδ' ἀπὸ ἐφθαρμένων.

(13) Σπείραντι. Nonnulli codices, σπείροντι. Ibidem lege, ἀνθρώπων.

mus; sed iis, quæ pretiosam virginitatis margaritam mercari instituerunt, purissimum illius nitorem undique ostendimus. *De virginibus autem præceptum Domini non habeo : consilium autem do*, inquit, *tanquam misericordiam consecutus a Domino* [62] : siquidem nec Dominus nostræ naturæ in lege aut in Evangelio virginitatem præscripsit. Nam qui talem masculo ad feminam, et rursus feminæ ad masculum, qualem initio descripsit oratio, habitum ob necessitatem matrimonii impressit, ac iis, qui ex immortalibus mortales facti fuerant, successionem generis paravit, **668** immortalitatem, ut diximus, excogitans : quique propterea dixit, *Crescite et multiplicamini* [63-99], quomodo virginitatem tunc præscribere potuisset ; cum præsertim ad explendum eorum locum, qui in bellis ob propriam improbitatem pereunt, necessariam esse posterorum multitudinem videret ? Ac in lege quidem Moysis etiam benedictione digna censebatur liberorum procreatio [1-17]. Sed postquam floruit undique propriis fructibus mundus, ac tanta hominum multitudine sata est terra, ut non jam caperet nascentium multitudinem, ac impletum est quod de adventu Domini nostri prædictum fuerat, fore ut homines illius doctrina prudenter victi, conciderent gladios suos in aratra et lanceas in vomeres, nec jam sumeret gens contra gentem ensem, nec bellum gerere discerent [18] ; præclare virginitas, contra atque hi qui per corpus corrumpuntur, ex corporibus incorruptionem pullulavit. Virginitatem tamen, neque per Moysem præscribit Dominus, masculorum et femineorum corporum naturæ rationem habens, neque eam in Evangelio præcipit. Sed Moysis legem resumens, quod deerat ad accuratam virtutem edocet dicens : *Dictum est : Non mœchaberis, Ego autem tibi dico : Non concupisces* [19], et quæ sequuntur. Et cum sederet in monte, a beatitudinibus cœpit os aperire ; et postquam recensuit leges Moysis et omnia ad veram virtutem intendit, ac ducentia ad salutem præcepta tradidit [20] ; impleto doctrinæ ministerio, descendit de monte, nusquam in præceptis virginitate, sive in Veteri, sive in Novo Testamento præscripta. Volebat enim præceptum non esse præclarum virginitatis institutum, sed egregium animæ virtutem amantis facinus, libera potestate id quod supra præceptum et supra legem est ex seipsa perficientis. Nam nuptiæ naturæ causa institutæ, et legis præcepta ad naturam accommodata. Virginitas autem naturam superans, legis servituti non addicitur, sed supra legem incorruptionis laudem creatori ac legislatori offert. Propterea igitur Dominus, iterum dico, nusquam virginitatem præcepit ; sed concessit, ut quemadmodum ab incorruptione in corruptionem præter naturam immoderata potestate

A πολυτίμητον μαργειρίτην ἐμπορεύεσθαι (14) προθεμέναις τὸ ἄσπιλον τούτου πανταχόθεν ὑποδεικνύντες. Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι, φησὶν, ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου· ἐπεὶ μηδὲ ὁ Δεσπότης ἡμῶν τῆς φύσεως ἐν νόμῳ ἢ ἐν Εὐαγγελίῳ παρθενίαν ἐνομοθέτησεν. Ὁ γὰρ τοιαύτην τῷ τε ἄῤῥενι πρὸς τὸ θῆλυ, καὶ ἀνάπαλιν τῷ θήλει πρὸς τὸ ἄῤῥεν, οἷανπερ ἐν ἀρχῇ ὁ λόγος ὑπέδειξε, τὴν σχέσιν διὰ τὸ ἀναγκαῖον τοῦ γάμου μηχανησάμενος, τοῖς δὲ ἐξ ἀθανάτων θνητοῖς γενομένοις τὴν διαδοχὴν τοῦ γένους ἐπισκευάσας, τὴν ὡς εἴρηταί που ἀθανασίαν εὑράμενος (15), καὶ διὰ τοῦτο, Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, εἰρηκὼς, πῶς οἷόν τε ἦν παρθενίαν τότε νομοθετεῖν ; Καὶ μάλιστα, ὅτι εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν
B ἐν τοῖς πολέμοις διὰ τὴν οἰκείαν μοχθηρίαν δαπανωμένων τὴν τῶν ἐπιγεννωμένων (16) πληθὺν ἀναγκαίων ἐώρα. Ἀλλ' ἐν μὲν τῷ διὰ Μωϋσέως νόμῳ καὶ εὐλογίας ἄξιον τὸ παιδοποιῆσαι ἐνομίζετο. Ἐπειδὴ δὲ ἤνθησε μὲν τοῖς οἰκείοις καρποῖς πανταχόσε ὁ κόσμος, καὶ τοσαύτῃ πληθύϊ ἀνθρώπων κατεσπάρη ἡ γῆ, ὡς μηδὲ χωρεῖν λοιπὸν τῶν ἐπιγεννωμένων τὸ πλῆθος, ἐνίστη δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν προφητευόμενον, ὅτι οἱ τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ φρονίμως πεισθέντες, συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας εἰς δρέπανα, καὶ οὐ μὴ λάβωσιν ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν· καλῶς ἡ παρθενία ἀντιστρόφως τοῖς διὰ σώματος φθειρομένοις ἐκ σωμάτων τὴν ἀφθορίαν βλαστάνει. Οὐ
C νομοθετεῖ δὲ ὅμως, ὅπερ ἔφην, οὔτε διὰ Μωϋσέως παρθενίαν ὁ Κύριος τῆς τῶν ἀῤῥένων καὶ θηλείων σωμάτων φύσεως στοχαζόμενος, οὔτε ἐν Εὐαγγελίῳ ταύτην ἐντέλλεται. Ἀλλὰ τὸν μὲν Μωϋσέως νόμον ἀνειληφὼς, τὸ λεῖπον πρὸς ἀκριβῆ ἀρετὴν ἐκδιδάσκει λέγων· Ἐῤῥέθη· Οὐ μοιχεύσεις. Ἐγὼ δέ σοι λέγω· Μηδὲ ἐπιθυμήσῃς, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ καθίσας μὲν ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἀπὸ μακαρισμῶν ἀνοίγει τὸ στόμα· ἐπελθὼν δὲ τὰ τοῦ Μωϋσέως καὶ ἅπαντα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν ἐπιτείνας, καὶ τὰς πρὸς σωτηρίαν συντεινούσας ἐντολὰς ἐκδιδάξας, πληροῖ τὴν διδασκαλίαν, καὶ καταβαίνει ἀπὸ τοῦ ὄρους· οὐδαμοῦ ἐν ταῖς ἐντολαῖς παρθενίαν, οὔτ' ἐν Παλαιᾷ, οὔτε ἐν Καινῇ Διαθήκῃ, νομοθετήσας. Ἐβούλετο γὰρ μὴ ἐπίταγμα εἶναι τὸ κατόρθωμα τῆς παρθενίας, ἀλλὰ πλεονεκτημα φιλαρέτου ψυχῆς, ἀπὸ
D αὐτεξουσίου αὐθεντίας τὸ ὑπὲρ τὴν ἐντολὴν καὶ ὑπὲρ τὴν φύσιν ἀφ' ἑαυτῆς κατορθούσης. Ὁ μὲν γὰρ γάμος τῆς φύσεως ἕνεκα, καὶ ὁ νόμος διατάττεται τῇ φύσει τὸ πρόσφορον. Ἡ δὲ παρθενία ὑπερβᾶσα τὴν σύσιν, ἀδούλωτος νόμῳ ἐστὶν, ὑπὲρ τὸν νόμον τῆς ἀφθορίας τὸ κατόρθωμα τῷ ποιητῇ τε καὶ νομοθέτῃ προσφέρουσα. Διὰ τοῦτο οὖν ὁ μὲν Κύριος, ἐρῶ πάλιν, οὐδαμοῦ ἐνομοθέτησε παρθε-

[62] I Cor. VII, 25. [63-99] Gen. I, 28. [1-17] Deut. XXVIII, 4. [18] Mich. IV, 3. [19] Matth. V, 27 ; Exod. XX, 14. [20] Matth. V, 1 sqq.

(14) Ἐμπορεύεσθαι. Nonnulli codices, ἐμπορεύσασθαι.

(15) Εὑράμενος. Unus ex Regiis, εὑρόμενος.

(16) Τὴν τῶν ἐπιγεννωμένων. Deerant hæc in editis. Leguntur in omnibus nostris codicibus, quorum tamen nonnulli habent, ἐπιγενομένων.

νίαν· εἴασε δὲ, ἵνα ὥσπερ ἀπὸ ἀφθαρσίας εἰς φθορὰν παρὰ φύσιν ἀμέτρῳ τῇ ἐξουσίᾳ χρησάμενος ἐβιάσθη ὁ ἄνθρωπος, οὕτως ἀπὸ φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν τὴν ἑαυτοῦ φύσιν κρείττονι τῆς φύσεως προαιρέσει βιάσηται. Καὶ οὐ νομοθετεῖ μὲν, φημὶ, οὐδὲ ἐπιτάττει τὸ κατόρθωμα τοῦτο, ἐξαίρετόν τι καὶ ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ ὑπὲρ τὸν νόμον φιλαρέτου ψυχῆς εἶναι γινώσκων. Ἀκούσας δὲ τοῦ πρὸς αὐτὸν εἰρηκότος, Οὐ συμφέρει γαμῆσαι, τὸ ὑπερφυὲς ἐνδεικνύμενος τῆς παρθενίας, φησίν· Οὐ πάντες χωροῦσιν.

56. Ὡς καὶ ὁ θειότατος Ἀπόστολος, κατ' ἴχνος ἑπόμενος, τὰ μὲν ἀνάγκαῖα πρὸς ζωὴν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς διατάσσεται· καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἑκάστῳ τάγματι ὡς ἓν σῶμα, ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ἄκρων, ὡς ἄν τις εἴποι, ὀνύχων κοσμεῖ· περὶ δὲ τῶν παρθένων, οὐδὲν μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ἀποφαίνεται· ἐρωτώμενος δὲ, μιμεῖται τὸν Κύριον, καί φησι· Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Οὐδαμοῦ γὰρ εὑρίσκω, οὔτε ἐν νόμῳ, οὔτ' ἐν Εὐαγγελίῳ, τοῦτο τὸ μέγιστον κτῆμα τῆς φιλαρέτου ψυχῆς τὸν Κύριον ἐπιτάξαντα. Ὡς δὲ ὁ Κύριος ἐρωτηθεὶς τὸ μὲν, Οὐ πάντες χωροῦσι, τοῖς ἐρωτήσασιν ἀπεκρίνατο, οὐκ ἔκρυψε δὲ οὔτε τὸ μέγεθος, οὔτε τὸν τρόπον ᾧ ἄν τις κατορθώσειε παρθενίαν, ἀλλ' ἐπενέγκας τὸ τρίτον εἶδος τῆς εὐνουχίας ὑπέδειξεν· οὕτω κἀγὼ, εἰ καὶ ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω, ἀλλὰ γνώμην δίδωμι. Ὅπου γὰρ ὑπὲρ τὴν φύσιν μέλλει γίνεσθαι τοῦτο τὸ κατόρθωμα ἐκεῖ ἐκβάλλεται μὲν ἅπαν δουλοπρεπὲς ἐπίταγμα· ἐλευθέρα δὲ συμβουλὴ ὑποφωνοῦσα πῶς χρὴ τὸν ἐλεύθερον παντὸς ἐπιτάγματος, κρείττονα ἀπὸ ἐξουσίας γενόμενον, πρὸς ἀφθαρσίαν παραδόξως τὴν φύσιν βιάσασθαι, καιρίως (17) εἰσάγεται. Ὡς οὖν ὁ Κύριος τοὺς τρόπους τῆς κατὰ τὴν παρθενίαν εὐνουχίας ἐρωτηθεὶς, οὕτως ὁ μαθητὴς τῆς παρθενίας τὴν συμβουλὴν εἰσηγήσατο λέγων· Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι. Δέδεσαι γυναικί; καὶ ἔφθης τῷ δεσμῷ τούτῳ πρὸ τῆς γνώσεως τοῦ κατὰ τὴν παρθενίαν καλοῦ προληφθῆναι; μὴ ζήτει λύσιν. Λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. Ἀντὶ τῶν, Μὴ ζήτει δεσμὸν δεθῆναι. Ἐὰν δὲ καὶ γαμήσῃς, οὐχ ἥμαρτες. Καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. Θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι, ἀνοίγοντες ἑαυτοῖς διὰ τοῦ γάμου ὀδυνῶν ἐργαστήριον. Ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι. Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστὶ τὸ λοιπόν. Αἱ γὰρ χῶραι λευκαὶ, καὶ ἤδη εἰσὶ πρὸς θερισμὸν λοιπόν· Ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσιν. Οὐχ οἱ μὴ ἔχοντες ὡς οἱ ἔχοντες. Ὥσπερ οὖν ἔνιοι μὴ ἔχοντες διὰ παρθενίας ὑπόσχεσιν, ὡς ἔχοννες τὴν παρθενίαν (18) ἐνυβρίζουσι. Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες·

usus homo violenter detrusus est, ita a corruptione ad incorruptionem naturam suam proposito natura meliore, vim quamdam sibi adhibens, perveheret. Nec instar legis præscribit, inquam, nec præcipit hoc institutum, eximiam quamdam, ac supra naturam et supra legem, animæ virtutis studiosæ laudem esse sciens. Cum autem audisset eum, qui ad illum dicebat : *Non expedit nubere* [21]; excellentiam demonstrans virginitatis ait; *Non omnes capiunt* [22].

56. Quemadmodum et divinissimus Apostolus illius vestigia sequens, quæ quidem necessaria sunt ad vitam in Epistolis præcipit; ac Ecclesiam in unoquoque ordine, velut unum corpus a capite usque ad extremos, ut ita dicam, ungues exornat : de virginibus autem nihil ex seipso pronuntiat; sed interrogatus imitatur Dominum et ait : *De virginibus autem præceptum Domini non habeo* [23]. Nusquam enim reperio nec in lege, **669** nec in Evangelio maximum illud ornamentum animæ virtutis studiosæ præscriptum a Domino fuisse. Quemadmodum autem Dominus interrogatus illud quidem, *Non omnes capiunt*, interrogantibus respondit, nequaquam autem abscondit virginitatis præstantiam, nec modum quo quis illam consequatur, sed tertium eunuchorum genus ostendit : ita et ego, etsi præceptum Domini non habeo, at consilium do [24]. Cum enim supra naturam futura sit hæc virtus, illinc omne expellitur servile præceptum, ac liberali consilio opportune docetur quomodo oporteat eum, qui liber est ab omni præcepto, meliorem ex potestate factum, miram naturæ vim inferre ad incorruptionem. Quemadmodum igitur Dominus virgineæ castrationis modos interrogatus aperuit : ita discipulus virginitatis consilium induxit, dicens [25] : *De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium autem do tanquam misericordiam consecutus a Domino ut sim fidelis. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. Alligatus es uxori?* ac præoccupatus es hoc vinculo, antequam nosceres virginitatis bonum? *noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.* Quasi dicat : Ne quæras vinculo ligari. *Si autem et uxorem duxeris, non peccasti. Et si nupserit virgo, non peccavit. Tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi*, aperientes sibimetipsis per matrimonium dolorum officinam. *Ego autem vobis parco. Hoc autem dico, fratres, tempus jam breve est.* Nam regiones albæ sunt, jamque ad messem paratæ [26] : *Ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint.* Non dicit, ut qui non habent, tanquam habentes sint. Quemadmodum profecto nonnulli, non habentes propter virginitatis professionem, tanquam habentes, virginitati dedecus inurunt. *Et*

[21] Matth. xix, 10. [22] ibid. 11. [23] I Cor. vii, 25. [24] ibid. [25] ibid. 25-36. [26] Joan. iv, 35.

(17) Καιρίως. Nonnulli codices, κύρμος.
(18) Τὴν καρθεσίαν. Sic mss. et Veneta editio. Male in Parisiensi, τὴν καρθένον.

qui flent, tanquam non flentes; et qui gaudent, tanquam non gaudentes; et qui emunt, tanquam non possidentes; et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur. Præterit enim figura hujus mundi. Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ sunt Domini, quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori; et divisæ sunt mulier quæ nupsit, et virgo. Innupta cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Hoc autem ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi. Si quis autem turpem se videri existimat super virginе sua, quod sit superadulta, et ita oportet fieri; quod vult faciat: non peccat: jungantur matrimonio; sciat tamen se mortali viro ac mundo, ob fruendam voluptatem maluisse, quam Domino **670** placere. *Qui autem statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, et hoc judicavit in corde suo servare virginem suam; bene faciet. Igitur et qui jungit matrimonio virginem suam bene faciet; melius est enim nubere quam uri. Et qui non jungit, melius faciet,* pro mortali viro, illam Domino despondens.

57. Dominus autem iis, qui matrimonii molestias didicerant, ac difficultatem soluendi conjugalis vinculi ægre ferebant, illudque, *Non expedit nubere,* dicebant, *Non omnes capiunt hoc verbum,* inquit, *sed quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt* [27]; quicunque scilicet concubituum incitamento, in se, naturæ munere, abscisso, nuptias aspernantur. *Et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus* [28], doctrina et custodia ad virginitatem servandam adducti: qualis profecto et illa quæ a patre servatur virgo, de quo dictum est: *Qui autem judicavit in corde suo servare virginem suam, bene faciet* [29]. *Et sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum* [30]: qui quidem aliis præstantiores sunt, quia cum neque a natura ad castitatem adjumenta habeant, neque ab hominibus custodiantur, ipsi semetipsos propter regnum cœlorum ad virginitatem exercent, matrimonium ac sæculum propter hoc regnum contemnentes, ac toti ad cupiditatem regni non sine athletico sudore incumbentes. Nam qui ex matre ventris cunuchus est, cum natera sit castus, nullum proprium opus in virginitatis decore ostendere potest; ut qui naturæ, ut dixi, beneficio, non amore virginitatis matrimo-

καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες· καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. Ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσῃ (19) τῷ Κυρίῳ. Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῇ γυναικί· καὶ μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ ἡ γαμήσασα (20), καὶ ἡ παρθένος. Ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι. Ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρί. Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον ἑαυτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω· οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν· γινωσκέτω μέντοι ὡς ἀνδρὶ θνητῷ μᾶλλον καὶ κόσμῳ (21) ἡ τὸ τῷ Κυρίῳ ἀρέσκον δι' ἡδονῆς ἀπόλαυσιν ἐπελέξατο. Ὃς δὲ ἕστηκεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ἑδραῖος, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιήσει. Ὥστε καὶ ὁ γαμίζων τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιήσει· κρεῖσσον γὰρ γαμῆσαι (22) ἢ πυροῦσθαι· καὶ ὁ μὴ γαμίζων, κρεῖσσον ποιήσει, ἀντὶ θνητοῦ ἀνδρὸς, τῷ Κυρίῳ ταύτην νυμφεύων.

57. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τοὺς τὰς ἐκ τῶν γάμων ἀηδίας καταμαθόντας, καὶ πρὸς τὸ δύσλυτον τοῦ πρὸς γυναῖκα δεσμοῦ σχετλιάσαντας, καὶ τὸ, Οὐ συμφέρει γαμῆσαι, εἰπόντας, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, φησὶν, ἀλλ' οἷς δέδοται. Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτως· ὅσοι φύσεως πλεονεκτήματι τὸ πρὸς τὰς συνουσίας ἐρεθίζον ἐκτετμημένοι, καταφρονοῦσι τῶν γάμων. Καὶ εἰσιν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, διδασκαλίᾳ καὶ τηρήσει παρθενεύειν πεισθέντες· ὥσπερ οὖν καὶ ἡ παρὰ τοῦ πατρὸς τηρουμένη παρθένος, περὶ οὗ εἴρηται· Ὃς δὲ κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιήσει. Καὶ εἰσιν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· οἱ καὶ καλλίονες τῶν ἄλλων ὑπάρχοντες, διότι οὔτε ἐκ τῆς φύσεως πρὸς σωφροσύνην ἐφόδιον ἔχοντες, οὔτε παρὰ ἀνθρώπων κρατούμενοι, αὐτοὶ ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν πρὸς τὴν παρθενίαν ἀσκοῦσι, γάμου μὲν καὶ βίου διὰ ταύτην (23) καταφρονοῦντες, τὸ δ' ὅλον τῆς βασιλείας μετὰ ἀθλητικοῦ ἱδρῶτος ἐχόμενοι. Ὁ μὲν γὰρ ἐκ κοιλίας μητρὸς εὐνοῦχος, φύσει σώφρων ὑπάρχων, οὐδὲν ἴδιον ἔργον ἐν τῷ τῆς παρθενίας κάλλει ἐπι-

[27] Matth. XIX, 10, 11. [28] ibid. 11. [29] 1 Cor. VII, 37. [30] Matth. XIX, 12.

(19) Ἀρέσῃ. Hic et infra multi codices et Veneta editio, ἀρέσει.

(20) Ἡ γαμήσασα. Hæc percommode in uno ex Regiis desunt. At prorsus vitiose pro his vocibus habent nonnulli codices ἡ ἄγαμος.

(21) Μᾶλλον καὶ κόσμῳ. Hæc desunt in editione Parisiensi. Leguntur in Veneta et Regio cod. 2879, et Ambrosii interpretatione.

(22) Γαμῆσαι. Ita quatuor mss. Editi, γαμίζειν. *Melius enim jungere, quam ut urantur.*

(23) Ταύτην. Ope unius ex Regiis emendavi vulgatam scripturam τοῦτον. Habet Regius codex 2879, τούτων.

δείξασθαι ἔχει· φύσεως, ὅπερ ἔφην (24) πλεονεκτήματι, καὶ οὐχὶ τῇ πρὸς τὴν παρθενίαν διαθέσει τὸν γάμον ἀποστραφείς. Ὥσπερ οὖν καὶ ὁ παρ' ἀνθρώπων εὐνουχισθεὶς τηρήσει τὴν παρθενίαν ἀσκεῖν βιαζόμενος, οὐκ ἴδιον κατόρθωμα τὴν ἀφθορίαν τῆς παρθενίας, ἀλλὰ τῶν τηρούντων δεικνύει· ὁ δὲ ἑαυτὸν εὐνουχίσας ἐξαίρετον ἔργον διὰ τῆς ἐγκρατείας τε καὶ πρὸς πάντα ἀσκήσεως τὸ τῆς παρθενίας κάλλος ποιούμενος, ἰδίοις καὶ οὐκ ἀλλοτρίοις κατορθώμασιν ἐν τῇ βασιλείᾳ σεμνύνεται. Ἐπισημαίνου (25), δὲ ὅτι τὸν ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ πρὸς τοὺς εὐνούχους λόγον ἀναλαμβάνων, τὴν διαφορὰν παραδίδωσι τῆς εὐνουχίας, ἐπιμένων τῆς διδασκαλίας τῷ τρόπῳ. Ὡς γὰρ διὰ Μωϋσέως μὲν τὸ μὴ μοιχεῦσαι ἁπλῶς, δι' Εὐαγγελίου δὲ τὸ πῶς μὴ μοιχεῦσαι· καὶ τὸν τρόπον ἀνέπτυξεν· οὕτω καὶ διὰ Ἡσαΐου μὲν τὸ εὐνουχεῖσθαι, ἐν Εὐαγγελίῳ δὲ τὸ πῶς, καὶ ὅτι οὐ μονοειδὴς ἡ εὐνούχία, ἀλλὰ τρίτον ταύτης εἶδος νοεῖται ὑπέδειξεν· ὥστε ἐκεῖ μὲν γενικῶς τὸν εὐνοῦχον, ἐνταῦθα δὲ καὶ ἰδικῶς ἡμῖν (26) χαρακτηρίζεσθαι. Καὶ οὐ μάχεται τοῖς ἀνώτερον ἐκτεθεῖσι τὰ εἰρημένα. Οὐ γὰρ εὐνουχίαν νομοθετεῖ ἢ ἐπιτάττει ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ, ἀλλὰ τίνων ἄξιοι γερῶν εἰσιν οἱ ἀγαθοὶ εὐνοῦχοι κηρύττει.

A nium fugiat. Quemadmodum etiam et qui ab hominibus factus est eunuchus, cum custodia virginitatem colere cogatur, integritatem virginitatis non propriam suam laudem esse demonstrat, sed eorum qui illum custodiunt. Qui autem semetipsum castravit, hic cum egregium opus esse virginitatis decus et continentia et accurata in omnibus rebus exercitatione probet, propriis ac non alienis præclare factis in regno ornatur. Nota autem Christum Isaiæ ad eunuchos verba [31] resumentem, differentiam eunuchorum ostendere, ita ut in suo docendi more permaneat. Quemadmodum enim per Moysem simpliciter mœchandum non esse : in Evangelio autem quomodo non mœchandum et modum explicuit Dominus : ita et per Isaiam eunuchos quidem esse, in Evangelio autem quomodo, ac non unam esse, B sed triplicem eunuchorum speciem demonstravit ; ita ut illic quidem generatim eunuchus, hic autem propriis notis nobis designetur. Neque hæc dicta cum iis quæ supra exposuimus pugnant. Non enim castrationem lege sancit aut præcipit in Isaia, sed quibus digni sint præmiis boni eunuchi declarat.

58. Καλῶς δὲ ἔχει αὐτὰ τὰ ῥητὰ (27) ἐπισκέψασθαι. Τάδε λέγει Κύριος τοῖς εὐνούχοις, τοῖς φυλασσομένοις τὰ Σάββατά μου, καὶ ἐκλεγομένοις ἃ ἐγὼ θέλω, καὶ ἀντεχομένοις τῆς διαθήκης μου· Δώσω αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου καὶ ἐν τῷ τείχει μου τόπον ὀνομαστὸν, κρείττω υἱῶν καὶ θυγατέρων. Ὄνομα αἰώνιον δώσω αὐτοῖς, καὶ οὐκ ἐκλείψει. Οὐκοῦν οὐχὶ τοῖς κατὰ περίστασιν καὶ ἁπλῶς εὐνούχοις τὰ εἰρημένα ἀγαθὰ ὑπισχνεῖται, ἀλλὰ τοῖς φυλασσομένοις, φησὶ, τὰ Σάββατά μου, καὶ ἐκλεγομένοις ἃ ἐγὼ θέλω. Σάββατον δὲ οὐκ ἐν ἔργῳ, ἀλλ' ἐν πράξεως ἀργίᾳ νοεῖται. Σαββατίζειν γὰρ βούλεται τὴν παρθένον, οὐκ ἐν τῷ ἐνεργεῖν τὴν παρθενίαν φυλάττουσαν, ἀλλ' ἐν τῷ ἀκίνητον πρὸς ἐνέργειαν μεῖναι τὴν ἀφθορίαν τηροῦσαν. Οἷον ἄγαλμα φησὶ, Θεοῦ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ἡ παρθένος ἐπὶ γῆς ἐπλάσθη. Μυστικῶς αὕτη σαββατιζέτω, μὴ χεῖρα, μὴ πόδα, μὴ ὀφθαλμὸν, μήτ' ἄλλο τι τῶν μελῶν, ἀλλὰ μηδὲ νοῦν φθοροποιὸν τοῦ φυσικοῦ κάλλους κινοῦσα· ἀλλ' ἑστηκέτω (28) ὡς ἀγαθὸν γλύμμα Θεοῦ ἀκίνητον πρὸς πᾶσαν φαντασίαν τε καὶ ἁφὴν, δι' ὅλου ἐπὶ τῆς πέτρας ἑστῶσα· μή τις δι' ὀφθαλμῶν ἢ δι' ἀκοῆς, ἢ δι' ἄλλης τινὸς μιᾶς αἰσθήσεως λαθραίως παρεκρυεὶς, ἢ παρακινήσῃ (29) τοὺς κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐν ψυχῇ χαρακτῆρας, ἢ καὶ συγχίας τοὺς ἀρχετύπους ἰδίους που κακῶς ἐγχαράξῃ· καὶ τὸ μὲν τῆς ψυχῆς κάλλος οὕτω λυμήνηται, τὸ δὲ σῶμα ὑλικὸν ὑπάρχον φθοραίοις τισὶν ἁπαφαῖς κηλίδων καὶ μώμων ἀπανταχοῦ ἀνάπλησῃ. Ἑστηκέτω οὖν πάγιον, φημὶ,

58. Præclarum autem fuerit ipsa verba inspicere. *Hæc dicit Dominus eunuchis, qui custodiunt Sabbata mea, et eligunt quæ ego volo, et adhærent testamento meo : Dabo illis in domo mea et intra muros meos locum nominatum, meliorem filiis et filiabus. Nomen æternum dabo illis, et non deficiet* [32]. Igitur non iis qui casu ac simpliciter eunuchi sunt ejusmodi bona promittit, **671** sed iis *qui custodiunt*, C inquit. *Sabbata mea, et eligunt quæ ego volo.* Sabbatum autem non in opere, sed in operis cessatione intelligitur. Sabbatum enim vult agere virginem, non ita ut operando virginitatem servet, sed ut immobilis ad operationem permanens, integritatem custodiat. Velut simulacrum, inquit, Dei, ex anima constans et corpore, virgo in terra formata est. Mystice ipsa Sabbatum agat, non manum, non pedem, non oculum, neque aliud quidpiam membrum, sed nec mentem naturalis pulchritudinis corruptricem movens ; sed stet ut præclara Dei effigies immota ad omnem imaginationem et tactum, perpetuo in petra consistens : ne quis per oculum aut per auditum aut per alium aliquem sensum latenter influens, di- D moveat impressas in anima secundum Dei imaginem formas, aut primariis figuris confusis suas proprias prave insculpat ; sicque et animæ pulchritudinem corrumpat, et corpus, quod materiale est, per exitiales quosdam tactus maculis et nævis totum repleat. Stet igitur immobile, inquam, Domini simulacrum, perpetuum agens sabbatum, ut neque dum

[31] Isa. LVI, 4, 5. [32] ibid.

(24) Ἔφην. Pro hac voce, quam omnes nostri codices agnoscunt, habet editio Parisiensis, ἔχῃ, Veneta, ἔφῃ.

(25) Ἐπισημαίνου. Sic mss. quinque. Editi, ἐπισημαίνουσι.

(26) Ἡμῖν. Hanc vocem addidimus ex quinque veteribus libris.

(27) Τὰ ῥητά. Nonnulli codices, τὰ ῥήματα.

(28) Ἑστηκέτω. Tres codices, ἑνστηκέτω.

(29) Παρακινήσῃ. Sic Colb. et unus ex Regiis, melius quam editi, παρακινήσει.

per se movetur, naturalium formarum aliquas emoveat, aut eas, dum in ipso motu impingit in aliquos, perfringat; neque ab externa manu agitatum naturali pulchritudine spolietur.

59. Forte etiam per sabbatismum illud indicat, quomodo virginitas naturaliter simul et mirabiliter acquiri possit. Quemadmodum enim salutis nostræ modum exponens, ait: *Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cœlum? id est, Christum deducere. Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum a mortuis revocare. Sed quid dicit? Prope te verbum est in ore tuo et in corde tuo*[33]. Neque opus est te quæ adeo a te remota sunt, cœlum aut abyssos perscrutari: sed tu vicino ac prompto utere auxilio. *Si enim confitearis in ore tuo Jesum Christum, et in corde tuo credideris, quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris*[34]. Ita et de virginitate dicit: Ne dixeris: Quomodo ascendam in cœlum, ut inde virginitatis integritatem deducam? aut quomodo descendam in infernum, ut eam dudum a diabolo corruptam mihi ipsa recuperem? Sed quid dicit? prope te est, inquit, et secundum naturam tecum nascitur virginitas. Neque igitur maria ad eam acquirendam opus est te transfetare, neque immensum aerem pervolare, neque terræ circuitus ea indaganda et vestiganda emetiri, aut e terra evolando cœlum ad eam inveniendam conscendere; sed, ut dixi, omittens remota spatia scrutari, temetipsam considera qualis sis, et eam in te, secundum naturam, invenies latentem. Ac si vis illam apud te inviolabilem permanere, per totam vitam Sabbatum age, hoc est, mane quod nata es. Ne moveas manum ad tactum viri, neque implices quæ non sunt implicata, nec soluta colliges, neque incorrupta membra diversi **672** generis membris implicando corrumpas; sed mane in cubili id quod es, nihil amplius require. Sabbatum age apud temetipsam, nihil faciens quod dissolvat id quod secundum naturam est. Necesse non habes muros et septa transilire, ut virginitatem veneris. Quin etiam, si hæc agas, fortasse amittes virginitatem. Sed in cubili Sabbatum agens, puram temetipsam custodies, sicque facile virginitatem, pretiosissimam possessionem habebis. Non enim inveniendo aut faciendo aliquid novi, eam tibi vindicabis: sed manens intaminata, id quod ex utero nata es virgo bona semper omnibus videberis. Sed si amittas hanc virginitatis possessionem, etiamsi illa omnia facias quæ dixi, cœlum et terram, mare et abyssum, ac totum aerem pervageris, nullo illam modo recuperare jam poteris. Quomodo enim quod corruptum est, jam incorruptum fiet? quomodo quæ virum cognovit, tanquam

[33] Rom. x, 6-8. [34] ibid. 9.

A τὸ τοῦ Κυρίου, ἄγελμα, σαββατίζον δι' ὅλου, ἵνα μήτε ἀφ' ἑαυτοῦ κινούμενον παρακινήσῃ που, ἢ ἐν τῇ κινήσει τισὶ προσαραττόμενον παραθραύσῃ τινὰς τῶν φυσικῶν χαρακτήρων, μήτε παρὰ τῆς ἔξωθεν χειρὸς σαλευόμενον ἀποσυληθῇ τὸ τῆς φύσεως κάλλος.

59. Τάχα δὲ διὰ τοῦ σαββατισμοῦ καὶ τὸ πῶς ἔστι κτήσασθαι παρθενιαν φυσικῶς τε ἅμα καὶ παραδόξως αἰνίττεται. Ὡς γὰρ τὸν ὅρον τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐκτιθέμενος, φησί· Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τουτέστι Χριστὸν καταγαγεῖν. Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τουτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστι ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. Καὶ οὐ χρείαν ἔχεις τὰ
B οὕτω σου μακρὰν, οὐρανὸν ἢ ἀβύσσους περιεργάζεσθαι· ἀλλὰ τῷ ἐγγὺς καὶ σὺ χρῆσαι δεξιᾷ βοηθήματι· Ἐὰν γὰρ ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Ἰησοῦν Χριστὸν (30), καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς παρθενίας φησί. Μὴ εἴπῃς· Πῶς ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, ἐκεῖθεν τὴν τῆς παρθενίας μου ἀφθορίαν καταγαγεῖο; ἢ πῶς καταβήσομαι εἰς τὴν ἄβυσσον, ἵνα ταύτην πάλαι παρὰ διαβόλου φθαρεῖσαν ἐμαυτῇ ἀνακτήσωμαι; Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου ἐστὶ· φησὶ, καὶ κατὰ φύσιν σοι συγγενᾶται ἡ παρθενία. Οὐτε οὖν πελάγη εἰς τὴν κτῆσιν αὐτῆς χρείαν ἔχεις περᾶσαι, οὔτ' ἀέρα που ἄπειρον διαπτῆναι, οὔτε γῆς περιόδους ἰχνηλατοῦσα ταύτην ἀναμετρήσασθαι· ἢ οὐρανὸν ἐκ γῆς ἀναπτᾶσα, εἰς εὕρεσιν αὐτῆς ἐμβατεῦσαι· ἀλλ', ὅπερ εἴρηκα, ἀφεῖσα
C τὰ μήκη (31) περιεργάζεσθαι, σαυτὴν ὡς ἔχεις ἐπίσκεψαι, καὶ ἐν σαυτῇ κατὰ φύσιν ταύτην κρυπτομένην εὑρήσεις. Καὶ εἰ βούλει ταύτην παρά σοὶ ἄσυλον μένειν, διὰ βίου σαββάτιζε· τουτέστι, μένε ὃ ἐγεννήθης. Μὴ κινήσῃς χεῖρα πρὸς ἀφὴν ἀνδρὸς, μήτε πλέξῃς τὰ ἄπλεκτα, μηδὲ τὰ λελυμένα συνδήσῃς, μηδὲ ἄφθορα μέλη ἑτερογενέσι συμπλέκουσα μέλεσι φθείρῃς ἀλλὰ μένε ἐπὶ τῆς κοίτης ὃ εἶ, μηδὲν πλέον περιεργάζου· Σαββάτιζε καθ' ἑαυτὴν, μηδὲν ἐνεργοῦσα τὸ παραλύον τὸ κατὰ φύσιν. Οὐκ ἔχεις τοίχους καὶ περιβόλους ὑπεράλλεσθαι, ἵνα τὴν παρθενίαν θηράσῃς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν πράττουσα, καὶ ἀπολέσεις ἴσως τὴν παρθενίαν. Ἐπὶ τῆς κοίτης δὲ σαββατίζουσα, καθαρὰν αὐτὴν φυλάξεις, καὶ οὕτω μὲν εὐκόλως, φησὶ, τὴν παρθενίαν κτῆμα τιμιώτατον ἕξεις. Οὐ
D γὰρ ἐκφύσασά τι ἢ ἐργασαμένη τι καινὸν, ταύτην περιποιήσεις σαυτῇ· ἀλλὰ μείνασα ἄχραντος, ὃ ἐκ γαστρὸς ἐγεννήθης παρθένος, ἀεὶ ἀγαθὴ τοῖς πᾶσιν ὀφθήσῃ. Ἀπολέσασα δὲ τοῦτο τῆς παρθενίας (32) τὸ κτῆμα, κἂν ἐκεῖνα πάντα ποιήσῃς ἃ εἴρηκα, οὐρανόν τε καὶ γῆν, θάλασσάν τε καὶ ἄβυσσον, καὶ ἀέρα ὅλον διαπεράσῃς, οὐδενὶ τρόπῳ τοῦτο ἀνακτήσασθαι ἔτι δυνήσῃ. Πῶς γὰρ τὸ φθαρὲν ἔτι ἄφθορον γενήσεται;

(30) Ἰησοῦν Χριστόν. Tres codices, Κύριον Ἰησοῦν.

(31) Τὰ μήκη. Sed editio Veneta et codices mss. Parisiensis editio, τὰ μένη, cum asterico nævum indicante.

(32) Τῆς παρθενίας. Duo codices, τῆς ἀφθαρσίας, Duo alii, τῆς ἀφθορίας.

πῶς δὲ τὸ γνῶσιν ἀνδρὸς εἰληφὸς ὡς μὴ εἰληφὸς λογισθήσεται ; πῶς δὲ καθάπαξ τὸ τρωθὲν ἐπιθυμίᾳ τε καὶ ἡδονῇ καὶ πάθει ὡς ἄτρωτον ἔτι γενήσεται, τῶν σημάντρων τῆς φθορᾶς ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τῷ σώματι δι' ὅλου μενόντων ; Μετάνοια μὲν γὰρ ἀφίησιν ἁμαρτίαν· τὴν δὲ ἐφθαρμένην ὡς μὴ ἐφθαρμένην ποιῆσαι πάλιν ἀδυνατοῦσα, διὰ βίου ὀδύρεται. Διὸ ἐπειδὴ μέγιστον τοῦτο τὸ κτῆμα, καὶ τὸ ἔπαθλον τοῖς κατορθοῦσιν αὐτὸ ἐνδοξότατον, τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Κυρίου πεισθέντες σαββατίσωμεν οὕτως, ὡς ὁ λόγος ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους ὑπέβαλεν· ἄχραντόν τε καὶ ἀνέπαφον πάσης κηλῖδος τὸ φυσικὸν κάλλος τοῦ θείου ἀγάλματος δι' ὅλου τηροῦντες. Μὴ μόνον δὲ σαββατιζέτω, φησίν, ἡ παρθένος, ἀλλὰ καὶ ἐκλεγέσθω ἃ ἐγὼ θέλω. Τί δὲ ἄλλο ἢ ἀφθορίαν ὁ Κύριος θέλει ; ἣν μετὰ τοῦ σαββατίζειν ἐα συγκρίσεως τῆς ἐν τῷ γάμῳ φθορᾶς ἐν τῇ παρθενίᾳ ἐκλεξαμένη, καὶ τῆς πρὸς τὸν Κύριον ἐπὶ ταῖς ἐντολαῖς διαθήκης ἀντεχομένη, λήψεται παρ' αὐτοῦ ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ τείχει αὐτοῦ τόπον ὀνομαστὸν, τὸν κρείττονα υἱῶν καὶ θυγατέρων. Οὐ γὰρ μόνον τοῖς φυλάσσουσι τὰ Σάββατά μου εὐνούχοις καὶ ἐκλεγομένοις ἃ ἐγὼ σέλω, ἀλλὰ καὶ ἀντεχομένοις τῆς διαθήκης μου, δώσω τὰ εἰρημένα. Μεμνῆσθαι οὖν τῆς διαθήκης τοῦ νυμφίου ἡ παρθένος νύκτωρ καὶ μεθ' ἡμέραν ὀφείλει, διαθήκης ἣν (33) ὑπὲρ αὐτῆς ἀποθνήσκων ὑπὲρ ἀφθορίας αὐτῆς ἐγγράφως διέθετο. Καὶ μεμνημένη τῆς ἐν τῷ δι' αὐτὴν θανάτῳ αὐτοῦ διαθήκης, ὅτι παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, παρὰ πάντα τὸν βίον ἀντεχέσθω τῆς διαθήκης αὐτοῦ· τοττέστι, μὴ ἀθετείτω τὴν ἐπὶ τῷ θανάτῳ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῆς τελεσθεῖσαν οἰκονομίαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπεμπωλήσασαν τὴν ἑαυτῆς (34) ἐλευθερίαν, αὐτὴν τῷ ἑαυτοῦ αἵματι ἐξηγόρασε, καὶ ἐξαγοράσας οὐκ ἐλευθερίᾳ μόνον τετίμηκεν, ἀλλὰ καὶ νύμφην ἑαυτῷ ἁρμόσας βασιλίδα ποιῆσαι ὑπερβαλλούσῃ χάριτι κατηξίωσε. Διὰ τοῦτο ἀντεχέσθω τῆς διαθήκης αὐτοῦ· τοττέστιν, ἵνα κοινότερον εἴπω, ὥσπερ τινὸς προικφου τῆς πρὸς αὐτὴν διαθήκης αὐτοῦ, ἐγγράφως καὶ νομίμως συστάντος τοῦ γάμου, ἀεὶ ἀντεχέσθω πρὸς τὰ ἐπερωτήματα καὶ τὰς συνθήκας τῆς συμβιώσεως, ἑαυτὴν αὐτῷ ἄμωμον ἐν πᾶσε παρέχουσα, ὡς ἂν ἀξίως αὐτοῦ ἐνταῦθα συζήσασα, καὶ τῶν ἐκεῖ παρ' αὐτοῦ ἀγαθῶν ἀπολαύσειε.

60. Τοῖς γὰρ φυλασσομένοις τὰ Σάββατά μου (πάλιν ἐρῶ, φησὶ, καὶ τοῖς ἐκλεγομένοις ἃ ἐγὼ θέλω, καὶ ἀντεχομένοις τῆς διαθήκης μου, δώσω ἐν τῷ οἴκῳ μου καὶ ἐν τῷ τείχει μου τόπον ὄνομαστὸν, κρείττονα υἱῶν καὶ θυγατέρων. Ὡς γὰρ ἂν μὴ δοκοῖεν ὡς ἄσπερμοί τε καὶ ἄγονοι ἐπονείδιστοι εἶναι, οὕτω μὲν, φησὶν, οἰκεῖοί τε καὶ φίλοι μτυ ἔσονται ὡς ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἐντὸς τοῦ τείχους (35) μου μένειν. Τοσαύτης δὲ τιμῆς παρ' ἐμοὶ κριθήσονται ἄξιοι, ὡς πᾶσαν εὐγένειαν παίδων μὴ δύνασθαι τῷ τόπῳ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν ἀμιλλᾶσθαι. Δώσω γὰρ αὐ-

A non cognoverit, reputabitur ? quomodo quod seme vulneratum est cupiditate et voluptate et vitio, quasi integrum rursus fiet, cum signa corruptionis in anima et corpore jugiter permaneant ? Pœnitentia enim dimittit peccatum ; sed ex corrupta incorruptam iterum facere non valens, per totam vitam lamentatur. Quare cum præstantissima sit hæc possessio, ac præmium his, qui eam consequuntur, longe gloriosissimum, doctrinæ Domini morem gerentes, ita sabbatum agamus, uti hæc oratio ab initio hactenus submonuit, intaminatam et intactam ab omni macula naturalem pulchritudinem divini simulacri perpetuo servantes. Nec sabbatum modo agat, inquit, virgo, sed etiam eligat quæ ego volo. Quid autem aliud nisi integritatem vult Dominus ? B quam quidem simul cum sabbatismo, in virginitate eligens, præ conjugii corruptione, ac inito cum Domino fœderi in mandatis observandis adhærens, accipiet ab eo in domo et muro ejus locum nominatum, præstantiorem filiis et filiabus. Non enim servantibus solum sabbata mea eunuchis et eligentibus quæ ego volo, sed et adhærentibus testamento meo dabo quæ dicta sunt [35]. Ejus igitur fœderis, quod cum sponso ictum est, noctu diuque virgo meminisse debet, fœderis, inquam, quod pro ipsa moriens ad tribuendam ei integritatem scriptis sancivit. Denique memor fœderis confirmati per mortem quam pro ea pertulit (ut enim ei conferret sanctitatem, pro ea seipsum tradidit), per totam vitam fœdus illius servet, hoc est, ne irritam faciat dispensationem in ipsius morte pro sua salute consummatam. Imo vero quoniam suam libertatem C vendiderat, ipsam suo sanguine redemit, redemptamque non libertate solum honoravit, sed sponsam etiam sibiipsi aptatam, reginam constituere beneficio longe præstantissimo dignatus est. Quare custodiat ejus fœdus : hoc est, ut usu communiore loquar, quoniam ipsius 673 conjugium velut dos quædam, quæ pro fœdere cum ea inito data sit, scriptis et modo legitimo constat ; idcirco stipulationes et convictus pacta perpetuo servet, seque ei in omnibus exhibeat maculæ omnis expertem : ut cum vitam ipso dignam hic egerit, illic etiam bonis ab eo præparatis perfruatur.

60. Nam custodientibus Sabbata mea (rursus repetam) ac eligentibus, inquit, quæ ego volo, et adhærentibus testamento meo, dabo in domo mea et in muro meo locum nominatum, præstantiorem D filiis et filiabus. Nam ne videantur ut infecundi et steriles, in opprobrio esse, ita, inquit, familiares et amici mei erunt, ut in domo mea et in muro meo maneant. Tanto autem honore apud me digni habebuntur, ut nulla puerorum nobilitas cum eorum dignitatis loco comparari possit. Dabo enim illis locum, inquit, non habitationis solum,

[35] Isa. LVI, 4, 5.

(33) Ἣν. Nonnulli codices, ἧς.

(34) Ἀπεμπωλήσασαν τὴν ἑαυτῆς. Sic Colbertinus codex cum duobus Regiis. Alii codices, ἀπεμπωλήσασα τὴν ἑαυτῆς. Editio Parisiensis, ἀπημπολήσας τὴν ἑαυτοῦ. Unde Combefisius de Christo dictum putans reddebat : *Sua ipse divendita libertate.* Habet editio Veneta, ἀπεμπωλήσας τὴν ἑαυτῆς.

(35) Ἐντὸς τοῦ τείχους. Nonnulli codices, ἐν τῷ τείχει.

sed et progressus ac dignitatis, ita ut omnibus conspicuus illos magis, quam liberorum successio, dignitatis splendore nobilitet. Et quid amplius, inquit, de mysticis eunuchis habeo dicendum? Dabo illis nomen æternum, quod ipsis ultra filiorum successionem manebit, nec deficiet. Hic enim corporei filii patrum subeuntes nomen, quemadmodum exstinctam eorum senectute excipiunt vitam, ita deficienti patrum morientium nomini succedentes, illud in seipsis exsuscitant. Deinde iidem, postquam brevi tempore vitam proavorum et nomen quodammodo reparaverint, tamen ipsi quoque ob naturam mortalem prorsus sublati, progressu temporis deficient, genus sine nomine relinquentes. Quod autem a me cum primorum locorum dignitate datur eunuchis nomen pro omni generis successione, iterum dico, jugiter permanebit, ita ut et ipsi et omnes qui eos videbunt, ex eventu dijudicent, quanto præstantius sit hoc nomen filiis et filiabus, qui sæpe genus suum et turpitudinis loco et peccati nomine probrosum reddunt. Nomen enim, inquit, pro humano, immortalium angelorum dabo illis, nec deficiet; ita ut cœlum et cœli pulcherrimum locum habeant ad habitandum. In præclarissimo autem cœli loco, id est, in domo mea, intra septa mea habitantes, non jam solum angelorum naturam et dignitatem immortalem habeant (semper ipsi sibi vice successorum in sempiterna vita in æternum sufficientes), sed et locum sortiantur inter angelos valde insignem, et nomen propter eximiæ virtutis splendorem indelebile. Caveant autem, ne quemadmodum ex hominibus et a terra in cœlum et angelorum dignitatem ascenderunt, rursus ab angelis et cœlo in terram casu maximo decidant. Vidi enim, inquit, eum qui aliquando in cœlis coruscabat, ut fulgur, de cœlo cadentem [36]. Quod cum audiunt, omni ratione cautos esse convenit. His igitur digni præmiis invenientur in regno divini secundum mentem eunuchi. Neque iisdem carebunt qui tyrannica manu in tenera ætate violenter eunuchi facti sunt. Sed in illa corporea castratione, quæ præter eorum voluntatem ipsis contigit, voluntaria secundum animum castratione semetipsos castraverint, ita ut sabbatum **674** agant ab omni nequitia, eligant ea quæ vult Dominus, et adhæreant testamento mandatorum ejus, virtute nequaquam in animo infecundi, locum habebunt in domo Domini meliorem filiis et filiabus; nec jam ut lignum aridum ob carnis infecunditatem habebuntur; sed ut virentes plantæ, justitiæ plurimis fructibus undique ornati. *Plantati enim*, inquit, *in domo Domini videbuntur, in atriis domus Dei nostri florebunt* [37]. Non igitur, dicam iterum, virginitatem instar legis præscripsit, sed libero eam arbitrio

[36] Luc. x, 18. [37] Psal. xci, 12.

(36) Τῳ τρόπῳ. Legendum videtur τινὶ τρόπῳ.

(37) Οἰκοῦντας. Sic Regius 2879, et Colbert. Alii cum editione Veneta, οἰκοῦντες. Parisiensis, οἰκοῦσιν.

(38) Εἰ ἐν τῷ. Prima vocula, quæ deest in editis, desumpta est ex uno codice Regio, cui favet hæc aliorum scriptura, ἐὰν τῷ.

(39) Εὐνουχίσωσιν. Quinque mss. codices, εὐνουχίσουσιν.

(40) Οὐκ. Editio Parisiensis præmittit, *καί*, sed hæc conjunctio deest in Veneta et mss.

τοῖς τοπον, φησὶν, οὐκ οἰκήσεως μόνον, ἀλλὰ καὶ προκοπῆς καὶ ἀξίας, ὡς πᾶσι περιβλεπτον ὄντα, ὑπὲρ τὴν τῶν παίδων διαδοχὴν αὐτοὺς τῇ τοῦ ἀξιώματος εὐγενείᾳ σεμνύνειν. Καὶ τί πλέον, φησὶ, περὶ τῶν μυστικῶν εὐνούχων ἔχω λέγειν; Ὄνομα αἰῶνιον δώσω αὐτοῖς, ὃ ὑπὲρ τὴν διαδοχὴν αὐτοῖς τῶν ἐκγόνων ἀρκέσει, καὶ οὐκ ἐκλείψει. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ οἱ τῶν σωμάτων παῖδες, τὸ τῶν πατέρων ὑποδυόμενοι ὄνομα, ὥσπερ σβεννυμένην τῷ γήρᾳ τούτων διαδέχονται τὴν ζωὴν, οὕτω καὶ τὸ ὄνομα τῶν πρὸς θάνατον φερομένων πατέρων ἐκλεῖπον ὑπεισιόντες ἐν αὐτοῖς ζωοπυροῦσιν. Εἶτ' ἐπ' ὀλίγον οὗτοι τήν τε ζωὴν τοῦ τῶν προπατόρων γένους καὶ τὸ ὄνομά (36) τῷ τρόπῳ παραμυθούμενοι, ὅμως ὑπὸ τῆς θνητῆς φύσεως διαφορούμενοι, καὶ αὐτοὶ εἰς τὸ παντελὲς, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐκλείψουσιν, ἀνώνυμον καταλιπόντες τὸ γένος. Τὸ δὲ παρ' ἐμοῦ μετὰ τοῦ ἐν πρωτείοις τόποις τοῖς εὐνούχοις διδόμενον ὄνομα, ἀντὶ πάσης γένους διαδοχῆς, πάλιν ἐρῶ διόλου ἀρκέσει, ὥστε αὐτούς τε καὶ πάντας τοὺς ὁρῶντας αὐτοὺς ἐκ τῆς ἐκβάσεως τὴν ὑπερβολὴν ἀποφήνασθαι, ὡς κρεῖττον ὄντως ἔσται υἱῶν καὶ θυγατέρων τῶν πολλάκις καὶ ἐπίψογον τὸ γένος καὶ τόπῳ αἰσχύνης καὶ ὀνόματι ἁμαρτίας ποιούντων. Ὄνομα γὰρ, φησὶν, ἀντὶ τοῦ ἀνθρωπείου, τὸ τῶν ἀθανάτου ἀγγέλων δώσω αὐτοῖς, καὶ οὐκ ἐκλείψει· ὥστε οὐρανὸν μὲν καὶ τοῦ οὐρανοῦ τὸ κάλλιστον ἔχειν αὐτοὺς ἐνδιαίτημα· Ἐν δὲ τῷ καλλίστῳ τοῦ οὐρανοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ οἴκῳ τῷ ἐμῷ, ἐντὸς περιβόλων οἰκοῦντας (37), οὐκ ἀγγέλων μόνον φύσιν λοιπὸν καὶ ἀξίωμα ἀθάνατον ἔχειν, ὡς μηδὲ χρείαν ἔχειν διαδοχῆς (ἀεὶ αὐτοὺς ἐν ἑαυτοῖς ἐν ἀειζώῳ βίῳ ἀντὶ διαδόχων δι' αἰῶνος ἀρκοῦντας), ἀλλὰ καὶ τόπον ἔχειν ἐν τοῖς ἀγγέλοις ἐπισημότατον, καὶ ὄνομα διὰ τὴν τοῦ κατορθώματος περιφάνειαν ἀνεξάλειπτον. Ἀσφαλιζέσθωσαν δὲ μὴ ὡς ἐξ ἀνθρώπων καὶ γῆς εἰς οὐρανὸν καὶ ἀγγέλων ἀξίαν ἀνέβησαν, οὕτως ἀπὸ ἀγγέλων καὶ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν τὸ μέγιστον καταπέσωσι πτῶμα. Εἶδον γὰρ, φησὶ, τὸν ἐν οὐρανοῖς ποτε διαστράπτοντα, ὡς ἀστραπὴν πεσόντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ὅπερ ἀκούοντας ἀσφαλίζεσθαι αὐτοὺς παντοίως προσήκει. Τοιούτων μὲν οὖν ἄξιοι γερων εὑρεθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ οἱ κατὰ νοῦν θεῖοι εὐνοῦχοι. Οὐκ ἀποτεύξονται δὲ τῶν ὁμοίων οὔτε οἱ τυραννικῇ χειρὶ ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ βιαίως εὐνουχισθέντες. Ἀλλ' εἰ ἐν τῷ (38) ἀκουσίῳ τῆς κατὰ σῶμα συμβάσης αὐτοῖς εὐνουχίας τὸν ἑκούσιον κατὰ νοῦν εὐνουχισμὸν ἑαυτοὺς εὐνουχίσωσιν (39), ὡς σαββατίζειν μὲν πρὸς πᾶσαν κακίαν, ἐκλέγεσθαι δὲ ἃ θέλει ὁ Κύριος, καὶ ἀντέχεσθαι τῆς διαθήκης τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ, οὐκ (40) ἄγονοι ἀρετῆς κατὰ ψυχὴν εὑρεθέντες, τόπον ἕξουσιν ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Κυρίου κρείττονα υἱῶν καὶ θυγατέρων· οὐκέτι μὲν ὡς ξύλον ζηρὸν, διὰ τὴν κατὰ σάρκα ἀπαιδίαν, ὁρώμενοι, ὡς δὲ εὐθαλῆ φυτὰ πολλοῖς τοῖς τῆς

δικαιοσύνης καρποῖς πανταχόθεν κοσμούμενοι. Πεφυτευμένοι γὰρ, φησὶν, ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου ὀφθήσονται, ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν. Οὐκοῦν. πάλιν ἐρῶ, οὐκ ἐνομοθέτησε παρθενίαν, ἀλλὰ τῇ ἐξουσίᾳ ἀφεὶς, τίνος ἄξιοί εἰσιν οἱ ὑπεραντίσαντες τὴν φύσιν, τῷ τρόπῳ τῆς μυστικῆς εὐνουχίας ὑπέδειξεν.

A relinquens, quo digni sint præmio qui naturam superaverint, mysticæ castrationis exemplo declaravit.

61. Οἱ δὲ μὴ νοήσαντες τὸ, Καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες ἑαυτοὺς εὐνούχισαν διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἑαυτοὺς ἀτόπως ἠκρωτηρίασαν, αὐτῷ τῷ ἔργῳ ἀκολασίαν ἑαυτῶν μακρόθεν κατηγοροῦντες. Οἱ γὰρ τὸ ὅπλον τοῦ σαρκικοῦ ἔρωτος ἵνα μὴ παρὸν ἐνεργῇ ἀποῤῥίψαντες, δῆλοί εἰσιν, ὅτι ὁρμῶσι μὲν πρὸς τὴν μίξιν, ἀφοπλίσαντες δὲ ἑαυτοὺς, οὐ τῷ μὴ βούλεσθαι, ἀλλὰ τῷ μὴ δύνασθαι δὴ παρθενεύουσιν. Ὁ δὲ θεῖος νόμος οὐ τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν κρίνει· ὅτι πᾶς, οὐχ ὁ μοιχεύσας τῷ ἔργῳ, ἀλλ' ὁ ἰδὼν πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν. Ἡ δὲ ἀποκοπὴ τῶν μορίων πλείονα τῆς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἐπιθυμίας τὴν μοιχείαν τοῦ ἀποτεμνομένου κατηγορεῖ. Ὅτι ἀπιστῶν ἑαυτῷ, εἰ τῆς ἀκολασίας κρατήσει, ἀπέτεμε τοῦτο ᾧ τὴν τῆς ἐπιθυμίας πρᾶξιν ἐργάσεται. Μᾶλλον δὲ πεπεισμένος, ὅτι παρόντος (41) ἀκρατῶς ἐνεργήσει, ἀφώπλισε μὲν τῇ τομῇ τῆς ἀκολασίας τὸ ὄργανον, ἵνα μὴ δοκῇ ἀκολασταίνειν διὰ τοῦ σώματος, ἀκολασταίνει δὲ ὅμως τῇ ἐπιθυμίᾳ, καὶ ἀκρατῶς πᾶσαν μοιχεύει. Βοᾷ γὰρ καὶ κατὰ τῆς ἀκρασίας αὐτοῦ πόῤῥωθεν τὸ ἐγχείρημα. Διὸ μετὰ τὴν τομὴν ἀκολαστοτέρους ἄν τις εἴποι γίνεσθαι τούτους. Οὐ δυνάμενοι γὰρ κρατεῖν ἑαυτῶν, εἶτα φοβούμενοι φωραθῆναι ἐπὶ τῷ ἔργῳ, ἵνα ἐξῇ αὐτοῖς ὡς βούλονται τῇ ἐπιθυμίᾳ κεχρῆσθαι, δοῦλοι ὄντες τῆς ἡδονῆς, οὐ θέλοντες δὲ κώλυμα τῆς εἰς ἐξῆς καὶ ἀεὶ ἀπολαύσεως αὐτοῖς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἔργου γενέσθαι, ἀποκύψαντες τὸν ἔλεγχον τῆς ἐνεργείας, ἐλευθεριάζουσιν ἀκρατῶς πρὸς τὰς μίξεις. Εἰ δὲ ὁ ξίφος ἐπενεγκὼν τεθωρακισμένῳ τινὶ, κἂν ὁ θώραξ κωλύσῃ τήν τε πληγὴν καὶ τὸν φόνον γενέσθαι, ὡς φονεὺς ὅμως τὴν δίκην ὑφίσταται· καὶ ὁ γυμνῷ δὲ ἐπενεγκεῖν θέλων τὸ ξίφος, εἶτα διὰ περίστασιν τὸ ξίφος τῆς χειρὸς ἐκβαλὼν, ὡς φονεὺς κατὰ τὸ δίκαιον κρίνεται, ὅτι οὐ τὸ ἔργον ἀλλὰ τὴν βούλησιν κρίνει ὁ νόμος· καὶ ὁ ὡπλισμένος ἄρα τῷ παιδογόνῳ μορίῳ, κἂν μὴ δυνηθῇ (42) ἐγχειρήσας τὴν τῇ πίστει τεθωρακισμένην ὡς βούλεται φθεῖραι, ὡς φθείρας κολάσεως ἄξιος· ὥσπερ οὖν καὶ ὁ γυμνὴν εὑρὼν πρὸς φθορὰν, εἶτα ὁρμήσας μὲν πρὸς τὸ ἔργον, ἐκβαλὼν δὲ τῇ τομῇ τὸ ὅπλον, καὶ μὴ γενομένης (43) τῆς φθορᾶς, ὡς τὴν φθορὰν ἐργασάμενος κατὰ τὸ δίκαιον κρίνεται. Ἐν ᾧ λοιπὸν κἀκείνῃ τούτῳ ἐπὶ τῇ ἀκολασίᾳ οὐκ ἀλόγως συγκατηγορουμένη εὑρίσκεται. Πῶς γὰρ πιστεύσομεν αὐτῇ, ὅτι ἀπώσατο ἂν τὴν τῆς φθορᾶς παρὰ τοῦ ἀκολάστου ἐπιφερομένην πληγὴν, μὴ παρόντος τοῦ ὅπλου; Ἔνθα μὲν γὰρ πρὸς τὸν ἐκ φύσεως ὡπλισμένον ὑπὲρ τῆς ἀφθορίας καρτερῶς ἀπομάχεται, φανερὸν τὸ ἄθλον τῆς σωφροσύνης. Ἔνθα δὲ (44) ἄοπλος μὲν ὁ ἀνὴρ, ἀδιάφορος δὲ ἡ

61. Qui autem non intellexerunt illud : *Et sunt eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum*[37], semetipsos absurde mutilaverunt, hoc ipso facinore lasciviam suam eminus incusantes. Nam qui instrumentum amoris carnalis projiciunt, ne, si adsit, operetur, eos manifestum est cupiditate quidem ad concubitum ferri, detractis autem sibi armis, non quod nolint, sed quod non possint, virginitatem colere. Divina autem lex non actionem, sed cogitationem judicat; quia quisquis non facto mœchatus est, sed vidit ad concupiscendum, jam mœchatus est[38]. Membrorum autem genitalium exsectio, gravioris adulterii, quam quod per oculorum concupiscentiam admittitur, exsectum arguit. Nam sibiipsi diffidens, an possit lasciviam vincere, id abscidit, quo cupiditatem ad actum esset perducturus. Vel potius cum persuasum haberet se eo præsente impudice aliquid facturum, sustulit exsectione instrumentum lasciviæ, ne videretur per corpus lascivire, sed tamen luxuriatur cupiditate ac impotenter cum qualibet mœchatur. Nam ipsum facinus eminus clamat adversus ejus intemperantiam. Quare post abscissionem, incontinentiores illos merito quis dixerit. Nam cum se continere non possint, ac præterea metuant ne deprehendantur in flagitio, ut licentiam habeant libidine ad arbitrium utendi; servi quidem voluptatis, sed nolentes perfectionem operis impedimentum sibi esse futuræ deinceps ac perpetuæ voluptatis, abscisso actionis argumento, licenter insaniunt ad concubitus. Quod si qui gladio petit aliquem thorace munitum, etiamsi thorax impediat ictum ac cædem, homicidæ tamen crimen sustinet : et qui nudo gladium vult infigere, deinde casu gladium e manu excutit, ut homicida merito judicatur, quia non opus, sed voluntatem lex judicat : sic etiam profecto, qui armatus genitali membro, etiamsi adortus fidei lorica armatam, corrumpere illam ad arbitrium non possit, ut corruptor merito punitur; et qui nudam ad stuprum invenit, ac deinde ad opus aggreditur, sed arma abcissione abjecit, etiam stupro non peracto, stupri auctor merito judicatur. Cæterum ipsa quoque hac in re crimen impudicitiæ cum illo sustinet. Quomodo enim ei credemus **675** repulsam ab ea fuisse stupri plagam, quam infert impudicus, cum arma non adsint? Ubi enim adversus eum, qui a natura armatus est, fortiter pro integritate dimicatur, manifestum est castitatis certamen. Ubi autem nermis vir est, ac indifferens cum eo omnibus vel potius ex amore voluptatis profluens consuetudo ;

[37] Matth. xix, 12. [38] Matth. v, 28.

(41) Παρόντος. Hæc quatuor codicum scriptura potior videtur vulgata, πάντως.

(42) Δυνηθῇ. Sic plerique codices. Editi, δυνηθῆναι.

(43) Μὴ γενομένης. Sic plures mss. melius quam editi, γινομένης. Non multo post editi, κατηγορουμένη. Plures codices ut in textu.

(44) Δέ. Sola Parisiensis editio, γε et ἀδιάφορος πρὸς τοῦτον.

incerta et dubia illius castitas, ac plurima adversus eam suffragia ab omnibus impudicitia accipit. Atque hæc quidem de iis qui integra una cum testibus genitalia resecuerunt. Jam qui solos testes abscindunt, cum eorum genitalia membra ad statum virilem et ad coeundi facultatem pervenere, ipsos aiunt acrius ac impotentius ad concubitum concitari, nec illos concitari modo, verum etiam citra periculum, ut ipsis videtur, obvias quascunque corrumpere. Dicunt enim poros, resectis inferius testiculis qui a lumbis ac renibus reliquo genitali membro semen administrant, post resectionem superius oppilari, fervente vero in renibus libidine, atque ita semen in modum spumæ exagitante, virum ad ejiciendam genituram incitari, eumdemque, cum semen ebulliens effundere non queat, eo quod ad coitus actum sibi servavit, armari. Ubi autem semel testium castrationem illecebram ad fallendam mulierem astute effecit, intemperantius ei commiscetur. Vir quidem qui naturæ est integer, testiculis a superna parte genituram excipientibus, indeque eam spargentibus, mox semine elapso, resolutaque concupiscentia, interquiescit: sed qui non habet unde id quod titillat, evacuet, vix impetum remittit, quoad, ut ferunt, hujusce rabiem fatigatio solvat. Neque id solum naturæ ratio, sed etiam experientia sæculo nostro testata est: quemadmodum mihi vir quidam venerabilis, et canitiæ ac moribus senex de muliere, quæ exomologesim apud eum fecerat, enarravit. Aiebat enim mulierem sibi dixisse, eunuchum, cui a viro sive a domino concredita fuerat impudice secum commisceri solitum. Ac audacior, aiebat, ad flagitium erat, quod partum, utpote eunuchus, non timeret. Neque is solum, sed et alius quidam ex iis, qui eadem ac nos sentiunt, vir sane qui non cito mentiretur, narravit virginem quamdam Ecclesiæ canonicam apud se lamentatam esse, quod eunuchus quidam ejus cubile ascendens, libidinose eam amplexus esset, totusque toti inhærens, cum non posset cupiditati satisfacere, dentibus usus esset, ferventem in carne concubitus rabiem furenter morsibus indicans. Addebat castrationis illecebra virginem, ob simplicitatem, tentatione implicatam fuisse; sed post experientiam aversatam esse, nec coram se solum, sed etiam coram pluribus illata sibi illius cupiditate inquinamenta deflevisse. Verum est autem duorum hominum testimonium [40]; ut ne plures alios recensentes, præter animi nostri sententiam prolixiores simus.

A πρὸς τοῦτον, μᾶλλον δὲ ἐκ τῆς προσταθείας πρὸς ἡδονὴν ῥέουσα τοῖς πᾶσιν ἡ ὁμιλία, ἄθηλος μὲν ἡ σωφροσύνη, πλείστας δὲ τὰς ψήφους ἡ ἀκολασία παρὰ πάντων κατ' αὐτῆς ἀποφέρεται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τῶν ὅλα ὁμοῦ μετὰ τῶν διδύμων ἀποκοψαμένων τὰ μόρια. Τοὺς γὰρ μετὰ τὸ ἀνδρωθῆναι πρὸς συνουσίαν τὰ παιδογόνα μόρια μόνους τοὺς διδύμους ἀποτεμόντας φασὶ δριμύτερόν τε καὶ ἆσχετον πρὸς τὰς συνουσίας οἰστρεῖσθαι (45), καὶ οὐκ οἰστρεῖσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ, ὡς αὐτοῖς δοκεῖ, ἀκινδύνως φθείρειν τὰς προστυχούσας. Φασὶ γὰρ ὅτι, ἀποκοπέντων κάτωθεν τῶν διδύμων, οἱ τῆς γονῆς ἀπὸ ὀσφύος καὶ νεφρῶν ἐπὶ τὸ λοιπὸν μόριον διάκονοι γίνονται, μύουσι μὲν μετὰ τὴν τομὴν ἄνω οἱ πόροι, ζεούσης δὲ ἐν τοῖς νεφροῖς τῆς ἐπιθυμίας καὶ τὴν γονὴν οὕτως ἐξαφριζούσης (46), οἰστρεῖται μὲν πρὸς κατα-
B βολὴν τῆς γονῆς ὁ ἀνὴρ, καὶ τὸ βρασσόμενον ἀποχετεῦσαι σπέρμα οὐκ ἔχων, ὀπλίζεται μὲν τούτῳ ὃ ἑαυτῷ πρὸς τὰς συνουσίας ἐφύλαξε πρὸς τὴν πρᾶξιν. Δέλεαρ δὲ τὴν τῶν διδύμων εὐνουχίαν τῇ γυναικὶ εἰς ἀπάτην δεινῶς ποιησάμενος, ἀκολαστότερον μίγνυται. Ὁ μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ἔχων ἀνὴρ, διαδεξαμένων τῶν διδύμων ἄνωθεν τὴν γονὴν, καὶ πρὸς σπορὰν ἐντεῦθεν παραπεμψάντων, ἐξῆς ἐκπεσόντος τοῦ σπόρου διαφορηθεὶς, τὴν ἐπιθυμίαν καταμαραί-νεται· ὁ δὲ οὐκ ἔχων ὅθεν τὸ γαργαλίζον κενώσῃ, μόγις τοῦ πόνου ὑφίησιν, ἄχρις ἂν κάματος τοῦτον, φασὶ, λυσσῶντα ἐκλύσῃ. Ταῦτα οὐχ ὁ τῆς φύσεως λόγος μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡ πεῖρα δὲ πρὸς τὸν βίον ἡμῶν ἐμαρτύρατο. ὡς πρὸς ἐμέ τις τῶν αἰδεσίμων καὶ πολιᾷ καὶ βίῳ παλαιὸς ἀνὴρ, ἐξομολογησαμένης
C πρὸς αὐτὸν γυναικὸς, ἀπεφθέγξατο. Ἔφασκε γὰρ τὴν γυναῖκα πρὸς αὐτὸν εἰρηκέναι, ὅτι ὁ πεπιστευμένος αὐτὴν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς εἴτε δεσπότου εὐνοῦχος ὡς ἀνὴρ αὐτῇ ἀκολάστως ἐμίγνυτο. Καὶ κατετόλμα, φησὶ, πλέον τῆς πράξεως, διὰ τὸ ἄγονον αὐτοῦ τῷ ἀτοκίῳ θαρσῶν (47). Οὐχ οὗτος δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερός τις τῶν ὁμοψύχων ἡμῖν, οὐκ ἂν ταχέως ψευσάμενος, εἴρηκεν· ὅτι παρθένος τις τῆς Ἐκκλησίας κανονικὴ πρὸς αὐτὸν ἀπωδύρετο, ὅτι (48) ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτῆς γενόμενός τις εὐνοῦχος, περιεπτύσσετο μὲν αὐτὴν ἐμπαθῶς, καὶ ἐμφὺς ὅλος ὅλῃ, ἐπεὶ μὴ εἶχεν ὅπως τὰ τῆς ἐπιθυμίας ἐργάσηται, τοῖς ὀδοῦσιν ἐκέχρητο, ζέουσαν ἐν τῇ σαρκὶ τῆς μίξεως τὴν λύσσαν τοῖς δήγμασιν ἀγρίως ἐμφαίνων· ὡς δε-
D λέατι (49) τῆς εὐνουχίας, διὰ τὸ ἀπειρόκακον, ἐμπλακεῖσαν τὴν παρθένον τῷ πειρασμῷ, μετὰ τὴν πεῖραν ἀποστραφῆναί τε τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὐ πρὸς τοῦτον μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς πλείονας τὰ μολύσματα τῆς ἐκείνου κατ' αὐτῆς ἐπιθυμίας ὀδύρεσθαι. Καὶ δύο δὲ ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν, ἵνα μὴ καὶ ἑτέρους πλείονας καταλέγοντες, παρὰ τὸ ἀρέσκον ἡμῖν μηκύνωμεν.

[40] Matth. XVIII, 16.

(45) Οἰστρεῖσθαι. Sic mss. Editi, οἰστροῦσθαι. Idem paulo post occurrit bis discrimen inter mss. codices et editos.

(46) Ἐξαφριζούσης. Sic mss. quatuor. Editi, ἐξαφανιζούσης.

(47) Θαρσῶν. Sic mss. et editio Veneta. Parisiensis, θαρσοῦσα.

(48) Ὅτι. Editi habent, καὶ ὅτι, sed conjunctio non reperitur in veteribus libris.

(49) Δελέατι. Sic codices mss. Parisiensis editio, δελεάματι δέ.

62. Συγγνώμης οὖν ἄξιοι, ὡς οἶμαι, ἡμεῖς· οὐκ εἰς τὸ ἄχραντον τῆς παρθένου μόνον προφυλακῆς χάριν ἐκθέμενοι ταῦτα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἀναστεῖλαι πολλοὺς ἤδη τοιούτους ἐπιπολάσαντας τῇ Ἐκκλησίᾳ εὐνούχους σπουδάσαντες. Φανερὸν γὰρ, ὅσι δαίμονος μεθοδεία τὸ ἔργον· διότι ὁ μὲν πάλιν (50) βίος παρ' Ἕλλησι τούτους, νυνὶ δὲ παρ' ἡμῖν ἀτόπως ὑπέδειξε (51), καὶ σωφροσύνης μὲν ὄνομα κἀκεῖ τὴν τομὴν, κἀνταῦθα τὸ αὐτὸ κατὰ τῆς φύσεως ἐνεωτέρισε. Δεινὸς γάρ ἐστιν ὁ μεθοδεύων ἡμῶν τὴν εἰς τὸν Κύριον πίστιν διὰ τοῦ πιστευθέντος καλοῦ κακίαν ἐργάσασθαι· τὸ αὐτὸ δὲ ἔστι μαθεῖν ἐκ τῶν παρελθόντων. Ὡς γὰρ δι' ὧν ἔδει (52) Θεὸν γνῶναι, διὰ τούτων ἀγνοῆσαι τοὺς παρ' Ἕλλησι παρεσκεύασεν (ὁ μὲν γὰρ κόσμος τοῦ κοσμήσαντος πρόκειται μήνυμα· οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ κάλλους τῶν ὁρωμένων οὐχὶ ἀναλόγως τὸ κάλλος τοῦ ποιητοῦ τούτων (53) ἐδόξασαν, ἀλλ' ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα)· καὶ ὡς δι' ὧν ἔδει γνῶναι Χριστὸν, δι' ἐκείνων ἀγνοῆσαι παρασκευάζει, διὰ τῶν κηρυσσουσῶν, φημὶ, Γραφῶν τὸν Χριστὸν αἱρετικαῖς ἐννοίαις τὴν ἄγνοιαν τούτου δεινῶς μηχανώμενος· καὶ ὡς τῷ πεπιστευμένῳ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ ἀπιστίαν τε καὶ ἄρνησιν τοῦ Χριστοῦ πανούργως ἐνσπείρει, οὕτω καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς μυστικῆς εὐνουχίας, ὀνόματι σωφροσύνης ἀποκόπους καὶ ἀκολάστους ἐργάζεται. Οὐκοῦν οὐδὲ τούτοις ἀδιαφόρως συναγελάζεσθαι τὴν παρθένον πρόσηκει. Εἰ γὰρ θήλειαι θηλείαις ἐπὶ τῆς αὐτῆς κοίτης ἐνδιαθέτως περιπλεκόμεναι, ζεούσης αὐτῶν ἔνδοθεν τῆς ἀκμῆς, πολλάκις ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα τῶν σωμάτων ἀφῆς, πρὸς ἃ ἐπλάσθησαν ἔχειν σώματα σχέσιν, τὴν μνήμην διερεθίζονται (ἱκανὸς γάρ ἐστιν ὁ νομοθετῶν ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν τὴν ἁμαρτίαν, μέσος τῶν σαρκῶν λαθραίως χωρήσας ἐκ τῆς φιλικῆς πρὸς ἄλληλα τῶν θηλέων (54) καὶ φιλόφρονος ἡδονῆς, ὑποκλέψαι μὲν τὴν φιλόφρονα, τὴν δὲ τῶν σαρκῶν ἄῤῥενα πανούργως ἐνσπεῖραι)· πόσῳ (55) πλέον δεῖ τὰ ἄῤῥενα σώματα, κἂν εὐνούχαν ᾖ, τὴν παρθένον φυλάττεσθαι; Κἂν εὐνοῦχος γὰρ ᾖ, ἀλλ' ἀνήρ ἐστι τὴν φύσιν.

63. Ὡς γὰρ ὁ βοῦς ὁ κερατιστὴς ἀποτμηθεὶς τὰ κέρατα, οὐχὶ τῇ ἀφαιρέσει τῶν κεράτων ἵππος ἐγένετο, ἀλλ' ἔτι βοῦς ἐστι κἂν μὴ ἔχῃ τὰ κέρατα· οὕτω καὶ ὁ ἄρσην (56) ἀποκοψάμενος πάντα τὰ μόρια, οὐ τῇ ἀφαιρέσει τούτων γυνὴ ἐγένετο οὗτος· ἀλλ' ἔτι ἄρσην ἐστὶ τὴν φύσιν, κἂν μὴ ἔχῃ τὰ μόρια. Καὶ ὡς ὁ κερατιστὴς ἀποκεκομμένος τὰ κέρατα, κερατιστὴς ὅμως ἐστὶ τὸν θυμὸν (παρεκκλίνων γοῦν τὸν αὐχένα, καὶ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν ὁρμὴν σχηματίζων, τὴν ἀπειλὴν ἀσμένως ἐνδείκνυται· ἀλλὰ

62. Nos igitur ut reor, sumus venia digni, qui hæc exposuerimus, non præmuniendæ ✱✱✱ modo virgineæ integritatis gratia, sed etiam ut plurimos ejusmodi eunuchos, qui jam in Ecclesia invaluerunt, coercere conaremur. Perspicuum est enim opus illud dæmonis esse astutiam; quandoquidem prior ætas eunuchos apud gentiles, ac etiam nunc apud nos absurde introduxit, castitatisque nomen, quod tunc hujusmodi exsectioni datum fuerat, idem etiam nunc contra naturam innovavit. Est enim solers is, qui nostræ in Dominum fidei insidiatur, per id quod virtus esse creditur, malum operari, quod ipsum ex præteritis animadvertere in promptu est. Quemadmodum enim ex quibus Deum cognosci oportebat, per ea efficit, ut Deum gentiles ignorarent (mundus enim Creatoris propositum est monumentum; isti autem ex pulchritudine eorum quæ videntur, nequaquam, ut per erat, pulchritudinem illorum opificis glorificaverunt, sed coluerunt et servierunt creaturæ potius quam creatori [41]); et quemadmodum per quæ oportebat Christum cognoscere, per ea fecit ut ignoraretur, per Scripturas, quæ Christum prædicant, illius ignorationem hæreticis sententiis astute machinatus: et quemadmodum credito Christi nomini, incredulitatem et negationem Christi vaferrime insevit; ita et per nomen mysticæ castrationis, sub specie temperantiæ, spadones et impudicos efficit. Igitur ne cum his quidem indifferenter congregari virginem convenit. Nam si cum feminæ cum feminis in eodem lecto amanter conjunguntur, effervescente intus illarum cupiditate, sæpe ex mutuo corporum tactu earum imaginatio ad ea corpora, quibuscum habitudinem a natura accepere, irritatur (idoneus est enim qui legem peccati in membris nostris movet [42], ut medius inter carnes latenter obrepens, ex amica et comi feminarum inter se delectatione, subtrahens ortam ex benevolentia voluptatem, masculam carnium fraudulenter inserat), quanto magis a corporibus masculis, etiamsi eunuchorum sint, virgini cavendum? Nam etsi eunuchus est, vir tamen est natura.

63. Quemadmodum enim bos, qui cornu ferit, abscissis cornibus, nequaquam hac cornuum abscissione factus est equus; sed adhuc bos est, quamvis non amplius habeat cornua: ita et masculus cui exsecta sunt genitalia omnia, nequaquam hac exsectione factus est femina, sed semper masculus est, quamvis non habeat genitalia. Et quemadmodum bos cornu feriens, abscissis cornibus, ira tamen et furore cornu petit; siquidem inclinans cervicem, et caput feriendum componens, minas non sine

[41] Rom. I, 25. [42] Rom. VII, 23.

(50) Πάλιν. Legendum videtur, πάλαι, ut et interpres vertit. Edit.

(51) Ὑπέδειξε. Sic nonnulli codices mss. Colbertinus, ἀπέδειξε. Editi, ἐπέδειξε.

(52) Ἔδει. Sic tres mss. atque hæc scriptura paulo post confirmatur. Editi, ἐδόκει.

(53) Τούτων. Sic plures mss. Veneta editio, τοῦτον. Parisiensis, τούτου.

(54) Τῶν θηλέων. Nonnulli codices, τῶν θηλείων.

(55) Πόσῳ. Sic codices nonnulli. Editi, πόσον.

(56) Ἄρσην. Sic habent hoc loco et paulo post mss. plures. Editi, ἄρσης.

gaudio intentat, atque etiam sæpe ferit, irruens ea parte capitis in qua cornu armatus fuerat, ac furori satisfacit hac feriendi specie; sic enim afficitur impetu abpertus, non quasi simpliciter feriat, sed quasi cornu, ut antea, dilaceret : ita et masculus, cui abscissa genitalia, masculus tamen est vitiosa libidine. Idcirco **677** et ipse simili modo sese ad actionem componens, amorem spirat et absurdum furorem. Quin etiam irruens ad complexum, etiamsi non corrumpat hac parte virginem, tamen quasi corrumpat, ita cupiditate per imaginationem afficitur. Illam autem ad peccatum vehementius incitans, corrumpit totam mentem, ac ipsum còrpus ad stupri actionem œstro percellit.

64. Quare si propositum est virgini incorruptam suam interiorem virginitatem servare, caute semper se gerat etiam in colloquiis cum his hominibus. Nam si admonitionem Sirachi, quæ ad integritatem virginis conducit recipimus, *Quasi eunuchus*, inquit, *complectens virginem et ingemiscens*[43] : nimirum quia quod vult facere non potest. Item : *Desiderium eunuchi est devirginare puellam*[44]. Etsi enim matrem, inquit, ob infecunditatem facere non potest, at virginitatem ei vult eripere. Laudari ergo ob castitatem non debent ii, quibus abscissa genitalia. Neque enim equos, quod cornu non feriant laudamus; sed eos quidem, si non calcitrent, laudabimus: in bobus autem, si cornu non feriant, mansuetudinem merito probamus. Non enim in quo quis non potest, sed in quo, cum possit, ad injuriam potestate non utitur, admirationem habet. Quod si existimant abscissionem genitalium ad removendum ab anima peccatum conducere; eruant etiam oculos, qui multa contra rationem intuentur; præcidant manus simul et pedes : obstruant etiam aures, ut nihil horum instrumentum fiat peccati. Vel si istud quidem absurdum est simul et furiosum, totis membris undelibet abscissis, reliquum corpus inutile instar trunci, ut dicitur, omnino projicere cum ipsa vitii causa, ac tamen ob imagines per membra prius introductas animo peccare; satius est relicto; ita ut formatum est, corpore, casta, ut supra dictum est, ac temperanti ratione membra omnia regere, virtutem non necessitatis sed voluntatis nostræ præclarum munus efficientes. Neque vero de omnibus omnino eunuchis ea diximus quæ hactenus exposuimus, sed de iis qui, ut sibi licentiam concilient cum feminis ad arbitrium vivendi, semetipsos stulte exsecuerunt. Ac generatim de iis, qui mulierum familiaritates persequuntur, hæc diximus. Novimus enim quemadmodum viri mulieres sancte tangunt, ita et eunu-

καὶ ἔπληξε πολλάκις ἐπελθὼν τῷ μέρει τῆς κεφαλῆς, καθ' ὃ τῷ κέρατι ὥπλιστο, πληροφορῶν τὸν θυμὸν τῇ φαντασίᾳ τῆς ἐνεργείας· οὕτω γὰρ διατίθεται ὑπὸ τῆς ὁρμῆς συναρπαζόμενος, οὐχ ὡς πλήσσων ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ (57) ὡς τὸ πρὶν τῷ κέρατι διαιρῶν)· οὕτω καὶ ὁ ἄρσην ἀποκεκομμένος τὰ μόρια, ἄρσην ὅμως ἐστὶ τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ πάθους. Διὸ καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ ὅμοιον σχηματισάμενος πρὸς τὴν πρᾶξιν, ἔρωτος πνέει καὶ ἐκτόπου μανίας. Ἀλλὰ καὶ ὁρμῶν πρὸς τὴν συμπλοκήν, κἂν μὴ φθείρῃ τῷ μέρει ἐκείνῳ ἐνοχλῶν τῇ θηλείᾳ, ὅμως αὐτὸς μὲν ὡς φθείρας, τὴν ἐπιθυμίαν οὕτως ὑπὸ τῆς φαντασίας διάκειται. Τὴν δὲ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν πικρότερον ἐρεθίζων, φθείρει μὲν ὅλον τὸν νοῦν, καὶ τὸ σῶμα δὲ πρὸς τὴν τῆς φθορᾶς πρᾶξιν οἰστρεῖ.

64. Διὸ εἴπερ σκοπός ἐστι τῇ παρθένῳ ἄφθορον ἑαυτῆς τὴν ἔνδον παρθενίαν φυλάξαι, ἀκριβούτω καὶ τὰς πρὸς τούτους ἀεὶ ὁμιλίας. Εἰ γὰρ καὶ τὴν τοῦ Σιρὰχ παραίνεσιν συμβαλλομένην εἰς τὸ ἄχραντον τῆς παρθένου (58) δεχόμεθα, Ὡς εὐνοῦχος, φησὶ, περιλαμβάνων παρθένον, καὶ στενάζων· πάντως δὲ ὅτι οὐ δύναται ὃ βούλεται πρᾶξαι. Καὶ, Ἐπιθυμία εὐνούχου ἀποπαρθενῶσαι νεάνιδα. Εἰ καὶ μητέρα γὰρ, φησὶ, διὰ τὸ ἄγονον οὐ ποιεῖ, ἀλλ' ἀποπαρθενεῦσαι αὐτὴν θέλει. Οὐ τοίνυν ἐπὶ σωφροσύνῃ ἐπαινεῖσθαι προσήκει τοὺς ἀποκοπτομένους τὰ μόρια. Οὐδὲ γὰρ τοὺς ἵππους ὡς μὴ κερατίζοντας ἐπαινοῦμεν, ἀλλὰ τούτους μὲν εἰ μὴ λακτίζουσιν ἐπαινέσομεν· τοὺς δὲ βοῦς, εἰ (59) μὴ κερατίζουσι, τῆς ἡμερότητος κατὰ λόγον ἀποδεξόμεθα. Οὐ γὰρ ἐν ᾧ μὴ δύναταί τις, ἀλλ' ἐν ᾧ δυνάμενος οὐκ εἰς ἀδικίαν κέχρηται τῇ δυνάμει, θαυμάζεται. Εἰ δὲ οἴονταί τι τὴν ἀποκοπὴν τῶν μορίων εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἀναμαρτησίαν συμβάλλεσθαι, ἐκκοψάτωσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμούς, πολλὰ παρὰ λόγον ἐμβλέποντας (60)· ἀκρωτηριασάτωσαν δὲ τὰς χεῖρας ὁμοῦ καὶ τοὺς πόδας· ἐπιβυσάτωσαν δὲ καὶ τὴν ἀκοὴν, ἵνα μηδὲν τούτων ὄργανον γένηται ἁμαρτίας. Ἤ τοῦτο μὲν ἄλογον ἅμα καὶ μανιῶδες, ὅλα τὰ μέλη πανταχόθεν περικόψαντας, τὸ δὴ λεγόμενον, κορμοῦ δίκην τὸ λοιπὸν σῶμα ἀχρεῖον ἁπλῶς ἀπορρῖψαι μετὰ τνῦ αἰτίου, ὅμως ταῖς προλαβούσαις διὰ τῶν μελῶν φαντασίαις τὴν διάνοιαν ἁμαρτάνειν· ἐάσαντας δὲ (61), ὡς ἐπλάσθη, κατὰ τὸν ἀνωτέρω λόγον, σώφρονι λογισμῷ ἡνιοχεῖν πάντα τὰ μέλη, οὐκ ἀνάγκης, ἀλλὰ προαιρέσεως ἡμετέρας τὸ κατόρθωμα τὸ καλὸν ποιουμένους. Οὐ περὶ πάντων δὲ καθόλου εὐνούχων τὰ προεκτεθέντα εἰρηκαμεν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἵν' ἐξουσίαν ἑαυτοῖς πραγματεύσωνται, ὡς θέλουσιν ὁμιλεῖν γυναιξὶν, ἀποκοψαμένων ἀτόπως. Καὶ καθόλου περὶ τῶν τὰς πρὸς τὸ θῆλυ διατριβὰς μεταδιωκόντων ταῦτά φαμεν. Οἴδαμεν γὰρ, ὅτι ὡς ἁγίως ἅπτονται ἄνδρες γυναικῶν, οὕτω

[43] Eccli. xxx, 21. [44] Eccli. xx, 1.

(57) Ἀλλὰ καί. Conjunctio addita ex pluribus mss.

(58) Τῆς παρθένου. Duo mss., τῆς παρθενίας.

(59) Τοὺς δὲ βοῦς, εἰ. Sic ope codicis Colbertini emendavimus vitiosam lectionem vulgatam, τοῖς δὲ βουσι. Ibidem hæ voces, κατὰ λόγον, desunt in pluribus mss.

(60) Ἐμβλέποντας. Sic plures codices. Editi, βλέποντας.

(61) Ἀλ. Sic editio Veneta et mss. Parisiensis, δεῖ.

καὶ οἱ εὐνοῦχοι τῷ ἐξ ἀκουσίως (61*) συμβεβηκότι αὐ- A
τοῖς κατὰ τὸ σῶμα εὐνουχισμῷ, τὸν ἑκούσιον τῆς ψυχῆς
εὐνουχισμὸν σώφρονι λογισμῷ ἑαυτοὺς εὐνουχίσαντες,
καθαρῶς γυναιξὶν ὁμιλοῦσι. Τοῦ δὲ ἀκριβοῦς ἅμα
καὶ ἀχράντου ἕνεκα μαρθυρόμεθα, ὅτι ὡς ἄνδρες
ἡδιον συνναστρεφόμενοι γυναιξὶ, δικαίως καθ' ἑαυ-
τῶν αἰσχρὰς ὑπονοίας κινοῦσιν· οὕτω καὶ οἱ εὐνοῦχοι
ταῖς τῶν γυναικῶν διατριβαῖς ἐμφωλεύειν σπουδά-
ζοντες, οὐ καθαροὺς ἑαυτοὺς ὑπονοιῶν ἀπολούουσιν.
Οἱ γὰρ τὴν πρὸς θῆλυ ὁμιλίαν οὐκ ἀδιάφορον, ἀλλὰ
προθυμοτέραν ποιούμενοι, οὐκ ἀτόπως ἂν ὑπὸ τῶν
προεκκειμένων τῆς φύσεως λογισμῶν ἐπὶ τὸ χεῖ-
ρον (62) ἀνδρῶν στηλιτεύοιντο. Ὅτι ἐπ' ἐκείνων μὲν
ἡ ἐξουσία νοῦ δύνασθαι πρὸ ἀφθαλμῶν τιθεῖσα αὐ-
τοῖς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἁμαρτήματος, φόβῳ τοῦ
πτώματος, τῆς κατὰ τὴν βούλησιν αὐτοὺς ἁμαρτίας B
ἀναστέλλει. Ἐνταῦθα δὲ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀποτελέσαι
ὃ βούλονται, τολμηροὺς αὐτοὺς πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν
τῆς ἐπιθυμίας ποιοῦσα, τὴν ἐκ τῆς βουλήσεως ἁμαρ-
τίαν ἐν αὐτοῖς ἔτι μᾶλλον ἐξάπτει (63).

65. Μηδεὶς δὲ ἐπισκωπτέτω τῷ λόγῳ, ὡς παρὰ τὸ
πρέπον τῷ παρθενικῷ ἤθει εἰς τὴν θεωρίαν τῆς φύ-
σεως τοῦ ἄῤῥενος ἐμβαθύνοντι. Ἡρῶτον μὲν, ὅτι οὐ-
δεμία οὕτω νηπία ἐστὶ παρθένος, ἡβῶσα τῷ σώματι,
ὡς ἀγνοεῖν τι τῶν ἐν τῇ φύσει ἐκείνου, οὗ τῆς πλευ-
ρᾶς ἀπεσπάσθη. Ἕως μὲν γὰρ ἀτελῆ τε καὶ ἄωρά
ἐστι πρὸς τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν τὰ μέλη τοῦ σω-
ματος αὐτῆς, καὶ δὴ ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας σχολάζει,
καὶ ἄγνοιαν ἴσως ἄν τις εἴποι τῆς φυσικῆς πράξεως
τέως προσεῖναι τοῖς μέλεσιν, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα αὐ-
τομάτως (64) ἡ φύσις πρὸς τὸ οἰκεῖον βαδίζει, ὡς ἐπὶ
τῶν ἀλόγων ἔστιν ἰδεῖν, αὐτοδιδάκτῳ τῇ φύσει εὐστο- C
χούντων εὐθὺς πρὸς τὰς μίξεις. Καὶ παιδία δὲ ἐφω-
ράθη ἐν τῇ ἀωρίᾳ τῶν μελῶν τὴν ἀνδρικὴν μίξιν
μιμούμενα. Ἐπειδὰν δὲ ἡβήσῃ ταῦτα, καὶ ἐπιτήδεια
πρὸς ἣν πέφυκε σχέσιν ὀφθῇ, εὐθὺς ὁ νόμος τῆς
ἁμαρτίας εἰσῆλθε, νομοθετῶν μὲν ἑκάστῳ μέλει τὴν
πρᾶξιν, ἀντιστρατεύων δὲ τὰ μέλη τοῦ νόμου τῷ νῷ,
καὶ αἰχμαλωτίζων τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας διὰ τῶν με-
λῶν ἕκαστον ἄνθρωπον. Καὶ οὐκ ἄν τι τῶν μελῶν,
νόμον ἔχον (65) διδάσκαλον, τῆς πρὸς ἣν πέφυκεν
ἁμαρτίας ἄγνοιαν προφασίσαιτο. Ἀλλὰ τά τε χείλη
οἶδεν ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς πρὸς ἣν πέφυκε χρείαν, καὶ
ἕκαστον τῶν μελῶν τοσοῦτον τὸ τοῦ ἑτερογενοῦς μέ-
λος γνωρίζει, ὅτον ἑαυτὸ κατὰ φύσιν ἐπίσταται. Ἐπεὶ
οὐκ ἂν οὔτε ἐπεθύμησε τὴν τοῦ μέλους ἐνέργειαν, εἰ
ἠγνόει τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ τὴν χρείαν. Ὥστε οὐκ εὐ- D
θύνης ἄξιοι, τὸ γινωσκόμενον παρὰ ταῖς παρθένοις,
σιωπώμενον δὲ διὰ τὸ ἀναγκαῖον, ἐν καιρῷ ἀναπτύ-
ξαντες. Ἔπειθ' ὅτι εἰ καὶ ἀγνοοῦσι τὴν τοῦ ἄῤῥενος
φύσιν, ὡς ἂν μὴ αὕτη ἡ ἄγνοια δέλεαρ γένηται αὐ-

chos, qui post corporis castrationem non libenter susceptam, voluntariam animæ castrationem casta ac temperanti cogitatione sibimetipsis inferunt, pure cum mulieribus versari. Sed cautionis simul et integritatis causa contestamur, quemadmodum viri, qui libenter cum mulieribus versantur, turpes in semetipsos suspiciones movent : ita et eunuchos qui in mulierum contuberniis latibula sua constituere volunt, puros semetipsos a suspicionibus non præstare. Nam qui **678** cum mulieribus non indifferenter, sed cupide versantur, non absurde ex manifestis naturæ rationibus pejus quam viri vituperentur. Nam in viris facultas qua præditi sunt, dum eis ante oculos ponit actionem peccati, lapsus metu eos a peccato, quod voluntate perficitur, reflectit. Hic autem impotentia perficiendi quod volunt, audaces illos ad perfruendam libidinem efficiens, peccatum, quod voluntate perficitur, adhuc magis in eis accendit.

65. Nemo autem vellicet hunc sermonem quasi minus convenienter virgineis moribus in speculationem naturæ masculi penetret. Nam primo nulla adeo infans est virgo, modo pubens sit corpore, ut quidquam ignoret ad naturam illius attinens, cujus e latere avulsa est [45]. Quamdiu enim imperfecta et immatura sunt ad naturalem operationem membra illius corporis, ac lex peccati feriatur ; forte etiam quis ignorationem naturalis actionis interim membris inesse dixerit : etsi quam maxime natura sua sponte progreditur ad id quod sibi convenit, ut in brutis videre est, quæ edocta sua sponte natura statim in concubitus feruntur. Quin etiam deprehensi sunt infantes membris immaturis virilem concubitum imitari. Cum autem membra pubescunt, ac ideonea videntur ad habitudinem ad quam generata sunt, statim lex peccati introit, præscribens unicuique membro actionem, membra adversus legem mentis in aciem educens, per membra unumquemque hominem captivum legi peccati addicens. Nec ullum sane membrum magistram habens legem, peccati, ad quod natura fertur, ignorationem prætextat. Sed labia sciunt in amatoriis rebus ad quem usum natura idonea sint, ac unicuique membro tantum alterius sexus membrum cognitum est, quantum semetipsum natura cognoscit. Neque enim membri actum concupisceret, si ignoraret naturam illius. Quare digni reprehensione non sumus, si quod virginibus cognitum est, sed ob necessitatem tacetur, id in tempore explicuimus. Deinde vero etiamsi ignorarent masculi naturam, ne hæc ignoratio ipsis

[45] Gen. II, 22.

(61*) Ἐξ ἀκουσίως. Forte ἐξ ἀκουσίου. Edit.

(62) Ἐπὶ τὸ χεῖρον. Vitiose prorsus addit editio Parisiensis, ἀεὶ φερομένων. Hæc enim nec in Veneta nec in mss. leguntur.

(63) Ἐξάπτει. Hanc scripturam duo tantum codices agnoscunt, quorum in altero secunda tantum manu leguntur. Habent alii, ἐνάγει. Sed tamen nihil visum est mutandum.

(64) Αὐτομάτως. Nonnulli codices, αὐτομάτη.

(65) Τι... ἔχον. Sic Colbertinus. Editio Paris., τις... ἔχων. Veneta habet, ἔχοντα. Quinque codices mss. τι... ἔχοντα. Paulo ante legendum videtur, τῷ νόμῳ τοῦ νοῦ.

tam habet perfruendi potestatem,id lentum esse ad concupiscendum. Lenta enim est gustus, exempli causa, voluptas ad id cujus perfruendi potestatem habet ; sed cum semper edocta sit eorum,quæ concupiscit, compos intemperanter fieri, insatiabilis ad perfruendum quidquid concupiscit,variis modis abripitur. Quare non sic unumquodque voluptatis caput amputandum esse dicunt, sed per abstinentiam, non concedendo quod suave est.

68. Divinus autem sermo vitulum pro sacerdotio apud sapientissimum Moysem mactans, per membra quorum fit holocaustum, virtutis exercendæ modum naturali ratione ostendit, dum jecoris quidem extremam partem, non totum jecur, et adipem quæ ventrem operit, non ipsum ventrem, renum autem non adipem modo,sed ipsos etiam cum adipe renes igne consumi jubet. Nam cum jecur organum sit concupiscentiæ (secundum quod et de eo qui prave ad concupiscendum sauciatus est, dicitur, *Eris ut cervus sagitta percussus in jecore* [48a]), veluti extremam partem, singularem ad peccandum concupiscentiam, in qua et bilis reperitur,solam igne consumere, reliquum autem,quod a bili et prava concupiscentia purum est, ad bonarum rerum concupiscentiam servare secundum naturam convenit ; ventris autem quod superfluum est,unde ad vitia a ratione aliena pinguescimus, auferendo, quod necessarium est tantummodo servare : in renibus autem,non solum adipem,quæ ingentem **681** copiam genituræ ad intemperantiam despumat,sed et ipsos renes sacrificare. In his, inquam, sermo divinus aptissime ad naturam et quod ad vitam necessarium, et quod prælarum ad concupiscendum, et quod purum ad temperantiam monstrat.Nam cum sine cibo in corpore vivi non possit, organum cibi, ventrem nudum ab omni prorsus ingluvie relinquens, adipem, quæ illum operit,recte aufert.Rursus autem cum fieri non possit, ut quidquam boni assequamur, nisi naturalem illius appetendi facultatem habeamus, malam quidem, inquam, concupiscentiæ speciem,velut extremam partem cum bili resecat, bonum autem ad virtutes concupiscentiæ genus purum et intactum relinquit. De renibus autem, quoniam nec ad vitam, ut venter, nec ad concupiscentiam necessarii videntur,ut qui singularem ad concubitus concupiscentiam solam suscipiant, non solum, inquam, adipem illorum, sed et ipsos igni tradidit, quia possumus sine renibus,id est, sine nuptiis, vivere et virginitatis institutum angelis æquale etiam nunc, quandiu vivimus,exercere. His omnibus in omni sapientia eruditos decet universæ voluptati,velut hydræ multorum capitum-sapienter resistere, nec per speciem exsecrandi prodeuntia semper per sensus capita perficere ut

[48a] Prov. VII, 23.

(78) Ακρατῶς. Editi præmittunt, καί, quæ conjunctio non reperitur in veteribus libris.

(79) Ἀκόρεστος. Sic plerique codices mss. Editi, ἀκόλαστος.

A φέρε εἰπεῖν, ἡδονὴ πρὸς ἐκεῖνο οὗ τὴν ἐξουσίαν τῆς ἀπολαύσεως ἔχει, ἐξουσιάζειν δὲ ἀκρατῶς (78) ὧν βούλεται ἀπολαύειν ἀεὶ διδαχθεῖσα, ἀκόρεστος (79) εἰς ἐξουσίαν πρὸς πᾶν τὸ ἐπιθυμηθὲν πολυμόρφως ἐξάγεται. Κιό φασιν οὐχ οὕτω τέμνειν ἑκάστην τῆς ἡδονῆς κεφαλήν, ἀλλὰ τῷ μὴ χαρίζεσθαι τὸ ἥδον διὰ καρτερίας προσήκει.

68. Ὁ δὲ θεῖος λόγος τὸν ὑπὲρ ἱερωσύνης μόσχον παρὰ τῷ σοφωτάτῳ Μωϋσῇ σφαγιάζων, διὰ τῶν ὁλοκαυτουμένων μελῶν τὸν τῆς ἀσκήσεως τρόπον φυσικῶς ὑπεδείκνυε· τοῦ μὲν ἥπατος τὸν λοβὸν, καὶ οὐχ ὅλον τὸ ἧπαρ, καὶ τῆς κοιλίας τὸ καλύπτον ταύτην στέαρ, καὶ οὐκ αὐτὴν τὴν κοιλίαν· τῶν δὲ νεφρῶν οὐ B τὸ στέαρ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς σὺν τῷ στέατι τοὺς νεφροὺς ὁλοκαυτοῦσθαι προστάσσων. Ὅτι τοῦ μὲν ἥπατος ὀργάνου ἐπιθυμίας ὑπάρχοντος (καθ' ὃ καὶ περὶ τοῦ κακῶς πρὸς ἐπιθυμίαν βληθέντος ἂν εἴρηται, ὅτι Ἕση ὡς ἔλαφος τοξεύματι πεπληγὼς εἰς τὸ ἧπαρ), καθάπερ λοβὸν, τὴν ἰδικὴν πρὸς ἁμαρτίαν ἐπιθυμίαν μόνην, ἐν ᾗ καὶ ἡ χολὴ εὑρίσκεται, ὁλοκαυτοῦν, τὴν δὲ λοιπὴν καθαρὰν χολῆς καὶ μοχθηρᾶς ἐπιθυμίας εἰς τὴν τῶν καλῶν ἐπιθυμίαν τηρεῖν κατὰ φύσιν προσήκει, τῆς δὲ κοιλίας τὸ περιττὸν ὄθεν πρὸς ἀλογίαν πιαινόμεθα ἀφαιροῦντας. τὸ ἀναγκαῖον μόνον φυλάττειν· ἐπὶ δὲ τῶν νεφρῶν, οὐ τὸ στέαρ μόνον πολὺ πλῆθος εἰς ἀκολασίαν ἐξαφρίζον γονῆς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς νεφροὺς καθαγιάζειν· φυσικώτατα (80), φημὶ, περί τε τοῦ ἀναγκαίου πρὸς ζωὴν, καὶ C τοῦ φιλοκάλου πρὸς ἐπιθυμίαν, καὶ τοῦ πρὸς σωφροσύνην καθαροῦ αἰνιξάμενος. Ἐπειδὴ γὰρ ἀδύνατον χωρὶς τροφῆς ἐν σώματι ζῆν, τὸ ὄργανον τῆς τροφῆς, τὴν κοιλίαν, φημὶ, γυμνὴν ἄνευ πάσης γαστριμαργίας καταλιπὼν, τὸ ἐπικαλύπτον στέαρ αὐτὴν καλῶς ἀφαιρεῖται. Πάλιν δὲ ἐπειδὴ ἀμήχανόν τι τῶν καλῶν ἡμᾶς ἔχειν, μὴ ἐπιθυμίας δύναμιν φυσικὴν πρὸς αὐτὸ κεκτημένους, τὸ μὲν φαῦλον εἶδος, φημὶ, τῆς ἐπιθυμίας, καθάπερ λοβὸν μετὰ τῆς χολῆς ἀποτέμνει, τὸ δὲ καλὸν γένος τῆς πρὸς τὰς ἀρετὰς ἐπιθυμίας καθαρὸν ἀπολείπει, Ἐπὶ δὲ τῶν νεφρῶν, ἐπεὶ οὔτε πρὸς ζωὴν ὡς ἡ κοιλία, οὔτε πρὸς ἐπιθυμίαν ἀναγκαῖοι ὁρῶνται, τὴν μερικὴν πρὸς τὰς συνουσίας μόνην ἐπιθυμίαν ὑποδεξάμενοι, οὐ τὸ στέαρ, φημὶ, μόνον τούτων, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς πυρὶ παραδίδωσιν, D ὅτι δυνατὸν ἄνευ νεφρῶν, τουτέστιν ἄνευ γάμων, ζῆν τε καὶ τὸν παρθενίας βίον ἰσάγγελον ἐντεῦθεν ἤδη διὰ βίου ἀσκεῖν. Ἐξ ὧν ἁπάντων ἐν πάσῃ σοφίᾳ παιδευομένους προσήκει πρός τε τὴν δλην ἡδονὴν, ὥσπερ πρὸς τὴν πολυκέφαλον ὕδραν, ἱσταμένους σοφῶς, οὐ σχήματι τοῦ ἐκτέμνειν τὰς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἐκκυπτούσας ἀεὶ κεφαλὰς, πρὸς τὴν τῶν πλειόνων βλάστην ἀεὶ αὐτὰς ἐρεθίζειν· ἀλλὰ τῇ καρτερίᾳ καὶ ἐπιτεταμένῃ ἐγκρατείᾳ στερρῶς ἐπικαίειν· τά τε

(80) Φυσικώτατα. Sic tres codices mss. Nonnulli alli cum editione Veneta, φυσικωτάτη. Parisiensis, φυσικώτατος. Ibidem Colbert. et Maz., φησί

σώματα ἡμῶν θυσίαν ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, καθάπερ μόσχον ὑπὲρ ἱερωσύνης, προσφέροντας, ὅπου μὲν τὴν μοχθηρὰν ἐπιθυμίαν, ὥσπερ λρβόν· ὅπου δὲ τὸ περιττὸν τῆς τροφῆς, ὡς στέαρ τὴν κοιλίαν καλύπτον· ὅπου δὲ ὅλην ὁμοῦ τὴν πρὸς γαμικὰς μίξεις ἐπιθυμίαν, ὥσπερ νεφροὺς μετὰ τοῦ χορηγοῦντος τούτοις τὰ σπέρματα στέασος, τῷ θείῳ (81) τῆς ἐγκρατείας πυρὶ ἀναλίσκειν· ἵνα κατὰ τὸν προτεθέντα τῆς παρθενίας σκοπὸν, πάσης μὲν φαύλης ἐπιθυμίας, πάσης δὲ ἡδονῆς ἀσκητικῶς κρείττονες ἐποφθέντες, τοῦ προκειμένου ἐπὶ τοῖς ἄθλοις βραβείου καὶ τοῦ τῆς ἀφθαρσίας στεφάνου ἄξιοι εὑρεθῶμεν, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἡ δόξα καὶ τῷ Πατρὶ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας (82). Ἀμήν.

A plura semper renascantur; sed constantia et intenta continentia fortiter comburere, ac corpora nostra hostiam sanctam, Deo placentem, veluti vitulum pro sacerdotio offerentes, modo pravam cupiditatem, velut extremam partem, modo superfluum cibum, tanquam adipem qui ventrem operit, modo totam simul nuptialis concubitus concupiscentiam, veluti renes cum suppeditante illis genituram adipe, divino continentiæ igne consumere; ut secundum propositum virginitatis scopum, omni prava cupiditate ac omni voluptate superiores per vitam asceticam reperti, promisso certaminibus præmio et integritatis corona digni inveniamur per Jesum Christum, cui gloria et Patri cum sancto Spiritu in sæcula. Amen.

(81) Τῷ θείῳ. Sola Paris, editio, τῷ βίῳ.
(82) Τοὺς αἰῶνας. Sola Paris. editio addit, τῶν αἰώνων.

MONITUM IN SERMONEM SEQUENTEM.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. VII, Proleg., p. VIII, et p. 330.)

682 I. Prodiit Florentiæ, anno 1703, ex codice bibliothecæ Medicææ sermo *De synisactis*, Basilio Magno attributus. Qui autem hunc primus Græce vulgavit, vir doctissimus Angelus Maria Bandinius, sententiam suam de hujusmodi opusculo exponens ista præloquitur (*a*) : « Incredibilem adhibuimus diligentiam, ἀνέκδοτος esset (sermo *De synisactis*), necne, ut in propatulo collocaremus. Primum enim omnia S. Basilii opera volutavimus; in quibus cum nullus esset; duas illas S. Joannis Chrysostomi orationes, alteram Εἰς τοὺς ἔχοντας παρθένους συνεισάκτους, alteram Εἰς τὰς ἐχούσας ἄνδρας συνεισάκτους, consuluimus, ut si forte alterutrius esset fragmentum, et error, ut sæpe evenit, in titulum irrepsisset, erueremus : sed nihil simile in illis a nobis repertum est. Occurrebat S. Gregorius Nazianzenus synisactarum et agapetarum insectator acerrimus; sed qui hac de re metrice tantum scripserat, omnem spem præcidebat. Tandem præter Svicerum (*b*), Muratorii perlegimus dissertationem illam *De synisactis* cruditissimam, quæ *Anecdotis* ejus Græcis inserta est (*c*), si qua forte apud ipsum hujus Basilii sermonis mentio fieret : sed hic quoque mirum de illo silentium. Unde in eam sententiam facile devenimus, ut sermonem hunc tanquam ineditum publica luce donaremus : eoque libentius quod ea res in ipso agatur in quam tot sancti Patres calamum arripuerunt; pessima nimirum illa consuetudo, primis Ecclesiæ sæculis inter Christianos invecta, qua virgines cum viris, ac vicissim viri cum virginibus cohabitare non erubescerent : quæ quidem in hoc sermone totis eloquentiæ viribus omnique argumentorum genere profligatur. Quod autem Basilii revera opus sit, affirmare certo non audemus : tamen cum ipsi tribuatur in codice, ejus auctoritatem secuti, sub ejus nomine proferimus, præsertim cum ab ejus operum stylo minime abhorreat.» Hactenus V. C.

B

II. Et ejusmodi quidem conjectura de Magno Basilio sermonis *De synisactis* auctore, non solum ms. codicis fide ac styli similitudine, sed etiam ejusdem sancti Doctoris testimonio quodammodo inniti videtur. Constat enim Basilium, sub initium episcopatus de instauranda disciplina sollicitum, inter reliquas regiminis pastoralis sanctiones decretum in primis tulisse adversus mulieres *extraneas*, virgines illas videlicet quarum contubernio utebantur presbyteri aliique ministerio Ecclesiæ mancipati, adeoque continentiæ lege obstricti : perinde ac si virginitatis professio locum suspicioni præcluderet. Mulieres autem συνεισάκτους interpretamur *extraneas*, quia sic reddiderunt hanc vocem Hieronymus, Rufinus, Fulgentius Ferrandus aliique veteres, ut post Cujacium (*d*) monuere viri docti, Gothofredus (*e*), Lupus (*f*), Svicerus (*g*) ac recens Prudentius Maranus (*h*), qui ait vocari *extraneas* mulieres συνεισάκτους, ut iis opponantur quas dedit natura, matribus, sororibus, amitis : has enim concedit canon tertius concilii Nicæni, quia sunt ἀνύποπτοι· alias

C

(*a*) Bandin., Præfat. ad *Monum. eccl. Gr.*. tom. III, pag. XXI, § IV.
(*b*) Svicer., *Thes. eccl.*, v, Συνείσακτος.
(*c*) Murat, *Anecd. Gr.*, pag. 218.
(*d*) Cujac., *Observ.*, II, 29.
(*e*) Gothofr., lib XVI, *Cod. Theod.*, tit. II, tom. VI, part. I, pag. 96.
(*f*) Lup. Schol., ad can. 3 conc. Nic., Opp. t. I, p. 237.
(*g*) Svicer., *Thes. eccl.*, tom. II, pag. 1155.
(*h*) Maran., ad Opp. Basil., tom. III, pag. 149, not. *d*.

vero συνεισάκτους non item, quas propterea prohibet A omnino.

III. Sed ut viam regrediamur, cum Basilii decreto adversus *extraneas* mulieres presbyter quidam septuagenarius, Paregorius nomine, minime paruisset, litteras satis graves ad ipsum dedit sanctus Pater, in quibus ista præ cæteris habet (*a*): « Nec primi nec soli, Paregori, sancivimus, ut ne una cum viris habitarent mulieres. Sed lege canonem a sanctis nostris Patribus editum in synodo Nicæna, qui manifeste sancivit *extraneas* mulieres non esse, ὃς φανερῶς ἀπηγόρευσε συνεισάκτους μὴ εἶναι. — Quare præcepimus, sanctorum Patrum decretum sequentes, ut a muliercula separeris. Τούτου ἕνεκεν προσετάξαμεν, ἑπόμενοι τῇ διαταγῇ τῶν ἁγίων Πατέρων, χωρισθῆναι σε τοῦ γυναίου. — Ejice igitur illam e tuis ædibus, et in monasterio constitue. — B Si ausus fueris citra emendationem sacerdotium tibi vindicare, anathema eris omni populo; et qui te receperint, excommunicati per omnem Ecclesiam erunt. » Hactenus sanctus Doctor. Hujus autem epistolæ Basilianæ meminere ad canonem tertium concilii Nicæni Zonaras et Balsamon, ut ex Beveregii *Pandectis canonum* intelligimus (*b*): ubi tamen uterque scholiastes Gregorium, non Paregorium, senem illum presbyterum appellant: at ex vetustis codicibus mss. vulgatisque novissimus Basilianorum editor posteriorem lectionem retinuit.

IV. Quæ cum ita se habeant; cum, inquam, magnus Basilius sui episcopatus initio sanctionem adversus mulieres συνεισάκτους ediderit, ac senem presbyterum eam ob causam acriter objurgarit; depositionem præterea minatus atque ipsam etiam excommunicationem tum ipsi tum eum recipientibus, si sacerdotio fungi citra emendationem fuisset ausus: quidni pro concione hoc ipso de argumento verba fecerit sanctus Pater, pravam illam atque indecoram consuetudinem vehementer insectatus; et quidem ea maxime tempestate, qua istiusmodi lues totum pene Orientem pervaserat, ut ex variis scriptorum ecclesiasticorum monumentis comperimus? Verum, ut ita sit, viris tamen doctis ac eruditis rem definiendam permittimus. Quod superest, in hujusmodi sermone Basiliano vertendo operam suam posuit Joannes Baptista Galliciolius V. C., qui novam accuratioremque Magni Gregorii operum editionem nobis comparare in dies pergit.

(*a*) Basil., epist. 55, al. 198, Opp. tom. III, pag. 149.
(*b*) Bevereg., *Pandect. canon.*, tom. I, pag. 62.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΝΕΙΣΑΚΤΩΝ.

—

S. P. N.

BASILII MAGNI

SERMO DE CONTUBERNALIBUS.

—

683 1. Aggrediamur et nos, precibus sanctorum C Christi servorum per Spiritum sanctum ab unigenito Dei Filio Christo Domino nostro roborati, de pietate et modestia habere orationem. De gratia et veritate verba faciamus, magna confirmati gratia. In Christo os aperientes, promamus thesaurum aliquem parvum in corde nostro repositum: parvum quidem, inquam, sensili substantia, sed magnum cognobili natura. Afferamus etiam defæcati auri staterem; et hunc expolientes, quasi in fornace, sincero videlicet sensu, fulgentissimum illum universis vobis ostendamus. Prompta enim mens, et *promptus spiritus est, caro autem infirma* [49]. Uti-

1. Ἀρξώμεθα καὶ ἡμεῖς λαλῆσαι, ταῖς τῶν ἁγίων Χριστοῦ δούλων εὐχαῖς δι' ἁγίου Πνεύματος ὑπὸ τοῦ μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ Υἱοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐνδυναμούμενοι, ῥήματα εὐσεβείας καὶ σωφροσύνης. Ἀποφθεγξώμεθα λόγους χάριτος καὶ ἀληθείας ὑπὸ τῆς μεγάλης ἐνδυναμούμενοι χάριτος. Ἀνοίξαντες τὸ στόμα ἐν Χριστῷ προκομίσωμεν θησαυρόν τινα μικρὸν ἐναποκείμενον τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, μικρὸν μὲν τῇ αἰσθητῇ ὑποστάσει, μέγαν δὲ τῇ νοητῇ φύσει· καὶ προβάλωμεν χρυσίου καθαροῦ στατῆρα, καὶ καθαρίσαντες τοῦτον, ὥσπερ ἐν χωνευτηρίῳ, τῷ εἰλικρινεῖ φρονήματι, τηλαυγέστατον πᾶσιν ὑμῖν ἐπιδείξωμεν. Πρόθυμος γὰρ ὁ νοῦς, καὶ

[49] Matth. xxvi, 41.

τὸ πνεῦμα πρόθυμον, ἀσθενὴς δὲ ἡ σάρξ. Ἠθέλον γὰρ εἶναι δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ὑπερτάτων ἀκρωτηρίων ἐπιστάντα σαλπίσαι με ὥσπερ διὰ τοῦ στόματος, καὶ βροντῆς δίκην κατὰ πάσης ἐξαποστεῖλαι τῆς οἰκουμένης τὰ τῆς σωφροσύνης ῥήματα, ὅπως εἰς μαρτυρίαν ἔσονται πᾶσι τοῖς παραφθείρουσι τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' ἀδύνατον τὸ πρᾶγμα· ἄνθρωπος γάρ εἰμι ὀλιγόβιος, καὶ εὐτελὴς μὲν τὴν ἡλικίαν, μικρὸς δὲ τὴν φωνὴν, καὶ ἄλλως δὲ ταπεινὸς τὴν ψυχὴν, πολλαῖς ἁμαρτίαις ἐμπεφυρμένος. Ἀλλὰ κἂν βροντῆς δίκην εἰς ὕψος ἐπάρω τὴν φωνὴν, καὶ βοήσω μεγάλα, οὐκ ἀκουσθήσομαι. Χριστὸς γὰρ ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ὁ πήξας τοὺς οὐρανοὺς ὡσεὶ καμάραν, καὶ θεμελιώσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, καὶ στερεώσας τὴν θάλασσαν· ὁ πῦρ, καὶ θεῖον, καὶ γέενναν, καὶ φόβον, καὶ τρόμον αἰωνίων κριτηρίων ἑτοιμάσας τοῖς ἁμαρτάνουσιν, οὗτος δι' Εὐαγγελίων βοῶν καὶ παραγγέλλων παρακούεται (83). Ἀπόστολοι δ' αὖ πάλιν ἅγιοι, τέλειοι τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ, καὶ υἱοὶ βροντῆς ὀνομασθέντες, δι' ἐπιστολῶν γράφοντες καὶ παρακαλοῦντες καταφρονοῦνται· ἀλλ' οὔτε προφῆται ἅγιοι τοῦ Θεοῦ, οὔτε νόμος, οὔτε ἄνθρωποι νουθετοῦντες ἐντρέπουσι· καὶ τίς ἄλλος δυνήσεται ἆρα τὸ τηλικοῦτον ἀπηνὲς διορθώσασθαι καὶ ἀνήμερον πρᾶγμα; Ὅτε λοιπὸν τραῦμα κατὰ πάσης γέγονε τῆς οἰκουμένης, καί μοι (83*) δοκεῖ πολλοὺς λόγους καυτήρων δίκην προσάπτειν τῷ πάθει. Ἐπικέχυται γὰρ τὸ νόσημα, καὶ κεκράτηκε πλείστων, ἵνα μὴ πάντων λέγω, καὶ ὥσπερ ἀχλὺς σκοτεινοτάτη ἐπέσχε τῶν πολλῶν τὸ βλεπτικὸν τῆς διανοίας. Ἐγὼ δὲ ἐρῶ μετὰ παῤῥησίας, λαμπάδα εὐσεβείας διὰ στόματος ῥήμασιν ἁγίοις ἐξάπτων, καὶ σεμνὰ τρόπων ἀρετῆς παραδείγματα διηγούμενος, μὴ ἄνθρωπον εὐλαβούμενος, ἀλλὰ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ οὐ βουλόμενος κοινωνὸς γενέσθαι τῶν ἐν τῷ κακῷ δικτύῳ σαγηνευθέντων, ὅπως δίκην ἡλίου ὁ λόγος τὰς ἀκτῖνας ἐκπετάσας, διαλύσῃ τὸ ζοφῶδες τῆς διανοίας τῶν εἰσκουόντων ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ τὸ πάθος παύσῃ ταῖς αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς.

A nam enim fieri posset, ut in summis arcibus consistens, clangerem quasi ore, et tonitrui ad instar in universam terram emitterem modestiæ verba; quo in testimonium essent omnibus, qui veritatem adulterant. At enim istud fieri nequit. Homo namque sum brevi victurus tempore, et ætate quidem exilis, gracilis autem voce, ac cæteroquin angusto animo, et multis coinquinatus criminibus. Verumtamen quamvis tonitrui ad instar, vocem in sublime tollerem, clamaremque vehementer, nequaquam audirer. Christus etenim unigenitus Dei Filius, qui cœlos ut fornicem compegit, fundavitque terram super aquis, et firmavit mare: qui ignem et sulphur et gehennam, et metum horroremque æternorum suppliciorum præparavit iis qui peccant: ipse B per Evangelia clamans et jubens, contemnitur. Apostoli etiam sancti, perfecti Christi discipuli, et filii tonitrui appellati, per epistolas scribentes exhortantesque spernuntur. Quin imo nec sanctos Dei prophetas, nec legem, nec homines commonentes reverentur: ecquis alius poterit ergo rem tam immanem et efferatam in æquum statum revocare? Præterea hujusmodi vulnus universum orbem pervasit: mihique videor verba ingeminans quasi cauteria huic malæ affectioni adhibere. Diffusus est enim morbus, plurimosque obtinuit, ut ne dicam omnes; et veluti caligo quædam tenebricosa aciei mentis plurimorum offusa est. Ego tamen cum libertate loquar, lampadem pietatis verbis sanctis ore accendens, et venerenda morum virtutis exempla enarrans: non homines 684 veritus, sed ob C oculos habens eum, qui sine personarum discrimine judicat vivos et mortuos; eo quod nolim particeps fieri eorum, qui malo hoc reti comprehensi sunt: ut solis in modum oratio radios circumfundens, dissiciat tenebras mentis eorum, qui ex puro corde audiunt, et infirmitas hæc convalescat ipse orationis fulgoribus.

2. Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἡ φιλαργυρία, φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος· ἀληθῶς ῥίζα πολλοὺς κλάδους πονηρίας ἐκφέρουσα, δι' ἣν τὰ πάντα ἐν τῷ πονηρῷ βίῳ ἐπιτελεῖται. Ῥίζα δὲ πάντων τῶν κακῶν ἡ φιλογυνία, καὶ ἡγεμὼν τῆς ἀπωλείας, ἡ τῶν ἀγαπητρίδων λέγω δὴ μανία, ῥίζα ἀπώλειαν βλαστάνουσα, καὶ ἐξανθοῦσα μανίαν. Ἰουδαϊκὴ γὰρ τυγχάνει ἐκ Σοδόμων μετενεχθεῖσα, καθότι ὕπουλόν τινα καὶ πεποιημένην τῆς ἔξωθεν ἐπιπλάστου ἀγάπης τὴν φαντασίαν κέκτηται. Καί μοι λαβὼν κόμιζε λοιπὸν εἰς μέσον τὸ τοῦ Ἀποστόλου λόγιον ἐκεῖνο, τὸ φάσκον· Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι καὶ Κηφᾶς; ᾧ ἐπηρείδονται οἱ τῷ τῆς ταλαιπωρίας πάθει δεδουλωμένοι, τὸ καλῶς πρὸς ὠφέλειαν γραφὲν, τῇ ἑαυτῶν ματαιοφρονίᾳ πρὸς ἀπώλειαν ψυ-

2. *Radix namque omnium malorum est avaritia*[50], ait divinus Apostolus: radix profecto bene multos proferens nequitiæ ramos, per quam omnia in vita nequam efficiuntur. Attamen radix omnium malorum mulierositas est, et dux interitus, furor ille, inquam, amasiuncularum: radix interitum pullulans, et furorem geminans. Judaica est enim de Sodomis delata, quod adulterinam quamdam et D fictitiam exterius sublestæ charitatis speciem habeat. Cæterum, profer tu mihi sis in medium testimonium illud Apostoli quod ait: *Nunquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut et cæteri apostoli et Cephas*[51]? Cui nempe innituntur hi qui miserandæ huic noxæ deserviunt, id quod optime ad utilitatem scriptum est, insana mente sua ad interitum animarum assumentes;

[50] I Tim. vi, 10. [51] Cor. ix, 5.

(83) Παρακούεται. Editi, παρακούσεται. Edit.

(83*) Καί μοι. Lege, καὶ ἐμοί. Edit.

et conferamus invicem ea quæ ab apostolis, cum iis quæ nunc a credentibus fieri consueverunt. Ac primum quisnam fuerit scriptor attendamus : et utrum per epistolam beatus Apostolus rem indulserit, vel non potius eos coercuerit, semet ipse exemplar exhibens nobis universis. Novimus nimirum eum cum viris religiosissimis per totum tempus fuisse conversatum, nec cum turpissimis mulieribus degisse, ne se istud quidem dicere erubescant. Pudore suffundantur qui se ipsos Petro apostolorum principi, et regni cœlorum clavigero comparant, et dicunt : *Si ille habuit dilectam, et nos vestigia ejus sectamur*. Belle enim vero. Resuscita tu mihi ergo, quemadmodum ille Tabitham ex mortuis per fidem in Dominum nostrum Jesum Christum [52], ut credam tibi, quod et tu Spiritu sis plenus, repletus divina virtute. Expelle tu mihi dæmones quos ille expulit et morbos, aliasque effice curationes, quot effecit ille in nomine Domini nostri Jesu Christi : mitto enim reliqua. Hoc cum mihi ostenderis, tunc tibi credam, quod non ignesceres ad hanc venenatam bestiam. Annon audis quid dicat Dominus noster Jesus Christus : *Qui intuetur mulierem ex concupiscentia, jam mœchatus est eam in corde suo* [53] ? Fabulane videntur tibi hæc verba Evangelii ? Viden' quo pacto non modo actum interdixerit, sed et rationem intuitus prohibuerit, sciens scandalo esse animæ hominis illas insidias ? At tibi morbo affecto lusus ea res videtur. Hebetasti enim animum impudentia, veluti larvam faciei imponens tuæ. Ignoras namque in quantum naufragium incideris. Revertamur ad sanctorum prophetarum instituta, quo modo omne tempus vitæ in montibus et cavernis transegerunt ; nedum a videnda, verum etiam a cogitanda muliere in libertatem asserti. Num et hæ tibi nugæ omnino censebuntur ? Sentio enim te opinionibus multarum inanium rationum animum delinientem tuum. Revoca in memoriam ejectionem e paradiso, ruinamque diluvii, et Sodomorum versionem (quia ob mulierem mala omnia ab initio ad usque finem contingunt), Samsonis justi proditiones,et structas adversus Joseph præclarum illum hominem insidias. Veniat tibi in mentem interitus electi generis Judæorum. Et si hæc tibi non persuadent, persuadeat sapiens Salomon in hanc sententiam alicubi loquens : *Vinum et mulier abalienabunt corda sapientum* [54]. Sapientum, inquit, ne et huic opponas quidpiam, et abjectum aliquid sentias de verbo. Vinum enim hominem ingrediens, stuporemque ebrietatis in illo efficiens, veluti fluvius exundans, mentem omnem impetu suo abripit, et in furorem hominem impellit. Eadem quæ vinum, agit mulier in hominem. Quamobrem parœmiastes comparavit vinum cum muliere ; et omnes etiam prophetæ cum aliis atque aliis malis, et venenatis belluis contulerunt genus mulierum, virorum animabus perniciosum.

χῶν ἐκλαμβάνοντες. Καὶ ἐξετάσωμεν παρέλληλα τοῖς ἀποστόλοις, καὶ τοῖς νῦν πιστεύουσι τὰ πραττόμενα. Τίς ἦν ὁ γράφων πρῶτον μάθωμεν, καὶ εἰ δι' ἐπιστολῆς ὁ μακάριος Ἀπόστολος ἐπέτρεψε, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐκώλυσεν αὐτοὺς, ἑαυτὸν τύπον παρεχόμενος πᾶσιν ἡμῖν· οἴδαμεν γὰρ αὐτὸν μετὰ ἀνδρῶν εὐλαβεστάτων πάντα τὸν χρόνον ἀναστραφέντα, καὶ οὐχὶ μετὰ γυναικῶν ἀπρεπεστάτων διάγοντα· οὗτε κἂν αἰδοῦνται τοῦτο λέγοντες. Αἰσχύνην κατεχέσθωσαν οἱ ἑαυτοὺς Πέτρῳ τῷ πρωτοστάτῃ τῶν ἀποστόλων, καὶ κλειδούχῳ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν συγκρίνοντες, καὶ φάσκοντες · Εἰ ἐκεῖνος εἶχεν ἀγαπητὴν, καὶ ἡμεῖς τοῖς ἐκείνου ἴχνεσιν ἐπακολουθοῦμεν. Καὶ τάχα καλῶς ἔχεις. Ἔγειρόν μοι γοῦν ὡς αὐτὸς τὴν Ταβιθὰν ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς πίστεως τῆς εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἵνα πιστεύσω σοι, ὅτι καὶ σὺ πνευματοφόρος εἶ, ἐκπεπλησμένος θείας δυνάμεως. Ἐξέλασόν μοι τοὺς δαίμονας, οὓς ἐκεῖνος ἐξήλασε, τὰς νόσους, καὶ τὰς ἑτέρας ἔργασαι θεραπείας, ὅσας ἐπετέλεσεν ἐκεῖνος ἐν ᾧ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐῶ γὰρ τἄλλα. Ὅταν μοι δείξῃς, τότε σοι πιστεύσω, ὅτι οὐ πυροῦσαι πρὸς τὸ θηρίον. Ἢ οὐκ ἀκούεις τί λέγει ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅτι Ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ; Ἢ μῦθός σοι καταφαίνεται τὰ τοῦ Εὐαγγελίου ῥήματα; Ὁρᾷς, ὅπως οὐ μόνον τὸ πράττειν ἐκώλυσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς ὄψεως ὁρᾶν ἀπέτρεψεν, εἰδὼς ὅτι σκάνδαλον τῇ τοῦ ἀνδρὸς ψυχῇ τὸ ἔνεδρον; Ἀλλά σοι τῷ πάσχοντι παίγνιον καταφαίνεται τὸ πρᾶγμα· ἐπήρωσας γάρ σου τὸ φρόνημα τῇ ἀναισχυντίᾳ, προσωπείου δίκην τῷ προσώπῳ σου ἐμπεριθέμενος· ἀγνοεῖς γὰρ ἡλίκῳ ναυαγίῳ περιπέπτωκας. Ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοὺς τῶν ἁγίων προφητῶν χαρακτῆρας, ὅπως τὸν ἅπαντα χρόνον τῆς ζωῆς ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις διέτριβον, οὐ μόνον τοῦ ὁρᾶν γυναῖκα ἀπαλλαττόμενοι, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ ἐνθυμεῖσθαι. Ἢ καὶ τοῦτό σοι πάντως λῆρος καταφανήσεται ; Βλέπω γάρ σε καὶ ἀντιθέσεσι πολλῶν λόγων κενῶν σεαυτὸν παραμυθούμενον. Μνήσθητι τῆς ἐκ τοῦ παραδείσου ἐκβολῆς, καὶ τοῦ ὀλέθρου τοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ τῆς τῶν Σοδομιτῶν καταστροφῆς, ὅτι διὰ γυναῖκα πάντα τὰ κακὰ ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους γίνεται, τῆς τοῦ Σαμψὼν τοῦ δικαίου προδοσίας, καὶ τῆς τοῦ Ἰωσὴφ ἐκείνου τοῦ ἐναρέτου ἐπιβουλῆς. Μνημόνευσον τῆς τοῦ ἐκλεκτοῦ γένους τῶν Ἰουδαίων ἀπωλείας. Εἰ δὲ ταῦτά σε οὐ πείθει, Σολομὼν ὁ σοφός σε πεισάτω ὧδέ πη λέγων · Οἶνος καὶ γυνὴ ἀποστήσουσι καρδίας σοφῶν. Σοφῶν, εἶπεν, ἵνα μὴ καὶ τούτῳ παρενθῇς τι, καὶ εὐτελῶς φρονήσῃς περὶ τοῦ ῥητοῦ. Ὁ γὰρ οἶνος εἰς τὸν ἄνθρωπον εἰσδύνων, καὶ κάρωσιν μέθης ἐν αὐτῷ ἐργαζόμενος, ὥσπερ ποταμὸς πλημμυρῶν, ὅλον τὸ φρόνημα τῷ ἑαυτοῦ ῥοιζήματι παρασύρει, καὶ εἰς μανίαν ἄγει τὸν ἄνθρωπον. Τὰ αὐτὰ καὶ ἡ γυνὴ τῷ οἴνῳ διαπράττεται κατὰ τοῦ ἀνθρώπου. Διὸ δὴ καὶ ὁ παροιμιαστὴς παρεπλησίασε

[52] Act. IX, 40. [53] Matth. V, 28. [54] Eccli. XIX, 2.

τὸν οἶνον τῇ γυναικί· καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται διαφόροις κακοῖς καὶ θηρίοις ἰοβόλοις παρεπλησίασαν τὸ γένος τῶν γυναικῶν, τὸ ἀπόλλον τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων.

3. Ἀλλ' οὐδὲ ταῦτά σε πείθει· παίγνιον γὰρ ὡς ἔοικε πάντα σοι καταφαίνεται. Ἔβυσας γὰρ ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς τὰ ὦτά σου, μὴ εἰσακούων τῶν θείων Γραφῶν. Καὶ λοιπὸν δὲ καὶ αὐτὸς εἰς θηριώδη τρόπον μετήλλαξάς σου τὴν φύσιν, τῇ τοῦ θηρίου συνοικίᾳ ὁμότροπος αὐτῇ γενόμενος· ἧς τὰ μὲν ῥήματα εὔλαλα, καὶ ἡ φωνὴ ἡδεῖα, ἡ δὲ ψυχὴ ἀγρία, καὶ τὸ φρόνημα δρακόντων, καὶ ἡ προαίρεσις ἑρπετικῶν, καὶ τὸ βλέμμα πυρίπνουν, καὶ τὸ φίλημα ἰοβόλον· καὶ ἀγὼν αὐτῇ, ὅπως τῇ τῶν λόγων κολακείᾳ, καὶ τῇ τῆς προσόψεως ἀπάτῃ, καὶ τῇ τοῦ φιλήματος προσβολῇ ἐκπτύσῃ τὸ θηρίον τὸν ἰὸν εἰς τὸν τοῦ ἀθλίου λάρυγγα. Παρασύρει γοῦν λοιπὸν τὴν διάνοιαν, καὶ καροῖ τὸ φρόνημα, καὶ αὐτὸ τὸ ἡγεμονικὸν ἀκρωτηριάζει, καὶ ἐξίστησι τὸν νοῦν· καὶ ὥσπερ τὰ φάρμακα τὰ διδόμενα πρὸς ἀναίρεσιν τοῖς ἀνθρώποις, σκοτοῖ τὴν σύνεσιν, καὶ ὅλον τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀναισθησίαν παρασύρει τῇ τοῦ δηλητηρίου ἀποτομίᾳ, τῷ αὐτῷ λόγῳ καὶ ἡ γυνὴ διὰ τοῦ φιλήματος καταβλάπτει τὸν λογικὸν ἄνθρωπον ἀλόγῳ ὁρμῇ ὑπαχθέντα, καὶ τὸ διὰ πολλῶν χορδῶν καὶ ἀρετῶν συγκείμενον κινητικὸν ὄργανον, τὸ αὐτεξούσιον, τὸ θεοειδὲς τῆς ψυχῆς, δι' ἑνὸς δολεροῦ ῥήματος, ἢ χειλέων συρίσματος, ἢ ὀφθαλμῶν νεύματος, ὥσπερ τι ἄψυχον ὄργανον ὧδε κἀκεῖσε ὅπου βούλεται περιφέρει, καὶ ὥσπερ θάλασσα κυμαίνουσα, ὅλον τὸ σῶμα ταῖς αὐτῆς ὁρμαῖς παρασύρει. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν λοιπὸν τὸν ἄθλιον, τὸν ἐλεεινὸν, τὸν παντὸς οἴκτου ἄξιον, τὸν συνετὸν ἐν φρονήσει, τὸν εἰς ἄκρον γραμματικῆς ἐπιστήμης ἔμπειρον, καὶ σοφιστικῆς τεχνίτην διδασκαλίας, τὸν ἰατρικῆς μετέχοντα ἐπιστήμης, τὸν παντοίων ἔμπειρον γραμμάτων, ἢ καὶ τῶν θείων λόγων ἀναγνώσει ἑαυτὸν ἐπιδεδωκότα, καὶ τὸν μονήρη βίον πολλάκις ἐπαγελόμενον, καὶ Ἐκκλησίας προΐχοντα, ὥσπερ τι ζῶον εὐτελὲς σχοινίῳ δεδεμένον, καὶ ὧδε κἀκεῖ βιπτιζόμενον· ἔδησε γὰρ διὰ τῆς ἐπιπλάστου ἀγάπης, μᾶλλον δὲ, εἰ δεῖ τἀληθὲς λέγειν, τῆς αἰσχρᾶς. Καὶ γίνεται λοιπὸν ἐπιταφίου θρήνου ὁ τοιοῦτος ἄξιος, καὶ ζῶν κλαιόμενος, καὶ ἀποθανὼν πενθούμενος. Καὶ γὰρ ζῶν ἀπέθανεν, ὥσπερ ἐν τάφῳ τῷ ἰδίῳ σώματι κατοικῶν· καὶ ἀποθανὼν, διττῶς ἀπέθανε. κρίσει γεέννης πυρὸς αἰωνίου κολαζόμενος.

4. Τί νῦν λέγεις, ὦ τῶν ἀθλίων ἀθλιώτερε, ὦ τῆς κακίας γεῖτον; Ποῦ σου τὰ σεμνὰ βαδίσματα; ποῦ σου (84) εἰς ἄκρον παιδεία; ποῦ δὲ ὁ τῇ σοφίας κάματος; ποῦ σου τὸ σεμνὸν τῶν τρόπων; ποῦ τὸ εὔτακτον; ποῦ αἱ πλειστάκις ἐπιτελεσθεῖσαι ὑπὸ σοῦ χαμευνίαι τῆς φιλοσοφίας χάριν; ποῦ ἡ σύνεσις; ποῦ τὸ φιλόθεον; ποῦ τὸ φιλόχριστόν σου; Ἀλλὰ τούτων μακρὰν ἐγένου κακῷ θηρίῳ συνοικήσας, μᾶλλον δὲ ἑαυτὸν εἰς τὸν τῆς ἀπωλείας τάρταρον ἐνέβρίψας. Τίς γάρ σε ἠνάγκασεν εἰς τὸ τῆς παρανομίας ἐργαστήριον εἰσιέναι; Τίς δέ σε ἠνάγκασεν εἰς τὸν αὐτῆς κόλπον, ὥσπερ εἰς βυθὸν ἀγριαινούσης

[55] Psal. LVII, 5.

(84) Desideratur articulus ἡ. EDIT.

2. At neque ista tibi persuadent; ludicra enim fortasse omnia tibi videntur. Obturasti namque *quemadmodum aspidis surdæ* [55] aures tuas, non exaudiens divinas Scripturas: ac præterea tute ipse ferinum in modum naturam mutasti tuam, feræ contubernio moribus similis illius effectus: cujus quidem verba elegantia sunt, et vox jucunda, anima vero agrestis, et mens draconum, propositum serpentinum, obtutus ignem spirans, et osculum venenum ejaculans cujus studium omne est, quo modo fera verborum assentationibus, fraude aspectus, et osculi impressione venenum in miseri guttur infundat. Abripit ergo actutum cogitationem, intellectum obtundit, rationem ipsam obtruncat, et mentem percellit. Et veluti medicamina quæ dantur hominibus ut e medio tollantur, veneni acrimonia rationi tenebras offundunt, totumque hominem in stuporem agunt: haud secus mulier quoque per osculum male afficit rationalem hominem irrationali impetu delatum, ipsumque multis chordis et viribus constans mobile organum, arbitrium ipsum, et divinam animæ imaginem unico doloso verbo, aut labiorum sibilo, vel oculorum nictu, ceu quoddam inanime organum huc illuc, quo vult, circumagit, et veluti mare exæstuans, totum corpus proprio abripit impetu. Quare licet videre hunc cæteroquin miserum, hunc infelicem hominem, et omni dignum misericordia, hunc sapientem intelligentia, hunc quam maxime grammatica pollentem scientia, et sophisticæ magistrum disciplinæ, hunc medicinæ peritia callentem, hunc variis imbutum litteris, et qui se vel divinorum sermonum lectioni dediderit, ac monasticam vitam sæpius fuerit professus, Ecclesiæ item præfuerit, ceu vile quoddam jumentum reste devinctum, et huc illucque exagitatum. Illum enim devincivit adulterina charitate, atque adeo turpi, si licet quod verum est dicere. Quamobrem fit iste funebri lamentatione dignus; ut et vivus defleatur, et mortuus lugeatur. Vivus enim mortuus erat, proprium corpus quasi sepulcrum inhabitans: vita vero defunctus dupliciter mortuus est, pœna gehennæ ignis æterni damnatus.

4. Quid nunc ais, o infelicium hominum infelicissime, o sceleris contermine? Ubi sunt tui illi graves incessus? ubi tua illa summa eruditio? ubi in sapientiam impensus labor? ubi venerandi mores? ubi modestia? ubi, quas sæpenumero fecisti humi cubationes propter philosophiam? ubi intelligentia? ubi pietas in Deum? ubi amor in Christum? At enim ab hisce rebus longe recessisti malæ feræ usus contubernio, atque adeo te ipse in perditionis tartarum præcipitem egisti. Quis enim coegit te, uti prævaricationis intrares officinam? Ecquis vero impulit te, ut sinum illius quasi pro-

fundum furiosi maris subires? **685** Numnam libertatis carebas arbitrio? Tuo te gladio jugulasti. Quoniam noluisti, antequam morbus vires acquireret, dimittere a te hanc noxam; veritus omnino es ne secreta tua illa in triumphum ageret expulsa. At quianam illi committebas secreta, quæ apud te optime reposita erant? Nunquid arctabant te in thesauris sapientiæ tuæ recondita? Deinde, eum qui ab oculo dextero suo scandalum patiatur, jubet Sospitator ac Dominus noster Jesus Christus unigenitus Dei Filius, ut per se ipse abscindat membrum quod scandalum parit; et tu rem infestam et inimicam, quæ non modo scandalum sed et mortem infert animæ, non ejicis abs te? Dilecta enim esto per Christum salutatione tenus: quod si animæ obsit, ne salutetur ea quidem. Invisat, licet, ægrotum; nec tamen bene valenti offendiculo sit, seu tempore angustiæ et persecutionis, sive etiam in ecclesia. Quoniam omnes unus sumus in Christo, sed nunc non sumus. Ut quid? quoniam nos renuimus, præferentes fraternæ dilectioni odium fraternum. Ne scandalum pariatis mundo, o vos qui mulieres in contubernio habetis. Nunquid enim tibi uxorem ducere Scriptura non indulsit? Facti estis et Judæis et gentilibus et Ecclesiæ Dei offendiculum. Utrum adversari divinis nitimini Scripturis, ac Dominum exstimulatis? An fortiores estis illo? Respicite infirmitatem vestram, erubescite morbum vestrum, curate vos tempore opportuno, antequam repente quasi fulgur ingeminans contingat adventus ejus; ante flammam ignis, ante tenebras exteriores, ante consummationem, ante vermem qui non moritur. Trementes dicimus; cum timore audite, nec pro deridiculo res habeatur: filii Dei tartarorum vinculis traduntur propter mulierem.

5. At enim dices: Cum hac habitans, non mihi detrimento est. Si draconi cum aspide degenti detrimentum nullum est, omnino nec tibi erit. Draco enim qui cum dracæna simul degit, mortem accipit sui mercedem convictus: hujusmodi est enim illius feræ feminæ natura. Vide ergo, ne quid simile habeat et mulieris negotium. Proferamus et specimen quoddam, ut rationales homines convincamus: Tametsi ignis stipulam non accendit, attamen si vel marem lapidem feminæ asperseris, incendium fit. Sed quoniam dicitis, et mulierem posse modeste agere; hoc liquido novi: et vir solus degens honeste agere potest; istud optime compertum habeo. Vir autem cum muliere, malum; et mulier cum viro, vehementius malum. Quod si rursus mulier, consanguineis suis relictis, cum externo homine habere contubernium velit sublestæ charitatis causa; istud enim vero mistio est illicitæ copulæ incendium excitantis. Labente enim tempore, ex illo contubernali convictu concepta flamma, materiem incendunt; et habitaculum exurunt; atque adeo propria comburunt corpora in gehenna perpetuoque supplicio.

6. Dic mihi, vaferrima venenata bestia, quæ

A θαλάσσης εἰσδῦναι; Μὴ γὰρ οὐκ ἦσθα αὐτεξούσιος Αὐτοκατάκριτον σαυτὸν πεποίηκας. Ἐπειδὴ οὐκ ἠβουλήθης πρὸ τῆς τοῦ πάθους ἀκμῆς ἀπολῦσαι ἀπὸ σοῦ τὸ ἀργαλέον, πάτως που ηὐλαβήθης μὴ σου τὰ μυστήρια θριαμβεύσῃ ἐκβληθεῖσα. Τί δὲ αὐτῇ καὶ ἀνετίθου μυστήρια τὰ ἐν σοὶ καλῶς ἀποκείμενα; Μὴ γὰρ στενοχωρίαν παρεῖχέ σοι ἐν θησαυροῖς σοφίας σου φυλαττόμενα; Εἶτα τὸν μὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ σκανδαλιζόμενον, παρακελεύεται ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν δι' ἑαυτοῦ ἐκκόπτειν τὸ σκανδαλίζον μέλος. Σὺ δὲ ἐχθρὸν καὶ ἐναντίον πρᾶγμα, τὸ μὴ μόνον σκανδαλίζον, ἀλλὰ καὶ θανατοῦν τὴν ψυχήν, οὐκ ἐκβάλλεις ἀπὸ σοῦ; Ἀγαπητὴ γὰρ ἤτω διὰ Χριστὸν ἕως τοῦ χαίρειν· B ἐὰν δὲ βλάπτῃ ψυχήν, μηδὲ τὸ χαίρειν αὐτῇ· μόνον ἐπισκέψασθαι ἀσθενοῦντα, καὶ μὴ τὸν ὑγιαίνοντα σκανδαλίσαι, ἢ ἐν καιρῷ θλίψεως, διωγμοῦ, ἢ ἐν ἐκκλησίᾳ· ἐπειδὴ πάντες εἷς ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἐσμέν. Διὰ τί; ἐπειδὴ ἡμεῖς οὐ βουλόμεθα, προτιμήσαντες τὴν μισαδελφίαν τῆς φιλαδελφίας. Μὴ σκανδαλίζετε τὸν κόσμον, οἱ τὰς συνεισάκτους ἔχοντες. Μὴ γὰρ γῆμαί σε ἡ Γραφὴ οὐκ ἐπέτρεψε; Γεγόνατε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ πρόσκομμα. Ἡ ἀντιπίπτειν ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς ἐπιχειρεῖτε, καὶ παραζηλοῦτε τὸν Κύριον; Μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐστε; Ἐμβλέψατε εἰς τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν, αἰσχύνθητε τὸ ἑαυτῶν πάθος, θεραπεύσατε ἑαυτούς, ἐν καιρῷ εὐθέτῳ, πρὶν ἢ ἐξάπινα ὡς ἀστραπὴ ἀθρόα ἥξει ἡ αὐτοῦ παρουσία. πρὶν ἢ πυρφόρος, πρὶν σκότος τὸ C ἐξώτερον, πρὶν συντέλεια καὶ σκώληξ ἀκοίμητος. Τρέμοντες λέγομεν· μετὰ φόβου ἀκούετε, μηδ' ἐν γελοίῳ καταφανήτω τὸ πρᾶγμα· υἱοὶ Θεοῦ, σειραῖς ταρτάρου παραδίδονται διὰ γυναῖκα.

5. Ἀλλ' ἐρεῖς μοι, ὅτι Συνοικῶν ταύτῃ οὐ βλαπτομαι. Εἰ ὁ δράκων συνοικῶν τῇ ἀσπίδι οὐ βλάπτεται, πάντως καὶ σὺ οὐ βλαβήσῃ· ὁ γὰρ δράκων τῇ δρακαίνῃ συγγινόμενος, θάνατον λαμβάνει τὸν μισθὸν τῆς συμβιώσεως, τοιαύτης φύσεως τυγχάνοντος τοῦ θήλεος θηρίου. Ὅρα γοῦν, μήποτε ὅμοιόν ἐστι καὶ τὸ τῆς γυναικὸς πρᾶγμα. Παραθώμεθα δὲ ἀποδείξεις, ἐλέγχοντες τοὺς λογικοὺς ἀνθρώπους. Εἰ τὸ πῦρ τὴν καλάμην οὐκ ἀνάπτει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἄῤῥην λίθον εἰ σπείσεις τῇ θηλείᾳ, πυρκαϊὰ γίνεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ λέγετε καὶ γυναῖκα σωφρονεῖν δύνασθαι· τοῦτο σαφῶς D ἐπίσταμαι. Καὶ ἀνὴρ μένων καθ' ἑαυτὸν εὐσχημονεῖν δύναται· τοῦτο ἀκριβῶς ἐπίσταμαι. Ἀνὴρ δὲ μετὰ γυναικὸς, κακόν· καὶ γυνὴ μετὰ ἀνδρὸς, δεινότερον κακόν. Ἂν πάλιν γυνὴ τῶν ἰδίων ἀποστᾶσα συγγενῶν ξένῳ ἀνδρὶ συνοικεῖν ἐπιχειρῇ τῆς ἐπιπλάστου ἀγάπης ἕνεκεν, τοῦτο μίξις λοιπὸν συζυγίας ἀθεμίτου πυρκαϊὰν ἐργαζομένης. Τῷ χρόνῳ γὰρ ἀναθερμαινόμενοι τῇ ὁμοσκήνῳ συμβιώσει, ἀνάπτουσι τὴν ὕλην, καὶ ἐμπυρίζουσι τὴν οἰκίαν, μᾶλλον δὲ τὰ ἑαυτῶν σώματα καίουσιν εἰς γέενναν καὶ αἰωνίαν κολασιν.

6. Λέγε μοι, ὦ πολυμήχανον θηρίον, ἢ τὸ τοῦ προ-

βάτου ἔνδυμα ἔχουσα, καὶ τὸ τῆς ἀσπίδος φρόνημα ἐνστερνισμένη· τί περιχρίεις, τί ὑποχρίεις σεαυτήν ; τί χρώμασιν ἀλλοτρίοις ἀψύχοις προσλαμβάνεις μορφὴν εἰδωλικήν , τί βασανίζεις σου τὰς τρίχας ; τί προσθέτους πλοκάμους, καὶ κορύβαντας ἐπὶ κεφαλῆς ἀλλοτρίων προσθεμάτων καὶ νεκρῶν καὶ ἀλόγων ζώων ἀνιστᾷς, διὰ τῆς κεφαλῆς, καὶ ὄψεως, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀλλοτρίων ἱματίων ποικιλίας ἐξαπατῶσα καὶ ἐκμαλάσσουσα καὶ ἐλλεβορίζουσα τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων ; Ἡ γὰρ ἄπιστος γυνὴ πολυτρόπους ἀψύχους ὕλας συνάγουσα, καὶ χρωμάτων ποικιλίας διὰ παντοδαπῶν χρωμάτων καὶ ἀσβόλης καὶ ἀσβέστου καὶ βοτανῶν, ἃ τῷ ἰδίῳ σώματι ἔξωθέν ἐστι, προσκολλήσασα, πολύμορφον ὥσπερ τι θηρίον, ἑαυτὴν ἀπειργάσατο. Ἡ δὲ πιστὴ γυνὴ, τούτων ὀφείλει ξένη τυγχάνειν, καὶ μάλιστα ἡ ἐπαγγελλομένη εἶναι Χριστιανή. Ἠ καταγινώσκεις τοῦ Θεοῦ, ὦ γύναι, ὅτι τοιαύτην σε ἔπλασεν ; Ἄφες ὡς ἐπλάσθης εἶναι· μηδὲν ἑαυτῇ δι' εὐμηχανίας προσθῇς. μὴ γὰρ ἐμπειροτέρα εἶ τοῦ δημιουργήσαντός σε. Τίνι δὲ καὶ ἀρέσαι βουλομένη ταῦτα ποιεῖς ; Τῷ ἀνδρί ; οὐκ ἔχεις ἄνδρα, ὡς γε ἔφης, ὦ παρθένε· εἰ δὲ καὶ ἔχεις, οἶδέ σου τὴν πολυμήχανον σύνθεσιν. Τί δελεάσμασι πολυτρόποις ὀργανώσασα τὸ σῶμα, θηρεύεις τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀπώλειαν ; καὶ πῶς τὸν Χριστόν ἐπικαλεῖσθαι τολμᾷς, ἢ ἐκκλησίας οὐδὸν πατεῖν, ξοάνων μορφὰς ἀψύχων ἐν ὅλῳ τῷ σώματι διὰ χρυσοῦ τοῦ ἀπολλυμένου φέρουσα, μᾶλλον δὲ πομπευομένη ὑπ' αὐτῶν, καὶ πολλὴν συστροφὴν ἀκολάστων ἀνδρῶν πρὸς τὴν ἑαυτῆς ἔκθεσμον θέαν ἐφελκομένη ;

7. Ἀλλὰ τίνι ταῦτα λαλοῦμεν ; Λογικῷ ζώῳ ἑρπετικῶν δρακόντων προαίρεσιν ἔχοντι. Οὔτε σε αἱ Γραφαὶ πείθουσιν, οὔτε ἡ γέεννα φοβεῖ, οὔτε ἡ τῶν ἀνθρώπων νουθεσία κατανύσσει ; Κἂν τὴν ἑαυτῆς φύσιν αἰδέσθητι, μετάβαλέ σου τὴν ὄψιν, μὴ ἀπεργάζου ταύτην εἰδωλικὸν χαρακτῆρα, μὴ μιμοῦ τὰς τὴν ἑταιρικὴν καὶ μοιχιαίαν αἰσχύνην ὑπερχομένας. Ἐκεῖναι γὰρ τῆς ἀνομίας θυγατέρες τυγχάνουσαι, ἔθος τοιοῦσον πράττειν ἔχουσι. Σοὶ δὲ τίς τοιαύτην ἐνετείλατο τὴν παραγγελίαν ; ἆρα ποῖαι Γραφαὶ προφητικαί, ἢ ποῖα Εὐαγγέλια, ποῖαι δὲ ἀποστολικαὶ παραγγελίαι ; Ἐγὼ οἶδα, ὅτι αἱ θεῖαι Γραφαὶ καὶ τὰς ἐξ ἔθους ἐχούσας τοῦτο πράττειν ἀπείργουσι τοῦ μηκέτι ἐπιτελεῖν τὰς εἰδωλομόρφους ἐξομοιώσεις. Εἴρηται μετὰ παῤῥησίας, ἀλλ' οὐδὲν κατ' ἀξίαν τῶν πραττομένων.

8. Ἀλλ' ἐρεῖ τις· Σκληρὸς ὁ λόγος οὗτος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν ; Καὶ τὸ ὑποκριτικὸν καὶ ἀπεχθέστατον γένος τοῦτο εἴρηκέ ποτε πρὸς τὸν Σωτῆρα· ἀλλ' ἴστε ἅπαντες, τίνα αὐτοῖς ἀπόκρισιν ἔδωκεν. Οὕτως καὶ ἐνταῦθα· ὁ βουλόμενος κατανυσσέσθω. Λόγοι γὰρ σοφῶν, ὡς τὰ βούκεντρα, καὶ ὡς ἧλοι πεπυρωμένοι, φησὶν ἡ Γραφή. Νομίζω ἀξιόπιστα ταῦτα τυγχάνειν, εἰ καὶ μέτρια τῷ λόγῳ, πρὸς τὴν τῶν τὰς συνεισάκτους ἐχόντων μανίαν. Ἀνακοπτέτω τοίνυν ὁ λόγος τὸν χρεμετισμὸν χαλινοῦ δίκην, καὶ εἰς τάξιν

A vestimentum ovis habes, et aspidis mentem in pectore foves : quid te circumlinis ? quid te pingis ? quid alienis coloribus inanimis speciem captas simulacri ? quid torques crines tuos ? quid cincinnos adscititios, cirrosque capiti imponis alienorum ornamentorum, animantium mortuorum et irrationalium ; capite, obtutu, atque exoticorum indumentorum varietate decipiens, mulcens et fascinans animos hominum ? Infidelis etenim mulier, alias atque alias inanimes materias colligens, et fucorum ascissens varietates, per omnigenos colores et fuliginem et calcem et herbas (quæ ab ejus corpore extranea sunt) veluti bestiam quamdam multiformem se ipsa efficit. At quæ fidelis est mulier, ab his procul esse debet, et maxime quæ se Chri-
B stianam esse profiteatur. An Deum inousas, o mulier, quod te ejusmodi fecerit ? Patere, si qualis creata fuisti. Nihil tibi machinamentis asciscas : neque enim sapientior es conditore tuo. Cui autem placere satagens isthæc efficis ? Viros ? at non habes, ut quidem ais, virgo. Quod si etiam habes, perpende versutam artem tuam. Quid fomitibus variis corpus instruens, venaris animas hominum in perditionem ? Aut qua ratione Christum invocare audes, vel ecclesiæ solum calcare tu, quæ inanimarum statuarum formas toto corpore refers per corruptibile aurum ; atque adeo ab illis in pompam deduceris, et plurimorum intemperantium hominum intuitus ad te turpiter conspiciendam provocas ?

7. At cui isthæc loquimur ? Animali nempe ra-
C tione utenti, quod reptantium draconum institutum præ se fert. Nec tibi Scripturæ persuadent, neque gehenna percellit, neque hominum monita compungunt ? Saltem naturam tuam reverere. Muta aspectum tuum : neu istum feceris idoli indicium : neu imiteris eas, quæ meretriciam sive fornicariam turpitudinem profitentur. Illæ enim iniquitatis filiæ cum sint, istud facere in moribus habent : tibi vero quisnam hujusmodi ambitum detulit ? Quæ sunt ergo propheticæ Scripturæ, aut quæ Evangelia, quæ demum apostolicæ obtestationes ? Scio ego, divinas Scripturas, illas etiam mulieres quæ hoc facere consueverunt, deterrere, quominus adhuc idolorum in se similitudines exprimant. Dictum cum liber-
D tate est ; nihil tamen pro merito eorum quæ fiunt.

8. At dicet quispiam : *Durus est hic sermo, quis potest eum audire* [56] ? Etiam populus ille hypocrita infensissimusque istud aliquando dixit Salvatori. Sed nostis omnes cujusmodi responsum illis dederit. Haud aliter et hic ; qui vult compungatur. *Sermones enim sapientium tanquam stimuli boum, et tanquam clavi candentes* [57], inquit Scriptura. Arbitror satis hæc valere posse, quamvis mediocri sermone comprehensa, adversus eorum stultitiam, qui mulieres in contubernio habent.

[56] Joan. VI, 61. [57] Eccle. XII, 11.

Inhabeat igitur oratio hinnitum hunc freni ad instar, et in ordinem cogat infrunitum impetum eorum, qui a muliebri æstu longius abripiuntur. Timor propositus est et tremor, et ignis stridet. Nemo contemnat : tametsi enim qui ferus sit, ab igne domabitur, tametsi mentem qui draconis habeat, tartarus præparatus est : tametsi Sodomiticum cor gerat, ignis cœlitus pluit. Cœli enim universi quasi igne locupletati sunt. Nemo loquentis vocem obaudire detrectet, sed quid terroris habeat vis sermonum consideret, Deique judicium sibi ob oculos ponat : *Judicium quippe sine misericordia, ei qui non fecit misericordiam* [58].

9. Nunc tempus est mihi, ut et nonnulla ad vos verba faciam, o viri, qui fratrum inimici estis, at mulierum amici ; qui in feculentum feminarum amorem excandescitis, et in puram fratrum charitatem penitus refrixistis. At dices, quod propter Christum hoc facias, curam gerens infirmi vasis, Næ istud novi. Cur ergo fratri tuo pauperi propter Christum idem non præstas ; quin imo fratres ceu hostes insidias struentes respicis, et quæ revera insidias struunt, tanquam sorores ? Sed dices mihi : Qui possum fratrem mecum assumere ? illa me fovebat ; illa mihi blandiebatur ; illa mihi vestes varias **686** præparabat ; placentas, scriblitas, offulas faciebat : illius vox jucunda, et intuitus mollis. Nescis quid cogites. Insanientium hæc sunt verba. Illius dulcia verba mox felle amariora invenientur tibi ; illius mollis aspectus in tartari claustra te contrudit ; at fratrum amor regnum tibi comparat cœlorum. Quid clypeatæ testudinis subdolam charitatem antefers fratris genuinæ charitati ? Quid, quod perdit, sectaris, quod salutem affert, rejiciens ? Si enim viri Ninitivæ qui ad prophetæ prædicationem crediderunt, surgentes in judicio condemnabunt eos, qui verbis Domini nostri Jesu Christi dicto audientes esse noluerunt, omnino etiam gentium sapientes, qui philosophiæ navarunt operam, et mulierositatem aversati sunt, condemnabunt eos qui in vera philosophia versantur, et cum intemperantibus mulierculis seipsos implicant, quoniam illi per grammaticam scientiam et rhetoricam facultatem (quæ stultitia est apud Deum) continentiam sectati sunt, tametsi inanibus idolis servirent. Sed et illi qui in stultitiæ stadio currunt, a re hujusmodi temperant, ne respicientes quidem mulierem, corruptibilis præmii gratia. Vos autem qui mysteria rerum cœlestium noscitatis, et futuri sæculi horribilia supplicia præaudistis, honestatem nequaquam servastis, nec continentiam custodistis, stulta ratione abrepti, contubernalium videlicet sodalitate.

10. Et quonam pacto poterit quis ex vobis Ecclesiæ sollicitudinem gerere, et imbuendis doctrina religionis hominibus aptum in ecclesia habere sermonem, cum ipse in antecessum propriam non expurgarit conscientiam ? Ad quem merito dixerit

[58] Jac. II, 13.

(85) Deesse videtur τῶν ὑπό. EDIT.

A ἀγέτω τὴν ἄλογον ὁρμὴν (5) τοῦ γυναικείου ῥεύματός παρασυρομένων. Φόβος πρόκειται καὶ τρόμος, καὶ τὸ πῦρ ἀπηχεῖ. Μηδεὶς καταφρονείτω. Κἂν γάρ τις θηριώδης τυγχάνῃ, ὑπὸ πυρὸς δαμασθήσεται· κἂν γάρ τις δρακοντώδης τὴν προαίρεσιν, τάρταρος ἡτοίμασται· κἂν Σοδομιτικὴν καρδίαν περιφέρῃ, πῦρ ἀπ' οὐρανοῦ βρέχει· ὅλοι γὰρ οἱ οὐρανοὶ πυρὶ τεθησαυρισμένοι. Μηδεὶς τῆς τοῦ λέγοντος φωνῆς παρακουέτω, ἀλλὰ τῆς τῶν λόγων δυνάμεως σκοπείτω τὸ φοβερὸν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἐχέτω· Ὡς ἀνέλεος ἡ κρίσις τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεον.

9. Λοιπὸν δέ μοι καιρὸς καὶ πρὸς ὑμᾶς μέτρια εἰπεῖν, ὦ ἄνθρωποι, οἱ τῶν ἀδελφῶν ἐχθροὶ, καὶ τῶν γυναικῶν φίλοι, οἱ εἰς τὴν τῶν γυναικῶν θολερὰν φιB λίαν ζέοντες, καὶ εἰς τὴν καθαρὰν τῶν ἀδελφῶν ἀγάπην ψυχρότατοι. Ἀλλ' ἐρεῖς, ὅτι διὰ Χριστὸν αὐτὸ πράττεις προνοούμενος τοῦ ἀσθενοῦς σκεύους, Ναὶ οἶδα. Διὰ τί τοίνυν καὶ τῷ ἀδελφῷ σου τῷ διὰ Χριστὸν πενομένῳ τὸ αὐτὸ οὐ ποιεῖς, ἀλλὰ τοὺς ἀδελφοὺς ὡς ἐπιβούλους ὁρᾷς, τὰς δὲ ἐπιβούλους, ὡς ἀδελφάς; Ἀλλ' ἐρεῖς μοι· Πῶς δύναμαι τὸν ἀδελφὸν μετ' ἐμαυτοῦ προσλαβέσθαι; ἐκείνη με ἔθαλπεν· ἐκείνη με ἐκολάκευεν· ἐκείνη μοι ἱμάτια ποικίλα κατεσκεύαζε, θρυπτὰ καὶ στρεπτοὺς καὶ νεήλατα ἐποίει· ἐκείνης ἡ φωνὴ ἡδεῖα, καὶ τὸ βλέμμα τρυφερόν. Οὐκ οἶδας τί φρονεῖς. Ταῦτα ἐνθουσιαζόντων τὰ ῥήματα. Ἐκείνης τὰ γλυκερὰ ῥήματα ὕστερον πικρότερα χολῆς εὑρεθήσεταί σοι· ἐκείνης τὸ τρυφερὸν βλέμμα εἰς ταρτάρου σε κλεῖθρα κατάγει· ἡ δὲ τοῦ C ἀδελφοῦ ἀγάπη βασιλείαν οὐρανῶν σοι προξενεῖ. Τί τὴν τῆς ἀσπιδοχελώνης ὕπουλον ἀγάπην προτιμᾷς τῆς τοῦ ἀδελφοῦ γνησίας ἀγάπης; τί τὸ ἀπόλλον διώκες, τὸ σῶζον ἀπωθούμενος; Εἰ γὰρ ἄνδρες Νινευῖται οἱ ἐπὶ τῷ τοῦ προφήτου κηρύγματι πιστεύσαντες, ἀναστάντες ἐν τῇ κρίσει κατακρινοῦσι τοὺς παρακούσαντας τῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ῥημάτων, πάντως που καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοὶ, οἱ τὴν φιλοσοφίαν ἀσκήσαντες, καὶ τὴν μισογυνίαν ἐλόμενοι, κατακρινοῦσι τοὺς ἐν τῇ ἀληθινῇ σοφίᾳ ὄντας, καὶ συμπεπλεγμένους γυναικαρίοις ἀσώτοις· ὅτι ἐκεῖνοι διὰ γραμματικὴν ἐμπειρίαν καὶ ῥητορικὴν δεινότητα, ἥτις μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστιν, ἐγκράτειαν ἤσκησαν, καίπερ εἰδώλοις ἀψύχοις λατρεύοντες. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν τῷ τῆς μανίας σταδίῳ τρέχοντες D καταφρονοῦσι τοῦ πράγματος, μηδὲ τὸ σύνολον εἰς γυναῖκα ἐμβλέποντες, τοῦ φθαρτοῦ βραβείου χάριν· ὑμεῖς δὲ τὰ μυστήρια τῶν ἐπουρανίων πραγμάτων ἐπιγνόντες, καὶ τὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος φοβερὰ κριτήρια προακούσαντες, τὴν σωφροσύνην οὐκ ἐτηρήσατε, οὐδὲ τὴν ἐγκράτειαν ἐφυλάξατε, ματαίῳ λογισμῷ ὑπαχθέντες τῇ τῶν ὁμοσκήνων ἑταιρείᾳ.

10. Καὶ πῶς τις ἐξ ὑμῶν δυνήσεται Ἐκκλησίας προνοήσασθαι, καὶ τὸν περὶ κατηχήσεως λόγον ἐν ἐκκλησίᾳ λαλῆσαι, αὐτὸς μὴ προκαθαρίσας τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν; Πρὸς ὃν ἄν τις εὐλόγως εἴποι.

Ὑποκριτὰ, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε δυνήσῃ ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τόῦ ἀδελφοῦ σου. Πῶς δὲ καὶ περὶ σωφροσύνης τολμήσεις λαλῆσαι, αὐτὸς γυναικομανίᾳ δεδουλωμένος; ἢ πῶς τὰ περὶ δικαιοσύνης διδάξαι, αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἀδικίας κρατούμενος; Θεραπευέτω τοίνυν πρῶτον τὸ ἑαυτοῦ τραῦμα ὁ τοιοῦτος, καὶ τότε δυνήσεται τὸν τοῦ ἀδελφοῦ μώλωπα ἰάσασθαι, λόγοις θείοις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐπιῤῥώσας· τὸ γὰρ τῆς ψυχῆς τραῦμα τοῖς ἁγίοις λόγοις παραμυθούμενον κουφίζεται. Παρακάλει τοίνυν πάντας τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς μὲν πυροῦμένους, εἰ βούλοιντο, γαμεῖν ἐν Χριστῷ (γινώσκοντας μέντοι, ὡς μία ἑνὶ ἐπλάσθη, πρῶτος δὲ Λάμεχ ὢν ἐκ τοῦ Κάϊν, ἔλαβεν ἑαυτῷ δύο γυναῖκας· τὸ δὲ ἑαυτῷ λαβεῖν ἐστι τὸ μὴ κατὰ θέλημα Θεοῦ. Ἡ γὰρ πολυγαμία, γάμου μὲν ἔχει τὸ ὄνομα, ἔστι δὲ φιλευπρόσωπος πορνεία)· τοὺς δὲ ἐγκρατευομένους, τελείως ἐν Χριστῷ ἀσκεῖν, καὶ μὴ τῷ μὲν ὀνόματι φιλοσοφεῖν, τὸ δὲ ἔργον ἐπικεκαλυμμένως πράττειν. Μηδὲ πάλιν τοῖς τῶν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς προσέχετε, ὅτι οὐχ ὁρᾶσθε, τοίχων ὑμᾶς πανταχόθεν περικλειόντων· ἀλλὰ τὴν τοῦ Θεοῦ ἀπειλὴν φοβήθητε, ὅτι πάντα γυμνὰ, καὶ τετραχηλισμένα ἐνώπιον αὐτοῦ εἰσι, τὰ ἐν νυκτὶ καὶ ἡμέρᾳ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων πραττόμενα.

11. Καί μοι θαυμάσαι λίαν ἔπεισιν ἐκπληττομένῳ τὴν ἀναισθησίαν τῶν μυωπαζόντων, πῶς αἱ θήλειαι ἑκουσίᾳ γνώμῃ ἑαυτὰς εἰς δουλείαν ἐκδεδώκασι, τιμῆς ὑπὸ τοῦ τετιμηκότος ἀγορασθεῖσαι. Πολλάκις γάρ τις κόρη τοῖς ἰδίοις γονεῦσι μὴ ἐξυπηρετησαμένη, καὶ ἀμοιβὰς δικαίων πόνων μὴ ἀποδεδωκυῖα τοῖς ἑαυτῆς γεννήτορσιν, αὕτη σπουδαία εἰς τὸν ἀγαπητὸν εὑρέθη, καί πάντα τρόπον ἀγωνίζεται αὐτῷ ἀρέσαι, καὶ οὐχὶ Θεῷ εὐσεβῶς δουλεῦσαι, νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέραν ταλαιπωροῦσα, καὶ στολὰς ἐξαλάσσουσα αὐτῷ καὶ κατασκευάζουσα· καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματά ἐστιν, ἃ οὐκ ἀγνοοῦμεν, ἀλλὰ νῦν λέγειν οὐ βουλόμεθα· οὐ γὰρ θέμις τὰ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν εἰς μέσον ἄγειν, ἃ καὶ τῷ λέγειν αἰσχρὰ τυγχάνει. Ὁ δὲ λοιπὸν, ὥσπερ τις ἰχθὺς ἀμφιβλήστρῳ κακῷ περιβληθείς, διὰ τῶν ἱματίων καὶ τῆς θανατηφόρου ὑπηρεσίας τῆς κατὰ ἀνθρωπαρέσκειαν γινομένης, καὶ οὐ κατὰ θεοσέβειαν, δεδούλωται τῷ γυναίῳ, μεθύων τὸ φρόνημα, καὶ κραδαινόμενος ὅλως ἐκλύεται ὑπὸ τῶν γυναικείων ῥημάτων, καὶ οὔτε προσευχῆς καιρὸν λοιπὸν ἐπιγινώσκει, οὔτε ἐὰν κύψῃ τοῦ προσεύξασθαι, οἶδε τί ποιεῖ, ἐνοπτριζόμενος χαρακτῆρα ἑταιρικῆς διαθέσεως. Τὰ ὅμοια δὲ καὶ τὸ γύναιον συμπάσχει τῷ πάσχοντι. Καὶ Γραφῆς ἀναγινωσκομένης ἀδλεπτοῦσι τὴν διάνοιαν· καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ προσομιλιῶν λαλουμένων, οὐκ οἴδασι τί ἀκούουσι, τῷ ἀλλήλων αἰσχρῷ πάθει δεδουλωμένοι· οὕτως τοῦ ἐρωτικοῦ καὶ μανιώδους πάθους τὴν ψυχὴν πηροῦντος, ὡς, εἰ δυνατὸν, καὶ τῶν ἰδίων ὀνομάτων ἐπιλανθάνεσθαι. Τοσοῦτον ἡ γυνὴ συνοικοῦσα τῷ ἀνδρὶ ἐκτρέπει τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου· τοσοῦτον ὁ ἀνὴρ γυναικὶ

A nonnemo: *Hypocrita, ejice primum trabem ex oculo tuo, et tunc poteris ejicere festucam, quæ est in oculo fratris tui* [59]. Quomodo vero et de honestate loqui audebis, ipse intemperanti mulierum insania correptus? Aut quomodo ea quæ justitiam decent, edocere, ipse ab injustitia devinctus? Medeatur itaque primum qui hujusmodi est, huic vulneri; et tunc poterit fraternæ vibici adhibere medicinam, verbis divinis illius animam corroborans. Animæ etenim vulnus sanctis verbis delinitum, allevatur. Quamobrem hortare omnes homines, eos quidem qui uruntur, ut si velint, uxorem ducant in Christo (scientes tamen quod una uni formata fuerit, Lamech vero primus, qui a Cain genus ducebat, *accepit sibi duas uxores* [60]. Sibi autem accipere, est B non secundum Dei beneplacitum. Polygamia namque, conjugii quidem nomen habet, sed honesta fornicatio est), eos vero qui continentiam profitentur, ut perfecte in Christo exerceant, nec verbo quidem philosophentur, rem tamen clandestino perpetrent. Neque rursus animum humanis oculis advertite, quod nempe non videamini, parietibus vos circumquaque concludentibus: sed Dei minas metuite, quod *omnia nuda et resupinata coram illo sunt* [61], quæ interdiu et noctu ab hominibus fiunt.

11. Ac mihi admirari vehementer subit, dum stoliditate eorum percellor qui tantopere cæcutiunt: quanam videlicet ratione mulierculæ ultro se ipsæ in servitutem dedant, pretio ab eo qui æstimaverit, coemptæ. Sæpe enim contingit, ut C puella quæpiam suis parentibus nequaquam famulata, nec mutuas justorum laborum vices propriis genitoribus reddens, ea studiosa in dilectum inveniatur, et omnes nervos intendat ut ei placeat; non tamen Deo religiose deserviat; diu noctuque sollicita, eique indumenta subinde permutans et præparans. (Aliæ sunt item res complures, quas nequaquam ignoramus, sed quas dicere nunc minime volumus: neque enim fas est, ut quæ furtim ab illis fiunt, in medium proferantur, cum ea vel dictu sint turpia.) Ille vero quasi quidam piscis malis plagis irretitus, per vestimenta et mortiferum famulatum, qui ea mente exhibetur ut hominibus placeatur, non vero secundum pietatem, captivus cedit mulieri; mente temulentus, ac omnino lapsa- D bundus enervatur a muliebri affectu, et nec deinceps orationis tempus cognoscit, nec, si quidem ad orandum procumbat, quid faciat intelligit, imaginem animo versans contubernalis rationis. Quo modo ille afficitur, haud aliter et mulierculæ contingit: et dum Scriptura legitur, cæcutiunt animo; dumque in ecclesia homiliæ habentur, nesciunt quid audiant, turpi affectione invicem captivi, sic amoris furorisque morbo animam obtundente, ut si fieri posset, suorum etiam nominum obliviscerentur. Eousque mulier cum homine convivens, hominis

[59] Matth. VII, 3-5; Luc. VI, 41, 42. [60] Genes. IV, 10. [61] Hebr. IV, 13.

mentem evertit : eousque vir cum femina habitans, in insaniam concupiscentiæ mulierem impellit : eousque potest mulier cum viro contubernium habens, vel Dei ipsius memoriæ oblivionem inducere. Facessamus ab gehenna, et igne sempiterno ! Ut quid spirantes adhuc vosmet ipsi in orcum horribilemque tartarum defoditis ? Qui contubernales habetis et cum illis conversamini, dediscite hanc malam doctrinam, quæ interitum propinat, et salutem prodit. Imitemur apostolos ; imitemur prophetas, et per vestigia eorum incedamns, nec nos decipiat feminina esca. Nos ipsi rursus, ne mulierem quasi esca in fraudem inducamus ob inanem gloriam, et superstitiosam humilitatem. Sed omnia secundum veram solidamque humilitatem sobrie a nobis peragantur in Christo, ut possimus liberari a præsenti tempore malo, juxta voluntatem Patris, et Domini nostri Jesu Christi Filii ejus unigeniti : per quem et cum quo gloria, imperium, honor invisibili Patri cum sancto et paracleto Spiritu, nunc, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

A συσκηνῶν πρὸς μανίαν ἐπιθυμίας ἄγει τὴν γυναῖκα· τοσοῦτον ἰσχύει γυνὴ ἀνδρὶ συνοικουσα, καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ μνήμης λήθην ἐμποιῆσαι. Ἐξελάσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ γεέννης καὶ πυρὸς αἰωνίου. Τί ζῶντες ἑαυτοὺς εἰς ᾅδην καὶ φοβερὸν τάρταρον κατορύσσετε ; Οἱ τὰς συνεισάκτους ἔχοντες, καὶ αὐταῖς συνοικοῦντες, ἀπομάθετε τὸ κακὸν μάθημα, τὸ τῆς ἀπωλείας πρόξενον, καὶ τὸ τῆς σωτηρίας προδοτικόν. Μιμησώμεθα τοὺς ἀποστόλους, μιμησώμεθα τοὺς προφήτας, καὶ κατ' ἴχνος αὐτῶν βαίνωμεν, καὶ μὴ ἡμᾶς ἀπατάτω τὸ τῆς γυναικὸς δέλεαρ· μηδὲ πάλιν γυναῖκα ἡμεῖς αὐτοὶ δελεάζωμεν διὰ τῆς κενοδοξίας, καὶ ἐθελοταπεινοφροσύνης· ἀλλὰ πάντα κατὰ ἀληθινὴν καὶ βεβαίαν ταπεινοφροσύνην σωφρόνως ὑφ' ἡμῶν πραττέσθω ἐν Χριστῷ, ἵνα δυνηθῶμεν ῥυσθῆναι ἐκ τοῦ ἐνεστῶ-
B τος καιροῦ πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, δι' οὗ καὶ μεθ' οὗ δόξα, κράτος, τιμὴ τῷ ἀοράτῳ Πατρὶ σὺν ἁγίῳ καὶ παρακλήτῳ Πνεύματι, νῦν καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

S. BASILII MAGNI [687]

RATIONES SYLLOGISTICÆ CONTRA ARIANOS,

Quod Filius in divinis sit Deus (86)

(Interprete Francisco Turriano, S. J. — Ad. Canis., *Lectiones antiquæ*, ed. Basnagii, tom. I, p. 169.)

I. Si Filius est natura Deus, et Pater est natura C Deus, non est alius Deus Filius, alius vero Deus Pater. Sin autem non est natura Deus Filius : Deus dicitur, sicut qui falso dicuntur dii, et non est Deus.

II. Si unus Dominus Filius natura, Dominus autem etiam Pater natura, manifestum est quod non alia natura. Quod si unus Deus Pater, dicitur autem Deus etiam Filius, non alia natura, sed una.

III. Si unus Dominus natura, cum multi θέσει, hoc est, positione seu adoptione vocentur domini, et unus Filius natura, cum multi nominentur filii, qui vocatur positione dominus vel filius ad imitationem ejus, qui natura, vocatur : positione enim nihil dicetur, nisi antecedat, quod natura. Si igitur nos sumus filii Dei θέσει, id est, adoptione, necesse est prius esse natura Filium.

IV. Quæ vere sunt omnina substantiæ, ea notæ sunt eorum, quorum sunt nomina. Proprie autem et vere Pater est Deus et Filius et Spiritus sanctus : eadem igitur substantia sicut et nomina.

V. Si non est generationis unigenitum, sed propter incomparabilem excellentiam est unigenitus, Pater etiam est unigenitus, quia incomparabilis est, et omnis creatura non similis, sed dissimilis erit unigenita, multi igitur unigeniti erunt sicut Filius est Dei unigenitus.

VI. Filius non simpliciter est unigenitus, sed a Patre unigenitus ; Filius igitur unigenitus est, et non creatura unigenita.

VII. Si κατὰ μετάβασιν, id est dimissionem, et permissum Patris, et non secundum naturam creat Filius, nihil aliud quam minor creaturis ab ipso factis, etiam secundum naturam est ; quorum enim non est creator secundum naturam, quomodo creata secundum naturam ?

VIII. Si Deus operatur, sicut nullus alius, et generans, sicut nullus alius generabit ; Deus enim in
D omnibus, et ad omnia est incomparabilis ut Deus.

IX. Quod fit, non est ex substantia facientis ; quod generatur ex substantia generantis est : non est igitur idem facere et gignere.

X. Si Filius est ex Deo, non est autem tanquam ex Patre, sed tanquam ex causa, causa autem ut simus etiam nos, Deus est, ex ipso enim sunt omnia ; non

(86) Illa argumenta non digessit ipse Basilius, sed ex ipsius operibus ducta sunt et in ordinem redacta Ba n.

igitur aliter Pater Filii, et aliter noster, sed potius similiter ; et quomodo non est hoc absurdum ?

XI. Si nihil est simile et æquale Deo præter Filium, et non est Filius, neque Deo, neque creaturis erit similis.

XII. Quod est in forma Dei, in substantia Dei est; non enim est aliud forma, et aliud substantia Dei, ne compositus sit. Igitur qui est secundum formam æqualis, et secundum substantiam erit.

XIII. Si genitus minor est eo, qui genuit, non est accusandus, qui genitus est ; infirmitas autem est genitoris, aut enim invidens, non fecit æqualem, aut quia non potuit, non genuit similem.

XIV. Si Pater ante Filium erat, omnino Pater alterius erat ; sine Filio enim non diceretur Pater.

XV. Si qui Filium cognovit secundum substantiam, cognovit etiam Patrem, *Si me enim*, inquit, *cognosceretis, et Patrem meum cognosceretis* [62]. Igitur ὁμοούσιος est Patri Filius ; nihil enim incorporeum ex dissimili substantia cognosci potest.

XVI. Si credere Christum esse Filium Dei habet vitam, non credere necessario habet mortem.

XVII. Quorum sunt eædem ἐνέργειαι, id est operationes, horum etiam substantia una : operatio autem Patris et Filii una, ut illud : *Faciamus hominem* [63] ; et rursus : *Quæ faciet Pater, hæc et Filius similiter facit* [64] ; una igitur substantia Patris et Filii.

XVIII. Si cognitio Patris et Filii vita æterna est, necesse est unius etiam naturæ esse ; quæ enim diversæ substantiæ sunt, non una cognitione percipiuntur, neque similiter vivificare possunt.

XIX. Si imago Patris vere est Filius, omnis autem imago vel substantiæ est, vel formæ, vel figuræ vel speciei, vel coloris imago : Deus autem in nullo horum est, sed in substantia solum : Filius igitur cum sit imago substantiæ, ejusdem substantiæ est cum Patre.

XX. Si Pater omnino non potest conferri cum Filio, in omnibus autem etiam conferri non potest cum creatura ; non aliter cum Filio, aliter autem cum creatura, sed similiter ; non igitur est dissimilis Patri, sed et similis creaturæ et quomodo non est hoc absurdum ?

XXI. Si cum dicunt Filium esse creaturam, non tanquam unam ex creaturis dicunt, quare cum nos dicimus esse γέννημα, id est germen, tanquam unum ex germinibus intelligunt ?

XXII. Si non gignit Deus, ne fluxionem subeat, neque κτίζει, id est, creat, sive facit, ne defatigetur ; sin autem creat nihil patiendo, multo magis nihil patiendo gignit.

XXIII. Si sicut splendor ex omni lumine generatur, sic ex Patre quidem, lumine autem non quandoque, sed sine intercapedine temporis, et coæterne cum illo, non enim est lumen sine splendore ; Filius igitur, cum sit splendor Patris, non aliquando, sed coæternus est : cum sit Deus et Pater lumen, sicut ait David : *In lumine tuo videbimus lumen* [65] ; et Daniel : *Et lumen ipsius est* [66] ; et Apostolus : *Qui cum sit splendor gloriæ* [67], etc.

XXIV. Si germen substantia est, ipsorum opinione sicut ingenitum ; germen autem Dei est Filius ; est igitur substantia Dei.

XXV. Si voluntate, non natura Deus Filium genuit, vel cum voluit semel, deinceps non potuit velle, vel iterum voluit, et iterum genuit. Si autem non est una voluntas ejus, sed diversa, non est simplex ; nec unius auctor, sed, ut vult, facit.

XXVI. Si Deus non generat, aut quia non potest omnino, aut quia non vult ; sed si quidem non potest, non solum non potest, sed superat eum generativa et perfecta natura ; infirmior, inquam, est, quam natura generans et perfecta. Sin autem cum alioqui posset, noluit tamen ; quod natura potuit, voluntate cohibuit. Quare etsi nondum genuit, igitur volens generabit aliquando.

XXVII. Si aliquando non fuit Filius, ipsum illud, aliquando, erit post illum, qui generavit, non autem antequam genitus sit ; non igitur ante omnia Filius sine Patre, sed post illud, aliquando, reperietur : et quomodo non hoc absurdum est?

XXVIII. Cum nos dicimus Patrem semper, necesse est etiam semper esse Filium. Aiunt illi : Igitur quia semper est Filius, Creator et creatio semper, atque ita erit creatio coæterna Patri et Filio. At qui dicit Creatorem, non simul dicit creationem : non enim cum ædificatore simul est ædificium, neque cum opifice navigii simul est navigium. Creatio enim in creatore est : quod autem creatur, post creatorem est : patrem autem dicere, non posito filio, impossibile est : et qui patrem dixit, non simpliciter dixit, sed alicujus patrem dixit.

XXIX. Deus et Dominus, et omnipotens, et Sabaoth et Adonai, et Eloi dicitur in Scripturis Deus, ingenitus vero nequaquam. Si quis vero hoc concedet, ut ingenitus, et aliis nominibus propositis dicatur, accommodabit hæc Judæis, et omnibus ; solis vero Christianis accommodabit dicere Patrem Christi. Si igitur quod solum nos ab aliis separat, falsum est, et non verum ; et nomen est θέσει, id est, positione, et non res natura, falsa est fides, vana est spes. Cujus enim principium est infirmum, etiam finis est debilis.

XXX. Rursus interrogant Ariani : Exsistensne, an non exsistens genitus est Filius ? Obscura et rudis interrogatio ; quia enim pudet interrogare quando, et in tempore **688** dicunt τὸ ὤν, id est, exsistens. Vicissim igitur interrogandi sunt : Exsistensne Deus Pater Filium genuit, an non exsistens Pater ? Si enim exsistens Pater, exsistentem genuit : sin vero non exsistens, genitus, et non natura Pater est.

[62] Joan. XIV, 7. [63] Gen. I, 26. [64] Joan. V, 19. [65] Psal. XXXVI, 9. [66] Dan. II, 22. [67] Hebr. I, 3.

Omnem autem contentionem excludunt divinæ Scripturæ, cum Moyses clare dicat : *Qui est, misit me* [68] ; et Evangelium : *In principio erat Verbum* [69] ; et non semel *erat*, sed quater. Et rursus alias : *Qui est ex Deo* [70] ; et : *Qui est in sinu Patris* [71] ; et in alio loco : *Qui est in cœlo* [72] ; et in Apocalypsi : *Qui est, et qui erat, et qui venturus est* [73] ; et beatus Paulus : *Qui est splendor gloriæ* [74] ; et : *Cum in forma Dei esset* [75] ; et iterum de Filio : *Qui est super omnia Deus, qui est benedictus in sæcula. Amen* [76].

XXXI. Si verus est Deus, et lumen, et immutabilis, et bonus, et sanctus, et Dominus, et Filius, hæc autem cum Pater etiam sit, non similiter est hæc, sed μειζόνως, id est magis ; erit ergo talis non propter substantiæ præstantiam et excellentiam, sed qualitatis exsuperationem ; substantia enim non dicitur magis, aut minus alia substantia ; bonus vero bono, et justus justo magis dicitur : igitur eorum qui geniti sunt, eadem est natura cujus est qui genuit, etsi aliter genitus habeat τὸ εἶναι · nec enim Abel qui ex conjunctione viri et mulieris genitus est, diversæ naturæ fuit quam Adam qui non est genitus, sed formatus.

XXXII. Si quod est causa, est majus et differens substantia ab eo, cujus causa est ; omnis autem pater est causa, et omnis filius est ex causa : patres igitur majores et differentes substantia sunt a filiis, et non unius substantiæ : at non est verum hoc.

XXXIII. Interrogant Ariani, an Pater, generato Filio, desierit generare ; si respondetur desiisse, inferunt, cœpisse igitur generare ; omne enim quod finem habet, inquiunt, etiam habet principium. Quibus respondebimus, si necesse est, quod desinit, principium habere ; et quod principium habet, necesse item habere finem. Igitur angeli et omnia incorporea, quæ cœperunt esse, necesse est desinere esse : at hoc absurdum est. Potest igitur quod cœpit esse, non desinere, et quod desinit, non cœpisse. Quod si non : ipse etiam Filius, si principium habet, et finem habebit, ipsorum opinione.

XXXIV. Eadem est natura eorum, quæ genita sunt, et generantis, quamvis aliter cœperit esse, qui genitus est ; non enim Abel natus ex conjunctione, alia natura fuit præter naturam Adæ non generati, sed formati.

XXXV. Quod in incorporeis est unum operatione et voluntate, dicitur substantia unum. Salvator cum dixit : *Ego et Pater unum sumus* [77], uno quopiam eorum, quæ ante scripta sunt, dixit. Igitur si operatione unum dicunt, necesse est, substantia unum dicant ; eorum enim, quæ sunt diversæ substantiæ, nunquam erit operatio similis : sin autem voluntate unum, non solum quæcunque Pater vult, necesse est et Filium velle ; sed etiam quæcunque Filius vult, necesse est et Patrem velle. Jubebit ergo Filius Patri, de quibus vult, et de quibus jubetur ; sin autem solum jubetur, coactus, et non volens ministrat. Si vero neque voluntate, nec operatione sunt unum, sequitur ipsorum opinione, esse unum substantia, id est, ὁμοούσιον Patrem, et Filium, quod ipsi dicunt, impossibile esse.

Ejusdem S. Basilii contra Eunomium,

Quod ingenitum non substantiam, sed ὕπαρξιν, *id est exsistentiam, declarat.*

I. Si ingenitum est substantia, et genitum est substantia, et idcirco non sunt ejusdem substantiæ Pater et Filius, necesse est penitus omnia genita unius substantiæ esse. Sunt igitur genita ὁμοούσια, id est, ejusdem substantiæ cum Filio Dei ; et quomodo non est blasphemum ?

II. Si ingenitum πρὸς τὸν γεννητὸν υἱὸν ἀντιδιαστελλόμενον est substantia, et increatum πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιαστελλόμενον substantia est ; est igitur ingenitum substantia et increata.

Cætera desunt.

[68] Exod. III, 14. [69] Joan. I, 1. [70] Joan. VIII, 47. [71] Joan. I, 18. [72] Joan. III, 13. [73] Apoc. I, 4. [74] Hebr. I, 3. [75] Philipp. II, 6. [76] Rom. IX, 5. [77] Joan. X, 30.

EXPOSITIO SS. PP. NN.

MAGNI BASILII ET GREGORII THEOLOGI,

De sancta et orthodoxa fide.

---

689 Credo in Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum, Trinitatem ὁμοούσιον, inseparatam, indivisam, inconfusam, et incomprehensam unam naturam, et substantiam, et regnum, tres personas. Si autem interrogeris, quid declarent personæ, sive hypostases, respondebis, quod personas interpretamur mentem, verbum, et spiritum. Mens generat verbum, et verbum sine spiritu non egreditur ; in eo enim agnoscitur Deus vivere, quod generat verbum ἀπαθῶς. Quod si vis exemplis clarius hoc

discere, audi : Homo habet mentem, et verbum insitum, sive naturale et spiritum vitalem : egrediens verbum ab homine facit voluntatem ejus, et ab ipso non separatur : sic et Deus Verbum genitus a Patre sine tempore fecit quæcunque voluit Pater tanquam ὁμοούσιος illi, et ab ipso non est separatus ; aut, sicut sol est circulus, et habet medium lumen, et ex lumine procedit radius ; et neque unus homo dicitur tres homines, quia sit mens, et verbum, et spiritus ; neque unus sol tres soles, quia sit circulus, et lumen, et radius ; sed potius unus homo, et unus sol ; sic unus Deus est, id est, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, tres unus, et unus tres indivise, et inconfuse. Hæc est autem indivisibilitas, quod Filius non separatur a Patre, sicut neque ab homine separatur verbum, λόγος, sive ratio ; aut a sole lumen. Et ut lumen egrediens ex sole illuminat mundum, sic unigenitus Filius et Verbum non separatus a Patre operatus est admirabilia opera, cœlum, et terram, et quæcunque in eis sunt : item opus incarnationis supra omnia admirabile ; manens enim in Patre, nec separatus ab eo Deus Verbum divino condescensu venit ad nos, et salvavit Israel, et gentes secundum veras promissiones Dei, quas lex et prophetæ prædicarunt, et doctrina apostolorum et sanctorum Patrum tradidit. Inconfusio autem est hæc, primum quidem, quia Pater non est Filius, neque unquam erit, neque Filius Pater, neque Spiritus sanctus est Filius, vel Pater, quoniam proprietas cujusque personæ sanctæ, et beatæ Trinitatis immota manet, et servatur, id est, in Patre quidem proprietas ingeniti, in Filio autem proprietas geniti, quoniam genitus est a Patre sine tempore, sicut lumen a sole. Simul enim Pater, simul Filius, simul Spiritus sanctus, servata immota cujusque personæ proprietate. Ac de divina quidem et immortali natura sic sentimus ; non enim dicimus, ut fatui gentiles, solem esse Deum, sed tanquam imaginem assimilamus incircumscripte et incomprehense, quoniam Deus est infinitus, et a nemine potest comprehendi. Illud autem dicitur comprehendi non posse, quod experientia cognitionis non potest percipi, ut est divinitas proprie, ut ex universa Scriptura didicimus tum vetere, tum nova : nullus enim a sæculo sanctorum potuit dicere, quæ substantia sit Deus ; tametsi insanus Eutolmius hoc ausus est nugari, qui non solum a sanctis doctoribus redarguitur, sed ab ipsa natura et consequentia.

De Incarnatione vero confitemur Dominum nostrum Jesum Christum unum ex indivisa, atque inconfusa Trinitate duas naturas, et duas energias, duasque naturales voluntates habere, et Mariam Virginem, quæ eum peperit, proprie, et vere Dei matrem esse ; neque ●●● posse explicari modum Incarnationis præter hoc solum, quod ex Virgine natus est per Spiritum sanctum ; Pater enim misit Filium salvatorem mundi ; Filius autem unigenitus, et Dei verbum beneplacito Patris, et propria voluntate, et Spiritus sancti cooperatione carnem sumpsit mente, et anima, ac ratione præditam, et univit eam cum propria sua persona divina ; non enim Pater incarnatus est, neque Spiritus sanctus, sed Verbum, et Filius Dei in propria persona, qui deificavit genus hominum. Caro alioqui corruptibilis, quam sumpsit Dominus noster Jesus Christus, incorrupta mansit per mortem crucis, et resurrectionem ; etsi enim cibum gustavit post resurrectionem, non tamen lege corporis, sed œconomice, ut probaret carnem illam esse, quæ erat ante resurrectionem, et non aliam ; non enim in ventrem, et intestina, atque in secessum ibat, absit ! Imo caro divina post resurrectionem mutata est a materiali in immaterialem, et a passibili in impassibilem ; non tamen incircumscriptam, aut intangibilem, vel invisibilem, alioqui quomodo visus esset discipulis post resurrectionem ? Quomodo dixisset Thomæ : Tange me [78] ? Cibus vero, quem sumpsit coram discipulis, si quis quærat, quo abierit, respondemus, sicuti cera appropinquans igni liquefit, et desinit esse ; sic cibus ille adhibitus carni incorruptibili et πυρφόρῳ Dei resuscitati. Post resurrectionem vero conversatus spatio quadraginta dierum cum discipulis, *assumptus est in cœlum videntibus illis*, ut Evangelium testatur, *et sedit ad dexteram Dei* [79]. Sedere autem ad dexteram Dei non declarat aliquid corporeum ; Deus enim corporis, et figuræ, et speciei expers est ; sed potius honorem, et gloriam in cœlis significat ; hanc enim habuit assumptus in cœlum homo Dei, id est, caro sumpta : illic enim sancta ejus anima conversationis suæ in terra recordatur, estque rationalis, et intelligens. Insunt præterea sancto corpori ejus suæ proprietates naturales, ut triplex dimensio longitudinis, latitudinis, et profunditatis ; item species, qualitas, et quantitas, et alia hujusmodi ; non enim amisit hæc assumptus Christus. Non ergo locum habet hic fabula Manichæorum, qui aiunt, quod assumptus Christus in sole posuit suum corpus, et Deus nudus ascendit : id autem stulte probant auctoritate David dicentis : *In sole posuit tabernaculum suum* [80]. Quibus nos respondemus : O insani, et vani ! non appellat Propheta tabernaculum solis carnem a Verbo Dei sumptam ; quæ cum ipso Filio Dei in cœlum ascendit, sed potius tabernaculum solis appellat speciem, et qualitatem orbis solaris, id est, lumen, quod quarto die Deus mundi fabricator in eo posuit : non enim Propheta loquebatur hic de assumptione, sed de creaturis Dei, quemadmodum perpetuo gloriam Dei narrent. Postea vero veniet in novissimo die resurrectionis omnium, quando tuba canet magno clangore, et tanquam ex somno surgent omnes, et aderit Judex animarum justorum et peccatorum, sive ad-

[78] Joan. xx, 27. [79] Marc. xvi, 19 ; Act. i, 9. [80] Psal. xviii, 6.

huc viventium tunc, sive jam mortuorum : veniet autem quemadmodum viderunt eum ascendentem in cœlum [81], sicut nos docet beatus Lucas, *ut reddat unicuique secundum opera sua* [82], regnum quidem cœleste, id est, Dei visionem iis, qui purgatam habuerint mentem ; perpetuum vero supplicium et æternas tenebras, id est, alienationem a Deo, iis qui cæcam. Regni autem ejus non erit finis, neque terminus, ut ait Vir desideriorum [83]. Ipsi gloria in sæcula. Amen.

[81] Act. I, 11. [82] Rom. II, 6. [83] Dan. VI, 26.

MONITUM.

Fragmentum sequens Arabice et Latine legitur p. 226 libri cui titulus : *Eutychius patriarcha Alexandrinus vindicatus, sive Responsio ad Joannis Seldeni* Origines, *in duas tributa partes, quarum prima est de Alexandrinæ Ecclesiæ originibus, altera de origine nominis papæ ; quibus accedit censura in Historiam orientalem Joannis Henrici Hottingeri ; omnia ex Orientalium excerpta monumentis, auctore Abrahamo Echellensi Maronita e Libano. Romæ, typis S. Cong. de propag. fide.* 1661 *in*-4.

D. Basilius in hom. Commemorationis B. Mariæ Virginis de D. Petri initiatione, primatu de cæteris prærogativis hæc habet :

Christus utique Dominus, cui gloria, assumptum Petrum principem apostolorum, et imposita ei divina manu ordinavit summum sacerdotem super universum habitabilem orbem, et omnes discipulos, ac gentes cunctas, quæ Jesum Christum confitentur. Cumque manum capiti ejus imposuisset Dominus, ecce voces magnæ ab alto exclamantes, ac dicentes : Dignus, dignus, dignus est princeps episcoporum secundum ordinem Melchisedech. Ordinavitque presbyteros, episcopos, diaconos, lectores, hypodiaconos, psaltes, et septem instituit ordines in domo Dei.

Arabici codicis, ubi hæc legitur homilia D. Basilii, exemplar in insula Rhodo exscriptum exstat Parisiis in celeberrima bibliotheca linguarum Orientalium clarissimi viri Gilberti Gaulminii Christianissimi regis libellorum supplicum præfecti.

MONITUM.

691 Putavi non defuturos qui Eunomii opus cum Basilii libris comparare vellent : quod ut facilius fieri posset, hunc libellum hoc loco edendum judicavi. Sed monere juvat, Græca et Latina e clarissimo doctissimoque viro Joanne Alberto Fabricio sumpta esse (87).

(87) *Bibliotheca Græca*, vet. ed., t. VIII, p. 260.

ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΤΟΥ ΔΥΣΣΕΒΟΥΣ
ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΣ
ΠΡΟΣ ΟΝ ΕΓΡΑΨΕΝ ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΝ Ο ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ.

EUNOMII IMPII APOLOGIA,
QUAM CONFUTAVIT BASILIUS MAGNUS (88).

[*Hic libellus nulla de alia causa descriptus est, quam ut quale sit hoc scriptum, constet. Etenim quæ de Deo pronuntiat, et eo quod sit ingenitus, et quod Filius sit genitus, et alia quæ nugatur, maxime*

[(89) Οὗτος ὁ λόγος οὐ δι' ἄλλο τι γέγραπται, ἢ ἵνα δεικνύηται ἡ γραφή. Ἃ γὰρ λέγει περὶ Θεοῦ, ὡς ἀγέννητος, καὶ γεννητὸς (90) ὁ Υἱὸς, καὶ ἕτερα ὅσα ληρεῖ, ἀσεβέστατά εἰσι, καὶ ἔξω τῆς εὐσε-

(88) Interprete Jacobo Fabricio Holsato.
(89) Nota in codice manu exarato ascripta.
(90) Aetii et Eunomii dogma, ἀγέννητον non posse esse simile τῷ γεννητῷ. Vide Epiphanium, hæresi 76.

βοῦς ἡμῶν πίστεως· Πρόσχες γοῦν, ὁ ἀναγι- A
νώσκων, ἵνα μὴ παρατραπῇς τῆς εὐθείας
ὁδοῦ.]

1. Τὸ (91) μὲν συκοφαντεῖν καὶ διαβάλλειν τινὰς ἐξ ἀκολάστου γλώττης καὶ γνώμης ἀγνώμονος, μοχθηρῶν καὶ φιλαπεχθημόνων ἔργον εἰδότες· τὸ δὲ τοὺς ἐκ διαβολῆς εἶναι δόξαντας πονηροὺς πάσῃ προθυμίᾳ πειρᾶσθαι τὸ ψεῦδος τοῖς ἐλέγχοις ἀποτρέπειν, ἀνδρῶν σωφρόνων, καὶ μετὰ τῆς ἰδίας εὐβουλίας τὴν τῶν πολλῶν ἀσφάλειαν περὶ πολλοῦ ποιουμένων· ηὐχόμεθα μὲν λόγῳ τὴν γνῶσιν ἀμφοῖν ἔχοντες, μήτε τῆς προτέρας ποτὲ γενέσθαι μοίρας, καὶ τῆς ὑστέρας τὴν πεῖραν διαφυγεῖν. Ἐπειδὴ δὲ μὴ κατὰ γνώμην (92) ἐκβῆναι συνέβη τὸ τέλος, ποικίλως καὶ πολυτρόπως διά τε λόγων καὶ πράξεων παρὰ πολλοῖς κατασκευασθείσης ἡμῶν ψευδοῦς δυσφημίας, B
ἀλγεινῆς μὲν ἡμῖν, βλαβερᾶς δὲ τοῖς πιστεύουσιν ὑπό τινων πονηρῶν καὶ μηδὲν ὀκνούντων λέγειν ἢ πράττειτ ἀνθρώπων (93), καὶ τῶν ἀκεραιοτέρων ταῖς τῶν διαφόρων κατηγορίαις τὴν ἀλήθειαν μετρούντων, οὐ κρίσει τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς προσιεμένων· ἡμῖν τε αὐτοῖς λυσιτελεῖν ᾠήθημεν πρὸς ἀπολογίαν, καὶ τοῖς ἀβασανίστως λεγομένοις, πρὸς ἀσφάλειαν, ἔγγραφον εἰς ὁμᾶς ἐκθέσθαι τῆς ἐκυτῶν δόξης τὴν ὁμολογίαν, εἴ πως διὰ ταύτης τήν τε προλαβοῦσαν ἀποτρεψαίμεθα βλασφημίαν, καὶ πρὸς τὸ λοιπὸν τοὺς μὲν πονηροὺς ἀτολμοτέρους, τοὺς δὲ λίαν εὐχερεῖς ἀσφαλεστέρους παρασκευάσαιμεν, τοῖς μὲν τὸ ψευδῆ λέγειν ἐπιδεὲς, τοῖς δὲ τὸ πιστεύειν ἀσφαλὲς ὑποδείξαντες, συναποδεικνυμένης τῇ παρ' ἡμῶν ἀληθείᾳ τῆς κατ' ἀμφοῖν κολάσεως. Ἡ γὰρ πρὸς τὸ ψεῦδος κοινωνία κοινὴν ἀμφοτέροις κατεργάζεται τὴν C
τιμωρίαν.

sunt impia, et a sancta piaque nostra fide aliena. Attende igitur et cave, quicunque hæc legis, ne a recta via avertaris.]

1. Petulanti lingua et mente prava aliis calumniando obtrectare, cum eorum hominum esse sciamus, qui improbi odioque digni sunt, vicissim omni conatu et studio totaque mente in id incumbere, ut per calumniam pro malis habiti mendacium veris argumentis a se propellant, hominum bonorum esse novimus, et quidem talium, qui cum sibi privatim bene consultum cupiunt, tum multorum quoque publicam confirmationem magni faciunt. Optabamus itaque ut sola speculatione utrumque hoc cognitum habere nobis contingeret, et neque cum priori ullum consortium haberemus, et a posterioris etiam experimento immunes esse possemus. Quia vero finem illum ex animi sententia assequi non licuit, vafre et varie tam verbis quam factis comparata nobis apud multos mendacii infamia, magno profecto cum dolore nostro, illorum vero, qui fidem istis habent, damno; cumque hæc fiant a malitiosis et ejusmodi hominibus, qui quidvis dicere aut facere non verentur, tum a simplicioribus, qui veritatem ex dissidentium criminationibus metiuntur, et nullo judicio sparsas contra nos calumnias admittunt et in manus sumunt: utile nobis ipsis duximus partim quidem ad nostri defensionem, partim vero etiam ad ea, quæ alias simpliciter et sine certa probatione dicuntur, confirmanda probeque munienda, ut scripto comprehensam coram vobis nostræ sententiæ exponeremus confessionem, si quo pacto per illam tum calumnias antevertentes, hoc est, prius sparsas et acceptas amoliri; tum vero in posterum malitiosos illos homines minus audaces, illos vero, qui valde sunt simplices, facileque capiuntur et permoventur, certiores atque confirmatiores reddere possemus: demonstrando iterum illis quidem, quam sit horribile mendacia dicere, falsaque asserere: hisce vero, quam sit periculosum falsa credere, ostensa simul ea quæ a nobis stat veritate, et quæ utrisque metuenda est pœna. Nam mendacii communio communem etiam utriusque conficit pœnam.

2. Αἰτοῦμεν (94) δὲ πρὸ πάντων ὁμᾶς, τούς τε νῦν ἀκουσομένους, καὶ τοὺς εἰς (95) ὕστερον ἐντευξομένους, μὴ τῷ πλήθει διακρίνειν ἐθέλειν τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, τῇ πλείονι μοίρᾳ τὸ κρεῖττον συνάπτοντας, μήτε μὴν ἀξιώμασιν ἢ τινων ἀλαζονείᾳ προσέχοντας, ἀμαυροῦσθαι τὴν διάνοιαν· ἢ τῇ τάξει τῶν προλαβόντων (96) τὸ πλεῖον νέμοντας, ἀποφράττειν τὰς ἀκοὰς τοῖς ὑστέροις· τὴν δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν παντὸς μὲν ἀνθρώπων (97) ἀριθμοῦ, πάσης δὲ φιλοτιμίας ἢ φιλονεικίας, συνηθείας τε αὖ καὶ συγγενείας, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, πάντων ὅσα τοῖς τῆς ψυχῆς κριτηρίοις ἐπισκοπεῖν εἴωθεν προτιμήσαντας, τῇ πρὸς τὴν ἀλήθειαν D
εὐνοίᾳ κρίνειν τὰ λεγόμενα (98). Μεγίστη γὰρ μοῖρα πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας διάγνωσιν ἡ πρὸς αὐτὴν οἰκείωσις.

2. Petimus autem ante omnia tum a vobis, qui nunc hæc estis audituri, tum etiam ab illis, qui in posterum in eadem incident, eaque legent, ne multitudinis ratione habita, secundum eam verum a falso discernere velitis, majori 892 scilicet parti id quod melius est, nimirum victoriam et veritatis testimonium, attribuendo: neve dignitati aut jactantiæ quorumdam dediti, aciem mentis vobis retundi patiamini: vel, dum plus æquo ordini priorum doctorum tribuitis, aures posterioribus obturetis. Quin potius, ut Salvatoris nostri Jesu Christi doctrinam omni hominum numero, omni quoque ambitioni vel contentionis tudio, omni quoque familiaritati et cognationi, atque ut summatim dicam, omnibus illis rebus, quæ menti in judicando tenebras offundere solent, præferatis, atque ita bene

(91) Basilius, lib. I *contra Eunom.* pag. 209.
(92) Ms. Tenisson., σπουδήν.
(93) Id., ἀνδρῶν. In mss. vetusto fuit, ἀνῶν, quod significat ἀνθρώπων.
(94) Ita codices Gudii, Lindenbrogii, Tenissonii; licet apud Basilium pag, 210 est, αἰτοῦμαι.
(95) Εἰς omittit Basil. et Gud.
(96) Ita recte Basil. Tenisson. Lindenbrog. Nam Gud. male, προσλαβόντων.
(97) Cod. Tenisson. iterum, ἀνδρῶν.
(98) Verba, τῇ πρὸς τὴν ἀληθειαν εὐνοίᾳ κρίνειν τὰ λεγόμενα, apud Caveum male desiderantur.

erga veritatem affecti, de iis quæ dicuntur judicium feratis. Etenim ad solidam veritatis cognitionem et dijudicationem plurimum facit. si quis ipsius veritatis tanquam domestica familiaritate delectetur.

3. Præterea rogamus, ne nobis indignemini, quod neque fastus, neque metus rationem ullam habemus, sed omni temporali gratiæ et tranquillitati illam fiduciam animi intrepidi præponimus, quæ propter futurum statum penes fideles est, et illa mala, quæ Deus impiis certo minatur, magis censemus timenda, quam quamlibet terrenam afflictionem, ipsamque adeo temporalem mortem ; et sic ipsam veritatem omni velamine destitutam exponimus. *Neque enim*, ut cum Apostolo loquar, *dignæ sunt afflictiones præsentis sæculi ad eam gloriam quæ aliquando revelabitur*[84]. Neque sane universus hic mundus dignus est, qui conferatur cum illo commodo et dominio, quæ tanquam æquam compensationem propria uniuscujusque anima accipiet : cum ab iis quæ utrinque exspectanda sunt, tum quoad præmia, tum quoad pœnam, longe præsentia superentur.

A 3. Πρὸς δὴ τούτοις (99) μηδ' ἡμῖν χαλεπαίνειν, εἰ τύφου μὲν ἀμελήσαντες καὶ φόβου, τῆς δὲ παραυτίκα χάριτος καὶ ἀσφαλείας τὴν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἄδειαν προτιμήσαντες, καὶ πάσης ἐπιγείου κακοπαθείας θανάτου τε προσκαίρου φοβερωτέραν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὡρισμένην ἀπειλὴν εἶναι κρίναντες, παντὸς ἐπικαλύμματος γυμνὴν ἐκτιθέμεθα τὴν ἀλήθειαν. Οὔτε γὰρ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰπεῖν, ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν ἀποκαλύπτεσθαι δόξαν. Οὐδ' ὁ σύμπας κόσμος πρὸς ἀπόλαυσιν (1) καὶ δεσποτείαν, ἰσόρροπον ἀντάλλαγμα τῆς ἰδίας ἑκάστου ψυχῆς, πολὺ καθ' ἑκάτερον ἀπόλαυσίν τε καὶ κόλασιν ὑπερβαλλόντων τὰ παρόντα τῶν προσδοκωμένων.

4. Sed ne, dum hisce diutius justo immoramur, sermonem nimium producamus, ad ipsam nos convertimus fidei confessionem, ex qua iis, qui nostram velint scire sententiam, promptum et expeditum erit eam agnoscere. Necessarium autem quoque fortassis fuerit nobis, qui de hisce rebus verba facimus, et propriæ sententiæ rationem reddere tenemur, ne temere semel multitudinis nos dedamus opinionibus ; sed ut piam illam traditionem, quæ retro cogitando inde a Patribus usque obtinuit, velut quamdam amussim ac regulam præmittamus, atque ea deinde ceu exacta judicii norma uti cuivis permittamus ad eorum quæ dicuntur dijudicationem.

B 4. Ἀλλ' ἵνα γε μὴ τούτοις ἐπὶ πλεῖον ἐνδιατρίβοντες, πέρα (2) τοῦ μέτρου μηκύνωμεν τὸν λόγον, ἐπ' αὐτὴν ἤδη τρεψώμεθα τῆς πίστεως τὴν ὁμολογίαν, ἐξ ἧς εὐμαρὴς καὶ ῥᾳδία γένοιτ' ἂν τοῖς βουλομένοις τῆς ἡμετέρας γνώμης κατανόησις. Ἀναγκαῖον δὲ ἴσως τοὺς περὶ τούτων λόγους ποιουμένους, καὶ δόξης οἰκείας εὐθύνας ὑπέχοντας, μὴ ταῖς τῶν πολλῶν ἀμελῶς ἑαυτοὺς (3) ἐκδιδόναι γνώμαις, τὴν δὲ κρατοῦσαν (4) ἄνωθεν ἐκ τῶν Πατέρων εὐσεβῆ παράδοσιν, ὥσπερ τινὰ γνώμονα (5) καὶ κανόνα προεκτιθεμένους, ἀκριβεῖ τούτῳ συγχωρεῖν χρῆσθαι κριτηρίῳ πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ἐπίκοισιν.

5. *Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, ex quo sunt omnia. Et in unum unigenitum Filium Dei, Deum Verbum, Dominum nostrum Jesum Christum, per quem sunt omnia. Et in unum Spiritum sanctum Paracletum, in quo universæ gratiæ distributio juxta proportionem prout expedit unicuique datur sanctorum.*

C 5. Πιστεύομεν (6) εἰς ἕνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα. Καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Θεὸν Λόγον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δι' οὗ τὰ πάντα. Καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον, τὸν Παράκλητον, ἐν ᾧ πάσης χάριτος διανομὴ κατὰ τὴν συμμετρίαν πρὸς τὸ συμφέρον ἑκάστῳ δίδοται τῶν ἁγίων.

6. Hæc igitur est illa simplicior confessio, et omnium, quibuscunque hoc curæ est ut videantur vel sint Christiani, communis fides, ut compendio ac generaliusaliquantodicam,omissiscæterisquorum, quia adhuc extra controversiam versantur, mentionem facere superfluum judicamus. Nos vero si quidem videremus necessario incumbere illis, qui semel ipsas voces ratas habuerunt, et una cum nominibus verum quoque sensum indivulsum tene-

6. Ἡ μὲν οὖν ἁπλουστέρα καὶ κοινὴ πάντων πίστις, ὅσοις τὸ δοκεῖν ἢ τὸ εἶναι Χριστιανοῖς ἐπιμελὲς, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ κεφαλαιωδέστερον εἰπεῖν, αὕτη, λειπομένων ἔτι τῶν δευτέρων, ὧν διὰ τὸ τέως ἀναμφισβήτητον (7) παρέλκειν ἡγούμεθα τὴν μνήμην. Ἡμεῖς δ' εἰ μὲν ἐωρῶμεν ἐπάναγκες εἶναι τοῖς ἅπαξ τὰς φωνὰς παραδεξαμένοις, ἀπαράτρεπτον συνδιασώζειν τοῖς ὀνόμασι τὴν ἀληθῆ διάνοιαν, ἢ τοὺς ἡμᾶς ἀσεβείας γραφὴν γραψαμένους μετὰ τὴν ὁμο-

[84] Rom. VIII, 18.

(99) Basilius, pag. 211.

(1) Ita rectius ms. pro ὑπόλαυσιν.

(2) Sic ms. Lindenbrog. pro παρά, quod Caveus edidit.

(3) Al., καὶ αὐτούς.

(4) Basilius, pag. 212.

(5) Hac fidei formula etiam Arium Alexandro Alexandrino fucum fecisse notat Basilius pag. 212.

(6) Basilius, pag. 212, C. — Whistonus jubet D ferre symbolum quod exstat *Constitut. apostol.* VII, 41.

(7) Ita recte mss. quæ inspexi, licet Whistonus legit ἀμφισοήτητον, vertit enim : *Omitting at present the additional articles which have been controversed.* Sed per τὰ δεύτερα Eunomius intelligit capita posteriora quæ in Symbolo sequebantur de resurrectione et vita æterna, de quibus nulla tunc erat controversia. Erat autem gravissima de Filio Dei et Spiritu sancto, de quibus verba symboli ascripsit.

λογίαν ταύτην ἐλευθέρους ἀφιέντας τῶν ἐγκλημάτων, καθαρευούσης αὐτῶν τῆς διανοίας πάσης καθ' ἡμῶν πονηρᾶς ὑπονοίας, τοῦτον ὅρον καὶ πέρας τῶν ἰδίων ἂν ἐποιησάμεθα λόγων, ἀσφαλῆ τὴν ἡσυχίαν ἡμῖν ἐγγυωμένης τῆς ὁμολογίας. Ἐπειδὴ δὲ μήτε διὰ κακόνοιαν ἤ τινα γνώμης μοχθηρίαν ἑτέραν, παρατρέπειν καὶ διαφθείρειν τὴν ἔννοιαν ἐπιχειροῦσιν, αὐτάρκης πρὸς πίστωσιν τῆς ἀληθείας (οὐ γὰρ ἂν Σαβέλλιος ὁ Λίβυς, καὶ Μάρκελλος ὁ Γαλάτης, καὶ Φωτεινὸς, ἤ τις ἄλλος τῶν τὴν αὐτὴν τούτοις μανίαν μανέντων, συλλόγων ἱερατικῶν καὶ κοινωνίας μυστηρίων, καὶ περιβόλων ἐκκλησιαστικῶν εἴργοντο), μήθ' ἡμῖν ἱκανὴ πρὸς διάλυσιν τῶν ἐπενεχθέντων ἐγκλημάτων· ἀλλὰ δεῖ τινων ἀκριβεστέρων λόγων πρὸς τὴν τῆς διανοίας ἐξάπλωσιν· πειρασόμεθα, ὡς ἂν οἷοί τε ὦμεν εἰς τοὐμφανὲς ἀνάγειν ἣν αὐτοὶ περὶ τούτων νυγχάνομεν ἔχοντες δόξαν, ἤτοι προτιθέντες τὴν λέξιν, εἶθ' ὕστερον ἐκκαλύπτοντες τὴν ἔννοιαν, ἢ καὶ προκειμέναις ταῖς ἐννοίαις τὰς φωνὰς ἐφαρμόζοντες, οὐ λυμαινομένης τῇ ἀληθείᾳ τῆς κατὰ τὴν τάξιν ταύτην ἐναλλαγῆς, ἀρκούντων δηλαδὴ τῶν αὐτῶν ἡμῖν πρός τε τὴν ἡμετέραν αὐτῶν ἀπολογίαν, καὶ τὸν τῶν ἡμᾶς γραψαμένων ἔλεγχον.

A rent, parive necessitate oportere eos, qui nos impietatis accusarunt, post editam hanc confessionem ab intentatis criminibus rursum nos absolvere, purgato nimirum ipsorum animo ab omni prava contra nos suspicione : possemus quidem verborum nostrorum statim finem et terminum hic facere, tutum **693** quietemque spondente nobis eadem confessione. Verum quia neque illis, qui malevolentia aut alio quodam vitio verum sensum pervertere et corrumpere conantur, ad fidem veritati faciendam sufficit (alioqui enim Sabellius Libys, et Marcellus Galata, et Photinus, aut quisquam alius ex illis qui eodem cum ipsis furore insaniverunt, propterea a sacris conventibus et mysteriorum communione, adeoque ecclesiasticis septis non arcerentur), neque nobis ad illata contra nos crimina dissolvenda B sufficiens fuerit : verum opus est exquisitioribus et solidioribus quibusdam rationibus ad sensus veri explicationem : conabimur itaque quoad possumus in manifestam lucem proferre eam quam ipsi tenemus hisce de rebus sententiam, vel ut primum in medium afferamus verba confessionis, et ita deinde ex eis eruamus verum sensum; vel etiam ut præjactis sententiis aptemus voces : non ut veritatem convellat hæc juxta seriem hanc a me instituta commutatio, sed ut hæc ipsa ita tractata ad utrumque sufficiant, nimirum ut et nostram tueamur apologiam, et eos quoque, qui nos accusarunt, coargaamus.

7. (8) Εἷς τοίνυν κατά τε φυσικὴν ἔννοιαν, καὶ κατὰ τὴν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν ἡμῖν ὡμολόγηται Θεός· μήτε παρ' ἑαυτοῦ, μήτε παρ' ἑτέρου γενόμενος. Ἑκάτερον γὰρ αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον· ἐπειδή γε δεῖ κατὰ ἀλήθειαν τό τε ποιοῦν τοῦ γινομένου C προϋπάρχειν, καὶ τὸ ποιούμενον τοῦ ποιοῦντος εἶναι δεύτερον· μήτε δὲ αὐτὸ ἑαυτοῦ πρότερον ἢ ὕστερον εἶναι δύνασθαι, μήτε ἕτερόν τι πρὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ γὰρ ἂν ἐκεῖνο πρὸ τοῦ δευτέρου τὸ τῆς θεότητος ἔσχεν ἀξίωμα. Τὸ γάρ τοι δυνατὸν εἶναι λέγειν ὑφ' ἑτέρου τι γίνεσθαι ἀληθὲς ὄν, ἐπὶ γενητῶν ἂν ἔχοι χώραν, κἀπὶ τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων τάττοιτο δικαίως. Οὐκοῦν (9) εἰ μήτε αὐτὸς ἑαυθοῦ, μήθ' ἕτερόν τι αὐτοῦ προϋπάρχειν δέδεικται, πρὸ δὲ πάντων αὐτός· ἀκολουθεῖ τούτῳ τὸ ἀγέννητον· μᾶλλον δὲ αὐτὸς ἐστιν οὐσία ἀγέννητος. Περιττὸν μὲν ἴσως καὶ παρέλκον δόξει τισὶ τὰ πολλοῖς ὁμολογούμενα κατασκευάζειν ὡς ἀμφίβολα. Οὐ μὴν ἀλλά γε διὰ τοὺς σοφίαν οἰομένους τὴν πρὸς τὰ φανερὰ μάχην, ἢ πρὸς μέμψιν καὶ συκοφαντίαν παρεσκευασμένους, δεῖ τινος ἀκριβεστέρας παρατηρήσεως ἡμῖν.

7. Unum igitur tam secundum naturalem notionem, quam secundum Patrum doctrinam confessi sumus Deum, qui neque a seipso neque ab alio est factus. Utrumque enim horum æque impossibile, quandoquidem ipsa veritas requirit, ut causa prior sit effectu, et ut factum sit porterius ipso faciente. Nec fieri potest ut unum quidquam et idem sit seipso prius aut posterius, sicut et eadem ratione fieri nequit, ut aliud quidquam Deum antecesserit : alioqui enim hoc ipsum divinitatis dignitatem habuisset ante illud quod posterius est. Hoc, inquam, æque impossibile est. Etenim affirmare fieri posse, ut quod vere est, ab alio factum sit, locum id habet in iis quæ generari et fieri possunt, suoque jure ita dicitur de iis quæ a Deo facta sunt. Quocirca, si nec ipse seipso prior fuit, neque aliud quid ipsum antecessit, ut jam est demonstratum, siquis ipse ante omnia exsistit : consequens est ipsum ingenitum esse : imo potius ipse est essentia ingenita. Supervacaneum quidem fortassis et abundans nonnullis videbitur, illa quæ apud plerosque sunt in D confesso, ita tractare ac si essent dubia. Verum enim vero propter illos qui sapientiam esse censent, contra rem manifestam pugnare, vel etiam propter alios qui ad vellicandum et calumniandum instructi sunt, necesse est ut observatione utamur accuratiore.

8. Ἀγέννητον δὲ λέγοντες, οὐκ ὀνόματι μόνον κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν οἰόμεθα δεῖν, ἀποτιννύναι δὲ κατ' ἀλήθειαν (10) τὸ πάντων ἀναγκαιότατον ὄφλημα τῷ Θεῷ τὴν τοῦ εἶναι ὅ ἐστιν ὁμολογίαν. Τὰ γάρ τοι κατ' ἐπίνοιαν λεγόμενα ἐν ὀνόμασι μόνον (11) καὶ προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχοντα, ταῖς φωναῖς

8. Quando autem ingenitum dicimus Deum, non arbitramur nomine tenus saltem juxta humanum commentum esse colendum : sed revera hoc maxime necessarium debitum Deo persolvendum, ingenuam scilicet confessionem, quod nimirum ipse sit hoc ipsum quod est. Quæcunque enim voce ali-

(8) Basilius pag. 214.
(9) Apud Basilium, pag. 215, ἆρ' ουν, et mox, μήτε ἕτερον.
(10) Basilius pag. 216, ἐκτινύναι δὲ αὐτῷ.
(11) Ita Basil., sed mss., μόνοις.

qua hominum artificio excogitata proferuntur, ea cum in solis nominibus et ipsa enuntiatione esse suum habeant, cum ipsis vocibus una dissolvi solent. Deus autem ut qui Deus est et eorum qui tacent, et qui loquuntur, et qui sunt, is, inquam, et erat et est ingenitus antequam rerum natura exsisteret. Neque tamen secundum privationem est ingenitus; privationes enim naturalium rerum proprie privationes sunt, et ipsis habitibus posteriores. Jam vero neque illa Deo secundum naturam competit generatio, neque ea ratione dicitur ingenitus, quasi prius aliquam sui generationem habuerit, et postea illa sit privatus, quandoquidem valde hoc est impium, et ita impium, ut si id obtineat, omnis de Deo ejusque perfectione vera cogitatio, imo eorum qui hæc comminiscuntur proprius intellectus plane evertatur: dicere nimirum, Deum omnino aliqua re privatum esse, earum nimirum, quæ sua natura semper ipsi adsunt. Neque enim quis sanæ mentis dixerit quemquam aliqua re ex iis, quæ nunquam penes ipsum fuerunt, privatum esse. **694** Si vero neque cogitatione, neque juxta privationem, uti jam prolata demonstravit oratio, neque respectu alicujus partis ingenitum accipi potest; est enim ipse impartibilis : neque ea ratione quasi in ipso aliquid sit diversitatem quamdam habens; simplex enim est et incompositus; neque ita quasi aliud quid sit præter ipsum fuerit illa essentia quæ dicitur ingenita.

9. Ingenitus autem cum sit juxta præmissam demonstrationem, fieri non potest ut generatio aliqua sit in ipso talis, ut propriæ suæ naturæ genitum participem faciat : et necesse etiam est, ut excedat omnem comparationem ac societatem, quæ institui quidem posset respectu ejus quod genitum est. Si quis enim essentiam hanc communem reddere cum aliqua re alia, vel de hac essentia aliquid alicui impertire voluerit, necessario hoc facere attentabit, vel secundum diremptionem ac partitionem, vel secundum similitudinem ac comparationem.Utrum autem ex his afferatur, multas profecto secum absurditates, vel potius blasphemias trahet et inferet ipsa assertio. Etenim sive dividatur, aut in partes secetur, non amplius illa esse potest ingenita, cum videlicet ipsa illud, quod antea non erat, ex tali divisione fiat : imo hoc pacto corruptionis expers illa esse nequit, siquidem partitio ista totam incorruptibilitatis majestatem labefactat. Sive etiam com-

A συνδιαλύεσθαι πέφυκεν. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ σιωπώντων καὶ λεγόντων, καὶ γενομένων· καὶ πρὸ τοῦ γενέσθαι τὰ ὄντα, ἦν τε καὶ ἔστιν ἀγέννητος. Ἀλλὰ μὴν (12) οὐδὲ κατὰ στέρησιν εἴ γε τῶν κατὰ φύσιν αἱ στερήσεις εἰσὶ στερήσεις, καὶ τῶν ἕξεων δεύτεραι. Οὔτε δὲ κατὰ φύσιν ἦν τις τῷ Θεῷ γένεσις, οὔτε προτέραν ἔχων ταύτην, εἶτα στερηθεὶς γέγονεν ἀγέννητος. Ἐπεὶ καὶ λίαν ἐστὶν ἀσεβὲς, ὡς λυμαντικὸν τῆς ἀληθοῦς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καὶ τῆς τελειότητος αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ τῆς τῶν ἐφευρόντων διανοίας, τὸ λέγειν ὅλως ἐστερῆσθαί τινος τὸν Θεὸν, δηλονότι τῶν φύσει προσόντων. Οὐ γὰρ ἄν τις εἴποι σωφρονῶν ἐστερῆσθαί τινά τινος τῶν μὴ πρότερον ὑπαρχόντων. Εἰ δὲ (13) μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, ὡς ὁ

B ῥηθεὶς ἔδειξε λόγος, μήτε ἐν μέρει τὸ ἀγέννητον· ἀμερὴς γάρ· μήτε ἐν αὐτῷ ὡς ἕτερον· ἁπλοῦς γὰρ καὶ ἀσύνθετος· μήτε παρ' αὐτὸν ἕτερον· εἷς γὰρ καὶ μόνος αὐτός ἐστιν ἀγέννητος· αὐτὸ (14) ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος.

9. Ἀγέννητος δὲ ὢν (15) κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ἀπόδειξιν, οὐκ ἄν ποτε πρόσοιτο γέννησιν, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῷ γεννωμένῳ φύσεως (16), ἐκφύγοι τε ἂν πᾶσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν. Εἰ γάρ τις κοινοποιεῖν πρὸς ἕτερον, ἢ μεταδιδόναι τινὶ τῆς οὐσίας ταύτης ἐθελήσειεν, ἤτοι κατὰ διάστασιν καὶ μερισμὸν, ἢ κατὰ σύγκρισιν

C τοῦτο κατασκευάσειεν ἄν. Ὁπότερον δ' ἂν λέγηται τούτων, πολλαῖς ἀτοπίαις, βλασφημίαις δὲ μᾶλλον ὁ λόγος ἐνεχθήσεται. Εἴτε γὰρ διαιροῖτο καὶ μερίζοιτο, οὐκ ἔτι ἀγέννητος εἴη, ὃ μὴ πρότερον ἦν, τοῦτο ἐκ τῆς διαιρέσεως γιγνόμενος. Ἀλλὰ μὴν οὔτε ἄφθαρτος· τοῦ μερισμοῦ τὸ τῆς ἀφθαρσίας ἀξίωμα λυμαινομένου. Εἴτε τὴν πρὸς ἕτερον δέχοιτο σύγκρισιν, τῆς συγκρίσεως οὐκ ἐξ ἀκοινωνήτων γιγνομένης, κοινοποιηθήσεται τὸ τῆς οὐσίας ἀξίωμα. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ τοὔνομα, ὥστ' ἐξ ἀνάγκης δεῖν τοὺς τούτῳ τῷ λόγῳ βιαζομένους, ἢ τὴν προσηγορίαν ἀκοινώνητον φυλάττειν βουλομένους, ἀκοινώνητον ταύτῃ συνδια-

(12) Basil. pag. 221.
(13) Basilius pag. 223.
(14) Fortasse leg., αὐτός, ut pag. 620.
(15) Basilius pag. 228.
(16) Hoc palmarium Eunomii argumentum ac prope unicum, *fieri non posse ut ex ingenita divina essentia similis ipsi Filius generetur*.. Unde quidquid de generatione Filii in sacris litteris dicitur, ille de creatione accipit. Sed non majoris illa argumentatio mihi videtur esse ponderis, quam si neges ab increata divina essentia aliquid potuisse creari ac produci. Deinde, quomodo de re creata dici potest quod sit χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως Dei? Σοφία et λόγος Patris atque ἴδιος Υἱός? proprius Filius et unigenitus : a quo Spiritus sanctus accipit. Quomodo factus est per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil nec visibile nec invisibile? Hisce itaque et aliis clarissimis Scripturæ testimoniis

D argumentationes metaphysicæ argutiæ opponere, Eunomii est qui ab Aëtio magistro edoctus essentiam divinam penitus ac perfecte scilicet cognitam sibi habere persuadebat. Τοσοῦτον αὐτὸν ἐπίσταμαι καὶ οἶδα, ὥστε μὴ εἰδέναι ἐμαυτὸν, ὡς Θεῦν μᾶλλον ἐπίσταμαι. *Tam perspicue Deum* qualis sit *novi ac tantam illius notitiam sum consecutus... ut ne me ipsum quidem melius quam illum noverim.* Aëtius apud Epiphanium LXXVI, pag. 916 et 889. Eunomius ipse majore etiam insolentia apud Socratem IV, 7 : Ὁ Θεὸς περὶ τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας οὐδὲν πλέον ἡμῶν ἐπίσταται, οὐδέ ἐστιν αὕτη μᾶλλον μὲν ἐκείνῳ, ἧττον δὲ ἡμῖν γινωσκομένη. Ἀλλ' ὅπερ ἂν εἰδείημεν ἡμεῖς περὶ αὐτῆς, τοῦτο πάντως κἀκεῖνος οἶδεν· ὃ δ' αὖ πάλιν ἐκεῖνος, τοῦτο εὑρήσεις ἀπαραλλάκτως ἐν ἡμῖν. *De sua ipsius essentia Deus nihil amplius scit quam nos, nec illa ipsi quidem notior, nobis autem obscurior* etc.

σώζειν καὶ τὴν οὐσίαν. Ἡ ταύτης μεταδιδόναι τινὶ πειρωμένους, μεταδιδόναι καὶ τῆς προσηγορίας, ὥσπερ καὶ τῆς οὐσίας. Χωλεύοι γὰρ ἂν αὐτοῖν ἡ φιλοτιμία, λειπομένην παρέχουσα θατέρῳ μέρει τὴν χάριν, μετὰ τοῦ μηδ' ἄξιον ἐργάζεσθαι Λόγου τὴν διαφοράν, ἀκριβολογουμένους περὶ τὴν προσηγορίαν, εἴ γε ὀνόματι μόνῳ ὁ μὲν ὑπερέχοι, ὁ δὲ ἐλαττοῖτο. Εἰ δὲ τῆς αὐτῆς μεταδιδόναι φωνῆς ὁ τῆς ἀκολουθίας ἀναγκάζει λόγος, μεταδιδότωσαν φιλοτιμότερον καὶ τῆς ἰσότητος, οὐχ εὑρισκομένου τινὸς ἐν ὅσῳ θήσονται τὴν ὑπεροχήν.

A parationem quamdam admittat ad aliud, quandoquidem nulla comparatio ex illis fit, ubi plane nihil est commune; essentiæ utique majestas communicationis subibit sortem. Si vero hoc revera ita sit, ergo et nomen ipsum commune erit, ita ut necessario oporteat eos, qui hac ratione urgentur, vel ipsam appellationem incommunicabilem conservare ac tueri. Si vero voluerint eidem essentiam ab omni etiam communicatione sartam tectam conservare, vel si quidquam impertiri de ea alteri conabuntur, perinde aliquid de appellatione largiantur necesse est, quemadmodum de ipsa faciunt essentia. Claudicaverit enim ipsis, nisi scilicet hoc fecerint, ambitio, quæ alteri parti doni alicujus defectum tribuit; et accedit una, quod neque dignum quid faciunt majestate Verbi, quando tam subtiles sunt in distinguenda appellatione, si quidem hic quidem solo nomine sit major, alter vero minor. Si vero consequentiæ ratio illos cogit ut eamdem utrique tribuant vocem, largiantur etiam, quod est honorificentius, æqualitatem, cum non inveniant ubinam statuere possint illam præeminentiam.

10. Οὐ γὰρ δὴ τουτ' ἂν εἴποιεν, ὡς κοινὴ μὲν ἀμφοῖν ἡ οὐσία, τάξει δὲ, καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις, ὁ μέν ἐστι πρῶτος, ὁ δὲ δεύτερος· ἐπειδή γε δεῖ προεῖναι πάντως (17) τοῖς ὑπερέχουσι τὸ τῆς ὑπεροχῆς αἴτιον, οὐ συνέζευκται δὲ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ ὁ χρόνος (18), οὐκ αἰὼν, οὐ τάξις. Ἡ τε γὰρ τάξις δευτέρα τοῦ τάττοντος, οὐδὲν δὲ τῶν τοῦ Θεοῦ ὑφ' ἑτέρου τέτακται. Ὁ τε χρόνος ἀστέρων ποιά τίς ἐστι κίνησις. Ἀστέρες δὲ οὐ τῆς ἀγεννήτου μόνον οὐσίας, καὶ νοητῶν ἁπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν πρώτων σωμάτων γεγόνασιν ὕστεροι. Περὶ γὰρ αἰώνων τί δεῖ καὶ λέγειν, τῆς Γραφῆς σαφῶς διαγορευούσης, πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχειν τὸν Θεὸν, καὶ τῶν κοινῶν λογισμῶν ἐπιμαρτυρούντων; Οὐ γὰρ μόνον ἀσεβὲς, ἀλλὰ καὶ κομιδῇ καταγέλαστον, τοὺς ἓν μόνον παραδεξαμένους ἀγέννητον, ἢ προϋπάρχειν τι τούτου φάσκειν, ἢ συνυπάρχειν ἕτερον. Εἴτε γὰρ προϋπάρχοι τι, τοῦτο δικαίως λέγοιν' ἂν ἀγέννητον, οὐ τὸ δεύτερον· εἴτε συνυπάρχοι, τῇ πρὸς θάτερον κοινωνίᾳ τοῦ συνυπάρχειν ἑκάτερον, ἀφαιρεθήσεται τὸ ἓν μόνον εἶναι καὶ τὸ ἀγέννητον εἶναι, οἷα δὴ μετὰ τῆς οὐσίας ἀποκλήρωσίν τινα καὶ περιγραφὴν ἀμφοῖν συνεισαγόντων, συνθήκην τε αὖ, καὶ τὸ τῆς συνθήκης αἴτιον.

B 10. Non enim profecto hoc dixerint, quod communis quidem ambobus essentia est, ordine vero et iis quæ ex tempore promanant prærogativis, hic quidem prior, ille vero posterior seu secundus est: quandoquidem in his quæ præeminent, præexsistere omnino oportet causam ejus præeminentiæ. Essentiæ autem Dei non competit nec adjunctum est tempus, non ævum, non ordo: ordo enim posterior est ordinante: nihil autem eorum quæ Dei sunt, ab alio est ordinatum; et tempus stellarum quidem motus est; stellæ vero non solum post ingenitam essentiam et omnia intelligibilia, sed etiam post prima corpora exstiterunt, illisque omnibus sunt posteriores. De æonibus autem seu ævo quid attinet dicere, cum Scriptura diserte affirmet, ante sæcula esse Deum [88]; quod idem communes quoque C attestantur ratiocinationes? Neque enim impium tantummodo, sed plane quoque et affatim ridiculum est, si illi qui quidem concedunt unum esse ingenitum, nihilominus affirmare non dubitant, vel ante illud exstitisse quid aliud, vel una exstitisse. Sive enim prius quid exsistat, hoc jure meritoque dici poterit ingenitum, non illud quod posterius fuit: sive una quid exsistere potuit, ratione illius societatis, quam utrumque respectu alterius habet, quia utrum una fuit, et alterum non sine altero fuit; hinc sane evertetur tolleturque illud quod Deus unum quid sit, et quidem ingenitum; id quod perinde est, ac 695 si postquam prius certis officiis quæ distributione per sortem facta circumscripserunt ipsam amborum essentiam, postea illorum quamdam conventionem, ejusque conventionis causam inferant.

11. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐνυπάρχειν τι ταύτῃ δυνατὸν, οἷον εἶδός φαμεν, ἢ ὄγκον καὶ (19) πηλικότητα, διὰ τὸ πάντη συνθήκης ἐλεύθερον εἶναι τὸν Θεόν. Εἰ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τι μήτε ἔστι, μήτε ποτὲ γένοιτ' ἂν, εὐαγὲς ἐπινοῆσαι συμπεπλεγμένον τῇ οὐσίᾳ (20), ποῖος ἔτι συγχωρήσει λόγος πρὸς τὴν ἀγέννητον ὁμοιοῦν τὴν γεννητήν; τῆς κατ' οὐσίαν ὁμοιότητος ἢ συγκρίσεως ἢ κοινωνίας μηδεμίαν ὑπεροχὴν ἢ διαφορὰν καταλιπούσης, ἰσότητα δὲ σαφῶς ἐργαζομένης, μετὰ δὲ τῆς ἰσότητος ἀγέννητον ἀποφαινούσης

D 11. Quin imo neque fieri potest ut quidquam huic essentiæ insit, cujusmodi dicimus esse speciem vel molem aut quantitatem, propterea quod penitus ab omni compositione liber sit Deus. Si vero neque pium est, neque poterit esse unquam, horum et similium quid comminisci, quod id divinæ competat essentiæ, quæ, quæso, ratio concedet amplius, ut substantiæ ingenitæ genitam assimilemus? cum similitudo vel comparatio aut societas, quæ est secundum essentiam, nullam præeminentiam vel

[88] Psal. LXXIII, 12.

(17) Male apud Basilium p. 230, προσεῖναι ἐν.
(18) Ms. Lindenbrog, οὐ χρόνος, eodem sensu.
(19) Basilius pag. 233, ἢ.
(20) Basilius addit, τοῦ Θεοῦ·

differentiam relinquat, æqualitatem autem perspicue astruat, una vero cum æqualitate manifestum faciat, assimilatum æque oportere esse ingenitum. Nemo autem adeo demens et impie audax esse potest, ut æqualem affirmet Patri Filium, cum ipse Dominus diserte pronuntiet : *Pater qui misit me, major me est* [86]. Vel ut copulet alteri ex nominibus alterum, utroque contra ad se illud certatim trahente, sibique appropriante, neque altero ullam societatem respectu alterius admittente. Si enim ingenitus, non erit filius : et si filius, non erit ingenitus. At quod unus ille cunctorum Deus sit ingenitus et incomparabilis, pluribus omissis quæ dici possent, sufficere hæc quæ jam dicta sunt, ad demonstrationem existimo.

A τὸν ὁμοιούμενον ἢ συγκρινόμενον. Οὐδεὶς δὲ οὕτως ἀνόητος καὶ πρὸς ἀσέβειαν τολμηρὸς, ὥστε ἴσον εἰπεῖν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου διαῤῥήδην εἰπόντος· Ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας με, μείζων μού ἐστίν (21)· ἢ συζεῦξαι θατέρῳ τῶν ὀνομάτων θάτερον, ἀνθέλκοντος ἑκατέρου πρὸς ἑαυτὸ, καὶ μηδ' ἑτέρου προσιεμένου τὴν πρὸς θάτερον κοινωνίαν. Ἄντε γὰρ ἀγέννητος, οὐχ υἱός· ἄν τε υἱὸς, οὐκ ἀγέννητος. Ἀλλὰ ὅτι μὲν εἷς ὁ τῶν ἁπάντων Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἀσύγκριτος, πλειόνων ὄντων τῶν παραλελειμμένων ἀποχρῆναι ἡγοῦμαι (22) τὰ ῥηθέντα πρὸς ἀπόδειξιν.

12. Quod autem Filius sit unus et unicus (unigenitus enim est), allatis in medium sanctorum vocibus, quibus tum genimen tum creaturam prædicant, et per nomina discrepantia essentiæ etiam discrepantiam manifestam faciunt : possemus ista ratione omni porro cura et labore supersedere. Verum propter illos qui hanc generationem corporalem esse opinantur, et æquivocationibus impingunt, necessarium fortassis erit, etiam de his paucis breviterque dicere. Dicimus itaque Filium esse genimem, juxta Scripturarum doctrinam, non aliud quid essentiam intelligendo, item aliud quid quod præter ipsum significetur; sed illum esse hanc hypostasin, quam nomen ipsum significat, ita ut appellatio ipsi essentiæ veritatem astruat, siquidem essentia non verius quam ipsa appellatione monstratur. Dicimus autem porro hanc substantiam genitam esse, cum non esset ante propriam constitutionem; postquam vero genita fuit, exstitisse illam ante omnia, decreto Dei et Patris.

B 12. Ὅτι δὲ καὶ εἷς Υἱὸς (μονογενὴς γὰρ), ἐνῆν μὲν τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς παραθεμένους, δι' ὧν υἱὸν καὶ γέννημα καὶ ποίημα καταγγέλλουσι, ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τὴν τῆς οὐσίας παραλλαγὴν ἐμφανίσαντας, ἀπηλλάχθαι φροντίδος (23) καὶ πραγμάτων· Διὰ δὲ τοὺς σωματικὴν τὴν γέννησιν ὑπολαμβάνοντας, καὶ ταῖς ὁμωνυμίαις προσπταίοντας, ἀναγκαῖον ἴσως καὶ περὶ τούτων διὰ βραχέων εἰπεῖν. Γέννημα (24) τοίνυν τὸν Υἱὸν φαμεν κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν, οὐχ ἕτερον μέν τι τὴν οὐσίαν νοοῦντες, ἕτερον δέ τι παρ' αὐτὴν τὸ σημαινόμενον, ἀλλ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπόστασιν ἣν σημαίνει τοὔνομα, ἐπαληθευούσης τῇ οὐσίᾳ τῆς προσηγορίας. Ταύτην δὲ (25) γεγεννῆσθαι μὲν οὐκ οὖσαν πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, εἶναι δὲ γεννηθεῖσαν πρὸ πάντων, γνώμῃ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός.

13. Si vero alicui hoc ipsum ausu temerario dictum videtur, consideret ipse secum, utrum verum hoc sit an falsum. Si prius, ejusmodi ausus culpa caret proprio istius hominis judicio, quandequidem nihil rerum verarum, quod suo quidem tempore et modo dicitur, habere culpam potest. Sin vero falsum est, summa profecto necessitate erit, ut quod illis quæ dixi contrarium est, verum putemus. Hoc vero est, Filium genitum esse cum antea exsisteret, id quod non solum absurditatis vel blasphemiæ, sed etiam summæ non potest non esse fatuitatis. Res enim quæ est, quid, quæso, opus habet generatione, nisi ad similitudinem alicujus alterius rei transformetur juxta rerum animatarum naturam? Quæ quidem vere fieri dici possunt cum exsistant quod sunt, non autem exsistant ea quæ fiunt. Etenim hominis semen non statim ipse est homo, neque lapis domus : fit autem tandem illud quidem homo, hic vero domus. Si vero unum quodlibet eorum quibus assimilari Filii generationem omnium est piissimum, cum non sint prius, tandem tamen quid fiant (non enim fieri dici potest quod

C 13. Εἰ δέ τῳ δοκεῖ τολμηρὸν εἶναι τὸ ῥηθὲν, ἐπισκεψάσθω παρ' ἑαυτῷ πότερον ὡς ἀληθὲς ὄν, ἢ ψεῦδος. Εἰ μὲν γὰρ τὸ πρότερον, ἀνυπαίτιος ἡ τόλμα κατὰ τὴν αὐτοῦ κρίσιν, ἐπείπερ μηδὲν τῶν ἀληθῶν ἐν καιρῷ καὶ μέτρῳ λεγόμενον ὑπαίτιον. Εἰ δὲ ψεῦδος, ἀνάγκη δήπου πᾶσα, τούτων τοὐναντίον ἀληθὲς ἡγεῖσθαι. Τοῦτο δ' ἐστὶν, ὄντα γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν. Ὅπερ οὐκ ἀτοπίας μόνον ἢ βλασφημίας, ἀλλὰ καὶ πάσης εὐηθείας ὑπερβολὴν ἂν ἔχοι. Τῷ γὰρ ὄντι (26) τί δεῖ γενέσεως, εἰ μὴ πρὸς ἕτερόν τι μεταῤῥυθμίζοιτο κατὰ τὴν ἐμψύχων τε καὶ ἀψύχων σωμάτων φύσιν, ἅπερ γενέσθαι λέγοιτ' ἂν ἀληθῶς, ὄντα μὲν ἃ ἐστιν, οὐκ ὄντα δὲ ἃ γίνεται; Οὔτε γὰρ τὸ σπέρμα ἄνθρωπος, οὔτε λίθος οἶκος· γίνεται δὲ, τὸ μὲν ἄνθρωπος, τὸ δὲ οἶκος. Εἰ δὲ τούτων ἕκαστον, οἷς καὶ παραβάλλειν τὴν Υἱοῦ γένεσιν πάντων εὐσεβέστατον, οὐκ ὄντα γίνεται (οὐ γὰρ ἐκεῖνο γίνεται ὃ πρότερον ἦν), ποίαν δέξεται ἴασιν ὁ τὸν Υἱὸν ὄντα γεγεννῆσθαι λέγων; Εἰ γὰρ (27) πρὸ τῆς γεννήσεως ἦν, ἀγέννητος ἦν.

[86] Joan. XIV, 28.

(21) Huic dicto Basilius pag. 235, opponit Philipp. II, 6, Non rapinam arbitratus est εἶναι ἴσα Θεῷ, *esse æqualem Deo.*

(22) Basil. p. 233, ἀποχρῆν ἡγοῦμαι καί.

(23) Basilius lib. II, p. 238, φροντίδων.

(24) Basil. p. 242, 244.

(25) Basil. p. 246 et 248.

(26) Basilius pag. 248.

(27) Basil. p. 252.

antea erat) : cujusmodi, quæso, medicinam admittet, qui Filium, cum ante exstiterit, dicit genitum esse ? Si enim ante generationem erat, erat utique ingenitus.

14. Ἀλλὰ πάλαι γε καλῶς ὡμολόγηται, μηδὲν ἕτερον ἀγέννητον εἶναι παρὰ τὸν Θεόν. Ἢ τοίνον μεταθέσθωσαν τῆς ὁμολογίας, ἕτερον εἰσάγοντες ἀγέννητον · ἢ τούτοις ἐμμένοντες παραιτείσθωσαν λέγειν ὄντα γεγεννῆσθαι τὸν Υἱόν· ἐπεὶ μηδὲ συγχωρεῖ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ γεννήματος ἡ προσηγορία πρὸς τὴν ἀγέννητον. Πᾶσα γὰρ γένοιτο σύγχυσις ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων, μιᾶς μὲν οὐσίας οὔσης τε καὶ λεγομένης ἀγεννήτου, ἐπεισαγομένης δὲ τῷ λόγῳ πάλιν ἑτέρας, εἶτα ταύτης γεννητῆς ὀνομαζομένης, Υἱοῦ τε μὴ γεννηθέντος κατ' αὐτοὺς, καὶ Πατρὸς μὴ γεννήσαντος, ὀνόματα, εἴγε μὴ γεννηθεὶς ἦν. Ηλὴν εἴ μή τις, κατὰ τὸν λόγον, κακὸν κακῷ ἰώμενος, μείζονι τὸ ἔλαττον, αὐξητικὴν ἢ μεταβλητικὴν ἐπινοήσειε γένεσιν, πρὸς ἅπασι τοῖς ἄλλοις μήτ' ἐκεῖνο καλῶς λογισάμενος, ὡς εἴτε αὐξάνοι τι, προσθήκῃ τινὸς τῶν ἔξωθεν αὐξήσειεν ἄν. Ηόθεν οὖν τὸ προστεθὲν, εἰ μὴ καὶ ἕτερον ὑποθοίμεθα ; Ἀλλὰ εἰ μὲν τοῦτο, πολλὰ τὰ ὄντα καὶ ἀγέννητα ὄντα εἰς συμπλήρωσιν ἑνὸς ἐπινοεῖν ἀναγκαῖον. Εἰ δ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἡ αὔξησις, πότερον ἄμεινον ὁμολογεῖν πᾶν μὴ ὂν γεγεννῆσθαι γνώμῃ τοῦ παραγαγόντος, ἢ σύνθετον λέγειν τὴν οὐσίαν ἔξ ὄντος καὶ μὴ ὄντος ; Εἴτε μεταβάλοιτο, μηδενὸς ὄντος εἰς ὃ μεταβληθείη, εἰς τὸ μὴ ὂν ἐξ ἀνάγκης μεταβληθήσεται. Καὶ πῶς οὐκ εὔηθες, ἵνα μὴ λέγωμεν ἀσεβὲς, τὸ ὂν εἰς τὸ μὴ ὂν κεχωρηκέναι λέγειν ; δέον ἀφεμένους τῆς ἀμέτρου ταύτης εὐηθείας, παρανοίας δὲ μᾶλλον, σωφρόνως παραδέξασθαι τάληθές.

A 14. Verum vetusta recte habet confessio, quod nihil præter Deum sit ingenitum. Aut igitur recedant ab illa confessione, et aliud quid proferant quod **696** sit ingenitum; vel si inhærere illi sententiæ volent, caveant in posterum ita loqui, quod Filius cum antea fuerit, genitus sit, quia filii et geniminis appellatio non ingreditur unum et idem subjectum cum appellatione ingeniti. Summa enim et extrema confusio oriri potest tam nominum quam rerum, si cum una revera sit et dicatur essentia ingenita, verbo autem alia præter illam introducatur, posteaque hæc genita nominetur, Filius autem non sit genitus juxta ipsorum sententiam, neque Pater generaverit nomine tenus, si quidem non exsistat genitus : præterquam nisi quis, juxta tritum sermonem, malum minus malo curans majori, B excogitaverit aliquam generationem, quæ fiat per augmentationem, aut transmutationem. Et neque hoc modo præter omnia alia probe ratiocinaretur, propterea quod si quid augmentetur, necesse sit, ut auctario aliquo externo augmentum capiat. Unde igitur poterit esse illa additio, sive id quod appositum censetur, nisi aliquid aliud prius subjecti loco ponamus? Atqui si res ita se habet, necesse fuerit excogitare multa, quæ suum esse in semet habent et ingenita sunt, ut unum illud perfecte compleant. Sin vero augmentum illud accedit ex aliqua re quæ non est, utrum, quæso, præstat confiteri, an quod non fuit, id gigni decreto illius qui id produxit, an vero dicere, essentiam constare ex ente et non ente, sed ex re aliqua quæ est vel fuit, et non est vel non fuit? Sique transmutatur, nulla re exsistente in quam possit transmutari, transmutabitur necessario in id quod non est. Et quomodo, quæso, non sit stolidum, ne dicamus impium, affirmare id quod est, abiisse in aliquid quod non est? Imo vero conveniens est ut missa et abjecta immodica hac stultitia aut potius insania, debita modestia id quod verum est acceptetur.

15. Ἀλλὰ οὗτοι μὲν τοῖς πολλοῖς καὶ πολλῷ πλείοσι τούτων ἀτοπίαις ὄντες ὑπόδικοι λελήθασί σφας αὐτοὺς, οὐχ ἡμᾶς τόλμης εὐθύναις δικαίως ὑπάγοντες, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἀσεβείας ἐγκλήμασιν. Ἡμεῖς δὲ τοῖς ὑπό τε τῶν ἁγίων πάλαι (28), καὶ νῦν ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἀποδεδειγμένοις ἐμμένοντες, μήτε τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ προσιεμένης γέννησιν, ὡς ἀγεννήτου, μήτε διάστασιν ἢ μερισμὸν ὡς ἀφθάρτου, μήτε μὲν ἑτέρας τινὸς ὑποκειμένης εἰς Υἱοῦ γέννησιν, μὴ ὄντα φαμὲν γεγεννῆσθαι τὸν Υἱόν. Οὐ κοινοποιοῦμεν (29) οὐδὲ τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν πρὸς τὰ ἐκ μὴ ὄντων γενόμενα, ἐπείπερ οὐκ οὐσία τὸ μὴ ὄν. Τῇ δὲ τοῦ ποιήσαντος γνώμῃ τὴν διαφορὰν τοῖς πᾶσιν ὁριζόμενοι, τοσαύτην αὐτῷ νέμομεν ὑπεροχὴν, ὅσην ἔχειν ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιημάτων τὸν ποιητήν. Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ γεγεννῆσθαι κατὰ τὸν μακάριον Ἰωάννην ὁμολογοῦμεν, συναπογεννηθείσης ἄνωθεν αὐτῷ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως, ὥστ' εἶναι Θεὸν μονογενῆ πάντων τῶν μετ' αὐτὸν καὶ τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων. Μόνος γὰρ τῇ τοῦ ἀγενήτου δυνάμει γεννηθεὶς καὶ κτισθεὶς,

C 15. Verum hi homines non vident hisce et longe pluribus absurditatibus esse se obnoxios, neque nos juste in crimen audaciæ ac præsumptionis merito abducere, sed ipsos semet impietatis accusare. Nos vero in his quæ olim a sanctis Patribus, et nunc a nobis demonstrata, permanemus : et cum neque essentia Dei admittat generationem, utpote quæ est ingenita, neque distantiam, aut partitionem, siquidem est incorruptibilis; cumque nulla alia dari possit ad Filii generationem, dicimus Filium genitum esse cum antea non exsisteret; non quod communem faciamus essentiam Unigeniti cum iis, quæ de nihilo facta sunt (siquidem non est essentia id quod non est), sed ejus qui fecit decreto seu sententia, dum differentiam omnibus rebus definitam assignamus, ipsi tantam præ aliis D omnibus excellentiam tribuimus, quantam quidem opificem habere necesse est præ propriis quæ fecit operibus. Etenim omnia per ipsum facta esse [97] secundum beatum Joannem confitemur, congenita

[97] Joan. I, 3.

(28) Basilius pag. 253, καὶ πάλαι.

(29) Basil. pag. 255.

scilicet ipsi ab initio creandi facultate : ut ita sit Deus unigenitus, respectu omnium earum rerum quæ post ipsum et per ipsum factæ sunt. Cum enim perfectissimus, hinc minister fuit in tota creatione et

B τελειότατος γέγονεν ὑπουργὸς (30) πρὸς πᾶσαν δημιουργίαν καὶ γνώμην τοῦ Πατρός.

ipse solus ingeniti potentia genitus sit, et creatus decreto Patris perficiendo.

16. Si vero ideo, quia Pater et Filius vocantur, propterea humanam et corporalem generationem oportet concipere, et ita de ea cogitare, et subducta ratione ex iis quæ ab hominibus fiunt operibus, transmutationis nominibus et passionibus Deum subjicere, siquidem quoque creator Deus, oportet nos illi substernere materiam, ut opera, quæ facit, eventum effectumque suum sortiantur, qui Græcorum est error. Homo enim qui ex propria gignit essentia, non sane quidquam struxerit sine materia. Quod si hoc dicere recusarint, nominum elocutionem nihil omnino curantes, sique nihilominus servata veritate dignæ **697** de Deo notionis attribuerint soli divinæ potentiæ creandi officium et facultatem : quomodo, quæso, locum habere in Deo poterit passio transsubstantiationis et participationis essentiæ, propter appellationem Patris? Ecquis enim eorum qui recte sentiunt, sanave sunt mente, diffiteri potest, quod quædam nomina tantum quamdam habent communionem ratione pronuntiationis et elocutionis, non autem quoad significationem? Ut oculus, qui de homine et Deo dicitur, illius quidem partem quamdam notat, hujus vero interdum auxilium, et custodiam justorum, nonnunquam ipsam notitiam eorum quæ aguntur.

16. Εἰ δ' ὅτι Πατὴρ καὶ Υἱὸς, διὰ τοῦτο ἀνθρωπίνην καὶ σωματικὴν χρὴ τὴν γέννησιν ἐννοεῖν, κἀκ τῶν ἐν ἀνθρώποις γεννήσεων ἀναγομένους, τοῖς τῆς μετουσίας ὀνόμασι καὶ πάθεσιν ὑπάγειν τὸν Θεὸν (31), ἐπειδὴ καὶ δημιουργὸς ὁ Θεὸς, ὕλην ὑποβάλλειν δεῖ πρὸς γένεσιν τῶν δεδημιουργημένων κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν πλάνην. Ὁ γὰρ ἐκ τῆς ἰδίας οὐσίας γεννῶν ἄνθρωπος οὐκ ἂν ὕλης χωρὶς δημιουργήσειεν. Εἰ δὲ τοῦτο παραιτοῖντο, μηδὲν τῆς τῶν ὀνομάτων φροντίζοντες προφορᾶς, τὴν δὲ τῷ Θεῷ περιπίπτουσαν ἔννοιαν διασώζοντες ἐπιτρέποιεν ἐξουσίᾳ μόνῃ δημιουργεῖν, πῶς ἂν ἔχοι χώραν τὸ τῆς μετουσίας πάθος ἐπὶ Θεοῦ διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς προσηγορίαν; Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσειε τῶν εὖ φρονούντων, ὅτι τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν κατὰ τὴν ἐκφώνησιν καὶ προφορὰν τὴν κοινωνίαν ἔχει μόνον, οὐκ ἔτι δὲ κατὰ τὴν σημασίαν; Ὡς ὀφθαλμὸς, ἐπί τε ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ λεγόμενος· τοῦ μὲν γὰρ σημαίνει τι μέρος, τοῦ δὲ ποτὲ μὲν ἀντίληψιν καὶ φυλακὴν τῶν δικαίων, ποτὲ δὲ τὴν τῶν πραττομένων γνῶσιν.

17. Multa vero, cum magnam habeant, quando pronuntiantur, discrepantiam, eamdem tamen obtinent significationem, ut ens, et solus verus Deus. Ergo neque si quando Pater nominetur, statim talem concipere mente operationem debemus, quæ communis ipsi sit cum hominibus, ut simul utrobique hac ratione fluxum aut passionem mente agitemus. Siquidem operatio divina nulli passioni aut affectioni est obnoxia, hominum autem fit cum passione : illa passione caret, hæc cum illa est. Neque si quando nominetur Spiritus, statim propterea communem habet naturam cum aliis quæ spiritus appellantur. In omnibus autem oportet nos modum et analogiam rationi et unicuique naturæ consentaneam servare, neque statim indignari, cum Filium creaturam esse audimus, quasi nominum æquivocatio ipsam prorsus essentiam communem reddat. Filius enim est ingeniti et non facti genimen et opus. Cœlum vero et angeli, et quidquid est præterea creaturarum, hujus operis sunt opera, præcepto Patris per ipsum facta. Sic enim Scripturis sua constabit veritas, et ipsæ ab omni mendacio sartæ tectæ conservari poterunt, cum videlicet illæ de Filio pronuntient, quod factura sit et genimem : præteroaque hoc pacto a sanis ratiocinationibus non deflectemus, dum videlicet neque ullas Deo partes attribuimus, neque ipsi ad generationem propriam essentiam, ad creationem vero materiam subjicimus, unde existere solet nominum differentia.

17. Τὰ δὲ πολλὰ, κατὰ τὴν ἐκφώνησιν κεχωρισμένα, τὴν αὐτὴν ἔχει σημασίαν, ὡς τὸ ὄν, καὶ μόνος ἀληθινὸς Θεός. Οὐκοῦν οὐδὲ ὅταν λέγηται Πατὴρ, κοινὴν ἐννοεῖν χρὴ πρὸς ἀνθρώπους τὴν ἐνέργειαν, ἐπ' ἀμφοῖν συνεπινοοῦντας ταύτῃ ῥεῦσιν ἢ πάθος, ἐπείπερ ἡ μὲν ἐστιν ἀπαθὴς, ἡ δὲ μετὰ πάθους. Οὐδὲ ὅταν λέγηται Πνεῦμα, κοινὴν ἔχει πρὸς τὰ λεγόμενα πνεύματα τὴν φύσιν. Ἐν πᾶσι δὲ τὸ ἀνάλογον σώζοντας, μήτε τὸν Υἱὸν (32) ἀκούοντας ποίημα δυσχεραίνειν, ὡς κοινοποιουμένης πάντως καὶ τῆς οὐσίας ὑπὸ τῆς τῶν ὀνομάτων κοινωνίας. Ὁ μὲν γάρ ἐστιν ἀγεννήτου καὶ ἀποιήτου γέννημα καὶ ποίημα· οὐρανὸς δὲ καὶ ἄγγελοι, καὶ πᾶν ὅπερ ἐστὶν ἄλλο ποίημα, τούτου τοῦ ποιήματός ἐστι ποιήματα, προστάγματι τοῦ Πατρὸς δι' αὐτοῦ γενόμενα. Οὕτω γὰρ ἂν ταῖς Γραφαῖς τὸ ἀψευδεῖν φυλάττοιτο, ποίημα καὶ γέννημα λεγούσαις τὸν Υἱὸν, καὶ τῶν ὑγιαινόντων ἡμεῖς οὐκ ἐκστησόμεθα λογισμῶν, μήτε μέρη τῷ Θεῷ περιάπτοντες, μήτε μὴν πρὸσ μὲν γέννησιν τὴν ἰδίαν οὐσίαν, πρὸς δὲ κτίσιν ὕλην ὑποβάλλοντες, ἐξ ὧν ἡ τῶν ὀνομάτων διαφορὰ γίνεσθαι πέφυκεν.

18. Si vero Deus, neque dum generat, de propria sua natura genito quidquam impertit hominum more, ingenitus enim est : neque dum creat, ma-

18. Εἰ δὲ μήτε γεννῶν ὁ Θεὸς τῆς οἰκείας τῷ γενωμένῳ μεταδίδωσι φύσεως κατὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἀγέννητος γάρ· μηδὲ κτίζων ὕλης ἐπιδεῖταί τινος,

(30) Basil. pag. 255, 256.
(31) Basilius p. 257, 259.
(32) Basilius pag. 261.

ἀπροσδεὴς ὢν καὶ δυνατὸς· ἀλόγιστος παντάπασιν ἡ τοῦ κτίσματος παραίτησις. Ἐκ δὴ τούτων καὶ τῶν τοιούτων δεικνυμένους (ἐχρῆν) μήτε πάντη τοῖς ὀνόμασι συνεξομοιοῦν πειρᾶσθαι τὰς σημασίας, μήτε μὴν παραλλάττειν παρηλλατμένων· ταῖς δὲ τῶν ὑποκειμένων ἐννοίαις προσέχοντας, ἀκολούθως ἐφαρμόττειν τὰς προσηγορίας, ἐπεὶ μηδὲ ταῖς φυναῖς πέφυκεν ἀκολουθεῖν τῶο πραγμάτων ἡ φύσις, τοῖς δὲ πράγμασιν ἐφαρμόζεσθαι κατὰ τὴν ἀξίαν ἡ τῶν ὀνομάτων δύναμις. Καταμέμψαιτο δ' ἄν τις οὐχ ἧττον καὶ τοὺς γέννημα μὲν καὶ ποίημα τὸν Υἱὸν εἶναι πειθομένους, ἀγέννητόν τε καὶ ἄκτιστον τὸν Θεὸν συντιθεμένους, τῇ δὲ τῶν δευτέρων προσθήκῃ, καὶ τῇ κατ' οὐσίαν ὁμοιότητι ταῖς προλαβούσαις ὁμολογίαις ἐναντιουμένους. (33) Οὓς ἐχρῆν, εἴ μέν τις ἦν αὐτοῖς ἀληθείας φροντὶς, παρηλλαγμένων τῶν ὀνομάτων, παρηλλαγμένας ὁμολογεῖν καὶ τὰς οὐσίας. Ἦ γὰρ ἂν οὕτω καὶ μόνως τὴν δικαίαν ἐφύλαττον τάξιν, ἑκατέρᾳ τούτων τὴν προσήκουσαν ἀποδιδόντες ὁμολογίαν. Εἰ δὲ μὴ ταύτης ποιοῦνταί τινα λόγον, τῆς γοῦν ἰδίας ἐπινοίας φυλάξαι τὴν ἀκολουθίαν, καὶ μὴ τῆς αὐτῆς φύσεως παραχωροῦντας, ἀλλοτριοῦν τῆς ἁρμοζούσης ὀνομασίας· ἀποδεδειγμένου διὰ πάντων ἡμῖν τῶν προλαβόντων αὐτῶν εἶναι τῶν οὐσιῶν σημαντικὰς τὰς προσηγορίας.

A teria indiget, utpote qui nulla re opus habet, et potens est: omnino rationem nullam habet, quod Filium creaturam dici nolunt. Ex his sane et ejusmodi aliis cum manifestum sit, imo adversarii oculari quasi demonstratione doceantur, non ubivis significationes verbis esse coæquandas, neque alternandas esse res sua natura differentes: subjectis autem rebus accurata consideratione adhibita aptas, convenientes et proprias significationes esse applicandas: siquidem natura rerum non ipsas sequi voces solet, sed necesse est ut vocum valor apte et convenienter rebus indatur. Culpaverit sane quis non parum etiam eos, qui quidem Filium progeniem et facturam esse persuasi sunt, simulque ingenitum et increatum Deum fatentur; verum posteriorum assertionum accessione et exæquatione B illa quam faciunt ratione essentiæ, hisce suis prioribus confessionibus contradicunt. Quos utique deceret, si qua veritatis cura moverentur, cum diversa sint nomina, diversas etiam essentias confiteri. Nam vel hac et quidem sola ratione justum servarent ordinem, et sic quoad utrumque horum convenientem ederent confessionem. Si vero nullam prorsus veritatis habeant rationem, saltem priorum commentorum consequentiam observarent, neque recedendo ab una eademque natura appellationes a convenientia propria alienarent, cum passim in præcedentibus a nobis sit demonstratum, voces esse essentiarum significativas.

19. Εἴποι δ' ἄν τις ἴσως πρὸς ἀντιλογίαν ἠκονημένος, ὡς εἴπερ δεῖ τοῖς ὀνόμασι προσέχειν καὶ διὰ τούτων προσάγεσθαι ταῖς τῶν ὑποκειμένων ἐννοίαις, C καθὸ μὲν ἀγέννητον καὶ γεννητὸν παρηλλάχθαι φαμὲν, καθὸ δὲ φῶς καὶ φῶς, ζωή τε καὶ ζωὴ, δύναμις καὶ δύναμις, ἐοικέναι. Πρὸς ὃν φαμεν, οὐ βακτηρίᾳ χρώμενοι πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀντ' ἀποκρίσεως κατὰ τὸν Διογένους ἐπαινέτην· πολὺ γὰρ κυνισμὸς κεχώρισται Χριστιανισμοῦ· τὸν δὲ μακάριον Παῦλον ἐζηλωκότες, ὃς φησι δεῖν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ παιδεύειν τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, ὅτι τὸ μέν ἐστιν ἀγέννητον φῶς, τὸ δὲ γεννητόν. Πότερον ἄλλο τι σημαίνει τὸ φῶς ἐπ' ἀγεννήτου λεγόμενον παρὰ τὸ γεννητὸν, ἢ ταυτὸν ἑκάτερον; Εἰ μὲν γὰρ ἕτερόν τι καὶ ἕτερον, εὔδηλον, ὅτι καὶ σύνθετον τὸ ἐξ ἑτέρου καὶ ἑτέρου συγκείμενον. Τὸ δὲ σύνθετον οὐκ ἀγέννητον. Εἰ δὲ ταυτὸν, ὅσον παρήλλακται τὸ ἀγέννητον πρὸς τὸ γεννητὸν (33*), τοσοῦτον παρηλλάχθαι δεῖ καὶ τὸ φῶς D πρὸς τὸ φῶς, καὶ τὴν ζωὴν πρὸς τὴν ζωὴν, καὶ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν δύναμιν. Ὁ γὰρ αὐτὸς κανὼν καὶ τρόπος πρὸς τὴν ἁπάντων τῶν τοιούτων διάλυσιν. Εἰ τοίνυν πᾶν ὅπερ λέγεται τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας σημαντικὸν, ἴσον ἐστὶ κατὰ τὴν τῆς σημασίας δύναμιν τῷ (34) ἀγεννήτῳ διὰ τὸ ἁμερὲς καὶ ἀσύνθετον, κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον κἀπὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτὸν (35) τῷ γεννήματι. Παρηλλάχθαι δὲ ταῦτά φασι καὶ αὐ-

19. Dixerit autem fortasse quis ad contradicendum instructus, ac veluti cote acutus redditus, quod si habita ratione nominum in rerum subjectarum considerationem est eundum, quatenus quidem ingenitum et genitum differre dicimus: quatenus 698 vero lumen et lumen, vita et vita, potentia et potentia, non differre, sed ejusdem esse rationis. Cui respondemus, non baculo utentes ad quæstionem loco responsionis, id quod de Diogene refert ejus laudator, cynismus enim multum differt a Christianismo: sed sanctum Paulum imitantes, qui dicit longanimitate adversarios esse erudiendos [88]. Respondemus, inquam, quod quædam lux est ingenita, quædam vero genita. Utrum vero diversum seu aliud quid lux significat cum de ingenita, quam cum de genita natura usurpatur, vel an unum et idem notat utrobique? Etenim, si quidem diversum quid hic, et diversum illic significat, manifestum inde est, quod etiam compositum quid sit, ex alio videlicet et alio constans. Quod autem compositum est, ingenitum esse non potest. Sin vero unum et idem utrobique notat, quantum differt ingenitum a genito, tantum etiam differre oportet lumen a lumine, et vitam a vita, et potentiam a potentia. Unus enim et idem hic canon ac modus ad solutionem omnium ejusmodi objectionum adhiberi potest. Si igitur quid-

[88] II Tim. II, 25.

(33) Basil. p. 261.
(33*) Basilius pag. 262, τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, eodem sensu.

(34) Τῷ. Editi, τό. Edit.
(35) Αὐτόν. Forte, ταυτόν. Ed.

quid significativum est essentiæ Patris, æquale est vi significationis τῷ ingenito, propterea quod hic partium aut compositionis est nihil : eadem quoque ratione de Unigenito dicendum est, quod et ibi æquale est τῷ genito. At ipsi quoque hæc differre dicunt. Quis, quæso, amplius concedet sermonem essentiæ æqualitatem adducere, aut cui aliquam ita præeminentiam statuere, quod alter altero sit major omni quidem mole, omni vero tempore et aliis ejusmodi rebus remotis, concessoque quod simplex et una sit et intelligi debeat?

A τοί. Τίς ἔτι συγχωρήσει λόγον τὴν τῆς οὐσίας ὁμοιότητα προσάγειν, ἢ τινι τὴν ὑπεροχὴν κατὰ τὸ μεῖζον ὁρίσασθαι, παντὸς μὲν ὄγκου, παντὸς δὲ χρόνου, καὶ τῶν τοιούτων ἐξῃρημένων, ἁπλῆς τε καὶ μόνης οὔσης τε τῆς οὐσίας καὶ νοουμένης;

20. Videntur vero nobis omnino illi qui nullius dominio subditam et omni causa superiorem, et ab omnibus legibus liberam essentiam naturæ genitæ et paternis legibus servienti comparare ausi sunt, neque ullo plane modo universitatis rerum considerasse naturam, aut si quando hoc faciunt, non pura mente de hisce rebus ferre judicia. Etenim cum nobis duæ sunt distinctæ viæ ad earum rerum de quibus quæritur inventionem excogitatæ : una quidem juxta quam ipsas essentias consideramus, et ita sincera de ipsis ratione unumquodque sub censuram nostram vocamus : altera autem quæ fit per indagationem operationum, seu cum per operationes fit indagatio, quam ex ipsis jam factis et absolutis operibus dijudicamus. Tertiam viam quæ neutra sit harum, et quæ præter jam dictas talem essentiæ æqualitatem monstret, reperire est impossibile. Nam sive quis disquisitionis initium capere velit ex ipsis essentiis, illa quidem quæ superior est, cum alterius dominium vel ullam generationem neutiquam admittat, et ejusmodi rebus mentem nostram cum amore veritatis accedentem erudiat, quam longissime jubet repellere lege naturæ talem ad aliud comparationem, præbetque occasionem, ut talem mente versemus operationem, quæ conveniens sit essentiæ majestati. Sin vero ex opificiis quis judicium instituere velit, indeque ad essentias feratur : ubi Filium ingeniti inveniet facturam, Unigeniti autem Paracletum, cumque ex Unigeniti præeminentia de operationis differentia edoctus fuerit, indubitatam accipit de diversitate, etiam secundum essentiam, demonstrationem, ut non opus nobis sit aliquid operatur, plurimum differt ab eo qui nutu facere [89], quique adoratur, ab eo qui adorat.

20. Τὴν ἀρχὴν δὲ δοκοῦσί μοι οἱ τὴν ἀδέσποτον καὶ πάσης μὲν αἰτίας κρείττονα, πάντων δὲ νόμων ἐλευθέραν οὐσίαν, τῇ γεννητῇ καὶ νόμοις πατρικοῖς δουλευούσῃ συγκρῖναι (36) τολμήσαντες, ἢ μηδὲ ὅλως τὴν τῶν ὅλων φύσιν ἐπεσκέφθαι, ἢ μὴ καθαρᾷ τῇ διανοίᾳ τὰς περὶ τούτων ποιεῖσθαι κρίσεις. Δυεῖν γὰρ ἡμῖν τετμημένων ὁδῶν πρὸς τὴν τῶν ζητουμένων εὕρεσιν, μιᾶς μὲν, καθ' ἣν τὰς οὐσίας αὐτὰς ἐπισκοπούμενοι, καθαρῷ τῷ περὶ αὐτῶν λόγῳ τὴν ἑκάστου πιστούμεθα κρίσιν, θατέρας δὲ τῆς διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἐξετάσεως, ἣν ἐκ τῶν δημιουργημάτων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων διακρίνομεν, οὐδετέραν τῶν εἰρημένων εὑρεῖν ἐμφαινομένην, τὴν τῆς οὐσίας ὁμοιότητα δυνατόν. Εἴτε γὰρ ἐκ τῶν οὐσιῶν ποιοῖτό τις τῆς ἐπισκέψεως τὴν ἀρχὴν, ἡ μὲν (37) ἀνωτέρω βασιλείας καὶ πάντη γεννήσεως ἀνεπίδεκτος οὖσα, τούτοις τε παιδεύουσα τὴν μετ' ἐννοίας προσιοῦσαν διάνοιαν, ἀπωθεῖν ὡς ποῤῥωτάτω παρακελεύεται νόμῳ φύσεως (38) τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν, ἀκόλουθον καὶ προσήκουσαν τῷ τῆς οὐσίας ἀξιώματι παρέχουσαν νοεῖν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Εἶτ' ἐκ τῶν δημιουργημάτων σκοπούμενος (39), ἐκ τούτων ἐπὶ τὰς οὐσίας ἀνάγοιτο, τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸν Υἱὸν εὑρίσκων ποίημα, τοῦ δὲ Μονογενοῦς τὸν Παράκλητον, κἀκ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑπεροχῆς (40) τὴν τῆς ἐνεργείας διαφορὰν πιστούμενος, ἀναμφισβήτητον λαμβάνει καὶ τῆς κατ' οὐσίαν παραλλαγῆς τὴν ἀπόδειξιν, ἵνα μὴ τρίτον λέγωμεν, ὅτι πάμπολυ διενήνοχεν ὁ δημιουργῶν ἐξουσίᾳ τοῦ νεύματι πατρικῷ ποιοῦντος, καὶ μηδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν ὁμολογοῦντος, ὅ τε προσκυνούμενος τοῦ προσκυνοῦντος.

21. Si igitur nullo modo absurdum esse putant, æquali ratione utrisque hæc eadem communicare, nimirum essentiam, operationem, potestatem, nomen, sublatis prorsus nominum et rerum differentiis; **699** pronuntient una opera diserte, duo esse ingenita. Sin vero manifeste hoc impium est, age probent, non illa similitudinis appellatione, qua ceu velamento quodam utuntur, sed certis argumentis, quod omnium confessione impietati datur. Cæterum ne videamur juxta intentatam nobis et in tertium nominare : siquidem qui propria potestate paterno quid fecit, et fatetur se nihil a semetipso

21. Εἰ μὲν οὖν μηδὲν ἄτοπον ἡγοῦνται τῶν αὐτῶν ἐπίσης ἑκατέρων μεταδιδόναι τούτων, οἷον οὐσίας, ἐνεργείας, ἐξουσίας, ὀνόματος, ἀνελόντες τὰς τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων διαφορὰς, δύο σαφῶς ἀγέννητα λεγέτωσαν. Εἰ δὲ τοῦτο προφανῶς ἀσεβὲς, μὴ δι' ἐπικαλύμματος ὁμοιότητος ὀνόματι κατασκευαζέτωσαν τὸ πᾶσιν ὁμολογούμενον εἰς ἀσέβειαν. Ἀλλ' ἵνα γε μὴ δοκοίημεν κατὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν ἡμῖν καὶ παρὰ πολλοῖς θρυλλουμένην βλασφημίαν ἰδίοις πλάσμασι καὶ λόγοις ἐκβιάζεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἐκ τῶν

[89] Joan. v, 19.

(36) Apud Basil. pag. 267, συγκρίνειν.
(37) Basil. pag. 266.
(38) Basil. p. 268.
(39) Basil. pag. 269, 270.
(40) Basil. pag. 269.

Γραφῶν αὐτῶν ποιησόμεθα τούτων τὴν ἀπόδειξιν. Εἷς ὑπὸ νόμου καὶ προφητῶν καταγγέλλεται Θεός. Οὗτος καὶ τοῦ Μονογενοῦς εἶναι Θεὸς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ὁμολογεῖται. Πορεύομαι γὰρ, φησὶ, πρὸς τὸν Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. Μόνος ἀληθινὸς Θεὸς, μόνος σοφὸς, μόνος ἀγαθὸς, μόνος δυνατὸς, μόνος ἔχων ἀθανασίαν, Θορυβείσθω δὲ μηδεὶς, μηδὲ ταρασσέσθω τὴν διάνοιαν. Οὐ γὰρ ἐπ' ἀναιρέσει τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος, ἢ τῆς σοφίας, ἢ τῆς ἀθανασίας, ἢ τῆς ἀγαθότητος χρώμεθα τοῖς εἰρημένοις; ἀλλ' ἐπὶ διακρίσει τῆς τοῦ Πατρὸς ὑπεροχῆς. Μονογενῆ μὲν γὰρ ὁμολογοῦμεν Θεὸν καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν, ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον, σοφὸν, ἀγαθόν. Ἀλλ' αὐτῆς γε τῆς συστάσεως, καὶ παντὸς, ὅπερ ἐστὶ, τὸν Πατέρα φαμὲν αἴτιον οὐκ ἔχοντα τῆς ἰδίας οὐσίας ἢ τῆς ἀγαθότητος αἴτιος ὡς ἀγέννητον, ταύτην ἡμῖν παρεχόντων τὴν ἔννοιαν τῶν προτεθέντων.

A multorum ore versantem blasphemiam propriis figmentis vim velle veritati afferre, jam porro ex ipsis Scripturis illa quæ diximus demonstrabimus. Unus a lege et prophetis perhibetur esse Deus. Et quod is ipse sit Unigeniti quoque Deus, ex ipsius Salvatoris confessione patet. Nam *Vado*, inquit, *ad Deum meum et Deum vestrum* [90]. Solus verus Deus [91], solus sapiens [92], solus bonus [93], solus potens [94], solus habens immortalitatem [95]. Nemo, quæso, animo tumultuoso et commoto hæc excipiat, nemo in mente perturbetur. Neque enim ideo hoc allato sermone sumus usi, ut Unigeniti divinitatem, vel sapientiam, vel immortalitatem, vel bonitatem tolleremus, sed ad ostendendam differentiam respectu præeminentiæ Patris. Etenim unigenitum confitemur Deum et Dominum nostrum Jesum Christum, incorruptibilem B et immortalem, sapientem, bonum. Sed hujus ipsius consistentiæ, ejusque in universum quod est, Patrem didicimus esse causam, cum ipse suæ essentiæ et bonitatis nullam habeat causam, utpote ingenitus, sicut ea quæ prius sunt proposita, menti nostræ ingenitum considerandum exhibuerunt.

22. Οὔκουν εἰ μόνος μὲν ἀληθινὸς ὁ Θεὸς καὶ σοφὸς, ἐπειδὴ καὶ μόνος ἀγέννητος, μονογενὴς Υἱὸς, ἐπειδὴ μόνος ἀγεννήτου γέννημα, οὐκ ἂν δέ τι μόνον εἴη, κοινοποιουμένης πρὸς ἕτερον δι' ὁμοιότητα τῆς φύσεως. Χρὴ τοίνυν τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα ἀνελόντες, τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα δεξάμενοι κατὰ τὸν οἰκεῖον λόγον, εἰς ἕνα καὶ μόνον ἀληθῶς ἐνάγειν τὴν τῶν πάντων αἰτίαν τε καὶ ἀρχὴν, ὁποτεταγμένου δηλαδὴ τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρὶ, τὴν δὲ περὶ τούτων ἔννοιαν ἀκριβῶς διακαθαίροντας, καὶ τὸν τῆς ἐνεργείας τρόπον οὐκ ἀνθρώπειον νομίζειν, εὐμαρῆ δὲ καὶ θεῖον· οὗτοι μερισμὸν ἢ κίνησίν τινα τῆς οὐσίας τὴν ἐνέργειαν ἡγουμένους, ἅπερ ἐπινοεῖν C ἀναγκαῖον τοὺς ὑπαγομένους τοῖς Ἑλλήνων σοφίσμασιν, ἐνούντων τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν, καὶ διὰ τοῦθ' ἅμα μὲν τῷ Θεῷ τὸν κόσμον ἀποφαινομένων, οὐδὲν δὲ μᾶλλον ἐκ τούτου τὴν ἀτοπίαν διαφευγόντων. Ἐχρῆν γάρ τοι πρὸς τὴν τῆς δημιουργίας παῦλαν ἀποβλέποντας, μηδὲν πρὸς τὴν ἀρχὴν ἀνανεύειν. Οὐδὲ γὰρ ἀντιλήξειεν (41) εἰς τέλος μὴ ἀπ' ἀρχῆς ὁρμώμενον.

22. Non igitur, siquidem solus ipse est verus Deus, et sapiens, utpote qui solus est ingenitus, unigenitus Filius, qui solus est ingeniti progenies, unquam esse solum quid potest, propterea quia ejus natura ob similitudinem cum aliquo altero fit communis. Necesse igitur est, ut sublata omni secundum substantiam similitudine, admissa autem ea quam Filius respectu Patris habere potest, uni et soli vere Deo juxta proprium sermonem omnium quæ usquam sunt rerum causam et principium tribuamus : quoniam videlicet etiam ipse Filius sit subjectus Patri, utque pura omnino his in rebus mente versantes, etiam modum operationis ab omni hominum conditione alienum putemus, facilem tamen et divinum. Non sane, quasi arbitremur partitione aut motu quodam factam esse illam operationem : cujusmodi quid necesse habent cogitare illi, qui Græcorum argutiis operationem essentiæ unientium atque ideo mundum Deo coexstitisse dicentium, neque hoc ipso absurditatem fugientium, sunt pellecti. Oporteret enim ipsos respiciendo ad cessationem creationis, nequaquam principio eam exæquare extollendo. Fieri enim non potest ut fine aliquo desinat esse, quod non ab aliquo principio cœpit esse.

23. Ἀλλ' οὗτοι μὲν μηθ' ὑγιαίνουσιν ὀφθαλμοῖς τὴν τῶν ὄντων κατανενοηκότες διαφορὰν, μήτε δίκαιοι κριταὶ γενόμενοι τῶν πραγμάτων, ἀφιέσθωσαν· διὰ κακόνοιαν ἐπικρυπτούσης αὐτοῖς τὴν ἀλήθειαν τῆς δίκης. Ἡμεῖς δὲ κατὰ τὰ μικρῷ πρόσθεν D ῥηθέντα τὴν ἐνέργειαν ἐκ τῶν ἔργων κρίνοντες, οὐκ ἀσφαλὲς οἰόμεθα δεῖν ἑνοῦν τῇ οὐσίᾳ, τὴν μὲν ἄναρχον ἁπλῆν τε καὶ ἀτελεύτητον εἰδότες, τὴν δὲ ἐνέργειαν οὐκ ἄναρχον. Ἡ γὰρ ἂν ἦν καὶ τὸ ἔργον ἄναρχον,

23. Verum enim vero hi homines, cum sciant rerum in natura existentium differentiam, nihilominus morbo quodam oculorum laborare videntur, neque sunt æqui rerum judices. Facessant sane, quandoquidem ipsum jus illis ob malitiam veritatem occultat. Nos autem secundum ea quæ paulo prius sunt dicta, habito de operatione ex operibus judicio, non censemus tutum esse illam illi essentiæ unire oportere ; cum sciamus hanc sine principio, sine com-

[90] Joan. xx, 17. [91] Joan. xvii, 3. [92] Matth. xix, 17. [93] Matth. xix, 17. [94] I Tim. vi, 16. [95] ibid. 15.

(41) Ἀντιλήξειεν. Forte, ἂν τι λήξειεν. Edit.

positione et sine fine esse. Nam, si esset sine principio, etiam ipsum opus esset principii expers, neque sine fine : quandoquidem fieri non potest, quin cessantibus operibus ipsa quoque cesset operatio. Valde enim puerile et infantis mentis est judicium ingenitam et fine carentem dicere operationem, atque sic illam cum essentia unam eamdemque rem esse, cum nullum plane opus fieri possit ingenite et infinite. Si enim hoc **700** quis affirmaverit, alterutrum ex duobus inde consequens erit : aut operationem Dei esse sine actione, vel opus etiam ipsum esse ingenitum. Si vero utrumque horum omnium confessione est absurdum, verum erit id quod reliquum est, videlicet cum opera initium habeant, operationem etiam non sine principio esse : cumque cessent, eamdem etiam non carere fine. Non itaque B decet nos aliorum sententiis statim antequam probe examinentur, fidem habere, et ita essentiæ operationem unire ; sed existimare quod hæc verissima

A οὔτ' ἀτελεύτητον, ἐπεὶ μηδὲ οἷόν τε παυσαμένων τῶν ἔργων ἄπαυστον εἶναι τὴν ἐνέργειαν. Λίαν γὰρ μειρακιῶδες, καὶ φρενὸς νηπίας, ἀγέννητον καὶ ἀτελεύτητον λέγειν τὴν ἐνέργειαν ταυτὸν τῇ οὐσίᾳ τιθεμένους μηδενὸς τῶν ἔργων ἀγεννήτως γίγνεσθαι δυναμένου, μήτ' ἀτελευτήτως. Ἐκ γὰρ τούτων συμβαίνοι (42) δυοῖν θάτερον, ἢ τὴν ἐνέργειαν ἄπρακτον εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἢ τὸ ἔργον ἀγέννητον. Εἰ δ' ἑκάτερον τούτων ὁμολογουμένως ἄτοπὸν, ἀληθὲς τὸ λειπόμενον, ἀρχομένων τε τῶν ἔργων, μὴ ἄναρχον εἶναι τὴν ἐνέργειαν παυομένων τε, μὴ ἄπαυστον. Οὐ χρὴ τοίνυν πειθομένους γνώμαις ἑτέρων ἀνεξετάστοις ἐνοῦν τῇ οὐσίᾳ τὴν ἐνέργειαν, ἀληθεστάτην δὲ καὶ Θεῷ πρεπωδεστάτην ἐνέργειαν ἡγεῖσθαι τὴν βούλησιν, ἀρκοῦσαν πρός τε τὸ εἶναι καὶ σώζεσθαι τὰ B πάντα, μαρτυρούσης καὶ προφητικῆς φωνῆς· Πάντα γὰρ ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν· Οὐ γὰρ ἐπιδέεταί τινος πρὸς τὴν ὧν βούλεται σύστασιν, ἀλλ' ἅμα τε βούλεται, καὶ γέγονεν ὅπερ ἠθέλησεν.

Deoque convenientissima sit operatio, nimirum voluntas, quæ valet et sufficiens est ad rerum omnium tum essentiam tum conservationem, testante hoc ipsum etiam voce prophetica : *Omnia* enim *quæcunque voluit, fecit* [96]. Non enim ulla re indiget ad earum rerum, quas esse vult, consistentiam, sed simulatque vult, consistit etiam quodcunque voluit.

24. Quocirca siquidem oratio nostra jam ostendit voluntatem esse operationem, operationem vero non esse essentiam : cumque Unigenitus subsit voluntati Patris non ad essentiam, sed operationem, quæ et ipsa est voluntas : necesse est ut Filius hanc servet et teneat similitudinem. Unde jam porro, cum commode eo provehamur, tenere nos oportet veram quoque rationem, cur imago dicatur. Ipse beatus Paulus exposuit, dicens ; *Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quia in ipso creata sunt omnia, tam quæ in cælo quam quæ in* C *terra sunt, visibilia et invisibilia* [97]. Hanc ob causam est imago. Omnia vero quæ in ipso creata sunt, una cum eo qui primogenitus dicitur, non certe ingenitam quamdam essentiam notant. Non enim eorum respectu essentia est. Ipsam vero operationem per quam Filius, in quo omnia, referre imago ad essentiam non potest, nec gestare imago illam similitudinem potest ratione essentiæ, cum sit operatio, quæ ingenita fuit penes Deum in præsentia ante constitutionem etiam primogeniti et omnium quæ per ipsum creata sunt. Quis enim, quæso, qui tum ipsum Unigenitum novit, tum omnia quæ per ipsum facta sunt [98], etiam probe cognita habet, non confiteatur se eo intueri omnem Patris potentiam ? Quo cum respexerit beatissimus Paulus, non, Per ipsum, di- D cit, sed, *In ipso*, et sane addendo τὸ *Unigenitus*, ut ipse cum aliis, quæ per ipsum facta sunt, assumptus, hanc Patris operationem manifestam faceret illis qui hæc contueri valent. Imaginem igitur illum di-

24, Οὐκοῦν εἰ τὴν μὲν βούλησιν ἐπέδειξεν ὁ λόγος ἐνέργειαν, οὐκ οὐσίαν δὲ τὴν ἐνέργειαν, ὑπίστη δὲ βουλήσει τοῦ Πατρὸς ὁ Μονογενὴς, οὐ πρὸς τὴν οὐσίαν, πρὸς δὲ τὴν ἐνέργειαν, ἥτις ἐστὶ καὶ βούλησις· ἀποσώζειν τὴν ὁμοιότητα τὸν Υἱὸν ἀναγκαῖον. Ἐξ ὧν προσαγομένους δεῖ τὸν ἀληθῆ τῆς εἰκόνος διασώζειν λόγον. Αὐτὸς ὁ μακάριος Παῦλος ἐξηγήσατο, εἰπών· Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τά τε ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς, ὁρατὰ καὶ ἀόρατα. Διὰ τοῦτο εἰκών. Πάντα δὲ τὰ ἐν αὐτῷ κτισθέντα μετὰ τοῦ πρωτοτόκου οὐ τὴν ἀγέννητον οὐσίαν χαρακτηρίζει. Οὐ γὰρ κατὰ ταῦτα ἡ οὐσία. Τὴν δὲ ἐνέργειαν, δι' ἧς ὁ Υἱὸς, ἐν ᾧ τὰ πάντα, οὐ πρὸς τὴν οὐσίαν φέροι ἂν ἡ εἰκὼν τὴν ὁμοιότητα, πρὸς δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐναποκειμένην ἀγεννήτως τῇ προγνώσει, καὶ πρὸ τῆς πρωτοτόκου συστάσεως, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ κτισθέντων. Τίς γὰρ αὐτόν τε τὸν Μονογενῆ γινώσκων, καὶ πάντα τὰ δι' αὐτοῦ γενόμενα καταμαθὼν, οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν αὐτῷ θεωρεῖσθαι πᾶσαν τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν ; Πρὸς ὅπερ ἀπιδὼν ὁ μακαριώτατος Παῦλος, οὐ, Δι' αὐτοῦ, φησὶν, ἀλλ' Ἐν αὐτῷ, καίτοι προσθεὶς τὸ, Πρωτότοκος, ἵνα τοῖς δι' αὐτοῦ γενομένοις καὶ αὐτὸς συμπαραληφθεὶς, πᾶσι γνωρίζῃ τοῖς ταῦτα συνορᾷν δυναμένοις τὴν τοῦ D Πατρὸς ἐνέργειαν. Εἰκόνα τοίνυν φαμὲν, οὐχ ὡς ἀγεννήτῳ γέννημα παραβάλλοντες (ἀνάρμοστον γὰρ τοῦτό γε καὶ τοῖς πᾶσιν ἀδύνατον), ἀλλ' Υἱὸν μονογενῆ καὶ πρωτότυκον Πατρὶ, τῆς μὲν Υἱοῦ προσηγορίας τὴν οὐσίαν δηλούσης, τῆς δὲ Πατρὸς, τὴν τοῦ

[96] Psal. CXIII, 3. [97] Coloss. I, 15, 16. [98] Joan. I, 3.

(42) Συμβαίνοι. Forte, συμβαίνει. EDIT.

γεννήσαντος ἐνέργειαν. Εἰ δέ τις φιλονείκως τοῖς οἰκείοις ἐμμένων μὴ προσέχοι τοῖς ῥηθεῖσι τὸν νοῦν, ἐκβιάζοιτο δὲ τὴν τοῦ Πατρὸς προστηγορίαν οὐσίας εἶναι σημαντικήν, μεταδιδότω καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῆς ὁμοίας φωνῆς, ᾧ προλαβὼν μετέδωκε καὶ τῆς ὁμοίας οὐσίας· μᾶλλον δὲ ἀμφοῖν ἑκατέρῳ, τῷ τε Πατρὶ τῆς Υἱοῦ, καὶ τῷ Υἱῷ τῆς Πατρός· ἡ γὰρ τῆς οὐσίας ὁμοιότης ταῖς αὐταῖς ὀνομάζειν προσηγορίαις ἀναγκάζει τοὺς ταύτην περὶ αὐτῶν ἔχοντας τὴν δόξαν.

A cimus, non quod ingenito genitum assimilemus (inconveniens enim et ineptum hoc esset, neque a quoquam præstari potest), sed Filium unigenitum et primogenitum Patris dicimus, ubi quidem Filii appellatio essentiam denotat, Patris autem gignentis operationem. Si vero quis contendendi studio in propriis permanet opinionibus, et ea quæ jam dicta sunt, sana mente ponderare recusat violenter autem instat, Patris appellationem essentiæ significativam esse, faciat ille etiam eamdem vocem communem cum Filio, quem antea ejusdem etiam essentiæ participem fecit : imo potius utramque ambobus, Filii scilicet appellationem Patri, et Patris appellationem vicissim Filio tribuat ; essentiæ enim similitudo coget eos, qui hanc de ipsis opinionem habent, iisdem appellationibus ipsos nominare.

25. Ἀρκούντων δὲ (43) ἡμῖν τοσούτων καὶ περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ περὶ τοῦ Παρακλήτου λοιπὸν εἰπεῖν, οὐ ταῖς ἀνεξετάστοις τῶν πολλῶν ἀκολουθοῦντας δόξαις, τὴν δὲ τῶν ἁγίων ἐν ἅπασι φυλάσσοντας διδασκαλίαν, παρ' ὧν τρίτον αὐτὸ ἀξιώματι καὶ τάξει μαθόντες, τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει πεπιστεύκαμεν· οὐκ ἐπαμειβομένων ταῖς φύσεσι τῶν ἀξιωμάτων κατὰ τὴν ἐν ἀνθρώποις ἐκ πολιτείας μεταβολήν, οὔτ' ἐνηλλαγμένης τῆς τάξεως κατὰ τὴν δημιουργίαν ἐναντίως ταῖς οὐσίαις, ἀλλ' εὐαρμόστως ἐχούσης πρὸς τὴν φύσιν, ὡς μήτε τὸ πρῶτον τῇ τάξει δεύτερον εἶναι τὴν φύσιν, μήτε μὴν τὸ φύσει πρῶτον δευτέρας ἢ τρίτης λαχεῖν τάξεως. Οὐκοῦν εἴπερ ἥδε τῆς τῶν νοητῶν δημιουργίας ἀριστη τάξις, τρίτον δν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν τάξιν, οὐκ ἂν πρῶτον εἴη τὴν φύσιν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ. Ἦ γὰρ ἂν εὔηθες καὶ περιττὸν τὸν αὐτὸν ποτὲ μὲν πρώτην, ποτὲ δὲ τρίτην ἔχειν χώραν, ἓν τε ἄμφω εἶναι, τό τε προσκυνούμενον, καὶ ἐν ᾧ προσκυνεῖναι, καθ' ἃ φησιν ὁ Κύριος· Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. Οὐδὲ μὴν ταυτὸν τῷ Μονογενεῖ. Οὐ γὰρ ἂν ὑπηριθμήθη τούτῳ ὡς ἰδίαν ἔχων ὑπόστασιν, ἀρκούσης καὶ πρὸ τούτων τῆς τοῦ Σωτῆρος φωνῆς, δι' ἧς ἕτερον ἔφη σαφῶς τὸν ἀποσταλησόμενον εἶναι πρὸς ὑπόμνησιν καὶ διδασκαλίαν τῶν ἀποστόλων. Οὐδέτερον μὲν ἀριθμῷ παρὰ τὸν Θεὸν, ἀγέννητον δέ. Εἷς γὰρ καὶ μόνος ἀγέννητος, ἐξ οὗ τὰ πάντα γέγονεν. Ἢ ἄλλο μὲν παρὰ τὸν Υἱὸν, γέννημα δέ. Εἷς γὰρ καὶ μονογενὴς, ὁ Κύριος ἡμῶν, Δι' οὗ τὰ πάντα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον Ἀλλὰ καὶ τρίτον καὶ φύσει καὶ τάξει, προστάγματι τοῦ Πατρὸς, ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ γενόμενον, τρίτῃ χώρᾳ τιμώμενον, ὡς πρῶτον καὶ μεῖζον πάντων, καὶ μόνον τοιοῦτο τοῦ Μονογενοῦς ποίημα· θεότητος μὲν καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ἀπολειπόμενον, ἁγιαστικῆς δὲ καὶ διδασκαλικῆς πεπληρωμένον. Τοὺς γάρ τοι πεπιστευκότας ἐνέργειαν εἶναί τινα τοῦ Θεοῦ τὸν Παράκλητον, εἶτα ταῖς οὐσίαις ὑπαριθμοῦντας, ὡς λίαν εὐήθεις καὶ πολὺ τῆς ἀληθείας ἀπεσχοινισμένους, νῦν διελέγχειν, μακρᾶς ἂν εἴη σχολῆς.

B 25. Cum vero hæc nobis sufficiant de Unigenito, consequens fuerit deinceps de Paracleto quoque dicere, non sectando multorum opiniones non probatas aut satis expensas, sed servando in omnibus sanctorum doctrinam, a quibus cum didicerimus tertium dignitate et ordine, tertium quoque juxta naturam revera esse credimus. Non quod dignitates more hominum usitato in vicissitudine politica, naturis hisce etiam per vices contingant, neque etiam quasi ordo ita sit permutatus in creatione, ut essentiis is sit contrarius ; sed quod conveniens sit ipsi naturæ, ut neque quod primum fuit ordine secundum sit juxta naturam, neque etiam id quod primum natura **701** fuit, secundum aut tertium sortiatur ordinem. Quocirca siquidem constitutionis eorum quæ mente tantum percipiuntur, non C potest non optimus esse ordo : Spiritus sanctus cum sit tertium ordine, primum esse non poterit natura, id quod est Deus et Pater. Etenim vel ineptum et abundans esset, si eumdem diceremus modo primum, modo tertium tenere locum ; unumque et idem esse, id quod adoratur et illud in quo adoratur ; quemadmodum ipse Dominus dicit : *Deus est spiritus, et eos, qui illum adorant, oportet in spiritu et veritate adorare* [99]. Neque enim unum et idem est cum Unigenito ; alias enim non haberet numerum suum post Filium ; utpote qui suam quoque propriam substantiam habet, sufficiente etiam ad horum confirmationem ipsa Salvatoris voce, qua manifeste diversum dixit [1] esse eum qui mittendus erat ad recordationem apostolorum. Neque sane D numero quidquam est aliud præter Deum, quasi etiam ingenitus quidam : unus enim ipse et solus ingenitus est, ex quo omnia facta sunt ; aut aliud sane præter Filium, progenies, inquam, seu propago quædam, unus enim et solus est unigenitus, Dominus noster, *Per quem sunt omnia* [2], juxta Apostolum, Verum tertium quid est tum natura tum ordine, jussu quidem Patris, operatione autem Filii factum ; tertio loco colitur, quia videlicet ordine et dignitate præstat aliis, et unicum tale Unigeniti opus est,

[99] Joan. IV, 24. [1] Joan. XIV, 16, 26. [2] Coloss., I, 16.

(43) Basilius lib. III, p. 271 et 276.

deitate quidem et potentia creandi remota, sanctificandi autem et docendi facultate abundans. Illos enim qui Paracletum operationem quamdam Dei esse credunt, et deinde illum essentiis subjungunt, tanquam valde insulsos et a veritate longe remotos si nunc refutare vellemus, longa sane mora ad id nobis opus foret.

26. Verum, ne sermonum prolixitate auditores gravemus, minusve alacres reddamus, paucis eorum quæ diximus vim omnem comprehendentes, dicimus unum et solum vere esse illum verum omnium Deum ingenitum, sine principio, incomparabilem, omni causa superiorem, et omnibus rebus aliis, quod et ipsæ quid, ceu substantiæ sunt, causam. Quid non ex communione quadam cum alia aliqua re communicationem rerum constituit, nec antecedit cuncta ordine, nec præstat collatione; ad omnes quidem res respectum quemdam ad collationem quamdam suam habet; sed ratione præeminentiæ nullam comparationem essentiæ, potentiæ, imperiive admittit; qui genuit et fecit ante omnia unigenitum Deum Dominum nostrum Jesum Christum, per quem omnia facta sunt, quique imago et signaculum est propriæ potentiæ et operationis, neque ei, qui genuit, secundum essentiam æquiparatur, neque Spiritui sancto, qui per ipsum factus est; illo quidem minor, tanquam factura, hoc vero præstantior, tanquam factor. Et sane quod creatus sit, fide dignus est testis ille qui ab ipso Domino testimonium habet [3], quod ex Deo scientiam suam habeat, Petrus nimirum; cum dicit : *Certo igitur sciat universa domus Israel, quod ipsum Dominum et Christum Deus fecit* [4], et ipse qui ex persona Domini inquit, *Dominus creavit me in principio viarum suarum* [5]. Quod autem ipse vicissim creavit Spiritum sanctum, hic etiam ostendit qui dicit : *Unus est Deus ex quo sunt omnia, et unus Dominus, Jesus Christus per quem sunt omnia* [6]; et sanctus Joannes qui dixit : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nequidquam* [7]. Ex quibus consequi necesse est, vel ipsum ingenitum dicere, quod impium est; vel si factus est, quod ipse per ipsum factus sit. Tantum enim a Patre confitemur genitum esse Filium, subordinatum essentiæ seu voluntati : sicut ipse Filius fatetur quod propter Patrem vivat [8], neque a semet quidquam faciat [9]. Neque tamen dicimus ipsum coessentialem, neque similis essentiæ, siquidem illud generationem et participationem notat essentiæ, hoc autem ejusdem exæquationem.

26. Ἀλλ' ἵνα μὴ τῷ μήκει τῶν λόγων ἀποκνήσωμεν τοὺς ἀκούοντας, πᾶσαν ἐν βραχεῖ τῶν ῥηθέντων περιλαβόντες τὴν δύναμιν, φαμὲν ἕνα καὶ μόνον ἀληθινὸν εἶναι τὸν τῶν πάντων Θεὸν, ἀγέννητον, ἄναρχον, ἀσύγκριτον, πάσης αἰτίας κρείττονα, πᾶσι τοῖς οὖσι τοῦ εἶναι αἴτιον· οὐκ ἐκ κοινωνίας τῆς πρὸς ἕτερον τὴν τῶν ὄντων δημιουργίαν συστησάμενον, οὐ τῇ τάξει τὸ πρῶτον, οὐ συγκρίσει τὸ κρεῖττον κατὰ πάντων ἀποφερόμενον, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν ἀσύγκριτον οὐσίας καὶ δονάμεως καὶ ἐξουσίας, γεννήσαντα καὶ ποιήσαντα πρὸ πάντων μονογενῆ Θεὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, εἰκόνα καὶ σφραγῖδα τῆς ἰδίας δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, μήτε τῷ γεννήσαντι κατὰ τὴν οὐσίαν συγκρινόμενον, μήτε τῷ δι' αὐτοῦ γενομένῳ ἁγίῳ Πνεύματι. Τοῦ μὲν γὰρ ἐλάττων ἐστὶν, ὡς ποίημα· τοῦ δὲ κρείττων, ὡς ποιητής. Τοῦ μὲν οὖν πεποιῆσθαι μάρτυς ἀξιόπιστος ὁ παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μαρτυρηθεὶς ἐκ Θεοῦ τὴν γνῶσιν ἔχειν Πέτρος, εἰπών· Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε· καὶ ὁ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου λέγων· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ· τοῦ δὲ πεποιηκέναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὅ τε εἰπὼν, Εἷς Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης φήσας· Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, Ἐξ ὧν ἀκόλουθον ἂν, ἢ ἀγέννητον λέγειν, ὅπερ ἀσεβές· ἢ εἴπερ γέγονε, δι' αὐτοῦ γεγονέναι. Μόνον γὰρ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὁμολογοῦμεν γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν, ὑποτεταγμένον οὐσίᾳ καὶ γνώμῃ· ζῇν τε γὰρ διὰ τὸν Πατέρα, καὶ μηδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν αὐτὸς ὁμολογεῖ· μήτε μὴν ὁμοούσιον, μηδὲ ὁμοιούσιον, ἐπείπερ τὸ μὲν γένεσιν καὶ μερισμὸν σημαίνει τῆς οὐσίας, τὸ δὲ ἰσότητα.

702 27. Neque vero genitus est Pater, neque ingenitus Filius; sed id quod est sine ullo fine, idem etiam ipsum vocari vere fatemur, utpote genimen, filium obsequentem, ministrum perfectissimum, qui ad omnem creationem voluntatemque Patris operam suam præstitit, nimirum ad omnium rerum quæ sunt compositionem, ad distributionem, ad leges hominibus ferendas, ad œconomiam et omnem providentiam : ministro utentem Paracleto ad sanctificationem, ad doctrinam, ad confirmationem fidelium :

27. Οὔτε δὲ γεννητὸς ὁ Πατὴρ, οὔτε ἀγέννητος ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ὅπερ ἐστὶν ἀτελευτήτως, τοῦτο καὶ λεγόμενον ἀληθῶς γέννημα, Υἱὸν ὑπήκοον, ὑπουργόν τε λειότατον, πρὸς πᾶσαν δημιουργίαν καὶ γνώμην πατρικὴν ὑπηρετήσαντα, πρὸς τὴν τῶν ὄντων σύστασιν καὶ διαμονὴν, πρὸς νομοθεσίαν ἀνθρώπων, πρὸς οἰκονομίαν, καὶ πᾶσαν πρόνοιαν· ὑπηρέτῃ χρώμενον τῷ Παρακλήτῳ πρὸς ἁγιασμὸν, πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς βεβαίωσιν τῶν πιστῶν· ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν γεννηθέντα ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, νόμοις

[3] Matth. xvi, 17. [4] Act. ii, 36. [5] Prov. viii, 22. [6] I Cor. viii, 7. [7] Joan. i, 3. [8] Joan. vi, 58. [9] Joan. v. 19.

ἀνθρωπίνοις πολιτευάμενον ὁσίως, σταυρωθέντα, ἀποθανόντα, ἀναστάντα τῇ τρίτῃ τῶν ἡμερῶν, ἀνελθόντα εἰς οὐρανὸν, ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ δικαίαν ἀνταπόδοσιν πίστεώς τε καὶ ἔργων, βασιλεύοντά τε εἰς τοὺς αἰῶνας, σωζομένης ἐν ἅπασι πάντοτε τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Θεοῦ καὶ μοναρχίας, ὑποτεταγμένου δηλαδὴ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου τῷ Χριστῷ μετὰ πάντων, αὐτοῦ δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, κατὰ τὴν τοῦ μακαρίου Παύλου διδασκαλίαν, ὃς φησιν· Ὅταν γὰρ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Τούτων δὲ πάντων εὐκρινῶς μὲν καὶ πλατύτερον ἐν ἑτέροις (44) ἡμῖν ἀπαδεδειγμένων, ἐν βραχεῖ δὲ νῦν πρὸς ὑμᾶς ὡμολογημένων, εὐχόμεθα τούς τε παρόντας ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς τῶν αὐτῶν ἡμῖν μυστηρίων κοινωνοῦντας, μὴ ψόγον ἀνθρώπων δεδοικότας, μήτε σοφίσμασιν ἀπατωμένους, ἢ κολακείαις ὑπαγομένους, κατὰ τὴν ἀληθῆ καὶ δικαίαν κρίσιν ἐπιψηφίσσσθαι τοῖς εἰρημένοις, κρατούσης δηλαδὴ παρὰ πᾶσι τῆς βελτίονος μοίρας, τόν τε λογισμὸν τῶν ἐνοχλούντων προστησαμένους, πάντα θήρατρα καὶ δίκτυα διαφυγεῖν, ἃ τῷ διαβόλῳ κατ' ἀνθρώπων μεμηχάνηται, πολλοὺς φυγεῖν, ἢ δελεάζειν μεμελετηκότι, τοὺς μὴ πρὸ τῶν ἡδέων τὸ συμφέρον αἱρουμένους, ἢ τὰ παρόντα τῶν μελλόντων ἀσφαλέστερα λογιζομένους· εἰ δ' ἄρα καὶ παρά τισι νικήσει τὰ χείρω (ἀποστρέψαι δὲ ὁ Θεὸς τοῦ λόγου τὴν πεῖραν), πρὸς μὲν τὸ ψεῦδος τῶν πολλῶν συμπνεόντων, πρὸς δὲ τὴν ἀλήθειαν διισταμένων, τῶν τε ἀρεσκόντων τῷ Θεῷ καὶ κοινῇ συμφερόντων τὴν πρὸς τὸ παρὸν ἀσφάλειαν καὶ δόξαν περὶ πλείονος ποιουμένων· τοὺς γοῦν ἑπομένους, ἀσάλευτον καὶ παγίαν διαφυλάξαι τῷ παραδεδωκότι τὴν πίστιν, περιμένοντας τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ κριτήριον, οὗ τῦφος μὲν καὶ δόξα καὶ ψεῦδος προρρίζως ἠφάνισται, γυμνοὶ δὲ πάσης ἀρχῆς, ἢ θεραπείας ἢ κολακείας οἱ κρινόμενοι, πολυχειρία δὲ καὶ πλοῦτος ἀσθενὴς πρὸς δυσώπησιν, κἂν ᾖ λίαν παρὰ ἀνθρώποις εὐδόκιμος. Ἀνδρῶν γὰρ ἐνδόξων πλῆθος ἑνὸς πένητος εὐσεβοῦς οὐκ ἀντάξιον εἰς παραίτησιν παρ' ἀληθείᾳ δοκιμαζούσῃ, συναγωνιζομένης μὲν εὐσεβείας κατὰ δικαίαν ἀμοιβὴν τῶν νῦν δι' αὐτὴν καὶ τὸ θανεῖν κέρδος ἡγουμένων, ἀποδιδόντος δὲ τὰ τῶν ἀγώνων ἆθλα τοῦ πάλαι καὶ νῦν ἀθλοθετοῦντος Χριστοῦ, τοῖς μὲν ὑπὲρ ἀληθείας πονήσασι τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερίαν καὶ βασιλείαν οὐρανῶν, τοῖς δὲ διὰ κακόνοιαν ταύτην ἀτιμάσασι τιμωρίας ἀπαραιτήτους. Ταῦτ' εἰρήσθω μὲν ἀμφότερα πρὸς ὑμὰς· ἐκβαίη δὲ πρὸς τὴν βνλτίω μοῖραν τὸ τέλος,

genitum in diebus ultimis ex sancta Virgine, sancte hic versatum juxta leges humanas, crucifixum, mortuum, redivivum tertia die, reversum in cœlum, jamjamque venturum judicare vivos et mortuos, justa retributione fidei et operum facta, regnantem in sæcula; sarta tecta servata ubivis in omnibus præeminentia Dei et monarchia: subdito videlicet sancto Spiritu cum omnibus ipsi Christo; ipso vero Filio, Deo ac Patri, juxta beati apostoli Pauli doctrinam, qui dicit: *Postquam enim ipsi omnia subdita fuerint, tunc etiam ipse Filius subdetur ei, qui ipsi prius omnia subdidit, ut Deus sit omnia in omnibus* [10]. Cum autem universa hæc liquido, magisque prolixe alibi a nobis demonstrata, jam vero in brevem ad vos confessionem sint contracta; precamur tum ut vos qui jam hic adestis, tum etiam ut omnes alii qui hæc mysteria nobiscum communia habent, nullas hominum vituperationes reveriti, nullisve argutiis decepti vel adulationibus illecti, ea quæ jam dicta sunt vero et justo approbetis judicio, apud omnes potiore nimirum parte prævalente, utque ratione tumultuantibus prælata, omnes laqueo retiaque cuncta evitetis, quæ a diabolo hominibus tenduntur eo animo, ut vel multi fugiant veritatem, vel etiam ut non paucos ipse inescet, eos videlicet, qui non præferunt suavitati utilitatem, quive præsentia futuris certiora judicant. Sane vero si contigerit, ut ita etiam apud aliquos pejora prævaleant (avertat autem Deus sermonis hujus conatum, ne scilicet tale quid, quod dixi, tentetur), cum multi soleant conspirare in mendacio, dissidere autem in veritate: cumque pluris faciant præsentem conditionem periculo carentem, et sæcularem quietem ac gloriam, quam ea quæ Deo placent, et publicæ inserviunt utilitati: optamus saltem ut scilicet ii, qui nosmet docentes et monentes sequuntur, immotam et stabilem ei, qui dedit illam, conservent fidem; utque læti exspectent Servatoris nostri Jesu Christi judicium, ubi sane fastus, gloria et mendacium radicitus sunt exstirpata, quique illi judicio sistuntur, destituti sunt omni imperio vel veneratione vel adulatione. Præsidia autem ampla et divitiæ exporrigere alicujus frontem ibi non valebunt, licet apud homines magnæ prius existimationis fuerint. Hominum enim clarorum multitudo non ibi potior erit uno pio paupere, ut propterea veritatis tum omnia censentis possit evadere censuram: siquidem ibi pietas una pugnabit, prout justa retributio eorum poscit, qui nunc vel mori propter eam lucrum judicant. Christus vero, qui olim et etiamnum præmia certaminibus debita penes se habet et distribuit, largietur illis certe, qui veritati patrocinando laboraverunt, veram libertatem et regnum cœlorum: illis autem qui hanc perversa mente justo suo honore defraudarunt, pœnas inevitabiles. Hæc in utramque partem dicta ad vos sunto; utinam vero finis meliorem in partem eveniat.

[10] I Cor. xv, 28.

(44) Notandus hic locus quo ad uberiora sua scripta jam ante illud tempus edita Eunomius provocat, — Vide Garnerium in Præfat. tom. I, p. 238 B. EDIT.

28. Unus est Deus ingenitus omnique principio carens, nemini subditus, qui neque ante semet quemquam habuit qui fuerit, nihil enim ante ingenitum esse potest : neque una secum, nam ipse cum ingenitus sit, unus et solus est Deus : neque in semet, simplex enim est et incompositus. Unus autem 703 cum sit, cumque solus sit, et semper sit idem, rerum omnium est Deus, et creator et opifex, primario quidem et modo quodam eximio, ipsius Unigeniti, proprie autem et sigillatim eorum quæ per ipsum sunt facta. Namque ipsum quidem Filium ante omnia, omnemque creaturam solum sua ipsius potentia et operatione et genuit et creavit et fecit : nihil plane de sua substantia communicando ei qui genitus est (corrumpi enim, dividi et in partes secari Deus nequit ; qui vero corrumpi nequit, propriam certe essentiam communem non facit), neque alium in subsistentiam sui similem producendo : ipse enim solum ingenitus est : juxta illam vero ingenitam essentiam, ut aliquid ab ipso generetur fieri nequit : neque igitur propria essentia abusus est, sed sola voluntate genuit : neque adsimilitudinem suæ essentiæ, sed qualem voluit, talem generavit ; perque hunc primum quidem omnium, majoremque cæteris Spiritum sanctum fecit, propria sane sua potestate et mandato, operatione vero et potentia Filii. Post hunc autem reliqua cuncta in cœlo et in terra, visibilia et invisibilia, corporea et incorporea per eumdem fecit Filium. *Unus enim est Deus, ex quo sunt omnia*, juxta Apostolum, *unusque est Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia* [11]. Unus igitur est Deus non genitus, non creatus, non factus. Et unus est Dominus Jesus Christus, Dei Filius, genimen ingeniti, non tamen instar unius ex aliis rebus generatis : creatura non creati, non tamen instar unius ex aliis rebus creatis : opus non facti, non tamen instar unius ex aliis rebus factis ; quemadmodum pronuntiatum est a sancta Scriptura : *Dominus creavit me initio viarium suarum, ante sæcula fundavit me, ante omnes colles genuit me* [12]. Et unus Spiritus sanctus, primum omnibusque cæteris majus Unigeniti opus, jussu quidem Patris, operatione vero et potentia Filii factus.

A

B

C

28. Εἷς ἐστι Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἄναρχος, οὔτε πρὸ ἑαυτοῦ ἔχων τινὰ ὄντα· οὐδὲν γὰρ πρὸ τοῦ ἀγεννήτου εἶναι δύναται· οὔτε σὺν αὐτῷ· εἷς γὰρ καὶ μόνος Θεὸς ὁ ἀγέννητος· οὔτ' ἐν αὐτῷ· ἁπλοῦς γὰρ καὶ ἀσύνθετος. Εἷς δὲ ὢν, καὶ μόνος ὢν, καὶ ἀεὶ ὁ αὐτὸς ὢν, πάντων ἐστὶ Θεὸς καὶ κτίστης καὶ δημιουργὸς, πρώτως μὲν καὶ ἐξαιρέτως τοῦ Μονογενοῦς, ἰδίως δὲ τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων. Τὸν μὲν γὰρ Υἱὸν πρὸ πάντων καὶ πρὸ πάσης κτίσεως μόνον τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ ἐγέννησέ τε καὶ ἔκτισε καὶ ἐποίησεν, οὐδὲν τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως μεταδοὺς τῷ γεννηθέντι. Ἄφθαρτος γὰρ καὶ ἀδιαίρετος καὶ ἀμέριστος ὁ Θεός· ὁ δ' ἄφθαρτος τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας οὐ μεταδίδωσιν. Οὔτε καθ' ἑαυτὸν ἄλλον ὑποστησάμενος. Μόνος γὰρ αὐτὸς ἀγέννητος, κατὰ δὲ τὴν ἀγέννητον οὐσίαν γεννηθῆναι ἀδύνατον. Οὔτε οὖν τῇ ἑαυτοῦ οὐσίᾳ ἀπεχρήσατο, ἀλλὰ τῇ βουλήσει μόνῃ· οὔτε κατὰ τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν, ἀλλ' οἷον (45) ἐβουλήθη, ἐγέννησε. Καὶ διὰ τούτου πρωτον μὲν πάντων καὶ μεῖζον τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐποίησεν, ἐξουσίᾳ μὲν ἰδίᾳ καὶ προστάγματι, ἐνεργείᾳ δὲ καὶ δυνάμει τοῦ Υἱοῦ. Μετὰ δὲ τοῦτο τὰ λοιπὰ πάντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, ὁρατά τε καὶ ἀόρατα, καὶ σώματά τε καὶ ἀσώματα διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐποίησεν. Εἷς γὰρ Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα. Εἷς οὖν Θεὸς ἀγέννητος, ἄκτιστος, ἀποίητος. Καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, γέννημα τοῦ ἀγεννήτου, οὐχ ὡς ἓν τῶν γεννημάτων, κτίσμα τοῦ ἀκτίστου, οὐχ ὡς ἓν τῶν κτισμάτων, ποίημα τοῦ ἀποιήτου, οὐχ ὡς ἓν τῶν ποιημάτων· καθὼς εἴρηται ὑπὸ τῆς ἁγίας Γραφῆς· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Καὶ ἓν Πνεῦμα ἅγιον, πρῶτον καὶ μεῖζον πάντων τῶν τοῦ Μονογενοῦς ἔργων (46), προστάγματι μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐνεργείᾳ δὲ καὶ δυνάμει τοῦ Υἱοῦ γενόμενον.

[11] I Cor. VIII, 6. [12] Prov. VIII, 22-25 ; Eccli, XXIV, 14.

(45) Caveus οιον edidit, sed οἷαν habet ms. Gud. et Lindenbrog.
(46) Al. ἔργον.

EUSTATHII

IN HEXAEMERON S. BASILII

LATINA METAPHRASIS.

704 (*a*) *Eustathius Syncleticæ germanæ diaconissæ salutem in Christo.*

Religiosus, simulque studiosus animus tuæ germanitatis, dum plenitudinem cœlestium nosse desiderat Scripturarum, cunctas bibliothecas ecclesiasticas et earum qui fuerint conditores, crebris lectionibus investigans, perveni tandem ad Hexaemeron sancti ac venerabilis episcopi Basilii, Græco sermone (*b*) *conscriptum : quod dum monumentis inserere linguæ Latialis affectat, mihi hanc curam censuit esse mandandam. Sed ego considerans, quia hoc amore potius quam judicio præcepisti : festinabam quidem simplicibus jussis obsequi, tua commonitus caritate :* (*c*) *sed promittere non audebam, propriam contemplatus infantiam. Itaque gemina cogitatione distractus quid agerem nesciebam : verebar enim si negare maluissem, mentem pie de me* (*d*) *præsumentis offendere. Si parere, susceptum officium navare non posse. Quæ cum ita essent, statui magis operam meum fideliter exhibere, quam sermonem pertinaciter excusare : confidens quia si displicuero, dabis veniam quæ jussisti. Non enim meo vitio, sed tuo judicio, quod evenerit imputabis : mihi satis est peregisse mandata.*

HEXAEMERI LIBER PRIMUS.

1. *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Conveniens exordium de mundi compositione narraturus assumpsit decorationem gestorum operum, sui faciens sermonis initium. Cœli enim terræque factura referenda est non sponte formata, ut quidam opinati sunt, sed ex Deo causas propriæ (*e*) nacta substantiæ. Qualis igitur auditus dignus sit magnitudine relatorum, vel quemadmodum instructus esse debeat animus, ad rerum ejusmodi perceptionem! nimirum qui vitiis (*f*) carnalibus est immunis, et ærumnis minime sæcularibus obfuscatus, quin etiam laboriosus et solers, et omnia circumspectans, ut meritam Dei notionem possit attrahere. Sed antequam de verborum subtilitate disceptemus, et perscrutemur quanta sit harum vocum significatio, cogitemus quis est qui nos affatur. Nam licet altitudinem cordis historici non valeamus attingere propter imbecillitatem nostri videlicet intellectus : attamen prærogativa loquentis inspecta, ultro ad consentiendum bis quæ dicta sunt adducemur. Moyses itaque est editor hujusce scripturæ, Moyses ille qui perhibetur venustus apud (*g*) Deum fuisse, cum adhuc maternis uberibus inhiaret, quem adoptavit filia Pharaonis, et regio cultu liberaliter educavit, philosophis Ægyptiorum eruditioni ejus magistris adhibitis (*Act.* VII, 20), qui fastum tyrannidis exhorruit, et ad humilitatem suo-

(*a*) Ita scriptum invenimus in Colb. secundo : *Incipit prologus in Hexaemeron beati Basilii Cæsariensis episcopi, Eustathius diachonus* (sic) *Sindetice germanæ salutem in Christo.* Ubi non indignum puto quod notetur, tribui Eustathio dignitatem diaconi quæ ei tamen non tribuitur, neque in editis, neque in duobus aliis mss., neque in iis antiquorum testimoniis, quæ a typographis collecta initio operis leguntur. Quod si quispiam, nisi auctoritas major proferatur, adduci non potest ut credat Eustathium diaconum fuisse, nullam aliam a nobis proferre posse fatemur. Codex Sancti Germani manu recentiore sic habet, *Eustathius Syncleticæ germanæ diaconissæ salutem in Christo.*

(*b*) Hic in Colb. secundo pro *conscriptum* corrupte legitur *constrictam.* Statim sequitur eodem in illo libro *quam dum monimentis*, etc., quod cum scriberet sive librarius, sive Eustathius ipse, respexisse videtur ad illud, εἰς τὴν ἑξαήμερον : quæ loquendi ratio cum feminimum genus præ se ferat, femina quoque voce uti voluit. Illud autem, εἰς τὴν ἑξαήμερον, sic accipi oportet, ut suppleatur vox κοσμοποιΐαν. Est enim adjectivum nomen ἑξαήμερος Lege Ducæum.

(*c*) Editi, *sed permittere*, male; Colb. secundus, *sed committere*, nihilo melius. Codex noster Sancti Germani et Colb. primus, *sed promittere*, bene.

(*d*) Editi, *præsumenti.* At nostri tres mss., *præsumentis.* Codex noster, *verebar ne..... offenderem..... non possem.* Nec ita multo post editi *statui operam.* Colb. secundus, *statui magis.*

(*e*) Editi, *nata*, vitiose. Colb. primus, *nacta*, emendate. Aliquanto post codex noster, *ad rerum ejusmodi acceptionem.*

(*f*) Editi, *intus carnalibus.* At nostri tres mss., *qui vitiis carnalibus*, recte et accommodate ad mentem Basilii. Ibidem editi, *et ærumnis maxime sæcularibus.* At nostri tres mss., *et ærumnis minime sæcularibus*, quam scripturam veram quidem et genuinam judico, sed ita tamen, ut vox *minime* locum occupet non suum. Malim igitur, *et ærumnis sæcularibus minime obfuscatus.* Illud Basilii, ἀνεπισκότητον μερίμναις βιωτικαῖς, exprimere voluit Eustathius.

(*g*) Editi, *apud Dominum.* Colb. secundus, *apud Deum.* Basilius, παρὰ τῷ Θεῷ.

rum civium se convertit, contentus (*a*) afflictari potius cum populo Dei, quam fructum peccati capere temporalem. Qui amorem justitiæ de ipsa natura sortitus est, quippe qui priusquam plebis acciperet principatum, propter odium nequitiæ naturale, usque ad necem videtur improbos persecutus. Qui ab his effugatus est, quibus ipse fuerat opitulatus : qui libentissime tumultibus Ægypti derelictis, ad Æthiopiam profectus est, ibique cæterorum vacuus negotiorum, **705** per annos quadraginta rerum contemplationi dans operam, octogesimumque ætatis agens annum vidit Deum, ut erat homini videre possibile, imo ut nemini potius licuit alii, (*b*) secundum testimonium ipsius Dei : *Quia si fuerit propheta quis vestrum Domino, proprie per visum ei cognoscar, et per somnium loquar : sed non ita famulus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelis est. Ore ad os colloquar ei : in specie, et non per figuram* (*Num.* XII, 6-8). Hic itaque qui in potiendis præsentibus Dei conspectibus, (*c*) angelis fuerat coæquatus : quæ auscultavit a Deo disserit nobis. Audiamus igitur veritatem verborum, non in persuasione humanæ sapientiæ, sed in probatissimis spiritalis doctrinæ sermonibus, quorum finis non audientium laus est, sed discentium salus.

2. *In principio fecit Deus cœlum et terram* (*Gen.* I, 1). Retardat igitur sermonem meum mentis admiratio : cogitans quid primum dicam, vel unde capiam narrationis exordium, arguamne vanitatem sæcularium, aut nostrorum potius prædicem veritatem? Plurima super rerum natura Græcorum philosophi disputarunt : sed nullus apud eos sermo fixus habetur et stabilis, priore semper a sequente dejecto. Nihilque nobis operæ pretium est, quæ illorum sunt infirmare : cum ad destructionem propriam sibimet ipsi sufficiant. (*d*) Qui enim Deum nequire potuerunt, sapientiam rebus præesse mortalium nullatenus concesserunt, sed familiari ignoratione sublapsi variis omnia definitionibus concluserunt. Propterea multi eorum ad confusam informemque se materiam redegerunt, elementis mundi causas omnium rerum deputantes. Alii atomos, et individua corpora, et tumores, et meatus continere naturam visibilium tradiderunt : modo concurrentibus sibi levibus illis rotundisque corpusculis, modo recedentibus a se atque discretis, ortus obitusque perficere, et in perseveratioribus corporibus complexionem atomorum locatam, validius causas æternitatis exprimere. Vere telam araneæ texunt, qui ista describunt : et qui tam vacua inaniaque principia, cœlo, terræ, marique conscribunt. Neque enim sciebant dicere : *In principio fecit Deus cœlum et terram :* propterea sine (*e*) moderamine, et gubernatione, fortuitoque casu, agi et ferri omnia, insito sibi impietatis decepti errore, dixerunt. Quod ne nos quoque pateremur, primis statim suæ narrationis elogiis mundi fabricationis expositor, Dei commemoratione sensus nostros illuminans, dixitque : *In principio fecit Deus.* Quam bonus ordo (*f*) principium primo posuit : ut non ingenitum quidam mundum arbitrarentur. Deinde subdidit, quia fecit : ut ostenderet quia creaturæ opus, pars exigua virtutis est conditoris. Nam sicut figulus, vasis deformatis, nec artem potest amittere, nec virtutem : sic opifex rerum Deus, non uni facturæ sufficientem potentiam possidens, (*g*) infinitate penitus excedens, solo momento propriæ voluntatis, magnitudinem eorum quæ cernuntur exstruxit. Quod si et principium mundus habet, et factus est; quære quis illi dedit principium, et quis ejus fabricator est. Quod ne humana forsitan cogitatione discutiens, a veritatis tramite deviares : prævenit instruens nos doctrinis, et animis nostris, tanquam signaculum cujusdam custodiæ figens, venerabile mox Dei nomen inseruit dicens : *In principio fecit Deus.* Igitur beata natura, et opulenta bonitas, dilectissimaque cunctis rationem habentibus, ac nimium carissima pulchritudo, princeps omnium quæ sunt, fons vitæ, (*h*) intelligibile lumen, inaccessibilis sapientia, *Ipse fecit in principio cœlum et terram.*

3. Non ergo infecta esse vel improvida quæ videntur opineris, o homo; nec quia circum te discurrunt ea quæ moventur in cœlo; nec quod ipsius circuli initium, nostro sensui comprehensibile non habetur, idcirco sine principio esse vertibilium corporum natura credenda est. Neque enim orbis iste, id est, planum hoc rotundumque schema, quod sub uno puncto continetur, quia nostrum diffugit intellectum, nec unde cœperit, aut quo reciderit possumus invenire : ob hoc etiam non esse compositum debemus asserere, aut quia sensus omnino nostros elabitur, ideo

(*a*) Colb. secundus, *affligi potius.*

(*b*) Colb. secundus, *secundum testimonium ipsius Dei.* Basilius, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ, *secundum ipsum Dei testimonium.* Editi, *secundum testimonium ipsius Domini.*

(*c*) Editi, *angelis fuerat æqualis.* Codex Sancti Germani quem simpliciter nostrum vocamus, et Colb. secundus, *fuerat angelis coæquatus :* quod verius puto et melius, cum Græca, ἐξίσου τοῖς ἀγγέλοις ἀξιωθείς, aptius exprimi videantur.

(*d*) Colb. secundus, *qui enim Deum scire non potuerunt.*

(*e*) Colb. secundus, *sine admiratione.*

(*f*) Editi, *principium primum posuit.* Codex noster et Colb. secundus, *principium primo posuit*, bene. Ita prosequitur Eustathius, *ut non ingenitum quidam mundum arbitrarentur :* quod cum scriberet, non satis attendit ad vim vocis Græcæ, ἄναρχον. Melius igitur sic interpretabere, *ne jorent qui arbitrarentur mundum sine principio esse.*

(*g*) Editi, *infinitate potius excedens.* At Colb. secundus, *infinitate penitus excedens*, emendate. Aliquanto post duo mss., *instruens nos doctrina.* Editi, *instruens nos doctrinis.* Sed vim verbi προέφθασε non satis expressit interpres. Malim igitur, *hoc nos documento præoccupat.*

(*h*) Antiqui duo libri et editi, *intellectibile nomen*, corrupte. Colb. primus, *intellectibile lumen, recta.* Basilius, τὸ νοερὸν φῶς. Statim editi et Colb. primus, *infacta esse.* Alii duo mss., *infecta*, Subinde Colb. secundus, *nostro sensu comprehensibile.*

revera (*a*) minus aliunde cœpisse putabitur. Sic et tu non quia in semetipsa feruntur ea quæ volvenda circumspicis, 706 et quod planities eorum nullis mediis (*b*) interponatur obstaculis, ob hoc sine principio vel fine mundum haberi decipiaris. *Transit enim schema ejus* (*I Cor.* VII, 31); et, *cœlum terraque præteribit* (*Matth.* XXIV, 31) : prædicatio autem cunctorum de consummatione sæculi mandatorum, et de reformatione mundi, secundum notationem magisterii spiritalis, ex his quæ in præsentia breviter tradita sunt declaratur. *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Omnia quæ ex tempore cœperunt, necesse est tempore terminari. Si est initium temporale, de fine (*c*) non dubites. Geometrica et arithmetica disciplina, commentitiæque scripturæ, et fabulosa astrologia, id est occupatissima vanitas. Ad qualem igitur terminum concludenda est, cum ii qui circa memoratarum rerum indaginem vacaverunt, coæternum creatorio omnium Deo, visibilem hunc mundum esse pronuntiant, ad illius gloriam referentes circumscriptum hunc orbem, corpusque habentem compositum, quæ est incomprehensibilis invisibilisque natura? Qui ne hoc quidem perspicere potuerunt : quia cui singula membra solutioni corruptelæque subjecta sunt, ejus etiam universum corpus iisdem casibus interire necesse est. Sed usque adeo *cogitationibus evanuerunt, et excæcatum est irrationibile cor eorum,* (*d*) *dicentesque se esse sapientes, stulti prorsus effecti sunt* (*Rom.* XII, 1), ut etiam quidam eorum sempiternum esse cum Deo polum, et sine principio ac fine haberi, rerumque per partes (*e*) institutarum auctorem, dispensatoremque esse audeant affirmare.

4. Quibus, ubi, vel quando sapientia sæcularis, formidinem futuræ condemnationis initiet, qui sic acute res vanissimas intuentes, ad concipiendam veritatis prudentiam, sponte cæcati sunt. Alii stellarum intervalla dinumerant, earumque arctoas semper lucentes describunt, et quantæ illarum quæ sub axe moventur australi, a certis quidem suspiciuntur hominibus, nobis autem habentur ignotæ. Vel borealem latitudinem, nec non signiferum circulum mille spatiis dividentes, astrorumque discursus, et præclusiones, et omnium motus principales subtiliter observentes, et post quantum temporis, unaquæque planetarum propriam circuitionem solet explere : unam omnium rationem reperire minime potuerunt, ut dicerent Deum mundi totius esse factorem, justoque A judicio dignam renumerationem cuique pro suis facinoribus tributurum. Qui nec futuræ examinationis intuitu, congruam cogitationem de rerum omnium fine ceperunt : considerantes, quia mundum quoque reformari (*f*) necesse est, si ad aliud vitæ schema animorum status transferendus est. Sicut enim præsens vita cognatam habet mundi hujus naturam : ita et futura animorum conversatio familiarem speciei suæ sumptura est habitum. Sed tantum absunt credere quod hæc vera sint, ut passim de nobis rideant, cum mundi hujus consummationem et reformationem sæculi prædicamus. Sane quoniam naturaliter omnium rerum sunt prima principia, idcirco super his quæ ex tempore cœperunt, scriptor disserens hanc vocem præmisit dicens : *In principio fecit.*

B 5. Erat enim quædam, ut vides, ante hunc mundum (*g*) substantia intellectui quidem nostro contemplabilis, sed inaudita relicta est : propterea quod ab his qui imbuebantur propter sensus parvitatem, facile comprehendi non poterat. Erat antiquissima creaturæ ordinatio ; illis quæ extra mundum sunt, apta virtutibus, orta sine tempore, sempiterna sibique propria : in qua conditor omnium Deus opera cuncta constituit, id est, lumen intellectibile conveniens beatitudini amantium Dominum. Rationabiles, invisibilesque dico naturas, et omnium intellectibilium decorationem, quæ capacitatem nostræ mentis excedunt, quorum nec vocabula reperire possibile est. Hæc substantiam invisibilis mundi replevisse sciendum est, sicut docet nos Paulus dicens : *Quia in ipso creata sunt omnia, sive visibilia, sive invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, seu virtutes* (*Col.* I, 16), seu angelorum militiæ, seu archangelorum conventus. Cum vero necesse erat superduci rebus hunc mundum, qui est præcipue castigatio, et doctrina (*h*) humanorum animorum, deinde cunctis quæ oriuntur et occidunt, opportunum domicilium : tunc etiam decursio temporis, simul cum ipso mundo, et animantibus quæ in eo sunt, congenerata dignoscitur : eaque semper urgetur, et effluit, finemque nequaquam percipit commeandi. Aut non ejusmodi tempus esse dicimus, cujus pars quæ emensa est non videtur, quæ autem ventura est necdum adfuit, quæ vero præsto est, antequam sensui nostro notescat, elabitur? Talis etiam natura gignentium est, aut crescens videlicet, aut D decrescens : cujus stabilitas et fundatio nihil habet

(*a*) Colb. secundus, *minus alicunde*. Statim idem codex, *feruntur hæc quæ*.

(*b*) Editi et duo mss., *interpolatur*. At Colb. secundus, *interponatur* ; et ita scripsisse Eustathium puto. ob illuſi Basilii διακοπτόμενον. Mox codex noster, *et, sine fine*.

(*c*) Editi, *non dubitemus*. At mss., *non dubites*. Basilius. μὴ ἀμφιβάλλῃς. Ibidem mss., *commentitiæque scripturæ*. Vocula *que* deest in vulgatis.

(*d*) Editi, *se sapientes*. Colb. secundus, *se esse sapientes* : quod ad verbum expressum est e Græco, φάσκοντες εἶναι σοφοί.

(*e*) Editi, *institutarum actorem*. Codex noster et Colb. secundus *auctorem* : quam scripturam veram esse et emendatam ex eo intelligitur, quod legamus apud Basilium, αἴτιον. Haud longe editi et codex noster, *ad concupiscendam veritatis prudentiam*. At Colb. secundus, *ad concipiendam*, rectius.

(*f*) Antiqui duo libri, *necesse est*. Illud *est* in editis desiderabatur.

(*g*) Vocem *substantia* addidimus ex Colb. secundo. Nec ita multo post Colb. secundus, *opera cuncta*. Editi, *certa opera* : quo in libro insuper pro *intellectibile* legitur *intelligibile*. Statim hic ipse codex, *et omnium intelligibilium*.

(*h*) Colb. secundus, *humanarum animarum*.

certi.(a)Paria fuerunt ergo animantium arbustorumque corpora, tanquam vi cujusdam terrentis ad necessitatem insitam relegata,e tilli motui subjecta,qui ad ortus obitusque perducit,et ex natura temporis continetur, cognatam proprietatem rebus mutabilibus possidente. **707** Hinc consequenter relator exorsus est, manifeste de mundi constructione nos edocens, in principio fecisse Deum. Principium autem est quod ad tempus pertinet,non quod ad (*b*) antiquitatem respicit, quæ est omnibus rebus anterior. Ergo non secundum eam dixit *In principio fecit Deus*, sed post illa invisibilia et intellectibilia initium generationis eorum quæ cernuntur, sensuque comprehenduntur,enarrat.Dicitur quidem principium,et prima motio : sicut *principium recti itineris est justa facere* (*Prov.* XVI, 5). Ex justis enim operibus incitamur ad beate vivendum. Dicitur etiam principium ejus rei quæ fit ex aliqua (*c*) subsistente materia, sicut in domibus fundamentum,in navibus carina,et secundum quod dictum est : *Initium sapientiæ timor Domini* (*Prov.* I, 7). Etenim tanquam munimentum et fulcimentum quoddam ad fidei firmitatem præfertur semper cum timore religio. Sed et structibilium operum prima pars principium nuncupatur : sicut sapientia Beselehel erga tabernaculi decus. Actuum quoque fit plerumque principium bonus exitus inceptorum : sicut in largitate misericordiæ,sequitur prosperitas Dei, et in operatione virtutum, finis ille habetur, qui in promissionibus est locatus.

6. Toties igitur nominato principio, considera si non præsens vox omnibus significatis accomoda est. Etenim ex eo tempore quo mundi cœpit institutio,possibile tibi est dicere,si de præsentibus ad præterita (*d*) repedando, principalem diem mundanæ creationis inquiras : unde tempori motus primus accesserit. Deinde quia velut sedes et repagula quædam, cœlum terraque fundata sunt ; et quia est artifex Verbum, quod decorationem omnium quæ videntur effecit, sicut vox relati monstrat initii : et quia non sine ratione, vel frustra formatus est mundus. Quippe qui utilem necessariumque rebus esset exitum præbiturus, si revera animorum rationabilium, sicut diximus, magisterium, et divinæ notionis eruditionem, per visibilia hæc et sensibilia tribuit menti nostræ regens nos, ut ita dixerim,manu, quo facilius invisibilia contemplemur, sicut dicit Apostolus : *Quia invisibilia ejus, a mundi compositione per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur* (*Rom.* I, 20). Fortassis autem propter celeritatem creaturæ, quæ sine ullo momento temporis est constructa, dictum est : *In principio fecit ;* quoniam individua quædam res est, et indistincta, principium. Sicut enim initium viæ necdum via est, et initium domus, necdum domus est : sic temporis initium, necdum plenum tempus est; sed nec exigua pars temporis. Quod si repugnans forte quispiam principium dixerit esse tempus, sciat hoc esse divisurum in multiplices portiones, id est in primam,mediam et extremam. Principium autem principii quærere,ridiculum penitus et ineptum est. Et qui dividit principium, duas necessario faciet pro una partes, vel potius, plures ; (*e*) quoniam semper illud quod divisum fuerit, in duas sine dubio scinditur portiones. Ergo ut doceremur simul cum Dei voluntate mundum sine tempore substitisse, dixit : *In principio fecit.* Quam rem certi interpretes planius exponentes, dixerunt : *Summatim fecit Deus*, id est brevi subitoque. Igitur super principio pauca de multis hactenus disseruisse sufficiat.

7.(*f*) Sane sciendum quoniam artium omnium, aliæ factrices, aliæ negotiales appellantur, aliæ contemplatoriæ,et contemplatoriarum quidem finis est sola mentis intentio, negotialium autem motus ipse corporis : qui cum desierit, nihil reliqui est, nec ultra videntibus demonstratur. Nam saltationis et cantuum nullus exitus est : sed in semetipsam operatio tota consumitur. In artibus vero factricibus,etiamsi labor actusque cessaverit, manifestum tamen est opus earum, sicut fabrilitatis, (*g*) architecturæ, et texturæ et his similium,quarum licet artifex præsto non fuerit, ratio tamen artis ipsius apparet, possumusque de opere conspecto peritiam cujusque artificis admirari. Ergo ut certum fieret quia mundus arte perfectus est, qui cunctorum visibus habetur expositus, quatenus per eum fabricatoris sui sapientia nosceretur : non alia voce Moyses usus est, sed dixit : *In principio fecit Deus.* Non construxit aut compesuit, sed *fecit.* Quamvis nonnulli eorum qui vana opinione præventi sunt,sempiternum mundum cum Deo esse dicentes, nullo modo ab ipso factum concesserunt, sed tanquam obumbrationem quamdam virtutis esse divinæ.(*h*) Ferunt enim eum sponte compositum,et quamvis Deum ejus haberi fateantur auctorem ; ita tamen fatentur,ut sine voluntate ipsius processisse confirment, sicut ex corpore umbram, vel ex luce

(*a*) Codex Colb., *paria fuerunt.* Editi et alii duo mss., *par fuit.*

(*b*) Editi, *ad antiquitatem perspicit.* Libri veteres, *respicit.* Subinde Colb. secundus, *et intelligibilia initium.*

(*c*) Colb. secunduo, *ex aliqua substantante materia :* quod fortassis cuipiam melius videri poterit et ad hunc locum accommodatius. Nec ita multo post editi, *sed et instructibilium.* Antiqui duo libri, *structibilium.* Alius, *exstructibilium.* Subinde Colb. secundus, *significatis accommodata*, etc.

(*d*) Colb. secundus. *ad preterita repetendo*, haud dissimili sensu. Aliquando post idem codex, *et sensibilia tribuat.* Subinde ille ipse codex, *a mundi constitutione.*

(*e*) Editi, *cum illud.* Codex noster, *quoniam illud.* Colb. secundus, *quoniam semper.* Basilius,τοῦ διαιρεθέντος ἀεὶ εἰς ἕτερα τεμνομένου.

(*f*) Sic Colb. secundus. Vox *sciendum* abest a vulgatis. Mox Colb. secundus, *videntibus demonstratur ;* et ita quoque scriptum invenimus in nostro codice, sed secunda manu duntaxat. Editi, *visentibus demonstratur.*

(*g*) Editi, *architecturæ et his similium.* Colb. secundus, *architecturæ et texturæ et iis similium ;* quæ scriptura quin vera sit dubitari non potest,cum legamus apud Basillum, καὶ ὑφαντικῆς.

(*h*) Editi, *fertur enim.* Codex noster et Colb. secundus, *feruni.* Aliquanto post Colb. secundus, *vel ex luce splendorem.*

fulgorem. Volens itaque hujusmodi errorem propheta corrigere, hac verborum subtilitate potius usus est dicens : *In principio fecit Deus*, id est non causam præstitit ut esset solum, sed *fecit* ut bonus utilem, ut sapiens optimum, ut potens maximum. Cum enim dicit : Quia fecit, quemdam sine dubio declarat artificem, qui singulorum compositione membrorum, per omnia convenientem sibimet et congruum formavit mundum. *In principio fecit Deus cœlum et terram.*

708 Ex duobus igitur summatibus elementis, omnium substantiam designat (*a*) exstructam : cœlo quidem privilegia digniora contribuens, terram vero in secundo creaturarum loco constituens ; et si quid alius est medium, cum principalibus istis una perfectum est. Ita quamvis nihil de aere, vel igne, vel aqua dictum sit : te tamen prudentia propria necesse est intelligere. Primo quidem, quia omnia in omnibus sunt permixta. Siquidem aquam, et aerem, et ignem terræ cohærere certissimum est : nam et ex ferro et ex lapidibus ignis per (*b*) fricationem solet excuti : quæ utique de tellure nascuntur. Et est mirum quomodo dum in memoratis abstrusa est flamma, corporibus habetur innoxia, cum vero fuerit extrinsecus elicita, devorat eam materiam in qua fuerat custodita. Aquarum quoque naturam venis subesse terrarum fossores indicant puteorum : quibus etiam aerem esse permixtum ex eo cognoscere possumus, quod cum fuerit humectata tellus, et temperiem solis acceperit, mox vapores exhalat largissimos. Deinde si naturaliter sedem superiorem cœlum sortitum est, terra vero habetur inferior ; ob hoc quia quæ leviora sunt feruntur ad cœlum, quæ autem (*c*) gravia sunt devehuntur ad terram. Contraria autem sibi sunt inferna et superna. Quid dicendum est, nisi quia ille qui res disjunctissimas præcepti societate conjunxit, etiam ea quæ medius utriusque elementi locus amplectitur, suo dispensavit arbitrio ? Non ergo quæras de singulis rationem, sed illa quoque quæ silentio Scriptura præteriit, ex his quæ relata sunt debebis advertere.

8. *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Igitur terrena substantia, et inquisitio singulorum quæ nostris sensibus exposita sunt, tam longum nobis faciunt narrationis affatum, ut multo plures sermones in hujusmodi examinatione disserendi sint, quam in cæteris omnibus quæ explicari possibile est. De qua re nulla penitus commoditas ædificandæ confertur Ecclesiæ, sed super cœli quidem natura contenti simus his quæ retulit Isaias, qui verbis usus simplicibus sufficientem nobis de eo perhibuit intellectum dicens : *Qui firmavit cœlum* (*d*) *sicut fumum* (*Isai.* LI, 6), id est qui minime fortem crassamque naturam in cœli compositione substituit. De schemate etiam ejus satis ab eo dictum est, cum glorificatione Dei. *Quis stabilivit cœlum, ut cameram* (*Isai.* XL, 22) ? Eadem etiam de terra sentiri suademus : minime videlicet discutientes qualis sit ejus substantia, nec conficere (*e*) nos cogitationibus perscrutantes quid ei subjaceat, nec scrutari naturam qualitatibus vacuam et informem, sed tantum scire nos convenit, quia omnia quæ erga terram videmus, ad hoc solum ut essent ordinata sunt, quibus rebus substantia compleretur. Itaque ad nullum pervenies terminum, si singulas ejus qualitates persequi sermone tentaveris. Si enim discreveris ejus nigrorem, (*f*) frigiditatem, gravitudinem, densitatem, et eas qualitates quæ sapore gustus comprehensibiles habentur, nihil erit penitus quod telluri subjaceat. Hæc igitur omittentes, nec illud hortamur inquiri, super quid sit terra firmata. Torquebitur enim mens ad nullum certum exitum perveniente discursionis indagine. Sive enim aerem dixeris ejus subesse fundamini ; profecto deficies cogitando, quemadmodum liquida et diffusa natura, tanto pondere depressa substitit ac non potius labitur : undique terræ diffugiens densitatem, ac semper eminentior cum premente consistens. Quod si aquam posueris terrenæ stabilitati esse subditam, nihilominus percunctari necesse est, quomodo moles tam gravis et spissa, minime sub aqua demergitur, sed ab infirmiore natura, superjectio tanti ponderis sustentatur. Si quidem ipsius etiam aquæ fundamenta quærenda sunt, et iterum deficiendum est cum invenire volueris quo fulcimine resistente fundus ultimus continetur.

9. Sin autem aliud quoddam validius esse corpus induxeris, quod terram prohibeat ad ima descendere : cogitare debebis illud quoque ipsum simili fundatum repagulo, quod non sinat inferius decidere quæ portantur. Huic quoque ipsi, si quid confingentes potuerimus opponere. denuo aliud subesse munimen : necessario discursura est mens, et ita in infinitum cogitatione ducemur, semper his quæ inveniuntur firmamentis, alia nova quærentes. Et quanto longius sermone progredimur, tanto magis virtutem sustentatricem terræ superducere compellemur : quæ simul omnia quæ superjecta sunt valeat (*g*) sustentare. Propterea disquisitioni metas debebis imponere : ne quandoque curiositati tuæ nimis incomprehensibilia pertractanti, verbum Job videatur obsistere, et interrogeris *super quid circuli ejus infixi sunt* (*Job.* XXXVIII, 6). Sed et si unquam in psalmo audieris : *Ego confirmavi columnas ejus* (*Psal.* LIV, 4), compositoriam profecto virtutem ejus, columnas in-

(*a*) Editi, *designat exstructuram*. Antiqui libri, *exstructam*. Statim editi, *terram vero secundo in creatura loco*. Colb. secundus ut in contextu.

(*b*) Editi, *per frictionem*. At nostri tres mss., *per fricationem*.

(*c*) Libri veteres, *gravia*. Editi, *graviora*.

(*d*) Editi et duo mss., *super famum* male. At Colb. secundus, *sicut fumum*, bene. In Græco, ὡσεὶ καπνόν.

(*e*) Colb. secundus, *nec confidere nos cogitationibus* : quo exemplo, ut aliis multis, palam est totam sæpe loci alicujus sententiam mutatione unius litteræ corrumpi. Basilius, μηδὲ κατατρίβεσθαι τοῖς λογισμοῖς. Subinde idem codex, *quibus rerum substantia*.

(*f*) Editi, *frigiditatem, magnitudinem*. Codex noster et Colb. secundus, *frigiditatem, gravitudinem*, bene Basilius, τὸ βαρύ. Haud longe Colb. secundus, *discussionis indagine*. Subinde nostri tres mss., *proposueris terrenæ*.

(*g*) Colb. secundus, *valeat subvectare, propterea inquisitioni metas*.

tellige. Quod autem dictum est : *Ipse super maria fundavit eam* (*Psal.* XXIII, 2), quid aliud scilicet significat, quam quia undique orbem terræ, aquarum natura circumfusa complectitur? Quomodo ergo cum sit aqua fluida, semperque ac decliviora contendere soleat, pendula est, et in neutram diffunditur partem? Illud quoque non reputas, quia non minorem, sed etiam majorem difficultatem nobis ipsa tellus 709 importat, cum tanto sui pondere librata teneatur in aere. Sed necesse est, sive super se ipsam locatam esse concesseris, sive super aquas eam ferri dixerimus : nusquam nos a pietatis cogitatione discedere conveniet, sed contineri virtute creatoris omnia fateamur. Hæc itaque nos oportet, et nobis ipsis suadere, et sciscitantibus ubi sit ampla, et insustentabilis terræ gravitudo firmata, respondere, dicentes: *Quia terræ fines in manu sunt Dei* (*Psal.* XCIV, 4). Hoc nihilominus, vel nobis ad credendum commodius, vel auscultantibus utilius poterit inveniri.

10. Licet quidam de physicis philosophis (*a*) tali quadam dispositione commententur terram immobilem permanere. Ferunt enim quod in mundo sita sit, et paribus undique collecta spatiis, ad summitatem usque non habere, quo magis valeat inclinari, et ob hoc semper in semetipsa consistit, impossibileque esse, ut eam patiatur æqualitas circumdata, ullum invenire momentum, in alium flectendi se locum. Mediam autem regionem, non fortuito vel sponte : nec aliqua sorte quæsitam tenere tellurem : sed naturaliter necessarieque situi ejus esse decretam. Cœlesti enim corpore, ulteriorem in superioribus nacto sedem ; quæcunque, inquiunt, arbitramur pondera de locis summioribus ad ima descendere, in medium congregantur locum ; et in eas stationes totum deduci necesse est corpus in quas singulæ partes coierint. Quod si lapides et ligna, cunctaque terrena, semper ad inferiora pelluntur : ibi erit sine dubio propria convenienseque terræ positio. Si vero aliquid de levioribus ex media regione movebitur, (*b*) id ad superna ferri certissimum est : quoniam familiare est rebus gravissimis ima semper appetere. Ima autem discimus, medium totius mundi locum. Non ergo mireris, si nusquam se tellus inclinat, ut pote mediam omnium sortita sedem, in qua eam necesse est semper stare, nullatenusque contra naturam, de propriis finibus submoveri. Horum igitur si quid tibi probabile videatur, ad sapientiam creatoris, qui hæc ita disposuit, oportet te hujusmodi transferre

(*a*) Editi, *tali quadam dispositione commentantur. Terram immobilem permanere ferunt, quod in mundo sita sit.* At Colb. secundus ita ut edidimus. Basilius, διὰ τὸ τὴν μέσην τοῦ πάντος εἰληφέναι χώραν.

(*b*) Editi, *id ad supra ferri.* Libri veteres, *id ad superna ferri.* Nec ita multo post Colb. secundus, *nusquam se tellus.* Vocula *se* in vulgatis desiderabatur. Subinde Col. secundus, *earum ratio.* Editi, *eorum*, male.

(*c*) Editi, *plurima.... disseruit.* Colb. secundus ut in contextu.

(*d*) Editi, *corpus æternum*, pessime. Codex noster, *ætherium.* Alii duo, *æthereum*, optime. In Græco, τὸ αἰθέριον σῶμα.

(*e*) Editi et Colb. primus, *vestibuli motu*, gravi mendo. Alii duo mss., *vertibili motu* : quæ scriptura, quanquam tolerabilior est, vim tamen non exprimit vocis Græcæ, τῇ κυκλικῇ περικινήσει, *motu orbiculatim acto.*

(*f*) Editi et duo mss., *rebus interesse dissimilibus.* Colb. secundus, *rebus inter se dissimilibus.* Ibidem editi, *pugnantibus.* Antiqui libri, *repugnantibus.*

(*g*) Editi, *acta priorum* : quod quid sibi velit satis non intelligitur. At nostri tres mss., *secta priorum*: quod nemini non probabitur, si modo vox *rescissa*, quæ statim sequitur, moveatur loco suo, *secta priorum philosophorum rescissa, hi qui postea successerrnt, proprias*, etc. Colb. secundus, *propriam assertionem.* Nec ita multo post Colb. secundus, *siderumque substantia.*

A miracula. Neque enim minuetur rerum dignitas maximarum, si quæ sit earum ratio detegamus, aut si secus evenerit, simplicitatem fidei potiorem cæteris fieri suadeo documentis.

11. De cœlo quoque si eadem dixeris non peccabis, licet philosophorum multiloquax disputatio (*c*) plurimum super cœli natura disseruerit. Quorum alii compositum ex quatuor asserunt elementis, ipsumque esse invisibilem, partemque habere telluris, propter insitam sibi duritiem, habere etiam ignis societatem, ex quo quasi perspicuum putatur esse, nihilominus etiam reliquarum portionum permixtiones amplectitur. Nonnulli autem, hujusmodi opinione contempta, quintam quamdam naturam, in cœli compositione proprio commenti arbitrio, subjunxerunt: quibus videtur (*d*) corpus æthereum, non aer esse, non B terra, non aqua, non ignis nec aliud penitus quod simplex esse credatur, ob hoc videlicet, quod simplicibus familiare est, motum semper habere directum, quorum leviora sursum semper intendunt, graviora vero deorsum labuntur. Sed nec superior aut inferior pars telluris, (*e*) vertibili motu, idem omnino vel directum erga circuli rotunditatem continet intervallum. Quorum autem naturales motus mutari solent, eorum etiam qualitates ipsas mutabiles esse necesse est. Licet nec de illis principalibus corporibus, quæ vocantur elementa, possibile nobis est credere cœlum fuisse compositum : quoniam ea quæ ex diversa materia construuntur, minime sibi conveniunt, nec possunt sine vi aliqua motum tenere concordem, ut pote singulis partibus, alium atque C alium impetum habentibus ex natura, nimioque labore quæ composita sunt, in motu continentur assiduo. Neque enim potest una atque eadem ratio, (*f*) rebus inter se dissimilibus ac repugnantibus consonare : cum ea quæ levioribus sunt amica, gravioribus contraria judicentur. Nam cum ad superna et cœlestia properamus, pondere terreno deprimimur. Cum autem ad ima demergimur, vim facimus igni, contra naturam suam eum pertrahentes inferius. Elementorum autem distractio in partes ducta diversas ruinæ causas et solutionis importat. Quod enim violenter natura recusante tentatur, celeriter dissipatur : ut pote singulis partibus per quas moles constructa subsistit, ad suum principium redeuntibus. Propter harum igitur opinionum necessitates, D (*g*) secta priorum philosophorum, hi qui postea successere rescissa, proprias assertiones subjicere fe-

stinarunt: quintam quamdam naturam corporis, ut diximus, in cœli sidcrumque substantiam subesse 710 firmantes. Alius autem quidam de acrioribus, hæc quidem quæ narravimus cuncta destruxit, properium vero dogma visus est commendare. De quibus si referre singula maluerimus, similem illis patiemur errorem. Sed eos a semetipsis vicissim dejici relinquamus, et omni illorum contentione postposita, sequamur Moysen dicentem : *In principio fecit Deus cœlum et terram*, Conditoremque optimum rerum sapientissime formatarum glorificemus, et ex visibilium pulchritudine, illum qui nimis optimus est contemplemur. Et ex magnitudine corporum circumscriptorum metiamur illum infinitum, et maximum, omnemque cogitationem cordis humani suæ virtutis amplitudine transgredientem. Nam licet creaturæ naturam minime comprehendamus, tamen idipsum quod tenuiter nostro subjicitur intellectui, tantum habet admirationis, ut etiam velocissima mens inferior videatur his rebus quæ in hoc mundo habentur, exiguæ, debitamque super omnibus laudem Conditori referamus impensius : cui gloria et honor, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

1. Modicis mane decursis sermonibus, usque adeo abditam altitudinem intellectus invenimus, ut liberet omnino de sequentibus desperare : si enim sanctorum talis introitus est, et vestibulum templi sic decorum et splendidum, ut elegantia suæ pulchritudinis oculos nostræ mentis irradiet, qualia censenda sunt sancta sanctorum? Quis ergo sit ausus impossibilia contrectare ; aut quis intuebitur ineffabilia, quorum et visus est inaccessibilis, et ratio intellectus ineffabilis? Tamen quoniam apud justum judicem, et pro solo studio meliorum, nos contemptibilis merces est deputata : minime nos pigeat explorare. Nam quamvis multum dignitate hujusmodi abesse credamur, tamen si voluntatem Scripturæ sequamur, suffragante sancto Spiritu, nec nos improbabiles judicabimur, et nutu gratiæ cœlestis ædificationem aliquam conferemus Ecclesiæ. *Terra autem*, inquit, *erat invisibilis et incomposita*. Quomodo igitur utrisque elementis, id est cœlo et terra, pari honore constructis, cœlum quidem perfectum fuerat, tellus vero adhuc incomposita est? Aut quid omnino causæ fuit, quo minus perficeretur, et visibilis non esset? Igitur terræ plena compositio est propria fecunditas, id est universarum germinatio plantarum, et arborum fructiferarum vel (*a*) infructiferarum copia, nec non colores odoresque florei, et alia quæ paulo post divino jussu progenita, decoravere tellurem. Quorum quia nondum aliquid exstiterat, merito eam sermo Scripturæ incompositam nominavit. Hæc autem etiam de cœlo imperfecto rite dicemus, (*b*) quoniam nec ipsum proprium sumpsisset ornatum, quippe quod minime solis adhuc et lunæ fuerat fulgore lustratum, nec choris siderum coronatum. Ita non videberis a veritate deflectere, si etiam cœlum incompositum dixeris. Terram autem (*c*) invisibilem dixit ob duas causas, aut quia necdum spectator ejus processerat homo, aut quia sub aquis, quæ tunc ei supererant, latens, nullo modo cernebatur. Nondum enim aquæ congregatæ fuerant in propriis (*d*) conceptaculis, quas in unum postea collectas Dominus maria nuncupavit. Invisibile itaque est, vel quod oculis non potest carnalibus comprehendi, sicut mens nostra, vel illud quod natura quidem cerni potest, sed propter obductum sibi velamentum corporis alicujus absconditur, sicut ferrum quod in profundo jacet. Hac itaque ratione nunc invisibilem terram dictam esse putandum est, (*e*) ut pote quæ aquarum superficie tegebatur. Deinde quia necdum luce constituta, mirum non est si haberetur invisibilis : cum aer ipse splendore carens esset obscurus.

2. Sed obtrectatores veritatis, sensu proprio Scripturas minime consequentes, ad suumque arbitrium interpretationem trahentes earum, materiam rerum dicunt per hujuscemodi verba monstrari, quæ quasi natura invisibilis et incomposita atque informis erat, et omni specie schemateque privata, quam assumptum artifex pro sua sapientia conformavit, atque ita per eam omnia quæ videntur effecit. Quam si dixerimus ingenitam, sine dubio (*f*) coæquari Deo cum in promerendis æstimatur honoribus, et iisdem quibus ille privilegiis digna censebitur. Quo quid sit nefandius ac sceleratius, quam ut res confusa penitusque deformis, pari dignitate prædita judicetur qua sapiens et potens nimiumque bonus et omnium conditor Deus? Deinde si tanta est ut omnem divinam possit capere disciplinam, nihilominus (*g*) ejus substantiam Dei videbuntur potentiæ coæquare, si tamen valet tellus cunctam per se Dei sapientiam metiri. Sin autem minor est materia divinæ potentiæ, et sic in atrociorem blasphemiam eorum sermo ducetur :

(*a*) Illud. *vel infructiferarum*, addidimus ex Colb. secundo. Basilius, καρπίμων τε καὶ ἀκάρπων.

(*b*) Sic mss. duo. Editi, *cum nec*. Ibidem in Colb. secundo pro *rite* legitur *recte*.

(*c*) Antiqui duo libri et editi, *invisibilem, ob duas*. Colb. secundus, *invisibilem dixit ob duas*. In Græco, ἀόρατον δὲ τὴν γῆν προσεῖπε.

(*d*) Editi et duo mss., *conceptaculis*. Colb. secundus, *receptaculis*. Sed sive hoc, sive illo modo legatur, vox Græca haud feliciter expressa est. Malim, *in proprias congregationes*, εἰς τὰ οἰκεῖα συστήματα.

(*e*) Libri veteres, *utpote quæ*. Editi, *utpote quod*.

(*f*) Colb. secundus, *coæquari cum Deo*.

(*g*) Rursus Colb. secundus, *ejus substantia Dei videbitur potentiæ coæquari, si tamen valeret tellus*, etc. Alia non est sententia. Statim idem codex, *sermo ducetur*.

quippe qui propter inopiam materiæ, inefficacem et otiosum in suis operibus Deum conantur asserere, quos quidem humanæ naturæ talia sentire decepit indigentia. Sane (*a*) quoniam apud nos ars unaquæque erga aliquam adhibitam materiam exercetur, sicut fabrilitas circa ferrum, carpentaria circa lignum, et in his singulis aliud est quod subjacet, aliud species, aliud quod formatur ex specie : nam materia est quæ extrinsecus assumitur, species quæ ex arte producitur, perfectio autem est quæ ex utraque componitur, id est de specie atque materia : sic opinantur et de divina operatione, schema quidem mundo de sapientia conditoris (*b*) allatum, materiam vero extrinsecus creatori fuisse subjectam : atque ita universum mundum esse constructum, qui substantiam quidem possidet aliunde quæsitam, schema vero et figuram, ex Dei virtute perceptam. (*c*) Hinc illis datur occasio negandi, causis Deum præesse mundanis, et tanquam (*d*) stipis alicujus rerum genituræ portionem exiguam contulisse : minime valentes, propter intellectus inopiam, ad culmen respicere veritatis. Nec considerarunt quia hic quidem ars post materiam noscitur adhibita, vitæ gratia dispensendæ. Nam lana quidem fuit anterior, texendi autem usus postea repertus est, ut id quod per naturam minus fuerat suppleretur ex arte ; lignum quoque prius fuit, quod ars dolatoria postmodum percipiens, in ususque necessarios formans, commoditatem nobis non parvam contulit. Nam et remum nautis, et agricultoribus ventilabrum, et bellatoribus hastam dedit. Deus autem, priusquam fierent quæ videntur, omnia mente complexus, volensque in (*e*) nativitatem producere quæ non erant, consideravit qualis mundus esse deberet, ejusque speciei congruam materiam congeneravit. Et cœlo quidem deputavit decentem sibi naturam, terrarum vero schemati familiarem debitamque substantiam commodavit. Ignem vero, et aquam, et aerem distinxit ut voluit : et in ordinem deduxit quem singulorum ratio flagitabat. Totum autem mundum, cum esset sui dissimilis, et ex diversitate compositus, inviolabilibus cujusdam concordiæ vinculis arctatum, in unam societatem compaginationemque devinxit, ut etiam illa quæ multum a se positione distabant, permixtione mutua copulata credantur. Cessent ergo fabulosis figmentis, ac miserabili suarum cogitationum (*f*) sensu virtutem mente incomprehensibilem et humanis sermonibus ineffabilem contrectare.

3. *Fecit Deus cœlum et terram*, non singula ex dimidia parte, sed integrum cœlum et integram terram, id est ipsam substantiam cum specie comprehensam. Non enim schematum repertor est Deus, sed totius naturæ creator. Nam respondeant nobis quomodo sibi conveniunt operatrix Dei virtus et passibilis natura materiæ, quarum una, quod subjectum est, solummodo sine figura præstitit; altera schematum peritiam possidens, ordinavit oblata, ut utrique quod deerat præberetur ex altero, Conditori quidem, ut haberet in quo posset artis (*g*) ostendere scientiam : materiæ vero ut informitate deposita, vultum sumeret speciosum. Sed super his hactenus ; ad illa vero quæ proposuimus revertamur : *Terra autem erat invisibilis et incomposita*. Cum diceret : *In principio fecit Deus cœlum et terram*, plura reticuit, id est, ignem, aquam, aerem, quæ utique passiones quædam de illis principalibus procreatæ sunt, quæ omnis, ut pote mundi consummatoria, simul sine dubio processerunt. Sed historicus hæc consulto præteriit, ut nostrum cor acueret ad industriam ex paucis occasionibus capiendam, quæ facit nos cogitantes investigare quæ desunt. (*h*) Ergo quoniam minime de aqua dictum fuerat quia fecit eam, dixit autem quod terra invisibilis habebatur, tu tecum reputare debebis quo tegmine terra velata non apparebat, quam nec ignis abscondere poterat, qui utique lucidus potius quam tenebrosus est, nec aer operire, cujus certe natura perspicua est : quippe qui omnium rerum species liquido (*i*) visentibus manifestat. Reliquum est igitur ut intelligamus aquam fuisse summitati telluris obductam ; nondum enim in sua conceptacula humoris natura defluxerat. Ob hoc ergo non solum invisibilis terra, sed etiam incomposita nominatur. Licet etiam nunc aquarum abundantia impedimento est terræ, quominus fructuum copia ministretur. Hæc ergo causa exstitit, ut nec videri possit arida, et haberetur incomposita. Si quidem terræ compositio est suus, ut diximus, naturalis ornatus, id est, segetes in planitie fluctuantes, nec non prata virentia, varioque florum colore splendentia, collesnibus suis numeris absolutam. Scriptum oportuerat, *fatentur tamem Deum tanquam collatorem stipis alicujus*, etc. Colb. primus prima manu, *stipis*, secunda, *stirpis*. Nec hic solum, sed et alibi sæpe, qui corrigere volunt, magis etiam corrumpunt quæ emendare voluissent.

(*a*) Colb. secundus et alter, *sane quoniam*. Editi, *sane quomodo*. Ibidem Colb. secundus, *adhibitam*. Editi, *adhibita*. Rursus Colb. secundus, *ex utraque*. Alii duo mss. et editi, *ex utroque*.

(*b*) Editi et Colb. primus, *ablatum*. Alii duo mss. *allatum*, bene. Basilius, ἐπῆχθαι.

(*c*) Editi, *data occasione grandi, causis*, etc., male. Colb. primus, *datur occusione grandi, causis*, etc., nihilo melius, Codex nester et Colb. secundus, *datur occasio negandi, causis*, etc., optime. Est certe ejusmodi hæc lectio, ut confirmatione non indigeat : sed tamen si quam quis requirat, possit confirmari ex illis Basilianis, ἐκ δὲ τούτου αὐτοῖς ὑπάρχει ἀρνεῖσθαι.

(*d*) Editi, *et tanquam stirpis*, corrupte. Codex noster et Colb. secundus, *et tanquam stipis*, emendate. In Græco, οἷον δὲ ἐράνου τινὸς πληρωτήν. Quanquam autem vox *stipis* mihi valde probatur, non propterea tamen putanda est placere mihi periodus tota : imo mihi persuassimum est eam mancam esse, nec omnibus numeris absolutam. Scriptum oportuerat, *fatentur tamem Deum tanquam collatorem stipis alicujus*, etc. Colb. primus prima manu, *stipis*, secunda, *stirpis*. Nec hic solum, sed et alibi sæpe, qui corrigere volunt, magis etiam corrumpunt quæ emendare voluissent.

(*e*) Editi, *in nativitate*. Codex noster et Colb. secundus, *in nativitatem*.

(*f*) Editi, *sensui*. Libri veteres, *sensu*.

(*g*) Editi, *ostentare conscientiam*. Colb. secundus, *ostendere conscientiam*. Codex noster, *ostentare scientiam*.

(*h*) Libri impressi, *Ergo cum*. Antiqui duo libri, *Ergo quoniam*.

(*i*) Colb. secundus, *liquido videntibus*. Ibidem idem codex, *aqua fuisse summitatem*. Alii duo mss. et editi, *aquam fuisse summitati*, non diversa sententia. Nec ita, multo infra. Colb. secundus, sed *vacua incompositaque* nuncupatur.

uberrimi, montiumque vertices arboribus excelsis opaci, quorum nihil habebat terra, parturiens adhuc 712 nativitatem cunctorum propter insitam sibimet a Creatore virtutem : sed tempus exspectabat, ut præceptione divina conceptus suos proferret ad lucem.

4. *Et erant*, inquit, *tenebræ super abyssum*. Rursusque aliæ fabularum occasiones, et infandorum figmentorum dantur his qui ad arbitrium suum detorquent verba Scripturæ. Tenebras enim non eo modo quo (*a*) natæ sunt interpretantur, id est aerem quemdam obscurum, vel locum interjectione alicujus corporis obscuratum; sed virtutem dicunt malignam, vel potius ipsam malitiam habentem ex semetipsa principium, adversariam bonitati Dei, et hanc asserunt tenebrarum esse naturam. Si enim Deus lumen est, inquiunt, sine dubio repugnans ei virtus obscuritas est secundum rationem sensus, non ex alio quodam mutuata substantiam, sed est malitia sui genitrix, labes animarum, mortis effectrix, probitati contraria quam et subsistere, et a Deo (*b*) factam esse contendunt. Ex hoc igitur quod non impium et profanum dogma fingatur? Qui non lupi raptores, dilaniantes gregem Domini, ex hac voce sumentes exordium, simplicibus animabus obripiant? Hinc Marcionis et Valentini, et exsecrabilis Manichæorum secta manavit : quam putredinem quis Ecclesiarum nominans non peccabit? Quid longius a veritate secedis, o homo, causas ipse tibi perditionis exquirens, cum sit sermo simplex et omnibus planus? *Invisibilis*, inquit, *erat terra*. Cur? quia videlicet superjecta illi fuerat abyssus. Abyssi autem qui est intellectus, aquanimia infinitum habens profundum. Sed scimus, inquiunt, multa corpora etiam per aquam (*c*) lucidam plerumque spectari. Quomodo ergo tunc nulla pars terræ per aquas ostendebatur? quoniam lumine carebat, et obscuratus erat adhuc superfusus aquis aer. Nam cum radii solis aquam penetraverint, calculos eos qui habentur in altum sæpe prospicimus : quod certe nullo modo fieri nocte potest. Causa ergo ut esset terra invisibilis, superjectio fuit aquarum. Dicit enim abyssum fuisse, qui retardaret aspectum : et ipsa abyssus obscurata erat. Ergo nec abyssum contrariarum virtutum multitudinem, ut quidam falso disputant, nec tenebrarum principalem quamdam malignamque substantiam, bonitatique repugnantem esse dicimus. Duo enim proposita sibi per contrarietatem, necesse est alternæ fore perniciosa substantiæ jurgiaque sibi sempiterna parientia; ut pote mutuis inter se pugnandi contentionibus obligata. Quorum si unum superaverit, sine dubio contraria pars devicta consumitur. Quod si semper æquiparare malitiam bonitati voluerint; (*d* incessabilem rebus conflictum corruptelamque subjicient, modo superantibus invicem se partibus, modo sibi cedentibus. Verum si malitiam a bonitate superari pronuntient, quæ ratio est ut natura malitiæ non videatur funditus interiisse? Sin (*e*) autem, quod dicere nefas est, miror quomodo non fugiunt, tam sacrilegam blasphemiam proferentes. Sed nos malitiam nascendi principium a Deo non accepisse hac ratione firmamus, quia nihil eorum quæ sibi contraria sunt, potest sui quidpiam generare (*f*) dissimile. Neque enim vel ex vita mortis origo processit, vel tenebras constat a luce formatas, vel ægritudine sanitatem ; sed in affectuum mutationibus semper ex contrariis ad contraria translationes efficiuntur. In nativitatibus vero non ex contrariis, sed ex similibus res unaquæque succedit. Ergo, inquiunt, si neque genitales sunt tenebræ, neque ex Deo factæ, unde illis origo est? Nam quia sint (*g*) malæ, nullus audet repugnare vivorum. Quid ergo nos dicimus? Quia malum est non aliqua viva et animata substantia, sed affectus quidam virtuti contrarius, et a bonitate dejectus, et in pravissimorum mentibus collocatus.

5. Quapropter nolo te malum extraneum arbitrari, nec idem principalem naturam nequitiæ possidens opinari : sed suæ quisque malitiæ (*h*) se auctorem esse cognoscat. Eorum enim quæ nobis eveniunt, alia sunt ex natura, id est senectus et languor; alia sponte succedunt, id est fortuiti casus, qui alienis a se plerumque negotiis incursantes vel lætitiam nobis afferunt, vel mœrorem, sicut puteum fodientibus occurrit thesauri latentis inventio ; aut ad forum pergentibus fit obviam rabidi canis adventus. Alia vero in nostra sunt potestate; sicut voluptatum frenare (*i*) cupidines, temperare libidines, iracundiam

(*a*) Editi et Colb. primus, *quo notæ sunt*. Alii duo mss., *quo natæ sunt*; et ita legendum esse ostendunt Basiliana illa, τὸ γὰρ σκότος οὐχ ὡς πίφυκεν ἐξηγοῦνται. Ibidem Colb. secundus, *quemdam obscuratum... corporis obumbratum*. Aliquanto post idem codex, *principium adversarium bonitatis Dei*. Subinde hic ipse codex, *labes animabus*.

(*b*) Colb. secundus, *factam contemnunt* : sed neque hac, neque vulgata lectione, Græca bene exprimuntur. Igitur si quis cupiat sententiam verborum Basilii perspectam habere, ei auctor sum ut ipsum fontem adeat. Rursus Colb. secundus, *fingitur... obripiunt*. Insuper eo in libro pro *raptores* legitur *rapaces*.

(*c*) Editi, *lucida*. Codex noster et Colb. secundus *lucidam*. In Græco, δι' ὕδατος λεπτοτέρου καὶ διαυγοῦς : ibi vocem λεπτοτέρου omissam videmus. Utrius autem culpa id evenerit, interpretis an librarii, nemo, opinor, facile dixerit.

(*d*) Editi, *inaccessibilem rebus conflictum*, male. Antiqui tres libri, *incessabilem*. Displicet autem lectio prior, non quod minus Latina sit, cum aliæ multæ ejus generis in hac interpretatione reperiantur, sed quod ad vocem Græcam accommodari non possit, ἀπαύστως

(*e*) Colb. secundus, *sin autem a malitia bonitatem, quod dicere nefas est*. Id plenius quidem esse et clarius fateor; sed vereor ne quid librarius de suo addiderit, cum simpliciter apud Basilium legatur, εἰ δέ, ὃ μὴ θέμις εἰπεῖν, θαυμάζω, *sin minus, quod dicere nefas est, miror*, etc.

(*f*) Colb. secundus, *consimile*. Ad verbum ita interpretabimur, *quia nihil contrariorum a contrario suo generatur*. Verba Græca hæc sunt, διὰ τὸ μηδὲν τῶν ἐναντίων παρὰ τοῦ ἐναντίου γίνεσθαι. Statim Colb. secundus, *a luce firmatas*, non ita recte. Subinde editi, *ad contra*. Libri antiqui, *ad contraria*.

(*g*) Libri veteres, *mala*.

(*h*) Editi, *actorem*. Colb. secundus. *auctorem*. In Græco, ἀρχηγόν.. Idem mendum aliquanto ante emendavimus.

(*i*) Editi, *cupiditates*. At nostri tres mss., *cupidines*.

cohibere;vel instigantem vitare,vel veritatem sequi' vel odisse mendacium,mitem moribus esse vel asperum,humilem vel elatum. Quarum igitua rerum domini habemur,earum aliunde non mutuamur initia. Itaque recognosce quia quod proprie malum est, ex commissis arbitrii liberi capit exordium.Neque enim si malum ex necessitate descenderet,tantus peccantibus legum metus incumberet:aut judices supplicia **713** criminosis digna statuerent.Hæc mihi dicta sint super eo quod proprie malum est.Ægritudinem vero vel egestatem,aut ignominiam,et alia quæ solent mœstificare mortales, (*a*) necdum in malorum censeo partem ponenda; quia nec eorum contrariæ causæ in maximis bonorum sedibus collocantur:quorum alia sunt naturalia,quæ plerumque nobis videntur utiliter evenire.Quapropter (*b*) suspectam de moribus narrationem in præsentia compescentes, considerationem potius tenebrarum simpliciter, ac sine ulla calliditate nostris mentibus attrahamus. Flagitat autem sermo scire nos,si tenebræ congeneratæ sunt mundo, etsi anteriores putandæ sunt esse quam lux.Quod si ita est, cur deterior res meliore habentur antiquior?Quanquam asseramus has quoque tenebras non ex sui constare substantia,sed esse vitium quoddam in aere, subtracta luce confectum. Et rursus quærendum est qua luce locus mundi repente privatus est.Arbitramur enim quia si fuit quidpiam,ante institutionem sensibilis hujus et corruptibilis mundi, profecto in luce fuit. Neque enim dignitas angelorum,nec omnium cœlestium militiæ, vel si quid est nominatum,aut incompellabile, aut aliqua rationabilis virtus, vel ministrator spiritus, degere posset in tenebris,sed in luce,et lætitia decentem sibi habitum possidebat. De qua re neminem puto contradicturum . Quisquis ergo lumen illud quod super cœlos est in bonorum promissionibus opperitur,de quo Salomon dicit:*Lux justis semper* (*Prov.*XIII, 9).Et Apostolus : *Gratias agentes Deo et Patri,qui nos fecit idoneos in portione sortis sanctorum in luce* (*Col.*I,12). Si enim damnati in tenebras ultimas abigantur,hi qui remunerationem pro dignis operibus præstolantur, in ea sine dubio luce, quæ est extra mundum,quietis domicilium sortientur.Igitur quia constat factum esse cœlum præceptione Dei subitoque distensum,ac familiari circum ter-

A

B

C

ram rotunditate conclusum,habens corpus spissum, et adeo validum, ut possit ea quæ extrinsecus habentur ab interioribus separare ; ob hoc necessario post se regionem relictam,carentem luce constituit, ut pote fulgore qui desuper radiabat excluso. Tria enim simul oportet in umbra facienda concurrere, lucem, corpus, et obscuratum locum. Ergo mundanas tenebras, ex umbra cœlesti corporis exstitisse sciendum est. Tu vero per exemplum manifestum adverte quæ dicimus.Si sub meridianis horis tabernaculum tibi quoddam ex materia densa nimis et opaca fundaveris, in spontaneis te ibidem tenebris collocabis. Tales ergo et illas tenebras esse opinare, non principaliter substitutas,sed processum secutas alterius. Has autem tenebras ferunt abysso superferri : quia extremitas aeris solita est conjungi corporum speciebus. Sed (*c*) tunc aqua erat omnibus superjecta, propter quod necessario tenebras super abyssum fuisse relatum est.

6. *Et spiritus*, inquit, *Dei ferebatur super aquam*. Sive diffusionem aeris istius, spiritum dicit,percipe scriptorem portiones tibi mundi singulas enumerantem; nam fecisse Deum dicit cœlum et terram, aquam et aerem, hunc liquidum ante diffusum ; sive,(*d*) quod verum magis existimo,et quod his qui ante nos fuere probatum est,Spiritum Dei dicit, id est sanctum. Reservavit enim Scriptura,ut præcipuam hujus competenter mentionem nominis declararet : nullumque alium spiritum dictum debemus credere, nisi sanctum qui beatæ ac venerabilis Trinitatis expletor est, et hunc Intellectum capiens, majus tibi subinde commodum conferri reperies. Quomodo ergo hic spiritus *aquis superferebatur*? dicam tibi non meum sermonem,sed viri cujusdam genere Syri,qui tantum aberat a sapientia sæculi quantum veræ doctrinæ proximus habebatur. Dicebat enim Syrorum vocem facundiorem esse, et propter Hebraicæ(*e*) linguæ cognationem, Scripturarum magis sermonibus indulsisse. Sensus itaque dicti illius hoc modo est : *Superferebatur*, inquit, *Spiritus*, hoc est fovebat et vivificabat aquarum naturam,ad similitudinem gallinæ cubantis:vitalem virtutem his quæ(*f*)fovebantur injiciens. Hujusmodi ergo ratio quod dixit *superferebatur*, sic interpretatur, id est ad vivificandam aquarum naturam compellebat. Ex quo sufficienter

D

(*a*) Editi,*nedum*.Colb.secundus *necdum*.Mox unus codex, *in malorum censeo parte*.

(*b*) Editi, *suspectam*-Colb.secundus, *susceptam* ; et ita legi oportere multi fortasse arbitrabuntur. Sed non dubito quin vulgata lectio retinenda sit, cum apud Basilium legamus,πᾶσαν οὐντροπικὴν καὶ δι' ὑπονοίας ἐν γέ τῷ ταρότνι κατασιγάσαντες.Nemo enim,opinor,non videt Eustathium,cum *suspectam* scripsit, exprimere voluisse illud,καὶ δι' ὑπονοίας.Sed ut alibi sæpe,ita hic quoque verborum Græcorum sententiam assecutus non est.Hunc locum ita conversum oportuerat:*Omnem igitur interpretationem, tropis et allegoriis constantem,in præsentia prætermittentes,tenebrarum notionem simpliciter et citra curiositatem, sensum Scripturæ seculi, accipiamus*.

(*c*) Edlti. *aqua jam omnibus*. Colb. secundus,*aqua erat omnibus*. Aliquanto post idem codex, *super aquas*.

(*d*) Editi,*quod magis existimo*.Colb.secundus,*quod verum magis existimo*.In Græco,ἀληθέστερον. Ibidem mss. duo cum editis, *præcipuam*. Alius, *præcipue*.

(*e*) Antiqui duo libri et editi, *linguæ cognitionem*. Ethic quoque unius litterulæ mutatio pulcherrimam sententiam depravavit. Non enim *cognitionem* legi oportet sed *cognationem*, ut ex Colb. secundo discimus, magisque ex verbis Basilii, quæ hæc sunt, διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἑβραΐδα γειτνίασιν. Rursus Colb. secundus, *magis quæstionibus indulsisse*.

(*f*) Editi,*fovebantur initians*. Antiqui duo libri,*injiciens*. In Græco, ἐνιείσης, — Quæ vox ad ὄρνιθος refertur ita ut sensus sit... *ad sim. Gall. cub. vitalemque virt. his quæ foventur immittentis*. Edit.

etiam illud quod a quibusdam valde requiritur, approbari potest : quia nec genitali potentia Spiritus **714** sanctus caret.

7. *Et dixit Deus, Fiat lux.* Prima vox Dei naturam luminis fabricavit, ac tenebras dispulit, mœroremque dissolvit, et omnem subito lætam speciem jucundamque produxit. Polus tunc apparuit, qui erat interim celatus a Domino ; tantaque ejus pulchritudo perclaruit, quantam nunc etiam testificatur aspectus. Aer autem illustrabatur ex ea luce quæ sibi erat admixta, acutamque penetrationem proprii fulgoris, ubique per omnes suos terminos intendebat. Sursum enim ætheri erat cœloque vicinus ; latitudine autem boreales simul et australes, eoasque partes, necnon et occiduas contingebat, quippe cujus natura lucida est atque perspicua, propter quod nullas moras aut tempora lux per eum commeans sustinebat. Sicut enim obtutus nostros, sine ullo momento temporis, aer mox ad ea dirigit quæ videntur ; ita lucis accessum velociter, et omni celeritate perceptum, per omnes fines suæ complexionis infudit. Æther quoque venustius (*a*) illuminatum efficitur, et aquæ splendidiores apparent, non solum quia lucis candore lustrantur, sed etiam repercussione ejus emicantes, clariorem reddunt aeris effigiem. Ita omnia vox divina, grata et honesta constituit. Nam sicut hi qui olei aspergine perspicuum sibi profundum maris efficiunt, sic rerum conditor Deus suis oris afflatu, jucunditatem lucis, mundo repente constituit. *Fiat lux*, dixit Deus : confestimque præceptio fuit opus, et facta natura est, quia nihil voluptuosius in fruendo cogitationem poterit subire mortalium. Sed et si quando vocem sermonemque, vel præceptionem Dei dicimus, debes advertere non intentione (*b*) motuque corporis vocem reddentis sonum quempiam destinari, nec aerem lingua (*c*) verberatum, esse Dei sermonem : sed voluntatis suæ momentum, quoniam propter eos qui docentur utilius esse censemus, speciatim figurare præceptum. *Et vidit Deus quia lux bona.* Quibus igitur lucem celebrare nos poterimus laudibus, cum tale de sua bonitate testimonium a Conditore meruerit? Licet divina verba nostros paria oculos de illa judicare compellant, nam sermo non sufficit explicare quantum sensus aciei præveniens attestatur. Si enim pulchritudo corporea ex (*d*) membris inter se rite compositis, et ex coloris venustate formatur, quomodo lucem cujus natura simplex est, sibique per omnia similis, plena prædicatione quod bona sit, possumus explicare ? Ita enim et aurum bonum dicimus, non quia bene operatum est, sed quia coloris sui magna nobis oblectamenta largitur. Similiter etiam stella quæ vocitatur Antifer, omnium siderum pulcherrima nominatur, (*e*) non propter eximiam compaginationem membrorum, quæ nulla sunt ei, sed quia lætum alacremque fulgorem nostris impendit obtutibus. Hujusmodi ergo Dei testimonium, non ad hoc solum respicit quod per se lux bona est et jucunda cernentibus, sed etiam propter utilitatem quæ postmodum ex ea fuit collata mortalibus, bonam dixit. *Et separavit Deus inter lucem et tenebras*, id est incommixtam naturam illarum, sibique ex contrarietate disparem fabricavit ; quippe quas prolixis a se spatiis et destituit et discrevit, sicut dictum est : *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.*

8. Nunc quidem post solis creationem dies appellatur, id est aer (*f*) sole illustratus, cum in hemisphærio quod supra terram est commoratur ; nox autem dicitur terræ obumbratio, quæ sole in occasu condito generatur, tunc autem non solum corporis motu, sed diffusione principalis luminis, modo se subducentis, modo denuo reducentis, secundum divinam præceptionem dies fiebat, noxque sequebatur. *Et facta est vespera, et factum est mane dies unus.* Vesperæ igitur nuncupatio, communiter intelligenda est. Nam et incipiente die, et ad occasum vergente, nox ei sua vicinitate contigua est : verumtamen ut nativitatis diurnæ privilegia reservaret, dixit primo vesperam, dicens quia nox diem comitatur. Nam antequam lux crearetur, nox non habebatur in mundo, sed tenebræ. Obumbratio ergo terræ quam supra diximus intercidens diem nox appellata est : et deo novo nomine post generationem vocitata est : *Facta est itaque vespera, et factum est mane :* non dixit *dies atque nox*, sed vespera et mane, ut vocabuli videlicet dignitatem parti meliori tribueret. Nam dies æque vesperam maneque contingit, et hanc consuetudinem reperies ubique custodire Scripturam in temporibus numerandis. Dicimus enim tot dies elapsos esse, nullam facientes noctium mentionem, sicut psalmus docet : *Dies annorum nostrorum* (*Psal.* LXXXIX, 10). Et iterum Jacob : *Dies vitæ meæ breves* (*g*) *et mali* (*Gen.* XLVII, 9). Et alibi : *Omnes dies vitæ meæ* (*Psal.* XXII, 6). Ergo quæ tunc historiæ causa relata sunt, pro legibus in posterum valitura scriptor instituit. *Et fuit vespera, et fuit mane dies unus.* Quamobrem non dixit, primus, sed unus ? Et (*h*) certe consequentius fuerat ei, qui dicturus erat de secundo et tertio, et quarto, primum diem potius appellare quam unum. Sed hoc dixit, aut mensuram diei simul

(*a*) Colb. secundus, *illuminatus efficitur ;* et ita ex regulis grammaticis legi oportere putarem, nisi vox *æther* esset neutrius generis apud Eustathium, qui in libro tertio ultra medium sic scripsit, *æther autem quis dubitet flammeum esse ?*

(*b*) Editi, *mentione motuque.* At nostri tres mss., *intentione motuque.*

(*c*) Editi, *verberatum sermonem.* Colb. secundus, *verberatum esse Dei sermonem.* In Græco, τὸν θεῖον λόγον.

(*d*) Colb. secundus, *ex membris et coloribus inter se compositis et ex venustate formatur.*

(*e*) Codex unus, *non pro eximia compaginatione.*

(*f*) Editi, *sole lustratus.* Colb. secundus, *sole illustratus.*

(*g*) Colb. secundus, *breves et maligni.* Statim editi, *quæ tum historiæ.* Libri veteres, *quæ tunc historiæ.*

(*h*) Editi, *quia certe.* Antiqui duo libri, *et certe.* In Græco, καὶ τοίγε. Ibidem editi, *qui districturus est.* Colb. secundus, *qui dicturus erat.* Alii duo mss., qui *dicturus est.*

noctis que definiens, et tempus (*a*) utriusque conjungens : ut viginti quatuor horæ unius spatium diei viderentur efficere, subaudientibus videlicet nobis, quia nuncupatione diei, nox quoque debet intelligi. Unde, etiamsi unum ex his fieri longiorem, solstitiali immutatione 715 contigerit, præfinitum tamen tempus horarum utriusque complectitur intervalla, tanquam si dixeris viginti quatuor horas ad mensuram unius diei pertineri : vel unum forsitan dixit, ob hoc, quia in cœlo de certis signis in eadem iterum sub uno die processio solis et reversio celebratur. Ita quoties vespera vel mane, secundum solis circuitum, terrarum orbem complectitur, non ampliore tempore quam unius diei spatio, propria solet curricula definire. Vel sicut secretior tradit ratio, Deus cum naturam temporis procrearet, et mensuram ei signaque certa ex dierum constituit intervallis : et per septimanam numerari voluit, eamque semper in semetipsam converti præcepit, motum temporis metientem, rursusque (*b*) septimanam suppleri jussit unius diei spatio, quæ septies in semetipsa reflectitur. Hæc enim ratio est volubilium schematum, ut a se incipientia semper in semetipsa ferantur. Quod etiam sæculorum proprium est, quæ per sua se incessanter vestigia revolvendo, terminum nulla ratione percipiunt. Propterea verticem temporis non primum, sed unum nuncupavit diem : ut ex ipsa nuncupatione cum sæculo sibi servaretur affinitas. Rerum enim simplicium, nihilque commune cum aliis habentium, specimen indicans congrue penitus et decenter nominatus est unus. Et quamvis multa sæcula nobis Scriptura declaret dicens *sæculorum esse sæcula*, tamen nec ibi primum, aut secundum, aut tertium sæculum numeratur. Unde causarum potius diversarum actuum que differentias, et non sæculorum circuitus et successiones ac fines datur intelligi. *Dies enim*, inquit, *Domini magnus et lucidus* (*Joel.* II, 11). Et alibi : *Quid vobis quærere diem Domini? Qui tamen tenebras habet, non lucem* (*Amos* V, 18). Sed tenebras eas dixit quæ deputatæ sunt sibi dignis. Nam inocciduum et sempiternum diem illum sermo testatur, quem etiam octavum psalmus appellat : quippe qui extra tempus habetur. Sive ergo diem, sive (*c*) sæculum, sive septimum dixeris, ex eodem trahitur intellectu, singulariter et non multipliciter declaratur. Itaque ut ad futuram vitam nostra cogitata dirigeret, diem principalem, qui est imago sæculorum, unum non immerito vocitavit, ut pote lumini æquævum. Dico autem sanctum Dominicum qui resurrectione glorificatus est Salvatoris. Et hoc est quod dixit : *Facta est vespera, et factum est mane dies unus*. Sed vesperæ quidem illius narratio occupata, præsenti vespera modum cursui nostræ disputationis imponit. Pater autem veræ lucis, qui diem cœlesti lumine decoravit, et noctem ignis radiis clarefecit, qui venturi sæculi requiem merentibus præparavit, corda vestra perlustret agnitione veritatis, et intemeratam custodiat vitam vestram, præstans vobis honeste ambulare, quatenus fulgeatis ut sol in claritudine sanctorum suorum, ad exsultationem meam in diem Domini, cui gloria et honor, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

(*a*) Antiqui duo libri et editi, *utriusque contingens*. At Colb. secundus, *utriusque conjungens*, et ita scribendum judicavimus ob illud ἀνυπάπτων. Mox editi, *videntur efficere*. At nostri tres mss., *viderentur*.

(*b*) Antiqui duo libri et editi, *rursusque septimanam supplere jussit unius diei spatia*. At Colb. secundus ut in contextu. Ibidem codex noster, *qui septies*.

(*c*) Editi et Colb. primus, *sive sæculum, sive septimum dixeris*. Colb. alter, *sive secundum septimum dixeris*. Vetus codex qui apud nos servatur, *sive sæculum septimum dixeris* : in quibus omnibus vitii aliquid inesse suspicor. Mihi igitur verisimile fit vocem *septimum* loco motam fuisse, eamque reponi debere paulo altius, hoc modo : *Quippe qui extra tempus septimum habetur* : cui conjecturæ non parum favent Basiliana illa, διὰ τὸ ἔξω κεῖσθαι τοῦ ἑβδοματικοῦ τούτου χρόνου. Utut hæc sunt, nihil in contextu mutavimus, fidem librorum antiquorum secuti. Aliquanto post Colb. secundus, *ut sol in claritate*.

LIBER TERTIUS.

1. Primæ diei opera, vel potius unius, neque enim fas est ei nos detrahere dignitatem quam a Conditore promeruit, cum per se singulariter ederetur, nullatenus aliarum connumerata curriculis, (*a*) cum omnia quæ in ea facta sunt, heri noster sermo disseruit. Et hæc passim dividens, alimoniam matutinam, vespertinamque lætitiam præstitit animis auditorum; nunc autem ad miracula secundi diei properamus. Hoc autem commemorans, non in referentis potentia colloco quæ dicuntur, sed in Scripturæ gratia, quæ naturaliter possidens intelligendi facilitatem, illis amorem suum cordibus inspiravit, qui persuasioni superfluæ anteferunt veritatem; sicut et psalmus veri suavitatem demonstrans, ita dicit : *Dulcia faucibus meis verba tua, super mel ori meo* (*Psal.* CXVIII, 103). Heri itaque, quantum possibile fuit, erga verba Domini commorantes vestros sensus delectatione replevimus. In hodiernumque diem festinanter occurrimus, sequentium rerum miracula spectaturi. Verumtamen minime latere nos potuit, quia multi opifices labore suarum manuum victitantes, circumstant nos, et admonent ut narrationem propositam brevitate stringamus, ne diutius extrahantur ab opere. Quibus hoc respondeo, quia pars modica temporis fenerata Deo, non solum ipsa non deperit, sed cum magnis ab eo rependitur incrementis. Omnes (*b*) enim res quæ occu-

(*a*) Editi, *cum omnibus*. At nostri tres mss., *cum omnia*. Statim editi, *intelligendi facultatem*. Libri veteres, *intelligendi facilitatem*. In Græco, τὸ εὐπαράδεκτον. Paulo post editi, *quæ persuasioni*, Colb. secundus, *qui persuasioni* : recte.

(*b*) Editi, *omnes enim res*. Antiqui duo libri, *omnis*

pationum causas efficiunt, Dominus omnipotens opportune scilicet tribuens corporibus fortitudinem, animisque lætitiam, nec non facultatem negotiis peragendis, si tamen nos sæcularibus præponenda spiritalia censeamus. Quod si forsitan in præsenti vita, remunerationem bene gestorum recipere non potuerimus, **716** futuris tamen sæculis, copiosos sine dubio thesauros sortiemur. Quapropter obsecro vos ut omnes cogitationes mundanas de vestris mentibus excludatis, et penitus mihi vos integros præbeatis. Neque enim ullum commodum capiet præsentia corporalis; cum mens curis implicata terrestribus, creditur (*a*) absentare.

2. *Et dixit Deus: Fiat firmamentum; et sit separans inter aquam et aquam.* Jam quidem hosterno die audivimus verba Domini dicentis: *Fiat lux*, hodie, *Fiat firmamentum.* Plus tamen quiddam videntur habere præsentia. Neque enim verbum in nudo præcepto remansit, sed causa per quam quæritur firmamenti productio apertius declaratur; id est, *ut dividat inter aquam et aquam.* Primo quidem reputemus, discutientes quomodo Deus alloquitur, nostro ne, id est hominum more, qui prius futuræ rei formam concipimus intellectu; deinde ex subjectis congruas et familiares unicuique significationes colligentes exprimimus, et post hoc ministeriis vocalium officiorum cogitata manifestantes, per (*b*) aeris crepitum et articulati sermonis obsequium, publicamus sensum corde conceptum. Et quomodo non insanire dicendus est qui Deum talibus officiis indigere pronuntiat ad explananda quæ cogitat; cum magis pium sit asserere, quia voluntas divina, et prior impetus mentis ejus, Verbum est Dei? Quod ideo in specie quadam Scriptura figuravit, ut ostenderet quia non solum fieri voluit creaturam, sed etiam (*c*) aliquo cooperante perfecit. Poterat enim sicut ex initio de omnibus historicus, et modo referre, quia *in principio fecit Deus cælum*, deinde *fecit lucem*, et postea *firmamentum*: nunc autem Deum jubentem et loquentem videtur inducere, nullo nos impediens fascino quominus vestigiis (*d*) indiciisque perducti, ad contemplationem ejus qui est ineffabilis veniamus. Quæ enim labore quæsita sunt, et jocunde percipiuntur, et diligentissime conservantur. Nam quorum facilis habetur adeptio, eorum sine dubio fastidiosa possessio est, propterea nos tramitem veræ rationis ingressos, ad explorandum dirigit Unigenitus. Et certe vocifero sermone non erat opus incorporeæ naturæ, cum (*e*) destinatio cogitationis cooperantem latere non posset, quippe quibus consiliorum societas, ex ipsa potestate suppeditat. Num vox propter auditum necessaria est, et auditus propter vocem. Ubi vero nec aer est, nec lingua, nec aures, nec tactus asperior, ad sensum capitis repercussum sonitum perducendo, ibi nec sermo necessarius est, sed ex ipsa, ut ita dixerim, cardinali cogitatione fit participatio voluntatis. Sicut ergo prædiximus, ut mens nostra consurgeret ad inquisitionem vultus ejus de quo agimus, prudenter et optime schema hujusmodi elocutionis assumpsit.

3. Secundo loco quærendum est si aliud præter id quod initio factum est cœlum, firmamentum fuit, quod tamen et ipsum cœlum vocitatur; vel si certe duo cœli sunt, quanquam philosophi de cœlo disputantes tolerabilius (*f*) acquiescent linguas suas truncandas exponere, quam ut duos cœlos esse concedant. Unum enim asserunt cœlum, cujus naturam minime pati confirmant, ut secundum vel tertium adjiciatur ei, quoniam, inquiunt, tota cœli substantia in uniuscujusque conformatione consumpta est. Singulare namque ferunt corpus esse vertibile, certoque ambitu circumseptum, quod quia in primi cœli creatione profecit, nihil (*g*) reliqui esse ad secundi vel tertii compositionem. Sed hæc dicentes materiam quamdam ingenitam Conditori opinantur habitam, ex prima fabulositate sequentium mendacia contexentes. Nos autem rogamus Græcorum philosophos, non (*h*) antea nostra reprehendere, quam inter se valeant ipsi tenere concordiam. Nonnulli enim ex his infinitos esse cœlos asserunt, et mundos innumerabiles: quorum quando malesuadam professionem superaverint acriores, probationibus quibusdam ex geometriæ necessitate collectis, rursus affirmare se putant, eo quod natura non ferat, ut aliud cœlum præter unum generari potuerit. (*i*) Sed eos tunc magis nos risu dignos dicimus, maxime quia videntur sæpe quoque in aqua fieri plurimi, unde dubitandum non est de multitudine cœlorum, et quod vivida creatrix omnium virtus, in eorum constructione suffecerit, quorum fortitudinem et magnitudinem, si Dei potentiam contemplati fuerimus, non arbitrabimur discrepare a fluxu liquoris, qui cum in vacua vasa diffunditur, quibusdam interdum reflatio-

enim res. Vulgatam lectionem retinendam censemus, sic tamen ut aliquod verbum post vocem *omnipotens* suppleatur, hoc modo: *Dominus omnipotens submovebit, opportune scilicet*, etc. Nam aliquid hoc loco et in editis et in mss. deesse vel cæco apparet.

(*a*) Colb. secundus, *creditur absentata.*

(*b*) Idem codex, *per aeris spiritum.*

(*c*) Editi et duo mss., *aliquo operante.* Colb. secundus, *cooperante*: verbum pro verbo, cum Græce legatur διὰ τινος συνεργοῦ.

(*d*) Editi, *indiciisque producti.* Libri veteres, *perducti.*

(*e*) Editi, *cum destinationis cooperantem latere*, etc. At Colb. secundus, *cum destinatio cogitationis latere*, etc. Ita hunc locum emendare conati sumus, ut, voce *cooperantem* retenta, pro *destinationis* scripserimus ex Colb. secundo, *destinatio cogitationis.*

(*f*) Colb. secundus, *acquiescerent.* Nec ita multo post idem codex, *in unius confirmatione.* Subinde hic ille ipse codex, *ambitu circumscriptum.*

(*g*) Editi, *reliqui est.* At nostri tres mss., *reliqui esse.*

(*h*) Vocem *nostra* ex Colb. secundo addidimus.

(*i*) Editi, *sed eos tanto magis risu.* Antiqui duo libri, *sed eos tunc magis nos risu*, etc. Aliquanto post editi, *et vivida creatrix omnium virtus.* Colb. secundus secundis curis, *et an creatrix omnium virtus.* Vetus hic noster codex, *et quod vivida creatrix*, etc. Sed, ut verum fatear, vox *quod* scripta est in nostro hoc libro secundis curis; sic tamen ut addita sit aut eadem manu, aut certe antiquissima. Eam vocem addendam censuimus.

nibus intumescit. Ergo risibilis eorum penitus propositio est, de omnipotentis impossibilitate certantium. **717** Nos autem tantum absumus secundo cœlo discredere : quia et tertium profitemur, cujus beatissimus Paulus non est fraudatus aspectu (*II Cor.* XII, 2). Nam psalmus nominans cœlorum cœlos etiam plurimorum nobis subjicit intellectum. Nec tamen admirabilior ista quæstio, septem illis (*a*) orbibus videtur, secundum quos ferri septem stellæ, consonanter ab omnibus prædicantur : quos etiam reconditos in se dicunt, exemplo cadorum uno super alium commissorum, et eos contrariis adversus se motibus impulsos, et acuta cum gravibus temperantes, concentum quemdam et harmoniæ melos reddere dulce confirmant. Cujus rei assertores, cum fidem dictorum suorum ratione communis sensus approbare cogantur, hoc dicunt quia per veterem consuetudinem (*b*) intenti auribus, erga crepitum illum qui ex prima nativitate resonuit, usu quotidiano, oppletarum aurium sensus obsurduit, atque ideo minus harmoniam possumus auscultare, sicut in officina fabrili, assiduis ictibus operantium contusus hebescit auditus. Verum has sæculariorum (*c*) meditatas astutias illis tractare permittentes, nos ad sermonem redeamus Ecclesiæ. Dictum est itaque a præcessoribus nostris, non esse hanc secundi cœli creationem, sed prioris expositionem. Ibi enim carptim Scriptura retulit cœli terræque facturam ; hic curiosus rationem (*d*) tradidit nobis, qua unumquodque confectum sit elementum. Nos autem dicimus quia quando et nomen aliud, et usus proprius est in secundo, aliud esse necessario illud (*e*) quod primo factum est cœlum habens naturam validiorem, quæ præstat rebus omnibus utilitatem præcipuam.

4. (*f*) *Et dixit Deus : Fiat firmamentum, et sit dividens inter aquam et aquam.* Igitur antequam radicem eorum quæ scripta sunt attingamus, experiamur ea quæ nobis objicienda putamus ab aliis improbare. Sciscitantur namque nos, proponentes, si sphæræ simile habetur firmamenti corpus, sicut visio ipsa testatur, (*g*) quomodo fluitans aqua, semperque ad inferiora delubricans, poterat in globositate curvati firmamenti consistere ? Quid respondemus ? quia non omnimodis, quod videtur nobis suspicientibus intrinsecus esse volubile, hoc etiam extrinsecus in sphæræ similitudinem creditur esse formatum. Siquidem lavacrorum marmoreas videmus cameras, interius quidem semirotundo schemate fabricatas, in fastigiis vero suis habere planitiem. Cessent ergo super hoc nobis calumniam generare, jactantes quod aqua non possit in superioribus partibus contineri. Reliquum est ut dicatur quæ natura sit firmamenti, et cujus rei gratia intercedere statuta est aquis. Solemne igitur Scripturæ est in causis virtute præstantibus, hæc proferre, velut si dicatur : *Dominus firmamentum meum et refugium meum* (*Psal.* XVII, 5). Et alibi : *Ego firmavi columnas ejus* (*Psal.* LXXIV, 4). Et : *Laudate eum in firmamento potentiæ suæ* (*Psal.* CL, 1). Et sæculares quidem firmum corpus dicunt, quasi condensatum ; et referunt quod ad distinctionem mathematici corporis indicatur ; aliud est enim mathematicum, et aliud quod intervallorum prolixitate subsistit, id est, in altitudine et latitudine distensum. Quod autem firmum est, cum sit (*h*) disjunctum spatiis, etiam duritiam possidet. Sed Scriptura consuevit illud corpus quod est validum nimis et solidum vocare firmamentum, sicut et aerem crassum et concretum eodem solet sæpius appellare vocabulo, cum dicit : *Qui firmavit tonitruum* (*Amos* IV, 13). Spissitudinis enim duritiem, quia spiritus conceptus in nubibus violenterque proruptus efficit sonum tonitrualem, firmationem tonationis appellat. (*i*) Unde nunc quoque arbitramur in aliqua firmissima natura, meatum aquarum lubricationemque consistere, et contentam vocis hujus repagulo sustineri, quoniam de aquarum communium editione nativitatem creditur habuisse, vel certe humori coagulato similem esse convenit æstimare : aut ejusmodi alicui materiæ, quæ ex diffusione liquoris sumpsit originem, qualis est lapidis natura crystallini, quem ferunt ex aquarum concretione generari. Lapis vero qui proprie lucidam possidet perspicuitatem, et qui secundum suam naturam fuerit sincerus inventus, nec alicujus putredinis admixtione (*j*) fœdatus, nec fundus rimis aliquibus fixus est, aeri similis habetur in colore ; sed nulli eorum conferre nos fas est firmamentum. Puerilis enim revera et insipientis est mentis, talem capere de cœlestibus opinionem. Sed neque si omnia in omnibus sunt, id est, ignis in terra, aer in aqua, in aliis alia, nec quia eorum elementorum quæ nostris sensibus subjiciuntur, nihil sociale habetur, vel mediarum, vel contrariarum communione causarum : ob hoc etiam arbitrari debemus, firmamentum, aut unum ex simplicibus esse, aut quod ex eis processit esse promiscuum, cum manifeste nobis Scriptura præcipiat nihil sensui nostro

(*a*) Editi, *septem illis ordinibus*. Codex noster et Colb. secundus, *septem illis orbibus*. Græce, τῶν ἑπτὰ κύκλων.

(*b*) Antiqui duo libri, *intentis auribus*. Alius, *intenti auribus*. Aliud scripsit Basilius, aliud interpres. Quare qui sententiam verborum Basilii nosse cupiet, ipsos fontes Græcos adeat suadeo.

(*c*) Editi, *meditatus*. At nostri tres mss., *meditatas*.

(*d*) Editi, *tradit....quia*. Veteres duo libri ut in contextu.

(*e*) Editi, *primo quod*. Antiqui duo libri, *quod primo*.

(*f*) Editi et duo mss., *Et dixit Dominus*. At Colb. secundus, *Et dixit Deus*.

(*g*) Editi, *quomodo fluctuans aqua semper ad inferiora*. Antiqui duo libri, *quomodo fluitans aqua semperque ad inferiora*. Alius, *quomodo fluitans aqua, semperque ad inferiora*.

(*h*) Editi, *distinctum spatiis*. Veteres libri, *disjunctum spatiis*.

(*i*) Editi, *tunc*. Colb. secundus, *nunc*. Statim idem codex, *consistere, et contentam*. Vocula *et* in editis desideratur. Aliquanto post veteres duo libri et editi, *aut ejus alicuimodi materiæ*. Alius, *aut ejusmodi alicui materiæ*.

(*j*) Sic mss. duo. At impressi libri, *fœdatur*. Ibidem editi, *ruinis alicujus*. Codex noster et Colb. secundus, *rimis aliquibus*. Græce, ταῖς διαφύσεσι. Subinde Colb. secundus, *quæ nostro sensui*.

ficere amplius quam concessum est opinari. Nec illud nos, quæso, prætereat indiscussum, quod postquam Deus præcepit, dicens : *Fiat firmamentum*, non sine ratione (*a*) adjecit historicus: *Et factum est firmamentum*. Nam ante *fecit Deus firmamentum*. Et iterum : *Divisit Deus*. Auscultent igitur surdi, et illuminentur ad videndum cæci. Quis autem tam surdus est, quam qui non audit ita palam vociferantem Scripturam? vel quis tam cæcus, nisi qui evidentibus documentis instructus, gloriam Unigeniti non respectat? Et dixit Deus : *Fiat firmamentum*. Hæc vox destinationis indicat causam. **718** Quod autem dixit : *Quia fecit Deus firmamentum*, perfectionis est demonstratio.

5. Nunc in reliqua sermo vertatur. *Et sit dividens inter aquam et aquam*. Infinita erat, quantum datur intelligi, aquarum diffusio, undique alluentium terram, ita ut aliorum etiam elementorum statutos terminos videretur excedere; (*b*) propterea in sequentibus dicitur abyssus circumdedisse tellurem. Sed multitudinis quidem aquarum causam paulo inferius exponemus. Verumtamen nullus nostrum, sed nec eorum qui valde sunt eruditi et acutissime intuentes ad corruptibilem hanc fluxamque naturam, opinando valebit reprehendere, vel (*c*) impossibilia vel figmentis quibusdam narrationi conglutinata nos verba proferre; nec exiget probationes per quas possumus astruere super quid aquarum fuerit natura fundata. Ea enim ratione qua terram aquis graviorem firmantes, in media omnium hanc librata esse pronuntiant, illam quoque cœlestem aquam, propter naturalem impetum ejus, semper ad ima tendentem, et propter æqualitatem ex omni parte collocatam, necesse est super orbem terrarum stabiliter permanere. Ergo ampla nimis erat aquarum natura, ac non pro terræ dimensione diffusa, sed multo largius illius ambitum superabat. Ita ex initio magnificentissimus artifex futura prospiciens, sequentium utilitatem ex priorum dispositione constituit. Quæ causa fuit ergo ut æquæ enormitas exuberaret in terris? Quoniam necessaria erat rebus ignis natura, non solum erga dispensationem terrestrium, sed etiam ad perfectionem cunctorum. Etenim brevissima semiplenaque forent omnia, si maximis ac principalibus elementis aliquid minus esset, quæ quidem contraria sibimet, atque alternæ substantiæ devoratoria scimus esse. Ignis enim consumit aquam, quando virtute præcellit, aqua vero cum abundaverit exstinguit ignem. Erat ergo necessarium, neque concordare inter se firmiter hæc elementa, nec integra (*d*) penitus defectione alterius, præbere causam solutionis rerum omnium, ideoque sufficientem gubernatur mundi reposuit humoris copiam, ut præscriptos sibi terminos non excedens, igneæ posset edacitati resistere. Deus enim, qui omnia sub ponderationis et mensuræ ordinatione constituit, *cui etiam guttæ imbrium numeratæ sunt*, teste Job (xxxvi, 27), noverat quanto tempore aqua in orbe terrarum permanere deberet, et vel quantam igni alimoniam præpararet. Hæc est aquarum ratio secundum creaturam. Verumtamen usus ignis quam necessarius sit rebus humanis, quis ita vivendi penitus expers habetur, ut hoc non aliter nisi ex (*e*) doctrinæ traditione cognoverit? Nam non solum eæ artes quæ vitæ humanæ sustentatrices sunt, indigent ignis auxilio, sed arborum etiam germinatio, fructuumque maturitas, et animalium tam terrestrium quam marinorum nativitas, neque principio processisset, neque perduraret in tempora, si coloris beneficium defuisset. Aquarum quoque abundantia valde fuit necessaria, ut incessabiliter et sine intermissione pastum sibi de his ignis attraheret.

6. Intuere denique diligentius creaturam, et invenies vim fervoris cunctis quæ oriuntur et occidunt, potenter hærere. Propterea terris aquæ largissimæ sunt infusæ, ultraque quam videntur sunt extensæ, quæ et fundum telluris attingunt; unde etiam fontibus et puteis largior copia manandi suppeditat, præcipitesque torrentium (*f*) cursus, ut humor in multis ac diversis videlicet horreis conderetur. Itaque ab Orientis partibus hibernis progreditur Indus fluvius omnium violentior fluentorum, sicut speculati sunt ii qui situm orbis descripsere terrarum. De meridianis autem locis Bactrus effluit et Choaspis, et Araxes, ex quo Tanais, abruptus in Mæoticam transit paludem. Phasis autem de Cancasiis exit montibus, et innumerabiles alii, de (*g*) regionibus arctois ad Euxinum feruntur Pontum. Ab Occidentis vero climatibus æstivis, sub Pyrenæo vertice Tartesus, atque Ister, quorum unus in exteriora maria decurrit, alter veniens bosius quidem, sed ita tamen ut exprimatur utcunque illud, ἢ πλασματώδη. Mox editi, *quas possumus*. Libri veteres. *possimus*.

(*a*) Editi, *adjacet historicus*. At nostri tres mss., *adjecit*. Haud longe editi, *et factum est firmamentum*. Et iterum Colb. secundus, *Et factum est firmamentum : nam et fecit Deus firmamentum. Et iterum*. Codex noster ut in contextu.

(*b*) Editi et Colb. primus, *propterea insubsicibilis dicitur*, novo necdum audito loquendi genere. Colb. secundus, *propterea in sequentibus dicitur*. Eustathius expressum voluit illud Basilii, διά τοῦτο γὰρ ἐν τοῖς κατόπιν, etc. Sed tam longe a scopo aberravit, ut longius aberrari non possit. Nam hæc verba ita reddita oportuerat : *Propterea in superioribus dicitur abyssus*, etc. Neque vero hoc loquendi genus, ἐν τοῖς κατόπιν, Eustathio soli, sed et aliis scriptoribus peritissimis errandi causa fuit et occasio.

(*c*) Editi, *impossibilia, figmentisque quibusdam narrationi conglutinatis*. Colb. secundus, *vel impossibilia vel figmentis quibusdam narrationi conglutinata*, ver-

(*d*) Editi, *penitus defectionem*. Nostri tres mss., *defectione*.

(*e*) Antiqui duo libri et editi, *ex doctrinæ traditione*. Colb. secundus, *ex doctrina et ratione*, Statim editi, *hæ artes*. Veteres duo libri, *eæ artes*.

(*f*) Editi, *cursus et humor*. Codex noster et Colb. secundus, *cursus ut humor*, etc., optime. In Græco, ὑπὲρ τοῦ.

(*g*) Editi, *de regionibus Arradis* : quæ vox quid sibi velit, ne Mopsus quidem aut Œdipus divinarit. Colb. primus, *de regionibus Arcadis*, non clarius. Alter Colb., *de regionibus arctois* : quam scripturam veram esse et sinceram constat ex Græcis illis, ἀπὸ τῶν ἀρκτῴων.

per Europam, digeritur in Pontum. Eos autem quid necesse est enumerare, qui de Riphæis Scythiæ interioris montibus oriuntur? Quorum est Rhodanus, qui cum pluribus aliis navigalibus fluviis, Galatas et Hesperios, 719 Celtorumque gentem, multasque finitimas præteriens nationes, pelago miscetur Occiduo. Nam eorum qui ex superiore meridie per Æthiopiam descendunt, id est, (a) Tages, et Nisus, et Cremeas, et Nilus; alii in nostrum mare influunt, alii in citeriorem devolvuntur Oceanum; licet Nilus non sit fluminibus comparandus, quippe qui more pelagi, tempore diffusus æstivo, terram stagnare consuevit Ægyptiam. Ita mundi pars habitabilis aquis tota repleta est, non minus fluctibus æquoreis circumsepta, quam amnibus irrigata, propter ineffabilem sapientiam Conditoris, qui repugnatricem calori naturam, ut esset sufficiens ordinavit. Erit autem tempus quo ignis cuncta torrebit, ut testatur Isaias, loquens ad omnium Dominum Deum: *Qui dicit abysso: Dissipaberis, et omnia flumina tua siccabo* (*Isai.* XLIV, 27). Despecta ergo sapientia sæculari, recipe una nobiscum magisterium veritatis, nullis quidem facundiæ phaleris exornatum, scientiæ vero ratione potissimum.

7. Propterea: *Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit dividens inter aquam et aquam.* Diximus quid significat appellatio firmamenti: id est, non duram fortemque naturam, quæ fulcimine aliquo sustentatur et pondere. Nam multo proprius ejusmodi vocabulum terra meruisset, sed propter substantiam superiorum, quæ subtilis et rara est, nulloque sensu comprehensibilis habetur, firmamentum nuncupavit, comparatione scilicet corporum leviorum, quæ nec visu, nec tactu valemus attingere. Et simul cogita locum quemdam, qui discernit humorem, cujus partem tenuiorem supernis stationibus deputavit, crassiorem vero limosamque inferioribus destinavit, ut illa quæ ex initio facta est temperatio permaneret, aquarum paulatim (b) minutione confecta. Sed tu quidem liquoris amplitudini non discredis, ad ignis autem vim non respectas, qui licet exiguus habeatur in visu, multitudinem tamen aquarum valet expendere. Semper enim trahit ad se subjectas undas, in modum medicatoriæ cucurbitæ; facileque consumit eas exemplo luminis lucernalis, quod per (c) appositam stuppam lambens oleum mox peredit. Æther autem quis dubitet flammeum esse atque torridum? Quod nisi statutis sibi a Creatore finibus frenaretur, facile cuncta consumeret: quæ res prohibet ut non totus humor qui rebus diversis insertus est calore solis voratus aresceret. Ob hoc cœlestis facta est aqua loco superiore collecta, quam paludes, et fluvii, pelagusque

(a) Editi et mss., *id est, Tages et Nisus*, male. Quo loco errasse arbitror non librarios, sed Eustathium ipsum, qui cum in exemplari Græco ὅτε Λιγὼν invenisset, inepte syllabam τε voci Λιγὼν conjunxit, sicque ex his duabus vocibus effecit unam, Τεαιγὼν, unde non mirum si id nomen Latine reddens, scripserit *Tages*.

(b) Nostri tres mss., *minuatione confecta*.

(c) Editi, *oppositam*. Libri veteres, *appositam*.

A surgentibus de se vaporibus exhalant, ut non ardor æthereus omnia quæ subjecta sunt conflagraret. Si quidem solem quoque videmus, æstate stagna leviora brevissimo temporis spatio repente siccare. Ubi ergo aqua illa? Demonstrent nobis callidi, dubium ne cuipiam potest esse quin fervore solis expensa defecerit? Licet nec calidum solem dicant esse, tanta illis suppeditat in loquendo facultas. Et considerate quo freti documento, rebus evidentissimis adversantur. Quoniam, inquiunt, candidus (d) color ejus est, et non rubeus, aut puniceus habetur, ob hoc non igneum solem esse contendunt. Calorem autem ferunt ex (e) asperiore ejus circumversione procedere, hoc videlicet argumentantes, ut asserant solem nihil expendere de humore. Sed B ego, etiamsi non verum sit quod objicitur, non refutabo sermonem, utpote mihi astipulantem. Dicebatur enim propter ignis edacitatem aquarum necessariam esse multitudinem: nihil tamen interest utrum naturalis sit an quæsitus ardor, dummodo circa eamdem materiam similes casus exerceat, id est, sive cum inter se ligna fricantur, flamma consurgit, sive sponte succensus ignis, quæ fuerint injecta consumpserit, unus scilicet atque idem exitus ab utroque procedit. Et certe videmus moderatricem sapientiam Dei, solem in alias partes ex aliis transponentem, ut non semper in eisdem commoratus locis, fervoris aviditate mundanum depopuletur ornatum. Sed nunc eum ad Australem zonam, nunc ad signa solstitialia pro temporum mutatione traducit, atque inde in arctoam regionem convertit, ut C paulatim per diversa commigrans terrenis fructibus temperamenta custodiat. Videant tamen si non ipsi sibi probantur obsistere, cum mare ideo confirmant incrementis fluvialibus non augeri, quia calore solis absorbetur, unde etiam salsa et amara ejus aqua perficitur, ut pote quæ saporem propriæ dulcedinis, (f) raptu fervoris amittit et ubi leviorem quidem partem secum aufert, graviorem vero et limosam, velut facem aliquam hic relinquit. Sed qui de mari modo talia disserebant, rursum mutati nullam defectionem fieri liquoris a sole pronuntiant.

8. *Et vocavit Deus firmamentum cœlum.* Proprie quidem aliud illi conveniens fuerat nomen. Scimus tamen sæpissime cœlum dici locum spissum densatumque aeris istius palam nostris obtutibus occurren- D tem. Cœlum autem a cernendo vocari, quod ex Græcorum melius etymologia colligimus, quod οὐρανόν appellant, ἀπό τοῦ ὁράσθαι, sicut dicit Scriptura, *volatilia cœli* (*Psal.* VIII, 9); et alibi, *volatilia secundum firmamentum cœli* (*Gen.* I, 20). Tale est et quod dicitur: *Ascendunt usque ad cœlum* (*Psal.* CVI, 26).

(d) Antiqui duo libri et editi, *calor ejus*. Colb. secundus, *color*. τὴν χροιάν.

(e) Editi, *ex asperiori ejus circumcursione*. Antiqui duo libri, *ex asperiore ejus circumversione*: quibus verbis Eusthathius exprimere voluit Basilianum illud, ἐκ τῆς ταχείας εἶναι περιστροφῆς. Sed in hoc erravit, quod pro ταχείας legerit τραχείας.

(f) Editi, *rapto*. Colb. secundus, *raptu*.

(*a*) Et Moyses benedicens tribum Joseph, ex finibus cœli, et mutationes solis, et concursione mensium, et ex vertice montium benedictionem dat (*Deut.* XXXIII, 13); ut pote regione telluris rerum talium copiis abundante. Sed et in maledictis Israel: *Sit*, inquit, *tibi super caput cœlum æneum* (*Deut.* XXVIII, 23), indicans integram siccitatem, atque defectum liquoris aeris per quem terrenis fructibus fecunditas optata præstatur. Quando ergo de cœlo dicit emitti rorem vel pluviam, 720 aquas intellige, quæ superiorem tenere jussæ sunt regionem. Conglomeratis enim vaporibus in altum, et aere ventorum flatibus condensato, exhalationes hæ quæ subtiliter nubibus inseruntur, per mutuas accessiones guttæ perficiuntur, suoque pondere collisæ deorsum pelluntur. Hæc est imbrium generatio; cum vero fuerit despumatus humor, flabrorum violentia repercussus, cum frigore vehementius indurescit, concretis nebulis, nix gelata defertur ad terram. Et omnino (*b*) secundum ejusmodi rationem, licet tibi omnem aquarum exspectare naturam, quomodo circum aerem qui super nos congregantur. Nullus tamen argumentationi eorum qui de cœlo disputant, simplicitatem spiritualium (*c*) velit conferre sermonum. Quantum enim recte viventium mulierum pulchritudo meretriciæ formositati præponitur, tantum noster sermo sæculari noscitur prælatus esse doctrinæ. Illi enim coactam verbis suasionem soliti sunt afferre; nos autem nudam (*d*) fallendi proferimus veritatem. Sed quid opus est nos commovere certamen, illorum mendacia repellentes, cum possimus scripturas suas sibimet conferentes, sine nostro labore illorum exspectare conflictum? Qui nec eloquentia differentes, nec numero pauciores, nec dignitate deteriores, suis adversariis repugnantes, cum ignem omnia torrere penitus ac devorare confirment, rursus de recidivis seminibus, quæ ignis conflagratio derelinquit, causas regenerationis inducunt. Unde (*e*) etiam mundos innumerabiles introducunt.

9. Sed illi utriusque professionis veritate privati, hinc inde per inopiam subsidia sui erroris exquirunt. Siquidem et de his aquis quas firmamenti interjectio separavitt, occasione allegoriarum et sensus altioris, quasdem nobis figuras objiciunt, dicentes spirituales incorporeasque virtutes, mutabiliter (*f*) intellegi debere pro aquis, et sursum quidem super firmamentum remansisse digniores, in humilioribus autem diversoriis ut pote crassiorbus et cœnosis, noxias constitisse. Propterea dicunt eas aquas quæ super cœlos sunt, laudare Dominum, id est, optimas virtutes quæ dignæ sunt, ob suæ meritum puritatis, decentibus celebrare laudibus Conditorem. Eas vero quæ continentur inferius, spiritus esse pravitatis affirmant ex altitudine naturali in profundum malitiæ devolutos, quos ut turbidos, ac seditiosos, et vitiorum tumultibus fluctuantes, mare propter varietatem sui propositi, quod mutamur assidue, nuncupatos. Sed nos hujusmodi sermones, ut somniorum conjecturas et aniles fabulas omittentes, aquam intelligamus, aquam esse veram, separationemque firmamenti, ita ut Scriptura tradit, accipiamus. Et si quando laudem communi omnium Domino aquæ dicantur offerre, non ob hoc (*g*) æstimandæ sunt rationabilis esse naturæ. Neque enim quia *cœli enarrant gloriam Dei* (*Psal.* XIII, 1), modis omnibus animati sunt, nec firmamentum sensibile animal esse putandum est, quia *enuntiat facturam manuum suarum*. Quod etsi dixerit quispiam, cœlos (*h*) quidem contemplabiles esse virtutes, firmamentum autem factricem Dei potentiam, sermonem quidem nos hujusmodi, quamvis sit commentitius, tamen non aspernanter admittimus, sed rerum hunc esse nullatenus patiemur. Nam nec ros, aut bruma, vel frigus, aut æstus, quoniam laudare omnium creatorem jubentur, ut ait (*i*) Daniel (*Cap.* III), sensibilis esse vel invisibilis intelligenda natura sunt; sed consideratio eorum prudenter a sensum habentibus contemplata, glorificationem perficit Creatoris. Non solum enim aqua quæ super cœlos est, tanquam cæteris honore præcellens propter insitam sibimet venustatem, laudem dependit Domino; sed idem facere etiam quæ in terra sunt invitantur, id est, *dracones, et omnes abyssi* (*Psal.* CXLVIII, 7). Ita nec abyssus, quam in pejorem partem conantur abjicere fa-

(*a*) Editi, *quia Moyses*. Libri veteres, *et Moyses*.

(*b*) Editi et duo mss., *secundum ejus moderationem licebit* Colb. secundus, *secundum ejusmodi rationem licet*. Græce, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἔξεστι.

(*c*) Colb. secundus, *valet conferre*. Aliquanto infra editi, *meretricæ formositati*. Antiqui libri, *meretriciæ formositati*.

(*d*) Veteres duo libri et editi, *nudam fallendi proferimus*. Colb. secundus, *nudam fallendibus proferimus*; quam scripturam legenti venit in mentem fortasse scripsisse Eustathium. *fallendi artibus*, librarium vero ex his duabus vocibus conflasse unam, *fallentibus*. Ut aliquanto post legitur, *exspectare conflictum*: ibi pato librarios offendisse, qui pro *spectare* scripserint *exspectare*. Græce, θεατὰς καθῆσθαι.

(*e*) Editi et duo mss.: *Unde etiam in eorum constructione sufflecerit, mundos*, etc. At. Colb. secundus: *Unde etiam mundos*, etc. Quid in vulgatis sibi velit illud, *in eorum constructione sufflecerit*, non satis intelligo: neque etiam lectione altera bene exprimuntur verba Græca: Ὅθεν καὶ ἀπείρους φθορᾶς κόσμου καὶ παλιγγενεσίας εἰσάγουσιν.

(*f*) Editi et Colb. primus, *mirabiliter intelligi debere pro aquis, et rursum*. Quibus in verbis illud *mirabiliter* mirum in modum absonum est, neque hoc *rursum* magis est idoneum; quia tamen librarios decepit nominum similitudo, quodammodo excusandos puto. Legendum igitur ex aliis duobus codicibus, *mutabiliter.... sursum*. etc. Græce. τροπικῶς... καὶ ἄνω. Librarios si excusavi, non continuo excuso Eustathium, imo eum graviter reprehendo, quod illud τροπικῶς inepte verterit *mutabiliter*, cum vertere debuisset *tropice*, hoc est *per tropos et allegorias*.

(*g*) Editi, *æstimanda sint*. Colb. secundus, *æstimandæ sunt*.

(*h*) Antiqui duo libri et editi, *cœlos quidem non contemplibiles*. Colb. secundus, *cœlos quidem contemplabiles*, bene. In Græco, θεωρητικάς. Haud longe Colbertinus uterque, *nos hujuscemodi*. Illud *nos* in vulgatis deerat.

(*i*) Editi et duo mss., *a Daniel, sensibiles esse vel invisibiles intelligendæ naturæ sunt*. Colb. secundus ut in contextu.

bricatores allegoriarum, refutabilis æstimatur a Psalmista : cum et ipsa secundum suam qualitatem hymnos 721 potentiæ Conditoris emittit.

10. *Et vidit Deus* (*a*) *quia bonum est firmamentum.* Non oculorum probatione dixit bonum. Neque enim corpoream delectationem præstant nobis quæ constituuntur a Deo, nec ea illorum percipienda voluptas est quæ videntur jocunda mortalibus ; sed (*b*) bonum dixit opus quod artis suæ ratione pensatur, et ad finem futuræ commoditatis intendit. Merito ergo (*c*) quidem in rationem gignentium manifestam esse proposuit; illa quæ subinde per partes (*d*) effecta sunt, opifico suo virtutis sermone percurrens, ut pote mundi consummatoria collaudavit. Nam manus et oculus, cæteraque membra simulacri ænei sparsim projecta nulli videntur esse bona ; cum autem in suum ordinem composita redigantur, speciemque congruæ formationis acceperint, a quolibet imperito facile discernuntur. At vero elementorum Creator, et ante singulorum compositionem, noverat cujusque operis bonum : singulaque collaudans, cogitationem suæ mentis ad (*e*) futurum exitum dirigit formatorum. Talis ergo nunc quoque artifex singularum partium Deus, assertor et prædicator ; sed paulo post omni pariter mundo, com-

A petentem laudem, cum fuerit consummatus, impertiet. Sed hic jam narratio matutina secundæ die terminum sortiatur : ut auditoribus studiosis inducias præbeamus, quo inter se conferre quæ dicta sunt, memoriæque beneficio, intimis cordibus ad utilitatem propriam retinere (*f*) cuncta procurent, et usu meditationis assiduæ, doctrinæ cibum ruminantes, post digestionem salubrem, residui flagitent alimenta sermonis. His vero qui vivendi causas manibus exercent indulgentiam medio tempore tribuamus ; ut completis operibus animum curarum nexu sotutum, rursus dapibus exhibeant vespertinis. Interea, Dominus, qui (*g*) magnifica fecit ex nihilo, et a nobis hæc parva verborum proferri libamina dispensavit, det vobis intellectum suæ veritatis ; ut ex visibilibus invisibilem reputetis, et ex magnitudine B ac pulchritudine creaturæ, (*h*) decentem gloriam Conditoris mens vestra percipiat, ut et in terra, et in aere, et in cœlo, et in aquis, et inter diem et noctem, et in omnibus quæ cernuntur benefactoris monumenta certissima capiatis. Neque enim aut peccatis tempus dabitur, aut inimico locus suggerendi contraria relinquetur, Domino vestris sensibus adhærente ; cui gloria et veneratio, nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

(*a*) Editi, *quod bonum est.* Antiqui tres libri, *quia bonum est.*

(*b*) Antiqui duo libri, *sed bonum dixit opus, quod,* etc. Vox *opus* in editis desideratur.

(*c*) Editi et Colb. primus, *merito ergo quidem in rationem gignentium manifestam esse proposuit :* quibus ex verbis quæ apta sententia effici possit non video. Alter Colb., *merito ergo quæ destinatione gignentium manifesta esse proposuit,* non melius. Codex noster, *merito ergo quidem in ratione gignentium manifesta esse proposuit ;* quod quoque vitiosum esse, negaturum puto neminem, sed sic tamen ut facile emendari possit. Igitur pro *quidem* velim legas *quædam. Merito ergo quædam in ratione gignentium manifesta esse propocuit.* Græce, ὁ τοίνυν ἐναργῆ τὸν σκοπὸν τῶν γενομένων προθέμενος.

(*d*) Editi, *affecta sunt.* Libri veteres, *eflecta sunt.* Haud longe editi, *manus et oculos.* Colb. secundus, *manus et oculi.* Codex noster, *manus et oculus.* Subinde Colb. secundus, *passim projecta.*

(*e*) Editi, *ad futurorum exitum.* At nostri tres mss., *ad futurum exitum.*

(*f*) Antiqui duo libri, *cuncta procurent.* Editi, *cuncta percurrent.* Statim codex noster et Colb. secundus, *usu meditationis assiduo.*

(*g*) Colb. secundus, *magna fecit.* Alii duo mss. et C editi, *magnifica fecit.* Græce, τὰ μεγάλα. Aliquanto post editi, *ut ex magnitudine.* Antiqui duo libri, *et ex magnitudine.*

(*h*) Editi, *decentem gloria Conditoris mensuram percipiat,* corrupte. Colb. secundus, *decentem gloriam Conditoris mens vestra percipiat :* quod cum genuinum esse satis per se pateat, potest tamen confirmari ex Basiliano illo, ἀναλαμβάνητε, *percipiatis,* aut *mens vestra percipiat.* Aliquanto post editi et duo mss., *et inter diem et noctem.* Colb. secundus, *et in die ac nocte.*

LIBER QUARTUS.

De congregatione aquarum, et apparitione aridæ disputatio.

1. Sunt urbes quædam quarum populi spectaculis mirabilibus a matutino tempore usque ad vesperum, D proprios oculos pascendo reficiunt : cantus etiam blandos, (*a*) modulationesque lascivas, luxum nimium generantes, sensibus suis injiciunt, quorum auscultatione diutius oblectati, nullatenus satiantur. Et tamen eos homines multi beatos appellare consueverunt, quia necessaria negotia deserentes, et artes quibus vivendi subsidia comparantur, per desidiam et voluptatem statutum sibi tempus vitæ peragentes, inanibus actibus occupantur, ignorantes quia saltatio spectationibus (*b*) approbata turpissimis, publicum et commune perficit magisterium vitiorum. Lyrica etiam carmina, cantusque tibicinum, et meretriciæ cantiones, cordibus audientium lapsæ, quid aliud quam infamiam spectatoribus inolescunt æmulantibus histriones ? Nonnulli autem circensium furiali ardore detenti, noctibus somniantes pro equorum velocitate contendunt, modo (*c*) currus rotantes, modo aurigas

(*a*) Sic mss. nostri. Illud *quæ* aberat a vulgatis.

(*b*) Editi et Colb. primus, *approbata pessimis.* Alii duo mss., *approbata turpissimis ;* quod magis accommodari potest ad vocem Græcam ἀχολάστοις. Ibidem duo mss., *perficit.* Editi, *perfecit.*

(*c*) Editi et duo mss., *currus notantes :* quod quin mendosum sit dubitari non potest. Colb. secundus, *currus rotantes.* Certe Eustathius illud ἅρματα μεταζευγνύντες Latine reddere voluit ; sed non ita feliciter reddidit. Melius sic interpretari licet : *Transjungen-*

n partem aliam transferentes, omnemque prorsus diurnam cogitationem tempore soporis revolvere non desistunt. Nos autem quos Dominus, qui opifex rerum maximus et valde mirificus habetur, ad demonstrationem suorum operum convocavit, deficere non debemus erga eorum spectacula, nec desides fieri in auscultandis Spiritus sancti sermonibus; sed circumdantes præclaram hanc divini operis stationem, transactaque tempora cogitationibus reputantes, contemplemur ??? cœlum quidem levatum ut cameram, sicut dicit propheta (*Isai.* XL, 22), terram autem vastam nimis, immensitate vel pondere in semetipsam constare fundatam, aeremque diffusum liquidumque natura; congruam et incessabilem spirantibus alimoniam ministrantem, scindentemque se moventibus omnibus, leniterque cedentem mollitudinis intercessu; aquam vero altricem corporum, et humano generi nimis utilem constitutam, ac moderate in deputatis sibi conceptaculis permanentem. Qua res, ita se habere, de his quæ recenter lecta sunt approbabis.

2. *Et dixit Deus : Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt in congregationibus suis, et appareat arida. Et vocavit Deus aridam terram, et congregationes aquarum vocavit maria.* Quantas mihi calumnias in his quæ sequuntur objeceris, exigens quemadmodum terra possit invisibilis haberi, colore præsente, siquidem color omnis sensu comprehenditur visionis, et fortasse tibi non videtur esse sufficiens quod diximus; quia non ad naturam, sed ad nos invisibilis fuisse terra relata est, propter aquarum videlicet injectionem, quæ tunc (*a*) omnes terras operuissent. Nunc vero ausculta Scripturam, quomodo seipsam declarat : *Congregentur*, inquit, *aquæ, et appareat arida.* Velamentum subducitur, ut conspicua fieret, quæ interim non videbatur. Illud etiam forsitan quis requiret, cur id quod per naturam subest aquis, id est, ut semper ad procliviora contendant, hoc ad præceptionem Creatoris sermo convertit. Donec enim in planitie fuerit aqua recondita, stabilis est, non inveniens quo declinet, ubi vero descensus occurrerit, irrumpente protinus parte priore, reliqua multitudo consequitur properanter effugiens, quæ præcedit urgente venientis impulsu : tantoque velocior meatus aspicitur, quanto majoris ponderis fuerit aqua quæ confluit, locusque devexior. Si ergo talis natura liquoris est, (*b*) differret utique præceptionem qua jusserat aquas in unum conceptaculum congregari. Poterat enim sine dubio, propter naturalem impetum in regiones concavas sponte decurrere, priusquam terga compleret : nullus enim terrarum locus sic æqualis est, ut aquarum situs. Deinde, inquiunt, quotes *currus.* Statim editi et duo mss., *diuturnam cogitationem.* Colb. secundus, *diurnam.* Græce, τῆς μεθημερινῆς.

(*a*) Colb. secundus, *omnem terram.* Mox idem codex, *quis requiret.* Editi, *quæ requiret.* Subinde ille ipse codex, *velocior remeatus.*

(*b*) Editi; *differet.* Libri veteres, *differret.* Statim Colb. secundus, *in unum receptaculum.*

(*c*) Ita libri veteres. Vox *hoc* in editis desiderabatur.

modo in unam congregationem jussa est convenire, cum maria esse diversa sciamus, quæ certe multum a se distare noscuntur? Ad illud igitur quod primum quæsitum est, hoc (*c*) respondebimus : quia tu quidem post editionem præcepti divini humoris motum cognovisti, et quia circumfluus habetur semperque decurrens. Nam priusquam meatum caperet ex auctoritate cœlesti, nec tu eum vidisti, nec ab alio qui viderat didicisti : unde debebis advertere quia vox Dei, naturæ formatrix est, et præceptio quæ tunc data est creaturæ, dispositionem cunctis quæ forent gignenda præbebat. Nam et dies et nox semel factæ sunt, et illo usque nunc, sibimet vicibus succedendo, curriculorum suorum tempora certis portionibus divisa custodiunt.

3. *Congregentur aquæ.* (*d*) Jussum est aquarum naturam diffluere, et nunquam deficit obsequendo mandatis. Hoc autem dico respiciens ad liquidam aquarum sortem, quarum aliæ semper manant ut fontes et fluvii, aliæ congregatæ sunt et sistentes. Sed mihi nunc de fluentibus sermo est. *Congregentur aquæ in congregationem unam.* Si quando te (*e*) stantem juxta rivum subit cogitatio, reputans cujus impulsu de telluribus aqua progreditur, vel quæ sunt horrea de quibus tam largiter effunditur, aut qui locus ad quem cogitur pervenire, vel quomodo nec illa deficit quæ sequitur, nec ea quæ præcessit exuberat; profecto reperies omnia hæc ex voce prima teneri, unde etiam meatus illi suppetit sempiternus. Quamobrem in omni semper historia memento primæ præceptionis, quæ dicit : *Congregentur aquæ.* Etenim oportebat eas decurrere properanter, ut devenirent ad propriam regionem : et postquam ventum esset, stare in conceptaculis deputatis, atque ultra non tendere. Propterea est ab Ecclesiaste dictum : *In mare fluvii delabuntur, sed mare non superimpletur* (*Eccle.* I, 7). Quia et quod aquarum cursus urgetur, et quod mare certis circumscriptum finibus retinetur, primæ præceptionis virtus est : *Congregentur aquæ in unam congregationem :* ut non scilicet illa quæ influit, expletis conceptaculis superfusa, cunctos similiter terrarum terminos inundaret; idcirco jussa fuit in unam se congregationem redigere. Propterea pelagus ventis sæpe turbatum, ac fluctibus æstuans, in altumque consurgens, ubi littora vicina (*f*) tetigerit, fervoris impetum spumando resolvens, mox frangitur atque subducitur. *Aut me non timebitis, dicit Dominus, qui arenam terminum pono mari* (*Jer.* V, 22)? Etenim mirum est quomodo res omnium quæ in terris (*g*) habentur infirmior arena, jussu Dei violentiam maris frenat. Quod si secus esset, quæ ratio vetare poterat Rubrum mare,

(*d*) Colb. secundus, *jussa est aquarum natura defluere.*

(*e*) Editi et duo et mss., *te stante... reputantem.* Colb. secundus, *te stante... reputans.*

(*f*) Colb. secundus, *vicina contigerit.* Paulo post editi, *non timebis.* Antiqui duo libri, *non timebitis.* In Græco, οὐ φοβηθήσεσθε.

(*g*) Editi, *habetur.* Libri veteres, *habentur.*

ut non Ægyptum totam, quæ utique devexior habetur, invaderet, proximoque pelago misceretur, nisi præcepto Conditoris esset inhibitum? Nam quia humilior 723 est Ægyptus Rubro mari, certissime (*a*) docemur ab his qui Ægyptium et Indicum mare conjungere voluerunt, quorum primus est Sesostres Ægyptius, secundus Darius Medus. Hæc eo dixi, ut divinæ sanctionis potentiam noscceremus. *Congregentur aquæ in congregationem unam*, id est, altera non procedat ex illa, sed in primo conceptaculo, quæ collecta est teneatur.

4. Deinde cum diceret: *Congregentur in unam congregationem*, docuit quia multæ erant aquæ variis divisæ modis. Loca enim convallia, profundioribus naturaliter cavata spatiis, habebant aquam collectam, nec non etiam campi pleni erant, similitudinem pelagi referentes, aliæque ejusmodi regiones, de quibus omnibus in unam congregationem confluere sunt præceptæ. Et nullus dicat, quia si totam terram, tunc aquarum texerat multitudo, nihilominus ea quoque loca, in quæ postea jussæ sunt aquæ concurrere, repleta tunc erant. Ubi ergo deberet aqua colligi, quæ omnes terrarum partes invaserat? Ad hoc respondemus, quia quando præceptio data est ut in unam congregationem coirent, tunc et susceptionis earum causa processit. Neque enim erat illo tempore mare quod extra Gaddiros est, nec maximum illud, et solis audacibus navigabile pelagus, quod Britannicam insulam, et Iliberos occiduos alluit, habebatur, sed postmodum jussu Dei capacitas sufficiens præparata est, ut aquarum ibidem multitudo confluerat. (*b*) De qua re quoniam repugnare videtur nostræ mundificationis sermo, dicentibus philosophis, eo quod minime in unam congregationem, sicut experti sumus, aqua collecta est, dicere quidem multa et omnibus nota possemus: (*c*) sed ne contendere cum talibus ridiculum videatur, quanquam etiam objicere nobis deberent paludes et stagna, nec non eas aquas quæ colliguntur ex imbribus, ut per hæc assertionem nostri sermonis infringerent, sciant tamen quia maximam, perfectamque aquarum omnium occursionem, Deus vocavit *congregationem*. Nam et puteus aquæ collectio est manufacta, in profundam cavationem liquore delapso. Non ergo quælibet aquarum conceptacula congregationis illius vocabulum manifestant, sed illa maxima excellensque susceptio; in quem (*d*) totum elementum repente collatum est. Nam sicut ignis in parvulis ac diversis quibusque materiis est dispersus, perhibens omnibus usum necessarium, totus tamen in æthere continetur, similiterque aer, licet singulis corporibus sit illapsus, universum tamen orbem terræ complectitur; sic et aquarum natura quamvis variis commissa stationibus teneatur, una tamen est maxima congregatio, quæ omne illud elementum discernit a cæteris. Lacus enim qui circa regiones habentur arctoas, vel in Hellesponto, seu in Macedonia, vel in Bithynia congregationes sine dubio nominantur; sed modo nobis mentio est de illa, quæ reliquis omnibus ita prolixior est, ut terrarum amplitudini coæquetur, et quanquam (*e*) in minoribus quoque congregationibus aquarum inesse multitudinem nullus obsistat, non tamen illas quis rite maria nuncupabit: quamvis certæ paludes salsugine maris infectæ sint, sicut illa quæ vocitatur (*f*) Asfaltitis in partibus Judææ, vel Serbonitis, quæ inter Ægyptum Palæstinamque jacens, deserta contingit Arabiæ. Omnes hæ quidem paludes sunt, unum tamen habetur mare, sicut asserunt qui peragando terras omnes obierunt. Sed Hyrcanium, Caspiumque lacum quidam in semetipsos circumscriptos esse pronuntiant. Et sane quoniam oportet nos historicorum cosmographiam diligentius intueri, quid de his relatum sit audiamus. Ferunt itaque memoratos lacus occultis quibusdam perforatos, cavernis, in mare maximum suos meatus evolvere; unde etiam Rubrum pelagus affirmatur in mare quod ultra Gaddiros habetur effluere. Quomodo ergo, inquiunt, si Deus diversas aquarum stationes, maria vocavit, quoniam in unum conceptaculum convenerunt, et rursus congregationes omnes, id est sinus, quos pro schemate suo terræ circumdatio comprehendit, maria nihilominus appellantur, id est, mare Arctoum, mare Australe, mare Eoum, mare Occiduum, et iterum uniuscujusque pelagi propria nomina sunt, Euxinum, Hellespontum, Ægæum, Ionum, Siculum, Tyrrhenum, et alia plurima, quorum omnium singillatim vocabula percurrere longum nimis et operosum est: propterea congregationes aquarum Deus maria nominavit. Sed nos quidem nunc ad hoc prætereuntis ordo sermonis adduxit: ad illud vero quod dudum cœpimus revertamur.

5. *Et dixit Deus*: *Congregentur aquæ in congregationem unam, et apparent arida.* Non dixit appareat terra, ne iterum eam incompositam demonstraret, ut pote limosam et adhuc ex aquarum inundatione deformem, atque invalidam; simulque ne soli quispiam causam terrenæ siccationis ascriberet, merito nativitate solis anteriorem telluris ariditatem Creator instituit. Adverte namque sensu diligentius, quia non solum aqua, quæ superfuerat terræ, sed etiam illa quæ in profundioribus partibus latitabat, famulata

(*a*) Libri impressi, *docemur ab his, quia*. Codex noster et Colb. secundus, *docemur ab his, qui*. Ibidem editi, *Ægyptum*. Colb. primus, *Ægyptium*, bene. Aliquanto post Colb. secundus, *hæc ideo*. Alii duo mss. et editi, *hæc eo*. Mox unus ms., *in primo receptaculo*.

(*b*) Antiqui duo libri, *De qua re*. Vox ultima deest in vulgatis.

(*c*) Editi, *sed nec contendere talibus*. Vetus codex noster, *sed ne contendere cum talibus*. Vox *cum* addita est quidem in hoc nostro libro, sed aut eadem manu, aut certe antiquissima.

(*d*) Sic Colb. secundus. Alii duo mss. et editi, *in quam*. Haud longe Colb. secundus, *providens omnibus usum*.

(*e*) Veteres duo libri et editi, *et quidquid in minoribus*. Alius, *et quanquam in minoribus*.

(*f*) Editi, *Asflaxitis*. Vetus ille noster liber, *Asfaltitis*. Græce, Ἀσφαλτίτις.

præcepto domnantis effluxit. *Et factum est sic.* Sufficit igitur adjectio ista, declarans vocem Conditoris effectui mancipatam; licet relatum sit in multis cosmographiæ codicibus; quia *collecta est aqua, quæ fuerat subter cœlo in congregationes suas, et apparuit arida*; quod certe nec reliquorum commentariorum ita esse manifestat editio, nec usus exprimit Hebræorum Nam revera superflua videretur post testimonium 724 quo asseritur, *quia factum est sic*, rursus de iisdem repetita narratio. *Et vocavit Deus aridam terram, et stationes aquarum* (*a*) *vocavit maria*. Cur et in præcedentibus dictum est, *congregentur aquæ in congregationem unam, et appareat arida*, cum magis dici debuisset, *appareat terræ*; et iterum: *apparuit arida, et vocavit Deus aridam terram?* Quoniam arida videlicet proprietatis est species, designans illud quod naturæ subjectum est; terra vero nuda causæ nuncupatio est. Sicut enim rationabilitas propria est homini, homo autem ipse, vox est significatoria illius animalis, cujus est proprietas, ita terræ propria præcipuaque ariditas habetur. Ergo elementum quod proprie sortitutum est siccitatem, terra non immerito nominatur; sicut animal cui proprius est hinnitus equus appellatur. Non solum autem hoc de tellure notandum est, sed etiam in aliis elementis propria cuique qualitas est decreta, per (*b*) quam a cæteris singula discernuntur, et quale sit ipsum manifeste dignoscitur, id est, aqua suam retinens qualitatem, per quam *frigida* demonstratur, aer habet *humiditatem*, ignis *ardorem*. Sed ea quidem ut pote principalia compositarum rerum elementa, secundum rationem quæ dicta est, mente sola possumus contemplari. Ea vero quæ in corporibus (*c*) illapsa sunt, et visui subjiciuntur, conjunctas sibimet possident qualitates, nullumque eorum absolutum potest esse vel simplex, quippe quæ oculis comprehenduntur, et sensu. Nam tellus est arida et frigida, qua humida et frigida, aer calidus et humidus, ignis calidus et aridus: (*d*) atque ita per hæc naturæ potentia provocata facit, ut temperamentis permixtionis alternæ sibimet omnia copulentur, vicinoque elemento per sociam qualitatem unumquodque cohæreat, et propter insitam singulis communitatem, contraris misceantur, sicut terra quæ arida est et frigida, connectitur aquis per cognationem frigiditatis; aeri autem per (*e*) aquam sociatur. Etenim media horum aqua posita, tanquam duarum porrectione manuum, gemina illis qualitate conjungitur, id est, per, frigiditatem terræ, per humiditatem aeri. Rursusque aer intercessione sua conciliator naturæ repugnantis efficitur, id est, ignis et aquæ: igni quidem sociatus per calorem, aquæ vero per humorem. Ignis autem quoniam fervidus aridusque natura est, aeri quidem caloris interventu cohæret, per siccitatem vero terræ communicat; et hoc modo (*f*) quasi circulus quidam et chorus compaginatus, alterutrum sibimet convenientibus elementis videtur esse perfectus. Hæc ideo disserui, ut ordo clarescerent, propter quem aridam Dominus terram nominavit; et non potius tellurem vocitavit aridam. Siccitas enim non postmodum secuta est, sed erat anterior; quippe quæ sit consummatoria substantiæ ejus, atque ideo jure vocabuli hujus privilegiis honoratur. Unde etiam tellus, ut pote principalis, causas suæ notionis assumpsit.

6. *Et vidit Deus quia bona est aqua.* Non omnino dis speciositatem eam quæ ex vultu maris emicuit, bonam Domino fuisse visam. sermo significat pulchritudine creaturæ; sed ineffabili sapientia, quæ sunt facta intuetur. Nobis enim revera voluptuosum est mare, cum stabili cœperit tranquillitate candescere, aut cum lenibus asperatum flabris, purpureum calorem cernentibus (*g*) ostentat; et quando non violentis tellurem verberat fluctibus, sed velut pacificis eam complexibus osculatur. Verumtamen non ita Deo videri bonum mare Scripturam dixisse putandum est; ibi enim *bonum*, non aspectu, sed facturæ ratione censetur. Primo quia fons quidam totius humoris qui terram rigat est mare: quod in occultis diffusum venis, sicut approbant scrupea defossaque loca, per quæ commeans aqua marina cum aliquibus montuosis obstaculis retardata fuerit, impulsa spiritu quo urgetur perruptis obicibus procedit ad lucem, potabilis jam effecta, (*h*) per defecationem, amaritudine deposita naturali; itemque fervidam qualitatem recipit, cum per certu quædam metalla transcurrit, et fit non solum calida, sed et ardens. Quod etiam in insulis plurimis et in diversis littoribus maritimis invenimus, siquidem et in meniterraneis ita fieri regionibus constat. Cur autem hoc dixerimus? ut assererem quia tellus omnis per abditas invisibilesque venas, aquis est repleta manantibus quæ trahunt ex mari principium.

7. Bonum etiam mare Deo visum est, et propter decursum quem peragit in profundo terrarum, et

(*a*) Editi, *vocant maria*. At nostri tres mss. *vocavit maria*.

(*b*) Editi, *per quam cæteris*. Antiqui duo libri, *per quam a cæteris*. Statim editi, *aqua suam vim retinens*. Codex noster et Colb. secundus, *aqua suam retinens qualitatem*. In Græco, ποιότητα. Ibidem Colb. secundus, *demonstrata est*. Nec ita multo post idem codex, *rationem qua dictum est*.

(*c*) Editi, *illæsa sunt*. Colb. secundus, *illapsa sunt*; et ita quoque legitur in veteri nostro libro, sed solum manu secunda. Græce, κατατεταγμένα καὶ ὑποπίπτοντα τῇ αἰσθήσει, *quæ vero jam in corporibus digesta sunt, et sub sensus caduni*.

(*d*) Editi, *atque ita natura per hæc potentia*. Antiqui duo libri ut in contextu.

(*e*) Veteres duo libri, *per aquam copulatur*.

(*f*) Editi, *currulus* pro *circulus*, negligentia operarum. Aliquanto post Colb. secundus, *consummatrix substantiæ*. Subinde editi, *verum etiam*. At mss., *unde etiam*. Ibidem Colb. secundus, *principales*.

(*g*) Editi, *ostendat*. At mss. duo, *ostendat*. Statim editi Colb. primus, *scriptum dixisse*. Alii duo mss. *scripturam dixisse*.

(*h*) Editi et Colb. primus *per defectionem*. Colb. secundus *per ædificationem* (sic). Codex noster, *per defecationem*. Quam scripturam veram quidem esse et germanam puto; sed non ita idoneam. Melius, *per percolationem*, cum Græce scriptum sit ἐκ τῆς διηθήσεως.

(*a*) receptaculum est fluviorum cunctarumque aquarum quæ in se undique devolvuntur, manens intra terminos suos. Bonum quoque ob hoc, quod aquis aeriis (*b*) fons quidam et origo est. Quæ cum fuerit fota calore solano, deponit humorem subtiliorem per tenues vapores, qui tracti in altiorem locum, frigidique perfecti, ut pote qui nubibus obumbrantur, rores generant atque imbres. Et huic rei nullus erit incredulus, si ad cacabos spumantes fervore respexerit, qui cum repleti aqua fuerint, igne supposito vacui sæpe redduntur; licet ipsa quoque maris aqua, solis decoqui radiis, ut nautici referunt, affirmetur. Nam vapores exhalantes de pelago suscipiunt (*c*) penicillis, atque ita sitis consolantur ardorem. Bonum nihilominus eo **725** videtur mare, quia constringit insutas, non minus eis munitionem perhibens quam ornatum, et quia classibus invectabilem præstat accessum, divitiarumque causas mercatoribus subministrat; et quia pluri- A ma terrarum incolis ignota, navigantium relatione discuntur, multumque penitus vitæ hominum commoditatis ex mari tribuitur. Nam ea quæ nobis exuberant, in alias provincias regionesque transvehimus, et inde rursus quæ minus hic suppeditant apportantur. Sed unde mihi possibile erit maris pulchritudinem designare, ita ut Conditori visum est? Quod si mare bonum atque laudabile est apud Deum, quomodo non cœtus Ecclesiæ catholicæ pulchrior judicetur, in qua ætatum omnium sexuumque diversitas, vocibus glorificatoriis ad Deum fusis similem marinis fluctibus sonum reddit, quæ firmiter in pacis statione fundata, nullius quassationem turbinis sustentat hæretici? Quamobrem perficite vos dignos remuneratione cœlesti. decus hujus ordinis conservantes in Christo Jesu, B cui gloria nunc et semper, et in sæculum sæculorum. Amen.

(*a*) Colb. secundus, *et receptaculum*. Vocula *et* in editis deerat. Hoc est, *et propterea quod receptaculum est*, etc.

(*b*) Editi, *fons quidem*. At mss., *fons quidam*. Statim editi et duo mss., *fota*. Colb. secundus, *cocta*, male. In Græco, θαλπομένη, *calefacta*.

(*c*) Pro *penicillis* legendum esse *spongiis*, discimus ex exemplari Græco, ubi legitur, σπόγγοις ὑποδεχόμενοι. Haud longe editi, *nihilominus Domino*. Colb. secundus, *nihilominus Deo*. In Græcis legimus παρὰ Θεῷ.

LIBER QUINTUS.

De herba seu lignis disputatio.

1. *Et dixit Deus : Germinet terra herbam pabuli, seminans semen secundum genus, et lignum fructuosum, faciens fructum secundum genus : cujus semen in semetipso est.* Consequenter ita postquam tellus respiravit, eluctata jam pondus aquarum, datum illi præceptum est germinare prius herbam, deinde pabulum : quod etiam modo fieri videmus. Nam vox quæ tunc emissa est, et prima illa præceptio(*a*) veluti lex quædam naturæ fuit, et inhæsit terræ : creandi fructificandique sibi perhibens in posterum facultatem. *Germinet terra.* Primum est in generatione nascentium germinatio, deinde cum paulisper merserit, herba fit, et cum creverit, pabulum habetur. Eademque paulatim pubescens articulatur; et ita usque ad tempestivam maturitatem seminis coalescit. Nam herbosa viridisque species omnibus est communis. *Germinet terra herbam pabuli.* Per se videlicet tellus germinare præcepta est, nullius indigens adjumento. D Quoniam quidam opinantur plantis ac seminibus solem causas præstare crescendi, dum ea quæ de terra pullulant, proprii caloris attractu, ab imis sedibus ad superna producit, idcirco sole antiquior terrenæ fecunditatis ornatas emicuit, ut occasio venerandi solem, ut pote auctorem nascentium, his qui in errore positi sunt auferretur, si tamen suaderi potuerint quia priusquam ipse creatus est, erat jam terra suis fructibus decorata, considerantes quod herbis et pabulis sol in nascendo (*b*) posterior est. Quid ergo dicemus, quia pecoribus quidem Conditor alimoniam reponebat, nostrum vero genus nullius cura dignum provisionis habuerit? Non ita est. Nam qui bubus et equis tuis pastum præparavit, uberiores utique tibi divitias, et fruendi copiam ministravit, et subsidia tuæ vitæ per illorum nutrimenta recondidit. Seminum quoque productio quid aliud debet intelligi quam tuæ dispensationis instructio? siquidem olera radicesque palmarum agrestium non sit dubium cibos hominibus ministrare. Quod etsi (*c*) est aliquod genus herbarum, alienis, non nostris usibus aptatum; tamen id ipsum videtur nostro nihilominus lucro proficere, nobisque omnium seminum commoditas deputata sentitur: et hunc esse profecto constat super his quæ dicta sunt intellectum. C

2. *Germinet terra herbam pabuli et semen seminans secundum genus* Recte inquit; sic enim et narrationis consequenter ordo constabit, qui nunc sibi quodammodo creditur repugnare; et necessitas naturalis dispensationis implebitur. Primo est enim germinatio, deinceps herba, post hoc pabuli successio; quam mox seminis perfectio comitatur. Quomodo ergo cuncta quæ nascuntur e terra, seminaria esse sermo declarat, cum nec calamus, nec gramen, nec menta,

(*a*) Antiqui duo libri, *veluti lex*. Vox prior deerat in vulgatis. Græce, οἷον νόμος.

(*b*) Veteres duo libri et editi, *posterius est*. Alius *posterior est*. Mox Colb. secundus, *pecoribus quidem*. Vox *quidem* ab editis aberat. Græce, τοῖς μὲν βοσκήμασιν. Subinde Colb. secundus, *qui bobus*. Alii duo mss. et editi *bubus*; id quod prisce dicebatur.

(*c*) Illud *est* ex duobus libris veteribus addidimus.

nec crocus, nec alia plurima nascendi principium sortiuntur ex semine? Ad hæc respondemus, quod (*a*) quædam **726** eorum quæ terra producit, in radicibus et in fundo creduntur virtutem seminis obtinere, sicut calamus post incrementa recentia, rursus aliam sobolem de radice submittit reparationem stirpis in posterum porrecturam. Hoc autem facit non solum calamus, sed etiam alia mille, quæ sub tellure nascentia, redivivam prolem in radice custodiunt. Unde verum esse probatum est quia unicuique nascentium, aut semen suppetit renovandi generis, aut vis quædam seminaria sit adjuncta. Et hoc est quod dicit *secundum genus*. Neque enim calami progenies potest olearum haberi creatrix; sed ex calamo calamus alter, per similitudinem cognationis exoritur, et ita quod de prima generatione terra produxit, usque nunc posteritatis successione servatur, *Germinet terra*. Respice quomodo ex parva voce, et præceptione brevissima tellus arida, sterilisque repente parturiens, et ad fetum fructificationis impulsa, velut quodam luctuoso amictu depositio, sumptisque lætioribus indumentis, et cultu proprii decoris exultans, omnia quæ (*b*) jussu cœlesti conceperat, effundebat. Cupio itaque in tuis sensibus altius hærere (*c*) creaturæ miracula: ut ubicunque repertus fueris et cuilibet nascentium generi spectator astiteris, magnificam percipias memoriam Conditoris, et ante omnia cum videris herbam feni, vel florem, mox te ad humanæ naturæ convertas imaginem: recordatus Isaiæ sapientis exemplar: Quia *omnis caro tanquam fenum, et omnis gloria hominis tanquam flos feni* (*Isai.* XL, 6). Etenim vitæ hujus brevitas, et minimum gaudium, et super rebus prosperis hilaritudo mortalium, congrue prorsus a propheta comparata est videtur enim hodie quispiam membris refectus, facile robustus, ætate primævus, fremens viribus, atque impetu non ferendus. Hic sequenti mox die miserabilis invenitur; dum aut senectute frangitur, aut languore tabescit. Alter itidem spectabilis habetur, et maximarum refertus opibus facultatum, fultus obsequiis, susceptorum amicorum etiam simulatorum stipatus examine, nec non parasitorum, vel affinium adulatorum circumspectus excubiis, a quibus omnibus, et procedens, et rediens invidiam cum vituperatione conquirit. Neque enim potest hunc morbum declinare qui eminet. Adde divitiis civilem quoque potentiam, et honores delatos a principibus, gentium regimenta, militum magisteria, præcones (*d*) horrifica voce personantes ante seipsum fasciumque vectores hinc et inde prosequentes gravissimumque terrorem (*e*) supplicibus ferentes: adde verba, proscriptiones, auctiones, vincula, carceres, ex quibus intolerabilis glomeratur formido subjectis. Quid postea? nox una, et febris accessio, lateris dolor, pulmonisque suspirium, divulsum ex hominibus ducit hominem, (*f*) totaque ejus scena repente detegitur, et illa tanta potentia velut transactum somnium non videtur. Quapropter tempestive propheta florum imbecillitati, simillitudinem gloriæ comparavit humanæ.

3. *Germinet terra herbam pabuli, seminans semen secundum genus*. Usque nunc igitur primæ dispositioni testis est ordo nascentium. Germinatio enim omnia quæ generantur antevenit, et si quid de radice prorumpit, ut crocus et gramen, prius id germinare necesse est, et post hoc fenum viride videri, atque ita in frugem maturam, stipula jam flavescente perduci. *Germinet terra herbam pabuli*. Semen igitur cum ceciderit in solum, et mediocriter humore fuerit et calore molitum, mox gremio terræ connectitur, quædam subinde genitiva fomenta suscipiens et in venas ejus sensim labendo demergitur, sparsisque minutissimis fibris tumorem superjectæ telluris nascendo perrumpit, fundatumque jam firmiter, armiter, facile consurgit tot numero sursum calamos explicans, quot deorsum radices extenderit. Atque ita teneritudo germinis tepefacta, subjecto vapore, qui tractu caloris illapsus est per radices, et terræ nutrimentis adhibetur: partem sui diffundit in culmum, partem ducit in corticem, partem ministrat in grana, partem porrigit in aristas. Et hoc modo (*g*) concretione perfecta, paulatim ad sui mensuram singula quæque perveniunt. Ergo sive tricticum fuerit, sive legumen, sive, olus, sive arbustum, sufficienter instruere poterit tuum sensum, quo possis intueri sapientiam conditoris artificis: quomodo tanquam genibus quibusdam stipula frumenti succingitur, ut crebris compagibus alligata, facilius valeat onus subvectare spicarum, cum gravitudine maturitatis inflexæ deorsum cœperint inclinari. Et propterea calamus avenæ totus vacuus habetur; quia nullum scilicet gerit pondus in capite. Triticum autem longæ aliter natura munivit, cujus grana providenter admodum locavit in thecis, ut non diripiantur ab avibus. Et idcirco in ei rationabiliter aristas causa custodiæ, velut hastas apposuit, quarum aculeis minores bestiæ repellantur.

4. Quid loquar, quidve reticeam, tam copiosos respiciens thesauros creaturæ? est quidem difficilis assecutio meliorum, sed jactura non tolerabilis omissorum. *Germinet terra herbam pabuli*. Mox cum vi-

(*a*) Nostri tres mss., *quia quædam*.

(*b*) Editi, *visu cælesti*. Libri veteres, *jussu cælesti*.

(*c*) Vocem *creaturæ* addidimus ex veteri nostro libro. Græce, τῆς κτίσεως τὸ θαῦμα.

(*d*) Editi, *honorifica voce*. Codex noster et Colb. secundus, *honorifica voce*. Legimus apud Basilium, μέγα βοῶντα.

(*e*) Editi, *simplicibus ferentes*. At nostri tres mss., *supplicibus ferentes*; et ita scripsisse Eustathium arbitror, qui, ut alibi passim, ita hic quoque vim verbi Græci male expressit. Ita potius scribere debuerat, *subditis ferentes terrorem*, cum apud Basilium legamus τοις ἀρχομένοις. Ibidem Colb. secundus, *gravissimumque*. Vox ultima deerat in vulgatis.

(*f*) Colb. secundus, *totumque ejus schema*. Ibidem ibidem codex, *et tanta*. Vocula *et* in editis desiderabatur.

(*g*) Editi et duo mss., *congregatione perfecta*, corrupte. Colb. secundus, *concretione perfecta*; et ita legendum esse puto. Legimus apud Basilium τῆς αὐξεως γινομένης: quod melius ita interpretabere: *accessione facta, perfecto incremento*.

ctualibus et perniciosa procedunt, id est cum (*a*) tritico cicuta, cum reliquis seminibus helleborus, et aconitum, et mandragora, et papaveris succus. Quid **727** ergo? postposita gratiarum actione super munificentia Conditoris, accusemus eum de noxiarum productione causarum? Minime: considerantes illud, quia non omnia propter nostrum facta sunt ventrem; sed nobis quidem deputatæ dapes, tam promptæ quam notæ sunt. Unumquodque vero eorum quæ generata sunt, habent propriam rationem. Neque enim quia taurini sanguinis haustus lethifer habetur, idcirco animal ipsum fieri non oportuit, aut penitus non videri, cujus utique labor, ad varios vitæ nostræ usus valde necessarius æstimatur. Sed (*b*) tibi quidem sufficiet rationabilitas familiaris hominibus, ad declinanda quæ noxia sunt. Etenim si ovibus et capris sensus suppetit naturalis cavendi contraria, solo intellectu discernentibus læsionem: tu cui et sermonis facultas præsto est, et artis medicinæ solertia suppetit, remedia sanitatis explorans, et rerum frequens experientia, malorum nobis effugia demonstrando, difficile, dic mihi, poteris periculosa vitare, quorum nihil est otiose vel inutiliter constitutum? Aut enim pastum ministrant certis quibusque pecudibus, aut nobis ægrotantibus solatia conferunt ad salutem. Nam cicutam sturni solent edere: cujus venenum pro qualitate sui corporis dicuntur effugere. Tenuissima enim sunt adjacentia eorum cordi spiramina, priusque illis evenit ut digerant quæ sumpserunt, quam frigiditas ad intima eorum intestina perveniat. Coturnicibus etiam in usu escæ habetur helleborus, hujus virus pestiferum naturæ suæ quadam temperatione devitant; hæc autem omnia nos ipsos quoque juvare creduntur. Ex mandragora enim somnifera medicamina componuntur gravissimis membrorum doloribus profutura. Quidam autem per cicutam molestissimam vescendi rabiem mitigarunt; nonnulli per helleborum diuturna vitia corporis exstinxerunt. Ergo unde putabre Conditori crimen objicere, inde potius referendæ sibi (*c*) laudis augmenta sortiris.

5. *Germinet terra.* Quantam igitur dicit alimoniam sponte in foliis herbarum et radicibus et seminibus inveniri, vel quantum ex cultu et diligentia conferri, quanquam non continuo præcepit fructum semenque produci, sed germinare prius statuit, et virere tellurem, et tunc maturare semen, ut prima illa præceptio documentum naturæ fieret ad rationem sequentium. Quomodo ergo secundum genus semina terra producit, cum fulvum triticum serentes, atrum (*d*) plerumque colligimus? Quod non pertinet ad mutationem generis, sed infirmitatem quamdam et languorem seminis fuisse dicemus. Neque enim desiit esse frumentum quod adustione nigratum est, sicut ex ipsa possumus appellatione cognoscere, quia nimietate frigoris excoctas species, in alium semen et colorem transtulit et saporem. Sicut econtra, si ager fecundus exstiterit, et cœli clementia potiatur, mox ad pristinum schema revertitur. Lolium vero et cætera adulterina genera, quæ zizania solet nuncupare Scriptura, victualibus admixta segetibus, non ex tritici corruptione gignuntur, sed ex sua propria nascuntur origine. Horum consideratio illis conferenda est, qui Domini mandata subvertunt, et non sincere verbum monitionis accipiunt; sed maligno magisterio depravati, audent se membris Ecclesiæ salubribus admiscere, ut morbi sui clandestinam perniciem latenter mentibus integris inolescant; licet Dominus perfectionem (*e*) credentium in eum merito seminis comparat incrementis, ita dicens: (*f*) *Ut homo mittat sementem super terram, et ille dormiat, et surgat nocte ac die, messis autem levatur et crescit, ipso nesciente. Sponte enim terra fructiferat: primo fenum, postea spicam. Germinet terra herbam* (*Marc.* IV, 26). Igitur in brevissimo temporis momento, a germinatione tellus incipiens, ut legem Creatoris impleret, per omnes crescendi profecta gradus, mox ad maturitatem quæ nascebantur evexit. Cerneres eo tempore, saltus omnes herbarum viriditate splendescere: campos etiam turgidis messibus exornatos, imaginem quodammodo pelagi fluctuantis spicarum motibus æmulari. Omne tunc fenum et omne genus olitorium; et si quid arbustivum vel seminarium est, copiosis super terram fructibus eminebat. Nulla tunc erat desperatio metuenda seminibus: non ignavia culpanda cultorum, non (*g*) aerum intemperantia, non ullius causæ querela corruptelam frugibus apportantis, non condemnatio, quæ fertilitatem posset impedire terrarum. Postea enim delictum exstitit; pro quo sumus addicti, ut in sudore nostri vultus panem manducaremus.

6. Inter hæc præcepit quoque *lignum nasci fructuosum faciens fructum; cujus semen in seipso est*

(*a*) Editi, *idem cum tritico.* Antiqui duo libri, *id est cum tritico.* Aliquanto post editi, *proposita gratiarum actione.* At nostri mss., *postposita*, bene. In græco ἀφέντες. Subinde editi, *sed nobis quod deputatæ.* Colb. secundus, *sed nobis quidem deputatæ.*

(*b*) Editi, *tibi quod sufficiet.* Colb. secundus, *tibi quidem sufficiet.* Ibidem editi, *ad declaranda.* At nostri tres mss., *ad declinanda.* Basilianum illud, πρὸς τὴν φυλακὴν τῶν ὀλεθρίων, exprimere voluit Eustathius, nec inepte interpretatus est.

(*c*) Editi, *laudis argumenta.* Libri veteres, *laudis augmenta*, ita postulante Græco, εἰς προσθήκην εὐχαριστίας. Ibidem editi, *et in radicibus.* Antiqui duo libri, *et radicibus.*

(*d*) Colb. secundus, *tetrum plerumque.*

(*e*) Veteres duo libri et editi, *credentium merito.* Colb. secundus, *credentium in eum, merito*, etc. Græce, τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων.

(*f*) Editi et Colb. primus, *ut homo mittat.* Alii duo mss., *sicut homo mittat.* Puto autem Eustathium scripsisse aut, *ut si homo mittat*, aut, *sicut si homo mittat*: sed voculam *si* a librariis omissam fuisse. Locus est Marci IV, 26: *Quemadmodum si homo jaciat sementem.* Paulo post Colb. secundus, *temporis spatio.*

(*g*) Colb. secundus, *non acris intemperantia.* Alii duo mss., et editi *non aerum intemperantia.* Eustathius vocem Græcam ἀέρων paulo religiosus interpretatus est, cum eam plurali quoque numero reddidit, *aerum.* Nec ita multo infra Colb. secundus, *in se ipso esset.*

secundum genus et similitudinem. Hujus igitur editione sermonis omnia confestim nemora densabantur, arbores etiam quibus mos est in altum surgere, id est, olea, vel cedrus, et cypressus, et pinus, nec non frutices foliis vestiebantur, et frondibus virgulta. Quin etiam (*a*) quæ coronaria vocitantur, roseta dico, et myrteta, et laureta sub uno temporis momento, cum ante non essent, singula cum sui proprietate surgebant : alterum ab altero, manifestissima probatione discretum, et certa designatione productum. Verumtamen illo tempore rosa sine spina fuit. Nam postea pulchritudini ejus adjuncta est, ut esset videlicet voluptati sollicitudo contigua, reminiscentibus nobis peccatum, cujus gratia dumos et vepres generare **728** terra damnata est. Quæ (*b*) quidem jubetur et lignum faciens fructum producere ; sed multa ligna videmus, neque semen, neque fructum ferentia. Ad hoc dicemus, quia quæ sunt utiliora, mandari memoriæ principaliter meruerunt, deinde subtiliter inquirentibus patefiet aut seminarias esse omnes arbores, aut similem semini habere virtutem. Populus enim vel ulmus, et salix et aliæ tales, fructum quidem nullum (*c*) videntur afferre manifestum ; semen tamen in eis, si quis attentius scrutetur inveniet. (*d*) Subjectum est enim earum foliis granum quod *mischum* nuncupare solent hi qui vocabulorum compositionibus operam dederunt, hoc vim seminis obtinet. Nam ea quæ de ramorum plantatione nascuntur, ex semetipsis, quamplurimum radices fundunt. Forsitan et illæ gemmæ quæ de stirpe truduntur, rationem quamdam seminis habent, quas agricultores avulsas reparandi causa generis, pastinare consueverunt. Primo tamen, ut supra diximus, arbores illæ dignæ memoratu habentur, quæ nostram vitam suis fructibus sustentantes, atque hominem nutrientes invidiosam ei facturæ erant fruendi libertatem : sicut vitis quæ vinum generat lætificans cor hominis, et olea fructum ferens, qui vultum exhilarat, in misericordia. (*e*) Quanta alia tunc simul emergebant urgenter, hæc producente natura. Itaque radix vineæ habet in circo sarmenta virentia, diffusa per terram : ex quibus primo germen oritur, quod fit labrusca, post hoc uva. Sufficit igitur vinea quoque prudenter inspecta, recordationem tibi naturæ subjicere. Meministi enim dominici sermonis exemplum, quo se dicit esse vitem, Patrem vero cultorem. Singulos autem nostrum, qui per fidem inserti sumus Ecclesiæ, A sarmenta nuncupavit : (*f*) provocans nos ad fructificationem copiosam, ne desidiæ accusati, flammis contradamur æternis. Denique non cessat ; ubique animas hominum vitibus comparando. Sic enim dicit : *Vinea facta est dilecto in cornu pingui* (*Isai.* v, 1). Et iterum : *Vineam plantavi, et sepe circumdedi* (*Matth.* XVI, 33), animas videlicet indicans hominum, quas cœlestium mandatorum munitione consepsit : apposita nihilominus angelorum custodia, sicut scriptum est : *Immittit angelum Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos* (*Psal.* XXIII, 7). Deinde velut vallos quosdam quibus fulciremur erexit : constitutis in Ecclesia, primo apostolis, secundo prophetis, tertio magistris (I *Cor.* XII, 28). Atque ita nos exemplis veterum sanctorum suscitans B in sublime provexit : nec omnino passus est mentem nostram humi jacentem, fieri dignam calcationibus aliorum. Vult etiam nos velut (*g*) quibusdam viteis claviculis, id est, amplexibus caritatis astrictos, et proximum quemque diligentes, impetu animi semper ad superiora contendere : similes effectos sarmentis quæ solent paulatim crescendo, ad summos arborum vertices pervenire. Exigit nos etiam fossionem pati. Foditur autem mens, sæcularium depositione curarum ; quæ cordibus nostris onus grave (*h*) conficiunt. Ergo qui illecebras corporeæ voluptatis abjecerit, et exsecrabilis ambitum gloriæ divitiarumque contempserit, tanquam fossionis cultura nitescens, aspirare libere incipit, omni labe terrenæ conversationis abstersa. Convenit etiam nos secundum proverbii rationem, minime luxuriantes effu- C ere, id est, non ostentatorie vivere, nec captare decus laudis externæ ; sed fertiles nos vero demonstratore cultori bonorum operum præferentes industriam. Tu autem sicut oliva fructifera nulla tospe nudaveris, sed semper habeto fidei viridem validamque constantiam. Ita enim vivacitatem illius arboris, et opulentiam fructuosam videberis imitari : si uberrime misericordiam omni tempore largiaris.

7. Sed jam redeamus (*i*) ad scrutationem dispositionis artificis. Quanta tunc genera exstitere lignorum, quorum quædam fecunda sunt, alia projectibilia, nonnulla navibus fabricandis accommoda, quædam focis necessaria ? Rursus in his (*j*) varius spectatur ornatus, quorum et proprietatis investigatio difficilis habetur et differentia singulorum. Nam D alia profundioribus, alia summis et levibus sunt annexa radicibus : alia in altum porrecta, singulis-

(*a*) Editi *corinaria* pro *coronaria*, uti in duobus libris veteribus scriptum invenimus. Græce στεφανωματικά.

(*b*) Illud *quidem* additum est ex Colb. secundo.

(*c*) Editi, *videntur afferre, manifestum tamen semen :* quæ verba aliter distinguuntur in Colb. secundo ; idque melius, et verbis Græcis convenientius. Lege contextum.

(*d*) Ex duobus libris veteribus vocem *est* addidimus. Ibidem Colb. secundus, *et hoc vim seminis.*

(*e*) Totum illud, *quanta alia tunc simul emergebant urgenter, hæc producente natura*, ex antiquis duobus libris adjectum est : quorum in uno legitur tamen corrupte, *urgentes :* in altero corrupte quoque, *urguenter.* Græce, ὑπεργμένως, *urgenter.*

(*f*) Veteres duo libri, *provocans nos.* Vox posterior ab editis aberat. Ibidem nostri tres mss. *ad fructiferationem.* Editi *ad fructificationem.*

(*g*) Editi, *quibusdam vitis.* Libri veteres, *quibusdam viteis.*

(*h*) Antiqui duo libri, *configunt.* Alius, *conficiunt.* Editi, *confingunt.* Statim Colb. secundus, *et exsecrabiles ambitus gloriæ vel divitiarum.*

(*i*) Editi, *ad scrutationem disputationis artificis.* Libri veteres *ad scrutationem dispositionis artificis.* In Græco, περὸς τὴν ἔρευναν τεχνικῶν διατάξεων. Paulo ante pro *sed etiam* ex antiquis duobus libris scripsimus *sed jam.*

(*j*) Veteres duo libri et editi, *exspectatur.* Colb. secundus, *spectatur.* Aliquanto post duo mss., *summis et lenibus.*

que defixa stipitibus, alia humiliora ; et de (*a*) stirpibus suis oculos plures fundentia. Et quorum vertices sunt excelsi, eorum radices multiplices et profundiores 729 habentur, in circoque diffusæ : quas velut fundamina quædam natura subjecit, quibus moles superposita valeat sustentari. Quanta etiam diversitas in corticibus est, (*b*) quorum alii lenes sunt et nitidi, nonnulli nodosi et asperi, alii simplices, certi etiam multis conserti caudicibus ? Et quod magis miraberis, senectutis et juventutis humanæ similitudo reperitur in eis. Nam novellorum et pollentium virgultorum deductus et tensus est cortex ; senescentium vero rugosus et scaber. Ex his quædam cum fuerint amputata regerminant, alia mox cum truncantur aresount, tanquam mortem quamdam ex incisionis injuria perferendo. Multis sane probatum est quia exustæ vel incisæ (*c*) pinus in nemus glaudiferum se transformant. Notum est etiam quasdam diligentia cultorum curatas, naturali penitus malia caruisse. Nam mala punica quæ sunt acidiora, vel amaras amygdalas, hoc modo ferunt posse molliri, si juxta radicem, truncas earum terebratis tædæ cuneus per medium cardinis transfigatur, omnem molestiam saporis incongrui, mutatione dulcedinis exempturus. Idcirco nullus hominum caligine malignitatis (*d*) offusus de propria salute desperet, sciens quod agricultura quidem pomorum qualitates reducit in melius, labor autem spiritalis potens est omnium morborum superare nequitiam. Et sane tantam in arborum fecunditatibus videmus esse distantiam, quantam nec verbo quidem possumus explicare. Neque enim solum in alterno genere discretio fetuum continetur ; sed in singulis etiam plurima diversitas invenitur. Siquidem aliud specimen masculini fructus, aliud feminini, cultorum fertur tradidisse solertia : (*e*) qui etiam palmas gemini esse sexus affirmant. Nam videtur quomodo apud eos quæ femina nominatur, ramos proprios incurvat ad marem velut concubitum petens, ut possit ex ejus admixtione concipere. Unde ingeniosi agricolæ, sublatos de masculo certos oculos, feminæ dicuntur inserere ; et ita quasi coitu desiderato repleta confestim subductis brachiis pristinum recurrit ad statum. Hæc autem de ficis quoque narrantur. Nam quidam plantas agrestes A hortensibus narratur apponere : nonnulli etiam fructum caprifici domesticis alligant, conferendæ valitudinis causa, quo possint germina sua retinere cadentia. Cujus rei videlicet figura monere nos creditur ut agnoscamus quia oportet plerumque etiam ab alienigenis capere nos fidei documentum, ad professionem bonorum operum declarandam. Si (*f*) enim videris quempiam de gentilibus aut hæreticis ab Ecclesia Domini segregatum, vitæ morumque cultibus honestatum ; eniti debebis impensius, et studium tuum magis ac magis augere quo possis accedere prope illam fructiferam ficum, quæ de societate silvestrium vigorem mutuata fecundum, vitia quidem molesti fluxus inhibuit, subsidia vero vicinæ fertilitatis arripuit.

B 8. Igitur si tanta ratio generationis illarum est, ut vix pauca pro multis potuerimus exponere, quis omnium fructuum varietates, qualitates schematave percurrat, et quanta in singulis habeatur utilitas, cum sint aliæ quæ sole (*g*) decoctæ maturescunt, aliæ quæ tegumentorum præsidio defensæ plenescunt ? Et quomodo eorum quæ mollem fructum ferunt folia fortiora sunt, sicut fici ; quorum autem fructus durior habetur membranarum textura (*h*) tenerior est, sicut nuces : quia ficus videlicet propter imbecillitatem merito flagitat opem majoris auxilii, nucibus autem læsionem facere potuisset densior opacitas foliorum. Pampinus etiam quam rationabiliter multifida formatione perfectus est, ut uva per eam partem quæ tegitur, aeris repellat injuriam, per eam vero quæ patet, fomenta C solani caloris excipiat. Nihil itaque fortuitum, nihil irrationabile factum videmus. Est in omnibus ineffabilis quædam mirandaque sapientia. Quæ autem mens aut cujus facundia sufficiet (*i*) comprehendere cuncta subtiliter, ut et contemplari proprietates valeat, et discernere differentias singulorum, vel latentium penitus causarum secreta rimari ? Quomodo unus idemque humor per abustorum radices attractus, in officia numerosa dispergitur, aliter ipsam radicem nutriens, aliter corticem, aliter truncum, et aliter medullam ? et quomodo nunc folium fit, nunc in palmites ramosque formatur, et fructibus præbet alimenta crescendi ? Lacrymas etiam quasdam per ramos eadem fundit materia, quarum quanta sit

(*a*) Colb. secundus, *et de stipitibus suis oculos*, etc. Eustathius exprimere voluit illud Basilii, καὶ εὐθὺς ἀπὸ τῆς ῥίζης εἰς πολλὰς ἐκφύσεις διηρημένα ; nec inepte, cum *oculus* de vite et de arboribus usitate dicatur.

(*b*) Editi, *quorum aliæ lenes et nitidæ, nonnullæ nodosæ et asperæ, aliæ simplices, cæteræ etiam multis consertæ caudicibus :* quæ scriptura si cui placeat, legat oportet *quarum*, cum scriptum sit *aliæ nonnullæ*, etc. Antiqui duo libri, ut in contextu. Ibidem Colb. secundus, *et quod magis mirabile.*

(*c*) Editi et Colb. primus, *pinus glandiferum transformant.* Alter Colb., *pinus in nemus grandiferum se transformant.* Codex noster, *pinus in glandiferum se transformant.* Dubium non est quin legi oporteat uti in Colb. secundo scriptum et invenimus et notavimus ; si tamen pro *grandiferum* ex aliis codicibus legamus *glandiferum.*

D (*d*) Colb. secundus, *suffusus.* Statim editi, *primorum qualitates.* Libri veteres, *pomorum qualitates ;* nec putandus est Eustathius aliter scripsisse : qui tamen secus interpretari debuisset, cum legamus apud Casilium, τῶν φυτῶν, *arborum.* Subinde Colb. secundus, *spiritualis potest omnium.*

(*e*) Editi, *quin etiam.* Veteres duo libri, *qui etiam :* Græce, οἵγε καὶ.

(*f*) Editi, *si enim videres quempiam de gentibus.* Antiqui duo libri uti in contextu legi potest. Nec ita multo post edit., *mutuata secundum.* At nostri tres mss., *mutuata fecundum.*

(*g*) Libri veteres, *decocta... defensa.* Hoc ipso in loco editi, *tegmentorum præsidio.* Colb. secundus, *tegumentorum.*

(*h*) Colb. secundus, *tenuior est.*

(*i*) Editi, *comprehendere cunctas.* Antiqui duo libri, *cuncta.*

inter se differentia quis poterit explicare? Alia est enim (*a*) lacrima schini, alius balsami succus, alius etiam de Ægyptiis Bibycisque ferulis sudor emanat. Fama est quoque quod electrum lacryma sit cujusdam ligni, more lapidis obdurata. Cujus rei testimonio sunt surculli, vel masculæ parvæ, quæ considentes 730 in electri manantis succo cum gelaretur hæserunt. Et omnino de eorum qualitatibus, nisi qui experiendo doctus fuerit, plenam rationem proferre non poterit : quomodo iterum ex ipso humore, vitis quidem vinum generat, olea oleum. Et non solum hoc mirabile est, quia dulcis hic, et ibi pinguis efficitur : sed quod in ipsis fructibus multiplex admodum (*b*) saporis mutatione demonstratur. Alia est enim dulcedinis qualitas in uva, alia in malo, alia in ficu, alia in dactylo. Volo (*c*) itaque te adhuc hoc enucleatius examinare negotium ; quomodo labiorum sensui, gustuique placidissimus videtur humor, cum in quibusdam pamis allata maturitate dulcessit, in aliis acerbus habetur et anxius cum accessit. Contristat autem sensum per amaritudinem nimiam : cum se in absynthio vel in scamonia diffuderit. In quernis vero, vel corneis pomis, stipticus et durus efficitur; in terebintho autem vel nuce, mollem recipit pinguemque substantiam.

9. Sed cur (*d*) longinqua prosequimur, cum in una eademque ficu, modo amarissimus sit humor in succo, modo dulcissimus in fructu, in vite autem sit acerbus cum germinat, suavis in uva matura? Colorum quoque quantas dicas esse discretiones? Denique si quando florea rura respexeris, videbis eumdem liquorem, quomodo puniceus quidem habetur in hoc flore, purpureus autem vel candidus, vel aurosus in alio, majoremque rursus odoris differentiam, quam coloris ostendit. Sed jam sentio mihi sermonem in immensa spatia contemplationis aviditate proserpere. Quem nisi vinctum ad necessitatem creaturæ redegero, dies me profecto deficiet, magnificam vobis sapientiam, ex minorum comparatione pandentem. *Germinet terra lignum fructuosum faciens fructum.* Mox ut præceptum est datum, juga montium arboribus comantia crebrescebant, horti cernebantur exculti, ripæ fluminum diversis frondium generibus replebantur. Quarum quædam dispositæ sunt mensas exornare mortalium, nonnullæ pabula præbere pecudibus, aliæ medicandi usibus(*e*) aptantur; et, ut carptim dicam, quæcunque nobis experientia rerum diuturna congessit, undique necessaria colligens, hæc velocissime dispensatio Conditoris, ab initio futura prospiciens generari constituit. Sed tu cum videris domestica, silvestria terena, aquaria, florea, majorem recognosce per minima, ita tamen ut admirationi propriæ dilectionem Creatoris adjicias, inquirendo quemadmodum certa lignorum facit semper esse virentia, nonnulla quæ nudantur hyberno, et rursus eorum quæ semper virentia sunt, quædam solent folia mutare latenter, ut per nunquam possint propriis frondibus spoliari, sicut (*f*) est oliva vel pinus ; alia sempiternis induta foliis esse præcipit, ut palmam, quibus ex principali germinatione perceptis usque ad extremum finem creditur esse contenta. Illud quoque considera, quomodo arbor ea quæ myrice nominatur, velut ambigui generis est, quippe quæ non minus locis humidioribus quam siccioribus delectatur. Propter quod Hieremias (XVII, 16) mores varios et mutabiles huic virgulto prudenter æquiparat.

10. *Germinet terra.* Igitur parva ista præceptio cogit eam vires proprias (*g*) quanta habet, singulis annorum curriculis ad informandum genus herbarum, seminum lignorumque producere. Nam sicut turbo pineus, ictu prioris verberis incitatus, curvatis spatiis gyros explicat tortuosos, acutoque fundamine semel defixus semetipse circumfert; ita naturæ ratio ex priore Dei mandata sortita principium, per omne transit ævum, donec ad communem terminum finemque perveniat. Ad quem nos quoque bonorum operum repleti fructibus properemus, ut plantati in domo Domini, floreamus in aula Dei piissimi, in Christo Jesu, cui gloria et honor sit semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

(*a*) Editi, *lacryma scini*. Codex noster, *schini*. Græce apud Basilium σχίνου.

(*b*) Editi, *saporis imitatione*. Colb. primus, *saporis mutatione*. Colb. secundus, *saporis mutatio* ; et ita quoque in veteri nostro libro scriptum est manu secunda. Græce, ἡ παραλλαγὴ τῆς ποιότητος.

(*c*) Antiqui duo libri, *volo itaque te*. Illud *te* in editis desideratur.

(*d*) Editi, *longinque prosequamur*. Libri veteres, *longinqua*.

(*e*) Colb. secundus, *usibus aptabantur*. Sequitur in vulgatis, *quia, ut carptim dicam*. At in duobus libris veteribus scriptum invenimus ita ut edidimus.

(*f*) Illud *est* ex antiquis duobus libris addere libuit.

(*g*) Editi cum Colb. primo, *quantas habet, singulorum curriculis*, pessime. Codex noster et Colb. secundus, *quantas habet, singulis annorum cutriculis*. Græce, καθ' ἑκάστην ἔτους περίοδον. Ibidem editi, *ad infirmandum*. Libri veteres, *ad informandum*.

LIBER SEXTUS.

1. Athleticorum certaminum spectatores, oportet dimicantium valetudinis esse consortes, quod ab editoribus ludorum lustralium facile probabitur, qui congregatos in stadio nudato capite sedere præcipiunt. Propterea, ut mihi videtur, ne non solum spectator intersit unusquisque, sed etiam particeps sudoris existat. Ita videlicet maximorum atque excellentium spectaculorum quæsitorem, et summæ sapientiæ atque ineffabilis auditorem convenit afferre proprias causas ad contemplationem rei propositæ, mecumque (*a*) partiri laboris onus, ut poterit, socium se magis arbitrans astare quam judicem ; ne forte

(*d*) Editi et duo mss., *vartiri laboris hujus, ut voterit*. Colb. secundus, *partiri laboris onus, ut poterit*.

lateat nos veritatis inventio, et mea culpa fiat cum auditoribus commune dispendium. Quorsus hæc dixerim? Quia videlicet proposita nobis est disputatio de mundi 731 compositione, non ex sæculari sapientia nacta principium, sed ex quibus famulum suum Moysen Dominus docuit in specie, non per figuram locutus ad eum. Ergo necesse est maximarum rerum studiosissimos spectatores, (*a*) non inexercitato animo, quæstionibus interesse præsentibus. Itaque si quando sub serenitate nocturna, ineffabilem siderum pulchritudinem (*b*) desuspexisti, credo te captum de rerum omnium conditore quæsisse, quis floribus ejusmodi cœlum variaverit, et quomodo in iis quæ cernuntur major delectatione probatur utilitas, itemque si interdiu, sobria mente discutiens, considerasti diurna (*c*) miracula, per visibiliumque rationem, eum qui habetur invisibilis reputasti, omnino promptus ad audiendum venisti, dignum te demonstrans celebritate honesti hujus beatique spectaculi. Quapropter faciam quod solent hi qui urbium peregrinos, manu comprehensos, (*d*) ad destinata perducunt, id est, ut vos ad occulta miracula maximæ hujus civitatis, utpote nescios introducam. In hac igitur urbe sita est antiqua patria nostra, ex qua nos traduxit homicida diabolus, suis sollicitatos illecebris. Hic conspiciens primam hominis generationem, et mortem quæ nos subinde (*e*) secuta est, quam peperit peccatum, quod est primogenitum vetusti dæmononis germen; ibi recognoscis hominem, natura quidem terrenum, sed opus esse manum divinarum; valetudine multum pecoribus deteriorem, sed animantium inanimatorumque principem constitutum; instrumentis naturalibus imbecillem, sed ad cœlum ipsum ope rationis elatum. Si hæc didicerimus, non quidem ipsos recognoscemus, Deum reminiscemur. Conditorem adorabimus, Domino serviemus, patrem glorificabimus, benefactorem reverebimur, auctorem vitæ nostræ præsentis et futuræ non cessabimus venerari, qui per eas quas largitus est nobis divitias, etiam earum fidem quas promisit ostentat, et qui experimento præsentium, illa quoque quæ seperantur affirmat. Si enim temporalia sunt ejusmodi, qualia sempiterna? Si visibilia tam bona, qualia quæ non videntur? Si cœli magnitudo mensuram humanæ mentis excedit, quis sempiternorum naturam sufficiat æstimare? Si (*f*) corruptioni sol obnoxius, tam bonus et magnus est, mobilitate velox, discursibus ordinatus, habens congruam amplitudinem, qua statutam rebus omnibus mediocritatem transgredi non queat? Decor autem naturæ velut oculus quidam prospicuus ornamentum mundo perhibet. Si insatiabilis est ejus aspectio, qualis in pulchritudine sol putabitur esse justitiæ? Si cæco jactura est hunc non visere, quantum dispendium patitur, peccator, vera luce fraudatus?

2. *Et dixit Deus* : *Fiant luminaria in firmamento cœli ad illuminandam terram, et dividant inter diem et noctem.* Cœlum scilicet et terra præcesserant, lux super his jam fuerat fabricata, dies a nocte discretus, arida jam revelata erat, aqua congregata in stationem sibi deputatam, terra suis erat fructibus repleta; quippe quæ tot herbarum millia germinaverat et variis plantarum generibus abundabat: sol autem necdum erat luna ne principem videlicet patremque luminis eum vocarent, vel auctorem e terra nascentium, qui Deum nesciunt, opinarentur. Propterea quarto die dixit : *Fiant luminaria, et* (*g*) *fecit Deus duo luminaria.* Quis præcepit? Quis obsecutus est? Num consideras in his duplicationem personarum? ubique igitur dogma Deitatis mystica narratione concertum est historiæ, causaque præsto est creandorum luminariorum *ad illustrandam terram.* Quomodo ergo si lux antecesserat, nunc *ad illuminationem* sol dicitur constitutus? Primo quidem sermonis nostri simplicitas nullum tibi risum moveat, si facundiæ vestræ non affectamus elegantiam, nec compositiones sequimur clausularum. Non enim consuevimus verborum instructuras, vel euphoniam pronuntiationis excolere; sed honestam significationem nominum ubique ducimus (*h*) præponendam. Adverte itaque quomodo per naturam sufficienter quod voluit, declaravit: pro *illuminatione* enim luminaria nominat, quod utique non repugnat his quæ de luce prædicta sunt. Tunc enim natura luminis est producta; nunc autem solanum corpus effectum est, quo superfertur illud primogenitum lumen. Sicut enim aliud est ignis, aliud lucerna, quorum unum illustrandi vim possidet, aliud ministrandi causa luminis, his qui ejus indigent est formatum; sic et mundissimæ illi et sincerissimæ luci pro vehiculis quibusdam luminaria ista subjecta sunt, licet Apostolus (*Phil.* II, 15) quosdam luminaria mundi nominat. Sed alia est vera lux mundi, ex cujus transfusione lustrati sancti, luminaria fiebant animabus his, quas veritatem docentes, de tenebris eas ignorantiæ liberabant. Sic et sol iste visibilis illo principali fulgore flammatus elucet.

3. Et nulli videatur incredibile, quod diximus aliud

(*a*) Antiqui duo libri et editi, *inexercitatos.* Alius, *inexercitato.*

(*b*) Veteres duo libri et editi, *pulchritudinem desuspexisti.* At Colb. secundus, *desuper aspexisti.* Verbum *desuspicere* Latinum non esse scio quidem; sed nescio tamen quomodo legendum sit. Cum enim Eusathius sæpe utatur verbis non Latinis, et hic quoque ejusmodi verbo fortasse usus est. Leget quisque quomodo magis libebit.

(*c*) Editi et Colb. primus, *diuturna miracula.* Alter Colb., *divina miracula.* Vetus noster liber, *diurna miracula;* et ita legi oportere patet ex Græcis, τὰ τῆς ἡμέρας θαύματα.

(*d*) Editi, *ad destinata producunt, idem ut nos ad occulta.* Libri veteres ut in contextu.

(*e*) Colb. secundus, *subsecuta est.* Mox ubi in editis legitur *valetudine*, ibi et aliis locis scriptum invenimus in antiquis libris *valitudine.* Subinde editi, *quam promisit.* Noster codex, *quas promisit.*

(*f*) Editi, *si corruptioni obnoxius.* Colb. secundus, *si corruptioni sol obnoxius*, ita postulante Græco ἡλιος. Aliquanto post Colb. secundus, *ejus aspectu.*

(*g*) Editi, *quia fecit.* Veteres duo libri, *et fecit.* Græce, καὶ ἐποίησε.

(*h*) Editi, *proponendam.* At nostri tres mss., *præponendam;* et ita legi debere ostendit Basilianum illud προτιμότερον. Nec ita multo post Colb. secundus, *cui superfertur.*

esse luminis splendorem, aliud subjectum lumini corpus, primo quia quæ composita sunt, in dua partes ἓ ἓ ἓ dividuntur, id est, in materiam receptricem, et in eam quæ sibi evenerit qualitatem. Sicut ergo aliud est naturalis candor, et aliud quod candescit: sic illa quæ dicta sunt distare a se quidem natura videntur, sed Creatoris virtute conjuncta sunt. Et non mihi dicas impossibile est hæc (*a*) ab alterutrum separari; neque enim ego separationem luminis a solano corpore comprehensibilem mihi tibique confirmo, sed quia nobis opinatione sola divisibilis æstimatur. Plane nutu Conditoris possunt hæc a natura sua facile sejungi. Denique nobis impossibile penitus est ardorem solis a splendore discernere, sed Deus volens famulum suum mirifica visione convertere, sic apposuit rubo flammam, ut solam vim claritudinis ejus, deposita torriditate, monstraret. Sicut et psalmus testatur dicens: *Vox domini intercidentis flammam ignis* (*Psal.* XXVIII, 7). Unde etiam in retributionibus delictorum quæ in vita contraximus, ratio quædam nos secretior docet partiendam ignis esse naturam: cujus lux ad illuminandos deputabitur justos, ardor autem ad concremandos (*b*) proficiet peccatores. Licet et de lunæ quoque passionibus facile queamus fidem capere quæsitorum, decrescens enim, non toto corpore prorsus expenditur; sed insertam sibi lucem modo deponens, modo recipiens, concretionis et diminutionis propriæ quasdam nobis exhibet fantasias. Nam quia senescente ea minime totum corpus ejus expenditur. testimonio sunt quæ videntur: licet enim tibi aere libero nebulosique carente vaporibus, spectare lunam deficientem, quando rotunda secundum (*c*) schema est, quando globus ejus, ex eo latere quod tenebrosum est, tali orbe circumscribitur, quali cum luce plena est. Quem evidenter integrum perfectumque conspiciens, ea manifestatum parte qua fulget. Et non mihi dicas quia lux ejus adventitia est, quoniam minuitur quidem quando contra solem vertitur, crescit autem cum ab eo discesserit. Nam nec nobis hoc modo discutere propositum est, sed quia aliud est ejus corpus, aliud causa luminis. Tale (*d*) quidam ergo mihi, et de natura solis intellige, qui ob hoc tantum discrepare videtur a luna; quod hic quidem susceptam semel insitamque sibi lucem minime deponit, illa vero sæpius exuta, (*e*) iterumque induta lumen, facile poterit ex se etiam quæ de sole dicta sunt confirmare. Hæc ergo luminaria statuta sunt dividere inter diem et noctem, (*f*) quorum naturam tunc ab alterna contrarietate destituit, ut erga se irreprehensibiliter haberentur, nullaque communitat tenebris esse possit cum luce. Quod (*g*) enim est umbra interdiu, hoc obscuritas habetur in nocte. Et sic ut omnis umbra de corporibus lumini subjectis emittitur, mane quidem tendens ad occasum, vespere vergens ad Orientem, meridianis se horis ad partem Septentrionis inclinans, nox quoque ipsa, retrorsum lucis radiis repercussa secedit. Cujus quid aliud intelligenda natura est, quam mundi obumbratio? Sicut enim lucido die stantem quempiam sub aurora solis mox umbra comitatus, sic obumbrato aere qui terræ proximus est, nox efficitur, et hoc est quod dicit, *Separavit Deus inter lucem et tenebras.* Nam fere semper obscuritas refugit lucis adventum. quippe quibus ex prima generatione alienatio inter (*h*) se naturaliter est aptata. Nunc autem solem præcepit spatia diurna peragere, lunam vero cum orbem suum compleverit, moderatricem noctis statuit: pro certaque dimensione invicem sibi luminaria ista succedunt. Nam sole procedente, luna si plena est, statim ducitur ad occasum. Rursus autem cum sol cursui suo metas posuerit, hæc incipit exori. Sed si secundum alia schemata minime spatio noctis lunare lumen æquiparat, non interest propositæ quæstionis, solum nobis illud asserentibus, quia quando perfecta est luna, noctis obtinet principatum, proprio superans astra fulgore, terramque perlustrans; temporis autem mensuram æqualiter cum sole partitur.

4. *Et sint*, inquit, *in signis, et in temporibus, et in diebus, et in annis.* Necessarias igitur humanæ vitæ, sicut longior usus docet, signorum notationes et observationes invenies, si tamen non amplius eas quam oportet inquiras. Multa enim super futuris imbribus (*i*) possumus discere; plurima quoque de vaporibus terrarum, motibusque ventorum, seu per partes ve-

(*a*) Suspicari fortasse possit quispiam vitii aliquid hoc loco subesse; sed in antiquis libris perinde ut in vulgatis legitur eodem modo, *hæc ab alterutrum separari.* Mihi facile persuaderi posset malum scriptorem Eustathium ita locutum fuisse.

(*b*) Editi et Colb. primus, *perficiet.* Alter Colb., *præficiet.* Votus noster liber, *proficiet:* quarum vocum nulla verbum Græcum bene exprimi constat. Etenim verbum ἀποτάττομαι, quo utitur Basilius, longe melius redditum fuisset *destinabitur.* Aliquanto post Colb. secundus, *nam quod senescente ea.*

(*c*) Editi, *quando rotunda*; *sed schema est.* At Colb. secundus, *rotunda secundum schema est*: convenienter Græco κατὰ τὸ σχῆμα. Ibidem Colb. secundus, *ex eo latere quo tenebrosus est* Subinde mss. duo, *et non mihi dicas.* Vocula *et* in editis desiderabatur.

(*d*) Editi, *tale quidem.* Antiqui duo libri, *tale quiddam.*

(*e*) Editi, *iterumque nudata*: quo quid alienius dici possit, non video. Antiqui tres libri. *iterumque induta*: quam scripturam veram esse et genuinam constat ex illo, καὶ πάλιν ἐπαμφιεζομένη.

(*f*) Editi et Colb. primus, *quorum natura tunc ab alterna contrarietas destitit.* Alter Colb. ut in contextu. Ibidem ubi in editis legitur *incomprehensibiliter*, in nostris tribus codicibus scriptum invenimus *irreprehensibiliter*: qua ex interpretatione suspicari licet, inepte legisse Eustathium ἀμίμπτως, cum scripserit Basilius ἀμίκτως, *sine admixtione.*

(*g*) Codex unus, *quod enim est umbra in nocte.* Mox editi, *mane tendens.* Libri veteres, *mane quidem tendens.* Subinde editi, *meridianis horis.* Colb. secundus, *meridianis se horis.*

(*h*) Editi et Colb. primus, *est naturaliter optata.* Alii duo mss., *naturaliter est aptata.* Græce τῆς ἀλλοτριώσεως κατασκευασθείσης.

(*i*) Editi, *passumus dicere.* Antiqui duo libri, *discere possumus* In Græco, ἐστὶ μαθεῖν. Nec ita multo post editi, *placide sunt venturi.* At duo mss. *placide sint venturi.* Colb. secundus, *utrum violenti an placidi*, etc. Subinde ubi legimus et in duobus mss. et in vulgatis, *solis*, legitur in Colb. secundo, *solum.*

nientium, seu generaliter ubique spirantium, et utrum violenter, an placide sint venturi. Unum itaque ex demonstrationibus habetur solum, quod ostendit nobis Dominus, dicens futuram tempestatem cum cœlum **733** cœperit igneo rubore tristari (*Matth.* XVI, 3). Nebulis enim subeuntibus, obfuscati radii rutilo sanguineoque colore cernuntur; aeris videlicet densitate talem speciem nostris obtutibus exhibente, qui necdum vi caloris expressus, (*a*) propter exhalantes subinde vapores, et augmentis aquarum magis magisque crassatus; certissimam tempestatem regionibus in quibus fuerit glomeratus intentat. Similiter etiam fit quando habetur luna circumflua, vel cum solem circumdederit area quæ vocatur, nimirum aquarum multitudinem, aut ventorum fremitus futuros annuntiat, vel cum visi circa eum fuerint discurrentes, ii qui (*b*) soles contrarii nominantur: profecto casus aliquos ætherei tractatus imminere portendunt. Sicut et virgæ illæ quæ in iridis colore sub matutinis nubibus ostenduntur, vehementes pluvias et procellas, aut aliquam omnimodo cœli perturbationem significant. Plurima etiam indicia crescente vel senescente luna, qui huic scientiæ studuerunt notasse dicuntur: asserentes quod aer terræ proximus, necessario pro lunæ schematibus qualitatibusque vertatur. Nam (*c*) cum fuerit tertia, si gracilis et minime cornibus obtusis appareat, serenitatem stabilem firmamque declarat. Sin autem rubicunda, pinguisque cornibus habeatur imbres nimios, australemque violentiam minatur. Horum igitur observatio quantum commoditatis impendat hominibus, quis ignorat? Possunt enim navigaturi intra portum retinere classem, futura pericula prævidentes: viator item cautus effectus ex cœli tristitia, tranquillitatis tempus exspectat; agricultores quoque seminibus et plantis sollicitam diligentiam commodantes, ex memoratis instructi signis opportunitatem congruam præstolantur. Quid, quod (*d*) solutionis etiam rerum omnium in sole, lunaque et stellis, visenda prodigia Dominus prædicavit dicens: *Sol vertetur in sanguinem. et luna non dabit lucem suam* (*Joel.* II, 31; *Act.* II, 20). Verum hæc indicia sunt mundanæ consummationis, ut diximus.

5. Sed illi qui ultra fossam saltus suos conantur extendere, ad rationem genesis cursum propositi ser- A monis influctunt. Ferunt enim vitam nostram de motu pendere cœlestium; propterea Chaldæi notationes astrorum ad casus humanos asserunt pertinere, simplexque dictum Scripturæ quod ait in signis, non ad mutationem videlicet aeris vel temporum qualitatem, sed ad sortem vitæ transferentes humanæ, prout sibi videtur, exponunt; dicentes quorumdam discurrentium siderum complexionem, cum ad illas stellas quæ in zodico moventur circulo, si (*e*) secundum tale verbi gratia schema coierint, certam genesim solere perficere; rursusque si alter habitus illarum fuerit, contraria decreta componit. De quibus non erit fortassis inutile, si aperiendæ quæstionis gratia, paulo superius repetita serie narrationis exordiar. Dico autem non B meum quid proprium, sed confutationis illorum causa, suis utar elogiis: ut et ii qui errore præventi sunt, remedia conceptæ læsionis accipiant, et cæteri munimen aliquod, ne similia patiantur, inveniant. Repertores igitur genesiacæ rationis diuturnitate temporis experti, quod eos de schematibus multa diffugiant, in angustum penitus temporis redegere mensuram, ut etiam minutissimo intervallo, sicut dicit Apostolus: *In momento, et in puncto* (*I Cor.* XV, 52), magna sit (*f*) inter genesim genesimque distantia, asserentes quod ille qui natus est in hoc puncto rex erit gentium princepsque populorum, maximam potentiam multasque divitias sortiturus; eum autem qui in illo momento creatus est, mendicum, et vagum fore, quotidianique victus causa, diversorum januas obiturum. Ideo namque C circulum qui signifer appellatur in (*g*) duodecim partibus dividunt; quoniam sol per triginta dies egreditur duodecimum (*h*) locum sphæræ, ejus quæ ἀπλανής, id est, inerrabilis vocitatur. Et rursus unumquodque membrum partium tricenarum per spatia duodena deducunt: quorum singulas iterum portiones in alia sexaginta distribuunt, eorumque sexaginta sexagies portiones enumerant. Hujusmodi ergo nascentium genesim disponentes, videamus si possunt hanc subtilitatem, sub temporis dimensione servare. Mox enim ut infans processerit ex utero, speculari necesse est obstetricem quæ dicat puer sit an puella quod natum est, et exspectat vagitum quo capiat parvuli viventis indicium. Quanta vis D dum hæc aguntur, sexagies dicas transisse mo-

(*a*) Editi et duo mss., *exaltantes*, corrupte. At emendate scriptum invenimus in Colb. secundo, *exhalantes*.

(*b*) Codex unus cum editis *solis contrarii*. Alii duo, *soles contrarii*.

(*c*) Editi *cum fuerit tersa*. Libri veteres, *cum fuerit tertia*, ita exigente et sensu, et Græco περὶ τρίτην ἡμέραν.

(*d*) Editi, *solutiones*. Codex noster et Colb. primus, *solutionis*, bene, cum apud Basilium legamus, τῆς διαλύσεως... σημεῖα, *solutionis signa*. Alter vero Colb. ita habet, *diligentiam commodant ex memoratis instructionibus. Et jam rerum omnium in sole*, etc. Quod ad Græcum quidem facilius accommodari potest, ἤδη δὲ καὶ : sed eo in libro vox *solutionis* desideratur. Codex noster, *præstolantur, siquidem solutionis* etc. Statim mss. duo, *videnda prodigia*.

(*e*) Editi, *si tale*. Antiqui duo libri, *si secundum tale*. Græce κατὰ τοιόνδε σχῆμα. Statim editi, *si aliter* Colb. secundus, *si alter* Subinde Colb. secundus, *repetitam seriem*.

(*f*) Editi, *inter gesim genesimque distantia*. Vetus hic noster liber, *inter genesim genesimque distantia* recte. In græco, γένεσει πρὸς γένεσιν.

(*g*) Antiqui duo libri cum editis *in duodecim partibus*. Alius, *in duodecim partes*. Quod magis idoneum esse non diffiteor; sed non inde effici puto, ut malus scriptor Eutathius ita scripserit.

(*h*) Editi, *locum feræ*. Codex noster, *locum fere*. Colb. primus, *locum fore*. Alter Colb., *locum speræ*: quæ scriptura ita corrupta est, ut emendari nullo negotio possit. Igitur pro *speræ* legendum est *sphæræ*, quod cum satis per se perspicuum sit, magis tamen confirmatur ex Basiliano illo, σφαίρας.

menta. (*a*) Itaque dum manifestatur editus puer mathematico, quanta dicimus elapsa esse puncta, dum media responsa redduntur. Quod etsi contigerit extra fores cubiculi stare eum qui nascentis horam colligit, oportet visitari laterculum, ut diligenter, et sine ulla intermissione calculari possit cursus horarum, sive diurni fuerint, sive nocturni. Quantorum igitur sexagesimorum numerus, eo ipso tempore præteriisse putabitur? Necesse est enim ut inveniatur stella, quæ non solum in quota parte duodecimi spatii, sed etiam in quoto puncto duodecies divisæ portionis assistit, vel potius in quoto momento sexagesimorum reperitur, in quibus diximus decretorum sortem fuisse divisam, aut ut omnino veritas inquiratur, in quoto eorum sexagesimorum ostento, quæ a primis sunt sexagesimis 734 (*b*) reparata. Verum istam sic enucleatam, et incomprehensibilem temporis inventionem, in singulis quibusque planetis fieri, necessarium esse confirmant: ut agnoscatur qualem habitum gesserit adversus erraticas stellas, vel quale inter se schema tenuerint, cum nasceretur infantulus. Nam si hora sollicite non fuerit custodita, contigeritque vel modicum quid de illa subtilissima ratione mutari: prorsus observatio tota confunditur. Sunt quidem risu digni qui hujus inexplicabilis disciplinæ studiis vacaverunt: sed multo magis illi qui avidius in eos inhiant, tanquam scientes aliquid.

6. Itaque solent eventus, et effigies quoque prædicere singulorum, declarantes illum crispo capillo futurum et alacrem: quoniam in ariete posita est ejus hora, talis enim species est ejus animalis; eritque magnæ potentiæ, quoniam principalis est aries. Præsidalem quoque futurum, et quæstuorum, quoniam pecus istud sine molestia depositam lanam facile resumit ministrante natura. Qui autem sub tauro creatus est tyrannicus erit, et laboriosus, idemque servilis, taurus enim jugo submittere colla consuevit. Qui vero signo scorpii nascitur, vulnificus habebitur, ut pote similis illi; qui autem sub hora libræ fuerit editus, justus efficitur; propter æquitatem quæ servatur in trutina. Quod his risibilius fieri poterit? Aries igitur ex quo genesim mutuaris hominibus, duodecima pars cœli habetur; in quo si sol constiterit, ætherea signa contingit; libra quoque vel taurus duodecima portio est signiferi circuli. Quomodo ergo principales (*c*) inde causas asserendo vitæ mortalium, de terrenis pecudibus nascentium formas mentes, et dicis munificum fore arietinum hominem: non quia morum ejusmodi pars illa cœli perfectrix est, sed quia natura talis est ovis? Hortaris ergo nos prælata dignitate stellarum, aut potius suadere conaris, per bestias mutas accommodare tibi consensum. Quod si de animalibus assumptas morum proprietates habet polus, ipse quoque subjacet necessitatibus alienis; (*d*) quippe quia nactus est ex quadrupedibus causarum ducta principia. Si autem hoc dicis ineptum esse, multo illud pronuntiabis ineptius, ut auderes de his rebus assertiones afferre, quæ nihil nobiscum videntur habere commune. Verum hæc illorum argumenta similia sunt (*e*) cassibus aranearum, in quibus si culex, aut musca consederit, tenetur innexa; cum autem de fortioribus aliquid inciderit, ipsum quidem mox penetrat, textus vero perrumpit invalidos.

7. Tamen his non usquequaque contenti sunt, sed longinquius progrediuntur errantes. Nam res quæ in arbitrii nostri libertate sunt positæ, id est, virtutes aut vitia, cœlestium necessitatibus applicant. Quibus contradicere quamvis risibile sit, tamen quia plures hac (*f*) seductione prolapsi sunt, congruum mihi videtur non transire silentio. A quibus illud principe in loco postulamus agnoscere: si non diebus singulis millies schemata mutantur astrorum. Semper enim moventur atque (*g*) discurrunt eæ stellæ quæ planetæ vocantur, quarum aliæ celeribus se vestigiis consequuntur, nonnullæ tardius discurrentes, sub eadem hora sæpius, et aspiciunt se, et absconduntur. Maxima sane vis habetur in genesi, ut illi dicunt, si aut bona stella respexerit, aut maligna nascentem. Fit autem plerumque ut eo tempore, quo bona stella præfuerit, mathematicus non inveniens tempus edicere propter ignorationem unius minutissimarum, quas supra retulimus portionum, sub cacodæmone illum jacere describat, utipsorum sermonibus cogar uti, in quibus est quidem magna dementia, sed major habetur impietas. Nam maligniores stellæ causas nequitiæ propriæ in suum transferunt conditorem: quibus si ex natura subesset improbitas, conditor profecto malignitatis (*h*) auctor exstiterit. Sin

(*a*) Codex unus, *dum manifestatur*. Illud *dum* in editis deerat. Aliquanto post editi et duo mss., *dum modice responsa redduntur*. Vetus codex noster, secunda quidem manu, sed antiqua, *dum media responsa redduntur*. Subinde Colb. secundus, *inveniet stellam. quæ*, etc.

(*b*) Editi et duo mss., *reparata*. Colb. secundus, *reputata*, fortasse *amputata*.

(*c*) Vocem *inde* ex nostris veteribus libris addidimus.

(*d*) Codex unus, *quippe quia*. Editi, *quippe qui*. Mox duo mss., *si autem hoc dicis*. Editi, *si autem dicit*. Hoc ipso in loco mss. duo, *pronuntiabis*. Editi, *pronuntiabit*.

(*e*) Verbum *sunt* addidimus ex duobus codicibus. Mox editi, *tamen his quæ quaque non contenti sunt*. Antiqui duo libri, *tamen his non usquoquaque contenti sunt*.

(*f*) Codex unus, *hac seducti ratione, prolapsi sunt*. Haud longe editi et Colb. primus, *illud principi. loco*. Codex noster, *illud principe in loco*. Colb. alter *illud primo loco*. Græce, πρῶτον. Ultimas duas lectiones ex æquo voci Græcæ convenire vident, opinor, omnes; puto tamen potius legi debere *principe in loco*, uti in veteri nostro libro scriptum invenimus. Videtur enim librarius, quicunque ille fuit qui alterum illum codicem Colbertinum scripsit, nonnulla de suo et mutasse, et correxisse, sive, cum scriberet, respexerit ad exemplar Græcum, sive id solo rationis ductu fecerit.

(*g*) Editi, *discurrunt stellæ*. At Colb. secundus, *eæ stellæ*.

(*h*) Editi, *actor exstiterit*. Colb. secundus, *auctori exstiterit*.

autem proposito faciente sunt pessimæ,primo quidem (*a*) animalia quædam putanda sunt arbitrio suo famulantia, absolutoque et libero impetu, ad hoc quod sibi libuerit incitata, siquidem totius modum furoris excedit insimulare res exanimes. Deinde 735 quanta irrationabilitas est, bonum malumve, non pro sua cujusque dignitate distinguere, sed ex loci qualitate, aut respectu alterius, vel optimum fieri definire, vel pessimum? Et cum paulisper de schemate stella diverterit, suæ propriæ dicitur malignitatis oblita. Sed hæc quidem hactenus sane per singula momenta temporis, ut dicunt,in aliud atque aliud schema se transferunt. In his itaque tot tantarumque mutationum millibus, quanta quotidie natalium regiorum decreta formari putanda sunt.Cur ergo non singulis diebus principes procreantur? Aut quare apud illos successio semper paterni custoditur imperii? Quoniam nemo videlicet eventus suorum liberorum refert ad schema stellarum ; quippe quibus regnum non genesis fato, sed generis jure defertur. Nonne igitur Joatham generavit Ozias, et de Joatham natus Acham est? Et tamen nullus illorum servilis horam conditionis incurrit. Deinde si virtutum vitiorumque principia non ex arbitrio nostro, sed ex genesis necessitate sortimur, superflui sunt, ut video, latores legum, sequenda nobis vel fugienda mandantes ; superflui quoque judices honestos laudibus exornantes, improbos suppliciis punientes : insons etiam censenda est homicidæ, vel furis audacia, qui etsi cohibere manus proprias a facinore maluissent,minime potuissent,propter indeclinabilem necessitatis impulsum. Vani omnes artifices æstimandi sunt,vitæ subsidia manuum labore quærentes. Supervacaneus porro sudor agricolarum, quibus copiæ fructuum possint etiam non operantibus abundare. Mercator etiam dives efficeretur in otio,cui vel nolenti pecuniam genesis apportasset. Christianorum vero spes, quæ magna est, sublata penitus interisset,quoniam frustra vel justitia colitur,vel damnatur iniquitas;si omnino nihil ex sententia facere permittimur. Etenim quando genesiaca vis, et decretio fatalis incumbit, nullum locum prorsus invenit examinatio justi judicii. Hæc quidem adversus illos disseruisse (*b*) sufficiat. Neque enim aut ves prolixioribus sermonibus indigetis,ut pote mentis sanitate pollentes,aut tempus patitur ulterius limitem disputationis extendi.

8. Sed sermonem magis ad reliqua retorqueamus. *Sint*, inquit, *in signis et in temporibus, et in diebus.* *et in annis.* Diximus jam de signis : tempora sane intelligimus esse partes quatuor anni vertentis, id est, ver, æstatem, autumnum, atque hiemen. Hæc sibimet succedendo vicissim proluminariorum dispositis corsibus temperantur. Hiems enim fit in australibus sole regionibus commorante, nocturnamque opacitatem,circa clima,(*c*) quod nos habitamus,spatio longiore ducente. Unde fit ut aer terræ proximus frigidus efficiatur,omnesque nebulosi vapores conglomerati, pluvias et nives, glaciesque perficiant. Cum autem de meridiana plaga rediens sol, medium orbem cœli tenuerit; tunc diebus ac noctibus tempus æquale distribuit. Quantoque altius a terra subvehitur tanto magis paulatim componit temperiem,per quam ver procedit, cujus beneficio frutices arboresque frondescunt, et animalia,cuncta terrena, vel aquaria, genitali calore stimulata (*d*) propagationem generis, successione prolis extendunt. Inde sol mox ad æstivam lineam deflectendo, per confinia transit arctoa, dies nobis longiores efficiens, diutiusque commemoratus in aere,ipsum quidem flagrantem reddit ac torridum, tellurem vero perficit sicciorem, unde maturandis seminibus, atque pomis, facultas optata præstatur. Eoque tempore habetur ardentior, et umbras meridianas facit breviores, quoniam de alto nimis loco nostram respicit regionem, diesque majores habentur, tunc quando breves sunt umbræ : sicut e contra dies parvi sunt, cum fuerint umbræ longiores : quod apud nos qui (*e*) *eteroscii* nominamur, id est, alias umbras habentes, et partes habitamus arctoas, ita contingit. Nam sunt quidam qui per integrum biduum singulis annis omnimodo sine umbra sunt cum sub meridiano sole constiterint, quos, quia sol contra ipsum verticem positus æqualibus undique spatiis illuminat, in nullam penitus partem flectere sinit umbras. Nam et putealis apud eos aqua, vix tenuissimum potest (*f*) in elveum de sole lumen excipere, propter quod eos quidam *ascios*, id est, exumbres appellant. Illi autem qui extra terras odoriferas habitant, in utramque partem mutant umbras. Nam soli qui nostram videntur incolere regionem,adversus austrum semper, id est,ad meridiem umbras credunt emittere : unde etiam a quibusdam *amphiscii*, (*g*)id est biumbres nominantur. Verum hæc omnia sole ad partes boreales commeante proveniunt. Ex his considerandum est, quantus radiorum fervor habeatur, et quantos hominibus casus efficiat. Post hæc igitur tempus autumnale succedit, quod frigoris et

(*a*) Editi, *animalia quædam putando arbitrio suo famulanti :* quod cum aperte vitiosum sit,ex Colb. secundo correximus.

(*b*) Antiqui duo libri, *sufficiet*. Alius codex, *suffician*. Statim editi et duo mss., *torqueamus*. Alius codex, *retorqueamus*. Græce, ἐπανέλθωμεν.

(*c*) Illud *nos* ex duobus libris veteribus addendum judicavimus.

(*d*) Antiqui duo libri, *propaginationem*. Alius, *propaginem*. Aliquanto post editi, *ac aridum*. Libri veteres, *torridum*.

(*e*) Editi,*ætheroscii*.Codex noster,*eteroscii*.In Græco, παρ' ἡμῖν τοῖς ἑτεροσκίοις, *heteroscii*.

(*f*) Antiqui duo libri et editi, *in alium*. At Colb. secundus, *in adveum*. Sic Eustathius Latine reddidit illud Basilii, διὰ στομίων στενῶν, cum potius scribere debuisset, *per angusta oræ*.Lege Basilium, hom. 6, num. 8.

(*h*) Editi, *id est umbræ nominantur*. Vetus noster codex, *id est biumbras*. Colb. secundus,*id est biumbres*.Ibidem libri veteres,*et quantos*.Vocula *et* deerat in vulgatis.Ibidem editi, *efficit*.At nostri tres mss., *efficiat*.

caloris æquatas obtinens portiones, sine molestia nos
736 tradit adventui (*a*) sequentis hibernii, denuo videlicet sole ad australem regionem de aquilonis partibus remeante. Hæ sunt vicissitudines temporum, quæ solis discursibus famulantes, vitam nostram dispensare creduntur. *Et sint*, inquit, *in signis et in diebus* : non ut diem faceret sol, sed ut diei moderaretur. Nam olim nox et dies, antequam luminaria crearentur, effectæ sunt, quod declarat et psalmus dicens : *Posuit solem in potestatem diei, lunam, et stellas in potestatem noctis* (*Psal.* CXXXV, 8). Quomodo (*b*) igitur sol habet diei potestatem? quia lucem in se ipse circumferens, cum ad orbem quem nos habitamus accesserit, solutis tenebris, diem præstat. Non ergo fallitur quisque diem vocitaverit aerem istum, solis radiis illustratum, et hanc diurni temporis esse mensuram, quod in hemisphærio, ut opinantur, quod supra terram est, commoratur. Sed et in annis, inquit, signa ista disposita sunt. Cum duodecies igitur spatia sui cursus luna peregerit, annum facit: unum tamen inseri sibi flagitat mensem, ut diligentius horarum possit colligi perfecta concursio: sicut Hebræi annum antiquitus observabant, et Græcorum vetustissimi. Annus autem solanus vocatur ordinatio solis, de certo signo in eodem rursus per sua se vestigia revolventis.

9. *Et fecit Deus duo luminaria magna.* Nuncupatio igitur magnorum duplex est, quorum una intellectum habet absolutum, alia vero est quæ respectu minoris illud quod est majus assignat : ut puta magnus equus, aut magnus bos. Nos enim ex nimia immensitate suorum corporum, sed ex comparatione alterius, testimonium sortiuntur ejusmodi. Quomodo ergo nunc sensum super magnorum appellationem ducamus? Sed priorem sine dubio sensum, tanquam minora majoribus conferentes, velut formicam, aut aliud quoddam animal natura parvum maximorum collatione postpositum; an potius quia pro ingenti forma sua merito luminaria magna dicuntur? Et magis opinor ita debere intelligi. Non enim quia majora sunt aliis stellis magna nuncupantur, sed quia tanta amplitudo est orbis illorum, ut fulgor qui ex ipsis eradiat, aerem totum sufficienter illuminet, et (*c*) ubique porrectus, terras omnes mariaque contingat. Qui cum in qualibet poli parte, vel oriendo vel occidendo constiterit, cunctorum mortalium visibus æqualiter apparescit. Cujus magnitudo certissimum habet documentum: quia nec ipsorum luminariorum collatione latitudo terræ, quanta sit assignatur; ut per hoc sol et luna vel minores esse comprehendi valeant, vel majores. Nam semper ea quæ eminus posita sunt, exigua nostris putantur obtutibus : cum vero juxta

A venerimus, magnitudinem eorum quanta sit facilius reperimus. Sol autem nulli unquum, vel longiu asseritur (*d*) esse, vel propius, ita ex omni parte quæ subjecta sunt, æqua lance respectat: quem Indi atque Britanni similiter intuentur. Neque enim vergens in occasum, habitantibus Orientem, de sua quippiam magnitudine sentitur amittere; nec in Occidente positis, minor apparet exoriens, nec quando medium cœli tenet axem, utriusque lateris immutat aspectum. Non te ergo brevitas ejus contemplata decipiat, nec quia cubitalis visentibus orbis suus putatur esse, revera talis haberi putandus est. Semper enim cohærere solet intervallorum tractui rerum prolixitas spectatarum ; aciesque oculorum interjecti spatii longitudinem non assequitur
B intuendo, sed tanquam deficias expenditur, et magis æstimatione quam visu, ea quæ cernuntur attingit : et ideo pro sua tenuitate res parvas existimat esse quæ magnæ sunt, imbecillitatem videlicet suam his quæ conspicit ascribendo. Profecto ergo falluntur obtutus, et judicium fidele non habent. Recordare namque infirmitatem propriam, et ex te ipso capies eorum quæ dicta sunt argumentum. Itaque si quando ex alto montis vertice subjectam camporum planitiem respexisti, nonne juga boum tam grandia, vel aratores eorum, formicis similes judicasti? Nihilominus etiam dum in excelsa specula locatus, oculos in pelagus convertisti, quales tibi videbantur insulæ? Nonne columbarum parvissimarum tibi phantasiam quamdam perbibebant? aut naves ingentes, velis (*e*) tumescentibus candidis pro-
C spectæ procul nigræ putabantur? Ob hoc videlicet, quia sensus ut diximus oculorum, aeris distentione tenuatus non sufficit comprehendere plenius quæ visuntur. Nam et rupium maximarum in altum cavatarum rotunda plenaque putatur aspectio; dum eminentibus undique marginibus occupata, medium cavatianis locum, non valet visio defectionis attingere. Ita nec corporum schemata, qualia sint advertit intuitus, sed teretes esse turres quæ quadratæ sunt opinantur. Certum est ergo, quia in (*f*) prolixioribus intervallis non definitam, sed confusam corporum capimus visionem. Sic et magna luminaria, secundum Scripturæ testimonium, multipliciora sunt quam cernuntur.

D 10. Licet illud quoque magnitudinis eorum sit probabile documentum, quia cum sint infinitæ numero stellæ, fulgor tamen qui procedit ex eis, non potest nocturnam scindere densitatem. Sol autem fusa per mundum luce, non modo cum visus fuerit, sed etiam cum venire speratur et antequam terras illuminet, obscuritatem noctis infringit, et superat astra (*g*) candore, aeremque terræ proximum, frigore nebulisque

(*a*) Editi et Colb. primus, *sequentis hiberni*. Alter Colb. *sequentis hibernii*.

(*b*) Editi, *quod igitur*. Libri veteres, *quomodo igitur*. Græce, πῶς οὖν.

(*c*) Addidimus voculam *et* ex duobus codicibus. Aliquanto post editi et duo mss., *mortalium usibus*. Colb. secundus, *mortalium visibus*.

(*d*) Colb. secundus habet in contextu *aspicitur; sed* in ora libri scriptum invenimus *asseritur*.

(*e*) Veteres duo libri, *velis tumentes*. Alius codex, *velis tumentibus*. Subinde Colb. secundus, *rotundi planique putantur aspectus*.

(*f*) Editi, *quia prolixioribus*. At duo mss. *quia in prolixioribus*.

(*g*) Colb. secundus, *astrorum candorem*. Haud longe editi, *generaretur*. Libri antiqui *generatur*.

concretum dissolvit, ac discutit: ex quo matutinus ventus, et humor roscidus, quando serenum est generatur. Tellus autem cum sit ampla nimium, quomodo poterat sub uno temporis momento, radiis tota lustrari, nisi de maximo solis orbe lux ei largissima præberetur? Hic nunc sapientiam Conditoris adverte, quomodo immensitati ejus mediocrem vim fervoris adhibuit: ut nec ardor immoderatus terram possit exurere, nec infructuosam eam denegatio penitus caloris efficeret. His vero consentanea de luna quoque 737 intelligito, cujus corpus cum sit lucidum, non tamen semper magnitudo conspicua est, sed nunc (*a*) quidem perfecta videtur in globo, nunc semiplena scilicet, sed minuata monstratur, defectumque suum gemina parte designat. Alio enim latere deprehenditur esse tenebrosa, cum crescit, et alio cum senescit. Ratio sane sacretior est, dispensationem declarans artificis Conditoris, per quam lunæ varietas, naturæ nostræ nobis exemplum subjicit, eo quod nihil in rebus humanis perseverabile, (*b*) diutinumque consistat, sed ea quæ de nihilo producuntur, ad aliquid cum adoleverint, ad summamque mensuram suæ fuerint ætatis erecta, paulatim tabescentia dissolvuntur. Ex lunæ ergo consideratione [docemur advertere res mortales, et mutabilitates illarum cogitatione capientes, cavere debemus ne rebus elati secundis, affectemus superbiam vel insolentiam, nec confidamus temporali potentiæ, nec opibus, aut divitiis, quæ nimis incertæ sunt, exalteмur: sed cupiditatem corporis coastigemus, quæ maxime habetur instabilis, et diligentiam potius animæ tribuamus, cujus bonum semper manet immobile. Quod si te forsitan luna contristat, sensim deposita luce deficiens; plus te anima debebit afficere, quæ honorem quem ex divina virtute percepit, amittit intemperentiæ vitio nunquam firmum propositum servans, sed assidue se vertens, ut pote nullis constantiæ fulta repagulis. (*c*) Re enim vera secundum proverbium: *Sine voce luna mutatur* (*Eccli.*, XXVII, 12). Opinor autem quod et animalibus creandis, cæterisque omnibus quæ terra producit, non parva confertur ex lunæ mutatione formatio. Aliter namque cum perfecta est, et aliter cum decrescit, eorum corpora disponuntur. Modo enim laxiora videntur et vacua cum senescit, modo integra et repleta cum crescit: quoniam humorem quemdam cum calore permixtum, interius is latenter infundit. Quod ita esse demonstrant ii qui sub divo dormientes lucente luna, postquam surrexerint, inveniunt capita sua largissimo rore madentia. Sed et recentes carnes, si sub luna jacuerint, fluida mox putredine corrumpuntur. Idemque significat pecorinum cerebrum, vel etiam viscera marinorum animalium, quæ sunt humectiora, nec non arborum medullæ, quæ omnia utique nullatenus sufficeret ad suam luna redigere qualitatem, nisi amplitudine virtutis excelleret, secundum Scripturæ testimonium.

11. Sed et aeris motus, hisdem ipsis commutationibus continetur, sicut lunæ novitas attestatur, quæ ex longa plerumque serenitate subito nubium glomerationes, et perturbationes exsuscitat. Euriporum quoque meatus refluus hoc indicat, (*d*) vel etiam reciprocatio Syrtium, quæ vicinæ habentur Oceano, quas pro lunæ schematibus concitari locorum accolæ prodiderunt. Euripi etiam in utramque partem soliti sunt propria leniter fluenta convertere, reliquo omni tempore: cum vero luna nascitur, nullomodo possunt quiescere, sed vehementi fervore semper exæstuant, donec luna rursus appareat, sedationem commotis turbinibus allatura. Similiter occiduum mare crebros accessus patitur et recessus, modo alluens littora fluctibus, modo destituens. Ita velut quibusdam lunæ spiraminibus retro subdicitur, et iterum ejus exuncat impulsibus. Hæc igitur disserui ad exprimendam magnitudinem luminariorum, et quia nec usque ad unam syllabam otiosum quid esse potest spiritalium præceptorum, cum certe nihil de secretioribus sermo deprompserit. Multa enim super amplitudine, vel intervallis solis et lunæ, reperire poterit cogitando, qui non desidiose affectiones eorum virtutesque disquirit. Quamobrem oportet accusare suam quemque potius imbecillitatem: ut non magnificentiam creaturæ verbis humanis metiri posse credatur. Sed ex paucis quæ dicta sunt, considerare convenit, quanta et qualia sint illa (*e*) quæ prætorivimus. Non ergo velis oculis lunam, sed ratione potius æstimare, quæ validius quam aspectus, ad inventionem valet veritatis accedere. Fabulæ igitur aniles, atque risibiles ubique percrebuerunt: quia magicis carminibus luna sedibus evocata de propriis deducatur ad terram. Primo quidem quomodo potest vi cantuum submoveri, quam ipse firmavit altissimus? Deinde quis eam locus susciperet descendentem? Vis tamen ex parvis indiciis magnitudinis ejus accipere documentum. Civitates igitur quæ in orbe

(*a*) Antiqui duo libri et editi, *nec quidem perfecta videtur in globo, nec semiplena*: quod a librariis aliud cogitantibus scriptum oportuit: alioquin enim non tam absurda scripsissent. At recte in Colb. secundo ita legitur, *nunc quidem... nunc semiplena*. In Græco, νῦν μὲν... νῦν δέ.

(*b*) Editi et duo mss., *diurnumque*, corrupte. At emenditate legitur in Colb. secundo, *diutinumque*. Græce, μόνιμον.

(*c*) Illa Eustathii, *Re enim vera secundum proverbium, Sine voce luna mutatur*, respondent illis Basilii, Τῷ ὄντι γὰρ, κατὰ τὸ εἰρημένον, Ὁ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται, *Vere enim, ut dictum est, Stultus sicut luna mutatur* (Eccli., XVII, 12). Revertamur ad proverbium Eustathii, quod si cognovissent qui olim proverbia simul colligenda sibi proposuerant, id quoque aliis addere non omisissent. Puto autem novum illud proverbium inde factum esse, quod Eustathius pro ἄφρων legerit αφωνος: qua falsa scriptura ubi semel deceptus est, nihil mirum si quidvis potius expresserit, quam quod oportuit.

(*d*) Totum illuc, *vel etiam reciprocatio Syrtium, quæ vicinæ habentur Oceano*, quam inepte expressum sit, cognoscere licet ex Basilio homilia 6, num. 11, non longe ab initio.

(*e*) Editi, *quæ prætorimus*. Colb. secundus, *quæ prætorivimus*. Statim editi, *primo quod quomodo*. Colb. secundus, *primo quidem quomodo*.

terrarum positæ sunt, longis a se spatiis disjunguntur. Harum plateæ, quæ ad partem respiciunt Orientis, æqualiter omnes lunare lumen excipiunt. His igitur cunctis, nisi coram luna videretur, solos illos qui adversus eam positi sunt angiportus perlustraret, eos autem qui latitudinem illius excedunt, ut pote ex 738 transverso venientes, nullo modo visitaret. Quod etiam lucerna domi accensa declarat, quam si plures circumsteterint, umbra illorum qui coram fuerint recta porrigitur, reliquorum vero in utramque flectitur partem. Ita nisi immensitate et amplitudine lunare corpus excelleret, nunquam omnes simul attingeret. Nam cum de solstitialibus exoritur partibus, eos qui septentrionalis axis habitant frigidam regionem æqualiter illuminat, et illos (*a*) qui in inferioribus meridianæ plagæ solis sub zona versantur æstifera valitudine complectens, certissimum propriæ nobis magnitudinis præstat indicium. Quis ergo contradicere potest, astruens non esse corpus ejus immensum, cum per tot tantaque terrarum intervalla tendatur

(*a*) Codex unus, *in inferioribus*. Vocula *in* ab editis aberat. Aliquanto post editi, *qui ideo*. Antiqui duo libri, *qui vero*.

A Et de magnitudine quidem solis et lunæ hactenus. Qui vero nobis præstitit intellectum, ut ex minimis creaturæ rebus, infinitam sapientiam cognoscamus artificis, præstet etiam super majoribus nos maximas cogitationes de Conditore percipere, quanquam ejus collatione, sol et luna formicarum credantur habere mensuram. Et ideo licet digna non sint, (*b*) ut ex his divinæ magnitudinis contemplatio capiatur, parvis tamen quibusdam caliginosisque parabolis videmur instrui, sicut nonnumquam animalia minora, vel herbas conferre solemus ingentibus. Nunc vero contenti simus serie narratorum ; me videlicet agente gratias ei, qui mihi hoc pusillum sermonis exigui munus attribuit : vobis vero largitorem spiritalis alimoniæ prædicantibus, qui vos velut hordeaceo pane, id est, nostræ vocis tenuitate cibavit in præsenti, pascatque in posterum ; pro rata cujusque fidei portione, præstans nobis revelationem Spiritus (*I Cor.* XIII, 9) ; cui gloria in Christo Jesu, nunc et semper, in sæcula sæculorum. Amen.

B

(*b*) Vocula *ut* omissa fuerat a typographis : sed eam addidimus, veterum librorum fidem secuti.

LIBER SEPTIMUS.

1. *Et dixit Deus : Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum, et volatilia volantia sub firmamento cæli.* Post (*a*) luminariorum formationem, aqua etiam repletur animalibus ; ut et hoc ornaretur videlicet elementum. Terra enim jam dudum de propriis germinibus congruum decus acceperat : cœlum quoque stellarum flores assumpserat : et velut geminis oculis, id est, conjunctione maximorum luminum fuerat venustatum. Reliquum erat, ut aquis etiam familiaris decoratio redderetur. Venit (*b*) præceptio : confestimque lacus et fluvii pro suo quoque genere vel natura perficiebantur uberrimi, mare quin etiam ita diversorum natantium fetura complevit, ut cœnosæ paludes, vadosaque stagna otiosam vel irritam minime vim generandi tenuerint. Ranæ etiam et muscæ, culicesque inde sine dubio pullularunt. Nam ea quæ modo videntur, transactorum faciunt documentum. Ita omnis aqua cogebatur opificibus (*c*) servire præceptis. Nam quorum nec genera quidem quispiam sufficit explicare, eorum vitam mox vegetam, mobilemque monstravit ineffabilis et magnifica Dei virtus, simulque præceptionem, quæ data est aquis, opportunitas vivificationis insequitur. *Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum.* Nunc primum animalia spirantia, sensusque capacia (*d*) generantur. Virgulta enim et arboreæ quanquam vivere dicuntur, ut pote alendi crescendique nacta virtutem, non tamen continuo animantia sunt intelligenda. Et ob hoc dixit: *Ejiciant aquæ reptilia.* Omne genus igitur natantium sive quod summis fluctibus superfertur, sive quod in aliis gurgitibus diversatur, profecto naturam reptandi sortitum est ; dum per aquam (*e*) corpus trahitur, quanquam et pedibus nonnulla utantur et gressibus. Et licet multa de illis habeantur ambigua, sicut vituli marini, et crocodili et ranæ et cancri, tamen eis præcipuus est natatus. Propterea, *Ejiciant aquæ reptilia.* In his igitur brevissimis sermonibus omnia genera continentur. Quid enim non comprehensum est (*f*) præcepto creaturæ ? Sive illa dixeris

C

(*a*) Editi, *prius luminarium formatione*. At nostri tres mss., *post luminariorum formationem*. Et ita Eustathium, nisi fuerit omnino rudis sacrarum Litterarum, scripsisse arbitror : eoque magis, quod apud Basilium legamus, μετὰ τὴν τῶν φωστήρων δημιουργίαν.

(*b*) Editi, *venit præceptio, confestimque lacus et fluvii proprio quique*, etc, Colbertinus secundus, *venit confestim præceptio qua lacus et fluvii pro suo quique*, etc. Colb. primus uti in contextu. Idcirco autem Colbertinum primum potius secuti sumus, quod vocem *confestim* male in Colb. secundo locari constet ex Basilianis. Lege hom. 7, num. 1, non longe ob initio.

(*c*) Colb. secundus, *opificis servire præceptis*. Sed, ut monuimus, librarius credi merito potest nonnulla de suo correxisse, elegantiæ causa aut explanationis. Malim igitur hoc loco vulgatam lectionem, quæ adjective sumatur quemadmodum et vox Græca, τῷ δημιουργικῷ. Ibidem editi, *quorum genera*. Colb. secundus, *quorum nec genera*.

D

(*d*) Editi et duo mss., *generantur, ut pote*, etc. At Colb. secundus ita ut edidimus. Nec dubium quin ita legi oporteat, cum scriptum sit apud Basilium, φυτὰ γὰρ καὶ δένδρα κἀν ζῆν λέγεται.

(*e*) Editi, *copus trahitur, quod et pedibus nonnulla nitantur et gressibus*. Colb. secundus ut in contextu. Hoc ipso in loco editi. *quia licet multa die illis*. Codex noster et Colb. secundus uti edidimus.

(*f*) Editi *præcepto creatoris creaturæ* : quæ scriptura unde orta sit dictu fortasse difficile non est. Videtur enim librarii esse, qui dubitaret *creatoris* an *creaturæ* legi oportere : qua in dubitatione lectionem utramque simul jungere maluit, ut seligendi facultas penes studiosos esset. Ejusmodi multa sunt exempla, quæ et alii jam notarunt, et quotidie notari possunt, sed

quæ catulos pariunt,id est, vitulos marinos, et torpedines, et delphinos,et his similia,sive ovifica nominaveris,qualia sunt omnia pene genera piscium. Et vox quidem præceptionis exigua est,imo non vox sed potius momentum solum et impetus voluntatis : intellectus 739 vero ejus tam multiplex habetur, quam ipsa piscium inter se potest esse discretio. Quos omnes verbis assequi non minus operosum est,quam si undarum numerum designare coneris : vel (*a*) quot amphoras habeat pelagus explicare. *Ejiciant aquæ reptile.* In his sunt æquorei,littorei, altivagi, petrei, gregales, belluini, immanes minutique pisces, sub eademque virtute præcepti, tam maximi,quam minimi continentur.Itaque cum diceret, *Ejiciant aquæ* : demonstravit quanta sit (*b*) natantium cum aqua cognatio.Denique si paulisper ad terram fuerint educti deficiunt: neque enim suppetit illis spiramen, quo possint auras vitales capere. Nam sicut terrenis animantimus datus aer est, sic piscibus aqua. Et ratio manifesta est, quia nobis videlicet adjacet rarus et patulus pulmo,qui per distinctionem pectoris aerem trahens, interiorem calorem ventilando contemperat : illis autem faucium interseptio complicabilis,modo suscipiens, modo diffundens aquam,respirandi explet officium. Est etiam propria sors piscibus propriaque natura, et cibus differens, certaque vivendi conditio. Propterea nihil de aquariis mansuescit, nec patitur hominum se manibus contrectari.

2.*Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum.*Uniuscujusque generis originem,nunc velut quoddam semen,præcepit educi,nam multitudinem postmodum servavit in sobole,quando eos crescere multiplicarique necesse est. Itaque alterius generis sunt, qui testicutes nominantur, sicut conchæ, pectines, et cochleæ marinæ. ac diversorum osteorum millia,et alterius ea quæ mollitestia nominantur,id est astaci, cercini,et his proxima.Aliud quoque genus est illorum quæ Græce *malacia* vocitantur, id est quorum caro tenerior habetur et laxior, sicut sunt sepiæ et polypodes,et his similia.In his iterum magna differentia est. Dracones enim et murænæ,et anguillæ, quæ in cœnosis fluviis padibusque nascuntur,venenosis potius serpentibus,quam piscibus pro naturæ similitudine copulantur.Aliud etiam genus est ovificorum : et aliud (*c*) catuligenorum.Facit autem catulos mustella, et asellus,et omeia quæ sine squamis sunt,quæ *salatia* Græci nominant.Sed et belluarum pars maxima,et delphini, et phocæ catulos pariunt, quæ fetus suos recenter editos,cum ex aliqua causa territi fuerint, denuo sublapsos in uterum, protegere ac fovere narrantur. *Ejiciant aquæ reptilia secundum genus.* Aliud genus est immanium, et aliud minutorum piscium. Item in his ipsis multæ differentiæ, pro generis qualitate divisæ sunt,quibus et vocabula propria sunt, et alimenta discreta et magnitudo membrorum dispar,et diversa inter se specie separantur.Quis igitur tynnorum speculator tantorum, nobis poterit explicare distantia,quanquam eos (*d*) asserunt conspectis piscium maximis gregibus non solum genus,sed etiam numerum posse signare? Quis autem nobis eorum artificum, qui in littoribus habitantes, et in marinis diversoriis senescentes, notitiam subtiliter valebit patefacere singulorum? Alios enim pisces noverunt hi qui in mare piscantur (*e*) Indiacum, et alios qui pelagus rimantur Ægyptium. Alios etiam sciunt insularum incolæ : et alios Maurusii piscatores. Sed omnes tam tenues,quam majores similiter prima præceptio, et ineffabilis virtus illa produxit. Magna est illis vivendi diversitas,nimia etiam in cujusque generis successione discretio. Multi piscium non incubant suis ovis,sicut aves,nec nidos ædificant,nec cum labore proprios natos enutriunt : sed aqua suscipiens ovum, facit animal, manetque in singulis generibus immutabilis ad aliam naturam, inconfusaque progenies,ac non sicut mulorum terrestrium,vel alitum (*f*) manifestarum stirpem,adulterina corrumpit admixtio. Nullus piscium, ex parte dimidia, dentibus est armatus, sicut oves videmus esse et boves,nec ruminat quisquam piscium præter scarum, ut quidam tradiderunt. Cuncti vero pisces acutissima dentium acie condensantur : ut non esca diutius ore subacta difflueret, quæ nisi discerpta celeriter utero traderetur, facile immutata, spargeretur a fluctibus.

3. Victus vero alius aliis secundum genus aptatus est. Nam certi limo aluntur : nrnnulli herbis quæ nascuntur in aqua,contenti sunt,plurimi autem devoratione satiantur alterna,semperque qui minor est apud eos, majori fit cibus. Et si quando contigerit eum qui minorem ceperat,morsu validioris absumi: in unum uterque alvum posterioris injicitur. Quasi vero nos homines aliud quid agamus dum inferiores

librarii voculam *vel* tunc addere solent,*creatoris vel creaturæ* : unde suspicari licet,voculam *vel* hoc loco a typographis omissam fuisse.Colbertinus uterque, *præcepto creatoris.* Vetus codex noster, *præcepto creaturæ.* Et ita Eustathium putamus Latine reddidisse illud Basilii,τῷ προστάγματι σῆς δημιουργίας : quasi dixisset, *precepto creationis,* hoc est *præcepto* quo usus est Deus ad res creandas.

(*a*) Editi, *vel quo amphoras.* At nostri tres mss., *vel quos amphoras,* Aliquanto post mss. duo, *sub eademque.* Illud *que* in vulgatis deerat.

(*b*) Editi et Colb.primus,*natantium cognatio.*Alter Colb., *nascentium cum aqua cognatio.* Vetus codex noster, *natantinm cum aqua cognitio.* Quæ lectiones falsæ quidem sunt omnes : sed ex eis tamen id capimus emolumenti, ut facile intelligamus legendum esse, *natantium cum aqua cognatio.* Græce, τῶν νηκτῶν πρὸς τὸ ὕδωρ συγγένειαν.

(*c*) Editi, *aliud cataligenorum.*Libri veteres,*catuligenorum.*

(*d*) Libri vetereres, *eos asserant.* Aliquanto post editi, *notitia sabtiliter.* Antiqui libri, *notitiam.*

(*e*) Colb. secundus, *Indicum.*

(*f*) Colb.secundus.*manifestarum speciem.*Aliquanto post editi, *videmus et bovcs.*Libri veteres ut in contextu. Subinde editi, *præter scaurum.* Colb. primus prima manu,*præter scarum* : quæ scriptura,cum optima sit,non debuerat corrumpi ab imperito librario, qui inepte scripsit, *escaurum.* Græca, εἰ μὴ τὸν σκαρον, Hoc ipso in loco mss.duo, *quidam prodiderunt*

(*a*) potentia premimus. Aut quid distat a pisce illo novissimo, vir qui divitiarum amore flammatus, captos inopes inexpletis hiatibus propriæ rapacitatis absorbuit? Alter substantiam pauperis vi sublatam retentabat. Hic tu minis, ac terroribus circumventum tui fecisti patrimonii portionem, atque ita injusto injustior exstitisti, et raptore rapacior. Cave igitur ne te 740 idem qui pisces eventus excipiat, (*b*) id est hamus, aut rete, vel cophinus. Nam nos quoque necesse est, nefandis facinoribus inquinatos suprema supplicia non vitare. Præterea imbecillibus etiam animalibus subesse dolos et insidias expertus, malo te callidorum fraudes effugere. Ferunt (*c*) namque cercinum ostreæ carnem concupiscere : cujus captio difficilis est illi, propter operimenta testarum, quibus mollitudinem carnis ejus natura consepsit unde etiam *testicoria* nominatur. Ergo quia sunt concava, facile ostreæ interiores partes complicata defendunt, et ob hoc irrita fit impugnantis aggressio. Quid molitur ergo adversarius? Quando viderit in apricis locis ostream se libenter sub sole (*d*) pandentem, minutum tenens calculum ei latenter apponit, cujus objectu nequeat sua tegimenta concludere, atque ita quod efficere virtute non valuerat, astu potuit impetrare. Hæc igitur et malitia eorum quibus nec ratio, nec vox ulla suppeditat. Sed ego te cupio lucrativa machinamenta cercini contemplatum, abstinere a læsionibus proximorum. Talis est enim qui subdolo animo pergit ad (*e*) fratrem : vel propinquorum bona devastat, vel qui alienis calamitatibus oblectatur. Quapropter desine vituperatos æmulari, paupertas enim cum veritate maximis opibus a sapiente præfertur. Itaque non præteribo calliditatem fraudulenti furacisque polypodis, qui cum aliquod saxum porrectis crinibus amplexatur, illius assumit colorem, multique pisces illuc imprudentes allapsi, velut ad petram simpliciter se trahentes decipiuntur, facilem sui captionem maligno protinus exhibentes. Tales sunt qui summatibus obsequentes assidue, mentis varietate mutantur; nec in uno proposito perdurantes, alios atque alios se demonstrant, pudicitiam cum castis, luxuriam cum libidinosis exercentes, et omnino ut cujusque mens fuerit, ita proprios aptantes mores. Quos etiam vitare difficile est, propter nequitiam quæ (*f*) in simulatione latet officii. Hujusmodi homines lupos raptores Dominus appellavit, vestitu se simplices oves esse fingentes (*Matth.* VII, 15). Fuge igitur ejusmodi morum varietatem, et sectare potius veritatem, sinceritatem, innocentiam, quoniam et vipera varia est; propter quod eam Dominus ventre serpere condemnavit. Justus nihil habet fictum sicut Job : propterea Dominus *inhabitare* (*g*) *facit unius moris in domo* (*Psal.* LXVII, 7). *Hoc mare magnum et spatiosum : illic serpentes quorum non est numerus, animalia pusilla et magna* (*Psal.* CIII, 25). Sed tamen est in his sapiens quædam et moderata dispositio. Non ergo totos pisces debemus arguere, sed etiam certos quosque laudare atque imitari. Nam vide quomodo singula genera regiones sibi detinent deputatas; nullusque alterius fines occupat, sed suis quisque sedibus est contentus. Et certe nullus eis agri mensor habitacula (*h*) defendenda distribuit, nec murorum circumscriptione signavit, nec terminos posuit observandos : sed omnibus utilitas in commune (*i*) collata est. Hic etenim sinus certum piscium genus nutrit, alter aliud. Et qui in hoc abundant loco, minus littoribus habentur in aliis : non quod aliquibus montium jugis asperimis separentur, aut fluviorum interpositis obicidus arceantur a transitu; sed lex naturæ singulis æquabiliter prout usus cujusque postulat, quod necessarium est impendendo, cunctos observatione suæ sanctionis astrinxit.

4. Sed nos tales non sumus : nam et majorum nostrorum fines audacter excedimus, et (*j*) saltus transgredimur vincinorum, et domos domibus, et agros agris adjungimus, et aliena jura mutilamus (*Prov.* XXII, 26). Sciunt (*k*) marini cetus concessum sibi a natura diversorium, quod in extremis pelagi situm est partibus, cui nulla penitus in conspectu terra monstratur, quodque innavigabile penitus habetur. Nam nec quale sit, vel historia referente compertum est, ut pote nemine inde confidente transire. In hoc igitur loco memoratæ belluæ quæ sunt instar montium commorantur, neque urbibus aliquibus, neque insulis infestantes. In singula genera in stationibus

(*a*) Colb. secundus, *per potentiam*. Haud longe editi, *aliter substantiam*. Antiqui libri, *alter substantiam*.

(*b*) Editi, *idem hamus*. Veteres duo libri, *id est hamus*.

(*c*) Editi, *ferunt namque cancrum cercinum* : sed vox *cancrum* in duobus mss. deest. Cum autem Eustathius et hic aliquanto superius et paulo post voce *cercini* utatur, putandus est habuisse librum corruptum, in quo legerit tribus his locis non καρκῖνος, sed κερκῖνος : quod ex eo confirmari potest, quod ipse vocem καρκῖνος voce *cancri* reddiderit, cum non longe ab initio libri sui septimi interpretaretur illud Basilii, καὶ βάτραχοι καὶ καρκῖνοι. Etenim si omnibus his locis eodem modo legisset, eum eodem quoque modo interpretaturum fuisse probabile duco. Et in Colb. primo deerat quoque primum vox *cancrum* ; sed ea deinceps addita est ab aliquo qui exemplar Græcum ob oculos habebat.

(*d*) Editi, *pendentem*. Libri veteres, *pandentem*. Mox editi, *non valeat*. Codex unus, *non valebat*. Alii duo, *non valuerat*.

(*e*) Editi, *ad fraudem*. Libri veteres, *ad fratrem* : et ita exigunt Græca, πρὸς τὸν ἀδελφόν.

(*f*) Editi et Colb. primus quo usi videntur typographi, *in similitudine*. Alii duo mss., *in simulatone*, bene. Legitur in Græco, ἐν τῷ προσχήματι. Mox Colb. secundus, *vestimentis se simplices*.

(*g*) Colb. secundus, *facit unanimes in domo*.

(*h*) Editi. *descendenda*. At nostri tres mss., *defendenda*. Statim editi, *circumscriptione*. At Colb. secundus, *circumseptione*.

(*i*) Ediii, *collocata est*. Libri veteres, *collata est*. Paulo post Colb. secundus, *singulis æqualiter*.

(*j*) Libri impressi, *saltus transgredimur vicorum*. Vetus codex noster et Colb. secundus, *saltus transgredimur vicinoram*.

(*k*) Vetus codex noster, *sciunt marini cetus*. Editi et Colb. primus, *sciunt marini cetus*. Credas librarios insigniter utroque loco lapsos fuisse : sed tamen id secus est. Cum enim legamus in Græcis, οἶδε τὰ κήτη, dubitari non potest quin Eustathius κήτη verterit ad verbum, *cetus*. Statim pro *situm* in Colb. secundo legitur *positum*.

sibi datis a natura, velut in regionibus terrarum larem proprium incolere coguntur. Certi sane pisces, quasi communi quodam decreto civium, ad exteriora direcli. laborem peregrinationis arripiunt, simulque omnes tanquam signo dato ad longinqua discedunt. Nam cum fetandi cœperit tempus vigere, alii ex alio sinu, naturæ legibus excitati, profectionem mox ad partes pelagi Borealis intendunt. Quos in revertendo cum videris densissima glomeratione consertos torrentem violentissimum putabis effluere, per (*a*) Propontidis **741** littus, ad mare commeantes Euxinum. Quis igitur eos exagitat? quæ imperantis auctoritas? quæ edicta proposita statutum illis tempus annuntiant? qui sunt duces eorum? Nonne vides ordinationem divinam cuncta complentem et per hæc etiam parva (*b*) diffusam? Pisces igitur Dei legibus non repugnant, et homines minime doctrinam recipiunt salutarem. Non spernas pisces, quia muti sunt et irrationabiles, sed verere potius ne et illis (*c*) irrationabiliter æstimeris, præceptionibus Creatoris obsistens. Ausculta pisces, qui tantum quod vocem non emittunt, nam certis significationibus fari videntur, quia propter immortalitatem generis desiderabilem peregrinationem subire coguntur. Hi non utuntur suis sermonibus, sed habent legem naturæ fortiter illis hærentem, et quæ sunt agenda demonstrantem. Pergamus, inquiunt, ad Borinum pelagus, dulcior enim cæteris æquoribus est ejus aqua, quoniam brevi tempore sol ibidem commoratus, non totas penitus radiis potabiles exhaurit aquas. Nam dulcioribus aquis etiam marina animalia delectantur; unde procul a pelago venientes pisces per fluvios sæpe cernuntur ascendere. Propterea pontum libentius expetunt quam sinus alios, quia magis opportunus est eis ad edendam fovendamque progeniem. Qui cum sufficienter destinata peregerint, catervatim cuncti simul revertuntur ad propria. Quæ autem ratio sit, a (*d*) tacitis audiamus. Quia humile videlicet est Arctoum pelagus et devexum, et ob hoc expositum violentiæ commotionique ventorum: quod tempestatibus exortis, ab imo fundo concutitur, adeo ut arena inferior nonnunquam summis fluctibus misceatur. Sed et frigidum nimis est hiemali tempore, ut pote multis ac maximis amnibus repletum. Quo cum fuerint æstivis potiti mensibus, rursus asperitate succedentis hiberni deterriti, in altiora maris loca, quæ sunt tranquilliora, se conferunt.

5. Spectavi hæc ego et admiratus sum Dei sapientiam, quia irrationabiles animantes, providæ custodesque salutis habentur propriæ, et intelligunt quid sibi sit conveniens, quid adversum. Nos igitur (*e*) quid dicemus, qui ratione sumus honestati, promissionibus invitati, spiritaliter eruditi, piscibus irrationabilius nostra negotia disponentes? Licet illis etiam studium sit scientiæ futurorum. Nos autem infidelitate futuri sæculi depravati, nostram vitam per actus fœdissimos, et illicitas voluptates expendimus. Pisces igitur tot maris intervalla transcurrunt, ut possint invenire quod utile est. Quid tandem tu dicturus es, habens cohærentem tibi desidiam, quæ nequitiæ princeps est? Nullus igitur de ignoratione causetur : naturalis enim nobis insita est ratio, vel in appetendam bonorum familiaritatem, vel in declinandam noxiorum læsionem. Itaque non recepam ab exemplis animalium marinorum ; quoniam hæc nobis exempla proposuimus examinanda. Audivi ego quemdam de littoreis habitatoribus referentem quia maritimus echinus, cum sit vilissimus ac sprebilis, fit index sæpe navigantibus futuræ serenitatis aut hiemis. Nam cum præsenserit flatus imminere ventorum, sub lapide se collocat, quo velut (*f*) anchoræ dente subnixus, quassationem tempestatis evitet. Patiturque se tantisper deprimi pondere superposito, dummodo non jactetur a fluctibus. Hoc cum viderint signum nautici, sciunt mox ventorum fremitum concitandum. Et certe nullus astrologus, aut Chaldæus ortu siderum colligens aeris qualitatem, docuit echinum. sed maris tempestatum que Dominus huic quoque animali exiguo, magnificæ sapientiæ suæ manifesta vestigia signavit. Ita nihil improvidum, nihil prætermissum est apud Deum cuncta enim speculatur oculus ille insopitus, et omnibus præsto est, remedia salutis portans. Qui si echinum suæ visitationis non reliquit exsortem : te, tuaque o homo non respiciet? *Viri diligite vestras conjuges* (*Ephes.* v, 25). Quod etsi terrarum interjecta prolixitas disjungere vos ad tempus forte videbitur, naturæ tamen fœdus, et benedictionis jugum sit vobis indiscreta conjunctio. Vipera cum sit sævissima serpentium, pergit ad connubium murænæ, sibilisque

(*a*) Antiqui duo libri, *per Propontidæ littus*. Alius, *per Proponlide littus*. Editi ut in contextu. Satis mihi verisimile fit scripsisse Eustathium *per Propontidæ littus* : sed aut librarios aut typographos ita correxisse, uti in vulgatis legimus. Ubi paulo ante legitur *glomeratione consertos*, scriptum invenimus in duobus codicibus *glomeratione confertos*.

(*b*) Editi, *diffusa*. At nostri tres mss., *diffusam*. Græce καὶ διὰ τῶν μικροτάτων διήκουσαν.

(*c*) Codex noster et Colb. primus perinde ut editi, *irrationabilior æstimeris*. Alter Colb., *irrationabilior exstiteris* : quod expressum est ad verbum e Græcis, κλογώτερος ἦς. Statim editi, *emittant*. Antiqui libri, *emittunt*. Ibidem duo mss., *faleri videntur*. Subinde editi, *demonstrationem*. At mss., *monstrationem*.

(*d*) Illud, παρὰ τῶν σιωπώντων, Eustathius ita Latine reddidit, *a tacitis* : sed malim, *a tacentibus, a mutis*. Ita habet Colb. secundus, *quæ autem ratio sit attentius audiamus*. Sed credere par est librarium ea quæ habebat exemplaria secutum non esse, sed nonnihil mutasse de suo; id quod videtur, ut jam notavi, aliquibus locis fecisse. Paulo post Colb. secundus habet in contextu *ab imo fundo concitatur;* sed sic tamen, ut vulgatam lectionem in margine præferat.

(*e*) Editi, *quid dicimus?* Antiqui duo libri, *quid dicemus?* Statim editi, *piscibus irrationabilibus*. Vetus codex noster cum Colb. secundo, *piscibus irrationabilius* : quod verius meliusque arbitramur, ob illud Basilii, τῶν ἰχθύων ἀλογώτερον. Nec ita multo post mss. duo, *venturi sæculi*.

(*f*) Editi et Colb. primus, *velut anchoræ dente*. Alter Colb. *velut anchoreo dente*. Codex noster, *velut anchora edente*. Quarum lectionum quæ aptior sit magisque idonea dicere non queo : cum omnes ex æquo carruptæ esse videantur : illud tamen Basilii, ὥσπερ ἐπ' ἀγκύρας βεβυλας, dum lego, suspicor scripsisse Eustathium *velut unchora stante*, sic ut *stans* idem ei fuerit quod *stabilis*.

significans se venisse, provocat eam de profundo maris, ad consortium nuptiale procedere, quæ mox obediens copulatur ei. Quid igitur iste sermo desiderat? quia licet et asper sit vir et moribus habeatur immitis, 742 hunc tamen uxor ferre necessario debet, nullis occasionibus contractam semel dirimens affectionem. At vero dicis illum iracundum esse vel crudelem, sed maritus est; violentum, sed conjunctus tibi est per naturam; durum et implacabilem, sed corporis tui pars habetur pretiosior.

6. Audiat et maritus congruam sibi admonitionem. Vipera pestiferum virus evomit nuptialis causa reverentiæ; tu feritatem animi, et amaritudinem non deponis, coactus pudore conjugii? Forte autem viperæ nobis exemplum alias etiam reperiemus esse conveniens, quia magis adulterium naturæ facit coitio viperæ cum muræna. Recognoscant igitur, qui alienis matrimoniis insidias parant, quali bestiæ comparantur. Itaque unum est semper propositum, quo possit Ecclesia fabricari : èt ob hoc hortor, ut cessent libidines flagitiosorum marinis exemplis et terrestribus castigandæ. Hic me sermonem statuere, tam vespertinum tempus, quam corporis cogit infirmitas. Nam plura forent quæ (*a*) tractatui deberemus adjicere, præsertim cum studiosi sint auditores, et super his quæ in mari nascuntur, admiratione dignissimis, vel de ipso mari, quomodo aqua ejus gelatur in salem, vel quomodo lapis ille pretiosus, qui corallius nominatur, herba est dum habetur in pelago, postquam vero in aerem fuerit inde educta, mox mutatur in lapidem. Vel unde vilissimis animantium ostreis, margaritam pretio gravem natura subjicit, ut eam quam reges magnopere desiderant, per littus et asperas cautes testa inclusam conchæ, pauper piscator inveniat. Unde aurosam lanam maritimæ nutriunt pinnæ; vel unde purpuram conchilia ministrant imperatoribusquæ florum omnium pulchritudinem, venustate proprii coloris exsuperet. (*b*) *Ejiciant aquæ*. Quid non necessarium factum est? aut quid non optimum, vitæ nostræ collatum est? quorum pars ministeriis hominum proficit, alia sibi contemplatio mirabilis vindicat creaturæ. Nonnulla terribilia, quæ nostram scilicet desidiam coercerent. *Fecit Deus cetos* (*c*) *magnos*, non vero quia ab aliis piscibus exiguis majus est, idcirco magnum dicitur, sed quia immanitate membrorum, montibus coæquatur excelsis, quod etiam sæpe putatur esse insula, cum se ad summas undas leni natatu sustulerit. Hoc tamen non in littoribus usitatis, aut in locis habitabilibus diversatur, sed (*d*) antiquum pontum fertur incolere. Tales igitur ad incutiendum nobis timorem atque terrorem belluæ sunt formatæ. Cum vero audieris, quia naves ingentes, sinu tumentes velorum, ventoque prospero volitantes in pelago piscis tenuissimus ita retardat ac retinet, ut diutius efficiantur immobiles, velut quibusdam fundatæ radicibus in profunde : nonne et per (*e*) hoc minimum animal divinæ virtutis accipies documentum? Neque enim solus canis aut xifius, aut balæna formidolosa est; sed etiam pastinacæ aculeus, (*f*) et certe defunctæ, lepusque marinus, pari timore caventur; indeclinabilem celeremque portando perniciem. Quæ cum ita sint, maluit te providentia Conditoris semper esse pervigilem : quatenus in eum fidens, cunctas subinde noxias pestes effugias. Sed jam de gurgite pelagi remeantes revertamur ad terram. Nam alia nobis ex aliis occurrentia creaturæ miracula, velut quidam fluctus crebris alternisque jactationibus nostrum submersere sermonem. Et (*g*) sane mirabor, si non sensus noster causis ingentioribus occupatus in terram denuo, sicut Jonas in mare refugiat. Quamobrem videtur mihi disputationis series nostræ, multis implexa miraculorum millibus, ac suæ mediocritatis oblita, similis esse navigantibus in alto, qui ad certum locum cursum minime dirigentes, ignorant quantum spatii velificando peregerint. Quod utique nostro sermoni provenisse probavimus, qui dum per creaturæ tramites latius evagatur, multitudinem relatorum sensu non percipit. Sed quanquam sit cupidus audiendi cœtus astantium, jucundissimaque cordibus eorum videatur dominicorum narratio mirabilium; tamen hic finem facimus disserendi, sequenti die residua fenoris soluturi. Nunc vero simul omnes gratias super his quæ dicta sunt referamus : et supplementum eorum quæ minus explicuimus, postulemus, faciatque nos inter ipsas epulas reminisci, quæ vel mane, vel ad vesperam noster affatus exprompsit, eorumque memoriam cohærere vobis, etiam cum somno bito quin mendum sit librariorum, qui pro *Atlanticum* scripserunt *antiquum*. Græce, τὸ Ἀτλαντικόν. Statim Colb. secundus, *tumentes*. Alii duo mss. et editi, *tumente*.

(*a*) Editi, *tractui*. Libri veteres, *tractatui*.

(*b*) Editi, *ejiciunt aquæ*. At duo mss., *ejiciant aquæ*.

(*c*) Editi, *cetos magnos non variis, quia ambaris aliis piscibus*, quo nihil ineptius unquam vidi. Nihilo emendatiores sunt libri veteres Colbertini. Codex noster secunda quidem manu, sed antiqua tamen, sic habet, *non vero quia ab aliis piscibus exiguis*, etc. Et hæc lectio videri potest quibusdam mendosa quoque esse : ego tamen aliter de ea judico. Puto igitur voculam *ab* hoc loco idem valere quod voculam *præ*, hac sententia : Magni pisces dicuntur magni non præ exiguis piscibus, sed quod similes sunt montium excelsorum. Particulam autem *ab* aliquando sumi pro particula *præ* notissimum est vel ex Luca, cujus illud est XVIII. 14 : *Dico vobis, idescendit hic justificatus in domum suam ab illo*, hoc est *præ illo*.

(*d*) Editi et mss., *antiquum pontum*; sed non du-

(*e*) Libri impressi, *et hoc per minimum*. At mss. duo, *et per hoc minimum*. Mox editi, *xipius*. Libri veteres, *xifius*. In Græco, ξιφίας.

(*f*) Editi et Colb, primus, *et certæ defunctæ*. Alter Colb., *et ceres defunctæ*. Sed librarii, qui falso sibi persuasissent sermonem hic de novo aliquo piscium genere institui, nodum in scirpo quæsierunt. Vetus noster codex, *et certe defunctæ*, hoc est *et defunctæ utique*. Legitur apud Basilium, καὶ ταύτης νεκρᾶς.

(*g*) Editi, *quia sane*. Libri veteres, *et sane*. Aliquanto post editi et Colb. primus, *ad certum locum minime dirigentes*. Alter Colb., *ad certum cursum minime dirigentes*. Liber noster vetus uti in contextu.

quiescitis,et suavitatem quam interdiu percepistis, noctis quoque ruminare tempore ; ut ita liceat vobis dicere, *Ego dormio et cor meum vigilat* (*Cant.*v, 2), meditando die noctuque legem Domini,cui gl ria et honor, nunc et semper, et in sæcula sæcu lorum. Amen.

LIBER OCTAVUS.

743 1. *Et dixit Deus : Ejiciat terra animam secundum genus : quadrupedes, et serpentes, et bestias secundum genus. Et factum est sic.* Venit præceptio passim gradiens, et recepit terra proprium (*a*) cursum. Ibi jussit *aquas ejicere reptilia animarum vivarum* : hic,*Ejiciat terra animam vivam.*Putasne ergo est animata tellus et locus præbebitur vaniloquis Manichæis, animam terræ dandi ? Non omnimodis, quia dixit,*Ejiciat*,quod in ipsa erat, eduxit,sed Deus qui præceptionem dedit, etiam virtutem terræ tribuit educendi.Neque (*b*) enim cum audisset, ut herbam germinaret feni, et lignum fructuosum, latens intra se videlicet, herbam feni tantum protulit, nec palmas,aut esculos, aut cypressos, in suis abstrusa sinibus, ad superna produxit ; sed sermo divinus nascentium profecto creator est,*Germinet terra*, non ut quod habebat,educeret ; sed ut quod non haberet assumeret, Deo scilicet operationis ei præbente virtutem. Sic et modo : *Ejiciat animam* : non eam quæ recondita erat in terra, sed quæ illi a Deo collata est per mandatum. Deinde in contrarium Manichæis sermo vertendus est.Si enim animam quam habebat tellus eduxit, exanimis ipsa facta est. Sed eorum quidem detestabilitas nota subinde est. Illud sane videamus, cur aquæ jussæ sunt reptilia vivarum animarum producere,tellus autem animam vivam. Arbitramur igitur eo quod natura natantium (*c*) imperfectam quodammodo putatur habere vitam : ob hoc quia crassiores sunt aquæ. Nam denique tardior auditus est animantibus in aqua degentibus, et visus hebetior,ut pote per aquam cernendo, nec ulla apud eos (*d*) memoria,vel opinatio, vel agnitio est proximorum. Declarat ergo sermo divinus,quia vita carnalis aquariorum moderatur animi motionibus.Nam in terrigenis bestiis, quæ vitam perfectiorem sortitæ sunt, animus corporis obtinet principatum.Etenim sensus earum vegetior est, manifestaque animalia cum præsentium maximam curam gerant, tunc diligenter memoriam custodiunt transactorum.Unde considerandum est (*e*) quod piscium quidem corpora animata produxit aqua : reptilia enim animarum vivarum produxit,ut Scr ptura significat,in terrestribus autem anima corpu regens,generari præcepta est, ut pote quæ plus v vificæ virtutis assumpserint, quamquam ipsa qu que terrestria sint irrationabilia,tamen unumquo que eorum multa per naturalem vocem super an mi passione significat. Nam et lætitiam et mœr rem,et inediam,et separationem suorum,variasq molestias voce declarant,cum aquaria non (*f*) solu muta,sed etiam immitia sint et indocta, et ad on nem vitæ societatem prorsus hominibus intract bilia *Recognovit bos possessorem suum,et asinus pr sepe domini sui* (*Isai.* I, 3), piscis vero nunqua potuit cognoscere nutrimenta præstantem.Intellig asinus et hominis consuetam vocem,novit iter quo sæpius ambulavit, interdumque dux fit agitato suo,cum erraverit, ad audiendum ita vehement acutus,ut nullum ei possit de terrestribus comp rari. Camelus habet semper tenacem memoria malorum ; et ad iracundiam gravis,et persever est. Denique si fuerit percussus, diu dissimula dolore, cum reperit opportunum tempus, illata protinus reponit injuriam. Sed hunc nulla de m rinis belluis imitatur.Audite igitur,iracundi hom nes, qui recordationem dudum læsionis accep pro virtute maxima affectatis, cui belluæ simil habemini,quando proprium bilem,(*g*) tanquam a quam scintillam cinere sopitam, usque eo retine in cordibus, quousque nacti occasionem, stimul doloris, velut igniculum parvum, fomite nutritu suscitetis in flammam.

2. *Ejiciat terra animam vivam.* Cur terra produ animam vivam?ut differentiam discas animæ peco hominisque. Et paulo quidem inferius cognosc quomodo anima sit hominis constituta : nunc ve audi de anima mutorum,quia secundumScriptura cunctorum animalium anima sanguis est proprii Sanguis autem gelatus converti solet in carnem,ca autem corrupta redit in terram. Merito ergo tabi est anima jumentorum. *Ejiciat terra animam viva* Videconsequentiam(*h*)animæ ad sanguinem,sangu *ipsa quæque.* Antiqui duo libri, *ipsa quoque.*

(*a*) Editi et mss.,*proprium cursum.*Sed non facile adduci potero,ut credam Eustathium ita scripsisse. Mihi nescio quomodo verisimilius fit eum,ex Basiliano illo,τὸν κόσμον,effecisse et scripsisse *cosmum*, hoc est *ornatum ;* librarios vero insolentia vocis deceptos, ex *cosmum* effecisse *cursum.*

(*b*) Vox *enim* ex libris veteribus addita est.

(*c*) Editi et Colb. primus, *perfectam*, recluctante Græco atque renitente. Codex noster, *imperfecta.* Alter Colb., *imperfectam.* Græce, ἀτελεστέρας.

(*d*)Editi,*memorialis opinatio vel agnitio proximorum.* Vetus noster codex et Colb. secundus, *memoria vel opinatio vel agnitio est proximorum :* quod expressum est ex Græcis illis, μνήμη...φαντασία...ἐπίγνωσις.

(*e*) Antiqui duo libri *considerandum est quia*, minus quidem recte, sed ob id potius credi potest Eustathius ita locutus fuisse. Aliquanto post editi, ita legi oportere aperte ostendit Basilianum illu ἄφωνα. Paulo post vetus noster codex et Colb. cundus, *intractabilia*, bene. Editi et Colb. primu *tractabilia*, invito Græco, ἀμεταχείριστα. Subin duo mss., *potest dignoscere.*

(*f*) Editi,*non solum multa.* Libri veteres, *muta ;*

(*g*) Addita est vox *aliquam* ex libris antiquis.A quanto infra Colb. secundus, *sanguis autem con latus.*

(*h*) In editis et in Colb. primo corrupte legi *anima ad sanguinem,sanguis ad carnem,caro ad t ram* ; at emendate in aliis duobus codicibus scri tum invenimus, *animæ ad sanguinem*, etc., ut contextu. Basilius scripsit,ψυχῆς πρὸς αἷμα,αἵμα πρὸς σάρκα, etc. ; hoc ipso in loco editi *repeten* Libri veteres, *repedando.*

nis ad carnem, carnis ad terram. Iterumque resolvens hæc, redi repedando per eadem, id est de terra ad carnem, a carne in sanguinem, a sanguine in animam, et invenies quia pecorum animus terra est. Nec eam opineris antiquiorem esse substantiæ corporalis illorum : 744 nec (*a*) expectare, ut cum corpore dissolvatur. Fuge garrulitates anxias philosophorum, qui asserere non erubescunt suas canumque animas similem tenere speciem. Siquidem profitentur etiam mulieres se quondam, pisces, fruticesque fuisse. Ego autem si fuerunt aliquando pisces, quod non credam; tamen dum ista scriberent, irrationabiliores, piscibus habebantur. *Ejiciat terra animam viram.* Quare igitur passim currente sermone, subito non brevi tempore continuerim, credo mirari nonnullos astantium, quanquam studiosissimos auditores non arbitror causas ignorare silentii ; quippe qui respectu nutuque inter se vicissim, ad memoriam nos eorum, quæ intermisimus reduxerunt. Certam enim partem creaturæ non vilissimam pene (*b*) præterivimus indiscussam. *Ejiciant aquæ reptilia animarum vivarum, secundum genus, et volatilia sub firmamento cœli.* (*c*) Dixeramus superius de natantibus, quantum tempus permiserat vespertinum ; hodie transimus ad examinationem terrestrium. Sed interea nos in narratione media volucres effugerunt. Quapropter imitandi sunt nobis obliviosi viatores, qui cum aliquid in mansione reliquerint pretiosum, quamvis maximam partem viæ progrediendo confecerint, revertuntur : dignum laborem suæ negligentiæ perferentes : (*d*) sic et nobis per eumdem quem venimus callem redeundum est. Neque enim contemptibile est quod omisimus : ut pote quæ tertia portio sit animalium creaturæ. Nam tria genera sunt animantium, terrestrium, volatilium, marinorum. *Ejiciant,* inquit, *aquæ reptilia animarum vivarum secundum genus, et volatilia volantia sub firmamento cœli secundum genus.* Cur igitur ex elemento maris, avibus quoque nativitatem tribuit ? Quia velut affinitas quædam volucribus habetur et piscibus. Sicut enim pisces aquam secant motibus alarum in priora tendentes, caudæ vero gubernaculo flexus dirigunt proprios, ita et aves aerem pennis creduntur natando perrumpere. Ergo quoniam una proprietas in genere utroque natandi est, (*e*) eadem illis etiam suppetit ex aqua cognatio. Quorum hæc differentia est, quia nullus alitum sine pedibus esse potest, ut pote qui pastum consequuntur e terra, et ob hoc necessario pedum potiuntur obsequio. Raptoribus autem etiam unguium acies, ad convectandas prædas accommodata est. Nam cæteris tam propter alimoniæ quæstum, quam propter aliam vitæ dispensationem pedum ministeria sunt tributa. Paucæ vero avium pedes inutiles habent, neque gressui neque venatui opportunos, sicut hirundines, meropesque, quibus esca solo præbetur ex aere. Sed hirundo solet volare depressior, terramque pene contingere, ut per hoc usum pedum videatur explere.

3. Sunt sane multa genera quæ, si quis eo modo voluerit explicare quo nos piscium multitudinem pro parte descripsimus, inveniet unum quidem avium cunctarum generale vocabulum, sed plurimas in his differentias, vel habitus, vel (*f*) magnitudinis, vel coloris. Nam et morum, et actuum, et victus nimia diversitate distinctæ sunt. Quidam autem affectaverunt nominibus circa eas uti variis, ut tanquam per inusitata sigilla novæ inauditæque nuncupationis proprietas in singulis volucrum generibus (*g*) agnoscatur. Sed nobis sufficiens est significatio, ad qualitatem cujusque generis contemplandum, ususque communis Scripturæ, quæ mundas immundasque discernit. Aliud enim est genus earum quæ carne vescuntur, aliaque forma, suis congruens moribus : habent enim falcatos ungues, obuncum rostrum, volatum pernicem, quo præda citius capiatur, discerptaque pedibus, facilem cibum suggerat captori. Alia species est earum quæ seminibus nutriuntur, et alia earum quæ pro alimonia percipiunt quidquid casus obtulerit. Et in his rursus maxima differentia est. Quædam enim sunt gregales, exceptis prædatricibus : quarum nulla cum aliis præter coitum sociatur. Aliæ sunt communiter viventes, sicut columbæ, sturni, grues, et graculi : ex quibus quædam sine ducibus habentur, semetipsas regentes, aliæ sub moderamine continentur, ut grues. Est etiam in eis alia discretio, secundum quam certas videmus advenas esse, alias indigenas. Nonnullas hieme compellente, (*h*) causa pastus, ad peregrina discedere. Plurimas mansuetas fieri, et patientes : exceptis infirmioribus, quæ propter nimiam timiditatem, contrectationem manus nequeunt tolerare. Aliæ inter homines diversantur, iisdem quibus

(*a*) Illud *nec exspectare ut cum corpore dissolvetur.* non satis intelligo. Videtur omissa fuisse a librariis vocula *non : nec exspectare ut cum corpore non dissolvatur.* Quanto clarius hoc leguntur apud Basilium, cujus hæc sunt, Μὴ νόμιζε πρεσβυτέραν εἶναι τῆς τοῦ σώματος αὐτῶν ὑποστάσως, μηδὲ ἐπιδιαμένουσαν μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς διάλυσιν, *Cave existimes animam constitutione corporis ipsorum vetustiorem esse, aut ipsam post carnis dissolutionem permanere.*

(*b*) Editi; *prætermimus.* Antiqui duo libri, *prætermivimus.*

(*c*) Colb. secundus, *dixeramus superius de nativitatibus aquatibilium.* Statim editi, *invitandi sunt.* Libri veteres, *imitandi sunt,* satis accommodate ad Græcum, κατὰ τοὺς ἐπιλήσμονας τῶν ὁδοιπόρων.

(*d*) Totum illud *sic et nobis per eumdem quem venimus callem redeundum est,* addidimus ex nostris codicibus Græce, οὕτω καὶ ἡμῖν ὡς ἔοικε τὴν αὐτὴν πάλιν βαδιστέον. Mox Colb. secundus, *elementum maris ;* quo exemplo rursus confirmari potest quod diximus, librarium, cum recepta lectio ei non placeret, aliquid identidem de suo immutasse.

(*e*) Editi, *et eadem illa etiam.* Libri veteres ita ut edendum curavimus. Aliquando post editi, *raptoribus avium etiam.* Libri antiqui, *raptoribus autem etiam.* Nec ita multo infra libri impressi, *ad convertendas prædas.* At nostri tres mss., *ad consectandas prædas.*

(*f*) Editi et duo mss., *vel magnitudines, vel colores.* Alius ms. *vel magnitudinis vel coloris* bene. Statim editi, *uti ut tanquam.* Antiqui duo libri, *uti variis, ut tanquam.*

(*g*) Hoc loco aliquid omissum est aut a librariis, aut Eustathio ipso. Lege homil. 8, num. 3.

(*g*) Editi, *causa partus.* Antiqui duo libri, *causa pastus.*

illi domiciliis commanentes, aliæ locis desertis et montibus 745 delectantur. Est etiam avibus magna differentia vocum, et sua cuique proprietas. Sunt enim quædam loquaces et garrulæ, aliæ taciturnæ : nonnullæ canoræ atque clamosæ, certæ stridulæ, nullumque penitus habentes cantum. Aliæ naturaliter æmulatrices sunt, vel ex hominum traditionibus eruditæ. Aliæ unicum, nunquamque mutabilem sonum vocis habent. Lascivus est gallus, diligens pavo, libidinosa columba, domesticaque gallina. Dolosus et zelotypus perdix ; interdumque venantibus hominibus,ad aliorum captum malitiose consentiens; et omnino multiplex in illis actuum morumque discretio est.

4. Sunt et certa animalia urbana, si tamen urbanitatis est ad unum communemque finem, operationem perducere singulorum : sicut in apibus est videre, quibus communis habitatio est, et volatus, et unus labor omnibus, et quod maximum est sub regibus et ducibus una quæque proprium munus exercet. Nec prius audent campos patentes appetere, quam suum principem viderint volasse. Rex autem apud eas non constituitur a populo, nam sæpe suffragia multitudinis imperitæ solent indignos ad culmen imperiale provehere, nec regnum sorte præstatur. Sunt enim irrationabiles exitus urnæ, quippe quæ sæpius infimo cuique potestatum decernit insignia. Sed nec ex parentum hæreditate imperialia sceptra traduntur, quoniam principum liberi per voluptates et delicias facile corrumpuntur, et vecordes efficiuntur ac stulti. Sed naturæ judicio, qui dignus fuerit, infulas (*a*) accipit principatus,non minus proceritate membrorum quam lenitate morum cæteris præstans, et habet spicula quædam, sed his ad læsionem non utitur aliorum. Ita leges quasdam tacitas eis natura præscripsit, quibus retinentur ad inferenda tormenta supplicibus.Ipsæ vero apes si secutæ non fuerint instituta regnantium,propria pœnitudine castigantur. Nam si pupugerint aliquem, dimittunt animam cum aculeo simul in vulnere. Audiant hæc Christiani, quibus mandatum est, nulli malum pro malo reponere, in bonitate superare malitiam. Quamobrem imitamini mores (*b*) apium : quæ nulli molestiam facientes, nec aliena patrimonia rapientes, fingunt quidem fovas constructos ex floribus, mel autem de humore roscido, qui arborum foliis insidet, ore collectum in cereis recondunt cellis.Nam denique liquidius habetur mel,quod primo percipitur,deinde paulatim tempore procedente digestum, ad suam spissitudinem suavitatemque revertitur. Non immerito ergo tantarum laudum apes gloriam consequuntur : utpote quas laboriosas et sapientes vocitavit antiquitas.Ita studiose victum proprium reponentes, quarum usus, tam regibus quam privatis remedia salutis impertit. Et sic,quia sic (*b*) sapienter horrea mellis ædificant.In tenera enim membrana crebras thecas, sibique contiguas exstruunt : ut earum condensatio tenuissimæ textu compaginationis arctacta, et fulta velut quibusdam repagulis opus omne contineat. Unumquoque vero spiramen mutuo strictum nexu sustentatur ab alio, et subtilissima forulorum interseptione discluditur :qui binis,aut ternis super se sunt ordinati tegminibus.Neque enim directas vel simplices cavernarum profunditates efficere maluerunt,ne sui pondere stipatus humor (*d*) manaret extrinsecus.'Disce quomodo geometriæ affectatio, sapientissimis apibus comparata postponitur.Sex enim angulis totidemque lateribus,cerarum fistulæ continentur, nec tamen erectæ sunt, ne fundus videlicet laboraret, si junctuarum vacuus foret auxilio. Sed inferiores illi sex anguli, sedes et firmamentum quoddam superjectis abentur : quo (*e*) tolerabiliter pondus superpositum subvectarent, humoremque reconditum in cavationibus singulis conservarent.

5. Quis igitur volatilium valeat diligenter cunctas proprietates exponere ? Vel quemodmodum grues excubias vicissim noctu suscipiunt,quarum aliis corpora sopore curantibus, nonnullæ tuitionem illis perhibent vigilando. Quæ cum statutum sibi tempus excubandi peregerint, ipsæ quidem clamore dato,quiescere incipiunt,aliæ vero sorte succedunt. Hunc autem ordinem et in volatu custodiunt,dum diversis vicibus(*f*)operam ductandi coguntur explere. Ciconiæ sane non procul distant ab his, quibus rationabilis collata prudentia est. Nam uno tempore simul omnes adveniunt, itemque sub uno signo cunctæ pariter ad longinqua discedunt. Suffragantur autem eis cornices, quas et proficiscentes honorifice prosequuntur, et sicut mihi videtur auxilium præstant illis,adversus quasdam volucres pugnaturis.Cujus rei certum est documentum:primum quidem,quia cornix eo tempore penitus non videtur: deinde quod sauciæ redeuntes, manifestissima præliorum signa demonstrant. Quis, rogo, illis hospitalitatis jura mandavit?Aut quis sub comminatione præcepit ut ciconias in procinctu positas suo non destituerent comitatu ?Audiant hæc avari homines, qui (*h*) negata peregrinis adventantibus humanitate, januas suas claudunt, et nec tectis eos succedere noctis aut hiemis tempore patiuntur.Liberalitas vero quæ senibus ciconiis a junioribus exhibetur

(*a*) Editi, *accepit*. Libri, veteres, *accipit*.

(*b*) Codex unus, *apum*. Statim Colb. secundus,*nec aliena patrimonia*. Alii mss. una cum editis,*alia patrimonia*. Aliquanto post Colb. secundus, *quod primum percipitur*.

(*c*) Editi, *Cur sic? quia sic*. Colb. secundus,*et quia sic sapienter*. Liber noster vetus, *Et sic,quia sic*,etc.

(*d*) Editi et duo mss., *maneret*, inepte. At Colb. secundus, *manaret*, satis accommodate ad Græcum verbum, διεκπίπτῃ. Ibidem editi, *disce quoniam*. Libri antiqui, *disce quomodo*.

(*e*) Editi,*quod tolerabiliter*.At mss. duo, *quo tolerabiliter*. Aliquanto post Colb. secundus, *aliis corporali sopore cubantibus*. Subinde idem codex, *ipse quidem*. Vox ultima ab editis aberat.

(*f*)Colb.secundus,*operam ducendi coguntur implere*. Aliquanto post editi,*primum, quia*. Colb. secundus, *primo quidem,quia*.Codex noster,*primumquidem,quia*.

(*g*) Colb. secundus. *qui negant... humanitatem*. Paulo post editi et duo mss.,*eos succedere*.Colb.secundus, *eos suscipere*. Haud longe editi, *patientur*. At mss., *vatiuntur*.

sufficeret hominum filios, si mallent advertere, amatores suorum reddere genitorum. Quis enim tam insipiens est, ut non se (*a*) censeat ignominia notari, cum avibus irrationabilibus cultu postponitur pietatis? Illæ parentes suos ætate confectos pennisque eorum vetustate dejectis, circumstantes, propriis plumis fovent, 746 alimoniamque convectant, et in volatu quod potuerint, hinc inde se supponentes, senectæ lassitudinem consolantur, alarum suarum eas auxilio sustentantes. Quæ res per omnes ubique gentes ita percrebuit, ut hodie remuneratio delati beneficii apud Græcos ἀντιπελάργωσις nominetur. Quapropter nemo se penitus obtentu paupertatis excusans, de vita propria desperet, quamvis nullæ domi suppeditent facultates, dum (*b*) ingeniosam contemplatur hirundinem. Illa enim in fabricando nido paleas quidem ore comportat, limum autem pedibus ferre non valens, alarum summitates humectat in fluvio, deinde in cinere volutata, cæmenti usum videtur explere. Paulatimque surculos inter se luto apposito, velut quadam glute conjungens, suos educat pullos. Quorum si quispiam oculos effoderit, habet eorum mater a natura sibi traditam medicinam, qua mox ad sanitatem fetuum suorum reducat aspectum. Hæc te videlicet hortabuntur, ne ad (*c*) improbitatem velis egestatis occasione converti, nec in pessimis artibus spem vivendi collocans, immunis bonitatis exsorsque reddaris, sed ad Deum confugias : qui cum hirundini tam magna donaverit, quanto majora præstabit his qui eum tota mentis intentione implorant? Alcyon avicula est quædam in littoribus marinis fetare consueta, quæ super ipsam arenam ponit ova, eo tempore quo mare multis gravibusque ventorum flatibus commovetur : sed tamen omnes tunc tempestates procellæque sedantur per integros septem dies, quibus avis memorata cubare narratur : nutriendorumque gratia pullorum, postquam fuerunt de ovis educti, septem dies alios illi Deus magnorum largitor adjecit, quos dies nautici diligentius observantes, alcyonios eos vocant. Hæc tibi præscripta sunt, super remediis indubitanter a Deo salutaribus deprecandis. Quid enim non mirabile fiat tui causa, qui ad imaginem Dei factus es, cum propter avem parvulam maximum formidolosumque mare videas tempestuoso tempore fieri tranquillum, divina præceptione frenatum?

6. Turturem ferunt si quando casu aliquo separetur a conjuge, nullatenus coire cum altero, sed memoria prioris connubii perdurante, contractum secundæ copulationis abnuere. Audiant mulieres quomodo apud aves irrationabiles continentia viduitatis frequentibus nuptiis antefertur. Aquila in educandis pullis propriis injusta fertur esse. Duobus enim procreatis, unum verberibus alarum (*d*) mulctatum projicit in terram, alterum retentatum fovet. Ita propter victus inopiam cogitur negare quem genuit, nec tamen eum sinit interire ossifragus, sed assumptum propriis applicat pullis, et studiose nutrit. Tales sunt nonnulli parentes hominum, qui paupertatem causati suos exponunt liberos, vel hæreditatis sortem non æquam constituunt inter eos. Quibus quoniam pares causas præstitere nascendi, justum esset ut his vivendi etiam parem tribuerent portionem. Ne velis ergo prædatricum avium mores æmulari, quæ cum viderint pullos suos jam volatui (*e*) confidentes, de nidis eos præcipites exturbant atque projiciunt, nullam penitus illis curam deinceps impendentes. Laudatur e contra circa natos cornicis affectio, quos et volantes prosequitur, et escam largiter subministrat. Certæ vero volucres, ad nutriendos fovendosque fetus, masculorum juvamine non utuntur. Aliæ sane earum quæ altius volitant steriles omnino sunt, sicut vultures, quos asserunt sine coitu generare, præcipue cum sint longævi. Nam vitam eorum centum annis manere (*f*) affirmant. Sit igitur hæc tibi pars historiæ notata de avibus, ut cum videris aliquos cachinnantes, propter ineffabile mysterium catholicæ fidei, quod quasi impossibile sit, alienumque naturæ virginem peperisse, statu virginitatis integro custodito, cogites quia ille qui dignatus est in stultitia prædicationis salvare credentes, idem quoque nobis innumerabiles causas ex natura sumptas ad fidelitatem mirabilium præstitit.

7. *Ejiciant aquæ reptilia vivarum animarum, et volatilia volantia super terram sub firmamento cœli.* Volare ideo (*g*) jussæ sunt super terram, quia victus omnibus e terra suppeditat. Sub firmamento autem cœli dixit, propter illa quæ supra disseruimus. Cœlum autem hic intelligere debemus, a cernendo dictum : Græce οὐρανὸς vocatur ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι. Nam comparatione corporis ætherei, aer iste, qui super nos est, ex vaporibus terræ concretus et crassus efficitur. Habes igitur polum decoratum, terram formosissimam, mare opulentissimum, aerem repletum avibus : quæ omnia ex nihilo ad hanc vitam Dei præceptione producta sunt. Et alia multa quæ nunc consulto sermo præteriit, ne in hisdem diutius commoratus, modum disputandi videretur excedere. Tu autem cuncta hæc tecum ipse reputans, et intente sapientiam Dei, quæ in omnibus habetur, inquirens,

(*a*) Editi, *ut non recenseat.* Vetus noster codex, *ut non se censeat.* Paulo post mss., *hodieque.* Vocula *que* deerat in vulgatis.

(*b*) Editi, *domi ingeniosam.* Libri veteres, *dum ingeniosam.* Haud longe editi et duo mss., *velut quadam glute.* Alius codex, *velut quodam glute;* ubi suspicari licet Eustathium ex Græco scripsisse, *velut quodam glutine,* οἷον καλλῃ τινι.

(*c*) Colb. secundus, *ad pravitatem.* Aliquanto post idem codex, *tota intentione cordis implorant.*

(*d*) Editi, *multarum*, male. Libri antiqui, *muletatum.*

(*e*) Editi, *confidentes, nidis eos præcipites exturbant ac projiciunt.* Libri veteres ita ut edidimus.

(*f*) Antiqui duo libri, *confirmant.*

(*g*) Colb. secundus, *jussa sunt.* Si leges *jussæ sunt,* velim subaudias vocem *aves.* Vocem *supra* ex nostris codicibus paulo post addidimus. Subinde Colb. secundus, *consulto sermone præteriit.*

nunquam (*a*) deficias admirando, nec Conditorem glorificando desistas. Habes etiam volatilia nocturna (*b*) et diurna. Vespertiliones enim et noctuæ lucifugæ sunt. **747** Ergo si quando te minime sopor oppresserit, sufficiet te conversationis eorum examinatio, vitæque proprietas ad prædicandam sapientiam Creatoris impellere, quomodo luscinia vigilat ovis incubans omni tempore noctis cantilenam trahendo, quomodo etiam vespertiliones non minus quadrupedes sunt quam pennatæ, quas etiam solas ex avibus omnibus dentes habere constat; et catulos procreare feruntur; aut in aere non plumis, sed quadam membrana pellita volare. Est etiam illis mutua inter se magnaque dilectio per naturam. Nam velut setæ quædam (*c*) piscatoriæ de alternis hærent nexibus: quod in hominibus utique videmus non facile provenire, quorum nonnulli separati ab aliorum conversationibus singularitate et solitudine delectantur. Quomodo etiam nocturnam oculis similes habentur sæcularis sapientiæ professores. Nam et illarum aspectus noctibus quidem acrior est, exorto autem sole cæccatur, sicut istorum cum sit acutissimus ad contemplandam vanitatem sensus, erga inquisitionem veræ lucis hebescit. Interdiu autem facile tibi est admirationem Conditoris undique attrahere; quemadmodum gallus domesticus homines ad labores compellit et opera, claraque voce proclamans, solem procul advenire significat. Anserum quoque genus, quam vigilans habetur et providum, et cito sentiens quæ tentantur occulte? Ii quandam urbem Romam nocturnis hostium liberasse dicuntur insidiis: quos per (*d*) occultos aditus latenter ingredi molientes arcemque pervadere, festinanter prodidere clamando. In quo autem genere propria miracula non usquequaque natura demonstrat? Quis vulturibus futuram nuntiat hominum mortem, quos contra se bella gesturos, mox catervæ vulturum prosequuntur, armorumque instructione vel apparatu, qualis sit exitus habendus intelligunt? Quod quidem non procul est rationis humanæ. Quemadmodum etiam tibi locustarum expeditiones (*e*) aperiam? Quæ sub uno signo propriis egressæ de sedibus in spatioso campo castra constituunt, et non ante subjecta contingunt, quam datur eis divina præceptio. Quomodo etiam mergus insatiabilem vescendi patitur orexim, per quam vulneribus sui ventris remedia sanitatis (*f*) acquirit. O virtutis admiratio cœlestis! quæ rabiem famis in usum medicaminis reformavit. Quanta quoque ratio est in cantibus cicadarum, quæ sub ardenti sole plus resonant tractu aeris impulsæ, qui per earum pectus illabitur dum respirant? Sed jam sentio sermonem nostrum non minus miraculis volatilium superari, quam si experirer ipse pernicitatem suam meis pedibus anteire. Sane cum videris apes et vespas, considera quia nullus eis spiritus aut pulmo subest, sed semper ex aere nutriuntur. Denique si oleo tactæ fuerint, continuo perimuntur, utpote præclusis earum spiramentis: et si aceto (*g*) rursus illas asperseris, reviviscunt, venarum videlicet meatibus patefactis. Ita nihil quod supersit, aut desit nostris utilitatibus, fecit Deus. Iterum si aquariorum genus examinare volueris, invenies in illis aliam dispositionem. Pedes enim non habent fissos ut corvus, nec uncos ut aquila, sed latos atque membraneos, ut natantes facile superferantur undis, tanquam remis quibusdam pedum nisibus repellentes aquam. Item si consideres quomodo cygnus in altum guttur extendens, ab imo fundo trahit alimoniam, tunc advertere poteris sapientiam Creatoris, (*h*) qui ob hoc illi longiora colla quam pedes abhibuit, ut tanquam setam quamdam porrigens se in profundum, reconditum possit invenire nutrimen.

8. Igitur simpliciter inspecta verba Scripturæ syllabæ quædam videntur esse: *Ejiciant aquæ volatilia volantia super terram sub firmamento cœli.* Si considerata fuerit vis verborum, tunc Conditoris mirificatio declaratur, qui futuras avium differentias longe prævidit, easque secundum genus a se discrevit. Dies me profecto deficiet, si cuncta vobis aeria miracula referre voluero. Verumtamen terra nos vocat ad inspiciendas bestias, et pecudes ac serpentes. Parata est enim similia piscibus et volatilibus quadrupedum et virgultorum genera demonstrare: *Ejiciat terra animam vivam.* Quid dicitis, qui Paulo apostolo de resurrectione non creditis, cum videatis certa de aereis animantibus figuram propriam commutare, sicut Indiacum vermem, qui est corniger, primo in (*i*) verucæ se speciem transformantem, deinde fieri bombulionem, nec tamen in eo schemate persistentem, sed membranis mollioribus (*j*) ac latioribus plumescentem aligerum reddi? Itaque vos, matronæ, quando sedetis eorum revolventes opera, id est stamina quæ Seres huc dirigunt ad confectionem vestium delicatarum, reminiscimini hujus animalis refigurationem,

(*a*) Editi, *deficies*. At nostri tres mss., *deficias*.

(*b*) Antiqui duo libri, *et diurna*. Vocula *et* ab editis aberat.

(*c*) Editi, *piscatoris*. Libri veteres *piscatoriæ*. Aliquanto post Colb. secundus, *nam ut... acutior est... sic et istorum* : quam scripturam ex eo suspectam habeo, quod melior sit et aptior. Nam librarius, nisi valde fallor, nonnulla aliquando ad arbitrium emendavit.

(*d*) Colb. secundus, *per obscuros aditus*.

(*e*) Editi, *operiam*. Libri veteres, *aperiam*. Græce διηγήσομαι. Mox editi, *quam detur iis divina præcetio. Quomodo autem*. Antiqui libri ut in contextu.

(*f*) Codex unus *inquirit*. Statim mss. duo, *ratio est*. Illud *est* in editis desideratur. Subinde duo mss., *ex aere*. Vocula *ex* in vulgatis deerat.

(*g*) Editi et duo mss., *et si aceto rursus asperseris, resipiscunt*. At Colb. secundus, *et si aceto rursus illas asperseris, reviviscunt*, ita postulante et sensu et Græco, ἀναβιώσκεται. Aliquanto post duo mss., *nec obuncos*.

(*h*) Editi, *quia ob hoc*. At Colb. secundus, *qui ob hoc*. Ibidem editi, *illis longiora*. Vetus codex noster, *illi longiora*.

(*i*) Editi et nostri tres mss., *in verucæ se speciem*, vel, *in verrucæ speciem* : quod, quam absurdum sit et ineptum, nihil attinet dicere. At ejus loci facilis est emendatio. Nam pro *verucæ* legendum esse *erucæ*, si nihil aliud, ipse certe nomen Græcum aperte ostendit, εἰς κάμπην, *in erucam*.

(*j*) Illud *ac latioribus* addidi, librorum antiquorum fidem secutus: quibus consentiunt Græca καὶ πλατέσι.

ut evidens de resurrectione capiatis exemplum, et nihil dubitetis de reformatione corporis, quam Paulus exponit. Sed jam sentio me modum disputationis excedere. Etenim si ad multitudinem respexero relatorum, in infinitum videbor sermone (*a*) prolapsus. Sin autem oculos ad diversitatem creaturæ convertero, nec exordium narrationis arbitror assumpsisse. Verumtamen non est utile vos præterire transcursu. Quid enim facietis usque ad vesperam? A pransoribus certe non urgemini, nec conviviorum apparatus abire nos admonet, quoniam tempus jejunandi est. Quapropter si placet, abstinentiam corporis in voluptates animi convertamus. Sæpius utique corporibus paruistis, hos saltem dies deputemus usibus animorum, sicut scriptum : *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui tui* (*Psal.* xxxvi, 4). Si divitias amas, opes tibi præsto sunt spirituales, id est, *judicia Dei vera, justificata in semetipsa, desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum* (*Psal.* xviii, 10). Si edax et gulosus es, habes verba Domini *dulciora super mel et favum* (*Ibid.*). Nunc si dimisero vos cœtumque dissolvero, alii mox vestrum currunt properanter ad aleam, in qua juratio et contentio vehemens, et lucrandi cupiditas habetur, astatque dæmon obscenus, modo A hunc erigens exultatione victoriæ, faciensque adversarium tristem, modo illum alacrem superbumque demonstrans. Quid juvat corpore jejunare, si animus multis pravitatum millibus oneratur? Porro qui non ludit tesseris, sed vacat, quas non vanitates ex ore depromit, aut quid non percipit auribus exsecrandum? Ita otiositas sine timore Dei magistra nequitiæ est. Et quidem præsumo aliquid vobis utilitatis ex his quæ locuti sumus acquiri. Quod si secus fuerit, tamen peccato vos vacuos (*b*) commoratio loci hujuscemodi perficiet. Quantoque plus vos in Ecclesia Domini retentamus, tanto magis a malorum cogitationibus separamus. Sufficientia sunt quæ disseruimus apud æquissimum cognitorem, si tamen non ad copiosas creaturæ divitias, B sed ad parvitatem nostræ possibilitatis aspexerit, vel ad mensuram (*c*) super lætitia capienda præsentium. Sit itaque terminus hic matutini convivii, ne ultra modum ingesta satietas fastidium vespertinæ vobis epulationis injiciat. Dominus sane, qui creaturæ suæ copiis cuncta complovit, et qui in rebus omnibus mirabilium suorum nobis (*d*) æterna monimenta præbuit, cumulet mentes nostras gaudio spiritali in Christo Jesu, cui gloria et honor nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

(*a*) Editi, *perlapsus*. Libri veteres, *prolapsus*. Nec ita multo post Col. secundus, *judicia Domini*. Subinde mss. nostri, *gulosus es*. Illud *es* in editis desiderabatur.

(*b*) Editi, *commemoratio loco hujusmodi..... Ecclesia Dei*. Colb. uterque ut in contextu. Aliquanto post Colb. secundus, *ad parvitatis nostræ possibilitates*.

(*c*) Editi et Colb. primus, *super læva capienda* : quorum verborum quæ idonea sententia esse possit, alii viderint. Alii duo mss., *super lætitia capienda*. Græce, εἰς εὐφροσύνην.

(*d*) Mirari subit vocem *æterna* et in editis et in veteribus libris reperiri, cum scriptum sit apud Basilium, ἐναργῆ τὰ ὑπομνήματα καταλιπών, *manifesta* C *monimenta reliquit*.

LIBER NONUS.

1. Dicite quæso qualis vobis nostræ sermocinationis matutina visa est mensa. Mihi enim (*a*) libet comparare tenuitatem nostram egeno cupiam exhibenti convivium, qui munificentiam animi sui copiose desiderans ostentare, deficit facultatum retardatus inopia, et ob hoc apparatum pauperem qualiscunque est, largius ministrare molitur, risum deserpibens invitatis. Ita fit ut exprobrationis ignominia liberalitas affectata non careat. Tale quidem est et in nobis, si tamen vos non aliter sentietis ; verumtamen utcunque se habent nostra, non extenuabuntur a vobis. Neque enim Hælisæum ut improbatum pastorem (*b*) refutabant illius temporis convivæ (*IV Reg.* D iv, 39) : et certe agrestibus eos reficiebat olusculis. Compertas itaque habeo leges quasdam super allegoria, non quas ex meipso confeci, sed quas didici aliorum voluminibus recensitis, per quas hi qui acquiescunt communibus consentire scripturis, aquam dicunt non esse aquam, sed aliam quamdam naturam, pisces quoque vel serpentes, aut bestias, non pro veritatis ratione, sed pro suo commentantur arbitrio : sicut interpretes somniorum, visis per soponem variis imaginibus, quid futurum sit pro sua voluntate pronuntiant. Ego autem cum audiero fenum, hoc intelligo quod dictum est. Item pisces aut quadrupedes, aut virgulta, quomodo relata sunt, ita percipio : *Neque enim erubesco Evangelium* (*Rom.* ii, 16). Nam licet hi qui de mundo plura scripserunt, certa de terræ schematibus disputarint, modo eam sphæræ, modo cylindro, modo circulo similem, et æqualibus undique collectam partibus designantes, et in medio esse cavam. Ad omnes enim hujusmodi opiniones, scriptores cosmographiæ prolapsi sunt, alter alterius dogmata rescindendo. Ego tamen non adducor ut dicam idcirco deteriorem nostram mundificationem videri : qua nihil de schematibus ejus famulus Dei disseruit, et quia non dixit tot millia stadiorum ambitum telluris tenere, vel quod metitus non est quantis spatiis obumbratio ejus in aere distenditur, cum sol proprios cursus agit sub terra,

(*a*) Colb. secundus, *mihi eum licet....egeno cupienti exhibere convivium*. Ibidem editi, *defecit*. Libri veteres, *deficit*. Rursus hoc ipso in loco ms. nostri, *et ob hoc* Eerat conjunctio *et* in vulgatis.

(*b*) Editi et mss., *refutabant* : ubi suspicamur scripsisse Eustathium, *repudiabant* : cum scriptum inveniamus apud Basilium, παρητοῦντο. Aliquanto post Colb. secundus, *ex me ipse*.

qui cum lunæ propinquaverit, luminis ei defectum præstat. De quibus omnibus prudenter ille retinuit, sciens inutilia nobis haberi quæ ad nos minime pertinerent. Ideo ne (*a*) debemus verba spiritualia viliora esse vanissimis philosophorum assertionibus arbitrari, et non glorificare potius Deum qui nostram mentem superfluis quidem quæstionibus liberavit, ad excitandas vero ædificandasque nostras animas proficere cuncta disposuit? Unde videntur mihi quidam rerum ignari, seductionibus pravis et suasionibus falsis eniti, quo possint (*b*) honestatis quemdam colorem, per argumenta propria, divinis Scripturis obducere. Quod quid aliud intelligendum est, quam sapientiores se esse tales homines verbis spiritalibus profiteri, suaque magis dicta sub prætextu interpretationis astruere? Quapropter ut scriptum est intelligatur : 749 *Ejiciat terra animam vivam pecudum et bestiarum et serpentum.*

2. Adverte igitur Dei verbum currens per omnem creaturam. Quod quidem olim cœpit : sed usque operatur et properat ad finem, donec consummationem mundus accipiat. Sicut enim pila cum ab aliquo fuerit impulsa, cum spatia devexa repererit, ipsa sui volubilitate, locique proclivitate velocius incitata perfertur, nec prius stare poterit, quam ad plana descendat, ita natura rerum Dei præceptione commota, nascentium morientiumque facturam passim penetrans, uniuscujusque generis sobolem per similitudinem sui custodit æqualiter, donec ad statutum terminum valeat pervenire. Equum enim facit equo succedere, et leonem leoni, et aquilam aquilæ, et singulas animantes, sequentium successione servata, usque ad finem rerum omnium exitumque perducit. Nullum enim tempus valebit proprietates animantium commutare, sed tanquam nuper constituta natura sit, ita recens fertur cum tempore. *Ejiciat terra animam vivam.* Hæc præceptio mansit in terra, et nullatenus famulando (*c*) desinit Conditori. Certa enim ex eorum posteritate quæ prima facta sunt, nasci non dubium est, alia de terra nunc etiam formari et vivificari conspicimus. Non enim cicadas solum ex imbribus rigata producit, vel alia plurima volatilium millia, quorum maxima pars propter sui tenuitatem vocabulis caret; sed etiam mures et ranas ex terra generari videmus. Denique in Ægyptiacis Thebis, si pluvias largiores æstivo tempore fuderit, mox infinitis muribus regio tota completur. Anguillas etiam non aliter nisi de cœno nasci certissimum est, quarum genus nec ovum, nec alter aliquis partus instaurat, sed ut diximus, de limo gignendi sortiuntur originem. *Ejiciat terra animam vivam.* Pecudes omnes terrenæ sunt, ob hoc inclinantur ad terram. Sed alia est (*d*) planta cœlestis homo : qui quantum habitu figuræ, tantum dignitate distat a pecoribus. (*e*) Illorum facies deorsum flexa, uterumque prospectat, et quod ejus libidini jucundum est, hoc sectatur : tuum vero raput ad cœlum semper erigitur, oculi tui superna respiciunt. Sed si tu quoque corporis te voluptatibus fœdaveris, obediendo luxui ventris, et inferioribus ejus partibus, *comparatus es jumentis insensibilibus, et similis illis factus* (*Psal.* XLVIII, 13). At vero tibi alia sollicitudo nimisque decora est quærendi sublimia, ubi habetur Christus (*Col.* III, 1). Convenit enim altius te ferri terrestribus, ut quomodo natus es, ita propriam disponas vitam. Conversatio tua sit in cœlo (*Philipp.* III, 20), vera tibi patria est superior Hierusalem, cives et sodales habes primogenitos ascriptos in cœlo (*Hebr.* XII, 2).

3. *Ejiciat terra animam vivam.* Igitur quadrupedum anima, non olim sub terra reposita, subito tunc ejecta prosiluit, sed simul creata est cum præcepto. Una est illis anima, et decor omnis in figura (*f*) locatus : proprietatibus variis singulæ discernuntur. Boves graves sunt, et constantes, asini hebetes, calidi equi desiderio feminarum. Lupus indomitus, vulpes dolosa, cervus timidus, laboriosa formica, gratificus canis, et memor amicitiæ, singularumque nativitatibus morum etiam qualitates aptatæ sunt, sicut iracundia congenerata leoni est, et solitudo conversationis, similiumque vitatio. Nam velut tyrannus quidam bestiarum, vitio superbiæ naturalis elatus refugit aliorum consociationem, nec quotidiano cibo pascitur, quamvis reliquias suæ captionis adierit. Huic nimium grande vocis ministerium natura perhibuit, adeo ut certæ quadrupedes cum sint cursu velociores, rugitu ejus pavefactæ deficiant. Torvus est pardus, et acutus in impetu convenientsque animi sui motibus habet corpus. Ursorum segnior natura est, mens aspera, subdola, et non (*g*) minus setis, quam simultate contecta. Quod si sermonem latius extendentes, voluerimus asserere quanta multis animalibus diligentia conservandæ propriæ salutis sine cujusquam traditione suppeditet, fortasse quidem incitabimur erga studium nostræ munitionis : sed vereor ne in æmulandis quoque bestiis minores esse credamur. Ursus lethali vulnere sæpe transfixus, omnibus utitur machinamentis, ut se curare prævaleat, herba præcipue quadam natura sicciore plagas proprias oppilando. Vulpes etiam frequentius depreum, cum ipsi recepta lectio non probaretur, aliter ad arbitrium scripsisse.

(*a*) Colb. secundus, *ideone ergo.* Ibidem mss. duo, *viliora esse.* Illud *esse* aberat a vulgatis. Haud longe Colb. secundus *perficere cuncta disposuit.*

(*b*) Editi, *honestatis quondam.* Libri veteres *honestatis quemdam.* Illud *se* quod mox sequitur additum est ex libris veteribus. Subinde Colb. secundus, *et cum spatia.*

(*c*) Editi, *desinet.* Libri antiqui, *desinit.*

(*d*) Colb. secundus, *sed aliter est ex natura cœlestis homo.* Sed jam notavimus videri librarium ea quæ habebat exemplaria non semper secutum esse : sed

(*e*) Veteres nostri libri, *illarum facies:* ubi, si ita legas vox *pecudum* suppleri potest. Mox nostri tres mss, *corporis te voluptate.*

(*f*) Colb. secundus, *locatur.*

(*g*) Editi, *et minus setis.* Libri veteres, *et non minus setis.* Nec ita multo post editi, *fortasse quodam incitabimus.* At Colb. secundus, *fortasse quidem incitabimur.* Legimus in Græco, κινησομεθα. Subinde editi, *eredamus.* Libri antiqui, *credamur.*

hensa est,succo pineo sibimet remedium contulisse. Testudo autem cum viperinis visceribus ingluviem ventris expleverit,organi medicamine quod est serpentibus contrarium, pestem venosi cibi fertur effugere.Coluber vero dolores gravissimos oculorum, feniculum depastus exstinguit. Nam præscientia pecudum de futuris cœli mutationibus,(*a*) quam non rationabilem prudentiam creditur superare ? Itaque ovis,impendente hieme,herbam carpit avidius,tanquam reficere se largius indicans ad tolerandam ex futura tempestate penuriam.Boves autem cum diutius inclusi tempore fuerint hiberno, perturbationem aeris naturali præsentientes intellectu,de stabulo foris simul omnes aspiciunt mutantes vultum Multi sane homines echinum terrestrem captaverunt duplices cavernas 750 in suis fecisse cubilibus, ut cum flatibus aquilonis urgetur, ad australem se conferat partem, iterumque cum notus spiraverit, boreale foramen aperiat.Quid igitur nobis hominibus per hæc signa Scriptura significat? non solum ut per omnia nostri Creatoris quanta sit erga nos indulgentia contemplemur,sed etiam consideremus, quia cum nimia futurorum providentia in multis pecoribus habeatur, nec utique nos debemus præsentis vitæ voluptatibus contaminare,sed intentionem nostram ad venturum sæculum destinare. Tu ne ergo homo non laborabis in hoc mundo,ut possis tibi subsidia quietis futuræ reponere,cum (*b*) videas formicam hiemis memorem, victum sibi studiose tempore æstatis attrahere ? Quæ non ideo minus diligens est, quia nondum pericula experitur hiberni, quin potius omni nisu curaque pervigili laborat et operatur,cunctaque discurrendo pertentat,quo possit sufficientia sibimet alimenta recondere : mirabilique prudentia prospicit, ne species quæ collectæ sunt corrumpantur. Secat enim dentibus granum, ne incipiens germinare pastum sibi præberet inutilem : semen quoque ipsum si fuerit humectatum vapore (*c*) telluris,siccat in solem ; nec tamen semper hoc facit,sed cum serenitatem stabilem fore præsenserit. Denique non videbis imbres emitti de nubibus,quousque formica torrendum sub sole semen exponit. Quis igitur sermo comprehendere, quis auditus capere, vel quantum temporis sufficere poterit, ad explananda cuncta mirabilia ? Quapropter et nos simul cum propheta dicamus : *Quam magnificata sunt opera tua, Domine ! omnia in sapientia fecisti* (*Psal.* CIII, 24). Ergo non proderit nobis illa satisfactio,qua putamus excusare nos posse dicentes, minime litteris didicisse quod expedit,cum legis magisterio naturalis electionem utilium percepisse credamur. Nosti enim tu bonum quod facere debebis in proximum, et malum quod idem nolis ab alio perpeti. Nulla scilicet ars medendi,nec aliquis usus herbarum remedia pecoribus quærenda monstravit, sed naturaliter animal unumquodque novit propriæ saluti consulere, et ineffabilem diligentiam genitiva captare prudentia.

4. Sunt (*d*) tamen et apud nos genera nonnulla virtutum : quas non ex hominum doctrina,sed ex naturæ traditione sortimur.Sicut enim nulla nos institutio monet odisse languorem, sed spontaneum habemus erga omnia quæ nos contristare creduntur horrorem ; sic et animo naturale subest officium noxia declinare.Omne autem (*e*) malum morbus est animi, virtus autem rationem sanitatis apportat. Unde bene quidam statuerunt,asserentes sanitatem esse motuum naturalium constantiam. Quod etiam in animi vigore profitendo quis non judicabitur errare? Sui enim semper appetens est naturaliter animus : ideoque laudanda prudentibus est castitas, assequenda justitia, sectanda sapientia, miranda fortitudo. Quæ res magis animis familiares sunt quam corporibus valetudo. Parentes,diligite filios: filii, nolite parentes exasperare (*Ephes.* VI, 4).Nunquid non hoc idem natura (*f*) præcepit ? Nihil ergo novi Paulus hortatur, sed astringit altius vincula naturæ.Cujus tanta vis est in affectu,ut etiam lupus pro catulis suis pugnet. Quid dicturus est homo,qui et mandatum spernit,et naturam despicit,cum aut juvenis deformat injuriis canitiem genitoris,aut pater secundas (*g*) nactus nuptias liberos ex patrimonio priore contristat? Infucatus est amor ferarum inter parentes et filios, quoniam qui eas creavit Deus quod (*h*) minus illis in ratione præstitit,sensus beneficio compensavit. Ex quo fit ut præsentibus tot ovium millibus,de mandra laxatus agnus mox matris vocem agnoscat : et ad eam currat exsultans, fontesque lactis inquirat.Quod etsi forte mater sterilior habeatur, ipsa sola contentus ubera præterit aliena, quamvis copiosa sint et referta. Materque nihilominus in tanta multitudine suum recognoscit fetum. Et certe vox una est in diversis, color unus et odor idem, quantum nos videlicet nostro possu-

(*a*) Editi et Colb. primus,*quam irrationabilem prudentiam.* Alter Colb., *quantum rationabilem prudentiam.*Vetus noster codex *quam non rationobilem prudentiam.* Hoc est, *rationabilem omnem prudentiam superat.*Verba quæ vertenda sibi proposuerat Eustathius, hæc sunt : ποίαν οὐχὶ σύνεσιν λογικὴν ἀποκρύπτουσι. Ibidem Colb.secundus,*imminente hieme.* Haud longe idem codex, *nostri Conditoris quanta.*

(*b*) Colb. secundus, *cum videris.*

(*c*) Colb. secundus, *rore telluris.* Aliquanto post idem codex, *cuncta miracula* ?

(*d*) Editi, *tamen apud nos.*Antiqui duo libri,*tamen et apud nos.*Paulo post editi,*institutio movet.*At mss. nostri, *monet.* Nec ita multo infra Colb. secundus. *contristare videntur.*

(*e*) Editi,*omne autem nullum morbus,*etc.At nostri tres mss., *omne autem malum morbus,* etc. Paulo post Colb. secundus,*virtus autem sanitates apportat.*

(*f*) Colb. secundus *præcipit. Nihil enim novi.*

(*g*) Editi et Colb. primus,*secundas nactus nativas nuptias.* Alter Colb. *secundas nactus nuptias.*

(*h*) Editi et Colb.primus, *quod minus illis irrationabile.*Alter Colb.et vetus noster codex ut in contextu, nisi quod Colb.pro *quod* habeat *quæ.*Græce, τὴν τοῦ λόγου ἔλλειψιν. Nec ita multo post antiqui duo libri et editi, *copiosa sint et refecta.* Aliud codex, *copiosa sint et referta.* Haud longe editi, *quanta videlicet.*At Colb. secundus, *quantum nos videlicet.*

mus odore colligere : verumtamen est illis acutior intellectus (*a*) ab homine : per quem cuique suppetit agnitio propriorum. Necdum scilicet 751 catulo dentes formati sunt, et tamen infestantes conatur ore repellere. Nondum vitulo cornua surrexerunt, et novit jam in qua parte futura sibi sint arma pugnandi Hæc igitur indicium nobis faciunt, quia naturalis prudentia doctrinæ traditione non utitur, et quia nihil inordinatum, vel improvidum habetur in rebus; sed omnia certissimum specimen in se sapientiæ Conditoris ostentant, qui sic instructas pecudes ad defensionem propriæ salutis instituit. Expers quidem rationis est canis, sed æquiparantem rationi sensum creditur possidere. Nam ea quæ per otium vitæ longum quidam sedentes vix invenire potuerunt, id est philosophi sæculares, syllogismorum dico tendiculas beneficio naturali canis consecutus asseritur: (*b*) quia vestigia ferarum sagaciter indagando, cum viderit multipliciter intercisas semitas, omnes discursibus interrumpit, (*c*) vocem tantum articulatam non emittens ; nam per ea quæ agit indicat profecto, quo bestiæ quæ lustrantur abierint. Nec illum relinquens inexploratum locum, ubi suspicio nulla vestigii est, donec omnibus odore repetitis explicatisque fallentibus viis, (*d*) cubile reperiet. Quid amplius hi faciunt in descriptionibus, qui otiose sedentes, pulverem stylo signant, et ex tribus propositionibus duas aufe. runt, in illa autem quæ reliqua est inveniunt veritatem? Memoria igitur canis erga depensum sibi beneficium, quem non ingratum hominem suo benefactori pudore confundit, cnm etiam dominis interfectis in loco deserto, multi canes observatione longissima defecerunt ? Alii peremptis dominis indices homicidii fuerunt, reosque præsentavere judiciis, accusationem latratu peragentes. Quid igitur dicturi sunt qui creatorem pastoremque suum Deum non modo non diligunt, sed etiam maledicos ejus habent amicos, et in eadem cum illis simul cibantur mensa, largitoremque epularum sacrilegis blasphemorum sermonibus (*e*) lacerari patiuntur ?

5. Sed nunc ad creaturæ contemplationem redeamus. Ideo scilicet imbecilliores bestiæ fecundiores sunt, id est lepores et damæ, ovesque silvestres : ut non facile deleretur genus earum, a carnificibus expensum feris. Hæ autem quæ devoratrices sunt aliarum, steriliores habentur. Nam denique leoni vix A leæna fit mater : unguibus enim dum nascitur, vulgenitricis exulcerat, sicut vipera quæ non aliter nisi matris exeso discerptoque ventre procedit, congruam creatrici mercedem pro tali partu rependens Ita nihil in rebus humanis habetur improvidum : nec ulla diligentiæ sibi competentis immunitas est. Quod si studiosius ipsa (*f*) pecorum membra discusseris, invenies nihil illis superfluum dedisse Conditorem, nihil necessarium denegasse. Belluis namque carnisumis acutos dentes apposuit, quoniam talibus opus erat ad speciem alimoniæ præfinitæ ministeriis. Eis vero quibus ex una parte dentes instituit, plurimorum receptacula pabulorum inesse disposuit, ut pars quæ prior assumpta est de stomacho, denuo decurrat ad dentes, quo facilius eam B possit ruminando conterere, ac sine labore digerere. Neque enim (*g*) sine causa gurgulionem, stomachumque certis animalibus dedit, utpote necessarios usus præbentem. Camelus igitur idcirco longum guttur habet : ut coæquatum pedibus, facite escam quam quærit attingeret. Brevis autem humerisque suppressa cervix ursorum est, itemque leonis et tygridis, et similium ferarum, quibus herbosa non sunt alimenta, nec habent aliquam necessitatem inclinandi se ad terram : quippe quæ carne vescuntur. Quid de promuscide elephanti dicemus. cui cum omnium sit maximus belluarum, visentibusque terribilis, par fuit ut membris immanibus formaretur? Quorum magnitudini si cervix fuisset æquiparans, immobilis haberetur, pondere ipso deorsum curvatus. Nunc autem paucis ossibus cervices et caput innexum spinæ co- C hæret, habetque promuscidem ministerium sibi colli longioris explentem, quæ pastum (*h*) percipit et aquam trahit. Pedesque rjus nullis geniculorum conjunguntur articulis, ut tanquam columnæ quædam gravitatem superjecti ponderis subvectarent. Si enim gracilia nutantiaque ejus fuissent crura, sine dubio ejectiones junctarum pateretur assiduas, utpote non sufficientium molem tantam sublevare, cum surgeret. Itaque vides quomodo velut quædam corporeæ turres belli tempore locantur ante aciem, vel montes animati opponuntur, hostium munimenta rupturi. Quorum si magnitudini fundamina gressuum non haberentur æqualia, nullatenus tanta membrositas portaretur. Fertur (*j*) autem elephantum trecentos annos et amplius vivere, ministerioque promuscidis

(*a*) Antiqui duo libri et editi, *ab homine*, hoc est *præ homine* uti paulo ante admonui. Colb. secundus, *ad hominem*. Sed arbitror ita emendatum esse a librario, aut ab alio quovis, qui vim voculæ *ab* non intelligeret.

(*b*) Codex unus, *qui vestigia*.

(*c*) Editi, *vocem tantum articulatim non emittens*. At Colb. secundus, *vocem cantuum articulatam non emittens*. Admonebo præterieus, videri librarium et hic quoque aliter atque in suis exemplaribus repererat scripsisse. Vetus noster codex et Colb. primus, *vocem tantum articulatam non emittens*. Suspicor scripsisse quidem Eustathium, *vocem tantum non articulatam emittens;* sed non propterea vim verborum Græcorum expressit. Sunt autem hæc, μονονουχὶ τὴν συλλογιστικὴν φωνὴν, etc., *emittens vocem tantum non adjunc-* D *tam ratiocinationi*. Aliquanto post Colb. secundus, *quo bestia quæ lustratus abierit*. Græce, τὸ θηρίον. Ibidem editi, *nec allum*. Libri veteres, *nec illum*.

(*d*) Editi et duo mss., *cubile reperiat*. At Colb. secundus, *civilem reperiat*. Utra lectio magis eligenda sit nescio : sed probe scio neutram ad Græcam dictionem accommodari ullo modo posse, cum apud Basilium scriptum sit, εὑρίσκει τὸ ἀληθές *verum reperit*.

(*e*) Editi, *lacerare*. Antiqui duo libri, *lacerari*.

(*f*) Editi, *ita pecorum*. At duo mss., *ipsa pecorum*.

(*g*) Illud *scne causa* addidimus ex duobus libris veteribus.

(*h*) Editi, *percepit*. Libri antiqui, *percipit*. Paulo post editi, *ponderis subjectarent*, At nostri tres mss., *subvectarent*.

(*j*) Colb. secundus, *ferunt autem*.

cibum sibimet, ut diximus, admovere; qui velut serpens quidam sinuosus et lubricus, huc atque illuc flectitur. Ita verus est sermo qui asserit nihil minus, nihil superfluum in (*a*) rerum creatura reperiri. Hanc tamen 752 ipsam belluam tam ingentem Deus subjectam nobis esse præcepit: ut et quod doceretur intelligat, et dum cæditur patiatur, manifeste declarans cuncta nobis ideo fuisse subjugata, quia nos ad imaginem Dei facti sumus, et non solum in maximis animalibus ejus inæstimabilem sapientiam possumus contemplari, sed in minimis quoque bestiolis eadem considerare miracula. Sicut enim non satis admirer magnorum vertices montium quia, cum proximi nubibus habeantur, assiduis flatibus gravissimas perferunt tempestates, vel e contra speluncarum cavationes, quia non solum ventorum fremitus evitare solent, quibus ardua quatiuntur, sed sempiterna etiam (*b*) temperie gratulantur: sic et in animalium forma, non tantam vastitudinem elephanti stupeo, quantum murem, qui formidolosus elephanto est, vel aculeum substilissimum scorpii, quem tanquam fistulam quamdam sapientia perforavit artificis, ut per eam virus a se vulneratis injiceret. Sed nullus ob hoc reprehendat Conditorem: quod vitæ nostræ bestias venenosas adhibuit. Ita (*c*) enim quis et præceptorem insimulabit infantum, qui officia eos disciplinæ custodire compellens, lascivias et protervitates illorum minis verberibusque castigat.

6. Quin potius confessionem fidei nobis intelligimus res noxias indicare. Si enim confidis in Dominum, *super aspidem et basilicum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* (*Psal.* xc, 13). Reminiscere namque quomodo Paulus cum ligna colligeret morsu viperæ sauciatus, nihil læsionis accepit: ob hoc scilicet, quod fidei plenus vir ille sanctissimus (*d*) habebatur. Sin autem fueris infidelis, non tam serpentem metuere debebis, sed infidelitatem propriam, per quam tu te ipse perditioni obnoxium perfecisti. (*e*) Sed jam sentio me humanæ nativitatis debito flagitari, et auditorum voces in cordibus audio mussitantes, eo quod nostra quidem qualia sint doceamus, nosmet vero ipsos ignoremus. Necessarium est ergo, nubem illam quæ hominum sensus caligat eripere: nam revera omnium causarum difficillimum est se ipsum cognoscere. Non enim solus oculus ea quæ extrinsecus habentur ins- A piciens, seipsum non valet intueri: sed etiam mens ipsa satis acute aliena delicta contemplans, tardior est erga suorum cognitionem vitiorum, unde etiam nunc quoque velociter alienis actibus (*f*) sermo decursis, obtusior habetur et pigrior ad exuminanda quæ sunt: et non tam ex elementorum compositione reputare possumus Conditorem, quam etiam ex nostra ipsorum formatione: si tamen se quisque velit prudenter inspicere, sicut dicit propheta: *Mirificata est notio tua ex me* (*Psal.* cxxxviii, 6); id est, dum me ipsum intueor, ineffabilis tuæ sapientiæ disco virtutem. *Et dixit Deus, faciamus hominem.* Ubi sunt nunc Judæi, qui (*g*) in sequentibus velut per quasdam cavernas Deitatis luce fulgente, secundaque persona quæ mystice quidem declaratur, necdum tamen manifeste conspicitur, repugnabant dicentes sibimet ipsum loqui Deum, quoniam ipse dixit et ipse fecit, *Fiat lux, et facta est lux?* Erant quidem in promptu, et nunc quæ modo proferuntur ab eis ineptiæ. Quis enim faber ferrarius, aut carpentarius, aut coriorum confector solus in suo consistens ergastulo, cui (*h*) nullus artis socius præsto est, sibimet ipse dicit, faciamus gladium, vel aratum compaginemus, aut formemus calceum; et non magis tacitus speciem quam mente destinavit inceptat? Etenim vana garrulitas est, hominum quempiam, velut judicem aut censorem districte sibimet aliquid imperare. Quanquam hi quoque qui Dominum crucifixerunt, quid non dicturi sint, exercitatias ad mendacium linguas habentes, licet præsens vox eorum penitus ora præcluserit? *Et dixit Deus, Faciamus hominem.* Donec igitur minime qui doceretur existeret, in profundo fuit abdita prædicatio Deitatis. Ubi vero cœpit hominis exspectari creatio, revelata est, fides, et evidenter dogma veritatis emicuit. Ausculta, Judæe Christi repugnator, quomodo socium mundificationis alloquitur, per quem sæcula fecit, qui agit omnia verbo potentiæ suæ: sed tuus animus verba non recipit pietatis. Sicut enim feræ cum includuntur in caveis, vulvas earum dentibus excedunt, amaritudinem propriam demonstrantes, furorem tamen suum nequeunt explere: sic Judæus adversarius veritatis, alligationum coarctatus angustiis, multa asserit esse personas: ad quas Verbum Dei processisse mentitur. Ferunt enim, quod angelis dixerit: *Faciamus hominem,* Judaica vere fictio, suæque digna perfidiæ fabulosi-

(*a*) Idem codex, *in rerum natura:* sed tamen vulgata lectio in ora libri notatur. Mox ille ipse codex, *idem quod docetur.*

(*b*) Editi, *tempore* Libri veteres, *temperie.*

(*c*) Libri impressi, *ita enim et quis præceptorem insimulabit infantem.* Vetus noster codex et Colb. primus ut in contextu. Statim editi et Colb. primus, *et vanitates.* Alii duo mss., *et protervitates.* Græce, τὸ ἀκόλαστον. Ibidem mss. duo, *intelligamus.* Paulo post Colb. secundus, *confidis in Deum.*

(*d*) Editi, *habeatur.* Antiqui duo libri, *habebatur.*

(*e*) Editi et Colb. primus, *sed jam sermonem humanæ nativitatis,* etc. Alii duo mss., *sed jam sentio me humanæ,* etc., quod verum esse et germanum probat Basilianum illud, ἀλλὰ γὰρ αἰσθάνομαι. Statim mss. duo, *nostra quidem.* Vox ultima in editis desiderabatur. Nec ita multo post Colb. secundus, *hominis sensus.*

(*f*) Antiqui duo libri et editi, *decursus.* Codex noster, *decursis.* Ibidem editi et Colb. primus, *habetur et pinguior.* Colb., *habetur non purior.* Vetus noster codex, *habetur et pigrior:* et ita legi oportere satis ostendit illud Basilii, καὶ ἐκνοῦ πλήρης.

(*g*) Illud *in sequentibus* respondet his Græcis vocinus, ἐν τοῖς κατόπιν; sed potius vertendum erat *in præcedentibus.* Mox editi, *necdum tum.* Antiqui duo libri, *necdum tamen.* Nec ita multo infra Colb. secundus, *in promptu, et tunc quæ.*

(*h*) Editi et Colb. primus, *nullius.* Alii duo mss., *nullus.* Hoc ipso in loco duo mss., *sibimetipsi.*

tas ! Ut unum non recipiant, plurimos confitentur, filiumque famulis per participationem dignitatis asciscunt, et (*a*) conlibertos nostros auctores humanæ 753 formationis efficiunt, hominisque perfectorem volunt angelis coæquare, cum sit absurdum ut quælibet factura possit æqualis esse factori. Consideremus quoque sequentia : *Faciamus hominem ad imaginem nostram*. Quid respondes ? Nunquid Dei et angelorum una imago est ? Nam Patris necesse est eamdem esse quam Filii, sic tamen, ut Deo decens intelligatur esse figura, id est, (*b*) non in habitu corporeo, sed in divina proprietate consistens. Ausculta tu etiam, qui de nova circumcisione progrederis, Judaismi cultum sub Christianitatis simultatione commendans. Cui dicit, *Ad imaginem nostram* (*Hebr.* I, 3), nisi illuminationi gloriæ, et titulo paternæ substantiæ, quæ est imago Dei invisibilis ? Suæ ergo loquitur imagini, quæ dixit : *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* X, 30) ; et, *Qui me videt et Patrem meum videt* (*Joan.* XIV, 9), huic dicit : *Faciamus hominem ad imaginem nostram*. Etenim ubi unitas imaginis est, nihil potest esse dissimile. Non enim dixit ad imagines nostras, sicut et Scriptura testatur : *Fecit Deus*, inquit, *hominem :* non *fecerunt*. Prudenter vitavit nunc multitudinem personarum : ut (*c*) ubi quidem Judæum confunderet, hic ritum gentilitatis excluderet. Ideo commemoravit unitatem, ut et Filium simul esse cum Patre cognosceres : et periculum de personarum multitudine declinares. *Ad imaginem Dei fecit hominem*. Rursum cooperantis personam inducit. Non enim dixit : *Fecit ad imaginem suam* sed *ad imaginem Dei*. Et in quo quidem dispositum est habere hominem imaginem Dei, vel quomodo (*d*) recipit similitudinem Divinitatis, in sequentibus Christo sensum largiente narrabitur, nunc vero tantum dixisse sufficiet, quia una imago est. Tibi vero coincidit in mentem, tam sacrilege blasphemare, ut diceres Filium Patri esse dissimilem ? O animum ingratum ! Similitudinem Dei quam tu ipse sumpsisti, benefactorem tuum habere non pateris. Et tibi quidem proprium vis esse quod de cœlesti gratia percepisti, filio autem similitudinem natura insitam, cum genitore non sinis esse communem. Sed jam nobis silentium vespere tempus indicit : dudum ad occasum sole delapso. Quapropter hic nos etiam sermonis (*e*) curricula terminemus, his contenti quæ dicta sunt. Tantum enim in præsentia disseruimus, quantum intentionem vestram possumus acuere. Pleniorem vero de propositis quæstionem alias vobis, sancto Spiritu (*f*) astipulante, reddemus. Ite nunc exsultantes, et pro dapibus copiosis pomisque diversis, memoria relatorum mensas vestras instruite. Confundatur impius, erubescat Judæus, exsultet justus prædicationibus veritatis : glorificetur Dominus, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

(*a*) Editi, *et cum liberos nostros*. Colb. primus, *et cum libertos nostros*. Vetus noster codex, *et conlibertos nostros*. Græce, καὶ τοὺς ὁμοδούλους. Hæc et reliqua omnia ad finem usque desunt in Colb. secundo.

(*b*) Editi, *id est, non habitu corporeo*. At nostri duo mss., *id est, non in habitu corporeo*.

(*c*) Editi et Colb., *ut ibi*. Vetus noster codex, *ut ubi*.

(*d*) Codex noster, *recepit*.

(*e*) Editi, *cursum terminemus*. Libri veteres, *curricula terminemus*.

(*f*) Editi *stipulante*. At nostri duo mss., *adstipulante*.

MONITUM.

Auctores nobis fuere eruditi quidam homines, ut viri doctissimi Ducæi Notas hoc loco ederemus: sed id tamen incommodi monemus futurum, quod ejus notæ ad nostram editionem sæpius non quadrent nec quadrare possint, ob novam interpretationem.

NOTÆ FRONTONIS DUCÆI

BURDEGALENSIS

SOCIETATIS JESU THEOLOGI.

Basilii Magni Cæsariensis archiepiscopi opera, quem merito Suidas ἄνδρα ἐλλογιμώτατον, καὶ πάσης παιδείας εἰς ἄκρον ἐληλακότα, « virum eloquentissimum, et ad apicem omnis eruditionis provectum, » fuisse dicit, cum ante annos tredecim Latine tantum Parisienses edidissent, notas illis aliquas attexendas censuimus, quibus ex collatione cum Græco textu loca non pauca in interpretatione restituta sunt vel illustrata, et easdem nunc, cum hæc Græco-Latina pararetur, recenseri et augeri operæ pretium duximus. Nam cum Frobenianam Basiliensem Græcam editionem anni 1552 a viris quibusdam eruditissimis, cum manuscriptis codicibus collatam, et variis lectionibus in margine ornatam, ex Anglia missam accepissent, nova diligentia labores illorum cumulandos curarunt, et libros *adversus Eunomium* ex regis Christianissimi codicibus emendari, novasque varias lectiones in reliquos Basilii libros ex illis colligi: quod dum fit, illud simul animadversum est, num sincere omnia ex archetypis ac bona fide fuissent descripta. Sed quoniam Latina eorumdem operum interpretatio fuerat ab illis in homiliis tantum *in Psalmos*, et paucis commentariorum *in Isaiam* locis recognita et emendata, faciendum illud nobis existimavimus, ut pari studio præcipuas ejus lucubrationes illustrare conaremur, et eorum omnium quæ fuerant a nobis immutata, rationem his Notis redderemus, ac si qua forte currente prælo fuissent minus accurate expensa, recenseremus. Cum enim vix possit quis multis annis vitæ suæ unius ex Patribus operum interpretationem emetiri, ne diutius eorum Græco-Latinas editiones Ecclesia requirat, boni profecto consulendum est, si receptæ jam interpretationes ex adverso Græci textus recognitæ collocentur. Quam ad rem commodius exsequendam novo insuper adjuti subsidio sumus, cum immortali beneficio V. C. Nicolai Fabri τοῦ μακαρίτου vetus Eustathii interpretatio novem homiliarum *in Genesim* prodierit, quem tanta laude Cassiodorus commendat, ut ingenium doctissimi viri facundiæ suæ viribus eum æquiparasse contendat. Communis igitur harum homiliarum titulus in excusis et mss. est Εἰς τὴν Ἑξαήμερον ὁμιλία, vel, ut in Mediceo, τῆς Ἑξαημέρου ὁμιλία πρώτη. Quamobrem vitandus est error Henrici Stephani, qui in *Thesauro* contendit spatium illud sex dierum, quo conditus fuit mundus, τὸ Ἑξαήμερον hic appellari, unde Basilii tractatus Εἰς τὸ Ἑξαήμερον· neque enim absolute τὸ Ἑξαήμερον appellant Patres, sed ὁμιλίας Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, intellige κοσμοποιΐαν, vel δημιουργίαν, « de creatione mundi, » vel « opificio mundi sex diebus absoluto. » Clemens Alexand. lib. VI *Strom.* : Ἡ τε γὰρ κοσμοποιία ἐν ἓξ περαιοῦται ἡμέραις· « Mundi enim creatio sex diebus absolvitur. » Philo Judæus lib. II *De vita Mosis* : Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίαι τῶν μετὰ τὴν Ἑξαήμερον· « Sacræ legis allegoriæ post sex dierum opus. » Hieronymus in *Catalogo:* « Basilius egregios *contra Eunomium* elaboravit libros, et *in Hexaemeron* homilias IX. » Sophronius Græce interpretatur : Βασίλειος κατὰ Εὐνομίου ἐξαιρέτους συνέταξε λόγους, καὶ Εἰς τὴν Ἑξαήμερον ὁμιλίας θ'. Item in *Hippolyto :* « Hippolytus scripsit in Ἑξαήμερον, » Sophronius, εἰς τὴν Ἑξαήμερον. Anastasius Sinaita in præfatione *Explanationum in Genesim :* Περὶ τῶν ἐν τῇ Ἑξαημέρῳ πολλοῖς ἀπορουμένων· « Eorum de quibus dubitatur a multis in *Hexaemero*, id est, in creatione sex dierum. » Photius in *Bibliotheca* : Ἀνεγνώσθη Βασιλείου τοῦ θεσπεσίου τὰ Εἰς τὴν Ἑξαήμερον· « Legimus beati Basilii opus sex dierum, seu de mundi fabrica. » Vocatur et ipsa homiliarum collectio, sive *Liber de opere sex dierum*, Ἡ Ἑξαήμερος, ut a Gregorio Nazianzeno orat. 20 : Ὅταν τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μεταχειρίζωμαι, μετὰ τοῦ κτίστου γίνομαι· « Cum *Hexaemeron* illius in manus sumo, cum creatore conjungor. » Hieronymus epist. 55 : « Nuper sanctus Ambrosius sic *Hexaemeron* Origenis compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequatur. » Bedæ quoque hic titulus est libri *in Genesim : Hexaemeron, sive de sex dierum creatione libellus.* Antiquissimus omnium,

quos εἰς τὴν Ἑξαήμερον edidisse constat homilias vel commentarium fuit Rhodon, ut ex Hieronymo discimus in *Catalogo* : « Rhodon Tatiani auditor temporibus Commodi et Severi in *Hexaemeron* elegantes tractatus composuit. » Sophronius, εἰς τὴν Ἑξαήμερον κομψὰς ὁμιλίας συνέταξε. Colligere tamen ex Anastasio Sinaita possumus ante Rhodonem aliquos, dum in librum Geneseos scriberent, allegorice opus sex dierum exposuisse. Sic enim scribit lib. I jam citato : Λαβόντες τὰς ἀφορμὰς ἐκ Παπίου τοῦ πάνυ τοῦ Ἱεραπολίτου τοῦ ἐν τῷ ἐπιστηθίῳ φοιτήσαντος, καὶ Κλήμεντος, καὶ Πανταινέτου τοῦ τῆς Ἀλεξανδρέων ἱερέως, καὶ Ἀμμωνίου σοφωτάτου τῶν ἀρχαίων καὶ πρώτων συνψδῶν ἐξηγητῶν εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν πᾶσαν τὴν ἑξαήμερον νοησάντων· « Accepta occasione ex Papia viro clarissimo Hierapolitano, qui discipulus fuit apostoli, qui supra pectus recubuit, Clemente et Pantæno Alexandrino sacerdote, et Ammonio sapientissimo interpretibus vetustis et primis, qui totum sex dierum opus de Christo et Ecclesia intellexerunt. » Interpres legisse videtur φήσαντος non φοιτήσαντος, quod φοιτητήν hoc loco sonat, hoc est, discipulum ; nam et de eodem Papia Hieronymus in *Catalogo* : « Papias Joannis auditor Hierapolitanus episcopus in Asia quinque tantum scripsit volumina. »

Col. 3 A 11, Ψυχὴν πρός. In duobus regiis codicibus mss. quorum alter Henrici II, alter Medicæus Henrici Magni fuit κτῆμα, ita scriptum invenimus : Ψυχὴν ἔχοντας πρὸς τὴν τῶν τηλικούτων · « Adornatam convenit habere animam eos, qui eam voluerint ad tantarum rerum auscultationem appellere. » Eustathius tamen vetus interpres hoc non agnoscit : solum enim vertit, « vel quemadmodum instructus esse debeat animus. »

Col. 6 A 3. *Profunda sensa.* Janus Cornarius, in editione Basiliensi Frobeniana 1552, interpretatur, « Etiamsi scriptoris acumen non assequamur. » At Eustathius ad verbum : « Nam licet altitudinem cordis historici non valeamus attingere, » τῆς βαθείας καρδίας μὴ ἐφικώμεθα· quæ locutio Scripturæ familiaris. Jeremiæ XVII, 9 : Βαθεῖα ἡ καρδία παρὰ πάντα, καὶ ἄνθρωπός ἐστι, καὶ τίς γνώσεται αὐτόν ; *Profundum cor super omnia, et homo est, et quis cognoscet eum ?* Hieronymus ex Symmacho refert, « inscrutabile cor omnium, » et Isaiæ XXIX, 15, Latine effert : *Væ qui profundo estis corde, ut a Domino abscondatis consilium.* Chrysostomus de proditione Judæ, tom. V editionis nostræ Parisiens. : Ἕκαστον τῶν λεγομένων πολλὴν ἔχει τὴν θεωρίαν, καὶ πολὺ τὸ βάθος τῶν νοημάτων· « In singulis dictis multa est contemplatio, multa profunditas sententiarum. » Et homil. I *ad Antiochenos* : Ἴδετε πρὸς πόσον βάθος κατηγάγομεν τὸν λόγον· « Vidistis in quantam sermonem deduximus profunditatem. »

Ibid. 9. Eustathius, insistens propius verborum sententiæ dixit : « Qui perhibetur venustus apud Dominum fuisse. » Sic ut intelligamus Moysen venustum fuisse apud Deum ipsum, qui nimirum Scriptura auctor est, cujus hæc sunt verba Exodi II, 2 : Ἰδόντες δὲ αὐτὸ ἀστεῖον, ἐσκέπασεν · *Videntes autem eum elegantem, occultaverunt.* Interpres Origenis ἀστεῖον *elegantem* etiam vertit, Aquila ἀγαθόν, *bonum*, Symmachus ὡραῖον. Vox Hebræa טוֹב ὡραῖος etiam, id est, *pulchre*, redditur Græce, III Reg. I, 6. Apostolus item Hebræorum XI, 23 : Ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον. *Occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem.* Sic infra, κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ. Suffragatur etiam Josephus, qui placuisse infantem scribit lib. II, cap. 5, *quod magnus esset ac pulcher*, ὑπερηγάπησε μεγέθους τε ἕνεκα καὶ κάλλους. Secutus tamen videtur S. Stephani narrationem Basilius ; cujus hæc sunt Actor. VII, 20 : Ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ubi Vulgata Lat. : *Natus est Moyses, et fuit gratus Deo.* Et inesse potest Hebraismus, ut dicat S. Stephanus Moysen fuisse gratum, festivum ac lepidum, pulchrum Deo, id est eximie pulchrum sicut Jonæ III, 3 : Ἡ δὲ Νινευὶ ἦν πολὶς μεγάλη τῷ Θεῷ · *Erat autem civitas magna Deo.* Quemadmodum et ex Hebræo vertitur ad verbum, hoc est, valde magna, quod omnia. *quæ magna sunt*, dicantur esse Dei, ut Psal. XXXV, 7 : *Justitia sicut montes Dei.* Mavult tamen Fr. Ribera noster nihil aliud significare pulchrum Deo, quam pulchrum coram Deo, ut Genes. XIII, 13, dicuntur Sodomitæ *peccatores coram Domino*, Hebraice, *peccatores Domino, in oculis Domini*, vel *Dei*, hoc est, revera, etiamsi homines dissentiant. Itaque recte dixit Basilius, ἀστεῖος παρὰ Θεῷ, ut dixerat S. Stephanus, ἀστεῖος Θεῷ.

Col. 7 A 6. *Sed secundum.* Hæc uberius interpretatus erat Argyropylus, sive is qui ejus versionem recensuit. Et ne quis damni se aliquid fecisse suspicetur, poterunt cum Græcis ea conferri quæ sustulimus : « Et se totos permittentes atque accommodantes primæ illi suæ de Deo ignorantiæ, quæ videmus cuncta ad ortum progredi, hæc ita emergere concluserunt perpeti quadam serie successionis. » Eustathius scripsit : « Sed familiari ignoratione sublapsi variis omnia definitionibus concluserunt. »

Col. 8 C 11. Ζητεῖται ὁ τήν. Sic editum est ex variis lectionibus Anglic. codicum, quibus adjungunt viri docti τίς, ut legatur ζήτει τις, vel ζητήσει τις, τίς ὁ τὴν ἀρχήν. Vulgata lectio Basiliensis editionis ferri potest, cui duo Regii codices suffragantur, ζήτει τίς ὁ τὴν ἀρχήν, et Eustathius cum Cornario vertens : « Quære quis illi dedit principium, » vel certe scribetur, ζητεῖται τίς ὁ τήν. « Quæritur, quis sit, qui principium dedit. »

Col. 9 A 14. Διαφεύγει. Emendandum ex duobus Regiis codd. διαφεύγει, et contra mox διαφεύγῃ.

Ibid. B 7. Μηδενὶ μέσον. Ex iisdem duobus libris et Regiis et Angl. corrigendum μηδενὶ μέσῳ ·

cui lectioni astipulatur Eustathius, « Quod planities eorum nullis mediis interpolatur obstaculis. » Quod sequitur, vitiose legebatur antea, τὴν τοῦ κόσμου ἄναρχον καὶ ἀτελεύτ., sed restitutus est eorumdem librorum auctoritate locus. Paulo post c. 1, Εἰ γὰρ ἀρχήν, horum interpretationem clarius efferendam censuimus.

Col. 12 A 10. Expunximus duas voces addititias, « cum Deo, » quas Græca non requirunt, neque vetus interpres Eustathius agnoscit, « Rerumque per partes institutarum actorem dispensatoremque. » Cicero *Academic quæstionum* lib. IV : « Zenoni et reliquis fere Stoicis æther videtur summus Deus, mente præditus, qua omnia regantur. » Idem lib. I *De natura deorum* : « Chrysippus disputat æthera esse eum, quem homines Jovem appellarent. » Idem ait, Platonem in *Timæo* dicere, mundum Deum esse, et cœlum et astra, et terram : idemque Platoni tribuit Proclus argumento 20, quem refutat Benedictus Pererius lib. XV *De principiis rerum naturalium*, cap. 4.

Ibid. B 2. Ἀλλ' οἱ τῶν ἄστρων. Fortasse scribendum, ἄλλοι τῶν ἀστέρων, quod suadet Eustathius vertens : « Alii stellarum intervalla dinumerant. »

Ibid. B 5. Τοῖς μέν εἶσι φαινόμενοι. Duo Regii τοῖς μέν εἰσι φανεροί. Eustathius : « In certis suspiciuntur hominibus, nobis autem habentur ignotæ. » Sic enim emendandum pro « suscipiuntur. »

Ibid. B 8. *Declinationes*. Basiliens., στηριγμοὺς καὶ ἀποκλείσεις. Eustathius, *præclusiones*. Quam lectionem secutus Tilmannus ediderat *stationes*, *exclusiones*, et annotorat Argyropylum legisse ἀποκλίσεις· prout et in duobus Regiis mss. exaratum fuit, ideo *declinationes* interpretati sumus. Est enim *declinatio* apud astrologos stellæ vel puncti ecliptica distantia ab æquatore versus alterum polorum mundi. Aristoteles de sole agens, *Problem.*, sect. 15, probl. 6 : Ἀπείρους γὰρ ἐγκλίσεις ἐγχωρεῖ αὐτὸν κλιθῆναι· « Cum fieri possit ut infinito numero inclinetur. » Cleomedes lib. I *Geograph.* : Τοῖς τροπικοῖς πλαγιώτερος, καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐγκεκλιμένος παράκειται· « Tropicis vero obliquior, et magis inclinatus accubat. » Sic Basilius ipse infra : Οὐκ ἔχουσαν, ὅπου μᾶλλον ἀποκλιθῇ. Quod sequitur : Ἐπὶ τὰ προηγούμενα κίνησιν, Cornarius vertit : « Motum omnium ad præeuntia ac primordialia ; » Montacutius, « motum in antecedentia. »

Col. 13 A 6. Ὑπέρχρονος. Ita duo RR. non ut Basiliens., ὑπερχρόνιος. Quanquam utrumque usitatum, ut ἰσόχρονος et ἰσοχρόνιος. Subinde, « quod semper urgetur. » Interpres verterat : « Accedens semper et more fluentis aquæ recedens, nec unquam a cœpto cursu restitans aut conquiescens. » Cornarius propius ad mentem auctoris : « Festinans semper ac præterfluens, ac nusquam a cursu quiescens. Nos Eustathium secuti sumus. »

Col. 15 A 3. *Principium vias*. Locus est Proverbior. XVI, 5. Paulo post, κρηπὶς καὶ βάθρον, « fundamentum et gradus. » Eustathius melius expressit, « munimentum et fulcimentum, » et Cornarius, « basis ac fundamentum. » Βάθρον hic non κλίμαξ est, sed θεμέλιος, ἢ ἔδρασμα, « firmamentum, aut fundamentum. » Sic in hac ipsa homilia et pagina, θεμέλιοί τινες καὶ κρηπῖδες προκατεβλήθ.

Col. 18 A 5. *In summa*. Eustathius : « Summatim, id est, brevi, subitoque. » Cornarius : « In summa fecit Deus, hoc est, coacervatim et brevi. » Κεφάλαιον hic summam numeri vel temporis sonat, qua notione sæpe voces Hebraeæ ראשית et ראש accipiuntur in Scriptura, et a LXX nunc κεφάλαιον, nunc ἀρχή, nunc συλλογισμός vertuntur, quemadmodum et ab Aquila, Theodotione et Symmacho, quos hic designare videtur Basilius, Numer. IV, 2 : Λάβε τὸ κεφάλαιον τῶν υἱῶν Καάθ · *Accipe summam filiorum Caath*. Vulgata quoque Latina « summam » vertit, et interpres Origenis, « numerum ; » Numer. I, 2 : Λάβετε ἀρχὴν πάσης συναγωγῆς · *Accipite summam omnis congregationis* ; Exodi XXX, 12 : Ἐὰν λάβῃς τὸν συλλογισμὸν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ · *Cum accipies computationem filiorum Israel*. Sic inferius Basilius dixit : ἐν κεφαλαίῳ παραδεδόσθαι οὐρανοῦ καὶ γῆς ποίησιν. At Ecclesiastici XVIII, 1, scriptum est : Ὁ ζῶν εἰς τὸν αἰῶνα, ἔκτισε τὰ πάντα κοινῇ · *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul*. Hoc est, pariter vel communiter, inquit Jansenius : ne quis ex hoc colligat omnia simul eodem tempore esse condita, quemadmodum ex eodem loco intellexit S. Augustinus, omnia opera creationis, quæ sex diebus facta commemorantur, simul unoque tempore facta esse, lib. IV *De Genesi ad lit.* cap. 33, neque « simul » temporis identitatem hic designat, sed universa sine exceptione comprehendit. Sed faveret Augustini sententiæ hæc illorum interpretum ἔκδοσις, cujus videtur habuisse notitiam Acacius in hoc Catenæ Græcorum *in Genesim* loco, qui perperam apud Franciscum Zephyrum Theodoreto tribuitur. Sic enim textus Græcus se habet in codice illustrissimi cardinalis Joeusæi : Ἐρωτητέον πάλιν αὐτοὺς, πότερον ἅμα πάντα δεδημιούργηται, ἢ τάξει καὶ ὁδῷ. Καὶ εἰ μὲν τὸ πρῶτον εἰποιεν, δῆλον, ὅτι ἅπαντα δημιουργήσας κατέπαυσε πάλαι ποτὲ, καὶ ὅσον ἐν αὐτοῖς νῦν ἀργὸς ὢν τυγχάνει. Εἰ δὲ τὸ δεύτερον ἐροῦσι, τὸ τάξει καὶ ὁδῷ δημιουργεῖν, καιρὸς αὐτοὺς μεμνῆσθαι τοῦ ἐξ ἀρχῆς ὁμολογημένου, ὡς οὐκ ἂν εἴη ἄπειρα τὰ δεδημιουργημένα. « Rursus interrogandi sunt, num omnia simul facta sint, an deinceps et consequenter. Ac si prius quidem dixerint, nemini dubium est, quin Deus omnibus creatis jampridem quieverit, vitam nunc, quantum ad eos attinet, otiosam degens. Sin posterius dixerint, et ordinem ac progressum quemdam in creatione rerum agnoscant, jam meminisse debent, quod initio pro comperto dedere, creata non esse infinita. »

Col. 18 B 14. Συνυπαρχεῖν. Emendandum ex duobus Regiis mss. συνυπάρχειν, et παρ' αὐτοῦ συνεχώρησαν. Porro illud, αὐτομάτως παρυποστῆναι,

vertit Cornarius, « sua sponte substituisse. » Ambrosius lib. I, c. 5 : « Asseruit enim sua sponte subsistere ; » Montacutius : « Una cum illo et simul exstitisse. » Rursus quod sequitur : Οὐχὶ αὐτὸ τοῦτο, sic Eustathius : « Id est, non causam præstitit, ut esset solum, sed fecit, ut bonus, utilem. » Ambrosius autem : « Non dixit, quia subesse fecit, non dixit, quia causam mundo, ut esset, præbuit, sed fecit, quasi bonus, quod foret utile. » Justinus ex Platone sic distinguit, τὸν ποιητὴν καὶ τὸν δημιουργόν, » factorem et opificem, » in *Cohortatione ad Græcos* : Ὁ μὲν γὰρ ποιητής, οὐδενὸς ἑτέρου προσδεόμενος, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ποιεῖ τὸ ποιούμενον· ὁ δὲ δημιουργὸς τὴν τῆς δημιουργίας δύναμιν ἐκ τῆς ὕλης εἰληφὼς κατασκευάζει τὸ γινόμενον· « Factor quidem, nullius alterius indigens rei, suapte virtute et potestate, quod creat efficit : opifex autem opificii sui virtute ex materia accepta opus suum construit. »

Col. 20 A 8. Ἐκ δύο τῶν ἄκρων. Ita correximus ex duobus Regiis codicibus, ex quibus etiam addendus est articulus τοῦ παντός· mendose antea ἐκ δύο τῶν ἀρχῶν. Eustathius : « Ex duobus summatibus elementis omnium substantiam designat exstructam. » Cœlo nimirum et terra, quæ duo sunt extrema sibi opposita.

Ibid. B 15. Μὴ ζήτει. In quibusdam Anglicis libris legebatur μὴ ζητεῖν et ἀλλὰ νοεῖν. At duo Regii Francisci vulgatam tuentur lectionem, et Eustathius : « Non ergo quæras de singulis rationem, sed illa quoque, quæ silentio Scriptura præteriit ex his, quæ relata sunt, debebis advertere. » Infra, c. 9, συμβουλεύωμεν. Basiliensis editio συμβουλεύομεν, et ita codex Medicæus Regius. Cornarius interpretatur : « Eadem hæc etiam de terra consulimus, ut ne quis sibi ipsi negotium faciat. » Eustathius ἑαυτοῖς retulit ad nos ipsos : « Eadem etiam de terra sentiri suademus, minime videlicet discutientes qualis sit ejus substantia, nec conficere nos cogitationibus. » Alter vero codex Regius Henricianus habuit συμβουλεύωμεν, quæ potior lectio videtur. « Hæc eadem et de terra nobis ipsis consulamus, ut ne ejus subst. q. illa tandem sit, cur perscrutemur. »

Col. 21 B 12. Ὑποθῇς αὐτῷ. Medicæus et Henric. ὑποθῇς ἑαυτῷ. Quo pacto videtur exaratum offendisse Argyropylus, cum vertit, « statueris tecum. » Eustathius : « Quod si aquam posueris terrenæ stabilitati esse subditam. » Ambrosius lib, I, cap. 6 : « Aut quomodo si super aquas, non demergatur in aquam gravis ruina terrarum. »

Col. 24 A 4. Ἐπὶ τίνος οἱ κρίκοι. Locus est Job. XXXVIII, 6, in quem notat Olympiodorus : Οἱ δὲ ἄλλοι βάσεις οἱ κατάπηγες. Κρίκους λέγει τοὺς ἀναβαστακτῆρας. Πρῶτον μὲν ἐκκρεμές ἐστι, φησί· ποῖοι κρίκοι αὐτὴν φέρουσι ; τὴν γῆν δηλονότι, οὐχ ὡς τούτων ὄντων, ἀλλ' ὡς ἀσφαλῶς οὕτω βεβηκυίας αὐτῆς, ὥσπερ ἂν εἰ κρίκοι ἦσαν ἄνωθεν βαστάζοντες καὶ πεπηγότες. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ κρίκος μετέωρον φέρει τὸ σῶμα, τὸ δὲ μετέωρο οὐ ἕστηκε, διὰ τοῦτό φησι, πεπήγασιν· « Alii vero, bases, pali. Fulcra enim ac firmamenta ipsa circulos nuncupavit. Primum enim ea suspensa est, inquit ; quinam illam circuli sustinent ? terram nimirum : non quasi illi sint uspiam : sed quod ea ita fixa et stabilis maneat, ut si desursum fixis gestaretur circulis. Nam quia circulus vel annulus suspensum corpus sustinet, quod autem suspensum est, non stat, idcirco dixit, fixi sunt. » Annulos intelligit, sive orbes ferreos, quibus conopæa vel tapetes tentoriorum seu velorum sustentantur. At interpretationis Latinæ auctor ex Hebræo vertit, « super quo bases illius solidatæ sunt : » cum quo conveniunt, quæ ex Aquila, Symmacho vel Theodotione Oliympiodorus in medium attulit. Eustathius demum ediderat : « Super quid circuli ejus infixi sunt ? »

Col. 26 A 9. *Sin hoc.* Clarius hoc Cornarius, « Sin minus hoc. » εἰ δὲ μή. Eustathius, « aut si secus evenerit. »

Col. 27 C 3. *Mane.* Interpres ediderat, « ab usque nimirum diluculo. » Eustathius contentus fuit dicere, « modicis mane decursis sermonibus. » Verisimile namque est mane tempore sacræ συνάξεως, id est, collectæ vel missæ, habitam fuisse concionem ab episcopo unam tempore Quadragesimæ, atque alteram sub ipsam vesperam : hinc illud est homil. 3 : Τὴν μὲν ἑωθινὴν τροφὴν τῶν ψυχῶν, τὴν δὲ ἑσπερινὴν εὐφροσύνην, et homil. 9 : Ἡ ἑωθινὴ τῶν λόγων τράπεζα. Cæterum illud, ὁμοτίμως, c. 6, dilucidius vertit Eustathius, « pari honore constructis. » Cornarius, « utrisque pariter factis, » id est pari jussu, et eodem tempore.

Col. 31 A 5. *Quod si ingenita est.* Argyropylus verterat, ut ex antiquioribus Latinis editionibus admonet Montacutius : « Si igitur hæc ingenita est, nempe materia, de qua prius sermo erat, quam ingenitam philosophi pronuntiabant. » Cornarius itidem : « Si quidem igitur ingenita est hæc, primum quidem æqualem cum Deo senii dignitatem habebit. » Eustathius : « Quam si dixerimus ingenitam, sine dubio coæquari Deo in promerendis æstimatur honoribus. »

Col. 31 C 7. Melius expressit hæc Cornarius, quam Argyropylus : « Ex hoc autem contingit ipsis negare magnum Deum constitutionis rerum præsidem esse. » Corrigendus porro Eustathius, apud quem legendum : « Hinc illis data occasio negandi causis Deum præesse mundanis, » pro « occasione grandi causis. »

Ibid. D 5. *Ventilabrum.* Tilimannus annotarat in hunc locum, legisse Argyropylum ἄροτρον pro πτύον, aratrumque vertisse, non ventilabrum : Hesychius : Πτύον· ξύλον, ἐν ᾧ διαχωρίζουσι τὸν σῖτον ἀπὸ τοῦ ἀχύρου· « Lignum, in quo frumentum a palea separant. » Alii volunt palam ligneam esse, qua semina ex acervo sumentes agricolæ ab una areæ extremitate in alteram contra ventum jactant.

ut ista ventilatione a pulvere et aceribus purgentur. Eustathius : « Sic agricultoribus ventilabrum. » Paulo post c. 1, non ἀῤῥήτῳ ut erat in Basil. sed ἀῤῥήκτῳ legendum ex duobus Regiis mss. Eustathius: « Inviolabilibus cujusdam concordiæ vinculis. »

Col. 35 C 5. *Juxta intelligentiæ.* Argyropylus, ut monet Montacutius, ediderat « præ intellectus sui ratione contendunt, » sed et hoc minus recte, cum hic διάνοια non intellectum, sed sensum et sententiam indicet. Eustathius dixit, « obscuritas est secundum rationem sensus ; » Cornarius, « juxta sententiæ consequentiam, » quia nimirum tenebræ luci opponuntur ; et tenebræ, quarum princeps est diabolus, Deo contrariæ.

Ibid. C 12. *Lupi graves.* Addidimus epithetum, quod est additum et Actorum xx, 29 : Εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς · *Intrabunt post discessionem meam lupi rapaces.* Ita Vulgata, quemadmodum et Eustathius hoc loco, « qui non lupi raptores, dilaniantes gregem? » Idem subjicit : « Hinc Marcionis et Valentini, et exsecrabilis Manichæorum secta manavit. » Apud Argyropylum legebatur « Valentiniani, » sed auctor hæresis fuit Valentinus, sectatores ejus Valentiniani.

Col. 39 B 5. Τὸ κακόν. Istud etiam ex codicibus scriptis additum asserit Montacutius, quod duo Regii nostri non agnoscunt, sed Eustathius, « Neque enim si malum ex necessitate descenderet, tantus peccantibus legum metus incumberet. » Paulo post scribendum hoc loco, « immineret, pœnæ vero judiciorum tam inevitabiles essent. »

Ibid. C 12. *Si quid erat ante.* Excripsit ad verbum hunc locum usque ad illas dictiones, σώματος παρυπέστη, Theodoretus, quæstione 6 *in Genesim*, et quamvis hic ita Basilius loqui videatur de angelorum existentia ante mundi creationem, ut dubitet, vel ex suppositione de iis agat : tamen homilia 1 disertis verbis et sine dubitatione asserit, in lumine creatos fuisse beatarum mentium ordines, pag. 5 : Τὰς λογικὰς καὶ ἀοράτους φύσεις, καὶ πᾶσαν τὴν τῶν νοητῶν διακόσμησιν Quo factum est, ut hæc in suam quæstionem sextam inserere non dubitaverit Theodoretus, postquam dixerat quæstione tertia : Συνομολογουμένου δὲ τούτου, τῷ τῆς εὐσεβείας οὐ λυμαίνεται λόγῳ τὸ πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς γεγενῆσθαι λέγειν τῶν ἀγγέλων τοὺς δήμους· « Hoc autem concesso, si quis angelorum turbas ante cœlum et terram conditas esse dixerit, non offendet verbum pietatis : » et hæc fuit pene communis Græcorum Patrum sententia : sed alteram, quæ sancti Augustini est, fere omnes, qui post Augustinum Latine scripserunt, sequuntur. Apud eumdem Theodoretum legitur τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις, non τῶν ἁγίων· eique lectioni favent duo Regii codices, et Eustathius, « in bonorum promissionibus operitur. » Rursus quod sequitur, ἱκανὸν τῶν ἔξω, inverso ordine exhibet Theodoretus, ἱκανὸν τῶν ἔνδον διαστῆσαι τὰ ἔξω. « Quod possit ea, quæ foris sita sunt, separare ab iis, quæ intra se comprehendit. » Et hanc fuisse lectionem textus Basilii ex Eustathio conjici potest, qui vertit : « Ut possit ea, quæ extrinsecus habentur ab interioribus separare. » Denique ἐναπολειφθέντα idem Theodoretus habet cum duobus Regiis, non ἐναπολῃφθέντα.

Col. 43 A 14. *Sed viri Syri.* Annotarat in hunc locum Tilmannus, vel alius quispiam, Ephræm Syrum intelligendum, quem alii addunt æqualem et perquam familiarem fuisse Basilio ; sed et Diodorus Tarsensis idem de verbo Hebraico מרחפת docet in Catena Zephyri : Βούλεται ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις ἡ τοῦ ἐπεφέρετο σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ὠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν ἀπαλῶς ἐφαπτομένη εἰς τὸ ζωογονεῖν· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὕδασι ζωοθαλποῦν· « Hebraica dictio pro qua nos habemus ferebatur, illud per se videtur significare, quod sicut a gallina foventur ova, dum alis ab ea leniter attrectantur, ut animata reddantur : ita quoque Spiritus super aquas ferebatur, ut suo illas tepore animaret. » Hieronymus in *Quæst. Hebraicis* : « Pro eo quod in nostris codicibus scriptum est, *ferebatur*, in Hebræo habet *meraepheth*, quod nos appellare possumus : incubabat, sive confovebat, in similitudinem volucris ova calore animantis. Ex quo intelligimus non de spiritu mundi dici, ut nonnulli arbitrentur, sed de Spiritu sancto, qui et ipse vivificator omnium a principio dicitur. » Deducitur a radice רחם quæ moveri significat, aut movere se expansione et dilatatione alarum, ut solent aves pullis incubantes, ut Deut. xxxii, 11 : *Et super pullos suos volitans.*

Col. 46 A 10. *Deducit.* Aer nimirum, ut expressit Eustathius : « Sicut enim obtutus nostros illo momento temporis aer movet ad ea dirigit : aer, inquam, is, cujus antea dixit naturam esse perspicuam. » Ibid. c. 1, ἐμφεγξάμενος. Medicæi codicis non omnino contemnenda varia lectio ἐμφεγξάμενος, « illucens, affulgens, » aut « cum illuxisset. » Φέγγουσαν exponit Hesychius λαμπρύνουσαν. Et paulo post mendose Basiliensis habuit τυπόμενον, pro quo duo Regii, τυποῦμενον, « efformatum lingua ; » Eustathius tamen vulgatæ suffragatur lectioni, « nec aerem lingua verberatum sermonem. »

Col. 49 B 3. Συνυπακουομένης. Vox μιᾶς duabus inclusa virgulis aberat a duobus Regiis mss. et ab uno Anglico. Eustathius : « Subaudientibus videlicet nobis, quia nuncupatione diei nox quoque debet intelligi. »

Col. 50 B 14. *An ea ratio.* Hæc ita cum sequentibus jungenda sunt, ut interrogatio usque ad finem periodi differatur, « septies redeuntem, » et deleatur vox « sane » hoc modo : « Litteris traditur : Deus nimirum qui temporis, » etc. Eustathius : « Vel sicut secretior tradit ratio, Deus cum naturam temporis procrearet. » Item illud, τοῦτο δὲ κυκλικόν, sic vertendum est : « Hæc autem est circularis figura, a seipso initium sumere. »

Col. 52 A 5. Ἵνα τί ὑμῖν. Paulo aliter se habet locus apud prophetam : Οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν Κυρίου. Ἵνα τί αὕτη ὑμῖν ἡ ἡμέρα τοῦ

Κυρίου ; Καὶ αὕτη ἐστὶ σκότος, καὶ οὐ φῶς· *Væ desiderantibus diem Domini. Ut quid hæc vobis dies Domini? Et ea est tenebræ, et non lux.* Apud Cyrillum legitur : Ἵνα τί τοίνυν αὐτὴ, φησὶν, ὑμῖν, σκότος οὖσα, καὶ οὐ φῶς ; Διά τοι τὸ πλείσταις ὅσαις ἀναπεπλῆσθαι συμφοραῖς· « Ut quid igitur, inquit, ipsa vobis, quæ tenebræ est, non lux? Quia nimirum longe plurimis calamitatibus opplebimini. » Vulgata Latina, *Ad quid eam vobis?* nimirum, optatis advenire? Itaque ad sensum, non ad verbum citavit hunc locum Basilius, cum dixit : « Ut quid vobis quærere diem Domini? » Sic enim interpretatus est Latine Ambrosius lib. I, c. 10.

Ibid. B. 6. Ἐκεῖνοι λόγοι. Duo Regii legunt ἐκείνης, et Eustathius suffragatur, « sed vesperæ illius narratio. »

Col. 52. C. 2. Περὶ τῶν πρώτων. Emendanda est inscriptio, licet eam præferant manuscripti quidam, ex oscitantia librariorum, pro περὶ τῶν τρόπων τῆς γενέσεως.

Col. 54 B. 4. *Quam commodarint.* Immutavimus interpretis verba, « quam fenori tradiderint Deo : » quibus simile illud Cornarii, « quod temporis pars ad usuram tradita non evanescit, » et Eustathii, « pars modici temporis fenerata Deo non deperit. » Ambigua est vox fenerandi, et sæpe de pecunia ad usuram mutuo data usurpatur : at τὸ δανείζεσθαι, Aristophanis Scholiastes τὸ δάνειον distinguit ἀπὸ τοῦ τόκου, « mutuum quodvis, ab eo quod ad usuram datur, » unde libellus Plutarchi : Περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι· *De vitando ære alieno*, recte Latine inscribitur, non ut Gallicus interpres edidit, « De pecunia mutua ad usuram non accipienda, » vel « De non fenerando. » Sic intelligendum illud psalmi XXXVI, 22 : Δανείζεται ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ οὐκ ἀποτίσει· *Mutuatur*, vel *mutuum accipit peccator, et non solvet;* et Proverb. XIX, 17 : Δανείζει Θεῷ ὁ ἐλεῶν πτωχόν· *Mutuum Deo dat, qui pauperis miseretur.* Verbum enim Hebraicum לוה commodato vel mutuo accipere sonat, et fidem mutuanti obstringere.

Ibid. C 12. *Quomodo Deus.* Argyropylus ediderat, « Hoc est : num Deus nostro loquatur more. Et quidem prius a rebus ipsis typus sive adumbratio abstracta se inserit, et imprimitur intellectui sive cogitationi hominis. » Simplicius Eustathius, quem secuti sumus : « Quomodo Deus alloquitur, nostrone, id est, hominum, more, qui prius futuræ rei formam concipimus intellectu. »

Col. 58 A 8. *Ecqua tandem.* Scripserat fortasse interpres : « En quæ tandem ; » clarius Cornarius edidit : « Hæc quidem igitur hi qui materiam ingeneratam opifici superinducunt. »

Ibid. B 11. *Nos contra.* Consentiunt cum Basilio Theodoretus quæstione 11, et auctor *Quæstionum* apud Justinum, quæstione 57, cum ex verbis Mosis colligunt duos esse cœlos : quod nimirum dixerit, primo Deum creasse cœlum et terram, deinde jussisse, ut fieret firmamentum in medio aquarum. Licet autem plures duobus cœlos esse colligere ex loco Pauli, II Corinth. XII, 2, ubi scribit Apostolus raptum se usque ad tertium cœlum, et ex psalmo CXLVIII, 4 : tamen in eo cum illo consentiunt alii duo Patres, quod esse duos ex iisdem Scripturæ sacræ locis colligunt, et quod cum illis agnoscit, ex illo genere locutionis, quod numero multitudinis utatur, cum de cœlis agit, concludi non posse plures cœlos esse : quamobrem immerito reprehendendus quibusdam videtur vir doctissimus Benedictus Pererius, quod similia dixerit tradidisse Theodoretum et Justinum, cum Theodoreti hæc verba sint: Τοιγαροῦν καὶ ὁ τῷ δευτέρῳ διαπιστῶν οὐρανῷ, ἔξω βαίνει τῆς εὐθείας ὁδοῦ, καὶ ὁ πλείω πειρώμενος ἀριθμεῖν, μύθοις ἕπεται, τῆς τοῦ θείου Πνεύματος διδασκαλίας καταφρονῶν· « Qui igitur non credit secundum esse cœlum, semitam rectam transgreditur : qui vero plures numerare conatur, neglecta divini Spiritus doctrina, fabulis adhæret. » Apud Justinum autem : Ἐκ τῆς ἀκολουθίας οὖν τῶν κειμένων φωνῶν νοοῦμεν οὐρανοὺς κατ' οὐσίαν μὲν δύο, κατὰ διαστήματα δὲ πλείονας· « Ex hisce dictis ergo, quæ posita sunt, consequens est, ut intelligamus cœlos substantia quidem duos, interstitiis autem plures. » Porro ibidem legetur aptius ἄρτος ἐξ οὐρανοῦ, « panis de cœlo, » Joan. VI, 41 ; quam ἀετὸς ἐξ οὐρανοῦ, « aquila de cœlo : » neque enim tale quidquam in Scriptura occurrit, sed tantum Threnor. IV, 19 : Διώκοντες ἡμᾶς ὑπὲρ ἀετοὺς οὐρανοῦ· *Persequentes nos super aquilas cœli.*

Col. 61 A 8. Ἀποτελοῦντος. Cum antea legeretur ἀποτελοῦντας, emendavit ex Anglicis mss. Montacutius ἀποτελοῦντος, nempe πνεύματος· at duo Regii codices præferebant ἀποτελουμένους ψόφους. Cornarius : « Eo quod violenter erumpant strepitus tonitrua efficientes. » Eustathius : « Qua spiritus conceptus in nubibus violenterque proruptus efficit sonum tonitrualem. » Cæterum idem quod de crystalli origine tradit Basilius ex aquæ congelatione nascentis, tradit et Statius in *Epithalamio Stellæ*,

Raraque longævis nivibus crystalla gelari ;

et Plinius lib. XXXVII, cap. 2 : « Contraria causa crystallum facit gelu vehementiore concreto. Nec alibi certo reperitur, quam ubi maxime hibernæ nives rigent glaciemque esse certum est, unde et nomen Græci dedere. » In quem locum annotat Dalecampius, ex Agricola, lib. VI *De fossilibus*, « falli Plinium, quod crystallus vere fiat ex lapidescente perspicuo succo, quem sub terris, aut inter gelidas rupium venas frigiditas vehemens glaciat et durat. » Diodorus quoque Siculus aliam causam profert lib. II *Bibliothecæ* : Τοὺς κρυστάλλους λίθους ἔχειν τὴν σύστασιν ἐξ ὕδατος καθαροῦ παγέντος, οὐχ ὑπὸ ψύχους, ἀλλ' ὑπὸ θείου πυρὸς δυνάμεως· « Crystallum ex aqua purissima in glaciem indurata coalescere aiunt, non quidem a frigore, sed divini ignis potentia. »

Col. 62 B 5. *Specularis.* Sic reposuimus, pro « specularii. » In quibusdam Anglicis erat σπι-

κλου, ut et in Regiis duobus ; mendose. Plinius lib. xxxvi, cap. 22 : « Specularis vero, quoniam et hic lapis nomen obtinet, faciliore multo natura, finditur in quamlibet tenues crustas ; » et lib. iii, c. 31 : « Metallis Hispania tota scatet citerior, et specularibus lapidibus. » Specularis dicitur, ex quo fiebant specularia. Seneca epist. 60 : « Quædam nostra demum prodiisse memoria scimus, ut specularium usum perlucente testa clarum transmittentium lumen. » In quem locum Lipsius recte monet, specularia quadras sive orbes fuisse fenestris insertos ad lucem immittendam, ventos excludendos, vicem et usum hodie vitreorum, dicta a lapide speculari, idemque Catanæus in Plinium annotarat. Martialis lib. viii, epig. 14 :

Hibernis obiecta notis specularia puros
Admittunt soles....

Sed ea exemptitia fuisse tradunt, ut cum liberet auferrentur. Eustathius hoc loco sic emendandus : « Et qui secundum suam naturam fuerit sincerus inventus, nec alicujus putredinis admistione fœdatur, nec fundus rimis aliquibus fissus est, aeri similis habetur. » Addidimus apud Argyropylum « ad fundum, « et « aut fissuris perforatus, » ut Græcus textus exigebat. Cornarius vertit, neque putredine aliqua exesus, neque segmenta, aut strias in altum productas habens. »

Col. 64 A 6. Ὁ μὴ ἑνορῶν. Anglici libri rectius, quam vulgata lectio vel Regii mss. Ἀλλ' ὁ μὴ ἑνορῶν, sicut paulo ante ἀλλ' ἢ ὁ μὴ ἀκούων. Eustathius dixit, « Quis autem tam surdus est, quam qui non audit ita palam vociferantem Scripturam, vel quis tam cæcus, nisi qui evidentibus documentis instructus. » Alludit autem ad illa prophetæ Isaiæ xlii, 19 : Καὶ τίς τυφλὸς, ἀλλ' ἢ οἱ παῖδές μου, καὶ κωφοὶ, ἀλλ' ἢ οἱ κυριεύοντες αὐτῶν ; *Et quis cæcus, nisi pueri mei, et surdi, nisi qui dominantur illis ?*

Col. 66 D 3. *Ex Pyrenæo.* Fidelius expressit mentem auctoris Eustathius : « Ab occidentis vero climatibus æstivis sub Pyrenæo vertice Tartessus : » tametsi Aristoteles, ex quo ista desumpsit Basilius, dixit, ἐκ τῆς Πυρήνης, « ex Pyrenæo. » Quem enim Ptolemæus et alii Bætim appellant, Straboni et Pausaniæ Tartessus est. Atque in Atlanticum quidem mare verum est Tartessum exonerari ortum ex Pyrenæo, sed Istrum seu Danubium ex illo fluere falsum est, ut quod ait Seneca, lib. vi *Naturalium quæstionum*, illum Europam et Asiam disterminare, quod Tanai potius fluvio convenit ; sed ista geographica non ita exacte Aristoteles aliique philosophi expenderunt, quos dum ἀβασάνίστως sequitur sanctissimus Pater Basilius, multa hic descripsit, quæ ad Ptolemæi potius et Strabonis aliorumque historicorum amussim examinanda sunt. Danubii ergo fontes collocat Strabo in medio silvæ Hercyniæ, quemadmodum et Rheni, lib. vii, quæ silva in Germania est : Ptolemæus autem ejusdem caput situm esse vult sub 30 longitudinis gradu, latitudinis vero 46, 20 minuto.

Col 67 A 2. *Quorum est Eridanus* apud Eustathium legimus, « quorum est Rhodanus, » sed utrumque falsum est, sive Rhodanum sive Eridanum Padumve dicas, ex montibus Riphæis oriri, et in occidentalem Oceanum infundi : nam Rhodanus in mare Mediterraneum non longe a Massilia, Eridanus in Adriaticum sinum devolvitur prope Venetias. Porro ex Alpibus fluere Rhodanum, et per Allobrogum campos lapsum apud Lugdunum cum Arari concurrere, docet Strabo lib. iv, eodemque libro fontes Eridani statuit in finibus Ligurum et Medullorum, quemadmodum et Plinius. Ptolemæus caput ejus juxta Larium locum collocat sub gradu longitud. 29, m. 20, latitudinis 44, m. 45. Postremo, quod hic dicuntur per Æthiopiam fluentes amnes quidam ἐπὶ τὴν ἔξω τοῖς πλεομένοις ἀποκενοῦσθαι, rectius ex Medicæo legimus ἔξω τῆς πλεομένης ἀποκενοῦνται, quod apud Eustathium vertitur, « alii in citeriorem devolvuntur Oceanum, » ubi corrigendum fortasse « in exteriorem, » qui scilicet est extra Columnas Herculis, et extra mare Mediterraneum, quod navigari solet, ut dixit Aristoteles loco jam citato : Ὅ τε Χρεμίτης εἰς τὴν ἔξω ῥεῖ θάλασσαν· « Chremetes in externum mare exoneratur. » Ita dixit et Lucianus in *Prometheo* : Καὶ τὴν θάλατταν πλεομένην, καὶ τὰς νήσους κατοικουμένας· « Mare navigatum, et insulas habitatas. » Externum autem mare, ut infra, οὐ γὰρ ἦν ἡ ἔξω Γαδείρων θάλασσα.

Ibid. B 3. *Qui dicis abysso.* Ita quoque Latine extulit Eustathius : *Qui dicis abysso : Dissipaberis* et Cornarius, qui non animadvertunt prophetam introduci ad Deum verba facientem : itaque rectius vertes ad sensum Basilii : *Qui dicis abysso.* Sin autem spectes prophetæ ipsius textum apud LXX, sine dubio lapsus memoria videtur Basilius, neque jam propheta πρὸς τὸν Θεὸν διαλέγεται, aut ut volunt quidam, προφήτης περὶ τοῦ Θεοῦ, sed potius, πρὸς τὸν λαὸν Θεὸς, *populum Deus alloquitur.* Itaque recte Vulgata Latina, *Qui dico profundo, Desolare,* Unde et sequitur Græce : καὶ τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ, *et flumina tua arefaciam.* Præcessit enim, *Hæc dicit Dominus redemptor tuus,* et : *Memento horum, Jacob.* Duo Regii codices constanter legunt πρὸς τὸν Θεόν. Immutavimus illud, « vulgarem quidem sermone, » et substituimus Vulgatæ Latinæ versionem : mutuatur enim hoc ab Apostolo, II Cor. xi, 6 : Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. *Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia.* Eustathius dixit : « Nullis quidem facundiæ phaleris exornatum, scientiæ vero ratione potissimum. »

Col. 69 C 10. Μεταθεῖσαν. Legebatur antea μετατιθέντος, sed ex Anglicis codicibus in margine ascriptum erat μεταθεῖσαν, quod operæ typographicæ in textum admiserunt, at sequentia participia non item immutarunt : in duobus Regiis

scriptum offendimus μετατιθεῖσαν, et in sequentibus τροπὰς ἀπάγοντα σημεῖα μετατιθέντα, et τροπὰς ἐπανάγοντα· quæ cum nonnihil sint ἀνακόλουθα, libenter receptam antea lectionem retinerem. Eustathius quomodo legerit, ex ipsius verbis conjice. « Et certe videmus moderatricem sapientiam Dei, solem in alias partes ex aliis transponentem. Sed nunc eum ad australem zonam nunc ad signa solstitialia pro temporum mutatione traducit. »

Col. 71 B 3. *Ut hæc cæli appellatio.* Non de appellatione cœli agitur, sed de dictione firmamenti: neque recte vertit hoc Eustathius: « Proprie quidem aliud illi conveniens fuerat nomen: scimus tamen sæpissime cœlum dici locum spissum densatumque aeris. » Cornarius: « Tanquam proprie quidem alteri appellatione congruente, juxta similitudinem vero etiam hoc appellationem transsumente. » Hoc vult scilicet, firmamenti appellationem alteri convenire, sed cœlum tamen per participationem similitudinis appellari. Cæterum locus ille, πετόμενα κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, decerptus est ex Genesi cap. 1, vers. 20, quem ita expressit S. Ambrosius lib. II, cap. 4: « Volatilia cœli, et volantia super terram secus firmamentum cœli; eo quod volatilia circa superiorem versantia locum terram spectent. » Sed distinguendus est tamen prior locus ex psalmo VIII, 9, *volucres cæli*, a posteriori ex 1 Genesis. Quartus demum ex Deuteronomii XXXIII, 13, qui sic efferebatur in Basiliensi editione ἀπὸ ὅρων οὐρανοῦ καὶ δρόσου, quo pacto et Ambrosius videtur legisse libro *De benedictionibus patriarcharum*, cap. 11: Eustathius, *a finibus cæli*: at in Henriciano codice ἀπὸ τῶν ὀρῶν, *a montibus*, quod et in nonnullis Deuteronomii codicibus scriptum reperiri Flaminius Nobilius testatur: vera est lectio Mediceæ libri, quam expressimus, et Romanæ editionis LXX, ἀπὸ τῶν ὡρῶν, *a fructibus*; Vulgata Latina, *de pomis cæli et rore*. Vox Hebræa delicias et delicatos fructus significat, unde Pagninus ad verbum, « de delicatis cœlorum. » Male igitur Kircherus Augustanus in *Indice Bibliorum Hebraico-Græco* vocem istam docuit « montem » significare, hunc locum citans, cum ὡρῶν legendum sit, non ὀρῶν· tametsi Biblia Germanica Basiliensia lectionem illam tueantur: quemadmodum et perperam contendit ibidem vocem eamdem Hebræam מגד τροπὴν *conversionem* sonare, propterea quod in eodem loco dicitur, καθ' ὥραν γεννημάτων ἡλίου τροπῶν, « secundum horam fructuum solis conversionum: » cum tamen illic vox Hebræa תבואת « proventus » aut « frucus, » γεννήματα sonet; aut τροπάς, « conversiones, » non autem מגד quam « delicias » diximus, aut « delicatos fructus Pagninum et alios Hebraicæ linguæ peritos interpretari.

Col. 74 C 10. *Adversus ecclesiasticos.* Dilucidius Cornarius: « Nobis autem ad ecclesiasticos etiam quosdam sermo quidem est de discretis aquis. » Hoc est, disputandum adversus eos qui ex Ecclesia sunt, non jam ethnici aut pagani ut illi philosophi de quibus antea loquebatur. Origenem enim suppresso ejus nomine taxat, et quasi somnium anilemque fabulam expositionem ejus rejicit, ut admonet Pererius eruditissimus ordinis nostri theologus in Commentario in hunc Geneseos locum. Is enim, quemadmodum refert Epiphanius in *Epist. ad Joan. Hierosolymitanum*, quæ apud Hieronymum est 60, veritatem historiæ allegoriæ mendacio depravabat, et aquas quæ super firmamentum sunt, non esse aquas, sed fortitudines quasdam angelicæ potestatis et rursus aquas quæ super terram sunt, hoc est sub firmamento, esse virtutes contrarias, id est dæmones: et Hieronymus, epist. 61, sextum ejusdem errorem numerat, quod sic paradisum allegorizet, « ut historiæ auferat veritatem, pro arboribus angelos, pro fluminibus virtutes cœlestes intelligens. Septimum, quod aquas, quæ super cœlos in Scripturis esse dicuntur, sanctas supernasque virtutes; quæ super terram, et infra terram, contrarias et dæmoniacas esse arbitretur. » At contraria sententia fere omnium veterum Patrum est tam Græcorum quam Latinorum, quos enumerant cum Pererius idem, tum Martinus Delrius item noster in 1 Geneseos, veras et naturales esse aquas supra cœlum siderum, ut Theodoretus quæst. 11, Justini *Quæstionum* auctor, quæst. 93, et Gennadius in Catena, cujus expressisse verba Beda videtur in libro *De natura rerum*, eas aquas dicens ad refrigerationem et temperationem ardoris siderum Iuisse comparatas. Gennadii verba sunt ex ms. codicis illustriss. cardinalis Joeusæi exscripta: Ἵνα οὖν μὴ τοῦτο πάσχων ἀπείροι πρὸς τὴν στάσιν ποτὲ ἀλλ' ἀράματον ὁμοίως καὶ ἀγήρω πάντοτε διαμένοι, σοφῶς ὁ ἀριστοτέχνης Θεὸς τὴν ἀφαίρεσιν ἐπ' αὐτοῦ τῶν ὑδάτων ἐμηχανήσατο, τῆς ἐκ τούτων ἐγγινομένης αὐτῷ καταψύξεως πρὸς τὴν ἐκ τῶν ἄστρων ἀντικαθισταμένης θερμότητα· « Ne qua igitur caloris vicinitate solveretur, sed in suo statu semper indefessum æternumque duraret firmamentum, sapiens architectus ipse Deus separationem hanc aquarum prudenter excogitavit, ut earum refrigeratione æstus siderum ita temperaret, ut neutram in partem laboraret. »

Col. 75 B. 2. *Etsi dicat quis.* Interpres scripserat « annuntiat, ut astruat aliquis et interpretetur hosce cœlos virtutes esse quasdam contemplationi concreatas, firmamentum vero facultates, quæ operose admodum et efficaciter fungantur officio, nempe operatrices. » Emendandum apud Eustathium, « contempla' rices esse virtutes, firmamentum autem factricem Dei potentiam, » pro « contemptibiles virtutes; » et paulo post, « quæ istis dictionibus inest, » non dictionibus, sed rebus inest ratio et consideratio, unde Eustathius vertit: « Sed consideratio eorum prudenter a sensum habentibus contemplata, glorificationem perficit Creatoris. » Coruarius optime « Verum sermo in his speculative acceptus. »

Col. 76 C. 10. Ἐν ἀρχῇ τὸν σκοπόν. Basiliensis editio habuit ἐναρχῇ conjunctim, at Regii duo emendant ἐναργῇ, et comprobat emendationem Eustathius, dum vertit: « Merito ergo quidem in rationem gignentium manifestam esse proposuit: » quæ licet mendosa indicant hic scribendum, « Qui igitur manifestum eorum quæ fiunt, finem sibi prop. » Eodem modo infra, legebatur in Basiliensi edit., ὁρωμένοις ἐν ἀρχῇ, et ex iisdem mss. correctum est ἐναργῇ, quocirca vertendum est, « manifesta statim exempla, » ut dixit Eustathius, « benefactoris monumenta certissima capiatis. »

Col. 79 A 13. *Jam vero.* Verba Eustathii substituimus in locum istorum interpretis: « Non desunt, qui vel usque ad insaniam se totos addixerunt equis ad obeunda certamina exercendis, adeo ut in equorum gratiam sibi videantur per somnum confligere. » Atqui non περὶ ἱπποτρόφων, « de iis qui equos alunt vel exercent, » sed de iis agitur, qui in factiones divisi spectant certamina, vel in circensibus ipsis decertant: proprie namque de circo ita loquuntur Patres, ut insanire ac furere dicant eos, qui inter spectandum contendunt. Tertullianus *De spectaculis* cap. 16: « Cum ergo furor interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam a circo ubi proprie furor præsidet. » Gregorius Nazianz. orat. 27: Περὶ τοὺς ἱππικοὺς καὶ τὰ θέατρα, καὶ τὰ στάδια, καὶ τὰ κυνηγέσια τοσοῦτον μεμηνέναι, ὥστε ταῦτα ποιεῖσθαι βίον· « Circa ludos circenses et spectacula, et cursus, et venationes adeo insaniat, ut hæc pro vita et serio quodam instituto habeat. » Hieronymus in *Vita S. Hilarionis*: » Non circi furoribus, non arenæ sanguine, non theatri luxuria delectabatur. »

Col. 80 C 13. Συναγωγὰς αὐτῶν. Ita legitur in codicibus Regiis mss. et ἐκάλεσε θαλάσσας, non ut in Anglicis θάλασσαν, neque mutandum est quidquam, ut volunt, qui rescribunt συναγωγὰς αὐτοῦ. Constanter enim omnes libri excusi et calamo exarati habent αὐτῶν.

Col. 82 B 5. *Sequitur.* Atqui non ἵπεται dixit Basilius, sed ἐπωθεῖ, unde Eustathius, « Urgente venientis impulsu; » et Cornarius: Protudit autem superveniens. »

Col. 84 A 14. Ἐκκλησιαστοῦ. Quidam Anglici habent Ἐκκλησιαστικοῦ, at Gallici cum excusis Ἐκκλησιαστοῦ, recte; est enim locus Ecclesiastæ I, 7: Πάντες χείμαρροι· *Omnes torrentes vadunt in mare.*

Ibid. C 1. Χαλινοῦται. Anglici libri addunt vocem θάλασσα, quam nec excusus, neque Regii duo agnoscunt, sed Eustathius: « Jussu Dei violentiam maris frenat. » Porro quod sub finem paginæ profert de Ægypto, quæ mari Rubro sit depressior, ex Aristotele decerptum est I *Meteoror.*, c. 14: Ἀλλ' εὗρεν ὑψηλοτέραν οὖσαν τὴν θάλατταν τῆς γῆς, διὸ ἐπαύσατο διορύττων, ὅπως μὴ διαφθαρῇ τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ συμμιγείσης τῆς θαλάττης· « Sed excelsius mare Rubrum comperit, quam terram Ægypti: quapropter fodere desiit, ut ne immisso mar corrumperetur aqua fluvii. » Strabo tamen natione Ægyptius falso id renuntiatum Dario Medo tradit lib. XVII: Καὶ οὗτος δὲ ψευδεῖ πεισθεὶς ἀφῆκε τὸ ἔργον περὶ συντέλειαν ἤδη γενόμενον. Ἐπείσθη γὰρ μετεωροτέραν εἶναι τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν τῆς Αἰγύπτου, καὶ εἰ διακοπείη πᾶς ὁ μεταξὺ ἰσθμὸς, ἐπικλυσθήσεσθαι τῇ θαλάττῃ τὴν Αἴγυπτον· « Hic quoque pene absolutum opus deseruit. Falso enim persuasus est rubrum mare Ægypto esse sublimius, ideoque si medius isthmus incideretur, Ægyptum a mari obrutum iri. » Diodorus Siculus lib. I vocat διώρυγα χειροποίητον εἰς τὸν Ἀραβικὸν κόλπον, « fossam hominum manibus in sinum Arabicum et Erythræum mare deductam. » Plinius autem quomodo conjungere voluerint hi reges utrumque mare clarius explicat lib. VI, cap. 29: « Daneon portus, ex quo navigabilem alveum perducere in Nilum primus omnium Sesostris Ægypti rex excogitavit, mox Darius Persarum deinde Ptolemæus sequens, qui et duxit fossam latitudine pedum centum, altitudine triginta, in longitudinem triginta septem millium cccc passuum usque ad fontes amaros. Ultra deterruit inundationis metus. » Non dicit erga Basilius regem ullum perfodisse isthmum, qui pertingit a mari Rubro ad Mediterraneum, sed tantum duo illa maria conjungere voluisse: non quidem ducta ab Arabico ad Mediterraneum fossa, sed ea ducta a mari Rubro ad unum ex ostiis, quibus Nilus in Mediterraneum devolvitur, quod tamen isthmum perfodere appellant historici, licet a mari uno ad alterum fossa non ducatur; atque hoc idcirco monuisse placuit, ne quis memoria lapsum Basilium existimet, aut parum cum eorum narratione consentire, quæ hic tradidit.

Col. 88 A 12. *Mare Rubrum.* Argyrop. ediderat, « ad id quod trans Gades mare Oceanum tendere, eique conjunctum esse ferunt. » Connecti autem cum Oceano vel mari Atlantico cum ait Basilius mare Rubrum, auctores sequitur non paucos, qui Rubri maris nomine non eum tantum, quem vocat Ptolemæus Ἀράβιον κόλπον, sinum Arabicum intelligit qui etiam Erythræum mare dicitur, sed totum illud meridionale mare quod ad Indiam usque in orientem et ad extremas Africæ oras occidentem versus extenditur, quale est quod ait Seneca *Troad.* actu I:

> *Et qui renatum prorsus excipiens diem*
> *Tepidum rubenti Tigrin immiscet freto.*

Fluvium enim Tigrin exonerari ait in Rubrum mare cum non in Arabicum sinum, sed in Persicum effluat, quia Rubrum mare appellat australem Oceanum, quemadmodum et Herodotus in *Clio*, Diodorus lib. II *Bibliothecæ*: Quintus Curtius lib. VI, Josephus lib. I, cap. 2 *Antiquitatum*: tametsi Africa antiquis tempore Ptolemæi ultra montes Lunæ esset incognita, neque dum Lusitani extremum ejus promontorium, quod caput Bonæ Spei appellant, navigando superassent.

Col. 88 C 14. *In multis.* Etsi non reperiuntur

hæc in Hebræo textu, neque in Vulgata Latina S. Hieronymi, minime tamen superflua ea judicat S. Ambrosius lib. III, cap. 5 : « Cum dixerit, quia factum est sic, satis esse putant vocem operatoris ad acceleratæ operationis indicium. Sed quia in aliis quoque creaturis habet et definitionem præceptionis et repetitum operationis vel indicium vel effectum, ideo nos non putamus absurdum id quod perhibetur additum, etiamsi cæteris interpretibus vel veritas doceatur suppetere vel auctoritas. Multa enim a Septuaginta viris Hebraicæ lectioni addita et adjuncta comperimus. » Augustinus etiam *Lib. de Genesi ad litteram imperfecto* : « Ut postea quod dicitur non superfluo additum videatur : sed ut post rationalem et incorpoream operationem intelligeremus etiam corporalem secutam.» Eadem quoque Theodoretus agnoscit, quæst. 12 *in Genes.*, et sibi objicit, cur unam cum dixerit congregationem Scriptura multas postmodum congregationes aquarum commemoret, quia nimirum una est aquarum congregatio, quoniam inter se maria conveniunt, quædam deorsum per subterraneos meatus decurrentia, alia secundum superficiem terræ : sed plurali numero dixit, quoniam aliud est mare Indicom, aliud Ponticum, et aliud Tyrrhenum, aliud Propontis : Ἔξωθεν δὲ πάλιν ἐπίκειται τὸ μέγιστον πέλαγος, ὅπερ τινὲς μὲν Ἀτλαντικὸν, τινὲς δὲ Ὠκεανὸν ὀνομάζουσιν· « Extra autem rursus adjacet mare maximum, quod nonnulli mare Atlanticum, nonnulli Oceanum appellant. » Extra dixit esse Oceanum, hoc est, extra Gades; non ut interpres Theodoreti scripsit : « Præter hæc autem omnia. » Sic locutus est hic noster antea, ἡ ἔξω Γαδείρων θάλασσα, « quod est extra Gades mare, sive ultra Gades externum. » Postremo illa verba, τὰ τοίνυν ἀκριβῆ, usque ad finem periodi non agnoscit Eustathius vetus interpres, nec a Basilio videntur inter concionandum prolata, præsertim cum dicat Epiphanius libro *De ponderibus et mensuris*, appositum esse obelum Scripturæ dictionibus apud LXX Interpretes positis, quæ apud Aquilam et Symmachum non habentur, quod eas Septuaginta ex seipsis apposuerint, non frustra, sed potius in utilitatem : et Hieronymus epist. 89, ad Augustinum, « ubicunque virgulæ, id est obeli, sunt significatur, quod Septuaginta plus dixerint, quam habetur in Hebræo. » At non quidquid in Hebræo non habetur, aut apud Aquilam et Symmachum, reprobatum est.

Col. 96 A 4. Τοῦ γεννᾷν αὐτῇ. Sic Basiliens edit. At Anglici mss. αὐτῆς. Tuentur lectionem editam duo Regii, et Eustathius, « sibi perhibens facultatem. »

Col. 99 A 8. *Lictores.* Immutavimus illa interpretis, « feruligerosque lictores, » et cum Eustathio qui vertit, « faciumque vectores, » maluimus Romanorum voces usurpare, qui fasces, præferri aiebant a lictoribus. Auctor etiam Vulgatæ Actor XVI, 35 : Ἀπίστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους· *Miserunt magistratus lictores.* Plutarchus in *Romulo* ῥαβδούχους item appellat Græce lictores Romanorum, ὅθεν οἱ ῥαβδοῦχοι λικτώρεις, αἵ τε ῥάβδοι βάκυλα καλοῦνται. Cruserius interpretatur, « et virgæ, quas gestabant, fasces. » Ad verbum esset, « et virgæ baculi vocantur. »

Col. 105 A 8. Προβληθεῖσιν. In Basiliensi erat βληθεῖσιν, Regii duo præferebant προβληθεῖσι, unde est προβολή supra, τῇ προβολῇ τῶν ἀνθερίκων. Ambrosius hæc expressit lib. III, cap. 10 : « Haud dubium quin majore proventu : siquidem nec cultoris desidia terrarum destituere poterat ubertatem. « Cæterum quæ paulo post στεφανωματικὰ dixit φυτὰ Argyropylus « quæ ad plectendas corollas faciunt, » interpretatus erat Eustathius, « quæ coronaria vocitantur, » sic enim corrigendum est mendosum illud, « quæ corinaria. » Utitur hac voce Dioscorides lib. I, cap. 9 : Ἄσαρον πόα εὐώδης στεφανωματική. « Herba est odorata et coronaria asaron. » Nheophrastus lib. VII, cap. 27, *De caus. plant.* : Ἐν Αἰγύπτῳ χείριστα τὰ ἄνθη καὶ τὰ στεφανώματα· « In Ægypto pessimos provenire flores et coronamenta, » scribit, hoc est, folia vel herbas ex quibus coronæ contexuntur, Plin. lib. XXI, cap. 1 : « In hortis seri coronamenta jussit Cato. » Postremo quod sub finem paginæ Basilius addit caruisse spinis ante peccatum rosam, repetit etiam Ambrosius loco citato, nec dissentit ab utroque Augustinus lib. I *De Genesi contra Manichæos*, cap. 13. Ubi ait « herbas venenosas ad pœnam vel ad exercitationem mortalium creatas esse, et hoc totum propter peccatum : » sed ut admonet optime doctissimus Pererius noster in Commentariis *in Genesim*, postea maturius et accuratius rem scrutatus retractavit et emendavit lib. III *De Genesi ad litteram*, cap. 18, et contrariam sententiam est amplexus. Certe cum venenosas et exitiales herbas ante peccatum natas asserat Basilius pag. 58, eædem rationes docere possunt, cur etiam ante peccatum spinas cum rosis edere terram Deus voluerit.

Col. 108 C. 6. Παρεμβαλεῖ γάρ. Interpres scripserat : « Immittet enim se, aut medium constituet angelus Domini. » Et sonat hoc quidem Græce παρεμβάλλειν cum alterius rei casus additur, ἑαυτὸν, ὑποψίας, « inserere se, » vel « suspicionem injicere, » sed et « castra locare, » tentoria collocare ordinibus distincta, nullo præscrtim alterius vocis casu addito, ut in hoc loco Davidis Budæus in *Commentariis linguæ Græcæ* profert ex Polybio, lib. III. Τὴν δὲ δύναμιν πρὸ τῆς πόλεως παρεμβαλὼν, ὠχυρώσατο τάφρῳ καὶ χάρακι τὴν στρατοπεδείαν· « Cum ante urbem castra metatus esset, fossa et vallo exercitum communivit. Positus enim tentoriorum et metatio ordinatione castrensi constans, παρεμβολὴ dicitur. » Porro quotiescunque vox Græca Septuaginta interpretum vel aliorum Græcorum ambigua est, et duas pluresve notiones habet, ea potissimum amplectenda videtur quæ cum Hebræo convenit : atqui ex eodem archetypo vertunt Joa. Campensis et Pagninus, « Castra metatur angelus Domini : » Et Hieronymus ex eodem

textu Hebræo, « Circumdat angelus Domini, » et in cap. LXV Isaiæ unumquemque nostrum habere angelum probans, et hunc versum e Græco citans sic effert : « Circumdat angelus Domini. » Certe Basilium sic intellexisse hunc locum indicant, quæ sequuntur, καὶ οἱονεὶ χάρακας ἡμῖν παρακατέπηξε, θέμενος ἐν, Ἐκκλησία πρῶτον ἀποστόλους, et in homiliis *in Psalmos*, ὅτι ὅλῳ στρατοπέδῳ καὶ παρεμβολῇ πολυανθρώπῳ παρεικάζεται εἷς ἄγγελος. Apud Eustathium mendose, sicut et in quibusdam Latinis codicibus tempore Augustini, legitur, « Immittet angelum Dominus in circuitu. »

Col. 111 B 3. *Velut quædam mascularum semina.* S. Ambrosius lib. III, cap. 13 : « Præjaciunt ramis ejus palmarum quædam velut semina masculorum, quibus illi velut quidam sensus perfruitionis infunditur, et expetiti concubitus gratia repræsentatur. » Sic enim emendandum censeo, cum hic Græce legatur, ἐν συναισθήσει τῆς ἀπολαύσεως. Cornarius, « semina quædam, quos culices appellant, atque sic velut in sensu fruitionis ac voluptatis illa constitui. » Apud Eustathium quoque depravata est lectio, « sublatos de masculo certos oculos feminæ dicuntur inserere, » ubi forte corrigendum « certos culices; » quemadmodum locum illum expressit Aristotelis l. v *Histor. animal.*, cap. 32, Theodorus Gaza : Οἱ δὲ ἐρινεοὶ ἐν τοῖς ἐρινοῖς ἔχουσι τοὺς καλουμένους ψῆνας· γίνεται δὲ τοῦτο πρῶτον σκωλήκιον, εἶτα περιῤῥαγέντος τοῦ δέρματος ἐκπίτεται, τοῦτο ἐγκαταλείπων ὁ ψὴν, καὶ εἰσδύεται εἰς τὰ τῶν συκῶν ἐρινὰ καὶ διαστομῶν ποιεῖ μὴ ἀποπίπτειν τὰ ἐρινά· « Ficarios culices caprificus generat suis pomis : fit primum vermiculus, mox rupta cute evolat culex, mutataque sede petit ficus immaturas, quibus se insinuans, facit ne decidant. » Ita emendatus legitur hic locus in editione Casauboni, et Plinius favet, qui lib. XV, cap. 19, hæc tradit de caprifico : « Ergo culices parit : hi fraudati alimento in matre putri ejus tabe, ad cognatam volant. » Hesychius, ψῆνες, κωνώπια τὰ ἐν τοῖς ὀλύστοις γινόμενα, sed idem quoque alio loco ψῆνας exponit τὰ σπέρματα τῶν φοινίκων, « semina palmarum. » Etymologus etiam : Ψῆνες, αἱ μικραὶ μυῖαι, καὶ ψῆνας λέγουσι τὸ σπέρμα τῶν φοινίκων· « Ψῆνες sunt parvæ muscæ, et ψῆνας appellant semina palmarum. » Quibus adducor ut credam caprificorum ψῆνας distinguendos esse ab istis palmarum, de quibus agit Basilius, neque culices istos esse, sed florem quemdam vel lanuginem, ut verterat hic Argyropylus, « maris florem seu lanuginem immittere. » Confirmat conjecturam nostram Plinius lib. XIII, cap. 4, ubi de palmis agens hæc addit, « ut coitus etiam excogitatus sit ab homine, ex maribus flore ac lanugine, interim vero tantum pulvere insperso feminis. »

Ibid. D 7. *Partim radios.* Interpres scripserat fortasse, « radio solis. » Cornarius, « et radium solis per raritatem large suscipiat. » Ambrosius autem, « et impedimentum non affertur ad recipiendum solis calorem. »

Col. 116 C 10. Ὑπάρχον. Emenda ex duobus Regiis codd. ἐνυπάρχον τῇ γῇ. « Illud etiam nunc præceptum quod terræ inest. » Et καθ' ἑκάστην ἔτους περίοδον fidelius expressit Cornarius : « Juxta singulorum annorum circuitum : » apud Eustathium deest vox, « annorum : vires proprias quantas habet singulorum annorum curriculis informandum genus herbarum. »

Col. 118 A 11. *Concertantium.* Addimus vocem « athletarum » e Græco, et pro « theatro, » substituimus « stadio, » quod mendose apud Eustathium legitur, « congregatos in studio. » Quod enim Latinis circus a theatro diversus, id stadium Græcis fuit. Martialis tamen lib. XIV, apophoreto 26, significat se usurum tegmine causiæ in theatro, si vela ventus invidisset; et Vopiscus in *Carino* donatos fuisse spectatoribus ludorum publicorum testatur Atrebaticos birros. Umbellis præterea velisque a sole tegebantur Romani; sed Basilius in oriente capitibus nudis in stadio spectatores spectasse testatur. Sed et stadium fuisse Romæ temporibus Constantii principis ex Ammiano Marcellino constat. lib. XVI *Historiar.*, « et Pompei theatrum et Odæum et stadium. »

Col. 120 D 3. Τὸ δόγμα τῆς θεολογίας. Theologiæ vocabulum apud Græcos interdum minus late patere, quam apud Latinos observat doctissimus Jac. Billius in Scholiis ad orat. VII Gregorii Nazianz. Nam apud Latinos theologiæ operam dare dicuntur, qui in sacrarum litterarum studio versantur : apud Græcos autem θεολογεῖν dicuntur, qui divinitatis doctrinam sermone vel scripto persequuntur. Ita S. Gregorius orationes, in quibus ex professo de Patris et Filii et Spiritus sancti divinitate verba facit, *De theologia* inscripsit : ita hoc loco Basilius θεολογίας δόγμα vocat « doctrinam de duabus Trinitatis personis. » Sed et θεολογεῖν nihil aliud significare docet, quam θεὸν λέγειν καὶ ὁμολογεῖν, « Deum dicere ac confiteri, » ut epist. 26 idem Gregorius : Φανερῶς ἤδη τὸ Πνεῦμα θεολογεῖς· « Palam Spiritum esse Deum profiteris. » Rectius ergo cum Eustathio hic vertes : « Ubique igitur dogma deitatis mystica narratione consertum est historiæ; vel ex Cornario, « Ubique, « Ubique ad historiam theologiæ doctrina mystice interspersa est. »

Col. 123 C 3. *A corpore luce.* Scripserat fortasse interpres, « luci se opponente; » nam et ita Græca expressit Eustathius : « Sicut enim lucido die stantem quemdam sub aurora solis mox umbra comitatur, » et Cornarius . « Quemadmodum enim in die umbra ad id, quod splendorem obstruit, consistit, » quasi dicat, umbram comitari corpus quod sese luci opponit, camque excludit.

Col. 127 A 1. *Sol vertetur.* Paulo aliter apud prophetam scriptum est, Joelis II, 31 : Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα· *Sol*

convertetur in tenebras, et luna in sanguinem. Illud autem alterum membrum Basilii memoria suggessit ex Evangelio Matthæi XVI, 29 : Ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος, αὐτῆς· *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum :* cui similis locus Ezechielis XXXII, 7 : Ἥλιον ἐν νεφέλῃ καλύψω, καὶ σελήνη οὐ μὴ φάνῃ τὸ φῶς αὐτῆς· *Solem in nube tegam, et luna non splendebit lumine suo;* Vulgata : *Et luna non dabit lumen suum.*

Col. 127 C 13. Ἑξήκοντα. Henricianus codex ἑξήκοντα διαιροῦντες· at Medicæus διελόντες, cum Basiliensi : Montacutius suspicatur legendum διελόντες μοῖρα, et paulo post ἕκαστον πάλιν τῶν ἑξήκοντα ἐκείνων μοίρων ἑξηκοντάκις. At duo Regii præferunt παλίν τῶν ἑξηκοστῶν ἑξηκοντάκις. Eustathius, *eorumque sexaginta sexagies portiones enumerant.* Ita paulo post loquitur, τῷ χρόνῳ παραδραμεῖν ἑξηκοστά.

Ibid. In Basiliensi edit. erat ἑκάστην τριακοστὴν μοῖραν· aberat autem a ms. Regio vox τριακοστήν. Eustathii interpretatio mendosa est, in quibus diximus decretorum sortem fuisse divisam. Cornarius aptius, « in quas singulas tricesimas partes dividi diximus. »

Col. 130 A 12. *Erit etiam.* Interpres verterat : « Faciet etiam omnia animo prompto : denique ad quæstum ingenio solerti. » At προετικός est. qui facile προΐεται, ut apud Aristotelem, μήτε φυλακτικὸν προετικὸν δέ, « nec ad custodiendum pertinax, sed ad profundendum facilis ac paratus, » IV *Ethic.*, cap. 2. Cornarius ab auctoris mente non aberravit, « et voluntarius ad dandum. et rursum promptus ad acquirendum. » Eustathius contra interpretatur quasi non προΐεσθαι voluerit, sed πρᾶεστάναι eum, qui sub ariete natus sit, « Præsidalem quoque futurum et quæstuosum. » Sed προετικόν qualem appellarit indicat postea clarius, cum ait, εὐμετάδοτος γὰρ ὁ κριανός. Porro hanc genethliacorum vanitatem iisdem rationibus oppugnat S. Augustinus lib. II *De doctrina Christiana*, cap. 21, cum ait mathematicos illos, qui dum stellarum positionem, cum quisque nascitur, consectantur, et inde conantur vel actiones nostras vel octionum eventa prædicere, nimis errare, ac vendere hominibus imperitis miserabilem servitutem. « Nam quisque liber, inquit, cum ad ejusmodi mathematicum ingressus fuerit, dat pecuniam, ut servus inde exeat aut Martis aut Veneris, vel potius omnium siderum, quibus illi, qui primi erraverunt, vel bestiarum propter similitudinem, vel hominum ad ipsos homines honorandos imposuerunt vocabula. » Vide etiam Joan. Picum in *Astrolog.* lib. VI, cap. 15, et Jos. Scaligerum in *Notis ad Manilium*, qui ex Aben Ezra refert alias imagines fixisse cœlo Persas, alias Indos, alias sphæræ Barbaricæ auctores. Arabes etiam omnes Ægyptiorum Chaldæorumque imagines evertisse, omnesque asterismos commutasse tradit Alexander de Angelis, lib. IV, cap. 23, *Adversus astrologos.*

Col. 134 B 13. *Copia frugum.* Εὐθηνήσει dixit non εὐθυνεῖ, ut legisse videtur interpres scribens, « quando recte quidem facturus videtur agricola; » atque εὐθύνειν « quidem, » ut ait Sophoclis scholiastes, dicitur ἐπὶ των ὀρθουμένων λοξῶν, » cum ea quæ sunt tortuosa, recta fiunt; » at εὐθηνεῖν ἐπὶ των εὐτυχούντων, « cum prosperis successibus utimur, cum exuberant res, ut optamus, » ut homil. 4 dicitur ὀρχήστρα εὐθηνουμένη θεάμρσιν ἀκολάστοις. Eustathius, « quibus copiæ fructuum possint etiam non operantibus abundare. » Cornarius, « imo fertilitate abundabit agricola. » Porro eamdem astrologorum vanitatem inducere fati necessitatem, et a pietate ac fide homines avocare, pluribus ostendit in Commentario in Isaiæ cap. XIV : Πᾶς δὲ ὁ τᾶ τῆς γενέσεως πράγματα ἀποδεχόμενος, καὶ ἀνάγκην καὶ εἱμαρμένην, καὶ πεπρωμένην πρεσβεύων.

Col. 35 A 10. *Pro portione.* Κατὰ μέρος mavult doctiss· Montacutius verti « per partes, paulatim. » Cornarius scripsit, « particulariter. » Eustathius, « paulatim componit temperiem. » Porro quæ de asciis et amphisciis affert sub finem paginæ Basilius, ex Strabone desumpsisse videtur, cujus interpres his iisdem vocibus utitur. Plinius etiam lib. II, cap. 73, dixit : « Quibus in locis Indiæ umbræ non sint, septentrionem non conspici, et ea loca appellari Ascia, nec horas ibi dinumerari. » De Arabibus etiam amphisciis quod subjicit, germanum est illis, quæ ab astronomiæ peritis citantur ex II Lucani libro :

Ignotum vobis Arabes venistis in orbem,
Umbras mirati nemorum non ire sinistras.

« Volunt enim significare, inquit Clavius noster, Arabes citra tropicum Cancri venisse, ubi perpetuo corporum umbræ in meridie versus septentrionem, hoc est ad dextram mundi partem, nunquam versus austrum ad sinistram partem projiciuntur. »

Col. 137 B 11. *Quatuor anni.* Non, ut interpres, « exactissimum temporum concursum, » τῶν ὡρῶν συνδρομήν. Eustathius vertit ad verbum, « ut diligentius horarum possit colligi perfecta concursio. » Ita dixit Horatius in *Arte :*

Qui purgo bilem sub verni temporis horam :

et ode 12 lib. I :

Qui mare et terras, variisque mundum
Temperat horis.

Quod autem ait Hebræos quondam ita metiri solitos annum, ut luna cum sunm cursum peregisset, anni effectrix esset, indicat lunares illorum fuisse annos et menses, ac proinde cum duodecim lunationes elapsæ essent, dies tantum CCCLIV peractos; cumque solaris annus sit dierum CCCLXV cum quadrante, necesse fuisse mensem intercalerem addere, ut lunares illi anni solaribus æquarentur. Carolus Sigonius lib. III, cap. I, *De republica Hebræorum* tradit, eos interposuisse dies illos undecim cum quadrante, secundo et quarto quoque anno

post mensem duodecimum qui dicitur Adar, decimum tertium, quem vocabant Veadar, dierum viginti duorum et viginti trium, « vicibus alternatis habita ratione quadrantis. » Beda vero in lib. *De temporum ratione*, cap. 43, Hebræos ait, qui solos lunares in lege noverant et observabant menses, juxta naturalem lunæ cursum tricenis undetricenisque diebus communium annorum menses duodenos explicuisse, et tertio vel secundo, ubi decebat, anno tertium decimum in fine anni mensem triginta dierum apposuisse embolismum. Non igitur, ut vult Sigonius, secundo et quarto quoque anno mensis viginti duorum aut viginti trium dierum : sed, ut docet Beda : « Colliguntur post tres annos dies undecim, et fiunt dies triginta tres, unde tertio anno fit embolismus seu intercalatio mensis unius triginta dierum ; tres vero qui supersunt dies, adjectis trium annorum sequentium tribus diebus, fiunt triginta sex : quos sex si duobus annis adjeceris qui habent 22 dies, fient dies 28. Propterea post septimum annum non tertio, sed secundo anno fit intercalatio. » De Græcis antiquis audiendus Solinus in *Polyhist.* cap. 3 : « Græci, inquit, singulis annis undecim dies et quadrantem detrahebant, eosque octies multiplicatos in annum nonum reservabant, ut contractus nonagenarius numerus in menses tres per tricenos dies scinderetur, qui anno nono restituti efficiebant dies quadringentos XLIV, ἐμβολίμους, vel ὑπερβάλλοντας nominabant. » Macrobius etiam lib. I *Saturnal.*, cap. 13 : « Intercalares statuta ratione commenti sunt, ita ut octavo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenum dierum composuerunt, intercalarent. Id Græci fecerunt, quoniam erat operosum atque difficile omnibus annis XI dies et quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, et nonaginta dies, qui nascuntur, si quadrans cum diebus undecim octies componatur, inserere in sex menses distribuendos. » Item Herodotus lib. II : Ἕλληνες διὰ τρίτου ἔτος ἐμβόλιμον ἐπεμβάλλουσι τῶν ὡρέων ἕνεκα· « Græci tertio quoque anno intercalarem mensem introducunt temporum gratia. » Denique secundum quosdam Græcos apud Epiphanium, hæresi LXX, licet tertio quoque anno fiat intercalatio unius mensis triginta dierum, et sexto item anno alterius mensis triginta item dierum, tamen octavo anno interjecto tertio item mense concludit : Καὶ οὕτως κατὰ περίοδον ὀκταετηρίδος ἐννενήκοντα ἡμέραι, οἵτινές εἰσι πληρέστατοι ἐμβόλιμοι μῆνες τρεῖς, οἳ νίνονται κατὰ τρία ἔτη μὴν εἷς, καὶ κατὰ δύο ὕστερα ἔτη μὴν εἷς· « Atque ita per octennii circuitum intercalantur dies nonaginta, qui sunt plenissimi menses intercalares tres, et fit in primis tribus annis mensis unus, et in duobus posterioribus annis mensis unus. » Itaque in eamdem summam redit post octo annos nonaginta dierum in tribus mensibus intercalatio. Postremo observa Basilium dixisse Græcorum antiquissimos menses habuisse lunares, et unum intercalasse : propterea quod recentiores Græci, ut Athenienses, anni formam C. Cæsaris edicto mutarunt, et Julianum amplexi sunt : habuitque initium suum non solstitiale, sed autumnale et Alexandreum, a mense Octobri, ut ex decreto illorum colligitur quod pro Hyrcano summo pontifice Judæorum ediderunt apud Josephum lib. XIV *Antiquit.*, cap. 16.

Col. 139 A 10. *Peræque contuentur.* Eustathius eodem modo vertit, « similiter intuentur. » Montacutius mavult, « æqualem contuentur, hoc est, ejusdem magnitudinis, » et ita Cornarius, « Britanni æqualem vident. « Itaque locum hic non habet illud Virgilianum I *Æneid.*, vers. 568, populariter dictum :

Nec tam aversus equos Tyria sol jungit ab urbe.

Col. 143 B. 10, *Euriporum refluxus.* Interpres ita hæc expresserat, ut Euriporum æstum cum Oceani æstu misceret, « et æstus etiam gurgitesve maris reciproci, partim in Euripis, partim in Oceano, quos ordinate consequi ; « distinxit eos Eustathius hoc pacto : « Euriporum quoque meatus refluus hoc indicat, vel etiam reciprocatio Syrtium, quæ vicinæ habentur Oceano ; » et Cornarius : « Euriporum refluxus, et maris circa Oceanum appellatum reciprocatio ; » distinxit et Strabo lib. I, pag. 38 : Περὶ μὲν οὖν τῶν πλημμυρίδων καὶ τῶν ἀμπώτεων εἰρήκασιν ἱκανῶς Ποσειδώνιός τε καὶ Ἀνθηνόδωρος· περὶ δὲ τῆς τῶν πορθμῶν παλιρροίας εἰπεῖν ἀπόχρη, ὅτι οὐδὲ εἷς τρόπος τοῦ ῥοώδεις εἶναι τοὺς πορθμούς, δ γε κατ' εἶδος· οὐ γὰρ ἂν ὁ μὲν Σικελικὸς δὶς ἑκάστης ἡμέρας μετέβαλεν, ὁ δὲ Χαλκιδικὸς ἑπτάκις· « Cæterum de maris æstuatione sufficiunt, quæ a Posidonio sunt et Athenodoro dicta. De fretorum autem fluxu ac refluxu, cum ipsi quoque magis physicam causam habeant, hoc dixisse sufficiet, non unum esse in universum modum æstus fretis omnibus : alioqui non Siculum bis quotidie mutaretur, Chalcidicum septies. » At libro IX, pag. 278 : Ἑπτάκις μεταβάλλειν φασὶ καθ' ἡμέραν ἑκάστην καὶ νύκτα· « Septies quavis die ac nocte mutari. » Pomponius Mela lib. II, cap. 7 : « Euripum vocant rapidum mare et alterno cursu septies die ac septies nocte fluctibus invicem versis. » Livius tamen lib. XXXVIII, non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocare scribit, sed temere in modum venti nunc huc nunc illud verso mari. Plinius denique, lib. II *Histor. natural.*, cap. 97, ubi Euripum dixit septies die ac nocte reciprocare, addit : « Æstus idem triduo in mense consistit, septima, octava, nonaque luna. » Ita varia de æstibus maris narrantur, quorum causas diversas profert idem Plinius toto illo capite libri II.

Col. 144 D 1. Ὑμᾶς τῆς ἑαυτῶν. In Basiliensi editione scriptum fuit ἡμᾶς, at interpres ὑμᾶς legit. Rursus Basiliensis habuit λόγῳ μετρῆτε, et ἀναλογίσασθε, duo vere Regii præferunt ἡμᾶς, et μετρῆται, et ἀναλογίζεσθαι. Emendandum videtur ἡμᾶς τῆς ἑαυτῶν, et μετρῆτε, et παρ' ἑαυτοῖς ἀναλογίση-

σθε. Eustathius : « Quamobrem oportet accusare suam quemque potius imbecillitatem, ut non magnificentiam creaturarum verbis humanis metiri posse credatur. » Cornarius ad verbum extulit : « Candide igitur oportet nos nostram ipsorum imbecillitatem accusare, ut ne nostra oratione maxima opificia expendatis, sed ex paucis relatis apud vos ipsos supputetis quotnam, » etc.

Col. 147 B 10. *Ranæ, muliones.* Omiserant ἐμπίδες Argyropylus et Cornarius : Eustathius « muscæ » vertit. Glossarium ἐμπίς, « musca vinaria. » Tilmannus substituit « muliones. » Sunt quidem e culicum genere muliones apud Plinium, libro nimirum XI, c. 18 : sed quærunt viri docti quis auctor dixerit, ἐμπίδας Græcorum esse « muliones. » Scholiastes Aristophanis *in Nubes :* Ἐμπίδες, οὓς ἡμεῖς κώνωπας καλοῦμεν, οἱ δὲ εἶδος κώνωπος παραποτάμιον ζωὴν ἔχοντος· « Ἐμπίδες, quos nos culices vocamus : alii dicunt ἐμπίδας esse genus culicum, quod juxta flumina solet vivere : » et *in Lysistratam,* Ἐμπὶς κώνωψ, ἢ εἶδος ζώου παρὰ τοῖς ὕδασι γενόμενον ὅμοιον κώνωπι, μεῖζον δέ· « Genus animalis quod juxta aquas nascitur simile culici, sed grandius. » Dalecampius tamen annotat in illum Plinii locum, ἐμπίδας Aristoteli esse muliones, qui onustos in via mulos æstatis tempore divexant. Locus est lib. V *Historiæ animalium,* cap. 19 : Αἱ δ' ἐμπίδες γίνονται ἐκ τῶν ἀσκαρίδων : quem ita interpretatur doctissimus Theodorus Gaza : « Culices muliones ex ascaridis, hoc est tipulis generantur. »

Ibid. C 12. *Etsi autem.* Hæc substituta sunt in locum istorum verborum ex recognitione Tilmanni : « Et si qua aquatilium pedum fulturis nituntur et incedunt. Horum enim pleraque sunt amphibia maxime, ceu sunt phocæ, crocodili, hippopotami, ranæ, et canori. In his prærogativa nominis gaudet, quod suapte natura natatile est, ob id dictum est. » Argyropylus ediderat : « Præcipue tamen his nandi facultas accommodatur. » Hoc nimirum vult Basilius, reptilia dici quæcunque in aquis degunt, licet ex iis quædam pedes habeant, quia quæ sunt amphibia, diutius et sæpius in aquis, quam in terra versantur. Ambrosius lib. V, cap. 1 : « Quin etiam cum pleraque pedes habeant, et ambulandi usum, eo quod sint amphibia, quæ vel in aquis vel in terris vivant : tamen cum in alto aquarum sunt, non ambulant, sed natant. » Eustathius aptius mentem exprimit auctoris : « Quia licet multa de illis habeantur ambigua; tamen eis præcipuus est natatus. » Propterea inter reptilia numerantur.

Ibid. D 5. *Quibus nomenclaturis.* Recte admonet doctissimus Montacutius multo aptius vertisse Argyropylum in prioribus editionibus, quæ nobis nunc ad manum minime sunt : « Non ea quæ ova pariunt, quæ sunt omnia fere piscium genera : » nam Basilius de solis oviparis loquitur, cum ait, ἅπερ ἐστὶ πάντα σχεδόν, non autem de ζωοτόκοις, viviparis, et oviparis simul, ut videntur significare ista Tilmanni verba, « quibus nomenclaturis. » Eustathius quoque melius extulit : « Sive ovifica nominaveris, qualia sunt omnia pene genera piscium; et Cornarius : « Non ovipara, quæ ferme sunt omnia piscium genera. »

Col. 149 A 4. Ὅσα φωλιδωτά. Emendandum ex duobus Regiis φολιδωτά. Cornarius, « squamosa et corticosa, » vertit λεπιδωτά et φολιδωτά, quod Latinus sermo aliud synonymum squamosi non habeat : quod enim est in reptilibus φολὶς, id in aquatibus est λεπὶς, Latine « squama » in utrisque. Sic in Epistola S. Ignatii ad Antiochenos, p. 196, legendum, ut nuper emendavimus, τοὺς ὄφεις τοὺς συρομένους, τὰ φολιδωτὰ δρακόντια, τὰς ἀσπίδας, « serpentes super pectus repentes, dracones squamosos, aspides, non φιλόδορα, dracunculos pellium amictu gaudentes : » φωλιδωτός vero nidulator, vel qui nidum struit, aut qui latitat, παρὰ τὸ φωλεῖν, quod est in lustris latere. Corticosa dixit interpres, quoniam et Plinio, « quæ animal pariunt, pilos habent; quæ ova, pennas, aut squamas aut corticem, aut testam, aut testudines, aut cutem puram, ut serpentes. »

Col. 150 A 15. *Gregalia, solivaga.* Antea legebatur, « gregalia, solitaria, ut cete; » atqui non dixit Basilius gregalia esse solitaria, nec in exemplum solitariorum cete adduxit; imo tria hæc diversa piscium genera statuit, gregalia, dispersa, cete. Ἀγελαῖα καὶ σποραδικὰ Cicero vertit « congregata et solivaga, » *Tusculan.* V. Theodorus Gaza, « gregalia et incivilia : » nam et Aristoteles docet, I *Hist. animal.*, cap. 1, ex gregalibus quemadmodum et ex solitariis quædam esse πολιτικά, « civilia, » quædam σποραδικά. Paulo post sustulimus illud, « porro, » ante has voces, « rarum, meatibusque, » ne duæ res diversæ esse videantur, pulmo et viscus rarum. Sic Ambrosius lib. V, c. 4 : « Nobis pulmo per thoracis laxiora penetralia recipit spiritum, et cum sit ipse poris plerisque penetrabilis, interiorem calorem refrigerat. »

Ibid. C 11. *Testis conclusa.* Latine sic exprimere maluimus, quam cum interprete « ostracoderma » dicere; Cornarius « intecta testa; » ad verbum esset « ea quibus testa cutis loco est. » Plinius lib. IV *Hist. nat.*, cap. 28, « testis conclusa duris » appellat; quæ vero Basilius μαλακόστρακα, « contecta crustis tenuibus, » et lib. XI, cap. 37, « crusta fragili inclusa. » Mollia denique Græcis sunt μαλάκια. Plinio itidem « mollia, » quæ neque squamas habent neque testas, sed pellem humanæ similem, ut docet Galenus lib. III *De alimentis.*

Col. 153 A 2. Σὺ τοῦτο. Regii duo libri emendant, σὺ τοῦτον λαβών, nempe eum qui pauperem spoliaverat.

Ibid. 10. *Effugito damnatorum.* Argyropylus, « despiciendorum; Cornarius, « Fuge imitationes condemnatorum. » Scripsimus, « damnatorum hominum, » ut ad Galat. II, 11, dixit Apostolus : Ὅτι κατεγνωσμένος ἦν· *Quia reprehensibilis erat,* vertit

auctor Vulgatæ, Sic apud Ciceronem orat, *in Pisonem:* «Quis te miserior? quis te damnatior?» Eustathius denique dixit, « desine vituperatos æmulari, » Cæterum cum polipo comparat frudulentos, ejusque fraudem eleganter exprimit ex Basilio Ambrosius lib. v, cap. 8 : « Qui vadoso in littore petram nactus. affigitur ei,atque ejus nebuloso ingenio colorem subit,et simili specie terga obductus plurimos piscium sine ulla suspicione fraudis allapsos, dum notam non præcavent,et saxum opinantur,cassibus furtivæ artis includit,» Accipitur et polypus pro homime rapaci,quod soleat polypus,quidquid brachiorum flagellis nactus fuerit, arctissime retinere. Plautus *Aulularia*, act. II, scena II, 21 :

Ego istos novi polypos, qui ubi quid tetigerint, tenent.

Nonnunquam et cum homine inconstanti confertur, ut apud Nazianzenum orat.27,pag.470:"Αλλοτε ἄλλος γινόμενος καὶ πολλὰς μεταλαμβάνων χρόας ὥσπερ τὰ τῶν πετρῶν οἱ πολύποδες, αἷς ἂν ὁμιλήσωσιν. « Alias alios mores induens,ac novos subinde colores assumens,non secus ac polypi petrarum ad quas accesserint, colores referunt.» Aristoteles lib. IX *Histor. animalium*, cap. 37, in timorem confert causam non solum mutati coloris,sed etiam effusi atramenti,

Col. 155 B 6. *Terminos æternos.* Locus est Proverb. XXII, 28 : Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου· *Ne transfer terminos æternos quos posuerunt patres tui.* Propterea immutavimus verba interpretis,« terminos quos posueruni patres nostri eosque continenter servandos transferimus. » Non utitur Scripturæ locutione,ut neque Eustathius hoc eodem loco : « Nam, et majorum nostrorum fines audacter excedimus, et saltus trangredimur vitiorum. » Aliud est excedere, vel transire fines, aliud terminos et limites agro positos transferre, et ulterius collocare. Sic Deuteron. XIX, 14 : Οὐ μετακινήσεις ὅρια τῶν πλησίον σου, ἃ ἔστησαν οἱ πατέρες σου. *Non commovebis terminos*, Vulgata, *Non transferes*, Quod vero sequitur, παρατεμνόμεθα γῆν vitiose legebatur in editione Basiliensi posteriori παραπείνομεν, quod emendans Cornarius, et restituendum putans παρατείνομεν, vertit, « empliamus terram ; » at in priori Basiliensi scriptum reperit Volaterranus, παρατεμνόμεθα γῆν, quod ita expressit, « terram secamus,» nõn ut apud Argyropylum post Tilmanni recognitionem erat,« terram limitari sectione diducimus. » Ambrosius a nobis stat, lib.v, cap.10 : « Rursus pro singulorum libidine incidit terra : » denique eamdem lectionem duo Regii mss. confirmant.

Ibid. C 10. *Nam cum destinatus* Apud Argyropylum scriptum fuit,« ab natura articulus accesserit κινήσεως, alii ab aliis, » etc., quam ob causam substitueram in ultima editione Latina Parisiensi ex Jano Cornario : « Cum enim destinatum tempus motus institerit ; » quam lectionem suadere videtur ut admittamus, quod sequitur, τίς ὁ κινῶν ; « quis est, qui movet ? » Postquam autem in utroque Regio ms. et in Anglicis offendimus κυήσεως, et apud Eustathium, « Nam cum fetandi cœperit tempus vigere, alii ex alio sinu ; « plane retinendam censuimus hanc lectionem,cui suffragantur et illa Ambrosii cap. 10 : « Sunt tamen aliqua genera piscium,qui non ingenii facilitate loca mutent, sed fovendi partus necessitate,quæ opportuno atque legitimo procurantes tempore. » Suffragatur et Oppianus lib. I Ἁλιευτ., vers. 598 :

Πολλοὶ δ' ἀγρόμενοι ξυνὴν ὁδὸν ὁρμαίνονται,
Εὔξεινον μετὰ Πόντον, ἵν' αὐτόθι τέκνα τέκοιεν·
Multi vero congregati communem viam meditantur,
Euxinum ad Pontum, ut ibi liberos pariant.

Et Aristoteles lib, VIII *Hist. animal.*, cap. 13 : Διὰ δὲ τὴν τροφὴν εἰσπλέουσιν εἰς Πόντον, καὶ διὰ τὸν τόκον. Τόποι γάρ εἰσιν ἐπιτήδειοι εἰς τὸ τίκτειν, καὶ τὸ πότιμον καὶ τὸ γλυκότερον ὕδωρ ἐκτρέφει τὰ κυήματα· « Tum itaque victus, tum etiam partus gratia Pontum subeunt. Sunt enim ibi loca ad partionem aptiora, et aqua dulciur ac potulentior fetum melius educat. »

Ibid.D 1.*Uti torrentem.*Hoc maluimus,quam quod interpres « uti flumen et per Propontidem et Euxinum Pontum. » Significat ῥεῦμα undas cum impetu fluentes : quam ob causam Ambrosius vocem Græcam retinuit : « Dicas,si ascendere videas, rheuma quoddam esse, ita proruunt,fluctusque intersecant per Propontidem in Euxinum Pontum violento impetu profluentes. » Idcirco etiam correximus « per Propontidem in Euxinum Pontum,» quem paulo post absolute Pontum appellat, et Aquilonium mare, βόρειον πέλαγος, quia Propontidi est ad Aquilonem, seu mare boreale. Oppianus lib. I Ἁλιευτ, vers. 626 :

Ὡς τότε μυριόφυλοι ἁλὸς τέμνουσι κέλευθα
Εὔξεινον μετὰ κῦμα, περιπλήθει δὲ θάλασσα.
Ita tum infiniti maris secant vias
Euxinum ad fluctum, plenum est autem mare.

Addit doctissimus Montacutius emendationem Isaaci Casauboni, quam tuentur duo Regii codices pag. 67, cap. 4, ἀλλὰ καὶ ψυχρὰ χειμῶνος ὥρᾳ, non ψυχρᾷ, ut voiuit etiam correctum interpres, « hiemis tempore pergelidum est : » et Eustathius,«sed et frigidum nimis est hiemali tempore. »

Col. 158 D 7. *Quid ipse dices.* Hæc ab interprete male accepta erant, qui perperam interpungendo a præcedentibus ea sejungebat,et cum subsequentibus conjungebat ; hoc modo : « Aliud consequatur.Quid ipse dixeris, quæso, qui vitam in otio degis, quod quidem maleficii principium esse nemo qui ignorantiam prætexere possit ? » Similis sententia est Ecclesiastici XXXIII, 29 : Πολλὴν γὰρ κακίαν ἐδίδαξεν ἡ ἀργία· *Multam enim malitiam docuit otiositas.* Immutavimus et illud,quod sequebatur : « Haud exiguum subit sub ipso tanquam anchora seipsum stabiliene.»Eustathius : « Quo velut anchoræ dente subnixus, quassationem tempestatis evitet. »

Col. 159 B 14. *Quid sibi vult hic.* Argyropylus, « Quid hæc mea ratio vult ? quid portendit ? » Melius Eustathius,« Quid igitur iste sermo desiderat?»

Optime Ambrosius lib. v, cap. 7, quem secuti sumus: « Quid sibi vult sermo hujusmodi nisi ferendos esse mores conjugum? » Cæterum quod hoc loco de viperæ cum muræna coitu profert auctor, confirmatur variorum scriptorum testimonio, ut Licinii Macri apud Plinium lib. xxxii, cap. 2, qui murænas tradit feminini tantum sexus esse, atque ex serpentibus concipere; Oppiani, qui lib. i *De piscatione* hæc de serpente:

Στὰς δ' ἄρ ἐπὶ ῥηγμῖνος ἐὸν νόμον ἐρρο(ζησε,
Κικλήσκων φιλότητα· θοῶς δ' ἐσάκουσε κελαινὴ
Ἰυγὴν μύραινα, καὶ ἔσσυτο θᾶσσον ὀϊστοῦ.

Littore consistens horrendum sibilat ore,
Concubitusque petit, subito muræna profundo
Excita voce furens, ruit ocior illa sagitta.

Ælianus lib. i, cap. 50, *De animalibus*, et lib. ix, cap. 66: Μέλλων ὁ ἔχις ὁμιλεῖν μυραίνῃ, ἵνα δόξῃ πρᾶος καὶ πρέπων νυμφίῳ, τὸν ἰὸν ἀπεμεῖ, καὶ ἐκβάλλει, καὶ οὕτως ὑποσυρίσας τὴν νύμφην παρακαλεῖ· οἱονεὶ προγάμιόν τινα ὑμεναῖον ἀναμέλψας· « Cum proximum est, ut vipera complexu venereo cum muræna jungatur, venenum vomitione ejicit atque expellit ut blandus decorusque sponsus videatur. Postea edito sibilo, tanquam hymenæo quodam ante nuptias misso, sponsam appellat, » Hippolytus tamen Salvianus, *Aquatilium animalium historiam*, opinionem auctorum istorum non probat, primum quod neque omnino vera credatur a Nicandro in *Theriacis*, vers 826:

Εἰ δ' ἔτυμον κείνην γε σὺν ἰοβόλοις ἐχίεσσι
Θόρνυσθαι προλιποῦσαν ἀλὸς νόμον ἠπειροι-
[σιν;

Fama est, si modo vera, muræ̃nam, maris pascuo derelicto, in continenti cum venenum jaculantibus viperis coire; secundo quod hæc opinio vulgaris censeatur a Plinio dicente lib. ix, cap. 23: « In sicca littora lapsa vulgus coitu serpentem impleri putat; » tertia quod ea opinio falsa videatur Andreæ cuidam apud Athenæum lib. vii, pag. 312: Ἐν τῷ περὶ τῶν ψευδῶς πεπιστευμένων ψεῦδός φησιν εἶναι τὸ μύραιναν ἔχει μίγνυσθαι προερχομένην ἐπὶ τὸ τεναγῶδες· οὐδὲ γὰρ ἐπὶ τενάγους ἔχεις νέμεσθαι, φιληδοῦντας λιμώδεσιν ἐρημίαις· « In libro de iis quæ falso creduntur eos mentiri scribit, qui aiunt murænam in lutulentam maris oram progredientem cum vipera misceri: quæ in cœnosis locis non degit, sed loca sola amat, ubi nihil eorum inveniatur, quibus fames sedatur; » quarto demum, quod cum in quamplurimis maris littoribus frequentissimæ degant murænæ nec piscatorum, nec eorum, qui circa littora versantur aliquem invenerit Salvianus ipse, qui semel eas cum viperis viderit concumbentes.

Col. 162 A 11. *Lanam auream.* Ita maluimus ad verbum cum Jano Cornario, quam cum Argyropylo, « vellus aureum, » ne quis ad Colchidum illud spolium alludi putaret, licet Ambrosius quoque sic extulerit, lib. v, cap. 11: « Aureum etiam vellus aqua nutrit, et lanam in memorati speciem metalli gignunt littora. » Aristoteles lib. v, cap. 15, *Histor. animal.*: Αἱ δὲ πίνναι ὀρθαὶ φύονται ἐκ τοῦ βύσσου ἐν τοῖς ἀμμώδεσι καὶ βορβορώδεσι· « Pinnæ erectæ locis arenosis cœnosisque ex hysso, id est villo sive lana illa pinnali, proveniunt. » Ipse Basilius noster homilia *In divites avaros* de hac pinnarum lana locutus est, tametsi locus non satis fideliter ab interprete expressus videtur: Τὰ δὲ ἐκ θαλάττης ἄνθη ἡ κόχλος, ἡ πίννα, ὑπὲρ τὸ ἐκ τῶν προβάτων ἔριον· « Flores vero ex mari, conchylium, pinna lanam ex ovibus excædunt. » Hoc est, tanta copia pretiosorum istorum colorum exquiritur, ut communium ex ovibus lanarum multitudinem superet. Quam Basilius lanam auream Aristoteles, ratione flavi coloris, byssum appellat, ut notat vir doctus in Athenæi librum v.

Ibid. C 2. *Ut.... immobilem.* Cum a nobis correctus sit textus Græcus, interpretis quoque verba necesse fuit immutari. Sic igitur habuit posterior editio Basiliensis: Φυλάσσειν ὥσπερ καταῤῥιζωθὲν ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει. Henricianus Regius liber: Φυλάσσειν τὴν ναῦν, ὥσπερ καταῤῥιζωθέν, quasi ad τὸ ἰχθύδιον referatur; at Medicæus καταῤῥιζωθεῖσαν habuit, quem secuti sumus, unaque Eustathium veterem interpretem, « naves ingentes ita retardat, ac retinet, ut diutius efficiantur immobiles, velut quibusdam fundatæ radicibus in profundo; » item Ambrosius, lib. v, cap. 10: « Sicut brevis piscis ulus echeneis tanta facilitate memoratur navem ingentem statuere, ut quasi radicatam mari hærere videas, nec moveri. » Oppianus lib. i *De piscatione* vers. 225:

...Κατὰ δ' ἔμπεδον ἐστήρικται,
Ἠύτ' ἐν ἀκλύστοισιν ἐργομένη λιμένεσσι.

Firmiterque defixa est navis, tanquam in tranquillis inclusa portubus. In quem locum scribens scholiastes ex Rondeletio tradit triremem, in qua cardinalis Turnonius vehebatur nostra ætate Romam, in medio cursu omnibus admirantibus fuisse inhibitam, ut minus miremur, quod est apud Plinium lib. xxxii, cap. 1: « Ruant venti licet, et sæviant procellæ, imperat furori, et cogit stare navigia. Fertur Actiaco Marte tenuisse navim Antonii: tenuit et Caii principis navim, et quadragentorum remigum obsequio intercessit, qui quinqueremem trahebant, cum gubernaculo adhæreret. » Idem Plutarchus, lib. ii *Symposiac.*, quæst. 7, de Chæremoniano, cum in Siculo mari navigaret, καὶ θαυμάσαι τὴν δύναμιν, οὐκ ὀλίγην βραδύτητα καὶ διατριβὴν παρὰ τὸν πλοῦν ἀπεργασαμένης τῆς ἐχενηΐδος, « admiratum ejus fuisse vim, cum navigationi haud exiguam tarditatem moramque injecisset, »

Col. 163 C 9. *Deinde ratio.* Argyropylum vertisse admonet Montacutius, « Deinde ratio Manichæorum in contrarium evertetur. » Aptius Cornarius: « Deinde Manichæorum sermo in contrarium ipsis convertetur; » et Eustathius: « Deinde in contrarium Manichæis sermo vertendus est. » Hoc est, ipsorum doctrina de anima, quæ jam terræ inesset, ipsorum dogmatibus adversabitur.

Col. 164 C 13. Οὔτε γάρ. Ita Medicæus codex, at Regius alter, οὔτε γὰρ ὅτε ἤκουσε, βλαστησάτω ἡ γῆ βότανην.

Col. 171 C 12. *Nec facile.* Non hoc vult Basilius, gallinas domo non excedere, sed et ipsas ut columbas esse lascivas. Unde Eustathius, « libidinosa columba, domesticaque gallina. » Cornarii potius usurpanda est interpretatio, « Lascivæ sunt columbæ et domesticæ gallinæ, omni tempore coitus consuetudinem habentes. » Quod sequitur de perdice, obscurius expressit interpres, dicens eum malitiose in præda agere; Eustathius potius audiendus : « Dolosus et zelotypus perdix, interdumque venantibus hominibus ad aliorum captum malitiose consentiens. » Cornarius item ; « Dolosus et zelotypus est perdix, nequiter adjuvans venatores ad prædam. » Meminit et Aristoteles perdicum quorumdam, quos θηρευτάς, *venatores* appellat lib. IX *Histor.*, *animal.*, cap. 8 : Ἐπὶ δὲ τὸν θηρευτὴν πέρδικα ὠθεῖται τῶν ἀγρίων ὁ ἡγεμὼν ἀντιάσας ὡς μαχούμενος· τούτου δ' ἀλόντος ἐν ταῖς πηκταῖς, πάλιν προσέρχεται ἄλλος ἀντιάσας τὸν αὐτὸν τρόπον. « Perdicem venatorem dux silvestrium primus invadit, pugnamque obviam conserit : quo capto compede, alter occurrit, tum alius, atque ita singulis dimicatur. » Plinius lib. X, cap. 33, dum Aristotelis interpretem agit, θηρευτήν appellat *indicem* vel ut corrigit Turnebus, *illicem* : « Capiuntur quoque pugnacitate ejusdem libidinis contra aucupis illicem exeunte in prælium duce totius gregis. Capto eo procedit alter, ac subinde singuli. » Ælianus lib. IV, c. 16, quibus dolis feros illiciat perdices venator exponit : Προσάγεται δὲ ἄρα ὁ πέρδιξ καὶ σειρῆνας εἰς τὸ ἐφολκόν· ἔστηκεν ᾄδων ὁ πρῶτος τὸ μέλος προκλητικὸν εἰς μάχην ὑποθῆγον τὸν ἄγριον· « Utitur perdix venator illecebris quibusdam ad illiciendos feros : ante retia enim positus cantum edit eos lacessentem ad pugnam. »

Col. 174 B. *Nunquam utitur illo.* Hoc quidem nonnulli de apum rege scripserunt, sed id non dicit Basilius, verum aculeo eo non uti ad ultionem. Itaque amplectenda potius videtur Cornarii versio, quæ sic habet : « Et est quidem aculeus regi, sed non utitur eo ad ultionem. » Eustathius : « Et habet spicula quædam, sed his ad læsionem non utitur cæterorum. » Ælianus lib. I, cap. 60 : Λέγει μέν τις λόγος ἀκέντρους εἶναι τοὺς τούτων βασιλέας, λέγει δὲ καὶ ἕτερος καὶ πάνυ ἐῤῥωμένα τὰ κέντρα συμπεφυκέναι αὐτοῖς, καὶ τεθηγμένα ἀνδρειότατα· οὔτε δὲ ἐπ' ἀνδρί ποτε χρῆσθαι αὐτοῖς, οὔτε ἐπὶ ταῖς μελίτταις· « Opinio una est apum reges aculeatos non esse : est rursus altera, eos robore aculeorum peracutorum armatos esse : nunquam tamen eo neque contra hominem, neque contra apes uti. » Plinius lib. XI, cap. 17 : « Non constat inter auctores, rex nullumne solus habeat aculeum, majestate tantum armatus : an dederit eum quidem natura, sed usum ejus illi tantum negaverit. Illud constat, imperatorem aculeo non uti.

Ibid. C. *Pulchra decoraque.* Locus est Proverbior. VI apud LXX, ubi post versum 6, *Vade ad formicam, o piger*, additur in Græco textu, ἢ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλισσαν, καὶ μάθε ὡς ἐργάτις ἐστὶ, τήν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ποιεῖται, ἧς τοὺς πόνους βασιλεῖς τε καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγίειαν προσφέρονται. Quæ S. Ambrosius lib. V, cap. 21, *in Hexaemer.*, Basilii locum Latino exprimens eloquio, sic vertit, *Vade ad apem, et vide quomodo operaria est· operationem quoque quam venerabilem operatur, cujus laborem reges et mediocres ad salutem sumunt.* S. Hieronymus in cap. III Ezechielis : « Et in Proverbiis de ape dicitur, quanquam hoc Hebræa non habeant exemplaria : *Vade ad apem, et disce, quomodo operatrix sit.* » Hæc absunt a textu Græco Bibliorum Plantinianorum, ut et alia fere omnia, quæ in Hebræo textu non habentur.

Ibid. C 12. *Deinde aliæ super.* Ὄροφος quidem cameram, vel tectum, at ὀροφή contignationem sive tabulatum sonat : quam ob causam has apum cellulas describens ait ex interpretatione Cornarii Basilius : « Deinde fistulæ hæ bis ac ter concameratæ, atque instar contignationum ædium inter se superædificatæ sunt; et Eustathius : « Subtilissima forulorum interseptione discluditur, qui binis aut ternis super se sunt ordinati tegminibus. »

Col. 178 C 12. *Quin hunc quoque.* Perperam hoc expressit interpres, quasi nimirum velit auctor aquilam alterum pullum, quem sibi proprium ascivit, tandem ob nutricationis difficultatem abjicere, quod de primo tantum intelligendum est, et cum Jano Cornario vertendum, « familiarem sibi facit, propter alimenti difficultatem abdicans, quem generavit. » Eustathius pariter : « Ita propter victus inopiam cogitur negare, quem genuit. » Ambrosius tamen Basilio non assentitur neque auctoribus, quos ille secutus est. Ait enim : « Aquila quoque plurimo sermone usurpatur, quod suos abdicet fetus, sed non utrumque, verum unum ex duobus : quod aliqui fieri putaverunt geminandorum alimentorum fastidio : sed id non arbitror facile credendum, cum Moyses tantum testimonium pietatis in pullos suos huic dederit avi, ut diceret : *Sicut aquila protegit nidum suum, et super pullos suos concupivit* (*Deut.* XXXII, 11). » Tum addit existimandum esse idcirco nonnunquam rejici pullum, quod radiis solis objectus intrepidam oculorum aciem non servet, ac proinde quasi degenerem abjici. Tuetur tamen Basilium fides et auctoritas Aristotelis, ex quo ista decerpsisse videtur, lib. VI *Histor.*, *animalium*, cap. 6, qui veteris poetæ Musæi versum citat de aquila :

Ὃς τρία μεν τίκτει, δύο δ' ἐκλέπει, ἓν δ' ἀλεγίζει.
Ὡς μὲν οὖν τὰ πολλὰ οὕτω συμβαίνει, ἤδη δὲ καὶ τρεῖς νεοττοὶ ὠμμένοι εἰσίν. Ἐκβάλλει δ' αὐξανομένων τὸν ἕτερον τῶν νεοττῶν ἀχθόμενος τῇ ἐδωδῇ. Τὸν δὲ ἐκβληθέντα δέχεται καὶ ἐκτρέφει ἡ φήνη.

Excludit binos, edit terna, educat unum.

« Sed quamvis magna ex parte sic fiat, tamen et tres

visi aliquando sunt pulli. Alterum in educando expellit tædio nutriendi. Sed pullum ejectum ossifraga excipit atque educat. » Observandum est autem apud eumdem Aristotelem plura aquilarum efferri genera, lib. IX *De historia animalium*, cap. 32, ac de tertio earum genere colore nigricante illum subjicere, ἐκτρέφει δὲ μόνος οὗτος τὰ τέκνα, καὶ ἐξάγει, « una hæc fetus suos alit, atque educit:» tum expositis variis aquilarum generibus in commune de illis prædicat, τρέφουσι δὲ νεοττοὺς, ἕως ἂν δυνατοὶ γένωνται πέτεσθαι· τότε δὲ ἐκ νεοττίας αὐτοὺς ἐκβάλλουσιν. « Alunt suos pullos, donec potestas volandi fiat : tum nido eos expellunt. » Utrumque locum expressit Plinius lib. X, c. 3. Sic enim de aquila quam melænaeton Græci dicunt : « Minima magnitudine, viribus præcipua, colore nigricans ; sola aquilarum fetus suos alit ; cæteræ, ut dicemus, fugant. » Tum de aquilis cæteris in commune addit : « Pariunt ova terna ; excludunt pullos binos ; visi sunt et tres aliquando : alterum expellunt tædio nutriendi. » Quod igitur de aquilis in Deuteronomio scriptum est pullos nutrientibus ac foventibus, ad malænaeton referendum est, præsertim cum scribat Ælianus lib. II, cap. 40 : Ζηλοτυπώτατον εἶναι ζῶον ἀετὸν περὶ τὰ νεόττια· ἐὰν γοῦν θεάσηταί τινα προσιόντα, ἐπελθεῖν ἀτιμώρητον οὐκ ἐπιτρέπει· « Ex omnibus animalibus maximo studio in fetus suos exsistere aquilam : quare acriter eum persequitur quem in nidum invasisse conspexerit. » Quæ vero de sævitia quarumdam aquilarum in pullos suos alii narrant, in aliud aquilarum genus competunt.

Col. 180 C. Οὐρανοῦ, *cœli*. Desunt hic quædam apud Argyropylum, neque enim exprimunt illa, τοῦ ἀέρος προσειρημένου. Recte Cornarius, « cœlo hic urano Græcis ipso aere appellato. » Hic ergo scribendum : « Juxta firmamentum autem cœlum appellatur, hoc est οὐρανός, a verbo ὁρᾶσθαι, quod est *videri*. » Nec ipse Eustathius mentem auctoris expressit : « Cœlum autem hic intelligere debemus a cernendo dictum : Græce enim οὐρανός vocatur ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι. » Ambrosius, lib. V, cap. 22 : « Οὐρανός autem ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est a videndo : ideo quod aer perspicuus sit, et ad videndum purior, in aere volitantia genera dixit animantium. » Ab Hippocrate quoque more vulgi dicitur aer, qui supra nos est, usque ad nubium regionem, ut annotat Gorræus ex Galeno. Alii derivant ab ὅρος. Aristoteles *De mundo*, cap. 6 : Οὐρανὸν ἐτύμως καλοῦμεν ἀπὸ τοῦ ὅρον εἶναι τῶν ἄνω· « Uranon ab origine vocis dicimus, quasi terminum extimum supremorum corporum. » Philo Judæus libro *De plantatione Noe* : Τὸν δὲ αἰθέριον ἐν κύκλῳ τόπον ὠχυροῦτο, τῶν ἐντὸς ὅρον τε καὶ φυλακτήριον αὐτὸν τιθείς· « Hæc autem circumquaque munivit aere, extimum hunc terminum pro munimento custodiaque statuens, unde cœlum Græcis nominatum videtur. »

Col. 182 C 6. *Per occultos*. Eustathius. « per occultos aditus latenter ingredi molientes. » Nam Livius quidem, lib. V, cap. 47, scribit Gallos animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, sublevantes invicem, in summum evasisse, et Plutarchus in *Camillo*, περὶ μέσας νύκτας ἐπιβάντες ἅμα πολλοὶ τῆς πέτρας ἐχώρουν ἄνω μετὰ σιωπῆς· « Noctis conticinio multi simul cœperunt silenti agmine petram scandere. » Diodorus Siculus lib. XIV : Τῶν δὲ Κελτῶν τινες κατὰ τῆς πέτρας ἔδησαν· « Quidam autem ex Gallis in summum rupis evasere. » Attamen Servius quorumdam meminit, qui Basilio suffragantur, et per occultos cuniculos ascendisse Gallos volunt, scribens in VIII *Æneid.* et in illud,

Galli per dumos aderant, arcemque tenebant :

« Gallos alii per dumeta, et saxa aspera, alii per cuniculos dicunt conatos esse ascendere. »

Col. 182 D 4. Ἀνθρώπων κατασκ. Duo Regii mss. παρασκευάσαντος.

Ibid. D 5. *Ut seleucis avis*. Hæc aliter interpungenda sunt, atque ab interprete digesta occurrunt; iteratur enim interrogatio in textu Græco hac ratione : « Atque mandatum? quonam pacto seleucis avis eam insequitur, remedium cladis, insatiabilem a creatore naturam sortita, quo tanta divino benef. pernic. e med. tolli possit? » Illustrat hunc locum interpretatione sua et exemplo Ambrosius, lib. V, c. 23 : « Locusta, sicut in Exodo legimus, cœlestis ultionem offensionis exsequitur, piæ ministra vindictæ : hanc quoque avis devorat seleucis, sic enim Græco avis hæc nuncupatur nomine, data ad remedium malorum, quæ locusta consuevit inferre. » Eustathius Latina dictione utitur : « Quomodo etiam mergus insatiabilem vescendi patitur orexim, per quam vulneribus suis ventris remedia sanitatis acquirit? » Galenus, lib. VI *De locis affectis*, cap. 3 : Ὡς τοῖς ὀρνιφύοις, ἃ καλοῦσιν ἐν Ἀσίᾳ παρ' ἡμῖν σελευκίδας· ἀτρεκέως γὰρ ταῦτα δι' ὅλης ἡμέρας ἀπλήστως ἐσθίοντα διαταχέως αὐτοὺς ἐκκρίνει· « Ut aviculæ, quas nostrates in Asia seleucidas vocant, jugiter enim ac toto die locustas edunt, at celeriter eas excernunt. » Gesnerus, lib. III *De avibus*, addit ex Ant. Galat. De Japygiæ situ : « De harum avium genere videri avem marinam, quæ in Apulia gaina dicitur, quæ bruchos iis locis nimium abundantes devorat, et ovis eorum fetibusque vescitur : » quod annotare operæ pretium censui, quoniam Ulysses Aldrovandus lib. X, cap. 5 *Ornithologiæ*, meras esse fabulas putat, quæ de seleucide veteres prodiderunt. Zosimus Comes seleuciades appellat aves istas lib. I *Histor.*, pag. 659 edit. Wechel. : Ἅπασι τοῖς ὑπὸ λύμης ἀκρίδων ἐνοχλουμένοις σελευκιάδας παραδιδοὺς, αἳ δὴ ταῖς ἀκρίσι συμπεριιπτάμεναι, καὶ τοῖς στόμασι ταύτας δεχόμεναι, παραχρῆμα πλῆθος ἄπειρον διέφθειρον· « Quod omnibus a locustarum lue vexatis seleucides dare solitus fuerit, quæ circum locustas volantes, et rostris eas capientes, infinitam earum multitudinem statim absumebant. » Meminit earum et

Plinius lib. x, cap. 27, et ipse Basilius hom. 7 *in ditescentes*.

Col. 183 D 8. ***Mulieres, sedetis.*** Interpres ediderat, « O mulieres, repetitis vicibus ordimini, et retorquetis vestram operationem sedentariam, fila nimirum, » etc. Eustathius, « Itaque, vos matronæ, quando sedetis eorum revolventes opera, id est stamina, quæ Seres huc dirigunt. » Cornarii verba usurpavimus, neque obsecuti sumus doctissimi viri conjecturæ, qui hic legendum censuit, ἐνατενιζόμεναι, « intuentes, » pro ἀναπηνιζόμεναι, quippe quod et duo Regii vulgatam lectionem tueantur, et Aristoteles de bombycibus agens hoc eodem verbo utatur, lib v, c. 19, *Histor. animal.* : Ἐκ δὲ τούτου ζώου καὶ τὰ βομβύκια ἀναλύουσι τῶν γυναικῶν τινες ἀναπηνιζόμεναι, κἄπειτα ὑφαίνουσιν· « Ex hoc animalis genere bombycia illa mulieres nonnullæ retorquendo in filum deducunt, deinde texunt. » Plinius quoque lib. xi, cap. 23, lanificia bombycum scribit humore lentescere, mox in fila tenuari junceo fuso. Suidas, ἀναπηνίζω, ἀναλέγομαι, ἑκλύω, ἀνακυλίω, « hoc est, fuso circumacto recolligo, ac revolvo. » S. Ambrosius, lib. v, cap. 23 : « Ex hujus filis mollia illa Seres depectunt vellera, quæ ad usus sibi proprios divites vindicarunt. » Alludit nimirum ad illud Virgilii II *Georgic.* :

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres.

Sed observandum est quosdam ex veteribus ita lanificii hujus ortum narrare, ut velint Seres Indiæ populos ex foliis et ramis arborum fila depectere hæc serica. Ita Plinius, lib. vi, cap. 17 : « Seres lanificio silvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem : unde geminus feminis nostris labor, redordiendi fila, rursumque texendi. » Amm. Marcellinus, lib. xxiii : « Apud Seras sublucidæ silvæ, in quibus arborum fetus aquarum asperginibus crebris velut quædam vellera mollientes, ex lanugine et liquore mistam subtilitatem tenerrimam pectunt. » At Basilius et Ambrosius ab his populis Indiæ mitti sericum ex bombycum lanificio desumptum volunt; quo pacto etiam Servius, in illum Virgilii locum scribens, vermes illos bombyces in arboribus collocatos fuisse putat, neque lanam arboream admittit, licet alii multi dissentiant historici.

Col. 185 B 7. Ἐπιθυμητικᾶ. Duo Regii melius ἐπιθυμητά, ut et psalm. xviii, 11.

Col. 187 A 11. ***Matutina.*** Non ut interpres scripserat, « quam aurora exoriente primum apparavi. » Ad verbum, « mensa sermonum. » Eustathio, « sermocinationis matutina mensa : » ne quis forte putaret summo mane concionari solitum Basilium. Porro factum Elisei narratur IV Reg. iii, 39 : sed illud, παρῃτοῦντο, non satis expresserat Argyropylus, « in præbendis epulis vilis habebatur. » Eustathius dixit : « Neque enim Eliseum ut improbum pastorem refutabant illius temporis convivæ. » Insistit vestigiis beati Ambrosii, lib. vi. c. 2 : « Neque enim Eliseum amici, quasi malum convivam agrestia apponentem olera, refutarunt. »

Ibid. C 14. *An speciem habeat vanni.* Græcam vocem retinuerat Argyropylus, « an lienoeides, et in medio concava. » Cornarius dixit, « vanno ac ventilabro similis. » Eustathius penitus omisit. Sic apud Aristotelem, lib. ii *De cœlo*, cap. 13, eadem terra dicitur : Πλατεῖα καὶ τὸ σχῆμα τυμπανοειδές, « plana et figura tympano similis, » quod unum fuisse ex placitis Leucippi philosophi refert Plutarchus lib. iii, c. 10, *De placitis philosoph.* Democritus vero, δισκοειδῆ μὲν τῷ πλάτει, κοίλην δὲ τὸ μέσον, « formam disci habere terram in superficie, in medio cavam esse dicebat. »

Col. 194 B. 3. *Ut figuratus.* Argyrop. : « Uti forma te natura insignivit, et tuam vitam disponere velis. In republica cœlesti versare. » Eustathius dixit, « quomodo natus es, ita propriam disponas vitam : » sed Cornarius multo fidelius vertit : « velut figuratus es, ita etiam dispone tuam ipsius vitam. » Hoc nimirum vult quod iisdem pene ac plane germanis horum verbis Gregorius Nyssenus ejus frater, orat, 2 in illud, *Faciamus hominem*, Ἄνθρωπος οὐκέτι εἰς γαστέρα βλέπει, ἀλλ' εἰς τὰ ἄνω. Κεφαλὴ αὐτῷ ὑψηλή, ἵνα τὴν ἄνω βλέπῃ συγγένειαν. Ὀφθαλμοὶ οὐκ εἰς τὴν γῆν νεύοντες. Μὴ τοίνυν ποίει σεαυτὸν παρὰ φύσιν, μὴ τὰ γήινα περισκόπει. « Homo non ventrem despicit, sed superiora contuetur. Caput illi sublime est, ut genus cœleste suspiciat. Oculi non tendunt in terram. Quocirca ne vim inferas naturæ tuæ, terram ne spectes. » Cicero, II *De natura deor.* : « Primum homines humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem cœlum intuentes capere possint. » Ovid., I *Metamor.* :

Os homini sublime dedit, cœlumque tueri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Illud porro, πολίτευμα ἔχε ἐν οὐρανοῖς, « in republica cœlesti versare, » interpretatus est Argyropylus, non animadvertens fortasse uti Basilium verbis Apostoli, Philippens. iii, 20 : Ἡμῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει· quod Vulgatæ Latinæ auctor interpretatur, « Nostra autem conversatio in cœlis est, » non, ut inepte Beza : « Nostra vero civitas in cœlis est : » melius Tertullianus, *De corona militis*, cap. 3 : « Municipatus noster in cœlis est; » et *contra Marcionem*, lib. iii, cap. 24 : « Utique cœlesti civitati eum deputat, et municipatum nostrum in cœlis esse pronuntians. » Passim tamen apud Patres Græcos pro moribus cujusque privatorum sumitur πολιτεία, vel pro Ecclesiæ disciplina, quamobrem illud Chrysostomi, homil. 75 *in Matthæum*, recte immutatum est nuper sub finem homiliæ : Ἀλλ' οὐδὲν ὄφελος ἐντεῦθεν εἰς ἀπολογίαν αὐτοῖς, ὥσπερ οὖν οὐδὲ τοῖς πολιτείας ἕνεκεν μετανοοῦσι τότε· « Sed nihil utilitatis inde accipient, quemadmodum neque illi qui eversa civitate resipiscunt. » Imo, « quemadmodum nec illi, quos tum vitæ anteactæ pœnitebit.

Col. 192 C 7. Διὰ τὴν ἐκ φύσεως. Omisit hoc interpres, at non Eustathius, qui vertit eleganter, « vitio superbiæ naturalis elatus refugit aliorum consociationem. » Cornarius, « propter naturæ superbiam. » Ad verbum, « propter insitam a natura superbiam. » Immutavimus etiam illud paulo ante εὐχάριστον ὁ κύων, « gratiosus canis, » nam εὐχάριστος est « memor beneficii, » non, « qui gratia valet. » Eustathius, « gratificus canis. » Simile illud infra, τὸ δὲ μνημόσυνον τῆς χάριτος τοῦ ζώου τίνα τῶν ἀχαρίστων πρὸς εὐεργ. οὐ καταισχ.

Col. 194 B 8. *E stabulis ad ex.* Argyropylus, « lætis aspectibus e stabulis suis egrediuntur, et recta ad viarum exitus spectant. » At non dicit auctor, boves egredi e stabulis hiemis tempore, sed ex iis prospectare, atque egrediendi cupiditatem præ se ferre : quod quomodo fiat, fusius exponit S. Ambrosius, lib. VI, cap. 4 : « Iidem ubi naturali sensu mutationem cœli collegerint, foras spectant, et ultra præsepia cervices extendunt suas, una omnes specie, ut prodire se velle testentur. » Eustathius denique sic vertit : « De stabulo foris simul omnes aspiciunt mutantes vultum. »

Col. 198 C 7. *Ex his liquet.* Sic interpretati sumus loco illorum, quæ Argyropylus ediderat : « Hæc indicant animantes cunctas istiusmodi natura indociles esse ac doctrinæ rudes. » At enim hic ἀδιδάκτους cum dicit εἶναι τὰς φύσεις, idem significat, ac si αὐτοδιδάκτους appellaret, hoc est, suapte natura facere pleraque animalia res illas omnes, nec opus esse, ut ipsis illæ doctrina vel præceptis aliorum innotescant. Sic loquutus videtur Clemens Alexandrinus, lib. III *Pædagog.*, cap. 8 : Οἱ μὲν διδαχθέντες ἐσώθησαν· οἱ δὲ αὐτοδιδάκτως, ἢ ἐζήλωσαν ἢ ἐζήτησαν ἀρετήν· « Ex hominibus alii quidem docti servati eunt, alii vero sua sponte virtutem vel amplexi sunt vel quæsierunt. » Basilius ipse in Commentario *in Isaiam* : Τὰ γεννώμενα ὑπὸ τῶν κερασφόρων ζώων τὴν θηλὴν ἀδιδάκτως ἐπιζητεῖ· « Cornutorum animalium pulli ubera nullo docente perquirunt. » Eustathius hoc loco vertit, « Quia naturalis prudentia doctrinæ traditione non utitur. » Paulo post D. 3, ταῦτα δείκνυται παρὰ τῆς φύσεως ὁ κύων πεπαιδευμένος, idem Eustathius clarius interpretatur, « ea quæ per otium vitæ longum quidam sedentes vix invenire potuerunt, beneficio naturali canis consecutus asseritur. »

Col. 199 A 14. *Leonis unius.* Addidimus vocem « unius » verbis interpretis, quam et Eustathius omisit : sed agnoscunt Regii duo λέοντος ἑνός. Suffragantur huic sententiæ de leænæ partu unico Herodotus, *Thalia*, p. 232 : Ἡ λέαινα ἰὸν ἰσχυρότατον καὶ θρασύτατον, ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ τίκτει ἕν· τίκτουσα γὰρ συνεκβάλλει τῷ τέκνῳ τὰς μήτρας· « Leæna, validissimum ferocissimumque animal, semel in vita unum parit : nam una cum fetu uterum emittit. » Ægyptii quoque, ut est apud Horum Niliacum, mulierem quæ semel tantum peperit significare volentes, leænam pingunt. Epiphanius demum hæresi 78 : Εἰ γὰρ σκόμνον λέοντος Ἰούδας ἀνίστεται Ἰακώβ, λέγων τὸν Χριστὸν, καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου· Ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα· λεαίνῃ δὲ δευτέρα οὐ γίνεται κύησις· ἄρα οὐκέτι κύησιν οἶδεν ἡ Μαρία, οὐκέτι συνάφειαν σωμάτων ἡ ἁγία παρθένος· « Si enim catulum leonis Juda obscure dixit Jacob, Christum dicens, et in Apocalypsi habetur, *Ecce vicit leo de tribu Juda*, leænæ autem non contigit secundus partus : ergo non amplius partum novit Maria, non amplius conjunctionem corporum sancta virgo. » Avicenna causam reddit, citatus a Cœlio Rhodig., lib. XXVIII, cap. 9, cur semel pariat ; ob caloris nimietatem. Adversantur tamen eidem sententiæ, et historiæ περὶ μονοτοκίας, primum ipsa Scriptura sacra, quæ plurium catulorum leænæ meminit, non singulari numero catuli tantum, Job XXXVIII, 39 : « Nunquid capies leænæ prædam, et animam catulorum ejus implebis ? » Hieronymus in VII Danielis : « Dicunt qui de bestiarum scripsere naturis, leænas esse ferociores, maxime si catulos nutriant. » Homerus, lib. XVII *Iliados* :

Ἑστήκει ὥς τίς τε λέων περὶ οἷσι τέκεσσιν.
Utque leo in silva stabat, sua pignora circum.

Horat., lib. III *Carm.*, ode 20 :

Non vides, quanto moveas periclo,
Pyrrhe, Gætulæ catulos leænæ.

Plutarchus, lib *De amore prolis*, citans ex eodem Homeri libro *Iliados* versum, leonem ait, πρὸς τοὺς κυνηγοὺς σπένδεσθαι περὶ τῶν τέκνων· « Cum venatoribus pacisci de catulis. » Plinius, lib. VIII *Histor.*, cap. 16, vulgarem illam opinionem refutat : « Semel autem edi partum lacerato unguium acie utero in enixu vulgum credidisse video Aristoteles tradit, leænam primo fetu parcre quinque catulos, ac per annos singulos uno minus, ab uno sterilescare. » Verba Aristotelis hæc sunt, lib. VI, cap. 31, *De Histor. animal.* : Τίκτει, ὡς ἐπὶ πολὺ δύο, τὰ μέντοι πλεῖστα ἕξ, τίκτει δὲ ἐνίοτε καὶ ἕν. Ὁ δὲ λεχθεὶς μῦθος περὶ τοῦ ἐκβάλλειν τὰς ὑστέρας τίκτουσι ληρώδης ἐστί. « Parit magna ex parte geminos, sed cum plurimos sex catulos, nonnunquam etiam unum. Quod autem de leæna fertur vulvam cum partu emittere, delira fabula est. » Tum addit, *leones* Syriæ quinquies in vita parere, primum quinque, post uno subinde pauciores, deinde steriles agere ; sed hoc generatim de omnibus leonibus, lib. III *De generatione animalium*, cap. 1 et 10, unde Plinius illud accepit, et Ælianus, lib IV, cap. 34, *De animalibus*. Oppianus, lib. III *Cyneget*, Philostratus, in *Vita Apollonii*, lib. I, cap. 16, ter leonem in vita parere, prima vice tres, secunda duos, quod si tertio, forte unum. Severus Sulpicius, *Dial.* 1, cap. 9, scribit Nitriæ monachos ad quemdam anachoretam pervenisse in deserto Memphi contiguo, qui leænæ catulis quinque cæcis visum restituit, quos in spelunca nutriebat. Idem ferendum est judicium de altera viperæ historia, seu fabula, quam subjicit hic Basilius ex eodem Herodoti fonte deductam, et ex ejus lib. III, quam et Horus Apollo,

hieroglyphico 56, Plutarchus, lib. *De garrulitate*, Plinius, lib. x, cap. 62, Ælianus, lib. i, cap. 25, *De animalibus*, propagarunt. Theophrastus, lib. xv, cap. 16, non catulos viperæ parentis uterum exedere, sed matrem uteri angustiis compulsam disrumpi tradit. Nicander item, in *Theriacis*, et Athanasius, quæst. 56 *ad Antiochum*, Epiphanius, hæresi 26. Refellitur hæc historia contraria experientia et auctoritate Aristotelis, lib. v, cap. 34, *Historiæ animalium*, qui de vipera hoc tradit : Τίκτει μικρὰ ἔχιδνα ἐν ὠμέσιν, οἳ περιῤῥήγνυνται τριταῖοι· τίκτει δὲ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ καθ' ἕν· « Parit catulos obvolutos membranis, quæ tertia rumpantur : parit autem singulis diebus singulos. » Philostratus, iib. II *Vitæ Apollonii*, scribit, visam viperam serpentes, quos pepererat, lingua lambere. Albertus Magnus, in *Histor. animal.*, 25, vulgarem sermonem de partu viperæ et ipsum Plinium velut mendacium asserentem irridet, quem recentiores multi sequuntur, ut Pierius, lib. XIV *Hieroglyphicorum*, Brodæus, *Miscellaneor*, lib. XXXIII, cap. 11, cardinalis Toletus, in III Lucæ annot. 22, qui sacros doctores admonet, vulgarem secutos opinionem, eam satis sibi existimantes ad similitudines, quibus utebantur, concinnandas.

Col. 202 B 8. *Et quidem sunt.* Admonet Argyropylum aptius interpretatum in veteribus editionibus doctiss. Montacutius : « Nunc vero sunt, qui memoriæ prodiderunt trecentis annis et ultra elephantem vivere. » Τινὲς ἱστοροῦσι, dixit, non, τινὲς ἴσασιν. Cornarius : « Nunc autem tradunt aliqui trecentos annos et plures adhuc vivere elephantem. » Eustathius, « fertur autem elephantum trecentos. » Item illud quod sequitur, διὰ τοῦτο συμπεπηγός, non affertur a Basilio tanquam diuturnitatis vitæ causa, ut interpretis verba sonant, et hæc Ambrosii : « Nunc autem et trecentis et amplius feruntur annis vitam producere, quia omnia sibi ad magnitudinem membra conveniunt ; » et hæc Cornarii : « Propter hanc artuum compagem nullos articulos habentem : » sed hoc significant, cum diu vivat, idcirco compactis et non distinctis membris eum præditum esse. Hic ergo scribendum, « his tanto plures, propterea compacta et nullis articulis distincta sunt ejus membra. » De longævitate elephanti Aristoteles, lib. VIII, c. 9, *De histor. animal.*: Τὸν δ' ἐλέφαντα ζῆν φασιν οἱ μὲν περὶ ἔτη διακόσια, οἱ δὲ τριακόσια· « Elephantem alii annos circiter ducentos vivere aiunt, alii trecentos. » Idem Plinius, lib. VIII *Histor.*, cap. 10, et Ælianus, lib. XVII, cap. 7.

IN HOMILIAS IN PSALMOS.

Col. 211 B 14 *Aut certe.* S. Augustinus in Prologo *in Psalmos*, vel quisquis ille est, qui Prologum hunc e Græco Basilii Latine convertit, et S. Augustini tractatibus *in Psalmos* præfixit, quem tamen theologi Lovanienses in manuscriptis codicibus ejus operum non receperunt, hunc locum ita interpretatus est ; non ut Tilmannus, « vel certe morum maturitate nondum incanuerunt : » possunt enim maturitate morum etiam non senes pollere, et juvenilis ætas exprimenda fuit. Cornarius edidit, « quo pueri ætate, aut etiam omnino moribus. » Atque hæ genuinæ sunt et legitimæ homiliæ Basilii in Psalmos, ex quibus in Catena Nicetæ Heracliensis et aliis similibus decerpta fragmenta citantur, non item illa scholia *in Psalmos*, falso illi attributa, quæ in Latinis editionibus ad calcem libri subjungebantur, quæque alibi monuimus ex homiliis *in Psalmos* B. Joan. Chrysostomi in compendium redactis, et commentario Theodoreti *in* eosdem *Psalmos* esse consarcinata.

Col. 214 C. *Superne attactum.* Non hoc vult Basilius, in superiori parte tangi psalterii chordas, sed in superiori parte concava sonum efformari, ut ex Beda constat in Commentario *in Psalmos* : « Psalterium musicum instrumentum ad modum litteræ Delta, quæ triangulata est, formatum ; superne habens ventrem concavum. » Hausit hoc fortasse Beda ex Commentario Hieronymi *in psalmum* XXXII : « Psalterium desursum habet cavamen, prædicatio cœlestis vel mandata intelliguntur in sanctis, quæ de supernis veniunt : cithara deorsum habet cavamen. » Quin etiam hinc allucet explicatio verbis Joan. Chrysostomi *in Psalmos*, quæ repetuntur etiam ab Euthymio : Ψαλτήριον τῶν ἐντατῶν μὲν ἦν, πλὴν ὄρθιον, καὶ ἄνωθεν εἶχε τῶν φθόγγων τὰς ἀφορμάς· « Psalterium ad id genus instrumentorum pertinet quæ intenduntur : est autem arctum, et superne causas habet, unde voces emittat. » In proœmio quod eidem Chrysostomo tribuitur observatum est, quod etiam a plerisque recentioribus, qui Commentarios ediderunt *in Psalmos*, approbatur, quod apud Græcos psalterium, ab Hebræis nablam dici vel potius נבל *nevel* : et sane LXX sæpius Hebræam vocem illam τὸ ψαλτήριον vertunt, ut psalmo LVI, 11, Ἐξεγέρθητι, ψαλτήριον καὶ κιθάρα, *Exsurge, psalterium et cithara* ; et psal. CL, 3, Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ, *Laudate eum in psalterio et cithara* ; in quibus locis prius נבל deinde כנור *kinnor* ponitur. Sæpius dixi, quia non semper, sed aliquando vice versa, priori loco *nevel* κιθάρα, posteriori *kinnor* ψαλτήριον Græce effertur, ut psalmo LXXX, 2, Ψαλτήριον τερπνὸν μετὰ κιθάρας, *Psalterium jucundum cum cithara* : et Genesis IV, 21, ubi Vulgata : « Ipse fuit pater canentium cithara et organo. » LXX. Οὗτος ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν, *Hic fuit*

Qui ostendit psalterium et citharam. Hebraice est כנור ועוגב *kinnor veghougab*, quod tertium instrumenti musici genus aliquando κιθάρα dicitur, ut hoc Genesis loco, aliquando ψαλτήριον, ut Ezechielis XXXIII, 32, Ὡς φωνὴ ψαλτηρίου, et psalmo CL, 4, Ὄργανον· *Organum.* Quod igitur hoc loco Basilius de forma psalterii narrat, sic accipiendum censeo,ut ei generi musici instrumenti conveniat, quod aqud Græcos in usu erat, et ψαλτήριον ab eis vocabatur : an vero nablæ conveniat, sive alteri Hebræorum instrumento, non ita certum est, cum nobis non certo constet, an eadem fuerit forma psalterii et nablæ.cum a cithara psalterium distinguant scriptores, et tamen Septuaginta varia Hebræorum instrumenta nunc psalterii exprimant, nunc citharæ dictione. Sed ut ad interpretationem redeamus Basilii, ea concipienda videtur his verbis Cornarii : « Nam citharæ ac lyræ æs ex inferiori parte ad plectrum sonitum edit : hoc vero psalterium concentuum concordiæ causas ex superiori parte habet. » S. Augustinus demum scribens *in psalmum* LVI, et in illud, *Exsurge, psalterium*, differentiam illam psalterii et citharæ sic explicat, ut Basilii interpretem agat : « Psalterium est organum, quod quidem manibus fertur percutientis, et chordas distentas habet : sed illum locum, unde sonum accipiunt chordæ, illud concavum lignum, quod pendet et tactum resonat, quia concipit aerem, in superiore parte habet. »

Col. 215 B 2. *Ut oculis ultra.* Ὑπερκύπτοντες πόνους dixit, quod alii auctores aliter extulissent, ὑπερκύπτοντες πόνων, ut in veteri lexico, ὑπερκύπτον τοῦ ὕδατος φύλλον, « folium extra aquam eminens. » Budæus tamen in *Commentariis* citat similem locum hujus nostri auctoris homil. *De invidia* : Ὅλως δὲ ὑπερκύψας τῷ λογισμῷ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ πρὸς τὸ ὄντως καλὸν καὶ ἐπαινετὸν ἀπιδών· « Qui mente et cogitatione se sustulerit supra humana, et ad veram pulchritudinem laudemque se converterit. » Male igitur verterat interpres hoc loco, « ut laboribus, dum in manibus sunt, veluti jam transmissis, tota mente ad bona. » Similem sententiam protulit Chrysostomus homil. 8 *De pœnitentia*, p. 692 edit. Paris : Ἂν μὲν γὰρ τὸν πόνον ἴδῃς τῶν κατορθωμάτων, βαρὺ καὶ φορτικόν· ἂν δὲ τὴν ἀμοιβὴν ἴδῃς, κοῦφον καὶ ῥᾷστον τὸ προκείμενον· « Sic enim laborem prospexeris, grave atque onerosum ; si vero retributionem consideraveris, leve et facile, quod proponitur. »

Ibid. B 13. *Quam nulla attingit.* Atqui dixerat interpres, » nulla eam attingit loci permutatio. » Verumtamen non loci tantum, sed nec ullius rei mutationem experitur. Alludit enim ad illud Jacobi I, 17 : « Apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio ; » οὐκ ἔνι παραλλαγή, *non est*, inquit Apostolus, non ut interpres, « non conspicitur. » Quamobrem Cornarius potius sequendus, *Circa quam non est alteratio.* Paulo post « proinde merces. » Omissa fuerant hæc ab interprete, scripserat enim : « Nam una virtus viri et feminæ est, quando par utrique creatio est, honorque similis. Audi Gen. Ergo sequitur par sententia. Τούτων καὶ ὁ μισθός. » Cornarius edidit : « Nam et creatio utrisque æqualis, quare etiam merces eadem utrisque. » Sequebatur apud interpretem. « Fiat, inquit Deus, homo : » quod immutavimus, neque enim his verbis concepta sententia hæc in Scriptura reperitur, sed prout edidimus, et Græca Basilii verba sonabant. Gen. I, 26, 27.

Col. 222 D. *Sed meliori.* Admonuimus olim πολιτείαν hic non rempublicam aut civitatem, jusve civitatis sonare, ut Actor. XXII, 28 : Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην · *Ego multa summa civitatem hanc consecutus sum ;* sed vitæ rationem et conversationem, ut Ephesior. II, 12, ἀπηλλωτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ, *alienati a conversatione Israel* ; quam alibi apostoli ἀναστροφήν appellant, I Petri III, 2 ; vel πολίτευμα, ut Philippens. III, 20.Idcirco merito a viro doctissimo emendata est prior versio, « sed superiore ratione ad rempublicam sive sodalitatem studiosam pietatis se recepit : » eodemque modo corrigendus similis apud Chrysostomum locus homil. 75 *in Matthæum* : Ἀλλ' οὐδὲν ὄφελος ἐντεῦθεν εἰς ἀπολογίαν αὐτοῖς· ὥσπερ οὖν οὐδὲ τοῖς πολιτείας ἔνεκεν μετανοοῦσι τότε· « Sed nihil inde utilitatis accipient ; quemadmodum neque illi qui eversa civitate resipiscunt. » Nonnunquam etiam non tam de privata cujusque vita, quam de publica Ecclesiæ disciplina,et cultu Dei usurpatur, ut apud eumdem Chrysostom. *in psalm.* XLIX : Τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ἡ λατρεία πᾶσα, καὶ ἡ πολιτεία τῆς παλαιᾶς νομοθεσίας· « Sancta sanctorum, omnis cultus, omnisque forma ac ritus legis veteris ; » et, Μάλιστα μὲν καὶ αὐτὸς ὁ τῆς διδασκαλίας τρόπος ἐνηλλαγμένην παρεισάγει πολιτείαν· « Maxime quidem et ipse modus docendi introducit mutatam formam religionis. »

Col. 223 B 3. *Dum æterna.* Αἰώνια verterat interpres « sæcularia, » qua voce res mundi hujus ceduci designantur. Cornarius, « ubi æterna secum volutarit. » Subjicit deinde, ἐκεῖ δουλαγωγίαν σαρκός, « disciplinam carnis, » ubi substitui posse pridem monuimus, « castigationem carnis : » vel « mancipationem, « vel « macerationem. » Sic enim expressit Latinæ Vulgatæ auctor illud Apostoli I Cor. IX, 27 : Ὑποπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ. *Castigo corpus meum, et in servitutem redigo.* Cornarius scripsit, « Hic videt carnis delicias, illic carnis servitutem. »

Ibid. D. *Ut in plerisque aliis.* Aptius Cornarius· « Cum in naturam plerumque consuetudo transeat. » Id enim valet τὰ πολλά, ut infra, καὶ στρατιῶται μὲν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς στρατοπεδάρχαις ἐξομοιοῦνται· « et milites plerumque ducibus assimilari solent. » Huic dicto germanum illud in regula fusius disput. 6 : Ἔθος γὰρ διὰ μακροῦ χρόνου βεβαιωθὲν φύσεως ἰσχὺν λαμβάνει. At Gregorius Nazianzenus non φύσιν, sed νόμος aliquando fieri dicit orat. 34 : Ἐπειδὴ χρόνῳ τὸ ἔθος βεβαιωθὲν ἐνομίσθη νόμος· « Consuetudo

enim temporis longinquitate confirmata pro lege habita est. »

Col. 223 D 6. *Ne injicias.* Interpr. « Ne applices oculum tuum.» Verbis usi sumus editionis Romanæ in quam Nobilius annotavit, Proverb. IX, 18, hæc abesse a Vulgata Latina, sed haberi apud LXX, et citari a sanctis Patribus Cypriano, et Ambrosio et Hieronymo, quibus addi et S. Basilii calculus potest. Apud Cornarium perperan Proverbior. cap. v annotatum erat : sed inversus est ordo verborum Scripturæ, ἀλλ' ἀποπήδησον, μὴ χρονίσῃς ἐν τῷ τόπῳ αὐτῆς, μηδὲ ἐπιστήσῃς τὸ σὸν ὄμμα πρὸς αὐτην.

Col. 225 D 5. Συνεμφαίνουσιν. Oliv. codex habet, συνεμφανίζουσιν ἑαυταῖς. Anglici συναναφαίνουσιν ἑαυταῖς καὶ τ. β. τῶν περιβλεπόντων. » eorum a quibus circumspiciuntur.» Plinius in *Panegyrico*: «Vita principis censura est eaque perpetua : ad hanc dirigimus. » Claudianus, *De quarto Honorii consul.* :

....Componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic infiectere sensus
Humanos edicta valent, quam vita regentis.

Col. 226 D. *Qui potentia* Græca sonant ex verbis Cornarii, « qui avarum imitatur aut alium, qui ex alia quadam malitia civilem aliquam illustrem potestatem adeptus est,aut gentium imperium habet, aut exercituum dux est.« Omisit interpres,ἐξ ἄλλης τινὸς πονηρίας· et paulo post τοῦ ζηλονουμένου perperam expressit, « quem imitatorem habet, » cum scribere debuisset, cum Cornario,« ejus quem imitatur. »

Col, 227 A 10. *Etsi autem quæ.* Interpres, « Si antem, quæ cœpi dicere de vitandis ante omnia malis, deque profectione per bona opera consequenda, hoc sermone non absolvi. » In quibus verbis truncatam fuisse sententiam auctoris lector animadvertit

Col. 230 A 7. *Irrita faciendo.* Legebatur antea, « in irritando ita strenuam ac fortem operam.» Valaterranus scripserat, « consilium irritavit, atque ita strenuam. » Tilmannus fortasse hoc pacto immutarat ; « consilia irritando.» quod Latinum non est. Basilius dixit : διαλύων δὲ τὰς βουλάς, « consilia vero Achitophelis viri acerrimi et ductandi exercitus peritissimi reddens irrita strenuam ac for. » Porro quod ait hic Basilius Chusi socium et amicum Davidis filium fuisse Arachi non Jemeni,verum est : sic enim scriptum reperitur II Reg, XVII, 5 : Καλέσατε τὸν Χουσὶ τὸν Ἀραχί· *Vocate Chusi filium Arachi :* sed dubium est, an ille sit iste Chusi, de quo fit mentio in hujus psalmi titulo : cum hic Hebraice appelletur כוּשׁ Chus, per Caph, unde Scholium Græcum a Nobilio citatum vertit Αἰθίοπος, *Æthiopis*, vel putius unus ex tribus antiquis interpretibus, Aquila, Symmacho, et Theodotione, pro Χουσὶ vertit τοῦ Αἰθίοπος, ut constat ex homilia Chrysostomi in hunc psalmum : at ille alter II libri Regum חוּשַׁי, per Ceth, Chusai dicitur : tametsi Septuaginta utrobique scripserunt Χουσί. Sed Vatablus Saulem putat hic vocari Chus, id est Æthiopem filium Jemini, I Reg. IX, 21, quod atris esset moribus, quos non magis mutaret, quam cutem Æthiops. Et mirum sane Basilium hic dicere neque Chusi, neque alium aliquem in historia Regum filium Jemini reperiri,cum Semei nominetur II Reg. XIX, 16, Υἱὸς Γηρὰ, υἱοῦ Ἰεμινεί. Postremo notet hic lector, quam antiquus error huic loco adhæserit in voce ἀρχιεταῖρος, *Princeps sociorum* II Reg. XV, 32. Omnino enim probabile videtur, quod suspicatur vir doctissimus Flaminius Nobilius in librum II Reg., duas fuisse voces ὁ Ἀραχὶ, ἀρχιεταῖρος, ut habgt editio Complutensis, vel ex duabus,Ἀραχὶ et ἑταῖρος, unam esse conflatam ἀρχιεταῖρος, *Chusi, Arachi filius, socius David.* Sic enim est in Vulgata Latina II Reg. XVI, 19 : *Chusai Arachites amicus David*; unde factum est errore librariorum,ut nomen Arachi repeteretur, legereturque ὁ Ἀραχὶ ἀρχιεταῖρος.

Col. 231 C 3. *Vade in pace.* Hæc addita sunt ex Oliv. et Anglicis, quæ adduntur etiam Lucæ VII,50; illud vero, *Fiat tibi, sicut credidisti*, Matthæi VIII,13.

Col. 234 B 4. *Fon solum recepto* Emendandum hunc locum esse monueramus,cum edidisset interpres,« non solum in præmium aliquod boni et mali accipere, sed in actionum principio, ut, *Retribue*, » psal. CXVIII, 17. In quem locum et in psalmum CXV scribens Fran. Vatablus admonet,גְּמֹל verbum Hebraicum, quod retribuere sonat, sumi pro beneficium conferre, et retributionem pro beneficiis quibusve.Euthymius;qui plerumque solet Basilii verba repetere, hic dicit ἀνταπόδοσιν sumi ἀντὶ τῆς ἀποδόσεως, retributionem pro redditione : Τὸ δὲ πρῶτον τῆς ἀνταποδόσεως ὄνομα, καταχρηστικῶς ἀντὶ τῆς ἀποδόσεως εἴληπται. Δόσις μὲν γάρ ἡ καταρχὴ τῆς εὐποιίας ἢ κακώσεως, ἀπόδοσις δὲ ἡ τοῦ ἴσου ἀντιμέτρησις, ἀνταπόδοσις δὲ δευτέρα τις καταβολὴ κακῶν ἢ καλῶν, ἀπὸ τῶν δόντων εἰς τοὺς ἀποδόντας· « Retributionis nomine primo loco improprie hic usus est,pro redditione.Nam qui bonum aut malum aliquod primus infert,is dare dicitur : reddere vero is qui datis parem vicem tribuit : retribuere autem, vel ἀνταποδοῦναι, contra retribuere, is dicitur, qui secundam beneficiorum aut injuriarum vicissitudinem reddit. »

Col. 238 B 14. *Rursus dictum.* Legebatur antea, « Rursus dicit,Judicio contendet Dominus adversus omnem carnem. » In Olivarii codice, κριθήσεσθαι Κύριον. Arbitror tamen Jeremiæ locum citari cap. XXV, 31, κρίνεται αὐτὸς πρὸς πᾶσαν σάρκα· nam et illum video notari in margine Catenæ Græcorum Patrum *in Psalmos*,Daniele Barbaro interprete, qui haud satis apposite vertit,« Dominum judicaturum omnem carnem.» Sed et illic et apud Basilium melius fortasse legeretur εἴρηται κρίνεσθαι Κύριον, ut ad ipsum prophetam, cum sequatur hic ἑαυτὸν ὑποβάλλει τῇ κρίσει, « acta sunt, judicio seipsum subjicit.»Delendum enim est illud «uniuscujusque.»

Col. 239 D 9. *Multa, inquit.* Imo hoc sibi vult Basilius : « Multa, inquit, de justitia dici possunt, et perfectæ justitiæ fines comprehensu sunt difficl-

les.» Similem habes locutionem apud Apostolum ad Hebræos, v, 11 : Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λογος, καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· « De quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum. » Paulo post pro γεννητῇ φύσει aliquando suspicati sumus aptius legi posse γενητῇ, « creatæ naturæ, » quod γεννητῇ « generatam, « vel « generatione productam » sonat qua ratione, cum de personis Trinitatis agitur, γεννητός,« genitus,» dicitur Filius, non γενητός, « creatus, » et Pater ἀγέννητος, « non genitus : » cum tamen in Oliv, et aliis mss. hic constanter legatur γεννητῇ, nihil mutandum censemus, cum apud Justinum Martyrem ex Aristotele ἄφθαρτος καὶ ἀγένητος ὕλη vel καὶ ἀγέννητος dicatur, incorruptibilis vel ingenita sive increata materia, et in *Exhortatione ad Græcos* : Τὸν μὲν ἀγέννητον ἀΐδιον εἶναι λέγοντα, τοὺς δὲ γεννητοὺς ἢ δημιουργητούς. « Ingenitum quidem sempiternum esse, genitos autem sive conditos. » Itaque γεννητά nonnunquam dicuntur, quæ quovis modo procreata sunt.

Col. 243 C 14. *Qui eruit me.* Sic restituimus ex Genesis XLIII, 16.Paulo post illud, « Obliquum non dirigetur, » nonnihil immutatum est a Basilio. Sic enim legitur Ecclesiastæ I, 15 : Διεστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπικοσμηθῆναι· « Perversum non poterit adornari : » Vulgata Latina, « Perversi difficile corriguntur : » at psalmo CXXXIX, 12 : Ἀνὴρ γλωσσώδης οὐ κατευθυνθήσεται· « Vir linguosus non dirigetur. »

Ibid. D 1. *Nam quisquis.*Cornarius, « Qui enim a fortitudine infra declinat, secundum timiditatem pervertitur.» Montacutius vero corrigit, « Qui enim in defectu declinat a fortitudine.Nam et audax declinat a fortitudine, sed in excessu. »

Col. 246 B 2. *Non irascitur.* Verte, « et non iram adducens per singulos dies. » Sic enim ista convertuntur e Græco LXX apud S. Augustinum *in Psalmos*, et in utraque Basilicnsi editione legitur,καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων, primo loco : secundo vero conjunctio καί omittitur, quod fortasse in causa fuit, ut Flaminius Nobilius annotaret apud Basilium non legi καὶ μή, sicut apud Theodoretum et Nicephorum : at in mss. Oliv. in utroque loco reperitur.

Col. 266 B 2. *Non fenerabis.* Locus est Deuteron. XXIII, 19, ubi Vulgata Latina, *Non fenerabis fratri tuo ad usuram* Verbum enim Latinum fenerandi solum mutuum aliquando significat : ut Deuter.XV, 9 : *Fenerabis gentibus multis, et ipse a nullo accipies mutuum* ; quod LXX Græce dixerunt.: Καὶ δανείσεις ἔθνεσι πολλοῖς, σὺ δὲ οὐ δανειῇ. Hebraicum est עבט. At hoc loco verbum est נשך, quod « mordere » significat, et « arrodere, » et ἐκτοκίζειν, hoc est, « ad usuram mutuum dare. » Quod vero sequitur ex Jeremiæ IX, 6, nonnihil immutatum est ab auctore, cum apud prophetam legatur,τόκος ἐπὶ τόκῳ, δόλος ἐπὶ δόλῳ. Manuscripti cum editis consentiunt. Tertius locus est psalm. LIV,12. Cæterum in codice Oliv. inscriptio hujus expositionis psalmi fuit ; Ὁμιλία κατὰ τοκιζόντων, καὶ εἰς τὰ λειπόμενα τοῦ ιδ' ψαλμοῦ.

Col. 278 A 1. *Creditore.* Addendum est, *inquit*, ut constet esse verba Scripturæ,quæ reperies Proverb. XXIX, 13 : Δανειστοῦ καὶ χρεωφειλέτου ἀλλήλοις συνελθόντων, ἐπισκ. « Dum fenerator, inquit, et debitor inter se conveniunt. » Cornarius ex Græco Basilii, « Dum fenerator et debitor inter se obviam venerunt,inspectionem utrorumque facit Dominus.» Excipit hunc locum alter ex eodem libro Proverb. v, 15 : *Bibe aqudm ex vasis* Ex eadem sententia Platonis legem exponit Plutarchus in libello *De vitando ære alieno*,qua vetabat cives suos alienæ aquæ participes fieri prius,quam domi solo usque ad argilam exhausto, aquæ id sterile deprehendissent. Ἀρα δέδειχται περὶ χρημάτων εἶναι νόμον, ὅπως μὴ δανείξωνται παρ' ἑτέρων, μηδ' ἐπ' ἀλλοτρίας πηγὰς βαδίσωσι, μὴ πρότερον οἰκοι τὰς αὐτῶν ἀφορμὰς ἐξελέγξαντες· « Nonne evidens est eam legem ad rem pecuniariam pertinere,ne ab aliis mutuum sumant, alienosque fontes adeant, non ante domi copiis suis examinatis ? »

Col. 274 A 15. *Vasa quoque.* Legit ἐσθιόντων interpres ut ex Anglicis substitutum est ; magis tamen arridet Basiliensis editionis et codicis ms.Oliv. lectio, ἐστιώντων, ex qua apud Cornarium, « vasa et supellectilem eorum a quibus convivio excipitur. » Eorum enim potius, qui convivio excipiunt, sunt vasa, quam convivarum.

Ibid. B 11. Τί πολυπλόκῳ θηρίῳ. Unde expressit Cornarius, « Quid multiplici bestiæ teipsum adjungis ? eodemque modo in Oliv. scriptum fuit. Sane πολυπλόκων etiam meminit Scriptura, Job v, 13, βουλὴν δὲ πολυπλόκων ἐξέστησεν, *consilium autem astutorum disjecit*. Sed aptior est lectio Anglic. et interpretis πολυτόκῳ, « fecundæ, » quod epithetum nomini et naturæ magis convenit, unde et de leporibus superfetantibus subjicit. Ita psal. CXLIII, 16 τὰ πρόβατα αὐτῶν πολύτοκα, *oves eorum fetosæ*.

Col. 275 A 15. *Liber* Ἐλεύθερον præ se fert etiam ms. Oliv., at emendandum est ἐλεύθερος. Ab eadem mente illud est Plutarchi libro jam citato pag. 828 : Ἡμεῖς δὲ τὴν αὐτάρκειαν αἰσχυνόμενοι καταδουλοῦμεν ἑαυτοὺς ὑποθήκαις καὶ συμβολαίοις, δέον εἰς αὐτὰ τὰ χρήσιμα συσταλέντας καὶ συσπειραθέντας, ἐκ τῶν ἀχρήστων καὶ περιττῶν κατακοπέντων ἢ πραθέντων, ἐλευθερίας αὐτοῖς ἱερὸν ἱδρύσασθαι· Nos dum contentos esse nostris rebus pudet, dandis pignoribus contractibusque subeundis in servitutem nosmet damus, ubi par erat, contractis ad utilia cupiditatibus,inutilia nos et otiosa concidere aut divendere, itaque nobis libertatis fanum exstruere. » Sequitur locus apud Basilium partim ad verbum partim imitatione expressus, ex eodem libro Plutarchi descriptus pag. 830 : Πῶς οὖν διατραφῶ ; Τοῦτο ἐρωτᾷς, ἔχων χεῖρας, ἔχων πόδας, ἔχων φωνὴν, ἄνθρωπος ὤν, ᾧ τὸ φιλεῖν ἐστι· καὶ φιλεῖσθαι, καὶ τὸ χαρίζεσθαι, καὶ τὸ εὐχαριστεῖν,

γράμματα διδάσκων, καὶ παιδαγωγων : « Dices : At quomodo alar? Hoccine, inquam, te rogare æquum est, qui habeas manus, pedes, vocem? quo homo sis, qui et amare possis et amari, beneficium accipere et agere gratias? litteras docendo, pueros liberaliter formando? »

Col. 282 C 4. *Non enim munda.* Expunximus illa interpretis, « Non enim castæ sunt preces, nec accepta. » Spectant enim hæc ad præceptum illud Deuteron. XXIII, 18 : Οὐ προσοίσεις μίσθωμα πόρνης πρὸς πᾶσαν εὐχήν. *Non offeres mercedem meretricis ad omne votum.* Porro εὐχή non est Hebraice תפלה, quæ προσευχήν, id est, precationem, significat, sed נדר, quæ ὁμολογίαν, votum aut promissum, ut Jeremiæ XLIV, 25 : Ποιήσομεν τὰς ὁμολογίας ἃς ὡμολογήσαμεν· *Faciamus vota, quæ vovimus ;* et : Ἐνεμείνατε ταῖς ὁμολογίαις ὑμῶν· *Implestis vota vestra.* Basilius autem verba usurpavit Salomonis Proverbiorum XIX, 13 : Καὶ οὐχ ἁγναὶ εὐχαί, ubi altera vox est Hebræa דלף, quæ votum item sonat, licet sæpius guttam ; unde Symmachus ibidem σταγόνες vertit, et Vulgata Latina, *et tecta jugiter stillantia litigiosa mulier.* Alter locus est Jeremiæ XI, 15 : Μὴ εὐχαὶ καὶ κρέα ἅγια ἀφελοῦσιν ἀπὸ σοῦ τὰς κακίας σου, ἢ ταύταις διαφεύξῃ ; ubi quod propheta dixit, *aut propter ista effugies* ; Basilius circumlocutus est : ἢ τούτοις ἔσῃ καθαρός ; « aut per hæc purus eris? » Paulo post δι' ἁγιασμοῦ interpres verterat, « per vitæ enim sanctimoniam nobis pervius est ad eum sanctum ac familiaris aditus ; » at plus aliquid est οἰκειοῦσθαι, quam aditum habere.

Col. 286 A 1. *Post hujus vitæ.* Restituimus hanc sententiam, prout a Volaterrano expressa fuerat. Dispensationem enim vocat istius vitæ cursum, in qua scelera permittit, et quasi dissimulat Deus.

Col. 186 C 8. *Præterito creatore.* Scripsimus deletis illis, « **præter creatorem,** » ne obnoxia esset illa versio censuræ Theod. Bezæ, qui merito Erasmum reprehendit hunc eumdem locum sic exprimentem ad Rom. I, 25, *supra eum, qui condidit.* Nam qui παρὰ τὸν κτίσαντα hoc modo vertit, aut, « præter creatorem, » videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuisse, sed ita ut creaturas etiam colerent : at Apostolus vult eos cultum, qui Deo debebatur, ad creaturas transtulisse. Vulgatæ Latinæ auctor dixit, *et servierunt creaturæ potius quam creatori.* Nec aliter Hieronymus apud Origenem in Commentario Epistolæ S. Hilarius XII *De Trinitate,* « et servierunt creaturæ, præterito creatore. » Subinde scripsimus, « ordinabitur, » non « ordinabatur ; » alludit enim ad illud Lucæ XII, 46 : Καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει· *Et partem ejus cum infidelibus ponet.*

Col. 287 B 11. *Multi enim.* Omiserat corporis statum interpres, « Plures enim speciem orationis præferre videntur, qui tamen in hac aula. » Stans etiam Pharisæus orabat, Lucæ XVIII, 12, et Christiani quondam, diebus Dominicis et a Paschate ad Pentecosten, stantes, non genibus flexis orabant. Hieronymus in *Dialog. adversus Luciferianos :* « Die Dominico et per omnem Pentecosten nec de geniculis adorare, et jejunium solvere, multoque alia, quæ scripta non sunt, rationabilis sibi observatio vindicavit. » Idem Ambrosius serm. 61 de Pentecoste ex concilio Nicæno can. 20 : Ἑστῶτας ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τὰς εὐχὰς ἀποδιδόναι τῷ θεῷ· « Ut stantes ad orationem vota Domino reddamus. »

Col. 291 A 7. *Qui aspirant.* Emendandum in Græco ex ms. Oliv., τελειουμένων, « in animas eorum qui jam initiati sunt. » Cornarius scripsit, « in animis eorum qui jam perficiuntur. » At quod sequitur, παρὰ τοῦ Κυρίου μετονομασθέντες, interpres ediderat, « per metaphoram filii tonitrui appellati ; » Cornarius, « per translationem appellati ; » quasi metaphoram in locum metonymiæ substituerent. Imo hic nominis mutationem intelligit, quam agnovit etiam S. Hieronymus in I Danielis : « Porro Dominus in bonam partem nomina mutat antiqua, et ex rebus imponit virtutum vocabula, ut Abram appellaret Abraham, et in Evangelio filii Zebedæi appellati sunt filii tonitrui (Marci III, 17). » Ejusmodi est argumentum libri Philonis Judæi : Περὶ τῶν μετονομαζομένων, καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται· « Quare quorumdam in Scripturis mutata sint nomina. » Ab eadem mente est illud Gregorii Nazianzeni orat. 19 in laudem Patris, pag. 301 : Οἱ τοῦ Ζεβεδαίου το μεγαλόφωνον, ὃ καὶ βροντῆς υἱοὺς αὐτοὺς προσηγόρευσε· « Filii Zebedæi grandiloquentiam unde et filii tonitrui appellati sunt : » et orat. 20, pag. 369, commendat etiam τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου τὸ μεγαλόφωνον. At licet nimis stolide Theodor. Beza in Marci III scribens minus probabiliter a Gregorio dicat id excogitatum, confirmatur tamen auctoritate S. Basilii, qui hac nominum mutatione designari vult Evangelium, quod grandi voce filii Zebedæi promulgarunt, tonitru quoddam esse.

Ibid. B 9. *Rota* Ezechielis I, 15, sic legitur in Vulgatis Bibliis : Ἐχόμενος τῶν ζώων τοῖς τέσσαρσι, καὶ τὸ εἶδος τῶν τροχῶν ὡς εἶδος Θαρσεῖς· *Juxta animalia ipsis quatuor, et species rotarum quasi species Tharsis.* Annotat vero Flam. Nobilius in quibusdam libris addi καὶ ἡ ποίησις, aut ποίημα αὐτῶν, quod apud S. Hieronymum in LXX, « et factura earum ; » quomodo et hic apud Basilium additur, et requirit Hebræum, ex quo Vulgata Latina, « et aspectus rotarum, et opus earum, quasi visio maris. » Cornarius hic minus apte vertit, « hærens ex quatuor animalibus. »

Col. 205 B 13. *Ut enim in Job.* Quod est in Latina Vulgata Job XXXIX, 10 : *Nunquid alligabis rhinocerota ad arandum in loco tuo?* sic apud LXX legimus ; Βουλήσεται δέ σοι μονόκερως δουλεῦσαι· *Volet autem unicornis servire tibi.* Quo factum est, ut in Catena Græcorum a Niceta Heracliensi collecta, quæ in Regia bibliotheca servatur, exscriptus fuerit totus hic Basilii locus nonnihil etiam amplificatus : Οὐδὲ κοιμηθήσεται ἐπὶ φάτνης, οὐδὲ ὁμαλί-

σει κοιλάδας, ἀκολουθων σοι, οὐδὲ ἐγκαταλείψεις αὐτῷ τὰ γεώργια, οὐδὲ ἀποκαταστήσει σοι τὸν σπόρον, οὐδὲ συνάξεε τὰ ἀλοηθέντά, καὶ πολλὰ περὶ τοῦ ἐλευθεριάζειν τὸ ζῶον, καὶ μὴ ὑπείκειν ἀνθρώποις, ἐν τούτῳ τῷ μέρει τῆς προφητείας εἴρηται· « Neque in præsepi dormiet, neque convalles æquabit te sequens neque illi arva committes, neque tibi sementem restituet, neque ea quæ triturata sunt in arca colliget : et multa de hujus bestiæ licentia et contumacia,quod humanum contemnat imperium,in hac prophetiæ parte sunt dicta. » Cæterum in editione Veneta quæ sequuntur ab iilis verbis : « Hujus ergo vis animalis ultrix, » non Basilii sunt, sed Olympiodori, ut ex eodem Regio codice ms. constat.

Col. 298 B 4. *Facta est flamma.* Vocem « flamma » de suo addidit interpres; Cornarius scripsit : « Facta est enim, inquit, velut spiritus roris sibilans ;» ego malim, « Factus est velut spiritus roris sibilans ; » tantum enim legimus Danielis v, 50 : Ἄγγελος Κυρίου ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου ὡς πνεῦμα δρόσου διασυρίζον. « Angelus Domini fecit medium fornacis quasi ventum roris susurrantem. »

Ibid. D 3. *Sanctificationis.* Τοῦ ἁγιασμοῦ legit interpres ; at Basiliensis editio præfert τὸν ἁγιασμόν, cui suffragatur ms. Oliv. Corn., » sanctificationem. » Euthymius quoque huic lectioni favet : Σωσσείει δὲ, φησὶν, οὐ πᾶσαν τὴν ἔρημον, ἀλλὰ τὴν Κάδης· τουτέστι, τὴν ἁγίαν, τὴν ἀφωρισμένην καὶ ἀξίαν αὐτοῦ. Κάδης γὰρ ἁγίαν ἑρμηνεύει καθ' Ἑλληνας· « Conentiet autem non omne desertum, sed desertum Cades : hoc est, sanctum et segregatum et ipso dignum. Cades enim sanctum Græci interpretantur. » Quod autem de cervis subjicit viperas devorantibus, testatur etiam Plinius eos serpentes mandere solere,lib. VIII, cap. 32 : « Est iis cum serpente pugna : vestigant cavernas,nariumque spiritu extrahunt renitentes ; » et lib. VIII, cap. 9 : « extractas cavernis mandentes. » Idem Ælianus lib. III, cap. 9, *De animalibus*, Ἔλαφος ὅφιν νικᾷ κατά τινος φύσεως δωρεὰν θαυμαστῆς· « Mirifico quodam munere naturæ cervus serpentem vincit; » et lib. XIII, c. 35, simile quid de alia purgatione cervorum : Λέγουσι φυσικοὶ ἄνδρες τὸν ἔλαφον καθάρσεως δεόμενον σέσελι ἐσθίειν· φαλαγγίων δὲ κνήσμασιν ἐχόμενον καρκίνους. « Physici dicunt cervum indigentem purgatione seseli comedere, laborantem vero ex phalangiorum morsibus, cancros. » Alia lectio præ se fert σίλινα, sed hanc tuentur Aristoteles lib. IX *Histor.*, cap. 5, et Plinius lib. VIII, c. 32.

Col. 302 C. *Alius ex affectu.* Ad verbum et ad mentem propius Cornarius, « Quis ex affectu, quis perite cœlestia inquirit, quis defunctorie summis labris. »

Col. 303 B 10. *Inhabitare.* Legit interpres quod habet etiam Oliv.κατοικιεῖ,non ut Basilienais edit. κατοικεῖ, « inhabitat, » quo pacto et in quibusdam Bibliis scriptum est ut agnoscit etiam Hieronymus, qui tamen ad verbum ex Hebræo vertit, *Dominus diluvium inhabitat*, et citant alii ex Aquila, Κύριος εἰς κατακλυσμὸν ἐκάθισεν, Dominus in diluvio sedit. » Κατοικίζειν est « habitabile reddere, » κατοικεῖν, « habitare, » quod videtur potius amplexus esse Basilius, cum addat animam fieri κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι.

Col. 306 A 9. *Adimpleatur*, πληθυνθείη. Cornarius fidelius ex I Petri I, 3, *Gratia vobis et pax multiplicetur* : idemque reperitur II Petri I, 2, et Judæ 2. Sub finem homiliæ omisit interpres illud, ἐν εἰρήνῃ, « benedictionis offici in pace participes. »

Ibid. B 6, Τοῦ ἐγκαινισμοῦ. In inscriptionis interpretatione superfluum est illud,« innovatæ,» cum ἐγκαινισμός renovationem sonet aut dedicationem cujusvis rei non modo renovatæ,sed etiam tum primum conditæ atque fundatæ. Paulo post mendosæ lectio κατ' ὄργανον, mendosam item peperit versionem apud Cornarium,« Psalterium quidem figurate juxta instrumentum : » emendandum est ex Oliv. καὶ ὄργανον, » Psalterium quidem ac musice adaptatum instrumentum,figurate est structura corporis. » Ita supra psalterium instrumentum appellavit : καὶ σοφῶς διὰ τῆς τοῦ ὀργάνου κατασκευῆς ἐνδεδεῖχθαι.

Col. 307 *Expuncta.* Observat. doctissim. Montacutius Volaterranum scriptum reperisse in suis codicibus, οἱ ἐκβάλλοντες τῆς μνήμης τὸν Θεὸν οἱονεὶ λήθην· Nam Basiliensis editio ad verbum sonat, « ejecti e memoria Dei. » Cornarius idcirco edidit, « qui ejecta memoria Dei. » Oliv. ms, constanter retinet receptam lectionem, ἐκβληθέντες.

Col. 309 B. Ὑψώσειν. Oliv. et Anglic. ὕψωσιν ἐπαγγελλέται τῷ Θεῷ, « per bona opera exaltationem Deo pollicetur. » Recepta lectio concinnior est. Citatur initio paginæ sequentis locus Genesis XLIX, 25. Verba sunt Jacob benedicentis filio suo Joseph.

Col. 354 B 4. *Dum particeps.* Interpres,« quo nutritur, quisquis particeps divini fit verbi,qui panis de cœlo descendit. » Verbi vitæ fit mentio Ephesior. V, 26, secundum Vulgatam ; sed Græce tantum est ἐν ῥήματι· panis vero, qui de cœlo descendit Joan. VI, 33.

Col. 2.5 A 2. *Neque enim illi.* Τεχνῖται dixit, non τέχναι, ut legisse videtur interpres,« Non enim artes illæ, quæ meniæ sunt, et indifferentis naturæ veram habent laudem :» et Cornarius: « Neque enim artes, quæ in medio versantur, quod vere laudabile est habent. » At exempla, quæ subjicit Basilius, gubernatorum, architectorum, latomorum sunt artificum, non artium.

Col. 358 D 4. *Plus enim.* Emendandum ex cod. Olivar. πλεῖον γάρ τι. Cornorius : « Amplius enim quiddam supra simpliciter quærere significat exquirere. »

Col. 359 B. *Non sinens.* Imo, ut recte admonet Montacutius,contrarium vult Basilius, « Non quod

nequaquam me patiatur tribulari, sed cum tentatione exitum præbens. » Nec tamen in eo assentior illi, quod ex Anglic. τῷ δύνασθαι substituit, pro τοῦ δύνασθαι, ut erat in Basiliensi editione. Sunt enim ex Apostolo desumpta verba, apud quem ita legitur I Cor. x, 13, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.

Col. 362 A 6. *Et revelare.* Ediderat interpres, « accedere et manifestari velle, » quasi legisset ἀποκαλύπτεσθαι. Propterea ex Cornario rescripsimus, « et revelare. » Jam tamen arrideret magis quod legit interpres, si alicujus codicis manuscripti auctoritate fulciretur, cum videatur alludere Basilius ad illud Isaiæ XLIX, 9, Λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι· quod Hieronymus vertit : « Diceres his qui in vinculis sunt : Exite ; et qui in tenebris : Revelamini. » Ad verbum esset, « manifestari, » vel certe, « ut manifestentur, » aut « illustrentur. »

Col. 363 A 4. *Castrametabitur.* Scripserat interpres, « Immittet se sive interseret angelus Domini : » nec aliter doctissimus Basilius apud Joan. Damascenum lib. I *Parallel.*, cap. 12, hunc Basilii locum proferens. Enimvero in vulgatis etiam lexicis παρεμβάλλειν exponitur « diversi generis milites certo ordine interserere et collocare ; » sed et « tentoria collocare » apud Polybium sonat, et « castrametari, » ut Budæus observat in *Comment.*, ut in III *Historiæ*, Τὴν δὲ δύναμιν πρὸ τῆς πόλεως παρεμβαλών, « cum ante urbem castra posuisset. » Usi sunt etiam hoc verbo LXX, ut Numerorum IX, 18 : Διὰ προστάγματος Κυρίου παρεμβαλοῦσιν οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραήλ· *Per præceptum Domini castra collocabunt filii Israel.* Joan. Campensis hic vertit ex Hebræo, « Castrametatur angelus, » et S. Hieronymus : « Circumdat angelus Domini in gyro timentes eum. » Omnino autem exigit hanc versionem mens auctoris, qui idcirco postea assimilari castris angelorum dicit, ὅλῳ στρατοπέδῳ καὶ παρεμβολῇ παρεικάζεται· quamobrem addidimus, « et angelorum custodia te muniat, » quod omiserat interpres. Repetitur hic locus et exscribitur ab Euthymio in Commentario, apud quem perperam vertit interpres : « Nam cum unus numero tantum sit, universo atque integro hostium exercitui resistit. » Εἷς γὰρ ὢν, ὅλῳ στρατῷ παρείκασται. « Nam cum unus sit, integro exercitui comparatur. »

Col. 366 A 5. *Suavitatis.* Cornarius itidem, « et hic bonitatis gustus, » quasi legerit, aut corrigendum censuerit, tametsi mss. reluctentur, non χάριτος, sed χρηστότητος, quoniam dixit antea, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς Κύριος, *et videte quoniam suavis*, vel *bonus est Dominus* : alioquin ad verbum esset, *gratiæ arrhabo et qualiscunque*, quod sane minus convenit.

Col. 367 B 5. *Qui enim corporal.* Omiserat interpres, σωματικά, *corporalia*, et paulo post illa omnia non expresserat, ἢ εἴ ἐκζητοῦντες ἀπετύγχανον τῶν τοιούτων ἀγαθῶν.

Col. 370 A 8. *Vox est magistri.* Cornarius interpretatur, « Benigni præceptoris vox est. » Alii malunt, « interni, » vel, « intus residentis magistri : » sed exponitur tamen ἐνδιαθέτως nonnunquam ἐμπαθῶς, « cum magno affectu, » ut ἐνδιάθετος διδάσκαλος dicatur, « qui magno affectu complectitur discipulos, » nisi quis malit corrigere εὐδιαθέτου. Constanter tamen Oliv. et alii mss. vulgatam retinent lectionem, sed προκαλουμένου legit Oliv. non προκαλουμένου, hoc est, « cohortantis. »

Ibid. C 10. *Satisfacere.* Recte Oliv. ἡμῶν corrigit pro ὑμῶν. Cornarius, « et Domino debitum exsolvere, qui pro nobis est mortuus. » Subinde, « ignem aspectu reddentes. » Ita substituit Montacutius, expunctis illis interpretis verbis, « Ignem paratum contuentes. » Cornarius item minus apte, « igneam faciem præ se ferentes. » Solum enim ex oculis quodammodo emicare ignem innuit. Simile quod affertur ex Aristophane, ἀστραπὰς βλέπειν, « Ex oculis quamdam veluti coruscationem emittere, coruscante aspectu esse. » Homerus Ὀδυσσ. Τ :

Φρίξας εὖ λοφιὴν, πῦρ δ' ὀφθαλμοῖσι δεδορκώς.
Valde exhorrens setosa cervice, ignem oculis inspiciens.

Philostratus in *Iconibus*, pag. 771, vestigia relegens Homeri, ὁρῶ δὲ αὐτὸν καὶ τὴν χαίτην φρίττοντα, καὶ πῦρ ἐμβλέποντα. « Video autem ipsum et setis horrentem, et ignem vibrantibus oculis intuentem. » Ita Gregorius Nazianzenus, orat. 20, p. 261, dixit, μὴ πιθήκιον βλέπῃ, ἀλλὰ βλοσυρὸν καὶ βασιλικόν : « Non simiæ aspectum, sed torvum quemdam et horrificum ac regium præferat. » Sub finem paginæ pro μακρὰν ἀποπεσόντας fortasse rectius legeretur μακρὰν ἀπόντας, « longe absunt. » Ibidem immutavimus locum illum interpretis, « qui per baptismum et adoptionem Dei facti sunt domestici. »

Col. 378 A 3. *Nunc igitur potentiam.* Omiserat interpres illud, καὶ τὴν τῶν εὐχῶν ἀντιληπτικήν. Cornarius appellat, « inspectivam nostri potentiam, et precum nostrarum susceptricem : « hoc est, quæ adjuvat preces nostrrs, ut dicebat Raphael Tobiæ cap. XII, 12 : Ὅτε προσηύξω σὺ, καὶ ἡ νύμφη σου Σάῤῥα, ἐγὼ προσήγαγον τὸ μνημόσυνον τῆς προσευχῆς ὑμῶν· *Quando orasti tu, et nurus tua Sarra, ego offerebam memoriale orationis vestræ.* Ita citatur ex eodem Basilio in Lexicis : πρὸς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῆς ἀδελφότητος, *ad manum adjutricem porrigendam fraternitati.*

Col. 384 A 12. *Quid autem.* Hæc periodus, usque ad illa verba, « Ad eos item, » a nobis adjecta est, ab interprete prætermissa : locus proxime sequens est Isaiæ XLII, 18.

Col. 387 B 8. *Qui juvenilibus.* Admonet doctiss. Montacutius fidelius verti, « qui aggredi juvenilia jam potest, vel potius fortia facta. » Cornarius, « fortia jam opera contingere potens. » Sub finem paginæ emendandum ὑφαίρεσιν ὑπομείνῃ, ut in Oliv., non ut in Basil. ὑπομένῃ.

Col. 395 C 3. *Et dedecoris plena.* Addendum, « et deficiens præ filiis hominum : » sic enim apud Isaiam LIII, 3 vertit Hieronymus. *Non habebat speciem neque decorem, sed species ejus inhonorata, et deficiens præ filiis hominum.* Idem Isaiæ locus in eamdem sententiam ab Euthymio profertur in hunc psalmum, παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· περὶ τοῦ σώματος λέγει, οἷον ἦν ἐν τῷ τοῦ πάθους καιρῷ προπηλακιζόμενον, καὶ μαστιζόμενον, καὶ μυρία πάσχον. *Et deficiens super filios hominum :* « De corpore (Christi) loquitur, quale nimirum tempore passionis erat, cum probris et plagis afficeretur, et innumera mala pateretur. » Quod ex Aquila hic profertur, κάλλει ἐκαλλωπίσθης, apud Eusebium in Catena sic se habet, κάλλει ἐκαλλιώθης ἀπὸ υἱῶν ἀνθρώπων.

Col. 398 A 5. *Sermonibus.* Περὶ Χριστοῦ, « sermonibus de Christo. » Cornarius dixit, « doctrinis de Christo. »

Col. 406 B 10. *Odi.* Scribendum ex psalmo CXXXVIII, 21 : *Oderam, et super inimicos tuos tabescebam. Perfecto odio.* Græca enim verba ex Oliv. et Anglic. sunt addita Basiliensi editioni, a qua aberant. In Oliva. tamen legebatur, ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου, non, ut in vulgatis Bibliis, ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς. σου.

Col. 411. D 5. *Perfectandæ.* Imo, « perfectæ et acquisitæ virtutis. » Itaque Cornarius propius ad sensum, licet haud satis Latine, « sed quæ in lætitia et exsultatione ob virtuosum hoc factum gaudent. » Codex Oliv. constanter vulgatam lectionem retinet ἐπὶ τῷ τοιούτῳ κατορθώματι χαίρουσαι, ut minus necessaria sit doctissimi viri conjectura, hic emendandum suspicantis ἐπὶ τὸ τοιοῦτο κατόρθωμα χωροῦσαι. Exponit enim Basilius, unde illa sit εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις, ex conscientia recte factorum seu bonorum operum. Neque interseri opus est, post illa verba οἱ ἀπόστολοι· nam neque codex ms. Oliv. illud addit, neque Catena Græca manuscripta *in Psalmos*, quæ integrum hunc Basilii locum exscriptum exhibet. De apostolis tamen a Basilio intelligitur, et exponitur, ut et ab Euthymio, cujus hæc verba sunt ex Regio ms. codice : Υἱοὶ δὲ οἱ ἀπόστολοι, οἵτινες ἐπανέβησαν εἰς τὸ ἀξίωμα τῶν πατέρων αὐτοῦ, πατριάρχαι τε γενόμενοι, ἐν τῷ γεννῆσαι διὰ τοῦ βαπτίσματος πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀξιωθέντες τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος· « Filii vero apostoli, qui ad dignitatem patrum ejus provecti sunt, effecti nimirum et ipsi patriarchæ, dum omnes gentes per baptismum genuerunt, et prophetiæ donum obtinuerunt. »

Col. 423 C. *Qui per victoriam.* Hæc est mens Basiliensis editionis, quam Cornarii verbis repræsentavimus ; at interpres ediderat, ex codice fortasse calamo exarato, vertens : « Diluculo, hoc est, victoriam contra mortem die tertia matutina confecit. » Sane in codice Oliva, sic erat, βοηθήσει ὁ Θεὸς τὴν νίκην πρωΐᾳ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως ἐργασάμενος· at in Catena Græca Regiæ bibliothecæ, βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τῇ πόλει τὸ πρὸς πρωὶ πρωΐ· ὁ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην πρωΐας τρίτῃ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως ἐργασάμενος. Quæ utraque lectio cum eo libro, quo usus fuit interpres, convenit. Observandum hic est Basilium legere πρὸς πρωὶ πρωΐ, non ut in aliis libris Psalmorum βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τῷ προσώπῳ, « Adjuvabit eam Deus vultu, » et utramque lectionem junxisse Apollinarium in metaphrasi, hoc versu,

Ἐξ ἠοῦς ἐπίκουρον ἔχει πανεπίσκοπον ὄμμα ·
Ab aurora adjutorem habet oculum omnia speculantem.

Idem Apollinarius in Catena Barbari videtur utramque lectionem iterum conjungere, sed merito dubitat Flaminius Nobilius an utraque expositio sit Apollinarii : siquidem in Catena Regia manuscripta alteri auctori tribuitur illa : Πρόσωπον Ἐκκλησίας νοηθεῖεν ἂν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι, καὶ οἱ κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενοι αὐτῆς, οὓς καὶ νεφοῖ πρὸς τὸ δύνασθαι εὐτόνως ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ κηρύγματος· « Vultus Ecclesiæ possunt intelligi sancti apostoli, et qui ordine sibi succedunt ejus præsules, quos etiam corroborat, ut fortiter possint Evangelii prædicationem capessere. »

Col. 435 B 3. *Sapientia.* Locus est Ecclesiastici XX, 32 : « Sapientia abscondita, et thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisque? » Quod sequitur, εἰς τὸ ἑτέρων ὠφέλιμον, recto verterat Volaterranus. « Quamobrem ad aliorum usum. » Tilmannus scripsit « utriusque, » quasi esset ἀμφοτέρων. Cornarius, « quapropter ad aliorum quidem utilitatem. »

Col. 436 B 13. Ἐναγγέλλω. Oliv. et Anglic. ἀναγγέλλω, οὐδὲν ἐμὸν, οὐδὲν ἀνθρωπ. λέγων.

Ibid. D. Οὐ κυκλώσει. Delenda est negatio in Græco, ut in Volaterrani interpretatione a Tilmanno deleta est, cum absit a LXX, et ab Hebræo, et a ms. Oliv. Isaiæ XIII, 9, scriptum est : Ἰδοὺ γὰρ ἡμέρα Κυρίου ἔρχεται, ἀνίατος, θυμοῦ καὶ ὀργῆς, θεῖναι τὴν ὀργὴν ἔρημον. « Ecce enim dies Domini venit, insanabilis, furoris et iræ, ad ponendum orbem terræ desertum. » Quod vero sequitur, ex alio propheta desumptum est ; Osee VII, 2 : Ἐκύκλωσιν αὐτοὺς τὰ διαβούλια αὐτῶν· *Circumdederunt eos cogitationes eorum.* Paulo post scribe, « Non enim me peccatorum, » οὐ γὰρ περιστήσ.

Col. 439 B 11. *Neque enim.* Non dixit ζητεῖ, sed ζήτει. Audiendus potius Cornarius, « neque igitur fratrem quære in redemptionem, sed eum qui extendit naturam tuam. » Subjicitur deinde historia Exodi XXXII, 28, et altera, cum διστατικὴν φωνὴν dubiam et hæsitantem emisit vocem, Numeror. XX, 10.

Col. 446 B 9. *Insipientem.* Hæc ita verti mavult Montacutius, ut Græca sonant, « Poterit autem

quispiam dicere, insipientem illum nominari, qui ethnico more vivit, amentem, qui Judaico more. » Postea locus citatur ex Osee VII, 11; non, ut notarat Cornarius, Osee IX. Idem paulo post commodius Volaterranum ait vertisse, ὧν γὰρ ὁ βίος νεκρῶν· « Quorum enim vita mortuis operibus ab omnis generis peccato resultantibus adimpleta est, istorum domus in æternum sepulcra fiunt. » Locus de Jacob est Gen. XXV, 27.

Col. 454 B 9. *Qui imperium*, Cornarius edidit, « propter eum qui ipsam destruxit, et imperium mortis habet. » Uterque interpres a sensu Basilii et ab Apostoli sententia aberravit; at Volaterranus in antiquiori editione recte interpretatus erat, ut suggerit Montacutius,« propter eum a quo vastabatur is, qui mortis habebat imperium. » Locus est Hebræor II, 14: Ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον· *Ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est diabolnm.* Ita vertit et Ambrosius, lib. III *De fide*, cap. 5, addens : « Per quam nisi per corporis mortem, mortis vincula dissolvit? » Cum ergo potestas ista mortis dicatur abolita, ut fatetur Beza, inepte censendus est interpretatus, τὸν ἔχοντα, « eum qui habet imperium, » non ut Vulgata, « qui habebat. »

Ibid. C 10. Ἐν τῷ ᾅδῃ. Ad verbum est, « in inferno protendetur, » non ut Volaterr. et Cornarius « ad infernum usque; «at quod sequitur,τελειωθῶσιν οἱ προειληφότες, rectius expressit Cornarius, « qui prægressi essent. » Hebr. XI. 40.

Col, 458 A 10. *Introibis*. Theodoretus admonet tres Græcos interpretes, Aquilam nimirum, Symmachum, et Theodotionem, edidisse, εἰσελεύσῃ,« introibis, » et ita legisse apud Basilium videtur interpres, non ut habet Oliva. et Basilicns. εἰσελεύσεται, « introibit. » Cornarius etiam scripsit, « introibis, » quod adverterit id exigere explanationem Basilii : propterea sequitur, Τοσοῦτον οὖν παραγίνῃ σὺ, ὁ Θεός· « Tantum igitur accedis tu, Deus, et tanta est in ipso de te notio : » et ita restituenda est interpretatio·

Col. 460 B 13. Εἶτα διὰ φιλανθρ. Hæc addita sunt ex Anglic. et Oliv. : « Iidem rursus propter misericordiam Dei admissi ac recepti. »

Ibid. C 11. Βασιλέως. Emendandum ex Oliv. et Angl. βασιλέα Σωβᾶ *regem Soba*. Apud LXX legitur βασιλέα Σουβᾶ, iidemque appellant Σύρον Ῥαάβ, *Syrum Rhaab*, quod Basilius Συρίαν Ῥαάβ.

Col. 461 A 9. Ηαρετάξαντο. Corrigendum ex Oliv. et Anglic. παρετάξατο, ut versio requirit.

Col. 462 A 12. *Progressioni*. Ita Cornarius, « historiæ processus, » sed in Oliv. et Angl. non προκοπῇ, sed περικοπῇ legitur, « hujus historiæ parti, seu fragmento· » Suidas, περικοπή, μέρος τι τῆς ὑποθέστως, « pars aliqua disputationis integræ, vel narrationis. » Hieronymus ad Pammachium, « Illam Apostoli περικοπήν, in qua de virginitate et nuptiis disputat, aliter disserere compelleris. » Basilius quæstione de baptismo 4, καὶ ὁλόκληρον τὴν περιέκοπὴν ἀναγινώσκοντες. Ita demum legitnr in Catena Græca ms. in qua totus hic Basilii locus exscriptus est.

Ibid C 3. *Viginti millia.* Corrigendum ex editione Basiliens. et Oliva. « viginti duo millia. « Sic enim scriptum est II Regnorum VIII, 5 : Καὶ ἐπάταξε Δαυὶδ ἐν τῷ Σύρῳ εἴκοσι δύο χιλιάδας ἀνδρῶν· *Et percussit David in Syro viginti duo millia virorum.*

Col. 464 B 8. Τῶν ἀνθρώπων. εἴκοσι Oliva. τῶν πατέρων, « paternæ vanitatis. » Non aspernanda varia lectio, cum de gentilibus agatur, qui paternis superstitionibus adhærebant. Dixit tamen pagina præcedenti id posse de omni omnino humano genere intelligi, περὶ παντὸς τοῦ ἀνθρώπων γένους.

Col. 470 B 7. *Idithum vero consecratam.* Ad verbum e Græco vertit Cornarius, « Idithum datam esse in utilitatem ipsius. » Nam ut scribit S. Ambrosius in *in psalm.* XXXVIII : « Psalmum David scripsit, et Idithum viro disciplinis leviticis et sacerdotalibus erudito canendum dedit. Denique etiam in sæcularibus scriptis, alii erant qui scribebant, alii qui in scena vel cantica vel comœdias vel tragœdias canere consueverant. » Et Theodoretus *in* hunc *psalmum* LXI : Δῆλον τοίνυν ὡς τοῦ μακαρίου μὲν Δαβὶδ ὁ ψαλμός· ἤδετο δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰδιθοὺμ, ὃς χόρου προστατεύων ἐν τῷ θείῳ νεῷ ὕμνει τὸν τῶν ὅλων Θεόν· « Liquet igitur psalmum quidem beati Davidis esse, Idithum vero eum cecinisse, qui chori præfectus cum esset, Deum universorum in sacro templo laudabat; » et *in psalm.* XXXVIII : Τοῦ μὲν Δαβὶδ ὁ ψαλμός· τῷ δὲ Ἰδιθοὺμ ὡς τὸν τῶν ᾀδόντων χορὸν ἐμπεπιστευμένῳ εἰς τὸ ψάλλειν ἐδόθη· « Psalmus quidem Davidis est, Idithum vero ad canendum datus fuit, cui canentium chorus commissus erat. » Porro in codice ms. Olivar. constanter legebatur Αἰμάν, non ut in Anglic. Αἰθάν, et ita I Paralipom. XXV, 1 : Ἀσὰφ καὶ Αἰμὰν καὶ Ἰδιθοὺμ τοὺς ἀποφθεγγομένους ἐν κινύραις, καὶ ἐν νάβλαις, καὶ ἐν κυμβάλοις· *Asaph et Aimam et Idithum personantes in citharis et in psalteriis et in cymbalis*; atque hoc etiam pacto legendum hoc loco,non, *in cymbalis et oryanis.* Basilius addidit καὶ ἐν τυμπάνοις, quod illic non habetur, illud autem σάλπιγγές τε καὶ κύμβαλα, τοῦ ἀναφωνεῖν, est ex I Paralipomenon XVI, 42.

Col. 473 A 8. Περιδονούμενοι. Ita mss. Anglici et Olivarianus : retineri tamen potest vetus lectio edit. Basiliens. περιδονούμενα. Cornarius, « plantæ, quæ a leni aura agitantur. »

Col. 476 C 12. Οἱ καὶ τὸ φονεύειν. Anglici mss. οἱ καταφονεύειν. Oliv. οἱ τὸ καταφονεύειν· sequitur tamen absque ulla præpositionis additione simplex κατὰ τὴν τοῦ φονεύειν περιουσίαν.

Col. 479 A 7. *Delicias*. Τρυφῆς legit, ut præfert

Oliv. una cum Angl. At ex Basiliensi ζωῆς Cornarius expressit: « An electa in virtutis exercitio affectione per hujus beneficium consequi æternam vitam. » Paulo post occurrit Epicureorum vel impiorum e circo petita sententia: « Mihi præsentia dentur, » cui similem adjungit in margine Tilmannus ex S. Joan. Chrysostomo, homil. 9 in *II Epist. ad Corinthios*: Καὶ γὰρ πολλῶν ἀκούω λεγόντων τὰ καταγέλαστα ταῦτα ῥήματα· Δός μοι τὴν σήμερον, καὶ λάβε τὴν αὔριον. Ἂν μὲν γὰρ τοιαῦτα ᾖ, φησὶν, οἷα καί φατε ἐκεῖ, ἓν ἀνθ' ἑνὸς γέγονεν· ἂν δὲ μηδὲν ὅλως ᾖ, δύο ἀντ' οὐδενός· « Etenim complures audio, qui ridiculis hisce verbis utuntur, Da mihi hodiernum diem, et tu crastinum sume. Nam si talis et in futuro ævo rerum status, qualem dicitis, unum pro uno fuerit; si vero ex iis, quæ de ævo illo commemorantur, nihil omnino est, duo pro nihilo erunt. » Quæ doctissimus Billius, lib. I, cap. 14, *Observationum*, sic exponit: « Sine me præsentis vitæ oblectamentis frui, tu vero futura bona tibi habe. Si enim vera sunt, quæ de justorum præmiis et iniquorum suppliciis commemorantur, æqua conditione erimus. Nos enim præsentia habebimus, vos futura. Sin falsa et commentitia, nos quidem duplici nomine beati erimus, ut qui et in hac vita in omni voluptatum genere versati fuerimus, et in altero ævo nullas pœnas subituri simus; vos contra duplici nomine miseri ut qui et in hac vita magnos labores susceperitis, et in futura nihilo meliore conditione sitis futuri. » Ibidem recte a doctissimo Savilio nuper editum est, ἀλλὰ δόρ ἀντ' οὐδενὸς ἔσται τοῖς δικαίοις, ut conjecerat emendandum idem Billius. Sub finem paginæ pro προσφέρεται ζυμᾶ legitur in Oliv. et Anglic. προφέρεται, « producitur. »

Col. 482 A 14. *Par recipe.* Cornarius, « exspecta æquilibrium. » Montacutius, « exspecta par, » hoc est, ut par pari referatur. Aaulo post, « Terminos esne transgressus, » non satis exprimit Scripturæ sensum, ex qua ista desumpta Proverb. XXII, 28, ubi quamvis apud Vulgatæ auctorem legamus, *Ne transgrediaris terminos antiquos*: tamen apud LXX aliter, Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, *Noli transferre terminos æternos*, Basilius dixit, μετέθηκας. Cornarius « terminos patrum transposuisti. » Plus enim est loco movere limites agris positos, litem ut discernant arvis, quam deambulando illos transgredi.

Col. 483 B 8. *Ut debitum illis.* Interpres, « ut debitam illis liturgiam expleverim. » Cornarius, « ut et apud illos ministerium impleverim. » Similis Apostoli locutio II Timoth. IV, 5: Τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον· *Ministerium tuum imple.*

Col. 487 C 12. *Qui in peccato.* Sic restituimus, cum edidisset interpres: « Qui autem usque ad mortem in aliquo peccato constitutus fuerit. » Non enim hic agitur de eo, qui ad extremum usque vitæ spiritum in peccato fuerit constitutus, sed de eo qui peccatum ad mortem admiserit, cujus mentionem facit beatus Joannes Epist. I, cap. V, 16: Ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· *Est peccatum ad mortem.* Ex qua etiam Epistola est illud quod sequitur, tametsi nonnihil immutatum, Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· *Qui facit peccatum, ex diabolo est.* Sed in Olivar., γεγέννηται legebatur, non γεγένηται, quemadmodum et apud Apostolum, Ὅτι ἐκ θεοῦ ἐγέννηται, *Quoniam ex Deo natus est.* Cornarius scripserat hoc loco, « Qui in peccato aliquo mortali hæret. »

Col. 489 C 10. Ἔχουσιν ἀναπνοήν. Additam variam lectionem arripuit typographus, sed verior Basiliensis editionis illa, quam et expressit interpres, et Olivarianus codex confirmavit, ἀναστροφήν, hoc est, οὐ δύνανται ἀναστρέφεσθαι. Ex eodem manuscripto restituimus sequentem locum, κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδ., nam ab excusis aberat χάριν.

Col. 493 C 8. Ἀλγήματα. Ms. Olivar. οὐκ ἔνι ἄλγημα· quo pacto scriptum offendisse videtur interpres. In eodem libro legimus ἐμπορία, sed ex Anglicis editum est, ἐμπορεῖαι, quam vocem omiserat Basiliensis editio. Postremo idem codex Oliv. post Ἰησοῦ subjiciebat, τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, « Domino nostro. »

IN LIBROS ADVERSUS EUNOMIUM.

Adversus Eunomium hæreticum scripsisse libros aliquos S. Basilium testatur S. Hieronymus in *Catalogo scriptorum ecclesiastic.* his verbis: « Basilius Cæsareæ Cappadociæ episcopus egregios *contra Eunomium* elaboravit libros, et *De spiritu sancto* volumen. » Sophronius vertit, κατὰ Εὐνομίου ἐξαιρέτους συνέταξε λόγους· sed quot numero fuerint, non satis liquido constat. Ex Photii *Bibliotheca*, numero CXXXIX, licet colligere tres primum ab eo fuisse exaratos, quandoquidem totidem libris se adversus illum tueri conatus est Eunomius. Postquam enim S. Basilius in cœlestem commigravit hæreditatem, et ingenti metu liberatus est Eunomius, suum opus evulgavit, in quod incidentes Theodorus Antiochenus, Gregorius Nyssenus, et Sophronius, πολλαῖς αἰκίαις λόγων λωβησάμενοι, οὐδὲν ἧττον τοῦ προτέρου, νεκρὸν καὶ πάσης ἀπόζον ἀκαθαρσίας τῷ γεγεννηκότι ἀπέῤῥιψαν· « Multis verborum plagis, non secus ac priorem illum ejus libellum Basilius, conficientes vulgatum jam et præ impuritate olidum in auctorem suum conjecerunt. » Illustrissimus cardinalis Bellarminus in *Catalogo*

scriptorum ecclesiasticorum ait in secundo Basilii operum tomo poni libros tres *contra Eunomium*, sed in editione Antuerpiensi libros quinque, et quamvis duos ultimos libros Erasmus sustulerit, ut indignos Basilio, alios tamen censere Basilio non indignos. Certe idem in suis *De controversiis* libris, ut lib. II *De Christo*, c. 25, citat ex libro quinto tria loca, quibus Ecclesiæ Latinæ sententiam confirmat de processione Spiritus sancti. Ipsa etiam Græca Ecclesia in concilio Florentino, cum pro ea verba faceret Marcus Ephesius, et cum Latinis disputaret, ex libro quinto testimonium profert sessione 18, p. 436 editionis Romanæ : Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Εὐνόμιον ἀντιῤῥητικοῖς περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν λόγον ποιούμενος τοιάδε φησί· Γεννᾷ ὁ Θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος, γεννᾷ δὲ ἀληθῶς· « Basilius Magnus in sermonibus, quibus Eunomium confutavit, loquens de productione Spiritus sancti ex Patre, his utitur verbis : Generat Deus non ut homo, vere tamen generat. » Reperitur locus lib. v. Bessarion quoque Nicænus archiepiscopus in Oratione dogmatica, sive de unione ad Ecclesiam Orientalem, c. 8, pag. 544 Romanæ edit., ex eodem lib. v citat c. 9, pag. 118 : « Magnus itaque Basilius consona prædicto doctori dicens, tum Spiritum homini a principio sufflatum, tum a Salvatore discipulis datum, ipsam hypostasim Spiritus fuisse asserit contra Eunomium in capitulo, cui titulus, Quod Spiritus divina natura est. » Ex quibus constat passim apud Græcorum bibliothecas circumferri solitos, et citari quinque istos *contra Eunomium* libros. Ac, licet in editione Veneta, apud Stephanum Sabium ann. 1535, tres tantum priores excusi fuerint, tamen in Basiliensi posteriore anni 1551 quinque sunt editi, quos etiam Regius codex Henrici II agnoscit, ex quo multa loca emendavimus. Facessat igitur Erasmi censura, et Theodori Bezæ merito castiganda audacia, qui, cum quatuor libros Latinitate donasset, quintum tamen supprimere ausus est, et quartum postrema sui parte truncare, suppressa ejus partis interpretatione, quæ nimirum catholico ac vero de meritis operum dogmati suffragabatur. Janus Cornarius, et ipse de numero Protestantium, quinque integros Latine convertit, cujus interpretationem cum Bezæ editione apud Henricum Stephanum an. 1570 comparabimus, sicubi nobis subsidio erunt ad receptam Trapezuntii versionem recensendam. Si quis autem disparitatem styli, et diversam rationem argumentandi in duobus posterioribus libris animadvertens, causas earum requirat : ex Prologo, qui libro quarto præfixus est ab ipso interprete vel ab alio quopiam viro, docto, eas discere poterit.

Col. 499 B 11. Alterum dicitur etiam, quod numero tantum diversum est, licet alioqui simile sit; at non dixit ἑτερούσιον. Itaque melius Cornarius, « inæqualem esse secundum essentiam. » Optime ad verbum scripseris, « dissimilem secundum substantiam. » Ita paulo post in eodem libro dixit : Ἀνόμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρί, « Essentia dissimilem esse Unigenitum Patri. » Unde Anomœi dicti sectatores Actii. Epiphanius hæresi LXXXVI : Ἀνόμοιοι πάλιν τινές εἰσιν καλούμενοι, οὗτοι δὲ πρόσφατοι. Ἔσχον δὲ ἀρχηγὸν Ἀέτιόν τινα διάκονον προαχθέντα διὰ τὴν αὐτοῦ φλυαρίαν ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ἀλεξανδρέως. « Sunt rursus quidam, qui appellantur Anomœi, hoc est, dissimiles. Hi autem recentes sunt. Habuerunt autem ducem Aetium quemdam diaconum, evectum propter nugas suas a Georgio Alexandrino. » Idem corrigendum est infra, « alterius esse substantiæ. »

Col. 505 B 3. *Cui nulla persona.* Sic ἀπρόσωπον verti placuit, non ut interpres scripserat, « accusatoris persona relicta. » Cornarius vero edidit, « apologiæ actum sine persona subit. » Beza, « cui nulla persona subest, » sive accusatoris sive alterius : at paulo post addidit Basilius vocem κατηγόρων, « accusatorum. » Πρόσωπα κατηγόρων αἰσχύνεται. Trapezuntius, « accusatorum personas in medium adducere dedecus sibi putavit. »

Ibid. D. *Alloquor enim.* Interpres. « Habeatur enim mihi pariter ad universum illum cœlum oratio. » Δημίους quoque « ministros publicos » verterat, sed post judices non servi publici, aut lictores quivis, aut viatores, verum carnifices subjiciendos esse intelligi potuit.

Col. 506 A. *Pulsus Eudoxius.* In codice Regio legebatur, quod in margine Basiliensis editionis ascripseramus, καὶ ὁ Εὐδόξιος μὲν τῶν ἐν Συρίᾳ. Trapezuntius scripserat ex manuscripto (nam ante annum 1530, quo primum Venetiis editi sunt hi libri, e vivis excesserat) : tunc e Syria etiam quidam expulsus, Constantinopolim quasi ad tyrannidem pervenit. » Socrates, lib. II *Historiæ eccles.*, c. 34 : Τότε δὲ ἐκβληθέντος Μακεδονίου, Εὐδόξιος ἐν δευτέρῳ τὸν Ἀντιοχείας θέμενος θρόνον, τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀναδέχεται (sic legi malim, quam ἀναδείκνυται), τῶν περὶ Ἀκάκιον ἐνθρονισάντων αὐτόν· « Id temporis vero exturbato Macedonio, Eudoxius sedem Antiochiæ posteriorem ducens Constantinopoli sede episcopus Constantinopolis per Acacium et ejus familiares renuntiatus est. » Nicephorus quoque libro IX, cap. 36, Eudoxium scribit Antiochia occupata propalam Aetii opinionem propugnasse, atque illum adjuvare conatum esse. Vide etiam Theodoretum, lib. II *Histor. eccles.*, c. 25, et c. 27. Ex eodem codice Regio addidimus excuso, post vocem λογογράφος, quæ sequuntur, διὰ τῆς τούτου προστασίας ἱδρῦσαι τὸ δόγμα ἐπειγομένου. Ibidem pro « Sardiensis Ecclesia devorata est » scripsimus e Græco προεπόθη, « propinata est, » et ita Beza, quem tamen admodum imperitum geographiæ fuisse constat, cum hic scripserit in editione Stephanæa, « Sardicensis Ecclesia propinata est. » Atqui Sardica, cujus civis Sardicensis, urbs est Thraciæ mediterranea; Sardis autem vel Sardes urbs Lydiæ ad latus Tmoli montis sita, cujus civis Sardianus vel Sardiensis dicitur. S. Hierony-

mus, in *Catalogo scriptorum ecclesiast* Sardensem appellat. « Melito Asianus, Sardensis episcopus Marco Antonino Vero imperatore, » ubi Sophronius Μελίτων Ἀσιανὸς Σάρδεων ἐπίσκοπος. Imitatus est ante aliquot annos ἀνιστορησίαν istam Bezæ symmysta ejus Salmuriensis, qui concilium Sardicense Gallico idiomate sic extulit, ut Asianam Lydiæ urbem in locum Thraciæ civitatis substitueret, qua de re a nobis in Elencho ipsius errorum tomo 1 admonitus est.

Col. 508 D 4. Τοῦτο δέ ἐστι τοιοῦτον. In Basiliensi edit. erat. τοῦτο δέ ἐστι τοιοῦτον. Τί δὴ χαλεπαίνετέ μοι : unde Cornarius suam versionem expressit. « Hoc vero tale quid est. Quid succensetis mihi, o viri, ad fastigium virtutis progresso? » Nec aliter Beza : verum in Regio H. legebatur : Τοῦτο δέ ἐστί τι, μὴ χαλεπαίνετέ μοι. Atque hoc pacto scriptum in manuscripto reperisse videtur Trapezuntius, nec in verbis Eunomii vestigium ullum est interrogationis. Paulo post scripsimus, « Cum quo damnatus sit : » Τίνι συγκατακέκριται· non, ut interpres, « ex arrogantia, qua condemnatus est : » onm diabolo nimirum, in cujus judicium et condemnationem incidit. I Tim. III, 6 : Ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου. « Ne in superbiam elatus in judicium incidat diaboli. »

Col. 510 C 2. *Quod si deprehenderetur.* Aliud est ὑφορᾶσθαι, aliud φωραθῆναι. Illud se legisse putavit Trapezuntius, cum scripsit, « Quod si suspectus foret, sine ulla culpa esse videatur. »

Col. 511 B 10. Ἀγυμνάστοις ἀκοαῖς verterat, « in liberas aures incidens. » Cornarius aptius, « ne inexercitatis auribus allapsus sibiipsi fidem deroget. » Beza, « inassuetas aures feriens. » In ms. erat τὴν ἀσέβειαν, sed emendandum esset ἑαυτοῦ· « Impietatem suam fide indignam redderet, neque facile audiendam. »

Ibid. C. *Ad institutum.* Ἐφ' ἃ προείρηται, quomodo legitur et in Stephanæa editione, ubi hoc pacto vertit Beza ; sed aptius fortasse legeretur προῄρηται a verbo προαιρεῖσθαι. Cornarius receptam exprimens lectionem, « ad ea quæ prædicta sunt. » At Trapezuntius ediderat, « ad ea, quæ volebat, » προαίρεσιν indicans. Paulo post ex Regio pro ἐπιστάσεως emendandum τὸ ἁπλοῦν τῆς πίστεως, « simplicitatem fidei, » quam lectionem etiam Stephanæa editio agnoscit.

Col. 513 B 6. Γνώμονα τῆς ἀληθείας. Addidimus ex codice H. τοῖς ἐχθροῖς τῆς ἀληθείας, quod etiam in apographo suo legisse Trapezuntius apparet, cum ante primam Venetam editionem hos libros e Græcis manuscriptis Latinitate donaret : quamobrem nec a Beza neque a Cornario prætermitti debuerunt.

Col. 516 A 11. Τὸν Θεὸν ἀγέννητον. Ita scriptum fuit in Regio, et in edit. Stephanæa, quemadmodum et in iis quæ sequuntur periodis προσγεγενῆσθαι et γεγενῆσθαι· quam ob causam vertit Beza, « Deum non esse factitium, et vel a seipso vel ab alio factum esse : » ac re vera ἀγέννητὸς est « non factitius, non creatus, non productus : » sed in Basiliensi posterioro ἀγέννητον excusum fuit, et προσγεγενῆσθαι et γεγενῆσθαι, atque idcirco Trapezuntius interpretatus est, « et communi omnium conceptione Deum natum non esse : » item paulo post, « quod ingenitum est, vel a se vel ab alio factum esse contenderet, » et « qui est ingenitus, neque a se neque ab alio natum : » aptius dixisset, « neque ab alio genitum. » Verumtamen in tanta lectionum varietate animadvertendum est, quod alibi monuimus, vocem ἀγέννητος, cum de Deo Patre agitur, sive cum aliis personis Trinitatis comparatur, nunc significare ingenitum, hoc est, non generatione productum, nunc autem, increatum, non factitium, neque per creationem productum : sæpius tamen ἀγέννητος vocem hac secunda notione usurpari, quæ cum simplici ν, non cum duplici effertur, ut ἀγένητος. Vide quæ superius annotata sunt.

Ibid. C 5. *Quasi solido.* Πυκνὸς καὶ περιττὸς solertem et prudentem et egregia mente præditum sonat, ut cæteri interpretes ediderunt, non ut Trapezuntius, « Si densis atque minutis excogitationibus suis redundaret. »

Col. 517 A 6. Pro συνάγειν scripsimus ex Regio H. συνεισάγειν.

Col. 520 B 9 Ὑφαρπαγήν. Addidimus ex ms. H. quæ deesse in Stephanæa Beza apposito asterisco adverterat, et Trapezuntii versionis insistens vestigiis interpretatus erat, nimirum αὐτῷ ληφθέντος λόγου πρὸς τὴν κατασκευὴν ἐντεῦθεν χωρεῖ τοῦ τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι· « Iste tamen quasi viam quamdam ex eo nactus, quod furtim arripuit, eo progreditur, ut dicat ἀγεννησίαν esse illius essentiam, qui est omnium Deus. » Cornarius aptius edidit, « hinc ad confirmationem procedit, quod ingenitum esse essentia sit. » Ἀγεννησίαν Latini Patres « innascibilitatem » vertunt.

Col. 526 B 3. *Et quod ejus propr.* Hoc omissum ab interprete addidimus, qui et scripserat hoc loco, « neque ad irrationalem dimittens infirmitatem subduci, « quod legisset fortasse ὑποφέρεσθαι, ut habuit H. Regius codex pro ἀποφέρεσθαι. Paulo ante ubi de vite fit mentio, prætermisit illud, κατὰ τὴν πίστιν, Beza, quod sane mirum, cum illius symmystæ neglectis operibus, fidei potius curam gerere videantur. Dixit autem ἐῤῥιζωμένους κατὰ πίστιν ut Paulus Coloss. II, 7 : Ἐῤῥιζωμένοι καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει· *Radicati et confirmati in fide.*

Ibid. C 3. *Incorruptibilem.* Tractat hunc locum S. Basilii frater Gregorius Nyssenus lib. ultimo *contra Eunomium*, nuper Latinitate donato a doctissimo viro N Gulonio, p. 396, eumque adversus calumnias Eunomii tuetur. Diversis tamen aliquando dictionibus utitur, ut ὑπερεκπίπτουσαν πάσης περιγραφῆς εὑρίσκοντες, pro πάσης ἀρχῆς, quæ verior lectio, ut animadvertit interpres Nysseni, scribens, « omnem circumscriptionem vel

omne principium superantem. » Item τοῖς αἰῶσι τὸν νοῦν ἐπιβάλλωμεν pro τὸν νοῦν ἐπεκτείνωμεν, et τοῖς ὀνόμασι τούτοις χρώμενοι, pro τούτοις προσαγορεύοντες. Ibidem correximus illud Trapezuntii « tunc infinitam ejus in nullum terminum exeuntem incorruptibilem appellamus. »

Col. 526 C 14. Καὶ ἀσύμβαντα. Rectius in ms. Regio II, ἀσύμβατα· quemadmodum et apud Gazam in *Grammatica Græca* legunt quidam ἀσυμβάντως ἔχειν, lib. IV : sed paulo post non ἀσυμβάντως, sed ἀσυμβάτως scriptum esse observat auctor *Græci Thesauri*, et ex Plutarcho citat de primo frigido : Ἡ μὲν γὰρ κατὰ στέρησιν καὶ ἕξιν ἀντίθεσις πολεμικὴ καὶ ἀσύμβατός ἐστιν, id est, Turnebo interprete, « Privationis enim et habitus repugnantia hostiliter infesta est, et implacabiliter dissentit. »

Col. 527 B. *Non se ex commentatione.* Hæc verba Eunomii sic immutavimus, cum esset antea : « Nolle cogitationem humanam decorare Deum, cun Ingenitum appellat. » Sed ἐπίνοιαν « commentationem » Beza rectius vertit, quam Trapezuntius, « cogitationem, » aut Cornarius, « contemplationem ; » cum ἐπινοεῖν sit excogitare, vel comminisci, vel mente concipere solerter aliquid adinveniendo. Sic apud Nyssenum Gulonius τῇ ἐπινοίᾳ ἡμῶν ἐπιθεωρούντων ταῦτα· « dum hæc per commentationem ita contemplamur. »

Ibid. 12. *Quomodo igitur.* Interpres ediderat, « Quomodo igitur non furere te perspicimus, si propriam cuique nominum potestatem inesse non putes, sed contra veritatem ; » ἀλήθειαν enim legit, non ἐνέργειαν, quod tamen tuetur ms. H. et editio Stephanæa, in qua omisit Beza illud παρὰ τὴν ἐνέργειαν, quod ita expressit Cornarius, « sed præter efficaciam decernere omnia nomina inter se valere ? »

Col. 529 B 9. Καὶ ἐν τούτῳ. H. ms. ~~καὶ ἐν~~ ἐνὶ τούτῳ, quod agnoscit interpretatio ~~Tra~~pezuntii, ut ante dixit ἐν ἑνὶ τούτῳ μόνῳ· verte igitur, « atque in hoc uno confessionem persolvat, quod est id quod est : » et in verbis Eunomii, pagina 219, c. 2, ἐν τῇ τοῦ εἶναι ὃ ἐστιν ὁμολογίᾳ, *confitendo id eum esse quod est.*

Col. 531 A 14. *Categoriæ.* Non ut interpres, *De categoriis*, quemadmodum et S. Augustini quidam citant librum *De decem categoriis*, qui in inscriptione habet, *Categoriæ decem ex Aristotelis libro.* Sane quidam librum illum inscripserunt Πρὸ τῶν τοπικῶν, *Ante topica*, ut ex Simplicio observat amicus noster Robertus Balforæus vir eruditissimus in suis *Commentariis logicis ;* nonnulli *De decem categoriis*, seu, ut vertit Boethius, *prædicamentis :* tamen apud ipsum Aristotelem et apud Ammonium liber inscribitur Κατηγορίαι· de privatione et habitu agit c. 10, de oppositis ; et alibi passim. Ibidem ex Joannis VIII, 44, scripsimus *ex propriis loquitur*, pro « ex seipso, » Ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, non ἀφ' ἑαυτοῦ.

Col. 634 B 13. *Si quidem privationes.* Non ut interpres scripsit, « Privatio enim ejus, quod natura inest, privatio est, posterior habitu. » Aristoteles in *Categoriis* c. 10 : Ἑστερῆσθαι δὲ τότε λέγομεν ἕκαστον τῶν τῆς ἕξεως δεκτικῶν, ὅταν ἐν ᾧ πέφυκεν ὑπάρχειν, ἢ ὅτε πέφυκεν ἔχειν, μηδαμῶς ὑπάρχῃ. « Tum vero dicimus singula, quæ habitum recipere possunt, privata esse, cum in quo natura inesse debet, aut quando natura haberi debet, nullo modo inest. » Exemplum addit de edentulo et cæco : non enim quod dentes non habet, « sed quod non habet, quando habere natura debet, » edentulum dicimus, et cæcum, quod oculos non habet, quando natura habere debet.

Ibid. C 9, Ὡς πρὸς τὸ ὅλον. Obscure expressum erat, « pusillam ad totum congerunt. » Cornarius dixit, « quantum ad totum attinet. »

Col. 536 C 4. *Nullatenus* Emendandus in Veneta et Basiliensi locus σχολὴ γ' ἄν, ex Regio H. et Stephani editione p. 233, σχολῇ γ' ἄν ἄλλο· sed illius interpres minime sequendus, qui a mente auctoris aberravit, licet eum Stephanus tanquam ἀναμαρτητον sæpe in *Thesauro* laudet : « Nam si essentia inter ea ponatur, quæ non sunt, quidquid præterea diximus, unum et inane fuerit. » Rectius multo Cornarius : « Si enim essentia inter ea, quæ non sunt, est, nullatenus sane aliud quid eorum, quæ de Deo dicuntur, aderit. » Paulo post immutavimus illud, quod pro his Græcis substituerat Trapezuntius, καὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τίθεται τὸ ἀγέννητον, « et in ipsa substantia innascibilitatem imposuit, et orationem tanquam ad caput colligens sic conscribit. » Imo ingenitam esse Dei essentiam dicebat, non in essentia Dei esse, Eunomius, ut ex ipso Basilio constat, et Greg. Nyssen, libro ultimo *contra Eunomium*, p. 204 : Λυτὸ δὲ τὸ διὰ τῆς μὴ γεγεννῆσθαι λέξεως σημαινόμενον οὐσίαν νομίζειν μόνων τῶν ἐκ μανίας παραφερομένων οἰόμεθα· « Ipsum autem quod significatur per verbum *non genitum esse*, existimare essentiam, solorum, qui furore concitantur, esse arbitror. »

Col. 542 A 9. *Invisibilis et orn.* Hoc prætulimus verbis interpretis ex vulgata Latina quæ non e Græcis expressa, sed ex Hebræo, *erat inanis et vacua.* Vaticana editio ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος vertit, *invisibilis et incomposita.* S. Augustinus in lib. *De Genesi ad litt.*, *inordinata* vel *imparata.* Aquila κένωμα καὶ οὐδὲν, *inanitas et nihil.* Symmachus ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον, *iners et indiscretum quiddam :* quare nimirum illud chaos apud Ovidium, I *Metamorph.*, « rudis ingestaque moles. » Paulo post sub finem pag. ἐμβατεύειν οὐσίαν dixerat interp. « ipsum se ingressos substantiam Dei jactant ; » sed Græcum hoc verbum non simpliciter ingredi, sed pedem inferre, et quasi in possessionem ingredi sonat, ut Colass. II, 18 : Ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων· *quæ non vidit ambulans.* Budæus, *in eorum quæ non vidit, possessionem pedem ponens.* Tic in *Thesauro* citatur ex Æcumenio vel potius ex Aretha in *Acta apost.* : Ὁ Κύριος ὁ ταῖς καρδίαις

ἐμβατεύων. Chrysostomus, lib. II. *De sacerdotio* p. 15 : Οὐχ ἵνα αὐτὸς μάθῃ. πῶς γὰρ ὁ τὰς ἁπάντων καρδίας ἐμβατεύων ; « Non quo ipse edoceatur: qui enim edoceri studeat is, cui uni mortalium omnium corda sunt pervia ? » Itaque non absurde hic interpretatus est Cornarius, « Ipsam Dei universorum essentiam pervestigasse sibi arrogant. »

Col. 544 C 10. Ὑλικήν τινα. Basiliensem editionem hic emendavimus,vel potius typographicum σφάλμα sustulimus; recte enim erat in Veneta, unde illa videtur expressa, non ἡλίκην sed ὑλικήν· mirari tamen satis non possum Bezæ stuporem, qui cum in Stephanæa recte excusum cerneret ὑλικήν,tamen ex adverso Græci textus ediderit : « Præterquam enim quod essentiam Dei cogitabit esse quantitatis alicujus : qua in re cum Græcis consentiet, » quasi nimirum ἡλίκην legisset, quod ἡλίκος « quantum » sonet, non ὑλικήν, « materialem sive corpoream substantiam : » vide infra ταῖς ὑλικαῖς φαντασίαις τὰς περὶ Θεοῦ. Plutarchus, lib. I *De placitis philosoph.*, c. 7, tradit Anaximandrum voluisse τοὺς ἀστέρας οὐρανίους θεούς, « cælestes esse deos ; » Democritum docuisse νοῦν τὸν θεὸν ἐμπυροειδῆ τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν, « Deum in ignea specie, mundi animam ; » Stoicos θεὸν ἀποφαίνεσθαι πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου,« Ignem artificiosum via ingredientem ac mundi procreationem ; » Epicurum denique ἀνθρωποειδεῖς πάντας τοὺς θεούς, « omnibus diis humanam formam tribuere, « ut solebant etiam ethnici poetæ.

Ibid. 12. *A lumbis sursum.* Non supra lumbos tantum, ut scriptum erat antea nam et ita Ezechielis VIII, 2. legitur : Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὁμοίωμα ὡς εἶδος ἀνδρὸς ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καὶ ἕως κάτω πῦρ, καὶ ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ὑπεράνω αὐτοῦ, ὡς εἶδος ἠλέκτρου· *Et vidi, et ecce similitudo viri a lumbo ejus et usque deorsum ignis, et a lumbo ejus, et supra eum, quasi species electri.* Citat eumdem prophetæ locum simili occasione S. Joan.Chrysost.lib. III *De incomprehensibili Dei natura*, p. 361 : Καὶ μετὰ ταῦτα πάντα βουλόμενος δεῖξαι, ὅτι οὔτε ὁ προφήτης οὔτε αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι ἀκράτῳ προσέβαλον αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ, φησίν· Αὕτη ἡ ὅρασις ὁμοιότητος δόξης Κυρίου· « Post hæc cum vellet exprimere nec a propheta, nec a virtutibus illis meram ipsam substantiam percipi, illud addidit : Hæc visio similitudinis gloriæ Domini ; » ubi verba prophetæ profert ut Basilius, ἀπὸ ὁράσεως ὀσφύος καὶ ἕως ἐπάνω. In eumdem locum etiam Theodoretus,ὃν ἐπὶ τῶν χερουβὶμ ἐθεάσατο, τοῦτον ὁρᾷ δίχα τῶν χερουβίμ. Ποτὲ μὲν γὰρ αὐτῷ φοβερῶς, ποτὲ δὲ ἡμέρως ἐπιφαίνεται πάντα πρὸς τὴν χρείαν οἰκονομῶν. Αὐτοῦ γὰρ φωνή· Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ὡμοιώθην· οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν ὤφθην, διὸ καὶ ὁ προφήτης ὁμοίωμα λέγει ἑωρακέναι· Quem super cherubim contemplatus erat,hunc videt absque cherubim.Interdum enim ipsi formidabilis,interdum mitis apparet, omnia pro utilitate dispensans. Ipsius enim dictum est illud : Ego visiones multiplicavi,et in manibus prophetarum assimilatus sum ; non secundum essentiam visus sum. Quare propheta quoque similitudinem se dicit vidisse. »

Col.546 A 7. *Non enim.*Sententiam nonnihil diversam extulerat interp. *Non enim si inquirimus quid sit, sed si illum esse confitemur, salutem nobis præparat.*

Col. 551 A 3. *Novam blasph.* Ita scripsimus, non ut Trapezuntius,« vanam blasphemiæ consolationem excogitans : » temetsi ei suffragabatur Regius II, κενὴν τῆς βλασφημίας παραμυθίαν suggerens: at Veneta, Basiliens. et Stephanæa καινήν, « novam, » quæ magis quadat verbo ἐπινοεῖν ; ut postea καινήν τινα τὴν ὁδὸν βλασφημίας ἐπινοῶν· sed iu Stephanæa miram inscitiam Beza suam prodit sic intepretans p. 249: « Postea ipse sibi opitulatur novum blasphemiæ remedium comminiscens, quod antecedentia contendat posterioribus occultare. » Ignorasse videtur quid sit ἐπαγωνίζεσθαι, non « opitulari, » sed « certare, » et ἀποκρύπτειν hic idem valere,quod νικᾷν,ut apud eumdem Basilium hom. 9 *in Hexaem.* Αἱ δὲ προγνώσεις τῶν ἀλόγων ζώων τῆς περὶ τὸν ἀέρα μεταβολῆς ποίαν οὐχὶ σύνεσιν λογικὴν ἀποκρύπτουσιν ; « Prænotiones autem brutorum animalium mutationis aeris quam humanam intelligentiam et prudentiam non superant ? » Cæterum Joannis XIV, 9,scriptum est, ἑώρακε τὸν Πατέρα,*vidit Patrem* : at Joan. XII,45 : θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με,*videt eum qui misit me*: quæ duo loca miscuit Basilius.

Col. 552 B 9. Ἐν μέσῳ. Mendosam lectionem secutus Cornarius edidit ; « Sic in medio sigillo ejus, qui signavit, figura conspicitur. » Idem error et Venetæ editi. et Stephanææ,a quo se tamen immunem præstitit Beza,« Sic in ipsa quæ sigilli impressione redditur figura, cernitur character qui in illam impressit. » Græce enim illic est ὁ τυπώσας χαρακτήρ, ut legit etiam Trapezuntius,non ut habent reliquæ editiones, ὁ τοῦ τυπώσαντος. Corrigendum igitur ex Regio ms. Η. οὕτως ἐν μὲν τῷ ἀποσφραγίσματι Paulo post scripsi, « quæ est in utroque identitatem, » non ut Trapezuntius, « in utroque similitudinem,» non enim ὁμοιότητα dixit, sed ταυτότητα· identitatem quoque dixit Cornarius, nec abhorruit ab hac dictione ut Beza. « Nobis videlicet eamdem utrobique formam comparantibus : » neque dubitavit H. Stephanus, in *Thesauro*, ex Aristotele proferens, *Ethicor.* 6, vocem ταυτότης, addere « quasi diceret *identitas.* » Doctissimus Billius apud Isidorum Pelusiotam ita vertit, epist. 142 lib. II, illud : Προσώπων γὰρ ποιότητι καὶ ὑποστάσεων ἰδιότητι διαστέλλοντες, εἰς ἕνα πάλιν συστελοῦμεν Θεὸν διὰ τὸ τῆς οὐσίας ταὐτόν· « Siquidem personarum qualitate atque hypostaseon proprietate distinguentes propter essentiæ identitatem, eam rursum in unum Deum contrahemus.» Hoc si fecisset interpres Justini Langus,non ita obscure extulisset locum illum *Quæstionum ad Græcos*, pag. 137 edit. Commel : Ἀναιρουμένου τοῦ ἄλλου, καὶ ἄλλου, ἀναιρεθήσεται ἐξ ἀνάγκης τὸ ταὐτὸν τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς βουλῆς· « Alio atque alio sublato, tolletur necessario et id

quod idem sit essentiæ Dei et voluntatis. » Clarius dixisset, « tolletur necessario identitas essentiæ et voluntatis Dei. » Sic in *Expositione fidei*, p. 296 : Τὸ ταὐτὸν τῆς οὐσίας ἐπαγγειλάμενοι δείξειν· « Cum nos demonstraturos receperimus unitatem sive identitatem essentiæ Trinitatis. » Reperitur et apud Isidorum, lib. IV, epist. 228, vox ταυτότης. Ἵνα ᾖ παραδείγματα, καὶ μὴ ταυτότης εἴη· « Ut sint exempla, et non rei identitas evadat. » Bessario demum Nicænus apud Aristotelem, lib. IV, c. 9 ***Metaphysicorum*** ab hac voce non abstinuit : Ὥστε φανερὸν, ὅτι ἡ ταυτότης ἑνότης τίς ἐστιν, ἢ πλειόνων τοῦ εἶναι, ἢ ὅταν χρῆται ὡς πλείοσιν· « Quare patet, quod identitas unitas quædam essentiæ est, aut plurium, aut cum ut pluribus utatur. » Plerionius dixit, « ejus quod idem est rationem, identitatem vocant. »

Col. 553 B 12. Ἐκτείνωμεν. H. ms. ἐκβάλλωμεν. Et mox πρῶτος ὁ δὲ ὕστερος, et ita Trapezunt., « priorem et posteriorem. » Et rursus πρῶτος, ὁ δὲ ὕστερος. Item paulo post ἀναγκαῖον ἐντεῦθεν οἴεται, emendavimus, ex eodem Regio ; cum et Veneta et Bas. et Steph. ἀναγκαῖον perperam editum haberent, et interpres nimis concise, « seipsum extrudens, necessariam se putat suorum dogmatum tradidisse doctrinam. » Male etiam Cornarius, quasi legisset διαδοχήν, non παραδοχήν, « Necessarium hinc arbitrantur propriorum dogmatum successionem ostendere. » Sed quod præcessit, καὶ τὰ ἀκόλουθα λαβὼν ταῖς ὑποθέσεσι, recte interpretatus est, » cum ea quæ ad constituta argumenta consequuntur assumpserit. » In H. erat τῶν τοιούτων δογμάτων, pro τῶν ἰδίων δογμ.

Col. 556 C 2. Τοῖς ἐκ χρόνου. Addidimus ex ms. vocem πρεσβείοις, quam et præcedentia repetendam fuisse docent, et interpres se in apographo suo reperisse indicat, cum ait, « et temporis eminentiam. » Idem ms. pro ταχθεῖσα scriptum exhibuit διατεταχθεῖσα, « dispositus. »

Col. 557 C 9. Ὅσοις. Quæ sequuntur verba, ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων, ex variis lectionibus Regii H. sine causa sunt textui inserta, nec ab interprete agnoscuntur : sed paulo post aptius legebatur in eodem H. τί οὖν ἐκεῖνο τὸ διάστημα. Ibid. infra, *Sed videtur*. Hæc immutata sunt, illis ejectis, « Verum ut videtur et magna ingenii vi diem ac noctem quasi stellarum motu putat fieri, et has esse partes. »

Col. 559 C 6. *Et scarabei*. Non « papiliones, » ut scripserat Trapez. Nam παρὰ τὸν κάνθωνα deducitur nomen κάνθαρος, quod scarabeus ex asini stercore nascatur, ut κανθαρός, scarabeus qui frumenta erodit. Pont pauca in interpretatione verborum Eunomii hæc sustulimus, « Atqui dicit nec ut qualitas aut moles, aut quantitas in substantia Dei poterit inhærere. Liberum enim ab omni compositione Deum esse necesse est. » Sed in verbis Evangelii legebatur ex ms. H, ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων, non ut in excuso ὁ Πατὴρ ὁ πέμψας, et ita collocantur hæc verba, cum simul junguntur in Evangelio : nam Joannis quidem XIV, 28, tantum hæc habentur, Ὅτι ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστί, *Quia Pater meus major me est :* illud autem, ὁ πέμψας με Πατήρ, ascitum est ex alio Joannis loco, nimirum vel ex Joan. VIII, 16 : Ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ, καὶ ὁ πέμψας με Πατήρ· *Quia solus non sum, sed ego, et qui misit me Pater ;* vel ex XII, 49 : Ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, ἀλλ' ὁ πέμψας με Πατήρ. *Ex meipso non sum locutus, sed qui misit me Pater.* Cum igitur hæc ita junxerit Basilius, fidelis interpretis fuit hæc, uti erant in Græcis, Latine convertere, non supprimere, ut suppressit The. Beza duobus locis, p. 260 et p. 263, scribens tantum, *Pater major me est*. Eumdem locum adversus Eunomianos et Arianos tractatum offendes lib. IV, et epist. 141 ad Cæsarienses, et apud Athanasium, orat. 2 *adversus Arianos*, p. 181 : Ἀλλὰ μείζων εἶπεν οὐ μεγέθει οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν· « Major me est non quidem magnitudine aut ætate, sed quia ex illo ortum habet, » et in libro *De humana natura suscepta*, et apud Hilarium lib. IX *De Trinitate*, et in libro *De synodis*, et Greg. Naz. orat. 4 de theologia. Vide etiam Bellarminum card. illustriss., lib. I *De Christo*, cap. 16.

Col. 570 B. *Comparative*. Non, comparationem majoris, ut ediderat interpres, sed, majus, quod ex comparatione dicitur, et solam diversitatem principii vel originis indicat, quod nimirum essentiam a Patre habeat Filius, non Pater essentiam Filii essentia majorem.

Ibid. D. *Tale namque*. Ἀπροσπέλαστον non satis expressum erat hoc modo : « Tale namque incomparabile est, ut ab omnibus pariter distet, et nulli sit accessibile. Quare si æqualitate aliis a Patre Filius deest, æqualis illis est, quibus eum deest. » Ἀπολείπεσθαι hic sonat abesse ab aliquo vel ab illo distare. Ib. pro συγκρίνοιτο mss. H. legebat συγκρίνεται, et μνημονεύσωμεν, pro μνημονεύσομεν. Subinde οὗτος δέ. Recta lectio, et legitima, quam H. Regius codex suppeditat, τῆς ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπαρχούσης, non ut Ven., Basil. et Stephani editiones, τὴν ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπάρχουσαν οἰκειότητα. Solet enim ex regulis grammatices στερέω genitivo rei jungi, qua privatur aliquis, ut στερεῖσθαι κεφαλῆς, στερεῖσθαι τῆς πόλεως, *capite vel urbe privari*. Beza non satis expressit illud, ἐκ φύσεως ὑπαρχούσης· « Privat ea ipsa insita necessitudine, quæ ipsi cum parente intercedit. » Ex eodem Regio codice addendum fuit, quod ab excusis aberat, clausula nimirum illa, quam interpres adjecit Latinitate donatam, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἑαυτῷ οὐ γένοιτο λυτρωθῆναι ἡμᾶς χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ δόξα σὺν ἁγίῳ Πνεύματι νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Tantum illud, ἀνάρχῳ, « principii experte, » vel non legit, vel neglexit interpres.

Col. 573 in titulo : Περὶ Υἱοῦ, *De Filio*. Hic titulus est libri hujus in excusis, at in H. ms. Περὶ Υἱοῦ λόγος δεύτερος, ἀνατροπὴ τοῦ ἀθέου δόγματος τοῦ Εὐνομίου. « Liber II de Filio, refutatio dogmatum impii Eunomii. » Subinde : *In scholis vanit.* Διδασκαλείοις ματαιότητος, sic interpretatus est Cor-

narius, quod magis placet, quam quod Trapez., « In vanis auditoriis ad meditationem ejus, quod in re falsa verisimile est ; » vel quod Beza, paraphastem potius agens, « In ludis, ubi docetur vanitas, adolescentibus proponuntur. » Conservanda fuit locutio Scripturæ similis, Psal. xxv, 4 : Οὐκ ἐκάθισα μετὰ συνεδρίου ματαιότητος, *Non sedi cum consilio vanitatis*, ubi vox Hebræa est, quam alibi LXX vertunt ἔργα ἀνόμων, Job xi, 11, *opera impiorum*. Hic quoque impiorum vel profanorum gentilium scholas designat, in quibus sophistarum μελέται, declamationes exercebant juvenes studiis eloquentiæ. Ib. γέγονεν. Ms. H. ἐγγέγονεν, et pag. 239, δικαιότερος. H. et Steph. δικαιότερον. Pad. 238. κατηγόρους μὴ ὑφεστῶτας, *accusatores qui non sunt, aut subsistunt*, diximus, non ut interpres, *accusatores non constitutos ad pugnam*.

Col. 576. A. Γέννημα. Non ut in excusis γένημα, quod vulgata lexica non agnoscunt, sed γέννημα, *quod genitum est*, ut habuit ms. H.

Ibid. B 6. Μεταῤῥυθμίζοντα legit idem H. ms.

Col. 579 A. *Jonæ filium*. Trapezuntius, « intelligimus Jonam. » Imo filium Jonæ, unde Matthæi xvi, 17, Μακάριος εἶ, Σίμων Βὰρ-Ἰωνᾶ, *Beatus es, Simon Bar-Jona*, quod est Joannis i, 42, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς τοῦ Ἰωνᾶ, *Tu es Simon filius Jona*. Itaque hic locus vulgatam lectionem confirmat, non eorum librorum, qui legunt τοῦ Ἰωάννου vel τοῦ Ἰωαννᾶ, ut de quibusdam testatur Hieronymus : confirmat eamdem et Syrus interpres, Matth. xvi. Paulo post « in seipsum recepit » scripsimus, non ut Trapezuntius, « commissam sibi ædificationem suscepit, » ne quis Dominicorum operum præfectum vel architectum esse designatum existimet Petrum, vel cum hoc ædificium faciendum locasse ; verum super ipsum ædificatam fuisse Ecclesiam : Ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, Matth. xvi, 18. Et Basilius ipse in cap. ii Isaiæ, tom. I, pag. 427, Ἐκ τῶν ὀρέων ἦν ὁ Πέτρος, ἐφ' ἧς καὶ πέτρας ἐπηγγείλατο οἰκοδομήσειν αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν. Et in proœmio *De judicio Dei* cæteris ait eum apostolis antelatum fuisse, et Homilia *De pœnitentia* petram fuisse ipsum ait, licet inferiorem altera petra Christo.

Col. 586, A 6. *Retinuerunt*. Μετεκόμισαν, « transposuerunt, » vertit Trapezunt., et Cornarius, « transtulerunt ; » ad verbum, « transvexerunt : » sed quia transferri dicitur ex uno idiomate in aliud, quod per interpretationem exprimitur, et hic Basilius vult ea nomina sine interpretatione, prout sonabant Hebraice, Græcis characteribus fuisse expressa, propterea contenti fuimus hoc verbo, « retinuerunt, » et scripsimus, « Eloi, » non « Eloim, » ut erat antea. Licet enim unum ex decem nominibus Dei, quæ profert S. Hieronymus, epist. 136, sit אלהים « Elohim, » tamen I Reg. i, 11, scriptum est Ἀδωναὶ Κύριος Ἐλωὶ Σαβαώθ, non Ἐλωΐμ.

Col. 592 B 14. *Sed ante suam*. Contentus fuerat interpres dicere, « sed antequam ipsa esset : » verum cum in verbis Eunomii, οὐκ οὖσαν πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, verterit, « cum non esset ante subsistentiam suam, » eadem etiam verba hic fuerunt repetenda. Paulo post immutavimus illud : « melioris ignoratione aut impotentiæ hunc fuisse defectum ratiocinabuntur. » Hic enim λογίζεσθαι non est ratiocinari, sed in ratiocinio vel extra ratiocinium imputare aliquid, sive acceptum ferre, ut Roman. iv, 3 : Ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, *Reputatum est illi ad justitiam*.

Col. 594 B 3. *Adversarios*. Πρὸς τοὺς αἰτίους ad verbum est, « ad suos auctores, » ut vertit Cornarius, vel ut Beza, « in eorum caput vertatur, qui sunt ejus auctores. » Interpretatus est Trapezuntius quasi legisset πρὸς τοὺς ἐναντίους. Tale illud est Psal. vii, 17 : Ἐπιστρέψει ὁ πόνος αὐτοῦ εἰς κεφαλὴν αὐτοῦ· *Convertetur dolor ejus in caput ejus*. Hieronymus, *Revertetur dolor suus in caput ejus, et super verticem ejus iniquitas sua descendet*.

Col. 596 B 3. Ἐκ μὴ ὄντων. H. ms. τοὺς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· sed receptam lectionem Stephanæa tuetur, et concilium Nicænum in Symbolo : Τοὺς δὲ λέγοντας, Πρὶν γεννηθῆναι οὐκ ἦν, καὶ ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων ἐγένετο· « Eos autem qui dicunt. Antequam nasceretur non erat, et quia ex iis quæ non sunt, factus est. » Hieronymus *adversus Luciferianos*, « Si quis dixerit de nullis exstantibus Filium, et non de Deo Patre, anathema sit. » Cornarius dixit, « ex non existentibus Unigeniti essentiam producunt. » Trapezuntius, « ex non esse dicunt Filium : » at non ait ἐκ τοῦ μὴ εἶναι, sed ἐκ τῶν μὴ ὄντων, quod est, « ex nihilo. »

Col. 598 A 6. *Creaturis ipsum*. Paulo obscurius erat illud interpretis : *in præponendo creaturis gloriam ei attestatur*. In ejus locum substituimus verba Cornarii ; Beza vero scripsit : « Gloriam ipsius in eo demum testatur, quod iis, quæ ab eo condita sunt, ipsum anteponat. » Verum illud « ab eo, » Græca non agnoscunt. Hieronymus loco proxime citato anathematismum in concilio Ariminensi ab Arianis prolatum sic effert : « Si quis dixerit creaturam Filium Dei, ut sunt cæteræ creaturæ, anathema sit. » Filium creaturam non negabant, sed similem cæteris creaturis.

Ibid. B 6. Γεννήσεως scripsi ex Regio H. pro γενέσεως. Trapezuntius, « generatione : » nam et paulo post Basiliensis habuit, ἐξακουόντων τῆς γεννήσεως. Postremo sub finem pag. ὑπομνήσομεν, Regius scribebat ὑπομνήσωμεν, Trapezuntius ita legerat « admoneamus. »

Ibid. C 13. *His duabus*. Totam hanc periodum omiserat interpres Trapezuntius : sed ex aliis eam restituimus, quam et Regius agnoscit, ex quo etiam immutavimus in editione Basiliensi et Stephanæa illud, εἴπερ ἔχοι τι ἑαυτῆς ἐξωτέρω. Ms. ἐξώτερον. Trapezuntius ita legerat : « Si quid ante se haberet superius, » Cornarius : « Si quid ultra se haberet, » Beza ad verbum, sed minus recte : « Si quid extra sese haberet ; » ferri tamen potest ἐξωτέρω : nam et sequitur τὰ ἐξωτέρω ταύτης.

Col. 600 B Τῷ ἀνυπερβάτῳ. In Basiliensi et aliis erat ἀνυπερθέτῳ : sed Regius H. sic habuit, et Trapezuntius, cum insuperabili hoc principio.» Sic paulo ante dixit, μιᾶς ἀνυπερβάτου καὶ ἑτέρας ἀνεκβάτου.

Ibid. B 5. *In regione Ausitide.* Interpres, « In regione Hus,» atque ita quidem Vulgata Latina Job. I, 1: « Vir erat in terra Hus nomine Job ; » sed apud Græcos interpretes legimus, Ἄνθρωπός τις ἦν ἐν τῇ χώρᾳ Αὐσίτιδι, ᾧ ὄνομα Ἰώβ. *Homo erat in regione Ansitide, cui nomen Job.* Chrysostomus, in Catena Nicetæ : Ἄνθρωπον εἶναί φησιν ἐν χώρᾳ τῇ Αὐσίτιδι, καὶ τοῦτο μέγα ἐγκώμιον. Τὸ γὰρ ἐν Ἀραβίᾳ οὕτως εἶναί τινα δόκιμον, ἔνθα πάντες διεφθαρμένοι, ἔνθα οὐδὲν ὑπόδειγμα ἦν εὐνομίας, τοῦτο ἦν θαυμαστόν. « Hominem illum in Ausitide regione fuisse dicit, et hoc ingens præconium. Siquidem in Arabia tam probum aliquem reperiri, ubi omnes corrupti erant, ubi nullum exstabat exemplum æquitatis, est admiratione perquam dignum.» Olympiodorus ibidem ab Aus uno ex filiis Esau dictam illam tradit regionem, quam alii in Idumæa, alii in finibus Arabiæ et Idumææ collocant. S. Hieronymus *apud Jeremiam* etiam cap. XXV, vertit : « Et cunctis regibus terræ Ausitidis ; » et citat ex textu Græco, « Homo quidam erat in regione Ausitidis, quæ Hebraice appellatur Hus ; et tamen sciendum hunc versiculum apud LXX non haberi.» Eodem modo in Vulgata Ramathaim Sophim scriptum est 1 Reg. I, 1, sed Græci efferunt, ἐξ Ἀρμαθαΐμ Σιφά, « ex Armathaim Sipha. » Ibid. ἄχρονον est « temporis expers, temporis nescium, absque tempore,» non ut interpres, « nullo tempore obnoxium. »

Col. 603 A 15. *Nam a veritate.* Et obscure versa et male interpuncta periodus, mentem auctoris occultabat. « Nam casus a veritate mentis, visus privatio et cæcitas est. » Rursus pro τετύφλωται legisse videtur Trapezuntius, ut erat in H., τετύφωται τῷ ὄντι μηδέν, vel πεφύσηται, « et inflatus nihil intelligit, » et paulo post pro « in sensu phrenetico » reposuimus « in mentis per phrenitidem emotione:» ἐν ἐκστάσει φρενιτικῇ, non αἰσθήσει. Alii dicunt « furiosis, cum apud se non sunt. »

Ibid. C 8. *A quæstionibus.* Restitutus est hic locus ex Regio ms. H., cum antea perperam in Veneta et Basiliensi esset ἃ τῶν γραφῶν οὐδέν. Ex quo extulit Cornarius « quæ nihil absunt ab iis scriptis, quæ ad utramque partem scrupulosam opinionem habent.» At in Stephanæa, ἃ τῶν γραπτῶν οὐδέν. Beza vertit, « quæ nihil prorsus ab iis scriptis absunt, quæ in utramvis partem accipere periculosum est.» Trapezuntius scripserat, quæ nil ab insolubilibus desunt, cum ad utramque partem periculum ostendant. » Γρίπος et γρίφος proprie rete vel sagenam sonat, et ad quæstiones conviviales ænigmaticas, atque ad alios sermones ænigmaticos extenditur, atque adeo symbola ipsa Pythagorica Athenæus « griphos » appellat. Pollux lib. VI, c. 19, Τῶν μέντοι συμποτικῶν αἴνιγμα καὶ γρίφος· τὸ μὲν παιδιὰν εἶχεν, ὁ δὲ γρίφος καὶ σπουδήν, καὶ ὁ μὲν λύσας, γέρας εἶχε κρεῶν τινα περιφορὰν, ὁ δὲ ἀδυνατήσας, ἅλμης ποτήριον ἐκπιεῖν· « Compotatorum insuper est ænigma et griphus ; et illud quidem jocum, hic vero et solertiam habet : atque hunc quidem qui solvebat, carnium aliquod ferculum accipiebat in præmium ; qui non poterat, salsuginis poculum ebibebat. » Addit scholiastes exemplum suppeditare Samsonis historiam, qui in nuptiis suis proposuit quæstionem de generatione apum. Athenæus lib. X, pag. 457 : Τῶν γρίφων ἡ ζήτησις οὐκ ἀλλοτρία φιλοσοφίας ἐστὶ, καὶ οἱ παλαιοὶ τὴν τῆς παιδείας ἀπόδειξιν ἐν τούτοις ἐποιοῦντο. « Griphorum perscrutatio aliena non est a philosophia, itaque eruditionis specimen veteres in his statuerunt. » Proferuntur exempla ibidem et pag. 448, ex veterum Comicorum fragmentis. Paulo post immutavimus illud « intellectionis natura motibus mentis sine tempore constituta.»

Col. 606 C. *Respondeamus.* Mendum sustulimus editionis Basiliens., in qua legebatur ἀποκλινόμεθα, in Neneta vero ἀποκρινόμεθα, « respondemus:» idem Stephanæa et Cornarius, sed H. ms. ut edidimus. Trapezuntius videtur expressisse ἀποκρινούμεθα· « Respondebimus ergo, imo quoniam non est, erat, non innascibile habens, quod est : ens vero semper et coexsistens. »

Col. 607 B 4. *Quoque rationem.* Addidimus ex ms. H. et ἔννοιαν, quam Trapezuntius « sententiam » verterat, et Cornarius « notionem, » quod Venetam fortasse nactus esset editionem. Stephanæa item ἔννοιαν vertit « cogitationem.» Ex eodem ms. scripsimus ἐπιζητῶν, pro ὑποζητῶν, et locum ab interprete mutilatum pristinæ integritati restituimus : tantum enim scripserat : « Sed cur amentibus contradicendum est? vel si ad aliquid eorum quæ sunt.» Similis locus præcessit.

Col. 610 C 8. *Unxisti.* Στήλην Latine expresserat interpres « lapidem, » nec aliter Beza, qui vel ex symmysta suo Henr. Stephano discere potuit non quemvis lapidem esse στήλην, sed lapidem titularem, vel signi gratia erectum, vel certe columnam, unde apud historicos Ἡράκλειοι στῆλαι sunt columnæ Herculis, et στήλην ἀναγράφειν Budæo est in cippo proscribere. Vaticana « titulum » vertit : pro cippo enim sumitur, in quo vel sepulcrorum inscriptiones, vel fœderum testimonia et monumenta perscribebantur. Cornarius recte, et ita rescribendum hoc loco, « qui apparui tibi in loco ubi unxisti mihi columnam. » Nec ita multo post τοῖς οὖσι, καὶ πιστοῖς. Admonendus est lector nunc, Ephesior. I, 1, apud Apostolum legi, Τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ. *Sanctis qui sunt Ephesi et fidelibus in Christo.* Alium fortasse nactus est codicem Basilius, a quo aberant illa ἐν Ἐφέσῳ. quemadmodum et auctor Vulgatæ vertit ibidem « omnibus sanctis,» quod in Græco fortasse legisset πᾶσι τοῖς ἁγίοις· quamobrem miror equidem audaciam, vel potius impudentiam Bezæ, qui meram et inanem argutiam esse dicit, quæ a sanctissimo Patre hoc loco proferuntur. Sed nimirum ita majores

βλασφημίᾳ. « Dominum quoque ad hanc blasphemiam conjunxit. » Verumtamen creaturam Dominum non dixit primus Eunomius, sed ante ipsum Arius ; Spiritum sanctum creaturam primus Eunomius dixit, ut Basilius hic contendit, neque in aliis hæreticorum libris hæc fuerat inventa blasphemia. Male quippe verterat paulo post Trapezunt, ἢ ἐν τοῖς καταληφθεῖσιν, « nisi quod in superstitibus istorum sermonibus hanc appellationem invenimus. » De blasphemia in Spiritum sanctum non remittenda, vide Matth. XII, 32.

Col. 651 A. *Unius Montani.* Trapezuntius ediderat : « Montanus solus tantum in Spiritum insanivit, et nominibus vituperavit humilibus, ac naturam ipsius tantum extenuavit, ut diceret infamiam afferre factori. » Beza etiam pejus hoc ultimum vertit : « Ut etiam infamiam factori suo dicatur affricuisse : » quasi hoc vellet Basilius, Montanum dici infamiam affricuisse creatori. Epiphanius tamen, hæresi 48, Phrygastas sive Montanistas ait, qui se Montanum quemdam prophetam habere jactabant, de Patre et Filio ac Spiritu sancto similiter sensisse velut sancta catholica sentit Ecclesia, περὶ δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ὁμοίως φρονοῦσι τῇ ἁγίᾳ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ex Arianis quidam dixerunt Spiritum sanctum non esse Patri et Filio consubstantialem, imo esse Filio minorem ; sed de Filio potissimum adversus illos actum est, de Spiritu sancto in concilio II œcumenico Constantinopolitano, cujus sectatores Pneumatomachi, sive Spiritus impugnatores, appellati sunt. Philastrius, cap. 21, Eunomianos tradit asseruisse Patrem quidem fecisse Filium, et iterum Filium, qui sit creatura, fecisse Spiritum : quod refutans Basilius hoc loco subjicit, ἐκεῖνο δὲ τίνι τῶν πάντων ἀδηλον ; « Illud vero cui non patet, quod nulla Filii operatio a Patre divisa est? » In quem locum annotarat interpres in margine, hic probari Spiritum sanctum ab utroque procedere. Nam ut ait illustrissimus cardinalis Bellarminus, lib. II, cap. 25, *De Christo*, certe Basilius probans non solum Filium esse causam Spiritus, sed etiam Patrem, quia omnia quæ habet Filius habet Pater, simul docet, imo pro comperto assumit Spiritus causam, ut Græci loquuntur, esse Filium.

Col. 654 B 4. *Conservare doctr.* Emendavimus ex H. φυλάσσειν διδασκαλίαν, et ἀποσιωπᾷ, cum antea legeretur φυλάσσων et σιωπᾷ. Sequitur paulo post locus celeberrimus et in tribus concilii Florentini sessionibus 18, 19 et 20 diligenter excussus, cum inter Latinæ et Græcæ Ecclesiæ legatos de processione Spiritus sancti disputaretur. Ac Regius quidem codex cum eo consentit, quo usus est interpres, et cum editione Basiliensi, legiturque : Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος· at Joannes Latinæ Ecclesiæ nomine protulit ex vetustissimo codice Basilii Constantinopoli a Nicolao Cusano delato, qui ante sexcentos annos videretur exaratus, testimonium istud ex hoc tertio libro *adversus Eunomium* : Ἀξιώματι γὰρ δεύτερος τοῦ Υἱοῦ ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ ἐξ αὐτοῦ λαμβάνον καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ταύτης ἐξημμένον ὁ τῆς εὐσεβείας παραδίδωσι λόγος· φύσει δὲ χρῆσθαι τρίτῃ, οὔτε παρὰ τῶν ἁγίων διδασκόμεθα, οὔτε ἐκ τῶν εἰρημένων δυνάμεθα συλλογίσασθαι κατὰ τὴν ἀκολουθίαν· « Dignitate enim secundum esse a Filio, cum ab ipso esse suum habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, sermo pietatis tradit : natura vero tertia uti, neque a sanctis edocemur, neque ex dictis ut consequens colligere possumus. » In quem autem finem prolatus sit locus, exponit præsertim sessione 19, p. 449 edit. Romanæ, idem Joannes : « Volo necessaria demonstratione probare, cum aliquid ex aliquo dicimus, intelligi ex persona, idque demonstro per dictum Basilii, cum ait Spiritum habere suum esse ex Filio, et ab eo dependere tanquam ex causa. Si igitur accipere est habere esse, Spiritus sanctus habet esse, et accipit ex Filio, et ab eo dependet ut ex causa : ergo sequitur, ut si Spiritus sanctus accipit ex Filio, procedat etiam ex ipso. » Opponebat Marcus Ephesius, qui pro Græcis disputabat, additamentum illud a Latinis insertum videri : sed respondit Joannes tam antiquum illum esse librum, ut nullam corruptelæ suspicionem injiciat, cum multos ante annos, quam schisma hoc oriretur ac dissidium Ecclesiarum, exaratus appareret, nec ulla in eo rasura vel depravatio vel manus adjectio deprehenderetur. Addit illustrissimus cardinalis Bellarminus, lib. II *De Christo*, c. 25, additamentum illud codicis Latinorum esse debere in textu vel certe sensum illorum : « Dicit enim Basilius Spiritum esse secundum a Filio ordine et dignitate, non tamen natura : et probat, quia sicut Filius est secundus a Patre, quia ab illo habet esse, ita quoque Spiritus est secundus a Filio : ubi si non addatur, vel subintelligatur, quod est in nostris codicibus, videlicet Spiritum habere esse a Filio, sicut Filius habet esse a Patre, ratio Basilii nihil concludet, nec ullo modo probari poterit Spiritum sanctum esse secundum a Filio, ut Filius est secundus a Patre. »

Col. 655 A 3. *Sermo fortasse.* Ut interpretatio cum Græco textu conveniret Basiliensis editionis, additum est « fortasse, » et infra : « ut illud concedamus ; » sed lectorem tamen admonemus utrumque abfuisse ab interpretatione Trapez., ac proinde, ut verisimile est, a codice ms: quo ille usus est, cum ante primam Basiliensem editionem hos libros verterit : deinde abfuisse quoque a Regio codice illud, ἴσως, licet non absit alterum illud, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν· denique in eo legebatur, non εἰ καὶ ὑποβέβηκε, sed εἰ καὶ ὑποβεβηκός, neque καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐκεῖθεν, sed φύσεως ἀκολουθοίη, ἐκεῖθεν δῆλον. Observandum est præterea, in concilio Florentino ex libris Græcorum ita citari hunc locum p. 473, ut non πρόοδος, sed πρόσοδος καὶ προσαγωγὴ legatur, hoc est, « aditus accessus-

que. » Item post συγχωρήσωμεν, non οὐκέτ' ἂν εἰκότως ὡς ἀλλοτρίως ὑπάρχον φύσεως, sed potius οὐχ ὅμως ἕπεται καὶ ἀλλοτρίας εἶναι φύσεως· « non tamen sequitur alienæ esse naturæ. » Qua varietate lectionum animadversa merito contendisse arbitrabimur Joannem Provinclalem in concilio Florentino particulam hanc, ἴσως, « fortasse, » quæ in libris Græcorum additur, itemque illud ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν, magnam Basilio notam iuurere. Vult enim in hoc capite Basilius consequentiam refellere, qua utebatur Eunomius hoc modo: Etsi tertius est dignitate, non sequi tamen ut natura quoque sit tertius Spiritus sanctus. Si ergo ita diceret, « tradit fortasse pietatis sermo, » mirum videretur, ipsum de eo dubitare, quod asseverare deberet ad confutandum Eunomium : nam per notiora debemus ea quæ minus sunt nota ostendere. Addit etiam eumdem in homilia *De spiritu sancto* asserere : Φανερῶς καὶ ἀποκεκαλυμμένως τὸ Πνεῦμα λαμβάνει παρὰ τοῦ Υἱοῦ χωρίς τινος ἀμφιβολίας· « Manifeste propalamque Spiritum sanctum a Filio accipere citra ullam hæsitationem. » Tum ex aliis auctoris nostri locis ex hoc opere contra Eunomium desumptis hoc fidei dogma probat, quæ subinde cum occurrent indicabimus.

Col. 658 A. *Castrametab.* Trapezuntius scripserat, *Castrametatur*, ut in præsenti extulit Hieronymus ex Hebræo, *Circumdat angelus Domini in gyro timentes eum*, quasi esset Græce παρεμβάλλει· at editio Veneta omnium prima, et Basiliensis posterior Basilii habent, ut LXX, Psal. xxxiii, 8 παρεμβαλεῖ Κύριος, *castrametabitur*, Beza vero perperam, *Castra metatus est.*

Ibid. A 10. *Angelorum.* Apud LXX legimus, κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, *iuxta numerum angelorum Dei*, et ita Novatianus, lib. *De trinitate*, et Rufinus, libro *De Symbolo*, et Hieronymus, lib. II *in Michæam* ; Origenes quoque, homilia 28 *in Numeros*, « *Filiorum Dei*, vel, ut in aliis exemplaribus legimus, *filiorum Israel* : » quam ob causam suspicantur quidam in quibusdam exemplaribus LXX interpretum ita scriptum fuisse, ut ex Hebræo Vulgata Latina, *filiorum Israel*, nisi forte aliorum exemplarium nomine ea Biblia intellexit Origenes, quæ communem Græcam editionem et mistam continebant ex aliis interpretibus,cum constet Aquilam et Symmachum Græce edidisse ἀριθμὸν ὑμῶν Ἰσραήλ. Beza quoque hic satis attentus non fuit, nec vidit κατὰ ἀριθμόν, scriptum fuisse, non καὶ ἀριθμόν, vertit enim, *et numerum angelorum*. Potuit tamen, si attentior fuisset, illud etiam animadvertere, hic confirmari dogma, quod cogente veritate confessus est scribens in cap. xviii Matth. 10, angelos hominibus peculiariter adhiberi custodes a Deo adversus Satanam et impuros spiritus, ut ex pluribus Veteris præsertim Testamenti testimoniis liquet : tametsi Calvinus hoc ut profanum et falsum commentum irridet, scribens in xv Actorum et in psalmum xc, et in dubium revocat lib. I *Institut.*, c. 14, et in Matth. xviii, 10, in *Harmonia Evangel.* Confirmat hoc ipsum Severus Catena Græca in Cantica Scripturæ : Πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διαμερισθεῖσιν ἰσαρίθμους ἀγγέλους ἐπέστησεν, ἑκάστῳ πρὸς φυλακὴν ἀφορίσας ἕνα τινά. Καὶ γὰρ εἶναι αὐτοὺς πνεύματα λειτουργικὰ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομίαν σωτηρίας, πάλιν παρὰ τῶν θεοπνεύστων Γραμμάτων ἀκούομεν· ἐπεὶ καὶ ἑκάστῳ δεδόσθαι πρὸς φυλακὴν ἄγγελον ἡ τῶν Εὐαγγελίων πιστοῦται φωνή· « Omnibus gentibus divisis angelos secundum eumdem numerum præfecit, attribuens aliquem unicuique ad custodiam. Etenim esse ipsos spiritus ministros in ministerium missos propter eos qui hæreditatem salutis accepturi sunt, a Scripturis divinitus inspiratis audimus :quoniam etiam cuilibet angelum ad custodiam datum fuisse Evangeliorum vox testatur. »

Ibid. 12. *Restitit mihi.* Ad verbum fuisset, *stetit ex adverso mihi*, et paulo post, καὶ αὐτὸν κατέλιπον, *et ipsum reliqui cum principe regis* (vel *regni*, ut in aliis libris legitur, βασιλείας) *Persarum.* Trapezuntius Vulgatæ Latinæ verba usurpavit, quod necesse non fuit, cum prophetarum textus secundum LXX convertendus esset e Græco, seu potius ex S. Hieronymi commentario Italæ versionis textus consulendus, quod fecit Flaminius Nobilius, cum Romanam editionem adornaret. In Regio tamen H. tantum erat μετὰ τοῦ ἄρχοντος Περσῶν, et in Vulgata *juxta regem Persarum.*

Col. 659 B. *Ex attentione.* Immutavimus illa interpretis, « quæ ad obtemperandum, et diligenter, quæ commissa sunt, curandum, sanctificatum sunt. » Προσοχὴ enim aliud sonat, aliud ὑπακοή· Beza vero, qui Trapezuntii versionem emendare inutilis esse laboris dixit, longius a mente auctoris discessit scribens. « Spiritus ex eo quod Deo astant, et ex functionis suæ ratione præditos merito non dixeris natura sanctos esse. » Homines quippe novæ religionis præcones, qui negant incrementum gratiæ et sanctificationem mereri nos posse, sententiam Patrum non capiunt, cum sanctificari creaturas studio et attentione acquisita sanctitate concedunt,cujusmodi est ille nostri hujus auctoris quæst. 53 *Regular. brevior.*: Ἁγιασμὸς δέ ἐστι τὸ ἀνακεῖσθαι τῷ ἁγίῳ Θεῷ ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἀδιαστάτως ἐν παντὶ καιρῷ διὰ φροντίδος καὶ σπουδῆς τῶν αὐτῷ ἀρεσκόντων. Propterea pagina quoque sequenti ἁγιασμὸν, ἄθλον προκοπῆς καὶ εὐαρεστήσεως esse dicit, quod interpres verterat, « ita comparata est, ut virtutis et divinæ dilectionis præmium sanctificatione habeat. »

Ibid. C. *Quibus autem.* Interpretare clarius, « Quibus autem adventitia et aliunde contributa inest bonitas, ea mutabilis sunt naturæ. Neque enim Lucifer cecidisset, qui mane oriebatur, neque in terra, » etc. Isa. xiv, 12.

Ibid. D 5. *Quo pacto tertiæ.* Sic emendatum a nobis est ex Regio H. in Græco textu, cum in Basiliensi legeretur πῶς τρίτον ; et in Stephanæa

quoque, ac Beza pejus interpretatus esset, « quomodo tertium est? » Existimavit corrigendum πῶς τρίτον; quod et Veneta editio præ se fert, sed ita vertendum erat, « quomodo tertius est? » nimirum Spiritus sanctus. Major oscitantia fuit ejus, nec tamen ab Herodoti patrono animadversa, cum sequentem Jeremiæ locum interpretaretur, *Christus Dominus sub cujus umbrarum ala vivimus :* nam et omisit illud οὗ εἴπαμεν, et ordinem invertit verborum, ita dicens pro « sub umbra alarum. » Quidam apud Jeremiam, Thren. IV, 20: Οὗ εἴπαμεν, Ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερύγων αὐτοῦ ζησόμεθα, sic Latine convertunt : *Cui diximus, Sub umbra alarum ejus vivemus.* Sed scribendum potius fuisset ut est in Vulgata, *Cui diximus, In umbra tua vivemus.* In editione Romana rectius, *De quo diximus, In umbra ejus vivemus.* Sed Hebraismus est in verbis LXX, in quo pronomen *ejus* παρέλκει, sicut psalm. CXLIII, 15 : *Beatus populus, cujus Dominus Deus ejus.* Itaque Latina locutione, amoto Hebraismo, dicendum esset, *Cujus diximus nos sub umbra alarum esse victuros.* Sic Ambrosius, in psalmum CXVIII, *Sub cujus umbra, diximus, vivemus.* Sed vox πτερύγων abest ab Jeremiæ textu, ascita ab auctore, cum ejus fortasse menti observaretur illud psalmi LVI, 2 : Καὶ ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερύγων σου ἐλπιῶ, *Et in umbra alarum tuarum sperabo* ; hoc est, in tegmine, sub protectione, ut in psal. XVI, 8, Ἐν σκέπῃ τῶν πτερύγων σκεπάσεις με, *In tegmine alarum tuarum proteges me.* Vulgata, *Sub umbra alarum tuarum.* Et Isaiæ XLIX, 2, *In umbra manus suæ protexit me* : Ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ. *Sub protectione manus suæ.* Cæterum hunc locum passim de Christo Salvatore intelligunt Patres, ut Irenæus, lib. III *adversus Hæreses*, cap. 11 ; Tertullianus III *in Marcion.*, cap. 6 ; Eusebius Cæsar., *De demonstr Evangel.* IV, cap. 24 ; Gregorius Nyss., *Contra Judæos*, et Ambros., VII *in Lucam*, cap. 16.

Col. 663 B 10. *Hæc dicit Spir.* Annotandus fuit locus Actor. apostol. cap. XXI, 11, ne quis forte, qui in versionem Bezæ inciderit, cæcum ducem secutus erret ; cujus subtilitas hic frustra fuit. Cum enim se legisse non meminisset in Actis Agabum hæc verba protulisse prophetando, *Hæc dicit Spiritus sanctus* : *Virum cujus est zona hæc*, etc., ad quem locum sine dubio spectant hæc verba Basilii, mutilatum esse locum existimans, sic eum restituere conatus est : *Idcirco clamant prophetæ in Vetere Testamento, Hæc dicit Dominus ; in Novo autem apostoli, Hæc dicit Spiritus sanctus.* Cornarius etiam indicarat in margine Actor. XV, citari putans illud apostolorum in concilio Hierosolym., *Visum est Spiritui sancto et nobis* : sed hoc ad probandam Spiritus divinitatem sufficit, quod nimirum prophetiæ donum distribuat, ut indicant prophetæ, cum ex illius persona loquuntur. Vide librum V, λεγόντων τῶν ἀποστόλων.

Ibid. C 2. *Si quid cum Deo.* Κοινωνεῖ τῷ Θεῷ τὸ Πνεῦμα. *Si quid arcani cum Deo commune habet Spiritus, cum neque alienus ab eo sit, neque peregrinus, profunda judiciorum ejus scrutari potest* (*I Cor.* II, 10).

Col. 666 A 14 *Utpote primum.* Interpres ediderat, *ut primus et major omnibus et solus talis unigeniti facturæ* : Cornarius nihilo melius, *et major omnibus et solus talis unigeniti creatura.* Atqui Eunomius nolebat majorem Patre et Filio existimari Spiritum : non igitur majorem omnibus, sed omnium maximum opus, vel omnium maximam creaturam. In verbis Basilii, quæ sequuntur, deerat verbum οἰκεῖν, quod ex codice Regio supplevimus, « nec deitatem in nobis habitare videtur credere : » quam ob causam postea citat ex Apostolo, *Spiritus Dei habitat in vobis* (I Cor. III, 16).

Col. 667 A 13. *Montium et inexpleti.* Atqui hoc epiphetum terræ, non mari tribuit Basilius, quod alioqui poeticum Plutarchus etiam usurpat : sed non semper ἄπλετον sonat ἄπλητον vel ἀχόρτεστον, « inexplebile, » quin potius alii, tanquam a πελάζω deductum, ἀπρόσιτον accipiunt, ut Hesychius, et ἀπροσπέλαστον, « inaccessum ; » sed simplicius est ἄπειρον, « magnitudine immensum : » scribe igitur, « immensæ terræ et infiniti maris. » Cæterum in verbis Eunomii propositis interpres legisse plura videtur, quam sunt in excusis Veneto et Basiliensi libris, nimirum, ἀλλ' οὐκ ἀγέννητός ἐστιν, « sed non est ingenitus, » quod observavit et in margine admonuit doctissimus Montacutius, sed et a Regio queque ms. aberat. Paulo post emendavimus ex H. et Steph. edit. προσπελάζοντος, expuncto in Basiliensi προσπλεονάζοντος, et in Veneta προσπλεονάζοντες· « quo iis, quæ aspici possunt, admoto. »

Ibid. B 10. *Quid igitur.* Post verbum « oportet » interrogationis nota collocanda est, ut in Græcis : apud interpretem item immutavimus illud, « per filium præbitum. » In ms. H. pro ζωοποιοῦν, scriptum erat ζωοποιόν, « vivificum. » Ibid. « credimus spectare » scripsimus, cum legeretur, « credimus fieri, » quod Trapezuntius fortasse calamo exarasset « ferri. » Ita sequenti pag. πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου φέρουσα. Trapezunt. « humanitatem Domini concernens. » Cornarius dixit « ad incarnationem Domini tendens. » S. Ambrosius, Basilii vestigia relegens, ita locum Amos, IV, 13, exponit lib. II, cap. 7, *De Spiritu sancto* : « Nonne evidenter dictorum testificatur series de istius creatura mundi locutum prophetam ? » Hausit ex Didymo, lib. I *De Spiritu sancto*, quibus adde hæc ex Cyrilli Alexandr. commentario *in Amos* : Πνεῦμά φησιν οὐχὶ τὸ θεῖον καὶ ἅγιον (κἂν εἰ μαίνοιντό τινες τῶν τὰ ὀρθὰ διαστρέφειν μεμελετηκότων), ἀλλὰ τοῦτὶ τὸ ἀέριόν τε καὶ ἐγκόσμιον, « Spiritum nominat non divinum et sanctum (tametsi quidam ita insaniunt, qui recta pervertere conantur), sed hunc aerum et mundanum ; » et Theodoret., in Comment. : Ὃς τὸ μανὸν τοῦ ἀέρος καὶ τὸ χαῦνον εἰς τὸν φρικώδη

τῆς βροντῆς μεταβάλλει κτύπον, διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγενημένων ἀνέμων τοῦτον ἀνακινῶν καὶ συστρέφων· « Qui aerem rarum ac mollem in sonitum horribilis tonitrui convertit, ac ventis a se creatis hunc commovet atque concitat. » Τοῦτο videtur legisse interpres, non τοῦτον, quod ad aerem relerendum est, non ad tonitru.

Col. 670 C 5. *Contemptum esse.* Ἀθέτησιν aptius expressit Cornarius, « substantiæ reprobationem, » Th. Beza, « aboleri ipsius hypostasim ; » potes etiam vertere, « abrogationem esse subsistentiæ, » hoc est, ideo rejici aut reprobari subsistentiam ejus, quod eum esse creaturam negetur. Postremo illa verba quæ sequuntur ἀξιωθῶμεν, aliquando censuimus interpretem de suo adjecisse, quæ a Veneta et Basiliensibus editionibus aberant, et clausula potius alicujus popularis homiliæ videntur, quam ἀντιῤῥητικοῦ λόγου· sed in Regio H. sunt reperta.

Col. 671 in titulo. Ἀντιῤῥητικά. Hic titulus præfigebatur in Regio H. huic libro quarto, et omissis illis, ἐν ᾧ, sequebatur : Ἀπορίαι καὶ λύσεις · *Refutatio, sive quæstiones et solutiones ex Scripturis divinitus inspiratis, super iis, quæ objiciuntur de Filio in Novo et Veteri Testamento.* Aberat autem a Veneta editione quartus hic et quintus liber ; utrumque Regius manuscriptus agnoscit.

Col. 672 A 4. Λέγεται οὖν. Conjunctio οὖν aberat a ms. qui conspirat cum eo quo videtur usus interpres ; et ex quo illud, ψεῦδος, correximus, ψευδῶς. Atque huic interpunctioni sic adaptari versio poterit : « Si vero Filius natura Deus non est, sicut qui falso dii vocantur, dicitur et non est Deus. »

Ibid. 11. *Quod adoptione.* Hoc ita cum aliis duobus interpretibus efferri maluimus, quam *positione.* Paulus apostolus υἱοθεσίαν appellat, ut Ephesior. I, 3, Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν · *Qui prædestinavit nos in filiorum adoptionem.*

Col. 674 A. *Vere imposita.* Τὰ ἀληθῶς ὀνόματα. Imo, quæ vere sunt nomina, notæ sunt essentiæ earum rerum, quarum sunt nomina. Beza vocem οὐσίας prætermisit. Apud Cornarium perperam editum est, « quæ vero sunt nomina. »

Ibid. 6. *Sed quia incomparabilis.* Hic quoque lapsus cum Cornario communis est, ni fallor, Trapezuntio, quod τὸ ἀσύγκριτον vertit non « incomparabile, » sed « incomparabilis, » ad Patrem referendo : Bezæ autem proprius est error, quod τὸ μονογενές vertit « unigenitus. » Ut igitur ab utroque lapsu sibi caveat lector, ita scribet : « Si unigenitum esse generationis non est, sed ob id quod sit incomparabile, unigenitus etiam est Pater : est enim incomparabilis. »

Ibid. 9. Εἰ ὁ Υἱός. Correximus vitiosam lectionem Basil. ὁ Υἱὸς οὐχ ἁπλῶς, et illam manuscripti, εἷς Υἱός, secuti edit. Steph. Rursus in eodem articulo, pro ὁ Υἱὸς καὶ μονογενής ἐστι, scripsimus ex ms., καὶ Υἱὸς καὶ μονογενής, ut exigit ipsa interpretatio Trapezunt. et Bezæ.

Ibid. B 2 *Deus enim nec cum ullo.* Immutavimus quod scripserat Trapezunt., « Deus enim ad omnia et per omnia incomparabilis est. »

Ibid. B 14. *Quod in forma Dei.* Dilucidior alia interpretatio ex Steph. : « Illud in forma Dei, est in essentia Dei : neque enim aliud est forma, aliud essentia Dei. » Respicit enim locum Pauli, Philippens. II, 6 : *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam.* Ab eadem mente illud est S. Athanasii hunc Apostoli versiculum exponentis lib. IV *contra Arianos*, p. 255 ; Οὐκ ἐκ μέρους δὲ ἡ τῆς θεότητος μορφὴ, ἀλλὰ τὸ πλήρωμα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστι τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅλος Θεός ἐστιν ὁ Υἱός· « Non autem ex parte aliqua forma deitatis conficitur, sed ex integra deitate Patris essentia Filii consurgit, et solidus Deus est Filius : » sic illius loci restituenda est versio ; et in Orat. contra Sabellii gregales p. 509 : Ἀλλ' ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸς ἴσα ἕξει τῷ γεγεννηκότι κατὰ τὴν φύσιν, ὡς καὶ Παῦλος μαρτυρεῖ, τὰ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐξηγούμενος · *Atqui si Deus ex Deo est, fieri nequit, quin ratione naturæ paria habeat cum genitore suo, ut et Paulus testatur, qui de iis quæ incarnationem præcesserunt, explanationem facit.*

Col. 675 A 7. *Quorum eædem.* Emendandus Græcus textus omnium editionum, ex ms. H., ut conveniat cum Trapezuntii interpretatione, ἐνέργεια δὲ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μία. Unde et in loco Joannis V, 19, præcedit nomen Patris, et sequitur illud Filii. Beza, licet in textu Græco Steph. non aliter legeretur atque in Basiliensi, scripsit tamen. « Quorum eadem est actio, eadem quoque est essentia. Patris autem et Filii una est actio. » Atqui ἐναργείας dixit, non ἐνέργειαν.

Ibid. C 10. Πρὸς τὸ καὶ ἀδυναμεῖν. Verterat idem, « Cum ad hoc etiam imbecillitas ipsi insit. » Hoc est, Si non potest generare, et deterioris conditionis est quam generans, « et præterea imbecillis. » In membro quod sequitur, pro μή ποτε legitur in ms. H., μή πω ἐγέννησε. Quo pacto et legisse Trapezuntium præ se fert ejus versio, « etsi, nondum genuit ; » Beza, « etsi nunquam genuit : » ex Stephan. et Basil. μή ποτε.

Ibid. C 13. *Et postea sine.* Scripserat Trapezunt., « vel cum semel voluit, invitus in posterum est. » Cornarius, « vel cum semel voluerit, de cætero non vult. » Ἀβούλητος non semper passivam habet significationem, ut Suidas docet : Ἀβούλητον κακὸν, ἀθέλητον, ὃ οὐ θέλει τις, καὶ ἀβούλητος, ὁ μὴ βουλόμενος. « Involuntarium dicitur malum quod quis non vult, et ἀβούλητος, qui non vult : » exemplum ex hoc Basilii loco suppetet.

Col. 678 A 12. *Cum nos asseramus.* Obscurior erat antea sententia auctoris, « Cum nos asseramus Patrem esse semper, necesse est etiam Filium esse semper. Illi dicunt ergo, quoniam. » Sed in locum Græcarum vocum δημιουργός et δημιουρ-

γία, si substituantur ex Cornarii interpretatione duæ istæ, « opifex et opificium, » potius quam « creator et creatura » vel « creatio » cum Beza vel Trapezuntio, dilucidior erit oratio, quod cum exemplis magis conveniant ædificatoris et navicularii : neque enim illi domum aut navim creare dicuntur : at opifex ædificatorque mundi Deus est etiam Ciceroni, I *De natura deorum.*

Col. 678 B. *Omnipotens.* Hoc usitatius, quam « Omnitenens, » Trapezuntii : sic enim effert Græcam vocem παντοκράτωρ auctor Italæ interpretationis, ex qua viri docti nobis restare putant eos sacræ Scripturæ libros, quos ex Hebræo minime vertit S. Hieronymus, ut Sapientiæ VII, 25 : Καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης· *Et emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei.* Adde quod Septuaginta Græca illa voce usi sunt ad exprimendam Hebræam שדי, Sadai, quæ apud Hebræos unum ex decem Dei nominibus, uberrimum sonat, et eum cujus bonitas per universas creaturas permeat; propterea Job VIII, 3, vertitur Ὁ πάντα ποιήσας· *Qui omnia fecit*; Vulgata, *Omnipotens subvertit.* Idem, cap. XXII, 25 : Ἔσται οὖν σου ὁ Παντοκράτωρ βοηθός· *Erit igitur Omnipotens auxiliator tuus.* צבאות Σαβαώθ autem jungi solet cum dictionibus Κύριος, vel Θεός, ut dicatur Κύριος Σαβαώθ, « Dominus exercituum, » vel *Deus exercituum*, I Reg. I, 3 : Καὶ θύειν τῷ Θεῷ Σαβαώθ· *Et sacrificare Deo exercituum.* Isaiæ I, 9 : Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπε· *Nisi Dominus exercituum reliquisset.*

Ibid. B 11. *Rursus interrogant.* Hic quoque dilucidiorem, opinor, substituimus versionem ejectis illis verbis, « an cum sit natus est Filius, an cum non sit, » et in iis quæ sequuntur alia emendata : sed et majusculis litteris illa efferenda fuerunt, « Aliquando et In tempore, et Cum esset : « hoc est, « Non audent dicere, An aliquando, » vel « In tempore sit natus vel genitus. »

Ibid. C. 12. *Et qui cum.* Distinximus hæc duo loca ante confusa in unum : alter enim est Hebræorum, I, 3, *Qui cum sit splendor* : alter Philippens. II, 6, καὶ ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, quod perperam Beza, *Qui cum sit in forma Dei* : nam et ipse in textu Epistolæ ad Philippenses et in Notis suis reddidit Latine, *Qui cum esset in forma Dei.*

Col. 679 A 3. *Homo enim altero.* Hæc obscure admodum sic ediderat interpres, « homo enim homine magis non dicitur : bonus autem bono, et justus justo. » Hæc nimirum est, quod dicunt philosophi, Substantia non suscipit magis et minus, sed qualitas : unde Aristoteles in *Categ.* : Οὐκ ἂν ἐπιδέχοιτο ἡ οὐσία τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον. Postremo c. IX, ex ms. et Stephan. ἀῤῥάμενον scripsimus pro ἀῤῥόμενον, « quod incœpit esse, non cessare. »

Ibid. C 13. *Ipsi.* Truncata erat hæc sententia, cum legeretur antea, « quoniam et ipsi jubetur : coactus et nolens ministrat· » sed et illud εἴγε καὶ ἐπιτάττεται, melius verbis Cornarii exprimetur, « siquidem ipsi jubetur. »

Col. 682 C 4. *Et omnia ex opposito.* Interpres scripserat, « et quandocunque ex opposito inter se dividuntur : etiam innascibilitas nascibilitati contraria est. Quare si modus subsistentiæ innascibilitas non est, sed substantia, Pater Filio secundum substantiam contrarius erit. » Porro ad oram loci illius, *Dominus nomen tibi*, notarat Cornarius, psalm. LXXXII, cujus in versu 19 legimus : Καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὄνομά σοι Κύριος· *Et cognoscant, quia nomen tibi Dominus*, ubi Hebraice est τὸ τετραγράμματον. Quod autem hoc capite demonstrat Basilius τὸ ἀγέννητον, ingenitum vel innascibilitatem non significare substantiam vel essentiam, sed modum essentiæ, vel modum exsistendi personæ, admittunt etiam alii Patres, quos profert noster Gabriel Vasques, Disputat. 137 in I partem S. Thomæ, ut Cyrillus, lib. I *Thesauri*, cap. 4, cujus hic titulus est : Ἀπολογία αὐτολεξεὶ, ὅτι μὴ τὸ ἀγέννητον οὐσία, μόνον δὲ τοῦ μὴ γεγονέναι τὸν Θεὸν σημαντικόν, « Quod ingenitum substantia non est, sed solummodo Deum non esse genitum significat; » et cap. 3 ejusdem libri : Οὐκ ἄρα τὸ ἀγέννητον οὐσίας· ἀλλὰ τοῦ μὴ τοιῶσδε εἶναι τὴν οὐσίαν σημαντικόν· « Non esse igitur ingenitum substantiam, sed substantiam non esse tali modo significat; » et Gregorius Nyssenus lib. XII *adversus Eunomium*, p. 304 : Εἰ τὸ ἀγέννητον ὄνομά φασι τὴν οὐσίαν σημαίνειν, καὶ μὴ τὸ ἄνευ αἰτίας τὴν ὑπόστασιν ἔχειν, ποίῳ ὀνόματι τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι τὸν Πατέρα συστήσουσι; « Si nomen hoc *ingenitum* substantiam aiunt significare, et non absque causa Patrem subsistentiam habere, quo nomine Patrem absque causa esse constituent? »

Col. 683 B 5. *Sed ipsum substantia.* Αὐτοουσία scripsit typographus, dubitante fortasse correctore, num Basilius potius edidisset αὐτοουσία, quomodo et in Stephanæa legebatur, et Beza vertebat : « Si ingenitus non est essentiæ nomen, sed ipsamet essentia : » Basiliensis et Regius H., ἀλλ' αὐτὸ οὐσία, « sed ipsum substantia est : » et ita quoque Trapezuntius. Sequebatur apud eumdem interpretem, « cum et Filius substantia sit, et ipse ingenitus substantia est, et omnis substantia ingenita est; » sed cum in Basiliensi, Steph. et ms. H. scriptum sit, ἀγέννητος καὶ ὁ Υἱός, merito immutavimus, « ingenitus etiam erit Filius. »

Col. 687 C 3. *Si quid enim.* In ms. Reg. scriptum offendimus δεκτικὸν καὶ ἄνθρωπος τοῦτο· ἴδιον δὲ ἀνθρώπου, quamobrem addita est particula καί priori loco, cum abesset a Basiliensi : verum ex Stephanæa potius ita restituendus est textus Græcus : Εἴ τι γὰρ ζῶον λογικὸν, θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικὸν, ἄνθρωπος τοῦτο, καὶ τοῦτο ἄνθρωπος· « Nam si quod est animal rationis particeps, mortale, intelligentiæ et scientiæ capax, homo illud est, et illud est homo. » Porphyrius cap. 3 τῆς Εἰσαγωγῆς hac definitione hominis

contentus fuit, ζῶον λογικὸν θνητὸν ὁ ἄνθρωπος, « animal rationis particeps mortale, homo. » Rationis particeps cum dicitur, ab animalibus brutis, cum vero mortale, ab angelis eum distingui docet.

Col. 689 A 12. Ἦν ἄρα ταπ. Vitiosam lectionem sic expressit Cornarius, « Erat ergo humilius, quam ut Patri conveniret, creare ea, quæ a Filio facta sunt, » sed emendanda est ex Regio H., οὐκ ἄρα οὖν ταπεινότερον, vel ex Stephan. p. 399, οὐκ ἄρα ταπεινότ., « Non est igitur humilius aliquid, quam ut Patri conveniat, creare quæ fiunt a Filio. » Quod sequitur, οὐ γὰρ ἦν ποτε ἀσοφος, immutavimus ita versum (« non enim erat, quando erat insipiens. »)

Col. 691 A 5. *Quare videtur.* Interpres edidit : « Quare videtur de similitudine ac identitate ipsorum in omnibus similique substantia, non de creatura ea verba dixisse. » Quid sit ἀπαράλλακτος οὐσία, et quomodo Latine a Patribus exprimatur, docet in suis *in Gregorium Nazianzenum* scholiis doctissimus Bilius, qui et apud illum, p. 682, vertit, orat. 42, ἡ ἀπαράλλακτος εἰκών, ὁ τοῦ Πατρὸς ὅρος καὶ λόγος, « illa per omnia similis imago, ille Patris terminus et ratio : » itaque illud Athanasii, disputat. 2 *contra Arianos*, p. 155, καὶ ἀπαράλλακτον ἔσχεν εἰκόνα, sic interpretari potes, « habuitque per omnia similem sui imaginem : » ut in eodem libro dixit p. 151, καὶ ὅμοιός ἐστι κατὰ πάντα τοῦ Πατρός, « similisque per omnia Patri. » Nec satis exprimunt vim dictionis, qui « non dissimilem, » vel « incommutabilem » vertunt; excedunt autem, qui « identitatem » hic addunt.

Ibid. B 7. *Si imago.* Corrigendum in Græco ex ms. H. καθοτιοῦν· sed aliter distinctionem adhibuerat Trapezuntii codex, cum quo etiam Stephani editio consentit, εἰ εἰκὼν πάντως ὁμοία καθοτιοῦν, καὶ ὁ Υἱός ἐστιν εἰκών, « Si omnino imago est in quovis similis, et Filius est imago. » Emendavimus ex eadem et ex ms. κατ' οὐδὲν ὁμοία, et κατὰ πάντα ἀνόμοιος· sed in capitulo sequenti mendose in Stephan. et Basiliensi fuit βλέπων et ἀκούων, pro βλέπον et ἀκοῦον· ut suggerit H. ms. qui rursus perperam habuit βλέπει, pro βλέψει· unde Trapezuntius, « ut corpus cernet, et ut corpus audiet, (ut ἐνεργήσει,) operabitur. »

Col. 694 C 8. *Se diabolum.* Expunximus obscuram versionem, « latent diabolum colentes et non Filium Dei. » Porro hunc locum Jobi XL, 14, de principe dæmonum quosdam intellexisse constat ex Olympiodoro in Catena Nicetæ : Οἱ μέν φασιν, ὅτι πρῶτον τοῦτον ἔκτισεν ὁ Θεός· οἱ δὲ φεύγοντες εἰπεῖν, ὅτι πρῶτον ποίημα τοῦ Θεοῦ τὴν τροπὴν ὑπέμεινε, φασὶν, ὅτι οὐ πρῶτος μὴ γέγονε, τὴν πρώτην δὲ ἀρχὴν παρὰ ἀγγέλοις εἶχεν, εἷς τῶν πρώτων ἀρχόντων τυγχάνων, κατὰ τὸ, Καὶ ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε· « Quidam aiunt hunc primum a Deo creatum esse; alii vero, cum dicere reformident primam a Deo conditam creaturam mutationem passam esse, primum illum ortum esse negant : eidem tamen angelorum principatum delatum esse concedunt, qui unus e primis principibus esset, a quo nec illud dissidet : *Et sicut unus de principibus caditis* (Psal. LXXXI). « Idem Hieronymus *adversus Jovinianum* de Lucifero tradit et ejus casu. S. Augustinus lib. III *De Genesi ad litteram*, cap. 10, meminit quorumdam, qui ita sentiebant, nec illos notat aut carpit. Gregorius Magnus, homil. 34 *De centum ovibus*, quem sequitur S. Thomas, I p., quæst. 63, artic. 7, nec tamen alteram opinionem damnari vult, quæ est Damasceni lib. II *De fide orthodoxa*, cap. 4, ex inferioribus nimirum ordinibus fuisse angelos qui lapsi sunt. Sane quidem locum illum Jobi historico sensu malunt alii de animali quodam terrestri, vel de serpente in humentibus locis degente intelligere, nihilque de principe dæmonum qui ceciderunt, ex Scriptura certo colligi posse, ut pluribus probat noster Gabriel Vasques in illam S. Thomæ 63 quæstionem.

Col. 695 C 8. *Cum sperassent.* Aliud est pœnitentiam agere, aliud resipiscere, aut vitam mutare, quamobrem delevimus illud Trapezunt., « cum speramus pœnitentia posse salvari. »

Col. 699 B 8. *Et creatrix.* Ms. H., καὶ ἡ ἄκτιστος θεότης, « et increata divinitas : » at Stephan. et Beza κτίστης, « et creatrix deitas, » tametsi fortasse legit Trapezuntius κτίστις θεότης. Paulo post ex eadem edit. Stephan. correctum est ἐπὶ τὸ πιστεύειν· « quandoquidem credere nos in eum, vel simul cum eo, vel ante ipsum inveniretur. » Beza perperam πρό vertit « post, » et ἡμᾶς omisit.

Col. 702 A 15 *Ipsam petebat.* Truncata hæc fuerant Latine conversa ab interprete, quasi deessent ista, αὐτὴν ἤτει. Οὐ γὰρ ἂν ὃ εἶχε λαβεῖν ἐπεζήτει, quæ omnes editiones et mss. exhibent. Rursus in fine capituli hujus vocem οἰκονομίας omiserat. De Photino Epiphanius, hæresi 71, qui in concilio Sardicensi eum damnatum asserit, hoc est circa annum Christi 347 : Φάσκει ἀπαρχῆς τὸν Χριστὸν μὴ εἶναι, ἀπὸ δὲ Μαρίας, καὶ δεῦρο αὐτὸν ὑπάρχειν, ἐξότε, φησὶ, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπῆλθεν ἐπ' αὐτὴν, καὶ ἐγεννήθη ἐκ Πνεύματος ἁγίου· « Asserit ab initio Christum non esse, verum a Maria, et hucusque ipsum exsistere, ex quo Spiritus sanctus, inquit, supervenit in ipsam, et genitus est ex Spiritu sancto. »

Col. 703 A 13. *Creavi.* Ita Cornarius et Beza, rectius quam Trapezuntius, *Possedi hominem*, ut est in Vulgata ex Hebræo, quasi legisset ἐκτησάμην, prout ediderunt etiam LXX, Genesis XLI. Regin. H. habet ἐκτισάμην, et ita certum est edi voluisse Basilium, quod existimaret ita scriptum a LXX. Nam ἐκτησάμην, a præsenti κτάομαι, *possideo* sonat, non *creo* : neque est in usu apud profanos Græcos auctores κτίζομαι, ut significet *creo*, vel *condo*. Scriptura quoque verbo κτίζειν activo utitur tantum, ut Sap. II, 23 : Θεὸς ἔκτισε τὸν

ac naturalem imaginem Dei et Christi Spiritum, » satis indicat Spiritum habere esse a Patre et Filio : non enim est vera et naturalis imago, quæ non producitur ab exemplari.

Col. 728 A 4. Τῆς ὁμοιότητος τῆς θείας. Has tres lineas, quæ in Basiliensi desiderabantur, ex H. addidimus, quas et interpres agnoscit.

Ibid. B 2. Διαμένουσαν· In Regio erat H., διὰ θεότητος ε'ς αἰῶνα μένουσιν· « per Divinitatem in sæculum permanentem : » et ἐπαναλαβεῖν, pro ἀναλαβεῖν.

Col. 732 A 6. Διὰ τοῦτο καὶ Θεοῦ. Utitur his verbis, et iis quæ in titulo sunt hujus capitis, idem cardinalis Bellarminus loco jam citato, ut procedere a Filio Spiritum probet. Quomodo enim dici potest sic se habere Spiritum ad Filium, sicut se habet Filius ad Patrem, si Filius quidem a Patre procedit, Spiritus autem sanctus a Filio non procedit? aut quomodo Spiritus est verbum Filii, si ab ipso non procedit?

Ibid. B. Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα. Eodem modo quintum hunc locum profert in eodem capite lib. II *De Christo*, in quo docet Basilius Spiritum ex Deo esse per Filium, sed non dici Filium Filii, ne suspicemur Trinitatem in infinitum multiplicari. Nam si Spiritus diceretur filius Filii, consequens videretur, ut etiam alium filium haberet ipse, et sic deinceps.

Col. 731 C 13. *Curiose.* Περιεργάζεσθαι vertit Trapezunt. « variis curis versare, » quod proprie sonat, *curiose scrutari*, et θέσει γενέσθαι, « positione factos, » cum postea meminerit τῶν υἱοθετουμένων, « adoptivorum ; » ideoque « adoptione factos » dici maluimus.

Col. 735 A 5. *Tu vero similiter.* In concilio Florentino, sessione 18, p. 440 editionis Romanæ, tom. IV *Concilior.*, profertur et diligenter excutitur hic locus, ab his verbis usque ad illa μόρφωσιν κτίσεως, « formationem creaturæ. » Cum enim Marcus Ephesius pro Græcis disputans dixisset : Ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τοῖς πρὸς Εὐνόμιον ἀντιῤῥητικοῖς περὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς προόδου τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν λόγον ποιούμενος τοιάδε φησί· Γεννᾷ ὁ Θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος. Εἰ τοίνυν τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ ἀκούοντες, νοοῦμεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἤδη καθαρῶς ἀπεφήνατο ἐκ μόνης τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἐξ ἄλλης τινὸς ὑποστάσεως εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· « Basilius Magnus in sermonibus, quibus Eunomium confutavit, loquens de productione sancti Spiritus ex Patre, his utitur verbis : Generat Deus non ut homo, vere tamen generat. Si ergo Spiritum ex ipso audientes, intelligimus ex ejus subsistentia perspicue jam Basilius pronuntiavit ex sola Patris hypostasi, et non ex alia quadam hypostasi esse Spiritum sanctum : » respondit Joannes Provincialis, qui Latinorum partes tuebatur : Ἐν τούτῳ τῷ κεφαλαίῳ ἐπείγεται ὁ μέγας Βασίλειος δεῖξαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐχ ἑτέρωθεν, ἤγουν ἐξ ἑτέρας οὐσίας· ἐπειδήπερ ἐκεῖνοι ἐπῆγον λέγοντες τὸ Πνεῦμα κτίσμα· « In hoc capite Magnus Basilius conatur ostendere Spiritum sanctum ex Patre esse et non aliunde, hoc est ex alia substantia : ideo quod inferebant hæretici Spiritum esse creaturam. » Cum igitur mens Basilii fuerit hæc, ut Spiritus sanctus non sit alienæ naturæ, sed ejus quam habet Pater, et Spiritum sanctum non intelligi a Patre esse nisi a substantia Patris et Filii : ex eo concluditur substantiam esse, quæ producit Spiritum sanctum : ac proinde a Filio quoque procedere, cum Patris et Filii sit una substantia. Plura ad hujus loci illustrationem illinc peti poterunt; nos solas variantes lectiones persequemur. Nam illud, καὶ ὅτι μὴ γέννησις ἡ τοῦ Πνεύματος, sic refertur illic : Ἐπειδὴ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ γέννησις οὐκ ἐκλήθη· et illud, Καὶ περιφρονῶν τῶν ἀνθρωπίνων παραδειγμ., ita scribitur, καὶ παραδείγμασιν ἀνθρωπίνοις ἀφορῶν ἀνατρέπεις τὰ ἐξ αὐτῶν συνιστάμενα θεῖα δόγματα. Unde constat addendum participium συνιστάμενα textui Basilii, quod agnovisse videtur interpres cum ait, « quæ ex ipsis intelliguntur divina dogmata ; « interpres concilii dixit, « quæ per illa cognoscuntur : » et illud, καὶ δέχεσθαι σὺν εὐσεβείᾳ, concilii textus, καὶ πᾶν τὸ λεγόμενον προσδέχεσθαι μετ' εὐσεβείας καὶ οὐκ ἀνοητότατα κατὰ τῆς εὐσεβείας ἐπιχειρεῖν· et interpres ejus, « et non contra pietatem insulsissimis uti argumentis : » quibus verbis confirmatur lectio Regii codicis H. καὶ μὴ μωρότατα τὰ τῆς εὐσεβείας σοφίζεσθαι. Rursus, καὶ τὸ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνει, concilii textus, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ ἀναγέλλει ῥῆμα ἢ λόγον.

Col. 738 A 4. *Quasi humano.* Hanc periodum in duas diviserat interpres, et sensum auctoris obscurarat : « Quasi enim proferebatur humana locutione ut per figuram humanam exponatur per ipsum factam esse creaturam. » Quæ sequuntur usque ad finem capitis, decurtata erant in editione Basiliensi hoc modo : Ἔστι τὸ Πνεῦμα ἀεὶ καὶ πρὶν γραφῆναι ὑπὸ Μωσέως ἐπιφέρεσθαι αὐτὸ ἐπάνω τοῦ ὕδατος καὶ ἐκφυσηθῆναι αὐτὸ εἰς ζωοποίησιν. Cornarius ad hanc lectionem suam versionem conformarat : « Est et Spiritus semper, etiam antequam scriberetur a Mose terri ipsum super aquas, et exsufflatum ipsum esse ad vivificationem : » sed Regii codicis lectionem antiquior Trapezuntii versio confirmat.

Col. 739 C 2. *Discentibus apostol.* Hæc perperam versa sensum auctoris interverterant : « Apostolis ipsis gloriam tribuentibus, hæc dicit Spiritum sanctus. » Quanquam hæc Agabi prophetæ sunt verba Actorum XXI, 11. Sed hæc confirmant correctionem nostram, qua temerariam interpretationem Bezæ castigavimus supra, libro II. Paulo post, οὐ συντάσσοντες Trapezuntius « non coordinantes » verterat, pro « componentes, comparantes, » ut II Corinth. X, 12 : Οὐ γὰρ τολμῶμεν συγκρῖναι ἑαυτούς τισι· *Non enim audemus comparare nos quibusdam.* Ibidem χειραγωγούμενοι ex mss. correximus, « ducti, »

suggerebat idem mss. H. Reg. ἑτέρῳ ὀρέγειν· Illud autem, ἀπαθανατιζομένων, emendavimus ex eodem. cum antea esset ἀπαθανιζομένων. Quo verbo usus est etiam Herodotus, lib. IV, et quos Getas ille dicit ἀθανατίζοντας Arrianus ἀπαθανατίζοντας vocat, id est, qui immortalitate donant, et in deorum numerum referunt. Usus est et Philo *De vita Mosis*, ἀθανατίζεται παρὰ Θεῷ « immortalitate perfruitur apud Deum. » Idem verbum etiam restituendum censeo S. Gregorio Nysseno, Basilii fratri, in libro Catechetico, cap. 37, pag. 534, et locum ita corrigendum: Καθάπερ γὰρ μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα πρὸς ἑαυτὴν συνεξομοιοῖ, οὕτω τὸ ἀθανατισθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γενόμενον, ὅλον πρὸς ἑαυτὸ μεταποιεῖ καὶ μετατίθησιν· « Nam quemadmodum parum fermenti sibi totam conspersionem assimilat: ita corpus nostrum a Deo redditum immortale cum fuerit intra nostrum, totum in se transmutat et transfert. » Alioqui non quadraret comparatio, si θανατισθέν, « morte affectum » diceretur illud corpus, quod postea τὸ ἀθάνατον σῶμα immortale corpus » appellatur, ut immortalitatem corpori humano impertiat. Et in fine capitis post illa verba, οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα, subjiciebat ms. H., καὶ ὅσα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν δείκνυσι τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας Τριάδος, « Et quæcunque unam eamdem esse operationem sanctæ et beatæ Trinitatis ostendunt; » sed hæc meo judicio non sunt hujus loci vel disputationis.

Col. 714 C 10. *Et deficient.* Hoc a nobis adjectum est ex ms. H. καὶ ἐκλείψουσι, et psalm. CIII, 30, et scriptum *Emittes*, non *Emitte*, licet in quibusdam libris Vulgatæ Latinæ ita legeretur olim, sed LXX ἐξαποστελεῖς ediderunt, et S. Hieronymus ex Hebræo *Emittes*.

Col. 716 D 2. Σημείων. Hæc verba σημείων καὶ ἰαμάτων τὸ ἐν τι addita sunt per errorem textui Basiliensis editionis ex variis lectionibus Regii codicis: idcirco delenda: nisi malis retinere τὸ σημείων, ita legendo, χαρισμάτων, τὸ σημείων ἐστὶ καὶ τῶν ἰαμάτων, τὸ ἕν τι, καὶ οὐχὶ τὰ ὅλα. *Sed quia unum quoddam ex divisione donorum est donum miraculorum, et est donum sanationum, unum quoddam, et non universa.*

Col. 722 C 10. *Dicit enim in proprio.* Hæc omissa fuerant ab interprete: tantum enim ediderat: « præbuisse prophetæ, quoniam dicit Isaias de ipsis, *Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum.* » Atque ita quidem hæc scripta reperiuntur Joannis XII, 40, apud auctorem Vulgatæ Latinæ, cujus amat usurpare verba Trapezuntius, ut præcedenti pag. 299, *quasi nix dealbabuntur et ut lana alba erunt*, ediderat Isaiæ I, 1: sed quoniam ex Hebræo non e Græco vertit auctor Vulgatæ, interpretatio potius LXX exhibenda est vel Græci textus Novi Testamenti, vel etiam textus auctoris, qui Evangelium mutatis verbis citat, ut hoc loco Basilius, ne censores potius et correctores, quam interpretes agere videamur. Ac Joannis quidem XII sic effertur Isaiæ locus: Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσιν· *Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ut non videant;* Matthæi vero XIII, 14, et Actorum XXVIII, 27, eadem citantur, ut apud prophetam Isaiam XI, 9, efferuntur: Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτων ἐκάμμυσαν· *Incrassatum est cor populi hujus, et oculos suos clauserunt*: at Basilius dixit τετύφλωνται οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ πεπώρωται ἡ παρδία et verba, quibus est usus evangelista, passivo genere extulit ut LXX apud prophetam extulerant ἐπαχύνθη: quod sine dubio impune non tulisset, si Notas in eum scripsisset Beza, qui librum hunc quintum interpretatione sua dignatus non est, et immerito tamen vellicat auctorem Vulgatæ Latinæ more suo, quod apud Joannem πεπώρωκε τὴν καρδίαν Latine reddiderit *excæcavit*, πώρωσιν et πήρωσιν suo more confundens, quod plane falsum est; vertit enim, *induravit cor eorum*: neque tamen errasset, si ita vertisset, ut Marci III, 5, ἐπὶ πωρώσει, *super cæcitate*, cum, ut eum docere potuit *Thesauri Græci* auctor; πωρός Suidæ sit τυφλός, cæcus et πωρόω, excæco, πώρωσις, τύφλωσις, excæcatio; quam ob causam Erasmus quoque apud evangelistas et Paulum edidit ἐπώρωσεν *excæcavit*, licet alii *obduravit* malint vertere, quod πῶρος callum et duritiem sonet, unde et πωροῦν indurare: utraque voce animi obstinati pertinacia et hebetis inscitia designatur.

Col. 724 A 8. Εἰκόνα. Emendavimus titulum ex ms. H., cum antea in Basiliens. legeretur τὰ κατ' εἰκόνα, τοῦτο δὲ διὰ τοῦ πνεύματος γινόμενα: et in textu capitis expunximus Παύλου δὲ εἰκών, scripsimusque πάντως δὲ ἡ εἰκών, et apud interpretem, » Omnino autem, » pro « Omnium autem. »

Col. 726 B 3. *Cum inhabitationem.* Interpres novam periodum inchoarat, cum nondum conclusio argumenti esset illata, hoc pacto: « Christus in nobis..... Hæc igitur cum dicat, Spiritus inhabitationem Christi habitationem esse affirmet. » Ac licet in Græco videatur aliquid deesse etiam in ms. H., utpote repetitio vocis ἐνοίκησιν, non dubitavit tamen ita vertere Cornarius: *quibus verbis Spiritus inhabitationem Christi inhabitationem pronuntiat.*

Ibid. B 10. *Sed et imago.* Hujus etiam capitis initium mutilatum expresserat interpres, quod subjiciemus, ne quis in deterius immutatam interpretationem queratur: « Et imago vera non ex imagine vera sicut nos: propterea assimilat ad imaginem, et efficit, non efficitur, et unctio est, et non inungitur. » Rursus emendavimus infra, « per alienum a deitate, » cum esset antea « per alienam deitatem. » Porro citatur hujus capitis titulus ab illustriss. cardinali Bellarmino, lib. II, cap. 25, *De Christo* ut probetur divinitas Spiritus sancti, ejusque a Patre Filioque processio: cum enim dicat hic titulus, ὅτι εἰκὼν ἀληθὴς καὶ φυσικὴ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα: « veram esse

Ibi obviaverunt sibi cervi, et viderunt facies suas : unus ex ipsis non periit. Ἀπώλετο legunt, non ὑπελείφθη. Vulgata vero aliud præ se fert : *Illuc congregati sunt mihi alter ad alterum.* Ille autem alter ex eodem propheta locus est Isa LVII, 16. *Omnem flatum,* non *statum*, scripsi, πνοὴν πᾶσαν. Tertius est Jobi XXXII, 8, ubi legimus πνεῦμά ἐστιν ἐν βροτοῖς, non ἐν βρονταῖς, *in hominibus*, non *in tonitruis*, ut scripserat Trapezuntius, *et flatus autem omnitenentis, qui me docet.* Symmachus etiam vertit ex Hebræo : Ὄντως δὲ πνεῦμα θεοῦ ἐστιν ἐν ἀνθρώποις. *Vere autem spiritus Dei est in hominibus* : nec aliter Vulgata ex Hebræo, in quo vox אנוש accipi non potest pro tonitruo ; est ergo mendum librarii, qui pro βροτοῖς scripsit βρονταῖς.

Col. 766 B 13. *Non quod disceret.* Vitio prælo antea legebatur, « et quid loquar non dices: » cum scripsisset fortassis interpres, « non discens, οὐ μανθάνων· at in Regio H quæ sequuntur ita efferebantur : Τοῦτο γὰρ ἦν ἀμαθοῦς καὶ ἀτελοῦς· « Nam id esset ignari et imperfecti. »

Col. 768 C. Εὐθυμείσθω. Quæ sequuntur ad finem usque libri quinti *Contra Eunomium*, et constituunt caput decimum septimum, in Basiliensi Græca editione posteriori desiderabantur : sed in alium locum translata separatam homiliam efficiebant: Περὶ τοῦ Πνεύματος ἁγίου, « De Spiritu sancto, » et in editione Latina Parisiensi an. 1603, p. 223. « Cogitet omnis anima ; » at in codice Regio ultimum caput libri V, cum hoc titulo, Περὶ Πνεύματος. Trapezuntius quoque subjiciebat istud cæteris, et legebat in apographo suo εὐθυμείσθω, prout erat in H., sed alter interpres legit ἐνθυμείσθω· « Cogitet omnis anima, an tales habeat oculos : » sic nimirum ait postea, σκοπείτω διάνοια, « mens consideret, » καὶ νοείτω τὰ πάντα πληρούμενα, « cogitet omnia spiritu Dei referta esse. »

Ibid. C. 5. *Si quæris.* Locus est Isaiæ XXI, 12 : *Si quæras, quære* : ubi Vulgata Latina, *Si quæritis, quærite : convertimini, venite.* Cæterum in ms. Regio erat, Οἰκεῖς δὲ τότε, ὅτε μετὰ πίστεως ζητεῖς· « Tunc autem habitas, quando cum fide quæris. »

Col. 770 A 12. *Reliquisque.* Hæc inserta sunt verbis Trapezuntii, quæ et Regius codex agnoscit, et alter interpres, « hæresi et reliquis incantantium ac illicientium muliercularum voluptatibus. »

Col. 770 C 8. *Sicut enim.* In ms. Η φωτίσασαι νέφος legebatur, minus recte: sed et interpres paulo obscurius dixerat : « Sicut solis radii nubem illuminantes, et ipsam splendere facientes, auriformem ipsi faciem præbentes. »

Col. 772 B 10. Οὐ χωρίζεται. Emendavimus in Basiliens. οὐχ ὁρίζεται perperam antea scriptum pro οὐ χωρίζεται, « hæc ab illo non separatur, » ut recte Trapezuntius : alter interpres homiliæ separatæ mendosam lectionem secutus « hanc in illo non circumscribit:» at Cornarius mendum animadvertit, et dixit, « non segregatur ab ipso. »

Ibid. C 14. *Nihil in se,* Citatur hic locus a Bessarione Nicæno in oratione dogmatica, edita in concilio Florentino, sessione 20, p. 532, πεφηνέναι ut probetur « manifestari » τὸ εἶναι καὶ τὸ ὑπάρχειν δηκοῦν significare esse et æternam subsistentiam et generationem Filii, quandoquidem de Spiritu et æterna ejus processione dicitur, dicente beato Basilio de Spiritu sancto ἐπὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ὑπαρκτικῆς αὐτοῦ προόδου, quod reperitur in hoc loco, τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἐστὶν ἐπίκτητον ἐν ἑαυτῷ ἀλλ' ἀϊδίως πάντα ἔχει· « Nil adventitium in se habet, sed æternaliter omnia habet tanquam Spiritus Dei et ex eo manifestatus. » Hoc melius exprimit τὸ πεφηνός quam Trapezunt., « existens, » vel alter interpres homiliæ, « et ex Deo prodiens : » unde concludit Bessarion, quod dixit Gregorius Nyssenus, ὡς δι' Υἱοῦ πέφηνε τοῖς ἀνθρώποις, « quod Spiritus per Filium sit manifestatus, eum hominibus notificatum esse temporaliter, » τὸ δι' Υἱοῦ ἀνθρώποις γνωσθῆναι ἐν χρόνῳ καὶ δι' Υἱοῦ τὴν ἀΐδιον ὕπαρξιν ἔχειν· « et quod per Filium æternaliter producatur. »

Col. 774 A 10. *Multi sunt.* Restituimus præcedentem locum e Græco ; male enim apud interpretem legebatur, « Ac rursus inquit, Docibiles Dei erunt : » hunc vero ita Græce conceptum videtur reperisse Trapezuntius, ut est in Regio, πολλοὶ ὢν τοῦτο τὸ θεῖον ἐν ψυχῇ· at interpres alter vice versa Basiliensis editionis textum exprimit : « Multum itaque de hoc numine inest animæ rationali, nisi propria ignavia deficere ab illo velit ; » sed διὰ ῥᾳθυμίαν Regius habuit, « propter ignaviam illum (Spiritum sanctum scilicet) discedere a se velit. »

APPENDIX.

(Opp. t. II.)

Col. 73 C 2. Πρὸς Ἀβραάμ. Additum est ex Anglic. ἐν ὁράματι λέγοντος· quamobrem et adjiciendum verbis interpretis, « Domini conscriptum invenimus in visione dicentis. » Gen. XV, 1 : Ἐν ὁράματι νυκτὸς λέγων, *in visione noctis dicens*. Quid habuerit codex Oliv. non exprimimus, quod hæc altera *in psalmum* XXVIII homilia ab illo abesset.

Ibid. 8. *Et ubi voces.* Restitutus est hic locus ex Scripturæ verbis, cum antea mutilatus esset apud interpretem. Sic enim est Exodi XIX, 11 : Καὶ ἡ νεφέλη ἀπέλθῃ ἀπὸ τοῦ ὄρους · *Et quando voces et tubæ et nubes discesserint a monte, illi ascendent.*

Col. 75 A 11. *Vox vero illa.* Legisse videtur interpres, ὄρασις ἦν, dum vertit, « Vox vero illa,quæ ad populum facta est,visio erat,» non ὁρατὴ ἦν,sed perperam. Paulo post etiam immutavimus illud, αὕτη οὖν ἡ φωνή, quod Latine erat, « Ipsa itaque vox Dei erat super aquas : » neque enim scriptum est, αὐτὴ οὖν ἡ. Sic quoque fideliter expressit mentem auctoris vetus interpres Basilii,cujus verbis utitur Romanum Breviarium tertia die infra octavam S.Joannis Baptistæ mense Junio..

Col. 78 C 9.*Quid est autem.* Fortasse legendum, τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος ; τί ὁ Λίβανος ; « Quid ergo est vitulus ? quid Libanus ? » vel certe, τί οὖν ἐστιν ὁ μόσχος τοῦ Λιβάνου ; « Quid ergo est vitulus Libani ? » Quod sequitur, διὰ τοῦ Λιβάνου μορφοῦντες, interpres ediderat, « De Libano dicunt, quod simulacrorum cultores vitulorum imagunculas, quas sibi in Libano fingunt, sicque eas, » etc. Rursus illud , ὁ μόσχος ὁ διὰ τοῦ Λιβάνου, Cornarius vertit, « aut vitulus thuris ab igne liquescens. » Montacutius,« aut vitulus e Libano effectus per ignem liquefactus. » Antea editum erat, « Aut vitulus est, qui in monte Libano per ignem liquefit, secundum quod dictum est : » nimirum psal. LXVII, 3, vox Græca Λίβανος et montem illum Syriæ significat et thus : sed apud Hebræos thus dicitur לבונה Lebonah a candore, mons autem לבנון Lebanon, quod in eo thus crescat ; auctor Pagninus in Lexico Hebraico. Possunt igitur intelligi hæ imagunculæ vitulorum e Libano effictæ, id est de Libani arboribus, vel ex thure, quod in illo monte crescit, et quod igne potest liquefieri. Paulo post initio sequentis paginæ τὸν ἀρχηγὸν τῆς τῶν κέδρων ἐπάρσεως vertimus : *Principem et auctorem elationis cedrorum. Quoniam cedri ipsæ cum altæ sint, ea quod supra montem natæ sunt , accedente montis celsitudine conspicuæ magis fiunt* , ut ait ipse Basilius citatus in Catena Græcorum *in Psalmos.*

Col. 83 C 6. *Cantici ad animæ.* Cornarius aptius vertit, « Utereturque ipso pro incentione ad animæ suæ medelam. » Ἐπῳδή et ἐπαοιδή a Cicerone *cantio*, a Gellio *incentio* vertitur, ab aliis incantatio et incantamentum, hoc est, carmen ad amoliendum aliquid noxium vel certe emolliendum. Plato in *Euthydemo* : Ἡ μὲν γὰρ τῶν ἐπῳδῶν, ἐχεών τε καὶ φαλαγγίων, καὶ σκορπίων, καὶ τῶν ἄλλων θηρίων τε καὶ νόσων κήλησίς ἐστιν· « Nam ars quidem excantatorum, viperas, phalangia, scorpios, et alia pestifera animalia lenit ac permulcet. » Homerus Ὀδυσσ. T. de vulnere Ulyssis,

Δῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαριδὴ δ' αἷμα κελαινὸν Ἔσχεθον.

Ligarunt scienter, carmine autem sanguinem nigrum represserunt. dign.

Sophocles in *Ajace*,

οὐ πρὸς ἰατροῦ σοφοῦ
Θροεῖν ἐπῳδὰς πρὸς τομῶντι πήματι.

Non est sapientis medici incantationem recitare in morbo, qui sectione opus habet. Horatius Epist. 1, lib. I.

Sunt verba et voces, quibus hunc lenire dolorem
Possis et magnam morbi deponere partem.

Col. 103 B 4. *Præduc.* Admonuimus iterandam hic fuisse vocem « fides, » ut in Græcis, in quibus et quæ sequuntur exigunt, ut ita vertatur, « Fides non quæ geometricis nititur probationibus. »

Col. 106 A 15. *Assensum.* Omisit vocem πίστεως Cornarius sic efferens : « Assensum ex fide citra examinationem requirit;» Montacutius « a fide minime probata et explorata rationibus assensum quærit. » Similis illa sententia S. Joannis Chrysostomi lib. *Contra gentiles* p. 735 edit. Parisiens. Οἱ διαπιστοῦσι τοῖς γεγενημένοις , καὶ πολλοὶ οὕτως ἀβασανίστως καὶ ἀνεξετάστως · *Qui nullam fidem habent,atque multi de re tota nihil quidquam investigare, nihil examinare laborant.* Idem in hunc psalmum scribens p. 400 : Ὁρᾷς, ὅσον κακόν ἐστι, λογισμοῖς ἐπιτρέπειν τὰ πράγματα τῆς πίστεως, καὶ μὴ τῇ πίστει ; « Vides quantum sit periculum, res fidei permittere rationibus, et non fidei ? » Locus proxime sequens est Hebræor. XI, 6 : Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι. *Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est.* Sub finem paginæ immutavimus illud interpretis « contendo ad perfectionem per martyrium.» Hic enim τελείωσις consummationem sonat, ut Lucæ XIII, 32. Ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. *Sanitates perficio hodie et cras, et tertia die consummor.* Et Sapient. IV, 13 : Τελειωθεὶς ἐν ὀλίγῳ ἐπλήρωσε χρόνους μακροὺς *Consummatus in brevi explevit tempora multa.* Theodoretus itidem hæc verba psalmi exponens, decere ait audacter pro Domino mortem subire, et hanc remunerationem pro variis beneficiis dare : Προσήκει τοίνυν θαῤῥαλέως τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ καταδέξασθαι θάνατον, καὶ ταύτην δοῦναι τῆς παντοδαπῆς εὐεργεσίας ἀντίδοσιν. Sic apud Apostolum, Hebræor. II, 10 : Διὰ παθημάτων τελειῶσαι, *Per passiones consummare* ; et Hebr. XI, 40 : Ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι · *Ut non sine nobis consummarentur.* Ita sæpe dicuntur in Martyrologiis viri sancti martyrium consummare, et martyrio consummari.

Col. 107 B. 4. *In conspectum Achis.* Ita quidem apud auctorem Vulgatæ Latinæ vocatur ille rex, at apud LXX, I Reg. XXI, 14, Ἄγχους Anchus dicitur, cujus hæc verba sunt ad famulos suos, Ἰδοὺ ἴδετε ἄνδρα ἐπίληπτον, *Ecce vidistis virum furiosum* : item, Μὴ ἐλαττοῦμαι ἐπιλήπτων ἐγώ ; *Num indigeo furentibus ego ?* Chrysostomus, lib. III *De Providentia*, pag. 237 : Πρὸς τὸν Ἄγχους ἀπελθών, τοὺς μαινομένους ὑπεκρίνατο. « Ad Anchus profectus, insanum se simulabat. » Atque apud profanos

quidem auctores ἐπίληπτος correptum epilepsia, et comitiali morbo laborantem significat, et ἐπιλῃπτίζειν eo morbo laborare, ut observat Henricus Stephanus in *Thesauro* ; sed fallitur cum ibidem addit ἐπιλῄπτεσθαι, pro eodem afferri XXI lib. I Regum, vel illi certe falluntur, qui hanc notionem illi verbo in eo loco affingunt. Licet enim alibi vox ἐπίληπτος comitiali morbo laborantem significet, atque etiam a dæmone correptum, ut apud Gregorium Nazianzenum, orat. 18, de sancto Cypriano, p. 280 : Ὁ ἄφρων ἐραστὴς, καὶ σώφρων ἐπίληπτος, « Demens amator, et prudens arreptitius : » non tamen existimandum est, ubicunque ab interpretibus Græcis Veteris Testamenti adhibetur, eam posse illa omnia sonare, si voces Hebrææ, quas illic exprimit, id non ferant. Itaque illic dictio Hebraica משגע furiosum, vel insanum significat, ut IV Reg. IX, 11 : Τί ὅτι εἰσῆλθεν ὁ ἐπίληπτος οὗτος· *Quid venit insanus iste ad te ?* et Jerem. XXIX, 36 : Καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ μαινομένῳ, *Et super hominem insanientem* : et ἐπιληπτεύεσθαι furere est et insanire ; sed comitiali morbo laborantem non significat. Quamobrem apud Theod. Balsamonem commentario in epist. Petri Alexandr. perperam vertit interpres. Τὸν ἐπίληπτον ὑπεκρίθη φεύγων τὸν Σαούλ· « Se epilepsia correptum simulavit fugiens Saul. » Hic ergo scribendum, « simulans me insania correptum, aut percitum furore. »

Col. 114 A 13. *Ex exsoluta.* Ἀνθρωπότητα vocat non unam aliquam multitudinem, nec universum genus humanum, sed eos homines, quorum res gestæ ac probi mores id promeruerant, ut ab æternis suppliciis immunes essent : itaque ad verbum Cornarius, recte, « Quandoquidem me a vinculis peccati liberasti, dum descendisti ad infernum, et exsolvisti humanitatem vinctam mortis exsistentem, et in carceribus inferni inevitabilibus detentam. » In Catena Græca *in Psalmos* lego κατελθὼν εἰς ᾅδην, καὶ λύσας τὴν ἀνθρωπότητα. Porro hanc de descensu animæ Christi ad inferos communem sanctorum Patrum doctrinam frustra a novis Ecclesiæ Christi perduellibus oppugnatam tuetur etiam alibi ut hoc loco Basilius, nimirum *in psalmum* XLIV : Ἀλλὰ κατελθεῖν εἰς ᾅδου τῆς περὶ τὴν ἀνάστασιν οἰκονομίας ἕνεκεν· et *in psal.* XLVIII : Σαφῶς προφητεύει τὴν τοῦ Κυρίου κάθοδον εἰς ᾅδου.

Col. 115 B 12. Ἐν αὐλαῖς τοῦ. Hæc ultima psalmi verba ex Oliva, et Anglicis adjecta sunt, cum sua interpretatione quam ea, quæ sequuntur, exponunt.

AD COMMENTARIOS IN ISAIAM.

Col. 131 B. *Videns simul.* Præter eos testes, quos ad vindicandos Basilio commentarios istos *in Isaiam* citat vir doctissimus Godefridus Tilmannus, alios duos laudabo. Tarasius enim Constantinopolitanus patriarcha in epistola ad Adrianum papam, quæ in Jure Græco Romano exstat p. 193, ubi refertur hic locus : Τοῦ Βασιλείου ἐκ τῆς εἰς τὸν Ἡσαΐαν ἑρμηνείας. Νόμον ἔδωκεν εἰς βοήθειαν, ἵνα εἴπωσιν οὐχ ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο. « Legem dedit in auxilium, ut dicant non ut hoc verbum ; » et reperies hæc ipsa verba in caput octavum. Alter est auctor scholiorum Græcorum in Epistolas apostolicas, quæ nomine OEcumenii circumferuntur, apud quem hæc ex Photio proferuntur pag. 399 editionis Veron.: Ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ Ἡσαΐου ὁ ἐν ἁγίοις Βασίλειος δεύτερον ἐπιμνησθεὶς τοῦ ῥητοῦ, ἐπὶ καθάρσει αὐτὸ ἐδέξατο· « In interpretatione Isaiæ sanctus Basilius iterum facta hujus verbi mentione, pro purificatione ipsum accepit. » Habes hunc locum in caput quartum. Cæterum ad hujus Commentarii editionem adornandam præter apographum ex Anglia missum variis lectionibus in margine notatis illustratum, ope duorum codicum Regiorum adjuti sumus, quorum alter chartaceus, regis Francisci I, ex quo suam interpretationem effinxit interpres Tilmannus, alter membranaceus, Henrici II insignibus ornatus, tertius etiam ex illustrissimi cardinalis Joeusæi bibliotheca erutus fuit : singulos proprii characteres F. H. I. et A. designabunt. Illud autem prophetæ Amos habes cap. VII, 12 : Ὁ ὁρῶν, βάδιζε· *Tu qui vides, abi.* In quem locum scribens Cyrillus Alexandrinus idem videtur innuere esse nomen τοῦ ὁρῶντος, *videntis et prophetæ.* Ὁρῶντα μὲν γὰρ τὸν προφήτην ἐκάλει, πλὴν οὐκ ἀξιώσας, οὐδὲ τῷ τῆς προφητείας ὀνόματι κατασεμνύνας αὐτόν. « Videntem enim appellat prophetam : sed enim non honoris causa, neque ut eum prophetiæ nomine veneretur. » Theophylactus in cap. I Nahum : Ἀλλὰ καί ὅρασις ὥσπερ κοινόν τι δοκεῖ εἶναι. Ἐπὶ πάντων γὰρ τῶν τρόπων τῆς προφητείας ὁ νοῦς ἦν ἐλλαμπόμενος τῷ φωτὶ τοῦ Πνεύματος· « Insuper et visio velut commune vaticiniis videtur esse. Siquidem in omnibus prophetiæ formis mens Spiritus lumine illustrabatur. » Sed observandum est in libro I Regum cap. IX, 9, ita conceptis verbis hæc efferri a LXX : Ὅτι τὸν προφήτην ἐκάλει ὁ λαὸς ἔμπροσθεν, ὁ βλέπων· « Quoniam prophetam vocabat populus antea, Videns. » Illud igitur, ἔμπροσθεν, non cum participio βλέπων junxerunt alii, sed cum verbo ἐκάλει, quasi dicat, olim vel antea sic vocatum fuisse prophetam, « Videntem, » non autem « Antea videntem, » vel « Prævidentem. » Ita S. Hieronymus sive auctor Vulgatæ Latinæ. « Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim Videns : » idem Pagninus ex Hebræo, et Symmachus : Τὸν γὰρ προφήτην τότε ἐκάλουν κατὰ τὸ ἀρχαῖον τὸν ὁρῶντα.

Nam prophetam tum vocabant more antiquo, Videntem. Vox Hebræa non aliter accipitur Ruth. IV, 7: Τοῦτο τὸ δικαίωμα ἔμπροσθεν ἐν τῷ Ἰσραήλ. *Hic autem erat mos antiquitus in Israel.*

Col. 135 C 2. *In priore enim Paralip.* Ita quoque legimus apud Procopium, qui Basilii Commentarium plurimis in locis secutus est, p. 6: Ἐν μὲν γὰρ τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων Ὀζίας εἴρηται· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν Ἀζαρίας· *Nam in altero Paralipomenon Ozias nominatur, et in secundo Regnorum Azarias.* At memoria lapsus videtur Basilius: sic enim scriptum est II Paralipom. cap. XXVI, 1: *Populus Juda filium ejus Oziam constituit regem pro Amasia patre suo;* et alter locus de Azaria non est in II Regnorum, sed in IV, cap. XIV, 21: « Tulit autem universus populus Judæ Azariam annos natum sexdecim, et constituerunt eum regem pro patre ejus Amasia. » Quod autem sequitur, πλὴν καὶ πατρὸς αὐτοῦ καὶ μητρός, aliter versum fuerat ab interprete licet in Francisci I libro, quo usus est, legatur quemadmodum et in Henriciano et in Joeus. καὶ πατρὸς τοῦ αὐτοῦ καὶ μητρός. Interpres ediderat, *patris tamen matrisque nomina comperta sunt.* Mater autem ejus in Franc. quemadmodum et in Anglic. Χαλιά dicitur, in H. et I. mendose sicut et apud Procopium Χαναά et Χανά, *Chana:* sed verius apud LXX, IV Reg. XIV, Ἰεχελία ἐξ Ἰερουσαλήμ, *Hiechelia de Jerusalem.*

Ibid. 6. *Tempus etiam.* Hoc quoque fuerat omissum ab interprete, qui jungebat ita quod sequitur: *Prophetavit vero Isaias anno regni Oziæ quinquagesimo secundo.* Legit nimirum, ut præ se ferunt A F., Πεντηκοστῷ δευτέρῳ ἔτει ἐπὶ Ὀζίου προεφήτευσεν. At in H. et I πεντήκοντα δύο γὰρ ἔτη ἐπὶ Ὀζίου προεφήτευσαν· et hæc lectio sanior nunc videtur, atque ita rescribendum et interpungendum est: Καὶ χρόνος βασιλείας ὁ αὐτός, πεντήκοντα δύο ἔτη. Καὶ Ὀζίου δὲ προεφήτευσαν Ἡσαΐας· *Tempus etiam regni est idem, onni quinquaginta duo. Prophetarunt autem sub Ozia Isaias.* Suffragantur huic emendationi cum ipse Procopii Commentarius ex Basilio excerptus, tum Eusebii *Chronicum* quod initium prophetiæ Isaiæ, Osee, et Amos confert non in annum quinquagesimum secundum Oziæ regis, sed in decimum septimum circa annum ab Abraham MCCX. Hoc igitur vult Basilius ex eo constare eumdem esse Oziam et Azariam, quod Oziæ et Azariæ idem tempus regni tribuatur, nimirum anni quinquaginta duo. Quod vero sequitur, *Sed quia principium* ita clarius vertit doctissimus Procopii interpres Curterius, « An non vero quia, Principium verbi Domini ad Osee, in Osee legimus, primus et ipse vaticinari cœpit? » Illud tamen, πρὸ τῆς ὁράσεως τοῦ Ἡσαΐου, ἐν ᾗ φησιν, non est interpretandum, « ante visionem, qua elevatum superliminare dicit, » sed, « in qua dicit elevatum esse, » non a visione, sed ut suspicatur Basilius a terræ motu, ut inde colligatur Amos, qui prophetavit ante duos annos terræ motus, ante Isaiam prophetasse: verumtamen huic conjecturæ obsistit ipse prophetiæ textus, in quo legimus c. VI, 4: *Elevatum fuisse superliminare a voce Seraphim clamantium Sanctus, sanctus,* quemadmodum et Amos, IX, 1, *ex apparitione Domini propheta percutiente superliminaria commoventur.*

Col. 138 C 13. *Vir astutus.* Apud scholiasten Græcum in natis Flam. Nobilii legimus quidem Proverbior. XII, 23, Ἀνὴρ πανοῦργος, *Vir callidus,* at in ipso textu editionis Vaticanæ et aliarum, Ἀνὴρ συνετός, *Vir intelligens thronus est sensus.* Symmachus vertit, καλύψει γνῶσιν, *celabit scientiam* et ita Latina Vulgata. Sequentem periodum emendavimus, in qua scripserat interpres: « Quemadmodum enim se habet sedes sensus, qui sensatus est, » et illam in fine paginæ: « cum igitur inter utrumque congener quædam. »

Col. 141 A 10. *Eum qui sit.* Latine convertit interpres, quasi legisset in mss. τὸν ἐνεργὸν τὴν ψυχήν· at nos in eo scriptum offendimus, ut in cæteris et apud Procopium, τὸ ἐνεργὸν τῆς ψυχῆς· et ejus interpres edidit, « id est, eam animi partem quæ labore et strenuitate gaudet, cum ea, quæ voluptatibus et affectibus, copulare. Non enim. » Ita paulo post Tilmannus ipse τὸ φιλόπονον τῆς ψυχῆς ἐπεγείρων vertit, « exsuscitat vim animæ generosam, ac laborum patientem; » sed alterum membrum non ita feliciter exprimit, καὶ τὸ φιλήδονον αὐτῆς θεραπεύων· nam hic θεραπεύειν non est « colere, » sed « mederi, sedare » vel « refrenare, » itaque cum Curterio interpretaberis, » et eam cohibet, quæ voluptatibus delectatur.

Col. 142 D 1. *Nunc autem.* Non in prophetæ sermone, sed in populi malitia gradum quemdam et progressum factum esse notat Basilius: idcirco expunximus illa verba interpretis: « Nunc autem exorsus est ab eo, quod gens ipsa peccatrix sit, gravitatem exaggerans ipso progressu sententiæ. Plenus enim peccatis redditur populus. Et quod ab eo profluit semen, filii efficiuntur iniqui. » Idem habes apud Procopium p. 11, ubi sine dubio ex Basilio emendandum, ἐπὶ τὸ γενέσθαι υἱοὶ ἄνομοι, pro καὶ τὸ γενέσθαι.

Col. 143 D 1. *Velut interpret.* Ἑρμηνείαν hoc loco intellige non conversionem ex uno idiomate in aliud, sed « explanationem, » quasi dicat additum esse ab Origene vel a Luciano tanquam expositionem verbi ἐγκαταλιπεῖν, quo usi sunt LXX, nisi forte intelligas Theodotionem Græce sic extulisse verbum Hebræum, quod LXX verterunt ἐγκαταλιπεῖν. Nam alioqui fuerant ab Origene sub asteriscis ex Theodotionis interpretatione addita textui Septuaginta, quæ ab illis ex Hebræo non fuerant expressa, ut scribit Hieronymus epist. 89, et Epiphanius lib. *De ponderibus et mensuris.* Idem porro Hieronymus in commentario *in Isaiam* testatur hoc membrum, *abalienati sunt retrorsum,* LXX interpres non habere. Basilius ex Theodotionis editione additum esse vult, at apud Proco-

pium in margine textus LXX idem Aquilæ tribuitur : quam ob causam Flaminius Nobilius in notationibus *in Isaiam* Procopium dicit hoc Aquilæ tribuere, quamvis revera Procopii commentarius membrum illud non agnoscat : sed animadvertendum est in eo commentario textum ex alio pervetusto codice manuscripto Renati Marchali, qui nunc est illustrissimi cardinalis Rupifucaldii, exscriptum fuisse et Procopii commentario præfixum. Paulo post immutavimus illa interpretis : « Tanta passi estis frustra, bonis op.v. ad. n.r. quod quæ tandem futura erant neglexistis prævidere : » siquidem ἀμέλεια ἐν τοῖς ὕστερον sonat « negligentiam in annis consequentibus exhibitam. »

Col. 146 D 4. *Accipite enim.* Commune hoc omnibus Basilii manuscriptis cum Gallicis tum Anglicis est mendum, Λάβετε γὰρ ἀπαρχήν, quod interpres recte expressit, *Accipite primitias :* apud solum Procopium, p. 13, legitur Λάβετε ἀρχήν, nec fuit causa cur illius interpres adderet textui ἀπό, cum plane absit a Scripturæ textu Numer. I, 2, ubi Vulgata Latina, *Tollite summam universæ congregationis* Sanctus Ambrosius e Græco vertens initio libri *De* XLII *mansionibus* sic interpretatur : *Accipe summam universæ congregationis filiorum Israel per domos familiarum.* Vox Hebræa non initium tantum, ut vertit doctissimus Procopii interpres, sed etiam summam et caput sonat, ut vidit Ambrosius vocem ἀρχήν hic ex Hebraismo significare, oui potius assentiendum, quam Augustino, qui in locutionibus Hebraicis ἀρχήν sonare putat robur ætatis in populo. Sic et Numer. I, 49, vertitur eadem vox ἀριθμός, Καὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν οὐ λήψῃ, *Et numerum eorum non sumes :* et Exodi XXX, 12, συλλογισμός · Ἐὰν λάβῃς τὸν συλλογισμὸν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, *Si acceperis computationem filiorum Israel.* Hoc igitur profert Basilius ut probet κατὰ κεφαλήν idem valere quod, ad unum omnes ; delevimus enim in præcedenti periodo, « nomine capitis. Ac si diceret ipsam diutinam immemorationem confirmati doloris. » Putavit se legisse μόνην, ut erat in Anglicis, non, ut duo Regii et Cardinalitius præferebant, περὶ αὐτὴν μόνην, « ipsum solum caput dolorem incumbere. »

Col. 147 C 3. *Corda sunt.* Ediderat interpres, « vibices autem corda sunt, quæ licet obduxerint cicatricem, subter tamen purulentia et sanie redundant. » Non viderat nimirum, etsi ὕπουλα ἕλκη dicantur proprie ulcera, quæ cicatricem obduxerunt, sed purulenta sunt subtus, tamen metaphorice dici quidvis ὕπουλον sub quo vitium aliquod latet, sive subdolum et infidum quidvis, ut apud Plutarchum *De fortuna Alexand.* Φυγῶν ἐνέπλησε καὶ στάσεων ὑπούλων τὴν ἡγεμονίαν· *Exsiliis ac discordiis infidis imperium replevit.* Chrysostomus, lib. I *De compunctione cordis,* p. 117 : Καὶ ὑπούλως διακείμενοι τοῖς θυσιαστηρίοις πρόσιμεν· *et dolos tantum in corde versantes accedimus ad altare.* Vidit hoc interpres commentarii Procopii, p. 13 : Ὁ δὲ μώλωψ ἰχνος ἐστὶ πληγῆς ὤφαιμον, ὃ τὰς ὑπούλους καρδίας δηλοῖ. *Livor autem est plagæ vestigium subcruentum, unde subdola et fallacia corda innuuntur.*

Col. 149 A 14. *Quæcunque enim.* Quæ in hac pagina correcta sunt, ea paucis indicabimus, neque enim omnium rationem reddere necesse est, nisi sicubi sese afferat occasio similes Patrum sententias illustrandi. Poterunt qui editionem istam cum præcedentibus contulerint, singula quæ sunt emendata cognoscere. Hic ergo illud ἁμαρτάνουσιν ad Judæos retulerat interpres, « mala illi populo peccanti intenta sunt, licuerit et in nobis ipsis perspicere. » Rursus infra scripserat « ædificatio nostra si a doctrina pependerit, nobis minus convenienter vitam hanc exigentibus. »

Col. 151 B 1. *Qui in arcano.* Ὑποκλαίειν hoc loco necesse non fuit addito epitheto exprimere, *in arcano secessu deflere* ; sed pro simplici κλαίειν aptius sumas, præsertim cum sequatur αἰσχύνεται γάρ, quod indicat eam potius stationem pœnitentium quæ πρόσκλαυσις, *fletus,* dicebatur, cujus fit mentio in appendice epistolæ canonicæ Gregorii Thaumaturgi. Sequebatur hic, « quare non jam opperior horam communionis ; » atqui σύναξις non ipsam μέθεξιν τῶν ἁγιασμάτων, communionem participationemque sacramentorum significat, sed totum illud, « divinum officium, » quod Latini collectam et missam, Græci etiam ἁγίαν λειτουργίαν appellant, ut adversus Erasmum pluribus ostendimus in nostris notis ad homiliam Chrysostomi 2 *adversus Judæos,* licet illius patrocinium frustra suscipiant viri docti in novis suis exercitationibus. Neque enim nos negavimus σύναξιν eucharistiam significare, vel potius conventum ad eucharistiam celebrandam coactum, sed σύναξιν ad eam partem sumptionis sacramentorum restringi solere ab ecclesiasticis scriptoribus constanter negamus. Illud demum quod sequitur, ὅ τι ἂν τύχῃ πλασάμενος, verterat interpres, « ut ne deprehendatur ejus simulatio. »

Col. 154 C 1. *Et si forte.* Scripserat Tilmannus, *ut hodie ritus quosdam exsequantur olim lege interdictos.* Imo etiam si lege præscriptos ritus quis servet, in perniciem id cedit, unde Apostolus Galat. V, 1 : *Quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.* In periodo sequenti ὀπώρα non autumnum sed fructus autumnales, vel poma significat. Denique in extremo paginæ verterat interpres, « complectens studiosam alacriatem perfectorum, » licet in ms. esset τελειῶν, non τελείων.

Col. 156 C 9. *Quemadmodum.* Interpres ediderat : « Quemadmodum enim vitis per fodicationem non exspirans facile evanescit. » At enim διαπνεῖσθαι dicitur non solum quod difflatur et evanescit, sed etiam quod perflatur, aut vento purgatur, ut apud Dioscoridem lib. V, cap. 9, δυσδιάπνευστος dicitur, qui per spiritales meatus ægre transmittitur, ita εὐδιάπνοος, qui perflatus facile capit. Sic Columella, lib. IV, cap. 14, colendas et nudandas

esse vites monet, ut hiberni imbres ad eas transmittantur. Rursus illud, μὴ ἀποσκευασαμένη, verterat, *anima minus recte se componens circa hæc corporalia*. At enim ἀποσκευάζεσθαι non est παρασκευάζειν, præparare, componere, sed exornare, vel evacuare, ut Levitici XIV, 36 : Προστάξει ὁ ἱερεὺς ἀποσκευάσαι τὸν οἶκον · *Præcipiet sacerdos vacuare domum*. Vulgata, *ut efferant universa de domo*. Similis error sublatus est sub finem paginæ, ἐξοιδαλνειν παρασκευάζοντα, « ad hoc componentes animam, ut inani tumore superb. turgescat. » Ibidem corrigendum ex Regiis ut in apographo Anglico fuit ὑπερφυσᾶσθαι, pro ὑπερφύσασθαι.

Col. 158 A 14. *In eremo nutritus*. Vitiosa lectio F. ms. versionem peperit vitiosam ἐτράφη ἐν ἐρήμῳ, quam sequuntur et Anglici mss. Verum in Henriciano et Joeusæo scriptum recte ἐτάφη, « sepultus est. » Itaque restituendus est locus ex Procopio pag. 16 : Ὧν ὁ ἐπιθυμήσας ἐπιθυμητὴς πάλαι λαὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐτάφη· « Quorum desiderio cum teneretur desiderator populus olim in deserto sepultus est. » Sic enim legimus Numer. XI, 34 : Ὅτι ἐκεῖ ἔθαψαν τὸν λαὸν τὸν ἐπιθυμητήν, quod Ambrosius lib. *De* XLII *mansionibus* interpretatur, mansione XII, *quia ibi sepelierunt populum desideratorem*. Interpres quoque Procopii vocem ἐπιθυμητής non expressit.

Col. 163 A 11. *Sicut cæteri*. Hoc quoque miror ab interprete fuisse omissum quod ms. F. ei suggesserat, et ab aliis codicibus agnoscitur, atque ab ipsis excerptis Procopii pag. 20 : Ὡς ἀσυνέτοις τὸ προσέχειν, ἢ τὸ ἐνωτίζεσθαι, ὡς ἐξέδωκαν ἕτεροι· *Populos crassiores et rudiores attendendi, aut, ut alii ediderunt, auribus percipiendi*. Tres nimirum interpretes Græcos intelligit, Aquilam, Symmachum, et Theodotionem, quorum versio in *Tetraplis* cum Septuaginta conjuncta erat. Itaque hoc fragmentum illorum Flaminii Nobilii collectaneis adjungendum est. Paulo post, οὗ φυλακτικός ἐστιν, sic extulerat interpres, « ad cujus custodiam, qui attentus est, celeber evadit. »

Col. 179 A 13. *Sed omnem omnino*. Atqui falsum est omnem omnino diem sic vocatum esse, nempe κλητήν· imo hoc vult Basilius non unum quempiam celeberrimum diem rejici, verum omnes celebres. Neque enim omnes omnino dies κλητοὶ ἡμέραι sunt dictæ, sed celebriores tantum et solemniores. Ita Levitici XXIII, 35 : Καὶ ἡ ἡμέρα ἡ πρώτη κλητὴ ἁγία ἔσται. *Et dies prima vocata sancta erit vobis*· Item 23, Αἱ ἑορταὶ Κυρίου, ἃς καλέσετε αὐτὰς κλητὰς ἁγίας· *Solemnia Domini quæ vocabitis ea vocata sancta*. Eadem vox Hebræa מִקְרָא ἐπίκλητος vertitur a LXX, ut Numer. XXVIII, 18, Ἡμέρα ἡ πρώτη ἡ ἐπίκλητος ἁγία ἔσται, *dies prima sancta erit vobis*. Vulgata Latina sæpe κλητήν celeberrimum diem appellat; Isychius, vocalem diem sanctum. Videtur designari hac voce dies convocationis et festivitatis : nam et ita reddit Hieronymus, *festivitates alias non feram;* quod ad verbum Montanus ex Hebræo : *Vocare convocationem non potero*. Sic ergo scribendum hoc loco : « reddiderunt *vocatam*, Theodotion autem κλητήν *convocatam*, Symmachus vero κλητήν *convocationem non feram :* quare non existimamus, etc., sed omnem diem qui vocatus sive celebris appellatur. » Sic apud Procopium legimus hæc in compendium redacta, Ἀντὶ δὲ τῆς μεγάλης ἡμέρας κλητὴν ἐξέδωκαν οἱ λοιποί, ὡς μὴ μίαν σημαίνεσθαι, πᾶσαν δὲ τὴν ἐν τῷ νόμῳ καλουμένην κλητήν.

Col. 182 D 6. *Animam justam*. Vulgata Latina ex Hebræo : *Non afflliget Dominus fame animam justi* : sed hic ad verbum vertendum erat, *animam justorum*. Quod vero sequitur, ab interprete omissum, nos interpretati sumus, sed una voce mutilum sic sanandum est ex mss. F. H. I : οὕτω δ' ἂν καὶ ἐναντίωμα ἦν πρὸς τὸν τῶν μακαρ. Non deprecatur ergo corporis famem, quam inter afflictiones laudibus prosequendas numerat Paulus.

Col. 194 C 1. *Res est cujus*. Delevimus illa interpretis, « submotio a nobis ipsis requirit accuratam operum exercitationem. » Aberrant enim a sensu auctoris, quem eleganter doctissimus Curterius apud Procopium sic pag. 25 expressit : Ἡ δὲ τῆς τῶν κακῶν ἕξεως ἀπόθεσις, ἔργον ἡμέτερον, βοηθοῦντος κἀνταῦθα Θεοῦ καὶ τοὺς ἐθέλοντας ὁδηγοῦντος πρὸς ἀρετήν· « Sic scelerum pravos habitus nostra opera exuere, si divino auxilio voluntas nobis ad virtutem dirigatur, possumus. » Alium locum emendavimus paulo infra, ἵνα μὴ μόνον ἀπὸ τῶν. Quem ita expresserat Tilmannus, « ut ne illi adimamus solum ab actionibus suam providentiam, sed ne quidem a mutuis confabulationibus. » Vocem αὐτήν retulit ad Dei providentiam, non ad πονηρίαν, et διαλογισμούς, ad colloquia, non ad cogitationes, ad quas pertinet quod sequitur ex Apostolo, ἡ ἀγάπη οὐ λογίζεται τὸ κακόν. Suffragatur huic interpretationi Procopii paraphrasis : Δεῖ οὖν λογισμοὺς καθαίρειν, οὐ μόνον κακίας ἀποκόπτειν ἐνέργειαν· « Decet igitur animi motus internos purgare, non ipsa modo nequitiæ opera. »

Col. 195 D 3. *Omnia enim*. Ita quidem Anglici mss. et Regius F. πάντα ποιεῖ, quamobrem sane mirum, quod interpres scripserat, « innovabit enim omnia, » quasi legisset μεταβαλεῖ γὰρ πάντα· sed inspecto postea Regio altero ms. H. et I. scriptum offendi πάντα ποίει. Rescribendum igitur, *Omnia fac cum consilio*. Jam vero si quæras, ubi hoc Scriptura dixerit, nihil aliud respondere possum, in consilium adhibito Græco indice sive Concordantiis Kircheri, quam alludere Basilium ad illum Ecclesiastici locum XXXII, 20, Ἄνευ βουλῆς μηθὲν ποιήσῃς, ubi Vulgata Latina, *Sine consilio nihil facias*. Est quidem similis alius Prov. XIII, 16, *Astutus omnia agit cum consilio* ; sed hoc a LXX sic effertur, Πᾶς πανοῦργος πράσσει μετὰ γνώσεως, *Omnis astutus agit cum scientia* : et in eodem capite vers. 10 : *Qui autem omnia agunt cum consilio, reguntur sapientia*, Græce est, Οἱ δὲ αὐτῶν ἐπιγνώμονες σοφοί, *Qui autem sui ipsorum cognitores, sapientes*. Theodotio dixit.

Καὶ ἐν συμβουλευομένοις σοφία· *Et in iis qui consilium adhibent, sapientia.* Huc spectabat fortasse doctissimus Curterius, cum in margine Commentarii Procopii notabat Proverb. XIII, p. 26, ubi legitur itidem ut in πάντα ποίει, *Cum consilio omnia facito.* Sequens autem locus est Proverb. II, 5. Paulo ante cap. 2, illud Basilii, ἡ ἔννοια τῶν κεκηρυγμένων, sic extulerat interpres, « cogitatio arcanorum nobisque formidabilium, quæ in tremendo judicio se offerent. » At omnes constanter legunt κεκηρυγμένων, non κεκρυμμένων.

Col. 198 A 4. *Quæ acceptanda.* Scriptum exhibet F. et Anglicus unus τά τε λεκτέα καὶ μὴ, καὶ ταῖς συγκατ. At alius Anglic. τά τε λεκτέα καὶ τὰ πρακτέα, καὶ μὴν καὶ ταῖς συγκ. « Quæ dicenda sunt, quæque agenda. » H. I. τά τε λεκτέα καὶ μή. « Quæ dicenda sint, quæ non dicenda. »

Col. 199 C 1. *Despondenti,* καθαρμοζομένῳ. Verterat interpres, « accommodanti eam sibi ad salutem : » sed cum ad Apostoli locum alludat II Corinth. XI, 2, Ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρί, Vulgatæ Latinæ verba substituimus, *Despondi enim vos uni viro.* Nam nec ipse Beza diffitetur ἁρμόττεσθαι apud Herodotum sumi pro μνηστεύεσθαι, et verbum Hebræum יעד, cum de omni commoda applicatione dicatur, de ea proprie dici, quæ ad conjugium spectat. Paulo post non satis expressum fuerat illud, ὁμοτίμως τοῖς ἀνθρώποις· « quasi Deus se demittat ad hominum judicium, imo, quasi pari cum eis jure disceptet. »

Col. 206 A 5. *In cælo carnes.* Annotarat antea interpres vel alius quispiam pro οὐρανῷ forsan legendum ζήλῳ, *zelo :* sed non adverterat verba esse prophetæ Isaiæ XXXIV, 5 : Ἐμεθύσθη ἡ μάχαιρά μου ἐν τῷ οὐρανῷ· *Inebriatus est gladius meus in cælo.* Apud Procopium similis est ex Jeremia sententia, Ἐμεθύσθη ἀπὸ αἵματος τραυματιῶν, *Inebriatus est sanguine vulneratorum* : ubi cap. XXXIV in margine notavit interpres, cum sit Jeremiæ XLVI, 10 : Καὶ καταφάγεται ἡ μάχαιρα τοῦ Κυρίου καὶ ἐμπλησθήσεται, καὶ μεθυσθήσεται ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῶν· *Et devorabit gladius Domini, et saturabitur, et inebriabitur sanguine eorum.*

Col. 207 B 12. *Ad probabilem.* Ut in cote secures et gladii acuuntur, sic illorum sermo mundana sapientia et rhetoricæ præceptis acuitur : at interpres verborum trajectione hunc sensum obscuriorem reddiderat : « Perinde ac gladio sermone quopiam sapientia mundiali exacuentes, quo per probabilem verisimilitudinem exitialia vulnera inferant. » Rectius ergo scribes, « perinde ac gladio quodam sermone, ad orationis probabilitatem, mundana sapientia instructi exitialia. » Procopius dixit : Τῶν ἁπλουστέρων τὴν ζωὴν ἀφαιρούμενοι, καθάπερ ξίφει τῷ λόγῳ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας· « Veluti gladio hujus mundi sapientiæ fuco instructi simplicioribus vitam adimunt. » Sub finem paginæ pauci probi rapezitæ dicuntur juxta Domini verbum, cujus mentio *Constitutionum apostolicarum* lib. II, cap. 36. Γίνεσθε τραπεζῖται δόκιμοι· *Estote probi trapezitæ.* I Thessal. V, 21 : *Omnia probate, quod bonum est tenete.*

Col. 214 C 7. *Quale enim.* Hæc periodus usque ad sequentis paginæ lineam quintam deciman pendente sententia protensa in tres diversas fuerat divisa periodos ab interprete hoc pacto : « Quale enim spectac. quanam ratione religiosum dici queat et admiratione dignum? Parum abest tale quid ab hominum natura. Æquum fuerat ut vel multis affectus conviciis, » etc. Non igitur ab hominum natura dicit abesse, imo illius captum excedere, quod nimirum ab ea virtute homines Deo similes efficiantur. Unde Cicero *pro Marcello,* « Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modo extollere jacentem, sed amplificare ejus pristinam dignitatem, hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo judico ; » et Claudianus *De quarto consulatu,*

Sola Deos æquat clementia nobis.

Col. 342. B 9. *Ut graviores.* Antea legebatur minus apte, « quod ab eo videret se tanto gravioribus circumsisti molestiis : » at hic περιίστασθαι non obsideri sonat, sed declinare, aut evitare. Paulo post expunctis Vulgatæ verbis subjecimus interpretationem ad verbum ex Basiliensi editione, Sap. VI, 7.

Col. 219 A 2. *Ob hoc et statuta.* Annotarat interpres in margine, « Attende priscum morem Ecclesiæ : » sed hic mos non satis dilucide erat explicatus ; sic enim erat : « Ob hoc et signa quædam circum ecclesiam statuuntur, quæ deprehensos in interdictis peccatis abarcent ingressu et segregant : » quasi nimirum essent effigies quædam aut μορμολυκεῖα, quæ illos abigerent ; imo ipsas ecclesiasticas indicat sanctiones. Amant enim hac voce uti hac notione Basilius et alii auctores ecclesiastici, ut lib. *De Spiritu sancto* cap. 29 : Καὶ δὴ καὶ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων τύπον καὶ κανόνα παρειληφότες· « Et nos etiam forma regulaque a senioribus, qui ante nos vixerunt, accepta. » Et in epist. 1 : Ὑποδέξασθαι τῇ καρδίᾳ τὰς ἐκ τῆς θείας διδασκαλίας ἐγγινομένας διατυπώσεις· « Ut aptum sit admittere disciplinam ex divinis monumentis informatam. » Sic accepit hoc loco τύπους interpres Procopii pag. 35 : Διὸ καὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ τύποι τοὺς ἀπηγορευμένα πλημμελοῦντας χωρίζουσιν· « Itaque et illæ, quibus Ecclesia utitur, formulæ eos, qui vetita patrarunt, a reliquis separant. » Sed et constitutionem sonat διατύπωσις, ut τύπος, « statutum. » Concilium Sardicense can. 12 : Ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι εἶπον· Ἀρέσκει καὶ αὕτη ἡ διατύπωσις· « Omnes episcopi dixerunt : Placet hæc quoque constitutio. » Basilius, *Regula* 47 *fusius disput.* Περὶ τῶν μὴ δεχομένων τὰ παρὰ τοῦ προεστῶτος τυπούμενα. Τὸν δὲ μὴ καταδεχόμενον τὰ παρὰ τοῦ προεστῶτος διατεταγμένα· sic enim censeo corrigendum pro διαπεπραγμένα· « De his, qui nolunt admittere, quæ

per antistitem præscripta sunt, Verum is,qui nolit admittere, quæ antistes perficiunda jusserit. » Concil. Ephesinum, can. 1 : Ἐχρῆν μὴ ἀγνοῆσαι τὰ περὶ αὐτῶν τετυπωμένα· « Oportebat non ignorare, quæ de ipsis sunt constituta. » Ita passim in canonibus apostolorum et conciliorum Ancyrani, Laodiceni Gangrensis dicuntur adulteri, sacrilegi, et alii diversis criminibus obnoxii, ἀφορίζεσθαι, κωλύεσθαι, ἀνάθεμα γίνεσθαι, vel ad diversos pœnitentium ordines amandari.

Col. 219 C 10. *Sed unusquisque.* Apud LXX legimus Judicum XVII, 6, et XXI, 24 : Οὐκ ἦν βασιλεὺς ἐν Ἰσραὴλ, ἀνὴρ τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἐποίει· *Non erat rex in Israel : vir rectum in oculis suis faciebat.* Utrobique est in Vulgata, *Sed unusquisque, quod sibi rectum videbatur, hoc faciebat.* Scripserat Tilman. *quod placebat oculis suis,* quæ locutio familiaris etiam Scripturæ, ut Esther II, 4, *quæ oculis regis placuerit.* Et I Reg. XX, 3, *Inveni gratiam in oculis tuis.* Nam quoniam habitus animi oculis maxime se prodit, idcirco pro affectu, sententia, vel judicio mentis sumitur, ut Deuteron. XV, 9 : *Ne malignetur oculus tuus contra fratrem tuum,* hoc est, ne invidus sis aut immisericors ; II Reg. X, 3 : *Non honorat David patrem tuum in oculis tuis,* hoc est, tua sententia vel opinione ? Ar. Montanus in *Idiotismis.*

Col. 223 B 7. *Qui ne ab initio.* Ἄνομοι appellantur hoc loco illi qui legi subjecti non fuerunt, ut Roman. IX, 2 : Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ· *Iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, cum in lege essem Christi* ; sed illud, τὴν ἀρχήν. quod adverbii vicem supplet, non advertit interpres idem valere quod ἀπ' ἀρχῆς, ut Joannis VIII, 25 : Τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν· « Quod ab initio dico vobis. » Scripserat ergo Tilman., « aut certe, qui ne principium quidem aggressi sunt, ut opere expleant. » Rursus infra pro ἐνεργηθήσεται, interpretatus est quasi legisset εὐεργετηθήσεται· « Quasi vero derelinquere Dominum non posthac sit peccatum, ut etiam beneficio afficiatur. » Omnes tamen codices mss. præ se ferunt excusam lectionem, et οὐκ ἐνεργεῖσθαι postea exponit Basilius τοὺς ἐνεργοῦντας κωλύεσθαι. At Chrysostomus, pag. 661, aliter explicat, συντελεσθήσονται. Οἱ δὲ ἀσεβεῖς, φησὶν, ἀπολοῦνται. « Impii vero, inquit, disperibunt. » Sub finem paginæ, εἰ γὰρ ἡ ἄλωσις, emendandum ex H. et I. ἡ ἀνάλωσις, rejecta lectione A. et F., quam secutus Tilmannus scripserat, *Si enim captivitas.*

Col. 227 A 1. *Hanc horti.* Ἐπαμφότερα alicubi reperiri pro ἐπ' ἀμφότερα docet auctor *Græci Thesauri,* cui loco poterit hoc exemplum adjici, suffragantibus F. et A. mss., nisi obstent alii duo H. et I. qui ἐπ' ἀμφότερα scriptum exhibent. Hoc ergo vult Basilius, in bonam nonnunquam partem, nonnunquam in malam accipi in Scriptura vocem גן quam Aquila Ponticus, qui sub Adriano imperatore circa annum Christi 125 post Septuaginta primus A Vetus Testamentum in Græcam linguam ex Hebræo convertit κῆπον Latine reddidit Genesis II, 8, ubi LXX, παράδεισον, *paradisum.* Imo ipsi etiam LXX, Deuteronomii XI, 10, eamdem vocem κῆπον verterunt : Καὶ ποτίζωσι τοῖς ποσὶν ὡσεὶ κῆπον λαχανείας· *Et irrigarint pedibus sicut hortum olerum.* Illic enim dicitur terram promissionis longe uberiorem esse Ægypto, quæ διαβαλλομένη, « dum vituperatur, » dicitur esse quasi hortus olerum, quod pede rigetur, sive labore hominum et fossione, videlicet ex Nilo aquas deducendo per sulcos et fossas : at in terra Chanaan agri sine labore ex cœlo pluvia rigentur, quam non habet Ægyptus. Paulo post ὡς πρὸς τὸ ῥητόν versum fuerat. « Quod attinet ad hanc sententiam, » nos, sensum litteralem, sive historicum indicari censuimus, cui opponitur deinde B νοῦς ἠθικός, sive sensus tropologicus.

Col. 230 C 2. *Scintilla.* Annotarat interpres, pro σπινθὴρ δικαίων, quod scriptum est exhibent F. H. I., legendum σπινθὴρ πυρός, « ignis. » At verior est A. lectio, δικαίως, « merito, » quamobrem expunximus vocem « justorum, » et ἐλέγχους vertimus « accusationes, » potius quam « argumenta. » In duobus mss. H. et I. ἐμπυρσεύεται reperimus, pro ἐμπυρεύεται.

Ibid. D 2. *Una quidem.* Restituimus interpretationem hujus periodi, cum omnes codices in receptam lectionem consentirent, deletis illis, « Quia vis hæc efficax a Deo confertur sanctis. » Confirmat emendationem Procopii interpres, pag. 40 : « Una quidem est Spiritus gratia, virtutem a Deo sanctis viris ad C eorum quæ ignorantur cognitionem quæ revelationem cordisque illustrationem præstans. »

Col. 231 C 2. *Quapropter.* Mutilam exhibet hanc periodum Regius codex F. Propterea interpres, qui eo utebatur, integram illam repræsentare non potuit. Διὰ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου διαλεγομένοις αὐτοῖς, ὡς δηλοῖ· at Regius alter H. et I. suffragantur Anglicis, in quibus tamen corrigendum illud μέλλειν, et scribendum μέλειν, ut scripsimus alibi : Μὴ μέλειν αὐτῷ τῶν γινομένων. « Aut non eum curare, quæ geruntur : » hic quoque vertendum est : « Nam quoniam Deum non curare arbitrabantur res humanas, eos subsannabant, qui ex persona Dei apud eos concionabantur, sicut Jeremias indicat dicens : *Tota die perseverari subsannatus.* » Vulgata D Latina Jerem. XX, 7 : *Factus sum in derisum tota die, omnes subsannant me.*

Col. 234 B 10. *Supra fundamentum.* Vitiosa lectio ms. F. imposuit interpreti, quam et operæ typographicæ amplexæ sunt, dum eleganter scriptum codicem Regium quam apographum Anglicum variis lectionibus oneratum sequi malunt : at in eo sicut et in H. I. scriptum offendes ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων, et ἓν τῶν ὁρίων ἦν Πέτρος. Eph. II, 2. Itaque expunximus illam interpretationem Tilmanni, « Est enim ædificata in apostolis et prophetis, qui ejus fundamentum jecerunt quorum unus erat Petrus. » Astipulatur nostræ emendationi Pro-

copii interpres pag. 41 : « Qui superædificatos super fundamentum apostolorum et prophetarum scribit.» Similis sententia lib. II *Adversus Eunomium* : τὸν διὰ πίστεως ὑπεροχὴν ἐφ' ἑαυτὸν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας δεξάμενον. Sic et Augustinus *in psalmum* LXXXVI, fundamenta ejus in montibus,de apostolis et prophetis exponit.

Col. 237 D 1. Τῆς ἀϊδιότητος. Hæc est Regii cod. F. scriptura, quam secutus Tilmann.ediderat,*sempiternæ Dei naturæ* : at apographum Anglic. in margine habuit τῆς ἁγιότητος τοῦ Θεοῦ, *sanctitatis Dei*, in ipso vero textu τῆς ἰδιότητς, cui suffragantur H. et I. Procopius p. 43 : Εἶτα προκοπτούσῃ τῇ γνώσει τὴν τοῦ Θεοῦ προσθήσομεν ἰδιότητα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ·« Deinde promovente intelligentia peculiare Dei Jacob adjiciemus discrimen. » Opponit communem notitiam Dei, peculiari et propriæ, qua scilicet Deus Jacob agnoscitur, et ut ait Apostolus Hebr. XI, 16, *non confunditur vocari Deus eorum*, hoc est, vocari Deus Abraham, Isaac et Jacob,tanquam peculiaris eorum Deus, Exodi III, 5. Itaque aptius hic scribetur « peculiaris ejus divinitatis. » In eamdem sententiam dixit lib. I *Adversus Eunomium :* Τοῖς μὲν ἁγίοις αὐτοῦ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ, ὧν διὰ τὸ εἰς πᾶσαν ἀρετὴν τέλειον καὶ τὸ Θεὸς ὀνομάζεσθαι· et Chrysostomus *in psalm.* CXXXV, pag. 507 : Ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ἵνα τὴν οἰκείωσιν παραστήσῃ καὶ τὴν πολλὴν πρὸς αὐτοὺς ἀγάπην· « Deus Isaac et Deus Jacob,ut ostendat familiaritatem et conjunctionem et magnum suum in eos amorem. » Rursus correximus hoc loco versionem illorum; τοῖς δὲ στοιχειωθεῖσι λοιπὸν καὶ τίνος Θεοῦ, « eis vero, qui deinceps jam sunt eruditi de Deo ; » non enim absolute de Deo,sed cujus Dei peculiariter cognitionem nacti.

Col. 540 D 5. Τοῦ τότε. Sic F. At H. I. et Anglic. τοῦ ποτε δοθέντος, ἢ που γεγραμμένου· « Quæ olim data,aut alicubi scripta,et verbum Domini de Jerusalem, propheticum verbum dicit : Verum ubique in Judæa hæc evenisse, non modo in Hierusalem.» Atque hoc Italico charactere scribendum non fuit, neque enim voces hæ sunt prophetæ, sed Basilii, ut constat ex Procopio pag. 44 : Τίς δὲ καὶ ὁ λόγος ; Εἰ γὰρ ὁ προφητικὸς, πῶς ἐξ Ἱερουσαλήμ ; « Quodnam autem verbum ? Si enim propheticum respondeant, quomodo de Hierusalem prodiisse docebunt ? » Hoc vult propheta, in Judæa legem illos habuisse,et prophetarum verbis instructos fuisse ubique locorum. Præterea immutavimus sequentem periodum : « Etenim sanctis congruit discreta illa dijudicatio, ut quique noverint,quid sint promeriti : judicium autem bis convenit. » Imo judicari debent, non judicare.

Col. 243 B 1. *Ut gladius ille.* junxit vocem φθαρτικήν cum illis duabus ζωοποιῶν σπερμάτων, interpres, cum vertit, « gladius ille internectivus vitalium seminum, » vel,« qui vitalia perdit semina ; » sed aptius cum altero verbali jungentur eædem duæ voces, ut dicatur, μάχαιρα παρασκευαστικὴ σπερμάτων· « Ut gladius ille, qui ad interimendum plurimum valet, ad præparanda vivifica semina usui esset,quæ animabus ratione præditis per sapientiam inseruntur, et convertendus. » Astipulatur huic emendationi Græcus textus et Latinus interpres Procopii, p. 46, « in aratrum jam conversus semina illa vivifica, quæ sapientiæ beneficio rationis participibus animis innascuntur,præpararet.» Quod sequitur, χάριτος φυλακτήριν ποιητικόν lectio est Regii ms. H. et I. Rectius in F. et Anglic. habetur φυλακτηρίων ποιητικόν. Postremo πεπωρωμένα commodius hic legetur ex fide duorum Regiorum et textu Procopii, quam cum Anglic. πεπυρωμένα, Ζιβύνη autem simplicius reddetur « lancea,» quam « jaculum ferro præacuminatum, » ne forte adversetur huic additamento interpretis, quod est apud Hesychium et Suidam, ζιβύνη ὁλοσίδηρον ἀκόντιον ἢ λόγχη, « Jaculum prorsus ferreum vel hasta. » Tertullianus, III *in Marcionem* cap. 21, Græcam dictionem retinuit, *Concident machæras in avatra, et sibynas in falcs.* Hebræam vocem, qua usus est Isaias, חֲנִית, nunc δόρυ, ut Michææ IV, 3, nunc σειρομάστην, ut IV Reg. XI, 10, verterunt LXX : quæ dictio non « pharetram, » ut putavit Kircherus, sed « lanceam » potius significat : verum omisit interpres, καὶ ἀπωθούμενον, « cuspide perfodiens ac propellens. »

Col. 246 B 15. *Falso arbitrata est.* Ὑπολαμβάνειν hoc loco non est « excipere, » ut putavit interpres, sed « arbitrari, existimare, νομίζειν· » quod verbum substituendum est ad lacunam illam explendam apud Procopium, qui in suum Commentarium hæc transtulit p. 47 : Τὸ προφητικὸν ἔχειν ἐνόμιζον, τὸ Κυρίου προσέθηκεν· « Quoniam autem sufficientem sibi lucem habere se arbitrabantur,qui legali et prophetica illustrarentur,Domini lucem adjecit. » Reliquam hujus periodi sententiam ex collatione cum Græco restituimus, deletis illis, « qua item luce prævia ignorantiam eorum corrigeret, qui in tenebris sedent. »

Col. 247 A 13. *Sternutavit.* Interpres ediderat,« Quid hoc innuit sermone ? Non animadverterat inter ineptias ominantium καὶ τῶν κληδονιζομένων, hanc numerari, ut scilicet ex sternutatione captent auguria. Theocritus eidyllio 7 :

Σιμιχίδᾳ μὲν ἔρωτες ἐπέπταρον·
Simichidæ amores sternutaverunt ;

in quem loco Scholiastes annotat sternutamenta quædam utilia esse, quædam noxia,et apud Homerum in bonam partem accipi. Athenæus lib, II : Ὅτι δ' ἱερὸν ἐνόμιζον τὴν κεφαλὴν, δῆλον ἐκ τοῦ καὶ κατ' αὐτῆς ὀμνύειν, καὶ τοὺς γινομένους ὑπ' αὐτῆς πταρμοὺς προσκυνεῖν ὡς ἱερούς· « Quod autem sacrum olim caput existimaverint, indicio est jurandi per ipsum consuetudo, et sternutamenta, quæ ex ipso prodeunt, adorandi. » Xenophon. lib. III *De expeditione Gyri*, pag. 300 : Τοῦτο δὲ λέγοντος αὐτοῦ, πτάρνυταί τις. Ἀκούσαντες δὲ οἱ στρατιῶται πάντες, μιᾷ ὁρμῇ προσεκύνησαν τὸν θεόν. Καὶ Ξενοφῶν εἶπε.

Δοκεῖ μοι, ὦ ἄνδρες, ἐπεὶ περὶ σωτηρίας ἡμῶν λεγόντων οἰωνὸς τοῦ Διὸς τοῦ σωτῆρος ἐφάνη, εὔξασθαι τῷ θεῷ τούτῳ· « Hæc eo loquente quidam sternuit. Id cum audissent universi milites, uno impetu Deum adorant. Et Xenophon ait : Quando, milites, nobis de salute loquentibus servatoris Jovis augurium oblatum est, equidem huic Deo votum nuncupandum arbitror. » Propertius lib. II, epist. 3 :

Aridus argutum sternuit omen amor.

Vide Aristotelem, problem. 20 ; Plinium, lib. XXVIII, cap. 2. Paulo post ἐνεσχέθη legitur in omnibus mss. non ἐνεσχίσθη, ut visus est sibi legisse Tilmannus. « Vestimentum discissum est. » Omiserat etiam illa καὶ τῶν πάνυ γνωρίμων.

Col. 247 D 1. *Vociferantes.* Sequebatur apud interpretem, « de quorum clamore dicitur : Et deerrantes ac mœsti præ inopia venationis intemperie cordis contrahuntur. » F. κόρακες, ἐπὶ δὲ τοῦ κράζειν λέγεται καὶ ἀλύοντες. Ac videtur ille quidem existimasse hæc tanquam Scripturæ verba proferri : necdum tamen in ea nobis occurrere post diligentem investigationem potuerunt, nec uspiam ea vel corvi vel aquilæ gementes ob inopiam prædæ pullos commemorat ; tantum Amos III, 4 legimus : Εἰ ἐρεύξεται λέων ἐκ τοῦ δρυμοῦ αὐτοῦ θήραν οὐκ ἔχων ; *Si rugiet leo de saltu non habens prædam?* In sequenti autem periodo multa immutavimus, quæ ab auctoris mente aberrabant, de apparitione mustelæ vel canis se discerpentis, vel potius caput exserentis, quæ omittam, quod omnia, quæ correcta sunt, necesse non sit indicare. Porro similem in superstitiosos habes orationem et adversus omnia apud Ciceronem, lib. I *De divinatione*, sub finem, et paulo post initium libri II : « Crassum non fuisse perituram, si omini paruisset ; quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, et abruptio corrigiæ, et sternutamenta erunt observanda. » Et quod ait Basilius, ob inopiam sibi plerumque fugere aves, non ut aliquid mali protendant, simile est illi apophthegmati, quod refert idem Cicero, lib. I *De divinatione :* « Cum Flaminius consul contra Annibalem legiones duceret, ex pullario quæsivit, si pulli non pascerentur, quid faciendum censeret ; cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, Præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. » Vide etiam Plutarchum Περὶ δεισιδαιμονίας.

Col. 250 D 2. *Cum sceleratos.* In margine annotarat Tilmannus se, pro πολιὰ ἔθη, legere πολλὰ ἔθνη, « cum multas gentes, et improbatis moribus assuetas excepissent, elegerunt secundum eas, » etc. At in H. et I. scriptum offendimus, ut habet apographum Anglic. et Procopii textus p. 48, atque ipsius interpres, apud quem aptius fortasse illa sic vertes, καὶ αὐθὺς ἐκ γενέσεως ἀλλότρια γίνεται τοῦ θεοῦ, « statimque ab ipsa nativitate alieni a Deo efficiuntur, et alienigenæ appellantur. » Rursus idem interpres Basilii in margine admonuerat se pro τῆς ψυχῆς conjicere legendum forsan κοιλίας, aut γαστέρος, « ventriculi : » existimans fortasse alludi ad illud psalmi CXXVI, 3 : Ἡ κληρονομία Κυρίου υἱοι, ὁ μισθὸς τοῦ καρποῦ τῆς γαστρός· *Hæreditas Domini filii, merces fructus ventris.* Sed Regii codicis F. lectionem tuentur H. I. et Anglic., atque ipse Procopius, quanquam sententia nonnihil variante : Ἐπὶ ψυχῆς δὲ τέκνα ἀλλόφυλα οἱ ἀπὸ τῶν ἔξωθεν τῆς θεοσεβείας λόγων καρποί· « Ad animum autem si referas filios alienigenas, fructus illi fuerint intelligendi, qui de scriptis externis et a pietate alienis colliguntur. »

Col. 251 C 5. *Id fieri.* Rursus conjecturam suam in margine adjunxerat interpres, inserendum videri, « dum dicit lex, Nequando, » etc., et suffragabatur ejus conjecturæ Procopius, apud quem legimus p. 43 ; εἰπόντος τοῦ νόμου, Μὴ πληθυνεῖς σεαυτῷ. Verumtamen cum additamentum illud neque Regii neque ulli alii codices agnoscant, superfluum videtur : tantum apud interpretem hæc sententia his verbis concipienda est : « Nequando multiplicaveris tibi equum : qui tum reprehendebantur, tantam sibi equorum multitudinem comparaverant, ut numerum supergrederetur. » Pendet enim sententia ab initio periodi τοῦ γὰρ θεοῦ βουλομένου, « Nam cum vellet Deus, » etc. Porro Deuteronomii XVII, 16, paulo aliter scriptum est de rege sive principe populi : Οὐ πληθυνεῖ ἑαυτῷ ἵππον. *Non multiplicabit sibi equum*, hoc est equitatum, ut exponit S. Augustinus in *Locutionibus*. Aliter etiam extulit Procopius, μὴ πληθυνεῖς, « non multiplicabis. » Paulo infra ἐπίμικτον, « miscellaneum et promiscui seminis » vertit ; vox Hebræa subtemen et tramam significat, atque etiam vulgus promiscuum, quamobrem et Exodi XII, 38, καὶ ἐπίμικτος πολὺς συνανέβη αὐτοῖς, *et commistus multus ascendit cum eis*, ubi Chaldæus paraphrastes, « extranei multi, qui non erant Israelitici. » Sunt qui intelligant Ægyptios ad fidem conversos unius Dei.

Col. 234 A 8. *Odiosa spectac.* Legebatur antea, « fastidio sunt, ac vitantur, ceu spectaculo indigni, quasi excrementitiæ erupt. » At hic ἐντρέπεσθαι verbum est medium, non passivum. Cæterum quod hic docet auctor, βδέλυγμα solere Scripturam idola vocare, confirmant LXX, cum Hebræam dictionem שִׁקּוּץ qua hic usus est propheta cum dixit, « terram abominationibus refertam, » vertunt Levitic. XX, 4 : εἴδωλα, *idola* : Οὐκ ἐπακολουθήσατε εἰδώλοις. *Non sequemini idola* ; et psalm. XCVI, 7 : Οἱ ἐγκαυχώμενοι τοῖς εἰδώλοις· *Qui gloriantur in simulacris.* Chrysostomus, in II Isa., p. 677 : Βδέλυγμα δὲ εἴωθεν ἡ Γραφὴ καλεῖν τὰ εἴδωλα· ἐντεῦθεν καὶ βδέλυγμα ἐρημώσεως λέγεται ὁ ἀνδριὰς ὁ ἐπὶ τοῦ ναοῦ ἑστώς. Sane Scriptura pro more suo idola vocat abominationem : hinc abominatio desolationis dicitur statua, quæ stat in templo, » Matth. XXIV, 15.

Col. 257 B 3. Καὶ δήξεται. Emendavimus ex textu prophetæ δήξεται, prout erat etiam in H. et

I. Mendose Anglic. δέξεται, « suscipiet, » itemque F. δείξεται, « ostendet. » Item paulo post scripsimus, « hoc est, in solidum firmamentum, » pro illis verbis interpretis, « hoc est, se substernant solido firmamento fidei. » Mutuatus est hoc ab Apostolo Colossens. II, 5 : Καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν· « Et firmamentum ejus, quæ in Christo est, fidei vestræ. »

Ibid. C 3. *Leporibus.* Expunximus vocem « erinaceis » huic præfixam : licet in veteri Psalterio et apud S. Augustinum psalmo CLXII, 18, utrumque habeatur, « petra refugium hericiis et leporibus. » At LXX scaipserunt tantum λαγωοῖς, *leporibus*, non χοιρογρυλλίοις, *erinaceis;* ut testatur Hieronymus in Epistola ad Suniam et Fretel. Certe in omnibus Basilii mss. codicibus λαγωοῖς tantum erat: sed in F. paulo post legebatur, ut excusum est τῷ καθαρῷ πρόσκαιρον, « ei qui purus est opportunum, » sive conveniens, » non « suffugium, » ut addit interpres ; neque enim καταφυγή apte jungi potest cum epitheto πρόσκαιρον, sed ad τὸ μέλι potius referri poterit, vel certe ut scriptum est in Angl., τῷ καθαρῷ πρόσκορον, vel ut in H. et I. τὸ καθαρὸν πρὸς κόρον, « purum ad satietatem, » sic ut insertus videatur locus psalmi CIII, « Petra refugium erinaceis ; » cum ad alium potius Davidis locum hoc spectaret, ubi dicitur puro melle ad satietatem populus pastus esse, psal. LXXX, 17 : Καὶ ἐκ πέτρας μέλι ἐχόρτασεν αὐτούς, *Et de petra melle saturavit eos.* Nec fuit causa, cur adderet postea vocem « reges, » cum Moyses dixerit tantum, Deuteron. XXXII, 13 : Ἐθήλασαν μέλι ἐκ πέτρας, καὶ ἔλαιον ἐκ στερεᾶς πέτρας· *Suxerunt mel de petra, et oleum de saxo duro.*

Col. 260 A 7. Ἡ ὁ διὰ μετριοπάθειαν. Hoc membrum aberat a F., quam ob causam ab interprete omissum fuit, sed in Anglican. H. et I. reperitur.

Col. 262 C 1. *Ex his verbis contumeliosis.* Mutila erat hæc periodus in Regio F., quo factum est, ut mancam etiam interpretationem peperierit, quam restituimus, ni fallor, ad mentem auctoris. Tantum enim erat ἀρχὴν πρὸς τὸ ὑπερηφανεύεσθαι τῶν πολλῶν. Sed et in Regio H. pro ὑποφέρεται legebatur ὑπερφέρεται. Interpres inscripserat : « Suum principatum opponit, ut supra cæteros conspiciatur : anxie contendit, ut superemineat multis. » Imo hoc vult Basilius, initium sumere superbiam ab aliorum contemptu : unde Procopius paraphrasim horum compendiosam texens p. 55 : Προηγεῖται δὲ τῆς ὑπερηφανίας ἡ ὕβρις· ὁ γὰρ τοὺς ἄλλους διαπτύων, ἀλαζονείαν προοιμιάζεται· « Viam vero munit ad superbiam contumelia : qui enim alios despicit, instituit exordium arrogantiæ. » Sic vertendum arbitror locum illum Procopi. Paulo infra integras duas periodos restituimus ex Anglic. H. et I., et Latine convertimus. quæ aberant a F., συγγενεῖς γὰρ ἁμαρτίαι, etc. Procopius dixit, τὰ συγγενῆ πλημμελήματα.

Col. 267 A 2. *Et inutilem.* Delevimus, « et imprudentem, » quod fortasse in apographo legisset interpres ἀνοήτῳ, pro ἀνονήτῳ, quod F. H. et alii mss. constanter præferunt : at in versu psalmi CXLIII, 16, ξύλα Κυρίου legit F., quapropter Tilmannus ediderat *ligna Domini*, quo pacto etiam Symmachus, quinta et sexta editio verterunt : quia tamen H. I. et Procopius habent πεδίου, *campi*, cum Vulgata Latina sic immutavimus. Aquila et Theodotio utrumque amplexi sunt, ξύλα τοῦ πεδίου Κυρίου, *ligna campi Domini.*

Col. 267 B 11. *Consuetudo.* Κοινὴ dixit, non καινή, ut interpres, « consuetudinem insuper vivendi novitate excogitatam confert quercui. » Imo ut ait Procopius, σκληρὸν ἦθος δηλοῖ καὶ ἀντίτυπον, τοὺς δὲ τοιούτους καὶ ἡ κοινὴ συνήθεια παρεικάζει δρυΐ. « Ipsam morum duritiem pervicaciamque significat : qua qui præditi sunt communi consuetudine cum quercu comparantur. » Notum est illud Homericum Ὀδυσσ. T,

Οὐ γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι πεπαλαιφάτου, οὐδ' ἀπὸ [πέτρης.

Nam neque faticida quercu satus es, neque saxo.

Ad quod allusit Plato lib. VIII *De republica* : Ἢ οἴει ἐκ δρυός ποθεν, ἢ ἐκ πέτρας τὰς πολιτείας γίνεσθαι, ἀλλ' οὐχὶ ἐκ τῶν ἠθῶν τῶν ἐν ταῖς πόλεσι ; « An existimas e quercu aliqua respublicas nasci, aut non potius ex moribus eorum, qui in civitatibus versantur ? » Profert Des. Erasmus chiliad. 1, cent. 8, proverb. 87 : « Ex quercubus nati, » et repetit chiliad. 4, cent. 7, proverb. 96 : « Non e quercu et saxo, » idem Erasmus, immemor eorum, quæ scripserat, sive quis alius, cujus ille opera utebatur ad proverbiorum chiliadas colligendas. Quod autem nullo indicato auctore citat, « et duro robore natos, » est ex Virgilio, VIII *Æneid.* 314, 315 :

Gensque virum truncis et duro robore nata,
Queis neque mos neque cultus erat.....

Et ex Juvenali, satyra 6 :

Vivebant homines qui rupto robore nati.

Col. 274 B 13. *Et omnem.* Has quinque voces omiserat interpres, sed recepta lectione, quam tuentur A. H. I., verior videtur illa codicis F. Ὃς ἐστιν ὑπὲρ πάντα νοῦν. Ibid. E 4, ἐπιπεπλεγμένως vertit, quasi esset ἐπιπολαίως, « superficie tenus denuntiat : cum ἐπιπλέκεσθαι sit implicari, permisceri. » Quod ita cepit interpres Procopii pag. 85 : Ἐπιπεπλεγμένως δὲ περὶ τῶν δύο τοῦ Κυρίου παρουσιῶν ἡ Γραφὴ διαλέγεται· « Mistum autem utrumque Christi adventum prophetæ complexa est oratio. »

Col. 278 B 11. *Figurate.* Scripserat interpres, « allegorice dici possunt vespertiliones : » at enim hoc non dicit Basilius, sed ipsos dæmones vespertiliones potius appellari. Neque enim idololatras, sed dæmones dixit nocturnis tenebris delectari. Apud Procopium, p. 58, idem sensus elucet ; verum paulo post « juxta analogiam fidei » scripsi, non ut erat antea, « juxta analogiam singulis quibusque in Christum credentibus sunt condistinctæ, » ut appareret auctorem Apostoli verbis uti Roman. XII, 6 : Εἴ-

τε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως· *Sive prophetiam secundum rationem fidei.* Porro ultimum illud membrum, « Quiescite ab homine, » admonet Basilius in exemplaribus communis editionis non haberi, sed in Hebraico positum a reliquis interpretibus, diversis nimirum a Septuaginta et Theodotione, translatum esse : quam ob causam in margine annotarat quispiam communem editionem esse Græcis, quæ et Septuaginta interpretum : quod tamen verum non est, si S. Hieronymo credimus, qui in epist. 135 : « Ut sciatis aliam esse editionem, quam Origenes, et Cæsariensis Eusebius, omnesque Græciæ tractatores κοινήν, id est, communem appellant, atque vulgatam, et a plerisque nunc Λουκιανός dicitur : aliam Septuaginta interpretum, quæ et in ἑξαπλοῖς codicibus reperitur ; » et in Præfatione in lib. Paralip. : « Origenes in editione Septuaginta Theodotionis editionem miscuit, asteriscis videlicet designans, quæ minus fuerant, et virgulis, quæ ex superfluo videbantur apposita. » Sed idem Hieronymus in epistola citata monet inter κοινήν et editionem LXX hoc esse discrimen, quod communis pro locis et temporibus et pro voluntate scriptorum veterum « corrupta sit editio, ea autem quæ habetur in Ἑξαπλοῖς, incorrupta sit » Septuaginta interpretum editio. Cum igitur ex textu Isaiæ qui est apud Procopium, ex veteri codice Renati Marchali desumpto, qui nunc est illustrissimi cardinalis Rupifucaldii, constet, hoc membrum ex Aquilæ Pontici versione esse decerptum, hinc colligimus nonnunquam vocari communem editionem, quam Origenes ex LXX et Theodotione conflavit, ut hoc loco a Basilio : nonnunquam etiam eam, quæ ex omnium interpretum versionibus diversis mista, ut idem Hieronymus indicavit. Idem etiam in Commentario in hunc Isaiæ locum testatur hoc membrum a LXX prætermissum, in Græcis exemplaribus ab Origene sub asteriscis de editione Aquilæ additum esse. Postremo notandum in duobus Regiis esse ἐν τίνι ἐλογίσθη ; non ἕν τινι, *in quo reputatus est?* cum interrogatione, quod etiam apud Chrysostomum corrigendum in Commentario in Isaiam.

Col. 279 A 14. *Fuisset crucifixus* Hæc immutavimus, ut agnoscantur verba Apostoli, II Corinth. XIII, 4 : « Nam et crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei. » Item illud, ἐναποθανεῖσθαι γάρ, quod verterat Tilman.« Peccatis enim nostris mortuus est, teste Scriptura, » non animadvertens esse verba Christi Joannis XI, 25. Denique tam multa erant emendanda, ut dum currente prælo interpretationem hanc recensemus quamplurima nos effugerint, cujusmodi est illud quod proxime sequitur, διὰ φιλοξενίαν ἀντλοῦσα, pro quo annotarat interpres legendum, ἀνθοῦσα scripseratque, « studio hospitalitatis mire efflоruit. » Atque ἀντλεῖν quidem vulgata Lexica exponunt aliquando « exhaurire laborem, » vel « exantlare ; » sed loco accuratius expenso emendandum censemus, « hospitalitatis studio aquam hauriens : » siquidem ita locus est Rebecca peregrinum Abrahami famulum excipiens, Genes. XXIV, 20 : Καὶ τὰς καμήλους σου ποτιῶ, καὶ ὑδρεύσομαι. Καὶ ἔδραμεν ἔτι ἐπὶ τὸ φρέαρ, ἀντλῆσαι ὕδωρ· *Et camelis tuis potum dabo, et hauriam aquam. Et cucurrit iterum ad puteum, ut aquam hauriret.*

Col. 283 C 6. *Sed et in Ecclesia.* Inciderat in codicem mutilum F. interpres, idcirco et truncatam hanc periodum expressit, « Verum in Ecclesia primatum obtinent apostoli, secundum ordinem prophetæ. » Innuit locum Apostoli, I Corinth. XII, 8. Græce enim erat in ms. F. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας. Ἐὰν οὖν ποτε. Quæ vero addita sunt ex Anglicis, Regius H et I. confirmant.

Col. 289 B 9. *Quinquaginta.* In duobus Regiis et I, tantum erat ἐννακόσια, sed Anglican. addit πέντε, vitiose opinor pro πεντήκοντα· sic enim est Genes. IX, 29 : Καὶ ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἡμέραι Νῶε ἐννακόσια πεντήκοντα ἔτη, καὶ ἀπέθανεν· « Et facti sunt omnes dies Noe, nongenti quinquaginta anni, et mortuus est. » Nec refragatur Latina Vulgata ; sed et quod dixit de Mathusala, tribuens illi nongentos septuaginta annos, nonnihil diversum est ab eo quod habent LXX, Genes. v, 27 : Καὶ ἐγένοντο πᾶσαι αἱ ἡμέραι Μαθουσάλα, ἃς ἔζησεν, ἐννέα καὶ ἑξήκοντα καὶ ἐννεακόσια ἔτη, καὶ ἀπέθανεν· *Et facti sunt omnes dies Mathusala, quos vixit, nongenti sexaginta novem anni.* Postremo cum ambigua esset manuscripti scriptura, ἐκείνου legit interpres pro ἐκείνων, propterea vertit, « quo uno deinceps nemo senior vixit. »

Col. 290 B 1. *Qui loco.* Eadem legebantur in F. : ediderat tamen interpres, « qui pro eruto oculo consulit, ut alterum offerat » : at hoc nusquam legimus in Evangelio : sed tantum Matth. v, 39, opponit Christus, *Non resistere malo, sed si quis percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi et alteram* : illi legis veteris præcepto Levitici XXIV, 20 : Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· καθότι ἂν δῷ μῶμον ἀνθρώπῳ, οὕτω δοθήσεται αὐτῷ· *Oculum pro oculo, dentem pro dente ; sicut dederit maculam homini, sic dabitur ei* ; et Deuteronomii XIX, 21. Apud Procopium, p. 64 : « Qui non jam oculum pro oculo effodere, sed unam maxillam ferienti alteram etiam porrigere consulat ? » Paulo post μετεωρίζεσθαι τὴν διάνοιαν dixit, ut auctor libri II Machabæorum v, 17, de Antiocho rege· Καὶ ἐμετεωρίζετο τὴν διάνοιαν ὁ Ἀντίοχος· *Et elevatus est mente Antiochus.*

Ibid. 13. *Verum in animi propos.* Annotarat interpres mulilam esse hanc particulam, quam ita vertebat : « In sumendis eduliis ne sit spurcus, aut fœdus, sed cordi suo, ac mentis destinationi imprimat, quia Dominus, » etc. Imo pollutionem non esse vult in cibis, ut *Constitutionum monasticarum* cap. 6 ait nos a cibis abstinere, non ut Judæorum ritus sequamur, οὐ γὰρ τῶν τοιούτων ἀπεχόμεθα

Ἰουδαΐζοντες, ἀλλὰ τῆς τρυφῆς τὴν πλησμονὴν φεύγοντες, « sed ut deliciarum saturitatem fugiamus; » et Augustinus lib. 30 *Contra Faustum* cap. 5 : « Christiani adornandi corporis causa, propter animam ab irrationalibus motibus humiliandam, non quod illa esse immunda credant, non solum a carnibus, verum a quibusdam etiam terræ fructibus abstinent. » Paulo infra citatur locus Proverbiorum XXV, 12, verbis nonnihil diversis ; ita enim est apud LXX : Εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν σάρδιον πολυτελὲς δέδεται· λόγος σοφὸς εἰς εὐήκοον οὖς· *In auream inaurem sardium pretiosum ligatum est : sermo sapiens in aurem obedientem.* Apud Procopium pro « verbum pretiosum, » legimus, « verbum operosum, » vitio fortasse typographi.

Col. 294 B 8. *Vidi enim te.* Emendandum est ex altero Regio H et I. quod perperam ex F. editum est, unde Latine hæc eduxerat Tilmannus, « Videns enim vidi morum gravitatem in arcana canitie, quæ et senili sensu prædita est : » at vera lectio exigit, τῷ γὰρ φρονήματι ἑώρακα πρεσβυτικὸν τυγχάνοντα ὁ βλέπων τὴν σεμνότητα τῆς ἐν τῷ κρυπτῷ πολιᾶς. Procopius dixit p. 66 : Ἐπεὶ καὶ πρὸς Ἱερεμίαν οὕτω διελέγετο, μὴ λέγε, ὅτι νεώτερός εἰμι, δεικνὺς μὴ οὖσαν ἐν αὐτῷ νεότητα διὰ τὴν τῆς διανοίας τελείωσιν. Ita explenda est illic ex Basilio lacuna, ut conjecit doctissimus interpres Curterius : « Siquidem et Dominus ipse, cum Jeremiam conveniret, ne se Juniorem esse diceret, prohibuit, ut juvenem non esse qui mentis esset senili perfectione præditus, ostenderet. » Dixit Basilius, πολιὰν ἐν τῷ κρυπτῷ, ut Apostolus Roman. II, 29 : Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας · « Sed qui in abscondito Judæus est, et circumcisio cordis ; » et Matthæi VI, 4 : Ὁ Πατήρ σου, ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ· *Pater tuus qui videt in abscondito.* Sub finem paginæ alter locus est a nobis restitutus apud interpretem, expunctis illis. « suamet auctoritate, per quæ singuli sibi possunt asciscere suismet factis, et ab eis arripere potestatem dominandi. » Non enim ait Basilius illusores arrepturos potestatem dominandi, vel eam factis suis sibi ascituros : sed ipsos Judæos potius peccatis suis promerituros, ut jugo barbarorum subjiciantur. Verum ex duobus mss. H, et I, emendandum est in Græco : Ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῶν ἔσῃ κυριεύσειν, ἐξ ὧν ἕκαστος ἑαυτῷ διὰ τῶν ἔργων, et apud Procopium p. 66 : Κυριεύσειν φησὶν ἑκάστου τὸ κυριευθῆναι π. α. δ. τ. ἐπισπωμένου· « Qui ab unoquoque ad dominandi licentiam operibus attrahantur.

Col. 298 A 11. *In eorum partes.* Omiserat verbum προσεχώρουν interpres, quod aptum est ad factiones et dissidia seditiosorum, qui tempore Hierosolymitanæ obsidionis omnia turbabant, indicanda : vide Josephum lib. V, VI et VII *De bello Judaico.* Rursus χλανίδα « paludamentum » vertimus, non « torquem, » seu amiculum pertenue ac molliculum, quod ejusmodi ornatus aut vestis principem non designet. Porro apud Procopium lacuna est, quæ ex hoc Basilii Græco textu expleri potest, si ita legamus p. 67 : Γαμικῶν ἐνδυμάτων, καὶ κόσμου τοῦ πρέποντος ἐστερημένον, πτωχεύοντα βρωμάτων πνευματικῶν· « Qui nuptialibus vestibus careat, qui decenti sit cultu destitutus, et spiritualium ciborum penuria laboret, et verum panem, » etc.

Ibid. C 5. Τουτέστι, τὸ σιτομέτριον. Hæc aberant a ms. F. ; non item ab H. et I. Idcirco interpretis verbis adjecimus, « hoc est, tritici mensura. »

Col. 299 B 5. *Non contradicant.* Hæc omissa fuerant ab interprete, quæ tres tamen mss. uno consensu exhibent. Ubi notanda probitas illius sæculi, quo sejungebant se ab omni dignitatum ecclesiasticarum ambitu viri sancti, quod et exemplo suo confirmavit S. Joannes Chrysostomus, cum fuga consulens sibi, occultavit se, ne ad episcopatum promoveretur, et librum defensionis suæ ad Basilium socium et contubernalem suum scripsit, quo inter alia difficultates exponit, quibus episcopi munus obsessum est, libris sex *De sacerdotio*, ut tradit Socrates, lib. VI *Histor.*, cap. 3. Testatur etiam idem illud studium fugiendi episcopatus apud veteres epistola illa concilii Valentini ad Forojuliens., qua declarant quosdam horrore suscipiendi sacerdotii sese aliquod commisisse delictum esse confessos, cujus gratia possent ab illo depelli. Ambrosius etiam ut dignitatem effugeret, credulis voluit et impudicus videri. Vide Paulinum, in ejus *Vita*, et Baronium, an. 374, 6.

Ibid. 13. Τὸ ἄξιος εἶναι. Contrarium eliciebat ex his verbis interpres, « docens indignum se esse, qui præsideret : » atqui hoc ipso se dignum esse ostendebat, quod humilis ac modestus esset.

Ibid. D 5. Μεσταὶ ἀνομίας. Emendandum hic μετὰ ἀνομίας, quæ varia lectio, in margine apographi addita, præferenda fuit alteri ; eamque sequitur interpretatio.

Col. 302 A 8. *Cum eorum lingua.* Conjunxit cum verbo ἀντιλέγειν, non cum μελετᾷ, vocem γλώσσης interpres, nec animadvertit apud Davidem linguam dici μελετᾶν, psal. XXXIV, 28 : Καὶ ἡ γλῶσσά μου μελετήσει τὴν δικαιοσύνην σου· *Et lingua mea meditabitur justitiam tuam ;* et XXXVI, 28 : *Os justi meditabitur sapientiam,* ubi peram in Germanicis Bibliis vertitur, « curabit sapientiam. » non enim est μέλει, sed μελετήσει, in quibus locis verbum Hebræum הגה non solum « meditari » sonat, sed etiam « mussitare : » itaque etiam psalmo CXIII, 15, φωνεῖν vertitur, οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λάρυγγι αὐτῶν, *non clamabunt in gutture suo.* Idcirco hic delevimus illa verba interpretis : « ut meditarentur nocte ac die legem Domini, lingua eorum contradicebat. »

Ibid. C 2. *Quod populus.* Cavendum interpreti, ne similitudo vocum eum fallat, ut hoc loco τὸ ἀνίατον « incurabile malum, » existimavit esse παρὰ τὸ ἀνιᾶν quod est, « molestiam inferre, »

scripsitque, « populi ægre ferentis, quod responderit. » Atqui ἀνίατον est τὸ ἰᾶσθαι μὴ δύνάμενον, « quod sanari non potest. » Sed sequenti pagina recte hoc animadvertit, ἀνίατον νοσοῦσιν, « insanabiliter ægrotant. »

Col. 303 B 13. *Significare Christum.* Restituimus hunc locum ex altero Regio H. et Anglicis, in quorum uno legebatur τὴν περὶ αὐτούς· at Procopius compendiose, ἃ δὴ ποικίλως ἐπινοεῖται Χριστός· « quibus varie significari Christum intelligimus. » In F. calamo exaratum reperit Tilmannua, κατὰ ποικίλην τὴν περὶ ἑαυτοὺς συμβουλίαν καὶ ἐπίνοιαν ὁ Χριστός· « Cuncta faciunt ad multiformem illam contra semet consultationem et molitiones. » Idem paulo post scripserat, « Dimidia enim mali pars se stitit intra peccatum in ipso peracri voluntatis affectu : » sed aborat a Regio F. quod aliud H. suggessit et apographum Anglicum, quod quia minus eleganter scriptum erat, operæ typographicæ Regium codicem sequi maluerunt, ideoque Græce omiserunt illud, quod interpretis verbis addideram: « Est enim perfecta malitia, cum quis, » etc. Τελεία γὰρ κακία τὸ καὶ γνώμῃ καὶ πράξεσιν ἁμαρτάνειν· ἥμισυ δὲ τοῦ. Sic enim erat in H. et Anglic. Hinc corrigendus est Procopii Commentarius p. 68, qui hæc in compendium redegit : τὸ τέλειον εἰπὼν ἐν κακίᾳ, σοὶ τὸ λεῖπον ἐξ ἀναλόγου κατέλιπε. Τὸ γὰρ ἔργον τελειοῖ, ἡ δὲ τῆς διανοίας ὁρμὴ ἀτελής.

Col. 305 C 13 Καὶ ἐν ἐμοί. Hæc aberant ab apographo Anglic. quæ ex regiis mss. F. et H. et I. addidimus. Apud Joannem XIV, 30, tantum habetur: Καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν· *Et in me non habet quidquam.* Testatur tamen Theodorus Beza in duobus exemplaribus Novi testamenti fuisse, ut hic legit Basilius, οὐχ εὑρήσει, « non inveniet. » Ita loquebatur et beatus Martinus morti proximus : « Quid adstas, cruenta bestia? Nihil in me funesti reperies. » Severus in *Vita S. Mart.*

Col. 307 D 1. *Semitam.* Hic repetierat interpres hanc sententiam tanquam textus partem, neque cum præcedenti membro conjunxerat; hoc enim sibi vult auctor, eos, qui præter meritum laudant, semitam pedum conturbare, et ut ait Procopius, Συνέχεον αὐτῶν τὰς ὁδοὺς, ταῖς σκιαῖς ἐναπομεῖναι κελεύοντες. « Vias eorum confundebant, qui umbris acquiescere jubebant; » siquidem τὸ μακαρίζειν, etsi ad verbum nonnunquam sonat beatum reddere vel beatificare, ut ediderat interpres; plerumque tamen beatum judicare vel prædicare apud profanos etiam auctores significat, unde Aristoteli I *Rhetor.* μακαρισμός et εὐδαιμονισμός laudationis præcipuæ species sunt. Sic et Ecclesiastici XI, 30 : Πρὸ τελευτῆς μὴ μακάριζε μηδένα. *Ante mortem quemquam ne laudes hominem.* Vulgata quoque Isaiæ III, 12, *Qui te beatum dicunt ipsi te decipiunt.* Vox quippe Hebræa אשר non aliud sonat, ut psal. CXLIII, 15 : Ἐμακάρισαν τὸν λαόν, *beatum dixerunt populum :* nonnunquam tamen μακαρίζειν beatum facere interpretatur Itala vetus, ut psal. XL, 2 : Καὶ μακαρίσαι αὐτὸν ἐν τῇ γῇ. *Et beatum facial eum in terra.* Chaldæa versio ibidem, *Et dabit ei beatitudinem in terra.* S. Hieronymus, *et beatus erit in terra.*

Col. 313 A 14. *Non enim est judic.* Lectionem hanc F. ms. exprimebat his verbis Tilmannus, Οὐ γὰρ τοῦ κρίνοντός ἐστι μετὰ τῶν κρινομένων ἔρχεσθαι πρὸς κρίσιν, ἀλλὰ μετὰ τῶν κρινομένων μετ' ἀλλήλων α. π. π. κρ. « Non enim interest judicis, cum jam præjudicatis venire ad judicium, ut inter se obvii sint judici. » Verum aptior est ea, quam ex H. I. et Angl. expressimus. Quin etiam in membro præcedenti præferebat F. οὐκ ἐπὶ τῷ κρῖναι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διακρῖναι· « sed ut alios secernat; » verum in Anglico est : ἀλλ' ἐπὶ τῷ διακριθῆναι, « sed ut judicio contendat, » vel « ut judicio experiatur. » A Regio H. istud ultimum penitus aberat. Ex eodem et I. F. A. addidimus interpretationi pagina sequenti « et mercede conductis, » etc., quæ fuerant prætermissa.

Col. 317 A 8. Ἐπὶ τῷ κάτω. Rectius in H. et I. ἐπὶ τὸ κάτω, quod adjectum est apographo Anglico hic mutilo ; sed expunximus a versione sine causa repetitum illud, « terram versus. » Paulo post ubi de basilisco agitur, scriptum erat, « cum solo aspectu corrumpere; » at διαφθείρειν hic est « necare. » Non enim solum inficit, sed interficit. Plinius. lib. XXVIII, cap. 4, *Historiæ :* « Basilisci, quam etiam serpentes ipsi fugiunt alios olfactu necantem, qui hominem, vel si aspiciat tantum, dicitur interimere, sanguinem magi miris laudibus celebrant. » Idem, lib. VIII, cap. 21, narrat, et Cyrenaicam provinciam eum generare XII digitorum non amplius magnitudine ; Ælianus etiam lib. II, cap. 5, *De animalib.*, eum esse palmi longitudine scribit, Σπιθαμὴ δὲ τοῦ βασιλίσκου τὸ μῆκός ἐστι, καὶ μέντοι καὶ θεασάμενος ὁ τῶν ὄφεων μήκιστος αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ φυσήματος προσβολῆς οὗτός ἐστι. « Vel serpentum maximus illius aspectu statim exspirationis appulsu torrescit. » Sed lib. I I, cap. 31, basiliscum ait viso gallinaceo tremere, et audito illius cantu, terrore concussum, emori : quam ob causam, illi, qui per Africam iter faciunt, gallum itineris comitem sibi adjungunt.

Col. Ibid. C 4, *Atque utinam.* Εἴθε δὲ μὴ καὶ τῆς Ἐκκλησίας αἱ θυγατέρες τὰ αὐτὰ ἐγκαλοῖντο· sic legendum ex H. I. A., non ut erat in F. εἴτε δὲ μή, et ἐνεκαλοῦντο, unde expressit interpres, « At non filiæ etiam Ecclesiæ ob eadem in jus vocatæ sunt. » Ex iisdem mss. codicibus correximus paulo ante in Anglico apographo mendosum illud, τὰς ἀρχηγοὺς αὐτῶν τὰς θυγατέρας Σιών. Sed quamvis recte scriptum esset, paulo post in F. παιδιαῖς ἀσήμνοις, se legisse putavit interpres, παιδείαις, *se dedunt inhonestis disciplinis.*

Col. 319 B 10. *Est igitur opus.* Sustulimus notam interrogationis, quam Græca non agnoscunt, et emendavimus ex Regiis quod erat in Anglico, καὶ οἵτινες ἡμῶν τῶν τιμωμέν., et immutavimus illud interpretis : « Quod igitur est opus Domini? Revelare habitum ; et itaque inter nos si honore afficiantur

hoc prætextu. » Paulo post annotarat doctissimus Tilmannus pro καλυφθησεται in F. corrigendum ἀνα καλυφθήσεται· sed alter Regius et I. et Angl. exhibuere scriptum οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, ut est Matthæi x, 26, et Lucæ xii, 2.

Col. 322 C 1, *Nexus quosdam.* Κοσύμβους exponit auctor, ἀποδέσμους τινὰς τῶν κροσσῶν quos interpres verterat, « quasdam fasciolas fimbriis assutas, id est, vestes fimbriatas cum appendentibus tintinnabulis. » S. Hieronymus, epist. 130, numerat inter vestimenta sacerdotalia superhumerale et tunicas κοσυμβωτάς et cidarim, in quem locum scribens Marianus Victorius, docet fimbriatum vestimentum significari, quod Hesychius κοσυμβωτὸν κροσσωτόν interpretetur, id est, fimbriatum, et Exodi xxviii, ubi Vulgata lineam scriptam transtulit, Græce est κοσυμβωτόν· alii malunt κοσυμβωτόν dici tunicam nodis substrictam, et exponunt Exodi xxviii, κόσυμβοι τῶν χιτώνων ἐκ βύσσου, « nodi tunicarum ex bysso. » Certe Pollux lib. ii, cap. 3, κοσύμβην pro crinium modo accipi admonet, quem κρώβυλον potius Attice vult appellari : Ἔτεφον δέ τινες ἐκ πλαγίου κόμην ἢ κατόπιν ἢ ὑπὲρ τὸ μέτωπον, ποταμοῖς ἢ θεοῖς, καὶ ὠνομάζετο πλοχμὸς ἢ σκόλυς ἢ σειρὰ τριχῶν· κοσύμβη δ' οὐκ Ἀττικὸν, ἀλλὰ κρώβυλος· « Nutriebant vero comam quidam in obliquum vergentem, aut supertergum, aut super frontem, fluminibus aut diis consecratam, quæ πλοχμός aut σκόλυς nominabatur. Non enim κοσύμβη, sed κρώβυλος, Atticorum est. » S. Augustinus in *Quæstionibus in Exodum* lib. ii, quæst. 114 : « Tunicam vero cum cornibus honestius putarunt Latini interpretes dici, quam si dicerent, *cum cirris*, qui bene dispositis ornamento esse vestibus solent. » Cum igitur Exodi xxviii, 35, κόσυμβοι sunt nodi tunicarum ex bysso, videntur appellationem nacti ex similitudine cirorum vel crinium, qui sunt nodi sive nexus capillorum ; propterea nexus fimbriarum hic interpretamur. Paulo post ἐγκομβώματα κροσσῶν vertimus « ornatum fimbriarum, » quod dicat Petrus, Epistola i, 5, ἐγκομβώσασθε τὴν ταπεινοφροσύνην, « humilitatem insinuate, » vel « estote intus humilitate ornati : » quod vetus Lexicum ἐγκόμβωμα exponat δεσμὸν τῶν χειρίδων, « nexum manicarum » sive nodos fimbriarum manicis assutos. Alii malunt ἐγκωμβώματα dici vestimenta quædam, ut Hesychius κόσυμβον esse dicit ἐγκόμβωμα καὶ περίζωμα Αἰγύπτιον, « subligaculum vel amictum Ægyptium. »

Ibid. 13. *Alter quidam.* S. Hieronymus in iii Isaiæ : « Hæc omnia licet LXX interpretes, Aquila, et Symmachus, ac Theodotio diversis modis interpretentur, nos ut potuimus, vel de Hebræo, vel de ipsorum translatione texuimus. » In textu etiam prophetæ, quem vulgavit doctissimus Joan. Curterius ex vetustissimo codice qui nunc est illustrissimi cardinalis Rupifucaldii, annotatur in margine pro μηνίσκους, *lunulas*, Symmachum edidisse μανιάκας, *torques*, et pro τὰ καθέματα, *monilia*, χαλαστά, *catenulas*. Nam et ita legimus apud LXX

A II Paralipom. iii, 5, ἔγλυφεν ἐπ' αὐτοῦ φοίνικας καὶ χαλαστά. Ubi Vulgata Lat. : *Sculpsitque in ea palmas, et quasi catenulas se invicem complectentes :* ad verbum, *laxatiles sunt catenæ.*

Col. 223 A 10. *Supercilia pingit.* Immutavimus illud interpr. : « Similis lunæ in cornua inflexæ supercilia suo ambitu circum oculos amplectitur. » Significat Basilius, delineari circum oculos supercilia, ut velut in arcum lunata illos ambiant. S. Hieronymus ep. 10 : « Non habuit stridentes calceolos, nec orbes stibio fuliginatos. » Epist. 27 : « Turpanda est facies quam cerussa et stibio sæpe depinxi. » S. Joannes Chrysostomus in tractatu a nobis vulgato de S. Josepho : Μέλανι τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογράφουσα, « oculos stibio pingebat. » Tertullianus, *De cultu feminarum*, cap 5 : « Quæ genas rubore maculant, oculos fuligine circumlinunt. » Pollux lib. v, cap. 16 : Τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑπογράφει, τὰς ὀφρῦς μελαίνει, εἰς γραμμὰς ἡμικυκλίων περιάγει γεωμετρεῖ περὶ ἐπισκύνιον· « Oculos subtus inficit, supercilia denigrat, lineas semicirculares circumducit, frontem dimetitur, » vel potius, « geometriam in superciliis exercet. »

Col. 327, A 7. *Quod autem nemine.* Aliam sententiam exhibebat edita versio, « Si quidem nemo videt unum aliquem seorsim et privatam degentem vitam vestes luculentas circumjicere per ædes. Hæc enim declarant excessum omnem, quo istæ abutebantur. » Quod autem attinet ad illa Laconica pellucida, S. Hieronymus ait ita LXX esse interpretatos, volentes tenuissimas significare vestes, *quibus* Lacedæmoniorum, qui fuerunt ad bella promptissimi, et austerioris vitæ, corpora tegebantur ; alii referunt ad purpuras Laconicas nitentes et splendentes, quod Laconicas purpuras esse pretiosissimas scribat Plinius, lib. xxxv *Histor.*, cap. 6. Basilius tamen Lacænarum vestes pellucidas fuisse vult, cujusmodi fuerunt Coæ vestes a poetis Latinis celebratæ. Tibullus, eleg. 3, lib. ii :

Illa gerat vestes tenues, quas femina Coa
Texuit.....

et Horatius, lib. i, satyra 2 :

Altera nil obstat, Cois tibi pene videre est
Ut nudam.....

Propertius, lib. ii, eleg. 1 :

Sive togis illam fulgentem incidere Cois.

Coa enim vestis puellarum fuit fama non nimium bona. Plinius, de bombycibus, lib. xi, c. 22 : « Telas araneorum modo texunt, ad vestem luxumque feminarum. Prima eas redordiri rursusque texere invenit in Ceo vel Co, mulier Pamphyla, ut denudet feminas vestis. » Clemens Alexandrinus hæc de vestitu Lacænarum, lib. ii *Pædagogi*, cap. 10 : Οὐδὲ γὰρ ὑπὲρ γόνυ καθάπερ τὰς Λακαίνας ἐστολίσθαι καλόν· οὐδὲν γὰρ μέρος ὀτιοῦν ἀπογυμνοῦσθαι γυναικὸς εὐπρεπές. « Neque enim sicut Lacænas virgines supra genu vestiri honestum : nullam enim partem feminæ nudari decorum est. » Lacænas etiam φαινομηρίδας appellavit Ibycus, quod incessu coxas retegerent, et ἀνδρομανεῖς, quasi insano in viros amore

ardentes apud Plutarchum sub finem *Vitæ Numæ*.

Col. 327 B. 10. *Purpura pro.* Hæc ut Græce desiderabantur in Regio F. et ex H. I. et Angl. suppleta sunt, ita eorum interpretatio Latina textui est addita, ut quatuor elementorum figura perfecta in vestitu sacerdotali appareret, quam etiam exponit S. Hieronymus epist. 128 : « Quatuor colores ad quatuor elementa referuntur, ex quibus universa subsistunt. Byssus terræ deputatur; quia ex terra gignitur. Purpura mari, quia ex ejus cochleolis tingitur; hyacinthus aeri, propter coloris similitudinem; coccus igni et ætheri, qui Hebraice שני *sen* appellatur : et justum esse commemorant, ut pontifex Creatoris non solum pro Israel, sed pro universo mundo roget. » Theodoretus, de tegminibus tabernaculi agens, quæst. 60 *in Exodum* : Τὸν δὲ ὄροφον εἶχον ἐξ ὑφασμάτων ποικίλων ἐκ διαφόρων κατεσκευασμένον χρωμάτων, καὶ ταῦτα δὲ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἦν τὰ αἰνίγματα. Ὁ μὲν γὰρ ὑάκινθος τῷ ἀέρι προσέοικε· τὸ δὲ ῥοδοειδὲς ἡ κοκκοβαφὲς τῷ πυρί, τὸ δὲ ἁλουργικὸν μηνύει τὴν θάλατταν· ἐκείνη γὰρ τρέφει τὴν κόχλον, ἐξ οὗ τὸ τοιοῦτον γίνεται χρῶμα· ἡ δὲ βύσσος τὴν γῆν· ἐκ ταύτης γὰρ φύεσθαι λέγεται. « Tegebantur variis texturis diversis tinctis coloribus, qui quidem quatuor elementa subindicabant. Nam hyacinthus ad naturam aeris accedit; rosaceus autem color, seu cocco tinctus, ad naturam ignis; purpureus autem mare denotabat, in quo enutritur concha, unde color ejusmodi sumitur; byssus autem terram referebat, unde nasci dicitur. » Josephus demum, lib. III, cap. 8, *Antiquit.* : Τά τε γὰρ φάρση ἐκ τεσσάρων ὑφανθέντα τὴν τῶν στοιχείων φύσιν δηλοῖ. Ἥ τε γὰρ βύσσος τὴν γῆν ἀποσημαίνειν ἔοικε, διὰ τὸ ἐξ αὐτῆς ἀνίεῖσθαι τὸν λίνον· ἥ τε πορφύρα τὴν θάλασσαν, τῷ πεφοινίχθαι τῆς κόχλου τῷ αἵματι· τὸν δὲ ἀέρα βούλεται δηλοῦν ἡ ὑάκινθος, καὶ ὁ φοινιξ δ' ᾧ τεκμήριον τοῦ πυρός. « Vela quoque e quatuor coloribus contexta elementorum naturam designant. Nam byssus terram referre videtur, ex qua lini hoc genus provenit; purpura vero mare, eo quod conchylii cruore sit fucata; aerem vero hyacinthus repræsentare videtur, sicut puniceus color ignem. » Merito igitur ordinem dictionum interturbatum restituimus, cum antea sic expressa essent ista, quasi mulieres essent indutæ vestimentis, quæ suis coloribus elementa repræsentarent, sed et in Græcis adhuc ex Reg. H. corrigendum est et altero Angl. ὁποῖα ἐκεῖνοι σύμβολα, « indutæ, qualia erant ea, quibus sacerdotes induti. »

Ibid. 14. *Accubitoria.* Scripsimus *accubitoria*, et in Græcis κατάκλιτα, quod in eam lectionem consentiant duo Regii F. H. et I. cum Anglicis. Interpres tamen quoniam in Bibliis Plantinianis et Germanicis apud prophetam legitur θέριστρα κατάκλειστα, verterat, « theristra clausa. » Et vero in quibusdam etiam Basilii exemplaribus ita legi admonet vir doctissimus Flaminius Nobilius in editione Romana LXX, quemadmodum et in nonnullis Isaiæ prophetæ libris Græcis : verumtamen sine dubio scripsisse Basilium κατάκλιτα indicat ipsa etymologia, quam affert, quod toralia designentur, sive tapetes, quibus lecti non lecticæ insternebantur, cum discumberetur, ut apud Virgilium, I *Æneid.* :

.....*Stratoque super discumbitur ostro.*

Sic apud Tertullianum, *De pallio*, cap. 3, intelligit Pamelius illud de pavone : « Quanquam et pavo pluma vestis, et quidem de cataclitis, imo omni conchylio depressior, » id est, de accubitis, quibus ad accumbendum utebantur, tametsi Suidas non toralia, sed κλίνας, lectos, esse vult τὰ κατάκλιτα. Sed nec illi assentiendum puto, nec aliis qui παρὰ τὸ κατακλύζειν deducunt illud « cataclitis, » cum scribendum potius fuisset, de cataclystis : verum optime conjecisse doctissimum Theodorum Marcilium hic emendandum, de cataclistis, ex Fortunato, lib. *De vita S. Martini*,

Cycladis aut qualis cataclistis effora vasis,

et libro IV,

Quæ manus artificis cataclistica fila rotavit;

et ex Apuleio, lib. XI, « Eas amœnus lectissimæ juventutis veste nivea et cataclista renitens sequebatur chorus; » non autem ex Tertulliano corrigendum Apuleium, ut volebat Jo. Mercerius J. C., cum illam emendationem confirmet hæc lectio Græci textus LXX, ubi θέριστρα κατάκλειστα dicuntur « palliola clausa, » et alia Senecæ, lib. I *De tranquill.*, et Ammiani Marcellini loca, ex quibus constat commendari potissimum vestes, quæ ex arculis proferuntur pressæ pendentibus ut magis splendeant; neque facile occurrere possit auctor, qui vestes cataclitas dicat, sed cataclita tantum toralia vocantur. In textu etiam Græco a Curterio edito non κατάκλιτα legimus apud LXX, sed κατάκλειστα. Ex Hebræo non potest liquere utra vox sit aptior, quod hoc additum sit Hebræo textui a LXX, ut ex S. Hieronymo constat, qui habet tantum « et theristra : » quam ob causam Basilius ait hic obelo notatam illam dictionem, ab Aquila, Symmacho et reliquis omissam, ut cætera obelo jugulabantur in editione Origenis, quæ Hebræo fuerant addita, sicut antea in illud Geneseos annotavimus, « Et congregata est aqua, » homil. 4 *in Hexaem.*

Col. 330 B 8. *Et incensum.* Scripturæ locum designavimus, in quo fit mentio olei unctionis et thymiamatis compositionis, quod Vulgata « thymiama aromatum » vocat. Porro cum hic aliquid deesse arbitraretur interpres, adjecerat aliquot verba, et unam periodum in duas diviserat : « Fortasse enim postquam in templo esse cœperunt voluptuosæ fragrantiæ odores, tunc unguentum sacræ unctionis et thymiama compositionis esse desierunt. In terram enim disjectum. »

Col. 331 C 3. *Ante virilem.* Interpres ediderat, « præripi morte ante messoriam falcem : » quod ἀκμήν non animadverterit, non solum aciem sive cuspidem sonare, sed etiam τὴν νεότητα, juventutem, et ἐν ἀκμῇ sive τοὺς ἀκμάζοντας, ætate flo-

rentes, τοὺς ἐν τῇ ἡλικίᾳ καθεστηκυίᾳ, ut infra Basilius dixit, οἱ ἐν ἡλικίᾳ πάντες, « qui consistunt in ætatis vigore. » Sed et illic a mente auctoris discessit, emendato codice destitutus et vertens, « ut nulli usui occupasse videantur suæ robur ætatis, aut certe quia auxilio destituti sint, non admodum difficiles ad toleranda omnia ; » verum ex Regio et I. restituendum est ἢ διὰ τὸ ἀδοήθητος.

Col. 334 C 3. *Et molestiam.* Pro ἀγῶνα αὐτοῦ annotarat Tilman. se legere ἀγωνίαν ἑαυτῶν, scripseratque « proin velle se levare et consolari suam orbitatem dicunt simul plures : » nos contra consensum omnium codicum nihil in Græcis immutavimus, sed in Latinis, ut et paulo post χρῆσον retinuimus, neque cum illo correximus κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς, « invocetur super nos. » Imo, « commoda nobis nomen, ut dicamur uxores talis viri. »

Col. 335 C 11. *Cum enim propria.* Quæ fuerint a nobis expuncta non exprimemus, sed et hic et in aliis hujus commentarii locis, quæ immutata sint vel emendata, pluribus non exponemus, ne prolixiores sint hæ notæ, tantumque digito velut intento indicabimus eas sententias, quæ cum aliis collatæ editionibus, quid in hac Græco-Latina sit præstitum lectori studioso significabunt. Pagina sequenti scripsimus κρίσεως ἡμέρα pro κτίσεως ex F. H. et paulo post λεῖμμα pro λῆμμα· illud κατ' ἐκλογὴν χάριτος, *secundum electionem gratiæ*, est ad Roman. xi, 5.

Col. 342 A 2. *Quando igitur.* Omiserat hic integram lineam Græci textus interpres, quam et Regius F. exhibet, et novam periodum inchoarat verba illa vertens, καὶ ὁ λόγος αἰνίσσεται, « Quin etiam tacite innuit duas esse species baptismatis, ne quando ad ternionem usque progrediatur baptisma. » Porro illud, πνεῦμα καύσεως, *spiritum ardoris*, de baptismo etiam exponit Cyrillus Alexandrinus in Commentario : Καύσεως δὲ πνεῦμά φαμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάριν οὐ δίχα πνεύματος ἐν ἡμῖν γινομένην. « Ardoris vero spiritum dicimus gratiam in sacrosancto baptismo, non absque spiritu nobis ingeneratam. »

Col. 346 C 1. *Et male obsequentes.* Non animadvertit Evangelii et apostoli Pauli verbis uti Basilium interpres, « maligne obsequentes attentos reddebat, » et, « lameniatio erat impœnitentem conficiens mœrore ac tristitia ad salutem. » Imo ἀμεταμέλητον σωτηρίαν dicit, non hominem impœnitentem, sed salutem ἀμετακίνητον· vel certe μετάνοιαν ἀμεταμέλητον dixit Apostolus, II Corinth. vii, 10, *pœnitentiam, cujus nos non pœniteat*, ut dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα, Roman. i, 29, atque ita videtur accepisse S. Joannes Chrysost. homil. 15 : Οὐδεὶς ἑαυτοῦ καταγνώσεται, ἐὰν λυπηθῇ ἐφ' ἁμαρτίᾳ, ἐὰν πενθήσῃ, καὶ ἑαυτὸν συντρίψῃ· « Neque enim quisquam unquam sibi eo nomine succensebit, quod ob peccata sese mœrore afflixerit, atque obtriverit. » Infra τὴν γῆν τῆς κατασχέσεως dixit, quod Tilmannus vertit, « promissionis, » quasi κατάσχεσις idem hic valeret, quod ὑπόσχεσις vel ἐπαγγελία· cum proprie sit possessio : Psal. ii, 8 : Δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς· *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ :* et idem verbum Hebræum κληρονομία vertitur II Paralipom. xxxi, 1.

Col. 356 A 8. *Quandoquidem.* Hæc quoque prætermissa fuerant ab antiquario seu librario, qui Regium F. excripsit, restituta ex altero Regio H. et Anglicis, cum versione sua : porro illud ἐν χειρὶ μεσίτου est ex Epist. ad Galat. iii, 19. De angelo custode unicuique attributo dictum est alibi, in psalmum xxxiii, 3 : *Immittet angelus*, vel *castrametabitur*.

Col. 362 B 1. *Non est enim.* Locus est Jeremiæ xiv, 22 : Μὴ ἔστιν ἐν εἰδώλοις ἐθνῶν ὑετίζων ; Καὶ εἰ ὁ οὐρανὸς δώσει πλησμονὴν αὐτοῦ, οὐχὶ σὺ αὐτός ; *Nunquid est in idolis gentium, qui pluat? Quod si cælum dabit satietatem suam, nonne tu es ipse?* Alter autem, *Et pluam super unam*, nihil discrepat a verbis Amos iv, 7. Tertius demum est Ezechielis iv, 6, nonnihil diversus : illic enim est in Bibliis Basiliensibus et apud Polychronium atque in manuscriptis, quorum meminit Flaminius Nobilius : Καὶ ἐγὼ δέδωκά σοι τὰς δύο ἀδικίας αὐτῶν εἰς ἀριθμὸν ἡμερῶν ἐννενήκοντα καὶ τριακοσίας ἡμέρας· « Et ego dedi tibi duas iniquitates ipsorum in numerum dierum nonaginta scilicet et trecentos dies. » S. Hieronymus in eum locum testatur ita LXX edidisse; itemque Aquilam, Symmachum et Theodotionem, licet vulgata exemplaria centum nonaginta annos habeant : at Basilius, pro nonaginta et trecentos, dixit, « nonaginta tres. »

Col. 366 B 7. *Et oculus inexhaust.* Interpres scripserat, « quam si definieris tecum nihil omnino possidere. » At συνορίζεσθαι non est hic « definire apud se, » verum « confinio jungi. » Paulo post in ms. F. perperam scriptum fuit οὐ λήψει, unde Tilmannus verterat, « ipse autem nihil omnino abs te accipiet : » at multo rectius in H. et A. οὐ λείψει, « non deficiet. »

Col. 371 A 10. *Juxta igitur.* Non ut antea erat, « juxta igitur parœmiam, » ne quis profanum esse putet adagium : est enim apud Salomonem, Proverbior. xxiii, 31 : Εἰ γὰρ εἰς τὰς φιάλας καὶ τὰ ποτήρια δῷς τοὺς ὀφθαλμούς σου. *Si enim in phialas et pocula dederis oculos tuos.* Quod vero sequitur τὸν γενεσιουργὸν ἐννοεῖν, est ex Sapientiæ xiii, 5. Ψυκτήρων fit mentio, I Esdr. i, 9.

Col. 371 D 1. *Sæcularium.* Ταῖς ἔξωθεν dixit, ut ab ecclesiasticis sæculares distinguat, non a Christianis gentiles aut paganas, quemadmodum intellexit interpres, « ut præfecturis istis a Christiana frugalitate abhorrentibus nonnihil accrescat honestatis. » Rursus omiserat illud, τὸ ἐπονειδιστον περιστέλλουσα, tantum enim scripserat, « quod plane vituperandum est. »

Col. 379 C 6. *Ad occasum.* Non ut antea erat, « ad retinacula vitæ ; » perperam enim calamo ex-

aratum erat in F. μέχρι τῶν δεσμῶν. At emendatum est ex H. et A. μέχρι τῶν δυσμῶν τῆς ζωῆς. Δυσμή « solis occasum » sonat : transfertur etiam ad vitæ finem. Hesychius et Suidas δυσμαῖς βίου, τῷ τέλει ζωῆς.

Col. 382 B 6. *Qui ex Caini.* Καθήκοντος dixit, quod καθήκειν *devenire* sonet. Procopius dixit καταγομένου, p. 77 : ἃ τοῦ Ἰωβάλ ἐστιν εὑρήματα τοῦ ἐκ τοῦ Κάϊν καταγομένου, « quorum auctorem illum, qui Caini soboles exstitit, accepimus. » Et annotatur Genes. IV, 17. Nam ex Cain ortus est Henoch, ac deinde ex Henoch Irad, ex Irad Maviaeb, ex quo Mathusael, et ex isto Lamech, cujus filii Jabel et Jubal. Male interpres ediderat, « Jubal qui ex genealogia sibi conveniente, nempe ex Cain prognatus scribitur. »

Col. 386 D 4. *Detestandum.* Interqres legit in F. πρὸς τῷ ἐναργεῖ, « quod nulli non colliquescit. » melius in H. τῷ ἐναγεῖ ut edidimus : neque enim ἐναργές, « manifestum » est Davidem omnes peccatores terræ interfecisse.

Col. 406 C 1. *Valere rationes.* Non ut Tilmannus, « qui audent profiteri se esse pares scribendis de unaquaque re libris. » Merito tamen postea in margine addiderat τῆς ἐποχῆς inventorem fuisse Pyrrhonem, qui assensum præberi vetabat. Vide Diogenem Laertium, lib. IX, p. 670 : οὐ γὰρ μᾶλλον τόδε ἢ τόδε εἶναι ἕκαστον, « neque enim esse quidquam istud potius quam illud. » Omiserat paulo post idem interpres illa verba, quæ Græca suggesserat ms. F., « nigrum esse argentum propter rubiginem, quam effundit. » Ibidem οἷς προσομιλήσῃ verterat, « quibuscum ne diutius congrediare familiariter, » licet absit negatio, et ὁμιλεῖν non significet tantum familiariter congredi, sed etiam immorari, versari in re aliqua, ut apud Thucydidem ὡμιληκὼς πολέμῳ, « versatus in bello : » et apud Chrysostomum, homil. 1 *De pœnitentia*, p. 660 : Καὶ πολὺν χρόνον ὁμιλήσαντες τῷ πυρί, « atque in igne multo tempore versati : » et lib. I *De Providentia*, p. 158 : ὡς καὶ ὁμιλῆσαι γάμοις, « ut et uxores ducerent. »

Col. 418 C 11. *Non tamen de eo.* Tilman.: « Ait enim Scriptura nondum immobilem esse circa tales animæ affectus : quin de eo disserit, » etc., quæ plane a mente auctoris aberrant. Sic restituendus est et apud Procopium locus p. 86 : ὅτι μήπω λέγει τὸν ἀπαθῆ. Sequitur locus ex Proverbiis XII, 16, ubi sic habet : Ἄφρων αὐθήμερον ἐξαγγέλλει ὀργὴν αὐτοῦ, κρύπτει δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀτιμίαν ἀνὴρ πανοῦργος· « Fatuus ipso die indicat iram suam : celat autem suam ignominiam vir callidus. » Apud Procopium legimus ἐξαγγελεῖ, *indicabit, prodet*, ut apud Nobilium scholium Græcum δηλώσει θυμὸν αὐτοῦ, « patefaciet furorem suum, » et Theodotio γνωρίσει, « notum faciet. »

Col. 419 B 1. *Flamma accensa.* Φλογὸς ἀνημμένης scriptum exhibent duo Regii codd. F. et H. nec aliter legi apud Cyrillum annotat Nobilius, « a flamma accensa : « quamobrem sane mirum, quod idem contendit apud Basilium legi, quemadmodum apud Procopium et in edit. Romana, ἀνειμένης, « a flamma resoluta : » nisi forte illum in errorem impulit interpres Latinus, qui scripserat, « a flamma effusa, » vel alium codicem scriptum nactus est. Vulgata Latina dixit cap. V, 24, « et calor flammæ exurit. »

Col. 428 B 8. *Isti quasi.* Hæc ad verbum e Græco sunt expressa, et in locum eorum substituta, quæ interpres adjecerat. Reliquum enim textus capitis quinti verterat prophetæ, et Italico charactere expresserat, nec esse Basilii verba animadverterat illud textus reliquum in compendium redigentis.

Col. 427 D 1. *Et ignis versatur.* Ita scripsimus, non cum Tilmanno, « aspectus, qui versatur circa concretionem : « non enim ait aspectum flammæ, dici carbonem. Procopius in Isaiam p. 88: ἄνθραξ δέ ἐστι πῦρ γεῶδες μετὰ τὴν τῆς φλογὸς πάροδον τῇ παχυτέρᾳ ὕλῃ ἐναπομεῖναν· « Est autem carbo ignis ille terrenus, qui exstincta flamma solet in crassiore remanere materia. » Non igitur exponit hic Basilius illa verbis ὑπὸ φλογὸς ἀνημμένης. ut videtur existimasse Flam. Nobilius in Notis suis, sed quid sit ἄνθραξ « carbo, » exponit. Quod si vera esset distinctio Isidori, ἄνθραξ hic « pruna, » potius esset. « Pruna est, inquit, quandiu ardet : cum exstincta fuerit, carbo nominatur. Pruna a perurendo dicta est : carbo vero quod flamma caret. » Sed et apud Plinium, lib. XVIII, dicitur etiam carbo, quando ignitus : « Et cum carbo vehementer collucet ; » et lib. XXXIII, cap. 5 : « Carboni major vis exusto iterumque flagranti. »

Col. 431 A 14. *Etiam is cui.* Annotarat in margine interpres quiddam se desiderare in exemplari: et merito ; deerat enim vox ἀκοήν, quam tamen ita vertendo expresserat, « vocem Domini non quidem, quæ icerit aurem corporis : sed qua Deus tantum menti eorum per notas adumbrationes imprimit consilium. » Similem habes locum infra: οὐ διὰ τῆς σωματικῆς ἀκοῆς, ἀλλ' αὐτοῦ τὸ ἡγεμονικόν· et apud Procopium p. 102 : « Audit autem vocem Domini, qui mente ab ipso informata resonantis in se verbi sonum auscultat. »

Col. 435 D 2. *Ne nos educas.* Existimavit interpres se legisse μὴ ἀναγκάσῃς, vel ἀνάγκῃ, dum vertit, *proficiscaris nobiscum, nihil necesse nos emigrare*, Exodi XXXIII, 15, legimus paulo aliter, εἰ μὴ σὺ αὐτὸς συμπορεύῃ μεθ' ἡμῶν, μή με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν· *Si non tu ipse veneris nobiscum, ne me educas hinc.* Vulgata cum verbis Basilii consentit : *Si non tu ipse præcedas nos, ne educas nos.* Paulo post ἀνθρωπότητα intellexit humanitatem a Christo assumendam interpres, scribens, « et ad assumendam a Deo Verbo humanitatem, oportebat typicis figuris præsignari: » aptius tamen genus humanum intelliges. Sic homil. 31, *De libero arbitrio* : Ὑπὲρ γὰρ ἴσχυεν ἡ τῆς ἀνθρωπότητος φύσις ἐκτὸς τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος πανοπλίας. Interpres Procopii

p. 101 : « Figurisque prius homines assuescere. »

Col. 439 A 1. *Ad illud quidem.* Hic duas omiserat lineas librarius codicem Regium F. exscribens, quas Latine conversas interpretis verbis inseruimus : sed illud ποῦ duabus inclusum virgulis non agnoscit Regius H., neque ipse Procopius p. 101 : καὶ ἐγὼ πορεύσομαι.

Ibid. 443 A 1. *Sed quod toti.* Novam periodum hic inchoarat interpres hoc modo : « Per unum quemque perseverat. Quin et collegio cuique appellatio sua conservetur : » sed emendationem nostram cum manuscripti,tum Græcus Procopii textus confirmat pag. 104 « : Quod et urbibus ipsis accidere videmus. » Idem interpres Procopii ἀλλοιούμενον λόγον vertit *variatum* vel *mutatum.*

Col. 455 C 8. *Laudatio Dei.* Scripsimus ex duobus Regiis μετονομάζεται, pro μετωνόμασται, quod habuit apographum Anglic. Apud Græcos Etymologos sive in Lexicp de nominibus Hebraicis legimus, Ἰουδαία ἐξομολογουμένη. S. Hieronymus in lib. *De nominibus Hebraicis* : Juda *laudatio* sive *confessio* ; et epistola 25 : « Si Juda *confessio* interpretatur, confitens autem omnis anima credentis:» et in caput xxvi Isaiæ : « Canticum istud in terra Juda sive Judæa,quod interpretatur utrumque *confessio.* » יהודה sonat *gratias agere, confiteri, laudare.* Idem Hieronymus in Ezechielis cap. xlvii : « Damascus sanguis sacci, et osculi sive poculi, » et rursus : « inter Damascum, hoc est, sanguinem cilicii, et confinium Hematum. » Idem in cap. xvii Isaiæ : « Damascus interpretatur , *sanguinem bibens* , aut *sanguis cilicii.* » Propterea correximus infra, « Superborum caput est, exsecrabile, ac plenum sanguinis, » non ut scripserat Tilmannus, « caput est quidam sanguinarius : » neque enim homo est, sed civitas Syriæ primaria Damascus, Isaiæ vii, 8, et ita in Vulgata Latina. Rursus emendavimus, « pro pœnitentia, quæ existimatur, » non « pro pœnitentia solemni et in more posita. » Licet enim apud Herodianum ὡς νομίζουσι Ῥωμαῖοι valeat, *ut Romanis mos est,* et τὸ νομιζόμενον sit, « quod in more positum est : » cum tamen sequatur οὐκ οὖσαν δὲ ἀληθινήν, melius accipietur, ut sonet νομίζεσθαι existimari, putari, ut in concilio Gangrensi can. 12 : Εἴ τις ἀνδρῶν διὰ νομιζομένην ἄσκησιν περιβολαίῳ χρῆται· « Si quis vir propter eam, quæ existimatur, exercitationem amiculo utitur. »

Col. 463 A 7. *Quoniam ex semine.* Hæc addita sunt versioni Tilmanni, quoniam et Græca inclusa virgulis aberant a Regio ms. F. et in sequentibus, τὸ διέφερε sic accepit interpres, ut sonaret eminentiam,hoc pacto,« domui David,hoc est,Dominus secundum carnem, quod præeminebat in universa cognatione David,idque faustum felixque nuntium est.»

Col. 466 A 5. *Etiam postquam.* Hæc addita sunt versioni Latinæ ob Græca ex Anglicis codicibus inserta, licet a Regiis duobus abessent : καὶ μετὰ τὸ γενέσθαι μητέρα ἔτι παρθένος διαμένουσα, quæ receptum de perpetua sanctissimæ Virginis matris virginitate dogma manifeste confirmant. Quod vero de vulturibus feminis subjicit, Ælianus etiam narrat, lib. ii, cap. 46 *De animalibus* :γῦπα δὲ ἄῤῥενα οὔ φασι γενέσθαι ποτὲ ἀλλὰ, θηλείας ἁπάσας : « vulturem non nasci marem aiunt, sed feminas omnes generari : adversæ austro volant ; vel si auster non spirat, ad eurum ventum oris hiatu se pandunt : spiritus venti influens ipsas implet. »

Col. 469 C 6. Ἀπώγωνα. Emendandum ex H. ἃ πώγωνα, « Quæ barbam appellavit, » ut apud Procopium, p. 120 : Καὶ τὸν πώγωνα, τουτέστι τὸν κατὰ φύσιν ἀνθρώποις πρέποντα κόσμον · « Et barbam, hoc est, ornamentum, quod naturaliter homines decet. » Interpres scripserat, « absque barba fore dixit. » Item quæ sequuntur, ἃ ἐπὶ τῆς γενέσεως γίνεται, verterat, « secundum nativitatem nostri Emmanuelis. »

Col. 471 C 9. *Mille vites.* Non, ut Tilmannus ediderat, « mille vites distraherent mille siclis. » Procopius dixit, Πᾶσαν ἄμπελον κἂν σίκλον ἔχῃ τιμήν, « Omnem vitem quantumvis sicli pretio æstimatam desertam et incultam fore : » vitem enim aptius reddi ἄμπελον puto, quam vineam, cum mille vites siclis propheta dixerit æstimatas.

Col. 475 A 8. *Propter eorum.* Legerat in ms. F. interpres δι' ἃ τὸ εὐπειθές, ideoque verterat, « vi intelligentiæ fuisse a nobis deprehensum, per quæ non magno negotio, quæ subjecta sunt, persuadentur, » sed receptam lectionem tuentur H. et Angl. et exemplum Ezechielis, quod subjicitur, « prophetæ vero obedientia a nobis intelligitur. »

Col. 487 A 9. *Ut si pertrahat.* Ἑλκόμενον dixit, non ἕλκοντα, ut exigebat interpretatio Tilmanni, « nec eum pertrahat ad tribunalia judicum, qui se exuerit vel tunica. » Alludit nimirum ad illud Matthæi v, 40 : Καὶ τῷ θέλοντι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον· *Et qui vult tecum in judicio contendere, et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium.* Rursus quod sequitur βλασφημούμενον παρακαλεῖ verterat, « ut blasphemum cohortetur, et pro eo roget : » atqui hæc expressa sunt ex verbis Apostoli I Cor. iv, 13 : βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν, *blasphemamur, et obsecramus.*

Ibid. C 4. *Est vero magnum.* Interpres scripserat : « Timor enim Dei maximum est argumentum his, qui adnituntur ad sectandam perfectionem servato tenore disciplinæ. » Illud vero, πάντα καταπτήσσειν, locutio est usurpata etiam a Septuaginta Proverb. xxviii, 14 : Μακάριος ἀνὴρ, ὃς καταπτήσσει πάντα δι' εὐλάβειαν· *Beatus vir qui timet omnia ob cautionem.*Sequitur ibid. locus Isaiæ citatus non ut expressus est a LXX, Isaiæ xxviii, 16 : Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιών, *Ecce ego immittam in fundamenta Sion* : sed ut citatus est ab Apostolo Roman. ix, 33 : Ἰδοὺ ἐγὼ τίθημι ἐν Σιών.

Col. 494 B 6. *Et Galilæi.* Non solum idiotæ, sed et natione Galilæi, non ut interpres dixerat,« idiotæ quippe homines Galilæi. » Sic Matthæi xxvi, 69 :

Et tu cum Jesu Galilæo eras. Nam et loquela tua manifestum te facit. In quem locum Hieronymus : « Quod unaquæque provincia et regio habeat proprietates suas, et vernaculum loquendi modum vitare non possit ; » et Lucæ XXII, 59, *nam et Galilæus est.* Josephus autem, lib. III *De bello*, cap. 2 : Μάχιμοί τε γὰρ ἐκ νηπίων καὶ πολλοὶ πάντοτε Γαλιλαῖοι, καὶ οὔτε δειλία ποτὲ τοὺς ἄνδρας, οὔτε λειπανδρεία τὴν χώραν κατέσχεν· « Pugnaces sunt ab infantia Galilæi, et omni tempore plurimi, neque aut formido unquam viros, aut virorum penuria regiones illas occupavit. »

Col. 499 D 5. *Atque illi quidem.* In Regio F. lacuna erat, quod duas lineas librarius prætermisisset, quas ex H. et Anglic. restituimus et Græco textui, et interpreti, usque ad illa verba, « qui in errorem pelliciuntur. » Cæterum hæc a Tarasio patriarcha citantur in epist. *De ordinationibus*, p. 193 Juris Græco-Romani : τοῦτο γάρ ἐστι τὸ καταγέλαστον. Vide etiam Procopium in hunc locum. Paulo infra *afflixi vos :* hæc alludunt ad illud Deuteronomii VIII, 3 : Καὶ μνησθήσῃ πᾶσαν τὴν ὁδὸν, ἣν ἤγαγέ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἐκάκωσέ σε, καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε· *Et recordaberis omnis viæ, per quam duxit te Domiuus tuus in deserto, et afflixit te, et affecit te fame.*

Col. 508 B 8. *Accepit signum.* Non, « ex compacto indictum curriculum, » ut antea legebatur : σύνθημα enim hic non sonat, « compactum » aut « compositum, » sed ἀφορμῆς σημεῖον, « signum excursionis inchoandæ, » ut apud Virgilium V *Æneid.*:

. . . . . *signum clamore paratis*
Æpitydes longe dedit, insonuitque flagello,

et apud Herodianum lib. II : Πάντες ἐφ' ἑνὶ συνθήματι συλλαμβάνονται· « Omnes uno dato signo comprehenduntur. » Procopius, p. 145 : Δρομεὺς δὲ ὢν ἀγαθὸς, ἅμα τῷ συνθήματι πρὸς τὸ τέλος ἠπείγετο. « Cum vero cursor bonus esset, ad finem dato signo properabat. »

Col. 511 B 7. *Induit enim.* Corrigendum in Græco textu ex ms. H. F. Ἐνέδυσε γάρ με, « induit enim me. » Nec aliter Vulgata Biblia Isaiæ LXI, 10, sed pro εὐφροσύνης existimavit interpres se legisse δικαιοσύνης, itaque scribendum, « et tunica lætitiæ, » ut apud Procopium p. 148.

Col. 513 B 1. *Dirimeretur.* Συναπαρτίζεσθαι idem valet, quod ἀπαρτίζεσθαι, « absolutum reddi omnibus numeris expleri. » Budæus in *Commentar.* p. 735, « simul finiri, æqua esse magnitudine. » Hic igitur vertere potes, « simul cum ipsa mundi constitutione. » Procopii interpres dixit p. 151 : « Quia si ex mundo esset, ab ipsa origine mundi cœpisse necessum sit. » Quæ vero sequuntur apud eumdem Procopium, ex Basilio sic emendanda sunt, συνέσται τοίνυν αὐτὴ τῷ παρ' αὐτῷ δεξαμένῳ μέχρι παντός· « Erit igitur in perpetuum illa una cum eo, qui ab ipso eam acceperit. » Pacis Salomonis fit mentio III Regum IV, 24 : *Et habebat pacem ex omni parte in circuitu.*

Col. 515 B 13. *Parte enim.* Hoc maluimus ad verbum, quam illud interpretis, « Portiunculam enim tribus Davidicæ nihili ducentes, tanquam quæ nullo negotio aboleri posset, et opprimi ; licet regiam obtineret dignitatem. » Neque enim unam tribum possidebat domus David, sed duas tribus, Juda et Benjamin, post defectionem decem aliarum, quæ dixerant II Paralipom. X, 16 : *Non est nobis pars in David, neque hæreditas in filio Israel.*

Col. 527 B 9. *Appropinquabo.* Hoc sine interpretatione transilierat Tilmannus, quod mendose in utroque Regio cod. legeretur, μᾶλλον ἢ οὐχ ἧττων, pro μᾶλλον ἢ ὁ χιτών. Verumtamen ope *Indicis Græci* Kirchmanni diu quæsitus hic locus per singulas voces, nondum nobis occurrit in Scriptura. Vide proverbium, « Tunica propior. »

Col. 531 B 6. *Et Samariam.* Sequebatur apud interpretem, « Quemadmodum et hos cepi, et hos cæteros omnes principatus capiam : » sed hæc a typographo sunt omissa, cum ea deleta fuisse a nobis putaret, una cum his, quibus interpres sequentem periodum expresserat, in duas perperam a se divisam : « Ex quo igitur sibi cepit, reliquas omnes spe præsumit se posse sub jugum pertrahere. Nec interim iste intellexit id confici. »

Col. 538 B 3. *Et concutiam.* Interpres ediderat, « persuadendo pertraham, » quod in Complutensi editione esset, πείσω, licet in F. legisset σείσω, ut est in reliquis mss. et apud Eusebium lib. IV *De Demonst. evang.* cap. 9 : quæ vera est lectio, cum et ita Vaticana et Marchali codex habeat, et Hieronymus, « et detraxi quasi potens in sublimi residentes. » Male apud Clementem et Eusebium XIII *De præparat.* σώσω, « servabo. »

Col. 540 B 9. *Namque ab anima.* In Regio F. legebatur, ἀρξάμενά μὲν ὑπὸ ψυχῆς, λήγοντα δὲ ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ οὐδὲ μέχρις. Ex quibus Latine expresserat Tilmannus, « ab anima quidem suum ortum ducentia, in ipso autem corde conquiescentia : » sed in altero Regio cod. H. ita erat ut ex Anglicis editum est, nisi quod sublato καί, tantum legebatur, οὐδὲ μέχρις. Apud Procopium, pag. 170, ad hunc locum alluditur, ἀρξάμενον ἀπὸ ψυχῆς τῶν ἐν τῷ νῷ παθημάτων. Paulo post mendose idem F. habuit φθόνον pro φόνον, itaque in locum invidiæ, « cædem » substituimus.

Col. 551 A 15. *Siquidem alii.* Male immutarat hæc interpres, « Siquidem Hebræi videntur propius accedere. » Neque enim Hebræos designat Basilius sed Græcos interpretes Aquilam, Symmachum et Theodotionem, cum ait οἱ ἄλλοι, quemadmodum supra ὅπερ ἕτεροι ἐκδεδώκασιν. Ut in illum locum annotavimus : et infra consentanee respondere Apostolo Symmachum et Theodotionem sub finem capitis istius dixit.

Col. 555 A 5. *Glorifico.* Non, ut antea erat, « glorificabo : » δοξάζω enim dixit : quanquam in ipso

Scripturæ textu editum est, I Reg. II,30 : Ὅτι ἀλλ' ἢ τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω· *Quoniam nonnisi glorificantes me glorificabo.* Quo pacto etiam citatur idem locus infra col. , ὅτι τοὺς δοξάζοντας.

Col. 558 B 12. *Toti mundo.* Ad verbum esset, « cum toto mundo crucifixa sit : » quod obscurum est, et a Procopio peætermissum ; ex quo tamen immutavimus interpretationem eorum, quæ hunc locum sequebantur, « inque medio efficaci ejus virtute ad fines usque quatuor partium mundi se protendente, » et pagina sequenti addidimus interpretationi, « ex Israel, qui dicitur Ephraim, » expunctis illis verbis, « veri Israelitæ. » Decem enim tribus, quæ familia Davidis defecerant, et Samariam urbem regni primariam constituerant, Israel vocabantur et Ephraim, et domus Joseph, ut Zachariæ X, quod nimirum primi decem tribuum reges ex tribu Ephraim orti essent. Cyrillus in I Osee : Ὅταν ἀκούῃς τῶν ἁγίων προφητῶν ὀνομαζόντων τὸν Ἰσραὴλ ἤτοι τὸν Ἐφραΐμ, τότε δή μοι νόει τοὺς ἐν τῇ Σαμαρείᾳ· « Cum audis sanctos prophetas nominantes Israel sive Ephraim, Samaritanos intellige. »

Col. 559 C 14. *Ammon.* Hic lineam integram librarius Regii codicis F. omiserat, quam H. et A. repræsentat. In codice ms. Regiæ bibliothecæ Lexicum Græcum nominum Hebraicorum sic interpretatur, Ἀμμὼν ἐκ τοῦ γένους μου, Ἀμανῖτις λαὸς ἡμῶν, « Ammon ex genere meo, Amanitis populus noster ; » et Hieronymus in cap. III Nahum, « Moab interpretatur *ex patre*, junior vero Ammon vel *filius generis mei*, vel *populus noster.* »

Col. 562 D 5. *Et post hæc educet.* Annotarat in margine Tilmannus, « pro τέλος lege τὸ φῶς, » et Interpretatus erat, « Faciet judicium meum, et post hoc educet me in lucem : » quasi nimirum substitui vellet ea, quæ apud Michæam prophetam leguntur Mich. VII, 9 : καὶ ποιήσει τὸ κρῖμά μου, καὶ ἐξάξει με εἰς τὸ φῶς. Nos contra codicum Regiorum et Anglic. consensum nihil immutandum censuimus, cum sæpe soleat Basilius vel fallente memoria, vel ex aliis prophetis alia verba inferente, nonnihil immutata unius verba proferre. Nam et apud Job legimus XXIII, 7 : Ἐξάγαγοι δὲ εἰς τέλος μου τὸ κρῖμα· *Educat autem in finem judicium meum,* et Habacuc. I, 4 : Καὶ οὐ διεξάγεται εἰς τέλος κρῖμα· *Nec deducitur in finem judicium.* Citatur deinde locus ex psalmo CII, 9, ubi Vulgata, *neque in æternum comminabitur.*

Col. 564 B 7. *Ad idem enim.* In libro Regio ms. perscriptum fuit δοξάζειν τε ἐπιτετευγμένως, unde interpres extulerat, « Ad cor quidem ipsum spectat, ut glorificet Deum obnoxie, ac servorum ritu in psalmodis concinat. » Ἐπιτεταγμένοι sunt in Vulgatis Lexicis « subditi » vel « ministri, » quamobrem ἐπιτεταγμένως videtur existimasse corrigendum esse Tilmannus, atque ita prorsus exhibet scriptum alter Regius H. Verumtamen series ipsa narrationis A emendandum suadet ἐπιτεταμένως, quod in usu est, non ἐπιτεταγμένως, neque ἐπιτετευγμένως. Procopius dixit compendiose p. 195 : Ἑνὸς γὰρ ἄμφω, αἰνεῖν τε καὶ δοξάζειν καλῶς· « Unius enim utrumque est, gloria et laude recte afficere. »

Col. 565 B 4. *Sublevat.* Aptius interpretabere, *Dominus exaltat justos.* Atqui apud Davidem aliter effertur hic locus, ad quem alludere videtur Basilius, psalmo CXLV, 8 : Κύριος ἀνορθοῖ κατερραγμένους, Κύριος ἀγαπᾷ δικαίους· *Dominus erigit elisos : Dominus diligit justos.* Fortasse observabatur menti auctoris ille alter Proverb. XVIII, 10 : Αὐτῷ δὲ προσδραμόντες δίκαιοι ὑψοῦνται· *Accurrentes autem ipsi justi exaltantur.*

Col. 568 D 1. *Educandum.* Verior hæc lectio F. B et A. ἀνατροφῆς, quam illa H. ἀναστροφῆς, « conversatione. » Paulo post in F. et H. ὀχθῶδες non ὀχρῶδες scriptum fuit, ut in alio apographo. Procopius dixit p. 202 : Μὴ ἀπόκρημνον, et ejus interpres, « non præruptum aut præcipitem ; » sed ὀπτιότητα non satis apte vertit, « humilitatem. » Itaque rescribendum videtur, « sua tamen planitie in eo manentibus securum. » Ibidem pro ἀκροσφαλεῖς existimavit Tilmannus se legisse ἀσφαλεῖς, cum vertit, « reddit tutiores his, qui ascendunt stationes, » plane contrario sensu. Postremo pro νοῆτε et διηγῆσθε, legebatur in H. νοεῖν et διηγῆσθαι.

Col. 574 C 3. *Reges vero.* Interpres scripserat, « reges vero, qui ad pastorale regimen Ecclesiæ eliguntur. » Atqui nihil tale de pastoribus Græca C sonant, nec aliter habet Procopius p. 204 : Ὧν τοὺς ἐκλεκτοὺς βασιλέας καλεῖ· « Quorum de numero, qui delecti sunt, reges eos, tanquam regni filios appellat. » Rursus ibidem immutavimus, quod sequebatur, « quia vox gigantum utique gentium multarum voce æquipollet. »

Col. 575 A 10. *Infidelitatis.* Legebatur in F. πονηροῦ θυρεός ἐστιν ἀπιστία. Tilmannus verterat, « reprobi clypeus infidelitas est : » at in H. erat, ut edidimus : cui suffragatur illud Procopii p. 204 : τοῖς μὲν θυρεός ἐστι πίστεως, τοῖς δὲ ἀπιστίας. Alludit ad illud Ephes. VI, 16 : Ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως· *Assumentes scutum fidei.* Item paulo post in F. erat ἐπαγγελίαν κακῶν, « malorum pollicitationem, » at H. ἀπαγγελίαν, *denuntiationem.* Porro illud, *ut spiritus salvus fiat,* est I Corinth. V, D 5. De Phygello mentio fit II ad Timoth. I, 15. Sed dicuntur traditi Satanæ Hymenæus et Alexander I ad Timoth. I, 20.

Col. 582 A 2. *Salvator.* Non ut antea editum fuit, *Et homo gratia Salvatoris dici possit nobilis.* Nec aliter legitur in H. quam ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα, sed fortasse rectius apud Procopium, p. 208, ascripta est varia lectio καὶ ὁ κατὰ σάρκα ἄνθρωπος, et idcirco interpres Curterius vertit : « Ipse propterea secundum carnem homo relato ad Davidem genere nobilis. » Ita sæpe apud Paulum appellari scimus Christum, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σαρκα, Roman. I, 3 ; et ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα

Χριστόν, I Corinth. v, 16. Paulo post nonnihil sensus immutatus est, ὅταν διὰ τὸ προσεγγίζειν, « quoties nos ipsos ab eo elongaverimus, propinquamus perditioni ; » at in psalmo LXXXVII, 19, « qui elogant se a te, peribunt. »

Col. 586 C 15. *Orionem app.* Alium eliciebat sensum Tilman., « qui vel teste Scriptura Orion nominatus est, quod in unum corpus compactus sit. » Atqui nusquam id testatur Scriptura, tantum Orionis meminit Job XXXVIII, 31 : Καὶ φραγμὸν Ὡρίωνος ἤνοιξας· *Et septum Orionis aperuisti.* Rursus in fine paginæ μεταξὺ τῶν μερῶν, verterat, quasi esset, ἐν μέσῳ τῶν μερῶν, *media in parte Orionis.* Sed Aratus non inter partes Orionis, verum inter partes Arctophylacis seu Bootæ collocat Arcturum.

..... ὑπὸ ζώνῃ δὲ οἱ αὐτὸς
Ἐξ ἄλλων Ἀρκτοῦρος ἑλίσσεται ἀμφαδὸν ἀστήρ·

quod Cicero ita vertit,

Huic autem subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine dicta.

Idem Aratus ab Arctophylace, seu Boote, distinguit τὸν μέγαν Ὡρίωνα, « magnum Orionem, » quem eumdem esse cum Boote hic ait Basilius. Noster vero Clavius in commentariis in *Sphæram* Joannis de Sacrobosco Bootæ seu Arctophylaci constellationi quintæ tribuit stellas duas et viginti, tertiæ magnitudinis quatuor, quartæ novem, quintæ item novem, quemadmodum hic Basilius, sed Orioni constellationi tricesimæ quintæ inpertit stellas numero triginta octo, primæ magnitudinis duas, secundæ quatuor, tertiæ octo, quartæ quindecim, sextæ quinque. nebulosam unam.

Col. 587 A 2. *Qui nimirum.* In F. tantum erat, ἔξωθεν δηλονότι, ex quibus Tilmannus expresserat, « assectantur, puta Hebræi, qui isthæc arcana naturæ anxio labore commentantur ; » at in H. ἔξωθεν τῶν παρ' Ἑβραίων δηλονότι πολυπραγμονούντων, et in Anglic. ut edidimus ; itaque repetitio articuli sensum immutat. Porro idem H. pro ὑπόκιρρον scriptum exhibuit ὑπόκειρον, Regius alter F. ὑπόκηρον· sed interpres recte vidit emendandum ὑπόπυρρον, cum « subrufescens » vertit, quod apud Aristotelem reperitur, et interpretatur Plinius « mellei coloris. » Pleiadis meminit Job cap. IX, 9.

Ibid. C 12, *Maledictus.* Etsi Regius F. exhibebat ἐπικατάρατος Χαναάν, tamen errore nescio quo scripserat interpres, « Maledictus Cham. Atqui contristatus erat. » Certe Genesis IX, 25, non aliter legimus, ἐπικατάρατος Χαναὰτ παῖς, *Maledictus Chanaam puer.* Paulo post emendanda est versio « sed germini ejus, et operi ipsius, quod figurate Chanaan nominatur : » non enim Græce est διὰ τὸ ἔργον, sed καὶ τῷ ἔργῳ αὐτοῦ·

Col. 598 A 2. *Cum mensura.* Ἐν μέτρῳ præferebat F. Tilmannus, « ad exigendam de his, qui perperam vixerunt, pœnæ diversionem. » Procopius εἰς τὸ κολάζειν ἐν μέτρῳ τοὺς κακῶς βεβιωκότας, « et ad pœnas digne de sceleratis, et cum mensura exigendas. » At in Regio H. erat ut in A. ἐμμέτρως, « cum mensura, moderate, » vel ut est III Joann. 34. ἐκ μέτρου, *ad mensuram.*

Col. 599 B 3. *Quare absolute.* Omiserat hic tres lineas Regius librarius in F., ideoque Tilmannus ex codice mutilo verterat, « quare ea vastitas, quanto esset tempore duratura, absolute non aperuit. Non enim illo. » Rursus infra pro ἀποτελεῖσθαι, ut scriptum fuit in F., existimavit interpres se legisse ἀπολεῖσθαι, cum vertit, « semel disrupta non sinitur deperire. » Contrario plane sensu : « nam in locis habitatis perire dicitur, ut apud Procopium pag. 218 : Εἴωθε παραθραύεσθαι, « unde illam disrumpi dissiparique contingit. »

Col. 602 A 10. *Obscenum.* Pro κάθυλαν in ms. F., emendatius in aliis κάθυλον legebatur, quod tamen ab ὀλακτεῖν, quod est « latrare, » non deducitur : ne cum Tilmanno hic vertas, « oblatrans, » sed τὸ ἔνυλον, ἢ ὑλικὸν, ἢ ὑλαῖον, « quod materiale est, » ut πρόσυλον « quod materiæ adhæret, quod carnale est, » ab ὕλη quod apud theologos sordes fæcesque mundanas significat. Sic interpres Procopii δηλῶν κάθυλον καὶ ἐσκοτισμένον δαίμονα, « ut obscenum et caliginosum dæmonem indicaret. » Sic apud Hesychium καθυλομανεῖν est ὕλην ἔχειν πολλήν. Quod autem sequitur de onocentauris, hanc esse alteram dæmonum speciem, quam reliqui interpretes nominarunt Hebraica voce Siim, ab Eusebio quoque traditum est citato in editione Vaticana, ἀντὶ τοῦ ἀνοκένταυροι σείειν ἀνέγραψαν, » Et pro onocentauri scripserunt siim » : quod tamen consistere non potest cum eo, quod ibidem ait idem Eusebius, Ἀντὶ τοῦ θηρία σείειν οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ ἐκδεδώκασι, « Pro bestiæ, cæteri interpretes ediderunt siin » : neque adeo cum ipso textu Hebræo, ex quo Pagninus עיים *Isiim* Latine extulit, *bestiæ silvestres*, et pro שעירים *seghirim*, *dæmones*, Arias Montanus cum Aquila, *pilosi* at Septuaginta ὀνοκένταυροι. Postremo illud, μετὰ τὴν ἐρήμωσιν, vertimus, *postquam redacta fuerit in solitudinem*, ut antea erat, *ut locus assimiletur Babyloni in solitudinem redigendæ.*

Col. 607 A 4. *Terra hæc.* Non dixit, οὐκ ἔχει μερίδα, sed οὐκ ἔστι μέρος : ne locus sit versioni vulgatæ antea, « Terra hæc nullam habet partem cum ea, de qua subjecta maledicto dictum est : *In doloribus*, » etc. Rursus verterat interpres, Ἰακὼβ, ὃν γειώραν Γραφή, *Jacob, dicto in Scriptura* γειώρας, quasi Jacob ipse sit dictus γειώρας. Imo per Jacob intelligit populum Israeliticum, cui qui se adjungit, γειώρας et προσήλυτος, « advena, » dicitur ut Exodi XII, 19 : Ἐξολοθρευθήσεται ἔν τε τοῖς γειώραις καὶ αὐτόχθοσι τῆς γῆς· *Peribit inque advenis et indigenis* ; et in eodem capite, vers. 49 : Νόμος εἷς ἔσται τῷ ἐγχωρίῳ καὶ τῷ προσηλύτῳ· *Lex una erit indigenæ et advenæ.* Utrobique est Hebræa vox גר *ger*, quæ et γειώρας et προσήλυτος vertitur. Proprie γειώρας est ὁ γῆν ὠρῶν, *qui terram custodit.* Hesychius, γειώρας, γείτονας ἐξ ἄλλου γένους, καλουμένους, ἢ τοὺς περὶ τὴν γῆν διαπονου-

μένους. « Γεώρας exponit vicinos ex alia gente, vel eos, qui colenda tellure occupantur. »

Col. 644 B 3. *Pro peccatis.* In Regio utroque ταῖς ἁμαρτίαις lego, non τὰς ἁμαρτίας, ut videtur interpres corrigere voluisse, scribens, « propaginem trucident, nempe peccata : » sed hoc ait Basilius, « animæ suæ fetus occidant peccatis,» unde subjicit: « Nisi enim ipsi moriamur peccato : » qua ratione loquitur de Apostolus ad Roman. VI, 2: Οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ· *Qui mortui sumus peccato.* Sic dixit antea Basilius, εἰς σφαγὴν ταῖς ἁμαρτίαις. Paulo post verterat Tilman., « impleat terram bellis, » quasi legisset in F. πολέμων, qui tamen scriptum exhibuit πόλεων, ut cæteri mss. Vulhata Latina dixit, *neque implebunt faciem orbis civitatum.* At in Vaticana edit. πολέμων, *bellis*,et annotatur in quibusdam libris legi πολεμίων, *hostibus*, et Hebraicam vocem significare posse ex sententia Hieronymi *civitates* et *adversarios.*

Col. 645 C 3. *Aversus ineptos.* Mallem dixisset « erga simpliciores, » vel innocentes et minime malos. » Ut in psalmum XXVIII dixit: Ὡς πρόβατον διὰ τὸ ἥμερον καὶ μεταδοτικὸν λέγεται ὁ ἅγιος · « Sic et ovis dicitur sanctus,quia mansuetus,et sua dispertit in commune. » Auctsr *Operis imperfecti* homil. *in Matth.* : « Manifestum est quia oves appellat propter mansuetudinem,non timentes autem Deum lupos propter crudelitatem. »

Col. 623 C. 7. *Et idcirco.* Καὶ διὰ τοῦτο scriptum exhibet F., at in fine capitis in Commentario Basilii δι' αὐτοῦ οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ σωθήσονται, « per ipsum humiles plebis salutem assequentur, » quo pacto etiam legitur in Vaticana editione et apud Procopium. Quamobrem hic delendum est illud, « salvabuntur populi multi : » nam et in F. fuit scriptum οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ. Sub finem paginæ Palæstinorum etymologia Hebraica traditur,ubi interpres annotarat se scriptum offendisse in Regio F. πίπτοντας πτοήματι, « cadentes pavore, aut metu, » sed se legere et interpretari ποτήματι, « potu,» nam et hic sequitur apud Basilium et in eodem Regio codice, πίπτουσι δὲ οὗτοι ποτήματι. At in altero Regio II. priori loco legitur πτώματι.« lapsu,casu,» posteriore ποτήματι, « potu. » In Græcorum scholiis de vocibus Hebræis occurrit sæpe Φυλιστιείμ, ἀλλόφυλοι, θαυμαστοί, « alienigenæ, mirabiles. » Hieronymus *in psalm.* XXVIII : « Philistiim vero interpretantur *cadentes potione* hoc est, qui inebriati sunt de calice diaboli, et inebriati ceciderunt. « Augustinus in eumdem psalmum : « Alienigenæ in Hebræo dicuntur Philistiim,quod interpretatur *cadentes potione*, velut quos fecit ebrios luxuria sæcularis. » Apud Santem Pagninum פלשת *Peleseth*, Palæstina dicitur regio maritima ad occidentem Judææ, continens quinque præfecturas vel satrapias, et incolæ ejus פלשתים *Pelisthim* dicuntur, quasi volutati in cinere ! et quidam mystice curis sæculi implicitos exponunt ; nam פלש *palcsch* est pulvere aut cinere se involvere. Apud Suidam reperitur et in centuria 5 *Proverbiorum*, 9 : Γομνότερος ὑπέρου καὶ λεβηρίδος· « Nudior pistillo et leberide,» et Γυμνότερος παττάλου, « Nudior clavo, « de hominibus egentissimis.

Col. 634 C 13. *Nomine enim.* F. τὴν γὰρ Ναβάθ. Alter autem Reg. A. Ναβαῦ. Cui suffragatur Vaticana editio, Angl. Ναβᾶν, et textus editus cum Procopio, interpres male « Nabo. » Sed verior lectio videtur Ναβαῦ, cujus etymologia et interpretatio explicatu difficilis,etsi annotarat Tilmannus in margine נבו *loquela, prophetia, sessio* : neque enim in *Thesauro Hebræo* Pagnini reperio aliud, quam נבואה, quæ vox prophetiam seu vaticinium sonat, nusquam sessionem. Sed נגר *nagar* vertitur ἐγκαθίζειν Ezechielis XXXV, 5 : Καὶ ἐνεκάθισας τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ δόλῳ : *Et tetenderis inimicitias domui Israel* ; et Ecclesiastici VIII, 14, eadem notione usurpatur verbum ἐγκαθίζειν Ἵνα μὴ ἐγκαθίσῃ ὡς ἔνεδρον τῷ στόματί σου : *Ne sedeat quasi insidiator ori tuo.* Vox tamen ipsa ἐγκαθισμός neque in *Græcæ linguæ Thesauro* reperitur.

Col. 638 C 13. *Appetitus*, ὀρέξεις. Male antea errore potius typographi fuit editum « apparentiæ subfer. gen. supprimendæ, » cum scripsisset fortasse interpres « appetentiæ. » Sub finem paginæ deest nota interrogationis in Græco textu excuso, et in utroque Regio ms. supplenda ex serie orationis quam et recte addidit Tilmannus versioni.quemadmodum et in nonnullis Geneseos libris additur,hoc pacto, καὶ ζήσεται ἡ ψυχή μου; Vulgata Latina, *Nunquid non modica est?* A quibusdam tamen libris abest hæc nota.

Col. 642 A 7. *Sermo enim.* Λόγος δηλοῖ nonnunquam apud Patres idem valet quod,« Scriptura declarat : » propterea verterat interpres, « Scriptura enim simulatque revicit, et acriter perstrinxit improbæ mentis elationem,eam ipsam contritione collidit » : sed de quovis sermone castigatorio hic agitur non de sola Scriptura, ut antea de Paulo verba faciens dixerat, εἰς συναίσθησιν ἄγοντας τοὺς ἑαυτοῦ λόγους. Sub finem paginæ item ediderat, μὴ καὶ οὕτω μέλλει, *ut ne sic salvæ fierent.* At hoc loco μὴ interrogat,non negat, ut Matth. VII, 9 : Μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; *Nunquid lapidem porriget ei?*

Col. 643 A 2. *Nam quoniam.* In H. et I. τῷ αὐτῷ δύναται καὶ πέρας εἶναι χώρας καὶ ἀρχὴ τὸ χωρίον τῆς. Sed consentit cum Regio F. Angl. et Procopius, p. 217, cujus interpretem secuti sumus, expunctis illis Tilmanni verbis : « Nam quando limes esse potest, neque principium et terminus Moabitidis. « Ex eodem Procopio addidimus textui Græco, ἕως τοῦ φρέατος Ἐλείμ. Rursus emendavimus illud, « semen Moab,non ut ad meliora transmigret,» quod erat Græce in F. τὸ μὴ μεταβαῖνον ἐπὶ τὰ κρείττονα, apud Procopium, pag. 228, τὸ μὴ μεταστὰν ἐπὶ τὰ κρείττονα, « quod ad meliora minime transire voluerit.» Vide locum Deuteron. XXIII, 3. Postremo delevimus in interpretatione Ariel vocem

« Dei ; » tantum enim est Græce λέων ἑρμηνεύεται : in H. E. I. et apud Procopium, licet in margine conjecturam suam ascripserit interpres, Ἴσως λέων θεοῦ, « Forte leo Dei. » Hieronymus epistola 27 : « Væ tibi, civitas Ariel, id est, *leo Dei*, et quondam fortissima, quam expugnavit David. » Meminit hujus civitatis idem propheta Isaias, c. xxix, 2 : *Circumvallabo Ariel* ; sed ibi lego Hebraice אריאל *Ariel*, hic vero tantum est אריה, quæ vox *leonem* sonat, unde Hieronymus vertit, *his qui fugerint de Moab leonem.*

Col. 644 C 7. *Genuerint.* Γεγενῆσθαι dixit, non γεγεννῆσθαι, sed emenda διὰ τὸ γεγεν. ex Procopio, cujus interpres edidit, « quando sua ipsi nequitia serpentum naturam et virus assumpserunt. »

Col. 631 A 9. *Iniquitatem.* Male antea, « persuadet antistes hæresum, ut excelso iniqua loquantur. » Locus est psalmo lxxii, 8, ubi Vaticana editio e Græco LXX, ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ἐλάλησαν, *iniquitatem in altum locuti sunt.* Sequebatur εἰς ζητήσεις συγκαταβαίνοιεν. Tilmann. : « Si quando eo se demiserint, ut assentiantur propositæ quæstioni. » At συγκαταβαίνειν non est « assentiri, » sed « eo se demittere. »

Col. 654 A 4. *Nequaquam, Ob hoc.* Non bene expressit emendationem nostram typographus : rescribendum igitur, *nequaquam confundentur. Ob hoc dictum est, Campi Esebon.* Delevimus enim illa interpretis, « nequaquam attingent centrum sive punctum. » Vitiosam enim lectionem codicis F. exprimunt ista, λόγοις οὐ κέντρῳ ποιήσονται. Διὰ τοῦτο τὰ πεδία. Corrigendum fuit ex ipso textu prout et scriptum exhibent H. et I, οὐκ ἐντραπήσονται : dictum enim est a propheta, καὶ οὐκ ἐντραπήσῃ, *et non confunderis.* Apud Cyrillum legitur etiam et apud prophetam, καὶ οὐκ ἐντραπήσονται τὰ πεδία Ἐσεβών. *Et non reverebuntur campos Esebon.* Unde fortasse non minus apte verti posset, καὶ οὐκ ἐντραπήσῃ, *et non revereberis*, et in Commentario Basilii, Οὐκ ἐντραπήσονται, *nequaquam revere-buntur*, aut *erubescent.*

Col. 655 D 4. *Subauditur.* Tilmannus ediderat, *A communi quidem de utraque gente dicitur, quia lugebunt, seque plangent.* Hoc est de Esebon et de Sabama, sed illa phrasis Græca ἀπὸ κοινοῦ nihil aliud sonat, quam verbum πενθήσει subaudiendum, quod commune sit, et jungendum cum illis verbis τὰ πεδία Ἐσεβών, et cum istis ἄμπελος Σεβαμά. Nam in Vaticana editione, et apud Procopium in textu ista sic interpunguntur : Οὐκ ἐντραπήσῃ τὰ πεδία Ἐσεβών· πενθήσει ἄμπελος Σεβαμά· *Et non revereberis campos Esebon : vinea Sabama lugebit.* In aliis libris, ut hic apud Basilium, legitur Καὶ οὐκ ἐντραπήσῃ . Τὰ πεδία Ἐσεβὼν πενθήσει, ἄμπελος Σεβαμά. Sic apud Olympiodorum, *in* III *Ecclesiastæ* vers. 16 : Εἰ δὲ κατὰ κοινοῦ ἐκληφθῇ τὸ ὑπὸ τὸν ἥλιον· « Quod si ad utrumque referas illud, *sub sole* : » et apud S. Joan. Chrysostomum, *in psalmum* cxxvii, v. 6 : Καὶ ἴδε τοὺς υἱοὺς τῶν υἱῶν σου, εἰρήνην ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ, κατὰ κοινοῦ ἡ εὐχή, sed emendandum est ex Catena Regia *in Psalmos* ms., κατὰ κοινοῦ τὸ ἴδε. Τοῦτο γὰρ μάλιστα ποθοῦσιν. « *Pacem super Israel.* Subaudi, Vide. Hoc enim maxime desiderant. » Librarius, quod hanc locutionem non caperet, pro τὸ ἴδε substituerat, ἡ εὐχή, unde interpres verterat, « Hæc est oratio de communi. »

Col. 659 C 4. *Ex Spiritu.* Non, *ex Patre*, ut scripserat interpres, quod mendose esset in F. ἐκ τοῦ προς, pro πνς. πνεύματος.

Col. 660 C 9. *Qui ad evitandas.* Συμπεριφέρεσθαι hic ut apud Epictetum idem videtur sonare, quod συναναστρέφεσθαι, « una cum gentibus versari : » nisi malis ita sumi, ut lib. II Machabæorum cap. ix : συμπεριενεχθήσεσθαι ὑμῖν, *voluntatibus vestris facilem se præbiturum atque assentientem.* Procopius dixit p. 240 : συγκαθιεὶς ἑαυτὸν δόγμασιν ἐθνικοῖς· « Ethnicorum dogmata amplectendo. » Tilmannus scripserat, « quos nullæ gentes, nullum tentationis genus persequitur, hi circumferuntur. »

Col. 662 A 11. *Ascensiones.* Addiderat interpres, « disposuit, » et annotarat in margine, « Defit in exemplari διέθετο. » Sed cum in H. et I. deesset illud verbum, a Basilio omissum existimavimus, subaudiente εἰσί, « ascensiones sunt : » aliquin immutavit nonnihil verba Davidis psalm. lxxxii, 6 : ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ διέθετο. Scholiastes tamen Græcus admonet quosdam punctum figere post αὐτοῦ, ac verbum διέθετο sequentibus jungere, atque ita quoque Theodoretum interpungere Flaminius Nobilius annotavit.

Col. 666 A 2. *Et erit ut revereantur.* Emendandum est, « Et erit ut tu reverearis, *vel* ut tu erubescas. » In editione Vaticana vertitur, *Et erit in confusionem tuam.* Procopii interpres, *et erit ut confundaris* : sed quia Basilius addit αὐτούς, in locis qui sequuntur, aptius verbo « revereri, » vel « erubescere » uteris. *Et erit ut tu reverearis ipsos*, hoc est, eveniet, ut illi tibi pudorem incutiant, vel imponant. Postremo pag. 617, *Quanto majorem famæ celebritatem*, substituimus in locum illorum interpretis verborum : Quanto enim existimabat superesse sibi luculentiores divitias, tanto merebatur, ut non revelatis arcanis : » ὑπόληψις enim famam, non opes significat, et ἀποκαλύπτεσθαι revelare, non obtegere, ut Lucæ x, 21 : Καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· *Et revelasti ea parvulis* : et I Cor. xiv, 25 : Τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας φανερὰ γίνεται· *Occulta cordis manifesta fiunt.*

FEDERICI MORELLI,

PROFESSORUM REGIORUM DECANI,

NOTÆ ET ANIMADVERSIONES.

Quod Ulysses Homericus de Diomede fido et indivulso comite deprædicat, merito de Basilio Magno usurpaverim κατὰ παρῳδίαν.

Πῶς ἂν δὴ Βασιλείου ἐγὼ θείοιο λαθοίμην,
Οὗ περὶ μὲν πρόφρων κραδίη, καὶ θυμὸς ἀγήνωρ
Ἐν πάντεσσι πόνοισι· φιλεῖ δέ ἑ Χριστὸς Ἰησοῦς ;

Qui magni possem Basilii esse immemor unquam,
Cujus cor alacre et sublimia pectora in omni
Magno opere : unde adamat doctorem hunc Christus Iesus ?

Equidem ab hinc annis XL scriptis ejus gravissimis libens incumbere cœpi : nec pœnitendum suscepi laborem, partim in emendando cod. Germanico, qua ab interpunctione et fœdis mendis typogr. laborabat, partim cum mss. conferendo ; partim conjecturis non infelicibus medicas adhibendo manus, ac nævos tollere et nodos solvere tentando. Etiam nunc ætate provecta idem stadium ultro sum remensus in hac nova et exaggerata editionis Græco-Latinæ molitione, dum rotam typographicam currentem animose prosequor.

AD I HOMILIAM IN HEXAEMERON

Col. 8 B 15. Leg. ὅτι καλή. Interpres noster ita verterat ac si legisset, ὡς καλὴ ἡ τάξις, quasi κατ' ἐπιφώνημα, ut psalm. VIII : Ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου. Plato in *Tim.* : Ὁ θεὸς πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν εἰς τάξιν ἦγαγεν ἐξ ἀταξίας.

AD II HOMILIAM IN HEXAEMERON

Col. 37 B 13. Καὶ διενεκῆ τ. κ. Apud Lucret. l. II eadem hypothesis proponitur in atomis :

Multa minuta modis multis per mane videbis
Corpora misceri radiorum lumine in ipso,
Et velut æterno certamine prælia pugnasque
Edere turmatim certantia, nec dare pausam
Conciliis et dissidiis exercita crebris.

En ἄπαυστος πόλεμος καὶ διηνεκὴς ἡ φθορὰ, κρατούντων ἐν μέρει καὶ κρατουμένων. Homer. ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων.

Col. 40 A 3. Ἀεὶ γὰρ τῶν γιν. Epicteti Ἐγχειριδίου princeps divisio, τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν.

Col. 43 B 6. Συνέθαλπε καὶ ἐξ. τ. τ. ὁ. φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπωαζούσης ὄρν. Plenior versio, *Ad similit. avis, incubantibus ovis*, v. Adrianus in Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς θείας Γραφάς, hujusmodi Hebraici characteris ἰδίωμα ἐπὶ τῆς διανοίας, nuncupat ἀπὸ κινήσεως σωματικῶν, vel ἀπὸ τόπων, vel ἀπὸ στολισμῶν. Ausonius scite æmulatus est in *Ephemeride*.

. . . . *mistumque duobus*
Qui super æthereas volitabat Spiritus undas.

Enimvero רחף vox Hebr. a Mose I, 2, Gen. usurpata vim habet τοῦ ἐπιφέρεσθαι, συνθάλπειν, ἐπωάζειν, agitandi fovendique instar alitis incubantis supra nidum suum. Ast o ubi nunc gentium Syriaca illa Pentateuchi μετάφρασις, cujus hic præco est Syrus Basilianus!

Col. 44 C 2. Γενηθήτω φῶς. Insigne ac luculentum testimonium magnificentiæ hujus orationis Mosaicæ a Dionysio Longino scriptore Attico antiquo exhibetur in aureolo lib. Περὶ ὕψους, his verbis : Ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θείου δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ, ὁ θεὸς, φησί. Τι ; Γενέσθω φῶς. Καὶ ἐγένετο.

AD IV HOMILIAM IN HEXAEMERON

Col. 77 C 10. Εἰσί τινες πόλεις π. Quam vera sit hæc assertio, docet Basilii nostri amicus et familiaris Libanius in Monodia super Nicomedia, et in Orat. πρὸς τοὺς νέους περὶ τοῦ λόγου, quæ hoc anno a me Græce et Lat. sunt editæ ; et B. Augustinus *Enarrat. in psal.* CIII, ubi scribit, « Videtis quid faciat civitas, ubi abundant spectacula ? » Itemque S. Hilarius *in psal.* CXVIII, octon. He, *De culis : Qui in theatralibus ludis captivi incubant, qui circensium certaminibus serviunt.*

Col. 80 A 13. Ὄναρ ὑπὲρ τῶν ἵππων μαχ. Ex Aristophane ἐν Νεφέλαις. Streps.

Ὁ δὲ κόμην ἔχων
Ἱππάζεταί τε καὶ ξυνωρικεύεται,
Ὀνειροπολεῖ θ' ἵππους.

Col. 81 D. 5. Πρὸς τὴν ῥυτὴν ἀφορῶν τ. Hic eximiæ vir eruditionis et facundiæ Joach. Perionius, notione τοῦ ἀφορῶν non percepta, docuit absurda interpretatione, « quam humana parum natura videat interdum, » ut monet Flaccus, qui sententiam hanc Basilianam admodum illustrat his versib. Ep. ad Lollium 1 :

Rusticus exspectat dum defluat amnis, at ille
Labitur et labetur in omne volubilis ævum·

Quis aptius et elegantius τὴν ῥυτὴν τῶν ὑδάτων μοῖραν exprimat ?

Col. 89 A 9. Ὠβέλισται· ὁ δὲ ὀβελός. *Allitum transverso calamo signum* ab Horat. dicitur ad Pis. Ausonius, Epigr. ad Pacatum, *Obelos spuriorum*

igmata vatum vocat. Mirum est tam insignem Basilii nostri animadversionem latuisse eruditiss. ac diligentissimos quosdam viros φιλιερογράφους.

AD V HOMILIAM IN HEXAEMERON.

Col. 103 C 4. Idem notatur a Jo. Chrysost. in Panegyri in S. Thomam.

Ibid. C 4. Ἵν' ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὰς παρ' ἑαυτῶν βλάβας τοῖς ἀκεραιοτέροις ἐμβάλωσιν. Hoc idem Basil., tom. II, epist. 410, appellat καταπαίζειν τῶν ἀκεραιοτέρων, eludere minime malos.

Col. 105 B 8. Corr. ῥοδωνιαὶ κ. Virgil. « rosaria. » Et apud Rei rust. script., ut hic, « roseta, myrthi, laurus. »

Col. 108 A 3. Ὁ ὑποκείμενος τῷ φύλλῳ κόκκος, ὃν μίσχον τινὲς τ. Hinc Hesychium sic emenda : Μίσχος· οὕτω λέγουσιν, ᾧ συνήρτηται πρὸς τὸ φυτὸν καὶ ὁ καρπὸς καὶ τὸ φύλλον. Μίσχος ὁ παρὰ τῷ φύλλῳ κόκκος. « Mischum indigetant granum folio adhærens; id videlicet quo fructus et folium connexa sunt plantæ. » Nonne hæc cum Basilianis amice conjurant?

Ibid. A 14. Οἶνον γεννῶσα εὐφ. XI Jud. in parabola Joathan. εἶπεν ἄμπελος, ἀφεῖσα τὸν οἶνόν μου, τὴν εὐφροσύνην τῶν ἀνθρώπων. Fremat Anacharsis licet, οἶνον εἶναι ὕδωρ σαπὲν ὑπὸ φλοιοῦ. « Aquam sub cortice putrem. »

Col. 109 D 3. Ἐρέψιμα. Hesychius exponit στεγάσιμα, « ad tect. opus tigilla, tignave. » Ibid. d. 9. Τὰ μὲν μονόλοπα αὐ. Idem Hesychius μονόλωπα, μονόδερμα, μονοχίτωνα, explicat. Λοπός eidem æquipollet λεπισμῷ. Itaque scribendum potius μονόλοπα, de plantis unica membrana tunicave cinctis Fabius, in *Declam.* XIII *Paup.*, floribus etiam tunicas tribuit. Λῶπος tamen amictus quivis dicitur, pallium proprie : unde λωποδύται nuncupati.

Col. 112 A 15. Σπέρματα τῶν ἀῤῥ.-τοὺς λεγ. ψῆνας. Hesych. id ita firmat, ut hinc deprompsisse videatur : ψῆνας τὰ σπέρματα τῶν ἀῤῥένων φοινίκων. Mox ἀνορθοῦσθαι πάλ. Libanius in *Encomio palmæ*, p. 3 Gr. edit. nostræ : Ὁ φοινιξ ὑψοῦ πρόεισι, καὶ γῆς ἀνέχει τὰ μάλιστα· καὶ παρ' αὐτὸν, ὡς εἰπεῖν, ἴέναι σπεύδει τὸν οὐρανόν· « Palma in altum se erigit, humoque extollit admodum : et ad ipsum, ut ita dicam, cœlum pergere contendit. » Addit idem solam palmam surculum in capite conservare, μόνος κατ' εὐθὺ προϊὼν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς διασώζειν τὴν κεφαλήν· ex Theophr. lib. IV *Hist.*, c. 23, ubi tamen ἐγκέφαλος legitur, non κεφαλή. Philo, I *De vita Mos.*, καρδίαν, cor, nominat : Φοίνιξ τὴν ζωτικὴν ἔχει δύναμιν, οὐκ ἐν ῥίζαις, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα φυτὰ, ἀλλὰ ἀνώφυτον, καρδίας τρόπον, ἐν τῷ μεσαιτάτῳ τῶν ἀκρεμόνων ἱδρυμένην. Paulo post de ficub. οἱ δὲ τοὺς ὀλύνθους ἐκδήσαντες, τ. Effectum hujus artificii ad causam etiam naturalem refert Hesychius in ψηνίζων. Ἔστιν ὁ ψὴν εἶδος ζώου ὅμοιον κώνωπι, ὃ εἰσδύεται εἰς τοὺς ὀλύνθους τῶν σύκων, καὶ ἀπαλύνει αὐτούς. « Insecti species similis culici penetrat in grossos ficuum, itaque ad maturitatem ducit: » hoc insectum Græci ψῆνα vocant : hoc etiamnum in agro Constantinop. ad usum adhiberi, αὐτόπται ἀξιόπιστοι mihi retulerunt.

Col. 113 A 10. Τὴν ἐντεριώνην. Hesychio, ἐντεριώνη, τὸ ἐντὸς τοῦ ἄγρίου σικύου, ἢ τὰ ἔνδον. Ἤτοι τὸ μέσον τοῦ ξύλου καρδία· οἱ δὲ μυελός. De meditullio corde, medullaque fructus et ligni, usurpatur.

Ibid. C 8. Leg. ἐν ἀψινθίῳ ἢ σκ. Festive ἀπίνθιον apud comicos Gr., quod bibentes illud fastidiant, ob insignem amaritiem, quam hic ἐσχάτην πικρότητα dixit, unde βαθύπικρον nuncupatur; quod scammoniæ quoque congruit : de qua Diosc. l. IV, cap. 261. Cic. I *De div.*, Et Georg. Pisides, *Cosmurgiæ* vers. 929, ἀσκαμμωνίαν vocat :

> Τράγοι καὶ τὴν ἄπεπτον ἀσκαμμωνίαν
> Δειπνοῦντες, ἐκπτύουσι τὴν ἀπεψίαν.

Quod interpretatus olim sum,

> *Hædi usque difficilem cum edunt scammoniam,*
> *Cibo hoc dolores cruditatis leniunt.*

Ibid. 11. Ἐν ταῖς Τερεβίνθοις. Ex Theoph. III *De h. p. Lat.* scrib. in *Terebinthis.* Diosc., I. I, τέρμινθον usurpat. Et Hesych. Τερέμινθος, φυτὸν ἐμφερὲς τῷ λίνῳ, ἐξ οὗ πλέκουσιν Ἀθηναῖοι παρορμίας. « Stirps est assimilis lino ; unde Athenienses nectebant monilium appendices. » Sic enim autumo παρορμίας hic accipi, tametsi dictio rara et suspecta sit. A Nicandro τρίμιθος etiam vocatur.

Col. 115 C 5. Quod ad locum Jeremiæ attinet, cap. XVII, v. 6, non μυρίκη in vers. LXX Interp., sed ἀγριομυρίκη legitur, ἔσται ὡς ἡ ἀγριομυρίκη ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ. De junipero Hebraicæ linguæ peritiores accipiunt תו ערער qua dictione rex Psalmographus usus est psal. CI, vel ut Hebr. numerant CII, ubi contrario sensu humiles myricas appellat ταπεινοὺς καὶ ἀκεραίους, quorum preces Deus exaudire solet, quomodo olim versum 57 Statii exposuimus e *Sylvia in Epulum Domitiani* :

> *Namque animas (superi) sæpe exaudire minores*
> *Dicuntur....*

Quid igitur in causa est cur auctor noster accuratiss. in Scripturis sacris Jeremiæ quidem auctoritatem adhibuerit, Davidici vero hymni non meminerit? Quia nimirum LXX interpr. Græcos duces sequebatur, hiiautem in Jeremia vim vocabuli Hebræi expresserant; in Davide vero non item, cum loco μυρικῶν, substituerint τὸ ταπεινῶν. Cæterum quod B. Basilius hic proposuit, τὴν μυρίκην τοῖς φιλύδροις συναριθμεῖσθαι, firmatur, in ms. meo cod. τῷ πάνυ παλαιῶν λέξεων, hujusmodi descriptione, Μυρίκη, βοτάνη ἄχρηστος, κυπαρισσοειδὴς, περιπεφυκυῖα ἐν ποταμοῖς· « Myrice, planta vilis, cupressi specie, innascitur propter flumina. »

AD VI HOMILIAM IN HEXAEMERON.

Col. 117 B. Ἀκροατὴν προσῆκεν οἴκοθεν ἔχοιν

ἥκ. Plutarch. in dissertat. Περὶ τοῦ ἀκούειν, in eamdem sententiam scribit, οἳ τοῦ μὲν λέγοντος οἴονταί τι ἔργον εἶναι, τοῦ δὲ ἀκούοντος οὐδέν· ἄλλ' ἐκεῖνον μὲν ἀξιοῦσιν ἥκειν πεφροντικότα καὶ παρεσκευασμένον, αὐτοὶ δὲ ἄσκεπτοι καὶ ἀφρόντιδες τῶν καθηκόντων ἐμβαλόντες καθέζονται, καθάπερ ἀτεχνῶς ἐπὶ δεῖπνον ἥκοντες εὖ παθεῖν, πονουμένων ἑτέρων.

Col. 117 C 4. Τίς ὁ τοῖς ἄνθεσί τ. διαποικίλας. Allusum ad versum Homer. *Iliad.* Σ,

Ἐν δὲ τὰ τείρεα πάντα, τάτ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται.]

Hinc est quod Columella in *Horto*, I. x, « terrestria sidera flores » vocavit.

Col. 121 A 3. Οὐ γὰρ τορευταὶ λ. Germana lect. τορνευταί, quam secutus est interpres. Hesych. τορνευταί. γλύπται. Τορνεύειν, γλύφειν. Arabes ab hac voce cælaturam cusionemque nummorum nominant *toreba*.

Col. 124 A 5. Ὅταν μάλιστα μηνοειδὴς τ. Hoc est κάλλὰς νουμηνίας apud Philonem Jud., *De Septen. festor.*, p. 34 edit. et versionis nostræ. Virg., *Æn.* VI, μηνοειδῆ vel σεληνοειδῆ designavit

...qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat per nubila lunam.

Macrob., I *in Somn. Scip.*, primam lunæ φάσιν permutationemve exponit, « cum nascitur. » Legitur et μηνοειδῶς adverb· δίκην σελήνης, in ms. λεξίκῳ.

Col. 128 A 7. Προσηρτῆσθαι. Eodem verbi tempore observato, maluissem interpretari, « vitam nostram a cæl. corp. motionum appensam esse. » ut Aristot. graviter de Deo disserens, I. XII *Sapientiæ*, ait : Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἐκείνης ἤρτηται τὰ πάντα. « Ab illo principio appensa sunt omnia. »

Pag. 56 A 9. Οἷς τὸ ἀντιλέγειν ἄλ. Ex Eveni vet. poetæ epigram. :

Πολλοῖς ἀντιλέγειν μὲν ἔθος περὶ παντὸς ὁμοῖον,
Ὀρθῶς δ' ἀντιλέγειν, οὐκέτι τοῦτ' ἐν ἔθει.

Col. 132. B 12. Ἐκείνων συγχρήσασθαι ῥήμ. De hisco verbis superioribus accipe, ἐν τῷ κακοδαιμονήματι κείμενον, quæ castrensia fuisse ἀστρονομικῶν constat ἐκ τῆς δωδεκατόπου, seu octo toporum cum quatuor cardinibus diagrammate, ubi XII domus ponitur dicta κακοδαίμων, ἀναφορά· in qua vitia et ægritudines Firmicus collocat.et Manil.,I.II.

Col. 133 B. Τὸ βασιλικὸν τῶν ἀστέρων σχῆμα. Intelligit τὴν τῶν ζωδίων οἰκείωσιν κατὰ σχηματισμόν. Vulgo « aspectum » dicunt. Censorinus « conspectum. » Græci neotorici βλέψεις. « Consensum et fœdus » signorum Manilius indigitat, eod. lib. Mox per γένεσιν genituram, et τὴν ἀποκύησιν potius innuit, quam σπορὰν ἢ σπόριμον ζώδιον.

Col. 137. B. Ἡῶς οὔ ἔχει τὴν ἑξ. Plato in *Tim.* : Νὺξ ἡμέρα τε γέγονεν οὕτω, καὶ διὰ ταῦτα ἡ τῆς μιᾶς καὶ φρονιμωτάτης κυκλήσεως περίοδος. Tallius *De univ.* : « Nox et dies ad hunc modum, et ob A has causas unum circuitum solis effecit sapientiss. atque optimum. » Philo, initio primi Περὶ μοναρχίας, his verbis illustrat hanc disputationem : Ἰδόντες ἡλίου μὲν προόδοις καὶ ἀναχωρήσεσι τὰς ἐτησίους ὥρας συνισταμένας, ἐν αἷς καὶ ζώων καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν γενέσεις ὡρισμένων χρόνων περιόδοις τελεσφοροῦνται· σελήνην δ' ὑπηρέτην καὶ διάδοχον ἡλίου, νύκτωρ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ προστασίαν ἀνειληφυῖαν, ὧν μεθ' ἡμέραν ἥλιον, καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας, κατὰ τὴν πρὸς τὰ ἐπίγεια συμπάθειαν, μυρία τῶν ἐπὶ διαμονῇ τοῦ παρόντος ἐνεργοῦντάς τε καὶ ὁρῶντας, πλάνον ἐπλανήθησαν ἀνήνυτον, μόνους εἶναι τούτους θεοὺς ὑποτοπήσαντες.

Ibid. B 9. Σελήνη μέν ἐπ. Annus hic non tam lunaris quam annus dierum ab Hebræis dicebatur, quod ejus dies explorati essent 365; menses nulli B rati essent : sed ad eos dies tanquam ad amussim menses lunares dirigerentur. Mox meminit ἐμβολίμου μηνός, qui mensis intercalaris ἐμβολιμαῖος etiam dicitur : ἐκβόλιμος autem expunctitius. Porro ἀκριβὴς τῶν ὡρῶν συνδρομή, ad accuratam anni descriptionem in quadrantes refertur, Tecuphas Hebræi nuncupant. Describitur item ὥρα in cod. meo ms. τοῦ πάνυ παλ. λεξ. hoc modo, καρπῶν διαφόρων συνδρομή. Jam vero hic ἡλιακὸς ἐνιαυτὸς brevius a Platone in *Tim.* ὁπόταν ἥλιος τὸν ἑαυτοῦ περιέλθοι κύκλον. Annus. « ubi sol suum totum confecit et peragravit orbem. »

Col. 141 B 5. Μικρὰ οὖν ἡ ὄψις ἡμῶν. Hic ὄψις non tam ἀντὶ τῆς ὁρατικῆς δυνάμεως, pro vi perspicaci, usurpatur, quam ἀντὶ τῆς κόρης, pro acie, seu pupilla, C ut apud Aristot. Ὅπερ ἐστὶν ὄψις ἐν ὀφθαλμῷ, τοῦτο νοῦς ἐν ψυχῇ, *quod acies est in oculo, hoc mens est in animo.* Idem in *Meteoris*, de eo qui pupillæ vitio laborabat : Ὄψις οὔνως ἀσθενὴς ἦν καὶ λεπτὴ πάμπαν ὑπὸ τῆς ἀῤῥωστίας, ὥστε ἔσοπτρον ἐγένετο καὶ ὁ πλησίον ἀήρ.

Ibid. B 13. Εἰ μὴ μυρμήκων. Clarius hæc verterentur, « Annon formicarum, » etc. Seneca in præfatione *Quæst. nat.* eodem argumento scribit, « libebit dicere, *in nigrum campis agmen.* Fornicarum iste discursus est in angusto laborantium. »

Ibid. C 6. Ἐνδαπανηθεῖσα τῷ ἀέρι ἡ ὄψις ἐξ. Hoc ab Euclide demonstratur Ὀπτικῶν theoremate 3 : Ἕκαστον τῶν ὁρωμένων ἔχει τι μῆκος ἀποστήματος, οὗ γενόμενον, οὐκέτι ὁρᾶται· « Unumquodque D eorum quæ cernuntur certum intervalli spatium habet, in quo cum fuerit, non amplius videtur. »

Col. 141 B. Τοσαύτην δὲ οὖσαν τὴν γῆν π. Virgil. IV *Æneid.* :

Sol qui terrarum flammis opera omnia lustrat.

ex principe *Ode* Pind. *Olympionic.* :

μηκέθ' ἁλίου σκόπει
Ἄλλο θαλπνότερον ἐν ἁμέρᾳ φαεινὸν ἄστρον.

Tullius IV *De rep.*

Col. 144 A 11. Ὑπὸ σελήνην, ὑγρότ. Casssius ἰατροσοφιστής, *Question. medic.* probl. XXV : Διὰ τί οἱ μὲν ἐγρηγορότες ἐν τῷ φωτὶ τῆς σελήνης, κἂν ἐπὶ πολὺ τύχωσιν ἐν τούτῳ διατρίβοντες, οὐδὲν ὅλως

βλάπτονται ὑπὲρ τούτου· οἱ δὲ κεθεύδοντες ἐπὶ τούτων, σφηνοῦνται τὰς κεφαλάς· « Cur vigilantes in lunæ lumine,tametsi perdiu in eo versentur,nequaquam ab illo læduntur : qui vero dormiunt in lunæ radiis, capitis gravedinem comparant. »

Col.144 B 11.Hic interpres ἀμπώτιδος voce etiam πλημμύραν comprehendi existimavit, reciprocatos motus affluxus et refluxus. Poeta Georgicus,

. . . qua vi maria alta tumescant,
Obicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant.

AD HOMIL. VII

Col. 148 A 13. Οὐρανὸς τῶν ἀστέρων τὰ ἄνθη. Eadem figurata verba notavimus insuper. hom. VI. Interpres addidit Græc.epitheton non φορτικόν,cum *flores roseos* dixit, ut Ἠώς ab Homero ῥοδοδάκτυλος canitur.

Ibid. C 3. Scrib. τῶν ἑρπυστικῶν ἐ. Homerus τὸ ἕρπειν tribuit animalibus terrestribus :

οὐδὲν.... ὀϊζυρώτερον ἀνδρὸς
Πάντων ὅσσα τε γαῖαν ἐπιῤῥέπει ἠδὲ καὶ ἕρπει.

Col. 149 A 11. Ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ ταῖς κοτύλαις πειρᾶσθαι τὸ ὕδωρ τ. Proverbiale περὶ ἀδυνάτων. Ut apud Pindarum in clausula odæ 2 Olympionic. :

ἐπεὶ ψάμμος ἀριθμὸν περιπέφευγεν.

Col. 149 C. Δίαιτα κεχωρ. Theophrastus Περὶ ἰχθύων, ubi δίαιταν etiam διαγωγήν vocat. Plutarchus in tractatu *De solertia animal.*, Ὁ τῶν ἐναλίων βίος, ἰδιός ἐστι καὶ αὐθιγενής. Ex iis vero quæ mox sequuntur, Διὰ τοῦτο οὐδὲ τιθασσεύεσθαί τι τῶν νηκτῶν καταδέχεται, colligere est ad manus Basilii nostri non pervenisse libellum citatum Plutarchi,in quo sacrarum et cicuratarum anguillarum in fonte Arethusæ, et aliorum piscium alibi gentium mansuefactorum historiam didicisset, et murenæ illius quam Crassus mortuam luxisse dicitur. Et qui latere πάνσοφον doctorem potuit, quod celeberrimum fuit in piscinis Cæsaris Domitiani,quæ erant Baiis, pisces nimirum vocatos ad nomen venisse ? Atque hoc argumento Plinius,lib. x, cap. 70,probat pisces habere auditum, sed præcipue mugilem, salpam, chromim,lupum.De eorumdem mansuetudine,idem lib, XXXII, cap. 2. Ac lupus quidem marinus ævo nostro in Caroli Noni regis Christianiss. piscina juxta Regiam Luparæ nutritus, ad vocem, Lupule, lupule, clamantium, et ad manus panis frustula projicientium (e quorum numero adolescens fui) accurrebat. De Baiani illius lacus mansuetis et Cæsare dedicatis piscibus audi festivum, morale, historicum Martialis epigr. 30, lib. IV :

Baiano procul a lacu, monemus,
Piscator, fuge, ne nocens recedas.
Sacris piscibus hæ natantur undæ,
Qui norunt dominum, manumque lambunt
Illam qua nihil est in orbe majus,
Quid, quod nomen habent, ut ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus.
Hoc quondam Libys impius profundo
Dum prædam calamo tremente ducit,
Raptis luminibus repente cærus
Captum non potuit videre piscem :
Et nunc sacrilegos perosus hamos
Baianos sedet ad lacus rogator.
At tu, dum potes, innocens recede,
Jactis simplicibus cibis in undas,
Et pisces venerare dedicatos.

Idem, lib. x, epigramm, 30, de murena.mugile et mullis. Adisis Athenæum,lib. VIII Δειπν., Lucianum l. *De dea Syria.* Quidni vero Basilius regius vere doctoreamdem planein assertionibus physicis rationem habuerit, quam Theophrastus in rebus civilibus? cum « jura constitui oportere dixit, in his quæ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidunt : » laudante Pomponio J. C., l. III *D., De legibus,* et Paulo l VI *D.*, eodem : Τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται. Quo sensu Celsus interpres fidus Theophrasti ait l. IV *D.*, eod. : « Ex his quæ forte uno aliquo casu accidere possunt jura non constituuntur, » proinde nec assertiones.

Col. 153 C. Τοῖς οἰκείοις ἀρκοῦ· πενία μετὰ αὐταρκείας ἁλ. Alphæus Mytil. *in Phal. epigram.* :

Αὐτάρκους ἔραμαι βίου, Σαβῖνε,
Καὶ γὰρ μηδὲν ἄγαν, ἄγαν με τέρπει.

Mart. æmulatur lib. IV *Epigram.* :

Nunquam divitias Deum rogavi,
Contentus modico, meoque lætus.

Ibid. D 1. Ἐν τῷ προσχήματι τῆς εὐλαβείας. Demosthen. πρὸς Λεπτίνην eadem fere mente : Χρὴ, ὡς ἔμοιγε δοκεῖ, πάντα ὅσα τις πράττει τοὺς θεοὺς ἐπιφημίζων. τοιαῦτα φαίνεσθαι, οἷα μηδ' ἂν ἐπ' ἀνθρώπου πραχθέντα πονηρὰ φανείη. Mox λύκους ἅρπαγας ἐν,Matth. VII, 15 : Ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες. B. Joan. Chrysostom.,1 orat. *in Gen.* : Ὁ λύκος εἰκὼν τοῦ ἁρπακτικοῦ.

Ibid. D 5. Φεῦγε τὸ παντοδαπὸν κ. Calles aure quam concinna et εὔρυθμος sit oratio, ut ex hemistichio facile sit pentametrum absolvere si ascripseris, πολλαπλόον τε τρόπου. Proteus animo,

Omnia transformans sese in miracula rerum :
VIRGIL., IV *Georg.*

Ibid D 7. Ὁ ὄφις ποικίλος. Idem Joan. Chrysostom., ibid. ὁ ὄφις εἰκὼν τοῦ σκολιοῦ καὶ τοῦ πονηροτάτου τὸν τρόπον. Georgius Pis., vers. 758, de astu Satanæ :

Ὄφεις δὲ πικροὺς ἐκτελεῖ τοὺς βασκάνους,
Τὸν ἰὸν ἐνθεὶς τῇ κακῇ περιπλάσει.
Hic luridos ex lividis angues parit,
Fundens venenum fictione pessima.

Col. 156 B 10. Οἵδε τὰ κήτη. Ab his cetis orcisve Theognis μεγακήτεα πόντον canit μετωνυμικῶς. In versione Lat. legendum, *Norunt plane Cete.* De his idem Georg. Pisid., vers. 969 *Opif. mundi* :

Τίς καὶ τὰ κήτη, τῆς θαλάσσης τοὺς λόφους,
Ἐν τοῖς ἐρήμοις τῆς ἀβύσσου συλλέγῃ ;
Cete quis hæc portenta maris, alta ut juga,
In vastitate immeasi abyssi continet ?

Ibid. C 11. Corrige τῆς κυήσεως κατ. Genes. XXX, ex LXX Interpr. vers., τὸ ἐγκισσᾶν denotat καιρὸν τῆς κυήσεως. Hic ἐνεκίσσων τὰ πρόβατα εἰς τὰς ῥάβδους.

Col. 157 B 14. Legendum : ὀπτία προκειμένη τῶν ἀν, ταῖς βίαις, ὀλίγας ἀκτὰς καὶ ὁποδρόμους

ἔχουσα. Interpres ὑπόδρομοι hic scite « tractus et superfugia » exposuit; nec inscite Strigelius vertit « recessus, in quibus tutum sit latere.» Sunt enim ὑπόδρομοι hic quasi longa quædam, et tecta clausaque undequaque ambulacra; seu stadia opaca, sub quibus degunt natantve pisces. Plinius junior, lib. v, epist. 6, hypodromi vocem proprie usurpat, de nativa porticu in horto Tuscanicæ villæ, cujusmodi natura vel arte fieri solet, conséitis inter se reflexisque arborum ramis : atque hoc vocabulum Sidonium ex hoc e Plinii castigati scrinio deprompsisse, et in epist. 11, lib. XI, transtulisse acute animadvertit vir clariss. et eruditiss. Jacobus Sirmondus societatis Jesu theologus in perdoctis ad illum scriptorem notis.Cæterum paulo post ex præscripto legis prosopopœiæ legendum, ἐπὶ τὰ προσήλια τῶν χωρίων ἐπειγόμεθα, et mox, κόλποις ἐγκαθορμιζόμεθα.

Ibid. D 8. Ἀργία κακουργίας ἀρχή Hesiodus.

Οὔτοι ἔργον ὄνειδος, ἀεργείη δέ γ' ὄνειδος.

Non opus est probrum, sed deses inertia probrum est. Ætiologia est apud Phocylidem,

Πᾶς γὰρ ἀεργὸς ἀνὴρ ζώει κλοπίμων ἀπὸ χειρῶν.

Segnis furtivo victum sibi comparat astu.

Col. 160 A 5. Ὁ θαλάσσιος ἐχῖνος, τ. De hoc Oppianus, II, Ἁλιευτ.

... νώτοισι δ' ἀνοχλίζουσιν ἕκαστος,
Δᾶϊν, ὅσον βαρύθοντα περὶ σφετέρῃσιν ἀκάν-[θαις
Ῥηϊδίως φορέοιεν....

Georg. Pisides, vers. 1133 *Cosmurgiæ*, ex Lat. nostra versione,

Ecquisnam echinis pelagicis Nereus dedit
In fece præscias futuri pupulas,
Uti ante turbinem procellæ agili fuga
Rapiant lapillos, pondere ut stent firmius?

Ibid. A 9. Sic interpungendum : ἔπ' ἀγκύρας βεβαίας, σα. Hæc et sequentia Lucretianum illud firmant,

Duntaxat rerum magnarum parva potest res
Exemplare dare, et vestigia notitiai.

Ibid. B 3. Παρὰ Θ. Πάντα σκοπεύει ὁ ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Hoc præcinerat Hesiodus hoc aureo versu,

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς, καὶ πάντα νοήσας.

Col. 161 C 3. Ἰχθύδιον ἡ ἐχενηΐς οὐ. De remora vel remeligine, ut ab Afrania et Plauto nominatur, idem Georg. Pis., *Cosmurgiæ* vers. 983 :

Καὶ τίς τὸν ἰχθὺν τὸν βραχὺν τὸν ναυκράτην
Ποιεῖ τρεχουσῶν ὁλκάδων ἀντιστάτην ;
Καὶ πλωτὸν εὐόλισθον ἀνταίρει σόλον
Καὶ ταῖς πνεούσαις ἀντιτάττεται βίαις.

Quisve remoram piscempusillum in æquor
Statuit carinis obvium currentibus?
Hic classi in altum vela danti opponitur,
Spirantibusque auris resistit gnaviter, etc

Aristot.,lib.I *Histor. animal.*,cap. 14 : Plin.,lib. IX, c. 25 ; Plutarch., *Sympos.* 2. problem. 7 ; Oppian., lib. *Halieut.* ; Philes Iambogr., Περὶ ζώων ἰδιότητος. Quodsequitur apud Basilium sic interpungendum et emendandum videtur, ὥστε ἀκίνητον ἐπὶ πλεῖστον φυλάσσειν τὴν ναῦν, ὥσπερ καταβριζωθεῖσαν ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει.

Col. 164 A 2. Κυμάνων συνεχεῖς καὶ ἐπάλληλοι ἐπιδρομαί dicuntur Ovidio [imo Horatio, Ep. II, 2,176] cum *unda supervenit undam.*

Ibid. B 10. Μελετῶσα νυκτὸς καὶ ἡμέρας, attextum est e psalm. I vers. 2 : Καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσει ἡμέρας καὶ νυκτός.

AD HOMILIAM VIII.

Col. 165 A 7. Λογιζόμεθα τοίνυν ὅτι τῶν μὲν νηκτῶν ἡ φύσις, etc. Hæc ad roborandam assertionem illam spectant de feritate stuporeve piscium et natura immansueta ; de qua superiori serm. animadversum est.

Ibid. B. Ἡ ψυχὴ τὴν ἡγεμονίαν ἐπιτέτραπται. Potuit scribere, τῇ ψυχῇ ἡ ἡγεμονία ἐπιτέτραπται, more Homerico,

Ὦ λαοὶ ἐπιτετράφαται,
Ὥραις ἐπιτέτραπται μέγας οὐρανός.

Iliad. B, etc.

Col. 166, B 4. Ἀκούσατε οἱ βαρύθυμοι. Ad principem Homericum, de quo Calchas, *Iliad.* A,

Κρείσσων γὰρ βασιλεὺς ὅτε χώσεται ἀνδρὶ χέ-[ρηϊ, etc.

Ibid. D. Πλήν γε ὅτι οὐδὲν τῶν πτηνῶν ἄπουν. Plinius tamen integrum caput l. x inscripsit, *De apodibus* quod ita orditur : *Plurimum volant quæ apodes vocantur, quia carent usu pedum*, ut infra de apum rege scribit Basil. : Ἔστι κέντρον τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' οὐ χρῆται τούτῳ πρὸς ἄμυναν.Quod si legendum sit apud Plinium *Cacopodes?* qua voce auctor noster paulo post utitur, cum scribit, ὀλίγοι δὲ τῶν ὀρνίθων κακόποδές εἰσι.

Col. 169 C 6. Ὥσπερ διὰ καυτήρων τινῶν. In versione mendum est non interpretis, sed descriptorum et operarum, *tanquam quibusdam justis notis ;* repone, *inustis notis* ; sunt enim καυτῆρες quæ inuruntur pecudibus et mancipiis et crumenisecis ad ἐπίγνωσιν καὶ δυσφημίαν, vel valetudinariis ægrisque ad κάθαρσιν. Mox σχιζόπτερα exponuntur fissipennes vel fissipennæ, ut apud Varronem πληξόπτερα *quassagipennæ anates.* Nonius, *in pecudes.*

Col. 172 B 4. Ψάρες καὶ κολοιοί. Aristot., lib. VIII *De moribus*,ad Nic.,Doricam laudat parœmiam, κολοιὸς ποτὶ κολοιόν, *Graculus assidet graculo.*

Ibid. B 10. Χειροήθη δὲ καὶ τιθασσὰ τὰ πολλὰ τῶν ὁ. Gregor. Nyssenus id firmat Orat. super XL martyr., p. 208, tom. II edit. nostræ : Τὸ μεῖζον ἀεὶ δεινὸν τῶν ὑποδεεστέρων φόβων τὴν δ ιλίαν ἐκβάλλει· ὅθεν ὄρνιθες παρ' ἀνθρώποις εἰσοικίζονται· καὶ μένουσιν ὑπωρόφιοι.

Ibid. C 3. Οἱ μὲν γὰρ κωτίλοι καὶ λάλοι τῶν ὀρνίθων εἰσίν· οἱ δὲ σιγηλοί· καὶ τὰ μὲν ᾠδικὰ καὶ πολύφωνα. Volucrum disctinctio in garrulas, canoras, oscines, præpetes, et inauspicatæ garrulitatis aves, de quibus luculenter post Aristot., IX Περὶ ζώων Ἱστ.,Plin. lib. X. Per σιγηλούς autem non taciturnos omnino, sed stridentes et gementes tantum-

modo, quas *diras* etiam Plinius appellat, ubi scribit, περὶ κακοποιῶν, *Dirarum alitum modo tenebris quoque suis et ipsarum noctium quieti invidentium gemitu (quæ sola vox eorum est), ut inauspicatarum animantium vice obvios quoque vetent agere aut prodesse vitæ.*

Ibid. D Μυρίαι, ὡς ἔφαμεν, κ. Videtur interpres legisse vel supplevisse, ἐν ὄρνισι, et statim τινὰ τῶν ἀλόγων, *bruta quædam*, ad volucres tantum restrinxisse, propter exemplum sequens πολιτείας, quæ in apibus potissimum civilem societatem præ se ferentibus elucet : tametsi πολιτικόν τι in elephantis quoque esse, ut in formicis etiam constet ex Aristot., Plinio, Plutarcho, et aliis.

Col. 180 B. Φασὶν ἀσυνδυάστως τίκτειν. Idem auctor noster cum eadem admonitione scribit in cap. VIII Isaiæ, hujusce editionis et tomi ; et Georgius Pis. in *Cosmurgia*, senariis perelegantibus fusius prosequitur fol. edit. nostræ 41 et seq., quos hic disticho auctiores eo libentius subjeci cum metaphrasi nostra, quod mentem Basilii clarius aperire videantur.

Τίς ἀσπόρῳ τοὺς γῦπας ἐξάγει τόκῳ,
Φυλῆς παρ' αὐτῆς οὐχ ὑπούσης ἄρρενος ;
Οἱ τὴν καθ' ἡμᾶς πυρφοροῦσαν παρθένον
Δεικνύντες αὐτὴν ὡς ἐφικτὸν ὀρνέῳ.
Ἔδει γὰρ, οἶμαι, τοῦ μεγίστου θαύματος
Ἔχειν ἀμυδρας ἐμφάσεις καὶ τὴν φύσιν
Ὡς μήτε δόξῃ καινοτομεῖσθαι τόκῳ,
Μήτε πρὸς ἄκρον ἱστορεῖν τὰ τοῦ τόκου.
Οὐ γὰρ μένουσιν, ὡς ἐκείνη, παρθένοι,
Ὅταν τὸ τεχθὲν εἰς διέξοδον δράμῃ,
Ῥήξῃ τὰ κλεῖθρα, καὶ παρέλθῃ τὰς θύρας.
Εἰ δ' αὖ γε καὶ τίκτουσιν ὀρνίθων γένη
Ἐγκυμονοῦντα τῇ φορᾷ τοῦ πνεύματος·
Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ τεκοῦσα παρθένος,
Τὸ πιστὸν ἕξει τῆς γονῆς τῆς ἀσπόρου ;
[Οὕτω τι συμπέφυκε κἀν τοῖς ὀρνέοις,
Αἴνιγμα πιστὸν πρὸς τὸ τίκτειν ἀσπόρως.

Quis semine edidit sine ullo vultures,
Ubi feminæ omnes, masculum nullum genus ?
Hi virginem nostram gerentem lampada
Præ se ferunt, quantum alitis natura fert.
Oportuit sedenim istius miraculi
Naturam imagines habere absconditas :
Ut nec novata appareat partu hoc : neque
Arcana prorsus delegat partus sacri :
Nam virgines intactæ, ut illa, non manent :
Fetusque maturo meandi tempore
Sua claustra confringit, foresque transilit.
At si parere sic constat istos alites,
Uterumque ferre flamine Euri percitos,
Cur non magis quæ virgo partum pepererit,
Faciet fidem nullo editæ prolis satu,
Vitalis auræ plena cum esset spiritu ?
[*Natura sic proposuit in volucribus*
Ænigma partus credibile sine semine.

S. Ambrosius per XX caput integrum idem contendit accurata ἐπεξεργασίᾳ, veroque vincit, ἀπίστους exagitans hac invectiva : *Impossibile putatur in Dei matre, quod in vulturibus possibile non negatur ? Avis sine masculo parit, et nullus refellit, et quia Virgo Maria peperit, pudori ejus faciunt quæstionem ?*

Col. 181 A 7. Πῶς ἄγρυπνον ἡ ἀηδών. Attice pro ἄγρυπνόν τι, vel ἄγρ. ὄρνεον. B Ambrosius sic vertit ac si legisset ἄγρυπνος, cum scribit I. v, c. 24 : *Quid de luscinia dicam, quæ pervigil custos, cum ova quodam sinu corporis et gremio fovet, insomnem longe noctis laborem cantilenæ suavitate solatur ?* Ubi perspicis quam accurata sit expositio Ambrosiana τοῦ ἐπωάζειν, et mox hujus dicti de vespertilione : πῶς μόνη τῶν ὀρνίθων ὀδοῦσι κέχρηται· *dentibus utilur, quos in aliis avibus reperire non soleas.*

Ibid. A 14. Τῇ φύσει, κ. ὥσπερ ὁρμαθὸς ἀλλ. Idem Ambrosius ibid. : *Sibi invicem adhærent ; et quasi in speciem botri ex aliquo loco pendent : ac si ultima quæque laxaverit, omnes resolvuntur.* Hujus ὁρμαθοῦ seu glomeris imago exhibetur apud nos in concitatissimo genere choreæ nuptialis, quo juvenes potissimum innupti manibus invicem insertis quam velocissime in orbem se convertunt, unde *Chorea molæ* nuncupatur. Quod sequitur, ὅπερ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων οὐ ῥᾴδιον κατορθωθῆναι, exponitur a B. Ambrosio de charitate, *quæ difficile*, inquit, *in hominibus hujus mundi reperitur :* alioquin homo proprie a philosophis appellatur ζῶον πολιτικόν, ad societatem natum. Ætiologia subjecta a Basilio, τὸ γὰρ ἀπεσχισμένον καὶ ἰδιάζον τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἡνωμένου τοῖς πολλοῖς προτιμότερον, ab Ambrosio omittitur : a Seneca perstringitur epist. LXXIII : *Stulta avaritia mortalium possessionem proprietatemque discernit, nec quidquam suum esse credit quod publicum est. At ille sapiens nihil judicat suum magis, quam cujus ille cum humano genere consortium est*, etc.

Col. 181 B 4. Γλαυκὸς, οἱ περὶ τὴν ματαίαν σοφίαν ἐσχολακότες. Videsis gravissimam hujus ῥήσεως paraphrasim apud eumdem Ambrosium loco laudato ; his etiam consentanea disseruntur a Gorgia apud Platonem, quibus abducere Socratem a philosophia contendit, auctoritate etiam Euripidis, qui in *Antiope* Zethum inducit, fratrem suum Amphionem cum a musica tum a philosophiæ studio ad communem vitæ usum traducere conantem. Sic Ennianus Neoptolemus, *degustandum ex philosophia, non in eam ingurgitandum*, censebat. Plato ibid.

Col. 184 B 11. Ἵνα ὥσπερ τινὰ ὁρμιὰν κα. Hic ὁρμιά proprie accipitur pro linea piscatoria, metaphorice transfertur ad filum et redimiculum, ut apud Gregor. Nyssenum in *Vita beatæ Macrinæ* Basilii et Gregorii sororis : ubi narrat sanctam illam a collo appensam ὁρμιᾷ λεπτῇ, tenuit redimiculo, parvam crucem ferream gestasse cum annulo itidem ferreo, in cujus pala signum crucis insculptum salutaris ligni particulam coercebat. Paulo post scribendum συλλαβαί τινές εἰσι μικραί.

Ibid. B 14. Ambrosius hic aliam affert causam, *cur cycnus collo proceriore utatur* : nempe hanc, quia *est paululum segnior corpore, nec fac.*, etc. *Adde et illud* (inquit), *quia suavior et magis canorus per procera modulus colla distinguitur, et longiore exercitatione purior longe resultat.* Hæc sane desiderantur apud Basilium.

Col. 185 A 11. Interpres legisse censeretur : Τί γὰρ ἄν τις ἄλλο ποιοῖ. Ibid. 11, κατατρύφησον τοῦ Κυρίου, κ., e psalmo XXXVI, vers. 5. Idem Bas. infra, hom. 30, εἰς τὸν παράδεισον. Apollinarius ita metrice vertit,

Χαίρων ἀθανάτῳ καταθύμια πάντα κομίσεις.

Basilius Seleuciæ epise. orat εἰς τὰ Ὀλύμπια, eadem notione usurpat τὸ ἐντρυφῆσαι, ubi scribit, εἰ ταῖς τῆς κρίσεως δωρεαῖς ἐντρυφήσας ὁ ἄνθρωπος, *homo rerum creatarum muneribus cumulatus*, etc.

Ibid. C 7. Σχολὴ γὰρ, ἄνευ φόβου Θεοῦ, πονηρίας διδάσκαλος τ. Ejusmodi Ovidianum illud,

Otia si tollas, periere Cupidinis artes.

Col. 188 A 11. Πῶς ὑμῖν ἡ ἐωθινὴ τῶν λόγων τράπεζα κατεφάνη ; Mirus est consensus et συγκατάθεσις in τεχνολογίᾳ hujus exordii Basiliani cum Horatianæ sat. ult. periocha, qua lautitias insulsas Nasidieni deridet,

Ut Nasidieni juvit te cœna beati?

Hic erat cœnæ pater, ἐστιάτωρ πένης, ἀλλὰ φιλόφρων, ὃς τῶν εὐτραπέζων τις εἶναι φιλοτιμούμενος, ἀπορίᾳ τῶν πολυτελεστέρων ἀποκναίει τοὺς δαιτυμόνας, unde ironica illa convivæ responsio : *Sic juvit me cœna*, ut mihi nunquam in vita fuerit melius : etenim πενιχρὰ παρασκευὴ δαψιλῶς ἐπιφερομένη fuit :

Imprimis Lucanus aper, leni fuit austro
Captus, etc., *acria circum*
Rapula, lactucæ, radices, qualia lassum
Pervellunt stomachum.

Τὸ φιλότιμον exprimunt illa,

habemus divitias miras.

Hinc *continuo patuit* ἀπειροκαλία συμποσιάρχου, *et cum passeris assi*

Ingustata mihi porrexerit ilia rhombi, etc.

Ibid. C 2 Οἱ ὀνειροκρίται. Ejusmodi conjectorum, ex levissimo et indoctissimo genere constantium, nugas Cicero II *De divin.* coarguit, Synesius et Philo *De somniis*, et Artemidorus in Ὀνειροκριτικοῖς.

Ibid. C 9. Εἴτε σφαῖρά ἐστιν, εἴτε κύλινδρος, εἴτε καὶ δίσκῳ ἐ. Anaximander terram volebat esse τραπεζοειδῆ, *mensæ instar* ; alii veteres philosophi αἴτιον τῆς μονῆς τῆς γῆς τὸ πλάτος autumabant, latitudinem telluris stabilitatis esse causam. Illos nugari Manilius probat I *Astronom.* :

Est igitur tellus (sic enim lego) *mediam sortita*
[*cavernam*
Aeris, et toto pariter suspensa profundo ;
Nec patulas distentu plagas, sed condita in orbem
Undique surgentem pariter, pariterque cadentem.

Ibid. C 13. Ὑπονοίας. Quæ sequuntur, γλώσσημα olent, οἱ περὶ τοῦ κόσ. γράψ. initio periodi præposita, nisi inculcationis patrocinium sit parenthesis.

Col. 189 B 8. Ἕως ἂν ὁ κόσμος συμπλ. et pag. proxime seq. μέχρι τῆς συντελείας τοῦ παντὸς πα. Adi Hippolyti lib. singularem Περὶ συντελείας κόσμου, Græce editum Parisiis a Gul. Morelio.

Ibid. B 9. Ὡς ἡ σφαῖρα, ἐπ. Catullus ad Hortalum venustissime idem expressit :

Ut missum sponsi furtivo munere malum
Procurrit casto virginis e gremio,
Quod miseræ oblitæ molli sub veste locatum,
Dum adventu matris prosilit, excutitur,
Atque illud prono præceps agitur decursu.

Ibid. C 5. Ἵππον μὲν γὰρ Ἵππου ποι. Horat. 4, Car. O. 4.

Fortes creantur fortibus, et bonis
Est in juvencis, est in equis patrum
Virtus : nec imbellem feroces
Progenerant aquilæ columbam.

Ibid. C 8. Συντελείας τοῦ παντὸς παραπέμπει. Alter Basilius Seleuciæ episc., in Proœmio Or. εἰς τὰ Ὀλύμπ., τῷ παραπέμπειν figurate usus est, ubi scribit, φοβερὸς δὲ χρόνος τῷ λελη θότως τὰς τῶν βεβιωμένων παραπέμπειν εὐθύνας.

Col. 193 A 8. Τῶν ἀλόγων ἀπολειπόμενοι. B. August. *in psal.* XCVIII : *Idoneus est homo ad vulnerandam se; nunquid idoneus est ad sanandam se?* etc.

Ibid. B 11. Χερσαῖον ἐχῖνον ἐτήρ. Idem Georg. Pisid., in *Cosmurg.* de mure cæco, omnivoto, vers. 1129 et seq., quos obiter emendabimus,

Ποῖος δὲ Φοίβου μαντικωτάτου τρίπους
Τὸν μῦν διδάσκει τὸν τυφλὸν, τὸν παμφάγον,
Ἐν τοῖς λαβυρίνθοις ὄντα τῶν ὀρυγμάτων,
Φράττειν πρὸ καιροῦ τῆς φορᾶς τῶν πνευμάτων
Τὰς ἀντιλόξους τῶν ὀπῶν διεξόδους,
Ἄλλας δὲ ποιεῖν ἀντισυνθέτους, ὅπου
Τὸ χῶμα τῆς γῆς τὰς πνοὰς ἀποκρύβοι ;

Lat. Metaphrasis a nobis recognita sic habet,

Clari tripes quis fatidicus Apollinis,
Murem helluonem, luminibus orbum edocet,
Cum latuit in labyrinthiis mealibus,
Occludere, antequam irruat venti impetus,
Foraminum cubilis opposita vias,
Aliasque construere scrobes contrarias,
Telluris agger stamina ut coerceat?

Aristotel., lib. IX *Hist. an.*, Theophrastus, Περὶ σημείων, Plutarch., *De solertia anim.* in nomine ἐχίνου χερσαίου ἀκανθίου, consentiunt ; Latini erinaceum appellant : Gall. *hérisson.*

Ibid. C. 8. Πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μύρμηκος. B. Joan. Chrysost., I *in Gen.* οὐ συνῆκας πῶς τὴν τοῦ μύρμηκος φιλοπονίαν ὑποθέμενος, εἰς ἄοκνον ἡμῶν προθυμίαν ἐπαιδαγώγησεν.

Col. 196 A 1. Ταῖς ἑαυτοῦ χηλαῖς τῶν καρπῶν τὸ μεσ. Quid si legas τῶν κόκκων? Nonne εἰδικώτερον καὶ ἰδιοτροπώτερον erit formicis? Sane idem Georg. Pis., versu 1187, τὸν κόκκον usurpare maluit, ubi de eadem formica ait :

Πρόελθε μύρμηξ σιτοκλέπτης ἐργάτης,
Τὸν κόκκον ἡμίτμητον ἐγκλείων κάτω,
Μήπω νοτισθῇ καὶ σαπῇ ταῖς ἐκμάσι,
Καὶ φθαρτικὴν κάτωθεν ἀνθήσῃ χλόην

Accedito huc formica frumenti rapax,
Operaria, abscondens humi grana in

Partita, ne quam uliginem aut cartem trahant,
Aut noxium a radice gramen pullulet, etc.

Quidquid sit, Flaccus γενικώτερον dixit de eadem formica,

Ore trahit quodcunque potest, atque addit acervo.

Mox quam Basilius vocat εὐδινὴν ἀέρος κατάστασιν, hic Iambographus αἰθρίαν πεπηγμένην scite dixit. Cæterum Aratus inter σημεῖα, signa, et προγνωστικά, hanc formicarum cautam προαίσθησιν prius observarat in Φαινομένοις.

Ἡ κοίλης μύρμηκες ὀπῆς ἔξ ὤεα πάντα
Θᾶσσον ἀνηνέγκαντο.

Quos versus laudans Plutarch., in Dialogo *De solertia anim.*, notat nonnullos non ὤεα scribere, quæ *ova* designant, sed ἤϊα, nempe ἀποκειμένους καρπούς, *conditas fruges*, quo etiam loco Basilii lectio firmatur.

Col 197 C 5. Lego οὔπω τὰ κέρατα τῷ μόσχῳ, ex Philone Hebr. non prooul ab initio lib. Περὶ τῶν μετονομαζομένων. Ovid. in Halieuticis :

Accepit mundus legem, dedit arma per omnes,
Admonuitque sui : vitulus sic namque minari
Qui nondum gerit in tenera jam cornua fronte.

Ibid. C 1. Σοφοὶ, τὰς τῶν συλλογ. Plutarchus in *Dialogo* laudato ocncisius hanc canis συλλογιστικὴν δύναμιν tractat his verbis, quæ Basilianis collata juvabunt : Οἱ διαλεκτικοί φασι τὸν κύνα τῷ διὰ πλειόνων διεζευγμένῳ χρώμενον ἐν ταῖς πολυσχιδέσιν ἀτράποις συλλογίζεσθαι πρὸς ἑαυτόν· Ἤτοι τήνδε τὸ θηρίον ὥρμηκεν, ἢ τήνδε, ἢ τήνδε· ἀλλὰ μὴν οὔτε τήνδε, οὔτε τήνδε· τήνδε λοιπόν ἄρα.

Col. 200 C 1. Ἔνυστρα. Hæc vox majora intestina designat apud Galen. Alia sunt, ἕλυτρα, quæ dictio Hipp. κεκρυφάλοις respondet, et communis oratoribus est cum poetis. Jo. Tzetzes initio poematis *De allegoriis* recens Græce et Lat. a nobis editi,

Ἕλυτρα ταῦτα τῶν γραφῶν τεθεικότες.
Hæc involucra scriptionis qui notant.

Col. 204 A 8. Ὁρᾷς ὅτι φρυγανίζομένῳ τῷ Π. Ex Actor. apostol. cap. 28 : Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυράν. Vides quantam vim et ἔμφασιν hic habeat τὸ φρυγανίζεσθαι, quod tot verbis B. Lucas expressit?

Ibid. B 7. Ἐπιγνῶναι. Οὐ γὰρ μόνον ὀφθαλμὸς τὰ ἔξω βλέπων, ἐ. Idem tradit Philo libro laudato. quod mox subjicitur, ὁ νοῦς ὀξέως, τὸ ἀλλότρ.. ab Horatio repræsentatum est his vers. :

Cum tua pervideas oculis male lippus inunctis,
Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum,
Quam aut aquila aut serpens Epidaurius?

In Lat. versione hæc emenda, *tarda est et cunctatior ad om.*

Ibid. C 3. Ἐμοῦ, τουτέστιν, ἐμαυτὸν κατ'. Eadem explanatio hujus versic. 6. e psalm. CXXXVIII, repetitur ab auctore nostro, romo II, epist. 393. B. Joan. Chrysostomus et Rabbini, de mirabili, ardua ac perdifficili τοῦ βάθους τῆς θεογνωσίας notitia, accipiunt ; ut et Apollinaris in heroica Metaphrasi,

Θαῦμά μ ἔχει ὅτι σεῖο περιφράσομαι φρεσὶ μῆτιν,
Οὐδὲ νόῳ δύναμαι κρατερώτατα πολλὸν ὁρᾶσθαι.

Ibid C 6. Ποῦ μοι ὁ Ἰουδαῖος, ὃς ἐν τ. κατ. Quid si legas ὅπου ; Ecquis hic Judæus ! An κατ ἐξοχήν, Philo Hebræus, ὁ πάνυ τῶν ἐλλογίμων, elegantiss. Κοσμοποιίας scriptor ? Neutiquam, seu gentis χριστομάχου nomen : unde paulo post sequitur, ἀκούεις, ὦ χριστομάχε ; non video cur interpres τὸ ἐν τοῖς κατόπιν ad antedicta referat, potiusquam ad debentia dici, ut loquitur Flaccus : utique eadem phrasi infra scribit, πάντα κατόπιν σου γίνεται.

Col. 205 C 9. Νέας κ. ὁ τὸν Ἰουδαϊσμὸν πρεσβ. ἐν χρ. προσποιήσει. Sic Basilius Selenc. episc. in laudata conc. εἰς τὰ Ὀλύμ. *Olymp.* πανήγυριν vocat Ἑλληνισμὸν Χριστιανισμοῦ προσωπεῖῳ κουπτόμενον.

AD EJUSDEM HOMILIAM IN PSAL. I

Col. 212 A 1. Ἴαμα γὰρ, φησὶ, καταπ. Vers. tertius Ecclesiast. Salom. cap. x, sic habet : Ἐὰν πνεῦμα ἐξουσιάζοντος ἀναβῇ ἐπὶ σὲ, τόπον σου μὴ ἀφῇς, ὅτι ἴαμα καταπαύσει ἁμαρτίας μεγάλας.

Ibip. B 5. Τῆς μελῳδίας. Themistius in exord. orat. VII hunc psalmodiæ Dav. concentum vocat Ἀσσύριον μέλος, καὶ ἐκ Λιβάνου, et subjungit, τινὲς κηλοῦσιν ὑμᾶς τῇ τε οἰκοθεν ἁρμονίᾳ. καὶ τῇ θύραθεν. *Alii* (inquit) *vernaculum melos* (*Pegasium* Persius in Prolog. Sat. dixit), *alii Assyrium carmen et ex Libano profectum xanentes, cum domestico vos tum peregrino concentu demulcent.*

Ibid. B 8. Κατὰ τοὺς σοφοὺς τῶν ἰατρῶν. Lucret. l. IV :

pueris absinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum
Contingunt mellis dulci flavoque liquore.

Hic μέλιτι τὴν κύλικα περιχρίουσιν. Idem Themist. orat. eodem : Τοὺς σοφωτέρους μιμητέον τῶν ἰατρῶν, οἳ τὰ πικρότερα τῶν φαρμάκων, μέλιτι τὴν κύλικα περιχρίσαντες, πίνειν διδόασι.

Col. 213 A 11. Μάθημα οὐ π. παρ. τὸ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἶσ. Idem Theognis olim præcinerat.

Τερπωλὴ νικᾷ πάντα σὺν εὐφροσύνη.

vel parodice, σὺν ὠφελίῃ.

Ibid. D 9. Ὅπερ ὁ θεμέλιος ἐν οἰ. Demosth. in II *Olynth.* (pag. 21) : Ὡς οἰκίας καὶ πλοίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων τὰ κάτωθεν ἰσχυρότατα εἶναι δεῖ. οὕτω καὶ τῶν πράξεων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις ἀληθεῖς καὶ δικαίας εἶναι προσήκει.

Col. 217 A 2. Θῆλυ ἑπο. αὐ· ὧν δὲ ἡ φύσις μία, τούτ. Plato l. V *De rep.*, ubi statuit generatim et ἀδιορίστως eamdem esse virorum et mulierum, non diversam naturam ἐν πολιτικῇ διοικήσει, ac proinde mulieres ad civilis administrationis munera admitti cum viris debere ; quanta vero id cautione admittendum sit, docet Proclus in Commentar. ad hunc Plat. lib.

Col. 220 A 7. Πώλησον σ. Matth. XIX : Ὕπαγε

πώλ. ὑπάρχοντα, καὶ δ. Mox καὶ ἐάν τις σ. Matth. A v, legitur, εἴ τις σε ἀγγαρεύσῃ μ. B. Cypr., *Simus sine angaria bajuli crucis.* Paulo post, ὁ Κύριος ἔνδοθέν φησιν εἶναι τὰ κοινοῦντα τ. Matth. xv : τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον Interpres ita vertit, ac si illud ἔνδοθεν εἶναι τ. verba Domini essent, cum Basilius oratione obliqua usus fuerit, non recta : rectius itaque verteretur: Dom. ait intus esse quæ coinquinant hominem. Ab hoc verbo κοινοῦν, vel ἀνακοινοῦν, Latinos suum *inquinare* finxisse olim admonui.

Ibid. C 13. Ὁδὸς μὲν οὖν ὁ βίος εἷρ. Idem Tullius VI *De rep.* Basil. Seleuciæ loco laudato, εἰς τὰ Ὀλ., et Gennadius libro singulari περὶ προδιορισμοῦ (cujus versionem Lat. Appendici Basilianæ adjecimus, tum quod sapientissimis sententiis gravibusque verbis ordatus sit, tum quod Basilii M. B causam agat, et Basiliomastigas concidat), pag. 29, B, editionis nostræ, hic ἡ μὲν γὰρ ἐντεῦθα ζωὴ ὁδοιπορία τίς ἐστι πρὸς τὸ προκείμενον τέλος, etc.

Ibid. D 7. Καθεύδεις, καὶ ὁ χρόνος σε παρατρέχει. Idem Basilius Seleuciæ ep. initio τοῦ εἰς τὰ Ὀλυμ. Ι Καὶ τερπνὸς παρατρέχων ὁ χρόνος, καὶ φοβερός. B. August. *in psal.* CI, de temporalibus et æternis diebus. Mox πάντες ἐσμὲν ἐν ὁδῷ. Idem August. in *Meditat.* :

Hæc via qua vadis, via pessima plenaque ctadis.

Col. 221 D. Δύο γάρ εἰσιν ὁδοί. Hesiodus I Ἔργων, et Prodicus Διαλέξει περὶ Ἡρακλέους παιδεύσεως, apud Xenophontem, II Ἀπομνημονευμάτων. Emblema Pythagoricum fuit, *Littera Pythagoræ.* Sed Evang. etiam oraculis proponitur ἔκφρασις C xiæ ancipitis, arctæ et latæ : B. Matth. VII, et Lucæ XIII. Quæ Juvencus Hispan. presbyter olim scite pieque expressit sub finem lib. carm. Evang. his vers. :

Vitalis vastis stipatur semita saxis
Celsaque vix paucos ducet per scrupea virtus :
At si quos nimium fallax illexque malorum
Planities suasit deformi lubrica lapsu,
Arripit hos.

Col, 225 B 11. Εἰσὶν οἱ λοιμοὶ οἱ τὸ ἴδιον κακὸν ἐπὶ πάν. Huic consentaneus locus est apud Gregor. Naz. Orat. fun. in Basilium M.

Ibid. C 13. Δυναστείαν περιβεβλημένον, ἢ ἐθ. Idem scribit ad Julianum Apostatam epist, CCC. Eodem tendit illud Homeri, omnes clades oriri canentis,

Ἡγεμόνων κακότητι, ἐφημοσύνῃσί τε λαῶν,

Mente ducum prava, et populorum pectore tegni.

IN PSAL. VII.

Col. 229 B 5. Συλλέξ. Interpunge et muta prosodiam, τὰς δυνάμεις· ὅθεν καὶ ἀπόδεκτος ἦν πα., quod Homero est, ἥνδανε θυμῷ.

Col. 248 C 8. Διὰ τῶν πονηρῶν πράξεων ἐγκαύσας. Manusc. C. lectionem secuti sumus, cui congruit versio L. Τὸ ἐγκαίειν, *inurere*, per translationem a notis quæ inuruntur, vel a genere picturæ ἐγκαυστικῆς, ad quam firmandam ignis adhibetur, unde apud Mart. L IV, ep. 47 :

Encaustus Phaethon tabula depictus in hac est
Quid tibi vis, dipyron qui Phaethonta facis?

B

Prior tamen lectio ἐκχεύσας vel ἐκχίας ad late diffusum improbitatis virus referri posset : quo fere sensu B. Eusebius Emiss. hom. I de initio Quadrag. scribit hæc : *Sicut quando aliquis peccat sub conscientia ac destructione plurimorum, de pluribus incurrit reatum : et quantum per unius membri vitium serpit late diffusum reliqua per membra contagium, tantum in auctorem suum multiplicis mali recurrit augmentum.*

Ibid. C 11. Legitur in cod. manuscr. υἱὸς ἐκεῖνος, ᾧ διά.

IN PSAL. XXVIII.

Col. 284 A 15. Τῇ ἐπιχορηγίᾳ τοῦ Πνεύματος ἀρδ. Eodem spectant illa apud Clementem Alex. in Hymno ad CHRISTUM,

C

Θηλῆς λογικῆς
Πνεύματι δροσερῷ
Ἐμπιπλάμενοι.
Mammæ ratione prædictæ
Flamine roscido
Usque referti.

IN PSAL. XXXVII.

Tom. II, col. 92 D 3. Πᾶν ἁμάρτημα κατ' ἀφροσύνην γ. Axioma morale est a Flacco sic expressum

Virtus est vitium fugere, et sapientia prima
Stultitia caruisse.

VARIÆ LECTIONES

IN HEXAEMERON.

(Cod. Reg. olim 1824, hodie 476. — Non magni momenti varietas lectionum ; sed multa ed marginem exstant scholia quæ Garnerius neglexerat.)

—

Col. 4. Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀρ- D χιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας ὁμιλία εἰς τὴν Ἑξαήμερον πρώτη. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν.

Col. 5 A 5. τῇ (γε interlitum) ἀξιοπιστίᾳ.
A 8. καταβαλόμενος.
A 7. Μωσῆς, ῦ suprascriptum ; item linea se-

quenti.
Col. 5 A 10. ὑπομάζιος (ὧν interlitum secunda manu) ὃν εἰσεποιήσατο.
B 7. ἀπολείπων manu prima, et corrector ἀπολιπών.
B 13. τοῦ Θεοῦ αὐτήν.
C 5. παρὰ Θεοῦ.
C 8. ἀλλὰ ἡ.
C 11. ἄρξωμαι manus orima, et corrector ἄρξομαι.
Col 8 A 1. ἀναμνήσω manus prima, et corrector ἀνυμνήσω.
A 14. νῦν γάρ.
B 2. καὶ ἐπὶ τῶν διαρκεστέρων.
C 7. σύμμετρον ἔχων τὴν ποιητικὴν δύναμιν.
C 10. εἰς τὸ εἶναι in margine.
B 3. διαφεύγει manus prima, et in margine διαφεύγη.
B 8. ἐγκαταλείπῃ manus prima, et corrector ἐγκαταλίπῃ.
C 3. γάρ deest.
C 4. καὶ αἱ περὶ (αἱ suprascriptum secunda manu).
C 6. καταστρέφουσιν.
C 8. ἄγοντες.
Col. 12 A 11. ἄναρχον καί.
B 4. πόλον εἰσὶ κείμενοι (εἰσί suprascriptum secunda manu].
B 5. τοῖς μέν εἰσι φαινόμενοι.
B 7. διαστήμασιν.
B 11. ἕκαστος τὴν περὶ αὐτοὺς περίοδον.
B 12. πρὸς τό deest.
B 14. περὶ κρίσεως.
C 1. ἔννοιαν ἐπιγνῶναι ὅπου γε ἀνάγκη.
Col. 13 ὑπερχρόνιος.
B 4. προηγουμένων manus prima, et corrector προηγουμένως.
B 9. ἡ τοῦ χρόνου (τοῦ suprascriptum secunda manu.)
B 10. παραρέουσα.
C 2. ζώων τε καί (τε suprascriptum).
— οἷον.
C 6. κεκτημένῳ.
C 7. σοφός manus prima, et corrector. σοφῶς.
Col. 16 A 2. τὸ ποιεῖν τό secunda manu).
A 4. τι ἐνυπάρχοντος.
A 5. ἑτέρου deest.
A 11. γιγνομένων.
A 12. καὶ πάσης κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας.
B 11. δείκνυται manus prima, et corrector ἐνδείκνυται.
C 3. καθὰ manus prima, et corrector καθώς.
C 5. ἢ τάχα διὰ τὸ ἀκαριαῖον (διά suprascriptum secunda manu).
D 2. ὁμοῦ διδαχθῶμεν.
Col. 17 A 3. τῶν ἑρμηνέων.
B 1. παυσαμένων.
B 4. αἳ manus prima, et corrector αἷς.
B 6. ἔξεστί σε.
B 10. ἐχρήσατο φωνῇ.
C 6. εἰπὼν secunda manus.
C. 7. οὐχὶ αὐτῷ τούτῳ.
C 9. φονονουχὶ γὰρ τεχνίτην.
Col. 20 A 12. τῇ παρ' ἑαυτοῦ.
B. 4. προκληθέν manus prima, et corrector προκλιθέν.
— καταρέπειν.
C. 11. τι εἶναι in margine.
Col. 21 A 5. περὶ γῆς.
A 13. ἑκάστη manu prima, et corrector ἑκάστην.
A 14. ὑφεξαιρεῖσθαι.
B 7. ὑποστορεῖσθαι, et in margine : γρ. ὑπεστορέσθαι.
— τῷ πλάτει.
Col. 24 A 15. ἀλλ' ἀνάγκη manus prima, et corrector ἀλλὰ ἀνάγκη.

A B 13. καὶ διὰ τὸ τὴν ἴσην.
C 9. καὶ ἐφ' ὅπερ.
D 1. τὸ μέσον.
Col. 25 A 2. τούτων ἄν σοι.
A 4. οὕτω τὰ πάντα διαταξαμένην.
A 10. ταῦτα in margine secunda manu.
B 6. καὶ ἔστι τι παρ' αὐτοῖς (τι suprascriptum secunda manu).
B. 10. in margine : οὔτε δὲ τὸ κάτω καὶ τὸ ἄνω.
B 11. ταυτόν.
B 13. ἔχει.
B 14. τυγχάνουσιν.
C 13. πρὸς τοῖς κάτω.
C 15. μεθέλκοντες.
Col. 27 A 5. ταῦτα μὲν διέλυσεν καὶ διέχεεν.
A 6. παρ' αὐτοῦ manus prima, et corrector παρ' ἑαυτοῦ.
— περὶ ὧν λέγειν νῦν ἐπιχ.
A 12. δοξάζωμεν.
B A 13. ὑπέρκαλλον.
B 4. ὑποπίπτον pro ὑποπῖπτον.
B 9. ᾧ πᾶσα δόξα καὶ τὸ κράτος.
Col. 29 A 2. συνεργείᾳ manus prima, et corrector συνεργίᾳ.
A 3. παρέξομεν.
A 12 ἀνθέων εὔχροιαί τε καὶ εὐωδίαι.
B 2. εἴποιμεν ἄν, ὅτι.
B 3. οὐδὲ τὸν οἰκεῖον (οὐδέ suprascriptum).
— δ' γε μήπω.
B 5. γεγόνει.
B 12. συναγαγὼν ὁ Θεός.
B 13. προσηγόρευσεν.
C 2. ἐπιπρόσθησιν.
C 3. προσειρῆσθαι (σ suprascriptum secunda manu).
C 6. ἐν κόσμῳ, et in margine, ἐν σκότῳ.
C 7. ὑπὲρ ἑαυτῆς.
Col. 32 A 4. ἀγένητος.
C A 11. καὶ παγκάλῳ καὶ δημιουργῷ.
B 5. Ἀλλ' abrasum secunda manu.
B 8. οἷον ἡ χαλκευτική.
B 13. τὸ δὲ εἶδος ἀπὸ τῆς τέχνης.
B. 15. τοῦ εἴδους καὶ τῆς τέχνης.
C 7. ὑπάρχει αὐτοῖς.
C 8. προσεστηκέναι manus prima, et corrector προεστηκέναι.
C 10. παρ' αὐτοῦ, et corrector παρ' ἑαυτοῦ.
D 1. τό deest.
Col. 33 A 3. βαλόμενος manus prima, et corrector λαβόμενος.
A 4. εἰς γένεσιν ἀγαγεῖν.
A 6. συναπεγέννησεν manus prima, et corrector συναπεγέννησεν.
A 9. διεσχημάτισέν τε ὡς.
— ἐβούλετο, et corrector ἠβούλετο.
A 13. θεσμῷ.
B 2. διανοίαις secunda manu.
D B 3. φωνῇ in margine.
B 4. ἐποίησεν ὁ Θεὸς οὐρανὸν καὶ γῆν.
B 7. ἐστιν in margine.
— εὑρετὴς pro εὑρέτης.
C 7. ἀπογενώμενα manus prima, et corrector ἀπογεννώμενα.
— πάθη *, et in margine· ἀραιά secunda manu.
C 9. δῆλον ὅτι.
— παρέλειπε, et corrector παρέλιπε.
Col. 36 A 2, κατακαλύπτειν.
— ἐδύνατο.
A 4. ἦν suprascriptum secunda manu.
A 10. ἀποκριθείσεις manus prima, et corrector ἀποκρηθείσης (*sic*).
A 12. ἐμπόδιός ἐστι.
B 3. ὀρέων.
B 7. προσαγάγῃ (σ secunda manu).
C 4. δῆλον ὅτι.
C 7. αὐτογένητον.
— σκότος... ποιητικόν in margine.

Col. 36 C 11. ἐκ δὲ τούτου.
D 1. οὐ μαρκίωνες ; οὐκ οὐαλεντῖνοι ;
Col. 37 A 1. ἦν σηπεδόνα τῶν Ἐκκλήσιῶν προσειπὼν τίς, οὐχ.
A 1. ἁμαρτήσεται manus prima, et corrector ἁμαρτήσει.
A 3. ἑαυτῷ.
A 13. δι' ὑδάτων (δι' suprascriptum).
C 8. ὑγείας.
C 13. ἀγένητον.
— ἀγένητον μήτε παρὰ Θεοῦ.
Col. 40 A 3. γνωριζέτω. εἰ γὰρ.
A 5. τὰ δὲ ἐξ αὐτομάτου.
— οἷον ἄλογοι περιπτώσεις.
A 9 κυνὸς in margine.
A 12. χεῖρας deest.
B 9. οὕτω ἐν τῇ μοίρᾳ τῶν κακῶν.
B 13. ἀπαντᾷν.
C 7. ἐπιγενόμενον.
C 9. εἶναι ἐπάνω τοῦ ὕδατος.
Col. 41 A 6. εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι.
A 8. εἰ γὰρ οἱ καταδικαζόμενοι (οἱ suprascriptum secunda manu).
A 15. τὸν ἐναπολειφθέντα ἐν αὐτῷ.
B 6. ἐνσταθερᾷ.
B 14 τὸ δὲ ὕδωρ manus prima, et corrector τότε δὲ ὕδωρ.
Col. 44 A 6. ἐκκριθέν.
B 2. ἐμφαντικωτέραν.
B 9. φησιν manus prima, et corrector φασιν.
B 11. τουτέστιν.
Col. 45 A 3. πρὸς αὐτὸν αἰθέρα, et corrector πρὸς αὐτὸν τὸν αἰθέρα.
A 10. οὕτως.
A 13. φανώτερα.
A 14. παρ' ἑαυτῷ manus prima, et corr. παρ' ἑαυτῶν.
A 15. ἀντιπέμποντα. Post ἀντιπέμποντα deest folium 14.
Col. 49 B 2. τῶν εἴκοσι καὶ τεσσάρων.
B 4. δῆλον ὅτι.
B 10 ἢ (ἡ deest) τοῦ οὐρανοῦ.
B 12 γίγνεται.
B 12 πρωΐα manus prima, et corr. πρωΐ.
C 7. τὴν μίαν ἡμέραν.
Col. 52 A 6. ἐστι suprascriptum secunda manu.
A 11. ἑβδοματικοῦ.
B 1. τὴν ἔννοιαν ἡμῶν ἀπαγάγῃ.
B 6. ἀλλὰ γὰρ (καὶ deest] οἱ περὶ τῆς ἐσπέρας.
B 10. κοσμίσας.
C. 1. περὶ τῶν πρώτων τῆς γενέσεως. Ὁμιλία τρίτη. Τὰ τῆς πρώτης ἡμέρας ἔργα...
C 2. περὶ τοῦ στερώματος deest.
C 4. μὴ γὰρ (οὖν deest) ἀφελώμεθα.
Col. 53 A 1. ποιησάμενος manu qrima, et corr πορισάμενος.
A 7. καθ' ὃ.
— ἐμφατικώτατα manu prima, et corr. ἐκφαντικώτατα.
A 10. καθόσον (ἦν suprascriptum) δυνατὸν.
A 11. ἡμῶν.
B 3 ἐπιπολύ una voce.
B 9. προθυμίαν καὶ συναλλαγμάτων.
— εὐμάριαν manus prima, et corrector εὐμάρειαν.
B 10. προτιμώτερα.
B 12. ἀλλά suprascriptum secunda manu.
C 2. τῆς καρδίας (σου deest).
C 5. ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος deest.
C 7. ῥημάτων Θεοῦ.
C 13. ζητήσωμεν.
C 14. ἄρα κατὰ τὸν ἡμέτερον.
Col. 56 A 1. ἔπειτα μέν τοι μετὰ τὸ.
A 3. ἐξαγγέλλει.
A 6. κίνησιν τὸ ἐν τῷ κρυπτῷ νόημα.
A 12. ἠβουλήθη.
A 14. εἰς γένεσιν.

A
B 1. ἐποίησεν φῶς.
— προστάσσοντα.
B 8. καὶ φιλοπόνως διεφυλάχθη in margine.
B 11 προβιβάζει.
C 2. οὐ γλῶσσα.
C 8. σαφῶς pro σοφῶς.
C 15. ἕλοιντο (ἄν deest) μᾶλλον·
— ἢ ὡς ἀληθὲς παραδέξασθαι in margine.
Col. 57 A 1. φησιν.
A 4. ἀγένητον.
A 7. τοὺς τῶν Ἑλλήνων παῖδας μὴ πρότερον.
B 2. ἀμφιβάλλουσιν manu prima et corr. ἀμφιβάλωσιν.
B 10. ὅτι pro ὥστε.
C 3. περισχιζομένου in margine.
C 6. εἶτ' ἐπειδὰν.
C 9. αὐτῷ deest.
C 12. καὶ σαθρὸν in marg.
D 3. καταλείποντες, et corrector καταλιπόντες.
B D 4. τισι (τῶν suprascriptum) πρὸ ἡμῶν.
Col. 60 A 9. τῷ παντὶ παραδεχόμενος.
B 5. καὶ πρὸ τοῦ γε ἅψασθαι.
B 7. ἐρωτῶσιν.
B 7. εἰ σφαιρικὸν (μέν deest) τὸ σῶμα.
B 10. πῶς ἂν δυνηθείη.
B 12. κυκλοτερὲς manus prima, et corrector κυκλοτερῶς.
B 13. καὶ secunda manu.
B 14. ἀπηρτῆσθαι, et corrector ἀπηρτίσθαι.
C 4. τοῦ στέγους.
C 5. ἕνεκεν.
D 4. διαστάσεσιν ἔχον τὸ εἶναι.
Col. 61 A 1. διαστήμασιν.
A 5. καὶ τὴν ἀντιτυπίαν.
A 6. τοῦ ἐναπολαμβανομένου manus pri., et corr. τοῦ ἐναπολιμπανομένου.
A 7. τῶν νεφελῶν.
A 8. ἀποτελοῦντας.
C B 5. καθαρωτάτην (τήν deest) διαφάνειαν.
B 7. κατεδεδησμένος.
B 8. μήτε (τό suprascriptum) βάθος.
B 12. οὐ μὴν εἰ δὲ πάντα.
— ἅπασι, et corr. πᾶσι.
C 7. μήτε.
Col. 64 A 5. ἀλλ' (ἤ abrasum secunda manu) ὁ μὴ ἀκούων.
A 8. In margine : Αὐτὴ φωνὴ τῆς προκαταρτικῆς αἰτίας, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα.
A 12. ἐξηγήσεως manus prima, et corrector ἐξετάσεως.
A 13. ἐπαναγάγωμεν τὸν λόγον.
— φησίν deest.
B 7. ἐν τοῖς ἐφεξῆς.
B 8. ἡμῶν.
B 14. ἀφαιροῦσι, et corr. ἀπαιωροῦσι.
C 4. περικέχυτο manus prima, et corr. περιεκέχυτο.
D C 12. κολοβὸν (γάρ deest) ἀν.
C 14. καὶ φθαρτικὸν (τό suprascriptum sec. manu) ἕτερον.
D 1. ὅταν ἐπικρατῇ τῇ δυνάμει.
D 2. ὑπερβάλλῃ (sic).
Col. 65 A 1. μηδέ.
A 4. τὴν φύσιν ὁ οἰκονομῶν.
A 7. πάντα.
A 8. αὐτῷ εἶσιν κατὰ τὸν Ἰὼβ καὶ σταγόνες ὑετοῦ.
A 9. Χρόνον τῷ κόσμῳ.
A 11. δαπάνην προαποθέσθαι.
B 2. λέγω deest.
B 7. ἡ τοῦ θερμοῦ κτίσις.
B 8. γινομένων.
C 4. ὑπερέκεινα, et corrector ὑπερεπέκεινα.
C 7. ἀεννάων, et corr. ἀενάων.
C 9. καὶ ἐκ μέν γε τῆς ἕω, et corrector καὶ ἐκ μὲν τῆς ἕω.
C 13. Χοάσπης manu prima, et corrector χόασπις.
— καὶ ἀράξης, et corr. καὶ ὁ Ἀράξης.

Col. 65 C 13. καὶ ἀράξης manus prima, et corrector καὶ ὁ ἀράξης. A
D 4. ταρτησσός.
Col. 68 A 5 ἐκχέονται.
A 9. αἴγῶν.
A 10. καὶ προσέτι γε ὁ.
A 13. ὕδασι manus prima, et corr. ὕδατι.
A 14. ἀενάοις.
A 16. ἄρρητον (sic).
B 7. διδασκαλεῖον.
B 12 παρὰ τῇ γραφῇ τὸ τοῦ στερεώματος (τὸ suprascriptum).
— ὄνομα deest.
B 14. οὐ (abrasum) ταύτην.
— ἡ γὰρ κυριώτερον ἠγῇ.
Col. 68 C 4. ἀκαταλήπτων manus prima, et corrector. καταληπτῶν.
C 6. ἐπὶ τὸ ἄνω.
C 7. ἐξαρχῆς.
C 9. ὑφαιρέσεως, et corr. ἀφαιρέσεως. B
Col 69 A 8. ἀπηθάλωσεν manus prima, et corrector ἀπαιθάλωσεν.
A 12. καταπιπρῶντα, et corr. καταπιμπρῶντα.
— τά (suprascriptum) συνεχῆ.
A 15. οἷς καὶ κρῆναι καὶ ποταμοὶ καὶ τενάγη.
B 6. ἐκεῖ τὸ ὕδωρ, et corr. ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ.
B. 7. παντὶ. et corr. πάντη.
B 8. διατμισθέν.
B 9. λέγουσιν.
B 13. οὐδὲ ξανθός deest.
B 14. φασιν.
B 2. ἐπαναλίσκειν, et corr. ἀπαναλίσκειν.
C 8. αὐτάς deest.
C 11. ἐστίν.
C. 12. τοῦ τὰ πάντα (τά suprascriptum).
Col. 72 A 5. καταμικρόν.
A 8. λέγουσιν.
A 13. ὕλην pro ἰλύν
B 1. περὶ θαλάσσης γίνεσθαι λέγοντες. C
B 2. γίνεσθαι in margine.
B 3. φασίν.
B 9. τόπον manus prima, et corr. τοῦτον.
B 15. Μωσῆς, ὑ suprascriptum.
C 1. ἀπὸ ὄρων.
— οὐρανοῦ in margine secunda manus.
C. 2. καὶ ἀπὸ δρόσου.
C 3. ἀενάων.
Col. 73 A 3. Ἰσραήλ manus prima, et corr. Ἱερεμία.
A 9. κατέχειν τὴν ἄνω.
— γίνονται.
B 6. τῶν τὰ περὶ οὐρανοῦ.
B 8. τοῖς σώφροσι.
— προτιμώτερον manus prima, et corrector προτιμότερον.
B 10. γυμνὴ τῶν τεχνασμάτων.
C 3. παραπολύ.
C 2. πρός in margine.
D 5. δή in margine secunda manus. D
— φασίν.
D 6. τουτέστιν.
D 7. ἀξιούσας manus prima, et corr. ἀξίας οὐσας.
Col. 76 A 2. ὕδατα τὰ πνευματικά, (τά suprascriptum.)
A 8. δή, et corrector δέ.
A 9. τὸ ὕδωρ ὕδωρ νοήσωμεν (ὕδωρ suprascriptum).
A 11. δεξόμεθα, et corrector δεξώμεθα.
B 2. ἀναγγελεῖ.
B 9. τὸν τῶν ὅλων Θεόν.
B 12. ἐστι manus prima, et corr. ἔσται.
C 1. ἀλλὰ αἰνεῖτε.
C 7. ἁρμονίως. et corr. ἁρμοδίως.
C 9. ἴδεν, et corrector εἶδεν.
C 10. τὰ γινόμενα παρ' αὐτοῦ.
C 13. εὐχρηστείαν, et corr. εὐχρηστίαν.
C 15. καταμέρος.
D 2. αὐτοῦ.
Col. 77 A 1. μελλῶν, et corr. μελῶν.
A 5. οἶδεν.
A 6. καθέκαστον.
A 7. οὖν deest.
A 11. οἱ τῆς δευτέρας.
B 2. τοῖς δὲ περὶ τὸν βίον, et corrector τοῖς δ' ἐπὶ τὸν βίον.
B 8. ἵνα ἐκ τῶν.
B 11. ἀναλαμβάνετε, et corrector ἀναλαμβάνητε.
B 12. ποιήμασιν.
B 14. καὶ οὐρανῷ.
B 15. καὶ ὕδατι.
C 9. περὶ συναγωγῆς ὑδάτων.
C 13. καί deest.
C 14. ἐπιπλεῖστον.
Col. 80 A 2. ἐμπορείας et corrector ἐμπορίας.
A 3. καταλείποντες, et corr. καταλιπόντες.
A 9. ἀκουσάντων, et cor. ἀκουόντων.
A 12. κρούσματά, et corr. κρούματα.
A 15. οὐδ' ἐν ταῖς.
B 4. θέαν καὶ ἀποκνήσομεν.
B 14. παρεχόμενον τοῖς ἀναπνέουσιν.
C 1. τοῖς ὁρῶσιν ἀεί.
C 3. ἀντιδιισταμένου.
C 9. εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν καὶ ὀφθήτω.
Col. 81 A 1. παντὸς δὲ χρώματος deest.
A 15. ἔχον.
— πρανοῦς.
B 4. ἐπωθεῖται δέ.
B 8. οὕτως πέφυκεν.
C 1. οὖσαι αἱ θάλασσαι.
C 5. ὅτι περὶ περιρρεπές ἐστιν.
C 9. εἰδόντος, et corr. ἰδόντος.
Col. 84. A 13. συγχωρεῖν.
B 1. ἐμπιμπλαμένη.
C C 10. Σέσωστρις ὁ Αἰγύπτιος.
C 14. ἀπογεννηθήτω, et corrector ἀπογενηθήτω.
Col. 85 A 2. τρόπους, et cor. τόπους.
A 5. ὑπερβήγμέναι.
A 6. κατὰ τὸ μέγεθος.
A 8. πάντα ὑδάτων τότε πεπληρωμένα in margine.
B 1. ὅτε ἔδει πρὸς μίαν.
B 4. βρετανικήν.
B 14. προσφέρειν·
C 1. τελειοτάτην.
C 5. ἡ τῆς μιᾶς συναγωγῆς.
C 6. ἀρίστην pro μεγίστην.
C 10. ἀθρόος.
C 11. ἐκπεριειλήφει.
C 12. μία τέ ἐστιν, et corrector μία γέ ἐστιν.
D 3. (τήν suprascriptum) βιθυνῶν.
Col. 88 A 12. συνεστόμωνται.
A 15. ἐκάλεσεν.
B 1. συνέδραμεν. D
— συνέδραμεν (μέν deest) εἰς συναγωγήν.
B 3. κατὰ ἴδιον.
B 4. ἀπολειφθέντας.
— ὁ Χριστὸς.
B 8. ἰώνιος manus prima et corr. ἰόνιος.
B 10. ὀνόματα τῶν πελαγῶν.
— νῦν suprascriptum secunda manu.
C 3. ὀφθήτω ἡ γῆ (sic).
C 10. τῶν ἐγγεγραμμένων.
C 12. ὑπεξῆλθεν.
Col. 89 A 13. ὤφθη ἡ ξηρά.
— τὸ χρεματιστικόν (sic).
C. 7 οὕτως.
C. 8. προσέρχεται.
D. 4. διαλλακτής manus prima, et corrector διαλλάκτης.
Col. 92 A 3. τὸ μὲν θερμόν.
A 6. παναρμόνιος.

Col. 92 A 12. ἐξαρχῆς.
A 14. τὰ δὲ τὴν τοῦ εἶναι αἰτίαν.
A 15. προτιμώτερα manus prima, et cor. προτιμότερα.
B. 10. πορφυροῦσαν pro πορφύρουσαν.
— κυανῆν pro κυανῆν.
C 6. καὶ (οὐ deest) πρὸς τὸ ὄρθιον.
C 7. ἐναπολειφθῇ, et corr. ἐναποληφθῇ.
D 2. τῶν ποταμίων.
D 3. πάσχουσιν.
D 4. πρὸς οὖν (τι) τοῦτο.
Col. 95 A 7, εἶτα καὶ καταψυχθέν.
A 13. κατελήφθησαν, et corr. κατελείφθησαν.
A 15. Ἰδεῖν τῆς θαλάσσης τὸ ὕδωρ.
B 7. δι' ἑαυτῆς.
B 10. γίγνεται.
— καὶ πόθεν μοι ὅλον.
D 7. μετὰ τὸ ἀναπνεῦσαι.
Col. 96 A 2. ἡ γὰρ πρώτη φωνή.
— τὴν τοῦ γεννᾶν αὐτήν.
A 14. οὐδεμιᾶς ἑτέρωθεν συνεργείας δεομένη.
B 7. τὰ περὶ γῆν ἅπαντα.
B 7. διακεκόσμητο.
B 10. ἆρ' οὖν, et corr. ἄρα οὖν.
B. 14. ἃ γὰρ τὰ κτήματά σου.
C. 4. φησιν σπέρμα.
C 7. ὥστ' εἶναι.
Col. 97 A 7. οὔτε κρόκος.
A 7. οὔτε σκόροδον.
A 11. ὁ κάλαμος ὃς μετὰ τὴν ἐπέτειον.
A 14. διαγῆς.
A 14. ἀλλ' ἐκ.
B 7. οὕτω τὰ ἐν τῇ πρώτῃ.
B 7. προβληθέντα.
B 8. ἀκολουθείᾳ.
B 13. πενθηράν.
C 1. σφοδρότερον man. pri., et corrector σφοδρόν.
C 3. ὁποιφδήποτε.
C 11. καιριοτάτης.
D 1. ἐνυπόστατος.
D 2. ὁ αὐτός (in margine οὗτος).
D 3. δεῖνα pro δεινά.
Col. 99 A 1, κατὰ τὰς ἄλλας χρείας.
A 3. ἐντυγχάνουσιν.
A 4. ἢ τὰς ἐκ τῶν βασιλέων τιμάς.
A 6. τὸν κήρυκα πρὸ αὐτοῦ μέγα βοῶντα.
A 7. ῥαβδοφόρους.
A 9. ἐπαγωγάς.
A 11. νὺξ καὶ πυρετός.
A 12. (ἢ deest) πλευρίτης.
B 14. ἀδρῦνόμενον corrector.
C 3. γενόμενον man. pri., et corr. γινόμενον.
C 6. ἐπιπλέον.
C 7. αὐτῆς.
C 14. (καὶ deest) οὕτω.
C 15. καταμικρόν.
D 2. εἴτε τὸ τῶν χεδροπῶν.
Col. 101 A 3. φέρουσιν.
A 3. διάρπαστον man. pri., et corrector εὐδιάρπαστον.
A 14. εὐθέως deest.
B 4. ἐγκαλέσωμεν, et corrector ἐγκαλέσομεν.
B 5. λογιζόμεθα.
B 7. ἀλλὰ ἡμῖν.
B 8. αἱ ἀποτροφαί man. pri., et in margine αἱ ἀποτεταγμέναι τροφαί.
B 10. γενομένων, et corrector, γινομένων.
R 11. ταύρειον.
B 12. παραχθέν in margine.
C 2. δέ γε ᾧ.
C 3. εἰσπορίζουσα.
C 6. οὐδὲ ἀχρήστως.
Col. 104 A 7. ἐκέλευσεν.
A 7. καὶ καρπὸν ἡμῖν ἀναδοθῆναι.
A 9. εἰς σπέρμα ἡμῖν τελειωθῆναι.
A 9. ἵνα τὸ πρῶτον.

A
A 10. διδασκαλεῖον.
A 11 πρὸς τὴν ἐφεξῆς.
A 12. πυῤῥὸν.
B 4. εἰς ἑτέραν.
B 4. χρόαν manus prima, et corrector χροιάν.
B 5. μετέπεσεν.
B 6. καὶ μέντοιγε καὶ πάλιν.
C 1. ἀλλὰ ἐκ.
Col. 105 A 3. φρίσσοντα, et in margine : Ἡ φρίξις λέγεται ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ πυκνότης τῶν ἀστραχύων.
B 8. ῥοδωνιαί.
B 12. χωριζόμενον.
C 3. ἡμῖν ἡ γῇ ἀνατέλλειν κατεδικάσθη.
Col. 108 A 3. ἐξευρίσκοι.
A 10. ὡς ἔφαμεν.
B 4. ὑπὲρ τῆς γῆς.
B 5. ἀρκεῖ σοι.
B B 5. τῇ ὄψει deest.
B 10. ἐμφυτευομένους.
B 13. τὰς ψυχὰς ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων.
C 10. ἀνδρῶν deest.
C 13. τῶν πλησίων.
Col. 109 A 2. τὴν σαρκικην.
C 8. ῥυσοῦται.
D 5. γεωργία μὲν τῶν φυτῶν τὰς ποιότητα.
Col. 112 A 4. δυνηθείη τις τῷ λόγῳ.
A 14. ἐμβαλόντας.
B 10. βούλεται deest.
B 12. λαμβάνειν.
C 9. τὰς χροιάς.
C 11. πέπεται.
D 3. καροιάς.
Col. 113 B 7. κατεχεσθαι.
B 9. ἐνάργειαν.
C 11. καροιαῖς.
C D 6. πορφυρόν.
Col. 116 A 1. ὁρῶ μου.
A 3. ἀγάγω.
A 9. (καί deest) τὰ μέν.
B 12. συμπαραμένον.
D 6. διέρχεται.
Col. 117 A 3. τῶν αἰώνων deest.
A 5. περὶ γενέσεως φωστήρων deest.
C 1. ἀστέρων.
C 5. τὸ ἀναγκαῖόν ἐστιν.
C 5. νήφοντι λογισμῷ.
D 5. ἔγγονον.
Col. 120 A 9. πλούτου ὕπαρξιν καί.
B 12. ἀναμέσον.
C 4. γενήμασιν.
C. 7. ὀνομάσωσιν.
D 8. κινήτω.
Col. 121 B 9. ἄλλο δέ τι τῷ φωτὶ τὸ ὑποκείμενον
D σῶμα.
C 2. καὶ μή μοι ἀδύνατα εἶναι λέγε ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων.
Col. 124 A 5. (καί deest) ἐν καθαρῷ.
A 9. ἡλίκον.
A 15. πάλιν deest.
B 6. ἐπαμφιαζομένη, et corr. ἐπαμφιεζομένη.
B 8. ἀναμέσον.
B 9. διεχώρησεν, et corrector διεχώρισεν.
B 10. ἀναμέσον.
B 11. τότε μὲν τὴν φύσιν.
D 13. ναταδιάμετρον.
D 7. αὐτή.
D 7. ἐνίσχει.
D 9. σεληνιαῖον.
D 10. (τά deest) ἄστρα.
D 11. καὶ τὴν κτίσιν περιλάμπουσα.
Col. 125 A 4. ἐὰν (γάρ deest) μή τις.

Col. 133 B 1. διαχεθείς.
B 8. βιαίαν κίνησιν.
B 10. συμπεριτρέχουσι.
B 14. ἐπιπλεῖστον.
C 1. τετηρήκασιν.
C 10. τὸ σκάφος deest.
C 11. πόρρωθεν deest.
Col. 128 A 5. ἐσνεμμένα.
A 7. καὶ λέγουσι deest.
A 8. τῶν οὐρανῶν.
A 8. (καί deest) διὰ τοῦτο.
Col. 129 A 6. εἶπεν.
A 10. δεῖ τὰ ὡροσκοπεῖα καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα πρὸς ἀκρίβειαν.
B 4. ἐν τῷ πόστῳ.
C 2. ἀποτελεσματικά manus prima, et corrector ἀποτελεστικά.
C 3. χαροποιός.
C 3. κριῷ.
C 6. καὶ προεκτικοὶ δὲ, καὶ πάλιν,
D 2. τῶν ἀερινῶν.
Col. 132 A 13. εἰπεῖν τοῦτο.
B 1. ἀραχνίοις.
B 2. ἤ τί
B 5. ἐκπίπτει.
B 6. διέῤῥηξεν καὶ ἠφάνησεν.
B 7. μόνων, et corrector μόνον.
B 9. λέγω δὲ.
C 5. ἀποκρύπτωνται et corrector ἀποκρύπτονται.
C 11 αὐτῶν κείμενον.
C 11. ἀπεγράψατο, et corrector ἀπεγράψαντο.
C 12. χρήσασθαι ῥήμασιν.
Col. 133 A 4. παρεγκλίνῃ.
A 9. ποσάκις τῆς ἡμέρας.
A 13. παρατετημένων.
B 2. Ἰωάθαν.
— ἀχας.
C 9. ἐξαίρετόν ἐστιν.
C 10. ἐδεῖσθε λόγων.
Col. 136 A 12. καταμέρος.
A 14 (τῆς deest) βλαστήσεως.
B 4. περιίστησι.
B 8. πρὸς τὴν ἄδρησιν, et in margine eadem manu : πρὸς τὸ ἀδρὸν καὶ πέπειρον γενέσθαι.
C 8. ὅθεν τινὲς αὐτούς.
C 9. τῆς ἀρωματοφόρου (γῆς deest).
C 9. τῆς ἀρωματοφόρου, in margine· τῆς Ἰνδίας τῆς ἐν τῷ νοτίῳ μέρει διακειμένης.
C 9. ἀμφότερα, in margine : ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ νότιον μέρος ἀποπέμπουσι τὰς σκιὰς ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ βόρειον.
D 1. ἐκ δὴ τούτων.
Col. 137A 4. τοῦ πνίγους, in margine : τοῦ πνίγους τοῦ καύματος· πνιγνεὺς γὰσ ὁ κλίβανος· ἐντεῦθεν καὶ πεπνιγμένη ὄρνις, ἡ ἐν κλιβάνῳ ὀπτη θεῖσα.
A 7. δηλονότι.
A 11. οὐχ ὡς ἡμέρας ποιεῖν.
A 12. προσβυτέρα pro πρεσβύτερα.
A 12. ἔθετο τὸν ἥλιον.
B 1. ἐν ἑαυτῷ φέρων.
B 8. ἐκτελέσει man. prima, et corrector ἐκτελέσῃ.
C 4. καὶ μεγάλη deest(ἡ θάλασσα.
C 2. φωστῆρας τοὺς μεγάλους, in margine : Ὅτι μεγάλοι οἱ δύο φωστῆρες λέγονται οὐ πρὸς παράθεσιν ἑτέρων μικρῶν, ἀλλὰ διὰ τὸ τῆς φύσεως αὐτῶν ἄπλετον μέγεθος.
C 6. καὶ ὁ βοῦς μέγας,
C 9. πῶς νῦν τοῦ μεγάλου.
— ἐκδεξώμεθα, et corrector ἐκδεξόμεθα.
D 3. καὶ ὁμοῦ τε πάση.
D 7. προσφαίνονται.
Col. 140 A 1. τὸ μηδὲν αὐτοῖς.
A 5. ἐξευρίσκωμεν, et corrector ἐξευρίσκομεν.
A A 6. ἀλλ' ἀπ' ἴσου manus prima,et corrector ἀλλὰ ἴσου.
A 13. τῆς ἐφ' ἑκάτερα, in margine : πρός τε ἀνατπλὴν καὶ πρὸς δύσιν.
B 8. ὥστε (εἰ deest) ψεύδεται.
B 12. ἴδες, et corrector εἶδες.
C 1. τετραμμένη.
C 6. καθάπερ ἔφημεν δαπανηθεῖσα·
C 7. γενομένη.
C 8. ἤ δέ που, et corrector ἤδη δέ που.
C 13. διασώζειν.
Col. 141 A 3. κἀκεῖνο. In margine : ἀπὸ συγκρίσεως περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου.
A 10. συμπεπιλημένον, in margine : πεπυκνωμένων.
A 12. περιρέουσιν, et corrector περιῤῥέουσιν.
B 7. καταλιπεῖν.
B 9. φανότατον.
B 12. προσδεικνῦσα.
B C 8. ἀφαιρέσεσι.
Col. 144 A 8 γινόμενα.
A 9. καὶ ταῦτα πάλιν.
B 2. ὠκεανόν. In margine : Τικτομένης γὰρ τῆς σελήνης ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ τοῦ ὠκεανοῦ ἀποδιΐσταται τὸ κῦμα, καὶ ἡ γῆ φαίνεται.
B 11. ἄμπωτις, in margine : ἀναπαυσις, καὶ πάλιν ἀνάδοσις.
C 5. ἀναπνοίαις.
C 6. ἐμπνοίαις.
C 13. ἐστὶν ἐξευρεῖν.
D 2. εὐγνωμόνως δεῖ κατηγορεῖν τῆς ἑαυτῶν ἀσθενείας.
D 3. ἀλλ' ἐξ ὀλίγων.
Col. 145 A 2. τίνα ἐστιν καὶ ἡλίκα, et corrector πηλίκα.
A 7. ἀποκινηθεῖσα ἡ σελήνη.
B 2. κατεφώτισεν.
B 3. ταῖς αὐγαῖς καὶ ἐπὶ τὰ πλάγια.
C B 6. περιστῶσιν αὐτῶν.
B 11. ἀντεπαρετεῖνετο.
— ἔχουσι λόγον.
Col, 148 A 6. περὶ ἑρπετῶν deest.
A 7. ἑρπετά. In margine : Σευηριανός, ἑρπετὰ καλεῖ τοὺς ἰχθύας. ἐπειδὴ μᾶλλον ἕρπει, ἢ περιπατεῖ.
B 3. λαὶ εὐθὺς (καί deest,) ποταμοὶ ἐνεργοί.
B 4. γόνιμοι (των secunda manu) οἰκείων.
B 10. ἀπεζέννυτο.
C 4. Ἐξαγαγέτω. In margine : Ὅτι τὰ φυτὰ ζῆν μὲν λέγεται, ζῶα δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ ἔμψυχα· καὶ διατί.
C 10. πᾶν τὸ νηκτικόν. In margine : Ὅτι νηκτὰ καλεῖ ἡ Γραφὴ πάντα τὰ ἐν τοῖς ὕδασι ζῶα.
Col. 149 A 2. σελάχη. In margine : Εἶδος ἰχθύος, ἔχον ὡς σέλας καὶ ἀκτῖνα καὶ οὐ φολίδα.
A 8. πολύχουν. In margine : Πολύγουν, πολυχωD ρητον, πολύμετρον, χοῦς γὰρ εἶδος μέτρου.
B 8. ἐστιν ὁ ἀήρ.
C 1. ἰδιότροπος (ἡ deest) ζωή.
— In margine : Ὅτι οὐδὲν τῶν νηκτῶν τιθασσεύεται, καὶ διατί.
D 4. δράκοντες γὰρ καὶ σμύρνα.
Col. 152 A 2. δελφῖνες. In margine : Ὅτι οἱ δελφῖνες τοὺς οἰκείους σκύμνους πτοηθέντας ἀπό τινῶν, διὰ τοῦ στόματος καταπίνουσιν, καὶ εἰς τὰς ἰδίας κοιλίας φυλάττουσι, καὶ μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι τὸν πτοήσαντα πάλιν ἐμοῦσι τοὺς καταποθέντας.
A 12. ποῖοι μὲν θυνοσκόποι.
A 13. ἐν μεγάλαις ἰχθύων ἀγέλαις.
A 14. ἀπαγγέλλειν.
B 11. τὰ ἔγγονα.
— ὑποδεξάμενον τὸ ὠὸν ἐκπεσόν.
B 14. (ἤ deest) καί τινων ὀρνίθων.
C 3. Ἱστοροῦσι. In margine : Ὅτι μόνος ἐν τοῖς ἰχθύσιν ὁ σκάρος μηρυκίζει καὶ φωνὴν ἀφίησιν.

Col. 153 A 2· τῆς περιουσίας ἑαυτοῦ.
A 3. ἐφάνης.
A 12. γίνεται deest.
A 10. ὁ καρκῖνος. In margine; Ὅτι ὁ καρκῖνος τῆς σαρκὸς ἐπιθυμῶν τοῦ ὀστρέου διά τινος μηχανῆς ἀγρεύει τὸ ποθούμενον.
B 7. διὰ τῆς ἐπινοίας περιερχόμενος.
B 12. καὶ ταῖς τοῦ πλησίον.
B 14. φύγε.
B 1. πενία μετὰ ἀληθείας πάσης ἀπολαύσεως.
C 3. οὐκ ἂν παρέλθοιμι. In margine : Ὅτι ὁ πολύπους τὴν χρόαν τῆς πέτρας ᾗτινι περιπλακῇ ἀναμάσσεται καὶ ἀγρεύει τοὺς πλησιάζοντας τῶν ἰχθύων.
C 4. ποτὲ ἄν.
C 4 in margine καὶ ἐπίκλοπον.
C 7. ὡς deest.
C 14. ἀλλὰ ἄλλοι.
D 6. δίωκε ἀλήθειαν.
D 7. διατοῦτο.
Col. 156 A 1. ὁποῖος καὶ ὁ Ἰακώβ.
A 11. κατένειμεν.
A 12. οὐκ ὀροθεσίοις.
B 6. ἀλλ' οὐχί.
B 9. ἀφελώμεθα (τι deest).
B 13. μηδεμία πρὸς τῷ ἀντιπεράσσαντι καθίστηκεν ἤπειρος.
C 3. μένειν ἐν τοῖς οἰκείοις.
C 4. ταῖς παραλίαις.
C 7. ἤδη δέ τινες. In margine : Ὅτι τινες τῶν ἰχθύων ἀποδημητικοὶ ἐν διαφόροις τόποις, καὶ διατί.
C 12. ἄλλοι ἐπ' ἄλλων.
D 1. τοὺς ἰχθύας.
Col. 157 A 14. ἔχουσιν δέ.
B 5. ἐπὶ ποταμούς.
B 9. ἔγγονα.
C 2. τὴν βαθεῖαν ψάμμον.
Col 160 A 4. ἤκουσα ἐγώ. In margine : Ὅτι ὁ θαλάσσιος ἐχῖνος, σημεῖον μέλλοντος γίνεσθαι μεγάλου χειμῶνος τοῖς πλέουσιν ὑποδείκνυσι· καὶ ποίῳ τρόπῳ.
B 3. παρὰ Θεῷ.
B 12. θαλαττιας.
B 11. πρὸς γάμον ἁπαντᾷ. In margine : Ὅτι ἔγιδνα τὸν ἰὸν ἐξεμέσασα τῆς μυραίνης συνέρχεται· καὶ ποίῳ τρόπῳ.
C 8. παραινέσεως· εἰ ἔχιδνα.
C 13. τῆς σμυραίνης.
C 13. διδαχθήτωσαν οὖν οἱ τοῖς ἀλλοτρίοις,
Col 161 A 2. (ἔτι deest) προσθεῖναι.
A 8· τὸν πολύτιμον μαργαρίτην.
A 8. In margine : ὁ μαργαρίτης ἐν ὀστρέῳ εὑρίσκεται,
A 12. πίναι, et correctur πίνναε.
A 12. τὸ χρυσοῦν ἔριον. In margine : Ὅτι αἱ πίνοι τὸ χρυσοῦν ἔριον τρέφουσιν· οἱ δὲ κόχλοι τὰς ἁλουργίδας τοῖς βασιλεῦσι χαρίζονται.
A 14. οἱ κόχλοι.
B 8. μαινίδος Εἴδος ἰχθύος, ὅθεν καὶ τὸ μαινομένην.
C 4. φυλάσσειν (τὴν ναῦν deest).
C 3. ἐχενηΐς. In margine: Ὅτι ἡ ἐχενηΐς μικρότατον μέν ἐστιν ἰχθύδιον, ὑπερμεγέθη δὲ πλοῖα τοῖς ἱστίοις ὑπὸ σφοδρῷ ἀνέμῳ ἐκριπιζόμενα χρόνον ἱκανὸν ἀκίνητα κατὰ τὸ ὕδωρ ἐπέχει ὥσπερ ῥιζωθέντα τῷ πελάγει.
C 6. ἐν τῷ μικρῷ (τούτῳ deest).
C 9. φάλλαιναι.
C 11. φοβερὰ ὅτι πολλὰ τῶν ἰχθυων ἰοβόλα καὶ φθαρτικὰ ὑπάρχουσιν.
Col. 164 A 3. ἤγαγεν.
A 8. ταυτόν.
B 9. καταλειφθέντες, et correctur καταληφθέντες.
B 11. ἐν νόμῳ Κυρίου.
C 2. περὶ πτηνῶν καὶ ἐνύδρων deest.

A C 6. ἀπέλαβεν.
C 10. οἱ ματαιόφρονες· In margine : Ὅτι οἱ μανιχαῖοι τὴν γῆν ἔμψυχόν φασιν.
C 14. βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην.
D 5. προβαλέτω.
D 7. οὕτως.
Col. 165 A 4. κατέλειπεν, et correcto. κατέλιπεν.
A 5. τὰ μὲν ὕδατα. Ὅτι τὰ μὲν ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν ἐξαγαγεῖν ἐκελεύσθη· ἡ δὲ γῆ ψυχὴν ζῶσαν· καὶ ὅτι τὰ χερσαῖα καθαρωτέραις ταῖς αἰσθήσεσι τῶν ἐνύδρων κέκτηνται.
A 15. τελεωτέρας.
B 5. διατοῦτο.
B 7. ἐμψυχωμένα.
C 6. οἶδεν.
C 7. ἐδάδισεν.
C 10. τὸ δὲ τῶν καμήλων. In margine : Ὅτι μνησίκακον καὶ βαρύμηνις ἡ κάμηλος.
B D 7. καὶ διατί.
D 8. ζῶσαν deest.
Col. 168 A 2. ἐπειδή. In margine : Ὅτι συμφθείρεται τῷ σώματι ἡ τῶν ἀλόγων ψυχή.
A 7. ἐξαγαγέτω (οὖν deest).
A 9. δι' αὐτῶν ἀναπόδισον.
B 2. ἀλλήλας.
B 2. οἱ λέγοντες αὐτοὺς, et correctur ἑαυτούς.
B 3. ἰχθῦς.
B 10. τὴν αἰτίαν τῆς ἀφασίας. In margine: Ὅτι ἐν τῷ ὁμιλεῖν ἐξαίφνης ἀπεσιωπησεν ὁ πατὴρ χρόνον οὐκ ὀλίγον ἀναπολῶν τι παραλειφθὲν ἐξ αὐτοῦ περι τῶν πετεινῶν.
B 11. οἳ διὰ τοῦ πρὸς ἀλλήλους.
B 15. ἀπιόν.
C 4. εἴπαμεν, et correctur εἴπομεν.
C 8. καταλίπωσιν.
C 9. ἐπὶ πολύ.
C 9. προέλθωσιν.
C D 2. τὸ χερσαῖον.
Col. 169 A 4. τέμνουσιν.
A 4. πτερυγίων.
— εἰς τὰ πρόσω.
A 7· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πτηνῶν. In margine : Ὅτι πολλὴ συγγένεια τοῖς πτηνοῖς ζώοις πρὸς τὰ νηκτά.
B 10. ἐπίει, et correctur ἐπίῃ.
B 10. καθόν.
B 14. σχήμασιν.
C 4. ἐπιγινώσκεται. et correctur ἐπιγινώσκηται.
Col. 172 A 1. τὰ δὲ πτιλωτὰ, οἷον τοὺς σφῆκας.
A 3. περιραγέντος et correctur περιῤῥαγέντος.
A 11. διασπαραχθέν.
A 14. πλεῖσται αἱ διαφοραί.
B 11. πλὴν δέ γε τῶν ἀσθενῶν.
B 12. ἀνανδρείαν, et correctur ἀνανδρίαν.
C 4. κωτίλοι. In margine : : κόλακες φλύαροι.
D C 10. λάγνοι.
C 12. δολερός.
— ὁ πέρδιξ. In margine : Ὅτι ὁ πέρδιξ δολερὸς ὡς συμπράττειν τοῖς θηραταῖς εἰς τὴν ἄγραν τῶν ὁμογενῶν.
D 4. καθέκαστον.
Col· 175 A 15. τοῦτο.
B 9. μελίσσης τὸ ἰδιότροφον.
B 11. ἀνθῶν, et correctur ἀνθέων.
B 13. ἐπισπαμένη, et correctur ἐπισπασαμένη.
C 2. καὶ πρεπόντων ἐπαίνων.
C 2. αὕτη τῶν deest.
C 4· ἐργάτης, et correctur ἐργάτις.
C 7. οὕτω δέ. In margine; περὶ τῆς σοφίας τῶν ἀποθηκῶν τοῦ μέλιτος.
C 12. λεπτῶς πρὸς αὐτήν.
C 13. διεγειρομένη τε ὁμοῦ.
C 15. αὐταὶ ἀλλήλαις.
D 5. σύριγγες. In margine : αἱ κοιλότητες.
Col 176 A 2. τοῖς διακειμένοις ἀφηρμοσμένοι.

Col. 176 A 4. ὑπὲρ αὐτων. et corrector ἑαυτῶν.
A 8. πῶς μὲν αἱ γέρανοι. In margine : Ὅτι αἱ γέρανοι ὡρισμένας ἔχουσι φυλακὰς, καὶ πληρωθείσης τῆς ὥρας ἡ τὴν φυλακὴν πεπιστευμένη βοήσασα ἐγείρει τὴν ἑτέραν.
A 13. ἐτρέπετο.
B 4. τῇ μεθ' ἑαυτήν, et corrector τῇ μεθ' ἑαυτῇ.
B 4. παραδίδωσιν.
B 11. σημεῖον μέν.
B 5. τὸ δὲ τῶν πελαργῶν. In margine : Ὅτι οἱ πελαργοὶ τοῖς γονεῦσι τὴν πρέπουσαν ἐπιμέλειαν προσφέρουσιν.
B 11. πρῶτον μὲν μὴ φαίνεσθαι.
C 12. πτερορυήσαντα.
Col. 177 A 3. καταμικρόν.
A 4. συνδείσασα, et corrector συνδήσασα.
A 3. τὰ κάρφη. In margine : Ὅτι εὐμήχανος ἡ χελιδὼν εἰς τὸ κατασκευάσαι τοῖς νεοσσοῖς καλιάν.
A 7. ἐγγόνων.
A 5. ὧν ἐάν τις. Ὅτι ἡ χελιδὼν ἐαν ἐκκεντήσῃ τις τῶν νεοσσῶν αὐτῆς τὰ ὄμματα, ἔχει τινὰ παρὰ τῆς φύσεως ἰατρικὴν δι' ἧς πρὸς ὑγείαν ἐπανάγει τῶν ἐκγόνων τὰς ὄψεις.
A 9. χαλεποτάτοις, et corrector χαλεπωτάτοις.
A 10. ἄπρακτον κινεῖσθαι καί.
A 14. αὐτη παρ' αὐτούς. In margine : : Ὅτι ἡ ἀλκυὼν ἐν χειμῶνι ὠοτοκοῦσα φυσικῶς, εὐδίαν ἐπιτηροῖ ἐν ᾗ τοὺς νεοσσοὺς ἐκλεπίζει τε καὶ ἐκτρέφει.
B 10. ἀλκυονίτιδας.
Ibid. προσαγορεύουσιν.
B 11. παρὰ τοῦ Θεοῦ.
C 1. τὴν τρυγόνα. In margine : Ὅτε ἡ τρυγὼν ἀπεζευχθεῖσα τοῦ ὁμοζύγου οὐ συναλλάσσει ἑτέρῳ.
C 7. ἀδικώτατος. Ὅτι ὁ ἀετὸς τῶν δύο νεοσσῶν αὐτοῦ τὸν ἕνα καταβάξας εἰς γῆν, τὸν ἕτερον θάλπειν δοκεῖ. Διὰ δὲ τὴν ἐπιπονον τροφὴν, καὶ τοῦτον ἀποβάλλεται. Ἀλλ' οὐκ ἐᾷ τοῦτον ἡ φήνη διαφθαρῆναι, ἀλλ' ὑπολαβοῦσα τοῖς οἰκείοις νεοττοῖς συνεκτρέφει.
Col. 180 A 2. ἀνισότατοι.
A 3. ἐξίσου.
A 6. ἴδωσιν.
A 11. πετομένων.
A 5. μὴ μιμήσῃ. In margine : Ὅτι οἱ γαμψώνυχες τὴν ἐναντίαν περὶ τοὺς ἐκγόνους ταῖς κορώναις βαδίζουσιν. Οἱ μὲν γὰρ ἀρξαμένους πέτεσθαι ἀποδιώκουσι μηδεμιᾶς ἐπιμελείας ἀξιοῦντες· οἱ δὲ τρέφουσι καὶ θάλπουσι καὶ πάσης ἐπιμελείας μέχρι πολλοῦ ἀξιοῦσιν.
A 11. πετομένων.
A 15. τοὺς δὲ γῦπας. In margine : Ὅτι οἱ πολλοὶ τῶν γυπῶν ἀσυνδυάστως τίκτουσιν.
B 15. ἀπὸ γῆς.
C 4. διὰ τὸ πυκνόν.
C 10. προστάγματι τοῦ Θεοῦ.
C 12. ἐπιπλέον.
C 13. ὑπερπίπτειν.
C 15. ἐν πᾶσι.
Col. 181 A 3. νυκτικόρακες.
A 7. πως ἄγρυπνον. In margine : Ὅτι ἡ ἀηδὼν ἐπωάζουσα νιὰ πάσης νυκτὸς μελωδεῖ.
A 9. πῶς τετράπους. In margine : Ὅτι ἡ νυκτερὶς ἐν πτηνοῖς καὶ τετράπους ἐστὶ, καὶ ὁδοῦσι πρὸς τροφὴν κέχρηται, καὶ ζωοτοκεῖ καὶ διὰ ὑμένων πέτονται, καὶ ἐξ ἀγάπης ὁρμαθοῦ δίκην ἄλλη τῆς ἄλλης ἔχεται.
B 3. προτιμώτερον, et corrector προτιμότερον.
B 7. ὀξυτάτη ἐστί.
B 13. συνορθρίζων.
B 15. γεωργοὺς (δέ deest).
Ibid. πῶς ἄγρυπνον. In margine : Ὅτι ἄγρυπνον τὸ τῶν χηνῶν γένος, καὶ ποτὲ τὴν Ῥώμην κινδυνεύουσαν ὑπὸ βαρβάρων ἐχθρῶν ἀλῶναι τῇ κραυγῇ διέσωσαν.
C 5. οὐχὶ ἴδιόν τι.
C 6. δείκνυσιν.
C 7. τίς ὁ τοῖς γυψὶ. Περὶ τοῦ προαισθάνεσθαι τοὺς γῦπας τοὺς ἐν πολάμοις θανάτους.
C 6. τοῖς γυψὶ προσαγγέλλων.

A
C 12. ἐπιστρατείας, et corrector ἐπιστρατίας.
D 1. ἐνδοθεῖναι.
D 2. πῶς ἡ σελευκίς. In margine : Ὅτι ἡ σελευκὶς ἀκόρεστον ὄργανον εἰς βοήθειαν τῆς φθορᾶς τῶν ἀκρίδων τοῖς ἀνθρώποις παρὰ τοῦ σωτῆρος Θεοῦ ἐπιπέμπεται.
D 5. παρασκευάσαντος.
Col. 184 A 1. τίς ὁ τρόπος. Ὅτι ὁ τέττιξ ἐκ τοῦ θώρακος ᾄδει.
A 7. ὅταν ἴδῃς. In margine : Ὅτι τοῖς ἐντόμοις οὐκ ἔστι πνεύμων.
A 8. προσειρήκασιν.
A 11. διόλων.
B 1. ἔκτισεν.
B 5. ἐπινήχονται.
B 8. καθιείς, et corrector καθείς.
B 9. ἀναφέρῃ, et corrector ἀναφέρει.
B 10. διὰ τοῦτο.
C 6. προΐδετο.
B C 7. κατὰ γένος.
D 4. περὶ τοῦ Ἰνδοῦ.
D 5. σκώληκος. In margine. Ὅτι ὁ ἰνδὸς σκώληξ εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβάλλεται, εἶτα εἰς βομβύλιον, καὶ τελευταῖον πτεροῦται.
Col. 185 A 3. λαμβάνεται.
A 4. πᾶσι.
A 5. κατεπαγγέλλεται.
A 15. εἰς τὴν τῶν ψυχικῶν εὐφροσύνην.
B 6. ἐπὶ τὸ αὐτό.
B 13. παρέστηκεν.
B 15. πρὸς ἑκάτερον μετατιθεὶς μέρος.
C 2. πάλιν ἐκεῖνον.
C 3. κατῃσχυμμένον.
C 8. ἐστιν.
C 11. ἐπιπλέον.
C 12. ἱκανὰ καὶ τὰ εἰρημένα.
D 1. τοῖς οἰκείοις βλαστοῖς.
Col. 188 A 1. (ὁ deest) ὑπερβάλλων.
A 5. πληρῶσαι ὑμῶν.
C A 7. καὶ τὸ κράτος deest.
A 10. περὶ χερσαίων deest.
A 13. ὅς τῶν εὐτραπέζων τις.
B 4. τοιοῦτον δή τι (τι suprascriptum).
B 5. εἰ μή τι ὑμεῖς ἄλλο τι λέγετε.
B 5. ποτ' ἂν εἴη.
B 9. εἰ καὶ παρ' ἐμαυτοῦ μὴ ἐξευρών
B 12. ἀλλὰ τινά.
B 13. καὶ φυτόν deest.
B 13. καὶ τὸν ἰχθῦν.
B 14. ἑρμηνεύουσιν.
C 6. πάντα ὥσπερ εἴρηται.
C 13. περὶ κόσμου.
C 15. προσαχθήσομαι.
D 1. ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ διελέχθη.
D 1. Μωϋσῆς deest.
Col 189 A 1· τὴν περίμετρον.
A 2. ὑπὸ γῆν.
D A 4. διεμέτρησεν.
A 4. τῆς σελήνης.
A 6. τούτου γε ἕνεκεν.
B 1. ἐμπροσποιήσει.
B 7. διεξιόν.
C 1. οὕτως.
C 6. ἕκαστον τῶν ζώων (τῶν suprascriptum).
C 8. διεφθαρμένα ἢ deest.
C 12. ἐναπέμεινεν.
C 12. τῇ γῇ τὸ πρόσταγμα.
D 1. οὐ γὰρ μόνον. In margine : Ὅτι οὐ μόνον ἐν ταῖς ἐπομβρίαις τέττιγας ἀναδίδωσιν ἡ γῆ, ἀλλὰ καὶ βατράχους καὶ μύας καὶ ἄλλα ζῶα.
D 7. ἐγχέλυς.
D 5. ὅπου γε. In margine: Ὅτι περὶ Θήβας τὰς Αἰγυπτίας μέχρι τοῦ παρόντος, ἐπειδὰν ὕσῃ λάβρως ἐν καύματι, εὐθὺς ἀρουραίων μυῶν ἡ χώρα πληροῦται.
Col. 192 A 8. ἐπὶ γῆν νένευκεν.
A 12. τῆς σαρκὸς σεαυτόν.

Co). 192 A 15.ὁμοιώθης.
B 2. οὕτως.
B 6. ἐξαγαγέτω — ζῶσαν deest.
B 10. (ἔστιν deest) ἡ ἀλογία.
C 1. ἡ ἔλαφος·
C 12. ταχύτητι, et corrector ταχυτῆτι.
Col. 193 A 1. συμπεπηγώς, et corrector συμπεπηγός.
A 2. φωλάδι, et corrector φολάδι.
A 9. ἄρκτος. In margine: Ὅτι τρωθεῖσα ἄρκος ἑαυτὴν θεραπεύει.
A 10. φλώμῳ, et corrector φλωμῷ.
A 10. φλώμῳ, et in margine στουπίῳ.
A 12. ἴδοις ἄν.
B 1. μάραθρον, et corrector μάλαθρον.
B 7. τοῦ ἀέρος προσιόντος.
B 9. ἐπὶ τὰς ἐξόδους.
B 9. ὁρῶσιν.
B 10. ἤδη δέ τις.
Ibid. ἐτήρησεν.
B 11. ἐχῖνος. In margine: Ὅτι ὁ χερσαῖος ἐχῖνος πρὸς τὸν μέλλοντα πνεῖν ἄνεμον τῆς καταδύσεως αὐτοῦ ἀποφράττει τὸ στόμιον.
B 13. βορέου, et corrector βορρέου.
B 14. μεταλαβόντος.
B 15. εἰς τὴν πρὸς ἄρκτον.
C 3. ἀλλὰ τὸ καὶ παρὰ τοῖς ἀλόγοις τινὰ εἶναι τοῦ μέλλοντος.
C 15. ταμείοις.
Col. 196 A 2. ἐμφυέντες.
A 6. ἐνευδινῇ una voce.
A 9. ἐφίκεται.
C 3. ὑγείας.
C 4. ὑγείαν.
C 11. ἡ τῷ σώματι ὑγεια.
Col. 197 A 8. τὴν χροιὰν αὐτὴν καί deest.
B 1. ἔστι τις.
B 12. ὁ κύων. In margine: Περὶ κυνὸς, καὶ ὅτι συντρέχει τοῖς συλλογιστικοῖς φιλοσόφοις καὶ γραμμικοῖς.
C 8. καὶ οὕτως. In margine: Ὅτι ἀναιρέσει τῶν ψευδῶν προτάσεων ἡ ἀληθὴς ἀναδείκνυται πρότασις.
C 10. οἱ ἐπὶ τῶν γραμμάτων.
D 2. πολὺ τῶν κυνῶν.
D 1. ὅπου γε. In margine: Ὅτι πολλοὶ κύνες φονευθεῖσι δεσπόταις ἐν ἐρημίαις ὑπὸ συμπαθείας καὶ λύπης ἐπαπέθανον.
D 5. οὐ μόνον deeest.
Col. 200 A 3. τροφὴν (τῶν deest).
A 6. διὰ τοῦτο.
Ibid. πολύτοκοι.
Ibid. τὰ εὐαλωτότερα. In margine: Ὅτι τὰ εὐάλωτα τῶν ζώων πολύγονά εἰσι· τὰ δὲ φθαρτικὰ, ὀλιγοτόκα.
A 8. ἐπιλείπῃ, et corrector ἐπιλίπῃ·
A 7. Τὰ δὲ φθαρτικὰ τῶν ἀλόγων ὀλιγότοκα.
A 10. μόλις λέαινα.
A 15. ἐκτινοῦσαι.
B 12. ἀναπεμπάζεσθαι, et in margine ἀναπεμπάζειν.
B 15. ἐχῖνοι, in margine αἰκυλίαι.

A Ibid. κεκρύφαλοι: In margine: Μέρος κοιλίας, ὡς φύλλον δέ ἐστι παρὰ τὸ κρύπτεσθαι· ἡ εὐθεία δὲ ὁ κεκρύφαλος.
C 1. οὐκ ἐνεργῶς ἔγκειται.
C 2. ἀναγκαίαν χρείαν.
C 1. ἔνυστρα, ἔνυστρον λέγεται τὸ πρωταρχίον τὸ λεγόμενον ἀρχέντερον.
C 5. ἄρκτου.
C 6. ὅτι οὐχὶ ἐκ τῆς πόας.
C 9. τί βούλεται. In margine: Ὅτι ἀναγκαία τῷ ἐλέφαντι ἡ προνομαία κατεσκευάσθη·
C 12. συμπεφορημένον. In margine, συμπεπαιρωμένον.
Col 201 A 3. σπονδύλων.
Ibid. ῥάχην.
A 5. τὸν ποτόν,
A 6. ἀδιάρθρωτοι αὐτῶν οἱ πόδες.
A 8. ἐπετέθη.
A 11. ἐξαρκοῦντα.
B B 6. (τὰ deest) κάτω.
B 7. διήρκεσεν.
B 7. νῦν δὲ ἤδη. In margine: Ὅτι ἱστόρηνται οἱ ἐλέφαντες πλέον ζήσαντες τῶν τριακοσίων ἐτῶν.
B 12. οὗτος ἀληθής.
C 3. ἡμᾶς ποιεῖσθαι.
C 6. ἐν τοῖς μικροτάτοις. In margine: Ὅτι καὶ ἐν τοῖς μικροτάτοις ζώοις ἔστι κατιδεῖν τὴν σοφίαν τοῦ κτίσαντος.
C 12. οὕτω.
D 1. τυῦ σκορπίου. Ὅτι κέντρον πῶς ἐκοίλανεν.
D 4. (καί om.) φθαρτικά.
Col. 204 A 4. πίστεως ἀπόδειξίς ἐστι τὰ θηρία.
A 9. τῷ Παύλῳ ἐναψαμένη ἐχίς.
B 1. περὶ τῆς ἀνθρώπου.
C 2. ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ. In margine: Ὅτι τὸ, Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ, οὕτως ἐξηγεῖται ὁ πατήρ Ἐκ τῆς ἔμῆς κατασκευῆς τὴν ὑπερβάλλουσάν σου γνῶσιν θαυμάζω, Κύριε, τουτέστιν, Ἐμαυτὸν καταμαθὼν καὶ τὰ ἐμὰ θεωρήσας ἐκ τῆς οἰκείας κατασκευῆς καὶ τῶν ἐν ἐμοὶ θεωρουμένων ἔργων σου, τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐν σοὶ σοφίας μέγεθος ἐθαύμασα.
C C 11. εἶπεν.
C 12. ἐποίησεν.
D 2. καθεζόμενος.
Col. 205 B 5. τὸ ἐχθρὸν manus prima, et corrector τὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας Ἰουδαίων γένος στενοχωρούμενοι.
B 12. εἰσάγουσιν.
B 13. τῆς συμβουλῆς.
C 4. μὴ (καί deest) εἰκών.
C 13. ὑποστάσεως (αὐτοῦ deest).
C 8. ἄκουε καὶ σύ. In margine: κατὰ Εὐνομίου.
Col. 208 A 12. ἐν εἰκόνι αὐτοῦ.
A 13. κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ.
B 4. καὶ ἑαυτῷ μὲν Κύρια.
D B 5. τὰ τῆς χάριτος.
B 8. εἰς δυσμούς.
B 12. παρηψάμεθα, et corrector παρημειψάμεθα.

VARIÆ LECTIONES

AD HOMILIAS DE STUCTURA HOMINIS ET DE PARADISO.

(*Cod. Reg.* 2286, *nunc* 503.)

—

AD HOMILIAS DE HOMINIS STRUCTURA

Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας τοῦ μεγάλου, εἰς τὴν Ἑξαήμερον Ὁμιλίαι ἐννέα.

Καὶ ἕτεραι Ὁμιλίαι τρεῖς, εἴς τε τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴν, καὶ περὶ παραδείσου· παρὰ μὲν τῶν, ὡς τούτου δὴ τοῦ μακαριωτάτου καὶ

θεοπνεύστου Παττὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου, ἐκλαμβανόμεναι· παρὰ δὲ τῶν, ὡς τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης, τοῦ θεσπεσίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

Col. 12 A 1. τὰ περὶ θηρίων καὶ κτηνῶν, καὶ νηκτῶν καὶ πτηνῶν.

A 2. περί τε γῆς καὶ τῶν ἐν θαλάττῃ διαλεχθέντας ἡμᾶς μὴ καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας γενέσεως.

A 6. ἐὰν μὴ πωλείου.

A 9. οὕτως.

A 10. ἄλλα ὁρῶν deest.

A 12. τοῦ παρορᾶσθαι ἕκαστον ἡμῶν αἴτιον γίνεται.

A 13. ἐπεὶ ἀσύνετοι ἐσμὲν ἑαυτῶν καὶ ἀπερίοπτοι ἔτι τῆς ἡμετέρας κατασκευῆς.

A 14. ὅπερ ἐσμὲν deest.

A 14. καὶ τί ἐσμεν ἀγνοοῦντες.

A 15. τῶν προχείρων τῆς κτίσεως καὶ τῶν μικροτατων.

B 2. ἔχοντες· καί τοι πολλαί.

B 3. τὸ ἀνθρώπινον deest.

B 4. τῶν πρὸ ἡμῶν περὶ τοῦτο τὴν πᾶσαν.

B 5. ὅσα pro πόσα.

B 6. τῶν ἡμετέρων μορίων ἡμῖν διηγεῖται.

B 7. τῆς ἔνδοθεν ἡμῶν κατασκευῆς.

B 8. κεκρυμμένας ὁδοὺς συνυπαρχούσας ἐν τῷ ἀφανεῖ καὶ διαφόρους ἐνεργείας πρὸς μίαν σύμπνοιαν τοῦ σώματος.

B 12. μυρία ἄλλα παρ' ἐκείνοις πεφιλοσόφηται ὧν οὐδεὶς ἡμῶν.

C 3. μικρὸς μὲν γὰρ εἶ.

C 4. εὑρήσει σε· διὰ τοῦτο.

C 5. ἐξετάζειν.

C 6. τουτέστι τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τῶν σῶν θαυμασίων, ἐξευρεῖν ἠδυνήθην· πόθεν.

C 7. ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ· καί deest.

C 8. τὴν γὰρ τέχνην.

D 8. ἡ φωνὴ αὕτη ἀνάγραπτος.

D 9. καὶ ἁπλῶ προῆλθε προστάγματι, εἶπε γὰρ ὁ θεός.

D 10. καὶ ἄνευ βουλῆς ὑπέστη· (οὐρανός deest φωστῆρες καὶ οὐδὲν περὶ αὐτῶν προεβουλεύσαντο. θάλασσα.

D 12. ἄπειρα τῇ προσταγῇ.

D 13. παντοδαπὰ τῇ κελεύσει ἐγένετο.

Col. 13 A 1 θηρία — καὶ ἐγένετο deest.

A 2. Ἐνταῦθα δὲ οὔπω.

A 4. ἄνθρωπος. ἐντεῦθεν κατάμαθε σεαυτοῦ.

A 7. ἐν τῷ βίῳ.

A 10. βούλεται ἀπηρτισμένον αὐτοῦ ποιῆσαι τὸ φιλοτέχνημα; οὐχί. ἀλλ' ἵνα σοι δείξῃ μόνον, ὅτι τέλειος εἶ.

A 13. ὅτι δύο τέως πρόσωπα.

A 14 διατί δὲ οὐκ εἶπε, Ποιήσω ἄνθρωπον, ἀλλὰ, Ποιήσωμεν· ἵνα νοήσῃς τὴν ἴσην δεσποτείαν.

B 1. τὸν υἱὸν ἀγνοῆς.

B 2. ἔκτισε.

B 7. ὁρᾷς ἱστορίαν.

B 8. ἀκραιφνῆ τῷ νοήματι· μετὰ γὰρ τὸ Ποιήσωμεν, ἐπήγαγε, καὶ ἐποίησεν.

B 9. ποιήσωμεν· καί deest.

B 9. οὐκ εἶπεν Ἐποίησαν τὸν ἄνθρωπον, ἵνα μὴ πολυθείας.

B 11. ἀφειδεῖς ἂν ἐγένοντο οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸ πολλὰ πλήθη θεῶν ἑαυτοῖς ἐπιγράψαι· πρῶτον μὲν λὰρ ποιήσΕμεν ἄνθρωπον, ἵνα γνωρίσῃς.

B 14. καὶ ἅγιον Πνεῦμα.

C 6. οὐ γὰρ εἶπε, Καὶ ἐποίησαν.

C 14. παρ' ἡμῶν.

D 3. κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν.

D 4. κατ' εἰκόνα μὲν οὖν θεοῦ.

Col. 16 A 2. καὶ κεφαλὴ καὶ χεῖρες καὶ ἰσχίον.

A 3. ἐφ' οὗ ἵδρυται καὶ πάντα τὰ ἡμέτερα. λέγεται γὰρ καὶ ἐν τῇ Γραφῇ, Θεὸς καθέζεται.

A 5. ἀλλ' οὐχὶ pro οὐκοῦν.

A 7. ἀνάρμοστον.

A 8. καὶ ἁπλοῦς.

— ἀμεγέθης ἄποσος deest.

A 9. μορφὴν περὶ αὐτον· μὴ σμικρύνῃς.

A 11. ἐννοίαις σωματικαῖς.

A 15. ὅτι τῶν ἀπεράντων ἀφικέσθαι οὐ δύνῃ.

B 1. ἐννοήσῃς. ἀπὸ γὰρ δυνάμεως ὁ θεός.

B 8. πῶς οὖν ἡ Γραφὴ εἶπε κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ἡμᾶς.

C 3. ἐπὶ ὁρωμένου τινὸς σώματος.

C 5. ἀλλ' οὐδὲ μὴν τό.

— τοῦ ἀφθάρτου εἰκών.

C 6. τὸ μὲν γὰρ σῶμα αὔξεται.

C 7. ἐν νεότητι.

C 7. ἐν γήρει.

C 8. καὶ ἄλλο ὅταν παθαίνηται.

C 12. Τοῦ μὲν γὰρ ἐξανθεῖ καὶ ἐρυθραίνιται.

C 12. Τοῦ θερμοῦ χωροῦντος πρὸς τὴν ἔξω ἐπιφάνειαν.

D 6. κατ' εἰκόνα ἡμετέραν· κατὰ τί φησί· τῆς ἀκινήτου φύσεως εἰκὼν ἡ ῥευστή.

D 9. πῶς οὖν εὑρήσομεν τὸ κατ' εἰκόνα ἐν αὐτῷ πάλιν ᾧ εἶπεν ἐξ ὑπογυίου ὁ Θεός· οὐ γὰρ ἐμόν τι τῷ λόγῳ παρενείρω ἔξωθεν ἐπινόημα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον.

Col. 17 A 1. Κατὰ τὸ τῆς ἀρχῆς τοιγαροῦν, εἴτουν ἐξουσίας παράδειγμα ἡ ἡμετέρα πρὸς τὸν Θεὸν νοητέα ὁμοίωσις, τὸ δὲ ἄρχον οὐκ ἐν σώματι πάντως, ἢ λογισμῷ, οὐδὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλὰ ψυχῇ· τὸ μὲν γὰρ ἀνθρώπινον σῶμα.

A 7. μεγίστων θηρίων. Ἡ ψυχὴ δὲ ἡμῖν, καὶ ὁ ἐν αὐτῇ νοῦς, ἅπαντα ταῦτα, ῥαδίως ὑποτάττειν δεδύνηται· καὶ τὰ μεγάλα δὲ βάρη καὶ δυσμεταχείριστα ἐπινοίαις τεχνικαῖς μετατίθησιν ἄνθρωπος, ἀλλ' οὐχὶ τόνοις σωματικοῖς.

B 9. ἀλλ' ἐρεῖς τάχα σύ.

B 11. ὅτι δὲ καὶ ὁ λογισμὸς λέγεται ἄνθρωπος, καὶ ἡ ψυχή ἐστιν ὁ ἔσω ἄνθρωπος, ἄκουε τοῦ ἀποστόλου.

C 2. κυριώτερον, et suprascriptum καιριώτερον.

C 3. κἂν ἀληθέστερον ἄνθρωπον διπλοῦς μὲν γὰρ τίς ἐστιν, ὁ ἐκ Θεοῦ πεπλασμένος ἄνθρωπος, τὸ μὲν ὁρώμενος, τὸ δὲ νομιζόμενος· τὸ δὲ μεῖζονι καὶ ἀληθεστέρω μέρει, ὁ ἔνδον μᾶλλον καὶ μὴ φαινόμενος πέφυκεν ἄνθρωπος.

C 6. οὐκ ἐγῶ, οὐ γὰρ δήπου ἡ χεὶρ, καὶ ὁ ποὺς, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ σώματος, εἶεν ἂν ἐγὼ, ἀλλὰ τὸ νοερὸν καὶ λογικὸν τῆς ψυχῆς.

D 2. παθαινέσθωσαν pro λυπείσθωσαν.

D 12. εἰκότως καὶ ταχὺ μάλα, πάλιν αὐτήν.

Col. 19 B 15. διατί οὐ μεγα φρονεῖς ἐπὶ τῇ δεσποτεία.

C 2. ὅταν οὖν ἴδῃς τὸν μὲν δεσπότην σου δοῦλον ὄντα τῆς ἡδονῆς, σεαυτὸν δὲ ὑπερτεροῦντα ταύτης, τῇ δυνάμει τοῦ λογισμοῦ, γίνωσκε.

Col. 20 C 4. σὺ μὲν ὀνομάξῃ μόνον δοῦλος, οὐκ εἶ δέ, ἐκεῖνος.

C 5. εἰ καὶ ὀνοματι μόνον.

C 5. ἀλλὰ τῷ πράγματι βεβαιουμένην.

C 13. εἰκὼν, ὅπου δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν, ἐκεῖ ὁ ὑπ' αὐτοῦ.

D 1. πρῶτον δὲ εἶπε τῶν ἰχθύων ἀρχεῖν τὸν ἄνθρωπον, ὅτι καὶ πλέον τῶν ἄλλων ζώων ταῦτα ἀπῴκισται αὐτοῦ ἵνα διὰ τῶν πορρωτέρω καὶ ἐνύδρων.

Col. 21 A 4. ταχύ καὶ τὸ.

A 6. ἀθρόον.

A 7. τῇ παρουσίᾳ ἑαυτοῦ, ὡς πᾶσα.

A 9. τὸ σχῆμα, καὶ οὐκέτι.

A 10. διαγωγὴν ἔχει.

Col. 21 A 10. τοῖς νώτοις, ἢ τῆς λίμνης ἢ τῆς θαλάσσης.

A 12. ὅταν που πλησίον.

A 12. ὄντα θεάσηται.

A 12. δελφὶς... θεάσηται deest.

B 2. ἀρχή. καὶ ὅταν δὲ κατανοήσῃς σεαυτοῦ τὸν λογισμόν.

B 3. ταῖς τέχναις καταδουλούμενον πῶς οὐχὶ καὶ τῶν κητῶν.

B 5. εἶδον γὰρ ἐπίνοιαν.

Col. 12 B 10. διατείναντες.
B 10. ἐκδήσαντες ἀπ' αὐτῶν τῶν ἄκρων μετεώρους.
B 11. ὑπὲρ τοῦ πελάγους.
B 12. τοῖς δελεάσμασι τούτοις καὶ τὰ ἄγκιστρα.
C 3. ἀνωφερὴς οὖσα διὰ τὴν κουφότητα τοῦ ἐνειλημμένου ἔσωθεν πνεύματος, πάλιν ἀνθέλκει.
C 5. μαιμάσσει.
C 5. διερευνᾶται καὶ παρὰ πελάγη πελαγῶν, ἀμείβει καὶ πολὺν πόνον ὑφίσταται ἄπρακτον καὶ τελευταῖον τῷ βραχεῖ τούτῳ ἀγκίστρῳ.
C 9. καὶ τῷ λιμῷ.
C 10. μετὰ τῶν ἀσκῶν φερόμενον καὶ θήραμα καθίσταται τῷ ἁλιευτῇ.
C 10. τῷ μικρῷ τὸ ὑπερμέγεθες.
D 4. ζύγαιναι.
D 5. φῶκαι pro βόες.
D 5. τῶν κητῶν καὶ εἴδη καὶ ὀνόματα.
D 9. ποιεῖ τὴν γῆν οὗ τὴν ὁρμὴν πολλοῦ γε καὶ δέει τις ὑπομεῖναι, οὐδὲν γὰρ, οὐδὲ τῶν ἀλόγων καὶ μεγίστων.
D 12. ὥστε καὶ ἀντιστῆναι.
D 13. ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτον τὸν ἀνύποιστον τὸν φοβερὸν, ἐν μικρῷ ζώγρῳ πολλάκις κατακεκλεισμένον ὁρᾶς, τίς οὖν ὁ καθείρξας.
Col. 24 A 2. τῷ μεγάλῳ θηρίῳ.
A 2. ἐπινοήσας, καὶ τῇ ἀραιότητι.
A 4. θηρίω deest.
A 5. ἄσθματι, καὶ διὰ τῆς ἐλευθερίου ἀναπνοῆς, τὴν ἀσφάλειαν αὐτοῦ προδιοικησάμενος, οὐχὶ ἄνθρωπος, οὐχὶ ὁ αὐτὸς καταπαίζει καὶ τῆς παρδάλεως, ὅταν ὑπερτείνῃ.
A 11. κατεγέλασεν, οὐχὶ καὶ τῶν λοιπῶν θηρίων τὰ ἀγριώτατα καὶ δυσκαταγωνιστότερα, παίγνια ταῖς οἰκείαις ἐπινοίαις ποιεῖ; οὐ περιουσίᾳ διανοίας πάντων κρατεῖ, συμπερίπτταται δὲ ὅμως τοῖς πετεινοῖς, τῷ λογισμῷ χρώμενος, ὅσα καὶ πτεροῖς· οὐδὲν γὰρ κατέχει τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν.
B 2. ὑπὲρ γῆν.
B 6 ὄρνεον καὶ καταγελῶν.
B 11. καὶ τῶν φύλλων, ἀποκρύψαντα τοῦ ἰξοῦ.
B 12. καὶ ἀποπλανήσαντα τὸ ὅμμα τοῦ ὀρνέου, καὶ οὕτω τῇ μικρᾷ προσψαύσει καὶ κατασχέσει, κρατήσαντα τὸ ἀεροπολοῦν, καὶ τὸ δι' αἰθέρος πρώην φερόμενον πτηνὸν δέσμιον ἰξῷ ἀποκομίζοντα.
C. 13. ἤγαγε τοῦ ἀνθρώπου θεὸς, καὶ τήν κτίσιν ἐπλήρωσε.
C 15. τῆς τούτων δεσποτείας.
D 8. τί οὖν ἐστιν ἄνθρωπος ὁρισώμεθα καὶ ἡμεῖς ἐξ ὧν ἀνέγνωμεν.
Col 25 A 1. λόγῳ τούτῳ, πρὸς τέλειον ὅρον τοῦ ὑποκειμένου. οἱ πολλὰ προσταλαιπωρήσαντες τῇ ἀναλήψει.
A 2. ἐπισκεψάσθωσαν.
A 13. αὐξάνῃ γὰρ καὶ συ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα καὶ ἀπὸ μικροῦ.
B 13. ἐκβολὴν, οἱ μὲν γὰρ ἀπεφύησαν, οἱ δὲ ὑπεφύησαν.
C 3. τεσσαρεσκαιδεκαετοῦς, καὶ ἐξῆς ἀνὴρ, ἐνταῦθα οἱ ὅροι τῆς αὐξήσεως.
C 4. αὐξάνεσθε οὖν, οὐκ εἰσάπαν· οὐ γὰρ ἐὰν γένῃ.
C 6. ἀλλὰ τοῦτο τὸ αὐξάνεσθε, μέχρι τινός· οὐ γὰρ ἄμετρα τὰ τῆς αὐξήσεως· αὐξάνεσθε, ἓν ῥῆμα σοφῶς λεχθὲν, προνοητικῶς οἰκονομεῖται, κατὰ γὰρ τὴν πρώτην σύστασιν.
C 10. ἀλλ' οὐ τὸ μετὰ ταῦτα ὡς νεώτερον.
D 2. δὶς τοσοῦτος.
Col 28. A 11. ἐγένετο δὲ ἐξ ἀρχῆς, τοῦτο αὐτῇ ἐνδόσιμον, ἀπὸ ῥήματος καὶ προστάγματος δεσποτικοῦ, καὶ τὸ τότε ἅπαξ ῥηθὲν, διὰ πάσης ἀεὶ τῆς κτίσεως καὶ μέχρι τέλους χωρεῖ.
B 10. ἀλλὰ κυρίως τὸ χρήσιμον αὐτῆς ἐκλεξάμενοι, τὸ ὅσον ἄχρηστον καὶ ἀσυντελὲς εἰς δίαιταν ἀποπεμψώμεθα.
C 6. τὸν σῖτον ὠνησάμενος.
C 8. ἀπορρίπτεις ἀναλεγόμενος ἐκεῖθεν καὶ εἴτι ἄλλο ἐπιμέμικται τῷ σίτῳ ἀνεπιτήδειον πρὸς τροφήν.
A D 2. καὶ τετραπόδων ἀνειμένη νομήν.
Col. 29 A 7. μὴ ἄλλως ἡ βουλὴ καὶ ἄλλως τὸ ποίημα μὴ μεταμέλεια.
B 5. ἰδιοσήμαντα.
B 9. ἠτόνησε τυχὸν ὁ ποιῶν·
Col. 32 A 4. μηδὲν προλαβών.
A 14. εὐθὺς εἴχομεν.
B 10. καὶ μηδὲν οἰκοθεν πρὸς τὸ κάλλος.
B 14. αὐτὰ δὲ δι' ἑαυτὰ τὰ χρώματα.
C 13. παρ' ὅλην ζωήν.
Col. 33 A 5. τοιοῦτος καὶ σὺ γένῃ.
B 1. ἐχέτω μὲν, φησὶν, ἐν αὐτῇ.
B 4. εἰ ἐποίησε καὶ καθ' ὁμοίωσιν.
B 8. ἵνα σὺ σεαυτόν.
B 10. γενώμεθα.
C 2. οἰκειώσεως. In margine, γρ. ὁμοιώσεως.
C 4. ἐπὶ τὸ καλούμενον.
D 5. ἐνέφηνεν. ἵνα οὖν μὴ ἀμαθῶς.
D 6. ἀμαθῶς τις ἢ καὶ κακούργως τῇ τοῦ ἀνθρώ-
B που προσηγορίᾳ τὸν ἄνδρα μόνον ὁπολάβῃ δηλοῦσθαι, προσέθηκε παρευθὺς, ἄρσεν καὶ θῆλυ.
D 9. τότε κατ' εἰκόνα θεοῦ γεγενῆσθαι καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γενήσεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ ἀνήρ.
D 10. ἐπλάσθησαν, καὶ ὁμότιμοι καὶ ἴσαι.
Col. 36 A 4. εὔτονον ἐν καρτερίαις.
A 12. καὶ σωτήριον.
B 8. ὡς πρὸς ἕνα, τοὺς ἀμφοτέρους ποιούμεθα τὴν διάλεξιν, καὶ εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν, ὅλῃ σπουδῇ προτρεπόμεθα, τοῦτο δὲ περιέσται σοι.
B 13. ἐπακολουθεῖ.
C 11. δυσημερώτερον.
C 12. χαλεπώτερος; ὁ δὲ πλεονέκτης καὶ ἅρπαξ, οὐ λύκος αὐτόχρημα; ποῖον θηρῶν οὐκ ἔνδον.
D 5. διὰ τοῦ πάθους.
Col. 37 A 8. ἀλλὰ σύ μοι φύλαττε.
A 9. ἄρχε παθῶν.
B 7. οὕτως ἡ διὰ τῶν ζώων.
B 10. εἴσω τῆς οἰκείας, δημοσίᾳ.
C C 12. διανοίας, ἱκανοὺς ὑμῖν θησαυροὺς.
D 5. Ἀμήν. Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ θεὸς καὶ εἶπεν, Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Ὁ μὲν σοφὸς Σολομών.
D 8. ἐν πειθοῖ.
D 9. ἀνθρωπίνοις λόγοις.
D 12. Ἐγὼ δὲ ματαίως ἄρα κατ' ἐμαυτὸν ἐσκόπουν, ἅ τε εἶχον ἐν τῇ ἐμαυτοῦ διανοίᾳ, καὶ ἃ παρὰ τῆς Γραφῆς δεδιδαγμένος ἤμην περὶ τοῦ ἀνθρώπου. ἐλογιζόμην γὰρ ὅτι πῶς μέγας ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἐπίκηρον ζῶον.
Col. 39 A 6. περὶ οὗ καὶ τῇ Γραφῇ λέλεκται, Κύριε, τί ἐστιν;
A 8. καταφρονει τούτου ὡς ἐντελοῦς ζώου, ἢ ὡς παροιμία.
A 12. ὅτι ὁ θεός.
A 15. εἰ μὲν γὰρ πρὸς τὴν φύσιν μόνον ἀποβλέψεις, ἐξ ἧς γεγένηται, τὸ μηδὲν σοὶ φανεῖται καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξιος. εἰ δὲ πρὸς τὴν τιμήν.
B 7. ὑπερτέτατται λόγῳ μόνῳ παραχθείς, ἀστέρες
D καὶ ἥλιος.
B 8. καὶ πάντα ὅσα ὀφθαλμῷ τε θεωροῦμεν, καὶ νῷ καταλαμβάνομεν.
C 1. ὡς γενηθήτω στερέωμα deest.
C 2. ἀλλὰ πλεῖόν τι ἐν τούτῳ καθορᾶται ὑπὲρ φῶς.
C 6. ἰδίᾳ χειρὶ καταξιοῖ διαπλάσαι.
C 7. οὐχ ἡ γῆ ἡμᾶς αὐτομάτως ὥσπερ τοὺς τέττιγας, οὐ λειτουργοῖς τισι καὶ διακονηταῖς ἐχρήσατο πρὸς τὸ ποίημα, ἀλλ' ἰδίᾳ χειρί.
C 11. ὅταν μὲν οὖν πρὸς τὸ ληφθέν.
D 5. καὶ ἔλαβεν ὁ θεός. ἀλλὰ πῶς; ἐκεῖ μὲν ἐν τοῖς κατόπιν.
D 8. ὡς μήπω μηδὲν περὶ ἀνθρώπου τάχα δεδιδαγμένων ἡμῶν, λέγει γάρ.
D 11. τὸν ἄνθρωπον, ἤδη τινὲς ἔφασαν.
Col. 14 A 3. ὅπου μὲν γὰρ ἡ τοῦ τελείου ἀνφρώπου ποίησις εἴρηται, καὶ ὅτι κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, τὸ ἐποίησε γέγραπται, ὅπου δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς.

Col. 41 A 4. ἔπλασεν. In margine: διαφορὰ ποιήσεως πλάσεως, καὶ ἡ χρῆσις ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ.
A 13. πρῶτον τοίνυν εἰπὼν περὶ ψυχῆς ὑποστάσεως.
B 2. παραδίδοται.
B 3. (καὶ deest) ἐποίησεν.
B 4. τῆς ποιήσεως. Ἐλογίζετο ἂν ὡς τὰ κτήνη ὡς τὰ θηρία.
B 7. ὡς χόρτος.
B 7. Ἵνα οὖν φύγῃς τὴν πρὸς τὰ ἀλογώτερα.
B 10. Ἔλαβεν οὖν ὁ θεὸς.
B 14. ἡ κατασκευάστρά σε.
B 15. τὸ οὖν παρὰ θεοῦ πλασθὲν μὴ μιανθήτω ὑπὸ πονηρίας μὴ ἀλλοιωθήτω διὰ κακίας· μὴ ἐκπέσῃς βίᾳ.
D 7. τελείωσιν καὶ τὸν ἀπαρτισμόν.
D 8. ἡμῖν δὲ τοῖς λογικοῖς.
Col. 44 A 2. καὶ τὰ προγενόμενα μὲν κατόπιν ἀφιέναι, τὰ λείποντα δὲ τῆς εὐσεβείας ταῦτα ὅση δύναμις ἐπικητεῖν.
A 4. ὁ Ἰσαάκ.
B 4. ἡμῖν εἰς ὑπηρεσίαν.
B 5. χειρ... ἔργων deest.
B 7. ἐφ' ἃ προσήκει, πάλιν ἡ τῶν μελῶν ἡμῶν.
B 10. πληρώσατε τὴν γῆν. In margine: θαυμάσιον εἰς τὸ πληρώσατε τὴν γῆν· γῆν γὰρ τὴν σάρκα φησὶν, ἐπεὶ καὶ ἀπὸ τῆς γῆς· ἤκουσε γὰρ ὅτι γῇ εἶ καὶ εἰς γῆν πορεύσῃ.
B 10. κοιναὶ μὲν γὰρ τυχὸν καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις αἱ τοιαῦται φωναὶ, ἰδιάζουσαι.
B 13. ἐκεῖνα μὲν γὰρ σωματικῶς αὔξει.
C 7. τὰ ἑρπετὰ deest.
C 8. τούτου ἕνεκεν.
C 9. φησὶν deest.
D 8. Καὶ μὴν εἴποι τις· ὁρῶμεν ἀρτίως τὰ πλείονα.
D 9. τρέφεσθαι.
Col. 45 A 4. τοὺς δεδομένους αὐτῷ.
A 10. αἱμοβόρος ὁ λέων.
A 13. παρὰ θεοῦ.
A 15. διεχείριζεν· ἀκμαία γάρ.
B 1. οὔπω γὰρ ἐπιτήδευσις ἀνθρώπων, οὔτε θηρία διέσπα.
B 2. οὔπω γὰρ ἦν αἱμοβόρα.
B 4. ἀλλὰ πάντες τὰ κύκλῳ διῃτῶντο.
B 7. ἄγρωστιν ἐσθίοντας.
B 11. (καὶ deest) χόρτον.
B 12. ἐπιβουλεύοντα. Ὁποῖα γὰρ μέλλει. Εἶναι ἀποκατάστασις, τοιαύτη πάντως ἦν καὶ ἡ πρώτη.
B 14. ἐπὶ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ καὶ πρώτην κατάστασιν.
C 4. ἐπιστρέφει.
C 5. τὸν ἐλεύθερον, τὸν ἀγγέλοις σύντροφον, τὸν οἰκεῖον θεῷ. ταῦτα δὲ εἴρηται ἡμῖν οὐκ ἐπειδὴ τὸν ἄνθρωπον ἀποκλείειν θέλομεν τῆς συγκεχωρημένης παρὰ θεοῦ χρήσεως τῶν βρωμάτων.
C 13. ἡμῖν ὕστερον ἡ τῆς ἁμαρτίας.
D 2. τροφᾶς.
D 4. τῷ κάλλει ἐκείνου.
D 9. ὑπὸ χαλεπῆς ἀῤῥωστίας μὴ δυνάμενοι.
D 9. τῆς συνήθους τῶν βρωμάτων ἀπολαύσεως.
Col. 48 A 1. ὀσφραντοῖς καὶ τοιούτοις τισὶ παρὰ τῶν ἰατρῶν δεξιώμασι τὰς παρηγορίας λαμβάνουσιν. ἐπειδὴ γάρ.
3. (εἰς ἀπόλαυσιν deest) ἐκπεπτώκασι.
A 5. τὴν θεραπείαν.
A 6. ἀλλὰ καὶ νῦν οἱ βουλόμενοι κατὰ μίμησιν τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ζωῆς ἄγειν ἑαυτοὺς, φεύγωμεν ὁλοσχερῶς ταύτην.
A 8. ἐπ' ἐκεῖνον δὲ τὸν πρότερον βίον, καθόσον ἐστὶ δυνατὸν ἀναγώμεθα.
A 11. χρώμενοι πρὸς ἀρκοῦσαν διατροφήν.
B 3. καὶ τὴν τοιαύτην.
B 4. ἀντὶ μεγάλου τινὸς κατορθώματος.
B 6. καὶ πολλά.
B 7. καὶ ὅτι τέλειος.
B 8. καὶ ὅσα ἄλλα περί.
B 12. γεννᾷ ἄλλον ἀφ' ἑαυτοῦ.
C 2. ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν ὁ τούτων θησαυρὸς ἐναπόκειται.
C 5. ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ταῦτα εἶναι.
C 13. εὐκαταφρόνητα, τοὺς μὲν τοιούτους λόγους σιωπῇ παραδραμώμεν· τοῖς δὲ μετὰ χεῖρα καὶ ὠφελιμωτέροις ἐμφιλοχωρήσωμεν, ἅμα δὲ, καὶ οὐδὲ τῷ κοινῷ καὶ ἰδίῳ λαῷ εὐληπτος ἡ τῶν τεχνικῶν.
D 2. ἐκδεχομένη.
D 8. καὶ ὁ ἐνιαυτὸς δὲ ὁ ἕβδομος παρ' ἐκείνοις.
Col. 49 A 1. ἐργᾶσθαι.
A 5. αἰχμαλωσία, ὡσαύτως ἔστιν ἰδεῖν καὶ τὰ ἡμέτερα ἐπτάκις.
A 8. καὶ ἡμεῖς.
A 8. ἕβδομος ἀπὸ γενέσεως, οὐκ εἶδε θάνατον μυστήριον τοῦτο.
A 9. Ἀδὰμ, Ἐνὼχ deest.
B 5. ἀλλ' εἶπε μὲν ὡς ἤδει ὁ μαθητὴς, ὑπερέβαλε δὲ τῷ πλούτῳ ὁ δεσπότης.
B 8. ὀκτάκις. Εἶτα ἐπήγαγεν ἑως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, οὐκ εἰς ἄλλον μετέπεσε τῇ αὐξήσει ἀριθμὸν, οὐκ εἶπεν ἑκατοντάκις ἑκατόν.
D 12. ἀρχαῖός ἐστι τὴν ἑβδομάδα.
C 5. παραλύσει.
C 6. ἑπτά. Ὁμοίως οὖν κἀνταῦθα, ἄφεσις παρὰ Πέτρῳ ἑβδόμη, ἀναλογοῦσα τῇ ἐκδικήσει τοῦ Κάϊν, καὶ συγχώρησις παρὰ Κυρίου ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, ὡς ἡ κατάκρισις τοῦ Λάμεχ ὅσον τὸ παράπτωμα.
Col. 52 A 2. ἑπτάκις τιμηθήσεται.
A 4. παραφαίρει τὰ μέλλοντα, τότε δέ.
B 3. τῆς ὀγδόης, τῆς συντελείας.
B 11. πάντες ὁμοίως ἐναγώνιοι.
C 8. τοῦ Κυρίου ἐπιφάνεια.
C 15. οἱ δίκαιοι, ἐπὶ τὰ ἄνω πρὸς οὐρανὸν, ὀχήματα γὰρ αὐτοῖς.
D 1. καὶ προπομπὴ αὐτῶν τὰ νοερὰ πνεύματα.
D 4. πεπεδημένοι καὶ αὐτοκατάκριτοι ὑπὸ τῆς πονηρᾶς συνειδήσεως.
D 7. διασχηματίζει.
D 9. τούτου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐδὲ τὰ παρακολουθοῦντα.
D 11. νεωτερικαί. Γάμων μεκέται, παιδοποιΐας ἐλπίδες, πραγμάτων ἢ χρημάτων φροντὶς οὐδεμία.
Col. 53 A 4. τοῖς ἐπηρμένοις.
B 2. τὴν συμπλήρωσιν.
B 4. περὶ τούτου αὐτοῦ.
C 14. Θέρισί σε τῷ λόγῳ.
C 15. καὶ ἐτίμησεν, ἐπὶ τὸ εὐφημότερον καὶ ἐντιμότερον, μεταγαγών σου τὴν γένεσιν, ἄνθρωποι γάρ.
Col. 56 A 3. διηνεκὴς σύνεσις καὶ ἐπίγνωσις.
A 15. καὶ τοῦ μηδενὸς ἀξίους.
B 12. τῶν οἰκετῶν deest.
C 4. ἐπιδεικνύμενοι.
C 1. καὶ τοῖς ἀσπασμοῖς.
C 6. ὑψηλῇ τῇ φωνῇ.
D 12. ἀλλ' αὐτά.
Col. 57 A 6· καταλεπτόν,
A 6. ἠκριβωμένως.
A 9. τωόντι.
A 11. ἀποσεμνύνοντες.
A 14. αἱ τεχνολογίαι τῶν ἰατρῶν deest.
A 15. ἡ περὶ τῆς τῶν μελῶν.
B 2. ἡ περὶ πλήθους πολυσαρκίας.
B 3. συνεισέρχονται.
B 5. περιέρχονται.
B 7. ἔπλασε γάρ σε ὁ θεὸς.
C 11. εἰς τὸ παρὰ φύσιν.
C 12. ἀλλὰ τὰ οὐράνια.
C 14. οὕτω σοι καὶ τὸ σῶμα.
D 3. βλέπεις.
D 3. καὶ τὸν ἐν τούτῳ θεόν.
D 4· τὴν κτηνώδη καὶ γηΐνην μεταδιώκῃς.
D 6. ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.
D 12. κατήγαγεν.
D 13. συρομένους.
Col. 60 A 9. ἀπὸ ἑνὸς τούτου προεχόμενον,
B 1. μεταοραχύ.
B 7. ἐξαρχῆς.

Col. 60 B 12. χιτὼν ἔνδοθεν καὶ οὐκ ἀρκεῖ.
C 4. κρυσταλοειδής.
C 5. ἑκατέραν ἔχη.
C 8. ἠδύνατο μὲν γὰρ σκέπειν.
C 8. καὶ ἡ χεὶρ.
C 10. παράκειται ἡ προφυλακή.
D 1. ὑπὸ παραπετάσματος.
Col. 61 A 12. κατευθυνόμενον, καὶ πρὸς τὸ ἔμπροσθεν συνωθούμενον, ἀκριβέστερον σχοίη.
B 3. τὴν τῶν ὀφθαλμῶν περιβολὴν deest.
C 6. καταμέρος.
C 7. βουληθείημεν λεπτολογήσασθαι.
C 10. κατενοήσατε.
C 14. ἀποδώσωμεν monus prima, et corrector ἀποδώσομεν.
D 3. λόγος τρίτος.

AD HOMILIAM DE PARADISO.

Τοῦ αὐτοῦ.

Καὶ ἐφύτευσεν ὁ Θεὸς παράδεισον κατὰ ἀνατολάς.
Col. 61 D 10. ἐν μὲν γὰρ τοῖς κατόπιν.
Col 61 A 1. βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα, ποιοῦν καρπόν.
A 6. τὴν οἰκείαν σύστασιν.
A 13. καὶ ὑπ' αὐτῆς.
B 9. ἀέρι διαυγεστάτῳ περιχεόμενον.
B 10. καὶ τὴν ἐκ τῶν ὡρῶν εὐκρασίαν.
C 4. προστρέχον.
C 5. νῦτε πάλιν ὀρθρινοὶ καὶ μετοπωρινοί.
D 2. ἐκ τῆς ὄψεως.
Col. 65 B 5. (καί deest) ἐνταῦθα.
B 6. ἐπιλείπουσα.
B 8. προσβραχύ.
B 10. καὶ ἀΐδιον. χαρίεσσαν τὴν ὄψιν καὶ ἀθάνατον, ἀσυντέλεστον.
B 12. οὐ νεομηνίαι ἀπομαραίνουσαι.
C 11. ἀμφιθαλῆ ταῖς κόμαις deest.
D 4. συγκρίνῃ (τις deest).
D 6. ἢ τινά σοι ἐνάργειαν ἐκ τῆς εἰκόνος παρίστησιν deest.
D 12. οὐκ ἀνθρωπίνης ἐπιτεχνήσεως.
Col. 68 A 2. λυγῃρῷ.
A 10. φρικτὸς ὁ ὄφις.
B 1. πρῶτον μὲν ἐποίησεν, ἔπειτα δὲ ἔθετο ἐν τῷ στερεώματι
B 3. ἀπὸ τῆς γῆς ἔθετο δὲ ἐν τῷ παραδείσῳ.
D 1. ἐφύτευσεν ὁ Θεός.
D 2. ἐν Ἐδὲμ deest.
D 8. καὶ τρυφὴν παρέδωκε τὴν ἀπολλυμένην deest.
Col. 69 A 10. ἁρμόζουσα.
A 13. ἐπεὶ οὖν καὶ ἄπειρον.
B 14. κυριότητα ταύτης.
Col. 72 A 14. κατὰ ἀξίαν.
A 15. οὕτως.

INDEX RERUM ET VERBORUM

QUÆ ANTE APPENDICEM INVENIUNTUR

Numeri paginas repræsentant editionis Garnerianæ quas typis grandioribus in textu expressimus.

A

Abimelech quare is in inscriptione psal. XXXIII nominatur, historia vero Anchus Gethæorum regem memorat, 142. Ex traditione tenemus alienigenarum reges commune nomen Abimelech habuisse, quemlibet vero proprium quo appellabatur, 142. Sic in Romano imperio Cæsares et Augusti : nomen Pharao est ejusmodi etiam apud Ægyptios, 143. Abimelech ætate erat Abrahæ, et ætate Isaac : et aliis temporibus Davidis dicitur, 143.

Abrahæ cor examinatum est, an Deum ex tota sua anima diligeret, cum jussus est Isaac pro holocausto offerre, 104. Amicus Dei Abraham propter fidem et obedientiam, 314.

Absalonis correptionem a Deo expostulare David videtur; cum ait psal. VII, 8 : *Exsurge, Domine Deus*, 100. Ipsius malitiam puniri postulat propheta, ut multi castigato uno convertantur, 101.

Abyssus adversariarum potestatum non est multitudo, 16. Terra invisibilis erat quia circumfusam sibi abyssum, id est, copiosam aquam habebat, 15. Cur dicat Scriptura : *Ponens in thesauris abyssos*, non autem *in abyssis thesauros*, 136. Quid sint istæ abyssi, et quando intuebimur eas, 136. Abyssi sunt Dei judicia, 137.

Achitopheles. Ad eum referri possunt verba hæc psal. XXXII, *dissipat consilia gentium*, 138.

Actio quælibet aut nos peccato gravatos ad inferiora deprimit, aut ad superiora evehit, 126.

Adam, ubi es ? quid significet, 202. Qui in paradiso degentes eramus clari ac spectabiles : ob ejectionem inglorii et abjecti evasimus, 202. Adam et Abel eadem erat natura, licet alio modo *esse* habuerint, 282.

Adulatores qui dum sese ad quoslibet modos ususque accommodant, quasi lupi in vestimentis ovium incautos decipiunt, polypo comparantur, 65.

Adversæ res. In his gratias uberiores agere oportet, cum noverimus quod *quem diligit Dominus castigat*, 144. Turpe est benedicere in rebus secundis : silere vero in adversis, 144. Non tam a rebus adversis liberat justos Dominus, quam eos eventorum victores efficit, 155.

Ægyptii reges commune Pharaonis nomen habuerunt. Pharao vocabatur is qui tempore Joseph regnavit : Pharao item qui Moysis ætate Ægypti rex fuit : Pharao quoque, qui Salomonis tempore rerum potiebatur : et qui ætate Jeremiæ vixit Pharao vocatus est. 143.

Æqualem Deo Christum esse colligebant Judæi, eo quod Deum se habere Patrem diceret, 235.

Aer mollis et suapte natura humidus, proprium et perpetuum respirantibus alimentum suppeditat, 33. Talis est ipsius natura, tenuis scilicet et pellucida, ut lux per ipsum transiens, nulla temporis mora indigeat, 19. Quæ aeri accidunt affectiones, cum lunæ mutationibus consentiunt, 61. Aer ille qui nostro capiti imminet firmamentum dicitur : propterea quod æthereo corpori comparatus, quodammodo densioris sit coagmenti, 77.

Ærumnæ probationis causa sanctis inflictæ, invisibilibus inimicis tunc tantum gaudium afferunt, cum afflictati franguntur, 125. Ærumnæ Job lætitia non affecerunt adversarium, 126. Ærumnis Pauli non delectabatur inimicus, imo conterebatur, 126. Vide *Afflictio*.

Æternum et ingenitum confundunt Eunomiani. Utriusque definitio, 253. Æternus Filius, licet non ingenitus, 253. Vide *Filius*. Vide *Eunomius*.

Æthera ignitum esse et ardentem nemo ambigit, 29. Vapores emittuntur a fluviis, etc., ne concrementur universa, 29. Vide *Aer*.

Aetius Syrus primus aperte docuit Filium Patri sub-

stantia dissimilem,208.Quibus artibus sese in Dei Ecclesias intruserit, silet Basilius:ne conviciari videatur,208. Discipulus ejus fuit Eunomius Galata,208. Utrosque inter se impietate conjunctos, exemplo Phinees uno ictu confixurum se sperat, 208. Vide *Eunomius*.

Affectibus imperare oportet et servire Deo.Fieri enim non potest ut anima et a peccato,et a Deo regatur,194. Fieri non potest ut in hominis natura commotio nulla excitetur a tentationibus, 194. Comparatur homo plantæ a leni aura,aut a turbine agitatæ,194.Ab affectibus vacare debet qui Dei cognitionem desiderat,175. Divinæ gratiæ capaces effici non possumus,nisi malitiæ affectjones,quæ animas nostras occupaverant, expulerimus,196.Nosse se medicos testatur Basilius,qui non prius medicamenta tradebant,quam per vomitum materiam morbidam evacuassent; 196.

Afflictiones quasi athletica quædam alimenta atque exercitationes sunt bene præparatis atque instructis,144. Tota justi vita in iis posita est. Paulo nihil defuit bonorum,licet in corporis molestiis semper vixerit, 150. In afflictionibus ad quælibet potius quam ad Deum recurrimus, 171. Afflictio, non debilitatis prætextus, auxilium opemque conciliat, 189.Vide *Adversæ res*.Vide *Psalmus*.

Agricola ne per agricolationis quidem diligentiam tantum fructum assequitur quantum per Deum, segetes augentem, 140. Ipsi astrorum observationes utiles, 53.

Alexander ab Ario decipitur, 212.

Alienigenarum reges, 142.

Allegoriæ. Ad eas non detorquet Basilius communes Scripturæ notiones, 80.Sunt qui tropologiis et commentis suis aliquid Scripturis ascicere auctoritatis conati sunt, 81.

Amabile *quod omnia expetunt*, 199.

Amici Dei pauci appellati sunt ut Moyses et Joannes, 160.Discipulis jam perfectis Dominus ait : *Non amplius vos dico servos, sed amicos*, 160.Verba hæc : *Diliges Dominum ex tota*, etc,, nullam in alia partitionem admittunt, 160.

Amnon vim Thamar inferens dicitur humiliasse illam:quia peccatum omnium maxime humilem reddit,155.

Amos verba hæc IV, 13, *Qui format tonitruum et creat spiritum*, ad aeris flatum pertinent, 277. Fortasse hoc ipsum prophetia est quæ ad Christi incarnationem spectat, 278.

Amphibia. Vide *Aquatilia*.

Amygdalæ amariores et mali punicæ acidæ quomodo curentur, 46.

Anchus Gethæorum regem cur historia memorat, inscriptio vero psal. XXXIII nominat Abimelech, 142.

Angelus cuilibet in Dominum credenti assidet,nisi nos illum operibus pravis abigamus,148.Ut fumus apes fugat, et fetor columbas;sic angelum vitæ nostræ custodem graveolens peccatum abigit, 148. Sicut urbium muri undecunque hostium assultus arcent; ita angelus a fronte et a tergo custodit, 148.Cuilibet contra diabolum pugnant, emittit Deus administratorios spiritus,171.Angeli in lumine erant,17.Angelorum justitia humanam longe superat, et si qua est virtus,angelis superior est:justitiæ præstantiam magnitudini suæ congruentem habent,102.Illorum, totiusque cœlestis exercitus hoc unum officium, referre Creatori gloriam,122. Quod angeli sunt,ab opifice Verbo universorum conditore habent:eis vero sanctitatem Spiritus sanctus impertivit, 136. In prima constitutione, et una cum substantiæ suæ quasi mistura infusam habuere sanctitatem, 136. Ægre ad malitiam convertere se possunt, 136. Exercitui toti angelus unus comparatur, 148. Gloriosæ visionis aspectum cur non apprehendimus:angeli vero jugiter contemplantur,154.Mutationem non admittunt:puer nullus,nullus senex,substantia eorum simplex, 158.Visus est Moysi angelus,idem qui et Deus, qui vocatur magni consilii angelus, 253.Qui visus est Jacob, idem angelus et Deus nominatur,254.Ubicunque idem et angelus et Deus appellatus est, Unigenitus significatur, 254.Qui coram Moyse seipse eum qui est nominavit,non alius est præter Deum Verbum,254. Licet angeli appellationem unam,et eamdem naturam habeant, alii tamen præfecti gentibus,alii unicuique fidelium,272.Est major angeli alicui genti præsidentis dignitas,dignitate alterius, cui viri privati tutela concreditur,272. Tales esse angelos Scriptura testatur,272 et seq.Cuilibet fidelium est angelus adjunctus,186. Fieri potest ut quod principium habuit non desinat, ut angeli et incorporea , 282. Angeli vident Patris qui in cœlis est faciem,et hæc ipsorum magna gloria ac beatitudo est,304.Quæ ab angelis conferuntur nobis beneficia,ea propria ipsorum non sunt, sed Dei operantis in illis, 304. Quapropter neque eos una cum Deo glorificamus, 304. Vide *Justitia* et *Mutatio*.

Anguillæ non ex ovo, sed ex limo generantur, 81.

Anima. Ad ipsam pertinent magis proprie virtutes,quam ad corpus sanitas, 83. Virtus sanitas est animæ, vitium ægritudo,83. Anima quæ in bono deficit te debet dolore afficere,60.Hominis vitæ curis aggravati anima spiniferæ terræ similis est, 122. Condensæ silvæ, sunt animæ silvestres, in quibus peccatorum affectiones,ceu feræ latitant,122.Animæ quædam est abundantia dum omnigenis operibus repleta est. Quam primum quidem multo cum labore excoli oportet,tumque uberi cœtestium aquarum irrigatione saginari,128.Nihil tanti pretii in hoc sæculo quod possit cum anima ad Creatoris imaginem facta commutari,180. Fieri nequit ut anima et a peccato,et a Deo regatur,ideo imperandum affectibus,194.Philosophi quidam suas ipsorum animas,et canum,ejusdem speciei statuunt,cum aliquando et mulieres, et fructices, et pisces æquoreos fuisse doceant, 71. Vide *Baptisma*.

Anima pecorum nec corpore ipsorum vetustior est,nec post ejus dissolutionem permanet,71.Producit terra animam viventem, ut quid inter animam pecudis et hominis intersit discas,71. Anima brutorum terrenum est aliquid, 71.Quæ brutorum anima emersit,ea non erat in terra recondita : sed simul cum præcepto ortum habuit,82.Vide *Creatio*.

Animalium variæ proprietates,82.Quæ facilius capiuntur,sunt fecundiora;quæ ceteras vorant,infecundiora,85. Leæna vix unius leonis mater efficitur,qui lacerato unguium acie utero,prodit ;viperæ quoque eroso utero nascuntur, 85. Carnivoris animalibus acutos aptavit dentes Conditor : quæ vero dimidia ex parte dentibus armata sunt,ea multis et variis alimentorum receptaculis instruxit, 85.Ursæ, leonis, tigridis et breve est collum et humeris insitum : propterea quod illis herba alimentum non est, 85.

Animi commotiones. Vide *Veritatis contemplatio*.

Annus solaris, et lunaris quid, 58. Mense intercalari opus, ad accuratum tempestatum concursum, 58.

Anseres olim hostes Romanam arcem mox occupaturos, prodidere, 77.

Apes aculei ictu intereunt;miro artificio mellis cellulas exstruunt,74.Rex apum a natura in omnes obtinet principatum,aculeo non utitur ad ultionem,74.Apum communis habitatio,communis volatus,eadem omnium actio,74. Apis cui tamen nec manus, nec artes concessit natura, regibus largitur alimenti sui reliquias, 111. Vide *incerta*.

Aquam fluidam manere suspensam,nihil miri,cum terra per se suspensa, et tamen aqua gravior, eumdem aut etiam majorem pariat hæsitandi locum.9.Terræ fulcimentum si aqua statuatur, quæri potest quonam fulco ipsa incumbat?9.Aquam et terram suspensas tenet Conditoris potentia,10.Aqua supernatans causa fuit cur et invisibilis,et incomposita seu sterilis esset terra, 15. Naturalem aquarum ad declivia motum, ad Opificis imperium refert Scriptura, quia vox Dei naturæ est effectrix, 34. Nulla regio peræque plana,ac aquæ superficies,34. Aquis irrigua omnis terra,28.Aquarum copia ob eam quæ a calore efficitur consumptionem necessaria est,29.Quomodo intelligenda,Scripturæ loca in quibus aquæ dicuntur Deum laudare,31.Infinita fuit aquarum effusio, ita ut ipsas inter et cætera elementa, videatur fuisse proportio nulla, 26. Ratio redditur,27. Per aquas quidam dixerunt spiritales potestates bonas et malas significari, 31.Eas qaæ supra cœlos,bonas vocant ;quæ infra, malas:marisque nomine insignitas volunt,31. Aquæ aliæ quidem sua sponte fluunt, cujusmodi sunt fontanæ et fluviales;aliæ vero sunt collectitiæ et stabiles, 34. Aquarum motus dependet ex voce illa, *Congregentur aquæ*, 35. Ab eadem voce maris intra suos terminos circumscriptio dependet, 35. Quomodo jussæ sunt aquæ in unam concurrere collectionem,cum multa conspiciantur maria, 34. Non quaslibet aquarum coacervationes congregationis appellatio indicat,sed præcipuam et maximam, 36. Putei collectiones aquarum sunt manufactæ, 36. Quemadmodum in igne et aere,ita in aqua,licet parvæ sint congregationes, una tamen est congregatio, quæ totum a cæteris segregat elementum, 36. Aqua calidiore qualitate ex metallis in transitu accepta,fervida fit ut plurimum et ardens, 39. Præcepto Domini ne ea quidem aqua quæ in cœnosis locis,permanebat otiosa : nam certe ex ipsis ranæ et culices emergebant, 62. Cur aquæ jussæ sint producere reptilia animarum viventium, terra vero animam viventem, 70. In mundi procreatione agnoscimus aquam super cœlos, aquam rursus abyssi,et congregationes maris,117. Aquas qui continet, Dominus est,117. Verba hæc psal. XXVIII, 3, *Dominus super aquas*, possunt de sanctis accipi, quia aquæ sunt et ipsi sancti, 118. Cur dicat Psalmista, *congregans aquas maris sicut utrem*, non vero, *sicut in utre*, 136.In quibusdam exemplaribus legitur *in utre* : hæc verba referri possunt ad maris Rubri contractionem, 136. Vide *Mare*.

Aquatilia quædam pedes habent, ac gradiuntur, 63. Quod terrestribus aer,id aqua aquatilibus,63.In illis distensio et contractio branchiarum,quæ aquam suscipiunt et emittunt, munus ac vicem explent respirationis, 63. Animalium aquæ amantium latos ac membranaceos pedes effecit Deus, ut facile undis innatent, 78.

Aquila in educanda prole iniquissima est, 76. Vide *Volatile*.

Arborum varia genera, variæque earum proprietates, 46.Quarum prolixi rami, earum profundæ radices instar fundamenti, 46. Stirpium cultores eamdem specie arborem dividunt in marem ac feminam,quarum proprietates narrantur, 47. Idem narrant de ficis; unde alii ficos silvestres juxta hortenses conferunt, 47. Quarum arborum tener est fructus, in iis crassum est folii tegumentum : quarum vero fructus sunt firmiores, leve est foliorum tutamen, 47. Arbores aliæ nudationi obnoxiæ, aliæ semper virentes : quarum aliæ sensim frondes alternant,ut olea et pinus : aliæ semper retinent,ut palma, 49.Arbores et plantæ,etiamsi vivere dicantur,res tamen animatæ non sunt, 63.

Arcus dei qualis, 105.

Aristoteles, 214, 221.

Arius, ut aiunt, fidem ex vagis Patrum vocibus compositam Alexandro obtulerat, 212. Ariani colunt diabolum, non Dei Filium, 288.

Artes aliæ speculatrices, aliæ practicæ, aliæ effectrices;a diverso earum fine sic dictæ,7.Practicæ ab effectricibus differunt, quod practicæ in solo corporis motu consistant, quo cessante nihil subsistit : contra, in effectricibus, cessante etiam operatione opus remanet, 7.

Artificium in gratiam,sermonem decurtat Basilius, 22. Propter ipsam temporis partem Deo fenori datam,Deum artificibus prosperitatem largiturum pollicetur, 22.

Asini in audiendo subtilitas, 71.

Asphaltitis lacus in Judæa stagnum est salsum, 36.

Astronomiæ vanitas,quæ mundo eamdem ac Deo gloriam tribuit,4.Utiles tamen astrorum observationes esse testatur experientia,53. Hoc Christus comprobavit cum ait : *Tempestas erit, triste est enim rubens cœlum*,53.Ratio hujus exponitur,53. Virgæ illæ quæ iridis imitantur colorem, quid indicent,53.Astrorum observationes nautis, viatoribus, agricolis utiles, 53. Signa in sole et luna dissolutionem universi indicant, 54. Simplicem Scripturæ dictionem *sint in signa*, non de aeris affectionibus, sed de vitæ sorte perperam accipiunt Genethliaci. Vide *Genethliaci*.

Atomorum concursus, 3.

Audiendi subtilitatem qua præditus est asinus, nullum animal terrestre habere dicitur, 71.

Auditus divinus voce non indiget ad percipiendum, sed petita in cordis motu cognoscit, 200. Moyses nihil loquens a Domino audiebatur, 200.Novit Dominus sanguinem justi, et opera justorum audire, 200.

Aula Dei. Vide *Ecclesia*.

Aures Domini virtutes sunt spirituales, quæ preces excipiunt,154.Cum ait Psalmista de Deo, *Inclinavit aurem*, non aures tribuit Deo,sed suam ipsius quasi ægroti infirmitatem detegit, 200.

Auxilium ex summa tribulatione largitur Dominus iis qui ipsum inquirunt,192.Cum audieris quempiam magna minitantem, respice ad Dominum consilia gentium dissipantem, 138.

Avarus comparatur pisci qui piscem vorat, et hic fit præda alterius, qui ipse tandem hamo capitur, 65.Avari descriptio, 107. Vide *Fenus*.

Avenæ culmus geniculis non præcingitur, 42.

B

Babylone intercisa est flamma ignis voce Domini,quando in seipsa auram recepit, respirationem jucundissimam, refrigerationemque pueris suppeditans exhibensque, 120.

Balenæ, zygenæ, gladii, serræ, canes, etc., ad terrorem incutiendum creata sunt, 69.

Baptismi gratiam diluvium nominat Psalmista:adeo ut anima peccatis abluta et veteri homine expurgata, fiat deinceps idonea quæ in spiritu habitatio sit Dei, 123. Peccata non appropinquabunt ei,qui per aquam et spiritum baptisma remissionis delictorum receperit,123.Verba hæc Psalmistæ, *Vox Domini super aquas*,ad baptisma Christi, et institutum ab eo baptisma, in sensu mystico referunt, 117 et seq.Baptismus ex Domini traditione, fit in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti,omni creatura exclusa, 276, 304. Baptisma sigilium fidei, fides est assensus Deitati : nam credere plus oportet,deinde baptismate obsignari, 276, 304. Spiritus sanctus nos renovat per lavacrum regenerationis, ac rursus imagines efficit Dei,303.Nova fit creatuaa tum cum Spiritus efficitur particeps, quo privata inveteraverat,303.Baptisma vitæ sine Spiritu conferri non potest, 310. Templa Dei et Filii et sancti Spiritus sunt sancti in quibus inhabitat una Deitas per unam baptismatis sanctificationem, 317.

Basilius sermones suos,et philosophorum de cœlo,cum pulchritudine castarum et meretricia comparat, 30. Sermonem interrumpit ut det locum meditationi, coctioni, et digestioni eorum quæ dicta sunt,32.Ut detur otium his qui victu comparando occupantur,et inde ad vespertinas sermonum epulas occurrant,32,matutinis atque vespertinis horis concionatur,22. Permistum sonum virorum, mulierum et infantium.per suas ad Deum precationes emitti testatur,39.Hunc consessum a malignis spiritibus,hæreticis dogmatibus perturbari non potuisse asserit, 39. Auditores suos comparat considentibus in stadio : seque ipsum his qui urbium insuetos,manu apprehensa circumducunt, 49. Tempus advesperascens,et corporis infirmitas ei silentium imponunt, 68. Orationem sistens, diem ad ea quæ desunt absolvenda exspectat, 69.Hortatur ut in mensa loco colloquii sint ea quæ matutina et vespertina oratione explicavit,eaque et per somnum repetant, 69 Silentii sui dum concionaretur rationem reddit, 71. Vespertinis horis de natatilibus disseruit: postera die de terrestribus : de volatilibus dicere oblitum se esse fatetur, 71. Illum jejunii dies impellit,ut auditores diutius matutinis horis detineat,79. Concionem protrahit, ne ad tesseras current auditores, 79. Detinet ut eos diutius a delictis amoveat,79 Finem tamen imponit matutino convivio, ne hebetiores sint ad vespertinas epulas, 79. Orationem suam cum pauperis convivatoris benevolentia comparat,80.Jamdudum sole ad occidentem demisso,concionem solvit, hortans ut dictorum memoria mensæ instruantur,88. Perfectiorem rerum propositarum inquisitionem in consequentibus promittit, 88. Ob vocem deficientem,consuetamque infirmitatem, orationi adhuc in procœmiis versanti finem imponit,97.De perfectione quæ bonis operibus acquiritur dicturum se pollicetur Deo dante, si modo non omnino ad silentium redigatur, 97. Resumit orationem in psal.xiv,quam pridie non potuerat complere, 107 Ægrotans comparat se matri quæ licet siccos lactis fontes habeat,mammam tamen porrigit,188. Concionem incipiens, Dei Ecclesiam salutat, 189. Laudat plebem quod a media nocte ad meridiem,dum adventus suus exspectaretur,Deum martyrum,in martyrum templo hymnos decantans placare perrexerit,199. Alteram Ecclesiam longe dissitam, per istud diei spatium, administrasse se dicit,199.Pauca disserit de psalmo quem ipsos canentes deprehenderat, 199. In numero et proprietatibus,differentiam; in Deitatis ratione unitatem profitetur, 231.Communes Scripturæ notiones suscipit; nec ad allegorias detorquet, 80. Vide *Eunomius*.

Beati quinam prædicandi,196. Quid per *beatum* intelligatur,92.Mulieres a beatitudine non exclusit Propheta. 92.Non dixit *abit*,sed *abiit*,quia is solus tuto beatus,qui vitam certo fine clauserit, 92. Cur Scriptura dicat, *Beati qui ambulant in lege*, non autem *qui ambulaverunt*, 93. Maxima virtutum mansuetudo; quapropter inter beatitudines annumeratur, 145. Vide *Electi*.

Beneficiorum remuneratio cur *antipelargosis* vocatur, 75. Vide *Canis*.

Bonis promissis fidem facit Deus per eas quas largitus est divitias, 50. Si temporaria talia sunt, qualia erunt æterna? si visibilia adeo pulchra, qualia censenda sunt invisibilia?50.Quemdam futuri sensum pecoribus concesit Deus, ut nos præsenti vitæ non simus addicti, sed ad futurum sæculum studium omne conferamus, 83. Homo terrenus bona esse existimat solas vitæ hujus prærogativas, 187.

Bonos aliter, aliter malos aspicit Deus, 139.

Bonum omnino perfectum, Deus ipse est,150.Qui prærogativas corporales in boni ordinem redigit,is reverendum et soli Deo convenieus nomen ad res viles et nullius momenti transfert,150.Beatum vere est quod per se bonum est. Divitiæ, sanitas, vitæ splendor sua ipsorum natura bonum non sunt, 92. Quod vere bonum est, id duntaxat ratione per fidem comprehendi potest,95.Multi bona, quando laboriosa et difficilia sunt, mala existimant; mala vero ob insitam sibi voluptatem, ut bona consectantur,122.Idem est natura et dilectum et bonum. Quapropter recte definierunt quidam bonum esse quod omnia expetunt,160. Verborum istorum Marc. x, 18. *Nemo bonus nisi solus Deus*,quis sensus, 291. Vide *Beati*.

Bos et ovis dimidia parte instruuntur dentibus, 64.

C

Cades, idem quod sanctificatio, 121.

Calamo lingua justi comparatur, 161.

Calceamentum Divinitatis, caro est Dei gestatrix, 192.

Calumniatores cum novimus, eorum linguas petulantes facilius effugimus, 209. Quæ latet improbitas, perniciosior est quam quæ promulgata, 209.

Camelus percussus, ira perdiu recondita, ubi occasionem nactus fuerit malum reddit. Huic similes sunt qui injuriarum memoriam ut virtutem colunt, 71. Longum est cameli collum, ut par sit pedibus, et herbam attingat, 85.

Cancer ut ostreæ carnibus vesci possit, ei apricanti calculum injicit, 65. Ejus industriam in victu comparando ita debemus imitari, ut a proximi noxa nobis temperemus, 65.

Canis sensum rationi haud imparem habere videtur, cum inter tria diverticula feræ indagat vestigium.84.Nihil amplius faciunt philosophi ex tribus propositionibus duas rejicientes, 84. Beneficii memor erga herum suum, ingratis in Deum viris pudorem incutit, 84. Canes dominis in deserto interfectis immortui fuisse, homicidarumque inquisitoribus viæ duces exstitisse narrantur, 84.

Canticum vox est concinna, modulate citra organi sonum emissa, 124. Cur psalmus XLIV, canticum dicatur, 160. Qui se ad anteriora extendens, semper seipso recentior fit, recentius canticum Deo canit, 133. Qui non in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus Deum colit,is canticum novum cantat, 133.

Cantus in Ecclesia.Vide *Ecclesia*.Laudat Basilius plebem quod in martyrum templo, hymnos decantans ipsum exspectarit, 199. Cantationes meretriciæ, et tibiarum modulationes obscenitatem suadent, 33.

Carbones desolatorii supplicium sunt paratum iis quos non tangunt spiritales sagittæ, 164. Quicunque Deum deseruere, iis carbonum desolatoriorum apparatus necessarius, 164.

Carnis affectus, inimicitia adversus Deum est,124. In carnis cupiditatibus,ceu in luto peccatoris anima volutatur, 160. Carni tuæ ne obsequare. Quanto pinguius tibi corpus conficis,tanto graviorem carcerem animæ struis. Quid foves quod paulo post interiturum est, 130. Vigente,nimisque exæstuante sanguine,corpulentia occasio fit peccati, 130. Caro maceranda, nec parcendum sanguini qui in carnem coalescere solet, 130. Vide *Homo*.

Casia cortex est tenuissimus,bene olens,liguosum obtendens calamum, 166. Quid significet, 166. Verba hæc psal. XLIV, *Casia a vestimentis*, ad passionem Christi referri possunt, 166.

Caspium mare, 36.

Catulus privatus dentibus, per ossesse tuetur; quod sapientiæ Conditoris tribui debet, 84.

Cedrus a Scriptura modo laudatur,modo vituperatur, 119.Cedri Libani vocantur,qui e rebus terrestribus quasi aliena superbiunt altitudine, 119. Qui se contra Dei cognitionem efferunt, cedri Libani dicuntur, 119. Cedri Dei sunt ii qui antea quidem fuere steriles;sed ubi tegumentum subierunt Christi, illumque velut induerunt, per ipsius gratiam sterilitatem vitæ suæ contegunt, 119.

Cervus ita a natura comparatus est, ut nullam a serpentibus accipiat noxam,121. Viperæ esus vim ejus purgandi habere dicitur,121.Trahit oris sui respiratione venenata animalia latitantia, eaque vi spiritus sui e latibulis educit, 121. Cervo justus comparatur ob eam quam habet adversus prava repugnantiam,121.Cervo præsente, serpentum fugatur malitia omnis. Ad cornuum cervinorum suffitum virulenta animalia secedunt, 122.

Cete maximis montibus magnitudine similia, 66.Occupant id more quod ultra habitabiles plagas situm,insulis caret, estque innavigabile,66. Mare Atlanticum inhabitant, 68.

Chananæa regio, cujus metropolis Tyrus, idololatriam videtur immodicis studiis excoluisse, 168.

Charitas eos quos timor ad pietatem idoneus concinnavit, perficit, 137. Si quando ab uno aliquo divexantium nos opprimamur,a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu non secedamus, 141. Ad charitatis pervenire perfectionem, vereque dilectum cognoscere cujus sit, 160 et seq. Qui timet, adhuc in servi ordine est. Qui vero charitate perfectus est, jam ad filii dignitatem ascendit,148. Non cujusvis est dicere : *Dilexi*, sed ejus qui jam perfectus est, 199.

Chrismate vero caro Domini Spiritus sancti adventu inuncta est. Typicum chrisma typicos pontifices et reges adumbravit, 165.

Christiani si nominemur, satis nobis est ad omnes adversariorum evitandos insultus, 142. Per Christianismi simulationem, negationem deitatis Unigeniti introduxit veritatis inimicus, 207. Christianis solis Deum appellare convenit patrem Christi, 281.

Christus sol justitiæ quali pulchritudine præditus, si solis corruptioni obnoxii instiabilis aspectus, 50. Unicornis appellatus est tanquam qui unum habeat cornu,id est, unam cum Patre communem potentiam. 120.Splendor dicitur,ut conjunctionem ; figura substantiæ,ut consubstantialitatem ejus cum Patre perdiscamus,231.Quemadmodum vita est,et via, et panis, et vitis, et vera lux nominatur, sic et gladius partem animæ affectui inservientem dividens, et motus concupiscentiæ mortificans, 163.Fortitudinem in crucis certamine, contra eum qui imperium mortis habebat, ostendit, 172. Sanguis ejus pretium hominis est, 195. Unctus est præ consortibus suis, 165.Caro ipsius vero chrismate Spiritus sancti adventi inuncta est, 165. Calceamentum Divinitatis est caro Dei gestatrix, 192.

Ad humanitatem Christi recipit Psalmista cum ait psal. XLIV, 3, *Benedixit te Deus*, 162. Item vers. 8, cum ait, *Dilexisti justitiam*, 166. Vers. 9, *Myrrha et gutta*, ad ejus passionem spectat, 166.Ad hanc referri possunt verba hæc psal. XXXII, *Dissipat concilia gentium*, 138.Referri et possunt ad resurrectionem ejus, 138. Item ista psal. XLV, *Adjuvabit eam mane diluculo*, 174. Prout caput Ecclesiæ Christus, psal. XLIV, 13, vultus ejus appellatur, 168. Ipsum dilectum vocat Scriptura, 160. Genealogiam ejus ordine inverso a Joseph ad Adam perduxit Lucas, 227.Mansuetudinem factis ostendit Christus: quippe tacebat conviciis lacessitus ; flagris cæsus perferebat, etc., 164.Invenies ipsum operibus doctrinam prævertisse, si ad beatitudines redieris, 147.Christus dives cum esset, propterea quod omnia bona Patris, ipsius sunt,propter nos pauper factus est,ut nos illius paupertate ditesceremus,147.Christum inquirit,qui quærit pacem: quia ipse est pax nostra, 153.

Si redimere nos non potest homo, qui redemit nos homo nam est, 181. Ne hominem solum existimes Dominum nostrum, divinitatis potentiam ignorans.181.Verba hæc I Cor. XV,28, *Ipse Filium subjicietur*, de humanitate dicta, 288. Loci illius ad Philip. II, 9, *Dedit illi Deus nomen*, etc. quis sensus, 289. Verba hæc Matth. XXVIII, 19, *Data est mihi omnis potestas*, etc., de humanitate dicta, 289. Sicut et ista Joan. VI, 68, *Vivo propter Patrem*, 290. Ubi Christus dicit Joan. XV, 5, *Pater, glorifica Filium*, non accessionem petit gloriæ,sed ut dispensationis fiat manifestatio,292, Verba hæc Act. II, 36, *Eum et Dominum et Christum fecit Deus*, de eo dicta qui ex Maria secundum carnem natus est, 293.

Christus ex inferni carcere eductas animas rectis,id est angelis, pascendas tradidit. 186. Prædicit Propheta Domini ad inferos descensum ubi ait psal. LIX, *Deus redimet animam meam*, etc., 186. Deus caput est Christi, ut Pater.Christus caput est nostrum,ut factor, 291.Quo sensu Christus dicitur primogenitus omnis creaturæ,et mortuorum, 292. De Christi humanitate intelligenda verba ista Prov. VIII, 22, *Dominus creavit me*, etc., 293. Non duos dicimus : Deum seorsum,et hominem seorsum,sed cogitatione naturam cujusque consideramus,293.Cum dicitur Luc. II, *Natus est hodie*,etc., vox *hodie* de eo qui est ante sæcula accipi non potest, 293. Christus est Dei potentia et Dei sapientia,quæ secundum tropologiæ rationem manus creatrix est, 297. Christi corpus ex Spiritu sancto est, 298. Christi verborum Matth. XX, 23, *Non est meum dare*, etc., quis sensus, 295. Vide *Eunomius*, *Filius Dei*, *Generatio divina*, *Ingenitus*, *Imago*, *Incarnatio*, *Nomen et Psalmus*.

Chusi filius Jemeni appellatus, 98. An inscriptio VII psal. quæ appellat Chusi filium Jemini, contraria sit Regnorum historiæ, 97.

Cicadæ in meridie solito magis canoræ sunt,78.Ipsas pluvio tempore ex seipsa profert terra, 81.

Ciconiæ sub uno signo omnes accedunt,vel discedunt. Has stipant cornices nostrates,easque deducunt et nonnihil adversus hostiles aves præstant subsidii, 75. Ciconiæ genitorem præ senio laborantem enutriunt, pennis fovent et sublevant.Hinc beneficiorum remuneratio *antipelargosis* vocatur, 75.

Cicuta vescuntur sturni, nec eis nocet, 43.

Cilices, 210.

Cithara. In illa confiteri est corpore uti ad dissolvenvum peccatum,quod per corpus commissum,est, 132.

Civitas Dei quid,173. Fluvius qui Dei civitatem lætificat,Spiritus sanctus est, 173. Civitatem quidam definiunt stabilem congregationem secundum legem administratam,173.Definitio hæc cœlesti civitati convenit,173.Civitatis cœlestis ordinem perdiscere humanæ naturæ non est, 173.Beatitudinem civitatis illius quam lætificat Dei fluvius, cujus opifex Deus ipse, nullus excogitare potest, 173.Per tabernaculum suum Deus in medio fuit civitatis,

sive quæ sursum est, sive quæ infra. 173. Talem opem civitati Dei a Salvatore dandam, qualem præberet dux civitati obsessæ, ostendit Propheta dum ait psal. XLV, *Conturbatæ sunt gentes*, etc., 174.

Clamor justorum spiritalis est, 154.

Cochlearum purpura pratorum floribus præstantior, 68.

Cœlum alii ab æterno exsistere, alii ipsum esse Deum sine principio, et sine fine affirmarunt, 4. Moyses per cœlum et terram, ea quæ regione media continentur significavit, 8. Cœlum firmavit Deus quasi fumum : id est ex tenui, non crassa natura composuit, 8. Cum cœlestia corpora regionem extremam sursum versum obtineant: terrestria ad mediam, seu infimam detruduntur, 10. Cœlum alii ex quatuor elementis conflatum esse dixerunt : alii hac opinione rejecta, quamdam corporis naturam ad constituendum cœlum temere atque inconsulte introduxerunt, 10. Ex elementis non constat, quia quæ ex diversis constant, motum æquabilem non habent, 11. Cœlum in creatione perfectum licet, incompositum tamen, quia nondum astris decoratum, 12. Non solam formam cœli et terræ condidit Deus, sed ipsam substantiam cum forma conjunctam creavit, 14. An firmamentum sit aliud quid ab eo cœlo quod in principio factum fuerat, 23. Negant philosophi qui opifici ingenitam materiam subministrant, 23. Græcorum sapientes quidam cœlos et mundos aiunt esse infinitos, 24. Cœlum alterum esse ex eo constat, quod Paulus tertii aspectu dignatus sit, et Psalmista cœlos cœlorum nominet, 24. Antiquorum quorumdam opinio de cœli generatione, 24. Suam de cœli generatione sententiam aperit Basilius, 24. Cur Moyses benedicens tribui Joseph, ait : *A fructibus cœli*, etc., 30. Et cur maledicens Israel, ait : *Frit tibi cœlum æneum*, 30. Si quis cœlos contemplativas virtutes dicat, firmamentum vero potestates actuosas : solerter quidem loquitur, sed hunc sermonem verum esse non omnino concedendum est, 31. Cœlum juxta Isaiam in modum fornicis conflatum, 33. Cum dicitur in Genesi *Firmamentum cœli*, cœlum sumitur pro aere· οὐρανός enim dicitur ab ὁράσθαι, 77. Vide *Allegoriæ*. Vide *Elementa*.

Cogitationes. Vide *Cor*.

Cognitio sui. Mens peccata aliena intuens propria vix cognoscit, 87. Beatus qui intestinam suam plagam cognoscit, adeo ut ad medicum queat accedere, 126.

Cognitionem Dei qui desiderat, vacare ab affectibus debet, 175. Sicut intervalla magna obscuram reddunt visionem : ita qui se per opera Deo non conjungit, opera ejus videre nequit, 175. Rationalem creaturam excedit comprehensio Dei : soli Filio et Spiritui sancto notus Pater, 226.

Columbas fetor fugat, 148. Vide *Volatile*.

Columnæ Herculeæ, 28.

Conceptio. Vide *Virgines*.

Concilium Constantinopolitanum anni 360, 210. In hoc concilio, iidem ipsi accusatores, et judices, et carnifices; 210. Bithynos, Paphlagones, Cilices, etc., depasta est circumlata improbitas, 210.

Concilium Seleucienese, 209.

Conciones. Vide *Basilius*. Spiritus doctrina pro futuro sæculo thesaurus est, licet in præsenti secundum spem non succedant nostra studia, 22. Corporis præsentia nihil percipitur emolumenti, si cor in terreno thesauro comparando occupetur, 22. Sermo qui de Servatore habetur dæmonum os non decet, 132. Verbi ministri labia sunt Christi, 163.

Concupiscentiæ motus mortificat Christus, 163. Homo eo quod propriam non percepit dignitatem, sed carnis cupiditatibus succubuit, comparatus est jumentis insipientibus, 188.

Confessio pro gratiarum actione sumitur, cum ait Propheta : *Confitemini memoriæ sanctitatis ejus*. 127. Confiteri in cithara est corpore uti ad dissolvendum peccatum quod per corpus commissum est, 132.

Confusio, in qua æternum vivent peccatores, fortasse horrenda est magis, quam tenebræ et ignis æternus, 147.

Consilia impietatis si receperis in anima, dolo inimici, ne stes in peccato : si steteris, saltem ne permaneas, 96 Tria merito cavenda nobis proposuit Propheta cum ait : *Qui non abiit in consilio*, etc. Primum enim deliberamus, deinde deliberationem firmamus, postremo deliberatis insistimus, 93. Abire in consilio impiorum, est de Deo et ejus providentia dubitare, 94.

Constantinopolim occupat Eudoxius quidam ex Syriæ urbibus pulsus, 210.

Contemplatio. Ad contemplationem intelligibilium ut ascendatur, prius corporis actiones oportet emendari, 133.

Contraria. Ex his quæ sequuntur non semper eamdem inter se pugnam habent, 263.

Contritio cordis quid, 155.

Conversio. Qui de die in diem renovantur, utres novi: qui veterem hominem nondum exuerunt, utres veteres in Evangelio dicuntur, 137.

Cor pro principali animæ parte, multis in locis Scriptura accipit, renes pro concupiscente, 103. Cordis propositum actionum corporearum radix est : ideo mentis munditia primum inter beatitudines locum teneat necesse est, 94. Rectus corde is est, qui neque ad excessum, neque ad defectum vergit, sed ad medium virtutis dirigitur, 104 Cor obliquum lineæ obliquæ comparatur, quæ modo in convexum, modo in concavum diffringitur, 104. Cor Abrahæ examinatum est, cum jussus est Isaac pro holocausto offerre, 104. Non cujusvis donum acceptum est Deo ; sed ejus qui illud puro corde affert, 114. Deus hominum cor simplex finxit : nos multiplex effecimus 140. Quo animo, quo proposito agamus, solus novit, qui nostra omnia opera intelligit, 140.

Corallium in mari herba est, in aerem eductum fit lapis, 68.

Cornix jam volantes pullos comitatur, et enutrit, 76. Vide *Ciconiæ*.

Cornu a Scriptura sæpe pro gloria, sæpe pro virtute usurpatur, 120.

Corpus mathematicum in solis tribus dimensionibus consistit, 25. Firmum corpus illud est, in quo præter dimensiones durities etiam et nexus inest, 25. Corpus nostrum tabernaculum nobis est : exitus autem a tabernaculo discessus ab hac vita est, 114. Anima, corpus e terra formatum inhabitans, orbem inhabitare dicitur. 137. Structura corporis psalterium quidem est per metaphoram : ipsæ vero corporis actiones psalmus sunt, 124. Corporearum virium multitudo saluti spiritus obstat, 141. Corpore qui male utuntur, malam sibi mortem præparant, 158. A corporis affectibus secreta justi anima, vitam habet cum Christo absconditam in Deo, 100. Corporeæ voluptates plus molestiæ quam jucunditatis habent, 150. Paulo nihil defuit bonorum, licet in corporis molestiis semper vixerit, 150. Sæpe Scriptura varias corporis partes de interiore homine intelligit ut cum dicit : *Sapientis oculi in capite ejus*, 156. Ex consuetudine, humana corpora semper tabernacula appellantur, 184. Vide *Elementa*.

Coturnicum alimentum helleborus, 43.

Creatio. Alia ad ministerium hominum, alia ad contemplationem, alia ad terrorem incutiendum creata sunt, 69. Opificis miracula fluctibus crebris navigantes perturbantibus comparat Basilius, 69. Inter ea quæ Deus creavit, nihil est citra necessitatem, nihil deest necessariorum, 78. Creatio sæpe pro quadam in melius transmutatione dicitur, 138. Quo sensu dictum sit psal. 32, *Dixit et facta sunt : mandavit et creata sunt*, 138. Creat Deus vivi Verbi operatione, ac vivifici Spiritus communicatione. 304. Operatur Deus non ex seipso creaturas producens, sed efficaciter eis dans exsistentiam, 307. Apostolus ita Filii personam creatricem prædicat, ut ad Patris personam creationem reducat, 315. In mundi creatione Deum ad Filium et ad Spiritum sanctum locutum fuisse constat, 315.

Creatura. Nova fit creatura cum spiritus efficitur particeps, quo privata inveteraverat, 363. Sermo impius est *ille*, qui inveteratam quidem et corruptam creaturam opus Dei esse affirmat, eam vero quæ non amplius inveteratur, neque corrumpitur, a creatura innovari contendit, 303. Ne glorificetur creatura supra Deum, 303.

Creaturam quisquis colit præterito Creatore, non Deo, sed creaturis affert gloriam, 116. Qui ex creaturarum magnitudine auctorem contemplatur, magnificat Dominum, 145. Non carneis oculis Deum edocti, in ipsum credimus, sed vi mentis per visibilia invisibilem conspicimus, 134. Dei potentiam sapientiamque et artem, non substantiam ipsam indicant creaturæ, 269.

Creatus et genitus si idem sunt juxta Eunomium, cur Filium unicreatum non appellat? 256. Voci *genitus* vocem *creatus* conjunxit Eunomius, ut etiam hinc bullam Filium inter et creaturam diversitatem esse ostendat, 257. Vide *Eunomius*.

Cupiditatum tumultum confusionemque vitare possumus, si pax quæ intellectum omnem superat, custodierit corda nostra, 129. Homo eo quod propriam non percepit dignitatem, carnis cupiditatibus succubuit, 188. Vide *Caro*.

Curiositas circa incomprehensibilia vitanda, 9. Mala ac curiosa de Deo quæstio, incredulis morbus est animæ, 313. Non credis quod proprium habeat Filium Deus, et quæris quomodo genuerit? 313. Credere oportet, non vero incredula curiositate indagare quod est Deus, ne dicam quod non est, 313. Si de Deo interroges, *quomodo*:

ubi quoque et *quando* interrogaveris, 313. Quæris non ut fidem, sed ut infidelitatem invenias, 313. Vide *Fides*

Cygno collum pedibus longius tribuit Deus, ut escam in limo delitescentem extrahat, 78.

Cyzicum retulit Eunomius impietatis præmium, 210.

D

Dæmonis primogenitus partus peccatum, 50. Dæmones non Evangelistarum faciebant opus; clamabant tamen, *Novimus te quis sis*, etc., 69.

Darius Medus, 35.

Davidis charitas, 143.

Delphines et Phocæ catulos suos perterritos, in ventrem denuo admittere narrantur, 64.

Dentibus sola ex volucribus vespertilio utitur, 77.

Dei bonitas non æque sermone, ac ipso gustu exhibetur, 149. Vox hæc: *Venite, filii, audite me.* Item: *Venite, omnes qui laboratis*, paterna vox est expansis ulnis rebelles ad se invitantis, 175. Sua ipsius bonitate omnibus appropinquat Dominus: nos vero removemus nosmetipsos per peccatum, 155.

Dei essentiæ curiosa indagatione relicta, credendum nobis est simplici consilio Apostoli, qui dicit: *Nam primum credere oportet*, 226. Non investigatio qua perscrutamur quid sit Deus, sed confessio qua ipsum esse confitemur, salutem nobis conciliat, 227. Si quis secundum sensum magis obvium litteræ nudæ insistere contendat, ad Judaicas et aniles fabulas devolutus, omnino ejus de Deo notionis, quæ digna sit, inops consenescet, 226, etc. Nihil præcipui relinquunt Eunomiani Unigeniti cognitioni, aut Spiritus sancti, si essentiam Dei comprehendunt, 226. Essentia ipsa soli Unigenito, et Spiritui sancto cognitabilis: nos vero per ea quæ condita sunt conditorem intelligentes, sic bonitatem ac sapientiam ejus percipimus, 226. Abraham, Isaac et Jacob ne suum quidem nomen declaravit Deus, nedum quæ sit sua ipsius essentia revelarit, 225. Vide *Fides.* Vide *Eunomius.*

Dei justitia incomprehensibilis, 103. Dum scrutatur corda et renes Deus, suam ostendit justitiam, 104. Illam Dei miserationibus ubique conjungit Scriptura, 201. Cuilibet Deus ea mensura rependet, qua prior in hac vita actiones suas fuerit dimensus, 105. Reddet Deus unicuique juxta opera, 198. Sententiæ hujus si per omnem tuam vitam memineris, multa poteris vitare peccata, 198. Vide *Dei misericordia.*

Dei misericordia quid, 201. Quorumnam miseramur, 201. Non statim pœnam peccantibus infligit Deus: quia longanimis est, 105. Non statim minatur plagas et mortem: sed armorum vibrationem, ad instar eorum qui parati ad bellum tergunt arma, 105. Unicam salutis spem in Dei misericordia quis reponit, 141. Proprium affectum, mensuram fecit Propheta largitionis miserationum Dei, cum ait: *Fiat, Domine, misericordia*, etc., 142. Scriptura ubique Dei miserationibus justitiam conjungit, 20. Misericordiam ubi Deus ante judicii thronum constituit, tum singulos adducit ad judicium, 134. Neque misericordia sine judicio, neque judicium sine misericordia, 134. Ante judicium diligit misericordiam; post misericordiam venit ad judicium, 134. Misericordia cum judicio conjuncta est; ne aut misericordia sola mollitiem pariat, aut judicium solum afferat desperationem, 134. Diligit misericordiam in pœnitentibus, et in iis qui quæ olim facta sunt, evulgant citra pudorem: diligit judicium in obstinatis, 135. Ut bonus medicus, ferri usum adhibet, 135. In terra misericordia nobis opus est, in cœlis beati prædicamur, non miseri, 135. Si severe nobis pro meritis Deus rependeret, quis ex omnibus salvus fieret? 134.

Dei potentiam per operationes ejus percipimus, 226. Hæc continet terram et aquas suspensas, 10. Dominus constituit reges, ac destituit, 140. Infirmitas et imbecillitas sunt omnia simul mundana, si cum vera potentia comparentur, 140. Non nervus est qui arcum tendat Dei: sed puniendi potentia, modo intensa, modo remissa, 105. Vide *Creatio.*

Dei Sapientiam commendat solis calor neque excedens neque deficiens, 60. Item luna crescens et decrescens, 60. Unica herba in contemplatione industriæ divinæ, totam mentem nostram detinere potest, 42. Hortensia, silvestria, aquatica, terrestria augere debent admirationem, et amorem in Creatorem, 49. Sapientia conditoris cernitur in vitulo et catulo, 84. In minimis elucet Opificis sapientia, 134.

Dei oculum prospicientem habes quidquid egeris, sive in tenebris, sive in die, 140. Ubi nos Dominum respexerimus, fuerintque oculi nostri in ipsum intenti, tunc ad inspiciendos nos ipsius oculum attrahimus, 141. Aliter bonos, aliter malos aspicit, 138. Cum cordium fit opifex; opera nostra hoc est verba, cogitationes, motumque omnem intelligit, 140. Quo animo, quæ proposito agamus solus novit, qui omnia opera nostra intelligit, 140. Peccatores Dei a se oculos velut avertunt ob turpes, Deique oculis indignas actiones, 125. Sunt qui veluti sui ipsorum oblivionem Deo creant, 125. Avertere faciem suam dicitur Deus, tum cum afflictionis tempore tentationibus expositos relinquit, 129. Dormitantibus nobis et segniter agentibus dormire dicitur, indignos nos judicans provida sua in nos vigilantia, 125. Oculi Domini virtutes sunt spirituales, quæ nos inspiciunt, precesque excipiunt, 154.

Deos vocat Scriptura eos qui dii non sunt, 182. Verba psal. XVII, 32, *Quis Deus præter Dominum*, et similia non de Filio, sed de iis qui falso dicuntur dii intelligenda sunt, 295. Id ipsum clarius facit David cum ait: *Quis similis tibi in diis, Domine?* 295. Ubique majus quiddam de Deo intelliges, cave ad humanas delabaris similitudines, 304. Nec filius, nec generatio, nec spiritus appellatio, propria deitatis est: sed quiddam est humanæ similitudine adductum, 306. Si judicia Dei abyssus, quanto magis ipse? 312. Si oculus non vidit ea quæ præparavit Deus diligentibus se, quanto minus naturam Dei ipsius? 313. Credere oportet. Deum esse, non vero incredula curiositate indagare quod est, ne dicam quod non est, 313. Si de Deo interroges, *quomodo: ubi* quoque *et quando* interrogaveris, 313. Uterus, oculi, manus, etc., quomodo in Deo intelligenda, 316. Vide *Fides.*

Deus est perfectum omnino bonum, quo non minuentur quotquot exquirunt ipsum. 150. Quod vere bonum exsistit, et beatum, Deus est, 92. Deus est quod proprie amabile est, 199. Ad Dei notionem per singula minutissima animalia, aut etiam per minutissimas herbas incitamur, 62. Non licet magis ex cœlo et terra, quam ex nostra propria constitutione, Deum cognoscere, 87. Notio communis Deum esse, non quid sit nos admonet, 224. Quo sensu sanctum esse Dei nomen dicatur, 142. Deus non omnium Deus, sed eorum qui ei sunt charitate conjuncti, 126. Deum exaltat qui ad beatitudinem festinat. Qui contrariam viam capit, Deum quantum in se est deprimit, 125. Quæ ex humano affectu dicuntur de Deo, ea homimines faciunt; talem sibi Deum fingentes, qualem se quisque constituit, 125. Deus tibi sit unicum ex malis refugium, 171.

Diabolo per peccatum gloriam qui offerunt, timeant ne una cum ipso ignominiæ æternæ addicantur, 116. Ut Dominus est qui in bonis operibus gloria efficitur, ita in contrariis operibus inimicus, 116. Diabolo dat locum qui peccat, 132. Deceptos induxit ut ad se ceu custodem confugiant: quare duplex eis malum imminet: quippe aut per vim capiuntur, aux ex fraude pereunt, 170. Diaboli crimen arrogantia est, 225.

Diei et noctis definitio post solis generationem. Eorumdem descriptio ante solis generationem, 20. Diei ac noctis communis terminus, vespera dicitur: noctis cum die vicinitas mane vocatur, 20. Solet Scriptura in metiendo tempore non noctes, sed dies numerare, utpote præstantiores, 20. Unius diei spatium est 24 horarum, quibus cœlum ab eodem signo ad idem redit, 21. Cur dictum est: *Factum est mane dies unus*, non autem dictum est dies primus, 20, 21. Dies et nox ex quo creata sunt sibi invicem succedunt, tempusque æqualiter dividunt, 34. Dies hujus sæculi mali, 152. Sunt alii boni quos proponit Propheta, quorum lux sempiterna erit Deus, 152. Quos dies sol sensibilis peragit, ii caduci: nihil autem caducum potest esse conveniens donum corruptionis experti, 152. Vide *Sol.*

Digitus Dei in iis quæ a Mose et Domino facta sunt signis dictus est Spiritus, 298.

Dilectum dicit Scriptura, Patris Unigenitum, 160. Idem est natura dilectum et bonum, 160.

Divitiæ sua ipsorum natura non sunt bonum, 92. Quibusdam ad libidinem inservierunt; paupertas vero plurimos ad vitia propendentes repressit, 171. Qui coactas ex iniquitate divitias sufficiens sibi adjumentum ad robur et potentiam esse judicat, similis est ægroto, qui in morbi gravitate habitudinem bonam constituit, 197. Si undelibet et ex uberibus fontibus tibi affluant divitiæ, ne in earum copia acquiescas. Fluxa est divitiarum natura: torrente citius præterlabitur possessores, 198. Divitiarum instabilitas fluviis comparatur, 198. Ne iis sis animo deditus, sed earum famulatum tanquam instrumentum quoddam admitte, 198. Hodie hujus est ager, domus, aurum: cras alterius: postea alius, 198. Comprehensam manu aquam facilius possis continere, quam divitias tibi constanter servare, 198.

Divitibus hoc uno pauperes nos præstamus, curarum vacuitate, 110. Divites redarguuntur, eisque consilium datur, 112 et seq. Fidejussionem divitis accipit, qui Deum

sponsorem pro pauperibus non admittit, 113. Bene cum divite morienti actum fuerit si indumentum accipiat, si exiguam terram sortiatur, idque ob humanæ naturæ reverentiam, 187. Dives in sola opulentia Deo gratias agit. 187.

Dolores corporis opio consopiunt medici, 43. Dolores mortis proprie usurpantur ad significandos puerperii dolores, 200. Transfert quoque David dolores partus, ad ipsos mortis dolores, 201. Qui lethale peccatum admiserit, dicat : *Circumdederunt me dolores mortis*, 201.

Dolosus vulpi comparatur, ut Herodes : impudens cani, ut Nabal Carmelius, 159.

Dolus occultum est maleficium, in officiorum specie proximo illatum 153.

E

Ecclesia non adoratur, sed caput ejus Christus, 168. Verba hæc : *Astitit Regina*, etc., psal. XLIV, de Ecclesia dicuntur, quæ seipsam spiritualibus, variisque dogmatibus exornat, 167, 168, Per hæc ejusdem psal. *Audi, filia*, etc., hortatur Ecclesiam Propheta, ad audienda servandaque præcepta, illam appellans filiam, quasi eam sibi pro filia per charitatem adoptasset, 167 ; v. 18 *Memor ero nominis tui*, etc., de Ecclesiæ memoria dicitur, quæ est confessio populorum, 169. Aula Dei, cœlestis habitatio, seu Ecclesia Dei viventis potest intelligi, 117. Aula sancta Dei una est. Non igitur extra sanctam hanc aulam adorare oportet, 116. Intersunt multi in habitu quidem precationis, nec sunt tamen in aula Dei, ob mentis evagationem, 117. Qui ventrem, gloriam, argentum, aut quidvis aliud Deo præfert, is neque odorat Deum, neque est in aula sancta ejus, 117.

Echinum marinum parvum prorsus et aspernabile animal sæpenumero tranquillitatis et tempestatis navigatoribus monitor est, 67. Echinum a sua providentia non excludit Deus, 68.

Electrum succum esse probant festucæ, ac bestiolæ in ipso inclusæ, 48.

Electum, non vocatum beatum dicit Propheta ; quia multi vocati, pauci electi, 139. Salvus non fit quivis, sed reliquiæ solum ideo dicit Propheta : *Populus quem elegit*, 139. Non omnes indiscriminatim docturum se promisit Deus timorem Domini, 151. Non omnibus eloquia Dei scripta sunt, sed habentibus aures, secundum interiorem hominem, 159. Vide *Gratia*.

Eleemosynam . beriorem si largiamur, olivæ viriditatem ac fecunditatem æmulabimur, 46. Ubi pauperi Domini gratia dederis, idem et donum est et fenus, 112.

Elementa tria, aqua, aer et ignis in terra reperiuntur, ideo de eorum creatione silet Scriptura, 8. E quatuor elementis cœlum conflatum alii dixerunt, alii hac opinione rejecta, quintam quamdam corporis naturam ad constituendum cœlum temere atque inconsulte introduxerunt, 10. Quintam essentiam volunt esse æthereum corpus, quod neque sit ignis, neque aer, neque terra, neque aqua, nec quidquam ex simplicibus, 10. Elementorum in contraria distractio, ruinæ et dissolutionis causa exsistit, 11. Elementa, ignis, terra, aer, aqua inter se permiscentur, 26. Vicino elemento unumquodque commiscetur per communem qualitatem, et per eam quam cum alieni habet societatem contrario conjungitur, 38. Aquæ propria qualitas est frigiditas ; aeri vero, humiditas : igni autem caliditas, 37. Terra arida est et frigida : aqua vero humida et frigida : rursus aer calidus et humidus : ignis autem calidus et siccus, 38. Vide *Corpus*.

Elephantem trecentis et amplius annis vivere quidam referunt. Elephanti terrorem incutit exiguus mus, 86. Elephantis solers subtilisque descriptio, 85.

Elisæum ut malum convivatorem non aversabantur illi quibuscum vivebat : et tamen silvestribus oleribus excipiebat amicos, 80.

Emmanuel idem quod *Nobiscum Deus*, 174

Ephesiis cum scriberet Paulus, eos per excellentiam nominavit exsistentes, utpote qui ei qui est, vere essent per agnitionem conjuncti, 254.

Equorum cursus. Vide *Spectacula*. Pharaonis equum projecit Deus in mare. Sennacherib equites omnes dormitaverunt, 141. Israel, dum ei res in bellis ex animi sententia succederent, nunquam equestri potentia usus fuisse comperitur. Neque quisquam sanctorum privatim usum equorum velut convenientem admisit, 141. Lata per Moysem de regum officiis lex ita sancit : *Non multiplicabit sibi equitatum*, 141.

Eudoxius ex Syriæ urbibus pulsus, Constantinopolim occupat, 210.

Eunomius Galata, Aetii discipulus, blasphemiam in Unigenitum evulgat, 208. Utroque inter se impietate conjunctos, exemplo Phinees, uno ictu confixurum se sperat Basilius, 208. Rationem reddit cur licet silentii cultor, contra Eunomium scribendi munus in se receperit, 207. Se in hoc scribendi genere inexercitatum fatetur, 207. Confutationem hanc, velut morbi remedium, vel sanis oblaturum tutamen, aut certe seipsum qui cæteris optime consuluerit, mercedem ad plurum sperat, 208. Eunomius mendax, cavillator, blasphemus, 208. In speciem apologiæ ac defensionis doctrinam suam composuit Eunomius ne velut aggressor videretur dogmata impia proponere, sed coactus ad hos sermones devenire, 208 et 209. Varias Eunomii artes, multiplicesque rationes quibus a se novæ doctrinæ invidiam amoliri conabatur, subtiliter detegit acerrimeque diluit Basilius, 209, 210 et 211.

Eunomius fidem proponit ex vagis patrum vocibus compositam, quibus perperam utitur, 211. Fidei professio Eunomii eadem quæ Arii, 212. Cur eamdem proponat, 212. At ubi eam velut traditionem, et amussim proposuit, aliam quasi simpliciorem profert, 212. Patrum fidem quam ceu regulam proposuerat, corrigit, 213. Si doloso velamine suam non obumbrasset opinionem Eunomius, scripsisset : *Credimus ingeneratam esse essentiam Dei*, 212. Opinioni suæ velut hamo simplicitatem fidei ceu escam circumdat, 213. Verba hæc Eunomii, *iis qui videri cupiunt Christiani*, suggillat Basilius, 213. Fatetur Eunominus Deum juxta naturalem notionem neque a seipso, neque ab alio factum, 214. Hinc Basilius vanam viri loquacitatem irridet, quasi ejus qui solem lucidissimum esse stellarum ratione docere vellet, 214. Id quod facit, prius esse eo quod efficitur dixit Eunomius ; ut inde Filium ex non exstantibus esse colligeret, 214. Notat Basilius Eunomium verbis istis : *sequitur illum ingeneratio*, callide et hæretico sensu addidisse, *imo est ipsa substantia ingenita*, et in his secum adhuc pugnare, 215. Addidit hæc Eunomius, ut priore demonstrato, ostenderet Unigenitum secundum substantiam Patri dissimilem, 216. Negat ingenerationem secundum nostrum intelligendi modum in Deo considerari, ratus probaturum se hinc facili conatu, ingenerationem substantiam Dei esse, 216. Intelligentiæ inhæret tanquam nihil omnino significanti, seu in sola profatione existentiam habenti ; atque Deo indignum esse simulat, eum videlicet ideis et perceptionibus ornare ac cohonestare, 216. Negat Eunomius debitum solvi Deo, nisi ingenerationem substantiam esse confiteamur, 219. Ridiculam hanc opinionem, et ad novum dogma confirmandum inutilem esse, copiose demonstrat Basilius, 219 et 220. Eunomium interrogat, cur in sola ingeniti voce ita caute, in cæteris ita incaute se gerat, 220 et 221.

Eunomius aliquid de Deo secundum privationem dici ægre ferens, ingenitum dicit ipsam esse substantiam ingenitam, 223. Substantia Dei est ingenita, non autem *ingenitum* substantia est, 223.

Eunomius qui se Dei substantiam adinvenisse putat, ipsum etiam apostatam angelum fere jactantia superat, 224. Communis notio Deum esse, non quid sit, nos admonet, 224. Nihil præcipui relinquunt Eunomiani Unigeniti aut Spiritus sancti cognitioni, siquidem essentiam Dei comprehendunt, 224. Vide *Deus*.

Eunomius negat generationem admittere unquam posse Deum Patrem, adeo ut suam ipsius naturam cum genito communicet, 228. Quia dissimilem Deo ac Patri unigenitum Filium ac Deum vult ostendere, Patris et Filii nomen silentio præterit, ac simpliciter de ingenito et genito disserit. Veretur Basilius ne, dum Eunomii blasphemias ore repetit, mentem polluat suam, 229.

Eunomius in eodem artificii genere persistit, dum ait non esse comparationem ingeniti cum genito, ut quam his vocibus oppositionibus inesse ostenderit, eam in ipsam Patris et Filii substantiam transferat, 230. Nullam vult esse comparationem geniti cum genitore : et ut imaginis rationem hac unica voce tollit, ita splendorem ac characterem esse substantiæ negat, 230. Negat dicere se posse communem quidem ingenito et genito substantiam esse, ordine vero in tempore illum primum esse, hunc vero secundum, 230. Cum improbum sermonem vult attingere, nonnulla quæ ab omnibus conceduntur præmittit : ut propterea quod de iis recte sentit, in reliquis quoque sibi fidem paret, 233. Sic, ex eo quod Deus compositus non sit, negat filium ei esse consimilem, 234. Christi verbis : *Pater qui me misit major me est*, abutitur Eunonius, 233. Stolidos denique et ad impietatem audaces vocat eos, qui æqualem Patri Filium dicunt, 233 et 234. Iisdem offenditur quibus Judæi exacerbabantur, dicentes tunc : Æqualem seipsum facit Deo, 235 et 295. Patris appellatione operationem, non substantiam significari putat, 235 et 295.

Eunomius secum pugnat, cum Deum et majorem et incomparabilem dicit, 236. Ut Dei substantiam ab Unige-

niti substantia diversam ostenderet,illud *majus*,ceu comparative usurpatum pro substantiæ diversitate accepit; rursus, ut ad creaturæ æqualitatem Unigenitum detrudat, Patrem sancit incomparabilem, 237. Extollere se Deum et Patrem simulat, ut unigeniti Filii et Dei majestatem imminuat, 237.

Eunomius habere se simulat innumeras demonstrationes, quod Filius a sanctis *factura* appellatus sit, 241. Quemadmodum Patris substantiam per ingenerationem significari decernit,ita quoque substantiam Filii per generationem significari dicit,242.De substantia Filii verba facti quasi dicat Filium esse aliud quid præter ipsam, 246. Non aperte dicit genitum ex nihilo Filium,sed ejus substantiam cum non esset, genitam esse, 246. Non dicit eam ante sæcula, vel simpliciter non fuisse ; sed ante suam ipsius constitutionem non fuisse,246.Idem dicere posset de Patris substantia, 246.Filio hoc tribuit magni Eunomius, quod antiquior sit creaturis et ante ea quæ ipse fecit, 248. Impudentem blasphemiam circumvallat implicatione syllogismorum, quos acerrime confutat ac diluit Basilius,248. Eunomiani privationem principii decernunt idem esse atque æternitatem,et quoniam Filius non est ingenitus,ne æternum quidem profitentur, 253. Non existentem Filium genitum esse dicit Eunomius, 253. Qui ex nihilo ad esse creaturas produxit,253. Voci *genitus* vocem *creatus* conjunxit,ut nullam Filium inter et creaturam diversitatem esse ostenderet, 257. Quam reipsa concinnavit blasphemiam, hanc verbo obtegere, sermonisque impudentiam delinire cum vellet,non communem facere se duxit creaturis Unigenitum,261.Negat nominum communitate communem fieri substantiam,qui prius dixit,substantiæ diversitatem, diversitatem nominum sequi, 261. Quo sensu Filium quoque lucem esse confitetur Eunomius, 262. Lege etiam naturæ, substantiam Unigeniti a substantia Patris separatam esse dixit, 267.

Eunomius creaturam esse ait Spiritum sanctum,quam vocem illorum qui veritatem adorti sunt emittere nemo ausus fuerat,270. Quod hanc blasphemiam prius in Dominum evomuerit,non impietatis mitigatio est, sed condemnationis accessio,270.Ingeniti creaturam esse Filium dicit, Unigeniti vero, Paracletum, 270. Dupliciter blasphemat verbo unico,270.Si duo principia inter se adversa inducit, una cum Manichæo et Marcione conferendus, 271. Multorum opinione contempta, quæ Scripturæ sanctum glorificant,simulat tenere se sanctorum doctrinam deinde dicit a sanctis quidem se didicisse tertium esse ordine et dignitate Spiritum ; a seipso vero credere,natura quoque tertium esse,272. Qui vero sint sancti illi, et in quibus scriptis doctrinam hanc ediderint,dicere non potest, 272. Præmium impietatis Cyzicum retulit Eunomius, 210. Quoniam Spiritus, Filius nominatus non est eum creaturam dicit Eunomius,305.Quia Spiritus ex Deo processio non vocata est generatio,idcirco et hanc Spiritus ex Dei ore processionem tollit: et quia Filius non nominatur,ideo nec ipsum spiritum oris Dei esse credit, sed manuum Dei opus,306 Spiritum sanctum etiam una cum igne gehennæ collocat, 308.Cum non potest Spiritum non increatum intelligere, aut dicere,Deum ipsum ait Spiritum vocari, 309. Vide *Basilius*, *Factura*, *Filius*, *Ingenitum*, *Spiritus sanctus*, *Unigenitus*.

In Euxinum Pontum per Propontidem simul influunt pisces ascensus tempore, 66. Cur aqua maris aquilonaris et Ponti sit dulcior, 67.

Evangelii prædicatio in contemptibilibus dictiunculis vim multam habet persuadendi,162.Matthæus ab humana Christi generatione exorsus est ; Marcus, a prædicatione Joannis ; Lucas,a corporalibus initiis ; Joannes,a Verbi generatione, 250 et seq. Vide *Traditio*.

Eventus rerum alii sunt a natura, alii a casu, alii in nostro arbitrio positi sunt, 16.

Exquirere amplius quiddam significat quam quærere quemadmodum etiam perscrutatio plus dicit quam scutatio, 146.

Exsultationis vox Scripturæ familiaris est, per quam hilarem ac lætum animæ statum in iis quæ lætitia digni sunt ostendit, 131.

F

Facere. Vide *Factura*.

Facturam a sanctis Filium appellari simulat Eunomius 241. Locum illum Act. I, 36,*Christum fecit Deus* explicat Basilius,239 et 240,Totum non fuerit,voce *fecit* immutata universorum factorem facturam dicere. In creaturis quidem reperimus a verbo, *fecit*, desumptam fuisse facturæ appellationem ; in Filio autem Dei non item, 239. Variis nominibus, in quibus non multum videtur inesse laudis, iis qui nominum significationem non assequuntur,Dominum gloriæ appellare non erubescit Scriptura ; at *facturam* nusquam omnino nominavit,239.Facturam factorem omnium appellare aggreditur Eunomius,240.Factura et genitura inter se non differunt, 241. Eunomius, eorum qui corpoream generationem intelligunt,suscepta cura, eos quibus facturæ appellatio offensioni est, negligit, 242.Non in opificem credidimus et in facturam,sed in Patrem et Filium per baptismi gratiam obsignati sumus. 258. Quod fit,non ex substantia facientis est ; quod vero generatur, ex ipsa substantia generatis est ; non ergo idem est facere et generare, 280. Creatura aut factura non est Filii substantia, 284 et 286. Filius cum sit sapientia et sanctificatio, factura non est, 294.

Fatum. Vide *Providentia*.

Feni herbam et florem cum conspexeris, Isaiæ memineris, qui dicit : *Omnis caro ut fenum*, etc., 41. Recte humanam gloriam cum debilissimo flore comparat Propheta, 42.

Fenus τόκος dicitur ob ingentem mali fecunditatem, aut forte ob dolores ac molestias quas animis eorum qui fenore acceperunt, solet creare. 111.Ut puerperium parturæ, ita dies indicta debitori instat, 111.Fenus viperis coparatur, quæ ventrem matris corrodunt, 111. Peccatum hoc plurimis Scripturæ locis vituperantur,107.Ezechiel id in maximis malis recenset,si fenus et quidquam ultra sortem recipiatur, 107.Maxima est inhumanitas illum quidem qui necessarium indiget, mutuum ad vitæ subsidium quærere ; hunc vero sorte contentum non esse sed sibi ex pauperis calamitate provintus opesque colligere,107. Avarus spe fenoris implacabilis stat ad preces indigentis, ac per perjurium velut inhumanitatis quæstum acquirit, 107. Utriusque copiosa eleganque descriptio,107.Qui mutuum quærit, cum fenori,cui solvendo non est,obnoxium se præstitit,voluntariam quoad vivet,recepit servitutem, 108. Venit subsidium inventurus, sed hostem reperit; remedium dum requireret, in venenum incidit, 108. Fenerator medico similis est qui cum ægroto sanitatem restituere deberet, e contrario ei, vel exiguas virium reliquas adimeret, 108.Accessionem majorem facit peccatis. quam opibus,108. Indigens dum respicit ad paupertatem,de solutione desperat,dum ad præsentem miseriam,fenore pecuniam sumit, 108. Argento accepto,statim hilaris est ; ast sensim diffluente pecunia, eum vitæ tædet propter fenus,108. Miserrimæ debitorum conditionis παθητικὴ descriptio,108 et 110.Usura mendacii principium est, occasio ingrati animi,perfidiæque et perjurii,109.Rationes quibus ducuntur pauperes ad pecuniam fenore sumendam,expendunturet refelluntur,109.Comparantur piscibus qui una cum esca hamum vorant, 110. Si locuples es, nihil tibi fenore opus est ; si nihil habes, non pendes usuras.110. Paupertas ignominiam nullam affert.Quid nobis opprobria ex ære alieno paramus ? 110. Debitor utique et paper est, et curis multis conficitur, 110. Feneratorum pecuniæ comparantur leporibus,quos aiunt simul et parere et nutrire et superfetare, 110. Eædem et adnascentes pariunt,et veteres renovantur, 111. Omnia tibi tolerabiliora sint quam argentum fenore sumere. Loca operam tuam lucri gratia,ministra, etc., 111. Qui se muliebribus voluptatibus mancipant,ii sunt qui ad fenus confugiunt, 111. Qui fenus fenore commutant, hydropicis et cholera laborantibus comparantur, 112. Si qui fenore facti sunt divites, plures ad laqueos pervenerunt, 112. Basilius vidisse se testatur ingenuos pueros, ob patris debita, in foro vendi,112.Nemini patris paupertas data est crimini; cave ingenuitatem filiis fenore auferas, 112. Si quis pauperi Domini gratia dat, hoc ipsum et donum est et fenus, 112. Argentum si pauper fenore sumit, non ditescit, sed libertate spoliatur, 109. Habes suppellectilem ? Vende : præter libertatem amitti omnia patiare, 109. Si solvendo non es, argentum fenore sumens, malum malo curas, 109. Alia sunt verba argentum fenore sumentis, alia cum fenus ab eo exigitur, 109. Si fenerator sit amicus, ejus amittis amicitiam ; si inimicus, adversario ac malevolo fis subditus, 109. Feneratoris hinc crudelitas, obærati hominis illinc acerba conditio describuntur, 109. Quod datur ad usuram, et danti et accipienti male cedit, 109. Agricola spica accepta semen rursus sub radice non scrutatur ; fenerator vero et fructus habet et sortem non relinquit, 109.

Ficos silvestres alii juxta hortenses censerunt ; alii vero grossos caprifici domesticis ficis alligantes, ipsorum medentur infirmitati,jamque diffluentem ac evanescentem fructum grossis caprifici continent, 47.Vide *Arbor*.

Fidei simplicitas plus habeat roboris,quam quæ ex ratione petuntur demonstrationes, 10. Qui per se debitis est, et tamen in se retinet fidem, per propriam fidem ad salutem præparatur ; qui vero liberandus est, pretium

Col. 12 B 10. διατείναντες.
B 10. ἐκδήσαντες ἀπ' αὐτῶν τῶν ἄκρων μετεώρους.
B 11. ὑπὲρ τοῦ πελάγους.
B 12. τοῖς δελεάσμασι τούτοις καὶ τὰ ἄγκιστρα.
C 3. ἀνωφερὴς οὖσα διὰ τὴν κουφότητα τοῦ ἐνειλημμένου ἔσωθεν πνεύματος, πάλιν ἀνθέλκει.
C 5. μαιμάσσει.
C 5. διερευνᾶται καὶ παρὰ πελάγη πελαγῶν, ἀμείβει καὶ πολὺν πόνον ὑφίσταται ἄπρακτον καὶ τελευταῖον τῷ βραχεῖ τούτῳ ἀγκίστρῳ.
C 9. καὶ τῷ λιμῷ.
C 10. μετὰ τῶν ἀσκῶν φερόμενον καὶ θήραμα καθίσταται τῷ ἁλιευτῇ.
C 10. τῷ μικρῷ τὸ ὑπερμέγεθες.
D 4. ζύγαιναι.
D 5. φῶκαι pro βόες.
D 5. τῶν κητῶν καὶ εἴδη καὶ ὀνόματα.
D 9. ποιεῖ τὴν γῆν οὔ τὴν ὁρμὴν πολλοῦ γε καὶ δέει τις ὑπομεῖναι, οὐδὲν γὰρ, οὐδὲ τῶν ἀλόγων καὶ μεγίστων.
D 12. ὥστε καὶ ἀντιστῆναι.
D 13. ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτον τὸν ἀνύποιστον τὸν φοβερὸν, ἐν μικρῷ ζώγρῳ πολλάκις κατακεκλεισμένον ὁρᾶς, τίς οὖν ὁ καθείρξας.
Col. 24 A 2. τῷ μεγάλῳ θηρίῳ.
A 2. ἐπινοήσας, καὶ τῇ ἀραιότητι.
A 4. θηρίω deest.
A 5. ἄσθματι, καὶ διὰ τῆς ἐλευθερίου ἀναπνοῆς, τὴν ἀσφάλειαν αὐτοῦ προδιοικησάμενος, οὐχὶ ἄνθρωπος, οὐχὶ ὁ αὐτὸς καταπαίζει καὶ τῆς παρδάλεως, ὅταν ὑπερτείνῃ.
A 11. κατεγέλασεν, οὐχὶ καὶ τῶν λοιπῶν θηρίων τὰ ἀγριώτατα καὶ δυσκαταγωνιστότερα, παίγνια ταῖς οἰκείαις ἐπινοίαις ποιεῖ; οὐ περιουσίᾳ διανοίας πάντων κρατεῖ, συμπερίπτηται δὲ ὅμως τοῖς πετεινοῖς, τῷ λογισμῷ χρώμενος, ὅσα καὶ πτεροῖς· οὐδὲν γὰρ κατέχει τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν.
B 2. ὑπὲρ γῆν.
B 6 ὄρνεον καὶ καταγελῶν.
B 11. καὶ τῶν φύλλων, ἀποκρύψαντα τοῦ ἰξοῦ.
B 12. καὶ ἀποπλανήσαντα τὸ ὅμμα τοῦ ὀρνέου, καὶ οὕτω τῇ μικρᾷ προσψαύσει καὶ κατασχέσει, κρατήσαντα τὸ ἀεροπολοῦν, καὶ τὸ δι' αἰθέρος πρώην φερόμενον πτηνὸν δέσμιον ἰξῷ ἀποκομίζοντα.
C. 13. ἤγαγε τοῦ ἀνθρώπου θεὸς, καὶ τήν κτίσιν ἐπλήρωσε.
C 15. τῆς τούτων δεσποτείας.
D 8. τί οὖν ἐστιν ἄνθρωπος ὁρισώμεθα καὶ ἡμεῖς ἐξ ὧν ἀνέγνωμεν.
Col 25 A 1. λόγῳ τούτῳ, πρὸς τέλειον ὅρον τοῦ ὑποκειμένου. οἱ πολλὰ προσταλαιπωρήσαντες τῇ ἀναλήψει.
A 2. ἐπισκεψάσθωσαν.
A 13. αὐξάνῃ γὰρ καὶ συ ὡς καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα καὶ ἀπὸ μικροῦ.
B 13. ἐκβολὴν, οἱ μὲν γὰρ ἀπεφύησαν, οἱ δὲ ὑπεφύησαν.
C 3. τεσσαρεσκαιδεκαετοῦς, καὶ ἐξῆς ἀνὴρ, ἐνταῦθα οἱ ὅροι τῆς αὐξήσεως.
C 4. αὐξάνεσθε οὖν, οὐκ εἰσάπαν· οὐ γὰρ ἐὰν γένῃ.
C 6. ἀλλὰ τοῦτο τὸ αὐξάνεσθε, μέχρι τινός· οὐ γὰρ ἄμετρα τὰ τῆς αὐξήσεως· αὐξάνεσθε, ἓν ῥῆμα σοφῶς λεχθὲν, προνοητικῶς οἰκονομεῖται, κατὰ γὰρ τὴν πρώτην σύστασιν.
C 10. ἀλλ' οὐ τὸ μετὰ ταῦτα ὡς νεώτερον.
D 2. δὶς τοσοῦτος.
Col 28. A 11. ἐγένετο δὲ ἐξ ἀρχῆς, τοῦτο αὐτῇ ἐνδόσιμον, ἀπὸ ῥήματος καὶ προστάγματος δεσποτικοῦ, καὶ τὸ τότε ἅπαξ ῥηθὲν, διὰ πάσης ἀεὶ τῆς κτίσεως καὶ μέχρι τέλους χωρεῖ.
B 10. ἀλλὰ κυρίως τὸ χρήσιμον αὐτῆς ἐκλεξάμενοι, τὸ ὅσον ἄχρηστον καὶ ἀσυντελὲς εἰς δίαιταν ἀποπεμψώμεθα.
C 6. τὸν σῖτον ὠνησάμενος.
C 8. ἀπορρίπτεις ἀναλεγόμενος ἐκεῖθεν καὶ εἶτι ἄλλο ἐπιμέμικται τῷ σίτῳ ἀνεπιτήδειον πρὸς τροφήν.
A D 2. καὶ τετραπόδων ἀνειμένη νομήν.
Col. 29 A 7. μὴ ἄλλως ἡ βουλὴ καὶ ἄλλως τὸ ποίημα μὴ μεταμέλεια.
B 5. ἰδιοσήμαντα.
B 9. ἠτόνησε τυχὸν ὁ ποιῶν·
Col. 32 A 4. μηδὲν προλαβών.
A 14. εὐθὺς εἴχομεν.
B 10. καὶ μηδὲν οἴκοθεν πρὸς τὸ κάλλος.
B 14. αὐτὰ δὲ δι' ἑαυτὰ τὰ χρώματα.
C 13. παρ' ὅλην ζωήν.
Col. 33 A 5. τοιοῦτος καὶ σὺ γένῃ.
B 1. ἐχέτω μὲν, φησὶν, ἐν αὐτῇ.
B 4. εἰ ἐποίησε καὶ καθ' ὁμοίωσιν.
B 8. ἵνα σὺ σεαυτόν.
B 10. γενώμεθα.
C 2. οἰκειώσεως. In margine, γρ. ὁμοιώσεως.
C 4. ἐπὶ τὸ καλούμενον.
D 5. ἐνέφηνεν. ἵνα οὖν μὴ ἀμαθῶς.
D 6. ἀμαθῶς τις ἢ καὶ κακούργως τῇ τοῦ ἀνθρώ-
B που προσηγορίᾳ τὸν ἄνδρα μόνον ὑπολάβῃ δηλοῦσθαι, προσέθηκε παρευθὺς, ἄρσεν καὶ θῆλυ.
D 9. τότε κατ' εἰκόνα θεοῦ γεγενῆσθαι καὶ τὸ καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γενήσεσθαι, ὥσπερ καὶ ὁ ἀνήρ.
D 10. ἐπλάσθησαν, καὶ ὁμότιμοι καὶ ἴσαι.
Col. 36 A 4. εὔτονον ἐν καρτερίαις.
A 12. καὶ σωτήριον.
B 8. ὡς πρὸς ἕνα, τοὺς ἀμφοτέρους ποιούμεθα τὴν διάλεξιν, καὶ εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν, ὅλῃ σπουδῇ προτρεπόμεθα, τοῦτο δὲ περιέσται σοι.
B 13. ἐπακολουθεῖ.
C 11. δυσημερώτερον.
C 12. χαλεπώτερος; ὁ δὲ πλεονέκτης καὶ ἅρπαξ, οὐ λύκος αὐτόχρημα; ποῖον θηρῶν οὐκ ἔνδον.
D 5. διὰ τοῦ πάθους.
Col. 37 A 8. ἀλλὰ σύ μοι φύλαττε.
A 9. ἄρχε παθῶν.
B 7. οὕτως ἡ διὰ τῶν ζώων.
B 10. εἶσω τῆς οἰκείας, δημοσίᾳ.
C 12. διανοίας, ἱκανοὺς ὑμῖδ θησαυρούς.
C D 5. Ἀμήν. Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ θεὸς καὶ εἶπεν, Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν. Ὁ μὲν σοφὸς Σολομών.
D 8. ἐν πειθοῖ.
D 9. ἀνθρωπίνοις λόγοις.
D 12. Ἐγὼ δὲ ματαίως ἄρα κατ' ἐμαυτὸν ἐσκόπουν, ἅ τε εἶχον ἐν τῇ ἐμαυτοῦ διανοίᾳ, καὶ ἃ παρὰ τῆς Γραφῆς δεδιδαγμένος ἤμην περὶ τοῦ ἀνθρώπου. ἐλογιζόμην γὰρ ὅτι πῶς μέγας ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἐπίκηρον ζῶον.
Col. 39 A 6. περὶ οὗ καὶ τῇ Γραφῇ λέλεκται, Κύριε, τί ἐστιν;
A 8. καταφρονεῖ τούτου ὡς ἐτελοῦς ζώου, ἢ ὡς παροιμία.
A 12. ὅτι ὁ θεός.
A 15. εἰ μὲν γὰρ πρὸς τὴν φύσιν μόνον ἀποβλέψεις, ἐξ ἧς γεγένηται, τὸ μηδὲν σοὶ φανεῖται καὶ τοῦ μηδενὸς ἄξιος. εἰ δὲ πρὸς τὴν τιμήν.
D B 7. ὑπερτέτατται λόγῳ μόνῳ παραχθείς, ἀστέρες καὶ ἥλιος.
B 8. καὶ πάντα ὅσα ὀφθαλμῷ τε θεωροῦμεν, καὶ νῷ καταλαμβάνομεν.
C 1. ὡς γενηθήτω στερέωμα deest.
C 2. ἀλλὰ πλεῖόν τι ἐν τούτῳ καθορᾶται ὑπὲρ φῶς.
C 6. ἰδίᾳ χειρὶ καταξιοῖ διαπλάσαι.
C 7. οὐχ ἡ γῆ ἡμᾶς αὐτομάτως ὥσπερ τοὺς τέττιγας, οὐ λειτουργοῖς τισι καὶ διακονηταῖς ἐχρήσατο πρὸς τὸ ποίημα, ἀλλ' ἰδίᾳ χειρί.
C 11. ὅταν μὲν οὖν πρὸς τὸ ληφθέν.
D 5. καὶ ἔλαβεν ὁ θεός. ἀλλὰ πῶς; ἐκεῖ μὲν ἐν τοῖς κατόπιν.
D 8. ὡς μήπω μηδὲν περὶ ἀνθρώπου τάχα δεδιδαγμένων ἡμῶν, λέγει γάρ.
D 11. τὸν ἄνθρωπον, ἤδη τινὲς ἔφασαν.
Col. 14 A 3. ὅπου μὲν γὰρ ἡ τοῦ τελείου ἀνφρώπου ποίησις εἴρηται, καὶ ὅτι κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, τὸ ἐποίησε γέγραπται, ὅπου δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς.

Col. 41 A 4. ἔπλασεν. In margine: διαφορὰ ποιήσεως πλάσεως, καὶ ἡ χρῆσις ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ. A

A 13. πρῶτον τοίνυν εἰπὼν περὶ ψυχῆς ὑποστάσεως.

B 2. παραδίδοται.

B 3. (καὶ deest) ἐποίησεν.

B 4. τῆς ποιήσεως. Ἐλογίζετο ἂν ὡς τὰ κτήνη ὡς τὰ θηρία.

B 7. ὡς χόρτος.

B 7. ἵνα οὖν φύγῃς τὴν πρὸς τὰ ἀλογώτερα.

B 10. ἔλαβεν οὖν ὁ θεὸς.

B 14. ἡ κατασκευάστρά σε.

B 15. τὸ οὖν παρὰ θεοῦ πλασθὲν μὴ μιανθήτω ὑπὸ πονηρίας μὴ ἀλλοιωθήτω διὰ κακίας· μὴ ἐκπέσῃς βίᾳ.

D 7. τελείωσιν καὶ τὸν ἀπαρτισμόν.

D 8. ἡμῖν δὲ τοῖς λογικοῖς.

Col. 44 A 2. καὶ τὰ προγενόμενα μὲν κατόπιν ἀφιέναι, τὰ λείποντα δὲ τῆς εὐσεβείας ταῦτα ὅση δύναμις ἐπικητεῖν.

A 4. ὁ Ἰσαάκ.

B 4. ἡμῖν εἰς ὑπηρεσίαν.

B 5. χειρ... ἔργων deest.

B 7. ἐσ' ἃ προσήκει, πάλιν ἡ τῶν μελῶν ἡμῶν.

B 10. πληρώσατε τὴν γῆν. In margine: θαυμάσιον εἰς τὸ πληρώσατε τὴν γῆν· γῆν γὰρ τὴν σάρκα φησὶν, ἐπεὶ καὶ ἀπὸ τῆς γῆς· ἤκουσε γὰρ ὅτι γῆ εἶ καὶ εἰς γῆν πορεύσῃ.

B 10. κοιναὶ μὲν γὰρ τυχὸν καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις αἱ τοιαῦται φωναὶ, ἰδιάζουσαι.

B 13. ἐκεῖνα μὲν γὰρ σωματικῶς αὔξει.

C 7. τὰ ἑρπετὰ deest.

C 8. τούτου ἕνεκεν.

C 9. φησὶν deest.

D 8. Καὶ μὴν εἴποι τις· ὁρῶμεν ἀρτίως τὰ πλείονα.

D 9. τρέφεσθαι.

Col. 45 A 4. τοὺς δεδομένους αὐτῷ.

A 10. αἱμοβόρος ὁ λέων.

A 13. παρὰ θεοῦ.

A 15. διεχείριζεν· ἀκμαία γάρ.

B 1. οὔπω γὰρ ἐπιτήδευσις ἀνθρώπων, οὔτε θηρία διέσπα.

B 2. οὔπω γὰρ ἦν αἱμοβόρα.

B 4. ἀλλὰ πάντες τὰ κύκλῳ διῃτῶντο.

B 7. ἄγρωστιν ἐσθίοντας.

B 11. (καὶ deest) χόρτον.

B 12. ἐπιβουλεύοντα. Ὁποῖα γὰρ μέλλει. Εἶναι ἀποκατάστασις, τοιαύτη πάντως ἦν καὶ ἡ πρώτη.

B 14. ἐπὶ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ καὶ πρώτην κατάστασιν.

C 4. ἐπιστρέφει.

C 5. τὸν ἐλεύθερον, τὸν ἀγγέλοις σύντροφον, τὸν οἰκεῖον θεῷ. ταῦτα δὲ εἴρηται ἡμῖν οὐκ ἐπειδὴ τὸν ἄνθρωπον ἀποκλείειν θέλομεν τῆς συγκεχωρημένης παρὰ θεοῦ χρήσεως τῶν βρωμάτων.

C 13. ἡμῖν ὕστερον ἡ τῆς ἁμαρτίας.

D 2. τροφᾶς.

D 4. τῷ κάλλει ἐκείνου.

D 9. ὑπὸ χαλεπῆς ἀῤῥωστίας μὴ δυνάμενοι. D

D 9. τῆς συνήθους τῶν βρωμάτων ἀπολαύσεως.

Col. 48 A 1. ὀσφραντοῖς καὶ τοιούτοις τισὶ παρὰ τῶν ἰατρῶν δεξιώμασι τὰς παρηγορίας λαμβάνουσιν. ἐπειδὴ γάρ.

3. (εἰς ἀπόλαυσιν deest) ἐκπεπτώκασι.

A 5. τὴν θεραπείαν.

A 6. ἀλλὰ καὶ νῦν οἱ βουλόμενοι κατὰ μίμησιν τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ ζωῆς ἄγειν ἑαυτοὺς, φεύγωμεν ὁλοσχερῶς ταύτην.

A 8. ἐπ' ἐκεῖνον δὲ τὸν πρότερον βίον, καθόσον ἐστὶ δυνατὸν ἀναγώμεθα.

A 11. χρώμενοι πρὸς ἀρκοῦσαν διατροφήν.

B 3. καὶ τὴν τοιαύτην.

B 4. ἀντὶ μεγάλου τινὸς κατορθώματος.

B 6. καὶ πολλά.

B 7. καὶ ὅτι τέλειος.

B 8. καὶ ὅσα ἄλλα περί.

B 12. γεννᾷ ἄλλον ἀφ' ἑαυτοῦ.

C 2. ὅτι καὶ παρ' ἡμῖν ὁ τούτων θησαυρὸς ἐναπόκειται.

C 5. ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ταῦτα εἶναι.

C 13. εὐκαταφρόνητα, τοὺς μὲν τοιούτους λόγους σιωπῇ παραδραμωμεν· τοῖς δὲ μετὰ χεῖρα καὶ ὠφελιμωτέροις ἐμφιλοχωρήσωμεν, ἅμα δὲ, καὶ οὐδὲ τῷ κοινῷ καὶ ἰδίῳ λαῷ εὐλῆπτος ἡ τῶν τεχνικῶν.

D 2. ἐκδεχομένη.

D 8. καὶ ὁ ἐνιαυτὸς δὲ ὁ ἕβδομος παρ' ἐκείνοις.

Col. 49 A 1. ἐργᾶσθαι.

A 5. αἰχμαλωσία, ὡσαύτως ἔστιν ἰδεῖν καὶ τὰ ἡμέτερα ἑπτάκις.

A 8. καὶ ἡμεῖς.

A 8. ἕβδομος ἀπὸ γενέσεως, οὐκ εἶδε θάνατον μυστήριον τοῦτο.

A 9. Ἀδὰμ, Ἐνὼχ deest.

B 5. ἀλλ' εἶπε μὲν ὡς ἤδει ὁ μαθητὴς, ὑπερέβαλε δὲ τῷ πλούτῳ ὁ δεσπότης.

B 8. ὀκτάκις. Εἶτα ἐπήγαγεν ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, οὐκ εἰς ἄλλον μετέπεσε τῇ αὐξήσει ἀριθμὸν, οὐκ εἶπεν ἑκατοντάκις ἑκατὸν. B

D 12. ἀρχαῖός ἐστι τὴν ἑβδομάδα.

C 5. παραλύσει.

C 6. ἑπτά. Ὁμοίως οὖν κἀνταῦθα, ἄφεσις παρὰ Πέτρῳ ἑβδόμῃ, ἀναλογοῦσα τῇ ἐκδικήσει τοῦ Κάϊν, καὶ συγχώρησις παρὰ Κυρίου ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ, ὡς ἡ κατάκρισις τοῦ Λάμεχ ὅσον τὸ παράπτωμα.

Col. 52 A 2. ἑπτάκις τιμηθήσεται.

A 4. παραφαίεει τὰ μέλλοντα, τότε δέ.

B 3. τῆς ὀγδόης, τῆς συντελείας.

B 11. πάντες ὁμοίως ἐναγώνιοι.

C 8. τοῦ Κυρίου ἐπιφάνεια.

C 15. οἱ δίκαιοι, ἐπὶ τὰ ἄνω πρὸς οὐρανὸν, ὀχήματα γὰρ αὐτοῖς.

D 1. καὶ προπομπὴ αὐτῶν τὰ νοερὰ πνεύματα.

D 4. πεπεδημένοι καὶ αὐτοκατάκριτοι ὑπὸ τῆς πονηρᾶς συνειδήσεως.

D 7. διασχηματίζει.

D 9. τούτου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐδὰ τὰ παρακολουθοῦντα. C

D 11. νεωτερικαί. Γάμων μεκέται, παιδοποιΐας ἐλπίδες, πραγμάτων ἢ χρημάτων φροντὶς οὐδεμία.

Col. 53 A 4. τοῖς ἐπηρμένοις.

B 2. τὴν συμπλήρωσιν.

B 4. περὶ τούτου αὐτοῦ.

C 14. διέρισί σε τῷ λόγῳ.

C 15. καὶ ἐτίμησεν, ἐπὶ τὸ εὐφημότερον καὶ ἐντιμότεροτ, μεταγαγών σου τὴν γένεσιν, ἄνθρωποι γάρ.

Col. 56 A 3. διηνεκὴς σύνεσις καὶ ἐπίγνωσις.

A 15. καὶ τοῦ μηδενὸς ἀξίους.

B 12. τῶν οἰκετῶν deest.

C 4. ἐπιδεικνύμενοι.

C 1. καὶ τοῖς ἀσπασμοῖς.

C 6. ὑψηλῇ τῇ φωνῇ.

D 12. ἀλλ' αὐτά.

Col. 57 A 6· καταλεπτόν,

A 6. ἠκριβωμένως.

A 9. τωόντι.

A 11. ἀποσεμνύνοντες. D

A 14. αἱ τεχνολογίαι τῶν ἰατρῶν deest.

A 15. ἡ περὶ τῆς τῶν μελῶν.

B 2. ἡ περὶ πλήθους πολυσαρκίας.

B 3. συνεισέρχονται.

B 5. περιέρχονται.

B 7. ἔπλασε γάρ σε ὁ θεὸς.

C 11. εἰς τὸ παρὰ φύσιν.

C 12. ἀλλὰ τὰ οὐράνια.

C 14. οὕτω σοι καὶ τὸ σῶμα.

D 3. βλέπεις.

D 3. καὶ τὸν ἐν τούτῳ θεόν.

D 4· τὴν κτηνώδη καὶ γηΐνην μεταδιώκῃς.

D 6. ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

D 12. κατήγαγεν.

D 13. συρομένους.

Col. 60 A 9. ἀπὸ ἑνὸς τούτου προεχόμενον,

B 1. μεταοραχύ.

B 7. ἐξαρχῆς.

184. Mala ac curiosa de Deo quæstio morbus est animæ et maxime, si id fiat animo incredulo, 313. Ex quibus utilitatem capiunt qui fide sani sunt, ea iis nocent qui circa quæstiones inutilesque disputationum pugnas infirmantur, 313. Dum Scripturas quæ variis modis exponuntur, unico sensu accipiunt hæretici, labuntur quod duci se recte non sinant, 313.

Halcyon avis marina est. Hæc depositis in ipsa arena ovis, secundum ipsa littora fetificare solet, 75. Qui dies, halcyonei a nautis vocantur, 76.

Helleborus coturnicum alimentum, inveteratas ægritudines exstirpat, 43.

Herinaceus spiramina gemina lustro suo struit, quibus se a ventis tueatur, 82.

Herodes, 159.

Hirundinibus quæ nec ambulare, nec venari possunt, volatus terræ vicinus, pedum explet officium, 72. Earum industria in construendo nido, pullorumque oculos expunctos sanando, 75.

Hominum animas ubique vitibus comparat Dominus, 45. In quo sita sit ista similitudo, 45. Quæ plantis accidunt, ea comperias modo haud dispari juventuti hominum, ac senectuti accidere, 46. Hominis ambiguos mores myricæ comparat Jeremias, 49. Pecorum caput in terram pronum est ac respicit ad ventrem; ad cœlum erectum est tuum ; oculi tui superna intuentur, 81. Si ventri et iis quæ sub ventre servieris, comparatus es jumentis insipientibus, 81. Ut conformatus es, ita dispone vitam tuam ; conversatio tua sit in cœlis, 81.

Hominum vita in virtutem, et in vitium divisa est, 95. Infirmitas sunt omnia simul mundana, si cum vera potentia comparentur, 140. Auxilio multo opus est homini omni, ob insitam ei natura infirmitatem, 170. Verba hæc Job, XXXIII, 6, *e luto formatus es*, etc., eamdem esse omnium essentiam significant, 241. Homo paulo inferior angelis dignitate est, ob suam cum terrestri corpori conjunctionem, 184. Magna res homo; solus ad imaginem conditoris factus, cui principatus et potestas in omnia animalia concessa est, 184. Magis cœlo, magis sole, magis stellis honoratus, ex eo quod ad Conditoris imaginem conditus sit, 185. Quod Conditori similis fieri neglexit, cupiditatem carnis servus effectus, jumentis similis factus est, 185. Dementiæ planæ belluinæ cumulus est, hominem nec dignitatem suam, nec dispensata pro se mysteria intelligere, 185. Comparatur homo equo, lupo, vulpi, 185. Primæ tuæ originis si memor non es, ex persoluto pro te pretio dignitatem tuam agnosce, 185. Homo eo quod propriam non percepit dignitatem, carnis cupiditatibus succubuit, 188. Vide *Caro*, *Cupiditas*.

Hospites duros cornicum in ciconias officium redarguit, 75. Ossifragam aiunt, pullum æquilæ e nido expulsum suscipere, unaque cum suis educere, 76.

Humilitatis utilitas. 193. Sinceræ humilitatis proprii characteres, 193. Qui secundum spiritum humiles sunt, sese omnium faciunt postremas, ut primi in regno cœlorum fiant, 155. Est quidem humilis is qui in peccato ambulat, at laudabilis non est illius humilitas, 155. Peccatum omnium maxime humilem reddit. Sic Amnon vim Thamar inferens, dicitur humiliasse illam, 155. Vide *Superbia*.

Hyrcanum mare, 36.

I

Idithum erat sacrorum psalmorum cantor, 193.

Ignis qui omnia consumit, in lapidibus unde exsilit, et in ferro citra detrimentum delitescit, 8. Omnium opportunissimum elementum est, 27. Ejusdem utilitas, 27. In judicio ignis natura dividetur; et justis quidem in fruitionem ; adustionis vero acerbitas puniendis destinabitur, 52 et 121. Intercisa est ignis flamma Babylone voce Domini, quando in seipsa auram recepit, refrigerationem pueris suppeditans exhibensque, 120. Multo admirabilius est ignis naturam intercidi, quam mare Rubrum in partes dividi, 120.

Ignorantiam nemo prætexat ; insita est nobis naturalis ratio quæ bona nobis vindicanda esse, noxia vero fugienda submonet, 67. Innumera, non solum ex iis quæ nobis in futuro sæculo recondentur latent nos; sed neque ea quæ in nostro corpore insunt, clare ac evidenter comprehendimus, 277. Ipsos mentis motus creare an generare soleat anima, quis certo dicat? 277. In nocte sumus nos per hoc ignorantiæ tempus, 174.

Imago Dei invisibilis quid, 251. Per imaginem exemplar cognoscitur, 229. Filius imago est Dei invisibilis : imago non inanimata, neque manu elaborata ; sed imago viva, imo ipsa per se vita, 230. Qua ratione sit imago, splendor, sapientia, potentia ei justitia Dei, 252. Imago *Dei est Christus*, imago vero Filii, Spiritus; et qui hujus *sunt participes, Filii conformes* efficiuntur, 302. Vide *Christus, Eunomius et non Filius*.

Impietas proprie dicitur admissum in Deum peccatum, 94. Impii nomen non scribitur in libro viventium, sed in terra permanet, 184.

Impudens cani comparatur, 159.

Incantationibus lunam propria sede emoveri, et ad terram accedere quidam fabulantur, 61.

Incarnationis Domini gratiam prævidens Propheta dicit, psal. LXI. *Ab ipso salutare meum*, 194. Verba Amos IV, 13, *Qui formal tonitruum, et creat spiritum*, fortasse sunt prophetia quæ ad Domini incarnationem spectat, 278 ; psal. XXXIII, 19, *Prope est Dominus*, etc. Domini in carne adventum prænuntiat, appropinquantem jam, et non procul distantem, 153. Cœli ac terræ conformatio, et si quid supra mundum, non tam Dei Verbi commendat potentiam, quam incarnationis dispensatio, 163. Matutinam lucem inducit Deus per proprium exortum et adventum, 174. Non sine Verbo Spiritum ad formandum infantem Jesum accessisse suspicamur, 311.

Indignatio et ira in quo differant, 127.

Indivisibile et simplex quæ eadem sunt inter se significatione, quasi diversa sint subjecto, separat Eunomius, 223.

Indus fluvius omnium maximus, 27.

Infantes prorsus et parvuli a Domino custodiuntur, 202.

Infectorum nullus hactenus est imitatus auream lanam quam pinnæ nutriunt, 68.

Inferni descriptio, 151. Supplicium omnium gravissimum, probrum et dedecus sempiternum, 151. Timeamus ne gloriam et exsultationem diabolo per peccatum afferentes, una cum ipso ignominiæ æternæ abdicamur, 116.

Ingeneratio si substantia esset, Christus non dixisset *Pater*, sed *ingenitus major me est*, 235. Dicitur Deus lucem habitare, ac lucem indui : verum nusquam dicit Scriptura ipsum in sua ingeneratione inhabitare, 265. Vide *Eunomius*.

Ingeniti vox, primum impietatis hæreticorum elementum, non invenitur in Scriptura, 215. Vox *Patris*, et notionem Filii præfert, et idem valet quod vox *Ingeniti*, 215. Non magis Ingenitus, quam Pater appellandus : cum Salvator non dixerit : *Baptizate in nomine* Ingeniti, sed, *in nomine* Patris, 215. Ingeniti nobis notio accedit non in scrutatione quid sit Deus, sed quomodo sit, 227, 228. In iis quæ de Deo habentur sermonibus vox *ingenitus* non quid sit, sed eum ab alio non esse significat, 227, 228. Sicut in hominibus origo ex aliquo, non est eorum essentia : ita nec in Deo ingenitum, quod idem est atque ex nullo esse, ejus essentiam dicere possumus, 227, 228. Vocis ingeniti notio est, non habere aliunde exsistendi principium, 227, 228. Ingenitus neque definitio, neque proprium Dei est. Ingenitum si quis concederet dici de solo Deo, non continuo, si quid etiam Deus est, hoc ipsum est ingenitum, 286. Deus nusquam in Scripturis *ingenitus* appellatur, 281. Vox *ingenitus* exsistendi est modus, non substantiæ nomen, 283. Nomen ingeniti nec Deus sibi ascripsit, nec ullus sanctorum dixit, 284. Ingenitum si dicunt Deum, eo quod genitus non est, non quid sit substantia ejus dicunt, sed quid non sit, 284. Ingenitum et genitum substantia divisa non sunt : sed totum genitum ex toto ingenito perfecte duo, non duæ partes ex adquo uno, 285. Ingenitus et genitus non sunt substantiæ, sed nomina, 285. Substantia et ingenitus idem non sunt, 285. Deus non quod ingenitus sit, sed quod causa sit omnium, omnibus major est, 285. Qui dicit ingenitum Deum, non protinus quid Dei substantia sit ostendit, 312. Variæ vocis ingeniti acceptiones, 312, Vide *Eunomius, Filius, et Pater*.

Injuriarum memores, similes camelo percusso, qui ira recondita, occasionem nactus, malum reddit, 71.

Insecta, ut apes et vespæ, pulmone carent, sed tota omnino aere nutriuntur, 78. Oleo madefacta pereunt : aceto perfusa reviviscunt, 78. Insecta sic appellarunt, quod quasdam undique incisuras præ se ferant, 78.

Insipientem a stulto cogitatione licet distinguere, 182. Insipiens dici potest is qui more vivit gentium : stultus vero is qui more Judaico vitam degit, 183. Quosnam insipientes vocet consuetudo, 182. Horum domus sepulcra sunt in æternum, 183. Stultus dum loquitur, non os aperit verbo Dei, sed sepulcrum habet apertum, suum scilicet guttur, 184.

Invisibiles res ante visibiles exsistere cœperunt, 6. Invisibile dicitur vel quod oculis carnis conspici nequit, vel quod corporis interjectu occultatur, 13.

Ira et indignatio in quo differat. Hæc judicio medici comparatur, qui incisionem necessariam judicat : illa, ipsæmet incisioni, 127.

Israeli maledicens Moyses. ait : *Erit tibi cœlum æneum*, 30.

Ister per Europam fluens, in Pontum effunditur, 28.

J

Jacob, 191. Scalæ quam vidit comparari potest pietatis exercitatio, 93. Fraterna ejus charitas examinata est, cum fratris insidiis peteretur, 104. Qui visus est ei idem angelus, et Deus nominatur, 254.

Jacobus apostolus, 164.

Jejunio corporali ad exhilarandas animas utendum est, 79. Quid prodest corpore jejunare, animam vero malis refertam esse, 79.

Jemeni, si interpreteris, *filium dexteræ* significat, 98.

Jerusalem cœlestis spolium non est pugnantium : sed mansuetorum hæreditas proponitur, 145.

Job c. XXXIII, 6, *E luto formatus es*, etc. eamdem esse omnium essentiam significant, 241. Ista v 4. *Spiritus Domini qui fecit me*, non de creatione, sed de humanæ virtutis perfectione dicta, 275. Ærumnæ Job lætitia non affecerunt adversarium, 126. Ipsum omnibus privavit Deus,ut in omnibus gratus ejus in Deum animus innotesceret, 187.

Josephi renes expensi fuerunt, cum voluptati turpissimæ honestatem pudicitiæ prætulit,104. Cur Moyses benedicens tribui Joseph ait : *A fructibus cœli*, etc.,30,191.

Judæi qui repellunt nos velut a scriptis alienos, per eadem scripta pudore afficiuntur, 191. Cum dixit Deus: *Faciamus hominem*, angelis loqui Deum commenti sunt 87.Ne unum suscipiant, innumeros inducunt ; et Filium reprobantes famulis attribuunt dignitatem consilii, et conservos nostros efficiunt creationis nostræ dominos, 88.Cum dixit Deus : *Faciamus hominem*,erudit Judæum. Cum subdit, *et fecit*, errorem gentilium excludit,88. Judæi Deum ad seipsum loqui inepte affirmant,cum dicit: *Fiat lux*, 87.Judæi eo quod Christus se Deum habere Patrem diceret, eum Deo æqualem esse colligebant, 235. A Judæis et gentilibus absque fide in Christum,per quem a cognitionem accessus fiat, Deum magnificari dixerit nemo, 237. Aliter Judæum,aliter Scytham judicabit Dominus, 102. Vide *Fides* et *Gentiles*.

Judas qua de re filius perditionis appellatus, 98.

Judicare aliquando pro probare a Scriptura accipitur, aliquando vero pro *condemnare*, 101.

Judicia Dei abyssi sunt,137.Apud justum judicem vel ob id solum quod quis officium suum sibi faciendum proposuerit, constituta merces est, 13. Satis fuerit homini si audeat dicere, venit princeps mundi hujus, et in me habebit pauca, et parva, 99. Multis Scripturæ locis, de judicio impersus est sermo, utpote necessarius iis qui per Christum in Deum credunt. 101. Quo sensu intelligenda sint illa : Dominum cum omni carne judicium subiturum, 101. Exponitur locus Matth. XII, 42,*Regina austri surget in judicio*, 101. Quotquot terrestre hoc corpus recepere,pari modo a justo judice judicandi non sunt,quod quæ forinsecus unicuique nostrum accidunt,utpote longe diversa, uniuscujusque judicium varium efficiunt, 102. Subjiciuntur varia ad rem illustrandam exempla, 102. Aliter Judæum, aliter Scytham judicabit Dominus, 102. In judicis examine omnis erroris experti, tam actiones quam cogitationes nostræ expenduntur, 104. Qui hic gloriam et honorem Domino per bona opera affert, is sibi gloriam et honorem ex justa judicis remuneratione congerit, 114. Beatis qui in die justi judicii Dei ausus fuerit illam examinis lucem subire, ac reversus fuerit non pudibundus, 147.Paucorum est accedere ad veram lucem, et post occulterum revelationem, facie non confusa abire, 147. Ad peccatum impelli te cum videris, Christi tribunal cogita,151. Ejusdem et inferni descriptio 151. Apertus Domini ad judicium adventus, vultus ejus dicitur, 154. Dei strenui athletæ prope finem vitæ constituti a sæculi principe examinantur, ut si reperiantur aut vulnera ex certaminibus, aut aliquas maculas, aut peccati vestigia retinuisse, detineantur : sin autem inveniantur invulnerati,a Christo in requiem transferantur, 99. Diem judicii diem malam vocat Propheta psal. XLVIII, 6, 179. Nullus tunc alius accusator tui sistetur, quam ipsa facta cum sua quæque forma adstantia, 179. Quo sensu dicatur Matth. XXIV, 36 : *Diem illam nemo novit*, 289. Tempus obticuit judicii Christus, propterea quod non expediret hominibus audire, 290.

Justi anima ab affectibus corporis secreta,vitam habet cum Christo absconditam in Deo, 100. Sanctorum gloria in cœlo est, terrenorum vero et secundum carnem viventium gloria, in pulvere demorari dicitur, 100. Justus assimilatur cervo, ad cujus vel cornuum suffitum,virulenta animelia secedunt,122. Gloria justi, spiritus qui in ipso est,131. Si quando tuo cordi lux quædam quasi illapsa, repentinam Dei cognitionem indiderit, atque animam tuam illustraverit, adeo ut Deum diligas, mundum vero contemnas, ex obscura illa et brevi similitudine omnem justorum statum intellige, 131. Velut locus justorum est Dominus capax,in quo qui est,eum exsultare necesse est. Fit etiam justus locus Domino, cum illum in se recipit, 132. Tota justi vita in afflictionibus posita est, 146. Justorum clamor est spiritalis, 154. Si videris justos in morbis, plagis,inopia,memor fueris quod multæ sint tribulationes justorum, 156.Qui dicit justo non convenire tribulationes, nihil aliud dicit nisi athletæ non congruere adversarium, 156. Qui in delictis vivunt,odio habent justum. 157. Justi lingua calamo comparatur,161. Scriba est Spiritus sanctus qui tabulis cordis cogitationes inscribit, 161. Est justo verum auxilium Deus, 171. Gloriandi occasionem ex tribulationibus desumit, 172.

Justitiæ perfectæ fines captu difficiles Justitia angelorum humanam longe superat, et si qua est virtus angelis superior, est et justitia, 102. Justitia Dei incomprehensibilis, 103. Justitiam facienti robur confert Deus, corroborato pacem tribuit, quæ est mentis firmitas, et benedictionum perfectissima, 123. Nobis, si volumus, difficile non est amorem justitiæ, et iniquitatis odium suscipere, 166.

L

Labor. Quod labore partum est,cum gaudio suscipitur ad conservatur : contra, quæ facie comparantur, ea cum contemptu possidentur, 23. Apis cui nec est ars, nec manus, regibus largitur alimenti sui reliquias, 111. Qui in hoc sæculo laboravit, vivet in finem ; qui non laboravit nec vivet in futuro, 181. Eos qui laborant Dominus oneratos dicit,quia portant manipulos fructibus plenos, 182.

Lacus in malam partem,putens in bonam solet accipi in Scriptura, 106. Sæpe lacus in Scriptura dicuntur subterraneæ fossæ, ad vinctorum custodiam 126.

Lætitia quæ in Deo est, nobis sufficere debet, 131.

Laudatio Dei distortis cordibus non convenit; nec sermo qui de Servatore habetur, dæmonum os decet, 132. Pythonem increpat Paulus, ut ne ab impuro sanctus commendetur, 132. Regula distorto ligno non convenit neque recta Dei laudatio, cordi non recto, 132. Quomodo semper laus Dei (ut ait Propheta) in ore hominum esse possit ? 144. Dei cogitatio semel impressa, laus Dei appellari potest, 144. Potest vir probus omnia agere ad Dei gloriam, ita ut omnis actio vim laudis obtineat, 144. Si nemo dicere valet Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto quis proferet laudem absque spiritu recto ? 132.

Laudem vere non merentur mediæ artes, 144. Si quis ob corporis elegantiam,aut parentum claritudinem laudatur non in Domino laudatur anima ipsius, 144 et 145.

Leæna vix unius leonis mater efficitur, qui lacerato unguium acie utero prodit, 85.

Lebes spei Moab, hoc est, lavacri, vel securitatis,192.

Lepus marinus celerem interitum offert, 69. Leporibus quos aiunt simul et parere, et nutrire, et superfetare, feneratorum pecuniæ comparantur. 110.

Lex naturæ docet quid faciendum,aut non faciendum proximo : quippe nosti quod tibi vis, aut non vis fieri, 83. Sicut natura novimus morbum odisse : ita et anima a malo declinat non edocta, 83. Naturaliter unumquodque animal salutis comparandæ rationem cognovit, 83. Nihil novi monet Paulus : sed naturæ vincula constringit 84. Despectio legum contumelia est legislatori, 116. Depascebat mors ab Adam ad Moysen donec venit verus pastor, 186. Israel ut servus præceptis spiritus dicitur: Christianorum Ecclesia per charitatem sanctificata adoptatur, 309.

Libanus idololatriæ locus , ideo qui se contra Dei cognitionem efferunt, cedri Libani dicuntur, 119.

Liber. In libro viventium impii nomen non scribitur sed in terra permanet, 184.

Libertate captivi indigent : debiles salute : hac re differunt qui liberantur ab iis qui salvantur, 99. Qui liberandus est, pretium redemptionis aliud exspectat, 99.

Liberum arbitrium quo quæ in vita seligenda scernimus, stateram nominavit Psalmista, 197. Ipso ceu charactere insignitur virtus omnis, paupertas maxime,147. Nihil coactum laudabile, 201. Nobis si volumus, difficile non est amorem justitiæ et iniquitatis odium suscipere 166. Anima per peccatum ea quam a Creatore acceperat libertate est privata, 180.

Lingua armorum loco inservit iniquitati,153. Vita nostra referta est linguæ delictis,153.Primum præceptum, prohibere linguam a malo, 152.Peccatum quod per linguam admittitur,omnium familiarissimum, multiplicemque formam habet, 152. Ut os loquatur sapientiam,cor prius prudentiam meditetur necesse est, 178.

Locustæ castrametanti, terramque depascenti remedium est, avis insaturabilis Seleucis, 78.

Lolium et quæ zizania vocat Scriptura, non ex frumenti commutatione proveniunt, 44.

Lucas genealogiam Christi ordine inverso a Joseph ad Adam perduxit, 227.

Luna restagnans quid indicet, 53. Lunæ crescentis et decrescentis quæ sint indicia, 53. Sicut in luna, ita et in sole aliud est corpus ejus, aliud vis illuminans, 52. Luna plena noctis est moderatrix, quia tunc sole occidente emergit, et temporis spatia ex æquo cum sole partitur 52. Non ideo sol et luna magna sunt quia majora sunt minoribus stellis : sed quia aeri illustrando sufficiunt, 58. Luna crescens altera parte obumbratur : decrescens, altera, 60. In hac vicissitudine sapientia Opificis relucet, quæ nos rerum humanarum mutationem edocet, 60. Luna desinente rara et vacua fiunt corpora : augescente replentur : quod probatur exemplis, 60. Ratio ejus rei redditur. 60. Aeris affectiones. Euriporum refluxus, maris æstus reciproci cum lunæ mutationibus consentiunt, 61. Occiduum mare nunc revertitur, nunc restagnat, quasi hoc a lunæ respirationibus et exspirationibus penderet, 61. Incantationibus lunam propria sede emoveri et ad terram accedere, quidam fabulantur, 61. Ejus magnitudo ex ipsius umbris parallelis demonstratur, 61. Lunam et solem geminis oculis comparat Basilius, 61.

Luscinia cum ovis incubat, tota nocte decantat, 77.

Lux comparatur auro et hespero stellarum pulcherrimo quæ ex sola coloris bonitate oculos delectant, 19. Unde pulchritudo, et an possit competere luci, quæ natura simplex est? 19. An tenebræ luce sint antiquiores, 17. Si quid ante erat quam hic mundus sensibilis constitueretur id fuit in luce. 17. Si damnati mittuntur in tenebras exteriores, sancti in cœlesti lumine requiem possident, 17. Prima Dei vox lucis naturam creavit, 18. Lucis ipsius effectus, 18. Lux comparatur oleo in aquæ fundum immisso, 19. Ante lucis generationem non erat nox, sed tenebræ, 20. Si lucis generatio præcessit, quomodo sol dicitur ad illuminationem editus? 51. Illuminatio pro splendore dicta est, 31. Quæ cogitatione dividi possunt, ea Conditor reipsa sejungere potest, ut lucem a solari corpore, 51. Luce vera carere, quale est peccatori dispendium, si solem non conspicere cæco detrimentum est? 50. Ut lux sensibilis non omnibus exoritur : ita nec sol justitiæ omnibus splendorem suum largitur, 146. Lux, ait Propheta, orta est justo, non peccatori : sicut nec vespertilionibus ortus est sol, 147. Vide *Ingenitum*, et *Sol*.

M

Mæotides. In paludem Mæotidem Tanais dilabitur, 27.

Magnificat Dominum qui et tentationes sustinet, et ex magnitudine creaturarum auctorem contemplatur, 145.

Magnifici quinam vere dici possint, 119.

Magnum modo absolutam habet intelligentiam, modo relativam, 58. Quo sensu dicitur Pater major Filio, 235 et seq.

Magus. Si ægrotat filius, requiris magnum, qui characteres collo ejus circumponat, 171. Insomnium te sollicitat? curris ad conjectorem, 171.

Majus dicitur aut ratione causæ, aut potentiæ, aut dignitatis, aut temporis, aut molis, 235, 289. Quo sensu Christus dicat : *Pater major me est*, 235, 289.

Mali Punicæ acidæ, et amygdalæ amariores quomodo curentur, 46.

Malos aliter, aliter bonos aspicit Deus, 139. Mali resurgent in confusionem, quæ fortassis horrenda est magis quam tenebræ, et ignis æternus, 147.

Malum a Deo generatum non est, propterea quod nullum contrarium a contrario gignatur, 16. Substantia non est, sed animæ affectio virtuti contraria, 16. Malum proprie dictum, a voluntariis lapsibus incepit, 16. Si non esset voluntarium, non impenderet reis tantus timor a legibus, 17. Morbum, paupertatem, ignominiam, mortem, in malorum numero par non est recense, 17. Aliqua supradictorum utiliter multis accidunt, 17. Verba hæc Psamistæ, *Declina a malo*, etc., elementariæ sunt admonitiones, 153. Profecto non convenit abstinentia mali : sed ei qui recens elementis instituitur, 153. Malum non bono solum, sed ipsum etiam sibi ipsi contrarium est, 160.

Manasses soboles Galaad, 192.

Mandragora. Per Mandragoram somnium inducunt medici. 43.

Mane est noctis cum die vicinitas. Vespera est diei ac noctis communis terminus, 20.

Manichæorum hæresis putredo Ecclesiarum, 15. Unde initium sumpsit, 15. Manichæi terræ indunt animam, eo quod dixerit Deus : *Producat terra animam*, 70. Manichæus, 271.

Mansuetudo virtutum maxima : quapropter inter beatitudines adnumeratur 145. Mansueti qui? 145. Cœlestis Jerusalem spolium non est repugnantium sed hæreditas mansuetorum, 145. Moyses supra omnes homines mansuetus, 145.

Manus Dei incorporei quænam sint, Propheta interpretatur, cum dicit Psal. XXXII, 6, *Verbo Domini*, etc., 297. Christus Dei potentia manus est creatrix : Spiritus renovator opificii ad incorruptionem, 297.

Marcio sacrarum Scripturarum corruptor, 244. Vide 15, 184, 271.

Marguritam in vilissima bestia ostrea inclusit natura, 68.

Maris æstus. Vide *Luna*.

Maris violentia re omnium invalidissima arena refrenatur, 35. A voce illa, *congregentur aquæ*, maris intra suos terminos circumscriptio dependet, 35. Hac voce mare Rubrum Ægyptum seipso demissiorem non invadit, nec pelago quod ipsi adjacet conjungitur, 35. Sesostris Ægyptius, deinde Darius Medus mare Ægyptiacum, et Indicum in quo est mare Rubrum, conjungere voluerunt, 35. Mare Rubrum cum eo quod ultra Gades connecti ferunt, 36. Hyrcanum et Caspium in seipsis circumscribi quidam putant ; quidam cum mari maximo per angusta ostia connecti, 36. Hoc Dei mandato, *congregentur aquæ*, in mare extra Gades, et in illud quod Britannicam insulam et Occidentales Hispanos ambit, receperunt se aquæ. 36. Quomodo jussæ sint aquæ in unam concurrere collectionem cum multa conspiciantur maria, 34. Mare unum est, ea nimirum congregatio aquarum maxima, quæ telluri æqualis est, 34. Aquarum coacervationes, id est sinus qui a terra circumjacente comprehensi sunt, maria Dominus appellavit, 34. Varia marium istorum nomina, 37. Unde amaritudo, et salsugo, et siccandi facultas mari insit, 30. Maris aqua totius terreni humoris fons, et origo est, 38. Percolatione, potui apta evadit, 39. Calidiora qualitate ex metallis in transitu accepta, sæpe fit fervida, 39. Vapores ejus quidam spongiis excipientes, in necessitatibus penuriam elevant, 39. Quo sensu pulchrum fuit mare apud Deum. 39. Cur aqua maris aquilonaris est Ponti sit dulcior 67. Mare Atlanticum cete inhabitant, 68. Multo mirabilius fuit ignis naturam intercidi, quam mare Rubrum dividi, 120. Quod invenitur quibusdam exemplaribus, *congrega aquas maris sicut in utre*, id referendum est ad contractionem maris Rubri, 136. Vide *Aqua*.

Maritum durum, tumulentum et percussorem uxor perferre debet, 68. Vipera sibilo murænam marinam ad nuptias ubi invitavit, virus evomit, 68.

Materia si esset ingenita, par ei honor ac Deo esset tribuendus : quod impium, 13. Verba hæc. *Invisibilis et incomposita*, non sunt intelligenda de materia omni forma separata, et ingenita, 13. Apud nos materia forinsecus assumitur, postea ab arte aptatur forma : apud Deum simul materia et forma producitur, 13. Deum constitutioni rerum præesse negant, qui mundi materiam creatori extrinsecus advectam asserunt, 13. Simul atque cogitavit Deus qualemnam mundum esse oporteret, materiam formæ ipsius convenientem produxit, 14.

Matutinum dicitur sæculum futurum. Vespera præsens 128. Matutinum in anima perficit sol justitiæ, sicut matutinum efficit sol sensibilis, 173. In nocte sumus per hoc ignorantiæ tempus : matutinam lucem inducit Deus per proprium adventum, 174.

Medicos nosse se testatur Basilius, qui non prius medicamenta tradebant, quam per vomitum materiam morbidam evacuassent, 196.

Mense intercalari opus est ad accuratum tempestatum concursum, 58.

Mentis motus creare, an generare soleat anima, quis certo dicat? 277. Mens omnia per verbum considerat, 305.

Merces apud justum judicem constituta, vel ob id solum, quod quis officium suum sibi faciendum proposuit, 12.

Moab spei lebes, hoc est lavacri, vel securitatis, 192.

Montanus. Vide *Eunomius Spiritus sanctus*.

Montes quinam appellentur, cum ait Propheta psal. XLV, *Turbati sunt montes*, 172.

Morbus utilis cum peccatum refrenat. Nocua sanitas, cum fit peccati occasio, 171. Hodie qui floret corpore, etc. hic idem cras mirabilis est, aut morbo dissolutus, 41.

Mors peccatorum mala, quia excipit illos supplicium, 157. Quædam mors justorum bona, eorum nempe qui Christo commoriuntur, et peccatis mortui sunt, 157. Qui hoc corpore male utuntur, malam sibi mortem præparant 158. Cum visibilium substantia, utpote composita, dissolvatur, nos ceu mundi partes dissolvemur, 203. Moritur sæpe homo, quod in tribus annorum hebdomadibus, tres ætatis vicissitudines sustineat, 203. Vita hominum per multas mortes expletur, et cum ætas mutatur, et cum anima in peccatum labitur, 203. Corpus nostrum taberna-

culum nobis est : exitus a tabernaculo, mors est, 114.
Motus corporum simplicium rectus est : vel sursum, vel deorsum, 11. Corporum quorum motiones secundum naturam diversæ sunt, essentia diversa, 11.
Moyses libri Geneseos auctor, 2. Ejus vita et laus, 2. Multa de mundi structura silentio prætermisit, tanquam nobis inutilia, 80. Id non intellexere, qui tropologiis et commentis suis aliquid Scripturis asciscere auctoritatis, seque Spiritus sancti oraculis sapientiores constituere conati sunt, 81. Ad vitulum quem comminutum dedit populo potandum referri possunt verba hæc Psal. XXVIII. *Comminuet eas tanquam vitulum.* 120. Moyses supra omnes homines mansuetus, 145. Pauci amici Dei appellati sunt, ut ipse, et Joannes, 160. Nihil loquens a Domino audiebatur dicente : *Quid clamas ad me?* 200. Angelus qui ipsi visus est, idem qui et Deus, 253, 254. Moysen miraculo stupendo attrahens Deus, ignem in rubo imposuit, qui vim urendi habebat otiosam, 52. Loci illius Exod. XIV, 32, *Credidit populus Domino et Mosi*, quis sensus, 309.
Mulieres a beatitudine non exclusit Psalmista cum dixit : *Beatus vir qui non abiit*, etc., 92.
Mundus non casu, ut quidam opinati sunt, productus est, sed a Deo originem traxit, 1. Hujus artifex figulo comparatur, 3. Principio ac fine destitui non ideo putandum, quod ea quæ in eo sunt circulariter moveantur, 4. Mundus cujus partes corruptioni subjacent, iisdem affectionibus est obnoxius, 4. Ipso prius quiddam fuisse creatum verisimile est, 5. Erat mundo antiquior status quidam, cœlestibus potestatibus conveniens, transcendens tempus omne, æternus, 5 Mundus iste invisibilis spiritalem lucem, et intelligibiles creaturas complectitur, 5. Mundo visibili affinis facta est temporis successio, cujus pars præterita evanuit, futura nondum adest, præsens fugit, 5. Principii variæ notiones, mundi creationi conveniunt, 6. Mundus fortasse in momento factus, 6. In principio factus, quo sensu, 7. Deum mundi causam fuisse non voluntariam, ut corpus causa est umbræ non voluntaria, idcircoque æternum fuisse, plures opinati sunt, 7. Cur dictum de eo, *In principio fecit*, non autem, *operatus est*, 7. Acutissima mens impar est, quæ vel minimum quid eorum quæ in mundo sunt, pro rei dignitate explicet, 11. Si quid ante erat quam hic mundus sensibilis constitueretur, ut angeli, etc. in lumine erat 17. Græcorum sapientes quidam cœlos et mundos aiunt esse infinitos. 24. Philosophi quidam infinitas mundi corruptiones et regenerationes falso introducunt, 31. Vide *Materia*.
Munitionis civitas fortasse Ecclesia est, ob fidei munimentum, 192.
Murenula. Vide *Vipera*.
Mus Elephanti terrorem incutit, 86. Mures ex seipsa profert terra, 85. Circa Thebas Ægyptias, ubi in æstibus large pluit, campestribus muribus regio repletur, 86.
Mutationi maxime omnium obnoxii sumus, et corpore, et mente, 158 et seq. Per hæc verba tituli psal. XLIV, *Pro iis qui immutabuntur*, nos homines Psalmista significavit, 158. Mutationem non admittunt angeli : puer nullus, nullus senex, substantia eorum simplex, 158.
Myrica est veluti ancepe, et inter æquatica numeratur, 49. Huic Jeremias pejores et ambiguos mores comparat. 49.
Myrrha symbolum sepulturæ, 166. Contuso hoc aromate, quidquid in eo est liquidi, in guttam separatur : quod crassius superest, myrrha dicitur, 166. Tria hæc, Myrrha, gutta, casia, quid significent, 166. Verba hæc psal. XLIV, *Myrrha et gutta*, ad passionem referri possunt; 166.
Mysteria divina contemplari cujus sit, 170.

N

Nabal Carmelius memoratur in malam partem, 159.
Natatile ad reptilium attinet naturam, quippe quod per quæ corpus sese trahat, 63. Natatilium natura imperfectior, auditus gravis, hebes visus, memoria et imaginatio nulla, 70.
Nati appellationem erga Filium Dei, ceu multum humani moris habentem, non admisit Scriptura, 244. Filius ac natus animatorum sunt nomina : genitura non item, 244.
Naturæ est effectrix vox Dei, 34. Lex quædam naturæ evasit vox Dei in creatione emissa, 40. Græcorum variæ de natura sententiæ ad mutuam suam eversionem suffecerunt, 3.
Naturam divinam qui intente conspexerit, ab ea velut a tinctura nonnihil mutuatur, 129. Pulchritudo vera, quam is solus qui puram mentem habet, contemplari potest, circa divinam naturam consistit, 129.
Nilus instar maris Ægyptum inundat, 28.
Nix unde, 30.
Noctuæ oculis similes sunt qui vanæ sapientiæ student, perspicaces ad vanitatem, hebetes ad veram lucem, 77
Nomina civitas sacerdotum, 142.
Nomina in terris vocant qui ab hæresiarcha sibi nomen asciscunt, 184. Qui terrena sapiunt, ædificiis, imo et monumentis nomen suum inscribunt, 184.
Non ina diversa imposuit sibi Christus pro operationum diversitate, quas explicat Basilius, 218. Seipsum dixit portam, viam, panem, vitam, pastorem, etc., 218. Deum itidem pro diversa notione, ingenitum, incorruptibilem, etc., appellamus, et id quod revera Deo inest confitemur, 218. Dei appellatione dignati sunt, qui in virtute sunt perfecti, 241. Posterius rebus nomina inventa, 241. Mendax est qui ex nominum diversitate, diversitatem essentiæ sequi fingit, 241. Nomina Patris et Filii non essentiam, sed proprietates designant, 241. Nomina absoluta, etiamsi subjectum quiddam significare videantur, proprietates, non substantiam ipsam designant, 215. Nomina absoluta, ut homo, subjectas sibi res exhibent : relativa vero, ut Filius, habitum solum indicant, 244. Nominum communitate communem fieri substantiam negat Eunomius, qui prius dixit ex substantiæ diversitate, diversitatem nominum sequi, 261. Nomina substantias significant, 283. Diversorum nominum una potest esse substantia, sicut in creaturis diversarum substantiarum idem nomen, 285.
Nox non erat ante lucis generationem, sed tenebræ, 20. Oppositum diei nox appellatum est, 20. Noctis et diei definitio post solis generationem. Eorumdem descriptio ante solis generationem, 20. Solet Scriptura in metiendo tempore non noctes, sed dies numerare, utpote præstantiores, 20. Sicut umbra in partem luci adversam vergit, ita nox quæ est umbra terræ, in partes radiis oppositas secedit. 52. Nox nascitur cum aer terræ circumfusus obumbratur, 52. In nocte sumus per hoc ignorantiæ tempus : sed matutinam lucem inducit Deus, per proprium adventum, 174.
Nuptiis secundis pater priorum filiorum obliviscens, ipsam adulterat naturam, 84.
Nux. Vide *Arbores*.

O

Obelus signum est repudiationis, 37. Verba nonnulla notata obelo in quibusdam exemplaribus, quæ erant post illud, *Factum est ita* 37.
Oblatio. Vult Psalmista nos prius filios Dei esse quam ad afferenda Deo dona quæ ipse præscripserit, accedamus, 114. Quæsiturus magna dona, magnos viros et egregios eligit qui offerant, 114.
Octava quid significet apud Psalmistam, 21.
Oculorum contitui natura aeris comparatur, 19. Ut oculus extrinseca prospiciens, se non intuetur : ita mens peccata aliena intuens, propria vix cognoscit, 87. Oculi Domini virtutes sunt spirituales, quæ nos inspiciunt, 154.
Odio licet aliquando laudabiliter uti, 166.
Odollam spelunca, 143.
Olea sensim frondes alternat, 49.
Oleo in aquæ fundum immisso lux comparatur, 19. Oleum lætitiæ Spiritus sanctus nominatur, quia unus ex fructibus ejus gaudium est, 165.
Olivæ virtutem ac fecunditatem æmulabimur, si uberrinam largiamur eleemosynam, 46.
Oneratos vocat Dominus eos qui laborant, quia portant manipulos fructibus plenos, 182.
Operum bonorum copia animæ est abundantia, sicut vegetalium copia civitatis est abundantia, 128. Per opera bona qui hic gloriam Domino affert, is sibi in judicio gloriam congerit, 114. Per bona opera gloriam Domino afferimus, 115. Sicut per bona opera Domino afferimus gloriam : ita per mala contrarium accidit. Sicut ex bonis operibus honoratur Deus : ita ex malis inimicus, 116. Multum discriminis in peccatis ac recte factis, 137. Redi ad beatitudines, et invenies Christum operibus doctrinam prævertisse, 147. Sermo subtegmini vestis comparatur opus stamini : ideo spiritalis prætexitur vestis, cum actio doctrinæ verbo comes adjungitur, 168. Qui induit viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, patientiam, is intrinsecus amictus est, 168. Una quæque actio ad proprium sibi finem nos deducit; bona ad beatitudinem, mala ad damnationem, 170. Sicut intervalla magna obscuram reddunt visionem : ita qui se per opera Deo non conjugit, opera ejus videre nequit, 175. Qui omnia peragit, ut soli Deo innotescat, is perinde ac filia regis, gloriam omnem intrinsecus habet, 169.
Opio corporis dolores consopiunt medici, 43.
Oratio. Vide *Preces*.
Ordo alius naturalis, sicque cogitatione causam ante effectum intelligimus : alius artificialis, de quo solo men-

tionem facit Eunomius, 231. Respectu ordinis naturalis Pater Filio præponitur, non secundum naturæ diversitatem, aut temporis excessum, 232.
Origanum. Vide *Vipera.*
Origenes, 31.
Ossifragam aiunt pullum aquilæ e nido expulsum suscipere, atque cum suis educere, 76.
Ostrea. In ostrea, vilissima bestia, margaritam natura inclusit, 68.
Otium magister pravitatis, 79. In otio quod est mali origo, vitam degimus spe futuri abjecta, 67. Otium bonum (quale Pharao exprobrat Israeli), otium malum (quale Atheniensium Act. XVII), 175. A quibus vacandum, 176.
Ovifera animalia. Vide *Pisces.*
Ovis dimidia parte instructa dentibus, sicut et bos, 64. Accedente hyeme pastum avide vorat, 82. Inter innumeras oves ut agnus matrem : ita inter innumeros agnos mater proprium fetum agnoscit, 84. Cum ait Dominus, *Alias oves habeo*, etc., de iis loquitur qui ex gentibus ad salutem præordinati sunt, 116.

P

Palmam in marem ac feminam dividunt stirpium cultores, 47. Frondes semper retinet palma, 49.
Palmes. Vide *Vitis.*
Paphlagones, 210.
Paradisus. Virgines non omnes, sed quæ non coacte, aut ex tristitia, aut necessitate virginitatem coluerunt, adducentur in templum regis, 169. Vasa sacra quæ non inquinavit humanus usus, in sancta sanctorum introducentur, 189. Quanta res sit in templum regis adduci, 169. Qualis labor præsentis sæculi esse possit pro futuro sæculo viaticum sufficiens, 180.
Parentum crudelitatem redarguit ossifraga, dum, ut aiunt, pullum aquilæ e nido expulsum suscipit, 76.
Partus dolores. Vide *Dolores mortis.*
Passio. De passione sua palam dicit Dominus, Psal. XLV, *Exaltabor in gentibus*, etc., 176. Primæ tuæ originis si memor non est ex persoluto pro te pretio dignitatem tuam agnosce, 185.
Pastinacæ marinæ, ejusque mortuæ, aculeum celerem interitum affert, 69.
Patientia. Vide *Probatio.*
Patris vox et notionem Filii præfert, et idem va et quod vox ingeniti, 215. Non magis Ingenitus, quam Pater appellandus, cum Salvator non dixerit : Baptizate in nomine Ingeniti, sed in nomine Patris, 402. Pater Filio præponitur respectu ordinis naturalis, non quoad naturæ diversitatem, aut temporis excessum, 232. Patris appellatione non substantiam significari, sed operationem dicebant Eunomiani, 235. Si igitur Pater Filio major est, operatio opere major erit, quod absurdum, 235. Dicant proinde aut Patrem non esse majorem Filio, aut Patrem non significare operationem, sed substantiam, in qua Filius similis est Patri, 235. Majus dicitur aut ratione causæ, aut potentiæ, aut dignitatis, aut molis, 235. Statuit Eunomius in Deo quantitatem non esse, ob idque dicere non potest Patrem majorem esse ratione molis, 236. Non ratione dignitatis, cum a dextris ejus habeat sedem, qua dignitatis æqualitas significatur, 236. Non ratione potentiæ, cum dixerit : *Ego et Pater unum sumus*, et unum pro æqualitate potentiæ acceperit, 256. Restat ut vox, *majus*, ratione causæ seu principii dicatur, 256. Ergo Pater major est prout Pater : cum fateatur Eunomius substantiam substantia ipsa non dici majorem, 236. Patrem incomparabilem sancit Eunomius, ut ad creaturæ æqualitatem Unigenitum detrudat, 237. Extollere Patrem simulat, ut Filii majestatem imminuat, 237. Patris nomen non essentiam, sed proprietatem designat, 241. Deus nunquam Pater esse cœpit, cum decorum sit Dei beatitudini Patrem esse, 247. Patris et Filii nomina corporalium affectionum cogitationem proprie non pariunt, ut fingit Eunomius, sed mutuum habitum indicant, 258. Patris et Filii voce quid intelligatur, 258. Voces Patris et Filii velut Dei apathiam decentes, ab hominibus ad Deum transfert Christus, 259. Quod si nostrum vere pater dicitur Deus, quanto magis ejus qui natura Filius est, 259. Non eodem tamen modo et noster, et Unigeniti Pater est, 259. Pater non affectus nomen, sed conjunctionis : aut ejus quæ fit per gratiam, aut ejus quæ per naturam, ut in Unigenito, 260. Vox Pater, licet esset tropica, non magis deleri deberet ex Scriptura, quam vox, irasci, quæ tamen de Deo dicitur, 260. Dicit Eunomius Patrem lege naturæ habere alienam a Filio substantiam, 267. Patris liberam, Filii servilem substantiam dicit, 267 et 268. Paternitas proprietas est, 265. Dicitur Pater, Joan. XVII, 3; solus verus Deus, ut ab iis qui falso dicuntur distinguatur, 294. Patrem quod incorporeus sit Joannes Spiritus nomine significavit, 310. Filius si Deus est, lux, sanctus, etc., hæc et Pater est amplius, non substantiæ exsuperantia, sed qualitatis præstantia, 282. Deus ab æterno est Pater, 283. Cum Filius genitura sit natura, necesse est et genitorem esse, 284. Deus non per ea quæ non est, sed per ea quæ est excedit : major est non quod ingenitus sit, sed quod omnium causa sit, 285. Quo sensu Christus dicat, *Pater major me est*, 289. Pater etsi major dicitur, tamen Filio est consubstantialis, 289. Quæcunque Pater loquitur, per Filium in Spiritu sancto loquitur, 219. Vide *Filius.*
Patrum fides, 212.
Paulus nihil novi monet : sed naturæ vincula constringit, 84. Ipsius ærumnis non delectabatur inimicus : imo conterebatur, 126. Nihil ipsi defuit bonorum, licet in corporis molestiis semper vixerit, 150. Ut vidit speciosum illum forma, omnia duxit pro stercoribus, 162. Vide 185; 240 et 243.
Pauperes multi, facultates si spectes : at proposito avarissimi, 147. Fidejussionem divitis accipit, qui tamen Deum sponsorem pro pauperibus non admittit, 113. Persolvit Dominus pro pauperibus usuras, 113. Hoc uno divitibus pauperes nos præstamus, curarum scilicet vacuitate, 110. Nec dives pauperem despiciat ; nec pauper formidet locupletis potentiam, 178.
Paupertas, cum rerum necessariarum copia vere suppetit, voluptati omni anteponenda, 65. Paupertas patris nemini data est crimini ; cave ingenuitatem filiis fenore auferas, 112. Laudabilis paupertas quænam, 147. Virtus omnis, paupertas maxime, libero arbitrio, ceu charactere insignitur, 147. Paupertas plurimos ad vitia propendentes repressit : pecuniæ quibusdam ad libidinem inservierunt, 171. Paupertas, et ignominia, et privatio deliciarum justo bene cedit, 187. Vide *Fenus.*
Pavo. Vide *Volatile.*
Pax. Si pax Dei custodierit corda nostra, cupiditatum tumultum vitare possumus, 129. Pacifici viri character, compositi ac sedati mores, 124. Justitiam facienti robur confert Deus, corroborato pacem tribuit, quæ est mentis firmitas, et benedictionum perfectissima, 123. Pacem quomodo inquirimus et persequimur juxta Prophetam, 153. Qui quærit pacem, Christum inquirit, quia ipse est pax nostra, 153.
Peccatori quale dispendium luce vera carere, sic solem non conspicere, cæco detrimentum est. 50. Qui ventrem, gloriam, argentum Deo præfert, is neque adorat Deum, neque est in aula sancta ejus, 117. Qui peccat, locum dat diabolo, 132. Distortis cordibus laudatio Dei non convenit, et sermo de Servatore habitus dæmonum os non decet, 132. Pythonem increpat Paulus, ut ne ab impuro sanctus commendetur, 132. Regula distorto ligno non convenit ; neque recta Dei laudatio cordi non recto, 132. Qui in delictis vivunt, odio habent justum, 157. Terrenorum gloria in pulvere demorari dicitur, 100. Peccatoris anima in carnis cupiditatibus volutatur, quam conculcatam obruere conatur inimicus, 100. Christi verba, *Pater si fieri potest*, etc., de iis qui in ipsum peccaturi erant, ut non peccarent, accipienda, 290. Malitiæ viam incedentibus offendicula objicit Deus, ut in Paulo factum est, 185. Hominem per peccatum brutum effectum, velut ovem, inimicus rapit, in inferno ponit, mortique depascendum tradit, 186. Vide *Sepulcrum.*
Peccatum primogenitus dæmonis partus, 50. Quid sibi velit illud Rom. VII, 9 : *At cum venisset mandatum, peccatum revixit*, 95. Per cathedram pestilentiæ, mora in peccatis intelligenda, quæ habitum ingenerat insanabilem, 95. Mali consuetudo, si in naturam transeat, insanabilis omnino, 96. Si dolo immici concilia impietatis receperis in anima, ne stes in peccato : si steteris, saltem ne permaneas, 96. Concursus rerum quæ nos circumdant, aut aggravat peccata, aut leviora efficit : hinc judicium est varium, 102. Hoc exemplis comprobatur, 102. Qua ratione in perpetratione mali puerperii dolores præcedant, deinde conceptio, postremum partus : juxta illud Psal. VII, *Ecce parturiit*, etc., 105. Contra, cur prægnantes primum concipiunt, deinde parturiunt, postremo pariunt, 105. Modus medendi peccatis quis, 133. Multum discriminis in peccatis ac recte factis, 137. Ut fumus apes fugat, et fetor columbas : sic angelum vitæ nostræ custodem, graveolens peccatum abigit, 148. Assidet angelus cuilibet in Dominum credenti, nisi nos illum operibus pravis abigamus, 148. Bonitate sua omnibus appropinquat Dominus : nosmetipsos per peccatum removemus, 155. Peccatum omnium maxime humilem reddit. Hinc Amnon vim Thamar inferens, dicitur humiliasse illam, 155. Est quidem humilis is qui in peccato ambulat : ast laudabilis non est illius humilitas, 155. Unum

vitandum peccatum. Refugium unicum Deus. 171. Naturam hominis peccato inclinatam, penitus solvi oportet ut a Deo artifice reparetur, 171. Casus necessarius est ob peccatum sed magna est resurrectio ob immortalitatem, 171. Qui letale peccatum admiserit, dicat, *Circumdederunt me dolores mortis* 201. Si quis multum peccatum planxerit, huic planctus in gaudium vertitur, 130. Nullam peccatis occasionem nullum locum in corde inimico dat, qui assiduam Dei memoriam habet, 32. Ad peccandum impelli te cum videris, Christi tribunal cogita, 151.

Pecorum caput pronum in terram, respicit ad ventrem 81. Si ventri et iis quæ sub ventre servieris, comparatus es jumentis insipientibus, 81. Providentia futuri sensum pecoribus concessit, edocens nos, ut ad futurum sæculum studium conferamus, 83. Rationis defectum in brutis cum majori sentiendi facultate Deus compensavit, 84. Hinc summus in brutis sobolis ac parentum inter se amor, 84. Hinc inter innumeras oves agnus matrem, mater inter innumeros agnos proprium fetum agnoscit, 84.

Pedibus volatile nullum caret, quod victum omnibus suppeditat terra, 72. Hirundinibus quæ nec ambulare, nec venari possunt, volatus terræ vicinus pedum explet officium, 72. Pedibus membranaceis instruxit Deus animalia aquam amantia, ut eis quasi remis uteruntur, 78. Collum pedibus longius cycno tribuit Deus, ut escam in imo delitescentem trahat, 78.

Perceptio quid, et in quibus consuetudo dictione hac utatur, etiam in divinis eloquiis, 217. Prima apprehensio corpus simplex esse dicit; sed ratio ipsum in colorem, figuram, duritiem, etc., dissolvit, 217.

Perdix. Vide *Volatile*.

Perscrutatio plus dicit quam scrutatio: sicut exquirere amplius significat quam quærere, 146.

Petrus et filii tonitrui gloriosi Christi adventus exordia in monte viderunt, 164. Petrus Ecclesiæ ædificationem in se recepit, quoniam fide præstabat, 240. Qui per B. Petrum intelligamus, 240.

Pharaonis equum projecit Deus in mare, 141. Vide *Ægypti*.

Pharisæus. Ab illius precatione et supercilio procul absunt verba hæc psal. VII, 9, *Judica me*, etc 102.

Philosophorum de cœlo sermones, suosque comparat Basilius cum pulchritudine castarum et meretricum, 30. Sapientiæ vanæ qui student, noctuæ oculis sunt similes: perspicaces ad vanitatem, hebetes ad veram lucem, 77. Phocæ et delphines catulos suos perterritos in ventrem denuo admittere narrantur, 64. Vide *Aquatilia* et *Pisces*.

Photinus nudum hominem Christum dicebat, 292.

Pinnæ auream lanam nutriunt quam infectorum nullus hactenus est imitatus, 68.

Pinus succissas aut combustas quidam observarunt in querceta verti, 46. Pinus sensim frondes alternat, 49. Pini lacrymis vulpes sibi ipse medetur, 82.

Piscium differentiam recensere perinde est ac fluctus pelagi numerare, 63. Omnes fere ova edunt: sed sunt qui animalia pariunt, ut phocæ, delphines torpedines, 63. Pisces circurari nequeunt, nec humanæ manus contactum patiuntur, 63. Alii testis operti, alii crustacei, alii qui molles vocantur, alii cartilaginosi, qui animal gignunt 64. Alia piscium genera norunt qui in Indico mari piscantur, alio qui in Ægyptio sinu, alia insulares, alia Mauritii, 64. Non ovis incubant piscium plurimi: sed aqua elapsum ovum suscipiens, animal efficit, 64. Nullus piscis dimidia ex parte instructus est dentibus, ut bos et ovis, 64. Nullus ruminare dicitur, nisi scarus solus 64. Pisces acutissima condensatorem dentium acie communiuntur, ne esca per aquam extenuata dissipetur, 63. Alii limo, alii alga, alii herba vescuntur, 65. Piscem piscis vorat, et hic fit præda alterius, qui ipse tandem hamo capitur. His comparantur avari et tyranni, 65. Singula piscium genera regionem sibi ipsis idoneam partita, in aliorum sedes non transeunt, 66. Hos imitari debemus: nec domum domui, agrum agro adjungere, 66. Pisces quidam cum fetandi tempus institerit, ad mare aquilonare simul proficiscuntur, 66. Ascensus tempore, per Propontidem in Euxinum pontum simul influunt, divinæ legi obsequentes, 66. Datio profectionis hujus simul et redditur. Hæc vidisse se testatur Basilius, 67. Marini pisces aquis dulcibus delectantur, unde et ad flumina sæpe enatant, 67. Pisces quidam ad terrorem incutiendum creati, quales sunt gladii, serræ; canes, balenæ, et zygenæ, 69. Aquatica muta sunt et indocilia, piscis enim nec altorem suum agnovit, 71. Ut pisces pennis et cauda aquam secant, ita volatilia aerem: et ob hanc affinitatem, hæc ex aquis sunt orta, 72.

Planctus in gaudium vertitur ei qui multum peccatum planxerit, 150.

Plantas edidit conditoris providentia, 48. Quæ plantis, ea juventuti hominum ac senectuti accidunt, 46. Ut plantarum qualitates agricultura, ita infirmitates animi diligentia curantur, 47. Plantæ et arbores etiamsi vivere dicantur, res tamen animatæ non sunt, 63. Cuicunque occurreris plantarum generi, plane Creatoris memineris, 41.

Pluvia unde, et quomodo gignantur guttæ, 130.

Pœnitentia. Ad illam saccus adjumento est, cum sit signum humilitatis, 131. Diligit Deus misericordiam in pœnitentibus, et in iis qui ea quæ clam facta sunt evulgant citra pudorem; diligit judicium in obstinatis, 143. Vincit, qui ab his quæ accidunt non frangitur: plusquam victor est, qui sponte dolores sibi accersit, 201. Sanavit seipsum Propheta, cum talem cruciatum qui peccato conveniret sibi excogitavit, 201.

Polypus saxi qui adhæserit colorem induit, ut pisces improvide natantes devoret, 65.

Pontus, 28.

Populi albæ et nigræ, ulmi et aliæ arbores, quæ semine privari dicuntur, semen tamen ferunt, vel vim seminalem habent, 45.

Posteri Adam. Vide *Adam*.

Potestates bonas et malas per aquas significari, quidam male asserunt, 31. Origenes hic tacite impetitur. Eas quæ supra cœlos, bonas vocant; quæ infra, malas: has ipsas maris nomine insigniri volunt, 31. Potestates ex participatione, sanctæ sunt, 274. Comparantur ferro quod ignitum factum tamen ferrum esse non desinit, 274.

Præceptum vel unum qui aspernatur imperfectus est sicut is cui aliqua pars corporis deest, 149.

Præcone] Evangelii labia Christi Scriptura nominavit, 162, 163. Acutæ potentis sagittæ, sermones sunt appositi, qui auditorum pertingunt corda, 164. Sagittæ acutæ dici possunt, qui ad disseminandum Evangelium missi sunt, 165. Vide *Laudatio Dei*.

Præsentia Dei. Vide *Dei oculum*.

Preces uniuscujusque manifestæ sunt Deo, si quis ex affectu, aut perfunctorie verba pronuntiet, aut ejus cor procul sit a Deo, 122. Multi in habitu precationis, non sunt in aula Dei, ob mentis evagationem, 116. Qui ventrem, gloriam, argentum Deo præfert, is neque adorat Deum, neque est in aula sancta ejus, 117. Psallas spiritu, psallas et mente, 123. Semina glorificationem, ut laudes in regno cœlorum metas, 123. Hoc unum angelorum, totiusque cœlestis exercitus officium, referre Creatori gloriam, 122. Quis hominum adversus diabolum bellum gerere possit, nisi ad præsidium Dei confugiat, 133 Magna voce loqui oportet eum qui Deum precatur, ut cita sit sanatio. Ideo ait Psalmista, *Clamavi*, 126. Sicut qui cœlestia cupit, clamat: ita qui terrena petit, demissa voce utitur, quæ ad aures Domini non pervenit, 130. Inscite utilia postulantur, 170. Carnis sanitas, opes, humana gloria: horum nihil a Deo petendum, 122. Si quis a spiritu ductus, sese humilians clamet, magna, non terrena rogans, a Domino exaudietur, 148. In afflictionibus ad quælibet potius quam ad Deum recurrimus, 171. Cum una die oravimus, securi sumus. Non ita David, cum ait: *Omnibus diebus invocabo*, 200.

Prima apprehensio. Vide *Perceptio*.

Primogenitus. Vide *Christus*.

Princeps sæculi et mundi, 99. Vide *Diabolus*.

Principibus datur in exemplum rex apum, qui natura obtinet principatum, nec aculeo utitur, 74.

Principii variæ notiones, 6. Mundum in principio factum quo sensu intelligendum, 7. Illud, *In principio fecit*, ita interpretantur quidam: *In capitulo*, hoc est, *subito*, 7. Fieri potest ut quod desinit, principium non habuerit, ut præscientia Dei, 282.

Probatione seipse privat, qui tribulationem detrectat, 146. Nemo coronatur sine adversario, nec probatur nisi per tribulationes, 146. Ærumnæ probationis causa sanctis inflictæ, invisibilibus inimicis tunc tantum gaudium afferunt, cum afflicti franguntur, 125. Liberat sanctos Deus, non citra probationem relinquens, sed patientiam tribuens, 146.

Progressus qui in veritate facit, nunquam non immutatur, 159. Vox hæc tituli psal. XLIV, *Immutabuntur*, sumi potest pro iis qui magis ac magis proficiunt, 159.

Propontis. Per Propontidem in Euxinum pontum simul influunt pisces ascensus tempore, 66.

Proprietatum natura est, ut in substantiæ identitate, aliud quiddam ostendant, 265. Si modi quibus proprietates Dei indicantur, simplicitatis læderent rationem, nihil de Deo dici posset, 266.

Proverbia imagines sunt aliorum, non ea ipsa quæ dicuntur, 293. Verba ista Prov. VIII, 22, *Dominus creavit me*, a Basilio explicantur, 256. Hæc ipsa de humanitate Christi intelligenda, 293. Potest quis discere ea de sapientia Salomonem dixisse, 293. Non propheta est qui ea dixit, sed

proverbiorum scriptor, 293. Si Filius ea dixisset, non dixisset Dominus, sed Pater, 293.

Providentiæ non diffidendum, licet videamus nequitiam adversariorum feliciter procedere, 104. Causa provida ortui universorum præest, 3. Qui pecoribus pastum præbuit Deus, nostrum non neglexit 40. Nihil sine causa, nihil temere factum : omnia ab ineffabili sapientia, 47. Conditoris providentia plantas edidit, 48. Si echinum a sua providentia non excludit Deus, rebus tuis non prospicit? 68. Cur carnivoris animalibus acutos aptavit dentes Providentia ; quæ autem una tantum ex parte dentes habent, iis vim ruminandi concessit, 83. Abire in consilio impiorum, est de Deo et ejus providentia dubitare, 94. Nihil frustra aut fortuito factum. Malus casus, aut prava hora voces sunt ineruditorum, 134. Agricola ne per agricolationis quidem diligentiam tantum fructum acquirit, quantum per Deum segetes augentem, 140. Quomodo in utero instar piscium fluidis innatantes, et post uteri calorem aere refrigerati, vivere possemus, nisi a Deo conservaremur? 202. Multi ex gentibus videntes injustum ditescentem, justum egentem, mundum citra providentiam regi falso suspicantur, 186.

Prudentes quosnam vocet consuetudo, 182.

Psalmi. Psalmorum liber complectitur quidquid in cæteris Scripturæ libris utile est, 90. Quod ægrum est fovet, quod integrum conservat, 90. Cum concinna suavitate per harmoniæ dulcedinem pravos coercet affectus, 90. Medicos æmulatur, qui potionem daturi, calicem melle circumliniunt, 90. Psalmorum utilitas quænam, 90. Præcepta apostolica, et prophetica e memoria decidunt: psalmos domi et foris modulantur juvenes, 90. Psalmus incipientibus initium est incrementum proficientibus, perfectis firmamentum, 91. Psalmus angelorum opus, e corde lapideo ciet lacrymas, 91. Sapientia Dei artem simul canendi et utilia discendi excogitavit, 91. Cur ad psalterium psalmorum librum Propheta aptavit, 91. Psalmus sermo est musicus, concinne ad organum pulsatus, 124. Structura corporis per metaphoram psalterium est, corporis vero actiones psalmus sunt, 124. Qui erga Deum servant justitiam, ii sunt qui Domino psallunt, 127. Fornicatores, fures, etc., psallere putantur, revera non psallunt, quia sanctum ad psallendum Propheta invitat, 127. Arbor mala bonos fructus facere non potest, neque cor malum verba vitæ profere, 127. Psalmi inscripti, *in finem*, aut *victori*, ab beatum futuræ vitæ statum referuntur, 177.

Psalmi primi, *Beatus vir*, procemium ita se habet ad totam psalmorum seriem : sicut fundamentum ad domum, carina ad navim, cor animalis ad corpus, 91. Ratio redditur, quippe quod spe bonorum molestias vitæ æquo animo toleramus. 91.

Cum et Propheta psalmo VII, 7, *Exsurge, Domine, in ira tua*, mysterium resurrectionis, aut in cruce exaltationem jam compleri exoptat, 100. Quæ sit notio verborum istorum, *Exaltare in finibus inimicorum*. 100. Verba ista ℣ 8, *Exsurge, Domine Deus*, etc., vel mysterium resurrectionis indicant, vel per ea hortatur Deum Propheta, ut filium suum corripiat, 100. Absalonis malitiam puniri postulat David, ut multi castigato uno convertantur, cum addit : *Et synagoga populorum*, etc., 101. Verba hæc ℣ 9, *Judica me, Domine, secundum justitiam meam*, etc., procul absunt a supercilio et precatione Pharisæi, 102. Postulat se Propheta judicari a Deo secundum justitiam suam, hoc est, ut eam admetiatur fragilitati humanæ, 103. Dum postulat judicari se secundum innocentiam suam, innocentia accipienda pro simplicitate, et inscitia, 103. Loquentis humilitas hinc magis indicatur, quam superbia. 103 Quoniam in multis incaute ex imperitia offendimus: ideo rogat ut veniam propter innoccentiam assequatur, 103. Cum ait ℣ 10, *Consumetur nequitia peccatorum*, orat pro persequentibus ipsum, 103. Cum addit, *Dirige justum*, orat ut a veritatis canone non deflectat, 103.

Psalmi XXVIII inscriptionis, *In exitu a tabernaculo*, quis sensus historicus, quis allegoricus, 113. In multis exemplaribus additur illud, *Afferte Domino filii Dei*, 114.

Psalmi XXIX inscriptionis, *Psalmus cantici*, etc., quis sensus corporalis, quis spiritualis, 124. In hoc psalmo multa inveniuntur ex persona Domini pronuntiata, 124.

Psalmi XXXII, 10, illud, *Dissipat consilia gentium* etc., ad passionis tempus et resurrectionem Christi potest referri, 138 Potest referri et ad regem Syriæ, filium Ader, cum obsedit Samariam. Potest et ad Achitophelem, 138. Potest et ad vanam gentium philosophiam, quæ nunc Evangelii virtute dissipata est, 138. Verba hæc v. 11, *In generationem et generationem*, populos duos electos, duoque eis tradita testamenta indicant, 139.

Psalmi XXXIII inscriptio nominat Abimelech, historia autem Anchum Gethæorum regem, 142. In Odollam speluncam salvum se recipiens David, psalmum istum in gratiarum actionem rependit Deo, 143, v. *Hic pauper clamavit*, etc., potest ad Christum referri, 147. v. 11, *Divites eguerunt*, etc., de populo Israelitico et gentibus potest intelligi, 149. v. 19, *Prope est Dominus*, etc., Domini in carne adventum prænuntiat, 155, Quater in hoc psalmo dicitur, qua ratione liberet Dominus quos vult liberare, 156.

Psalmi XXXVIII et LXI inscriptionem habent, *Pro Idithum*, 193. Hi duo psalmi de patientia tractant, 193.

Psalmi XLIV titulum, *Pro qui iis immutabuntur*, apposite quidam interpres sic expressit, *Pro liliis*, 159. Vox hæc, *Immutabuntur*, cum sit in futuro, resurrectionis doctrinam indicat, 159. Eadem vox sumi potest pro iis qui magis ac magis proficiunt, 159. Qui in virtute progressus facit, nunquam non immutatur, 159. Inscriptio hæc, *Pro iis qui immutabuntur*, nos homines significat, 158. Psalmus hic cur canticum dicatur, 160. Verba hæc, *Eructavit cor meum*, etc., ad Prophetæ personam referenda sunt, 160. Quidam existimavere ex persona Patris de Verbo dici, 168. Verbum hoc ejusdem v. 2, *Dico ego opera mea regi*, adducit nos ut Prophetæ personam intelligamus, 161. v. 3, *Speciosus forma*, ad Dominum referri creditur persona commutata, 162. Cum hæc dicit Propheta, intendit animum in divinitatem, non in carnis pulchritudinem, 162. Aquila dicit, *pulchritudine exornatus es*, Symmachus, *pulchritudine pulcher es*, 162. Sequentia, *Benedixit te Deus*, etc., liquet de Salvatore ut homine dici, 162. v. 4, *Accingere gladio*, etc., tropice refertur ad vivum sermonem Dei, 163. Sensus v. 5, *Intende prospere*, etc., aptius per hyperbaton restituitur, 165. v. 7, *Sedes tua, Deus* Unigenito proprium reddit appellationem, ipsum clare appellans Deum, 165. v. 8, *Dilexisti justitiam*, etc., ad Dei humanitatem respicit, 166. v. 9, *Myrra et gutta et casia*, ad passionem Christi spectat, 166. v. 10, *Astitit Regina*, etc., de Ecclesia dicitur, quæ seipsam spiritualibus, variisque dogmatibus exornat, 167. v. 11, *Audi, filia*, etc., hortatur Ecclesiam ad audienda, servandaque præcepta, 167. Per v. 17, *Pro patribus*, etc., quosnam patres, filios et principes Propheta intelligat, 169.

Psalmus XLV inscriptus est, *In finem*, quod ejus documenta ad beatum finem referantur, 170 Cur dictus sit *pro filiis Core*, et *pro arcanis*, 170. Verba hæc v. 6, *Adjuvabit eam*, etc , de Christi resurrectione possunt intelligi, 174. v. 7, *Conturbatæ sunt gentes*, ostendit talem opem civitati Dei a Salvatore dandam, qualem præberet dux civitati obsessæ, 174. Verba hæc v. 11, *Exaltabor in gentibus*, etc., palam de sua passione dicit Dominus. 176.

Psalmi LIX titulus cum sit, *Iis qui immutabuntur*, non illius ætatis Judæis scriptus est, sed nobis, 190. Historiæ hujus psalmi simile quiddam II Reg. VIII et X cap. reperitur, 189. Cur David a lamentis ordiatur, cum ipsum hilarem esse oporteret, 189. Cur ait, *Deus reputisti nos et destruxisti nos*, qui reges Saba et Syriæ, et tertia victoria filios Ammon devicit, 189.

Psalmi LXI. v. 12, verba hæc, *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi*, non sunt paradoxum, 198.

Psalmi CIX, v. 3, verba hæc, *Genui te*, quid significent, 252.

Psalterium solum ex musicis instrumentis editi soni causam ab altiore loco habet, 91. Quid hoc significat, et cur ad psalterium psalmorum librum Propheta aptavit, 91. Structura corporis per metaphoram psalterium est, corporis vero actiones psalmus sunt, 124. Qui decem legis præcepta implet, is in decachordo psalterio psallit, 123. Psalterii structura a superiori parte vim resonantem accipit, 133. Ob id forsan mens quæ superna quærit, psalterium dicta, 133. Psalterium instrumentum est musicum sonos concinne reddens ad vocis modulationem, 179. Psalterium ratione est, cum actiones sermonibus sunt concordes, 179. Psalterium spirituale ille est, qui fecit et docuit, 179.

Pueri dum sumus, præsentes persequimur voluptates. nulla futuri temporis habita cura, 95. Dum in prima consistimus ætate, nec improbi, nec virtute præditi sumus, utpote habitus utriusque incapaces, 95.

Pulchritudo unde, et an possit competere luci quæ natura simplex est, 19. Quid sit pulchrum apud Deum, 32 Membrum separatim jacens, non est pulchrum : sed ubi in locum proprium restituitur, pulchritudo tunc ex proportione emergit, 32. Pulchritudo vera quam is solus qui puram mentem habet contemplari potest, circa divinam naturam consistit, 129. Vestigia pulchritudinis animæ, in viri sancti habitu resplendent, 129. Speciosum forma Dominum appellans Prophota, intendit animum in divinitatem, non in carnis pulchritudinem, 162. Paulus ut vidit speciosum illum forma, omnia duxit pro stercoribus, 162. Species a pulchritudine differt, 163. Pulchritudo

Verbi ineffabilis : huic alligati per dilectionem, omnium obliviscuntur, 164.

Purpura cochlearum, pratorum floribus præstantior, 68.

Putei unde, 27. Putei collectiones aquarum sunt manufactæ, 36. Puteus in bonam partem, lacus in malam solet accipi in Scriptura, 106.

Pyrenæi montes, 28.

Q

Quadrupeda pleraque sensibus perspicacioribus utuntur, præteritorumque reminiscuntur, 70.

Quatuor anni tempestates, hiemem, ver, æstatem, autumnum, hæc Scripturæ verba, *In tempora*, designant, 57. Harum descriptio, et proprietates, 57. Mense intercalari opus est, ad accuratum tempestatum concursum, 58.

Querceta. In querceta verti succisas aut combustas pinus, quidam observarunt, 46.

Quintam quamdam corporis naturam temere quidam introducunt, negantes cœlum ex quatuor elementis conflatum, 10. Volunt eam esse æthereum corpus, quod neque sit ignis, neque aer, neque terra, neque aqua, nec quidquam ex simplicibus, 10.

R

Ranas ex seipsa profert terra, 81.

Ratio naturalis insita nobis est : ignorantiam nemo prætextat, 67. Ratio et cupiditas duobus ducibus comparantur : si ratio vicerit, Deus in ratione honoratur : si cupiditas, adversarius, 116.

Rectores gregis Christi, arietibus comparantur, 115. Horum filios a filiis Dei ad Dominum adduci vult Psalmista, 115. Qui sint hi filii, 113. Qui se cæcis doctoribus ducendos committunt, semetipsos lucis usu privant, 188.

Rectum. Qui a medio aberrant excessu vel defectu, hos Scriptura obtortos nominat, 103. Qui a fortitudine ad minora deflexit, timidus dicitur, qui ad majora, audax, 104.

Redemptor redemptis debet esse præstantior, 180. Non potest homo, cum sit peccati reus, pro peccatore Deum placare, sed solus homo Deus, 180. Quid potest homo invenire pro redemptione animæ suæ ? Unum pro omnibus sufficientissimum est, sanguis Christi, 181.

Reges constituit, ac destituit Dominus, 140. Rex ex armis sufficiens ad salutem auxilium non habet, 140.

Regina. Illud, *Regina austri surget in judicio*, quid significet, 101.

Regnum quidam definiunt legitimum principatum, sic ut peccato obnoxius non sit, 140.

Regula accessionem nullam ad integritatem admittit, 213.

Remora pisciculus minimus naves maximas sistere dicitur, 69.

Renes pro concupiscenti parte animæ multis in locis Scriptura accipit, 103. Renes Josephi expensi fuerunt, cum voluptati turpissimæ honestatem pudicitiæ prætulit, 104.

Reptilia. Ad illorum naturam attinet natatile, quippe quod per aquæ corpus sese trahat, 63.

Resurrectionis mysterium jam compleri exoptat David cum ait, *Exsurge, Domine, in ira tua*, 100. Resurrectionis mysterium indicare videtur cum ait psal. VII, 8 : *Exsurge, Domine Deus*, 100. Basilius redarguens eos, qui fidem denegant Paulo circa resurrectionem, pro exemplo dat vermem Indicum, qui tot formas induit, 78. Vox hæc tituli psal. XLIV, *Immutabuntur*, cum sit in futuro, resurrectionis doctrinam indicat, 159. Corporea omnis creatura nobiscum immutabitur, 159. Sadducæus inepte resurrectionem reprobat, 305.

Retributionis nomen usurpat Scriptura, non solum cum bonum, aut malum præcessit, sed in initio etiam actionum, 99. Cur dicitur psal. CXVIII, 17, *Retribuere servo tuo*, etc., non autem *tribue*, 99. Eodem sensu sæpe in Scriptura usurpatur hoc verbum, redditio, seu retributio, 100.

Rhodanus fluvius, 28.

Romanam arcem hostes mox occupaturos olim prodidere anseres, 77. In imperio Romano imperatores Cæsares et Augusti dicebantur, 143.

Roris et venti matutini quomodo sol sit causa, 60.

Rosæ quæ in creatione erat sine spina, postea adjuncta est spina, 45.

Rubrum mare, 36.

Rubus Moysis. Vide *Moyses*.

Ructus quid, 161. Anima sacris enutrita disciplinis convenientem eruditis ructum emittit, 161. Malus homo domagtis pravis enutritus pravum verbum eructat, talia sunt ora hæreticorum, 161.

S

Saccus adjumento est ad pœnitentiam, cum signum sit humilitatis, 131.

Sadducæus resurrectionem inepte reprobat, 305.

Sæcula sæculorum quid significent apud Scripturam, 21. Sæculum in rebus mundo superioribus, hoc est quod in sensibilibus tempus, 248. Sæcula æterni appellatione quidam dignantur, quam eorum creatori denegant, 253.

Sagittæ potentis acutæ, sermones sunt appositi, qui auditorum pertingunt corda, 164. His sauciantur qui fidem amplexati, in Deum charitate exarserint, 164. Carbones desolatorii, supplicium sunt paratum iis quos non tangunt spiritales sagittæ, 164. Sagittæ acutæ dici possunt, qui ad disseminandum Evangelium missi sunt, 165. Sicut ignis ob materiam ustioni idoneam creatus est : ita sagittæ Dei effectæ sunt ob animas, quæ igni a diaboli tela receperunt, 105.

Saltatio dicitur concinna actio prophetiæ sanctæ, 130.

Salus non in potentia hominis, sed in Dei gratia, 144. Salutis unicam spem in Dei misericordia quis reponit, 141. Debiles salute indigent, captivi libertate. Et hæc est differentia inter servari et liberari, 99. Qui per se debilis est, et tamen in se retinet fidem, per propriam fidem ad salutem præparetur, 99. Refugium ad Deum patere, in confesso est apud omnes, sed error est circa salvantis electionem, 170.

Salutare quid sit, 194. Scripturæ mos est, ut Christum Dei salutare appellet, 194.

Sancti. De sanctis accipi possunt verba hæc psal. XXVIII, 3, *Dominus super aquas ;* quia aquæ sunt ipsi sancti, 118. Sancti comparantur cervo, ob eam quam habet adversus prava repugnantiam, 121. Sancti in cœlesti lumine requiem possident, 17. Quæ a sanctis conferuntur beneficia, Dei sunt operantis in illis, 304. Propterea neque eos una cum Deo glorificamus, 304. Templa Dei et Filii et sancti Spiritus sunt sancti, in quibus inhabitat una deitas per unam baptismatis sanctificationem, 317.

Sanitatem corporis quidam definiunt, actionum naturalium bonam habitudinem. Idem die de animæ sanitate, 83. Sanitas sua ipsius natura non est bonum, 92. Sanitas nocua, cum sit peccati occasio : morbus utilis, cum peccatum refrenat, 171.

Sapientes. Quinam sapientes de quibus psal. XLVIII, 11, dicitur, *cum viderit sapientes morientes*, 182.

Sapientiæ libri sensus non parum reconditur, 256. Quod in eo ex persona sapientiæ dictum est, *Dominus creavit me*, Dominum creaturam dixerunt Eunomiani, 256. Hæc vox *creavit*, hoc modo semel in tota Scriptura usurpata est, 256. Hunc Scripturæ locum examinaturum se alias pollicetur Basilius, 256. Interpretes pro *creavit*, convenientius edidisse, *possedit*, testatur idem Basilius, 256.

Sardiensis Ecclesia propinata Theosebio est post maximarum blasphemiarum redargutionem, 210.

Scarabei. Vide *Volatile*.

Scarus solus ex piscibus ruminare dicitur, 64.

Scorpii aculeum Creator velut tibiam cavavit, ut per illus immittatur, hominisque peccatum puniatur, 86.

Scriptura sacra ideo a Spiritu sancto conscripta, ut sit velut animarum curandarum officina, 90. In verbis divinitus inspiratis, ne ulla quidem syllaba otiosa, 61. Ubique historiæ sacræ inspersum est mystico modo theologiæ dogma, 51. Scriptura nos edocet, ut mens nostra nihil præter concessa comminiscatur, 26. Libri Geneseos lectorem a carnis affectionibus purum esse convenit, 2. In eo Scriptura silet de creatione aquæ, aeris, et ignis, quia tria hæc elementa in terra reperiuntur, 8. Quæ silentio sunt præterita per ea quæ indicata sunt, intellige, 8. Id non intellexere, qui tropologiis et commentis suis, Scripturis aliquid asciscere auctoritatis. neque Spiritus sancti oraculis sapientiores constituere conati sunt, 81. Scripturæ notiones communes non ad allegorias detorquet Basilius, 80. Primi Hebraicæ linguæ interpretes plura nomina interpretari ausi non sunt, nedum nomina aliqua confingere, 243. Periculosum est subtrahere, aut addere iis quæ a Spiritu tradita sunt, 243. Id audere quod nec communis consuetudo, nec Scripturarum usus admisit, summæ dementiæ est, 243. Piæ mentis est quæ a Scriptura reticentur, ea vereri dicere, 287. Scripturæ mos est pejores filios potius a peccato, quam a patribus nominare : meliores, ab aliqua virtute, 98. Cor divina oracula suscepturum, purum a contrariis sagitationibus reddi oportet, 139. Non omnibus eloquia Dei scripta sunt, sed habentibus aures secundum interiorem hominem, 159. Sicut sæpe in Scriptura oculi, aures, os, dentes, venter, pes, de interiori homine dicta sunt : ita ossa eodem modo accipiuntur, 156. Alieni a verbo veritatis qui sunt, sim-

plicitate dictionis Scripturarum contempta, Evangelii prædicationem stultitiam nominant, 162. Evangelii prædicatio in contemptibilibus dictiunculis vim multam habet persuadendi, 162. Scriptura solet ea quæ optantur, imperativo modo figurare; ut *Fiat voluntas tua*, etc., 164. Oracula divina in singulis conventibus leguntur velut alimentum animarum, 190. Quæ dicta sunt secundum dispensationem, quasi simpliciter dicta non sunt accipienda, 290. Divina verba cum timore audienda, et cum pietate recipienda, 306. Dum Scripturas quæ variis modis exponuntur, unico sensu accipiunt hæretici, labuntur, 313. Ex quibus utilitatem capiunt qui fide sani sunt, ea aliis nocent, 313. Refelluntur qui dicunt Scripturam de Filio et Patre sæpe, de Spiritu vero in baptismate duntaxat loqui, 317.

Scrutatio est inquisitio tormentis omnibus adjuncta, ut verum detegatur, 103.

Seleuciensis. In Seleuciensi concilio damnati ob silentium ii qui ad objecta crimina repellenda invitati, non occurrerunt, 209.

Seleucis avis insaturabilis, remedium est locustæ castrametanti, terramque depascenti, 78.

Semen in terram incidens tot culmos emittit, quot radices agit, 42. Licet plura plantarum genera semen producere non videantur : in singulis tamen stirpibus, aut semen est, aut virtus seminalis, 41 et 45. Quo pacto quodlibet fruticis genus nascens ad propriam perveniat mensuram, 42. Granum folio subjectum quod *Mirchon* vocant, vim seminis obtinet, 42. Surculi ex radicibus pullulantes forsan et seminis rationem habent, 42.

Sennacherib equites omnes dormitaverunt, 141.

Sensus. Per sensus introducendæ non sunt in animum alienæ cogitationes, 146.

Sepulcrum non domum habitat peccator, 183. Qui in Christum credens, actiones edit fidei non consentaneas, in petra sibi ipse sepulcrum incidit, 184. V. *Peccator*.

Serbonitis lacus in Arabia, stagnum est salsum. 36.

Sermo. Ad sermonem Dei vivum tropice referuntur verba hæc psal. XLIV, ℣ 4, *Accingere gladio*, etc. 163. Ut medici ciborum appetentiam excitant per apparatum, ita in verbo veritatis experientia appetitum provocat, 149.

Serpens feniculo pastus, oculos sanat, 82. Serpentes quod sibi parent latibula, plagasque capitis evitent, prudentes dicuntur, 183.

Sesostris Ægyptius, 35.

Sicima peculiare prædium Josepho et Jacobo datum, figura est testamenti, 191.

Silentium. Vide *Veritatis contemplatio*.

Simplex et indivisibile quæ eadem sunt inter se, quasi diversa separat Eunomius, 323. Nihil quod subjaceat sensibus, simplex est, 38.

Solem suapte natura calidum et ignitum esse quidam negant : cujus rei hanc esse causam dicunt, quod colore albus est, non autem subruber, 29. Ejus calorem ex veloci circumactu oriri volunt, 29. Calor ejus aquas in vapores solvit, hinc necessaria aquarum copia, 29. Illum Deus aliunde alio transmigrare jussit, ne in iisdem locis commorans, calor ejus cuncta devastet, 29. Vocavit Deus terram aridam, et ut ejus proprietatem designaret, et ut ejus causam calori solis non tribueremus 37. Cum telluris ornatus sole sit antiquior, sol velut ejus causa non debet adorari, 40. Sol quarto tantum die conditus est, ne lucis auctor et rerum e terra nascentium opifex putaretur, 51 Si lucis generatio præcessit, quomodo sol dicitur ad illuminationem editus? 51. Illuminatio pro splendore dicta est, 51. Solare corpus vehiculum primogenitæ luci. 51. Comparatur lucernæ quæ lumen defert, 51. Sicut in luna, ita et in sole, alius est corpus ejus, alius vis illuminans, 51. Circuli circa solem soli, adversi, quid indicent, 53. Signa in sole, etc., dissolutionem universi indicant, 54. Sol diei potestatem obtinet, quia lucem circumferens diem affert, 58. Psalmista dicens psal. CXXXV : *Posuit solem in potestatem diei : lunam*, etc., declarat diem et noctem luminarium ortum antecessisse, 58. Dies definiri potest *aer a sole illuminatus*, vel *temporis mensura quo sol est in nostro hemisphærio*, 58. Non ideo sol et luna magna sunt, quia majora sunt minoribus stellis, sed quia aeri illustrando sufficiunt, 58. Sol et eriens et occidens, et in meridie constitutus, æqualis videtur. Indi et Britanni ipsum æqualem contuentur : hinc magnitudo ejus immensa esse colligitur, 59. Innumera stellarum multitudo nocti illuminandæ non sufficit, cum solus sufficiat sol, 60. Quomodo sol venti matutini et roris sit causa, 60. Solis calor neque excedens, neque deficiens, Opificis sapientiam commendat, 60. Solem et lunam geminis oculis comparat Basilius, 62. Vide *Lux*.

Somnum inducunt medici per mandragoram, 43. Visæ in somnis species sunt non raro diurnarum cogitationum imagines, 144.

Species a pulchritudine differt, 163.

Spectaculis impuris abundans orchestra, publica est lascivæ officina, 33. Multi falso beatas prædicant civitates quasdam, quæ præstigiatorum spectaculis a mane ad vesperam pascunt oculos, et in otio vivunt, 33.

Specularis lapidis descriptio, 26.

Spes ideo bona est, ut ne desperemus in peccatum lapsi : timor bonus, ut ne quid admittamus iniqui, 189. Ut non oportet quidquam præter Deum colere, ita nec in ullo alio spes reponi debet, 98. Qui in homine sperat, vel ob divitias et alia id genus effertur, non potest dicere: *Deus meus, in te speravi*, 98. Ex tribulatione præsidium accepit, qui opem humanam ut vanam aspernatur, ac spe, quæ in Deum est, nititur, 193. Pauci sunt qui humana non mirentur ac in Deo spem habeant, 171. Proprium cujusque affectum mensuram fecit Propheta largitionis miserationum Dei, cum ait psal. XXXII : *Fiat Domine, misericordia*, etc., 142. Ob hæc verba Moysis : *Numquid ex petra*, etc., quæ dubitationem præ se ferunt, dixit Deus Num XX, 12 : *Quia non credidistis*, etc., 180.

Spiritum sanctum a potentia creatrice, Patrisque ac Filii conjunctione qui dirimunt, audiant Psalmistam dicentem : *Verbo Domini*, etc., 135. Quid per Verbum Domini et Spiritum oris ejus intelligendum, 135. Invenimus scriptum : *Spiritus oris ejus, et verbum oris ejus*, ut intelligatur Salvator ipse, et sanctus ejus Spiritus ex Patre, 136. Ne Spiritum externam rem, aut creaturam judices, sed velut hypostasim ex Deo habentem glorifices, 135. Nihil sanctitatem adipiscitur, nisi per Spiritus sancti præsentiam, 136. Servator et Spiritus sanctus uterque in cœlis, et eorum virtutibus creandis pariter operam impendit. 135. Quod angeli sunt, ab opifice Verbo universorum conditore habent : eis vero sanctitatem Spiritus sanctus impertivit, 136. Spiritus sanctus scriba est qui tabulis cordis cogitationes inscribit, 161. Oleum lætitiæ nominantur, quia unus ex fructibus ejus gaudium est, 163. Fluvius est qui Dei civitatem lætificat, 173. Spiritum a Deo dirimere aperte periculosum, cum Paulus modo Christi, modo Dei, modo veritatis Spiritum dicat, 271, 272. Ut Filius ordine ac dignitate a Patre secundus, ita forsan secundus a Filio Spiritus, 171, 172. Sicut in angelis glorificatis et stellis diversitas est, licet natura una, ita in Spiritu sancto qui tertius numeratur, 273. Duæ res Deitas, et creatura, potentia sanctificans, et quæ sanctificatur : at Spiritus sanctus ipsa est sanctificatio, 273. Alii sunt spiritus ministratorii, 273.

Spiritum sanctum fas non est conservum, aut creaturam dicere, 273. Sanctæ sunt potestates ex participatione, Spiritus ex natura, et ideo sanctus dicitur, 274. Creatura pro mercede sanctificationem accipit : Spiritus sanctus est fons sanctificationis, 274. Ut sanctitatem, ita bonitatem et alia quæ majestatem indicant, natura sibi innata habet Spiritus sanctus, 274. Conjunctio ejus cum Patre et Filio per nominum communicationem commonstratur, 274. Cum Christus ait. *Alium Paracletum*, etc., ipse Paracletus esse ostenditur, 275. Et per hoc Spiritus quoque majestas demonstratur, 275. Ut Verbum creator est cœlorum, ita Spiritus sanctus virtutem potestatibus cœlorum impertit, 275. Sicut Christus magister dicitur, ita de Spiritu sancto dictum est, quod docebit omnia. 275. Sicut Pater operationes, et Filius administrationes, ita Spiritus sanctus dona dividit, sicut vult, 279. Unde scrutatio profunditatum Dei adest Spiritui, 276. Vivificat Deus, vitam etiam largitur Christus, vivificamur item per Spiritum, 276. Impietas est dicere deitatis exsortem Spiritum per quem Deus in nobis habitat, 276. Si virtute perfecti dii nominantur, is qui eos perficit, num destitutus deitate erit? 276. De Spiritu sancto ignorantiam confiteri oportet, et tamen ei glorificationem persolvere debemus, 276. Spiritum sanctum creatum non ostendunt verba Joan. I. 3 : *Omnia per ipsum facta sunt*, cum sit singularis naturæ, 278. Piæ mentis est quæ a Scriptura reticentur, ea vereri de Spiritu sancto dicere. 278. An per Spiritum Dei, Gen. I, 2, diffusio aeris intelligatur, an Spiritus sanctus qui divinam Trinitatem complet, 18. Posterior sententia verior, utilior, majoribusque nostris comprobata, 18. Illud, *ferebatur super aquas*, Syrus quidam aiebat ab interpretibus sumi pro verbo *confovebat*, 18. Syrorum lingua significantior ob suam cum Hebraica lingua cognationem, 18. Liquet ab actu creandi Spiritum sanctum non abfuisse, 18. Spiritus sanctus concionator, et qui omnes cogit Paracletus est, ille Spiritus veritatis, per prophetas et apostolos eos congregans qui salutem consecuturi erant, 177. Quæ propria sunt sancti Spiritus, nihil commune habent cum creaturis : et quæ communia creaturis, nihil commune habent cum Spiritu, 296. Christus Dei potentia et

sapientia, manu est creatrix : Spiritus renovator opificii ad incorruptionem, 297. Spiritus a Filio non emittitur nec spiritus humanus, aut spiritus venti, 302.

Spiritus inhabitatio Christi est inhabitatio, 302. Spiritus Domini Dominus est, non possessio aut creatura Domini, sed imago, 302. Imago est vera, non ex imagine sicut nos, 302. Imaginem exprimit, sed ab imagine non exprimitur, 302. Quoniam unguentum est, idcirco non ungitur, 302. Sanctitatis Dei est character et fons sanctificationis, 302. Nos renovat per lavacrum regenerationis, ac rursus imagines Dei efficit, 303. Quæ a Deo facta sunt perficit, et in nova et in veteri creatura, 303. Dei verbum Filius, Filii verbum Spiritus, ac proinde verbum est Dei, vivens et operans, 304. Spiritus sanctus Filii Filius non dicitur, ne Trinitas deitatis in multitudinis suspicionem adducatur, 305. Apostolus Spiritum sanctum ut Filii, ita Dei Spiritum nominavit, 305. Cur hunc Filium Filii appellare cavit, 306. Spiritus appellatione usa est Scriptura, ut Spiritum aliter ex Deo esse ostenderet, quam Filius, 306. Edit Deus Verbum vere ex seipso, et Spiritum per os emittit, non humano modo, 306. Nec de Filio quæras cur vocatus non sit Spiritus; nec de Spiritu, cur non Filius, 307. Quod ex Deo procedit, non in tempore procedit, licet in tempore creaturas producat, 307. Qui Filium tollit, principium creationis tollit; qui Spiritum aufert, eorum quæ fiunt resecuit perfectionem, 307. Si Spiritum non credis ex Dei ore processisse, neque Verbum credes, 307. Si non credis in Spiritum, neque in Filium credis, 307. Loci illius Act. xv. 28 : *Visum est Spiritui sancto et nobis*, quis sensus, 308. Verba Jerem. XXIII, 24 : *Cœlum et terram adimpleo*, de Spiritu sancto dicta, 309. Zacharias Domini Spiritum septem oculos dixit : sicut Isaias septem operationes, 309. Deum pro Dei Spiritu non posse accipi, patet ex verbis Apostoli I Cor. II, 10 : *Nobis enim revelavit*. etc., 310. Spiritum unctionis Spiritum Domini vocat Isaias, XLI, 1, cum ait : *Unxit me*, 310. Verba quoque Isaiæ LIX, 21 : *Spiritus meus qui est super te*, non Deum, sed Spiritum qui est a Deo, significant, 310. Joannes IV, 24. Patrem, quod incorporeus sit nomine spiritus significavit, 310. Qui ex æquivoco spiritus nomine identitatem induci putat, quid faciet cum multa dicantur entia, solus tamen Deus sit qui vere sit? 312. Dei Spiritum Dominum vocare nolunt hæretici. Spiritus sancti nomina, operationes et virtutes quænam, 314. Refelluntur qui dicunt Scripturam de Filio et Patre sæpe, de Spiritu vero in baptismate duntaxat loqui, 317. Varia Scripturæ loca de Spiritu sancto, 317. Omnia Filii et Spiritus verba Dei sunt oracula, 319.

Spiritus sancti divinitas. Quæ Patri et Filio adsunt ut Deo, ea Spiritui soli adsunt. Trinitas proinde consubstantialis est, 296. Quæ communia sunt Patri et Filio, sunt et Spiritui sancto : ejusdem igitur est Deitatis, 296. Quidquid factum est mutari potest. Spiritus non potest mutari : non ergo creatura est, 996. Ex iis quæ facta sunt, alia quidem in substantia, alia vero in mente suscipiunt mutationem ; Spiritus sanctus nullam mutationem admittit : non igitur creatura est Spiritus, 296. Spiritus sanctus non sanctificatur, sed sanctificat, 296. Nihil creatum secundum essentiam sanctum : Spiritus essentia sanctus est, 296.

Spiritus Dei habitat in nobis, 297. Spiritus libertatem impertit et adoptionem, 297. Virtus ac vitium in creaturam rationalem possunt cadere, nihil autem horum potest in Spiritum cadere, 297. Diversæ substantiæ diversas habent operationes, juxta Eunomium. Si ergo juxta Apostolum I Cor. XII, 11, omnia efficit Deus sicut vult, hæc autem omnia efficit unus ille Spiritus ; quomodo diversæ essent substantiæ ? 299. Cum Dei solius sit remittere peccata, remittit autem Spiritus sanctus per apostolos : Deus ergo est, 299. Si Spiritus sanctus in apostolis eadem operatus est, quæ Patris ac Filii nomen in iis qui ex gentibus crediderant, quomodo diversæ esset substantiæ ? 299. Spiritus sanctus in apostolis et prophetis loquitur. Spiritus reddit testimonium quod filii Dei sumus, 302 Ab uno sancto qui dicit : *Sanctifico me ipsum*, sanctificantur omnia, 302. Spiritus viventi Verbo ad creandum conjunctus est, viva potentia et divina natura, 303. Si in Spiritu facta sunt omnia, et rursus renovantur in Spiritu ; una operatio Dei per Filium in Spiritu apparet, 304.

Spiritus sanctus cum Deo et Filio afficitur gloria, quippe quia et divina operatio per ipsum completur, 304. Si per Spiritum Dei et filii Dei efficimur, quomodo Spiritus a Deitate et filiatione alienus ? 305. Sufficit ad Spiritus exsistentiam quæ ex Deo est declarandam, quod Spiritus oris illius dicatur, 306. Apostoli dicunt : *Hæc dicit Spiritus*, sicut aiebant prophetæ : *Hæc dicit Dominus*, 308. Spiritus Deus est juxta illud I Cor. III, 16 : *Templum Dei estis*, etc.. 810. Verba hæc Joan. XVII, 3 : *Hæc est vita æterna*, etc., Spiritum sanctum non excludunt, 310. Baptisma vitæ sine Spiritu conferri non potest, 319. His verbis Act. XVII, 28 : *In Deo vivimus*, etc., Spiritus proprietas in Deo indicatur, 311. In Spiritum impietas recidit in Deum, cum Spiritus gloria gloria sit Dei, 312. Cum audis Marc. I, 10 : Spiritum super Jesum mansisse, naturæ ejus libertatem intelligas, 313. Spiritus sanctus ipse est qui sui ipsius impertit cognitionem, 320. Ipse est, testante Scriptura, qui sanctos effecit, 320. Vitæ æternæ fons est, 320. In cor hominis adveniens comparatur radiis solis quibus nubes illustratur, 321. Per Spiritum sanctum quilibet sanctorum Deus est, 321. Spiritum sanctum Deus copiose per Jesum Christum in nos effudit, 322. Vide *Eunomius, Ingenitum et Pater*.

Stadium — In stadio qui sunt, nudo capite sedere jubentur, ceu contentionis participes, 49.

Stateram nominavit Psalmista liberum arbitrium, quo quæ in vita seligenda sunt secernimus. 197. Mendaces filii hominum in stateris, quia sibi male consulunt et aliis sunt exemplo malo, 197. Vani filii hominum, quia mendaces in stateris, quas in unoquoque conditor noster construxit, 196. Hæc statera ponderatur an mala bonis, vana veris, temporalia æternis anteponenda, 197.

Stellæ sunt aliæ septentrionales, nobis semper affulgentes ; aliæ meridionales, nobis semper ignotæ, 4. Qui siderum errantium cursum cognovere, Deum universi opificem non agnoverunt, 5. Stellas septem, septem circulis ferri omnes uno fere consensu confitentur, 24. Hosce circulos contrario suo motu, concinnum sonum reddere quidam opinantur, 24. Stellæ quid, 185. Tempus motum esse solis et stellarum asserit Eunomius, 232. Idem ille docet diem ac noctem fieri stellarum motione, 233. Vult stellas temporis esse opifices, 233. Vide *Genethliaci*.

Stultus quid, 183. Vide *Insipiens*.

Sturni cicuta vescuntur, nec eis nocet, 43. Vide *Volatile*.

Substantia magis quam substantia non dicitur, sed de qualitate dicitur plus et minus, 282. Patres filiis nec majores, nec ab eis differunt substantia, 282. Si diversum exsistendi ordinem habentium diversa esset substantia. Adam, Eva, Abel, etc., consubstantiales non essent, 283.

Succum esse electrum probant festucæ, ac bestiolæ in ipso inclusæ, 48. Una aqua per radicem attracta, radicem, corticem, lignum, medullam, folium, fructus nutrit, 47. Eadem varios succos in variis plantis producit, 48.

Superbia omnium humanorum vitiorum gravissimum, diaboli crimen, 225. Cedri Libani vocantur, qui e rebus terrestribus ad fastum et superbiam extolluntur, 119.

Synagoga Judæorum prius aula erat ; post peccatum facta est habitatio deserta, 116.

Syrorum lingua significantior, ob suam cum Hebraica lingua cognationem, 18. Verba hæc psal. XXXII, 10 : *Dissipat consilia gentium*, referri possunt ad regem Syriæ filium Ader, cum obsedit Samariam, 138.

T

Tabernaculum nobis est corpus nostrum, 114. Quid per tabernaculum intelligat Propheta, cum ait psal. XLV, 5 : *Sanctificavit tabernaculum suum*, 173. Per tabernaculum suum Deus in medio fuit civitatis, sive ejus quæ sursum est, sive ejus quæ infra, 173. Per convallem tabernaculorum psal. LIX, 8, intelligit Propheta totum orbem, quod habitaculis dividitur, 191. Ex consuetudine humana corpora tabernacula appellantur, 184. Vide *Corpus*.

Tanais diffissus in Mæotidem paludem dilabitur, 27.

Tartessus a Pyrenæo monte, in mare extra Columnas exoneratur, 28.

Templum.—In templo Dei astant angeli, qui verba nostra describant ; adest Dominus qui animum ingredientium intuetur, 122. Qui in templo Dei est, non convicia, non res vanas, sed ejus dicit gloriam, 122. Miserabiles homines precationis domum in locum immodicæ loquacitatie vertunt, aliisque sunt impedimento, 123. Cave ne abeas condemnatus, cum debuisses mercedem pro rerum divinarum celebratione recipere, 123. Qui loquendi finem in Dei templo non faciunt, non inutiliter solum, sed cum detrimento ingrediuntur 123.

Temporalia omnia, omnia fallacia, 171. Pauci sunt qui humana non mirentur, ac in Deo spem habeant, 171.

Temporis principium non est tempus, nec pars ipsius minima, 7. Mundo visibili affinis facta est temporis successio, cujus pars præterita evanuit, futura nondum adest, præsens fugit, 5. In tempore metiendo solet Scriptura non noctes, sed dies, numerare, utpote præstantiores, 20. Temporis definitio juxta Eunomium. 233. Hanc suggillat Basilius, 232, 233. Horæ, dies, menses, anni, non partes sunt temporis. sed mensuræ, 232, 233. Temporis definitio juxta Basilium, 232, 233. Quod in sensibilibus est tempus,

hoc in rebus mundo superioribus est sæculum, 248.
Tenebræ quid, 17. Per tenebras vulgo intelligitur aer lucis expers, aut locus obumbratus, vel lumine privatus, 15. Nugatores quidam, eo quod Deus dicatur lux, tenebras dicunt ipsum esse malum, quod a seipso originem trahit, 15. Ex his verbis : *Tenebræ super abyssum*, tenebras subsistere, nec tamen a Deo prodiisse volunt, 15. Ex hoc principio initium sumpsit hæresis Marcionis, Valentini et Manichæorum, 15. Quid sint abyssus et tenebræ apud quosdam male sentientes, 16. Tenebrarum notio juxta sensum Scripturæ simpliciter, non tropice, neque allegorice accipienda, 17. An tenebræ antiquiores sint luce, 17. Tria ad umbram concurrunt : lux, corpus, obscurus locus, 17. Cœlum Dei jussu factum, terram obnubilavit, interciso externo splendore, 17. Ante lucis generationem non erat nox, sed tenebræ, 20. Quod in die umbra, id noctu tenebræ, 52.
Tentationes. Vide *Peccatum*.
Terram immobilem quidam dixerunt, eo quod mediam orbis regionem seu infimam ex natura sua occupet, 10. Elementa tria, aqua, aer et ignis in terra reperiuntur, 8. Aquæ naturam terræ insitam esse probant puteorum fossores, 8. Aeris naturam terræ inesse probant exhalationes, 8. Ignis qui omnia consumit, in lapidibus unde exsilit, et in ferro citra detrimentum delitescit, 8. Terræ densitas et qualitates ipsius complent essentiam : quibus sublatis, nullum supererit subjectum, 9. Ejus fulcimentum an aer sit, an aqua frustra inquiritur, 9. Rationes dubitandi, 9. Terræ fulcimentum si aqua statuatur : hæc quonam fulcro incumbit? 9. Si corpus terra solidius statuatur, istius erit fulcrum inquirendum, et erit processus in infinitum, 9. Terræ columnæ pro vi confirmante dictæ sunt, 9. Terram super maria fundatam dictum est, quod aquæ natura ipsi sit circumfusa, 9. Aquam fluidam manere suspensam nihil miri, cum terra per se suspensa, et tamen aqua gravior, eumdem aut etiam adhuc majorem pariat hæsitandi locum, 9. Terram et aquas suspensas continet Conditoris potentia, 10. Terræ fines in manu Dei esse, quo sensu dictum, 10. Cum cœlestia corpora regionem extremam sursum versum obtineant, terrestria ad mediam ceu infimam detruduntur, 10. Terra in creatione invisibilis, quia necdum creatus homo, nec lux, et ipsa erat aquis submersa, 12. Terra in creatione imperfecta et incomposita, quia nondum fertilis, 12. Eo quod dicatur invisibilis, tecum reputa eam fuisse opertam, non igne, qui affert lucem, non aere, qui est pellucidus, sed aqua, 15. Terra, quæ magnitudine et gravitate infinita est, seipsa innititur, 33. Terram non respectu naturæ, sed respectu nostri, invisibilem fuisse declarat Scriptura, cum ait : *Congregentur aquæ*, etc., 134. Vocavit Deus terram aridam, et ut ejus proprietatem designaret, et ut ejus causam calori solis non tribueremus, 37. Vocavit Deus aridam terram, non autem terram vocavit aridam, quia ariditas est de ejus essentia, 38. Cum telluris ornatus sole sit antiquior, sol velut ejus causa non debet adorari, 40, 44. Hoc præceptum, *Germinet terra*, etiam nunc quotannis urget terram, ut facultatem suam exerat, 49. Qui ultra terram odoriferam habitant, ii soli in utramque partem alternant umbras, 58. Manichæi pessime terræ indunt animam, eo quod Deus dixerit : *Producat terra animam*, 70. Si terra animam produxit, se ipsam anima destitutam dereliquit, 70. Cum dixit Deus : *Germinet terra*, ea non quod habuit edidit, sed quod non habebat acquisivit, 70. Cur terra jussa sit animam viventem producere, aquæ vero jussæ sint reptilia animarum viventium, 70. Multa de terra disseruerunt philosophi, an sphæra sit, an cylindrus, an disco similis, an vanno, an in medio concava : item disputaverunt de circuitu et umbra ejus, 80. Mures et ranas ex se ipsa profert, et pluvio tempore edit cicadas et volatilia, 81. Qui se jactant substantiam Dei cognoscere, nec substantiam terræ quam habitant comprehendunt, 224. Hanc nullo ex sensibus assequuntur, 225. Neque sermone substantiam terræ norunt, cum de ea neque Scriptura, neque sanctus quispiam disseruerit, 225. Moysi satis fuit eam inviseibilem et inornatam dicere, 225. Quod in ea sensibile est, non est ejus substantia, 225.
Terrestria licet rationis expertia sint, unumquodque tamen, per naturæ vocem animæ affectiones indicat, 70.
Terrigenæ juxta Psalmistam sunt qui confidunt in virtute sua, 179.
Tesseris qui non ludit, alias vana loquitur, absurda auscultat, otium agit, quod est magister pravitatis, 79. Auditores detinet Basilius, ne ad tesseras currant, ubi juramenta, contentiones et avaritiæ stimuli, 79. Ibi astat dæmon per ossa compuncta furorem accendens, pecuniasque ad utramque partem transferens, 79.
Testamenta duo duobus populis electis tradita fuisse indicant hæc verba psal. xxxii, 11 ; *In generationem et generationem*, 139. *Sicima* peculiare prædium Josepho a Jacobo datum, figura est Testamenti, 191.
Testudo viperæ carnibus exsatiata, veneni noxam origano evitat, 82.
Thamar. Vide *Amnon*.
Thebæ. Circa Thebas Ægyptias, ubi in æstibus large pluit, campestribus muribus regio repletur, 81.
Theosebio post blasphemiarum redargutionem, Sardicensis Ecclesia propinata est, 210.
Tibia instrumentum est, quod flatus ope melodiæ inservit, 130. Sanctus quilibet propheta, tibia per translationem nominatur, 130. Tibiarum modulationes et meretriciæ cantationes obscenitatem suadent, 33.
Timore divino correpti, iis qui clavis affixi sunt comparantur, 149. Charitas eos quos timor ad pietatem introduxit, perficit, 137. Neque oculus, neque manus, neque cor ab alio moveantur, nisi a timore Dei, 137. Qui timet, adhuc in servi ordine est ; qui vero charitate perfectus est, jam ad filii dignitatem ascendit, 148. Non quivis timor bonus est et salutaris, 151. Inimicus timor est qui nobis parit mortis metum, suadetque ut personarum dignitates formidemus, 151. Qui a dæmonibus perterretur, timorem habet ex incredulitate prognatum, 151. Timor salutaris quis, 151. Non omnes indiscriminatim docturum se promisit Deus timorem Domini, 151. Bonus est timor, ut ne quid admittamus iniqui, 198.
Tonitru quomodo fiat, 118. Unde fulgur, 118. Spiritus in nubium sinibus inclusus ob violentam eruptionem, fragorem tonitruum edit. 25. Traditio quæ per Evangelii vocem fit, vox tonitrui potest appellari : hinc discipuli filii tonitrui dicti sunt, 118. Hæc verba psal. lxxvi, 19 : *Vox tonitrui tui in rota*, quid mystice significent, 118.
Traditio quæ per Evangelii vocem fit, vox tonitrui potest appellari : inde discipuli filii tonitrui dicti sunt, 118.
Transfiguratio. Petrus et filii tonitrui gloriosi Christi adventus exordia in monte viderunt, 164.
Tribulationem qui detrectat, probatione seipse privat, 146. Nemo coronatur sine adversario : nec probatur, nisi per tribulationes, 146. Quo sensu ait Propheta : *Ex tribulationibus eripuit me*, 146. Qui dicit justo non convenire tribulationem, dicit athletæ non congruere adversarium. 156. Quater in psal. xxxiii dicitur, qua ratione liberet Dominus quos vult liberare, 156. Si videris justos in morbis, plagis, inopia, memor fueris quod multæ sunt tribulationes justorum, 136. Qui ambulat rectam viam, a tribulationibus invenitur, 171. Gloriandi occasionem ex tribulationibus desumit justus, 172. Auxilium a Deo solo quærendum, quid illud in summa tribulatione largitur inquirentibus, 192. Cum audieris quempiam magna minitantem, respice ad Dominum gentium consilia dissipantem, 138. E tribulatione præsidium accipit, qui opem humanam ut vanam aspernatur, ac spe in Deum nititur, 193. Si ab aliquo divexantium nos opprimamur, a charitate Dei non secedamus, 141. Ægrotas? gaude. Pauper es? lætare. Ignominia afficeris propter Christum? Beatus es, 192. Vide *Afflictio*.
Trinitas. In Trinitate conservabitur unitatis ratio ; si unum Patrem, unum Filium, unum Spiritum sanctum confiteamur. 277. Cum dicit Scriptura : *Dixit Deus*, et : *Fecit Deus*, nonne in his duplicem personam percipis? 51. Rectus Pater, rectus Filius, rectus Spiritus sanctus, 134. Qui Spiritum a potentia creatrice, Patrisque ac Filii conjunctione dirimunt, audiant Psalmistam dicentem : *Verbo Domini*, etc., 135. Deitas communis est, paternitas et filiatio proprietates sunt : ex communis et proprii complexu fit comprehensio veritatis, 265. Apud Isaiam Seraphim ter *sanctus* exclamant. ob tres hypostases, 274. Baptismus ex Domini traditione fit in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti, omni creatura exclusa, 276, 304. Quæ Patri et Filio adsunt ut Deo, ea Spiritui soli adsunt. Trinitas proinde consubstantialis est, 296. Si Pater præparavit Saulum, Filius vocavit, Spiritus segregavit, quomodo diversitas est substantiæ in Trinitate, ubi operationis identitas? 300. Quem Isaias inducit tanquam si esset Pater qui loqueretur, eum Joannes vocat Filium, Paulus vero Spiritum, et tamen unum Dominum Sabaoth nominant, 300. Creat Deus vivi Verbi operatione, ac vivifici Spiritus communicatione 304. Quod in divinis operibus Trinitas glorificatur, Deitatis unius testimonium est. Nam neque sine Filio Pater agit, neque Filius sine Spiritu, 304. Non Deos tres, aut Dominos tres, aut Spiritus tres oportet facere : sed Trinitatis conjunctionem in nominum communicatione agnoscere, 310. Verba hæc Act. xxi, 11 : *Hæc dicit Spiritus*, Patrem et Filium non excludunt, 311. Illud Rom. i, 36 : *Ex ipso et per ipsum*, etc., in unum nomen, et Patris et Filii et Spiritus sancti

proprietatem colligit,311.Spiritus in Verbo est, et Verbum in Spiritu ; cum unio secundum Divinitatem non dividatur, 311. Bona fides sananque confessio hæc est. Deus, Verbum, Spiritus : Pater, Filius et Spiritus, 314. Non defuit unquam Filius Patri, nec Filio Spiritus,314. Aliquando Pater Filium, aliquando Filius Patrem, aliquando Spiritus Patrem et Filium revelat, 314. Paulus et prophetæ non dualitatem, aut Trinitatem tollunt, cum unitatem prædicant,315.In mundi creatione Deum ad Filium et Spiritum locutum fuisse constat, 315. Fieri non potest ut in Deo una persona intelligatur ubi dicitur, Gen. XI, 7 : *Descendentes confundamus* 315. Item Gen. XIX, 13 : *Pluit Dominus sulphur et ignem a Domino*.Item Amos IV, 11 : *Everti eos sicut Deus evertit Sodomam*.Item Osee I, 7 : *Salvabo eos in Domino Deo suo*, 315. Dei Verbum adorabant Patres, et cum Verbo Spiritum,317.Spira est sancta Trinitas, et nexus qui non rumpitur, 317. Cum fiant omnia a Deo per Jesum Christum in Spiritu,inseparabilis est eorum operatio, 317. Templa Dei et sancti Spiritus sunt sancti, in quibus inhabitat una Deitas per unam baptismatis sanctificationem, 317.Quæcunque Pater loquitur, per Filium in Spiritu loquitur, 319. Vide *Eunomius, Filius Dei, Pater et Verbum*.

Turturem aiunt a conjuge separatam viduam permanere, 76.

Tyrannus comparatur pisci, qui piscem vorat : et hic fit præda alterius, qui ipse tandem hamo capitur, 65.

Tyrus metropolis regionis Chananeæ, 168.

U

Ulmi semen ferunt, vel vim seminalem habent, 45.

Umbra. Ad umbram tria concurrunt: lux, corpus,obscurus locus,17. Quod in die umbra, id noctu tenebræ, 52. Sicut umbra in partem luci adversam vergit : ita nox quoque, cum sit umbra terræ, 17. Maximi dies sunt ii,in quibus umbræ brevissimæ. et contra, 57. Qui sint heteroscii, ascii, amphiscii, 57.Qui ultra terram odoriferam habitant, ii soli in utramque partem alternant umbras, 58.

Unicornis juxta Scripturam libertatis amans,insuperabili virtute præditus,hominibus haud subjectus,120.Modo vituperatur ob ulciscendi studium : modo laudatur ob cornu altitudinem et libertatem, 120. Unicornium Filius Christus appellatur, 120. Unicornis appellatur Christus Dei virtus, tanquam unam cum Patre communem habens potentiam, 120.

Unigenitus appellatur non qui a solo factus, sed qui solus genitus, 256. Scriptura per hæc verba, *Fiat lux*, Deum colloquentem inducit, ut nos ad Unigeniti.et personæ ad quam sermo dirigitur, notitiam perducat, 23. Illud, *Fiat firmamentum*,est primariæ causæ, illud vero *fecit Deus firmamentum*, testimonium ast effectricis potentiæ atque creatricis, simulque his Scripturæ verbis manifestatur Unigenitus,26.Cum ait Psalmista psal.XLIV, *Sedes tua Deus*, etc. Unigenito propriam reddit appellationem, ipsum clare appellans Deum, 165. Si unigenitus, quod a solo genitus est,juxta Eunomium, nemo homo unigenitus, 256. Si Filius solum minister est et instrumentum, juxta Eunomium, culex,etc.,quod a solo creata sint,unigenita dicentur, 257. Si sit minister, qua in re a ministratoriis spiritibus differet ? 257. Unigenitus secundum Eunomium, nec vita est, nec potentia,contra ipsius Christi, Paulique testimonia, 264. Dæmones non evangelistarum faciebant opus : clamabant tamen *Novimus te quis sis*, etc.,269.Si unigenitum est quod incomparabile, Unigenitus est Pater, 279. Creatura alteri haud similis, erit unigenita, 279, Si Filius Unigenitus est quod solus a solo : unicreatus proprie dicetur, 287. Vide *Eunomius Filius* et *Imago*.

Unum in incorporeis dicitur vel operatione, vel voluntate, vel substantia, 282. Secundum Eunomianos Christus et Pater unum sunt non operatione aut voluntate : igitur substantia, 282.

Ursa herbasco naturam siccam habente, sua ipsius vulnera sanat, 82.

Utres novi in Evangelio dicuntur quid de die in diem renovantur, veteres, qui veterem hominem nondum exuerunt, 137.

V

Valentinus, 15, 184.

Vapores emittuntur e fluviis, etc., ne æther concremet universa, 28. In vapores aquas solvit solis calor, hinc aquarum copia necessaria, 29.

Vasa. Per vasa mortis eas virtutes Propheta designat quæ inimicos Dei exterminant, 105.

Vectigalia.Centesimatorum et decimatorum nomina vel auditu horrenda, 113, Menstrui repetitores dæmonibus qui comitialis morbi auctores sunt comparantur, 113. Venena ipsa aut alicui brutorum subministrant alimentum, aut arti medicæ inserviunt, 43. Non ideo quia taurinus sanguis toxicum est,animal illud produci non oportuit, 43. Cur cum edulibus prolata sunt nociva, 43.Cicuta vescuntur sturni, nec eis nocet. 43. Helleborus coturnicum alimentum inveteratas ægritudines exstirpat, 43. Per mandragoram somnum inducunt medici : opio corporis dolores censopiunt, 43.

Ventus matutini rorisque, quomodo sol sit causa, 6.

Verborum usus ibi non est, ubi non est aer, nec lingua nec auris, nec meatus intortus, 23. Sermo subtegmini vestis comparatur, opus staminis, 168.

Verbum Domini rectum est,quod in principio erat apud Deum, 134. Rectus itaque Pater, rectus Filius, rectus Spiritus sanctus, 134. Quid per Verbum Domini et Spiritum oris ejus intelligendum, 135. Illud, *Verbum oris ipsius*, ideo dicitur, ut intelligatur Salvator ipse,et sanctus ejus Spiritus ex Patre, 136. Quod angeli sunt, ab opifice Verbo universorum conditore habent, 136. Servator, et Spiritus sanctus uterque in cœlis, eorumque virtutibus creandis pariter operam contulit, 136. Quidam existimavere verba hæc psal. XLIV,2, *Eructavit cor meum* etc., ex persona Patris de Verbo dici, 160. Verbi pulchritudo ineffabilis:huic alligati per dilectionem,omnium obliviscuntur,164.Cogitare quod non erat Verbum quod juxta Joannem erat in principio, est dictionem *erat* destruere, 249. Licet omnia per Verbum facta sint,universorum Deum, omnium causam esse non negamus, 271. Verbum prolatitium in Deo non est, sed vivens et subsistens, 297. Verba multa dicuntur : at unum est Dei Verbum æternum, 313.

Veritas quam omnis terra invocat, est Dei verbum,316. Vide *Eunomius, Filius Dei, Ingenitum*, Ut Veritatis contemplationi animum adjiciamus,ab externis tumultibus omnino vacandum,146.Non ira solum, sed concupiscentia,timiditas,invidia,et commotiones omnes,aciem animi perturbant, 146. Ut accurate oculo turbato visibilia deprehendi nequeunt : sic nec veritas turbato corde, 146. Alienæ cogitationes per sensus introducendæ non sunt in animum, 146.Mittuntur in tenebras exteriores juste,qui in hac vita inter mala patranda oderunt lumen, 188.

Vermis Indicus. Vide *Resurrectio*,

Vespæ. Vide *Volatile*.

Vespera est diei ac noctis communis terminus. Mane est noctis cum die vicinitas, 20. Verborum istorum psal. XXIX, 6, *Ad vesperam demorabitur fletus*, etc.,quis sensus, 128. Vespera sæculum hoc dicitur ; matutinum, futurum, 128.

Vespertilio quadrupes est et volatile, parit catulos ut quadrupedia. Sola ex volucribus dentibus utitur,77.Vespertiliones mutuum amorem natura insitum habent,adeo ut sibi invicem in modum catenæ adhærescant, 77.

Viæ duæ sunt, una lata, cujus dux dæmon : altera angusta, cujus dux bonus angelus, 95.

Vinum novum Matth. IX, 19, quid significet, 137. Vinum compunctionis psal. LIX, 5, appellat Psalmista sermonem quo obduratum cor ad sensum reducitur, 191.

Vipera murænam marinam ad nuptias ubi sibilo invitavit, virus evomit, 68. Viperæ carnibus exsatiata testudo, veneni noxam origano evitat, 82. Vipera eroso utero paodit, 85. Huic fenus comparatus, 111. Viperæ esus dicitur vim habere cervi purgandi, 121. Fidei argumentum sunt bestiæ, ut vipera respectu Pauli quæ ei non nocuit, 86.

Virga alia consolationis, alia contritionis, 165.

Virgines non omnes, sed quæ non coactæ,aut ex tristitia,aut necessitate virginitatem coluerunt,adducentur in templum regis, 119. Vasa sacra quæ non inquinavit humanum usus,in sancta sanctorum introducentur,169. Si natura vulturi concessit ut sine coitu pareret : a natura alienum non est, ut B. Virgo virginitate illibata permanente pepererit, 76.

Virginitas præcipue in anima posita est, 618. Virginitas corporis ancilla virginitatis animæ, 168.Virgini propositum est animam a corporis affectionibus abducere, 620. Voluptati cuilibet debet resistere,621.Omnibus sensibus debet invigilare, tactui et gustui præsertim, 622, 623. Alii etiam sensus custodiendi, 629. Corpus nimis debilitare non debet, 624, 626. Ciborum qualitates debet considerare, 625. Sales vitandi, 625. Virgo etiam cum uterinis fratribus caste se gerere debet, 657. Cautionis necessitatem exempla demonstrant, 658.Virgini ornatus fugiendus, 633.Pulchritudinem naturalem data opera debet obumbrare, 634. Quomodo et quando in publicum prodire conveniat, 635. Pudica et virgo esse debet virginis lingua, 636. Nuptiarum pronuba esse non debet, 637. Verecundiam iis qui eam vident inspirare debet, 638.

Virginitatis commoda præ nuptiarum incommodis,639, 640. Superflua a Sponso poscere non debet, sed potius pro eo omnia perferre, 642. Omnia contemnere debere ut Sponso perfruatur, 643. Virgo vituperanda quæ hominum magis quam Sponsi oculos reveretur,645.Etiamsi sola sit, debet revereri et semetipsam et angelum,et maxime Sponsum, 645. Judicii indesinenter meminisse debet, 646.

Virtutes cardinales temperantiam, justitiam,fortitudinem, prudentiam,anima appetit,tanquam quæ sint sibi magis propriæ, quam sanitas corpori, 83. Pietatis exercitatio scalæ quam vidit Jacob potest comparari,93.Sicut in scala primus gradus recessus ab humo est : ita profectus spiritualis initium,discessus a malo,93.Sapienter Propheta vitiorum fugam, bonorum initium fecit cum dixit, *Declina a malo et fac bonum*, 93. Vir perfectæ ætatis,videre sibi videtur vitam in virtutem et vitium divisam. Unum vitæ genus cruciatus et labores,alterum voluptates et delicias proponit. Si quis æterna secum revolvit, virtutem et laboriosa eligit : si præsentia,voluptatem præfert, 95. Cum otiari facilius sit quam operari, illius mirare sapientiam, qui per otium ad perfectionem nos deducit, 95.Virtutes aliæ, v. g. cardinales ex contemplationibus constant, aliæ non constant v.g. pulchritudo,et robur, 128. Virtus omnis, paupertas maxime libero arbitrio, ceu charactere insignitur, 147. Qui vitium virtutis adjacentis specioso nomine appellant, ore benedicunt, corde maledicunt, 195.

Visio quomodo fiat ignoramus : an imagines suscipiamus, an a nobis quidpiam emittamus, nobis prorsus ignotum est, 277.Montes abrupti, rotundi : turres quadratæ, teretes : magna denique parva apparent, ob visus imbecillitatem, 59.

Visionis gloriosæ aspectum cur non apprehendamus, angeli vero jugiter contemplentur, 154.

Vita dicitur via, quod quilibet in vitam ingressus, ad finem properat,ad instar eorum qui in navigiis dormiunt 94.Vita viatoribus comparari potest,qui post tergum omnia relinquunt 94. Ut primus viator pedem movit, huic proximus infert gradum, post hunc alter sequitur, 94. Vita nostra via est,in qua sibi invicem succedunt omnes. Quæ nunc aguntur, viaticum ad futuram vitam sunt,114. Qui bonam vitam agere cupit,comparantur ei qui sanitatem recuperare cupit, aut ei qui vult calefieri, 153. Vere vita Christus est ; et nostra in ipso conversatio,vita vera est, 152. Rerum præsentium comparatione futuram describit requiem David, cum ait psal. CXIV,*Circumdederunt me*, etc., 202, Differentia vitæ hujus et futuræ, 202. Vita futura regio vivorum,mundus hic locus morientium,203. Ubi non est commutatio neque corporis, neque animæ ibi est vere viventium regio, 203. Regionis hujus descriptio, 204. Vitam cuique Deus propria voluntate tribuit : iram sibi quisque congerit in die iræ, 127.

Vita arborum, Vide *Arbores*.

Vitiorum fugam sapienter Propheta bonorum initium fecit, cum dixit : *Declina a malo*,etc., 93. Profectus spiritualis initium, discessus a malo,93.Ut plantarum qualitates agricultura, ita infirmitates animi curantur diligentia,46.Nihil deformius dedita affectibus anima : vide iratum, tristem, libidini aut gulæ inservientem, 129.Qui vitium specioso nomine virtutis adjacentis appellant, ore benedicunt, corde maledicunt, 195.

Vitis folium diffusum, ut uva aeris injuriis resistat,et radium solis ubertim suscipiat, 47.Vitibus ubique comparat Dominus animas hominum, 45.In quo sita sit ista similitudo, 45. Cum se vitem, nos palmites vocat Christus, non Deitatis, sed carnis palmites vocat, 291.

Vivipara animalia. Vide *Pisces*.

Vocatio mixta est quæ per fidem in Christum efficit multos unum, 171. Cum ait Psalmista, *Beata gens*, etc., non vocatum,sed electum populum dicit : quia multi vocati, pauci electi, 139. Maximum adjutorium ejus qui gentes omnes convocat, dum ait per Psalmistas: *Audite hæc, omnes gentes*, 177.Vocatorum genera tria,177. Ratio vocandi, 178.

Vociferatio vox quædam est confusa et consona præliantium, 133.

Volatile nullum pedibus caret, quod victum omnibus suppeditat terra, 72. Ut pisces pinnis et cauda aquam secant, ita volatilia aerem ; et ob hanc affinitatem,hæc ex aquis sunt orta, 72. Unum volucrum nomen,at in his infinita varietas quoad figuram, vitam actiones, mores, 72. Aves aliæ,sed paucæ,malos habent pedes,ut hirundines, et drepanes, quibus alimonia ex iis quæ feruntur in aere provisa est, 72. Aves aliæ schizopteræ sunt ut aquilæ, dermopteræ ut vespertiliones, ptilotæ ut vespæ, coleopteræ ut scarabei, 72. Aves carnivoræ ungulum acie-m, rostrum incurvum, et pennam velocem habent, 73.Aves aliæ collectivam amplectuntur vitam, ut columbæ, grues sturni, graculi : aliæ duci subduntur, ut grues,73. Aves aliæ hieme appropinquante recedunt,aliæ humana consuetudine gaudent, aliæ garruiæ, aliæ canoræ, 73. Superbus gallus,ornatus amator pavo,libidinosæ columba ac gallina, dolosa et zelotypa perdix, 73.Volatilia innumera in aere vagantia, ex se ipsa profert terra, 81.

Voluptates corporeæ plus molestiæ, quam jucunditatis habent, 150. Cum æterna secum quis revolvit, virtutem et laboriosa eligit : cum præsentia, voluptatem præfert 95. Beatus qui voluptati quæ per omnes sensus fluit, non servit : sectatur autem verum bonum, quod sola ratione comprehenditur, 95.

Vox vel est aer percussus, vel species in aere impressa, quam qui pronuntiat, exprimere vult 117. Ubi non est aer, nec lingua, nec auris, nec meatus intortus, ibi nec verborum usus,23. Deus non per rerum species impressas, nec vocalium organorum ministerio loquitur : sed voluntas divina, verbum est Dei, 23.

Vox Dei, naturæ est effectrix, 34. Hæx vox, *Fiat lux*, opus ipsum erat, cum in Deo vox, non sonus sit, sed voluntatis nutus, 19. Vox Dei in creatione emissa, lex quædam naturæ evasit, 40. Vox Domini quid sit, 117. Hæc cum phantasia quæ in somnis fit cognationem habet,117. Ejusmodi vocem in prophetis a Deo productam credere par est, 117. Verba hæc psal. XXVIII, 3, *Vox Domini super aquas*, in sensu mystico ad baptisma Christi, et ad institutum ab eo baptisma referuntur, 117.Vox Domini fit in anima quæ viriliter bonum perficit, 118. Vox Domini fit quoque in anima a carnis affectibus libera,118. Vox Domini concutit desertum, cum id quod desertum erat, aquis Spiritus confertum, fit in stagna aquarum, 121. Vide *Aqua*, *Mare* et *Terra*.

Vulpes sibi ipsi pini lacrymis medetur, 82. Vulpi comparatur dolosus, ut Herodes, 159.

Vulturum greges qui exercitus sequuntur, hominum mortem conjectant, 78. Aiunt sine coitu ut plurimum parere vultures, quibus vita ad centum annos protenditur, 76.

Vultus Domini dicitur ejus ad judicium adventus apertus, 154. Cave cogites Dei vultum corporali facie conformatum, 154.

Z

Zizaniis hæretici comparantur, 44. Quæ zizania vocat Scriptura, non ex frumenti commutatione proveniunt, 44.

Zodiaco in XII partes diviso, singulas has partes in LX, sexagesimasque in LX dividunt Genethliaci,54. Vide *Genethliaci*.

INDEX RERUM ET VERBORUM

QUÆ IN APPENDICE INVENIUNTUR.

—

Abimelech recepit futurorum prædictionem, 528.

Abraham incola fuit ; sepulcrum argento mercatus est 352. Dedit decimam Melchisedech, 428. Cum Deum vidit se profitebatur terram esse, 439. Senior fuit, quod virtus

animum canitie ornaverat, 451.
Absalom. Vide *David*.
Abstinentiam quæ ad carnis petulantiam servituti addicendam adhibetur, hanc diligit Deus, 404. Eam quæ fit ad ostentationem, Domini anima odio prosequitur, 404. Ventris et rerum venerearum appetentiam refrenat ciborum abstinentia, 405. Earum rerum abstinentia haud satis est acquirendæ perfectioni; nisi anima ab his quæ malitiam nutriunt abstineat, 405. Non per se satis est ad commendandum jejunium : conjungenda reliqua vitæ ratio, 404.
Achaz idem ac *retentio*, 522, 597. Cur sermones de Emmanuelis adventu regi Achaz facti sint, 527. Recepit futurorum prædictionem non propter vitæ meritum, sed quod ejus dignitas eum fide dignum redderet, 528. Recusat quærere signum, vel quod id superaret naturam humanam, vel quod nollet tentare Dominum, 527. Non religione ulla inductus refugiebat a petendo signo, 528. Aurum et argentum e thesauris domus Domini misit ad Assyriorum regem, 597. Verba hæc Isaiæ XIV, 29, *Ex semine serpentum*, etc., Achazi posteritatem significant, 597. Achaz quod rectum esset in oculis Domini, id nequaquam peregit, 596.
Achitophel militare consilium dissipavit David, Chusi usus consiliario, 422. Achitophel et Judas sibi mortem suspendio non conscivisseut, si supplicia futura præsentibus formidabiliora judicassent, 502.
Actio. Vide *Opus*.
Adam primus, ex terra conformatus : secundus formatum in utero virginali corpus assumpsit, 529. Vide *Adama*. Status in quo positus fuit, Adamus ante peccatum, 530.
Adama et Seboim, Oseæ XI, 8, utraque ad Sodomiticam Pentapolim pertinet, 396. Adama de quo Isaiæ XV, 9, significat virginalem terram ex qua formatum Adami corpus, 606.
Adolescentum vitia, 453. Pœna gravissima est cum ab adolescentibus regitur administraturque civitas, 453. Innumerabilium malorum turma juventutem comitatur, 454. Cum ait Isaias III, 4, *Adolescentes principes*, non juvenis ætate, sed moribus insimulatur, 454.
Advena qui vocatur Isaiæ XIV, 1. forsan est gentilis populus, 591.
Ægyptii veneficia, et incantamenta sibi peculiariter vindicarunt, 434. In Ægypto quadrupedia, belluæ, reptilia, et volatilia pro dils habita, 531. Ægyptii populum Judaicum in servitutem addixere, 569.
Ænigmata in Scriptura ad quid, 444. Dei benignitas per ænigmata, quæ sunt futura obscure significat, 342.
Ærmon mons, 376.
Afflictatio fere omnis vitæ hujus, æterna bona conciliat. 359. Quidquid vitæ hujus delectabilium est, tristibus commistum est, 348. Sæculi lætitiæ dolor cohæret. Anima afflictionibus quasi contrahitur, 482. Molestiæ quæ nunc ob Dei legem accidunt, semen sunt futurorum bonorum, 539. Vastitas quæ post prava facinora tempore accepto inducitur, beneficii loco habenda est, 571.
Albarum rerum similitudo per nivem et lanam exprimitur, 414.
Alienigenæ proprie dicuntur Philistæi, quos Græci nominant Palæstinos. 597. Vids *Philistæi*.
Alimenta ubi infirma sunt, ibi eos qui his enutriuntur consimiles effici necesse est, 418. Olera infirmorum cibus, esca solida perfectis convenit, 449. Alimentum quoddam est quod quanquam robur non præstat, tamen emori non sinit, 449.
Amalec quid significet, 408.
Amarum est id quod gustum exasperat, 505.
Amasias, 385.
Ammon idem valet ac *populus nobiscum*, 570. Vide *David*.
Amor Dei ceu ignis divinus, alterius ignis fit expurgatio, qui nos ad absurdas cupiditates incendebat, 421. Omnis de sacrificiis et holocaustis doctrina, in his verbis quæ ad dilectionem attinent contineri videtur, 401. Ea Scripturæ loca quæ ad dies festos spectant, eidem expositionis generi subjiciuntur, 401. Quantum dilectionis erga ea quæ amata non oportuit exhaustum fuerit, tantum animæ ad diligendum Deum deest, 418.
Amos unus ex duodecim prophetis non est Isaiæ pater, 385. Nomen patris Isaiæ firmamentum indicat, nomen prophetæ, sermonem durum sonat, 385. Prophetavit sub Ozia, 385. Cur Amos Isaiæ pater nominetur, 574.
Amphiaraus, 446.
Amphilochus, 446.
Ananias, 553.
Angeli. Per hæc verba psal. XXXVII, 12, *Amici et proximi*, intelligit David angelos bonos qui de hominum salute gaudere solent, 368. Angelis concredita est præfectura Ecclesiarum, 416. Homo secundum angelos in rationalibus collocatur, 436. Virtutes sanctæ pro muro sunt quæ nos inexpugnabiles servant, 481. Qui consilio et virtute angelorum communiti non sunt, stolidis absurdisque commotionibus exponuntur, 481. Suum quisque angelum habet, 481. Semper a prima mundi origine, ad sanctos mittuntur divinæ potestates, quæ ipsorum resarciant infirmitatem, 513. Angeli muletant quidem delinquentes, delicta vero condonare, solius est Servatoris, 517. Sunt humani generis providi tutores, 534. Ipsis fideles suos custodiendos credidit Deus, 534. Qui nos juvant in salute comparanda angeli pacis, vicini sunt, 577. Angelorum anima obnoxia non est formidini, 578.
Animæ instrumentum corpus est : homo proprie, ipse animus, 327. Quæ foris sunt, ut corpus, non ego, sed mea sunt. Ego autem anima compos rationis, 327. Sicut oculi nostri quæ extra se sunt vident, se ipsos non intuentur nisi in speculo : ita et animus noster, 324. Dum lumen quod in divinis est Scripturis quasi in speculo refrangitur, nos ipsos intelligimus, 324. Multæ artes et scientiæ circa corpus humanum versatæ sunt : nec tamen est qui curet scire quis ipse sit, 324. Cœlum potius quam nos ipsos cognoscimus, 334. Quod vacat corpore, nec loco circumscriptum, 349. Anima ex consequenti velut corporis comes loco concluditur, 349. Quæ ex prudentia fiunt, pariunt animæ sanitatem, insipientia vero vulnera infert, 366. Scriptura plerisque locis terram vocat animam semina verbi suscipientem, 391. Deserta ea est quæ vitam non instituit juxta justitiam, 391. Anima vinea est vera ad imaginem Dei condita, 393. Quemadmodum putatur vitis, sic animæ studium erga res vanas circumcidimus, 394. Anima quæ non exit se his corporalibus, infructuosa manet, 394. In plerisque locis Scriptura de hominis anima, tanquam de sua sponsa loquitur, 413. Occiditur anima tum, cum falsa opinio in ea recipitur, 356. Anima thesauris ex divino munere obtentis denudata comparatur civitati expugnatæ et spoliatæ, cujus portæ non obserantur, 395. Beatus quisquis animam puram consecutus, nullam quæ sibi propria sit habet mœrendi materiam, 601.
Animalia in cibum creata non fuerunt, sed prima lex ut fructibus vesceremur concesserat, 339. Nobis et mutis animantibus eadem tunc alimonia constituta fuerat, 339. Animalia crudivora, quorum esca herba erat, in prima procreatione sibi mutuo insidias non struebant, 340. Panthera et leo pridem fructibus vescebantur. At post diluvium vescendi omnibus facultatem Deus homini dedit, 339.
Anomœorum hæresis ætate Basilii pullulavit. Hi scortatoribus, adulterio, etc., veniam pollicentur, si suæ in Unigenitum blasphemiæ socios illos habuerint, 555.
Apis ulciscendo moritur, 531. Huic comparantur amari homines adversus Spiritum pugnantes, 531.
Apostoli Spiritus sancti adventum omnibus manifestum reddidere, 541. Consiliarii de quibus Isai. I, 26. Apostoli sunt et evangelistæ, 422.
Arabes gens bellica, semper Israelis hostes fuere, 569.
Aram idem ac *sublimis*, 521, 536. Potest significare sæculi sapientiam adversus Dei scientiam sese efferentem, 521.
Aratus mons, 532.
Areturus stella subrufa, 582.
Ariel nomine Leonis Hebræi interpretantur, 606.
Arithmetica. Vide *Numerus*.
Armillæ in manuum extremitate aptabantur, 467. In bonam partem aliquando acceptæ, 467.
Arnon oppidum Moabiticum. Hoc uno oppido tota Arabia indicatur, 608. Quis sensus verborum illorum : *Arnon plura delibera*, 608. Arnon si interpreteris, sonat *illustrationem eorum*, 608.
Artes. In artibus vanis desinente actione, opus perit, 491.
Asinus est animal gestandis oneribus natum, 388. A sui possessoris præsepi non aberrat, 388. Bos majorem obtinuit intelligentiam præ asino, 387. In animalibus inest forsan aliqua cum dæmonicorum corporum proprietatibus necessitudo, 399.
Assumptio in prophetiis Nahum, Abacum, et Malachiæ, idem est ac *donum a Deo acceptum*, 384, 385.
Assyriorum regem avocavit Ephraim a Juda adversum se, 530. Adversarius sæpe per Assyrium a Scriptura intelligitur, 536. Assyrii populum Judaicum in captivitatem abduxere, 569. Quis sensus illorum Isai. XIV, 24, *Disperdam Assyrios*, 595.
Astrum dicitur stellarum congeries, 382.
Audire et auribus percipere quid inter se differant, 397. Quanta est sermonem inter et legem differentia, tanta inter audire et auribus percipere, 397.
Auguratio magnum malum, 433. Plerique Christianorum augurationi aures accommodant, 433. In lege Mo-

saica auguria, omina, etc., tanquam dæmonum inventa vitio vertebantur, 433. Absurdum est inanem avis motum loco vaticinii habere, 433. Corvi crocitantes, et aquilæ lugentes ob prædæ inopiam, cor superstitiosum perterrefaciunt, 434. Miserandum vivendi genus, quo nihil non suspectum habetur, 434. Ne curiosius varios avium volatus explores, 434.

Aula sancta Dei quæ, 358. Quis Deum non adorat in aula sancta ejus, 458. Altera aula a Domino designatur Joan. x, 16. Ecclesia scilicet, 16.

Aurum non coctum illud est quod nihil in se materiæ alienæ continet, 584.

Avaritia fit idololatria cum dilectionis mensurâ Deo debita in argentum transfertur, 418. Grave peccatum est, 435. Cor avarum igni consimile est alia quidem depascenti, in alia vero involanti, 445. Oculus inexplebilis eo solum coercetur, quod neminem habeat confinem, 485. Ratio pecuniarum desiderio præoccupata trutina est, quæ suo pondere momentum libræ deprimit, 509.

Aves volatum cauda quasi gubernaculo dirigunt, 434. Sortitæ sunt corporis constitutionem vitæ suæ convenientem, 434. Cum in aere dominentur dæmones, volueribus ut huc et illuc se circumagant auctores sunt, 434.

Azarias IV Reg. xiv, 21, dicitur idem qui II Paralip. xxvi, 1. Ozias vocatur, 385.

B

Babel idem ac *confusio*, 558, 574.

Babylon, 391. Nomen suum trahit a linguarum confusione, 558. Babylon locus est in quo Deus descendens confudit linguas, 574. Babylon vocabatur inclyta, 587. Hanc effecerat celeberrimam rex Chaldæorum, 587. Verba hæc Isaiæ xiii, 20, *Neque transibunt*, etc., maximam fore Babylonis solitudinem indicant, 587. Animalia omnia quæ referuntur habitatura Babylonem, solitudinem amant, 588. Mundi hujus confusionem potest quis apte Babylonem appellare 592. Babylonis eversio, 594.

Balaam, 380, 381.

Baptismum qui non suscepit, procul est a Dei similitudine, 334. Per baptismum in animabus sanctificatorum habitatio fit Domini, 361. In ea redemptione quæ per baptismi diluvium fit, peccatorum peccata appropinquare non amplius poterunt, 362. Una aspersio lavacrum regenerationis, 400. Israelitici populi vestes non detritæ figura erant indumenti quod induunt qui in Christo baptizati sunt, 466. An tres sint baptismatis acceptiones, expurgatio sordium, regeneratio per Spiritum, et ea quæ in igne judicii fit probatio, 475.

Barachias, id est *benedictio Dei*. 534.

Basan ad ignominiam denotandam usurpant, 443.

Basilisco comparatur mulier stuprum anhelans. Hunc ferunt solo intuitu interficere, 464.

Bellator quid in sensu morali, 449.

Belluæ stupori subjacent : sed non eas attingit formido, 578.

Bestiæ in nobis multæ, vitia scilicet, 336.

Bonum est quod omnia appetunt. Deus vere bonus est, 399. Maximum malitiæ argumentum est a bono deficere, 389. Illud Isaiæ i, 19, *Bona terræ comeditis*, carneo animo intelligenda non sunt, 415. Quænam sint ista bona, 415. Perfecti est viri naturam boni a malo distinguere, 503. Bonum definitur, quod commendandum est, et laudabile, 504.

Bootes. Vide *Orion*.

Bos majorem obtinet intelligentiam præ asino, 387. Cur vetitum Deut. xxii, 10, arare in bove et asino, 387. Bobus inter se gregatim viventibus, tauri ad iracundiam proni, a se invicem separati pascuntur, 500. Bovium nomine Isai. vii, 25, strenui et alacres designantur, 533.

Byssus, 469.

C

Cades, si interpreteris, *sanctum* dicitur, 361. Commovit Dominus desertum Cades, cum Joannes baptizavit in deserto sancto, 361.

Caini peccatum vindicatur septies, 341. Petrus septies dimitti petens, Caini condonationem inducit : Dominus, per septuagies septies, Lameci, 342.

Caiphas, 380, 381, 528.

Calamitates aliæ ad punienda peccata, aliæ ad mores emendandos, aliæ ad eos qui desperantur atterendos, 389. Calamitates provocant ad humilitatem, 460. Aliæ alio modo, et suæ quemque calamitates divexant, 461.

Calamus. Calami definitio et descriptio, 509. Huic comparantur ii qui ex hujus mundi rebus conspicui evadunt, 510.

Calvariæ mons et nomen, 478.

Cantica omnia lætiorem rerum statum videntur complecti, 476. Canticum canticorum nuptiale est carmen dramatico opere pertextum, 476.

Capillorum nativus ornatus mulieribus pro velamine datus, 470.

Caput. Per illum, *omne caput*, homo quilibet significatur, 390.

Carbo ignis est spissior, qui post materiæ transitum in crassiore materia remanet, 510. Carbo, de quo Isa. vi, 6. forte futurum Domini in carne adventum significat, 513. Cur seraphim manu susceptum carbonem labiis prophetæ admovet, 514. Ignis ille, similis ei qui in rubo apparuit Moysi, 514. Per carbonem Isa. vi, 6, intelligendus sermo verus objurgatoris modo mendacium expurgans, 516.

Carmina lugubria ad mulierculas decipiendas quidam componunt, 357.

Caro tabernaculum Dei dicitur, 352. Si Deo digna est, Dei tabernaculum efficitur ad eum modum quo habitat in sanctis, 352. In hieme sumus, cum carnis cupiditates imperium obtinent, 378. Viri probi est raro ad carnis curam descendere, 404. Cum pinguescit caro, mens fit infirmior, 406. Lanci comparatur, 406.

Castalius fons, 446.

Castitas. Purus est qui carnis petulantiam subjecit spiritui, 379.

Cataclita de quo Isa. iii, 11, ne reddidere quidem interpretes alii : ideo dictio illa notata obelo est, 469.

Cedri Libani potestates adversæ vocantur, 360. Vox Domini confringentis cedros dici potest Joannes, 360. Cur Isaias cedros Libani dicat, 442. Cedri fructus usibus haud idoneos ferunt : semper augentur, vix senescunt, vix putrescunt, 442. Aliquando accipiuntur ad exprimendam imaginem animarum magnarum, 552. Aliquando qui sunt moribus asperis, vel qui efferuntur ob falsam scientiam, cedri vocantur, 552. Superbi et ii qui adversus veritatem efferuntur, cedri Libani appellantur, 578.

Cervi. Per cervos quos vox Domini præparavit, animæ sanctæ in montibus commorantes intelligi possunt, 361. His animis cum adversariis potestatibus, quemadmodum cervis cum serpentibus, bellum est, 361.

Ceti quomodo hamis capiuntur, 329.

Chalane creditur sita prope Babylonem, 558.

Chaldæi prædictionem et notationem cujusque vitæ ex natali die sibi vindicant, 434.

Chalia mater Oziæ, 385.

Cham non maledicit Noe, sed ejus gormini, 582.

Channan idem valet ac *quasi commotio*, 585.

Charitas. Per charitatem perfectam, nequitiam auferimus a cogitationibus, 411. In quos potissimum charitas exercenda, 412. Nefas in alia quam in Deum et proximum perperam consumere vim diligendi, 418. Charitas perfecta quæ, 419.

Childones forsan brachiis circumponebantur, 467.

Chrisma pontificium unguentum erat oblectans. Fratrum concordiæ comparatur, 469.

Christiana professio est inita cum Deo similitudo, 334. Dignitas Christiani et nomen a gehenna non liberat, 425. Plerique Christianorum augurationi aures accommodant, 433. Nonnulli credere se confitentur in Christum, qui maxime inter se dividuntur, 504.

Christus septuagesima ac septima post Adamum ætate apparuit, 341. Significat mortem quam passus est, 374. Christus semen est de quo Isa. i, 9, dictum, *Nisi Dominus*. etc.. 395. Sanguis Christi melius loquitur quam sanguis Abelis, 399. Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedech, 400. Una hostia, 400. Una peccati expiatio sanguis pro mundi salute effusus, 400. Ad vesperum Pascha Christus immolatur, cujus caro vere est cibus, 401. Dicitur mons Domini elevandus super colles, 428. Scriptura nonnunquam de utroque Christi adventu conjunctim loquitur, 445. Christi adventus universo orbi salutaris, dæmonibus fuit terrori, 446. Petrarum scissuræ passionem corporis Christi denotant, 447. Caro et sanguis Christi alimentum est quod pascit animam, 448. Cujusmodi erat nubes lucida quæ in Transfiguratione discipulos obvolvitt 476. Delicta condonare solius est Servatoris, 517. Ea quam cum bono habuit Christus necessitudo, a primo ortu apparuit 530.

Civitas hominum cœtus est ex diversis moribus et institutis ad communem vitæ societatem conflatus, 391. Civitas, exercitus, chorus, etc., eadem dicuntur non quod singuli permaneant : sed quod cœtus nomen idem servet, 519. Hanc loquendi rationem nonnulli solent variantem appellare, 519.

Clamor sonus est cum contentione magna editus, ad eos qui procul ubsunt pertingens, 572.

Cleophas, 516.

Coccinum, 469. Vide *Purpura*.

Cœlum et terra Isa. i, 2, metonymice dicuntur pro ha-

bitatoribus,386.Eodem modo cœlum dicitur thronus Dei et terra scabellum, 386. Sic vir astutus Prov. XII, 23, dicitur thronus sensus, et mulier odio habens justitiam, thronus ignominiæ, 23. Quo sensu cœli enarrant gloriam Dei, 494. Duo cœli hemisphæria alternis vicibus se super terram conspicienda præbere quidam dixerunt, 513. Utrumque sex partibus tanquam alis ad velocem motum uti asserunt, 513. Per cœli indignationem, indicantur mala quæ ab eo puniendis infligentur,584,Quidam cœlum ratione usum esse commenti sunt, 581. Scriptura sæpe cœlestes virtutes cœlum vocat,585.Sicut gaudium in cœlis est super peccatore pœnitentiam agente, ita indignatio super peccatoribus, 585.

Cogitatio quæ a Domino suggeritur, et ea quæ ad peccatum invitat, sibi invicem adversantur, 462. Cogitationum duplex classis, 615. Imaginationes vitiosæ abominationes sunt, 236.

Collis tumulus est quidam in aliquantam altitudinem parvam tamen, assurgens, 427.

Colores a mulieribus ad decorandam faciem exquisiti, 467. Eorum usus, 467.

Confessio, 342. Si peccatum detexerimus per confessionem, effecimus ipsum dignum quod ab igne purgante devoretur,554. Peccata occulta Ecclesiæ præfectis a peccatoribus concreduntur, 565.

Confundi quempiam ob rem de qua gloriabatur antea beneficium ingens, 424.

Considerare. Vide *Respicere*.

Consiliarii apostoli sunt et evangelistæ,422. Prophetæ omnes conducibilia suadentes fuere consiliarii,et ante eos Moyses, 422. Præsentia prudentis consiliarii beneficium ingens, 422. Consilii utilitas 422. David Chusi usus consiliario dissipavit consilium Achitophel,422. Sacra quædam res consilium,voluntatum est conseneio,fructus dilectionis, humilitatis argumentum,422.Intoleranda arrogantia, existimare se nullius egere, 422. Pudet nos confiteri alios nobis esse prudentiores, 422. Christi Ecclesia consiliariis et judicibus adornata, 422.Cum de anima agitur, inquirendi sunt consiliarii,452. Admirabilis consiliarius fuit, qui id dedit consilii, ut percutienti maxillam, obvertas illi alteram, etc., 452. Consiliarium hunc a Judæis Dominus abstulit, ex quo consilium inierunt ut eum traderent, 452. Consilia adversus justos inita, in consultantium capita retorquentur, 458. Comparantur telis, quæ a solidis corporibus resiliunt in jaculatores, 458.

Consolari manu, est oppressis per bona opera consolationem afferre, 575.

Contemplatio dicta est spiritualis cœlestium comprehensio, 473.

Continentem non eum dicimus in quo præ senio, morbo, etc., exstincti sint libidinis appetitus, 407. Quis vere continens, 407.

Contumelia ac superbia fortassis primum peccatum est 440. Videtur contumelia erigo esse superbiæ, 440. Conniti ut aliis plurimis videaris præstantior, superbia est, 440. Contumelia est quid majus quam maledicentia, 440. Qui homini facit contumeliam, obnoxius est peccato,583. Peccatum omne contumelia est contumeliæque germen 584. Viri est provecta virtute præditi, nec dejici conviciis, nec præ laudibus intumescere, 461.

Conviviorum elegans descriptio, 448, 490.

Cornuum proprietates, 477. Quid per cornu Isaias v, 1, intelligat.

Corpus forsan tabernaculum est in quo inhabitat Spiritus sanctus, 393. Ex parva,sed mirabili corporis fabrica in magni sensum opificis venimus,324.Primaria ratione locus corporis est,349.Corporis abunde saginare viaticum est ad lasciviam, 350. Fuliginosæ exhalationes ex pingui alimento emissæ, infusam a Spiritu sancto illustrationem intercipiunt, 406. Maris naves appellantur corpora quæ uberibus deliciis ad corpulentiam vergunt,444. Ad victoriam nos veluti erudit corporis afflictatio, 406. Durum vivendi genus suavem Abrahæ sinum pro requie nobis apparat, 539.

Correptionem seu objurgationem permittit Paulus: opprobrium nusquam,355. Non novimus unquam ad delinquentium utilitatem opprobrium,adhibitum,355. Opprobrium peccatoris confusionem, objurgatio correctionem videtur finem habere, 355. Vitia quæ citra animi sententiam accidunt probro vertere, a viri probi moribus alienum, 355.

Cosymbi vox non valde admodum Græco usu recepta quid significet, 466. Vestes pontificiæ cosymbis erant ornatæ, 466.

Creationi mundi senarius numerus est affinis, 341. Septimus creationis dies septimo consummationis sæculi respondet, 342. Creationis septimo octavus judicii dies figuratur, 343. Cur absoluta creatione Deus creavit hominem, formato autem homine, plantavit paradisum, 350.

Cretes auspicandi artem sibi vindicant, 434.

Crucis quadrifaria divisio quid denotet, 569. Ex quo crux nominatur, fugata idola, 446.Signum de quo Isaias XI, 12, crux est Christi per quam œconomia Incarnationis est absoluta,569. Hoc ipsum est de quo dictum est: *Videbunt signum Filii hominis*, 569. Paulus accurrit ad signum abs Jesu erectum, crucem videlicet, 569. Qui magna vocis contentione prædicat crucem, ille est qui in monte campestri erigit signum, 574.

Cucumerarium locus est continens fructus fugaces qui delectationem potius præbeant, quam utilitatem, 393. Talis erat lex quæ parum diu floruit, statumque suum cum Evangelii doctrina et veritate commutavit, 393. Quinam ad cucumerarium similitudine accedant. 394. In autumno exstruuntur munimenta ad asservandos cucumeres, 393.

Cupiditates ex peccato ortæ, seditionem implacabilem solent animabus parere, 396. Affectionum cupiditates eas qui ipsis sunt obnoxii efficiunt amentes, 492. Miseri qui post acceptam Dei doctrinam esse cupiditatibus tradunt, 492.

Cura animarum, 382.

Currus, 435.

Cythara et psalterium inventa sunt Jubalis, 493. Citharæ ac musices fuit amantior Laban, 493.

D

Dæmones maligni, ira et furor Domini vocantur,368. Improba potestate confundi hominis mentem,verisimile est, 381. Quos justitiæ fructibus vacuos reddiderint, eos erroribus circa cognitionem imbuunt,392.Dæmones vaporibus victimarum incensarum,fumoque ex thure prodeunte aluntur, 398, 558. In animalibus inest forsan aliqua cum dæmonicorum corporum proprietatibus necessitudo, 399. In aere dominantur dæmones, 434. Vespertilioni comparantur, 447. Neque angeli neque homines sunt,447.Qui eos adorani,per metaphoram dicti vespertiliones adorare,447. Dæmonum ope ventriloqua nuntiavit Sauli futuram stragem, 543. Morbos prævident, 543. Sæpe quæ jam contigere prædicunt,et quasi futura annuntiant, 543. Imminet mortalium vitæ exactor gravis, dæmon,exigens ut suam ipsius voluntatem exsequamur 548.

Dæmones circa aras ex sanguine et nidore voluptatem captant, 558. Iidem et gigantes,et angeli mali vocantur, 576. Quod jussum fuit, id dæmon exsequitur, 577. Dæmonis arma quæ, 577.Deus crudelitate dæmonum ad nostram medelam utitur, 577. Traditur dæmonibus caro in interitum, 577.Dæmones ad pœnas affligendas assumpti, 577. Varia in nobis producunt peccata, 589. Forte prius quam crearetur homo supererat diabolo pœnitentiæ locus, 591, 592. Ast post diaboli invidiam, post illius qui honorabatur cædem,obstructus est ei pœnitentiæ locus 592. Protoplastum hominem peremit, et per eum mortem invexit, 592. Mundi hujus princeps mystice vox Babylonis nominatur, 592.

Dagon, 558.

Damascus, si interpreteris, sona *sanguinem sacci*,326. Syriæ metropolis Damascus, Israelitarum Samaria, 535. Per virtutem Damasci ii qui ex gentibus credunt, per spolia Samariæ, ii qui ex circumcisione, designantur, 535.

Damula pavidum animal ob pedum velocitatem procul fugit, 585.

Daniel, 588.

Dapes lautæ ac copiosæ respundæ, 340. Variis dapibus differtas mensas una nobis invexit peccati causa, 340.

David, 381, 422. Ante mortem peccata eluit, 363. Sagittis Domini percussus, 364, 365. Tentatori traditus, 364. Ad flagella paratus, 370. Non suis solum recte factis gaudebat,sed et aliorum æquitate, 376.Ipso regnante divisus est populus in filium Saulis, et ipsum David, 484.

Deebon idem sonat quod *fluxio eorum*, 602. Deebon nomen accommodari potest omnibus qui in errorem incidunt, 602. Qui in Deebon aram habere dicunt, 602.

Defluentium locus, 302.

Deformitatis et pulchritudinis propria, 505. Cum deflectitur a virtute, oritur deformitas, 505.

Dei bonitas, 421. Deus vere bonus est, 399. Proprium bonitatis Dei nequaquam silentio pœnas irrogare,sed eas prænuntiare, 480. Deus vult peccatoris pœnitentiam,577. Et minitatur formidanda, et mala intentata non irrogat pœnitentibus, 577.

Dei immutabilitatis. In creatione primi hominis consilium suum Deus non emendavit, 332.

Dei justitia contemplatione attingi non potest, neque judicia ejus comprehendi, 550.

Dei magnitude, 372, 439, 440. Cum is qui vere excelsus est innotuerit, quæ prius excelsa censebantur, contemnentur, 445.

Dei præsentia, 416, Nihil eorum quæ infra geruntur latet eum qui e sublimi despectat, 438. Deus unicuique nostrum bona agenti prope adest, longe abest male agenti, 579. A Deo abalienari, idem ac eum derelinquere, 589.

Dei sapientia nihil non est plenum, 434.

Dei scientia. Nihil eorum quæ infra geruntur latet eum qui e sublimi despectat, 438. Nihil apud Deum præteritum nihil futurum, cuncta præsentia, 462. Illa temporis pars, nunc, in Deo ævum etiam futurum complectitur, 462.

Delphica oracula, 446.

Delphinus ubi hominem conspexerit, non ultra salit, sed timet, 319.

Deo affectionem non tribuit Isaias cum dicit VI, 13, ipsum molestia affici, 528. Furor et ira neutrum proprie dicitur de Deo, 511.

Desiderium creat lætitiam iis qui desiderata consequuntur, 572.

Deuteronomii canticum, *Attende cœlum*, quomodo contrarium sit sermoni Isai. I, 1, *Audi, cœlum*, 386.

Dialectica pugnis et rixis gaudet, 432. Vis dialectices dogmatum est murus, 444, 601. Murum excelsum tropice nuncupat Isaias II, 16, vim persuadendi in argumentis sitam, 16. Dialectices vis ac facultas, 504. Abusus, 611, 613.

Dies magna proprie illa est, quam exoriens justitiæ sol illustrabit, 404. Quid per magnam diem quam reprobat Deus, intelligendum, 404. Judæus carnalis magnam diem quærit in his quas Jacob parvas esse et malas affirmavit, 404. Novissimi dies dicuntur ii qui hujus sæculi propinqui sunt consummationi, 427. Variæ diei noctisque notiones, 473. Quisnam versatur in die, 581.

Dies Domini. Vide *Mors*.

Dignitas virtutis est præmium: honor dignitatis est remuneratio, 498.

Diluvium. Post diluvium vescendi omnibus facultatem Deus homini dedit, 339.

Discipuli Domini, judices sunt de quibus Isaias I, 26, loquitur, 421.

Discretio spirituum inter maxima Dei dona recensetur 378.

Dives in flamma arefactus, a propriis voluptatibus torrebatur, 425.

Divinatio Philistæis peculiare exercitium fuit, 434. Vatem de tua sanitate ne perconteris, 544. Pecunia pro mendacii mercede fatidicis solvitur, 544.

Divitiæ sunt occasio procacitatis. 435. Piæ animæ divitiæ sunt occasio beneficiendi, 436. Dives similis est vineæ quæ non foditur, 482. Opes divitum terræ comparantur, 483. Quinam sint conjungentes domum cum domo, 487. Quisnam sit admovens agrum ad agrum, 488. Calamo comparantur ii qui ex hujus mundi rebus conspicui evadunt, 510. Hericio divites comparantur, 594.

Doctrina sæpe via vocatur, 358. Ex pravis documentis nascitur ruina eorum qui errore seducuntur, 391. Quænam sint animæ prava doctrina imbutæ, 615.

Dogmatum murus vis dialectices, 444. In dogmatibus bases ac principia prima supponuntur, 486.

Doloris immodici effectus, 608.

Dolus inimicus Dei, 354. Vinum et aurum dolo afficitur, cum ei quid pejus admiscetur, 354. Purpura figura est doli, 468.

Domus Dei Ecclesia est, 427.

Dulce, lævitas est humoris, quæ exhilarat gustus sensum, 505.

E

Ebrietas impietatis origo, 490. Temulenti per tropologiam dici possunt *cadentes potu*, 599. Gravis temulentia est invidia, hypocrisis, obtrectatio, 509. Gloriæ vanæ cupido, et principatus studium, gravis ebrietas est, 509. Vide *Potores*.

Ecclesia domus Dei est, 427. Qui vere Deum colere debet, eum non oportet e cœtu Ecclesiæ egredi, 358. Ara unica designata est. 376 Preces et vota persolvi oportet in medio Ecclesiæ Dei, 376. Nisi in fundamento apostolorum perseveremus, ruimus, 391. Excludi ab Ecclesia Dei pœna gravissima, 401. Varii in Ecclesia gradus, 401. Fieri non potest ut quis fructus afferre incipiat, nisi versetur in atriis Domini, 401. Explicantur illa Isa. I, 12, *Calcare atrium meum non adjicietis*, 401. Israelis secundum carnem Ecclesia vidua est, 413. In Ecclesia donum prophetiæ reperitur, 450. Ecclesia per persecutiones, ad majorem gloriam provehitur, 538.

Echo vox est a duris corporibus repercussa, 587. Signum est solitudinis, 588. Cur in urbibus habitatis non sinatur reddi, 588.

Edem nominis etymo *voluptas* exponitur, 350.

Elamitæ genus Parthicum, 569.

Elatio peccatum est, 411. Potest tamen quis laudabiliter exaltari, 441. Elationis utriusque eiscrimen, 441. Elationis causa, 442.

Eleale idem quod *Dei ascensus*, 603, 614.

Electi, 542. E multis pauci Deum adorant, 425, 520, 548. Pauci sunt salvandi, 429, 520. 548. Reliquias Israelis secundum electionem gratiæ, provehet Deus ad cœlestium contemplationem, 473. Sancti vocabuntur hi, quos sibi ipsi reliquit Deus, 474. Pauci sunt qui salutem consequuntur, 474, 538, 566, 567. Ingens pereuntium multitudo est, 497. Christi nomine insigniuntur multi, sed in paucis id cognominis constabilitur operum testimonio, 497.

Eleemosynam qui facit ut laudetur ab hominibus, non est misericors, 617. In simplicitate præbeas te erga petentes facilem, 357. Non cujusvis est ea dispensare, quæ ad egenorum pertinent curam, 357. Cœlorum regnum pignus est mortui et cautio, 357. Manus apertio usurpari solet a Scriptura pro liberali actione, 575. Consolari manu est oppressis per bona opera consolationem afferre, 575. Animum pusillum erogatio quæ reipsa fit consolatur magis, quam adhortatio ad patientiam, 575, Piæ in pauperes mulieris exemplum, 335.

Elementorum symbola, 469.

Elias, 464. Quando promeruit videre Deum, 383.

Emmanuel, 537. Cur sermones de Emmanuelis adventu regi Achaz facti sint, 527. Christus appellatur Emmanuel, 529. Varii ortus Emmanuelis fructus prænuntiati, 530.

Enoch septimus ab Adamo mortem non vidit, 341.

Ephraim, 350. Ephraim et Juda ad extremam delapsi sunt prævaricationem, 396. Regnum Ephraim ditio est heterodoxorum, 526. Defecit Ephraim a Juda diebus Jeroboam, 530.

Equorum usus Isa. II, 8, una cum cæteris criminationibus recensitus est, 435. Cur sibi equum multiplicare vetitum sit, 435. Sancti usum equorum aversati sunt, 435.

Equi feminis inhiantes, voluptarios denotant, 574.

Esau, 591.

Esca animabus convenienda accipienda est, 496.

Esebon civitas Moabitica, 611. Esebon idem valet quod *cogitatio* 612, 614.

Euphrates mediam Babyloniam intersecat, 594.

Evangelium præsentem eum annuntiat qui pridem e cœlo exspectabatur, 534. Legis et prophetarum testimonio confirmatum est, 534. Fulgure ocior Evangelii doctrina, 534. Per Evangelium ad similitudinem Dei efficimur, 334. Adveniente prædicationis stultitia, gentes mutuis bellis sedatis otium agunt, 432. Ridiculus est is qui prædicato Evangelio, in legali umbra commoratur, 433. Nulla iis qui ex præscriptio Evangelii non vivunt excusatio superest, 567.

Exaltatio Dei alia per cognitionem, alia dum enarrantur opera ejus, et judicia contemplamur, 499. Deum quoque singulis rebus bene gestis exaltamus, 499.

Excommunicatio figura est eorum quæ in Dei judicio eventura sunt, 421. Qui ab Ecclesia segregantur, 421.

Exempla mala quantum obsint, 592. Qui aliis exemplo malo sunt, ii in judicii die gravius puniendi, 555.

Exodi XV, ode *Cantemus Domino*, canticum est ob partam victoriam, 476. Cur populus Exod, XXIV, 3, ait Faciemus et audiemus: tametsi consentaneum magis fuerat ut diceret: Audiamus et faciamus, 397.

Ezechiel, 534. Refelluntur ii qui dicunt Ezechielem furore correptum prophetasse, 381. Varia in eodem libro scripsit Ezechiel, 477.

F

Fama laus est quæ a bonis impertitur, 563.

Famem nonnunquam inducit Dominus ad utilitatem eorum qui castigantur, 545. Diversæ famis species, 545, Est quoque fames animarum, 405.

Fatidica mulier, 446.

Fatum. Inter quosdam non convenit, utrum Dei providentia gubernentur omnia, an temere ferantur, 503.

Feminæ fortes, 448.

Festi dies quomodo Christianis celebrandi, 406.

Fides Spiritus sancti opera gignitur, 371. Animum ad assensionem magis trahit, quam methodi ratione innixæ 374. Fides sermonibus qui de Deo fiunt præeat: fides, non demonstratio, 371. Sicut in quavis disciplina principia citra ullam probationem tradi necesse est: ita et in theologiæ mysterio, 371. Fides rerum quæ non videntur argumentum est, 372. Initium sermonis prudentis, est fides, 372. Qua ratione perfectionem fidei assequi possu-

mus, 372. Qui fide non adjutum, sed ex se veritatem comprehensurum se sperat, mendax est, 372. Si a fide in Christum desciverimus, comburimur, 391. Cum vel una anima a firmitate fidei, ad infidelitatis stuprum invertitur, id inter stupenda numerandum, 415. Peccat gravissime qui non credit in Dominum Jesum, 506. Christianorum indumentum, fides est Christi, 549. Qui radicatus est in fide, is fundamentum supra petram collocat, 602. Nuper per fidem nati designantur, 500.

Filii nuncupantur fructus animæ, 435.

Fletus bonus initium est lætitiæ, 605.

Fontes. e fontibus Salvatoris quis hauriat aquam cum gaudio, 572.

Forceps quid mystice significet, 514.

Fortis quis, 449. Adversos casus non refugit, 613. Fortes viri deficiunt in atria Domini, 614.

Fortitudo mediocritas quædam est, 507. Audacia et timiditas in fortitudine oppugnanda secum consentiunt, 554.

Fructus terræ. Prima lex ut fructibus vesceremur concesserat, 339. Nobis et mutis animantibus eadem tunc alimonia constituta fuerat, 339.

Fumus quid, 598. Natura est non subsistens, 598. Fumus oculis noxia est, 525.

Fures. Qui fures proprie intelligendi sunt, 417.

Furor et ira Domini in Scripturis non animi motus significant, 363. Maligni quoque dæmones ira et furor vocantur, 363. Furor quid, 511. Velociter commovet affectum, 511. Proprie de Deo non dicitur, 511. Vide *Ira*.

G

Gallim idem valet atque *arietinum*, 606.

Generationis duæ species, 386. Generationis progressus, 388.

Genethliac, 589.

Gens et populus plerumque conjunctim dicuntur in Scriptura, 388.

Gentes ad Christi agnitionem concursuræ, 428. Quomodo gentilium mores in idololatriam impegerint, 435. Vide *Electi*.

Gentilis, 591.

Gigantis nomen perraro usurpatum in bonam partem, 276, 449. Gigantes dici possunt qui eximias a natura dotes obtinent, 276, 449. Qui gigantes appellantur, 276, 449.

Gladius instrumentum est ad cominus pugnandum, 431. Gladii in aratra confringendi. 431.

Gloria vox est variæ significationis, 560. Laus est quæ a vulgo tribuitur, 563. Gloria sanctorum quæ sit, 474. Ei qui Deum afficit gloria, gloriam quoque dat Deus, 572. Moysis facies aspersa gloria est, 572. Gloriæ vanæ cupido, et principatus studium, gravis ebrietas est, 509. Vanæ gloriæ fomites varii, 504. Dei odium parit, 504. Mercedem bonorum operum elevat, 504, 617. Vide *Eleemosyna*.

Gomorrha, 397. Idem ac *seditio*,, 396. Pro mensura et seditione accipitur, 588.

Græci. Apud Græcos qui sapientes habentur, horum vita in turpissimis vitiis volutatur, 560.

Gratia non omnibus datur, 395. Deseri a Deo damnum gravissimum, 433. Gratiæ largitione corroborat nos Deus, 514. Opus est Deo ad bene agendum, 518.

Gula. Vide *Corpus*.

H

Hæduli inimicos societatis et avaros denotant, 594.

Hæresis sermo de fide adulterinus, 416. Scientia ex Scriptura hausta, sed a recto sensu detorta, 521.

Hæreticorum prava consuetudo, 523. Persuasibiles argutiæ, ac blasphemiæ duo titiones sunt, 525. Hæresum cupiunt auctores esse, 555. Eorum laudes Deo acceptæ esse non possunt, 572. Libris ad morum emendationem spectantibus abutuntur, 613. Per dialecticam, rudes et hominum vulgus quasi deglutiunt, 613.

Hasta instrumentum est ad eminus pugnandum, 431.

Hebræi. Apud Hebræos septenarius numerus venerabilis ob Sabbatum, 341. In eo tabernaculorum festum, tubæ, ac dies propitiationis, 341. Septuagesimo anno soluta apud Hebræos captivitas, 341. Septimus annus apud eos venerabilis, in quo solo terra non excolebatur, servique liberabantur, 331.

Hericius animal est captu difficile et astutum, 590. Ejus descriptio, 594. Huic divites comparantur, 594.

Hermogenes, 577.

Hesperi. Arcturi et Pleiadis meminit Job IX, 9, 582.

Homicidii damnantur qui se ipsi per vim de medio tollunt, 503.

Hominis formatio qualis, 344. Ortus exordium, 325. Replere terram jussus, 331. Singulari præcepto conditus, 337. Manu propria formatus Dei, 337. Non ut cætera animalia conditus est, 338. Quod Deo auctore formatum est, cave ne per malitiam polluatur, 338. Homini formationis suæ memoria utilis, 343, 344. Cur e terra non e cœlo formati fuerimus, 343, 344. Hominem primo formavit Deus, tum in paradiso posuit, 343, 344.

Quo sensu homo ad imaginem Dei factus dicitur, 325, 326. Similitudo nostra cum Deo non in corpore, sed in mente sita est, 327. Duplex unus idemque homo, 327, 405. Ex anima et corpore compositus homo est : caro ex terra est, anima cœlestis, 386. Modus quo creatus est homo, hominis excellentiam probat, 325. Homo opus est Dei ratione præditum ad creantis imaginem conditum, 320. Ubi imago Dei, illic homo ab illo formatus, 328. In eo quod rationis ope principatu pollet, ad Dei imaginem conditus est, 330. Deus qui creavit hominem ad imaginem suam, reliquit illi ut ad Dei efficeretur similitudinem, 333 A ratione habes, quod sis ad imaginem Dei : a benignitate quod sis similis ei, 334. Ad similitudinem Dei efficimur per Evangelium. 334. Cur Deus a principio ad similitudinem suam non fecit et hominem, 334. Illud *formavit*, de corpore hominis dictum : *fecit*, de anima, 338. Homo secundum angelos in rationalibus collocatus, Dei imagine cohonestatus, etc., 436.

Hominis ætates. Crescit homo ut reliqua animalia, 330. Infantilis fines ætatis, 331. Primo septennio homo infans est, tum puer, exinde pubes, ab anno decimo quarto. Hic tertii augmenti finis, ac deinde vir, 331. Licet primis septenniis in aliam ætatem immutemur, non tamen in omni vita per septennia immutamur, 331. Quanta triennis ætatis statura hominis visitur, duplo auctior erit, cum augmentum expleverit, 331. Trium septenniorum, nec non sequentis ætatis proprietates, 331. Tertio expleto septennio, corpus altiore statura non surrigitur, sed roboratur, 331.

Hominis imperium. Quantum deficit corporis viribus : tanto rationis apparatu superior est homo bestiis, 327. Statim ac conditus est homo, juge imperium nusquam abolendum a Deo acciptt, 327. Animal imperio destinatum, 328. Prima nobis constituta imperandi potestas : tum paradisi adjectæ deliciæ, 328. Præest omnibus animantibus, 328, 329. Singularis hominis industria. 328, 329, 330, 336.

Homo cur conditus, 338. Idem et vilis et magnus dici potest, 337.

Honor dignitatis est remuneratio, dignitas virtutis præmium, 499. Honoris variæ acceptiones, 563.

Hortinomen in Scriptura in bonam et in malam partem usurpatum, 424.

Humana natura cum vestimento confertur, 391. In ea vix servatur cordis puritas, 583 Conditionis humanæ symbola, 408. Homo humilis dicitur qui per peccatum a pristina sua celsitudine seipsum dejecit, 438. Posita nobis in interiori homine crescendi lex, qualis sit, 338. Veterem hominem exuere debemus, 378. Animalium species ad exprimendos hominum mores assumpti, 594.

Humilitas laudabilis in quo sita sit, 438.

Hyacinthus, 469.

I

Idola abominationes appellare, Scripturæ mos est, 436. Idolorum cultus omnino ridiculus et inanis, 436. Phantasmata eorum qui mendaciis fidem adhibent, idola sunt, 446. Ex quo crux nominatur, fugata idola, 446. Idolis latenter assident præsides dæmones, 558, 559. Potestates dæmoniacæ statuis sibi dedicatis assident, 558. Cum victima offertur idolo, portio dæmoni destinatur, 559. Qui facit sibi sculptile, comparat sibi dæmonem assidentem, et per dæmonem maledictionem domesticam, 559.

Idololatria malorum maximum, 437. Idolorum cultores simulacra vitulorum ex thure effingebant, eaque igni admovebant, 360. Comparantur terebintho quæ abjecit folia, et horto aquam non habenti. 425. Quomodo gentilium mores in idololatriam impegerint, 435. Idololatria ignominia vocatur, 443. Qui sint idolorum cultores, 423. Falsas de Deo opiniones qui habent, spiritalem in seipsis idololatriam exsuscitant, 446.

Ignis cœlestis non comburit, sed expurgat, 514. Igni purgantur omnia, 563.

Ignorantia. Qui ignorantia Dei laborant, licet Dei sapientia undique collustrentur, hi versantur in meridianis tenebris, 609. Moralis scientia non ex se cunctis aperta, si quidem bona facere discimus, 411. Ab ignoratione Dei expurgata anima exauditur, 494.

Imaginationes vitiosæ. Vide *Cogitatio*.

Imagines intuentium non repræsentant quælibet corpora, 379. Qui in regiam imaginem contumeliam intorquet, proinde condemnatur, ac si in regem peccasset, 583.

Hinc qui homini facit contumeliam, obnoxius est peccato, 583.
Inaurium usus in Rebeccæ sponsalibus laudatur, 468. Sæpe tamen condemnatur, 468. Cur inaures delegit Aaron ad conflandum vitulum aureum, 468. Qua ratione inaures deponimus, 424.
Incarnationi divinæ fides non neganda, 529. Caro Domini conjunctione cum Deo evecta, fit mons, 427. Cum caro per suam cum Deo conjunctionem ad cœlum est evecta, Divinitas ad nostra descendit, 429. Futurus Domini in carne adventus significatur, 513. Modus quo generatus est Christus communis non fuit, 529. Dicitur virga oritura, et flos ascensurus, 567. Christus annuntiatur ex Davide secundum carnem oriundus, 567. Non secundum speciem, sed re ipsa carnem assumpsit, 567.
Inertia interinissio, quædam est eorum quæ ad officium nostrum pertinent, 406. Studium proprie homini convenit, inertia veluti naturæ ipsius contraria, 407.
Infernus os suum dilatare dicitur propter ingentem pereuntium multitudinem, 497. Comparatur animalibus quæ præ ingenti fame escæ inhiantia os dilatant, 497. Non est potestas mortuis præfecta, 497. Locus est obscurus in intimis terræ visceribus, 497. Injustus jam in infernum descendisse dicitur, 497. Quinam in infernum descendunt, 498.
Infidelitas stupri mater, 416.
Infirmorum cibus olera : esca solida perfectis convenit, 449.
Ingrati animi vitium, 387. Pœna, 614.
Iniquos inter et peccatores quænam sit differentia, 423. Iniquitatis soror est superbia. Iniquus justitiam superbe despicit, 583. Justitia iniquis molesta, 458.
Inquisitores, 392,
Insomniorum ænigmata affinitatem habent cum iis quæ in Scriptura arcano sensu significantur, 382.
Intelligentia quid, 507. Quis intelligens, 507.
Ira vindictæ est appetitus, 511. Ira firmiorem tristitiæ expletionem indicat, 511. Neutrum proprie dicitur de Deo, 511. Severa castigatio ira dicitur, 511. Furori præstat, 511. Obturbat contemplationem sapientiæ, 509. Iracundus sapientia destituitur, 509. Ira moderate proferri debet. Vitium illud penitus abscindendum, 509. Quovis subdito miserabilior is quem ira quasi vinctum trahit, 336· Iræ compos qui non fuerit, ludibrio habetur, 326. Natura iis maxime succensemus qui nobiscum necessitudine sunt conjuncti, cum in nos peccaverint, 393.
Isaac, 339, 381.
Isaias eo tempore vivebat quo exsuperabant vitia, 383. Cur exordiatur a sermonibus quibus ad Judæam pertinebant, et ab ea civitate, in qua sanctuarium erat. 383. Ordo totius operis, 383. Refelluntur ii qui dicunt Isaiam et Ezechielem furore ac insania correptos prophetasse, 381. Propheta Osee Isaia videtur antiquior, 385. Cur de Isaia ait Apostolus Rom. x, 20, *Audet et dicit*, 398. Prophetia Isaiæ apertissima est, 457. Isaias primum accipit apostolatus munus, 515. Isaiæ prophetia ætatibus multis Israelis captivitatem præcessit, 585.
Israel idem ac *Deum videns*. 388. Scriptura plerumque Israelem vineam nuncupat, 392. Ex omni Israel pars quæ in Christum credidit, salva facta est, 396. Israel quid significet, 408. Israel folia habet, legis umbram, quam a se excussit in plenitudine temporum, 425. Hortus est a Domino consitus, sed arefactus, 425. Jacob obtenta victoria nomen Israel accepit, 430. Israelitici populi vestes non detritæ, quid significent, 466. Vinea dicitur populus Israeliticus, 477. Plus peccavit Israel quam Juda, 484. Plures quoque dies pro peccatis Israel numerantur, 484. Sub Roboam divisus est populus, cum Jeroboam tribus decem ad defectionem impulit, 484. Duplicem sortitus est appellationem, 484. Quare Israel vocatur Ephraim 521. Variæ Israelis captivitates, 569. Visio adversus Babylonem Israeli a Babyloniis divexato consolationem affert, 574. Israel pro spirituali et præstantiori accipitur, 590.

J

Jacob, 493. Jacob qui ob luctam supplantator et athleta vocatur, obtenta victoria nomen Israel accepit, 430. Appellatio Jacob dispertita est in Israelem et Judam, 484. Nomine Jacob et Israel duarum rerum intelligentiam suggerere videtur Scriptura, 551.
Jassa, Isa. xv, 4, idem quod *factum præceptum*, 603.
Jasub idem est ac *convertens*, 524.
Jazer, si interpreteris, dicitur *fortitudo*, 613.
Jejunium. Ad jejunium commendandum quid requiritur, 404. Quæ jejunia odisse se Dominus dicit, 405. Jejunii commendatio, 406. Moyses et Elias Deum quæsiturl, quadraginta dies a cibopotuque abstinuerunt, 406. Tenendus modus in jejunio est, 406. Ejusdem utilitas declaratur, 405.
Jeroboam quis, cui nupserit, quid egerit, 521. Defecit Ephraim a Juda diebus Jeroboam, 530. Jeroboam tribus decem ad defectionem impulit, 484.
Jerusalem, 474, 512. Quando igni tradita ; templum igni conflagravit. Propter peccata populi deleta, 396. A Romanis obsessa est, 530. Deus conditor est supernæ civitatis Jerusalem, 599. Qui in ea salvandi sint, 599.
Joannes, vox est Domini intercidentis flammam ignis, 361. Præparavit cervos, hoc est animas sanctas in montibus commorantes, 361. Joannes baptizavit in deserto, 361. Revelavit condensa dum vitia abscondita arguit, 361.
Joatham idem ac Jao *consummatio*, 522.
Jonæ signum descensum ad inferos resurrectionemque indicat, 527.
Joseph, 380.
Jothor, 422.
Jubal, 493.
Juda. Vide *Israel*.
Judæa transnominatur *Dei confessio*, 525. Judæam primum habitatorem habuit Adamum, 478. Excepit et prima mortuum hominem, 478. Ibi os capitis Adam nudatum carne depositum, Calvariæ nomen loco dedit, 478. Verisimile est. Noe sepulcrum Adam non ignorasse, rumoremque istum post diluvium divulgasse, 478. Ibi Christus necem pertulit, ut ubi mors invaluerat in Adam, ibi in Christi morte infirmaretur, 478. Locus iste pinguis dicitur, veluti primas post paradisum obtinens, 478.
Judæus terrestris cum montem sanctum audit, ad Sion recurrit, 352. Judæi principes Sodomorum appellati, 396. Et merito, 397. Populus Judaicus *Gomorrhæ* populus appellatur, 397. Sacrificia Judaica rejiciuntur, 398. Jejunia odisse se dicit Dominus, qualia jejunabant Judæi, 405. Manus eorum sanguine Christi plenæ sunt, 409. Cædis paternæ sunt hæredes, 409. Generatio adultera quæ Christum interemit, 415. Nulli jam apud Judæos bellatores, neque judex ullus, 449. Ad Joannem usque prophetia omnis penes Judæos stetit, dein eis defecit, 450. Non est Jedæus qui legis sensum modo spiritali interpretetur, 450. Judaici excidii tempus, 455. Extremum populi Judaici excidium prænuntiatur, 456, 457. Operum Judæorum fetus quales sint, 458. Judæi neque verbis benignioribus ad vitam, neque austerioribus ad pœnitentiam provocari poterant, 477. Qua ratione pro uvis spinas protulerant, 479. Tempus extremæ Judæorum obsidionis designatur, 496. Judæus secundum carnem, ad beatitudinem sanctis præparatam non respicit, 498. Judæi abalienati a Deo, 520. Obsignant legem et non introeunt, intrantesque prohibent, 541. Grammaticæ observationis simulatione mysteria recondita non detegunt, 541.
Judaici ritus ia evangelicum institutum immutandi erant, 484.
Judas, 502. Judas si interpreteris, sonat *confessionem*, 554.
Judicii die justi rapientur, ac deducentur ab angelis, 343. Præmium vel pœna pro meritis rependetur, 342. Octavus erit judicii dies, 342. Septimo creationis die figuratur : in eo quidquid rerum sæculi est, animo excidet, 343. Quilibet die hoc anxius erit, 342. Verba Scripturæ divinitus inspiratæ pro tribunali Christi sistentur, 362. Sermones quibus ad memoriam revocatur justum Dei judicium, sagittis sunt acutiores, 364. Judicium Dei jugiter ob oculos habendum, 370, 411. Divinum judicium, purgationis præbet locum judicandis, 413. Cur Scriptura repræsentat judicium per prosopopœiam, 413. Verisimile est in temporis momento quamlibet vitæ nostræ actionem veluti in tabula esse imprimendam, 413. In memoria hominum, species factorum excitabuntur. 413. In judicio Dei res ipsæ nobis coram sistentur, 431. Judicii in extrema hora futuri descriptio, 460. Princeps mundi hujus tradet nos Judici, 460. Qui condemnabuntur, pronuntiato adversum se judicio tanquam justissimo assentientur, 462, Animus vi inexplicabili momento temporis tum judicem, tum quæ divino judicio conjuncta sunt, sibi ipse finget, 462. Actiones nos circumsistent suis notis insignitæ, 465. Quisquis Christi reformidat tribunal, ac juventutis peccata revocat in memoriam, fastidiose judicium urgere non audet, 502. Tremendus ille, cujus judicium, supplicium æternum est, 540. Securum te judici nemo sistit, nisi lex, et accurata ejus observatio, 544. Adventus Christi in die judicii, dies visitationis est, 555. Cur dies judicii peculiariter dicatur dies, 581. Cur dicatur immedicabilis, 581. Quod in die judicii eventurum sit, 581.
Junior dicitur, non ætate juvenis, sed cupiditatibus addictus, 454. Juventus studioso virtutis impedimento non est, 454, Qui adolescentibus subjiciuntur miseri, 460.
Juramentum prohibitum in Evangelio, 355. Qui non jurat perjurii vitavit periculum, 356. Sæpe firmum propo-

situm juramentum vocatur, 356. Turpe et stultum est, se ipsum ut fide indignum accusare, ac juramentorum securitatem in medium proferre, 356. Sermones quidam speciem juramenti præ se ferunt: nec tamen juramenta sunt, 356.

Justi rapientur judicii die, ac deducentur ab angelis, 343. Quasi stellæ in cœlum recipientur, 343. In iis spiritus promptus est, caro infirma, 368. Potest quis quidpiam justum efficere, licet non juste, 411. Justus veluti lignum secus decursus aquarum, continuo irrigatur, 510. Arma justi quæ sint, 577.

Justitia iniquis molesta, 1438. Contemplatu difficilis, 504.

L

Laban, 493, 528.

Labore parta magis amantur, 382.

Lac non recipit imagines, 379.

Lacænarum indumenta qualia, 469.

Lameci cædes vindicatur septuagies septies, 342. Petrus septies dimitti petens, Calni condonationem inducit: Dominus vero, septuagies septies, Lameci. 342.

Lana et nix cur assumptæ sint ad exprimendam rerum albarum similitudinem, 414.

Lancea instrumentum est ad eminus pugnandum, 431.

Laudes suas acceptas esse non existimet qui falsas de Deo opiniones concipit, 572. Ejusdem cordis est et gloria apposite afficere, et laudibus recte ornare, 572.

Laudibus non intumescere viri est provecta virtute præditi, 461.

Leo, 336. Vide *Animalia*.

Lex nova perfectiora præscribit quam antiqua, 356. Quibusdam jugum legis durum videtur, 538. Data est lex coram testibus cœlo et terra, 386. Lex parum diu floruit, statumque suum cum Evangelii doctrina et veritate commutavit, 293. Quænam differentia sermonem inter et legem, 397. Rejicitur et legalis pontifex, 400. Mentem legis spiritali quodam sensu interpretari convenit, 400. Legalibus rejectis, Evangelii aditur susceptio, 410. Ex Sion egressa est lex, 430. Christi lex ac sermo, pacis causa est et origo, 431. Legis sensum modo spiritali interpretari cujus sit, 450. Evangelii præparatio præfigurata, 466. Quæ in lege memorantur, cœlestium umbram esse credimus, 513. Tradita ad animas perficiendas præcepta, vias duras appellat Psalmista, 539. Deus concessit legis adminiculum, 544. Lex et accurata ejus observatio securum te judici sistet, 544. Quidquid in lege observatu difficile, id in unam summam brevem et observatu facilem contrahitur, 567.

Libanus olim mons erat idololatriæ, 442. Totum Libanum comminuet Dominus, 360.

Liber vitæ Scribuntur aliqui ad perditionem, 474. Quis deletur de libro viventium, 474.

Liberum humanæ naturæ arbitrium, 415. Oportet prius velle, et tum exaudire, ut quod in nostra est potestate, nulli sit obnoxium necessitati, 415. Beatitudo omnis, et quæ in molestiis traducitur vita, o nostra pendet voluntate, 415. Cum nequitia deponitur, id curæ nostræ effectus, 416. Singula ex se in causa sunt cur aut a Deo abscedant, aut cum eo conjungantur, 442. Quid liberæ voluntatis, quid gratiæ proprium, 514. Natura nostra æqualem habet ad bonum et malum propensionem. Stateræ comparatur. 530.

Livor qui, 390.

Loco non est circumcriptum quod vacat corpore, 346. Primaria ratione locus corporis est: anima velut corporis comes loco concluditur, 349. Locus pinguis quid, 477.

Lucas, 459.

Luci, 424.

Lunæ circuitus triginta diebus peragitur, 403.

Lunula quid, 467. Quidam interpretantur torquem, 466.

Lux substantia est quæ dissolvit tenebras, 504. Quando clarior, 609.

Luxuriam refrenat ciborum abstinentia, 405.

Lyra quo in loco olim reponebatur, 490. Mulierum in conviviis lyram pulsantium pulchra descriptio, 490.

M

Madai Mediæ conditor est, 586. Madai si interpreteris sonat *dimensionem*, 586.

Magistratus procedentis in publicum descriptio, 344.

Maledicentia est quid minus quam contumelia, 440.

Malitia. Vide *Vitia*.

Mane. Variæ vocis hujus acceptiones, 492, 493.

Manna fuisse dicitur veluti terræ glacies, 602.

Manus quid significet, 385. Orandi modus expansis manibus, sanctis familiaris, 408. Qui cœlestia operatur, is manus attollere dicitur, 408. Manuum levatio vel depressio conditionis humanæ symbola, 408. Manus sanguine Christi plenas ostendunt Judæi, 409. Manus organa sunt cogitationis, 459.

Manus Domini vocatur Job, II, 5, et 19; XIX, 21, virtus vindex. Manus fortis virtus est quarumcunque rerum creatrix, 538. Manus Domini se singulis ætatibus ostendit, 568. Manifestata est in adventu Servatoris, 563.

Maria Virgo legi purificationis non fuit obnoxia, 529. Post partum virgo permansit, 529. Ipsam prophetissam fuisse, ad quam accessit Isaias, per cognitionis accessum, pie creditur, 535.

Maris nomine par est intelligi locum miseriarum, qui et lacrymarum vallis vocatur, 570.

Masculus cur Dei conspectui ter sistitur, 400.

Medi, 391. Medorum nomen transumptum significat *a sufficienti*, 586.

Medicus ab ægrotis consulendus, 544.

Melchisedech typus erat Domini. Is accepit ab Abrahamo decimam, 428.

Mendicitas multis negotiationis est accasio, et obscenæ voluptatis materia, 357.

Mentis curam habere muneris nostri est, 383. Malignæ potestates, erroribus circa cognitionem nos imbuere conantur, 392. Quandonam mens fit infirmior, et contra, 406. Variis rebus comparatur, 442 et seq. Terrenis cupiditatibus oppressæ deflenda conditio est, 553. Mens magna quænam, 559. Mens magna et prudens pro versipelli ingenio potest accipi, 560. Qui apud Græcos vim verborum perquirunt, dicunt mentem esse *prudentiam contortam*, 560.

Mercenario infamia inuritur, 616. Mercenarius sacerdotis non comedet sancta, 616.

Miraculum de quo Act. III, 6, magis coegit ad assentiendum Unigeniti Divinitati, quam propositionum nexus, 371.

Mitem ac bonum exasperare, magna sane pravitas, 389.

Moab si interpreteris sonat, *de patre*, 570. Varia quæ de eo referuntur in Scriptura, 600. Quæ Moabitidis nomine, figurate in Scriptura exprimuntur, 601. Vetus consilium Moab, nihil potuit detrimenti afferre Israeli, 611. Deus raro Moabitas fuit allocutus, 616.

Monite demissum quid, 467. Loco monilis demissi alius clarius dixit catenulas, 466.

Mons terra est in altum edita, 427. Quibus solet Scriptura montium et collium nomen tribuere, 564.

Mors comparatur nativitati, 375. Non formidanda, quæ vitæ occasio est, 374. Sanctorum virorum nativitas potius quam mors lugenda, 374. Morientium pro Christo, reliquiæ pretiosæ, 375. Multi mortem temere invocant, 578. Quinam possunt desiderare diem Domini, 579. Quinam sint legati qui turbabuntur tum, cum dies Domini institerit, 579.

Mortificatio. Vide *Corpus*.

Moyses, 382. Septimus ab Abrahamo legem accepit, 341. Quadraginta annis Ægyptiis disciplinis institutus; alteris quadraginta contemplationi operam dedit: post quos Dei visione dignus habitus, hominum curam suscepit, 382. Mosaica manuum levatio vel depressio, conditionis humanæ erant symbola, 408. Moyses a socero suo Jothor accepit consilium, 422. Deum ad se loquentem audivit. Loquendi tarditatem confitebatur, 439. Dei conspectione donatus, 474. Principatum non ambivit: ipsa sua recusatione, infirmitatisque confessione promeruit, 457. Missus ut bonum beneficium in populum conferret, 514. Recensetur inter apostolos, 515. Cur missus deprecatur, 517. Cum se ab administratione humanarum rerum submovisset, longe a castris tabernaculum suum fixit, 524. Moysis facies aspersa est gloria, 572.

Mulier in quibus imbecillior est viro, 335. In quo femineus sexus virilem excedit, 335. In quibus feminæ et viri æqua conditio, 335. Mulieris cujusdam pium furtum, 335. Nativus capillorum ornatus, mulieribus pro velamine datus, 470. Fœdum mulieri tonderi, fœdius deturpari calvitio, 470. Mulier quæ ideo se exornat, ut incontinentium desideria ad se alliciat, jam in corde adulterium commisit, 444. Mulier stuprum anhelans, obtutibus suis impuritatem animæ declarat, ac exitiosum quoddam virus jaculatur, 464. Comparatur basilisco, 464. Quæ venari multos in animum induxit, incedit surrecto collo, 464. Efferentis se, et in deliciis viventis indicium, 464. Quæ in obliquum detorquent oculos, pravæ voluntatis specimen præbent, 565.

Mundi corde. Adest Spiritus sanctus iis qui puri sunt affectibus, 479.

Mundus universus velut liber scriptus, qui Dei laudem in memoriam revocet, 338. Mundi hujus sapientia, dogmatum ad salutem necessariorum ignorantiam gignit, 582. Mundi hujus confusio potest appellari Babylon, 592.

Munera. Ad munera si porrigat manum Ecclesiæ præses, socius furum nominatur, 417. Inter præcepta illud erat, ut principes manus suas excuterent a muneribus, 417.

Musca, a stercore sumit orIginem, 531.

Musices ac citharæ fuit amantior Laban, 493.

Mystica non omnibus dicere convenit, sed proximo, id est mysteriorum participibus, 354. Dei donum est cum Spiritus sanctus lucem infundit ad intelligenda mysteria, 384.

N

Nabay nomine *sessionis* interpretatur, 603.

Nabuchodonosor, 380, 528. Populum in captivitatem abduxit, 569.

Nathan, 479.

Natura. A natura nobis inest magna opportunitas ad bonum, 544.

Naves maris quinam appellantur, 444.

Nazaræi, 508.

Nebrim aqua, 605. Aliena est ab illa aqua quam iis qui in se credunt impertit Deus, 605. Vis hujus nominis, *Nebrim*, ignota, 605.

Nemora appellat Scriptura eos qui fortuito inter se permisti, nullos fructus edunt, 564.

Neomeniæ, 403. Quid per eas Isaias I, 15, intelligat, 403.

Nigrum argentum quidam dicunt ob rubiginem qua perfunditur, 503.

Nilus ab Æthiopia ducit originem: qua parte se in mare exonerat, Ægyptum habet adjacentem, 351.

Ninive. In Ninive nuntiabatur futurum exitium, quia Deus vult peccatoris pœnitentiam, 577

Nix imagines intuentium non repræsentat, 379. Quomodo inalbescat, 414. Cur ad exprimendam rerum albarum similitudinem, nix et lana assumptæ sunt, 414.

Noe non maledicit Cham, sed ejus germini, 582.

Notitia Dei. In mundum quasi in communem scholam introducti, Deum cognoscere jussi sumus, 445. Duobus modis cognoscitur Deus, aut per visibilia, aut per legis traditæ doctrinam, 538.

Nox ex seipsa est quiddam triste, 601. Quod noctu irrogatur supplicium, solet esse acerbius, 601.

Nubes et pluvia quid, 483. Nubibus prophetæ comparantur, 483.

Numeri. In Numerorum libro quinam numerentur, quinam non numerentur, 565.

Numerus senarius mundi creationi est affinis, 341. Nec alium ex se gignit, nec ab alio gignitur, 341. Apud Hebræos venerabilis est ob sabbatum, 341. In eo Tabernaculorum festum, Tubæ, ac dies Propitiationis, 341.

O

Objurgationum finis perutilis, 431. Quamobrem reprehensione utendum est, 431. In objurgatione modus tenendus, 441.

Octava dicta est in Scriptura, æternitas statum hunc secutura. Hinc psalmi pro octava inscribuntur, 492.

Oculi cur in capite positi, 345. Non unus satis erat, 346. Cur senes quæ sunt valde prope non cernant: quæ remotiora clarius contueantur, 346. Tunicæ oculi quales, 346. Palpebrarum descripiio et usus, 346. Pupula oculi contactum omnem respuit, 346. Cur promineant palpebris pilorum cuspides, 346. Cur rem longe distantem speculantes, curvatam manum superciliis obtendamus, 347. Superciliorum usus, 347. Ex exiguo uno membro, oculo nempe, divina pensanda erga homines providentia, 347. Noxia est corporis quod concupiscitur contemplatio, 444. Multis Scripturæ locis, malam in partem accepti sunt oculorum nutus, 465.

Odorum suavitates ægrotis subministrantur, 340. Pars voluptatis suavitas est odorum, 469. Suavitas odoris instigat ad libidinem, 470.

Og appellatus Rex Basan, quod interpretantur *obstrutionem*, 443.

Olera infirmorum cibus, 449.

Onocentauri. Quos onocentauros Septuaginta dixere, *pilosos* nominavit Aquilas, 588. Sordidum quoddam dæmonum genus indicat, 588.

Opera. Non solum bonum opus faciendum, sed recto animo, 353. Qui operatur justitiam, inconfusibilis est Domini operarius, 353. Per opera bona pœnitentiam agere convenit, 398. Nisi præ oculis judicium Christi habeamus, in bonis operibus perseverare non possumus, 411. Ad justitiam quæ in baptismo infunditur conservandam requiruntur opera bona, 414. Omnis actio præter rectam rationem patrata, Deo est abominatio, 436. Obscenæ actiones sancto sunt, abominationes, 436. Perfecta malitia est cum quis et voluntate peccat, et factis, 459. Delicta quæ ad opus perveniunt, peccata propria esse credendum est, 564.

Opprobrium. Vide *Correptio*.

Orion stellarum splendidissimus, in die judicii lucem non dabit, 581. Stellarum viginti duarum collectio dicitur a Scriptura *Orion*, quem nonnulli *Booten* appellant, 581. Stellarum istarum magnitudo, 581. In boreali parte locantur, 582.

Ornatus corporis sicut est vanus : ita et gloria ex eo emergens, 467.

Orphani qui vere sint, 412.

Os dicitur vis sermonis captiosa, 552.

Osee prophetia videtur Isaiæ prophetiam præcessisse, 385.

Otium omnem diem festum sequi videtur, 406. Odiosum otium qui agere dicuntur, 406. Fugiendum, 406. Quomodo nos vult otiari Dominus, 407.

Ovium nomine quinam designantur, 533, 594. Ovis imbecillitas, 585.

Ozias rex Juda idem ac *fortitudo Jao*, 522. Idem qui II Paralip. XXVI, 1. Ozias dicitur, Azarias IV, Reg. XIV, 21, vocatur, 385. Prophetarunt sub Ozia, Isaias. Osee et Amos, 385. Regem Oziam fuisse improbum historia prodidit, 596.

P

Palmites. Vide *Vitis*.

Palpebræ. Vide *Oculus*.

Pantheræ qua ratione deluduntur, 329. Vide *Animalia*.

Paradisi terrestris descriptio, 348. Quamobrem conditus, 348. Quomodo ad vitam in paradiso olim constitutam postliminio quis redeat, 340. In paradiso primo communibus lignis ac stirpibus conferto, postmodum longe præstantiores enatæ sunt arbores, 347. Paradisi terrestris deliciæ, 349. Iis quæ sunt vitæ hujus longe superiores, 349. Delicias eas fuisse quibus libido procreatur, ne dictu quidem pium est, 350. Plantarum ejus nomina pressa silentio sunt. Locus Eden, nominis etyme *voluptas* exponitur, 350. Cur mundo jam constituto Deus plantavit paradisum, 350. Qui sanctorum sedem locum corporeum dixerit, nihil ab ea quæ deceat de paradiso conjectura forsitan erraverit, 351.

Parentum flagitium tanquam lex ad posteros transit, 435.

Partus dolor qualis, 580. Quid significet, 580.

Parvulos appellat Christus eos qui revelatione mysteriorum fuerant dignati, 542.

Pascha non in fermento malitiæ, sed in azymis sinceritatis celebramus, 401. Ad vesperum Pascha Christus immolatur, cujus caro vere est cibus, 401.

Pastores. Robur panis aufertur ab Ecclesia, cum laborat penuria eorum qui dogmata solida tradant, 449. Pastorum penuria desertionis est signum, 450. Cum de anima agitur, pastores inquirendi, 452. Cum Ecclesia ab adulterantibus verbum gubernatur, ipsi dominantur derisores, 455. In tribuendis Ecclesiarum præfecturis, nulla personarum ratio habenda, 456. Quinam indigni pastores, 456. In Judaica seditione plurimi seipsos judicabant indignos qui cæteris præficerentur, 456. Hoc tempore plurimi indigni non contradicunt, plurimi se intrudunt, 456. Principatum ambiunt non pauci, 457. Qui corpori Ecclesiarum præficiuntur, iidem loco capitis sunt, 604.

Patientia. Quæ libenter gerenda suscipimus, tametsi ardua, sustinere solemus, 514.

Paulus. S. Paulus simul ut bibit fidem, sine mora ad prædicationem accessit, 547. Quasi cursor, festinavit ad finem, 548. Inter dispersos Israel et Juda numeratus, 569. Se sapientem architectum vocat, 453.

Paupertas dux est ad pietatem, 435. Nonnulli pauperes beati, qui pietatis causa, aspernati sunt omnia, 464.

Pax quæ a Deo datur, terminum non admittit, 550.

Peccatores judicii die, peccatorum pondere ad inferna cadentes jacebunt, 343. Qui in peccatis perseverat, gaudet in ipsis : qui ad se revertitur, ut fetida abominatur, 366. In iis qui vincuntur, effertur caro, anima languet, 368. Voluptariorum anima veluti redigitur in servitutem, dum ad carnis famulatum detrahitur, 375. Bovi et asino confertur Dei contemptor, 387. Quando deficimus a Deo, alienis qui nos devastant tradimur, 391. Descriptio juvenis in stuprum prolapsi, quomodo omnimoda illum deinceps ruina maneat, 392. In deflentium loco stare non vult, siquidem erubescit, 392. Fictas excusationes ad inquisitores fallendos comminiscitur, 392. Qui dicit, peccavi, et

postea in peccato perseverat,hic nequaquam confitetur 407.Qui ubi peccatum suum deprehendit,illud odit,is confitetur,407.Nihil utilitatis accedit ex peccatis condonatis ei qui adhuc peccat,407. Qui impurus est,nihil percipit lucri ex remissis impudicitiæ vitiis, 407, Tunc animæ peccata remittuntur,cum virtus animæ dominata, ei iu habitum codtrarium odium concitat,407. Qui sic in se affectus est a prioribus delictis potest absolvi. 407. Ei qui habitum affectui ad peccandum propendenti contrarium recuperat utile est veniæ donum, 407. Interminatur Deus fore, ut repudiet eos qui postquam a multis casibus sese erexerunt, tunc demum succumbunt, 407. Vox *ultra* indicat sæpenumero similia flagitia condonata, 407. Fieri nequit ut quis sine venia quæ a Deo concedatur,vitæ secundum virtutem instituendæ sese dedat, 407. Dei voluntas est, ut is qui in peccatis versatus est,finem imponat præteritis, et per pœnitentiam reviviscat,408. Anima in peccato mali habitudine constituta,comparatur iis quæ multoties, et cum multo labore tincta sunt. 414. Brachium peccatoris est peccati vix effectrix, 423. Quænam inter iniquos et peccatores sit differentia, 423. Qui priusquam verbum discerent peccavere, indigent ut per aquam purgentur, 475. Qui post acceptam vitam, reddunt se sanguini obnoxios,per ignem purgandi,475.Qui opera patrat corruptioni obnoxia, vineæ similis est, 482. Miserrimi qui ineunte et desinenre vita, non supersedent a vitiis, 492. Injustus jam in infernum descendisse dicitur, 497.Unusquisque stringitur peccatorum suorum vinculis,501.Comburetur peccatoris radix, 510. Quisquis deprehensus in peccatis, conscius est dignum se esse qui per verbera convertatur, jam peccatum declinans, fugit quasi a flamma 565. Cum peccamus,adjungimus nos dæmonum exercitui, 566. Qui mancipantur impuritati, et ab ira vincuntur, et serviunt avaritiæ, hi super se Dominum regnare nolunt, 580.

Peccatum solus Dominus non fecit, 428. Omne peccatum per insipientiam admittitur, 366. Si in apertum prodit, spem emendationis ostendit, 366. Cum rubro colore comparatur, quod animas perimat,414. Hominem a pristina sua celsitudine dejicit,438.Peccata quæ quamdam inter se cognationem habent, pari ratione puniantur,440. Quemcunque excæcaverit peccatum,is veluti Samson,ab alienigenis illuditur, 455.Admissa per ignorantiam ablutione indigent. 475. Quæ vero ad mortem ducunt,sanguis vocantur Isai. IV,4,ac ustionis judicio egent,475.Qui delicto priori secundum et tertium nectunt,trahunt peccata quasi funiculo, 501.Comparantur iis qui funes nectunt, 501.Malitia per longas molitiones consummata funiculus longus est, 502. Ejus descriptio in incontinente, 501. Tales funiculi solutu difficillimi, 501. Cur comparentur jugi corrigiæ vitulæ, 501.

Nihil sic obturbat contemplationem sapientiæ,ut peccatum, 509. Uva acerba dicitur, 525. Gramini comparatur. Præcedens peccatum,fit peccandi occasio, 553. Peccatum insitum non est nostræ naturæ, sed postea intervenit, 556. Qui inquinatur peccato præsentem amittit munditiam. Per pœnitentiam expiatur, 591. Peccatorum recordatio quare fugienda, 594. Varii effectus, 340.

Pentapolis, 396, 397.

Peregrinatio est commoratio temporaria vitam transitoriam indicans, 352.

Perfectioni acquirendæ alimentorum abstinentia haud satis est, nisi anima ab his quæ malitiam nutriunt abstineat, 405.

Personarum acceptio. Vide *Justitia.*

Petra. De petra varia in Scriptura occurrunt dicta,438.

Petrus. B. Petri visio Act. x, 11, quid indicabat, 594.

Phacee, Isa. VII, 1, idem ac *adapertio,* 522.

Phantasmata eorum qui mendaciis fidem adhibent, idola sunt, 446.

Pharao, 380, 528.

Pharisæi oratio, 408.

Philisthæis, seu Palæstinis divinatio peculiare exercitium fuit, 434. Alienigenæ proprie dicuntur, 597. Philisthæum nomen in linguam Græcam conversum sonat *cadentes potu,* 599.

Phlegmone quid, 390.

Phœnices consueverant cum bobus arare vineam, 488.

Phygellus et Hermogenes traditi Satanæ non in perditionem, sed ut discerent non blasphemare, 577.

Physicus dicitur qui pulchritudinem visibilium contemplatur, 494.

Pleiadis mentio fit in Scriptura, 582. In Pleiade septem stellæ apparent. Collocantur in triangulari forma, 582.

Pluvia quid, 483.

Pœnæ genus duplex, 453. Pœna gravissima ab adolescentibus regi civitatem, 453.

Pœnitentiæ signum saccus, 326. Per pœnitentiam ac confessionem placatur Deus, 342. Stulti ad lucem per pœnitentiam reditus,fratrum amatori festus dies esse debet, 403. Dei voluntas est ut is qui in peccatis versatus est, finem imponat præteritis, et pœnitentiam reviviscat,408. Qui per præclaram pœnitentiam abundanter seminat, manipulos pœnitentiæ auferet,459. Per pœnitentiam expiantur peccata,591.Invitat pœnitentia ut quis prius cor suum conterat,deinde ut pœnitentiæ suæ modum notum efficiat,604. Ab imperfecto ob minorem ætatem non exiguntur pœnitentiæ opera, 605.

Poma non solidus cibus, 393.

Populus et gens plerumque conjunctim dicuntur in Scriptura, 388.

Potentes qui intelligendi, 420.

Potoribus cur insit inexplebilis bibendi libido, 489. Supplicium æternum sibi accersunt potores, 489. Plura pro ebrietatis apparatu fingunt atque comminiscuntur, 448. Potus certamen instituunt,448.Vini perniciosi effectus,489.Temulentorum corpora torrentium alveis comparantur, 489. Ebriosis quæ pœna infligenda, 490.

Præcepta lux sunt, quæ ignorantiæ tenebras excutiunt, 495.

Præceptores mali rei sunt mortis discipulorum, 606.

Præda spoliorum est distributio, 557, 571.

Prædicatio.Verbum Evangelii,dum illud proximo prædicamus,nullo dolo aspergendum, 354. Initium sermonis prudentis, est fides in corde loquentis, 372.Is cujus sana doctrina, et vita inculpata est,is coarguendi licentia uti poterit,398.Sermo Domini ad vitam invitans carmen erat: Joannis prædicatio erat lamentatio, 477.Quisquis non facit, etiamsi doceat, omnem sibi adimit fidem,qua utilis esse possit, 343.

Præses Ecclesiæ, si manum porrigit ad munera, socius furum nominatur, 417.

Princeps a vindicta sumenda debet abstinere. 419. Principum vindicta 419. Calamitates subditorum sunt, 454. Princeps quis vere, 456.

Principia prima ac bases in dogmatibus supponuntur 486.

Probi viri est veritati indagandæ operam dare,et raro ad carnis curam descendere, 404. Pauci probi trapezitæ, pauci cui cuncta explorare, retinere bona, et ab omni specie mala sibi temperare possint, 417. Actio una virum probum non perficit, 354.

Prophetiæ donum quodnam,378.Quomodo anima digna prophetiæ dono evadat,380.Propheticus afflatus visis quæ in somnis accidunt comparatur, 380. Prophetæ olim videntes vocabantur, 380, 573. Divinorum virorum mens aliquando per visionem, aliquando per somnium videt, quæ nec per oculos nec per aures accepit, 380, Vident prophetæ non futuræ solum,sed quæ in præsentibus sunt abdita, 380. Est et prophetia cum aliquid per somnium præscitur,480, Quomodo Pharao et Nabuchodonosor futura præscierunt, 380.Quomodo Balaam propheta et Caiphas, 380.Non pro merito Balaam et Caiphæ contigit sermo, sed pro temporis opportunitate, 381. Cur propheta vocatur *videns* aut *ante videns,* et prophetia *visio,* 383. Nonnulli prophetiarum suarum tempora non assignarunt, 385. Plures ne patrum quidem meminere, 385. Ex obscuris parentibus nati prætermissi sunt, 385.Cur alii Barbarorum adnotarunt regna,385. Prophetæ omnes conducibilia suadentes fuere consiliarii, et ante eos Moyses, 422. Gentes quæ Deo curæ non esse arbitrabantur res humanas irridebant prophetas, qui uti ex persona Dei concionabantur,426. Ad Joannem usque prophetia omnis penes Judæos stetit, dein eis defuit, 450. Ecclesia donum prophetiæ reperitur, 450.Prophetæ nubibus comparantur, 483. Quomodo Verbum Dei percipiebant, 352. Non tanquam a mente alieni loquebantur, 573.

Prospera. Vide *Calamitates.*

Protorcular est Judæorum synagoga, 479.

Providentia divina erga homines, 347. Inter quosdam non convenit,utrum Dei providentia gubernentur omnia, an temere ferantur,503.Sicut Deus ad hominum curam o cœlo respicere non fastidit: ita nec cœlestes virtutes hominibus ministerium suum denegant, 513.

Proximo non nocendi præceptum,multam requirit diligentiam, 355. Homo quilibet proximus noster est, 354.

Psalterium, Vide *Cithara.*

Pseudo-apostoli nonnulli, operarii dolosi in apostolos Christi transfigurati, derelicti sunt a Deo, 613.

Pseudoprophetis (In) tempore Micheæ, sicut in Ananiæ ætate Jeremiæ fuit spiritus mendax, 553.

Pudore (Qui) suffunduntur, vultus colorem immutant, 580. Quæ pudica est mulier, defixis præ pudore in terram oculis, faciem habet deorsum demissam, 464.

Puellam dici posse mulierem ætate florentem; virgi-

nem vero puellam non posse contendunt Judæi, 528. Contendunt iidem Hebræum nomen puellam,non virginem ut volunt Septuaginta, significare, 528. Ast patet ex Deuter. XXII, 25, III Reg. I, 3, puellæ nomen de virginibus dici, 529.

Pulchritudines et deformitatis propria, 505.

Pulveri qui comparantur, 510.

Purpura, 469. Diluto rubore imbuta est, 414. Figura est doli, 468. Purpuræ usus, 468.Vestis purpurea mollitiei et jactantiæ occasio, 470, Qui purpura indutus est, abjicere se in terram Deumque adorare fastidit, 471.

Q

Quercus. Vide *Terebinthus*.

R

Rasin et Aram idem ac *sublimis*, 536.

Ratio singula tum dicenda,tum agenda debet dijudicare 411. Qui rationis custodiam rejiciunt,ii patent belluinis cogitationibus,et dæmonibus improbis,481. Cum judicio omnia facienda sunt,484. Quies eorum qui judicantur judicia justa sequitur ; tumultus judicia injusta comitatur 484. Qui non judicat quid agendum,aut non agendum, is patrat iniquitatem, 484.

Rebecca, 469.

Reges instituti ex propria populi Judaici temeritate et amentia, 421.

Regnum Dei quid, 612.

Reliquiæ pretiosæ,ubi contigit mors pro Christo,315. Qui martyris ossa tetigerit, sanctitatis participationem accipit, 315.

Requies duplici sensu potest accipi, 568.

Respicere et considerare in eo differunt, quod respicere de perceptione quæ fit per oculos ; considerare, de mentis contemplatione sit dictum, 490.

Resurrectionis mysterium præsignatum, 550.

Reticulum videtur fuisse ornatus capillis intertextus, ut ipsis colore suo colorem excitaret, 468. Reticulum sponsæ Cant. VII, 5, commendatur, 468.

Roboam assimilis est is, qui vani sui cordis voluntatem sauiori consilio præfert, 452. Roboam dicitur Junior, 454.

Romani imperii tempora prædicta,520.Quæ de Assyriis prænuntiantur Isa. VII,20,forsan ab exercitu Romano in ortu Emmanuelis adimpleta, 531.

Romelias idem ac *elatus circumcisionis*, 522. Romeliæ filius tropice sermonem falsam doctrinam continentem significat, 536.

S

Sabaoth, hoc est *exercituum*, 542.

Sabbata quænam falsa, quænam vera,403.Quæ de sabbatis dicuntur,maledictioni reddunt obnoxium eum qui ea corporali sensu intelligit, 403, Quisnam sensus spiritalis, 403.

Saccus pœnitentiæ signum, 326. Contritioni et humilitati occasio, 470, 471.

Sacerdotibus sancta ingressuris, et Nazaræis usu vini et siceræ lex interdicit, 508. Deflendus is cui commissa est mysteriorum dispensatio,si animum vino immersum circumferat, 508. Vestes quibus induti sacerdotes introibant in sancta, symbola erant, 469.

Sacrificia non omnino rejicit Scriptura,sed tantum Judaica,398. Reprobatur multitudo,unam requirit hostiam. Unusquisque Deo offerat seipsa, 398. Approbata est ad delendum peccatum hostia una,398. Victimarum incensarum vaporibus, fumoque ex thure prodeunte aluntur dæmones, 398. Varii sacrificiorum ritus, 402.

Sagittæ infixæ David, quæ, 364, 365. Sermones sagittis acutiores, 364, 365.

Salvator dici potest homo ille nobilis de quo Luc.XIX, 12, 379. Mundum peccati imperio subjectum videns, rex eorum fieri non recusavit, 579.Ast qui hujus sæculi principi subjiciebantur,miserunt legatos qui ejus imperium detrectarent, 580. Legati hi sunt qui mortis Servatoris fuere auctores, 580.

Samaria, inimicorum regio est, qui sanam doctrinam depravarunt, 526. Metropolis Israelitarum, Samaria, 535.

Sanctis quænam voluptas congruat, 350. Sancti quasi lumen sunt lucernarum, quod solis luce obtunditur, 440,

Sapientia quid, 507. Sapiens quis, 507.

Saulus filius, 484.Ventriloqua ope dæmonum nuntiavit Saüli futuram stragem. Quomodo id factum sit,543.

Scientia quid, 507. Quis sciens, 507. Scientia omnis ex Spiritu sancto est, 508. Nemo novit quot et quanta ignorot, nisi scientiæ hujus habuerit gustum, 546.

Scintillis ignis, opera peccatorum comparantur, 425.

Scripturæ divinitus inspiratæ verba pro tribunali Christi sistentur, 362.Dum lumen quod in divinis est Scripturis, quasi in speculo refrangitur, nos ipsos intelligimus, 324. Otiosum verbum arguere, gravis hæc in Scripturam blasphemia,332.Citra offensam in Scripturis versabimur, si ex iis quæ facie percipi possunt adjuvemur, et ab iis quæ sunt intellectu difficiliora non offendamur,381. Cur in Scripturis data opera voluit Deus esse obscuritatem, 382. Vitæ puritas requiritur, ut id quod in eis obvolutum est dignoscamus, 382. Futura quasi jam facta enarrare solet Scriptura, 390. Diversa merces diverse audientibus Scripturæ sensum, 415. Qui Scripturis abutuntur, 417. Scripturæ proprietates, 426. Nihil otiosum in Spiritus sancti verbis, 429. Vilia præsertim et ingloria nullo numero habentur in Scriptura, 435, 596. Prius fides simplex Scripturis adhibenda, tum sensus delitescens pervestigandus, 526.Scripturæ mos est ut vulgi existimationem in rerum nominibus sequatur, 560.

Sebama idem sonat quod *conversio*, 613. Quid per vineam Sebamu intelligendum, 613.

Seboim, 396.

Sedec vox obscura, 611.

Seditionis proprium est, nihil ut discernatur, 455.

Segor est locus ad quem Lot e Sodomis egressus pervenire potuit, 604. Segor urbs est in Palæstinæ finibus jacens, 604.

Semen dicitur vel quod provenit ex alio,vel quod alterius ortui dat initium, 592. Semen pravum dicitur, qui nequitiæ exemplum primus dedit cæteris, 592, 593. Semen de quo Isaias, I, 9, Christus est, 393.

Senarius numerus, 341.

Senior et presbyter quisnam, 450. Hunc aufert Dominus cum indigni offeruntur, et digni negliguntur, 450. Plus confert ad presbyteri commendationem senectus mentis quam crinium albor, 451. Seniores ac principes per sanam doctrinam,ac per bona vitæ privatæ exempla vineam Domini excolere debent, 463.

Sennaar, 558.

Septenarius numerus, 341. Variæ septenarii numeri significationes, 342.

Seraphim quid, 515. Præcipua eorum vita est pulchritudinem Dei contemplari, eique jugiter gloriam dare, 515. Cura erga homines functio est adventitia, 515.

Sermonem inter et legem quænam differentia, 397. Fidei dogmata sermonesque ad mores emendandos idonei robustiorem animam reddunt,405.Sermones quidam sunt quibus ab ipsa veritate quasi muro munimur, alii ad corroborandum mendacium excogitati, 443. Sermo intelligentiæ quasi vehiculum, 449. Sunt qui sermone doctrinæ disseminato, amplectuntur sermonem, et fructum ferunt 540. Sunt qui animum occludunt, ne veritatis sermo ingrediatur, 540.

Serpentis dicuntur vitia ob voluptatis varietatem, 361. In paradiso serpens mitis erat,erectus in pedes incedens, 349. In locum angustum immittit se serpens, ut pellem ac senectam exuat, 378. Serpentis prudentia quænam, 560. Laudatur, 378. Quinam per serpentes designantur, 594.

Siceram vocant Hebræi potionem quamlibet quæ temulentiam facere potest, 488. Siceram si interpretemur, ebrietatem significat, 508.

Signum res est conspicua, aliquid in se obscuri indicans, 527. Signum semper præsens est, sed vel præterita, vel præsentia,vel futura indicat,527. Signa vocantur a Scriptura,ea quæ sunt admirabilia ac mysticum sermonem exprimunt, 527. Signum ipse per se dedit Deus domui David, 328.Signum rei cujusdam stupendæ demonstratio est, 528. Signum de quo Isaias, XI, 12, crux est Christi, 569.

Sin dæmonum species, 588.

Siloa aqua, 535. Per aquam Siloam tropice missum e cœlis Verbum divinum intelligendum, 539.

Similago sæpenumero in sacrificiis adhibetur,402.Ejus usus abrogatus, 402. Similia spiritalis est is qui de Deo habetur sermo, a corporali intelligentia discretus, 402.

Simon, 516.

Sion, 474. Mens interdum appellatur Sion, 600.

Sirenes.Per sirenes, dæmones designari videntur, 588. Animal illud solitudinis amans in arenis sterilissimis sæpe latitat, 588. Exteruus sermo tradit sirenes mulieres fuisse suavissime cantantes, 588. Qui aures avertit a veritate, ut ad fabulas convertatur, is a sirenibus detinetur, 589.

Sodoma, 387. Idem ac *declinatio*, 396. Qui sint principes Sodomorum, 396, 397, Historia de principibus Sodomorum silet ; regum tamen devictorum commeminit,

396, 397. Sodoma quid significet, 588.Pentapoli præfuit, 597.
Solitudo hominem juvat ad animum colligendum,524. Multi solitudinus amantes fuerunt, 524.
Somno qui potiti sunt, cur subpallescant, 326.
Somoron, id est, *Samaria*, 526.
Sophismatibus dolosis et pravis colloquis nonnulli corrumpunt bonos mores, 603.
Sorech Symmachus interpretatur *electam*, 478.
Speculator is dici potest, qui a visibilibus ad metaphysica progrediens, Deo ipsi adstiterit, 494.
Spes in Deo posita alternas vices non admittit, 566. Beatus qui omni spe rerum mundanarum a se submota, unicam spem suam in Deum confert, 566.
Spinas rosæ qui conspicit,is in peccati memoriam redeat, 348.
Spiritus sanctus omnibus adest: sed iis solum qui puri sunt affectibus peculiarem exhibet virtutem,379.Quid requiratur,ut quis ad suscipiendum Spiritum sit aptus,379. Humanæ naturæ vires superant operationes Spiritus,379. Cujusque animæ meritum intuetur.et juxta meritum distribuit, 379. Non in quibuslibet mentibus operatur Spiritus 379. Per solam Spiritus divini præsentiam confunditur improba potestas, 381.Spiritus sanctus os dictus, quod ex Dei ore processisse dicatur,415.Scientiæ omnis fons et origo, 508.
Spiritus septem apud Isaiam, XI, 2, 472.
Spolia sunt quæcunque prostratis cadaveribus circumponuntur, 557.
Stella privatim dicitur stella : stellarum congeries astrum dicitur, 582.
Sterilitas aut infecunditas,utrumque apud veteres maledicto obnoxium, 472.
Stupor pro admiratione dictus, 381.
Subditi ad mores eorum qui rerum potiuntur ut plurimum sese conformare solent, 417.
Subdolum animum et tectum designat Isa. IX, 18, 554.
Superbia soror est iniquitatis, 584. Omnino fugienda, 336. De se altum sapientis ac superbi descriptio, 344. Pharisæus in superbiæ peccato versabatur, 408.Fortassis primum peccatum contumelia ac superbia,440. Videtur contumelia origo esse superbiæ, 440. Varia ejusdem genera, 440, 441, 465. Excelsus ac sublimis affectu tantummodo a contumelioso et superbo differt,441.Ejusdem elegans descriptio, 441.
Supercilia. Vide *Oculus*
Suphir regio in Indorum gente sita, in qua lapides pretiosissimi gigni solent, 584.
Sycaminus qualis arbor, 551. Symbolum est synagogæ gentilium, 552.
Synagogæ gentilium symbolum sycaminus, 552.
Syrus juxta Hebræos vocatur Aram, Israel vero Ephraim, quod ex illa tribu prodierit Jeroboam, 521.

T

Tabeel idem ac *bonus Deus*, 523, 525.
Tabernaculum Dei,caro dicitur, 352. Si Deo digna est, Dei tabernaculum efficitur, ad eum modum quo habitat in sanctis, 352. Forsan corpus tabernaculum est in quo inhabitat Spiritus sanctus, 393.
Temperans quis vere est, 613.
Temporis natura æque durat ac iste mundus,427.Temporaria spatia a sole, luna, et firmamenti motu ortum habent : his corruptis, tempus desinit, 427.In tres partes tota temporis natura dividitur, 616.
Tenebræ aer est luce privatus, 504.Qui Dei ignorantia laborant, hi versantur in meridianis tenebris,609. Tenebras meridianas interpretari licet,alienationem mentis, 609.
Terebinthum et quercum eamdem esse arborem ex Genesi XXXV, 4, 9. didicimus, 425. Interpretes quidam terebinthum, quercum reddiderunt, 425.Idolorum cultores comparantur terebintho quæ abjecit folia, 425.
Terræ magna pars non habitatur, ea nempe quæ solis ardoribus exusta est, et borealis quæ gelu rigida, 331. Terræ fundamenta, humanæ naturæ iguota, 584. Juxta gentilium opinionem, locata sunt in centro globi mundum circumcingentis, 584.
Theristrum videtur esse indumentum æstivum, quod tegebat quidem,sed in æstu non gravabat,469.Theristra quæ Scriptura vituperat, ad discumbendum præ voluptatis studio lectis insternebantur, 469.
Thoris fumo, victimarumque incensarum vaporibus aluntur dæmones, 398.Idolorum cultores simulacra vitulorum ex thure effingebant, eaque igni admovebant, 360.
Thymiama quid significet,402. Cum quatuor elementis ex quibus corpora constant, cognationem habet, 402. Thymiama corporale habetur pro abominatione, 403.
Timor divinus inter ea quæ disci possunt collocatur, 411.Hoc maxime ad perfectionem facit scite ac perite formidare, non omnia metuere, 539. Timiditatis affectus unde, 578.
Torcular proprie est Ecclesia Dei, 479.Torcularia forsan sunt animæ prava doctrina imbutæ, 615.
Trinitas. (S.). Cur non dixit Deus : Facite ; sed, *Faciamus hominem*, 325.Ortus nostri exordium vora trinæ Deitatis professio intelligitur, 325.Cur dicto, *faciamus*, additum, *et fecit :* non autem, fecerunt, 325. Cum Dei conspectui masculus ter sistitur,aguitionem divinæ doctrinæ ad Trinitatem pertinentis demonstrat, 400.
Tristitia quæ secundum Deum est, initium est ejus qui ad superna fit progressus, 605.
Turris quatuor muris constat, 481.

U

Ulcisci interfectos, in malis solatium est, 471.
Ululatus vox est lugubris, sono haud articulate edito dolorem cordis indicans, 558. Vox est dolore plena, a mulieribus ut plurimum emissa, 611.
Unicornis animal imperiosum, homini non subditum, in solitudinibus commorans, 360, 361.
Urias, id est *Dei illustratio*, 534.
Uva acerba peccatum dicitur, 525.

V

Venia petulantiæ occasio ac libidinis, 437.
Verbum divinum missum e cœlis per aquam Siloam tropice intelligendum, 536. Humanum consilium magni consilii Angelus irritum facit : ac hominum sermonem Deus Verbum dissipat, 537. Nihil prius eo qui erat in principio, 547. Cur apud prophetas modo dicatur, *Verbum Domini*, modo additamentum illud, *Domini* aut *Dei*, desit, 426.
Veritatem nullo negotio velle acquirere absurdum est, 382.Viri probi est veritati indagandæ operam dare, 404. Qui aures avertit a veritate ut ad fabulas convertatur, a sirenibus detinetur, 589.
Vespertilio, noctis amans, in desertis locis inhabitat, 447. Pennis non est instructa, sed membrana carnea per aerem volat,447.Quadrupes est, nec tamen pedibus tuto fulcitur, nec validi est volatus, 447. Dentes habet, ova non edit, sed parit animalia, 447.Huic dæmones comparantur, 447.Qui adorant dæmones, ii dicti sunt vespertiliones adorare, 447.
Viduitati subveniendum : exposita quippe est cuivis ipsam volenti incessere injuriis, 412.
Vilia nullo numero in Scriptura habentur, 435.
Vineam cum bobus arant Phœnices,488.Ad vinearum custodiam figuntur tentoria,quæ negliguntur si vinea infructuosa sit, 392 Israel plerumque vinea nuncupatur, quam si Spiritus sanctus qui eam custodit ut infructuosam deserat,tum a quavis insulsa cupiditate proteritur anima, 392. Quinam incendant vineam Domini, 463. Qui vitem putant,hi virtutem ipsius astringunt,482. Vinea neglecta luxuriat, 482. Qui opera patrat corruptioni obnoxia, vineæ similis est, ligna, folia, et capreolos, non vero vinum producenti, 482. Vinea derelicta neque putatur, neque foditur, 482.Dives cujus anima rerum terrenarum pondere premitur, similis est vineæ quæ non foditur, 482. Quisnam vere fossus dici possit, 482.Quandiu sumus palmites, Deum habemus agricolam. 391.
Vini meri mali effectus, 508.Lex et sacerdotibus sancta ingressuris,et Nazaræis usu vini et siceræ interdicit, 508.Qui a vino debeant abstinere, 508. Quis bibere vinum dicitur, 508. Vide *Potores*.
Virtus est medium quiddam ac mediocre.505.Sicut in virtute,ita et in malitia progressus a minoribus ad majora capit incrementum, 388.Malitia inescat voluptatis lenitate : virtus austeritate disciplinæ exasperat,539.Tradita ad animas perficiendas præcepta, vias duras appellat propheta, 539.
Visio. Vide *Oculus*.Non est alia facultas quæ peræque ut visus cupienda apprehendat, 333. Quæ formidabilia sunt, nequaquam potest quis auditu internosse periude ac visu, 383. Sensibilis creaturarum perceptio, dicta est visio : spiritalis cœlestium comprehensio,dicta contemplatio, 493. Visio contra Babylonem de qua Isa. XIII, 1, non fuit conspecta corporeis oculis, sed mente intellecta.575. Qui corripiuntur dæmone, res absentes quasi præsentes conspiciunt, 573. Prophetæ videntes vocabantur,quod obtutus mentis in illis Spiritus sancti adventu augeretur, 573.
Visio Dei, 382, 383.

Vita hæc per septenarium numerum plerumque designatur, 472. Viri sancti est hanc vitam transire, ad alteram festinare, 352. In carne vivens, incola esse debet : migrans ex vita, in locis debet propriis requiescere, 352. In hac vita perinde peregrinamur, ac illi qui a judicibus ex patria pulsi sunt, 352.

Vitia ob voluptatis varietatem serpentes dicuntur, 361. Multæ in nobis bestiæ, vitia scilicet, quibus enitere ut imperio præsis, 356. Sicut in virtute, ita et in malitia progressus a minoribus ad majora capit incrementum. 388. Animæ vitia tanquam ignis scintillas ad accendendam gehennæ flammam exsuscitamus, 425. Vitia pulveri comparantur respirationem impedienti, 510.

Vitula trima, 605.

Volucres calamis et visco devincit homo, retia eis tendit, et sagittis volantes assequitur, 330.

Voluntatem vani sui cordis qui sauiori consilio præfert, is assimilis est Roboam, 452.

Voluptas quænam sanctis congruat, 350. Voluptates corporeæ cepis assimiles sunt, et alliis, 594. Qui ex virtutis præscripto non vivens corporeis volutatur affectibus, ponit lucem tenebras, 505. Qui inescantur voluptate, sui ad veram patriam reditus obliviscuntur, 589.

Vox, aeris est percussio, aut species in aere impressa, ad quam formandam, aerem percutere vult qui loquitur, 358.

Vox Domini quid, 359. Quid vox Domini super aquas, 559. In virtute, 359. In magnificentia, 359. Confringentis cedros, 360. Intercidentis flammam ignis, 361. Quomodo audiat quispiam vocem Domini, 518. Vox quæ fiebat ad Isaiam quid, 359. Vox quæ ad populum fiebat erat visibilis, hoc est cognitu facilis, 359. Vox regum et gentium quid indicet, 576. Qui in annuntiando Verbo a carnis cupiditatibus vincitur, habet submissam vocem, 575. Qui adversus turbulentas animi affectiones insurgit, is exaltat vocem, 575.

Vulnus quid, 390.

Vulpes, 594.

Vultures in prima procreatione, in pratis pascebantur, 340. Vultures citra marium copulam parere dicuntur, 529.

X

Xiphiæ seu gladii, 329.

Z

Zacharias, id est *memoria Dei*, 534.

Zelus videtur maxime occasionem multis præbere inimicitias inter se gerendi, 570. Quandoque pro invidia sumitur, 570.

Zygenæ, 329.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. BASILIUS MAGNUS CÆSARIENSIS ARCHIEPISCOPUS.

APPENDIX TOMI I OPERUM S. BASILII.

Monitum. 9
Oratio I. — De hominis structura. 10
Oratio II. — — 38
Oratio III. — De paradiso. 62
Homilia in partem I psalmi XIV (memoratur tantum utpote inter genuina tomo I reposita). 71
Homilia in psalmum XXVIII. 72
— In psalmum XXXVII. 82
— In psalmum CXV. 103
— In psalmum CXXXII. 115
COMMENTARIUS IN ISAIAM PROPHETAM. 118
Monitum. 118
Prœmium. 118
Incipit enarratio in Isaiam. 131
Monitum in librum sequentem. 667
LIBER DE VIRGINITATE. 670
Monitum in sermonem sequentem. 810
Sermo de contubernalibus. 812
Argumenta contra Arianos. 827
Expositio de sancta et orthodoxa fide. 831
Fragmentum homiliæ commemorationis B. Mariæ Virginis. 835
Liber Eunomii apologeticus. 835
Eustathii Metaphrasis in Hexaemeron Basilii. 870
Notæ Frontonis Ducæi. 970
Notæ et animadversiones Federici Morelli. 1115
Variæ lectiones. 1131
Index analatycus. 1155

FINIS TOMI TRICESIMI.

Sancti Amandi (Cher). — Ex typis DESTENAY.

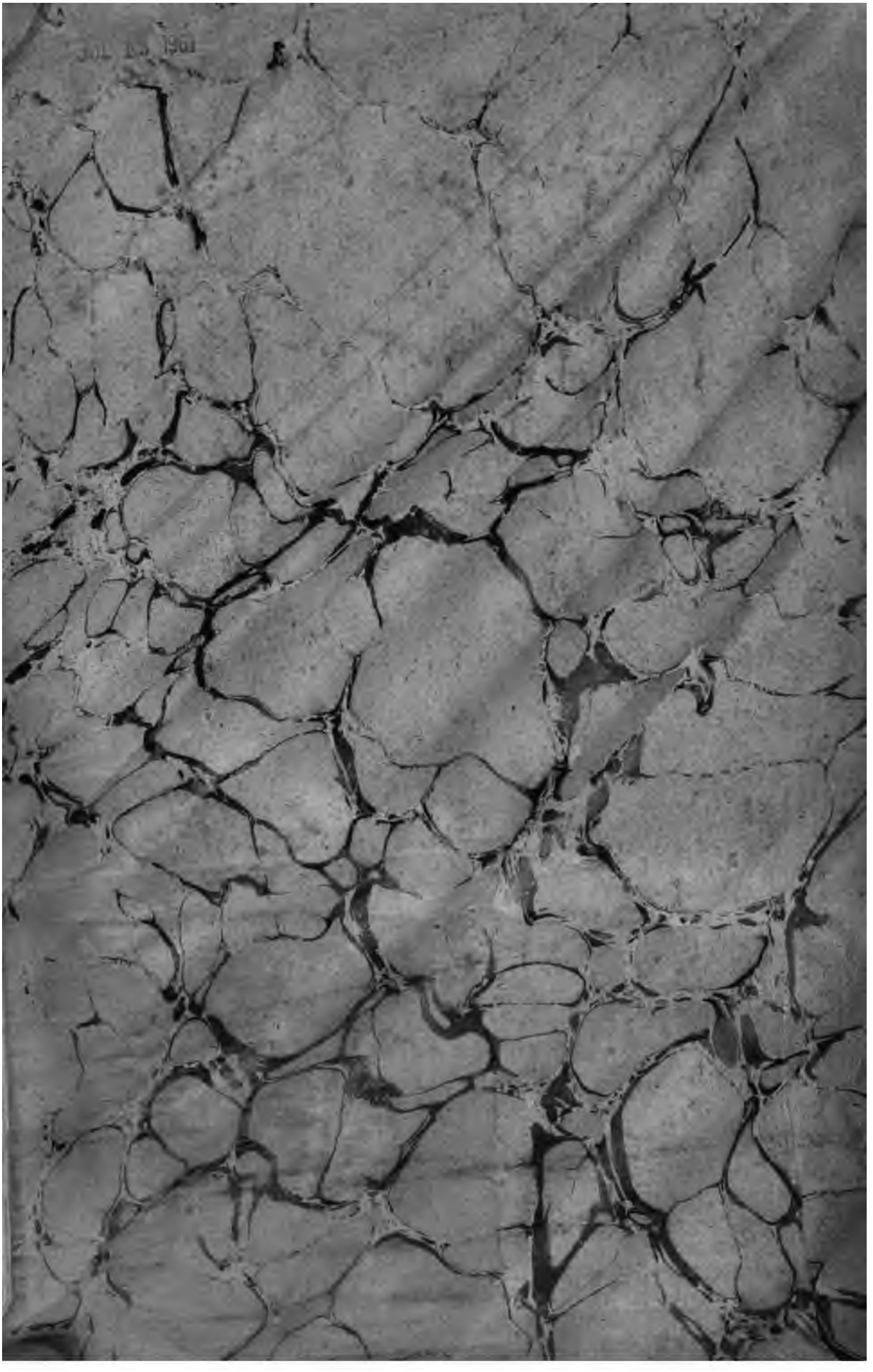

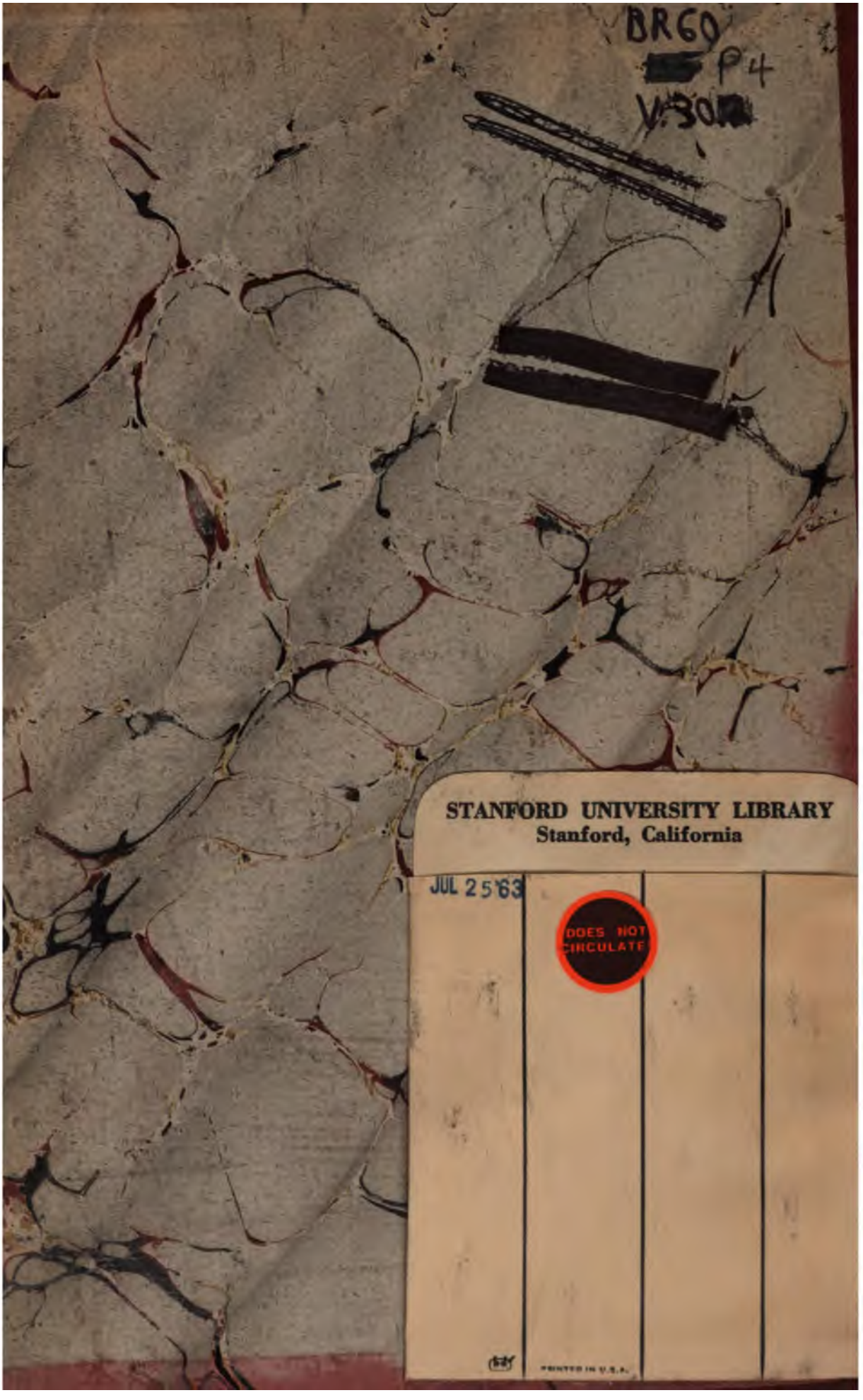
BR60
P4
V.30
STANFORD UNIVERSITY LIBRARY
Stanford, California
JUL 25 '63
DOES NOT CIRCULATE
PRINTED IN U.S.A.